

श्रीः

ऋक्संहिता

सायणाचार्यविरचितभाष्यसहिता

पदपाठयुताच.

पंडित नारायण गुरुजी कुंभ सेठर
और पण्डितर. यमवाडी, गुरद.

तस्याअयंप्रथमोष्टकः

अस्याः पुनर्मुद्रणाद्यधिकारः प्रकाशकाभ्यांस्वाधीनश्वरहितः

सकलराज्यश्रीनिधानाय, समस्तशुभानानिकेतनाय, मन्त्रवलोत्सा-
हादिसमस्तशक्तिनिवासाय, पाङ्गुण्यस्थानाय, श्रीसरस्वत्योरे-
कायतनाय, सामन्तचक्रोपशोभिताय, अनेकनृवरचूडामणि-
रञ्जितपादपीठाय, सेनाखासखेल इतिप्रपन्नत्राण-
कर्तृत्वेन प्रसिद्धाय, समशेर वहहादुर इत्यसि-
मात्रसहायत्वप्रख्यापनोपनामविभूषिताय, प्रजापालनदक्षाय अधि-
राज्ञीदत्त जी० सी० एस्० आय० इत्युत्तमस्वकीयत्वद्योतनपदाय,
महाराजाधिराजाय, गायकवाड इतिनाम्ना व्यञ्जितगोब्राह्मणादिप्रतिपाल-
नाय, वटपत्तनाधिपाय महाराज श्रीसयाजीरावेलाख्याय, अपरभूसु-
रेन्द्राय, विज्ञप्तिरियं, यद्भवदीयेन भव्येन चारित्रेण, नव्येन गुणोत्कर्षेण,
स्तव्येन राजधर्मेण, परमोदारेण दानधर्मेण, महासारेण देशोत्कर्षो-
त्साहेन, अतिविपुलेन विद्याव्यसनप्रकारेण, धर्मो-
च्छ्रायप्रतानेनच हतान्तःकरणोऽयंजनः, आर्याणामना-
दिसिद्धसर्ववर्णाश्रमधर्मादिप्रतिपादकग्रन्थसोपहारं, भाष्या-
दियोजनया तस्योद्धारकर्तृश्रीबुक्करायसदृशाभवन्तएवयोग्या-
इतिमनास्तदनुज्ञयोपहारीकरोमीदं प्रसिद्धकर्तानन्त्रोऽयंतुकारामाख्यः

श्रीः

ऋक्संहिता

सायणाचार्यविरचितभाष्यसंहिता
पदपाठयुताच.

इयंच

तत्त्वविवेचकग्रंथप्रसारकसमित्याप्रेरितः तुकारामतात्याजिरव्यः,
गणपतरुष्णाजीमुद्रायंत्रालयाधिपतिः आत्मारामकाहोबाजिरव्यः;

इत्येताभ्यां

वोढसोपाह्वमहामहोपाध्यायराजारामशास्त्रि,
गोरेइत्पुपाभिधशिवरामशास्त्रिम्यांशोधयित्वा

मुंबय्यां

गणपतरुष्णाजीमुद्रायंत्रालयेमुद्रयित्वा

प्रकाशिता.

तस्याअयंप्रथमोष्टकः

शकाब्दाः १८१०

प्रस्तावना.

अस्यग्रंथस्यांकनक्रमः—प्रथमं स्थूलाक्षराऋक्सस्वरा । ततोऽधः किञ्चित्स्वल्पाक्षरस्त-
स्याऋचःपदपाठः । ततोऽधस्तेऽप्योपिलघ्वक्षरं सायणाचार्यविरचितंभाष्यम् । एवंसर्वत्रक्रमः ॥
प्रतिपृष्ठमधोभागेभाष्येअन्यग्रंथेऽप्योगृहोत्तममाणानां तत्रतत्रागतानां तत्तच्छास्त्रांतर्गतानां ब्रा-
ह्मणादिवाक्यानामंकन्यासःटिप्पण्यांरुतोष्टकवर्गादीनां । किञ्च भाष्येप्रक्रियायामागतानां
पाणिन्युणादिफिट्सूत्राणां शीघ्रोपस्थानार्थं वर्णानुक्रमेणसूचीचदत्ताद्वितीयाष्टकांति । तथाप्र-
तिपृष्ठोपरिभागे अध्यायवर्गमंडलानुवाकसूक्तानामंकाविन्यस्ताः । एवंसुबोधीकरणार्थमत्रपुस्त-
केऋमौगीकृतः ।

ऋक्संहिता

सभाष्या, पदपाठसहिताच.

उपोद्घातप्रकरणम्

श्रीगणेशायनमः श्रीसरस्वत्यैनमः वागीशाद्याःसुमनसःसर्वार्थानामुपक्रमे । यंनत्वाकृतकृत्याःस्युस्तंनमामिगजाननम् ॥ १ ॥ यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योऽखिलंजगत् । निर्भमेतमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ २ ॥ यत्कटाक्षेणतद्रूपंदधद्रुकमहीपतिः । आदिशन्माधवाचार्यवेदार्थस्य प्रकाशने ॥ ३ ॥ येपूर्वोत्तरमीमांसेतेव्याख्यायातिसङ्गहात् । कपालुर्माधवाचार्यवेदार्थवक्तुमुद्यतः ॥ ४ ॥ आध्वर्यवस्यपत्नेपुत्राधान्याद्भ्याकृतःपुरा । यजुर्वेदोथहौत्रार्थभृग्वेदोव्याकरिष्यते ॥ ५ ॥ एतस्मिन्प्रथमाध्यायःश्रोतव्यःसम्प्रदायतः । व्युत्पन्नस्तावतासर्वबोद्धुंशक्नोतिबुद्धिमान् ॥ ६ ॥ अत्र केचिदाहुः—ऋग्वेदस्यप्राथम्येनसर्वत्राम्नातत्वात् अत्र्यर्हितंपूर्वमितिन्यायेनात्र्यर्हितत्वात् तद्भ्याख्यानमादौयुक्तम् प्राथम्यंचपुरुषसूक्तेविस्पष्टम्—तैरमाद्यज्ञात्सर्वहुतऋचःसामानिजज्ञिरे । छन्दांसिजज्ञिरेतस्माद्यजुस्तस्मादजायतेति । सहस्रशीर्षापुरुषइत्युक्तत्वात् परमेश्वराद्यज्ञाद्यजनीयात्पूजनीयात्सर्वहुतःसर्वैर्हूयमानात् । यद्यपीन्द्रादयस्तत्रतत्रहूयन्ते तथापिपरमेश्वरस्यैवेन्द्रादित्त्वेणावस्थानादविरोधः । तथाचमन्त्रवर्णः—ईन्द्रंमित्रंवरुणमग्निमाहुरथोदिव्यःससुपर्णोऽगस्तमान् ।

१ सप्राहनृपतिराजन्सायणार्योममानुजः । सर्वैवेत्येवपवेदानां व्याख्यातृत्वेनियुज्यताम् ४ इत्युक्तेमाधवार्येणवीरबुकमहीपतिः । अन्वगारसायणाचार्यवेदार्थस्थप्रकाशने इत्यधिकमेकस्मिन्नुक्तके । २ ऋक्संहिता अष्टमाष्टकः (८) चतुर्थाध्यायः (४) अष्टादशोवर्गः (१८) । ३ ऋक्संहितायांअष्टमाष्टके चतुर्थाध्यायस्यसप्तदशोवर्गं (८. ४. १७.) । ४ ऋ. सं. २.३. २२. १

एकंसद्विमाबहुधावदन्त्यभिप्यमंमातरिश्वानमाहुरिति । वाजसनेयिनश्चामनन्ति—तद्यदिदमाहुरमुं
यजामुंयजेत्येकैकंदेवमेतस्यैवसाविसृष्टिरेपउक्षेवसर्वेदेवाइति । तस्मात्सर्वैरपिपरमेश्वरएवहूयते
नकेवलमृचांपाठप्राथम्येनाभ्यर्हितत्वम् किन्तु यज्ञाद्ब्रह्मर्चहेतुत्वादपि तथाचतैत्तिरीयाभामन-
न्ति—यद्वैयज्ञस्यसाम्राज्यजुपाक्रियतेशिथिलंतद्यदृचातदृठमिति । तथाचसर्ववेदगतानिब्राह्मणानि-
स्वाभिहितेऽर्थेविश्वासदाढ्याय तदेतदृचाभ्युक्तमित्युचमेवोदाहरन्ति।मन्त्रकाण्डेष्वपियजुर्वेदगतेषु
मन्त्रतन्त्राध्ययुणामप्योज्याऋचोबहवआम्राताः । साम्नांतुसर्वेषामृगाश्रितत्वंप्रसिद्धम् । आथर्वणि-
कैरपि स्वकीयसंहितायामृचएवबाहुल्येनाधीयन्ते अतोऽन्यैःसर्वे वेदैराहृतत्वात् अभ्यर्हितत्वम् ।
छन्दोगास्तुप्राथम्येनसनत्कुमारंप्रति नारदवाक्यमेवमामनन्ति—ऋग्वेदंभगवोऽध्येमियजुर्वेदंसा-
मवेदमाथर्वणंचेति । मुण्डकोपनिषद्यप्येवमाम्रायते—ऋग्वेदोयजुर्वेदःसामवेदोऽथर्वणइति । त्वा-
पनीयोपनिषद्यपिमन्त्रराजपादेषुक्रमेणाध्ययनमेवमामनन्ति— ऋग्यजुःसामाथर्वाणश्चत्वारोवेदाः
साङ्गाःसशाखाश्चत्वारःपादाभवन्तीति । एवंसर्वत्रोदाहरणीयम् तस्मात् ऋग्वेदस्याभ्यर्हितस्या-
दौज्याख्यानमुचितमिति । तान्प्रत्येतदुच्यते—अस्त्वेवंसर्ववेदाध्ययनतत्पारायणब्रह्मयज्ञजपादौ
ऋग्वेदस्यैवप्राथम्यम् अर्थज्ञानस्यतु यज्ञानुष्ठानार्थत्वात् तत्रतुयजुर्वेदस्यैवप्रधानत्वात् तद्ब्राह्म्या-
नमेवादौयुक्तम् । तत्प्राधान्यंचकाचिद्वेगवाह—ऋचांत्वःपोपमास्तेषुपुष्वान्गायत्रत्वोगायतिश-
करीषु । ब्रह्मात्वोवदतिजातविद्यांयज्ञस्यमात्रांविमिमीतउत्वइति । एतस्याऋचस्तात्पर्यनिरुक्त-
कारोयास्कःसंक्षिप्यदर्शयति—इत्यृत्तिकर्मणांविनियोगमाचष्टेइति पुनरपिसएवप्रथमंपादंविबृणो-
ति—ऋचामेकःपोपमास्तेषुपुष्वान्होतर्गर्चनीति । अस्यायमर्थः—त्वशब्दएकशब्दपर्यायोहोतृवि-
शेषणम् होतृनामकएकऋत्विग्यज्ञकालेस्वकीयवेदगतानामृचांपुष्टिकुर्वन्नास्ते भिन्नप्रदेशेष्वाम्रा-
तानामृचांसंधमेकत्रसम्पाद्यैतावदिदंशस्त्रमितिक्वमिकरोति सेयंपुष्टिः । अर्चनीत्यमुमर्थमृक्शब्द-
आचष्टे अर्च्यतेप्रशस्यतेऽनयादेवविशेषःक्रियाविशेषस्तत्साधनविशेषोवेत्यृक्शब्दव्युत्पत्तेरि-
ति । अथद्वितीयंपादंविबृणोति—गायत्रमेकोगायतिशकरीपूद्गातागायत्रंगायतेःस्तुतिकर्मणःशक्त-
र्यंऋचःशक्रोतेस्तद्यदाभिर्गुत्रमशकृन्तुंतच्छकरीणांशकरीत्वमितिपिज्ञायतइति । अस्यायमर्थः-
उद्गातृनामकएकऋत्विग्यायत्रशब्दाभिधेयंस्तोत्रंशकरीशब्दाभिधेयास्त्वृक्षुगायति धातूनामने-
कार्थत्वेन स्तुतिक्रियावाचिनोगायतिधातोरुत्पन्नोगायत्रशब्दः शकरीशब्दस्तुशक्रोतिधातोरुत्प-
न्नः वृत्रंशुंहंशुंशक्रोत्याभिर्गुभिरित्येषाव्युत्पत्तिःकस्मिंश्चिद्ब्राह्मणेविज्ञायतेइति । अथतृतीयं
पादंविबृणोति—ब्रह्मैकोजातेगावेविद्यांवदतिब्रह्मासर्वंविदिति । अस्यायमर्थः—ब्रह्मनामकएकऋ-

१ तैत्तिरीयसंहितायांपठकाण्डेष्वमत्रपाठकेदशमेनुवाके (६. ५. १०) । २ ऋ. सं. ८. २. २४. । ३ नि० १. ८. । ४ नि० १. ८ ।

त्विग्जातेजातेतदातोत्पन्नेप्रस्तुतेप्रणयनादिकर्मणिविधामनुज्ञां वदति ब्रह्मन्त्रपः प्रणेप्यामीत्येवं
सम्बोधितः सन् ओम्प्रणयेत्यनुजानाति सचब्रह्मावेदत्रयोक्तसर्वकर्माभिज्ञः तस्माद्योग्यतां दृष्ट्वा
तत्तदनुज्ञातुं सतिप्रमादेसमाधातुं च समर्थ इति । तच्च सामर्थ्यं छन्दोगा आमनन्ति—एष एव यज्ञस्तस्य
मनश्च वाक् च वर्तनीतयोरन्यतरां मनसा संस्करोति ब्रह्मावाचा होता ध्वर्युरुद्रा तान्यतरामिति । छत्सो-
यज्ञः प्रमादराहित्याय मनसा सम्यगनुसन्धेयः वाचा च वेदत्रयोक्तमन्त्राः पठनीयाः तत्र होवा दयस्त्र-
योमिलित्वा वाग्रूपं यज्ञमार्गं संस्कुर्वन्ति ब्रह्मात्वेक एव मनोरूपं यज्ञमार्गं छत्समपि संस्करोति तस्माद्-
स्यास्ति सामर्थ्यमिति । अथ चतुर्थपादं विवृणोति—यज्ञस्य मात्रां विमिमीत एको ध्वर्युरध्वर्युरध्वर-
युरध्वर्युनक्त्यध्वरस्यनेतेति । अस्यायमर्थः—अध्वर्युना मक एक ऋत्विग्यज्ञस्य मात्रां स्वरूपं विमि-
मीते विशेषेण निष्पादयति मीयते निर्मायते इति मात्राः स्वरूपं तन्निष्पादकत्वं चाध्वर्योर्नामनिर्वचना-
दवगम्यते अध्वर्युरित्यत्र छान्दस्याप्रक्रियया लुप्तं अकारं पुनः प्रक्षिप्याध्वर्युरिति नामसम्पादनीय-
म् अध्वर्युनक्तीत्यवयवार्थः अध्वरस्यनेतेति तात्पर्यार्थ इति । एतदेवाभिप्रेत्याध्वर्युवेदस्य यागनि-
ष्पादकघोतकं निर्वचनं यास्को दर्शयति—मन्त्रामननात् छन्दांसि छादनात् स्तोमः स्तवनात् यजुर्य-
जतेरिति । एवं सत्यध्वर्युसम्बन्धिनियजुर्वेदे निष्पन्नं यज्ञशरीरमुपजीव्य तदपेक्षितौ स्तोत्रशस्त्ररूपा-
ववयवावितरेण वेदद्वयेन पूर्यते इत्युपजीव्यस्य यजुर्वेदस्य प्रथमतो व्याख्यान् युक्तम् तत ऊर्ध्वं साम्ना-
मृगाश्रितत्वात् उभयोर्मध्ये प्रथमतः क्रमव्याख्यान् युक्तमित्युवेददानीं व्याख्यायते । ननु वेद-
वतावनास्ति कुतस्तदवान्तरविशेषः ऋग्वेदः तथाहि कोयं वेदो नाम न हित ब्रह्मक्षणं प्रमाणं चास्ति
न च तदुभयव्यतिरेकेण किञ्चिद्वस्तु प्रसिन्धवि लक्षणप्रमाणाभ्यां हि वस्तुसिद्धिरितिन्यायविदांम-
तम् प्रत्यक्षानुमानोपमानागमेषु प्रमाणविशेषेष्वन्ति भेदे इति तल्लक्षणमिति चेत् न मन्वादि-
स्मृतिष्वतिव्याप्तेः समयबलेन सम्यक्परोक्षानुभवसाधनमित्येतस्यागमलक्षणस्य तास्वपिसद्भा-
वात् अपौरुषेयत्वे सतीति विशेषणाददोष इति चेत् न वेदस्यापि परमेश्वरनिर्मितत्वेन पौरुषेय-
त्वात् शरीरधारिजीवपुरुषनिर्मितत्वाभावात् पौरुषेयत्वमिति चेत् न सहस्रशरीर्षा पुरुष इत्यादिश्रु-
तिभिरीश्वरस्यापिशरीरित्वात् कर्मफलरूपशरीरधारिजीवनिर्मितत्वाभावमात्रेणापौरुषेयत्वं वि-
बक्षितमिति चेत् न जीवविशेषैरश्रिवाख्यादित्यैवेदानामुत्पादितत्वात् ऋग्वेद एवाग्नेरजायत यजुर्वे-
दोवायोः सामवेद आदित्यादिति श्रुतेः । ईश्वरस्याग्न्यादिर्मेरकत्वेन निर्मातृत्वं द्रष्टव्यम् । मन्त्रब्रह्म-
णात्मकः शब्दराशिर्वेद इति चेत् न ईदृशो मन्त्र ईदृशं ब्रह्मणमित्यनघोरघाप्यनिर्णीतत्वात् । तस्मान्ना-
स्ति किञ्चिद्वेदस्य लक्षणम् नापितत्सद्भावे प्रमाणं प्रथमः ऋग्वेदं भगवो ध्येभियजुर्वेदं सामवेदमा-
थर्वणं चतुर्थमित्यादिवाक्यं प्रमाणमिति चेत् न तस्यापि वाक्यस्य वेदान्तः पातित्वेनात्माश्रयत्वप्रस-

द्वाव नखलुनिपुणोपिस्वस्कंधमारोहं प्रभवेदिति । वेदै एव द्विजातीनां निःश्रेयसकरः परइत्यादिस्मृ-
 तिवाक्यंप्रमाणमिति चेत् न तस्याप्युक्तश्रुतिमूलत्वेन निराकृतत्वात् । प्रत्यक्षादिकं शक्तितुमप्ययो-
 ग्यम् । वेदविषयातुलोकप्रसिद्धिः सार्वजनीनापि नीलं न भइत्यादिव-द्रान्ता । तस्मात्क्षणप्र-
 माणरहितस्य वेदस्य सद्भावो नास्तीति शक्यत इति पूर्वः पक्षः । अत्रोच्यते— मन्त्रब्राह्मणात्मकत्वं ताव-
 द्दुष्टं लक्षणम् अतएव अपस्तम्बो यज्ञपरिभाषायामेवमाह— मन्त्रब्राह्मणयोर्वेदनामधेयमिति । तयो-
 स्तुस्वरूपमुपरिष्ठात्रिणोप्यते अपौरुषेयवाक्यत्वमिदमपि यादृशमस्माभिर्विवक्षितं तादृशमुचरत्
 स्पष्टीभविष्यति प्रमाणान्यपि यथोक्तश्रुतिस्मृतिलोकप्रसिद्धिरूपाणि वेदसद्भावेद्द्रष्टव्यानि यथा
 घटपटादिद्रव्याणां स्वपकाशकत्वाभावेऽपि सूर्यचन्द्रादीनां स्वपकाशकत्वमविरुद्धम् तथामनुष्या-
 दीनां स्वस्कन्धारोहासंभवेऽप्यकुण्ठितशक्ये वेदस्येतरवस्तुप्रतिपादकत्ववत्स्वप्रतिपादकत्वमप्यस्तु ।
 अतएव संप्रदायविदोऽकुण्ठितां शक्तिं वेदस्य दर्शयन्ति— चोदनाहिभूतं भवन्तं भविष्यन्तं सूक्ष्मं व्यवहि-
 तं विप्लवमित्येवंजातीयकमर्थशक्योक्त्यवगमयितुमिति । तथासति वेदमूलायाः स्मृतेस्तदुभयमूला-
 यालोकप्रसिद्धेश्च प्रमाणयंदुर्वारम् तस्मात्क्षणप्रमाणसिद्धेवेदो न केनापि चावाकादिनाऽपोढुं श-
 क्य इति स्थितम् । ननु अस्तु नाम वेदाख्यः कश्चित्पदार्थः तथापि नासौ व्याख्यातमर्हति अप्रमाणत्वे-
 नानुपयुक्तत्वात् न हि वेदः प्रमाणम् तल्लक्षणस्य तत्र दुःसंपादत्वात् तथाहि साम्यगनुभवसाधनं प्र-
 माणमिति केचिल्लक्षणमाहुः अपरे त्वनविगतार्थगन्तृप्रमाणमित्याचक्षते न चैतदुभयं वेदसंभवति
 मन्त्रब्राह्मणात्मको हि वेदः तत्र मन्त्राः केचिदबोधकाः अम्यं कसात इन्द्रऋषिरित्येको मन्त्रः । यादृशिम-
 न्वाप्यितमपस्ययाविददित्यन्यः । सृष्येर्वजर्भरीतुफरीतु इत्यपरः । एवं आपान्तं मन्युस्तृपप्रभर्म-
 त्यादय उदाहायाः । न ह्येतैर्मन्त्रैः कश्चिदप्यर्थो विबुध्यते एतेष्वनुभव एव यदानास्ति तदा तत्सम्यक्त्वं
 तदीयसाधनत्वं च दूरापेतम् । अर्धः स्विदासी ३ दुपरिस्विदासी ३ इति मन्त्रस्य बोधकत्वे पिस्थाणुर्वा
 पुरुषो वेत्यादिवाक्यवत्सन्दिग्धार्थबोधकत्वात् नास्ति प्रमाण्यं औपधेवायस्यै न मिति मन्त्रोदभं वि-
 पयः । स्वधिते मे नं हिंसीरिति क्षुरविपयः । श्रृणोत ग्रावाण इति पापाण विपयः । एतेष्वचेतनानां दर्भं शु-
 रपापाणानां चेतनवत्सम्बोधनं श्रूयते ततो द्वौ चन्द्रमसाविति वाक्यवद्विपरीतार्थबोधकत्वाद् प्रामा-
 ण्यम् एक एव रुद्रो न द्वितीयो वतस्ये । सहस्रांगिसहस्रशो ये रुद्रा अधिभूम्यामित्येतयोस्तु मन्त्रयो-
 र्थाव्ययीवमहं मौनीति वाक्यवद्वापानबोधकत्वात् अमामाप्यम् आपर्षेऽन्दन्विति मन्त्रो यजमान-

१ याज्ञवल्क्यस्मृतौ आचाराध्यायेऽश्लो. (१०) । २ आपस्तंबस्मृत्येवमथमाध्याये । ३ शार-
 रभाष्ये चोदनालक्षणोपभेदेति सू० २ । ४ ऋ० सं. १.१.८ । ५ ऋ० सं. १.२.२४ । ६ ऋ.सं.
 ८.१.२ । ७ ऋ. सं. ८.१.१४ । ८ ऋ.सं. ८.७.१७ । ९ तैत्तिरीयसं. प्र.क्रां. द्वि. प्रपा. प्रथमा
 मुवाके (१-२-१) । १० तै. सं. १-३.१३ । ११ तै. सं. १.२.११ । १२ तै. सं. १-२-१ ।

स्यक्षौरकालेजलेनशिरसःक्लेदनं ब्रूते । शुभिकेशिरआरोहशोभयन्तीमुखंममेतिमघोविवाहकाले
मङ्गलाचरणार्थंपुष्पनिर्मितायाःशुभिकायावरवध्वोःशिरस्यवस्थानं ब्रूते । तयोश्चमन्त्रयोर्लोकप्र-
सिद्धार्थानुवादित्वात् अनधिगतार्थगन्तृत्वंनास्ति तस्मान्मन्त्रभागो न प्रमाणम् । अत्रोच्य-
ते—अम्यगादिमन्त्राणामर्थोयास्केननिरुक्तग्रन्थेऽवबोधितः तत्परिचयरहितानामबोधो न मन्त्रा-
णांदोषमावहति । अतएवात्रलौकिकन्यायमुदाहरन्ति—नैपस्थाणोरपराधोयदेनमन्धोनपश्यतिपु-
रुपापराधःसंभवतीति । अधःस्विदासीदिति मन्त्रश्चनसन्देहबोधनायप्रवृत्तः किंतिर्हिजगत्कार-
णस्यपरवस्तुनोतिगभीरत्वंनिश्चेतमेवप्रवृत्तः तदर्थमेवहिगुरुशास्त्रसंपदायरहितैर्दुर्बोधत्वमधःस्वि-
दित्यनयावबोधोपन्यस्यति सएवाभिप्रायउपरितनेषु कोऽन्वयेदेत्यादिमन्त्रेषुस्पष्टीकृतः ।
ओपध्यादिमन्त्रेष्वपिचेतनाएवतत्तदभिमानिदेवतास्तेनतेननाम्नासन्वोध्यन्ते ताश्चदेवताभगवता
वादरायणेनाभिमानिव्यपदेशस्त्वितिसूत्रेऽस्त्विताः । एकस्यापिरुद्रस्य स्वमहिम्नासहस्रमूर्तिस्वी-
कारात् नास्तिपरस्परव्याघातः । जलादिद्रव्येणशिरःक्लेदनादेर्लोकप्रसिद्धत्वेऽपि तदभिमानिदे-
वतानुग्रहस्यापिसिद्धत्वात् तद्विषयत्वेनाज्ञातार्थज्ञापकत्वम् ततो लक्षणसन्नावादास्तिसन्त्रभागस्य
प्रमाण्यम् । एतदेवाभिप्रेत्यभगवान्जैमिनिर्मन्त्राधिकरणे मन्त्राणां विवक्षितार्थत्वमसूत्रयत् ता-
निचसूत्राणिक्रमेणोदाहृत्यव्याख्यास्यामः तत्रपूर्वपक्षं सूत्रयति—तदर्थशास्त्रादिति १ य-
स्यार्थस्याभिधानेसंगर्थो मन्त्रः सएवाभिधेयोपस्यशास्त्रब्राह्मणवाक्यस्यतदिदंवाक्यंतदर्थशा-
स्त्रम् तस्माच्छास्त्रादिविवक्षितार्थो मन्त्रइत्यवगम्यते तथाहि उरुप्रथस्वेति मन्त्रेणपुरोडाशप्रथत्-
मभिधीयते पुरोडाशंप्रथयतीतिब्राह्मणेनापितदेवाभिधीयते तथासति मन्त्रेणैवप्रतीतत्वात् तद-
र्थबोधनायप्रवृत्तंब्राह्मणवाक्यमनर्थकं स्यात् मन्त्रस्याविवक्षितार्थत्वेतुविनियोगबोधनायब्राह्म-
णमुपयुक्तम् तस्मान्मन्त्राउच्चारणेनैवानुष्ठानमुपकुर्वन्ति । ननुच्चारणार्थत्वेसत्यदृष्टंप्रयोजनंप-
रिकल्प्येत अर्थाभिधायकत्वेतुदृष्टंलभ्येत तस्माद्ब्राह्मणस्यानुवादत्वमभ्युपेत्यापिमन्त्रस्याभिधा-
नार्थत्वमेवेत्याशंक्य उत्तरं सूत्रयति—वाक्यनियमादिति २ अग्निर्मूर्धादिवःककुदित्येवमेववाक्यं
पठितव्यमितिमन्त्रेनियमउपलभ्यते अर्थप्रत्यायनंतुमूर्धाग्निरित्येवंव्युक्तमपाठोपिभवत्येव तस्मा-
न्नियतपाठक्रमसाफल्याय उच्चारणमेवमन्त्रप्रयोजनम् । ननुपाठक्रमनियममात्रस्यादृष्टार्थत्वेपिम-
न्त्रपाठोऽर्थबोधनार्थमेवेत्याशंक्यतत्रदोषान्तरं सूत्रयति—बुद्धशास्त्रादिवि ३ अंसीदमीन्विहरेति
मैषमन्त्रःप्रयोगकालेपठ्यते तच्चाग्निविहरणादिकर्माग्निधिणाध्ययनकालेऽवस्वकर्तव्यत्वेननुद्धम्
तस्यचबुद्धस्यार्थस्यपुनर्मन्त्रोच्चारणेनशासनमनर्थकम् नहिसोपानत्केषोपेपुनरप्युपानहंप्रतिमुच्च-

न्ति । ननु बुद्धस्यार्थस्य प्रामादिकविस्मरणपरिहाराय मन्त्रेण स्मारणमस्त्वित्यारां कथान्यंदोषं सूत्रयति—अविद्यमानवचनादिति ४ चत्वारि श्रुद्वात्रयोऽस्य पादाद्देशीर्षेः सप्तहस्तासोऽस्येति मन्त्र-
 आम्नायते नखलुचतुःश्रुद्वाद्युपेतं किञ्चिद्गज्ञसाधनं विद्यते यन्मन्त्रपाठेनानुस्मर्यते नन्वीदृशी
 काचिद्देवतास्यादित्याशङ्कथ्यान्यंदोषं सूत्रयति—अचेतने अर्थबन्धनादिति ५ ओपधेत्रायस्वेनं
 शृणोतग्रावाण इत्यादावचेतनेद्रव्ये चेतनोचितं रक्षणश्रवणाद्यर्थबन्धाति सचायुक्तः—नन्वभिमानि-
 व्यपदेशादिति वैसासिकशास्त्रे सूत्रितत्वात् ओपध्याद्यभिमानि चेतनदेवतात्रविवक्ष्यतामित्याशङ्क्य
 दोषान्तरं सूत्रयति—अर्थविप्रतिषेधादिति ६ अंदि तिद्यौरदिति रन्तरिक्षमिति मन्त्रआम्नायते । यदे-
 वद्यौस्तदेवान्तरिक्षमित्ययमर्थो विप्रतिषिद्धः एक एवरुद्रः सहस्राणिसहस्रशो ये रुद्रा इत्यादिकम-
 प्युदाहर्तव्यम् । ननु त्वमेव माता च पिता वमेवेत्यादिवदन्तरिक्षादिरूपत्वेनादितिः सूत्रयते एवमेकस्या-
 पिरुद्रस्य योगसामर्थ्याद्बहुरूपस्वीकारोऽस्तु ततो नार्थविप्रतिषेध इत्याशङ्क्य दोषान्तरं सूत्रयति-
 स्वाध्यायं वदवचनादिति ७ पूर्णिकानामकाचिद्योपि दवघातं करोति तत्समीपे माणवकः स्वा-
 ध्यायग्रहणार्थं कदाचिदवघातमन्वमधीते न च तस्यार्थप्रकाशनविवक्षास्ति यतिमुसलमहारंतस्य
 मन्त्रस्यापठचमानत्वात् अक्षरग्रहणाथैव तं मन्त्रमन्यांश्च मन्त्रानभ्यस्यति तत्र स्वाध्यायकाले पठितो-
 ऽप्यवघातमन्त्रो यथा पूर्णिकां पतिस्वार्थं न ब्रूते तथा कर्मकालेऽपि स्वार्थं न वक्ष्यति । ननु तत्र माणवक-
 स्वार्थं विवक्षानास्ति पूर्णिकाप्यवचोद्धुमक्षमा कर्मणित्वध्वयोरर्थविवक्षा विद्यते बोधश्च संभवती-
 त्याशङ्क्य दोषान्तरं सूत्रयति—अविज्ञेयादिति ८ केषां चिन्मन्त्राणां अर्थो विज्ञातुं शक्यते तद्यथा
 अम्यक्सात इन्द्रऋषिस्मे इत्येको मन्त्रः । सूत्र्येव जर्भरीतुर्करीतु इत्यपरो मन्त्रः । ननु ईदृशमन्त्रार्थबो-
 धाथैव निगमनिघण्टुनिरुक्तव्याकरणा निमवृत्तानीत्याशङ्क्य दोषान्तरं सूत्रयति—अनित्यसंयोगान्म-
 ध्यानार्थक्यमिति ९ किन्तेऽप्यवन्तिकीकटोऽपि तिमन्त्रे कीकटो नाम जनपद आभ्रातः । तथानैचाशारवं
 नाम नगरं प्रमगन्दोराजेत्येते अर्था अनित्या आभ्राताः । तथा सति प्राक्प्रमगन्दान्नायं मन्त्रो भूतपूर्व इति
 गम्यते । तदेवमेतैस्तदर्थशास्त्रादिभिर्हेतुभिर्भ्रान्ताणामर्थप्रत्यापनार्थत्वं नास्ति किन्तु चारणाददृष्टा-
 था एवेति पूर्वः पक्षः । तत्र सिद्धान्तं सूत्रयति—अविशिष्टस्तु वाक्यार्थ इति १० शुशब्देन मन्त्राणामदृष्टा-
 र्थमुच्चारणमात्रं वारयति क्रियाकारकसंबन्धेन मतीपमानो वाक्यार्थो लोके बोधयोरविशिष्टः तथा स-
 ति यथा लोकेऽर्थप्रत्यापनाथैव वाक्यमुच्चार्यते तथा वैदिके यागमयोगेऽपि द्रष्टव्यम् मन्त्रेण प्रकाशि-
 तस्त्वर्थोऽनुष्ठानं शक्यते न त्वप्रकाशितः तस्मान्मन्त्रोच्चारणस्यार्थप्रकाशनरूपं दृष्टमेव प्रयोजनम् ।
 ननु अभिरसिनारिरसीत्यारभ्यैष्टुभेन त्वाच्छन्दसाददइति मन्त्र आभ्रातः तेनैव मन्त्रेण मतीतिप्यस्या-

दाने पुनर्ब्राह्मणेनतां चतुर्भिरभिमादत्ते इति विधीयते । तदेतद्विधानं त्वत्पक्षे व्यर्थं स्यात् इत्याशङ्क्यो-
त्तरं सूत्रयति—गुणार्थेन पुनः श्रुतिरिति । ११ मन्त्रेण प्रतीतस्यैवार्थस्य ब्राह्मणे यत्पुनः श्रवणं तदेतच्चतुः

१ तै० सं० ५. १. १. तैत्तिरीयशाखायां संहिताकतिपयब्राह्मणभागमिश्रिता ब्राह्मणम-
पिकतिपयमंत्रभागमिश्रितं तत्सारस्वतपाठानुसारेणोतिज्ञानमयम् । अमिश्रितपाठस्तुसंहि-
ताब्राह्मणयोः सत्याषाढगृह्योक्तकांडानुक्रमानुसारेण बोद्धव्यः । तदुक्तं संस्काररत्नमालायाम्-
कांडानां संकीर्णत्वेन यथाकांडमिदानीमभ्ययनासंभवात्कांडानुक्रमणिकायां सारस्वतपाठस्या-
प्यभ्यनुज्ञातत्वाच्च सारस्वतपाठेनैवेदानीमभ्ययनमस्ति सारस्वतकथाचेतिहासपुराणादौ प्रसिं-
द्धा साकांडनिरूपणावसरे संस्काररत्नमालायामुपन्यस्ता—यथा ब्रह्मसभायां दुर्वासाः सामगा-
यन्तास । तं खलु तेजसा क्रूरं दृष्ट्वा सभामध्ये सरस्वत्यस्मयत् । ततः क्रुद्धो मुनिः सरस्वतीं शशाप
मर्त्ययो नौ प्रजायत्विति । ततस्तं देवीमसादयामास भगवन्विमर्शहेमजायेयमिति । ततः समु-
निस्तथेत्युक्त्वा जगाम । ततो देव्या त्रैयगृहे जायत । ततो वेदविदं भर्तारं प्राप्य विद्यानिधिं पुत्रं
कृतोपनयनं पिता सारस्वतं वेदमध्यापयामास यथाबुद्धक्रमेण ॥ ततस्तं बालत्वात्कल्पमेध-
संपिताताडयामास पृष्ठे वेणुदलेन । ततः सोरोदीत् सापितं दृष्ट्वा पुत्रमाविग्म्यातिदुःखिता बभूव ।
अश्रुपूर्णं तं वागीशानिवायं च पुनः ततः सार्धितयामास यस्याः कस्याः सुतो न हि । प्राप्य मां
ताड्यते बालो मम प्राणमियः सुतः । ततश्चतुःषष्टिकलाः सर्वांश्चेदान्सांगान् ब्रह्मविद्यापर्यंतान्सा-
रस्वताय सरस्वत्युपादिशात् । ऋत्विपासानिवर्त्य वायुधारणं चोपादिशात् । ततः संपूर्णविद्यो-
सौ कुरुक्षेत्रे वसन्मुनिः । तपस्तेपे महाभागो देवैरपि सुदुष्करम् ॥ ततः कालेन महता ह्यनावृ-
ष्टिरभूत्कल । कुरुक्षेत्रे सारस्वतं दृष्टं पुष्टमंतर्वायुं धार्यमाणं तं पितृदृश्युः । तमूचुर्मुनयः सर्वेशा-
कं देहीति नः प्रभो । अलं शाकेन भो विषायदिशाकं भवेद्भुवि । सारस्वतो मुनिः प्राह ते स्यो देहीति-
चंडिकाम् । सुतशाकं मदास्यामि यदिशाकेन ते ह्यलं । शाकं भरीति मुनिना प्रसन्नाकारिवै-
तदा । शाकाहारस्ततः सर्वे मुनयः कृतजीविताः । दुर्भिक्षे विनिवृत्तेऽप्यभ्ययनं नास्मरन्त-
दा । अन्योन्यमभिजग्मुस्त उच्चरंत शनकं च न । ततो विस्मृतवेदास्ते बभूवुर्मुनयो भृशम् । त-
तो तिदुःखितेषु मुनिपुनारदेनोक्तम् । सारस्वतं कृतसर्ववेदाभ्ययनं गत्वा अभ्ययनं कुरुष्व-
मिति । ततस्ते सारस्वतं गार्धयामासुः । अध्यापनं कुरुष्व भगवन्निति । ततः सारस्वतः
प्रार्थितश्चतुःषष्टिमुनिगणसहस्रेभ्यश्चतुःषष्टिसहस्रवेदानध्यापयामास । ततस्तांश्चेदांस्तच्छा-
खिनः साकल्पेनाधीतवंतः । तैत्तिरीयशाखिनस्तु साकल्पेनाभ्ययनं कृत्वा सर्ववेद-
विलक्षणां तैत्तिरीयशाखां दृष्ट्वा अन्योन्यमूचुः अहो अतीव विस्मयोऽस्माकं सर्वविलक्षणां शा-
खामध्यापयति स्मास्मान्मूढान् कृत्वानिर्मिताम् ततः सर्वतैत्तिरीयशाखिनः संभूय सारस्व-
तमूचुः नायं वेदस्य याध्यापितः सर्ववेदविलक्षणत्वादिति । ततः सारस्वतः सर्वान् श्रेष्ठान्मुनी-
न्प्राह वचः यद्ययनं भवेद्देदः प्रतिज्ञांतु कुरोम्यहम् । अग्रिमवेशानं कुर्यां भवती वाचमीरिताम् । त-
मूचुर्मुनयः सर्वे वचनं यत्त्वयोदितम् । यदि वेदक्रमं विप्रमनिज्ञां कुर्महे वयम् । ततः सारस्वतेन स-
हिताः सर्वे मुनयः तत्र तत्र मुनीन् गत्वा निर्णेतुं न शक्नुम इति तैरुक्ता ब्रह्मणं जगमुप्ययापयं प्रतिज्ञानिवे-

संख्यालक्षणगुणविधानार्थत्वेनेपपुन्यते एतस्यविधानस्याभावे चतुर्णामिन्द्राणामध्येनेकेना-
 प्येकेनाग्निरादीयेत । ननु इमामगृह्णन्नशनाशृतस्येत्यन्वाग्निधानीमादत्तइत्यत्रमन्त्रसामर्थ्यादे-
 वप्राप्तस्यरशनादानस्यपुनर्ज्ञानवाक्यंविनियोजकमात्रायते तदेतत्स्वन्मेवेत्यर्थमित्याशङ्क्योत्त-
 रंसूत्रयति—परिसंख्येति १२ गर्दभाग्निधानीनादत्तइतिनिषेधःपरिसंख्या तदर्थमिदं ब्राह्मणवाक्य-
 म् । ननुपरिसंख्यायांत्रयोदोषाःप्राप्त्युः आदत्तइतिशब्दः रशनादानलक्षणंस्वार्थजसात् तन्निषे-
 धलक्षणःपरार्थोस्यशब्दस्यकल्प्येत रशनात्वसामान्येनचप्राप्तं गर्दभरशनायाआदानंवाच्येतेतित्र-
 योदोषाः । मदेवं गर्दभरशनायाअप्रातत्वात् तथाहि त्वत्पक्षेप्रकरणपाठाभ्यानुपपत्त्यामन्त्रेणानेना-
 दानं कुर्यादितिवाक्यंपरिकल्प्येत तेनचवाक्येनमन्त्रादानयोःसम्बन्धेसिद्धेसति पश्चात्किंविषय-
 मादानमितिबीजायांलिङ्गाद्भ्रशनामात्रस्यादानमुपेत्यगर्दभरशनायाःप्रातिर्वक्तव्या साचविलम्ब्यते
 इत्यन्वाग्निधानीमितिप्रत्यक्षेणवाक्येनमन्त्रादानयोःसंबन्धेसतिलिङ्गाद्भ्रशनामात्रेप्राप्तमादानमन्वा-
 ग्निधानीमितिश्रुत्यादिशेषेप्यवस्थाप्यते ततोमन्त्रस्यनिराकाङ्क्षत्वात् गर्दभरशनायाअप्राप्त-
 त्वान्नास्तिप्राप्तवाधः अतएवनिषेधार्थानकल्प्यते विध्यर्थश्नत्पच्यते तत्रकुतोदोषत्रयम् ईदृ-
 शमपारिस्वमेवगर्दभरशनायानिवारणमभित्यपरिसंख्येतिस्त्वितम् । ननु उरुप्रथमेवेतिप्रथ-
 यतीनिब्रह्मणैवैयर्थ्यतदवस्थमेवेत्याशङ्क्योत्तरंसूत्रयति—अर्थवादेवेति १३ वाशब्दोक्तिमर्थ-
 धारयति अस्त्यन्वार्थवादः यत्रपतिमेवतत्प्रथयतीति तेनार्थवादेनसंबन्धायब्राह्मणेविधिःपठच-
 ते । ननु प्रथयतीत्यनेनैवविशिशेदेनप्रथनमनूद्ययज्ञपतिमेवेत्यादिनार्थवादेनस्तोत्रच्यंतदेवतुप-
 श्वनंकुनःप्राप्तमित्याशङ्क्योत्तरंसूत्रयति—मन्त्राग्निधानादिति १४ अन्वयुःपुरोडाशमुद्दिश्यमन्त्रे
 प्रथस्वेत्येवमभियत्ते तस्माद्भिधानादध्वर्युकर्तृकंप्रथनेंप्रातम् यथास्तोकैःकुर्वितिव्रूतेसकार-
 यत्येव तथात्रापियःप्रथस्वेनिश्रुतेसंप्रथयत्येव यदुक्तम् अग्निमूर्धादिवइतिपाठक्रमनियमा-
 र् अष्टश्रुतंमन्त्रइति तत्रोत्तरंसूत्रयति—अधिरुद्धंपरमिति १५ परं द्वितीयसूत्रोक्तमस्मत्पक्षेऽप्य-
 विरुद्धम् नद्विषयंपाठक्रमनियमाददृष्टंनिवारणमः किंवाहमन्त्रोच्चारणेनजायमानमर्थप्रत्यायनं

दिताः । ब्रह्माग्निमुर्निगाग्रजनमाह—सन्धंयनिज्ञातंतत्रभवतासारत्वतेन सारस्वतोवेदपा-
 ठःगाग्रजतोक्तक्रमेणवाच्येनध्यः अन्वयथाध्ययनकर्त्तव्यास्तीति तत्रदतराम्मुनीन्वाह सत्यंन-
 पाठक्रमेणार्थानुष्ठानक्रमोभवतीति तस्मात्सर्वजितं चाग्निमेवयनकर्त्तव्यमितितीहासः ।

१ तै० सं० ५. १. २. । इमामगृह्णन्नशनाशृतस्येत्यादित्चतुर्थाकाण्डेनयथाध्यायैद्वितीया-
 बुवाकेमन्त्रवर्तित्तत्स्येवदमामगृह्णन्नशनाशृतस्येत्यन्वाग्निधानीमादत्तइतिनिषेधकाण्डेनशम-
 पपाठकेद्वितीयाबुवाकेब्राह्मणम् । २ तै० ब्रा० ३. २. ८. ।

दृष्टप्रयोजनत्वात् नोपेक्षितव्यमित्येतावदेवब्रूमः । ननुप्रोक्षणीरासादयेतिमन्त्रोबुद्धमेवार्थंशास्ति
 तदयुक्तम्, सोपानत्कस्यपादस्योपानदन्तरासंभवादित्युक्तमितिचेत् तस्यपरिहारसूत्रयति—स-
 म्प्रैपकर्मणोगर्हानुपलम्भःसंस्कारत्वादिति १६ सम्प्रैपकर्मणोगर्हात्वदुक्तदोषोनोपलभ्यते बु-
 द्धस्याप्यर्थस्यमन्त्रेणैवानुस्मरणेसतिनियमात् दृष्टलक्षणस्यसंस्कारस्यसद्भावात् । यच्चोक्तम्
 चत्वारिंशद्वेतिमन्त्रोऽसन्तमेवार्थमभिधत्तइति तस्योत्तरसूत्रयति—अभिधानेऽर्थवादइति १७
 असतोऽर्थस्याभिधायकेवाक्येगौणस्यार्थस्योक्तिर्दृष्टव्या तद्यथा चत्वारोहोत्रध्वर्युद्गावृष-
 ह्णाणोस्यकर्मणःशृङ्गाणि प्रातःसवनादयस्त्रयःपादाः पत्नीयजमानौद्वैशीर्षे गायत्र्यादीनि
 सप्तछन्दांसिहस्ताः ऋग्वेदादिभिस्त्रिभिर्वेदैस्त्रेधाबन्धनं कामान्वर्पतीतिवृषभः रोरवीतिस्तोत्रश-
 स्त्रादिशब्दान्पुनःपुनःकरोति महोदेवःसोयंपौढोयज्ञत्पोदेवोमत्यांनाविवेशेति । मनुष्याएवात्रा-
 धिकारिणः लोकेप्येवंगौणप्रयोगादृश्यन्ते चक्रवाकस्तनी हंसदन्तावली काशवस्त्रा शैवलकेशि-
 नीत्येवंनद्याःस्तूयमानत्वात् एवमोपधेयत्रायस्व शृणोतग्रावाणइत्याद्यचेतनसम्बोधनानिस्तुति-
 परत्वेनभोजनीयानि यस्मिन्वपनेओपधिरपित्रायतेतत्रवपनकर्तात्रायतइतिकिमुवक्तव्यम् तथा
 ग्रावाणोपिमातरनुवाकंशृण्वन्ति किमुतविद्वांसोत्रांलणाइत्यादिमन्त्राणामभिधायः योप्यदिति-
 र्द्यौरदिविरन्तरिक्षमितिविप्रतिषेधउक्तः तस्योत्तरसूत्रयति—गुणाद्विप्रतिषेधःस्यादिति १८ य-
 थात्वमेवपितात्वमेवमातेत्यत्रगौणप्रयोगादविरोधः तद्वत् एवमेकरुद्रदेवत्येकर्मण्येकोरुद्रः शत-
 रुद्रदेवत्येशतरुद्राइत्यविरोधः । यदप्युक्तम् स्वाध्यायमधीयानोमाणवकःपूर्णिकायाअवहति
 नप्रकाशयितुमिच्छति तत्रोत्तरसूत्रयति—विद्यावचनमसंयोगादिति १९ वेदविद्याग्रहणकालेऽ-
 र्थस्ययदवचनंतदयज्ञसंयोगादुपपद्यते नहिपूर्णिकायाअवघातोयज्ञसंयुक्तः नापिमाणवको-
 यज्ञमनुतिष्ठति अतोयज्ञानुपकारान्तत्रार्थविवक्षा । यदप्युक्तम् अम्यक्सातइन्द्र सृण्वेवज-
 र्भरीतुर्फीरुइत्यादौअर्थस्यज्ञानुमशक्यत्वान्नास्त्येवार्थइति तत्रोत्तरसूत्रयति—सतःपरमविज्ञान-
 मिति २० विद्यमानएवार्थःप्रमादात्सत्यादिभिर्नज्ञायतेतेषांनिगमनिरुक्तव्याकरणवशेनघातुतो-
 ऽर्थःपरिकल्पयितव्यः तद्यथा जर्भरीतुर्फीरुइत्येवमादीन्यश्विनोरभिधानानि तेपुहिद्विवचना-
 न्तत्वंलक्ष्यते आश्विनोःचेदंसूक्तम् अश्विनोःकामममाइतिदर्शनात् एतदेवाभिप्रैत्यनिरुक्तका-
 रोव्याचष्टे—जर्भरीभतारावित्यर्थः तुर्फीरुहन्तारावित्यर्थइति एवमम्यक्सातइत्यादावप्युच्येय-
 म् । यदप्युक्तम् प्रमगन्दाद्यनित्यार्थसंयोगान्मन्त्रस्यानादित्वंनस्यादिति तत्रोत्तरसूत्रयति—उक्त-

१ तै० ब्रा० ३. २. ९. १ २ ऋ० सं० ३. ८. १०. १ ३ सृण्वेवजर्भरीइतिमन्त्रो-
 यरिमसूक्तेवर्ततेतत् (ऋ० सं० ८. ६. २.) । ४ नि० १३. ५. १

श्रानित्यसंयोगइति २१ प्रथमपादस्यान्तिमाधिकरणे सोममनित्यसंयोगदोषउक्तःपरिहृतः त-
 थाहि तत्र पूर्वपक्षेवेदानांपौरुषेयात्वंकुं काठकं कालापकमित्यादिपुरुषसंबन्धाभिधानहेतूक्त्या-
 नित्यदर्शनाच्चेतिहेत्वन्तरं सूत्रितम् तस्यायमर्थः—वचरः प्रावाहणिरकामयतेत्यनित्यानां ववरा-
 दीनामर्थानां दर्शनात् ततः पूर्वमसत्वात्पौरुषेयोवेदइतितस्योत्तरमेवं सूत्रितम्—परंतु श्रुतिसामान्य-
 मात्रमिति तस्यायमर्थः—यत्काठकादिसमाख्यानंतत्प्रवचननिमित्तम् यत्तु परं ववराद्यनित्यदर्श-
 नं तच्छब्दसामान्यमात्रं नतु तत्रानित्यो ववराख्यः कश्चित्पुरुषो विवक्षितः किन्तु वचरइति शब्दानु-
 क्रान्तिः तथासति वचरइति शब्दं कुर्वन्वायुरभिधीयते सच प्रावाहणिः प्रकपेण वहनशीलः एवम-
 न्यत्राप्युहनीयम् । तदेवं कस्यचिदपि दोषस्यासंभवात् विवक्षितार्थामन्त्राः स्वार्थप्रकाशनायैव प्र-
 योक्तव्याः । नन्वर्थप्रकाशनार्थत्वे सति हेतुप्रयोजनं लभ्यतइतियुक्तिमात्रमिदमुच्यते नत्वेतदुपोद्-
 ष्ठकं किंचित् श्रौतं लिङ्गं प्रथमादस्याशङ्कोत्तरं सूत्रयति—लिङ्गोपदेशश्चतदर्थवदिति २२ आग्ने-
 य्याग्नीध्रमुपतिष्ठेत्इति श्रूयते । तस्यायमर्थः—अग्निदेवतायस्याऋचः सेयमाग्नेयी तयाग्नीध्रस्था-
 नमुपतिष्ठेतेति अत्रत्युपस्थानमुपदिशद्वाहाणं अग्नेनेत्येत्नयोपतिष्ठेतेति मन्त्रमतीकं पठित्वानोप-
 दिशति किंत्वाग्नेयीत्वलिङ्गेनोपदिशति यदा तस्यामृच्यग्निः प्राधान्येन प्रतिपाद्यते तदा तस्याऋ-
 चोऽग्निदेवता भवति तथासत्याग्नेय्येति देवतावाचितद्धितान्तिर्निर्देश उपपद्यते तस्मादयमुपदेशस्त-
 न्मन्त्रवाक्यमर्थवदिति बोधयति अतो विवक्षितार्थत्वात् अर्थप्रत्यायनार्थमयोगकाले मन्त्रोच्चारणम्
 तस्मिन्नेव विवक्षितार्थत्वे लिङ्गान्तरं सूत्रयति—ऊहइति २३ प्रकृतावाज्ञातस्य मन्त्रस्य विकृतौ सम-
 वेतार्थत्वाय तदुचितपदान्तरस्य प्रक्षेपेण पाठऊहः तद्यथा अन्वेनेमातामन्यतामनुपितानुभ्रातेति
 पाठतपशुविषयो मन्त्रपाठः तस्य च मन्त्रस्य विकृतौ पशुद्वये सति अन्वेनोमातामन्यतामित्युहः प-
 शुचहुत्वे सति अन्वेनान्मातामन्यतामित्युहः कर्तव्यः एतन्मन्त्रव्याख्यानरूपं ब्राह्मणमेवमाज्ञायते-
 नमातावधेतेनपितेति तत्रेदंचिन्तनीयम् किमत्रशरीरवृद्धिर्निषिध्यते आहोस्विच्छब्दवृद्धिरिति ।
 एकवचनान्तस्यमातृशब्दस्य मातराविति द्विवचनान्तत्वेन वा मातरइति बहुवचनान्तत्वेन वा प्रयोगः
 शब्दवृद्धिः तत्र न तावच्छरीरवृद्धिर्निषेधुं शक्यते बाल्यकौमारयौवनादिवयोनुसारेण तद्दृष्टेः प्र-
 त्यक्षत्वात् अतः शब्दवृद्धिर्निषेधपरिशिष्यते मातृशब्दपितृशब्दयोर्विशेषाकारेण वृद्धिर्निषेधा-
 त् इतरस्येनमिति शब्दस्यापानुसारीणिवृद्धिः सूचितता भवति तत्रयद्यथानविवक्ष्येत तदापशुद्वि-
 त्वेद्विवचनम् पशुचहुत्वेपशुवचनंचक्रयमूसेत तस्माद्विवक्षितार्थामन्त्राः । तस्मिन्नेवार्थे लिङ्गान्त-
 रं सूत्रयति—विधिशब्दाच्चेति २४ मध्यव्याख्यानरूपो ब्राह्मणगतः शब्दो विधिशब्दइत्युच्यते सचे-

निन्दते तद्वत् एवंतर्हिअजादेर्यथावस्तुतःपशुत्वमस्ति तथाजर्तिलादिविधिरत्रनिन्द्यमानोपि
 क्वचिच्छाखान्तरेभवेदितिचेत् भवतुनाम प्रामाण्यमपितच्छाखाध्यायिनंप्रतिभविष्यति यथा
 गृहस्थाश्रमेनिपिद्धमपिपरान्नभोजनंआश्रमान्तरेपुप्रामाणिकम् तद्वत् अनेनन्यायेनसर्वत्रप-
 रस्परविरुद्धौविधिनिषेधौपुरुषभेदेनव्यवस्थापनीयौ यथामन्त्रेषुपाठभेदःशाखाभेदेनव्यवस्थि-
 तत्वात् तैत्तिरीयाःवायवस्थोपायवस्थेतिमन्त्रमामनन्ति वाजसनेयिनस्तुपायवस्थेत्येनंभांगनाम-
 नन्ति प्रत्युत्तशतपथब्राह्मणेसभागोनूद्यनिराकृतः तथासूक्तवाकमन्त्रेशाखान्तरपाठनिराकृत्यपा-
 ठान्तरैतैत्तिरीयाआमनन्ति यद्भूयात्सूपावसानाचस्वध्यवसानाचेतिप्रमायुकोयजमानःस्यात् इ-
 तिनिराकरणंसूपचरणाचस्वधिचरणाचेत्येवब्रूयादितिपाठान्तरोपदेशः तत्रानुष्ठातुपुरुषभेदेनव्य-
 वस्था तद्विधिपुद्गष्टव्या । षोडशिशग्रहणादिदूषणंनु अश्रुतमीमांसावृत्तान्तस्यतैववशोभते पूर्वमी-
 मांसायां दशमाध्यायस्याष्टमपादेषोडशिनोग्रहणाग्रहणविकल्पोनिर्णीतः द्वितीयस्याध्यायस्य
 प्रथमपादेकालान्तरभाविकफलसिन्धुर्थमपूर्वनिर्णीतम् तद्द्वुत्तरमीमांसायांप्रथमाध्यायस्यचतुर्थ-
 पादेकारणत्वेनचाकाशादिपुयथाव्यपदिष्टोक्तेरित्यस्मिन्स्त्रेजगत्कारणेपरमात्मनिश्रुतिविप्रतिप-
 त्तिर्निराकृता द्वितीयस्याध्यायस्यप्रथमपादेआरम्भणाधिकरणत्वसद्व्यपदेशान्नेतिचेत् नधर्मा-
 न्तरेणवाक्यशेषादितिसूत्रैतैत्तिरीयवाक्यगतस्यासच्छब्दस्यनशून्यपरत्वम् किन्त्वव्यक्तावस्था-
 परत्वमितिनिर्णीतम् तथा जैमिनिश्चोदनासूत्रेविधिवाक्यंधर्मप्रमाणमितिप्रतिज्ञायौत्पत्तिकसूत्रे-
 त्प्रामाण्यंसमर्थयामास व्यासोपिशास्त्रयोनित्वादितिसूत्रेवेदान्तानांब्रह्मणिप्रामाण्यंप्रतिज्ञाय त-
 त्तुसमन्वयादिसूत्रैःसमर्थयामास तस्मादमीमांसकस्यतत्पूर्वोक्तस्थानेएवंविधन्यायोदुष्परिहरः
 अतोविधिभागस्यप्रामाण्यंसुस्थितम् । अर्थवादभागस्यप्रामाण्यंमहतामयत्नेनजैमिनिःसमर्थ-
 यामास तत्सूत्राणिव्याख्यास्यन्ते तत्रपूर्वपक्षंसूत्रयति—आंज्नायस्यक्रियार्थत्वादानर्थक्यमत-
 दर्थानांतस्मादनित्यमुच्यतइति १ आंज्नायस्यसर्वस्यक्रियाप्रतिपादनायमवृत्तत्वात् अक्रिया-
 प्रतिपादकानामर्थवादानानास्तिकश्चिद्विवाहितःस्वार्थः तेचार्थवादाएवमांज्नायन्ते—सोरोदीद्य-
 दरोदीत्तद्दुद्रस्यरुद्रत्वम् । सआत्मनोवपामुदक्तिवद्वत् । देवैर्विदेवयजनमध्यवसायदिशोनमाजा-
 नन्निति । यस्मादीदृशस्यवाक्यस्यविवक्षितोऽर्थःकश्चिदपिनास्ति तस्मादिदंवाक्यमनित्य-
 मुच्यते यद्यप्यनादित्वात्स्वरूपेणानित्यत्वंनास्ति तथापिधर्मावबोधनलक्षणस्यनित्यकार्य-
 स्याभावात् अनित्यैःकाव्यालापैःसमानत्वादप्रमाणमित्यर्थः । ननुदाहृतानामर्थवादानामनुष्ठे-
 येधर्मप्रामाण्याभावेऽनित्यार्थप्रामाण्यमस्तु तत्प्रत्यायकत्वेनस्वतःप्रामाण्यस्यापवदिनुमशक्य-

१ जैमिनिसूत्रेप्रथमाध्यायस्यद्वितीयपादेऽतदादिअष्टादशसूत्राणि । २ तै. सं. १-१-५. ३ तै. सं. २-१-१. ४ तै. सं. ६-१-५. ५ तै. सं. १-

त्वात् इत्याशङ्क्यान्येपुकेपुचिदर्थवादेपुमानान्तरविरोधदर्शनादप्रामाण्येसतिवदृष्टान्तेनसर्वे-
 षामप्यर्थवादानामप्रामाण्यमित्यभिप्रेत्यसूत्रयति—शास्त्रदृष्टविरोधाच्चेति २ शास्त्रविरोधोदृ-
 ष्टविरोधःशास्त्रदृष्टविरोधइतित्रिविधोविरोधोऽर्थवादेपुपलभ्यते तथाहि स्तेनमनोनृतवादि-
 नीवागित्यत्रश्रूयमाणंमानसंचौर्यवाचिकमनृतवदनंचमतिपेयशास्त्रेणविरुद्धम् तस्माद्धूनएवा-
 शेर्दिवाददृशेनाचिस्तस्मादर्चिरेवाग्नेनकंददृशेनधूमइत्यत्रदृष्टविरोधः तथानचैतद्विद्योवयंवा-
 क्षणावास्मोऽब्राह्मणावेत्यत्रापिप्रत्यक्षविरोधः कोहितद्वेदयदमुष्मिँल्लोकेस्तिवानवेत्यत्रशास्त्रदृ-
 ष्टेनविरोधः स्वर्गकामोयजेतेत्यादिशास्त्रेह्यामुष्मिकंफलदंश्यते तस्माद्दिरोधादर्थवादानाम-
 प्रामाण्यम् । ननु सोरोदीदित्यादीनांनिष्पयोजनत्वात् स्तेनमनइत्यादीनांचविरोधात् अप्रामाण्ये-
 पिफलप्रतिपादकानामर्थवादानांतदुभयवैदक्षण्यादस्तुप्रामाण्यमित्याशङ्क्योत्तरंसूत्रयति—तथा-
 फलाभावादिति ३ यथामानान्तरविरुद्धमर्थवादैरुक्तम् तथाफलमप्यविद्यमानमेवैतरुच्यते त-
 थाहि गर्गत्रिरात्रंपल्लयश्रूयते—शोभतेत्यमुखं यएववेदेति दर्शपूर्णमासयोर्वेदाभिर्गर्शनंपल्लय
 श्रूयते—आंस्यमजायांवाजो जायते यएववेदेति नचवयंवेदितृणांतत्फलमुपलभामहे न वैहिकफ-
 लवाक्यानांविसेवादादप्रामाण्येपि आमुष्मिकफलवाक्यानामस्तुप्रामाण्यमित्याशङ्क्योत्तरंसूत्रय-
 ति—अन्यानर्थक्यादिति ४ एवंहिश्रूयते पूर्णाहुत्यासर्वान्कामानवाप्नोति पशुबन्धयाजीसर्वा-
 ळोकानभिजयति तरतिमृत्युं तरतिपाप्मानं तरतिब्रह्महत्यांयोऽश्वमेधेनयजते यउचैनमेववेदेति ।
 वत्राश्वमेधेयगतयापूर्णाहुत्यासर्वकामाप्तेरन्यान्यग्निहोत्रादीन्युत्तरकालीनानि अनर्थकानिस्तुः
 ष्ठयानिरुद्धपशुबन्धानेनसर्वलोकानभिजयात् ज्योतिष्टोमादीनांमानर्थक्यम् अध्ययनकाली-
 नेनैवाश्वमेधेदनेनब्रह्महत्यादितरणत् तदनुष्ठानंचव्यर्थस्यात् तस्मादामुष्मिकफलवाक्यानाम-
 प्यप्रामाण्यम् ननु माभूत्फलवाक्यानांप्रामाण्यम् तथापिनिषेधवाक्येषुविरोधानुपलभ्यात् अस्तु
 प्रामाण्यमित्याशङ्क्योत्तरंसूत्रयति—अग्निप्रतिपेयादिति ५ नपृथिव्यामग्निश्चेतज्योनान्तरि-
 क्षेनंदिवीत्यत्रान्तरिक्षास्यचदियश्चमतिपेयभागित्वं नास्ति तत्रचयनमतद्गर्भस्यैवाभावात् माभूत्तर्हि
 निषेधानांप्रामाण्यम् चरःपान्नाहणिरकामयतेत्यादीनांपूर्वपुरुषवृत्तान्ताभिवायिनांविरोधानुपल-
 भ्यात् अस्तुप्रामाण्यमित्याशङ्क्योत्तरंसूत्रयति—अनित्यसंपोगादिति ६ चररादिस्वरूपेणानि-
 त्यत्वेनार्थसंपोगिसत्यस्ववाक्यस्यततःपूर्वमभावात् कालिदासादिवाक्यवत् पौरुषेयत्वंप्रसज्येत
 किंचहुनासंबंधात्तिसाल्पेयार्थवादानांप्रामाण्यमितिपूर्वपक्षः सिद्धान्तंसूत्रयति—विधिनात्वेकवा-
 क्यत्वात्स्तुपर्थेनविधीनांस्फुरिति ७ तुशब्दोऽर्थवादानामप्रामाण्यंवारयति चापूर्वैरेतित्येव-
 मादीनामर्थवादानां वामव्यंश्वेदनात्तन्नेत्यादिनाविधिनासहकवाक्यत्वात् अस्तिचर्षेनाप्रामाण्यम्

नचविधिवाक्यस्यार्थवादनेरपेक्षेणपदान्वयसम्पूर्तेस्तत्रार्थवादानांस्त्युपयोगइतिशङ्कनीयम् ते
 ह्यर्थवादाः पुरुषप्रवृत्तिमाकांक्षतांविधीनांस्तुत्यर्थत्वेनोपयुक्ताःस्युः स्तुत्याचमलोभितःपुरुषस्तत्र
 प्रवर्तते । ननुअर्थवादानांप्रमादपठितत्वेनोपेक्षणीयत्वात् किमनेनैकवाक्यताप्रयासेनेत्याशङ्क्याह-
 तुल्यंचसाम्प्रदायिकमिति ८ अनध्यायवर्जनादिनियमपुरःसरंगुरुसम्प्रदायाद्धयनंयत्तत्साम्प्र-
 दायिकम् तच्चविधीनामर्थवादानांचसमानम् तस्माद्विधिवदेतेषामपिप्रमादपाठोभवति । ननुशा-
 खदृष्टविरोधाच्चेत्येवमर्थवादेष्वनुपपत्तिरुक्तेत्याशङ्क्याह—अप्राप्ताचानुपपत्तिःप्रयोगेहिविरोधः-
 स्याच्छब्दार्थस्त्वप्रयोगभूतस्तस्मादुपपद्यतेइति ९ तद्यद्यार्तिकेत्वेतत्सूत्रमध्याहृत्यत्रिधाव्याख्या-
 तम् अप्राप्ताचानुपपत्तिं अप्राप्ताचानुपपत्तिः अप्राप्तंचानुपपत्तिमिति । स्तेनंमनइत्यादौशाख-
 विरोधाद्यनुपपत्तिरप्राप्ता प्रयोगस्यानुकत्वात् प्रयोगेहिस्तेयादीनामुच्यमानेशाखविरोधःस्यात्
 नचात्रस्तेयंकर्तव्यमितिप्रयोगउच्यते किन्तु स्तेयशब्दार्थउच्यते नचस्तेयशब्दार्थःप्रयोगभूतः
 तस्माच्छब्दार्थवचनमात्रेणशाखविरोधाभावात् अयमर्थवादउपपन्नएव । ननुस्तुत्यर्थेनविधी-
 नांस्युरितियदुक्तम् तदसत् वैयधिकरण्यात् वेतंसशाखयाचावकाभिश्चविकर्षत्यापोवैशान्ता-
 इत्यत्रवेतसावकेविधीयते आपश्चस्तूयन्ते इतिवैयधिकरणमित्याशङ्क्याह—गुणवादस्त्विति
 १० तुशब्दोवैयधिकरण्यदोषंवारयति गुणवादोह्यत्रविवक्षितः यथालोकेकाशमीराभिजनोदे-
 वदत्तः कारभीरदेशेषुस्तूयमानेषुस्तुतमात्मानंमन्यते एवमत्रापि अद्भ्योजातेवेतसावकेअप्सुस्तुतासु
 तेएवस्तुतेभवतः शान्ताभ्योद्भ्योजातत्वात् वेतसावकेस्वयमपिशान्तेसत्यौयजमानस्यानिष्टंशमय-
 तइत्येतादृशास्यगुणस्पवादोत्राभिप्रेतः । सोरोदीदित्यत्रापिरजतस्यपतिताश्रुरूपत्वात् रजतदाने
 गृहेऽपिरोदनमसद्वात् वार्हिपिरजतंनेदेयमितितन्निषेधेनविधेयेनार्थवादस्यैकवाक्यत्वम् तत्ररज-
 तदानाभावेरोदनाभावरूपोगुणोऽत्रविवक्षितः तेनचगुणेनरजतदाननिवारणरूपोविधिःस्तूयते
 यद्यपिरजतस्याश्रुमभवत्वमत्यन्तमसत् तथापियथोक्तरीत्याविधेःस्तुतिःसम्पद्यते यैःप्रजाकामः
 पशुकामःस्यात् सप्तंमाजापत्यमजंतूरमालभेत्ययंविधिः प्रजापतिवपोत्वेदेनस्तूयते यस्मा-
 त्प्रजापतिःस्ववपामप्युत्तिवधाम्रीमहृत्यततोजातंतूरमजमात्माथमालभ्यमजाःपशूंश्चलब्धवान् ।
 तस्मात्प्रजादिसंपादकोयंतूरइति तूरगुणस्पवादोऽत्रविवक्षितः । आदित्यःमायणीयश्चरुदित्ये-
 पविधिर्दिशोर्नमाजान्नित्यनेनदिङ्गोहेनस्तूयते यथेयमदिर्देवतादिङ्गोहमप्यपनीयदिग्विशे-
 षंतापयति तथाचहुविधकर्मसमुदायरूपे सोमयागे अनुष्ठानविषयंभ्रममपनयतीतिकिमुवंक-
 ष्यमित्येवमदिर्देवतागतस्यगुणस्पवादोत्रविवक्षितः स्वकीयवपोत्वेदोदेवसजनाप्यवसानमात्रे-
 णदिङ्गोहधेत्युभयमस्तुवाभावा सर्वथापिस्तुतिपरत्वमभ्युपगतवतामस्माकंनकिञ्चिद्धीयते । शि-

खातेवर्धतेवत्सगुहूर्चीश्रद्धयापिधेत्यादावविद्यमानेनाप्यर्थेनलोकेस्तुतिदर्शनात् । अथपूर्वपक्षिणा
शास्त्रविरोधदर्शयितुंयदुदाहृतं स्तेनमनोवृतवादिनीवागिति तत्रोत्तरं सूत्रयति—रूपात्प्रायादिति
११ हिरण्यं हस्ते भवत्यथ गृह्णातीत्येतं विधिं स्तोत्रमयमर्थवाद उच्यते यथा लोकेपि किमृषिणा-
देवदत्त एव पूजयितव्य इत्यत्र देवदत्तपूजां स्तोत्रमेवौदासीन्यमृषावुपन्यस्यते न तु पूज्यत्वमृषेर्वारयितु-
म् एवमत्रापि हस्ते हिरण्यग्रहणं प्रशंसितुं मनसः स्तेनरूपत्वं वाचोवृतवादित्वं चोपन्यस्यते तत्र गुण-
वादेन शब्दार्थो योजनीयः यथास्वेनाः प्रच्छन्नरूपा एव मनोपीति प्रच्छन्नरूपत्वमत्र गुणः प्रायेण
वागवृत्तवक्त्रीति प्रायिकत्वं तत्र गुणः हस्तस्तु न प्रच्छन्नः नाप्यनृतबहुलः अतो हस्ते हिरण्यधारणं
प्रशस्तमिति स्तूयते । यदपि दृष्टविरोधाय धूम एवाग्नेर्दिवाददृशे इत्यादिकं उदाहृतम् तत्रोत्तरं सूत्रय-
ति—दूरभूयस्त्वादिति १२ अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वर्गाहेतिसायं जुहोति सूर्यो ज्योति-
र्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति प्रातरिति एतौ विधीस्तोतुंसोऽर्थवादः यस्माद्दर्चिर्दिवानदृश्यते तस्मात्स-
र्यमत्र एव प्रातः प्रयोज्यः यस्माद्वात्रावाचिरेव दृश्यते तस्माद्भिमच्चोरात्रौ प्रयोज्यः सूर्यमत्र श्व-
दिवा इत्येवं तयोर्भ्रयोः स्तुतिः धूमाचिषोरदर्शनोपन्यासस्तु दूरभूयस्त्वगुणनिमित्तः भूयसि
हिदूरे पर्वताग्नेवृक्षादयोऽपि न विस्पष्टं दृश्यन्ते किंतु तृणसादृश्येन तेषां दर्शनाभास एव तद्दर्शयति ।
यदप्यन्यदृष्टविरोधाद्यैवोदाहृतम् न चैतद्विभोवयं ब्राह्मणावास्मोऽब्राह्मणावेति तत्रोत्तरं सूत्रय-
ति—ह्यपराधात्कर्तुं श्रुपुत्रदर्शनादिति १३ प्रवरप्रव्रियमाणेषु याद्देवाः पितर इत्यस्य विधेस्ता-
वकोऽयमर्थवादः यदियजमानो देवाः पितर इत्यादि मन्त्रेण प्रवरमनुमन्त्रयेत् तदानीमब्राह्मणोऽ-
पि ब्राह्मणो भवेदित्यनुमन्त्रणस्य स्तुतिः न चैतद्विभ्रइत्येतदज्ञानवचनं दुर्ज्ञानत्वगुणेन तत्र प्रयुज्यते य-
त्र स्त्रिया अपराधो भवति तत्र कर्तुं रूपादयितुर्जास्यापि पुत्रो दृश्यते अतः पत्युपपत्योरुभयोः पुत्र-
दर्शनात् स्वकीयं जन्म कीदृशमिति दुर्ज्ञानम् अनेनाभिप्रायेण प्रयुक्तत्वात् नास्ति तत्र दृष्टविरोधः
न हितत्र दृश्यमानं स्वब्राह्मण्यमपवदि तुं न चैतद्विभ्रइत्युपन्यस्तम् । यदपि शास्त्रीयदर्शनविरोधायो-
दाहृतम् कोहितद्वेदयद्यमुष्मिं लोकेऽस्ति वानवेति तत्रोत्तरं सूत्रयति—आकालिकेप्तेति १४ दि-
क्ष्वतीकाशात्करोतीति प्राचीनवंशस्य द्वारविधिः तस्य शेषोऽयं कोहितद्वेदेति धूमाद्युपद्रवपरिहारेण
प्रत्यक्षेण फलेन द्वारविधिः स्तूयते स्वर्गमाप्तिरूपं तु फलमाकालिकम् अकाले भवमाकालिकम् विम-
लकालीनं न त्विदानीं तनमित्यर्थः तस्येप्सा तस्य प्राप्तुमिच्छा सा च कोहितद्वेदेत्यनिश्चयोप-
न्यासे कारणम् यथा भाविकालीनः पौत्रमपौत्रादि वृत्तान्त्वोनिश्चेतुं न शक्यते तद्दत्तस्वर्गमाप्तिर्भावि-
कालीनेति गुणयोगादनिश्चयोपन्यासः धूमादिपरिहारस्तु मत्सत्त्वान्निश्चित इत्यभिप्रायः । यद-
प्यन्यदृष्टविरोधाद्यैवोदाहृतम् शोभतेऽस्य मूर्तय एव वेदेति तत्रोत्तरं सूत्रयति—विद्यामशंसति १५

सोऽयं गमंत्रिरात्रविधेः शेषः तद्विषयं वेदनमपि मुखशोभाहेतुः किमुतानुष्ठानमिति स्तूयते यथाकर्णाभ्रणादिना मुखं शोभितं भवति एवं वेदितुरुत्साहेन विकसितवंदनं शोभितमिव शिष्यैरुदीक्ष्यते अतः शोभासादृश्यगुणयोगाच्छोभत इत्युच्यते । यदपि अन्यद्विरोधायोदाहृतम् आस्यप्रजायां वाजीजायते य एवं वेदेति सोऽपि वेदानुमन्त्रणविधेः शेषः अत्रापि कैमुतिकन्यायेन स्तुतिः पूर्ववद्योजनीया वेदितुः पुत्रः पितृशिक्षया स्वयमपि विद्वान् भवति ततः प्रतिग्रहेणान्नं प्राप्नोति तस्मादीदृशंगुणमभिप्रेत्य वाजीजायत इत्युक्तम् यदप्यन्यानर्थक्यायोदाहृतम् पूर्णाहुत्या सर्वान्कामान् वामोतीति तत्रोत्तरं सूत्रयति—सर्वत्वमाधिकारिकमिति १६ पूर्णाहुतिं जुहुयादित्यस्य विधेः शेषोऽयम् सर्वकामावाप्तिहेतुत्वात् प्रशस्तेयमाहुतिरिति स्तूयते यथा सर्वत्राह्वणाभोजयितव्या इत्यत्र सर्वत्वं स्वगृहागतब्राह्मणविषयम् एवं पूर्णाहुत्या कर्मसाङ्गत्वम् यत्फलं तस्मिन् अधिकारे प्रस्तावे संभावितं तद्विषयमेव सर्वत्वं द्रष्टव्यम् पूर्णाहुतेरभावे सत्याधानरूपं कर्माङ्गविफलं भवति तच्च वैकल्यं पूर्णाहुत्या समाधीयते इत्येकः कामः तस्मिन्समाहिते सति आहवनीयाद्यग्नयोग्निहोत्रादिकर्मसु योग्या भवन्तीत्ययमन्यः कामः तैश्च कर्मभिस्तत्फलं प्राप्यते इति कामान्तरं ईदृशी सर्वकामावाप्तिराहुत्यन्तरेष्वपि विद्यत इति चेद्विद्यतां नाम किञ्चिच्छुद्धम् न खल्वेतावता पूर्णाहुतिस्तुतेः काचिद्धानिरस्ति ननु पूर्णाहुतेरङ्गस्वभावत्वात् तदीयफलश्रुतेरर्थवादत्वेन स्तावकत्वं भवतु द्रव्यसंस्कारकर्मसुरार्थत्वात् फलश्रुतिरर्थवाद इति सूत्रेण निर्णीतत्वात् पशुबन्धवाक्यस्य तु कर्मविधायकत्वात्सर्वलोकाभिजयस्य मुख्यफलत्वात् अन्यानर्थक्यं दुर्वारमित्याशङ्क्योत्तरं सूत्रयति—फलस्य कर्मनिष्पत्तेस्तेषां लोकवत्परिमाणतः सारतो वा फलविशेषः स्यादिति १७ पृथिव्यन्तरिक्षद्युलोकेष्वन्यतमलोकाभिजयस्य फलं पशुबन्धकर्मणानिष्पद्यते तेषां च पृथिव्यादीनां फलानां कर्मान्तरेण परिमाणाधिक्यं सारत्वं वा संपद्यते ततः फलविशेषः स्यादिति नास्त्यानर्थक्यं लोकवदित्युक्तार्थं दृष्टान्तः—यथा लोके निष्केण त्वारीपरिमितान्नीहीनविक्रीयनिष्कान्तरेण पुनः क्रये सति परिमाणाधिक्यं भवति यथा वानिष्केण वस्त्रमात्रं लभ्यते निष्कद्वयेन तु सारभूतं दुकूलम् तथा भोगाधिक्यं भोगसारत्वं वा कर्मान्तरेण द्रष्टव्यम् ब्रह्महत्याया अपि मानस्याः स्वल्पाया वेदनमात्रेण तरणम् फापिकया स्तुमहत्या अन्वमेधेनेति नास्त्यानर्थक्यम् । योऽपि नान्तरिक्षेन दिवीत्यमसकप्रतिपेद्य उदाहृतः तथा चरः भावाहणिरित्यनित्यसंयोग उदाहृतः तत्रोभयत्रोत्तरं सूत्रयति—अन्ययोः संयोगमिति १८ अन्ययोः संयोगो रुदाहरणयोः उत्तरं पूर्वोक्तमेव द्रष्टव्यम् अन्तरिक्षादौ च यननिन्दारूपोऽर्थवादो हिरण्यनिधाय चेतव्यमित्यस्य विधेः शेषः अतोऽस्तुत्यर्थेन विधीनां स्फुरित्युक्तमेवोत्तरम् अन्तरिक्षे च यनमसक्यभावात् तन्निन्दानिन्यानुवादोऽस्तु तेनापि विधिः स्तोत्रं शस्यते नित्यसिद्धायां नुसादिनायायोः क्षेपित्वेन पशुविधेः स्तुतत्वात् चरः भावाहणिरकामयते-

त्यत्रापि बरनामकः कश्चिदनित्यः पुरुषो मनुष्यो न विवक्षितः किन्तु बरध्वनियुक्तः प्रकर्षेण बहन-
शीलो वायुर्व्यवहारदशायां नित्य एवार्थो विवक्षित इत्येतदुत्तरं प्रथमपादस्यान्तिमाधिकरणे प्रोक्तम् ॥
तस्मात्तं भावितदोषाणां परिहृतत्वादर्थवादानामस्ति प्रामाण्यम् । तत्र सङ्ग्रहश्लोकाः— वायुर्वा इत्येव-
मादेरर्थवादस्य मानता । न विधेये स्ति धर्मो किं किं वासौ तत्र विद्यते १ विध्यर्थवादशब्दानां मिथोपे-
क्षापरिक्षयात् । नास्त्येकवाक्यता धर्मे प्रामाण्यसंभवेत्कुतः २ विध्यर्थवादौ साकांक्षौ प्राशस्त्य-
पुरुषार्थयोः । तन्नैकवाक्यता तस्माद्वादानां धर्ममानता इति ३ तदेव वेदे विद्यमानानां त्रयाणां मन्त्रवि-
ध्यर्थवादभागानां अप्रामाण्ये कारणाभावात् बोधकानां तेषां प्रामाण्यस्य स्वतस्त्वाङ्गीकाराच्च छ-
त्वात्स्यापि वेदस्य प्रामाण्यं सिद्धमाननु एवमपि वेदस्य पौरुषेयत्वेन विप्रलम्भकवाक्यवदप्रामाण्यस्या-
त् पौरुषेयत्वं च प्रथमपादे पूर्वपक्षत्वेन जैमिनिः सूत्रयामास— वेदांश्चैके संनिकर्षपुरुषाल्येति १ एके
वादिनो वेदान्प्रतिसंनिकर्षमन्यन्ते कालिदासादिभिर्निर्मितानां रघुवंशादिग्रन्थानां समुच्चयार्थश्च-
कारः ते ह्यत्र दृष्टान्ततया समुच्चयन्ते यथारघुवंशादय इदानीं तनास्तथा वेदा अपि न तु वेदा अनाद-
यः अतएव वेदकर्तृत्वेन पुरुषा आख्यायन्ते वैयासिकं भारतं वाल्मीकीयं रामायणमित्यत्र यथा भारत-
दिकर्तृत्वेन व्यासादय आख्यायन्ते तथा काठकं कौथुमं तैत्तिरीयमित्येवं तत्र द्वेदशाखाकर्तृत्वेन क-
ठादीनामाख्यातत्वात् वेदाः पौरुषेयाः । ननु नित्यानामेव सतावेदानामुपाध्यायवत्संप्रदायपवर्तक-
त्वेन काठकादिसमाख्यास्यादित्याशङ्क्ययुक्त्यन्तरं सूत्रयति— अनित्यदर्शनाच्चेति २ अनित्या-
जननमरणवन्तो बररादयो वेदार्थे श्रूयन्ते बरः प्रावाहणिर कामयत कुंसुत्रिन्दौ ह्यलिकिर काम-
यतेति । तथा सति बररादिभ्यः पूर्वमभावादनित्यावेदाः । विमतं वेदवाक्यं पौरुषेयं वाक्यत्वात् का-
लिदासादिवाक्यवदित्पाद्यनुमानसमुच्चयार्थश्चकारः । सिद्धान्तं सूत्रयति— उक्तं तु शब्दपूर्वत्वमि-
ति ३ तु शब्दो वेदानामनित्यत्वं वारयति शब्दस्य वेदरूपस्य कठादिपुरुषेभ्यः पूर्वत्वमनादित्वं प्राचीनै-
रेव सूत्रैरुक्तम् औत्पत्तिकस्तु शब्दस्यार्थेन संबन्ध इत्यस्मिन् सूत्रे औत्पत्तिकशब्देन सर्वेषां शब्दानां वे-
दानां तदर्थानां तदुभयसंबन्धानां च नित्यत्वं प्रतिज्ञायोत्तराभ्यां शब्दाधिकरणवाक्याधिकरणाभ्या-
मुपपादितत्वात् । कार्तार्हिकाठकाद्याख्यायिकायागतिरित्याशङ्क्य संप्रदायपवर्तनात्सेयमुपपद्य-
ते इत्युत्तरं सूत्रयति— आख्यामवचनादिति ४ अस्त्वियमाख्यायिकायागतिः ततः परं बरराद्यनि-
त्यदर्शनं यदुक्तम् तस्य किमुत्तरमित्याशङ्क्योत्तरं सूत्रयति— परं श्रुतिसामान्यमात्रमिति ५ यत्प-
रं बररादिकं तच्छब्दसामान्यमेव ननु मनुष्यो बरनामको बरविवक्षितः बरध्वनियुक्तस्य भवहण-
स्वभावस्य वा यो बरवक्तुं शक्यत्वात् ननु वेदोक्तचिदेवं श्रूयते वनस्पतयः सत्रमासत । सर्पाः सत्रमास-

तेति । तत्रवनस्पतीनामचेतनत्वात् सर्पाणांचेतनत्वेपिविद्यारहितत्वात् नतदनुष्ठानसंभवति अतो-
 जरद्रवोगायतिमद्रकाणीत्याद्युन्मत्तवालवाक्यसदृशत्वात् केनचित्कृतोवेदइत्याशङ्क्योत्तरसूत्रय-
 ति—कृतेचाविनियोगःस्यात्कर्मणःसमत्वादिति ६ यदिज्योतिष्टोमादिवाक्यंकेनचित्पुरुषेणक्रि-
 येत तदानींकृतेतस्मिन्वाक्येस्वर्गसाधनत्वेज्योतिष्टोमस्यविनियोगोनस्यात् साध्यसाधनभावस्य
 पुरुषेणाज्ञातुमशक्यत्वात् श्रूयतेतुविनियोगः ज्योतिष्टोमेनस्वर्गकामोयजेतेति नचैतदुन्मत्तवा-
 क्यसदृशंलौकिकविधिवाक्यवद्भाव्यकरणेतिकर्तव्यत्वात्तत्पैस्त्रिभिरंशैरुपेतायाभावनायाअवगमात्
 लोकेहिब्राह्मणान्भोजयेदिति विधौकिंकेनकथमित्याकांक्षायां तृप्तिमुद्दिश्यौदनेनद्रव्येण शाकसू-
 पादिपरिवेषणप्रकारेणेतियथोच्यते ज्योतिष्टोमविधावपिस्वर्गमुद्दिश्यसोमेनद्रव्येण दीक्षणीया-
 घञ्चोपकारप्रकारेणेत्युक्ते कथमुन्मत्तवाक्यसदृशंभवेदिति । वनस्पत्यादिसत्रवाक्यमपिनतत्सदृ-
 शम् तस्यसत्रकर्मणोज्योतिष्टोमादिनासमत्वात् यत्परोहिशब्दः सशब्दार्थइतिन्यायविदआहुः
 ज्योतिष्टोमादिवाक्यस्यविधायकत्वात् अनुष्ठानेतात्पर्यम् । वनस्पत्यादिसत्रवाक्यस्यार्थवादात्त्वात्
 प्रशंसायांतात्पर्यम् । साचाविद्यमानेनापिकर्तुंशक्यते अचेतनाअविद्वांसोऽपिसत्रमनुष्ठितवन्तः किं-
 पुनश्चेतनाविद्वांसोब्राह्मणाइतिसत्रतुतिः । चकारःपूर्वपक्षोक्तस्यवाक्यत्वहेतोः कर्त्रनुपलभेनपराह-
 तिसमुच्चिनोति तस्मान्नास्तिवेदस्यपौरुषेयत्वम् । अत्रैतौसंग्रहश्लोकौ—पौरुषेयंनवावेदवाक्यंस्या-
 तौरुषेयता । काठकादिसमाख्यानाद्वाक्यत्वाच्चान्यवाक्यवत् १ समाख्यानंभवचनाद्वाक्यत्वमु-
 पराहतम् । तत्कर्त्रनुपलभेनस्यात्ततोऽपौरुषेयता २ ननुभगवतावादरायणेनवेदस्यब्रह्मकार्यत्वं
 सूत्रितम्—शास्त्रयोनित्वादिति ऋग्वेदादिशास्त्रकारणत्वात् ब्रह्मसर्वज्ञमितिसूत्रार्थः । वाढम् नैता-
 वतापौरुषेयत्वंभवति मनुष्यनिर्मितत्वाभावात् ईदृशमपौरुषेयत्वमभिप्रेत्यव्यवहारदशायामाका-
 शादिवन्नित्यत्वंवादरायणेनैवदेवताधिकरणेसूत्रितम्—अतएवचनित्यत्वमिति श्रुतिस्पृतीचात्र
 भवतः—यांचाविरूपनित्ययेतिश्रुतिः । अनादिनिधनानित्यावागुत्सृष्टास्वयंभुवेतिसृष्टिः । तस्मा-
 त्कर्तृदोषशंकायाअनुदयान्मन्त्रब्राह्मणात्मकस्यवेदस्यनिर्विघ्नंमामाण्यंसिद्धम् । ननुमन्त्रब्राह्मणा-
 त्मकत्ववेदस्यनयुक्तम् तयोःस्वरूपस्यनिर्णेतुमशक्यत्वात् मैवम् द्वितीयाध्यापस्यप्रथमपादेसत्र-
 माष्टमयोरधिकरणयोर्निर्णीतत्वात् सत्रमाधिकरणमारचयति—अहेबुभियमन्ममइतिमन्त्रस्यलक्ष-
 णम् । नारूपस्तिवास्वनास्त्वेतदव्याप्त्यादेरवारणात् १ याज्ञिकानांसमाख्यानंलक्षणंदोषवर्जि-
 तम् । तेनुष्ठानस्मारकादीमन्त्रशब्दंमपुअते २ आधानइदमाध्यापते—अहेबुभियमन्ममैगोपायैति
 तत्रमन्त्रस्यलक्षणंनान्ति अव्यात्यतिव्याप्त्योर्वारयितुमशक्यत्वात् विहितार्थाभिधायकोमन्त्रइत्यु-

१ जरद्रवःकंचलवाडुकाभ्यांद्धारिस्थितोगायतिमद्रकाणि । तंब्राह्मणोपृच्छतिपुत्रकामा
 राजनृहमायांलघुनस्यकोशः । २ ते. सं. २.६.११. १ ३ ते. ब्रा. १.२.१. १

केवसन्तायकपिञ्जलानालभवेइत्यस्यमन्त्रस्यविधिरूपत्वादव्याप्तिः । मननेहेतुर्मन्त्रइत्युक्तेब्राह्मणे
 अतिव्याप्तिः । एवमसिपदान्तोमन्त्रउत्तमपुरुषान्तोमन्त्रइत्यादिलक्षणानांपरस्परमव्याप्तिरितिचेत्
 मैवमयाज्ञिकसमाख्यानस्यनिर्दोषलक्षणत्वात् तच्चसमाख्यानमनुष्ठानस्मारकादीनामन्त्रत्वंगम-
 यतिउरुप्रथस्वेत्यादयोऽनुष्ठानस्मारकाः अग्निमीळेपुरोहितमित्यादयःस्तुतिरूपाः इषेत्वेत्यादय-
 स्त्वान्ताः अग्रआयाहिवीतयइत्यादयआमन्त्रणोपेताः अग्नीदग्नीन्विहरेत्यादयमैपरूपाः अर्घ्यः-
 स्विदासीदुपरिस्विदासीदित्यादयोविचाररूपाः अम्बेअम्बाल्यम्बिकेनमानयतिकश्चनेत्यादयः
 परिदेवनरूपाः पृच्छामित्वापरमन्तंपृथिव्याइत्यादयःप्रश्नरूपाः वेदिमाहुःपरमन्तंपृथिव्याइत्याद-
 यउत्तररूपाः एवमन्यदप्युदाहार्यम् । ईदृशेष्वत्यन्तविजातीयेषुसमाख्यानमन्तरेणानान्यःकश्चि-
 दनुगतोधर्मोस्ति यस्यलक्षणत्वमुच्येत लक्षणस्यचोपयोगःपूर्वाचार्यैर्दर्शितः ऋषयोऽपिपदार्था-
 नानान्तंयान्तिपृथक्त्वशः । लक्षणेनतुसिद्धानामन्तंयान्तिविपश्चितइति । तस्मादभियुक्तानाम-
 न्तोऽयमितिसमाख्यानलक्षणम् । अष्टमाधिकरणमारचयति—नास्त्येतद्ब्राह्मणेन्यत्रलक्षणंविद्यते
 थवा । नास्तीयन्तोवेदभागाइतिकृतेरभावतः १ मन्त्रश्चब्राह्मणंचेतिद्वौभागौतेनमन्त्रतः । अन्यद्ब्रा-
 ह्मणमित्येतद्भेद्ब्राह्मणलक्षणम् २ चानुर्मास्येष्विदमात्रायते—एतद्ब्राह्मणान्येवपञ्चहवींसीति ।
 तत्रब्राह्मणस्यलक्षणानास्ति कुतःवेदभागानामियत्तानवधारणेनब्राह्मणभागेष्वन्यभागेषुचलक्षण-
 स्वाव्याप्त्यव्याप्त्योःशोधयितुमशक्यत्वात् पूर्वोक्तोमन्त्रभागपक्षः प्रागान्तराणिचकानिचित्सू-
 र्वैरुदाहर्तुंसंगृहीतानि—हेतुनिर्वचननिन्दाप्रशंसासंशयोविधिः । परक्रियापुराकल्पोव्यवधार-
 णकल्पनेति १ तेनसन्नक्रियतइतिहेतुः तद्ब्रह्मोदधित्वमितिनिर्वचनम् अमेर्ध्यावैमापाइतिनि-
 न्दा वायुर्वैक्षेपिष्ठादेवतेतिप्रशंसा तद्ब्रह्मचिकित्सजुंहवानी ३ माहौपा ३ मितिप्रशंशयः यज-
 मानेनसंमितीदुन्वरीभवतीतिविधिः मापानेवमसंपचन्तीतिपररुतिः पुरांब्राह्मणाअभैपुरिति
 पुराकल्पः यौवतोऽश्वान्मतिगृह्णीयाचावतोवारुणांश्चतुष्कपालान्निर्वेदिदिविशेषावधारणक-
 ल्पना एवमन्यदप्युदाहार्यम् । नचहेत्वादीनामन्यतमंब्राह्मणमितिलक्षणं मन्त्रेष्वपिहेत्वादिसद्भा-
 वात् इन्दवोवामुशैन्तिहीतिहेतुः उर्दानिपुर्महीरितितस्मादुदकमुच्यतइतिनिर्वचनम् मोधमन्त्रं

१ तै. सं. १.१.८. १२ तै. ब्रा. ३.५२. १३ तै. सं. ६. ३-१०. १४ तै. ब्रा. २.८. ९. १५ तै. सं. ७.४.१८. १६ तै. सं. ७.४. १७. १७ तै. सं. ७.४.१७. इयवेदिःपरोअन्तःपृथिव्याःइत्यपि-
 षाद्यः । ८ तै. ब्रा. १.७.१. १९ तै. सं. २.५.३. १० तै. सं. ५.१.८. ११ तै. ब्रा. २.१.२. १
 १२ तै. सं. ६. २.१०. १३ तै. सं. १.५.७. १४ तै. सं. २.३.१२. १५ ऋ. सं. १.१.३. १
 १६ तै. सं. ५.६. १. १

विन्दते अमचेता इति निन्दा अग्निर्मूर्धा दिव इति प्रशंसा अर्धैः स्वदासी ३ दुपरिस्विदासी ३ दितिसंश-
यः वसन्तायकपिञ्जलानालभत इति विधिः सहस्रमयुतादददिति पररुतिः यज्ञेनैयज्ञमयजन्त देवा-
इति पुराकल्पः । इतिकरणवहुलब्राह्मणमिति चेत् न इत्यददा इत्ययजथा इत्यपच इति ब्राह्मणोगाये-
दित्यस्मिन् ब्राह्मणेन गातव्ये मन्त्रेति व्याप्तेः । इत्याहेत्यनेन वाक्येनोपनिबद्धं ब्राह्मणमिति चेत् राजा-
चिद्यं भगं भक्षीत्याह यो वारक्षाः शुचिरस्मीत्याह इत्यनयोर्मन्त्रयोरिति व्याप्तेः आख्यायिकारूपं
ब्राह्मणमिति चेत् यमयमीसंवाद् सूक्तादाविति व्याप्तेः तस्मान्नास्ति ब्राह्मणस्य लक्षणमिति प्राप्ते
ब्रूमः मन्त्रब्राह्मणरूपौ द्वौ वेदो वेदभागावित्यङ्गीकारात् मन्त्रलक्षणस्य पूर्वमभिहितत्वात् अवशि-
ष्टो वेदभागो ब्राह्मणमित्येतल्लक्षणं भविष्यति तदेतल्लक्षणद्वयं जैमिनिः सूत्रयामास—तच्चोदके पुम-
घ्राख्याशेषे ब्राह्मणशब्द इति तस्मिन्नेदके पुचिदभिधायके पुवाक्ये पुमन्त्र इति समाख्यासम्प्रदायवि-
द्भिर्व्यवहियते मन्त्रानधीमह इति मन्त्रव्यतिरिक्तभागे तु ब्राह्मणशब्दस्त्वैव्यवहृत इत्यर्थः ननु ब्रह्म-
ज्ञप्रकरणे मन्त्रब्राह्मणव्यतिरिक्त इतिहासादयो भागा आम्नायन्ते यद्ब्राह्मणानीतिहासपुराणानिक-
ल्यान्गाथानाराशंसीरिति मैवम् विप्रपरिवाजकन्यायेन ब्राह्मणाद्यवान्तरभेदानामेवेतिहासादी-
नां पृथगभिधानात् देवासुराः संयत्ता आसन्नित्यादय इतिहासाः इदं वा अग्रे नैव किञ्चनासीदि-
त्यादिकं जगतः भागवस्थामुपक्रम्य सर्गप्रतिपादकं वाक्यजातं पुराणम् कल्पस्त्वारुणके तु कचयन-
प्रकरणे समाप्ताप्येति मन्त्राः कल्पः अत ऊर्ध्वं यद्विबलिहरेदिति अग्निचयने यमगाथाभिः परिगा-
यतीति विहितामन्त्रविशेषागार्थाः मनुष्यवृत्तान्तप्रतिपादिका ऋचो नाराशंस्प्यैः तरमां मन्त्रब्राह्मण-
व्यतिरिक्तभागाभावात् मन्त्रब्राह्मणस्वरूपस्य चलक्षितत्वात् उभयात्मकत्वं वेदस्य सुस्थितम् । म-
घ्रावान्तरविशेषश्च तस्मिन्नेव पादे इत्यर्थं विचारितः—नक्सामयजुषां लक्ष्मसाङ्क्यादिति शङ्किते । पादस्य
गीतिः षष्ठिपाद इत्यस्य सङ्करः । इदमात्रायते—अहेर्षुं धियमन्त्रं मे गोपाय यमृषयस्त्रैविदाविदुः ऋ-
चः सामानियजूस्तीति । त्रीन्वेदान्विदन्तीति त्रिविदः त्रिविदांसम्बन्धिनोऽध्येतारस्त्रैविदाः ते च यं मन्त्र-
भागमृगादिरूपेण त्रिविधमाहुः तं गोपायेतियोजना तत्र त्रिविधानामृक्सामयजुषां व्यवस्थितं तं ल-
क्षणं नास्ति कुतः सांकर्यस्य दुष्परिहरत्वात् अध्यापकप्रसिद्धे पुऋग्वेदादिपुपठितो मन्त्र इति हिलक्षणं

१ ऋ. सं. ८. ६. २३. १२ ऋ. सं. ६. ३. ३९. ३ ऋ. सं. ८. १७. १४ ऋ. सं. ८.
४. १९. १५ ऋ. सं. ५. ४. ८. १६ ऋ. सं. ५. ७. ८. १७ ओचितसखायमिन्यादिचतुर्दश-
र्थसंज्ञैः यमयमीसंवाद् रूपं । ऋ. सं. ७. ६. ६. १ ८ ते. आरण्यके द्वितीयाध्याये । ९ ते. ब्रा.
२. २. ९. ११० योर्यकोट्यजगतः पाथिवस्यैक इदं शी इत्याद्यायमगाथाः अरण्यकाण्डे विवृ-
त्तमपवाटके समाप्ताः । ११ इदं जनाउपश्रुत इत्यादयस्त्रिसः कुं नापेटकाः । १२ ते. ब्रा.
१. २. १. १

वक्तव्यम् तच्चसंकीर्णम् देवोर्वसवितोत्पुनात्वच्छिद्रेणपवित्रेणवसोःसूर्यस्यरश्मिभिरित्ययंमन्त्रो-
यजुर्वेदेसम्प्रतिपन्नयजुषामध्येपठितः नचतस्ययजुष्टमस्ति तद्ब्राह्मणेसावित्र्यर्चेत्युक्त्वेनव्यवहत-
त्वाद् एतत्सामगायत्रास्तइतिप्रतिज्ञायकिञ्चित्सामयजुर्वेदेगीतम् अक्षितमस्यच्युतमसिप्राणसं-
शितमसीतित्रीणियजुषिसामवेदेसामान्नातानि तथागीयमानस्यसाम्नाश्रयभूताऋचः सामवेदे
सामान्नातास्तस्मान्नास्तिलक्षणमितिचेन्न पादादीनामसंकीर्णलक्षणत्वाद् पादेनार्धेर्चंनचोपेतावृत्त-
वद्धामन्नाऋचः गीतिरूपामन्नाःसामानि वृत्तगीतिवर्जितत्वेनप्रश्लिष्टपठितामन्त्रायजुषीत्युक्ते न
क्वापिसंकरः तदेतन्नैविध्यंजैमिनिनासूत्रत्रयेणलक्षितम्—तेषामृद्धमन्त्रार्थवशेनपादव्यवस्था गी-
तिषुसामाख्या शेषेयजुःशब्दइति एतमेवमन्त्रान्तरविशेषमुपजीव्यवेदानामृगवेदोयजुर्वेदःसामवे-
दइतित्रैविध्यंसम्पन्नम् तेषांचवेदानांसर्वेषामन्यतमस्यवास्वभजानुसारेणाध्ययनमुपनीतेनकर्तव्य-
म् तथाचमाज्ञवल्क्यःस्मरति—वेदानधीत्यवेदौवावेदंवापियथाक्रममिति । एकवेदपक्षे पितृपि-
तामहादिपरंपराप्राप्तएववेदोध्येतव्यइत्यभिप्रेत्यस्वाध्यायोध्येतव्यइतिस्वशब्दाद्भावात् तच्चाध्य-
यनंनकाम्यं किन्तु नित्यम् अतएवपुरुषार्थानुशासनेसूत्रितम्—वेदस्याध्ययनंनित्यमनध्ययनेपा-
तादिति पातित्यंचैवमाज्ञायते—अपहतपाप्मास्वाध्यायोदेवपवित्रंवाएतत्तयोऽनुसृजत्यभागोवा-
चिभ्रवत्यभागोनाकेतदेधाभ्युक्ता यंस्वित्वाजसचिदिदंसाखायंनतस्यवाच्यपिभागोअस्ति यदींश्र-
णोत्यलकंशृणोतिनहिप्रवेदसुकृतस्यपन्थामिति । तस्मात्स्वाध्यायोध्येतव्यइति अध्येतारंपुरुषंत-
दीयमयासाभिज्ञानेनसखिवत्पालयतीतिसचिविद्वेदः बहुद्रव्यमयाससाध्यकतुफलस्याध्ययन-
मात्रेणसम्पादनंतत्पालनं तदप्याज्ञायते—यंयंक्रतुमधीतेतेनवेनहास्यक्रतुनेष्टंभ्रवत्यग्नेर्वायोरादि-
त्यस्यसामुज्यंगच्छतीति यद्यप्येद्वहलयज्ञस्वाध्यायफलम् तथापिग्रहणार्थाध्ययनमन्त्रेण ब्रह्म-
यज्ञासंभवाद् तदीयफलमपिसम्पद्यते ईदृशंसखिविदंवेदरूपंसत्तायंयःपुमानध्ययनमकृत्वा
परित्यजति तस्यवाच्यपिभाग्यंनास्ति फलेभाग्येनास्तीतिकिमुवक्तव्यम् सकलदेवतानां
धर्मस्यपरब्रह्मतत्त्वस्यचमतिपादकंवेदमनुच्चार्यपरनिन्दानृतकलहहेतुंलौकिकींवातसर्वत्रोच्चारयतः
सष्टएववाचिभाग्याभावः अतएवाज्ञायते—नानुध्यायान्वहूच्छब्दान्वाचोविग्लापनंहितदिति
यद्यप्यसौकाव्यनाटकंशृणोति तथापिनिरर्थकमेवतच्छ्रवणम् तेनसुकृतमार्गज्ञानाभावादित्य-
र्थः । सृष्टिरपि—योऽनधीत्यद्विजोवेदानन्यत्रकुरुतेश्रमम् सजीवन्नेवशद्भत्वमारुगच्छति

१ ते. सं. १. १. ५. । २ ते. आ. समभाष्याये । ३ याज्ञवल्क्यःस्मरतीत्युक्तेपिसंपतीदं-
पनंमनुसृतावेवोपलभ्यते (म. सृ. अ. ३ श्लो. २.) नयाज्ञवल्क्यसृता । ४ ते. आ.
द्वितीयाध्याये. । ५ क्र. सं. ८. २. २४. । ६ ते० आ. द्वितीयाध्याये. । ७ मनुसृतो
द्वितीयाध्याये श्लो. १६८ ।

सान्वयइति एवमन्यान्यपिबहूनिवचनान्यत्रोदाहर्तव्यानि नन्वधीतेवेदेषश्चादध्ययनविध्यर्थज्ञानं
 ज्ञानेसतिपश्चादध्ययनप्रवृत्तिरित्यन्योन्याश्रयइतिचेत् बाढ्य अतएवगुरुमतानुसारिणआचार्य-
 कर्तृकाध्यापनेनप्रवृत्तियुक्तिमाणावकाध्ययनस्यमहताप्रयासेनसम्पादयन्ति मत्तान्तरानुसारिण-
 स्तुप्रकाशात्मादयोध्ययनात्प्रोगेवसन्ध्यावन्दनादिविधिज्ञानवत्पित्रादिभ्योध्ययनविधिज्ञानंवर्णय-
 न्ति यद्यप्यध्यापनविधिप्रयुक्तिः यदिवास्वविधिप्रयुक्तिः सर्वथाप्युपनीतेरध्येतव्यएववेदः तस्य
 चाध्ययनस्यदृष्टार्थत्वमक्षरहणान्तत्वंचपुरुषार्थानुशासनेसन्वितम्—तानिसूत्राणितद्वर्तिचोदा-
 हरामः अध्ययनस्यदृष्टार्थत्वंसाधयितुंपूर्वपक्षयति—अदृष्टार्थात्वधीतिविहितत्वादिति १ दृ-
 ष्टफलसाधनेश्रोजनादिविध्यदर्शनाद्विहितमध्ययनमदृष्टार्थमवगन्तव्यम् अदृष्टविशेषोऽनश्रुतइ-
 तिचेत्तत्राह—घृतकुल्याद्यतिदेशःस्वर्गकल्पनंवेति २ ब्रह्मयज्ञजाध्ययनार्थंवादानित्याध्ययने-
 तिदिश्यतत्रत्यंघृतकुल्यादिकंरात्रिसर्वान्यायेनफलत्वेनकल्पनीयम् यत्त्वर्थवादातिदेशेनच्छन्ति तै-
 विश्वजिन्यायेनस्वर्गःकल्पनीयः दृष्टफलयोःसंस्कारप्राप्तयोः सम्भवेकथमदृष्टकल्पनेत्यतआह—
 अयुकेसंस्कारप्राप्तीइति ३ संस्कृतस्याध्यायस्यकचिक्कतौविनियोगादर्शनात्प्राप्तेःस्वयमपुरुषार्थ-
 त्वाच्चेत्यर्थः स्वाध्यायप्रामिर्धर्ममितिहेतुतयापुरुषार्थइत्याशंक्यविपनिर्हरणादिकार्यविनियु-
 क्तमश्रुतवध्ययनाद्गतयाविनियुक्तानांज्योतिष्टोमादिवाक्यानांनस्वार्थप्रामाण्यमित्याह—अन्याहं
 नार्थप्रमाणकमिति ४ अध्ययनविधायकंनुवाक्यंस्वविहिताध्ययनस्यैवाह्नमितिक्तत्वात्स्वार्थप्रमा-
 णमित्याह—अध्ययनवाक्यमनन्याह्नमिति ५ नन्वेवमदृष्टार्थत्वकर्मकारकभूतस्वाध्यायगतक-
 लाभावाद् अध्येतव्यइतिकर्मवाचीतव्यप्रत्ययोविरुध्येतेत्यतआह सक्तृवत्करणपरिणाम-
 इति ६ सक्तृजुहोतीत्यत्रकर्मत्वेनमथानभूतान्सक्तृनुदिश्यहोमसंस्कारविधानेप्रतीयमानेऽपिहो-
 मसंस्करानांभस्मीभूतानांसक्तृनामन्यत्रविनियोगाभावाद् कर्मप्राधान्यंहित्वासक्तृभिर्जुहोतीतिक-
 रणपरिणामःकृतः एवमत्रापिकर्मगतयोःसंस्कारप्राप्त्योरसंभवाद् स्वाध्यायेनाधीयतेतिवाक्य-
 परिणामःकर्तव्यः । इदानींदृष्टफलेसत्यदृष्टफलंनकल्पयामिति सिद्धान्तयति—दृष्टेतुनादृष्टमिति
 ७ किंवदृष्टफलमितिवदाह—दृष्टप्राप्तिसंस्काराविति ८ अक्षरप्राप्तेःपरंपरयापुरुषार्थत्वमाह-
 ग्राम्यार्थंमोघरति ९ जायतइतिशेषः नचभोजनादिवदन्वयव्यतिरेकसिद्धत्वाद्विधिव्ययर्थ-
 मित्रिशंकरनीयम् अवघातादिवन्वियमाहृष्टायविभ्युपपत्तेरित्याह—विधिनित्यप्याइति १०

१ यद्यत्रविधायकेफलंनश्रुमतेतुवार्थादवाक्योक्तंफलमितिदिश्यतेइत्यर्थवादातिदेशः अ-
 यमेवरात्रितत्रयापत्यविषयः । २ यत्रार्थवादात्रयेपिफलंनश्रुयतेतत्रस्वर्गःकल्पयते यथावि-
 श्वजिति (तत्रार्थविधिवाक्येअर्थवादात्वाक्येवाफलंनश्रुयते तस्मात्तत्रमृतावृत्तंसाधारणस्वर्गफ-
 लकल्पयते) अयमेवविश्वजिदवापः ।

यत्तुक्तं संस्कृतस्य स्वाध्यायस्य विनियोगादर्शनात् न संस्कार इति तत्राह—संस्कारसिद्धिः क्तव्य-
यनविधिद्वयोपादानादिति ११ ऋतुविधयो विषयावबोधमपेक्षमाणास्तदवबोधे स्वाध्यायं
विनियुञ्जते अध्ययनविधिश्च लिखितपाठादिव्यावृत्त्याध्ययनसंस्कृतत्वं स्वाध्यायस्य गमयति-
अत उभयोपादानात्तत्तत्सिद्धिः ननु संस्कारो नामादृष्टातिशयः स च न स्वाध्यायगतः तव्यप्रत्य-
येन स्वपदोपात्तप्रकृत्यर्थं भूताध्ययनोपरत्वायाभावनाया अपूर्वाभिधानात् ततः कथं स्वाध्याय-
स्य संस्कृतत्वमिति तत्राह—तव्यः कर्मगादृष्टवाचीति १२ अत्र तव्यप्रत्ययस्य कर्माभिधा-
यितया कर्मकारकस्य स्वाध्यायस्य तव्यप्रत्ययप्रतिप्रकृत्यर्थो अध्ययनादपि प्रत्यासन्नत्वात् स्वा-
ध्यायगतमेवापूर्वतव्यप्रत्ययोवक्ति अपूर्वस्य धात्वर्थजन्यत्वनियमेऽपि तदुपरक्तत्वा नियमादिति
भाषः । यच्चोक्तमन्याङ्गनार्थप्रमापकमित्यदृष्टान्तरं तदसत् यतो मन्त्राणां स्वतन्त्रादृष्टशेषाणां त-
थात्वं युज्यते इह तु स्वाध्यायाश्रितमदृष्टं तस्य च स्वाध्यायगताक्षरसामर्थ्यसिद्धार्थावबोधे फले स-
ति फलान्तरकल्पनायोगात् प्रामाण्यस्योपबृंहकमेवादृष्टं नतु प्रतिबन्धकमित्याह स्वतन्त्रादृष्टशे-
पत्वान्न स्वार्थप्रमापतिवध्यत इति १३ स कुन्यायेन कर्मकारकमाधान्येपरित्यक्ते स्वतन्त्रादृ-
ष्टमेवात्रापि स्यादित्यत आह—यथा श्रुतोपपत्तेर्न स कुन्याय इति १४ स कुपुगत्यभावात् श्रुतं
परित्यज्या श्रुतं कल्प्यतां नाम नेह तद्युक्तं प्रदर्शितत्वादित्यर्थः इत्यमध्ययनविधेर्दृष्टार्थत्वं प्रसाध्या-
र्थावबोधपर्यन्ततां निराकर्तुं पूर्वपक्षयति—वैधर्म्यनिर्णयं भट्टगुरुविधेः पुमर्थवसानादिति १
सर्वत्र विधेः पुरुषार्थपर्यवसायित्वनियमाद्वापि पुरुषार्थं भूतफलवदर्थं निश्चयमध्ययनविधिप्रयुक्तं
भट्टगुरुमन्येते । ननु संस्कृतस्य यनादावृत्तिसहिताद्वार्थनिश्चयानोपलभ्यत इत्याशङ्क्य तथासतित-
त्सिद्धये सोऽध्ययनविधिरर्थनिश्चयहेतुं विचारकल्पयिष्यतीत्याह—सविचारमाक्षिपेदिति २
ननु स्वविधेयतदुपकारिणोरेव विधिः प्रयोजक इति सर्वत्र नियमः तथासत्येतादृशं कथमत्राध्ययन-
विधिराक्षेपस्य तीत्यत आह—अविधेयानुपकार्याक्षिपो वधातावृत्तिवदिति ३ ग्रीहीनवहन्ती-
त्यत्रावघातमात्रं विधेयं न तु तदावृत्तिः तस्या अघात्वर्थत्वात् नापि साविधेयोपकारिणी अन्तरेणा-
वृत्तिसंस्कृतशुद्धावघातमात्रादवघातसिद्धेः तथापि तण्डुलनिष्पत्तिफलसिद्धये सविधिरावृत्तिमद्वदा-
चिक्षेप सद्दत्तमरुतेष्ववगन्तव्यम् । ननु वेदमात्राध्यायिनोऽर्थावबोधानुदयेऽपि व्याकरणाद्यंगसहि-
तवेदाध्यायिनस्तदुदयसद्भावात्प्रतिव्यर्थविचारविधिर्न कल्पयेदित्याशङ्क्यार्थगतविरोधपरिहा-
रायापेक्षित एव विचार इत्याह—साक्षाध्ययनात्तद्भावे विचारोऽर्थविरोधापनुदिति ४ सि-
द्धान्तपति—प्राप्तेस्तु गवादि वत्पुमर्थत्वाद्दिष्टदन्त इति ५ यथा फलभूतस्य हीरादेर्हे-

तवोगवाद्योऽपिपुरुषैरर्थ्यन्ते तथाफलवदथावबोधहेतोरक्षरप्राप्तेरपिपुरुषार्थत्वात् अध्ययन-
विधिरक्षरप्राप्त्यवसानोवगन्तव्यः । नन्वक्षरप्राप्तेःपुरुषार्थत्वंफलवदथावबोधप्रयुक्तं चेत्तर्हितद्वो-
धस्यमुख्यपुरुषार्थत्वात् बोधान्तएवविधिःकिंनस्यादित्यतआह—फलवद्वोधान्तत्वेअध्ययना-
कात्स्न्यमिति ६ बोधस्यहिफलंकर्मानुष्ठानं तथासतियस्याब्राह्मणादेर्यस्मिन्वृहस्पति-
सवादावधिकारस्तस्यतद्वाक्यमात्राध्ययनंस्यात् नतुराजसूयादिवाक्याध्ययनं तत्रप्रवृत्त्यादिफ-
लाभावात् । स्वपक्षेतुनायंदोषइत्याह—रुत्सन्प्राप्तिर्गर्णार्थेति ७ नचावबोधकत्वेऽर्थावबो-
धएव नसिष्येदितिशङ्कनीयम् प्रमाणस्यप्रमेयबोधकत्वस्वाभाव्यात् लौकिकामवाक्यानामन्तरे-
णैवविधिबोधकत्वदर्शनादित्याह—लोकवन्नैजोबोधइति ८ ननुबोधस्यविधिफलत्वेबो-
धकाममुद्दिश्यविधातुंशक्यत्वात् सुलभोधिकारीस्यादित्याशङ्क्यप्राप्तिपक्षेऽपि प्राप्तिकामउपनी-
ताष्टवर्षब्राह्मणोऽधिकारीसुलभएवेतिपरिहारंस्पष्टत्वाद्दुपेक्ष्यबोधस्यकाम्यत्वंदूषयति—सोऽकाम्यः
प्राग्बोध्यभानाभानयोरिति ९ बोध्यस्याग्निहोत्रादिलक्षणवेदार्थस्याध्ययनादप्राक्सन्ध्यो-
पासनादिवत्पित्राद्युपदेशतएवभानेसिद्धत्वादेवसोऽर्थबोधनकाम्यः अभानेकामयितुमशक्यः
ज्ञातएवविषयेकामनानियमात् ननु सामान्यतोज्ञातेविशेषतोऽनुभूत्सासंभवति यद्वा विशेषतोऽपि
पित्राद्युपदेशादवगतेसत्यौपदेशिकज्ञानस्यप्रामाण्यनिर्णयायपुनर्बोधकामनायुक्तैवेत्याशङ्क्यैवम-
प्यर्थावबोधमुद्दिश्याध्ययनविधानंनसम्भवतीत्याह—उद्देशायोगादिति १० अग्निहो-
त्रादिविशेषज्ञानानानतावदेकबुद्ध्याविशेषाकारेणोद्देशःसंभवति अनन्तत्वात्सामान्याकारे-
णोद्देशेसामान्यमेवविधिफलंस्यान्नतुज्ञानविशेषः ततोऽनोद्देशोयुक्तः । नन्वर्थावबोधमुद्दिश्योच्चा-
रणाभावेवेदस्यस्वार्थंतात्पर्येनस्यादित्याशङ्क्य उपक्रमादिलिङ्गम्यंतात्पर्यंशब्दबलादेवसि-
द्धचतीत्याह—तात्पर्यंशब्दादिति ११ तस्यैतज्ज्ञानमुद्दिश्यशब्दोच्चारणंलोकेव्यर्थस्यां-
दितिचेन्न पुरुषसम्बन्धरुतदोषाल्पमतिचन्धपरिहारार्थत्वादित्याह—उद्दिश्योच्चारणंदोषग्रंलो-
कइति १२ नन्वध्ययनविधेर्बोधान्तत्वाभावेविचारशास्त्रंनप्रवर्तेत प्रयोजकाभावा-
दित्याशङ्क्याह—विचारउत्तरविधिप्रयुक्तउपपद्यतइति १३ ऋतुबोधविधयः साङ्गवेदाध्य-
यनादापाततःप्रतिषन्नाः विरोधपरिहारेणप्रतिष्ठितंनिर्णयज्ञानमन्तरेणानुष्ठापयितुमशक्यन्तस्त-
न्निर्णयायऋतुविचारंप्रयोजयन्ति श्रवणविधिस्तुसाक्षादेवब्रह्मविचारंविधत्ते एवंचसतिश्रवण-
विधेः स्वविधेयप्रयोजकत्वंऋतुविधीनांचविधेयोपकारिप्रयोजकत्वमित्युपपद्यतेतराम् अध्य-
यनविधिप्रयुक्तिपक्षेऽपि तद्विधेःऋतुद्वारास्वर्गसिद्धिप्रयत्नत्वात् ऋत्वनुष्ठानस्यापितत्प्रयुक्तीक-
तुविधिवेपथ्यंमापद्येन नन्वध्ययनविधेःत्रैवर्णिकमात्रंनिमित्तत्वात्तत्प्रयुक्तीविचारस्यापितल-
भ्येदनान्यथेतिचेत् ऋतुविचारस्यत्रैवर्णिकमात्रेऽपिनित्यत्वसिद्धेः किंवात्रसविचारस्य तत्रा-

द्योऽस्मन्मतेऽपिसमइत्याह—अतो नित्यंः ऋतुविचारस्रैवर्णिकमात्रस्येति १४ यतोऽकरणे प्रत्य-
वायश्रवणात् ऋतवस्रैवर्णिकानानित्या अतइत्यर्थः । द्वितीयोऽनिष्टइत्याह—ब्रह्मविचारः पुनः
परमहंसस्यैवेति १५ नित्यो नुपद्भइति ननूकरीत्याध्ययनस्याक्षरग्रहणान्तत्वेऽर्थ-
ज्ञानमविहितं स्यात् मैवम् वाक्यान्तरेण तद्विधानात् ब्राह्मणेन निष्कारणो धर्मः पदङ्को-
वेदोऽध्येयो ज्ञेयश्चेति तद्विधिः तत्र निष्कारणशब्देनाध्ययनज्ञानयोः काम्यत्वं निवार्यते अर्थज्ञाने
ः पुरुषपवृत्तिकरं वचनद्वयं शास्त्रान्तरगतं निरुक्तकारो यास्क एव मुदा जहार—अथापि ज्ञानप्रशंसा भव-
त्यज्ञाननिन्दा च स्थाणुरयं भारहारः किलाभूद्भीत्यवेदं न विजानाति यो र्थम् । योऽर्थज्ञइत्सक-
लं भद्रमश्रुतेनाक्रमेति ज्ञानविधूतपाप्मा । यद्ब्रहीतमविज्ञातं निगदेनैव शब्दयते । अनज्ञां विव
शुष्के धो न तज्ज्वलति कर्हि चिदिति । अस्मिन्मन्त्रद्वये योऽर्थज्ञइत्यनेनैवार्थेन वेदार्थज्ञानं प्रश-
स्यते इतरेणार्थत्रयेण ज्ञानराहित्यं निन्द्यते यो वेदार्थं जानाति सोऽयमिह लोके सकलं श्रेयः प्राप्नो-
ति तथा तेन ज्ञानेन पापक्षये सति श्रुतः स्वर्गं प्राप्नोति तदेतदेहिकमामुष्मिकं च ज्ञानं फलैर्नैतिरीयाम-
द्योदाहरणे न तदीयतात्पर्याभिधापि ब्राह्मणेन च स्पष्टी चक्रुः—तदेपांशुका ये अर्वाङ्कुतवापुराणे वे-
दं विद्वांससमभितो वेदन्त्यादित्यमेव ते परिषदन्ति सर्वे अग्निद्वितीयं तृतीयं च हंसमिति । यावत्तर्वि-
देवतास्ताः सर्वावेदविदि ब्राह्मणेव सन्ति तस्माद्ब्राह्मणेभ्यो वेदविद्भ्यो दिवेदिवेन मस्कुर्यान्नास्तीलंकी-
ते ये देता एव देवताः प्रीणातीति । वेदं विद्वानर्थभिन्नः पुरुषः स च द्विविधः अर्वाचीनकाले समुत्प-
न्नश्चतुर्दशविद्यास्थानकुशलः कश्चिदुपाध्यायः पुरातनकाले समुत्पन्नो व्यासादिश्च तमेतमुभय-
विधं विद्वांसं विद्यामदधनमदकुलमदोपेताः पण्डितं मन्पापे पुरुषा अभितो विद्यादिपुरुषयन्ति ते सर्वे-
प्यादित्यमेव प्रथमं रूपयन्ति आदित्यापेक्षया द्वितीयमग्निं रूपयन्ति तदुभयापेक्षया तृतीयं हंसं रूप-
यन्ति हन्ति सदा गच्छतीति हंसो वायुः अग्नादिरूपत्वं च वेदविदभ्रातृत्वं—अग्नेर्वायोरादित्यस्य
सायुज्यं गच्छतीति । न केवलमेतदेवतात्रयं किन्तु सर्वा अपि देवता वेदविदिवसन्ति ब्राह्मणाच्चेद-
विदो ह्येष्टत्वावाप्रतिदिनं नमस्कुर्यात् ननु तस्मिन् विद्यमानमपि दोषं कीर्तयेत् एवं सति तत्र मन्त्रार्थ-
भूताः सर्वा अपि देवता वेदार्थं विदास्मर्माणत पातदीपहृदयेव स्थिता अयं नमस्कुर्यात्तोपमति न चे-
त्तदध्ययनस्यैव फलमिति शङ्कनीयम् विद्वांसमित्याभ्रातृत्वात् अन्यथा वेदमधीयानमित्याश्रयित ।
तस्मात्सर्वे देवता बुद्ध्या माणिभिः पूज्यस्य वेदार्थं विदो लोके ह्येऽपिश्रेयः प्राप्तिरुपपद्यते यस्तु वेदमधी-
त्यार्थं न विजानाति सोऽयं पुमान्भारमेव हरविधारयति स्थाणुरिति दृष्टान्तः छिन्नाशं रुष्कं वृ-
क्षमूलं स्थाणुराच्चेदोच्यते सच यथेन्धनार्थमेवोपयुज्यते ननु पुष्पफलयर्थं तथा केवलपाठक-

१ नि० १. १८. । २ ते० आ० द्वितीयाध्याये. । ३ ते० आ० द्वितीयाध्याये. ।

स्यव्रात्यत्वंनभवतीत्येतावदेव नत्वनुष्ठानंस्वर्गादिफलसिद्धिर्वास्ति किलेत्यनेनलोकप्रसिद्धिर्घो-
 त्यते लोकेपिपाठकस्यावतीधनादिपूजाततोऽप्यधिकाविदुषिदृश्यते किञ्च यद्वेदावक्यमाचार्या-
 ऋहीतमर्थज्ञानरहितंपाठरूपेणैवपुनःपुनरुच्चार्यते तत्कदाचिदपिनज्वलतिस्वार्थेनप्रकाशयति य-
 थाग्निरहितप्रदेशेप्रक्षिप्तंशुष्ककाष्ठंनज्वलतितद्वत् तथासति तस्यवाक्यस्यवेदत्वमेवमुख्यंनस्यात्
 अलौकिकपुरुषार्थोपायवेत्यनेनेतिवेदशब्दनिर्वचनम्। तथाचोक्तम्—प्रत्यक्षेणानुमित्यावायस्तूपा-
 योननुद्धचते । एनंविदन्तिवेदेनतस्माद्वेदस्यवेदेति १ अतोमुख्यवेदत्वसिद्धयेज्ञातव्यएवतदर्थः ।
 किञ्चात्रयास्केनकाचिदन्याप्यगुदाहता—उतंत्वःपश्यन्तददर्शवाचमुतत्वःशृण्वन्नशृणोत्येनाम् ।
 उतोत्वस्मैतन्वं विसस्त्रेजायेवपत्यउशतीसुवासाइति । तत्रपूर्वार्धस्यतात्पर्येणैवदर्शयति—अप्येकः
 पश्यन्नपश्यतिवाचमपिचशृण्वन्नशृणोत्येनामित्यविद्वांसमाहार्धमिति । अस्यायमर्थः—यःपुमान-
 र्थेनवेत्तितंमतिपूर्वार्धेनमन्त्रोब्रूते एकःपुरुषःपाठमात्रपर्यवसितोवेदरूपांवाचंपश्यन्नपिनसम्यक्पश्य-
 ति एकंवचनबहुवचनादिविवेकाभावेपाठशुद्धेरपिकर्तुमशक्यत्वात् वायुमेवस्वेनभागधेयेनोप-
 धावतिसएवैनंभूतिगमयति । आदित्यानेवस्वेनभागधेयेनोपधावति तएवैनंभूतिगमयन्तीत्यादाव-
 व्युत्पन्नःकथंपाठंनिश्चिन्यात् अन्यःकश्चिदर्थज्ञानायव्याकरणाद्यद्भ्रानिशृण्वन्नपिमीमांसाराहि-
 त्यादेनावेदरूपांवाचंनसम्यक्शृणोति यावतोश्वान्प्रतिगृह्णीयात्तावतोवारूपांश्चतुष्कपालान्निर्व-
 पेदिति । अत्रव्याकरणमात्रेणप्रतिग्रहीतुरिष्टिःप्रतीयते मीमांसार्थांनुन्यायेनदातुरितिनिर्णीतम् ।
 तस्मादुभयविधमप्यविद्वांसंप्रत्येवमाहेति । तृतीयपादतात्पर्यदर्शयति—अप्येकस्मैतन्वंविसस्त्रइ-
 तिस्वमात्मानंविबृणुतेज्ञानंप्रकाशनमर्थस्याहानयावाचाईति । अस्यायमर्थः—अपिशब्दपर्या-
 यउतोशब्दः सचपूर्वोक्तानभिज्ञवैलक्षण्यायात्रप्रयुक्तः निपातानामनेकार्थत्वात् यःपुमान्व्याक-
 रणाद्यङ्गैःस्वशब्दार्थमीमांसयातात्पर्यंशोधयितुंप्रवृत्तस्तस्माएकस्मैवेदःस्वकीयांतनुंविसस्त्रेस्व-
 मित्यादिकंपदव्याख्यानंज्ञानमित्यादिकंतात्पर्यंव्याख्यानम् वेदार्थप्रकाशनक्षमंसम्यग्ज्ञानं-
 मनयातृतीयपादरूपयावाचामत्रआहेति । चतुर्थपादतात्पर्यदर्शयति—उपमोत्तमयावाचा-
 जायेवपत्येकामयमानासुवासाऋतुकालेपुसुवासाःकल्याणवासाःकामयमानाऋतुकालेपुयथास-
 एनांपश्यतिसशृणोतीत्यर्थंज्ञप्रशंसति । अस्यायमर्थः—उत्तमयाचतुर्थपादरूपयावाचातृतीयपा-
 दार्थस्योपमोच्यते उशतीत्येतस्यव्याख्यानंकामयमानेति यद्यप्यद्विगृह्यत्ववेलायांमलिनवासा-
 स्तथापिसंभोगकालेपुकल्याणवासाभवति तत्रहेतुः कामयमानाऋतुकालेऽपि यथासपतिरे-
 नांजायांसाकल्पेनादरपुक्तःपश्यति किञ्च तयोक्तमर्थहितपुन्याशृणोति तथाऽयंचतुर्दशविद्या-

१ ऋ. स. ८. २. २३. १ २ नि० १. १९. १ ३ तै. सं. २. १. १. १ ४ तै० सं.
 २. ३. १. १ ५ तै. सं. २. ३. १२. १ ६ नि० १. १९. १० नि० १. १९. १

स्थानपरिशीलनोपेतः पुरुषो वेदाथरहस्यं सम्यक् पश्यति वेदोक्तं च धर्मब्रह्मरूपमर्थहितचुञ्चास्वीक-
 रोति सेयमुक्तावेदार्याभिज्ञस्य प्रशंसति पुनरप्युगन्तरयास्कुडजाजहार—तस्योत्तराभूयसेनिर्वच-
 नाय—उत त्वंसख्ये स्थिरपीतमाहुर्नैनं हिन्वन्त्यपि वाजिनेषु । अधेन्वाचरति माययैपवाचंशुश्रुवा-
 अफला मपुष्पामिति । अयमर्थः पूर्वोदाहताया उतत्वः पश्यन्तित्यादिकाया ऋचोऽनन्तरमेपात्रा-
 ताकाचिद्वक्तस्य पूर्वोक्तमन्त्रस्यार्थस्य भूयसेनिर्वचनाय सम्पद्यते तमर्थमतिशयेन प्रतिपादयितुं प्र-
 भवति कथमिति चेत्तदुच्यते—अपिचैकं चतुर्दशविद्यास्थानकुशलं पुरुषं वेदरूपाया वाचः सख्ये
 स्थित्वा स्थैर्येण वेदोक्तार्थान्मृतपानयुक्तमाहुः अभिज्ञाः कथयन्ति सर्वविदंसखायमिति मन्त्रे वे-
 दस्य सखित्वमुदाहृतम् यद्वा स्वर्गलोके वेदानां सख्ये स्थित्वा अतिशयेन पीतामृतमाहुः वाचा-
 मिना ईश्वराः सभास्तुभगल्भावावाजिनाः तेषु मध्येप्येनं वेदार्थं कुशलं चोदयितुं हिन्वन्ति न के-
 पि मामुवन्ति तेन सह विवदितुमसमर्थत्वात् यस्त्वन्यः पाठमात्रपरः पुष्पफलरहितां वाचंशुश्रुवा-
 न्भवति पूर्वकाण्डोक्तस्य धर्मस्य ज्ञानं पुष्पम् उत्तरकाण्डोक्तस्य ब्रह्मणो ज्ञानं फलम् यथा लोके
 पुष्पफलस्योत्पादकं तथा वेदानुवचनादिधर्मज्ञानमनुष्ठानद्वारा फलात्मकब्रह्मज्ञानेच्छां जनयति त-
 मेतं वेदानुवचनेन ब्राह्मणा विविदिषन्ति यज्ञेन दानेन तपसानाशकेनेति श्रुतेः । यथा च फलं तृप्तिहेतु-
 स्तथा ब्रह्मज्ञानं कृतकत्पत्त्वहेतुः यत्पूर्णा नन्दैकबोधः तद्ब्रह्माहमस्मीति कृतकत्वो भवतीति श्रुतेः ।
 तादृशपुष्पफलरहितवेदपाठकः स एव पुमानधेन्वामायया सह चरति न व प्रसूतिकाक्षीरस्य दो-
 ग्धीनोः प्रीतिहेतुत्वाद्धिनोतीति न्युत्पत्त्या धेनुरित्युच्यते पाठमात्रपरं प्रतिवेदरूपा वाक् धर्मब्रह्मज्ञान-
 रूपं क्षीरं न दोग्धीत्यधेनुः अत एवात्तोमायाकपटरूपा ऐन्द्रजालिकनिर्मितगोसदृशगोरूपत्वात्
 तपामायया सह चरन्त्यं परमपुरुषार्थं न लभत इत्यर्थः । इत्थं यास्केन ज्ञानस्तुत्यज्ञाननिन्दोदाहरण-
 स्य मपश्चित्वा यच्च स्तूपते तद्विधीयत इति न्यायेनाध्ययनवदर्थज्ञानस्यापि विधिरन्युपगन्तव्यः ।
 किञ्च नक्षत्रे टिकाण्डे मवीटि फलवाक्यं यागवद्वेदनयोः समानमेवाज्ञापते—यथा हवा अग्निर्देवानां म-
 न्नादः एव हवा एव मनुष्याणां भवति य एतेन हविषा यजते यऽचैनं देवं वेदेति । अतो यागवत्कलाय
 स्ववेदनमपि विधीयते अनेन न्यायेन सर्वेष्वपि ब्राह्मणे पुत्रे दनविधयो द्रष्टव्याः । ननु विद्यामशंसति
 स वेदे दनफलानां प्रशंसारूपत्वं जैमिनिना सूत्रितमिति चेत् अस्तु नाम विद्यमानेनापि फलेन मशंसितुं
 शक्यत्वात् दर्शमागस्य पूर्णमासयागस्य चातिपाते सति मास्यश्चित्त्वात् वैश्वानरोऽपि विधातुं विद्यमा-
 नेनैव स्वर्गफलेन स्तुतिः क्रियते—सुवर्गार्थं हिटो कापदर्शपूर्णमासा विज्येते इति । एतच्चाचार्यब्रह्मज्ञान-
 फलवाक्यस्य स्वार्थेऽपि तात्पर्यदर्शयितुमुदाहृतम्—इच्छाम्येवार्थं वादत्वं च सोऽन्यपरत्वं । य-

१ क्र० सं. ८. २. २३. । २ क्र० सं. ८. २. २४. । ३ तै० ब्रा० ३. १. ४. ।
 ४ तै. सं. २. २. ५. ।

थावस्त्वभिधायित्वान्तत्वभूतार्थवादता १ इत्येतेस्वर्गलोकायदर्शादर्शयथावथा । नत्वभूतार्थ-
 वादत्वंपापश्लोकाश्रुतिर्यथेति २ नचवेदनमात्रेणफलसिद्धावनुष्ठानवैयर्थ्यमितिशङ्कनीयम् फ-
 लभूयस्त्वेनपरिहृतत्वात् उदाहृतंचात्रजैमिनिसूत्रम्—फलस्यकर्मनिष्पत्तेस्तेपांलोकवत्परिमाणतः
 सारतोवाफलविशेषःस्यादिति एतच्चास्माभिः तरंतिब्रह्महत्यांयोऽश्वमेधेनयजते यउचैनमेवैवेदे-
 त्युदाहरणेनव्याख्यातम् । छन्दोगाश्वमेधेनानुष्ठानाद्विद्यासहितेनुष्ठानेफलातिशयमामनन्ति-ते-
 नोभौकुरुतोपथैतदेवैवेदयश्चनवेदनानानुविद्याचाविद्याचयदेवविद्ययाकरोतिश्रद्धयोपनिषदात-
 देववीर्यवचरंभवतीति । यद्यप्यङ्गावबद्धोपास्तिरत्रविद्याशब्देनविवक्षिता तथापिन्यायःसर्वास्व-
 पिविद्यासुसमानः । कुतस्तवैतावतीवेदनेभक्तिरितिचेत् कुतोवातवैयोऽत्रमद्वेषः । प्रशंसात्वस्माभि-
 र्भूमसीदर्शिता निन्दांतुनक्काप्युपलभामहे किन्तुकर्मजन्यमपूर्वयथामरणाद्भूर्जीवेनसहगच्छति
 तथाविद्याजन्यमप्यपूर्वगच्छति तथाचवाजसनेधिनआमनन्ति—तंविद्याकर्मणीसमन्वारभेतेपूर्व-
 मज्ञाचेति तस्मादध्ययनवदर्थज्ञानस्यापिविहितत्वात् अर्थज्ञानायवेदोव्याख्यातव्यः विषय-
 प्रयोजनसम्बन्धाधिकारिज्ञानमन्तरेणश्रोतृप्रवृत्त्यभावात् विषयादयोनिरूप्यन्ते—व्याख्यान-
 स्पव्याख्येयोवेदोविषयः तदर्थज्ञानंप्रयोजनम् व्याख्यानव्याख्येयभावःसम्बन्धः ज्ञानार्थी
 चाधिकारी । यद्यप्येतावत्सिद्धम् तथापिवेदस्यविषयाद्यभावेव्याख्यानस्यापिपरमविषयादि-
 कंनस्यात् अतोवेदस्यचतुष्टयमुच्यते—वेदेषूर्वात्तरकाण्डयोःक्रमेणधर्मब्रह्मणीविषयः तयोरन-
 न्यलभ्यत्वात् तथाचपुरुषार्थानुशासनेसूत्रितम्—धर्मब्रह्मणीवेदैकवेद्येइति । जैमिनीयेचद्वितीय-
 सूत्रेचोदनेवधर्मप्रमाणम् चोदनाप्रमाणमेवेतिनियमद्वयंसंप्रदायविद्विरभिहितम् चोदनेवेत्यमु-
 मर्थमुपादयितुंचतुर्थसूत्रेप्रत्यक्षविषयत्वंधर्मस्यनिराकृतम् प्रत्यक्षमनिमित्तंविद्यमानोपलभ-
 नत्वादिति अनुष्ठानाद्भूर्ध्वमुत्पत्त्यमानस्यधर्मस्यपूर्वमविद्यमानत्वात् नप्रत्यक्षयोग्यतास्ति उचर-
 कात्तेऽपिरूपादिराहित्यान्नेन्द्रियैरवगम्यते अतएवाष्टमिति सर्वैरभिधीयते लिङ्गराहित्यान्ना-
 मुमानविषयत्वमप्यस्ति सुतदुःखेधर्माधर्मयोर्लिङ्गमितिचेत् बाढम् अयमपिलिङ्गलिङ्गिभा-
 योवेदनेवगम्यते तत्रचोदनेवधर्मप्रमाणम् यैयासिकस्यवृत्तीयसूत्रस्यद्वितीयवर्णकेब्रह्मणःसि-
 द्धवस्तुनोऽपिशालैकविषयत्वंभाष्यकृद्भिर्व्याख्यातम्—शास्त्रोदेवप्रमाणाजगतोजन्मापिकारणंब्र-
 ह्माधिगम्यतइत्यभिप्रायइति । श्रुतिश्चभवति—नोवेदविन्मनुतेवंबृहन्त्वमिति । तत्रोपपत्तिःपूर्वा-
 चापरिवमुदीरिता रूपलिङ्गादिराहित्यान्नास्यमानान्तरयोग्यतेति तस्मादनन्यलभ्यत्वात् अ-
 स्तिधर्मब्रह्मणोर्वेदविषयत्वम् तदुभयज्ञानवेदस्यसाक्षात्प्रयोजनम् नचतस्यज्ञानस्यसप्तद्वीपावसु-
 मनीरागासीगच्छतीत्यादितानवदपुरुषार्थंपर्यवसायित्वंशङ्कनीयम् धर्मप्रयुक्तस्यपुरुषार्थस्य

स्तूयमानत्वात् धर्मोविश्वस्यजगतःप्रतिष्ठाञ्छोकेधर्मिष्ठंप्रजाउपसर्पन्ति धर्मेणपापमपनुदतिधर्मे
सर्वंप्रतिष्ठितम् तस्माद्धर्मपरमंवदन्तीति उद्दण्डस्यराज्ञोनियामकत्वात् विवदमानयोःपुरुषयोर्म-
ध्येदुर्वलत्स्थापिराजसाहाय्यवजन्यहेतुत्वाच्चधर्मःपुरुषार्थः तथाचवाजसनेयिनःसृष्टिप्रकरणे
समामनन्ति—तच्छ्रेयोरूपामत्यस्तृजतधर्मतदेतत्क्षत्रस्यक्षत्रयद्धर्मस्तस्माद्धर्मात्परंनस्त्यथोअवली-
यान्बलीयांसमाशंसते धर्मेणयथैवराज्ञैवमिति । ब्रह्मविदामोतिपरं । ब्रह्मवेदब्रह्मैवभवति । तरति-
शोकमात्मविदित्यादिश्रुतिषुब्रह्मज्ञानप्रयुक्तःपुरुषार्थःमसिद्धः तदुभयज्ञानार्थीवेदेऽधिकारी स-
चत्रैवर्णिकःपुरुषः । स्त्रीशूद्रयोस्तुसत्यामपिज्ञानापेक्षायामुपनयनाभावेनाध्ययनराहित्यात् वेदधि-
कारःप्रतिषिद्धः धर्मब्रह्मज्ञानंतुपुराणादिमुखेनोत्पाद्यते तस्यात्रैवर्णिकपुरुषाणांवेदमुखेनार्थज्ञानेऽ-
धिकारः । सम्बन्धस्तुवेदस्यधर्मब्रह्मभ्यांसहमतिपाद्यप्रतिपादकभावः तदीयज्ञानेनसहजन्यजन-
कभावः त्रैवर्णिकपुरुषैःसहोपकार्योपकारकभावः । तदेवंविषयाद्यनुबन्धचतुष्टयमवगत्यसमा-
हितधियःश्रोतारोवेदव्याख्यानेपवर्तन्ताम् ॥ अतिगम्भीरस्यवेदस्यार्थमवबोधयितुंशिक्षादीनि
पठद्गानिपद्युक्तानि अतएवतेषामपरविद्यारूपत्वंमुण्डकोपनिषद्याथर्वणिकाआमनन्ति—द्वेविद्येवे-
दितव्येइतिहस्मयद्रसविदोवदन्तिपराचैवापराच तत्रापराऋग्वेदोयजुर्वेदःसामवेदोथर्ववेदःशिक्षा-
कल्पोव्याकरणंनिरुक्तंछन्दोज्योतिषमिति । अधपरा ययातदक्षरमधिगम्यतइति साधनभूतधर्म-
ज्ञानहेतुत्वात् पठद्गन्सहितानांकर्मकाण्डानामपरविद्यात्वम् । परमपुरुषार्थभूतब्रह्मज्ञानहेतुत्वात् उप-
निषदांपरविद्यात्वम् वर्णस्वराद्युच्चारणप्रकारोयत्रोपदिश्यतेसाशिक्षा । तथाचतैत्तिरीयाउपनिष-
दारम्भेसमामनन्ति—शीक्षांज्याख्यास्यामः वर्णःस्वरः मात्रावलं सामसन्तानः इत्युक्तःशीक्षा-
ध्यायइति । वर्णोऽकारादिः सचाङ्गभूतशिक्षाग्रन्थेस्पष्टमुदीरितः । त्रिषष्टिश्रुतुःषष्टिर्वावर्णाःसं-
भवंतोमताः । प्राकृतेसंस्कृतेचापिस्वयंप्रोक्ताःस्वयंभुवेत्यादिना । स्वरउदात्तादिः सोऽपितत्रोक्तः—
उदात्तश्चानुदात्तश्चस्वरितश्चस्वरास्रयइति । मात्राह्रस्वादिःसापितत्रोक्ता—ह्रस्वोदीर्घःश्रुतइति का-
टवोनियमाअचीति । वलंस्थानप्रयत्नौ तत्रअष्टौस्थानानिवर्णानामित्यादिनास्थानमुक्तम् । अ-
चोऽसृष्टायणस्वीपदित्यादिनाप्रयत्नउक्तः । सामशब्देनसाम्यमुक्तम् अतिद्रुतातिविलम्बितगी-
त्यादिदोपराहित्येनमाधुर्यादिगुणयुक्तत्वेनोच्चारणंसाम्यम् गीतीशीघ्रीशिरःकम्पीत्यादिना-
उपांशुदृष्टंत्वरितमित्यादिनाचदोषाउक्ताः । माधुर्यमक्षरव्यक्तिरित्यादिनागुणाउक्ताः । स-
म्मानःसंहिता वांयवायाहीत्यत्रावादेशः । इन्द्रांशीआगतमित्यत्रमरुतिभावः । एतच्चव्याकरणे

१ तै० आ० दशमप्रपाठके । २ तै० आ० अष्टमप्रपाठके । ३ तै० आ० सप्तम-
प्रपाठके । ४ ' संभुमतेमताः, अयमेवत्रचुरःपाठः । ५ ऋ. सं० १. १. ३. । ६ ऋ० सं०
३. १. १०. ।

ऽभिहितत्वात् शिक्षायामुपेक्षितम् शिक्षयमाणवर्णादिवैकल्प्येवाधस्तत्रोदाहृतः—मन्त्रोहीनः
 स्वरतोवर्णतोवामिथ्याप्रयुक्तेनतमर्थमाह । सवाग्वज्ज्योयजमानंहिनस्तियथेन्द्रशत्रुःस्वरतो-
 ऽपराधादिति । इन्द्रशत्रुर्वधस्वेत्यस्मिन्मन्त्रेइन्द्रस्यशत्रुर्वातकइत्यस्मिन्विवक्षितेऽर्थेत्पुरुषसमा-
 सेसमासस्येतिस्त्रेणतत्पुरुषत्वात् अन्तोदानेनभवितव्यम् आद्युदात्तस्तुप्रयुक्तः तथा-
 सति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेनबहुव्रीहित्वात् इन्द्रोघातकोयस्येत्यर्थःसम्पन्नः तस्मात्स्वरवर्णाद्यप-
 राधपरिहारायशिक्षाग्रन्थोपेक्षितः । कल्पस्त्वाश्वलायनापस्तम्बवौधायनादिस्त्रम् कल्प्यतेसम-
 र्थ्येतेयागप्रयोगोऽत्रेतिव्युत्पत्तेः नन्वाश्वलायनः किंमन्त्रकाण्डमनुसृत्यप्रवृत्तःकिंवाब्राह्मणमनु-
 सृत्य । नाद्यः दर्शपूर्णमासौतुपूर्वव्याख्यास्यामइत्येवंतेनोपक्रान्तत्वात् नह्यग्निमीळइत्यादयो-
 मन्त्रादर्शपूर्णमासयोःकचिद्विनियुक्ताः । नद्वितीयः आग्नावैष्णवमेकादशकपालंपुरोडाशंनिर्व-
 पन्तिदीक्षणीयायामित्येवंदीक्षणीयेष्टर्वांलणेप्रक्रान्तत्वात् । अत्रोच्यते—मन्त्रकाण्डोब्रह्मयज्ञा-
 दिजपक्रमेणप्रवृत्तोनतुयागानुष्ठानक्रमेण ब्रह्मयज्ञश्चैवंविहितः यत्स्वाध्यायमधीयीतैकामप्यृचं
 यजुःसामवातब्रह्मयज्ञइति सोयंब्रह्मयज्ञजपोग्निमीळइत्याग्नायक्रमेणैवानुष्ठेयः तथासर्वाऋ-
 चःसर्वाणियजूंपिसर्वाणिसामानिवाचस्तोमेपारिष्टवंशंसतीतिविधीयन्ते तथाश्विनेसंपत्स्य-
 मानेसूर्योर्नोदियादपिसर्वादाशतयीरनुब्रूयादितिविधीयते तथारिच्यैतद्ववाएपमेवरिच्यते यो-
 याजयतिप्रतिवागृह्णाति याजयित्वापतिगृह्यवानश्विःस्वाध्यायंवेदमधीयीतेतिप्रायश्चित्त्वं
 वेदपारायणंविहितम् । इत्यादिपुच्छत्समन्त्रकाण्डविनियोगेषुसम्प्रदायपारम्पर्यागतए-
 पक्रमआदरणीयः । विशेषविनियोगस्तुमन्त्रविशेषाणांश्रुतिलिङ्गवाक्यादिप्रमाणान्युपजीव्या-
 श्वलायनोदर्शयति अतोमन्त्रकाण्डक्रमाभावेऽपिनकश्चिद्विरोधः । इपेतोर्जेत्यादिमन्त्रास्तु
 ऋत्वनुष्ठानक्रमेणैवाभ्राताइत्यापस्तम्बाद्यस्तेनैवक्रमेणसूत्रनिर्माणेप्रवृत्ताः । आभ्रातत्वादेवज-
 पादिष्वपिसएवक्रमः । यद्यपिब्राह्मणेदीक्षणीयेष्टिरुप्रक्रान्ता तथापितस्याइष्टेर्दर्शपूर्णमासवि-
 छनित्वेनतदपेक्षत्वात् आश्वलायनस्यादौतद्ब्राह्मणानंयुक्तम् अतः कल्पसूत्रमन्त्रविनि-
 योगेनऋत्वनुष्ठानमुपदिश्योपकरोति तर्हि प्रवोर्वाजाइत्यादीनांसाभिधेनीनामृचामेवविनियोग-
 माश्वलायनोब्रवीतु नमःपवऋइत्यादयस्त्वनभ्राताःकुतोविनियुज्यन्तेइतिचेत् नायंदोषः शा-
 खान्तरसमाभ्रानानांश्रालणान्तरसिद्धेस्पविनियोगस्यचगुणोपसंहारन्यायेनात्रवक्तव्यत्वात् सर्व-
 शाखाप्रत्ययमेकंकेर्मन्त्रिन्यायविदः तस्माच्छिक्षेवकल्पोपेक्षितः । व्याकरणमपिप्रकृतिप्रत्ययाद्युप-
 देशेनपदस्वरूपतदर्थनिश्चयायोपयुज्यते तथाचेन्द्रवायवमहब्राह्मणेसामान्नायते—वाग्वैपराच्यव्या-

१ ए० ब्रा० १. १. १ । २. ते. आ० द्वितीयमपाठके. । ३. ते० आ० द्वितीयमपाठके. ।
 ४. फ्र. सं. ३. १. २८. । ५. सामाभ्रातस्येत्यपिपाठः । ६. ते. सं. ६. ४. ७. ।

रुतावदचेदेवाइन्द्रमब्रुवन्निमानोवाचं व्याकुर्विति सोत्रवीद्वरं वृणोमसंचैवैपवापवेचसहृष्टावाइति
 तस्मादैन्द्रवायवःसहृष्टतेतामिन्द्रोमध्यतोऽवक्रम्यव्याकरोत् तस्मादियं व्याकृतावागुद्यतेइ-
 ति अग्निमीळेपुरोहितमित्यादिवाक्पूर्वस्मिन्कालेपराचीसमुद्रादिव्यनिवदेकात्मिकासतीअव्या-
 कृता प्रकृतिःप्रत्ययःपदंवाक्यमित्यादिविभागकारिग्रन्थसंघरहितासीत् तदानीं देवैःप्रा-
 र्थितइन्द्रएकस्मिन्नेवपात्रेवायोःस्वस्यचसोमरसग्रहणरूपेणवरेणतुष्टस्तामखण्डांवाचंमध्येविच्छि-
 द्यंप्रकृतिप्रत्ययादिविभागंसर्वत्राकरोत् तस्मादियंवाग्दिदानीमपिपाणिन्यादिमहर्षिभिर्व्याकृतास-
 र्वैःपठयतइत्यर्थः तस्यैतस्यव्याकरणस्यप्रयोजनविशेषोवररुचिनावातिकेदर्शितः । रक्षोहागमल-
 ध्वसंदेहाःप्रयोजनमिति । एतानिरक्षादिप्रयोजनानिप्रयोजनान्तराणिचमहाभाष्येपतञ्जलिनास-
 षीकृतानि रक्षार्थं वेदानामध्येयं व्याकरणम् लोपागमवर्णविकारज्ञोहिसम्भवेदानपरिपालयिष्यति
 वेदार्थं चाध्यवस्यति ऊहःखल्वपिनसर्वैर्लिङ्गैर्नसर्वाभिर्विभक्तिभिर्वेदमध्यानिगदिताः तेचावश्यंय-
 ज्ञाङ्गत्वेनयथायथंविपरिणमयितव्याः तान्नावैयाकरणःशकरोतिविपरिणमयितुम् तस्मादध्येयं
 व्याकरणम् आगमःखल्वपिद्राक्षणेननिष्कारणोधर्मःपडङ्गोवेदोध्येयोज्ञेयश्च प्रधानंचपदस्वङ्गेपु
 व्याकरणम् प्रधानेचलतोयत्नःफलवान्भवति । लघ्वर्थंचाध्येयंव्याकरणम् बृहस्पतिरिन्द्रायदि-
 व्यंवर्षसहस्रंमतिपदविहितानांशब्दानांशब्दपारायणंमोवाचनान्तंजगाम बृहस्पतिश्चक्काइन्द्रश्चा-
 ध्येतादिव्यंवर्षसहस्रमध्ययनकालःअन्तंचनजगाम । अद्यतुपुनर्यदिपरमायुर्भवति सवर्षशतंजी-
 वति तत्रकुतःप्रतिपदपाठेनसकलपदावगमः कुतस्तरांपयोगेण । असन्देहार्थंचाध्येयंव्याकरण-
 म् याज्ञिकःपठन्ति—स्थूलपृषतीयाग्निवारुणीमन्द्वाहीमाळभेवेति । तत्रनज्ञायतेकिंस्थूलानिपृष-
 न्तियस्याःसास्थूलपृषती किंवास्थूलाचासौपृषतीस्थूलपृषतीति तानावैयाकरणःस्वरतोऽध्य-
 वस्यति यदिसमासान्तोदात्तत्वंतदाकर्मधारयः अथपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वंतवोबहुव्रीहिरिति । इ-
 मानिचभूयःशब्दानुशासनस्यप्रयोजनानि । तेसुराःदुष्टःशब्दः यदधीतं यस्तुमयुङ्क्ते अविद्वांसोवि-
 भक्तिकुर्वन्ति योवाइमां चत्वारि उतत्वः सजुमिव सारस्वतीं दशम्पांपुत्रस्य हुदेवोअसिवरु-
 ण ॥ तेसुराः तेसुराहेलयोहेलयइतिकुर्वन्तःपरावभ्रुवुः तस्माद्द्राक्षणेननम्लेच्छित्वेनापभादित्वै
 स्लेच्छोह्वापयदपशब्दः स्लेच्छामाभूमेत्यध्येयंव्याकरणम् । दुष्टःशब्दः दुष्टःशब्दःस्वरतोवर्ण-
 तोवामिध्याप्रयुक्तो नतमर्थमाह । सवागवज्ज्योयमानंहिनस्तिथयेन्द्रशत्रुःस्वरतोपराधादिति दुष्टा-
 ष्टब्दान्मापयुंक्ष्महीत्यध्येयंव्याकरणम् । यदधीतं यद्वृहीतमविज्ञातंनिगदेनेवशब्दये । अ-
 नज्ञाविवशुष्केयोनतज्जलविकार्हिचिद् । अविज्ञातार्थकंमाध्यगीम्हीत्यध्येयंव्याकरणम् । य-
 स्तुमयुंके । यस्तुमयुंकेसुरासोविशेषेशब्दान्ययावद्ग्रहणकारके । सोऽनन्तमामोविजयंपरववा-

योगविद्व्यतिचापशब्देः । कः वाग्योगविदेव यो हि शब्दाजानाति अपशब्दानप्यसौ जानाति
यथैव शब्दज्ञाने धर्म एवमपशब्दज्ञानेऽप्यधर्मः प्राप्नोति अथवा भूयानधर्मः प्राप्नोति भूयांसो-
त्थपशब्दा अल्पीयांसः शब्दा एकैकस्य हि शब्दस्य बहवो प्रशयथा गौरित्येतस्य शब्दस्य गावीगो-
णीगोपोतलिकेत्येवमादयः । अथयः अवाग्योगविद्व अज्ञानंतस्य शरणम् विपम उप-
न्यासः नात्यन्ताज्ञानं शरणं भवितुमर्हति यो ह्यजानन् ब्राह्मणं हन्यात् सुरांवापिवेद सोऽपिमन्ये
पतितः स्यात् एवंतर्हिकः अवाग्योगविदेव अथयः वाग्योगविद्व ज्ञानंतस्य शरणं । अविद्वांसः
अविद्वांसः मत्यभिवादेनाप्रोयेन हुतिविदुः । कामंतेपुतुविमोप्यस्त्रीष्विवायमहंवदेदिति । स्त्रीव-
न्माभूमेत्यध्येयं व्याकरणं विभक्तिकुर्वन्ति याज्ञिकः पठन्ति प्रयाजाः सविभक्तिकाः कर्तव्या इति
नचान्तेरेण व्याकरणं प्रयाजाः सविभक्तिकाः शक्याः कर्तुम् तस्मादध्येयं व्याकरणम् । योवाइमां
योवाइमां पदशः स्वरशोवर्णशोऽक्षरशोवावाचं विदधाति स आर्त्विजीनो भवति आर्त्विजीनाः
स्यामेत्यध्येयं व्याकरणम् । चत्वारिशृङ्गा चत्वारिशृङ्गात्रयो अस्य पादा द्वेशीर्षे सप्तहस्तासो-
अस्य । त्रिधावद्धो वृषभोरोरवीति महो देवो मर्त्या आविवेश । चत्वारिशृङ्गा चत्वारिपदजातानि
मामाख्यातोपसर्गनिपाताश्च त्रयो अस्य पादाः त्रयः कालाः द्वेशीर्षेऽपुस्तितश्च सप्तहस्तासः सप्तवि-
भक्तयः त्रिधावद्धः त्रिपुस्थानेषु वद्धः उरसिकण्ठेशिरसि वृषभोवर्षणात्कामानारोरुतीति रैतिः
शब्दकर्मा महो देवो मर्त्या आविवेश महता देवेन नस्तादात्म्यं यथा स्यादित्यध्येयं व्याकरणम् । अथ-
वा चत्वारि चत्वारिवाक्परिमितापदानितानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः । गुहात्रीणि निहितानि त्रय-
नितुरीयं वाचो मनुष्यावदन्ति ये मनीषिणः मनसईपिणो मनीषिणः गुहायां त्रीणि निहितानि त्रय-
न्ति नचेष्टन्ते ननिमिपन्ति तुरीयं वाचो मनुष्यावदन्ति तुरीयं हवा एतद्वाचो यन्मनुष्येषु वर्तते । उतर्त्वं
पश्यन्नददर्शं वाचमुतन्वः शृण्वन्नशृणोत्येनाम् । उतो त्वस्मै तन्वं १ विसस्ते जायेवपत्य उशती सुवा-
साः । अपित्वत्वेकः पश्यन्नपिनपश्यति शृण्वन्नपिनशृणोत्येनां विद्वांसमाहार्थत्वं त्वस्मै अन्यस्मै तन्वं
विसस्ते नुं विवृणुते जायेवपत्य उशती सुवासाः यथा जायापत्ये कामयमाना सुवासाः स्वमात्मानं वि-
वृणुते एवं वाक् विदेस्व माम् न विवृणुते वाक्स्वं नो विवृणुयादित्यध्येयं व्याकरणम् । सकृमिवति-
त उनापुनन्तो यत्र धीरामनसा वाचमकृत । अत्रासत्वायः साग्यानि जानते भद्रैर्पांलक्ष्मीर्निहिता धिवा-
चि सकृः सचने दुंधावो भवतिकसने वां स्याद्विपरीतस्य विकसितो भवति नितउपरिपवनं भवति त-
त्तद्वापुन्नयद्वाधीराः मज्जावन्तोऽप्यानवन्तो मनसामज्ञानेन वाचमकृत वाचमरूपत सख्यानि संजान-
ते कष्टवदुर्गमो मार्गः एरुगम्यो वाग्विपयः केपुनस्ते वैयाकरणाः कुत एतत् भद्रात्पेपांलक्ष्मीर्निहि-

ताधिवाचि एषांवाचिभद्रालक्ष्मीर्निहिताभवति सारस्वतीं आहिताग्निरपशब्दंप्रयुञ्जानः प्राय-
 श्चितीयांसारस्वतीमिष्टिनिर्वेदितिप्रायश्चितीयामाभूमेत्यध्येयंव्याकरणम् । दशम्यांपुत्रस्य द-
 शम्यांपुत्रस्यजातस्यनामविद्ध्यवाद् घोषवदाद्यन्तरंतस्थमग्निनिष्ठानान्तंद्भक्षरंचतुरक्षरंवाकृतंना-
 मकुर्यात् नतद्धितान्तमिति नचान्तरेणव्याकरणंरुतस्तद्धितावाशक्याविज्ञातुम् तस्मादध्ये-
 यंव्याकरणम् । सुदेवोअस्ति सुदेवोअसिवरुणयस्यतेसप्तसिन्धवः । अनुक्षरन्तिकाकुदंसूर्य्य
 सुपिरामिव । सप्तसिन्धवः सप्तविभक्तयः ककुब्जिह्वासास्मिन्विद्यतेइतिकाकुदंतालु ऊर्मिःसूर्यिः
 स्थूणालोहप्रतिमेति एवंसिद्धेशब्दार्थसम्बन्धइत्यादिवार्तिकोक्तान्यत्रापिप्रयोजनान्यनुसन्धेया-
 नि । अधनिरुक्तप्रयोजनमुच्यते—अर्धाववोधेनिरपेक्षतयापदजातंयत्रोक्तंनिरुक्तम् गौः ग्मा
 ज्या क्ष्मा क्षा क्षमेत्यारभ्य वसवःवाजिनःदेवपत्नयोदेवपत्न्यइत्यन्तोयःपदानांसमाम्नायःसमाम्नाव-
 स्तस्मिन्ग्रन्थेपदार्थावबोधायपरापेक्षानविद्यते एतावन्तिपृथिवीनामान्येतावन्तिहिरण्यनामानीत्ये-
 यं तत्रतत्रविस्पष्टमभिहितत्वात् तदेतन्निरुक्तंत्रिकाण्डं तच्चानुक्रमणिकाभाष्येदर्शितम् आद्यंनेव-
 ष्टुकंकाण्डंद्वितीयंनैगमंतथा । तृतीयंदेवतंचेतिसमाम्नायस्त्रिधास्थितः । गौराद्यपारपर्यन्तमाद्यनै-
 ष्टुकंमतम् । जहाद्युत्वमृषीसान्तंनैगमंसम्भ्रचक्षते । अश्यादिदेवपत्न्यन्तदेवताकाण्डमुच्यते ।
 अश्यादिदेवीऊर्जाहुत्यन्तःक्षितिगतोगणः । वाय्वादयोभगान्ताःस्युरन्तरिक्षस्थदेवताः ।
 सूर्यादिदेवपत्न्यन्ताद्युस्थानादेवताइति । गवादिदेवपत्न्यन्तंसमाम्नायमधीयतेइति । एकार्थवा-
 चिनांपर्यायशब्दानांसंघोषत्रयामेणोपदिश्यतेतत्रनिघण्टुशब्दःप्रसिद्धः तादृशेष्वमरसिंहवैजय-
 न्तीहलायुधादिपुदशनिघण्टवइतिव्यवहारात् एवमत्रापिपर्यायशब्दसङ्घोषेपदेशात् आद्यकाण्ड-
 स्यनेवषण्टुकत्वम् तस्मिन्काण्डेत्रयोऽध्यायाः तेषुपथमेपृथिव्यादिलोकदिक्काळादिद्रव्यविपया-
 णिनामानि । द्वितीयेमनुष्यतदवयवादिद्रव्यविपयाणि तृतीयेतदुभयद्रव्यगततनुबहुत्वह्रस्वत्वा-
 दिधर्मविपयाणि निगमशब्दोवेदवाची यास्केनतत्रतत्रापिनिगमोभवतीत्येवैदवाक्यानामवता-
 रितत्वात् तस्मिन्निगमेएवप्रायेणवर्तमानानांशब्दानांचतुर्धाध्यापरूपेद्वितीयस्मिन्काण्डेउपदिष्ट-
 त्वात् तस्यकाण्डस्यनैगमत्वम् । पञ्चमाध्यापरूपस्यतृतीयकाण्डस्यदेवतत्वंविस्पष्टम् पञ्चाध्याय-
 रूपकाण्डत्रयात्मकेएतस्मिन्ग्रन्थेपरनिरपेक्षतयापदार्थस्योक्तत्वात् तस्यग्रन्थस्यनिरुक्तत्वम् । तद्वा-
 ह्यानंच समाम्नायःसमाम्नातइत्यारभ्यतस्यास्तस्यास्ताऽऽव्यमनुभवत्यनुभवतीत्यन्तैर्द्वांशभि-
 रध्यायिषांस्कोनिर्ममे तदपिनिरुक्तमित्युच्यते एकैकस्यपदस्यसन्नाहिताअवयवार्थास्तत्रनि-
 शेषेणोच्यन्तइतिव्युत्पत्तेः । तत्रहिचत्वारिपदजातानि नामाख्यानेचोपसर्गनिपाताश्चेनिप्रतिज्ञापो-

१ आन्वलायनगृहसूत्रेऽथमाध्याये , पातञ्जलभान्येऽथपरादिकेच

चावचेष्वर्थेषु निपतन्तीति निपातस्वरूपं निरुच्यैव मुदा हतम् । नेति प्रतिपेधार्थी यो भाषायामुभयम-
 न्वध्यायनेन्द्रदेवममं सतेति प्रतिपेधार्थी यइति । दुर्मदासो नसुरायामित्युपमार्थी यइति च । तच्च लो-
 केकेवलप्रतिपेधार्थी यस्यापिनकारस्य वेदप्रतिपेधोपमा लक्षणो भयार्थो दाहरणमस्मिन् ग्रन्थेवगम्य-
 ते । एवं ग्रन्थकारेणोक्तास्तत्तत्पदनिर्वचनविशेषास्तत्तन्मन्त्रव्याख्यानवासरे एवास्माभिरुदाहरि-
 ष्यन्ते । नचनिर्वचनानां निर्मूलत्वं शङ्कनीयम् । एतद्भ्युत्पत्त्यर्थमेव ब्राह्मणेपुपदनिर्वचनानां केपां चि-
 दुक्तत्वात् । तदाहुतीनामाहुतित्वमिति । तमिदंन्द्रंसन्तमिन्द्रइत्याक्षतइति । यदप्रथयत्तत्पृ-
 थिव्याः पृथिवीत्वमिति च । ग्रन्थकारोऽपि तत्र तत्र स्वोक्तनिर्वचनमूलभूतब्राह्मणान्युदाहरिष्यति ।
 केपां चिन्निर्वचनानां व्याकरणबलेन सिद्धावपिन सर्वेषां सिद्धिरस्ति । अतएव ग्रन्थकार आह । तदि-
 दं विद्यास्थानं व्याकरणस्य कात्स्न्यं स्वार्थसाधकं चेति । तस्माद्देवार्थावबोधायोपयुक्तं निरुक्तम् । त-
 था छन्दोग्रन्थोऽप्युपयुज्यते । छन्दोविशेषाणां तत्र तत्र विहितत्वात् । तस्मात्सप्तचतुरचराणि छन्दां-
 सिमात्रनुवाकेनूच्यन्तइति ह्याम्नातम् । गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्बृहतीपंक्तित्रिष्टुब्जगतीत्येतानि सप्त छन्दां-
 सि । चतुर्विंशत्यक्षरागायत्री ततोऽपि चतुर्भिरक्षरैरधिकाष्टाविंशत्यक्षरोष्णिक् । एवमुत्तरोत्तरा-
 धिका अनुष्टुप्त्रयोऽवगन्तव्याः । तथान्यत्रापिश्रूयते—गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्यादध्यात् । त्रिष्टुम्भीरा-
 जन्यस्य जगतीभिर्वैश्वस्येति । तत्रमगणयगणादिसाध्यो गायत्र्यादिविवेकं छन्दोग्रन्थमन्तरेण
 नमुविज्ञेयः । किञ्च यो हवा अविदिताप्येच्छन्दोदैवतब्राह्मणेन मन्त्रेण याजयति वा ध्यापयति वा स्था-
 ण्वच्छंतिगते वा पात्यते प्रमीयते वा पापीयान् भवति । तस्मादेतानि मन्त्रे विद्यादिति श्रूयते । तस्मा-
 त्तेदनाय छन्दोग्रन्थ उपयुज्यते । ज्योतिषस्य प्रयोजनं तस्मिन्नेव ग्रन्थेऽभिहितम् । यज्ञकालार्थ-
 सिद्धयइति । कालविशेषविधयश्च श्रूयन्ते । संवत्सरमेतद्गतं चरेत् । संवत्सरमुख्यं भृत्वे-
 त्येवमादयः संवत्सरविधयः । वसन्ते ब्राह्मणोऽग्निमादधीत । ग्रीष्मे राजन्य आदधीत । शर-
 दिवैश्व आदधीत । त्याघाऋतुविधयः । मासिमासिसत्रपृष्ठान्युपयन्ति । मासिमास्यतिग्राह्या गृह्यन्तइ-
 त्याघामासविधयः । यं कामयेत वसीयान्स्यादिति तं पूर्वपक्षे याजयेदित्याघाः पक्षविधयः । एकाष्ट-
 कायां दीक्षे रन्कल्गुनी पूर्णमासे दीक्षे रन्तित्याघास्तित्थिविधयः । प्रातर्जुहोति सायं जुहोतीत्याघाः प्रातः-
 कालादिविधयः । रुत्तिकास्वग्निमादधीतित्याघानक्षत्रविधयः । अतः कालविशेषानवगमयितुं ज्यो-
 तिषुपयुज्यते । एतेषां च वेदार्थोपकारिणां पण्णां ग्रन्थानां विदाद्भवं शिक्षायामेव मुदीरितम्—छन्दः
 पादोत्पेदस्य हस्तीकल्पोऽथ पठ्यते । ज्योतिषामयनं चतुर्निरुक्तं श्रोत्रमुच्यते । शिक्षामाणं
 तु वेदस्य मुरां व्याकरणं स्पृष्टम् । तस्मात्साध्रमधीत्यैव ब्रह्मलोके महीयते इति । षडङ्गवत्पुराणादीना-

१ ऐ० आ० चतुर्गांध्यायस्य मृतीपत्तये । २ ते० ब्रा० १.३.३. । ३ ते० ब्रा० १.१.९. ।
 ४ ते० आ० प्रथमप्रपाठके । ५ ते० सं. ५. ६. ५ । ६ ते० ब्रा० १.१.२. ।

मपि वेदार्थज्ञानोपयोगो याज्ञवल्क्येन स्मर्यते—पुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः । वेदाः
स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दशेति । इतिहासपुराणाभ्यां वेदसमुपबृंहयेत् । विभेत्पुत्रश्रुता-
द्वेदो मामयं प्रहरेदिति । अन्यत्रापि स्मर्यते ऐतरेयतैत्तिरीयकाठकादिशास्त्रास्त्रकानि हरिश्चन्द्र-
नाचिकेताद्युपाख्यानानि धर्मब्रह्मावबोधोपयुक्तानि तेषु तेष्वितिहासग्रन्थेषु स्पष्टीकृतानि उपनिषदु-
क्ताश्च सृष्टिस्थितिलयादयो ब्राह्मणपञ्चवैष्णवादिपुराणेषु स्पष्टीकृताः सर्गश्रमति सर्गश्रवणशोमन्वन्त-
राणि च । वंशानुचरितं चैतिपुराणं पञ्चलक्षणमिति । सृष्ट्यादेः पुराणप्रतिपाद्यत्वावगमनात् न्या-
यशास्त्रे प्रमाणप्रमेयसंशयप्रयोजनदृष्टान्नादीनां षोडशपदार्थानां निरूपणात् तदनुसारेणोदवाक्य-
मस्मिन्नर्थे प्रमाणं भवति नेतरदिति निर्णयः कर्तुं शक्यते पूर्वोत्तरमीमांसयोर्वेदार्थोपयोगोऽतिस्पष्ट एव ।
मन्वत्रिधिष्णुहारीवादिप्रोक्तासु सृष्टिपुवेदोक्तसन्ध्यावन्दनादिविधयः प्रपञ्चिताः तदुहवापते ब्रह्मवा-
दिनः पूर्वाभिमुखाः सन्ध्यायां गायत्रियाभि मन्त्रिता अपरुर्ध्वं विक्षिपन्तीत्यादिकः सन्ध्यावन्दनविधिः
पञ्चवापते महायज्ञाः सततं प्रतापन्त इत्यादिको महायज्ञविधिः एवं विध्यन्तराणि द्रष्टव्यानि उक्तप्र-
कारेण पुराणादीनां वेदार्थज्ञानोपयोगाद्विद्यास्थानत्वं युक्तम् एतैः पुराणादिभिश्चतुर्दशविद्यास्थानै-
रुपबृंहिताया विद्यायाग्रहणेधिकारिविशेषः शास्त्रान्तरगतैश्चतुर्भिर्मन्त्रैरुपदर्शितः तांश्च मन्त्रान्यास्क-
उदाजहार तत्रायं प्रथमो मन्त्रः—विद्याहवै ब्राह्मणमाजगामगोपायमाशेव विष्टेहमस्मि । असूयका-
यानृजवेयतायनमाब्रूयावीर्यवतीतथास्यामिति ॥ १ ॥ विद्याभिमानिनो देवताब्राह्मणमुपदेष्टारमाचा-
र्यमागत्यैवं प्रार्थयामास हे ब्राह्मणमां अनधिकारिणे नुपदिश्य पाटय तवाहं निधिवत्सुरुपाथं हेतुरस्मि
तादृश्यां भयि मद्रुपदेष्टरित्वयि च योऽसूयां करोति यश्चाजवेन विद्यानांभ्यस्यति योऽपि स्नानाचमना-
द्याचारनियतो न भवति तादृशेभ्यः शिष्याभासेभ्यो मां न ब्रूयाः तथा सतित्वद्दृढये स्थित्वा फलप्रदा-
भवेयम् । अथ द्वितीयो मन्त्रः—य आतृणत्स्य वितथेन कर्णावदुःखं कुर्वन्नमृतं संप्रयच्छन् । तं मन्येत
पितरं मातरं च तस्मै न ब्रूहेत्कतमन्ननाह ॥ २ ॥ पूर्वस्मिन्मन्त्रे आचार्यस्य नियममभिधायास्मिन्मन्त्रे शि-
ष्यस्य नियमोऽभिधीयते वितथमनृतमपुरुषार्थं भूतं लौकिकं वाक्यं तद्विपरीतं सत्यं वेदवाक्यं अवि-
तथम् तादृशेन वाक्येन य आचार्यः शिष्यस्य कर्णावातृणत्तिसर्वतस्तदं न पूरणं करोति उपसर्गवशा-
दौचित्याच्च तृणत्तिधातोर्थांन्तरेवृत्तिः सर्वदा वेदं यः श्रावयतीत्यर्थः किं कुर्वन्नदुःखं कुर्वन्नमद्रु-
प्तस्य माणवकस्यादावर्धं चंष्टु चं वाग्रहीतुमशकस्य यथादुःखं न भवति तथा पादं पादैकदेशं वाग्राहयन्
किञ्च अमृतं संप्रयच्छन्नमृतत्वस्य देवत्वजन्मनो मोक्षस्वभावापकत्वात् अमृतं वेदार्थं स्तस्य दानं कु-
र्वन् तं तादृशमाचार्यसंच्छिष्यो मुत्स्यं मातापितृरूपं मन्येत पूर्वं सिद्धौ तु मातापितरावधमस्य मनुष्यश-
रीरस्य प्रदानादमुत्स्यौ तस्मै मुत्स्यमातापितृरूपायाचार्यायैकमपि द्रोहं न कुर्यात् । अथ तृतीयो-

१ याज्ञवल्क्यस्मृतौ अ० १. श्लो० २. २ तै. आ. द्वितीयप्रपाठके । ३ नि० २. १।

मन्त्रः—अध्यापितायेगुरुंनाद्वियन्तेविप्रावाचामनसाकर्मणावा । यथैवतेनगुरोर्भोजनीयास्तथै-
वतान्नभुनक्तिश्रुतंतदिति ॥३॥येत्वधमाविप्रागुरुणाध्यापिताःसन्तोविनयोक्तयातदीयहितचिन्त-
नेनशुश्रूषयावागुरुंनाद्वियन्तेआदररहितास्तेशिष्याभासागुरोर्भोजनीयाः अनुभवयोग्यान
भवन्ति नहितेपुगुरुःकृपां करोति । यथैवगुरुणातेनपालनीयाः तथैवतानधमाच्छिष्यान्त-
च्छ्रुतंगुरुरूपदिष्टवेदवाक्येनपालयतिफलमदनंभवतीत्यर्थः । अथचतुर्थोमन्त्रः—यमेवविद्याःशु-
चिमममत्तमेधाविनं ब्रह्मचर्योपपन्नम्।यस्तेनद्रुक्षेत्कतमच्चनाहतस्मैभानूयानिधिपायब्रह्मन्नि ॥४॥
हेआचार्यंयमेवमुख्यशिष्यंशुचित्वादिगुणोपेतंजानीयाः किञ्चयोमुख्यशिष्यस्तुस्यंकदाचिद-
पिनद्रुक्षेत्तस्मैतुमुख्यशिष्यापत्वदीयनिधिपालकायहेब्रह्मन्वेदरूपांमांविद्यांनूयाः इत्थंविद्यादे-
वतयामार्थतत्वाद् आचार्येणमुख्यशिष्यापवेदविद्योपदेष्टव्या । तदर्थंमृग्वेदोस्माभिःषडङ्गा-
नुसारेणव्याख्यायते ।

१ निधिः शेषधिः ।

इत्युपोहानप्रकरणम्.

॥ श्रीः ॥

ऋक्संहिता

सभाष्या पदपाठसंहिताच.

मद्यन्नालणात्मकेवेदेन्नालणस्यमद्यव्याख्यानोपयोगित्वात् आदौन्नालणमारण्यकाण्डस-
हितंव्याख्यातम् अथतत्रतत्रन्नालणोदाहरणेनमन्नात्मकःसंहिताग्रन्थोव्याख्यातव्यः सचामि-
मीळित्यारण्यपथ्यावःसुसहासतीत्यन्तोष्टकाण्डेदंशमण्डलैश्चतुःषष्ट्यध्यायैः ईपंदधिकसहस्रसू-
कैरीपंदधिकद्विसहस्रवर्गैरीपंदधिकाभिर्दशसहस्रसंख्याभिर्कर्मिभ्योपेतः । तस्यचग्रन्थस्यकृत्स-
स्याप्यान्नातक्रमेणैवसामान्यविनियोगोत्रस्यतजपादौपूर्वमेवाभिहितः विशेषविनियोगस्तुतत्क-
तौसूत्रकारेणप्रदर्शितः सचत्रिविधः सूक्तविनियोगस्तृचादिविनियोगएकैकस्याऋचोविनियोग-
श्चेति तत्रामिमीळितिसूक्तंप्रातरनुवाकेआग्नेयेऋतौविनियुक्तमसविनियोगआश्वलायनेनचतुर्था-
ध्यायस्यत्रयोदशेखण्डेसूत्रितः—अवानोअग्रइतिपदामिमीळेर्मिदूतमिति । तत्रहीनपादग्रहणात्
सूक्तनिश्चयः सूक्तंसूक्तादौहोत्रेनादेइतिपरिभाषितत्वात् तस्मिन्सूक्तेमथमापाऋचोद्वितीयस्यां
पथमानेष्टीस्विष्टरुतोपाग्यात्वेनविनियोगः सचद्वितीयाध्यायस्यमथमखण्डेसूत्रितः—साहान्वि-
श्याअभियुजोऽग्निमीळेपुरोहितमिति संपाज्येइति । तत्ररुत्तपादग्रहणात् ऋगित्यवगम्यते ।
ऋचंपादमहणेइतिपरिभाषितत्वात् । तथासंपाज्येइत्युक्तेसौविष्टरुनीपतीयादिनिपरिभाषितत्वा-
त्स्विष्टरुत्संपन्थनिश्चयः तत्रापिद्वितीयमद्यत्वेनोदाहृतत्वाद्याग्यात्वम् । यद्यपिसाहान्वित्यनयापु-
रोनुवाक्यपैषदेवतायाअनुस्मरणरूपःसंस्कारःसिद्धः तथापिपाग्यानुवाक्ययोःसमुच्चयोद्गा-
प्यापेचतुर्थपादेमीमांसितः—पुरोनुवाक्यमाग्याविकल्प्यावात्समुचिता । विकल्प्यान्यतरेणैषदे-
वतायाःशक्यतात् । पुरोनुवाक्यासमाख्यानादचनाच्चसमुच्चयः । देवतामकाशनकापैरैकत्वात्
सुग्नपोषंधाविरुन्तस्तर्धैकयुग्मगतयोरितिचेत् ईश्वरपुरोनुवाक्येविसमाग्यायावत्तरकाटीन-

१ सनदगाधिकैरित्यर्थः (गिन्त्यजं) । २ षडधिकैरित्यर्थः । ३ द्विसहस्रधिकैरित्यर्थः
यताधिकैरित्यर्थः (वाःगिरुत्तमं) ।

याज्यामन्तरेणानुपपत्तेः किञ्चपुरोनुवाक्यामनूच्ययाज्यायजतीतिप्रत्यक्षवचनेनदेवतोपलक्षण-
हविःप्रदानकार्यभेदोक्तिपुरःसरंसाहित्यविधीयते तस्मात्समुच्चयइति ॥

एतच्चाग्निमित्यादिसूक्तंनवर्चम् अग्निंनवमधुच्छन्दावैश्वामित्रइत्यनुक्रमणिकायापुक्तत्वा-
त् विश्वामित्रपुत्रोमधुच्छन्दोनामकः तस्यसूक्तस्यद्रष्टृत्वात् तदीयऋषिः ऋषीगतावितिधातुः
सर्वधातुभ्यइन् इगुपधात्किं वेदमात्यर्थं तपोनुतिष्ठतःपुरुषान्स्वयंभूर्वेदपुरुषःप्राप्तोत् तथाचश्रूय-
ते—अजान्हवैपृथ्नींस्तपस्यमानान्ब्रह्मस्वयंश्चक्ष्यानर्पत्तदपयोभवन्निति । तथाअतीन्द्रियस्यवेद-
स्यपरमेश्वरानुग्रहेणप्रथमतोदर्शनात् ऋषित्वमित्यभिप्रेत्यस्मर्यते—युगान्तेन्तर्हिदान्वेदान्तेतिहा-
सान्महर्षयः । ऐभिरेतपसापूर्वमनुज्ञाताःस्वयंभुवेति ऋष्यादिज्ञानाभावेप्रत्यवायःस्मर्यते—अवि-
दित्वाऋषिच्छन्दोदैवतंयोगैवेवच । योध्यापयेज्जपेद्वापिपापीयाञ्जायतेतुसः । ऋषिच्छन्दोदैवतानि
ब्राह्मणार्थस्वराद्यपि । अविदित्वापयुञ्जानोमच्चकण्टकउच्यतइति । वेदनविधिश्चस्मर्यते—स्वरोष-
णोक्षरंमंत्राविनियोगोर्थएवच । मन्त्रंजिज्ञासमानेनवेदितव्यंपदेपदइति । अग्निमित्यादिसूक्तस्यछ-
न्दःअनुक्रमणिकायांयद्यप्यत्रनोक्तं तथापिपरिभाषायामेवमुक्तम्—आदौगायत्रंप्राग्वैरण्यस्तुपादि
तिहिरण्यस्तुपात्स्यऋषिःपेषांपद्मणां वक्ष्यते ततःप्राचीनेपुमन्त्रेषुसामान्येनगायत्रंछन्दइत्यर्थः । पुरु-
षस्यपापसंबन्धवारयितुमाच्छादकत्वात् छन्दइत्युच्यते तच्चारण्यकाण्डेसमाप्त्रापत्ते—छादयन्ति
हवाएनंछन्दांसिपापात्कर्मणइति । अथवाचीयमानाग्निसन्तापस्याच्छादकत्वात्छन्दः तच्चैतत्ति-
रीयाआमर्नन्ति—प्रजापतिरग्निमचिनुतसक्षुरपविभूत्वातिष्ठत्तदेवाविश्यतेनोपायन्तेछन्दोभिरा-
त्मानंछादयित्वापापान्छन्दांछन्दस्त्वमिति । यद्वा अपभृत्सुंवारयितुमाच्छादयतीतिछन्दः तद्-
पिच्छान्दोग्योपनिषद्यान्नातम्—देवावैश्वर्योर्विश्यतस्त्रयींविद्यांप्राविशन्तेछन्दोभिरात्मानमाच्छादय-
न्त्येभिराच्छादयंस्तच्छन्दांछन्दस्त्वमिति । तथाद्योतनार्थंदोष्यतिधातुनिमित्तोदेवशब्दः एतदां-
भ्रार्यते—दिवावेनोभूदिति वदेवानदेवत्वमिति । अतोदीव्यतेइतिदेवः मध्येणद्योत्यतेइत्यर्थः ।
प्रथममण्डलेप्रथमानुवाकेत्रीणिस्त्रकानि तत्रार्थंनवर्चसूक्तम् अस्मिन्सूक्तेस्तूयमानत्वादग्निदेवः
तथाचानुक्रमणिकायापुक्तम्—मण्डलादिप्राग्नेषमैन्द्रादिति । अग्निंनवमधुच्छन्दावैश्वामित्रः ।
तस्यसूक्तस्यप्रथमाष्टचंभगवान्चेदपुरुषआह—

ॐम् अग्निमींश्रेपुरोहितंयज्ञस्यैवमृत्विजम् । होनारंरत्नधार्तमम् ॥ १ ॥

अग्निम् । ईंश्रे । पुरःइहितम् । यज्ञस्यं । देवम् । ऋत्विजम् ।

होनारम् । रत्नधार्तमम् ॥ १ ॥

१ ते० आ० द्वितीयाध्यायेअष्टमसूक्टे । २ योगोविनियोगः । ३ ते० सं० ५६६६ ।

४ ते० ब्रा० २. २. ८ ।

अग्निनामकं देवमीळेस्तौमि ईडस्तुतावितिधातुः डकारस्यळकारोवह् चाव्येतसंपदायमा-
 मः। अज्मध्यस्थडकारस्यळकारंवह् चाजगुः। अज्मध्यस्थहकारस्यहकारंवैयथाक्रममिति । म-
 च्चस्यहोत्रापयोज्यत्वावहंहोतास्तौमीतिलभ्यते कीदृशमग्निंयज्ञस्यपुरोहितम् यथाराज्ञःपुरोहितः
 तदभीष्टसंपादयति तथाग्निरपियज्ञस्यापेक्षितं होमसंपादयति यद्वा यज्ञस्यसम्बन्धिनिपूर्वभागेआ-
 हवनीयरूपेणावस्थितम् पुनःकीदृशं देवदानादिगुणयुक्तम् होतारभृत्विजं देवानांयज्ञेषु होतृनाम-
 ककृत्विगग्निरेव तथाचश्रूयते—अग्निर्वै देवानांहोतेति । पुनरपिकीदृशम् रत्नधातवम् यागफल-
 रूपाणांरत्नानामतिशयेनधारयितारंपोषयितारंवा । अत्राग्निशब्दस्ययास्कोवहुधानिर्वचनंदर्श-
 यति—अथातोऽनुक्रमिष्यामोऽग्निःपृथिवीस्थानस्तंप्रथमंव्याख्यास्यामोऽग्निःकस्माद्ग्रणीर्भव-
 स्यग्रंयज्ञेषुप्रणीयतेइन्नयतिसंनममानोऽक्रोपनोभवतीतिस्थौलाष्टीविर्क्रोपयतिनस्नेहयतित्रिम्य-
 आख्यातेभ्योजायतइतिशाकपूणिरिवाद्काद्गधाद्वानीतात्सखत्वेतेरकारमादत्तेगकारमनकेर्वा
 दहतेर्वानीःपरस्तस्यैवाभवतीति । अग्निमीळइति अस्यायमर्थः—सामान्येनसर्वदेवतानांलक्षण-
 स्याभिहितत्वाव अनन्तरंयतःप्रतिपदंविशेषेणवकव्यत्वमाकांक्षितमतोऽनुक्रमेणवक्ष्यामः त-
 त्रपृथिवीलोकेस्थितोऽग्निःप्रथमंव्याख्यास्यते—कस्मात्प्रवृत्तिनिमित्ताद्गिशब्देनदेवताभिधीयते
 इतिप्रश्नस्याग्रणीरित्यादिकमुत्तरम् देवसेनामग्रेस्वयंनयतीत्यग्रणीः एतदेकमग्निशब्दस्यप्रवृत्ति-
 निमित्तम् तथाचब्राह्मणान्तरम्—अग्निर्देवानांसेनानीरिति । एतदेवाग्निमेत्यवह् चामध्वब्राह्मणे
 आमनन्ति—अग्निंमुखंप्रथमोदेवतानामितिमध्वः । अग्निर्वैदेवानामवमइतिब्राह्मणम् । तथाचतैत्ति-
 रीयाआमनन्ति—अग्निंग्रेप्रथमोदेवतानामिति । अग्निरेवमोदेवतानामितिच । वाजसनेयिनस्त्वे-
 वमामनन्ति—सवाएंपोऽग्रेदेवतानामजायततस्माद्गिर्नोमिति । यज्ञेष्वग्निहोत्रेऽपिशुसोमंरूपेप्लव्यं
 पूर्वदिग्बत्याहवनीयदेशंप्रतिगार्हपत्यात्प्रणीयतइतिद्वितीयंप्रवृत्तिनिमित्तम् सन्नयमानःसम्भ्र-
 कस्वयमेवप्रह्वीभवन्नइंस्वकीयंशरीरंनयतिकाष्ठदाहेहविःशकेचपेरयतीतिवृत्तीयंप्रवृत्तिनिमित्तम् ।
 स्थौलाष्टीविनामकस्यमहर्षेःपुत्रो निरुक्तकारःकश्चिदक्रोपनइत्यग्निशब्दंनिर्वक्ति—तत्रनक्रोपयती-
 त्युकेनस्नेहयति किन्तुकाष्ठदिकंरक्षयतीत्युक्तंभवति । शाकपूणिनामकोनिद्रकक्रागंवा-
 तुवयाद्गिशब्दनिष्पत्तिमन्यते—इत इण्गतावितिधातुः अकःअज्ज्व्यक्तिप्रक्षालकान्निगदित्वि-
 तिधातुः दग्धोदहभस्मीकरणेइतिधातुः नीतोणीञ्मापणेइतिधातुः अग्निशब्दोऽयंकारःकार-
 निशब्दानपक्षमाणएतिधातोर्लृपन्नादयनशब्दादकारमादत्ते अनक्तिधानुगनस्यककारःकृत्वा
 देशंलृत्वावमादत्ते यद्वा दहतिधातुजन्त्याद्गशब्दादकारमादत्ते नीरितिधयतिधातुः कृत्वा

१ ते० सं. २. ५. ९. १ २ नि०. ५. १४. ३ ए० ब्रा० १. ४. १ ४ ए० ब्रा० १. १. १.
 ५ ते० ब्रा० २. ४. ३. १. ६ ते० सं. ५. ५. १. १.

भूत्वापरोभवति ततोधातुत्रयमिलित्वाग्निशब्दोभवति यज्ञभूमिगत्वास्वकीयमङ्गनयति काष्ठदाहे
हविःपाकेचपेरयतीतिसमुदायार्थः तस्याग्निशब्दार्थस्यदेवताविशेषस्यप्राधान्येनस्तुतिप्रदर्शनायै-
पाग्निमीळइतिक्रमभवतीति । तामेतामृचंयास्कएवंव्याख्यातवान्—अग्निमीळेभियाचामीळिरध्ये-
पणाकर्मापूजाकर्मावापुरोहितोव्याख्यातोयज्ञश्च देवोदानाद्वादीपनाद्वाद्योतनाद्वाद्युस्थानोभव-
तीतिवायोदेवःसादेवताहोतारंह्वातारंजुहोतेहेतित्यौर्णवाभोरत्नधातमंरमणीयानांधनानांदावृतम-
मिति । अस्यायमर्थः—इडतिधातोःस्तुत्यर्थत्वंपसिद्धम् धातूनामनेकार्थत्वमितिन्यायमाश्रित्य
याञ्चाऽध्येपणापूजाअप्यत्रोचितत्वात् तदर्थतयाव्याख्याताः । पुरोहितशब्दोद्वितीयेव्याये य-
देवापिःशन्तनवेपुरोहितइत्येतामृचमुदाहृत्यपुरंएनंदधतीतिव्याख्यातः । तैत्तिरीयाश्चपौरोहि-
त्येस्पर्धमानस्यपञ्चनुष्ठानंविधायतत्फलत्वेनपुरंएनंदधतइत्यामनन्ति । देवशब्दोदानदीपनद्यो-
तनानामन्यतममर्थमाचष्टे यज्ञस्यदातादीपयिताद्योतयितायमग्निरित्युक्तंभवति दीपनद्योतनयोरे-
कार्थत्वेऽप्यस्तिधातुभेदः यद्यप्यग्निःपृथिवीस्थानस्तथापिदेवान्प्रतिहविर्वहनात् युस्थानोभव-
ति देवशब्ददेवताशब्दयोः पर्यायत्वान्मन्त्रमतिपाद्याकाचिदग्निव्यतिरिक्तादेवतानान्वेषणीया हो-
तृशब्दस्यह्वयतिधातोरुत्पन्नत्वेनदेवानामाह्वातारमिति और्णवाभनामकस्तुमुनिर्जुहोतिधातो-
रुत्पन्नोहोतृशब्दइतिमन्यते अग्नेश्चहोतृत्वंहोमाधिकरणत्वेनद्रष्टव्यम् । रत्नशब्दोद्वितीयाध्यायेमं-
धमित्यादिष्वष्टाविंशतौधननामसुपठितः रमणीयत्वाद्भ्रूलत्वम् दधातिधातुरन्नदानार्थवाचीति त-
दिदंनिरुक्तकारस्ययास्कस्यमन्त्रव्याख्यानम् ॥ अथव्याकरणमक्रियोच्यते—अग्निधातोर्गत्य-
र्थादङ्गेनलोपश्चेत्युणादिसूत्रेणानिप्रत्ययः इदित्वान्नुमागमेनमास्यनकारस्यलोपश्चभवति अ-
ङ्गतिस्वर्गेगच्छतिहविर्नेतुमित्यग्निः तत्रधातोरित्यकारउदात्तः आद्युदात्तश्चेतिप्रत्ययगतइका-
रोऽप्युदात्तः अनुदात्तंपदमेकवर्जमितिद्वयोरन्यतरमुदात्तमवशेष्येतरस्यानुदात्तत्वंप्राप्तम् तत्रधा-
तुस्वरेमध्यमतोऽवस्थितेसतिपश्चादुपदिश्यमानःप्रत्ययस्वरोऽवशिष्यते सतिशिष्टःस्वरोऽवलीयानि-
निहिन्यापः ततोऽन्तोदात्तमग्निमानिपदिक्कम् अनुदात्तौसुप्तिताशित्यमित्येतद्वितीयेकवचन-
मनुदात्तम् तस्यामिपूर्वंइतियत्पूर्वत्त्वंतदुदात्तम् एकादेशउदात्तेनोदात्तइतिसञ्चितत्वात् अग्नि-
शब्दोधातुजन्माइतिभतेसेयंपक्रियासर्वापिद्रष्टव्या । मतद्वयंयास्केनमदर्शितम्—नामान्याख्यात-
जानीनियारुटापनेनिरुक्तसमयश्चनसवोणीनिगाग्यो वैपाकरणानांचैकेइति । गार्ग्यस्यमतेऽग्नि-
शब्दस्यात्वण्डमातिपदिकत्वात् क्रियोऽन्तउदात्तइत्यन्तोदात्तत्वम् । पूर्वोक्तेष्वग्नीरित्यादिनिर्व-
चनेपुनरुपिप्रत्ययाद्यशेषप्रक्रियायथोचितं कल्पनीया एतदेवाभिप्रेत्ययास्कआह—अयनिर्वच-

नंतद्येपुपदेपुस्वरसंस्कारौसमर्थौप्रादेशिकेनगुणेनान्वितौस्याताम् तथातानिनिर्ब्रूयाद्यानन्विते-
 ऽर्थप्रादेशिकेविकारेऽर्थनित्यःपरीक्षेत केनचिद्वृत्तिसामान्येनाविद्यमानेसामान्येप्यक्षरवर्णसा-
 मान्यानिर्ब्रूयान्नत्वेननिर्ब्रूयादिति । अस्यायमर्थः—तत्रनिर्वचनीयपदसमूहमध्ये येष्वभ्यादि
 पदेपूर्वोक्तरीत्यास्वरसंस्कारौसमर्थौव्याकरणसिद्धौस्याताम् स्वरउदात्तादिः संस्कारोनिप्रत्यया-
 दिः किञ्च तौस्वरसंस्कारौसमर्थौप्रादेशिकेनगुणेनान्वितौस्याताम् शब्दस्यैकदेशःपूर्वोक्तोऽगिधातुः
 प्रदेशः तत्रभवोगुणोगतिरूपोऽर्थः तेनान्वितौ तान्यभ्यादिपदानितथाव्याकरणानुसारेणनिर्ब्रूयात्
 तच्चनिर्वचनमस्माभिःप्रदर्शितम् अथपूर्वोक्तवैलक्षण्येनकश्चित्त्वेनविवक्षितोऽर्थोऽनान्वितस्तस्मि-
 न्शब्देऽनुगतोभवेत् तस्यैवव्याख्यानामप्रादेशिकेविकारेइति अग्रनयनादिरूपःक्रियाविशेषोवि-
 कारः सचप्रदेशेनाग्निशब्देकदेशेनात्रनाभिधीयतइत्यप्रादेशिकः एवंसतियःपुमानर्थनित्यः स्वविव-
 क्षितेऽर्थनियतोनिर्बन्धवान्प्राज्ञानुसारेणवादेवतान्तरविशेषणत्वेनयोजयितुंवासनिर्वन्धः तदा-
 नीसिपुमान्केनचिद्वृत्तिसामान्येनस्वविवक्षितमर्थपरीक्षेत तस्मिच्छब्देयोजयेत् वृत्तिःक्रियातद्रूपेणसा-
 मान्यसादृश्यम् अस्माभिश्चाग्रनयनादिरूपक्रियात्वसाम्यमुपजीव्याग्रणीत्वाद्यर्थोयोजितः तदिदं
 यास्माभिर्मतंनिर्वचनम् स्थौलाष्टीविरक्षरसाम्यान्निर्वक्ति—अक्रोपनशब्दस्यादौनिषेधार्थमकार-
 रूपमक्षरंविद्यते अग्निशब्दस्याप्यादावकारोऽस्ति तदिदमक्षरसाम्यम् । शाकपूणिस्तुवर्णसाम्या-
 निर्वृते—दग्धशब्दाग्निशब्दयोगिकारेणवर्णेनसाम्यम् सर्वथापिनिर्वचनंनत्याग्यमिति । ईळइत्ये-
 तत्तदंछत्समप्यनुदात्तम् तिङुःतिङइतिअतिङन्ताद्गिशब्दात्परस्यतिङन्तस्यनिघातविधानात्प-
 दद्वयसंहिताकालेत्वीकारस्यघातुगतस्योदात्तादनुदात्तस्यस्वरितइतिस्वरितत्वम् तस्मादूर्ध्वभा-
 विनएकारस्यतिङ्प्रत्ययरूपस्यस्वरितात्संहितायामनुदात्तानामित्यैकश्रुत्यंप्रचयनामकंभवति ।
 पुरःशब्दोऽन्तोदात्तः अयंपुरोभुवइत्यत्रतथैवाप्रातत्वात् पूर्वाधरावराणामसिपुर्धवश्चैषामिति
 पूर्वशब्दाद्सप्रत्ययःपुरादेशश्च ततोऽत्रप्रत्ययस्वरः धाञोनिष्ठायांदधातोर्हिरित्यादेशोसतिप्रत्य-
 यस्वरेणान्तोदात्तोहितशब्दः तत्रसमासान्तोदात्तत्वेप्राप्तेदपवादेनतत्पुरुषेत्यार्थेत्यादिनाव्य-
 यपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् यद्वा पुरोव्ययमितिगतिसंज्ञायांगतिरनन्तरइतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम्
 तथैकारउदात्तः अयशिष्टानामनुदात्तस्वरितप्रचयाःपूर्ववद्भव्याः आद्याक्षरस्यसंहितायां
 प्रचयमानानुदात्तस्वरितपरस्यसन्नतरइत्यतिनीचोनुदात्तः । यजयाचेत्यादिनापजतेर्नङ्प्रत्यये-

१ नि०२.१.। २.ते०सं२.३२.। ३क्षचित्पुस्तकेनीचोनुदात्तइत्यप्ये 'यद्यपिपदकालेहितश-
 ध्वातगतस्येकारपरस्वरितत्वंदुर्लभं उदात्तपरत्वाभावात् मात्राद्वस्वस्तावदवग्रहान्तरमिति प्रा-
 तिशास्त्रेवसानत्रिपानात् नैतिरीयाअनुदात्तमेवाभिदधति तथापियथासंधीयमानानामनेकी-
 भवतांस्वरः उपदिष्टस्तथात्रियादक्षराणामवग्रहइतिनातिशास्त्रेऽभिदेशादिष्टसिद्धिरित्यधिकम्

सत्यन्तोदाचोयज्ञशब्दः विभक्तेःसुप्स्वरेणानुदात्तत्वेसतिपश्चात्स्वरितत्वम् । देवशब्दःपचाद्यज-
न्तः सचफिट्स्वरेणप्रत्ययस्वरेणचित्स्वरेणवान्तोदात्तः । ऋत्विक्शब्दः ऋतौयजतीतिविग्रहेस-
तिऋत्विग्दधृगितिनिपातितः गतिकारकोपपदात्तुदितिरुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणान्तोदात्तः विभ-
क्तिस्वरःपूर्ववत् । होतृशब्दस्तन्प्रत्ययान्तोनित्स्वरेणाद्युदात्तः त्रित्यादिर्नित्यमितिस्वरितप-
चयौपूर्ववत् । रत्नशब्दोद्विषयस्यानिसन्तस्येत्याद्युदात्तः तथाचाम्रापते—रत्नं धातेति । रत्नानि-
दधातीतिविग्रहः समासत्वादन्तोदाचोरत्नधाशब्दः यद्वा रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः तमप्प्रत्ययस्य पि-
त्स्वरेणानुदात्तत्वेसतिस्वरितमचितौ संहितायामाद्याक्षरस्यमचयः द्वितीयाक्षरस्यसन्नतरत्वमा ॥१॥

वेदावतारआद्यायाऋचोऽर्थश्चमपश्चितः । विज्ञातंवेदगांभीर्यमथसङ्क्षिप्यवर्णयते ॥

आग्नेयसूक्तस्यद्वितीयाष्टचमाह—

अग्निःपूर्वाभिर्ऋपिभिरीड्यो नूतनैरुत । सदेवाँहवक्षति ॥ २ ॥

अग्निः । पूर्वेभिः । ऋपिभ्यः । ईड्यः । नूतनैः । उत । सः ।

देवान् । आ । इह । वक्षति ॥ २ ॥

अयमग्निः पूर्वेभिःपुरातनैर्भृग्वद्विरःमभृतिभिर्ऋपिभिरीड्यःस्तुत्यःनूतनैरुत इदानींतनै-
रस्माभिरपिस्तुत्यः सोऽग्निःस्तुतःसन्निहयज्ञेदेवान्हविर्भुजआवक्षति वहम्रापणेइतिधातुः आवह-
त्वित्यर्थः॥पूर्वेभिरित्यत्रबहुलंछन्दसीतिभिसपेसादेशाभावः पूर्वपर्वमर्वपूरणेइतिधातुः पूर्वतिधातो-
रन्प्रत्ययऔणादिकः । इन्प्रत्ययान्तऋपिशब्दः ऋप्यन्वकेतिनिपातनात् लघूपधगुणाभावः किन्प्र-
त्ययोवात्रज्ञेयः तौशब्दोनित्स्वरेणाद्युदात्तौ । ईड्यशब्दस्यण्यत्प्रत्ययान्तत्वात् तित्स्वरितमितिस्वरिति
शेषानुदात्तत्वेचमाभेत्तदपवादत्वेनईड्यन्देत्यादिनाआद्युदात्तत्वम् । नवशब्दस्यनूइत्यादेशस्तनन्प्र-
त्ययश्चमहावार्तिकेविहितः ततोनित्स्वरेणाद्युदात्तः । अवशिष्टस्वराअग्न्यादिपुनूतनान्तेपुपूर्व-
वदुन्नेयाः । उतशब्दोयद्यपिविकल्पार्थेप्रसिद्धः तथापिनिपातत्वेनानेकार्थत्वादौचित्येनात्रसमु-
च्चयार्थोद्गृह्यः उच्चोवचेष्वर्थेपुनिपन्तीतिनिपातत्वम् । तर्हिनिपाताआद्युदात्ताइत्युकारस्योदात्तः
मातइतिचेदं मातःशब्दवदन्तोदात्तत्वात् यथामातःशब्दोऽन्तोदात्तत्वेनैवस्वरादिपुपठितः एवमु-
तशब्दस्यापिपाठोद्गृह्यः स्वरादेराकृतिगणत्वात् यद्वा एवादीनामन्तइत्यन्तोदात्तत्वम् सइत्य-
प्रफिट्स्वरः । देवशब्दःपूर्ववत् देवानित्यस्यनकारस्यसंहितायांदीर्घादटीविरुत्वम् अत्रानुना-
सिकइत्यनुवृत्तीआतोऽिनित्यमित्याकारःसानुनासिकः भोभगोइतिरोर्यकारः सचलोपःशा-
कल्पस्येतिदृश्यते तदसिद्धत्वाच्चपुनःसन्धिकार्यम् । आडोनिपातत्वादाद्युदात्तत्वम् । इदमो-

हप्रत्ययेसतिनिष्पन्नत्वादिहशब्देप्रत्ययस्वरः । वहतिघोतोर्लोडर्थेछान्दसोलृ तस्यप्रत्ययगत-
स्ययकारस्यलोपोऽपिछान्दसः यद्वा लेटि सिबहुलमितिसिष्पत्ययः लेटोडाटावित्यडागमश्च
ततोवक्षतीविसंपद्यते तस्यतिङ्ङितिङ्ङितितिङ्ङन्तत्वाभिघातः संहितास्वराःपूर्ववत् ॥ २ ॥

आधानेतृतीयेष्टौप्रथमाज्यभागस्यानुवाक्यास्तूक्तगतातृतीया ।

तामेतांवृतीयाष्टचमाह—

अग्निना रयि मश्रवत्पोपमेव दिवेदिवे । यशसं वीरवत्तमम् ॥ ३ ॥

अग्निना । रयिम् । अश्रवत् । पोपम् । एव । दिवेदिवे ।

यशसम् । वीरवत्तमम् ॥ ३ ॥

योऽयंहोत्रास्तुत्योमिः तेनाग्निनानिमित्तभूतेनयजमानोरयिधनमश्रवत्पामोति कीदृशंरयिं
दिवेदिवेपोपमेव प्रतिदिनंपुष्यमाणतयावर्धमानमेव न्तुकदाचिदपिक्षीयमाणं यशसं दानादिना
यशोयुक्तम् वीरवत्तमंअतिशयेनपुत्रभृत्यादिवीरपुरुषोपेतम् सतिहिधनेपुरुषाःसम्पद्यन्ते ॥ रयिश-
ब्दोमघमित्यादिधननामसुप्रठितः तत्रफिट्स्वरः । अश्रोतेर्घातोर्लेटिव्यत्ययेनतिप् इतश्चलोपइती-
कारलोपः लेटोडाटावित्यडागमः ततोऽश्रवदितिभवति तस्यनिघातः । घञन्तत्वात्पोपशब्द-
भाद्युदात्तः । एवशब्दस्यनिपातत्वेऽप्येवादीनामन्तइत्यन्तोदात्तत्वम् । वकारान्तादिवृशा-
ब्दात्परस्याःसप्तम्याःसुपांसुलुगित्यादिनाशेभावेसतिसावेकाचइत्यादिनोडिदंषदादीत्यादिनावात-
स्पोदात्तत्वम् । नित्यवोप्सघोरितिद्विर्भावेसत्सुत्तरभागस्थानुदात्तंचेत्यनुदात्तत्वम् । यशोस्पास्तीति
विग्रहेसत्यर्शादिभ्यो जित्यच्यत्ययः चित्स्वरं व्यत्ययेनवाधित्वामध्योदात्तत्वम् । फिट्स्वरेणान्तो-
दात्ताद्वीरशब्दादुत्तरयोर्मत्तुमपोःषित्वादनुदात्तत्वम् ह्रस्वनुङ्ङ्यामितितुन साववर्णान्तात्वाच्चगो-
श्वन्नितिप्रतिषेधः ॥ ३ ॥

अभिष्टवपडहस्पमध्यवर्तिपूत्रथ्येपुटृतीयसवनेमैत्रावरुणस्याग्नेयंयज्ञमित्यादिकोवैकस्त्रि-
कोऽनुत्पस्त्वचः एतच्चसप्तमाध्यायेएषुष्वित्यादिवण्डेसूत्रितम्—अग्निवोवृधन्तमग्नेयंयज्ञमध्व-
रमिति । तस्मिंस्त्वचेपापथमासासूक्तेचतुर्थी ॥

तामेतांचतुर्थीष्टचमाह—

अग्नेयंपृज्जमध्वरं विश्वतः परिभूरसि । सइहेवेपुंगच्छति ॥ ४ ॥

अङ्गैर्यभिमुखीकरणार्थोनिपातः अङ्गाग्नेहेअग्ने त्वंदाशुपेहविर्दत्तवतेयजमानायतत्मी-
त्यर्थयद्भद्रं वित्तगृहप्रजापशुरुपंकल्याणं करिष्यसितद्भद्रंतवेत् तवैवसुखहेतुरिति शेषः हेअङ्गि-
रोऽग्ने एतच्चसत्यं नत्वत्रविसंवाद्दोऽस्ति यजमानस्यवित्तादिसम्पत्तौ सत्यामुत्तरकृत्वनुष्ठानेनाग्नेरे-
वसुखंभवति भद्रशब्दार्थंशाट्चायनिनःसमामनन्ति—यद्वैपुरुषस्यवित्तं तद्भद्रं गृहाभद्रं प्रजाभद्रं
पशवोभद्रमिति ॥ अङ्गशब्दस्यनिपातत्वेप्यस्यादित्वादन्तोदात्तत्वम् । दाशुपेदाश्वान्साह्वानिति-
सूत्रेणदाशुदानेइतिधातोःकसुन्प्रत्ययोनिपातितः तत्रप्रत्ययस्वरः । आमञ्चितस्याग्निशब्दस्यपदा-
त्परत्वेनाष्टमिकानुदात्तत्वंशङ्कनीयम् अपादादावितिपर्युदस्तत्वात् ततःपाठिकमाद्युदात्तत्वमेव ।
भद्रशब्दस्यनञ्प्रत्ययेनाद्युदात्तत्वमसक्त्वापिभदिकल्याणेइतिधातोरुपरिरक्त्प्रत्ययेननिपातनाद-
न्तोदात्तत्वम् । अस्मिन्वाक्त्र्येयच्छब्दप्रयोगान्निपातैर्यद्यदिहन्तेतिनिघातेप्रतिपिच्छेऽस्यप्रत्यय-
स्वरेणसतिशिष्टेनकरिष्यसिशब्दउपान्त्योदात्तः । तवेत्यत्रयुष्मदस्मदोर्दसीत्याद्युदात्तत्वम् । अ-
ङ्गिराअङ्गाराइतियास्कर्ः । ऐतरेयिणोऽपिप्रजापतिदुहितुध्यानोपाख्यानेसमामनन्ति—येङ्गाराआ-
संस्तेङ्गिरसोभवन्निति । तस्मादाङ्गिरोनामकमुनिकारणत्वाद्ङाररूपस्याग्नेरङ्गिरस्त्वम् । अत्रपदा-
त्परत्वेनाष्टमिकानुदात्तत्वम् ॥ ६ ॥

अग्नीषोमप्रणयनेउपत्वाद्भद्रत्वादिदोऽनुवचनीयस्तृचः एतच्चब्राह्मणेसमाम्नातम्—उपत्वा-
ग्नेदिवेदिवउपप्रियंपनिप्रतमिति विल्लथैकांचान्वाहेति । तस्मिंस्तृचेयामथमासात्सूक्तेसप्तमी ।

तामेतांसप्तमीष्टचमाह—

उपत्वाग्नेदिवेदिवेदोपावस्तार्धियाव्यम् । नमोभरन्तुल्मसि ॥ ७ ॥

उप । त्वा । अग्ने । दिवेऽदिवे । दोपाऽवस्तः । धिया । व्यम् ।

नमः । भरन्तः । आ । इमसि ॥ ७ ॥

हेअग्नेवयमनुष्ठातारोदिवेदिवेदिविदिनंदोपावस्तः रात्रावहनिच धियावुद्भानमोभरन्तः न-
मस्कारंसंपादयन्तः उपसमीपेत्वाणमसि त्वामागच्छामः ॥ उपशब्दस्यनिपातस्वरः । त्वा-
मौद्वितीयायाइतियुष्मच्छब्दस्यानुदात्तत्वादेशः । दोपाशब्दोरात्रिवाची वस्तइत्यहर्वाची
द्वन्द्वसमासे कार्तिकौजपादित्वादाद्युदात्तः सावेकाचइतिधियोविभक्तिरुदात्ता । नमइतिनिपातः ।
भरन्तइत्यत्रापःपित्वाच्छउत्सार्धधातुकत्वाच्चानुदात्तत्वेसतिधातुस्वरःशिष्यते । इमसीत्यत्रेदन्तो-
मसिरितिमसिरित्यादेशोनिघातश्च ॥ ७ ॥

'अग्ने । यम् । यज्ञम् । अध्वरम् । विश्वतः । परिभूः । अस्ति ।
सः । इत् । देवेषु । गच्छति ॥ ४ ॥

हेअग्ने त्वंयज्ञंविश्वतः सर्वासुदिक्षुपरिभूःपरितःप्राप्तवानसि सइत्सएवयज्ञोदेवेपुठविंज-
नयितुंस्वर्गं गच्छति प्राच्यादिचतुर्दिगन्तेष्वहवनीयमार्जालीयगार्हपत्याग्नीधीयस्थानेष्वग्निर-
स्ति परिशब्देनहोत्रीयादिधिष्ण्यव्याप्तिर्विवक्षिता कीदृशंयज्ञं अध्वरं हिंसारहितम् नसग्निना
सर्वतःपालितंयज्ञंराक्षसाद्योर्हिंसितुंमभवन्ति ॥ अग्निशब्दस्यपाष्टिकमामश्रिताद्युदात्तत्वम् । न-
विद्यतेऽध्वरोस्येतिबहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्यन्तोदात्तत्वम् । विश्वतइत्यत्रतसिद्धःप्रत्ययस्वरत्वं
वाधित्वापूर्ववर्णस्यलित्वात्पुदात्तत्वम् । परिभूरित्यत्राव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेमात्रे तदपवादत्वेन
छन्दुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । असीतितिङन्तस्ययद्वाचान्यमितिनिवाताभावः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टमाह—

अग्निर्होताऋक्क्रतुःसत्यश्चित्रश्रवस्तमः । देवोदेवेभिरागमन् ॥५॥१॥

अग्निः । होता । ऋक्क्रतुः । सत्यः । चित्रश्रवःस्तमः । देवः ।
देवेभिः । आ । गमुत् ॥ ५ ॥ १ ॥

अयमग्निर्देवोन्वेदेवेभिर्देवेर्हविर्भोजिभिःसहागमत् अस्मिन्यज्ञेसमागच्छतु कीदृशोग्निः हो-
ताहोमनिष्पादकः ऋक्क्रतुः कविशब्दोऽत्रक्रान्तवचनोनतुमेधाविनाम क्रतुः प्रज्ञानस्यकर्मणोर्वा-
नाम ततः क्रान्तप्रज्ञःक्रान्तकर्मावा सत्यः अनृतरहितःफलमवश्यंपयच्छतीत्यर्थः चित्रश्रवस्तमः
श्रूयतइतिश्रवःकीर्तिः अतिशयेनचित्रकीर्तियुक्तः ॥ कविऋतुः चित्रश्रवस्तमइत्यत्रोभयत्रव-
हुमीहित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । सत्सुसाधुःसत्यः सत्यादशपथेइत्यत्रान्तोदात्तोहरदत्तेननिपा-
नितः । लोडन्तस्यगच्छत्विविशब्दस्यछत्वाभावउकारलोपश्चछान्दसः ततोऽरूपंगमदितिभवति ।
स्पष्टमन्यत् ॥ ५ ॥

इत्पृक्संहितायावेदार्थमकारोपथमकाण्डस्यप्रथमाध्यायस्यप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

आग्नेयेसूक्तेपटीष्टमाह—

यद्दद्दाग्नुपेत्वमग्नेंमृद्रंकरिष्यसि । तवेत्तत्सत्यमोद्भिरः ॥ ६ ॥

यत् । अद् । दाग्नुपे । त्वम् । अग्ने । मृद्रम् । करिष्यसि ।
तव । इत् । तत् । सत्यम् । अद्भिरः ॥ ६ ॥

अङ्गेत्यभिमुखीकरणार्थोनिपातः अङ्गाग्नेहेअग्ने त्वंदाशुपेहविर्दत्तवतेयजमानायतत्प्री-
त्यर्थयद्भद्रंविचगृहप्रजापशुरुपंकल्याणंकरिष्यसितद्भद्रंतवेव तवैवसुखहेतुरितिशेषः हेअङ्गि-
रोऽग्ने एतच्चसत्यं नत्वत्रविसंवादोऽस्ति यजमानस्यविचादिसम्पत्तौसत्यामुत्तरकृत्वनुष्ठानेनाग्नेरे-
वसुखंभवति भद्रशब्दार्थंशाट्यायनिनःसमामनन्ति—यद्वैपुरुषस्यवित्तंतद्भद्रंगृहाभद्रंप्रजाभद्रं
पशवोभद्रमिति ॥ अङ्गशब्दस्यनिपातत्वेप्यभ्यादित्वादन्तोदात्तत्वम् । दाशुपेदाश्वान्साह्वानिति-
सूत्रेणदाशुदानेइतिधातोःकसुन्प्रत्ययोनिपातितः तत्रप्रत्ययस्वरः । आमन्नितस्याग्निशब्दस्यपदा-
त्परत्वेनाष्टमिकानुदात्तत्वंनशङ्कनीयम् अपादादावितिपर्युदस्तत्वात् ततःपाष्टिकमाद्युदात्तत्वमेव ।
भद्रशब्दस्यनच्चिपयत्वेनाद्युदात्तत्वप्रसक्तावपिभदिकल्याणेइतिधातोरुपरिरक्प्रत्ययेननिपातनाद-
न्तोदात्तत्वम् । अस्मिन्वाक्येयच्छब्दप्रयोगाज्जिपातैर्यद्यदिहन्तेतिनिघातेप्रतिपिद्धेऽस्यप्रत्यय-
स्वरेणसतिशिष्टेनकरिष्यसिशब्दउपान्योदात्तः । तवेत्यत्रयुष्मदस्मदोर्ङ्सीत्याद्युदात्तत्वम् । अ-
ङ्गिराअङ्गाराइतियास्कं । ऐतरेयिणोऽपिप्रजापतिदुहितृध्यानोपाख्यानेसमामनन्ति—येङ्गाराआ-
संस्तेङ्गिरसोभवन्निति । तस्मादङ्गिरोनामकमुनिकारणत्वादङ्गाररूपस्याग्नेरङ्गिरस्त्वम् । अत्रपदा-
त्परत्वेनाष्टमिकानुदात्तत्वम् ॥ ६ ॥

अग्नीषोमप्रणयनेउपत्वाशब्दित्यादिकोऽनुवचनीयस्तुतः एतच्चत्राक्षणेसमाज्जातम्—उर्पत्वा-
ग्नेद्विवेदिवउपपिथंपनिप्रतमितितिस्रश्चैकांचान्वाहेति । तस्मिंस्तुचेयापथमासासूक्तेसप्तमी ।

तामेतांसप्तमीष्टकमाह—

उर्पत्वाग्नेद्विवेदिवेदोपावस्तार्धियावयम् । नमोभरन्तु एमसि ॥७॥

उर्प । त्वा । अग्ने । द्विवेद्विवे । दोर्पाष्टवस्तः । धिया । वयम् ।

नमः । भरन्तः । आ । इमसि ॥ ७ ॥

हेअग्नेवपमनुष्ठानारोदिवेदिवेप्रतिदिनंदोषावस्तः रात्रावहनिच धियावुद्धानमोभरन्तः न-
मस्कारंसंपादयन्तः उपसप्तमीपेत्वाएमसि त्वामागच्छामः ॥ उपशब्दस्यनिपातस्वरः । त्वा-
मोद्वितीयायाइतिपुष्पच्छब्दस्पानुदात्तत्वादेशः । दोषाशब्दोरात्रिवाची वस्तइत्यहर्वाची
द्वन्द्वसमासे कार्वकौजपादित्वादाद्युदात्तः सावेकाचइतिधियोविभक्तिरुदात्ता । नमइतिनिपातः ।
भरन्त्वइत्यत्रापःपित्वाच्छतुर्लसार्वाधातुकत्वाद्यानुदात्तत्वेत्ततिधातुस्वरःशिष्यते । इमसीत्यनेदन्तो-
मसिरितिमसिरित्पादेशोनिवावश्च ॥ ७ ॥

अष्टमीसृचमाह—

राजन्तमध्वराणां गोपा मृतस्य दीदिविम् । वर्धमानं स्वेदमे ॥ ८ ॥

राजन्तम् । अध्वराणाम् । गोपाम् । ऋतस्य । दीदिविम् ।
वर्धमानम् । स्वे । दमे ॥ ८ ॥

पूर्वमन्त्रे त्वामुपैमसि इत्यग्निमुद्दिश्योक्तम् । कीदृशं त्वां राजन्तं दीप्यमानम् अध्वराणां राक्ष-
सरुतार्हिसारहितानां यज्ञानां गोपारक्षकं ऋतस्य सत्यस्यावश्यं भाविनः कर्मफलस्य दीदिविपौनः-
पुन्येन भृशं वाद्योतकम् आहुत्या धारमार्गं दृष्ट्वा शास्त्रमसिद्धं कर्मफलं स्मर्यते स्वेदमे स्वकीयगृहे य-
ज्ञशालायां हविर्भिर्वर्धमानम् ॥ राजन्तं वर्धमानमित्यत्रोभयत्र पूर्ववद्भातुस्वरः शिष्यते । दीदि-
विशब्दस्याभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । दमशब्दो वृषादित्वादाद्युदात्तः ॥ ८ ॥

नवमीसृचमाह—

स नः पिते वंसूनवे अग्ने सूपाय नो भव । स च स्वानः स्वस्तये ॥ ९ ॥ २ ॥

सः । नः । पिता इव । सूनवे । अग्ने । सुऽउपायनः । भव ।
स च स्व । नः । स्वस्तये ॥ ९ ॥ २ ॥

हे अग्ने सत्वं नोऽस्मदर्थं सूपायनः शोभनमातियुक्तो भव तथा नोऽस्माकं स्वस्तये विनाशरा-
हित्यार्थं स च स्व समवेतो भव तत्रोभयत्र दृष्टान्तः—यथा सूनवे पुत्रार्थं पिता सुप्रापः प्रायेण समवेतो भ-
वति तद्वत् ॥ अस्मच्छब्दादेशस्य न इत्येतस्यानुदात्तसर्वमित्यनुदात्तत्वम् । चादयोऽनुदात्ता-
इतीव शब्दोऽनुदात्तः इवेन नित्यसमासः पूर्वपदमरुतिस्वरत्वं च कव्यमिति स मस्तः पिते वेशि शब्दो-
मध्योदात्तः । शोभनमुपायनं यस्त्वेति च हुषीही नञ्सुखा मित्यन्तोदात्तत्वम् । स च स्वेत्यत्र पदा-
न्तरत्वं नास्तीति निश्चयः । एतावन्धातुकानुदात्तत्वे सति धातुस्वरावशेषः ॥ ९ ॥

इति प्रथमस्य मयमेद्वितीयो वगः ॥ २ ॥

अग्निमीच्छत्यादि सक्तमग्निष्टोमस्पमातरनुवाकैयथाविनियुक्तम् तथा वायवायाहीत्यादय-
सृचाः प्रउगं शस्त्रे विनियुक्ताः तत्रेदं चिन्त्यते शस्त्रं किं देवतास्मरणरूपसंस्कारकर्म किं वा मधा-
नकर्मणि । तत्र पूर्वपक्षं जमिनिः सूत्रयामास—स्तुतशस्त्रयोस्तु संस्कारो याग्यावदेवनाभिधानत्वा-
दिनि ॥ १ ॥ आग्नेयः स्तुतवने ष्टेः स्तुतवने प्रउगं संसति निष्केवत्पंगं सतीति श्रूयते । तत्र स्तु-

१ किं वा शस्त्रं मधानकर्मणि पाठः कश्चिन्मभितनुत्तकं ।

तिःशंसनंचगुणिनिष्ठगुणाभिधानम्, इन्द्रस्यनुवीर्याणिप्रवोचमित्यत्रदृष्टत्वात् एवंसतियाज्यान्या-
 येनगुणिन्यादेवतायाअभिधायकत्वेनस्तुतशस्त्रयोःसंस्काररूपत्वमच्युपेयम् । याज्यायास्त-
 द्रूपत्वंदशमाध्यायस्यचतुर्थपादेदृष्टार्थलाभेननिर्णीतम् तद्वदत्रापि तुशब्दःप्रधानकर्मत्वंब्यावर्तय-
 ति । सिद्धान्तीतंपक्षंद्रूपयति—अर्थेनत्वपकृष्येतदेवतानाम्श्रोदनार्थस्यगुणभूतत्वादिति ॥ २ ॥
 तुशब्देनसंस्कारत्वंवारयति संस्कारपक्षेप्रयोजनवरीनमन्नःस्वस्थानादपकृष्येत कुतःमद्यगत्वं
 देवतावाचकंयदिन्द्रादिनामास्ति तच्चोदनयामन्नरूपयापतिपाद्यस्यदेवतारूपस्यगुणभूतम् त-
 स्माद्यत्रप्रधानभूतदेवतास्ति तत्रगुणभूतोमद्योनेतव्यः तद्यथा माहेन्द्रग्रहसन्निधौ अभित्वा
 शूरेत्ययंप्रगाथवाम्नातः । सचेन्द्रंप्रकाशयति नतुमहेन्द्रं ततोयत्रेन्द्रं कर्मतत्रायंप्रगाथोपक-
 र्पणीयः तथासतिक्रमसन्निधीव्राध्येयाताम् । तदेतत्सिद्धान्तिनाभिहितद्रूपणंपूर्वपक्षीसमाध-
 ते—वशावद्वागुणार्थस्यादिति ॥ ३ ॥ वाशब्दःप्रगाथस्यान्यत्रनयनंवारयति मन्त्रेयदेव-
 दिन्द्रशब्दाभिधानंतदेतन्महत्त्वगुणोपलक्षणार्थस्यात् यथा सावाएपासर्वदेवत्यायदजावशावाय-
 व्यामालभेतेत्यत्राजावशाशब्देनचोदितेकर्मणिछागशब्देनकेवलेनयुक्तानिगमाः वशात्वगुणम-
 प्युपलक्षयन्ति तद्वत् तस्मान्महत्त्वगुणयुक्तेचोदितेकर्मणिनिर्गुणेनेन्द्रशब्देनाभिधानमविरुद्धम्
 लोकेऽपिमहाराजेकेवलराजशब्दप्रयोगमपिप्रथमः । तदेतत्समाधानंसिद्धान्तीद्रूपयति—नश्रुति-
 क्षमवापित्वादिति ॥ ४ ॥ यदुक्तं वशान्यायेनराजन्यायेनवास्यग्रहस्येन्द्रेदेवतायुज्यतेइति
 तन्न देवतात्वस्यतद्धितश्रुतिसमवापित्वात् माहेन्द्रग्रहइत्यत्रसास्यदेवतेत्यस्मिन्नर्थेमहेन्द्राद्वा-
 णौचेतिमहेन्द्रशब्दादणप्रत्ययोविहितः तस्मान्महेन्द्रएवदेवतानत्विन्द्रः । विपक्षेवाधमाह-
 गुणश्चानर्थकइति ॥ ५ ॥ यदीन्द्रोदेवतास्यात्तदानीमैन्द्रग्रहइत्येतावतैवार्थावगतौ मा-
 हेन्द्रइतिमहत्त्वगुणोऽनर्थकःस्यात् चकारःपूर्वहेतुनात्तमुच्चयार्थः । हेत्वन्तरमाह—तथाया-
 ज्यापुरोरुचोरिति ॥ ६ ॥ इन्द्रमहेन्द्रयोर्देवतयोर्भेदे यथामहत्त्वगुणःसार्थकस्तथायाज्या-
 पुरोऽनुवाक्ययोर्भेदोप्यस्मिन्नेवपक्षेऽपपद्यते एन्द्रसांसिमित्यादिकेइन्द्रस्ययाज्यापुरोऽनुवा-
 क्ये महेन्द्रोयोजसेत्यादिकेमहेन्द्रस्य । पूर्वपक्षिणोक्तवशादृष्टान्तेवैपम्यमाह—वशायाभ-
 र्थसमवायादिति ॥ ७ ॥ यावशाविधिव्याक्येश्रुता तस्याएवनिगमेपुछागशब्देनव्यवहारोनाविरुद्धः
 छागत्वलक्षणस्यार्थस्यवशायांसमवेतत्वात् तच्चप्रत्यक्षेणोपलभ्यते इन्द्रमहेन्द्रयोस्तुभेदवपपादि-
 तः तस्माद्विपमोदृष्टान्तः । एवंसंस्कारपक्षेप्रगाथस्येन्द्रकर्मण्यपकर्मसंज्ञात्तद्वारयितुंस्वोत्रश-
 स्त्रयोःप्रधानकर्मत्वमितिसिद्धान्तिनोमतम् । पुनरपिपूर्वपक्षीतदेतन्मत्तंनिराचष्टे—यत्रेतिवार्थवच्चा-

तस्यादिति ॥ ८ ॥ वाशब्दः सिद्धान्तिमतव्यावृत्त्यर्थः यत्रेन्द्रं कर्म तत्र प्रगाथोनेतव्यः इत्ययमेव पक्षः स्यात्
 वक्तुः अर्थवत्त्वात् ऐन्द्रो मन्त्र इन्द्रं प्रकाशयितुं समर्थ इत्यर्थवान् स्यात् महेन्द्रं तु प्रकाशयितुं समर्थ-
 त्वादानर्थक्यं प्रगाथस्य प्रसज्येत तस्माद्देवताप्रकाशनरूपसंस्कारकर्मत्वमेव स्तोत्रशस्त्रयोर्युक्तमिति
 स्थितः पूर्वपक्षः । अथ सिद्धान्तमाह—अपि वा श्रुतिसंयोगात्प्रकरणे स्तौति शंसती क्रियोत्यात्तविद-
 ध्यातामिति ॥ ९ ॥ अपि वेत्यनेन संस्कारकर्मत्वं व्यावर्त्यते स्तौति धातुः शंसति धातुश्चेत्येतावुभा-
 वपि स्वप्रकरणे एव कस्याश्चित्प्रधानक्रियाया उत्पत्तिं विदध्याताम् कुतः श्रुतिसंयोगात् तयोर्धात्वौ-
 वांच्योऽर्थः श्रुतिरित्युच्यते तत्संयोगः प्रधानकर्मत्वे सिध्यति तथा हि गुणिनमुपसर्जनीकृत्यत-
 निष्ठानां गुणानां प्राधान्येन कथनं स्तुतिः यो देवदत्तः सचतुर्वेदाभिज्ञ इत्युक्ते सर्वेजनाः स्तुतिमवग-
 च्छन्ति गुणस्योपसर्जनत्वे तु न स्तुतिः प्रतीयेत यश्चतुर्वेदाभिज्ञस्तमाकारयेत्युक्ते स्तुतिं न मन्यन्ते
 किंत्वाह्वानप्राधान्यमेव बुध्यन्ते एवं मन्त्रेष्वपि या देवतासेयमीदृशैर्गुणैरुपेतेति गुणप्राधान्यवि-
 वक्षायां मुख्यः स्तौति धात्वर्थो विधीयते । त्वत्पक्षे तु ये यमीदृग्गुणयुक्तासेयं देवतेति देवतास्मरण-
 स्य प्राधान्यादियं स्तुतिर्न स्यात् ततः श्रुतिवशादेते प्रधानकर्मणी । तथा सति देवताप्रकाशने तात्प-
 र्याभावाद् ऐन्द्रोऽपि प्रगाथः स्वप्रकरणगते महेन्द्रकर्मण्येवावतिष्ठते यदि देवतानुस्मरणरूपं दृष्टप्रयो-
 जनं न लभ्येत तर्ह्यदृष्टमस्तु प्रधानकर्मत्वे हेत्वन्तरमाह—शब्दपृथक्त्वाच्चेति ॥ १० ॥ द्वादशा-
 श्रिष्टो मस्य स्तोत्राणि द्वादशशस्त्राणि इत्यत्र द्वादशशब्देन स्तोत्राणां पृथक्त्वमवगम्यते देवताप्र-
 काशनपक्षे सर्वैरपि मन्त्रसङ्घैः कृतस्य प्रकाशनस्यैकत्वेन द्वादशसंख्या न स्यात् प्रधानकर्मणां ताज्य-
 स्तोत्रपृष्टस्तोत्रादिनामकानां भिन्नत्वात् द्वादशत्वसंख्योपपद्यते एवं शस्त्रवाक्येऽपि योज्यम् । विप-
 क्षे वाधमाह—अनर्थकं चतद्वचनमिति ॥ ११ ॥ अग्निष्टुतिः श्रूयते आग्नेयाग्रहा भवन्तीति तत्रैव पु-
 नरप्यन्यदुच्यते आग्नेयोपस्तुवते आग्नेयीः शंसन्तीति त्वत्पक्षे त्वद्वचनमनर्थकं स्यात् चोदकप्रतिपु-
 स्तोत्रशस्त्रमन्त्रेष्वग्नेयग्रहानुसारेण देवतापदस्यो हे सत्याग्नेयत्वसिद्धेः प्रधानकर्मपक्षे तु देवताप्रका-
 शनरूपत्वाभावेनोहाभावात् आग्नेयमन्त्रान्तरविधिवचनमर्थवद्भवति पुनरपि हेत्वन्तरमाह—अ-
 म्यश्चार्थः प्रतीयत इति ॥ १२ ॥ संवन्धे वे स्तोत्रशस्त्रे इति स्माम्नातम् संवन्धश्च द्वयोर्भवति न-
 त्केकस्य तस्मात्स्तोत्रशस्त्रयोरर्थभेदः प्रतीयते सच संस्कारपक्षे न संभवति देवताप्रकाशनरू-
 पस्यार्थस्यैकत्वात् प्रधानकर्मपक्षे तु स्तोत्रकर्मशस्त्रकर्मचेत्यर्थभेद उपपद्यते यद्यपि ष्टुञ्स्तुती
 शंयुस्तुतावित्येकार्यौ तथापि प्रगीतमन्त्रसाध्यं स्तोत्रम् अप्रगीतमन्त्रसाध्यं शस्त्रमितितयोर्भेदः ।
 हेत्वन्तरमाह—अभिधानं चकर्मवदिति ॥ १३ ॥ यथा प्रधानकर्माग्निहोत्रं जुहोतीति द्वितीया-
 संयोगनाभिहितम् तथापि उगं शंसतीत्यभिधीयते अतस्तत्सादृश्यात् प्रधानकर्मत्वम् । हेत्वन्तरमा-
 ह—कञ्चिद्वृत्तिश्चेति ॥ १४ ॥ स्तुतस्य स्तुतमसीति स्तोत्रानुमन्त्रणमात्राया वाक्य-

शेषेस्तोत्रफलमेवात्रातम् इन्द्रियावन्तोवनेमहिभक्षीमहिप्रजाभिपमिति नतुदेवताप्रयुक्तफल-
मात्रातम् अतो न देवतासंस्कारः किन्तु प्रधानकर्मेति स्थितम् । अनेन तु निर्णयेन प्रयो-
जनं विकृतियूहाभावः । संस्कारपक्षेतु यस्यां विकृतौ देवतान्तरं तत्र तद्वाचकं पदमूहनीयं स्यात्
तन्माभूदिति प्रधानकर्मत्वमुक्तम् । एतच्च दशमाध्याये सूत्रितम्—ग्रहाणां देवतान्यत्वेस्तु तश-
क्तयोः कर्मत्वादविकारः स्यादिति । अवसङ्ग्रहश्लोकौ—प्रउगंशंसतीत्यादौ गुणतो न प्रधान-
ता । दृष्टादेवस्मृतिस्तेन गुणतास्तोत्रशक्तयोः ॥ १ ॥ स्मृत्यर्थत्वेस्तौ ति शंस्योर्धात्वोः श्रौ-
तार्थं बाधनम् । तेनादृष्टमुपेत्यापि प्राधान्यं श्रुतये मतमिति ॥ २ ॥ अग्निष्टोमे सुत्यादिने सुयों दयात्-
वै प्रपितो होता प्रातरनुवाकमनुब्रूयात् एतच्चैतरे यत्राक्षणे प्रपञ्चितम्—देवैर्भ्यः प्रातर्यावभ्यो होतरनु-
ब्रूहीत्याहाध्वर्युरित्यादि ब्राह्मणम् । तस्मिंश्च प्रातरनुवाकेऽग्निमीळइत्यादिसूक्तमन्तर्भूतम् तच्च-
व्याख्यातम् । प्रातःसवने वैश्वदेवग्रहणादूर्ध्वं प्रउगशस्त्रं होत्राशंसनीयम् तच्च शस्त्रं वायवाया-
हीत्यादिसप्ततृचात्मकम् एतच्च ब्राह्मणे ग्रहोक्तमित्यादित्खण्डे प्रपञ्चितम् । तथापञ्चमाध्यायेस्तो-
त्रमग्रे शस्त्रादित्यादित्खण्डे सूत्रितं च । अत्रेयमनुक्रमणिका—वायो वायव्येन्द्रवायवमैत्रावरुणास्तृचाः
अश्विनाद्वादशशश्विनैन्द्रवैश्वदेवसारस्वतास्तृचाः सप्तैताः प्रउगदेवता इति । अस्यायमर्थः—
वायवायाहीत्यादिकं नवर्चसूक्तम् अग्निनवेत्यतो न वशब्दस्मानुवृत्तेः तत्राद्यस्तृचो वायुदेवता-
कः द्वितीयेन्द्रवायवदेवताकः तृतीयो मित्रावरुणदेवताकः अश्विनेत्यादिकं द्वादशर्चसूक्तम्
तत्राद्यस्तृचआश्विनः द्वितीयेन्द्रः तृतीयो वैश्वदेवः चतुर्थः सारस्वतः तेषु तृचेषु प्रतिपाद्यावा-
य्वादयः सारस्वत्यन्ताः सप्तसंख्याकाः प्रउगशस्त्रस्य देवता इति । मधुच्छन्दसोऽनुवर्तनात्स एव
ऋषिः तथैवानुवृत्त्यागायत्रं छन्दः वायव्ये तृचे प्रथमाग्रहस्यैन्द्रवायवस्यैकापुरोनुवाक्या एतच्च
ब्राह्मणे समाज्जातम्—वायव्यापूर्वापुरोनुवाक्यैन्द्रवायव्युत्तरेति । तथा सूत्रितं च—वायवायाहिदशं-
तेन्द्रवायुइमे सुता इत्यनुवाक्ये इति ।

वायव्यतृचे प्रथमाष्टकमाह—

वायवायाहिदशंतेमेसोमा अरंरुताः । तेषां पाहि श्रुधी हवम् ॥ १ ॥

वायो इति । आ । चाहि । दर्शतु । इमे । सोमाः । अरंरुताः ।

तेषाम् । पाहि । श्रुधि । हवम् ॥ १ ॥

दर्शते हे दर्शनीयवायो कर्मण्येवस्मिन्वायाहि आगच्छ त्वदर्धमिमेसोमा अरंरुताः अलं-

१ जैमिनोयसूत्रे द्वितीयाध्यायस्य मथमपादे पंचमाधिकरणे (२. १. ५.) ।

२ ऐ० ब्रा० २. १५. १ ३ ऐ० ब्रा० ३. १. १ ४ ऐ० ब्रा० २. २६. १

कृताः अभिषवादिसंस्कारोऽलङ्कारस्तेपांतांसोमान् यद्वा तेपामेकदेशमित्यध्याहारः पाहिस्व-
कीयंभागंपिवेत्यर्थः तत्पानार्थं हवमस्मदीयमाह्वानंश्रुधिशृणु । अत्रयास्कः—वायवायाहिद-
शनीयेमेसोमा अरङ्कृता अलङ्कृतास्तेषां पिवशृणु नोह्वानमिति ॥ दर्शित्यत्र भृष्टृशीत्यादिसूत्रे-
णातच्प्रत्ययऔणादिकः चित्त्वादनोदात्तस्यामधितानुदात्तत्वम् । अर्तिस्तुसुइत्यादिनामन्प्रत्य-
यान्तस्यसोमशब्दस्यनित्स्वरः । अलमित्यत्रछान्दसोरेफादेशः अरङ्कृतशब्देसमासान्नोदात्तत्वं
बाधित्वाऽव्ययपूर्वपदमकृतिस्वरप्रामौभूपणेऽलमित्यलंशब्दस्यगतिसंज्ञायांगतिकारकेत्यादिनाकृ-
दुत्तरपदमकृतिस्वरत्वेप्रामे तदपवादात्वेनगतिरनन्तरइतिपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् निपातत्वात्सं-
शब्दआद्युदात्तः । पाहीत्यत्रपिवादेशाभावश्छान्दसः । श्रुधीत्यत्रश्रुशृण्वित्यादिनोर्हेधिभावः
तिङन्तादुत्तरस्यनिघातोनास्ति सेहंपिच्चेतिपित्वनिषेधात् अनुदात्तेनिवारितेप्रत्ययस्वरः ।
हवमित्यत्रह्वयतिधातोर्बहुलंछन्दसीतिसंप्रसारणेसत्युकारान्तत्वात् ऋदोरवित्यप्प्रत्ययः तस्यपि-
च्चादनुदात्तेसतिधातुस्वरःशिष्यते । संहितायांश्रुधिइत्यस्यान्येषामपिदृश्यतेइतिदीर्घः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

वायुक्थेभिर्जरन्तेत्वामच्छाजरितारः । सुतसोमा अहर्विदः ॥ २ ॥

वायो इति । उक्थेभिः । जरन्ते । त्वाम् । अच्छ । जरितारः ।

सुतसोमाः । अहः इविदः ॥ २ ॥

हेवायोजरितारःस्तोवारः ऋत्विग्यजमानास्त्वामच्छत्वामभिलक्ष्य उक्थेभिराज्यपउ-
गादिशस्त्रैर्जरन्तेस्तुवन्ति कीदृशाःसुतसोमाः अभिपुतेनसोमेनोपेताः अहर्विदः अहःशब्द-
एकेनाह्वानिष्पाद्येभिष्टोमादिकर्तृवेदिकव्यवहारेणमसिद्धः ऋत्वभिज्ञाइत्यर्थः अर्चतिगामती-
त्यादिपुचनुश्रुत्वारिशस्त्रचंनिकमंसुधातुषु जरते ह्वयतीतिपठितम् स्तुतेरप्यर्चनाविशेषत्वादौचि-
त्येनाप्रस्तुत्यर्थोजरनिधातुः ॥ अच्छशब्दस्यसंहितायांनिपातस्यचेतिदीर्घः । सुतसोमाइत्यत्रबहु-
धीहित्वात्पूर्वपदमकृतिस्वरः । अहर्विदइत्यत्रसमासस्वरंयाधित्वात्तत्पुरुषेतुत्यर्थेतिद्वितीयापूर्वप-
दमकृतिस्वरेप्रामे तदपवादात्वेनगतिकारकेतिरुदुत्तरपदमकृतिस्वरः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

वायोतवंप्रष्टृतीधेर्नाजिगातिदाशुपे । उरुचीमोमपीतये ॥ ३ ॥

वायो इति । तव । प्रष्टृती । धेर्ना । जिगाति । दाशुपे । उरुची ।
सोमःपीतये ॥ ३ ॥

हेवापोतवधेनावाक्सोमपीतयेसोमपानार्थंदाशुपेदाश्वांसंदत्तवन्तंयजमानंजिगातिगच्छति
 हेयजमानं त्वयादत्तंसोमंपास्यामीत्येवंवायुर्नूतइत्यर्थः कीदृशीधेना प्रपृश्चती प्रकर्षेणसोमसं-
 पर्ककुर्वन्ती सोमगुणवर्णयन्तीत्यर्थः उरूचीउरून्वहून्यजमानान्गच्छन्ती येयेसोमयाजिन-
 स्तान्सर्वान्वर्णयन्तीत्यर्थः ॥ प्रपृश्चतीत्यत्रशतुरनुमइतिङीनुदात्तः श्लोकःधारेत्यादिपुसतपश्चा-
 शत्सुवाङ्गामसु गणः धेना झाइतिपठितम् । वर्तते अयतेइत्यादिपुद्वाविंशाधिकशतसंख्येपुगतिक-
 मंसु गातिजिगातीतिपठितम् । दाशुपइत्यत्रगत्यर्थकर्मणीतिचतुर्थी । उरूचीइत्यत्रगौरादित्वेनङी-
 पिळतेप्रत्ययस्वरः । सोमपीतयइत्यत्रवहुव्रीहित्वाभावेऽपिच्यत्ययेनपूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ ३ ॥

ऐन्द्रवायवेतृचेमथमाष्टकमाह-

इन्द्रंवायूइमेसुताउपप्रयोभिरागतम् । इन्द्रंवोवामुशान्तिहि ॥ ४ ॥

इन्द्रंवायू इति । इमे । सुताः । उप । प्रयःऽभिः । आ । गतम् ।

इन्द्रवः । वाम् । उशान्ति । हि ॥ ४ ॥

एतस्याक्चऐन्द्रवायवग्रहेद्वितीयापुरोऽनुवाक्यारूपेणविशेषविनियोगःपूर्वमेवोक्तः हे-
 इन्द्रवायू भवदर्थमिमेसोमाःसुताअभिपुताः तस्माद्युवांपयोभिरनैरस्पभ्यंदातव्यैःसहउ-
 पागतम् । अस्मत्समीपंपत्यागच्छतम् । हियस्मादिन्द्रवःसोमांवांपुवामुशान्ति कामयन्ते
 तस्मादागमनमुचितम् ॥ इन्द्रवायूशब्दस्यामञ्चिताद्युदात्तत्वम् । प्रीणयन्तिभोकृणितिम-
 पांस्यन्नानि प्रीञ्छातोरन्तर्भावितण्यथांसुन्मत्येसतितित्स्वरः गमिधातोर्लोपमध्यमपुरुष-
 द्विवचनेचहुलंछन्दसीतिशपोलुक्सिन्यनुदात्तोपदेशेत्यादिनामकारलोपः ततोगतमितिभवति ।
 उन्दीक्रेदनेइतिधातोरुन्देरिच्चादेरित्युन्मत्ययः आद्याक्षरस्येकारादेशः ततइन्द्रुशब्दस्यनित्स्वरः
 सोमरसस्यद्रवत्वात्क्रेदनंसंभवति । युष्मच्छब्दादेशस्यवामित्येतस्य अनुदात्तंसर्वमपादादावित्यनु-
 दात्तः । उशन्तीत्यस्यनिधावे हिचेतिसूत्रेणप्रतिपिद्धेसतिप्रत्ययस्वरः । हिशब्दस्यनिपातस्वरः ॥ ४ ॥

द्वितीयाष्टकमाह-

वायुविन्द्रंश्चेतथःसुतानांवाजिनीवसू । तावायांतमुपद्रवत् ॥ ५ ॥ ३ ॥

वायो इति । इन्द्रः । च् । चेतथः । सुतानाम् । वाजिनीवसू इति

वाजिनीवसू । तौ । आ । यातम् । उप । द्रवत् ॥ ५ ॥ ३ ॥

अत्रचकारेणान्यःसमुच्चोयते सनिहितत्वाद्वापुरेव हेवायो त्वमिन्द्रश्चपुवामुभौयुवाना-
 मभिपुनान्सोमानवेतयोजानीयः यद्वा अभिपुनानांसोमानांविशेषमित्यप्याहारः की-
 दृशौयुवांवाजिनीवसू वाजिनीशब्दोपद्यम्पुनोनामसुपठितः तथाप्यत्रासंभवात्तृप्तते वाजोऽ-

अंतघस्यांहविःसन्ततावस्तिसावाजिनी तस्यांवसतइतितौवाजिनीवस्तू आमच्चितत्वाद्नु-
दात्तः तौतथाविधौयुवांद्रवत्क्षिप्रमुपसमीपेआयातमागच्छतम् ॥ पङ्क्तिंशतिसंख्याकेपुक्षिप्रनाम-
सुनुक्षिप्रमंक्षुद्रवदितिपठितम्, तत्रफिद्स्वरः ॥ ५ ॥

इतिप्रथमस्यप्रथमेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

ऐन्द्रवायवेतृचेतृतीयाष्टचमाह—

वायुविन्द्रंश्चसुन्वतआयात्मुपनिष्कृतम् । मृक्षिवृत्थाधियानरा ॥ ६ ॥

वायो इति । इन्द्रः । च । सुन्वतः । आ । यातम् । उप ।

निःस्कृतम् । मृक्षु । इत्था । धिया । नरा ॥ ६ ॥

हेवायो त्वमिन्द्रश्च सुन्वतःसोमाभिपवंकुर्वतोयजमानस्यनिष्कृतंसंस्कर्तारं सोमंउपा-
यातंआगच्छतम् नराहेनरौपुरुषौ पौरुषेणसामर्थ्येनोपेतौयुवयोरगतयोश्चसतोर्धियाअमुनाक-
र्मणामक्षुत्वरयासंस्कारःसंपत्स्यते इत्यासत्यम् ॥ वायोइत्यस्यामच्चितस्येतिपाठिकमाद्युदा-
त्तत्वम् । इन्द्रशब्दोऋज्रेन्द्रेत्यादिनारन्प्रत्ययान्तत्वेननिपातितोन्नित्यादिर्मित्यमित्याद्युदात्तः ।
चशब्दश्चादयोऽनुदात्ताइत्यनुदात्तः । सुन्वतइत्यत्रशतुरनुमोनद्यजादीइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् ।
निरित्येपसमित्येतस्यस्थानइतियास्कंः। कृतशब्देआदिकर्मणिकर्तारिकः संस्कर्तुंमवृत्तइत्यर्थः कु-
गतिप्रादयइतिसमासे अव्ययपूर्वपदमकृतिस्वरत्वेमासे थाथघञ्काजभिन्नकाणामित्यन्तोदात्तः
गतिरनन्तरइतिनुनिसउदात्तत्वंनभवति तद्धिकर्मणिकेविहितम् निष्करोतीतिनिष्कृदिति
क्विप्नन्त्याख्यानेतु गतिकारकोपपदात्कदितिककारउदात्तःस्यात् । धिया सायेकाचस्तृतीया-
दिरितिभिभक्तिरुदात्ता । नरा सुपांस्तुगित्यादिनासंबोधनद्विवचनस्यडादेशः पदात्परत्वादां-
धितस्येत्याष्टमिकोनिघातः ॥ ६ ॥

मित्रंहुवेइतिभैत्रावरुणस्तृचोगवामयनेआरंभणीयेचतुर्विंशेहनिमातःसवनेभैत्रावरुणस्यस्तो-
त्रियः तत्रैवाभिष्टवपदहेऽपिनिष्कृतः तथाचाश्वलायनेनचतुर्विंशेहोताजनिष्टेत्यादित्वण्डे
मित्रंवयंहवामहेमित्रंहुवेपूतदक्षमित्यादिसृजितम् तथाचाभिष्टवपृष्ट्याहानीतिस्वण्डे—परिशिष्टा-
नावापानुद्धृत्यमित्रंवयंहवामहेमित्रंहुवेपूतदक्षमित्येव ।

तस्यभैत्रावरुणतृचस्यप्रथमाष्टचमाह—

मित्रंहुवेपूतदक्षंवरुणंचरिशार्दसम् । धियंवृताचींसार्धन्ता ॥ ७ ॥

मित्रम् ॥ हुवे । पूतदक्षम् । वरुणम् । च । रिशार्दसम् । धियम् ।
घृताचीम् । सार्धन्ता ॥ ७ ॥

अहमस्मिन्कर्मणिहविःप्रदानायपूतदक्षंपवित्रवर्लंमिचहुवे तथारिशादसंरिशानांहिसका-
नामदसप्तारवरुणंचहुवे आह्वयामि कीदृशौमित्रावरुणौ घृतमुदकमञ्चतिभूमिंप्रापयतियाधी-
वर्षणकर्मतां घृताचींधियं साधन्तासाधयन्तौकुर्वन्तौ ॥ मित्रशब्दःपुंड्रिङ्गः प्रातिपदिकस्वरे-
णान्तोदात्तः । हुवइतिह्वयतेर्बहुलंछन्दसीविशपोलुकिसतिह्वःसंप्रसारणमित्यनुवृत्तौबहुलंछ-
न्दसीतिसंप्रसारणेउवडादेशः तिङ्ङितिङ्ङितिनिघातः । पूतशब्दःप्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः बहु-
व्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । वरुणशब्दः ऊवृत्तृदारिभ्यउनन्तित्युनन्त्ययान्तोन्तित्वादाद्युदात्तः ।
रिशान्तिर्हिसन्तीतिरिशाःशत्रवः इगुपधत्तापीकिरःकइतिकः प्रत्ययस्वरेणोदात्तः तान्तीतिरि-
शादाः तं सर्वधातुभ्योसुन्धित्यसुन्धित्येनित्स्वरेणोत्तरपदमाद्युदात्तम् ऊदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेण
सएवावशिष्यते शेषनिघातेसतिएकादेशउदात्तेनोदात्तइतिसवर्णादीर्वाप्युदात्तएव । धीरितिअ-
यइत्यादिपाङ्गुशतिकर्मनामसुपठितः प्रातिपदिकस्वरेणान्तोदात्तः । घृतमञ्चतीतिघृताची ऋत्वि-
ग्दधृगित्यादिना किनि अनदितामिविनकारलोपः अञ्चतेश्चोपसंख्यानमितिडीप् अचइत्यकार-
लोपेचावितिदीर्घत्वम् । घृतशब्दोन्ध्विपयस्यानिसन्तस्येत्याद्युदात्तत्वंबाधित्वाघृतादीनांचेत्य-
न्तोदात्तः समासस्येत्यन्तोदात्तस्यापवादकं तत्पुरुषेतुल्यार्थेतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरंबाधित्वा गतिकार-
कोपपदादित्युत्तरपदप्रकृतिस्वरेणान्तोदात्तस्यधात्वकारस्यलोपेसति अनुदात्तस्यचयत्रोदात्तलो-
पइतिडीपउदात्तत्वेमात्रे चावितिपूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । साधन्ता राधसाधसंसिद्धावित्यस्माद-
न्तर्भावितण्यर्थाह्रःशत्रादेशे श्रुत्वाधित्वाव्यत्ययेनशप् अट्टपदेशत्वादुपरिशरप्रत्ययस्यलसार्व-
धातुकानुदात्तत्वम् द्वितीयाद्विचनस्यशपश्चानुदात्तौसुप्तिवावित्यनुदात्तत्वेधातोरितिधातुस्वरएव-
शिष्यते सुप्सुल्लुगित्यादिनाविभक्तेराकारादेशः ॥ ७ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

ऋतेनमित्रावरुणाहनाहृधाहृतस्पृशा । ऋतुं बृहन्नमाशाथे ॥ ८ ॥

ऋतेन । मित्रावरुणौ । ऋतुं बृहन्नमाशाथे । ऋतुं ।

बृहन्नम् । आशाथे इति ॥ ८ ॥

हेमित्रावरुणौयुवांऋतुंमवर्तमानमिमंसोमयागंआशाथे आनशाथे व्याप्तवन्तौ केननिमि-
त्तेनऋतेनअवश्यंभावितयासत्येनफलेनास्मभ्यंफलंदातुमित्यर्थः कीदृशौयुवांऋतावृषी ऋतमित्यु-
दकनाम सत्यंवायज्ञवेतियास्कः । उदकादीनामन्यतमस्यवर्धयितारौ अतएवऋतस्फ्राउदकादी-
न्स्पृशन्तौकीदृशंऋतुंबृहन्नंअङ्गेरुपाङ्गेऽस्वातिपौडम् ॥ ऋतशब्दोघृतादित्वादन्तोदात्तः मित्रावरुणा-
वित्यत्रमित्रश्ववरुणश्चेतिमित्रावरुणौ देवताद्वन्द्वेचेतिपूर्वपदस्यानडादेशः । ऋतस्यवर्धयितारा-

वित्यर्थेन्तर्भावण्यर्थाद्दृष्टेः क्विप् नहिब्रूतीत्यादिना पूर्वपदस्य दीर्घः । ऋतस्पृशा सुषांसुलुगिति
 डादेशः मित्रावरुणावित्याद्यामध्वितत्रयस्य स्वस्वपूर्वपदात्परत्वादा मध्वितस्येत्याष्टमिकोनिघातः ।
 ननु ऋतेनेत्येतस्य सुवामध्विते पराङ्गवत्स्वरे इति पराङ्गवद्भावेनामध्वितानुपवेशात्पादादित्वेन पदादपर-
 त्वेन वाष्टमिकनिघाताभावात् आमध्वितस्य चेत्याद्युदात्तेन भवितव्यमिति चेत् न पराङ्गवद्भाव-
 स्पसुषांमध्विताश्रयत्वेन पदविधित्वात्समर्थः पदविधिरिति नियमात् इह च ऋतेन मित्रावरुणावित्ये-
 तयोराशाथे इत्याख्यातेनैवान्वयेन परस्परमसामर्थ्यात् । यत्र पुनः परस्परान्वयेन सामर्थ्यं त-
 त्र पराङ्गवद्भावात्पादादेराद्युदात्तत्वं भवत्येव । यथामरुतांपितस्तदहं गृणामीति मृगोरुतिरित्यु-
 तिप्रत्ययान्तत्वेन पृश्निवैपयसोमरुतो जाता इत्यादावन्तोदात्तोऽपि हि मरुच्छब्दो मरुतांपितरित्यत्र
 सामर्थ्यात्पराङ्गवद्भावो देवाद्युदात्तो जातः । प्रकृते तु ऋतेनेत्यस्या सामर्थ्यादेव न पराङ्गवद्भाव इति
 ऋतावृधावित्यत्र द्वितीयामध्वितस्य निघाते कर्तव्ये आमध्वितं पूर्वमविद्यमानवदिति प्रथमामध्वितेना-
 विद्यमानवद्भवितव्यमिति चेत् भवतु अतएव तस्याव्यवधायकत्वाद्दत्तेनेति प्रथमपदात्परत्वेनैव द्वि-
 तीयामध्वितं निहनिष्यते यथा हि ममेगङ्गेयमुने इत्यादौ गङ्गेशब्दस्याविद्यमानवद्भावेऽपि तस्याव्य-
 वधायकत्वादेव मे इत्येतदेव पदमुपजीव्य मुनेशब्दस्य निघातः किञ्च प्रकृते मित्रावरुणावित्याम-
 ध्वितं सामान्यवचनम् तस्य विशेषणतया विशेषवचनमृतावृधाविति अतो नामध्विते सामानाधि-
 करणे सामान्यवचनमिति पूर्वस्याविद्यमानवद्भावप्रतिषेधादपि निरन्तरायो द्वितीयस्य निघातः ।
 नन्वेवमप्यपादादावित्यनुवृत्तेः ऋतावृधेत्यस्य द्वितीयपादादित्वान्न भवितव्यं निघातेन अतएव
 हीममेगङ्गे इत्यत्र शुतुद्रिपदस्य पदात्परस्यामध्वितस्यापि पादादित्वादेवानिघातादाद्युदात्तत्वं जातम्
 तद्वदत्रापि भवितव्यम् वक्त्वोवाविशेष इति । उच्यते—मित्रावरुणपदस्य सुषांमध्वितइति पराङ्ग-
 वद्भावेन परानुपवेशादेव ऋतावृधेत्यस्य न पादादित्वम् शुतुद्रिपदमपि तत्संबन्धमेव पूर्वस्य सरस्वतिपद-
 स्य पराङ्गवद्भावेन न पादादिरिति निहन्येतेति चेत् पराङ्गवद्भावस्तावत्सुबन्तमामध्वितं चाश्रित्य प्रवृत्तेः
 पदविधिः अतस्तयोः सत्येव परस्परान्वये पराङ्गवद्भावेन भवितव्यम् । समर्थः पदविधिरिति
 नियमात् शुतुद्रिसरस्वतिपदयोश्च न परस्परान्वयः किन्तु सत्तेत्यनेनेत्यसामर्थ्यान्न परा-
 ङ्गवद्भावः प्रकृते तु मित्रावरुणावृतावृधा इति द्वयोरपि सामानाधिकरण्येन परस्परान्वयादस्ति सा-
 मर्थ्यमिति भवितव्यं पराङ्गवद्भावेन यथामरुतांपितरित्यत्रेति विशेषः । नन्वतएवार्हिमित्रा-
 वरुणपदस्य पराङ्गवद्भावेन पादादित्वाद्पादादाविति पर्युदासादामध्वितनिघातो न स्यादिति चेत् न
 पूर्वसुषान्तं परं चामध्वितमाश्रित्य यः स्वरः प्रवर्तते तत्र सुषामध्वितइति पराङ्गवद्भावः भवति चेवं ऋ-
 तावृधपदनिघातइति मत्र पूर्वस्य पराङ्गवद्भावेनापादादित्वात्समवर्तते मित्रावरुणपदनिघातस्तु
 पूर्वमेव पदमुपजीवति न परमामध्वितमिति न पराङ्गवद्भावः । ननु पराङ्गवद्भाववन्निघातोऽपि पदवि-

धिरितिक्रतेनेत्यनेनासामर्थ्यात् ततःपदात्परस्यमित्रावरुणपदस्यनस्यादितिचेव न समानवा-
क्येनिघातयुष्मदस्मदादेशावकव्याइति निघातेपदविधावपिसमानवाक्यत्वमेवपर्याप्तम् न परा-
ङ्गवद्भाववत्परस्परान्वयोऽपीत्यलम् । कर्तुं कृञःकर्तुः प्रत्ययस्वरेणादिरुदात्तः । आशाथे आ-
नशाथे छन्दसिलुङ्लङ्लिटइतिवर्तमानेऽलिट् नुडभावश्छान्दसः ॥ ८ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

कवीनोमित्रावरुणातुविजाताउरुक्षया । दक्षदधातेअपसम् ॥ ९ ॥ ४ ॥

कवी इति । नः । मित्रावरुणा । तुविजातौ । उरुक्षया ।

दक्षम् । दधाते इति । अपसम् ॥ ९ ॥ ४ ॥

मित्रावरुणावेतौदेवौनोऽस्माकंदक्षंवलं अपसंकर्मच दधातेपोपयतः कीदृशौ कवी मेधा-
विनौ तुविजातौबहूनामुपकारकतयासमुत्पन्नौ उरुक्षयाबहूनिवातौ विप्रोधीरइत्यादिपुचतुर्विंशति-
संख्याकेपुमेधाविनामसुकविर्मनीषीतिपठितम् उरुतुवीत्येतौशब्दौद्वादशसुबहुनामसुपठितौ ओजः
पाजइत्यादिपुअष्टाविंशतिसंख्याकेपुबलनामसुदक्षोवीड्वितिपठितम् अपसशब्दःषड्विंशतिसंख्याके-
पुकर्मनामसुपठितः ॥ मित्रावरुणा मित्रशब्दःप्रातिपदिकस्वरेणान्तोदात्तः वरुणशब्दोऽनित्स्वरेणा-
द्युदात्तः द्वन्द्वे देवताद्वन्द्वेचेत्युभाववशिष्येते । तुविजातौ बहूनामुपकारकतयातत्संबन्धित्वेनजा-
तावितिपठिसमासेसमासान्तोदात्तत्वम् चतुर्थीसमासेहि केचेतिपूर्वपदमल्लतिस्वरःस्याव उरुणां
बहूनांक्षयावुरुक्षयौ क्षिनिवासगत्योरितिघातोःक्षियंत्यस्मिन्नितिक्षयःइत्यधिकरणेएरजित्यच्
प्रत्ययान्तस्यचितइत्यन्तोदात्तत्वेप्रासेक्षयोनिवासोइत्याद्युदात्तत्वंविहितम् समासेतु समासस्येत्यन्तो-
दात्तत्वंबाधित्वालुरुदुत्तरपदमल्लतिस्वरेणप्राप्तमुत्तरपदाद्युदात्तत्वम् यद्यपिधायादिस्वरेणान्तोदात्ते-
नबाध्यते तथापिपरादिच्छन्दसिबहुलमितिउत्तरपदाद्युदात्तत्वंद्रष्टव्यम् । दक्षोदक्षतेरुत्साहक-
र्मणः घञ् जित्त्वादाद्युदात्तः आप्यतेफलमनेनेत्यपःकर्म आपःकर्माख्यायांह्रस्वोनुच्चेत्यसुजन्त-
स्यापसस्योरेत्यादौनिच्वादाद्युदात्तस्याप्यपसशब्दस्यात्रव्यत्ययेनप्रत्ययाद्युदात्तत्वम् ॥ ९ ॥

इतिप्रथमस्यप्रथमेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

आश्विनस्तृचः प्रातरनुवाकस्यआश्विनेकतौविनियुक्तः तथाचस्तृचिदम्—अथाश्विनए-
पोजपाःप्रातयुजेतिचतस्रोऽश्विनायज्वरीरिपइति ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

अश्विनायज्वरीरिपोद्भवत्याणीशुभंस्पती । पुरुमुजाचनस्यतेम् ॥१॥

अश्विना । यज्वरीः । इषः । द्रवत्पाणी इति द्रवत्पाणी । शुभ्रः ।
पती इति । पुरुहुभुजा । चनस्यतम् ॥ १ ॥

हेअश्विनाअश्विनौ युवामिपोहविर्लक्षणान्यन्नानिचनस्यतंइच्छतम् भुजाथामित्य-
र्थः यद्यपिचनःशब्दोऽन्वाची तथापि इषइत्यनेनसहनास्तिपुनरुक्तिदोषः इच्छामुपलक्षयितुं
प्रयुक्तत्वात् वक्तव्यमुवाच समूलकापंकपतीत्यादौयथापुनरुक्त्यभावस्तद्वत् कीदृशीरिषःयज्वरीः
यागनिष्पादिकाः कीदृशावश्विनौ द्रवत्पाणीहविर्मेहणायद्रवद्भ्यांधावद्भ्यांपाणिभ्यामुपेतौ
शुभ्रस्यतीशोभनस्यकर्मणःपालकौ पुरुभुजाविस्तीर्णभुजौबहुभोजिनौवा ॥ अश्विना आमद्वि-
तस्येतिपाठिकमाद्युदात्तत्वम् । यज्वरीः यागकरणानामप्यन्नानांअसिच्छिनचीतिवत्त्वव्यापा-
रेकवृत्त्वविवक्षया सुयजोर्द्विनिवितिङ्निष्पत्ययः वनोरचेतिङीप् तत्तन्त्रियोगेनरेफादेशः प्रत्ययद्व-
यस्यानुदात्तौसुप्पितावित्यनुदात्तत्वात् धातुस्वरएवावशिष्यते । इषशब्देशसोऽनुदात्तत्वात्मातिप-
दिकस्वरएवावशिष्यते । द्रवन्तौधावन्तौपाणीययोः तयोःसंचोधनंद्रवत्पाणीइति तस्यामद्विता-
द्युदात्तत्वम् नपुनराष्टमिकोनिवातः अपादादावितिप्रतिषेधात् इषइतिपूर्वपदस्यसुवामद्वितेइ-
तिपराङ्गवद्भावेनमित्रावरुणावृतावृधावितिबदपादादित्वमितिचेत् न तत्रसामानाधिकरण्येनपर-
स्परान्वयात् इह त्विपोद्रवत्पाणीइत्यनयोः सरस्वतिशुतुद्रिपदवदसामर्थ्येनप्रयुक्तत्वात् । शुभ्र-
इति शुभ्रशुभ्रदीतावित्यस्यसम्पदादित्वाद्भावेकिञ्चन्तस्यपठ्येकवचनम् षष्ठ्याःपतिपुत्रेतिविस-
र्जनीयस्यसत्त्वम् तस्यपतीइत्यामद्वितेपरतःपराङ्गवद्भावादांमद्विताद्युदात्तत्वम् नपुनराष्टमिकोनि-
घातः तस्मिन्कर्तव्येद्रवत्पाणीइतिपूर्वस्यामद्वितस्यामद्वितपूर्वमविद्यमानवदित्यविद्यमानवद्भावे-
नपादादित्वाद्पादादावितिप्रतिषेधात् । ननुमित्रावरुणावृतावृधावितिबन्नामद्वितेसामानाधिकरणे-
इत्यविद्यमानवद्भावप्रतिषेधेनभवितव्यमितिचेत् न मित्रावरुणपदंहिसामान्यवचनमितियुक्तस्त-
स्याविद्यमानवत्त्वप्रतिषेधः द्रवत्पाणीपदंतुनतथेतिविषम्यात् । पुरुविस्तीर्णभुजौययोस्तौ आम-
द्विताद्युदात्तत्वम् सुषांसुलुगितिङादेशः पुरुवहुभुजातेइतिवा । चनस्यतमित्यत्र चायतेरन्नेह्रस्व-
धेनि चायूपूजानिशामनयोरित्यस्यासुभ्रययेआकारस्पर्हस्वेचानुरुष्टेनुहागमेचलोपोव्योर्वीवि-
यकारलोपेचनसुशब्दोन्ननामसुपठितः तदात्मनइच्छतीतिसुपआत्मनःक्यच् सनाद्यन्तेतिधातुत्वा-
होष्मभ्यमद्विवचनम् । क्यचःप्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तत्वम् शपाङ्कादेशेरुक्तेएकादेशजदात्तेनो-
दात्तत्वात्पुदात्तः उपयांख्यानस्यन्सार्वधानुकाणुदात्तत्वेस्वरितत्वम् नचतिङ्तिङ्इतिनिघातःपूर्व-
स्यामद्वितस्याविद्यमानवद्भावेनपदादपरत्वात्पादादित्वाद्वातदमातेः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

अश्विनापुरुदंससानराशवीरयाधिया । धिष्ण्यावनंतगिरः ॥ २ ॥

अश्विना । पुरुदंससा । नरा । शवीरया । धिया । धिष्ण्या ।

वनतम् । गिरः ॥ २ ॥

अश्विनाहेअश्विनौघुवांगिरोऽस्मदीयाः स्तुतीर्धियाआदरयुक्तयानुच्चावनतंसंभजतम्स्वी-
 कुरुतं कीदृशावश्विनौपुरुदंससाबहुकर्माणौ पांडुशतिसंख्याकेपुकर्मनामस्तुदंसइतिपठितम् नराने-
 तारौ धिष्ण्याघाष्टयुक्तौबुद्धिमत्तौवा कीदृश्याधिया शवीरयागतियुक्तयाअप्रतिहतप्रसरये-
 त्यर्थः ॥ अश्विनेत्याद्यामध्वितचतुष्टयस्यपाठिकमामध्विताद्युदात्तत्वंपादादित्वान्नाष्टमिकोनिघातः
 पुरुदंससेत्यपिहिपादादिरेवआमध्वितपूर्वमविद्यमानवदितिपूर्वस्याविद्यमानवत्त्वात् नामध्वितेसमाना-
 धिकरणेइतिपूर्वस्यसामान्यवचनत्वेननाविद्यमानवत्वमितिचेत् न अश्विशब्दवत्पुरुदंससशब्द-
 स्याप्यश्विनोरेशरुह्याप्रयुज्यमानतयासामान्यशब्दत्वात् सामान्यवचननाविद्यमानवदित्युक्ते
 अर्थांतरस्यविशेषवचनत्वावगमात् उभयोःसामान्यवचनत्वेपर्यायत्वेनपौनरुक्त्यात्सहाप्र-
 योगइतिचेत् न गुणविशेषसंकीर्तनत्वसिद्धानेकनामविशेषसंबन्धसंकीर्तनस्यापिस्तुत्युपयोगे-
 नसमयोजनत्वान्निष्पद्योजनपुनर्वचनस्यैवपुनरुक्तत्वात् अश्विपुरुदंससशब्दयोरैकार्यवृत्तित्वे-
 ऽपिपर्यायत्वादेवमवृत्तिनिमित्तभेदाभावेनासामानाधिकरण्यादपिनाविद्यमानवत्वमितिपेधः भिन्न-
 प्रवृत्तिनिमित्तानामेवसैकस्मिन्नर्थेवृत्तिःसामानाधिकरण्यम् अश्विशब्दस्यान्वसंबन्धोनिमित्तम्
 पुरुदंससशब्दस्यतुचहुकर्मसंबन्धइतिमवृत्तिनिमित्तभेदइतिचेत् न तद्विद्वयंव्युत्पत्तिमात्रनिमित्तं
 नमवृत्तिनिमित्तम् व्युत्पत्तिनिमित्तभेदमात्रेणापिसामानाधिकरण्याभिधानेवृक्षमहीरुहशब्दयोर-
 पितथात्वप्रसङ्गः अतएवहीडेरन्तेदितेसरस्वतिप्रियेप्रेयसिमहिविश्रुतेतानितेऽध्येनामानीत्यत्र स-
 हस्रतमीप्रशंसोपयोगित्वेनेडादिशब्दानामेतानितेअध्येनामानीतिवचनेनपर्यायाणामप्यनेकवि-
 शिष्टनामसंबन्धनिबन्धनस्तुत्यर्थत्वेनैवसहप्रयोगः स्तुत्युपयोगेनैवव्युत्पत्तिनिमित्तभेदविवक्षाया-
 मपिपर्यायत्वेनासामानाधिकरण्यादेवनामध्वितइतिनिषेधाभावादासामध्वितपूर्वमविद्यमानवदिति पू-
 र्वपूर्वस्याविद्यमानवत्त्वात्सर्वपांठाठिकमाद्युदात्तत्वम् तद्वत्पठतेऽपि । कृशूपूकटिपटिशौटिभ्यईर-
 न्नित्यतईरन्नित्यनुवृत्तौवहुत्ववचनादन्यत्रापीत्यनेनशुश्रुगतावितिधातोरीरन्मत्ययेकृतेसतिनिच्चा-
 ष्टवीरयाशब्दाद्युदात्तः । धियेत्यत्रसावेकाचइतिविभक्तिरुदात्ता । वनतमित्यत्र शपःपित्वाङो-
 षमध्यमद्विवचनस्यलसावंधातुक्त्वाच्चवनपणसंभकावितिधातुदात्तत्वमेवशिष्यते नचतिङ्गति-

इद्विनियातः पूर्वांमन्त्रितस्याविद्यमानवत्त्वेनपादादित्वात्। गिरः सुपोऽनुदात्तत्वेनप्रातिपदिकस्व-
रःशिष्यते ॥ २ ॥

तृतीयाष्टमहाह—

दस्त्रायुवाकवःसुतानासत्यावृक्तवर्हिपः । आयातंरुद्रवर्तनी ॥ ३ ॥

दस्त्रा । युवाकवः । सुताः । नासत्या । वृक्तवर्हिपः । आ । यातुम् ।

रुद्रवर्तनी इति रुद्रवर्तनी ॥ ३ ॥

अत्राश्विनैत्यनुवर्तते हेअश्विनौआयातं अस्मिन्कर्मण्यागच्छतम् किमर्थमितितदुच्य-
ते सुताः युष्मदर्थसोमाः अभिपुताः तानस्वीकर्तुमितिशेषः कीदृशावश्विनौदस्त्राशत्रूणामुपक्ष-
पयितारौ यद्वा देववैद्यत्वेनरोगाणामुपक्षयितारौ अश्विनौवैदेवानांभ्रिपजावितिश्रुतेः । नासत्या
असत्यंअनृतभाषणंतद्रहितौ अत्रयास्कः—सत्यावेवनासत्यावित्यौर्णवाभः सत्यस्यमणेत्तारो-
वित्याग्रायणइति । रुद्रवर्तनी रुद्रशब्दस्यरोदनंमवृत्तिनिमित्तम् यदरोदोत्तद्रुद्रस्यरुद्रत्वमितितेति-
रीयाः । तद्यद्रोदयन्तस्माद्रुद्राइतिवाजसनेयिनः । रुद्राणांशत्रुरोदनकारिणांशूरभटानांवर्तनि-
र्माणोधाटीरूपोययोस्तीरुद्रवर्तनी यथाशूराधाटीमुखेनशत्रूरोदयन्ति तद्वदेतावित्यर्थः युवा-
कवइत्यभिपुतसोमानांविशेषणम् वसतीवरीभिरेकधनाभिश्चाद्भिर्मिश्रिताइत्यर्थः वृक्तानिमूलेव-
र्जितानिचर्द्दीप्पास्तरणरूपाणिषेपां सोमानांवेवृक्तवर्हिपः यद्वा भरताइत्यादिष्वष्टसृत्विल्लामसुवृ-
क्तवर्हिपइति तदानींतृतीयाथंमथमा ऋत्विग्भरभिपुताइत्यन्वयः ॥ दस्त्रा आमन्त्रितस्येत्याद्युदा-
त्तः । युवाकवः युमिश्रणेयुवन्तिमिश्रीभवन्तिवसतीवरीमधतिभिःश्रयणद्रव्यैरिति युवाकवः कटि-
कप्यादिष्वगणितस्यापियोतवेहुलग्रहणात्काकुप्रत्ययः तस्यकिरत्वेनगुणाभावाद्बुवडादेशः प्रत्यय-
स्वरेणआकारउदात्तः नविद्यतेअसत्यमनयोरितिनासत्यौ नम्राणनपानवेदानासत्येत्यादिनाम-
छतिवद्भावान्नोनलोपाभावः पादादित्वेनानिघातादामन्त्रिताद्युदात्तत्वम् । वृक्तवर्हिपः वृक्तं
मूलेवर्जितवर्हिपरास्तीर्णयिषांसोमानांवेवृक्तवर्हिपः पूर्वंपदमूर्त्तस्वरेणकप्रत्ययस्वरएवशिष्यते ।
आइत्यशेषसर्गांशाभिवर्जमित्युदात्तः । रुद्रवर्तनी आमन्त्रितस्यचेत्यामन्त्रितनियातः ॥ ३ ॥

एन्द्रेतुचेपथमाष्टमहाह—

इन्द्रायांहिचित्रभानोसुताइमेत्वायवः । अर्ष्वीभिस्तनांपूतासः ॥ ४ ॥

इन्द्र । आ । याहि । चित्रभानो इति चित्रभानो । सुताः । इमे ।

त्वाइयवः । अर्ष्वीभिः । तना । पूतासः ॥ ४ ॥

चित्रभानोचित्रदीप्तिहेइन्द्रअस्मिन्कर्मण्यायाहि आगच्छ सुताअभिपुताइमेसोमाः त्वायवः
 त्वांकामयमानावर्तन्ते अण्वीभिःअयुवइत्यादिपुद्गलविंशतिसंख्याकेष्वङ्गुलिनामसुअण्व्यइतिप-
 ठितम् ऋत्विजामङ्गुलिभिः सुताइत्यन्वयः किञ्च एतेसोमाः तनानित्यंपूतासःपूताःशुद्धाःदशाप-
 वित्रेणशोधितत्वात् इन्द्रशब्दंयास्कोवहुधानिर्वक्ति-इन्द्रइरांष्टणातीतिवेरांददातीतिवेरांदधाती-
 तिवेरांदारयतइति वेरान्धारयतइति वेन्देवेद्रवतइति वेन्दौरमतइति वेन्देभूतानोतिवातद्यदेनंप्राणैः
 समैन्धंस्वदिन्द्रस्येन्द्रत्वमिति विज्ञायतइदंकरणादित्याग्रायणइदंदर्शनादित्यौपमन्यवइन्देर्वै-
 श्वर्यकर्मणइच्छन्नांदारयितावाद्रावयितावाद्रयितावाचयज्वनामिति । अस्यायमर्थः-दृवि-
 दारणेइतिधातुः इरामन्त्रमुद्दिश्यतन्निष्पादकजलसिन्धुर्थदृष्टणातिमेवंविदीर्णकरोतीतीन्द्रः । इ-
 दाञ्जदानेइतिधातुः इरामन्त्रवृष्टिनिष्पादनेनददातीतीन्द्रः । धाञ्पोषणार्थः इरामन्त्रत्तिकार-
 रणंसस्यंदधातिजलप्रदानेनपुष्पातीतीन्द्रः । इरामुत्पादयितुंकर्यकमुखेनभूमिंविदारयतीतीन्द्रः ।
 पूर्वोक्तपोषणमुखेनेरांधारयतिविनाशराहित्येनस्थापयतीतीन्द्रः । इन्दुःसोमोवह्नीरसः तदर्थं
 यागभूमौद्रवविधावतीतीन्द्रः । इन्दुयथोक्तेसोमेरमतेऋडतीतीन्द्रः । निइन्धीदीप्ताविति
 धातुः । भूतानिमाणिदेहानइन्धेजीवचैतन्यरूपेणान्तःप्रविश्यदीपयतीतीन्द्रः । एतदे-
 वाभिपेत्यवाजसनेयिनआमनन्ति-इन्धोहवैनामैपयोऽयंदक्षिणेक्षन्पुरुषस्तंवाएतमिन्धंसन्तमि-
 न्द्रइत्याचक्षतेपरोक्षेणपरोक्षमियाइवहिदेवाःप्रत्यक्षद्विपइति । तद्यदित्यादिकंब्राह्मणान्तरवाक्य-
 म् । तत्तत्रेन्द्रविषयेनिर्वचनमुच्यतेइतिशेषः यद्यस्मात्कारणादेनंपरमात्मरूपमिन्द्रदेवं
 प्राणैर्वाक्रशुरादीन्द्रियैःप्राणापानादिवायुभिश्चसहितंसमैन्धम् उपासकाःध्यानेनसम्यक्प्रकाशि-
 तवन्तः तत्तस्मात्कारणादिन्द्रनामसंपन्नम् अस्मिन्पक्षेइष्यतेदीप्यतेइतिकर्मणिन्युत्पत्तिः ।
 आग्रायणनामकोमुनिरिदंकरणादिन्द्रइतिनिर्वचनमन्यते इन्द्रोहिपरमात्मरूपेणेदंजगत्करोति
 औपमन्यवनामकोमुनिरिदंदर्शनादिन्द्रइतिनिर्वचनमाह इदमित्यापरोक्ष्यमुच्यते विवेकेनहिपर-
 मात्मानमापरोक्ष्येणपश्यति एतदेवाभिप्रेत्यारण्यकाण्डेसमाभ्रायते-सएतमेवपुरुषंब्रह्मततमप-
 श्यदिदमदर्शयिती ३ तस्मादिन्द्रोनामेन्द्रोहवैनामतमिदंस्वन्तमिन्द्रइत्याचक्षतेपरोक्षेणपरोक्ष-
 मियाइवहिदेवाइति । इदिपरमैश्वर्येइतिधातुः स्वमाययाजगद्रूपत्वंपरमैश्वर्यतद्योगादिन्द्रः अ-
 नेनाभिप्रायेणश्रूयते-इन्द्रोर्मायाभिःपुरुषरूपइति । इनशब्दस्येश्वरवाचकस्याकारटोपेसति
 नकारान्तमितिपदंभवति हृष्येइतिधातुः सचपरमेश्वरःशत्रूणांदारयिताभीपयितेतीन्द्रःद्रुगता-
 वितिधातुः शत्रूणांद्रावयितापलायनंमापयितेतीन्द्रः यज्वनायागानुष्ठापिनानाद्रयिता
 भयस्यपरिहर्ताएवमेतानिनिर्वचनानिद्रष्टव्यानीति ॥ इन्देत्यत्रामत्रिणाद्युदात्तत्वम् ।

आइत्यत्रनिपातत्वेनाद्युदात्तत्वम् । चित्रभानो पदात्परत्वादासञ्चितनिघातः । त्वाभि-
च्छन्तीत्यर्थेयुष्मच्छब्दात्सुपआत्मनःक्यच् प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेतिमपर्यन्तस्यत्वादेशः क्वा-
च्छन्दसीतिक्यजन्तादुप्रत्ययः त्वद् यवइतिमासौयुष्मदस्मदोरनादेशेइत्यविभक्तावपिह्लादौव्य-
त्ययेनात्वम् उकारःप्रत्ययस्वरेणाद्युदात्तः । अणुशब्दःसौक्ष्म्यवाचकः तद्योगात्प्रकृतेअङ्गुली-
पुवर्तते वीतोगुणवचनादितिङीपिभावेव्यत्ययेनङीन् नित्वादाद्युदात्तः । तना इत्ययंनिपा-
तोऽनित्यमित्यर्थे निपातत्वादाद्युदात्तः । पूतासः आज्ञसेरसुगित्यसुक् ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

इन्द्रायाहिधिपितोविप्रंजूतःसुतावतः । उपब्रह्माणिवाघतः ॥ ५ ॥

इन्द्र । आ । याहि । धिया । इपितः । विप्रंजूतः । सुतश्चतः ।

उप । ब्रह्माणि । वाघतः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वमायाहि अस्मिन्कर्मण्यागच्छ किमर्थं वाघतऋत्विजोब्रह्माणिवेदरूपाणिस्तो-
त्राण्युपेतुं कीदृशस्त्वं धियास्मदीययामज्ञयाइपितःमातःअस्मद्भक्त्यामेरितइत्यर्थः विप्रजूतः
यथायजमानभक्त्यामेरितस्तथान्यैरपिविधैर्मैधाविभिर्कृत्विभिःमेरितः कीदृशस्यवाघतःसुतावतः
अभिपुतसोमयुक्तस्य केतइत्यादिपुष्पादशसुमज्ञानामसुधीरितिपठितम् चतुर्विंशतिसंख्याकेपुमे-
धाविनामसुविमोधीरइतिपठितम् भरताइत्यादिष्वष्टसृत्विङ्गामसुवाघतइतिपठितम् ॥ इपितइत्य-
न्नेपगतावित्यस्मान्निष्ठायामिहागमः आगमाअनुदात्ताः इतीटोनुदात्तत्वाद् ऋस्वरःशिष्यते ।
विप्रजूतः इवघीजतन्नुसन्तानेइतिधातोः ऋयेन्द्रामयज्विमेत्यादिनारन्प्रत्ययान्तोविप्रशब्दोनिपा-
तवः निपातनादुपधायाइकारोऽयुष्मदगुणाभावश्च नित्वादाद्युदात्तः तैर्जूतःमातःजूइतिसौत्रोधा-
तुमंत्यर्थः श्र्युकःकितीतीदमविषेधःवृत्तीयाकर्मणीनिपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् । सुतावतः छान्दसंदी-
घंतत्वम् मनुषोःनुदात्तत्वाद् ऋप्रत्ययस्वरएवशिष्यते । ब्रह्माणि नक्षिपयस्यानिसन्तस्पेत्यायु-
दात्तः । वाघतश्चन्द्रऋत्विङ्गामसुपठितः प्रातिपदिकस्वरः ॥

तृतीयाष्टचमाह—

इन्द्रायाहितुंजानुपब्रह्माणिहरिवः । सुनेदंधिष्वनुश्ननः ॥ ६ ॥

इन्द्र । आ । याहि । नुतंजानः । उप । ब्रह्माणि । हरिष्वः । सुने ।

दधिष्व । नः । चनः ॥ ६ ॥ ५ ॥

हरिशब्दइन्द्रसंबन्धिनोरश्वयोर्नामधेयम् हरीइन्द्रस्यरोहितोऽग्नेरितितदी याश्वनामत्वेनपठितत्वात् हेहरिवः अश्वयुक्तेन्द्र त्वं ब्रह्माण्युपेतुमायाहि कीदृशस्त्वंतूजानः त्वरमाणः आगत्यचास्मिन्सुतेसोमाभिपवयुक्तेकर्मणिनोस्मदीयंचनोऽनंहविर्लेक्षणंदधिष्वधारय स्वीकुर्वित्यर्थः ॥ तूजानःतुजेलंति लिटःकानज्वेतिकानजादेशः तुजादीनांदीर्घोभ्यासस्येत्यभ्यासस्यदीर्घत्वम् । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । हरिवइत्यत्रहरयोऽस्यसन्तीतिमत्पिछन्दसीरइतिमकारस्यवत्वम् संबुद्धौउगिदचामितिनुम् संयोगान्तलोपेनकारस्यमत्तुवसोरुसंबुद्धौछन्दसीतिरुत्वम् आद्यमिकोनिवातः । ब्रह्माणीत्यस्यहरिवइत्यनेनासामध्यात्समर्थःपदविधिरितिनियमात्सुबामध्रितेइतिपराङ्मवद्भावाभावेनामध्रितनिघाताभावादाद्युदात्तत्वेसत्युपेत्यकारस्यसत्त्वतः । दधिष्वेत्यत्रदधातेर्लोठिथास् थासःसे सवाभ्यांवाभावित्येकारस्यवादेशः छन्दस्युभयथेति सार्वधातुकार्धधातुकसंज्ञयोःसत्योः सार्वधातुकत्वेनशपितस्यश्लौचद्विर्भावः आर्धधातुकत्वेनेडागमश्च आतोलोपइदित्येकारलोपः । चनः चायत्वेरन्नेहस्यश्चेत्यसुञ्जन्तःचकारान्नुडागमेयलोपः ॥ ६ ॥

इतिप्रथमस्यप्रथमेपश्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

वैश्वदेवतृचेप्रथमाष्टकमाह—

ओमांसश्चर्पणीधृतोविश्वेदेवासआगत । दाश्वान्सोदाशुपःसुतम् ॥ ७ ॥

ओमांसः । चर्पणिधृतः । विश्वे । देवासः । आ । गत ।

दाश्वान्सः । दाशुपः । सुतम् ॥ ७ ॥

हेविश्वेदेवासः एतन्नामकादेवविशेषाः दाशुपोहविर्दत्तवतोयजमानस्यसुतमभिपुतंसोमं प्रतिआगत आगच्छत तेचदेवाः ओमासोरक्षकाः चर्पणीधृतोमनुष्याणांधारकाः दाश्वान्सः फलस्यदातारः मनुष्याइत्यादिपुपञ्चविंशतिसंख्याकेपुमनुष्यनामस्तु चर्पणिशब्दःपठितः अश्विनावित्यादिव्येकत्रिंशत्संख्याकेपुदेवविशेषनामस्तु विश्वेदेवाःसाध्याइतिपठितम् एतामृचंपास्कएवंव्याख्यातवान्—अवितारोवावनीयावामनुष्यधृतःसर्वेचदेवाइहागच्छतदत्तवन्तोदत्तवतः—सुतमितितदेवदेकमेववैश्वेदेवंगायत्रंतुचंद्रशतधीपुविद्यतेयत्तुकिंचिद्रहुदैवतंतद्वैश्वेदेवानांस्थानेयुज्यतेयदेवविश्वद्विभूतिशाकपूणिरिति ॥ अत्रविश्वशब्दःसर्वशब्दपर्यायइतियास्कस्यमतम् देवविशेषस्यैवासाधारणंलिङ्गमितिशाकपूणेर्मतम् अयन्तीत्योमासोदेवाः भन्तित्यनुवृत्ती अविस्तिविशुपिभ्यःकिदितिमन्मत्पयः ज्वरत्वरस्त्रिव्यविमवामुपधायाभेत्यूह मनःकिञ्चेपिचाहुलकाद्-

णः आज्ञसेरसुगितिजसेरसुगागमः आमञ्चिताद्युदात्तत्वम् । चर्पणयोमनुष्याः तान्वृष्टिदानादिनाधारयन्तीतिचर्पणीधृतोदेवाः पूर्वस्यामञ्चितस्यसामान्यवचनस्यविभाषितंविशेषवचनेवहुवचनमित्यविद्यमानवत्वप्रतिषेधादपादादित्वेननिघातः नन्वतएयविद्यमानवत्त्वात्सुचामञ्चिते-इतिपराङ्गवत्त्वेनैकपदीभावात्पदादपरत्वेनकथंनिघातइतिचेत् न वत्करणंस्वाश्रयमपियथास्यादिति वचनात्पदभेदप्रयुक्तस्यनिघातस्याप्युपपत्तेः ऐकपद्येष्याद्युदात्तत्वेऽनुदात्तपदमेकवर्जमिति सुतरामेवनिघातोभविष्यति इत्थमेवतर्हिद्रवत्पाणीशुभस्पतीइत्यत्रापिपराङ्गवत्त्वेनैकपद्यादुत्तरस्यशेषनिघातप्रसङ्गइतिचेत् न तत्रपराङ्गवद्भावस्यपरेणामञ्चितंपूर्वमविद्यमानवदित्यविद्यमानवद्भावेनचाधितत्वात् इहपुनर्विभाषितंविशेषवचनेवहुवचनमित्यविद्यमानत्वस्यनिषेधात्पूर्वस्याप्यामञ्चितस्यविद्यमानवत्त्वात्पराङ्गवत्त्वंस्वीकृतमितिवैषम्यम् । विश्वे पादादित्वादाद्युदात्तः गणदेवतावचनश्चात्रविश्वशब्दो न सर्वशब्दपर्यायइतिविशेष्यपरतयासामान्यवचनत्वादोभासइत्यनेनासामानाधिकरण्यम् सामानाधिकरण्येहिपूर्वस्यपादस्यपराङ्गवद्भावेसतिमित्रावरुणावृतावृधाविन्यादाविवात्राप्यामञ्चिताद्युदात्तानस्यात् विश्वेइत्यस्यविशेषणंदेवासइति दीव्यन्तीतिदेवाः प्रकाशवन्तः नन्ववयवप्रसिद्धेःसमुदायप्रसिद्धिर्बलीयसीतिरूढएवाथोदेवशब्दस्यग्राहो नयौगिकः यौगिकत्वेसवयवार्थानुसन्धानव्यवधानेनप्रतिपत्तिर्विक्षिप्तास्यात् समुदायप्रसिद्धौतुनविक्षेपइति चेत् न समुदायप्रसिद्धौहिदेवशब्दस्यसामान्यपरतयाविशेषवचनत्वाभावाद्विभाषितंविशेषवचनेवहुवचनं इत्यनेनानिषिद्धत्वाद्विश्वेइत्यस्याविद्यमानवत्त्वेनशुभस्पतीइतिपदवद्देवासइत्यस्याप्युदात्तत्वंस्यात् स्वरानुसारेणचरूद्रित्यागेनापिदेवशब्दस्ययोगस्वीकारोयुक्तएव । आगत आगच्छत बहुलंछन्दसीनिशपोलुकिस्ततिअनुदात्तोपदेशेत्यादिनामकारलोपः आङः पदात्परत्वेननिघातः । दाश्वांसः दाशृदानेइत्यस्यकसौ दाश्वान्साह्यान्मीढ्वांश्चेतिनिपातनात्कादिनियमप्रामादङ्गमोद्विवचनंचनभवति प्रत्ययस्वरेणकसोरुदात्तत्वम् । दाशुपइत्यत्रवसोःसंपसारणमितिसंपसारणम् संपसारणाच्चेतिपूर्वरूपत्वम् शासित्वसिधसीनाच्चेतिपत्वम् ॥ ७ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

विश्वेदेवासोअमुरःसुतमार्गन्तूर्णयः । उन्नाइवस्वसंराणि ॥ ८ ॥

विश्वे । देवासः । अप्सुतुरः । सुतम् । आ । गन्त । तूर्णयः ।

उन्नाःइव । स्वसंराणि ॥ ८ ॥

विश्वेदेवासः एतन्नामकागणरूपादेवविशेषाः सुवंसोममागन्त आगच्छन्त आगच्छन्तु कीदृशाः अमुरः तत्तत्कालेवृष्टिप्रदाइत्यर्थः तूर्णयः त्वरायुक्ताः यजमानमनुमहीनुमात्स्यर-

हिताइत्यर्थः विश्वेषां देवानां सोमंप्रत्यागमने उल्लाइत्यादिर्दृष्टान्तः उल्लाः सूर्यरश्मयः स्वसरा-
ण्यहानिप्रत्यालस्यरहितायथासमागच्छन्तितद्द्वयं स्वेदयइत्यादिपुपञ्चदशसुरश्मिनामसुउल्लाः
वसवइतिपठितम् वस्तोरित्यादिपुद्गादशस्वहर्नामसुस्वसराणिग्रंसःधर्मइतिपठितम् तच्चपदं
यास्केनव्याख्यातम्—स्वसराण्यहानिभवन्तिस्वयंसारीण्यपिवास्वरादित्योभवतिसएनानिसारय-
त्तिउल्लाइवस्वसराणीत्यपिनिगमोभवतीति ॥ देवासः पचाद्यजन्तश्चित्वादान्तोदात्तः । अमुरः
तुरत्वरणे श्लुविकरणीतुतुरतित्वरयन्तीत्यर्थेकिप्चेतिकिप् गतिकारकोपपदात्तुदित्युत्तरपदमृ-
त्तिस्वरत्वम् । आगन्त आगच्छन्त्वित्यर्थेव्यत्ययेनमध्यमपुरुपवहुवचनं बहुलंछन्दसीतिशपोलुक्
तस्यतप्तनप्तनथनाश्वेतितबादेशे अपिदितिप्रतिषेधादङित्वादानुनासिकलोपाभावः तिङ्ङित्ङइति
निघातः । अित्वरासंभ्रमेइतिधातोस्त्वरन्तेइतिर्णयः निदित्यनुवृत्तौ बहिश्चिश्रुयुद्गुलाहात्वरि-
भ्योनिदितिनिप्रत्ययः नित्वादाद्युदात्तः उल्लाइवेत्यत्रइवेनित्यसमात्तोविभक्त्यलोपः पूर्वपदमृ-
त्तिस्वरत्वंचेतिसमासेपूर्वपदमृत्तिस्वरत्वम् । नित्यंसरतीतिसरःसूर्यः पचाद्यच् स्वः सरोये-
पांतानिस्वसराणि अहानि बहुव्रीहौमरुत्यापूर्वपदमितिस्वशब्दआद्युदात्तः ॥ ८ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

विश्वेदेवासोअस्त्रिधएहिमायासोअद्गुहः । मेधंजुपन्त्वह्नयः ॥ ९ ॥

विश्वे । देवासः । अस्त्रिधः । एहिमायासः । अद्गुहः । मेधम् ।

जुपन्तु । वह्नयः ॥ ९ ॥

विश्वेदेवासएतन्नामकादेवविशेषाः मेधंहविर्यज्ञसंबन्धिजुपन्तसेवन्ताम् कीदृशाः अ-
स्त्रिधः क्षयरहिताः शोपरहितावा एहिमायासः सर्वतोव्याप्तमज्ञाः यद्वा सौचीकमग्निमष्टुप्र-
विष्टमेहिमायासीरित्यिदयोचन्तदनुकरणहेतुकोर्यंविश्वेषां देवानां व्यपदेशएहिमायासइति अद्गु-
होद्गोहरहिताः बह्व्योवोढारःवनानांपापयितारः स्त्रिधेःक्षयार्थस्यशोपणार्थस्यवासंपदादिभ्यो-
भावेकिपिनञ्चबहुव्रीहिः पूर्वपदमृत्तिस्वरवाधित्वानञ्जुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । ए-
हिमायासः ईहचेष्टार्या आत्ममन्तादीहतेइत्येहिः इन्नितिसर्वधातुसाधारणइन्प्रत्ययोनित्वादा-
द्युदात्तः एहिर्मायाप्रज्ञायेपामितिबहुव्रीहौपूर्वपदमृत्तिस्वरत्वम् अथवा आङउदात्तादुत्तर-
स्यइहीतिलोपमध्यमैकवचनस्य तिङ्ङित्ङइतिनिघातेएकादेशउदात्तेनोदात्तइत्येकारउदात्तः ए-
हीत्येतत्पद्युक्तंमायासीरित्यत्रमायेत्यक्षरद्वयंयेपातेएहिमायासः पूर्वपदमृत्तिस्वरः । अद्गुहः

द्रुहजिघांसायां संपदादित्वाद्भावेकिपिबहुनीहौनञ्हुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । मेधं मेवृस-
हमेच मेध्यतेदेवैः संगम्यते इति मेधंहविः कर्मणिचञ् जिच्वादाद्युदात्तः । जुपन्तसेवन्तामित्य-
र्थं छन्दसिद्भुल्लड्डलिट्इतिघातुसंबन्धेऽलङ् यत्तत्कल्पाविश्वेदेवाः अतोजुपन्तेतिद्रुहादिधा-
त्वर्थैःसंबन्धात् बहुलंछन्दस्यमाङ्गयोगिपीत्यङागमाभावः । बह्वयः निरित्यनुवृत्तौवहिश्रीत्या-
दिनाविहितस्यनिरित्ययस्यनित्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ ९ ॥

सारस्वतेतृचेयाप्रथमासाऽन्वारंभणीपेष्टौसरस्वत्याःपुरोऽनुयाक्या तथादर्शपूर्णमासावा-
रस्यमानइत्यस्मिन्खण्डे—पावकानःसरस्वतीपावीरवीतिसूचितम् ।

तामेवाश्रचमाह—

पावकानःसरस्वतीवाजेभिर्वाजिनीवती । यज्ञवंष्टुधियावसुः ॥ १० ॥

पावका । नः । सरस्वती । वाजेभिः । वाजिनीवती । यज्ञम् ।

वृष्टु । धियावसुः ॥ १० ॥

सरस्वतीदेवीवाजेभिर्हविलक्षणैरनैरिमिच्छभूतैः यद्वा यजमानेभ्यांदातव्यैरनैरिमिच्छभूतै-
नांऽस्मदीयंयज्ञंवष्टुकामयताम् कामयित्वाचनिर्वहत्वित्यर्थः तथाचारण्यकाण्डेश्रुत्येवव्याख्या-
तम्—यज्ञंवष्टुतिघदाहयज्ञंवहत्वित्येवतदाहेति । कीदृशीसरस्वती पावकाशोधयित्री वाजिनीव-
तीअन्नवत्किपावती धियावसुः कर्मप्राप्यधननिमित्तभूता वाग्देवताप्रास्तथाविधंधननिमित्तव-
भारण्यकाण्डेश्रुत्याव्याख्यातम्—यज्ञंवष्टुधियावसुरितिवाग्धियावसुरिति । श्येनःसोमइत्या-
दिपुषंर्चत्रिशतांस्त्याकेपुद्गवताविशेषवाचिपुपदेपुरारमासरस्वतीतिपठितम् । एतामृचंयात्कप-
व्याचष्टे—पावकानःसरस्वत्यनैरन्नवतीयज्ञंवष्टुधियावसुःकर्मवृत्तरिति । पवनंपावःशुद्धिः पावं
कापतिइतिपावका कैर्गैशब्दे आतोऽनुपसर्गकः छन्दोत्तरपदमल्लित्स्वरत्वेनान्तोदात्तत्वम् यद्वा
पुनावीत्यर्थंणुल्लि प्रत्ययस्याकात्पूर्वस्यात्इदाप्यनुपदवीत्वंस्याभावोऽन्तोदात्तत्वंछान्दसंज्ञंल्लव्य-
म् । सरःशब्दःसर्वैरमुञ्जन्तत्वादाद्युदात्तः मनुञ्जीपोःपित्वादानुदात्तत्वम् । वाजेभिः वाजशब्दो-
पादित्वादाद्युदात्तः सप्तशृत्वत्वादात्तनिगण्यः यजोन्नमास्विनिवाजिन्यःक्रियाः अतइतिठनावि-
निर्निमित्ययः ताःक्रियायस्याः सन्विसासरस्वतीवाजिनीवती छन्दसीरइतिमनुषोवत्त्वंमनुञ्जी-
पोःपित्त्वंनानुदात्तत्वात् इनेःप्रत्ययाद्युदात्तत्वमेवगिष्यते । यज्ञं यजयाचेत्यादिनानङ् प्रत्ययस्वरे-
णान्तोदान्तः । वष्टुवशकान्तां कान्तिरभिलापः अदिमश्निष्यःशपइतिशपोल्लृक् निवातः धि-

याकर्मणावसुयस्याःसकाशाद्भवतिसाधियावसुः सावेकाचइतिविभक्तिरुदात्ता बहुव्रीहौमरु-
त्यापूर्वपदमिति विभक्तिस्वरएवशिष्यते छान्दसस्तृतीयायाअनुक् ॥ १० ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

चोदयित्रीसूनृतानांचेतन्तीसुमतीनाम् । यज्ञंदधेसरस्वती ॥११॥

चोदयित्री । सूनृतानाम् । चेतन्ती । सुमतीनाम् । यज्ञम् ।
दधे । सरस्वती ॥ ११ ॥

यासरस्वतीसेयमिमंयज्ञंदधेधारितवती कीदृशीसूनृतानांपियाणांसत्यवाक्यानांचोदयित्री-
पेरयित्री सुमतीनांशोभनबुद्धियुक्तानामनुष्ठातृणांचेतन्ती तदीयमनुष्ठेयंज्ञापयन्ती ॥ चोद-
यित्री चुदप्रेरणेण्यन्तानृच्विच्चादन्तोदात्तः ऋनेऽप्योडीवितिडीप् तस्योदात्तयणोहल्पूर्वादित्यु-
दात्तत्वम् । सूनृतानां ऊनपरिहाणेइत्यतः किप्चेतिकिपि सुतरामूनयत्यपियमिति सूनृइतिपिय-
मुच्यते तच्चतद्वतंसत्यंचेति सूनृतम् परादिश्छन्दसिबहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । चेतन्ती चि-
तीसंज्ञाने अत्रशपोडीपश्चपिस्वादानुदात्तत्वम् शतुश्चादुपदेशाल्लसार्वाधानुकस्वरेणानुदात्तत्वम् धा-
त्वन्तस्वरएवशिष्यते । सुमतिशब्दस्यमनुपिह्रस्वत्वान्नामन्यतरस्यामिति विभक्तिरुदात्तत्वम् ॥११॥

तृतीयाष्टकमाह—

महोअर्णःसरस्वतीप्रचेतयतिकेतुना । धियोविश्वविराजति ॥ १२ ॥

मूहः । अर्णः । सरस्वती । प्र । चेतयति । केतुना । धियः ।
विश्वाः । वि । राजति ॥ १२ ॥ ६ ॥

द्विधाहिसरस्वतीविग्रहवद्देवतानदीरूपाच तत्रपूर्वाभ्यामृग्भ्यांविग्रहवतीप्रतिपादिवा अ-
नयातुनदीरूपाप्रतिपाद्यते तादृशीसरस्वतीकेतुनाकर्मणाप्रवाहरूपेणमहोअर्णः प्रभूतपुद्गलप्रचेत-
यतिप्रकर्षेणज्ञापयति किञ्च स्वकीयेनदेवतारूपेणविश्वाधियः सर्वाण्यनुष्ठातृप्रज्ञानानि वि-
राजतिविशेषेणदीपयति अनुष्ठानविषयाबुद्धीः सर्वज्ञोत्पादयतीत्यर्थः सरस्वत्याद्विरूपत्वया-
स्कोदर्शयति—तत्रसरस्वतीत्येतस्यनदीवद्देवतावच्चनिगमाभवन्तीति । एकशतसंख्याकेषूदक-
नामस्वर्णःसोदइतिपठितम् । एतामृचंयास्कोव्याचष्टे—महदर्णःसरस्वतीप्रचेतयतिप्रज्ञापयति

केतुनाकर्मणाभज्यावेमानिचसर्वाणिप्रज्ञानान्यभिविराजतीति ॥ महोर्णः महदितिकारस्य
व्यत्ययेनसकारः तस्यरुत्वोत्वगुणाः प्रातिपदिकस्वरेणान्तोदात्तः एङःपदान्तादतीतिपूर्वत्वेप्रा-
प्तेपठत्यान्तःपादमव्यपरेइतिपठतिभावः अत्तीत्यर्णः उदकेनुट्चेत्यसुन्प्रत्ययोनुडागमश्च ।
केतुना प्रातिपदिकस्वरेणान्तोदात्तः । विश्वाः विश्वशब्दःकनप्रत्ययान्तआद्युदात्तः ॥ १२ ॥

इतिप्रथमस्यप्रथमेपठोवर्गः ॥ ६ ॥

इतिप्रथमेमण्डलेप्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

द्वितीयानुवाकेचत्वारिसूक्तानि तेषुसुरूपेत्यादिकं दशर्चसूक्तम् सुरूपरुनुंदशेत्यनुकान्त-
त्वात् पूर्ववन्मधुच्छन्दसोगायत्रस्यचानुवृत्तेः तेष्वकपिच्छन्दसी इन्द्रं पृच्छेतिचतुर्थ्याशु-
चिल्लिङ्गदर्शनादिन्द्रोदेवता अभिष्टवपडहेब्राह्मणाच्छंसिनःप्रातःसवनेस्तोमवृद्धानावापार्थानि
सुरूपरुनुमूतयेइत्यादीनिपट्सूक्तानि सूत्रितंचअभिष्टवपृष्ठ्याहानीतिखण्डे—ब्राह्मणाच्छंसि-
नःसुरूपरुनुमूतयइतिपट्सूक्तानीति आद्यानित्रीणिसूक्तानिमहाप्रतेनिष्केवल्येऔष्णिहृत्वा-
शीवीशस्त्वानि उक्तंचशौनकेन—सुरूपरुनुमूतयइतित्रीण्येन्द्रसानासिरयिमिति सूकेइति
चतुर्विंशोहनिमाध्यन्दिनेसवनेब्राह्मणाच्छंसिनःसुरूपरुनुमूतयइतिवैकल्पिकःस्तोत्रियस्त्वचः हो-
त्रकाणामितिखण्डेमदेमदेहिनोददिःसुरूपरुनुमूतयइतिसूत्रितत्वात् अग्निष्टोमैवैश्वदेवशस्त्रे सुरू-
परुनुमूतयइतिधाप्या सुरूपरुनुमूतयेतक्षत्रथमितिसूत्रितत्वात् ।

तामेतांसूक्तगतांप्रथमाष्टमहाह—

सुरूपरुनुमूतयेसुदुर्घामिवगोदुहे । जुहूमसिद्यविद्यवि ॥ १ ॥

सुरूपरुनुम् । ऊतये । सुदुर्घाम्इव । गोदुहे । जुहूमसि ।
द्यविद्यवि ॥ १ ॥

सुरूपरुनुंशोभनरूपोपेतस्यकर्मणःकर्तारमिन्द्रंऊनयेऽस्मदक्षार्थं द्यविद्यविप्रतिदिनं जु-
हूमसि आह्वयामः आह्वानेदृष्टान्तः—गोदुहेगोधुर्घसुदुर्घामिव सुदुर्घोर्घींगामिव यथालो-
के गोर्घोर्घोर्घातदर्थं तस्याभिमुख्येनदोहनीयांगामाह्वयवितद्वत् वस्तोरित्यादिपुद्गादशस्वह-
नांसु द्यविद्यवीनिपठितम् ॥ सुरूपरुनुं करोतीतिरुनुःरुहनिर्घ्याक्नुःकिच्चादुणाभावः सका-
रोपजनञ्छान्दसः समासान्तोदात्तः । ऊतये अवतर्थांतरुदात्तइत्यनुवृत्तावृत्तियूतिजुतिसावि-
ह्निकीनेपश्चेत्किन्नुदात्तोनिपातितः । सुदुर्घइतिसुदुर्घा दुर्घःकञ्चश्चेतिकप्प्रत्ययोहकारस्य

चकारः किच्चाट्टणाभावः कपःपिच्चादनुदात्तत्वेधानुस्वरेणउकारउदात्तः मुशब्देनगति-
समासेरुदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वेनसएवस्वरः इवेनविभक्त्यलोपःपूर्वपदमकृतिस्वरत्वंचेतीवस-
मासेसएव । गांदोग्धीतिगोधुक् सत्सुद्विपेत्यादिनाकिप् रुदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् । जुहूम-
सि ह्ययतेरुदुत्तमपुरुषयधुवचनेवहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः अज्यस्तस्यचेत्यज्यस्तकारणस्यह्ययतेः
प्रागेवद्विर्वचनात्संप्रसारणं संप्रसारणाच्चेतिपरपूर्वत्वं हलइतिदीर्घः ततःश्लोवितिद्विर्वचन-
म्, अज्यासस्यह्रस्वः श्रुत्वजश्वे इदन्तोमसिरितिइकारागमः प्रत्ययस्वरेणमकारस्यउदात्त-
त्वम् । घयिघवि द्योशब्दःप्रातिपदिकस्वरेणान्तोदात्तः नित्यवीप्सयोरितिद्विर्भावः तस्यपरमाप्ते-
इतं अनुदात्तंचेतिद्वितीयस्यानुदात्तत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयामृचमाह—

उप॑नःसव॑नाग॑हि॒सोम॑स्यसोमपाः॑पि॒व । गो॑दाइ॒द्रेवतो॑मदः ॥ २ ॥

उप॑ । नः । सव॑ना । आ । ग॒हि । सोम॑स्य । सोम॑ऽपाः । पि॒व ।

गो॑ऽदाः । इत् । रेवतः॑ । मदः॑ ॥ २ ॥

हेसोमपाः सोमस्यपातरिन्द्रसोमंपातुंनोऽस्मदीयानिसवना त्रीणिसवनानिप्रत्युपसमीपे
आगहिआगच्छ आगत्यचसोमस्यसोमंपि॒व रेवतो॑धनवतस्तवमदोहृषोर्गोदाइव गोपदएव त्वपिह-
ष्टेसत्यस्याभिर्गाबोल्ज्यन्तइत्यर्थः ॥ उप निपातत्वादाद्युदात्तः । सवना सूयतेसोमएष्वितिसवनानि
सुषोहादेशाट्टिलोपश्च लितोतिप्रत्ययात्पूर्वस्याकारस्योदात्तत्वम् । गहि गमेलोर्इ तस्यसोहिः बहु-
लंछन्दसीतिशपोलुक् हेर्डिच्चादनुदात्तोपदेशेत्यादिनामकारलोपः अतोहेरित्याभाच्छास्त्रीयेलु-
किकर्तव्ये असिद्धवदत्राभादित्याभाच्छास्त्रीयोमकारलोपोऽसिद्धवद्भवति । सोमपाः आमन्त्रि-
तरयचेतिनिघातः तस्याविद्यमानवत्त्वेऽपिपूर्वापेक्षयातिङ्कृतिङ्इतिपित्रेत्यस्यनिघातः नचपूर्वस्या-
पिपराब्रवद्भवेनाविद्यमानवत्त्वम् असामर्थ्येनतदभावात् । गांदातीतिगोदाः किप्चेतिक्लि-
पंपरमपिसत्त्वंवाधित्वा प्रतिपदविधित्वादातोमनिचक्रनिचनपश्चेतिविच् किपिहिचुमास्थेत्यादि-
नाधातोराकारस्यईवंस्यात् । रेवान् रयिर्धनमस्यास्तीतिमनुष् ह्रस्वनुङ्ङ्यांमनुनिविमनुनु-
दात्तः छन्दसीरइतिवत्वम् रयेर्मतौबहुलंछन्दसीतिसंप्रसारणपरपूर्वत्वेगुणश्च । मदः मदो-
नुपसर्गेइत्यप् पिच्चादनुदात्तः ॥ २ ॥

तृतीयामृचमाह—

अथाने॑अन्त॑मानांवि॒द्याम॑सुमती॒नाम् । मानो॑अति॒रिच्य॑आग॒हि ॥ ३ ॥

अथ । ते । अन्तमानाम् । विद्याम् । सु॒ष्टम॒तीनाम् । मा । नः ।
अति । ख्यः । आ । गृहि ॥ ३ ॥

अथसोमपानानन्तरं, हेइन्द्र तेतवान्तमानांअन्तिकतमानामतिशयेनसमीपवर्तिनांसुमती-
नांशोभनमवियुक्तानांपुरुषाणांमध्येस्थित्वाविद्यामवयंत्वांजानीयाम यद्वा सुमतीनांशोभनबुद्धी-
नांकर्मानुष्ठानविषयाणांलाभार्थमित्यध्याहारः बुद्धिलाभायत्वांस्मरेमेत्यर्थः त्वमपिनोतिमाख्यः
अस्मानतिक्रम्यान्येपांत्वस्वरूपंमाकथय किंत्वागहि अस्मानेवागच्छ ॥ अथेतिनिपातआद्यु-
दात्तः निपातस्यचेतिदीर्घत्वम् । अन्तमानां अतिशयेनान्तिकाइत्यतिशायिनेतमप् तमेतादे-
श्वेतितादिलोपः अन्तोऽस्यास्तीत्यन्तिकःसमीपः अतइनिठनावितिठन् निच्वादाद्युदात्तः दूरो-
त्कर्षस्यसवसानंनास्ति सामीप्योत्कर्षस्यपुनर्योयस्यसमीपःसएवतस्यान्तइत्यन्तवत्त्वात्समीपम-
न्तिकमुच्यते । विद्याम् वेत्तेर्लिङिः यासुट्परस्मैपदेपूदात्तोडिच्चेतियासुट्उदात्तः पादादित्वाचि-
ञ्चुतिङइतिननिघातः । सुमतीनां मतिशब्देकिञ्चन्तेपि मन्त्रेवृषेपपचमनविदभूवीराउदात्तइती-
कारउदात्तः शोभनामतिर्येपति सुमतयइतिबहुव्रीहौपूर्वपदमरुतिस्वरापवादान्जुस्यामितिउ-
त्तरपदान्तोदात्तः शोभनामतयःसुमतयइतिकर्मधारयेप्यव्ययपूर्वपदमरुतिस्वरापवादः ऊदुत्तर-
पदमरुतिस्वरेणान्तोदात्ततेव अतोमनुपिह्रस्वादन्तोदात्ताच्चसुमतिशब्दात्परस्यानामोनान्यतर-
स्यामित्युदात्तत्वम् । ख्यः ख्याप्रकथनेइत्यस्यलुङिसिपि अस्यतिवकिरूप्यातिशयोक्तिचेरुडा-
देशः आतोलोपइटिचेत्याकारलोपः इतश्चेतीकारलोपोरुत्वविसर्गौ नमाइयोगेइत्यडभावः ।
गृहि गभेर्बहुलंछन्दसीतिशपोलुकिहेर्ङिच्वादानुदात्तोपदेशेतिमकारलोपस्यासिद्धवदत्राभादत्य-
सिद्धत्वादतोहेरितिमुप्रभवति ॥ ३ ॥

चतुर्थीश्रुचमाह-

परं॒हि॒वि॒प्र॒म॒स्तृ॒न्मि॒न्द्रं॒पृ॒च्छा॒वि॒पृ॒श्चित॑म् । यस्ते॒सखि॑भ्य॒आवर॑म् ॥ १ ॥

परा । इहि । विप्रम् । अस्तृन्तम् । इन्द्रम् । पृच्छ । विपःश्चितम् ।
यः । ते । सखिभ्यः । आ । वरम् ॥ १ ॥

अथयजमानंमद्रिहोताब्रूते हेयजमान त्वंइन्द्रंपरेहि इन्द्रस्यसर्मापेगच्छ गत्वाचावपश्चि-
त्तमिवादिनं होतारमांपृच्छ असौहोवासम्यक्स्नुतवान्जयेत्पेयंशंक्रु यइन्द्रस्तेतवयजमानस्यस-
विपश्चिगयोवरंश्रेष्ठंयनपुशादिकमासमन्ताःप्रयच्छतीविशेषः ताद्यमिन्द्रमितिपूर्वश्राव्यः

पुनरपिकीदृशं विग्रमेधाविनं अस्तृतं अर्हिसितं विपइत्यादिपुचतुर्विंशतिसंख्याकेषुमेधाविनाम-
सु विग्रविपश्चिच्छन्दौपठितौ ॥ विग्रं वृषादित्वादाद्युदात्तः । अस्तृतं अव्ययपूर्वपदमकृतिस्वर-
त्वम् । इन्द्रशब्दे ऋन्नेन्द्राग्रेत्यादिनारन् निच्वादाद्युदात्तः । सत्विभ्यः समानेख्यश्चोदात्तइ-
तिसमानेउपपदेख्यतेरिण् डिदित्यनुवृत्तेः तस्यडित्त्वाटिलोपश्च तत्सन्नियोगेनयलोपः उपप-
दस्योदात्तत्वम् समानस्यछन्दस्यमूर्धमभृत्युदकेष्वितिसभावः अतःसत्विशब्दआद्युदात्तः ।
वियतेइतिवरः ग्रहवृद्धनिश्चिगमश्चेत्यप् तस्यपित्त्वाद्धातुस्वरएव ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह-

उतब्रुवन्तुनोनिदोनिरन्यतश्चिदारत । दधानाइन्द्रइदुवः ॥ ५ ॥ ७ ॥

उत । ब्रुवन्तु । नः । निदः । निः । अन्यतः । चित् । आरत ।
दधानाः । इन्द्रे । इत् । दुवः । ५ ॥ ७ ॥

नोऽस्माकंसंबन्धिनः ऋत्विजइतिशेषः तेब्रुवन्तुइन्द्रंस्तुवन्तु उतअपिच हेनिदः निन्दिता-
रः पुरुषाः निरारतइतोदेशानिर्गच्छत अन्यतश्चिद अन्यस्मादपिदेशानिर्गच्छत कीदृशाः ऋ-
त्विजः इन्द्रेदुवः परिचर्यादधानाःकुर्वाणाः इच्छन्द्बोधधारणे सर्वदापरिचर्याकुर्वन्त्वएवति-
ष्ठन्वित्यर्थः ॥ निन्दन्तीतिनिदः णिदिकुत्सायांकिप् नुमभावश्छान्दसः सुपोऽनुदात्तत्वाद्धा-
तुस्वरः आमच्चित्तत्वेपिवाक्यान्तरत्वेनस्ववाक्यगतपदादपरत्वान्निघातइत्याद्युदात्तत्वमेव । अ-
न्यतः लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् । चिदित्यपिशब्दार्थं तेननकेवलमितः इतोनिर्गत्यान्य-
तोऽपिनिर्गच्छतेतिगम्यते सएषधात्वर्थयोःसंबन्धआरतेतिलुङाद्योत्यते सहिधातुसंबन्धाधि-
कारेविधीयते । आरत अर्तेश्छन्दसिलुङ्लुङ्लिटइतिलोडर्थेलुङ् मध्यमबहुवचनस्यतादेशः स-
र्तिशास्त्वर्तिभ्यश्चेतिचुरेडादेशः ऋदृशोङ्गिगुणइतिगुणः आडागमः । दधानाः शानचश्चित्त्वा-
त्यामन्तोदात्तत्वंबाधित्वा परत्वादर्ह्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । दुवः नञ्विषयस्यानिस-
न्तस्येत्याद्युदात्तः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यप्रथमेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

सुरूपेतिस्केषठीष्टकमाह-

उतनःसुभ्रगौअरिर्वोचेयुर्दस्मरुष्टयः । स्यामेदिन्द्रस्यशर्मणि ॥ ६ ॥

अर्थ । ते । अन्तमानाम् । विद्याम् । सुप्तमतीनाम् । मा । नः ।
अति । ख्यः । आ । गृहि ॥ ३ ॥

अथसोमपानानन्तरं हेइन्द्र तेतवान्तमानांअन्तिकतमानामतिशयेनसमीपवर्तिनांसुमती-
नांशोभनमतिपुकानांपुरुषाणांमध्येस्थित्वाविद्याम वयंत्वांजानीयाम यद्वा सुमतीनांशोभनबुद्धी-
नांकर्मानुष्ठानविषयाणांलाभार्थमित्यध्याहारः बुद्धिलाभायत्वांस्मरेमेत्यर्थः त्वमपिनोतिमाख्यः
अस्मानतिक्रम्यान्येषांत्वत्स्वरूपंमाकथय किंत्वागहि अस्मानेवागच्छ ॥ अथेतिनिपातआद्यु-
दात्तः निपातस्यचेतिदीर्घत्वम् । अन्तमानां अतिशयेनान्तिकाइत्यतिशायिनेतमम् तमेतादे-
श्रेतितादिलोपः अन्तोऽस्यास्तीत्यन्तिकःसमीपः अतइनिठनावितिठन् निच्वादाद्युदात्तः दूरो-
त्कर्षस्यस्रवसानंनस्ति सामीप्योत्कर्षस्यपुनर्योयस्यसमीपःसएवतस्यान्तइत्यन्तवच्चात्समीपम-
न्तिकमुच्यते । विद्याम वेत्तेलिङि यासुट्परस्मैपदेपूदात्तोङिच्चेवियासुट्उदात्तः पादादित्वात्ति-
ङ्ङितिङइतिननिघातः । सुमतीनां मतिशब्देकिञ्चन्तेपि मन्त्रेवृषेपचमनविदभूवीराउदात्तइती-
कारउदात्तः शोभनामतिर्येपति सुमतयइतिबहुव्रीहौपूर्वपदमरुतिस्वरापवादेनञ्सुंभ्यामितिउ-
त्तरपदान्तोदात्तः शोभनामतयःसुमतयइतिकर्मधारयेप्यव्ययपूर्वपदमरुतिस्वरापवादः छदुत्तर-
पदमरुतिस्वरेणान्तोदात्तैव अतोमनुपिह्रस्वादान्तोदात्ताच्चसुमतिशब्दात्परस्यनामोनामन्यतर-
स्यामित्युदात्तत्वम् । ख्यः ख्याप्रकथनेइत्यस्यलुङिसिपि अस्यतिवकिख्यातिभ्योङितिच्चेरडा-
देशः आतोलोपइटिचेत्याकारलोपः इतश्चेतीकारलोपोरुत्वविसर्गौ नमाइयोगेइत्यइभावः ।
गृहि गमेर्बहुलंछन्दसोतिशपोलुकिहेर्ङिच्वादानुदात्तोपदेशेतिमकारलोपस्यासिद्धवदत्राभाइत्य-
सिद्धत्वादतोहेरितिलुग्नभवति ॥ ३ ॥

चतुर्थीमृचमाह-

परंहेविग्रमस्त्वृत्मिन्द्रंपृच्छाविपश्चितम् । यस्तेसखिभ्युआवरंम् ॥ ४ ॥

परा । इहि । विग्रम् । अस्त्वृत्तम् । इन्द्रंम् । पृच्छ । विपःश्चितम् ।
यः । ते । सखिभ्यः । आ । वरंम् ॥ ४ ॥

अत्रयजमानंमतिहोतामूते हेयजमान त्वंइन्द्रंपरेहि इन्द्रस्वसमीपेगच्छ गत्वाचावपश्चि-
त्तमश्विनं होतारंमांपृच्छ असोहोतासम्पक्स्तुतवानवत्येवंपशंङ्कुरु यइन्द्रस्तेतवयजमानस्यस-
तिवपश्चिन्निगयोवरंश्रेष्ठधनपुत्रादिकमासमन्तामपच्छतीतिशेषः तादृशमिन्द्रमितिपूर्वशान्वयः

पुनरपिकीदृशं विग्रमेधाविनं अस्तृतं अर्हिसितं विमइत्यादिपुचतुर्विंशतिसंख्याकेपुमेधाविनाम-
सु विग्रविपश्चिच्छन्दौपठितौ ॥ विग्रं वृपादित्वादाद्युदात्तः । अस्तृतं अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वर-
त्वम् । इन्द्रशब्दे ऋज्रेन्द्राग्रेत्यादिनारन् नित्त्वादाद्युदात्तः । सतिव्यः समानेत्यश्वोदात्तइ-
तिसमाने उपपदेव्यातेरिण् डिदित्यनुवृत्तेः तस्यडित्त्वाद्दिलोपश्च तत्तन्नियोगेनयत्तोर्पः उपप-
दस्योदात्तत्वम् समानस्य छन्दस्य मूर्धमभृत्युदकेष्विति सभावः अतः सखिशब्द आद्युदात्तः ।
त्रियते इतिवरः ग्रहवृद्धनिश्चिगमश्चेत्यप् तस्यपित्त्वाद्दातुस्वरएव ॥ ४ ॥

पञ्चमीशृचमाह—

उत ब्रुवन्तु नो निदो निरन्यतश्चिदारत । दधाना इन्द्र इद्दुवः ॥ ५ ॥ ७ ॥

उत । ब्रुवन्तु । नः । निदः । निः । अन्यतः । चित् । आरत ।
दधानाः । इन्द्रैः । इत् । दुवः । ५ ॥ ७ ॥

नोऽस्माकंसंबन्धिनः ऋत्विज इतिशेषः ते ब्रुवन्तु इन्द्रं स्तुवन्तु उत अपि च हेनिदः निन्दिता-
रः पुरुषाः निरारत इतो देशानिर्गच्छत अन्यतश्चित् अन्यस्मादपि देशानिर्गच्छत कीदृशाः ऋ-
त्विजः इन्द्रे दुवः परिचर्या दधानाः कुर्वाणाः इच्छद्भो वधारणे सर्वदा परिचर्या कुर्वन्त एव ति-
ष्ठन्वित्यर्थः ॥ निन्दन्तीति निदः गिदिकृत्तायां क्विप् नुमभावश्छान्दसः सुपोऽनुदात्तत्वाद्दा-
तुस्वरः आमङ्घ्रित्वेपि वाक्पान्तरत्वेन स्ववाक्यगतपदादपरत्वान्निघात इत्याद्युदात्तत्वमेव । अ-
न्यतः लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् । चिदित्यपिशब्दार्थं तेननकेवलमितः इतो निर्गत्यान्य-
तोऽपि निर्गच्छतेति गम्यते स एष भाल्थर्थयोः संबन्ध आरतेतिलुङ्गद्योत्यते सहिघातुसंबन्धाधि-
कारे विधीयते । आरत अर्तेश्छन्दसिलुङ्गल्लिट् इति लोडर्थे लुङ् मध्यमबहुवचनस्य तादेशः स-
र्तिशास्त्यर्तिभ्यश्चेति चुरेणदेशः ऋदशोऽङ्गुण इति गुणः आडागमः । दधानाः शानचश्चित्त्वा-
त्प्राप्तमन्तोदात्तत्वं बाधित्वा परत्वादर्ह्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । दुवः नक्षिपयस्यानिस-
न्तस्येत्याद्युदात्तः ॥ ५ ॥

॥ इति प्रथमस्य मथमेसतमोवर्गः ॥ ७ ॥

सुहृपेति सूक्तेपञ्चमीशृचमाह—

उत नः सुभगाँ आरिर्वाँ चैयुर्दस्मकृष्टयः । स्यामेदिन्द्रस्य शर्मणि ॥ ६ ॥

उत । नृः । सु॒ऽभगान् । अ॒रिः । वो॒चेयुः । द॒स्म । क॒टयः ।
स्याम । इत् । इन्द्र॑स्य । शर्म॑णि ॥ ६ ॥

हेदस्मशत्रूणामुपक्षयितरिन्द्र त्वदनुग्रहावअरिरुतशत्रवोऽपिनोऽस्मान्सुभगान् शोभनध-
नोपेतान्वोचेयुः उच्यासुः रुष्टयोमनुष्याः अस्मन्मित्रभूतावदन्तीतिक्रिमुवक्तव्यमितिशेषः ततो-
धनसंपन्नावयमिन्द्रस्यशर्मणि इन्द्रप्रसादलब्धेसुखेस्यामेव भवेमैव मघमित्यादिष्वर्थाविश-
तिसंख्याकेषुधननामसु रयिः क्षत्रं भगइतिपठितम् मनुष्याइत्यादिपुपञ्चविंशतिसंख्याकेषुमनु-
ष्यनामसुरुष्टयइतिपठितम् ॥ उत एवादीनामन्तइत्यन्तोदात्तः । सुभगान् भगशब्दस्यकृत्वा-
दिपुपाठात् नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वंवाधित्वाकृत्वाद्यश्चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् संहिता-
यादीर्घादृत्सिमानपादेइतिनकारस्यरुत्वम् भोभगोइतियत्वं लोपःशाकल्यस्येतियलोपः त-
स्यासिद्धत्वान्नपुनःसन्धिकार्यम् आतोऽिनित्यमित्याकारस्य सानुनासिकता । अरिः वचनव्य-
त्ययः अचइरितिइप्रत्ययान्तः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः । वोचेयुः उच्यासुः वचपरिभाषणेइ-
त्यस्मादाशौलिङि क्तेर्जुसादेशोलिङ्याशिष्यङित्यङ्प्रत्यये वचउमित्युमागमः गुणः किदा-
शिषीतियासुट् छन्दस्युभयथेतिलिङ्देशस्यसार्वाधातुकत्वात् लिङिःसलोपोऽनन्त्यस्येतिसका-
रलोपः अतोयेयः आहुणः अङोऽदुपदेशत्वात्सार्वाधातुकस्वरेणलिङोऽनुदात्तत्वम् अङ्प्रत्य-
यस्वरएवशिष्यते तेनसह इकारस्यगुणःएकादेशउदात्तेनोदात्तइत्याद्युदात्तः । दस्म दसुउपक्षयेइ-
त्यस्मादन्तर्भावितण्यर्थोदपियुर्धोधिदसिभ्याधूसुभ्योमक् पदात्परत्वादात्मन्नितनिघातः । रु-
ष्टयः किचूक्तौचसंज्ञायामितिकिचिमनुष्यनामत्वाच्चितइत्यन्तोदात्तः । स्याम असुभ्रुवि श्रसो-
रलोपः यासुट्उदात्तत्वम् पादादित्वादनघातः । शर्मणि शूर्हिसायां हिनस्तिदुःखमितिशर्म अ-
न्येभ्योऽपिट्प्रत्ययेइतिमनिन् नेहृशिरुतीतीट्प्रतिषेधःनिच्चादाद्युदात्तत्वम् ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टचमाह—

ए॒मा॒शु॒मा॒श॒र्वे॒म॒र॒य॒ज्ञ॒श्रि॒यं॒नृ॒मा॒र्दन॑म् । प॒त॒य॒न्म॑न्द्र॒यत्स॑र॒खम् ॥ ७ ॥

आ । ई॒म् । आ॒शु॒म् । आ॒श॒र्वे । अ॒र । य॒ज्ञ॒ऽश्रि॒यम् । नृ॒ऽमा॒र्दन॑म् ।
प॒त॒य॒त् । म॑न्द्र॒यत्स॑र॒खम् ॥ ७ ॥

इमितिनिपातइदंशब्दाद्येवन्ते हेयजमान आशवेरुत्सोमयागव्यातायेन्द्रायईमाभरइ-
मंमोममाहर कीदृशंसोमं आसुं सवनप्रयव्यामम.यज्ञश्रियंपयज्ञस्यसंपदं नृमादनं नृणाष्ट्वि-

ग्यजमानानांहंपहेतुं पतयत् पतयन्तम् कर्मणिप्रामुवन्तं मन्दयत्सत्वं यइन्द्रोमन्दयति यजमाना-
 न्हर्ययति तस्मिन्निन्द्रेसखिभूतोऽयंसोमःतत्पीतिहेतुत्वात् वृत्तिहेतुत्वाद्वा ॥ आशुं रुवापाजिमि-
 स्वदिसाध्यशुस्यउणितिउण् प्रत्ययस्वरः । आशवे पूर्ववत् । यज्ञश्रियंसमासस्येत्यन्तोदात्तः ।
 माद्यन्तेअनेनेतिमादनः करणाधिकरणयोश्चेतित्युद् तस्यलित्त्वात्पूर्वआकारउदात्तः गंतिका-
 रकोपपदात्कृदितिसएवशिष्यते । पतयत् पतेरदन्तस्यचौरादिकोणिच् अतोलोपः तस्यस्था-
 निवत्त्वाद्गुपधायानृद्धयभावः लटःशत्रादेशः तस्यछन्दस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वेनशत्रुभावादु-
 पदेशादितिनिघाताभावेनप्रत्ययाद्युदात्तत्वमेवभवति आर्धधातुकत्वेऽपिसर्वेविधयश्छन्दसिबि-
 कल्प्यन्तेइतिणेरनिटीतिणिलोपाभावः सुपांसुलुगित्यमोलुक् नलुमतेतिप्रत्ययलक्षणनिषेधाद्गु-
 गिदचामितिननुम् । एवं मन्दयच्छब्दोऽन्तोदात्तः मन्दयतीन्द्रेसखा सप्तमीतियोगविभागात्स-
 मासः तत्पुरुषेतुल्यार्थेतिसप्तमी पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीशृचमाह—

अस्यपीत्वाशतक्रतोघनोवृत्राणामभवः । प्रावोवाजेपुवाजिनम् ॥ ८ ॥

अस्य । पीत्वा । शतक्रतो इति शतक्रतो । घनः । वृत्राणाम् ।

अभवः । प्र । आवः । वाजेपु । वाजिनम् ॥ ८ ॥

हे शतक्रतो बहुकर्मयुक्तेन्द्र त्वमस्यसोमस्यसंवन्धिनमंशंपीत्वा वृत्राणांवृत्रनामकासुर-
 प्रमुखानांशत्रूणांचनोभवः हन्ताभूः ततोवाजेपुसङ्गमेपुवाजिनंसङ्गामवन्तं स्वभक्तंप्रावः प्रकपे-
 णरक्षितवानसि ॥ अस्येतीदमशब्देनप्रयोगसमयेपुरोदेशस्यःसोमोनिर्दिश्यते नतुपूर्वप्रकृतःसोमः
 पराश्रयते अवोऽनन्वादेशात्पान्नात्रेदमोऽन्वादेशोऽशनुदात्तस्तृतीयादावित्यशादेशः अतोसर्वा-
 नुदात्तत्वम् किन्तु त्यदाद्यत्वेहलिलोपे अकारःप्रातिपदिकस्वरेणोदात्तइत्यन्तोदात्तः इत्यन्तोदात्ता-
 दित्यनुवृत्तावुडिदंपदाद्यप्पुत्रैद्युभ्यइतिविभक्तिरुदात्ता । पीत्वा पिबतेःक्त्वाप्रत्यये घुमात्थादिना
 इत्वम् प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तःअसामर्थ्यान्नपरामञ्चिताब्रवद्भावः । घनः मूर्तोघनइति हन्तेर्धा-
 नोःकाठिन्येअप्रत्ययः तदस्यास्तोत्यर्शादित्वादजन्तः चित्त्वादन्तोदात्तः । वाजेपु वृषादि-
 त्वादाद्युदात्तः । वाजिनं इतिप्रत्ययस्वरः ॥ ८ ॥

नवमीशृचमाह—

तत्त्वावाजेपुवाजिनंवाज्यामःशतक्रतो । धनानामिन्द्रसातये ॥ ९ ॥

तम् । त्वा । वाजेपु । वाजिनम् । वाज्यामः । शतक्रतो इति

शतक्रतो । धनानाम् । इन्द्र । सातये ॥ ९ ॥

हेशतक्रतो बहुकर्मयुक्त यद्वा बहुमज्ञानयुक्तेन्द्र धनानांसातयेसंभजनार्थं वाजेपुयुद्धेषु
 वाजिनंचलवन्तंत्वा पूर्वमन्त्रोक्तगुणयुक्तंत्वां वाजयामः अन्नवन्तंकुर्मः रणइत्यादिपुपट्चत्वारिंशत्
 संभ्रामनामसु पौंस्येमहाधनेवाजे अग्नितिपठितम् अष्टाविंशतिसंख्याकेष्वन्ननामसु अन्वःवाजः
 पाजइतिपठितम् उरुतुवीत्यादिपुद्वादशसुबहुनामसु शतंसहस्रमितिपठितम् अपःअमइत्यादिपुप-
 ट्त्रिंशतिसंख्याकेषुकर्मनामसु शक्मक्रतुरितिपठितम् केतःकेतुरित्यादिपुएकादशसुमज्ञानामसु क-
 नुःअसुरितिपठितम् ॥ त्वा अनुदात्तंसर्वमित्यनुवृत्तौत्वामौद्वितीयायाइतित्वादेशः । वाजेपु वज्र-
 जगतौ वाजयतिगमयतिशरीरनिर्वाहमनेनेतिवाजोवल्लमन्वा ष्यन्तात्करणेघञ् तत्रञित्स्वर-
 स्यापवादे कर्षात्वतइत्यन्तोदात्तत्वेप्राप्तेतस्याप्यपवादत्वेन वृषादीनांचित्याद्युदात्तः । वाजयामः वा-
 जोस्यास्तीतिवाजवान् तंकुर्मइत्यर्थे तत्करोतितदाचष्टेइतिणिच् इष्टवण्णोमातिपदिकस्येतित-
 स्मिन्परतइष्टवद्भावाद्दिन्मतोर्लुगितिमतुपोलुक् टेरित्यकारलोपः णिचश्चित्त्वाद्दन्तोदात्तत्वम् शपः
 पित्चेनानुदात्तत्वम् लसावधातुकस्वरेणाख्यातस्याप्यनुदात्तत्वम् पादादित्वात्तद्धृत्तिङ्इतिनि-
 धातः । शतक्रतो आमन्वितनिधातः । धनानां नव्विषयस्यानिसन्तस्येत्याद्युदात्तः । सातये
 उदात्तइत्यनुवृत्तौ ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्चेतिकिञ्चुदात्तः ॥ ९ ॥

दशमीष्टचमाह—

योरायोर्द्वनिर्महान्सुपारःसुन्वतःसखा । तस्माद्इन्द्रायगायत ॥ १० ॥ ८ ॥

यः । रायः । अ॒वनिः । म॒हान् । सु॒ऽपारः । सु॒न्वतः ॥ सखा ।
 तस्मै । इन्द्राय । गा॒यत ॥ १० ॥ ८ ॥

यद्द्वोरायोधनस्यावनिः रक्षकः स्वामीवा तस्माद्इन्द्रायगायत हेऋत्विजस्तत्प्रीत्यर्थं स्तुतिं
 कुरुव कीदृशइन्द्रःमहान् गुणैरधिकः सुपारःसुदृक्कर्मणःपूरयिता सुन्वतोयजमानस्यसखा सतिवत्प्रिय-
 यः ॥ रायः ऊडिदंपदाद्यप्युप्रेद्युष्यइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । अवनिः अवरक्षणगतिकान्तिप्रोनिवृत्त्यव-
 गमपवेशश्रवणस्वाम्यर्थयाचनक्रियेच्छादीत्यवान्पालिंगनाहिंसादानभागवृद्धिषु इत्यस्मादतिष्ठ-
 भंपृथम्यमिपश्यवितृष्योऽनिरित्यनिः प्रत्ययाद्युदात्तत्वम् । सुपारः पूषालनपूरणयोरित्यस्माष्णिजन्ता-
 क्तवरीत्यनुवृत्तौपचाद्यच् चितइत्यन्तोदात्तः । सुन्वतः शतुरनुमोनघजादीइतिविभक्तिरुदात्ता ।
 सखा समानेव्यश्वोदात्तइतीण्प्रत्ययान्तस्तत्सन्नियोगेनपलोपःसशब्दस्यचोदात्तः डित्त्वाट्टिलोपः
 तस्मै अदिरित्यनुवृत्तौ त्यजिनियजिष्योडिदितननेरदिप्रत्ययः डित्त्वाट्टिलोपेप्रत्ययस्वरेणत-
 च्छृण्दुदात्तः त्यदाद्यत्वम् एकादशउदात्तेनोदात्तइत्युदात्तः सावेकाचस्त्रुतीयादिर्विभक्तिरिति
 विभक्तेरुदात्तत्वेप्राप्ते प्रथमकवचनेअवणान्तत्वाजगोऽवन्साववर्णेतिनिषेधः । इन्द्राय इन्द्रशब्दो-

रन्प्रत्ययान्तोनिपातितः नित्वादाद्युदात्तः कर्मणायमभिप्रैतिससंप्रदानमित्यत्र क्रियाग्रहणं कर्तव्य-
मितिवचनाद्दानक्रिययामाप्यत्वात्संप्रदानत्वेन चतुर्थी ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यप्रथमेऽष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

आत्वितिसूक्तं दशर्चम् । सुरुपच्छन्दो रोत्यनुवृत्तावातुयुञ्जन्तीत्येवमनुकान्तत्वात् ऋषिच्छ-
न्दोदेयताविनियोगाः पूर्ववत् विशेषविनियोगस्तु अतिरात्रे तृतीयपर्यायैर्नावरुणशस्त्रेस्तोत्रियो-
ऽयंतृचः अतिरात्रे पर्यायाणामिति खण्डे—आत्वेतानि पीदतेत्युक्तत्वात् ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

आत्वेतानिपीदतेन्द्रमभिप्रगायत । सर्वायःस्तोमवाहसः ॥ १ ॥

आ । तु । आ । इत् । नि । सीदत् । इन्द्रम् । अग्नि । प्र । गायत् ।

सर्वायः । स्तोमवाहसः ॥ १ ॥

तुशब्दः क्षिप्रार्थो निपातः द्वाभ्यामाङ्ग्यामन्वेतुमितशब्दोऽभ्यसनीयः हेसत्वाय ऋत्विजः
क्षिप्रमस्मिन्कर्मणि इतेत आगच्छतागच्छत आदरार्थोऽभ्यासः आगत्य च निपीदतोपविशत उप-
विश्य चेन्द्रमभिप्रगायत सर्वतः प्रकरणेणस्तुत कीदृशाः सर्वायः स्तोमवाहसः त्रिवृतं च दर्शकवि-
शादिस्तोमानस्मिन्कर्मणि वहन्ति प्रापयन्ति ॥ आ तु आ निपातत्वादाद्युदात्ताः । इत् इण्गतौ
इचोतस्तिङ् इतिसंहितायां दीर्घत्वम् । नि निपातत्वादाद्युदात्तः । सीदत् पाप्माभ्येत्यादिनासदेः सी-
दादेशः सदिरप्रतेरितिसंहितायांपत्वम् । अग्नि उपसर्गाश्चाभिवर्जमितिवचनात्प्रातिपदिकान्तो-
दात्त्वम् । स्तोमवाहसः अर्तिस्तुसुहृत्सुभृत्क्षिभुभायावापदियक्षिणीभ्योमञ्जिति स्तौतेर्मन्प्रत्यया-
न्तःस्तोमशब्दो नित्वादाद्युदात्तः स्तोमं वहन्तीति स्तोमवाहसः वहिहाधाभ्यश्छन्दसीत्यसुन्प्रत्य-
यः तत्र णिदित्यनुवृत्तेरत उपधाया इत्युपधायावृद्धिः रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वेप्राप्ते गतिकारकयो-
रपि पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वे चेत्यौणादिकसूत्रात्समासआद्युदात्तः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

पुरुषतमं पुरुषाणामीशानं वार्याणाम् । इन्द्रं सोमे सचासुते ॥ २ ॥

पुरुषतमम् । पुरुषाणाम् । ईशानम् । वार्याणाम् । इन्द्रम् ।

सोमे । सचा । सुते ॥ २ ॥

सखायोऽभिप्रगायतेतिपदद्वयमत्रानुवर्तते हेसखायऋत्विजः यूयंसचा सर्वैःसह यद्वा
 सचापरस्परसमवायेनसुते अभिप्रुतेसोमेप्रवृत्तेसति इन्द्रमभिप्रगायत कीदृशमिन्द्रं पुरुतमं पुरुत्ब-
 हूच्छत्रुत् तामयतिग्लापयतीतिपुरुतमः पुरूणां बहूनां वार्याणां वरणीयानां धनानां ईशानं स्वामिन-
 म् ॥ पुरुतमं तमुग्लानावितिधातोरन्तर्भावितप्यर्थात्पचाद्यचिचित्त्वादान्तोदात्तेऽपि ऋदुत्तरपदप्रकृ-
 तित्स्वरं बाधित्वा परादिश्छन्दसिबहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । पुरूणां पृपालनपूरणयोरित्यस्मा-
 त्कुरित्यनुवृत्तौ पृभिदिव्यधिगृधिपृषिदृशिभ्यश्चेति कुप्रत्ययः कित्त्वाटुणनिषेधे उदोष्ठ्यपूर्वस्ये-
 त्युकारः उरण्परः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः पुरुशब्दः अतोमतुपिह्रस्वादान्तोदात्तात्पुरुशब्दा-
 त्परस्यनामोनामन्यतरस्यामित्यन्तोदात्तत्वम् । ईशानं ईशणेश्वर्येईतिधातोरनुदात्तेत्वात् परस्य
 शानचोलसार्वधातुकानुदात्तत्वम् । वार्याणां वृड्संभक्तावित्यस्माद्दहलोपर्यव क्यविधौहि
 वृञ्एवग्रहणं वृडः तित्स्वरितमितिप्रत्ययस्वरितं बाधित्वा ईडवंदवृशंसदुहाण्यतइतिप्यद-
 न्तस्याद्युदात्तत्वम् यतोनावइत्यत्रतुण्यतोग्रहणं भवति तस्यद्वानुबन्धकत्वात् एकानुब-
 न्धकग्रहणेनानुबन्धकस्येतिनियमात् । सचा पचसमवाये धात्वादेःपःसः संपदादित्वाद्भावे
 किञ्चित्किप् तृतीयैकवचनं धातुस्वरेणाद्युदात्तः सर्वैर्विधयश्छन्दसिक्कल्प्यन्तेइतिन्या-
 येनसावेकाचइतिसूत्रंनप्रवर्तते सचेत्यस्यनिपातत्वपक्षेस्पष्टमाद्युदात्तत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

सखानोयोग् आभुवत्सरायेसपुरंध्याम् । गमहाजेभिरासनः ॥ ३ ॥

सः । घृ । नः । योगे । आ । भुवत् । सः । राये । सः । पुरंमूढ्याम् ।
 गर्मत् । वाजेभिः । आ । सः । नः ॥ ३ ॥

घशब्दोवधारणार्थोनिपातः सर्वैस्तच्छब्दैःसंबध्यते सघ सएवेन्द्रःपूर्वोक्तगुणविशिष्टो-
 नोऽस्माकंयोगेपूर्वमाप्तस्यपुरुषार्थस्य संबन्धे आभुवत् आभवतु पुरुषार्थसाधयत्वित्यर्थः स-
 एवरायेधनार्थआभुवत्आभवतु सएवपुरंध्यांयोपित्याभुवत् यद्वा बहुविधायां बुद्धावाभुवत् पुर-
 न्धियंहुधीरितियास्कं । सएववाजेभिर्देवैरनैःसहनोऽस्मान्आगमदागच्छतु ॥ घ चादयोऽनुदा-
 चाइत्यनुदात्तः संहितायां ऋचिनुचमक्षुतइक्रत्रोरुष्याणामितिदीर्घः । योगे घञोञित्त्वादा-
 द्युदात्तत्वम् । भुवत् भूयात् भवतेरारासीलिङिपरतोलिङ्याशिष्यङित्यप्रत्ययः तस्यङित्वेनगु-
 णाभावादुबङ्गदेशः किदाशिपीतियासुण्णभवति अनित्यमागमशासनमितिवचनात्तिङ्गितिङ्-
 तिनिपातः ऊडिदंपदाद्यप्प्रेद्युभ्यइतिरायेइत्येतस्याभिक्तेरुदात्तत्वम् । पुरंध्यां पुरन्धिः पु-

रुधीः पृषोदरादित्वाद्युकारस्यअमादेशः इकारस्यह्रस्वश्च आद्युदात्तप्रकरणेदिबोदात्तादीनांछन्द-
स्युपसंख्यानमित्याद्युदात्तत्वं अथवा पुरंशरीरंधीयतेऽस्यामितिकर्मण्यधिकरणेचेतिकिःप्रत्ययः
अलुक्छान्दसः नक्षिपयस्यानिसन्तस्येतिपुरशब्दआद्युदात्तः दांसीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वर-
त्वम् । गमव गमेर्लेटस्तिप् इवश्चलोपःपरस्मैपदेष्वितीकारलोपः बहुलंछन्दसीविशपोलुक्
टेटोडाटावित्यडागमः आगमाअनुदाचाइतितस्यानुदानत्वेधातुस्वरणवशिष्यते । वाजेभिः
वृषादित्वादाद्युदात्तः ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टकमाह—

यस्यसंस्थेनवृण्वतेहरीसमत्सुशत्रवः । तस्माइन्द्रायगायत ॥ ४ ॥

यस्यं । सम्स्थे । न । वृण्वते । हरी इति । समत्सु । शत्रवः ।

तस्मै । इन्द्राय । गायत ॥ ४ ॥

समत्सुयुद्धेषुयस्येन्द्रस्यसंस्थेरेथेयुक्तौहरीद्वावश्वौ शत्रवोनवृण्वतेनसंभजन्ते रथम-
श्वौचदृष्ट्वापलायन्तइत्यर्थः तस्माइन्द्रायतत्तन्तोपार्थं हेऋत्विजोगायत स्तुतिकुरुत रणइत्या-
दिपुपद्चत्वारिंशत्सुसंभ्रामनामत्सुसमत्सुसमरणइतिपठितम् ॥ संस्थे सम्यक्कृतिष्ठतीतिसंस्थोरथः
आतश्चोपसर्गेइतिकप्रत्ययः रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । वृण्वते प्रत्ययस्वरेणाकारउदात्तः
सतिशिष्टस्वरवलीयस्त्वमन्यत्रविकरणेभ्यः तिङ्ङितिङ्ङितिनिघातोऽनभवति यद्दृत्तान्तिप्रमितिम-
तिपेधाव पञ्चमीनिर्देशेऽप्यत्रव्यवहितेऽपिकार्यमिष्यते । हरतोरथमितिहरीअश्वौ इन्तिय-
नुवृत्तौ हपिपिरुहिबृविदिदिदिदिर्दिग्भ्यश्चेतीन्प्रत्ययः नित्त्वादाद्युदात्तत्वम् । शत्रवः शतिः
सौबोधागुर्हिसार्थः रुशतिष्प्यांकुन् नित्त्वादाद्युदात्तत्वम् । तस्मै साविकाचइतिविभक्त्युदात्तस्य
नगोश्वन्ताववर्णेतिमतिपेधात्प्रातिपदिकस्वरणव ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

सुतुपात्रेसुताइमेशुचंयोयन्निवीतये । सोमासोदध्याशिरः ॥ ५ ॥ ९ ॥

सुतुऽपात्रे । सुताः । इमे । शुचंयः । यन्ति । वीतये । सोमासः ।

दधिऽआशिरः ॥ ५ ॥ ९ ॥

इमेसोमासः अस्मिन्कर्मणिसंपादिताःसोमाः सुतपान्नेअभिपुतस्यसोमस्यपानकर्त्रे पष्ठय-
थेचतुर्थी तस्यपातुर्वीतयेभक्षणार्थयन्तितमेवमामुवन्ति कीदृशाःसोमाः सुताःअभिपुताः शुचयः
दशापवित्रेणशोधितत्वाच्छुद्धाः दध्याशिरः अवनीयमानंदधिआशीर्दीपघातकंयेपांसोमानति
दध्याशिरः ॥ सुतपान्ने सुतंपिवतीतिसुतपावा वनिपःपित्त्वाद्दातुस्वरएवशिष्यते समासेद्विवी-
यापूर्वपदमरुतिस्वरंवाधित्वाकृदुत्तरपदमरुतिस्वरत्वम् । शुचयः शुचदीप्तौ इन्नित्यनुवृत्तौ इगुप-
धात्किदितीनःकित्वाल्लघूपधगुणाभावः नित्वादाद्युदात्तत्वम् । वीतये वीगतिव्याप्तिप्रजन-
कान्त्यसनखादनेष्वित्यस्मान्मध्वेषेपचमनविदभूवीराउदात्तइतिक्निनुदात्तः सोमासः पुञ्अ-
भिपवे आर्विस्तुसुहुसृष्टक्षीत्यादिनामन् नित्वादाद्युदात्तः आज्ञसेरसुगित्यसुगागमः । दध्या-
शिरः दधातिपुण्यातीतिदधि इुधाञ्धारणपोषणयोः आहृगमहनजनःकिकिनौलिट्चेतिक्नि
लिट्ङ्गद्वावाह्विर्भावः कित्वादाकारलोपः नित्वादाद्युदात्तत्वम् शृहिसायां शृणाति हिनस्ति
सोमेअवनीयमानंसत् सोमस्यस्वाभाविकंसं ऋजीपत्वप्रयुक्तं नीरसंदोषंवाइत्याशीः किपि
ऋतइद्धातोरितीत्वम् रपरत्वंच दध्येवआशीर्येपांसोमानतिदध्याशिरः बहुव्रीहौपूर्वपदमरुति-
स्वरत्वम् ॥ ५ ॥

इतिप्रथमस्यप्रथमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

आत्वेतिसूक्तेपष्ठीष्टचमाह-

त्वंसुतस्यपीतयेसद्योवृद्धोअजायथाः । इन्द्रज्यैष्ठ्यायसुक्तो ॥ ६ ॥

त्वम् । सुतस्य । पीतये । सद्यः । वृद्धः । अजायथाः । इन्द्रं ।
ज्यैष्ठ्याय । सुक्तो इति सुहृक्तो ॥ ६ ॥

सुक्तोशोभनकर्मन्शोभनप्रज्ञवाहेइन्द्र त्वंसुतस्याभिपुतस्यसोमस्यपीतयेपानार्थज्यैष्ठ्या-
यदेवपुण्येष्ठत्वार्थसद्यस्तस्मिन्नेवक्षणेवृद्धःअजायथाः अभिवृद्धाउत्साहेनयुक्तोभूः ॥ पी-
तये पापानेइत्यस्मात्स्यागापापचोभावइतिक्नि घुमास्थेत्यादिनाईत्वम् तस्यनित्त्वेपिव्यत्यये-
नप्रत्ययोदात्तत्वम् उत्तरसूत्रगतमुदात्तपदमत्रापिवायोजनीयम् । सद्यः सद्यःपरुत्तरारीतिस्त्-
व्रेणसमानेहनीत्यर्थेसमानस्यसभावोद्यश्चप्रत्ययोनिपात्यते प्रत्ययस्वरेणोदात्तः । वृद्धः वृधुवृद्धौ
कृदितोवेनित्त्वाप्रत्ययेइदोविकल्पितत्वाद्यस्यविभाषेतिनिष्ठायापिद्रुमतिषेधः प्रत्ययस्वरेणोदा-
त्तः । ज्यैष्ठ्याय ज्यैष्ठ्यभावोज्यैष्ठ्यम् गुणवचनब्राह्मणादिभ्यःकर्मणिचेतिप्यञ् जि-
त्वादापुदात्तः ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टकमाह-

आत्वाविशन्त्वाशवःसोमासइन्द्रगिर्वणः । शन्तेसन्तुप्रचेतसे ॥ ७ ॥

आ । त्वा । विशन्तु । आशवः । सोमासः । इन्द्र । गिर्वणः ।

शम् । ते । सन्तु । प्रचेतसे ॥ ७ ॥

हेइन्द्र त्वात्वासोमासः सोमाआविशन्तु आभिमुख्येनप्रविशन्तु कीदृशाःसोमाः आशवः सवनत्रयेप्रकृतिविकृत्योर्वाव्याप्तिमन्तः कीदृशेन्द्र गिर्वणः गीर्भिःस्तुतिभिः संभजनीय देवविशेष गिर्वणादेवोऽवतिगीर्भिरनेवनयन्तीतियास्कः । तथाविधहेइन्द्र तेषुभ्यंप्रचेतसेप्रकृष्टज्ञानाय शंसुस्वरूपाः सोमाः सन्तु ॥ गिर्वणः गृणन्तीतिगिरः स्तुतयः गृशब्दे क्विपि कृतद्धातोरितीत्वंपरत्वंच । गीर्भिर्वन्यतेस्येतेइतिगिर्वणाः वनपणसंभक्तौ संभक्तिःसेवा सर्वधातुभ्योऽसुनित्यसुन्प्रत्ययः । प्रचेतसे बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह-

त्वांस्तोमाअवीवृधन्त्वामुक्थाशतक्रतो । त्वांवर्धन्तुनोगिरः ॥ ८ ॥

त्वाम् । स्तोमाः । अवीवृधन् । त्वाम् । उक्था । शतक्रतो इति शतःक्रतो । त्वाम् । वर्धन्तु । नः । गिरः ॥ ८ ॥

हेशतक्रतोबहुकर्मन् बहुपद्मवेन्द्र त्वांस्तोमाः सामगानांस्तोत्राणि अवीवृधन् वर्धितवन्ति तथाबह्वचानामुक्था शस्त्राणित्वामवीवृधन् यस्मात्पूर्वमेवमासीत् तस्मादिदानीमपिनोऽस्माकंगिरःस्तुतयस्तांवर्धन्तु वर्धयन्तु अतिवृद्धं कुर्वन्तु ॥ स्तोमाः मनोनिच्वादाद्युदात्तः । अवीवृधन् वृधुवृद्धौ ण्यन्ताल्लडिचडिउर्कडितिवृधेरुपधायाःकारस्यःकारविधानान्तरङ्गोऽपिगुणोष्वाध्यते द्विर्भावहलादिरोपतन्वद्भावेत्वदीर्घत्वाडागमाः । उक्था उक्त्यानि पाठनुदिवचिरिचित्तिचिन्त्यस्थगितिवचेः थक्प्रत्ययः तस्यक्त्वात्संसारणम् शेषेच्छन्दसिचहुटमितिशिंशोपःनटोपश्च प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः असामर्थ्यांदासधितपरस्यापिनपराङ्मवद्भावइति नानुदात्तत्वम् । वर्धन्तु अन्तर्भावितण्यथांष्टुधेर्व्यत्ययेनपरस्मैपदम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह-

अक्षितोतिःसनेदिमंवाजामिन्द्रःसहस्रिणाम्पयस्मिन्विश्वानिर्षोऽस्या ॥ ९ ॥

इमेसोमासः अस्मिन्कर्मणिसंपादिताः सोमाः सुतपानेऽभिपुतस्यसोमस्यपानकर्त्रे पृथ्य-
 र्थेचतुर्थी तस्यपातुर्वीतयेभक्षणार्थयन्तितमेवमामुवन्ति कीदृशाः सोमाः सुताः अभिपुताः शुचयः
 दशापवित्रेणशोधितत्वाच्छुद्धाः दध्याशिरः अवनीयमानंदधिआशीर्दोषघातकंयेपांसोमानति
 दध्याशिरः ॥ सुतपाने सुतंपिबतीतिसुतपावा वनिपःपित्त्वाद्धातुस्वरएवशिष्यते समासेद्विती-
 यापूर्वपदमरुतिस्वरंवाधित्वाकृदुत्तरपदमरुतिस्वरत्वम् । शुचयः शुचदीप्तौ इन्नित्यनुवृत्तौ इगुप-
 धात्किदितिःकिच्वाह्रूपधगुणाभावः निच्वादाद्युदात्तत्वम् । वीतये वीगतिव्याप्तिप्रजन-
 कान्त्यसनत्वादानेऽप्यित्यस्मान्मन्त्रेवृषेपचमनविदभूवीराउदात्तइतिकिन्नुदात्तः सोमासः पुञ्ज-
 भिपवे आतिस्तुसुहुसवृक्षीत्यादिनामन् नित्त्वादाद्युदात्तः आजसेरसुगित्यसुगागमः । दध्या-
 शिरः दधातिपुष्पातीतिदधि इधाञ्धारणपोषणयोः आहृगमहनजनःकिकिनौलिट्चेतिकिन्
 लिङ्गद्वावाद्धिर्भावः किच्वादाकारलोपः निच्वादाद्युदात्तत्वम् शृहिंसायां शृणाति हिनस्ति
 सोमेअवनीयमानंसत् सोमस्यस्वाभाविकंरसं ऋजीपत्वप्रयुक्तं नीरसंदोषवाइत्याशीः किपि
 ऋवइद्धावोरितीत्वम् रपरत्वंच दध्येवआशीर्येपांसोमानतिदध्याशिरः बहुवीहौपूर्वपदमरुति-
 स्वरत्वम् ॥ ५ ॥

इतिप्रथमस्यप्रथमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

आत्वेतिसूक्तेपठीष्टचमाह—

त्वंसुतस्यपीतयेसद्योवृद्धोअजायथाः । इन्द्रज्यैष्ठ्यायसुकृतो ॥ ६ ॥

त्वम् । सुतस्य । पीतये । सद्यः । वृद्धः । अजायथाः । इन्द्र ।
 ज्यैष्ठ्याय । सुकृतो इति सुकृतो ॥ ६ ॥

सुकृतोशोभनकर्मन् शोभनप्रज्ञवाहेइन्द्र त्वंसुतस्याभिपुतस्यसोमस्यपीतयेपानार्थज्यैष्ठ्या-
 यदेवेपुज्येष्ठत्वार्थसद्यस्तस्मिन्नेवक्षणेवृद्धःअजायथाः अभिवृद्धाउत्साहेनयुक्तोभूः ॥ पी-
 तये पापानेइत्यस्मात्स्यागापापचोभावइतिकिन् घुमास्थेत्यादिनाईत्वम् तस्यनिच्चेपिव्यत्यये-
 नप्रत्ययोदात्तत्वम् उत्तरसूत्रगतमुदात्तपदमत्रापिवायोजनीयम् । सद्यः सद्यःपरत्वरारीतिस्त्र-
 येणसमानेहनीत्यर्थेसमानस्यसभावोद्यश्चप्रत्ययोनिपात्यते प्रत्ययस्वरणोदात्तः । वृद्धः वृधुवृद्धौ
 ऊदितोवेतिक्त्वाप्रत्ययेइटोविकल्पितत्वाद्यस्यविभाषेतिनिष्ठायामिड्प्रतिषेधः प्रत्ययस्वरणोदा-
 त्तः । ज्यैष्ठ्याय ज्यैष्ठस्यभावोज्यैष्ठ्यम् गुणवचनत्रालणादिभ्यःकर्मणिचेतिप्यञ् जि-
 त्त्वादाद्युदात्तः ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टकमाह—

आत्वाविशन्त्वाशवःसोमांसइन्द्रगिर्वणः । शन्तेसन्तुप्रचेतसे ॥ ७ ॥

आ । त्वा । विशन्तु । आशवः । सोमांसः । इन्द्र । गिर्वणः ।

शम् । ते । सन्तु । प्रचेतसे ॥ ७ ॥

हेइन्द्र त्वात्वांसोमांसः सोमाभाविशन्तु आंभिमुख्येनप्रविशन्तु कीदृशाःसोमाः आशवः सवनत्रयेप्रकृतिविकृत्योर्वाव्याप्तिमन्तः कीदृशेन्द्र गिर्वणः गीर्भिःस्तुतिभिः संभजनीय देवविशेष गिर्वणादेवोऽभवतिगीर्भरेनवनयन्तीतियास्कः । तथाविधहेइन्द्र तेतुभ्यंप्रचेतसेप्रकृष्टज्ञानाय शंसुत्वरूपाः सोमाः सन्तु ॥ गिर्वणः गृणन्तीतिगिरः स्तुतयः गृशब्दे क्विपि ऋतद्वातोरितीत्वरपरत्वंच गीर्भिवन्त्येतेसेव्येतेइतिगिर्वणाः वनपणसंभक्तौ संभक्तिःसेवा सर्वधातुभ्योऽसुन्नित्यसुभ्रत्ययः । प्रचेतसे बंधुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

त्वांस्तोमाअवीवृधन्त्वामुकथाशतक्रतो । त्वांवर्धन्तुनोगिरः ॥ ८ ॥

त्वाम् । स्तोमाः । अवीवृधन् । त्वाम् । उकथा । शतक्रतो इति श-

तःक्रतो । त्वाम् । वर्धन्तु । नः । गिरः ॥ ८ ॥

हेशतक्रतोबहुकर्मन् बहुपज्ञवेन्द्र त्वांस्तोमाः सामगानांस्तोत्राणि अवीवृधन् वर्धितवन्ति तथाबह्वृचानामुकथा शस्त्राणित्वामवीवृधन् यस्मात्पूर्वमेवमासीत् तस्मादिदानीमपिनोऽस्माकंगिरःस्तुतयस्त्वांवर्धन्तु वर्धयन्तु अतिवृद्धं कुर्वन्तु ॥ स्तोमाः मनोनिच्चादाद्युदात्तः । अवीवृधन् वृधुवृद्धौ ण्यन्ताल्लडिचडिउक्तेदिवृधेरुपधायाःकारकारस्यःकारविधानान्तरङ्गोऽपिगुणोच्चाध्यते द्विर्भावह्लादिशेषसन्वद्भावेत्वदीर्घत्वाडागमाः । उकथा उकथानि पाठुदिवचिरिचित्तिचिन्पस्थगितिवचेः थक्प्रत्ययः तस्यक्त्वात्संप्रसारणम् शेषेन्द्रसिबहुलमितिशिष्टोपःनलोपश्च प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः असामर्थ्यादाप्रद्वितपरस्थापिनपराङ्मवद्भावइति नानुदात्तत्वम् । वर्धन्तु अन्तर्भावितण्यथाहृधेर्व्यत्ययेनपरस्मैपदम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह—

अक्षितोतिःसनेदिमंवाज्मिन्द्रःसहस्रिणाम्पास्मिन्विश्वानिपौस्या ॥ ९ ॥

अक्षितः ऊतिः । सनेत् । इमम् । वाजम् । इन्द्रः । सहस्रिणम् ।
यस्मिन् । विश्वानि । पौंस्या ॥ ९ ॥

इन्द्रः इमंवाजं सोमरूपमन्नं सनेत् संभजेत् कीदृशइन्द्रः अक्षितोतिः अहिंसितरक्षणः
कदाचिदपिरक्षान्मुञ्चतीत्यर्थः कीदृशंवाजं सहस्रिणं प्रकृतौविकृतिपुत्रमवर्तमानत्वेनसह-
स्रसंख्यायुक्तम् यस्मिन्वाजेविश्वानिसर्वाणिपौंस्या पौंस्यानि पुंस्त्वानिबलानिवर्तन्तेतादृशंवा-
जमितिपूर्वत्रान्वयः ॥ अक्षितोतिः ननु शिक्षयेइत्ययंधातुरकर्मकः तस्यचकर्माभावादधिकर-
णेभावेकर्तरिवाक्तप्रत्ययेनभवितव्यम् तदिहयदिकर्तर्यधिकरणेवास्यात्तदातयोरर्थयोर्ण्यत्प्रत्य-
यस्याविधानात् क्षियइत्यनुवृत्तौनिष्ठायामण्यदर्थेइतिदीर्घेणभवितव्यम् तथाचक्षियोदीर्घादि-
तिनिष्ठानत्वेअक्षीणेतिस्यात् नत्वक्षितेति अथनपुंसकेभावेकइतिभावपरःक्षितशब्दोगृह्यते
तदातस्यण्यदर्थत्वेनाण्यदर्थेइतिनिषेधादीर्घनत्वयोरभावात् क्षितमितिसिद्ध्यति तदातुनञ्प्रत्य-
रूपः प्रकृतेनान्वेतीति नविद्यतेक्षितमत्रेति बहुव्रीहिणैवभवितव्यम् तथाचनञ्प्रत्ययामित्युत्त-
रपदान्तोदात्तत्वंस्यात् पुनरुत्तिशब्देनबहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेनसएवस्वरस्तिष्ठेदित्यभिमत-
माद्युदात्तत्वंनसिद्ध्येदिति । सत्यं अतएवात्रक्षिधातुरन्तर्भावितण्यर्थोगृह्यते तेनसकर्मकत्वात्क-
र्मण्येषानिष्ठा ततश्चाण्यदर्थेइतिनिषेधादीर्घोनिष्ठानत्वंचनभविष्यति तथाचनञ्प्रत्ययेनक्षिधा-
अक्षिताअक्षयितेत्यर्थः तत्रचाव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेननञ्उदात्तत्वम् पुनरुत्तिपदेनबहुव्री-
हौसएवस्वरःस्थास्यतीतिनकोपिदोषः रिक्षिचिरिजिरिदाशर्द्धिसायांइतिक्षिणोतेर्हिसार्थ-
स्यवाकर्मणिनिष्ठा तथाचाहिंसितोतिरित्यर्थेउक्तक्रमेणस्वरःसिद्ध्यतीतिनदोषः । सनेत् वनप-
णसंभक्तौ भौवादिकः । वाजं वृषादित्वादाद्युदात्तः । इन्द्रः रनोनित्वादाद्युदात्तः । सहस्रिणं सह-
स्रमस्यास्ति अतइनिठनौ प्रत्ययस्वरः । विश्वा विशेः कन् नित्वादाद्युदात्तः । पुंसःकर्माणिपौं-
स्यानि ब्राह्मणादेराकृतिगणत्वाद्गणवचनब्राह्मणादिभ्यःकर्मणिचेतिप्यञ् नित्वादाद्युदात्तः
प्रथमाबहुवचनस्यसुप्तोसुलुगित्यादिनाडादेशः ननु स्त्रीपुंसाभ्यांनञ्प्रत्ययौभवनादित्यनेनधा-
न्यानांभवनेक्षेत्रेत्त्रित्येतत्प्रत्ययेनप्वपत्याद्यर्थेपुनञ्प्रत्ययौर्विधानाद्यथापुंसोप्रत्ययौः पुंसआगतः
पौंसइत्यादि तद्वत्पुंसोभावःकर्मवेत्यस्मिन्नर्थेप्यञ्चाधित्वा पौंसानीत्येवभवितव्यम् कथमु-
च्यतेपौंस्यानीति । उच्यते—आचत्वादितिस्त्रे त्वात् इत्यवधिनिर्देशात् ब्रह्मणस्त्वइत्येतत्प्रत्य-
यैरिमनिगादिभिःप्रत्ययैःसह त्वतलोःसमावेशः एवंतत्रैवचशब्दान्नञ्प्रत्ययोरपिप्यञादिभिःस-
मावेशएवनाभ्यसाधकभावः ॥ ९ ॥

दशमीष्टकमाह—

मानोमर्ताअभिद्रुहन्तनूनामिन्द्रगिर्वणःईशानोयवयावधम्॥१०॥१०॥

मा । नुः । मर्ताः । अभि । द्रुहन् । तनूनाम् । इन्द्र । गिर्वणः ।

ईशानः । यवय । वधम् ॥ १० ॥ १० ॥

हेगिर्वणइन्द्र मर्ताः विरोधिनोमनुष्याः नोऽस्मदीयानांतनूनांशरीराणांमाभिद्रुहन् अ-
भिद्रोहंमाकर्षुः ईशानःसमर्थस्त्वं वधं वैरिभिःसंपाद्यमानंयवयास्मत्तःपृथक्कुरु मनुष्याइ-
त्यादिपश्चविंशतिसंत्याकेपुमनुष्यनामसुमर्तावाताइतिपठितम् ॥ मर्ताः असिहसिष्टमिण्वामिद-
मित्पुषुर्विभ्यस्तजितितत् नित्वादाद्युदात्तत्वम् । अभि एवमादीनामन्तः । द्रुहन् द्रुह-
जिघांसायां लिङ्थेलेडित्तिमांथनायालेट् तस्यसि झोन्तः इतश्चलोपःपरस्मैपदेऽपितीकारलो-
पः शपोलुक् सार्वधातुकमपिदित्तिडोडित्त्वाल्लवृषधगुणाभावः । तनूनां अस्मादर्थान्नप-
राद्भवद्भावः । इन्द्र गिर्वणः गतम् । ईशानः धातोरनुदात्तेत्वाच्छपोलुकि लसार्वधातुक-
त्वानुदात्तत्वेधातुस्वरएवशिष्यते । यवय यौतीर्णिचि संज्ञापूर्वकोविधिरनित्यइतिवृद्धिर्नकि-
यते अथवा यौतीवियवः पचाद्यच् यवंकरोतीत्यर्थेत्करोतितंदाचष्टेइतिणिच् इषवद्भावा-
दिलोपः तस्यस्थानिवद्भावद्भावः । वधं हनश्चवधइतिभावेअप् तत्सन्धियोगशिष्टस्थानि-
वद्भावेनान्तोदाचोवधादेशः उदात्तनिवृत्तिस्वरेणापउदात्तत्वम् ॥ १० ॥

इतिप्रथमस्यप्रथमेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

सुरूपेत्यादिपुपट्स्केपुवृत्तीयस्ययुञ्जन्तीतिस्वरस्यमन्त्रसंख्याऋषिच्छन्दोदैवतानिविनियो-
गश्चेत्येतेपूर्ववदवगन्तव्याः दशर्चंप्रतस्मिन्स्केआद्यास्तिस्रोन्तिमाचेत्येताश्चतस्रपेन्द्रयः आद-
हेत्येतांचतुर्थीमारभ्यपञ्चमोमारुत्यः तामुमध्येवीळुचिदिन्द्रेणेत्येतेद्वैऋचीमारुत्यौसत्याविन्द्रयाव-
पिभवतः तदेतत्सर्वमनुक्रमणिकायामुक्तम्—सुरूपल्लुंद्दुशैन्द्रमातुयुञ्जन्त्यादहेत्येताःपण्मारुत्यो-
वीळुचिदिन्द्रेणेत्यैन्द्रचीचेति एतस्मिन्स्के युञ्जन्तीत्यसौवृचस्त्वृतीयेरात्रिपययिब्राह्मणाच्छंसि-
नोऽनुरूपः तथाचातिरात्रेपर्यायाणामितिस्रण्डेयोगेयोगेत्वस्तरंयुञ्जन्तिब्रह्मरूपमितिसूत्रितम् ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

युञ्जन्तिब्रह्मरूपंचरन्तंपरितुस्थुपः । रोचन्तेरोचनादिवि ॥ १ ॥

युञ्जन्ति । ब्रह्मम् । अरूपम् । चरन्तम् । परि । तस्थुपः । रोचन्ते ।

रोचना । दिवि ॥ १ ॥

इन्द्रोहिपरमैश्वर्ययुक्तः परमैश्वर्यं चाग्निवाय्वादित्यनक्षत्ररूपेणावस्थानादुपपद्यते ब्रह्मादित्यरूपेणावस्थितम् अरुपंहिसकरहिताग्निरूपेणावस्थितम् चरन्तं वायुरूपेण सर्वतः प्रसरन्तमिन्द्रं परितस्थुपः परितोवस्थिताः लोकत्रयवर्तिनः प्राणिनोयुञ्जन्ति स्वकीयेकर्मणि देवतात्वेन संबद्धं कुर्वन्ति तस्यैवेन्द्रस्य मूर्तिविशेषभूतारोचनानक्षत्राणि दिविद्युलोके रोचन्ते प्रकाशन्ते । अस्य मघस्योक्तार्थपरत्वं ब्राह्मणान्तरे व्याख्यातम्—युञ्जन्ति ब्रह्ममित्याह । असौ वा आदित्यो ब्रह्मः । आदित्यमेवास्मै युनक्ति । अरुपमित्याह । अग्निर्वा अरुपः । अग्निमेवास्मै युनक्ति । चरन्तमित्याह । वायुर्वै चरन् । वायुमेवास्मै युनक्ति । परितस्थुप इत्याह । इमे वै लोकाः परितस्थुपः । इमानेवास्मै लोकान युनक्ति । रोचन्ते रोचनादिवीत्याह । नक्षत्राणि वै रोचनादिवि । नक्षत्राण्येवास्मै रोचयन्तीति । पश्चाद्विंशतिसंख्याकेषु महन्नामसु महः ब्रह्म इति पठितम् । आदित्यस्यापि महत्त्वादेव ब्रह्मत्वम् ॥ युञ्जन्ति अन्तेः प्रत्ययस्वरेणाद्युदात्तत्वम् । ब्रह्मं प्रातिपदिकान्तोदात्तः । अरुपं रुपरिपंहिसार्थाः रोपन्तीति रुपांहिसकाः इगुपधज्ञामोकिरः कइतिकः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः न सन्ति रुपायस्यासावरुपः नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । अमिपूर्वइति पूर्वोदात्तत्वम् । एकादेशजदात्तेनोदात्तइत्युदात्तत्वम् । चरन्तं शपः पित्त्वादानुदात्तत्वम् शतुश्चलसार्वधातुकस्वरेण धातुस्वरणवशिष्यते । तस्थुपः तिष्ठतोर्लिटः कसुरादेशः वस्वेकाजाद्धसामितीटमन्तरंगमपि चाधित्वा संप्रसारणं संप्रसारणाश्रयं च बलीयइति शप्तिपरतो भत्वाद्धसोः संप्रसारणं परपूर्वत्वम् आदेशप्रत्यययोरिति पत्वं वसोः प्रत्ययस्वरेणोदात्तत्वम् । रोचन्ते तिङोर्लसार्वधातुकानुदात्तत्वम् शपः पित्त्वादानुदात्तत्वं धातुस्वरणव । रोचना अनुदात्तेतश्च हलादेरित्युच्चुवोरनाकावित्यनादेशः चितइत्यन्तोदात्तत्वम् । दिवि ऊडिदमित्यादिना विभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाध्यायमाह—

युञ्जन्त्यस्मृकाम्या हरी विपक्षसारथे । शोणा धृष्णू नृवाहसा ॥ २ ॥

युञ्जन्ति । अस्मृ । काम्या । हरी इति । विषपक्षसा । रथे ।

शोणा । धृष्णू इति । नृवाहसा ॥ २ ॥

अस्य ब्रह्मादिप्रतिपाद्यस्यादित्यादिमूर्तिभिस्तत्र तत्रावस्थितस्येन्द्रस्य रथे हरी एतन्नामानौ द्वौ अश्वोत्सारथयो युञ्जन्ति इन्द्रसंवन्धिनोरश्वयोर्हरिनामत्वम् हरी इन्द्रस्य रोहितोऽग्नेरिति पठितत्वात् कीदृशौ हरी काम्या कामयितव्यौ विपक्षसा विविधेषु क्षत्तीरयस्य पार्श्वोयोरश्वयोस्तौ विपक्षसतीरयस्य द्वयोः पार्श्वयोर्पौजितावित्यर्थः शोणारक्तवर्णौ धृष्णू मगलभौ नृवाहसानृणां

पुरुषाणामिन्द्रतत्सारथिप्रमुवानां वोढारौ ॥ अस्य ब्रह्ममित्युक्तस्य परामर्शादिदमोन्वादेशोऽश-
नुदात्तस्त्वृतीयादावित्यश्च शिच्चात्सर्वादेशोऽनुदात्तः विभक्तिरनुदात्तैवेतिसर्वांनुदात्तत्वम् । का-
म्या क्रमुकान्तौ कमेर्णिङ् कामयतेरचोयत् तित्स्वरितापवादत्वेनयतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् सु-
पांसुलुगितिद्विवचनस्यडादेशः । हस्तोरथमितिहरी हृषिपीत्यादिनाइन् निच्चादाद्युदात्तः ।
विपक्षसा पचिवचिभ्यांसुदृचेतिपचेरसुन्दुडागमः विभिन्नेपक्षसीपाश्वर्यमयोस्तौ विशब्दोनि-
पातत्वादुदात्तः पूर्वपदप्रकृतिस्वरेणसएवशिष्यते द्विवचनस्यडादेशः । रथे रमन्तेऽस्मिन्निति
रथः रमुक्रीडायां हनिकुपिनीरमिकाशिष्यःकथन्नितिकथन् किच्चादनुदात्तोपदेशोत्यादिना
मकारलोपः नित्स्वरणाद्युदात्तः । शोणा शोणवर्णगत्योः गमनकरणत्वात्करणेघञ् जिच्चादा-
द्युदात्तः सुपांसुलुगितिडादेशः । धृष्णू जिघृषामागल्भ्ये वसिगृधिघृषिपक्षिपेःक्लुः किच्चाद्गुणा-
भावः प्रत्ययस्वरः । नृवाहसा नृवहत्इतिवहेर्वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसीत्यसुन् णिदित्यनुवृत्तेर्वृ-
द्धिः निच्चादाद्युदात्तः कुरुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणसएवशिष्यते ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

केतुं कृण्वन् अकेतवे पेशो मर्या अपेशसे । समुपन्द्रिरजायथाः ॥ ३ ॥

केतुम् । कृण्वन् । अकेतवे । पेशः । मर्याः । अपेशसे । सम् ।

उपत् इति । अजायथाः ॥ ३ ॥

हेमर्यामनुष्याइदमाश्रयं पश्यतेत्यध्याहारः किमाश्रयमितितदुच्यते आदित्यरूपोऽयमि-
न्द्रउपन्द्रिदांहकैः रश्मिभिःप्रतिदिनमुपःकालैर्वांसंभूयाजायथाः उदपद्यत अथवासूर्यस्यैवा-
स्तमयेमरणमुपचयं व्यत्ययेनबहुवचनं कृत्वासंबोधनं क्रियते हेमर्यं प्रतिदिनं त्वमजायथाइतियो-
ज्यम् किं कुर्वन् अकेतवे रात्रौ निद्राभिभूतत्वेनप्रज्ञानरहितायमाणिकेतुं कृण्वन्मातःप्रज्ञानं कु-
र्वन् अपेशसे रात्रावन्धकारावृत्तत्वेनानभिव्यक्तत्वाद्प्रहितायपदार्थायपातरन्धकारनिवारणे-
नपेशोरूपमभिव्यज्यमानं कुर्वन् पेशइतिरूपनाम पिशतेरितियास्कैः । अकेतवेऽपेशसेइतिचतु-
र्थ्योपेष्ठचर्थेद्रष्टव्यौ ॥ केतुं प्रातिपदिकस्वरः । कृण्वन् कृविर्हिंसाकरणयोश्च लटःशत्रादेशः इदि-
तोनुमृधातो रितिनुमागमः कर्तरिशापिप्रोते धिन्विकृण्वोरचेतिउपत्ययः तत्सन्वियोगेनवकारस्य
चाकारः अतोलोपइत्यकारलोपः तस्यस्थानिबन्धावात्पूर्वस्यलघुपधगुणोनभवति अकारस्यप-
त्ययस्वरेणोदात्तत्वम् । अकेतवे बहुव्रीहौनञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । पेशः नधि-
पपस्यानिसन्तस्येत्याद्युदात्तः । मर्याः छन्दसिनिष्टक्यैत्यादौभ्रियतेनिपातितः आनघितनिघा-

तः असामर्थ्यात्पूर्वस्यनपराङ्मन्त्रावः । अपेशसे नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् सम्-
निपातआद्युदात्तः । उपङ्गिः उपष्टुपदाहे ज्वलङ्गिः रश्मिभिः लटःशत्रादेशेशपिमाभेव्यत्येन
शः सार्वधातुकमपिदितितस्यङिच्वाल्लघूपधगुणो न भवति शस्यप्रत्ययस्वरेणोदात्तत्वम् उपरिश-
तुरदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वम् एकादेशउदात्तेनोदात्तः । अजायथाः अजायतेत्यर्थेपु-
रुषव्यत्ययेनिघातः ॥ ३ ॥

चतुर्थीमृचमाह—

आदहस्वधामनुपुनर्गर्भत्वमेरिरे । दधानानामयज्ञियम् ॥ ४ ॥

आत् । अहं । स्वधाम् । अनु । पुनः । गर्भत्वम् । आहृरिरे ।

दधानाः । नाम । यज्ञियम् ॥ ४ ॥

अत्रास्तिविशेषविनियोगः चतुर्विंशोहनिपातःसवनेब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रेआदहस्वधा-
मन्वितिद्वेऋचौइन्द्रेणसंहिदक्षसइत्येका अयंत्चःपळहस्तोत्रियसंज्ञकः तथाचसूत्रितंचतुर्विं-
शोहोताजनिष्टेतिखण्डे—इन्द्रेणसंहिदक्षसआदहस्वधामन्वित्येकाद्वेचेति । यद्यप्येतदैन्द्रंस्त्रु-
म् तथाप्यादहेत्यादिपुषट्सुमरुतोवर्ण्यन्ते प्रायेणैन्द्रेमरुतइत्यनुक्रमणिकायामुक्तत्वाद् आ-
दित्ययमानन्तयार्थेनिपातः अहेत्यवधारणार्थः आदहवर्षतोरनन्तरमेवस्वधामनु इतःपरंजनि-
ष्यमाणमनुदकंवानुपलक्ष्यमरुतोदेवागर्भत्वमेरिरे मेघमध्येजलस्यगर्भाकारंभेरितवन्तः ज-
लस्यकर्तारंपर्जन्यंभेरितवन्तः प्रतिसंवत्सरमेवंकुर्वन्तीतिदर्शयितुंपुनःशब्दःप्रयुक्तः कीदृशामरु-
तः यज्ञियंयज्ञार्हनामदधानाःधारयन्तः सप्तसुगणेपुमरुतामीदृङ्चान्यादृङ्चेत्यादीनियज्ञयो-
ग्यानिनामान्यन्यत्रात्रातानि अन्धइत्यादिष्वष्टाविंशतिसंख्याकेपुअन्ननामसुळ्कर्त्तरःस्वधेति
पठितम् अर्णइत्यादिष्वेकशतसंख्याकेपूदकनामसु तेजःस्वधाअक्षरमितिपठितम् ॥ आद
अह निपातावाद्युदात्तौ । स्वधां स्वंलोकं दधातिपुष्पातीतिस्वधा आतोऽनुपसर्गेकः ऋदुत्तरप-
दमरुतिस्वरत्वम् । अनुपुनःशब्दोनिपातावाद्युदात्तौ । गर्भस्यभावोगर्भत्वम् प्रत्ययस्वरः ।
एरिरे अन्तर्भावितण्ययांदीरगतावित्यस्मादनुदात्तेतःपरस्यलिटोऽस्यइरेच् चित्त्वादन्तोदात्तः
सहस्रुपेत्यत्रसुपेतियोगविभागादाङ्गसहविङ्गसमासेऽपिसमासस्येत्यन्तोदात्तत्वम् इजादेश्चगुरुम-
तोऽच्छइत्यान्नभवति मद्यत्वाद् अहरान्दयोगान्निघाताभावः तुपश्यपश्यताहिःपूजायामितिनिषे-
धात् । दधानाःशानचक्षित्वादनोदात्तत्वेमात्रे अर्यस्तानामादित्याद्युदात्तत्वम् । यज्ञमहं वि-
यज्ञियम् यज्ञविंश्यांयस्वजावितिघमप्रत्ययः आपनेयीनीपियःफट्त्वच्छांप्रत्ययादीनामिती-
यादेशः प्रत्ययस्वरेणइकारउदात्तः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

वीळुचिदारुजलुभिर्गुहाचिदिन्द्रवह्निभिः । अविन्दउस्त्रियाअनु ॥ ५ ॥

वीळु । चित् । आरुजलुभिः । गुहा । चित् । इन्द्र ।

वह्निभिः । अविन्दः । उस्त्रियाः । अनु ॥ ५ ॥ ११ ॥

अस्ति किंचिदुपाख्यानं पणिभिर्देवलोकाद्भावोपहताअन्धकारेप्रक्षिताः ताश्चेन्द्रोमरु-
न्द्रिःसहाजपदिति एतच्चानुक्रमणिकायांस्त्रितम्—पणिभिरसुरैर्निगूढागाअन्वेष्टंसरमादेवशु-
नीमिन्द्रेणप्रहितामयुग्भिःपणयोमित्रीयन्तःप्रोचुरिति । मघ्नान्तरेचदष्टान्ततयास्त्रितम्—निरु-
द्धाआपःपणिनेवगावइति । तदेतदुपाख्यानमभिप्रेत्योच्यते—हेइन्द्र वीळुचिद दृढमपिदुर्गमस्था-
नं आरुजलुभिर्भञ्जिर्वह्निभिर्वोढुभिरन्यत्रनेतुंसमर्थैर्मरुन्द्रिःसहितस्त्वं गुहांचित् गुहाया-
मपिस्थापिताः उस्त्रियागाअन्वविन्दः अन्विष्यलब्धवानसि ओजःपाजइत्यादिष्वष्टाविंशतिसं-
ख्याकेषुबलनामसु दक्षःवीळुच्यौत्नमितिपठितम् नवसंख्याकेषुगोनामस्वध्याउस्त्राउस्त्रियाइति
पठितम् ॥ वीळु प्रातिपदिकस्वरः । चित् चादिरनुदात्तः । आरुजलुभिः रुजोभङ्गेइत्यौ-
णादिकःकञ्चुप्रत्ययः किच्चाट्टणाभावः चित्त्वादान्तोदात्तत्वम् समात्तेरुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्व-
म् । गुहा सप्तम्याडादेशः ग्रामादीनांचित्याद्युदात्तः । वह्निभिः वहिभिश्चयुद्गुलाहात्वरिभ्यो-
निदितिवहेर्निप्रत्ययः निच्चादाद्युदात्तः । अविन्दः शेमुचादीनामितिनुमागमः लुङ्लङ्लङ्स्व-
हुदात्तः । वसन्तीत्युस्त्रियाः वसेःकर्त्तरिरियक्प्रत्ययः पत्वाभावश्चवाहुलकादूहनीयः उक्
हि—पञ्चपदार्थविशेषतमुत्थंप्रत्ययतःप्रकृतेश्चतदूहमिति इकारःप्रत्ययस्वरेणोदात्तः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यप्रथमेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

युञ्जन्तीविस्रक्तेषठीष्टकमाह—

देवयन्तोयथामतिमच्छाविदहंसुगिरः । महामनूपतश्रुतम् ॥ ६ ॥

देवयन्तः । यथा । मतिम् । अच्छ । विदत्स्वसुम् ।

गिरः । महाम् । अनूपत् । श्रुतम् ॥ ६ ॥

देवयन्तःमरुत्संज्ञकान्देवानिच्छन्तोगिरःस्तोतारःकृत्विजः महांपौठं मरुद्रणमच्छपाहुमनूपत
श्रुतवन्तः कीदृशंमरुद्रणं विदहंसुं वेदयद्भिःस्वमहिमप्रख्यापकैःबहुभिर्धैर्युक्कम् श्रुतं विस्र्याप्तं

मरुद्गणस्यदृष्टान्तः यथामतिं मन्तारमिद्रंयथास्तुवन्तितथेत्यर्थः ॥ देवयन्तःदेवानात्मनइच्छन्तः
 सुपआत्मनःक्यच् क्यचिचेतीत्वम् अरुत्सार्वधातुकयोर्दीर्घइतिदीर्घत्वंचनभवति नच्छन्द-
 स्यपुत्रस्येत्यनेनक्यचियत्प्राप्तमीत्वंदीर्घत्वंवा तस्यसर्वस्यप्रतिपेधात् यद्यपीत्वमेवमरुतं तथा-
 पिष्यवहितस्यापिदीर्घत्वस्यसप्रतिपेधइतिविज्ञायते अश्वयान्तइत्यादावश्वघस्येत्यात्वविधाना-
 दितिद्युक्तम् क्यजन्ताच्छतृप्रत्ययः क्यचश्चित्वाच्चितइत्यन्तोदात्तत्वम् शपःपित्त्वेनशतुश्चलसा-
 र्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वे एकादेशउदात्तेनोदात्तइत्युदात्तः । यथा प्रकारवचनेथात् ल्ङितीप्र-
 त्ययात्पूर्वमुदात्तत्वम् । मतिं मन्त्रेवृषेपपचमनेत्यादिनाकिन्नुदात्तः मतिशब्दोज्ञानपरोप्युपचारात्
 ज्ञातरीन्द्रेवर्तते अथवा पदान्तरेविशेष्यानुपादानादिन्द्रस्यैवैपासंज्ञा ततश्च किञ्चकौचसंज्ञाया-
 मितिमन्यतेःकर्त्तरिकिञ्च तस्योपदेशेऽनुदात्तत्वादिट्प्रतिपेधः चित्त्वादन्तोदात्तत्वम् । अच्छ अध्या-
 हृतगच्छत्यर्थयोगाद्गच्छगत्यर्थवदेप्वितिगतिसंज्ञायासहनिपातसंज्ञायाअपिसमावेशान्निपाताआ-
 द्युदात्ताइत्याद्युदात्तत्वम् । विदद्वसुं विदज्ञानेइत्यस्मादन्तर्भावितण्यथाच्छतृप्रत्यये विदन्त्यौदा-
 र्यातिशयवचनान्नापयन्तिवसूनिधनानियंसविदद्वसुः विदेःशतृप्रत्ययेअदिप्रभृतिभ्यःशपइतिश-
 पोलुकि प्रत्ययस्वरेणशतुरुदात्तत्वम् बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेनतदेवशिष्यते । गृणन्तिस्तुव-
 न्नीतिगिरः गृणातेःक्लिपि ऋतइद्धातोरितीत्वरपरत्वं धातुस्वरेणोदात्तत्वम् । महान् महान्तं नकारत-
 कारयोर्लोपश्छान्दसः प्रातिपदिकस्वरेणोदात्तत्वम् । अनूपत णुस्तुतौव्यत्ययेनात्मनेपदं लुङि
 ज्ञस्यअदादेशः सिचि कुटादित्वेनडित्त्वाद्रुणाभावः इडभावउकारदीर्घत्वंचछान्दसं निघातः ।
 श्रुतं प्रत्ययस्वरः ॥ ६ ॥

सप्तमीश्रुचमाह-

इन्द्रेणसंहिदृक्षसेसंजग्मानोअविभ्युपा । मन्दूसमानवर्चसा ॥ ७ ॥

इन्द्रेण । सम् । हि । दृक्षसे । सम्ऽज्जग्मानः । अविभ्युपा ।

मन्दू इति । समानवर्चसा ॥ ७ ॥

हेमरुद्गण त्वंइन्द्रेणसज्जग्मानः संगच्छमानः संदृक्षसेहि सम्पगदश्येथाःखलु अवश्यम-
 स्माभिद्रेष्टव्यइत्यर्थः कीदृशेनेन्द्रेण अविभ्युपाभीतिरहितेन कीदृशाविन्द्रमरुद्गणौ मन्दू नि-
 त्यममुदितौ समानवर्चसानुत्पदीवी पुराकदाचिद्भवधदशायांइन्द्रस्यसत्त्वायः सर्वदेवावृषश्वा-
 सेनापसारिताः तदानीमिन्द्रस्यवृषसंबन्धिसकलसेनाजयार्थमरुद्भिःसंगमोभूत् सोऽयमर्थोवृष-
 स्यत्वाश्वस्येतिनिमयेसंगृहीतः । इन्द्रोवैवृषंहनिष्यन्नित्रालणेमंपाञ्चितश्च । इन्द्रशब्दःपरमे-

श्वयंबन्तंमरुद्वर्णं चाभिधत्ते तदानीमिन्द्रस्यसंबोधनं बहिरेवाध्याहर्तव्यम् तथाचेयमृग्यास्केनव्याख्याता—इन्द्रेणाहितं दृश्यसेसंगच्छमानोऽविश्वयुषागणेनमन्द्रमदिष्णयुवांस्थोऽपिवामन्दुनातेनेति स्यात्समानवचसेत्येतेनव्याख्यातमिति ॥ संदक्षसे संपश्येथाः दृशेथेतिवक्तव्यमित्यात्मनेपदं दृशे-
ल्लिङ्गथेल्लेडितिमार्थनायालेट् थासःसे लेटोडाटावित्यडागमः सिबहुल्लेटीतिसिप् संज्ञापूर्वकोवि-
धिरनित्यइतिगुणाभावः ब्रश्चादिनापत्वम् षटोःकःसीतिकत्वम् आदेशप्रत्यययोरितिस्तिप्ः
पत्वम् बहुल्लग्रहणात्तिप्ःपरस्ताच्छत्रपिभवति सिपाव्यवधानात्प्रश्यादेशोभवति शपःपित्वाद्-
नुदात्तत्वं उत्तरस्यल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वं धातुस्वरएवशिष्यते हिशब्दयोगात्तिल्लित्इतिनि-
घातोनभवति हिचेतिप्रतिषेधात् । संजग्मानः गमेःसंपूर्वाच्छन्दसिल्लुङ्लृट्इतिवर्तमानेल्डि
समोगम्यृच्छीत्यात्मनेपदविधानाल्लिटःकानजादेशः द्विर्भावोहलादिशेषोऽस्यात्तस्यचुत्वं गमहने-
त्युपधालोपः कानचश्चित्वाद्दन्तोदात्तत्वं गतिसमासेल्लुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अविश्वयुषा जि-
भीभये पूर्ववल्डि शेषात्कतंरिपरस्मैपदमितिपरस्मैपदम् कस्तुथेतिल्लिटःकसुरादेशः तस्यक्त्वाद्दु-
णाभावः द्विर्भावः अश्यासस्यह्रस्वजश्वे ऋादिनियमात्प्राइट् वस्वेकाजाद्वसामितिनियमाजिव-
र्तते नञ्समासेतृतीयैकवचनेभत्वाद्दसोःसंपसारणमितिवकारस्यउकारः संपसारणाच्चेतिपूर्वरूपत्वं
शासिवंसीतिपत्वं इयडादेशंवाधित्वाएरनेकाचइतियणादेशः अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं पूर्वेण
सहसंहितायामोकारस्य एङःपदान्तादतीतिपरपूर्वरूपत्वेमाप्ते प्रकृत्यान्तःपादमव्ययपरेइतिप्रकृति-
भावः । मन्द्र मदिस्तुतिमोदमदस्वमकान्तिगतपु इदितोनुमधातोरितिनुमागमः कुरित्यनुवृत्तौ
स्वरुशंकुपीयुनीलंगुल्लिग्वित्यत्राविभक्तिकनिर्देशादन्तेर्हिगुरितिवद्वात्वन्तरादपिकुरित्युक्तम् प्रत्य-
यस्वरेणान्तोदात्तः द्विवचनमौ प्रथमयोःपूर्वसवर्णः तृतीयैकवचनेचेत् सुपांसुलुगित्यादिनापूर्वस-
वर्णदीर्घत्वम् । समानवचंसा समानवचोययोरितिवायस्येतिवावहुव्रीहिः द्विवचनेसुपांसुलुगि-
त्यादिनाआकारादेशः समानपदस्यप्रातिपदिकान्तोदात्तत्वं बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरेण
वदेवावशिष्यते ॥ ७ ॥ अष्टमीष्टचमाह—

अनवद्यैरभिद्युभिर्मखःसहस्वदर्चति । गुणैरिन्द्रंस्यकाम्यैः ॥ ८ ॥

अनवद्यैः । अभिद्युःभिः । मखः । सहस्वत् । अर्चति । गुणैः ।

इन्द्रंस्य । काम्यैः ॥ ८ ॥

मखःभवर्तमानोपयज्ञः अनवद्येदोपरहितैरभिद्युभिः घुलोकमजिगतैः काम्यैः फलप्रद-
त्वेनकामयितव्यैर्गुणैःमरुत्समूहैःसहितमिन्द्रस्येन्द्रं सहस्वत् बलेपेतं यथाभवतितथार्चतिपूज-

यति अयंयज्ञोमरुतइन्द्रं चातिशयेनप्रीणयतीत्यर्थः यज्ञइत्यादिपुपश्चदशसुयज्ञनामसु मखः वि-
 ष्णुरितिपठितम् चतुश्चत्वारिंशत्स्वर्चतिकर्मसुअर्चतिगायतीतिपठितम् ॥ नविद्यतेअवद्यंयेषांते-
 अनवद्याः नञ्सुष्णामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । अभिगताद्यौर्यैस्तेअभिद्यवः तैः अभिद्युभिः
 अभिशब्दः प्रातिपदिकस्वरेणान्तोदात्तः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरेणसएवशिष्यते । मखः प्राति-
 पदिकस्वरः । सहोवल्मस्मिन्नर्चनकर्मण्यस्तीतिसहस्वत् तसौमत्वर्थेइतिभसंज्ञयापदसंज्ञाया-
 बाधितत्वात्सकारस्यरुत्वाभावः मादुपधायाश्चमतोर्वोयवादिभ्यइतिमतुपोमस्यवत्वं सहस्र्वो-
 नद्विषयस्यानिसन्तस्येत्याद्युदात्तः मतुपःपित्वात्सएवशिष्यते । काम्यैः कमेर्णिङ् अतउपधा-
 याइतिवृद्धिः जनोजृषृक्सुरज्जोमन्ताश्चेत्यमन्तत्वेनप्राप्तस्यमित्त्वस्य नकम्यमिचमामितिप्रतिषेधा-
 न्मिवांहस्वइत्युपधायाह्रस्वत्वंनभवति णिलोपः तित्स्वरितमितिप्राप्तेयतोनावइत्या-
 द्युदात्तत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह—

अतःपरिज्मन्त्रागहिदिवोवारोचनादधि । समस्मिन्ऋजतेगिरः ॥ ९ ॥

अतः । परिज्मन् । आ । गहि । दिवः । वा । रोचनात् । अधि ।

सम् । अस्मिन् । ऋजते । गिरः ॥ ९ ॥

हेपरिज्मनपरितोव्यापिन् मरुद्गण अतोऽस्मान्मरुद्गणस्थानान्तरिक्षादागहिअस्मिन्कर्म-
 ण्यागच्छ दिवोवाद्युलोकाद्वा समागच्छ रोचनादधिदीप्यमानादादित्यमण्डलाद्वासमागच्छ अ-
 स्मदीपकर्मकालेयत्रयवतिष्ठसि ततःसर्वस्मादागच्छेत्यर्थः किमर्थमागमनमितितदुच्यते अस्मि-
 न्कर्मणिवतमानऋत्विगिरःस्तुतीः समृजतेसम्यक्प्रसाधयति ऋजतिः प्रसाधनकर्मेतियास्कं ।
 एताः स्तुतीःश्रोतुमागच्छेत्यर्थः यद्यप्यृत्विजामघ्नस्यप्रयुज्यमानत्वात्ऋजतिधातोरुत्तमपुरुषेणभ-
 वितव्यम् तथापिपरोक्षरुतत्वेननिर्देशात्प्रथमपुरुषप्रयोगः परोक्षरुतलक्षणंचयास्कआह—तासि-
 विधाऋचःपरोक्षरुताःप्रत्यक्षरुताआध्यात्मिक्यश्च तत्रपरोक्षरुताःसर्वाभिर्नामविभक्तिभिर्यु-
 ज्यन्तेप्रथमपुरुषेश्चाख्यातस्येति ॥ अतः पञ्चम्यास्तसिन् एतदोऽश् शिच्चात्सर्वादेशः लि-
 तीतिप्रत्ययानुर्वस्योदात्तत्वम् । परिज्मन् अजगतिक्षेपणयोः अन्येष्योऽपिट्शयन्तेइतिमनिव्
 अकारलोपश्छान्दसः आमघ्नितनिघातः । गहि गमेर्वहुलंछन्दसीतिशपोलुक् हेर्ङित्वादानुदा-
 चोपदेशेत्यादिनामलोपः अतोहेरितिहिलोपोनभवति तस्मिन्कर्तव्ये अस्मिन्ऋजतेनाभादितिमलो-
 पस्यासिद्धत्वेनअनकारान्तत्वात् । दिवः ऊडिदमित्यादिनाविभक्तेरुदात्तत्वम् । वा चादयोऽनुदात्ता-

इत्यनुदात्तः । रोचनात् रुचदीप्तौ अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् युवोरनाकावित्यनादेशः चिदित्य-
नोदात्तः । अधि अधिपरीअनर्थकावितिकर्मप्रवचनीयत्वेनसन्निपातसंज्ञायाःसमावेशान्निपा-
ताआद्युदात्ताइत्याद्युदात्तः । अस्मिन् परिज्मन्नित्यादिष्टस्यैवान्वादेशादिदमोन्वादेशेशनुदात्तस्तृ-
तीयादावित्यशुअनुदात्तः शिच्चात्सर्वादेशः विभक्तिः अनुदात्तौसुप्तिवावित्यनुदात्तेतिसर्वानु-
दात्तत्वम् । ऋअते ऋजिभृजीवर्जने समित्युपसर्गयोगात्प्रसाधनेवर्तते निघातः । गिरः
पातिपदिकस्वरः ॥ ९ ॥

दशमीष्टकमाह—

इतोवासातिमीमहेदिवोवापार्थिवात् । इन्द्रंमहोवार्जसः ॥ १० ॥ १२ ॥

इतः । वा । सातिम् । ईमहे । दिवः । वा । पार्थिवात् । अर्थि ।

इन्द्रम् । महः । वा । रजसः ॥ १० ॥ १२ ॥

इन्द्रदेवंपति सार्तिधनदानंअधीमहे आधिक्येनयाचामहे कस्माल्लोकादितितदुच्यते इतोऽ-
स्मादभिदृश्यमानात्पार्थिवात्पृथिवीलोकाद्वादिवोवाद्युलोकाद्वा महोमहतःपौढाद्रजसोवापक्ष्यादी-
नारञ्जकादन्तरिक्षलोकाद्वायमिन्द्रोयतःकुतश्चिदानीयास्मभ्यंधनंप्रयच्छत्वित्यर्थः समदशासुया-
ञ्चार्यकर्मस्वोमहेयामीतिपठितम् । इतः इदमशब्दात्प्रथम्यास्त्वसिल् इदमइशिवीश् शिच्चात्सर्वादेशः
अत्रऊडिदमित्यस्यावकाशः आर्याण्यभिःलित्तीत्यस्यावकाशः पचनंपाचकं उभावपिनित्यौ तत्र-
परत्वाद्द्विपतिपेधेपरंकार्यमितिस्त्रितीतिङ्कारस्योदात्तत्वम् पश्चात्तसेःमाग्दिशोविभक्तिरिति विभक्ति-
संज्ञकत्वाद्डिदमित्यादिना असर्वनामस्थानविभक्तेरुच्यमानमुदात्तत्वंभवति सल्लुप्तौविपतिपेधे-
यद्वाधितंतद्वाधितमेवेत्युडिदमित्यस्यपुनरप्रवृत्तिरेवेतिचेत् न लक्ष्यानुरोधेनपुनःप्रसंगविज्ञानंचेति
स्वीकारात् नन्वेवंयतस्ततइत्यादावपिपरेणबाधितमपिसावेकाचइतितसिल्लउदात्तत्वंस्यादितिचेत्
न यत्तच्छब्दयोः साववर्णान्तत्वेन नगोश्वन्साववर्णेतिनिपेधात् नचपुनःप्रसंगविज्ञानंचेत्येतत्सा-
र्वविकं लक्ष्यानुरोधेनकचिदेवतदाश्रयणादिति । सार्ति पणुदाने धात्वादेःपःसः भावेक्तिन् जनत्व-
नसनांसनल्लोरितिनकारस्यात्वं तितुत्रतथसिसुसरकसेपुचेतिनिपेधादिण्णभवति नित्स्वरेपाप्ते
उदात्तइत्यनुवृत्तौ ऊत्विमूतिज्विसातिहेतिकीर्तयश्चेतिनिपातनादन्तोदात्तत्वम् । ईमहे ईद्गती
ऽयनोऽपिबहुलंछन्दसीतिङ्कुं अस्यधातोर्ङित्वात्तास्यनुदात्तेच्छिदुपदेशादितिस्त्वान्वयानुकस्या-
नुदात्तत्वेधातुस्वरप्रवृत्तिरिति नचतिङ्गितिङ्गविनिघातः चवायोगमथमेतिनिपेधाद्दुस्तरवाक्ययो-
रपिहिभारान्दयोगादन्यथावाक्पापरिपूर्तेस्तिङ्गविभक्तेरवश्यमध्याहारात्तदपेक्षायैपामथमातिङ्गि-

भक्तिरिति । दिवः ऊडिदमित्यादिनाविभक्तेरुदात्तत्वम् । पार्थिवात् प्रथमख्याने प्रथेतेइतिपृथिवी
 प्रथेःपिवन्संप्रसारणंचेतिपिवन्प्रत्ययः पिद्वौरादिभ्यश्चेतिडीप् प्रत्ययस्वरेणोदात्तः शेषनिघाते-
 नानुदात्तादिःपृथिवीशब्दः पृथिव्याविकारइत्यर्थे ओरञ्इत्यनुवृत्तावनुदात्तादेश्चेत्यञ् यस्येति-
 चेतीकारलोपः तद्धितेष्वचामादेरित्यादिवृद्धीरपरत्वम् त्रित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तः । अधि
 निपातत्वादाद्युदात्तः । इन्द्रं रन्प्रत्ययान्तआद्युदात्तः । महः महत्इत्यस्यअकारतकारयोर्लोप-
 श्छान्दसः सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । रजसः नद्विषयस्यानिसन्तस्येत्याद्युदात्तत्वम् ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यप्रथमेद्वादशशोवर्गः ॥ १२ ॥

इन्द्रमित्यादिकंदशर्चयत्सूक्तंतसुरूपरुद्रमित्यादिपुचतुर्थम् ऋषिच्छन्दोदेवताविनियोगश्च
 पूर्ववत् विशेषविनियोगस्तुच्यते—महाव्रतेनिष्केवल्यशस्त्रेइन्द्रमिद्राथिनइतिसूक्तम् तथाचपञ्च-
 मारण्यकेसूत्रितम्—शिरोगायत्रमिन्द्रमिद्राथिनइति । तथाचतुर्विंशेहनिब्राह्मणाच्छंसिनःश-
 स्त्रे इन्द्रमिद्राथिनइतिपळहस्तोत्रियस्तृचः चतुर्विंशेहोताजनिष्टेत्युपक्रम्यायाहिसुपुमाहितइन्द्र-
 मिद्राथिनोबृहदितिसूत्रितत्वात् अतिरात्रेप्रथमेपर्यायेऽच्छावाकशस्त्रेऽयमेवतृचोऽनुरूपः सूत्रि-
 तंच— इन्द्रायमद्वनेसुतमिन्द्रमिद्राथिनोबृहदिति ।

तत्रप्रथमाष्टचमाह—

इन्द्रमिद्राथिनोबृहदिन्द्रमर्केभिर्किंणः । इन्द्रंवाणीरनूपत ॥ १ ॥

इन्द्रम् । इत् । गाथिनः । बृहत् । इन्द्रम् । अर्केभिः । अर्किणः ।

इन्द्रम् । वाणीः । अनूपत ॥ १ ॥

गाथिनः गोयमानसामयुक्ताउद्गातारः इन्द्रमित् इन्द्रमेव बृहत् त्वामिद्धिहवामहेइत्यस्या-
 ष्टचिउत्पन्नेनबृहन्नामकेनसाम्नाअनूपतस्तुतवन्तः अर्किणः अर्चनहेतुमद्योपेताहोतारः अर्केभिः
 ऋषीर्मधैः इन्द्रमेवानूपतस्तुतवन्तः येत्ववशिष्टाअध्वर्यादयस्तेवाणीर्वाग्भियर्भूत्वाभिरिन्द्रम-
 नूपत अर्कशब्दस्यमध्यपरत्वंपास्केनोक्तम्—अर्कोमद्योभवतियदनेनार्चतीति । श्लोकइत्यादिपुस्त-
 सपञ्चाशत्सुवाङ्मसुवाशीवाणीतिपठितम् ॥ गाथिनः उपिकुपिगार्त्तभ्यस्थन्तिगायतेस्थ-
 नप्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तः गाथाएपांसन्तीतिगाथिनः वीसादिभ्यश्चेतीनिः प्रत्ययस्वरेणइका-
 रउदात्तः सच सतिगिटः । बृहत् बृहता वृतापैकवचनस्यसुपांसुदुगितिलुक् पृषद्दहन्महजग-
 च्छृषद्योत्पन्नोदानोनिपातितः । अर्केभिः अर्चंपूजायां अर्च्यन्तेऽभिरित्यकामद्याः पुंसिसं-

ज्ञापांशुः प्रायेणेतिथः चजोः कुचिण्यतोरितिकुलं प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः बहुलं छन्दसीतिभिस-
 ऐसादेशो न भवति । अर्काः स्तुतिसाधनभूतामन्त्राणामन्तन्वीत्यर्किणः । वाणीः वृषादीनां चेत्याद्युदात्तः
 दीर्घाञ्जसिचेति पूर्वसवर्णदीर्घनिषेधस्य वा छन्दसीति विकल्पितत्वादीर्घत्वम् । तृतीयार्थे प्रथमा ।
 अन्पथ पुस्तुतौ पोनइति तत्वं लुङि व्यत्ययेनात्मनेपदं अस्य अदादेशः सिचइडभावः उकार-
 स्पदीर्घत्वं च छान्दसं धातोः कुटादित्वात्सिचोङित्वेन गुणाभावः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

इन्द्रइद्दयोः सचासम्भिश्चलआवचोयुजा । इन्द्रोवञ्जीहिरण्ययः ॥ २ ॥

इन्द्रः । इत् । हर्योः । सर्चा । सम्भिश्लः । आ । वचः । युजा ।

इन्द्रः । वञ्जी । हिरण्ययः ॥ २ ॥

इन्द्रइत्इन्द्रएवहर्योः हरिनामकयोरश्वयोः सचासहयुगपत् आसंभिश्चलः सर्वतः स-
 म्यक्मिश्रयिता कीदृशयोर्हर्योः वचोयुजा इन्द्रस्य वचनमात्रेण रथे युज्यमानयोः सुशिक्षितयोरि-
 त्यर्थः अयमिन्द्रो वञ्जीवज्रयुक्तः हिरण्ययः हिरण्मयः सर्वाभरणभूषितइत्यर्थः ॥ हर्योः हरतइ-
 तिहरी इन् निच्चादाद्युदात्तः । सचासहेत्युक्तम् । मिश्रणं मिश्रः मिश्रयतेर्बन् सस्यक्मिश्रोय-
 स्यात्सौसंमिश्रः लत्वं छान्दसम् सम्यक्मिश्रयितेत्यर्थः बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । वचसा
 युज्येते इति वचोयुजौ तयोः पठिद्विवचनस्य सुपां सुलुगित्याकारादेशः युज्शब्दो धातुस्वरेणान्तो-
 दात्तः कृदन्तरपदप्रकृतिस्वरेण स एव शिष्यते । वञ्जी वज्रमस्यास्ति अत इति नौ प्रत्ययस्वरः ।
 हिरण्ययः ऋत्ववास्तव्यवास्त्वमाध्वी हिरण्ययानिच्छन्दसीति हिरण्यमयशब्दस्य मकारलोपो नि-
 पात्यते अकारः प्रत्ययस्वरेणोदात्तः पूर्वेणानुदात्तेन सैहकादेश उदात्तेनोदात्तइत्युदात्तः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

इन्द्रो दीर्घाय चक्षसे आसूर्यं रोहयद्वि । विगोभिरद्रिमैरयत् ॥ ३ ॥

इन्द्रः । दीर्घाय । चक्षसे । आ । सूर्यम् । रोहयत् । द्वि । वि ।

गोभिः । अद्रिम् । ऐरयत् ॥ ३ ॥

अपइन्द्रो दीर्घाय प्रोढाय निरन्तराय चक्षसे दर्शनापदिविद्युलोके सूर्यमारोहयत् पुरावृत्ता-
 सुरेण जगति यदापादितं तमस्तन्निवारणेन प्राणिनां दृष्टिसिद्ध्यर्थं आदित्यं द्युलोके स्थापितवानि-

त्यर्थः सचसूर्यो गोभिः स्वकीयरश्मिभिराद्रिपर्वतप्रमुखं सर्वजगद्व्यैरयत् विशेषेण दर्शनार्थं प्रेरितवान् प्रकाशितवानित्यर्थः अथवा इन्द्रएव गोभिर्जैलेर्निमित्तभूतेरद्रिमेघं व्यैरयत् विशेषेण प्रेरितवान् पञ्चदशसंख्याके पुरश्मिनामसुखेदयः किरणाः गाव इति पठितम् त्रिंशत्संख्याके पुमेघनामसुअद्रिः ग्रावेति पठितम् ॥ दीर्घाय प्रातिपदिकस्वरेणान्तोदात्तः । चक्षसे चक्षेः सर्वधातुभ्योऽनुजित्यसुन् बहुलग्रहणात् ख्याजादेशाभावः नित्वादाद्युदात्तः । सूर्यं सुवतिपेरयतीति सूर्यः पूमेरेणे धात्वादेः पःसः राजसूर्यसूर्येत्यादिना क्यप्प्रत्ययः तस्य रुडागमश्च निपात्यते क्यपः किच्चाद्गुणाभावः पित्वादानुदात्तत्वं धातुस्वरएव शिष्यते । रोहयत् रुहेर्ण्यन्ताल्लडि बहुलं छन्दस्यमाङ्गयोगे पीत्यडभावो निघातश्च । दिवि ऊडिदमित्यादिना विभक्तेरुदात्तत्वम् । अद्रिं अदिशदिभूशुभिभ्यः क्तिन्निति क्तिन्प्रत्ययः अदन्ति पशवस्तृणादिकमवेत्यद्रिः नित्वादाद्युदात्तत्वम् । ऐरयत् ईरगतौ ण्यन्ताल्लडि निघातः ॥ ३ ॥

चतुर्थीशृचमाह—

इन्द्रवाजेपुनोवसहस्रप्रधनेपुच । उग्रउग्राभिस्सूतिभिः ॥ ४ ॥

इन्द्र । वाजेपु । नः । अव । सहस्रप्रधनेपु । च । उग्रः । उग्राभिः । ऊतिभिः ॥ ४ ॥

हेइन्द्र उग्रः शत्रुभिरमधृष्यस्त्वं उग्राभिरमधृष्याभिरूतिभिरस्मद्विपयरक्षाभिर्वाजेपुपुक्षेपुनोऽस्मानवरक्ष तथा सहस्रप्रधनेपुच सहस्रसंख्याकगजाश्वादिनाभ्युक्तेषु महायुद्धेष्वपि रक्षावाजेपु वृषादीनां चेत्याद्युदात्तत्वम् । नसः सकारस्य रुत्वोत्वगुणेषु प्रकृत्यान्तःपादमिति प्रकृतिभावो न भवति अव्यपरे इति निषेधात् । अव अवरक्षणे तिङ्ङित् इति निघातः यद्यपि सहस्रप्रधनेपुचवेत्यध्याहृतां क्रियामपेक्ष्य मथमायाः श्रूयमाणायाः अवेति क्रियायाश्च वायोगे प्रथमेति निघातनिषेधः प्राप्तः तथा पिवाजेष्वित्यत्र चकारस्य लुप्तत्वाच्चादिलोपे विभापेति निषेधस्य विकल्पितत्वाद्ब्रनिघातः प्रवर्तते । सहस्रशब्दः कर्दमादीनां चेतिसंख्योदात्तः । सहस्रप्रधनेपुवाजेपु बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । उग्रः उचसमवाये चस्यगः ऋज्जेन्देतिरन् व्यत्ययेनान्तोदात्तः । ऊतिभिः ऊतियुतीत्यादिना किञ्चुदात्तः ॥ ४ ॥

पञ्चमीशृचमाह—

इन्द्रं वयं महाधुन इन्द्रमर्भे हवामहे । युजं वृत्रेपुवृज्जिणम् ॥ ५ ॥ १३ ॥
इन्द्रम् । वयम् । महाधुने । इन्द्रम् । अर्भे । हवामहे । युजम् ।
वृत्रेपु । वृज्जिणम् । ५ ॥ १३ ॥

वयमनुष्ठातारः महाधनेप्रभूतधननिमित्तमिन्द्रं हवामहे आह्वयामः अर्भेअर्भके स्व-
 ल्पेधिधनेनिमित्तभूतेसतिइन्द्रंहवामहे कीदृशमिन्द्रं युजंसहकारिणं समाहितंवा वृत्रेषुशत्रुषुध-
 नलाभविरोधिषुप्राप्तेषु तज्जिवारणाय वज्रिणं वज्रोपेतम् महाधनशब्दोपद्यपिसंग्रामनामरुप-
 ठितः तथापि महाधनवचनमत्रसंग्रामइतिबहुवीहित्वेसत्यन्तोदात्तत्वासिद्धेर्नात्रतद्गृहीतम् ॥
 महाधने महच्चतद्धनंचेतिसमासस्त्येत्यन्तोदात्तः । अर्भे अर्तिगृह्यांभन् निच्वादाद्युदात्तः । हवा-
 महे ह्वेञ्स्पर्धायांशब्देच जिच्वात्कर्त्रभिप्रायेआत्मनेपदं लटःस्थानेमहिङ् टितआत्मनेपदानामि-
 त्तिरेत्वम् कर्तरिशप् ह्रःसंप्रसारणमित्यनुवृत्तौबहुलंछन्दसीतिसंप्रसारणम् वकारस्यउकारः
 परपूर्वत्वं गुणावादेशौ अतोदीर्घोयञोतिदीर्घत्वम् तिङ्ङितिङ्ङितिनिघातः । युजं युजसमाधा-
 वित्पस्यक्किप् युजेरसमासेइतिनुमनभवति संहियुजेरितिनिर्देशादिकाररहितस्यनभवतिअनि-
 त्यमागमशासनमितिवायुजिर्योगेइत्यस्यापिनुमनभवति । वृत्रेषु वृत्तुवर्तने प्रतिकूलतयावर्तन्ते-
 इतिवृत्राणिशत्रुकुलानि स्फापितश्चीत्यादिनारकप्रत्ययः किच्चाट्टुणाभावः प्रत्ययस्वरः ।
 वज्रिणं अतइनिठनावितीनिः प्रत्ययस्वरः ॥ ५ ॥

इतिप्रथमस्यप्रथमेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

इन्द्रमिद्राथिनइतिसूक्तेषष्ठीष्टचमाह-

स नो वृषन् चरुं सत्रांदावृषन् अपां वृधि । अस्मभ्यमप्रतिष्कृतः ॥ ६ ॥

सः । नः । वृषन् । अमुम् । चरुम् । सत्रांदावन् । अपां । वृधि ।

अस्मभ्यम् । अप्रतिष्कृतः ॥ ६ ॥

हेसत्रादावन् अस्मदभीष्टानांसर्वेषांफलानांसहप्रदातः अतोवीक्षादिनिष्पत्त्यर्थं हेवृषन्
 वृष्टिपदेन्द्र नोऽस्मदर्थं अमुं दृश्यमानंचरुमेधमपावृधिविउत्पाद्य तथैवास्मभ्यमस्मदर्थंअप्रतिष्कृतः
 मतिशब्दरहितः यद्यदस्माभिर्याच्यतेतत्रसर्वत्रनेतिप्रतिशब्दंनोच्चारयति अतोऽस्मद्विपयेकदा-
 चिदम्प्रतिस्वलितः एतदेवाभिप्रेत्ययास्कआह-अप्रतिष्कृतोप्रविष्कृतोप्रतिस्वलितोवेति ॥
 वृषन् आमच्चितनिघातः । अमुं प्रातिपदिकस्वरेणान्तोदात्तः । चरुं चरतीतिचरुः भृष्टशीतृचरित्त-
 रितनिधनिमिस्त्रिज्यउरित्युप्रत्ययः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः । सत्रादावन् सत्राशब्दःसहाय्यं
 अभिमवफलजातंसकलंसहददातीतिसत्रादावा आतोमनिच्छन्नित्त्वनिपश्चेतिवनिष् आमच्चित-
 स्पचेत्याद्युदात्तत्वम् पादादित्वाननिघातः । अप निपातस्यचेतिदीर्घः निपातआद्युदात्तः ।

वृधि वृञ्वरणे लोटःसिप् तस्यसेर्हपिच्चेतिहिः स्वादिभ्यःश्रुः तस्यबहुलंछन्दसीतिलुक् श्रुशृणु-
 पृकृवृभ्यश्छन्दसीतिहेर्धिरादेशः तस्यङिच्चात्पूर्वस्यगुणाभावः निघातः । अस्मभ्यं अस्म-
 च्छब्दाद्भ्यसोभ्यमितिभ्यमादेशः शेषेलोपइतिदकारलोपः बहुवचनेझल्येदित्येत्वंनभवति अ-
 द्रवृत्तेपुनर्वृत्तावविधिर्निष्ठितस्येत्युक्तम् प्रातिपदिकस्वरेणस्मेत्यकारउदात्तः भ्यसोभ्यमिति
 भ्यमादेशापक्षेशेषेलोपइतिमपर्यन्तशेषस्याद्शब्दस्यलोपः तदाउदात्तनिवृत्तिस्वरेण अभ्यमादे-
 रकारस्योदात्तत्वम् । अप्रतिष्कृतः केनचिदप्रतिशब्दितः कुङ्शब्दे निष्ठेतिर्कर्मणिकप्रत्ययः प्र-
 तेःप्राक्प्रयोगः पारस्करादेराकृतिगणत्वात्सुडागमः सुपामादेराकृतिगणत्वात्पत्वम् नञ्समासे
 अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ६ ॥

सप्तमीसूत्रमाह-

तुञेतुञेयउत्तरेस्तोमाइन्द्रस्यवृज्जिणः । नविन्धेअस्यसुष्टुतिम् ॥ ७ ॥

तुञेइतुञे । ये । उत्तरे । स्तोमाः । इन्द्रस्य । वृज्जिणः । न ।
 विन्धे । अस्य । सुष्टुतिम् ॥ ७ ॥

तुञेतुञेतस्मिन्तस्मिन्फलदातरिदेवान्तरेयेस्तोमाःस्तोत्रविशेषाः उत्तरेउत्कृष्टाःसन्वितैःस्तो-
 मैः सर्वैरपिवृज्जिणोवज्रयुक्तस्यास्येन्द्रस्यसुष्टुर्वियोग्यांशोभनस्तुतिंनविन्धेनविंदापि इन्द्रस्यात्य-
 न्तगुणबाहुल्येनदेवान्तरेपूज्यत्वेनप्रसिद्धान्यपिस्तोत्राणिनपर्याप्तानीत्यर्थः एतासृचंयास्करूपव्या-
 चष्टे-तुञस्तुञेतदानकर्मणः दानेदानेयउत्तरेस्तोमाइन्द्रस्यवृज्जिणोनास्यवैर्विंदापिसमाप्तिस्तुते-
 रिति॥ तुञेतुञे तुञतिदानकर्मण्युक्तम् ततःकर्तरिपचाद्यच् चितइत्यन्तोदात्तत्वम् नित्यवीप्सयो-
 रितिद्विर्भावः तस्यपरमाप्तेडितमितिद्वितीयस्याप्तेडितसंज्ञा अनुदात्तंचेत्यनुदात्तत्वं दातरिदावरी-
 त्यर्थः निरुक्तेतुदानेदानेइत्यर्थतोव्याख्यानम् । उत्तरे वृष्वनतरणयोः भावेऋदोरप् उच्छब्दउ-
 त्कृष्टवचनः उत्कृष्टस्त्रोयस्येतिबहुव्रीहिः उच्छब्दोनिपाताआद्युदात्ताइत्याद्युदात्तः बहुव्रीहौ पूर्व-
 पदप्रकृतिस्वरत्वम् । स्तोमाः अर्तिस्तुस्वित्यादिनास्तोमशब्दोमञ्जन्तोनिच्चादाद्युदात्तः । विन्धे वि-
 द्गुलाभे षट् स्वरितेत्वादात्मनेपदं उत्तमैकवचनमिद् तुदादिभ्यःशः शेषुचादीनामितिनुम् दकारस्य
 व्यत्ययेनपकारः अस्यप्रकृतस्येन्द्रस्यपरामशोदन्वादेशेइदमोऽश् शिच्चात्सर्वदेशोऽनुदात्तः । सु-
 ष्टुतिं सुञस्तुती धात्वादेःपसइतिसत्वं स्त्रियांकिञ्चित्भावेकिञ् सुइत्युदात्तेनोपसर्गेणमादिसमा-
 सःउपसर्गात्सुनोतीत्यादिनापत्वम् अत्राव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेनसोःप्राप्तमुदात्तत्वंवाधित्वा ग-

तिकारकोपपदात्कदित्युत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वेनधातोरुदात्तत्वेनामेतदपवर्तित्वान्नित्यत्वा-
वित्यनन्तरस्यगतिसंज्ञकस्यसोरेवोदात्तत्वेनभ्रवितव्यम् तत्तुमनक्किन्व्याख्यानाशयनासनस्थान-
याजकादिक्तीताइत्युत्तरपदान्तोदात्तेनबाध्यते तथाचसुह्रंवांसुष्टुतीहुवे वृष्णेचोदस्वसुष्टुतिं यास्ते-
राकेसुमतयइत्यादावन्तोदात्तत्वमित्याहुः यथातुमन्किन्नित्यादौवृत्तावुकंतथैवतत्रघटतइतिल-
क्ष्यते तत्रहिकारकादत्तश्रुतयोरेवाशिषीत्यतः कारकादित्यनुवृत्तेःपाणिनिकृतिरित्यादावेवमन्कि-
न्नित्यादिसूत्रमित्युक्तम् कारकादित्येवप्रकृतिःप्रहृतिरितिचप्रत्युदाहृतम् स्यादेतत् स्तूपतेअ-
नयेतिस्तुतिरितिकिनाकरणभूताक्रमभिधीयते सुशब्देनचकरणमेवविशेष्येतेनधात्वर्थः तथाच-
सुष्टुतिरित्यत्रसुशब्दः कारकपरएवभविष्यति प्रकृतिःप्रहृतिरित्यादौतुप्रशब्दोधात्वर्थविशेषण-
मेवेतितत्प्रत्युदाहरणोपपत्तिरिति न एवंसतिसुशब्दस्यक्रियायोगाभावात् उपसर्गाःक्रियायो-
गेइत्युक्ताउपसर्गसंज्ञानस्यात् तथाचउपसर्गात्सुनोतिसुवतीत्यादिनापत्वंनस्यात् ननुकिनाकर-
णमभिधीयते क्रियासाधनंचकरणं तथाचकरणविशेषणस्यापिसुशब्दस्यकरणान्तर्गतक्रिया-
योगादुपसर्गताभविष्यतीति न तथासति यक्रियायुक्तास्तंप्रत्युपसर्गसंज्ञकाइतिकरोत्यर्थमेव
प्रतिसोरुपसर्गता नतुस्तुधात्वर्थमतीत्यस्पपत्वंनस्यादेव ननुस्तुधात्वर्थद्वारैवतत्करणस्पसुश-
ब्दोविशेषणंभविष्यति याहिशोभनास्तुतिस्तत्करणमपिशोभनमेवेति एवंचस्तुधात्वर्थसंबन्धा-
त्तंप्रत्युपसर्गत्वेनपत्वमपिभविष्यति तद्वाराकरणविशेषणत्वात्कारकवचनोऽपिसुशब्दोभविष्य-
तीतिवृत्त्यविरोधेनैवमन्किनादिसूत्रस्यसुष्टुतिशब्दोविषयोभविष्यति प्रकृतिःप्रहृतिरित्यत्रभा-
वेकिन्प्रत्युदाहृतेतिनतत्रप्रशब्दस्यकरणपरत्वम् करणेकिन्उदाहरणेऽपिधात्वर्थमात्रविशेषणतै-
वविवक्षितानतद्वाराप्रत्ययार्थविशेषणवापीतितत्प्रत्युदाहरणतोपपत्तिरिति सुष्टुतिरित्यत्रपुनः
किन्नक्षिधेयकरणपर्यन्तंशुशब्दस्यव्यापारइत्युदाहरणतैवनप्रत्युदाहरणतेति न किमत्रसुशब्दः
श्रुत्यैवप्रकृतिप्रत्ययार्थोभयविशेषणपरः उतश्रुत्यैकंविशिनिष्टि अर्थादितरदिति यदाप्युभय-
परत्वंतदापिकियौगपद्येनउतक्रमेणेति आद्ये प्रतिविशेष्यंविशेषणपदावृत्तिरितिप्रसंगः द्वितीये-
विरम्यव्यापारापातः नचशब्दबुद्धिकर्मणांविरम्यव्यापारःकथंचिदृष्टइष्टोवा अतोनाश्रुत्योभय-
परत्वं अथैकत्रश्रुत्यातात्पर्यम् अपरत्रत्वार्थादिति तत्रधात्वर्थसंबन्धस्याधिकत्वेपत्वासिद्धिः
प्रत्ययार्थसंबन्धस्याधिकत्वेमन्किन्नित्यादिस्वरासिद्धिः आधिकेनापिकारकसंबन्धेनोदाहरण-
त्वाभिधानेप्रकृतिःप्रहृतिरित्यादिप्रत्युदाहरणंनस्यात् श्रुत्याधात्वर्थमात्रसंबन्धस्यापिशब्दस्या-
र्थात्तत्करणसंबन्धःकेनवारपितुंशक्यतइत्येपादिक् अतइहप्रत्ययार्थमात्रसंबन्धपरत्वांगीकारे-
णस्वरःसिन्धत् पत्वंतुछान्दसमस्तु शोभनास्तुविर्यस्यामित्तिचहुमीहिवांभवतु एवंचनञ्सु-

भ्यामित्यन्तोदात्तत्वं भविष्यति अथवासुस्तुवन्तीति सुप्तुतयइतिकरणभूताऋचः स्तुतिशब्दे-
नोच्यन्ते किञ्चकौचसंज्ञायामिति किञ्चप्रत्ययेसतिचिच्चादन्तोदात्ताभविष्यति नचकरणीभू-
तानामृचां कर्तृप्रत्ययेन किञ्चाकथमभिधानमिति वाच्यम्. काष्ठानिपचन्तीति वच्चासामपि स्वव्या-
पारेमाधान्यविवक्षया करणत्वोपपत्तेरिति ॥ ७ ॥

अष्टमीमृचमाह—

वृषांयूथेववंसंगः कृष्टीरियुत्योर्जसा । ईशानोअप्रतिष्कृतः ॥ ८ ॥

वृषां । यूथाइव । वंसंगः । कृष्टीः । इयुति । ओजसा ।

ईशानः । अप्रतिष्कृतः ॥ ८ ॥

वृषाकामानां वरिषेन्द्रो जसास्वकीयबलेनानुग्रहीतुं कृष्टीर्मनुष्यानि यतिप्रामोति कीदृश-
इन्द्रः ईशानः समर्थः अप्रतिष्कृतः प्रतिशब्दरहितः याच्यमानं न परिहरतीत्यर्थः इन्द्रस्य
दृष्टान्तः—वंसंगो वननीयगतिवृषभो यूथेव गोयूथानियथाप्रामोतितद्वत् ॥ वृषा कनिन्युवृषित-
क्षिधन्विराजिद्युमतिदिवइतिवर्षतेः कनिन्प्रत्ययः किच्चाद्गुणाभावः निच्चादाद्युदासः । यूथाइव
युवन्तिमिश्रीभवन्तीति यूथानि युमिश्रणामिश्रणयोः तिथपृष्ठगूथयूथमोथाइतिथक्प्रत्ययान्तो-
निपातितः निपातनाद्दीर्घत्वं प्रत्ययस्वरेण अकारउदात्तः शेषेच्छन्दसिबहुलमितिलुक् इवेननि-
त्यसमासोविभक्त्यलोपः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चक्व्यमितिसमासेपिसएवस्वरः । वंसंगः प्रूपोदरा-
दित्वादभिमतरूपस्वरसिद्धिः कर्पन्तीतिरुष्टयः किञ्चकौचसंज्ञायामिति किञ्चिच्चादन्तोदात्तः ।
इयति ऋसृगतौ तिप् शपःश्लुः श्लावितिद्विर्भावः अश्यासस्यउरदत्वहलादिशेषो अतिपिपत्यो-
श्चेत्यकारस्यइकारः अश्यासस्यासवर्णेइतीपडादेशः अङ्गस्यगुणोरपरत्वम् । ओजसा उब्जे-
बैलेचलोपश्चेत्यसुन् तत्सन्नियोगेनचकारलोपः लघूपधगुणः निच्चादाद्युदात्तः । ईशानः ईशऐ-
श्वर्ये लटःशानच् अदिप्रभृतिभ्यःशपइतिशपोलुक् चितइत्यन्तोदात्तंवाधित्वा अनुदात्तेत्वाल्लसा-
वंधातुकानुदात्तत्वेनधातुस्वरएवशिष्येते । अप्रतिष्कृतः अप्रतिशब्दितः कुशब्देकर्मणिकः पारस्कर-
रादेरात्तनिगणत्वात्सुहागमः सुपामादित्वात्पत्वम् नञ्समासः अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीमृचमाह—

यएकंश्रुपर्णीनां वसूनामिरुज्यति । इन्द्रः पञ्चक्षितीनाम् ॥ ९ ॥

यः । एकः । श्रुपर्णीनाम् । वसूनाम् । इरुज्यति । इन्द्रः । पञ्च ।

क्षितीनाम् ॥ ९ ॥

यइन्द्रः स्वयमेकएव चर्षणीनामनुष्याणां इरज्यति ईष्टे तथा वसूनां घनानां इरज्यति सइन्द्रः पञ्च निपादपञ्चमानां क्षितीनां निवासार्हाणां वर्णानां अनुग्रहीति विशेषः एकः इण्गत्तौ इण्-भीकापाशल्यतिमर्चिभ्यः कञितिकन् वाहुलकात्कलोपाभावः निच्वादाद्युदात्तत्वम् । चर्षणीनां प्रातिपदिकस्वरेणान्तोदात्तः अन्तोदात्तादित्यनुवृत्तौ नामन्यतरस्यामिति विभक्तेरुदात्तत्वम् । वसूनाम् निदित्यनुवृत्तौ शूस्वृत्तिह्रस्वसि वसिह निक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्चेत्युपपत्ययः निच्वादाद्युदात्तः । इरज्यति कण्ठादिषु ईरजईर्ष्यायां अत्रैश्वर्यार्थः कण्ठादिभ्यो यक् प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः । पञ्च पचिच्यक्तीकरणे पचेश्चेतिकनिन् निच्वादाद्युदात्तः । क्षितीनाम् प्रातिपदिकस्वरेणान्तोदात्तः नामन्यतरस्यामिति विभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ ९ ॥

आश्विनंशंसिष्यन्निन्द्रं वो विश्वतस्परीति जुहुयात् संस्थितेष्वश्विनायस्तुवत इति खण्डे-बण्महांअसीति द्वाभ्यामिन्द्रं वो विश्वतस्परीति सूचितम् चतुर्विंशेहिनिमातः सवने ब्राह्मणाच्छंसि-नइन्द्रं वो विश्वतस्परीत्यारंभणीया चतुर्विंशदित्युपक्रम्य ऋजुनीतीनोरुणइन्द्रं वो विश्वतस्परीति सूचितम् ।

तामेतां दशमीं च माह—

इन्द्रं वो विश्वतस्परिह्वामहे जनेभ्यः । अस्माकं मस्तु केवलः ॥ १० ॥ १४ ॥

इन्द्रंम् । वः । विश्वतः । परि । ह्वामहे । जनेभ्यः । अस्माकम् ।

अस्तु । केवलः ॥ १० ॥ १४ ॥

हेऋत्विग्यजमानाः विश्वतः सर्वेभ्योजनेभ्यः परिउपर्यवस्थितमिन्द्रं वोयुष्मदर्थं हवामहे आह्वयामः अतः सइन्द्रोस्माकं केवलोत्ताधारणोस्तु इतरेभ्योऽप्यधिकमनुग्रहमस्मासुकरो-वित्यर्थः ॥ इन्द्रं रन्प्रत्ययान्तो निच्वादाद्युदात्तः । वः अनुदात्तं सर्वमित्यनुवृत्तौ बहुवचनस्य वल्लासा-विविचत् । विश्वतः लीतीति प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तम् । परि निपातत्वादाद्युदात्तः संहितायां पञ्चम्याः परावध्यर्थे इति विसर्जनीयस्य सत्वम् । हवामहे ह्वेजः शपि बहुलं छन्दसीतिसंपत्तारणपरपूर्वत्वे गुणावादेशौ । जनेभ्यः जन्यन्ते इति जनाः जनपतेः कर्मणि घञ् जनिवच्चोश्चेत्युपधायावृत्त-भावः निच्वादाद्युदात्तत्वम् । अस्माकं अस्मच्छब्दोन्तोदात्तः शेषे लोपइत्यन्तलोपक्षेपाम-आकमित्याकारेण एकादेश उदात्तः टिलोपपक्षे उदात्तनिवृत्तित्स्वरेण आकार उदात्तः । केवलः इपादेराह्विगणत्वादाद्युदात्तः ॥ १० ॥

इति प्रथमस्य मथमे चतुर्दशोऽवर्गः ॥ ३४ ॥

इति प्रथमे मण्डले द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

अथसूक्तचतुष्टयात्मकेतृतीयानुवाके एन्द्रसानसिमित्यादिकंदशर्चसूक्तम् सुरूपरुन्मुमि-
त्यादिपुपद्सुपञ्चमम् ऋष्यादयस्तुपूर्ववत् विशेषविनियोगस्तुमहाव्रतेनिष्केवल्ये औष्णिहृत्-
चाशीतावेन्द्रसानसिरयिमित्यादिकेद्वेसूक्ते पञ्चमारण्यके औष्णिहीहृत्चाशीतिरितिखण्डेशौन-
केनसूत्रितम्—सुरूपरुन्मुमूतयइतित्रीण्येन्द्रसानसिरयिमितिद्वेइति । अतिरात्रेप्रथमपर्याये-
च्छावकाशस्त्रेएन्द्रसानसिमितिःसूक्तम् सूत्रितंच—इन्द्रमिद्राथिनोबृहदेन्द्रसानसिमिति दर्श-
यागेइन्द्रयाजिनःसानाय्यस्यानुवाक्याएन्द्रसानसिमिति उक्तादेवताइत्यस्मिन्खण्डेएन्द्रसान-
सिंप्रससाहिपेपुरुहूतशत्रूनिःसूत्रितम् ॥

तस्मिन्सूक्तेवामेतांप्रथमाष्टचमाह—

एन्द्रसानसिरयिसृजित्वानंसदासहम् । वर्षिष्ठमूतयेभर ॥ १ ॥

आ । इन्द्र । सानसिम् । रयिम् । सृजित्वानम् । सदासहम् ।
वर्षिष्ठम् । ऊतये । भर ॥ १ ॥

हेइन्द्र ऊतयेअस्मद्रक्षार्थरयिंधनमाभर आहर कीदृशंरयिं सानसिंसंभजनीयंसं-
जित्वानं समानशत्रुजयशीलं धनेनहिशूरान्भृत्यान्संपाद्यशत्रुवोजीयन्ते सदासहं सर्वदाशत्रु-
णामभिभवहेतुम् वर्षिष्ठमतिशयेनवृद्धंप्रभूतमित्यर्थः॥ सानसिं वनपणसंभक्तावित्यस्मादसिंपत्य-
योवृद्धिरन्तोदात्तत्वंच सानसिधर्णंसीत्यादिनानिपात्यते । रयिं प्रातिपदिकस्वरेणान्तोदात्तः ।
सजित्वानं समानानरीनजेतुंशीलमस्य अन्येष्योपिदृश्यन्तइतिक्रानिप् उपपदसमासः समान-
स्यउन्द्रस्यमूर्धंप्रभृत्युदकंत्विसमानस्यसभावः रुदुत्तरपदमरुतस्वरेणधातुस्वरएवशिष्यते ।
वर्षिष्ठं वृद्धशब्दादिनिशापनेतमविष्ठनावितिष्ठन् प्रियस्थित्येत्यादिनावृद्धशब्दस्यवर्षादेशः इष्ठ-
नोनिच्चादाद्युदात्तत्वम् । ऊतये उदात्तइत्यनुवृत्तावृत्तियूतिजृतिसातीत्यादिनाकिन्नुदातोनिपा-
तितः । भर ह्रमहोर्भंउन्द्रसीनिहकारस्यभकारः तेषाम्घातोरितिघातोःप्राक्प्रयोक्तव्यस्याङो-
भ्यवहिताधेनिउन्द्रसिञ्च्यवहितप्रयोगः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

निपेनंमुष्टिहृत्यपानिवृत्रारुणधामहै । त्वोतामोन्यर्वता ॥ २ ॥

नि । पेनं । मुष्टिःहृत्यया । नि । वृत्रा । रुणधामहै । त्वाःऽऽ-
तासः । नि । अयेना ॥ २ ॥

येनधनेनसंपादितानांभटानानिमुष्टिहृत्ययानितरांमुष्टिप्रहारेणवृत्राशत्रून् निरुणधामहैनिरु-
 ष्णान्करवाम तादृशंधनमाहरेत्यर्थः त्वोतासःत्वयारक्षितावयं अर्बताअस्मदीयेनाश्वेननिरुणधा-
 महाइत्यनुषङ्गः पदातिपुद्गेनाश्वयुद्देनचशत्रून्विनाशयामेत्यर्थः ॥ मुष्टिहृत्यया हनस्तचेतिसुब-
 न्तेउपपदेक्यप् तत्सन्नियोगेननकारस्यतकारः छुत्तरपदप्रकृतिस्वरेप्राप्ते परादिश्छन्दसिवहु-
 लमितिवहुलग्रहणेनत्रिचक्रादीनांछन्दस्यन्तोदात्तत्वाभिधानादन्तोदात्तत्वम् । नि आख्यातसंब-
 दस्यापिनेरुपसर्गस्यव्यवहित्वाश्वेत्यव्यवहितप्रयोगः । वृत्रा शेश्छन्दसिवहुलमितिशैलोपः नलो-
 पः । रुणधामहै आट्संयोगेनपित्त्वात् श्रसोरलोपइत्यकारलोपोनभवति पित्त्वादेवचाख्यातस्यानु-
 दात्तत्वेनविकरणस्यश्रमएवोदात्तत्वंशिष्यते ननुतिङ्कृतिङ्इतिनिघातेनभविताव्यम् न द्वेषत्रतिङ्
 विभक्ती निबिडयामुष्टयानिरुणधामहाइत्यत्रमुल्याश्रुतैका अर्बतानिरुणधामहाइत्यत्रापिनि-
 रुणधामहाइत्यनुषङ्गाद्वितीया तयोःसमुच्चयार्थश्रकारोऽप्यने तेन चादिलोपेविभाषेतिप्रथमे-
 यंतिङ्विभक्तिर्ननिहन्यते यथानात्मनात्प्यति नान्यस्पैददातीत्यत्रहिसमुच्चयार्थस्यचशब्दस्य
 लोपात्तृप्यतीतिप्रथमातिङ्विभक्तिर्ननिहन्यते ददातीतिद्वितीयातुनिहन्यतएव ननु तत्रद्वेतिङ्वि-
 भक्तीभूयेते इहपुनरेकैवश्रुतासैवोत्तरत्रानुपज्यतेनान्याश्रूयतइतिद्वितीयाभावात्कथमियंप्रथमा
 न अनुषङ्गलब्धद्वितीयापेक्षमपिप्राथम्यमुपजीव्यनिघातनिषेधदर्शनात्पुरोडाशं चाधिश्रयत्याज्यंच
 प्रोक्षणीश्वासादयत्याज्यंचेत्यत्रह्यधिश्रयत्यासादयतीत्याख्यातयोःप्रथमवाक्यद्वयश्रुतयोरुत्तर-
 वाक्यद्वयेऽनुषङ्गमपेक्षैवप्राथम्यस्वीकारेणचवायोगेप्रथमेतिनिघातनिषेधोदृष्टइति । त्वयाऊता-
 रक्षिवास्त्वोतासः प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेतिमपर्यन्तस्यत्वादेशेदकारलोपश्छान्दसः अवतोर्निष्ठापा-
 मिडभावश्च ज्वरत्वरस्त्रिव्यविमवामुपधायाश्चेत्यूट् एत्येधत्तूट्सुइतिवृद्धभावश्छान्दसः तृती-
 याकर्मणोतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरेणआकारउदात्तः एकादेशउदात्तेनोदात्तइत्युदात्तः । अर्बता
 अर्बतिगच्छतीत्यर्वा अर्बगतौ अन्येषोऽपिदृश्यन्तइतिविन्यत्ययः नेद्विशिकृतीतीट्प्रतिषेधः
 लोपोव्योर्वलीतिवकारलोपः अर्बणस्त्रसावनञ्इतितकारः वनिपःपित्त्वाद्धातुस्वरएव ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

इन्द्रत्वोतासुआवयंवर्ज्वघनाददीमहि । जयेमसंयुधिस्पृधः ॥ ३ ॥

इन्द्रं । त्वाऽऊतासः । आ । वयम् । वर्ज्वम् । घना । ददीमहि ।

जयेम । सम् । युधि । स्पृधः ॥ ३ ॥

हेइन्द्रत्वोतासस्त्वयापालितावयंघनाघनंशत्रुमहरणायात्यन्तदृढं वज्रमायुधमाददीमहिस्वी-
 कुर्मः तेनचवज्रेणयुधियुद्धेस्पृधः स्पर्धमानान्शत्रून्संजयेमसम्यक्जयेम ॥ त्वोतासः उक्तम् । वज्रं
 वज्रव्रजगतौ ऋज्रेन्द्राग्रेत्यादिनावज्रशब्दोरन्त्ययान्तोनिपातितः । घना घनःकाठिन्यंतदस्या-
 स्तीति अर्शाआदित्वादच् चित्त्वादन्तोदात्तः सुपांसुलुगितिडादेशः । ददीमहि इदाञ्दाने प्राथं-
 नायांलिङ् क्रियाफलस्यकर्तृगामित्वात्स्वरितजितइत्यात्मनेपदोत्तमपुरुषवहुवचनं ददीमहिजु-
 होत्यादित्वाच्छपःश्लुः श्लावितिद्विर्भावः लिङःसलोपोऽनन्त्यस्येतिसलोपः श्राभ्यस्तयोरातइ-
 त्याकारलोपः । जयेम जिजये शपःपित्त्वाद्नुदात्तत्वम् तिङ्श्वलसार्वधातुक्स्वरात् धातुस्व-
 एवशिष्यते छन्दसिपरेपीतिसमःपरमयोगः । युधि युधसंमहारे संपदादित्वाद्भावेकिप् सावेका-
 च्छंतिविविभक्तेरुदात्तत्वम् । स्पर्धन्तइतिस्पृधः स्पर्धंसंधर्षे किप्चेतिकिप् बहुलंछन्दसोतिरेफस्य
 संपसारणमृकारः अकारलोपश्च ॥ ३ ॥

चतुर्थीमृचमाह—

व्यंशूरेभिरस्तृभिरिन्द्रत्वयायुजावयम् । सासह्यामपृतन्यतः ॥ ४ ॥

वयम् । शूरेभिः । अस्तृभिरिन्द्र । त्वया । युजा । वयम् ।
 सासह्याम । पृतन्यतः ॥ ४ ॥

वयंकर्मानुष्ठातारः शूरेभिःशौर्ययुक्तैः अस्तृभिरायुधानांप्रक्षेपृभिर्भटैःसंयुज्येमहीतिशेषः
 हेइन्द्र तादृशाभटसहितावयंयुजासहायभूतेनत्वयापृतन्यतः सेनामिच्छतः शत्रून्सासह्याम अ-
 तिशयेनाभिभवेम ॥ शूरेभिः शुश्रुगतौ ऋन्नित्यनुवृत्तौशुपिचिन्मीनांदीर्घश्चेतिक्रन् कित्त्वाङ्
 णाभावः नित्त्वादाद्युदात्तत्वम् बहुलंछन्दसोत्तिसोनिपित्त्वाद्बहुवचनेऽल्येदित्येत्वं सहयोगेत्-
 तीयावलाद्वयमित्यस्मत्तदसमभिव्याहाराच्चवयंसंयुज्येमहीतिगम्यम् विनापिसहशब्देनबृद्धोयूने-
 तिनिपातनादिनिष्कम् । अस्तृभिः शस्त्रास्त्रमक्षेपणशीलैः तद्धर्मभित्तत्साधुकारिभिर्वा अशुक्षे-
 पणे तृन्नित्वाच्छील्यादिपुत्रं नित्त्वादाद्युदात्तः रथादिभ्यश्चेतिविकल्पविधानादयं इडभावः
 यस्तुतस्तु रथादावभावात्तृत्तौशंसिक्तदादिभ्यइत्यनेनअनिट्त्वम् । त्वया युज्यसिभ्यामदिक्
 कित्त्वाङ्णुणाभावः युज्यद् प्रत्ययस्वरेणअकारउदात्तः तृतीयैकवचनंता त्वमावेकवचनेइतिमप-
 यन्तस्यत्वादेशः अतोमुणेइतिपरत्पत्वम् एकादेशाउदात्तेनोदात्तइत्युदात्तः । युजा अश्रुयुजि-
 क्रुधांचेतिक्नि सावेकाचइतिविविभक्तेरुदात्तत्वम् । सासह्याम भृशंपुनःपुनःसहेमहि पहमर्षणे

१ पदकालेइत्यञ्छान्दसः ।

धात्वादेः षः सः धातोरेकाचोहलादेः क्रियासमभिहारेयङ् यङोचिचेतिलुक् संन्यङोरिति द्वि-
 भावः हलादिशेषः दीर्घोक्तिइति दीर्घः प्रार्थनायां लिङ् चर्करीतं परस्मैपदमदादिवच्चद्रष्टव्यमि-
 ति परस्मैपदोत्तमपुरुषबहुवचनं मस् कर्तरिशप् अदादिवद्भावाल्कु नित्यं डितइत्यन्यसकारलोपः
 यासुट्परस्मैपदेपूदाचोडिच्चेतियासुट् लिङः सलोपोऽनन्त्यस्येति सकारलोपः सतिशिष्टत्वाद्या-
 सुट्पवोदात्तत्वं शिष्यते पादादित्वात्प्रनिधातः । पृतन्यतः योद्धुं पृतनामात्मनइच्छतः सुपआत्म-
 नःक्यच् इतिक्यच् सनाद्यन्ताधातवइति धातुसंज्ञायां सुपो धातुप्रतिपदिकयोरिति सुपो लुक् क्य-
 चिच्चेत्यनुवृत्तौ कव्यध्वरपृतनस्यार्चिलोपइत्याकारलोपः पृतन्यधातुश्चित्वाद्दन्तोदात्तः उपरि-
 टः शत्रुदेशः कर्तरिशप् पित्त्वादनुदात्तत्वम् शतुश्चलसार्वाधातुकस्वरेण उदात्तेन सहैकादेश उदा-
 त्तेनोदात्तइति पृतन्यच्छब्दोन्तोदात्तः शतः सुपस्वरेणानुदात्तस्यान्तोदात्तादित्यनुवृत्तौ शतुरनुमो-
 नद्यजादीइत्युदात्तत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

महान् इन्द्रः परश्च नुमह्नि त्वमस्तु वज्रिणे । द्यौर्नप्रथिना शर्वः ॥ ५ ॥ १५ ॥

महान् । इन्द्रः । परः । च । नु । मह्नि । त्वम् । अस्तु । वज्रिणे ।

द्यौः । न । प्रथिना । शर्वः ॥ ५ ॥ १५ ॥

अयमिन्द्रो महान् शरीरेणमौढः परश्चगुणैरुत्कृष्टोपि नु किञ्च वज्रिणेवज्रयुक्तायेन्द्रापमहि-
 त्वंपूर्वोक्तद्विविधमाधिक्यंसर्वदास्तु स्वभावसिद्धस्यापि भक्त्या प्रार्थनमेतत् किञ्च द्यौर्न द्युलोकइ-
 व शवोवलमिन्द्रस्य सेनारूपं प्रथिनाप्रथिनापृथुत्वेन युज्यतामिति शेषः यथाद्युलोकः प्रभूतः एव-
 मस्य सेनाप्रभूता नुशब्दोपद्यपि क्षिप्राननु नुमक्षितिपठितः तथाप्यत्र तस्यान्वयाभावान्निपात-
 त्वेनानेकार्थत्वसंभवाच्चसमुच्चयार्थोऽत्रगृहीतः नशब्दोलोकेप्रतिषेधार्थेव स्वाध्यायेतुप्र-
 तिषेधार्थे उपमानार्थश्चेतिद्विविधः येनपदेनान्वीयते तस्मात्पूर्वयुज्यमानः प्रतिषेधार्थः उप-
 रिष्ठात्पयुज्यमान उपमानार्थः तथा च यास्क उदाहरति—उभयपन्वध्यायैनेन्द्रं देवमंसतेतिप्रति-
 षेधार्थीयः पुरस्तादुपचारः तस्य यत्प्रतिषेधति दुर्मदासो नसुरायामित्युपमार्थीय उपरिष्ठादुपा-
 चारस्तस्य येनोपमितीति । अत्रोपमेयवाचिनोद्युशब्दस्यापि प्रयुक्तत्वादुपमार्थः स्वीकृतः अ-
 ष्टाविंशतिसंख्याकेपुबलनामस्वोऽजः शवइति पठितम् ॥ महानिति नकारस्यसंहितायां दी-
 र्घादितिमानपादेइतिरुत्वम् आतोऽनित्यमिति पूर्वस्याकारस्यानुनासिकः भोभगोअघोअपूर्व-
 स्ययोशीवियकारः तस्यलोपः तस्यासिद्धत्वात्स्वरसंभिनं भवति महेरिति त्यौणादिकइन् महेर्भा-

वोमहित्वं त्वइतिप्रत्ययस्वरेणोदात्तः सएवशिष्यते वज्रिणइकारःप्रत्ययस्वरेणोदात्तः घौः घो-
शब्दःप्रातिपदिकस्वरेणान्तोदात्तः गोतोणिदितिभिक्तेर्णिच्चादचोञ्जितीतिवृद्धिरान्तरत्प्या-
दुदात्तैवभवति । प्रथिना प्रथिन्ना पृथोर्भावइत्यर्थेपृथ्व्यादिभ्यइमनिज्वेतीमनिच् रक्तोहला-
देल्लेचोरितिऋकारस्परभावः तुरिष्ठेमेयःस्वित्यनुवृत्तौटेरितिटिलोपः प्रथिमनशब्दश्चित्त्वाद-
न्तोदात्तः तृतीयैकवचनेभत्वादलोपोनइत्यकारलोपश्च छान्दसोमकारलोपः अनुदात्तस्यचय-
त्रोदात्तइतिभिक्तेरुदात्तत्वम् । शवः नद्विपयस्यानिसन्तस्पेत्याद्युदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

इतिप्रथमस्यप्रथमेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

एन्द्रसानसिमितिसूक्तेपृष्ठीषुचमाह—

समोहेवायआशात्नरस्तोकस्यसनिता । विप्रांसोवाधि ययवः ॥ ६ ॥

समुहोहे । वा । ये । आशात् । नरः । तोकस्य । सनिता ।

विप्रांसः । वा । धियायवः ॥ ६ ॥

येनरः पुरुषाः समोहेसंग्रामे तोकस्यापत्यस्यसनितावालाभेवा आशात्त्व्याप्तवन्तः इन्द्रं
स्तुत्वेशिशेषः वाअथवा विप्रांसोमेधाविनः धियायवः प्रजाकामाः सन्तआशाततेसर्वेभन्तइत्य-
ध्याहारः रणइत्यादिपुपट्चत्वारिंशत्संग्रामनामसु समोहेसमिथःइतिपठितम् पञ्चदशस्वपत्यनाम-
सु तुक्तोकमितिपठितम् ॥ समोहेमातिपदिकान्तोदात्तत्वम् । वा चादयोनुदात्ताइत्यनुदात्तः ।
आशात् अश्रुव्याप्तौ छान्दसः च्छेल्लोपः आडागमउदात्तः सतिशिष्टत्वेनसएवशिष्यते । नरः प्रा-
तिपदिकस्वरः । सनिता स्त्रियांकिन् तितुवेष्वग्रहादीनामितिवचनान्निगृहीतिर्निपठितिरिति-
वदिडागमः । विप्रांसः ऋज्जेन्द्रेत्यादिनाविप्रशब्दोरन्प्रत्ययान्तोनिपातितः । धियायवः धीधारणे
धीयते धायते अवबुध्यते श्रुतमर्थजातमनयेतिधियाप्रज्ञा तामात्मनइच्छन्तीतिक्यच् क्वा-
च्छन्दसीत्युप्रत्ययः अतोलोपः प्रत्ययस्वरेणोदात्तः ॥ ६ ॥

सप्तमीषुचमाह—

यःकुक्षिःसोमपातमःसमुद्रइवपिन्वति । उर्वीरापोनकाकुर्दः ॥ ७ ॥

यः । कुक्षिः । सोमपातमः । समुद्रःइव । पिन्वति । उर्वीः ।

आर्पः । न । काकुर्दः ॥ ७ ॥

यः कुक्षिरस्येन्द्रस्य उदरप्रदेशः सोमपातमः अतिशयेन सोमस्य पाता सकुक्षिः समुद्र-
इव पिन्वते वर्धते सेचनार्थो धातुरौचित्येन वृद्धिं लक्षयति काकुदो मुखसंबन्धिन्य उर्वीर्ब्रह्मचः आ-
पो न जलानीव जिह्वासंबन्धमास्योदकं यथा कदाचिदपिन शुष्यति तथेन्द्रस्य कुक्षिः सोमपूरितो-
न शुष्यतीत्यर्थः यद्यपि श्लोक इत्यादिपुसप्तपञ्चाशत्सु वाङ्मामसु काकुजिह्वेति पठितम् तथाप्युदक-
संबन्धसिद्धार्थमत्र काकुञ्च्येन मुखमुपलक्षितम् संबन्धवाचिनस्तद्धितस्यात्र छान्दसो लोपोद्ग-
व्यः ॥ सोमपातमः सोमं पिबतीति सोमपाः आकारो धातुस्वरेणोदात्तः ऊदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेण स-
एव शिष्यते तमपः पित्वा इनुदात्तत्वम् । समुद्रशब्दः प्रातिपदिकत्वाद् न्तोदात्तः इवेन विभक्त्यलोपः
पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वे चेति । पिन्वते पिविसेचने इदितो नुम् धातोरिति नुमागमः शपः पित्त्वेनानुदात्त-
त्वं तिङ्श्लक्षणात् धातुकस्वरेण धातुस्वर एव शिष्यते । उर्वीः उरुशब्दोऽन्तोदात्तः वोतो गुणव-
चनादिति डीप् यणादेशः उदात्तयणो हल्पूर्वादितीकार उदात्तः जसासह एकदेश उदात्तेनोदात्त-
त्येकदेश उदात्तः । आपः प्रातिपदिकस्वरः । काकुदः प्रातिपदिकस्वरेणान्तोदात्तः ॥ ७ ॥

अभिष्टवपडहगतेषु कथ्येपुतृतीयसवनेनालणाच्छंसिन एवाहस्यसूत्रे त्वनुरूपस्तृचः एसूपु-
त्रवाणित इति खण्डे—अथनालणाच्छंसिन इत्युपक्रम्य एवाहसि वीरयुरेवाहस्यसूत्रेति सूत्रितम् ।

तस्मिंस्तृचेमथमांस्तृकेऽष्टमीष्टमाह—

एवाहस्यसूत्रताविरपशीगोमतीमृही । पृक्काशाखानदाशुपे ॥ ८ ॥

एव । हि । अस्य । सूत्रता । विहरपशी । गोमती । मृही । पृक्का ।

शारखा । न । दाशुपे ॥ ८ ॥

25013

अस्येन्द्रस्यसूत्रताप्रियसत्परूपावाक्दाशुपेहविर्दत्तवतेयजमानायतदर्थं एवाहि एव खलु अ-
नन्तरपदवक्ष्यमाणगुणोपेताभवतीत्यर्थः कीदृशीविरपशीविविधरपणोपेतवाक्ययुक्ता बहुवि-
धोपचारवादिनीत्यर्थः गोमती बह्वीभिर्गोभिरुपेतागोप्रदेत्यर्थः अतएवमहीमहतीपूज्या यथोक्त-
वाचोदृष्टान्तः—पृक्काशाखान यथावहुभिःपृक्कैःफलैरुपेतापनसवृक्षादिशास्वापीतिहेतुस्तद्द्वयं यद्य-
पिमहन्नामसुवाधं विरपशीतिपठितम् तथाप्यत्रमहीत्यनेन पुनरुक्तिप्रसंगादवयवार्थोऽगृहीतः ॥ एव
एवमादीनामन्तइत्यन्तोदात्तः संहितायां निपातस्यचेतिदीर्घः । हि निपातआधुदात्तः । अस्य प्रकृ-
तस्येन्द्रस्यपरामर्शादिदमोन्वादेशे इत्यादिना अशादेशो नुदात्तइति सर्वानुदात्तः । ऊनपरिहाणे सु-
तरामूनयत्यंमियमितिसूत्रं साचासावृतासत्याचेतिसूत्रताप्रियसत्पावाक् परादिच्छन्दसि वहुलमि-
तिऋकार उदात्तः । विरपशी विविधरपणं विरप रपलपव्यकायांवाचि संपदादित्वाद्भवेत्किप त-

देषामस्तीतिविरपशानिवाक्यानिनानियस्यांवाचिसन्तिसावाक्विरपशिनी अतद्विनिठनाविती-
निः यस्येतिचेत्यकारलोपः ऋन्नेभ्योडीवितिडीप् इकारःप्रत्ययस्वरेणोदात्तः नकारलोप-
श्छान्दसः संवर्णदीर्घेकादेशजडात्तेनोदात्तइत्यनुदात्तः । गावःअस्यांसन्तीतिगोमती मनुम्-
डीपौपित्वादनुदात्तौप्रातिपदिकस्वरएवशिष्यते । मही महती उगितश्चेतिडीप् तस्यपित्वादनु-
दात्तत्वेप्राप्तेशतुरनुमोनद्यजादीइत्यत्रबृहन्महतोरुपसंख्यानमित्युदात्तत्वं अच्छन्दलोपश्छान्दसः ।
पक्का इपचप्पाके निष्ठेतिक्प्रत्ययः पचोवइतिवत्त्वं चोःकुरितिकुत्वं प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः
टापासवर्णदीर्घेकादेशजडात्तेनोदात्तइत्याद्युदात्तः । शाखा शाखृत्लाखृव्याप्तौ पचाद्यच् चित्त्वाद्-
न्तोदात्तेप्राप्ते वृपादेराकृतिगणत्वाद्दृपादित्वादाद्युदात्तत्वम् । दाशुपे दाशृदाने दाश्वान्साह्वान्मी-
द्वान्श्वेतिनिपातनात्कसौइडभावोद्विर्वचनाभावश्च चतुर्थ्येकवचनेयचिभ्रमितिभ्रसंज्ञायांवसोःसं-
प्रसारणमितिप्रसारणवकारस्यउकारः परपूर्वत्वं शासिवसिचसीनांचेतिपत्वम् प्रत्ययस्वरे-
णोकारजडात्तः ॥ ८ ॥

नवमीसूचमाह—

एवाहितेविभूतय ऊतय इन्द्रमावते । सद्यश्चित्सन्तिदाशुपे ॥ ९ ॥

एव । हि । ते । विऽभूतयः । ऊतयः । इन्द्र । माऽवते । सद्यः ।
चित् । सन्ति । दाशुपे ॥ ९ ॥

हेइन्द्र तेतवविभूतयप्रेश्वर्यंविशेषाः एवाहिपर्वविधाःखलु किंविधाइतितदुच्यते मावते
मत्सदृशायदाशुपेहविदेत्तवतेयजमानायऊतयस्त्वदीयरक्षात्पाः सद्यश्चित्सन्ति यदाकर्मानु-
ष्ठितं तदेवभवन्ति ॥ मावते मत्सदृशाय वतुष्मकरणेयुष्मदस्मद्भ्यांछन्दसिसादृश्यउपसंख्यानमि-
त्यस्मच्छन्दान्मनुप् मपर्यन्तस्यप्रत्ययोत्तरपदयोश्चेतिमादेशः अदृशब्देनसहअतोगुणेइतिपर-
त्पत्त्वं दृग्दशवतुष्विनिअनुवृत्तावासर्वनाम्नइतिदकारस्याकारः संवर्णदीर्घत्वं वतुपःपित्वात्प्रा-
तिपदिकस्वरएवशिष्यते । सद्यः समानेद्यवीत्यर्थेसद्यःपरुत्परार्यैपमइत्यादिनानिपातितम् प्रत्यय-
स्वरेणान्तोदात्तत्वम् । चित्र चादयोनुदात्ताइत्यनुदात्तः । सन्ति असृभ्रुवि टटःस्थानेसि झोऽन्तः
अदिप्रभ्रतिभ्रयःशपइतिशपोलृक् तिङ्प्रत्ययाद्युदात्तत्वं प्रत्ययलोपेप्रत्ययलक्षणमिति शबका-
रमाश्रित्यटसावंधानुकानुदात्तत्वंभवति वर्णाश्रयविधौप्रत्ययलक्षणान्तास्तीतिनिषेधात् । दा-
शुपे गतमध्येगमम् ॥ ९ ॥

दशमीष्टकमाह—

एवाहस्यकाम्यास्तोमउक्थंचशंस्या। इन्द्रायसोमपीतये ॥ १० ॥ १६ ॥

एव । हि । अस्य । काम्या । स्तोमः । उक्थम् । च । शंस्या ।
इन्द्राय । सोमं पीतये ॥ १० ॥ १६ ॥

अस्येन्द्रस्यस्तोमः सामसाध्यंस्तोत्रं उक्थंचक्रक्साध्यंशस्त्रमपिएवाहि एतेउभेएवंविधे
खलु किंविधेइतितदुच्यते काम्याकामयितव्ये शंस्या ऋत्विग्भिःशंसनीये किमर्थंशंसनमितितदु-
च्यते इन्द्रायसोमपीतये इन्द्रस्यसोमपानार्थम् ॥ एवाहस्यव्यवहितमच्चेगतम् । काम्या कमे-
णिङन्तादचोपद् गेरनिटीतिणिलोपः तित्स्वरितमितिस्वरिप्राप्तेयतोनावइत्याद्युदात्तत्वं सुपो-
डादेशः । स्तोमः अर्तिस्तुस्वित्यादिनामन्प्रत्ययः । उक्थं वचपरिभाषणे पातृतुदिवचिरिचि-
सिचिभ्यस्थगितिथक् कित्वात्संप्रसारणंपरपूर्वत्वगुणाभावो । शंस्या शंसुस्तुतौ ण्यन्तादचोप-
व यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् सुपोडादेशः । सोमस्यपीतिःसोमपीतिः छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरे
प्राप्तेव्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं अथवा सोमस्यपीतिर्यस्येन्द्रस्येतिसोमपीतिरिन्द्रः बहुव्रीहौप्रकृत्यापूर्व-
पदमितिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ १० ॥

इतिप्रथमस्यप्रथमेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

इन्द्रेहीत्यादिकं दशर्चं स्वरूपकलुमित्यादिपुपुष्टं ऋष्यादयस्त्वस्यपूर्ववत् विशेषस्तु अति-
रात्रेद्वितीयपर्याये अच्छावाकशस्त्रे इन्द्रेहीत्यनुत्पस्तृचः अतिरात्रेपर्यायाणामिति खण्डे—इदं व-
सोस्तुवमन्धइन्द्रेहिमत्स्यन्धसइतिसृत्रितम् ।

तस्मिन्सूक्तेमथमाष्टकमाह—

इन्द्रेहिमत्स्यन्धंसो विश्वेभिः सोमपर्वभिः । मह्यं अभिष्टिरोजसा ॥ १ ॥

इन्द्रं । आ । इहि । मरिंसि । अन्धंसः । विश्वेभिः । सोमपर्वभिः ।

महान् । अभिष्टिः । ओजसा ॥ १ ॥

हेइन्द्र एहिअस्मिन्कर्मणिआगच्छआगत्यच विश्वेभिः सर्वैः सोमपर्वभिः सोमरसरूपैः
अन्धंसः अन्धोभिरनैः मस्तिमाद्यहृष्टोभव तत ऊर्ध्वमोजसावत्सेनमहान्भूत्वा अभिष्टिःशत्रूणा-
मभिभविताभवेतिशेषः अष्टाविंशतिसंख्याकेपुबलनामस्वोजःप्राजइतिपठितम् ॥ आइहि आहुणः

इन्द्रएहि योसुभयोःस्थानेऽसावन्यतरव्यपदेशमितिआइमाडोरेकादेशस्याइव्यपदेशा-
 दोमाडोश्चेतिपररूपम् । मत्सि माय मदीहर्षेण्येनयोः लोटःसिप् सर्वविधयश्छन्दसि-
 विकल्प्यन्तइतिसोर्हिरादेशोनभवति दिवादिभ्यःश्यञ्जितिश्यन् बहुलंछन्दसीतिश्यनोऽल्क-
 नलुमताङ्गस्येतिप्रत्ययलक्षणप्रतिषेधात् शमामटानांदीर्घःश्यनीत्युपधादीर्घोऽभवति सिपःपि-
 च्वाङ्गातुस्वरएव । अन्धसः अदेनुंमशश्चेत्यसुन् व्यत्ययेनतृतीयायहुवचनकर्तव्यम् निच्वादाद्यु-
 दात्तः । विश्वेभिः अश्रुपुपीत्यादिनाक्च निच्वादाद्युदात्तत्वम् एसादेशोबहुलंछन्दसीतिनभवति
 सोमपर्वभिः लतारूपंसोमंपृणन्तिपूरयन्तीतिसोमपवाणः सोमरसाः पृपालनपूरणयोः अन्ये-
 ष्योऽपिटृश्यन्तेइतिवनिपगुणोरपरत्वम् वनिपःपिच्वाङ्गातुस्वरएव उपपदसमासे रुदुत्तरपदप्रकृ-
 तिस्वरेणपुनःसएव भवति । अभ्रिष्टिभिगन्ता इपगतौ मश्वेवृपेत्यादिनाकिञ्चुदानः सहिभावपरो-
 ऽपिभविनागन्त्ययति किच्वाङ्गवृषभगुणाभावः तिनुवनथसिसुसङ्कसेपुचेति इडागमोनभव-
 ति अभिश्रदस्पइकार एमन्नादिपुपररूपत्वंवकव्यमितिपररूपत्वं प्रादिसमासे रुदुत्तरपदप्रकृ-
 तिस्वरत्वम् । ओजसा उबोवलोपश्चेत्यसुन् निच्वादाद्युदात्तः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

एमेनंसृजनासुतेमन्दिमिन्द्रायमन्दिने । चक्रिंविश्वानिचक्रये ॥ २ ॥

आ । ईम् । एनम् । सृजत् । सुते । मन्दिम् । इन्द्राय । मन्दिने ।

चक्रिम् । विश्वानि । चक्रये ॥ २ ॥

इमित्यनर्थकः पादपूरणायमयुक्तः हेअध्वयवः सुतेअभिपुतेचमसस्थेसोमेएनंसोममिन्द्रा-
 य इन्द्रार्थआसृजत् पुनरभ्युजयतसुक्रामन्थिचमसगणेपुनरभ्युजयनमापस्तवेनोक्तम् होर्व-
 काणांचमसाध्वयवःसकृतसकृद्भुत्वाऽकृतस्याभ्युजीयोपावतंध्वमितीति कीदृशमेनं मन्दि हर्षहे-
 तुं चक्रिसाधुकरणशीलं कीदृशायेन्द्रायमन्दिनेहर्षयुक्ताय विश्वानिसर्वाणिकर्माणिचक्रयेकृतवते
 सर्वकर्मनिष्पादनशीन्नापेत्यर्थः इमित्यस्यपदपूरणार्थयास्कआह—अथयेमवृत्तेऽर्थमिताक्षरेषु
 ग्रन्थेषुसाक्यपूरणाआगच्छन्तिपदपूरणास्तेमिताक्षरेष्वनर्थकाःकमीमिद्वितीति । अस्यायमर्थः
 अन्येषुवपैर्दिवक्षिनेऽर्थसमानेसन्निपेक्षन्नामिताक्षरेषुछन्दोराहित्येनपरिमिताक्षररहितेषुवास्त-
 णादिवाक्येषुवाक्यपूरणार्थाद्दृष्टव्याः मिताक्षरेषुछन्दोपुकेषुप्रमन्थेषुपदपूरणार्थाः तेचकमी-
 मित्यादय इति । इमित्यस्यग्रन्थस्यानर्थक्यापिताष्टचमुदाजहार—एमेनंसृजनासुतेआसृजनेन
 १ आपस्तवेचमूत्रेअभिष्टोमकरणे ।

सुतइति । एनंइदमोद्वितीयायांद्वितीयादौस्वेनइतिएनादेशोऽनुदात्तइत्यनुवृत्तेः सर्वानुदात्तः । सृजत
संहितायामन्येषामपिटश्यतइतिदीर्घः । मन्दिम् प्रमोदहेतुं मदिस्तुतिमोदमदस्वमकान्तिगतिषु इदि-
तोनुम् धातोरितिनुम् मन्दमानं प्रयुक्तइत्यर्थे हेतुमतिचेतिणिच् पयन्तस्यअजन्तत्वादचइरितिइ-
कारप्रत्ययः णेरनिटोतिणिलोपः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तत्वम् । मन्दिने मन्देःपूर्ववच्चतुर्थ्येकवचने-
अनपुंसकस्यापिष्यत्ययेननुमागमः । चर्किं हुळञ्कारणे आहृगमहनजनःकिकिनौलिट्चेति त-
च्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिपुकर्तृपुकिन्प्रत्ययः तस्यकिच्चाद्गुणाभावः यणादेशः लिङ्गद्वावाद्धिर्वचनं
द्विर्वचनेचीतिपणादेशस्यस्थानिवद्भावात्क्षशब्दोद्विरुच्यते अस्यास्यउरत्वरपरत्वश्रुत्वहला-
दिशेषाः किनोनिच्चादाद्युदात्तः । विश्वानि विशेःकन् निच्चादाद्युदात्तः । अस्यचक्रयेइतिरुद-
न्तेनयोगेऽपिकर्तृकर्मणोः कृतीतिपठनीभवति किकिनौलिट्चेतिकिकिनौलिङ्गद्वावेन नलोका-
व्ययनिष्ठाखलर्थतृनामितिनिषेधात् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

मत्स्वांसुशिप्रमन्दिभिःस्तोमैभिर्विश्वचर्पणे । सचैपुसर्वनेष्वा ॥ ३ ॥

मत्स्व । सुशिश्र । मन्दिभिः । स्तोमैभिः । विश्वचर्पणे । सचां ।
एषु । सर्वनेषु । आ ॥ ३ ॥

सुशिप्र हेशोभनहनो शोभननासिकवा शिप्रेहनूनासिकेवेतियास्केनोक्तत्वात् तादृशहे-
इन्द्र मन्दिभिःहर्षहेतुभिःस्तोमैभिःस्तोमैःस्तोत्रैः मत्स्वहृद्योभव हेविश्वचर्पणेसर्वमनुष्ययुक्त सर्वैर्य-
जमानैःपूज्येत्यर्थः तादृशाइन्द्र त्वंपुषुयागगतेपुत्रिपुसर्वनेपुसचादेवैरन्यैः सहागच्छेतिशेषः ॥ मदि-
स्तुतीत्यस्यलोटाभिनित्यमागमशासनमितिक्तत्वाइदितोनुम्धातोरितिनुम्भवति अनुदात्तेच्चा-
त्तास्यनुदात्तेऽङ्ङिदुपदेशादितिलसार्वधातुकानुदात्तत्वम् धातुस्वरएव संहितायांअचोतस्ति-
इइतिदीर्घत्वम् । सुशिप्रेत्यामन्त्रितनिघातः । मन्दिभिः गतमन्त्रेभ्याख्यातम् । स्तोमैभिः मन्त्रत्य-
यस्यनिच्चादाद्युदात्तत्वम् बहुलंछन्दसीतिभिसप्रेसादेशोभभवति । विश्वचर्पणे निघातः । सचा
उक्तः । एषु ऊडिदमित्यादिनाविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टकमाह—

असृग्रमिन्द्रतेगिरःप्रतित्वामुर्दहासत । अजौपाष्टपुंभंपतिम् ॥ ४ ॥

अस्त्यम् । इन्द्र । ते । गिरः । प्रति । त्वाम् । उत् । अहासत् ।

अजोपाः । वृषभम् । पतिम् ॥ ४ ॥

हेइन्द्र गिरस्त्वदीयाःस्तुतीरसृष्टसृष्टवानस्मि ताश्चगिरःस्वर्गं वस्थितं त्वांप्रति उदहासत् उद्वृत्तयामावुवन् तादृशीर्गिरस्त्वं अजोपाः सेवितवानसि कीदृशं त्वां वृषभं कामानां वर्षितारं पतिं सोमस्य पातारं यजमानानां पालयितारं वा पातावापालयितावेतियास्केनोक्तत्वात् । असृष्टं असृजं सृजविसर्गे लडोमिष् तुदादिभ्यःशः बहुलं छन्दसीति अत्र विकरणस्य रुडागमः जकारस्य गकारः लुङ्लङ्लङ्स्वडुदात्तइत्यडागमउदात्तः सतिशिष्टत्वात्सएवशिष्यते । गिरः प्रातिपदिकस्वरः । अहासत् ओहाइगतौ लुङ्ङस्य अदादेशः च्वेःसिच्अडागमःनिवात्श्च । अजोपाःजुपीपीतिसेवनयोः लडस्यास् तुदादिभ्यःशः तस्य छन्दस्युभयथेति आर्धधातुकत्वेन डित्वाभावात्तृपधगुणः थासस्थकारलोपश्छान्दसः सवर्णदीर्घः अडागमःसतिशिष्टत्वाद्दुदात्तः शिष्यते । वृषभं पृषुवृषुपृषुसेचने अभजित्यनुवृत्तौ ऋषिवृषिभ्यांकिदित्यभ्रच्प्रत्ययः कित्त्वाद्गुणाभावः चित्त्वादनोदात्तः । पतिं पारक्षणे पातेर्इतिः डित्त्वाद्दिलोपः प्रत्ययाद्युदात्तत्वम् ॥४॥

पञ्चमीष्टचमाह—

संचोदय चित्रमर्वाग्राधं इन्द्र वरेण्यम् । असदित्तै विभुभु ॥ ५ ॥ १७ ॥

सम् । चोदय । चित्रम् । अर्वाक् । राधः । इन्द्र । वरेण्यम् । असत् ।

इत् । ते । विभु । प्रभु । ५ ॥ १७ ॥

हेइन्द्र वरेण्यंश्रेष्ठं राधोधनं चित्रं मणिमुक्तादिरूपेण बहुविधं अर्वागमसदभिमुखं यथाभव-
तितथासंचोदय सम्यक्परेय भोगाय यावत्पर्याप्तं तावद्विभुभुश्चेन्नोच्यते ततोऽप्यधिकं प्रभुशब्देन
तादृशं धनं तैवैव असदित्त्वं अस्त्येव तस्मादस्मभ्यं प्रयच्छेत्यर्थः मचमित्यादिपुअटाविंशतिधनना-
मस्तु रायः राधइति पठितम् ॥ चोदय चुदमेरणे ण्यन्ताहोत् तिङ्ङितिङ्ङितिनिवात्तः । राधः राधुवन्त्यने-
नेविराधोधनं सर्वधातुभ्योऽस्त्यन् निच्चादाद्युदात्तः । वरेण्यं वृजएण्यः वृपादित्त्वादाद्युदात्तः । अ-
सत् अस्भुवि लेट् निष् इत्थलोपइतीकारलोपः लेटोहाटावित्यडागमः अदिप्रभृतिभ्यःशुप-
इतिशपोलुक् आगमाअनुदात्ताइनिअटोऽनुदात्तत्वाद्घातुस्वरएव । विभु विभवतीतिविभु
भुवइत्यनुवृत्तौ विप्रसंभ्योद्वसंज्ञायामितिङ्ङुप्रत्ययः डित्त्वाद्दिलोपः प्रत्ययस्वरेणोकारउदात्तः
छुदुत्तरपदमरुनिस्वरेणसएवशिष्यते । एवंममु ॥ ५ ॥

॥ इति प्रथमस्य मयमेसमदशोवर्गः ॥ १७ ॥

इन्द्रेहीतिसूकेपठीमृचमाह-

अस्मान्सुतत्रचोदयन्द्ररायेरभस्वतः । तुविद्युन्नयशस्वतः ॥ ६ ॥

अस्मान् । सु । तत्र । चोदय । इन्द्र । राये । रभस्वतः । तुविद्युन्नय
यशस्वतः ॥ ६ ॥

हेतुविद्युन्नय प्रभूतधनेन्द्र रायेधनसिन्धुर्धमस्माननुष्ठातृन्तत्रकर्मणि सुचोदयसुष्टुप्रेरय कीदृशा-
नस्मान् रभस्वतः उद्योगवतः यशस्वतः कीर्तिमतः ॥ तत्र तच्छब्दात्सप्तम्यास्त्रल् लित्तीतिप्रत्ययात्पूर्व-
स्योदात्तत्वम् । इन्द्र आमन्त्रिताद्युदात्तत्वम् पादादित्वान्ननिघातः । राये ऊडिदमित्यादिनाविभक्ते-
रुदात्तत्वम् । रभस्वतः रभराभस्ये राभस्यंकार्योपिक्रमः सर्वधातुभ्योऽस्तुन् निच्वादाद्युदात्तः म-
तुपःपित्वादानुदात्तत्वम् स्वादिष्वसर्वानामस्थानेइतिनपदत्वम् तसौमत्वर्थेइतिभसंज्ञयाबाधित-
त्वात् आकडारादेकासंज्ञेतिनियमात् । तुविद्युद्युन्नयधनंयस्य पाठिक्रमामन्त्रिताद्युदात्तत्वम् । यश-
स्वतः यशोस्यास्तीतिमतुप् अस्मायामेधाल्लजोविनिरिति विनिनानवाध्यते मतुपःसर्वत्रसमु-
च्चयात् यशस्यशब्देनद्विषयस्यानिसन्वस्येत्याद्युदात्तः मतुपःपित्वात्सप्तम्याश्लिष्यते ॥ ६ ॥

सप्तमीमृचमाह-

संगोमदिन्द्रवाजवदस्मेपृथुश्रवोवृहत् । विश्वायुर्धेहाक्षितम् ॥ ७ ॥

सम् । गोमन्त । इन्द्र । वाजवत् । अस्मेइति । पृथु । श्रवः । वृहत् ।
विश्वःआयुः । धेहि । अक्षितम् ॥ ७ ॥

हेइन्द्र श्रवोधनं अस्मेसंधेहि अस्मर्धंसन्म्यक्प्रयच्छ कीदृशंश्रवः गोमत् बह्वीभिर्गो-
भिरुपेतं वाजवत् प्रभूतेनांनेनोपेतं पृथु परिमाणेनाधिकं वृहत् गुणैरधिकं विश्वायुः कृत्स्नायु-
ष्यकारणं अक्षितं विनाशरहितम् ॥ गोमत् वाजवत् उभयत्रमतुपोऽनुदात्तत्वात्प्रातिपदिकस्व-
रएव वाजशब्दोवृषादिराद्युदात्तः । अस्मे अस्मच्छब्दाच्चतुर्थीबिहुवचनस्यसुपांलुगित्यादि-
नाशोभादेशः शिच्वात्सर्वादेशः प्रातिपदिकस्वरेणान्तोदात्तत्वम् शेषेलोपटिलोपइतिपक्षेउदात्त-
निवृत्तिस्वरेणविभक्तेरुदात्तत्वम् अन्त्यलोपपक्षेअतोऽगुणेइतिपररूपे एकादेशउदात्तेनोदा-
त्तइतिउदात्तत्वम् । पृथु प्रथमख्याने प्रथिन्नदिभ्ररजांसंसारजांसलोपश्चेतिकुप्रत्ययः रेफस्यसं-

प्रसारणमृकारः परपूर्वत्वं कोःकिच्चाञ्जलघूपधगुणः । श्रूयतइतिश्रवोधनं असुन्प्रत्ययः नि-
च्चादाद्युदात्तः । बृहत् प्रातिपदिकस्वरः । विश्वायुः विश्वमायुर्यस्मिन्धने विश्वशब्दःऋन्प्र-
त्ययान्तः तस्यबहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेप्राप्ते परादिश्छन्दसिबहुलमितिपूर्वपदान्तोदात्तत्वम्
एकादेशउदात्तेनोदात्तइत्युदात्तः । अक्षितं क्षिक्षयेइत्यस्मादन्तर्भावितण्यर्थात्कर्मणिनिष्ठा तेन
ण्यदर्थत्वान्निष्ठायामण्यदर्थे इतिनदीर्घत्वम् अतएवक्षियोदीर्घादितिननिष्ठानत्वम् नञ्समासे
अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीमृचमाह—

अस्मेधेहिश्रवोबृहद्युम्नंसहस्रसातमम् । इन्द्रतारथिनीरिपः ॥ ८ ॥

अस्मे इति । धेहि । श्रवः । बृहत् । द्युम्नम् । सहस्रसातमम् ।

इन्द्रं । ताः । रथिनीः । रिपः ॥ ८ ॥

हेइन्द्रबृहत्श्रवः महतीकीर्तिम् अस्मेधेहि अस्मभ्यंप्रयच्छ तथा सहस्रसातमं अतिश-
येनसहस्रसंख्यादानोपेतं द्युम्नधनमस्मेधेहि तथा ताः व्रीहियवादिरूपेण प्रसिद्धाः रथिनीर्व-
हुरथोपेताः इषोन्नान्यस्मेधेहि ॥ अस्मे सुपांसुलुगित्यादिनाशेआदेशः । धेहि ध्वसोरेद्धावभ्या-
सलोपश्चेत्वाभ्यासलोपौ । श्रूयतइतिश्रवः असुनोनिच्चादाद्युदात्तत्वम् सहस्रंसनुवेददावी-
तिसहस्रसाः पणुदाने जनसनत्वनक्रमगमोविद् विद्वनोरनुनासिकस्यादित्याकारादेशः धातु-
स्वरेणान्तोदात्तः पुनःरुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणसएवशिष्यते । रथाआसांसन्तीतिरथिन्यइ-
तिप्रत्ययस्याद्युदात्तत्वम् ऋन्नेभ्योडीप् सचपित्त्वादनुदात्तः । रिपः यौगिकत्वेधातुस्वरः रू-
ढत्वेप्रातिपदिकस्वरः ॥ ८ ॥

नवमीमृचमाह—

वसोरिन्द्रं वसुं पतिं गीभिर्गृणन्तं ऋग्मियम् । होमगन्तारमूतये ॥ ९ ॥

वसोः । इन्द्रंम् । वसुंसपतिम् । गीःइभिः । गृणन्तः । ऋग्मियम् ।

होमं । गन्तारम् । ऊतये ॥ ९ ॥

वसोर्वसुनोऽस्मदीपस्यधनस्योत्प्रेरक्षार्थं इन्द्रंहोम वयमाह्वयामः किंकुर्वन्तः गीभिःस्तुति-
भिर्गृणन्तः स्तुवन्तः कीदृशमिन्द्रं वसुपतिं धनपालकं ऋग्मियं ऋचांमातारंगन्तारं यागदेशोगमन-

शीलम् ॥ वसोः वसनिवासे शृस्वृस्निहीत्यादिनाउन्प्रत्ययः निदित्यनुवृत्तेर्नि त्वादाद्युदात्तः । व-
सुपतिं समासान्तोदात्तत्वेप्राप्ते पत्यावैश्वर्येइतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । गीर्भिः सावेकाचइतिवि-
भक्तेरुदात्तत्वम् । गृणन्तः गृशब्दे लटःशतृ क्र्यादिभ्यःश्चा शतुः सार्वधातुकमपिदितिङित्त्वा-
व श्राफ्यस्तयोरान्तइत्याकारलोपः शतुरकारस्यप्रत्ययस्वरेणोदात्तत्वम् । ऋग्मियं ऋचोमिमी-
तइतिऋग्मीः तंऋग्मियं माङ्मानेशब्देच क्तिप्रचेतिक्त्विष् घुमास्थेत्यादिनाईत्वम् चकारस्यचोः
कुः झलंजशोन्नेइतिजश्वंगकारः द्वितीयैकवचनेअचिश्रुधात्वित्यादिनाइयङादेशः परनेका-
चइतियणादेशः सर्वेविधयश्छन्दसिविकल्प्यन्तइतिनभवति रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणइकार-
उदात्तः । होम आह्वयामः ह्वेन्स्पर्धायांशब्देच लट् तस्यअस्मदोबहुत्वेपिव्यत्ययेनमिष् इ-
कारस्यव्यत्ययेनाकारः शपोवहंलंछन्दसीतिलुक् बहुलंछन्दसीतिह्रःसंप्रसारणं परपूर्वत्वं गुणः
धातोरित्योकारउदात्तः मिषःपित्स्वरेणानुदात्तत्वम् । गन्तारं गमृगतौ ताच्छीत्येत्त्वं निच्वा-
दाद्युदात्तः । ऊतये ऊतियूतिजूतीत्यादिनाकिञ्चुदात्तोनिपातितः ॥ ९ ॥

दशमीष्टकमाह—

सुतेसुतेन्योक्सेवृहद्वृहत्इदरिः । इन्द्रायशूपमर्चति ॥ १० ॥ १८ ॥

सुतेऽसुते । निऽओक्से । वृहत् । वृहते । आ । इत् । अरिः ।

इन्द्राय । शूपम् । अर्चति ॥ १० ॥ १८ ॥

आकारइच्छब्दश्चपादपूरणौ यद्वा व्याप्तिवचनआकारः आर्हपदर्थेभिन्न्याभावित्यभिधा-
नात् इच्छब्दोपिशब्दार्थः इयार्तिगच्छत्यनुष्ठेयंकरंभ्रामोतीत्यरियंजमानःइदरिःसर्वोपियजमानः
इन्द्रायसुतेसुतेइन्द्रार्थमभिपुतेतत्ततोमेशूपंवलंअर्चतिस्तौति इन्द्रस्यपराक्रमप्रशंसतीत्यर्थः की-
दृशंशूपं वृहत्मौठं कीदृशायेन्द्राय न्योक्सेनियतस्थानायवृहतेमौढाय ॥ सुतेसुते पुञ्अभि-
षवे कप्रत्ययः प्रत्ययस्वरेणोदात्तः नित्यवीप्सयोरितिवीप्सायांद्विर्भावः तस्यपरमाप्तेडितमिति
द्वितीयस्याप्तेडितत्वेनानुदात्तंचेत्यनुदात्तत्वम् । न्योक्से नियतमोकोयस्यतस्मै निशब्दोनिपाता-
आद्युदात्ताइत्याद्युदात्तः । तस्ययणादेशोउदात्तस्वरितयोर्यणःस्वरितोनुदात्तस्येत्योकारःस्व-
रितः । वृहते वृहन्महोरुपसंख्यानमितिअजादिविभक्तेरुदात्तत्वम् । अरिः ऋगतौ अचइरितिइ-
कारप्रत्ययः गुणोरपरत्वंप्रत्ययस्वरेणइकारउदात्तः । इन्द्राय ऋजेन्द्रेत्यादिनारन्प्रत्ययेइकार-
उदात्तः । शूपं प्रातिपदिकस्वरः । अर्चति निघातस्वरः ॥ १० ॥

॥इतिप्रथमस्यमथमेअष्टादशोवर्गः॥ १८ ॥

गायन्तीतिसूक्तस्यमन्त्रसंख्याछन्दोविशेषश्चैवमनुक्रम्यते— गायन्तिद्वादशानुष्टुभंत्विति

बुहिहवाइत्यादिपरिभाषायां तु शब्दस्य सूक्तद्वये परिभाषितत्वात् अस्य सूक्तस्य वक्ष्यमाणस्य चानु-
ष्टुभक्तं द्रष्टव्यम् ऋषिदेवते पूर्ववत् अभिष्टवपदहस्यो कथ्येत् तृतीयसवनेच्छावाकस्य गायन्तीति स्तो-
त्रियस्तृचः एलुष्वित्स्वण्डे—गायन्तित्वागायत्रिण आत्वागिरोरथीरिवेति सूत्रितम् ।

अस्मिंस्तृचे प्रथमा मृचमाह—

गायन्तित्वागायत्रिणोर्चन्त्यर्कमर्किणः । ब्रह्माणस्त्वाशतक्र
तृउहुंशमिव येमिरे ॥ १ ॥

गायन्ति । त्वा । गा॒य॒त्रिणः । अ॒र्च॒न्ति । अ॒र्क॒म् । अ॒र्कि॒णः । ब्र॒ह्मा
णः । त्वा । श॒त॒क्र॒तो॒इति॑ शतः क्रतो । उत् । वंश॒म् इ॒व । ये॒मि॒रे ॥ १ ॥

हेशतक्रतो बहुकर्मन् बहुप्रज्ञवेन्द्रत्वा त्वांगा यत्रिणः उद्गातारो गायन्तिस्तुवन्ति अर्किणो-
र्चनहेतुमद्युक्ता होतारः अर्कमर्चनीयमिन्द्रमर्चन्ति शस्त्रगतैर्मन्त्रैः प्रशंसन्ति ब्रह्माणो ब्रह्मप्रभृ-
तयदतरे ब्राह्मणास्त्वात्वा मृद्येमिरे उन्नतिं प्रापयन्ति तत्र दृष्टान्तः—वंशमिव यथा वंशाम्रे नृत्यन्तः
शिल्पिनः प्रौढं वंशं उन्नतं कुर्वन्ति यथा वासनामार्गवर्तिनः स्वकीयं कुलमुन्नतं कुर्वन्ति तद्वत् एता-
मृचं यास्कर एव व्याचष्टे—गायन्तित्वागायत्रिणः प्रार्चन्ति ते ऽर्कमर्किणो ब्राह्मणास्त्वाशतक्रत उद्येमिरे-
वंशमिव वंशो वनशयो भवति वननाच्छ्रयत इति वेति ॥ अर्कशब्दं च बहुधा व्याचष्टे—अर्को देवो-
भवति यदेनमर्चन्त्यर्कमर्चो भवति यदेनेनार्चन्त्यर्कमन्त्रं भवत्यर्चति भूतान्यर्को वृक्षो भवति सवृतः क-
दुकिन्नेति ॥ गायन्ति शक्तिपौषिच्चा लसार्धधातु कत्वाच्चा अनुदात्तो धातुरुदात्तः । गायत्रिणः
गायत्रं सामयेषामुद्गातृणामस्ति ते अत इति ठनौ प्रत्ययस्वरेण इकार उदात्तः । अर्चन्ति अर्चं पूजा-
यां भौवादिकः शक्तिपावनुदात्तो धातुस्वर एव पादादित्वान्निघातः । अर्कं अर्चन्त्ये-
भिरित्यर्कमर्चाः तैरर्चनीयतया तदात्मक इन्द्रोऽपि लक्षणया अर्कः पुंसिसंज्ञायां घः प्रायेणेति करं-
णेषः च जोः कुषिण्यतोरिति चकारस्य कुत्वं ककारः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः अर्कमर्चायेषां सन्ती-
त्यर्किणो होतारः एकाक्षरात्कृतो जातेः सप्तम्यां च नतौ स्मृताविति रुदन्तादिनिठनौ यद्यपि प्रतिषि-
द्धौ तथाप्यत्र व्यत्ययादिनिः प्रत्ययस्वरेणोकार उदात्तः । ब्रह्माणः प्रातिपदिकस्वरेणान्तोदात्तः ।
शतक्रतो निघातः संहितायामवादेशे षोषः शाकल्यस्येति वकारलोपः । वंशशब्दः प्रातिपदिक-
स्वरेणान्तोदात्तः इवेन समासो विभक्त्यलोपः पूर्वपदमल्लतिस्वरत्वं चेति स एव शिष्यते । येमिरे
यमउमरमे ति ह्रुः ति ह्रुः इति निघातः ॥ १ ॥

१ नि० ५. ५ ।

२ नि० ५. ४ ।

३ शप् तिपावनुदात्तो इत्यत्र “शप् अन्ति”
अनुदात्तो इति पाठः । अयमेव युक्तः अर्चन्तीति च ह्रुवचनेति प्त्वाभावात् ।

द्वितीयाष्टकमाह—

यत्सानोःसानुमारुहह्र्यस्पर्ष्टकर्त्वम् । तदिन्द्रोऽअर्थचेततियूथेन
वृष्णिरेजति ॥ २ ॥

यत् । सानोः । सानुम् । आ । अरुहत् । भूरि । अस्पर्ष्ट । कर्त्वम् ।
तत् । इन्द्रः । अर्थम् । चेतति । यूथेन । वृष्णिः । एजति ॥ २ ॥

यद्यदासानोःसानुमारुहत् यजमानः सोमवह्नीसमिदाद्याहरणायएकस्मात्सर्वतभागादपरं-
वैतभागमात्स्ववान् तथाभूरिप्रभूतं कर्त्तव्यकर्मसोमयागरूपं अस्पष्ट स्पृष्टवानुपक्रान्तवानित्यर्थः
एतदानीमिन्द्रःअर्थयजमानस्यप्रयोजनंचेततिजानाति ज्ञात्वाचवृष्णिः कामानांवर्षितानसन्यूथे
नमरुद्रणेनसहएजति कंपतेस्वस्थानात् यज्ञभूमिमागन्नुमुद्युक्तइत्यर्थः ॥ सानोः पणुदाने सनोति-
ददाति निवसतामवकाशमितिसानुः दृसनिजनिचरिचटिरहिभ्योऽनुष्ण णित्वाद्गुणवृद्धिः
जित्वादाद्युदात्तत्वं च । अरुहत् रुहेर्लङितिपिशापिसंज्ञापूर्वकोविधिरनित्यइति लघूपधगुणो-
नभवति लुङ्लङ्लङ्क्वदुदात्तः सविशिष्टत्वात्सएवशिष्यते निपातैर्यद्यदिहन्वेतिनिषेधान्निघातो-
नभवति । भूरि अदिशदिभूशुभिन्म्यःकिन् किच्चाद्गुणाभावः नित्वादाद्युदात्तः । अस्पष्ट
स्पर्शबाधनस्पर्शनयोः स्वरितजित्वात्मनेपदं लङःप्रथमपुरुषैकवचनम् बहुलंछन्दसीतिशपो-
लुक् वश्वादिपत्वंप्रुत्वं लुङ्लङ्लङ्क्वदुदात्तइत्यडागमजुदात्तः सएवशिष्यते अनुपद्वेणयच्छ-
ब्दयोगान्निघाताभावः । कर्त्वं डुरुञ्करणे अन्येभ्योऽपिदृश्यन्तइतिविच् गुणोरपरत्वम्
विचःसर्वापहारीलोपः करोभावःकर्त्वम् । अर्थं अर्थैः उपिकुपिगार्तिभ्यस्थन् नित्वादाद्युदात्तः ।
यूथेन तियष्टृगूथपूथप्रोथाइतिथक्प्रत्ययान्तोनिपातितः । वृष्णिःनिरित्यनुवृत्तौ सवृष्िभ्यां
किदितिनिप्रत्ययान्तः किच्चाद्गुणाभावः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः । एजति एजृकंपने
तिङ्कृतिङ्इतिनिघातः ॥ २ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

युक्ष्वाहिकेशिनाहरीवृषणाकक्ष्युप्रा । अर्थानइन्द्रसोमपा
गिरामुपश्रुतिंचर ॥ ३ ॥

युक्ष्व । हि । केशिनां । हरीइति । वृषणा । कक्ष्युप्रा । अर्थ ।
नः । इन्द्रः । सोमप्राः । गिराम् । उपश्रुतिम् । चर ॥ ३ ॥

बुद्धिवाइत्यादिपरिभाषायां तु शब्दस्य सूक्तद्वये परिभाषितत्वात् अस्य सूक्तस्य वक्ष्यमाणस्य चानु-
 ह्वृभत्वं द्रष्टव्यम् ऋषिदेवते पूर्ववत् अभिप्लवपडहस्यो कथ्येत्तीयसर्वनेच्छावाकस्य गायन्तीति स्तो-
 त्रियस्तृचः एहूष्विति खण्डे—गायन्तित्वागायत्रिण आत्वागिरोरथीरिवेति सूत्रितम् ।

अस्मिस्तृचे प्रथमा मृचमाह—

गायन्तित्वागायत्रिणोर्चन्त्यर्कमर्किणः । ब्रह्माणंस्त्वाशतक्र
 त्तुडहंशमिवयेमिरे ॥ १ ॥

गायन्ति । त्वा । गायत्रिणः । अर्चन्ति । अर्कम् । अर्किणः । ब्रह्मा
 णः । त्वा । शतक्रतो इति शतक्रतो । उत् । वंशमिव इव । येमिरे ॥ १ ॥

हेशतक्रतो बहुकर्मन् बहुप्रज्ञवेन्द्रत्वा त्वां गायत्रिणः उद्गातारो गायन्ति स्तुवन्ति अर्किणो-
 र्चने हेतुमध्वयुका होतारः अर्कमर्चनीयमिन्द्रमर्चन्ति शस्त्रगतैर्मन्त्रैः प्रशंसन्ति ब्रह्माणो ब्रह्मप्रभ-
 तय इतरे ब्राह्मणास्त्वात्वा मुद्येमिरे उन्नतिं प्रापयन्ति तत्र दृष्टान्तः—वंशमिव यथा वंशम्रे नृत्यन्तः
 शिल्पिनः प्रौढवंशं उन्नतं कुर्वन्ति यथा वासास्मार्गवर्तिनः स्वकीयं कुलमुन्नतं कुर्वन्ति तद्वत् एता-
 मृचं यास्क एवं व्याचष्टे—गायन्तित्वागायत्रिणः मार्चन्ति तेऽर्कमर्किणो ब्राह्मणास्त्वाशतक्रत उद्येमिरे-
 वंशमिव वंशो वनशयो भवति वननाच्छ्रूयत इति वेति ॥ अर्कशब्दं च बहुधा व्याचष्टे—अर्कं दिवो-
 भवति यदेनमर्चन्त्यर्कमिन्द्रो भवति यदेनेनार्चन्त्यर्कमन्नं भवत्यर्चति भूतान्यर्कं वृक्षो भवति स वृत्तः क-
 द्दुकिन्नेति ॥ गायन्ति शप्तिपौपित्वाह्लासार्वधातुकत्वाच्चा अनुदात्तौ धातुरुदात्तः । गायत्रिणः
 गायत्रं सामयेषामुद्गातृणामस्ति ते अत इनिठनौ प्रत्ययस्वरेण इकार उदात्तः । अर्चन्ति अर्चं पूजा-
 यां भौवादिकः शप्तिपावनुदात्तौ धातुस्वर एव पादादित्वान्निघातः । अर्कं अर्चन्त्ये-
 भिरित्यर्कमध्याः तैरर्चनीयतया तदात्मक इन्द्रोपिलक्षणया अर्कः पुंसिसंज्ञायां घः प्रायेणेतिकर-
 णे घः च जोः कुविण्यतोरिति चकारस्य कुत्वं ककारः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः अर्कमध्यायेपांसन्ती-
 त्यर्किणो होतारः एकाक्षरात्त्वो जातेः समभ्यां च नतौ रसृतावितिरुदन्तादिनिठनौ यद्यपि प्रतिपि-
 ष्ठीतथाप्यत्र व्यत्ययादिनिः प्रत्ययस्वरेणोकार उदात्तः । ब्रह्माणः प्रातिपदिकस्वरेणान्तोदात्तः ।
 शतक्रतो निघातः संहितायामवादेशे लोपः शाकल्यस्येति वकारलोपः । वंशशब्दः प्रातिपदिक-
 स्वरेणान्तोदात्तः इवेन समासो विभक्त्यलोपः पूर्वपदमकृतिस्वरत्वं चेति स एव शिष्यते । येमिरे
 यमउमरमे तिङ्ङित्वा इति निघातः ॥ १ ॥

१ नि० ५. ५. १

२ नि० ५. ४. १

३ शप्तिपावनुदात्तौ इत्यत्र “शप् अन्ति”
 अनुदात्तौ इति पाठः । अयेमेव युक्तः अर्चन्तीति पृष्टवचनेति पृत्वाभावात् ।

द्वितीयाष्टकमाह—

यत्सानोःसानुमारुहद्भूर्धर्मस्पष्टकर्त्वम् । तदिन्द्रोऽअर्थचेततियूथेन
वृष्णिरेजति ॥ २ ॥

यत् । सानोः । सानुम् । आ । अरुहत् । भूरिं । अस्पष्ट । कर्त्वम् ।
तत् । इन्द्रः । अर्थम् । चेतति । यूथेन । वृष्णिः । एजति ॥ २ ॥

यद्यदासानोःसानुमारुहद् यजमानः सोमवह्नीत्तमिदाद्याहरणायएकस्मात्सर्वतभागदपरं-
वंतभागमारुहवान् तथाभूरिप्रभूतं कर्त्तव्यकर्मसोमयागरूपं अस्पष्ट स्पष्टवानुपक्रान्तवानित्यर्थः
तत्तदानीमिन्द्रःअर्थयजमानस्यप्रयोजनंचेततितजानाति ज्ञात्वाचवृष्णिः कामानांविपितासन्यूथे
नमरुद्रणेनसहएजति कंपतेस्वस्थानात् यज्ञभूमिभागन्तुमुद्युक्तइत्यर्थः ॥ सानोः पणुदाने सनोति-
ददाति निवसतामवकाशमितिसानुः वृसनिजनिचरिचदिरहिभ्योऽनुष्ण णित्वाडुपधावृद्धिः
नित्वादाद्युदात्तत्वंच । अरुहद् रुहेर्लङितिपिशपिंसंज्ञापूर्वकोविधिरनित्यइति लघूपधगुणो-
भवति लुङ्लङ्लङ्क्ष्वडुदात्तः सतिशिष्टत्वात्सएवशिष्यते निपातैर्यद्यदिहन्वेतिनिषेधान्निघातो-
नभवति । भूरि अदिशदिभूशुभिभ्यःकिन् कित्वाडुणाभावः नित्वादाद्युदात्तः । अस्पष्ट
स्पशवाधनस्पर्शनयोः स्वरितञितआत्मनेपदं लङःप्रथमपुरुषैकवचनम् बहुलंछन्दसीतिशपो-
लुक् वश्वादिपत्वंप्रुत्वं लुङ्लङ्लङ्क्ष्वडुदात्तइत्यडागमउदात्तः सएवशिष्यते अनुपद्वेणयच्छ-
ब्दयोगान्निघाताभावः । कर्त्वं डुकञ्करणे अन्येभ्योऽपिट्श्यन्तइतिविच् गुणोरपरत्वम्
विचःसर्वापहारीलोपः करोभावःकर्त्वम् । अर्थं अर्तेः उपिकुपिगार्तिभ्यस्थन् नित्वादाद्युदात्तः ।
यूथेन तियपृष्टगूथयूथमोथाइतिथक्प्रत्ययान्तोनिपातितः । वृष्णिःनिरित्यनुवृत्तौ सवृषिभ्यां
किदितिनिप्रत्ययान्तः कित्वाडुणाभावः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः । एजति एजृकंपने
तिङ्कतिङइतिनिघातः ॥ २ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

युक्ष्वाहिकेशिनाहरीवृषणाकक्ष्यप्रा । अर्थानइन्द्रसोमपा
गिरामुपश्रुतिंचर ॥ ३ ॥

युक्ष्व । हि । केशिनां । हरीइति । वृषणा । कक्ष्यप्रा । अर्थं ।
नः । इन्द्रः । सोमप्राः । गिराम् । उपश्रुतिम् । चर ॥ ३ ॥

हेसोमपाः सोमपानयुकेन्द्रहरीत्वदीयावश्वौ युक्ष्वाहिसर्वथासंयोजय अथानन्तरंनोऽस्म
दीयानांगिरांस्तुतीनांउपश्रुतिसमीपेश्रवणमुद्दिश्यचर तत्प्रदेशंगच्छ कीदृशौहरी केशिनास्क-
न्धप्रदेशोलम्बमानकेशयुक्तौ वृषणासेचनसमर्थौ युवानौ कक्ष्यमा अश्वस्योदरबन्धनरज्जुः
कक्ष्या तस्याः पूरकौ पुष्टाङ्गावित्यर्थः ॥ युक्ष्व श्रमोलोपश्छान्दसः सतिशिष्टत्वेनप्रत्यय-
स्वरःशिष्यते इत्येतत्स्तिङ्इतिसंहितायांदीर्घत्वम् । केशिना प्रशस्ताःकेशाःअनयोःसन्ती-
तिमत्वर्थीयइतिः प्रत्ययस्वरः सुपांसुलुगित्यादिनाद्विवचनस्याकारादेशः । वृषणा पृषुवृषु-
सेचने कनिन्युवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवइतिकनिन् म्रित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तः वाषपूर्व-
स्यनिगमेइत्युपधायाः पक्षेदीर्घाभावः पूर्ववदाकारः । कक्ष्यमा कक्षयोर्भवंकक्ष्यंसूत्रं तत्प्रातः
पूरयतःपुष्टत्वादितिकक्ष्यमौ प्रापूरणे आतोनूपसर्गेकइतिकःप्रत्ययः ऊदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणा-
न्तोदात्तत्वं आकारःपूर्ववत् । अथ निपातस्येतिसंहितायांदीर्घः । नः अनुदात्तंसर्वमपा-
दादावित्यनुवृचौबहुवचनस्यवस्त्वसावितिनसादेशोऽनुदात्तः । इन्द्रसोमपाइत्युभौआमच्चि-
तस्यचेतिसर्वांनुदात्तौ । गिरां सावेकाचस्त्वृतीयादिर्विभक्तिरिति विभक्तिरुदात्ता । उपशब्दोनि-
पातत्वादाद्युदात्तः श्रुतिशब्देनप्रादिसमासेऊदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वेमात्रे तादौचनितिकृत्यताविति
नुवर्जितत्वादिपरत्वाद्भेदेःप्रकृतिस्वरः । चर निघातः ॥ ३ ॥

विशेषविनियोगस्तुयत्रश्रौतोनसूत्रितः स्मार्तैतत्रविजानीयादृग्विधानादिसूत्रतः ॥ एहिस्तो-
मानित्युगेषासूत्रेविशेषाकारेणनविनियुक्ता साधारणविनियोगस्तु ब्रह्मयज्ञादौसर्वत्रानुसंधेयः ।

तामेतांसूक्तगतांचतुर्थीश्रुचमाह-

एहिस्तोमांअभिस्वराभिर्गृणीह्यारुव । ब्रह्मचनोवसोसचेन्द्रयज्ञंचवर्धय ॥ ४ ॥

आ । इहि । स्तोमां । अ॒भि । स्वर । अ॒भि । गृ॒णीहि । आ । रु॒व ।
ब्र॒ह्म । च । नः । व॒सोइति । स॒र्वा । इन्द्र । य॒ज्ञम् । च । व॒र्धय ॥ ४ ॥

हेवसोनिवासकारणभूतेन्द्र एहिअस्मिन्कर्मण्यागच्छ आगत्यचस्तोमानुदात्तप्रयुक्तानि
स्तोत्राणि अभिस्वरअभिलक्ष्यप्रशंसारूपंशब्दंकुरु तथाध्वर्यवमभिलक्ष्यगृणीहिशब्दंकुरु
तथाहोवृमयुक्तानिशस्त्राण्यालक्ष्य रुच शब्दंकुरु परितोषेणसर्वानृत्विजः प्रशंसेत्यर्थः तत ऊ-
र्ध्वनोऽस्मारुं ब्रह्मचान्चयज्ञंचानुश्रीयमानं कर्मच सचासहवर्धयसांगत्वसंपादनेनयज्ञंवर्धयित्वाव-
त्कृतमन्त्रंचयज्ञंवृद्धंकुरु अन्यइत्यादिष्वष्टाविंशत्यन्वनामसुब्रह्मवचंचइतिपठितम् ॥ इहि इण्गती
सोहिः हेरपित्येनङित्वाद्गुणाभावः निपातः आडासहगुणेणकोदेशात्तादोदात्तइत्युदात्तः ।

स्वोमान् अतिस्तुस्वित्यादिनामन् निच्वादाद्युदात्तः उत्तरपदेनसंहितायां नकारस्य दीर्घादिति समा-
नपादे इतिरुत्वं आतोदिनित्यमित्याकारस्थानुनासिकः भोभगोअघोअपूर्वस्य योशीतियत्वम्
तस्य लोपः शाकल्यस्येतिलोपः तस्यासिद्धत्वात्स्वरसन्धिर्न भवति । अभि एवमादीनामन्तइत्य-
नोदात्तः । स्वर स्वरान्दोषतापयोः निघातः । अभि गतम् । गृणीहि गृशब्दे सेर्हपिच्चे-
तिहिः क्र्यादिभ्यःश्चा ईहल्यघोरित्वम् प्वादीनांहस्वइति ऋकारस्य ऋकारः ऋवर्णाच्चेतिव-
कव्यमित्तिणत्वम् तिङ्ङुतिङ्ङइतिनिघातः । रुव रुशब्दे सेर्हपिच्च शपिमाप्ते व्यत्ययेनशः तस्य
ङित्त्वेनगुणाभावादुवडादेशः अतोहेरितिहेर्लुक् तिङ्ङुतिङ्ङइतिनिघातः । ब्रह्म तृहिवृहिवृद्धौ मनि-
नित्यनुवृत्तौ वृहेरमन्लोपश्चेतिमनिन् वत्सन्नियोगेननलोपः अमागमश्च मिदचोन्यात्परइतिऋ-
कारात्परः यणादेशः मनिनोनिच्वादाद्युदात्तत्वम् । वसो आमन्त्रितनिघातः । यज्ञं यजयाचेत्या-
दिनामन् प्रत्ययस्वरः । वर्धय निघातः । अत्रचकारद्वयश्रवणादियमेवतिङ्ङुविभक्तिः पूर्ववाक्ये-
ष्वनुपप्यते अतः अनुपकैवप्रथमानभ्रुतेत्यश्रुतायाश्चवायोगेप्रथमेतिनिघातनिषेधो न भवति ॥४॥

अभिष्टवपडहगतोक्तयेषु अच्चावाकस्य तृतीयस्य वने उक्त्यमिन्द्राय शंस्यमित्यनुरूपस्तृचः
एषूष्वितितण्डे—इन्द्रायिश्वाअवीवृधन्नुक्त्यमिन्द्राय शंस्यमितिसूत्रितम् ।

तस्मिंस्तृचेपथमांस्तृकेपञ्चमीष्टचनाह—

उक्त्यमिन्द्राय शंस्यं वर्धनं पुरुनिष्पिधे । शक्रो यथा सुते पुणो
ररणत्सख्येपुञ्च ॥ ५ ॥

उक्त्यम् । इन्द्राय । शंस्यम् । वर्धनम् । पुरुनिःऽसिधे । शक्रः ।
यथा । सुतेपुं । नः । ररणत् । सख्येपुं । च ॥ ५ ॥

इन्द्रायेन्द्रार्थवर्धनं वृद्धिसाधनमुक्त्यं शक्रं शंस्यमस्मान्निःशंसनीयं कीदृशायेन्द्राय पुरुनि
ष्पिधेवहूनांशत्रूणानिषेधकारिणे शक्रः शक्रइन्द्रोऽस्मदीयेपुसुतेपुपुत्रेपुसख्येपुचसत्तित्वेष्वपि
यथायेनप्रकारेणरारणत् अतिशयेनशब्दं कुर्वात् तथाशंस्यमितिपूर्वत्वान्वयः अस्मदीयेनशस्त्रेण
परितुष्टइन्द्रोऽस्माकंपुत्रानस्मत्सख्यानिचवहुधाप्रशंसत्तित्यर्थः ॥ उक्त्यं वचेस्थकूपत्ययुक्तः
प्रत्ययस्वरः । शंस्यं शंसुस्तुवौ ष्यन्तादचोयत् गेरनिटीविणिलोपः तित्स्वरितेमाप्ते यतोनावइ-
त्याद्युदात्तत्वम् । वर्धनं करणाधिकरणयोश्चेतिकरणेल्युट् द्वितीविप्रत्ययात्पूर्वपदस्योदात्तत्वम् ।
पुरुनिष्पिधे बहूनांशत्रूणानिषेधकाय विधगत्यां धात्वादेःपःसःअत्रनिरित्युपसर्गस्यनिशब्द-
समानार्थस्यमाक्ययोगः क्विच्चेतिक्वि क्विपःसर्वापहारीलोपः कुगतिप्रादयइतिसमात्तः नित्तः

सकारेणइणोव्यवधानंछान्दसत्वादनादृत्यउपसर्गात्सुनोवीत्यादिनाधातुसकारस्यपत्वम् नित्तः
 सकारस्यष्टुनाष्टुरितिपत्वम् पुरुशब्देनकर्मणिपठ्यन्तेनसमासः पिधोधातुस्वरेणोदात्तत्वम् नि
 ष्विधइतिमादिसमासेछदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् रुद्रहणेगतिकारकपूर्वस्यापिग्रहणात्पुनःकारक-
 समासेऽपिसप्तएवस्वरः । शक्नोतीतिशक्रः स्फायितश्चिवश्चिशकीत्यादिनारक् प्रत्ययस्वरः । यथा
 प्रकारवचनेथाल् लित्स्वरेणप्रत्ययात्पूर्वोकारउदात्तः । सुतेषु कः प्रत्ययस्वरेणोदात्तः । नः न-
 सोनकारस्यनश्चधातुस्थोरुपुञ्जइतिसंहितायाणत्वम् । रंरणत् रणशब्दार्थः धातोरेकाचइति
 यद् यडोचिचेतिलुक् प्रत्ययलक्षणेनद्विर्भावोह्लादिशेषः दीर्घोक्तिइतिदीर्घः प्रत्ययलक्षणे-
 नसनाद्यन्ताधातवइतिधातुसंज्ञायांलिङ्थंलेडितिहेतुहेतुमद्भावलक्षणेलिङ्थंलेट् अत्रहीन्द्रकर्तृ-
 कंरारणनमुक्थशंसनस्यकर्तृव्यत्वेहेतुः लेट्स्तिप् इतश्चलोपःपरस्मैपदेऽपितीकारलोपः लेटोडाटा-
 दित्यडाममः कर्तृरिषाप् तस्यचर्करीतंपरस्मैपदमदादिवच्चद्रष्टव्यमित्यदादिवद्भावादिप्रभृतिभ्यः
 शपइतिमाप्तोलुग्बहुलंछन्दसीतिनिपिच्यते शपोनुदात्तत्वाद्धातोरेन्तोदात्तएवशिष्यते शपोलसार्व-
 धातुकस्यव्यवधानात्त्रपरतोविधीयमानमभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वंनभवति नचतिङ्गितिङ्-
 इतिनिघातः अत्रयथाशब्दयोगेन यावद्यथाभ्यामितिनिषेधात् चवायोगेप्रथमेतिवात्रनिघातो-
 नभविष्यति अत्रसुत्तरवाक्येषुसख्येषुचेतिचानुलटविभक्त्यपेक्षयेयंमथमातिङ्गिभक्तिः । सख्ये-
 षु सख्युःकर्माणिसख्यानितेषु कर्मणिचेत्यनुवृत्तौ सख्युर्इतिसखिशब्दाद्यप्रत्ययः तत्रभसंज्ञायां
 यस्पेतिचेतीकारलोपः प्रत्ययस्वरः ॥ ५ ॥

पठिमृचमाह-

तमित्संखित्वईमहेतरायेतंसुवीर्ये । सशक्रउतनःशक्रुदिन्द्रो ।
 वसुदयमानः ॥ ६ ॥ १९ ॥

तम् । इत् । सखित्वे । ईमहे । तम् । राये । तम् । सुवीर्ये । सः ।
 शक्रः । उत । नः । शक्रत् । इन्द्रः । वसु । दयमानः ॥ ६ ॥ १९ ॥

सखित्वेनिमित्तभूतेसति तमिद् तमेवेन्द्रमीमहे प्रामुमः तयारायेधनार्थं तमीमहे तथा
 सुवीर्येगोभनसामर्थ्यनिमित्तंतमीमहे उतअपिच शक्रः शक्तिमान्सइन्द्रोनोऽस्मभ्यंयवसुधनं
 दयमानः प्रयच्छन् शक्रद् अस्मदीपरक्षणेऽशक्रोऽभूत् समदशपाब्जाकर्मस्वीमहेयामीतिपठि-
 तम् तदनुसारेणेन्द्रपाचामहइतिव्याख्येयम् ॥ सख्युर्भावःसखित्वं तस्यभावस्त्वतटावितित्वः
 १ अत्रपदकालेऽप्युच्यतेऽतः ।

प्रत्ययस्वरेणोदात्तः । ईमहे ईङ्गौ ङित्वादात्मनेपदं दिवादिभ्यःश्यन् बहुलं छन्दसीतिश्य-
नोऽङ्क् तिङ्ङितिङ्ङितिनिघातः । राये ऊडिदमितिभिभकेरुदात्तत्वम् । सुवीर्यं शोभनंवीर्यमस्या-
सौसुवीर्यः भवितृवाचिनानेनभावोऽप्यते सुवीर्यत्वेइत्यर्थः बहुव्रीहावित्यनुवृत्तौ वीरवीर्यौचे-
त्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । शक्रोतीतिशक्रः स्फायितश्चिवश्चिशकीत्यादिनारक् प्रत्ययस्वरः । श-
क्त् शकृशकौ धातुसंबन्धाधिकारे छन्दसिलुङ्ङ्लिङ्ङितिङ्ङितिङ्ङिति यतःशक्रोति अतस्तमीमहङ्-
विधातुसंबन्धः सुडस्तिप् पुपादिद्युदाद्युदितःपरस्मैपदेष्वितिचेरडादेशः बहुलं छन्दसीत्यङ्गा-
गमाभावः तिङ्ङितिङ्ङितिनिघातः । वसु निदित्यनुवृत्तौ वसेरुप्रत्ययः नित्वादाद्युदात्तत्वम् । दय-
मानः दयदानगतिरक्षणार्हित्तदानेषु अनुदात्तेत्वादात्मनेपदम् षट्शानजादेशः शपः पित्वादानुदा-
त्तत्वम् शानचश्चित्इत्यन्तोदात्तत्वाधित्वा अदुपदेशाच्छपउत्तरत्वेनपरत्वात्सार्वाधातुकत्वानु-
दात्तत्वम् धातुस्वरएवशिष्यते ॥ ६ ॥

॥ इतिप्रथमस्यप्रथमेऽकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

गायन्तीतिसूक्तेसप्तमोष्ठचमाह—

सुविवृतंसुनिरज्जमिन्द्रत्वादात्भिद्यशः । गवामपम्व्रजं वृद्धि
रुणुष्वराधो अद्रिवः ॥ ७ ॥

सुविवृतंम् । सुनिःऽअजंम् । इन्द्रं । त्वाद्दात्तम् । इत् । यशः । गवाम् ।

अपं । व्रजम् । वृद्धि । रुणुष्व । राधः । अद्रिवः ॥ ७ ॥

हेइन्द्र यशोऽन्तकर्मफलभूतं सुविवृतं सुष्ठुसर्वत्रपसृतं सुनिरजंसुखेननिःशेषंमामुंशक्त्यं
त्वादात्तमिव त्वयारोहितं चसंपन्नमितिशेषः इतःपरंक्षीरादिरसलाभार्थं गवां व्रजं निवासस्था-
नं अपवृद्धि अपवृतमुद्गादितद्वारं कुरु हेअद्रिवः पर्वतोपलक्षितवज्रयुक्तेन्द्र राधो धनं रुणुष्व
संपादय ॥ सुविवृतं वृज्वरणे कर्मणि कप्रत्ययः विशब्देन प्रादिसमासः विवृतमित्यत्र रुदुत्तरप-
दप्रकृतिस्वरं वाधित्वा कर्मवाचिनिकान्ते परलोगतिरनन्तरइति पूर्वपदप्रकृतिस्वरेभाक्ते परादिच्छन्द-
सि बहुलमिति ककारउदात्तः पुनः सुशब्देन समासेरुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेण सपवक्कारउदात्तः ।
ननुवृतमित्येव रुदन्तनुविवृतमिति प्रत्ययग्रहणे यस्मात्सविहितस्तदादेस्तदन्वस्यग्रहणमिति वच-
नाव सुविवृतमित्यत्र समासेवृतमित्येतावन्वाचनोत्तरपदं किंतु विवृतमिति तत्कथं रुदुत्तर-
पदप्रकृतिस्वरत्वमिति चेत् उच्यते—प्रत्ययग्रहणपरिभाषापवादेन रुद्रहणे गतिकारकपूर्वस्यापि-

ग्रहणमित्यनेन विवृतमित्यस्यापि रुदन्तव्यपदेशोपपत्तेः ननु विवृतमित्यस्य यथा रुदन्तव्य-
 पदेशः एवं क्तान्तव्यपदेशोप्यस्ति तथैव परिभाषया तथाच कर्मणि क्तान्ते उत्तरपदे परतोगतिरन-
 न्तरइति सुशब्दस्य प्रकृतिस्वरः प्राप्नोति नचात्रापि परादिश्चन्दसि बहुलमित्येवं नास्ति विस्तरः
 तथा हि सति सुविवृतमित्यत्र विवृतमित्येवोत्तरपदमितितदादिरिकारएवोदात्तः स्यात् विवृतमि-
 तिसमासे यद्यपि ऋकारः पदादिर्भवति तथापि सुविवृतं मिति समासस्य सति शिष्टत्वेन वलीयस्वात्त-
 त्रत्येएवोत्तरपदादौ इकारे एवोदात्तस्वरेण भवितव्यमिति उच्यते-- गतिरनन्तरइत्यत्र कानुवृत्तेः कग्र-
 हणे रुद्रहणपरिभाषानाश्रीयते तदाश्रयणे व्यवहितगतावपि प्रकृतिस्वरे सत्यनन्तरग्रहणमनर्थ-
 कं स्यात् अनेनैव चाभिप्रायेणानन्तरग्रहणस्य प्रयोजनमभ्युद्धृतमित्यत्र व्यवहितस्याभिशब्दस्य
 माभूदिति प्रत्युदाहृतम् तस्मात्सुविवृतमिति ऋकारएवोदात्तः इति स्थितम् । सुनिरजं अनायासेन
 निरवशेषमाप्यम् अजगतिक्षेपणयोः सुनिसौरुपसर्गयोः प्राक्प्रयोगः ईषहुः सुपुरुच्छ्रुच्छ्रार्थे-
 पुत्रल् नचात्रसुशब्दस्य निसाव्यवधानं शं कनीयम् सुशब्दस्य ह्युपपदमात्रं खलो निमित्तं नानन्तर्यं
 अतएव हि सुपरिहरं दुष्परिहरमित्यादयः प्रयोगा इति पूर्ववद्गति समासे लिति प्रत्ययात्पूर्वमुदात्त-
 मिति धात्वकार उदात्तः निसासमासे रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेण स एव शिष्यते पुनः सुशब्देन समासे
 रुद्रहणे गतिकारकपूर्वस्यापि ग्रहणमिति परिभाषया रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेण स एव शिष्यते । त्वादात्तं
 त्वयाशोधनेन विशदीकृतं दैप्रशोधने आदेच उपदेशे शितीत्यात्वं सत्यपि हिपकारे नानुबन्धकृत-
 मनेजन्तवमित्येजन्तएवायं निष्ठेतिकर्मणिक्तः दाधाध्वदावित्यत्रादाविति प्रतिषेधेन धुंसंज्ञाया-
 अभावाद्दोदद्वोरिति ददादेशो न भवति ननु दाप्लवने इति प्रतिषेधोक्तस्यैव दाप्लवत्त्वादाविति
 निषेधः नपुनर्लक्षणिकस्यैदपः लक्षणप्रतिषेधोक्तयोः प्रतिषेधोक्तस्यैव ग्रहणं ननु लक्षण-
 णिकस्येति नियमादिति चेन्न गामादाग्रहणेप्यविशेषइति प्रतिप्रसवात् युष्मच्छब्दात्तृतीयैकव-
 चनस्य सुपांसुलुगितिहादेशः त्वमावेकवचने इति मपर्यन्तस्य त्वादेशः अतोगुणे इति पररूपत्वं
 अंसंज्ञायटिरित्यद्देशस्य लोपे उदात्तनिवृत्तिस्वरेण आकार उदात्तः कर्तृकरणेरुतावहुल-
 मिति तृतीयायाः समासः तत्पुरुषे कृति बहुलमिति तृतीयाया अप्यलुक् रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वे
 प्राप्ते तृतीयाकर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । यशः अश्रुव्याप्तौ अशेर्युट्चेत्यस्य न तत्सन्नियो-
 गेन धातोर्युडागमः निच्वादाद्युदात्तत्वम् । गवां प्रातिपदिकस्वरः सावेकाचइति विभक्ते-
 रुदात्तत्वं मासं नगोऽन्वन्सावर्णेति निषिध्यते । वृधि वृञ्वरणे श्रुशृणुपृळ्वृष्यश्चन्दसी-
 ति हेर्धिरादेशः बहुलं चन्दसीति श्रोरपि लुक् निघातः । रुणुष्व रुविर्हिंसाकरणयोश्च इदितो-
 नुम् व्यत्ययेनात्मनेपदं टोटस्थास् थासस्ते सवाभ्यांवामौ कर्तरिशपिमात्रे धिन्विरुण्व्योर-
 चेति उपत्ययः तत्सन्नियोगेन वकारस्य च अकारः तस्य अतो लोपइति लोपः अचः परस्मिन् पूर्वविधा-

वित्यकारलोपस्यस्थानिवद्भावाह्वेषधुपधुगुणो न भवति अत्र सति शिष्टस्वरबलीयस्त्वमन्यत्र विकरणेभ्य इति सति शिष्टमपि विकरणस्वरं बाधित्वा तिङ् एव प्रत्ययाद्युदात्तत्वम् । राधः असुन्नन्तो-
नित्वादाद्युदात्तः । अद्रिर्वज्रंतदस्यास्तीति मनुष्यं छन्दसीर इति वत्वम् संबुद्धौ उगिदचामिति नुम्
हल्ङ्वादि संयोगान्तलोपौ मनुवसोरुसंबुद्धौ छन्दसि इति रत्वं विसर्जनीयः आमन्नितस्य च
निघातः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

नृहित्वा रोदसी उभे ऋघायमाणमिन्वतः । जेषः स्वर्वतीरपः
संगा अस्मभ्यं धूनुहि ॥ ८ ॥

नृहि । त्वा । रोदसी इति । उभे इति । ऋघायमाणम् । इन्वतः ।
जेषः । स्वःऽवतीः । अपः । सम् । गाः । अस्मभ्यम् । धूनुहि ॥ ८ ॥

हेइन्द्र ऋघायमाणं शत्रुवधं कुर्वाणं त्वात्वां रोदसीद्यावापृथिव्यावपि त्वदीयं महिमानं न-
हिइन्वतः व्याप्तुं न समर्थे इत्यर्थः तादृशस्त्वं स्वर्वतीः स्वर्लोकपुत्रा अपोवृष्टिरूपाः जेषः जयेः प्रे-
रयेत्यर्थः अपां स्वर्गसंबन्धश्चान्यत्रादिवोवृष्टिं व्यावयतीति श्रुतं किञ्च वृष्टिप्रदानादन्यसंपत्ते-
रुर्ध्वं अस्मभ्यं क्षीरादिरसप्रदागाः संबुद्धौ इति सम्यक्प्रेरय ॥ नहि नत्रो हि शब्देन सह सुप्रसुपेति स-
मासः समासत्वादन्योदात्तत्वम् । त्वा अनुदात्तसर्वमित्यनुवृत्तौ त्वामौ द्वितीयाया इति त्वादेशः ।
रोदसी रुदेरसुन् नित्वादाद्युदात्तः उगितश्चेति ङीप् । उभे प्रातिपदिकस्वरेणान्योदात्तः शपासहै-
कादेश उदात्तः । ऋघायमाणं नृहन्तीतिः ऋघा अन्येभ्योऽपि द्विशन्त इति विच् इति ग्रहणस्य-
विध्यन्तरोपसंग्रहणार्थत्वात् नकारलोपोहकारस्य च घकारः अनृघा ऋघा भवतीत्यभूततद्भावे लो-
हितादिडाज्ज्यः क्यपितिक्यप्रत्ययो भवति ससाकृतिगणः लोपश्च हल्ङ् इत्यनुवृत्तेर्नकारलोप-
श्च वाक्यपइत्यात्मनेपदं लटः शानच् शपः अनुपदेशात्पराच्छानचोत्सार्वाधातुकानुदात्तत्वम् श-
पः पिच्चादनुदात्तत्वम् क्यपः प्रत्ययस्वरः एकादेशस्योदात्तत्वम् । इन्वतः इवि व्याप्नो इदि-
तोनुम् धातोरिति नुम् शपः पिच्चादनुदात्तत्वम् लडादेशस्य तसश्च लसार्वाधातुकस्वरेण धातुस्वर-
वशिष्यते हिचेति निषेधात् सिङ्ङुतिङ् इति निघातोन भवति । जेषः जयेः प्रार्थनायां लिङ्गर्थे ङेट् त-
स्य मभ्यमपुरुषैकवचनं सिप् इतश्च लोपः परस्मैपदेऽपि लोपः कर्त्तरि शपिमाते तदपवादः
सिबहुल्लङ्ङेऽपि सिप् अडागमस्यानुदात्तत्वात् धातुस्वरपवशिष्यते । स्वरभासापस्तीति स्क्-

वैत्यः न्यङ्स्वरौस्वरितावित्स्वरशब्दःस्वरितः मनुमुङीपौपित्त्वादनुदात्तो संहितायां स्वरिता-
त्संहितायामनुदात्तानामित्येकश्रुतिः स्वरितएवशिष्यते । अपः ऊडिदमित्यादिनाविभक्तेरुदात्त-
त्वम् । ध्रुञ्कंपने ङोट् सेर्षपिच्च स्वादिभ्यःश्रुः उतश्चप्रत्ययादसंयोगपूर्वादितिप्राप्तस्यलुक्ः छ-
न्दसत्वादभावः ॥ ८ ॥

अभिप्लवपडहस्योक्थ्येपुट्तीयसवनेच्छावाकस्यपट्स्तोत्रियानुरूपयुगलेषु द्वितीयस्मिन्-
गलेआश्रुत्कर्णेतिट्चोनुरूपः एहृष्वित्खण्डे-श्रुधीहवंतिरश्याआश्रुत्कर्णश्रुधीहवमितिस्त्रितम्।
तस्मिंस्तुचेप्रयमांसूक्तेनवमीष्टचमाह-

आश्रुत्कर्णश्रुधीहवंनुचिदधिष्वमेगिरः । इन्द्रस्तोममिमं
मकृष्वायुजश्चिदन्तरम् ॥ ९ ॥

आश्रुत्कर्ण । श्रुधि । हवम् । नु । चित् । दधिष्व । मे । गिरः ।
इन्द्र । स्तोमम् । इमम् । मम् । कृष्व । युजः । चित् । अन्तरम् ॥ ९ ॥

हेआश्रुत्कर्ण सर्वतःश्रोतारौकर्णौयस्यतादृगिन्द्रहवमस्मदीयमाह्वानंनुक्षिप्तं श्रुधिश्रुणु मे म-
महोतुगिरश्चित्तुतीरपिदधिष्वचित्तेधारय किञ्चममदीयमिमंस्तोमंस्तोत्ररूपंवाक्समूहंयुजश्चिद
स्वकीयसख्युरपिअन्तरंरुष्वआसन्नंकुरु यथावचनंतस्यत्वंपियंमन्यसेतद्दस्मदीयस्तुतिष्वपि
भीर्तिकुर्वित्यर्थः ॥ आश्रुत्कर्णं आसमन्ताच्छृणुतइत्याश्रुत् किप् ह्रस्वस्यतुक् तादृशौकर्णौय-
स्य आमन्त्रितस्यचेत्याद्युदात्तत्वम् । श्रुधि श्रुश्रवणे ङोरोहिः श्रुवःश्रुचेतिविहितश्रोर्वहुलं-
छन्दसीतिट्क् तत्तन्त्रियोगशिष्टत्वाद्दृष्टभावोपिनिवर्तते श्रुश्रुणुपृष्ठवृष्यश्छन्दसीतिहेर्धिरादेशः
सतिशिष्टत्वात्प्रत्ययस्वरः आमन्त्रितपूर्वमविद्यमानवदित्यविद्यमानवत्त्वेनपदादपरत्वात्तिङ्ङितिङ्ङ-
तिनिघातोन्नभवति संहितायामन्येषामपिट्शपतइतिदीर्घः । हवं हेञ्स्वधांयांशब्देच बहुलंछन्द-
सीत्यनैमित्तिकेसंप्रसारणेकृतेपश्चादुकारान्तत्वेनकदोरवित्यप्प्रत्ययः अपःपित्त्वाद्भानुस्वरः ।
नु संहितायां ऋचितुनुयमक्षुतङ्गोरुप्याणामितिदीर्घः । चित् चादिरनुदात्तः । दधिष्व दधा-
वेळोट् धासस्ते सवाभ्यांवामी शपःःछुः अफ्यासस्यह्रस्वत्वम् यदि छन्दस्युभयथेत्यार्ध-
धातुक्त्यापिस्वीकारादिडागमः आकारलोपः निघातः । मम तवममौडसीत्यनेनमपर्यन्तस्यम-
मादेशः मानिपदिकस्यरेणान्तोदात्तत्वेप्राप्ते युष्मदस्मदोर्ङंसीत्याद्युदात्तत्वम् । कृष्व इच्छुञ्करणे
ङोट् धासःसे सवाभ्यांवामी शपोवहुलंछन्दसीतिट्क् सतिशिष्टत्वात्प्रत्ययस्वरः पादादित्वा-
न्ननिघातः । युजः सावेकाचइनिविभक्तेरुदात्तत्वम् अन्तरं वृषादित्वाद्याद्युदात्तः ॥ ९ ॥

दशमीष्टकमाह—

विद्म_१हि_२त्वा_३वृ_४पन्त_५मं_६वाजे_७पु_८हव_९न_{१०}श्रु_{११}तं_{१२}म् । वृ_{१३}पन्त_{१४}मस्य_{१५}हूम_{१६}ह_{१७}ऊ_{१८}तिं_{१९}
सह_{२०}स्र_{२१}सात_{२२}माम् ॥ १० ॥

वि_१द्म । हि । त्वा । वृ_४पन्त_५मम् । वाजे_७पु । हव_९न_{१०}श्रु_{११}तं_{१२}म् । वृ_{१३}पन्त_{१४}मस्य ।
हूम_{१६}हे । ऊ_{१८}तिम् । सह_{२०}स्र_{२१}सात_{२२}माम् ॥ १० ॥

हेइन्द्र त्वात्वां विद्मजानीमः हिःपूरणः कीदृशंत्वां वृपन्तमं कामानामतिशयेनवर्षितारं वा-
जेपुसंग्रामेषु हवनश्रुतं अस्मदीयस्याह्वानस्यश्रोतारं वृपन्तमस्यअतिशयेनकामादीनां वर्षितुस्त-
वऊर्तिरक्षामस्मद्विपयामुद्दिश्यहूमहे त्वामाह्वयामः कीदृशीमूर्तिं सहस्रसातमां अतिशयेनधनस-
हसाणांदात्रीम् ॥ विद्म विदोलटोवेतिमसोमादेशः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः इचोतस्तिङ्इतिसंहि-
तायांदीर्घः । वृपन्तमं षुपुवृषुषुसेचने कनिन्युवृपितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवइतिकनिन् नित्वा-
दाद्युदात्तः तमपःपित्वात्सएवशिष्यते अयस्मयादीनिच्छन्दसीतिभत्वेनपदत्वाभावान्नलोपाभा-
वः पदत्वाच्चटिलोपः । वाजेपु वाजशब्दोवृपादित्वादाद्युदात्तः । हवनश्रुतं ह्रइत्यनुवृत्तौ बहु-
लंछन्दसीतित्युटिसंप्रसारणं हवनंशृणोतीति क्तिप् तुगागमः । वृपन्तमस्यउक्तम् । हूमहे बहुलं
छन्दसीतिसंप्रसारणं शपइत्यनुवृत्तौबहुलंछन्दसीतिशपोलुक् । ऊतिं ऊतियूतिजूतीत्यादिनान्तो-
दात्तोनिपातितः । सहस्रंसनोतीतिसहस्रसाः पणुदाने जनसनखनक्रमगमोविद् विद्वनोरनुना-
सिकस्यादित्पाकारादेशःरुदुत्तरपदमरुतिस्वरत्वं तमपःपित्वाच्चेवशिष्यते ॥ १० ॥

एकादशीष्टकमाह—

आतृ_१न_२इन्द्र_३कौ_४शिक_५मन्द_६सानः_७सु_८तं_९पि_{१०}व । नव्य_{११}मायुः_{१२}प्रसू_{१३}
तिर_{१४}रु_{१५}धी_{१६}सह_{१७}स्र_{१८}सामृ_{१९}पि_{२०}म् ॥ ११ ॥

आ । तु । नः । इन्द्र । कौशिक । मन्दसानः । सुतम् । पित्र ।
नव्यम् । आयुः । प्र । सु । तिर । रुधि । सहस्रसाम् । ऋपिम् । ११ ॥

हेइन्द्र तु क्षिप्रंनोऽस्मान्प्रत्यागच्छेतिशेषः हेकौशिककुशिकस्यपुत्रेन्द्र मन्दसानः हतोभू-
त्वाद्युतमभिपुत्रंशोमंपित्र यद्यपिबिभ्यामिन्द्रः कुशिकस्यपुत्रः तथानितद्रूपेणेन्द्रस्यैवोत्तनत्वात्कु-
शिकपुत्रत्वमविरुद्धम् अपरं वृत्तान्तोनुक्रमणिकामानुक्तः कुशिकस्त्वेपीरधिरिन्द्रमुत्पंभुमिच्छन्

ब्रह्मचर्यचचार तस्येन्द्रएवगाथीपुत्रोजज्ञइति हेइन्द्र नव्यंसर्वैःदेवैः स्तुत्यंकर्मानुष्ठानपरंआयुर्जीवि-
 तम् प्रस्तुतिरप्रकर्षेण सुधुवर्धय ततोमांसहस्रसांसहस्रसंख्याकलाभोपेतं ऋषिंअतीन्द्रियद्रष्टारंरुधि
 कुरु ॥ तु संहितायां ऋचितनुवमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणामितिदीर्घः । नः संहितायांउदात्तादनुदात्तस्य
 स्वरितइतिस्वरितत्वम् । इन्द्र आमन्त्रितनिघातः । कौशिक निघातः । मन्दसानः ह्यप्यन्-
 मदिस्तुतिमोदमदस्वमकान्तिगतिपु असानजित्यनुवृत्तौऋञ्जिवृधिमन्दिसहिभ्यःकिदित्यसा-
 नञ्प्रत्ययः चित्वादान्तोदात्तः । सुतं प्रत्ययस्वरः । नव्यं णुस्तुतौ अचोयत् गुणः वान्तोयिप्रत्यये
 इत्यवादेशः यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । आयुः उप्ति निदित्यनुवृत्तौ एतेर्णिच्चेत्युप्तिप्रत्ययः
 णित्वाद्वाच्यादेशौ नित्वादाद्युदात्तत्वम् । सु निपातस्यचेतिसंहितायां दीर्घत्वम् । तिर तर्ते-
 व्यत्ययेनशः ऋतइद्वातोरितिद्वत् अतोहेरितिहेलुंक् । रुधि रुञ्करणे बहुलंछन्दसीतिशपोलु-
 क् श्रुशृणुपृरुवृभ्यश्छन्दसीतिहेर्धिरादेशः । सहस्रसां उक्तम् । ऋषिं ऋषीगतौ इजित्यनुवृत्तौ-
 इगुपधात्किञ्च कित्वाद्गुणाभावः नित्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ ११ ॥

प्रवर्ग्येपरित्वेत्यभिष्टुयात् स्पष्टोदकमित्त्वखण्डे—परित्वागिर्वणोगिरोधिद्वयोरदधाउक्थं
 वचइतिसूत्रितम् तथाहविर्धानप्रवर्तनेसेयंपरिधानीया हविर्धानेप्रवर्तयन्तीत्त्वखण्डे—परित्वागि-
 र्वणइतिपरिदध्यादितिसूत्रितम् तथात्राल्लणञ—परित्वागिर्वणोगिरित्युत्तमयापरिदधातीति ॥

तामेतांद्वादशीष्टचमाह—

परित्वागिर्वणोगिरिद्भुमाभ्वन्तुविश्वतः । वृद्धायुमनुवृद्धयोजु
 ष्टाभ्वन्तुजुष्टयः ॥ १२ ॥ २० ॥

परि । त्वा । गिर्वणः । गिरः । इमाः । भ्वन्तु । विश्वतः ।

वृद्धः आयुम् । अनु । वृद्धयः । जुष्टाः । भ्वन्तु । जुष्टयः ॥ १२ ॥ २० ॥

हेगिर्वणः अस्मदीयस्तुतिभागिन्द्र विश्वतः सर्वेषुकर्मसुप्रयुज्यमानाइमागिरः अस्मदीयाः
 स्तुतयस्त्वात्वां परिभ्वन्तु सर्वतः प्राभुवन्तु कौटशयोगिरः वृद्धायुमनु प्रवृद्धेणायुष्येणोपेतं त्वाम-
 नुस्यतवृद्धयोवर्धमानाः किंचेतागिरः जुष्टास्त्वयासेविताः सत्योजुष्टयोऽस्माकंमीतिहेतवोभव-
 न्तु ॥ गिर्वणः गीर्भिर्वन्त्यतइतिगिर्वणः वनपणसंभक्तौ सर्वधातुभ्योऽसुन् गिरउपधायानीर्वा-
 भावश्छान्दसः आमन्त्रितनिघातः । विश्वतः लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् । वृद्धायुं वृधुवृ-
 ष्ठी कप्रत्ययः उदितोवेतीटःक्त्वाप्रत्ययेविकल्पितत्वाद्यस्यविभाषेतिनिष्ठायामिडभावः प्रत्यय-
 स्वरः इण्गती छन्दसीणइतिउण् णित्वाद्वाङ्घ्रिः आयादेशश्च वृद्धमायुर्भस्य बहुव्रीहिपूर्वपदम्-

कृतिस्वरत्वम् । वृद्धयः वृधेः क्तिनि तितुत्रतथसिहसुरकसेपुवेतिइडभावः निच्वादाद्युदात्तत्वम्
जुष्टाः श्वोदितोनिद्यायामितीडभावः जुष्टार्पितइत्यनुवृत्तौ नित्यंमत्रेइत्याद्युदात्तत्वम् । जुष्टयः
जुषीपीतित्तेवनयोः क्तिन् तितुत्रेतीडभावः निच्वादाद्युदात्तः ॥ १२ ॥

॥ इतिप्रथमस्यप्रथमेर्विशोवर्गः ॥ २० ॥

इन्द्रं विश्वा इत्यष्टर्चस्यसूक्तस्यमधुच्छन्दसः पुत्रोजेतुनामकऋषिः तथाचानुक्रान्तम्—इन्द्रम-
धौजेतामाधुच्छन्दसइति छन्दस्त्वानुष्टुभमितिपूर्वसूक्तोक्तम् इन्द्रोदेवंतानुवर्तते विनियोगस्तुमहा-
श्रतेनिष्केवल्येकृत्संस्कृतंशंसनीयम् उरूइतिखण्डेशौनकेनसूत्रितम्—इन्द्रं विश्वाअवीवृधन्नित्या-
नुष्टुभम् तस्यप्रथमायाः पूर्वमर्धर्चेशत्वोत्तरेणार्धर्चोनोत्तरस्याः पूर्वमर्धर्चव्यतिषजतिपादैः पादाननुष्टुप्
कारंमागुत्तमायाइति ब्राह्मणं प्रथमारण्यकेपठ्यतेमवोमहइतिखण्डे—इन्द्रं विश्वाअवीवृधन्नि-
तिपदानुपङ्गाइति तथापृष्ठयस्यपञ्चमेहनिनिष्केवल्येशखेइन्द्रं विश्वाअवीवृधन्नित्यनुत्पत्त्वः
सोमेवर्धमानइतिखण्डेसूत्रितम्—उपनोहरिञ्जिःसुतमिन्द्रं विश्वाअवीवृधन्निति ।

अस्मिन्सूक्तेप्रथमाष्टकमाह—

इन्द्रं विश्वाअवीवृधन्त्समुद्रव्यचसंगिरः । रथीतमं रथीनां वा
जानांसत्पतिं पतिम् ॥ १ ॥

इन्द्रम् । विश्वाः । अवीवृधन् । समुद्रइव्यचसम् । गिरः । रथिहतमम् ।
रथिनाम् । वाजानाम् । सत्पतिम् । पतिम् ॥ १ ॥

विश्वाः सर्वागिरोऽस्मदीयाःस्तुतयः इन्द्रमवीवृधन् वार्धितवत्यः कीदृशमिन्द्रं समुद्रव्यचसं
समुद्रव्यचसवन्तं रथीनारथयुक्तानां योद्धृणां मध्ये रथीतमं अतिशयेन रथयुक्तं वाजानामानां प-
तिं स्वामिनं सत्पतिं सतांसन्मार्गवर्तिनां पादकम् ॥ विश्वाः विशोः कन् नित्स्वरः । अवीवृधन् वृधेणि-
विचडिः उर्द्धइत्यनुवृत्तौ नित्यं छन्दसोतिक्कारस्यक्कारविधानात्तद्व्युत्पद्युत्पत्तत्वात्तः निघातस्वरः ।
समुद्रव्यचसं व्यचेरसुन् गाडुडादिभ्योऽङ्गिण्डिदितिमातस्यङ्गित्वस्यव्यचेः कुडादित्वमनसीतिअ-
तिनिषेधात् ग्रहियेत्यादिनाङ्गिति विधीयमानं संप्रसारणं भवति समुद्रव्यचइव्यचोयस्य बहुवी-
हीपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । रथीतमं रथीनां रथशब्दाद्ब्रह्मस्येनश्छान्दसंदीर्घत्वं प्रथमस्वरेणोदा-
त्तत्वं । वाजानां वृषादित्वादाद्युदात्तत्वम् । सत्पतिं पत्यावैश्वर्येइतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टमाह—

सख्येतन्द्रवाजिनोभेमशवसस्पते । त्वामभिप्रणोनुमो
जेतारमपराजितम् ॥ २ ॥

सख्ये । ते । इन्द्र । वाजिनः । मा । भेम । शवसः । पते । त्वाम् ।
अभि । प्र । नोनुमः । जेतारम् । अपराजितम् ॥ २ ॥

हेशवसस्पते बलस्यपादकेन्द्र तेतवसख्ये अनुग्रहप्रयुक्ते सखित्वे वर्तमानावयंवाजि-
नोऽन्नवन्तोभूत्वामाभेमशवस्योभीतिंमातामाभूम अतस्त्वामभयहेतुं अभिप्रणोनुमः सर्वतः
प्रकर्षेणस्तुमः कीदृशांत्वां जेतारं युद्धेषुजयशीलं अपराजितं क्वापिपराजयरहितम् ॥ स-
ख्ये सख्युःकर्मसख्यं सख्युर्यः प्रत्ययस्वरः । वाजिनः वाजोन्नमेपात्रस्तीतिवाजिनः प्र-
त्ययस्वरः । भेम जिभीभये लुङ्गत्तमयहुवचनंमसूनित्यंडितइतिसलोपः बह्लुलंछन्दसीतिष्वेल्क
छन्दस्युभयथेतिडिआर्धधातुकत्वेनडित्त्वाभावादुणः नमाड्योगइत्यडागमप्रतिषेधः । शवसः
पष्ठ्याःपतिपुत्रपृष्ठपारपदपयसोपेष्टिविसर्जनीयस्यसंहितायांसत्वं सुवामद्वितइतिपराङ्म-
न्नावेनपदद्वयनिघातः । नोनुमः णुस्तुतौ णोनइतिनत्वं यडोलुक् प्रत्ययलक्षणेनसन्प्रडोरिति
द्विर्भावः गुणोयड्लुकोरित्यभ्यासस्यगुणः प्रत्ययलक्षणेनधातुसंज्ञायांलटोमस् अदादिवन्ना-
वाच्छपोलुक् उपसर्गादसमासेऽपिणोपदेशस्येतिसंहितायांणत्वम् जेतारं जिजये । ताच्छीत्यादि-
पुत्रन् त्रित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्वम् । अपराजितं अव्ययपूर्वपदमल्लतिस्वरत्वेननञउदात्तत्व-
म् ॥ २ ॥

द्वितीयाष्टमाह—

पूर्वोऽरिन्द्रस्पररातयोनिविदंस्यन्त्यूतयः । यदीवार्जस्यगोमं
तःस्तोतृभ्योमंहतेमृधम् ॥ ३ ॥

पूर्वाः । इन्द्रस्य । रातयः । न । वि । इत्यन्ति । ऊतयः । यद्वि ।
वार्जस्य । गोमंतः । स्तोतृभ्यः । मंहते । मृधम् ॥ ३ ॥

इन्द्रस्यसंबन्धिन्योरानयोधनदानानि पूर्वाःअनादिकालसिद्धाः प्रभूतावाअस्येन्द्रस्यस-
वंदापद्रुशोधनदानमेवस्वभावइत्यर्थः एवंसतिददानींतनोऽपियजमानः स्तोतृभ्यःकृत्विग्भ्यो-
गोमनोगोसहितस्ययाजस्यान्नस्यपयांसंमघंधनंयदिमंहते दक्षिणारूपेणददाति तदानींऊतयो-

बहुधनदानपूर्वकाणीन्द्रस्यास्मद्विषयाणिरक्षणानिनविदस्यन्ति विशेषेणनोपक्षीयन्ते मघं रे-
 षणइत्यादिष्वष्टाविंशतिसंख्याकेपुधननामसु मघशब्दःपठितः दातिदाशतीत्यादिषु दशसु दा-
 नकर्मसु मंहतइतिपठितम् ॥ पूर्वीः पुरुशब्दस्यवोतोगुणवचनादितिङीप् आद्यस्योकारस्यदीर्घ-
 श्छान्दसः जसि दीर्घाजसिचेतिनिषेधंवाधित्वा वाछन्दसीतिपूर्वसवर्णदीर्घत्वम् डीषःप्रत्ययस्व-
 रेणोदात्तत्वम् । रातयः मन्त्रेवृषेपपचमनविदभूवीराउदात्तइतिक्निउदात्तत्वम् । दस्यन्ति द-
 सुउपक्षये दिवादिभ्यश्चयन् निघातः । ऊतयः ऊतियूतोत्यादिनाक्निनुदात्तः । यदि निपातत्वा-
 दाद्युदात्तः संहितायांनिपातस्यचेतिदीर्घत्वम् । स्तोत्रभ्यः पुञ्स्तुतौ धात्वादेःपःसः वृचश्चि-
 त्त्वादन्तोदात्तत्वम् । मंहते शपःपित्त्वादनुदात्तत्वम् तिङ्श्चलसार्वधातुकस्वरेणतिङ्ङितिङ्ङितिनि-
 घातोऽनभवति निपातैर्यद्यदिहन्तेतिनिषेधात् ॥ ३ ॥

अभिष्वपडहस्योक्थ्येपुत्र्तीयसवनेच्छावाकस्यपुरांभिन्दुर्युवाकविरितितोत्रियस्तृचःत-
 थाचसूत्रितम्—एह्युज्वित्युपक्रम्य पुरांभिन्दुर्युवाकविवृपाहसिराधसइति ।

तस्मिंस्तृचेप्रथमांसूक्तेचतुर्थीष्टचमाह—

पुरांभिन्दुर्युवाकविरमितौजाअजायत । इन्द्रोविश्वस्यक
 र्मणोधर्तावज्जीपुरुष्टुतः ॥ ४ ॥

पुराम् । भिन्दुः । युवा । कविः । अमितःओजाः । अजायत । इन्द्रः ।
 विश्वस्य । कर्मणः । धर्ता । वज्जी । पुरुष्टुतः ॥ ४ ॥

अयमिन्द्रउच्यमानगुणयुक्तोऽजायतसंपन्नः कीदृग्गुणकइतितदुच्यते पुरामसुरपुराणां
 भिन्दुर्युवाक युवाकदाचिदपिबलीपल्लितादिवार्धकरहितः कविर्मधावी अमितौजाः प्रभूतचलः
 विश्वस्यकर्मणः कृत्स्नस्यज्योतिष्टोमादेर्धर्ता पोषकर्ता वज्जी यजमानरक्षणार्थंसर्वदावज्ययुक्तः
 पुरुष्टुतः बहुविधेतत्कर्मणिस्तुतः ॥ भिन्दुः भिदिर्विदारणे कुरित्यनुवृत्तौ पृथिव्यधिगृधि-
 ष्टिदिशिभ्यइतिकुप्रत्ययः तस्यछन्दस्युभययैतिसार्वधातुकसंज्ञायां रुधादिभ्यःभ्रम मित्त्वाद-
 न्यादचःपरोभवति श्रसोरलोपः अनुस्वारपरसवर्णौ अचःपरस्मिन्पूर्वविधावितिप्राप्तस्यस्था-
 निवन्धावस्यनपदान्नेत्यादिनानिषेधः । युवा युमिश्रणामिश्रणयोः कनिन्पुष्टपितक्षिराजिधन्वि-
 धुमनिदिवइतिकनिन् मित्त्वादाद्युदात्तः । कविः कुशब्दे अचइरितिङ्ः प्रत्ययस्वरः । अमितौजाः
 अमितशब्दस्याव्ययपूर्वपदमलुतिस्वरत्वम् बहुवीहोर्पूर्वपदमलुतिस्वरत्वेनतदेवशिष्यते । विश्वस्य-
 अशुभपीत्यादिनाकन् मित्त्वादाद्युदात्तः । कर्मणः अन्येभ्योऽपिदृग्पत्तइतिपनिन् नित्त्वरः ।

धर्ता वृच् चित्त्वादन्तोदात्तः । वञ्जी मत्वर्थीयइनिः प्रत्ययस्वरः । पुरुदुतः स्तुतस्तोमयोश्छ-
न्दसीतिपत्वम् बहुपुप्रदेशेषुस्तुतः थाथघञ्काजवित्रकाणामित्यन्तोदात्तत्वम् तृतीयासमासेहि
थाथादिस्वरापवादः तृतीयाकर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः स्यात् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

त्वं वलस्य गोमतो पावरद्विवो विलम् । त्वादेवा अविभ्युपस्तु
ज्यमानास आविपुः ॥ ५ ॥

त्वम् । वलस्य । गोऽमृतः । अप । अवः । अद्रिऽवः । विलम् । त्वाम् ।
देवाः । अविभ्युपः । तुज्यमानासः । आविपुः ॥ ५ ॥

वलनामकः कश्चिदसुरो देवसंबन्धिनीर्गा अपहत्यकस्मिंश्चिद्विले गोपितवान् तदानीमिन्द्र-
स्तद्विलं स्वसैन्येन समावृत्य तस्माद्विलाद्वाः निःसारयामास तदिदमुपाख्यानं—इन्द्रो वलस्य विलमा-
पौर्णोदिर्यादिब्राह्मणे पुमन्त्रान्तरेषु च प्रसिद्धम् । तदेतच्छृदिनिधायामंमन्त्रः प्रवर्तते हे अद्रिवः वज्र-
युक्तेन्द्र त्वंगोमतो वलस्य गोभिर्युक्तस्य वलनामकस्यासुरस्य संबन्धिविलं अपावः स्वसैन्यमुखेना-
पावृतवानसि तदानीं तुज्यमानासो वलेन हिंस्यमाना देवा अविभ्युपः त्वदीयरक्षया वलादभीताः
सन्तः त्वामाविपुः प्राभवन्तः ॥ अप निपातत्वादाद्युदात्तः । अवः वृञ्वरणे लङ्सिप् इतश्चलोपः
स्वादिभ्यः भ्रुः तस्य बहुलं छन्दसीतिलुक् गुणोरपरत्वं हल्ङ्चादिलोपः विसर्जनीयः अडाग-
मः । अद्रिवः अद्रिस्त्यास्तीति मतुप् छन्दसीरइतिवत्वम् संबोधने उगिदचामितिनुम् ह-
ल्ङ्चादिसंयोगान्तलोपो मतुवसोरुसंयुद्धौ छन्दसीतिरुत्वम् । विलं नद्विपयस्यानिसन्तस्ये-
त्याद्युदात्तत्वम् । अविभ्युपः जिभीभये लिट् द्विर्भावः अफ्यासस्य ह्रस्वजशत्वे क्रमुश्चेति लि-
टः क्रमुरादेशः ऋदिनियमात्प्राप्तइत् वस्वेकाजाद्रसामिति नियमान्निवर्तते जसि सर्वनामस्था-
नेपिव्यत्ययेन भ्रत्वाद्गतोऽसंसारणं परपूर्वत्वं शासि वसि च सीनांचेतिपत्वम् अचिभ्रुधावित्यादि-
नामाभिमियङोदेशं बाधित्वा एरनेकाचइतियणादेशः नञ्समासः अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ।
तुज्यमानासः तुजेहिंसा र्थात्परस्य कर्मणि लटः स्थानेशानच् सार्वधातुकेयगितिपक् तस्माददुपदे-
शादुत्तरस्य लसार्वधातुकस्यानुदात्तत्वम् एकएवप्रत्ययस्वरः शिष्यते । आविपुः अवरक्षणादिषु
अस्माद्रत्यर्थाद्दुजेतिः तस्य सिजभ्यस्तविदिभ्यश्चेतिजुस् सिच् इडागमः आडजादीनामित्या-
डागमः आदेशप्रत्यययोरितिपत्वम् ॥ ५ ॥

पष्ठीष्टकमाह—

तवाहंशूररातिभिःप्रत्यायंसिन्धुमावदन् । उपातिष्ठन्तगि
र्वणोविदुष्टेतस्यकारवः ॥ ६ ॥

तव । अहम् । शूर । रातिभिः । प्रति । आयम् । सिन्धुम् ।
आश्वदन् । उप । अतिष्ठन्त । गिर्वणः । विदुः । ते । तस्य ।
कारवः ॥ ६ ॥

हेशूर संग्रामेशौर्ययुक्तेन्द्र तवरातिभिः कर्मसु त्वदीयेर्धनदानैर्निमित्तभूतैः अहंहोताप्रत्या-
यं त्वापुनरागतोऽस्मि पुराबहुपुकर्मसुत्वचोधनस्यलब्धत्वाद् अस्मिन्कर्मणिप्रत्यागमनमित्युच्यते
किं कुर्वन् सिन्धुस्यन्दमानं सोममावदन् सर्वतःकथयन् अस्मिन्सोमयागेत्वदीयां धनदान-
कीर्तिमकटयन्नित्यर्थः हे गिर्वणः गीर्भिवननीयेन्द्र कारवःकर्तारः ऋत्विग्यजमानाः उपातिष्ठ-
न्त पुराधनलाभार्थं त्वामुपस्थितवन्तः उपस्थापयतस्त्यतादृशस्यौदार्येपितस्यतेतवधनदानं विदु-
र्जानन्ति गिर्वणस्यशब्दं यास्क इत्यंनिर्भूते—गिर्वणादेवो भवति गीर्भिवनयन्तीति रेभोजरित्या-
दिपुत्रयोदशसुत्वोत्तनामसु कारुशब्दः पठितः ॥ तव युष्मदस्मदोर्दसीत्याद्युदात्तत्वम् । रातिभिः
मध्वेवृषेत्यादिना किन्नुदात्तः । आयं इणो लङ् तस्य स्थमिपामित्यमादेशः अदिप्रभृतिभ्यः शपद्-
तिशपोलुक् आडागमः वृद्ध्यायादेशौ तिङ्ङित्तिङ्ङितिनिघातः । सिन्धुं स्पन्दूपसवणे निदित्यनु-
वृत्तौ स्पन्देः संप्रसारणं धश्वेत्युप्रत्ययो धकारश्चान्तादेशः नित्वादाद्युदात्तः । आवदन् वदव्य-
कायां वाचि लटः शतृ शपः पित्वादानुदात्तत्वम् शतुश्चलसार्वधातुकस्वरेण धातुस्वरएवशिष्यते
आडासहकुगतिमादय इति समासः कृदुत्तरपदमलृत्स्वरत्वम् । अतिष्ठन्त उपान्मन्त्रकरणेऽ-
त्यात्मनेपदम् । गिर्वणः वनपणसंभक्तौ असुन् आमन्त्रितस्यचेति निघातः । विदुः विदहाने लृट्
अदिप्रभृतिभ्यः शपद्तिशपोलुक् विदोलोवेति श्लेरुत् पादादित्वाच्च निघातः संहितायां युष्मन्-
त्तत्तुष्मन्तः पादमित्यत्वम् घृनाद्युरित्युत्तरस्य तकारस्य दुत्वम् तस्य सावेकाच इति विमकेरु-
दात्तत्वं मासं नगोश्वन्त्साववर्णेति निषिष्यते । कारवः कृवापाजीत्यादिना उण् प्रत्ययस्वरः ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टकमाह—

मायाभिरिन्द्रमायिनृत्वंशुष्णमवातिरः । विदुष्टेतस्यमेधि
रास्तेपांश्रवांस्युत्तिर ॥ ७ ॥

मायाभिः । इन्द्र । मायिनम् । त्वम् । शुष्णम् । अवं । अतिरः ।
विदुः । ते । तस्य । मेधिराः । तेषाम् । श्रवांसि । उत् । तिर । ॥ ७ ॥

हेइन्द्र त्वंमायिनंनानाविधकपटोपेतंशुष्णंभूतानांशोपणहेतुमेतन्नामकमसुरं मायाभिः त-
त्पतिकूलैःकपटविशेषैः यद्वा तद्वधोपायगोचरप्रज्ञाभिः अवातिरः हिंसितवानसि एतच्चया-
स्केनोक्तम्—इन्द्रःशुष्णंजवानेति । शुष्णंषिषुमित्यादिमन्त्रेचायमर्थोविस्पष्टः ॥ मेधिराः मेधाव-
न्नोनुशातारः तस्यतादृशस्यते तव महिमानं विदुर्जानन्ति तेषांजानतामनुशातृणां श्रवांस्यन्वा-
नि उत्तिर वर्धय केतः केतुरित्यादिष्वेकादशसुप्रज्ञानामसु मायावयुनमितिपठितम् अदःशब्दं
यास्कोनिर्वकि—अवइत्यन्नामश्रूयतइतिसतइति ॥ मायाभिः माङ्माने माछायाससिस्त्र-
श्रूयइतियप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । मायिनं मायाअस्यास्तीतिमायी व्रीह्यादित्वादिनिप्रत्ययः
प्रत्ययस्वरः । शुष्णं शुषशोपणे अस्मादन्तर्भावितण्यथान्निदित्यनुवृत्तौ षुपिशुपिरसिभ्यः
किञ्चेतिनप्रत्ययः निच्चादाद्युदात्तः । अतिरः तरतेर्लङ्गित्ययेनशः तस्यङित्त्वेनगुणाभावात्
ऋतइद्धातोरिनिइत्वम् रपरत्वम् । विदुष्टेतस्य गतमन्त्रेगतम् । मेधिराः मिधृमेधृमेधाहंसनयोः
औणादिकइरन् निच्चादाद्युदात्तः । श्रवांसि नक्षिपयत्वादाद्युदात्तः ॥ ७ ॥

अष्टमीसृचमाह—

इन्द्रमीशानमोजसाभिस्तोमांअनूपत । सहस्रंयस्यरात
यंतुतवासन्तिभ्रूयंसीः ॥८॥ २१ ॥

इन्द्रम् । ईशानम् । ओजसा । अजि । स्तोमाः । अनूपत । सहस्रम् ।
यस्यं । रातयः । उत् । वा । सन्ति । भ्रूयंसीः ॥ ८ ॥ २१ ॥

स्तोमाः स्तोतारऋत्विजः ओजसावलेनईशानंजगतोनियामकमिन्द्रं अश्रूयनूपत सर्वव
स्तुतवन्तः यस्येन्द्रस्परानयोधनदानानि सहस्रंसहस्रसंख्यापेत्तानिसन्ति उतवा अथवा भ्रू-
यसीः सहस्रसंख्यायाअप्यधिकाःसन्ति तमिन्द्रमितिपुत्रान्वयः ॥ इन्द्रं ऋजेन्द्रेत्यादिनारन्
निच्चादाद्युदात्तः । ईशानं एटःशानच् अदिमभृतिभ्यःशुपइतिशुपोदुक् धातोरनुदात्तेच्चात्
वास्पनुदात्तेदित्यादिनागानचोनुदात्तत्वम् । ओजसा नक्षिपयत्वादाद्युदात्तः । स्तोमाः अर्नि-
स्तुस्वित्यादिना मन्त्रप्रत्ययः निच्चादाद्युदात्तः । अनूपत णुस्तुनो णोनः लुङ् व्यत्ययेनमस्य

अदादेशः च्चुःसिच् अस्त्यधातोः कुटादित्वेनसिचोडित्त्वाद्गुणाभावः इडभावश्छान्दसः दीर्घ-
त्वंच अडागमः । सहस्रं कर्दमादीनांचेतिद्वितीयाक्षरमुदात्तम् । रातयः मन्त्रेवृपेत्यादिनाकिञ्चु-
दात्तः । उत प्रातिपदिकस्वरः । वा चादिरनुदात्तः । सन्ति प्रत्ययाद्युदात्तत्वम् । तिङ्ङित्तिङ्ङिति
निघातोऽनभवति । यद्दृत्तान्नित्यमितिनिषेधात् सहि व्यवहितेऽभिभवतीत्युक्तम् । भूयसीः स-
हसादतिशयेनबह्वचःभूयस्यः । अत्रविभक्तव्यस्यसहस्रस्यसंनिधिवत्सादुपपदत्वमतीतिः द्वि-
वचनविभज्योपपदेतरवीयसुनावितिवहुशब्दादीयसुन् बहोर्लोपोभूचबहोरितीकारलोपः प्रकृते-
र्भूइत्यादेशश्च ईयसुनोनिच्त्वादाद्युदात्तत्वम् उगितश्चेतिङीप् ॥ ८ ॥

॥ इतिप्रथमस्यप्रथमेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

इतिवृत्तीयोनुवाकः ॥ ३ ॥

अथसूक्तपदकात्मकेचतुर्थानुवाके अग्निद्रुतमित्यादिकस्यद्वादशार्चस्यसूक्तस्य कण्वपुत्रो-
मेधातिथिर्ऋषिः अपवादाभावादेनुवर्तमानं प्राग्घिरण्यस्तूपादित्युक्तंगायत्रमेवछन्दः अग्निदेव-
ताकत्वंविस्पष्टं अतएवानुक्रम्यते—अग्निर्द्वादशमेधातिथिःकाण्वआग्नेयमग्निनेतिपादोऽग्निदेवतो-
निर्मन्थ्यआहवनीयश्चेति विनियोगस्तु प्रातरनुवाकेआग्नेयेऋतौगायत्रेछन्दस्यग्निद्रुतमिति
सूक्तम् अथैतस्यारत्रेर्विवासाकालेइतिखण्डे—अग्निमीळेग्निद्रुतमितिसूत्रितम् तथापृष्ठचपडह-
स्य द्वितीयेहनिइदमेवसूक्तमाज्यशस्त्रं । पृष्ठचस्याभिष्टवेनोक्तेअहनीइतिखण्डेसूत्रितम्—अग्निद्रु-
वमितिद्वितीयइति दर्शपूर्णमासयोः सामिधेनीष्वग्निद्रुतमित्येका नमःप्रवक्त्रेइतिखण्डेसूत्रितम्—ईळे-
न्योनमस्यस्तिरोग्निद्रुतंवृष्णीमहइति ।

अस्मिन्सूक्तेप्रथमाष्टकमाह—

अग्निद्रुतंवृष्णीमहेहोतारंविश्ववेंदसम् । अस्ययज्ञस्यसुक्रतुम् ॥ १ ॥

अग्निम् । द्रुतम् । वृष्णीमहे । होतारम् । विश्ववेंदसम् । अस्य ।

यज्ञस्यं । सुक्रतुम् ॥ १ ॥

अग्निद्रुतमेतन्नघव्याख्यानेनेतिरीयनालणेसमाज्ञापने—अग्निदेवानांद्रुत्आसीद्गुणाःका-
प्योऽगुराणापिनि । वाह्येदेवद्रुतमग्निं अस्मिन्कर्मणिद्रुत्तमिहे संप्रनामः कौटम् होतारं देवा-

नामाह्वतारं विश्ववेदसं सर्वधनोपेतं अस्यप्रवर्तमानस्ययज्ञस्यनिष्पादकत्वेन सुक्रतुंशोभनक-
मांणं शोभनप्रज्ञंवा मयमित्यादिष्वष्टाविंशतिसंख्याकेपुधननामसु वेदस्यशब्दःपठितः ॥ हो-
तारं ह्येऽस्वर्धायांशब्देच ताच्छील्यादिपुत्रं बहुलंछन्दसीतिसंप्रसारणपरपूर्वत्वे गुणः निच्वा-
दाद्युदात्तः । विश्ववेदसं बहुव्रीहौविश्वंसंज्ञायामिति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । अस्य ऊडिदमित्या-
दिनाविभक्तेरुदात्तत्वम् । सुक्रतुं कृत्वादयश्चेत्याद्युदात्तत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टमाह—

अग्निमाग्निहवीमभिःसदाहवन्तविश्वपतिम् । हव्यवाहंपुरुषप्रियम् ॥ २ ॥

अग्निम् अग्निम् । हवीमग्निः । सदा । हवन्त । विश्वपतिम् ।
हव्यवाहम् । पुरुषप्रियम् ॥ २ ॥

यद्यप्यग्निःस्वरूपेणैकएव तथापिप्रयोगभेदादाहवनीयादिस्थानभेदात्पावकादिविशे-
षणभेदाद्वा बहुविधत्वमभिमेत्याग्निमग्निमितिवीप्सा तं हवीमभिः आह्वानकरणैर्मन्त्रैःसदाहव-
न्त निरन्तरमनुष्ठातारआह्वयन्ति कीदृशं विश्वपतिं विशांप्रजानांहोत्रादीनां पादकम् हव्यवाहं
यजमानसमर्पितस्यहविषोदेवान्प्रतिबोद्धारं अतएवपुरुषप्रियं बहूनांप्रीत्यास्पदम् ॥ अग्निमाग्निं नि-
त्यवीप्सयोरितिवीप्सायां द्विर्भावः तस्यपरमाग्नेडितमित्युत्तरस्याग्नेडितसंज्ञायां अनुदात्तं चेत्यनु-
दात्तत्वम् । हवीमभिः ह्येऽस्वर्धायांशब्देच आह्वानकरणभूतेषुमन्त्रेषुस्वव्यापारस्वातद्यत्कट्ट-
त्वविवक्षया अन्येषुषोऽपिदृश्यन्तइविकर्तारिमनिन् तस्यछान्दसईडागमः बहुलंछन्दसीतिधातोः
संप्रसारणंपरपूर्वत्वम् गुणावादेशो निच्वादाद्युदात्तत्वम् । सदा सर्वैकान्येत्यादिनासर्वशब्दान् दा-
प्रत्ययः सर्वस्यसोन्यतरस्यादीतिसंभावः व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् । हवन्त ह्येऽलोऽस्त्वान्तादेशः
दरेत्याभावश्छान्दसः शपि बहुलंछन्दसीतिसंप्रसारणं तिङ्श्रुतिङ्इतिनिघातः । विश्वपतिं पत्या-
वैश्वर्येइतिपूर्वपदमरुतिस्वरेभाते परादिश्छन्दसिबहुलमिति उत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । हव्यवाहं
यहमापणे यहश्चेतिष्विप्रत्ययः रुद्रुत्तरपदमरुतिस्वरत्वम् । पुरुषांप्रियं समासान्तोदात्तत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टमाह—

अग्नेर्विवाँइहावहजज्ञानोवृक्तवर्हिषे । असिहोतानुर्दृढयः ॥ ३ ॥

अग्नें । देवान् । इह । आ । वृह । जज्ञानः । वृक्तवर्हिषे । असि ।
होता । नुः । इदृढयः ॥ ३ ॥

हेअग्ने जज्ञानः अरण्योरुत्पन्नस्त्वंवृक्वर्हिषेआस्तरणार्थं छिन्नेनवर्हिपायुकायतंयज-
मानमनुग्रहीतुमिहकर्मणिहविर्भुजोदेवानावह नोऽस्मदर्थंहोवा देवानामाह्वाता त्वमीड्यःस्तु-
त्योऽसि ॥ देवानित्यत्रसंहितायां दीर्घादित्समानपादेइतिरुत्वम् आतोडितित्यमित्यनुनासिक-
भावः । जज्ञानः जनीप्रादुर्भावे लिटःकानच् गमहनेत्युपधालोपः द्विर्वचनेचीतितस्यस्थानिव-
द्वावाद्विर्वचनम् चित्त्वादन्तोदात्तः । वृक्वर्हिषे ओन्नश्चूछेदने निष्ठेतिक्प्रत्ययः यस्यविभाषे-
तीत्प्रतिषेधः वृक्वर्हिर्ह्यजमानाय येनवाक्त्विजा बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । असि अस्तेः
सिप् अदिप्रभृतिभ्यःशपइतिशपोलुक् तासस्त्योर्लोपइतिसकारस्यलोपः पादादित्वान्ननिघातः ।
होता ह्ययतेस्ताच्छीत्यादिपुत्त्वं बहुलंछन्दसीतिसंपसारणम् नित्त्वादाद्युदात्तः । ईड्यः ईड-
स्तुवौ ऋहलोपर्यत् वित्स्वरितिप्राप्ते ईडवंदवृशंसदुहाण्यतइत्याद्युदात्तत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टचमाह-

तौँशतोविबोधययदग्नेयासिदूत्यम् । देवैरासत्सिर्वर्हिषि ॥ ४ ॥

तान् । उशतः । वि । बोधय । यत् । अग्ने । यासि । दूत्यम् । देवैः ।
आ । सत्सि । वर्हिषि ॥ ४ ॥

हेअग्नेयद्यस्मात्कारणात् दूत्यंयासि देवानांदूतकर्मप्रामोषि तस्मात्कारणादुशतोहविः
कामयमानान्तान्देवान् हविःस्वीकारार्थं विबोधय विबोध्यच वर्हिष्यस्मिन्कर्मणिर्देवैःसह-
आसत्सि आतोडिआगत्योपविश ॥ तान् दीर्घादित्समानपादेइतिसंहितायांरुत्वम् आतोडि-
नित्यमित्यनुनासिकभावः । उशतः वशकान्तौ लटःशट् अदिप्रभृतिभ्यःशपइतिशपोलुक्
अहिज्येत्यादिनासंपसारणम् शतुरनुमोनघजादीइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । यासि यहृत्तान्नि-
त्यमित्यनुनासिकभावः । दूतस्यभागःकर्मवादूत्यं दूतस्यभागकर्मणीइतियत् तस्यवित्स्वरि-
त्वापवादत्वेन यतोनावइतिप्राप्तमाद्युदात्तत्वम् सर्वेविधयश्छन्दसिविकल्प्यन्तइतिनिवर्तते अत-
स्त्वित्स्वरिवमित्येवभवति शेषनिघातः । सत्सि सीदसि पद्विशरणगत्यवसादनेषु लटःसिपि
शपोबहुलंछन्दसीतिलुक् ननुमताङ्गस्येतिप्रत्ययलक्षणमतिषेधात् प्राप्तेत्यादिनासीददेशोनभ्र-
वि । वर्हिषि बृहबृहिवृद्धौ वृहेर्नलोपश्चेतिइतिप्रत्ययः प्रत्ययस्वरेणइकारउदात्तः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह-

घृतांहवनदीदिवःप्रतिष्मरिपंतोदह । अग्नेत्वंरंस्त्विनः ॥ ५ ॥

नामाह्वानात्तारं विश्ववेदसं सर्वधनेपेतं अस्यप्रवर्तमानस्ययज्ञस्यनिष्पादकत्वेन सुक्रतुंशोभनक-
र्माणं शोभनप्रज्ञंवा मघमित्यादिष्वष्टाविंशतिसंख्याकेपुधननामसु वेदस्यशब्दःपठितः ॥ हो-
तारं ह्येत्स्पर्धायांशब्देच ताच्छ्रीत्यादिपुठन् बहुलंछन्दसीतिसंप्रसारणपरपूर्वत्वे गुणः निच्वा-
दाद्युदात्तः । विश्ववेदसं बहुव्रीहौविश्वंसंज्ञायामिति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । अस्य ऊडिदमित्या-
दिनाविभक्तेरुदात्तत्वम् । सुक्रतुं ऋत्वादयश्चेत्याद्युदात्तत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

अग्निमाग्निहवीमभिःसदाहवन्तविश्वपतिम् । हव्यवाहंपुरुप्रियम् ॥ २ ॥

अग्निम्ऽअग्निम् । हवीमऽभिः । सदा । हवन्त । विश्वपतिम् ।
हव्यऽवाहम् । पुरुऽप्रियम् ॥ २ ॥

यद्यप्यग्निःस्वरूपेणैकएव तथापिप्रयोगभेदादाहवनीयादिस्थानभेदात्पावकादिविशे-
षणभेदाद्वा बहुविधत्वमभिप्रेत्याग्निमग्निमितिवीप्सा तं हवीमभिः आह्वानकरणैर्मन्त्रैःसदाहव-
न्त निरन्तरमनुष्ठातारआह्वयन्ति कीदृशं विश्वपतिं विशांपजानांहोत्रादीनां पालकम् हव्यवाहं
यजमानसमर्पितस्यहविषोदेवान्प्रविवोढारं अतएवपुरुप्रियं बहूनांप्रीत्यास्पदम् ॥ अग्निमाग्निं नि-
त्यवीप्सयोरिति वीप्सायां द्विर्भावः तस्यपरमाश्रेडितमित्युत्तरस्याश्रेडितसंज्ञायां अनुदात्तंचेत्यनु-
दात्तत्वम् । हवीमभिः ह्येत्स्पर्धायांशब्देच आह्वानकरणभूतेषुमन्त्रेषुस्वव्यापारस्वातद्भवात्कर्तृ-
त्वविवक्षया अन्येष्व्योऽपिदृश्यन्तइतिकर्तरिमनिन् तस्यछान्दसईडागमः बहुलंछन्दसीतिधातोः
संप्रसारणंपरपूर्वत्वम् गुणावादेशो निच्वादाद्युदात्तत्वम् । सदा सर्वैकान्येत्यादिनासर्वशब्दाद्वा दा-
प्रत्ययः सर्वस्यसोऽन्यतरस्यांदीतिसंभावः व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् । हवन्त ह्येजोल् इत्यान्तादेशः
टरेत्वाभावश्छान्दसः शपि बहुलंछन्दसीतिसंप्रसारणं तिङ्ङित्तिङ्ङितिनिघातः । विश्वपतिं पत्या-
वैश्वर्येइतिपूर्वपदमकृतिस्वरेमाप्ते परादिश्छन्दसिबहुलमिति उत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । हव्यवाहं
यहमापणे यहश्चेतिष्विप्रत्ययः छुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् । पुरुणांप्रियं समासान्तोदात्तत्वम् ॥२॥

द्वितीयाष्टकमाह—

अग्नेर्वैवाँइहावहजज्ञानोवृक्तवर्हिषे । असिहोतानुर्दृढ्यः ॥ ३ ॥

अग्नें । देवान् । इह । आ । वह । जज्ञानः । वृक्तवर्हिषे । असिं ।
होता । नुः । ईदृढ्यः ॥ ३ ॥

हेअग्ने जज्ञानः अरण्योरुत्तन्नस्त्वं वृक्तवर्हिषे आस्तरणार्थं छिन्नेन वर्हिषायुक्ताय तं यज-
मानमनुग्रहीतुमिह कर्मणि हविर्भुजो देवानावह नोऽस्मदर्थं होता देवानामाह्वाता त्वमीड्यः स्तु-
त्योऽसि ॥ देवानित्यत्र संहितायां दीर्घादटिसमानपादे इति सत्वम् आतोऽटित्यमित्यनुनासिक-
भावः । जज्ञानः जनीपादुर्भावे छिटः कानच् गमहनेत्युपधालोपः द्विर्वचने चीतितस्य स्थानिव-
द्भावाद् द्विर्वचनम् चित्त्वादान्तोदात्तः । वृक्तवर्हिषे ओत्रश्चूछेदने निष्ठेति कप्रत्ययः यस्य विभाषे-
तीदृशप्रतिषेधः वृक्तवर्हिष्यजमानाय येन वाक्त्रविजा बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतित्स्वरः । असि अस्तेः
सिप् अदिप्रभृतिभ्यः शपइति शपोलुक् वासस्त्योर्लोपइतिसकारस्य लोपः पादादित्वात्प्रनिघातः ।
होता ह्ययमेस्ताच्छीत्यादिपुट्त्वं बहुलं छन्दसीति संप्रसारणम् नित्त्वादाद्युदात्तः । ईड्यः ईड-
स्तुवौ ऋह्लोर्ण्यत् तित्स्वरितेमात्रे ईड्वंद्वृशंसदुहाण्यतइत्याद्युदात्तत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टचमाह-

ताँउशतोविबोधयद्यदग्नेयासि दूत्यम् । देवैरासत्सि वर्हिषि ॥ ४ ॥

तान् । उशतः । वि । बोधय । यत् । अग्ने । यासि । दूत्यम् । देवैः ।

आ । सत्सि । वर्हिषि ॥ ४ ॥

हेअग्नेयद्यस्मात्कारणात् दूत्यं यासि देवानां दूतकर्मप्रामोपि तस्मात्कारणाद् उशतो हविः
कामयमानान्तान्देवान् हविःस्वीकारार्थं विबोधय विबोधय च वर्हिष्यस्मिन्कर्मणि तदे वैः सह-
आसत्सि आसीदआगत्योपविश ॥ तान् दीर्घादटिसमानपादे इति संहितायां रत्वम् आतोऽटि-
नित्यमित्यनुनासिकभावः । उशतः वशकान्तौ छटः शट् अदिप्रभृतिभ्यः शपइति शपोलुक्
ग्रहिज्येत्यादिनासंप्रसारणम् शतुरनुमोनघजादीइति विभक्तेरुदात्तत्वम् । यासि यहृत्तान्नि-
त्यमिति निघातप्रतिषेधः । दूतस्य भागः कर्मवाङ्म्यं दूतस्य भागकर्मणी इति यत् तस्य तित्स्वरि-
तापवादत्वेन यतोनावइति मातमाद्युदात्तत्वम् सर्वविधयश्छन्दसि विकल्प्यन्तइति निवर्तते अत-
स्ति त्स्वरितमित्येव भवति शेषनिघातः । सत्सि सीइति पद्भृतिशरणगत्यवसादनेषु छटःसिपि
शपो बहुलं छन्दसीति दुक् नदुमताइत्येति मत्ययलक्षणप्रतिषेधात् पापेत्यादिनासीदादेशो न भव-
ति । वर्हिषि वृहवृहिवृक्षौ वृहेर्नलोपश्चेति इति मत्ययः मत्ययस्वरेण इकारउदात्तः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह-

धृताँहवनदीदिवः प्रतिष्मरिपंतोदह । अग्नेत्वंरन्स्विनः ॥ ५ ॥

घृतं६आहवन । दीदिवः । प्रति । स्म । रिपतः । दह । अग्ने ।
त्वम् । रक्षस्विनः ॥ ५ ॥

हेघृताहवन घृतेनाहूयमानदीदिवोदीप्यमानाग्ने त्वंरक्षस्विनोरक्षोयुक्तात् रिपतोर्हिसका-
नशात्रून्प्रतिअस्माकंप्रतिकूलान् दहस्म सर्वथाभस्मीकुरु ॥ घृतेनआहूयतेऽस्मिन्नितिकरणाधि-
करणयोश्चेत्यधिकरणेत्पुट् अत्रजुहोतेरविवक्षितकर्मत्वेनाकर्मकत्वाद् घृतस्यकरणत्वमेवन-
तुकर्मत्वम् अतोनेपा तृतीयाचहोश्छन्दसीतिकर्मणितृतीया किंतु कर्तृकरणयोस्तृतीयेतिकरण-
वाचिन्येव अतः कर्तृकरणेरुताबहुलमितिसमाप्तः तत्रपूर्वपदमरुतिस्वरापवादे रुदुत्तरपदमरु-
तिस्वरेमातिपदिकावस्थायामेवकृतेसति पश्चाद्विभक्तावुत्पन्नयामामच्चित्तस्यचेत्याद्युदात्तत्वम् ।
दीदिवः दीव्यतेर्लिटःक्रसुः तस्य वस्वेकाजाद्धसामितिनियमादिडभावः द्विवचनं हलादि-
शेषः उत्तरवकारस्य लोपोव्यावर्त्तितिलोपः क्रसुः कित्त्वाट्टणाभावः तुजादीनांदीर्घाभ्या-
सस्येतिदीर्घत्वमभ्यासस्यासंबुद्धौउगिदचामितिनुम् संयोगान्तस्यलोपइतिसकारलोपे न-
कारस्यमतुवसोरुसंबुद्धौछन्दसीतिरुत्वम् विसर्गः पदात्परत्वादांमच्चित्तनिघातः ननुपूर्वामच्चित-
स्याविद्यमानत्वाद् पादादित्वेनननिघातोपपत्तिः नचनामच्चित्तेसमानाधिकरणेसामान्यवचनमि-
त्यविद्यमानत्वप्रतिषेधः उभयोरग्निपदविशेषणत्वेनविशेषवचनत्वाद् अतएवपरस्परमनन्वयेना-
सामर्थ्यात्समर्थःपदविधिरितिचनियमात्पूर्वस्यनपराद्भवद्भावः येनैकपद्येननिघातःस्यादतएवही-
डेरन्तेदितेसरस्वतीत्यादौपृथक्पृथगाद्युदात्तत्वमिति । उच्यते—अत्रदीदिवइतिनाग्निपदस्य
विशेषणं किन्तु घृताहवनपदस्यैवद्योतनार्थं घृताहवनइतिविशेष्यत्वेनविवक्षितत्वाद् विशिष्टस्य
तु पश्चादग्निविशेषणता तत्रदीदिवःपदंप्रतिघृताहवनपदस्यविशेष्यत्वान्नामच्चित्तेसमानाधि-
करणेइत्यविद्यमानत्वमतिषेधान्निघातोपपत्तिः अतएवपरस्परविशेषणविशेष्यभावेनसामर्थ्या-
त्सुयामच्चित्तेइतिपराद्भवद्भावेननिघातेनापिस्वरोपपत्तिरिति ईडेरन्तइत्यादौतुनेवंपरस्परान्वय-
इतिवैपम्यम् । रिपतः रुपरिपहिंसार्थाइतिभौवादिकस्यलटःशत्रादेशे शपि छान्दसोगुणाभावः
तौदादिकस्यवारुशरिशाहिंसायामित्यस्यछान्दसंपत्वम् विकरणस्यशस्यङित्त्वाट्टणाभावः । र-
क्षस्रांदादस्मापामेधासजोविनिरितिमत्वर्थोयोविनिः तस्यप्रत्ययाद्युदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

अग्निमन्यने अग्निनाग्निःसमिध्यतइत्येपानुवचनीया प्रातर्वैश्वदेव्यामिपितइतिखण्डेस-
त्रितम्—अग्निनाग्निःसमिध्यतेत्यंसग्नेअग्निनेति एषैवाग्निमतइत्यस्यानुवाक्या अथाग्नेय्यइतिस-
ण्ड अग्नावग्निमणयनइत्युपक्रम्यसत्रितम्—यद्दोवयंममिनामद्यतान्यग्निनाग्निःसमिध्यतइति ।

तामेतांपथीमृचमाह—

अग्निनाग्निःसमिध्यतेकृविर्गृहपतिर्युवा । हव्यवाद्जुह्वास्यः ॥ ६ ॥ २२ ॥

अग्निना । अग्निः । सम् । इध्यते । कृविः । गृहपतिः । युवा ।

हव्यवाद् । जुहुः आस्यः ॥ ६ ॥ २२ ॥

अग्निराहवनीयाख्यः स्वस्मिन्प्रक्षिप्यमाणेनाग्निनानिर्मथ्येनप्रणीतेनवासहसमिध्यते स-
म्यग्दीप्यते कीदृशोग्निः कविमंधावी गृहपतिर्यजमानगृहस्यपालकः युवा नित्यतरुणः ह-
व्यवाद् हविषोवोदा जुह्वास्यः जुहूरूपेणमुखेनयुक्तः ॥ गृहपतिः पत्यावैश्वर्येइतिपूर्व-
पदप्रकृतिस्वरत्वम् । युव युमिश्रणे कनिन्युवृषितक्षिराजिधन्विद्युमतिदिवइतिकनिन् निच्वा-
दाद्युदात्तः । हव्यंवहतीतिहव्यवाद् वहश्चेतिषिवप्रत्ययः णिच्चादुपधावृद्धिः गतिकारकोपप-
दात्कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । जुह्वास्यः हूयतेऽनयेतिजुहूः हुवःश्लुवच्चेतिक्विप् तत्तन्निपो-
गादीर्षश्च श्लुवद्भावाद्धिर्भावः श्रुत्वजश्चे प्रातिपदिकस्वरेणान्तोदात्तः । जुहूरास्यंयस्येतिव-
हुवीर्होपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेनसप्तशिष्यते शेषनिघातः यणादेशउदात्तस्वरितयोर्यणःस्वरितोऽ-
नुदात्तस्येत्याकारःस्वरितः ॥ ६ ॥

॥ इतिप्रथमस्यप्रथमेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

सूक्तेसप्तमीमृचमाह—

कृविमग्निमुपस्तुहि सत्यधर्माणमध्वरे । देवममीवृचातनम् ॥ ७ ॥

कृविम् । अग्निम् । उपं । स्तुहि । सत्यधर्माणम् । अध्वरे ।

देवम् । अमीवृचातनम् ॥ ७ ॥

हेस्तोवृंसंघ अध्वरेऋतौ अग्निमुपस्तुहि उपेत्यस्तुतिकुरु कीदृशं कविमंधाविनं सत्यधर्मा-
णंसत्यवदनरूपेणधर्मणोपेतं देवं द्योतमानं अमीवृचातनं अमीवानां हिंसकानांशत्रूणां रोगाणां
वाधावकम् ॥ सत्यधर्मोयस्येति सत्यधर्मा धर्मादनिचूकेवलादित्यनिचूसमासान्तः अन्तःपदेनव-
स्यसमासत्वाभिधानाद् बहुव्रीहोर्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेशेषनिघातेनानुदात्तत्वम् । अमीवराब्दः
अमरोगेइत्यस्मादशेषपङ्क्तिर्हामीवाअपामीवाइति वन्प्रत्ययेईडागमेचनिपातोनिच्चादाद्युदात्तः
षवेचदेयाचनेयेत्यस्मादिसार्थाणिजन्तान्ग्यादित्वावन्पुः घोरनादेशः घेरनिटीतिणेरौफः
दिनीतिधातोरकारस्योदात्तत्वम् नचस्वरेऋतंयेगिष्ठोऽनस्यस्यानिवन्भावः नपदान्तद्विवंचनेत्या-
दिनादतिषेधाद् अमीवानां चातनइतिज्ञाते छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणसप्तशिष्यते ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह—

यस्त्वामग्नेहविष्पतिर्दूतं देवसपर्यति । तस्यस्म प्राविता भव ॥ ८ ॥

यः । त्वाम् । अग्ने । हविःऽर्पतिः । दूतम् । देव । सपर्यति ।

तस्य । स्म । प्रऽअविता । भव ॥ ८ ॥

हेअग्नेदेव योहविष्पतिर्यजमानः देवदूतं त्वासपर्यति परिचरति तस्ययजमानस्य प्राविता भवस्म अवश्यं रक्षको भव ॥ हूयतइतिहविः अर्चिंशुचीत्यादिनाइसिः प्रत्ययस्वरेणइकार-उदात्तः हविषःपतिः हविष्पतिः नित्यंसमासेनुत्तरपदस्थस्येतिपत्वम् पत्यावैश्वर्येइतिपूर्व-पदमलुतिस्वरत्वम् । सपरशब्दात्कण्ड्वादिभ्योयगितियक् धातुप्रकरणात् गुणप्रतिषेधाद्यर्थ-द्यकःकित्वाच्चसपरशब्दस्यधातुत्वात्ततोविहितस्ययकआर्धधातुकत्वेसति अतोलोपइत्यलोपः सनाद्यन्ताधातवइतिधातुसंज्ञायांतिप् कर्त्तरिशप् तस्मिन्पूर्वस्यातो गुणेइतिपरपूर्वत्वम् यकःप्रत्यय-स्वरेणोदात्तत्वं शपासहएकदेशस्यएकदेशउदात्तेनोदात्तइत्युदात्तत्वम् तिङ्ङुतिङ्ङइतिनिघातो-नभवति यदृत्तानित्यमितिप्रतिषेधात् ॥ ८ ॥

गार्हपत्याहवनीययोः परस्परसंसर्गेविहितस्यहविषोयाज्या योअग्निदेववीतयइत्येषा अयाग्नेष्यइष्टयइतिखण्डेस्त्रितम्—योअग्निदेववीतयेकुवित्सुनोगविष्टयइति ।

तामेवांयाज्यांसूक्तगतानवमीष्टचमाह—

योअग्निदेववीतयेहविष्मँआविवांसति । तस्मैपावकमृळय ॥ ९ ॥

यः । अग्निम् । देवऽवीतये । हविष्मान् । आऽविवांसति ।

तस्मै । पावक । मृळय ॥ ९ ॥

हविष्मान्हविर्युक्तोयोजमानोदेववीतये देवानांहविर्भक्षणहेतुयागार्थं अग्निमाविवांस-तिअग्नेः समीपेविशेषेणागत्यपरिचर्याकरोति हेपावकाग्ने तस्मैमृळय तंयजमानंसुखय ॥ देववी-तये वीगतिप्रजनकान्त्यसनत्वादानेषु इत्यस्मादसनार्थावकिन् देवानांवीतिर्यस्मिन्प्रागेसदेववीति-बहुमीहीपूर्वपदमलुतिस्वरत्वम् । नक्षिपयस्यानिसन्तस्येतिपर्युदासाद्धविःशब्दोन्तोदात्तः म-त्तुपःसवानुदात्तत्वात्ताएवशिष्यते । आविवांसति वागतिगन्धनयोः अस्मादन्तर्भावितण्य-र्थादागमपितुमिच्छतीत्यर्थेसन् आह्वानेच्छापरिचर्यापांपर्यवस्यतीतिविवांसतिशब्दःपरिच-

यार्थेनिघंठौपठितः द्विर्भावः अग्न्यासस्यह्रस्वः सन्यतइतिइत्वम् न्नित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्वम्
तिङ्ङित्तिङ्ङितिनिघातोनभवति यद्वृत्तान्नित्यमितिप्रतिषेधात् तिङ्ङित्चोदात्तवतीत्याडोनिघातः
सहस्रुपेत्यत्रसहेतियोगविभागादाड्स्तिङ्ङासहस्रमासे समासान्तोदात्तत्वेप्राप्ते परादिच्छन्दसिङ्ङ-
हुलमित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । तस्मै क्रियाग्रहणंकर्तव्यमितिप्रदानेचतुर्थी ॥ ९ ॥

पवमानेष्टावग्नेःपावकस्यानुवाक्यासनःपावकदीदिवइति पौर्णमासेनेष्टिपशुसोमाउपदिष्टा-
इतिखण्डेऽस्त्रितम्—सनःपावकदीदिवोग्नेपावकरोचिपेति ।

तामेतामनुवाक्यांसूक्तगतां दशमीष्टचमाह—

सनःपावकदीदिवोग्नेदेवाँइहावह । उपयज्ञंहविश्वनः ॥ १० ॥

सः । नः । पावक । दीदिइवः । अग्ने । देवान् । इह । आ ।

वह । उप । यज्ञम् । हविः । च । नः ॥ १० ॥

हेदीदिवोदीप्यमानपावक शोधकाग्नेसत्वंनोऽस्मदर्थंइहदेवयजनदेशेदेवानावह तवोनोऽ-
स्मदीपयज्ञतत्रत्यंहविश्वउप देवसमीपेप्रापयेतिशेषः ॥ दीदिवः दिवुकीडादौ छन्दसिलुङ्ङल्-
डिट्इतिवर्तमानेऽल्ड् क्तुः द्विर्भावःहलादिशेषःतुजादीनांदीर्घोऽग्न्यासस्येत्यग्न्यासस्यदीर्घत्व-
म् वस्वेकाजाद्धसामितिनियमाद्दसोरिट्प्रतिषेधः उच्चरवकारस्यलोपोव्योर्वलीतिवकारलोपः
किच्चाट्टुणाभावः संबुद्धौडगिदचामितिनुम् हल्ङ्ङादिलोपः संयोगान्तलोपः मवुवसोरिति-
रुत्वंविसर्गः । अग्ने पादादित्वान्निघातः । देवान् इहेत्यत्र दीर्घादितिसमानपादेइतिरुत्वम् आतो-
दित्यमित्याकारस्यानुनासिकः भोभगोअघोअपूर्वस्ययोशीतिरोर्यकारः लोपःशाकल्यस्ये-
वित्यकारलोपः तस्यासिद्धत्वाट्टुणोनभवति । इह इदमोहइतिसप्तम्यन्ताद्धमत्ययः इदमइश् तदि-
वान्तत्वात्माविपदिकत्वे सुपोधातुमाविपदिकयोरितिसप्तम्यालुक् तद्धितश्चासर्वविभक्तिरित्यव्य-
यसंज्ञायां अव्ययादाप्सुपइत्युत्तरस्याःसप्तम्यालुक् अकारः प्रत्ययस्वरेणोदात्तः ॥ १० ॥

एकादशीष्टचमाह—

सनःस्तवान्आजरगायत्रेणनवीयसा । रयिवीरवतीमियम् ॥ ११ ॥

सः । नः । स्तवानः । आ । जर । गायत्रेण । नवीयसा ।

रयिम् । वीरवतीम् । इयम् ॥ ११ ॥

हेअग्ने नवीयसानवतरेणपूर्वकैरप्यसंपादितेनगायत्रेणगायत्रीछन्दस्केनानेनसूकेनस्तवानः
स्तूयमानः सत्वंनोऽस्मदर्थं रयिंधनं वीरवतीं शूरपुत्रप्रभृत्यपत्ययुक्तां इपमन्त्रं च आभर संपा-
दय ॥ स्तवानः घृञ्स्तुतौ धात्वादेशःसः स्वरितजितइत्यात्मनेपदम् लटःशानच् कर्तरिशाप् ब-
हुलंछन्दसीतिलुगभावः गुणावादेशौ आनेमुगितिमुम्भवति अनित्यमागमशासनमित्यागमानु-
शासनस्यानित्यत्वात् शपःपित्त्वादानुदात्तत्वम्, शानचश्चित्त्वादान्तोदात्तस्यअदुपदेशाच्छपः पर-
त्वाहसार्धधातुकानुदात्तत्वम्, धातुस्वरएवशिष्यते । भर ह्यहोर्भश्छन्दसीतिभावम् । गायत्रे-
ण गायत्र्याःसंबन्धिगायत्रं तस्येदमित्यण् प्रत्ययस्वरः । नवीयसा नवशब्दादातिशायनिकई-
यसुन्प्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तः । वीरवतीं मनुमङ्गीपोः पित्त्वादानुदात्तत्वम्, अकारःप्रातिपदिक-
स्वरेणोदात्तः ॥ ११ ॥

द्वादशीमृचमाह—

अग्नेंशुक्लेणशोचिपाविश्वामिर्देवहूतिभिः । इमंस्तोमं
जुपस्वनः ॥ १२ ॥ २३ ॥

अग्ने । शुक्लेण । शोचिपा । विश्वामिः । देवहूतिभिः । इमम् ।
स्तोमम् । जुपस्व । नः ॥ १२ ॥ २३ ॥

हेअग्ने शुक्लेणशोचिपात्वदीयश्वेतवर्णदीप्त्या विश्वामिर्देवहूतिभिः त्वत्कृतसर्वदेवताह्वानसां-
धनस्तोत्रैश्वयुक्तस्त्वंनोऽस्मदीयमिमंस्तोमंस्तोत्रविशेषंजुपस्वसेवस्व ॥ विश्वशब्दोविशोःकन्न्तो-
निच्वादाद्युदात्तः । देवहूतिभिः देवशब्दःपचाद्यजन्तः चित्त्वादान्तोदात्तः देवानांहूतयआह्वाना-
न्यासुस्तुतिप्विदेवहूतयःस्तुतयः बहुव्रीहौपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् । स्तूयतेऽग्नेनेतिस्तोमः अर्ति-
स्तुस्वित्यादिनामन् निच्वादाद्युदात्तः ॥ १२ ॥

॥ इतिमथमस्यमथमेत्रयोर्विशोवर्गः ॥ २३ ॥

सुसमिद्धइत्यादिकंद्वादशर्चमापीसूक्तम्, तस्यकाण्योमेधातिथिक्रमिः गायत्रंछन्दः प्रत्यु-
चंपवीयमानाःसुसमिद्धतनूनपादादिकाद्वादशदेवताः तथाचानुक्रमणिकायामृक्संख्यामृषिछ-
न्दश्चानुवृत्तिवत्सिद्धवत्कृत्य देवताउदाहृताः सुसमिद्धइतीध्मः समिद्धोवाम्निस्तनूनपान्नराशं-
सइत्रोर्वाहिर्देवीद्वारउपासानकादेव्योहोतारोमचेतसौतिसोदेव्यःस्वरस्वतीळाभारत्यस्त्वष्टावन-
स्पतिःस्वाहाकृतयइनिमयृचंदेवताएतदामीसूक्तमिति । विनियोगस्तु—पशोसुसमिद्धोनआव-
हेनिकाण्वमामीसूक्तम्, एकादशमयाजाइतिसण्डेस्त्रितम्—समिद्धोअद्येतिसर्वेषांयथपिबेति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमाष्टकमाह—

सुसमिद्धो न आवह देवाँ अग्ने ह विष्मते । होतः पावक यक्षि च ॥ १ ॥

सुसमिद्धः । नः । आ । वह । देवान् । अग्ने । ह विष्मते ।

होतरिति । पावक । यक्षि । च ॥ १ ॥

हेअग्ने सुसमिद्धो नामकस्त्वं नोऽस्मदीयाय ह विष्मते यजमानाय तदनुग्रहार्थं देवानावह हे-
पावकशोधक होतः होमनिष्पादकाम्ने यक्षि च यजचा ॥ सुसमिद्धः समः क्रियाविशेषणत्वेन गविसं-
ज्ञकत्वात्मादिसमासः शोभनवाचिनः हुंशब्दस्य तु विशेषणं विशेष्येण बहुलमिति समिद्धपदेन
कर्मधारयः समासः सुशब्दः प्रातिपदिकस्वरेणोदात्तः कर्मधारये निष्ठेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम्
क्रियाविशेषणत्वे हि सुशब्दस्य गवित्वात्मादिसमासे गतिरनन्तरइतिसमोपदान्तत्वम् तदेव लु-
त्तरपदप्रकृतिस्वरत्वेन स्थास्यतीति सुशब्दोऽनुदात्तः स्यात् । देवान् अग्ने पूर्ववद्रुत्वानुनासिके ।
ह विष्मते हविरस्यास्तीति मनुष्य तसौमत्वर्थे इति भत्वेन पदत्वस्य बाधितत्वात् न रत्वम् । होतः पा-
वकशब्दयोरामञ्चितयोः पृथक् पृथगेव क्रियान्वये परस्परसामर्थ्यात्पराङ्मवद्भावात् न च निबन्धनमै-
कस्वर्यम् न च द्वितीयस्यामञ्चितस्याष्टमिकनिघातेनैकस्वर्यम् आमञ्चितपूर्वमविद्यमानवदि-
ति पूर्वस्याविद्यमानवत्त्वेन पदात्परत्वाभावाद्वादित्वाच्च परस्परसामानाधिकरण्येऽपि होतरित्यस्य
विशेषणत्वे समानमेवाविद्यमानवत्त्वम् अतएवाविद्यमानवत्त्वात्सामर्थ्येऽपि न पराङ्मवद्भावइति नै-
कस्वर्यसिद्धिः अतो होतरिति विशेष्यम् अतः पुनातीति पावक इत्यवयवप्रसिद्धिस्वीकारेण
विशेषणत्वाद्धोतरिति विशेष्यम् तच्च सामान्यवचनमिति नामञ्चिते समानाधिकरणे इत्यविद्यमानव-
त्त्वमतिपेधात् पदात्परत्वादपादादित्वाच्च द्वितीयामञ्चितस्याष्टमिकनिघातेन वा पराङ्मवद्भावे सति
शेषनिघातेन वा सर्वानुदात्तत्वसिद्धिः । यक्षि यजे लोटः सिपि बहुलं छन्दसीति रापो लुक् वश्चादिनाप-
त्वम् षटोः कः सीतिकत्वम् सोर्हिरादेशश्छान्दसत्वान्भवति सिपः पित्त्वेनानुदात्तत्वाद्भानुस्वरएव
शिष्यते न च तिङ्ङितिङ्ङितिनिघातः पूर्वस्य पावकेत्यामञ्चितस्याविद्यमानवत्त्वेन पदात्परत्वात् अत-
एव तस्याव्यवधायकत्वेन होतरित्यपेक्ष्यइति निघातः स्यादिति चेत् न यक्षिपदापेक्षया होतरित्यस्या-
पि पूर्वत्वेनाविद्यमानत्वात् ननु नामञ्चिते समानाधिकरणे इतितस्य निषिद्धमविद्यमानवत्त्वम् न च पा-
वकपदस्याविद्यमानवत्त्वेन समानाधिकरणपरत्वाभावः यक्षिपदस्यैव हि कार्यमिति पावकपदपूर्व-
त्वादविद्यमानवत्त्वात् होतः पदकार्यमविद्यमानवत्त्वमतिपेधं प्रति नुपरत्वाद्द्विद्यमानवदेवेति भवत्ये-

वहोतरित्यस्याविद्यमानवत्त्वप्रतिषेधः अतस्तस्यविद्यमानवत्त्वात्तदपेक्षयायक्षीत्यस्यनिघातः प्रा-
मोत्येव सत्यम् अत्रयक्षीत्यस्यचशब्दपरत्वाच्चादिपुचेतिनिघातप्रतिषेधोभविष्यतीत्यदोषः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

मधुमन्तंतनूनपाद्यज्ञं देवेपुनः कवे । अद्या ऋणुहि वीतये ॥ २ ॥

मधुं॒मन्त॑म् । त॒नू॒न॒पा॒त् । य॒ज्ञम् । दे॒वेपुं॑ । नः । क॒वे । अ॒द्य ।
ऋ॒णु॒हि । वी॒तये॑ ॥ २ ॥

हेकवे मेधाविन् अग्नेतनूनपादेतन्नामकत्वं अद्यास्मिन्दिनेनोऽस्मदीयं मधुमन्तरंसवन्तं
यज्ञंहविः वीतयेभक्षणार्थं देवेषु ऋणुहि कुरु प्रापयेत्यर्थः ॥ मधुमन्तं फलिपाटिनमि-
मनिजनांगुक्ष्पाटिनाकिधतश्चेति मन्यतेरुप्रत्ययोधकारश्चान्तादेशः निदित्यनुवृत्तेः प्रत्यय-
स्यनिच्वादाद्युदात्तोमधुशब्दः । तनूनपात् आमन्त्रितनिघातः । अद्य सद्यःपरुत्परारीत्यादिना
अस्मिन्कालेइत्यर्थेयप्रत्ययान्तोनिपातितःप्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः तद्धितश्चासर्वविभक्तिरित्यव्य-
यत्वाद्ब्ययादाप्सुपइत्युपरिसप्तम्यालुक् संहितायामन्येषामपिट्टश्यतइतिदीर्घत्वम् ऋणुहि ऋ-
विहिंसाकरणयोश्च इदितोनुमधातोरितिनुम् लोटःसोर्हिरादेशः धिन्विरुण्वोरचेतिशपोपवा-
दोविकरणउप्रत्ययः तत्सन्नियोगेनचवकारस्यअकारः तस्यावोलोपइतिलोपः तस्यस्थानि-
षद्भाषाहधूपधगुणोभवति उतश्चप्रत्ययादसंयोगपूर्वादितिहेर्लुग्भवति उतश्चप्रत्ययाच्छन्दो-
वावचनमितिवचनात् तिङ्तिङ्इतिनिघातः । वीतये मन्त्रेवृषेपपचमनविदभूवीराउदात्तइति
किन्नुदात्तः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

नराशंसमिहप्रियमस्मिन् यज्ञ उपह्वये । मधुजिह्वं हविष्कृतम् ॥ ३ ॥

नरा॒शंस॑म् । इ॒ह । प्रि॒यम् । अ॒स्मिन् । य॒ज्ञे । उप॑ । ह्व॒ये ।
मधु॑जिह्वम् । ह॒विः॒ऽकृत॑म् ॥ ३ ॥

इहदेवयजनदेशे अस्मिन्वर्तमानेयज्ञेनराशंसमेतन्नामकमग्निं उपह्वयेआह्वयामि की-
दृशंपिथं देवानां पीविहेतुं मधुजिह्वं मधुरभाषिजिह्वोपेतं माधुर्यं रसास्वादकजिह्वोपेतं वा हविष्कृतं
हविषोनिष्पादकम् ॥ नररान्दोनूनयेइत्यस्मादयन्तः प्रत्ययस्यपित्वाद्भ्रातृस्वरणवशिष्यते शं-
सत्यस्मिन्नितिशंसः हृत्तश्चेत्यधिकरणेघञ् नराणांशंसइतिसमासे हृत्तुत्तरपदप्रकृतित्स्वरत्वेमावे

उज्जेवनस्पत्यादिपुयुगपेदितिपूर्वोत्तरपदप्रकृतिस्वरेभ्रवतः अतएववनस्पत्यादिपुपाठान्नरशब्द-
 स्यदीर्घत्वम् । इह इदमोहइतिहप्रत्ययः इदमइशितीशादेशः प्रत्ययस्वरः । प्रियम् प्रीणातीति-
 भियः इगुपध्नापीकिरःकइतिकः प्रत्ययस्वरः । अस्मिन् ऊडिदमित्यादिनाविभक्तेरुदात्त-
 त्वम् । ह्ये निघातः । मधुशब्दस्यआद्युदात्तत्वमुक्तम् बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरेणसप्तएवशिष्य-
 ते । हविष्कृतं हविःकरोतीतिहविष्कृत् क्विपिहस्वस्यतुक् नित्यंसमासेनुत्तरपदस्थस्येतिषत्वम्
 छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थमष्टकमाह-

अग्नेसुखतमेरथेदेवान् ईळित् आर्वह । असिहोतामनुर्हितः ॥ ४ ॥

अग्ने । सुखतमे । रथे । देवान् । ईळितः । आ । वृह । असि
 होता । मनुःऽहितः ॥ ४ ॥

इत्शब्दाभिधेयहेअग्ने ईळितोऽस्माभिःस्तुतःसन् सुखतमेअतिशयेनसुखहेतौ कस्मि-
 श्चिदथे देवान्स्थापयित्वाकर्मभूमावावह इत्शब्दाभिधेयत्वमत्रसूचयितुंईडितइतिविशेषणम्
 मनुर्हितः मनुनामध्वेणमनुष्येणवायजमानादिरूपेणहितोत्रस्थापितः त्वंहोतादेवानामाह्वातासि
 सुखतमेसुखमस्मिन्नस्तीतिमनुष्य तस्यगुणवचनेभ्योमनुषोऽनुगवकव्यइतिलुक् अतिशयेनसुखःसु-
 खत्वमः तमपोनुदात्तत्वात्प्रातिपदिकस्वरः । रथे रमुक्तीडायां रमन्त्वेऽस्मिन्नितिरथः हनिकुपिनी-
 रमिकाशिष्यः कथनितिवचन एकाचउपदेशेऽनुदात्तात् इतीरूपतिषेधः अनुदात्तोपदेशेत्यादि-
 नामकारलोपः निच्वादाद्युदात्तत्वम् । ईडितः ईडस्तुतौ निष्ठेतिकः इडाममः तस्य आगमाअनुदा-
 चाइत्यनुदात्तः प्रत्ययस्वरः । देवानितिनकारस्यसंहितायांदीर्घोदृष्टिसमानपादेइतिरुत्वम् आतो-
 टिनित्यमित्याकारस्यानुनासिकभावः भ्राभ्रगोअचोइत्यादिनारोयत्वम् तस्य लोपःशाकल्पस्येति
 यलोपः तस्यासिद्धत्वादाट्टणोनभवति । आ निपातत्वादाद्युदात्तः । असि असुभ्रुवि लटःसिप्
 अदिमभ्रुवित्प्रमःशपइतिशपोलुक् तासस्त्योर्लोपइतिसकारस्यलोपः । होता ताञ्छील्येतृन् सी
 म्दुरानइत्यादिनाअनङ् डित्त्वाद्दन्तादेशः अभ्रुन्नित्यादिनाठपधादीर्घः हल्ड्यादिलोपो निच्वा-
 दाद्युदात्तः । मनुर्हितः मन्यतइतिमनुः मनजाने शूचृस्त्रिहिवृष्यसिषिहनिक्लिदिवन्धिमनि-
 ष्यधेत्युमययः वन्नदित्यनुवृत्तेर्निच्वादाद्युदात्तः हितः दधातेर्चातोर्निष्ठेनिकर्मणिक्तः दधाते-
 हिरिनिहिरादेशः मनुनाहितइतिसामे वृतीपायास्यानेसुपांसुन्गित्यादिनासुइत्यादेशः तस्य
 रुचं ट्गभावात्उाद्वयः वृतीपाकर्मणीनिप्रुपदमटनिस्वरत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

स्तृणीतवर्हिर्नानुपगृहृतपृष्ठंमनीपिणः । यत्रामृतस्यचक्षणम् ॥ ५ ॥

स्तृणीत । वर्हिः । आनुपक् । घृतः पृष्ठम् । मनीपिणः । यत्र ।

अमृतस्य । चक्षणम् ॥ ५ ॥

हेमनीपिणोबुद्धिमन्तऋत्विजः वर्हिर्दर्भं स्तृणीत वेदेरुपर्याच्छादयत अत्रापिबर्हिर्नाम-
कोऽग्निःसूच्यते कीदृशं बर्हिर्गस्तरणीयम् आनुपक् अनुक्रमेणसक्तं परस्परसंबद्धम् घृतपृ-
ष्ठं घृतपूर्णानांस्तुचांबर्हिप्यासादितत्वाववृतं पृष्ठे उपरिभागेयस्यवर्हिपः तदघृतपृष्ठं यत्रयस्मि-
न्वर्हिपि अमृतस्यामृतसमानस्यघृतस्यचक्षणंदर्शनंभवति यद्वा मरणरहितस्यदेवस्य वर्हिर्ना-
मकस्याभेददर्शनंभवति तद्वर्हिःस्तृणीतेतिपूर्वत्रान्वयः ॥ स्तृणीत स्तृञ् आच्छादने लोमध्य-
मपुरुपस्यबहुवचनं लोटोलङ् इवत् तस्थस्थमिपामितिथस्यतादेशः ऋयादिभ्यःश्रा ईहल्यघोरि-
तीत्वम् ऋवर्णाञ्चेतिवक्तव्यमितिणत्वम् प्वादीनांह्रस्वइतिधातोर्ह्रस्वत्वम् सतिशिष्टस्वरवलीयस्त्व-
मन्यत्रविकरणेभ्यः अतस्तिङ्एवप्रत्ययस्वरेणोदात्तत्वम् । वर्हिः वृहेर्नलोपश्चेतीन्प्रत्ययनलोपौ
प्रत्ययस्वरः । आसमन्तादनुपजतीत्यानुपक् पञ्जसंगे धात्वादेःपःसः क्तिप्चेतिक्लिप् अनिदिता-
मितिनलोपः आङ्ञोरुपसर्गयोःप्राक्प्रयोगः गतिसमासः उपसर्गात्सुनोतीत्यादिनापत्वम् । घृत-
पृष्ठं घृक्षरणदीप्त्योः निष्ठेतिक्तः प्रत्ययस्वरेणोदात्तः घृतयुक्तं पृष्ठमस्येतिबहुव्रीहौ पूर्वपदमरु-
तिस्वरत्वम् । मनीपिणः आमन्त्रितनिघातः । अमृतस्य नविद्यतेमृतंमरणमस्मिन्नित्यमृतम् बहु-
व्रीहौपूर्वपदमरुतिस्वरत्वंवाधित्वा नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वेप्राप्ते नञोजरमरमिब्रमृता-
इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । चक्षणं चक्षिङ्ब्यक्तायांवाचि वागभिव्यक्तिवाचीघातुरिहाभिव्य-
क्तिमात्रंलक्षयवित्युद्चेतिभावेत्युद् योरनादेशः तस्यार्धधातुकत्वाद् चक्षिङःख्यात्रिति ख्या-
आदेशेप्राप्ते अनसोश्चेतिप्रतिषेधः ॥ ५ ॥

पष्ठीष्टचमाह—

विश्रयन्तामृतावृधोद्धारोदेवीरसश्चतः । अद्यानूनंच्यपृथ्वे ॥ ६ ॥ २४ ॥

वि । श्रयन्ताम् । ऋतृदृधः । द्वारः । देवीः । असश्चतः ।

अद्य । नूनम् । च् । यपृथ्वे ॥ ६ ॥ २४ ॥

द्वारोयज्ञस्याग्राद्वाराणि विश्रयन्तां कपाटोद्घाटनेनविश्रयन्तां कीदृश्यः ऋतावृधः ऋत-
रपसत्यस्य यज्ञस्यवा वर्धयिष्यः देवीर्घोतिमानाः असश्चतः असश्चन्त्यउद्घाटनेनप्रवेष्टुपुरुपसंगर-

हिताः यद्वा असश्चतः प्रविष्टपुरुषरहितान्यज्ञगृहान् तत्पुरुषप्रवेशायद्वाराभिमानिन्यएतत्संज्ञकाअ-
ग्निविशेषमूर्तयोविश्रयन्तां विशेषेणसेवन्ताम् द्वारसेवयातत्रपुरुषप्रवेशेनवाकिंप्रयोजनमितित-
दुच्यते अद्यास्मिन्दिनेनूनमवश्यं यष्टवे यष्टुं चकारादिनान्तरेष्वपीतिद्रष्टव्यम् ॥ ऋतावृधः ऋतं
वर्धयन्तीत्यर्थे वृधेरन्तर्भावितण्यर्थार्थकिप्चेतिकिप् उपपदसमासः अन्येषामपिदृश्यतइतिपूर्व-
पदस्वदीर्घत्वम् वृधिर्धातुस्वरेणोदात्तः समासेरुदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वेनसएवशिष्यते । देवोः
वाछन्दसीतिपूर्वसवर्णदीर्घत्वम् देवशब्दात्प्रचाद्यजन्तात्पुंयोगादारुष्यायामितिङीप् प्रत्ययस्वरेणो-
दात्तः विभक्त्यासहैकादेशउदात्तेनोदात्तइत्युदात्तः । असश्चतः ग्लुंचुषस्जगतौ जकारस्यव्यत्य-
येनचकारः लटःशत्रादेशः द्वाराभावे नविद्यन्ते सश्चन्तोगच्छन्तोपेयुप्राग्वंशादिपुतान् असश्चतः ।
अद्य सद्यःपरुदित्यादिनाद्यप्रत्ययान्तोनिपातितः तद्धितश्चासर्वविभक्तिरित्यव्ययसंज्ञकत्वात्पर-
स्याविभक्तेर्लुक् प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः संहितायामन्येषामपिदृश्यतइतिदीर्घत्वम् । नूनं एवमा-
दीनामन्तइत्यन्तोदात्तत्वम् । यष्टवे यजेस्तुमर्थेसेतेनित्यादिनातवेन्प्रत्ययः ब्रश्चादिनापत्वम्
नित्वादाद्युदात्तः ॥ ६ ॥

इतिप्रथमस्यप्रथमेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

सूक्तेसममीष्टचमाह-

नक्तोपासांसुपेशांसास्मिन्यज्ञउपह्वये । इदंनोवर्हिंरासदे ॥ ७ ॥

नक्तोपसां । सुपेशांसा । अस्मिन् । यज्ञे । उप । ह्वये । इदम् ।

नः । वर्हिः । आसदे ॥ ७ ॥

नक्तशब्दउपःशब्दश्चलोकिकालविशेषवाचिनौ इहतुतत्कालाभिमानिवह्निमूर्तिद्वयेप्रयु-
ज्येते नक्तोपासां नक्तोपोनामिकेवह्निमूर्तिं अस्मिन्प्रवर्तमानेयज्ञकर्मणि उपह्वये आह्वया-
मि किमर्थं नोऽस्वदीयमिदंवेद्यामास्तोर्णवर्हिर्दर्भ आसदे आसत्तुंमातुं कीदृशो सुपेशसा
शोभनरूपयुक्ते ॥ नक्तंचउपाश्चनक्तोपासा द्वितीयाद्विचनस्यसुप्तान्तुलुगित्याकारः मलोपउप-
धादीर्घश्चछान्दसी देवताद्वन्द्वेचेतिपूर्वोत्तरपदयोर्भुंगपत्वकृतिस्वरत्वम् । सुपेशसा शोभनपेशो-
त्पंययोस्ते पूर्ववदाकारः । पेशःशब्दो नद्विपयत्वादाद्युदात्तः बहुव्रीहौनञ्मुस्यामित्युत्तरपदा-
न्तोदात्तत्वस्यापवादत्वेन आद्युदानंइच्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदानत्वम् । अस्मिन् ऊद्दिमि-
त्यादिनाविभक्तिरुदात्ता । आसदे षट् विशरणगत्यवसादानेषु धात्वादेःपःसः आइपूर्वां-
स्मात्संपदादिःभावेकिप् प्रादिसमासः रुदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह-

तासुजिह्वाउपह्वयेहोतारादैव्याकवी । यज्ञंनोयक्षतामिमम् ॥ ८ ॥

ता । सुजिह्वौ । उप । ह्वये । होतारा । दैव्या । कवी इति ।

यज्ञम् । नः । यक्षताम् । इमम् ॥ ८ ॥

तच्छब्दोऽत्रसर्वनामत्वात्प्रसिद्धार्थवाची ता तौ याज्ञिकानांप्रसिद्धौद्वावग्नीउपह्वये आह्वयामि नोऽस्मदीयमिमंयज्ञं यक्षतां तावुभौयजतामनुतिष्ठताम् कीदृशौ सुजिह्वौ शोभनजिह्वोपेतौ मियवचनौशोभनज्वालौवेत्यर्थः होतारा होमनिष्पादकौ दैव्या दैव्यौ देवसंबन्धिनी अतएवमावग्नी दैव्यहोतृनामकौ कवी मेधाविनौ ॥ ता तौ द्वितीयाद्विवचनस्यसुपांसुलुगित्याकारः एकादेशउदात्तेनोदात्तइत्युदात्तः । सुजिह्वौ शोभनाजिह्वाययोस्तौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् पूर्ववदेकादेशस्वरः संहितायामावादेशः तस्य लोपःशाकल्यस्येतिलोपः । होतारा जुहोतेस्तृन् द्विवचनेऋतोऽङीतिगुणः अमृन्तियुपधादीवंः पूर्ववदाकारः निच्चादाद्युदात्तः । दैव्या देवानामिमौ देवाद्यञ्जावितियञ् यस्येतित्येत्पकारलोपः ऋत्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तः पूर्ववदाकारः । यक्षतां यजतां लोटिशपिपरतःसिद्धहुल्लंटेऽङीतिवहुल्लग्रहणात्सिप् कुत्वचत्वपत्वानि ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह-

इळासरस्वतीमहीतिस्रोदेवीर्मयोभुवः । वर्हिःसीदन्त्वस्त्रिधः ॥ ९ ॥

इळा । सरस्वती । मही । तिस्रः । देवीः । मयुःऽभुवः । वर्हिः ।

सीदन्तु । अस्त्रिधः ॥ ९ ॥

अत्रमहीशब्दोमहत्वगुणयुक्तांभारतीमाचष्टे अन्येष्वामीस्रक्तेषुसदृशेष्विळासरस्वतीभारतीत्यान्नातवादिटादिशब्दान्निधेयावद्भिर्भूतयस्त्रिस्रोदेवीर्दीप्यमानार्चिर्वेद्यामास्तीर्णं सीदन्तुभामुवन्तु कीदृश्यः मयोभुवः सुखोत्पादिकाः अस्त्रिधः शोषेणक्षयेणवारहिताः ॥ इळा ईडस्तुवौ छान्दसंहस्वत्वम् क्तिष् धातुस्वरः टापंचैवहृल्लन्तानांयथावाचानिशादिशोषेतिटाय । सरस्वती सरः अमृन्तानिनिच्चादाद्युदात्तः तदस्यास्तीतिमनुष् अदुपचत्वाद्दृच्वं तसीमत्वर्थेदन्निभवेनपदत्वस्पधाधितत्वाद् रुत्वाद्यभावः उगितथेतिङीष् मनुमङीषोपित्त्वाद्नुदात्तौ । मही महतीशब्देतकारलोपश्छान्दसः यस्येतित्येत्पकारलोपः उदात्तनिवृत्तिस्वरेणङीपउदात्तत्वम्

तिस्रः विशब्दाजसि त्रिचतुरोःस्त्रियां तिस्रचतस्रइति तिस्रादेशः अचिरञ्चतइतिरेफादेशः ।
 तिस्रभ्योजसइतिजसउदात्तत्वम् । देवीः देवानांपत्न्योदेव्यः पुंयोगादात्त्यायामितिङीप् यस्म्येति-
 चेत्यकारलोपः प्रत्ययस्वरेणङीपउदात्तत्वम् जसि दीर्घाजसिचेतिनिषिद्धदीर्घत्वं वाङ्-
 न्दसीतिपक्षेऽभ्यनुज्ञायते । मयोभुवः मोज्झिंसायां हिनस्तिदुःखमिति सुखंमयस्तद्भावयन्वी-
 तिमयोभुवः अन्तर्भावितण्यर्थाद्भुवःकिप् रुदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् । बार्हिः बृहेर्नलोपश्चेतिइति-
 प्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । सीदन्तु पद्विशरणादौ पाप्मेत्यादिनासीदादेशः । अस्त्रिधः सिधेहिं-
 सार्थस्यशोपणार्थस्यवात्संपदादिभ्योभावेकिपिनञ्चबहुव्रीहिः पूर्वपदमकृतिस्वरंवाधित्वानञ्जसु-
 ष्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ॥ ९ ॥

पत्नीसंयाजेत्वष्टुःपुरोनुवाक्या इहत्वष्टारमग्रियमिति शंयुवाकायसंप्रेषितइतिखण्डेऽस्त्रित-
 म्—सन्तेपयांसिसमुयन्तुवाजाइहत्वष्टारमग्रियमिति ।

तामेतांपुरोनुवाक्यांसूक्तेदशमीधृचमाह—

इहत्वष्टारमग्रियं विश्वरूपमुपह्वये । अस्माकमस्तुकेवलः ॥ १० ॥

इह । त्वष्टारम् । अग्रियम् । विश्वरूपम् । उपं । ह्वये ।

अस्माकम् । अस्तु । केवलः ॥ १० ॥

त्वष्टारंत्वष्ट्रनामकमग्निहकर्मण्युपह्वये कीदृशं अग्रियं श्रेष्ठं विश्वरूपं बहुविधरूपोपेतं
 सोऽस्माकंकेवलतोत्ताधारणोऽस्तु इतरयजमानेभ्योऽप्यधिकमनुग्रहं करोत्वित्यर्थः ॥ त्वष्टारं तदु-
 त्वभूतनूकरणे त्वृ स्वरतिस्रविस्रयविधूञ्जदितोवेतोऽभावपक्षे स्कोःसंयोगाद्योरन्तेचेतिककार-
 लोपः घृत्वं द्विर्वायैकवचने ऋतोडि-सर्वनामस्थानयोरितिगुणे अमृन्नित्यादिनाउपधापादीर्घः
 एनोनिच्चादाद्युदात्तत्वम् । अग्रियं अग्रादित्यनुवृत्तौ घञ्छौचेतिघञ् आयनेयीत्यादिनाघका-
 रस्मइयादेशः यस्येतिचेत्यलोपः आयन्नादिपूपदेशिघञन्स्वरसिद्धार्थमितिउपदेशिघञ्भावाद्
 त्ययाद्युदात्तत्वाद् घञश्चिच्चादन्तोदात्तत्वम् । विश्वरूपं विश्वानिरूप्याणि त्वष्टृत्वेनयस्य त्व-
 ष्टवैपश्रुनांमिथुनानांरूपकृदितिश्रुतेः ॥ विश्वशब्दस्याद्युदात्तत्वाद् पूर्वपदमकृतिस्वरत्वेप्राप्ते
 बहुव्रीहौविश्वसंज्ञायामितिपूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । अस्माकं अमुक्षेपणे युप्यसिभ्यामंदिक् प्र-
 त्ययस्वरेणान्तोदात्तः पटीबहुवचनमाह अत्रपरमपियोऽचीतियत्वंवाधित्वानित्यत्वात्प्रतिपदवि-
 धित्वाच्च साम्भाकमादेशेऽकृते अनादेशइति निषेधेनयत्वाभावाच्छेपेलोपइतिदकारलोपेअकरा-

न्तत्वेनपंश्चात्प्राप्तस्यापिसुटः सामइतिनिर्देशोस्थानिन्यन्तर्भावेननिवृत्तिः एवमर्थएवसामइतिसु-
ट्कनिर्देशः । केवलः वृषादेराकृतिगणत्वादाद्युदात्तः ॥ १० ॥

एकादशीष्टुचमाह—

अवसृजावनस्पतेदेवदेवेभ्योहविः । प्रदातुरस्तुचेतनम् ॥ ११ ॥

अव । सृज । वनस्पते । देव । देवेभ्यः । हविः । प्र । दातुः ।

अस्तु । चेतनम् ॥ ११ ॥

हेवनस्पते एतन्नामकाग्नेदेव हविर्भुग्भ्योदेवेभ्योस्मदीयंहविरवसृज समर्पयेत्यर्थः प्र-
दातुर्यजमानस्यचेतनंपरलोकविषयंविज्ञानं त्वत्प्रसादादस्तु ॥ वनस्पते आमन्त्रितनिघातः ॥ देव
पादादित्वान्निघातः पाष्टिकमामन्त्रिताद्युदात्तत्वम् । हविः इत्सःप्रत्ययस्वरः । दातुः ददाते
स्तृच् चितइत्यन्तोदात्तः इति ऋतउदित्युत्वम् रपरत्वंच रात्सस्येतिसलोपः एकादेशस्वरेणो-
कारउदात्तः । चेतनं चित्तीसंज्ञाने करणेत्युद् योरनादेशः लघूपधगुणः लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्यो-
दात्तत्वम् ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टुचमाह—

स्वाहायज्ञंरुणोतनेन्द्राययज्वनोगृहे । तत्रदेवाँउपंह्वये ॥ १२ ॥ २५ ॥

स्वाहा । यज्ञम् । रुणोतन् । इन्द्राय । यज्वनः । गृहे ।

तत्र । देवान् । उप । ह्वये ॥ १२ ॥ २५ ॥

स्वाहाशब्दोहविःप्रदानवाचीसत् एतन्नामकमग्निविशेषलक्षयति तदग्निसंपादितंयज्ञं इन्द्रा-
यइन्द्रतुष्ट्यर्थं यजनोयजमानस्यगृहे ऋत्विजः रुणोतन कुरुत तत्रयज्ञे देवानुपह्वये ॥ रुणोतन
रुविर्हिंसाकरणयोश्च इदित्वान्नुम् लोणमध्यमबहुवचनस्य तस्यस्थमिपामित्तितादेशः तन्नन-
नथनाश्रेतितनवादेशः शपिप्राप्तेधिविचिच्छण्वोरचेतिउप्रत्ययः तत्तन्नियोगेनवकारस्यचअका-
रस्तस्यातोलोपइतिलोपस्तस्यअचःपरस्मिन्नितिस्थानिवन्द्रावाहकारस्यलघूपधगुणोभ्रवति त-
नपःपित्वेनडित्त्वाद्दकारस्यगुणः । इन्द्राय ऋज्रेन्द्रेत्यादिनारन् निच्वादाद्युदात्तः । यज्वनः
यजदेवपूजासंगतिकरणदानेषु सुयजोर्ङ्निप् इति भसंज्ञायामलोपेमाभे नसंयोगाद्गमन्तादिति
निषेधः वनिपःपित्वेनधानुस्वरएवशिष्यते गृहे ग्रहउपादाने गेहेकइतिकप्रत्ययः ग्रहियेत्या-
दिनासंपसारणं परपूर्त्वं प्रत्ययस्वरः । तत्रवल् लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् । देवाँ

उपेत्यत्रसंहितायां दीर्घादीतिनकारस्यरुत्वम् आतोऽटिनित्यमित्याकारस्यानुनासिकादेशः भो-
भगोइतियत्वम् तस्य लोपःशाकल्यस्येतिलोपः ॥ १२ ॥

इतिप्रथमस्यप्रथमेष्वंशिवर्गः ॥ २५ ॥

ऐभिरग्नेइत्यादिकस्यद्वादशर्चस्यसूक्तस्य ऋपिच्छन्दसीपूर्ववत् तच्चसूक्तं बहुदेवताकं अत-
एवानुक्रम्यते ऐभिर्वैश्वदेवमिति विनियोगः व्यूढद्वादशाहस्यप्रथमेछन्दोमेतृतीयसवनेवैश्वदेव-
शास्त्रे—ऐभिरग्नेदुवोगिरइतिसूक्तं तथाचसूत्रितम्—अथछन्दोमाःसमुदादूर्मिरित्युपक्रम्यैभिरग्ने-
दुवोगिरइतिवैश्वदेवम् ।

प्रथमाष्टकमाह—

ऐभिरग्नेदुवोगिरोविश्वेभिःसोमंपीतये । देवेभिर्याहियाक्षिच ॥ १ ॥

आ । एभिः । अग्ने । दुवः । गिरः । विश्वेभिः । सोमंपीतये ।

देवेभिः । याहि । यक्षि । च ॥ १ ॥

हेअग्नेऐभिरस्मिन्यज्ञेसंभाविदैः विश्वेभिर्देवैःसहसोमपीतये सोमपानोपेतयागार्थंदुवोऽ
स्मदीयांपरिचर्यां गिरोऽस्मदीयाःस्तुतीश्वप्रति आयाहिआगच्छ यक्षिआगत्ययजच ॥ एभिःपूर्व-
निर्दिष्टानादेवानामिदमापरामर्शादिदमोऽन्वादेशेऽनुदात्तत्तृतीयादावित्यशनुदात्तः शित्वात्सर्वा-
देशः नेदमदसोरकोरितिभिसऐसादेशाभावः विभक्तिरनुदात्तैव नचऊडिदमित्यादिनाविभक्ते-
रुदात्तत्वम् तत्रान्तोदात्तादित्यधिकारात् । दुवः नक्षिपयस्यानिसन्तस्येत्याद्युदात्तत्वम् । वि-
श्वेभिः विश्वशब्दोविशोःकृन्नन्तोनिच्वादाद्युदात्तः बहुलंछन्दसीतिभिसऐसन्नभवति बहुवचनेज्ञ-
ल्पेदित्येत्वम् । सोमपीतये सोमशब्दः अतिस्तुस्वित्यादिनामन्नन्तोनिच्वादाद्युदात्तः सोमस्य
पीतिर्यस्मिन्यागेससोमपीतिः । तस्मै तादर्थ्येचतुर्थी । देवेभिः बहुलंछन्दसीतिभिसऐसादेशाभावः
बहुवचनेज्ञल्पेदित्येत्वम् । यक्षि यजेर्लेटःसिप बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् ब्रश्वादिनापत्वम्
पदोःकःसीतिकर्त्तं सेर्हिरदेशश्छान्दसत्वाच्चभवति सिपःपित्वेनानुदात्तत्वाद्वातुस्वरएव ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

आत्वाकण्वाअहूपतगृणन्तिविप्रतेधियः । देवेभिरग्रआगंहि ॥ २ ॥

आ । त्वा । कण्वाः । अहूपत् । गृणन्ति । विप्र । ते । धियः ।

देवेभिः । अग्ने । अ । गृहि ॥ २ ॥

हेविम मेधाविन्नमे कण्वामेधाविनः ऋत्विजः त्वा यज्ञनिष्पादकंत्वामहूपत आह्वयन्ति
 तथा तेधियस्त्वदीयानिकर्माणि गृणन्ति कथयन्ति ततोहेअग्नेदेवेभिर्देवेः सहआगहिआगच्छ
 विप्रइत्यादिपुचतुर्विंशतिसंख्याकेपुमेधाविनामसुकण्वऋभुरितिपठितम् ॥ त्वा त्वामौद्वितीयाया-
 इतित्वादेशःसर्वानुदात्तः । कण्वाः कणशब्दार्थः अशिपृष्टटिकणीपीत्यादिनाकन् तित्त्वादा-
 द्युदात्तः । अहूपत हेतुस्पर्धायांशब्देच छन्दसिलुङ्लुङ्लिट्इतिवर्तमानेलुङ् डिच्वादात्मनेपदं
 तस्यआत्मनेपदेष्वनतइत्यदादेशः ङ्रेःसिच् एकाचइतीट्प्रतिषेधः बहुलंछन्दसीतिसंप्रसारणं
 परपूर्वत्वं हलइतिदीर्घत्वं आदेशप्रत्यययोरितिपत्वं छान्दसत्वादूकारस्यनगुणः अडागमः । गृ-
 णन्ति गृशब्दे लट् सि श्लोन्तः ऋयादिभ्यःश्चा प्वादीनांह्रस्वइतिधातोर्ह्रस्वत्वं श्राभ्यस्तयोरा-
 तइत्याकारलोपः ऋवर्णाच्चेतिवक्तव्यमितिणत्वं तिङ्स्वरएवशिष्यते । विम आमध्रितनिष्ठा-
 तः । ते अनुदात्तमित्यनुवृत्तौ तेमयावेकवचनस्येतिपठ्याः तेइत्यादेशः । देवेभिः छान्दसऐसो-
 भावः । गहि गमृसृपूगवौ लोटःसिप् सेर्षपिच्च कर्तरिशप् तस्यबहुलंछन्दसीतिलुक् अनुदा-
 त्तोपदेशेत्यादिनामकारलोपः तस्यासिद्धवदत्राभादित्यसिद्धत्वादतोहेरितिहेर्लुङ्भवति ॥ २ ॥

तृतीयाष्टमहाह—

इन्द्रवायूवृहस्पतिमित्राग्निपूषणंभगम् । आदित्यान्मारुतंगुणम् ॥ ३ ॥

इन्द्रवायू इति । वृहस्पतिम् । मित्रा । अग्निम् । पूषणम् । भगम् ।

आदित्यान् । मारुतम् । गुणम् ॥ ३ ॥

इन्द्रादिदेवान्मारुतंमरुतांवायूनांसंबन्धिनंगणंच हेअग्ने यक्षीतिपदद्वयमनुवर्तते ॥ इन्द्र-
 श्वायुश्चन्द्रवायू देवताद्वन्द्वेचेतिप्राप्तस्यानङ्उभयत्रवायोःप्रतिषेधोवक्तव्यइतिप्रतिषेधः दे-
 वताद्वन्द्वेचेतिप्राप्तस्योभयपदप्रकृतिस्वरस्य नोत्तरपदेनुदात्तादावितिनिषेधः समासान्तोदात्तत्वमे-
 ष । वृहस्पतिं तद्वृहतोःकरपत्योश्चोरदेवतयोरभिधेययोःसुदूतलोपोवक्तव्यइतितलोपः सुडाग-
 मश्च वृहच्छ्रन्द्रमाद्युदात्तकेचिद्वर्णयन्तीतिवामनः पारक्षणे पातीतिपतिः पातेईतिः प्रत्ययस्वरेणा-
 द्युदात्तः समासे उभेवनस्पत्यादिपुयुगपदितिउभयपदप्रकृतिस्वरत्वम् । मित्रा द्वितीयायाःसुर्षा-
 सुलुगित्यादिनाविभक्तेराजादेशः । आदित्यान् अदितेरपत्यानिआदित्याः दित्यदित्यादित्यप-
 त्तुत्तरपदाण्यः प्रत्ययस्वरः । मारुतं मरुतांविकारः अनुदात्तादेरञ् तित्त्वादाद्युदात्तः ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टमहाह—

प्रवोश्रियन्तइन्द्रवोमत्सरामादधिष्णवः । त्रप्तामध्वंश्रमूपदः ॥ ४ ॥

प्र । वः । भ्रियन्ते । इन्दवः । मत्सराः । मादयिष्णवः । द्रप्साः ।
मध्वः । चमूपदः ॥ ४ ॥

हेन्द्रादिदेवाः वीर्युष्मदर्थमिन्दवः सोमाः प्रभ्रियन्ते प्रकर्षेणसंपाद्यन्ते कीदृशाः मत्स-
रास्तृप्तिकराः मत्सराःसोमोमन्दतेस्तृप्तिकर्मणइतियास्कं । मादयिष्णवः हर्षहेतवः द्रप्साः बिन्दु-
रूपाः मध्वः मधुराः चमूपदः चमूषु चमसादिपात्रेष्ववस्थिताः ॥ प व्यवहिताश्वेतिव्यवहितप्रयो-
गः । भ्रियन्ते भ्रियोयकि रिङ्शयग्लिङ्क्षुइतिरिङ्गदेशः हजोवा हग्रहोर्भश्छन्दसीतिहकारस्यभ-
कारः । इन्दवः उन्दीक्लिदने उन्दिन्तिपात्राणीति निदित्यनुवृत्तौ उन्देरिच्चादेरितिउप्रत्ययः आदेरि-
कारश्च निच्चादाद्युदात्तत्वम् । मत्सराः मदतृप्तियोगे चिदित्यनुवृत्तौ रुधूमादिभ्यःकिदितिसर-
प्रत्ययः तितुत्रतथसिसुसरकसेपुचेवीड्प्रतिषेधः चित्त्वादन्तोदात्तः । मादयिष्णवः मदीहर्षग्लेपन-
योः मदेर्ष्यन्तात् णेश्छन्दसीतिइष्णुच् णेरनिटीतिणिलोपेपात्रे अयामन्ताल्वाभ्येत्विष्णुष्विति
अयादेशः चित्त्वादन्तोदात्तः । मध्वः मधुशब्दआद्युदात्तउक्तः मधुशब्दस्यव्यत्ययेनर्षिङ्गत्व-
म् संज्ञापूर्वकोविधिरनित्यइति जसिचेतिगुणोभभवति । चमूपदः चमुष्मजमुष्ममुअदने चम्यते
भक्ष्यतेयेपुचमसेपु ते चन्वः रूपिचमीत्यादिनाउः तत्रसीदन्तीतिचमूपदः सत्स्रदिपेत्यादिनाकि-
प् सुपामादेराकृतिगणत्वात्पत्वम् रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

ईळतेत्वामवस्यवः कण्वासो वृक्तर्वाहिपः । हविष्मन्तो अरुक्तः ॥ ५ ॥

ईळते । त्वाम् । अवस्यवः । कण्वासः । वृक्तर्वाहिपः ।

हविष्मन्तः । अरुक्तः ॥ ५ ॥

हेअग्ने त्वां ईळते ऋत्विजःस्तुवन्ति कीदृशाः अवस्यवः अवनरक्षणं तद्धेतुन् देवानि-
च्छन्तः कण्वासोमेधाविनः वृक्तर्वाहिपः आस्तरणार्थंछिन्नदर्भाः हविष्मन्तोहविर्युक्ताः अ-
रुक्तः अलंकर्तारः ॥ ईळते ईड्स्तुतौ अनुदात्तेत्वाद्योऽङ्ग अदिप्रभृतिभ्यःशपइतिशपोऽङ्क्
क्षस्यान्तादेशः टरेत्वं तास्यनुदात्तेत्यादिनालसावंधातुकस्यानुदात्तत्वात् धातुस्वरःशिष्यते ।
अवस्यवः अवन्तीत्यवादेवाः तानतिशयेनेच्छन्ति सुपआत्मनःक्यच् क्यचिचेतिईत्वंनभवति
नछन्दस्यपुत्रस्येतिनिषेधात्सर्वं प्रातिपदिकेभ्योऽलसायां सुग्वकव्यइतिसुक् क्याच्छन्दसीत्युप-

त्ययः अतोलोपः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तत्वम् । कण्वासः कणशब्दार्थः कणन्तिध्वनन्तिस्तोत्रा-
दिपाठेनेतिकण्वाऋत्विजः असिपृषीत्यादिनाक्त्वं निच्वादाद्युदात्तः आज्ञसेरस्तुगित्यसुक् । वृ-
क्वर्हिपः वृक्मुक्त्वं बहुव्रीहौपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् । हविष्मन्तः हविरेषामस्तीतिहविष्मन्तः
तंसौमत्वर्थेऽतिभवेन अपदत्वान्तरुत्वम् । अरंरुतः अलंकुर्वन्तीति अरंरुतः क्तिप्चेतिक्रिप्
ह्रस्वस्यनुक् कपिलादीनांसंज्ञाछन्दसोर्वालोरुत्वमापद्यतेइतिलकारस्यरेफादेशः ॥ ५ ॥

षष्ठीपृचमाह—

घृतपृष्ठामनोयुजोयेत्वावहन्तिवह्नयः । आदेवान्तसोमपीतये ॥ ६ ॥ २६

घृतऽपृष्ठाः । मनःऽयुजः । ये । त्वा । वहन्ति । वह्नयः । आ ।

देवान् । सोमऽपीतये ॥ ६ ॥ २६ ॥

हेअग्नेत्वात्वां ये अश्वाः रथेनवहन्ति कीदृशाः घृतपृष्ठाः पुष्टान्नत्वेनदीप्तपृष्ठाः मनोयुजःम-
नःसंकल्पमात्रेणरथेयुज्यमानाः वह्नयोवोढारः तैरश्वैः सोमपानहेतुयागार्थदेवानावहेतिशे-
पः ॥ घृतपृष्ठाः घृक्षरणदीप्त्योः घृतंदीप्तं पृष्ठं येषांतेघृतपृष्ठाः घृतशब्दःप्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः
बहुव्रीहौपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् । मनसायुंजतइतिमनोयुजः ऋत्विग्दधृगित्यादिनाक्त्वं रु-
दुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् । त्वा त्वामौद्वितीयायाइत्यनुदात्तस्वादेशः । वहन्ति शपतिपोरनुदात्त-
त्वान्दानुस्वरः यद्धृत्तयोगान्निघाताभावः वह्नयः निरित्यनुवृत्तौ वहिभ्रिश्रुयुद्गुग्वाहात्वरिभ्यो-
निदिदि निप्रत्ययः तस्यनिच्वादाद्युदात्तत्वम् । सोमपीतये उक्तम् सकारेपरतोन्कारस्य संहि-
यां नश्चेतिधुडागमः खरिचेतिचत्वं चयोद्वितीयाःशरिषौष्करसादेरितिद्वितीयस्थकारः ॥ ६ ॥

इतिप्रथमस्यप्रथमेषद्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

सूक्तेसप्तमीपृचमाह—

तान्यजंत्राँऋतावृधोप्रेपत्नीवतस्कृधि । मध्वःसुजिह्वपायय ॥ ७ ॥

तान् । यजंत्रान् । ऋतुऽवृधः । अग्ने । पत्नीऽवतः । कृधि ।

मध्वः । सुऽजिह्व । पायय ॥ ७ ॥

हेअग्ने तानिन्दादीन्देवान्यजत्रान्यजनीयान् ऋतावृधः सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धकान्प-
त्नीवतः पत्नीपुक्तान् कृधिकुरु हेसुजिह्वशोभनजिह्वोपेत मध्वोमधुरस्वसोमस्यभागंदेवान्पाय-

य ॥ यजत्रान् अमिनक्षियजिवन्धिपतिभ्योऽन्नितियजेरन्नप्रत्ययः । ऋतावृधः वृधुवृद्धौ अन्त-
 र्भावितण्यर्थात्किप्रचेतिकिप् अन्येषामपिदृश्यतइतिपूर्वपदस्यदीर्घत्वम् वृधेर्घातुस्वरः समासेक-
 दुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् । अग्रे पादादित्वान्नामध्वितनिघातः पाठिकमाद्युदात्तत्वम् । पत्नीवतः प-
 त्पुर्नोपज्ञसंयोगेइतिङीष् इकारस्यचनकारः ताएपांसन्तीतिमत्तुप् छन्दसीरइतिवत्वं पतिश-
 व्दोऽतिप्रत्ययान्तत्वादाद्युदात्तः ङीष्मत्तुपोरनुदात्तत्वात्सएवशिष्येते । रुधि रुजोलोटःसिपःसे-
 र्हापिञ्चेतिहिः बहुलंछन्दसीतिविकरणलुक् श्रुशृणुपृकृवृत्त्यश्छन्दसीतिहेर्धिरादेशः जिच्वाद्गु-
 णाभावः । मध्यउक्तः । सुजिह्व आमध्वितनिघातः । पायय पापाने पिवन्तंप्रयुंकेइति हेतुम-
 तिचेतिणिच् शाच्छासाहाव्यावेपांयुगितियुक् पूर्वस्यामध्वितस्याविद्यमानवत्त्वे अतएवाव्यव-
 धायकत्वान्मध्वइत्यपेक्ष्य तिङ्ङितिङइतिनिघातः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

येयजत्रा यईड्यास्तेतेपिवन्तु जिह्वया । मधोरग्रेवर्षट्कृति ॥ ८ ॥

ये । यजत्राः । ये । ईड्याः । ते । ते । पि॒वन्तु । जि॒ह्वया ।
 मधोः । अ॒ग्रे । वर्ष॑ट्कृति ॥ ८ ॥

येदेवायजत्राः यष्टव्याः तथायेदेवाईड्याः स्तुत्याः तेसर्वेपि वषट्कृतिवषट्कारकाटेवषट्कार-
 युके यागेवा हेअग्रे तत्वदीययाजिह्वयामधोःमधुरस्यसोमस्यभागंपिवन्तु ॥ ये यजत्राः गतम् ।
 ईड्याः ईडस्तुतौ ऋहलोर्ण्यव तित्स्वरितेमाते ईडवंदवृशंसदुहाण्यतइत्याद्युदात्तत्वम् द्वितीयस्य
 तेशब्दस्ययुष्पदादेशस्यसत्त्वांनुदात्तत्वम् । मधोः प्रत्ययस्यनिच्वादाद्युदात्तत्वमुक्तम् । अग्रे आम-
 ध्वितनिघातः । वषट्कृति करोतेःसंपदादिभ्योभावेकिप् वषडित्यस्यकरणंयस्मिन्यागेइतिबहुव्री-
 हिः वषडित्यस्यनिपातनादाद्युदात्तत्वम् बहुव्रीहौपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह—

आर्कीं सूर्यस्यरोचनाद्विश्वान्देवाँउपवृधुधः । विप्रोहोतेहवक्षति ॥ ९ ॥

आर्कींम् । सूर्यस्य । रो॒चनात् । विश्वान् । दे॒वान् । उ॒पः॑ऽवृधुधः ।
 वि॒प्रः । हो॒ता । इ॒ह । व॒क्षति ॥ ९ ॥

विप्रोमेधावीहोता होमनिष्पादकोऽग्निः उपवृधुधःउपःकाटेयागगमनायमवृध्यमानान्वि-
 श्वान्देवान्सूर्यस्यसंबन्धिनोरोचनात्सर्गलोकादिहकर्मणि आर्कीं वक्षति आवहवु ॥ आर्कीं

निपातआद्युदात्तः । सूर्यस्य सूर्यशब्दोराजस्यसूर्येत्यादिनाक्यप्प्रत्ययान्तोनिपातितः क्यपः
 पिच्चाद्घातुस्वरेणाद्युदात्तः । रोचनाद् रोचमानाद् रुचदीप्तौ अनुदात्तेतश्चहलादेरितिकर्तरियुच्
 चितइत्यन्तोदात्तत्वम् । विश्वान् विशेः कन्नन्तोनिच्चादाद्युदात्तः । उपवृधः उपवृध्यन्तइत्युपवृधः
 क्तिप्चेतिक्रिप् धातुस्वरेणउकारउदात्तः समासेरुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । विप्रः ऋज्रेन्द्रेत्यादिना
 रन् निच्चादाद्युदात्तः । होता ह्ययतेस्ताच्छील्येतृन् बहुलंछन्दसीतिसंप्रसारणं परपूर्वत्वं गुणः
 निच्चादाद्युदात्तः । इह इदमोहइतिहप्रत्ययः इदमइशितिइश् शिच्चात्सर्वादेशः प्रत्ययस्वरः ।
 वक्षति वहेःप्रार्थनायांलिङ्थेलेट् तस्यतिप् कर्तरिशप् शपिपरतः सिद्धहुलंलेटीतिसिप्
 ढत्वकत्वषत्वानि तिङ्ङितिङ्ङितिनिघातः ॥ ९ ॥

अग्निष्टोमेप्रउगशस्त्रस्ययाज्याविश्वेभिःसोम्यमध्विति स्तोत्रमग्नेशस्त्रादितिखण्डेसूधितम्-
 विश्वेभिःसोम्यमध्वितियाज्येति ।

तामेतांयाज्यांसूक्तेदशमीष्टचमाह-

विश्वेभिःसोम्यमध्वइन्द्रेणवायुना । पित्रामित्रस्यधामभिः ॥ १० ॥

विश्वेभिः । सोम्यम् । मधुं । अग्ने । इन्द्रेण । वायुना । पित्र ।
 मित्रस्य । धामभिः ॥ १० ॥

हेअग्नेत्वंविश्वेभिःसर्वैःपूपभगादिभिःइवैरिन्द्रेणवायुनामित्रस्यसंबन्धिभिर्धामभिस्तेजोभि-
 र्भूर्तिविशेषरूपैश्चसहसोम्यंसोमसंबन्धिमधुमधुरंभागंपित्र ॥ विश्वेभिःबहुलंछन्दसीतिभिसऐसादे-
 शाभावः । सोम्यं सोममर्हति यइत्यनुवृत्तौमयेचेतियप्रत्ययः सोमस्यविकारइत्यर्थे यस्येतिचेतिलोपः
 प्रत्ययस्वरः । मधु फलिपाटिनमिमनीत्यादिनाउप्रत्ययः निदित्यनुवृत्तेर्निच्चादाद्युदात्तः । वायुना
 क्वाषाजीत्यादिनाउण् आतोयुक्चिण्कृतोरितियुक् प्रत्ययस्वरः । पित्र पापाने लोटःसे-
 हीरादेशः शपिपापेत्यादिनापित्रादेशः अतोहेरितिहेर्लुक् शपःपित्वाद्घातुस्वरः पादादित्वान्निघा-
 तः इ्यचोतस्तिङ्ङितिसंहितायांदीर्घः । धामभिः धाम्आतोमनिन्नितिमनिन् नित्स्वरः ॥ १० ॥

एकादशीष्टचमाह-

त्वहोतामनुर्हितोभ्रैयज्ञेषुसीदसि । सेमनोअध्वर्यज ॥ ११ ॥

त्वम् । होता । मनुः । दहितः । अग्ने । यज्ञेषु । सीदसि । सः । इमम् ।
 नः । अध्वरम् । यज्ञ् ॥ ११ ॥

हेअग्ने मनुर्हितः मनुषाहोत्रादिरूपेणमनुष्येणहितः संपादितोहोत्रा होमनिष्पादकोय-
स्त्वयज्ञोपुसीदसि तिष्ठसि सत्वंनोऽस्मदीयमिममध्वरंयज्ञयजनिष्पादय ॥ मनुर्हितः मन्यवेइति
मनुः जनेरुसिरित्यनुवृत्तौ बहुलमन्यत्रापीत्युस् आर्तिपूर्वपीत्यादिनानिदित्यनुवृत्तौ निच्वा-
दाद्युदात्तः । हितः धात्रोनिष्ठेतिक्प्रत्ययः दधातोर्हिरितिहिरादेशः मनुषाहितोमनुर्हितः कर्तृ-
करणेकृतावहुलमिति सभास्तः कृत्स्वरापवादेनवृत्तीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । सीदसि
पद्विशरणगत्यवसादनेषु लटःशप् शपिषाम्राध्मेत्यादिनासीदादेशः निच्वातः । सेममित्यत्र
संहितायां सोचिलोपेचेत्यादपूरणमितिसोर्लोपिगुणः । अध्वरं नविद्यतेध्वरोपस्मिन्सोध्वरः
नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वं नोअध्वरमित्यत्रसंहितायामेङःपदान्तादतीतिपूर्वरूपं प्राप्तं प-
कृत्यान्तःपादमव्यपरेइतिप्रकृतिभावान्निवर्तते ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टकमाह—

युक्ष्वाह्यरुपीरथेहरितोदेवरोहितः । ताभिर्देवाँइहावह ॥ १२ ॥ २७ ॥

युक्ष्व । हि । अरुपीः । रथे । हरितः । देव । रोहितः । ताभिः ।

देवान् । इह । आ । वह् ॥ १२ ॥ २७ ॥

हेदेवाग्ने रोहितः रोहिच्छन्दाभिधेयास्त्वदीयावडवाः रथेयुक्ष्व युज योजय हिशब्दः पाद-
पूरणार्थः कीदृशीः अरुपीः गतिमतीः हरितः हर्तुरथारूढान्पुरुषान्नेतुंसमर्थाः ताभिर्देवाभिरि-
हास्मिन्कर्मणिदेवानावह ॥ युक्ष्व युजिर्योगे लोट् स्वरितेच्त्वादात्मनेपदं आसःसे सवाभ्यांवाभौ
रुधादिभ्यःभ्रम् तस्यचाहुलकालुक् कुत्वपत्वे प्रत्ययस्वरेणान्तउदात्तः संहितायांङ्चोवस्तिङ्-
इतिदीर्घः । अरुपीः ऋगतौ रन्तिगच्छन्तीत्यरुप्योवडवाः ऋहनिभ्यामुपन् धातोर्गुणोरपरत्वम्
निच्वादाद्युदात्तोरुपशब्दः तस्मात्स्त्रियांछान्दसोढीप् शसि प्रथमयोःपूर्वसवर्णइतिदीर्घः ।
रथे रमेरौणादिकःकथनप्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तः । हरितः हस्ररुहियुपिभ्यइतिरितिहरतैरिति-
प्रत्ययः इकारःप्रत्ययस्वरेणोदात्तः । रोहितः रुहेरपितेनैवस्त्रेणइतिः इकारःप्रत्ययस्व-
रेणोदात्तः । ताभिः सावेकाचइतिविभक्तेःमाप्तमुदात्तत्वं साववर्णेतिनिपिध्यते । देवानित्यत्रपू-
र्ववद्त्वानुनासिकौ ॥ १२ ॥

॥ इतिप्रथमस्यप्रथमेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

इन्द्रसोममित्यादिकस्यद्वादशार्चस्यसूक्तस्य ऋषिच्छन्दसीपूर्ववद् यद्यप्येतत्सूक्तं कृत्स्न-
धनुदेवताकंवयापि प्रत्यृचमिन्द्रादिदेवतान्तराणिमिलितानि तथाचानुक्रम्यते—इन्द्रसोममृतवर्षं

निपातआद्युदात्तः । सूर्यस्य सूर्यशब्दोराजसूर्यसूर्येत्यादिनाक्यप्प्रत्ययान्तोनिपातितः क्यपः
 पित्त्वाद्दातुस्वरेणाद्युदात्तः । रोचनाद् रोचमानाद् रुचदीमौ अनुदात्तेतश्चहलादेरितिकर्तरियुच्
 चितइत्यन्तोदात्तत्वम् । विश्वान् विशेः कन्नन्तोनिच्त्वादाद्युदात्तः । उपर्बुधः उपर्बुध्वन्तइत्युपर्बुधः
 क्विप्चेतिक्विप् धातुस्वरेणउकारउदात्तः समासेकदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् । विप्रः ऋज्रेन्द्रेत्यादिना
 रन् निच्त्वादाद्युदात्तः । होता ह्वयतेस्ताच्छील्येतृन् बहुलंछन्दसीतिसंप्रसारणं परपूर्वत्वं गुणः
 निच्त्वादाद्युदात्तः । इह इदमोहइतिहप्रत्ययः इदमइशितिइश् शित्त्वात्सर्वादेशः प्रत्ययस्वरः ।
 वक्षति वहेःप्रार्थनायांलिङ्गर्थेलेट् तस्यतिप् कर्तरिशप् शपिपरतः सिद्धहुलंलेटीतिसिप्
 षत्वकत्वपत्वानि तिङ्ङित्ङइतिनिघातः ॥ ९ ॥

अग्निष्टोमेप्रउगशस्त्रस्ययाज्याविश्वेभिःसोम्यंमध्विति स्तोत्रमग्नेशस्त्रादितिखण्डेस्त्रितम्-
 विश्वेभिःसोम्यंमध्वितियाज्येति ।

तामेतांयाज्यांस्तूक्तेदशमीष्टचमाह—

विश्वेभिःसोम्यंमध्वन्नइन्द्रेणवायुना । पिवांमित्रस्यधामभिः ॥ १० ॥

विश्वेभिः । सोम्यम् । मधुं । अग्ने । इन्द्रेण । वायुना । पिवां ।
 मित्रस्यं । धामभिः ॥ १० ॥

हेअग्नेत्वंविश्वेभिःसर्वैःपूषभगादिभिःदैवैरिन्द्रेणवायुनामित्रस्यसंबन्धिभिर्धामभिस्तेजोभि-
 र्मुर्तिविशेषरूपैश्चसहसोम्यंसोमसंबन्धिमधुमधुरंभागंपिब ॥ विश्वेभिःबहुलंछन्दसीतिभिसपेसादे-
 शाभावः । सोम्यं सोममर्हति यइत्यनुवृत्तौमयेचेतियप्रत्ययः सोमस्यविकारइत्यर्थे यस्येतिचेतिलोपः
 प्रत्ययस्वरः । मधु फलिपाटिनमिमनीत्यादिनाउप्रत्ययः निदित्यनुवृत्तेर्निच्त्वादाद्युदात्तः । वायुना
 कृवापाजीत्यादिनाउण् आतोयुक्चिण्कृतोरितियुक् प्रत्ययस्वरः । पिब पापाने लोटःसे-
 हिंरादेशः शपिपापेत्यादिनापिवादेशः अतोहेरितिहेलुंक् शपःपित्त्वाद्दातुस्वरः पादादिवान्निघा-
 तः अचोतस्तिङ्इतिसंहितायांदीर्घः । धामभिः धान्आतोमनिञ्जितिमनिन् नित्स्वरः ॥ १० ॥

एकादशीष्टचमाह—

त्वंहोतामनुर्हिंतोभ्रंयज्ञेषुसीदसि । सेमंनोअध्वरंयज ॥ ११ ॥

त्वम् । होता । मनुःऽद्वितः । अग्ने । यज्ञेषु । सीदसि । सः । इमम् ।
 नुः । अध्वरम् । यज् ॥ ११ ॥

हेअग्ने मनुर्हितः मनुपाहोत्रादिरूपेणमनुष्येणहिवः संपादितोहोवा . होमनिष्पादकोय-
स्त्वयज्ञेषुसीदसि तिष्ठसि सत्वंनोऽस्मदीयमिममध्वरंयज्ञंयजनिष्पादय ॥ मनुर्हितः मन्यतेइति
मनुः जनेरुत्तिरित्यनुवृत्तौ बहुलमन्यत्रापीत्युस् अर्तिपूवपीत्यादिनानिदित्यनुवृत्तौ नित्वा-
दाद्युदात्तः । हितः धाञोनिष्ठेतिक्प्रत्ययः दधातेर्हिरितिहिरादेशः मनुपाहितोमनुर्हितः कर्तृ-
करणेकृतावहुलमितिसमासः कृत्स्वरापवादेनतृतीयाकर्मणोतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । सीदसि
षट्शिविशरणगत्यवत्तादनेषु लटःशप् शपिषाम्भाध्मेत्यादिनासीदादेशः निवातः । सेममित्यत्र
संहितायां सोचिलोपेचेत्पादपूरणमितिसोलोपेगुणः । अध्वरं नविद्यतेध्वरोयस्मिन्सोध्वरः
नञ्स्तुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वं नोअध्वरमित्यत्रसंहितायामेडःपदान्तादतीतिपूर्वरूपंमात्रं प्र-
कृत्यान्तःपादमव्यपरेइतिप्रकृतिभावान्निवर्तते ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टचमाह—

युक्ष्वाह्यरुपीरथेहरितोदेवरोहितः । ताभिर्देवाँइहावह ॥ १२ ॥ २७॥

युक्ष्व । हि । अरुपीः । रथे । हरितः । देव । रोहितः । ताभिः ।

देवान् । इह । आ । वह ॥ १२ ॥ २७ ॥

हेदेवामे रोहितःरोहिच्छन्दाभिधेयास्त्वदीयावडवाःरथेयुक्ष्व युज योजयहिशब्दः पाद-
पूरणार्थः कीदृशीःअरुपीः गतिमतीः हरितः हर्तुरथारूढान्पुरुषान्नेतुंसमर्थाः ताभिर्वडवाभिरि-
हास्मिन्कर्मणिदेवानावह ॥ युक्ष्व युजिर्योगे लोट् स्वरितेत्त्वादात्मनेपदं धासःसे सत्वाभ्यांवामौ
रुधादिभ्यःश्रप् तस्यबाहुलकालुक् कुत्वपत्वे प्रत्ययस्वरेणान्तउदात्तः संहितायांङ्यचोवस्तिङ-
इतिदीर्घः । अरुपीः ऋगतौ रन्तिगच्छन्तीत्यरूप्योवडवाः ऋहनिभ्यामुपन् धातोर्गुणोरपरत्वम्
नित्त्वादाद्युदात्तोरुप्राब्दः तस्मात्स्त्रियांङान्दसोडीप् शसि प्रथमयोःपूर्वसवर्णइतिदीर्घः ।
रथे रमेरीणादिकःकथन्प्रत्ययः नित्त्वादाद्युदात्तः । हरितः हस्तरुहियुषिभ्यइतिरितिहरतेरिति-
प्रत्ययः इकारःप्रत्ययस्वरेणोदात्तः । रोहितः रुहेरपितेनैवस्त्वज्ञेणइतिः इकारःप्रत्ययस्व-
रेणोदात्तः । ताभिः सावेकाचइतिविभक्तेःप्राप्तमुदात्तत्वं साववर्णेतिनिषिध्यते । देवानित्यत्रपू-
र्वषट्त्वानुनासिकौ ॥ १२ ॥

॥ इतिप्रथमस्यप्रथमेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

इन्द्रसोममित्यादिकस्यद्वादशचंस्पसूक्तस्य ऋषिच्छन्दसीपूर्ववत् यद्यप्येतत्सूक्तं कृत्स्न-
शतुदेवताकंतथापि प्रत्युचमिन्द्रादिदेवतान्तराणिमिन्द्रितानि तथाचानुकन्यते—इन्द्रसोममृतव्यं

तत्रैन्द्रीमारुतीत्वापूत्राग्नेय्यैन्द्रीमैत्रावरुणीचतस्रोद्रविणोदसआश्विन्याग्नेय्यृतुदेवताःसर्वत्रेति ।
विनियोगस्तुस्मार्तोद्द्रष्टव्यः ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमाष्टकमाह—

इन्द्रसोमंपिवं ऋतुनात्वाविशन्त्विन्दवः । मत्सरासस्तदोकसः ॥ १ ॥

इन्द्रं । सोमम् । पिवं । ऋतुना । आ । त्वा । विशन्तु । इन्द्रवः ।

मत्सरासः । तत्तदोकसः ॥ १ ॥

हेइन्द्र ऋतुनासह सोमंपिव इन्द्रवःपीयमानाःसोमाः त्वा त्वांआविशन्तुकीदृशाः मत्सरासः
तृप्तिकराः तदोकसस्तन्निवासाः सर्वदात्वदुदरस्थापिनइत्यर्थः ॥ इन्द्र पाष्ठिकमामञ्चिताद्यु-
दात्तत्वम् । सोमं अर्तिस्तुस्वित्यादिनामन् निच्वादाद्युदात्तः । पिव पिवामित्रस्येत्यत्रोक्तम्
आत्वाविशंत्वित्युत्तरवाक्यगताख्यातार्थेनसहसमुच्चयार्थंश्वशब्दोलुप्तः अतश्चादिलोपेविभापेती-
यंप्रथमातिङ्ग्विभक्तिर्ननिहन्यते । विशन्त्वितिचलोपसाम्येऽपिद्वितीयत्वान्निहन्यतएव संहिताया-
माद्गुणइतिप्राप्तस्यगुणस्यऋत्यकइतिशाकल्यमतेप्रकृतिभावादभावः । इन्द्रवः प्रबोध्रियन्तइत्यत्रो-
क्तम् । मत्सरासः तत्रैवोक्तं आजसेरसुगित्यसुक् । तदेवओकःस्थानंयेपांतेतथोक्ताः बहुव्री-
हौपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

मरुतःपिवंतःऋतुनापोत्राद्यज्ञंपुनीतन । यूयंहिष्ठासुदानवः ॥ २ ॥

मरुतः । पिवंत । ऋतुना । पोत्रात् । यज्ञम् । पुनीतन । यूयम् ।

हि । स्थ । सुदानवः ॥ २ ॥

हेमरुतः ऋतुनासह पोत्रात्पोतृनामकस्यऋत्विजः पात्रात्सोमंपिवत नोऽस्मदीयंयज्ञं पुनी-
तनशोधयत हेसुदानवः शोभनदातारोमरुतः हियस्माद्यूयंस्थ युष्माकंशोधयितृत्वंप्रसिद्धम्
तस्माच्छोधयतेत्यर्थः ॥ पिवत अत्रतिङोदुपदेशाच्छपःपरत्वात्सर्वधातुकानुदात्तत्वं धातुस्वरः पू-
वांमञ्चितस्याविद्यमानवस्त्वेनपदादपरत्वान्निघाताभावः पूर्ववत्प्रकृतिभावः । पोत्रात्पोतुःसंबन्धिपात्रं
पोत्रं तस्येदमित्यण् लङ्घितेष्वचामादेरितिप्राप्तावृद्धिः सर्वविधयश्छन्दसिविकल्प्यन्तइतिनभवति
नन्वेवमन्यस्यऋकारस्याचोऽङ्गितीतिवृद्धिःप्रामोति त्वाष्ट्रेजागतइत्यत्रहि विप्रतिषेधेपरंकार्य-
मितिपरयाआदिवृद्ध्याअन्योपधञ्क्षणवृद्धिर्वाभ्यतेइत्युक्तं इहतुपरस्याआदिवृद्धेच्छान्द-

सत्वेननिवर्त्यत्वादन्यवृद्धिःप्रामोत्येवेति एवंतर्ह्यत्राप्यादिवृद्धिरौकारःक्रियतां तस्यतु छान्दस-
 ओकारोभविष्यति।पुनीतन पूत्रपवने लोट् लोटोलङ्ङदितिलङ्ङावाचस्य तस्थस्थमिपामितिता-
 देशः ऋयादिभ्यःश्वा ईहृत्यघोरिनीकारः तसनसनथनाश्वेतितनादेशः प्वादीनांह्रस्वइतिह्र-
 स्वः प्रत्ययद्वयस्यापिसार्वधातुकमपिदितिडिःत्वात्स्वस्वपूर्वयोरिकोर्गुणाभावः । यूयं युष्मदः
 परस्यजसोडेप्रथमयोरमित्यमादेशः नविभक्तौतुस्माइतिमकारस्येतसंज्ञापतिपेधः यूयवयौजसी-
 तिमपर्यन्तस्ययूयादेशः शेषेलोपः अत्रयूयादेशात्प्रागेवान्तरङ्गत्वात्प्रातिपदिकस्यान्तोदात्तत्वम्
 शेषनिघातः ततोयूयादेशः स्थानेन्तरतमइतिसर्वानुदात्तः तत्रशेषेलोपोऽन्त्यलोपइतिपक्षेपूर्वस-
 वर्णदीर्घत्वंबाधित्वायोयमिपूर्वइतिप्रातिपदिकान्तेनउदात्तेनसहअनुदात्तस्यसुपएकादेशः सए-
 कादेशउदात्तेनोदात्तइत्युदात्तः टिलोपपक्षेतुउदात्तनिवृत्तिस्वरेणविभक्तेरुदात्तत्वम्।स्थ असूभुवि
 सटोमध्यमत्रहुवचनं थ अदिप्रभृतिभ्यःशपइतिशपोलुक् श्रसोरल्लोपइत्यकारलोपः व्यत्ययेन
 पत्वं हिचेतिनिषेधात्तिङ्ङतिङ्ङइतिनिघातोन्नवति संहितायामन्येषामपिट्श्यतइतिदीर्घत्वम्
 अत्रहेसुदानवोयूयंहिस्थेतिविवक्षितम् । सुदानवःदाभाभ्यांनुः सोःप्रादिसमासः आमञ्चित-
 निघातः अत्रयूपमित्युद्दिश्य सुदानवःस्थेतिनिबधीयते येन अनामञ्चितत्वान्निघातोन्नस्यात्
 किन्तुसुदानवइति सिद्धवद्वाट्वेनसंबोध्यान्येपुतेपुमारुत्वस्त्रेपुमरुतांप्रसिद्धात्मभावातिशयात्
 यूयंस्थेतियुष्मच्छब्देनप्रतिनिर्दिश्यपुनीतनेतिप्रार्थनेपवनेतेपहितुर्वंहिशब्देनोच्यते ॥ २ ॥

तृतीयाष्टमाह—

अभियज्ञंगृणीहिनोभावनोनेष्टःपिर्वऋतुना। त्वंहिरत्नधाअसि ॥ ३ ॥

अभि । यज्ञम् । गृणीहि । नुः । भावः । नेष्टरिति । पिर्व ।

ऋतुना । त्वम् । हि । रत्नधाः । असि ॥ ३ ॥

श्रागब्दःस्त्रीवाची तथाचयास्कआह—मेनाप्राइतिस्त्रीणामेनामानयंत्वेनाप्रागच्छन्त्ये-
 नाइति । प्राः अस्पसन्तीतिश्रावात् नेष्टशब्दोत्रत्वष्टारदेवमाह कस्मिंश्चिद्देवसन्नेष्टत्वेन
 त्वष्टुर्वत्वात् हेमावः पत्नीमुक्तेष्टस्त्वष्टः नोऽस्मदीयंयज्ञमभिशृणीहि अभितोदेवानांसमीपे
 स्तुहि ऋतुनासहृत्वंसोमंपिव हियस्मात्त्वं रत्नधाअसि रत्नानांदाताभवसि तस्मात्सोमंपानुमर्ह-
 सीत्यर्थः ॥ अभि उपसगांश्राभिवर्जमितिपर्युदासाद्भेरन्तोदात्तत्वम् । गृणीहि गृशब्दे लोटि
 सिपोहिः ऋयादिभ्यःश्वा हेडिच्वादीहृत्यघोरिनीत्वम् श्राप्रत्ययस्यडिच्वाद्गुणाभावः प्वादीनां

ह्रस्वः तिङ्ङितिङ्ङितिनिघातः । आअस्यसन्तीतिमनुष व्यत्ययेनवत्वम् संबुद्धौमनुवसौररितिरु-
 त्वं विसर्गः पादादित्वेनामन्त्रितनिघाताभावात्पाठिकामन्त्रिताद्युदात्तत्वम् भावइत्यस्यविशेषण-
 तयाविशेषवचनत्वान्नामन्त्रितेसमानाधिकरणेइतिनिषेधाभावादविद्यमानवत्त्वेनोत्तरस्यनेष्टशब्द-
 स्यपाठिकमाद्युदात्तत्वम् । पिव शपःपित्त्वाद्धातुस्वरः पूर्वयोरामन्त्रितयोरविद्यमानवत्त्वे-
 ननिघाताभावः । रत्नानिदधातीतिरत्नधाः क्विप्चेतिक्विप् धातुस्वरः समासेरुदुत्तरपदप्ररु-
 त्तिस्वरत्वेनसएवशिष्यते । असि सिपः पित्त्वाद्धातुस्वरः तिङ्ङितिङ्ङितिनिघातोभवति हि-
 चेतिमत्तिषेधात् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टचमाह—

अग्नेदेवाँइहावहसादयायोनिपुत्रिपु । परिभूपपिवऋतुर्ना ॥ ४ ॥

अग्ने । देवान् । इह । आ । वह । सादय । योनिपु । त्रिपु ।

परि । भूप । पिव । ऋतुर्ना ॥ ४ ॥

हेअग्ने देवानिहास्मिन्कर्मण्यावह ततोयोनिपुस्थानेषुत्रिपुसवनेपुसादयदेवानुपवेशय त-
 तस्तान्परिभूप अलंकुरु ऋतुनासह त्वंसोमंपिव ॥ अग्नेदेवानित्ययंपादोगतः । योनिपु युमिश्रेणे
 वहिशीत्यादिनानिमत्ययः निच्वादाद्युदात्तः । त्रिपु षट्त्रिचतुष्पौहलादिरिति विभक्तेरुदात्त-
 त्वम् । भूप भूपअलङ्कारे तिङ्ङितिङ्ङितिनिघातः । पिव ऋतुना गतौ ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

ब्राह्मणादिन्द्रराधंसःपिवासोममृत्तूरनु ॥ तवेद्विसृष्ट्यमस्तृतम् ॥ ५ ॥

ब्राह्मणात् । इन्द्र । राधंसः । पिव । सोमम् । ऋतून् । अनु ।

तवं । इत् । हि । सृष्ट्यम् । अस्तृतम् ॥ ५ ॥

हेइन्द्र ब्राह्मणात् ब्राह्मणाच्छंसिंसंयद्वात् राधसोधनभूतावपात्रात् सोमंपिव किंरुत्वाऋतून्
 अनु ऋतुदेवाननुसृत्य ऋतयोपिपिवन्वित्यर्थः हियस्मात्तवेत् तवसृष्ट्यमस्तृतमृत्तूनामविच्छि-
 न्नं तस्मादनुभिःसहपानंपुक्रम ॥ ब्राह्मणात् ब्रह्मशब्देनात्रब्रह्मवर्गेद्वितीयोब्राह्मणाच्छंसीकथ्यते
 सचपुंल्लिङ्गेशेपनिघातेनानुदात्तादिः तस्यसंबन्धीउच्छिष्टश्चमसः सच तस्यैवावयववन्नियतइत्यव-
 यवविवक्षायामनुदात्तादेरञ् तेनञित्त्वादाद्युदात्तश्चमसपरोऽत्रब्राह्मणशब्दः । राधसः सर्वंवातुष्पौ-
 शुन् निच्वादाद्युदात्तः । पिव पादादित्वादाद्युदात्तत्वम् अचोतस्तिङ्ङितिदीर्घत्वम् ऋतूरन्वित्यत्र

दीर्घादितिसमानपादेइतिनकारस्यरुत्वम् अत्रानुनासिकःपूर्वस्यतुवेत्युकारस्यानुनासिकत्वम् । तव युष्मदस्मद्वाङ्गसोश् शिच्वात्सर्वादेशः तवममौडसीतितवादेशः युष्मदस्मदोर्ङसीत्याद्युदात्तत्वम् । सख्यं सख्युःकर्मसख्यं सख्युर्युः यस्येतिलोपः प्रत्ययस्वरः । अस्तृतं स्तृणोतेर्हिंसा-
र्थस्यकः नञ्समांसः अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ५ ॥

पृथीष्टचमाह—

युवंदक्षंघृतमत्रमित्रावरुणदूळभम् । ऋतुनायज्ञमाशाथे ॥ ६ ॥ २८ ॥

युवम् । दक्षम् । घृतद्वत्रता । मित्रावरुणा । दूःदृजम् । ऋतुना ।

यज्ञम् । आशाथे इति ॥ ६ ॥ २८ ॥

हेघृतमत्रा स्वीकृतकर्माणौ मित्रावरुणाहेमित्रावरुणौ हेमित्रनामकवरुणनामकौदेवौ यु-
वंउभौयुवां ऋतुनासह अस्मदीयंयज्ञमाशाथेव्यामुथः कीदृशंपत्तं दक्षं प्रवृद्धं दूळभंदुर्दहंशत्रुभि-
र्दग्धुंविनाशयितुमशक्यमित्यर्थः ॥ युवं प्रथमाद्विवचनस्यडेप्रथमयोरमित्यमादेशः युवांबौद्विव-
चनेइतिमपर्यन्तस्ययुवादेशः शेषेलोपइतिटिलोपोन्त्यलोपोवा अमिपूर्वत्वंभापायामेवसात्वं टिलो-
पपक्षेजंदात्तनिवृत्तिस्वरेण अमउदात्तत्वम् अन्त्यलोपपक्षेएकादेशउदात्तेनोदात्तः इत्युदात्तत्वम् ।
दक्षं दक्षवृद्धौ दक्षंत्यनेनेतिकरणेवञ् एवंहिपुंल्लिङ्गन्तनियमः अन्यस्यानियमइतिनपुंसकत्वम् ।
घृतमत्रा मित्रावरुणा घृतानिव्रतानियाभ्यातौघृतमत्रौ मित्रश्ववरुणश्चमित्रावरुणौ उभयत्र
सुपांसुलुगित्यादिनाविभक्तेराकारः मित्रशब्दस्यदेवताद्वन्द्वेचेत्यानडादेशः प्रथमस्यामत्रितनिघा-
तः द्वितीयस्यपादादित्वादाद्युदात्तत्वं संहितायांछान्दसंहस्वत्वम् । दूळभं दहभस्मीकरणे दुःखेन
दहतइतिदुर्दहं ईषद्दुःखित्यादिनादुरित्युपपदेदग्धेःत्सु व्यत्ययोबहुलमितिउशब्दस्यऊका-
रोरेफस्यलोपः दकारस्यडकारोहकारस्यचभकारः ट्तितीतिप्रत्ययात्पूर्वमुदात्तत्वं छुदुत्तरपदत्वे-
नसपवशिष्येते । आशाथे अशुभ्यासौ छन्दसिदुर्दृष्टिदृष्टइतिवर्तमानेद्वि मध्यमद्विवचनमा-
थां देरेत्वं अतआदेरित्यभ्यासस्यदीर्घः अश्रोतेश्चेतिप्राप्तेनुडागमः अनित्यमागमशासनमिति
निवर्तेते ॥ ६ ॥

इतिप्रथमस्यप्रथमेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

सूक्तसप्तमीष्टमहाह—

द्विणोदाद्विणसोप्रावंहस्तासोअध्वरे । यज्ञेपुंद्बर्माळते ॥ ७ ॥

द्रविणः३दाः । द्रविणसः । ग्रावंहस्तासः । अध्वरे । यज्ञेषु ।
देवम् । ईळते ॥ ७ ॥

अध्वरेग्निष्टोमेप्रकृतिस्वरूपे यज्ञेषुविकृतिरूपेषु उक्थादिपुत्रदेवमग्निमीळतेऋत्विजः स्तु-
वन्ति कीदृशाऋत्विजः द्रविणसोधनार्थिनः ग्रावहस्तासः अभिपवसाधनपापाणधारिणः की-
दृशदेवं द्रविणोदाः धनप्रदं यद्वा धनप्रदोऽग्निः सोमंपिबत्वितिशेषः । तमेतंमन्त्रंयास्केएवंनि-
र्वृत्ति—द्रविणोदाःकस्माद्धनंद्रविणमुच्यते यदेनदग्निद्रवन्तिबलंवाद्रविणंयदेनेनाग्निद्रवन्ति तस्य
दात्वाद्विणोदास्तस्यैवाभवति द्रविणोदाद्रविणसइत्यादि^१ । सोमंयास्कोक्तोनिर्वचनप्रपञ्चः तस्मि-
न्नेवग्रन्थेवगन्तव्यः ॥ द्रविणोदाः द्रुदक्षिण्यामिनन् निच्वादाद्युदात्तोद्रविणशब्दः तद्दातीति
द्रविणोदाः क्तिप्चेत्किप् पूर्वपदस्यसकारोपजनञ्छान्दसः रुत्वोत्वे रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम्
देवविशेषणत्वेनैकवाक्यतापक्षेद्वितीयायाःसुआदेशः अथवाद्रविणमात्मनइच्छन्तिद्रविणस्य-
न्ति सुप्रआत्मनःक्यच् सर्वमातिपदिकेऽभ्योलासयांसुग्वक्त्व्यइतिक्यचिपरतःसुगागमः द्रवि-
णस्यतेः संपदादित्वाद्भावेक्किप् अतोलोपः कौलुभंनस्थानिवःद्रवतीतितस्यस्थानिवत्वप्रति-
पेधाद्यलोपः एवंद्रविणसुशब्दोधनेच्छावचनः द्रविणेच्छांदस्यतियथेष्टधनप्रदानेनोपक्षयतीत्य-
र्थे दसुउपक्षयेइत्यस्मादन्तर्भावितण्यथात्किप्चेत्किप् एवंद्रविणोदःशब्दःसकारान्तोभवति
तथाच—द्रविणोदसाःप्रवादाभवन्तीति^२ नैरुक्तोव्यवहारउपपद्यते अतोद्रविणोदसुशब्दः भिन्न-
वाक्यत्वेस्वार्थे प्रथमा एकवाक्यत्वेतुव्यत्ययेनद्वितीयाथोभवति द्रविणसइत्यत्रापिवाक्यभेदपक्षे
द्रविणसः सोमस्येत्यर्थे सकारोपजनञ्छान्दसः आद्युदात्तत्वंतुनियमेनस्थितम् ऋत्विग्विशेषण-
त्वेनैकवाक्यत्वपक्षेतुक्यजन्तात्किप् अतोलोपादिपूर्ववत् अत्रतुपक्षेक्यचश्चित्त्वेनान्तोदात्तत्वेमा-
तेव्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् । ग्रावयुक्ताहस्तायेपांतेग्रावहस्तासः आज्ञसेरसुक् ग्रावशब्दोवृषा-
दित्वादाद्युदात्तः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अध्वरे नविद्यतेध्वरोहिंसायस्मिन् नञ्सुश्र्या-
मित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । ईळते अनुदात्तेत्वादात्मनेपदं अदिप्रभृतिभ्यइतिशपोलुक् ऋस्य
अदादेशः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह—

द्रविणोदाद्दातुनोवसूनि यानि शृण्वरे । देवेषु तावनामहे ॥ ८ ॥

द्रविणः३दाः । ददातु । नुः । वसूनि । यानि । शृण्वरे । देवेषु ।

ता । वनामहे ॥ ८ ॥

द्रविणोदादेवोनोऽस्मभ्यं वस्निधनानिददातु यानिधनानिशृण्विरे हविरुपयुक्तत्वेनश्रु-
यन्ते ता तानिसर्वाणिधनानि देवेषुनिमित्तभूतेषुवनामहेसंभजामः धनैर्दवान्यष्टुं तानिस्वीकु-
र्मइत्यर्थः ॥ द्रविणोदाः गतम् । वस्नि शृष्टृस्निहीत्यादिनाउप्रत्ययः निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तः ।
शृण्विरे श्रुश्रवणे छन्दसिल्लङ्गल्लिट्इतिवर्तमानेऽलिट् झ इरेच् छन्दस्युभयथेति सार्वधातुक-
त्वेव्यत्ययेनश्रुः तत्तन्नियोगेनशुभावश्च उवडिभावे हुश्रुवोः सार्वधातुकइतियणादेशः चितइ-
त्यन्तोदात्तत्वं यद्दृत्तान्नित्यमितिनिघातप्रतिषेधः शेच्छन्दसिबहुलमितिशेर्लोपः नलोपः प्रातिप-
दिकान्तस्येतिनलोपः । वनामहे वनपणसंभक्तौ व्यत्ययेनात्मनेपदम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह—

द्रविणोदाःपिपीपतिजुहोतुप्रचतिष्ठत । नेष्ट्राट्टुभिर्निरिष्यत ॥ ९ ॥

द्रविणःऽदाः । पिपीपति । जुहोत । प्र । च । तिष्ठत । नेष्ट्रात् ।

ऋतुभिः । इष्यत ॥ ९ ॥

द्रविणोदाः देव ऋतुभिःसहनेष्ट्राव नेष्ट्रसंबन्धिपात्राव पिपीपति सोमं पातुमिच्छति त-
वोहेऋतिवजः इष्यत होमस्थानेगच्छत गत्वाच जुहोत होमं कुरुत हुत्वाप्रतिष्ठतच होमस्था-
नात्स्थानान्तरं प्रतिप्रस्थानमपिकुरुत ॥ द्रविणोदाः गतः । पिपीपति पापाने पातुमिच्छतीति सत्त्वं
छान्दसईकारः तिष्ठतिष्ठइतिनिघातः । जुहोत षोण्मध्यमबहुवचनं तस्यलङ्ङवात्तादेशः तस्य
तमनमनथनाश्वेतितवादेशः तस्यपित्वाट्टुणः अश्वस्तानामादिरित्यनुवृत्तौ अनुदात्तेचेत्यनु-
दात्तत्वेभावे भीहीभहुमदजनधनदरिद्राजागरांप्रत्ययात्पूर्वपितीत्योकारउदात्तः । तिष्ठत षाग-
तिनिवृत्तौ षोड् मध्यमबहुवचनस्यथस्यलङ्ङवात्तादेशः शपिपात्राध्मेत्यादिनातिष्ठादेशः
समवपविष्यःस्थइत्यात्मनेपदंनभवति तत्रानुवृत्तस्यनिर्दिष्टग्रहणस्थानन्तर्यार्थत्वात् अत्रचश-
ब्देनव्ययधानात् तेषाम्घातोऽरित्युपसर्गत्वेनप्राक्प्रयोक्तव्यस्यापिप्रशब्दस्य व्यवहिताश्वेति छ-
न्दसिव्यवहितप्रयोगः अत्रचशब्दोजुहोतेतिपूर्वेणसहसमुच्चयार्थः नपुनरिष्यतेत्युत्तरेण ते-
नाप्रथ मत्वाच्चवायोगेप्रथमेतिनिषेधाभावात्तिष्ठतिष्ठइतिनिघातः । नेष्ट्राव पोत्राद्यर्हंपुनीतनेत्य-
ष पोत्रशब्दे यदुक्तं तद्वदष्टव्यम् । इष्यत इष्यतौ षोण्मध्यमबहुवचनम् ॥ ९ ॥

दशमीष्टकमाह—

यत्त्वांतुरीयंमृत्तुभिर्द्रविणोदोयजामहे । अधस्मानोदृदिर्मव ॥ १० ॥

यत् । त्वा । तुरीयम् । ऋतुङ्भिः । द्रविणःऽदः । यजामहे ।
अध । स्म । नः । ददिः । भव ॥ १० ॥

हेद्रविणोदोदेव यद्यस्मात्कारणाद्भुभिःसहतुरीयंचतुर्णांपूरणं त्वा त्वांयजामहे अघेत्ययं
निपातस्तच्छब्दार्थः तस्मात्कारणान्नोऽस्मभ्यं ददिर्धनस्यदाताभवस्म अवश्यंभव ॥ तुरी-
यं चतुर्णांपूरणं चतुरश्रयतावाद्यक्षरलोपश्चेतिछप्रत्ययः तस्यप्रत्ययस्वरेणोदात्तात्प्रागेव आयने-
यीनीत्यादिनाईयादेशः आयन्नादिपूपेदेशिवद्वचनंस्वरसिद्ध्यर्थमितिवचनात् कृतेआदेशे प्रत्य-
यस्वरेणङ्कारउदात्तः । द्रविणोदः उक्तम् पादादित्वादात्मन्त्रिताद्युदात्तत्वम् । यजामहे अवशपः
पित्वेनतिङ्श्लसावंधातुकस्वरेणधातुस्वरएव पूर्वस्यामन्त्रितस्याप्यविद्यमानवत्त्वात् यद्दृचयोगा-
द्धाननिघातः व्यवहितयोगेऽपिहिसनिपेधइत्युक्तम् । अध छान्दसोधकारः । स्म चादिरनुदात्तः
संहितायांनिपातस्यचेतिदीर्घः । ददिः हुदाञ्दाने आह्वगमहनजनःकिकिनौलिट्चेतिकिप्रत्ययः
लिट्हुन्नावाद्द्विवचनादि आतोलोपइटिचेत्याकारलोपः प्रत्ययस्वरः ॥ १० ॥

एकादशीष्टचमाह-

अश्विनापिवंतंमधुदीद्यग्नीशुचिन्नता । ऋतुनांयज्ञवाहसा ॥ ११ ॥

अश्विना । पिवंतम् । मधुं । दीद्यग्नी इति दीर्दिऽअग्नी ।

शुचिऽन्नता । ऋतुनां । यज्ञवाहसा ॥ ११ ॥

हेअश्विनौ मधुमांधुर्योपेतं सोमंपिवतं कीदृशौदीद्यग्नी द्योतमानाहंवनीयाद्यग्निपुत्री शु-
चिन्नताशुद्धकर्माणौ ऋतुनाऋतुदेवतयासहयज्ञवाहसायज्ञस्पनिर्वाहकौ ॥ अश्विना संबोधनद्वि-
वचनस्यसुपांसुलुगित्याकारः आमन्त्रिताद्युदात्तः । पिवतं शपःपित्त्वादनुदात्तत्वम्, तिङ्श्ल-
सावंधातुकस्वरेणधातुस्वरएवशिष्यते । मधु फलिपाटीत्यादिनाउप्रत्ययः निदित्यनुवृत्तेर्निच्वादा-
द्युदात्तः । दीद्यग्नी दिवुक्तीडादौ अन्येभ्योऽपिट्श्यन्तइतिविच् वेरपृक्लोपाद्दल्लोपोबलीयानि-
तिमध्यमवकारस्यलोपः प्रथमंप्रत्ययलोपेहिवर्णाश्रयविधौप्रत्ययलक्षणंनास्तीतिनिपेधाद्दल्लो-
पोनस्यात् छान्दसंद्विवचनं तुजादित्वाद्भ्यासदीर्घत्वम् यद्दृगन्ताद्वासंज्ञापूर्वकोविधिरनित्य-
इत्यभ्यासस्यगुणाभावः दीदिरग्रिम्योस्तौदीद्यग्नी आमन्त्रिताद्युदात्तत्वम् पादादित्वाननिघातः ।
शुचिन्नता शुचिन्नतंयपोस्तौसुपांसुलुगित्याकारः दीद्यग्निशब्दस्यसामान्यवचनत्वेननामन्त्रित-
त्यविद्यमानवत्त्वमतिपेधादाष्टमिकनिघातत्वम् पूर्वस्यपराश्रवन्नावात् ऐकस्वयम् । यज्ञवाह-
सा बहुपापणे यज्ञंवहतइतिपज्ञवाहसौ बहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसीत्यसुन् तन्नहिगतिकारकयो-

रपिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वंचेतिवचनात्तोपपदानामपिभवतीत्युक्तम् णिदित्यनुवृत्तेरुपधावृद्धिः सुपां-
सुलुगित्यादिनाविभक्तेराकारः आमद्वित्वनिघातः असामर्थ्यात्पूर्वस्यनपराङ्गवद्भावः ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टकमाह—

गार्हपत्येनसन्त्यऋतुनायज्ञनीरंसि । देवान्देवयतेयज ॥ १२ ॥ २९ ॥

गार्ह॑पत्येन । स॒न्त्य॒ । ऋ॒तुना॑ । य॒ज्ञ॒ऽऽनीः॑ । अ॒सि॒ । दे॒वान् ।

दे॒व॒ऽऽय॒ते॑ । य॒ज्ञ॒ ॥ १२ ॥ २९ ॥

हेसन्त्य फलमदान्निदेव गार्हपत्येनगृहपतिसंबन्धिनात्पेणयुक्तःसन् ऋतुना ऋतुदेवेनसह
यज्ञनीः यज्ञस्यनिर्वाहकोसि तस्मात्त्वंदेवयते देवविषयकामनायुक्ताययजमानायदेवान्य-
ज ॥ गार्हपत्येन गृहपतिनासंयुक्तेभ्यः यस्येतिटोपः जित्वादादिवृद्धिराद्युदात्तत्वंच गृहप-
तित्वमित्यर्थे पत्यन्तपुरोहिवादिभ्यइतिपक्त्वन्तोदात्तत्वंस्यात् । सन्त्य सननेभव षण्णुदाने
क्विक्रौचेतिक्विच् नक्विक्रिदीर्घश्चेतिदीर्घनलोपाभावः भवेच्छन्दसीतियत् तत्रसाधुरिवा-
निघातः । यज्ञनयतीतियज्ञनीः सत्सृष्टिपेत्यादिनाकिप् ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । देवयते दे-
वानामनइच्छतीतिदेवयन् तस्मै क्यचिचेतीत्वंनभवति नच्छन्दस्यपुत्रस्येतिनिषेधात् अश्वाघ-
स्येत्यात्वविधानादात्वनिषेधेमाप्तस्यदीर्घस्याप्येपनिषेधइत्युक्तम् । शतुरनुमोनघजादीइतिविभक्तेरु-
दात्तत्वम् अत्रक्यचश्चित्त्वादन्योदात्तत्वं शपःपित्त्वादन्योदात्तत्वं शतुश्चलसार्वधातुकस्वरेण उभ-
योःक्यचासहैकादेशेएकादेशउदात्तेनोदात्तइत्युदात्तः तस्मान्नोदात्तत्वात्परस्याविभक्तेः शतुर-
नुमोनघजादीइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ १ ॥

इतिप्रथमस्यप्रथमेएकोनविंशोवर्गः ॥ २९ ॥

चतुर्थेनुवाके आत्वावहन्त्वितिनवर्चसूक्तम् ऋपिच्छन्दसीपूर्वपदनुवर्तते विशेषादेशा-
भावादिन्द्रोदेवता विनियोगस्तुप्रातःसवनभैत्रावरुणस्योन्नीयमानेसूक्तम् आत्वावहन्तुहरय-
इति तथाच द्विदेवत्यैश्वरन्तीतिखण्डेसूत्रितम्—उन्नीयमानेभ्योन्वाहात्वावहन्त्विति तथापौड-
शिनिशस्त्रेआत्वावहन्तुहरयइतिसिः तथाचसूत्रितम् अथपौडशीतिखण्डे—आत्वावहन्तुहर-
यइतिसिगोपायन्यइति ।

तस्मिन्सूक्तेमथमाष्टकमाह—

आत्वावहन्तुहरयोऽष्टपर्णसोमपीतये । इन्द्रंत्वात्सूरचक्षसः ॥ १ ॥

आ । त्वा । वृहन्तु । हरयः । वृषणम् । सोमक्षपीतये । इन्द्र ।

त्वा । सूरक्षक्षसः ॥ १ ॥

हेइन्द्र वृषणंकामानां वर्षितारंत्वात्वांसोमपीतयेसोमपानार्थं हरयस्त्वदीयाभश्वावहन्तु अस्मिन्कर्मण्यनयन्तु तथासूरक्षक्षसः सूर्यसमानप्रकाशयुक्ताऋत्विजस्त्वांमन्त्रैःप्रकाशयन्त्वितिशेषः ॥ हरन्तीतिहरयः अचइः इन्सर्वधातुभ्यइतीन् निच्वादाद्युदात्तः । वृषणं कनिन्युवृषितक्षिराजीत्यादिनाकनिन् किच्वाह्वृषधगुणाभावः वापपूर्वस्यनिगमेइत्त्रिविकल्पितमुषधादीर्घत्वम् । सोमपीतये ऐभिरग्रइत्यत्रोक्तम् । सूरक्षक्षसः चक्षिड्व्यक्तायांवाचि सर्वधातुभ्योऽसुन् चक्षिडःख्याञ् इतिनभवति अनसोःप्रतिषेधोवक्तव्यइतिनिषेधात् पूमेरणे सुवतीतिसूरः सुसूधावृषिभ्यःऋत्त्रितिक्रन् किच्वाह्वृषणाभावः निच्वादाद्युदात्तः सूरवत् चक्षः ख्यानं प्रकाशोपेपां बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥१॥

द्वितीयाष्टचमाह—

इमाधानाघृतस्त्रुवोहरीइहोषवक्षतः । इन्द्रंसुखतमेरथे ॥ २ ॥

इमाः । धानाः । घृतस्त्रुवः । हरी इति । इह । उप । वक्षतः ।

इन्द्रम् । सुखतमे । रथे ॥ २ ॥

हरिशब्दइन्द्ररथस्यवोढारावश्वावाचष्टे तथाचश्रुत्यन्तरम्—हयोःस्थातेति^१ हरिभ्यांत्वेन्द्रोदेवतांगमयत्वितिच एतदेवाभिप्रेत्यनिघण्टुकारआह हरीइन्द्रस्येति वाटशौहरीइमायागार्थं वेधामासादित्वेनपुरोवर्तिनीर्धानाः भृष्टयवतण्डुलानुद्दिश्य सुखतमेरथे इन्द्रमवस्थाप्य इहास्मिन्कर्मणिउपवक्षतः वेदिसमीपेवहतां कीदृशीर्धानाः घृतस्त्रुवः अलंकरणोपस्तरणाभिधारणेनघृतस्त्राविणीः ॥ धीयन्तइतिधानाः धापृवस्पज्यतिभ्योनइतिनः प्रत्ययस्वरः । घृतस्त्रुवः घृतं स्त्रुवन्तीतिघृतस्त्रुवः क्विपि तुगभावश्छान्दसः धातुस्वरः समासेरुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् स्त्रोःसंयोगपूर्वत्वेनयणभावादुवडादेशः । हरी ह्रज्हरणे सर्वधातुभ्यइन् निच्वादाद्युदात्तः प्रगृह्णत्वात्संहितायांप्रकृतिभावः । वक्षतः प्रार्थनारथ्येडिडर्थेलेट् तस्यप्रथमपुरुषद्विवचनंतस् लेटोडाटावित्यडागमः शपिमात्रे सिद्धहुल्लेटीतिसिप् दत्वकल्पत्वानि तिङ्ङितिङ्ङितिनिघातः । सुखतमे गतम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

इन्द्रं प्रातर्ह्वामहइन्द्रं प्रयत्नध्वरे । इन्द्रंसोमस्यपीतये ॥ ३ ॥

इन्द्रम् । प्रातः । हवामहे । इन्द्रम् । प्रक्ष्यति । अध्वरे । इन्द्रम् ।
सोमस्य । पीतये ॥ ३ ॥

प्रातः कर्मारंभे प्रातःसवने इन्द्रं हवामहे आह्वयामः तथैवाध्वरे सोमयागे प्रयतिप्रगच्छति
प्रारभ्यवर्तमाने सति माध्यंदिने सवने तमिन्द्रं हवामहे तथायज्ञसमाप्त्यवसरे तृतीयसवने सोमस्य
पीतये सोमपानार्थं हवामहे ॥ प्रातः स्वरादिष्वन्तोदात्तो निपातितः । हवामहे ह्वेञ्जो लटि शपि पर-
तोहः संप्रसारणमित्यनुवृत्तौ बहुलं छन्दसीविसंप्रसारणं परपूर्वत्वं गुणावादेशौ । प्रयति इण्
गतौ लटः शतृ अदिप्रभृतिभ्यः शपइति शपो लुक् शतुर्ङित्वाद्गुणाभावः प्रादिसमासः ऊद्ग्रहणे ग-
तिकारकपूर्वस्यापि ग्रहणमिति वचनात्प्रत्ययग्रहणइति नियमाभावात् शतुरनुमो नद्यजादीइति वि-
भक्तेरुदात्तत्वम् । अध्वरे उक्तं संहितायां उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितो नुदात्तस्येति अकारस्य
स्वरितत्वम् । पीतये पापाने किंनि छान्दसमन्तोदात्तत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीवृत्तमाह—

उपनः सुतमागं हि हरिं भरिन्द्रकेशिभिः । सुते हित्वा हवामहे ॥ ४ ॥

उप । नः । सुतम् । आ । गृहि । हरिं षभिः । इन्द्र । केशिभिः ।

सुते । हि । त्वा । हवामहे ॥ ४ ॥

हे इन्द्र केशिभिः केसरयुक्तैर्हरिभिरश्वैस्त्वं नोऽस्मदीयं सुतमभिपुतंसोमं प्रति उपसमीपे आग-
हि आगच्छ सुते अभिपुते सोमे निमित्तभूवे सति हियस्मात्कारणात्त्वाहवामहे त्वा माह्वयामः तस्मा-
दागच्छेति पूर्वत्रान्वयः ॥ गृहि गमे लोटः तोहिः शपइत्यनुवृत्तौ बहुलं छन्दसीविसंप्रसारणं शपः पित्वाद्गुणा-
भिव्यमांछइति छल्वं न भवति न लुपतां गस्येति प्रतिषेधात् अनुदात्तोपदेशेत्यादिना अनुनासिकलोपः
तस्यासिद्धवद्वाभादित्यसिद्धत्वाद्दोहेरिति हे लुं ग भवति । केशिभिः क्लिशोरन् लोत्रोपश्चेति अन्-
मत्वर्थीयइनिः प्रत्ययस्वरः । हवामहे ह्वइत्यनुवृत्तौ बहुलं छन्दसीविसंप्रसारणं शपः पित्वाद्गुणा-
त्त्वं तिङ्श्रलसावंधातुकस्वरेण धातुस्वरएव तिङ्गतिङ्गति न निधातः हिचेति प्रतिषेधात् ॥ ४ ॥

पञ्चमीवृत्तमाह—

सेमं नुः स्तोममागृह्युपेदंसर्वनंसुतम् । गौरो न तृपितः पिव ॥ ५ ॥ ३० ॥

सः । इमम् । नः । स्तोमम् । आ । गृहि । उप । इदम् । सर्वनम् ।

सुतम् । गौरः । न । तृपितः । पिव ॥ ५ ॥ ३० ॥

हेइन्द्र सत्वंनोऽस्मदीयमिमंस्तोमंस्तुतिं प्रतिआगहिआगच्छ आगमनेहेतुरुच्यते उप
 देवयजनसमीपे सुतमभिपुतसोमयुक्तमिदमिदानीमनुष्ठीयमानंसवनं प्रातःसवनादिरूपंकर्मवर्त-
 ते तस्माद्गौरोन गौरघृगइववृषितःसन्निमंसोमंपिव ॥ सः इममित्यत्रसंहितायांसोचिलोपेचेत्पादपू-
 रणमितिसुलोपः । गहि गतम् । सवनं सूयतेस्मिन्सोमइत्यधिकरणेल्युट् लितीतिप्रत्ययात्पूर्व-
 स्योदात्तत्वं ल्युङन्तात्सप्तम्याः सुपांसुपोभवन्तीतिवक्तव्यमितिवचनात् द्वितीया अभिपुतसोम-
 युक्तमिदंसवनमितिकर्मण्येववाद्द्वितीया तदासुतशब्दादर्शादित्वादच् । वृषितः त्रिवृषापि-
 पासायां निष्ठा निष्ठेतिक्तः प्रत्ययस्वरेणोदात्तः पश्चादिट् आगमाअनुदात्ताइत्यनुदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

इतिप्रथमस्यप्रथमेर्विशोवर्गः ॥ ३० ॥

सूक्तेपष्ठीष्टचमाह—

इमेसोमांसुइन्द्रवःसुतासोअधिबृहिपि । ताँइन्द्रसहसेपिव ॥ ६ ॥

इमे । सोमांसः । इन्द्रवः । सुतासः । अधि । बृहिपि । तान् ।

इन्द्र । सहसे । पिव ॥ ५ ॥

इन्दुशब्दः उन्दीक्रेदनेइतिधातोरुत्पन्नः इन्द्रवः क्रेदनयुक्ताइमेवेद्यामवस्थिताः सोमांसः
 तत्तत्प्रात्रगताःसोमावर्हिपियज्ञे अधिआधिक्येनसुतासः अभिपुताः हेइन्द्र सहसे बलार्थं ता-
 न्तोमान् पिव ॥ सोमांसः आज्ञसेरसुगिति जसोऽसुगागमः । इन्द्रवः उक्तम् । सुतासः पूर्ववद-
 मुक् संहितायांप्रकृत्यान्तःपादमव्यपरेइतिप्रकृतिभावात्परपूर्वेत्वंनभवति । बृहिपि वृहेँनलोप-
 श्चेतिइस् प्रत्ययस्वरः । ताँइन्द्रेत्यत्रदीर्घादिसमानपादेइतिरुत्वं यत्वयलोपो अनुनासिकः । सह-
 से पहमपणे असुचन्तोनिच्वादाद्युदात्तः ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टचमाह—

अयंतेस्तोमोअग्रियोहृदिस्पृगस्तुरान्तमः । अथासोमंसुतंपिव ॥ ७ ॥

अयम् । ते । स्तोमः । अग्रियः । हृदिस्पृक् । अस्तु । शम्स्तमः ।

अयं । सोमम् । सुतम् । पिव ॥ ६ ॥

हेइन्द्रअयमस्माभिःक्रियमाणःस्तोमः स्तोत्रविशेषः अग्रियः श्रेष्ठःसन् तेतव ह-
 दिस्पृक् मनस्पर्गीकृतः शन्नमः सुखतमोऽस्तु अथस्तुनेरनन्तरं सुतमभिपुतंसोमंपिव ॥ अ-
 ग्रियः अन्नादित्यनुष्ठी पच्छौचेविद्यच् चित्त्वादन्तोदात्तः । हृदिस्पृशतीतिहृदिस्पृक् स्पृशोनु-

दकेक्किन् तत्पुरुषेकृतिवहुलमित्यलुक् किन्प्रत्ययस्यकुरितिशाकारस्यकुत्वं रुदुत्तरपदमकृति-
स्वरत्वम् । शन्तमः सुखकरद्रव्यवचनोऽत्रशमशब्दः ततस्तमप् अत्रसुखमकर्षत्यगुणद्वारागु-
णनिष्ठद्रव्येसंक्रान्तत्वादद्रव्यमकर्षइतिनिषेधावकिमेत्तिडव्ययेत्यादिना आमन्भवति द्रव्यस्यस्व-
तःप्रकर्षाभावात् ईदृगर्थएवहिसनिषेधः । अथासोमं संहितायांनिपातस्यचेतिदीर्घः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

विश्वमित्सर्वनंसुतमिन्द्रोमदायगच्छति । वृत्रहासोमपीतये ॥ ८ ॥

विश्वम् । इत् । सर्वनम् । सुतम् । इन्द्रः । मदाय । गच्छति ।

वृत्रहा । सोमंऽपीतये ॥ ७ ॥

वृत्रहाशत्रुघातकइन्द्रः सोमपीतयेसोमपानायमदायतत्पानजन्यहर्षायच विश्वमित्सर्वम-
पिसुतमभिपुतसोमयुक्तंसवनं प्रावःसवनादिरूपंकर्मगच्छति ॥ विश्वं असिष्टृपीत्यादिनाकन्
निच्वादाद्युदात्तः । सवनं सुवं पूर्ववत् । मदाय मदोनुपसर्गेइत्यप्प्रत्ययः पित्वाद्वातुस्वरः । ग-
च्छति इषुगमियमांछः । वृत्रहा वृत्रंहतवान् ब्रह्मभूणवृत्रेपुक्तिप् इन्हन्पूपन्नित्यादिनानिवृत्तंदीर्घ-
त्वं सौचेतिप्रतिप्रसवाद्भवति रुदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् । सोमपीतये व्यधिकरणबहुव्रीहिरि-
त्युक्तम् तत्पुरुषेवा दासीभारादित्वात्पूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह—

सेमन्त्रःकाममापृणगोभिरश्वैःशतक्रतो । स्तवामत्वास्वाध्व्यः ॥ ९ ॥ ३ ॥ १ ॥

सः । इमम् । नः । कामम् । आ । पृण । गोभिः । अश्वैः ।

शतक्रतो इति शतऽक्रतो । स्तवाम । त्वा । सुध्वाध्व्यः ॥ ८ ॥ ३ ॥ १ ॥

हेशतक्रतो सत्वनोस्मदीयमिमंकारंकान्यमानंफलंगोभिरश्वैश्चसह आपृणसर्वतःपूरय व-
यमपिस्वाध्व्यः सुष्टुसर्वतोऽध्यानयुक्ताःसन्तस्वात्वांस्तवाम ॥ सेमं संहितायां सोचिलोपेचेत्तादपूर-
णमितिमुलोपः । कामं कमेर्धञि कर्मात्त्वतोचञोन्तंउदात्तइत्यन्तोदात्तत्वेप्राप्ते वृषादिपुषाठादाद्युदा-
त्तत्वम् । पृण पृणमीणने लोटःसोर्हिः तुदादिभ्यःशः तस्यडित्वाद्गुणाभावः अतोहेरितिहेर्लुक् ।
गोभिः सावेकाचइतिप्रातंविभक्तेरुदात्तत्वंनगोश्वन्स्ताववर्णोतिप्रतिपिध्यते । अश्वैः कन्न्तंइ-
त्युक्तं अत्तामर्ध्यान्पराङ्मवद्भावः । स्तवाम पुञ्स्त्वौ धात्वादेःपःसः लोटुत्तमबहुवचनस्यलो-

दोलङ्घदितिलङ्घनावात् नित्यंङितइतिसकारस्यलोपः आहुत्तमस्यपिच्चेत्याडागमः प्रत्ययस्यपि-
च्चादनुदात्तत्वं धातुस्वरएव । स्वाध्यः ध्येचिन्तायां स्वाङोरुपसर्गयोःभाक्प्रयोगः अन्येभ्योऽ-
पिदृश्यन्तइतिकिप् दृशियहणस्यविध्यन्तरोपसंग्रहणार्थत्वाद्भ्रसंप्रसारणेसतिपरपूर्वत्वं हृदइति
दीर्घः जसिपरनेकाचइतियणादेशः गतिकारकोपपदात्कदित्युत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं उदात्तयो-
हत्पूर्वादितिजसउदात्तत्वंभवति तत्रासर्वनामस्थानमित्यनुवृत्तेः अतउदात्तस्वरितयोर्यणः
स्वरितोनोदात्तस्येतिस्वरितत्वमेवभवति ॥ ९ ॥

इतिप्रथमस्यप्रथमेऽकत्रिंशोवर्गः ॥ ३१ ॥

इन्द्रावरुणयोरित्यादिकंनवचंसूकं अतएवनवशब्दानुवृत्तावनुक्रम्यते—इन्द्रावरुणयोरैन्द्रा-
वरुणंयुवाकुपादनिचृताविति अत्रदेवताविस्पष्टा ऋपिच्छन्दसीपूर्ववदनुवर्तते अयंतुविशेषः युवा-
कुहीत्यादिकेद्वेऋचौपादनिचृत्नामकच्छन्दोयुक्ते विनियोगस्तुस्मार्तोलिंगिकोवाकश्चिदवगन्तव्यः ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमाष्टचमाह—

इन्द्रावरुणयोरहंसम्राजोरवआवृणे । तानोमृळात्इदृशे ॥ १ ॥

इन्द्रावरुणयोः । अहम् । समृदराजोः । अवः । आ । वृणे ।

ता । नः । मृळात् । इदृशे ॥ १ ॥

अहमनुठातासम्राजोः समीचीनराज्योपेतयोः सम्यग्दीप्यमानयोर्वा इन्द्रावरुणयोर्देव-
योःसंचन्वि अवोरक्षणांआवृणेसर्वतःप्राथये ता तौदेवौ इदृशेएवंविधेऽस्मदीयवरणेनिमित्तभूतेस-
तिमृळातः अस्मान्मुखयतः ॥ इन्द्रशब्दोरन्वयमान्तः वरुणशब्दउनन्वयमान्तः उभौनिच्चादा-
द्युदात्तौ समासे देवताद्वन्द्वेचेतिपूर्वपदस्यानङ्गोदेशः उभेयुगपदित्यनुवृत्तौदेवताद्वन्द्वेचेतियुगपदुभ-
यपदप्रकृतिस्वरत्वम् । सम्राजोः राजृदीप्तौ सत्सद्विपेत्यादिनाकिप् समोमोऽनुस्वारइत्यनुस्वारेमा-
प्ते मोराजिसमःक्वावितिमकारादेशः रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं कर्तृकर्मणोःकृतीतिकर्तरिपठौ । अ-
वरक्षणादिपुत्रावेअसुन् निच्चादाद्युदात्तः । ता सुपांसुलुगित्यादिनाद्विवचनस्याडादेशः टिलोपे
विभक्तेरुदात्तनिवृत्तिस्वरः । मृळातः मृडसुखने प्रार्थनायांलिङ्ङर्थेऽट् द्विवचनं तस्य तस् लोटो-
डाटावित्याडागमः तुदादिभ्यःशः ङित्वाह्रूपृथगुणाभावः । इदृशे त्यदादिपुद्ग्योनालोचने-
कञ्चेतिइदमशब्देउपपदेदृशोःकञ् उपपदसमासे इदंकिमोरीशुकीइतीदमईश् शित्वात्सवदिशः
कञः किच्चाट्टणाभावः त्रित्वाद्दुत्तरपदस्याद्युदात्तत्वम् उपपदसमासेरुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वे-
नतदेवशिष्यवे ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह-

गन्ताराहस्थोर्वसेहवंप्रस्यमावतः । धर्ताराचर्पणीनाम् ॥ २ ॥

गन्तारा । हि । स्थः । अर्वसे । हवम् । विप्रस्य । माश्वतः ।

धर्तारा । चर्पणीनाम् ॥ २ ॥

हेइन्द्रावरुणौ अवसे अवितुमनुष्ठातारं रक्षितुं मावतोमद्विधस्यविप्रस्य ब्राह्मणत्विजो-
ह्यमाह्वानं गन्तारौस्थोहि प्राप्तशीलौभवथःखलु कीदृशौ चर्पणीनांमनुष्याणांधर्तारौ योग-
क्षेमसंपादनेनधारयितारौ ॥ गन्तारा गमेस्ताच्छील्येत्त्वं द्विवचनस्यसुपांसुलुगित्यादिनाआ-
कारादेशः ऋदृशोऽङिगुणः अतृभित्यादिनोपधादीर्घत्वं तनोनिच्वादाद्युदात्तत्वम् । स्थः असु
भुवि लङ्मध्यमपुरुषद्विवचनंधसु अदिप्रभृतिभ्यःशपइतिशपोलुक् हिचेतिनिघातप्रतिषेधः । अव-
से अवरक्षणे तुमर्थेसेतेनित्यसेन् निच्वादाद्युदात्तः । हवं ह्वेजोवहुलंछन्दसीत्यनैमित्तिकेसंम-
सारणेपरपूर्वत्वेच ऋदोरवित्यप् गुणावादेशौ अपःपिच्वादानुदात्तत्वं धातुस्वरएव । विप्रस्य दुव-
प्वीजसंताने अस्यऋज्रेन्द्रेत्यादिनारन्निपातितोनिच्वादाद्युदात्तः । मावतः वतुप्प्रकरणे गु-
ष्मदस्पृज्यांछन्दसिसादृश्यउपसंख्यानं वतुप् प्रत्ययोत्तरपदयोस्मदोमपर्यन्तस्यमादेशः आसर्व-
नाम्नइतिदकारस्यआकारः सर्वर्णदीर्घः मतुपःपिच्वादानुदात्तत्वम् प्रातिपदिकान्तोदात्तत्वे
सएवशिष्यते । धर्तारा धृञ्धारणे ष्वुलृत्चावितृत्च् एकाचउपदेशेइतीदृप्रतिषेधः गुणोरपर-
त्वं अतृभित्यादिनाउपधादीर्घः सुपांसुलुगित्याकारः तृचश्चिच्वादान्तोदात्तत्वम् । चर्पणीनां
रूपेरोदेश्चइतिअनिप्रत्ययः तत्सन्नियोगेनऋकारस्यचकारः प्रत्ययाद्युदात्तत्वंवाधित्वा छा-
न्दसामन्तोदात्तत्वम् अतएवनामन्यतरस्यामितिभिन्नकेरुदात्तत्वम् तत्रहि मतुपि योहस्वान्तः
अन्तोदान्तःतवउत्तरस्यनाम्नउदात्तत्वमितिव्याख्यात्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह-

अनुकामंतर्पयेथांमिन्द्रावरुणरायआ । तावांनेर्दिष्टमीमहे ॥ ३ ॥

अनुकामम् । तर्पयेथाम् । इन्द्रावरुणा । रायः । आ । ता ।

वाम् । नेर्दिष्टम् । ईमहे ॥ ३ ॥

इन्द्रावरुणा हेइन्द्रावरुणौ अनुकामं अस्मदीयाभिलाषमनुरायोधनस्यप्रदानेन आतर्प-
येथां सर्वतोस्मांस्तृप्तान्कुरुवं वयंयदापदाधनंकामयामहेतदातदामयच्छतमित्यर्थः ता वां

पूर्वपदस्यानङ् आमघ्रिताद्युदात्तत्वम् संहितायांछान्दसंहस्त्वम् । हुवे ह्ययतेर्लुङ्त्तमैकवचनं इ-
 द् शपइत्यनुवृत्तौवहुलंछन्दसीतिङ्क् ह्रइत्यनुवृत्तौवहुलंछन्दसीतिसंपसारणं परपूर्वत्वं अचि-
 श्रुधात्वित्यादिनाउवङ् नचहुभुवोरित्यादिनायणादेशः जुहोतेरेवहिमतिपदोक्तस्यतदनपुनरस्य
 लाक्षणिकत्वाद् इटःप्रत्ययस्वरेणोदात्तत्वं पादादित्वाञ्जनिघातः । राघसे अद्युन् निच्चादाद्युदा-
 त्तत्वम् । अस्मान् शसि द्वितीयायांचेत्यात्वम् शसोनइतिनत्वम् । जिग्युपः जिजये लिटःकसुश्वेति
 कसुः द्विर्भावः सन्लिटोर्जेरितिद्वितीयस्यकुत्वं कसोःकिच्चादुणाभावः कादिनियमात्प्राप्तस्येटो-
 वस्वेकाजाद्धसामितिनियमेननिवृत्तिः द्वितीयावहुवचनंशस् भसंज्ञायां वसोःसंपसारणमिति
 संपसारणंपरपूर्वत्वं एरनेकाचइतियणादेशः शासिवसिघसीनांचेतिपत्वं प्रत्ययस्वरेणउकार-
 उदात्तः । छतं छञ्करणे टोणमध्यमद्विवचनस्य लङ्ङ्गावाचमादेशः शपोवहुलंछन्दसीतिङ्क्
 तिङ्क्विङ्इतिनिघातः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह-

इन्द्रावरुणानुनुवांसिपासन्तीपुधीष्वा । अस्मभ्यंशर्मयच्छतम् ॥ ८ ॥

इन्द्रावरुणा । नु । नु । वाम् । सिपासन्तीपु । धीष्वा । आ ।

अस्मभ्यम् । शर्म । यच्छतम् ॥ ८ ॥

इन्द्रावरुणा हेइन्द्रावरुणौ धीष्वस्मदीयबुद्धिपुवां युवां सिपासन्तीपु सनितुं संभक्तुं सम्प-
 क् सेवितुमिच्छन्तीपुतदानीमासमन्तादस्मभ्यं शर्मसुखं नूनु अतिशयेनक्षिप्रंयच्छतं दत्तं पाँडिंश-
 तिसंख्याकेपुक्षिप्रनामसु नुमदिवतिपठितम् तस्यद्विरावृत्त्यबलाद् अतिशयोक्त्यते ॥ इन्द्रावरुणा
 उक्तम् । नूनु अचित्तुनुघमक्षुतङ्ङुत्रोरुप्याणामिति पूर्वस्यदीर्घत्वम् । सिपासन्तीपु वनपणसंभक्तौ
 धात्वादेशःसः इच्छायांसन् द्विर्भावोह्लादिशेषः सन्त्यतइतीत्वं आदेशप्रत्यययोरितिवत्वं
 सनीवन्तेत्यादिनाविकल्पादिदभावः जनसनरवनांसन्ल्लोरितिनकारस्यआकारः उपरिलटः
 शठ् कर्त्तरिशप् उमितश्चेतिङीप् शप्शयनोर्नित्यमितिनुम् ङीपःशपश्चिच्चाच्छतुश्चलसार्ध-
 धातुकत्वेनचानुदात्तत्वम् सनोनिच्चाद्याद्युदात्तत्वम् तदेवशिष्यते । धीष्वा सावेकाचइतिविभक्ते-
 रुदात्तत्वम् । अस्मभ्यं अस्मभ्यमपतिष्कृतइत्यञ्जोक्तम् । यच्छतं दाण्डाने शपि पाप्रेत्या-
 दिनापच्छादेशः ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह-

प्रवामश्रोतुसुष्टुतिरिन्द्रावरुणयांहुवे । यामृधार्थेसुधस्तुतिम् ॥ ९ ॥ ३३ ॥

प्र । वाम् । अश्रोतु । सुहस्तुतिः । इन्द्रावरुणा । याम् । हुवे ।
याम् । ऋधाये इति । सुधस्तुतिम् ॥ ९ ॥ ३३ ॥

इन्द्रावरुणा हेइन्द्रावरुणौ यामस्मत्कर्तृकांशोभनस्तुतिं प्रति हुवे युवामुभावाह्वयामि किञ्च
सधस्तुतिं युवयोरुभयोःसाहित्येनक्रियमाणयास्तवक्रिययायुक्तां यां सुष्टुतिं प्रति लभ्य ऋ-
धाये युवांवर्धाथे तादृशीसुष्टुतिः शोभनस्तुतिहेतुभूतऋक्समूहोवामश्रोतु युवां व्यामोतु ॥
अश्रोतु अशूव्याप्तौ लोपोव्यत्ययेनतिप् स्वादिभ्यःश्रुः । सुष्टुतिः नर्विधेअ-
स्पसुष्टुतिमित्यत्रोक्तम् । इन्द्रावरुणाहुवेउके अत्रतु यद्वृत्तयोगादनिघातः । ऋधाये ऋधुवृद्धौ
लट् व्यत्ययेनात्मनेपदम् मध्यमद्विवचनेशोर्बहुलंछन्दसीतिलुक् प्रत्ययस्वरेणआकारउदात्तः य-
च्छब्दयोगान्निघातः । सधस्तुतिं सहस्तुतिर्यस्यांसुष्टुतौसासधस्तुतिः अत्रसुष्टुतिरित्यन्यपदा-
र्थे स्तुतिशब्दस्यस्तूयतेअनयेतिकरणसाधनत्वेनऋक्परत्वे अयंस्तुतिशब्दोभावसाधनतयास्तव-
नक्रियापरः तस्मिन्भावसाधनत्वेनक्रियापरे अयंकरणसाधनतयाऋक्परइतिसमस्यमानपदा-
र्थावन्यः सहेत्यत्रहकारस्यव्यत्ययेनधकारः सहशब्दएवमादित्वादन्तोदात्तः बहुव्रीहित्वेनपूर्व-
पदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ९ ॥

॥ इतिप्रथमस्यप्रथमेत्रयस्त्रिंशोवर्गः ॥ ३३ ॥

इतिचतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

सोमानमित्यादिपट्सूक्तात्मकेपञ्चमानुवाकेसोमानमित्यादिकंनवचंसूक्तम् ऋषिच्छन्दसी
पूर्ववत् देवताविशेषस्त्वेवमनुऋम्यते सोमानमितिपञ्चब्राह्मणस्पत्याश्चतुर्थ्यामिन्द्रश्चसोमश्च
पञ्चम्यांदक्षिणाचान्याःसादसस्पत्यानाराशंसीवान्त्येति सूक्तगताआद्याःपञ्चचोब्रह्मणस्पति-
देवताकाः तासांमध्येसधावीरइत्येतस्याश्चतुर्थ्याऋचोब्रह्मणस्पतिरिन्द्रश्चसोमश्चेतिसोदेवताः
त्वन्तमित्येतस्याःपञ्चम्यादक्षिणयासहपूर्वोकास्तिसोदेवताः षष्ठीमारभ्यतिसृणांसदसस्पति-
देवता नराशंसमित्येतस्यानवम्याःसदसस्पतिर्नराशंसोवाक्विकल्प्यते विनियोगस्तुपूर्ववत् ॥

तस्मिन्सूक्तेप्रथमाष्टमाह—

सोमानंस्वरंणंरुणुहिर्ब्रह्मणस्पते । कक्षीवन्तंयऔशिजः ॥ १ ॥

सोमानम् । स्वरंणम् । रुणुहि । ब्रह्मणः । पते । कक्षीवन्तम् ।
यः । औशिजः ॥ १ ॥

हेब्रह्मणस्पते एतन्नामकदेव सोमानमभिषवस्यकर्तारंमां अनुष्ठातारंस्वरणं देवेषु प्रकाशनवन्तं
 कृणुहि कुरु अत्रदृष्टान्तः—कक्षीवन्तं एतन्नामकमृषिं इवशब्दोऽत्राध्याहर्तव्यः कक्षीवान्यथादे-
 वेषु प्रसिद्धः तद्ददित्यर्थः यः कक्षीवानृषिरोशिजः उशिजः पुत्रः तमिवेति पूर्वव्रयोजना कक्षीवतोनु-
 ष्ठात्पुमुनिषु प्रसिद्धिः वैत्तिरीयैराध्यायते—एतवैपरआट्टणारः कक्षीवाः औशिजोवीतह्वयः श्रायस-
 ससदस्युः पौरुकुत्स्यः प्रजाकामा अचिन्वतेति । ऋगन्तरेऽप्युपित्वकथनेनुष्ठात्प्रसिद्धिः सूच्य
 ते—अहंकक्षीवाँऋषिरस्मि विप्रइति । तस्मादस्यानुष्ठातारं प्रतिदृष्टान्तत्वं युक्तं सोयंमघोया-
 स्केनैवं व्याख्यातः—सोमानं सोतारं प्रकाशनवन्तं कुरुब्रह्मणस्पते कक्षीवन्तमिवय औशिजः कक्षीवाव
 कक्ष्यावानौशिज उशिजः पुत्र उशिजवष्टेः कान्तिकर्मणोपित्वयं मनुष्यकक्षएवाभिषेतः स्यात्सोमानं
 सोतारं मां प्रकाशनवन्तं कुरुब्रह्मणस्पतइति । अस्मिन्मघे सोमानमिति पदेन ब्रह्मण इति पदेन सूचितं
 तात्पर्यं वैत्तिरीया आमनन्ति—सोमानं स्वरणमित्याह सोमपीथमेवावरुन्धे कृणुहि ब्रह्मणस्प-
 तइत्याह ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्धइति ॥ सोमानं मुनोतीति पुञ्ज् अभिषवे अन्येभ्योऽपि दृश्यन्तइति
 मनिन् दृशिग्रहणस्य विध्यन्तरेपसंग्रहणार्थत्वाच्चित्त्वेऽपि नाद्युदात्तत्वं किंतु प्रत्ययस्वरणव उ-
 ञ्छादिपुवासोमनशब्दोद्गृह्यः बहुलग्रहणादौणादिको वामनिर्द्गृह्यः । स्वरणं प्रख्यातं स्वृ-
 शब्दोपतापयोः कृत्यत्युटो बहुलमितिकर्मणित्युट् लितीत्यकारउदात्तः । कृणुहि कृविर्हिंसाः क-
 रणयोश्च इदितोनुमधातोरिति नुम् लोटः सिपोहिः शपिप्रार्थेधिन्विकृण्वोरचेत्युप्रत्ययः तत्सन्नियो-
 गेन वकारस्य चाकारः तस्यातो लोपइति लोपः तस्य स्थानिवद्भावाच्च पूर्वस्य लघूपधगुणः हेर्हिं-
 स्वात्कारस्य न गुणः उतश्च प्रत्ययाच्छन्दोवावचनमिति हेर्नुक् सति शिष्टस्वरवलीयस्त्वमन्यत्र
 विकरणेभ्य इति वचनाद्धेरेव प्रत्ययस्वरेणोदात्तत्वम् पादादित्वान्निघातः । ब्रह्मणः षष्ठ्याः पति-
 पुत्रेत्यादिनासंहितायां विसर्जनीयस्य सकारः सुबामञ्चितपराङ्मन्द्वावात्पदद्वयस्यामञ्चितनिघातः ।
 कक्षीवन्तं कक्षेभ्याकक्ष्या अश्वोदरसं वन्धिनीरजुः भवेच्छन्दसीति प्रत्ययः सा अस्यात्सी-
 त्यर्थे आसं दीवदष्टीवच्च क्रीवत्कक्षीवदिति ऋषिविशेषनामकक्षीवच्छब्दो निपातितः छन्दसीरइ-
 तिवत्वं यप्रत्ययस्वरेण तदादेशो निपातितईकारउदात्तः मनुषुपौपिच्चादनुदात्तौ । औशिजः
 वशकान्तौ इजीत्यनुवृत्तौ वशोः क्विच्चेति इजिप्रत्ययः तस्य किच्चाद्बहिज्येत्यादिनासं प्रसारणं परपू-
 र्णत्वे गुणाभावः सतस्यापत्यमिति प्राग्दीव्यतोऽण् आदिवृद्धिः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

योरेवान्योर्अमीवहावसुवित्पुष्टिवर्धनः । सनःसिपक्तुयस्तुरः ॥ २ ॥

यः । रेवान् । यः । अमीवह्ना । वसुधवित् । पुष्टिवर्धनः ।

सः । नः । सिसक्तु । यः । नुरः ॥ २ ॥

यो ब्रह्मणस्पतिः रेवान्धनवान्यश्चामीवहारोगाणां हन्ता वसुधिवधनस्य लब्धा पुष्टिवर्धनः
पुष्टिवर्धयिता यश्च नुरः त्वरोपेतः शीघ्रफलदः स ब्रह्मणस्पतिर्नोऽस्मान् सित्पकुत्सेवतां परिगृह्णा-
नुगृह्णात्वित्यर्थः अत्र सित्पकुशब्दस्य सेवार्थत्वं यास्क आह—सित्पकुसचतइति सेवमानस्येति । प्र-
त्यायकौशब्दावितिशेषः ॥ रेवान् रयिरस्यास्तीति मतुष् रयेर्मतौ बहुलमित्यकारस्य संप्रसारणं
परपूर्वत्वं छन्दसीरइति वत्त्वं आहूणः ननु वत्वस्यासिद्धत्वाद्गहिरद्धत्वाच्च प्रागेव गुणेरुक्ते इवर्णा-
भावान्न वत्त्वं न चान्तादिवच्चेत्यादिवद्भावेन इवर्णसंपादनम् वर्णाश्रयविधौ तत्पतिषेवात् अन्य-
थात्तद्वाभित्यत्र सवर्णदीर्घस्यान्तवद्भावेन अकारत्वात्तोभिसपेसित्यैसादेशः स्यात् न च निर-
वकाशत्वेन च वत्वस्यानवकाशत्वम् अग्निवान्वैदभस्तंभैः । उपब्रह्माणि हरिवइत्यादाववकाश-
लाभात् सत्यं अत्र गुणप्रवृत्तेः प्रागिकारात्परोमतुष्कदाचिदिवर्णात्परस्य मतुष्पश्चादेकारदेशे-
न इवर्णाभावेऽपि भवति वत्वमिति छन्दसीरइति सूत्ररुत्वाविवक्षितम् अमुनैवाभिप्रायेण हरिव-
इत्यादिकमुदाहृत्यापि अन्ते वृत्तिरुता आरेवानित्यप्युदाहृतम् ह्रस्वनुङ्ग्यामित्यत्र आदेशान्म-
तुष्पइत्युदात्तत्वं वक्तव्यमित्यत्र आदेशान्दोरेशब्दस्याप्युपलक्षणम् अतएव हि रेवाँइन्द्रेत्यादीमतुष्पउदा-
त्तत्वं दृष्टम् अथवा ह्रस्वनुङ्ग्यामित्यत्रापिकदाचिद्ब्रह्मस्वात्परोमतुष्पइति रेवानरेवानित्यादीसर्वत्रोदा-
त्तत्वं सिद्ध्यति अयमेव सूत्ररुत्तोभिप्रायो वार्तिकरुता व्याख्यातइति । अमीवहा अमरोगेइत्येत-
स्माद्ब्रह्मणस्पतेन अमीवशब्दो निपातितः तंहन्तीति बहुलं छन्दसीति किष् रुदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् ।
वसुधिव वसुधिविन्तीति वसुधिव किष्चेति किष् उत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् । पुष्टिवर्धनः वर्धयतेर्न-
न्द्यादित्वात्प्युः द्वितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं पुष्टिवर्धनइति कर्मणि पठ्यासमासः रुदुत्तरपदमकृ-
तिस्वरत्वम् । सित्पकु पचसमवाये लोटि बहुलं छन्दसीति शष्पुः श्लाविति द्वित्वे हलादेशे च
बहुलं छन्दसीत्यासाकारस्य इकारः । नुरः नुरत्वरणे इगुपधनापीकिरःकः प्रत्ययस्वरः ॥२॥

द्वितीयाष्टमाह—

मानः शंसो अररूपो धूर्तिः प्रणङ् मर्त्यस्य । रक्षाणो ब्रह्मणस्पते ॥ ३ ॥

मा । नः । शंसः । अररूपः । धूर्तिः । प्रणक् । मर्त्यस्य । रक्ष ।

नः । ब्रह्मणः । पते ॥ ३ ॥

अररूपोमर्त्यस्य उपद्रवं कर्तुं मस्मत्समीपं प्राप्तस्पर्शानुरूपस्य मनुष्यस्य धूर्तिः हिंसकः शंसः शंस-
 नमधिक्षेपइत्यर्थः तादृशो वाग्विशेषो नोऽस्मान्नामणक्मासंपृणक्तु शत्रुणाप्रयुक्तो धिक्षेपः कदाचि-
 दस्यान्नामामोक्त्वित्यर्थः तदर्थं हे ब्रह्मणस्पते नोऽस्मान् रक्षपालय ॥ मा निघातः । शंसनं शंसः
 भावेऽवञ्चिच्चादाद्युदात्तः । अररूपः अर्तेररु रित्यन्तर्भावितण्यर्थात् ऋगतावित्यस्मादरुस् गु-
 णोरपरत्वं प्रत्ययस्वरेषामे वृषादित्वादाद्युदात्तः । धूर्तिः धूर्वीहिंसायां किञ्चकौचसंज्ञायामिति कि-
 च् तितुव्रतथसिस्तुसरकसेपुचेतीट्प्रतिषेधः उपधायाश्चेत्युपधादीर्घत्वं वल्लिलोपंवाधित्वाऽऽठिप्रा-
 षे राड्लोपइति वकारलोपः । प्रणक् पृचोसंपर्के लडस्तिप् इतश्चेतीकारलोपः हल्ड्यादिलोपः कु-
 त्वं रुधादिभ्यःश्रमत्स्यव्यत्ययो बहुलमित्यडागमः यणादेशः अकारस्यागमानुदात्तत्वं वाधित्वा
 व्यत्ययेन उदात्तत्वम् चादिलोपे विभाषेति निघाताभावः । मर्त्यस्य मृड्प्राणत्यागे असिदसिमृड-
 त्यादिना औणादिकस्तन्प्रत्ययः मर्तेषु भवइत्यर्थे भवेच्छन्दसि इतियत् यतो नावइत्याद्युदात्तत्वम् ।
 रक्ष रक्षपालने शपःपित्त्वादनुदात्तत्वं धातुस्वरएवशिष्यते पादादित्वाच्च निघातः । रक्षणाः
 झचेतस्तिडइति दीर्घः उपसर्गाद्बहुलमिति बहुलग्रहणात् अनुपसर्गादपिनसोणत्वम् । ब्रह्मणस्प-
 ते षट्श्याःपतिपुत्रेति संहितायां विसर्गस्य सकारः सुवामन्नितपराङ्मन्नावात्पदद्वयस्यामन्नित-
 निघातः ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टकमाह—

सर्वावीरो न रिप्यति यमिन्द्रो ब्रह्मणस्पतिः । सोमो हि नोति मर्त्यम् ॥ ४ ॥

सः । घृ । वीरः । न । रिप्यति । यम् । इन्द्रः । ब्रह्मणः । पतिः ।

सोमः । हि नोति । मर्त्यम् ॥ ४ ॥

इन्द्रो देवोयं मर्त्यं यक्ष्यमाणं हि नोति प्रामोति वर्धयति वा तथा ब्रह्मणस्पतिर्देवो हि नोति तथा सो-
 मो हि नोति सद्य स एव यजमानः वीरो वीर्ययुक्तः सन् न रिप्यति न विनश्यति ॥ घ चादिरनुदात्तः
 संहितायां ऋचितुनुषमक्षुत्कुत्रोरुप्याणामिति दीर्घः । ब्रह्मणस्पतिः उक्तम् । हि नोति हि गतौ-
 वृद्धौ च स्वादिभ्यःश्रुः तिषःपित्त्वात्श्रुप्रत्ययस्वरएवशिष्यते ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

त्वंतु ब्रह्मणस्पते सोम इन्द्रश्च मर्त्यम् । दक्षिणापात्वंहंसः ॥ ५ ॥ ३४ ॥

गिनैः प्रशस्यो भवतीति । अत्रामिबत्सदसस्तेरपिनरैः शस्यमानत्वान्नराशंसत्वं एतमेवाभिप्रा-
यं हृदिनिधायत्राहणमेवमात्रायते—प्रजावैनरोवाक्शंसइति । अतोमनुष्यैः शस्यमानोयः सद्स-
स्पतिर्योवानराशंसनामकोदेवः तमपश्यंशास्त्रदृष्टचादृष्टवानस्मि कीदृशंसुधृष्टमंत्याधिक्येनधा-
ष्ट्यंयुक्तंसप्रथस्तमं अतिशयेनप्रख्यातंसद्ममखसंप्राप्ततेजस्कं तत्रदृष्टान्तः—दिवोनद्युलोकानिव
आदित्यचन्द्रादिभिरधिष्ठिताद्युलोकविशेषायाथातेजस्विनः तद्दयंनराशंसःतेजस्वीत्यर्थः ।
सुधृष्टमं शोभनंधृष्णोतीतिसुधृक् क्विप्चेतिक्विप् अतिशयानिकस्तमष् पकारस्यजत्वाभाव-
च्छान्दसः ऊदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वेनऋकारजदात्तः । अपश्यं पाद्याभ्येत्यादिनापश्यादेशः लुङ्-
ङ्त्स्वहुदात्तइत्यटजदात्तत्वम् पादादित्वादनिवातः । सप्रथस्तमं प्रथमप्रख्याने प्रथमंप्रथः सर्व-
धातुभ्योसुन् निच्वादाद्युदात्तत्वं सहप्रथसावर्ततइति तेनसहेतितुल्ययोगेइतिवहुव्रीहिसमाप्तः
वोपसर्जनस्येतिसादेशः पूर्वंपदप्रकृतिस्वरत्वेमाप्ते परादिच्छन्दसिबहुलमितिउत्तरपदाद्युदात्त-
त्वम् ॥ दिवः ऊडिदमित्यादिनाविभक्तेरुदात्तत्वम् । सद्ममखसं सीदतीतिसद्म पद्विशरणादौ
अन्येभ्योऽपिदृश्यन्तइतिमनिन् निच्वादाद्युदात्तः सद्ममहोयस्येतिवहुव्रीहौहकारस्यव्यत्ययेनत्-
कारः ॥ ९ ॥

इतिप्रथमस्यप्रथमेषञ्चिंशोवर्गः ॥ ३५ ॥

प्रतित्यमितिनवर्चसूक्तं ऋषिच्छन्दसीपूर्ववत् देवतात्वनुक्रम्यते—प्रतित्यमाग्निमारुतमिति
कारीरीष्टीप्रतित्यमेपाधाप्या तथाचसञ्चितम्—यर्षकामेष्टिः कारीरीतस्यां प्रतित्यं चारुमध्वरमौळे-
आग्निस्ववसंनमोभिरितिधाप्येइति ।

तामेतांसूक्तगतांप्रथमाष्टचमाह—

प्रतित्यं चारुमध्वरंगोष्ठीथाप्रहूषसे । मरुद्भिरग्न आगहि ॥ १ ॥

प्रति । त्यम् । चारुम् । अध्वरम् । गोष्ठीथार्य । प्र । हूषसे ।

मरुद्भिरिति । अग्ने । आ । गहि ॥ १ ॥

तच्छन्दः सर्वनाम तच्छन्दपर्यायः हेअग्ने योपमः चारुं गवैकल्प्यरहितः त्वं तथाविधं
चारुमध्वरंप्रतिष्ठाय गोष्ठीथापगोमपानायमहूषये मरुर्षणत्वंहयगो तस्मादग्निमध्वरे त्वं म-
रुद्भिः देवभिर्यैः साह आगहि आगच्छ संपृक् याकेनैवंप्यास्यातां—मंदिचारुमध्वरंगो-

मपानायमहूयसेसोमेमरुद्धिःसहागच्छेति ॥ प्रति निपातआद्युदात्तः । त्यंत्यदादीनामः प्रातिप-
दिकंस्वरः । चारुं दृसनिजनिचरीत्यादिनाञ्युण् अतउपधायाइतिवृद्धिः जित्वादाद्युदात्तः ।
गोपीथाय निशीथगोपीथावगथाइतिथक्प्रत्ययान्तोनिपातितः । प निपातस्वरः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

नृहिदेवोनमर्त्योमहस्तवक्रतुंपरः । मरुद्धिरग्नआर्गहि ॥ २ ॥

नृहि । देवः । न । मर्त्यः । महः । तव । क्रतुम् । परः । मरुत्क्षितिः ।
अग्ने । आ । गृहि ॥ २ ॥

हे अग्ने महोमहत्स्वतवसंबन्धिक्रतुं कर्मविशेषमुल्लंघ्य परोनहि उल्लष्टोदेवोभवति
खलु तथा मर्त्योमनुष्यश्चपरोनभवति येमनुष्यास्त्वदीयं क्रतुमनुतिष्ठन्ति येच देवास्त्वदी-
येकताविज्यन्तेतएवोल्लष्टाइत्यर्थः मरुद्धिरित्यादिपूर्ववत् । नहि एवमादीनामित्यन्तोदात्तः ।
देवः पचाद्यजन्तश्चित्वादन्तोदात्तः । महः महत्स्वलोपश्छान्दसः बृहन्महतोरुपसंख्यानमिति
विभक्तेरुदात्तत्वम् । तव युष्मदस्मदोईंसीत्याद्युदात्तत्वम् । क्रतुं रुजःक्रतुः प्रत्ययाद्युदात्तत्वं
गृहि गमृसृपृगतौ लोटःसेहिः बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् अनुदात्तोपदेशेत्यादिनाअनुनासिकलोपः
तस्यासिद्धवदत्राभादित्यसिद्धत्वादतोहेरितिलुङ्भवति निघातः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

येमहोरजसोविदुर्विश्वेदेवासोअद्गृहः । मरुद्धिरग्नआर्गहि ॥ ३ ॥

ये महः । रजसः । विदुः । विश्वे । देवासः । अद्गृहः । मरुत्क्षितिः ।
अग्ने । आ । गृहि ॥ ३ ॥

हे अग्ने येमरुतोमहोरजसोमहत्त्वं उद्गृहस्ववर्षणप्रकारं विदुः तैर्महद्धिरित्यन्वयः की-
दृशामरुतः विश्वे सर्वे सप्तविधगणोपेताः । सप्तगणवैमरुतइतिश्रुतेः । देवासोद्योतमानाः अद्गृ-
होद्गोहरहिताः वर्षणेनसर्वभूतोपकारित्वात् तथाचोपरिष्ठादान्नायते—उदीरयथामरुतःसमुद्-
तोयुयंवृष्टिर्वर्षयथापुरीपिणइति । शास्त्रान्तरेपि मन्त्रान्तरस्पत्रास्त्रणमेवमान्नायते—मरुतांपृष-
तयःस्थेत्याह । मरुतवैवृष्ट्याईशतइति । रजःशब्दोपास्केनबहुधाव्याख्यातः—रजोरजतेज्यो-

तीरजउच्यतउदकंरजउच्यतेलोकारजांस्युच्यन्तेसृगहनीरजसीउच्येतेइति ॥ रजसः नद्वि-
पयस्यानिसन्तस्येत्याद्युदात्तः विदुः विदज्ञाने विदोऽलोवेतिज्ञेर्जुसादेशः प्रत्ययस्वरः यद्व-
त्तयोगान्निघाताभावः । विश्वे । विशोःकन्नन्तस्य निच्वादाद्युदात्तत्वम् । देवासः आज्ञसेरसुक्
देवशब्दःपचाद्यजन्तः चित्वादान्तोदात्तः । अद्रुहः संपदादित्वाद्भावेकिपिसति बहुव्रीहौ नञ्सु-
श्यामित्यन्तोदात्तत्वम् कर्तरिवाक्किप् तत्पुरुषेहिअव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वंस्यात् नचरुदुत्तरपद-
प्रकृतिस्वरत्वं यतो नञ् नगतिर्नचकारकइति ॥ ३ ॥

चतुर्थीमृचमाह—

यउग्राअर्कमानृचुरनाधृष्टासओजसा । मरुद्भिर्गाम्नागाहि ॥४ ॥

ये । उग्राः । अर्कम् । आनृचुः । अनाधृष्टासः । ओजसा ।

मरुद्भिर्गाम्नागाहि ॥ ४ ॥

ये मरुतः उग्रांस्तीव्राःसन्तः अर्कमुदकं आनृचुः अर्चितवन्तः वर्षणेन संपादितवन्त-
इत्यर्थः तैर्मरुद्भिरीत्यन्वयः कीदृशामरुतः ओजसावलेन अनाधृष्टासः अतिरस्कृताः स-
र्वेभ्योऽपिप्रवलाइत्यर्थः अर्कशब्दस्योदकवाचित्वंवाजसनेयिनआमनन्ति—आपोवाअर्कइति
तन्निर्वचनंचतएवामनन्ति—सोचंन्नचरत्स्याचंतआपोजायन्ताचंतोर्वेमेकमभूदितितदेवार्कस्यार्क-
त्वमिति । सजगत्सृष्ट्वा हिरण्यगर्भउदकंस्त्रष्टुमुद्युक्तअर्चन् उदकसत्यसंकल्पत्वमहिमप्रख्याप-
नेन स्वात्मानं पूजयन्नचरत् तथा पूजयतोहिरण्यगर्भस्यसकाशादुदकमुत्पन्नं तदानीमचंतो-
मत्तः कमभूदित्यवोचत् तेनोदकस्यार्कनामनिष्पन्नमित्यर्थः । आनृचुः अर्चतेरस्पृष्टेथामित्या-
दिनानिपातितः प्रत्ययस्वरः यद्वत्तयोगान्निघातः । अनाधृष्टासः अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ।
ओजसा उब्जेवंलवलोपश्चेत्यसुन् निच्वादाद्युदात्तः ॥ ४ ॥

पञ्चमीमृचमाह—

येशुभ्राघोरवर्षसःसुक्ष्त्रासोरिशार्दसः । मरुद्भिर्गाम्नागाहि ॥ ५ ॥ ३६ ॥

ये । शुभ्राः । घोरवर्षसः । सुक्ष्त्रासः । रिशार्दसः । मरुद्भिर्गाम्नागाहि ।

अग्ने । आ । गृहि ॥ ५ ॥ ३६ ॥

१ उपराष्टोरकमत्ययाग्तः ऋग्नेन्द्रेतिसृत्रेण तत्रहिलक्ष्यानुरोधेनरन्त्रत्ययान्तारकनत्य-
यागताभनिपातिताः । २ अकारस्यस्थानेऋकारोनिपात्यते ।

येमरुतः शुभ्रत्वादिगुणोपेताः तैर्मरुद्भिरित्यन्वयः शुभ्राः शोभनाः घोरवर्षसः उग्ररूपधराः सुक्षत्रासः शोभनधनोपेताः रिशादसः हिंसकानांभक्षकाः मघमित्यादिष्वष्टाविंशतिसंख्याकेषुधननामसुक्षत्रंभगइतिपठितम् ॥ शुभ्राः स्फायितञ्चीत्यादिनाशुभैरौणादिकोरकृ प्रत्ययस्वरः । घोरवर्षसः घोरं वर्षोपेयां बहुव्रीहौपूर्वपदमरुतिस्वरत्वम् । सुक्षत्रासः बहुव्रीहौ नञ्सुभ्रामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वं आद्युदात्तं च्छन्दसीत्येवतुनभवति क्षत्रशब्दस्यान्तोदात्तत्वाद् रिशंतिहिंसन्तीतिरिशाः तानदन्तीतिरिशादसः सर्वधातुभ्योसुन्प्रत्ययः निस्वरेणउत्तरपदमाद्युदात्तं छदुत्तरपदमरुतिस्वरेणसपवशिष्यते ॥ ५ ॥

इतिप्रथमस्यप्रथमेपट्टंशिवर्गः ॥ ३६ ॥

सूक्तेपष्ठीष्टचमाह—

येनाकस्याधिरोचनेद्विविडेवासआसते । मरुद्भिरग्रआगहि ॥ ६ ॥

ये । नाकस्य । अधि । रोचने । द्विवि । देवासः । आसते ।

मरुत्क्षितिः । अग्ने । आ । गृहि ॥ ६ ॥

येमरुतोनाकस्याधि दुःखरहितस्यसूर्यस्योपरि द्विविद्युलोके रोचने दीप्यमाने येदेवासः स्वयमपिदीप्यमानाआसते तैर्मरुद्भिरित्यन्वयः ॥ नाकस्य कंसुखंतद्यस्मिन्नास्ति असावकइतिबहुव्रीहिंरुत्वा पश्चान्नञ् नअकोनाकइतिनञ्त्तरुपः नलोपोनञ्इतिनलोपोनभवति नभ्राणपादित्यादिनाप्रकृतिभावाद् तत्पुरुषेतुल्यार्थेत्यादिनाव्ययपूर्वपदमरुतिस्वरत्वेनउदात्तत्वं प्रथमतस्तुरुपंरुत्वा पश्चाद्बहुव्रीहौउत्तरपदान्तोदात्तत्वंस्यात् । अधिशब्दउपर्यर्थे उपसर्गप्रतिरूपकोनिपातः । रोचने रुचदीप्तौ अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् चितइत्यन्तोदात्तत्वम् । द्विवि ऊडिमित्यादिनाविभक्तेरुदात्तत्वम् । देवासः आज्ञसेरसुगित्यसुक् । आसते आसउपवेशने अनुदात्तेत्वादात्मनेपदं अस्यअदादेशः अदिप्रभृतिभ्यःशपइतिशपोलुक् अनुदात्तेत्वाह्यसर्वधातुकानुदात्तत्वम् यद्वृत्तयोगान्ननिपातः ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टचमाह—

यैरिवर्यन्तिपर्वतान्तिरःसमुद्रमर्णवम् । मरुद्भिरग्रआगहि ॥ ७ ॥

ये । ईरिवर्यन्ति । पर्वतान् । तिरः । समुद्रम् । अर्णवम् ।

मरुत्क्षितिः । अग्ने । आ । गृहि ॥ ७ ॥

येमरुतः पर्वतान्पर्वतान्निखपन्तिचालयन्ति तथा अर्णवंउदकयुक्तंसमुद्रं तिरस्कुर्वन्तीति शेषः निश्चलस्यजलस्यतरंगाद्युत्पन्नयेचात्तन्नंतिरस्कारः तैर्मरुद्भिरित्यन्वयः ॥ ईरिवर्यन्ति

उखणखेत्यादावीखिर्गत्यर्थः हेतुमतिचेतिणिच् इदितोनुम्धातोरितिनुम् णिजन्तधातोश्चित-
इत्यन्तोदात्तत्वम् शपःपित्वादानुदात्तत्वं तिङ्श्चलसार्वाधातुकस्वरेणधातुस्वरएवशिष्यते । पर्व-
तान् पुर्वपर्वमर्वपुरणे औणादिकोत्च् प्रत्ययस्वरः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह—

आयेतुन्वन्तिरश्मिभिस्तिरःसमुद्रमोजसा । मरुद्भिर्गृह्णागर्हि ॥ ८ ॥

आ । ये । तुन्वन्ति । रश्मिभिः । तिरः । समुद्रम् । ओजसा ।

मरुद्भिः । अग्ने । आ । गृहि ॥ ८ ॥

येमरुतोरश्मिभिः सूर्यकिरणैःसह आतन्वन्ति आमुवन्ति आकाशमितिशेषः किंच
ओजसास्वकीयेनबलेनसमुद्रंतिरस्कुर्वन्ति तैर्मरुद्भि रित्यन्वयः ॥ तनुविस्तारे षटोऽन्तोऽन्तः तना-
दिकृष्णयः सतिशिष्टस्वरबलीयस्त्वमन्यत्रविकरणेभ्यइतितिङ्एवाद्युदात्तत्वम् । रश्मिभिः
नियोमिरित्यनुवृत्तौ अश्रोतेरशचेतिमिः प्रत्ययस्वरः । समुद्रं उन्दीक्रेदने स्फायीतंचीतिरक्
समासेरुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥ ८ ॥ नवमीष्टचमाह—

अभित्वापूर्वपीतयेसृजामिसोम्यमधु । मरुद्भिर्गृह्णागर्हि ॥ ९ ॥ ३७ ॥ १ ।

अभि । त्वा । पूर्वपीतये । सृजामि । सोम्यम् । मधु ।

मरुद्भिः । अग्ने । आ । गृहि ॥ ९ ॥ ३७ ॥ १ ।

हेअग्ने पूर्वपीतयेपूर्वकाले प्रवृत्तायपानाय त्वांपतिसोम्यमधु सोमसंबन्धिनंमधुररसं अभि-
सृजामि सर्वतःसंपादयामि अतस्त्वंमरुद्भिःसहात्रआगच्छ ॥ अभि एवादीनामन्तइत्यन्तो-
दात्तः । त्वामोद्वितीयायाइतित्वादेशःसर्वानुदात्तः । पूर्वपीतये पूर्वाचासौपीतिश्च पुंत्वकर्मधार-
येत्यादिनापुंबद्भावः । सृजामि सृजयिसर्गे मियःपित्वादानुदात्तत्वं विकरणस्वरः । सोम्यं
सोममर्हंतियइतियः । प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः । मधु फलिपाटिनमीत्यादिनाउप्रत्ययः निदित्यनुवृ-
त्तेराद्युदात्तत्वम् । अन्यद्गतम् ॥ अत्रयास्कः—अभिसृजामित्वापूर्वपीतयेपूर्वपानायसोम्यमधुसो-
ममयंसोमेमरुद्भिःसहागच्छेति ॥ ९ ॥

॥ इतिप्रथमस्यप्रथमेसप्तत्रिंशोवर्गः ॥ ३७ ॥

वेदार्थस्यमकाशेनतमोहार्दनिवारयन् । पुमर्थाश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमागंभवतकश्रीवीरयुक्तभूपालसाध्याज्यधुरंधरेणसाय-
णाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थमकाशेऋक्संहिताभाष्ये प्रथमाष्टके प्रथमोऽध्यायःसंपूर्णः ॥ १ ॥

१ भृष्टदृष्टिप्राजपतिपच्यमितमिनमिर्हायभ्योऽतच् । २ नि० १०. ३७ ।

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेऽप्योखिलंजगत् ॥ निर्गमेतमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥
 अथमथनाऽष्टकेद्वितीयोऽध्याय आरभ्यते । तत्रायं देवायेत्यष्टसूक्तं तस्य ऋषिच्छन्दसीपूर्ववत्
 ऋभुदेवताकत्वमनुक्रम्यते—अयमष्टावाभवंमिति । विनियोगस्तुसूक्तस्यलैङ्गिकःस्मार्तोवाद्दृष्टव्यः ।
 व्यूहस्यप्रथमेछन्दोभे वैश्वदेवशस्त्रे अयं देवाय जन्मन इत्याभवंस्तृचः अथछन्दोमाइतिस्वण्डेस्त-
 त्रितम्—अभित्वादेवसवितःप्रेतांपज्ञस्यशशभ्रुवायं देवाय जन्मन इति ।

तस्मिन्सूक्तेमथमाष्टचमाह—

ॐ अयं देवाय जन्मने स्तोमो विप्रेभिरासया ॥ अकारिरत्नधातमः ॥ १ ॥

अयम् । देवाय । जन्मने । स्तोमः । विप्रेभिः । आसया ।

अकारि । रत्नधातमः ॥ १ ॥

ऋभवोहिमनुष्याःसन्तस्तपसादेवत्वंप्राप्ताः तेचात्रसूक्तेदेवताः तत्सङ्गोजायमानवाचिनाज-
 न्मशब्देनैकवचनान्तेनात्रनिर्दिश्यते जन्मने जायमानायऋभुसंघरूपाय देवाय तर्मीत्यर्थं अयं
 स्तोमः स्तोत्रविशेषः विप्रेभिः मेधाविभिक्षैस्त्विग्भिरासयास्वकीयेनास्येन अकारि निष्पादितः
 कीदृशः स्तोमः रत्नधातमः अतिशयेनरमणीयमणिमुक्तादिघनपदः स्तोत्रेण तुष्टाऋभ-
 वोधनंमयच्छन्तीत्यर्थः ॥ आसया आस्यशब्दाचूर्तीयैकवचनस्यस्तुपांस्तुलुगित्यादिनायाजा-
 देशः व्यत्ययेनमरुतियकारस्यलोपः चित्तइत्यन्वोदात्तः । रत्नधातमः रत्नानिदधातीतिरत्नधा-
 त्त्तुत्तरपदमरुतिस्वरत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

य इन्द्राय वचोयुजाततक्षुर्मनसाहरी ॥ शमीभिर्यज्ञमांशत ॥ २ ॥

ये । इन्द्राय । वचः । युजा । ततक्षुः । मनसा । हरी इति । शमीभिः ।

यज्ञम् । आरात ॥ २ ॥

येऋभवः इन्द्राय इन्द्रमीत्यर्थवचोयुजाताडनादिकंविनावाङ्मात्रेणरथेयुज्यमानौसुशि-
 क्षितौहरीरतन्नामकावश्वौमनसाततक्षुः संपादितवन्तः ऋभूणां सत्यसङ्कल्पत्वात्तत्सङ्कल्पमात्रेणे-

न्द्रस्याश्वीसंपन्नावित्यर्थः तेऋभवः शमीभिः ग्रहचमसादिनिष्पादनरूपैःकर्मभिः यज्ञमस्म-
दीयमाशतव्याप्तवन्तः अपःअमइत्यादिपुपाङ्गिंशतिसंख्याकेपुर्कर्मनामसुशमीशमीतिपठितम् ॥
वचोयुजा वचसायुजाते सत्सूद्विपेत्यादिनाक्लिप् सुपांसुलुगित्यादिनाविभक्तेराकारः लुदुत्तरप-
दमकृतिस्वरः । ततक्षुः तक्षूत्वक्षूतनूकरणे छिति झेरुसादेशः पादादित्वादनघातः । शमीभिः
शमयन्तिपापानीतिशम्यःकर्मणि औणादिकइन् रुदिकारादकिनइतिङीप् वृषादित्वादाद्युदात्तः
आशत अशूव्याप्तौ लङि झस्य अदादेशः स्वादिभ्यःशुः तस्यबहुलंछन्दसीतिलुक् अडागमः
विङ्ङुःविङ्ङितिनिघातः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

तक्षन्नासत्याभ्यांपरिज्मानंसुखंरथम् ॥ तक्षन्धेनुंसवर्दुघाम् ॥ ३ ॥

तक्षन् । नासत्याभ्याम् । परिज्मानम् । सुखम् । रथम् । तक्षन् ।
धेनुम् । सवःऽदुघाम् ॥ ३ ॥

नासत्याभ्यांअश्विदेवमीत्यर्थंरथंतक्षन् ऋभवोदेवाः कंचिद्रथमतक्षन् तक्षणेनसंपादि-
तवन्तः कीदृशंपरिज्मानं परितोगन्तारं सुखंउपर्युपवेशनेसुखकरं किञ्चधेनुं कांचिद्वांतक्षन् धा-
तूनामनेकार्थत्वात्क्षतिरत्रसंपादनवाची कीदृशीधेनुं सवर्दुघां सवरःक्षीरस्यदोग्धीम् ॥ तक्षन् ब-
हुलंछन्दसीत्यङ्भावः । नासत्याभ्यां नविद्यतेसत्यंययोस्तावसत्यौ नअसत्यौनासत्यौ नभ्राण-
पादित्यादिनानलोपाभावः । परिज्मानं अजेःपरिपूर्वस्यश्वन्नुक्षन्तित्यादिनामनप्रत्ययेअकारलो-
पआद्युदात्तत्वंचनिपातनात् । सवर्दुघां सवःपयोदोग्धीतिसवर्दुघा दुहःकवृचश्चेतिकप् सवरि-
तिरेफान्तंमातिपदिकंक्षीरवाचीतिसंपदायविदः कपःपित्त्वादानुदात्तत्वं धातुस्वरएवशिष्यते समा-
सेलुदुत्तरपदमकृतिस्वरः ॥ ३ ॥

द्वितीयेछन्दोमेवैश्वदेवशास्त्रेयुवानापितरापुनरित्यार्भवस्तृचः द्वितीयस्याग्निवोदेवमिति
सण्डेसूत्रितम्—महीधौःपृथिवीचनोयुवानापितरापुनरितिचवाविति ।

तस्मिस्तृचेमथमांसक्तेचतुर्थीष्टचमाह—

युवानापितरापुनःसत्यमन्त्राऋजूयवः ॥ ऋभवोविष्टयंऋत ॥ ४ ॥

युवाना । पितरा । पुनरिति । सत्यमन्त्राः । ऋजूयवः ।
ऋभवः । विष्टी । अऋत ॥ ४ ॥

ऋभवएतन्नामकादेवाः पितरौ स्वकीयौ मातापितरौ पूर्ववृद्धावपि पुनर्युवानातरुणावक्रतरुव-
न्तः कीदृशाः सत्यमन्त्राः अविद्यमन्त्रसामर्थ्योपेताः पुरश्चरणाद्यनुष्ठानेन सिद्धमन्त्रत्वाद्यद्यत्फल-
मुद्दिश्य मन्त्राः प्रयुज्यन्ते तत्फलं तथैव संपद्यते तस्माज्जीर्णयोः पित्र्योर्बुधत्वसंपादयितुं समर्था इत्यर्थः
ऋजूयवः ऋजुत्वमात्मन इच्छन्तः छलरहिता इत्यर्थः अतएवैते पामनुष्ठिता मन्त्राः सिद्ध्यन्ति विष्टी
विष्टयो व्याप्तियुक्ताः सर्वेषु कार्येषु एतदीयस्य मन्त्रसामर्थ्यस्याप्रतिघातोत्रव्याप्तिरुच्यते ऋभुशब्दया-
स्कर्णवर्णनिर्वक्ति—ऋभव उरुभान्तीति वर्तेन भान्तीति वर्तेन भवन्तीति वेति ॥ युवाना युवन्शब्दोपेतेः
कनिष्ठन्तो नि त्वादाद्युदात्तः सुभांसुलुगित्यादिनाविभक्तेराकारः । पितरा पूर्ववदाकारः । सत्यम-
न्त्राः बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । ऋजुशब्दो भावपरः ऋजुत्वमात्मन इच्छन्तीति क्यच् अकृत्सार्वाधा-
तुकयोर्दीर्घइति दीर्घः । क्याच्छन्दसीत्युपत्ययः प्रत्ययस्वरः । विष्टी विपृव्याप्तौ किच्क्वौचसंज्ञा-
यामिति किच् तितुत्रेत्यादिना इद्प्रतिषेधः तस्माज्जइयाडियाजिकाराणामुपसंख्यानमिति
तस्य ईकारादेशः सचालोन्त्यस्येति सकारस्य भवति तत आट्टुण इति गुणे कृते प्रथमयोः पूर्वसवर्ण इति
पूर्वसवर्णदीर्घः तंवाधित्वा परत्वाद् जसिचेति ह्रस्वस्य गुणेन भवितव्यमिति चेत् न संज्ञापूर्वकस्य
विधेरनित्यत्वात् । अकृत कृञो लुङ् आत्मनेपदं शस्य अदादेशः मन्त्रेषु सेत्यादिना च्लेर्लुक् यणादे-
शः अडागमः निघातः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

सं० म० दा० सो० अ० ग० म० त० न्द्रे० ण० च० म० रु० त्व० ता ॥ आ० दि० त्ये० भि० श्र० राज० भिः ॥ ५ ॥ १ ॥

सम् । वः । मदांसः । अ० ग० म० त० । इ० न्द्रे० ण० । च० । म० रु० त्व० ता ।

आ० दि० त्ये० भिः । च० । राज० भिः ॥ ५ ॥ १ ॥

हे ऋभवो युष्माकं संबन्धिनो मदासो मदहेतवः सोमाः इन्द्रेण चादित्येभिरादित्यैश्च सममतस-
द्भन्ताः ऋभूणां मिन्द्रादित्यैः सह सोमपानं वृत्वीयसवनेस्ति अतएवावाहननिगद आश्वलायनेनैवंपठितः-
इन्द्रमादित्यवन्तं ऋभुमन्तुं विभुमन्तं वाजवन्तं वृहस्पतिमन्तं विश्वदेव्यावन्तमावहेति । कीदृशेनेन्द्रे-
ण मरुत्वतामरुद्भिर्गुक्तेन अतएवमन्त्रान्तरमेवमात्राप्यते—मैरुद्भिर्इन्द्रसख्यते अस्तिविति । कीदृशैरा-
दित्येभिः राजभिः दीप्यमानैः ॥ मदांसः माद्यन्ते एभिरिति मदाः सोमाः मदोनुपसर्गे इत्यप् तस्यपित्वा-
दनुदानत्वं घातुस्वरएव शिष्यत्वे । आजसेरसुगित्जसौ सुक् । अ० ग० म० त० ग० म० सं० पू० वां० लुङ् समोगम्यु-
च्छीत्यादिना आत्मनेपदं शस्य अदादेशः मन्त्रेषु सेत्यादिना च्लेर्लुक् गमहनेत्यादिना उपधात्तोपः व्य-
व-

हिताश्वेतिसमोव्यवहितप्रयोगः निघातः । मरुत्वता मरुतःअस्यसन्तीतिमरुत्वात् तसौमत्वर्थेइ-
तिभसंज्ञायापदसंज्ञायावाधितत्वात्जशत्वाभावः झयइतिमनुषोवत्वम् । आदित्येभिः बहुलंछन्द-
सीतिभिसंज्ञेसादेशाभावेबहुवचनेश्लथ्येदित्येत्वम् । राजभिः राजनशब्दस्यकनिन्वन्तत्वेननित्रा-
दाद्युदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

इतिप्रथमस्यद्वितीयेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

सूक्तेपष्ठीमृचमाह—

उतत्यंचमसंनवंत्वष्टुर्देवस्यनिष्कृतम् ॥ अकर्तचतुरःपुनः ॥ ६ ॥

उत । त्यम् । चमसम् । नवंम् । त्वष्टुः । देवस्य । निःकृतम् ।

अकर्त । चतुरः । पुनरिति ॥ ६ ॥

उतअपिच त्वष्टुः एतन्नामकस्यदेवस्यसंबन्धितक्षणव्यापारः नवंनूतनंत्यंचमसंतसौमधा-
रणक्षमंकाष्ठपात्रविशेषंनिष्कृतं निःशेषेणसंपादितमकरोदितिशेषः तक्षणव्यापारकुशलस्यत्व-
ष्टुः शिष्याऋभवः तेननिर्मितंतमेकंचमसंपुनरपिचतुरोर्कर्त चतुर्धाविभक्तांश्रमसानरुतवन्तः एकः
स्यचतुर्विधत्वकरणरूपोयमर्थोमन्त्रान्तरेपिर्विस्पष्टः—एकंचमसंचतुरःरुणोतनेति ॥ नवं णुस्तुवौ
नूयतइतिनवं कर्मणिअप्रत्ययः सहिघञोपवाद्दत्वात् घञर्थेसर्वत्रभवति घञप्रत्ययश्च अकर्त-
रिचकारकेसंज्ञायामितिकर्तृव्यतिरिक्तसर्वत्रकारकेभवति यद्यपितत्रसंज्ञायामित्युक्तंथापिचका-
रस्यसंज्ञायभिचारार्थत्वादसंज्ञायामपिभवत्येव । संबध्यतेइतिसंबन्धः कर्मणिघञित्युक्तम् ।
त्वष्टुः तक्षत्वक्षूतनूकरणे औणादिकस्त्वन् ऊदित्वात्पक्षेइडभावः स्कोःसंयोगाद्योरन्तेचेतिक-
कारलोपः । निष्कृतं रुञोनिरूपसृष्टात्कर्मणिक्तः प्रादिसमासे नित्यंसमासेनूत्तरपदस्थस्येतिपत्वं
अत्र कर्तृकर्मणोःरुञीतिमात्रापष्ठी यद्यपिनलोकाव्ययेतिनिषिद्धा तथापिकर्तुःशेषत्वेनविव-
क्षितत्वात्कर्तृकरणयोस्त्वृवीयेत्येतस्याःप्राप्तेःशैषिकीपष्ठी यथाकर्मणिशेषत्वेनविवक्षिते माषाणा-
मश्रीयादिति गतिरनन्तरइतिनिसृजदानत्वम् । अकर्तंअरूपत रुञोलुङिःशस्य व्यत्ययेनतादे-
शः मघेघसेत्पादिनाच्चेर्लुक् छन्दस्युभयथेतिविडार्धधातुक्त्वात्डिच्चाभावेनगुणः । चतुरः
चतुरःशसीत्युकारउदात्तः । पुनः स्वरादिप्याद्युदात्तःपठितः ॥ ६ ॥

तृतीयेछन्दोमे वैश्वदेवशस्त्रे तेनोरत्रानिधत्तनेतिद्वेऋचावार्धव्यौ तृतीयस्यागन्महेति
सण्डेसूचितम्—इन्द्रपेददातुनस्तेनोरत्रानिधत्तनेत्येकाद्वेचेति ।

तयोराद्यांस्तुकेसतमीष्टमहा-

तेनोरत्नानिधत्तनत्रिरासाप्तानिसुन्वते ॥ एकमेकंमुशस्तिभिः ॥ ७ ॥

ते । नः । रत्नानि । धत्तन । त्रिः । आ । साप्तानि । सुन्वते ।
एकंमुष्टकम् । मुशस्तिभिः ॥ ७ ॥

पूर्वांश्चक्षु येप्रतिपादिताऋभवस्तेयूयं मुशस्तिभिः शोभनैरस्मदीपशंसनैर्युक्ताः सन्तो-
नोस्माकं संबन्धिने सुन्वते सोमाभिपवंकुर्वतेयजमानाय, रत्नानिरमणीयानि सुवर्णमणिमुक्ता-
दीनि धनानि एकमेकं क्रमेणप्रत्येकं धत्तन प्रयच्छत सुवर्णादीनांमध्ये प्रतिद्रव्यंयावदपेक्षितं
तावदितिविवक्षया एकमेकमित्युक्तं कीदृशानिरत्नानि त्रिरा त्रिवारमावृत्तानि उत्तमानिमध्य-
मानिअर्धमानिचेत्येवंरत्नानांत्रिरावृत्तिः किञ्च साप्तानिसप्तसंख्यानिष्पन्नवर्गरूपाणि कर्माणि
च धत्तन संपादयत कीदृशानिसाप्तानि त्रिरा त्रिवारमावृत्तानि अर्ध्याधेयदर्शपूर्णमासादी-
नांसप्तानांहविर्यज्ञानामेकोवर्गः । औपासनहोमोवैश्वदेवइत्यादीनांसप्तानांपाकयज्ञानांवर्गो-
द्वितीयः । अग्निष्टोमोत्पग्निष्टोमइत्यादीनांसप्तानांसोमसंस्थानांवर्गस्तृतीयः ॥ रत्नानि रमुक्ती-
डायां नित्यनुवृत्तौ रमेस्तचेति नप्रत्ययः तत्तन्नियोगेनमकारस्यतकारः नित्वादाद्युदात्तः ।
धत्तन तमनतनथनाश्चेतिशब्दस्यतनादेशः । सप्तानांवर्गःसाप्तं सप्तनोञ्छन्दसीतिवर्गे
अत्रप्रत्ययः नस्तद्धितेइतिटिलोपः नित्वादादिवृद्धिः आद्युदात्तत्वंच अत्रवर्गवचनेनचा-
नेन वार्गिणोलक्ष्यन्ते तेनबहुवचनं अन्यथाश्लोकएववर्गत्रिरावृत्तइत्येकवचनमेवस्यात् । सुन्वते
शतुरमुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । एकमेकं नित्यवीप्सयोरितिबोप्तायांद्भिर्भावः एकशब्दः इणः
कञन्तो नित्वादाद्युदात्तः द्वितीयस्यैकशब्दस्य तस्यपरमात्रेडितमित्यात्रेडितसंज्ञायां अनुदात्त-
चेतिअनुदात्तत्वम् । मुशस्तिभिः शस्यतेआभिरितिशस्तयऋचः शंसुस्तुतौ करणेकिन् तस्य
कित्त्वान्नलोपः शोभनाःशस्तयइतिपादिसमाप्ते यद्यपिचकिनो नित्वादाद्युदात्तत्वेनकंडुत्तरपदप्रकृ-
तिस्वरत्वेन तदेवमाप्तं तत्तुपरेणमन्किन्ख्याख्यानेत्यादिना उत्तरपदान्तोदात्तत्वेनवाध्यते ॥७॥

१ अर्ध्याधेयदर्शपूर्णमासाग्निहोत्राययणचातुर्मास्यनिरुद्धपशुबन्धसौत्रामणीतिसप्तहविर्य-
ज्ञसंस्थाः । २ पञ्चमहायाअष्टकाश्राद्धपार्वणश्राद्धश्रवणाकर्ममत्पयवरोहणशुक्लगवः आश्व-
युजीकर्मैतिसप्तपाकयज्ञसंस्थाः । औपासनहोमवैश्वदेवयोःप्रहणपञ्चमहायज्ञोपलक्षणम् ।
३ अग्निष्टोमोत्पग्निष्टोमउक्थयः षोडशीवाजपेयोत्रिरात्रोमोर्ध्यामइतिसंसप्तोमयज्ञसंस्थाः ।

अष्टमीष्टचमाह—

अधारयन्तवह्नयोभजन्तसुकृत्यया ॥ भागंदेवेषुयज्ञियम् ॥ ८ ॥ २ ॥

अधारयन्त । वह्नयः । अभजन्त । सुकृत्यया । भागम् । देवेषु ।
यज्ञियम् ॥ ८ ॥ २ ॥

वह्नयश्चमसादिसाधननिष्पादनेनयज्ञस्यवोढारऋभवःअधारयन्तपूर्वमनुष्यत्वेन मरणयो-
ग्याअप्यष्टतत्वलाभेनमाणान्धारितवन्तः तथाचमद्यान्तरमात्रायते—मर्तासःसन्तोअष्टतत्व-
मानशुरिति । किञ्चैतेसुकृत्ययायज्ञसाधनद्रव्यसंपादनरूपेणशोभनव्यापारेणदेवेषुमध्येस्थि-
त्वा यज्ञियंयज्ञार्हभागंहविर्लक्षणंअभजन्तसेवितवन्तः अयमर्थः सौर्धन्वनायज्ञियंभागमा-
नशुरित्यादिमद्यान्तरेषुविस्पष्टः । ब्राह्मणेपि ऋभवोवैदेवेषुतपसासोमपीथमभ्यजयन्तित्याद्यु-
पाख्यानंविस्पष्टम् ॥ वह्नयः निदित्यनुवृत्तौ वहिशीत्यादिनानिप्रत्ययः । अभजन्त पादादित्वाद्-
निघातः । सुकृत्यया विभाषाकृत्वोरिति कृजःकर्मणिक्यप् शोभनंकृत्यमस्याभजनक्रियायाः
सासुकृत्या बहुव्रीहौपूर्वपदमकृतिस्वरत्वंबाधित्वा नञ्सुश्र्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वं ननु कृ-
त्यशब्देक्यपःपित्त्वेनानुदात्तत्वाद्वातुस्वरेणआदिरुदात्तः ततश्चाद्युदात्तं च्छन्दसीत्यनेनाद्यु-
दात्तत्वेनभवितव्यं तेनहिपुरस्तादपवादेनपरमपिनञ्सुश्र्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वंबाध्यतइत्युक्तं
एवंतर्हि कृजःशचेति स्त्रियांभावेक्यप्प्रत्ययान्तःकृत्याशब्दः क्यपःपित्त्वेपिव्यत्ययेनउदात्तत्वं
प्रादिसमासेकृदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वेनतदेवशिष्यते । भागं कर्पात्त्वतइत्यन्तोदात्तः । यज्ञियं
यज्ञमर्हतीत्यर्थं यज्ञात्विग्भ्यांघत्वञौइतिघः तस्यइयादेशः प्रत्ययस्वरः ॥ ८ ॥

॥ इतिप्रथमस्यद्वितीयेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

इहेन्द्रामीइत्यादिकंपल्लचंसूक्तं ऋपिच्छन्दसीपूर्ववत् देवतात्वनुक्रम्यते—इहपळेन्द्राग्नमिति ।
विनियोगस्तु अग्निष्टोमे अच्छावाकशस्त्रे इहेन्द्रामीउपह्वयइतिसूक्तम् स्तोत्रमग्नेशस्त्रादितित्वाडे-
इहेन्द्रामीउपेयंवामस्यमन्मनइतिनवेतिसूत्रितत्वात् । तथा अभिष्टवपडहेमातःसवनेअच्छा-
वाकशस्त्रेस्तोमातिशंसनार्थमेतदेवसूक्तम् तथाचसूत्रितम्—अभिष्टवपृष्ठचाहानीत्युपक्रम्येहेन्द्रा-
मीइन्द्रामीआगतमिति ।

तस्मिन्सूक्तेमथमाष्टचमाह—

इहेन्द्रामीउपह्वयेतयोरिस्तोमंमुश्मसि ॥ तासोमंसोमुपातमा ॥ १ ॥

इह । इन्द्राग्नी इति । उप । ह्ये । तयोः । इत् । स्तोमम् ।
उश्मसि । ता । सोमम् । सोमंशपातमा ॥ १ ॥

इहास्मिन्कर्मणिइन्द्राग्नीदेवावुपह्वयेआह्वयामि तयोरित्इन्द्राग्नीरेवस्तोमंस्तोत्रमुश्मसिका-
मयामहे सोमपातमा अतिशयेनसोमंपातुंक्षमौतौद्वीदेवौसोमंपिवतामितिशेषः ॥ इन्द्राग्नी अत्र
देवताद्वन्द्वेपिपूर्वंपदस्यानइनभवति तत्रहिद्वन्द्वइत्यनुवृत्तौपुनर्द्वन्द्वग्रहणालोकप्रसिद्धसाहचर्याणा-
मेवद्वन्द्वेआनडित्युक्तं तस्मादत्रावग्रहेह्रस्वइन्द्रशब्दः रामासस्येत्यन्तोदान्तत्वं देवताद्वन्द्वेचेत्युभ-
यपदप्रकृतिस्वरत्वंतुनभवति अग्निशब्दस्यानुदानादित्वेननोत्तरपदेनुदानादाविविप्रविषेधात् ।
उश्मसि वशकान्तौ लटोमस् इदन्तोमसिरितिइकारोपजनः अदादित्वात् शपोलुक् मसोडित्त्वा-
द्ग्रहियेत्यादिनासंप्रसारणं । ता सोमपातमा उभयत्र सुपांसुलुगित्याकारः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

तायज्ञेषुप्रशंसतेन्द्राग्नीशुंभतानरः ॥ तागांयज्ञेषुगायत ॥ २ ॥

ता । यज्ञेषु । प्र । शंसत । इन्द्राग्नी इति । शुंभत् । नरः । ता ।
गायत्रेषु । गायत ॥ २ ॥

हेनरोमनुष्याऋत्विजस्तापूर्वोक्तौ ताविन्द्राग्नीयज्ञेषुअनुष्ठीयमानकर्मसुप्रशंसत शस्त्रैः तथा
शुंभव नानाविधैरलङ्कारैः शोभितौकुरुत तथा तापूर्वोक्ताविन्द्राग्नी गायत्रेषुगायत्रीछन्दस्केपुम-
न्त्रेषुसामरूपेणगायत ॥ ता सुपांसुलुगित्याकारः । शुंभव अस्यसंहितायामन्येषामपिदृश्यतइति
दीर्घः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

तामित्रस्यप्रशंसतयइन्द्राग्नीताह्वामहे ॥ सोमपासोमपीतये ॥ ३ ॥

ता । मित्रस्य । प्रशंसतये । इन्द्राग्नी इति । ता । ह्वामहे । सोमंशपा-
सोमंशपीतये ॥ ३ ॥

मित्रस्यलोहविषयस्यमानुष्ठातुः प्रशंसतयेतापूर्वोक्तौदेवौसंपद्येतामितिशेषः यद्वा मित्र-
स्यममसंबन्धिनौ ताविन्द्राग्नीप्रशंसतयेप्रशंसितुमिच्छामइतिशेषः सोमपानक्षमौतापूर्वोक्ताविन्द्रा-

शीसोमपीतयेसोमपानार्थं हवामहेआह्वयामः । प्रशस्तये तुमर्थाञ्चभाववचनादितिचतुर्थी कृ-
दुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वंबाधित्वातादौचनितिकृत्यतावितिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । सोमपीतये सोमस्य
पीतिर्यस्मिन्कर्मणितस्मै बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् सोमस्यपीतिरितितत्पुरुषेवा दासीभारा-
दित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीशृचमाह—

उ॒ग्रास॒न्ता॒ह॒वाम॒हउ॒पे॒दं॒सर्व॑नं॒सु॒तम् । इ॒न्द्रा॒ग्नी॒ए॒ह॒गं॒च्छ॒ताम् ॥ ४ ॥

उ॒ग्रा । सं॒तां । ह॒वाम॒हे । उ॒पं । इ॒दम् । स॒र्व॑नम् । सु॒तम् ।

इ॒न्द्रा॒ग्नी इति । आ । इ॒ह । ग॒च्छ॒ता॒म् ॥ ४ ॥

सुतंअभिपवोपेतंइदमनुष्ठीयमानं सवनंप्रातःसवनादिरूपंकर्मउपसामीप्येनप्राहुंउग्रासन्ता
वैरिवधादिषु क्रूरौसन्तौदेवौहवामहे आह्वयामः इन्द्राग्नीदेवौइहकर्मण्यागच्छताम् ॥ सन्ता
अस्तेः शतरि श्रसोरल्लोपः । सवनं सुवमितिद्वयं सेमनःस्तोममगाहीत्यत्रोक्तम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीशृचमाह—

ता॒म॒हान्ता॒स॒द॒स्पती॒इन्द्रा॒ग्नी॒रक्ष॑उ॒ज्ज॒तम् ॥ अ॒प्र॒जाः॒सन्त्व॒त्रि॒णः ॥५॥

ता । म॒हान्तां । स॒द॒स्पती इति । इन्द्रा॒ग्नी इति । रक्षः । उ॒ज्ज॒तम् ।

अ॒प्र॒जाः । स॒न्तु । अ॒त्रि॒णः ॥ ५ ॥

तौपूर्वोक्ताविन्द्राग्नीरक्षोराक्षसजातिंउज्जतं ऋजुकुरुतंक्रौर्यंपरित्याजयतमित्यर्थः कौट-
शौमहान्तामहान्तौ गुणैरधिकौ सदस्पती सभापालकौ तयोःप्रसादावअत्रिणोभक्षकाराक्षसाः
अप्रजाअनुत्पन्नाःसन्तु ॥ महान्ता सान्तमहतःसंयोगस्येतिदीर्घः । सदस्पती सदसस्पतीइति
समासे षष्ठ्यालुकिमातिपदिकसकारस्यरुत्वाभावश्छान्दसः उभेवनस्पत्यादिषुयुगपदिति उभ-
यपदप्रकृतिस्वरत्वम् । इन्द्राग्नी आमधिताद्युदात्तत्वम् । अप्रजाः प्रजामन्तइतिप्रजाः अन्येष्वपि
दृश्यतइतिजनेडेप्रत्ययः नमजाअप्रजाःप्रजाशब्दस्यबहुव्रीहौहि नित्यमसिचूप्रजामेधयोरित्यसि-
जादेशःस्यात् अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । अत्रिणः तृजन्तस्यअत्रिशब्दस्यजसश्छान्दसइनुडा-
गमः चितइति ऋकारउदात्तः तस्ययणादेशो उदात्तयणोहत्पूर्वात् इतिइकारउदात्तः ॥ ५ ॥

षष्ठीशृचमाह—

ते॒न॒स॒त्ये॒नं॒ जा॒गृ॒त॒मधि॑प्र॒चे॒तु॒ने॒पु॒दे ॥ इन्द्रा॒ग्नी॒शर्म॑यच्छतम् ॥ ६ ॥ ३ ॥

१ अदेश्विमिश्रितेतिचित्रं मन्वयत्वेरणास्तीदात्तः ।

तेन । सत्येन । जागृतम् । आधि । प्रश्चेतुने । पदे । इन्द्राग्नी इति ।
शर्म । यच्छतम् ॥ ६ ॥ ३ ॥

हेइन्द्राग्नी सत्येन अवश्यफलप्रदानादवितथेन तेनास्माभिरनुष्ठितेनकर्मणाप्रचेतुने प्रक-
र्षेणफलभागज्ञापकेपदेस्वर्गलोकादिस्थानेअधिजागृतं आधिक्येनसावधानौभवतं ततोस्मर्ष्यश-
र्मयच्छतंसुखंगृहंवाइतम् गयःरुदरइत्यादिपुद्गाविंशतिसंख्याकेपुगृहनामसुशर्मवर्मेत्युक्तम् ॥
जागृतं जागृदिन्द्राक्षये अदिप्रभृतिभ्यःशपइतिशपोलुक् विडुविडुइतिनिघातः । प्रचेतुने
चित्तिसंज्ञानेइत्यस्मादण्यन्तावशकेरुनोन्वइतिविहितत्वाद्वाहुलकादौणादिकउनप्रत्ययः समासे
रुदुत्तरपदमलुतिस्वरत्वम् । इन्द्राग्नी इहेन्द्राग्नीइत्यत्रोक्तम् आमद्वितत्वादाद्युदात्तत्वमत्रविशे-
षः । श्रृणाविहिनस्तिदुःखमितिशर्म शृहिंसायां अन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिमनिच् । यच्छतं इपुग-
मियमांछइतिछः ॥ ६ ॥

॥ इतिप्रथमस्यद्वितीयेवृत्तीयोवर्गः ॥ ३ ॥

प्रातर्युजेत्यादिकमेकविंशत्युचंसूक्तं तस्यऋषिच्छन्दसीपूर्ववत् देवताविशेषस्त्वनुक्रम्यते—
प्रातर्युजासैकाचतस्रःआश्विन्यस्तथासावित्र्यःआग्नेय्यौद्वेदेवीनामेकैकेन्द्राणीवरुणान्यग्रापीनां
द्यावापृथिव्येपार्थिवीपृथ्व्योतोदेवादेवीवेति सूक्तसंख्यानुवर्ततइत्यस्मिन्खण्डे—अनिरुक्ता
संख्याविंशतिरितिपरिभाषितत्वात् । प्रातर्युजेतिसूक्ते संख्याविशेषस्यानिरुक्तासंख्याविंशतिसं-
ख्याद्रष्टव्या साचविंशतिःएकयाअधिकयासहवर्ततइतिसैका तत्रादौचतस्रऋचोश्विदेवताकाः
पञ्चमीमारुष्याष्टम्यन्ताश्रतस्रःसवितृदेवताकाः नवमीदशमीचोभेअग्निदेवताके एकादश्याऋचो-
देवसंबन्धिन्योदेव्योदेवताः द्वादश्याइन्द्रवरुणाग्निपृथ्वीइन्द्राणीवरुणान्यग्राय्योदेवताः त्रयोदशी-
चतुर्दशपौद्यावापृथिवीदेवताके पञ्चदशीपार्थिवी षोडश्याद्याःषड्विण्णुदेवत्याः षोडशीदेवदे-
वत्यावां ॥ अत्रसूक्तेविनियोगोलैङ्गिकः प्रातरनुवाकेआश्विनेऋतौप्रातर्युजाविबोधयेतिचतस्र-
ऋचः सूत्रितंच—अथाश्विनएषोउषाःप्रातर्युजेतिचतस्रइति । आश्विनग्रहस्यप्रातर्युजेत्येकापुरो-
नुवाक्या द्विदेवत्यैश्वरन्तीतिखण्डेसूत्रितम्—आश्विनस्यप्रातर्युजाविबोधयेति ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

प्रातर्युजाविबोधयाश्विनावेहर्गच्छताम् ॥ अस्यसोमस्यपीतर्ये ॥१॥

१ पृथिवीदेवीदेवताकाषोडशीमारुष्यैकविंशत्यःषड्विण्णुदेवताकाः अतोदेवाइत्यस्या-
षोडश्यास्तुरुत्सुदेवाविण्णुर्वाविकल्पेनदेवता ।

प्रातःश्रुजा । वि । बोधय । अश्विनौ । आ । इह । गच्छताम् ।
अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ १ ॥

अत्रहोताध्वर्युमुद्दिश्यत्रूते हेअध्वर्योप्रातर्युजाप्रातःसवनग्रहेणसंयुक्तावश्विनौदेवौविशोब-
य विशेषेणप्रबुद्धौकुरु अश्विनौप्रबुद्धौ तावश्विनौदेवौअस्याभिपवसंस्कारयुक्तस्यसोमस्यपी-
तयेसोमपानायइहकर्मण्यागच्छताम्॥प्रातर्युजातेगृह्यमाणेनग्रहेणसहेतिप्रातर्युजा सत्सुद्विपेत्या-
दिनाकिप् सुपांसुलुगित्याकारः ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अस्य ऊडिदमित्यादिनाविभक्तेरु-
दात्तत्वम् । पीतये व्यत्ययेनकिनउदात्तत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

यासुरथारथीतमोभादेवादिदिविस्पृशां । अश्विनात्ताह्वामहे ॥ २ ॥

या । सु॒रथां । रथि॒ऽर्तमा । उ॒भा । दे॒वा । दि॒वि॒ऽस्पृशां ।
अ॒श्विनां । ता । ह॒वाम॒हे ॥ २ ॥

योभाश्विनादेवायावुभावश्विनौदेवौ सुरथाशोभनरथयुक्तौ रथीतमारथिनामध्ये अ-
तिशयेनरथिनौ दिविस्पृशाद्युलोकनिवासिनौ ताह्वामहे तादृशावश्विनावाह्वयामहे ॥ येत्या-
दिष्वष्टसुपेदुसुपांसुलुगितिद्विवचनस्याकारः । सुरथा शोभनोरथोययोस्तौसुरथौ समासान्तो-
दात्तत्वापवादंयहुवीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरंवाधित्वा नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वेप्राप्ते आद्यु-
दात्तंश्चच्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । रथीतमा अन्येषामपिदृश्यतइतिसंहितायामिकारस्पदी-
र्घत्वम् । दिविस्पृशा दिविस्पृशतइतिदिविस्पृशौ किप्चेतिकिप् तत्पुरुषेकृतिवहुलमित्यलुक् ग-
तिकारकोपपदात्कृदितिरुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

यावांकशामधुमत्यश्विनासूनृतांवती । तयायज्ञांभिमिक्षतम् ॥ ३ ॥

या । वा॒म् । कशां । मधु॑ऽमती । अश्वि॑ना । सू॒नृतां॑ऽवती । तयां ।
य॒ज्ञम् । मि॒मिक्ष॑तम् ॥ ३ ॥

अश्विना हेअश्विनौदेवौ वांपुवयोःसंश्विनी या कशा अश्वताडनीविद्यते तयासहआ-
गत्य यज्ञमस्मदीर्घं मिमिक्षतं सोमसेनसेकुमिच्छतं कशयाश्वं दृढंताडयित्वा सहसास-

मागत्यभवद्विपयांसोमरसाहुतिनिष्पादयितुमुद्युक्तौभवतमित्यर्थः कीदृशीकशापधुमती अर्णः क्षोदमित्यादिपुण्ड्रकशतसंख्याकेपुउदकनामसुमधुपुरीपमितिपठितं तस्माद्दुदकवतीत्युक्तंभवति अश्वस्यशीघ्रगत्यायत्स्वेदोदकं सवतितेनेयंकशाह्निन्नेत्यर्थः सृजतावती प्रियसत्यवाम्युक्ता तीवेणकशाताडनेनयोध्वनिनिष्पद्येताडनवेलायांअश्वारूढेनचयआक्रोशःक्रियतेतदुभयंशीघ्रगमनहेतुत्वेनयजमानस्यमियं यद्वा श्लोकःधारेत्यादिपुसप्तपञ्चाशद्वाङ्गामसुकशाधिपणेतिपठितं अश्विनोर्यावाक्मधुमतीमाधुर्योपेतापारुप्परहिता सृजतावती प्रियत्वसत्यत्वोपेताफलप्रदानविषयेत्यर्थः तथावाचायुक्तौयज्ञमिमिक्षतमितियोजनीयम् ॥ कशा कशगतिशसनयोः पंचाद्यच् वृषादित्वादाद्युदात्तः । सृजतावती ऊनपरिहाणे सुष्टुऊनयत्यमियमितिसृज् तथाविधमृतंसत्यं यस्यां वाचिसासृजता नञ्छ्रम्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वंवाधित्वापरादिश्छन्दसिबहुलं इतिक्कारउदात्तः सायस्याअस्तिसाकशासृजतावतीतिकशायाःसंज्ञा एवंनामाकशेत्यर्थः संज्ञायामितिमतुपोवत्वम् । मिमिक्षतं मिहेःसन् हलन्ताचेतिकिच्चाद्गुणाभावः दत्वकत्वपत्वानि ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टचमाह—

नृहिवामस्तिदूरकेयत्रारथेनगच्छथः ॥ अश्विनासोमिनोगृहम् ॥ ४ ॥

नृहि । वाम् । अस्ति । दूरके । यत्र । रथेन । गच्छथः । अश्विना । सोमिनः । गृहम् ॥ ४ ॥

अश्विना हेअश्विनौ देवौयुवांसोमिनः सोमवतोयजमानस्यगृहंमतिरथेनगच्छथः समागोवांयुवयोदूरकेदूरदेशेनहस्तिनवर्ततेस्वल् यद्वा यत्रगृहेगच्छथः तच्चगृहंदूरेनभवति॥नहि एवमादीनामन्तइत्यन्तोदात्तः । अस्ति चादिलोपेविभापेतिनिघाताभावः । अत्रहिगृहंदूरेचनास्ति युवांचरथेनगच्छथइतिसमुच्चयश्चाथोंगम्यते चशब्दोनप्रयुज्यतइतिचलोपेप्रथमातिङ्बभक्तिरस्तीति । यत्र निघातस्यचेतिसंहितायांदीर्घत्वम् । गच्छथः इयंयद्यपिनप्रथमातथापि यत्रेतियद्दत्तयोगान्ननिघातः ॥ ४ ॥

व्यूढस्यद्वितीयेछन्दोभेवेश्वदेवशस्त्रेहिरण्यपाणिमूतयइतिसावित्र्यश्चतस्रः द्वितीयस्येतिखण्डेसूत्रितम्—हिरण्यपाणिमूतयइतिचत्सोमहीद्यौःपृथिवीचनइति ।

तत्रप्रथमांस्तुकेपञ्चमीष्टचमाह—

हिरण्यपाणिमूतयेसवितारमुपह्वये । सचेत्तादेवतांपदम् ॥ ५ ॥ ४ ॥

हिरण्यपाणिम् । ऊतये । सवितारम् । उप । ह्वये । सः । चेत्ता ।
देवता । पृदम् ॥ ५ ॥ ४ ॥

ऊतये अस्मद्गणार्थसवितारं देवमुपह्वये आह्वयामि सत्सवितादेवएतन्मन्त्रप्रतिपाद्य-
देवताभूत्वापदंयजमानेनप्राप्यंस्थानंचेत्ताज्ञापयिताभवति कोटशं सवितारं हिरण्यपाणिंयजमा-
नायदागुंहस्तेसुवर्णधारिणं यद्वा देवताकर्तृकेयागेसवितास्वयमृत्विग्भूत्वाब्रह्मत्वेनावस्थितः
तदानींकस्यांचिदिष्टावध्वर्यवः तस्मैसवित्रेब्रह्मणे प्राशित्रनामकंपुरोडाशभागंदत्तवन्तः तच्च
प्राशित्रंहस्तेसवित्रागृहीतंसत्तदीयपाणिंचिच्छेद ततः प्राशित्रस्यदातारोध्वर्यवः सुवर्णमयं पाणिं
निर्मायप्रक्षिप्तवन्तः सोयमर्थःकौपीतकिन्नास्रणेसमान्नातः—सवित्रेप्राशित्रंप्रतिजहुस्तस्य पाणी प्र-
चिच्छेदतस्मैहिरण्यमयौप्रतिदधुस्तस्माद्धिरण्यपाणिरितिश्रुतइति । पाणिशब्दंहिरण्यशब्दंचया-
स्कएवंनिर्वक्ति—हिरण्यंकस्माद्धिरयतआयम्यमानमित्तिवाह्नियतेजनाजनमित्तिवाहितरणंभवती-
तिवाहदयरमणंभवतीतिवाहर्ह्यतेर्वास्यात्प्रेप्ताकर्मणइति । तथापाणिः पणायदेःपूजाकर्मणइति ॥
हिरण्यशब्दोद्विषयत्वादाद्युदात्तः बहुव्रीहौपूर्वपदमकृतिस्वरः । ऊतये उदात्तइत्यनुवृत्तावृत्तियूति-
जूतिसातीत्यादिनाकिन्नन्तोत्तोदात्तोनिपातितः । सवितारं तृचश्चिच्चादन्तोदात्तत्वम् । चेत्ता चिती
संज्ञाने अस्मादन्तर्भावितण्यर्थात्ताच्छील्येतृन् अनित्यमागमशास्त्रमितीडभावः निच्चादाद्युदा-
त्तः । देवता देवात्तलितिस्वार्थेतल् ल्तीतिप्रत्ययात्पूर्वमुदात्तम् । पदशब्दः पचाद्यजन्तः चित-
इत्यन्तोदात्तः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यद्वितीयेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

सूक्तेपठौष्ट्रमाह—

अपांनपांतमवसेसवितारमुपस्तुहि । तस्यंव्रतान्युश्मसि ॥ ६ ॥

अपाम् । नपांतम् । अवसे । सवितारम् । उप । स्तुहि । तस्यं ।

व्रतानि । उश्मसि ॥ ६ ॥

अत्रहोतासामगृत्वजमन्यंवाशस्त्रिणंब्रूते अवसे अस्मान्नक्षितुंसवितारं उपस्तुहि
वस्यसवितुःसंबन्धोनिवतानिकर्माणि सोमयागादिरूपाणि उश्मसि कामयामहे कीदृशं
सवितारं अपांनपातं जलस्यनपात्कं सन्तापेनशोषकमित्यर्थः ॥ अपां ऊडिबमित्यादिना
विभक्तेरुदात्तत्वम् । नपातं पारक्षणेअस्यशत्रन्तःपाच्छब्दः तस्यनञासमासे नम्राणनपादित्या-

दिनानलोपप्रतिषेधइतिवृत्तिकारः अग्निर्हि अपोनपातितच्छोपकत्वात् तर्हिकथमपामितिपष्ठी
 नलोकाव्ययनिष्ठास्त्वर्थतिकर्मणिपष्ठ्याःप्रतिषेधात् इतिचेत्तर्हि एषारोपलक्षणास्तु अग्न्या-
 दित्यौ अपांकरणतया संवन्धिनौ अग्रेरापइतिश्रुतेः । आदित्याज्जायतेवृष्टिरितिस्मृतेश्च । अ-
 स्मिन्पक्षे उगिदचामितिनुमभावोपिनिपातनादेवेतिमन्तव्यं पातेःक्विवन्तस्यतुग्वानिपातनात्
 द्रष्टव्यः अथवानपातयतीतिनपात् पतूगतावितिधातोर्ण्यन्तावक्विप् अग्न्यादित्यौह्यपांनप्रापकौ
 प्रयुततच्छोपकौ अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अवसे तुमर्थेसेसेत् इत्यादिनाअसेत् निच्वादा-
 द्युदात्तः । उश्मसि वशकान्तौ अदिप्रभृतिभ्यइतिशपोलुक् इदन्तोमसिः इतीकारोपजनः ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टकमाह—

विभक्तारं हवामहे वसोश्चित्रस्य राधसः । सवितारं नृचक्षसम् ॥ ७ ॥

विभक्तारम् । हवामहे । वसोः । चित्रस्य । राधसः । सवितारम् ।
 नृचक्षसम् ॥ ७ ॥

वसोः निवासहेतोश्चित्रस्पसुवर्णरजतादिरूपेण बहुविधस्यराधसोधनस्यविभक्तारंअस्य
 यजमानस्यैतावद्धनदानमुचितमितिविभागकारिणं नृचक्षसं मनुष्याणांप्रकाशकारिणंसवितारंह-
 वामहे कौपीतकिनएतस्याऋचोव्याख्यानरूपेब्राह्मणे सवितुर्विभागहेतुत्वमेवसमामनन्ति—
 यदेतद्वस्तुः चित्रंराधस्तदेवसविताविभक्ताम्यःप्रजाभ्योविभजतीति ॥ विभक्तारं नृचश्चिच्वाद्-
 न्नोदात्तत्वं रुदुत्तरप्रकृतिस्वरत्वेनतदेवशिष्यते । हवामहे ह्यतेर्बहुलंछान्दसीतिसंप्रसारणम् । व-
 सोः वसनिवासेशुश्रूस्त्रिहीत्यादिनाउः निदित्यनुवृत्तेर्निच्वादाद्युदात्तः । राधसः असुम्नान्निच्वा-
 दाद्युदात्तः । नृचक्षसं नृश्चष्टइतिनृचक्षाः वंनृचक्षसं चक्षेर्बहुलंशिच्चेत्यसुत् शिच्वादनार्धधातुक-
 त्वेनख्यात्रादेशाभावः रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

सखां प्रआनिपीदत्त सविता स्तोम्यो नुनः । दाता राधांसि शुंभति ॥ ८ ॥

सखायः । आ । नि । सीदत् । सविता । स्तोम्यः । नु । नुः ।

दाता । राधांसि । शुंभति ॥ ८ ॥

सखिभूताहेऋत्विजः आनिपीदत् सर्वत्रोपविशतनोस्माकमयंसवितानुक्षिप्तंस्तोम्यःस्तुति-
 योग्यः राधांसिघनानिदाताप्रदातुमुद्युक्तः एवसविता शुंभति शोभते ॥ समानाः सन्तः ख्यान्ति

प्रकाशन्तइतिसत्वायः ख्याप्रकथने समानेख्यश्चोदात्तइतीण्प्रत्ययः तत्सन्नियोगेनडित्वंयलोप-
श्च डित्वादाकारलोपः समानस्यच्छन्दसीत्यादिनासमानशब्दस्यसादेशः इण् सन्नियोगेनोदात्त-
त्वं जसि सख्युरसंबुद्धौइतिणिच्वाद्द्विरायादेशश्च । निपीदत् सदिरप्रतेरितिपत्वम् । स्तोमे-
पुप्रतिपाद्यत्वेनभवः स्तोम्यः भवेछन्दसीतियत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । दाता दानशीलः ता-
च्छील्येतृन् निच्वादाद्युदात्तः । राधांसि गतं कर्तृकर्मणोःकृतीतिमाहायाःपष्ठ्याः नलोका-
व्ययेतिप्रतिषेधः ॥ ८ ॥

अग्निष्टोमेप्रातःसवने अग्नेपत्नीरिहावहेतिनेष्टुःप्रस्थितयाज्या प्रशास्ताब्राह्मणाच्छंसीतिस्व-
ण्डेसूत्रितम्—अग्नेपत्नीरिहावहोक्षान्नायवशान्नायेति ।

तामेतांसूक्तेनवमीष्टचमाह—

अग्नेपत्नीरिहावहदेवानामुशतीरुपं । त्वष्टारंसोमपीतये ॥ ९ ॥

अग्ने । पत्नीः । इह । आ । वह । देवानाम् । उशतीः । उपं । त्वष्टारम् ।
सोमंसपीतये ॥ ९ ॥

हेअग्नेउशतीःकामयमानाःदेवानापत्नीरिन्द्राण्याद्याः इहदेवयजनदेशेआवह तथात्वष्टारं
देवंसोमपीतयेसोमपानार्थंउपसमीपे आवह ॥ पत्नीः इत्यन्तःपतिशब्दआद्युदात्तःपत्युर्नोपत्त-
संयोगेइतिडीप् तत्संनियोगेनतकारश्च डीपःपित्वात् इतिस्वरएव । उशतीः वशकान्तौ लटःशठ्
अदिप्रभृतिभ्यःशपइतिशपोलुक् शतुडित्त्वात् ग्रहिज्यादिनासंपसारणं उगितश्चेतिडीप् शतुर-
नुमइतिडीप्उदात्तः ॥ ९ ॥

दशमीष्टचमाह—

आग्राअग्रइहावसेहोत्रायविष्टभारंतीम् ॥ वरुंत्रीधिपणांवह ॥ १० ॥ ५ ॥

आ । ग्राः । अग्ने । इह । अवसे । होत्राम् । यविष्ट । भारंतीम् ।
वरुंत्रीम् । धिपणाम् । वह ॥ १० ॥ ५ ॥

हेअग्ने अवसेअस्मानवितुंग्रादेवपत्नीरिहावह तथाहेयविष्टयुवतमाग्ने होत्रांहोमनिष्पाद-
कामग्निपत्नींभारतींभरतनामकस्यादित्यस्यपत्नींवरुंत्रींवरणीयांधिपणांवाग्देवींचावह वाग्वैधि-
पणेतिवाजसनेयकम् । भरतआदित्यइतिर्यांस्केनोक्तत्वात् तस्यपत्नीभारतीत्युच्यते ॥ गम्यन्तइ-

तिग्नाः गमृसृपृगतौ औणादिकोद्गप्रत्ययः द्वित्वाद्विलोपः प्रत्ययस्वरः । होत्रां हुयामसिभसि-
 ष्यस्रन्विति व्रन्न्तोनिच्वादाद्युदात्तः अतिशयेनयुवायविष्ठः अतिशायनेतमविष्ठनौ स्थूलदूरे-
 त्यादिनायणादिपरस्यलोपः पूर्वस्यचगुणः । भारतीं शार्ङ्गं रवादेरवृत्कृतत्वात् डीनन्तोनिच्वादाद्यु-
 दात्तः । वरुत्रीं भ्रसितस्कभितइत्यादौ यद्यपिवरुत्शब्दस्तृजन्तइत्युक्तं तथाप्यन्तेइतिकरण-
 स्यपदर्शनार्थत्वात् वरुत्शब्दस्तृजन्तोपिदृष्टव्यः तेननिच्वादाद्युदात्तत्वं शेषनिवातेनऋकारस्या-
 नुदात्तत्वात् उदात्तयणोहल्पूर्वात् इत्यपिनडीपउदात्तत्वम् । धिपणां क्युप्रत्ययानुवृत्तौ धृपेधि-
 पचसंज्ञायामितिक्युः ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यद्वितीयेपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

सूक्तेरकादशीष्टचमाह—

अञ्जिनोदेवीरवंसामुहःशर्मणानृपतीः ॥ अच्छिन्नपत्राःसचन्ताम् ॥ ११ ॥

अञ्जि । नः । देवीः । अवंसा । मुहः । शर्मणा । नृपतीः ।

अच्छिन्नपत्राः । सचन्ताम् ॥ ११ ॥

देवीर्देव्योदेवपत्न्यःअवसारक्षणेनमहोमहताशर्मणाचसुखेनचसहनोस्मान् अभिसचन्तां
 आभिमुख्येनसेवन्तां कीदृश्योदेव्यः नृपतीः मनुष्याणांपालयिष्यः अच्छिन्नपत्राःअच्छि-
 न्नपक्षाःनहिपक्षिरूपाणां देवपत्नीनांपक्षाः केनचिच्छिद्यन्ते ॥ देवीः पुंयोगादाख्यायांइतिडीपन्तः
 प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः दीर्घाञ्जसिचेतिप्रतिपेधस्य वाछन्दसीतिपाक्षिकत्वोक्तेः पूर्वसवर्णदी-
 र्धत्वम् । अवसा अवरक्षणे असुन् निच्वादाद्युदात्तः । मुहः महपूजायां क्लिप् सुपांसुपोभवन्ती-
 तिवृत्तौपैकवचनस्यङसादेशःसावेकाइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । नृपतीः समासान्तोदात्तत्वेमात्रे
 परादिच्छन्दसिचहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । अच्छिन्नपत्राः न छिन्नानिअच्छिन्नानि अव्य-
 यपूर्वपदमरुतिस्वरत्वं अच्छिन्नानिपत्राणियासांताः बहुव्रीहौपूर्वपदमरुतिस्वरत्वम् ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टचमाह—

इहेन्द्राणीमुपह्वयेवरुणानीस्वस्तये । अग्रायींसोमपीतये ॥ १२ ॥

इह । इन्द्राणीम् । उप । ह्वये । वरुणानीम् स्वस्तये । अग्रायीम् ।
 सोमंपीतये ॥ १२ ॥

इहास्मिन्ऋमणि स्वस्तये अस्माकमविनाशाय सोमपीतयेसोमपानायच इन्द्रवरुणा-
ग्नीनांपत्नीराह्वयामि ॥ इन्द्राणीवरुणानीं इन्द्रवरुणेत्यादिनापुंयोगेहीप्प्रत्ययः आनुमागमश्च
प्रत्ययस्वरः । अग्राणीं वृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामुदात्तइतिडीप् तत्सन्नियोगेन इकार-
स्यैकारउदात्तः । सोमपीतये असकृत्पूर्वोक्तम् ॥ १२ ॥

द्वितीयेछन्दोमेवैश्वदेवशस्त्रेमहीद्यौःपृथिवीचनइतिद्यावापृथिव्यनिविद्धानीयस्तृचः द्विती-
यस्याग्निवइतिखण्डेसूत्रितम्—महीद्यौःपृथिवीचनोयुवानापितरापुनरिति । आग्रयणेष्टौ
महीद्यौरित्येपाद्यावापृथिव्यैककपालस्यानुवाक्या आग्रयणंवीहिश्यामाकेतिखण्डेसूत्रितम्—ये-
केचज्जामहिनोअहिमायामहीद्यौःपृथिवीचनइति । अग्निमन्थनेप्येपाविनियुक्ता प्रातर्वैश्वदेव्या-
वितितखण्डेसूत्रितम्—अभित्वादेवसवितर्महीद्यौःपृथिवीचनइति । विष्यन्दमानंसान्नाद्यं अनयै-
वाहवनीयदेशेनिनयेत् विध्यपराधइतिखण्डेतथैवसूत्रितम्—विष्यन्दमानंमहीद्यौःपृथिवीच-
नइतिअन्तःपरिधिदेशेनिनयेयुरिति । आश्विनशस्त्रेप्येपा संस्थितेष्वग्निनायेतिखण्डेसूत्रि-
तम्—महीद्यौःपृथिवीचनस्तेहिद्यावापृथिवीविश्वशंभुवेति ।

तामेतांसूक्तेत्रयोदशीमृचमाह—

महीद्यौःपृथिवीचनइमंयज्ञंमिमिक्षताम् । पिपृतांनोभरीमग्निः ॥ १३ ॥

मही । द्यौः । पृथिवी । च । नः । इमम् । यज्ञम् । मिमिक्षताम् ।
पिपृताम् । नः । भरीमग्निः ॥ १३ ॥

महीमहतीद्यौर्द्युलोकेदेवता पृथिवीभूमिदेवताच नोस्मदीयभिर्भयज्ञंमिमिक्षतां स्वकी-
यसारभूतेनरसेन मिमिक्षतां सेकुमिच्छतां तथा भरीमग्निः भरणैःषोषणैर्नांस्मान् पिपृता-
मुभेद्व्योपूरयताम् ॥ मही महच्छब्दात् उगितश्चेतिडीप् अवशब्दलोपःछान्दसः बृहन्महतो-
रुपसंख्यानमितिडीपउदात्तत्वम् । द्यौः दिव्शब्दःप्रातिपदिकस्वरेणान्तोदात्तः गोतोणिदिविनतः
परस्पसोर्णिद्द्रावाद्भ्रवन्तीवृद्धिरपिस्यानिवद्भावेनोदात्ता । पृथिवी प्रथमस्थाने प्रथेःपिवन्
संपसारणंचेतिपिवन्प्रत्ययः पिटौरादिभ्यश्चेतिडीप् प्रत्ययस्वरः । मिमिक्षतां मिहृत्तचने सनि
द्विभावंहन्दादिशेषौ ढत्वकत्वपत्वानि । पिपृतां पृषाटनपूरणयोः ह्रस्वइत्येके लोट् तप्तस्तान्
शपःभ्रुः अर्तिपिपर्योश्चेत्याभ्यासस्पाकारस्वइकारः निङ्प्रत्ययस्वरः । भरीमग्निः इभृञ्धा-
रणषोषणयोः ह्रस्वभृष्टृष्टृभ्यइमन्नितीमन्, निच्चादायुदात्तः ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टचमाह—

तयो॒रिहृ॒तव॒त्पयो॒विप्रा॑रिहन्ति॒धीति॑भिः । ग॒न्ध॒र्वस्य॑ ध्रु॒वेप॒दे ॥ १४ ॥

तयोः । इत् । घृतवत् । पर्यः । विप्राः । रिहन्ति । धीतिभिः ।
गन्धर्वस्य । ध्रुवे । पदे ॥ १४ ॥

गन्धर्वस्यध्रुवंपदंअन्तरिक्षं तथाचतापनीयशाखायांसमान्नायते—यक्षगन्धर्वाप्सरोगणसे-
वितमन्तरिक्षमिति । तेनान्तरिक्षेणोपलक्षिते आकाशेवर्तमानयोस्तयोरिव द्यावापृथिव्योरेवसं-
बन्धिपयोजलंघृतवत् घृतसदृशं विप्राग्धाविनः प्राणिनोधीतिभिःकर्मभिः रिहन्तिऽहन्ति य-
द्वा घृतवद्धृतंसारतेनोपेतंरिहन्तिऽहन्तिहेर्व्यत्ययेनरेफः ॥ गन्धर्वस्य ध्रुवधारणे गविधृजोगमृचइ-
तिवप्रत्ययः तत्सन्नियोगेनगोशब्दस्यचगमादेशः ॥ १४ ॥

स्योनापृथिवीत्येषामहानाध्रीवतेभूमिस्पर्शनेविनियुक्ता एतद्विदं ब्रह्मचारिणमितिरण्डेस्त-
वितम्—स्योनापृथिविभवेतिसमाप्येति । स्मार्तहेमन्तप्रत्यवरोहणेप्येषाऋगृजप्या मार्गशीर्ष्या-
प्रत्यवरोहण मितिरण्डेस्तवितम्—तस्मिन्नुपविश्यस्योनापृथिविभवेतिजपित्वेति ।

तामेतांस्केपञ्चदशीष्टचमाह—

स्यो॒नापृ॒थिवि॑भवा॒नृक्ष॒रानि॑वेश॒नी । यच्छा॒नः॒शर्म॑सप्रथः ॥१५॥६॥

स्यो॒ना । पृ॒थि॒वि । ऋ॒व । अ॒नृ॒क्ष॒रा । नि॒श्वेश॑नी । यच्छ । नः ।
शर्म । सप्रथः ॥ १५ ॥ ६ ॥

हेपृथिवि स्योनत्वादिगुणयुक्ताभव स्योनशब्दोविस्तीर्णावाची तथाचवाजसनेयब्राह्मणे-
स्योनशब्दोपेतं कंचिन्मन्त्रमुदाहृत्यव्याख्यातम्—इन्द्रस्योरुमाविशस्योनःस्योनमिति विस्तीर्णो-
विस्तीर्णमित्येवतदाहेति । यद्वास्योनशब्दः सुखवाची तथाचयास्कवाक्यमुदाहरिष्यते—अनृ-
क्षराकण्टकरहिता निवेशनी निवेशस्थानभूतासप्रथोविस्तारभूतं शर्मशरणंनोस्मभ्यं यच्छ हेमृ-
थिवि देहि । तामेताष्टचमुदाहृत्ययास्कएवंव्याचष्टे—सुखानःपृथिविभवानृक्षरानिवेशन्यृक्षरःक-
ण्टकच्छतेर्यच्छनःशर्मयच्छन्तुशरणंसर्वतःपृथिवि ॥ स्योना विवृतन्तुसन्ताने सिवेष्टेयोचे-
तिनप्रत्ययः टेश्वयोइत्यादेशः प्रत्ययस्वरः स्योनापृथिवीत्यनयोर्भवेत्याख्यातेनैवान्वयोनपरस्परं
अतोसामर्थ्येनैवपराङ्मवादादोकारस्य नामध्रिताद्युदात्तत्वम् । अनृक्षरा ऋषीगतौ गच्छत्यन्त-

रित्यूक्षरः कण्टकः तन्यृषिभ्यांक्सरन् पढोःकःसीतिकत्वं आदेशप्रत्यययोरितिपत्वं नञोवहुव्री-
हिः तस्मान्नुडचीतिनुडागमः नञ्स्तुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । निविशत्यस्यामितिनिवेशनी
करणाधिकरणयोश्चेतिल्युट् लितिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् । यच्छ दाण्दाने पाघ्रेत्यादिना
यच्छादेशः झचोतस्तिडइतिदीर्घः । समथः प्रथमप्रख्याने असुन् प्रथमासहवर्ततइति तेनसहे-
तितुल्ययोगेइतिसमासः वोपसर्जनस्येतिसभावः छत्स्वरः ॥ १५ ॥

॥ इतिमथमस्यद्वितीयेपद्योवर्गः ॥ ६ ॥

पातःसवनेसोमातिरेके एकंशस्त्रंशनीयं तत्रअतोदेवाइत्याद्याःप्लुचः सोमातिरेकइ-
तिखण्डेसूत्रितम्—महाँइन्द्रोयओजसाअतोदेवाअवन्तुनइत्यैन्द्रीभिर्विष्णवीभिश्चेति । अतोयां-
भेच्छावाकातिरिक्तोक्थेपिःपिताःपङ्कचःस्तोत्रियानुरूपायाः तथाचयस्यपशवइतिखण्डेसू-
त्रितम्—अतोदेवाअवन्तुनइतिस्तोत्रियानुरूपाविति । दर्शपूर्णमासयोःप्रायश्चित्तहोमेप्याद्येवि-
नियुक्ते तथैववेदंपत्र्याइतिखण्डेसूत्रितम्—अतोदेवाअवन्तुनइतिद्वाभ्यांव्याहतिभिश्चेति । या-
ज्यानुवाक्ययोर्मध्येलौकिकभाषणेअतोदेवाइत्येपाजप्या सूत्रितंहि—आपद्यतोदेवाअवन्तुनइ-
तिजपेदिति ।

तामेतांसूक्तेषोडशीमृचमाह—

अतोदेवाअवन्तुनोयतोविष्णुर्विचक्रमे । पृथिव्याःसप्तधामभिः॥ १६॥

अतः । देवाः । अवन्तु । नः । यतः । विष्णुः । वि३च३क्रमे ।

पृथिव्याः । सप्त । धाम३भिः ॥ १६ ॥

विष्णुःपरमेश्वरः सप्तधामभिः सप्तभिर्गायत्र्यादिभिश्छन्दोभिःसाधनभूतैः यतः पृथि-
व्याःपस्मान्द्रूपदेशाद्विचक्रमे विविधंपादक्रमणंरुतवान् अतोस्मात्पृथिवीप्रदेशान्तोस्मानदेवाअ-
वन्तु विष्णोःपृथिव्यादिलोकेपुच्छन्दोभिःसाधनैःजपंतैत्तिरीयाआमनन्ति—विष्णुमुखावैदेवाश्छ-
न्दोभिःरिमाँलोकाननपजप्यमभ्यजयन्ति । विष्णोस्त्रिविक्रमावतारे पादत्रयक्रमणस्यपृ-
थिव्यपादानंपृथिवीप्रदेशादक्षणांनमभूलोकेवर्तमानानांपापनिवारणम् ॥ अतः एतच्छब्दात् प-
ञ्चम्यास्तसिन् इतिवसिन् एतदोशित्यशादेशः छित्स्वरेणाकारउदात्तः । यतः तसिन्ःप्राग्दिशो-
विभक्तिरिति विभक्तिसंज्ञायां त्यदाद्यत्वं छित्स्वरः । विष्णुः विषेःकिञ्चेतिनुप्रत्ययः कित्वा-

नगुणः निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तत्वम् । विचक्रमे सुवितियोगविभागात् विशब्दस्यसमासः समा-
सान्तोदात्तत्वं यद्वचयोगाननिघातः । सप्त सुपांसुलुगितिभिसौलुक् । धामभिः दधातेरातोमनि-
भितिमनिन् नित्स्वरः ॥ १६ ॥

वैष्णवोपांशुयाजस्य इदंविष्णुरित्येवानुवाक्या उक्तादेवताइतिखण्डेसूत्रितम्—इदंविष्णु-
र्विचक्रमेत्रिदंबःपृथिवीमेपस्तामिति । गार्हपत्याहवनीययोर्मध्येश्वातिक्रमणेअनयैवश्वपदेपुभ-
स्त्रप्रक्षिपेत्विध्यपराधइतिखण्डेसूत्रितम्—अस्मनाशुनःपदंप्रतिवपेदिदंविष्णुर्विचक्रमइति । आ-
तिथ्यापांमधानस्यहविपएपैवानुवाक्या अथातिथ्येळावेतिखण्डेसूत्रितम्—इदंविष्णुर्विचक्रमे
तदस्यप्रियमभिपाथोअश्यामिति । उपसत्सुवैष्णवस्यैपैवानुवाक्या अथोपसदितिखण्डेसूत्रितम्—
गयस्फानोअमीवहेदंविष्णुर्विचक्रमइति ।

तामेवांसूकेसप्तदशीष्टचमाह—

इदंविष्णुर्विचक्रमेत्रेधानिदधेपदम् । समूहस्यपांसुरे ॥ १७ ॥

इदम् । विष्णुः । वि । चक्रमे । त्रेधा । नि । दधे । पदम् ।

समूहम् । अस्य । पांसुरे ॥ १७ ॥

विष्णुस्त्रिविक्रमावतारधारी इदंप्रतीयमानंसर्वजगदुद्दिश्य विचक्रमे विशेषेणपादक्रमणं
कृतवान् तदा त्रेधात्रिभिःप्रकारैः पदंनिदधेस्वकीयंपादंप्रक्षिप्तवान् अस्यविष्णोः पांसुरे धूलि-
युक्तेपादस्थाने समूहं इदंसर्वं जगत्सम्यगन्तर्भूतम् सेयमृक्यास्केनैवंव्याख्याता—विष्णुः
विंशतेर्वाव्यश्रोतेर्वायदिदंकिञ्चतद्विक्रमतेविष्णुस्त्रेधानिदधेपदंत्रेधाभावायपृथिव्यामन्तरिक्षेदिवी-
तिशाकपूणिः समारोहणेविष्णुपदेगयशिरसीत्यौर्णवाभः समूहमस्यपांसुरेप्यायनेन्तरिक्षेपदं
नदृश्यतेपिवोपमार्थस्यात् समूहमस्यपांसुरइवपदंनदृश्यतइतिपांसवःपादैःस्यन्तेइतिवापन्नाः
शेरतइतिवापंसनीयाभवन्तीतिवेति ॥ त्रेधा एधाञ्च इत्येधाच्प्रत्ययः चितोन्तोदात्तः । समू-
हं वह्मापणे निष्ठेतिक्तः वचिस्वपीत्यादिनासंपसारणं दत्वधत्वष्टत्वदूलोपदीर्घत्वानि गतिरन-
न्तरइतिगतेःभक्तित्स्वरत्वम् । अस्य इदमोन्वादेशेइत्यशनुदान्तः प्रत्ययश्चसुप्रस्वरेण । पांसुरे
नगपांसुपांसुश्रयथेतिवक्तव्यमितिमत्वर्थीयोरः प्रत्ययस्वरः ॥ १७ ॥

उपसदिवैष्णवयागस्यमातःकालेयाज्या सायंकालेनुवाक्यात्रीणिपदेत्येपासूत्रितंच—त्री-
णिपदाविचक्रमइति स्विष्टलुदादिलुप्यतइति ।

तामेतामष्टादशीष्टचमाह—

त्रीणिपदाविचक्रमेविष्णुर्गोपाअदाभ्यः । अतोधर्माणिधारयन् ॥ १८ ॥

त्रीणि । पदा । वि । चक्रमे । विष्णुः । गोपाः । अदाभ्यः ।

अतः । धर्माणि । धारयन् ॥ १८ ॥

अदाभ्यः केनापिर्हिसितुमशक्यः गोपाः सर्वस्यजगतोरक्षकोविष्णुःपृथिव्यादिस्थानेषु
अतएतेपुत्रीणिपदानिविचक्रमे किंकुर्वन् धर्माण्यग्निहोत्रादीनिधारयन् पोपयन् ॥ पदा सुपां-
सुलुगित्यादिनाविभक्तेर्डादेशः तस्यस्थानिवद्भावेनानुदात्तत्वेमात्रे उदात्तनिवृत्तिस्वरेणो-
दात्तत्वम् । गोपाः गोपाष्टतस्येत्यत्रोक्तम् ॥ अदाभ्यः दभेर्कंहलोर्ण्यदितिण्यत् नञ्समासः अव्य-
यपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । धारयन् शपःपित्त्वादनुदात्तत्वं शतुश्चलसार्वधातुकस्वरेणणिचएवस्वरः
शिष्यते ॥ १८ ॥

एकोनविंशीष्टचमाह—

विष्णोःकर्माणिपश्यत्यतोव्रतानिपस्पशे । इन्द्रस्ययुज्यःसखा ॥ १९ ॥

विष्णोः । कर्माणि । पश्यत् । यतः । व्रतानि । पस्पशे । इन्द्रस्य ।

युज्यः । सखा ॥ १९ ॥

हेऋत्विगादयः विष्णोःकर्माणिपालनादीनिपश्यत यतोयैःकर्मभिःव्रतान्यग्निहोत्रादीनि
पस्पशेसर्वोयजमानः स्पृष्टवान् विष्णोरनुग्रहादनुतिष्ठतीत्यर्थः तादृशोविष्णुरिन्द्रस्ययुज्योयो-
ग्योनुकूलः सखाभवति विष्णोरिन्द्रानुकूल्यं त्वष्टाहतपुत्रइत्यनुवाकेअथहवैतर्हिर्विष्णुरित्यादिना
प्रश्नेनतैत्तिरीयाआर्पनन्ति—पस्पशे स्पशवाधनस्पर्शनयोः ष्टिर् द्विर्भावे शपूर्वाःखयइतिप-
कारःशिष्यते सकारोलुप्यते यद्दत्तयोगादनिघातः । युज्यः युजेर्वाहुलकात्क्यप् कित्त्वाद्गुणाभावः
क्यपःपित्त्वादनुदात्तत्वं धातुस्वरः ॥ १९ ॥

विंशीष्टचमाह—

तद्विष्णोःपरमंपदंसदापश्यन्तिसूरयः । दिर्वीवचक्षुरातंतम् ॥ २० ॥

तत् । विष्णोः । परमम् । पदम् । सदा । पश्यन्ति । सूरयः ।

दिविदृष्टव । चक्षुः । आहतंतम् ॥ २० ॥

सूरयोविद्वांसः ऋत्विगादयः विष्णोःसंबन्धिपरममुत्कृष्टं तच्छास्त्रप्रसिद्धंपदंस्वर्गस्थानं शास्त्रदृष्ट्या सर्वदापश्यन्ति तत्रदृष्टान्तः—दिवीव आकाशेयथाआततं सर्वतः प्रसृतंचक्षुर्निरो-
धाभावेन विशदंपश्यतितद्ब्रु ॥ सदा सर्वैकान्येतिदामप्रत्ययः सर्वस्यसोन्यतरस्यांदीवितसर्वशब्दस्य
सभावः व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् । दिवि ऊडिदमित्यादिनाविभक्तेरुदात्तत्वं इवेनविभक्त्यलोपः
पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वंचेतितदेवशिष्यते । चक्षुः नद्विपयस्येत्याद्युदात्तत्वम् । आततं तनोतेःकर्म-
णिकः यस्यविभापेतीट्प्रतिषेधः अनुदात्तोपदेशेत्यादिनानलोपः छुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वेमाते ग-
तिरनन्तरइतिगतेरुदात्तत्वम् ॥ २० ॥

एकविंशीष्टकमाह—

तद्विप्रांसोविपुन्यवोजागृवांसःसमिन्धते । विष्णोर्यत्परमंपदम् ॥ २१ ॥ ७

तत् । विप्रांसः । विपुन्यवः । जागृवांसः । सम् । इन्धते । विष्णोः ।
यत् । परम् । पदम् ॥ २१ ॥ ७ ॥

पूर्वोक्तं विष्णोर्यत्परमंपदमस्ति तत्पदंविप्रांसोमेधाविनः समिन्धतेसम्पक् दीपयन्ति की-
दृशाः विपुन्यवः विशेषेणस्तोतारः जागृवांसः शब्दार्थयोःप्रमादराहित्येनजागरूकाः ॥ वि-
प्रांसः आज्ञेतरसृक् । विपुन्यवः स्तुत्यर्थस्यपनेर्बाहुलकादौणादिकोयुमप्रत्ययः तत्र प्रत्ययस्वरः ।
जागृवांसः जागृनिद्राक्षये लिटःकसुः कादिनियमात्प्राप्तस्येटोवस्वेकाजाडसामितिनिनयमा-
न्निवृत्तिः ॥ २१ ॥

इतिप्रथमस्यद्वितीयेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

तीन्नाइतिचतुर्विंशत्युचंसूक्तं अत्रेयमनुक्रमणिका—तीन्नाश्चतुर्विंशतिर्वायव्यैकैन्द्रवायव्यौ
मैत्रावरुणमरुत्वतीयैश्वदेवपौष्णास्तृचाः शिष्टाआप्योन्याध्यर्धाग्नेय्यस्वन्तःपुरउष्णिक्
परानुष्टुप् विस्रश्चान्याएकविंशीप्रतिष्ठेति । ऋषिश्चान्यस्मादितिपरिभाषयानुवर्तमानान्मेधाति-
थिःकाण्वऋषिः अप्स्वन्तरित्येपापुरउष्णिक् प्रथमपादस्यद्वादशाक्षरेण आद्यश्चेत्पुरउष्णिगि-
तिलक्षणसन्दावावअप्सुभेसोमइत्येपानुष्टुप् इदमापइत्याद्यास्तिस्रोनुष्टुभः शिष्टाएकोनविंश-
तिसंख्याकाऋचोगायत्र्यः आदौगायत्रमितिपरिभाषितत्वाद् आद्यावापुदेवताकमततोद्वेऋचा-
विन्द्रवायुदेवताके ततः एकस्तृचोमित्रावरुणदेवत्यः ततउत्तरतृचस्यमरुद्गणविशिष्टेन्द्रोदेवता
ततएकस्तृचोवैश्वदेवः तदनन्तरभावीपौष्णः शिष्टाऋचोव्देवताकाः-पयस्वानमइत्यर्धचंयुक्ता-
संनानमइत्येपात्वसिदेवताका सूक्तविनियोगोलिङ्गादवगन्तव्यः अभिष्टवपठहस्यद्वितीयेहनिप्र-

उगशस्त्रेवायव्यवृचस्यतीत्राःसोमासइत्येपातृतीया द्वितीयस्यचतुर्विंशेनेतिखण्डेसूत्रितम्—तीत्राः
सोमासआगहीत्येकेति पृष्ठचपडहेपिद्वितीयेहनिप्रउगेऽपा ।

तामेतांसूक्तेप्रथमाष्टचमाह—

तीत्राःसोमांसआगंद्याशीर्वन्तःसुताइमे। वायोतान्प्रस्थितान्पिव॥१॥

तीत्राः सोमांसः । आ । गृहि । आशीःऽर्वन्तः । सुताः । इमे ।

वायो इति । तान् । प्रस्थितान् । पिव ॥ १ ॥

हेवायो इमेसोमासः ऐन्द्रवायवग्रहादिरूपाः सोमाः सुताःअभिपुताः तेचतीत्राःप्रभूतत्वात्
तर्पयितुंसमर्थाः आशीर्वन्तः आशिरयुक्ताः अतस्त्वमागहि अस्मिन्कर्मण्यागच्छ प्रस्थितानु-
त्तरवेदिंप्रत्यानीतान्सोमान् पिव ॥ सोमासः अतिस्तुस्वित्यादिनामन् निच्वादाद्युदात्तः आन्सेर-
सुक् । गहि मरुद्भिरग्नआगहीत्यत्रोक्तम् । आशीर्वन्तः भिञ्जपाके अपस्पृधेधामित्यादिसूत्रे
आङ्पूर्वस्य किपिशिरादेशोनिपातितः करणस्यापिश्रयणद्रव्यस्यस्वव्यापारेकर्तृत्वविवक्षयाक-
र्तृरिक्विप्नविरुध्यते आशीरेपामस्तीत्याशीर्वन्तः छन्दसीरइतिवत्वम् । वायो आमञ्चिताद्युदा-
त्तत्वम् । प्रस्थितान् प्रादिसमासे रुदुत्तरपदमरुतिस्वरखंबाधित्वा व्यत्ययेन अव्ययपूर्वपद-
मरुतिस्वरत्वम् ॥ १ ॥

पूर्वोक्तपवशस्त्रे उभादेवादिविस्पृशेतिद्वेऐन्द्रवायवृचस्यप्रथमाद्वितीये । तथाचद्विती-
यस्येतिखण्डेसूत्रितम्—उभादेवादिविस्पृशेतिद्वेइति ।

तयोःप्रथमांसूक्तेद्वितीयाष्टचमाह—

उभादेवादिविस्पृशेन्द्रवायूह्वामहे । अस्यसोमस्यपीतये ॥ २ ॥

उभा । देवा । द्विविस्पृशा । इन्द्रवायू इति । ह्वामहे । अस्य ।

सोमस्य । पीतये ॥ २ ॥

दिविस्पृशाद्युक्तोक्तवर्तिनो उभादेवा द्वौदेवाविन्द्रवायूह्वामहे आह्वयामः किमर्थं अ-
स्यसोमस्यपीतये असरुद्भ्याख्यातम् ॥ उभादेवा सुपांसुलुगित्याकारः । दिविस्पृशा ह्युग्या
डेरुपसंख्यानमिविसाम्प्याअलुक् रुदुत्तरपदमरुतिस्वरत्वम् । इन्द्रवायू इन्द्रधवायुश्चेतिद्व-
न्द्वः उभयववायोःप्रतिपेधोवक्यमइत्यानडोनिपेधः देवताद्वन्द्वेचेतिप्राप्तस्योभयपदमरुतिस्व-

रत्वस्यनोत्तरपदेनुदात्तादौ इतिनिषेधावसमासान्तोदात्तत्वमवशिष्यते । हवामहे ह्येत्स्पर्धायां शब्देच बहुलंछन्दसीतिसंप्रसारणं संप्रसारणाच्चेतिपरपूर्वत्वं शप् गुणावादेशौ शपःपित्वादनुदात्तत्वं तिङ्श्लसार्वाधातुकस्वरेणपदस्याद्युदात्तत्वेप्राप्ते तिङ्ङितिङ्ङिआष्टमिकोनिघातः । अस्य ऊडिदमित्यादिनापठ्याउदात्तत्वम् । पीतये पापाने स्थागापापचइतिभावेकिन् घुमास्थेतीत्वं व्यत्ययेनान्तोदात्तत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

इन्द्रवायूमनोजुवाविप्राहवन्त ऊतये । सहस्राक्षाधियस्पती ॥ ३ ॥

इन्द्रवायू इति । मनःइजुवा । विप्राः । हवन्ते । ऊतये ।

सहस्रइअक्षा । धियः । पती इति ॥ ३ ॥

विप्रामेधाविनऋत्विग्यजमानाः ऊतयेरक्षणार्थमिन्द्रवायूहवन्तेआह्वयन्ति कीदृशौ मनोजुवौ मनइववेगयुक्तौ सहस्राक्षा सहस्रनयनयुक्तौ यद्यपीन्द्रएवसहस्राक्षः तथापिछत्रिन्यायेन वायुरपितथोच्यते धियस्पतीकर्मणोबुद्धेर्वापालकौ । मनोजुवा जवतिर्गतिकर्मा मनोवज्जवतइतिमनोजुवा मनइववेगयुक्तौ रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं सुपांसुलुगित्वाकारः । विप्राः औणादिकोरत्पत्ययान्तआद्युदात्तः । ऊतये ऊतियूतीत्यादिनाकिनउदात्तत्वम् । सहस्राक्षसहस्रमक्षीणि ययोस्तौ बहुनीहौसकथ्यक्ष्णोः इतिपञ्चसमासान्तः बहुनीहिस्वरेप्राप्ते पचःसमासान्तपत्ययस्यसतिशिष्टत्वाद् चितइत्यन्तोदात्तत्वम् । धियः सावेकाचइतिङ्सउदात्तत्वं पठ्याःपतिपुत्रेतिसंहितायांनिसर्जनीयस्यसकारः । पतीइत्यन्तःआद्युदात्तः ॥ ३ ॥

चतुर्विंशकेहनिपातःसवनेमैत्रावरुणशस्त्रेमित्रं वयंहवामहइतिटुचःपळहस्तोत्रियः चतुर्विंशइतिखण्डेसूत्रितम्—आनोमित्रावरुणामित्रं वयंहवामहइति । अभिष्टवपडहेनिपातःसवनेमैत्रावरुणस्यायंतुचआवापार्थः अभिष्टवपृष्ट्याहानीतिखण्डेसूत्रितम्—परिशिष्टानावापानुद्धृत्यमित्रं वयंहवामहइति । मैत्रावरुणस्यमित्रं वयंहवामहइत्येपापातःसवनेमस्थितयाज्या प्रशस्तात्राक्षणाच्छंसीत्पुपकम्पइदंतेसोम्यंमधुमित्रं वयंहवामहइतिसूत्रितम् ।

सामेतांसकेचतुर्थ्याष्टकमाह—

मित्रं वयंहवामहेवरुणंसोमपीतये । जुज्ञानापूतदंससा ॥ ४ ॥

मित्रम् । वयम् । हवामहे । वरुणम् । सोमंपीतये । जुज्ञाना ।

पूतदंससा ॥ ४ ॥

वयमनुष्ठातारः सोमपीतये सोमपानार्थं मित्रंवरुणंचोभावाह्वयामः कीदृशाबुभौ जज्ञाना कर्मप्रदेशमादुर्भवन्तौ पूतदक्षसाशुद्धचलो ॥ वरुणं वृञ्चवरणे रुवृत्तृदारिभ्यउनन् नित्वादाद्युदात्तः । सोमपीतये दासीभारादित्वात्पूर्वपदमरुतिस्वरत्वम् । जज्ञाना जनीमादुर्भावे छन्दसि लिट् तस्यलिटःकानज्वा इतिकानजादेशः गमहनेत्यादिनाउपधालोपः तस्य अचःपरस्मिन्नि-
ति स्थानिवद्भावाज्जन्शब्दस्यद्विवचनं स्तोश्रुनाश्रुरितिनकारस्यञकारः चितइत्यन्तोदात्त-
त्वं पूर्ववदाकारः । पूतदक्षसा पूञ्पवने निष्ठेतिक्तः श्र्युकःकितीतीट्प्रतिषेधः पूतंदक्षोययोस्तौ
बहुव्रीहौमरुत्येतिपूर्वपदमरुतिस्वरत्वम् ॥ ४ ॥

पथमीश्वचमाह—

ऋतेनयावृतावृथावृतस्यज्योतिपस्पती । तामित्रावरुणाहुवे ॥५॥ ८॥

ऋतेन । यौ । ऋतुष्टधौ । ऋतस्य । ज्योतिपः । पती इति ।

ता । मित्रावरुणा । हुवे ॥ ५ ॥ ८ ॥

यौमित्रावरुणौ ऋतेन सत्यवचनेन यजमानानुग्रहकारिणा ऋतावृधौ ऋतमवश्यंभावि-
तयासत्यंकर्मफलंतस्यवर्धकौ ऋतस्यसत्यस्य प्रशस्तस्यज्योतिपः प्रकाशस्यपती पालकौ श्रुत्य-
न्तरे मित्रावरुणयोरदितिपुत्रत्वेनश्रुतत्वाद्दादशादित्येप्वन्तभूतत्वेन ज्योतिःपालकत्वंयुक्तं श्रुत्य-
न्तरेच अष्टौपुत्रासोअदितेरित्युपक्रम्य मित्रश्ववरुणश्चेत्यादिकमान्नातम् । तामित्रावरुणा तथा-
विधौ मित्रावरुणौ हुवेआह्वयामि ॥ ऋतावृधौ वृधुवृद्धौ क्विप्चेतिक्विप् अन्येषामपिदृश्यत-
इतिदीर्घः छदुत्तरपदमरुतिस्वरत्वम् । ज्योतिपः द्युतदीप्तौ द्युतेरिसिन्नादेश्जइतिइसिन्प्रत्ययो-
नित्वादाद्युदात्तः पथ्याःपतिपुत्रेतिसंहितायां विसर्जनीयस्यसः पत्वम् । मित्रावरुणा देवता-
द्वन्द्वेचेत्यनङ् देवताद्वन्द्वेचेत्युभयपदमरुतिस्वरत्वं सुपांसुलुगितिपूर्वसवर्णदीर्घंआकारः । हुवे
ह्वेञ् आत्मनेपदोत्तमपुरुषैक्यवचनेसंपसारणे परपूर्वत्वेचकृते बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् टरेत्वं गु-
णेमात्रे ग्कृतिचेतिप्रतिषेधः उवडादेशः तिङ्तिङ्इतिनिघातः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यद्वितीयेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

पथीश्वचमाह—

वरुणःप्राविताभुवन्मित्रोविश्वाभिरूतिभिः । करंतांनःसुरार्धसः ॥६॥

वरुणः । प्रुष्टअविता । भुवत् । मित्रः । विश्वाभिः । ऊतिभिः ।

करंताम् । नः । सुष्टरार्धसः ॥ ६ ॥

अयं वरुणोस्माकं प्राविता भुवत् प्रकर्षेण रक्षको भवतु मित्रश्च विश्वाभिरूतिभिः
 सर्वाभीरक्षाभिः प्राविता भुवत् तावुभावपि नोस्मान् सुराधसः प्रभूतधनमुक्तान् करतां
 कुरुताम् ॥ अविता वृचश्चिच्चादन्तोदात्तत्वं प्रादिसमासे रुद्रुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वे-
 न तदेव शिष्यते । भुवत् भूसत्तायां लेटस्तिप् लेटोडाटौ इत्यडागमः इतश्च लोपइतीकारलोपः
 बहुलं छन्दसीति शपोलुक् गुणोप्राप्ते भूसुवोस्तिङीतिप्रतिषेधः उवडादेशः तिङ्ङितिङ्ङितिनिघातः ।
 विश्वाभिः अश्रुपूषीत्यादिनाक्ञन्तोविश्वशब्दआद्युदात्तः टाप्सुपोरनुदात्तत्वात्तदेव शिष्यते ।
 ऊतिभिः ऊतियूतीत्यादिनाक्ञिनुदात्तः । करतां रुञ्करणे भौवादिकः लोटः तस् तसस्तां क-
 र्तरिशाप् गुणोरपरत्वं शपःपित्त्वाद्नुदात्तत्वं तिङ्श्च लसावधातुक्स्वरेण धातुस्वरः शिष्यते ।
 सुराधसः राधसाधसंसिद्धौ राधोत्यनेनेतिराधोधनं शोभनं राधोयेपांते बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृति-
 स्वरत्वेप्राप्ते नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वंप्राप्तं सोर्मनसीअलोमोपसी इत्युत्तरपदाद्यु-
 दात्तत्वेन वाध्यते ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टकमाह-

मरुत्वन्तंहवामह इन्द्रमासोमपीतये । सजूर्गुणेन तृपतु ॥ ७ ॥

मरुत्वन्तम् । हवामहे । इन्द्रम् । आ । सोमं पीतये । सजूर्गुः । गुणेन ।
 तृपतु ॥ ७ ॥

मरुत्वन्तं मरुद्भिर्पुक्तमिन्द्रं सोमपीतये सोमपानाय आहवामहे आह्वयामः सचेन्द्रोगणे-
 न मरुत्समूहेन सजूर्सहस्रं तृपतु भवतु ॥ मरुतोस्य सन्तीति मरुत्वान् शय इति मतुपोवत्त्वं तसौ मत्व-
 ष्ये इति भसंज्ञायापदसंज्ञायावाधितत्वात् जशत्वाभावः मतुप्सुप्रौपित्त्वाद्नुदात्तौ ननु हस्वगुड्यां
 मतुप् इति मतुपउदात्तत्वेन भवितव्यं स्वरविधौ व्यञ्जनमविद्यमानवदितितकारस्याविद्यमानवत्त्वेन
 हस्वात्परत्वात् न हस्वगुड्यामित्यत्र नुद्ग्रहणसामर्थ्यादविद्यमानपरिभाषानाश्रीयत इति वृ-
 चाबुक्तं अतो मरुच्छब्दस्य स्वरएव शिष्यते । सजूर्गुः जुपीपीतिसेवनयोः संपदादिलक्षणः क्लिप्
 समानापीतिर्षस्येति बहुव्रीहिः समानस्यच्छन्दसोविसाभावः ससजुपोरुरिति रत्वं वैरुपधाया इत्यु-
 पधादीर्षः बहुव्रीहिस्वरेप्राप्तेत्रिचक्रादीनां छन्दसीत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । तृपतु तृपतृपतृमौ
 तुदादिभ्यः शः शेटृपादीनामित्तिनुमागमः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह-

इन्द्रं ज्येष्ठामरुद्गणादेवांसुः पूर्परातयः । विश्वेममंश्रुताहवम् ॥ ८ ॥

इन्द्रं ज्येष्ठाः । मरुत्सु गणाः । देवांसः । पूषं रातयः । विश्वे । मम ।
श्रुत् । हवम् ॥ ८ ॥

हे देवांसः इन्द्रमरुद्रूपा विश्वे सर्वे यूयं मम हवमाह्वानं श्रुतशृणुत कीदृशाः इन्द्रज्येष्ठाः इन्द्रो-
ज्येष्ठो मुखो ये पुते तथा विधाः मरुद्गणाः मरुत्सु मूर्खरूपाः पूषरातयः पूषाख्यो देवो रातिर्दाता
येषामिन्द्रमरुतांते पूषरातयः ॥ इन्द्रज्येष्ठाः आमन्त्रिताद्युदात्तत्वं पादादित्वाद्निघातः । मरु-
द्गणाः विभाषितं विशेषवचने बहवचनमिति पूर्वस्याविद्यमानवत्त्वाद्निघातः । देवांसः पूषरातयः
पूर्ववत् । श्रुत श्रुश्रवणे लोपमध्यमबहुवचनं थ तस्थस्थमिषामिति तादेशः व्यत्ययेन शप् बहु-
लं छन्दसीति शपोलुक् सार्वधातुकार्धधातुकयोरिति गुणे प्राप्तेऽङ्ङिति चेति प्रतिषेधः अचोत-
स्तिङ्ङिति दीर्घः । हवं हेऽस्पर्धायां शब्दे च भावेऽनुपसर्गस्येत्यप् संपसारणं परपूर्वत्वं गु-
णावादेशौ अपः पित्वाद्नुदात्तत्वं धातुस्वरः शिष्यते ॥ ८ ॥

नवमीमृचमाह—

हत्तुत्रं सुदानव इन्द्रेण सहसा युजा । मानो दुःशंस ईशत ॥ ९ ॥

हत्त । त्रम् । सुदानवः । इन्द्रेण । सहसा । युजा । मा ।
नः । दुःशंसः । ईशत् ॥ ९ ॥

हे सुदानवः शोभनदानयुक्ताः मरुद्गणाः सहसा बलवता युजायोग्येनेन्द्रेण सहवृत्वं शत्रुं
हतनाशयत दुःशंसः दुष्टेन शंसनेन कीर्तनेन युक्तो वृत्रो नोस्मान् प्रतिमेशत समर्थो मा भूत् ॥ हत्
हनर्हि सागत्योः लोटस्थ तस्यत अदिप्रभृतिभ्यः शपइति शपोलुक् अनुदात्तोपदेशेत्या-
दिना अनुनासिकलोपः । सुदानवः इदाञ्दाने दाभाभ्यां नुरित्यौणादिकोऽनुप्रत्ययः प्रादि-
समाप्तेऽामधितनिघातः । युजा युजिर्भूयोगे ऋत्विगित्यादिनाक्त्वि सावेकाचइति तृतीयैक-
वचनस्योदात्तत्वम् । दुःशंसः ईषद्दुःसुष्वितिसत्त्वं लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् । ईशत ईश-
ऐश्वर्यं माङ्ङित्प्रोत्प्राप्ते छन्दसिलुङ्ङित्प्रोत्प्राप्तेऽङ्ङिति व्यत्ययेन लङ् तस्यतः बहुलं छन्दसीति शपो-
लुगभावः नमाङ्ङयोगे इत्याडागमाभावः तिङ्ङितिङ्ङिति निघातः ॥ ९ ॥

दशमीमृचमाह—

विश्वान् देवान् हवामह्मरुनेः सोमपीतये । उग्राहिष्मिन्मातरः ॥ १० ॥ १॥

विश्वान् । देवान् । हवामहे । मरुतः । सोमदपीतये । उग्राः ।

हि । पृथ्निऽमातरः । ॥ १० ॥ ९ ॥

मरुतोमरुतसंज्ञकान् विश्वान्सर्वान्देवान् सोमपीतयेहवामहे सोमपानार्थमाह्वयामः तेच मरुतः उग्राः शत्रुभिरसहयताः पृथ्निमातरः पृथ्नेर्नानावर्णयुक्तायाभूमेःपुत्राः हिशब्दः प्रसिद्ध्यर्थः साचप्रसिद्धिः पृथ्नेःपुत्रादितिमन्त्रान्तरादवगन्तव्या ॥ पृथ्निर्मातायेपाति पृथ्निशब्दो-
घृणिपृथ्निरित्युणादावाद्युदात्तोनिपातितः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ १० ॥

इतिप्रथमस्यद्वितीयेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

एकादशीष्टकमाह—

जयतामिवतन्यतुर्मरुतामितिघृष्णुया । यच्छुसंयाथनानरः ॥ ११ ॥

जयतामृद्व । तन्यतुः । मरुताम् । एति । घृष्णुइया । यत् ।

शुभ्रम् । याथनं । नरः ॥ ११ ॥

मरुतांदेवानां तन्यतुःशब्दः घृष्णुया धाष्टर्ययुक्तःसन्नेतिगच्छति' केपामिव जयतांविज-
ययुक्तानां शूराणांभटानामिव हेनरोनेतारोमरुतोयूयं यद्यदा शुभ्रंशोभनंदेवयजनं याथन
प्रामुथ तदात्वदीयःशब्दोगच्छतीतिपूर्वत्रान्वयः ॥ तन्यतुः तनुविस्तारे ऋतन्यञ्जीत्यादिना
यतुच्प्रत्ययः । घृष्णुया जिघृषाप्रागल्भ्ये असिगृधिघृषिपिपेःऋरितिक्रुः सुपांसुलुगिति
सौर्यांजादेशः चित्त्वादान्नोदान्तः । याथन तमनतनथनाश्वेतिथनादेशः यच्छब्दयोगा-
न्निघाताभावः ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टकमाह—

हस्काराद्विद्युतस्पर्शतोजाताअवन्तुनः । मरुतोमृळ्यन्तुनः ॥ १२ ॥

हस्कारात् । विद्युतः । परि । अतः । जाताः । अवन्तुः । नुः ।

मरुतः । मृळ्यन्तु । नुः ॥ १२ ॥

हस्कारादीभिकारात् विद्युतोविशेषेणदीप्पमानात् अतःअन्तरिक्षात्परिजाताः सर्वतज-
त्पन्नाः मरुतो नोस्मानवन्पुरक्षन्तु तथाविधामरुतो नोस्मान्मृळ्यन्तुस्त्वयन्तु ॥ हस्कारात् हस्ते-
हस्ते अत्रनुप्रकारामत्रैवर्त्ते अस्मात्संपदादिटक्षणःकिं अस्मिन्नुपपदे इकञ्करणेइत्यस्मा-

व कर्मण्यण् इत्यण्प्रत्ययः तत्पुरुषेतुल्यार्थेत्यादिनापूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेप्राप्ते गतिकारकेत्यादि-
नारुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं अतःऋकमीत्यादिनाविसर्जनीयस्यसत्वम् ॥ १२ ॥

त्रयोदशीष्टचमाह—

आपूपञ्चित्रर्वाहिपमाघृणेधरुणंदिवः । आजानृष्टंयथापशुम् ॥ २३ ॥

आ । पूप् । चित्रर्वाहिपम् । आघृणे । धरुणम् । दिवः । *

आ । अज् । नृष्टम् । यथा । पशुम् ॥ १३ ॥

हेपूपन् चित्रर्वाहिपं विचित्रैर्देहेभ्युक्तं धरुणंयागस्यधारकंसोमंदिवआ द्युलोकादाहरेतिशेषः
पूपाविशेष्यते आवृणे आगतदीमित्युक्तं तत्रदृष्टान्तः हेअज गमनशील यथालोकेनष्टंशुमहा-
रण्यादावन्वीक्ष्यकश्चिदाहरतितद्वत् ॥ आवृणे घृक्षरणदीप्तोरित्यस्माद्दृणिपृश्रीतिनिप्र-
त्ययोनिपातितः ऋवर्णाञ्चेतिवक्तव्यमितिणत्वं प्रादिसमासः आमत्रिताद्युदात्तत्वम् । धरुणं घृ-
ञ्धारणेअस्मात्पण्यन्ताद्धातोरर्जेणिलुक्चेत्युनन्प्रत्ययः व्यत्ययेननित्स्वराभावेप्रत्ययस्वरः । दि-
वः ऊडिदमित्यादिनापष्ठचाउदात्तत्वम् । अज अजगतिक्षेपणयोः पचादित्वाद्च् ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टचमाह—

पूपाराजानमाघृणिरपगूह्णंगुहाहितम् । अविन्दच्चित्रर्वाहिपम् ॥ १४ ॥

पूपा । राजानम् । आघृणिः । अपगूह्णम् । गुहा । हितम् ।

अविन्दत् । चित्रर्वाहिपम् ॥ १४ ॥

आघृणिः पूपाराजानं सोममविन्दत् अलभत कीदृशं अपगूह्णं अत्यन्तगूहं तत्रहेतुः गु-
हाहितं गुहासदृशेदुर्गमेद्युलोकेस्थितं तथाचित्रर्वाहिपम् ॥ अपगूह्णं गूहसंवरणे निष्ठेतिकर्मणिकः
होढइतिदत्त्वं क्षपस्तथोर्धोधइतिधकारः घृत्वद्वन्नेपदीर्घाः समासे गतिरनन्तरइतिगतेःपरु
तिस्वरत्वम् । गुहा सुपांसुलुगितिसप्तम्यालुक् । हितं निष्ठायांद्घातोर्हिः ॥ १४ ॥

पञ्चदशीष्टचमाह—

उतोसमस्यमिन्दुभिःपड्युक्तैःअनुसेपिधत् । गोभिर्यवंनचर्कपत् ॥ १५ ॥ १०

उतो दति । सः । मस्यम् । इन्दुभिः । पट् । युक्तान् ।

अनुसेसिधत् । गोभिः । यवंम् । न । चर्कपत् ॥ १५ ॥ १० ॥

उतो अपिच संप्रवामहंयजमानाय इन्दुभिः यागहेतुभिः सोमैर्युक्तान् पद्वत्तन्नादीन् ऋतू-
न् अनुसेषिधत् अनुक्रमेणपुनःपुनर्नयन् वर्ततइतिशेषः तत्रदृष्टान्तः—गोभिर्वलीवैर्दोषं चर्लप-
त् नशब्दउपमार्थः यथायवमुद्दिश्य भूमिं प्रतिसंवत्सरं पुनःपुनःरूपतितद्वत् ॥ मह्यं इयिचेत्याद्यु-
दात्तत्वम् । इन्दुभिः उन्दीकुन्दने उन्देरिच्चादेरितिउप्रत्ययः उकारस्येकारादेशश्च निदि-
त्यनुवृत्तेराद्युदात्तत्वम् । युक्तान् दीर्घादृटिसमानपादेइतिसंहितायां नकारस्यरुत्वं आतोडिनि-
त्यमितिसानुनासिकआकारः । सेषिधत् पिधुगत्यां धातोरेकाचइतियङ् यङोचिच इतितस्यलुक्
प्रत्ययलक्षणेन सन्यङोरितिद्विर्भावः हलादिशेषः गुणोयङ्लुकोरित्यङ्यासस्यगुणः इणकोरि-
तिपत्वं सनादित्वाद्धानुसंज्ञायां लटःशट् कर्त्तरिशाप् अदादिवच्चेतिवचनाच्छपोलुक् नाभ्यस्ता-
च्छतुः इतिनुमप्रतिषेधः प्रत्ययस्वरेप्राप्तेअभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । गोभिः सावे-
काचइतिभिसउदात्तत्वेप्राप्ते नगोश्वन्नितिप्रतिषेधः । चर्लपत् रूपविलेखने यङ्लुकिद्विर्भावह-
लादिशेषोरत्वचत्वानि रुद्रिकौचलुकि इत्यङ्यासस्यरुगागमः अस्माद्यङ्लुगन्तावलेटस्तिप् इव-
श्चलोपः लेटोडाटावित्यडागमः अदिप्रश्नित्यङ्यः शपइतिशपोलुक् लघूपधगुणेप्राप्ते नाभ्यस्तस्या-
चिपितीतिनिषेधः तिङ्ःतिङ्इतिनिघातः ॥ १५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यद्वितीयेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

अपोनदीयेकधनासुपानीतासुस्वयमन्वगच्छन्नंबयइतिद्वेअनुवृत्त्यात् तृतीयया अपोदे-
वीरित्यन्यैकधनासुहविर्धानंप्रविष्टासु स्वयमनुप्रविशेत् तथैवसूत्रितम्—अंबयोयन्यध्वभिरि-
तितिस्रउत्तमयानुप्रपद्येतेति ।

आस्मिस्तुचेमथमांसुक्तेपोडशीष्टचमाह—

अम्बयोयन्यध्वभिर्जामयोअध्वरीयताम् । पृश्चतीर्मधुनापर्यः ॥ १६ ॥

अम्बयः युन्ति । अध्वंइभिः । जामयः । अध्वरिइयताम् ।

पृश्चतीः । मधुना । पर्यः ॥ १६ ॥

अध्वरीयतां अध्वरमात्मनइच्छतां अस्माकं अंबयोमावस्थानीयाआपः तथाचकौपीतकि-
ब्राह्मणेसामान्नायते—अंबयोयन्यध्वभिरित्यापोवाअंबयइति । ताआपः अध्वभिर्देवयजनमार्गैर्यं-
न्ति गच्छन्ति कीदृश्यआपः जामयोहितकारिण्योवन्धवः तयामधुनामाधुर्यरत्नेनयुक्तंपयःपृ-
श्चतीः गवादिपुपोनयन्त्यः ॥ अंबयः रविलविअविशब्दे एतस्मात् अचइरितिपकरणेवाहुलका-
त् इः मत्पयस्वरः । अध्वभिः अदेध्वंचेतिक्लनिप् पिच्चावपत्यपस्यानुदात्तत्वेघातुस्वरः । जामयः

जमुअदने बाहुलकात् इः । अध्वरीयतां अध्वरशब्दात्सुपआत्मनःक्यजितिक्यच् क्यचिचेतीत्वं
 अपुत्रादीनामितिवक्त्र्यमितिवचनात् नच्छन्दस्यपुत्रस्येतीत्वनिषेधाभावः सर्वविधयश्छन्दसि
 विकल्प्यन्तेइतिकव्यध्वरपृतनस्येत्यकारलोपोपिनभवति क्यच्प्रत्ययान्तधातोर्लटःशतृ शपः
 पित्वादानुदात्तत्वं शतृश्चलसार्वधातुकस्वरेण तयोःक्यचासहैकादेशः एकादेशउदात्तेनोदात्तः
 इत्यन्तोदात्तत्वेसति शतुरनुमोनद्यजादीइतिपष्ठयाउदात्तत्वम् । पृश्नतीः पृचीसंपर्के लटः शतृ
 रुधादिभ्यःश्रम् श्रसोरल्लोपः अनुस्वारपरसवर्णौ उगितश्चेतिङीप् वाछन्दसीतिपूर्वसवर्णदी-
 र्घत्वं शतुरनुमइतिङीपउदात्तत्वम् ॥ १६ ॥

सप्तदशीष्टचमाह—

अमूर्याउपसूर्येयाभिर्वासूर्यःसह । तानोहिन्वन्त्वध्वरम् ॥ १७ ॥

अमूः । याः । उप । सूर्ये । याभिः । वा । सूर्यः । सह । ताः ।

नः । हिन्वन्तु । अध्वरम् ॥ १७ ॥

या अमूरापः सूर्ये उपसमीपेनावस्थिताः आपःसूर्येसमाहिताइतिश्रुत्यन्तरात् वा अथ-
 वा सूर्योयाभिरङ्गिःसहवर्तते पूर्वत्रापांपाधान्यं उत्तरत्रसूर्यस्येतिविशेषः तास्तादृश्यआपोनोस्म-
 दीयमध्वरंयागं हिन्वन्तु प्रीणयन्तु ॥ याभिः सावेकाचइतिविभक्त्युदात्तस्य नगोश्वन्सावर्ण-
 तिपतिषेधः । शेषाप्रक्रियास्पष्टा ॥ १७ ॥

अष्टदशीष्टचमाह—

अपोदेवीरुपह्वयेयत्रगावःपिवन्तिनः । सिन्धुभ्यःकर्त्विहविः ॥ १८ ॥

अपः । देवीः । उप । ह्वये । यत्र । गावः । पिवन्ति । नः ।

सिन्धुभ्यः । कर्त्विम् । ह्विः ॥ १८ ॥

नोस्मदीयागावोयत्रयास्वप्सुपिवन्तिपानंकुर्वन्ति ताअपोदेवीरुपह्वये आह्वयामि सिन्धु-
 भ्यः स्पन्दनशीलाभ्योद्भोदेवताभ्यः ह्विः कर्त्वे अस्माभिः कर्त्तव्यम् ॥ अपः ऊडिदमित्यादि-
 नाशउदात्तत्वम् । पिवन्ति पाप्रेत्यादिनापिचादेशः शपःपित्वादानुदात्तत्वं तिङ्श्चलसार्वधा-
 तुकस्वरेणाद्युदात्तत्वं निपातियंद्यदीत्यादिना निघाताभावः । कर्त्वे डुळञ्करणे कृत्यार्थतवैकेन-
 केन्यत्वनइतिकर्मणित्वनप्रत्ययः गुणः नित्स्वरेणाद्युदात्तत्वम् ॥ १८ ॥

एकोनविंशीष्टकमाह—

अप्सु जलेषु अन्तर्मध्ये अमृतं पीयूषं वर्तते तस्याद्विकारत्वात् अमृतं वा आपइति-
श्रुत्यन्तराच्च तथैवाप्सु भेषजमौषधं वर्तते क्षुद्रोगनिवर्तकास्यान्नस्यापकार्यत्वात् उत अपि च
तादृशीनामपादेवतानां प्रशस्तये प्रशंसार्थं हे देवाः क्रत्विजादयो ब्राह्मणाः एतैवे देवाः प्रत्यक्षं य-
द्ब्राह्मणा इति श्रुत्यन्तरात् । वाजिनेवे गवन्तो भवत शीघ्रं स्तुतिं कुरुतेत्यर्थः ॥ अप्सु ऊडिदमि-
त्यादिनासप्तम्या अनुदात्तत्वं सिद्धिवायां उदात्तस्वरितयोर्षणः स्वरितइति स्वरितत्वम् । अमृतं
मञ्जोरमरमित्रमृता इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । प्रशस्तये तादौ च नितीति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् । भवत
आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वस्यामन्त्रितस्याविद्यमानवत्त्वेन पादादित्वाद्निवातः ॥ १९ ॥

अप्सु । अन्तः । अमृतम् । अप्सु । भेषजम् । अपाम् ।

उत । प्रशस्तये । देवाः । ज्वत । वाजिनः ॥ १९ ॥

कारियां मुत्तरस्याज्यभागस्य अप्सु मइत्येपानुवाक्या वर्षकामेति खण्डे—अप्सु भेषजमविद्यमान-
वत्त्वमुत्सोमो अन्नवीदिति सूत्रितम् ।

विंशीष्टकमाह—

अप्सु मे सोमो अन्नवीदन्त विश्वानि भेषजा । अग्निं च विश्वशं भुवमा
पश्च विश्वभेषजीः ॥ २० ॥ ११ ॥

अप्सु । मे । सोमः । अन्नवीत् । अन्तः । विश्वानि । भेषजा । अग्निम् ।

च । विश्वशं भुवम् । आपः । च । विश्वभेषजीः ॥ २० ॥ ११ ॥

अप्सु जलेषु अन्तर्मध्ये विश्वानि भेषजा सर्वाण्यौषधानिसन्तीति भेषसंमन्त्रदर्शने मुने मुने
सोमो देवोऽन्नवीत् तथा विश्वशं भुवं सर्वस्य जगतः सुखरूपे तन्नामकं चाग्निं चाप्सु वर्तमानं सोमो-
ऽन्नवीत् तथा च वैत्तिरीया अग्नेस्त्वयोज्यायां स इत्यनुवाके—सोमः प्राविशदित्यग्नेरप्सु मवेशामामनन्ति
एता गुल्मवृक्षमूलादीनामौषधीनां वृष्टिजन्यत्वेन जलवर्तित्वं मसिद्धं विश्वभेषजीः विश्वानि भे-
षजानि यासु तथा विधा आपोऽप्यन्नवीत् ॥ भेषजा सुपांसुदुमित्याकारः । विश्वशं-

भुवं भयतेरन्तर्भावितण्यथावत्किप् व्यत्ययेनपूर्वपदमरुतिस्वरत्वं यद्वा विश्वेसर्वेपित्र्यापाराः
सुखकरायस्य बहुव्रीहौविश्वंसंज्ञामितिपूर्वपदान्नोदात्तत्वम् । आपः कर्मणिशसिमात्रेव्यत्ययेन
जस् अमृन्तित्यादिनोपधादीर्घः । विश्वभेपजीः विश्वशंभुरितिष्वत् ॥ २० ॥

॥ इतिप्रथमस्यद्वितीयेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

एकविंशीष्टचमाह—

आपःपृणीतभेपज्वरूथंतन्वेउमम । ज्योक्चसूर्यदृशे ॥ २१ ॥

आपः । पृणीत । भेपजम् । वरूथम् । तन्वे । मम । ज्योक् ।

च । सूर्यम् । दृशे ॥ २१ ॥

हेआपः ममतन्वेशरीरार्थंवरूथंरोगनिवारकंभेपजमौषधंपृणीतपूरयत किंच ज्योक्चिरं
सूर्यदृशेद्रष्टुं नीरोगावयंशक्रवामेतिशेषः ॥ पृणीत पृपालनपूरणयोः लोणमध्यमबहुवचनं थ त-
स्य तस्थस्थमिपामितीतादेशः ऋयादिभ्यःश्राप्यादीनांह्रस्वइतिह्रस्वः इह्रत्यघोरितीत्वं ऋवर्णा-
ञ्चेतिणत्वं सतिशिष्टस्वरबलीयस्त्वमन्यत्रविकरणेभ्यइतितिङ्स्वरःशिष्यते आपइत्यस्यामधि-
तंपूर्वमविद्यमानवदित्यविद्यमानवत्त्वेपादादित्वान्निघाताभावः । वरूथं वृत्रवरणे जृवृत्र्फांऊयं
निच्वादाद्युदात्तः । तन्वे डितिह्रस्वश्चेतिनदीसंज्ञापाक्षिकीत्याहागमाभावः उदात्तयणोह्र-
पूर्वादितिभिक्तयुदात्तत्वेप्राप्तेव्यत्ययेनोदात्तस्वरितयोरितिस्वरितत्वम् । दृशे दृशेवित्येचेति
तुमर्थेनिपात्यते ॥ २१ ॥

पशौमार्जने इदमापःप्रवहतेत्येपाविनियुक्ता हुतायांवपायामितिखण्डेसूत्रितम्—इदमापः-
प्रवहतेति । एपेवावभृथेष्टौस्त्रानेविनियुक्ता पत्नीसंयाजैश्चरित्वेतिखण्डे—इदमापःप्रवहतसुमित्या-
नआपओषधयःसन्त्वितिसूत्रितम् ।

तामेतांसूक्तेद्वाविंशीष्टचमाह—

इदमापःप्रवहतयत्किंचदुरितंमयि । यद्वाहमभिद्रुद्रोह्यदृशेप
उतानृतम् ॥ २२ ॥

इदम् । आपः । प्र । वहत । यत् । किम् । च । दुःइदम् । मयि ।
यत् । वा । अहम् । अभिद्रुद्रोह । यत् । वा । शेषे । उत ।
अनृतम् ॥ २२ ॥

मपियजमानेयल्लिचदुरितं अज्ञानान्निष्पन्नं वा अथवा अहंयजमानैःअभिद्रुद्रोहसर्वतोबु-
द्धिपूर्वकंद्रोहंरुतवानस्मि वा अथवा शेषेसाधुजन्शश्ववानस्मीतियदस्ति उतअपिच अनृतमुक्तवा-
नितियदस्तिवदिदं सर्वमपराधजातं हेआपः प्रवहत् मत्तोपनीयप्रवाहेणान्यतोनयत् ॥ मपिमपर्यन्त-
स्य त्वमावेकवचनेइतिमादेशेरुते अतोगुणेइतिपरस्वपेचसवियोचीतिदकारस्ययकारादेशः एकां-
देशस्वरेणमकारात्परस्याकारस्योदात्तत्वम् । दुद्रोह द्रुहजिवांसायां णडि गुणे द्विर्वचनह्रस्वह्रस्वा-
दिशेषाः लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं यद्वृत्तयोर्गान्निघाताभावः । शेषे शपआक्रोशे
लिटि व्यत्ययेनतद् उत्तमैकवचनमिद् टेरैवं अतएकह्रस्मध्येइत्येत्वाभ्यासलोपौ प्रत्ययस्वरे-
णान्तोदात्तत्वं पूर्ववन्निघाताभावः ॥ २२ ॥

पशावाहवनीयोपस्थाने आपोअद्यान्वचारिपमित्येषा मनोतायैसंमेषितइतिखण्डेस्त्वित-
म्—एत्योपतिष्ठन्तआपोअद्यान्वचारिपमिति ।

तामेवांसूक्तेत्रयोविंशीष्टकमाह—

आपोअद्यान्वचारिपरंसेनसमंगस्माहि । पर्यस्वानम्रआगहितंमांसं
सृज्वर्चसा ॥ २३ ॥

आपः । अद्य । अनु । अचारिपम् । सेन । सम् । अगस्महि ।
पर्यस्यान् । अग्ने । आ । गहि । तम् । मा । सम् । सृज् ।
वर्चसा ॥ २३ ॥

अद्यास्मिन्दिनेअवभृथार्थमापोऽन्वचारिपंजलान्यनुप्रविष्टोस्मिप्रविश्यचरतेनजलसारे-
णसमंगस्माहि संगवात्सः हेअग्ने पर्यस्यान् जलेवर्तमानत्वेन पयोयुक्तत्वं आगहि अस्मि-
न्कर्मण्यागच्छ तंमांवाहशंस्तानंमांवरचंसावेजसासंमृजसंयोजय ॥ आपः कर्मणिशक्तिप्राप्तेव्य-
त्ययेनजस् । अचारिपं चरगत्पर्यः टुडि च्चैःसिच् आर्धभातुकस्येद्रुदादेरितीद् नेटीविरुद्धि-
प्रतिषेधेप्राप्ते तदपवादतया अतोत्तरान्तस्येत्युपधायावृद्धिः । अगस्माहि समोगम्यच्छीत्या-
त्मनेपदं च्चैःसिच् मध्येयसेत्यादिनाच्चेष्टुंगभावश्छान्दसः एकाचउपदेशेनुदात्तादित्प्रतिषेधः
बागमइविसिचःकिन्त्वाद्नुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः । गहि टोऽटिगमःसिपोहिः अरित्त्वे-
नडित्त्वाद्नुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः अतोहेरिनिद्रुग्नभवति असिद्धवद्वाभाद्र इ-
तिमटोपस्यासिद्धत्वात् ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽष्टमाह—

संमग्नेवर्चसासृजसंप्रजयासमार्युपा । विद्युर्मै अस्य देवा इन्द्रो विद्या
सहऋषिभिः ॥ २४ ॥ १२ ॥

सम् । मा । अग्ने । वर्चसा । सृज । सम् । प्रजया । सम् ।
आर्युपा । विद्युः । मे । अस्य । देवाः । इन्द्रः । विद्यात् । सह ।
ऋषिभिः ॥ २४ ॥ १२ ॥

हेअग्नेवर्चसापजायुर्भिर्मा संसृजसंयोजय देवाःसोमपातारः अस्यमे यजमानस्य
विद्युः अनुष्ठानंजानीयुः किञ्च इन्द्रश्चऋषिभिःऋषिगणैःसहममानुष्ठानंविद्यावजानीयात् ॥
विद्युः विदज्ञाने लिङिञ्जेर्जुस् यासुद् लिङःसलोपइतिसकारलोपः उत्यपदान्तादितिपरत्प-
त्वं यासुटउदात्तत्वेनैकादेशउकारोप्युदात्तः । अस्य इदमोन्वादेशइत्यशुदात्तः विभक्तिरपिस्तु-
त्वेनानुदात्ता । सहऋषिभिरित्यत्र ऋत्यकइतिप्रकृतिभावः ॥ २४ ॥

इतिप्रथमस्यद्वितीयेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

इतिप्रथमेमण्डलेपञ्चमोनुवाकः ॥ ५ ॥

प्रथममण्डलस्यपष्ठेनुवाकेसप्तसूक्तानि तत्रकस्यनूनमितिपञ्चदशर्चमथमंसूक्तं अजीगर्तु-
त्रस्यशुनःशेषस्यार्षत्रेष्टुभं अभित्वादेवेतिवृचोगायत्रःआद्यायाअनिरुक्तत्वात्प्रजापतिदेवता अ-
ग्नेर्वयमित्यस्यअग्निः अभित्वादेवेत्यस्यवृचस्यसविता भगभक्तस्येत्येपाभगदेवताकावा शेषा-
वारुण्यः तथाचानुक्रान्तम्—कस्यपञ्चोनाजीगर्तिःशुनःशेषःसकृन्निमोवैश्वामित्रोदेवरातोवारुणं-
त्रेष्टुभमादौकाव्याग्नेय्यौसावित्रस्तुचोगायत्रोस्यान्त्याभागीवेति । राजसूयेभिषेचनीयेहनिम-
रुत्वतीयेपरिसमाप्तेसतिपृतदादिंस्तृक्तसप्तकमभिपिकस्यपुत्रादिभिःपरिवृतस्यराज्ञःपुरस्ताद्धोत्रा-
आख्यातव्यं तथाचसूत्रेभिहितम्—संस्थितेमरुत्वतीयेदक्षिणातआहवनीयस्यहिरण्यकशिपावा-
सीनोभिपिकायपुत्रामात्यपरिवृतायराज्ञेशीनःशेषमाचक्षीतेति ब्राह्मणंचभवति—तदेत्यरऋक्ष-
वगाथंशीनःशेषमाख्यानंतद्धोताराज्ञेभिपिकायाचष्टे हिरण्यकशिपावासीनआचष्टे हिरण्यक-
शिपावासीनःप्रतिगृणातीति ।

तस्मिन्स्तेप्रथमामृचमाह—

कस्य॑ नूनं॑ क्तम॑स्या॒मृतानां॑ मना॑महे॒ चारु॑ देवस्य॒ नामं॑ । कोनो॑म॒ह्या अर्दि॑
तये॒ पुनर्दा॑त्पितरं॑ च॒ दृशेय॑मा॒तरं॑ च ॥ १ ॥

कस्य॑ । नूनम् । क्तम॑स्य॑ । अ॒मृतानाम् । मना॑महे । चारु॑ ।

देवस्य॑ । नामं । कः । नः । म॒ह्यै । अर्दितये । पुनः॑ । दात् ।

पितरं॑म् । च । दृशेय॑म् । मा॒तरं॑म् । च ॥ १ ॥

कस्येत्यनयर्चाशुनःशेषोयूपेवद्धःकांदिशीकः कंदेवमुपधावामीतिविचिकित्सति तथा
चांभ्रायते—हन्नाहं देवता उपधावामीतिसप्रजापतिमेवमथमं देवतानामुपससारेति । वयंशुनःशेषना-
मकाअमृतानां देवानामध्येकतमस्यकिंजातीयस्यकस्यदेवस्यचारुशोभनं नाममनामहेउंचार-
यामः नूनमिति विचिकित्सति कोदेवोनःअस्मान्सांमुमुर्षुपुनरपिमह्यैमहत्यै अर्दितयेपृथिव्यैदावद-
द्याव तेनदानेनाहममृतःसन् पितरंचमातरंचदृशेयं पश्येयं कोवैनामप्रजापतिरिति श्रुतेः कस्येति-
शब्दसामान्यादनयाप्रजापतिरेवोपसृतइतिगम्यते ॥ क्तमस्य किंशब्दात् वाबहूनांजातिपरिमश्रे-
डतमच्च चितइत्यन्तोदात्तत्वम् । अमृतानां नञ्मुस्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वेप्राप्ते नञोजरमर-
मित्रमृताइत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । मनामहे मनज्ञाने व्यत्ययेनशष् पादादित्वादिनिघातः । मह्यै
उदात्तयणोहल्पूर्वाद् इतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । दाव गातिस्थेतिचिचोर्लुक् बहुलंछन्दस्यमाङ्-
योगेपीत्यहभावः । दृशेयं दृशिरूपेक्षणे आशीर्लिङि मिषोम् दृशेरवक्तव्यइतिअकृत्ययः श-
पोपवादः कित्वाह्लूपधगुणाभावः लिङ्च्यारिण्यङित्यङिहितति ऋदृशोङिगुणइतिगुणःस्याद
यासुद् मुलोपः अतोमेयः आह्वणः यासुटःस्वरंगैकारउदात्तः मातरंचेत्यत्रचशब्दात् दृशेपमि-
त्यनुपज्यते अतस्तदपेक्षैपातिङ्विभक्तिःप्रथमेतिचवापोगेति ननिहन्यते ॥ १ ॥

द्वितीयामृचमाह—

अ॒ग्नेर्व॑यं॒ प्रथ॑मस्या॒मृतानां॑ मना॑महे॒ चारु॑ देवस्य॒ नामं॑ । सनो॑म॒ह्या अर्दितये॑
पुनर्दा॑त्पितरं॑ च॒ दृशेय॑मा॒तरं॑ च ॥ २ ॥

अ॒ग्नेः । व॒यम् । प्र॒थ॒मस्य॑ । अ॒मृतानाम् । मना॑महे । चारु॑ ।

देवस्य॑ । नामं । सः । नः । स॒ह्यै । अर्दितये । पुनः॑ । दात् । पितरं॑म् ।

च । दृशेय॑म् । मा॒तरं॑म् । च ॥ २ ॥

इत्थंपथमयर्चाविचिकित्सां कृत्वा प्रजापतेः सकाशात्तदेवमग्निनिश्चित्य अनया तुष्टाव । तथा-
च श्रूयते—तंप्रजापतिरुवाचाग्निर्वैदेवानानिदिष्टस्तमेवोपधावेति सोमिमुपससाराग्नेर्वयंपथमस्या-
मृतानामित्येतयर्चेति । पूर्ववद्योजना दाव ददातु दृशेयं पश्यानीत्येवमाशीः परत्वेनपदद्वयंयो-
ज्यम् ॥ २ ॥

प्रथमेच्छन्दोमेवैश्वदेवशस्त्रे अभित्वादेवसवितरितिसावित्रस्तुचः सूक्तस्थानीयः । अथच्छ-
न्दोमाइतिखण्डे—अभित्वादेवसवितः प्रेतायज्ञस्यशंभुवेतिसूत्रितम् । अभित्वेत्येषाअग्निमन्थनेपि-
विनियुक्ता प्रातर्वैश्वदेव्यामितिखण्डे—अभित्वादेवसवितर्महीद्यौःपृथिवीचनइतिसूत्रितम् श्रूयते-
च—अभित्वादेवसवितरितिसावित्रीमन्वाहेति । तथापवगर्भेप्यैवविनियुक्ता अथोत्तरइतिखण्डे-
अभित्वादेवसवितः समीवत्संनमावृभिरितिसूत्रितं तथाग्रावस्तोत्रेपि एतस्मिन्कालेग्रावस्तुदितिख-
ण्डे—मध्यमस्वरेणेदंसवनमभित्वादेवसवितरितिसूत्रितम् ।

तामेतांसूक्तेदृतीयामृचमाह—

अभित्वादेवसवितृरीशानं वार्याणाम् । सदावन्भागर्मीमहे ॥ ३ ॥

अग्नि । त्वा । देव । सवितृः । ईशानम् । वार्याणाम् । सदा ।

अवन् । भागम् । ईमहे ॥ ३ ॥

अथाग्निनापेरितः सन्नसवितारमभित्वेत्यनेनतृचेनपार्थयते तथैवश्रूयते—तमग्निरुवाचस-
वितावैपसवानामीशेतमेवोपधावेतिससवितारमुपससाराभित्वादेवसवितरित्येतेनतृचेनेति । हेसदा-
अवन् सदा सर्वदारक्षक हेसवितर्देव वार्याणांवरणीयानांधनानामीशानंस्वामिनं त्वात्वांपतिभा-
गंभजनीयं धनंअभिसर्वतईमहेयाचामहे ॥ ईशानं ईशेश्वर्ये लटःशानच् तास्पनुदात्तेदि-
तिलसार्वधातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरः । वार्याणां वृहत्संभक्तौ ऋह्लोर्ण्यत् ईडवन्देत्यादिनाआ-
धुदात्तत्वम् । अवन् आमध्वितनिघातः । भागंकर्पात्वतइतिघञोन्तउदात्तः ॥ ३ ॥

चतुर्थीमृचमाह—

यश्चिद्धितं इत्याभगः शशमानः पुरानिदः । अहेपोहस्तंयोर्दधे ॥ ४ ॥

यः । चिद् । हि । ते । इत्या । भगः । शशमानः । पुरा । निदः ।

अहेपः । हस्तयोः । दधे ॥ ४ ॥

हेसवित्तयोर्भगोभजनीयोधनविशेषस्तेतवहस्तयोर्दधे धृतोभूत् तंधनविशेषं ईमहे इतिपूर्व-
 शान्वयः चिच्छब्दः पूजार्थं हिशब्दः प्रसिद्धौ धनस्य पूज्यत्वं सर्वत्र प्रसिद्धं तामेव पूज्यत्वप्रसिद्धिं
 विशदयति—इत्थाशशमानः अनेन प्रकारेण शस्यमानः स्तुयमानः धनस्तुतिप्रकारं च सर्वज्ञानन्ति
 ननु स्वकीये धने वैरिभिरपहते सति वैरिगृहीतं धनं सर्वो लोको निन्दति द्वेष्टि च अतो धनस्तुतिर्न निय-
 तं त्याशं न्याह निदःपुरा अद्वेषः निन्दायाः पूर्वस्वकीयत्वेन व्यवस्थिते सति तदानीं द्वेषरहितः त-
 स्मात्स्वकीयत्वाभिप्रायेण स्तुयमानत्वमुक्तमित्यर्थः ॥ इत्था प्रकारवचने इदमस्थमुः एतेतौ रथोरि-
 ति इदमइत् सुपां सुलुगिति व्यत्ययेन विभक्तेऽदिशः टिलोपे उदात्तनिवृत्तिस्वरेण आकार उदात्तः ।
 शशमानः शशस्रुतगतौ इह तु स्तुत्यर्थः ताच्छीत्यवयोवचने तिताच्छीलिकश्चानश् कर्त्तरि शप् चि-
 त्तत्पन्तोदात्तत्वम् । निदः णिदिक्तायां संपदादिलक्षणः क्तिप् नुमभावश्छान्दसः सावेकाच-
 इति पञ्चम्या उदात्तत्वम् । अद्वेषः न विद्यते द्वेषोस्येति बहुव्रीहौ नञ् सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्त-
 त्वम् । दधे कर्मणि लिट् तस्य आर्धघातुक्त्वेन अन्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तो न भवति तेन प्रत्यय-
 स्वर एव शिष्यते यद्दत्तयोगान्निघाताभावः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

भगभक्तस्य ते वयमुदशेम तवावसा । मूर्धानं राय आरभे ॥ ५ ॥ १३ ॥

भगभक्तस्य । ते । वयम् । उत् । अशेम । तव । अवसा ।

मूर्धानम् । रायः । आरभे ॥ ५ ॥ १३ ॥

हेसवितः तेवदीयावयंशुनःशेषनामानः भगभक्तस्य धनेन संयुक्तस्य तवावसारक्षणेन
 उदशेम उत्कर्षेण व्यामुमः किं कर्तुं रामो धनस्य मूर्धानं उत्कर्षमारभे मारब्धुं धनिकत्वप्रसिद्ध्या-
 व्याप्ताभूयामेत्यर्थः ॥ भगशब्दो वृत्पादित्वादाद्युदात्तः एतीयाकर्मणीति पूर्वपदमकृत्स्वरत्वम् ।
 अशेम अशब्द्याप्ती लुङि व्यत्ययेन परस्मैपदं शप् । रायः ऊडिदमिति पठ्या उदात्तत्वम् । आरभे-
 कृत्यार्थं तव केनिति तुमर्थे केन प्रत्ययः नित्स्वरेणाद्युदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

इति प्रथमस्य द्वितीयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

षष्ठीष्टकमाह—

नृहितेऽन्नं न स हो न मन्युवयं श्रुनामीपत्यन्त आपुः । नेमा आपो अनि
 म्पि चरन्तीर्नयेवातस्य प्रमिन्नन्त्य भ्वम् ॥ ६ ॥

न॒हि । ते । क्ष॒त्रम् । न । स॒र्हः । न । म॒न्युम् । व॒यः । च॒न । अ॒मी इति ।
 प॒त॒य॒न्तः । आ॒पुः । न । इ॒माः । आ॒र्षः । अ॒नि॒मि॒पम् ।
 च॒र॒न्तीः । न । ये । वा॒र॒त्स्य । प्र॒मि॒नन्ति । अ॒भ्व॒म् ॥ ६ ॥

अथसवित्रापेरितःशुनःशेषएतदादिसूक्तशेषेणोत्तरेणचसूक्तेनवरुणंतुष्टाव तथाचश्रूय-
 ते—तंसवितोवाचवरुणायवैराज्ञेनियुक्तोसितमेवोपधावेतिसवरुणंराजानमुपससारातउत्तराग्निरे-
 कर्त्विंशतेति । हेवरुण पतयन्तः प्रौढेवियत्युत्पतन्तः अमीदृश्यमानाःवयश्चन श्येनादयःपक्षि-
 णोपितेक्षत्रंत्वदीयंशरीरवलं नसापुःनैवप्राप्ताः त्वत्सदृशंशरीरवलंपक्षिणामपिनास्तीत्यर्थः त-
 थासहः त्वदीयंपराक्रमंतवसामर्थ्यमपिनमापुः तथामन्युंत्वदीयंकोपमपिनमापुः त्वयिकुद्धेसति
 सोढुमशकाइत्यर्थः अनिमिपंसर्वदाचरन्तीः प्रवाहरूपेणगच्छन्त्यइमाआपःत्वदीयंवलंनमापुः
 वातस्यधार्योर्गतिविशेषाः त्वदीयमभ्ववेगंनप्रमिनन्तिनार्हिसन्ति अतिक्रमंकर्तुंनशकाइत्यर्थः
 तेपिनमापुरितिपूर्वत्रान्वयः ॥ पतयन्तः पतगतौचुरादिरदन्तः लटःशतृ शप् गुणायादेशौ अदुपं-
 देशाहसार्वाधातुकानुदात्तवेणिचःस्वरः । आपुः आपृव्याप्तौ लिट्युसि द्विर्भावहलादिशेषौ अत-
 आदेरित्यात्वं अत्रनसहोनमन्युमित्यादिभिरापुरित्यस्यसंबन्धात् तदपेक्षयाप्राथम्याच्चादिलोपे
 विभापेतिप्रथमातिङ्विभक्तिर्ननिहन्त्येते । चरन्तीः वाछन्दसीतिपूर्वसवर्णदीर्घः । प्रमिनन्ति मी-
 ष्मर्हिंसायां ऋयादिभ्यःश्वा श्राभ्यस्तयोरातइत्याकारलोपः मीनातेर्निगमेइतिह्रस्वत्वं प्रत्ययस्वरः
 तिङिचोदात्तवतीतिगतिरनुदात्तः यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥६॥

सप्तमीमृचमाह—

अ॒बु॒ध्रे॒राजा॒वरु॒णो॒वन॒स्यो॒र्ध्व॒स्नू॒प॒द॒द॒ते॒पू॒त॒द॒क्षः । नी॒ची॒ना॒स्थु॒रु॒परि॒वृ॒
 ध॒र्ष॒पाम॒स्मेअ॒न्तानि॒र्हि॒ताःके॒त॒र्वःस्युः॥ ७ ॥

अ॒बु॒ध्रे । राजा । वरु॒णः । वन॒स्य । ऊ॒र्ध्व॒म् । स्तू॒पम् । द॒द॒ते ।
 पू॒त॒द॒क्षः । नी॒ची॒नाः । स्थुः । उ॒परि॒ । वृ॒ध्नः । ए॒पाम् । अ॒स्मे इति ।
 अ॒न्तः । नि॒र्हि॒ताः । के॒त॒र्वः । स्यु॒रिति॑ स्युः ॥ ७ ॥

पूतदक्षः शुद्धयलोवरुणोराजाअबुध्रेमूलरहितेत्तरिक्षेतिष्ठन् वनस्यवननीपस्पतेजसःस्तू-
 पंसंघं ऊर्ध्वमुपरिदिशेददते धारयति नीचीनाःस्युः ऊर्ध्वदेशेवर्तमानस्यवरुणस्यरश्मयस्य-

ध्याहार्यं वेहधोमुखास्तिष्ठन्ति एपांशमीनांबुधोमूलंउपरितिष्ठतीतिशेषः तथासतिकेत्वः
 प्रतापकाःप्राणाः अस्मेअस्मास्वन्तर्निहिताः स्थापिताःस्युः मरणंभविष्यतीत्यर्थः ॥ अ-
 बुधे नविद्यतेबुधोमूलमस्येतिबहुव्रीहौनग्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । स्तूपं स्तयैशब्दसं-
 घातयोः स्तयःसंप्रसारणमूङ्चेतिप्रत्ययः तत्तन्नियोगेनयकारस्यसंप्रसारणं परपूर्वत्वं ऊकारा-
 देशश्च निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तत्वम् । ददते भौवादिकः । नीचीनाः निपूर्वादश्चतेर्केत्विति-
 त्यादिनाक्विन् अनिदितामितिनलोपः न्यच्शब्दात्स्वार्थे विभापाश्चेरदिकृत्त्रियामितिवः आ-
 यन्नित्यादिनातस्यईनादेशः आयन्नादिपूपदेशिवद्वचनंस्वरसिद्धार्थमितिवचनादीकारउदात्तः
 अचइत्यकारलोपे चावितिदीर्घत्वम् । स्थुः गातिस्थेत्यादिनासिचोल्क् आतइतिज्ञेर्जुसादेशः
 उस्यपदान्तादितिपररूपत्वं बहुलंछन्दस्यमाड्योगेपीत्यडभावः । अस्मे सुपांसुलुगितिसमम्याःशे
 आदेशः । निहिताः गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । स्युः अस्तेर्लिङ्गित्तोरलोपः॥७॥

अष्टमीमृचमाह—

उरुंहिराजावरुणश्चकारसूर्यायपन्थामन्वेतवाउ । अपदेपादाप्रतिधातवेक
 रूतापवृक्ताहृदयाविधश्चित् ॥ ८ ॥

उरुम् । हि । राजा । वरुणः । चकार । सूर्याय । पन्थाम् ।
 अनुदृष्टवै । ऊम् इति । अपदे । पादा । प्रतिधातवे । अकः ।
 उत । अपवृक्ता । हृदयविधः । चित् ॥ ८ ॥

वरुणोराजासूर्यायसूर्यस्यपन्थांमार्गंउरुंविस्तीर्णं चकार हिशब्दःप्रसिद्धौ उचरायणद-
 क्षिणापनमार्गस्यविस्तारःप्रसिद्धः किमर्थमेवंकृतवानितितदुच्यते—अन्वेतवाउ अनुक्रमेणोद-
 यास्तमयौगन्तुमेव तथा अपदे पादरहितेन्तरिक्षे पादाप्रतिधातवे पादौप्रक्षेपुं अकःमार्गंकृतवा-
 न् पूर्वत्रयस्यमार्गः अत्रपादयोरितिविशेषः यद्वा अपदेयूपेवद्धेनमयांगंतुमशक्येभूपदेशे पा-
 दौ प्रक्षेपुमुपापंचन्धविमोचनरूपंकरोत्वित्यर्थः उतअपिच हृदयाविधश्चित् शत्रोरपिअपवृक्ता
 अपवदिता निराकर्ताभवतु ॥ चकार लिट्स्वरेणआकारउदात्तः हिचेतिनिघातप्रतिषेधः ।
 पन्थां पथिमध्यभुक्षामादितिद्वितीयायामपिष्यत्ययेनात्वं पथिनशब्दस्य पतस्यचेतिनिप्रत्यया-
 न्तत्वेन अन्तोदात्तत्वेपामे पथिमयोःसर्वनामस्थानेइत्याद्युदात्तत्वम् । अन्वेतवै अनुपूर्वादेतेस्तुमर्थे
 सेनेनसेनिति त्वैमत्पयःत्वैचान्तश्चयुगपत् इत्याद्यन्तयोरुदात्तत्वम् । पादा सुपांसुलुगित्याकारः ।

प्रतिधातवे दधातेस्तुमर्थेइतिस्त्रेणैवतवेनप्रत्ययः तादौचनितीतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् ।
 अकः करोतेश्छन्दसिलुह्लङ्लिटइतिलोडर्थेऽलङ् तस्यतिप् मच्चेघसेत्यादिना च्लुङ्क् गु-
 णोरपरत्वं हल्ङ्ङाभ्यइतितिपोलोपः अडागमः । हृदयाविधः हन्हरणे वृहोःपुकृदुकोचेति
 कयन् व्यधताडने क्विप् नहिवृतीत्यादिनापूर्वपदस्यदीर्घत्वं छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टमाह—

शतंतेराजन्भिपजःसहस्रमुर्वीगंभीरासुमतिष्टेअस्तु । बाधस्वदूरेनिर्ऋ-
 तिंपराचैःकृतंचिदेनःप्रमुमुग्ध्यस्मत् ॥ ९ ॥

शतम् । ते । राजन् । भिपजः । सहस्रम् । उर्वी । गभीरा ।
 सुमतिः । ते । अस्तु । बाधस्व । दूरे । निःऽर्कृतिम् । पराचैः ।
 कृतम् । चित् । एनः । प्र । मुमुग्धि । अस्मत् ॥ ९ ॥

हेराजनवरुण तेतवशतंभिपजः सहस्रबन्धनिवारकाणि शतसहस्रसंख्याकान्योपवा-
 नि वैद्यावासन्ति तेतवसुमतिरस्मदनुग्रहयुद्धिः उर्वीविस्तीर्णांगभीरागांभीर्योपेतास्थिरास्तु नि-
 ऋंतिमस्मदनिष्टकारिणींनिर्ऋतिंपापदेवतां पराचैः पराङ्मुखां कृत्वा दूरेअस्मत्तोव्यवहितदेशे
 स्थापयित्वा तांबाधस्व कृतंचिद्व अस्माभिरनुष्ठितमपि एनःपापं अस्मत्तःप्रमुमुग्धिप्रकर्षणमुक्त्वं
 नष्टं कुरु ॥ सुमतिः तादौचेतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेप्राप्ते मन्क्तिन्नित्यादिनोत्तरपदान्तोदात्तत्वं संहि-
 तायां विसर्जनीयसकारस्यप्युत्तत्तक्षुप्पन्तःपादमितिपत्वम् । बाधस्व बाध्वित्लोडने शपःपित्वा-
 दनुदात्तत्वं तिङ्श्चलसावंधातुक्स्वरेणधातुस्वरएवशिष्यते । निर्ऋतिं तादौचेतिगतेःप्रकृतिस्वर-
 त्वम् । मुमुग्धि मुचूमेक्षणे बहुलंछन्दसीतिश्लुः हुञ्छ्लभ्योहोर्धः तस्यापित्वेनङित्वाद्गुणाभा-
 यः चोःकुरितिकृत्वम् ॥ ९ ॥

दशमीष्टमाह—

अमीयऋक्षानिहितासउच्चा नक्तं ददृश्रे कुहंचिद्विवेयुः । अदब्धानि
 वरुणस्य व्रतानि विचाकशच्चन्द्रमानक्तमेति ॥ १० ॥ १४ ॥

अमी इति । ये । ऋक्षाः । निऽहितासः । उच्चा । नक्तम् । ददृश्रे ।
 कुहं । चित् । दिवा । ईयुः । अदब्धानि । वरुणस्य । व्रतानि ।
 विऽचाकशत् । चन्द्रमाः । नक्तम् । एति ॥ १० ॥ १४ ॥

अमीरात्रावस्माजिदृश्यमाना ऋक्षाःसप्तऋषयः तथाचवाजसनेपिनआमनन्ति—ऋक्षा-
इतिहस्मवैपुरासप्तऋषीनाचक्षतइति । यद्वा ऋक्षाःसर्वेपिनक्षत्रविशेषाः ऋक्षाःसर्वैर्भिरिविनक्ष-
त्राणामितियास्केनोक्तत्वात् । उच्चा उच्चैरुपरिप्रदेशे निहितासः स्थापितायेसन्तितेऋक्षाःनक्तं
रात्रौदृश्ये सर्वैरपिदृश्यन्ते दिवाअहनिकुहचिव ईयुःकापिगच्छेयुः नदृश्यन्तइतिभावः वरुण-
स्यराज्ञोब्रह्मतानिकर्माणिनक्षत्रदर्शनादिरूपाणिअदब्धानिकेनाप्यर्हिसितानि किञ्च वरुणस्याज्ञपै-
वचन्द्रमा नक्तंरात्रौ विचाकशद्विशेषेणदीप्यमानएतिगच्छति ॥ निहितासः आन्नेसेरसुक् ध्या-
थादिस्वरेणोत्तरपदान्तोदात्तत्वेपामे गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । दृश्ये दृशेर्दिति इरयो-
रे इतिरेआदेशः व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं यद्दृत्तयोगादनिघातः । कुह वाहचच्छन्दसीतिर्किञ्च-
ब्दादुत्तरस्यत्रलोहोदेशः कुतिहोः इतिर्किञ्चशब्दस्यकुआदेशः स्थानिवद्भावात्स्वरेणाद्युदात्त-
त्वम् । विचाकशव कशेर्दीप्त्यर्थाद्यङ्लुगन्ताच्छतृप्रत्ययः अन्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं
समासेरुत्स्वरः यद्वा काशतेर्वाव्यत्ययेनोपधाहस्वत्वम् । चन्द्रमाः चन्द्रेमोडिदितिअसिप्रत्ययः
रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वेपामे दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ १० ॥

इतिप्रथमस्यद्वितीयेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

एकादशिनस्यवारुणस्यपशोर्वपापुरोडाशयोस्तत्त्वायामीतिद्वेऋचोयाग्ये सूत्रितंच-
त्त्वायामिब्रह्मणावन्दमानइतिद्वे अस्तभाद्यामिति वरुणप्रधात्तेपुवरुणस्यहविषोयाग्या तत्त्वा-
यामीत्येषा पञ्चम्यापौर्णमास्यामित्यत्रसूत्रितम्—इममेवरुणश्रुधिवत्त्वायामिब्रह्मणावन्दमानइति ।

तामेतांसूक्ते एकादशीष्टचमाह—

तत्त्वायामिब्रह्मणावन्दमानस्तदाशास्तेयजमानोहविर्भिः । अहेळ
मानोवरुणेहबोध्युरुंशंसमानआयुःप्रमोषीः ॥ ११ ॥

तत् । त्वा । यामि । ब्रह्मणा । वन्दमानः । तत् । आ । शास्ते ।
यजमानः । हविः । भिः । अहेळमानः । वरुण । इह । बोधि ।
उरुं शंस । मा । नः । आयुः । प्र । मोषीः ॥ ११ ॥

हेवरुण मुमुर्षुरहंत्वात्वांपतितदायुर्यामियाचे कीदृशः ब्रह्मणामीदेनस्त्रोवेणवन्दमानः स्तु-
षन् सर्वत्रयजमानोपिहविर्भिस्त्वदायुराशास्तेमार्थयते त्वंचेहकर्मगिअहेळमानः अनादरम-

१ नि० ३. २ । २ गतिकारकयोरितिपूर्वसूत्रात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमनुवर्तते तेनपूर्व-
पदप्रकृतिस्वरः । ३ ब्रह्मणावन्दमानःवेदेनाभिष्टवानः ।

कुर्वन् बोधिअस्मदपेक्षितंबुध्यस्व हेउरुशंसवहुभिःस्तुत्य नोस्मदीयमायुः माप्रमोषीः प्रमुषितं
 माकुरु सप्तदशसंख्याकेपुयाञ्जाकर्मस्वीमहेयामीतिपठितं चाशब्दलोपश्छान्दसः ॥ अहेळमा-
 नः हेङ्ङानादरेअदुपदेशालसार्वधातुकानुदात्तत्वे शपश्चपित्त्वादनुदात्तत्वेसतिधातुस्वरःशिष्यते
 ततो नञ्समासेअव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । बोधि बुधअवगमने लोटःसेहिः बहुलंछन्दसी-
 तिविकरणस्यलुक् वाछन्दसीत्यपित्त्वाभावेनङित्त्वाभावाल्लघूपधगुणः हुञ्जल्भ्योहेर्धिरितिहेधि-
 रादेशः धातोरन्त्यलोपश्छान्दसः । मोषीः मुपस्तेये लोटर्थेछान्दसोलुङ् यदन्नजेतिप्राणायावृ-
 क्षेर्नेटीतिप्रतिषेधेसतिलघूपधगुणः बहुलंछन्दस्यमाङ्गयोगेपीत्यडभावः ॥ ११ ॥

द्वादशीमृचमाह—

तदिन्नक्तंतद्विवा॒मह्य॑माहु॒स्तदु॑यंकेतो॒हृद॑आविच॒ष्टे । शुनः॒शेपो॒य
 मह्य॑गृ॒भीतः॑सोअ॒स्मान् राजा॑वरु॒णोमु॑मोक्तु ॥ १२ ॥

तत् । इत् । नक्तम् । तत् । दिवा । मह्यम् । आहुः । तत् । अयम् ।
 केतः । हृदः । आ । वि । चष्टे । शुनःशेपः । यम् । अह्वत् ।
 गृभीतः । सः । अस्मान् । राजा । वरुणः । मुमोक्तु ॥ १२ ॥

तदित्तेदेवरुणस्यविपयंस्तोत्रंनक्तरात्रौमह्यंशुनःशेपायआहुः कर्तव्यत्वेनअभिज्ञाःकथ-
 यन्ति तथादिवापितदेवाहुः हृदोमदीयमनसोनिष्पन्नोयंकेतः प्रज्ञाविशेषोपितदेवकर्तव्यत्वेनावि-
 चष्टेसर्वतोविशेषेणप्रकाशयति गृभीतः गृहीतोयूपेवद्धः शुनःशेपएतन्नामकोजनः यंवरुणमह्वत्
 आहूतवान्सचवरुणोराजाअस्मान्शुनःशेपान् मुमोक्तु बन्धात् मुक्तान्करोतु ॥ मह्यं इयि-
 चेत्याद्युदात्तत्वम् । आहुः व्रुवःपञ्चानामितिब्रूञ्जोलटिक्षेरुसादेशः धातोराहोदेशश्च । हृदः षड-
 न्नित्यादिनाहृदयशब्दस्यहृदादेशः ऊडिदंपदादितिपञ्चम्याउदात्तत्वम् । शुनःशेपःशुनइवशेपो-
 यस्येतिप्रमासे शुनःशेपपृच्छलाङ्ग्लेपुसंज्ञायांपष्ठचाअलुग्वक्तव्यइत्यलुक् पूर्वपदप्रकृतिस्व-
 रत्वेप्राप्ते उभेवनस्पत्यादिष्वितिपूर्वात्तरपदयोर्गुणपत्यकृतिस्वरत्वम् । अह्वत् हेञ्जोलुङि लिपिति-
 चिह्नश्चेतिचुरादेशः आतोलोपइटिचेत्याकारलोपः अडागमउदात्तः यद्वृत्तयोगादनिघातः
 हिचेतिनिघातप्रतिषेधः । गृभीतः ह्यहोर्भइतिभत्वं सोअस्मान् प्रकृत्यान्तःपादमितिप्रकृतिभा-
 वः । मुमोक्तु बहुलंछन्दसीविकरणस्यलुः ॥ १२ ॥

१ श्वन्नुक्षान्तिकनिन्प्रत्ययान्तःश्वन्राब्दः, वृङ्शोङ्भ्यांरूपत्वांगयोःयुट्चेतिअहुन्-
 न्तःशेपः ।

त्रयोदशीष्टचमाह—

शुनःशेषोऽह्वंद्गृभीतस्त्रिष्वदित्यंद्पदेपुबद्धः । अवन्राजावरुणः
ससृज्याद्विद्वाँअदब्धोविमुक्तुपाशान् ॥ १३ ॥

शुनःशेषः । हि । अह्वत् । गृभीतः । त्रिषु । आदित्यम् । द्वुःपदेपु ।
बद्धः । अव । एनम् । राजा । वरुणः । ससृज्यात् । विद्वान् ।
अदब्धः । वि । मुमुक्तु । पाशान् ॥ १३ ॥

गृभीतोबन्धनायगृहीतः त्रिषुविसंख्याकेषुद्रुपदेषु दोःकाष्ठस्ययूपस्यपदेषुमदेशविशेषेषुब-
द्धःशुनःशेषआदित्यमदितेःपुत्र्यंवरुणं अह्वत् आह्वतवान् हि यसमादेवंतस्मात् सवरुणोराजाए-
नंशुनःशेषमवससृज्यात् अवसृष्टं बन्धनावविमुक्तं करोतु विमोकमकारएवस्पष्टीक्रियते—विद्वान्
विमोकमकाराभिज्ञः अदब्धः केनाप्यर्हिंस्तितोवरुणःपाशान्बन्धनरञ्जुविशेषान् विमुमुक्तु वि-
च्छिद्यैनंमुक्तं करोतु ॥ त्रिषु पट्त्रिचतुर्भ्योहलादिरिति विभक्तेरुदात्तत्वं संहितायां उदात्तस्व-
रितयोर्षणइतिपरआकारःस्वर्यते । ससृज्यात् सृजविसर्गे प्रार्थनायांलिङ् बहुलंछन्दसीतिवि-
करणस्यश्लुः । विद्वान् विदज्ञाने विदेःशतुर्वसुः उगिदचामितिनुम् हृद्भ्यादिसंयोगान्तलो-
पौ संहितायां दीर्घादटित्तमानपादेइतिनकारस्वरुत्वं आतोदिनित्यभित्सानुनासिकआकारः ।
अदब्धः दंभुदंभे निष्ठायाभनिदितामितिनलोपेक्षपस्तथोर्धोऽइतिधत्वं अव्ययपूर्वपदमकृतिस्व-
रत्वम् ॥ १३ ॥

अवभृथेअवतेहेळइतिद्वेऋचौवरुणस्यहविषोपाग्यानुवाक्ये पत्नीसंपाजेश्वरित्वेतिखण्डे
सूत्रितम्—अवतेहेळोवरुणनमोभिरिति ।

तयोरार्थांस्केचतुर्दशीष्टचमाह—

अवतेहेळोवरुणनमोभिरवयुज्ञोभिरामहेहविभिः । क्षयन्ऽस्मभ्यमसु
प्रचेत्ताराजन्नेनांसिशिश्रयःकृतानिः ॥ १४ ॥

अव । ते । हेळः । वरुण । नमःऽभिः । अव । युज्ञोभिः । द्युहे ।
हविःऽभिः । क्षयन् । अस्मभ्यम् । असुर । प्रचेत् इति प्र६ चेतः ।
राजन् । एनांसि । शिश्रयः । कृतानि ॥ १४ ॥

हेवरुणतेतवहेळःक्रोधं नमोभिः नमस्कारैः अवेमहे अवनयामः तथा यज्ञेभिः यज्ञैः सांगानुधानेनपूज्यैर्हविर्भिः अवेमहे वरुणंपरितोष्यक्रोधमपनयामः हेअसुरअनिष्टक्षेपणशीलमचेतः प्रकर्षेणप्रज्ञायुक्तराजनदीप्यमानवरुण अस्मभ्यं अस्मदर्थं क्षयन् अस्मिन् कर्मणिनिवसन् कृतानिअस्माभिरनुष्ठितानि एनांसिपापानि शिश्रथः श्रथितानिशिथिलानिकुरु ॥ हेळः असुनोनित्वादाद्युदात्तत्वम् । यज्ञेभिः बहुलंछन्दसीत्यैसभावः । ईमहे ईङ्गौविकरणस्यलुक् । क्षयन् क्षिनिवासगत्योः लटःशतृ व्यत्ययेनशप् आमच्चिताद्युदात्तत्वम् । असुर असेरुरन आमच्चितनिघातः । शिश्रथः श्रथदौर्वत्येत्त्रादिरदन्तः छान्दसेलुङि णिश्रिदुसुभ्यइतिच्चेथ्वङ् द्विर्भा-
वह्लादिशेषौअग्लोपित्त्वान्त्सन्वःद्रावाभावेपि बहुलंछन्दसीत्यभ्यासस्येत्वं पूर्ववदङ्भावः ॥ १४ ॥

पञ्चदशीष्टचमाह—

उदुत्तमंवरुणपाशमस्मदवाधमंविमंमध्यमंश्रथाय । अथावयमादित्यव्र
तेतवानांगसोअर्दितयेस्याम ॥ १५ ॥ १५ ॥

उत् । उदुत्तम् । वरुण । पाशम् । अस्मत् । अवं । अधमम् ।
वि । मध्यमम् । श्रथय । अर्थ । वयम् । आदित्य । व्रते ।
तवं । अनांगसः । अर्दितये । स्याम् ॥ १५ ॥ १५ ॥

हेवरुणउदुत्तममुल्लुङंशिरसिचङ्गपाशं अस्मत् अस्मत्तः उच्छ्रथाय उच्छ्रथ्यशि-
थिलंकुरु अधमंनिरुष्टपादेअवस्थितंपाशंअवश्रथायअवज्ञाय अधस्ताद्वरुण्य शिथिलीकुरु
मध्यमंनाभिपदेशगतंपाशं विश्रथाय वियुज्यशिथिलीकुरु अथानन्तरं हेआदित्यअर्दितेः
पुत्रवरुण वयंशुनःशेषाः तवव्रते त्वदीयेकर्मणिअर्दितयेत्तवण्डनराहित्याय अनांगसःअपराध-
रहिताः स्यामभवेम ॥ उत्तमं तमपःपित्वादनुदात्तत्वेनआद्युदात्तत्वेमात्रे उत्तमशश्वत्तमौस-
र्वत्रेत्यञ्छादिपुपाठादन्तोदान्तत्वम् । अधमं अवद्यावमाधमावरेफाःकुत्सितेइतिअवतेरमच् वस्य
धः । श्रथाय श्रथदौर्वत्ये संहितायांछान्दसोदीर्घः । तव युष्मदस्मदोईसीत्याद्युदात्तत्वम् । अ-
नांगसः बहुवीहोपूर्वपदमलतिस्वरत्वं नञ्सुभ्यामितितुव्यत्ययेननप्रवर्तते यद्वा आगसृशब्दात्
अस्मायामेधेतिमत्वर्थीयोविनिः तस्य विन्मतोर्लुङ्इतिलुक् नञ्समासे अव्ययपूर्वपदमल-
तिस्वरत्वम् ॥ १५ ॥

॥ इतिप्रथमस्पृष्टीतयेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

यच्चिदित्येकाविंशत्यृचं द्वितीयं सूक्तं तथा चानुक्तान्तम्—यच्चित्सैकेति ऋषिश्चान्यस्मादिति परिभाषया युनःशेष एव ऋषिः आदौ गायत्रिमिति परिभाषितत्वात् गायत्री छन्दः वारुणं त्विति पूर्वोक्तत्वात् तु ह्यादि परिभाषया वारुणो देवता विनियोग उक्तः शौनःशेषाख्याने विशेषविनियोगस्तु अभिप्लवपडहेइदं सूक्तं होत्रकशस्त्रेस्तोमनिमित्तमावापार्थं अभिप्लवपृष्ठयाहानीति खण्डे तथैव सूचितम्—यच्चिद्विद्वे विशदिति वारुणमेतस्य तृचमावपेतमैत्रावरुण इति ।

तस्मिन्सूक्ते पथमाष्टकमाह—

यच्चिद्विद्वे विशो यथा प्रदेववरुणव्रतम् । मिनीमसि द्यविद्यवि ॥ १ ॥

यत् । चित् । हि । ते । विशः । यथा । प्र । देव । वरुण ।

व्रतम् । मिनीमसि । द्यविद्यवि ॥ १ ॥

हेवरुण यथालोके विशः प्रजाः कदाचित्प्रमादं कुर्वन्ति तथा वयमपि ते तव संवन्धि यच्चिद्विद्वे यदेव किञ्चिद्द्वतं कर्म द्यविद्यविप्रतिदिनं प्रमिनीमसि प्रमादेनाहंसितवन्तः तदपि व्रतं प्रमादपरिहारेण साङ्गं कुर्वति शेषः ॥ यथा लिस्वरेणाद्युदात्तत्वे प्राप्ते यथेति पादान्ते इति सर्वाण्युदात्तत्वम् । मिनीमसि मीर्ज्ञाहंसायां इदन्तोमसिः क्रयादिभ्यः श्रा मीनातेर्निगमे इति ह्रस्वत्वं ईहल्यघोरितीकारः सति शिष्टस्वरबलीयस्त्वमन्यत्र विकरणेभ्य इति वचनात् तिङ् एव स्वरः शिष्यते यद्वचयोगान्निघाताभावः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

मानो वधाय ह्रन्वे जिहीळानस्य रीरधः । माहृणानस्य मन्यवे ॥ २ ॥

मा । नः । वधाय । ह्रन्वे । जिहीळानस्य । रीरधः । मा ।

हृणानस्य । मन्यवे ॥ २ ॥

हेवरुण जिहीळानस्य अनादरं कृतवतः ह्रन्वे हन्तुः पापिहननशीलस्य तव संवन्धिने त्वत्कवृत्काय वधाय नोऽस्मान्मा रीरधः संसिद्धात् विषयभूतानसाकुरु हृणानस्य हृणीयमानस्य क्रुद्धस्य तव मन्यवे क्रोधाय मा अस्मात् रीरधः ॥ वधाय हनश्च वध इति अदन्तो वधशब्दः उञ्छादिपुं पाठादन्तोदात्तः । ह्रन्वे हनर्हिसागत्योः रुहनिभ्यां कुरिति कुप्रत्ययः धातोर्नकारस्य तकारः । जिहीळानस्य हेइ अनादरे अस्माहितः कानच् द्विभावहलादिशेषह्रस्वचुलजत्त्वानि एकारस्य ईकारादेशाच्छान्दसः चित् इत्यन्तोदात्तत्वम् । रीरधः राधसाधसंसिद्धौ चङि णित्तेपेजघामाह-

स्वित्वं द्विर्वचनह्लादिशेषह्रस्वत्वसन्वद्भावेत्वाभ्यासदीर्घाः नमाङ्योगेइत्यङ्भावः । हणानस्य
हणीङ्लजायां अस्मात्शानचि षुपोदरादित्वादभिमतरूपसिद्धिः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

विमृळीकायते मनोरथीरश्वं न संदिदत्तम् । गीर्भिर्वरुणसीमहि ॥ ३ ॥

वि । मृळीकाय । ते । मनः । रथीः । अश्वम् । न । सम्दिदत्तम् ।

गीः इभिः । वरुण । सीमहि ॥ ३ ॥

हेवरुण मृळीकाय अस्मत्सुखाय ते तव मनो गीर्भिः स्तुतिभिः विसीमहि विशेषेण वधीमः प्र-
सादयाम इत्यर्थः तत्र दृष्टान्तः—रथीः रथस्वामी सन्दिदत्तं सम्यक् खण्डितं दूरगमनेन श्रान्तं अश्वं
अश्वमिव यथा स्वामी श्रान्तमश्वं घासप्रदानादिना प्रसादयति तद्वत् ॥ रथीः मत्वर्थी यईकारः ।
सन्दिदत्तं दोषवत्खण्डने निष्ठेतिक्तः द्यतिस्यति मास्थामितीकारान्तादेशः गतिरनन्तर इति गतेः
प्रकृतिस्वरत्वम् । गीर्भिः सावेकाच इति भिस उदात्तत्वम् । सीमहि पिवुतन्तु सन्ताने व्यत्ययेनात्म-
नेपदं बहुलं छन्दसीति विकरणस्य लुक् वल्लोपः यद्वा पित्र्वन्धने इत्यस्माद्विकरणस्य लुक् दी-
र्घश्छान्दसः ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टचमाह—

पराहिमे विमन्यवः पतन्ति वस्य इष्टये । वयो न वसती रूपं ॥ ४ ॥

परा । हि । मे । विमन्यवः । पतन्ति । वस्यः इष्टये । वयः ।

न । वसतीः । उर्षं ॥ ४ ॥

हेवरुण मेममशुनः शेषस्य विमन्यवः क्रोधरहिता बुद्धयः वस्य इष्टये वसीयसोतिराप्येन
षष्ठमतो जीवनस्य प्राप्तये परापतन्ति पराङ्मुखाः पुनरावृत्तिरहिताः प्रसरन्ति हिशब्दोऽस्मिन्नर्थ-
सर्वजनप्रसिद्धिमाह परापतने दृष्टान्तः—वयो न पक्षिणो यथा वसती निर्वासस्थानानि उपसानी-
प्येन प्रामुवन्ति तद्वत् ॥ पतन्ति पादादित्वा निघाताभावः । वस्य इष्टये षष्ठमच्छब्दाद्विन्मतोर्द्धमि-
ति मनुष्यो लुकि विलोपे ईयसुनोपकारलोपश्छान्दसः । वसतीः शतुरनुम इति ङीप उदात्तत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

कुदा क्षत्रश्रियं नरमावरुणं करामहे । मृळीकायो रुचक्षंसम् ॥ ५ ॥ १६ ॥

कुदा । क्षत्रश्रियम् । नरम् । आ । वरुणम् । करामहे ।

मृळीकाय । उरुचक्षंसम् ॥ ५ ॥ १६ ॥

मृत्तिकाय अस्मत्सुखाय वरुणकदाकस्मिन्काले आकरामहे अस्मिन्कर्मण्यागर्तं करवाम कीदृशंक्षत्रश्रियं बलसेविनं नरनेतारं उरुचक्षसंवहूनांदृष्टारम् ॥ क्षत्रश्रियं क्षत्राग्निश्रयतीतिक्षत्रश्रीः क्षिप्रचेत्यादिनाक्षिप्रदीर्घश्च रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । नरं ऋदोरविति अबन्तआद्युदात्तः । करामहे करोतेर्न्यत्ययेनशप् । उरुचक्षसं चक्षेर्बहुलंशिच्चेत्यसुत् शिद्धञ्जावात्ख्याजादेशाभावः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यद्वितीयेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

षष्ठीमृचमाह—

तदित्समानमाशातेवेनन्तानप्रयुच्छतः । धृतव्रतायदाशुपे ॥ ६ ॥

तत् । इत् । समानम् । आशाते इति । वेनन्ता । न । प्र ।

युच्छतः । धृतव्रताय । दाशुपे ॥ ६ ॥

धृतव्रताय अनुष्ठितकर्मणे दाशुपेहविर्दत्तवतेयजमानायवेनन्तौकाप्रयमानौमित्रावरुणावितिशेषः तावुभौसमानंसाधारणं तदिवअस्मान्निर्दत्तं तदेवहविः आशाते अश्रुवाते नमयुच्छतः कदाचिदपिममादंनकुरुतः ॥ आशाते अश्रोतेर्लिटिद्विर्भावह्लादिशेषौ अतआदेरित्यात्वं अनित्यमागमशासनमितिवचनादश्रोतेश्चेतिनुडभावः । वेनन्ता वेनन्तिःकान्तिकर्मा । सुपां सुलुगित्याकारः । प्रयुच्छतः युच्छप्रभादे । दाशुपे दाशुदानेइत्यस्मात् दाश्वान्साह्वानितिक्रमुप्त्ययोनिपातितः वसोःसंसारणमितिसंसारणं शासिवसिघत्तीनांचेतिपत्वम् ॥ ६ ॥

सप्तमीमृचमाह—

वेदायोवीनांपदमन्तरिक्षेणपतताम् । वेदनावःसमुद्रियः ॥ ७ ॥

वेद । यः । वीनाम् । पदम् । अन्तरिक्षेण । पतताम् । वेद ।

नावः । समुद्रियः ॥ ७ ॥

अन्तरिक्षेणपततां आकाशमार्गेणगच्छतां वीनांपक्षिणांपदंभोरुणोवेद तथा समुद्रियः समुद्रेवस्थितोवरुणः नावोजलेगच्छन्त्याःपदं वेद जानाति सोस्मान् वन्यनान्मोचयत्वितिशेषः ॥ वेद विदज्ञाने विदोऽदोवेतितिषोणल् लित्स्वरेणाद्युदात्तत्वं अचोवस्तिङ्इतिसंहितायां दीर्घः । वीनां नामन्यतरस्यांइतिनामउदात्तत्वम् । पततां शपःपित्वादनुदात्तत्वं शनुधत्सा-

वंधातुकस्वरेणधातुस्वरः । नावः सावेकाचइतिपष्ठचाउदात्तत्वम् । समुद्रियः भवार्थेसमुद्राभ्रा-
द्इतिघप्रत्ययः ॥ ७ ॥

अष्टमीशृचमाह—

वेदमासोधृतव्रतोद्वादशप्रजावतः । वेदायउपजायते ॥ ८ ॥

वेद । मासः । धृतव्रतः । द्वादश । प्रजावतः । वेद ।

यः । उपजायते ॥ ८ ॥

धृतव्रतः स्वीकृतकर्मविशेषोयथोक्तमहिमोपेतः वरुणः प्रजावतः तदातदोत्पद्यमानप्रजायुक्तात्
द्वादशमासः चैत्रादीन् फाल्गुनान्तान्चेदजानाति यस्त्रयोदशोधिकमासउपजायते संवत्सरसमी-
पेस्वयमेवउत्पद्यतेतमपिवेद वाक्यशेषःपूर्ववत् ॥ मासः पृथग्नित्यादिनामासशब्दस्यमासित्यादे-
शः ऊडिदमित्यादिनाशसउदात्तत्वम् । द्वादश द्वौचदशचेतिद्वन्द्वः द्वाष्टनःसंख्यायामि-
त्यात्वं संख्येतिस्त्रेणपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । प्रजावतः जनीमादुर्भावे प्रपूर्वाञ्जनसनत्वनक-
मगमोविट्प्रत्ययः विङ्गनोरित्यात्वं कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं प्रजाएपांसन्तीति तदस्यास्त्य-
स्मिन्नितिमनुष् मादुपधायाइतिमनुषोवत्वम् । उपजायते जनेःकर्मकर्तरिर्लट् कर्मवद्भावादा-
त्मनेपदं यक् जनादीनांउपदेशएवात्वंकव्यमितिवचनादचःकर्तृयकीत्याद्युदात्तत्वं तिङिचो-
दात्तवतीत्युपसर्गस्यनिघातः नचतिङ्ङितिङ्ङितिनिघातः यद्वृत्तान्नित्यमितिप्रतिषेधात् ॥ ८ ॥

नवमीशृचमाह—

वेदवातस्यवर्तनिमुरोऋष्वस्यंवृहत्तः । वेदायेअध्यासते ॥ ९ ॥

वेद । वातस्य । वर्तनिम् । उरोः । ऋष्वस्य । वृहत्तः ।

वेद । ये । अधिऽआसते ॥ ९ ॥

उरोर्विस्तीर्णस्यऋष्वस्यदर्शनीयस्य वृहतोगुणैरधिकस्यवातस्य वायोवर्तनिर्निर्माणवेदव-
रुणोजानाति येदेवाः अध्यासते उपरितिष्ठन्तितानपिवेदजानाति ॥ वातस्य असिंहसीत्या-
दिनातनप्रत्ययान्तोवातशब्दोनिच्वादाद्युदात्तः । वर्तनिं वर्ततेअनेनेतिवर्तनिः स्तोत्रवाचकस्यवर्त-
निशब्दस्यअन्तोदात्तत्वसिन्धुर्धुञ्छादिपुपाठादस्यप्रत्ययस्वरेणमध्येदात्तत्वेप्राप्तेव्यत्ययेनान्तो-
दात्तत्वम् । वृहत्तः वृहन्महत्तोरुपसंख्यानमितिङ्ङित्सउदात्तत्वम् । अध्यासते सप्तार्धधातुकानु-
दात्तत्वेसविधातुस्वरः ॥ ९ ॥

दशमीष्टकमाह—

निपसादधृतव्रतोरुणःपस्त्याइस्वा । साम्राज्यायसुकृतुः॥१०॥१७॥

नि । ससाद् । धृतव्रतः । वरुणः । पस्त्यासु । आ । साम्हराज्याय ।

सुइकृतुः ॥ १० ॥ १७ ॥

धृतव्रतःपूर्वोकोवरुणः पस्त्यासुदैवीषु पञ्चसु आनिपसादभागत्यनिषण्णवान्किमर्थं
पजानांसाध्राज्यसिद्धयर्थं सुकृतुःशोभनकर्मा ॥ निपसाद् सदिरपत्तेरितिपत्वम् । साम्राज्या-
य सत्राजोभावःसाम्राज्यं गुणवचनब्राह्मणादिभ्यइतिष्यञ् चित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्वम् ।
सुकृतुः कृत्वादयश्चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यद्वितीयेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

एकादशीष्टकमाह—

अतोविश्वान्यद्भुताचिकित्वाँअनिपश्यति । कृतानियाचकर्त्वा॥११॥

अतः । विश्वानि । अद्भुता । चिकित्वान् । अग्नि । पश्यति ।

कृतानि । या । च । कर्त्वा ॥ ११ ॥

अतोऽस्माद्गुणाद्विश्वान्यद्भुतासर्वाण्याश्रयाणि चिकित्वान्पञ्चावानभिपश्यतिसर्वतोव-
लोकयति याकृतानियान्याश्रयाणिपूर्ववरुणेनसंपादितानिचकारादन्यानि यान्याश्रयाणि क-
र्त्वा इतःपरंकर्तव्यानितानिसर्वाण्यभिपश्यतीतिपूर्वत्रान्वयः ॥ अद्भुता शेषेच्छन्दसिबहुलमिति
शेर्लोपः प्रत्ययलक्षणेन नर्पुंसकस्यल्लक्षइतिनुम् नलोपः । चिकित्वान् कितज्ञाने लिटः
कृतुः अभ्यासहलादिशेषत्त्वानि वस्वेकाजाद्वसानिविनियमादिद्विभावः कृतानुनासिकावु-
कौसंहितायाम् । पश्यति पाघेत्यादिनादृशोःपश्यादेशः । कर्त्वा कृत्यार्थतैवैकेनितिकरोवे-
स्त्वन् निच्वादाद्युदात्तत्वं पूर्ववत्शेर्लोपः ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टकमाह—

सनोविश्वाहंसुकृतुरादित्यःसुपर्थाकरात् । प्रणआर्यूपितारिन् ॥१२॥

सः । नः । विश्वाहं । सुइकृतुः । आदित्यः । सुइपर्था । करत्वा

प्र । नः । आर्यूपि । तारिपत् ॥ १२ ॥

सुकृतुः शोभनप्रज्ञः सआदित्योवरुणः विश्वाहा सर्वेष्वहःसु नोस्मान् सुपथा शोभनेन मार्गेण सहितान् करव् करोतु किञ्च नोस्माकमार्युंपिमतारिपव प्रवर्धयतु ॥ सुपथा स्वतीपूजायामिविसमाप्ते नपूजनादितिसमासान्तप्रतिषेधः अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेमाप्ते परादिच्छन्दसिबहुलमिति उत्तरपदाद्युदात्तत्वम् यद्वा तृतीयायाआलादेशः अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वंलित्स्वरेणबाध्यते ऋत्वाद्यश्चेत्येतन्नभवति अत्रहुव्रीहित्वात् बहुव्रीहौहितद्विधीयते आयुदात्तंश्चच्छन्दसीत्येतदपिनभवति पथिन्शब्दस्यान्तोदात्तत्वात् । करव् करोतेर्लेटिव्यत्ययेनशप् शपोबालुकि सेटोडाटावित्यडागमः इतश्चलोपइतीकारलोपः यद्वा छान्दसेलुडि रुमृदुरुहिभ्यइतिचैरुक् ऋदृशोडिगुणइतिगुणः बहुलंछन्दस्यमाङ्गयोगेपीत्यडभावः । मणः उपसर्गाद्बहुलमितिनसोणत्वम् । तारिपव् तारयतेर्लेट्यडागमः सिद्धहुलंलेटीतिसिप् आदेशप्रत्यययोरितिपत्वम् ॥ १२ ॥

त्रयोदशीष्टचमाह—

विभ्रंद्वापिर्हिरण्यंवरुणोवस्तनिर्णिजम् । परिस्पर्शोनिपेदिरे ॥ १३ ॥

विभ्रत् । द्वापिम् । हिरण्ययम् । वरुणः । वस्त । निःऽनिजम् ।

परि । स्पर्शः । नि । सेदिरे ॥ १३ ॥

हिरण्ययं सुवर्णमयं द्वापिकवचं विभ्रत् धारयन् वरुणो निर्णिजं पुष्टं स्वशरीरं वस्त आच्छादयति स्पर्शः हिरण्यस्पर्शनोरश्मयः परिनिपेदिरे सर्वतो निपण्णाः ॥ विभ्रत् विभ्रतैः शतरि नाभ्यस्ताच्छतुरितिनुमभावः अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । द्वापिं द्राकुत्सायांगतौ द्रापयवीपून्कुत्सितांगविप्रापयतीति द्वापिः कवचं अर्तिहीत्यादिनापुगागमः औणादिकइप्रत्ययेणिलोपः । हिरण्ययं ऋत्व्यवास्त्व्यवास्त्वमाध्वीहिरण्ययानिच्छन्दसि इतिहिरण्यशब्दाद्विकारार्थेविहितस्यमयदोमशब्दलोपोनिपातितः । वस्त वसआच्छादने लडिः अदादित्वाच्छपोलुक्पूर्ववदडभावः । निर्णिजं णिजिर्शोचपोपणयोः । स्पर्शः स्पर्शवाधनस्पर्शनयोः क्तिप्चेतिक्तिप् । निपेदिरे षद्विशरणगत्यवसादनेषु अस्माद्प्रत्ययार्त्कर्मणि लिटि एत्वाभ्यासलोपो सदिरमतेरितिपत्वम् ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टचमाह—

नयंदिप्सन्तिदिसवोनद्रुहाणोजनानाम् । नदेवमभिमांतयः ॥ १४ ॥

न । यम् । दिप्सन्ति । दिप्सवः । न । द्रुहाणः । जनानाम् । न ।

देवम् । अभिमांतयः ॥ १४ ॥

दिप्सवः हिंसितुमिच्छन्तौ वैरिणः यंवरुणं नदिप्सन्ति भीताः सन्तो हिंसितुमिच्छांपरित्यज-
न्ति जनानां प्राणिनां द्रुहाणोद्गोघारोपियंवरुणं प्रति नद्रुहन्ति अभिमातयः पाप्मानः पाप्मावा-
अभिमातिरिति श्रुत्यन्तरात् । देवं तंवरुणं नस्पृशन्ति ॥ दिप्सन्ति दंभुदंभे अस्मात्तनिं सनीव-
न्तर्धेत्यादिना इह भावः हलन्ताच्चेत्यत्र हल्ग्रहणस्य जातिवाचित्वात् सनःकिच्वात् दंभइच्चेति द-
कारात्परस्याकारस्येकारः अनिदितामिति नलोपः भूप्रभावाभावश्छान्दसः अवलोपोऽप्यास-
स्येत्यप्यासलोपः शपःपिच्चादनुदात्तत्वं तिङ्श्चलसार्वधातुकस्वरेण सनोनिच्वाञ्जित्स्वरेणाद्युदा-
त्तत्वं यदृत्तयोगादनिघातः । दिप्सवः सञ्जन्तादंभेः सनाशंसभिक्षउरित्युप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः ।
द्रुहाणः द्रुहजिवांसायां अन्येष्योपिदृश्यन्ते इति क्लिप् प्रत्ययस्यपिच्चादनुदात्तत्वेधातुस्वरेणा-
द्युदात्तत्वम् ॥ १४ ॥

१३ दशमीष्टकमाह—

उतयोमानुपेष्वायशश्चक्रे असांम्या । अस्माकमुदरेष्वा ॥ १५ ॥ १८ ॥

उत । यः । मानुपेषु । आ । यशः । चक्रे । असांमि । आ ।

अस्माकम् । उदरेषु । आ ॥ १५ ॥ १८ ॥

उत अपिचयोरुणोमानुपेषुयशोन्नं आचक्रे सर्वतः कृतवान् सवरुणः कुर्वन् अपि आसर्वतः
असामिसंपूर्णचक्रे नतुन्यूनकृतवान् विशेषतोस्माकमुदरेषु आसर्वतश्चक्रे ॥ मानुपेषु मनोजा-
वावज्यतौपुक्चेत्यञ् न्नित्यादिर्मित्यमित्याद्युदात्तत्वम् । चक्रे प्रत्ययस्वरः । असांमि अव्यये
नञ्कुनिपातानामिति वक्तव्यमित्यव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । यशः अशोर्युच्चेत्यसुन । उदरेषु
उदिदृष्टातेरजलौपूर्वपदान्त्यलोपश्चेति अल् लित्स्वरः गतिकारकोपपदादिति उत्तरपदप्रकृतिस्व-
रत्वम् ॥ १५ ॥

॥ इति प्रथमस्य प्रथमे अष्टादशो वर्गः ॥ १८ ॥

१४ दशमीष्टकमाह—

परमियन्ति धीतयो गावो न गव्यूतीरनु । इच्छन्तीरुरुचक्षसम् ॥ १६ ॥

परां । मे । यन्ति । धीतर्यः । गावः । न । गव्यूतीः । अनु ।

इच्छन्तीः । उरुचक्षसम् ॥ १६ ॥

उरुचक्षसंबहुभिर्द्रष्टव्यंवरुणं इच्छन्तीर्मधीतयः शुनःशोपस्यबुद्धयः परायन्तीपराङ्मुखानि-
वृत्तिरहिवागच्छन्ति तत्र दृष्टान्तः—गावो न यथागावः गव्यूतीरनु गोष्ठानि अनुलक्ष्य गच्छन्ति तद्-

व ॥ गन्पूतीः गावोत्रपूयन्तेइत्यधिकरणेकिन्गोर्युतौछन्दसीतिअवादेशः दासीभारादित्वात्पूर्वप-
दप्रकृतिस्वरत्वं यद्वा यूर्तिर्यवनं गवांयवनमत्रेतिचहुद्गीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । इच्छन्तीः इष-
इच्छायां लटःशतृ तुदादिभ्यःशः इपुगमियमांछइतिछत्वं अदुपदेशात्सार्वाधातुकानुदानत्वेवि-
करणस्वरःशिष्यते ॥ १६ ॥

सप्तदशीमृचमाह—

संनुवोचावहैपुनर्यतोमेमध्वाभृतम् । होतेवक्षदसेप्रियम् ॥ १७ ॥

सम् । नु । वोचावहै । पुनः । यतः । मे । मधु । आऽभृतम् ।

होतांऽइव । क्षदसे । प्रियम् ॥ १७ ॥

यतोयस्मात्कारणात् मेममजीवनार्थं मधुरंहविः आभृतं अजःसवाख्येकर्मणिसं-
पादितं अतःकारणात् होतेव होमकर्तेव त्वमपिमियंहविः क्षदसे अश्रासि पुनर्हविःस्वीकाराद्-
र्थं तृप्तस्त्वं जीवन्नहंच नु अवश्यं संवोचावहै संभूयमियवार्ताकरवावहै ॥ वोचावहै षोडशे
छान्दसंलुङि व्रुवोवचिः अस्यतिवक्तीतित्रैरङादेशः वचउमित्युमागमेगुणः व्यत्ययेनटरेत्वं य-
द्वा षोडशवलुङादेशः स्थानिवद्भावादेत्वम् । आभृतं ह्यग्रहोर्भः गतिरनन्तरइतिगतः प्रकृति-
स्वरत्वम् ॥ १७ ॥

अष्टादशीमृचमाह—

दर्शनुविश्वदर्शतंदर्शरथमधिक्षमि । एताजुपतमेगिरः ॥ १८ ॥

दर्शम् । नु । विश्वऽदर्शतम् । दर्शम् । रथम् । अधि । क्षमि । एताः ।

जुपत । मे । गिरः ॥ १८ ॥

विश्वदर्शतं सर्वदर्शनीयमस्मदनुग्रहार्थमत्राविभूतंवरुणंदर्शनु अहंष्टवान्तरुलु क्षमि-
मायां भूमौरथंवरुणसंचन्धिनंअधिदर्श आधिक्येनष्टवानस्मि एताउच्यमानामेगिरोमदीयाः
स्तुतीःजुपत वरुणःसेवितवान् ॥ दर्शं दृशेरिरितोवेतित्रैरङादेशः ऋदृशोङिगुणइतिगुणः ।
विश्वदर्शतं दृशोर्भेष्टदृशीत्यादिनाअतच्प्रत्ययान्तोदर्शतशब्दः मरुदृवादित्वात्पूर्वपदान्तोदा-
त्तत्वम् यद्वा विश्वंदर्शनीयमस्येतिचहुद्गीहिः बहुव्रीहौविश्वंसंज्ञायामितिपूर्वपदान्तोदान्तत्वम् ।
क्षमि आतोधातोःरित्यत्र आतइतियोगविभागादाकारलोपः ॥ १८ ॥

वरुणप्रधासेपुद्गमंवरुणेतिवरुणस्पहविपोनुवाक्या पञ्चम्यांपौर्णमास्यामितिरण्डेस्-
त्रितम्—इमंमेवरुणश्रुधितत्त्वामित्रलणावन्दमानइति ।

तामेतांस्तुकेएकोनविंशोष्टकमाह—

इमंमेवरुणश्रुधीह्वमद्यार्चमृळ्य । त्वामंवस्युराचके ॥ १९ ॥

इमम् । मे । वरुण । श्रुधि । ह्वम् । अद्य । च । मृळ्य ।

त्वाम् । अवस्युः । आ । चके ॥ १९ ॥

हेवरुणमेमदीयमिमंहवमाह्वानंश्रुधिश्चणु किञ्च अद्यास्मिन्नदिनेमृळ्यअस्मान्दुख्य अ-
वस्युः रक्षणेच्छुरहंत्वांवरुणंआभिमुल्येन चके शब्दयामिस्तौमीत्यर्थः ॥ श्रुधि श्रुश्रवणे
लोडोहिःश्रुश्रुणुपृष्ठवृष्यच्छन्दसीतिहेर्धारादेशः बहुलंछन्दसीतिविकरणस्पलुक् अन्येषाम-
पिदृश्यते इतिसंहितामांदीर्घः । अवस्युः अवस्यशब्दात् सुपआत्मनःक्यच् कयाच्छन्दसीत्यु-
प्रत्ययः । आचके कैशशब्दे अस्माद्धिति आदेचइत्यात्वं द्विर्भावचुत्वे आतोऽलोपइटित्त्वाकार-
लोपः तिङ्ङुतिङ्ङइतिनिघातः ॥ १९ ॥

विंशोष्टकमाह—

त्वंविश्वस्यमेधिरदिवश्चग्मश्चराजसि । सयामनिप्रतिश्रुधि ॥ २० ॥

त्वम् । विश्वस्य । मेधिर । दिवः । च । ग्मः । च । राजसि ।

सः । यामनि । प्रति । श्रुधि ॥ २० ॥

हेमेधिरमेधाविन्न वरुण त्वं दिवश्चद्युलोकस्यापि ग्मश्चभूलोकस्यापि विश्वस्यं सर्वस्य
जगतोमध्ये राजसिदीप्यसे सतादृशस्त्वं यामनिक्षेमप्रापणे अस्मदीये प्रतिश्रुधिप्रतिश्रवणमाज्ञा-
पनंकुरु रक्षिष्यामीतिप्रत्युत्तरदेहीत्यर्थः ॥ दिवः ऊडिदमित्यादिनापठयाउदात्तत्वम् । ग्मः
ग्मेत्येतद्भूनामसुपठितं आतोधातोरित्यत्रआवइतियोगविभागादावोऽलोपइतिप्रतिषेधेपिन्वत्य-
येनाकारलोपः उदात्तनिवृत्तिस्वरेणविभक्तेरुदात्तत्वम् । यामनि याप्रापणे आतोमनिर्क्कनि-
घनिपञ्चेतिमनिन् नित्वादाद्युदात्तत्वम् । श्रुधि उक्तम् ॥ २० ॥

एकविंशोष्टकमाह—

उदुत्तमंमुमुग्धिन्नोविपाशंमध्यमंचृत।अवाध्मानिजीवसे ॥२१॥१९॥

उत् । उदुत्तमम् । मुमुग्धि । नः । वि । पाशम् । मध्यमम् ।

चृत । अवं । अध्मानि । जीवसे ॥ २१ ॥ १९ ॥

मोस्माकं उत्तमंशिरोगतं पाशं उन्मुग्धि उल्लप्यमोचय मध्यमं उदरगतं पाशं विचु-
षवियुज्यनाशय जीवसे जीवितुं अधमानि मदीयान् पादगतान् पाशान् अवचुतअवल्लप्यना-

शय ॥ उत्तमं उञ्छादिपुषाटादान्तोदात्तत्वम् । मुमुग्धि मुञ्चमोक्षणे बहुलञ्छन्दसीतिविकरणस्य
 श्लुः द्विर्भावः हलादिशेषः हुञ्जल्भ्योहेर्धिरितिहेर्धिरादेशः तिङ्ङुतिङ्ङइतिनिघातः । चृन् चृती-
 हिंसाम्न्यनयोः लोटोहिः तुदादिभ्यःशः अतोहेरितिहेर्लुक् । जीवसे जीवमाणधारणे तुमर्थे-
 सेसेनिति असेप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः ॥ २१ ॥

॥ इतिप्रथमस्यद्वितीयेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

वसिष्वेतिदशचतृतीयसूक्तं अत्रानुक्रम्यते—वसिष्वदशाग्नेयंत्विति शुनःशेषऋषिः गांय-
 त्रीछन्दः इदमुत्तरंचसूक्तमाग्नेयं प्रातरनुवाकेआग्नेयेऋतौगायत्रेछन्दसि एतदादिसूक्तद्वयमनुव-
 क्यं तथाचसूचितम्—वसिष्वाहीतिसूक्तयोरुत्तमामुद्धरेदिति ।

अस्मिन्सूक्तेमथमाष्टचमाह—

वसिष्वाहिमियेध्यवस्त्राण्यूर्जापते । सेमनोअध्वर्यंज ॥ १ ॥

वसिष्व । हि । मियेध्य । वस्त्राणि । ऊर्जाम् । पते । सः । इमम् ।

नः । अध्वरम् । यज ॥ १ ॥

वरुणेनअग्निस्तुतौपेरितःशुनःशेषः एतदादिसूक्तद्वयेनाग्निमस्तौत् तथाचान्नायते—तंवरु-
 णउवाचाग्निर्वैदेवानामुखंसुहृदयतमस्तन्नुस्तुह्यथत्वोत्सङ्गामइतिसोऽग्निंनुष्ठावातउत्तराभिर्द्वाविंश-
 स्पेति । हेमियेध्य मेध्यस्ययज्ञस्ययोग्य ऊर्जापते अन्नानांपालकाग्ने वस्त्राणिआच्छादकानि
 तेजांसिवसिष्वआच्छादयमज्वलितस्तेजसाभवेत्यर्थः हियस्मात्पज्वलितः तस्मात्सवाटशस्त्रं
 नोस्मदीयमिममध्वरं यजनिष्पादय ॥ वसिष्व वसआच्छादने लोटिथासःसे सवाभ्यांवाभौ
 छन्दस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वाद् आर्धधातुकस्येड्लोदरितीडागमः एसावंधातुकानुदात्तत्वेधा-
 तुस्वरः अन्येषामपिट्शयतइतिसंहितायांदीर्घः । मियेध्य मकारकारयोर्मध्ये इयागमश्छान्दसः ।
 ऊर्जापते सुवामत्रितइतिपराङ्मवाद् पठचामत्रितस्यसमुदायस्याष्टमिकोनिघातः । सेमं
 सोचिलोपेचेत्पादपूरणमितिसोऽलोपः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

निनोहोतावेरण्यःसदायविष्टमन्मग्निः । अग्नेद्विवित्मतावचः ॥ २ ॥

नि । नः । होता । वेरण्यः । सदा । यविष्ट । मन्मग्निः । अग्ने ।

द्विवित्मता । वचः ॥ २ ॥

सदायविष्ट सर्वदायुवतम हेअग्ने वरेण्योवरणीयस्त्वंनोस्मःकंहोवाहोमनिष्पादकोभूत्वा
दिवित्मतादीमिगतावचोवचसास्तूयमानःसन् निपीदेशिशेषः कीदृशस्त्वं मन्मभिःज्ञापकैस्तेजो-
भिर्युक्तइतिशेषः ॥ यविष्ट युवशब्दादिष्ठनि स्थूलदूरेत्यादिनायणादिपरस्यलोपः पूर्वस्योकारस्य
गुणश्च अवादेशः आमद्वितनिघातः । मन्मभिः मनज्ञाने अन्येष्व्योपिदृश्यन्तइतिमनिनप्रत्ययः
निच्वादाद्युदात्तत्वम् । दिवित्मता दिवुक्तीडादौ इक्षितपौधातुनिदेशेइतिइक्षप्रत्ययः तेनच
धातुवाचिनादिविशब्देनघात्वर्थोदीर्घिलक्ष्यते यद्वा औणादिकोभावेकिप्रत्ययः दिविशब्दान्मतु-
पितकारोपजनश्छान्दसः । वचः सुपांसुलुगितिदृतीयैकवचनस्यलुक् ॥ २ ॥

तृतीयामृचमाह—

आहिष्मासूनवेपितापिर्यजत्यापये । सरवासरव्येवरैण्यः ॥ ३ ॥

आ । हि । स्म । सूनवे । पिता । आपिः । यजति । आपये ।
सरवा । सरव्ये । वरैण्यः ॥ ३ ॥

हेअग्नेवरेण्योवरणीयः पिता पितृस्थानीयस्त्वं सूनवेपुत्रस्थानीयाय मसंअभीष्टंदेही-
तिशेषः हिस्मेतिनिपातद्वयंसर्वथेत्यमुमर्थमाचष्टे अभीष्टदानेदृष्टान्तद्वयमुच्यते—यथाआपि-
र्वधुरापयेवन्धवे आयजतिहिस्म सर्वथाददातीतिशेषः सरवामियः सख्येमियायअभीष्टंसर्वथा
यथाददातितथात्वमपिदेहि ॥ स्मासूनवे निपातस्यचेतिदीर्घः । यजतीत्यस्यसरवासख्यइत्यत्रा-
प्यनुपंगान्तदपेक्षयाइयंप्रथमेति चादिलोपेविभाषेतिनिहन्यते यद्वा हिचेतिनिघातप्रतिषेधः ।
सख्ये समानेख्यश्चोदात्तइतिसखिशब्दइप्रत्ययान्तआद्युदात्तः सुपःपिच्वादानुदात्तत्वेसएव
शिष्यते ॥ ३ ॥

चतुर्थामृचमाह—

आनोवर्हीरिशादसोवरुणोमित्रोअर्यमा । सीदन्तुमनुपोयथा ॥ ४ ॥

आ । नः । वर्हिः । रिशादसः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ।
सीदन्तु । मनुपः । यथा ॥ ४ ॥

हेअग्ने वरुणादयोदेवास्त्वद्वन्धवस्त्वयामेरिताः रिशादसः हिंसकान्अदन्तःनोस्मदीयंव-
हिषंज्ञासीदन्तु तत्रदृष्टान्तः—यथामनुपः प्रजापतेर्यज्ञमासीदन्तितद्वत् ॥ वर्हीरिशादसः विस-

र्जनीयस्वरुत्वैकते रोरीतिरेफलोपः द्रुलोपेपूर्वस्यदीर्घोणइतिहकारस्यदीर्घत्वम् । रिशादसः
रिशर्हिंसायां रिशन्तिर्हिंसन्तीतिरिशाःशत्रवः इगुपधज्ञापीकिरःकः तानदन्तीतिरिशादसः
सर्वधातुभ्योसुन् ऊदुत्तरप्रकृतिस्वरत्वम् । सीदन्तु पट्टविशरणगत्यवसादनेषु पाप्मेत्यादिनासी-
दादेशः शपःपित्त्वादनुदात्तत्वम् शतुश्चलसार्वधातुकस्वरेणधातुस्वरःशिष्यते । मनुपः मनज्ञाने
मन्यतेजानातीतिमनुःप्रजापतिः जनेरुसिर्निचेत्यनुवृत्तौ बहुलमन्यत्रापीत्यौणादिकउसिप्रत्ययः
नित्त्वादाद्युदात्तत्वम् । यथा यथेतिपादान्तेइतिसर्वाणुदात्तत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्ट्रमाह—

पूर्व्यहोतस्स्यनोमन्दस्वसख्यस्यंच । इमाउपुश्रुधीगिरः ॥ ५ ॥ २० ॥

पूर्व्य । होतः । अस्य । नः । मन्दस्व । सख्यस्य । च । इमाः ।

ऊम् इति । सु । श्रुधि । गिरः ॥ ५ ॥ २० ॥

हेपूर्व्यअस्मदादेःपूर्वमुत्पन्न होतःहोमनिष्पादकाग्रे नोस्मदीयस्यास्यप्रवर्तमानस्ययज्ञस्य
सख्यस्यचास्मदनुग्रहस्यच सिन्धर्थमन्दस्वहृष्टोभव इमाअस्माभिःप्रयुज्यमानाःगिरः उपु स्तु-
तिरूपावाचोपिश्रुधिश्रुणु ॥ पूर्व्य आमध्रिताद्युदात्तत्वम् । होतरित्यस्यनामध्रितेसमानाधिकरणे
इतिपूर्वस्याविद्यमानवत्त्वात् आष्टमिकोनिघातः । अस्य ऊडिमितिपठ्याउदात्तत्वम् । मन्दस्व
मदिस्तुतिमोदमदस्वमकान्तिगतिषु शपःपित्त्वादनुदात्तत्वं तिङ्श्चलसार्वधातुकस्वरेणधातुस्वरः
अपादादावितिपर्युदासादाष्टमिकोनिघाताभावः । सख्यस्य सख्युःकर्मसख्यं सख्युर्यङ्गित्यप्रत्ययः
यस्येतिलोपेप्रत्ययस्वरः । उपु सुञ्जइतिपात्वम् । श्रुधि श्रुश्रवणे श्रुश्रुणुपृक्तवृष्यञ्छन्दसीतिहे-
धिंरादेशः बहुलञ्छन्दसीतिशपोलक् ॥ ५ ॥

॥ इतप्रथमस्यद्वितीयेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

षष्ठीष्ट्रमाह—

यच्चिद्धिशश्वतातनादेवैदेव्यजांमहे । त्वेइहूयतेहविः ॥ ६ ॥

यत् । चित् । हि । शश्वता । तना । देवम् । देवम् । यजांमहे ।

त्वे इति । इत् । हूयते । हविः ॥ ६ ॥

हेअग्रे यच्चिद्धियद्यपिशश्वताशाश्वतेननित्येनतनाविस्तृतेनहविषादेवैदेवं अन्यमन्यं व-
रुणेन्द्रादिरूपंनानाविधदेवताविशेषयजामहे तथापितद्धविः सर्वत्वेइत्त्वप्येवहूयते अतोदेवता-

न्तरविषयोयागोपि त्वदीयैवसेवेत्यर्थः ॥ तना तनुविस्तारे क्विप्चेतिक्विप् यद्वा पचाद्यच् सु-
पांसुलुगितिवृतीयायाआकारः । देवदेवं नित्यवीप्सयोरिति द्विर्भावः तस्यपरमात्रेडितमितिउत्तर-
स्पात्रेडितसंज्ञायां अनुदात्तंचेति सर्वानुदात्तत्वम् । यजामहे निपातैर्यद्यदिहन्वेदिनिघातप्रतिषे-
धः । त्वे गुप्यच्छब्दात्सप्तम्येकवचनस्यसुपांसुलुगितिशेआदेशः त्वमावेकवचनेइतिमपर्यन्तस्य
त्वादेशः शेषलोपे अतो गुणेइतिपरपूर्वत्वं शेइतिप्रगृह्यसंज्ञायां घृतप्रगृह्याअचीतिप्रकृतिभावः ।
हूयते अलुत्सार्वधातुकयोर्दीर्घंइतिदीर्घः ॥ ६ ॥

सप्तमीशृचमाह—

प्रियोनोअस्तुविश्वतिहोलामन्द्रोवरेण्यः । प्रियाःस्वग्रयोव्यम् ॥ ७ ॥

प्रियः । नः । अस्तु । विश्वतिः । होता । मन्द्रः । वरेण्यः । प्रियाः ।
सुहअग्रयः । व्यम् ॥ ७ ॥

विश्वतिर्विशंप्रजानांपालकोहोताहोमनिष्पादकोमन्द्रोहृष्टःवरेण्योवरणीयोमिनोस्माकं मि-
योस्तु वयमपित्वग्रयःशोभनाप्रियुक्ताःसन्तस्तवप्रियाभूयास्मेतिशेषः ॥ विश्वतिः पत्यावैश्वर्ये
इतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरेप्राप्ते परादिच्छन्दस्तिचहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । वरेण्यः वृजएण्यः वृपा-
दित्वादाद्युदात्तः । स्वग्रयः बहुव्रीहौनञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्त्वोदात्तत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीशृचमाह—

स्वग्रयोहिवार्यदेवासोदाधिरेचनः । स्वग्रयोमनामहे ॥ ८ ॥

सुहअग्रयः । हि । वार्यम् । देवासः । दधिरे । च । नः । सुहअग्रयः ।
मनामहे ॥ ८ ॥

स्वग्रयः शोभनाप्रियुक्तादेवासोदीप्यमानाऋत्विजोनोस्मदीयंवार्यवरणीयंहविःहियस्मा-
दधिरेवृत्तवन्तः तस्माद्द्वयंस्वग्रयःशोभनाप्रियुक्ताःसन्तोमनामहेत्वांयाचामहे ॥ वार्यं वृज्वरणे वृज्-
संभक्तौ ऋहलोर्ण्यत् इडवन्देत्यादिनाआद्युदात्तत्वम् । दधिरे इरेचश्चित्त्वादन्त्वोदात्तत्वम् हिचेति
निघातप्रतिषेधः । मनामहे मनज्ञानेव्यत्ययेनशर् ॥ ८ ॥

नवमीशृचमाह—

अथानउमयेपाममृतमर्त्यानाम् । मिथःसन्तुप्रशास्तयः ॥ ९ ॥

अथ । नः । उभयेषाम् । अमृत । मर्त्यानाम् । मिथः । सन्तु ।

प्रशस्तयः ॥ ९ ॥

हेअग्नेअमृतमरणरहिताग्ने अथकर्मानुष्ठानानन्तरं मर्त्यानामनुप्याणां नोस्माकमस्मात्स्वामिनस्तवचोभयेषामिमिथःपरस्परं प्रशस्तयःप्रशंसारूपावाचःसन्तु सम्यगनुष्ठितमितियजमानविषयप्रशंसा सम्यगनुगृहीतमित्यग्निविषया ॥ अथ निपातस्यचेतिसंहितायां दीर्घः । अमृत अपादादावितिपर्युदासात्पाठिकमाद्युदात्तत्वम् । मर्त्यानां मृङ्प्राणत्यागे असिहसीत्यादिनातनप्रत्ययान्तोमर्तशब्दः तस्मान्मृवेछन्दसीतियत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । सन्तु श्रसोरलोपः । प्रशस्तयः तादौचेतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ९ ॥

दशमीष्टचमाह—

विश्वेभिरग्नेअग्निभिरिमंयज्ञमिदंवचः । चनोधाःसहसोयहो ॥ १० ॥ २१ ॥

विश्वेभिः । अग्ने । अग्निः । इमम् । यज्ञम् । इदम् । वचः । चनः ।

धाः । सहसः । यज्ञो इति ॥ १० ॥ २१ ॥

सहसोचलस्ययहोपुत्रहेदेवतारूपाग्ने विश्वेभिरग्निभिःसर्वैराहवनीयादिभिर्युक्तस्त्वइमंअस्मदीयंयज्ञंइदमस्मदीयंवचःस्तोत्रंचसेवमानः चनोन् धाः अस्मभ्यंघेहि विश्वेभिः बहुलंछन्दसीति भिसपेसादेशाभावः । चनः चायूपूजानिशामनयोः चायेरन्नेह्रस्वश्चेत्यसुन्तत्सन्नियोगेननुडागमश्च निच्वादाद्युदात्तत्वम् । धाः लुङिगातिस्थेतिचित्तिलुक् बहुलंछन्दस्यमाङ्चोगेपीत्यङ्भावः । सहसोयहोइतिस्त्रयामध्वितइतिपराङ्बन्द्वावादांमध्वितस्यचेतिपष्ठचामध्वितसमुदायोनिहन्यते ॥ १० ॥

इतिप्रथमस्यद्वितीयेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अश्वंनत्वेतित्रयोदशर्चंचतुर्थसूक्तंपूर्ववदृष्यादयः त्रयोदशयानमोमहद्ब्रह्मइत्यस्यास्त्रिष्टुप्छन्दः विश्वेदेवादेवता तथाचानुक्रान्तम्—अश्वंसप्तोनागायत्रेन्त्यादेवीत्रिष्टुविति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुत्तमावर्जितस्यसूक्तस्यविनियोगः ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमाष्टचमाह—

अश्वंनत्वावारं वन्तं वन्दध्याअग्निं नमोभिः । सग्राजन्तमध्वराणाम् ॥ १ ॥

अश्वम् । न । त्वा । वारं वन्तम् । वन्दध्वै । अग्निम् । नमः । अभिः ।

समृद्वराजन्तम् । अध्वराणाम् ॥ १ ॥

अध्वराणां पत्नानां सम्राजंतं सम्राट्स्वरूपं स्वामिनं अग्निं त्वां नमोभिः स्तुतिभिः वन्द्यैव-
 न्दिपुं प्रवृत्ता इति रोपः अत्र दृष्टान्तः— वारवन्तं वालयुकं अश्वं न अश्वमिव अश्वो ययावलिः बाधका-
 नसशकमक्षिकादीन् परिहरति तथात्वमपि ज्वालाभिरस्मद्विरोधिनः परिहरसीत्यर्थः ॥ वारवन्तं
 मतुषः पित्वाद्नुदात्तत्वं घञोञित्वादाद्युदात्तो वारशब्दः कर्पात्त्वत इत्यन्तोदात्तत्वं व्यययेन न प्रवर्त-
 ते यद्वा वारयति देशकानिति वारः पचाद्यच् कपिलादित्वात्त्वविकल्पः वृषादिः । वन्द्यै वदिअ-
 भिवादनस्तुत्योः इदितोनुम्धातोरितिनुम् तुमर्थेत्सेतेनित्यध्वैप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः सम्राजन्तं शपः
 पित्वाद्नुदात्तत्वं शतृश्चलसार्वधातुकस्वरेण धातुस्वरः शिष्यते समासेरुदुत्तरप्रकृतिस्वरेण सप्तएव ।
 अध्वराणां नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

सधानः सूनुः शवसा पृथुप्रगामा सुशेवः । मीढ्वान् अस्माकं वभूयात् ॥ २ ॥

सः । घ । नः । सूनुः । । शवसा । पृथुप्रगामा । सुशेवः ।

मीढ्वान् । अस्माकम् । वभूयात् ॥ २ ॥

सद्य सपवाग्निर्नोत्साकं सुशेवः सुसुखो भवत्विति रोपः कीदृशः शवसा बलस्य सूनुः पुत्रः
 पृथुप्रगामापृथुप्रगमनः किञ्च अस्माकं मीढ्वान्कामानां वर्षिता वभूयात् भवतु ॥ सधानः ऋचितुनु-
 धमक्षुतङ्कुत्रोरुप्याणामिति दीर्घः । शवसा सुपांसुपो भवन्तीति डस्यदेशः । पृथुः प्रगामा प्रकर्ष-
 णगमनं प्रगामः हलश्चेति घञ् पृथुः प्रगामो यस्यासौ पृथुप्रगामा सुपांसुलुगिति पूर्वसवर्णदीर्घाका-
 रः बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । सुशेवः इणशीङ्भ्यां वन्निति शेवशब्दो वनप्रत्ययान्त आद्यु-
 दात्तः ततो बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वेमात्रे आद्युदात्तं च्छन्दसीत्युत्तरपदाद्यु-
 दात्तत्वम् । मीढ्वान् मिहसेचने इत्यस्मात्कसुप्रत्ययान्तोदाश्वानसाह्वानमीढ्वान्श्वेति निपातितः ।
 वभूयात् भवतेच्छान्दस्य लटिः तिङांतिङो भवन्तीति तिङादेशः यासुद् स्थानिवद्भावादाध-
 धातुकत्वाच्छबभावः द्विवचने भवतेर इत्यत्वम् तिङ्ङितिङ्ङिति निपातः यद्वा एतस्मादेव लटिङ् छान्-
 दसः श्नुः भवतेर इति तिङिति विहितमभ्यासस्य सर्वे विधयश्छन्दसि विकल्प्यन्त इत्यत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

सनोदूराच्चासाच्च निमर्त्यादिवायोः । पाहिसदमिहिश्वापुः ॥ ३ ॥

सः । नः । दूरात् । च । आसात् । च । नि । मर्त्यात् । अघृह्योः ।
पाहि । सदेम् । इत् । विश्वह्यः । ३ ॥

हेअग्ने विश्वायुःव्याप्तगमनः सत्वं दूराच्च दूरेपि आसाच्च आसन्नदेशेपि अघायोःअघंपा-
पमनिष्टंकर्तुमिच्छतोमर्त्यात् मनुष्याद्वैरिणो नोस्मान् सदमिदं सर्वदैवनिपाहिनितरांपालय । अ-
घायोः सुपआत्मनःक्यच् अश्वाघस्यादित्यात्वम् । पाहि पादादित्वादनघातः । विश्वायुः
इणगतावित्यस्मात् भावे एतेर्णिच्चेत्युत्तिः । विश्वमयनंगमनंस्येति बहुव्रीहिः बहुव्रीहौ विश्वं
संज्ञायामिति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टचमाह—

इममूपुत्वमस्माकंसनिगायत्रं नव्यांसम् । अग्ने देवेषु प्रवोचः ॥ ४ ॥

इमम् । ऊम् इति । सु । त्वम् । अस्माकम् । सनिम् । गायत्रम् ।
नव्यांसम् । अग्ने । देवेषु । प्र । वोचः ॥ ४ ॥

हेअग्ने त्वमस्माकमस्मात्संबन्धिनं इममूपु पुरोदेशेनुष्ठीयमानमपि सनिहविदानं नव्यांसं
नवतरंगायत्रंस्तुतिरूपं वचोपि देवेषु देवानामग्नेप्रवोचः प्रब्रूहि ॥ ऊपु निपातस्यचेतिसंहितायां
दीर्घत्वं सुब्रूइतिषत्वम् । नव्यांसं नवशब्दादीयसुनि ईकारलोपश्छान्दसः ईयसुनो नित्वादाद्यु-
दात्तत्वम् । वोचः छन्दसिलुङ्लुङ्लिट्इतिलोडर्थेप्रार्थनायां लुङि अस्पतिवकीतिवृत्तैरङादे-
शः वचउम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

आनोभजपरमेष्वावाजेपुमध्यमेपु । शिक्षावस्वो अन्तमस्य ॥ ५ ॥ २ ॥ २ ॥

आ । नः । भज्ज । परमेपु । आ । वाजेपु । मध्यमेपु । शिक्ष ।
वस्वः । अन्तमस्य ॥ ५ ॥ २ ॥ २ ॥

हेअग्नेपरमेपूत्कृष्टेषु धुलोकवर्तिपुवाजेष्वन्नेषु नोस्मानाभजसर्वतः प्रापय मध्यमेष्वन्तरि-
क्षलोकवर्तिषु वाजेष्वाभज अन्तमस्य अन्तिकतमस्य भूलोकस्य संबन्धिनवस्वोवसुनि शिक्षदे-
हि ॥ शिक्ष शिक्षविद्योपादाने शपःपित्वाद्भ्रातृस्वरः इयचोतस्तिङ्इतिसंहितायां दीर्घः । अन्त-
मस्य अन्तिकतमस्य तमेतादेश्चेतितिकशब्दलोपः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यद्वितीयेद्वारिंशोवर्गः ॥ २२ ॥

पष्ठीष्टकमाह—

विभक्तासिचित्रभानोसिन्धोःऊर्मोउपाकआ । सद्योदाशुपेक्षरसि ॥ ६ ॥

वि॒भ॒क्ता । अ॒सि । चि॒त्र॒भा॒नो इति चित्रभानो । सिन्धोः ।

ऊ॒र्मो । उ॒पा॒के । आ । स॒द्यः । दा॒शु॒पे । क्ष॒र॒सि ॥ ६ ॥

हेचित्रभानो विचित्ररश्मियुक्तामे विभक्ता विशिष्टस्यधनस्य प्रापयितासि तत्रदृष्टान्तउच्यते—आकारउपमार्थः यथासिन्धोर्नद्याउपाकेसमीपे ऊर्मोऊर्मितरङ्गोपलक्षितंकुल्यादिरूपं प्रवाहंविभजन्तितद्वत् दाशुपेहविर्दत्तवतेयजमानायसद्यस्तदानीमेव क्षरसि कर्मफलभूतांवृष्टिकरोपि ॥ सिन्धोः स्यन्दूपस्रवणे स्यन्देःसंपसारणंधश्चेत्युप्रत्ययः निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तत्वम् । ऊर्मिः अर्तेरूच्चेतिमिः प्रत्ययस्वरः । दाशुपे धृतवतायदाशुपेइत्यत्रोक्तम् ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टकमाह—

यमग्नेपृत्सुमर्त्यमवावाजैपुयंजुनाः । सयन्ताशश्वतीरिपः ॥ ७ ॥

यम् । अग्ने । पृ॒त्सु । म॒र्त्यम् । अ॒वाः । वा॒जै॒षु । यम् । जु॒नाः ।

सः । यन्ता । शश्वतीः । रिपः ॥ ७ ॥

हे अग्ने पृत्सुसंग्रामेषु यमर्त्ययजमानमवाः अवतिरक्षसि यंपुरुषंवाजेषुसंग्रामेषुजुनाःमेरयसिसनरःयजमानः शश्वतीरिपः नित्यान्यन्नानियन्ता नियन्तुंसमर्थोभवति ॥ पृत्सु पदादिपुमास्पृत्सूनामुपसंख्यानमितिपृत्तनाशब्दस्यपृदादेशः सावेकात्रइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । अवाः आवः अकाराकारयोर्विपर्ययः यद्वा ऐट्याडागमः इतश्चेतिसिप् इकारस्यलोपः । जुनाः जूइतिगत्यर्थः सौत्रोधातुः सङ्घःसिप् क्रयादिभ्यःश्ना बहुलंछन्दस्यमाङ्गोपेतोःयडभावः यद्वत्तयोगादनिघातः । यन्ता वृनोनिच्वादाद्युदात्तत्वम् । शश्वतीः उगितश्चेतिङीप् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

नकिरस्यसहन्त्यपथैताकथस्यचित् । वाजोअस्तिश्रुवाय्यः ॥ ८ ॥

न॒किः । अ॒स्थ । स॒ह॒न्त्य । प॒रि॒ए॒ता । क॒थ॒स्य । चि॒त् । वा॒जः ।

अ॒स्ति । श्रु॒वा॒य्यः ॥ ८ ॥

हेसहन्य शत्रूणामभिभवनशीलाग्ने अस्यत्वद्भक्तस्ययजमानस्य कयस्यचित् कस्यापिपर्यं-
तानकिः आक्रमितानास्ति किञ्चास्ययजमानस्यश्रवाय्यः श्रवणीयोवाजोस्तिबलविशेषोस्ति ॥
कयस्य यकारोपजनश्छान्दसः । श्रवाय्यः श्रुदक्षिस्पृहियहिभ्यआय्यइत्याय्यप्रत्ययः ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह—

सवाजंविश्वचर्पणिरर्विन्द्रिस्तुतरुता । विप्रैभिरस्तुसनिता ॥ ९ ॥

सः । वाजम् । विश्वचर्पणिः । अर्वत्क्षितिः । अस्तु । तरुता ।

विप्रैभिः । अस्तु । सनिता ॥ ९ ॥

विश्वचर्पणिः सर्वैर्मनुष्यैरुपेतः सोमिर्विन्द्रिश्चैर्वाजसंग्रामं तरुतातारयितास्तु विप्रैभिः
मेधाविभिः ऋत्विग्भिःसहितस्तुष्टोमिः सविताफलस्यदातास्तु ॥ विश्वचर्पणयोस्य बहुवीहो
विश्वसंज्ञायामितिपूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । अर्वङ्गिः ऋगतौ अन्येभ्योपिटश्यन्तइतिवनिष्प्रितिअ-
र्षणस्त्रसावनञ्जतिनकारस्य ट्इत्ययमादेशः । तरुता वृष्वनतरणयोः अस्माद् प्रसितस्कर्भि-
तेत्यादौतृन्तोनिपातितः निपातनादेवेकारस्योत्वम् ॥ ९ ॥

आभोर्यामैहोतुरतिरिक्तोक्थेजराबोधतद्विविद्धीतिस्तोत्रियस्तृचः यस्यपशवोनोपधरेरन्नि-
तिखण्डेसूत्रितम्—अतिरिक्तोक्थानिजराबोधतद्विविद्धीति ।

तामेतांस्केदशमीष्टचमाह—

जराबोधतद्विविद्धिविशेषविशेषयज्ञियायास्तोमंरुद्रायदृशीकम् ॥ १० ॥ २३

जराबोध । तत् । विविद्धि । विशेषविशेषे । यज्ञियाय । स्तोमम् ।

रुद्राय । दृशीकम् ॥ १० ॥ २३ ॥

हेजराबोध जरयास्तुत्याचोध्यमानाग्नेविशेषविशेषे तच्चयजमानरूपमजानुग्रहार्थं यज्ञियाय म-
हासंन्यनुष्ठानसिद्ध्यर्थं तदेवयजनंविद्विप्रमिशा यजमानोपिरुद्रायकूरायाग्नेतुभ्यंदृशीकंदृशं-
भीयंसमीचीनं स्तोमंस्तोत्रं करोतीतिशेषः अत्रयास्करूपं व्याख्यातवान्—जरास्तुतिर्जरतेःस्तुतिरु-
र्भेणस्तांबोधतयाबोधयितरिनिवा तद्विविद्धितत्कुरुमनुष्यस्यमनुष्यस्ययज्ञियायस्तोमंरुद्रायदृशं-
मीयनिति ॥ जराबोध नृष्वयोहानौ अथस्तुत्यर्थः पिन्द्रादिगोडित्यइत्ययः तत्रगा

जरयास्तुत्यात्रोद्योयस्यासौजरावोधः यद्वा जरयावोधयतइतिजरावोधः कर्मणिषञ् आमत्रि-
 ताद्युदात्तत्वम् । विविद्धि विशमवेशने षोडोहिः बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः अफ्यासह्लांदिशेषौ
 हुञ्जल्योहोर्धिरितिहेर्धिरादेशः पत्वष्टुत्वे यद्वा विपृव्यामावित्यस्मात्षोणमध्यमैकवचने अफ्या-
 सस्यगुणाभावः । विशेषिशो सावेकाचइतिचतुर्थ्याउदात्तत्वं अनुदात्तंचेत्यात्रेडितानुदात्तत्वम् ।
 यज्ञियाय यज्ञत्विग्न्यांघस्त्रावितिघः । दृशीकं अनिदृशिग्न्यांचेतिकीकनप्रत्ययः निच्वा
 दाद्युदात्तः ॥ १० ॥

इतिप्रथमस्यद्वितीयेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

एकादशीष्टकमाह—

स॒नो॒म॒हँ॑अ॒नि॒मा॒नो॒धूम॑के॒तुः॒पुरु॑श्च॒न्द्रः । धि॒ये॒वा॒जा॒य॒हि॒न्व॒तु ॥ ११ ॥

सः । नः । महान् । अनि॒दृ॒मानः । धूम॑के॒तुः । पुरु॑श्च॒न्द्रः । धि॒ये ।
 वा॒जा॒य । हि॒न्व॒तु ॥ ११ ॥

सोमिनो॒स्मान् धिये॑कर्मणे वाजायान्नायचहिन्वतुमीणयतु कीदृशः महान् गुणा-
 धिकः अनिमानः निमानवर्जितः अपरिच्छिन्नइत्यर्थः धूमकेतुः धूमेनज्ञाप्यमानः पुरुश्चन्द्रः
 बहुदीप्तिः ॥ महँ॑अनीत्यत्रसंहितायांनकारस्यरुत्वानुनासिकावुक्तौ । अनिमानः नविद्यतेनिमा-
 नोऽस्येतिबहुव्रीहौ नञ्शुभ्यामित्युचरपदान्तोदात्तत्वम् । धूमकेतुः इपियुधीन्विदसिश्वाधूसं-
 ष्योमक् चायःकिः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । पुरुश्चन्द्रः चदिआडादनेदीतौच अस्मा-
 त्स्फापितश्रीत्यादिनाकर्तरिक् पुरुश्चासौचन्द्रश्चेतिसमासान्वोदात्तत्वं ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदेमत्रे
 इतिमुद् तस्यश्रुत्वेनशकारः । धिये सावेकाचइतिचतुर्थ्याउदात्तत्वम् । हिन्वतु हिविमीणनार्थः
 इदितोनुप्रधातोरितिनुम् ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टकमाह—

स॒रे॒वाँ॑इ॒ववि॒श॒पति॑दै॒व्यः॒केतुः॒शृ॒णो॒तु॒नः । उ॒व॒थै॒र॒ग्नि॑र्दृ॒ह॒न्ना॒नुः ॥ १२ ॥

सः । रे॒वान्इ॒व । वि॒श॒पतिः । दै॒व्यः । के॒तुः । शृ॒णो॒तु । नः ।
 उ॒व॒थैः । अ॒ग्निः । वृ॒हत्इ॒न्ना॒नुः ॥ १२ ॥

सोमिःउ॒व॒थैःस्तोत्रैर्युक्तावस्मान्शृणोतु तत्रदृष्टान्तः—रेवानिव यथालोकैधनवानराजा
 वन्दिनांस्तोत्रंशृणोतिदद्व कीदृशः विशपतिःप्रजापालकःदैव्यःदेवानांसंबन्धी अग्निर्वैदेवानांस्वो-

तेतिश्रुत्यन्तरात् । केतुः दूतवदज्ञापकः अग्निर्देवानां दूत आसीदिति श्रुतेः । बृहद्भानुः प्रौढरश्मिः ॥
सरेवान् एतत्तदोरितिसोर्लोपः रयेर्मतौ बहुलमिति संप्रसारणं परपूर्वत्वं आट्टणः छन्दसीरइति मनुषो-
वत्वं आरेशब्दाच्च मनुषउदात्तत्वं कञ्यमिति मनुषउदात्तत्वम् । विश्वपतिः परादिश्छन्दसि बहुलमि-
त्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । बृहद्भानुः बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ १२ ॥

दर्शपूर्णमासयोः स्रुगादापनात्पूर्वभाविनिजपेनमोमहद्भ्यो नमो अर्भकेभ्य इत्येपा ब्रह्मोदने प्राशिष्यमाण इति
खण्डे—सूर्यो नो दिवस्पातु नमो महद्भ्यो नमो अर्भकेभ्य इति सूत्रितम् ।

तामेतां त्रयोदशीं षट्चमाह—

नमो महद्भ्यो नमो अर्भकेभ्यो नमो युवंभ्यो नम आशिनेभ्यः । यजाम दे-
वान्यर्दिश क्रवाम मा ज्यायसः शंसमा वृक्षि देवाः ॥ १३ ॥ २४ ॥

नमः । महद्भ्यः । नमः । अर्भकेभ्यः । नमः । युवंभ्यः । नमः ।
आशिनेभ्यः । यजाम । देवान् । यर्दि । शक्रवाम । मा । ज्यायसः ।
शंसम् । आ । वृक्षि । देवाः ॥ १३ ॥ २४ ॥

अग्निना मेरितः शुनः शेषो विश्वान् देवान नया तुष्टाव तथा चान्नायते—तमग्निरुवाच विश्वानु
देवान्स्तु ह्यथ त्वोत्स्रक्ष्यामीति स विश्वान् देवान् तुष्टाव नमो महद्भ्यो नमो अर्भकेभ्य इत्येतय चैति । महा-
न्तो गुणैरधिकाः अर्भका गुणैर्न्यूना युवान स्तरुणाः आशिनावयसा व्याप्ताः वृद्धाः यथोक्तचतुर्विधे-
ह्युक्तेभ्यो देवेभ्यो नमोस्तु यदि शक्रवाम कथंचिद्धनादिसंपत्त्या शक्राश्चैव तदानीं देवान् यजामहे देवाः
ज्यायसो ज्येष्ठस्य देवता विशेषस्य आ सर्वतः प्रसृतं शंसंस्तोत्रं आवृक्षि अहं विच्छिन्नं माकार्षाम् ॥ आ-
शिनेभ्यः अश्रुज्यातां बहुलमन्यत्रापीत्यौणादिक इ न च्प्रत्ययः चित् इत्यन्तोदात्तत्वम् । यजाम शपः
पित्वा दानुदात्तत्वं निडश्चलसार्वधातु कस्वरेण धातुस्वरः । शक्रवाम शकृशकौ आडुत्तमस्य पिच्छेति
तिडः पिद्भद्भानुवादानुदात्तत्वे सति विकरणस्वरः निपातैर्यद्यदि हन्तेति निघातप्रतिषेधः । ज्यायसः प्र-
शस्यशब्दादीपसु निज्यचेति ज्यादेशः ज्यादादीपसइति ईयसु न ईकारस्यात्वं निच्वादाद्युदात्तत्वम् ।
शंसं हलश्चेति घञ् । वृक्षि ओत्रश्चूछेदने व्यत्ययेनात्मनेपदोत्तमपुरुषैकवचनं इट् ङेः सिच् स्वर-
निसूतीत्यादिना इडभावः स्कोः संयोगाद्योरित्युपधासकारलोपः ब्रश्वादिनापत्वं पद्भोः क्रः तीनिकत्वं
आदेशप्रत्यययोरिति पत्वं नमाड्चोग इत्यडभावः ॥ १३ ॥

इति मध्यमस्य द्वितीये चतुर्विंशो वर्गः ॥ २४ ॥

यत्रग्रावेतिपञ्चमसूक्तंनवर्चं आदितःपळनुष्टुभः आयजीइत्याद्यास्विस्तोगायत्र्यः आदि-
तश्चतसृणामिन्द्रोदेवता ततोद्वेउलूखलदेवत्ये तदन्तरभाविन्यौउलूखलमुसलोभयदेवताके अन्त्या-
याउच्छिष्टमित्यस्याहरिश्चन्द्राविषवणचर्मसोमानामन्यतमोदेवता तथाचवृहद्देवतायामुक्तम्-
चर्माधिपवणीयंवासोमंवान्त्याप्रशंसतीति । तदुक्तमनुक्रमण्यां यत्रग्रावानवपळनुष्टुवादियच्चिच्चौ-
लूखल्यौपरेमौसत्यौचयजापतेर्हरिश्चन्द्रस्यान्त्याचर्मप्रशंसावेति । आद्याश्चतस्रोऽःसवेहोमेवि-
नियुक्ताः पञ्चन्याद्याश्चतस्रोभिषवे अन्त्याद्रोणकलशेशोमावनयने तथाचत्रासणम्-अथहैतंशु-
नःशेषोऽःसवंददर्शतमेताभिश्चतसृभिरभिसुपावपच्चिच्चिद्विवंगृहेगृहइत्यथैनद्रोणकलशमभ्यव-
निनायोच्छिष्टंचन्वोर्भरेत्येतयर्चाथहास्मिन्नवारञ्चेपूर्वाभिश्चतसृभिःसत्वाहाकाराभिर्जुहवांच-
कारेति ॥

तत्रपथमाष्टकमाह-

यत्रग्रावापृथुवृध्नुः ऊर्ध्वो भवति सोतवे उलूखलसुतानामवे द्विन्द्रजल्लुः ॥ १

यत्र । यावा । पृथुवृध्नुः । ऊर्ध्वः । भवति । सोतवे । उलूखलसु-
तानाम् । अवं । इत् । ऊम् इति । इन्द्र । जल्लुः ॥ १ ॥

हेन्द्र यस्मिन्नःसवेकर्मणि सोतवेभिषवार्थमावापापाणः पृथुवृध्नुः स्थूलमूलऊर्ध्वंउ-
न्नतोभवति तस्मिन्कर्मणि उलूखलसुतानांउलूखलेनाभिपुतानारसंभवेद स्वकीयत्वेनावग-
त्पेवजल्लुलोभक्षय ॥ पृथुवृध्नुः बहुवीहोपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं निपातैर्यद्यदिहन्तेतिनिघातप-
तिषेधः । सोतवे पुञ्अभिषवे तुमर्थसेनेतितत्त्वेनप्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तत्वम् । उलूख-
लसुतानां उलूखलेनसुतानांठृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । जल्लुः गल्लदने अस्मा-
द्यदोलुकि लेणमध्यमैकवचने सेडोडाशवित्यडागमः इतश्चटोपदतीकारलोपः उपधायाउत्वंह्ला-
दिशेषाभावश्चपुपोदरादित्वात् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह-

यत्रद्वाविषज्वनाधिपवण्याकृता उलूखलसुतानामवे द्विन्द्रजल्लुः ॥ २ ॥

यत्र । द्वौऽइवं । ज्वना । अधिऽसवण्या । कृता । उलूखलसुता-
नाम् । अवं । इत् । ऊम् इति । इन्द्र । जल्लुः ॥ २ ॥

यत्रयस्मिन्कर्मणिअधिपवण्याउभेअधिपवणफलकेद्वाविवजचनाद्वौजघनप्रदेशाविव ज-
घनंजङ्घन्यतइतियास्कं । कृताविस्तीर्णेकृतेसंपादिते अन्यत्पूर्ववत् ॥ जघना हन्तेः शरीराव-
यवेद्वेचेतिहनधातोः अच् द्विवं कर्दमादित्वान्मध्योदात्तः सुपांसुलुगित्याकारः । अधिपवण्या
पुत्र्अभिपवे ल्युट् भवेछन्दसीतियत् उपसर्गात्सुनोतीतिपत्वं तित्स्वरितमितिस्वरितः
नच यतोनावइत्याद्युदात्तत्वं तत्रहिनिष्ठाचञ्जनादित्यस्यानुवृत्तेः झच्चस्यैवतदिति । कृता
पूर्ववदाकारः ॥ २ ॥ तृतीयाश्रममाह—

यत्रनार्थपच्यवमुपच्यवंच्छिक्षते। उलूखलसुतानामवेहिन्द्रजलुलः॥३॥

यत्र । नारी । अप्च्यवम् । उप्च्यवम् । च् । शिक्षते । उलूखं
लसुतानाम् । अव । इत् । ऊम् इति । इन्द्र । जलुलः ॥ ३ ॥

यत्रयस्मिन्कर्मणिनारीपत्नी अपच्यवं शालायानिर्गमनं उपच्यवंच् शालामार्गिचशिक्षते
अभ्यासं करोति अन्यत्पूर्ववत् ॥ अपच्यवं च्युङ्गतौ ऋदोरवित्यप् गुणावादेशौ थाथादिनो-
त्तरपदान्तोदात्तत्वं एवमुपच्यवम् । शिक्षते शिक्षविद्योपादाने अदुपदेशालसार्वधातुकानुदात्त-
त्वेधातुस्वरः निपातैर्यद्यदिहन्तेतिनिघातप्रतिषेधः ॥ ३ ॥

चतुर्थाश्रममाह—

यत्रमन्थांविबध्नतेरश्मीन्वमित्वाइवाउलूखलसुतानामवेहिन्द्रजलुलः॥४॥

यत्र । मन्थाम् । विबध्नते । रश्मीन् । यमित्वाइव । उलूखलसु-
तानाम् । अव । इत् । ऊम् इति । इन्द्र । जलुलः ॥ ४ ॥

यस्मिन्कर्मणिमन्थां आशिरमथनहेतुमन्थानंविबध्नन्ति तत्रदृष्टान्तः—रश्मीन्अथवन्ध-
नार्थान्प्रहान् पमित्वाइवनिघन्तुमिवअन्यत्पूर्ववत् ॥ मन्थां पथिमथ्युक्तापादिनिद्वितीया-
यामपि व्यत्ययेनात्वं प्रातिपदिकस्वरेणान्तोदात्तत्वेप्राप्ते पथिमथोःसर्वनामस्थानइत्याद्युदात्तत्वं
यद्वा मध्यते अनयेतिमन्था मथिविलोडनेइत्यस्मात् हलश्चेतिकरणेचञ् ततष्ठाप् जित्वा-
दाद्युदात्तत्वम् । विबध्नते बन्धवन्धने ऋपादिभ्यःश्वा अनिदितामितिनलोपे श्राभ्यस्तयोरात्-
इत्याकारलोपः प्रत्ययस्वरः तिडिचोदात्तवतीतिगतेर्निघातः । यमित्वै यमउपरमे तुमर्थेत्से-
नितित्वेप्रत्ययः इडागमञ्छान्दसः यद्वा ण्यन्तात्त्वैप्रत्ययस्येडागमेसति णिलोपञ्छान्दसः
अन्तश्चतैर्युगपदित्याद्यन्तयोरुदात्तत्वम् ॥ ४ ॥

अभिपवेविनियुक्तांचतसृषुमध्येप्रथमां सूक्तेष्वमीष्टचमाह—

यच्चिद्वित्वंगृहेगृहउलूखलकयुज्यसे । इहद्युमत्तमंवदजयता
मिवदुन्दुभिः ॥ ५ ॥ २५ ॥

यत् । चिन् । हि । त्वम् । गृहेऽगृहे । उलूखलक । युज्यसे । इह ।
द्युमत्तमम् । वद । जयताम् । इव । दुन्दुभिः ॥ ५ ॥ २५ ॥

हे उलूखलक यच्चिद्धि यद्यपित्वं अवघातार्थंगृहेगृहेयुज्यसे तथापोहवैदिकेकर्मणितीवमु-
त्तलप्रहारेणद्युमत्तमं अतिशयेनदीनंप्रभूतध्वनियुक्तंशब्दंवद तत्रदृष्टान्तः—जयतामिवदुन्दुभिः
यथायुद्धेजयंप्रामुवतारंज्ञांदुन्दुभिर्महान्तं ध्वनिकरोतितद्वद उलूखलशब्दंयास्कएवंव्याख्यात-
वान्—उलूखलपुरुकरं वोरं वोरं ध्वं खं वोरुमे कुर्वित्यत्र वीत्तदुलूखलमभवदुरुकरंचैतत्तदुलूखलमित्या-
चक्षतेपरोक्षेणेतिचत्रालणमिति ॥ उलूखलक अपादादावितिपर्युदासादाष्टमिकनिघाताभा-
वेपाठिकमाद्युदात्तत्वम् । युज्यसे अदुपदेशालसावंधातुकानुदात्तत्वेयकस्वरःशिष्यते नचतिङ्गु-
तिङ्इतिनिघातः निघातैर्यद्यदिहन्तेतिप्रतिषेधात् । द्युमत्तमं दीव्यतेर्दीत्यर्थस्यसंप्रदादिलक्षणः
क्विप् दिवउदित्युत्वं मणादेशे हस्वनुङ्ङ्यांमनुवितिमतुपउदात्तत्वं ननुदिवउदित्यत्रपातिप-
दिकंगृह्यते नधातुरित्युक्तत्वात्, अक्षयूरित्यादाविवात्राम्यूराभवितव्यं एवंतर्हिदीप्तिमत्स्वर्गवाच-
केनदिवुपातिपदिकेनदीप्तिर्ह्यतेइत्युत्वंभविष्यति ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यद्वितीयेष्वविंशोवर्गः ॥२५॥

षष्ठीष्टचमाह—

उतस्मंतेवनस्पतेवातोविवाःयग्रमित् । अथोइन्द्रायपातवेसुनु
सोममुलूखल ॥ ६ ॥

उत् । स्म । ते । वनस्पते । वातः । वि । वाति । अयम् । इत् ।

अथो इति । इन्द्राय । पातवे । सुनु । सोमम् । उलूखल ॥ ६ ॥

उतअपिचहेवनस्पते उलूखलरूपवृक्ष तेअग्रमित् तवपुरतएव वातोविवानिस्म त्वरोपे-
तमुत्तमप्रहारेवांपूर्विशेषेणमत्तरवित्त्वं अथोऽनन्तरं हेउलूखल इन्द्रायइन्द्रोपकारार्थंपानवे

पातुंसोमंस्तु सोमाभिवचंकुरु ॥ वनस्पते पारस्करादित्वात्सुट् कार्येकारणशब्दः । पातवे पा-
पाने तुमर्थेसेसेनितितवेन्प्रत्ययः श्रित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्वम् । तुनु उतश्चप्रत्ययादसंयो-
गपूर्वादितिहेलुक् विकरणस्वरेणान्तोदात्तत्वं पादादित्वादनघातः । उदूखल उर्ध्वत्वम-
स्येत्युदूखलः पृषोदरादिः ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टचमाह—

आयजीवाजसातमाताह्युच्चाविजभृतः हरीइवान्धांसि वप्सता ॥ ७ ॥

आयजी इत्याइयजी । वाजसातमा । ता । हि । उच्चा ।

विइजभृतः । हरीइवेति हरीइव । अन्धांसि । वप्सता ॥ ७ ॥

येउदूखलमुसले आयजीसर्वतोयज्ञसाधने वाजसातमाअतिशयेनान्नप्रदे ताहि ते खलु
उच्चाप्रौढध्वनिर्यथाभवतितथाविजभृतः विशेषेणपुनःपुनर्विहारंकुरुतः तत्रदृष्टान्तः—अन्धांस्यन्ना-
निचणकादीनिखाद्यानिवप्सन्तौभक्षयन्तौहरीइव इन्द्रस्याश्वविव अत्रयास्केएवंव्याचख्यौ—
आयजीआयष्ट्वेअन्नानांसंभक्तमेतेस्तुच्चैर्विहियेतेहरीइवान्निभक्षयन्तादिति' ॥ आय-
जी यजेरौणादिकःकरणेइप्रत्ययः छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । वाजसातमा वाजसन्तोवी-
तिवाजसाः पणुदाने जनसनेत्यादिनाविट्प्रत्ययः विडुनोरनुनासिकस्यादित्यात्वं छ-
दुत्तरप्रकृतिस्वरत्वं आतिशयानिकस्तमप् सुषांसुलुगितिपूर्वसवर्णदीर्घः । विजभृतः हञ्हरणे
अस्माद्यल्लुकिअभ्यासहलादिशेषोरवजशत्वेपुरुतेषु रुद्रिकौचलुकीतिरुगागमः ततः प्रत्य-
यलक्षणेनधातुसंज्ञायांलिटिद्विवचनंतस् अदादिवच्चेतिवचनाच्छपोलुक् गुणेप्राप्तेगिकृतिचेनिप्रति-
पेधः ह्यहोभंछन्दसीतिभत्वं प्रत्ययस्वरः हिचेतिनिघातपतिपेधः । वप्सता भसभक्षणदी-
प्त्योः छटःशतृ जुहोत्यादिभ्यःश्लुः घसिभसोर्हल्लिचेत्युपधात्तोपः नाभ्यस्तादितिनुमप्रतिपेधः
अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह—

तानोअद्यवनस्पतीऋष्वारृष्वेभिःसोतृभिः । इन्द्रायमधुमत्सुतम् ॥ ८ ॥

ता । नः । अद्य । वनस्पती इति । ऋष्वौ । ऋष्वेभिः । सोतृभिः ।

इन्द्राय । मधुमत् । सुतम् ॥ ८ ॥

अद्यास्मिन्कर्मणिहेवनस्पती उदूखलमुसलरूपौ तौयुवांऋष्वेभिर्दर्शनीयैः सोऽग्निःअग्नि-
पवहेतुभिः सहऋष्वौदर्शनीयौभूत्वाइन्द्रायइन्द्रार्थमधुमद माधुयोपेतंसोमद्रव्यं नोस्मदीर्यसुतंअ-
भिपुणुतम् ॥ ता सुपांसुदुगित्याकारः । नोअद्य प्रकृत्यान्तःपादमितिप्रकृतिभावः । वनस्प-
ती उभयपदप्रकृतिस्वरेभाते आमन्नितस्येतिसर्वानुदात्तत्वं भ्रुतप्रगृह्याअचीतिप्रकृतिभावः । सु-
तं पुत्र् अभिपवे बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक्निघातः ॥ ८ ॥

सोमावनयनेयिनियुक्तांस्तुकेनवमीष्टचमाह—

उच्छिष्टं च चम्बो र्म र सोमं पवित्र आसृज । निधेहि गोरधि त्वचि ॥ १ ॥ २६ ॥

उत् । शिष्टम् । चम्बोः । भर । सोमम् । पवित्रे । आ । सृज् । नि ।
धेहि । गोः । अधि । त्वचि ॥ १ ॥ २६ ॥

हेऋत्विग्विशेष हरिश्चन्द्र देवतापक्षेहेहरिश्चन्द्रेतिवा चम्बोः सोमस्यभक्षत्वसंपादकयो-
रविषवणफलकयोः शिष्टं अग्निपवराहित्येनावशिष्टंसोमंउद्भर शकटस्योपरिहर सोमंअभिपु-
तंसोमं पवित्रेदशापवित्रे आसृज आनीयप्रक्षिप प्रक्षेपेसत्यवशिष्टंसोमं गोस्त्वचिआनडुहेच-
र्मणिअधिनिधेहि अध्यारोप्यस्थापय ॥ चम्बोः चमुअदने चम्पतेभक्षयतेत्रेतिचमूः कृषिच-
मीत्यादिना औणादिकऊःप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः समीद्विवचनस्य उदात्तस्वरितयोर्यणःस्वरित-
इतिस्वरितत्वं उदात्तयणोह्रस्वपूर्वादितिव्यत्ययेननभवति । भर ह्यहोर्भः । धेहि घसोरेद्धा-
वभ्यासलोपश्चेत्येत्वाभ्यासलोपौ निघातः । त्वचि सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वमा ॥ ९ ॥

इतिप्रथमस्यद्वितीयेपाद्विशोवर्गः ॥ २६ ॥

यच्चिद्धिसत्यसोमपाइतिपठंस्तुक्तं सवर्चंशुनःशेषस्यार्थं पाङ्कमैन्द्रं अनुक्रमणिकाच—यच्चि-
द्धिसमपाङ्कमिति पृष्ठचपडहस्यपश्चमेहनिमाव्यंदिनेसवनेहोत्रकायच्चिद्धीविसमर्चंस्तुक्त्रींस्तृचा-
चकृत्वास्वस्वशस्त्रेएकैकंनृचमावपेरन् चतुर्थेहनीतिखण्डे—यच्चिद्धिसत्यसोमपाइत्येकैकमेवमेवेति
सूचितम् । तत्रप्रथमाष्टचमाह—

यच्चिद्धिसत्यसोमपाअनाशस्ताइवस्मासि । आतूनंइन्द्रशंसयगोष्वश्वेषु
शुभ्रिर्षुसहस्रेषुतुवीमघ ॥ १ ॥

यत् । चित् । हि । सत्य । सोमऽपाः । अनाशस्ताःऽईव । स्मासि ।
आ । तु । नुः । इन्द्र । शंसय । गोर्षु । अश्वेषु । शुभ्रिर्षु । सहस्रे
षु । तुविऽमघ ॥ १ ॥

विश्वेर्देवैः प्रेरितः शुनः शेषः एतदादिकाभिर्द्वाविंशतिसंख्याकाभिः ऋग्भिरिन्द्रं तुष्टाव तथा-
चब्राह्मणम्—तं विश्वेदेवा ऊचुरिन्द्रो वै देवानामोजिष्ठो बलिष्ठः सहिष्ठः सत्तमः पारयिष्णुतमस्तं नुस्तु-
थत्त्वोत्सक्ष्याम इति स इन्द्रं तुष्टाव यच्चिद्धिसत्यसोमपाइत्येतेन सूक्तेन उत्तरस्य पञ्चदशभिरिति ॥ हे
सोमपाः सोमस्य पातः सत्य सत्यवादिन्द्र इन्द्र यच्चिद्धियद्यपि वयं अनाशस्ता इव स्मसि अमशस्ता इ-
व भवामः तथापि हेतुवीमघवहुधनेन्द्र त्वंगोपु अश्वेषु शुभ्रिपुशोभनेषु सहस्रेषु सहस्रसंख्याकेषु च
निमित्तभूतेषु नोस्मानाशंसय सर्वतः प्रशस्तान्कुरु अस्मद्गोपमनपेक्ष्यगवादीन् प्रयच्छेत्यर्थः ॥
सोमपाः विजन्तः आमन्नितनिघातः । अनाशस्ता इव शंसुस्तुतौ निष्ठेति भावेकः यस्य विभाषे-
तीट्प्रतिषेधः नञावहुव्रीहौ नञ्सुख्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । स्मसि इदन्तोमसिः । तूनः ऋ-
चित्तुनुघेत्यादिनादीर्घः । गोपु सावेकाच इति प्राप्तस्य विभक्त्युदात्तस्य नगोश्वन्साववर्णेति प्रतिषे-
धः । अश्वेषु अश्रुते ध्वानमित्यश्वः अशूपृषीत्यादिनाक्नप्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तत्वम् । शुभ्रि-
पुशुभदीप्तौ अदिशदिभूशुभिः क्रिन्निति क्रिन्नप्रत्ययः व्यत्ययेनान्तोदात्तत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

शिप्रिन्वाजानांपतेशचीवस्तवंदंसना । आतूनं इन्द्रशंसय गोष्वश्वेषु
शुभ्रिषु सहस्रेषु तु वीमघ ॥ २ ॥

शिप्रिन् । वाजानाम् । पते । शचीवः । तवं । दंसना । आ ।
तु । नः । इन्द्र । शंसय । गोषु । अश्वेषु । शुभ्रिषु । सहस्रेषु ।
तुविष्टमद्य ॥ २ ॥

हे शचीवः शक्तिमन् शिप्रिन् शोभनहनूयुक् वाजानांपते अजानांपते तव दंसनाकर्म विशेषो-
नुग्रहरूपः सर्वदा वर्तते अन्यत्पूर्ववत् ॥ शिप्रिन् शिपेहनूनासिकेवेतियार्कः । अत इति ठनाविति
मत्वर्थोऽयं इतिः आमन्नितानिघातत्वम् । वाजानांपते सुचामन्नित इति पराङ्गचन्द्रावात् पठ्यामन्नित-
तसमुदायनिघातः नचामन्नितपूर्वमधिद्यमानवदिति शिप्रिन्नित्यस्याविद्यमानवत्त्वेन पदादपरत्वात्
पादादित्वाच्च निघातः नामन्निते समानाधिकरणे सामान्यवचनमिति अधिद्यमानवत्त्वमिति निषेधात् ।
शचीवः छन्दसीरइति मत्पोषत्वं मनुवसोररिरित्युत्वे खरवसानयोर्विसर्जनीयः पादादित्वादा-
मन्नितनिघाताभावः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

निष्वापयामिथ्यूदृशांसस्तामवुंध्यमाने । आतूनंइन्द्रशंसयगोष्वश्वेषु
पुशुभिर्पुंसहस्रेषुतुवीमघ ॥ ३ ॥

नि । स्वापय । मिथ्यूदृशां । सस्ताम् । अवुंध्यमाने इति । आ ।
तु । नः । इन्द्र । शंसय । गोषु । अश्वेषु । शुभिर्पुं । सहस्रेषु ।
तुविष्टमघ ॥ ३ ॥

मिथ्यूदृशा परस्परसङ्गतत्वेन दृश्यमानेयमदूत्यौनिष्वापय नितरांसुभेकुरुतेचास्मान्मारयितुम-
बुध्यमानेसत्यौसस्तांनिद्रांपामुतं अन्यत्पूर्ववत् ॥ निष्वापय सुपामादित्वात्पत्वं अन्येपामपिदृश्य-
तइतिदीर्घः । मिथ्यूदृशा मिथुनवयायुगलरूपेणपश्यतइतिमिथ्यूदृशा क्तिप्चेतिदृशेःकर्तरिक्त्वि-
कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं पूर्ववत्पूर्वपदस्यदीर्घः सुपांसुलुगितिविभक्तेराकारः । सस्तां पसस्वभे लो-
टि तसस्तां अदिमभृतिभ्यःशपइतिशपोलुक् प्रत्ययस्वरः पादादित्वान्निघाताभावः । अबुध्यमाने
नञ्समासे अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टकमाह—

ससन्तुत्याअरांतयोवोधन्तुरशूरतयः । आतूनंइन्द्रशंसयगोष्वश्वेषु
शुभिर्पुंसहस्रेषुतुवीमघ ॥ ४ ॥

ससन्तु । त्याः । अरांतयः । बोधन्तु । शूर । रांतयः । आ । तु ।
नः । इन्द्र । शंसय । गोषु । अश्वेषु । शुभिर्पुं । सहस्रेषु । तुविष्ट
मघ ॥ ४ ॥

त्याः अस्माभिर्दृश्यमानाःपरोक्षास्ताअरांतयःअदानशीलाःशत्रवःससन्तु निद्रांकुर्वन्तु हे
शूर शैर्ष्यपुकेन्द्र रांतयोदानशीलाः बन्धवोबोधन्तुअस्मान् बुध्यतां अन्यत्पूर्ववत् ॥ससन्तु प्र-
त्ययस्वरः । अरांतयः रादाने मध्वेवृषेयादिनाभावेक्त्वि नविद्येतेरानिरेष्विनिबहुव्रीहौपूर्वपदम-
कृतिस्वरत्वं नञ्सुभ्यामितिनिसर्वविधयश्छन्दसिक्त्विक्त्विन्तइतिप्रभवति यद्वा क्त्विक्त्विचसंज्ञा-
यामिक्त्विक्त्विक्त्वि नञ्समासे अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । बोधन्तु पादादित्वात्तिङ्तिङ्इति
निघाताभावः ॥ ४ ॥

पञ्चमीमृचमाह—

समिन्द्रगर्दभंमृणनुवन्तं पापया मुया । आतूनइन्द्रशंसयगोष्वश्वेषु
शुभ्रिपुंसहस्रेपुतुवीमघ ॥ ५ ॥

सम् । इन्द्र । गर्दभम् । मृण । नुवन्तम् । पापया । अमुया । आ ।
तु । नः । इन्द्र । शंसय । गोषु । अश्वेषु । शुभ्रिषु ।
सहस्रेषु । तुविष्टमघ ॥ ५ ॥

हेइन्द्र अमुया अनयास्माभिःश्रूयमाणया पापया निन्दारूपयावाचा नुवन्तस्तुवन्तं अप-
कीर्तिप्रकटयन्तमित्यर्थः तादृशंगर्दभंगर्दभसमानवैरिणं संमृणसम्यक्मारय यथागर्दभः श्रोतुम-
शक्यंपरुषंशब्दं करोति तथाशत्रुरपि अन्यत्पूर्ववत् ॥ गर्दभं नदंगर्दशब्दे कृगृशृश्लिर्गादि-
श्र्योभच् चितइत्यन्तोदात्तत्वम् । मृण मृणहिंसायां तौदादिकः शस्यङिच्चाद्गुणाभावः ।
नुवन्तं णुस्तुतौ शतरि अदिप्रभृतित्वाच्छपोलुक् शतुङिच्चाद्गुणाभावे उवडादेशः प्रत्यया-
द्युदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

षष्ठीमृचमाह—

पतातिकुण्डुणाच्यादूरंवातोवनादधि । आतूनइन्द्रशंसयगोष्वश्वेषु
शुभ्रिपुंसहस्रेपुतुवीमघ ॥ ६ ॥

पताति । कुण्डुणाच्या । दूरम् । वातः । वनात् । अधि । आ । तु ।
नः । इन्द्र । शंसय । गोषु । अश्वेषु । शुभ्रिषु । सहस्रेषु ।
तुविष्टमघ ॥ ६ ॥

वातोस्मात्पतिकूलोवायुः कुण्डुणाच्याकुटिलगत्यासत्वास्मान्परित्यज्य वनादधि अरण्या-
दप्यधिकंदूरदेशं पतातिपततु अन्यत्पूर्ववत् ॥ पताति लेट्चाडागमः । कुण्डुणाच्या कुडिदाहे
अस्मात् ल्युङन्ते कुण्डनशब्दे इकारात्परस्याकारस्यऋकारश्चान्दसः ऋणोच्चेतिवकव्यमि-
तिणत्वं तदश्चतीतिकुण्डुणाची ऋत्विगित्यादिनाकिन् अनिदितामिति नलोपे अश्चतेधेनिडीर
अचइत्याकारलोपः चाधितिपूर्वपदस्यदीर्घत्वं चाधित्याकारस्योदात्तत्वम् ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टकमाह—

सर्वपरिक्रोशं जहि जंभया क्वदाश्वम् । आतूनं इन्द्रशंसय गोष्वश्वेषु
शुभ्रिषु सहस्रेषु तु वीमघ ॥ ७ ॥

सर्वम् । परि॒क॒रो॒शम् । ज॒हि । ज॒म्भ॒यम् । क॒क्व॒दा॒श्वम् । आं ।
तु । नः । इ॒न्द्र । शं॒स॒य । गो॒षु । अ॒श्वेषु । शु॒भ्रिषु । स॒हस्रेषु ।
तु॒वि॒म॒घ ॥ ७ ॥ २७ ॥

परिक्रोशं अस्मद्विषये सर्वत आक्रोशकर्तारं सर्वपुरुषं जहि मारय क्वदाश्वं अस्मद्वि-
षये हिंसाप्रदं शत्रुं जंभय मारय अन्यतूर्ववत् ॥ परिक्रोशं क्रुश आह्वाने परितः क्रोशयतीति प-
रिक्रोशः पचाद्यच् छुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् । जहि हर्हिंसागत्योः हन्तेर्जइति जादेशः त-
स्यासिद्धवदत्राभादिति असिद्धत्वादतो हेरिति हेर्लुक् न भवति । जंभय जभिनाशने चुरादित्वा-
त्स्वार्थिकोणिच् शपः पित्वादनुदात्तत्वे णिच् एव स्वरः शिष्यत्वे । क्वदाश्वं क्वर्हिंसायां क्व-
दाधाराचिकल्लिभ्यः कन्निविभाषेकन्प्रत्ययः किदित्यनुवृत्तेर्गुणाभावः तथाच क्वोर्हिंसा तां
दाशति प्रयच्छतीति क्वदाशुः बहुलग्रहणाद्दाशतेरपि क्वक उपपदे क्वेवचः कथेत्यणु प्रत्यय-
स्वरेणान्तोदात्तः द्वितीयायामपि पूर्वत्वे प्राप्ते वा छन्दसीति तस्य वाधितत्वाद्यणादेशः उदात्तस्व-
रितयोर्यणइति विभक्तेः स्वरितत्वम् ॥ ७ ॥

इति प्रथमस्य द्वितीये सप्तमि शोवर्गः ॥ २७ ॥

आवइन्द्रमिति द्वाविंशत्युचं सप्तमं सूक्तं शुनः शोपस्पाप्यत्रं अस्पाकमित्येषा पादनिचृद्वा-
यत्री त्रयः सप्तकाः पादनिचृदित्युक्तत्वात् शश्वदिन्द्रइत्येषा विष्टुर् आदिवः षोडशचण्डेन्द्रयः आ-
श्विनावश्ववत्येत्याद्यास्तिस्र आश्विन्यः कस्त उपइत्याद्यास्त्रिस्र उपोदेवताकाः तथा चानु-
क्रमणिका—आवोसधिकास्माकं पादनिचृत् शश्वन्निष्टुप्परौत्वावाश्विनौपस्याविति ॥

प्रथमोष्टकमाह—

आवइन्द्रं क्रिर्विंथावाजयन्तः शतक्रतुम् । मंहिष्टंसिञ्चइन्दुमिः ॥ १ ॥

आ । वः । इ॒न्द्रम् । क्रि॒र्विम् । व॒था । वा॒ज॒य॒न्तः । श॒त॒क्र॒तु॒म् ।
तुम् । मं॒हि॒ष्टम् । सि॒ञ्चे । इ॒न्दु॒मिः ॥ १ ॥

वाजयन्तोन्नमिच्छन्तोवयंशुनःशेषाः हेऋत्विग्यजमानावोयुष्माकंसंवन्धिनमिममिन्द्रं-
इन्द्रुभिः सोमैरासिञ्चे सर्वतःसिञ्चामहे तर्पयामः कीदृशंशतक्रतुं शतसंख्याककर्मोपेतं मं-
हिष्ठमतिशयेनप्रवृद्धं सेचनेदृष्टान्तः—यथायेनप्रकारेण क्रिविमवटं जलेनपूरयन्तितद्वत् क्रिविश-
व्दोवव्रःकारइत्यादिपुचतुर्दशसुकूपनामसु क्रिविःकूपःसूद्रइतिपठितम् ॥ क्रिविं कृतीछेदने
कृत्यतइतिक्रिविः कृविघृष्विछविस्थवीत्यादौकिन्प्रत्ययान्तोनिपातितः अतएवतशब्दलोपः
निच्वादाद्युदात्तत्वम् । यथा यथेतिपादान्ते इतिसर्वानुदात्तत्वम् । वाजयन्तः वाजआत्मनइच्छ-
न्तः सुपआत्मनःक्यच् नच्छन्दस्यपुत्रस्येतीत्वदीर्घत्वयोर्निषेधः अश्वावस्यादिति पुनर्दीर्घवि-
धानावज्ञापकात् । मंहिष्ठं महिवृद्धौ अतिशयेनमंहितामंहिष्ठः तुच्छन्दसीतिवृजन्तादिष्ठप्र-
त्ययः तुरिष्ठेभेयःस्वितितृलोपः इष्टनोनिच्वादाद्युदात्तत्वम् । सिञ्चे पिचिर्क्षरणे व्यत्ययेनैक-
वचनं शेमुचादीनामितिनुमागमः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

शतंवायःशुचीनांसहस्रंवासमाशिराम् । एदुनिञ्चनरीयते ॥ २ ॥

शतम् । वा । यः । शुचीनाम् । सहस्रम् । वा । सम् आशिराम् ।
आ । इत् । ऊम् इति । निञ्चम् । न । रीयते ॥ २ ॥

यइन्द्रः शुचीनां शुद्धानां सोमानांशतंवा शतसंख्याकंसमूहंवा समाशिरां समीचीनेन
आशिराख्येन श्रयणद्रव्येणोपेतानां सोमानां सहस्रंवासहस्रसंख्याकं समूहंवा एदुरीयते आग-
च्छत्येव सोस्माननुगृह्णात्वितिशेषः सोममाप्तौदृष्टान्तः—निञ्चनं यथानिञ्चप्रदेशं आपःआगु-
वन्तितद्वत् ॥ समाशिरां त्रिञ्चाकेइत्यस्यसमाङ्पूर्वकस्य अपसृष्टेथामित्यादौ आशीरादेशो-
निपातितः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । रीयते रीड्श्रवणे दिवादिभ्यःश्यत् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

संयन्मदायशुष्मिणं एनाहस्योदरे । समुद्रो न व्यचोद्धे ॥ ३ ॥

सम् । यत् । मदाय । शुष्मिणं । एना । हि । अस्य । उदरे ।
समुद्रः । न । व्यचः । द्धे ॥ ३ ॥

१ दशपाद्यांपंचपाद्यांअत्रापिचक्रिविशब्दाऋकारवान्सापनिकयाभवति वस्तुनस्तुड्
ऋक्करणेकिन्निडागमश्चनिपात्यतेइतिनिघण्टुभाष्यम् ।

यत्पूर्वोक्तं शतसहस्रं वा शुष्मिणे वलवत इन्द्रस्य यदायमदार्थं संगतं भवति एनाहि अनेनैव शतेन सहस्रेण च अस्येन्द्रस्योर्दरे व्यचोव्याप्तिर्दधेवृता भवति तत्र दृष्टान्तः—समुद्रो न समुद्र इव यथा समुद्रमध्ये जलं व्याप्तं तद्वत् ॥ एना सुपांसुदुगिति तृतीयायाडादेशः । व्यचः व्यचेः कुटादित्वमनसीति डिङ्ङ्रावस्यप्रतिपिद्धत्वात् ग्रहियेत्यादिनासंपसारणं भवति असुनो निच्वादाद्युदात्तत्वम् । दधे दधातेः कर्मणि अभ्यासहस्वजश्वेपुरुतेषु आतो लोपइटिचेत्याकारजोषः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तत्वं हिचेतिप्रतिषेधान्निवाताभावः ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टकमाह—

अयमुतेसमंतसिक्रपोतइवगर्भधिम् । वचस्तच्चिन्नओहसे ॥ ४ ॥

अयम् । ऊम् इति । ते । सम् । अतसि । कपोतः इव ।

गर्भधिम् । वचः । तत् । चित् । नः । ओहसे ॥ ४ ॥

हेइन्द्र अयम् अयमपिदृश्यमानः सोमः तेत्वर्थं संपादितः यंसोमंसमतसि सम्यक्सातत्येनमामोपि तत्र दृष्टान्तः—कपोतइव यथा कपोताख्यः पक्षी गर्भधिं गर्भधारिणीं कपोतीं प्रामोवितद्वत् तच्चिन्नत्वस्मादेवकारणान्नोस्मदीयंबचओहसेप्रामोपि ॥ अतसि अतसातत्यगमने लटितिप् शप् तिङ्ङितिङ्ङिविनिवातः । गर्भधिं गर्भोत्पांधीयतइतिगर्भधिः कर्मण्यधिकरणेचेतिकिप्रत्ययः कृदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् । ओहसे तुहिरुडुहिरुडहिरुडने व्यत्ययेनात्मनेपदम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

स्तोत्रं राधानां पते गिर्वाहो वीर्यस्यते । विभ्रूतिरस्तुसूचता ॥ ५ ॥ २८ ॥

स्तोत्रम् । राधानाम् । पते । गिर्वाहः । वीर । यस्य । ते ।

विभ्रूतिः । अस्तु । सूचता ॥ ५ ॥ २८ ॥

हेइन्द्र राधानांपते धनानांपात्क गिर्वाहो गीर्भिरुहमान वीरशौर्येपित यस्यते तव स्तोत्रमीदृशं भवनितस्य तव विभ्रूतिर्दम्भीः सप्तलाप्रियसत्यरूपास्तु ॥ स्तोत्रं दात्रीशसेतिपूनपश्चाद् अशंजाद्यच् अथवा स्तोत्रुः इदं इत्यर्थे अणु संज्ञापूर्वकोविधिरनित्यइतिवृद्धिर्न । राधानांपते राधुवत्येभिरितिरा-

१ उदरे उदिदृष्टान्तेरिति अर् । २ कपोतइव कवेरोतत्रपश्चेत्येतच् व्यत्ययेन मध्योदात्तः अथवा अव्युत्पन्नपवत्यवन्ते इति गुरुदात्तः ।

धानिधनानि सुवामञ्चितइतिपराङ्मन्त्रावात्पृथचामञ्चितसमुदायस्यनिघातः । गिर्वाहः वह्मप्राणो
वहिहाधाञ्छ्रयश्छन्दसीतिकारकपूर्वस्यापिवहतेरसुनप्रत्ययः गतिकारकयोरपिपूर्वपदमकृतिस्व-
रत्वंचेत्युक्तत्वात् णिदित्यनुवृत्तेरुपधावृद्धिःपूर्वपदस्य वोरुपधायाइतिदीर्घस्याभावश्छान्दसः ष-
ष्ठिकमामञ्चिताद्युदात्तत्वम् । विभूतिः तादौचनितीतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यद्वितीयेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

पृष्ठीमृचमाह—

ऊर्ध्वस्तिष्ठानऊतयेस्मिन्वाजे शतक्रतो । समन्येपुं ब्रवावहै ॥ ६ ॥

ऊर्ध्वः । तिष्ठ । नः । ऊतये । अस्मिन् । वाजे । शतक्रतो
इति शतःक्रतो । सम् । अन्येपुं । ब्रवावहै ॥ ६ ॥

हेशतक्रतो शतसंख्याककर्मोपेत अस्मिन्प्रसक्तेवाजेसंग्रामेनोस्माकमूतयेरक्षणायऊर्ध्वउ-
न्नतः उत्सुकस्तिष्ठन्नव त्वंचाहंचमिलित्वाअन्येपुकार्यान्तरेपुसंब्रवावहै सम्यक्विचारयावः ॥ तिष्ठ
इत्येवस्तिष्ठइतिसंहितायां दीर्घः । ऊतये ऊतियूतीत्यादिनाकिनउदात्तत्वम् । अस्मिन् ऊडिद-
मित्यादिनासप्तम्याउदात्तत्वम् ॥ ६ ॥

सप्तमीमृचमाह—

योगेयोगेतवस्तरंवाजेवाजेहवामहे । सर्वायइन्द्रमूतये ॥ ७ ॥

योगेऽयोगे । तवःऽतरम् । वाजेऽवाजे । हवामहे । सर्वायः ।
इन्द्रम् । ऊतये ॥ ७ ॥

योगेयोगे प्रवेशे तत्तत्कर्मोपक्रमे वाजेवाजेकर्मविधातिनितस्मिन्सङ्ग्रामे तवस्तरंअतिशयेन
वल्लिन्नमिन्द्रंऊतयेरक्षार्थंसर्वायःसखिवत्प्रियावयंहवामहेआह्वयामः ॥ योगेयोगे युजिरूपोगे ह-
लश्चेतिघञ्चजोःकुचिण्यतोरितिकुत्वं घञोन्निच्वादाद्युदात्तत्वं नित्यवीप्सयोरितिचीप्सायांद्भिर्भा-
वेसतिआप्तेडितानुदात्तत्वम् । तवस्तरं तवसःशब्दान् अस्मायामेधेतिमत्वर्थीयोविनिः तस्यछा-
न्दसौलोपः ॥ ७ ॥

अष्टमीमृचमाह—

आर्षागमद्यदिश्रवंत्सहस्त्रिणींभिरुतिभिः । वाजेभिरुपनोह्वम् ॥ ८ ॥

आ । य । गम् । यदि । श्रवंत् । सहस्त्रिणीभिः । ऊतिभिः ।
वाजेभिः । उप । नः । ह्वम् ॥ ८ ॥

यदिश्रवत् यद्ययमिन्द्रो नोस्मदीयं हवमाह्वानं शृणुयात् तदानीं स्वयमेव सहस्रिणीभिरुति-
भिः बहुभिः पालनैः वाजेभिरञ्जैश्च उपसमीपे आच अवश्यमागमत् आगच्छेत् ॥ घ ऋचितुनुधे-
त्यादिनासंहितायां दीर्घः । गमत् लिङ्गर्थेऽल्ड् लेटोडाटावित्यडागमः इतश्च लोपइतीकारलोपः
यद्वा छान्दसोलुङि पुपादिद्युताद्यृदितः परस्मैपदेष्वित्त्वेरडादेशः बहुलं छन्दस्यमाड्योगेपीत्यड-
भावः । श्रवत् श्रुश्रवणे पूर्ववत् लेट्यडागमः । वाजेभिः बहुलं छन्दसीतिभिसपेसादेशाभावः ।
हवं भावेनुपसर्गस्येति ह्ययतेरपसंप्रसारणं च अपःपित्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरेणाद्युदात्तत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह—

अनुं प्रत्नस्यौकंसो हुवेतु विप्रतिनरम् । यंते पूर्वपिता हुवे ॥ ९ ॥

अनुं । प्रत्नस्य । ओकंसः । हुवे । तुविऽप्रतिम् । नरम् । यम् ।
ते । पूर्वम् । पिता । हुवे ॥ ९ ॥

प्रत्नस्य पुरातनस्य ओकंसः स्थानस्य स्वर्गस्वरूपस्य तत्तकाशात् तुविप्रतिं बहून्यजमाना-
नप्रतिगन्तारं नरं पुरुषमिन्द्रं अनुहुवे अनुक्रमेण कर्मस्वाह्वयामि यं ते त्वामिन्द्रं पिता अस्म-
दीयोजनकः पूर्वपुरास्वकीयानुष्ठानकाले हुवे आहूतवान् तं आह्वयामीति पूर्वत्वान्वयः ॥ ओ-
कंसः नविपप्रस्येत्याद्युदात्तत्वम् । हुवे ह्येत्स्पर्धायां शब्दे च इटि बहुलं छन्दसीति संप्रसारणं
परपूर्वत्वं गुणे प्राप्ते ग्ङ्कृतिचेति प्रतिषेधः उवडादेशः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तत्वं पादादित्वादिनि-
घातः । तुविप्रतिं तुधीनां बहूनां प्रतिगन्तारं अत्र प्रतिशब्दो भीमसेनो भीमइतिवत् प्रतिगन्तृशब्दं
लक्षयित्वा तद्द्वारा तदर्थं लक्षयति अतः प्रतिःप्रविनिधिप्रतिदानयोरिति वत् सत्त्वचनत्वेना-
निपातत्वादनव्ययत्वेन पूरणगुणेत्यादिना नपठीसमासनिषेधः । हुवे ह्येत्सोऽटि बहुलं छन्दसी-
ति पूर्ववत्संप्रसारणपरपूर्वत्वे द्विवचनप्रकरणे छन्दसि वेति वक्तव्यमिति द्विवचनाभावः यद्दत्तयो-
गादनिघातः ॥ ९ ॥

दशमीष्टकमाह—

तंत्वा वयं विश्ववारशांस्महे पुरुहूत । सखे वसो जरितृभ्यः ॥ १० ॥ २९ ॥

तम् । त्वा । वयम् । विश्ववार । आ । शांस्महे । पुरुहूत ।
सखे । वसो इति । जरितृभ्यः ॥ १० ॥ २९ ॥

जादेशः अचिश्रुधावित्यादिनाइयडादेशः द्विर्वचनप्रकरणे छन्दसिवेतिवक्यमितिवचनाद-
 ऋष्यासोनक्रियते चितइत्यन्तोदात्तत्वम् । ऋणोः ऋणगतौ लङि व्यत्ययेनतिपःसिपि इतश्चेतीकार-
 टोपः तनादिरुञ्क्ष्यउः सार्वधातुकगुणः बहुलंछन्दस्यमाङ्चोगेपीत्याडागमाभावः विक-
 रणस्वरेणान्तोदात्तत्वम् । अक्षं अक्षस्यादेवनस्येत्याद्युदात्तत्वम् । चक्रयोः अकारस्येकार-
 श्छान्दसः ॥ १४ ॥

पञ्चदशीष्टचमाह—

आयदुर्वःशतक्रतुवाकामंजरितृणाम् । ऋणोरक्षंनशर्चीभिः ॥ १५ ॥ ३०

आ । यत् । दुर्वः । शतक्रतो इति शतःक्रतो । आ । कामम् ।

जरितृणाम् । ऋणोः । अक्षम् । न । शर्चीभिः ॥ १५ ॥ ३० ॥

हेशतक्रतो इन्द्र यदुवोधनं कामितार्थरूपं आस्तोतृभिरामव्यमस्तितं कामंजरितृणां स्तोतृ-
 णांअनुग्रहाय आऋणोः आनीयप्रक्षिपसि तत्रदृष्टान्तः शर्चीभिः कर्मभिः शकटोचितव्यापारवि-
 शेषैः अक्षंन यथाअक्षंप्रक्षिपन्तिद्वत् । शर्चीभिः शर्चीशब्दः शार्ङ्गवादिङीनन्तआद्युदात्तः ॥ १५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यद्वितीयेर्विशोवर्गः ॥ ३० ॥

षोडशीष्टचमाह—

शश्वदिन्द्रःपोप्रुथन्दिर्जिगायनानन्दद्भिःशाश्वंसद्भिर्धनानि । सनोहिरण्य
 रथंदंसनावान्तसनःसनितासनयेसनोदात् ॥ १६ ॥

शश्वत् । इन्द्रः । पोप्रुथत्ऽभिः । जिगाय । नानंदत्ऽभिः ।

शाश्वंसत्ऽभिः । धनानि । सः । नः । हिरण्यत्ऽर्थम् । दंसनावान् ।

सः । नः । सनिता । सनये । सः । नः । अदात् ॥ १६ ॥

तुष्टेनेन्द्रेणदत्तंहिरण्यरथं अनयापतिजग्राह तथाचब्राह्मणम्—तस्माइन्द्रःस्तूयमानः
 पीतोमनसाहिरण्यरथंददौतमेतयाप्रतीयायशश्वदिन्द्रइतीति । इन्द्रः शश्वत्सर्वदाधनानिर्वै-
 संचन्धीनि जिगायजितवान् अश्वैरितिशेषः कीदृशैः पोप्रुथद्भिः दासभक्षणानन्तरभाविनमो-
 षशब्दं कुर्वद्भिः नानदद्भिः नादमास्यगतहेपाशब्दं कुर्वद्भिः शाश्वसद्भिः पुनःपुनर्भ्रंशंशश्व-
 सद्भिः दंसनावान् कर्मवान् सनितादाता सइन्द्रोऽनोऽस्माकं सनयेसंभजनार्थं हिरण्यरथं सुवर्गेन

निर्मितरथं अदावद्भक्तवान् ॥ सनः सनोद्विरुक्किरादरार्थं । पोमुधद्भिः प्रोथृपयांनौ अस्मा-
द्यङ्लुकि अफ्यासहलादिशेषौ ह्रस्वइतिह्रस्वत्वेरुते गुणोयङ्लुकोरितिगुणः धावोरुपधामाउ-
त्वंछान्दसं अस्माद्यङ्लुगन्ताच्छतरि अफ्यस्तानामादिरत्याद्युदात्तत्वम् । जिगाय जिजये
लिटोणलि वृद्धिः द्विवचनेचीतिस्थानिवद्भावाब्जिइत्यस्यद्विवचनं सन्लिटोर्जेरितिअफ्यासाडु-
त्तरस्यकुत्वम् । नानदद्भिः णदअव्यक्तेशब्दे पूर्ववद्यङ्लुकि दीर्घोक्तिइतिअफ्यासस्यदी-
र्घः पूर्ववदाद्युदात्तत्वम् । शाश्वसद्भिः श्वसप्राणने अन्यत्सर्वपूर्ववत् । हिरण्यरथं समासस्येत्य-
न्तोदात्तत्वम् । अदाव् गातिस्थेतिस्त्रिचोल्डुक् । दंसनावान् दंसशब्दः अमोदंसोवेपइतिकर्मनाम-
सुप्रतिष्ठः दंसएवदंसना तदस्यास्तीतिमत्तुप् दस्यतेअनेनेतिदंसना ॥ १६ ॥

प्रातरनुवाके आश्विनेऋतौगायत्रेछन्दसि आश्विनावश्वावत्येतिवृचः अथाश्विनइ-
तिखण्डे-अश्विनायज्वरीरिपः आश्विनावश्वावत्येतिस्त्रिभितम् ।

तृचेपथमांस्तूकेसप्तदशीष्टचमाह-

आश्विनावश्वावत्येपायातंशवीरया । गोमंइस्त्राहिरण्यवत् ॥ १७ ॥

आ । अश्विनौ । अश्वंइवत्या । इपा । यातम् । शवीरया ।

गोमंत् । इस्त्रा । हिरण्यवत् ॥ १७ ॥

इन्द्रेणप्रेषितःशुनःशेषः अश्विनौतुष्टाव तथाचब्राह्मणम्-तमिन्द्रउवाचाश्विनौनुस्तु-
स्रथत्वोत्सक्ष्यामइतिसोश्विनौतुष्टावातउत्तरेणतृचेनेति । हेअश्विनौ अश्वावत्यावहुभिर-
श्वैर्युक्तयाशवीरयाप्रेर्यमाणयाइषानेनसहआयातं अस्मिन्कर्मण्यागच्छतं हेदस्त्राअश्वि-
नौ युवयोःमसादावगोमत् बहुभिर्गोभिर्युक्तं हिरण्यवत् बहुनाहिरण्येनयुक्तमस्मदीपंगृहमस्तिव-
तिशेषः ॥ अश्वावत्या मध्वेसोमाश्वेन्द्रियविश्वदेव्यस्यमतावितिदीर्घत्वम् । इपा सावेकाचइति
तृतीयायाउदात्तत्वम् । यातं यामापणे लोटितसस्तं अदादित्वाच्छपोल्डुक् । शवीरया
शुगतौ कृगृशुपूकटिपटिशौटिष्पईरन्नितीरन्प्रत्ययोबहुलवचनादस्मादपिभवति निच्वा-
दाद्युदात्तत्वम् ॥ १७ ॥

अष्टादशीष्टचमाह-

समानयोजनोहिवारथोदस्त्रावमर्त्यः । समुद्रेअश्विनेयते ॥ १८ ॥

समानयोजनः । हि । चाम् । रथः । दस्रौ । अमर्त्यः ।

समुद्रे । अश्विना । ईर्यते ॥ १८ ॥

हेदस्मावश्विनौ वांयुवयोः संबन्धीरथः समानयोजनः तुल्ययोजनः युवयोर्द्वयोरेकर-
थारूढत्वाद्भयार्थसकृदेवयुज्यते युक्तःसरथः अमर्त्योविनाशरहितः अपतिहतगतिरि-
त्यर्थः अतएव हेअश्विनौ हियस्मात्समुद्रेन्तरिक्षे ईर्यतेगच्छति अन्तरिक्षनामसुपठितं समुद्र-
शब्दं यास्कएवंव्याचख्यौ—समुद्रःकस्मात्समुद्रवन्त्यस्मादापःसमभिद्रवन्त्येनमापःसंमोदन्तेस्मि-
न्भूतानिसमुद्रकोभवतिसमुनन्तीतिवेति ॥ समानयोजनः बहुव्रीहौपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् ।
अमर्त्यः अव्ययपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् । ईर्यते ईङ्गत्वात् अदुपदेशात्सार्धधातुकानुदात्तत्वेश्व-
नोनिच्वादाद्युदात्तत्वम् हिचेतिनिघातप्रतिषेधः ॥ १८ ॥

एकोनविंशीमृचमाह—

न्य१इयस्यंमूर्धनिचक्रंरथस्ययेमथुः । परिद्यामन्यदीयते ॥ १९ ॥

नि । अइयस्यं । मूर्धनि । चक्रम् । रथस्य । येमथुः । परि ।

द्याम् । अन्यत् । ईर्यते ॥ १९ ॥

हे अश्विनौ युवां अइयस्यहन्तुंविनाशयितुमशक्यस्यदृढस्यपर्वतस्यमूर्धनिउपरिचक्रं
भवदीयरथसंबन्धिपकंचक्रंनियेमथुः नियमितवन्तौ अन्यत्चक्रं परिद्यांशुलोकस्यपरितः ईर्य-
तेगच्छति ॥ अइयस्य अहननमग्नः घञर्थेकविधानं स्थाश्रापाव्यधिहनिमुध्यर्थमितिहन्तेःकः
प्रत्ययः अग्नमहंतिअइयः छन्दसिचेतियप्रत्ययःप्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तत्वम् । येमथुः यमउपर-
मे कितिळितिअतएकहल्मध्यइत्यत्वाभ्यासलोपौ ॥ १९ ॥

प्रातरनुवाके आश्विनेशस्त्रेउपस्येकतौगायत्रेछन्दसिकस्तउपइतितृचः अथोपस्यइतित-
ण्डे—कस्तउपइतितिस्रइतिस्रिवत् ।

तस्मिंस्तृचेप्रथमांस्त्रेविंशीमृचमाह—

कस्तंउपःकधप्रियेभुजेमर्तोअमर्त्ये । कंनक्षसेविजावरि ॥ २० ॥

कः । ते । उपः । कधप्रिये । भुजे । मर्तः । अमर्त्ये । कम् ।

नक्षसे । विजावरि ॥ २० ॥

अश्विभ्यामिरेतःशुनःशेषः उपसंतुष्टाव तथाचत्राक्षणम्—तमश्विनाऊचतुरूपसंतुस्तु-
 स्यथत्वोत्सक्ष्यावइतिसउपसंतुष्टावातउत्तरेणतृचेनतस्यहस्मर्च्युच्युक्तायांविपाशोमुमुचेकनीयऐ-
 क्ष्वाकस्योदरंभवत्युत्तमस्यापेवर्च्युक्तायांविपाशोमुमुचेगदपेक्षाकआसेति । हेकधमिये स्तुति-
 मिये अमत्येमरणरहिते उपः एतच्छब्दाभिधेयेउपःकालाभिमानिनिदेवते भुजेतवभोगायमतो-
 मनुष्यःकोविद्यते हेविभावरि विशेषप्रभावयुक्तेउपोदेवि कंपुरुषंनक्षसेआमोपि तवोचितं
 भोगेदातुंनकोपिमनुष्यःसमर्थः अतएवत्वंकमपिपुरुषंभोगापेक्षयानमामोपि ईदृशस्तवमहिमे-
 त्यर्थः ॥ ते तेमयावेकवचनस्येतियुष्मच्छब्दस्यतेआदेशः सर्वानुदात्तः । कधमिये कथवाक्यप्र-
 वन्धे चुरादिरदन्तः गौअतोलोपस्यस्थानिवद्भावात् उपधावृद्धभावः चिन्तिपूजिकथिकुं-
 विचर्चश्चेत्यङ्प्रत्ययः णेरनिटीतिणिलोपः ततष्टाप् षष्ठीसमासे इच्चापोःसंज्ञाछन्दसोर्वहुलमि-
 तिह्रस्वत्वं थकारस्यधकारश्छान्दसः आमच्चितानुदात्तत्वम् । भुजे भुजपालनाश्वयहारयोः
 संपदादिनक्षणःकिप् सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । मर्तः असिहसीत्यादिनावनप्रत्ययान्तआ-
 द्युदात्तः । नक्षसे तृक्षष्टृक्षणक्षगतौ । विभावरि भादीभौ विपूर्वांस्मादातोमनिन्कनिद्धनिपश्चेति
 वनिप् वनोरचेतिङ्नेप् तत्सन्नियोगेननकारस्यरेफादेशः अंवायनद्योर्ह्रस्वइतिह्रस्वत्वम् ॥ २० ॥

एकाविंशीष्टकमाह—

व्यंहितेअमन्मद्यान्तादापराकात् । अश्वेनचित्रेअरुपि ॥ २१ ॥

व्यम् । हि । ते । अमन्महि । आ । अन्तात् । आ । पराकात् ।

अश्वे । न । चित्रे । अरुपि ॥ २१ ॥

अश्वेव्यापनशीले चित्रेचायनीये येअरुपिआरोचमाने उपःकालाभिमानिनिदेवते त-
 वस्वत्त्वं आन्तात्समीपपर्यन्तं आपराकात् दूरपर्यन्तंवयंमनुष्याःनामन्महिनवोद्धुंसमर्थाः
 हिशब्दः प्रसिद्धौ देवतामहिम्नःपारावारयोरज्ञानमस्मात्सुप्तसिद्धमित्यर्थः ॥ अमन्महि मनज्ञाने
 बहुलंछन्दसीतिवहुलवचनादश्व नोत्तुक् लुङ्लृङ्लृङ्क्ष्वडुदात्तः हिचेतिनिघातप्रतिषेधः । अश्वे
 अशुष्याभौ अशुमुपीत्यादिनाकनप्रत्ययः आमच्चिताद्युदात्तत्वम् ॥ २१ ॥

द्वाविंशीष्टकमाह—

त्वंत्येभिरागहिवाजेभिर्दुहित्वादेवः । अस्मेर्यिनिधारय ॥ २२ ॥ ३ ॥

१ ऐ० ब्रा० ७. १६. । २ अरुपिअर्तिपूवपोऽन्यादिनाअर्तेश्चिन्ति आमच्चितनिघातः ।
 ३ अन्तात् अमभातोः हसिष्टप्रिणेतिवत् ४ पराकात् परापूवात् । किरतेरन्येष्वपीतिङः ।

त्वम् । त्येभिः । आ । गृहि । वाजेभिः । दुहितः । दिवः ।
अस्मे इति । रयिम् । नि । धारय ॥ २२ ॥ ३१ ॥

हेदियोदुहितः द्युदेवतायाःपुत्रि उपोदेवि त्येभिर्वाजेभिः तैरन्नैः सहत्वमागहि अत्राग-
च्छ अस्मे अस्मासुरयिधननिधारयनितरांस्थापय ॥ त्येभिः बहुलंछन्दसीवित्यद्शब्दात् भिस-
ऐसादेशाभावः । गहि असकृदुक्तम् । दुहितर्दिवः परस्यापिदिवइत्यस्यदिवोदुहितरितिअन्वयेस-
तिपूर्वत्वात् सुवामच्चिदइतिपराङ्गवद्भावेनपष्ठचामच्चितसमुदायस्यसर्वानुदात्तत्वम् यद्वा कार्य-
कालंहिसंज्ञापरिभाषमितिन्यायेन सुवामच्चितेइति अस्यामच्चितस्यचेत्याष्टमिकेनयोगेनैकवा-
क्यत्वेसति परत्वात् पराङ्गवद्भावेसतिसर्वानुदात्तत्वं कृतस्वरयोःपष्ठचामच्चितयोःपश्चाद्गत्ययो-
बहुलमितिअन्वयस्तप्रयोगः । अस्मे सुपांसुलुगितिसप्तम्याःशेआदेशः ॥ २२ ॥

इतिप्रथमस्यद्वितीयेएकविंशोवर्गः ॥ ३१ ॥

इतिप्रथमेमण्डलेपष्ठोनुवाकः ॥ ६ ॥

सप्तमेनुवाकेपञ्चसूक्तानि तत्रत्वमग्नेप्रथमइतिप्रथमंसूक्तमष्टादशर्चं आङ्गिरसोहिरण्यस्तूप-
ऋषिः अष्टमीपोडश्यष्टादश्यस्त्रिष्टुभः शिष्टास्त्रिष्टुवन्तपरिभाषयाजगत्यः अग्निर्देवता तथा-
चानुक्रमणिका—त्वमग्नेद्भूनाहिरण्यस्तूपआग्नेयंत्रिष्टुवन्त्याष्टमीपोळश्यौचेति । प्रातरनुवाकेआ-
ग्नेयेऋतौआश्विनशस्त्रेचत्वमग्नेप्रथमइतिसूक्तं अथैतस्यारात्रेरितिखण्डे—त्वमग्नेप्रथमोअङ्गिराऋ-
षिर्नूचितसहोजाअमृतोनिनुन्दतइतिसूत्रितम् अभिष्टवपडहस्यतृतीयेहनिआग्निमारुतेशस्त्रेइदंसू-
क्तंजातवेदस्यनिविद्धानीर्यं तथाचतृतीयस्यअयमैतिसखण्डेसूत्रितम्—त्वमग्नेप्रथमोअङ्गिराइत्या-
ग्निमारुतमिति । वाजपेयेआग्निमारुतेऽतसूक्तं जातवेदस्यंनिविद्धानीर्यं तृतीयेनाभिष्टविकेनो-
क्तं तृतीयसवनमित्यतिदिष्टत्वात् ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमाष्टवमाह—

त्वमग्नेप्रथमोअङ्गिराऋषिर्देवोदेवानामभवःशिवःसर्वा । तवव्रतेकृव
योविद्भूनापसोर्जायन्तमरुतोभ्राजंतृष्टयः ॥ १ ॥

त्वम् । अग्ने । प्रथमः । अङ्गिराः । ऋषिः । देवः । देवानाम् ।

अभवः । शिवः । सर्वा । तव । व्रते । कृवः । विद्भूनाः । अपसः ।

अर्जायन्त । मरुतः । भ्राजंतृष्टयः ॥ १ ॥

हेअग्नेत्वंप्रथमःआद्यः आङ्गिरसानामृषीणांसर्वेषांजनकत्वात् तादृशोङ्गिरोनामकऋषिः
अत्रयः तथाचब्राह्मणम्—येङ्गाराआसंस्तोङ्गिरसोभवन्निति । तथास्वयंदेवोभूत्वादेवानामन्येषांशि-
वःशोभनःसखाभव तवव्रतेत्वदीयेकर्मणिक्वयोमेधाविनोविद्यनापसोज्ञानेनव्यामुवाताः ज्ञात-
कर्माणोवाभ्राजदृष्टयः दीप्यमानायुधाः मरुतोमरुत्तंज्ञकादेवाअजायन्त ॥ विद्यनापसः विदज्ञाने
विद्योवेदनं बहुलग्रहणादौणादिकोमकूप्रत्ययः तदस्यास्तीतिपामादिलक्षणोनः प्रत्ययस्वरेणा-
न्तोदात्तत्वं विद्यनान्येषांसियेषातिविद्यनापसःपूर्वपदस्य अन्येषामपिदृश्यतइतिदृशिग्रहणादवग्रह-
समयेपिदीर्घत्वम् । अजायन्त जनीयादुर्भावे तस्यश्यनि ज्ञानोर्जेतिजादेशः । भ्राजदृष्टयः भ्राजृ-
दीप्तौ व्यत्ययेनशत्रन्तस्य लसार्वधातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरः ऋषीगतावित्यस्यात्किञ्चकौचसं-
ज्ञापामितिकिञ्जन्तऋषिशब्दः ततोबहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टमाह—

त्वमग्नेप्रथमोअङ्गिरस्तमःकविर्देवानांपरिभूपसिब्रतम् । विभुर्विश्वं
स्मैभुवनायमेधिरोहिमाशायुःकतिधाचित्त्रायवे ॥ २ ॥

त्वम् । अग्ने । प्रथमः । अङ्गिरःस्तमः । कविः । देवानाम् ।

परि । भूपसि । ब्रतम् । विभुः । विश्वंस्मै । भुवनाय ।

मेधिरः । द्विःमाता । शयुः । कतिधा चित् । आयवे ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वंप्रथमआद्यः अङ्गिरस्तमः अतिशयेनाङ्गिरोभूत्वाकविर्मेधावीसन्देवानामन्येषां
व्रतंकर्मपरिभूपसिपरितोऽङ्गरोपि कीदृशस्तं विश्वस्मैभुवनायसमस्तलोकानुग्रहार्थंविभुःबहुविधः
आहवनीयाद्यनेकस्वधारीत्यर्थः मेधिरोमेधावान् द्विमाताद्वयोररण्योरुत्पन्नः यद्वा द्वयोर्लो-
कयोर्निर्माता आगवेमनुष्यार्थं कतिधाचित्प्रकृतिभिःप्रकारैःसर्वत्रशयुः शयानः तत्तन्मनुष्यगृहेव-
स्थितस्यतवप्रकाराइयन्तइतिनकेनापिज्ञायतइत्यर्थः॥भूपसि भूपअलङ्कारेभौवादिः । विभुः विम-
संभ्योद्वसंज्ञापामितिविपूर्वाद्भवतेर्दुप्रत्ययः क्कुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । भुवनाय भूसूधुप्रस्विज्यञ्छ-
न्दसोविक्रियुन् योरनादेशेनित्स्वरेणाद्युदात्तत्वम् । मेधिरःमेधुसङ्गमेच अस्माद्वाहुलकःइरन्प्रत्ययः
नित्स्वरः । द्विमाता द्वेमावरोपस्यात्तद्विमाता नघृतश्चेतिकप्रत्ययोनभवति मातृमातृकयोर्भेदोपा-
दानात् नघृतश्चेतिकथेपिभिन्नाप्यतइतितस्यमातृशब्दविषयेपाक्षिकत्वोक्तेः विचक्रादित्वाद्दुत्त-
रपदान्तोदात्तत्वम् यद्वा द्वयोर्माताद्विमाता समासस्येत्यन्योदात्तत्वम् । शयुः शीङ्स्वमे भृष्टदृशी-

त्यादिनाउप्रत्ययः । कतिधा इत्यन्तस्यकिमशब्दस्य बहुगणवतुइतिसंख्येति संख्यासंज्ञायांसंख्यायाविधार्थे धेतिधाप्रत्ययः । आयवे छन्दसीणइत्येतरुणप्रत्ययः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

त्वमग्नेप्रथमोमातरि श्वने आविर्भवसुकृतूयाविवस्वते । अरेजेता रोदसी होतृवूर्येसंघोभारमयंजोमहोवसो ॥ ३ ॥

त्वम् । अग्ने । प्रथमः । मातरि श्वने । आविः । भव । सुकृतूया ।

विवस्वते । अरेजेताम् । रोदसी इति । होतृवूर्ये । असंघोः ।

भारम् । अयंजः । महः । वसो इति ॥ ३ ॥

हेअग्ने त्वंमातरिश्वनेप्रथमोमुख्योभूत्वावर्तसे अग्निर्वायुरादित्यइतिवाय्वपेक्षयासर्वत्रमुख्यत्वावगमात् तादृशस्त्वंसुकृतूयाशोभनकर्मच्छयाविवस्वतेपरिचरतेयजमानायाविर्भवप्रकटोभव तवसामर्थ्यदृष्टारोदसीद्यावापृथिव्यौ अरेजेतां अकंपेताम् ऋसतेरेजतइतिभयवेपनयोरितियास्कंः । होतृवूर्येहोतृवरेणयुक्तेकर्मणिभारंभरणं असंघोः ऊढवानसि हेवसोनिवासहेतोवह्नेमहः पूज्यान्देवानयजः इष्टवानसि मातरिश्वनेनिर्माणहेतुत्वान्मातान्तरिक्षं तत्रश्वसितिप्राणिनीतिमातरिश्वावायुः श्वन्नुक्षन्तित्यादौमातरिश्वन्शब्दः कन्प्रत्ययान्तोनिपातितः । सुकृतूया सुकृतुमात्मनइच्छतिमुपआत्मनःक्यच् । अरुत्तावंधातुकयोरितिदीर्घः क्यजन्तस्यधातुसंज्ञायांअप्रत्ययादितिभावेअकारप्रत्ययः ततष्ठाप् सुपांसुलुगितिवृत्तीयेकवचनस्यडादेशः टिलोपे उदात्तनिवृत्तिस्वरेणतस्योदान्तत्वं संहितायामन्येषामपिदृश्यतइतिपूर्वपदस्यदीर्घः । विवस्वते विवासतिःपरिचरणकर्म । अस्मात्संपदादिलक्षणःक्लिप् व्यत्ययेनोपधाह्रस्वत्वं तदस्यास्तीतिमतुष् मादुपधायामितिमतोर्वत्वं तसौमत्वर्थेइनिभत्वेनपदत्वाभावाद्बुत्वाभावः मतुपःपित्त्वादानुदान्तत्वं धातुस्वरःशिष्यंत । रोदसी वाछन्दसीतिपूर्वसवर्णदीर्घत्वम् । होतृवूर्ये होत्रावियवइतिहोतृवूर्योपज्ञः वृञ्वरणे बहुलग्रहणादौणादिकःक्यप् उदात्तचपूर्वस्येत्युच्चं हल्लिचेतिदीर्घः यद्वा वृञ्वरणेइत्यस्मादेतिस्तुशास्वित्यादिनाक्यप् अनित्यमागमशासनमितितुगभावः अरुत्तावंधातुकयोरितिदीर्घत्वे पूर्ववत्उत्त्वदीर्घो प्रत्ययस्यपित्त्वानुदान्तत्वे धातुस्वरः रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वेनसप्तशिष्यते । असंघोः पार्हिस्तायां अत्रतुवहनार्थः स्वादिऋषःशुः पादादित्वादिनिघातः । अयजः भारमित्यस्यपूर्वपदस्यवाक्यान्तरगतत्वात् तदपेक्षयास्पनिघातोऽनभवति समानवाक्येनिघातयुष्मदस्मदादेशावक्याइतिवचनात् । महः

महपूजायां क्लिप्चेतिक्लिप् सुपांसुपोभवन्तीतिशतोऽस्तादेशः सावेकाचइतितस्योदात्तत्वम् यद्वा
शसिमहच्छब्दस्य अच्चाब्दलोपश्छान्दसः बृहन्महत्तोरुपसंख्यानमितिशसउदात्तत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टचमाह—

त्वमग्नेमनवेद्यामवाशयःपुरूरवंसेसुकृतेसुकृत्तरः । श्वात्रेणयत्पित्रोर्मु
च्यसेपर्यात्वापूर्वमनयन्नापरंपुनः ॥ ४ ॥

त्वम् । अग्ने । मनवे । द्याम् । अवाशयः । पुरूरवंसे । सुकृते ।

सुकृत्तरः । श्वात्रेण । यत् । पित्रोः । मुच्यसे । परि । आ ।

त्वा । पूर्वम् । अनयन् । आ । अपरम् । पुनरिति ॥ ४ ॥

हेअग्ने त्वमनवेमनोरनुग्रहार्थंघ्राद्युलोकंअवाशयः शब्दितवानसि पुण्यकर्मभिःसाध्योद्यु-
लोकइतिप्रकटितवानसि सुकृतेतवपरिचरणंकुर्वते पुरूरवसे एतन्नामकस्यराज्ञोनुग्रहार्थंसुकृत्तरः
अतिशयेनशोभनफलकार्यभूः यद्यदापित्रोररण्योः श्वात्रेणक्षिप्रमथनेनपरिमुच्यसेपरितोमुक्तो-
भवसिउत्पद्यसइत्यर्थः तदानींत्वाअरण्योरुत्पन्नत्वां पूर्वं वेदेःपूर्वदेशंआनयन् आहवनीयत्वेन
स्थापितवन्तः पुनःपश्चादपरंपश्चिमंदेशंआनयन् गार्हपत्यरूपेणप्रापितवन्तः आहवनीयकर्मा-
नुष्ठानादूर्ध्वगार्हपत्यरूपेणधारितवन्तइत्यर्थः॥अवाशयः वाश्रयण्ये पुरूरवसेपुरूरौतीतिपुरूरवाः
रुशब्दे अस्मादौगादिकेऽमुनि पुरसिचपुरूरवाइतिपूर्वपदस्यदीर्घोनिपात्यते । सुकृते सुकर्मपाप-
मत्रपुण्येपुरुत्रइतिक्लिप् ततस्तुक् । पित्रोः उदात्तयणोहृत्पूर्वादितिबिभक्तेरुदात्तत्वम् । मु-
च्यसे अदुपदेशाल्लसार्धधातुकानुदात्तत्वं यद्यपिसतिशिष्टस्वरवलीयस्त्वमन्यत्रविकरणेभ्यइति
वचनाद्विकरणस्वरःसतिशिष्टोपिदसार्धधातुकस्वरस्यबाधकोनभवति तथापिधातुस्वरंबाधत-
एव धातुस्वरंश्रास्वरइत्युक्तत्वात् अतोपकएवस्वरेप्राप्ते व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

त्वमग्नेष्टपुनःपुष्टिवर्धनुउद्यंतस्तुचेभवसिश्रुवाय्यः । यआहुंतिपरि
वेदावर्षट्कृतिमेकायुरग्नेविशंआविवांससि ॥ ५ ॥ ३२ ॥

त्वम् । अग्ने । ष्टपुनः । पुष्टिवर्धनः । उद्यंतस्तुचे । भवसि ।

श्रुवाय्यः । यः । आहुंतिम् । परि । वेद । वर्षट्कृतिम् ।

एकंऽआयुः । अयं । विशः । आविवांससि ॥ ५ ॥ ३२ ॥

हेअग्ने त्वंवृषभः कामानां वर्षितापुष्टिवर्धनोयजमानस्यधनादिपोषाभिवृद्धिहेतुः उद्यतसुचे उद्धृतयासुचायुकायजमानायतदनुग्रहार्थंश्रवाप्यैः मध्वैःश्रवणीयोभवसि योयजमानोवपद्रु-
तिं वपद्रुकारयुक्तामाहुतिंपरिवेदपरितोजानातिसमर्पयतीत्यर्थः एकायुःमुख्यान्नः त्वमग्नेमथ-
मंतंयजमानंविशः तदनुकूलाःप्रजाःआविषाससि सर्वतःप्रकाशयसि ॥ पुष्टिवर्धनः वृषुवृद्धौ
अस्मात् णिजन्तान्घ्यादित्वावल्गुः लित्स्वरेणोत्तरपदस्याद्युदात्तत्वं रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वस्वत्वे-
नसएवशिष्यते । उद्यतसुचे यमउपरमे अस्मादुत्पूर्वाग्निष्ठेतिप्रत्यये अनुदात्तोपदेशेत्यादिनाः
अनुनासिकलोपः गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वस्वम् उद्यतासुक्ष्येनेतिवहुवीहौपूर्वपदप्रकृ-
तिस्वस्वम् । वेद इत्येतस्तिङ्इतिसंहितायांदीर्घत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यद्वितीयेद्वात्रिंशोवर्गः ॥ ३२ ॥

पृथीष्टचमाह-

त्वमग्नेवृजिनवर्तनिंनरंसकमन्पिपिंविदथेविचर्पणे । यःशूरसाताप
रितकम्येधनेदध्रेभिश्चित्समृताहंसिभूर्यसः ॥ ६ ॥

त्वम् । अग्ने । वृजिनवर्तनिम् । नरम् । सकमन् । पिपिं ।

विदथे । विचर्पणे । यः । शूरसाता । परितकम्ये । धने ।

दध्रेभिः । चित् । समृक्ता । हंसि । भूर्यसः ॥ ६ ॥

हेविचर्पणे विशिष्टज्ञानयुक्ताग्ने त्वंवृजिनवर्तनिंविस्त्रुतमार्गंसदाचाररहितंनरंपुरुषंसकमन्सच-
नीयेसमवेतुयोग्येविदंथेकर्मणि पिपिंपालयसिपूरयसिवासत्कर्मानुष्ठानयुक्तंकरोपीत्यर्थः यस्त्वं-
परितकम्येपरितोगन्तव्येधने धनवदशूराणांप्रियतमे शूरसाता शूरैःसंभजनीयेयुद्धेदध्रेभिश्चित्सम-
त्पेरपिशौर्यरहितैःपुरुषैः दध्रमर्भकमित्यल्पस्येतियास्कैः । समृतासम्यक्योग्योद्धृमात्सेसतितदनुग्रहा-
र्थंभूयसःप्रौढान्प्रतिपक्षिणः शत्रून्हंसिमारमसि ईदृशस्तवमहिमेत्यर्थः ॥ वृजिनवर्तनिं वृजिना
वर्तनिर्यस्येतियहुवीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वस्वम् । सकमन् पचसमवायेअन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिमनि-
न् नेद्विशिक्तीतिदृष्टमतिषेधः न्यंकादित्वात्कुत्वं सुपांसुलुगितिसम्भ्यालुक् । पिपिं पिपाटन-
पूरणयोः सिपि श्लौ द्विर्भावह्रस्वोरदत्वहलादिशेषाः अतिपिपत्योश्चेत्यभ्यासस्येच्चम् । शूरसा-

१ वृषभः रुपिवृषिभ्यांकिदित्यभच् । २ सुचे सुवःकःचिकृचइकारउच्चारणार्थः कइत
चकारःअवशिष्यते । ३ श्रवाप्यैःश्रुदक्षीत्यादिनाआप्यैः ४ वृजिनवर्तनिं वृजेःकिचेतिइन्च्
घृतेश्चेतिअनिः ५ विदथे रुदिविद्विभ्यांङितइतिअथमत्ययः । ६ नि० ३. २०. ।

ता शुगतौ शुपिचिमीनां दीर्घश्चेति शूरशब्दोरन्त्ययान्तआद्युदात्तः वनपणसंभक्तवित्यस्मा-
त् किन्नन्तःसातिशब्दः जनसनवनांसन्झलोरित्यात्वम् शूराणांसातिः संभजनमवेति
बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं सुपांसुलुगितिसप्तम्याडादेशः । परितकम्ये तकहसने अस्मादौ-
णादिकोभावेमक् तदर्हतीतिछन्दसिचेतियः प्रादयोगताद्यर्थेप्रथमयेतिसभासे अव्ययपूर्वपदप्र-
कृतिस्वत्वरम् । दग्नेभिः दंभुदंभे स्फायितञ्चीत्यादिनारक् बहुलंछन्दसीतिभिसपेसादेशाभावः ।
समृता गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वं पूर्ववदाकारः । हंसि हन्तेःसिपि नश्चापदान्तस्यझली-
त्यनुस्वारः यद्वृत्तयोगादनिघातः । भूपसः बहोर्लोपोभूचबहोरितिबहुशब्दादुत्तरस्येयसुनई-
कारलोपः बहोर्भूभावश्च निच्चादाद्युदात्तत्वम् ॥ ६ ॥

सप्तमोष्ठकमाह—

त्वंतमग्नेअमृतत्वत्तमेमर्तदधासिश्रवसेदिवेदिवे । यस्तातृपाणउभया
यजन्मनेमयःरुणोपिप्रयआचंसूरये ॥ ७ ॥

त्वम् । तम् । अग्ने । अमृतत्वे । उत्तमे । मर्तम् । दधासि ।
श्रवसे । दिवेदिवे । यः । तृपाणः । उभयाय । जन्मने ।
मयः । रुणोपि । प्रयः । आ । च । सूरये ॥ ७ ॥

हेअग्नेत्वंतमर्तं तथाविधंत्वत्सेविनमनुष्यं दिवेदिवे प्रतिदिनं श्रवसेनार्थं उत्तमे अमृ-
तत्वे उत्कृष्टे मरणरहितेपदेदधासि धारयसि योयजमानउभयायजन्मने द्विविधजन्मार्थं द्वि-
पदांचतुष्पदांटाभायेत्यर्थः तृपाणः अतिशयेनतृष्णायुक्तोभवति तस्मैसूरये अग्निज्ञायजमा-
नाप मयः सुखं यद्वैसुखंतन्मयइतिश्रुत्यन्तरात् । प्रयश्च अन्नमपि आरुणोपिसर्वतःकरोपि ॥
तृपाणः त्रितृपापिपासायां लिटःकानच् चित्त्वादन्तोदात्तत्वं संहितायां दीर्घच्छान्दसः । रुणोपि
रुविहिंसाकरणयोश्च धिन्विरुण्वोरचेत्युप्रत्ययः चादिलोपेविभाषेति निघातप्रतिषेधः ॥ ७ ॥

अष्टमोष्ठकमाह—

त्वंनोअग्नेसनयेधनानायशसंकारुरुणुहिस्तवानः । ऋध्यामकमपि
सानवेनदेवैर्यायापृथिवीप्रावर्तनः ॥ ८ ॥

त्वम् । नः । अग्ने । सनये । धनानाम् । यशसम् । कारुम् ।
 कृणुहि । स्तवानः । ऋध्याम् । कर्म । अपसा । नवेन । देवैः ।
 द्यावापृथिवी इति । प्र । अवतम् । नः ॥ ८ ॥

हेअग्ने स्तवानः स्तूयमानस्त्वनोस्माकं धनानांसनयेदानार्थं यशसंयशोयुक्तं कारुं कर्मणां कर्तारंपुत्रं कृणुहिकुरु नवेन नूतनेन अपसाप्राप्तेन त्वदत्तेन पुत्रेण कर्मयागदानादिरूपं ऋध्यामवर्धयामहे द्यावापृथिवी उभे देवते देवैरन्यैः सह नोस्मान् प्रावतं प्रकर्षेण रक्षतम् ॥ यशसं अर्शा आदित्वादचप्रत्ययः व्यत्ययेन प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं यद्वा सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विप् क्व्यइतियशसश्चावक्लिप् तस्य प्रत्ययान्तस्य सनाद्यन्तधातुसंज्ञायां क्विप्चेति क्विप् प्रत्ययान्तधातोः सति शिष्टत्वाद्घातोरित्यन्तोदात्तत्वम् । कृणुहि उतश्च प्रत्ययाच्छन्दोवाचनमिति हेतुगभावः । स्तवानः सम्यानचस्तुवइति बहुलवचनात् केवलस्यापिस्तौतेरानचप्रत्ययः वृषादित्वादाद्युदात्तत्वम् । ऋध्याम् ऋधुवृद्धौ बहुलं छन्दसीति विकरणस्य लुक् यासुटउदात्तत्वम् । द्यावापृथिवी दिवोद्यावेति द्यावादेशः आमन्त्रितानुदात्तत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीमृचमाह—

त्वनो अग्ने पित्रो रूपस्थ आ देवो देवेष्वनवद्य जागृविः । तनूकृद्वोधि
 प्रमतिश्च कारवे त्वंकल्याणवसु विश्वमोपिपे ॥ ९ ॥

त्वम् । नः । अग्ने । पित्रोः । उपस्थे । आ । देवः । देवेषु ।
 अनवद्य । जागृविः । तनूकृत् । बोधि । प्रमतिः । च ।
 कारवे । त्वम् । कल्याण । वसु । विश्वम् । आ । ऊपिपे ॥ ९ ॥

हेअनवद्य दोपरहिताग्ने देवेषु सर्वेषु मध्ये जागृविर्जागरुत्कस्त्वं पित्रोर्मातृपितृरूपयोर्द्यावापृथिव्योरूपस्थे समीपस्थाने वर्तमानः सन् नोस्माकंतनूकृत् पुत्ररूपशरीरकारीभूत्वा बोधिवुध्यस्व अनुगृहाणेत्यर्थः तथा कारवे कर्मकर्त्रे यजमानाय प्रमतिश्च अनुग्रहरूपमकृष्टमतिपुक्त्वाभवेति शेषः हेकल्याणमद्बलरूपाग्ने त्वं विश्वं वसुसर्वमपि धनं ओपिपे यजमानार्थमावपति ॥ उपस्थे सुपिस्थइति निघन्तेः कः प्रत्ययः आतो लोपइति चेत्याकारलोपः मरुद्वादीनां छन्दस्युपसंह्यानमिति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । जागृविः जागृनिद्राक्षये जृशृस्तृजागृभ्यः क्विन्निति क्विन्त्वादाद्युदात्तत्वम् । बोधि बुधअवगमने बहुलं छन्दसीति शपोलुक् वा छन्दसीति हेरपितृत्वस्य

विकल्पितत्वेनपिच्वात् अङ्गित्वेति अङ्गित्वेतिर्होर्धिरादेशः लघूपधगुणः धातोरन्त्यलोपश्छान्दसः । प्रमतिः मनज्ञाने किनि अनुदानोपदेशेत्यादिना अनुनासिकलोपः प्रकृष्टामविर्यस्येति बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । ऊपिपे दुवपवीजसन्ताने छान्दसेलिटि थासःसे वचित्स्वपीत्यादिनासंप्रसारणपरपूर्वत्वे द्विर्भावहलादिशेषौ ऋदिनियमादिद् ॥ ९ ॥

दशमीष्टकमाह—

त्वमग्नेप्रमतिस्त्वंपितासिनस्त्वंबयस्त्वत्तवजामयोवयम् । संत्वारयः
शतिनःसंसहस्रिणःसुवीरयन्तिव्रतपामदाभ्य ॥ १० ॥ ३३ ॥

त्वम् । अग्ने । प्रमतिः । त्वम् । पिता । असि । नः । त्वम् ।

वयःऽकृत् । तव । जामयः । वयम् । सम् । त्वा । रायः ।

शतिनः । सम् । सहस्रिणः । सुवीरम् । यन्ति । व्रतपाम् ।

अदाभ्य ॥ १० ॥ ३३ ॥

हेअग्ने त्वंप्रमतिः अस्मदनुग्रहरूपप्रकृष्टमविर्यस्येति तथात्वंनोस्माकं पितापालकोसि तथात्वंवयस्त्वत् आयुष्यपदोसि वयमनुष्टातारस्तवजामयोवन्धवः हेअदाभ्य केनाप्यहिंसनीयाग्ने सुवीरं शोभनपुरुषयुक्तं व्रतपां कर्मणःपालकं त्वात्वां शतिनःशतसंख्यायुक्ताः रायोधनानि संयन्ति सम्यक्प्रामुवन्ति तथासहस्रिणः सहस्रसंख्याकाःरायः संयन्ति ॥ सुवीरं बहुव्रीहौनञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वेभाषे वीरवीर्यौचित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । अदाभ्य दग्भिःप्रकृत्यन्तरमस्तीतिकेचिदाहुः दग्भेतिवक्तव्यमितिण्यत् ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यद्वितीयवर्षसंशोवर्गः ॥ ३३ ॥

एकादशीष्टकमाह—

त्वमग्नेप्रथममायुमायवेदेवा अकृण्वन्नहुंपस्यविश्वपतिम् । इळामकृ
ण्वन्मनुंपस्यशासनीपितुर्पुत्रोममकस्यजायते ॥ ११ ॥

त्वाम् । अग्ने । प्रथमम् । आयुम् । आयवे । देवाः । अकृण्वन् ।

नहुंपस्य । विश्वपतिम् । इळाम् । अकृण्वन् । मनुंपस्य । शासनीम् ।

पितुः । यत् । पुत्रः । ममकस्य । जायते ॥ ११ ॥

हेअग्ने त्वां प्रथमंपुरा देवाः आयवेआयोर्मनुष्यरूपस्यनहुपस्यएतन्नामकराजविशेषस्य
 आयुंमनुष्यरूपं विश्वतिसिनापतिंअरुण्वनरुतवन्तः तथामनुष्यस्यमनोः ईळां एतन्नामधे-
 यांपुत्रींशासनींधर्मोपदेशकर्त्रीमरुण्वनरुतवन्तः तथाचैतिरिरीयेरान्नायते—इडावैमानवीयज्ञा-
 नुकाशिन्यासीदिति^१ । वाजसनेयिनोप्येवमामनन्ति—प्रयाजानुयाजानांमध्येमामवकल्पयमया
 सर्वानवाप्स्यंसिकामानितिसामनुमन्वशादितियत्शादिति । यत्प्रदायामकस्यमदीयस्यहिरण्यरू-
 पसंबन्धिनोयःपिताङ्गिरास्तस्यपितुःपुत्रोजायते तदानींहेअग्नेत्वमेवपुत्ररूपआसीरितिशेषः ॥
 आयवेपष्ठचर्थेचतुर्थीवक्तव्येतिचतुर्थी । नहुपस्य णह्वन्धने नहिकलिह्न्यतिंलसिभ्यउपचू
 वृपादित्वादाद्युदात्तत्वम् । विश्वतिं परादिश्छन्दसिबहुलमितिउत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । मनुपस्य म-
 नेर्नित्युपचू नित्वादाद्युदात्तत्वम् । वाहुलकाद्द्वन्द्वभावः । शासनीं शिष्यतेअनयेतिशासनी कर-
 णाधिकरणयोश्चेतिल्युट् टिड्ढाणजित्यादिनाडीप् लित्स्वरेणाद्युदात्तत्वम् । ममकस्य ममेदमि-
 त्यर्थेतस्येदमित्यणि तवकममकावेकवचनेइत्यस्मच्छब्दस्यममकादेशः संज्ञापूर्वकोविधिरनित्यइ-
 तिवृद्धभावः व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टचमाह—

त्वनोअग्नेतवदेवपायुभिर्मघोनोरक्षतन्वश्चवन्द्य । त्रातानोकस्यतन
 येगवामस्यनिमेपरक्षमाणस्तवव्रते ॥ १२ ॥

त्वम् । नः । अग्ने । तव । देव । पायुश्भिः । मघोनः । रक्ष । तन्वः ।
 च । वन्द्य । त्राता । तोकस्य । तनये । गवाम् । असि ।
 अनिमेपम् । रक्षमाणः । तव । व्रते ॥ १२ ॥

हेवन्द्य वन्दनीयाग्नेदेव तवपायुभिस्त्वदीयैःपालनैःमघोनोधनयुक्तानोस्मान् रक्ष तथान-
 न्वश्च तनुःपुत्रदेहानपिरक्ष तोकस्यास्मदीयस्यपुत्रस्ययस्तनयोस्मन्धौत्रादिस्तवव्रतेत्वदीयेकर्म-
 णि अनिमेपरंनिरन्तरंरक्षमाणः सावधानोवर्ततेतस्मिन्त्यागावःसन्तितारासांगवांत्रातारंरक्षकोसि
 इदृशास्यतवास्मद्रक्षणेकिमुक्तव्यमित्यर्थः ॥ मघोनः शसि श्वयुवमघोनामतद्धितइतिसम्भारण-
 म् । तन्वः सुपांसुषोभवन्तीतिशसोजसादेशः पूर्वसवर्णदीर्घस्यदीर्घांसिचेतिप्रतिषेधः उदात्त-
 स्वरितयोरेणइतिस्वरितत्वम्, शसि हि उदात्तपणोहल्पूर्वादिदिविभक्तयुदात्तत्वंस्यात् ॥ १२ ॥

त्रयोदशीष्टकमाह—

त्वमग्नेयज्यवेपापु॒रन्तरो॑निप॒ङ्गाय॑चतुर॒क्षइ॑ध्यसे । योरा॒तह॑व्यो
वृ॒काय॑ धाय॒सेकी॑रेश्चिन्मन्त्रं॑मन॑साव॒नोपि॑तम् ॥ १३ ॥

त्वम् । अग्ने । यज्यवे । पायुः । अन्तरः । अनिपङ्गाय । चतुः
इअक्षः । इध्यसे । यः । रातह्व्यः । अट्कार्य । धायसे ।
कीरेः । चित् । मन्त्रम् । मनसा । वनोपि । तम् ॥ १३ ॥

हेअग्ने त्वंयज्यवेयज्योयजमानस्यपायुःपालकः अन्तरःसमीपवर्तीसन् अनिपङ्गायरक्षो-
भिरसंबन्धाययज्ञायचतुरक्षःदिक्चतुष्टयेपिइन्द्रियस्थानीयज्वालायुक्तः इध्यसेदीप्यसे अंबृका-
याहंसकायधायसेपोषकायतुभ्यंरातहव्योदत्तहविष्कोयोयजमानोस्ति कीरेश्चित् स्तोतुरेव सत-
स्तस्यसबन्धिनंमन्त्रंत्वदीयस्तोत्ररूपंमनसात्वदीयेनचित्तेनवनोपियाचसि ॥ यज्यवे यजिमनिशु-
न्धीत्यादिनायजतेर्युप्रत्ययः वृषादित्वादाद्युदात्तः । पायुः कृवापाजोत्यादिनाउण्प्रत्ययः आतोयुक्-
चिष्णुत्तोरितियुगागमः । अनिपङ्गाय पञ्जसङ्गे नविद्यतेनिपङ्गोस्येतिबहुव्रीहौनञ्सुभ्यामित्युत्तर-
पदान्तोदात्तत्वम् । चतुरक्षः चत्वार्यंक्षीणिज्वालारूपाणियस्यासौचतुरक्षः बहुव्रीहौसकथ्यक्ष्णो-
रितिसमासान्तःपञ्प्रत्ययः चित्इत्यन्तोदात्तत्वम् । धायसे वहिहाधाञ्प्रत्ययश्छन्दसीत्यसुन् णि-
दित्यनुवृत्तेरातोयुक्चिष्णुत्तोरितियुगागमः । कीरेः कृतसंशब्दने अस्माण्यन्तादचइरितीप्रत्यये
णिलोपेधात्तोरन्त्यलोपश्छान्दसः । मन्त्रं मन्त्रिगुप्तभाषणे पचाद्यचि वृषादिपुषाठादाद्युदात्तत्वम् ।
वनोपि वनुयाचने तनादिक्ञ्प्रत्ययः प्रत्ययस्वरः ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टकमाह—

त्वमग्नेउ॒रुशंसा॑यवा॒घते॑स्पा॒र्ह्यग्ने॑व॒णः॑पर॒मं॑व॒नोपि॑तत् । आ॒ध्रस्य॑
चि॒त्प्र॑म॒तिरु॑च्यसेपि॒ताप्र॑पाकं॒शास्ति॑प्रदि॒शोवि॒दुष्ट॑रः ॥ १४ ॥

त्वम् । अग्ने । उरुशंसाय । वाघते । स्पर्हम् । यत् । रेक्णाः ।
परमम् । वनोपि । तत् । आध्रस्य । चित् । प्रमतिः । उच्यसे ।
पिता । प्र । पाकम् । शास्ति । प्र । दिशः । विदुःइतरः ॥ १४ ॥

हेअग्नेत्वं उरुशंसाय बहुभिःस्तोतव्याय वाघते ऋत्विजेतदुपकारार्थंस्पाहंस्पृहणीयं परममुत्तमंयद्वेक्वणोधनमस्तितद्धनंवनोपिअनुष्ठातालभतामितिकामयसे तथात्वंआध्रस्यचिदसर्व-
तोधारणीयस्यपोषणीयस्यदुर्बलस्ययजमानस्यापिप्रमतिः प्रकृष्टबुद्धियुक्तःपितापालकइत्यभिज्ञै-
रुच्यसे तथाविदुष्टरोतिशयेनाभिज्ञस्त्वंपाकंशिशुं पोतःपाकोर्भकोर्दंभइत्यभिधानात् यास्को-
प्येवमाह—पाकःपक्तव्योभवति । तथाविधंयजमानंप्रशास्ति । प्रकर्षणानुशिष्टंकरोपि तथादिशः
प्राच्यादिकाः प्रशास्तिस्त्वदीयशासनाभावेनुष्ठातृणांविभ्रमःस्यात् तथाचश्रूयते—देवावैदेवयज-
नमध्यवसायदिशोनप्राजानन्निति । सभ्रमोदक्षिणदिग्गतोक्षिनानिवर्त्यते तदपितत्रैवाप्रात-
म्—पथ्याश्वस्तिमयजन्प्राचीमेवतयादिशंप्राजानन्नग्निनादक्षिणेति । ऐतरेयिणापितथै-
वाप्रातम्—अथोएनवरमवृणीतमयैवप्राचींदिशंप्राजानाथाग्निनादक्षिणामिति । ॥ उरुशं-
साय शंसुस्तुतौ शस्यतइतिशंसः कर्मणिघञ् नित्स्वरेणाद्युदात्तत्वं छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वे-
नसएवशिष्यते । स्पाहं स्पृहासंबन्धि तस्येदमित्यण् । रेक्णः रिचिर्विरेचने रिचेर्वर्धनेविच्चे-
त्यसुन् चकारान्नुडागमः चजोःकुचिण्यतोरितिकुत्वम् । आध्रस्य ध्रैतृभौ आदेचउपदेशेशिती-
त्यात्वे आतश्चोपसर्गेइतिकप्रत्ययः । शास्ति शासुअनुशिष्टौ अदादित्वाच्छपोल्लक् पिच्चादनु-
दात्तत्वेधानुस्वरः । पाकंचप्रशास्ति दिशश्चप्रशास्तीतिअत्रचार्थोगम्यते अतश्चादिलोपेविभाषे-
तिप्रथमातिङ्विभक्तिर्ननिहन्यते । विदुष्टरः विद्वच्छब्दात्तरपि अयस्मयादीनिच्छन्दसीतिभसंज्ञा-
यां वसोःसंप्रसारणमितिसंप्रसारणं परपूर्वत्वं शासिवसीतिपत्वं तरपःपित्त्वादानुदात्तत्वे वसोः
स्वरेणोकारउदात्तः ॥ १४ ॥

पञ्चदशीष्टचमाह—

त्वमग्नेप्रयतदक्षिणंनरंवर्मवस्यूतंपरिपासिविश्वतः । स्वादुक्षद्भ्रायोर्व
सुतौस्योऽनुकृज्जीवयाजंयजंतेसोपमादिवः ॥ १५ ॥ ३४ ॥

त्वम् । अग्ने । प्रयतदक्षिणम् । नरंम् । वर्मद्वव । स्यूतम् । परि ।
पासि । विश्वतः । स्वादुक्षद्भ्रा । यः । वसुतौ । स्योऽनुकृत् ।
जीवद्वयाजम् । यजंते । सः । उपद्वमा । दिवः ॥ १५ ॥ ३४ ॥

हेअग्ने त्वंप्रयतदक्षिणंयेनयजमानेनऋत्विग्भ्योदक्षिणादत्ता तादृशं नरंपुरुषंयजमानं
विश्वतः सर्वतः परिपासिसंभ्यक्पालयसि तत्रदृष्टान्तः—स्यूतं निश्छिद्रत्वेनसूचीभिः सम्यक्-

निष्पादितं वसेव यथाकवचं युद्धेपालयति तद्वत् स्वादुक्षत्रास्वाद्बन्धः वसतौ निवासभूतेस्वगृ-
हे स्योनरुद्दतिथीनां सुखकारी योजमानो जीवयाजं जीवयजनसहितं यज्ञं यद्वा जीवनि-
ष्पाद्यं यजेते अनुतिष्ठति स यजमानो दिवः स्वर्गस्योपमादृष्टान्तो भवति यथा स्वर्गो नुष्पातृन् सुखय-
ति तथा त्वमपि क्रतुविगादी नित्यर्थः ॥ स्यूतं पिवुतन्नुसन्ताने निष्ठेतिक्तः यस्य विभापेतीदृशतिपे-
धः द्योः शूडनुनासिकेचेति वकारस्य ऊठादेशः । स्वादुक्षदतीति स्वादुक्षत्रा क्षदतिरत्तिकर्मा अ-
न्येभ्योपि दृश्यन्त इति मनिन्निच्वादाद्युदात्तत्वे रुदुत्तरपदमरुतिस्वरत्वं बहुव्रीहौ तु व्यत्ययेन । जी-
वयाजं जीवाक्रतुविजइज्यन्तेदक्षिणाभिः पूज्यन्तेचेत्यधिकरणे घञ् कृत्वा भावश्छान्दसः यद्वा जी-
वैः पशुभिर्याजनं जीवयाजः याजयतेर्घञ् णेरनिटीदिणिलोपस्य अचः परस्मिन्निदिस्थानि-
वद्भावाच्चञोः कुधिण्यतोरितिकृत्वा भावः थाथादिस्वरेणोत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । सोपमा सो-
चिलोपेचेत्पादपूरणमिति संहितायां सोर्लोपः । दिवः ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ १५ ॥

इति प्रथमस्य द्वितीये चतुस्त्रिंशो वर्गः ॥ ३४ ॥

इमामग्नइत्यनया अनाहिताग्निरात्विज्यं कृत्वा स्वाग्नावाहुतिं नुहुयात् ऋत्विजो बृणीत इति ख-
ण्डे—एवमनाहिताग्निर्गृहस्य इमामग्ने शरणिमीष्टपो न इति सूत्रितम् ।

तामेतां सूक्तेषोऽशीष्टचमाह—

इमामग्ने शरणिमीष्टपो न इममध्वानं यमगामदूरात् । आपिः पिता प्रम-
तिः सोम्यानां भूमिरस्यृषिः कृन्मर्त्यानाम् ॥ १६ ॥

इमाम् । अग्ने । शरणिम् । मीष्टपः । नः । इमम् । अध्वानम् ।

यम् । अगाम । दूरात् । आपिः । पिता । प्रमतिः । सोम्यानाम् ।

भूमिः । असि । ऋषिः कृत् । मर्त्यानाम् ॥ १६ ॥

हे अग्ने नोस्मत्संबन्धिनी इमामिदानीं संपादितां शरणिं हिंसां ब्रवत्येव रूपं मीष्टपः क्षमस्व तथा
त्वदीयसेवां अग्निहोत्रादित्पां परित्यज्य दूरादूरदेशं यमिममध्वानं अगाम वयंगतवन्तः तमपि क्षम-
स्वेति शेषः सोम्यानां सोमाहोणामनुष्ठातृणां मर्त्यानां त्वमाप्यादिगुणयुक्तोसि आपिः प्रापणीयः पि-
ता पातकः प्रमतिः भरुष्टमननयुक्तः भूमिः भ्रामकः कर्मनिर्वाहक इत्यर्थः ऋषिः कृत् दर्शनकारी अनुजि-
घृक्षमापत्यक्षो भवतीत्यर्थः ॥ शरणिं शूर्हिंसायामित्यस्मादौणादिकः अनिप्रत्ययः । मीष्टपः

मृपस्तितिक्षायां अस्माणौ चङि गुणेमाप्ते नित्यं छन्दसीति उपधाकारस्य ऋकारादेशः णिलोप-
द्विर्भावह्लादिशेषोरदत्वसन्व-द्भावेत्वदीर्घत्वानि तिङ्ङितिङ्ङितिनिघातः । अगाम इण्गतौ इणो-
गालुङीतिगादेशः गातिस्थेति सित्चोलुक् अडागमउदात्तः । ष्टमिः भ्रमुअनवस्थाने भ्रमेःसंपसा-
रणं चेतीनप्रत्ययः संपसारणेपरपूर्वत्वं इगुपधात्किदित्यनुवृत्तेः किच्चाद्गुणप्रतिषेधः निच्चादाद्युदा-
त्तत्वम् ॥ १६ ॥

सप्तदशीष्टचमाह—

मनुष्वदग्ने अङ्गिरस्वदङ्गिरो ययाति वत्सदने पूर्ववच्छुचे । अच्छयाह्या
वह दैव्यं जनमासादय बर्हिषि यक्षि च प्रियम् ॥ १७ ॥

मनुष्वत् । अग्ने । अङ्गिरस्वत् । अङ्गिरः । ययातिः स्वत् । सदने ।
पूर्वः स्वत् । शुचे । अच्छ । याहि । आ । वह । दैव्यम् ।
जनम् । आ । सादय । बर्हिषि । यक्षि । च । प्रियम् ॥ १७ ॥

हे शुचे शुद्धियुक्त अङ्गिरोन्नशीलहविरादानाय तत्र तत्र गमनशीलान्ने अच्छ आभिमुख्येन
सदने देवयजनदेशे याहि गच्छ तत्र चत्वारो दृष्टान्ताः—मनुष्वत् यथामनुरनुष्ठानदेशे गच्छति अङ्गि-
रस्वत् यथा चाङ्गिरागच्छति ययातिवत् यथा ययातिर्नाम राजा गच्छति पूर्ववत् अन्ये च पूर्वपुरुषाय-
था गच्छन्ति यथामन्वाद्यो यज्ञे गच्छन्ति तद्वत् अथवा मन्वादीनां यज्ञे यथा त्वंगच्छसितद्वत् गत्वा-
च दैव्यं देवतासमूह रूपं जनमावह अस्मिन्कर्मण्यनय आनीय च बर्हिषि आस्तीर्णे दर्भे आसादय ता-
न देवानुपवेशय उपवेशय च प्रियमभीष्टं हविर्यक्षि च देहि ॥ मनुष्वत् तेन तुल्यमिति मथमार्थे वा तत्र
तस्येवेति पठ्यर्थे वा वतिः अयस्मयादित्वेन भत्वाद्गुत्वाद्यभावः प्रत्ययस्वरः एवमङ्गिरस्वदित्यादि-
षु । वह इत्येव तस्तिङ्ङिति संहितायां दीर्घः । यक्षि षोडशहुलं छन्दसीति शपोलुक् सैसं पिच्चेति हेर-
भावश्छान्दसः पत्वकत्वे ॥ १७ ॥

सामिचयने क्रतौ उपासंभरणीयायामिष्टावग्नेर्ब्रह्मण्यतः पुरोनुवाक्या एतेनाग्ने इत्येषा दशपू-
र्णमासाभ्यामिष्टेति खण्डे—एतेनाग्नेर्ब्रह्मणा वा बृधस्वब्रह्म च ते जातवेदो नमश्चेति सूत्रितम् ।

तामेतां सूक्तेषां दशीष्टचमाह—

एतेनाग्नेर्ब्रह्मणा वा बृधस्व शक्ती वा यज्ञे च रुमा विदावा । उत प्रणेप्य
भिवस्यो अस्मान्तसंनः यजमु मृत्यावा जवत्या ॥ १८ ॥ ३५ ॥

एतेन । अग्ने । ब्रह्मणा । वृधस्व । शक्ती । वा । यत् । ते ।

चक्रम । विदा । वा । उत । प्र । नेपि । अग्नि । वस्यः ।

अस्मान् । सम् । नः । सृज । सुष्टमत्या । वाजंश्वत्या ॥ १८ ॥ ३५ ॥

हेअग्ने एतेनअस्मत्प्रयुक्तेनब्रह्मणामच्चेणववृधस्वअभिवृद्धोभव शक्तीवाविदावाअस्मदी-
यशक्त्यावास्मदीयज्ञानेनचतेतवयस्तोत्रंचक्रम वयंच्रुतवन्तः एतेनब्रह्मणेतिपूर्वत्रान्वयः उतअपि
चअस्मान्नुदातृन्वस्यःवसुमत्तरस्वल्क्षणंश्रेयः प्रणेपिप्रकर्षेणप्रापय नोस्मान् वाजवत्याप्रभूता-
न्प्रयुक्त्यासुमत्याअनुष्ठानविषयया शोभनबुद्ध्यासंसृजसंयोजय । वृधस्व वृधुवृद्धौ सेटचडागमः
बहुलंछन्दसीतिशपःशुः द्विर्भावहत्यादिशेषोरदत्वानि अग्न्यासस्यसंहितायांदीर्घश्छान्दसः । श-
क्ती सुपांसुलुगितिवृतीयायाःपूर्वसवर्णंदीर्घत्वं किनोनिच्वादाद्युदात्तत्वम् । विदा सावेकाचइतिवृ-
तीयायाउदात्तत्वम् । नेपि णीञ्प्रमाणे बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् उपसर्गादसमासेइतिणत्वम् ।
सुमत्या मन्किञ्चित्यादिनोत्तरपदान्तोदात्तत्वंप्रथमाध्यायेपपञ्चितं उदात्तयणोहल्पूर्वादिति
विभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ १८ ॥

इतिप्रथमस्यद्वितीयेपञ्चविंशोवर्गः ॥ ३५ ॥

इन्द्रस्यनुवीर्याणीतिपञ्चदशर्चद्वितीयंसूक्तं आङ्गिरसोहिरण्यस्तूपक्रपित्तिष्टुपूछन्दः इ-
न्द्रोदेवता इन्द्रस्यपञ्चोनेत्यनुक्रमणिका अग्निष्टोमेमाध्यंदिनसवने निष्केवल्यशस्त्रे इ-
न्द्रस्यनुवीर्याणीतिनिविन्दानीयंसूक्तं निष्केवल्यस्येतिसखण्डेसूत्रितम्—इन्द्रस्यनुवीर्याणीत्येत-
स्मिन्नैर्द्वीनिविदंद्ग्यादिति । विपुवत्यपितस्मिन्शस्त्रेएतद्विनियुक्तं विपुवान्दिवाकीर्त्यइतिसखण्डे
सूत्रितम्—इन्द्रस्यनुवीर्याणीत्येतस्मिन्नैर्द्वीनिविदंशस्त्रेति । महावतेनिष्केवल्येपि एतदेवविनि-
युक्तं राथंतरोदक्षिणःपक्षइतिसखण्डे—चतस्रःसतीःपड्वृहतीःकरोतीन्द्रस्यनुवीर्याणिप्रवोचमिति ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

इन्द्रस्यनुवीर्याणिप्रवोचंयानिचकारंप्रथमानिवृञ्जी । अहन्नहिम
न्प्रस्तंतर्दप्रवक्षणाअभिनत्पर्वतानाम् ॥ १ ॥

इन्द्रस्य । नु । वीर्याणि । प्र । वोचम् । यानि । चकारं । प्रथ-
मानि । वृञ्जी । अहन् । अहिम् । अनु । अपः । तर्द । प्र ।
वक्षणाः । अभिनत् । पर्वतानाम् ॥ १ ॥

वज्रीवज्रयुक्तइन्द्रः प्रथमानिपूर्वसिद्धानिमुख्यानिवीर्याणिपराक्रमयुक्तानिकर्माणिचकार तस्येन्द्रस्यतानिवीर्याणि नु क्षिप्रं ब्रवीमि कानिवीर्याणिइतितदुच्यते अहिमेघं अहन्हतवान् तदेतदेकंवीर्यं अनुपश्चादपोजलानि ततर्दं हिंसितवान् भूमौनिपातितवानित्यर्थः इदं द्वितीयंवीर्यं पर्वतानांसंबन्धिनीर्वक्षणाः प्रवहणशीलानदीः प्राभिनत् भिन्नवान् कूलद्वयकर्षणेनप्रयाहितवानित्यर्थः इदंतृतीयंवीर्यं एवमुत्तरत्रापिद्रष्टव्यम् ॥ वीर्याणि शूरवीरविक्रान्तौप्यन्तादचोयदितियत् णेरनिटीतिणिलोपः तित्स्वरितमित्स्वरितत्वं यतोनावइत्याद्युदात्तत्वं न भवति आद्युदात्तत्वेहि सुशब्देन बहुवीहौ आद्युदात्तं च्छन्दसीत्यननैवोत्तरपदाद्युदात्तत्वस्यसिद्धत्वात् वीरवीर्यौचेतिपुनस्तद्विधानमनर्थकं स्यात् अतोवगम्यते यतोनावइत्याद्युदात्तत्वं वीरशब्देन प्रवर्ततइति अतःपरिशेषात्तित्स्वरितमितिप्रत्ययस्यस्वरितत्वमेव । षोचं अस्यतिवक्त्रिख्यातिभ्योडितिचैरडादेशः बहुलंछन्दस्यमाङ्चोगेपीत्यङ्भावः चकार णलितित्स्वरेणप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् यद्वृत्तयोगादनिघातः । अहन् लङि इतश्चेतीकारलोपेह्लङ्चाभ्यइतितकारलोपः । अहिं आङ्पूर्वाद्धन्तेराङि श्रिहनिभ्यांह्रस्वश्चेतीणप्रत्ययः आङोह्रस्वत्वं च चशब्देनवेञ्जोडित् समानेभ्यश्चोदात्तइतिडित्त्वं पूर्वपदान्तोदात्तत्वं चानुरुप्यते तत्पिलोपेपूर्वपदस्योदात्तत्वम् । ततर्दं उट्दिर्हिंसानादरयोः तिङ्ङित्ङइतिनिघातः । वक्षणाः वक्षरोपे कुधमण्डार्थेभ्यश्चेतियुच् तित्स्वरंवाधित्वाव्यत्ययेनप्रत्ययस्वरः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टमाह—

अहन्नाहिंपर्वतेशिश््रियाणंत्वष्टांस्मैवज्रंस्वर्धं तक्ष । वाश्राइवधेन
वःस्यन्दमानाअर्जःसमुद्रमवजग्मुरार्पः ॥ २ ॥

अहन् । अहिम् । पर्वते । शिश््रियाणम् । त्वष्टां । अस्मै ।

वज्रम् । स्वर्धम् । तत्क्ष । वाश्राःइव । धेनवः । स्यन्दमानाः ।

तामर्जः । समुद्रम् । अव । जग्मुः । आर्पः ॥ २ ॥

शेषेयजादेशाः चितइत्यन्तोदात्तत्वम् । स्वर्ग्यं ऋगौ अस्मात्सुपूर्वात्कहलोर्ण्यदितिण्यद् संज्ञा-
पूर्वकोविधिरनित्यइतिवृद्धभावः यद्वा स्वृशब्दोपतापयोरित्यस्मात् णिति पूर्ववद्ध्रस्वभावः ति-
त्स्वरितमितिस्वरितत्वम् । वाश्यन्तइतिवाश्राः वाश्रशब्दे स्फायितश्चीत्यादिनारक् । जग्मुः उ-
सिगमहनेत्युपधालोपः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

वृपायमाणोवृणीतसोमंत्रिकंद्रुकेष्वपिवत्सुतस्य । आसायकंमघ
वादत्तवज्रमहंनेनंप्रथमजामहीनाम् ॥ ३ ॥

वृपइयमाणः । अवृणीत । सोमम् । त्रिकंद्रुकेषु । अपिवत् ।
सुतस्यं । आ । सायकम् । मघइवां । अदत्त । वज्रम् । अहं ।
एनम् । प्रथमइजाम् । अहीनाम् ॥ ३ ॥

वृपायमाणः वृपइवाचरन्निन्द्रः सोममवृणीतवृत्तवान् विकद्रुकेषुज्योतिर्गौरायुरित्येत-
न्नामकालयोपागास्त्रिकद्रुकाउच्यन्ते तेषुसुतस्याभिपुतस्यसोमस्यांशमपिवत्पीतवान् मघवाधन-
वानिन्द्रः सायकंवन्यकंवज्रं आदत्तस्वीकृतवान् तेनवज्रेणाहीनामेधानांमध्येप्रथमजांप्रथ-
मोत्पन्नमेवंअहनइतवान् ॥ वृपायमाणः वृपइवाचरन् कर्तुःक्यइसलोपश्चेतिक्यइ अकृत्सार्वधा-
तुकयोरितिदीर्घः अदुपदेशाद्दातोरन्तोदात्तत्वे क्यइन्ताद्दातोरन्तोदात्तत्वम् । सायकं पित्र्वन्वने
सिनोवीतिसायकः ण्वुल् लित्स्वरेणाद्युदात्तत्वम् । प्रथमजां प्रथमंजायतइतिप्रथमजाः जनस-
नत्वनक्रमगमोषिट् विड्वनोरित्यात्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टकमाह—

यदिन्द्राहंप्रथमजामहीनामान्मायिनामिनाःप्रोतमायाः।
आत्सूर्यंजनयन्धामुपासंतादीन्नाशत्रुंनकिलांविबित्से ॥ ४ ॥
यत् । इन्द्र । अहं । प्रथमइजाम् । अहीनाम् । आत् ।
मायिनाम् । अमिनाः । प्र । उत । मायाः । आत् । सूर्यम् ।
जनयन् । याम् । उपसंम् । तादीन्नां । शत्रुम् । न । किल ।
विबित्से ॥ ४ ॥

उतअपिच हेइन्द्र यद्यदाअहीनांमेवानांमध्येप्रथमजांप्रथमोत्पन्नेमेवंअहन् हतवानसि
 आवत्तदनन्तरं मायिनांमायोपेतानामसुराणांसंबन्धिनीर्मायाःप्रामिनाः प्रकर्षेणनाशितवानसि
 अनन्तरंसूर्यमुपसं उपःकालंघामाकाशंचजनयन्नुत्पादयन्नावरकमेवनिवारणेनप्रकाशयन्वर्त-
 से तादीन्नातदानीं आवरकान्धकाराभावाच्छब्दुवातकंवैरिणंविवित्सेकिल त्वंनलब्धवान्
 खलु॥ अहन् हन्तेर्लङिहल्ङ्ङाच्ञयइतिसिलोपः अडागमउदात्तः यद्वृत्तयोगादनिवातः । मायि-
 नां मायाशब्दस्यब्रीह्यादिपुषाटवत्रीह्यादिभ्यश्चेतिमत्वर्थीयइनिः । अमिनाः मीर्ञ्हिंसायां क्रै-
 यादिकः मीनातेर्निगमेइतिह्रस्वत्वम् । तादीन्ना तदानीमित्यस्यपृषोदरादित्वाद्घर्णविपर्ययः । कि-
 ल निपातस्यचेतिदीर्घत्वम् । विवित्से विद्वलाभे कादिनियमात्प्राप्तइत्यत्ययेननभवति ॥४॥

पञ्चमीष्टमहा—

अहंन्वृत्रं वृत्रतरं व्यंसमिन्द्रो वज्रेण महता वधेन । स्कन्धांसी
 वकुलिशेनाविवृक्णाहिः शयत उपपृक् पृथिव्याः ॥ ५ ॥ ३६ ॥

अहंन् । वृत्रम् । वृत्रतरम् । विऽअंसम् । इन्द्रः । वज्रेण ।

महता । वधेन । स्कन्धांसिऽइव । कुलिशेन । विऽवृक्णा ।

अहिः । शयते । उपऽपृक् । पृथिव्याः ॥ ५ ॥ ३६ ॥

अयमिन्द्रोवज्रेणसंपादितोयोमहान्वधः तेनवज्रेण वृत्रतरंअतिशयेनलोकानामावरकम
 न्धकाररूपं यद्वा वृत्रेरावरणैः सर्वानशत्रून् तरति तंवृत्रमेतन्नामकमसुरं व्यंसं विगतांसंछि-
 न्नाहाहुयथाभवतितथाअहन्हतवान् अंसच्छेदेदृष्टान्तः—कुलिशेनकुटारेण विवृक्णाविशेषतः
 छिन्नानिस्कंधांसीवयथावृक्षस्कन्धांछिन्नाभवन्तितद्वदत्थासति अहिवृत्रः पृथिव्याउपरिउप
 पृक्सामीप्येनसंपृक्कःशयतेशयनंकरोति छिन्नकाष्ठवद्भूमौपततीत्यर्थः ॥ वृत्रतरं वृत्वर्तने स्फा-
 पितञ्चीत्यादिनाभावे रक्त्प्रत्ययान्तोवृत्रशब्दः वृत्रेणावरणेनसर्वतरतीतिवृत्रतरः तरतेः पचाय-
 च् परादिच्छन्दसिबहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं तरपितुव्यत्ययेन । व्यंसं बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृ-
 तिस्वरितत्वे उदात्तस्वरितयोरेणइतिस्वरितत्वम् । वधेन हनश्चवधइतिभावेअप् तत्तन्नियोगेन
 नधानोर्वंधोदेशः सचान्नोदात्तः अन्यस्याकारस्य अतोलोपइतिलोपे उदात्तनिवृत्तिस्वरेणप्र-
 त्ययस्योदात्तत्वम् । विवृक्णा ओवश्चूडेदने कर्मणिनिष्ठा यस्यविभापेतीदृमतिपेधः ओदितश्चे-
 तिपरत्वान्निष्ठानत्वं तनोवश्चप्रस्त्रेनिपत्येमापेनिष्ठादेशः पत्वस्वरप्रत्ययेद्विधिपुसिद्धोवकव्यइति
 नन्वस्यसिद्धत्वेन सत्स्वरत्वाभावात्पत्वंनभवति कुत्वेतुकर्तव्येतदसिद्धमेवेति चोःकुरितिकुर्वं

शेच्छन्दसिबहुलमितिशेर्लोपः गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । शयते बहुलंछन्दसीति
शेःपरस्यशपोलुगभावः । पृथिव्याः उदात्तयणोहल्पूर्वादितिबिभेकेरुदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यद्वितीयेपट्टत्रिंशोवर्गः ॥ ३६ ॥

पष्ठीमृचमाह—

अयोद्धेवदुर्मदआहिजुहेमहावीरंतुविवाधमृजीपम् । नातांरीदस्य
समृतिवधानांसंरुजानाःपिपिपइन्द्रंशत्रुः ॥ ६ ॥

अयोद्धाइव । दुःइमदः । आ । हि । जुहे । महाइवीरम् ।

तुविइवाधम् । ऋजीपम् । न । अतांरीत् । अस्य । समृत्कृतिम् ।

वधानाम् । सम् । रुजानाः । पिपिपे । इन्द्रंशत्रुः ॥ ६ ॥

दुर्मदोदुष्टमदोपेतोहर्षयुक्तोवृत्रः अयोद्धेवयोद्धरहितइवइन्द्रंआजुहेहि आहूतवान्बहु
कीदृशं इन्द्रं महावीरंगुणैर्महानभूत्वा शौर्ष्योपेतं तुविवाधंवहूनांवाधकं ऋजीपं शत्रूणामपार्जकं
अस्येदृशस्येन्द्रस्यसंबन्धिनोयेशनुवधाःसन्तितेपांवधानांसमृतिंसङ्गमनातारीव पूर्वोक्तोदुर्मदः
वरीतुंनशाक्रोव इन्द्रशत्रुः इन्द्रःशत्रुर्धातिकोयस्यवृत्रस्यपादशोवृत्रः इन्द्रेणहतोनदीपुपतितःस-
वरुजानाः नदीः संपिपिपे सम्यक्पिपेवान् सर्वान्लोकानावृष्वतोवृत्रदेहस्यपातेननदीनांकूला-
नितत्रत्यंपापाणादिकंचचूर्णीभूतमित्यर्थः ॥ अयोद्धाइव नविद्यतेयोद्धास्येतिवहुवीहौनञ्छु-
ष्यामित्युचरपदान्तोदात्तत्वं समासान्तविधेरनित्यत्वान्नघृतश्चेतिकचभावः । जुहे हेत्रुस्पर्धायां
शब्देच अभ्यस्तस्यचेतिसंप्रसारणं उवडादेशाभावश्छान्दसः यद्वा छन्दस्युभयथेतिसार्वधा-
तुकसंज्ञायांहुभुवोःसार्वधातुकइतियणादेशः अत्रलक्षणमतिपदोक्तपरिभाषालक्ष्यानुरोधाना-
श्रीयते इतरथाहिआजुह्वानइत्यादिपुयणादेशोनस्यात् नचैवंसतिसातयेहुवेवामित्यादावपितथा
स्यादितिवाच्यं अनेकाचूत्वाभावात् अनेकाचइतिहितवानुवर्तते प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तत्वं हिचे-
तिनिघातपतिषेधः । महावीरं महंश्रासौवीरश्चमहावीरः आन्महत्इतिआत्वम् । तुविवाधं
वाधुविलोडने तुवीन् प्रभूतान्वाधतेइतितुविवाधः पचाद्यच् छुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । समृ-
तिं तादौचेतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । रुजानाः रुजोभक्ते रुजन्तिकूलानीतिरुजानानद्यः रुजाना-
नद्योभवन्तिरुजन्तिकूलानीतिपास्कः । व्यत्ययेनशानच् तुदादिभ्यःशः नुमभावश्छान्दसः अदुप-

१ ऋजीपं अर्जंरुजचेतिईपन्अर्शाआद्यच्यत्सोमस्यपूयमानस्यातिरिच्येतेतद्वर्जोपंतद्वात्
२ नि० ६. ४. १

देशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेविकरणस्वरः । पिपिये पिपूंसंचूर्णने व्यत्ययेनलिट् । इन्द्रशत्रुः
बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ६ ॥

सप्तमीमृचमाह—

अपाद् अहस्तो अपृतन्यदिन्द्रमास्यवज्रमधिसानौजवान । वृष्णोव
धिःप्रतिमानंबुभूपन्पुरुत्रावृत्रोअशयद्व्यस्तः ॥ ७ ॥

अपात् । अहस्तः । अपृतन्यत् । इन्द्रम् । आ । अस्य । वज्रम् ।
अधि । सानौ । जघान् । वृष्णः । वधिः । प्रतिमानम् ।
बुभूपन् । पुरुत्रा । वृत्रः । अशयत् । विद्व्यस्तः ॥ ७ ॥

अपात् वज्रेण छिन्नत्वात्पादरहितः अहस्तः हस्तरहितो विप्रः इन्द्रमुद्दिश्य अपृतन्यत् पृतनां
युद्धमैच्छत् द्वेषाधिक्येन बहुधा विद्धोऽपियुद्धं न परित्यक्तवानित्यर्थः अस्य हस्तपादहीनस्य वृत्रस्य
सानौपर्वतसानुसदृशे मोदस्कन्धे अधिष्ठपरिवज्रं आजवान् इन्द्रआभिमुख्येन प्रक्षिप्तवान् अश-
कस्यापियुद्धेच्छायां दृष्टान्तः—वधिः छिन्नमुष्कः पुरुषः वृष्णोरेतःसेचनसमर्थस्य पुरुषान्तर-
स्य प्रतिमानं सादृश्यं बुभूपन् प्राप्नुमिच्छन् यथानशक्नोति तद्द्वयमिति शेषः सवृत्रः पुरु-
त्रा बहुष्ववयवे पुत्र्यस्तः विविधं क्षिप्तः ताडितः सन् अशयत् भूमौ पतितवान् ॥ अपात् बहुव्रीहौ
पादशब्दस्यान्यलोपश्चान्दसः । अहस्तः बहुव्रीहौ नञ्मुञ्चामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । अपृ-
तन्यत् सुपआत्मनः क्यच् कव्यध्वरपृतनस्येत्यन्यलोपः । बुभूपन् सनिग्रहगुहोश्चेतीदमतिपेधः ।
पुरुत्रा देवमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येभ्यो द्वितीयासप्तम्योर्बहुलमिति सप्तम्यर्थेनाप्रत्ययः । अशयत्
व्यत्ययेन परस्मैपदं बहुलं इन्द्रसोतिशपोलुगभावः । व्यस्तः अमुक्षेपणे इत्यस्मात् कर्मणिकः
यस्य विभाषेतीदमतिपेधः गतिरनन्तरइति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् संहितायामुदात्तस्वरितयोर्षण-
तिपरस्यानुदात्तस्य स्वरितत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीमृचमाह—

नदं नभिन्नममुयाशयानं मनोरुहाणा अति यन्त्यापः । याश्चिंहूत्रो
महिनापर्यतिष्ठतासामहिः परसुतः शीर्वभूव ॥ ८ ॥

नदम् । न । भिन्नम् । अमुया । शयानम् । मनः । रुहाणाः ।
अति । यन्ति । आपः । याः । चित् । वृत्रः । महिना ।
परिद्व्यतिष्ठत् । तासाम् । अर्हिः । परसुतः इशीः । वभूव ॥ ८ ॥

अमुया अमुष्यां पृथिव्यां शयानंपतितं मृतं वृत्रं आपोजलानि अतियन्ति अतिक्रम्य गच्छन्ति तत्रदधान्तः—भिन्नंबहुधाभिन्नकूलनंदनं सिन्धुमिव यथावृष्टिकालेप्रभूताआपोनद्याः कूर्डंभित्वातिक्रम्यगच्छन्तितद्वत् कीदृश्यआपः मनोरुहाणाः नृणांचित्तमारोहन्यः पुरावृत्रे जीवतिसति तेननिरुद्धामेषस्थिताआपोभूमौवृष्टानभवन्ति तदानींनृणांमनःखिद्यते मृतेतु वृत्रे निरोधरहिताआपोवृत्रशरीरमुल्लंघ्यमवहन्ति तदावृष्टिलाभेनमनुष्यास्तुज्यन्तीत्यर्थः तदेतदुत्तरार्धेनस्पष्टीक्रियते—वृत्रोजीवनदशायां महिनास्वकीयेनमहिन्नायाश्चिद् याएवमेघगताआपः पर्यतिष्ठत् परिवृत्य स्थितवान् अहिर्वृत्रोमेघः तासामपांपत्सुतःशीः पादस्याधःशयानोवभूव यद्यप्यपांपादोनास्ति तथाप्यद्भिर्वृत्रस्याभिद्विजितत्वात् पादस्याधःशयनमुपपद्यते ॥ भिन्नं रदाभ्यांनिष्ठातो नइतिनत्वम् । अमुया सुपांसुलुगितिसप्तम्यायाजादेशः । शयानं शीङ्ःसार्वधातुकेइतिगुणः धावोर्ङित्त्वाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरः । रुहाणाः रुहवीजजन्मनिपादुभावेच व्यत्ययेनशानच् कर्तरिशपिपात्रेव्यत्ययेनशः अनित्यमागमशासनमितिवचनान्मुगभावः अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वे विकरणस्वरेप्राप्ते व्यत्ययेनधातुस्वरः । महिना महपूजायां इन्सर्वधातुभ्यइतीनप्रत्ययः व्यत्ययेनविभक्तेरुदात्तत्वम् यद्वा महिना महिन्ना महच्छब्दस्यपृथ्वादिपुपाठात् तस्यभावइत्यस्मिन्नर्थे पृथ्वादिभ्यइमनिज्वेतिइमनिच्प्रत्ययः देरितिदिलोपः चितइत्यन्तोदात्तत्वम् तृतीयैकवचने अल्लोपेसति उदात्तनिवृत्तिस्वरेणतस्योदात्तत्वं मकारलोपश्छान्दसः । पत्सुतःशीः पादस्याधःशेतइतिपत्सुतःशीः क्पिचेतिक्पितसि पदन्तियादिनापादशब्दस्यपदादेशः शस्प्रभृतिष्वितिप्रभृतिशब्दःप्रकारवचनेइतिशलादोपगत्यत्रापिदोपनादेशोभवतीत्युक्त्वात् मध्येसुइतिशब्दोपजनश्छान्दसः यद्वा पादशब्दस्य सप्तमीबहुवचने पदादेशेरुक्ते इतराभ्योपिदृश्यन्तइतिसप्तम्यर्थेतसिद् लुगभावश्छान्दसः ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह—

नीचाब्रव्याअभवद्ब्रुपुत्रेन्द्रोअस्याअब्रवधर्जमार । उत्तरासूरधरः
पुत्रांसीद्दानुःशयेसहवत्सानधेनुः ॥ ९ ॥

नीचाब्रव्याः । अब्रवत् । ब्रुपुत्रा । इन्द्रः । अस्याः । अब्र ।
वधः । जमार । उत्तरा । सूरः । अधरः । पुत्रः । आसीत् ।
दानुः । शये । सहवत्सा । न । धेनुः ॥ ९ ॥

वृत्रपुत्रा वृत्रःपुत्रोयस्याः मातुः सेयंमाता वृत्रपुत्रा नीचावयाः न्यग्भावं प्राप्ताहताभवत्
 पुत्रं प्रहाराद्रक्षितुं पुत्रदेहस्योपरि तिरश्चीपतितवतीत्यर्थः तदानीमयमिन्द्रः अस्यामातुःअव
 अधोभागे वृत्रस्योपरिवधं हननसाधनमायुधंजभार प्रहृतवान् तदानीं सूर्माता उत्तराउपरिस्थि-
 तासीत् पुत्रस्तुअधोभागस्थितआसीत् साचदानुर्दानवीवृत्रमाता शये मृता शयनंरुतवती तत्र
 दृष्टान्तः—वेनुर्लोकप्रसिद्धागौः सहवन्सान यथावत्सहिताशयनंकरोतितद्वत् ॥ नीचावयाः
 वेतिखादतीतिवयोबाहुः औणादिकोसिप्रत्ययः न्यञ्चैवयसौयस्याःसानोचावयाः न्यञ्-
 शब्दादुत्तरस्याविभक्तेः सुपांसुपोभवन्तीतिवृत्तीयैकवचनादेशः अचइत्यकारलोपेचाविति
 दीर्घत्वं अञ्चैश्छन्दस्यसर्वनामस्थानमितितस्योदात्तत्वं समासेलुगभावश्छान्दसः बहुव्रीहौ
 पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् यद्वा नीचौनिरुष्टौ वयसौयस्याःसा पूर्वपदस्यदीर्घश्छान्दसः । वधः ह-
 न्यते अनेनेतिवधः असुनिहन्तेर्वंधादेशः निच्वादाद्युदात्तत्वम् । जभार ह्यहोर्भइतिभत्वम् । सः
 पूङ्ग्याणिगर्भविमोचने सूते गर्भविमुञ्चतीतिसूर्माता क्तिप्चेतिक्तिप् । दानुः दोअवखण्डने दात्रा-
 फ्यानुः । शये लटि लोपस्तआत्मनेपदेध्वितितलोपः शीङःसार्वधातुकेइतिगुणे अयादेशः ॥९ ॥

दशमीमृचमाह—

अतिष्ठन्तीनामनिवेशनानांकाष्ठानांमध्येनिहितंशरीरम् । वृत्रस्यनि
 ष्यंविचरन्त्यापोदीर्घतमआशयदिन्द्रंशत्रुः ॥ १० ॥ ३७ ॥

अतिष्ठन्तीनाम् । अनिश्चेशनानाम् । काष्ठानाम् । मध्ये । निहितम् ।
 शरीरम् । वृत्रस्यं । निष्यम् । वि । चरन्ति । आपः । दीर्घम् ।

तमः । आ । अशयत् । इन्द्रंशत्रुः ॥ १० ॥ ३७ ॥

वृत्रस्यशरीरमापोविचरन्ति विशेषेणोपर्याक्रम्यभवहन्ति कीदृशं शरीरं निष्यं निर्नाम-
 धेयं अप्सुमग्नत्वेनगूढत्वात्तदीयनामनकेनापिज्ञायते एतदेवस्पष्टीक्रियते—काष्ठानामांमध्ये
 निहितं निक्षिप्तं कीदृशानांकाष्ठानां अतिष्ठन्तीनां स्थितिरहितानां अनिवेशनानां उपवेशनर-
 हितानां भवहणस्वभावत्वादेतासांमनुष्यवन्नकापिस्थितिःसंभवति इन्द्रशत्रुः वृत्रोजलम-
 ध्येशरीरेप्रक्षिप्तेसति दीर्घतमोदीर्घनिद्रात्मकं मरणं यथाभवतितथा आशयत् सर्वतःपतित-
 वान् । अतिष्ठन्तीनां अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अनिवेशनानां निविशन्त्यस्मिन्नितिनि-
 वेगनस्थानं करणाधिकरणयोश्चेत्यधिकरणेल्पुद् तद्रहितानां बहुव्रीहौनञ्सुफ्यामित्युत्त-
 रपदान्त्वोदात्तत्वम् । क्रान्त्वास्थित्याःकाष्ठः पृषोदरादिः । निहितं गतिरनन्तरइतिगतैःप्रकृ-
 तिस्वरत्वं अत्रयास्कः—अतिष्ठन्तीनामनिविशमानानामित्यस्यावराणांकाष्ठानांमध्येनिहितं

शरीरं मेघः शरीरं शरीरं शृणातेः शत्रोतेर्वा वृत्रस्य निष्पन्निर्णामं विचरन्ति विजानत्यापइति दीर्घद्राघ-
वेस्तमस्तनोतेराशयदाशेतेरिन्द्रशत्रुरिन्द्रोस्यशमयितावाशातयितावातस्मादिन्द्रशत्रुस्तकोवृत्रोभे-
षइति नैरुकास्वाप्तोसुरइत्यैतिहासिकांइति ॥ १० ॥

॥ इति मथमस्य द्वितीये सप्तविंशो वर्गः ॥ ३७ ॥

एकादशीष्टकमाह—

दासपत्नीरहिगोपा अतिष्ठन्निरुद्धा आपः पृणिनेव गावः । अपां विलम्
मपिहितं यदासीत् वृत्रं जघन्वा अपतद्वार ॥ ११ ॥

दासपत्नीः । अहिगोपाः । अतिष्ठन् । निरुद्धाः । आपः ।
पृणिनां इव । गावः । अपाम् । विलम् । अपिहितम् । यत् ।
आसीत् । वृत्रम् । जघन्वान् । अपं । तत् । वार ॥ ११ ॥

दासपत्नीः दासो विश्वोपक्षयहेतुर्वृत्रः पतिः स्वामीयासामपांताः दासपत्नीः अतएवाहिगो-
पा अहिर्वृत्रो गोपारक्षकोयासांताः गोपनं नाम स्वच्छन्देन यथानुभवहन्ति तथा निरोधनं एतदेव स्पष्टी-
क्रियते—आपो निरुद्धा अतिष्ठन्नितितत्रदृष्टान्तः—पृणिनेव गावः पृणिनामकोसुरः गाअपहत्य विले
स्थापयित्वा तद्विलम्बमारुच्छाद्य यथानिरुद्धवांस्तथेत्यर्थः अपां पृष्टिं मवहणद्वारं अपिहितं वृत्रे-
ण निरुद्धमासीत् तद्विलम्बवहणद्वारं वृत्रं जघन्वान् हतवानिन्द्रः अपववार अपवृत्तं मकरोत् वृत्रक-
तमपां निरोधं परिहृतवान् अत्र यास्कः—दासपत्नीदांसाधिपत्न्यो दासो दस्यते रूपदास्यतिकर्माण्य-
हिगोपा अतिष्ठन्नहिना गुप्ता अहिरयनादेत्यन्तरिक्षेऽयमपीतरो हिरेतेस्मादेव निहंसितो पसर्ग आह-
न्तीति निरुद्धा आपः पृणिनेव गावः पृणिर्वणिगुभवति पृणिः पृणनादृणिकूपण्यनेनेकि अपां विलम्पि-
हितं यदासीत् विलम्भं भवति भित्तं वृत्रं जघ्निवानपववारतद्वृत्रो वृणोतेर्वा वतंतेर्वा वधतेर्वा यद्वृणो-
त्तद्वृत्रस्य वृत्रत्वमिति विज्ञायते यदवतं तद्वृत्रस्य वृत्रत्वमिति विज्ञायते यदवधं तद्वृत्रस्य वृत्रत्वमिति-
विज्ञायतइति ॥ दासपत्नीः दस्युपक्षये दासयतीति दासो वृत्रः पचाद्यच् चितइत्यन्तो दासत्वम्
दासः पतिर्मासां विभाषासपूर्वस्येति डीप् तत्तन्नियोगेन इकारस्य नकारः बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृति-
स्वरत्वं यद्वा दासस्य पालयिन्यः पत्यावैश्वर्ये इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अहिगोपाः गुपूरक्षणे
गोपायतीति गोपाः आयादय आर्धधातुके वेत्यायः प्रत्ययः ततः क्विप् अतोऽपोः वेरपृक्तलोपाद् विलि-
लोपो वलीयानिति पूर्वयकारलोपः नचाचः परस्मिन्निति अतोऽपोः स्थानिवत्त्वं नपदान्तद्विवचने-

तिप्रतिषेधात् अहिर्गोपायासां पूर्ववत्स्वरः । निरुद्धाः रुधिरावरणे ज्ञपस्तथोर्धोर्धइतिनिष्ठात-
कारस्य धकारः गतिरनन्तरइतिगतेः प्रकृतिस्वरत्वम् । जघन्वान् हन्तेऽलिटः कसुः अभ्यासाच्चेत्यभ्या-
सादुत्तरस्य हकारस्य कुत्वम् । ऋादिनियमप्राप्तस्येदोविभाषागमहनेत्यादिनाविकल्पविधानादभावः
संहितायां नकारस्यरुत्वानुनासिकावुकौ ॥ ११ ॥

द्वादशीमृचमाह—

अश्व्योवारोअभवस्तदिन्द्रसृकेयत्वाप्रत्यहन्देवएकः । अजयोगा
अजयःशूरसोमवासृजःसर्तवेसप्तसिन्धून् ॥ १२ ॥

अश्व्यः । वारः । अ॒भवः । तत् । इन्द्र । सृ॒के । यत् । त्वा ।

प्र॒ति॒इ॒अह॑न् । दे॒वः । ए॒कः । अ॒ज॒यः । गाः । अ॒ज॒यः । शू॒र ।

सो॒मम् । अ॒व । अ॒सृ॒जः । स॒र्त॒वे । स॒प्त । सि॒न्धू॒न् ॥ १२ ॥

सृकेवज्रे सृकः वृकइतिवज्जनामसुपठितत्वात् देवोदीप्यमानः सर्वायुधकुशलः एकः अ-
द्वितीयोवृत्रः यद्यदात्वात्वांपत्यहन् प्रतिकूलत्वेनप्रहतवान् तत्तदानीत्वं अश्व्योवारः अश्वसं-
बन्धीवालोभवः यथाअश्वस्यवालोऽनायासेनमक्षिकादीनिवारयतितद्दृष्टमगणयित्वा नि-
रारुतवानित्यर्थः किंच गाःपणिनापहतास्त्वमजयः जितवान्हेशूरशौर्ययुकेन्द्र सोममजयो-
जितवान् तथाचतैत्तिरीयाः त्वष्टाहतपुत्रइत्यस्मिन्नुपाख्यानेसमामनन्ति—सयज्ञवेशसंकृत्वामा-
सहासोममपिचदिति । सप्तसिन्धून् इमंमेगैर्द्वइत्यस्यामृच्याम्रातागद्वाद्याःसप्तसंख्याकानदीः
सर्तवेसर्तुमवाहत्पेणगन्तुं अयासृजःत्यक्तवान् वृत्ररुतंपवाहनिरोधंनिरारुतवानित्यर्थः । अ-
श्व्यः अश्वेभवः भवेच्छन्दसीतियत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् वारयतिदंशमशकानितिवारः
पचाद्यघ् कपिलकादित्वात्लत्वविकल्पः वृषादित्वादाद्युदात्तत्वम् । प्रत्यहन् यद्दृत्तान्जित्य-
मितिनिघातप्रतिषेधः तिङ्चोदात्तवतीतिगतेरनुदात्तत्वम् । अजयः गाःइत्यस्यवाक्यान्तर-
गतत्वात् तदपेक्षयास्यतिङ्चोदात्तइतिनिघातो न भवति समानवाक्येनिघातयुष्मदस्मदादेशावक-
व्याइतिवचनात् । सर्तवे तुमर्थेसेनेनितितवेनप्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ १२ ॥

त्रयोदशीमृचमाह—

नास्मिंषियुन्नतन्यतुःसिपेधनयांमिहमकिरद्भ्रादुनिंच । इन्द्रश्चयद्युपु
धातेअर्हिश्चोतापरीभ्योमघवाविजिंघे ॥ १३ ॥

न । अस्मै । विद्युत् । न । तन्यतुः । सिसेध । न । याम् । मिहम् ।

अकिरत् । ह्रादुनिम् । च । इन्द्रः । च । यत् । युयुधाते इति ।

अहिः । च । उत । अपरीभ्यः । मघध्वा । वि । जिग्ये ॥ १३ ॥

इन्द्रनिपेक्षुवृत्रोपानविद्युदादीनमाययानिर्मितवान्तेसर्वेप्येननिपेक्षुमशक्ताः सोयमर्थो-
नेनमन्त्रेणोच्यते अस्मैद्भार्थनिर्मिताविद्युदनसिपेधइन्द्रंनप्राप्तोत् तथा तन्यतुः गर्जनंयांमिहं
सेचनं यां वृष्टिं अकिरत् वृत्रो विक्षिप्तवान्सापि वृष्टिर्नसिपेध ह्रादुनि च अशनिमपि यां वृत्रः प्रयुक्तवान्
सापिनसिपेध इन्द्रश्चाहिश्च इन्द्रवृत्रावुभावपियद्यदायुयुधातेयुद्धंरुतवन्तौतदानींविद्युदादयोनप्रा-
प्तइतिपूर्वत्रान्वयः उतअपिच मघवाधनवानिन्द्रः अपरीभ्यःअपराभ्यःअन्यासामपिवृत्रनिर्मिता-
नांमायानांसकाशाद्विजिग्येविशेषेणजितवान् ॥ सिपेध पिधुगत्यां । मिहं मिहसेचने मेहतिस्त्रि-
तीतिमिद्वृष्टिः क्विपेतिक्विप् । अकिरत् कृविक्षेपे तुदादिभ्यःशः ऋतइन्द्रतोरितीत्वं अडागम-
उदात्तः यद्वृत्तयोगादनिघातः । युयुधाते युधसंमहारे छिटिप्रत्ययस्वरः । जिग्ये सन्छिटोर्जेरि-
त्यभ्यासादुत्तरस्यजकारस्यकुत्वम् ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टकमाह—

अहेर्यातारं कमपश्य इन्द्र हृदियत्ते जघ्रुपो भीरगच्छत् । नवचयन्नवति

चस्रवन्तीः श्येनो न भीतो अतरं रजांसि ॥ १४ ॥

अहेः । यातारम् । कम । अपश्यः । इन्द्र । हृदि । यत् । ते ।

जघ्रुपः । भीः । अगच्छत् । नव । च । यत् । नवतिम् । च ।

स्रवन्तीः । श्येनः । न । भीतः । अतरः । रजांसि ॥ १४ ॥

हेइन्द्र जघ्रुपोवृत्रंहतयतःतव हृदिचितेयवद्यदिभीरगच्छत् नहतवानस्मीतिबुद्ध्याभयं प्रा-
मुयात् तर्हिअहेर्वृत्रस्ययातारंहन्तारं कमपश्यः त्वचोन्त्यकंपुरुषं दृष्टवानसि तादृशस्यपुरुषान्तरस्या-
भावात् माभूत्तवभयमित्यर्थः यद्यस्मात्कारणात्त्वंनवच नवति च स्रवन्तीः एकोनशतसंख्याकाः
भवहन्तीर्नदीःप्राप्यरजांसितत्रत्यानुदकानिअतरः तीर्णवानसि तत्रदृष्टान्नः—श्येनो न श्येननाम-
कोबलवान्पक्षीव दूरगमनात्तवभयमासीदितिगम्यते तद्भयंमाभूदित्यभिप्रायः तच्चदूरगमनं ब्राह्म-
णेसमाप्राप्तं—इन्द्रोवैवृत्रंहत्वानास्त्वपीतिमन्यमानःपराःपरावतोगच्छदिति । तैत्तिरीयाध्यामनन्ति-
इन्द्रोवृत्रंहत्वानपरावतमगच्छदपाराधमितिमन्यमानइति ॥ हृदि पदञ्जित्यादिनाहृदयशब्दस्य

१ ऋतन्यञीत्यादिनातनोतेर्यनुच् । २ श्येनः शास्त्यात्त्वभ्यदनच् ।

३ दे० ब्रा० ३. १५. । ४ तै० सं. २. ५. ३. ।

हृदादेशः ऊडिदमित्यादिनाविभक्तेरुदात्तत्वम् । जघ्रुपः हन्वेर्लिटः क्लृप्तः पठचेकवचनेवसोः संपसारणमितिसंपसारणं परपूर्वत्वे शासिवसिचसीनांचेतिपत्वं नचपत्यतुकोरसिद्धइतिएकादेशस्यासिद्धत्वात्पत्वंनप्राभुयादितिवाच्यं संपसारणङीट्प्रतिपेधोवक्तव्यइति असिद्धवद्भावस्यप्रतिपिद्धत्वात् गमहनेत्यादिनोपधालोपः नचासिद्धवदत्राभादितिसंपसारणस्यासिद्धवद्भावः भिन्नाश्रयत्वात् संपसारणंहिपठचेकवचने उपधालोपस्तु वसावितिभिन्नाश्रयत्वम् । स्रवन्तीः सुगतौ शप्श्वनोर्नित्यमितिनुमागमः शपःपित्वादानुदात्तत्वं शतुश्चलसार्वधातुकस्वरेणाद्युदात्तत्वम् । अतरः यदृत्तयोगादनिघातः ॥ १ ४ ॥ पञ्चदशीष्टचमाह—

इन्द्रोयातोवसितस्यराजाशमस्यचशृङ्गिणोवज्रवाहुः । से
दुराजाक्षयतिचर्पणीनामुरान्नेमिःपरितावभूव ॥ १५ ॥ ३८ ॥
इन्द्रः । यातः । अवंसितस्य । राजा । शमस्य । च । शृङ्गिणः ।
वज्रवाहुः । सः । इत् । ऊम् इति । राजा । क्षयति । चर्पणीनाम् ।
अरान् । न । नेमिः । परि । ता । वभूव ॥ १५ ॥ ३८ ॥

वज्रवाहुरिन्द्रःशवोहतेसतिनिःसपन्नोभूत्वायातो गच्छतो जङ्गमस्य अवसितस्य एकत्रैव स्थितस्य स्थावरस्य शमस्य शान्तस्य शृङ्गराहित्ये न प्रहरणादावप्रवृत्तस्याश्वगर्दभादेः शृङ्गिणः शृङ्गोपेतस्योग्रस्यमहिपन्नलीवर्दादेश्वराजाभूव सेदुसएवेन्द्रः चर्पणीनामनुप्याणाराजाभूत्वाक्षयति निवसति ता तानिपूर्वोक्तानि जङ्गमादीनि सर्वाणि परि वभूव व्याप्तवान् तत्र दृष्टान्तः—अरान्नेमिः यथारथचक्रस्य परितो वर्तमानानेमिररान्नाभौ कीलितान्काष्ठविशेषानव्यामोन्नितद्वयं। यातः याप्रापणे याति गच्छतीति यावत् एतः शत सायकाचइति विभक्तेरुदात्तत्वम् । सः सोचिलोपेचेत्पादपूरणमितिसंहितायांसोर्लोपः । ता शेषेच्छन्दसि बहुलमिति शेषेर्लोपः । वभूव भवतोर्लिटोणल्लि भवतेरइत्यभ्यासस्यात्वं कृताकृतप्रसङ्गितयावुगागमस्य नित्यत्वाद्दृष्टेः पूर्ववुगागमः यद्वा इन्विभवतिभ्यांचेति लिटः कित्वाद्दृष्ट्याभावः नचासिद्धवदत्राभादितस्मात्सिद्धत्वाद्बुवङादेशः शङ्कनीयः बुग्मुटाबुवङ्श्रणोः सिद्धौ भवतइतितस्य सिद्धत्वात् तिङ्गुतिङ्गिति निघातः ॥ १ ५ ॥

इति मध्यमस्य द्वितीयेऽष्टत्रिंशोवर्गः ॥ ३८ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्दनिवारयन् ॥ पुमर्थ्याश्चतुरो देयाद्विधातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरचक्रभूपात्साम्राज्यधुरंधरेण सायणा-
मात्येन विरचिते माध्ववीर्यवेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये मध्यमाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥ २ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितवेदायोवेदेभ्योरखिलंजगत् । निर्मेतमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥
अथतृतीयाध्यायआरभ्यते ॥ त्वमग्रेप्रथमइतिसप्तमानुवाकेपञ्चसूक्तानि तत्रएतायामेतितृती-
यंसूक्तंपञ्चदशर्चं ऋषिश्चान्यस्मादितिपरिभाषयाआंगिरसोहिरण्यस्तूपऋषिः अनुक्तत्वादिन्द्रोदे-
वता त्रिष्टुप्छन्दः एतइत्यनुक्रमणिका गोसववीवधयोर्निष्केवल्येएतायामेतिसूक्तंविनियुक्तं त-
थाचसूचितम्—अतिमूर्तिनायक्ष्यमाणइतित्वण्डे—गोसववीवधौपशुकामइन्द्रसोममेतायामेतिम-
ध्यन्दिनइति ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

ॐ एतायामोषगव्यन्त इन्द्रं मस्माकं सुप्रमतिं वा वृधाति ।

अनामृणः कुविदादस्यरायोगवांकेतं परं मावर्जतेनः ॥ १ ॥

आ । इत् । अयाम् । उप । गव्यन्तः । इन्द्रम् । अस्माकम् ।

सु । प्रमतिम् । वृधाति । अनामृणः । कुवित् । आत् । अस्य ।

रायः । गवाम् । केतम् । परम् । आवर्जते । नः ॥ १ ॥

देवाः परस्परमेवंकथयन्ति हेदेवाः गव्यन्तः पणिनामकेनासुरेण अपहृता अस्मदीयाः गाः
मासुमिच्छन्तोयूयं एतआगच्छत युष्माभिः सहितावर्यं इन्द्रं गवानयनक्षमं उपायामप्राप्नुवाम त-
चेन्द्रः अनामृणः हिंसकरहितः सन्न अस्माकं देवानां प्रमतिं गोत्राभेन हर्षयित्वा प्रकृष्टां बुद्धिसु-
षवृधाति सुषुवर्धयति आव अनन्तरं सइन्द्रः अस्परायोधनस्य गवां गोरूपस्य सम्बन्धिपरंके-
तं उल्लुष्टं ज्ञानं नोस्माकं कुविदावर्जते अधिकं प्रापयति ॥ इत इण्गत्वौ अदादित्वाच्छपोलुक् ।
अयाम एते लोडुत्तमचहुवचने आडुत्तमस्यपिच्चेत्याडागमः पिद्भ्र्वात्सार्वधातुकलक्षणगुणे
अयोदेशः नचेणोषणितियणोदेशः मध्येपवादाः पूर्वान् विधीयन्नाधन्तइतिवचनात्तस्येयडादे-
शापवादत्वात् अतःपरत्वात् गुणेनयणोदेशोच्चाध्यते पिद्भ्र्वात्तस्यस्यानुदात्तत्वेधातुस्वरेणा-
द्युदात्तत्वम् । गव्यन्तः गाआत्मनइच्छन्तः सुपआत्मनः क्यजितिगोशाब्दात्कर्मणः क्यच् वा-
न्तोषिप्रत्ययेइत्यवादेशः प्रत्ययान्ताद्भातोर्लटाः शतृ तस्यादुपदेशात्सार्वधातुकानुदात्तत्वेधातु-
स्वरः । प्रमतिं मन्यतेः किन्नि अनुदात्तोपदेशोत्यादिनानुनासिकलोपः तादौचेतिगतेः प्रकृतिस्वर-

त्वम् । ववृधाति वृधुवृद्धौ लेट्याडागमः बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः संहितायामभ्यासस्यदीर्घश्छा-
न्दसः । अनामृष्टः मृष्टाहिंसायां मृष्टान्तिहिंसन्तीतिमृष्टाः इगुपधलक्षणःऋः नसन्त्यामृष्टाअस्ये-
तिवहुव्रीहौनञ्शुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । अस्य रायः ऊडिदमित्युभयत्रविभक्तेरुदात्त-
त्वम् । गवां सावेकाचइतिप्राप्तस्यविभक्त्युदात्तस्यनगोश्वन्साववर्णेतिप्रतिषेधः । केतं कित-
ज्ञाने घञन्तआद्युदात्तः । आवर्जते वृजीवर्जने अदादित्वाच्छपोलुकिप्राप्ते बहुलंछन्दसीतितद-
भावः शपःपित्त्वादनुदात्तत्वम् तिङ्श्लसार्धधातुकत्वेनधातुस्वरः तिङ्घोदात्तवतीतिगतेरनु-
दात्तत्वम् कुविद्योगान्निपातेर्यद्यदिहन्तेत्यादिनानिघातप्रतिषेधः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

उपेदहंधनदामप्रतीतं जुष्टानश्येनोवसतिपतामि ।

इन्द्रं नमस्यन्नुपमेभिर्कैर्यः स्तोतृभ्यो हव्यो अस्तियामन् ॥ २ ॥

उप । इत् । अहम् । धनदाम् । अप्रतिइत्तम् । जुष्टाम् । न ।

श्येनः । वसतिम् । पतामि । इन्द्रम् । नमस्यन् । उपमेभिः ।

अकैः । यः । स्तोतृभ्यः । हव्यः । अस्ति । यामन् ॥ २ ॥

यइन्द्रः स्तोतृभ्यः स्तोतृणामनुष्ठातृणामनुग्रहार्थंयामन् तदीयशत्रुभिःसहमष्टते
युद्धे हव्योस्तितैराह्रातव्योभवति तमिन्द्रमहमनुष्ठाताउपेत् पतामि उपाभोभ्येव किंकुर्व-
न् उपमेभिः उपमानस्थानीयैरुत्तमैरकैःस्तोत्रैःसहनमस्यन्पूजयन् कीदृशमिन्द्रं धनदां
धनमदं अपतीतंअप्रतिगतं बलिभिरतिरस्कृतमित्यर्थः इन्द्रमातौदृष्टान्तः—जुष्टांपूर्वैःसे-
वितांसतिं स्वकीयनीडरूपांनिवासभूमिंश्येनोन यथाश्येननामकोवेगवान्पक्षीस्वकी-
यस्थानंपत्यादरेणधावति तद्वदहमिन्द्रंत्वरयापामोमि ॥ धनदां धनंददातीतिधनदाः आ-
तोमनिन्तित्यादिनाविच् । अपतीतं शत्रुभिर्नंप्रतिगतं अव्ययपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् । जुष्टाम् जु-
षीमीतिसेवनयोः श्वीदितोनिष्ठायामितीदृप्रतिषेधः नित्यंमन्त्रेइत्याद्युदात्तत्वम् । पतामि लेट्या-
डागमः । नमस्यन् नमसशब्दावपूजार्थं नमोवरिवइतिक्यच् प्रत्ययस्वरः अदुपदेशाल्लसार्ध-
धातुकानुदात्तस्यएकादेशास्वरेणोदात्तत्वम् । उपमीयन्तेएभिरित्युपमाः माङ्माने घञर्थेकविधान-
मितिकः बहुलंछन्दसीतिभिसोएसादेशाभावः छुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् । हव्यः हेतुवहुलं
छन्दसीनिसम्पसारणम् अचोयदितियत् गुणे धातोस्तन्निमित्तस्यैवेत्यवादेशः यतोनावइत्या-
द्युदात्तत्वम् । यामन् यामापणे मनिनोनिन्त्यादाद्युदात्तत्वम् सुषांसुलुगितिसम्प्राप्तम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

निसर्षसेनइपुधीरसक्तसमर्योगाअजतियस्यवष्टि ।

चोष्कूयमाणइन्द्रभूरिं वामंभापणिभूरस्मदधिंप्रवृद्ध ॥ ३ ॥

नि । सर्वसेनः । इपुधीन् । असक्त । सम् । अर्यः । गाः ।

अजति । यस्य । वष्टि । चोष्कूयमाणः । इन्द्र । भूरिं । वामम् ।

मा । पणिः । भूः । अस्मत् । अधि । प्रवृद्ध ॥ ३ ॥

सर्वसेनः कृत्स्नसेनायुक्तः इपुधीन् वाणानामाधारभूतान् निपङ्गान्यपक्तनितरांपृष्ठभा-
गेसंयोजितवान् अर्यः स्वामिरूपइन्द्रः यस्यदेवस्यवष्टिअसुरेणापहताः गाः मदानुं कामयते तस्य
देवस्य गृहेतागाः समजतिसम्यक्प्रापयति हेमवृद्धमरुष्टवृद्धियुक्तइन्द्र भूरिवामंपभूतंगोरूपंधनंचो-
ष्कूयमाणः अस्मभ्यंप्रयच्छन् अस्मदधिअस्माहपणिर्माभूः व्यवहारीमाभूयाः गवांमूल्यंमायाच-
स्वेत्यर्थः ॥ सर्वसेनः इनेनसहवर्ततइतिसेना वोपसर्जनस्येतिसभावः सर्वासरणशीलासेनायस्ये-
तिबहुवीहीपूर्वपदमरुतिस्वरत्वम् प्रत्ययलक्षणेनाप्ययंस्वरइष्यतइतिवचनात्प्रत्ययलक्षणेनसर्वस्य
सुपीतिसर्वशब्दआद्युदात्तः । इपुधीन् इपवःपुधीयन्तइतिइपुधयः कर्मण्यधिकरणेचेतिक्तिप्र-
त्ययः संहितायां दीर्घादटीत्यादिनानकारस्यरुत्वम् अत्रानुनासिकः पूर्वस्यतुवेतिपूर्वस्वरोनुना-
सिकः । असक्त पचसमवाये बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् । अर्यः अर्यः स्वामिवैश्ययो-
रितियत्प्रत्ययान्तोनिपातितः अर्यः स्वाम्याख्याचेत्यन्तोदात्तत्वम् । अजति अजगतिक्षेप-
णयोः । वष्टि वशकान्तौ अदादित्वाच्छपोलुक् ब्रह्मादिपत्वेष्टत्वम् । चोष्कूयमाणः स्कुञ्जआ-
मवणे धातोरेकाचइतियद् अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः द्विवचने शर्पूर्वाः स्वपइतिककारः शिष्यते
राकारोलुप्यते कुहोश्चुरितिकुत्वे गुणोयइलुकोरितिगुणः सुयामादित्वावपत्वम् यङन्ताव लटः
शानच् अदुपदेशालसार्वाधातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरः । भूः गातिस्थेतिसिचोलुक् ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टकमाह—

वधीर्हिदस्मुंधनिनैघनेनैकश्वरंनुपशाकेभिर्निन्द्र ।

धनोरधिंविपुणक्तेव्यायन्नयंज्वानःसनुकाःप्रेतिमीयुः ॥ ४ ॥

वधीः । हि । दस्युम् । धनिनम् । घनेन । एकः । चरन् ।

उपशकेभिः । इन्द्र । धनोः । अधि । विपुणक् । ते । वि ।

आयन् । अयज्वानः । सनकाः । प्रइतिम् । ईयुः ॥ ४ ॥

हेइन्द्र धनिनंबहुधनोपेतंदस्युंचोरंवृत्रघनेनकठिनेनवज्रेणवधीर्हि त्वंहतवान्खलु धनि-
त्वंवाजसनेयिनोपिस्पष्टमामनन्ति—वृत्रस्यान्तःसर्वदेवाःसर्वाश्रविद्याःसर्वाणिहवींषिचासन्निति ।
उपशकेभिः समीपवर्तिभिः शक्तियुक्तैर्मरुद्भिः सहितोभूत्वाएकश्चरन्प्रहर्तुंस्वयमेकएवगच्छन्
यद्यपिमरुतः समीपेवर्तन्ते तथापितेप्रोत्साहयन्त्येव ननुवृत्रंमहरन्ति प्रहर्तानुस्वयमेकएव तथा-
चब्राह्मणेसमाम्नातम्—मरुतोहैनंनाजहुःप्रहरभगवोजहिवीरयस्वेत्येवैनमेतांवाचंबदन्तउपातिष्ठ-
न्तेति । धनोरधि इन्द्रसंबन्धिनोधनुपउपरि विपुणक् विविधंशाशमुद्दिश्य यद्वा विष्वक्सर्वतः तेवृ-
त्रानुचराः व्यायन्विविधमागच्छन् आगत्यचअयज्वानः यज्ञविरोधिनःसन्तः सनकाएतन्नाम-
कावृत्रानुचराःप्रेतिमीयुः मरणंप्राप्ताः ॥ वधीः हनर्हिंसागत्योः लुड्ङिचेतिवधादेशः सचादन्तः
तस्यातोलोपइतिलोपेसतिस्थानिवद्भावादातोहलादेरितिबृच्चभावः इट्ईटीतिसिचोलोपः आग-
मानुदात्तत्वेधात्वकारस्योदात्तत्वम् । घनेनएकः ईपाअक्षादिपुच्छन्दसिमल्लतिभावमात्रंबक्तव्यमिति
संहितायांप्रकृतिभावः अनुनासिकशृणान्दसः । उपशकेभिः उपशकंकुर्वन्तीतिउपशकाः शकृशकौ
अस्माद्धेतुमण्यन्तावपचाद्यच् थाधादिस्वरेणोत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । विपुणक् विपुपूर्वावर्णशोः
सम्पदादिलक्षणः क्तिप् नशेर्वतिकृत्वम् यद्वा विपुपूर्वस्याश्चतेर्नुडागमः । सनकाइत्यसुराणां नाम प-
णुदाने सनन्तिददतीतिसनाः दातारः पचाद्यच् सनाज्कायन्तिशब्दयन्तीतिसनकाः आतोनुपसर्गे
कः आतोलोपइटिचेत्याकारलोपः छुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । प्रेतिं तादौचनितीतिगतेःप्रकृति-
स्वरत्वम् । ईयुः एतेरुसिपरत्वादिणोयणितियणोदेशेद्विर्वचनेचीतिस्थानिवद्भावादिकारस्य
द्विर्वचनम् दीर्घइणःकितीत्यभ्यासस्यदीर्घत्वम् ॥ ४ ॥

पश्चमीष्टचमाह—

परांचिच्छ्रीर्पावंवृजुस्तइन्द्रायज्वानोयज्वंभिःस्पर्धमानाः ।

प्रयद्दिवोहरिवःस्थानरुग्रनिरंघ्रतोअंधमोरोदस्योः ॥ ५ ॥ १ ॥

परा । चित् । शीर्पा । ववृजुः । ते । इन्द्र । अयज्वानः । यज्वंभिः ।

स्पर्धमानाः । प्र । यत् । दिवः । हरिः । स्थानः । उग्र । निः ।

अघ्रतान् । अधुमः । रोदस्योः ॥ ५ ॥ १ ॥

हेन्द्र तेवृत्रानुचराः शीर्षास्वकीयानिशिरांसिपराचित्पराङ्कुत्वाभ्येवकृत्वावृजुः गतवन्तः
 कीदृशास्तेअयज्वानः स्वयंयागरहिताः प्रत्युतयज्वभिः यागानुष्ठातृभिःसहस्पर्धमानाः हे-
 हरिवःहरिनामकाःवयुक्त स्यातःस्थितियुक्त युद्धेपलायनरहित उग्र शौर्ययुक्तेन्द्र यद्यदादिवोन्त-
 रिक्षात् रोदस्योः द्यावापृथिव्योः सकाशाच्चअन्नतानन्नतरहितान् वृत्रानुचरान् निष्पाधमः
 निःशेषेणधमनंरुतवानसि तदानींत्वदीयमुखवायुनानुजाःसन्तोववृजुरितिपूर्वज्ञान्वयः ॥ शीर्षा
 शेच्छन्दसिबहुलमितिशेर्लोपः । वृजुः वृजीवर्जने असंयोगाल्लिट्किदित्कित्त्वाद्गुणाभावः । अय-
 ज्वानः यजतेःसुयजोर्ङ्निविति भूतेङ्निप् प्रत्ययस्यपित्त्वादानुदात्तत्वेधातुस्वरेणाद्युदात्तत्वम् नञ्-
 समासेअव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । दिवः ऊडिदमितिबिभेकेरुदात्तत्वम् । हरिवः हरीअस्य
 स्वइतिहरिवान् छन्दसीरइतिमत्पोवत्वम् । संयुद्धौमत्तुवसोरितिरुत्वम् । अन्नतान् बहुव्रीहौनञ्छु-
 ष्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् दीर्घाद्दीर्घात्सिंहितायांनकारस्यरुत्वम् आतोऽिनित्यमितिसानुना-
 सिकआकारः । अधमः ध्माशब्दाभिसंयोगात्तः ऋडि सिपि शपि पाध्रेत्यादिनाधमादेशः ॥ ५॥

इतिप्रथमस्यतृतीयेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

पृष्ठीष्टकमाह—

अयुंयुत्सन्नवद्यस्यसेना अयातयन्तक्षितयो नवग्वाः ।

वृषायुधो नवध्रयो निरंष्टाः प्रवद्भिरिन्द्राच्चितयन्त आयन् ॥ ६ ॥

अयुंयुत्सन् । अनवद्यस्य । सेनाम् । अयातयन्त । क्षितयः ।

नवग्वाः । वृषायुधः । न । वध्रयः । निःऽअंष्टाः । प्रवत्क्षितिः ।

इन्द्रात् । चितयन्तः । आयन् ॥ ६ ॥

अनवद्यस्य गह्वणीयदोपरहितस्येन्द्रस्य सेनांप्रतिअयुयुत्सन् वृत्रस्यानुचरायोद्धुमैच्छन्
 तदानीं नवग्वाः नवनीतगतयः स्तोत्रव्यचरिज्ञाः यद्वा अङ्घ्रिसांसन्नमासीनानामध्येयेनवभि-
 र्मांसैरवासफलाःउत्थिताः तेषांनवग्वाइतिसंज्ञा नवग्वासाःसुतसोमासाइन्द्रमित्यादिपुत्रथा-
 भिहितत्वात् क्षितयोमनुष्याः अङ्घ्रिःप्रभृतयः क्षितयःरुष्टयइतितन्नामसुपाठात् अयातयन्त
 युद्धार्थमिन्द्रानाविधैर्मेत्रैः प्रोत्साहितवन्तः इन्द्रेयोद्धुंगतेसतिनिरंष्टाःतेनेन्द्रेणनिराकृताःवृत्रानुच-
 राश्वितयन्तःस्वकीयामशार्किंज्ञापयन्तः इन्द्रात् इन्द्रस्यसकाशात्प्रवद्भिः प्रवणैः पलायितुंसुशक्ते-
 र्मांसैरायन्दूरेगतवन्तः तच्चदधान्तः—वृषायुधः वृषेणसेचनसमर्थेनपुंस्त्वयुक्तेनशूरेणसहयुद्धं कुर्वतो-

वध्रयो नपुंसकाइव निसर्गपण्डोवधिश्वेत्यादिस्मृतिपुप्रयोगात् तेयथाप्रबलेनदूरेनिराकृताभ-
वन्तिदद्वत् ॥ अयुयुत्सन् युधसम्पहारे सनि हलन्ताच्चेतिसनःकिच्चाट्टुणाभावः एकाचउपदे-
शेनुदात्तादितीट्प्रतिषेधः व्यत्ययेनपरस्मैपदम् । सेनाम् इनेनसहवर्ततइवितसेना वोपसर्जनस्ये-
तिसहशब्दस्यसभावः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अयातयन्त यतीप्रयत्ने हेतुमतिचेति
णिच् क्षितयः क्षिनिवासगत्योः क्षियन्तिगच्छन्तीतिक्षितयोमनुष्याः किच्क्वौचसंज्ञायामिति
किच् । नवग्वाः नवभिर्मांसैर्गच्छन्तीतिनवग्वाः गमेरौणादिकोड्प्रत्ययः यद्वा किपि गमः
क्वावित्यनुनासिकलोपे ऊङ्चगमादीनामितिवक्त्व्यमितिअकारस्यऊकारः जसि ओःसुपीविय-
णादेशः दीर्घश्छान्दसः । वृषायुधः किप्चेतिक्विप् किप्चेत्यत्रसोपपदेभ्योनिरुपपदेभ्यइत्यु-
क्तत्वाद्त्रसोपपदेभ्यःक्विप् अन्येषामपिट्श्यतइतिपूर्वपदस्यसंहितायांदीर्घः । निरष्टाः अशूव्या-
सौ भावेनिष्ठा यस्यविभापेतीट्प्रतिषेधः ब्रश्चादिनापत्वेष्टुत्वम् निसाचबहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृ-
तिस्वरत्वम् यद्वा निरस्ताइत्यत्रसकारस्यपत्वंछान्दसं तदानीं अस्ताइत्येतवक्र्मणिनिष्ठेतिग-
तिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । प्रवद्भिः वनपणसंभक्तौ अस्मात्प्रपूर्वात्क्विप् गमादीनामि-
तिवक्त्व्यमित्यनुनासिकलोपः ततस्तुक् रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । चितयन्तः चितीसंज्ञाने
अस्मात् ष्यन्तात् लटःशतृ शप् अनित्यमागमशासनमितिवचनाल्लघूपधगुणाभावः ॥६॥

सप्तमीष्टचमाह—

त्वमेतान् रुदतो जक्षन्त अयोधयो रजस इन्द्रपारे ।

अवाद्दहो दिव आदस्युमुच्चाप्रसुन्वतः स्तुवतः शंसमावः ॥ ७ ॥

त्वम् । एतान् । रुदतः । जक्षन्तः । च । अयोधयः । रजसः । इन्द्र ।

पारे । अव । अद्दहः । दिवः । आ । दस्युम् । उच्चा । प्र । सुन्वतः ।

स्तुवतः । शंसम् । आवः ॥ ७ ॥

हेइन्द्र त्वंरुदतोरोदनंकुर्वतःजक्षतःभक्षणंहसनंवाकुर्वतश्चएतान्द्विविधानविवृत्रानुचरा-
न्रजसःपारेअन्तरिक्षस्यपरभागेरजःशब्दान्तरिक्षवाची लोकैरजांस्युच्यन्तइत्युक्तत्वात् अयोध-
यःयुद्धमकरोःयुद्धेनमारितवानित्यर्थः दस्युं उपक्षयितारंबृत्रं दिवआ ध्रुलोकादानीयउच्चाउत्क-
र्षणअवाद्दहः दग्धवानसि बृत्रंसपरिवारंविनाःपततऊर्ध्वसुन्वतःसोमाभिपवंकुर्वतः स्तुवतःस्तोत्रं

कुर्वतोयजमानस्यशंसंस्तुतिमावःप्रकर्षेणरक्षितवानसि ॥ रुदतः रुदिर्अश्रुविमोचने लटःशतृ
अदादित्वाच्छपोलुक् मत्ययस्वरेणान्तोदात्तत्वम् शतुरनुमइतिशसउदात्तत्वम् । जक्षतः जक्ष-
भक्षहसनयोः पूर्ववच्छपोलुक् जक्षित्यादयःपडितिअभ्यस्तसंज्ञा अतःअभ्यस्तानामादिरित्याद्यु-
दात्तत्वम् । सुन्वतः सुनोतेःशतरि स्वादिभ्यःश्रुः हुश्रुवोरित्यादिनायणादेशः शतुरनुमइति
विभक्तेरुदात्तत्वम् । स्तुवतः पुत्रस्तुतौ अदादित्वाच्छपोलुक् उवडादेशः पूर्ववत्स्वरः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

चक्राणासःपरीणहंपृथिव्याहिरण्येनमृणिनाशुभमानाः ।
नहिन्वानासस्तिरुस्तइन्द्रंपरिस्पर्शाअदधात्सूर्येण ॥ ८ ॥

चक्राणासः । परिह्नहम् । पृथिव्याः । हिरण्येन । मृणिना । शुभं
मानाः । न । हिन्वानासः । तिरुः । ते । इन्द्रम् । परि । स्पर्शाः ।
अदधात् । सूर्येण ॥ ८ ॥

येवृत्रानुचराः पृथिव्याःभ्रूमेःपरीणहमाच्छादनंसर्वतोव्यापिंचक्राणासःकुर्वाणाःहिरण्ये-
नहिरण्ययुकेनमृणिनाकण्ठवाह्वादिगतेनमण्याद्याभरणेनशुभमानाः शोभमानाः हिन्वानासः
बंधमानाःसन्तोवर्तन्ते तेतथाविधावृत्रानुचराइन्द्रंयुद्धायोद्यन्तंनतिरुः जेतुंसमर्थाआसन्
तदानींसइन्द्रः स्पर्शावाधकान्वृत्रानुचरान्सूर्येणादित्येनपर्यदधात्परिहितान्व्यवहितानकरोत् । त-
थाचत्राक्षणम्—आदित्योस्त्रेवोद्यन्पुरस्ताद्रक्षांस्पर्शहन्तीति ॥ चक्राणासः करोतेच्छन्दसिलिडिति
वर्तमानेलिटःकानच् वतोसुक् चितइत्यन्तोदात्तत्वम् । परीणहं परिणहनंपरीणट् परिपूर्वावनस-
तेभ्रावेकिपिनहिवृतीत्यादिनापूर्वपदस्पर्दीर्घः । पृथिव्याः उदात्तयणइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् ।
हिन्वानासः हिगतौवृद्धौच ताच्छोलिकश्चानश् । तिरुः तिरतिर्गत्यर्थः ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह—

परिधिदिन्द्रोदसीउभेअब्रुभोजीर्महिनाविश्वतःसीम् ।
अमन्यमानौअभिमन्यमानैर्निर्वहामिर्धमोदस्युमिन्द्र ॥ ९ ॥

परि । यत् । इन्द्र । रोदसी इति । उभे इति । अर्बुभोजीः । महिना ।
विश्वतः । सीम् । अमन्यमानान् । अग्नि । मन्यमानैः । निः ।
ब्रह्महृत्तिः । अधम् । दस्युम् । इन्द्र ॥ ९ ॥

हेइन्द्र यद्यदारोदसीउभेद्युलोकावुभौमहिनात्वदीयेनमहिन्नाविश्वतःसीं सर्वतःपरिगृह्यप-
र्यर्बुभोजीः परितोभुक्तवानसि तदानीं त्वं अमन्यमानान्मन्त्रार्थमनुध्यातुंअशक्तानपिकेवलपा-
ठकान्यजमानान् अभिमन्यमानैः अस्मदीयाएतेयजमानाःरक्षणीयाइत्यभिमानंकुर्वद्भिर्ब्रह्म-
भिमन्त्रैर्दस्युंचोरंवृत्रादिरूपमसुरंनिरधमः निःसारितवानसि धर्मतिर्गतिकर्मेतियास्कः ॥ अबुभो-
जीः भुजपालनाभ्यवहारयोः लडि सिपि बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यश्लुः बहुलंछन्दसीतीडागमः
अहुदात्तः यद्दत्तयोगादनिघातः । महिना महिन्ना महच्छब्दात्पृथ्वादिलक्षणोभावेइमनिच् टेरि-
तिटिलोपः तृतीयैकवचने अलोपेसति उदात्तनिवृत्तिस्वरेणउदात्तत्वं मलोपच्छान्दसः । अम-
न्यमानान् मन्यन्तेजानन्तीतिमन्यमानाः मनज्ञाने दिवादिभ्यःश्यन् श्यनोनिच्वादाद्युदात्तत्वम्
समाप्ते अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् संहितायोरुत्वानुनासिकावुकौ ॥ ९ ॥

दशमीसृचमाह—

नयेद्विःपृथिव्याअन्तंमापुर्नमायाभिर्धनदांपर्यभूवन् ।
युजं वज्रं वृषभं च इन्द्रो निज्योतिपातमसोगा अं दुक्षत् ॥ १० ॥ २ ॥
न । ये । दिवः । पृथिव्याः । अन्तम् । आपुः । न । मायाभिः ।
धनदाम् । परिः । अर्भूवन् । युजम् । वज्रम् । वृषभः । चक्रे ।
दन्द्रः । निः । ज्योतिपा । तमसः । गाः । अधुक्षत् ॥ १० ॥ २ ॥

येजलविशेषादिद्युद्युलोकात्पृथिव्याअन्तंभूमेःस्थानंनापुःनप्राप्ताः मेघरूपमापजेनवृत्रेणनिरु-
द्धत्वात् अतएवभूमिप्राप्त्यभावात् धनदांधनमदांभूमिमायाभिःसस्योपकारादिभिः कर्मभिः नपर्य-
भूवन्परितोनव्याप्ताः जलपानसस्याभिवृद्ध्याद्युपकारंनचकुरित्यर्थः तदानीमयमिन्द्रेमेघभेदना-
यवजंपुजंस्वहस्तयुक्तंचक्रेततोज्योतिपाद्योतमानेनवज्रेणतमसःअन्धकाररूपान्मेघात् गाः गमन-
शीलान्युदकानिनिरधुक्षत् निःशेषेणदग्धवान् मेघंभित्वाजलंवृष्टवानित्यर्थः॥दिवः ऋदिदमितिप-
श्चम्याउदात्तत्वम् । आपुः आपृव्याप्तौ लिट्युप्तिरूपम् यद्दत्तयोगादनिघातः । पर्यभूवन् अत्रापि

यच्छब्दस्यानुपदान् निघाताभावः । युजं युजिर्योगे ऋत्विगित्यादिनाक्त्वि अनित्यमागमशास-
नमितिवचनान्नुमभावः । अधुक्षत् दुहमपूरणे लुडिशलङ्गुपधादनितः कसइतिष्वेः कसादेशः दादे-
र्धातोर्घइतिवत्वम् एकाचोवशइत्यादिनाभूपभावः संहितायां भूपभावाभावश्छान्दसः ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यवृत्तीयेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

एकादशीमृचमाह-

अनुस्वधामक्षरत्रापौअस्यावर्धतमध्यआनाव्यानाम् ।

सध्रीचीनेनमनसातमिन्द्रओजिष्ठेनहन्मनाहन्भिद्यूर् ॥ ११ ॥

अनु । स्वधाम् । अक्षरन् । आपः । अस्य । अवर्धत । मध्ये ।

आ । नाव्यानाम् । सध्रीचीनेन । मनसा । तम् । इन्द्रः । ओजिष्ठेन ।

हन्मना । अहन् । अजि । द्यून् ॥ ११ ॥

आपोजलानिअस्येन्द्रस्यस्वधामन्त्रीसादिरूपंअनुलक्ष्याक्षरन्मेघाहृष्टाअभवन् तदानी-
मयंवृत्रेनाव्यानांनावातरणयोग्यानांबह्वीनांअपांमध्येआसमन्तात् अवर्धतवृद्धिप्राप्तः प्रभूवज-
लेवर्तमानोपिनममार किन्त्वभिवृद्धएव तदानीमिन्द्रःसध्रीचीनेनसहगच्छतामनसायुक्तंवृत्रंओ-
जिष्ठेनअतिबलयुक्तेनहन्मनाहननसाधनेनवज्रेणअभिद्यूर्कतिचिद्विवसानभिलक्ष्यअहन् तेषुदि-
वसेषुहृतवान्जलमध्यपतितस्यापिवृत्रस्यमनोयत्रेन्द्रस्तिष्ठतितत्रैवसहगच्छति तादृशमभिज्ञायह-
तवानित्यर्थः ॥ अक्षरन् क्षरन्श्चलने । नाव्यानां नावातार्याणाम् नौवयोधर्मेत्यादिनायत्वान्तोयि-
मत्ययेइत्यावादेशः अनावइतिपर्युदासात् तित्स्वरितमितिप्रत्ययस्यस्वरितत्वम् । सध्रीचीनेन सह
अश्नोविस्रष्ट्यङ् सहस्यसधिरिति सध्यादेशः विभाषाश्चेरद्विकृत्स्त्रियामितिस्वार्थत्वप्रत्ययः त-
स्यआयन्तित्यादिनाईनादेशः अचइत्यकारलोपेचावितिदीर्घत्वम् खादेशस्योपदेशिवद्वचनादी-
कारउदात्तः । ओजिष्ठेन ओजोस्यास्तीतिओजस्वी अस्नायामेधेतिविनिः ततआतिशायनिक-
इष्टन्विन्मतोर्लुगिति विनोर्लुक्टेरितिदिलोपः निच्वादाद्युदात्तत्वम् । हन्मना हन्यतेअनेनेतिहन्म अ-
न्येस्योपिदृश्यन्तइतिद्विशिमहणात् करणेपिमनिन् निच्वादाद्युदात्तत्वम् वृत्तीयेकवचनेअलोपेभाते
नसंयोगाद्मन्तादितिप्रतिषेधः ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टचमाह—

न्याविध्यदिलीविशंस्यदृह्णाविशृङ्गिणमभिनच्छुणामिन्द्रः ।

यावत्तरोमघवन्यावदोजोवज्ज्रेणशत्रुमवधीःपृतन्युम् ॥ १२ ॥

नि । अविध्यत् । इलीविशंस्य । दृह्णा । वि । शृङ्गिणम् । अभिनत् ।

शुणम् । इन्द्रः । यावत् । तरः । मघवन् । यावत् । ओजः ।

वज्ज्रेण । शत्रुम् । अवधीः । पृतन्युम् ॥ १२ ॥

इलीविशस्यइलायाभूमेर्विलेशयानस्यवृत्रस्यसम्बन्धिनी इलांघिलशयस्येतियास्कः । दृह्णादृंहितानिअसुरेणनिरुद्धानिप्रभूतान्युदकानिइन्द्रोऽन्यविध्यत्नितरांविद्धवान् यद्वा दृह्णानिप्रबलानिसैन्यानि नितरांविद्धवान् तत ऊर्ध्वंशृङ्गिणंगोमहिपादिशृंगसमानैरायुधैरुपेतंशुष्णंजगतः शोपकंवृत्रंव्यभिनवविविधंताडितवान् हेमघवन धनयुक्तेन्द्र तवयावत्तरः यावान्वेगोस्तियावदोजः यावद्वलमस्तिवतेनसर्वेणयुक्तस्त्वंपृतन्युं पृतनांयुद्धंइच्छन्तंशत्रुवृत्रंवज्ज्रेणावधीः हतवानसि ॥ अविध्यत् व्यधताडने शयनि ग्रहिज्येत्यादिनासम्प्रसारणम् तिङ्ङुतिङ्ङितिनिघाते उदात्तस्वरितयोर्यणइतिसंहितायां अडागमस्यस्वरितत्वम् । इलीविशस्य पृपोदरादित्वादभिमतरूपस्वरसिद्धिः । दृह्णा दृहेर्निष्ठायां दृढः स्थूलबलयोरितिनिपात्यते शेश्छन्दसिबहुलमितिशेर्लोपः । अभिनत्भिदिरविदारणे लङ्ङिरुधादिभ्यःश्रम् इतश्चेतीकारलोपेहल्ङ्ङ्याभ्यइतितिलोपः । शुष्णं शोपशोपणे शोपयतीतिशुष्णः तृपिशुपिरसिभ्यःकिञ्चेतिनप्रत्ययः निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तत्वम् । अवधीः लुङ्ङिचेतिहन्तेर्वधादेशः । पृतन्युम् पृतनाशब्दात् क्यचि कव्यध्वरपृतनस्येति अन्त्यलोपः कयाच्छन्दसीतिउप्रत्ययः ॥ १२ ॥

त्रयोदशीष्टचमाह—

अभिसिध्मोअजिगादस्यशत्रून्वितिग्मेनवृपभेणापुरोभेत् ।

संवज्ज्रेणासृजद्वृत्रमिन्द्रःप्रस्वामतिमतिरुच्छाशदानः ॥ १३ ॥

अभि । सिध्मः । अजिगात् । अस्य । शत्रून् । वि । तिग्मेन ।

वृपभेणं । पुरः । अभेत् । सम् । वज्ज्रेण । असृजत् । वृत्रम् ।

इन्द्रः । प्र । स्वाम् । मतिम् । अतिरत् । शाशदानः ॥ १३ ॥

अस्येन्द्रस्यसिध्मः साधकोवज्रः शत्रून्भिइन्द्रवैरिणोभिलक्ष्य अजिगात् गतवान् जिगा-
तिर्गतिकर्मा गातिजिगातीतिगतिकर्मसुपाठात् सचेन्द्रस्तिरमेनतीक्ष्णो नवृषभेणश्रेष्ठेनायुधेनतेन
वज्रेणपुरः वृत्रस्यपुराणिव्यभेदविविधंभिन्नवान् ततःसइन्द्रोवज्रेणस्वकीयेनवृत्रंसप्तसृजत् संयो-
जितवान् संयोज्यचशाशदानः वृत्रंहिसन् स्वांमर्तिस्वकीयां हर्षोपितांबुद्धिपातिरल्पकपेणवर्धि-
तवान् ॥ सिध्मः पिधुसंराद्धौ अस्मादौणादिकोमक् किच्त्वादगुणः प्रत्ययस्वरःशिष्यते । अजि-
गात् गास्तुतौ अत्रतुगत्यर्थः जुहोत्यादित्वात्श्लुः द्विर्भाववहुलंछन्दसीत्यफ्यासस्येचम् । अ-
भेव निदिर्द्विदारणे श्रमिमाभे व्यत्ययेनशय तस्यबहुलंछन्दसीतिलुक् लघूपधगुणेहल्ङ्यावन्त्य-
इतिलोपः यद्वा लुङि ङ्लुक् । अतिरत् प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः यद्वा तरतेच्यत्ययेनशः ऋवइच्चा-
तोरित्त्वम् । शाशदानः शट्टशातने अस्माद्यङन्तावशानच् तस्यछन्दस्युभयथेति आर्धधातुक-
त्वादतोऽप्यलोपौ सार्वधातुकत्वाद्दफ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टकमाह—

आवःकुत्सामिन्द्रयस्मिञ्चाकन्रवोयुध्यन्तंष्टपभंशद्युम् ।

शफच्युतोर्रेणुर्नक्षत्रामुच्चैत्रेयोन्वृपाद्यायतस्थौ ॥ १४ ॥

आवः । कुत्सम् । इन्द्र । यस्मिन् । चाकन् । प्र । आवः । युध्यन्तम्

वृषभम् । दशंष्ट्युम् । । शफश्च्युतः । रेणुः । नक्षत्र । द्याम् । उत् ।

श्वैत्रेयः । नृष्टसद्याय । तस्थौ । १४ ॥

हेइन्द्रकुत्संपतन्नामकंगोत्रप्रवर्तकमृषिं आवःरक्षितवानसि यस्मिन्कुत्सेचाकन्रवोयुर्तिकाम-
यमानोवर्तसे तंकुत्सामितिपूर्ववान्वयः तथादशद्युंष्टतन्नामकंशशुद्धिद्वीप्यमानमृषिंप्रावः प्रक-
पेणरक्षितवानसि कीदृशं युध्यन्तंस्वकीयैःशत्रुभिःसहयुद्धंकुर्वन्तं वृषभंगुणैःश्रेष्ठंशफच्युतःत्वदी-
याश्चस्पर्शागत्यतितोरेणुर्धूलिर्घातुलोकंनक्षत्रप्राप्नोति श्वैत्रेयः श्वित्राख्यायायोपितःपुत्रः पुरा-
शत्रुभयावजलेमग्नः सनत्ववनुग्रहात् वृसहाय वृभिःपुरुषैःसोढव्याय उचस्थौजलादुत्थितवा-
न् ॥ चाकन् चकवृषो अस्माण्यन्तावशट्ट छन्दस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वापिणलोपः शवभा-
वश्च प्रत्ययस्वरेणान्वोदात्तत्वम् यद्वा कमुकान्तावित्यस्मात् यद्गुगन्ताल्लङितिपिअभ्यासस्यनु-
गभावश्छान्दसः दीर्घोक्तिइतिदीर्घत्वम् सिलोपे मोनोधातोरितिमकारस्फनकारः धातुस्वरः य-
द्दत्तयोगादनिवातः । युध्यन्तं व्यत्ययेनपरस्मैपदम् । दशद्युं दीव्यतेःप्रकाशार्थात् सम्पदादित-

क्षणःक्लिप् छ्रोःशूडित्यद् दशसुदिक्षुर्घूर्यस्यासौदशद्युः छान्दसंहस्वत्वम् यद्वा द्युशब्दोर्हर्ना-
मसुपठितः तेनप्रवृत्तिनिमित्तभूतःप्रकाशोलक्ष्यते बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । शफच्युतः
शफेनच्युतः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । नक्षत णक्षगतौ व्यत्ययेनात्मनेपदम् । श्वै-
त्रेयः श्वित्रायाअपत्यं स्त्रीभ्योढक् । नृपहाय शकिसहोश्चेतिकर्मणियत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् ।
समासेछदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् पूर्वपदादितिपत्वम् संहितायांदीर्घश्छान्दसः ॥ १४ ॥

पञ्चदशीष्टचमाह—

आवःशमंवृपमंतुग्यांसुक्षेत्रजेपेमघवन्ड्वयंगाम् ।

ज्योक्चिदत्रतास्थिवांसोअक्रञ्छत्र्यूतामधरावेदनाकः ॥ १५ ॥ ३ ॥

आवः । शमम् । वृपञ्जम् । तुग्यांसु । क्षेत्रजेपे । मघवन् ।

श्विच्यम् । गाम् । ज्योक् । चित् । अत्रं । तस्थिवांसः । अक्रन् ।

शत्रुद्यताम् । अधरा । वेदना । अकरित्यकः ॥ १५ ॥ ३ ॥

हेमघवन् धनवन्निन्द्रश्विच्यंश्वित्रायाःपुत्रंपूर्वोक्तंपुरुषंआवः रक्षितवानसि किमर्थं क्षेत्रजे-
पे शत्रुभिःसहयुद्धवेलायांक्षेत्रप्राप्त्यर्थं कीदृशं शमं त्वदीयपरिपालनेनचित्तव्याकुलतांपरित्यज्य-
शान्तंवृपभंगुणैःश्रेष्ठं तुग्यासुगांजलेपुगतंमग्नमित्यर्थः तुग्याबर्बुरमित्तिउदकनामसुपठितत्वात् अ-
त्र अस्माभिःसहयुद्धेज्योक्चिद चिरकालमपितस्थिवांसः अवस्थिताःसन्तः अक्रन् यैवैरिणः
शत्रुत्वमकुर्वन् शत्रूयतां शत्रूनात्मनइच्छतांतेषां अधरा वेदना निरुष्टानिद्रुःखानि त्वं अकःकुरु ॥
तुग्यशब्दोन्तरिक्षवचनः तत्रभवास्तुग्रियाः तुग्राद्ग्नितिघन् घस्येयादेशः इकारलोपश्छान्द-
सः निच्वादाद्युदात्तत्वम् । क्षेत्रजेपे जेपृणेषूपृपृपृगतौ अस्मात्सम्पदादिलक्षणःक्लिप् क्षेत्रस्यजे-
ट्क्षेत्रजेट् समासान्तोदात्तत्वम् अन्तोदात्तादुत्तरपदादित्यादिनाविभक्तेरुदात्तत्वम् । श्विच्यं
श्वित्रायांभवः भवेच्छन्दसीतियत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । तस्थिवांसः तिष्ठतेःकसुः वस्वे-
काजाच्चसामितीडागमः । अक्रन् करोतेर्लुङिमघेघसेत्यादिनाच्चेर्लुक् । शत्रूयतां शत्रूना-
त्मनइच्छन्तीतिशत्रूयन्तः सुपआत्मनःऋयजितिक्यच्तदन्ताच्छट् तस्यलसार्वधातुकानुदात्तत्वे
एकादेशस्वरणोदात्तत्वम् तस्यचपूर्वत्रासिद्धत्वेनेप्यतइत्युक्तत्वाच्छत्रन्तमन्तोदात्तत्वमिति श-
त्रुनुमोमघजादीदितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । अधरावेदनेत्युभयत्रशेच्छन्दसिचहुलमितिशेर्लोपः ।
अकः करोतेर्लुङि मघेघसेत्यादिनाच्चेर्लुक् गुणः ॥ १५ ॥

इतिप्रथमस्पृतीयेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

त्रिंशन्नोअद्येतिचतुर्थसूक्तद्वादशर्चं ऋषिश्चान्यस्यादृषेरितिपरिभाषयाआद्विरसोहिरण्यस्तु-
पऋषिः अश्विनौदेवता ऋत्रीचक्रैतिनवमीआनोश्विनेतिद्वादशीचत्रिष्टुभौ शिष्टास्त्रिष्टुवन्तपरिभा-
षयाजगत्यः त्रिंशदद्वादशाश्विनंनवम्यन्त्रेत्रिष्टुभावित्यनुक्रमणिका । प्रातरनुवाकेआश्विनेक-
तौजागतेछन्दसिइदंसूक्तम् अथाश्विनइतिखण्डेस्त्रितमः-त्रिंशन्नोअद्येत्तेद्यावापृथिवीइतिजा-
गतमिति । आश्विनशस्त्रेप्येतत्सूक्तम् प्रातरनुवाकन्यायेनेत्यतिदिष्टत्वात् ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह-

त्रिंशन्नोअद्याभवतंनवेदसाविभुवायामउतरातिरिश्विना ।

युवोर्हियन्नहिम्येववासंसोभ्यायसेन्याभवतंमनीपिभिः ॥ १ ॥

त्रिः । चित् । नः । अद्य । भवतम् । नवेदसा । विष्टुः । वाम् ।

यामः । उत । रातिः । अश्विना । युवोः । हि । यन्नम् । हिम्याइर्वा

वासंसः । अत्रिष्टुआयंसेन्या । भवतम् । मनीपिभिः ॥ १ ॥

हेनवेदसाश्विनामेधाविनावश्विदेवौ नवेदाइतिमेधाविनाम नवेदाःऋषिःमनीपीतितन्नाम-
सुपठितत्वात् तादृशौमुवांत्रिंशदविवारमपिअद्यास्मिदक्रमणिं नः अस्मदर्थंभवतंआगतौभवत-
म् अत्रत्रिरितिचनंसवनत्रयापेक्षंआद्रातिशयद्योवनार्थवात्रिपत्याहिदेवाइतिश्रुत्यन्तराव
वांपुवयोःयामोगमनसाधनभूतोरथोविभुःव्याप्तःउतअपिचरातिः दानंविभुरितिशेषः युवोर्युवयो-
रुभयोर्यन्नहि परस्परनियमनरूपःसम्बन्धविशेषोस्तिखलु तत्रदृष्टान्तः-वासंसःसूर्यरभ्या-
च्छादनयुक्तस्यवासरस्यहिम्येव हिमयुक्तयाराज्येव यथाराज्यासहदिवसस्यसम्बन्धःकदाचिद-
पिनापैतितद्वत् युवानुभौमनीपिभिः मेधाविभिःऋत्विग्भिः मनीपीतिमेधाविनाम मनीपीम-
न्यातेतितन्नामसुपठितत्वात् अस्यायंसेन्या अत्रितोनियन्तव्यौअनुग्रहवशात्तदधीनौभवतम् ॥
अद्य निपातस्यचेविसंहितायांईर्धःनवेदसा विपरीतंनचित्तइतिनवेदसौ विदज्ञानेइत्यस्मादौणा-
दिकोस्तु नञ्समासे नञ्पाठनपादित्यादिनानकारस्यप्रकृतिभावः सुपांसुलुमित्याकारः आम-
त्रितनिघातः । यामः यापवेगम्यवेनेनेतियामोरथः आर्तिस्त्वित्यादिनामन् नित्वाद्वाद्युदात्तत्वम्
यद्वा यमउपरमेइत्यस्मात्कर्मणिचञ् वृषादिपुषाटाद्याुदात्तत्वम् । रातिः रादानेइत्यस्मात् श्वा-
वेकिनमद्येत्पेत्यादिनात्स्योदात्तत्वम् । युवोः सुपांसुपोभवन्तीतिपृष्ठीद्विचनस्यपृष्ठीद्विचननि-
शः अतश्चादेशविषयत्वाद्योपीविषयत्वंभवति शेषेऽप्येतिद्विःपेऽदात्तनिवृत्तिस्वेरेणविभक्ते-

रुदात्तत्वम् अग्न्यलोपपक्षेतुपकादेशस्वरेण । हिम्याइव हिमेतिरात्रिनाम ऊधःपयः हिमेतितन्नाम-
सुपठितत्वात् ततउत्तरस्यतृतीयैकवचनस्यसुपांसुलुगितिड्यादेशः ततष्टिलोपेउदात्तनिवृत्तिस्वरे-
णतस्योदात्तत्वम् । वाससः वसआच्छादने वासयतिप्रकाशेनाच्छादयतीत्यर्हासः । अभ्यायं-
सेन्या अग्न्याडित्युपसर्गद्वयोपसृष्टाद्यमउपरमेइत्यस्मादौणादिकःसेन्यप्रत्ययः सुपांसुलुगित्या-
कारः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

त्रयःपवयोमधुवाहनेरथेसोमस्यवेनामनुविश्वइद्विदुः ।

त्रयःस्कंभासःस्कभितासःआरभेत्रिनक्तंयाथस्त्रिर्वश्विनादिवा ॥२॥

त्रयः । पवयः । मधुवाहने । रथे । सोमस्य । वेनाम् । अनु । विश्वे ।
इत् । विदुः । त्रयः । स्कंभासः । स्कभितासः । आरभे । त्रिः ।
नक्तम् । याथः । त्रिः । ऊम् इति । अश्विना । दिवा ॥ २ ॥

मधुवाहनेमधुद्रव्याणानानाविधखाद्यादीनांवाहनेनयुक्ते अश्विनोःसम्बन्धिरथेपवयः
वज्रसमानादृढाःचक्रविशेषास्त्रयःत्रिसंख्याकाःसन्ति इत् इत्थंचक्रत्रयसद्भावप्रकारंविश्वेसेवेदेवाः
सोमस्यचन्द्रस्यवेनांकमनीयांभार्यांअनुलक्ष्ययात्रायांविदुर्जानन्ति यदासोमस्यवेनयासहविवाहः
तदानानानाविधखाद्ययुक्तंचक्रत्रयोपेतंमौढेरथमारुह्याश्विनौगच्छतइतिसर्वेदेवाजानन्वीत्यर्थःत-
स्यरथस्योपरिस्कंभासःस्तम्भविशेषास्त्रयः त्रिसंख्याकाः स्कभितासः स्थापिताः किमर्थमारभे-
आरब्धुंअवलम्बितुं यदारथस्वरयायातितदानींपतनभीतिनिवृत्त्यर्थंहस्तालम्बनभूताःस्तम्भाइ-
त्यर्थः हेअश्विना युवांतादृशेनरथेननक्तंरात्रौत्रिर्याथः त्रिवारंगच्छथःतदादिवादिवसेपित्रिर्याथः
रात्रावहनिचरथमारुहपुनःपुनःक्रीडथइत्यर्थः ॥ मधुवाहने मधुवाहते अनेनेविमधुवाहनः
करणेत्सुद् । विदुः वेनेलटिदिदोलटोवेतिज्ञेरुसादेशः । स्कंभासः ष्ठिस्काभित्प्रतिवचनधेस्क-
म्भन्तेप्रतिवच्चाभवन्दीतिस्कम्भाः पचाद्यच् । स्कभितासः स्कम्भुःसौत्रोधातुः अस्मान्निष्ठायां
यस्यविभाषेतीद्प्रतिपेधेप्राप्ते ग्रसितस्य भितेत्यादिनेडागमोनिपातितः । आरभे रभराभस्ये अ-
स्मादाङ्पूर्वात्सम्पदादिलक्षणोभावेकिप् रुदुत्तरपदमलुतिस्वरत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

सुमानेअहच्चिरंवद्यगोहनात्रिरथयज्ञमधुनामिमिक्षतम् ।
त्रिर्वाजवतीरिपोअश्विनायुवंदोपाअस्मभ्यमुपसंश्रपिन्वतम् ॥ ३ ॥

मं०१ अ०७ सू०३४]

प्रथमोष्टकः

समाने । अहन् । त्रिः । अवद्यगोहना । त्रिः । अद्य । यज्ञम् ।
 मधुना । मिमिक्षतम् । त्रिः । वाजंश्वतीः । इपः । अश्विना । युवम् ।
 दोषाः । अस्मभ्यम् । उपसः । च । पिन्वतम् ॥ ३ ॥

हेअश्विनाअश्विदेवौयुवंयुवामुभौसमानेअहन्नेकस्मिन्ननुष्ठानदिनेत्रिरवद्यगोहना त्रि-
 वारमनुष्ठानगतानांदोषाणां संवरणकारिणीभवतम् अद्यास्मिन्दिनेयज्ञंयज्ञगतंहविःमधुनामधुर-
 सेनत्रिर्मिमिक्षतंत्रिवारंसिञ्चतम् किञ्च दोषाउपसश्वरात्रीर्दिवसांश्वरात्रिपुदिवसेपुचनैरन्तर्येणवा-
 जवतीःश्वलकारिणीरिपोन्नानिअस्मभ्यंपिन्वतंसिञ्चतंप्रयच्छतमित्यर्थः॥ अहन् सुषांसुलुगितिस-
 म्यालुक् । अवद्यगोहना गृहसंवरणे अवद्यगृहयितारौ नन्द्यादित्वात् ल्युः ऊदुपधायागोहइति-
 प्राप्स्यऊचस्वाभावश्छान्दसः । मिमिक्षतं मिहसेचने सतिएकाचउपदेशेनुदात्तादितीट्प्रतिषेधः
 हलन्ताच्चेतिसनःकिञ्चाल्लघूपधगुणाभावः द्विभांवहलादिशेषौ दत्वकत्वपत्वानि । वाजवतीः
 उगितश्चेतिडीप् । पिन्वतं पिबिमिबिगिबिसेचने इदिच्वानुम् कर्त्तरिशप् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टकमाह—

त्रिर्वीर्तिर्यातंत्रिरनुवतेजनेत्रिःसुप्राव्येत्रेधेवंशिक्षतम् । त्रिर्नान्द्यंवह-
 तमश्विनायुवंत्रिःपृक्षोअस्मेअक्षरेवपिन्वतम् ॥ ४ ॥

त्रिः । वर्तिः । यातम् । त्रिः । अनुंश्वते । जने । त्रिः । सुप्रइअव्ये ।
 त्रेधाइव । शिक्षतम् । त्रिः । नान्द्यम् । वहतम् । अश्विना ।
 युवम् । त्रिः । पृक्षः । अस्मे इति । अक्षरेइव । पिन्वतम् ॥ ४ ॥

हेअश्विनायुवंत्रिर्वीर्तिर्यातंअस्मदीयवर्तनसाधनंगृहंत्रिर्वातंत्रिवारंप्राप्तम् तथा अनुवतेअ-
 स्मदनुकूलव्यापारयुक्तेजनेत्रिर्वातंत्रिवारंतदनुग्रहायगच्छतम् त्रिःसुप्राव्येत्रेधेवंशिक्षतंमप-
 स्मार्क्षणीयेप्रवर्तमानानस्मात्त्रेधेवत्रिभिरेवमकारैःशिक्षतंपुनःपुनरनुष्ठानमुपदेष्टव्यमित्यर्थः तथा
 नांद्यंनन्दीयंसन्तोपकरंफलंत्रिर्वहंतंप्रापयतम् अस्मे अस्मात्पृक्षोच्चत्रिःपिन्वतंत्रिवारंप्रयच्छतम्
 तत्रदृष्टान्तः—अक्षरेवअक्षराण्युदकानि अक्षरास्रोतः वृषिरितितन्नामसुपाटात् तानिपर्जन्योपया
 प्रयच्छतितद्द्रव ॥ वर्तिः वर्ततेत्रेतिवर्तिगृहम् इपिपिरुहिष्वतीत्यादिनाइप्रत्ययः सुषांसुलुगितिद्वि-
 तांमिकवचनस्यसुआदेशः । सुप्राव्ये उपसर्गद्वयोपसृष्टाइवतेःकर्मणिण्यत् संज्ञापूर्वकोविधिरनित्य-
 इतिवृच्यभावः तित्स्वरितमित्स्वरितन्वम् । शिक्षतं शिक्षविद्योपादानं । नान्द्यं ण्यदन्तः । पृक्षः

पृचीसम्पर्के असुनिसुडागमः । अस्मे सुपांसुलुगितिशेआदेशः । अक्षराइव अश्रुवन्तेव्यामुवन्ती-
त्यक्षराणिउदकानि औणादिकः क्त्वरःप्रत्ययः शैलेपः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

त्रिनो रियिवहृतमश्विनायुवंत्रिर्देवतातात्रिरुतावतंधियः । त्रिःसौभ
गत्वंत्रिरुतःश्रवांसिनस्त्रिष्टंवांसूरेदुहितारुहद्रथम् ॥ ५ ॥

त्रिः । नः । रियिम् । वहतम् । अश्विना । युवम् । त्रिः । देवताता ।

त्रिः । उत । अवतम् । धियः । त्रिः । सौभगत्वम् । त्रिः । उत ।

श्रवांसि । नः । त्रिस्थम् । वाम् । सूरे । दुहिता । आ । रुहत् । रथम् ॥ ५ ॥

हेअश्विना युवंयुवांनोस्मान् रियिधनंत्रिवंहतंत्रिवारंप्रापयतंदेवतातो देवैयुक्तिकर्मणित्रिः
त्रिवारमागच्छतमितिशेषः उतअपिचधियोस्मद्बुद्धीःत्रिःत्रिवारंरक्षतंसौभगत्वम् सौभाग्यंश्रिवंह-
तमितिशेषः उतअपिच श्रवांस्यन्नानिनःअस्मभ्यंत्रिवंहतम् वांयुवयोःसम्बन्धिनंत्रिष्टंचक्रत्रयेव-
स्थितंरथंसूरेसूर्यस्यदुहितापुत्री दुहितादुर्हितादूरेहितेतियास्कः । साआरूढवती ॥ देवतावा स-
र्वदेवात्तातिलितिस्वार्थिकस्तातिल्प्रत्ययः तेनदेवतातिशब्देनदेवसम्बद्धोयज्ञोलक्ष्यते देवताना म-
सवइतितन्नामसुपठितत्वात् लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् सुपांसुलुगितिसाम्याडादेशः । त्रिष्टं
त्रिपुचक्रेपुनिष्ठतीतित्रिष्टः सुपिस्थइतिकः अम्बाम्बेत्यादिनासकारस्यपत्वम् । सूरे पूषेरेणे सु-
सूधायुधिभ्यःकन् इतिक्रन् निच्वादाद्युदात्तः विभक्तिव्यत्ययः । रुहत् रुमृद्वरुहिभ्यश्छन्दसीति
त्रैरडादेशः ॥ ५ ॥

षष्ठीष्टचमाह—

त्रिनोअश्विनादिव्यानिभेपजात्रिःपार्थिवानित्रिरुदत्तमद्भ्यः ।

ओमानंगंयोर्ममकायसूनवेत्रिधानुशर्मवहतंशुभस्पती ॥ ६ ॥ १ ॥

त्रिः । नः । अश्विना । दिव्यानि । भेपजा । त्रिः । पार्थिवानि ।

त्रिः । ऊम् इति । दत्तम् । अतद्भ्यः । ओमानम् । शम्भयोः ।

ममकाय । सूनवे । त्रिधानु । शर्म । वहतम् । शुभः । पती इति ॥ ६ ॥ १ ॥

हे अश्विना नः अस्मभ्यं दिव्यानिद्युलोकवर्तीनि भेषजाऔषधानि त्रिदत्तं तथापार्थि-
वानिपृथिव्यामुत्पन्नानिऔषधानित्रिदत्तंअद्भ्यः अन्तरिक्षसकाशादपिऔषधानित्रिदत्तंआपद्-
त्यन्तरिक्षनाम आपःपृथिवीभूरितितन्नामसुपाठाव शंयोरेतन्नामकस्थवृहस्पतिपुत्रस्य तेशंयुं
वाहस्पत्यमंत्रवृध्नितिब्राह्मणान्तरात् तस्यसम्बन्धिनमोमानंसुखविशेषंममकाय सूनुवेमदी-
यायपुत्रायदत्तं हे शुभस्पतीशोभनस्यौषधजातस्यपालकौयुवांविधातु वातपित्तश्लेष्मधातुत्रय-
शमनविषयंसुखंभवहंतंपापयतम् ॥ दिव्यानि दण्डादित्वाद्यप्रत्ययः । अद्भ्यः ऊडिदमित्यादिनावि-
भक्तैरुदात्तत्वम् । ओमानं अवतेरन्त्येभ्योपिदृश्यन्तइतिमन्त्रि ज्वरत्वरेत्यादिना अकारवकार-
योरूह सार्वधातुकार्थंधातुकलक्षणोगुणः यदिज्वरत्वरेत्यत्रानुनासिकेचेतिनानुवर्तेत तर्हिपूर्वैणैव
सूत्रेणवकारस्यऊठादेशोभविष्यति । शुभस्पती शुभदीप्तौ सम्पदादिलक्षणःकिप् पठ्याःपतिपुत्रे-
तिसंहितायांविस्सर्जनीयस्यसत्वम् सुवामन्त्रितेइतिपराद्भवद्वावावपठ्यामन्त्रितसमुदायस्याष्टमि-
कंसर्वानुदात्तत्वम् ॥ ६ ॥

इतिप्रथमस्यतृतीयेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

सप्तमीष्टकमाह—

त्रिर्नोअश्विनायजतादिवेदिवेपरिंत्रिधातुपृथिवीमंशायतम् ।
तिस्रोनासत्यारथ्यापरावतआत्मेववातःस्वसंराणिगच्छतम् ॥ ७ ॥

त्रिः । नः । अश्विना । यजता । दिवेदिवे । परिं । त्रिधातुं ।
पृथिवीम् । अशायतम् । तिस्रः । नासत्या । रथ्या । परावतः ।
आत्माइदं । वातः । स्वसंराणि । गच्छतम् ॥ ७ ॥

हेअश्विनादिवेदिवे प्रतिदिनं दिवेदिवेद्यविद्यवीत्यहर्नामसुपठितत्वात् यजतापठ्यौयु-
षानोस्मदीयांपृथिवीवेदिरूपांभूमिं परि सर्वतःप्राप्य त्रिधातुकक्ष्यात्रययुक्तेआस्तीर्णैर्वाहंदिअ-
शायतंशयनंकुरुतम् हेरथ्यारथ्योरथस्वामिनौ तिस्रस्त्रिसंत्याकण्डेष्टिकपाशुकसौमिकरूपावे-
दीर्गच्छतम् तत्रदृष्टान्तः—स्वसंराणिशरीराणिआत्मेववातः यथाप्राणिनामात्मभूतःप्राण-
वायुः तदीयानिशरीराणिगच्छतितद्द्र ॥ यजता यजतेभ्रंष्टश्रीत्यादिनाअतच् चितइत्यन्तो-
दात्तत्वम् । त्रिधातु त्रेधाधीयतेनिधीयतइतित्रिधातु सितनिगमीत्यादिनाधाञ्जसुन् निष्वादा-
द्युदात्तत्वम् समासेलुत्तरपदमरुतिस्वरात्पेनतदेवशिष्यते सुषांसुष्टुगिनिसप्तम्याः ऋक् । अशा-
यतम् अदादित्वाच्छपोलुक् अशयातामित्यस्यह्रस्वदीर्घयोर्व्यात्यासः । नासत्या सत्सुसाधुत्त-

त्यौनसत्यौअसत्यौ नअसत्यौ सत्यावेवनासत्यावित्यौर्णवाभइतियास्कं । नभ्राणनपादित्यादि-
नाननःप्रकृतिभावः । रथ्या रथाहौस्वामिनावित्यर्थः छन्दसिचेतियप्रत्ययः । स्वसराणि सरन्तिग-
च्छन्तीतिसराइन्द्रियाणि स्वकीयाःसरायेपांशरीराणाम् बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीशृचमाह—

त्रिरश्विनासिन्धुभिःसप्तमातृभिस्त्रयंआहावास्त्रेधाहविष्कृतम् ।

तिस्रःपृथिवीरुपरिप्रवादिवोनाकंरक्षेथेद्युभिर्क्तुभिर्हितम् ॥ ८ ॥

त्रिः । अश्विना । सिन्धुभिः । सप्तमातृभिः । त्रयं । आहावाः ।

त्रेधा । हविः । कृतम् । तिस्रः । पृथिवीः । उपरि । प्रवा । दिवः ।

नाकम् । रक्षेथे इति । द्युभिः । अक्तुभिः । हितम् ॥ ८ ॥

हेअश्विना सप्तमातृभिःइमंमेगद्गइत्यादिमन्त्रोक्ताःसप्तसंख्याकाःगङ्गाद्यानद्योमातरःउत्पा-
दिकायेपांजलविशेषाणातेसप्तमातरःत्रैःसिन्धुभिःस्यन्दनस्वभावेःजलैः वसतीवरीनामभिःत्रिःसो-
माभिपवःकृतइतिशेषः तथाचान्यत्रब्राह्मणेसमाप्नातम्—अष्टौकत्वोभिपुणोतिएकादशकत्वोद्वि-
तीयंद्वादशकत्वस्तृतीयमिति । आहावाः यथोक्तजलयुक्तस्यसोमस्याधारभूताःकूपसदृशास्त्रयःत्रि-
संख्याकाद्रोणकलशाधवनीयपूतभृदाख्यानिष्पन्नाइतिशेषः तेषुत्रिपुषात्रविशेषेषुत्रेधात्रिभिःप्र-
कारैःसवनत्रयगतैः हविष्कृतंसोमाख्यंहविःसम्पादितद्रव्यंवर्ततइतिशेषः तिस्रःपृथिवीरुपरित्रि-
भ्यःपृथिव्यादिलोकेभ्य ऊर्ध्वंप्रवापवन्तौगच्छन्तौयुवां दिवोनाकंद्युलोकसम्बन्धिनमादित्यंरक्षेथे
कीदृशंनाकंद्युभिरहोभिरक्तुभिरात्रिभिश्चहितंस्थापितंअहनिसूर्यउदेतिरात्रावस्तंगच्छति इत्ये-
वमहोरात्राभ्यांसूर्योव्यवस्थापितइत्यर्थः ॥ सप्तमातृभिः बहुव्रीहिस्वरः । आहावाः निपानमा-
हावइतिआङ्पूर्वावह्वयतेरप्रत्ययः सम्प्रसारणंवृद्धिश्चनिपातनाव् थाथादिनोत्तरपदान्तोदान्तत्व-
म् । प्रवा च्युङ्मुङ्गतौ प्रवेतेगच्छतइतिप्रवौ पचाद्यच् सुपांसुलुगित्याकारः । नाकं नास्मिन्नक-
मस्तीतिनाकः नभ्राणनपादित्यादिनाननःप्रकृतिभावः । द्युभिः ऊडिदमित्यादिनापावस्य
विभक्त्युदान्तस्यदिवोन्नलितिप्रतिषेधः ॥ ८ ॥

नवमीशृचमाह—

कञ्जीचक्रात्रिवृत्तोरथस्यकञ्त्रयोबंधुरोयेसनीळाः ।

कदायोगोवाजिनोरासंभस्ययेनंयुज्जनांसत्योपयाथः ॥ ९ ॥

कं । त्री । चक्रा । त्रिदृष्टतः । रथस्य । कं । त्रयः । वन्धुरः । ये ।
सदनीलाः । कदा । योगः । वाजिनः । रासभस्य । येन । यज्ञम् ।
नासत्या । उपहयाथः ॥ ९ ॥

हेनासत्यावश्विनौ विवृतः त्रिसंख्याकैरश्रिजिरुपेतस्यभवदीयस्परथस्यईपाद्वयं पूर्वभागे-
संयुज्यतेसैयमेकाश्रिः पृष्ठभागेवियुज्यतेतत्रकोणद्वयंसम्पद्यते ईदृशस्परथस्यसम्बन्धीनि त्रीच-
का त्रीणिचक्राणि क कुत्रस्थितानिइत्यस्माभिर्नदृश्यन्ते येकाष्टविशेषाः सनीलाः नीडंगृहसद-
शंरथस्योपर्युपवेशनस्थानं तेनसहवर्तन्तइतिसनीलाः तेकाष्टविशेषाः वन्धुरः नीडबन्धनाधारभू-
तास्त्रयः अक्षेणसहितेद्वेईपेत्येवंत्रिसंख्याकाः ककुत्रस्थिताइत्यस्माभिर्नष्टायन्ते वाजिनोव-
त्त्वतोरसभस्यभवदीयाश्वस्थानीयस्यगर्भस्ययोगोरथेयोजनंकदाकस्मिन्कालेनिष्पन्नमित्य-
स्माभिर्नदृश्यते येनचक्रत्रयनीडकाष्टत्रयरासभयोजनसहितेनरथेनयत्नमस्मदीयंयागस्थानंउप-
याथः युवांप्रामुथः तादृशस्परथस्येतिपूर्ववान्वयः ॥ त्रीचक्रा उभयत्रापिशेश्चन्द्रसिबहुलमिति
शेलेपः । वन्धुरः बन्धेरौणादिकउरप्रत्ययः वत्वंछान्दसम् । सनीलाः घोषतर्जनस्ये-
निसंभावः ॥ ९ ॥

दशमीष्टकमाह—

आनासत्यागच्छंतं हृद्यते हविर्मध्वः पिवतं मधुपेभिर्नासभिः ।
युवो हि पूर्वसवितोपसौरयं मृतायां चित्रं घृतवन्तमिष्यति ॥ १० ॥

आ । नासत्या । गच्छंतम् । हृद्यते । हविः । मध्वः । पिवतम् ।
मधुपेभिः । आसभिः । युवोः । हि । पूर्वम् । सविता । उपसः ।
रथम् । ऋतायां । चित्रम् । घृतवन्तम् । इष्यति ॥ १० ॥

हे नासत्यो अश्विनो इहकर्मण्यागच्छतम् अत्रास्माभिर्हविर्हृद्यते युवांचमधुपेभिः मधु-
रद्व्यपानयुक्तरासभिः भवदीयैरास्यैः मध्यामधुरद्रव्याणिहवींषिपिवतं सवितासूर्यउपसःपू-
र्य उपःकालात्पुराप्रुवयोरश्विनोःमन्वन्धिनंरथंऋतायास्वयत्तार्थइष्यतिहिमेरयनिसत्त्व कीदृशं
चित्रं पूर्वोक्तैश्चक्रयादिभिः विचित्रं घृतवन्तं अक्षाजनसाधनेनघृतेनोपेतम् ॥ गच्छतम् अदु-
पदेशाल्लसार्वयानुकानुज्ञाचत्वेशपःपित्वाद्गुदानन्वम् धातुस्वरः अद्यगच्छन्निवन्तंचेतिवार्थम-

तीतिश्चादिलोपेविभापेतिप्रथमायास्तिङ्विभक्तेर्निघातप्रतिषेधः । हूयते लसार्वधातुकस्वरानुदात्त-
त्वे यकःस्वरः । मध्वः लिङ्गव्यत्ययः शसियणादेशश्छान्दसः । मधुपेभिः मधुपिवन्तीतिमधु-
पानि आतोनुपसर्गेकइतिकप्रत्ययः । आसभिः पृदन्तित्यादिनाआस्यशब्दस्यासन्नादेशः । युवोः
युवोर्हियन्नमित्यत्रोक्तम् । इप्यति इपगतौ श्यनोनिच्चादाद्युदात्तत्वम् हिचेतिनिघातप्रतिषेधः ॥ १ ॥

एकादशीष्टचमाह—

आनासत्यात्रिभिरेकादशैरिहदेवेभिर्यातमधुपेयमश्विना ।

प्रायुस्तारिष्टंनीरपींसिमृक्षतसेधतद्वेषोभवतंसचाभुवा ॥ ११ ॥

आ । नासत्या । त्रिऽभिः । एकादशैः । इह । देवेभिः । यातम् ।

मधुऽपेयम् । अश्विना । प्र । आयुः । तारिष्टम् । निः । रपींसि ।

मृक्षतम् । सेधतम् । द्वेषः । भवतम् । सचाभुवा ॥ ११ ॥

हेनासत्या असत्येनानृतेनरहितौअश्विनाअश्विदेवौयुवात्रिभिरेकादशैः येदेवासोदिव्ये-
कादशस्थेत्यादिमन्त्रप्रतिपादितैस्त्रिसंख्याकैः एकादशात्मकवर्गत्रयगतैर्देवैःसहमधुपेयंसोमात्म-
कमधुरद्रव्यपानमभिलक्ष्य इहास्मिन्देवयजनदेशेआयातमागच्छतम् आयुरस्मदीयमायुष्यंपता-
रिष्टमवर्धयतं रपींस्यस्मदीयानिपापानिनिमृक्षतंनिःशेषेणशोधयतं द्वेषःद्वेषकर्तृन् सेधतंप्रतिषेधतं
सचाभुवा अस्माभिःसहावस्थितौभवतम् ॥ त्रिभिः पृदन्त्रिचतुर्भ्यइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । एकाद-
शैः एकादशानांपूरणैः तस्यपूरणइतिङट् । मधुपेयं पापाने अचोयदितिकर्मणियत् ईद्यतीत्याका-
रस्यईकारादेशः यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् मधुचतत्पेयमितिसमासेरुदुत्तरपदमल्लितस्वरत्वम् ।
तारिष्टम् तृष्टवनतरणयोः छान्दसेमार्थनायांलुङिच्चेःसिच् इडागमः वृतोवेतिप्राप्तस्येदोदीर्घस्य सि-
चिचपरस्मैपदेऽपिप्रतिषेधः बहुलंछन्दस्यमाङ्चोगेपीत्यङ्भावः अत्रतारिष्टंमृक्षतंचेतिचशब्दा-
र्थप्रतीतिस्तस्यचाप्रयोगाच्चादिलोपेविभापेतिनिघातप्रतिषेधः आदिःसिचोन्त्यतरस्यामित्याद्युदा-
त्तत्वम् । मृक्षतम् मृशआमर्शने छन्दसिलुङ्लिट्इलिट्इतिलोडर्थेऽलुङ् शलङ्गुपधादनिटःकसइति
क्सादेशः एकाचउपदेशेनुदात्तादित्प्रतिषेधः पत्वकुत्वे पूर्ववदङ्भावः । सेधतम् पिधुगत्याम्
अप्रकेवलोपिपिधिः प्रतिपूर्वेस्यार्थवर्तते मार्थनायांलोड् शपःपित्त्वादनुदात्तत्वम् तिङ्श्रुत्सार्व-
धातुकस्वरेणधातुस्वरः पादादित्वात्तिङ्ःपरत्वाद्धानिघाताभावः । द्वेषः अन्येभ्योपिट्श्रयन्तेइतिक-
र्तरिधिच् भवतंद्वेषइत्यस्यवाक्यान्तरगतत्वात्तदपेक्षयास्यनिघानोभवति समानवाक्येनिघान-
मुष्मद्स्मदादेशावकव्याइतिवचनात् । सचाभुवा सचेत्ययनिपातःसहशब्दसमानार्थः तथाच

यास्कः—सचासहेत्यर्थं इति । सचाभवतइतिसचाभुवौ क्त्विओःसुपीतियणादेशस्मनभूसुधियो-
रितिपतिपेधः सुपांसुलुगितिबिभ्रकेराकारः ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टकमाह—

आनोअश्विनात्रिवृतारथेनार्वाचर्यिवहंतसुवीरम् ।

शृण्वन्तावामवसेजोहवीमिवृधेचनोभवतवाजसातौ ॥ १२ ॥ ५ ॥

आ । नः । अश्विना । त्रिवृता । रथेन । अर्वाचम् । र्यिमम् ।

वहन्तम् । सुध्वीरम् । शृण्वन्ता । वाम् । अवसे । जोहवीमि ।

वृधे । च । नः । भवतम् । वाजसातौ । १२ ॥ ५ ॥

हेअश्विना त्रिवृ तारथेनअप्रतिहतगतित्वावत्रिपुलोकेपुवर्तमानेनरथेनसह नोस्माकंअर्वाचं
अग्निमुखंसुवीरंशोभनैर्वीरैःपुत्रभृत्यादिभिरुपेतरार्यघनंआवहंतंआनीयप्रापयतम् शृण्वन्ता अ-
स्मदीयस्तुतिंशृण्वन्तौयुवांअवसेअस्मद्रक्षणार्थंजोहवीमिआह्वयामि नोस्माकंवाजसातौसंभ्रा-
मेवाजसातौमहाधनइतिसंभ्रामनामसुपाठाव वृधेवर्धनायभवतम् ॥ सुवीरं शोभनावीरायस्येतिवहु-
व्रीहौवीरवीर्यौचेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । शृण्वन्ता श्रुश्रवणे शतरि श्रुवःशृचेतिभ्रुःशृभावश्च हुश्रु-
चोःसार्वधातुकइतियणादेशः सुपांसुलुगितिआकारः । जोहवीमि हेतृस्पर्धायांशब्देच यइलुकि
वभ्यस्तस्यचेतिह्रस्वसम्प्रसारणादस्मावल्डुत्तमैकवचनेयडोवेतिईडागमः । वृधे वृधुवृधौ इत्य-
स्मावसम्पदादिलक्षणोभावेक्त्वि । वाजसातौ पणुदाने किनि तितुत्रेत्यादिनाइत्प्रतिपेधः जनस-
नेत्यादिनाआत्वम् वाजानांसातिर्यंस्मिन्नितिपूर्वपदमलतिस्वरत्वम् ॥ १२ ॥

॥ इतिप्रथमस्यतृतीयेपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

ह्ययाम्यग्निमित्येकादशर्चपञ्चमं सूक्तम् हिरण्यस्तूपरुपिः आद्यानवमीचजगतीछन्दस्के
शिष्टास्त्रिष्टुभः छत्तस्यसूक्तस्यसवित्तादेवता आद्यायाःह्ययाम्यग्निमित्यस्याअग्निमित्रावरु-
णरात्रिसवित्राख्यात्तिद्वोकादेवताः तथाचानुक्रान्तम्—ह्ययाम्येकादशावित्रं नवमीजगत्याद्या-
चसात्तिद्वोकादेवतपादाइति । अग्निष्टवपडहस्पचतुर्थेहनिवेश्वदेवशास्त्रेइदं सूक्तंसावित्रंनिविद्या-
नं तृतीयस्यत्र्यर्षमेतितवण्डेसूत्रितम्—ह्ययाम्यग्निमित्येद्यावापृथिवीइनितिसइति ।

तत्रमथमाष्टचमाह—

ह्याम्यग्निप्रथमं स्वस्तये ह्यामि मित्रावरुणा विहावसे ।
ह्यामि रात्रीं जगतो निवेशनीं ह्यामि देवं सवितारं मृतये ॥ १ ॥

ह्यामि । अग्निम् । प्रथमम् । स्वस्तये । ह्यामि । मित्रावरुणौ ।
इह । अवसे । ह्यामि । रात्रीम् । जगतः । निवेशनीम् । ह्यामि ।
देवम् । सवितारम् । ऊतये ॥ १ ॥

स्वस्तये अस्माकं अविनाशाय स्वस्तीत्यविनाशिनामेतियास्कः । प्रथममादौ अग्निं ह्यामि-
इहास्मिन्कर्मण्यवसेस्मद्रक्षणाय मित्रावरुणौ ह्यामि जगतो जन्मस्य प्राणिजातस्य निवेशनीं उप-
वेशनहेतुभूतां रात्रीं रात्रिदेवतां ह्यामि जङ्गमाः सर्वे प्राणिनो दिवसे स्वस्वव्यापारान्कृत्वा स्वस्वगृहे
रात्रावुपविशन्तीति प्रसिद्धम् ऊतये अस्मद्रक्षार्थं सवितारं देवं ह्यामि ॥ मित्रावरुणौ देवताद्वन्द्वे-
ति पूर्वपदस्यानडादेशः देवताद्वन्द्वे चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वम् । रात्रीं रात्रेश्चाजसाविति डीप् । नि-
वेशनीं निविशन्तेस्यामिति निवेशनी करणाधिकरणयोश्चेतिल्युट् टिड्ढाणञित्यादिना डीप् । ऊ-
तये अवतेः किञ्चिन् ज्वरत्वेरत्यादिनावकारस्य उपधायाश्च ऊट् ऊतियूतीत्यादिना किञ्चिद्वान-
त्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

आरुष्णेन रजसा वर्तमानो निवेशयन् अमृतं मर्त्यं च ।
हिरण्ययेन सवितारथेना देवो याति भुवन्नानि पश्यन् ॥ २ ॥

आ । रुष्णेन । रजसा । वर्तमानः । निवेशयन् । अमृतम् ।
मर्त्यम् । च । हिरण्ययेन । सवितार । रथेन । आ । देवः । याति ।
भुवन्नानि । पश्यन् ॥ २ ॥

सवितासूर्यः रुष्णेन रजसारुष्णवर्णेन लोकेन रुष्णां रुष्यतेर्निरुष्टो वर्ण इतियास्कः । लो-
कारजास्युच्यन्त इति च अन्तरिक्षलोको हि सूर्यागमनात्पुरारुष्णवर्णो भवति तेनान्तरिक्षमार्ग-

णआवर्तमानःपुनःपुनरागच्छन्अमृतंदेवंमर्त्यमनुप्यंचनिवेशयन्स्वस्वस्थानेवस्थापयन् यद्वा अ-
मृतंमरणरहितंमाणंमर्त्यमरणसहितंशरीरंचनिवेशयन् तथाचारण्यकाण्डेअमर्त्योमर्त्येनासपोनि-
रित्येतस्यमन्त्रभागस्यव्याख्यानरूपेन्नाल्लणोयथोक्तार्थोवगम्यते-मर्त्यानिहीमानिशरीराण्यष्टैपा-
देवतेति । यथोक्तगुणोपेतः सवितादेवोभुवनानिसर्वान्लोकान्प्रशयन्अवेक्षमाणः प्रकाशयन्नि-
त्यर्थः हिरण्ययेनसुवर्णनिर्मितेनरथेनआयातिअस्मत्तमीपमागच्छति ॥ अमृतं मृतंमरणं
नास्त्यस्येतिवहुव्रीहौ नञोजरमरमित्रमृताइत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । मर्त्यं मर्तेभवं भवेच्छन्द-
सीतियद यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । हिरण्ययेन ऋत्विज्वास्त्व्येत्यादिनामयटोमकारस्यलोपोनि-
पातितः यस्येतिलोपेप्रत्ययस्वरः । भुवनानि भूस्तत्पायां भूधूसूत्रस्त्रिज्यश्छन्दसीतिक्वयुन्प्रत्य-
यः योरनादेशेउवडादेशः निच्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह-

यार्तिदेवःप्रवतायात्पुहतायार्तिशुभ्राभ्यांयजतोहरिभ्याम् ।

आदेवोयानुसवितापरावतोपविश्वाद्दुरितावाधमानः ॥ ३ ॥

यार्ति । देवः । प्र॒वता॑ । यार्ति॑ । उ॒व॒वता॑ । यार्ति॑ । शु॒भ्राभ्या॑म् ।

य॒जतः॑ । हरि॑भ्याम् । आ । देवः । या॒ति॑ । स॒विता॑ । प॒रा॒वतः॑ ।

अप॑ । विश्वा॑ । दुः॒इ॒डता॑ । वाध॑मानः ॥ ३ ॥

देवोदीप्यमानः सविताप्रवताप्रवणयतामार्गेणयातिगच्छति तथाउद्धताउल्लष्टेनऊर्ध्वदेशयुक्ते-
नमार्गेणयाति उदयानन्तरंआमध्याह्नंऊर्ध्वमार्गः ततउपरिआसायं प्रवणोमार्गइतिविवेकः तथा
यजतोपष्टव्यःसदेवः शुभ्राभ्यांश्वेताभ्यांहरिभ्यामभ्याभ्यांयातिदेवयजनदेशेगच्छति सवि-
तादेवोविश्वाद्दुरितासर्वाणिपापान्यपवाधमानोविनाशयन्परावतःदूरदेशात्परावतइतिदूरनामसुप-
ठितत्वाद् तादृशाद् द्युलोकाद्आयातियागदेशेआगच्छति ॥ प्रवता वनपणसम्भक्तौ अस्मात्प्र-
पूर्वांक्तिषु गमादीनामितिवक्त्वमित्यनुनासिकलोपः ततस्तुक् रुदुत्तरपदमरुतिस्वरत्वम् । उद्द-
ता उत्पूर्वाद्धनतेः पूर्ववत्यक्रिया । यजवः भृष्टदृशीत्यादिनायजेःकर्मण्यतच्प्रत्ययः । विश्वा दु-
रिता उभयत्रशेच्छन्दसिबहुलमितिशेर्लोपः ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टकमाह-

असीदृत्तंरुशनैर्विश्वरुपंहिरण्यशाम्यंयजतोवृहन्तम् ।

आस्थाद्रयंसविताचित्रमार्तुःरुष्णारजांसितविर्पादधानः ॥ ४ ॥

अभिष्टवत् । कशनैः । विश्वरूपम् । हिरण्यशम्यम् । यजतः ।
 बृहन्तम् । आ । अस्थात् । रथम् । सविता । चित्रभानुः ।
 कृष्णा । रजांसि । तविषीम् । दधानः ॥ ४ ॥

सवितारथमास्थात् आस्थितवानारूढवानित्यर्थः कीदृशं अभीवृतं अभितोवर्तमानं त-
 थाकशनैर्विश्वरूपं सुवर्णेन नानारूपं कशनं लोहमितिसुवर्णानामसुपाठात् ऋचितसुवर्णनिर्मितगज-
 पंक्तिः ऋचिदश्वपंक्तिः ऋचिन्मनुष्यपङ्क्तिरित्येवं बहुरूपत्वं हिरण्यशम्यं अश्वानां स्कन्धे पुरथ-
 योजनवेलायां नियन्तुं पक्षेप्यमाणाः शङ्खवः शम्याः ताः सुवर्णमयोरथे वर्तन्ते बृहन्तं मौढम् कीदृशः
 सविता यजतः यष्टव्यः चित्रभानुः विविधरश्मियुक्तः कृष्णारजांसि अन्धकारयुक्ततया कृष्णवर्णा-
 नलोकानुद्दिश्य तमोनिवारणार्थं तविषीं विलस्वकीयं प्रकाशरूपं दधानः ॥ अभीवृतं अभितोवर्तव-
 त्यभीवृत् वृत्तवर्तने क्विप् नहिवृत्तीत्यादिना पूर्वपदस्य दीर्घत्वम् । विश्वरूपं विश्वानिरूपाण्य-
 स्यासौ विश्वरूपः बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति व्यत्ययेनासंज्ञायामपि पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । हि-
 रण्यशम्यं हर्यगतिकान्त्योः हर्यतेः कन्यन् हिरचेतिकन्यन्प्रत्ययो धातोर्हिरादेशश्च निच्वादाद्युदान-
 त्वम् बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अस्थात् तिष्ठतेर्लुङि गातिस्थेति सितो लुक् । कृष्णा कृषेवं-
 णे इति नक्प्रत्ययः शेश्छन्दसि बहुलमिति शेलोपः । तविषीं तविःसौत्रो धातुः तवतोर्णद्वेति टिप् चू-
 टित्वात् द्विद्वाणञित्यादिना ङीप् व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् वृषादित्वात् द्रष्टव्यम् । दधानः
 शानचि अन्धस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

विजनां ङ्छयावाः शितिपादो अख्यत्रथं हिरण्यप्रउगं बृहन्तः ।
 शश्वद्विशः सवितुर्दैव्यस्योपस्थे विश्वाभुवनानितस्थुः ॥ ५ ॥

वि । जनान् । श्यावाः । शितिपादः । अख्यन् । रथम् ।
 हिरण्यप्रउगम् । बृहन्तः । शश्वत् । विशः । सवितुः । दैव्यस्य ।
 उपस्थे । विश्वा । भुवनानि । तस्थुः ॥ ५ ॥

श्यावाः षतत्रामकाः सूर्यस्याश्वाः श्यावाः सवितुरिति निघण्टावुक्तत्वात् ते च शितिपादः श्वेतैः
 पादरूपेणाः हिरण्यप्रउगरथस्य मुखमीपयोरयं युगयन्धनस्थानं प्रउगमित्युच्यते तच्चात्र सुवर्णमयं
 सद्युर्नरथं बृहन्तो जनान्माणिनाभ्यख्यन् विशेषणमकाशितवन्त इत्यर्थः शश्वत्सर्वदा विशः प्रजाः

दैव्यस्य इतरदेवसम्बन्धिनः सवितुः भेरकस्य सूर्यस्य उपस्थे समीपस्थानेतस्थुः स्थितवत्यः नकेव-
 लंपजाः किं तर्हि विश्वाभुवनानिसर्वे च लोकाः प्रकाशाय सूर्यसमीपेतस्थुः ॥ शितिपादः शितयः
 श्वेतवर्णाः पादायेपांते शितिपादाः सुपांसुलुगितिजसः सुआदेशः यद्वा शितिः श्वेतवर्णः स्फटि-
 कादिः स इव पादायेपां पादस्य लोपो हस्त्यादिभ्य इति समासान्तः पादशब्दस्यान्त्यलोपः उपमाना-
 दितिहितवानुवर्तते पादशब्दस्य वृषादित्वादाद्युदात्तत्वम् तस्य वहुनीहौ समासे शितेर्नित्यावहृच्चवहु-
 नीहावभसवद्वृत्तिप्रकृतिस्वरत्वम् । अरुण्यन्त्यातेर्लुङि अस्यतिवक्तीत्यादिनाच्चेरङादेशः । हिर-
 ण्यप्रउगमवहुनीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । वहन्तः शपः पित्त्वाद्नुदात्तत्वम् शतुश्चलसार्वधातु-
 कस्वरेण धातुस्वरः रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वेन स एव शिष्यते । दैव्यस्य तस्येदमित्यर्थे देवाद्यञ-
 आवितिदेवशब्दात्मागदीव्यतीयोञ् तद्धितेष्वचामादेरित्यादिषु वृद्धिः न्नित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्त-
 त्वम् । उपस्थे आतश्चोपसर्गे इति कः आतो लोप इटिचेत्याकारलोपः मरुद्बुधादित्वात्पूर्वपदान्तो-
 दात्तत्वम् ॥ ५ ॥

पृथीष्टवमाह-

तिस्रो द्यावः सवितुर्द्वा उपस्थाँ एकां यमस्य भुवने विरापाट् ।
 आग्निं रथ्यं ममृता अर्धितस्थुरिह ब्रवीतु य उत चिकेत त् ॥ ६ ॥ ६ ॥
 तिस्रः । द्यावः । सवितुः । द्वौ । उपस्थाँ । एकां । यमस्य । भुवने ।
 विरापाट् । आग्निम् । न । रथ्यम् । अमृता । अर्धित । तस्थुः । इह ।
 ब्रवीतु । यः । ऊम् इति । तत् । चिकेतत् ॥ ६ ॥ ६ ॥

द्यावः स्वर्गोपलक्षिताः प्रकाशमाना लोकास्ति सस्त्रिसंख्याकाः सन्ति तत्र द्वौ लोकौ सवितुः
 सूर्यस्य उपस्थासमीपस्थाने वर्तते द्युलोकभूलोकयोः सूर्येण प्रकाशितत्वात् एकामध्यमाभूमिर-
 न्तरिक्षलोकः यमस्य भुवने पितृपतेर्गृहे विरापाट् विरानग्नून्सहतेभेताः पुरुषा अन्तरिक्षमार्गेण य-
 मलोके गच्छन्तीत्यर्थः अमृता अमृतानि चंद्रनक्षत्रादीनि ज्योतीषिजलानि वा अर्धितस्थुः सविता-
 रमधिगम्य स्थिताः तत्र दृष्टान्तः-रथ्यमाग्निं रथाद्दहिरक्षच्छिद्रे प्रक्षिप्तः कीलविशेष आग्निरित्यु-
 च्यते रथसम्बन्धिनमाग्निमधिगम्य यथारथस्तिष्ठति तद्वत् यस्नुमानयः तत्सवितुः संप्रचिकेत ब्रजा-
 नानिसमानय इहास्मिन्विषये ब्रवीतुनेनापि वक्तुमशक्यः सवितुर्महिषेत्यर्थः ॥ तिस्रः तिस्रम्योज-
 सा इति विभक्तैरुदात्तत्वम् । द्वौ संहितामापादादेशे लोपः शाकल्पस्येति वकारलोपः । उपस्था आ-
 ड्याजपारांचोपसर्गस्यानपितिगम्यावाडादेशः आडोनुनासिकश्च उन्दीनिमरुतिभावः । विरा-

पाद् वृञ्वरणे घञर्थकविधानमितिकर्मणिकः बहुलं छन्दसीतिइत्वम् तथासतिवूर्यन्तइतिविरा-
इत्युक्तंभवति तान्त्सहइतिविरापाद् छन्दसिसहइतिसहेर्णिवः सहेःसाडःसइतिपत्वम् अन्येपाम-
पिट्थ्यतइतिपूर्वपदस्यदीर्घः । रथस्येदंरथ्यं रथाद्यदितियत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् अष्ट-
ता शोश्छन्दसिवहुलमितिशेर्लापः । चिकेतत् कितज्ञाने लेट्याडागमः इतश्चलोपइतीकारलोपः
जुहोत्यादित्वात्ः लघूपधगुणः अनुदात्तेचेत्यभ्यस्तस्याद्युदात्तत्वम् यद्दृत्तयोगादनिघातः॥६॥

इतिप्रथमस्यतृतीयेपठोवर्गः ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टचमाह—

विसुपुर्णोअन्तरिक्षाण्यख्यद्गभीरवेपाअसुरःसुनीथः ।

केदानींसूर्यःकश्चिकेतकतमाद्यांरश्मिरस्यात्तान ॥ ७ ॥

वि । सुपुर्णः । अन्तरिक्षाणि । अख्यत् । गभीरवेपाः । असुरः ।

सुदनीथः । कं । दानींम् । सूर्यः । कः । चिकेत । कतमाम् ।

द्याम् । रश्मिः । अस्य । आ । तान् ॥ ७ ॥

सुपर्णः शोभनपतनः सूर्यस्यरश्मिःसुपर्णइतिपञ्चदशरश्मिनामानीतितन्नामसुपठितत्वात्
अन्तरिक्षाणि अन्तरिक्षोपलक्षितानिलोकत्रयस्थानानिव्यख्यत् विशेषेणख्यापितवान्प्रकाशित-
वान् कीदृशोरश्मिः गभीरवेपाः गम्भीरकम्पनः रश्मेः प्रकंपनंचलनंकेनापिद्रष्टुमशक्यमित्यर्थः
असुरः सर्वेषामाणदः तथाचान्यत्रात्राप्येते—सर्वेषांभूतानांमाणानादायोदेतीति सुनीथः सुनयनः
शोभनप्रापणः मार्गप्रकाशनेनाभीष्टदेशंप्रापयतीत्यर्थः तादृशरश्मियुक्तः सूर्यइदानींरात्रौकु-
त्रवर्तते तदेतद्रहस्यंकश्चिकेत कोजानातिनकोपीत्यर्थः अस्यसूर्यस्यरश्मिः कतमाद्यांआतवान्
कंचुलोकंरात्रौव्याप्तवान्एतदपिकोजानाति ॥ सुपर्णः नञ्मुख्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्व-
म् । गभीरवेपाः टुवेष्टकम्पने असुन् गभीरवेपोयस्य पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । असुरः असुक्षे-
पणे अस्यनिशन्नूतित्यसुरः असेरुरन् निच्वादाद्युदात्तत्वम् यद्वा अस्तूनप्राणान् रातिददानी
निअसुरः आतोनुपसर्गकइतिकप्रत्ययः । सुनीथः णीञ्प्रापणे हनिकुपिनीरमिकाशिक्ष्यःकथ-
नइतिकथन् प्रादिसमासेथायादिनाउत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । इदानीं इदंशब्दात्सप्तम्यर्थे दानीचि-
तिदानींप्रत्ययः इदमइतिनीदम् शब्दस्येशादेशः प्रत्ययाद्युदात्तत्वम् । सूर्यः पूरेरणे सुवतीनि
सूर्यः राजसूपसूर्येत्पादिनारुडागमसहितःक्यप्प्रत्ययोनिसातिनः प्रत्ययस्यानुदात्तत्वेधातुस्त्रे-

णाद्युदात्तत्वम् । चिकेत कितज्ञाने छिद् । कतमां किंजातीयां वाचहूनांजातिपरिमशेदतमच्इति
किमशब्दादइतमच् डित्त्वाहिलोपः चितइत्यन्तोदात्तत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

अद्यैव्यस्यत्ककुभःपृथिव्यास्त्रीधन्वयोजनासप्तसिन्धून् ।
हिरण्याक्षःसवितादेवआगादधद्रत्नादाशुपेवार्याणि ॥ ८ ॥

अद्यौ । वि । अस्यत् । ककुभः । पृथिव्याः । स्त्री । धन्व ।
योजना । सप्त । सिन्धून् । हिरण्यक्षः । सविता । देवः । आ ।
अगात् । दधत् । रत्ना । दाशुपे । वार्याणि ॥ ८ ॥

पृथिव्याःसम्बन्धिनीरष्टौककुभः प्राच्याद्याश्रतस्रोदिशः आग्नेय्याद्याश्रतसोविदिशश्च-
त्यैवमष्टौदिशः व्यस्यत् सवितामकाशितवान् तथायोजनाप्राणिनः स्वस्वाभोगेनयोजयितृन्ध-
न्व अन्तरिक्षोपलक्षितान् त्रीनिसंख्याकान्पृथिव्यादिलोकान्सप्तसिन्धून्गङ्गादिनदीः समुद्रान्वा-
सविताव्यस्यत् हिरण्याक्षः हितरमणीयचक्षुर्युक्तः हिरण्यमयाक्षोवासवितादेवआगादहाग-
च्छतु किंकुर्वन् दाशुपेहविर्दत्तवतेयजमानायवार्याणिवरणीयानिरत्नानिदधत्प्रयच्छत् ॥ अस्यत्
ख्यातेर्लुङि अस्यतिवक्तोत्यादिनाच्चेरङदेशः । त्रौ शेश्छन्दसिबहुलमितिशेर्लोपः । धन्व रिविर-
विधविगत्यर्थाः इदितोनुम्धातोरितिनुम् अस्मात्कनित्युवृषितक्षिराजिधन्विद्युमतिदिवइतिकनिन्
सुपांसुलुगितिविभक्तेर्लुक् नलोपः प्रत्ययस्य निच्चादाद्युदात्तत्वम् । योजना योजयन्तिप्राणिनउ-
पभागेनेतियोजनानि नन्द्यादिलक्षणात्स्युः णेरनिटीतिणिलोपः पूर्ववच्छेर्लोपः । हिरण्याक्षः हिर-
ण्यमयानिअक्षीणियस्यासौहिरण्याक्षः बहुव्रीहौसकथ्यङ्णोरितिसमासान्तः पञ्प्रत्ययः । आगात्
एतेर्लुङिङ्णोर्गालुङीतिगादेशः गातिस्थेतिचित्चोर्लुक् । दधत् नाभ्यस्ताच्छतुरितिनुमागमप्रतिषे-
धः श्राभ्यस्त्वपोरावइत्याकारलोपः अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । दाशुपे दाश्वान्साह्वान्
इत्यादिनाकसुप्रत्ययान्तोनिपातितः चतुर्थ्येकवचने वसोःसम्भसारणमिनिस्तम्भसारणंपरपूर्वत्वं
शास्तिपत्तिपत्तीनांचेतिपत्वम् । वार्याणि वृश्स्तम्भकौ ऋहलोर्ण्यत् इहवन्देत्यादिनाआद्युदात्त-
त्वम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह—

हिरण्यपाणिःसविताविचर्पणिरुभेद्यावापृथिवीअन्तरीयते ।
अपामीवांवाधतेवेतिसूर्यमभिरुष्णेनरजसाद्यामृणोति ॥ ९ ॥

हिरण्यपाणिः । सविता । विचर्पणिः । उभे इति । द्यावापृथिवी इति ।
अन्तः । ईयते । अर्प । अमीवाम् । बाधते । वेति । सूर्यम् । अग्नि ।
रुष्णेन । रजसा । द्याम् । ऋणोति ॥ ९ ॥

हिरण्यपाणिः सुवर्णमयहस्तयुक्तः यद्वा यजमानेभ्योदातुं हिरण्यं हस्ते धृतवान् विच-
र्पणिः विविधदर्शनयुक्तः विचर्पणिः पश्यतीत्यर्थः विचर्पणिः विश्वचर्पणिरितितन्नामसुपाठात्
सवितादेवः उभेद्यावापृथिवी अन्तः उभयोर्लोकयोर्मध्ये ईयते गच्छति अमीवां रोगादिबाधां
अपन्नाधते सम्पक् निराकरोति तथासूर्यवेति गच्छति यद्यपिसवितृसूर्ययोरेकदेवतात्वं तथापि मू-
र्तिभेदेन गन्तुगन्तव्यभावः रुष्णेन तमसः कर्पकेण निवर्तकेन रजसातेजसा द्यामाकाशं अमृणोति-
सर्वतो व्याप्नोति ॥ द्यावापृथिवी दिवसश्च पृथिव्यामिति च शब्दादिविशब्दस्य द्यावादेशः देवता द्वन्द्वे-
चेत्युभयपदमकृतिस्वरत्वं नोत्तरपदेनुदात्तादाविति निषेधः । अपृथिवीरुद्रूपमन्थिष्विति पर्युदस्त-
त्वात् । ईयते ईङ्गत्वात् तिङ्ङित्वात् इति निघातः बाधते वेति चेति समुच्चयार्थमतीते शब्दस्याप्रयोगा-
च्चादिलोपे विभाषेति निघातमतिषेधः । वेति वीगतिव्याप्तिमजनकान्धसनखादानेषु अदादित्वा-
च्छपोलुक् तिप्ः पिच्चादनुदात्तत्वे धातुस्वरः यद्यप्येपाद्वितीया तथापि तिङ्ः परत्वान्निघाता-
भावः । ऋणोति ऋणुगत्वात् तनादित्वाद्दुः तनादिपुक्रोतेरेव गुणो नान्येपामिति आपिशष्टिमते-
न गुणाभावः ॥ ९ ॥

दशमीष्टचमाह—

हिरण्यहस्तो असुरः सुनीथः सुमृळीकः स्ववां यात्वर्वाङ् ।
अपसेधन् रक्षसो यातु धानान स्याद्देवः प्रतिदोपंगृणानः ॥ १० ॥

हिरण्यहस्तः । असुरः । सुनीथः । सुमृळीकः । स्वर्वात् ।
यातु । अर्वाङ् । अपसेधन् । रक्षसः । यातु धानान् । अस्यात् ।
देवः । प्रतिदोपम् । गृणानः ॥ १० ॥

हिरण्यहस्तः असुरः प्राणप्रदाता सुनीथः सुमुनेता प्रशस्यइत्यर्थः सुनीथःपाकइतिप्र-
 शस्यनामसुपाठात् सुमृलीकः सुद्रुसुखविता स्ववान्धनवान् अर्वाङ्गभिमुखः कर्मदेशेगच्छतु
 किञ्च अयं देवः प्रतिदोषं प्रतिरात्रि गृणानःस्तूयमानः अस्थात् स्थितवान् किं कुर्वन् रक्षसः बा-
 धकत्वेनरक्षणनिमित्तभूतान् रक्षोरक्षितव्यमस्मादिवियास्कंः । यातुधानानसुरान् अपसेधन्
 निराकुर्वन् ॥ हिरण्यहस्तादयोगताः । सुमृलीकः सुद्रुमृलीकंसुखंयस्यासौतथोक्तः नञ्सुस्या-
 मित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । स्ववान् स्वमस्यास्तीतिस्ववान् मातृपधायाइतिवत्वम् संहितायानका-
 रस्यदीर्घादितिसमानपादेइतिरुत्वम् आतोडिनित्यमितिसानुनासिकआकारः रोर्धत्वम् यलोपश्च ।
 अपसेधन् पिधुगत्यां शपःपित्वादनुदात्तत्वम् शतुश्चलसार्वधातुकस्वरेणलुदुत्तरपदमलतिस्वर-
 त्वम् । रक्षसः रक्षपालनेइत्यस्मादपादाने औणादिकःअसिप्रत्ययः यद्वा रक्षन्त्यनेनेतिरक्षोवर्लं
 करणेअसुन् तदेपामस्तीतिरक्षस्विनः मत्वर्थप्रत्ययलोपश्छान्दसः प्रत्ययस्वरः । यातुधाना-
 न् यतनिकारोपस्कारयोः तस्मावण्यन्तादौणादिकोभावेउप्रत्ययः यातवोयातनाएपुधीयन्त-
 इतियातुधानाः अधिकरणे ल्युट् ल्तितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् । अस्थात् गातिस्थेतिस्ति-
 चोऽलुक् । प्रतिदोषं दोषांदोषांप्रति वीप्सालक्षणेयथार्थेअव्ययीभावः । गृणानः गृशब्दे कर्म-
 णिलटःशानच् व्यत्ययेनश्चा प्वादीनांह्रस्वइतिह्रस्वत्वं चितइत्यन्तोदात्तत्वम् ॥ १० ॥

एकादशीष्टकमाह—

येतेपन्थाःसवितःपूर्व्यांसोरेणवःसुकृताअन्तरिक्षे ।

तेजिनोअद्यपथिभिःसुगेभीरक्षाचनोअधिचब्रूहिदेव ॥ ११ ॥ ७ ॥

ये । ते । पन्थाः । सवित्तरिति । पूर्व्यांसः । अरेणवः । सुकृताः ।

अन्तरिक्षे । तेजिः । नः । अद्य । पथिभिः । सुगेभिः । रक्षा । च । नः ।

अधि । च । ब्रूहि । देव ॥ ११ ॥ ७ ॥

हेसवितःजेतवपन्थामार्गाः पूर्व्यांसः पूर्वसिद्धाः अरेणवोधूलिरहिताः अन्तरिक्षेसुकृताः
 सुद्रुसम्पादिताः सुगेभिः सुद्रुगन्तुंशक्यैः तेभिः पथिभिः तैर्मार्गैः आगत्य अद्यास्मिन्दिनेनो-
 स्मान् रक्षा च पालनमपिकुरु तथाहेदेव नोस्माननुठातुन्अधिब्रूहि च देवानामग्नेअधिकत्वेनकथय
 च ॥ पन्थाः सुपांसुलुगितिजसःसुः पथिमयोःसर्वनामस्थानेइत्याद्युदात्तत्वम् । पूर्व्यांसः पूर्वःकृ-

ताः पूर्व्याः पूर्वेःरुतमिनयौचेतियः प्रत्ययस्वरः असुगागमः । अरेणवः नञ्सुफ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । सुकृताः कर्मणिक्तः गतिरनन्तरइतिगतेः प्रकृतिस्वरत्वम् । सुगेभिः सुपुगच्छन्त्ये-
ष्वितिसुगाः सुदुरोरधिकरणेइतिगमेर्दप्रत्ययः रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । रक्ष इत्येतस्तिङ-
इतिसंहितायां दीर्घः ॥ ११ ॥

॥ इतिप्रथमस्यतृतीयेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

॥ इतिप्रथमेमण्डलेसप्तमोनुवाकः ॥ ७ ॥

अष्टमेनुवाकेअष्टौसूक्तानि तत्रप्रवोयह्वमितिर्विंशत्यृचंपथमंसूक्तं घोरपुत्रःकण्वःकपिः अ-
युजोबृहत्यः तृतीयपादस्यद्वादशाक्षरत्वात् युजःसतोबृहत्यःप्रथमतृतीययोःपादयोर्द्वादशाक्षर-
त्वात् अग्निर्देवता ऊर्ध्वंऊष्वित्यादिकेयूपदेवत्ये तथाचानुक्रान्तम् प्रवोविंशतिःकण्वोघौरआ-
ग्नेयंमागाथमूर्ध्वंऊषुयौष्याविति ननूर्ध्वंऊष्वित्यादिकयोरप्यग्निदेवतात्वेनभवितव्यंआग्नेयेऋता-
वनयोरनुद्धारात् तथाहिसूत्रेएनावोअग्निप्रवोयह्वमितिप्रतीकमात्रस्यैवोपादानात् कृत्स्नसूक्तमा-
ग्नेयमितिगम्यते यद्येतेअन्यदेवत्येस्यातां वसिष्वाहीतिसूक्तयोरुत्तमामुद्धरेदितिबुद्धारं ब्रूयात् न
चब्रूते अतःकथंयौष्याविति नैषदोषः यूपधिष्ठानस्याग्नेःस्तूयमानत्वादनयोरप्यग्निर्देवतेत्याग्ने-
येऋताबुद्धारोनकृतः अधिष्ठानप्राधान्यविवक्षयायौष्यावित्येतदपिनविरुध्यते प्रातरनुवाके आ-
ग्नेयेऋतोवाहेतेछन्दसि प्रवोयह्वमितिःसूक्तम् अथैतत्स्यारत्रेर्विवासकात्इतिखण्डेसूत्रितम्—एना-
वोअग्निप्रवोयह्वमिति ।

तत्रपथमाष्टममाह—

प्रवोयह्वंपुरूणांविंशतिदेवयतीनाम् ।

अग्निंसूक्तेभिर्वचोभिरीमहेयंसीमिदन्यईळते ॥१॥

प्र । वः । यह्वम् । पुरूणाम् । विशाम् । देव्ययतीनाम् । अग्निम् ।

सुइउक्तेभिः । वचःइभिः । ईमहे । यम् । सीम् । इत् । अन्ये ।

ईळते ॥ १ ॥

हेऋत्विग्यजमानादेवयतीनां देवान्कामयमानानां पुरूणां बहूनां विंशतिपजारूपाणां वो-
युष्माकमनुग्रहापयङ्गमहान्तं मह्यः बवक्षिथइतिमहन्नामसुपाठात् अग्निंसूक्तेभिर्वचोभिःसू-
क्तरूपैर्वाक्यैःपेमहे प्रकर्षेणयाचामहे इमहेयामीतियाभ्याकर्मसुपाठात् अन्यइवअन्ये

प्युपयः यमग्निंसीं सर्वतः ईळतेस्तुवन्तिवमग्निमितिपूर्वत्रान्वयः ॥ पूरुणां नामन्यतरस्यामिति नामउदात्तत्वम् । विशां सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । देवयतीनां देवानात्मनइच्छन्त्यो- देवयन्त्यः सुपआत्मनःक्यच् नच्छन्दस्यपुत्रस्येति ईत्वस्येवदीर्घस्यापिप्रतिषेधः अश्वावस्या- दितिपुनरात्वविधानादज्ञापकाव क्यजन्ताल्लटःशतृ कर्तरिशाप् शपःपित्त्वादनुदात्तत्वम् शतुश्च लसावधातुकस्वरेणक्यचासहैकादेशउदात्तेनोदात्तइतिशतुरुदात्तत्वम् उगितश्चेतिडीप् अ- नित्यमागमशासनमितिवचनानुमभावः एकादेशस्वरस्यपूर्वत्रासिद्धत्वंनेप्यतइतिवचनादश- तुरुदात्तत्वंसिद्धमेवेतिशतुरनुमइतिनद्याउदात्तत्वम् । सूक्तेभिः वचेः किच्कौचसंज्ञायामिति कः थाथादिनोत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । ईळते ईडस्तुतौ अदादित्वाच्छपोलुक् अनुदात्तेच्चाहसा- र्वधातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरः यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥ १ ॥

द्वितीयामृचमाह—

जनांसोअग्निंदधिरेसहोवृधंहविष्मन्तोविधेमते ।

सत्वंनोअद्यसुमनाइहाविताभवावाजेपुसन्त्य ॥ २ ॥

जनांसः । अग्निम् । दधिरे । सहःऽवृधम् । हविष्मन्तः । विधेम ।
ते । सः । त्वम् । नः । अद्य । सुमनाः । इह । अविता । भव ।
वाजेपु । सन्त्य ॥ २ ॥

जनांसः अनुव्रतारोजनाः सहोवृधं बलस्यवर्धयितारमाग्निंदधिरेधृतवन्तः हविष्मन्तः हविर्यु- कावयं हेअग्नेतेत्वांविधेमपरिचरेम विधतिःपरिचरणकर्मा विधेमसपर्यंतीतिपरिचरणकर्मसुपठि- तत्वाद्वाजेष्वनेपुसन्त्यदानशीलहेअग्नेसत्वमद्यास्मिन्नदिने इहकर्मणिनोस्मान् प्रतिसुमनाः शो- भनमनस्कः अवितारक्षिताभव ॥ सहोवृधं वृधुवृद्धौ अस्पादन्तर्भावितण्यथावकिप्रलुङ्गुत्तरपदप्र- कृतिस्वरत्वम् । हविष्मन्तः तसौमत्वर्थेइतिभ्रत्वेनपदत्वाभावादरुत्वाद्यभावः । विधेम विधविधाने तुदादित्वाच्छः । सुमनाः शोभनंमनोयस्यासौसुमनाः सोमंनसीअलोमोपसीइत्युत्तरपदाद्युदात्त- त्वम् । भव पादादित्वात्तिङ्निङइतिनिघाताभावः इचोवस्तिङ् इतिसंहितायां दीर्घः । सन्त्य प- णुदाने किचि तितुभ्रेत्यादिनाइट्प्रतिषेधः नक्किचिदीर्घश्चेतिअनुनासिकलोपदीर्घयोर्निषेधः स- न्तिदांता तत्रभवःसन्त्यः भवेच्छन्दसीतियत् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

प्रत्वाद्दूतं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसम् ।

महस्ते सतो विचरन्त्यर्चयो दिवि स्पृशन्ति भानवः ॥ ३ ॥

प्र । त्वा । दूतम् । वृणीमहे । होतारम् । विश्ववेदसम् । महः । ते ।

सतः । वि । चरन्ति । अर्चयः । दिवि । स्पृशन्ति । भानवः ॥ ३ ॥

हेअग्ने होतारं होमनिष्पादकं आह्वतारं वा विश्ववेदसं सर्वज्ञं दूतं देवानां दूत्ये प्रवृत्तं अग्निर्वैदेवानां दूत आसीदिति श्रुत्यन्तरात् । तादृशं तां प्रवृणीमहे प्रकरणवरणं कुर्मः महो महतः सतो नित्यं वर्तमानस्य ते तव अर्चयो दीप्तयः विचरन्ति विविधं प्रचरन्ति भानवः त्वदीयारश्मयो दिवि द्युलोके स्पृशन्ति तत्रत्यानप्राणिनः प्रकाशयन्तीत्यर्थः ॥ विश्ववेदसं विश्वानिवेत्तीति विश्ववेदाः असुन् मरुद्घादित्वात्पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् यद्वा वेदइति धननाम विश्वं वेदो धनं यस्य बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । महः महपूजायां क्विप्चेति क्विप् सावेकाचइतिङसउदात्तत्वम् यद्वा महशब्दे अच्छब्दलोपश्छान्दसः । सतः अस्तेः शतरिश्रसोरलोपइत्यकारलोपः शतुरनुमइति विभक्तेरुदात्तत्वम् । दिवि ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टचमाह—

देवासंस्त्वावरुणो मित्रो अर्यमासन्दूतं प्रत्नमिन्धते ।

विश्वंसो अग्ने जयति त्वया धनं यस्ते ददाशमर्त्यः ॥ ४ ॥

देवासः । त्वा । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । सम् । दूतम् । प्रत्नम् ।

दुन्धते । विश्वम् । सः । अग्ने । जयति । त्वया । धनम् । यः ।

ते । ददाश । मर्त्यः ॥ ४ ॥

हेअग्ने वरुणादयः प्रयो देवासः देवाः प्रत्नं पुरातनं दूतं त्वात्वासं मिन्धते सम्यक् दीपयन्ति योमर्त्यो मनुष्यो यजमानस्ते नुष्यं ददाशहविदं चवान् स यजमानस्त्वया सहायभूतेन विश्वं सर्वधनं जयति ॥ अर्यमा अर्यान् मिमीत इत्यर्यमा श्वन्नुक्षान्त्यादिना कनिप्रत्ययान्तो निपातितः । इन्धते त्रिइन्धीदीप्तौ अस्माह्ण्टिस्त्रस्यादादेशे श्रमश्रान्तलोपः श्रसोरलोपइत्यकारलोपः । ददाश दाशदाने लिटिणल्लि त्स्वरेण प्रत्ययात्पूर्वस्याकारस्योदात्तत्वम् यद्वा च यो गादनिघातः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

मन्द्रोहोतागृहपतिरग्नेदूतोविशामसि ।

त्वेविश्वांसंगतानिब्रताध्रुवायानिदेवाअरुणवत ॥ ५ ८ ॥

मन्द्रः । होता । गृहपतिः । अग्ने । दूतः । विशाम् । असि । त्वे इति ।

विश्वा । समङ्गतानि । ब्रता । ध्रुवा । यानि । देवाः । अरुणवत ॥ ५ ८ ॥

हेअग्ने त्वमन्द्रोहर्षहेतुः होतादेवानामाह्वाता विशायजमानरूपाणांपजानांगृहपतिः गृहस्पपालक्रीदूतोदेवदूतोसि त्वेत्वयिविश्वावता सर्वाणिकर्माणिसङ्गतानि ब्रतंकवैरमितिकर्मनामसुव्रतशब्दःपठितः पृथिव्यादयोदेवाः ध्रुवास्थिराणियानिकर्माणिअरुणवत कृतवन्तः पृथिवीधारयतिपर्जन्योवर्षति सूर्यःप्रकाशयति तान्येतानित्वयिसङ्गन्तानीतिपूर्वत्रान्वयः ॥ गृहपतिः पत्यावैश्वर्येइतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । त्वे सुपांसुलुगितिसप्तम्येकवचनस्यशेआदेशः त्वमावेकवचने इतिमपर्यन्तस्यत्वादेशः शेपेलोपइतिटिलोपपक्षेउदात्तनिवृत्तिस्वरेणविभक्तेरुदात्तत्वम् अन्त्यलोपपक्षेतुएकादेशस्वरेण । सङ्गतानि गमेःकर्मणिनिष्ठायामेकाचइतीदृप्रतिषेधः अनुदात्तोपदेशोत्यादिनाअनुनासिकलोपः गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । ब्रताध्रुवेत्युभयत्र शेलोपः । अरुणवत ऋषिर्हिंसाकरणयोश्च व्यत्ययेनात्मनेपदम् इदित्वाञ्चुम् धिन्विरुण्योरचेत्युप्रत्ययः ॥ ५ ॥

इतिपथमस्यतृतीयेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

षष्ठीष्टकमाह—

त्वेइदमेसुभगेयविष्टयविश्वमाहूयतेहविः ।

सत्वंनोअयसुमनाउतापरंयक्षिदेवान्सुवीर्या ॥ ६ ॥

त्वे इति । इत् । अग्ने । सुभगे । यविष्टय । विश्वम् । आ ।

हूयते । हविः । सः । त्वम् । नः । अय । सुमनाः । उत । अपरम् ।

यक्षि । देवान् । सुवीर्या ॥ ६ ॥

हेपविष्टययुवतमाग्ने सुभगेरौभाग्ययुक्तेत्वेइत्त्वय्येवविश्वंसर्वहविराहूयते सर्वतःप्रक्षिप्यते सत्वंनोस्मान्प्रतिसुमनाःशोभनमनस्कोभूत्वा अद्यास्मिन्दिनेउतअपिच अपरंश्वइत्यादिकमुत्तरं सर्वस्मिन्नपिकाष्ठेनैरन्वर्षेणसुवीर्यांशोभनवीर्योपेतान्देवान्प्रक्षिपय ॥ सुभगे शोभनोभ-

गोयस्येति बहुव्रीहौ आद्युदात्तं बहुचुलन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । यविष्ठच युवशब्दादिष्ठन् स्यू-
लदूरेत्यादिनायणादेः परस्यलोपः पूर्वस्यचगुणः छान्दसोयकारोपजनः । यक्षि बहुलं छन्दसी-
ति शपोलुक् । सुवोर्यां शोभनं वीर्ययेषां वीरवीर्यैचेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् सुपांस्तुलुगिति विभ्र-
केराकारः ॥ ६ ॥

अभिष्टवे सायंकालीने उत्तरस्मिन्पटले तं वेमित्थानमस्विन इत्येपाविनियुक्ता अथोत्तर-
मित्थण्डे सूत्रितम्— प्रागार्थी पूर्वाह्निका ण्वीमपराह्ण इति ।

तामेतांसममीष्टचमाह—

तं वेमित्थानं नमस्विन उपस्वराजमासते ।

होत्राभिरग्निमनुपः समिन्धते तितिर्वासो अतिस्त्रिधः ॥ ७ ॥

तम् । घ । इम् । इत्था । नमस्विनः । उप । स्वराजम् । आसते ।

होत्राभिः । अग्निम् । मनुपः । सम् । इन्धते । तितिर्वासः ।

अति । स्त्रिधः ॥ ७ ॥

हेअग्ने नमस्विनः अन्नयुक्तानमस्कारयुक्तावा नमः आयुः सृष्टेति अन्ननामसुपाठात् नमः-
शब्दस्यान्नवाचित्वम् तादृशायजमानाः स्वराजं स्वतो दीप्यमानं तं वेम् तमेव पूर्वोक्तं सर्वगुणविशिष्टत्वां
इत्यानेन प्रकारेण हविः प्रदानादिरूपेणोपासते मनुपोमनुष्यायजमानाः होत्राभिः समभिर्वपस्क-
र्तुभिः समहोत्राः प्राचीर्वपस्कर्वन्तीति श्रुत्यन्तरात् । अग्निं त्वांसमिन्धते सम्यग्दीपयन्ति कीदृशा-
मनुष्याः स्त्रिधः शत्रून् तितिर्वासः अतिशयेन तरन्तः ॥ नमस्विनः अस्मायामेधेति मत्वर्थीयोवि-
निः । स्वराजं स्वभासाराजते इति स्वराट् सत्सु द्विपेति किप् ऋदुत्तरपदप्रकृतस्वरत्वम् । आसते
आस उपवेशने अदादित्वाच्छपोलुक् । तितिर्वासः वृष्टवनतरणयोः छन्दसिलिडितिवर्तमाने
लिट् कसुश्चेति कसुः वस्वेकाजादसामिति नियमादिभावः ऋतइन्द्रातो रीतीस्वम् ऋच्छ-
त्युतामिति गुणोहलिचेति दीर्घत्वं च न भवति संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति तयोरनित्यत्वात् यद्वा
तिरतिः प्रकृत्यन्तरं द्रष्टव्यम् । स्त्रिधः स्त्रिधुशोपणे किप्चेति किप् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह—

घ्नन्तो वृत्रमत्र चोदसी अपडरुक्षयाय चक्रिरे ।

सुवत्कण्वेष्टपाद्युम्याहुतुः क्रन्दुदश्वोगाविष्टिपु ॥ ८ ॥

घ्नन्तः । वृत्रम् । अतरन् । रोदसी इति । अपः । उरु । क्षयाय ।
चक्रिरे । भुवत् । कण्वे । रपा । द्युम्नी । आहृत्तः । क्रन्दत् ।
अश्वः । गोदृष्टिषु ॥ ८ ॥

हेअग्रे घ्नन्तः त्वत्सहायेनइतरेदेवाःप्रहरन्तोवृत्रमतरन्तीर्णवन्तः तदनन्तरंरोदसीद्या-
वापृथिव्यौअपोन्तरिक्षञ्चक्षयायप्राणिनांनिवासार्थंउरुविस्तारोयथाभवतितथाचक्रिरे अपश-
ब्दोन्तरिक्षवाची आपःपृथिवीतितन्नामसुपठितत्वाद् भवांस्तु कण्वेकण्वनामकेमहर्षौवृषाकामा-
नांवरिषिता द्युम्नी धनवान् आहुतः सर्वतोहोमयुक्तंभुवत्भवतु तन्नदृष्टान्तः—गविष्टिपुगोविप-
येच्छायुक्तेपुसंग्रामेपुअश्वःक्रन्दवशब्दंकुर्वन्पथाभीष्टप्रापकस्तथेतेशेषः ॥ घ्नन्तः हन्तेःशतरिगं-
महनेत्यादिनाउपधालोपः होहन्तेर्जिर्णनेष्वितिघत्वम् । अपः ऊडिदमितिशसउदात्तत्वम् । क्षयाय
क्षिनिवासगतयोः क्षियन्तिनिवसन्त्यस्मिन्नितिक्षयोनिवासस्थानम् पुंसिसंज्ञायांःप्रायेणेतिघः
क्षपोनिवासेइत्याद्युदात्तत्वम् । भुवत् भवतेर्लेटिअडागमः इतश्चलोपइतीकारलोपः बहुलंछ-
न्दसीविशपोलुक् भ्रुसुवोस्तिडीतिगुणप्रतिषेधः अडागमस्यानुदात्तत्वेधातुस्वरः । आहुतः
आहूयवइत्याहुतः हुदानादनयोः कर्मणिक्तः गतिरनन्तरइतिगतेःभ्रुतिस्वरत्वम् । क्रन्दत्
कदिकदिकृदिआह्वाने शतरिनुमभावश्छान्दसः अदुपदेशालसार्वधातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरः ।
गविष्टिषु इपइच्छायाम् एषणमिष्टिः गवामिष्टिर्येषुसंग्रामेषु बहुम्नीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ८ ॥
मवर्ग्येमहावीरखरसंसाद्यमानेसंसीदस्वमहाँअसीत्येषा स्पृष्टोदकमितित्खण्डेत्स्त्रितम्—सं-
सीदस्वमहाँअसीतिसंसाद्यमानइति ।

तामेतांसूक्तेनवर्माष्ट्रमाह—

संसीदस्वमहाँअसि शोचस्व देववीतमः ।

विधूममग्ने अरुपमिये ध्ये सृज प्रशस्त दर्शितम् ॥ ९ ॥

सम् । सीदस्व । मुहान् । असि । शोचस्व । देववीतमः । वि ।

धूमम् । अग्ने । अरुपम् । मिये ध्ये । सृज । प्रशस्त । दर्शितम् ॥ ९ ॥

हेअग्रेसंसीदस्ववर्हिष्युपविश महानसिगुणाधिकोभवसि देववीतमः अविशयेनदेवान्काम-
यमानः शोचस्वदीप्यस्व हेमिये ध्ये मेधाहं प्रशस्त उत्कृष्टाग्ने अरुपंगमनशीलं दर्शनं दर्शनीयं धूमं

विसृजविशेषेणसम्पादय ॥ सीदस्व पट्टविशरणगत्यवसादनेषु व्यत्ययेनात्मनेपदम् प्रार्थनायां
 लोटि शपि पाघ्रेत्यादिनासीदादेशः । महान् संहितायांनकाराकारयोः रुत्वानुनासिकाबुक्तौ । शो-
 चस्व शुचदीप्तौ अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरः तिङःपरत्वान्निघाताभावः । देव-
 वीतमः वीगतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनत्वादानेषु देवान् वेतिगच्छतीतिदेववीः क्तिप्चेतिक्त्वि अ-
 तिशयेनदेववीः देववीतमः तमपःपित्वादानुदात्तत्वेरुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अरुपम् अरो-
 पणम् रुपरिपरिहासायां घञर्थेकविधानमितिभावेकप्रत्ययः नास्तिरूपोस्येतिवहुव्रीहौनञ्मुष्पा-
 मित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । मियेध्य छन्दसिचेत्यर्थायैयप्रत्ययः मकारात्परइयागमश्छान्दसः ।
 सृज सृजविसर्गे तुदादित्वाच्छः विकरणस्वरः पादादित्वादनघातः । दशतं ऋष्टृशीत्यादिना-
 दृशोः कर्मण्यतच्प्रत्ययः ॥ ९ ॥

दशमीसृचमाह—

यंत्वाद्देवासोमनवेद्दधुर्इहयजिष्ठंहव्यवाहन ।

यंकण्वोमेध्यातिथिर्धनस्पृतंयंष्टपायमुपस्तुतः ॥ १० ॥ ९ ॥

यम् । त्वा । देवासः । मनवे । दधुः । इह । यजिष्ठम् । हव्यंष्टवा

हन । यम् । कण्वः । मेध्यंष्टअतिथिः । धनस्पृतम् । यम् ।

ष्टपा । यम् । उपस्तुतः ॥ १० ॥ ९ ॥

हेहव्यवाहनहविषोवाहकाग्रे मनवेमनोरनुग्रहायदेवासः सर्वेदेवाः यजिष्ठंअतिशयेनपू-
 ज्यंयष्टुतमंवायंत्वात्वांइहदेवयजनदेशेदधुः घृतवन्तः मेध्यातिथिः मेध्यैरतिथिभिर्युक्तः कण्वः
 एतन्नामकोमर्हर्षिः यंत्वांधनस्पृतंघनेनप्रीणयितारंरुत्वाद्दधेइतिशेषः तथावृषेन्द्रोयंत्वांदधेतथा
 उपस्तुतः अन्योपिस्तोतायजमानोयंत्वांदधेसत्वंसंसीदस्वेतिपूर्वब्रान्वयः ॥ दधुः लिट्युसिकित्त्वे
 आतोलोपइटिचेत्याकारलोपः प्रत्ययस्वरः । यजिष्ठं यष्टृशब्दात् तुश्छन्दसीत्यगुणवचनादप्या-
 तिशायनिकइष्टन् वुरिष्टेमेयःस्वितितृलोपः नित्वादाद्युदात्तत्वम् । हव्यवाहन हव्यंवहतीतिह-
 व्यवाहनः हव्येनन्तःपादमितिवहतेऽर्धुद् । मेध्यातिथिः मेध्याअतिथयोयस्येतिवहुव्रीहौपूर्व-
 पदप्रकृतिस्वरत्वम् । धनस्पृतं घनैरस्मानस्पृणोतिप्रीणयतीतिधनस्पृत् स्पृमीतिचटयोः क्तिप्चे-
 विक्रिप् ततस्तुक् रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । उपस्तुतः क्तिप्कौचसंज्ञायामितिकर्तरिकः थाया-
 दिनाउत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ॥ १० ॥

॥ इतिमथमस्पृतीयेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

एकादशीष्टकमाह—

यमग्निमेध्यातिथिःकण्वईधक्तादधि ।

तस्यप्रैपोदीदियुस्तमिमाक्चस्तमग्निवर्धयामसि ॥ ११ ॥

यम् । अग्निम् । मेध्यः६अतिथिः । कण्वः । ईधे । क्तात् । अर्थि ।

तस्य । प्र । इपः । दीदियुः । तम् । इमाः । ऋचः । तम् ।

अग्निम् । वर्धयामसि ॥ ११ ॥

मेध्यातिथिः यागयोग्याअतिथयः ऋत्वियूपायस्यतादृशः कण्वऋषिः क्तादधिआदि-
त्यादध्याहृत्ययमग्निमीधेदीमवान् तस्याग्नेरिपोमनस्वभावारश्मयः प्रदीदियुः प्रकर्षेणदीप्यन्ते
तथातमग्निमिमाअस्माभिःप्रयुज्यमानाक्चोवर्धयन्तीतिशेषः वयमपितमग्निवर्धयामसिस्तोवै-
वर्धयामः ॥ ईधे जिह्वीदीप्तौ इन्धिभवतिष्पांचेतिलिटःकिन्त्वादनिदितामितिनकारलोपः द्वि-
र्भावहलादिशेषयोःरुतयोःसवर्णदीर्घः प्रत्ययस्वरः यद्वत्तयोगादनिघातः । इपः इपगतौ इ-
प्यन्तिगच्छन्तीतिइपोरश्मयः । दीदियुः दीदितिश्छान्दसोधातुर्दीर्घिकर्मा लिटचुसि इयङदेशः ए-
रनेकाचइतियणादेशाभावश्छान्दसः । वर्धयामसि इदन्तोमसिरितिमसइकारागमः ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टकमाह—

रायस्पूर्धिस्वधाव्रोस्तिहितेग्नेदेवेष्वाप्यम् ।

त्वंवाजस्यश्रुत्यस्यराजसिसनोमृळमहांअसि ॥ १२ ॥

रायः । पूर्धि । स्वधाः६वः । आस्ति । हि । ते । अग्ने । देवेषु । आप्यम् । त्वम् ।

वाजस्य । श्रुत्यस्य । राजसि । सः । नः । मृळ । महान् । असि ॥ १२ ॥

हेस्वधावः अन्नवन्नग्ने स्वधाअर्कइतितन्नामसुपाठाव अस्माकरायोधनानिपूर्धिपूरयदेहि
वा पूर्धिपूरयदेहीतिवाइतियास्कः । हेअग्ने तेतवदेवेषुआप्यं प्रापणीयंसख्यमस्तिहिविद्यतेखलु
त्वंश्रुत्यस्यश्रवणीयस्यवाजस्यान्नस्यराजसिईश्वरोभवसि सत्वं नोस्मान्मृळसुतय महान्गुणैर-
धिकोसि ॥ रायः ऊडिदमित्यादिनाविभक्तेरुदात्तत्वम् । पूर्धि पूषालनपूरणयोः श्रुशृणुपुरुवृश्य-
श्छन्दसिइतिहोर्धिरादेशः बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् हेरपित्वेनडित्त्वाद्गुणाभावे उदोष्ठचपूर्धस्ये-

त्युत्त्वम्, हृत्तिचेतिदीर्घः । स्वधावः संनुद्धौमत्वसोरितिरुत्त्वम् । आप्यं अदुपधत्वाभावेपिव्यत्यये-
न पोरदुपधादितिकर्मणियत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् यद्वा ण्यतिछान्दसमाद्युदात्तत्वम् । श्रुप-
स्य श्रुश्रवणे औणादिकःन्यप् तुगागमः यद्वा श्रुतिशब्दात् भवेछन्दसीतियत् । मृळ मृडसु-
खने शस्यङ्किच्चाह्वेषधगुणाभावः ॥ १२ ॥

यूपोच्छ्रयणे ऊर्ध्वऊपुणऊतयइतिद्वे पशाविष्टिरितिरखण्डेस्त्रितम् । ऊर्ध्वऊपुणइतिद्वेइति
एतेएवाभिष्टवेपिविनियुक्ते अथोत्तरमितिरखण्डेस्त्रितम्—सखेसत्वायमभ्याववृत्त्वोर्ध्वऊपुण-
ऊतयइतिद्वेइति ।

तयोराद्यांसूक्तेत्रयोदशीमृचमाह—

ऊर्ध्वऊपुणऊतयेतिष्टादेवोनसञ्चिता ।

ऊर्ध्वोवाजस्यसनितायत् अञ्जिभिर्वाघन्द्भिर्विह्वयामहे ॥ १३ ॥

ऊर्ध्वः । ऊम् इति । सु । नः । ऊनये । तिष्ठ । देवः । न ।

सञ्चिता । ऊर्ध्वः । वाजस्य । सनिता । यत् । अञ्जिभिः ।

वाघत्तुङ्भिः । विह्वयामहे ॥ १३ ॥

हेयूप यद्वा यूप्यात्मकदारुनिष्ठाग्ने नोस्माकमूतयेरक्षणायंऊर्ध्वऊन्नतस्तिष्ठ तत्रदृष्टान्तः—सञ्चिता
देवोन यथासूर्योदेवऊन्नतस्तिष्ठतितद्द्व ऊर्ध्वऊन्नतः सन्वाजस्यान्नस्यसनितादाताभविष्यसि यद्य-
स्मात्कारणादञ्जिभिः आज्येनयूपमञ्जिभिः वाघन्द्भिर्वाघन्द्भिर्हृत्किञ्चिग्भिःसहविह्वयामहे अन्न-
दानायत्वांविशेषेणाह्वयामः तस्मादान्नस्यदाताभवेतिपूर्वत्रान्वयः ॥ ऊपुणः इकःसुञ्जीतिसंहितायां
दीर्घःसुञ्जइतिपत्वं नश्चघानुस्थोरुपुण्यइतिणत्वम् । ऊतये अवतेःकिनि ज्वरत्वरेत्यादिनाऊर्ध्व ऊत्ति-
यूतीत्यादिनाकिनउदात्तत्वम् । तिष्ठ शपि पाधेत्यादिनातिष्ठादेशः इच्चोतस्तिष्ठइतिसंहितायांदीर्घः
वाजस्य क्रियाम्रहणंकर्तव्यमितिकर्मणःसंपदानत्वाच्चतुष्टयर्थेपठ्ठी । सनिता पणुदाने लुटि वासि
यटादिलक्षणइद् निपोडादेशः टिलोपः उदाननिवृत्तिस्वरेणतिच्चादेशस्योदात्तत्वेपामे तास्यनुदात्ते-
दिनितस्यानुदात्तत्वम्, धानुस्वरः नलुडितिनिघातपतिपेयः । अञ्जिभिः अञ्ज्व्यकिप्रक्षणकान्ति-
गनिपु सनिकप्यञीत्यादिनाइत्ययः । विह्वयामहे निसमुपविभ्योहृत्त्यकर्त्रभिप्रायेप्यात्मने-
पदम्, अदुपदेशात्सार्वाघानुकानुदात्तत्वेधानुस्वरः तिङ्किचोदानवतीतिगतेरनुदात्तत्वम्, यद्दन्तयो-
गादनिघानः ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टकमाह—

ऊर्ध्वानःपाह्यंहसोनिकेतुनाविश्वंसमत्रिणंदह ।

कृधीनऊर्ध्वान्चरथायजीवसेविदादेवेपुनोदुवः ॥ १४ ॥

ऊर्ध्वः । नः । पाहि । अंहसः । नि । केतुना । विश्वम् । सम् ।

अत्रिणम् । दह । कृधि । नः । ऊर्ध्वान् । चरथाय । जीवसे ।

विदाः । देवेपु । नः । दुवः ॥ १४ ॥

हेयूप यद्वा तन्निद्यमे ऊर्ध्वउन्नतःसन् नोस्मान्केतुनाज्ञानेनअंहसःपापावनिपाहिनितरां
पालय विश्वमत्रिणंसर्वमचारंभक्षकराक्षसंसन्दहसम्यक्भस्मीकुरु नोस्मानूर्ध्वानुन्नतान्कृधिकुरु
किमर्थं चरथायलोकेचरणाय जीवसेजीवनायचनोस्माकंदुबोधनंचहविःस्वरूपदेवेपुविदाः संभ्र-
य ॥ अत्रिणं अदभक्षणे अदेस्त्रिनिश्चेतिऔणादिकस्त्रिनिप्रत्ययःयद्वा अदतस्त्रायन्तइत्यत्राःआ-
तोनुपसर्गेकइतिकः अतोमत्वर्थीयइनिः कृधि श्रुशृणुपृक्तवृष्यश्छन्दसीतिहेर्धिरादेशः बहुलंछ-
न्दसीतिविकरणस्यलुक् अन्येषामपिदृश्यतइतिसंहितायादीर्घः । ऊर्ध्वान् उन्नयथार्क्षिवतिविकल्प-
विधानान्छव्यप्रशानितिनकारस्यरुत्वाभावः । चरथाय चरेरौणादिकोभावेअधप्रत्ययः । जीव-
से जीवप्राणधारणे तुमर्थेसेतेनित्यसेमत्ययः । विदाः विदृलाभे अस्मादन्तर्भावितण्यथाव
लेटिसिपि सेटोडाटावित्याडागमः तुदादित्वाच्छः शेमुचादीनामितिनुमनभ्रति अनित्यमागमशा-
सनमितिवचनेनतस्यानित्यत्वाव इतश्चलोपइतीकारलोपः आगमानुदात्तत्वेविकरणस्वरः ॥ १४ ॥

पञ्चदशीष्टकमाह—

पाहिर्नोअग्नेरक्षसःपाहिधूर्तेररांणः ।

पाहिरीपंतउतवाजिधांसतोबृहद्भानोयविष्ठय ॥ १५ ॥

पाहि । नः । अग्ने । रक्षसः । पाहि । धूर्तेः । अरांणः । पाहि ।

रिपंतः । उत । वा । जिधांसतः । बृहद्भानो इति बृहत्भानो ।

यविष्ठय ॥ १५ ॥ १० ॥

हेअग्ने हेवृहद्भानो बृहन्तोभानवोयस्यतादृशहेयविष्टचयुवतमाग्ने नोस्मानक्षसः बाधकाद्रा-
 क्षसादेः पाहिपालय तथा अराव्णः धनादीनामदातृरूपाद्धूर्तेर्हिंसकात्पाहि तथा रिपतोर्हिंसकात्
 व्याघादेःसकाशात्पाहि उतवाअथवा जिघांसतोहन्तुमिच्छतःशत्रोःसकाशात्पाहि ॥ धूर्तेः धु-
 र्वीर्हिंसार्थः किञ्चकौचसंज्ञायामितिकर्तरिक्किञ्च तितुत्रेत्यादिनाइत्प्रतिषेधः राहोपइतिवकारलो-
 षः हलिचेतिदीर्घत्वम् । अराव्णः रादाने आतोमनिन्नित्यादिनावनिष् नञ्समासेअव्ययपूर्वपदम-
 छतिस्वरत्वम् पञ्चम्येकवचने अहोपोनइत्यनोकारस्यलोपः । रिपतः रिपर्हिंसायाम् लटःशत
 बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् प्रत्ययस्वरेप्राप्तेव्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् । जिघांसतः हन्तेरिच्छार्थेसनि
 अञ्जनगमांसनीतिउपधादीर्घत्वम् अश्यासाच्चेत्यश्यासादुत्तरस्यहकारस्यघत्वम् सन्यतइती-
 त्वम् अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेसनोनिच्वान्नित्स्वरेणपदस्याद्युदात्तत्वम् । वृहद्भानो आ-
 मन्त्रितस्यचेतिपाठिकमाद्युदात्तत्वम् पादादित्वादाष्टमिकनिघाताभावः । यविष्टच स्थूलदूरेत्या-
 दिनायणादिपरस्यलोपः पूर्वस्यचगुणः यकारोपजनश्छान्दसः ॥ १५ ॥

इतिमथमस्यतृतीयेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

षोडशीष्टचमाह—

घनेवविष्वग्विजह्यराव्णस्तपुर्जभयोअस्मधुक् ।

योमर्त्यःशिशीतेअत्यक्तुभिर्मानःसरिपुरीशत ॥ १६ ॥

घनाइव । विष्वक् । वि । जहि । अराव्णः । तपुःइजम्भ । यः ।

अस्मधुक् । यः । मर्त्यः । शिशीते । अति । अक्तुभिः । मा ।

नः । सः । रिपुः । ईशत ॥ १६ ॥

हेतपुर्जभ तप्यमानरश्मियुक्ताग्ने अराव्णः अस्मभ्यं देयस्यधनस्य अदातृन्वैरिणः विष्वक्स-
 वैतोविजहिविशेषणमारय तत्रदृष्टान्तः—घनाइव यथाकठिनेनदण्डपाषाणादिनाभाण्डादिभङ्गं
 करोतितद्वय योन्योपिरिपुरस्मधुक् अस्मद्विषयद्रोहकारी भर्त्सनादिनावाधतेयश्चान्योमर्त्यः मनु-
 प्यःशत्रुकुभिरापुधेरतिशिशीतेतनूकरोति अस्मान्महरतीत्यर्थः सरिपुःभर्त्सनपहारकारीद्विवि-
 धोपिशत्रुर्नोस्मान् प्रतिमेशत ईश्वरःशक्तोमाभूव ॥ घनाइव सुपांसुलुगितितृतीयायाडादेशः ।
 जहि हन्तेर्लोटि ही हन्तेर्जादेशः तस्यासिद्धत्वावहेल्लेगभावः । तपुर्जम्भ तपसंतापे औणादिकःक-
 रणेउसिनपत्ययान्तस्तपुस्यशब्दोनिच्वादाद्युदात्तः जभनाशने जंभयन्तेशत्रवएभिरितिजंभान्यापु-
 धानि करणेयञ्त्तपूप्येवजम्भानियस्यासौतपुर्जम्भः आमध्रिताद्युदात्तत्वम् । अस्मधुक्द्रुहजिघां-

सायां सत्सुद्विपेत्यादिनाकिष् वाद्रुहमुहण्णुहण्णिहामितिहकारस्यघत्वम् भृषभावः । शिशिति शोतनूकरणे व्यत्ययेनात्मनेपदम् बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यश्लुः आदेचइत्यात्वम् ततोद्विर्वचने बहुलंछन्दसीत्यन्यासस्येत्वम् ईहल्यघोरितीत्वम् व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् यद्दृत्तयोगादनिघातः । ईशत लङि बहुलंछन्दसीतिशपोलुगभावः नमाङ्चोगेइत्याडागमाभावः ॥ १६ ॥

सप्तदशीष्टकमाह—

अग्निर्वन्नेसुवीर्यमग्निःकण्वायसौभगम् ।

अग्निःप्रावन्मित्रोतमेध्यातिथिमग्निःसाताउपस्तुतम् ॥ १७ ॥

अग्निः । वन्ने । सुध्वीर्यम् । अग्निः । कण्वाय । सौभगम् । अग्निः ।
प्र । आवत् । मित्रा । उत । मेध्यःइतिथिम् । अग्निः । सातौ ।
उपस्तुतम् ॥ १७ ॥

अग्निर्देवः सुवीर्यशोभनवीर्योपेतं धनमुद्दिश्यवन्नेयाचितःसोग्निः कण्वायमहर्षयेसौभगंशो-
भनधनादिरूपंभार्ग्यमायच्छदितिशेषः तथा मित्राअस्मन्मित्राणिप्रावत् प्रकर्षेणरक्षितवान् उत
अपिच मेध्यातिथिमेधयोग्यैरतिथिभिरुपेतं कर्षिंप्रावत् तथा उपस्तुतं अन्यमपिस्तोतारंयजमानंसा-
तौधनादिदाननिमित्तंप्रावदितिशेषः ॥ वन्ने वनुयाचने कर्मणि लिट् नशसददवादिगुणानामित्येत्वा-
भ्यासलोपयोःप्रतिषेधः उपधालोपश्छान्दसः । सौभगं सुभगान्मन्त्रेइत्युदात्तादिपुपाठात्तस्यभाव-
इत्येतस्मिन्नर्थेअञ्जित्त्वादाद्युदात्तत्वम् । मित्रा शोछन्दसिबहुलमितिशोर्लोपः । उपस्तुतम् कि-
ञ्चलौचसंज्ञायामितिस्तौतेःकर्तारिकः थायादिना उत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ॥ १७ ॥

अष्टादशीष्टकमाह—

अग्निनातुर्वशंयदुंपरावत्उग्रादेवंहवामहे ।

अग्निर्नयंनववास्त्वंबृहद्रथंतुर्वीतिदस्यवेसहः । १८ ॥

अग्निना । तुर्वशम् । यदुम् । परावत् । उग्रदेवम् । हवामहे ।
अग्निः । नयत् । नववास्त्वम् । बृहद्रथम् । तुर्वीतिम् ।
दस्यवेसहः ॥ १८ ॥

अग्निनासहावस्थितान् तुर्वशनामकंयदुनामकंउग्रदेवनामकंचराजर्षिन् परावतोदूरदेशात्
हवामहे आह्वयामः सचाग्निः नववास्त्यनामकं बृहद्रथनामकं तुर्वीतिनामकं चराजर्षिनयत् इहान-
यतु कीदृशोग्निः दस्पवेसहः अस्मदुपद्रवहेतोश्चौरस्याभिभविता ॥ नयत् णीत्र्प्रापणे लेट्यडाग-
मः इतश्चलोपइतीकारलोपः । नववास्त्वं नवंवास्तुयस्यासौनववास्तुः वाछन्दसीत्यनुवृत्तेरभिपूर्व-
त्वाभावेयणादेशः । बृहद्रथं बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ १८ ॥

एकोनविंशीष्टचमाह—

नित्वामग्नेमनुर्दधेज्योतिर्जनायशश्वते ।

दीदेथकण्वंऋतजातउक्षितोयंनमस्यन्तिरुष्टयः ॥ १९ ॥

नि । त्वाम् । अग्ने । मनुः । दधे । ज्योतिः । जनाय । शश्वति ।

दीदेथ । कण्वं । ऋतऽजातः । उक्षितः । यम् । नमस्यन्ति ।

रुष्टयः ॥ १९ ॥

हेअग्नेज्योतिःप्रकाशरूपंत्वांशश्वतेबहुविधायजनायमनुःप्रजापतिर्निदधेदेवयजनदेशेस्था-
पितवान् हेअग्नेत्वंऋतजातः ऋतेनयज्ञेननिमित्तभूतेनोत्पन्नः उक्षितोहविर्भिस्तर्पितःसन्कण्वेषत-
न्नामकेमहर्षौदीदेथदीप्तवानसि यमग्निंरुष्टयोमनुष्याः रुष्टयःचर्षणयइतिमनुष्यनामसुपठितत्वा-
त् नमस्यन्तिनमस्कुर्वन्ति सत्वमितिपूर्वत्वान्वयः ॥ दीदेथ दीदेतिश्छान्दसोदीप्तिकर्मा थल्लिद्वि-
र्वचनप्रकरणेछन्दसिबेतिवक्तव्यमितिद्विर्वचनाभावः अनित्यमागमशासनमितिवचनादिद्विभावं
ल्लित्स्वरेणप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् । ऋतजातः ऋतेनजन्यतइतिऋतजातः श्वीदितोनिष्ठायाभि-
तीदृप्रतिषेधः जनसनेत्यादिनाआत्वम् तृतीयापूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । नमस्यन्ति नमोवरिव-
इतिपूजार्थेक्यच् अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेक्यजन्तधातुस्वरः । रुष्टयः रुषविलेखने
किञ्चकौचसंज्ञायामितिक्विच् ॥ १९ ॥

विंशीष्टचमाह—

त्वेपासोअग्नेरमवन्तोअर्चयोभीमासोनप्रतीतये ।

रुस्स्विनःसदमिद्यातुमावतोविश्वंसमत्रिणंदह ॥ २० ॥ ११ ॥

त्वेपासः । अग्नेः । अमवन्तः । अर्चयः । भीमासः । न ।

प्रतिददतये । रुस्स्विनः । सदम् । इत् । यातुऽमावतः । विश्वम् ।

सम् । अत्रिणम् । दह ॥ २० ॥ ११ ॥

अग्नेरर्चयोज्वालाः त्वेषासोदीप्ताः अमवन्तोवल्वन्तः भीमासोभयङ्कराः अतः प्रतीतयेअ-
स्माभिःभत्येतुंनशक्याइतिशेषः हेअग्ने रक्षस्विनोचल्वन्तः यातुमावतः यातुधानानसुरान्स-
दमित्सर्वदैवसन्दह साम्यकृभस्मीकुरु तथा विश्वंसर्वअत्रिणंभक्षकंअस्मद्वाधकंशत्रुंसन्दह ॥
त्वेषासः त्विपदीतो पचाद्यच् चितइत्यन्तोदाचत्वम् । अमवन्तः अमरोगे अमतिशत्रून्रुजतीत्य-
मोवलं पचाद्यच् वृषादित्वादाद्युदाचत्वम् तदेषामस्तीत्यमवन्तः । प्रतीतये तादौचनितीतिगतेःम-
रुतिस्वरत्वम् । रक्षस्विनः रक्षन्त्यनेनेतिरक्षोवलं करणेअसुन् अस्मायामेधेतिमत्वर्थायिविनिः ।
यातुमावतः यातवोयातनास्तान्मिमतेनिमिमतेइतिराक्षसव्यापारायातुमाः आतोनुपसर्गंकइतिकः
तदेषामस्तीतिमतुष् मतौबह्वचइतिदीर्घत्वम् संज्ञायामितिबत्वम् मतुपःपित्वादनुदाचत्वे लुदु-
चरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अत्रिणं अदेखिनिश्चेतिकर्तरिनिमित्ययः ॥ २० ॥

॥ इतिप्रथमस्यतृतीयेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

क्रीळ्वइतिद्वितीयंस्तूकंपञ्चदशर्वं अत्रेयमनुक्रमणिका—क्रीळ्वञ्चोनामारुवंहिगायत्रं
त्विति । ऋषिश्चान्पस्मादृषेरवाविशिष्टइतिपरिभाषयाघोरपुत्रःकण्वऋषिः इदमुत्तरंचगायत्रीछन्द-
स्के इदमादिस्तूकत्रयंमरुदेवताकं तुहिहवाइतिपरिभाषितत्वाद् व्यूह्नेद्वितीयेछन्दोमेआग्निमारुत-
शस्त्रेपतस्तूकंनिविद्धानीयं द्वितीयस्याग्निवोदेवमितित्वण्डेस्तूकितम्—क्रीळ्वःशार्धोमेप्रुळेत्याग्नि-
मारुतमिति । ब्राह्मणंच—क्रीळ्वःशार्धोमारुतमिति । मरुद्भ्यःक्रीळ्व्यःपुरोळाशंसत्तकपालमित्य-
स्यामिद्यौ क्रीळ्वइत्येषामप्रधानस्यानुवाक्या तथाततइतिवण्डेस्तूकितम्—क्रीळ्वःशार्धोमारुतम-
त्यासोनयेमरुतःस्वञ्चइति ।

तामेतांस्तूकेमथमाष्टचमाह—

क्रीळ्वःशार्धोमारुतमनुर्वाणंरथेशुभम् । कण्वाअभिप्रगायत ॥१॥

क्रीळ्वम् । वः । शर्धः । मारुतम् । अनुर्वाणम् । रथेशुभम् ।

कण्वाः । अभि । प्र । गायत ॥ १ ॥

हेकण्वाः कण्वगोत्रोत्पन्नामहर्षयः यद्वा मेधाविनऋत्विजः वीर्युष्मदर्थमारुतंमरुतमूह-
रूपंशार्धोवलंअभिप्रगायतअभितःप्रकर्षेणस्तुष्वं कीटशार्धः क्रीळ्वं विहरणशीलं अनर्वाणंभ्रातृ-

व्यरहितं अतएवश्रुत्यन्तरेब्राह्मणेनमन्त्रान्तरमेवंव्याख्यातम्—अनर्वाप्रेहीत्याह भ्रातृव्योवाअ-
र्वा भ्रातृव्यापनुत्त्याइति । रथेशुभंस्वकीयरथेवस्थायशोभमानम् ॥ क्रीळं क्रीड्विहारे प-
चाद्यच् । शर्धः श्रुधुमसहने शर्धयत्यनेनशत्रूनितिशर्धोवलं असुन् निच्वादाद्युदात्तत्वम् । मारुतं
मरुतांसम्बन्धि तस्येदमित्यण् व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् यद्वा समूहार्थेअनुदात्तादेरञितिअनुदा-
त्तादिलक्षणःअञ्प्रत्ययः । अनर्वाणं व्यत्ययेनपुँल्लिङ्गता नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ।
रथेशुभम् शुभदीप्तौ रथेशोभतइतिरथेशुप् क्पिचेतिक्पि तत्पुरुषेकृतिबहुलमित्यलुक् छु-
त्तरपदमकृतिस्वरत्वम् । गायत कैगैशब्दे तिङ्ङुतिङ्ङितिनिघातः ॥ १ ॥

द्वितीयामृचमाह—

येपृपतीमिऋष्टिभिःसाकंवाशीमिरञ्जिभिः । अजायन्तस्वभानवः॥२॥

ये । पृपतीभिः । ऋष्टिभिः । साकम् । वाशीभिः । अञ्जिभिः ।

अजायन्त । स्वभानवः ॥ २ ॥

येमरुतः पृपत्यादिभिःसाकंस्वभानवः स्वकीयदीप्तियुक्ताःअजायन्तइतिसंपन्नाः पृप-
त्योभिन्दुयुक्ताष्टयोमरुद्वाहनभूताः पृपत्योमरुतामितिनिघण्टावुक्तत्वात् ऋष्टयःआयुधानि
वाश्यःशब्दविशेषाः परकीयसेनाभीतिहेतवः वाशीवाणीतिवाङ्मसुपठितत्वात् अजयोत्तर-
णानि तानस्तुमइतिशेषः॥ अजायन्त जनीमादुभवि श्यमिज्ञाजनोर्जेतिजादेशः अडागमउदात्तः ।
स्वभानवः स्वकीयाभानवोयेषां बहुव्रीहौपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयामृचमाह—

इहेवंशृण्वएपांकशाहस्तेपुयद्दान् । नियामञ्चित्रमृञ्जते ॥ ३ ॥

इहेइव । शृण्वे । एपाम् । कशाः । हस्तेपु । यत् । वदान् । नि ।

यामन् । चित्रम् । ऋञ्जते ॥ ३ ॥

एपांमरुतांहस्तेपुस्थिताः कशाःस्वस्ववाहनताडनहेतवः यद्दान् यद्दन्ति यंध्वनिकुर्वन्ति
तंध्वनिइहेवअत्रैवस्थित्याशृण्वेशृणोमि संध्वनिविशेषोपामन्संग्रामेचित्रंविधिंशौर्यन्यृञ्जते
। नतरामरुत्तरोति ऋञ्जतिःमसाधनकर्मतियास्कैः ॥ शृण्वे श्रुश्रवणे व्यत्ययेनात्मनेपदं श्रुवःशृ-

चेतिशुः हुश्रुवोःसार्वधातुकइतियणादेशः । वदान् वदव्यक्तायांवाचि लेट्याडागमः इतश्चेती-
कारलोपे संयोगान्तस्यलोपः आगमानुदात्तत्वेधातुस्वरः यद्वत्तयोगादनिघातः । यामन् सुपां-
सुलुगितिसप्तम्यालुक् नडिसन्धुधोरितिनिलोपप्रतिषेधः । ऋजते ऋजिभृजीभृजने अवप्रसा-
धनार्थः ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टकमाह—

प्रवःशर्धायघृष्वयेत्वेपद्युम्नायशुष्मिणे । देवत्तं ब्रह्मगायत ॥ ४ ॥

प्र । वः । शर्धाय । घृष्वये । त्वेपद्युम्नाय । शुष्मिणे । देवत्तम् ।

ब्रह्म । गायत ॥ ४ ॥

हेऋत्विजः वोयुष्माकंसम्बन्धिनेशर्धायमसहनशीलायघृष्वयेशत्रुवर्षणयुक्तायत्वेपद्युम्नाय
दीप्यमानयशस्ते द्युम्नद्योतेर्यशोवाऽऽन्नवेर्तियास्कः । शुष्मिणेवलवतेशुष्मंशुष्मामितिवलनामसुपा-
ठात् ब्रह्महविलक्षणमन्नमुद्दिश्यएवंभूतायमरुद्रणायप्रगायतस्तुष्वम् । कीदृशं ब्रह्म देवत्तं देवैर्देवत्तं देव-
तानुग्रहाल्लभम् ॥ शर्धाय शृधुमसहने शर्धयत्यभिभवतीति शर्धोविलं पचाद्यच् वृपादिवादाद्युदा-
त्तत्वम् । घृष्वये घृपसंधर्षे ऋविघृष्वीत्यादिनाक्विप्रत्ययान्तोनिपातितः । त्वेषद्युम्नाय त्विपदीभौ
पचाद्यच् त्वेपदीमेद्युम्नस्य बहुव्रीहौपूर्वपदमरुतिस्वरत्वम् । देवत्तं देवैर्देवत्तं छान्दसोवर्णलोपः
उक्तंच द्वैचापरोवर्णविकारनाशाविति तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदमरुतिस्वरत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

प्रशंसो गोष्वह्यं क्रीळ्यच्छर्धो मारुतम् । जंभे रसस्य वा वृधे ॥ ५ ॥ १२ ॥

प्र । शंस । गोषु । अह्यम् । क्रीळ्यम् । यत् । शर्धः । मारुतम् ।

जंभे । रसस्य । वृधे ॥ ५ ॥ १२ ॥

गोषुमरुन्मातृभूतपृथिमभृतिपुषेनुष्ववस्थितं पृथियैवैपयसोमरुतोजाताइतिश्रुत्यन्तरात् ।
अह्यं अहन्तव्यं क्रीळं विहारोपेतं मारुतं मरुत्सम्बन्धि शर्धः मसहनशीलतेजोयदस्तिवत्प्रशंस हे
ऋत्विक्समूह स्तुहि रसस्यगोक्षीररूपस्यसम्बन्धितत्तेजः जंभेमुत्तेजदरेवा षवृधेवृद्ध-
मभूत् ॥ शंस शंसस्तुतौ अचोतस्तिङ्इतिसंहितायां दीर्घः । गोषु सावेकाचइतिमाहस्य

विभक्तयुदात्तस्यनगोश्वन्ताववर्णोतिनिषेधः । अद्भ्यं घोहननं घञर्थेकविधानमितिकः गमहने-
त्यादिनाउपधालोपः होहन्तेरितिघत्वम् तदर्हतीतिद्भ्यं छन्दसिचेतियः नद्भ्यं अद्भ्यं अव्ययपूर्व-
पदप्रकृतिस्वरत्वम् । क्रीळादयोगताः । जम्भे जभिनाशने जंभ्यतेभक्ष्यतेनेनेतिजम्भमास्यं कर-
णेघञ् । ववृधे वृधुवृद्धौ लिट् छान्दसंसंहितायामभ्यासस्यदीर्घत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यतृतीयेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

षष्ठीमृचमाह—

कोवोवर्षिष्ठुआनरोदिवश्चग्मश्चधूतयः । यत्सीमन्तंनधूनुथ ॥ ६ ॥

कः । वः । वर्षिष्ठः । आ । नरः । दिवः । च । ग्मः । च । धूतयः ।
यत् । सीम् । अन्तम् । न । धूनुथ ॥ ६ ॥

दिवश्चद्युलोकस्यापिग्मश्चभूलोकस्यापि गौःग्मेतिभूनामसुपटितत्वाद् धूतयःकम्पनकारिणः
हेनरः नेतारोमरुतः वोयुष्माकंमध्येआसमन्ताववर्षिष्ठोवृद्धतमःकः यद्यस्मात्कारणावर्षीसर्वतः
अन्तंन वृक्षाग्रमिव धूनुथ चालयथ तस्मात्कारणात्कम्पयितृणांयुष्माकंमध्येकःप्रबलइतिप्रश्नः ॥
वर्षिष्ठः वृद्धशब्दादिष्ठनि प्रियस्थिरेत्यादिनावर्षीदेशः निच्वादाद्युदात्तः । ग्मः ग्माशब्दावपञ्चये-
कवचनेआतोधातोरित्यत्रआतइतियोगविभागःकर्तव्यइत्युक्तत्वाद्आकारलोपः उदात्तनिवृत्ति-
स्वरेणविभक्तेरुदात्तत्वम् । धूतयः धूञ्कम्पने किञ्चकौचसंज्ञायामितिकिञ्च तितुचेत्यादिनेद्भ्य-
तिषेधः आमन्त्रितस्यचेतिसर्वाणुदात्तत्वम् । धूनुथ स्वादिभ्यःशुः सतिशिष्टस्वरवलीपत्वमन्य-
त्रविकरणेभ्यइतिवचनावसतिशिष्टोपिविकरणस्वरोलसावंधातुकस्वरंनवाधते अतस्तिङ्पवस्व-
रः यद्दत्तयोगादनिघातः ॥ ६ ॥

सप्तमीमृचमाह—

निवोयामायमानुपोद्धउग्रायमन्यवे । जिहीतुपर्वतोगिरिः ॥ ७ ॥

नि । वः । यामाय । मानुपः । द्धे । उग्राय । मन्यवे । जिहीत ।
पर्वतः । गिरिः ॥ ७ ॥

हेमरुनोवोयुष्माकंयामायगमनार्थमानुपः गृहस्वामीकश्चिन्मनुजः निद्धेगृहदाढ्यार्थद्वं
संभंनिक्षिप्तवान् भवदीपगमनेनचालितंगृहंपतिप्यतीतिभीत्यातजिवारणायदृढस्वम्भपक्षेपःकी-

दृशाय यामायउग्रायतीव्राय मन्यवेचालनार्थमभिमन्यमानाय युज्यतेहिभवद्गमनाद्गीतिः यतो-
 भवद्गत्याचालितःपर्वतोवहुविधपर्वपुक्तोगिरिः शिखरी जिहीतगच्छेत् ॥ मानुपः मनोजाताव-
 ज्यतौपुक्चेतिमनुशब्दादपत्यार्थेअनुपुगागमश्च भित्त्वादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्वम् । दग्ने वृद्ध-
 अवस्थानेइत्यस्यलिटिकित्वाद्गुणाभावेसतियणादेशः प्रत्ययस्वरः पादादित्वान्ननिघातः । जिही-
 त ओहाङ्गतौ लिङि जुहोत्यादित्वाच्छपःःः भ्रजामिदित्याभ्यासस्येत्वम् श्राभ्यस्तयो-
 रातइत्याकारलोपेभाभेईहल्यघोरितीत्वम् । पर्ववान्पर्वतः मत्वर्थीयस्तप्रप्रत्ययः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

येषामज्मेपुपृथिवीजुजुर्वान् ईवविशपतिः । भियायामेपुरेजते ॥ ८ ॥

येषाम् । अज्मेपु । पृथिवी । जुजुर्वान् ईव । विशपतिः । भिया ।
 यामेपु । रेजति ॥ ८ ॥

हेमरुतः येषांयुष्माकं यामेषुगमनेषु अज्मेपुक्षेपकेपुसत्सुपृथिवीभूमिः भियारेजतेकम्प-
 ते तत्रदृष्टान्तः—जुजुर्वान् ईवविशपतिः यथावयोहानिरोगादिनाजीर्णःभजापालकोराजावैरिभ-
 यात्कम्पतेतद्वत् ॥ अज्मेपु अजगतिक्षेपणयोः बहुलग्रहणादौणादिकोमन् अजेर्व्यघञपोरितिबी-
 भावोनभवति बलादावार्धधातुकेविकल्पयिष्यतइतिवचनात् नित्त्वादाद्युदात्तत्वम् । जुजुर्वान् जृ-
 ष्वयोहानौ लिटिःऋतुः बहुलंछन्दसीतिउत्त्वम् अभ्यासहलादिशेषौ वस्वेकाजादसामितिनि-
 यमादिडागमाभावः ऋच्छत्युतामितिगुणोहलिचेतिदीर्घत्वं च संज्ञापूर्वकोविधिरनित्यइतिवच-
 नान्नभवति । विशापतिर्विशपतिः पत्यावैश्वर्येइतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरेप्राप्ते परादिंछन्दसिचहुल-
 मितिउत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । भिया सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । यामेषु यमउपरमे भा-
 वेघञ् कर्षात्वतोषञइत्यन्तोदात्तत्वेप्राप्ते वृषादिपुपाठादाद्युदात्तत्वम् । रेजते रेजुकम्पने अदुपदे-
 शात्सार्धधातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरः यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह—

स्थिरंहिजाननिपां वयोमातुर्निरंतवे । यत्सामिनुंहिताशवः ॥ ९ ॥

स्थिरम् । हि ज्ञानम् । एषाम् । वयः । मातुः । निःश्वंतवे । यत् ।
 साम् । अनुं । हिता । शवः ॥ ९ ॥

एषामरुतांजानंजन्मस्थानमाकाशंस्थिरंहि चलनरहितंखलु मातुर्मरुतांजननीस्था-
नीयादाकाशाद्वयःपक्षिणोनिरेतवेनिर्गन्तुंसमर्थाभवन्तीतिशेषः तादृशादाकाशादभवन्नमेति
मरुतांस्तुतिः यद्यस्मात्कारणात् शवःभवदीयंवल्लंअनुक्रमेणसींसर्वतः द्विताद्वित्वेन द्यावापृथिव्यो-
र्विभज्यवर्तते अतोभवदीयंजानंस्थिरंहीतिपूर्वत्रान्वयः ॥ जानं जन्यतेस्मिन्नितिजानमन्तरिक्षं
अधिकरणेवञ् । एषां इदमोन्वादेशेइत्यशादेशोनुदात्तः विभक्तिश्चसुत्वादनुदात्ता नचोडिदमि-
त्यादिनाविभक्त्युदात्तत्वम् अन्तोदात्तादिदंशब्दात्तस्यविधानात् । निरेतवे इण्गंतौ तुमर्थेसंसे-
नितितवेन्प्रत्ययः तादौचेतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ९ ॥

दशमीमृचमाह—

उदुत्येसूनवोगिरःकाष्ठाअज्मेष्वन्नत । वाश्राअभिज्ञुयातवे ॥ १० ॥ १३ ॥

उत् । ऊम् इति । त्ये । सूनवः । गिरः । काष्ठाः । अज्मेषु । अन्नत ।

वाश्राः । अभिज्ञु । यातवे ॥ १० ॥ १३ ॥

त्ये पूर्वप्रकृतागिरःसूनवः वाचउत्पादकामरुतः वायवोहिताल्बोष्ठादिपुसंचरन्तोवाचमुत्पा-
दयन्ति अज्मेपुस्वकीयेपुगमनेपुसत्सुकाष्ठाअपः आपोपिकाष्ठाउच्यन्तेकान्त्वास्थिताभवन्तीति-
यास्कः । उदु उत्कर्षेणैवअन्नतअतनिपतविस्तारितवन्तः उदकंविस्तार्यतत्पानार्थंवाश्राः हंभा-
रवोपेतागाः अभिज्ञुजान्वभिमुखंयथाभवतितथायातवेगन्तुंमेरितवन्तइतिशेषः ॥ सूनवः पूमे-
रणे सुवःकिदितिनुपत्ययः किच्चाद्गुणाभावः । अन्नत तनुविस्तारे लडिज्ञस्यादादेशे बहुलंछन्द-
सीतिविकरणस्यलुक् तनिपत्योश्छन्दसीत्युपधालोपः अडागमः । अभिज्ञु अभिगतेजानुनीय-
स्यतदभिज्ञु प्रसंख्यांजानुनोर्नुरितिव्यत्ययेनाभिपूर्वस्यापिजानुशब्दस्यनुशब्दादेशःसमासान्तः ।
यातवे तुमर्थेसंसेनितितवेनप्रत्ययः निच्चादाद्युदात्तत्वम् ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्पृत्तीयेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

एकादशीमृचमाह—

त्यंघिहादीर्घपृथुंमिहोनपातममृधम् । प्रच्यावयन्तियामंभिः ॥ ११ ॥

त्यम् । चित् । घ । दीर्घम् । पृथुम् । मिहः । नपातम् । अमृधम् ।

प्र । च्यवयन्ति । यामंभिः ॥ ११ ॥

त्यंचिद्घ प्रसिद्धोयोमेघः तमपिमेघंयामभिः स्वकीयगमनैः प्रच्यावयन्ति मरुतःप्रकर्षे-
णगमयन्ति कीदृशं दीर्घंआयामोपेतं पृथुतिर्यग्विस्तृतं मिहोनपातं सेचनीयस्यजलस्यनपात-
यितारं वृष्टिमकुर्वन्तमित्यर्थः अमृधं केनाप्याहिंस्यम् ॥ घ ऋचितुनुघेत्यादिनादीर्घः । मिहः
मिहसेचने मेहतिसिञ्चतीतिमिद्वृष्टिः किप्चेतिकिप् सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । नपातं
नपातयतीतिनपात् नप्राणनपादित्यादिनानञःप्रकृतिभावः अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अ-
मृधम् श्रुधुमृधुजन्दने मर्धति उदकेनोनीतिमृधः बहुत्ववचनादौणादिकोरकृत्ययः नञ्स-
मासेअव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् यद्वा संग्रामवाचिनामृधशब्देनर्हिसालक्ष्यते मत्वर्थीयोरः पूर्व-
वत्स्वरसमासौ । च्यावयन्ति च्युङ्गतौ णिचिवृद्ध्यावादेशौ पदकालेह्रस्वश्छान्दसः ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टचमाह—

मरुतो॒यद्ध्वो॒वलं॒जनो॑अचुच्यवीतन । गिरी॑ रचुच्यवीतन ॥ १२ ॥

मरुतः । यत् । ह । वः । वलम् । जनान् । अचुच्यवीतन् । गिरीन् ।
अचुच्यवीतन् ॥ १२ ॥

हेमरुतः यद्भयस्मादेवकारणात् वयुष्माकंबलमस्ति अस्मादेवकारणात्जनान् प्राणिनः
अचुच्यवीतन स्वस्वव्यापारेपुमेरयत तथा गिरीन् मेघान्अचुच्यवीतनमेरयत ॥ मरुतः आम-
न्विताद्युदात्तत्वम् । अचुच्यवीतन च्यवतेर्लिङ्ज्यत्ययेनपरस्मैपदम् तप्तनप्तनथनाश्चेतितस्यतन-
चादेशः बहुल्लेखन्दसीतिशपःश्लुः बहुल्लेखन्दसीतिईडागमः गुणावादेशौ तिङ्ङितिङ्ङितिनिघातः ।
गिरीन् दीर्घादटिसमानपादेइतिसंहितायांनकारस्यरुत्वम् अत्रानुनासिकइतिङ्कारस्यानुना-
सिकः ॥ १२ ॥

त्रयोदशीष्टचमाह—

यद्भयान्तिमरुतःसंहंभ्रुवतेध्वन्ना । श्रुणोति॑कश्चिदेपाम् ॥ १३ ॥

यत् । ह । यान्ति । मरुतः । सम् । ह । भ्रुवते । अध्वन् । आ ।
श्रुणोति । कः । चित् । एपाम् ॥ १३ ॥

यद्भयदाखलुमरुतोपान्तिगच्छन्तितदानींअध्वन्नामार्गैःसर्वतः संब्रुवतेह सम्भूयध्वनिमव-
श्यंकुर्वन्ति एषामरुतांसंबन्धिनंशब्दंकश्चित्पःकोपिश्रुणोति ॥ यान्ति याप्रापणे अदादित्वा-
च्छपोलुक् शोन्तइतिज्ञादेशस्योपदेशिवद्भावादन्तीत्येतदाद्युदात्तं धातुनासहैकादेशेएकादेशास्वरः

यद्वृत्तयोगादनिघातः । ब्रुवते ब्रूव्यकायांवाचि अस्यादादेशेऋतेपरत्वात्प्राप्तस्यगुणस्यङित्त्वेन
 बाधितत्वादुवडादेशः । अध्वन् सुपांसुलुगितिसप्तम्यालुक् । शृणोति तिपःपित्वानुदात्तत्वेविक-
 रणस्वरः ॥ १३ ॥

चतुर्दशीसृचमाह—

प्रयात्शीभंमाशुभिःसन्तिकण्वेषुवोदुवः । तत्रोपुमादयाध्वै ॥ १४ ॥

प्र । यात् । शीभंम् । आशुभिः । सन्ति । कण्वेषु । वः । दुवः ।

तत्रो इति । सु । मादयाध्वै ॥ १४ ॥

हेमरुतः आशुभिर्वेगवद्भिः स्वकीयैर्वाहनैः शीभंशीभंशीभंतपुतयमितिक्षिप्रनामसुपाठा-
 त् प्रयातप्रकर्षेणकर्मभूमिगच्छत कण्वेषुमेधाविष्वनुष्ठात्पुवोयुष्माकंदुवोदुवांसिपरिचरणानिस-
 न्ति तत्रोपुतेष्वेवपरिचारकेपुकण्वेषुमादयाध्वैतप्ताभवत् ॥ आशुभिः अशूब्यातौ कृवापाजीत्या-
 दिनाउण् प्रत्ययस्वरः । सन्ति श्रसोरहोपइत्यकारलोपः । मादयाध्वै मदृत्तियोगे चुरादिराकु-
 स्मीयात्पनेपदी लेट्याडागमः टेरेत्वम् वैतोन्यत्रेत्येकारस्यैकारादेशः ॥ १४ ॥

पञ्चदशीसृचमाह—

अस्तिहिष्मामदायवःस्मसिष्मावयमेपाम्विश्वंचिदायुर्जीवसे ॥ १५ ॥ १४

अस्ति । हि । स्म । मदाय । वः । स्मसि । स्म । वयम् । एषाम् ।

विश्वम् । चित् । आयुः । जीवसे ॥ १५ ॥ १४ ॥

हेमरुतः वीयुष्माकंमदायतृप्तयेअस्तिहिष्म अस्माभिःप्रयुज्यमानंहविर्वोविद्यतेखलु ए-
 पांपुष्माकंभृत्यभूतावयंस्मसिष्मविद्यामहेखलु जीवसेजीवितुं विश्वंचिदायुः सर्वमप्यायुः प्रय-
 च्छतेतिशेषः ॥ स्म निपातस्यचेतिसंहितायां दीर्घः । स्मसि इदन्तोमसिः । जीवसे तुमर्थेसेसेनित्य-
 सेपत्ययः ॥ १५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यतृतीयेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

कद्गुनमितिपञ्चदशर्चतृतीयंस्कृतम् घोरपुत्रःकण्वऋपिःऋषिश्चान्यस्मादितिपरिभाषित-
 त्वात् पूर्वस्त्रेकारुत्तंहीत्युक्तत्वादिदमपिरुदेवताकं गायत्रित्वियुक्तत्वाद्गायत्रीछन्दस्कम् कक्षेत्य-
 नुक्रमणिका विनियोगोत्प्रेक्षिकः ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

कद्धूनंकंधप्रियः पितापुत्रं न हस्तयोः । दधिध्वे वृक्तवर्हिपः ॥ १ ॥

कत् । हृ । नूनम् । कध्प्रियः । पिता । पुत्रम् । न । हस्तयोः ।
दधिध्वे । वृक्तवर्हिपः ॥ १ ॥

हेमरुतः कद्धकदाखलुनूनमवश्यंहस्तयोःदधिध्वे यूयमस्मानहस्तेधारयथ तत्रदृष्टान्तः—
पितापुत्रं न हस्तयोः यथालोकेपिताहस्तयोःस्वकीयंपुत्रंधारयतितद्वत् कीदृशामरुतः कधप्रियः
स्तुतिपीताः वृक्तवर्हिपः वृक्तंछिन्नंवर्हिर्दंभोयेपांमरुतायजमानायतेमरुतस्तथाविधाः ॥ कत् क-
दा द्वौचापरौवर्णविकारनाशावित्युक्तत्वादाकारलोपः । कधप्रियः कथास्तुतिः तयामीणयन्तीति
कधप्रियः प्रीञ्मीतौ क्प्रि पूर्वपदस्यङ्घ्यापोःसंज्ञाछन्दसोर्बहुलमितिद्वस्त्वम् धकारःछान्दसः
आमन्वितनिघातः । दधिध्वे दधोतेः छन्दसिलुङ्लङ्लिट्इतिवर्तमानेऽलिट् क्रादिनियमादिद् प्रत्य-
यस्वरः । वृक्तवर्हिपः आमन्वितनिघातः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

कंनूनंकंठो अर्थगन्तादिवोनपृथिव्याः । क्वोगावोनरण्यन्ति ॥ २ ॥

कं । नूनम् । कत् । वः । अर्थम् । गन्तं । दिवः । न । पृथिव्याः ।
क्वः । वः । गावः । न । रण्यन्ति ॥ २ ॥

हेमरुतः नूनमिदानींकंभूयंकुत्रस्थिताः कवकदावोयुष्माकं अर्थं अरण्यदेवयजनदेशेग-
मनं विलम्बंमाकुरुतेत्यर्थः दिवोगन्तं द्युलोकावगच्छत पृथिव्यानगन्तं भूलोकावसागच्छत वो-
युष्माक्करण्यन्तिदेवयजनरूपायाःपृथिव्याअन्यत्रकुत्रशब्दयन्ति यजमानाःस्तुवन्ति तत्रदृष्टा-
न्तः—गावोन यथागावोरणन्तिशब्दयन्तितद्वत् ॥ क किंशब्दावसप्तम्यन्तात् किमोदित्यवप्रत्य-
यः क्वातीतिकिमःकादेशः तिःस्वरितमितिस्वरितत्वम् । अर्थं ऋगौ उपिकुपिगाविर्यस्थन्इति
भावेथन् निच्वादाद्युदात्तत्वम् । गन्तं गभेर्लोटि बहुलंछन्दसीतिशापोलुक् थादेशस्यतस्य तप्तनप्तन-
थनाश्चेतितवादेशः अतएवङिच्वाभावादनूदात्तोपदेशोत्यादिनाअनुनासिकलोपोनभवति प्रत्यय-
स्यपिच्वादनूदात्तत्वेधातुस्वरः इचोतस्तिङ्इतिसंहितायांदीर्घत्वम् । दिवः ऊडिद्मितिभिक्तेरु-
दात्तत्वम् । पृथिव्याः उदात्तयणोहृत्पूर्वादितिभिक्तेरुदात्तत्वम् । रण्यन्ति रण्यतिःशब्दार्थः
व्यत्ययेनश्यन् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

क्वःसुम्नानव्यांसिमरुतःकंसुविता । कोऽविश्वानिसौभगा ॥ ३ ॥

क्व । वः । सुम्ना । नव्यांसि । मरुतः । क्व । सुविता ।

कोऽइति । विश्वानि । सौभगा ॥ ३ ॥

हेमरुतोवोयुष्माकंसम्बन्धीनिनव्यांसिनवतराणिसुम्नाप्रजापशुरूपाणिधनानि प्रजावैपशवः
सुम्नमितिश्रुत्यन्तरात् । क्वकुत्रवर्तन्ते तथा सुविताशोभनानिप्राप्यानिमणिमुक्तादीनिभवदीया-
निक्वकुत्रवर्तन्ते विश्वानिसर्वाणि सौभगा सौभाग्यरूपाणिगजाश्वदीनिक्वकुत्रवर्तन्ते भवदीयैः
सुम्नादिभिःसर्वैःसहागन्तव्यमित्यर्थः ॥ सुम्ना शेच्छन्दसिबहुलमितिशेर्लोपः । नव्यांसि नवशब्दा-
दीयसुनिर्दकारलोपश्छान्दसः । सुविता सुष्टुतानिसुवितानितन्वादीनांछन्दसिबहुलमुपसंख्या-
नमित्युवङ्गदेशः । सौभगा सुभगान्मन्त्रेइतितस्यभावइत्यर्थेअञ् पूर्ववच्छेर्लोपः ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टकमाह—

यद्युयंपृश्निमातरोमर्तासःस्यातन । स्तोतावोअमृतःस्यात् ॥ ४ ॥

यत् । यूयम् । पृश्निमातरः । मर्तासः । स्यातन । स्तोता । वः ।

अमृतः । स्यात् ॥ ४ ॥

हेपृश्निनामकधेनुपुत्रामरुतोयूयंपृश्निमर्तासोमनुष्याःस्यातनभवेत् तथापिवोयुष्माकं
स्तोतायजमानः अमृतःस्यात् देवोभवेत् ॥ पृश्निर्मातायेपांते समासान्तविधेरनित्यत्वात् न-
द्युतश्चेतिकवभावः । मर्तासः असिहस्रीत्यादिनाम्नियतेस्तनप्रत्ययः आज्ञसेरसुक् । स्यातन
अस्तेलिङि तस्य तप्तनप्तनथनाश्चेतितनादेशः यासुटउदात्तत्वम् । अमृतः नञोर्जरमरमिन्व-
ष्टाइत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

मावोमृगोनयवंसेजरिताभूद्जोप्यः । पृथायमस्यंग्दुपं ॥ ५ ॥ १५ ॥

मा । वः । मृगः । न । यवंसे । जरिता । भूत् । अजोप्यः । पृथा ।

यमस्यं । गात् । उपं ॥ ५ ॥ १५ ॥

हेमरुतोवोयुष्माकंजरितास्तोताअजोष्यः असेव्योमाभूव तत्रदृष्टान्तः—मृगोनयवसे यथावृ-
णेभक्षणियेष्टगःकदाचिदप्यसेव्योनभवति किन्तु सर्वदावृणंभक्षयवितद्वत् किञ्च सःस्तोता
यमस्यपथा यमलोकसम्बन्धिमार्येणमोपगावसागच्छवमागच्छतु तस्यमरणमाभूदित्यर्थः॥जरि-
ता जृष्वयोहानौ स्तुतिकर्मेतिर्यास्कः । तृचीडागमः चित्वादनोदात्तत्वम् । भूत् लुङिगातिस्थे-
तिसिचोलुक् नमाड्योगेइत्यडभावः । अजोष्यः जुषीप्रीतिसेवनयोः ऋहलोर्ण्यदितिकर्मणिण्यव
नृन्समासेअव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । पथा तृतीयैकवचनेभस्यटेर्लोपइतिटिलोपः उदात्त-
निवृत्तिस्वरेणविभक्तेरुदात्तत्वम् । गाव एतेर्लुङिङिणोगालुङीतिगादेशः गातिस्थेतिसिचोलुक्
पूर्ववदडभावः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यतृतीयेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

पद्योष्ठचमाह—

मोपुणःपरांपरानिर्ऋतिर्दुर्हणावधीत् । पदीष्टतृष्णायसह ॥ ६ ॥

मो इति । सु । नः । परांपरा । निःऋतिः । दुःऋणां । वधीत् ।

पदीष्ट । तृष्णया । सह ॥ ६ ॥

हेमरुतः नोस्मान्निर्ऋतिःरक्षोजातिदेवतामोपुवधीत्सर्वथावधंमाकार्पाव कीदृशी परापरा
उत्कृष्टादप्युत्कृष्टाअतिबलेत्यर्थः अतएवदुर्हणा केनापिहन्तुंदुःशक्या सानिर्ऋतिःतृष्णयास-
हपदीष्टपवतु अस्मदीयातृष्णाबाधिकानिर्ऋतिश्चविनश्यत्वित्यर्थः ॥ मोपुणः सुत्रइतिपत्वं नश्च-
धातुस्थोरुपुञ्यइतिणत्वम् । दुर्हणा ईपहुःसुप्चित्यादिनाहन्तेःकर्मणिरखल् छित्स्वरेणप्रत्यया-
त्पूर्वस्योदात्तत्वम् । वधीव लुङि हन्तेर्लुङिचेतिवधादेशः सिचिईडागमः वधादेशस्यादन्तत्वाव ए-
काचउपदेशेइतीट्प्रतिषेधोभवति अकोलोपेसति तस्यस्थानिवत्त्वादतोहत्तादेरिवृद्ध्यभावः
इट्ईटीतिसिचोलोपः । पदीष्ट पदगतौ आशीर्लुङिङिणोभयथेतिसावंधातुकत्वात्सलोपः आ-
र्धधातुकत्वात्सुडागमः प्रत्ययस्वरः । तृष्णया जितृयापिपासायां टुपिशुपिरसिन्धुःकिञ्चेतिन-
प्रत्ययः निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तत्वम् ॥ ६ ॥

सप्तमीष्ठचमाह—

सत्यंत्वेपाअमवन्तोधन्वाञ्चिद्राकृद्रियांसः । मिहंरुण्वन्त्यवानाम् ॥ ७ ॥

सृत्यम् । । त्वेपाः । अमंश्वन्तः । धन्वन् । चित् । आ ।

रुद्रियासः । मिहंम् । रुण्वन्ति । अवाताम् ॥ ७ ॥

धन्वन् चित्मरुदेशेपि रुद्रियासः रुद्रेणपालितत्वात्तदीयामरुतः आसर्वतः अवातांवापु-
रहितांमिहंवृष्टिंरुण्वन्तिकुर्वन्ति तदेतत्सत्यं कीदृशारुद्रियासः त्वेपाःदीप्ताः अमवन्तोबलवन्तः
मरुतांरुद्रपालनमाख्यानेपुप्रसिद्धम् ॥ धन्वन् रिविरविधविगत्यर्थाः इदित्त्वान्नुम् कनिन्यु-
वृषितक्षीत्यादिनाकनिन् निच्वादाद्युदात्तत्वम् सुपांसुलुगितिसप्तम्यालुक् । रुद्रियासः रुद्रस्ये-
मेरुद्रियाः तस्येदमित्यर्थेवः आज्ञसेरसुक् । मिहं मिहसेचने क्पचेतिक्रिप् । रुण्वन्ति रु-
विहिंसाकरणयोश्च धिन्विरुण्वोरचेत्युपत्ययः तत्तन्नियोगेनवकारस्यचअकारादेशः अतो-
लोपेनलुप्तस्यतस्यस्थानिवद्वावावल्लूपधगुणाभावः ॥ ७ ॥

कारोयांमारुतंसप्तकपालमित्यस्यहविषोवाश्रेवविद्युदित्येषानुवाक्या वर्षकामेष्टिरितित्वण्डे
सूत्रितम्—वाश्रेवविद्युन्मिमातिपर्वतश्चिन्महिबृद्धोचिभायेति ।

तामेतामष्टमीष्टचमाह—

वाश्रेवविद्युन्मिमातिवत्संनमातासिपक्ति । यदेषांष्टिरसर्जि ॥ ८ ॥

वाश्राइव । विद्युत् । मिमाति । वत्सम् । न । माता । सिपक्ति ।

यत् । एषाम् । वृष्टिः । असर्जि ॥ ८ ॥

वाश्रेव शब्दयुक्तामस्तुतस्तनवतीधेनुरिव विद्युन्मेवस्थादृश्यमानासती मिमातिशब्दकं-
रोति विद्युद्वेलायांहिमेघगर्जनंसिद्धं माताधेनुर्वत्संन यत्समिव सिपक्ति इयंविद्युन्मरुतः
सेवते सिपक्तिःसेवनार्थः सिपक्तुसचतइतिसेवमानस्येतियास्कोक्तत्वात् । यद्यस्मात्कारणा-
देषामरुतांसंधन्वीवृष्टिः असर्जिगर्जेनसहितेविद्युत्कालेवृष्टाभवति तस्माद्विद्युतोमरुत्सेवनमुप-
पन्नम् ॥ वाश्राइव वाश्टशब्दे स्फायितश्चीत्यादिनारक् । मिमाति माङ्मानेशब्देच व्यत्ययेनप-
रस्मैपदम् जुहोत्यादित्वावश्चुः भृञामिदितिअभ्यासस्थेवम् । सिपक्ति पचसमवाये लटिबहुलंछ-
न्दसीतिशपःश्चुः बहुलंछन्दसीत्यभ्यासस्थेत्वम् । असर्जि सृजविसर्गे कर्मणिलुङ् चिण्भा-
वकर्मणोरितिचिण् चिणोलुगितितशब्दस्यलुक् गुणः अहागमउदात्तः यदृत्तयोगादनि-
घातः ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह—

दिवांचित्तमः कृण्वन्ति पर्जन्येनोदवाहेन । यत्पृथिवीर्व्युन्दन्ति ॥ ९ ॥

दिवा । चित् । तमः । कृण्वन्ति । पर्जन्येन । उदवाहेन । यत् ।
पृथिवीम् । व्युन्दन्ति ॥ ९ ॥

हेमरुतः उदवाहेन उदकधारिणा पर्जन्येन मेघेन सूर्यमाच्छाद्य दिवा चिद् अहन्यपि तमः
कृण्वन्ति अन्धकारं कुर्वन्ति यद्यदा पृथिवीं भूमिं व्युन्दन्ति विशेषेण क्लेदयन्ति तदानीमतिवृष्टिका-
सेतमः कुर्वन्तीति पूर्वत्रान्वयः ॥ उदवाहेन उदकानिवहतीत्युदवाहः कर्मण्यण् मेघविशेषस्येयं
संज्ञा उदकस्योदः संज्ञायामिति उदकशब्दस्योदभावः छन्दुत्तरपदमल्लतिस्वरत्वम् । व्युन्दन्ति
उन्दीक्लिदने रुधादित्वावभ्रम् श्रान्नलोपइति नलोपः यदृत्तयोगादनिघातः ॥ ९ ॥

दशमीष्टकमाह—

अधस्वनान्मरुतां विश्वमासन्नार्थिवम् । अरेजन्तप्रमानुषाः ॥ १० ॥ १६ ॥

अध । स्वनात् । मरुताम् । विश्वम् । आ । सन्न । पार्थिवम् ।
अरेजन्त । प्र । मानुषाः ॥ १० ॥ १६ ॥

मरुतां सम्बन्धिनः स्वनादध ध्वनेर्गर्जनरूपादनन्तरं पार्थिवं पृथिवीसम्बन्धिविश्वं स-
न्नसर्वगृहं आसमन्तात् अरेजतेति शेषः तथा मानुषाः गृहवर्तिनो मनुष्या अपि प्रारेजन्तप्रकर्षेण
कम्पितवन्तः ॥ अध छान्दसंधत्वम् । सन्न प्रद्वृविशरणगत्यवसादनेषु अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते इति
मन्त्रि । पार्थिवं पृथिव्याः संबन्धि पृथिव्याज्जाविति प्राग्दीन्यतीयः अज्प्रत्ययः जित्वादाद्यु-
दात्तत्वम् । अरेजन्त रेजृकम्पने ॥ १० ॥

॥ इति प्रथमस्पृत्तीयेपोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

एकादशीष्टकमाह—

मरुतो वीळुपाणिभिश्चित्रारोधस्वतीरनु । याते मखिंद्रयामभिः ॥ ११ ॥

मरुतः । वीळुपाणिभिः । चित्राः । रोधस्वतीः । अनु । यात ।
ईम् । अखिंद्रयामभिः ॥ ११ ॥

हेमरुतोयूयंवीळुपाणिभिः दृढहस्तैःसहिताःसन्तः रोधस्वतीरनु कूलयुक्तानदीरनुलक्ष्य
अखिद्रयामभिः अच्छिन्नगमनैः यातेम् गच्छैतेव ॥ मरुतः आमधिताद्युदात्तत्वम् । वीळुपाणि-
भिः वीडुइतिवल्नाम वीळुच्यौत्रमितितन्नामसुपाठात् तेनचतद्द्वानलक्ष्यते वीळवश्चतेपाणय-
श्च समासस्येत्यन्तोदात्तत्वम् । रोधस्वतीः रुधिरावरणे रुणद्धिस्रोतइतिरोधःकूलम् रोधः
कूलंनिरुणद्धिस्रोतइत्युक्तत्वात् । असुनोनिच्वादाद्युदात्तत्वम् तद्युकारोऽधस्वत्यः मादुपधाय-
इतिमतुपोवत्वम् उगितश्चेतिङीप् मतुवृङीपोःपित्वादानुदात्तत्वे असुनःस्वरएवशिष्यते । यात
याप्रापणे अदादित्वाच्छपोलुक् । ईम् चादयोनुदात्ताइत्यनुदात्तत्वम् गुणेएकादेशउदात्तेनो-
दात्तइत्युदात्तत्वम् । अखिद्रयामभिः खिद्रदन्ये स्फायितश्चीत्यादिनारक् खिद्रंयान्तीतिखिद्र-
यामानः नखिद्रयामानः अखिद्रयामानः तैः अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ११ ॥

द्वादशीमृचमाह—

स्थिरावःसन्तुनेमयोरथाअश्वासएपाम् । सुसंस्कृता

अभीशवः ॥ १२ ॥

स्थिराः । वः । सन्तु । नेमयः । रथाः । अश्वासः । एपाम् ।

सुसंस्कृताः । अभीशवः ॥ १२ ॥

हेमरुतः येषांवीयुष्माकंनेमयोरथचक्रवल्त्याःस्थिराःसन्तु तथारथाअश्वासः अश्वा-
श्चस्थिराःसन्तु अभीशवोङ्गुल्यः अभीशवः दीधितयइतितन्नामसुपाठात् सुसंस्कृताअश्वब-
न्धनरजुपरिग्रहणे स्वलङ्कृताः सावधानाः सन्तु ॥ सुसंस्कृताः सम्पूर्वात्करोतेःकर्मणिकः सं-
पयुंषेभ्यइतिसुद् पुनःसुशब्देनप्रादिसमासे अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अभीशवः अभिपू-
वाद्भ्रूतेः रुवापाजिमीत्यादिनाउण् वर्णव्यत्ययेनआकारस्यइकारः उक्तश्च—वर्णांगमोवर्ण-
विपर्ययश्चेति अभीशवोऽभ्यश्रुवतेकर्मणीतिनिर्हृक्तम् ॥ १२ ॥

त्रयोदशीमृचमाह—

अच्छावद्गतनागिराजुरायैव्रह्मणस्पतिम् । अग्निंमित्रंनदर्शितम् ॥ १३ ॥

अच्छ । वद् । तना । गिरा । जुरायै । ब्रह्मणः । पतिम् । अग्निम् ।

मित्रम् । न । दर्शितम् ॥ १३ ॥

हेऋत्विक्समूह तनातनया देवतास्वरूपंपकाशयन्त्यागिरावाचा ब्रह्मणस्पतिंमन्त्रस्यहवि-
लक्षणस्यान्नस्यवापालकंमरुद्गणं अग्निंदर्शतंदर्शनीयंमित्रं मित्रमपि जरायै स्तोतुंअच्छ आ-
भिमुख्येनवदब्रूहि ॥ अच्छ निपातस्यचेतिसंहितायांदीर्घत्वम् । वद ब्रूचोतस्तिङ्इतिसंहि-
तायांदीर्घः । तना तनुविस्तारे तनोतिदेवतामाहात्म्यंविस्तारयतीतितना पचाद्यच् वृषादित्वा-
दाद्युदात्तत्वम् तृतीयायाडादेशः । गिरा सायेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । ब्रह्मणः पठ्याःप-
तिपुत्रेतिसंहितायांसत्वम् ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टचमाह—

मिमीहि श्लोकंमास्येपुर्जन्यइवततनः । गायगायत्रमुक्थ्यम् ॥ १४ ॥

मिमीहि । श्लोकम् । आस्ये । पुर्जन्यःइव । ततनः । गायं ।

गायत्रम् । उक्थ्यम् ॥ १४ ॥

हेऋत्विक्समूह आस्ये स्वकीयमुखे श्लोकंस्तोत्रं मिमीहिनिर्मितंकुरु तंचश्लोकं तत-
नः विस्तारय तत्रदृष्टान्तः—पुर्जन्यइव यथामेघोवृष्टिंविस्तारयति तद्वद उक्थ्यं शस्त्रयोग्यं गा-
यत्रं गायत्रीछन्दस्कंसूक्तं गाय पठ ॥ मिमीहि माङ्माने जौहोत्यादिकः व्यत्ययेनपरस्मै-
पदम् भ्रजामिदित्यभ्यासस्येत्वम् । आस्ये अतुक्षेपणे अस्पतेक्षिप्यतेस्मिन्नित्यास्यं कृ-
त्यल्युटोबहुलमिति अधिकरणेण्यत् तित्स्वरितमितिस्वरितत्वम् । ततनः तनुविस्तारे लेटिसि-
पि बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यश्लुः लेटोडाटावित्यडागमः इतश्चलोपइतीकारलोपः । गायत्रं
गायत्र्याःसम्बन्धि तस्येदमित्यण् यद्वा गायतस्त्रायतइतिगायत्रं आतोनुपसर्गकः ॥ १४ ॥

पञ्चदशीष्टचमाह—

वन्दस्वमारुतंगणत्वेपंपनस्युमर्किणम् । अस्मेवृद्धाअसन्निह ॥ १५ ॥ १७ ॥

वन्दस्व । मारुतम् । गणम् । त्वेषम् । पनस्युम् । अर्किणम् ।

अस्मे इति । वृद्धाः । असन् । इह ॥ १५ ॥ १७ ॥

हेऋत्विक्संघ मारुतं मरुत्संबन्धिर्गणंसमूहंवन्दस्व नमस्कुरु स्तुहिवा कीदृशंगणं
त्वेपंदीतं पनस्युं स्तुतियोग्यं अर्किणंअर्चनोपेतं अस्ये अस्माकंइहास्मिन्नकर्मणिबृद्धाअसन्
मारुतः प्रवृद्धाभवन्तु ॥ वन्दस्व वदिअभिवादनस्तुत्योः अदुपदेशालसार्वधातुकानुदानत्वेधातु-

स्वरः । पनस्युं पनचेतिस्तुत्यर्थोधातुः असुन् पनःस्तोत्रं आत्मनइच्छतीतिपनस्युः सुपआ-
त्मनःक्यच् कयाच्छन्दसीत्युप्रत्ययः । अर्किणं ऋचस्तुतौ पुंसिसंज्ञायामितिघः अर्कोस्या-
स्तीतिभर्की अतइनिठनौ असुन् बहुलंछन्दसीतिशपोलुगभावः इतश्चलोपइतीकारलोपः
तिङ्ङितिङइतिनिघातः ॥ १५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यतृतीयेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

प्रयदित्येतिदशर्चचतुर्थसूक्तम् घोरपुत्रस्यकण्वस्यार्धम् मरुदेवताकम् अयुजोवृहत्यः यु-
षःसतोवृहत्यः प्रयदशमागार्थत्वित्यनुक्रमणिका गतोविनियोगः ।

तत्रप्रथमामृचमाह—

प्रयदित्थापरावतःशोचिर्नमान्मस्यथ ।

कस्यऋत्वांमरुतःकस्यवर्षसाकंयाथकंहधूतयः ॥ १ ॥

प्र । यत् । इत्था । परावतः । शोचिः । न । मानम् । अस्यथ ।

कस्य । ऋत्वां । मरुतः । कस्य । वर्षसा । कम् । याथ । कम् ।

ह । धूतयः ॥ १ ॥

हेधूतयः स्थावरादीनांकंपनकारिणोमरुतः यद्यदामानंमननीयंयुष्मद्वलंपरावतोद्राव आ-
रेपरावतइतिदूरनामसुपाठाव इत्थाअस्मादन्तरिक्षाव प्रास्यथभूमौप्रक्षिपथ तत्रदृष्टान्तः—शोचि-
र्न तेजइव यथासूर्यस्यतेजोन्तरिक्षावभूमौप्रक्षिप्यतेतद्वत् तदानींयूयंकस्ययजमानस्यऋत्वाऋतु-
नासद्गच्छध्वेइतिशेषः तथाकस्ययजमानस्यवर्षसः स्तोत्रेणसद्गच्छध्वे कंयजमानमुद्दिश्ययाथदे-
वयजनदेशेगच्छथ कंह कंत्वलयजमानमनुगृहीथेशेषः॥ इत्था था हेतौचच्छन्दसीतिदंशब्दा-
त्मकारवचनेथात्प्रत्ययः यदितत्रेदंशब्दस्यनानुवृत्तिः तर्हि थमुप्रत्ययान्तादिदंशब्दादुत्तरस्यावि-
भकेर्व्यत्ययेनसुपांसुलुगितिद्वादेशः प्रथमपक्षेप्रत्ययस्वरः द्वितीयपक्षेतूदात्तनिवृत्तिस्वरः । अस्य-
थ असुक्षेपेण अद्रुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेश्यनोनिच्वादाद्युदात्तत्वम् यद्दत्तयोगादनिघातः ।
ऋत्वा जसादिपुछन्दसिवावचनमितिनाभावस्यविकल्पितत्वाद्भावः । वर्षसा वृद्धंसंभक्तौ वृद्ध-
शीङ्ग्यांरूपस्याप्रयोःपुद्चेत्यसुन् तत्सन्निभोगेनपुडागमश्च निच्वादाद्युदात्तत्वम् अत्ररूपाभिघा-
पिनावपंस्यन्देनदेवतास्वरूपप्रकाशकंस्तोत्रंलक्ष्यते ऋतुनासाहपर्याव ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

स्थिरावःसन्त्वायुधापराणुदेवीळूउतप्रतिष्कभे ।

युष्माकंमस्तुतविपीपनीयसीमामर्त्यस्यमायिनः ॥ २ ॥

स्थिरा । वः । सन्तु । आयुधा । पराणुदे । वीळु । उत । प्रतिष्कभे ।

युष्माकम् । अस्तु । तविपी । पनीयसी । मा । मर्त्यस्य । मायिनः ॥२॥

हेमरुतः वःआयुधा युष्माकमायुधानिपराणुदे शत्रूणामपनोदनायस्थिरासन्तु स्थिरा-
णिभवन्तु उतअपिच प्रतिष्कभेशत्रूणांप्रतिबन्धायवीळुसन्तुदृढानिसन्तु युष्माकंतविषीवलं
पनीयसीअविशयेनस्तोतव्यंभवतु मायिनः अस्मासुछद्मचारिणोमर्त्यस्यमनुष्यस्यशत्रोर्मावलं
माभवतु ॥ स्थिराआयुधा उभयत्रशेच्छन्दसिबहुलमिविशेर्लोपः । पराणुदे णुदमेरणे संपदादि-
लक्षणःक्लिप् उपसर्गादसमासेपीतिणत्वम् कृदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् । वीळु सुपांसुलुगितिविभ-
केर्लृक् ईपाअक्षादित्वात्मकृतिभावः । प्रतिष्कभे स्कंभुःसौत्रोधातुः संपदादिलक्षणोभावेक्लिप्
अनिदितामितिनलोपः । पनीयसी पनतिःस्तुत्यर्थः अस्मादौणादिकःकर्मण्यसुन् ततईयसु-
नि टेरितिदिलोपः उगितश्चेतिडीप् ईयसुनोनिच्वादाद्युदात्तत्वम् । मायिनः मायाशब्दस्य
ब्रीह्यादिपुषाटाव ब्रीह्यादिभ्यश्चेतिमत्वर्थीयइनिः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

पराहयत्स्तिथरंहथनरोवर्तयथागुरु ।

वियाथनवनिनःपृथिव्याव्याशाःपर्वतानाम् ॥ ३ ॥

परा । ह । यत् । स्थिरम् । हथ । नरः । वर्तयथ । गुरु । वि ।

याथन् । वनिनः । पृथिव्याः । वि । आशाः । पर्वतानाम् ॥ ३ ॥

हेनरोनेतारोमरुतः यद्यदास्थिरंवस्तुपराहथवृक्षादिकंपराहर्तभ्रंकरुथ गुरु पाषाणादि-
कंगुरुत्वोपेववर्तयथमेरपथ तदानींपृथिव्याःसंवन्धिनः वनिनोवनवतोवृक्षान् वियाथ-
न विपुज्यमभ्येगच्छथ अरण्यगतानानिबिडानांवृक्षाणांमध्येयस्यकस्यापिवृक्षस्यभ्रत्वा-
दितरवृक्षाणांपरस्परवियोगेनमौढोमार्गोभवति तथापर्वतानामाशाः पर्वतपार्श्वेदिशः विया-

थनविपुज्यगच्छथ ॥ हथ हनर्हिंसागत्योः अनुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः यद्वृत्तयोगा-
दनिघातः । नरः पादादित्वादासङ्घितनिघाताभावः । वर्तयथ अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वे
णिच्स्वरएवशिष्यते यच्छब्दानुपंगान्निघाताभावः । याथन तप्तनप्तनथनाश्चेतिथनादेशः ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टचमाह—

न॒हिवः॑शत्रु॒र्विवि॑देअधि॒द्यवि॒नभूम्यां॑रिशादसः ।

यु॒ष्माकं॑मस्तु॒तवि॒पीत॑ना॒युजा॑रुद्रा॒सो नू॒चिदा॒ष्टुपे॑ ॥ ४ ॥

न॒हि । वः । शत्रुः॑ । वि॒वि॒दे । अ॒धि । द्यवि॑ । न । भूम्यां॑म् ।

रि॒शा॒द॒सः । यु॒ष्माकं॑म् । अ॒स्तु । तवि॑पी । तना॑ । यु॒जा । रुद्रा॑सः ।

नु । चि॒त् । आ॒ष्टु॒पे ॥ ४ ॥

हेरिशादसःशत्रुर्हिंसकामरुतः अधिद्यविद्युलोकस्योपरिवोयुष्माकंशत्रुर्नहिविविदेनचवभूव
तथाभूम्यामपिशत्रुर्नवभूव हेरुद्रासोरुद्रपुत्रामरुतः युष्माकंएकोनपंचाशत्संख्यानांभवतांयुजायो-
गेनपरस्परैकमत्येनआष्टुपेवैरिणांसर्वतोर्धर्षणायतविपीवलंनूचिवक्षिप्रमेवतनास्तु विस्तृताभवतु ॥
विविदे विदसत्तायां लिटिप्रत्ययस्वरः । द्यवि नहिविविदेभूम्यांचनविविदेइतिचशब्दार्थमती-
तेश्चादिलोपेविभाषेतिप्रथमायास्तिइविभक्तेर्निघातप्रतिषेधः प्राथम्यंचानुपकक्रियापेक्षया । रि-
शादसःरिशर्हिंसायांरिशन्ति हिंसन्तीतिरिशाः इगुपधलक्षणःकः तानदन्तीतिरिशादसः अस्तु
आमङ्घितनिघातः । युजा युजिर्योगे ऋत्विगित्यादिनाक्विन् सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् ।
रुद्रासः रुद्रशब्देनतत्साम्यन्धिनामरुतोऽलक्ष्यन्ते आजसेरसुक् । नूचिक् ऋचितुनुधेत्यादिनादी-
घः । आष्टुपे त्रिष्टुपाप्रागल्भ्ये संपदादिलक्षणोभावेकिप् छदुत्तरपदमळतिस्वरत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

प्रवे॒पय॑न्ति॒पर्व॑ता॒न्वि॒विञ्च॑न्ति॒वन॑स्पतीन् ।

प्रो॒आ॒र॒त्त॒म॒रु॒तो॒दु॒र्म॒दा॒इ॒व॒दे॒वांसः॑सर्व॒यावि॑शा ॥ ५ ॥ १८ ॥

प्र । वे॒प॒य॒न्ति॑ । पर्व॑तान् । वि । वि॒ञ्च॑न्ति । वन॑स्पतीन् । प्रो इति॑ ।

आ॒र॒त्त॑ । म॒रु॒तः । दु॒र्म॒दाःइ॒व॑ । दे॒वांसः॑ । सर्व॒या । वि॑शा ॥ ५ ॥ १८ ॥

पर्वतान्पेरुहिमवदादीन् प्रवेपयन्ति मरुतःप्रकर्षेणकम्पयन्ति वनस्पतीन् वटाश्वत्थादीन्वि-
विश्वन्तिपरस्परवियुक्तान्कुर्वन्ति हेमरुतोदेवासोदेवाः सर्वयाविशाप्रजयासहितायूयंप्रोआरतप्रक-
र्षेणैवसर्वतोगच्छत तत्रदृष्टान्तः—द्रुमदाइव यथामदोन्मत्ताःस्वेच्छयासर्वतःक्रीडन्तितद्वत् ॥ वेपय-
न्ति द्रुवेषुकम्पने वेपमानान्प्रयुञ्जते हेतुमणिञ्च । विश्वन्ति विचिर्पृथग्भावे रुधादित्वावभ्रम्
श्रसोरहोपइत्यकारलोपः । वनस्पतीन् वनानांपतयोवनस्पतयः पारस्करादित्वात्सुद् वनपतिशब्दा-
वाद्युदात्तौ उभेवनस्पत्यादिपुगुगपदितिपूर्वोत्तरपदयोर्गुगपत्प्रकृतिस्वरत्वम् । आरत ऋगतौ लङि
मध्यमबहुवचनेबहुलंछन्दसीतिशबोलुगभावः यद्वा लुङ् सर्तिशास्त्वयतिभ्यश्चेत्यङ् आडजादीना-
मित्याडागमःआटश्चेतिवृद्धिः । देवासः आमन्त्रिताद्युदात्तत्वम् । सर्वया सर्वस्यसुपीत्याद्युदात्त-
त्वम् । विशा सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यतृतीयेऽष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

पृथिव्यचमाह—

उपोरथेषुपृपृपतीरयुग्ध्वंप्रष्टिर्वहतिरोहितः ।

आवोयामायपृथिवीचिदश्रोदवीभयन्तमानुपाः ॥ ६ ॥

उपो इति । रथेषु । पृपृतीः । अयुग्ध्वम् । प्रष्टिः । वहति । रोहितः ।

आ । वः । यामाय । पृथिवी । चित् । अश्रोत् । अवीभयन्त ।

मानुपाः ॥ ६ ॥

हेमरुतः रथेषुभवदीयेपुपृपतीः विन्दुयुक्ताष्टगीः उपोसामीप्येनैवअयुग्ध्वं योजितवन्तः
प्रष्टिः एवत्संज्ञकोवाहनत्रयमध्यवर्तीयुगविशेषः रोहितःशृगावान्तरजाविलोहितवर्णः वहति
रथंनयति वोपुष्पाकंयामायगमनायपृथिवीचिदन्तरिक्षमपिअश्रोत्आभिमुख्येनाशृणोत् अ-
नुजानातीत्यर्थः पृथिवीत्यन्तरिक्षनाम पृथिवीभूःस्वयंभ्वितितन्नामह्युपाठाव मानुपाः भूलोकव-
र्तिनः पुरुषाअवीभयन्त स्वयंभीताःसन्तोऽन्येषामपिभीतिमुत्पादितवन्तः ॥ उपोइतिनिपातद्वय-
समुदायात्मकमन्यन्निपातान्तरम् ओदितिप्रगृह्यत्वम् । अयुग्ध्वम् लुङि झलोझलीविसकारस्य
लोपः चोःकुरितिकुत्वम् । रोहितः रूहेरश्लोवेतिइतनप्रत्ययान्तोनिर्वादाद्युदात्तः । यामाय
यमेभावेघञ् कर्पात्वतइत्यन्तोदात्तत्वेमाहवृषादिपुपाठादाद्युदात्तत्वम् । अश्रोत् श्रुश्रवणे बहुलं-
छन्दसीतिविकरणस्यलुक् । अवीभयन्त जिभीभये अस्माप्प्यन्ताङ्ङि भीस्म्योर्हेतुभयेइत्या-

त्मनेपदम्. विभेतेर्हेतुभये इत्यात्वस्यविकल्पितत्वात् पक्षे भियोहेतुभयेपुगितिपुक्प्रामोति तन्न
क्रियते आगमानुशासनस्यानित्यत्वात् णौचङिउपधाह्रस्वादि ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टचमाह—

आवोमक्षुतनायकरुद्रावोवृणीमहे ।

गन्तानूननोवसायथापुरेस्थाकण्वायविभ्युपे ॥ ७ ॥

आ । वः । मक्षु । तनाय । कम् । रुद्राः । अवः । वृणीमहे । गन्त ।

नूनम् । नः । अवसा । यथा । पुरा । इत्था । कण्वाय । विभ्युपे ॥ ७ ॥

हेरुद्रारुद्रपुत्रामरुतः तनायकं अस्मदीयपुत्रार्थमक्षुशीघ्रं वीयुष्मदीयमवोरक्षणं आवृणीमहे सर्वतः
प्रार्थयामः मक्ष्वितिक्षिप्रनाममक्षुइतितन्नामसुपाठात् पुरापूर्वंस्मिन्काटेकर्मन्तरेपुनोवसा अस्मदी-
यरक्षणेननिमित्तेनयूर्यं यथाप्राप्तवन्तः इत्था अनेनप्रकारेणविभ्युपेभीतियुक्तायकण्वायमेधाविने
यजमानायतदनुग्रहार्थं नूनंक्षिप्रं गन्तमामुत ॥ मक्षु ऋचितुनुषमक्षुतङ्कुत्रोरुप्याणामितिदीर्घः । त-
नाय तनोतीतितनः पचाद्यच् वृपादित्वादाद्युदात्तत्वम् यद्वा तनयशब्देअयूइत्यस्यलोपश्छान्दसः
कमित्येतत्पादान्तेप्रयुज्यमानं पादपूरणं शिशिरंजीवनायकमितिवत् उक्तञ्च—अथापिपदपूरणाः क-
मीमिद्वितीति । रुद्राः रोदयन्तीतिरुद्राः रोदेर्णिलुक्चेतिरक्प्रत्ययः आमच्चिताद्युदात्तत्वम् पादा-
दित्वान्निघाताभावः । गन्त लोटि बहुलं छन्दसीतिशपोलुक् तन्नवित्यादिनातवादेशः अतः
पित्त्वादनुनासिकलोपाभावः । विभ्युपे विभेतेर्लिटः कसुः वस्वेकाजाद्दसामितिनियमादिङभावः
चतुर्थ्येकवचने वसोःसम्प्रसारणमितिसम्प्रसारणंपरपूर्वत्वम् शासिवसिघसीनांचेतिपत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह—

युष्मेपितोमरुतोमर्त्येपित् आयोनोअभ्वईपते ।

वितंयुयोत् शवसाव्योजसावियुष्माकांभिरूतिभिः ॥ ८ ॥

युष्माइइपितः । मरुतः । मर्त्येइइपितः । आ । यः । नः । अभ्वः ।

ईपते । वि । तम् । युयोत् । शवसा । वि । ओजसा । वि ।

युष्माकांभिः । रूतिभिः ॥ ८ ॥

हेमरुतः योयःकश्चिदश्वःशत्रुः युष्मेपितःयुष्माभिःप्रेपितः मर्त्येपितःमारकैरन्यैवमि-
 पितःसन् नोस्मान्प्रतिआईपते आभिमुख्येनप्रामोति तंशत्रुंशवसाअन्नेनवियुयोतविभक्तंकुरुत
 तथा ओजसात्रलेनवियुयोत युष्माकाभिरूतिभिः युष्मत्सम्बन्धिभीरक्षणैश्चवियुयोत॥युष्मेपितः
 युष्माभिरिपितः सुब्लुकि मत्ययलक्षणेन युष्मदस्मदोरनादेशेइत्यात्वम् नच नलुमताङ्गस्येतिप्रति-
 पेधः इकोचिविभक्तावित्यत्राचम्रहणेनतस्यपाक्षिकत्वोक्तेः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व-
 म् । मर्त्येपितः पूर्ववत् । अश्वः आभवतीत्यश्वःशत्रुः पृषोदरादित्वाद्भिमतरूपस्वरसिद्धिः ।
 ईपते ईपगतिर्हिंसादर्शनेषु अदुपदेशालसार्वधातुकानुदाचत्वेधातुस्वरः । युयोत युमिश्रणामिश्र-
 णयोः लोपमध्यमबहुवचनेबहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः तप्तनप्तनथनाश्रेतितवादेशः पित्वाद्गुणः ।
 युष्माकाभिः युष्मत्सम्बन्धिनीभिःतस्मिन्त्रणिचयुष्माकास्माकाविति युष्मच्छब्दस्ययुष्माकादेशः
 डीपवृद्धीछान्दसत्वान्नक्रियेते । ऊतिभिः अवतेःकिर्निज्वरत्वरेत्यादिनाऊह ऊतियूतीत्या-
 दिनाकिनउदात्तत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह—

असामिहिप्रयज्यवःकण्वंददप्रचेतसः ।

असामिभिर्मरुतुआनऊतिभिर्गन्तावृष्टिनविद्युतः ॥ ९ ॥

असामि । हि । प्रयज्यवः । कण्वम् । दद । प्रचेतसः ।

असामिइभिः । मरुतः । आ । नः । ऊतिभिः । गन्तं । वृष्टिम् ।

न । विद्युतः ॥ ९ ॥

असामिहि संपूर्णमेवयथाभवतितथा प्रयज्यवः प्रकर्षेणपष्टव्याः प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञा-
 नयुक्ताः हेमरुतः कण्वं मेधाविनंयजमानं एतन्नामकष्टीर्षिवाद्दधारयत हियस्माद्युयंक-
 ष्वनामकष्टीर्षिधारितवन्तः तस्मात्कारणात् असामिभिरूतिभिः सम्पूर्णैरक्षणैर्नोस्मात् प्र-
 त्यागन्तआगच्छत तत्रदृष्टान्तः—वृष्टिनविद्युतः यथाविद्युतोवृष्टिं गच्छन्तितद्वत् ॥ असामि सा-
 म्यर्थं नसामि असामि अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । प्रयज्यवः प्रकर्षेणपष्टव्याः यजिमनि-
 शुन्धिदसिजनिभ्योरितिकर्मणियुप्रत्ययः आमच्चितनिधातः । दद हुदाब्दाने लोपमध्यम-
 बहुवचनस्यविडांविडोभवन्तीतिडगत्मनेपदप्रथमपुरुषबहुवचनादेशः श्लौघिर्भावेसति श्रा-
 भ्यस्तपोरातइतिआकारलोपः लोपस्तआत्मनेपदेत्वितितलोपः अवोगुणेइतिपरपूर्वत्वम्

छन्दस्युभयथेत्यार्धधातुक्त्वादभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वंनभवति किन्तु प्रत्ययस्वरएव
हिचेतिनिघातप्रतिषेधः । प्रचेतसः प्ररुष्टचेतोयेपां आमन्नितनिघातः । गन्त गमेर्लो-
णमध्यमबहुवचनस्यतस्यतवादेशः बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् प्रत्ययस्यपित्त्वादनुदात्तत्वे धा-
तुस्वरः पादादित्वावनिघाताभावः झचोतस्तिडइतिसंहितायांदीर्घत्वम् । विद्युतः विद्योतवे
इतिविद्युव भ्राजभासेत्यादिनाक्लिप् ॥ ९ ॥

दशमीशृचमाह—

असाम्योजोविभृथासुदानवोसामिधूतयःशर्वः ।

ऋपिद्विपेमरुतःपरिमन्यवइपुंनसृजतद्विपम् ॥ १० ॥ १९ ॥

असामि । ओजः । विभृथ । सुदानवः । असामि । धूतयः । शर्वः ।

ऋपिद्विपे । मरुतः । परिमन्यवे । इपुम् । न । सृजत ।

द्विपम् ॥ १० ॥ १९ ॥

हेसुदानवः शोभनदानोपेतामरुतः असामिसम्पूर्णमोजोबलंविभृथधारयथ हेधूत-
यः कम्पनकारिणोमरुतः असामिसम्पूर्णशवोबलंपरिमन्यवे कोपपरिवृताय ऋपिद्विपेऋषीणां
द्वेषंकुर्वते शत्रवेतद्विनाशार्थं द्विपेद्विपकारिणंहन्तारंसृजत तत्रदृष्टान्तः—इपुंन यथा शत्रोरुप-
रिवाणंमुञ्चन्तितद्द्व, अत्रनिरुक्तम्—असामिसामिप्रतिपिद्धंसामिस्यतेःअसाम्योजोविभृथासु-
दानवः असुसमाभंयलंविभृथकल्याणदानाइति^१ ॥ विभृथ हुभृन्धारणपोषणयोः जुहोत्या-
दित्वात्श्लुः भृजामिदित्यभ्यासस्येत्वम् । ऋपिद्विपे ऋषीन्द्वेष्टीतिऋपिद्विद् सत्सद्विपेत्यादिना
क्लिप् । परिमन्यवे मन्युनापरिवृतः परिमन्युः प्रादिसमासे परेरभितोभाविमण्डलमित्युत्तरपदान्ती-
दात्तत्वम् । इपुं इपगतौ इप्यतिगच्छतीतिइपुः इपेःकिञ्चेतिउप्रत्ययः धान्येनिदित्यनुवृत्तेर्निच्वा-
दाद्युदात्तत्वम् । सृजत सृजविसर्गं विकरणस्यङित्त्वाद्गुणाभावः । द्विपं क्लिप्चेतिक्लिप् ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यतृतीयेऽकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

उत्तिष्ठेत्येष्टर्षेपञ्चमंसूक्तं कण्वस्यार्पवाहंतम् युजःसतोवृहत्यः अयुजोवृहत्यः ब्रह्मण-
स्पतिदेवताकम् अनुक्रम्यतेच—उत्तिष्ठाष्टोत्राक्षणस्यत्यमिति । सूक्तविनियोगोलेङ्गिकः चतुर्विं-

शेहनिमरुत्वतीयेप्राकृताद्ब्रह्मलक्षणस्पत्याव . प्रगाथात्पूर्वउत्तिष्ठब्रह्मलक्षणस्पतइत्ययंप्रगाथः मरुत्व-
तीयइतिवण्डेसूत्रितम्—मैतुब्रह्मलक्षणस्पतिरुत्तिष्ठब्रह्मलक्षणस्पतइतिब्रह्मलक्षणस्पत्यावावपतेपूर्वैर्नित्यादिति
आद्यातुभवर्ग्येप्यभिष्टवेविनियुक्ता उत्तिष्ठब्रह्मलक्षणस्पतइत्येतामुक्त्वावतिष्ठतइतिसूत्रितत्वात् ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

उत्तिष्ठब्रह्मलक्षणस्पतेदेवयन्तस्त्वमेहे ।

उपप्रयन्तुमरुतःसुदानवइन्द्रप्राशुर्भवसर्चा ॥ १ ॥

उत् । तिष्ठ । ब्रह्मलक्षणः । पते । देवयन्तः । त्वा । ईमहे । उप । प्रा-
यन्तु । मरुतः । सुदानवः । इन्द्र । प्राशुः । भव । सर्चा ॥ १ ॥

हेब्रह्मलक्षणस्पते एतन्नामक देव उत्तिष्ठ अस्मदनुग्रहायत्वदीयनिवासाद्गुत्थानंकुरु देवय-
न्तोदेवान्कामयमानावर्यं त्वात्वामीमहे याचामहे सुदानवः शोभनदानयुक्तामरुतः उपप्र-
यन्तु समीपेप्रकर्षेणगच्छन्तु हेइन्द्र त्वं सचाब्रह्मलक्षणस्पतिनासहप्राशुः सोमस्यमाशकोभव य-
द्वा वृत्रस्यार्हिसकोभव ॥ उत्तिष्ठ ऊर्ध्वकर्मत्वादात्मनेपदाभावः । ब्रह्मलक्षणस्पते सुचामन्वितइति
पराङ्मवद्भावाद् पश्यामन्वितसमुदायस्याष्टमिकंसर्वानुदात्तत्वम् । देवयन्तः देवानात्मनइ-
च्छन्तः सुप्रआत्मनःक्यच् नच्छन्दस्यपुत्रस्येतीत्वस्येवदीर्घस्यापिनिषेधः अश्वायस्यादिति
पुनरात्वविधानसामर्थ्यात् । ईमहेइत्याद्योगदाः । प्राशुः शूर्हिसायां प्रकर्षेण आसमन्ता-
व शृणातिहिनस्तीतिप्राशुः बहुलंछन्दसीत्युत्वम् वोरुपभायादीर्घः छन्दुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ।
भव इत्यचोतस्तिडइतिसंहितायां दीर्घत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

त्वामिद्विसंहसस्पुत्रमर्त्युपब्रूतेधनेहिते ।

सुवीर्यमरुतआस्वश्व्यंदधीतयावआचुके ॥ २ ॥

त्वाम् । इत् । हि । सहस्रः । पुत्र । मर्त्यः । उपब्रूते । धने । हिते ।
सुवीर्यम् । मरुतः । आ । सुश्व्यम् । दधीत । यः । वः ।
आचुके ॥ २ ॥

हेसहसस्पुत्र बलस्यबहुपालक ब्रह्मणस्पते पुत्रःपुरुत्रायतेनिपरणाद्वेतिनिर्कम् ।
 मर्त्यामनुष्यः हितेशत्रुपुमक्षिमेधेनेनिमित्तभूतेसति त्वामिव त्वामेवोपब्रूतेहि समीपंभाष्य
 स्तौतिखलु तद्धनसंपादनायमार्थयतइत्यर्थः हेमरुतः योधनार्थमर्त्यः वोयुष्मान्ब्रह्मणस्पति-
 सहितान् आचके स्तौति समर्त्यः स्वश्व्यंशोभनाश्वयुक्तं सुवीर्यशोभनवीर्ययुक्तं च धनं द-
 धीतधारयेत् ॥ सहसस्पुत्र ब्रह्मणस्पते इतिवत्पठ्याःपतिपुत्रेतिविसर्जनीयस्यसत्त्वम् । उप-
 ब्रूते हिचेतिनिघातप्रतिषेधः तिङिचोदात्तवतीतिगतेरनुदात्तत्वम् । हिते निघायां दधाते-
 हिंरितिहिरादेशः । सुवीर्यं शोभनंवीर्ययस्येतिबहुव्रीहौ वीरवीर्यौचित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । स्व-
 श्व्यं अश्वानां समूहोश्वीयं केशाश्वार्ज्यायञ्छावन्यतरस्यामिति समूहार्थे छप्रत्ययः छस्य
 ईयादेशः शोभनमश्वीयंस्यतवस्वश्व्यम् ईकारलोपश्छान्दसः परादिश्छन्दसिबहुलमिति
 उत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । दधीत सीयुटःसकारस्पलोपेसतिअश्व्यंस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम्
 पादादित्वान्निघाताभावः । आचके कैरैशब्दे आदेचइत्यात्वम् लिटिद्विर्वचनेअश्यासस्यह-
 स्वचुत्वे आतीलोपइतिचेत्याकारलोपः प्रत्ययस्वरः यद्दत्तयोगादनिघातः ॥ २ ॥

चतुर्विंशेहनिमरुत्वतीयेजत्तिष्ठब्रह्मणस्पतेइत्यस्मात्प्रगाथात्पूर्वं प्रेतुब्रह्मणस्पतिरित्ययंम-
 गाथोविनियुक्तः सूत्रंतूत्तिष्ठब्रह्मणस्पतइत्यत्रैवोदाहृतम्, महावीरमादायशालांप्रतिगच्छत्सु
 प्रेतुब्रह्मणस्पतिरित्येतांपठन्होतानुगच्छेत् सूत्रञ्च प्रेतुब्रह्मणस्पतिरित्यनुब्रजेदिति एषैवाग्नीषो-
 मीयप्रणयनेपिविनियुक्ता सूत्रितंच-प्रेतुब्रह्मणस्पतिर्होतादेवोअमर्त्यइति ।

तामेतांसूक्तेरुतीयाष्टचमाह—

प्रेतुब्रह्मणस्पतिःप्रदेव्येतुसूचतां ।

अच्छांवीरंनर्यंपङ्क्तिराधसं देवायज्ञंनयन्तुनः ॥ ३ ॥

प्र । एतु । ब्रह्मणः । पतिः । प्र । देवी । एतु । सूचतां । अच्छं ।

वीरम् । नर्यम् । पङ्क्तिराधसम् । देवाः । यज्ञम् । नयन्तु । नः ॥ ३ ॥

ब्रह्मणस्पतिर्देवःप्रेतुअस्मान्प्रामोतु सूचतादेवीमित्यसत्यरूपावाग्देवताप्रेतुअस्मान्प्रामोतु
 देवाः ब्रह्मणस्पत्यादयोदेवाःवीरंशत्रुनिःशेषेणदूरेभरयन्तु तंनर्यमनुष्येभ्योहितंपङ्क्तिराधसं ब्राह्म-
 णोक्तहविष्पङ्क्यादिभिःसप्तश्रद्धयज्ञमिति नोस्मान्अच्छआभिमुख्येननयन्तु ॥ प्रेतु एडिपररू-

पमितिपररूपेमात्रे एत्येधत्सुइतिवृद्धिः । देव्येत्वित्यत्र उदात्तस्वरितयोर्यणःस्वरितोनुदात्तस्येतिस्वरितत्वम् । नर्यं नरेभ्योहितम् प्राक्क्रीतीयउगवादिलक्षणोयत्प्रत्ययोद्ब्रष्टव्यः । पङ्क्तिराधसं पङ्क्तिभीराधोतीतिपङ्क्तिराधाः गतिकारकयोरपिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वंचेत्यसुनपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वंच । यज्ञं यजयाचेत्यादिनायजतेर्नेङ् ॥ ३ ॥

चतुर्थीश्रुचमाह—

योवाघतेददातिसूनरंवसुसधत्तेअक्षितिश्रवः ।
तस्माइळांसुवीरामायजामहेसुप्रतूर्तिमनेहसम् ॥ ४ ॥

यः । वाघते । ददाति । सूनरम् । वसु । सः । धत्ते । अक्षिति ।
श्रवः । तस्मै । इळांम् । सुवीराम् । आ । यजामहे ।
सुप्रतूर्तिम् । अनेहसम् ॥ ४ ॥

योजमानोवाघतेऋत्विजेसूनरंसुधुनेतव्यंवसुधनंददाति सयजमानोवह्मणस्पतेःपसादादक्षितिक्षपरहितंश्रवोन्नंधेधारयति तस्मैतादृशायजमानायइळांपतन्नामधेयामनोःपूर्वा इडावैमानवीपज्ञानूकाशिन्यासीदितिश्रुत्यन्तराम् । आयजामहे वयमृत्विजःसर्वतोयजामः कीदृशीमिळां सुवीरांशोभनैर्वा रैर्भ दैर्युक्तां सुप्रतूर्तिसुप्रप्रकर्षेणाहिंसाकारिणीम् अनेहसं केनाप्यहिंस्याम् ॥ ददाति अनुदात्तेचेत्यन्यस्तस्याद्युदात्तत्वम् यद्वत्तयोगादनिघातः । सूनरं सुखेननोपतइतिसूनरम् इंपट्टुःसुष्वितित्वत् निपातस्यचेत्युपसर्गस्यदीर्घत्वम् । अक्षिति क्षयोनास्त्यस्येत्यक्षिति बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् नञ्सुभ्यामितिवुसर्वेविधयश्छन्दसिदिकल्प्यन्तेइतिवचनान्नप्रवर्तते । श्रवः श्रूयतइतिश्रवः श्रुश्रवणे असुनोनिच्वादाद्युदात्तत्वम् । सुवीराम् शोभनावीरायस्याःसासुवीरा तां वीरवीर्यैचेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । सुप्रतूर्तिम् तुर्वाहिंसार्थः प्रपूर्वादस्मान्द्रावेक्तिन् शोभनाप्रतूर्तिःशत्रूणांहिंसनंयस्याःसा तां परादिच्छन्दसिबहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् क्त्वादिर्वाद्ब्रष्टव्यः । अनेहसं नहन्यतइत्यनेहाः नजिहनएहचेत्यसुभ्यत्ययःधातौरेहादेशश्च नलोपोनञ्इतिनकारस्यलोपः तस्मान्नुडचीतिनुङ् ॥ ४ ॥

अग्निष्टोमेनरुत्ववीपरासेइन्द्रनिवहप्रगाथानन्तरंमनूनामितिपगाथः मरुत्ववीयेनेतित्वण्डेत्तृत्रिवम्—मनून्ब्रह्मणस्पनिरितिब्राह्मणसात्यइति ।

प्रगाथेप्रथमांसूक्तेपञ्चमीष्टचमाह—

प्रनूनं ब्रह्मणस्पतिर्मन्त्रं वदत्युक्थ्यम् ।

यस्मिन्निन्द्रोवरुणोमित्रोअर्यमादेवाओकांसिचक्रिरे ॥ ५ ॥ २० ॥

प्र । नूनम् । ब्रह्मणः । पतिः । मन्त्रम् । वदति । उक्थ्यम् । यस्मिन् ।

इन्द्रः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । देवाः । ओकांसि । चक्रिरे ॥ ५ ॥ २० ॥

ब्रह्मणस्पतिर्देवः उक्थ्यंशस्त्रयोग्यंमन्त्रंनूनमवश्यंप्रवदति होतृमुखेस्थितःसन्प्रब्रूते यस्मिन्-
ब्रह्मेन्द्रादयश्चसर्वेदेवाःओकांसिस्थानानचक्रिरे तादृशंसर्वदेवप्रतिपादकंमन्त्रमितिपूर्वब्रह्मण्यः ॥
मन्त्रं मन्त्रिगुप्तभाषणे पचाद्यच् वृपादिपुपाठाव्आद्युदात्तत्वम् । उक्थ्यं उक्थार्हं छन्दसिचेत्यर्हा-
र्थेयप्रत्ययः यद्वा भवेच्छन्दसीतियत् सर्वेविधयश्छन्दसिविकल्प्यन्तेइतिवचनाद्यतोनावइत्याद्युदा-
त्तत्वाभावोव्यत्ययेनतिस्वरितमितिस्वरितत्वम् । ओकांसि उचसमवाये समवयन्यत्रेत्यधिकर-
णेऔणादिकोसुन् बहुलग्रहणावकुत्वंद्रष्टव्यमितिओकउचःकइत्यत्रवृत्तावित्युक्तम् । चक्रिरे
इरेचश्चित्त्वादान्तोदात्तत्वम् यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यतृतीयेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

पष्ठीष्टचमाह—

तमिद्वोचेमाविदथेषुशंभुवंमन्त्रं देवाअनेहसम् ।

इमांच्वाचंप्रतिहर्यथानरोविश्वेद्वामावोअश्रवत् ॥ ६ ॥

तम् । इत् । वोचेम् । विदथेषु । शम्भुवंम् । मन्त्रम् । देवाः ।

अनेहसम् । इमाम् । च् । वाचम् । प्रतिहर्यथ । नरः ।

विश्वा । इत् । वामा । वः । अश्रवत् ॥ ६ ॥

हेदेवाब्रह्मणस्पतिप्रभृतयः तमिद्व तमेवेन्द्रादिसर्वदेवताप्रतिपादकंमन्त्रंविदथेषुयज्ञेषुवोचेमवय-
मृत्विजोत्रवाम कीदृशं शंभुवं सुखस्वभाषयितारं अनेहसं आहिंसनीयंदोपरहितहेनरोनेतारोदेवाः
इमामस्माभिरुच्यमानानामघ्नरूपांवाचंप्रतिहर्यथच यूयंकाममध्येचेत्तर्हि विश्वेत्सर्वापिवामा वननी-
यावाक्वोयुष्मानश्रवत्ख्यामुयात् ॥ वोचेम वचपरिभाषणे आशीर्लिङि लिङ्चाशिप्पडित्यङ्
वचउमित्युमागमः छन्दस्युभयथेतिसार्वधातुकत्वात् लिङःसलोपोनन्धस्येतियासुटःसकारस्य

लोपः अतोयेयइतीयादेशः आहृणः तिङ्तिङ्इतिनिघातः । विद्यथेपु विदज्ञाने विद्यतेफलसाधनत्वे-
नज्ञायतेइतिविद्यथोयज्ञः रुविदिङ्म्यांकिदित्यथप्रत्ययः । शम्भुवम् भवतेरन्तर्भावितण्यर्थात् कि-
प्चेतिक्किप् ओःसुपोवियणादेशस्य नभ्रूधियोरितिप्रतिषेधः । मन्त्रादयोगताः । प्रतिहर्यथ हर्य-
गतिकान्त्योः शपःपित्त्वादनुदात्तत्वम् तिङ्श्चलत्सार्वधातुकस्वरेणाद्युदात्तत्वम् इमांचेत्यत्रचशब्द-
श्चेदर्थः । षणितिनिपातान्तरम् नचसमुच्चयार्थश्चकारः तेननिपातेर्यद्यदिहन्तकुविन्नेच्चेच्चणइ-
तिनिघातप्रतिषेधः । अश्रवत् अश्रुव्याप्तौ लेटचडागमः व्यत्ययेनपरस्मैपदं इतश्चलोपइतीकार-
लोपः इयङुवङ्म्यांगुणवृद्धीभवतोविप्रतिषेधेनेतिगुणः ॥ ६ ॥

सप्तमीशृचमाह-

कोदेवयन्तमश्रवज्जनंकोट्क्तर्वाहिपम् ।

प्रप्रदाश्वान्पस्त्याभिरस्थितान्तर्वावत्क्षयंदधे ॥ ७ ॥

कः । देवइयन्तम् । अश्रवत् । जनम् । कः । ट्क्तर्वाहिपम् ।

प्रप्र । दाश्वान् । पस्त्याभिः । अस्थित । अन्तःऽर्वावत् ।

क्षयम् । दधे ॥ ७ ॥

देवयन्तदेवान्कामयमानंजनकः अश्रवत् ब्रह्मणस्पतिव्यतिरिक्तःकोनामदेवोव्यामुयात् त-
थावृक्तर्वाहिपं अनुष्ठानायछिन्नर्वाहिपंयजमानंकोनामान्योदेवोश्रवत् दाश्वानहविर्दत्तवान्
यजमानः पस्त्याभिःमनुष्यैर्ऋत्विग्भिःसह प्रसास्थितदेवयजनदेशंप्रतिप्रस्थितवान् अन्तर्वावत्
अन्तःस्थितं बहुधनोपेतं यद्वा अन्तःस्थितपुत्रपौत्रादिप्रयुक्तबहुविधगुणोपेतंक्षयंनिवासस्थानं
गृहंदधेधृतवान् भवति ॥ देवयन्तमित्यादयोगताः । प्रप्रप्रसमुषोदःषादपूर्णेइतिप्रशब्दस्यद्विर्भावः
अनुदात्तंचेत्याश्रेदितानुदात्तत्वम् । अस्थित षागतिनिवृत्तौ लुङि समवप्रविश्यःस्यइत्यात्म-
नेपदम् स्थाव्योरिच्चेतिधातुसिचोरिवक्तित्वे ह्रस्वादङ्गादितिसलोपः । अन्तर्वावत् वागतिग-
न्वनयोः अन्तर्वान्तिगच्छन्तीतिअन्तर्वाःपुत्रपश्वादयः आनोमनिचित्यादिनाविच् तदस्या-
स्तीतिमतुष् मतुषःपित्त्वादनुदात्तत्वेऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् यद्वा वावर्दानेःकिप् । क्षयं क्षि-
यन्विनिपसन्त्यस्मिन्नितिक्षयः पुंसिस्त्राणामित्यधिकरणेचः क्षयोनिवासेऽप्याद्युदात्तत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीशृचमाह-

उपक्षत्रंपृश्नीतहन्तिराजन्तिर्भुवोर्चित्तुक्षिर्निर्दधे ।

नास्यंवर्तान्तंरुतामहाधनेनार्मेअस्तिवृत्रिणः ॥ ८ ॥ २१ ॥

उप । क्षत्रम् । पृथ्वीत । हन्ति । राज्ञः । भये । चित् ।
 सुक्षितिम् । दधे । न । अस्य । वर्ता । न । तरुता । महाधने ।
 न । अर्भे । अस्ति । वज्रिणः ॥ ८ ॥ २१ ॥

ब्रह्मणस्पतिर्देवः क्षत्रं बलं उपपृथ्वीतस्वात्मनिसंपृक्तंकुर्यात् ततो राजभिर्वरुणादिभिः सह-
 हन्ति शत्रून्मारयति भये चिवभीतिहेतौ युद्धेपिसुक्षितिं दधे सुष्टुनिवासस्थैर्यंधारयति न तु पलाय-
 ते वज्रिणो वज्राद्यायुधवतोऽस्य ब्रह्मणस्पतेर्महाधने प्रभूतधननिमित्तयुद्धे वर्ता प्रवर्तयिता अन्यः को-
 पि नास्ति स्वयमेव प्रवर्तत इत्यर्थः महाधन इति संग्रामनाम महाधने समीके इति तन्नाम सुपाठात् त-
 था तरुता तरणस्यो लङ्घनस्य कर्ता अन्यः को पि नास्ति तथैवाभे स्वल्पे युद्धेऽप्यन्यः प्रवर्तयिता ना-
 स्ति ॥ पृथ्वीत पृथ्वीसंपर्के लङ्घिरुधादित्वात् श्रम् श्रसोरल्लोप इति अकारलोपः प्रत्ययस्वरः । क्षत्रं
 पृथ्वीतराजभिर्हन्ति चेति समुच्चयलक्षणस्य चार्थस्य दर्शनाच्चादिलोपे विभाषेति प्रथमायास्ति इति
 भक्तेर्निघातप्रतिषेधः हन्तीत्येपाद्वितीयापितिङः परत्वान्निहन्यते । सुक्षितिः शोभनाक्षितिः
 सुक्षितिः मन्किन्नित्यादिनोत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । वर्ता वर्तते वृणोते वा चि आगमानुशासनस्या-
 नित्यत्वादिङ्भावः । तरुता तृष्टवनतरणयोः असितस्कभितेत्यादिना तु च्युडागमो निपातितः चि-
 त इत्यन्तोदात्तत्वम् । महाधने महच्च धनं च महाधनम् आन्महत् इत्यात्वम् तेन शब्देन तद्धेतुभूतः सं-
 ग्रामो लक्ष्यते । अर्भे ऋगतौ अर्तिगृभ्यां भञ्जिति भनप्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ ८ ॥

॥ इति प्रथमस्य तृतीये एकविंशो वर्गः ॥ २१ ॥

यं रक्षन्तीति नैवर्चपद्यसूक्तम् तत्रानुक्रमणम्—यं रक्षन्ति नववरुणमित्रार्यम्णां मध्ये तु च आ-
 दित्येभ्यो गायत्रं हीति । घोरपुत्रः कण्वः कृपिः इदमादीनि त्रीणि सूक्तानि गायत्राणि आद्यन्तयोस्तृच-
 योर्वरुणमित्रार्यमणो देवताः मध्यतृचस्य सुगः पन्था इत्यस्यादित्या देवताः गतो विनियोगः ।

तत्र प्रथमाष्टचमाह—

यं रक्षन्ति प्रचेतसो वरुणो मित्रो अर्यमा । नूचित्मदभ्यते जनः ॥ १ ॥

यम् । रक्षन्ति । प्रचेतसः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । नु ।
 चित् । सः । अभ्यते । जनः ॥ १ ॥

प्रचेतसः प्ररुष्टज्ञानयुक्तावरुणादयोदेवायंयजमानंरक्षन्ति सजनोयजमानो नूचिवक्षिप-
मेवदक्ष्यते दक्षोति शत्रून्हिनस्ति ॥ प्रचेतसः प्ररुष्टचेतोयेषां बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ।
नूचिर् ऋचितुनुषेत्यादिनादीर्घः । दक्ष्यते दम्भुदम्भो व्यत्ययेनश्यन् आत्मनेपदंच ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

यंवाहुतेवपिप्रतिपान्तिमर्त्यैरिपः । अरिष्टःसर्वएधते ॥ २ ॥

यम् । वाहुतांइइव । पिप्रति । पान्ति । मर्त्यम् । रिपः । अरिष्टः ।

सर्वः । एधते ॥ २ ॥

यंयजमानं पिप्रतिवरुणादयोदेवाःधनैःपूरयन्ति तत्रदृष्टान्तः—वाहुतेव स्वकीयोवाहु-
वर्गेपिक्षितंधनमानीयथापूरयन्ति तद्वत् तथार्यमर्त्यमनुष्यं यजमानं रिपोर्हिंसकात् पान्तिरक्ष-
न्तिससर्वोयजमानः अरिष्टः केनाप्यार्हिंसितःसन् एधतेवर्धते ॥ वाहुतेव वाहुतावाहुत्वं भाववा-
चिनानेनशब्देन वाहवस्तदाश्रयालक्ष्यन्ते यद्वा समूहाथेतत्प्रत्ययोदृष्टव्यः त्वितीतिप्रत्ययात्पू-
र्वस्योदानत्वम् । पिप्रति पृपालनपूरणयोः पृइत्येके जुहोत्यादित्वात्शुः अर्तिपिप्रत्यांश्चेत्यस्या-
सस्थेत्वम् अश्वस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । पान्ति तिङःपरत्वात्पादादित्वाद्वाचिनाभावः । रिपः
रिपार्हिंसायाम् क्तिप्चेतिक्तिप् सावेकाचइविविभक्तेरुदात्तत्वम् । अरिष्टः रिपार्हिंसायाम् एकाचइ-
तीदृप्रतिषेधः व्रश्चादिनापत्वम् नक्समास्ते अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

विदुर्गाविद्विपःपुरोघ्नन्तिराजानएषाम् । नयन्तिदुरितान्तिरः ॥ ३ ॥

वि । दुःइगा । वि । द्विपः । पुरः । घ्नन्ति । राजानः । एषाम् ।

नयन्ति । दुःइदुता । तिरः ॥ ३ ॥

राजानोवरुणादयोःस्वकीययजमानानांपुरः पुरस्तादुर्गांगन्तुंशुकानि शत्रुनग-
राणि विघ्नन्तिविशेषेणनाशयन्ति तथा द्विपःशत्रून्पिघ्नन्ति तथा दुरितायजमानसम्बन्धी-
निदुरितानि तिरोनयन्ति विनाशं प्रापयन्ति ॥ दुर्गा दुःखेनगच्छन्त्यवेतिदुर्गाणि सुदुरोरधिकर-
णेइतिगण्डेप्रत्ययः शेषेऽनुसिधहुलमितिरोल्लोपः । पुरः कालवाचिनःपूर्वशब्दात्सप्तम्यर्थं पूर्वा-
धरावराणामिति असिप्रत्ययः तत्तन्नियोगेनपूर्वशब्दस्यपुरोदेशश्च प्रत्ययस्वरः । घ्नन्ति हन्तेऽ-
टि अदादित्वाच्छपोलुक् गमहनेत्यादिनोपधात्तोपः होहन्तेरिविघ्नत्वम् अन्तोदेशस्योपदेशवच-
नादाद्युदात्तत्वम् पादादित्वाद्निघातः ॥ ३ ॥

चतुर्थीमृचमाह—

सुगःपन्थांअनृक्षरआदित्यासऋतंयते । नात्रावखादोअस्तिवः ॥१॥

सु॒ऽगः । पन्थाः । अ॒नृ॒क्षरः । आ॒दि॒त्यासः । ऋ॒तम् । य॒ते । न ।

अत्र । अ॒व॒खा॒दः । अ॒स्ति । वः ॥ १ ॥

हेआदित्यासोऋतंयते यज्ञगच्छते भवत्समूहायपन्थामार्गः सुगःसुष्टुगन्तुंशक्यः अनृक्षरः कण्टकरहितश्च अत्रास्मिन्कर्मणिवोयुष्माकं अवखादः अवमन्तव्यःखादोजुगुप्सितहविर्विशेषोनास्ति तस्मादिहागन्तव्यमित्यर्थः ॥ सुगः सुदुरोरधिकरणेइतिगमेडंप्रत्ययः । पन्थाः पथिमथोःसर्वनामस्थानेइत्याद्युदात्तत्वम् । अनृक्षरः ऋपीगतौ ऋपन्ति अन्तर्गच्छन्तीत्यृक्षराःकण्टकाः तन्यृषिभ्यांक्सरन्इतिक्सरन्प्रत्ययः किच्चादुणाभावः कत्वपत्वे यास्कस्त्वाह—ऋक्षरःकण्टकऋच्छतेरिति । नविद्यन्तेऋक्षराअस्मिन्नित्यनृक्षरः नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । आदित्यासः अदितेः पुत्राआदित्याःदित्यदित्यादित्येत्यादिना ण्यप्रत्ययः आज्ञसेरसुक् आमन्त्रिताद्युदात्तत्वम् पादादित्वादाष्टमिकनिघाताभावः । यते इण्गतौ लटःशट् अदादित्वाच्छपोलुक् इणोयणितियणादेशः शतुरनुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । अवखादः खादभक्षणो भावेघञ् अवमतःखादोवखादः थाथादिना उत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ॥ १ ॥

पञ्चमीमृचमाह—

यंयज्ञंनयथानरुआदित्याऋजुनापथा । प्रवःसधीतयेनशत् ॥५॥२२॥

यम् । य॒ज्ञम् । न॒यथ । न॒रः । आ॒दि॒त्याः । ऋ॒जु॒ना । प॒था ।

प्र । वः । सः । धी॒तये । न॒शत् ॥ ५ ॥ २२ ॥

हेनरोनेतारआदित्याः यंयज्ञंऋजुनापथा अविकलेनमार्गेणनयथपारंप्रापयथ सयज्ञः बोधीतयेयुष्मत्वानायउपभोगायमणशत् प्रामोतु ॥ नयथ अदुपदेशाल्लसार्वधानुकानुदात्तत्वे धातुस्वरः यद्दत्तयोगादनिघातः अन्येषामपिदृश्यतइतिसंहितायांदीर्घत्वम् । पथा तृतीयैकवचने भस्यटेलोपइतिटिलोपः अनुदात्तस्यचयत्रोदात्तलोपइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । धीतये धेदृपाने आदेचइत्यात्वम् क्विचि घुमास्थेतीत्वम् । नशत् नशतिर्गत्यर्थः लेटचडागमः इतश्चलोपइतीकारलोपः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यतृतीयेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

षष्ठीमृचमाह—

सरत्नं मर्त्यो वसु विश्वं तोकमुत्तमना । अच्छागच्छत्यस्तृतः ॥ ६ ॥

सः । रत्नम् । मर्त्यः । वसु । विश्वम् । तोकम् । उत । त्मना ।

अच्छ । गच्छति । अस्तृतः ॥ ६ ॥

हेआदित्याः सतादृशो भवद्भिरनुगृहीतो मर्त्यो मनुष्यो यजमानः अस्तृतः केनाप्यर्हिस्ति-
तः सन् रत्नं मणीयं विश्वं वसु सर्वधनं अच्छाभिमुख्येन गच्छति प्राप्नोति उत अपि च त्म-
नात्वेन सद्दृशं तोकमपत्यं गच्छति ॥ त्मना मध्ये ज्वाड्यादेरात्मन इति आकारलोपः । अच्छ
निपातस्य चेति दीर्घत्वम् । अस्तृतः स्तृञ्र्हिंसायाम् नस्तृतः अस्तृतः अव्ययपूर्वपदमकृ-
तिस्वरत्वम् ॥ ६ ॥

सप्तमीमृचमाह—

कथाराधामसखायः स्तोमं मित्रस्य अर्यम्णः । महिप्सरो वरुणस्य ॥ ७ ॥

कथा । राधाम । सखायः । स्तोमम् । मित्रस्य । अर्यम्णः ।

महि । प्सरः । वरुणस्य ॥ ७ ॥

हेसखायः सखिभूताऋत्विजः मित्रादीनां त्रयाणां महि महव प्सरोरूपं अवस्तदनु-
रूपं स्तोमं स्तोत्रं कथाकेन प्रकारेण राधामसाधयामः ॥ कथा थाहेतौ चच्छन्दसीति किंशब्दा-
वप्रकारवचने पुषाग्दिशो विभक्तिरिति विभक्तिसंज्ञायां किमः कइतिकदेशः प्रत्ययस्वरः ।
राधाम राधसायसंसिद्धौ लेटिबहुलं छन्दसीति विकरणस्य लुक् तिङ्ङितिङ्ङिति निघातः । स्तो-
मं दृञ्स्तुवौ अर्तिस्तुस्वित्यादिनाभावे मन् निच्वादाद्युदात्तत्वम् । अर्यम्णः षष्ठ्येकवचने अहो-
पौनइत्यकारलोपेऽदात्तनिवृत्तिस्वरेण विभक्तेरुदात्तत्वम् । महि महपूजायां औणादिकइन्द्रप्रत्य-
यः । प्सरः प्साभक्षणे प्सातिभक्षयतीति प्सरोरूपम् औणादिकोऽइन्द्रप्रत्ययः ॥ ७ ॥

अष्टमीमृचमाह—

मावो घ्नन्तं माशपन्तं प्रतिवोचे देव्यन्तम् । सुधैरिहु आ विवासे ॥ ८ ॥

मा । वः । घ्नन्तम् । मा । शपन्तम् । प्रति । वोचे । देव्यन्तम् ।

सुधैः । इत् । वः । आ । विवासे ॥ ८ ॥

हेमिन्नादयोदेवाः देवयन्तं देवान्कामयमानंयजमानं यःशत्रुर्हन्ति घ्नन्तंतादृशंशत्रुवोयुष्म-
 ऋयंमाप्रतिवोचे दुरुक्तकथनभीत्याअहंनकथयामि तथा यजमानंयःशत्रुःशपतितमपिशपन्तं
 माप्रतिवोचेभवद्भिरेवविचार्यशिक्षणीयइत्यर्थः अहंतुसुभैरिव धनैरेववोयुष्मानाविवासे सर्वतःप-
 रिचरामि ॥ घ्नन्तं हन्तीतिघ्नन् गमहनेत्यादिनाउपधालोपः होहन्तेरितिकुत्वे मत्ययस्वरः । शपन्तं
 शपआक्रोशे अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरः । वोचे ब्रूव्यक्तायांवाचि माडि
 लुङि इटि ब्रुवोवचिरिति वचिः अस्यतिवक्तीत्यादिनाचुरङादेशः वचउमित्युमागमः नमाङ्चोगे
 इत्यङभावः । देवयन्तं सुपआत्मनःक्यच् नच्छन्दस्यपुत्रस्येतिईत्वप्रतिषेधः । सुभैः प्राअभ्यासे
 सुपुत्रायतेअभ्यस्यतइतिसुभम् आतश्चोपसर्गेइतिकप्रत्ययः आतोन्चोपइटिचेत्याकारलोपः ।
 विवासे विवासतिःपरिचरणकर्म ॥ ८ ॥

नवमीमृचमाह—

चतुरंश्चिद्दमानाद्विभीयादानिधातोः । नदुरुक्तायस्पृहयेत् ॥ १ ॥ २३ ॥

चतुरं । चित् । ददमानात् । विभीयात् । आ । निःधातोः ।

न । दुःस्पृहयेत् । स्पृहयेत् ॥ १ ॥ २३ ॥

घ्नन्तंशपन्तंचमाप्रतिवोचइतियदुक्तंतत्रोपपत्तिरुच्यते दुरुक्तायनस्पृहयेत् दुष्टंवाक्यंनका-
 मयेत किन्तु दुरुक्ताद्विभीयात् तत्रावशिष्टोमन्त्रभागःसर्वोपिट्टान्तः—चिदित्युपमार्थवर्तते अक्ष-
 द्युतं कुर्वतोरुभयोर्मध्येयःपुमान्चतुरः चतुःसंख्याकान्कपर्दकान्ददमानात् ददतोहस्तेधारयतः पु-
 रुपादानिधातोःकपर्दकनिपातपर्यन्तंविभीयात् अस्यजयोभविष्यतिनभविष्यतीतिअन्योभीति
 प्रामुयात् अत्रयथाभयं तथादुरुक्ताद्भेदव्यमितिधर्मरहस्यम् । तस्माद्दहंघ्नन्तंशपन्तं माप्रतिवो-
 चेइत्यभिप्रायः अत्रनिरुक्तम्—चतुरोक्षान्धारयतइतितद्यथाकित्वाद्विभीयादेवमेवदुरुक्ताद्विभी-
 यान्दुरुक्तायस्पृहयेदिति ॥ चतुरः चतुरःशसौतिविभक्तेःपूर्वस्योदात्तत्वम् । ददमानात् दद-
 दाने अत्रधारणार्थः शपःपित्वादानुदात्तत्वम् अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेनशानजनुदात्त-
 धातुस्वरएवशिष्यते । विभीयात् विभीभये लिङि जुहोत्यादित्वावशपःःलुः यासुटउदात्तत्वम् पा-
 दादित्वान्निधात्वाभावः । निधातोः निपूर्वाद्दधातेः सितनिगमीत्यादिनाभावितुनप्रत्ययः व्यत्यये-
 नाद्युदात्तत्वम् तादौचेनिगतिस्वरोनभवति अतावितिपर्युदस्तत्वात् । दुरुक्ताय स्पृहेरीप्सितद-

तिसम्पदानसंज्ञायांचतुर्थीसम्पदानेइतिचतुर्थी । स्पृहयेव स्पृहईप्सायां चुरादिरदन्तः अतोलोप-
स्पर्स्थानिवद्भावावलघूपधगुणाभावः ॥ ९ ॥

॥ इतिप्रथमस्यतृतीयेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

संपूपञ्जिविदशर्चसप्तमंसूक्तम् काण्वंगायत्रंपूपदेवताकम् संपूपन्द्रशपौष्णमित्यनुक्रान्त-
म् । स्मार्तेमहान्तमध्वानमेप्यभिदंसूक्तंजपेत्—संपूपञ्ज्वनइविमहान्तमध्वानमेप्यन्यतिभयंवेति
सञ्चित्वात् । तत्रजपेदित्यनुवर्तते ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

संपूपञ्जध्वनस्तिरव्यंहोविमुचोनपात् । सक्ष्वदेवप्रणस्पुरः ॥ १ ॥

सम् । पूप् । अध्वनः । तिर । वि । अंहः । विमुचः । नपात् ।

सक्ष्व । देव । प्र । नः । पुरः ॥ १ ॥

हेपूपत्रजगत्वोपकपृथिव्यभिमानिदेव अध्वनोमार्गावसंतिरअस्मानभीष्टस्थानंसम्पवमा-
पय अंहोविज्ञहेतुंपाप्मानंवितिर विनाशय पूपाविशेष्यते विमुचोनपात् जलविमोचनहेतोर्मघस्य
पुत्र नपादितिपुत्रनाम नपात्वजाइवितन्नामसुपाठात् श्रुत्यन्तरे—अद्भ्यःपृथिवीतिजलाद्भूम्युत्पत्तिः
श्रूयते । तथान्यत्राप्युदकसारत्वंपृथिव्याःश्रूयते—तद्यदपासारआसीत्तत्समहन्यवत्तापृथिव्य-
भवदिति । मेघस्यजलधारित्वादुदकपुत्रएवमेघपुत्रोभवति नचपृथिव्यामेघपुत्रत्वेपूष्णःकिमा-
यातमितिवाच्यम् पृथिव्याएवपुपत्वात् तथाश्रुत्यन्तरेकस्यचिन्मन्त्रस्यब्राह्मणमेवमात्रायते—पुं-
पाध्वनःपात्त्वित्याहेयंवेपूपेति । तन्निर्वचनंचान्यत्रैवमात्रायते—इयंवेपूपेयंह्रीदंसर्वपुप्यतियदिदं-
किञ्चेति । हेदेवपुपत् नःपुरःअस्माकंपुरतः प्रसक्ष्वप्रसक्तोभव पुरतो गच्छेत्यर्थः ॥ विमुचो-
नपात् उदकंविमुञ्चतीतिविमुद्भेघः क्तिप्चेतिक्तिप् नपातयतिकुलमिविनपात्पुत्रः नत्रूपूर्वा-
त्पातयतेःक्तिप् नत्राणनपादित्यादिनामजःमलतिभावः सुवामखितइतिपराङ्मवद्भावात् पृष्ठयाम-
खितसमुदायस्याष्टमिकंसर्वानुदात्तत्वम् । सक्ष्व पचसेवने अनुदात्तेत्वादात्मनेपदम् लोटि बहुलं-
छन्दसीतिशपोलुक् तास्यनुदानेदितिलत्तार्धधातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरः । प्रणः उपसर्गाद्बहुलमि-
तिनसोणत्वम् । पुरः उक्तम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टमाह—

योःपूपञ्चघोवृकोदुःशेवआदिदेशति । अपस्मृतं पथोजहि ॥ २ ॥

यः । नुः । पूपन् । अघः । वृकः । दुःशेवः । आदिदेशति ।

अपं । स्मृ । तम् । पथः । जहि ॥ २ ॥

हेपूपन् यःप्रतिपक्षीनोस्मानादिदेशति अनेनमार्गेणनगन्तव्यंइत्येवमाज्ञापयति कीदृशः
अघः आहन्ता वृकः अस्मदीयस्यधनस्यादाताअपहर्तेत्यर्थः दुःशेवः सेवितुंदुःशकःदुष्टसुखोवा
तंतादृशंप्रतिपक्षिणंपथोमार्गात् अपजहिस्मअवश्यमपाकुरु ॥ वृकः कुकवृकआदाने वर्कतइति
वृकः इगुपधलक्षणःकः वृपादिवादाद्युदात्तत्वम् । दुःशेवः दुष्टशेवंयस्यासौदुःशेवः परादिश्छन्द-
सिबहुलमितिउत्तरपदाद्युदात्तत्वम् यद्वा दुःखेनसेव्यतइतिदुःशेवः वर्णव्यत्ययेनसकारस्यशकारः
ईपद्दुःसुष्वितिखल् लित्स्वरेणप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । आदिदेशति
दिशअतिसर्जने लेटचडागमः बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः बहुलंछन्दसीतिवक्तव्यमितिवचनान्ना-
भ्यस्तस्याचीतिलघूपधगुणप्रतिषेधाभावः । पथः उदात्तनिवृत्तिस्वरेणविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टमाह—

अपत्यंपरिपन्थिनंमुपीवाणं हुरश्चितम् । दूरमधिस्नुतेरज ॥ ३ ॥

अपं । त्यम् । परिपन्थिनंम् । मुपीवाणंम् । हुरःश्चितंम् । दूरम् ।

अधि । स्नुतेः । अज्ज ॥ ३ ॥

त्यंतादृशंपूर्वोक्तगुणयुक्तंस्नुतेमार्गादधिदूरंअत्यन्तदूरदेशंप्रति अपाज अपगमय कीदृशंप-
रिपन्थिनंमार्गप्रतिबन्धकं मुपीवाणं तस्कररूपम् मुपीवाइतितस्करनाम मुपीवान् वनिन्नुचंइतिव-
न्नामसुपाठात् हुरश्चितंकौटिल्यानांसञ्चेतारम् ॥ परिपन्थिनं छन्दसिपरिपन्थिपरिपरिणौपर्यवस्था-
तरिदृतिशत्रावभिधेयेइनिप्रत्ययान्तोनिपातितः । मुपीवाणं मुपस्तेये मोषणंमुषिः औणादिकोभा-
वेकिप्रत्ययः मुषिंवनति सम्भजतइतिमुपीवा वनपणसंभक्तौ अन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिविच्प्रत्य-
यः सर्वनामस्थानेचासंयुद्धावितिदीर्घः अन्येपामपिदृश्यतइतिपूर्वपदस्यदीर्घत्वम् । हुरश्चितं हु-
र्रांकौटिल्ये सम्पदादिलक्षणोभावेकिप् राहोपइतिछकारलोपः हुरश्चिनोतीतिहुरश्चित् चिनोतेः
किपि तुगागमः तत्पुरुषेत्किपह्लमित्यलुक् रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । स्नुतेः सुगतौ किच्कौ-
चसंज्ञायामितिक्चि चितइत्यन्तोदात्तत्वम् । अज अजगतिक्षेपणयोः ॥ ३ ॥

१ मलिन्मुचइतिपाठान्तरम् ।

चतुर्थीष्टचमाह—

त्वं तस्य दृया विनो घशंसस्य कस्य चित् । पदाभितिष्ठतपुपिम् ॥ ४ ॥

त्वम् । तस्य । दृयाविनः । अघशंसस्य । कस्य । चित् ।

पदा । अभि । तिष्ठ । तपुपिम् ॥ ४ ॥

हेपुपन् त्वं तस्य चौरस्य तपुपिपरसन्तापकं देहं पदाभितिष्ठ भवदीयेन पादेनाक्रम्य तिष्ठ कीदृशस्य दृयाविनः प्रत्यक्षापहारः परोक्षापहारश्चेति यद्वयं तद्युक्तस्य अघशंसस्य अस्मात्त्वघमनिघंशंसतः अघशंस इति तस्करनाम मल्लिम्बुचः अघशंसः इति तन्नाम लुपाठात् कस्य चित् अनिर्दिष्टविशेषस्य कस्यापि ॥ दृयाविनः द्रयमस्यास्तीति दृयावी बहुलं छन्दसीति मत्वर्थीयो विनिः अन्येषामपि दृश्यत इति दीर्घत्वम् । अघशंसस्य अघेषापेशंसो मनस्य भिलापो यस्य सोयमघशंसः बहुवीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । तपुपिं तापयत्यनेनान्यमितितपुपिः औणादिकउपिनप्रत्ययः बहुलवचनादिकारस्यनेत्संज्ञा निच्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

आतत्तेदस्रमन्तुमः पूषन्नवो वृणीमहे । येन पितृन् अचोदयः ॥ ५ ॥ २४ ॥

आ । तत् । ते । दस्र । मन्तुमः । पूषन् । अर्वः । वृणीमहे ।

येन । पितृन् । अचोदयः ॥ ५ ॥ २४ ॥

हेमन्तुमः ज्ञानवदस्रदर्शनीय यद्वा वैर्युपक्षयकारिन् पूषन् तेत्वदीयं तदवः तादृशं रक्षणं आवृणीमहे सर्वतः प्रार्थयामहे येन रक्षणेन पितृन् क्षिणः भवतीन् पितृदेहान् चोदयः प्रेरितवानस्ति तद्रक्षणमिति पूर्वत्रान्वयः ॥ दस्र दसिदंसनदर्शनयोः स्फायितश्चीत्यादि नारकप्रत्ययः आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः यद्वा दसुजपक्षये इत्यस्मान्तर्भावितण्यर्थात्पूर्ववद्क् । मन्तुमः मनज्ञाने कथिमनिजनीत्यादिनाभावेतुप्रत्ययः मन्तुज्ञानमस्यास्तीति मन्तुमान् सम्बुद्धौ मतुवसोरिति रूतम् । अचोदयः चुदसश्चोदने चौरादिकः ॥ ५ ॥

॥ इति प्रथमस्य तृतीये चतुर्विंशो वर्गः ॥ २४ ॥

षष्ठीष्टचमाह—

अधानो विश्वसौ सगृहिरण्यवाशी मत्तम । धनानि सुपणां रुधि ॥ ६ ॥

अध । नः । विश्वसौभग । हिरण्यवाशीमत्तम । धर्नानि ।
सुसर्ना । कृधि ॥ ६ ॥

हे विश्वसौभग कृत्स्नधनयुक्त यद्वा कृत्स्नसौभाग्ययुक्त हिरण्यवाशीमत्तम अतिशयेन सुवर्ण-
मया युधवन्पुपन् अध पूर्वाकास्मदीयमार्थनानन्तरं नोस्माकंधनानिसुवर्णमणिमुक्तादीनिसुपणा
सुसुदानयुक्तानिरुधिकुरु ॥ अध अथशब्दे धत्वंछान्दसं निपातस्यचेतिसंहितायां दीर्घत्वम् । वि-
श्वसौभग सुभगान्मन्त्रे इत्युद्गात्रादिपुपाठात् भावे अञ् ह्रस्वगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्यचेति उत्तरपदवृ-
द्धौ प्राभायांसत्यां सर्वविधीनां छन्दसि विकल्पितत्वात् उत्तरपदवृद्धिर्न भवतीति वृत्तावुक्तम् विश्वा-
निसौभगानियस्यासौ विश्वसौभगः आमच्चितनिघातः । हिरण्यवाशीमत्तम हिरण्यमयीवाशी
तदेवामस्तीति हिरण्यवाशीमन्तः अतिशयेन हिरण्यवाशीमान् हिरण्यवाशीमत्तमः आमच्चित-
निघातः । सुपणा वनपणसम्भक्तौ सुखेन सम्भज्यत इति सुपणानि ईषद्दुःसुष्वितित्वल् शेषे छन्दसी-
ति शैलोपः लिति तिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । कृधि हुक्ञ्करणे श्रुश्र-
णुपृक्वृज्यश्छन्दसीति हेर्धरादेशः बहुलं छन्दसीति विकरणस्य लुक् ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टचमाह—

अतिनः सश्वतौ नयसुगानः सुपथां कृणु । पूर्पन्निहक्रतुं विदः ॥ ७ ॥

अति । नः । सश्वतः । नय । सुसगा । नः । सुसपथा । कृणु ।
पूर्पन् । इह । क्रतुम् । विदः ॥ ७ ॥

सश्वतः अस्मद्वाधनायमावुवतः शत्रून् नोति अस्मान्ति क्रम्यनय अन्यत्र प्रापय नोस्मान्
सुगा सुदृगन्तुं शक्येन सुपथाशोभनमार्गेण कृणुमन्तुं कुरु हेपुपन् इहाध्वनि क्रतुं मज्ञानं अस्मद्द्रक्षण-
त्त्वं विदो जानीहि ॥ सश्वतः ग्लुश्रुपस्जगतौ इत्यत्र सश्विमप्येके पठन्तीति धातुवृत्तौ उक्तम् अ-
स्मात्तदः शत बहुलं छन्दसीति शपोलुक्प्रत्ययस्वरेण शतुरुदात्तत्वम् शतुरनुम इति विभक्त्युदा-
त्ताभावश्छान्दसः । सुगा सुदृगच्छन्त्यत्रेति सुगः सुदुरोरधिकरणे इति गमेर्दप्रत्ययः सुपांसुदु-
गितिवृत्तीयाया आकारः । सुपथा शोभनेन पथा नपूजनादिति समासान्तप्रतिषेधः परादिश्छन्द-
सि बहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् कृत्वादयश्चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं न भवति अचहुवीहित्वात् तत्रहि
बहुवीहावित्यनुवर्तते । कृणु कृविर्हिंसाकरणयोः धिन्विकृण्वोरचेत्युमत्ययः उतश्चप्रत्ययादि-
विहेलुक् । विदः विदज्ञाने लेटयडागमः इतश्चलोपइतीकारलोपः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह-

अभिसूयवसंनयननवज्वारोअध्वने । पूर्पन्निहकर्तुंविदः ॥ ८ ॥

अभि । सुद्यवसम् । नय । न । नवइज्वारः । अध्वने । पूर्पन् ।
इह । कर्तुम् । विदः ॥ ८ ॥

हेपूयन् सुयवसंशोभनवृणोपलक्षितसर्वोपधिपुक्तदेशमभिनयअस्मानभितःप्रापय अध्व-
नेमार्गाप नवज्वारोन्नतनःसन्नापोनभवत्विविशेषः मार्गेगच्छतामस्माकंइदानींतनःक्लेशःकोपि
माभूदित्यर्थः गतार्थमन्यत् ॥ सूयवसं शोभनंयवसंपस्मिन्देशेससूयवसोदेशः निपातस्यचे-
तिपूर्वपदस्यदीर्घत्वम् परादिश्चन्द्रसिबहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् कृत्वादिर्वाद्गृह्यः । नवज्वा-
रः ज्वररोगेभावेघञ् नवश्चासौज्वारोनवज्वारः थाथादिनोत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह-

शग्धिपूर्धिप्रयसिचशिशीहिमास्पुदरंम् । पूर्पन्निहकर्तुंविदः ॥ ९ ॥

शग्धि । पूर्धि । प्र । यंसि । च । शिशीहि । प्रासि । उदरंम् ।
पूर्पन् । इह । कर्तुम् । विदः ॥ ९ ॥

हेपूयन् शग्धिअस्माननुगृहीतुंशक्तोभव पूर्धिअस्मदृहंधनेनपूरय किञ्च प्रयसिअन्य-
दभ्यपेक्षितंवेद्युप्रयच्छ शिशीहिअस्मानसंबंधेपुमध्येतीक्ष्णीकुरु तेजस्विनःकुर्वित्यर्थः उदरमस्म-
दीयंप्रासिष्टष्टान्नेनसोमरसेनवापूरय अन्यत्पूर्ववत् ॥ शग्धि शकृशक्तौ लोटोहिः बहुलंछन्दसी-
तिविकरणस्यलुक् हुञ्जल्लृप्पोहेर्धिरितिहेर्धिरादेशः हेरपित्वावप्रत्ययस्वरेणोदात्तत्वम् । पूर्धि पू-
पालनपूरणयोः श्रुभृणुपृळ्वृष्पश्चन्द्रसीतिहेर्धिरादेशः पूर्ववद्विकरणस्यलुक् उदोष्ठचपूर्व-
स्येत्युत्वम् हलिचेतिदीर्घः तिङ्ःपरत्वान्निघाताभावः । यंसि यमउपरमे लोटर्थेऽलटिपूर्ववद्विकर-
णस्यलुक् निघातः । शिशीहि शोतनूकरणे लोटिबहुलंछन्दसीत्यभ्यासस्येत्वम् ईहल्यघोरिती-
त्यम् प्रायपस्वरः । प्रासि प्रापूरणे अदादित्वाच्छपोलुक् सितःपित्वादानुदात्तत्वेधातुस्वरः ॥ ९ ॥

दशमीष्टचमाह-

नपूपणंमेथामसिसूक्तैरग्निगृणीमसि । वसूनिदृस्ममीमहे ॥१०॥२५॥

न । पूषणम् । मेथामसि । सुष्टुक्तैः । अञ्जि । गृणीमसि । वसूनि ।
दस्मम् । ईमहे ॥ १० ॥ २५ ॥

पूषणदेवं न मेथामसि वयं न तु निन्दा मः किन्तु सूक्तैर्वंदगैरभिगृणीमसि सर्वत्रस्तु मः दस्मं दर्शनीयं पूषणं प्रति वसूनि धना नि ईमहे याचामहे ॥ मेथामसि मेथुमे धाहिंसनयोः लटि इदन्तो मसि-रिति मस इकारागमः । सूक्तैः सुदुस्तुवते देवताः प्रकाशयन्तीति सूक्तानि किञ्चकौचसंज्ञायामितिक-तैरिक्तः वचिस्वपीत्यादिना सम्प्रसारणम् थाथादिस्वरः यद्वा कर्मणि निष्ठा स्तूपमाना वक्तृ-त्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । गृणीमसि गृशब्दे प्वादीनां ह्रस्व इति ह्रस्वत्वम् इदन्तो मसिः । दस्म इ-पियुधीन्धिदसि श्याधूसूभ्यो मगिति मकूपत्ययः ॥ १० ॥

॥ इति प्रथमस्य तृतीये पञ्चविंशो वर्गः ॥ २५ ॥

कद्रुद्रायेति नवर्चं अष्टमं सूक्तम् अत्रानुक्रम्यते—कद्रुद्राय न वरौ द्रं तृतीयाभैत्रावरुणी चान्य-स्तुचः सौम्यो न्यानुष्टुभिति । घोरपुत्रः कण्वः ऋषिः गायत्री छन्दः यास्ते प्रजा इत्यन्यानुष्टुप् रुद्रो-देवता यथानो मित्र इत्येपामित्रावरुणदेवताकाच अस्मे सोमेत्यादिरन्धतृचस्तु सौम्य एव सर्वेषु रु-द्रदेवताकेषु कर्मसु अनेन सूक्तेन दिगुपस्थानं कर्तव्यम् तथाच सूत्रितम्—कद्रुद्रायेमारुद्रायातेपित-रिमारुद्राय स्थिरधन्वने इति सर्वरुद्रयज्ञेषु दिशामुपस्थानमिति ।

तत्र प्रथमाष्टकमाह—

कद्रुद्राय प्रचेतसे मीह्रुष्टमाय तव्यसे । वोचेम शन्तं मंहृदे ॥ १ ॥

कत् । रुद्राय । प्रष्टचेतसे । मीह्रुः ष्टमाय । तव्यसे । वोचेम ।

शमष्टतमम् । ह्रुदे ॥ १ ॥

कवकदारुद्राय एतन्नामकाय देवाय शतं मं अतिशयेन सुखकरं स्तोत्रं वोचेम पठेम कीदृशा-यमचेतसे प्रकृष्टज्ञानयुक्ताय मीह्रुष्टमाय से कृतमाय अभीष्टकामवर्षायेत्यर्थः तव्यसे अतिशये-न मवृद्धाय हृदे अस्मदीय हृन्निष्ठाम् ॥ कवकदा अन्यलोपे म्छान्दसः । रुद्राय रोदयति सर्वमन्तकाले इति रुद्रः रोदेर्णिङ् कचेति रक्प्रत्ययः । प्रचेतसे चिती संज्ञाने प्रकृष्टं चेततीति प्रचेताः गतिकारक-घोरपिपूर्वपदमरुतिस्वरत्वं चेत्यस्य पूर्वपदमरुतिस्वरत्वं च । मीह्रुष्टमाय अतिशयेन मीह्रान् मीह्रुष्टमः दावान्साह्वान्मीह्रान् भेति क्तुप्रत्ययान्तो निपातितः तमपि अयस्मयादिवेन भत्वाद्दसोः सम्पसा-रणमिति सम्प्रसारणम् शासि वसिषसीनां चेतियत्वम् । तव्यसे तवति वृद्धचर्यः सौत्रोवाहुः अ-

विशयेनतद्विनातर्वापानं गुच्छन्दसीतीमसुन्दर्ययः तुरिष्टिमपःसिनितिवृष्टोः । पयुनइकारलोप-
 च्छान्दगः निरवादापुदानन्वयः । येषिप यचरिभापने लिट्वाशिष्यरूपचमिपुमागमः यासु-
 टः स्वरेणपकारउदानः । ह्रस्वदन्तिपादिनारदपशुन्दरपरह्रदादेशः ऊडिदन्तिपादिनाविभक्ते-
 रुदात्तन्वः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

यथानोअदितिःकस्यपथ्वेनृभ्योयथागवं । यथानोकार्यरुद्रियम् ॥२॥

यथा । नः । अदितिः । करत् । पथ्वे । नृभ्यः । यथा । गवं ।

यथा । तोकार्य । रुद्रियम् ॥ २ ॥

अदितिभूमिर्नोस्माकं रुद्रियंरुद्रसम्बन्धियभोजनं यथायेनपकारेणसिन्धति करत् त-
 थाकरोतु किञ्च यथायेनपकारेणपथ्वे अस्मदीयाश्वमहिपादिपशवेनृभ्योऽस्मदीयपुरुषे-
 ष्यः विशेषणगवेगोजातयेहितं रुद्रियं सिन्धति तथाकरोतु किञ्च तोकायास्मदीयपुत्राय
 रुद्रियं यथासिन्धति तथाकरोतु भोजनस्यरुद्रसम्बन्धित्वंमयान्तरेसमाप्नातम्—यातेरुद्र-
 शिवातनूःशिवाविश्वाहभेपजी । शिवारुद्रस्यभेपजीति । गवादिविषयभेपजंचान्यत्रपट्ट-
 माप्नातम्—भेपजंगवेश्वायपुरुषापभेपजमथोअस्मभ्यंभेपजंतुभेपजमिति ॥ करत् हुळञ्करणे
 लडि व्यत्ययेनशप यद्वा सेट्चडागमः इतश्चलोपइतीकारलोपः यद्वा लुडि रुमृट् रुहिष्यच्छन्द-
 सीनित्रेणइदेशः ऋट्शोडिगुणइतिगुणः आद्ययोःपक्षयोः पत्यपस्यपित्वादानुदात्तत्वेधानु-
 स्वरः वृतीयेतुव्यत्ययेन यहृत्तयोगादनिघातः । पथ्वे संज्ञापूर्वकस्यविधेरनित्यत्वात् घेडिती-
 तिगुणाभावः यणादेशः । नृभ्यः नृचान्यतरस्यामितिविभक्त्युदात्तत्वाभावः । गवे सावे-
 काचइतिप्रातस्यविभक्त्युदात्तस्यनगोश्वन्सापयणंतिप्रतिषेधः । रुद्रियं रुद्रशब्दात्तस्येदमि-
 त्यर्थेचप्रत्ययः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

यथानोमित्रोवरुणोयथारुद्रश्चिकेतति । यथाविश्वेसजोर्षसः ॥ ३ ॥

यथा । नः । मित्रः । वरुणः । यथा । रुद्रः । चिकेतति । यथा ।

विश्वे । सजोर्षसः ॥ ३ ॥

मित्रोवरुणश्चनोस्मान्यथायेनप्रकारेणचिकेतति अनुग्राह्यत्वेनजानाति रुद्रोपिय-
थाचिकेतति सजोपसः समानपीतयः विश्वेसर्वेदेवायथाचिकेतन्तितथाभवत्वितिशेषः य-
द्वा यथाशब्दोपेतमघ्नद्वयस्य तथाकदावोचेमेतिपूर्वत्रान्वयः ॥ चिकेतति कितज्ञाने डेट्घ-
डागमः नाभ्यस्तस्येतिगुणनिषेधोभवति बहुलंछन्दसीतिवक्तव्यमिति वचनात् सावंधातुक-
त्वाच्चाभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । सजोपसः जुषीपीतिसेवनयोः समानंजुपन्तीतिस-
जोपसः समानस्यछन्दसीतिसभावः असुनोनिच्वाद्दुत्तरपदस्याद्युदात्तत्वम् तदेवछदुत्तरपद-
मल्लतिस्वरत्वेनशिष्यते ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टकमाह—

गाथपतिमेधपतिरुद्रंजलापभेशजम् । तच्छंयोःसुम्नर्मीमहे ॥४॥

गाथऽपतिम् । मेधऽपतिम् । रुद्रम् । जलापऽभेषजम् । तत् ।

शम्ऽयोः । सुम्नम् । ईमहे ॥ ४ ॥

रुद्रमभिलक्ष्यवयंशंयोः बृहस्पतिपुत्रस्यसम्बन्धितत्प्रसिद्धंसर्वप्रजाभ्योहितंसुम्नंसुखमीम-
हेयाचामहे कीदृशंरुद्रं गाथपतिस्तुतिपालकंमेधपतिं यज्ञपालकं जलापभेषजंसुखरूपौषधोपेतं
यद्वा उदकरूपौषधोपेतं उदकंहिरुद्रनामाभिमन्त्रितंसदौषधंभवति ॥ गाथपतिं गाथेतिवाङ्म
गाथागणइतितन्नाममुपठितत्वात् वाभ्रूपायाःस्तुतेःपतिर्गाथपतिः कैगैरैशब्दे आदेचइत्यात्वम्
उपिकुपिगार्तिभ्यस्थन्नितिथनप्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तत्वम् इत्यापोःसंज्ञाछन्दसोर्बहुलमि-
तिपूर्वपदस्यह्रस्वत्वम् पत्यविश्वर्येइतिपूर्वपदमल्लतिस्वरेप्राप्ते मरुद्ब्रुधादीनांछन्दस्युपसंख्यानमिति
पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । मेधपतिं पूर्ववत् । जलापभेषजम् । जनीमादुर्भावे जायन्तइतिजाः अन्येष्वपिद-
श्वतइतिदृशिग्रहणात्केवलादपिदप्रत्ययः । लापः लपकान्तौ कान्तिरभिलापः भावेवञ् जाना
लापोयस्मिन्नत्जलापंसुखं जलापरूपंभेषजंयस्मिन्नरुद्रेसजलापभेषजः बहुव्रीहौपूर्वपदमल्लतिस्व-
रत्वम् । शंयोः कंशंभ्यामितिमत्वर्थीयोयुस्प्रत्ययः सितिचेतिपदसंज्ञायांअनुस्वारपरसवर्णौ
प्रत्ययस्वरः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

यःशुक्रइवसूर्योहिरण्यमिवरोचते । श्रेष्ठोदेवानांवसुः ॥ ५ ॥ २६ ॥

यः । शुक्रःइव । सूर्यः । हिरण्यमइव । रोचते । श्रेष्ठः ।

देवानाम् । वसुः ॥ ५ ॥ २६ ॥

योरुद्रः सूर्यइवशुक्रः सूर्यइवदीप्तिमानहिरण्यमिवरोचते यथासर्वेषांप्राणिनांहिरण्यमी-
तिकरंभवति तथारुद्रोपिसचदेवानांसर्वेषामध्येश्रेष्ठः वसुः निवासहेतुश्च ॥ रोचते रुचदीभावभि-
मीत्यांच अनुपदेशाहसर्वधातुकानुदात्तत्वे धातुस्वरः। श्रेष्ठः प्रशस्यतरः प्रशस्यशब्दादिष्ठनिमश-
स्यस्यश्रइतिश्रादेशः निच्वादाद्युदात्तत्वम्। वसुः वासयतिसर्वमिति वसुः वसनिवासे अन्तर्भावि-
तण्यर्थात् नदृष्टृस्त्रिहीत्यादिनाउपत्ययः निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

इतिप्रथमस्यतृतीयेपाङ्गिंशोवर्गः ॥ २६ ॥

आग्निमारुतेशन्नः करतीतिधाप्या अथयथेतमितिखण्डेसूचितम्-वैश्वानरायपृथुपाजसे
शन्नःकरत्यवतइति ।

तामेतांसूक्तेषीमृचमाह-

शंनःकरत्यवतिसुगंभेपायमेप्ये । नृभ्योनारिभ्योगवे ॥ ६ ॥

शम् । नः । करति । अवते । सुग्म् । मेपायं । मेप्ये । नृभ्यः ।

नारिभ्यः । गवे ॥ ६ ॥

नोस्माकंसम्बन्धिभ्योर्वदादिभ्यः सुगं सुपुगम्यंशंसुखंकरतिदेवःकरोति अवतेअश्वाय
अवंशब्दोश्वनाम अर्वावाजीतितन्नामसुपाठात्मेपायमेपजातिपुरुपायमेप्येतजातीयस्त्रिये नृ-
भ्यः पुरुपेभ्यः नारिभ्यः स्त्रीभ्यःगवेगोजातये ॥ करति डुकृञ्करणे व्यत्ययेनशाप् । अवते अ-
तिगच्छतीत्यर्वा अन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिवनिप् चतुर्थ्येकवचनेअर्वणस्त्रसावनजइतिनकारस्यत-
आदेशः वनिष्ठौपित्वाइनुदात्तौ धातुस्वरः । मेपाय मिएषधर्थायां पचाद्यच् देवसेनमेपायःप-
चादिपुद्गलभ्याइतिवचनात् । मेप्ये जातेरस्त्रीविपयादयोपधादितिडीप् प्रत्ययस्वरः चतुर्थ्येकवच-
नेआगमानुशासनस्थानित्यत्वात्आडागमाभावः उदात्तस्वरितयोर्षणःस्वरितोनुदात्तस्येतिस्व-
रितत्वम् उदात्तयणोहल्पूर्वादितितुनभवति सर्वविधयश्छन्दसि विकल्प्यन्तइतिवचनात् । नृभ्यः
सावेकाचइतिमात्रस्यविभक्त्युदात्तत्वस्यनृचान्यतरस्थामितिप्रतिषेधः । नारिभ्यः नृनरयोर्वृद्धिश्चे-
तिशार्ङ्गरवादिपुपाठावडीनप्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तः । गवे नगोश्वन्साववर्णेविविभक्त्युदात्तस्यप्र-
तिषेधः ॥ ६ ॥

सप्तमीमृचमाह-

अस्मेसोमश्रियमधिनिधेहिशतस्यनृणाम् । महिश्रवंस्तुविनृम्णम् ॥ ७ ॥

अस्मे इति । सोम । श्रियम् । अधि । नि । धेहि । शतस्य ।
 नृणाम् । महि । श्रवः । तुविऽनृम्णम् ॥ ७ ॥

हेसोमदेव नृणांपुरुषाणां शतस्यपर्याप्तांश्रियंअस्मेअस्मास्तुअधिनिधेहिआधिक्येनस्था-
 पय तथामहिमहवतुविनृम्णंप्रभूतयलयुकंश्रवोन्नंअधिनिधेहि ॥ अस्मे सुपांसुलुगितिसप्तम्याः
 शोआदेशः । नृणां नृचेतिदीर्घप्रतिषेधः नामन्यतरस्यामितिनामउदात्तत्वम् । महीत्यादयोगताः॥७॥

अष्टमीष्टचमाह—

मानःसोमपरिवाधोमारांतयोजुहुरन्त । आनंइन्दोवाजेमज ॥८॥

मा । नः । सोमऽपरिवाधः । मा । अरांतयः । जुहुरन्त । आ । नः ।
 इन्दो इति । वाजे । मज ॥ ८ ॥

सोमपरिवाधः सोमस्यपरितोत्राधकाःयागरहितानोस्मान्माजुहुरन्तमार्हितान्नु तथाअरा-
 यतः शत्रवोमाजुहुरन्त हेइन्दोसोम वाजेवलविपयेन्नविपयेवानोस्मानामजसर्वतःसेवस्व , सो-
 मपरिवाधः सोमंपरिवाधन्तेयेतेतादृशाः क्रिपूचेतिक्रिपू रुदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् । अरांतयः रादाने
 कृत्यत्पुटोवहुलमितिवहुलवचनात्कर्तरिकिन् यद्वा किञ्चकौचसंज्ञायामितिकिञ् नञ्समासे
 अव्ययपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् । जुहुरन्त ह्यसहाकरणे व्यत्ययेनात्मनेपदम् लङ्जुहोत्यादित्वात्
 ऋः बहुलंलृन्दसीतिवहुलवचनात् इकारस्याप्युत्वम् द्विभावंहलादिशेषौ सर्वेविधयश्छन्दसिबि-
 कल्पन्तइतिवचनाद्दृष्यस्तादित्यदादेशाभावेसतिज्ञोन्तइत्यन्तादेशः नमाङ्चोगइत्यङ्भावः॥८॥

नवमीष्टचमाह—

यास्तैंप्रजाअमृतस्यपरस्मिन्धामंनृतस्य ।

मूर्धानामासोमवेनआभूर्पन्तीःसोमवेदः ॥ ९ ॥ २७॥

याः । ते । प्रजाः । अमृतस्य । परस्मिन् । धामन् । नृतस्य ।

मूर्धा । नाजा । सोम । वेनः । आऽभूर्पन्तीः । सोम । वेदः ॥९ ॥२७॥

हेसोम तेतवसंबन्धिन्योयाःप्रजाःसन्तिस्वोर्षंवाकुर्वन्तिवाःप्रजाः मूर्धांशिरःस्यानीयस्त्वं
 नाभासन्नहनपुकेपगृहेवेनः कामयस्य कीदृशस्यतेअमृतस्यमरणरहितस्यपरस्मिन्धामनृतस्य

उत्तमेस्थानेप्राप्तस्यहेसोमआभूयन्तीः सर्वतस्तामलं कुर्वन्तीः प्रजाः वेदः जानीहि ॥ धामन् सु-
पांसुलुगितिसमम्यालुक् । नाभा णहवन्धने नहोभ्रश्चेतिकर्मणिइत्रप्रत्ययः जित्त्वादाद्युदात्तत्वम्
सुपांसुलुगितिसमम्याडादेशः । वेनः वेनतिः कान्तिकर्मा लेटिसिप्यडागमः तिङ्ङितिङ्ङितिनिघातः ।
आभूयन्तीः भूयअलङ्कारे भौवादिकः शपः पिच्वादनुदात्तत्वम् शतुश्चलत्तार्वातुकस्वरेणाद्युदा-
त्तत्वम् समासेकदुचरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । वेदः विदज्ञाने लेटिसिप्यडागमः ॥ ९ ॥

इतिप्रथमस्यवृत्तीयेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

इतिप्रथमेमण्डलेअष्टमोनुवाकः ॥ ८ ॥

नवमेनुवाकेसप्तसूक्तानि तत्राग्नेविवस्वदितिचतुर्दशर्चप्रथमं सूक्तम् तत्रानुक्रमणिका—अग्ने-
पळूनाप्रस्कण्वः काण्व आग्नेयंतुप्रागाथमाद्योहृचोभ्युपसांचेति । कण्वपुत्रः प्रस्कण्वः अत्रद्वि-
तीयाचतुर्थ्याद्यायुजः सतोबृहत्यः प्रथमावृत्तीयाद्याअयुजोबृहत्यः कृत्स्नं सूक्तमाग्नेयं उत्तरं च आ-
द्येदेअश्विदेवताकेउपोदेवताकेच प्रातरनुवाकेआग्नेयेऋतौवाहतेछन्दसिआश्विनशस्त्रेचेदं सूक्तम्
अथैतस्यारात्रेरित्खण्डेसूत्रितम्—अग्नेविवस्वत्तत्रायस्त्वेति वाजपेयेआश्विनारुतेआद्यः पगाथो-
नुरूपः वाजपेयेनेतिखण्डेसूत्रितम्—चित्रवतीपुचेत्तुवीरन्त्वंनश्चित्रकृत्याग्नेविवस्वदुपसइत्यग्नि-
ष्टोमत्तान्नः स्तोत्रियानुरूपावितिपर्यायव्युष्टाश्विनशस्त्रस्यायमेवमगाथः स्तोत्रियः यदिपर्या-
यानभिव्युच्छेदितिखण्डेआश्विनारुतेस्तोत्रियोग्नेविवस्वदुपसइतिसूत्रितम् ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

अग्नेविवस्वदुपसंश्चित्रं राधोअमर्त्यं ।

आदाशुर्पेजातवेदोवह्रत्वमद्यादेवाँउपबुधं ॥ १ ॥

अग्ने । विवस्वत् । उपसं । चित्रम् । राधः । अमर्त्यं । आ ।

दाशुर्पे । जातवेदः । वह्र । त्वम् । अद्य । देवान् । उपः । बुधः ॥ १ ॥

हेअग्नेत्वं उपसः उपोदेवतायाः सत्काशात् राधोधनंदाशुपेहविर्दत्तवतेयजमानायआवह
आनीयप्रापय सोमिर्विशेष्यते अमर्त्यं मरणरहितजातवेदः जावानावेदितः तमेवंशब्दं यास्को-
व्याचष्टे—जातवेदाः कस्माज्जातानि वेदजातानि वै न विदुर्जाते जाते विद्यत इति वाजातवित्तो वाजातध-
नो जातवियो वाजातमज्ञानो मत्तजातः पशून् विन्दते तित्जातवेदसो जातवेदस्त्वमितिन्राक्षणं तस्मा-

त्सर्वानृतून्यशवोग्रिमभिसर्पन्तीतिचेति । कीदृशंराधः विवस्वत् विशिष्टनिवासोपेतं चित्रंनाना-
विधं किञ्च अद्यास्मिन्दिने उपबुधः उपःकाले प्रबुद्धान्देवान् आवह ॥ विवस्वत् विवासनंविबः
तद्युक्तम् वसनिवासे विपूर्वादन्तर्भावितण्यथात्सम्पदादिलक्षणोभावेकिप् तदस्यास्तीतिमनुष् मा-
दुपधायाइतिवत्वम् तसौमत्वर्थेइतिभत्वेनपदत्वाभावाद्वृत्वाद्यभावः वृपादित्वादाद्युदात्तत्वम् । रा-
धः राधसाधसंसिद्धौ राधोत्यनेनेतिराधोधनं करणेअसुन् निच्वादाद्युदात्तत्वम् । दाशुपे दा-
श्रुदाने दाश्वान्साह्वानितिक्रमुप्रत्ययान्तोनिपातितः चतुर्थ्येकवचनेवसोःसम्प्रसारणमितिसम्प्र-
सारणम् शासिवसीतिपत्वम् । जातवेदः जातानिवेचीतिजातवेदाः गतिकारकयोरपिपूर्वपदप्ररु-
तिस्वरत्वंचेत्यसुन् यद्वा वेदइतिधननाम जातंधनंयस्यसतादृशः आमच्चितनिघातः । वह इचो-
तस्तिङइतिसंहितायांदीर्घत्वम् । देवान् दीर्षादृत्सिमानपादेइतिसंहितायांनकारस्यरुत्वम् आतो
टिनित्यमित्यनुनासिकआकारः । उपबुधः उपसिबुध्यन्तइत्युपबुधः बुधअवगमने किरचेति-
किप् रोरुत्वाभावश्छान्दसः रुदुत्तरपदप्ररुतिस्वरत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

जुष्टोहिदूतोअसिंहव्यवाहनोअग्नेरथीरध्वराणाम् ।
सजूरश्विभ्यामुपसांसुवीर्यमस्मेधेहिश्रवोवृहत् ॥ २ ॥

जुष्टः । हि । दूतः । असिं । हव्यव्वाहनः । अग्ने । रथीः ।
अध्वराणाम् । सजूरः । अश्विभ्याम् । उपसां । सुवीर्यम् ।
अस्मे इति । धेहि । श्रवः । वृहत् ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वंजुष्टत्वादिविशेषणगुणयुक्तोसि जुष्टःसेवितःदूतःदेवानांवार्ताहारः हव्यवा-
हनः हविषोवोढा अध्वराणांऋतूनांरथीःरथस्थानीयः तथाचमन्त्रान्तरं ब्राह्मणेनैवंव्या-
ख्यातम्—रथीरध्वराणामित्याहैपहिदेवथइति । ब्राह्मणान्तरंच—रथीरध्वराणामित्याह रथो-
हवापपभूतोदेवेभ्योहव्यंवहतीति । तादृशस्त्वमश्विभ्यां देवताभ्यां उपसादेवतयाचसगूः
सहितोभूत्वासुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं वृहत् प्रभूतं श्रवोच्चं अस्मेधेहिअस्मासुपक्षिप ॥ जुष्टः जु-
षीषोतिसेवनयोः नित्यंमध्येइत्याद्युदात्तत्वम् । असिं सिपि तासस्त्योर्लोपइतिसलोपः हिचेति
निघातप्रतिषेधः । हव्यवाहनः हव्यंवहतीतिहव्यवाहनः हव्येनन्तःपादमितिज्मुद् योरनादेशः

अित्वादाद्युदात्तत्वेऋदुत्तरपदमरुतिस्वरत्वम् । अग्रे पादादित्वादाष्टमिकनिघाताभावः । रथीः
रथशब्दात्स्वार्थिकईकारप्रत्ययः । अध्वराणाम् ध्वरोनास्त्येष्विति बहुव्रीहौ नञ्स्तुभ्यामि-
त्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । सुवीर्यं वीरवीर्यौचेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । अस्मे सुषांस्तुलुगिति
साम्याःशोआदेशः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह-

अद्यादूतं वृणीमहे वसुमग्निं पुरुप्रियम् ।

धूमकेतुं भाक्कजीकं व्युष्टिपुयज्ञानामध्वरश्रियम् ॥ ३ ॥

अद्य । दूतम् । वृणीमहे । वसुम् । अग्निम् । पुरुप्रियम् ।

धूमकेतुम् । भाःऽक्कजीकम् । विष्टुष्टिपु । यज्ञानाम् ।

अध्वरश्रियम् ॥ ३ ॥

अद्यास्मिन्दिने आग्निं वृणीमहे पार्थियापहे कीदृशं दूतं वार्ताहारम् वसुं निवासहेतुं पु-
रुप्रियं बहूनां प्रियं धूमकेतुं धूमरूपध्वजयुक्तं भाक्कजीकं प्रसिद्धभासात्कृतम् भाक्कजीकः
प्रसिद्धभाइतियास्कवचनम् । व्युष्टिपु उपःकालेपुयज्ञानां यजमानानां अध्वरश्रियं यागसेविन-
म् ॥ अद्य निपातस्यचेति दीर्घत्वम् । पुरुषाणां प्रियः पुरुप्रियः समासस्त्येत्यन्तोदात्तत्वम् ।
धूमकेतुम् इपियुधीन्धीत्यादिना धूमशब्दो मकप्रत्ययान्तोन्तोदात्तः बहुव्रीहौ पूर्वपदमरुतिस्वर-
त्वम् । भाक्कजीकम् ऋजगतिस्थानार्जनोपार्जनेषु ऋजेश्वेतीकन्प्रत्ययः कित्त्वस्यानुवर्तनात्-
गुणाभावः भासः प्रकाशस्य ऋजीकः प्रार्जयिता आद्युदात्तप्रकरणे द्विवोदासादीनां लन्दस्वुप-
संख्यानमिति पूर्वपदाद्युदात्तत्वम् यद्वा भासोर्जनं यस्मिन् बहुव्रीहौ पूर्वपदमरुतिस्वरत्वम् ।
व्युष्टिपु उच्छीविवासे विवासोवर्जनं विशेषेण उच्छ्रयन्ते तमसावर्ज्यन्त इति व्युष्टयः उपःका-
लाः कर्मणिक्त्विन् वितुनेत्यादिना इदमतिषेधः मथादिनापत्वेष्टत्वम् तादौचेति पूर्वपदमरुति-
स्वरत्वम् यणादेशोऽदात्तस्वरितयोर्यणइति परस्यानुदात्तस्वस्वरितत्वम् । अध्वरश्रियम् अध्व-
रं श्रयत इति अध्वरश्रीः किरचेत्यादिना किप्रमत्ययः तत्तं नियोगेन सम्प्रसारणाभावः दीर्घश्च
द्वितीयेकवचने अविश्रुधात्त्वित्यादिना इयडादेशः ॥ ३ ॥

दाद्युदात्तत्वम् । मियेध्य इयागमश्छान्दसः । यजिष्ठं यदृशब्दात् तुश्छन्दसीतिष्ठनप्रत्ययः तु-
रिष्ठेभेयःस्वित्तिट्ठोपः ॥ ५ ॥

इतिप्रथमस्यवृत्तीपेष्टार्थिशोवर्गः ॥ २८ ॥

षष्ठीमृचमाह-

सुशंसोवोधिगृणतेयविष्ठयमधुजिह्वःत्वाद्भुतः । प्रस्कण्वस्य
प्रतिरन्नायुर्जीवसेनमस्यादैव्यंजनम् ॥ ६ ॥

सुशंसः । वोधि । गृणते । यविष्ठय । । मधुजिह्वः । सुशंभुतः ।
प्रस्कण्वस्य । प्रतिरन् । आयुः । जीवसे । नमस्य । दैव्यम् ।
जनम् ॥ ६ ॥

हेयविष्ठययुवतमात्रे त्वंगृणतेस्तुक्तेयजमानार्थसुशंसः सुपुशंसनीयः मधुजिह्वः मादपितृज्वालः
स्वाहुवः सुपुआभिमुख्येनहुतः सन्शोधिअस्यवभिभायंबुध्यस्व किञ्च प्रस्कण्वस्यपतन्नामकस्य
कण्वपुत्रस्यमहर्षेः प्रस्कण्वः कण्वस्यपुत्रः कण्वप्रभवइतियास्कंबचनात् । तस्यजीवसेजीवनार्थ-
मायुः प्रतिरन्प्रकषेणवर्धयन् दैव्यं देवसम्बन्धिजनंजनमस्यपूजय ॥ सुशंसः शंसुस्तुतौ भावेघञ्
शोभनः शंसोयस्यासौसुशंसः आद्युदात्तंश्छन्दसीत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । वोधि बुधअवग-
मने लोटोहिः बहुलंछन्दसीतिविकरणस्पल्लक् हुञ्जल्भयोर्हेर्धिरितिहेर्धिरादेशः वाछन्दसीत्यपि-
स्वस्यविकल्पितत्वात्तद्धूपधगुणः धातोरन्त्यलोपश्छान्दसः । गृणते गृशब्दे लटःशतृ ऋयादिभ्यः
श्चा आभ्यस्तयोरौत्वात्कारलोपः शतुरनुमइतिविभक्तैरुदात्तत्वम् । यविष्ठय गतम् । प्रस्कण्व-
स्य प्रभूतिरुत्पत्तिःकण्वाद्यस्यसप्रस्कण्वः प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषीइतिसुडागमोनिपावितः बहुव्री-
हौपूर्वपदमलतिस्वरत्वम् । प्रतिरन् प्रपूर्वस्तिरतिर्वर्धनार्थः । नमस्य नमोवरिवश्चिन्नःक्यच्इ-
तिपूजार्थक्यच् प्रत्ययस्वरः अन्येषामपिदृश्यतइतिसंहितायांदीर्घत्वम् । दैव्यं देवाद्यजनाविति
तस्पेदमित्यर्थेप्राग्दीव्यतीयोयञ्प्रत्ययः ॥ ६ ॥

सप्तमोष्टकमाह-

होतारंविश्ववेदसंहित्वाविशंइन्धते । सआवंहपुरुहूतमघं
तसोभ्रैवोइह्रवत् ॥ ७ ॥

होतारम् । विश्ववेदसम् । सम् । हि । त्वा । विशः । इन्धते । सः ।

आ । वह् । पुरुहूत् । प्रश्चेतसः । अग्ने । देवान् । इह । द्रवत् ॥ ७ ॥

होतारंहोमनिष्पादकं विश्ववेदसंसर्वज्ञत्वामग्निं विशः प्रजाः समिन्धते हि सम्यग्दीपयन्ति त्व-
लु हे पुरुहूत बहु भिराहूताग्ने सत्त्वं प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानयुक्तान् देवानि ह कर्मणि द्रवत् क्षिप्रं आवह आ-
भिमुख्येन प्रापय द्रवदिति क्षिप्रनाम द्रवत् ओपमितितन्नाम सुपाठात् ॥ विश्ववेदसं विश्वानिवेत्ती-
ति विश्ववेदाः असुन् मरुद्भूधादित्वात् पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् यद्वा वेद इति धननाम विश्वानिवेदांसि य-
स्यासौ विश्ववेदाः बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । इन्धते जिहन्धीदीप्तौ श्रसोर-
होपइत्यकारलोपः श्रानलोपः प्रत्ययस्वरः हिचेति निघातप्रतिषेधः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह—

सवितारं मुपसंमश्विना भगंमग्निं व्युष्टिपुक्षपः ।

कण्वांसस्त्वासुतसोमास इन्धते हव्यवाहं स्वध्वर ॥ ८ ॥

सवितारं । उपसंम् । अश्विना । भगंम् । अग्निम् । विष्टंष्टिपु ।

क्षपः । कण्वांसः । त्वा । सुतसोमासः । इन्धते । हव्यवाहंम् ।

सुष्टअध्वर ॥ ८ ॥

हे स्वध्वर शोभनयागयुक्ताग्ने व्युष्टिपु उपः काले पुश्रवोन्नमाहुतिरूपमभिलक्ष्य सवित्रादी-
न् देवान् आवहेत्यनुवर्तते स्वध्वरेत्याहवनीयाग्नेः सम्बोधनं अग्निमिति हविष उद्देश्यं देवान्तरं
उच्यते सुतसोमासः अभिपुतसोमाः कण्वासोमेधाविनः ऋत्विजः हव्यवाहं हविषः प्रापकं आह-
वनीयं त्वा इन्धते दीपयन्ति ॥ व्युष्टिपु उच्छीविवासे विवासोवर्जनं व्युच्छयते तमसावर्ज्यत इ-
ति व्युष्टिरूपः कालः कर्मणि कनितादौ च नितीति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् संहितायामुदात्तस्वरितयो-
र्यण इति परस्यानुदात्तस्वरितत्वम् । क्षपः क्षेपति रात्रिनाम ऊसि आतोधातो रित्यत्रात इति यो-
गविभागादाकारलोपः । सुतसोमासः सुतः सोमोपैः निष्टेति पूर्वनिपातः बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्व-
रत्वम् । हव्यवाहं हव्यं वहतीति हव्यवाद् वहश्चेति ण्विप्रत्ययः ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह—

पतिर्ह्यध्वराणां भग्नेदूतो विशामसि ।

उपवृध् आर्वहसोमपीतये देवाँ अद्यस्वर्त्तशः ॥ ९ ॥

पतिः । हि । अध्वराणाम् । अग्ने । दूतः । विशाम् । असि ।

उपःऽवुधः । आ । वह । सोमऽपीतये । देवान् । अद्य ।

स्वःऽदृशः ॥ ९ ॥

हेअग्ने विशांप्रजानांसम्बन्धिनोयेअध्वरायागाः तेषांपतिःपात्कस्त्वंदूतोसिहि देवानां वार्ताहारोभवसित्तलु उपवुधः उपःकालेप्रनुद्धानस्वदृशःसूर्यदर्शनोदेवान्अद्यास्मिन्दिनेसोमपीतयेसोमपानार्थंआवहआभिमुख्येनमापय ॥ असि हिचेतिनिवातप्रतिषेधः । सोमपीतये पापाने स्थागापापचोभावेइतिभावेकिन् दुमास्थेतीत्वम् सोमस्यपीतिः दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । स्वदृशः सुदुर्दृशश्छतीतिस्वरादित्यः अर्तेरन्ध्रेभ्योपिटृश्यन्तइतिविच् तं पश्यन्तीतिस्वदृशः किप्चेतिकिप् कदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ९ ॥

दशमीधृचमाह—

अग्नेपूर्वाअनुपसोविभावसोदीदेथविश्वदर्शतः ।

असिग्रामेष्ववितापुरोहितोसिपुज्ञेपुमानुपः ॥ १० ॥ २९ ॥

अग्ने । पूर्वाः । अनु । उपसः । विभावसो इति विभाऽवसो ।

दीदेथ । विश्वदर्शतः । असि । ग्रामेषु । अविता । पुरःऽर्हितः ।

असि । पुज्ञेपु । मानुपः ॥ १० ॥ २९ ॥

हेविभावसो विशिष्टप्रकाशनरूपधनवन्नग्ने विश्वदर्शतः सर्वैर्दर्शनीयस्त्वं पूर्वाउपसोनुअतीतानउपःकालान्अनुदक्ष्यदीदेथदीप्तवानसि वादृशस्त्वंग्रामेषुजननिवासस्थानेषुअवितासि रक्षकोभवंसि यज्ञेष्वनुष्ठेयकर्मसुपुरोहितःवेदेःपूर्वस्यांदिश्यवस्थितःमानुषोसि ऋत्विग्यजमानानामनुष्ठ्याणांहितोसि ॥ दीदेथ दीदेतिश्छान्दसोदीप्तिकर्मा आगमानुशासनस्यानित्यत्वादिद्विभावः द्विवचनप्रकरणेच्छन्दसिबेतिवक्तव्यमितिवचनाद्विवचनाभावः । विश्वदर्शतः विश्वैर्दर्शनीयः ऋदृशीत्यादिनादृशेरतच् मरुद्दृधादित्वात्पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । पुरोहितः पूर्वाधरावराणामसिपुरधवश्रैषामित्यसिप्रत्ययान्तःपुरश्शब्दः तद्धितश्चासर्वविभक्तिरित्यव्ययत्वावपुरोव्ययमित्तिगतिसंज्ञायांसात्यं गतिसमासेगतिरनन्तरइतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यतृतीयेऽष्टकोनविंशोवर्गः ॥ २९ ॥

एकादशीमृचमाह—

नि॒त्वा॒य॒ज्ञस्य॒साध॑न॒मग्ने॒होता॑रमृ॒त्विज॑म् ।

म॒नु॒ष्वे॒द्वधी॑महि॒प्रचे॑तसं॒जीर॑र॒दूत॑मम॒र्त्यम् ॥ ११ ॥

नि । त्वा । य॒ज्ञस्य॑ । सा॒ध॑नम् । अग्ने॑ । हो॒ता॑रम् । ऋ॒त्विज॑म् । म॒नु॒ष्वत् । दे॒व ।
धी॒महि॑ । प्र॒द॒चे॑तसम् । जी॒रम् । दू॒तम् । अ॒म॒र्त्यम् ॥ ११ ॥

हेअग्नेदेव मनुष्वत्प्रथममनुयागदेशेनिदधातितद्वद्वयंत्वांनिधीमहिअत्रस्थापयामः की-
दृशं यज्ञस्यसाधनंयज्ञनिष्पादकं होतारंऋत्विजंऋतौवसन्तादिकेयष्टारं प्रचेतसंप्रकृष्टज्ञानयुक्तंजी-
रंशत्रूणांवयोहानिकरं दूतं देवानांदूतस्थानीयं अमर्त्यमरणरहितम् ॥ मनुष्वत् औणादिकउ-
त्तिप्रत्ययान्तोमनुस्राब्दः तेनतुल्यंक्रियाचेद्वदितिरितिवतिप्रत्ययः अयस्मयादित्वेनभत्वादुत्वाद्य-
भावंः । धीमहि दुधाञ्धारणपोषणयोः लिङिअभ्यासलोपश्छान्दसः । जीरं जुइतिसौत्रोवागुः
जोरीचेतिरकूप्रत्ययः कात्यायनस्त्वाह—रकिज्यःसम्प्रसारणेजीरइति ॥ ११ ॥

द्वादशीमृचमाह—

यद्दे॒वानां॑मि॒त्रम॑हः॒पुरो॑हि॒तोन्त॑रो॒यासि॑दू॒त्यम् ।

सि॒न्धो॑रि॒वप्र॑स्व॒निता॑स॒ऊ॒र्मयो॒ग्नेभ्रा॑जन्ते॒अ॒र्चयः॑ ॥ १२ ॥

यत् । दे॒वानां॑म् । मि॒त्र॒इ॒म॒हः । पुरः॑ऽहि॒तः । अन्त॑रः । या॒सि॑ ।

दू॒त्यम् । सि॒न्धोः॑ऽइ॒व । प्र॑स्व॒निता॑सः । ऊ॒र्मयः॑ । अ॒ग्नेः । भ्रा॒जन्ते॑ ।

अ॒र्चयः॑ ॥ १२ ॥

हेमित्रमहः मित्राणांपूजकाग्ने यद्यदापुरोहितस्त्वंवेदेःपूर्वस्यांदिशिस्थापितः अन्तरःदेव-
यजनमध्येष्वर्तमानःसन् देवानांदूत्यंदूतकर्मयासिपामोपि तदानींअग्नेस्तवाचंयोदीतयः भ्राज-
न्तेदीप्यन्ते तत्रदृष्टान्तः—सिन्धोरिव यथासमुद्रस्यमस्वनितासः प्रकृष्टध्वनियुक्ताऊर्मयस्तर-
प्राः भ्राजन्तेतद्वत् ॥ मित्रमहः महपूजायां मित्रैर्ऋत्विग्भिर्मसतेपूज्यतेइतिमित्रमहाः औणादिको-
गुन् । यासि यहृत्तयोगादनिघातः । दूत्यं दूतस्यकर्मदूत्यं दूतस्यभागकर्मणीइतिप्रत्ययः सर्वं
विधयश्छन्दसिक्कल्प्यन्तइतिवचनाद्यतोनावइत्याद्युदात्तत्वाभावेतिस्वरितमितिस्वरितत्वम् ।

पस्वनितातः स्यमुस्वनध्वनशब्दे भावेनिष्ठा प्रकृष्टंस्वनितयेपातिप्रस्वनिताः सअसुगागमः
बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । ऊर्मयः अर्वेरुच्चेतिप्रत्ययः ॥ १२ ॥

त्रयोदशीष्टकमाह—

श्रुधिश्रुत्कर्णवह्निभिर्देवैरेसयावभिः ।

आसीदन्तुवर्हिषिमित्रोअर्यमाप्रातर्यावाणोअध्वरम् ॥ १३ ॥

श्रुधि । श्रुत्कर्ण । वह्निः । देवैः । अग्ने । सयावभिः ।

आ । सीदन्तु । वर्हिषि । मित्रः । अर्यमा । प्रातः । र्यावानः ।

अध्वरम् ॥ १३ ॥

हेश्रुत्कर्णश्रवणसमर्थान्याकर्णाभ्यांयुक्ताग्ने श्रुधिअस्मदीयवचनंशृणु योमित्रोदेवः यश्चार्य-
मायेचान्येप्रातर्यावाणः प्रातःकालेदेवजनंगच्छन्तोदेवाः तैःसर्वैःसयावभिः आहवनीयाग्निना
त्वयासमानगतिभिःअन्यैर्वह्निभिर्देवैःसह अध्वरंक्रतुमुद्दिश्यवर्हिषिदग्नेआसीदन्तुउपविशन्तु ॥
श्रुधि श्रुश्रवणे श्रुशृण्वित्यादिनाहोर्धिरादेशः बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् । श्रुत्कर्णं शृणो-
तीतिश्रुत् क्विपितुगागमः श्रुतौकर्णौयस्यासौश्रुत्कर्णः । वह्निभिः बह्मप्रापणे वह्निभियुश्रुग्लाहा-
त्वरिभ्योनितइतिप्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तत्वम् । सयावभिः समानंयान्तीतिसयावानः याप्रापणे
आतोमनिन्वितिवनिष् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । प्रातर्यावाणःपूर्ववत् प्रातिपदिकान्तनुम्विभ-
क्तिषुचेतिणत्वम् ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टकमाह—

शृण्वन्तुस्तोमंमरुतःसुदानवोअग्निजिह्वाऋतावृधः ।

पिबंतुसोमंवरुणोधृतव्रंतोश्विभ्यामुपसांसजूः ॥ १४ ॥ ३० ॥

शृण्वन्तु । स्तोमम् । मरुतः । सुदानवः । अग्निजिह्वाः ।

ऋतावृधः । पिबंतु । सोमम् । वरुणः । धृतव्रंतः । अश्विभ्याम् ।

उपसांसजूः ॥ १४ ॥ ३० ॥

मरुतोदेवाः स्तोमंअस्मदीयंस्तोत्रंशृण्वन्तु कीदृशाः सुदानवः सुशुफलस्यदातारः अग्नि-
जिह्वाः अग्निजिह्वास्थानीयोमुखोपेपुमरुत्कृतादृशाः ऋतावृधः सत्यस्ययज्ञस्यवावर्धकाः त-

थाधृतवतः गृहीतकर्मावरुणोदेवःअश्विभ्यांदिवाभ्यांउपसादेवतयासजूः सहसोमंपिवतु ॥ सु-
दानवः दुदाञ्जाने दाभाभ्यांनुरितिभावेनुप्रत्ययः दानुशब्दआद्युदात्तः शोभनंदानुयेषां आद्युदा-
त्तं च्छन्दसीतिउत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । अग्निजिह्वाः अग्नेर्जिह्वायामेवस्थिताहविर्भाजइत्यर्थःता-
त्स्थयात्ताच्छब्दम् अग्निर्जिह्वास्थानीयोयेपांते छान्दसमन्तोदात्तत्वम् । ऋतावृधः ऋतस्य
सत्यस्ययज्ञस्यवावर्धयितारः वृधेरन्तर्भावितण्यर्थात् क्विप्चेतिक्विप् अन्येषामपिदृश्यतइतिपूर्व-
पदस्यदीर्घत्वम् ॥ १४ ॥

इतिप्रथमस्यतृतीयेऽशोवर्गः ॥ ३० ॥

त्वमग्नेवसूनिद्वितीयं दशर्चं सूक्तम् अत्रानुक्रमणिका—त्वमग्नेदशानुष्ठुभमर्धर्चोऽन्योऽिवइ-
ति । प्रस्कण्वऋपिः आनुष्टुभंछन्दः इदं सूक्तमग्निदेवताकम् पूर्वत्राग्नेयं त्वित्युक्तत्वात् अयं सोमइत्य-
र्धर्चोऽिवदेवत्यः प्रातरनुवाकेआग्नेयेऋतौआश्विनशस्त्रेऽचेतसूक्तम् अथैतस्यारात्रेरितिखण्डेऽसूत्रि-
तम्—त्वमग्नेवसूस्त्वंहिःशैतवदिति । तथागर्गत्रिरात्रस्यान्तेहन्त्येतसूक्तंआज्यशस्त्रम् आङ्गिरसं
स्वर्गकामइतिखण्डेऽसूत्रितम्—वारवंतीयमुत्तमेत्वमग्नेवसूँरितिचाज्यमिति ।

तत्रप्रथमाष्टमाह—

त्वमग्नेवसूँरिह्रुद्राँ आदित्याँ उता यजाँ स्वध्वरं जनं मनुजातं घृतमुपम् ॥ १ ॥

त्वम् । अग्ने । वसूँर् । इह । रुद्रान् । आदित्यान् । उत । यजं ।

सुह्रुअध्वरम् । जनम् । मनुँऽजातम् । घृतमुपुपम् ॥ १ ॥

हेअग्नेत्वंइहकर्मणिवस्वादीरयजउतअपिचजनंअन्यमपिदेवतारूपंप्राणिनंयज कीदृशं
स्वध्वरंशोभनयागयुक्तंमनुजातंमनुनामजापतिनाउत्पादितं घृतमुपंउदकस्यसेकारम् ॥ यज इ-
चोतस्तिडइतिसंहितायोर्दीर्घत्वम् । स्वध्वरः शोभनः अध्वरोयस्यासौस्वध्वरः नञ्मुभ्यामित्युत्तर-
पदान्तोदात्तत्वम् । मनुजातम् जनेरन्तर्भावितण्यर्थात्कर्मणिकः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदमकृतिस्वर-
त्वम् । घृतमुपं मुपमुपस्नेहनसेचनपुरणेपु घृतेनोदकेनमुष्णातिपूरयतीतिघृतमुट् क्विप्चेतिक्विप् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टमाह—

श्रुष्टीवानोहिदाशुपेदेवाअग्नेविचेतसः ।

तात्रोहिदश्वगिर्वणस्त्रयस्त्रिंशत्मावह ॥ २ ॥

श्रुष्टीश्वानः । हि । दाशुपे । देवाः । अग्ने । विचेतसः । तात्र ।

रोहित्इअश्व । गिर्वणः । त्रयःऽत्रिंशत्मा । आ । वह ॥ २ ॥

हेअग्नेविचेतसोविशिष्टप्रज्ञानादेवाः दाशुपेहविर्दत्तवतेयजमानायश्रुष्टीवानोहिश्रुष्टिःफल-
स्यदानंतद्गाजःखलु हेरोहिदश्वरोहिन्नामकैरश्वैरुपेत गिर्वणःगीर्भिःस्तुतिभिर्वननीयाग्ने गिर्व-
णादेवोभवतिगीर्भिरनवनयन्तीतियास्कः । त्रयस्त्रिंशतंअनयासंख्ययासंख्यातान्तान्देवानावह
इहानय ॥ श्रुष्टीवानः श्रुष्टिःप्रेरणार्थः भावेकिन् श्रुष्टिवनन्तिसंभजन्तइतिश्रुष्टीवानः अन्येभ्यो
पितृशपन्तइतिविच्छान्दसंदीर्घत्वम् । विचेतसः विशिष्टचेतोयेपाति बहुव्रीहौपूर्वपदमळतिस्वरत्वम् ।
गिर्वणः गीर्भिरवननीयोर्गिर्वणाः वनतरेसुन् पूर्वपदस्यह्रस्वत्वंचान्दसम् । त्रयश्चत्रिंशच्चत्रयस्त्रिं-
शच्च त्रेक्षपदतित्रिशब्दस्यत्रयसूत्रादेशः संख्येतिपूर्वपदमळतिस्वरत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

प्रियमेधवदत्रिवज्जातवेदोविरूपवत् ।

अद्भिरस्वन्महिद्वत्प्रस्कण्वस्यश्रुधीह्वम् ॥ ३ ॥

प्रियमेधवत् । अत्रिवत् । जातवेदः । विरूपवत् । अद्भिरस्वत् ।

महिद्वत् । प्रस्कण्वस्य । श्रुधि । ह्वम् ॥ ३ ॥

हेमहिद्वत्प्रभूतकर्मन्जातवेदोमे प्रस्कण्वस्यकण्वपुत्रस्यमहर्षेहवमाह्वानंश्रुधिशृणु तत्रच-
त्वारोदृष्टान्ताः—प्रियमेधात्रिविरूपाद्भिरौनामकाएतेषामाह्वानंयथाशृणोपितद्वत् अत्रनिरुक्तम्—
प्रियमेधःप्रियाअस्यमेधायथैतेषामृषीणामेवंप्रस्कण्वस्यशृणुह्वानंप्रस्कण्वःकण्वस्यपुत्रःकण्वप्रभ-
वोयथाप्राप्तमिति विरूपोनानारूपोमहिद्वतोमहाद्वत्इतिच । प्रियमेधवत्प्रियमेधस्येव तत्रतस्येवे-
तिपठ्यर्थवन्तिः । एवमत्रिवदित्यादावपि । प्रस्कण्वादयोगताः ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टकमाह—

महिकेरवऊतयेप्रियमेधाअहूपत ।

राजन्तमध्वराणामग्निशुक्रेणशोचिपां ॥ ४ ॥

महिर्इकेरवः । ऊतये । प्रियमेधाः । अहूपत । राजन्तम् ।

अध्वराणाम् । अग्निम् । शुक्रेण । शोचिपां ॥ ४ ॥

महिकेरवः षौढकर्मणः प्रियमेधाःप्रियेणयज्ञेनोपेताःऋषयः ऊतयेरक्षार्थंअग्निमहूपत-
आहूतवन्दः कीदृशं अध्वराणांयज्ञानामभ्येशुक्रेणशोचिपाशुद्धेनप्रकाशेनराजन्तदीप्यमानम् ॥

महिकेरवः महपूजायां औणादिकइन्द्रप्रत्ययः हुळञ्करणे रुवापाजीत्युण् महयोमहान्तः
कारवोयेपांतेतयोक्ताः आकारस्यएकारादेशश्छन्दसः बहुव्रीहौपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् । मिय-
मेधाः मियोमेधोयेपांते । अहूपत ह्येञ्स्पर्धायांशब्देच लुङिसिचिबहुलंछन्दसीतिसंप्रसारण-
परपूर्वत्वे हलइतिदीर्घत्वम् आदेशप्रत्यययोरितिपत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीमृचमाह—

घृताहवनसन्त्येमाउपुश्रुंधीगिरः ।

याभिःकण्वस्यसूनवोहवन्तेवसेत्वा ॥ ५ ॥ ३१ ॥

घृतंइआहवन । सन्त्य । इमाः । ऊम् इति । सु । श्रुधि । गिरः ।

याभिः । कण्वस्य । सूनवः । हवन्ते । अवसे । त्वा ॥ ५ ॥ ३१ ॥

हेघृताहवनघृतेनहूयमान सन्त्यफलप्रदामे इमाउगिरः अस्माभिःप्रयुज्यमानाअपिस्तोत्र-
रूपावाचःसुश्रुधिसुष्टुश्रुणु कण्वस्यमहर्षेःसूनवःपुत्राः याभिर्गीर्भिरवसेस्वरक्षार्थत्वाहवन्तेत्वा-
माह्वयन्ति ॥ घृताहवन घृतेनाहूयतेस्मिन्नितिघृताहवनः अधिकरणेल्पुट् आमन्त्रिताद्युदात्तत्वम् ।
श्रुधि श्रुश्रुणुपुरुवृष्प्यश्छन्दसिइतिहेर्धिरादेशः बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् ॥ ५ ॥

॥ इतिपथमस्यतृतीयेएकत्रिंशोवर्गः ॥ ३१ ॥

अश्वमेधेपौष्ण्यामिष्टौस्विष्टरुतोनुवाक्यात्वांचित्रश्रवस्तमेत्येषा सर्वान्कामानाप्यन्नि-
तिरवण्डेस्त्रितम—त्वांचित्रश्रवस्तमयद्वाहिष्ठंतदग्नयइति ।

तामेतांसूक्तेषधीमृचमाह—

त्वांचित्रश्रवस्तमहवन्तेविक्षुजन्तवः ।

शोचिष्केशंपुरुप्रियाग्नेहव्यायवोह्वे ॥ ६ ॥

त्वाम् । चित्रश्रवःइतम् । हवन्ते । विक्षु । जन्तवः । शोचिःइकेशम् ।

पुरुइप्रिय । अग्ने । हव्यार्य । वोह्वे ॥ ६ ॥

हेचित्रश्रवस्तमअतिशयेनविविधहवीरूपाज्जपुरुप्रियवहूनांयजमानानांपीतिकरामे
त्वांहव्यापवोह्वेहविर्वोह्वं विक्षुजन्तवः मजासत्पन्नायजमानाहवन्तेआह्वयन्ति कीदृशंशोचि-

क्लेशं दीतिरूपकेशोपेतम् तथा च वाजसनेयिन आमनन्ति—शोचन्त इव हेतस्य स मिद्धस्परश्मयः
 केशा इति ॥ चित्रश्रवस्तम श्रव इत्यन्नाम चित्रं श्रवो यस्य सौ चित्रश्रवाः अतिशयेन चित्रश्रवाः
 चित्रश्रवस्तमः आमद्वितानुदात्तत्वम् । शोचिक्लेशं शुचदीप्तौ अर्चिं शुचिहुसृष्टिछादिछादिभ्य इ-
 त्तिरितीतिः प्रत्ययस्वरः बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । हव्याय हवनक्रियायां प्राप्यत्वात् क्रि-
 याग्रहणं कर्तव्यमिति संपदानत्वाच्चतुर्थी । वोह्वे वह्मपणे तुमर्थे सेनेनितितवेन्प्रत्ययः ढत्व-
 धत्वदृत्वढलोपेपुरुतेषु सहिबहोरोदवर्णस्येति अकारस्य ओकारः नित्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टकमाह—

नित्वा होतारमृत्विजं दधिरे वसुवित्तमम् ।

श्रुत्कर्णं सप्रथस्तमं विप्रां अग्ने दिविष्टिषु ॥ ७ ॥

नि । त्वा । होतारम् । ऋत्विजम् । दधिरे । वसुवित्तमम् ।

श्रुत्कर्णम् । सप्रथः इतमम् । विप्राः । अग्ने । दिविष्टिषु ॥ ७ ॥

हे अग्ने विप्रामेधाविनो दिविष्टिषु यागे पुत्रानिदधिरे स्थापितवन्तः कीदृशं होतारं आह्वाता-
 रं ऋत्विजं ऋतुपुयजनशीलं वसुवित्तमं अतिशयेन धनस्य लभयितारं श्रुत्कर्णं श्रवणयो-
 ग्यकर्णोपेतं सप्रथस्त्वमं अतिशयेन प्रख्यातम् ॥ दधिरे इरे च अत्त्वादन्तोदात्तत्वं पादादित्वा-
 निघाताभावः । दिविष्टिषु इष्टयष्टणानि दिवः स्वर्गस्य षणानियेषु यागे पुते दिविष्टयः सर्वे विधय-
 श्छन्दसि विकल्प्यन्त इति वचनादिवजदित्युत्वं न क्रियते बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

आत्वा विप्रां अचुच्यवुः सुतसोमा अभिप्रयः ।

बृहद्भाविभ्रंतो हविरग्ने मर्ताय दाशुपे ॥ ८ ॥

आ । त्वा । विप्राः । अचुच्यवुः । सुतसोमाः । अभि । प्रयः ।

बृहत् । भाः । विभ्रंतः । हविः । अग्ने । मर्ताय । दाशुपे ॥ ८ ॥

हे अग्ने सुतसोमाः अभिपुतसोमयुक्ताः विप्रामेधाविनः ऋत्विजः प्रयः अभि हविलक्ष्णमन्त्रम-
 भिलक्ष्यत्वा आचुच्यवुः त्वामागमयन्ति कीदृशं त्वां बृहन्महान्तं भाः भासमानं कीदृशा विप्राः दां-

शुपेमर्ताय हविःप्रदस्ययजमानस्यसम्बन्धिहविर्विभ्रतोधारयन्तः ॥ अचुच्यवुःच्युङ्गतौ अस्मा-
दन्तर्भावितण्यथावल्लडिव्यत्ययेनपरस्मैपदम् बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः सिजभ्यस्तविदिभ्य-
श्चेतिज्ञेर्जुसादेशः जुसिचेतिगुणः । वृहद्भाः उभयत्रसुपांसुलुगिति विभक्तेर्लुक् । विभ्रतः इभृश्रुधा-
रणपोषणयोः शतरिनाभ्यस्ताच्छतुरितिनुमागमप्रतिषेधः अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् ।
मर्ताय दाशुपे उभयत्रपठ्यर्थंचतुर्थंविक्व्येतिचतुर्थी ॥ ८ ॥

नवमीसृचमाह—

प्रातर्याव्णःसहस्कृतसोमपेयायसन्त्य ।

इहाद्यदैव्यंजनंवाहिंसादयावसो ॥ ९ ॥

प्रातःइयान्नः । सहःइकृत । सोमइपेयाय । सन्त्य । इह । अद्य ।

दैव्यम् । जनम् । वाहिः । आ । साद्य । वसो इति ॥ ९ ॥

हेसहस्कृतबलेनमथितसन्त्य फलदातः वसोनिवासहेतुभूताग्ने इहदेवयजनदेशेअद्यास्मि-
न्दिनेसोमपेयायसोमपानार्थंप्रातर्याव्णः प्रातरागच्छतोदेवान्दैव्यंजनंअन्यमपिदेवताजनंवाहिंसा-
सादययज्ञंपापय ॥ प्रातर्याव्णः शसिअलोपोनइत्यकारलोपः । सहस्कृत सहतेभिभवत्यनेनेतिस-
होबलं तेनक्रियतइतिसहस्कृतः ओजःसहोभस्तमसस्तृतीयायाइतिअलुगभावश्छान्दसः ॥ ९ ॥

दशमीसृचमाह—

अर्वाञ्चदैव्यंजनमग्नेयक्ष्वसहृतिभिः ।

अयंसोमःसुदानवस्तंपाततिरोअह्वयम् ॥ १० ॥ ३२ ॥

अर्वाञ्चम् । दैव्यम् । जनम् । अग्ने । यक्ष्वं । सहृतिइभिः । अयम् ।

सोमः । सुइदानवः । तम् । पात । तिरःइअह्वयम् ॥ १० ॥ ३२ ॥

हेअग्ने अर्वाञ्चमभिमुखंदैव्यंजनदेवतारूपमाणिनंसहृतिभिःसमानाह्वानैःदेवान्तैःसह
यक्ष्वयज हेसुदानवः सुदुफलदातारोदेवाः अयंसोमःयुष्मदर्थंसोमःपुरतोवर्ततेतंसोमंपा-
त पिबत कीदृशं तिरोअह्वयंपतन्नामकंपूर्वस्मिन्नह्विअभिपुनोयःसोमः उत्तरेहनिह्वयते तस्यै-
तन्नामधेयम् ॥ दैव्यम् देवायज्ञत्रावितिप्राग्दीव्यतीयोयञ् । यक्ष्व लोटिबहुलंछन्दसीतिशपोलुक्
प्रत्ययस्वराभावश्छान्दसः अग्नेइत्यस्यपादादौवर्तमानस्यामद्वितंपूर्वमविद्यमानवदितिअविद्य-

मानवत्त्वाद् तिङ्ङुतिङ्ङितिनिर्वाताभावः । सहूतिभिः समानाहूतिराह्वानंयेपातिसहूतयः समान-
स्यच्छन्दसीतिसभावः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । पात पापाने बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् ।
तिरोअह्वयं अह्विभवमह्वयम् भयेछन्दसीतियत् नस्तद्धितेइतिरिलोपोनभवति अह्वयस्त्वोरेवेति
नियमाद् भ्रसंज्ञायामहोपोनइत्यकारलोपः येचाभावकर्मणोरितिप्रकृतिभावस्तुसर्वविधीनांछ-
न्दसिबिकल्पितत्वान्नक्रियते तिरोहितोअह्वयस्तिरोअह्वयः प्रकृत्यान्तःपादमितिप्रकृतिभावः
अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यतृतीयेद्वात्रिंशोवर्गः ॥ ३२ ॥

एपोउपाइतिपञ्चदशर्चतृतीयंसूक्तम् प्रस्कण्वस्यार्प इदमुत्तरंचाश्विनंगायत्रीछन्दस्कम्
अत्रानुक्रमणिका—एपोपञ्चोनाश्विनंतुगायत्रमिति । प्रातरनुवाकेआश्विनेकनौगायत्रेछन्दसिआ-
श्विनशस्त्रेचेदंसूक्तम् । अथाश्विनएपोउपाइतिसूत्रितम् ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

एपोउपाअपूर्व्याव्युच्छतिप्रियादिवः । स्तुपेवामश्विनावृहत् ॥ १ ॥

एपो इति । उपाः । अपूर्व्या । वि । उच्छति । प्रिया । दिवः । स्तुपे ।
वाम । अश्विना । वृहत् ॥ १ ॥

एपो एषैवास्माभिःपरिदृश्यमाना प्रिया सर्वेषांभीतिहेतुः अपूर्व्या पूर्वेषुमध्यरात्रादिकाले-
पुविद्यमानानभवति किन्त्विदानींतनी उपा उपोदेवतादिवोद्युलोकेस्यसकाशावआगत्यन्पुच्छ-
तितमोवर्जयति हेअश्विनौवांयुवांवृहत्प्रभूतंयथाभवतितथास्तुपे स्तौमि ॥ स्तुपे द्युस्तुतौ ति-
ङांतिङोभवन्तीत्युत्तमैकवचनस्यमध्यमैकवचनादेशः यद्वा टेटद्युत्तमैकवचनेसिबहुलट्टेटी-
तिसिप् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

यादस्नासिन्धुमातरामनोतरारथीणाम् । धियादेवावसुविदा ॥ २ ॥

या । दस्ना । सिन्धुमातरा । मनोतरार । रथीणाम् । धिया । देवा ।
वसुविदा ॥ २ ॥

यादेवा यावुभावश्विनौवक्ष्यमाणगुणयुक्तौतौस्तुपेइतिपूर्वत्रान्वयः कीदृशौ दसा दर्शनीयौ
सिन्धुमातरा समुद्रमातृकौ यद्यपिसूर्याचन्द्रमसावेवसमुद्रजौ तथाप्यश्विनोःकेपांचिन्मतेतद्-
पत्वात्तथात्वम् रयीणांधनानांमनोतरा मनसातारयितारौधियाकर्मणावसुविदा निवासस्थानस्य
लम्भयितारौ ॥ मनोतरा मनसातरतइतिमनोतरौ तरतेरन्तर्भावितण्यर्थात्ऋदोरवित्यप् पूर्वपदा-
न्तस्यसकारस्यरुत्वेसतिछान्दसमुत्वम् । रयीणां नामन्यतरस्यामितिनामउदात्तत्वम् । धिया सा-
वेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । वसुविदा वसूनिनिवासस्थानानिविन्दतइतिवसुविदौ क्विप्चे-
तिक्रिप् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

वच्यन्तेवांककुहासोजूर्णायामधिंविष्टपिं । यद्द्वारथोविभिष्पतात् ॥ ३ ॥

वच्यन्ते । वाम् । ककुहासः । जूर्णायाम् । अधिं । विष्टपिं । यत् ।
वाम् । रथः । विष्टभिः । पतात् ॥ ३ ॥

हेअश्विनौ वांयुवयोःसम्बन्धीरथः जूर्णायानानाशास्त्रैःस्तुतायांअधिविष्टपिस्वर्गलोके
यद्यदा विभिरश्वैःपतात् पततिगच्छति तदानींवांयुवयोः ककुहासःस्तुतयोवच्यन्ते अस्माभि-
रुच्यन्ते ॥ वच्यन्ते ब्रवीतेर्यंकि ब्रुवोवचिरितिबच्यादेशः वचिस्वपीत्यादिनासम्भसारणम्
संभसारणाच्चेत्यत्रवाछन्दसीत्यनुवृत्तेःपरपूर्वत्वस्यपाक्षिकत्वाद्यणादेशः प्रत्ययस्वरः । ककुहा-
सः ककुभंशृंगेविदुः प्रधानेचेत्यभिधानात्प्रधान्याभिधायिनाककुभशब्देनतत्प्रतिपादिकाःस्तु-
तयोलक्ष्यन्ते हत्वंछान्दसं आज्ञसेरसुगित्यसुक् । जूर्णायाम् जृपूर्वयोहानौ अत्रस्तुत्य-
र्थः धातूनामनेकार्थत्वात् निष्ठायां श्र्युकःकितीति इद्रप्रतिषेधः बहुलंछन्दसीत्युत्वम् हटिचे-
तिदीर्घः रदाभ्यामितिनिष्ठानत्वम् प्रत्ययस्वरः । विभिः वीगत्यादौ वियन्तिगच्छन्तीतिवयोर्भाः
औणादिकोडिप्रत्ययः । पतात् पतृगतौ सेट्चाहागमः इतश्चलोपइतीकारलोपः ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टचमाह—

हृविपाजारोअपांपिपतिंपपुंरिनरा । पिताकुटंस्यचर्पणिः ॥ ४ ॥

हृविपा । जारः । अपाम् । पिपतिं । पपुंरिः । नरा । पिता ।
कुटंस्य । चर्पणिः ॥ ४ ॥

हेअश्विनौदेवौ अपांजारः स्वकीयतापेनोदकानांजरयितासूर्यः हविषाअस्मद्देतेन
 पिपतिदेवान्पूरयति उदितेसूर्येहविःप्रदानावसूर्यस्यपूरकत्वंदृष्टव्यम् अतःसूर्योदयकाले
 युवाभ्यामागन्तव्यमित्यर्थः कीदृशोजारः पपुरिः उक्तक्रमेणपूरणस्वभावः पिता पाठकः कु-
 रस्यचर्षणिः कर्मणोद्ग्राह अत्रनिरुक्तम्—हविषापांजरयितापिपतिपपुरिरितिपृणातिनिगमौ
 वापीणातिनिगमौवापिताकृतस्यकर्मणश्चायितादित्यइति ॥ जारः जरयतीतिजारआदित्यः
 दारजारौकर्तारिणिलुक्चेतिघञन्तोनिपातितः कर्पात्त्वतइत्यन्तोदात्तत्वम् । अपां ऊडिदमि-
 त्तिविभक्तेरुदात्तत्वम् । पिपतिं पूपालनपूरणयोः तिपि जुहोत्यादित्वाच्छपःशुः अतिपिपत्योश्चे-
 त्यभ्यासस्त्वम् अनुदानेचेत्यभ्यस्तस्याद्युदात्तत्वम् । पपुरिः आह्वगमहनइतिकिञ्प्रत्ययः
 टिड्ढावावकिञ्चेसिद्धेपि पुनःकित्करणसामर्थ्यादृच्छत्पृतामितिगुणाभावः उदोष्ठचपूर्वस्वे-
 त्युत्वम् निच्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

आदारोवांमतीनांनासत्यामतवचसा । पातंसोमस्यधृष्णुया ॥ ५ ॥ ३३ ॥

आदारः । वाम् । मतीनाम् । नासत्या । मन्ध्वचसा । पातम् ।
 सोमस्य । धृष्णुया ॥ ५ ॥ ३३ ॥

हेमतवचसा अभिमतस्तोत्रौ नासत्या अश्विनौ वांयुवयोर्मतीनां बुद्धीनां आदारः
 प्रेरकोयःसोमोस्ति सोमस्य तंसोमं पातं युवां पिबतं कीदृशंसोमं धृष्णुयाधर्षणशीलमदक-
 रत्वेनवीवमित्यर्थः ॥ आदारः दृढआदरे आदरयतीत्यादारः दारजारौ कर्तारिणिलुक्चेतिघञ्प्र-
 त्ययः थाधादिनोत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । मतीनां नामन्यतरस्यामितिनामउदात्तत्वम् । मतवचसा
 मतं अभिमतं स्तोत्ररूपं वचोपयोस्तौ सुपांसुलुगिति विभक्तेराकारः । पातं पापाने बहुलंछ-
 न्दसीतिशपोलुकिस्ति पाभेत्यादिनापिवादेशोनभवति । सोमस्य क्रियाग्रहणंकर्तव्यमिति कर्मणः
 सम्प्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थेपठौ । धृष्णुया सुपांसुलुगिति विभक्तेर्याजादेशः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यतृतीयेत्रयस्त्रिंशोवर्गः ॥ ३३ ॥

पठमीष्टमाह—

यानुःपीपरदश्विनाज्योतिष्मतीतमस्तिरः । तामस्मेरांसाथामिपम् ॥ ६ ॥

या । नुः । पीपरत् । अश्विना । ज्योतिष्मती । तमः । तिरः । ताम् ।
अस्मे इति । रासाथाम् । इपम् ॥ ६ ॥

हेअश्विना ज्योतिष्मतीरसवीर्यादिरूपज्योतिर्युक्तायाइत्अन्नं नोस्मान् पीपरत् पारयेत्
वृषिमापयेत् किं कृत्वा तमोदारिद्र्यरूपं अन्धकारं तिरः अन्तर्हितं विनष्टं कृत्वा तामिपं तादृश-
मन्नं अस्मे अस्मभ्यं रासाथां युवांदत्तम् ॥ पीपरत् पृषालनपूरणयोः ष्यन्तात् सुडिचडि
णिलोपः उपधाह्रस्वत्वद्विर्भावहलादिशेषसन्वद्भावेत्वदीर्घाः बहुलंछन्दस्यमाङ्चोगेपीत्यङ्भावः
चङ्चन्यतरस्यामिति उपोत्तमस्य धात्वकारस्योदात्तत्वेप्राप्ते व्यत्ययेनाभ्यासस्योदात्त-
त्वम् यद्वृत्तान्तिमित्यमितिनिघातप्रतिषेधः । अस्मे सुपांसुलुगितिचतुर्थीबहुवचनस्यशेआदेशः ।
रासाथां रादाने छान्दसे प्रार्थनायांलुङि व्यत्ययेनात्मनेपदं च्चेःसिच् एकाचइतीट्प्रतिषेधः पूर्वव-
दङ्भावः तिङ्प्रतिङ्इतिनिघातः ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टमाह—

आनोनावामतीनांयानंपारायगन्तवे । युजाथामश्विनारथम् ॥ ७ ॥

आ । नुः । नावा । मतीनाम् । यानम् । पारायं । गन्तवे । युजाथाम् ।
अश्विना । रथम् ॥ ७ ॥

हेअश्विना मतीनांस्तुतीनांपारायगन्तवेपारंगन्तुं नावानौरूपेणगमनसाधनेननोस्मान्प्रतिआ-
यातंसमुदमध्यादागच्छतंभूमावागन्तुरथंभवदीयंयुंजाथांसाश्वंकुरुतम् ॥ नावा सावेकाचइति
विभक्तेरुदात्तत्वम् । गन्तवे तुमर्थेसिसेनितित्वेन्प्रत्ययः निच्चादाद्युदात्तत्वम् । युजाथाम् युजिर्योगे
लोट्याथामि रुधादित्वावश्म्र श्रसोरल्लोपइत्यकारलोपः प्रत्ययस्वरः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टमाह—

अरिर्त्रिवांदिवस्पृथुतीर्थेसिन्धूनांरथः । धियायुंयुञ्जइन्द्वः ॥ ८ ॥

अरि॒त्रं । वा॒म् । दि॒वः । पृ॒थु । ती॒र्थे । सि॒न्धू॒नाम् । रथः ।
धि॒या । यु॒यु॒ज्जे । इ॒न्द्रवः ॥ ८ ॥

हेअश्विनौ वायुवयोः दिवस्पृथु द्युलोकादपि विस्तीर्णं अरित्रंगमनसाधनं नौरूपं सिन्धूनां स-
मुद्राणां तीर्थे अवतरणपदेशो विद्यत इति शेषः रथश्च भूमौ गन्तुं विद्यते इन्द्रवः सोमाः धिया भव-
द्विपयेण युयुजेयुकावभूवुः ॥ अरित्रं ऋगतौ अर्तिलूधूसखनसहचर इन्द्र इति करणे इत्रप्रत्ययः प्रत्य-
यस्वरः । दिवः ऊडिदमितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । तीर्थे तृष्टवनवरणयोः पातृदुदिवचिरिचिसिचिफ्य-
स्थगितिथक् ऋतइद्धातोरितीत्वम् ह्रदिचेति दीर्घः । युयुजे लिटि इरयोरे इति इरेचोरे आदेशः ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह—

दि॒वस्क॑ण्वा॒स इ॒न्द्रवो॒वसु॑ सि॒न्धू॒नां प॒दे । स्व॒वृ॒त्रि॒कु॒हं धि॒त्सथः ॥ ९ ॥

दि॒वः । क॒ण्वा॒सः । इ॒न्द्रवः । वसु॑ । सि॒न्धू॒नाम् । प॒दे । स्वम् ।
वृ॒त्रि॒म् । कु॒हं । धि॒त्सथः ॥ ९ ॥

हेकण्वासः कण्वपुत्राः यद्वा मेधाविनऋत्विजः अश्विनावित्थं पृच्छतेति शेषः कथमिति
तदुच्यते दिवोद्युलोकसकाशात् इन्द्रवः सूर्यरश्मयः पादुर्भूताः सिन्धूनामपां वृष्टिरूपाणां स्यन्दनस्व-
भावानां पदे स्थाने अन्तरिक्षे वसु अस्मदादिनिवासहेतुभूतमुपःकालीनं ज्योतिः आविर्भूतमिति शेषः
अस्मिन्नवसरे युवांस्ववृत्रिस्वकीयं रूपं कुहं धित्सथः कुत्रस्थापयितुमिच्छथः अत्रागत्यप्रदर्शनी-
यमिति तात्पर्यार्थः ॥ कुहं वाहचच्छन्दसीति किंशब्दात्साम्प्रथेहप्रत्ययः कुतिहोरिति किम्
कुः । धित्सथः इडाङ्धारणपोपणयोः सनि सनिमोमावुरभलभशकपतपदामचइसिति आका-
रस्यइसादेशः अत्रलोपोऽभ्यासस्येति अभ्यासलोपः सः स्पर्धधातुके इति सकारस्पतकारः ॥ ९ ॥

दशमीष्टकमाह—

अ॒मू॒दु॒भा॒उं अं॒शवे॑ हिर॒ण्यं प्र॒ति॒सूर्यः । व्य॑र॒व्यज्जि॒ह्वा॒सितः ॥ १० ॥ ३४ ॥

अ॒मू॒त् । ऊ॒म् इति॑ । भाः । ऊ॒म् इति॑ । अं॒शवे॑ । हिर॒ण्यम् । प्र॒ति ।
सूर्यः । वि । अ॒र॒व्यत् । जि॒ह्वा॒यां । अ॒सितः ॥ १० ॥ ३४ ॥

भाउ सूर्यस्यदीप्तिस्तुअंशवेजपःकालीनरश्मिसिद्धचर्थंअभूदुपादुभूतेव सूर्यश्चहिरण्यंप्रति
स्वकीयोदयेनहिरण्यसदृशोभूत् अग्निश्च असितः स्वकीयदीप्तेः सूर्यस्यप्रवेशेनस्वर्यंरुष्णोभूत्वा
जिह्वयास्वकीययाज्वालाव्यख्यत्प्रकाशितवान् तस्मादयमश्विनोर्युवयोरगमनकालइत्यर्थः ॥
अभूत् भूसुवोस्तिङ्गीतिगुणप्रतिषेधः । हिरण्यंप्रति प्रतिःप्रतिनिधिप्रतिदानयोरितिप्रतेः कर्मप्र-
वचनीयत्वम् कर्मप्रवचनीययुक्तेद्वितीयेतिद्वितीया । अख्यत् चक्षिड्यक्कायांवाचि लुङि चक्षि-
ङ्ःख्याजितिल्याजादेशः ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यतृतीयेचतुस्त्रिंशोवर्गः ॥ ३४ ॥

एकादशीष्टचमाह—

अभूदुपा॒रमेत॑वे॒पन्थां॑ ऋ॒तस्य॑साधु॒या । अदर्शि॑वि॒स्रुतिर्द्वि॑वः ॥११॥

अभूत् । ऊम् इति । पा॒रम् । एत॑वे । पन्थां॑ । ऋ॒तस्य॑ । सा॒धु॒या ।
अदर्शि॑ । वि । स्रुतिः । द्वि॑वः ॥ ११ ॥

ऋतस्यसूर्यस्यपारमेतवे रात्रेःपारभूतमुदयाद्दिगन्तुं पन्थामार्गःसाधुयासमीचीनः अभूदु-
निष्पन्नएव दिवः द्योतनात्मकस्यसूर्यस्यस्तुतिःप्रसृतादीप्तिर्व्यदर्शिविशेषेणदृष्टा तस्मादश्विनोर्यु-
वाभ्यामगन्तव्यम् ॥ एतवे इण्गत्वौ तुमर्थेसेनेनितवेत्प्रत्ययः । साधुयासुपांसुलुगितिबिभक्तै-
र्याजादेशः । अदर्शि कर्मणि लुङि च्चेध्विणादेशः चिणो लुगितितशब्दस्य लुक् । स्रुतिः सुगतौ कि-
ञ्चकौचसंज्ञायामितिकिञ् ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टचमाह—

तत्तद्दिद्वि॒श्विनो॑रवो॑जरि॒ताप्रति॑भूपति । मदे॒सोम॑स्य॒पिप्र॑तोः ॥१२॥

तत्तद्दत्त् । इत् । अ॒श्विनोः॑ । अवः॑ । ज॒रि॒ता । प्रति॑ । भू॒पति॑ ।
मदे॑ । सोम॑स्य । पिप्र॑तोः ॥ १२ ॥

जरितास्तोता अश्विनोःसम्यन्धितत्तद्विद् पुनःपुनःरुतंसर्वमपिअवोस्मद्विपरंक्षणंप्रतिभू-
पतिप्रत्येकमदृक्करोति तदातदाप्रशंसतीत्यर्थः कीदृशयोरश्विनोः मदेहर्षेनिमित्तभूतेसतिसोमस्य
पिप्रतोः सोमपूरयतोः ॥ भूपति भूपअलङ्कारे भौवादिकः । पिप्रतोः पृषात्नपूरणयोः पृष्टत्येके
अस्मात्तःशत्रु जुहोत्यादित्वाच्छपःश्लुः द्विभाषोरदत्वहृत्वादिशेषाः अतिपिप्रत्येकैत्यभ्या-
सस्यत्वम् शत्रुर्द्विच्चाट्टणाभावेयणादेशः अह्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् ॥ १२ ॥

त्रयोदशीष्टवमाह—

ववसानाविवस्वतिसोमस्यपीत्यागिरा । मनुष्वच्छंभूआगतम् ॥ १३ ॥

ववसाना । विवस्वति । सोमस्य । पीत्या । गिरा । मनुष्वत् ।

शंभू इति शम्भू । आ । गतम् ॥ १३ ॥

हेशम्भू सुखस्यभावयितारौअश्विनौ मनुष्वत् मनाविवविवस्वतिपरिचरणववियजमानेव-
वसानानिवासशीलौयुवां सोमस्यपीत्या सोमपाननिमित्तंगिरास्तुतिनिमित्तंचआगतंआगच्छत-
म् ॥ ववसाना वसनिवासे ताच्छील्यवयोवचनेतिताच्छीलिकश्चानश् बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः
अन्येषामपिदृश्यतइतिसंहितायामभ्यासस्यदीर्घत्वम् सुपांसुलुगितिभिक्केराकारः चितइत्यनौ-
दात्त्वम् । पीत्या पापाने स्थागापापचोभावेइतिभावेकिन् घुमास्येतीत्वम् व्यत्ययेनात्तोदात्त्व-
म् तृतीयैकवचनेयणादेशेउदात्तपणोहलपूर्वादितिभिक्केरुदात्त्वम् । मनुष्वत् मनज्ञाने मन्य-
तेजानातीतिमनुः बहुलवचनादौणादिकउसिप्रत्ययः तत्रतस्येवेतिसप्तम्यर्थेवतिः प्रत्ययस्वरः । गतं
गमेलोऽटि बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् अनुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टवमाह—

युवोरुपाअनुश्रियंपरिज्मनोरुपाचरत् । ऋतावनथोअक्तुभिः ॥ १४ ॥

युवोः । उपाः । अनुं । श्रियंम् । परिज्मनोः । उपुऽआचरत् ।

ऋता । वनथः । अक्तुभिः ॥ १४ ॥

हेअश्विनौपरिज्मनोःपरितोगत्रोयुवोः युवयोरुभयोः श्रियमनुआगमनरूपांशोभामनुसु-
त्यउषाउपाचरत् उपःकालदेववाइहागच्छतु युवयोरारागतयोःसतोः पश्चादागतेत्यर्थः युवांचअकु-
भीरात्रिभिः ऋता यज्ञगतानिहवींषिवनथःकामयेथेसम्भजेथे ॥ युवोः युष्मच्छब्दात्पृष्ठीद्विवचन-
स्यसुपांसुपोभवन्तीतिपृष्ठीद्विवचनादेशः अतआदेशविपयत्वाद्योचीतियत्वाभावः शेषेलोपः । प-
रिज्मनोः परितःअजतोगच्छतइतिपरिज्मानौ श्वचक्षुभित्यादिनाअजतेर्मनिनप्रत्ययान्तोनिपा-
तितः । ऋता शेषेच्छन्दसीतिशेलोपः । वनथः वनपणसम्भक्तौ तिङ्ङित्इतिनिघातः ॥ १४ ॥

प्रवर्येषौर्वाहिकेयमस्यहविषोद्वितीयायाज्याउभापिववमित्येषा अथोत्तरमितित्त्वण्डेस्त्-
वितम्—उभापिववमश्विनेतिचोभास्यामनवानमिति । आश्विनशस्त्रेष्याद्वितीयायाज्या सूत्रिर्भ-
व—प्रवामन्वासिमद्यान्यस्थुरुभापिववमश्विनेतियाज्येति ।

तामेतांपञ्चदशीमृचमाह—

उभापिवतमश्विनोभानुःशर्मयच्छतम् ।

अविद्रियाभिरूतिभिः ॥ १५ ॥ ३५ ॥ ३ ॥

उभा । पिवतम् । अश्विना । उभा । नुः । शर्म । यच्छतम् ।

अविद्रियाभिः । ऊतिभिः ॥ १५ ॥ ३५ ॥ ३ ॥

हेअश्विना उभायुवामुभौपिवतंसोमपानं कुरुतम् तत ऊर्ध्वमुभायुवामुभौअविद्रियाभिःप-
शस्ताभिरूतिभीरक्षाभिर्नोस्मभ्यंशर्मसुखंयच्छतम् ॥ पिवतम् पापाने लोटिशपि पाघेत्यादिनापि-
चादेशः अङ्गवृत्तेपुनर्वृत्तावविधिर्निष्ठितस्येतिवचनालघूपधगुणाभावः यद्वा आद्युदात्तःअदन्तःपि-
चादेशः तिङ्ङित्ङइतिनिघातः । यच्छतम् दाणूदाने लोटिशपि पाघेत्यादिनायच्छादेशः । अविद्रि-
याभिः द्राकुत्सायांगतौ विपूर्वादस्मान्द्रावेऔणादिकःकिः आतोलोपइटिचेत्याकारलोपः विद्रिर्नि-
न्दा तद्विरोधिनी अविद्रिःस्तुतिः तांयान्तीत्यविद्रियाः अन्येभ्योपिद्ग्रश्यन्तइतिक्चिच्छुत्तरपदमरु-
तिस्वरत्वम् । ऊतिभिः अवतेःकिनि ज्वरत्वरेत्यादिनाऊट् ऊतियूतीत्यादिनाकिनउदात्तत्वम् ॥ १५ ॥

॥ इतिप्रथमस्पृत्तीयेपञ्चत्रिंशोवर्गः ॥ ३५ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दनिवारयन् । पुमर्थोऽश्वतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरेणसा-
यणामात्येनविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येप्रथमाष्टकेतृतीयोध्यायःसमाप्तः ॥३॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितवेदायोवेदेभ्योखिलजगत् । निर्ममेतमह्वन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

अथप्रथमाष्टकेचतुर्थोऽध्यायआरभ्यते अयंवामितिनवमानुवाकस्यचतुर्थस्तूक्तंदशचम अ-
त्रानुक्रान्तम्—अयंदशपागार्थंत्विति । ऋपिश्वान्यस्मादप्येरितिपरिभातिपत्वात् कण्वपुत्रःपस्कण्व-
ऋपिः तथापूर्वत्राश्विनंत्वित्युक्तत्वात् तुहादिपरिभापयाइदमपिसूक्तमश्विदेवताकम् अनयैवपरि-
भापयाइदमुत्तरंचप्रागाथम् अतः प्रथमावृत्तीयाद्याअयुजोवृहत्पः द्वितीयाचतुर्थ्याद्यायुजःसतोवृह-
त्पः प्रातरनुवाकेआश्विनेऋतौर्वाहतेछन्दसिएतत्सूक्तम् अथाश्विनइतिखण्डेसूत्रितम्—इमाउवा-
मयंवामिति आश्विनशस्त्रेप्येतत्सूक्तं प्रातरनुवाकन्यायेनेत्यतिदिष्टत्वात् ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

ॐ अयंवांमधुमत्तमःसुतःसोमंऋतावृधा ।

तमश्विनापिवतंतिरोअह्वयंधन्तंरत्नानिदाशुपे ॥ १ ॥

अयम् । वांम् । मधुमत्तमः । सुतः । सोमः । ऋतावृधा । तम् ।

अश्विना । पिवतम् । तिरःअह्वयम् । धन्तम् । रत्नानि । दाशुपे ॥१॥

हेऋतावृधा ऋतस्यसत्यस्ययज्ञस्यवावर्धयितारौअश्विनाअश्विनौ वांयुवयोः अयंपुरोव-
र्त्तिसोमः सुतोऽभिपुतः कीदृशः मधुमत्तमःअतिशयेनमाधुर्यवान् तिरोअह्वयंतिरोभूतेपूर्वस्मिन्दि-
नेभिपुतंतंसोमंपिबतम् दाशुपेहविदंत्तवतेयजमानायरत्नानिरमणीयानिधनानिधत्तंमयच्छतम् ॥
वां युष्मदस्मदोःपृथीचतुर्थीद्वितीयात्स्थयोर्वांनावावितिपृथीद्विवचनस्यवामादेशःसर्वांनुदात्तः ।
मधुमत्तमः मनज्ञाने मन्यतइतिमधु फलिपादिनामीत्यादिनाउपत्ययः निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तत्वं ध-
कारश्चान्तादेशः अतिशयेनमधुमान् मधुमत्तमः मनुपुतमपोःपित्त्वादनुदात्तत्वेपदस्वरएवशिष्यते ।
ऋतावृधा वृधेरन्वर्भावितण्यर्थात् क्विप्चेतिक्विप् अन्येपामपिदृश्यतइतिपूर्वपदस्यदीर्घत्वम् । ति-
रोअह्वयं अह्विभवोह्वयः भवेछन्दसीतियत् अह्वष्टवोरेवेतिनियमान्नस्तद्धितेइतिरिलोपाभावः
सर्वविधयश्छन्दसिबिकल्पन्तइतिवचनाद्येचाभावकर्मणोरितिमरुतिभावाभावेअलोपोनइत्यका-

रलोपः तिरोहितो अह्वयस्तिरो अह्वयः तिरोन्तर्धाविति गतित्वेन निपातत्वाद् व्ययत्वे प्रादिसमासे अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । दाशुपे दाश्वान्साह्वानित्यादिना कसुप्रत्ययान्तो निपातितः चतुर्थ्येकवचने वसोः सम्प्रसारणमितिसंप्रसारणम् शासिवसिघसोनांचेति पत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

त्रिवन्धुरेण त्रिवृतां सुपेशं सारथेनायातमश्विना ।

कण्वांसो वा ब्रह्मं कृण्वन्त्यध्वरेते पांसुशृणुतं हवम् ॥ २ ॥

त्रिवन्धुरेण । त्रिवृतां । सुपेशं सा । रथेन । आ । यातम् ।

अश्विना । कण्वासः । वा । ब्रह्मं । कृण्वन्ति । अध्वरे । तेषाम् ।

सु । शृणुतम् । हवम् ॥ २ ॥

हे अश्विना त्रिवन्धुरेण उन्नतानतरूपेण त्रिविधघन्धनकाष्ठयुक्तेन त्रिवृता अप्रतिहतगतितया लोकत्रये वर्तमानेन सुपेशाशाशोभनसुवर्णयुक्तेन रथेन आयातं इहागच्छतम् कण्वासः कण्वपुत्राः मेधाविनऋत्विजो वां युवयोरध्वरे यागे ब्रह्मस्तोत्ररूपं मन्त्रं हविलैक्षणमन्त्रं वा कृण्वन्ति कुर्वन्ति तेषां कृण्वानां हवमाह्वानं सुशृणुतं सुशुआदरेण शृणुतम् ॥ त्रिवन्धुरेण घन्धन्ती त्रिवन्धुराः बन्धे रौणादिक उरन्प्रत्ययः त्रयो बन्धुराय स्यासौ त्रिवन्धुरः त्रिचक्रादिपुपाठात् त्रिचक्रादीनां छन्दस्युपसंख्यानमित्ति उत्तरपदान्तो दात्तत्वम् । त्रिवृता त्रिपुलोके पुवर्तत इति त्रिवृत्किप्चेति किप् । सुपेशासा पेश इति हिरण्यनाम शोभनपेशोयस्यासौ सुपेशाः आद्युदात्तं च्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । शृणुतम् श्रुश्रवणे श्रुवः शृचेति श्रुः तत्सन्नियोगेन धातोः शृभावश्च । हवं ह्वयते भविनुपसर्गस्येत्यप्रसम्प्रसारणं च गुणावादेशौ प्रत्ययस्य पित्त्वाद् अनुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥ २ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

अश्विनामधुमत्तमं पातंसोममृतावृधा ।

अथाद्यदस्त्रावसुविभ्रन्तारथे दाश्वान्समुपगच्छतम् ॥ ३ ॥

अश्विना । मधुमत्तम् । पातम् । सोममम् । ऋतवृधा । अर्थ ।

अद्य । दस्त्रा । वसु । विभ्रन्ता । रथे । दाश्वान्सम् । उप । गच्छतम् ॥ ३ ॥

हे ऋतावृधा यत्तस्य वर्धकावश्विनो मधुमत्तमं सोमं पातं पित्तं हे दस्त्रा अश्विनी सोमपानार्थं अथ अस्मदाह्वानन्तरं अद्यास्मिन्दिने रथे स्वकीये वसुविभ्रता अस्मदुपयुक्तं धनं धारयन्ती दाश्वान्-

संहविःप्रदंयजमानंउपगच्छतंसमीपिमासुतम् ॥ विभ्रता हुभञ्जधारणपोषणयोः शतरिजुहोत्यादि-
त्वावशपःश्लुः भृजामिदित्यभ्यासस्येतन्म शतुर्द्वित्वाद्गुणाभावेयणादेशः अभ्यस्तानामादिरित्या-
द्युदात्तत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीमृचमाह—

त्रिपधस्थेवर्हिर्पिंविश्ववेदसामध्वायज्ञमिमिक्षतम् ।

कण्वांसोवांसुतसोमाअभिद्यवोयुवांहवन्तेअश्विना ॥ ४ ॥

त्रिऽसधस्थे । वर्हिर्पिं । विश्ववेदसा । मध्वा । यज्ञम् । मिमिक्षतम् ।

कण्वांसः । वाम् । सुतसोमाः । अभिद्यवः । युवाम् । हवन्ते ।

अश्विना ॥ ४ ॥

हेविश्ववेदसासर्वज्ञावश्विनौ त्रिपधस्थेकक्षात्रयरूपेणास्तीर्णतयात्रिपुस्थानेष्ववस्थितेव-
र्हिर्पिदग्नेस्थित्वामध्वामधुरेणरसेनयज्ञमिमिक्षतसेकुमिच्छतं हेअश्विना वायुष्मदर्थसुतसोमाअ-
भिपुतसोमयुक्ताः अभिद्यवःअभिगतदीपयः कण्वांसोयुवामुभौहवन्तेआह्वयन्ते ॥ त्रिपधस्थे
त्रिपुस्थानेषुसहतिष्ठतीवित्रिपधस्थंवर्हिः सुपिस्थइतिकप्रत्ययः आतोलोपइटिचेत्याकारलोपः
सधमादस्थयोश्चन्दसीतिसहशब्दस्यसधादेशः । मध्वा आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः
जसिचेत्यत्रजसादिपुच्छन्दिवायचनमितिवचनात्राभावाभावश्च । मिमिक्षतं मिहसेचने सनिष्का-
चइतीट्प्रतिषेधः हलन्ताच्चेतिसनःकिच्चाह्लषूपधगुणाभावः अभ्यासहलादिशेषौ ढत्वकत्वष-
त्वानि । सुतसोमाः -सुतःसोमोयैः बहुव्रीहिस्वरः । अभिद्यवः द्युरित्यहर्नाप तेनतत्सन्बन्धी
प्रकारोलक्ष्यते अभिगताद्युं अत्यादयःक्रान्ताद्यर्थेद्वितीययेतिसमाप्तः अव्ययपूर्वपदप्रकृति-
स्वरत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीमृचमाह—

याभिःकण्वंभिःपिष्टिभिःप्रावतंयुवमंश्विना ।

ताभिःप्वं१स्माँअवतंशुभ्रस्पतीपातंसोममृतावृधा ॥ ५ ॥ १ ॥

याभिः । कण्वंम् । अजिष्टिभिः । प्र । आवतम् । युवम् ।

अश्विना । ताभिः । सु । अस्मान् । अवतम् । शुभ्रः । पती इति ।

पातम् । सोमम् । ऋतुवृधा ॥ ५ ॥ १ ॥

हेअश्विना युवंयुवामुभौयाभिरभिष्टिभिः अपेक्षिताभीरक्षाभिः कण्वंमहर्षिपावतरक्षित-
वन्तौ हेशुभस्पतीशोभनस्यकर्मणःपालकौ ताभीरक्षाभिरस्माननुष्ठातृन्स्ववतंसुष्टुरक्षतम् स्प-
ष्टमन्यत् ॥ अभिष्टिभिः आभिमुख्येनेप्यन्तइत्यभिष्टयःफलानि इपइच्छायां कर्मणिकिनि तितुवे-
त्यादिनाइष्टपतिषेधः एमन्नादिपुच्छन्दसिपररूपंवक्तव्यमितिपररूपत्वम् तादौचेतिगतेःप्रकृतिस्व-
रत्वम् उपसर्गाश्चाभिवर्जमित्यभिरन्तोदात्तः । शुभस्पती शुभदीप्तौ क्विप्चेतिक्विप् पष्ठ्याःप-
तिपुत्रेतिविसर्जनीयस्यसत्वम् सुचामत्रितेइतिपष्ठचन्तस्यपराङ्गवद्भावात् पष्ठ्यामत्रितसमुदाय-
स्याष्टमिकंसर्वानुदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

पठीष्टचमाह-

सुदासेदस्त्रावसुविभ्रंतारथेपृक्षोवहतमश्विना ।

रयिसंमुद्रादुतवादिवस्पर्यस्मेधत्तंपुरुस्पृहम् ॥ ६ ॥

सु॒दासे॑ । द॒स्त्रा॒ । वसु॑ । वि॒भ्रंता॑ । रथे॑ । पृ॒क्षः । व॒हत॑म् । अ॒श्विना॑ ।
र॒यिम् । स॒मुद्रा॑त् । उ॒त । वा॒ । दि॒वः । परि॑ । अ॒स्मे इति॑ । ध॒त्तम् ।
पु॒रु॒स्पृह॑म् ॥ ६ ॥

हेदस्त्रादर्शनीयावश्विनौसुदासेशोभनदानयुक्तायराज्ञेपिजवनपुत्रायरथेवसुविभ्रतायुवांपृ-
क्षोन्वहतंमापितवन्तौ समुद्रादन्तरिक्षात् समुद्रमित्यन्तरिक्षनाम समुद्रःअध्वरमित्यन्तरिक्षनाम-
सुपाठात् उतवादिवस्परि अथवास्वर्गात्पर्याहत्यपुरुस्पृहंबहुभिःस्पृहणीयंरयिंधनंअस्मेधत्तं
अस्मासुस्थापयतम् ॥ सुष्टुददातीतिसुदाःअसुनि रुदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् । दिवस्परि पञ्चम्याः
परावध्यर्थेइतिविसर्जनीयस्यसत्वम् । पुरुस्पृहम् स्पृहईप्सायां चुरादिरदन्तः पुरुभिःस्पृसत-
इतिपुरुस्पृहः कर्मणिचञ् अतोऽपोपस्यस्थानिवत्वात्तुपधगुणाभावः त्रित्स्वरेणउत्तरपदस्या-
द्युदात्तत्वेरुदुत्तरपदमकृतिस्वरेणतदेवशिष्यते ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टचमाह-

यन्नासत्यापरावतियहास्थोअधितुर्वशे ।

अतोरथेनसृष्टान्आर्गतंसाकंसूर्यस्यरश्मिभिः ॥ ७ ॥

यत् । नासत्या । पराध्वति । यत् । वा । स्थः । अधि । तुर्वशी ।
अतः । रथेन । सुधृता । नः । आ । गतम् । साकम् । सूर्यस्य ।
रश्मिदृतिः ॥ ७ ॥

हेनासत्याअसत्यरहितावश्विनौ यद्यदियुवांपरावतिदूरदेशेस्थःवर्तेथे यद्वा अथवाअ-
धितुर्वशेअधिकेसमीपेस्थः अतोस्माद्दूरावसमीपाद्वा सूर्यस्यरश्मिभिःसाकं सूर्योदयकालेसुवृता
शोभनवर्तनयुकेनरथेननोस्मान्प्रतिआगतमागच्छतम् ॥ नासत्या सत्सुभवौसत्यौनसत्यौअस-
त्यौनअसत्यौनासत्यौ नभ्राणनपादित्यादिनानजःप्रकृतिभावः । स्थः असृजुवि अस्तोरलोपइत्य-
कारलोपः यद्दृचयोगादनिवातः । गतं गमेल्लोडिबहुलंछन्दसीतिशपोडुक् अनुदात्तोपदेशेत्यादि-
नानुनासिकलोपः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

अर्वाञ्चावांससंयोध्वरश्रियोवहन्तुसवनेदुपं ।

इर्षं पृश्नन्तासुकृतेसुदानवआर्वाहिःसीदन्तरा ॥ ८ ॥

अर्वाञ्चा । वाम् । सप्तयः । अध्वरश्रियः । वहन्तु । सवना । इत् ।
उर्षं । इर्षम् । पृश्नन्ता । सुकृते । सुदानवे । आ । र्वाहिः ।
सीदन्तम् । नरा ॥ ८ ॥

हेअश्विनौअध्वरश्रियोयागसेविनः सप्तयोश्वाः सवनेदुपअस्मदनुष्ठेयानित्रीणिसवनान्ये-
वोपलक्ष्यअर्वाञ्चाअभिमुक्त्वावांसुवांवहन्तुमापयन्तु हेनराअश्विनौसुकृतेसुकृकर्मकारिणेसुदान-
वेशोभनदानमुक्ताययजमानापेपमन्पृश्नन्तासंयोजयन्तौ युवांवाहिरासीदन्तर्भ्रामुतम् ॥ अ-
र्वाञ्चा सुर्षासुकृगितिविभक्तेराकारः । अध्वरश्रियम् अध्वरश्रयन्तीत्यध्वरश्रियः क्लिप्त-
विप्रच्छीत्यादिनाकिर्षीर्षश्च । वहन्तुवहमापणे शपःपित्त्वादानुदात्तत्वम् विडध्वलसावंधातुकस्व-
रेणाद्युदात्तत्वम् पादादित्वान्निचाताभावः । सवना पुञ्अभिपवे अभिपूयतेसोमएवितिसवनानि
अधिकरणेत्स्युट् योरनादेशाः गुणावादेशौ लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् शेच्छन्दसिबहुल-
मितिशेर्लोपः । पृश्नन्त्वा पृचीसम्पर्के शतरिरुधादित्वावश्चम् अस्तोरलोपइत्यकारलोपः मत्य-
यस्वरः । सुकृते सुकर्मपापेत्यादिनाकरोतेभूतकालेकिप् ह्रस्वस्यपितीतिबुक् । सुदानवे शोभ-

हेअश्विना युवंयुवामुभौयाभिरभिष्टिभिः अपेक्षिताभीरक्षाभिः कण्वंमहर्षिपावतरक्षित-
वन्तौ हेशुभस्पतीशोभनस्यकर्मणःपालकौ ताभीरक्षाभिरस्माननुष्ठातृन्स्ववतंसुष्टुरक्षतम् स्प-
ष्टमन्यव ॥ अभिष्टिभिः आभिमुख्येनेष्यन्तइत्यभिष्टयःफलानि इपइच्छायां कर्मणिक्तिनि तितुवे-
त्यादिनाइष्टमित्येषधः एमन्नादिपुच्छन्दसिपररूपंवकव्यमितिपररूपत्वम् तादौचेतिगतेःप्रकृतिस्व-
रत्वम् उपसर्गाश्चाभिवर्जमित्यभिरन्तोदात्तः । शुभस्पती शुभदीतौ क्विप्चेतिक्विप् पठ्याःप-
तिपुत्रेतिविसर्जनीयस्यसत्वम् सुवामन्त्रितेइतिपठ्यन्तस्यपराङ्मन्त्रावात् पठ्यामन्त्रितसमुदाय-
स्याष्टमिकंसर्वानुदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

पठीष्टचमाह—

सुदासेदस्त्रावसुविभ्रंतारथेपृक्षोवहतमश्विना ।

रयिसंमुद्रादुतवादिवस्पर्यस्मेधत्तंपुरुस्पृहम् ॥ ६ ॥

सु॒दा॒से॒ । द॒स्त्रा॒ । वसुं॑ । वि॒भ्रं॒ता । रथे॑ । पृ॒क्षः । व॒हत॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ ।
र॒यि॒म् । स॒मु॒द्रा॒त् । उ॒त । वा॒ । दि॒वः । परि॑ । अ॒स्मे इति॑ । ध॒त्त॒म् ।
पु॒रु॒स्पृ॒ह॒म् ॥ ६ ॥

हेदस्त्रादर्शनीयावश्विनौसुदासेशोभनदानयुक्तायराज्ञेपिजवनपुत्रायरथेवसुविभ्रतायुवांपृ-
क्षोन्नवहतंपापितवन्तौ समुद्रादन्तरिक्षात् समुद्रमित्यन्तरिक्षनाम समुद्रःअध्वरमित्यन्तरिक्षनाम-
सुपाटात् उतवादिवस्परि अथवास्वर्गात्पर्याहृत्यपुरुस्पृहंवहुभिःस्पृहणीयंरयिंधनंअस्मेधत्तं
अस्मासुस्थापयतम् ॥ सुष्टुददातीतिसुदाःअगुनि रुदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् । दिवस्परि पञ्चम्याः
परावध्यर्थेइतिविसर्जनीयस्यसत्वम् । पुरुस्पृहम् स्पृहईप्सायां जुरादिरदन्तः पुरुभिःस्पृहसत-
इतिपुरुस्पृहः कर्मणिघञ् अतोऽलोपस्यस्थानिवच्वाहघूपधगुणाभावः त्रित्स्वरेणउत्तरपदस्या-
द्युदात्तत्वेरुदुत्तरपदमकृतिस्वरेणतदेवशिष्यते ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टचमाह—

यन्नासत्यापरावतिपहास्थोअर्धितुर्वशे ।

अतोरथेनसृष्टान्आगतंसाकंमूर्यस्पर्शिमिभिः ॥ ७ ॥

यत् । नासत्या । पराश्वर्ति । यत् । वा । स्थः । अधि । तुर्वशे ।
 अतः । स्थेन । सुश्वता । नः । आ । गतम् । साकम् । सूर्यस्य ।
 रश्मिर्हृत्तिः ॥ ७ ॥

हेनासत्याअसत्परहितावश्विनौ यद्यदियुवांपरावतिदूरदेशेस्थःवर्तन्ते यद्वा अथवाअ-
 धितुर्वशेअधिकेसमीपेस्थः अतोस्माद्परावसमीपाद्वा सूर्यस्यरश्मिभिःसाकं सूर्योदयकालेसुवृता
 शोभनवर्तनयुक्तेनस्थेननोस्मान्प्रतिआगतमागच्छतम् ॥ नासत्या सत्सुभवौसत्यौनसत्यौअस-
 त्यौनसत्यौनासत्यौ नभ्राणनपादित्यादिनानत्रःप्रकृतिभावाः । स्थः असम्भुवि शसोरहोपइत्य-
 कारलोपः यद्दत्तयोगादनिवातः । गतं गमेलोत्तिबहुलंछन्दसीतिशपोलुक् अनुदात्तोपदेशेत्यादि-
 नानुनासिकलोपः ॥ ७ ॥

अष्टमीमृचमाह—

अर्वाञ्चावांसप्तयोध्वरश्रियोवहन्तुसवनेदुषं ।
 इपंपृञ्चन्तासुक्तेसुदानव्आर्वाहिःसीदतनरा ॥ ८ ॥

अर्वाञ्चा । वाम् । सप्तयः । अध्वरश्श्रियः । वहन्तु । सवना । इत् ।
 उपं । इपम् । पृञ्चन्ता । सुक्ते । सुदानवे । आ । र्वाहिः ।
 सीदन्तम् । नरा ॥ ८ ॥

हेअश्विनौअध्वरश्रियोयागसेविनः सप्तयोश्वाः सवनेदुषअस्मदनुष्ठेयानित्रीणिसवनान्ये-
 षोपलक्ष्यअर्वाञ्चाअग्निमुखावांसुवांवहन्तुपापयन्तु हेनराअश्विनौसुक्तेसुपुक्रमकारिणेसुदान-
 वेशोभनदानयुक्ताययजमानापेपमन्त्रंपृञ्चन्तासंयोजयन्तौ युवांचर्हिरासीदतंदर्भामुतम् ॥ अ-
 र्वाञ्चा सुपांसुलुगिविभिक्तेराकारः । अध्वरश्रियम् अध्वरंअयन्तीत्यध्वरश्रियः क्वि-
 च्चिप्रच्छीत्यादिनाकिपृदीवंश्च । वहन्तु वहमापणे शपःपित्वादनुदात्तत्वम् तिङ्श्लसार्वांघातुकस्व-
 रेणाद्युदात्तत्वम् पादादित्वाच्चिघाताभावः । सवना पुञ्अभिपवे अभिपूयतेसोमपृथ्वितिसवनानि
 अधिकरणेत्सुद् योरनादेशः गुणावादेशो ङितीतिभत्यपात्पूर्वस्योदात्तत्वम् शेश्छन्दस्तिबहुल-
 मितिशेर्लोपः । पृञ्चन्ता पृचीसम्पर्के शवरिरुभादित्वावश्म् शसोरहोपइत्यकारलोपः मत्प-
 यस्वरः । सुक्ते सुकर्मपापेत्यादिनाकरोवेभूतकालेकिम् ह्रस्वस्यपितोतितुक् । सुदानवे शोभ-

मंदानुर्दानंयस्यासौसुदानुः दानुशब्दोनुप्रययान्तआद्युदात्तः आद्युदात्तञ्चूछन्दसीतिबहुव्री-
हावुत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । सीदतं पद्विशरणगत्यवसादनेषु ॥ ८ ॥

नवमीशृचमाह—

तेननासत्यागतरथेनसूर्यत्वचा ।

येनशश्वदूहथुर्दाशुपेवसुमध्वःसोमस्यपीतये ॥ ९ ॥

तेन । नासत्या । आ । गतम् । रथेन । सूर्यइत्वचा । येन । शश्वत् ।
ऊहथुः । दाशुपे । वसु । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ ९ ॥

हेनासत्यासूर्यत्वचासूर्यसंबृतेन सूर्यरश्मिसदृशेनवा तेनप्रसिद्धेनरथेनआगतमागच्छतंदा-
शुपे हविर्दत्तवतेयजमानायवसुधनं शश्वत्सर्वदायेनरथेनऊहथुः प्रापितवन्तौतेनरथेनेतिपूर्ववा-
न्वयः किमर्थमागमनमितितदुच्यते मध्वः मधुरस्यसोमस्यपीतयेसोमपानार्थम् ॥ सूर्यत्वचा त्व-
चसंवरणे त्वचितिसंबृणोतीतित्वग्रश्मिः सूर्यस्यत्वगिवत्वग्यस्य सप्तम्युपमानेत्यादिनावहुव्रीहिरु-
त्तरपदलोपश्च सूर्यशब्दःपुंस्वरणेइत्यस्मात्क्यपि राजसूयसूर्येत्यादिनारुडागमसहितोनिपातितः
तवःप्रत्ययस्यपित्त्वादनुदात्तत्वेधानुस्वरेणाद्युदात्तः सएवबहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरेणशिष्यते ।
ऊहथुः बहुमापणे लिटिअसंयोगालिट्किदितिःकिञ्चैवचित्स्वपीत्यादिनासंप्रसारणं अस्या-
सहलादिशेषौ सवर्णदीर्घः प्रत्ययस्वरः यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥ ९ ॥

दशमीशृचमाह—

उक्येभिर्वागवसेपुरुवसूअर्केश्चनिह्यामहे ।

शश्वत्कण्वानांसदसिप्रियेहिकंसोमंपपथुरश्विना ॥ १० ॥ २ ॥

उक्येभिः । अर्वाक् । अवसे । पुरुवसू इति पुरुइवसू । अर्केः । च ।
नि । ह्यामहे । शश्वत् । कण्वानाम् । सदसि । प्रिये । हि । कम् ।
सोमम् । पपथुः । अश्विना ॥ १० ॥ २ ॥

पुरुवसू मभूतधनावश्विनोअवसेस्मद्रक्षणार्थउक्येभिरुक्थेःशस्त्रैः अर्केश्च अर्चनसाधनेः
स्तोत्रैश्चअर्वागस्मदाभिमुख्येननिह्यामहेनितरामाह्वयामः हेअश्विनाकण्वानांकण्वपुत्राणामि-

धाविनांवाभियेसदसियज्ञस्थानेशश्वत्सर्वदासोमं पपथुर्हिकंयुवांपीतवन्तौखलु ॥ उक्थेभिः बहु-
 लंछन्दसोतिभित्तपेसादेशाभावः बहुवचनेऽल्पेदित्येत्वम् । अर्कैः ऋचस्तुतौ पुंसिसंज्ञायांघःपा-
 येणेतिकरणेघः चजोःकुधिण्यतोरितिकृत्वम् । निह्वयामहे निसमुपविभ्योहृद्व्यात्मनेपदम् । स-
 दसि सीदन्त्यस्मिन्नितिसदः असुनोनित्वादाद्युदात्तत्वम् । पपथुः पापाने लिटिआतोलोपइटिचे-
 त्याकारलोपः प्रत्ययस्वरः हिचेतिनिघातप्रतिषेधः ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

सहवामेनेतिपोडशर्चैपञ्चमंस्त्रकम् प्रस्कण्वऋपिः बाहंतत्वाद्युजोवृहत्यःयुजःसतोवृहत्यः
 उषादेवता सहपोडशोपस्यंत्वित्यनुक्रमणिका प्रातरनुवाकेउपस्येऋतौबाहंतैछन्दसीदंस्त्रकम् अ-
 थोपस्यइतिखण्डेऽनुचितम्—प्रत्युअदर्शिसहवामेनेतिबाहंतमिति । तथाआश्विनशस्त्रैप्येतस्त्रकं
 प्रातरनुवाकन्यायेनेत्यतिदिष्टत्वात् ।

तत्रप्रथमाश्रुचमाह—

सहवामेननउपोव्युच्छादुहितर्दिवः ।

सहद्युम्नेनवृहताविंभावरिरायादेविदास्वती ॥ १ ॥

सह । वामेन । नः । उपः । वि । उच्छ । दुहितः । दिवः । सह ।

द्युम्नेन । वृहता । विभावरि । राया । देवि । दास्वती ॥ १ ॥

हेदुहितर्दिवोद्युदेवतायाःपुत्रि उपः उपःकालदेवते नोस्पदर्थेवामेनधनेनसहव्युच्छमभातं
 कुरुहेविभावरिउपोदेवतेवृहताप्रभूतेनद्युम्नेनानेनसहव्युच्छ हेदेवि त्वंदास्वतीदानमुक्तासतीराया
 पण्डलक्षणेनधनेनसहव्युच्छ ॥ उच्छ उच्छीविवासे । दुहितर्दिवः सुवामध्रिपेराङ्गवत्स्वरेइत्यत्र
 परमपिछन्दसीतिवचनाद्विवइत्यस्पपूर्वाङ्गवद्भावेसतिआमध्रितस्यचेतिपठयामध्रितसमुदायस्या-
 ष्टमिकंसर्वानुदात्तत्वम् । वृहता वृहन्मतोरुपसंस्थानमितिविभक्तैरुदात्तत्वम् । विभावरि
 भादीमौ आतोमनिन्नित्यादिनावनिप् बनोरचेतिडीप् तत्सन्निधोगेननकारस्परेफादेशः सम्बु-
 ष्ठीहस्वत्वम् । दास्वती इदाद्दाने भावेअसुन्प्रत्ययः तदस्यास्वीतिदास्वती भाद्रुपघायाइतिमनु-
 पोवत्वम् उगितथेतिडीप् ॥ १ ॥

द्वितीयाश्रुचमाह—

अशवावतीर्गोमतीर्विश्वसुविदोभूरिच्यवन्तुवस्त्वि ।

उदीरयप्रतिमासूचताउपभ्योदराधोमघोनाम् ॥ २ ॥

अश्व॑वतीः । गो॒ऽमतीः । वि॒श्व॒ऽसुविदः । भूर् । च्य॒वन्त ।
वस्त॑वे । उ॒त् । ई॒र॒य॒ । प्र॒ति॒ । मा॒ । सू॒च॒ताः । उ॒पः । चो॒द॒ ।
रा॒धः । म॒घो॒ना॒म् ॥ २ ॥

अश्ववतीः बह्वश्वोपेताः गोमतीः बहुभिर्गोभिर्युक्ताः विश्वसुविदः कृत्स्नस्य धनस्य सुदुर्लभ-
यिज्यः उपोदेवताः वस्तवे मजानानि वासाय भूरिमभूतं यथा भवति तथा च्यवन्त प्राप्ताः हे उपोदेवते
माप्रति मामुद्दिश्य सूचताः मियहितवाचः उदीरय बृहि मघोनां धनवतां सम्यन्धिराधो धनं चो-
द अस्मदर्धमेरय ॥ अश्ववतीः मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रिय विश्वदेव्यस्य मताविति पूर्वपदस्य दीर्घत्वम् वाछ-
न्दसीति पूर्वसवर्णदीर्घनिषेधस्य पाक्षिकत्वोक्तेः पूर्वसवर्णदीर्घत्वम् । च्यवन्त च्युङ्गतौ लङि बहुलं
छन्दस्य माङ्ग्यो गपीत्यङ्गभावः । वस्तवे वसनिवासे तु मर्थे से से नितितवे न्यत्ययः निच्चादाद्युदात्तत्व-
म् । ईरय ईरगतौ कम्पने च हेतुमतिणिच् । चोद चुदसञ्चोदने चौरादिकः लोटि छन्दस्युभयथेति
शप् आर्धधातुकत्वात् णेरनिटीति णिलोपः शपः पित्त्वादानुदात्तत्वे धातुस्वरः पादादित्वात्निवावा-
भावः । मघोनां पृथिव्यवचने श्वयुवमघोनामतद्धिते इति सम्प्रसारणम् ॥ २ ॥

वृतीयाष्टचमाह—

उ॒वा॒सो॒पा॒उ॒च्छा॒च्च॒नु॒दे॒वी॒जी॒रा॒र॒था॒ना॒म् ।

ये॒अ॒स्या॒आ॒च॒र॒णे॒पु॒द॒धि॒रे॒स॒मु॒द्रे॒न॒श्र॒व॒स्य॒र्वः ॥ ३ ॥

उ॒वा॒स॑ । उ॒पाः । उ॒च्छा॒त् । च् । नु॒ । दे॒वी॒ । जी॒रा॒ । र॒था॒ना॒म् ।

ये॒ । अ॒स्याः॒ । आ॒ऽच॒र॒णे॒पु॒ । द॒धि॒रे॒ । स॒मु॒द्रे॒ । न॒ । श्र॒व॒स्य॒र्वः ॥ ३ ॥

उपोदेवी उवास पुरानिवासमकरोत् प्रभातं कृतवतीत्यर्थः चनु अद्यापि उच्छात् व्युच्छ-
ति प्रभातं करोति कीदृशी देवी रथानां जीरापेरयित्री उपः काले हिरथाः प्रेर्यन्ते अस्या उपसतः
आचरणे पुआगमने पुपेरथादधिरेषुताः सजीकृता भवन्ति तेषां रथानामिति पूर्वत्रान्वयः र-
थपेरणे दृष्टान्तः—श्रवस्य बोधनकामाः समुद्रेन यथा समुद्रमध्ये नावः सजीकृत्यपेरयन्ति तद्वत् ॥
उवास वसनिवासे णल्लि लिट्चक्ष्यासस्योभयेपामिति अक्ष्यासस्य सम्प्रसारणं लिट्त्वरेण
प्रत्ययात् पूर्वस्योदात्तत्वम् । उच्छात् सेट्याहागमः इतश्च लोपइतीकारलोपः तुदादित्वात् शद-
त्ययः आगमानुदात्तत्वे प्रत्ययस्वरः । उपाः इत्यस्य वाक्यान्तरगतत्वात् तदपेक्षया अस्य
निघातो न भवति समानवाक्ये निघातयुष्मदस्मदादेशावक्तव्या इति वचनात् । जीरा पुरः

तिगत्यर्थः सौत्रोऽथातुः जोरोचेतिरकूपत्ययः । अस्याः इदमोन्वादेशोऽइत्यशादेशोऽनुदात्तः विभक्ति-
रपिसुत्वादानुदात्तेतिसर्वाऽनुदात्तत्वम् । आचरणेषु चरगत्यर्थः ल्युट्चेतिभावेऽल्युट् लित्स्वरे-
णपत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । दधिरे धृङ् अवस्थाने लिटः कि-
त्वाद्गुणाभावेऽयणादेशः चित्त्वाद्दन्तोदात्तत्वम् यच्छब्दयोगादनिघातः । श्रवस्वयः श्रूयतइति
श्रवोऽधनं असुन् तदात्मनश्छन्तीतिश्रवस्वयः सुषआमिनःक्यच् कयाच्छन्दसीत्युपत्ययः॥३॥

चतुर्थीष्टमाह—

उपोयेतेप्रयामेपुयुञ्जतेमनोदानार्थसूर्यः ।

अत्राहतत्कण्वंएपांकण्वतमोनामगृणातिनृणाम् ॥ ४ ॥

उपः । ये । ते । प्र । यामेषु । युञ्जते । मनः । दानार्थ । सूर्यः ।

अत्रं । अहं । तत् । कण्वः । एपाम् । कण्वंऽतमः । नाम ।

गृणाति । नृणाम् ॥ ४ ॥

हेउपः तेतवयामेपुगमनेपुसत्सुयेसूरयोविद्वांसोदानाभिज्ञाःदानायधनादिदानार्थमनः
स्वकीयंयुञ्जतेपेरयन्ति दानशीलाः उदाराःप्रभवः प्रातःकालेदातुमिच्छन्तीत्यर्थः ए-
पांदातुमिच्छतांनृणांतन्नाम दानविषयेलोकप्रसिद्धंनाम कण्वतमोतिशयेनमेधावीकण्वोमहर्षि-
रत्राह—अत्रैवोपःकालेगृणात्सुचारयति योदातुमिच्छतियश्चनामग्रहणेनदातारंप्रशंसतितावु-
भावप्युपःकालेऽवतथाकुरुतइत्युपसःस्तुतिः ॥ गृणाति गृशब्दे क्रैयादिकः प्वादीनांह्रस्वइ-
तिह्रस्वत्वम् । नृणां नामि नृचेतिदीर्घप्रतिषेधः नृचान्यतरस्यामितिभिभकेरुदात्तत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टमाह—

आवायोपेवसूनर्घुपायातिप्रभुञ्जती ।

जरयन्तीवृज्जनंपहृदीयतउत्पातयतिपक्षिणः ॥ ५ ॥ ३ ॥

आ । घ । योपांऽइव । सूनरी । उपाः । याति । प्रऽभुञ्जती ।

जरयन्ती । वृज्जनम् । पत्तुवत् । ईयते । उत् । पातयति ।

पक्षिणः ॥ ५ ॥ ३ ॥

उपादेवी प्रभुञ्जती प्रकर्षेण सर्वं पालयन्ती आयातिघ प्रतिदिनमागच्छतिखलु तत्रदृष्टान्तः—सूनरी सुष्टुगृहकृत्यस्यनेत्री योपेवगृहिणीव कीदृशीउपाः वृजनंगमनशीलंजङ्गमं प्राणिजातं जरयन्ती जरांपापयन्ती असकृदुपस्यावृत्तायांवयोहान्याप्राणिनेोजीर्णाभवन्ति किञ्च उपःकाले पद्व पदयुक्तंप्राणिजातं ईयते निद्रांपरित्यज्यस्वस्वकृत्यार्थगच्छति किञ्च इयमुपाः पक्षिणउत्पादयति पक्षिणोत्पुपःकालेसमुत्थायतत्रतत्रव्रजन्ति ॥ घ ऋवितुनुवेत्यादिनासंहितायां दीर्घः । सुष्टुनयतीतिसूनरी नूनये अचइरितिइप्रत्ययः गतिसमासेरुद्धहणेगतिकारकपूर्वस्यापिग्रहणमिति वचनात् रुदिकारादकिनइतिडीप् परादिश्चन्द्रसिबंहुलमित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् निपातस्यचेतिपूर्वपदस्यदीर्घः । प्रभुञ्जती भुजपालनाभ्यवहारयोः लटःशठ् रुधादित्वात्श्रम् श्रसोरल्लोपइत्यकारलोपः उगितश्चेतिडीप् शतुरनुमइतिनघाउदात्तत्वम् । वृजनं वृजीवर्जने वय्येतेइतिवृजनंप्राणिजातं कृपृवृजिमन्दिनिधाञ्भ्यःक्युरितिक्युःप्रत्ययः किच्वाह्लूपधगुणाभावः योरनादेशोमत्ययस्वरः । पद्वत् पदपादः तदस्यास्तीतिपद्वत् शयइतिमतुपोवत्वम् व्यत्ययेनमतुपउदात्तत्वम् नचस्वरविधौव्यञ्जनमविद्यमानवदिति व्यञ्जनस्याविद्यमानवत्त्वेसतिह्रस्वनुङ्भ्यांमनुङ्घितिमतुपउदात्तत्वमितिवाच्यं ह्रस्वादित्येवसिद्धे पुनर्नुङ्ग्रहणसामर्थ्यादिपापरिभाषानाश्रीयतेइतिवृत्तावुक्तम् इतरथाहिमरुत्वानित्यत्रापिमतुपउदात्तत्वंस्यात् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेऽतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

पठौचमाह—

वियासृजति समनं वयं अर्थिनः पदं न वेत्योर्दती ।

वयो न किं धेपसिवांसं आसते व्युद्यौ वा जिनीवति ॥ ६ ॥

वि । या । सृजति । समनम् । वि । अर्थिनः । पदम् । न । वेति ।

ओर्दती । वयः । नकिं । ते । पसिवांसं । आसते । विदुंष्टौ ।

वाजिनीवति ॥ ६ ॥

यादेवतासमनंसमीचीनचेष्टावन्तंपुरुषंसि सृजतिमेरयति शृहारामादिचेष्टाकुशलात्पुरुषामुपःकालः शयनादुत्थाप्यस्वस्वव्यापारेमेरयतीतिप्रसिद्धं किञ्च उपाः अर्थिनोपाचकान्विसूननि तेपित्युपःकालेसमुत्थायस्वकीयदाट्टृहेगच्छन्ति ओर्दतीउपोदेवतापदंस्थानंनवेतिनकामपदे उपःकालःश्रीमंगच्छतीत्यर्थः हेवाजिनीवतिउपोदेवते तेव्युष्टौःवदीयेमभावकालेपनिवांसः

पवनयुक्तावयःपक्षिणः नकिरासतेनतिष्ठन्ति किन्तु स्वस्वनीडाद्विनिर्गत्यगच्छन्तीत्यर्थः ॥ सृज-
ति सृजविसर्गे तुदादित्वाच्छः तस्यडित्वाल्लघूपधगुणाभावः प्रत्ययस्यापिच्चादनुदात्तत्वेविकरण-
स्वरः यद्वृत्तयोगादनिघातः । ओदती उन्दीक्रेदने उनत्तिसर्वनीहारेणेत्योदतीउपाः शतरित्य-
त्ययेनशप् व्यत्ययेनानुनासिकलोपेल्घूपधगुणः उगितश्चेतिङीप् आगमानुशासनस्यानित्यत्वात्
नुमभावः शपःपित्त्वादननुदात्तत्वम् शतुरदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरेणाद्युदात्तत्वम्
नचशतुरनुमइतिनद्याउदात्तत्वम् अन्तोदात्ताच्छतुःपरस्यास्तद्विधानात् । नकिष्टे युष्मत्तत्त-
तक्षुष्वन्तःपादमित्तिपत्वम् । पश्वांसः पतृगतौ लिटःकसुः ऋादिनियमात्प्राप्तइद् वस्वेका-
जाद्द्रसामितिनियमान्नाप्रोतितक्वियते सर्वविधीनांछन्दसिविकल्पितत्वात् तनिपत्योश्छ-
न्दसीत्युपधातोपः द्विर्वचनेचीतिस्थानिवद्भावावद्विर्भावः प्रत्ययस्वरः । वाजिनीवति वाजो-
न्नं अस्यास्तीतिवाजिनीक्रियामत्वर्थीयइनिः ऋनेभ्यइतिङीप् तादृशी क्रियायस्याःसा
तदस्यास्तीतिमत्तुर् संज्ञायांइतिमत्तुपोवत्वम् ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टचमाह—

एपायुक्तपरावतःसूर्यस्योदयनादधि ।

शतरथेभिःसुभगोपाइयंविद्यात्यभिमानुपान् ॥ ७ ॥

एपा । अयुक्त । परावतः । सूर्यस्य । उदयनात् । अधि ।

शतम् । रथेभिः । सुभगा । उपाः । इयम् । वि । याति ।

अभि । मानुपान् ॥ ७ ॥

एपाउपोदेवीशतंअयुक्त स्वकीयानारथानांशतंयोजितवती सुभगासौभाग्ययुक्ताइय-
मुपाः परावतोदरस्यात्सूर्यस्योदयनादधि सूर्योदयस्थानादधिकाद्युलोकात् मानुपानभि म-
नुष्यानुदिरय रथेभिःशतसंख्याकैर्युक्तैरथैर्विधाति विशेषेणगच्छति ॥ अयुक्त लुङि श्लो-
कटीतिसिचोपः । उदयनात् उदत्यत्रेत्युदयनं इण्गतौ अधिकरणेत्पुद् क्तुत्तरपदम-
कृतिस्वरत्वम् । सुभगा शोभनोभगोयस्याःसा आद्युदात्तंछन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । मा-
नुपान् मनोःपुत्रामानुषाः मनोजातावज्यतौपुक्चेत्यञ् पुगागमश्च निच्चादाद्युदात्तत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह—

विश्वंमस्थानानामुचक्षतेजगज्ज्योतिष्कणोतिमूनरी ।

अपहेपोमघोनीदुहितादिवउपाउच्छदपृत्तिर्धः ॥ ८ ॥

विश्वम् । अस्याः । ननाम् । चक्षसे । जगत् । ज्योतिः । कृणोति ।
सूनरी । अप । द्वेषः । मघोनी । दुहिता । दिवः । उपाः । उच्छत् ।
अप । स्निधः ॥ ८ ॥

विश्वंसर्वजगत्जङ्गमंप्राणिजातंअस्याउपसश्वक्षसेप्रकाशायननामप्रह्वीभवति रात्रौतमसि
निमग्नाःसर्वेजनाः तन्निवारयित्रीमुपसमुपलभ्यनमस्कुर्वन्तीत्यर्थः कुतः यस्मादेपासूनरीसुष्ट
नेत्री अभिमतफलस्यप्रापयित्रीउपाःज्योतिष्कृणोतिसर्वंप्रकाशयति किञ्च मघोनीमघवतीधनव-
तीदिवोदुहिताद्युलोकसकाशादुत्पन्नाउपाः द्वेषः द्वेषन् अपोच्छत्अपवर्जयति तथा स्निधः शोष-
यितूनपोच्छत् अपवर्जयति तस्मादिष्टप्राप्त्यनिष्टपरिहारहेतुभूतांउपोदेवतांविश्वंजगन्मस्करोती-
त्यर्थः॥अस्याः इदमोन्वादेशेइत्यशादेशोनुदात्तः विभक्तिश्चसुत्वादनुदात्तेतिसर्वांनुदात्तत्वम् । न-
नाम संहितायामन्येषामपिदृश्यतेइत्यश्यासस्यदीर्घत्वम् तुजादित्वेहितुजानइत्यादाविवपदका-
लेपिदीर्घःश्रूयते । ज्योतिः इणःपइत्यनुवृत्तौ इत्सुसोःसामर्थ्येइतिविसर्जनीयस्यपत्वम् । द्वेषः द्वि-
पअप्रौतौ अन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिविच् लघूपधगुणः । मघोनी मघंवनतिसंभजतइतिमघोनी श्व-
भुक्षन्तित्यादिनामघवनशब्दःकनिन्प्रत्ययान्तोनिपातितः स्त्रियामृन्नेभ्योऽनीयितिऽनीप् भसंज्ञायां
श्वयुवमघोनामतद्धितेइतिसम्भारणम् । उच्छत् उच्छीविवासे विवासोवर्जनं छन्दसिदुड्द-
लिट्इतिवर्तमानेऽल् बहुलंछन्दस्यमाहचोगेपीत्यडागमाभावः । स्निधः स्निधुशोषणे क्तिप्चेति
क्तिप्॥८॥

नवमीष्टचमाह—

उपआभाहिभानुनांचन्द्रेणदुहितदिवः ।

आवहन्तीभूर्यस्मभ्यंसौभगंव्युच्छन्तीदिविष्टिपु ॥ ९ ॥

उपः । आ । भाहि । भानुना । चन्द्रेण । दुहितः । दिवः ।

आवहन्ती । भूरि । अस्मभ्यम् । सौभगम् । विष्टुच्छन्ती ।

दिविष्टिपु ॥ ९ ॥

हेदिवोदुहितःद्युलोकस्यपुत्रिउपःउपोदेवते चन्द्रेणसर्वेषामाह्लादकेनभानुनाप्रकाशकेनआस-
मन्वावभाहिप्रकाशस्व किंकुर्वती दिविष्टिपुदिवसेपुभूरिप्रभूतंसौभगंअस्मभ्यमावहन्तीसंपादयन्ती
तथा व्युच्छन्ती तमांसिबर्जयन्ती ॥ उपःपाठिकमामघिताद्युदात्तत्वम् । दुहितादिवः परमपिछन्द-
सीतिदिवइत्यस्यपरस्यपठचन्तस्यपूर्वामघिताद्भवद्भावेसतिपठयामघितसमुदायस्याष्टमिकंसर्वांनु-

दात्तत्वम् । आवहन्ती डीपशपौपित्वादनुदात्तौ शतुश्चादुपदेशाल्लसार्वधातुकस्वेरणानुदात्तत्वम्
 अतोधातुस्वरःशिष्यते समासेरुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । भूरिभवतिनविनश्यतीतिभूरि अदिश-
 दिभूर्युभिरभ्यःक्रिनितिकिन् निच्वादाद्युदात्तत्वम् । सुभगस्यभावःसौभगं सुभगान्मन्वेइत्युद्गात्रा-
 दिपुपाठात् अन्प्रत्ययः हद्भगसिन्ध्वन्तेपूर्वपदस्यचेत्युभयपदवृद्धौप्राप्तायां सर्वेविधयश्छन्दसिवि-
 कल्प्यन्तइतिवचनादत्रोत्तरपदवृद्धिर्नभवतीतिवृत्तावुकम् । ष्युच्छन्ती उच्छीविवासे विवासोवर्ज-
 नं तौदादिकः अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेविकरणस्वरः । दिविष्टिपु दिव्शब्देनदिविष्ट-
 आदित्योलक्ष्यते तस्यइष्टयएपणानिगमनानियेषुदिवसेषुतेदिविष्टयः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृति-
 स्वरत्वम् ॥ ९ ॥

दशमीशृचमाह—

विश्वस्यहिप्राणंनजीवनंत्वेवियदुच्छसिसूनरि ।

सानोरथेनवृहताविंभावरिश्रुधिचित्रामघेहवम् ॥१०॥१॥

विश्वस्य । हि । प्राणंनम् । जीवनम् । त्वे इति । वि । यत् । उच्छसि ।
 सूनरि । सा । नः । रथेन । वृहता । विंभावरि । श्रुधि । चित्रामघे ।
 हवम् ॥ १० ॥ १ ॥

हेसूनरीउपोदेवि विश्वस्यसर्वस्पमाणिजातस्य प्राणंनचेष्टनं जीवनंमाणधारणंचत्वेहि
 त्वय्येववर्तते यद्यस्मात्त्व्व्युच्छसितमोवर्जयसि हेविभावरिविशिष्टप्रकाशयुक्ते सातादृशीत्वंनोस्मा-
 न्प्रतिबृहताप्रौढेनरथेनआयाहीतिशेषः तथाहेचित्रामघेविचित्रधनयुक्ते उपोदेवते अस्मदीयंहव-
 माह्वानंश्रुधिभृणु ॥ प्राणंनं अनचेष्टायां ल्युट्चेतिभावेत्युट् योरनादेशः समासेअनितेरित्युपसर्ग-
 स्थानिमित्तादुत्तरस्यनकारस्यणत्वम् नन्वनितेरितिदृशनिदेशात्कथमनचेष्टायामित्यस्पणत्वम्
 सर्हिजीवनस्यपृथग्गुणादानात् तैर्नैवधातुनाचेष्टालक्ष्यते समासेरुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् संहिता-
 यामेकादेशस्वरणैकादेशशपोदात्तत्वम् । त्वे सुपांसुलुगितिसम्प्राःशोआदेशः । उच्छसि उच्छीवि-
 वासे मौदादिकः सितःपित्वादनुदात्तत्वेविकरणस्वरः निपातैर्यद्यदिहन्तेनिनिघातप्रतिषेधः । सून-
 रि सुद्युनयतीतिसूनरी नूनपेइत्यस्मादचरित्यौणादिकइभत्ययः गतिसमासेरुद्ब्रह्मणोगतिकारक-
 पूर्वस्वापिमहणात्कृदिकारादकिन्इनिडीप् निपातस्यचेतिपूर्वपदस्यदीर्घत्वम् परादिश्छन्दसिव-
 हुटमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वेमात्रे आमधितस्यचेत्याष्टमिकोनिघातः । विभावरि विशिष्टाभ्यामस्याः

विश्वम् । अस्याः । ननाम् । चक्षसे । जगत् । ज्योतिः । कृणोति ।
सूनरी । अर्ष । द्वेषः । मघोनी । दुहिता । दिवः । उपाः । उच्छत् ।
अर्ष । स्निधः ॥ ८ ॥

विश्वं सर्वजगत्त्रयमप्राणिजातं अस्या उपसश्वक्षसे प्रकाशयननामपह्नी भवति रात्रौ तमसि
निमग्नाः सर्वजनाः तन्निवारयित्रीमुपसमुपलभ्य नमस्कुर्वन्तीत्यर्थः कुतः यस्मादेपासूनरीसुष्टु
नेत्री अभिमतफलस्य प्रापयित्री उपाः ज्योतिष्कृणोति सर्वप्रकाशयति किञ्च मघोनी मघवती धनव-
ती दिवो दुहिता ध्रुलोकसकाशादुत्पन्ना उपाः द्वेषः द्वेषन् अपोच्छत् अपवर्जयति तथा स्निधः शोष-
यितुं नपोच्छत् अपवर्जयति तस्मादिष्टमाभ्यनिष्टपरिहारहेतुभूतां उपोदेवतां विश्वं जगन्नमस्करोती-
त्यर्थः ॥ अस्याः इदमोन्वादेशे इत्यशादेशो नुदात्तः विभक्तिश्च सुस्वादानुदात्तेति सर्वानुदात्तत्वम् । न-
नाम संहितायामन्येषामपि दृश्यते इत्यभ्यासस्य दीर्घत्वम् तुजादित्वे हितुजान इत्यादाविवपदका-
लेपि दीर्घः श्रूयते । ज्योतिः इणः पइत्यनुवृत्तौ इत्सुसोः सामर्थ्ये इति विसर्जनीयस्य पत्वम् । द्वेषः द्वि-
षअप्रौतौ अन्येभ्योपि दृश्यन्त इति विच् लघुपधगुणः । मघोनी मघं वनतिसंभजत इति मघोनी श्व-
न्नुक्षन्तित्यादिनामघवन्शब्दः कनिन्प्रत्ययान्तो निपातितः स्त्रियामृन्नेभ्योऽङीविति ङीप् भतंत्वायां
श्वयुवमघोनामतद्धिते इति सम्प्रसारणम् । उच्छत् उच्छीविवासे विवासोवर्जनं छन्दसिलुङ्छ-
लिटइति वर्तमाने लङ् बहुलं छन्दस्य माङ्चोगेपीत्यङागमाभावः । स्निधः स्निधुशोषणे क्तिप्चेति
क्तिप् ॥ ८ ॥

नवमीमृचमाह—

उपआभाहिभानुनां चन्द्रेण दुहितर्दिवः ।

आवहन्ती भूर्यस्मभ्यं सौभगं व्युच्छन्ती दिविष्टिषु ॥ ९ ॥

उपः । आ । भाहि । भानुना । चन्द्रेण । दुहितः । दिवः ।

आवहन्ती । भूरि । अस्मभ्यम् । सौभगम् । विष्टुच्छन्ती ।

दिविष्टिषु ॥ ९ ॥

हेदिवो दुहितः ध्रुलोकस्य पुत्रि उपाः उपोदेवते चन्द्रेण सर्वेषामाह्लादकेन भानुना प्रकाशकेन आस-
मन्तात् आहि प्रकाशस्व किं कुर्वती दिविष्टिषु दिवसेषु भूरि भूतं सौभगं अस्मभ्यमावहन्ती संपादयन्ती
तथा व्युच्छन्ती तमांसि वर्जयन्ती ॥ उपः पाठिकमामघ्रिताद्युदात्तत्वम् । दुहितार्दिवः परमपि छन्द-
सीति दिव इत्यपरस्य पठ्यन्तस्य पूर्वांघ्रिताद्भवद्भवे सति पठ्यामघ्रितसमुदायस्याष्टमिं सर्वानु-

दात्तत्वम् । आवहन्ती डीप्रशपौपित्वादानुदात्तौ शतुश्चादुपदेशाल्लसार्वाधातुकस्वरेणानुदात्तत्वम् ।
अतोधातुस्वरःशिष्यते समासेऽदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् । भूरिभवतिनविनश्यतीतिभूरिअदिश-
दिभूर्युभिस्वःकिञ्चित्किञ्चिन् नित्वादाद्युदात्तत्वम् । सुभगस्यभावःसौभगं सुभगान्मवेत्युदात्ता-
दिपुपाठात् अञ्प्रत्ययः ह्रद्गसिन्ध्वन्तेपूर्वपदस्यचेत्युभयपदवृद्धौमाहायां तर्वेविधयश्छन्दसिबि-
कल्प्यन्तइतिवचनादत्रोत्तरपदवृद्धिर्नभयतोविवृत्तापुक्तम् । व्युच्छन्ती उच्छीविवासे विवासोवर्ज-
नं तौदादिकः अदुपदेशाल्लसार्वाधातुकानुदात्तत्वेविकरणस्वरः । दिविष्टिपु दिव्शब्देनदिविष्ट-
आदित्योलक्ष्यते तस्यइष्टयपणानिगमनानियेषुदिवसेषुतेदिविष्टयः बहुव्रीहौपूर्वपदमकृति-
स्वरत्वम् ॥ ९ ॥

दशमीसूत्रमाह—

विश्वस्यहिप्राणंनृजीवंनृत्वेविद्यदुच्छसिसूनरि ।

सानोरथेनवृहताविभावरिश्रुधिचित्रामवेहवम् ॥१०॥१॥

विश्वस्य । हि । प्राणंनम् । जीवंनम् । त्वे इति । वि । यत् । उच्छसि ।
सूनरि । सा । नृः । रथेन । वृहता । विभावरि । श्रुधि । चित्रामवे ।
हवम् ॥ १० ॥ १ ॥

हेसूनरीउपोदेवि विश्वस्यसर्वस्यप्राणिजातस्य प्राणंनचेष्टनं जीवंनंप्राणधारणंचत्वेहि-
त्वय्येववर्तते यद्यस्मात्त्वंच्युच्छसितमोवर्जयसि हेविभावरिविशिष्टमकाशयुक्ते सातादृशीत्वंनोस्मान्-
नप्रविवृहतामौडेनरथेनआपाहीतिशेषः तथाहेचित्रामवेविचित्रधनयुक्ते उपोदेयते अस्मदीयंहव-
माह्वानंश्रुधिश्नु ॥ प्राणंनं अनवेष्टायां त्युट्चेतिभावेत्युट् योरनादेशः समासेअनितेरित्युपसर्ग-
स्थान्निमित्तादुत्तरस्यनकारस्यणत्वम् नन्वनितेरितिइटानिदेशात्कथमनचेष्टायामित्यस्यणत्वम् ।
तर्हिजीवनस्यपृथगुपादानात् तेनैवधातुनाचेष्टालक्ष्यते समासेऽदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् संहिता-
यामेकादेशस्वरेणैकादेशशपोदात्तत्वम् । त्वे सुपांसुट्गितिसप्तम्याःशोआदेशः । उच्छसि उच्छीवि-
वासे तौदादिकः सपःपित्वादानुदात्तत्वेविकरणस्वरः निपातैर्यद्यदिहन्तेतिनिघातमविषेयः । सून-
रि सुधुनयतीविसूनरी नृनपेइत्यस्मादचइरित्यौणादिकइप्रत्ययः गविसमासेऽदुत्तरपदमकृतिस्वर-
पूर्वस्यापिग्रहणात्कृदिकारादकिञ्चिद्विडीप् निपातस्यचेतिपूर्वपदस्यदीर्घत्वम् परादिश्छन्दसिब-
हुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वेमात्रे आमधितरयचेत्याष्टमिकोनिघातः । विभावरि विशिष्टाभायस्याः

सा छन्दसीवनिपावितिमत्वर्थायोवनिष् वनोरचेतिडीप् तत्सन्नियोगेनकारस्यरेफादेशश्च । श्रु-
धि श्रुशृणुपृरुवृभ्यश्छन्दसीतिर्हिर्धारादेशः बहुलंछन्दसीतिर्विकरणस्यलुक् हेरपिच्चेनप्रत्ययस्व-
रेणान्तोदात्तत्वेपादादित्वान्निघाताभावः । मघमितिधननाम चित्रमघंयस्याःसाचित्रामघा अन्ये-
षामपिदृश्यतइतिसंहितायांपूर्वपदस्यदीर्घत्वम् । हवं ह्वेञ्स्पर्धायांशब्देच भावेनुपसर्गस्येत्यप्रत्य-
यः तत्सन्नियोगेनसम्प्रसारणं च ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

एकादशीमृचमाह—

उपोवाजं हि वंस्वयश्चित्रोमानुपेजने ।

तेनावहसुकृतो अध्वराँ उपयेत्यागृणन्ति वह्नयः ॥११॥

उपः । वाजम् । हि । वंस्व । यः । चित्रः । मानुपे । जने । तेन ।

आ । वह् । सुकृतः । अध्वरान् । उप । ये । त्वा । गृणन्ति ।

वह्नयः ॥ ११ ॥

हेउपः वाजं हविर्लक्षणमन्नं हि श्रुतिपुप्रसिद्धं वंस्वयाचस्वस्वीकुर्वित्यर्थः योवाजश्चित्रभा-
यनीयः मानुपेमनुप्येजनेजातेयजमानेवर्ततेतंवाजमितिपूर्वत्रान्वयः तेनकारणेनसुकृतःसुपृरुवृ-
वोयजमानान् अध्वरान् हिंसारहितान्पागानुपावहमापय येयजमानावह्नयोयज्ञनिर्वाहकाः त्वात्वां
गृणन्तिस्तुवन्तितान्सुकृतइतिपूर्वेणसम्बन्धः एतदुक्तंभवति यजमानैःप्रचंहविःस्वीकृत्यपुनरपि-
षांपज्ञसम्पादयन्ति ॥ वाजं वज्रवजगतौ कर्मणिघञ् अजिब्रज्योश्चेत्यत्रशब्दस्यानुक्तसमुच्चया-
र्थत्वाद्वाजोवाज्यमित्यत्रापिकृत्वाभावइतिवृत्तावुक्तत्वाद् कृत्वाभावः कर्पांत्वतइत्यन्तोदात्तत्वेमा-
नेवृपादित्वादाद्युदात्तत्वम् । वंस्व वनुयाचने अत्रयाचनवाचिनाधातुनातदुत्तरभावीस्वीकारो-
क्ष्यते बहुलंछन्दसीतिर्विकरणस्यलुक् अनुदात्तत्वात्सार्वाधातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरः हिचेतिनि-
घातप्रतिषेधः । सुकृतः सुकर्मपापेत्यादिनाकरोतेभूतार्थेक्लिप्रतुगागमः रुदुत्तरपदमरुतिस्वरत्वम् ।
अध्वरान् ध्वरोहिंसानास्त्यस्मिन्नितिचहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् अध्वरानि-
त्यस्पइप्सिततमत्वाद् कर्तुरीप्सिततममितिकर्मसंज्ञा । सुकृतइत्यस्यतु अकथितंचेति नोवसोर्ह-
रतेश्चेतिदिकर्मकेपुवहतेःपरिगणितत्वाद् । अध्वरानित्यत्रनकारस्यसंहितायांदीर्घांदटीरित्वम्
आतोडिनित्यमितिपूर्वपदस्याकारस्यसानुनासिकता । गृणन्ति गृशब्दे ऋयादिभ्यःआ प्वादीनां
ह्रस्वइतिद्वस्यत्वम् आभ्यस्तपोरातइत्याकारलोपः प्रत्ययस्वरः यद्दत्तयोग्मादनिघातः ॥ ११ ॥

द्वादशीसूचमाह—

विश्वान्देवाँ आवहसोमपीतयेन्तरिक्षादुपस्त्वम् ।

सास्मासुधागोमदश्वावदुक्थ्यं मुपोवाजंसुवीर्यम् ॥ १२ ॥

विश्वान् । देवान् । आ । वह् । सोमं पीतये । अन्तरिक्षात् ।

उपः । त्वम् । सा । अस्मासु । धाः । गोमन् । अश्वं वत् । उक्थ्यम् ।

उपः । वाजम् । सुवीर्यम् ॥ १२ ॥

हेउपः त्वंसोमपीतयेसोमपानायअन्तरिक्षादन्तरिक्षलोकावविश्वान् सवाँनआवहअस्मदी-
यंदेवयजनदेशंप्रापय हेउपः सातादृशीत्वंगोमद गोमन्तंवहुभिर्गोभिर्भुक्तं अश्ववदअश्वैरुपेतंउ-
क्थ्यंमशास्यंसुवीर्यशोभनवीर्योपितंवाजमन्नं अस्मासु धाः निषेहिस्थापयेत्यर्थः ॥ धाः दधातेच्छ-
न्दसिलुङ्लड्लड्लिट्इतिप्रार्थनायाँलुङ् गातिस्थेतिसिञ्जोलुक् बहुलंछन्दस्पमाङ्चोगेपीत्यडभावः ।
गोमद अश्ववद मन्त्रेसोमाश्वेन्द्रियेतिमतुपिदीर्घत्वम् उभयत्रसुपांसुलुगिति विभक्तेर्लुक् । उक्थ्यं
उक्थंस्तोत्रंतत्रभवमुक्थ्यं भवेच्छन्दसीतियत् सर्वेविधयश्छन्दसिविकल्प्यन्तइतियतोनावइत्या-
द्युदात्तत्वाभावे तित्स्वरितमित्स्वरितत्वम् । उपः आमन्त्रिताद्युदात्तत्वम् पादादित्वान्निघाताभा-
वः । सुवीर्यं शोभनंवीर्यस्य वीरवीर्योच्येत्पुत्रपदाद्युदात्तत्वम् ॥ १२ ॥

त्रयोदशीसूचमाह—

यस्यारुशान्तो अर्चयः प्रति मद्रा अदृक्षत ।

सानौरयि विश्ववारंसुपेशंसमुपादंदातु सुगम्यम् ॥ १३ ॥

यस्याः । रुशान्तः । अर्चयः । प्रति । मद्राः । अदृक्षत । सा ।

नः । रयिम् । विश्ववारम् । सुपेशंसम् । उपाः । ददातु ।

सुगम्यम् ॥ १३ ॥

यस्याः उपसः अर्चयः भकाराः रुशान्तः शत्रून् हिंसन्तः भद्राः कल्याणाः प्रत्यदृक्षतमतिदृश्य-
न्ते सावथाभूताउपाः नोस्मभ्यंरयिंददातु कीदृशंरयिं विश्ववारं विश्ववारकम् यद्वा विश्वैर्वरणीयं सु-
पेशंसं पेशइतिरूपनाम शोभनरूपोपेतंसुगम्यंसुद्रुगन्तव्यम् यद्वा सुगम्यमितिलुत्तनाम तदेतुत्वा-
च्चाच्छब्दम् ॥ रुशान्तः रुशरिशहिंसायां शतरितुदादित्वाच्छः अद्रुपदेशाहसार्वधातुकानुदात्त-
त्वे सतिशिष्टत्वाद्भिकरणस्वरपानेनपत्यपेनाद्युदात्तत्वम् । अदृक्षत दृशोः कर्मणिट्ठिञ्शस्यादादे-

शः च्चैःसिच् नदशइतिक्सप्रतिपेधः एकाचइतीत्प्रतिपेधः लिङ्सिचावात्मनेपदेष्वितिसिचः
 कित्वाङ्घ्रुपधगुणाभावः सृजिदृशोर्ज्ञल्यमकितीत्यमागमाभावश्चकित्वादेव पत्वकत्वपत्वानि
 अडागमउदात्तः यदृत्तयोगादनिघातः । विश्ववारं विश्वंवृणोतीतिविश्ववारः वृञ्वरणे कर्म-
 ण्यण् यद्वा विश्वैर्व्रियतइतिविश्ववारः कर्मणिघञ् मरुद्वृधादित्वात्पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । सुग्म्यं
 सुद्युगन्तव्यःसुग्मः गमेर्वञर्थेकविधानमितिकप्रत्ययः गमहनेत्यादिनोपधालोपः तत्रभवंसुग्म्यं
 भवेच्छन्दसीतियत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टचमाह—

योचिद्वित्वात्पूर्वःपूर्वञ्जुहुरेवसेमहि ।

सानुःस्तोमाँअभिगृणीहिराधसापःशुक्लेणशोचिपां ॥१४॥

ये । चित् । हि । त्वाम् । ऋपयः । पूर्वं । ऊतये । जुहुरे । अवसे ।

महि । सा । नुः । स्तोमान् । अभि । गृणीहि । राधसा । उपः ।

शुक्लेण । शोचिपां ॥ १४ ॥

हेमहिमहितेपूजनीयेवाउपोदेवते त्वायेचिद्वियेखलुप्रसिद्धाः पूर्वेचिरन्तनाऋपयोमब्रह्म-
 रः ऊतयेरक्षणाय अवइत्यन्नाम अवसेअन्नायचजुहुरेजुह्विरेआहूतवन्तः सूक्तस्यैर्ष्वैःस्तु-
 तवन्तइत्यर्थः हेउपः सातादृशीत्वंराधसाअस्माभिर्देत्तेनहविलक्षणेनधनेनशुक्लेणशोचिपादी-
 तेनतमोनिवारयिगुंसमर्थेनतेजसाचोपलक्षितासतीतेषामृणीणामिवनोस्माकंस्तोमानभि स्तुती-
 भिलक्ष्यगृणीहिसम्पक्स्तुतमितिशब्दय अस्मदीयाभिःस्तुतिभिःसन्नुष्टाभवेत्यर्थः ॥ ऊतये
 अवतेःकिनि ज्वरत्वरेत्यादिनावकारस्योपधायाश्चोर् ऊतियूतीत्यादिनाकिञ्चुदात्तोनिपातितः ।
 जुहुरे द्वेऽस्पर्धायांशब्देच लिटिअभ्यस्तस्यचेतिद्विवचनात्पूर्वमेवअभ्यस्तकारणभूतस्यह्वयः
 सम्प्रसारणम् अभ्यस्तस्ययोह्वयतिःकश्चाभ्यस्तस्यह्वयतिःयस्तस्यकारणमितिव्याख्यातत्वा-
 द् परपूर्वत्वेहलइतिदीर्घत्वम् द्विवचनादीनि इरयोरेइतिइरेचोरेआदेशः चितइत्यन्तोदात्तत्वम्
 यदृत्तयोगादनिघातः तत्रहिपश्चमीनिदेशेपि व्यवहितेपिकार्यभवतीत्युक्तम् । महि महपूजायाम्
 औणादिकइप्रत्ययः छदिकारादकिनइतिङीष् संबुद्धावंवार्थनद्योर्हस्वइतिह्रस्वत्वम् । स्तोमात्
 संहितायांनकारस्यरुत्वाद्युक्तम् । गृणीहि गृशांन्दे कैयादिकःशिति प्वादीनांह्रस्वइतिह्रस्वत्वम् ।
 राधसा राभोत्यनेनेतिराधः असुनोनिच्वादाद्युदात्तत्वम् । उपः पादादित्वादाटमिकनिघाताभावे
 पाटिकमामथ्रिताद्युदात्तत्वम् ॥ १४ ॥

पञ्चदशीष्टकमाह—

उपोयद्द्यभानुनाविहारावृणवोदिवः ।

प्रनोयच्छतादृक्पृथुच्छर्दिःप्रदेविगोमतीरिपः ॥१५॥

उपः । यत् । अद्य । भानुना । वि । द्वारौ । ऋणवः । दिवः । प्र ।

नः । यच्छतात् । अदृक्म् । पृथु । छर्दिः । प्र । देवि । गोमतीः ।

इपः ॥ १५ ॥

हेउपः त्वंअद्यास्मिन्प्रभातसमयेयद्यस्मावभानुनामकाशेनदिवोन्तरिक्षस्यद्वारौद्वारभूतौ
पूर्वापरदिगन्तौअन्धकारेणाच्छादितौव्यृणवःविश्लिष्यमाप्नोषि तस्मात्त्वंनोस्मभ्यंछर्दिस्तेज-
स्विगृहंप्रयच्छतावदेहि कीदृशंछर्दिः अवृकंहंसकरहितं पृथुविस्तीर्णं अपिच हेदेविदेवनशीले
गोमतीः बहुभिर्गोभिर्युक्ताइपोनानिमेत्युपसर्गस्यावृत्तेः यच्छतादित्यनुपज्यते प्रयच्छतावदेहि त्व-
दागमनस्यास्मद्रक्षणार्थत्वादस्मदभीष्टंगृहादिकंप्रयच्छेत्यर्थः छर्दिरितिगृहनाम छर्दिःछदिरिति
तन्नामसुपाठात् ॥ ऋणवः ऋणुस्तुतौ छान्दसेलङ्घित्तिपि तनादित्वाद्गुप्रत्ययः ततोव्यत्ययेनशपिगु-
णावादेशौ शपःपित्यादनुदात्तत्वेउप्रत्ययस्वरःशिष्यते यहृत्तयोगादनिघातः । दिवः ऊडिदमित्या-
दिनाविभक्तेरुदात्तत्वम् । प्रनः उपसर्गाद्बहुलमितिबहुलवचनान्नसोणत्वाभावः । यच्छताव दा-
ण्दाने शपिपात्रेत्यादिनायच्छादेशः । अवृकं नास्तिवृकोस्मिन्नितिबहुव्रीहौ नञ् सुभ्यामित्युत्त-
रपदान्तोदात्तत्वम् । पृथु प्रथप्रख्याने प्रथिन्नदित्रस्तांसम्भारणंसलोपश्चेतिकुप्रत्ययःसम्भार-
णंच । छर्दिरितिगृहनाम उहृदिरदीविदेवनयोः अर्चिषुचिहुसृषिछादिछर्दिभ्यइतिरितीत्तिप्रत्ययः
लघूपधगुणः प्रत्ययस्वरः ॥ १५ ॥

षोडशीष्टकमाह—

संनोरायावृहताविश्वपेशसामिमिद्वसमिळाञ्जिरा ।

संघुन्नेनविश्वतुरोमहिंसंवाजैर्वाजिनीवति ॥१६॥५॥

सम् । नः । राया । वृहता । विश्वपेशसा । मिमिद्व । सम् ।

इळाञ्जिः । आ । सम् । घुन्नेन । विश्वतुरा । उपः । महि । सम् ।

वाजैः । वाजिर्नाइवति ॥ १६ ॥ ५ ॥

हेउपः नोस्मानरायाधनेनसंमिमिक्ष्वसंसिञ्चसंयोजयेत्यर्थः कीदृशेनधनेन - बृह-
ता प्रभूतेन विश्वपेशसा पेशइतिरूपनाम बहुविधरूपयुक्तेन तथा इळाभिःआ गोभि-
श्वास्मान्संमिमिक्ष्व इळेतिगोनाम इळाजगतीवितन्नामसुपाठात् आकारःसमुच्चये पादान्ने
वर्तमानत्वात् उक्तञ्च—एतस्मिन्नेवार्थेदेवेभ्यश्चपितृभ्यआइत्याकारइति । किञ्च हेमहि मही-
ये उपोदेवते द्युन्नेनयशसा संमिमिक्ष्व द्युन्नद्योततेर्यशोवाञ्छेवेतिर्यास्कः । कीदृशेनद्युन्नेन वि-
श्वतुरा सर्वेषांशत्रूणांहिंसकेन तथाहेवाजिनीवति अन्नसाधनभूतक्रियायुक्ते वाजैरन्नै-
रस्मान् संमिमिक्ष्व अन्नवैवाजइतिश्रुत्यन्तरात् ॥ राया ऊडिदमित्यादिनाविभक्तेरुदात्तत्व-
म् । बृहता बृहन्महतोरुपसंबन्धानमिति विभक्तिरुदात्ता । विश्वपेशसा विश्वानिपेशांसियस्या-
सौविश्वपेशाः बहुव्रीहौविश्वंसंज्ञायामिति व्यत्ययेनासंज्ञायामपिपूर्वपदान्तोदात्तत्वम् यद्वा मरु-
द्वधादिर्द्रष्टव्यः । मिमिक्ष्व मिहसेचने व्यत्ययेनात्मनेपदम् लोटि बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः द्विर्भा-
वहलादिशेषौ ढत्वकत्वपत्वानि प्रत्ययस्वरस्यसविशिष्टत्वात्सप्तशिष्यते पादादित्वाद्निघातः
पूर्वपदस्यासमानवाक्यस्थत्वात् तिङ्ङितिङइतिनिघातोनभवति समानवाक्येनिघातयुष्म-
दस्मदादेशावकव्याइतिवचनात् । विश्वतुरा तूर्वतीतितूः तूर्वीहिंसार्थः क्विप्चेतिक्विप् रालो-
पइतिबलोपः विश्वेषांतूर्विश्वतूः समासस्येत्यन्तोदात्तत्वम् । वाजिनीवति वाजोन्नमस्याअस्ती-
तिवाजिनीक्रिया तादृशीक्रियायस्याःसातथोक्ता ॥ १६ ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

उपोभद्रेभिरितिचतुर्कंचंपठंस्त्कम्, अत्रानुक्रम्यते उपश्चतुष्कमानुष्टुभंत्विति । कण्वपुत्रः
मस्कण्वऋषिः तुसादिपरिभाषयाइदमुत्तरंचानुष्टुभं पूर्वत्रउपस्यंत्वित्युक्तत्वात् इदमपिस्त्कमुपस्यम्
प्रातरनुवाकस्योपस्येकतौआनुष्टुभेछन्दस्येतत्स्त्कम् सूच्यतेहि—उपोभद्रेभिरित्यानुष्टुभमिति ।
आश्विनशस्त्रेप्येतत्स्त्कम्, प्रातरनुवाकन्यायेनेत्यतिदेशात् ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

उपोभद्रेभिरागंहिद्विवाश्चिद्रोचनादधि ।

वहन्त्वरुणप्सवउपत्वासोमिनोगृहम् ॥ १ ॥

उपः । भद्रेभिः । आ । गृहि । द्विवः । चित् । रोचनात् । अधि ।

वहन्तु । अरुणःप्सवः । उप । त्वा । सोमिनः । गृहम् ॥ १ ॥

हेउपःउपोदेवते भद्रेभिःभन्दनीपैः शोभनैर्मार्गैः दिवोन्तरिक्षलोकावरोचनाद्रोचमाना-
 द्वीप्यमानाव् अविस्वरुपैः उपरिवर्तमानाव् चिदितिपूजितार्थः पूजितादेवविधाव् अन्तरिक्ष-
 लोकाव् आगहागच्छ हेउपः अरुणप्सवः अरुणवर्णागावः सोमिनःसोमयुक्तस्ययजमान-
 स्यगृहं देवयजनरूपं यज्ञगृहंत्वात्वामुपवहन्तुमापयन्तु ॥ गहि गमेर्लोति बहुलंछन्दसीतिशपोऽङ्क-
 हेरपित्वेनडित्वे अनुदात्तोपदेशोत्यादिनानुनासिकलोपः अतोहेरितिदुग्भवति असिद्धवद्वा-
 भादित्यनुनासिकलोपस्यासिद्धत्वात् । रोचनाव् रुचदीतौ अनुदात्तेतश्चहलादेरित्युच् योरनादे-
 शे चितइत्यनोदात्तत्वम् । अरुणप्सवः प्साभक्षणे प्सान्तिभक्षयन्तिस्तनं पिबन्तीतिप्सवोवत्साः
 औणादिकःकुप्रत्ययः आतोलोपइटिचेत्याकारलोपः अरुणाःप्सवोयासांतास्तथोक्ताः अबव-
 त्सानामारुण्यप्रतिपादनात् मानृणामपितथात्वंगम्यते पैतृकमन्वाअनुहरन्तेमातृकंगावोनुहरन्ती-
 तिगोनर्दीप्यैः तासांचोपोवाहनत्वंनिघण्टावुकम्—अरुणयोगावउपसामिति । अरुणशब्दःअर्तेश्चेति
 उनन्प्रत्ययान्तः तृणाख्यायांचिदित्यतश्चिदित्यनुवृत्तेरनोदात्तः सएवबहुवीहौपूर्वपदमकृतिस्व-
 रत्वेनशिष्यते ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

सुपेशंसंमुखंरथंयमध्यस्थाउपस्त्वम् ।

तेनासुश्रवंसंजन्प्रावाद्यदुहितार्दिवः ॥२॥

सुऽपेशंसम् । सुऽश्रवम् । रथम् । यम् । अधिऽअस्थाः । उपः ।

त्वम् । तेन । सुऽश्रवंसम् । जन्म् । प्र । अ॒व । अ॒द्य । दु॒हितः ।

द्विः ॥ २ ॥

हेउपः त्वंपरथमध्यस्थाअधितिष्ठसि कीदृशंरथंसुपेशंसंशोभनावयवं शोभनरूपयुक्तंवा पे-
 शइतिरूपनामेतियार्कः । यद्वा शोभनहिरण्ययुक्तम् पेशःकृशानमितितन्नामसुपाठात् सुत्वंशोभने-
 नखेनाकाशेनयुक्तंविस्तृतमित्यर्थः यद्वा सुत्वंहेतुभूतं अथवासुत्वंमिति क्रियाविशेषणं सुत्वंयथा-
 भवतितथेत्यर्थः हेदिवोदुहितः द्युलोकसकाशादुत्पन्ने उपोदेवते तेनरथेनअद्यास्मिन्कालेसुश्रवसं
 शोभनहविर्मुक्तंजनयजमानंभाव प्रकर्षेणगच्छ॥सुपेशसं पिशअवयवे अस्मादुसन्प्रत्ययः निच्वा-
 दाद्युदात्तपेशत्शब्दः शोभनपेशोयस्मात्सौसुपेशाः आद्युदात्तंअच्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ।
 अप्यस्थाः तिष्ठवेऽच्छन्दसिच्छन्दस्त्वितिवर्तमानेऽङि गातिस्थेविसिचोऽङ्क अडागमउदात्तः
 यदृत्तमोगादनिधावः तिङिचोदात्तवतीतिगतेरनुदात्तत्वम् तेनअन्वेषामपिद्वयपदइतिसंहितायांद्दी-

घंः । सुश्रवसं श्रवइत्यन्नाम श्रूयतइतिसतइतियांस्कः । सुपेशसइति उत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । अव
अवरक्षणगतिमीतिवृमीत्युक्तत्वादत्रावतिर्गत्यर्थः । दुहितर्दिवः परमपिच्छन्दसीतिपष्ठचन्तस्यपू-
वामघ्निताङ्गवद्भावेसति पदद्वयसमुदायस्याष्टमिकंसर्वानुदात्तत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

वयंश्चित्तेपतत्रिणोद्विपच्चतुष्पदजुनि ।

उपःप्रारंऋतूरनुदिवोअन्तेभ्यस्परिं ॥३॥

वयंः । चित् । ते । पतत्रिणः । द्विपत् । चतुःपत् । अजुनि ।

उपः । प्र । आरन् । ऋतून् । अनु । दिवः । अन्तेभ्यः । परिं ॥ ३ ॥

हेअर्जुनिशुभ्रवर्णे उपः उषोदेवते तेतवऋतूरनुगमनान्यनुलक्ष्य द्विपदद्विपावमनुष्यादिकं
चतुष्पदशवादिकं तथापतत्रिणःपतत्रवन्तःपक्षोपेतावयश्चित्पक्षिणश्चदिवोअन्तेभ्यःआकाश-
प्रान्तेभ्यःपरिउपरिप्रारन्प्रकर्षेणगच्छन्ति रात्रावन्धकारेणाभिभूताःसर्वेमाणिनस्त्वदागमनान-
न्तरंचेष्टावन्तोभवन्तीत्यर्थः ॥ पतत्रिणः पतृगतौ पतन्त्यनेनेतिपतत्रं अभिनक्षीत्यादिनाअत्रप्र-
त्ययःततोमत्वर्थीयइनिः । द्विपद द्वौपादावस्थेतिसंख्यासुपूर्वस्थेतिपादशब्दस्यान्त्यलोपःसमासान्तः
अयस्मयादित्वेनभत्वात्पादःपदितिपद्भावः द्वित्रिभ्यांपादन्मूर्धसुबहुव्रीहावितिउत्तरपदान्तोदात्तत्व-
म् । चतुष्पाव चत्वारःपादाअस्य स्वरव्यतिरिक्तंपूर्ववद बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् इणःपश्य-
नुवृत्तौइदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्थेतिविसर्जनीयस्यपत्वं नचपरत्वेनास्यासिद्धत्वात्कुप्योऽकःपौचेति
उपध्मानीयादेशःशङ्कनीयः येननाप्राप्तिन्यायेनतस्यापवादात्वात् अपवादास्तुपरमपिपूर्ववाघत-
प्वेतिवृत्तावुक्तम् । आरन् ऋगतौ छन्दसिलुङ्लङ्लिटइतिवर्तमानेलुङि सर्तिशास्त्यार्विभ्यश्चेतिप्रे-
रडादेशः ऋशोडिगुणइतिगुणःआडागमः । ऋतून् ऋगतौ अस्मादौणादिकोभावेकुप्रत्ययः
लक्षणेअनोःकर्मप्रवचनीयत्वम् कर्मप्रवचनीययुक्तेइतिद्वितीया संहितायांदीर्घादिसमानपादेइ-
तिनकास्परुत्वम् अत्रानुनासिकःपूर्वस्थतुवेतिरोःपूर्वस्थवर्णस्थसानुनासिकत्वम् । दिवः ऊडिद-
मितिविभक्तिरुदात्ता । अन्तेभ्यः पञ्चम्याःपरावध्यर्थेइतिविसर्जनीयस्यसत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टचमाह—

व्युच्छन्तीहिरश्मिभिर्विश्वमाभासिरोचनम् ।

तांत्वामुपर्वसूयवोगीभिःकण्वाअहूपत ॥४॥ ६ ॥

वि॒ऽउ॒च्छन्ती । हि । र॒श्मि॒ऽग्निः । विश्व॑म् । आ॒ऽभा॒सि । रो॒च॒नम् ।
ताम् । त्वाम् । उ॒यः । व॒सु॒ऽयवः । गीः॒ऽग्निः । क॒ण्वाः । अ॒हू॒प॒ता ॥ ४ ॥ ६ ॥

हेउयः व्युच्छन्तीतमोवर्जयन्तीत्वंरश्मिभिः स्वर्गैस्तेजोभिर्विश्वं सर्वभूतजातरोचनरोच-
मानंपकाशयुक्तं यथाभवतितथा आभासि आसमन्तात्मकाशसे हियस्मादेवं तस्मात्तात्तादृशीत्वां
वसूयवः वसुकामाः कण्वामेधाविनऋत्विजः कण्वगोत्रोत्पन्नावामहर्षयः गीर्भिः स्तुतिलक्षणैर्वचो-
भिः अहूयत स्तुतवन्त इत्यर्थः कण्वइतिमेधाविनाम कण्वः ऋभुरितितन्नामसुपाठाव ॥ आभासि
भ्रादीभौ अदादित्वाच्छपोऽङ्क सिपः पिच्चादनुदात्तत्वेधातुस्वरः हिचेतिनिवातप्रतिषेधः तिङि
चोदात्तवतीतिगतेरनुदात्तत्वम् । रोचनं रुचदीप्तौ अनुदात्तेतश्चहलादेरिति युच् चितइत्यन्तोदात्त-
त्वम् । वसूयवः वसुधनमात्मनश्छन्तः सुपआत्मनः क्यच् अकृत्सार्धधातुकयोर्दीर्घः कयाच्छन्द-
सीत्युपत्ययः । गीर्भिः सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । कण्वाः कणशब्दार्थः अशुपुपिलटिक-
णीत्यादिनाकनप्रत्ययः निच्चादाद्युदात्तत्वम् । अहूपत ह्येजोऽङ्गि ह्यः सम्प्रसारणमित्यनुब्रचौवहु-
ल्लंछन्दसीतिसम्प्रसारणं परपूर्वत्वे हन्इतिदीर्घत्वम् च्चेःसिच् एकाचइतीदमप्रतिषेधः संज्ञापूर्वकस्य
विधेरनित्यत्वाद्गुणाभावः ॥ ४ ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेपठोवर्गः ॥ ६ ॥

उदुत्यमितित्रयोदशर्चसप्तमं सूक्तं पस्कण्वस्यार्षसूर्यदेवत्यम् आदीनवगायत्र्यः शिष्टाध-
तसौनुष्टुभइत्युक्तम् तथाचानुक्तान्तम्—उदुत्यंसप्तोनासौर्येनवाद्यागायत्र्यइति आश्विनशस्त्रेसौर्ये
ऋतौ उदुत्यमित्यादयो नवर्चः शंसनीयाः संस्थितेष्व्वाश्विनायेति खण्डे सूत्रितम्—सूर्यो नो दिवः उदु-
त्यं जातवेदसमिविनवेति ।

तत्रमथमाष्टकमाह—

उदु॒त्यं॒ जा॒त॒वे॒द॒सं॒ दे॒वं॒ ह॒न्ति॒ के॒त॒वः । दृ॒शो॒ वि॒श्वाय॑ सूर्य॒म् ॥ १ ॥

उत् । ऊम् इति । त्यम् । जा॒त॒दे॒व॒इ॒त्सम् । दे॒वम् । वृ॒ह॒न्ति॒ । के॒त॒वः ।
दृ॒शो॒ । वि॒श्वाय॑ । सूर्य॒म् ॥ १ ॥

केतवः प्रज्ञापकाः सूर्यांश्वाः यद्वा सूर्यरश्मयः सूर्यसंबन्धमेरकमादिरप्युदुवहन्ति ऊर्ध्ववह-
न्ति उइतिपदपूरणः उक्तञ्च—मिताक्षरेष्वनर्थकाः कमीमिद्वितीति किमर्थविश्यापविश्वस्यैभुवना-

यदृशेद्रष्टुं यथासर्वेजनाः सूर्यपश्यन्तितथोर्ध्वं बहन्तीत्यर्थः कीदृशंसूर्यं त्यंपसिद्धं जातवेदसंजाता-
नांप्राणिनविदितारं जातमज्ञं जातधनं वा देवंध्योतमानम् अत्र निरुक्तम्—उद्धहन्तितं जातवेदसं देवमश्वः
केतवोरश्मयो वा सर्वेषां भूतानां संदर्शनाय सूर्यमिति ॥ जातवेदसं जातानिवेत्तीति जातवेदाः गति-
कारकयोरपि पूर्वपदमकृतिस्वरत्वं चेत्यसुम् पूर्वपदमकृतिस्वरत्वं च । दृशे दृशे विरिष्ये चेतितुमर्थे
निपातितः । सूर्यं राजसूर्यसूर्येत्यादिना धूमरेणे इत्यस्मात्क्यप्पूर्वाडागमसहितो निपातितः अतः प्र-
त्ययस्य पित्वादानुदात्तत्वे धातुस्वरेणाद्युदात्तत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

अपत्येता यवो यथानक्षत्रायन्त्यक्तुभिः । सूराय विश्वचक्षसे ॥ २ ॥

अप । त्ये । ता यवः । यथा । नक्षत्रा । यन्ति । अक्तुभिः ।
सूराय । विश्वचक्षसे ॥ २ ॥

त्येता यवो यथापसिद्धास्तस्करा इव नक्षत्रानक्षत्राणि देवगृहरूपाणि देवगृहावैनक्षत्राणीवि-
श्रुत्यन्तरात् । यद्वा इह लोके कर्मानुष्ठानाय ये स्वर्गं प्राप्नुवन्ति ते नक्षत्ररूपेण दृश्यन्ते तथा च श्रूयते—यो-
वा इह यजते अमुं लोकं नक्षते तन्नक्षत्राणां नक्षत्रत्वमिति । यद्वा तेषां सुकृतीनां ज्योतीं पिनक्षत्रायु-
ष्यन्ते सुकृतां वा एतानि ज्योतीं पियन्नक्षत्राणीत्याश्रानात् । यास्कस्त्वाह—नक्षत्राणि नक्षतेर्ग-
तिकर्मणो नेमानि नक्षत्राणीति च ब्राह्मणमिति । तथा विधानि नक्षत्राणि अक्तुभिः रात्रिभिः सह अपय-
न्ति अपगच्छन्ति विश्वचक्षसे विश्वस्य सर्वस्य प्रकाशकस्य सूराय सूर्यस्य आगमनं दृष्ट्वा तिशेषः तस्क-
रानक्षत्राणि च रात्रिभिः सह सूर्यं आगमिष्यतीति भीत्यापलायन्त इत्यर्थः तायुरिति स्तेननाम तायु-
स्तस्कर इति तन्नाम सुपाठात् अकुरितिरात्रिनाम शर्वरी अकुरितितत्रपाठात् ॥ यथा यथेति पादा-
न्ने इति सर्वानुदात्तत्वम् । नक्षत्रा नक्षगतौ अमिनक्षियजिबन्धिपतिष्योत्रनित्यत्र प्रत्ययः नित्वा-
दाद्युदात्तत्वम् नप्राणनपादित्यत्र चतौत्वेवमुक्तम् नक्षरतिनक्षीयत इति वानक्षत्रम् क्षीयतेः क्षरतेर्वा
नक्षत्रमिति निपात्यत इति शेषे च्छन्दसि बहुलमिति शेषः । यन्ति इण्गतौ इणो यणितियणादेशः ।
सूराय विश्वचक्षसे विश्वचक्षे प्रकाशयतीति विश्वचक्षाः चक्षेर्बहुलं शिञ्चेत्यसुम्प्रत्ययः शिञ्चेन सार्व-
धातुकत्वात् स्यादादेशाभावः उभत्रपठ्यर्थे चतुर्थीवकथ्येति चतुर्थी ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

अदृश्रमस्यकेतवोविरश्मयोजनान् अनु । भ्राजन्तोअग्रयोयथा ॥३॥

अदृश्रम् । अस्य । केतवः । वि । रश्मयः । जनान् । अनु ।

भ्राजन्तः । अग्रयः । यथा ॥ ३ ॥

अस्यसूर्यस्यकेतवःप्रज्ञापकाः रश्मयोदीवयः जनान्अनुव्यदृश्रजातान्सर्वान्अनुक्रमेणप्रेक्षन्ते सर्वजगत्प्रकाशयन्तीत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—भ्राजन्तोदीप्यमानाः अग्रयोयथाअग्रयइव॥अदृश्रं दृशिग्मेक्षणे वर्वमानेऽङ्घ्रिः इरितोवेतित्रैरङ्घ्रिदेशः रुडित्यनुवृत्तौ बहुलंछन्दसीतिरुडागमःअतएवबहुलवचनाद् ऋदशोङ्घ्रिगुणइतिगुणाभावइत्युक्तं तिङ्गान्तिङ्गोभवन्तीतिप्रथमपुरुषबहुवचनस्यउत्तमपुरुषैकवचनादेशः प्रथमपुरुषएवशास्त्रान्तरेश्रूयते—अदृश्रजस्यकेतवइति । जनानित्यस्यनकारस्यसंहितायांरुत्वयत्वादिपूर्ववत् । भ्राजन्तः शपःपित्वादानुदात्तत्वम् शतुश्चलसार्वधातुकस्वरेणधातुस्वरंएवशिष्यते ॥ ३ ॥

चातुर्मास्येषुशुनासीर्येष्वर्षणिअस्तिसीर्यैककपालः तस्यतरणिरित्येषानुवाक्या तथाचसूत्रितम्—तरणिर्विश्वदर्शवश्चित्रंदेवानामुदगादनीकमितियाज्यानुवाक्याइति तथा अतिमूर्तिनाश्रयेकाहेच्छुष्णपक्षेसौरीष्टिःकर्तव्या तस्यामप्येषानुवाक्या अतिमूर्तिनेतिखण्डेसूत्रितम्—नवोनवोभवतिजायमानस्तरणिर्विश्वदर्शतइति ।

तामेतांस्केचतुर्थीष्टचमाह—

तरणिर्विश्वदर्शतोज्योतिष्कदंसिसूर्य । विश्वमाज्ञासिरोचनम् ॥४॥

तरणिः । विश्वदर्शतः । ज्योतिःकृत् । असि । सूर्य । विश्वम् ।

आ । भासि । रोचनम् ॥ ४ ॥

हेसूर्यं त्वंतरणिःवरिताअन्वेनगन्तुमशक्यस्यमहतोष्वनोगन्तासि तथाचस्मर्यते—योजनानांसहस्रेद्वेदेशेद्वेचयोजने । एकेननिमिषार्धेनक्रममाणनमोस्तुतइति । यद्वा उपासकानारोगात्तारयितासि आरोग्यंभास्करादिच्छेदितस्मरणात् । तथाविश्वदर्शतः विश्वैःसर्वैःप्राणिभिर्दर्शनीयः आदित्यदर्शनस्यचाण्डालादिदर्शनजनितपापनिर्हरणहेतुत्वात् तथाचापस्तम्बः—दर्शनेज्योतिषांदर्शनमिति । यद्वा विश्वंसकलंभूतजातंदर्शतंद्रष्टव्यंमकार्ययेनसतथोक्तः तथागो-

तिष्कृत् ज्योतिषः प्रकाशस्य कर्ता सर्वस्य वस्तुनः प्रकाशयित्वा यथः यद्वा चन्द्रादीनां रात्रौ प्रकाशयिता रात्रौ हि अम्मयेषु चन्द्रादिर्विषेषु सूर्यकिरणाः प्रतिफलिताः सन्तोन्धकारं निवारयन्ति यथा द्वारस्थदर्पणोपरिनिपातिताः सूर्यरश्मयो गृहान्तर्गतं तमोनिवारयन्ति तद्वदित्यर्थः यस्मादेवं तस्मात् विश्वं व्यातरोचनरोचमानमन्तरिक्षं आसमन्ताद्भासि प्रकाशयति यद्वा हे सूर्य अन्तर्यामितया सर्वस्य प्रेरकपरमात्मनः तरणिः संसाराब्धे स्तारकोसि यस्मात्त्वं विश्वदर्शतः विश्वैः सर्वैर्मुमुक्षुभिर्दर्शतो दृश्यः साक्षात्कर्तव्य इत्यर्थः अधिष्ठानसाक्षात्कारे ह्यारोपितं निवर्तते ॥ ज्योतिष्कृत् ज्योतिषः सूर्यादेः कर्ता तथा चाप्रायते—चन्द्रमा मनुसोजातश्चक्षोः सूर्यो अजायतेति । ईदृशस्त्वं चिद्रूपतया विश्वं सर्वदृश्य-जातं रोचनं रोचमानं दीप्यमानं यथा भवति तथा आभासि प्रकाशयति चैतन्यस्फुरणे हि सर्वजगद-श्यते तथा चाप्रायते—तमेव भान्तमनुभाति सर्वतस्त्यभासा सर्वमिदं विभातीति । तरणिः वृद्धवन-तरणयोः अस्मान्तर्भावितण्यर्थात् अर्तिस्तृधृधम्यश्यवितृभ्यो निरित्यनिप्रत्ययः प्रत्ययाद्यु-दात्तत्वम् । ज्योतिः करोतीति ज्योतिष्कृत् क्विप्चेति क्विप् नित्यं समासे नुत्तरपदस्थस्येति विसर्जनी-स्यपत्वम् । भासि भादीनौ अन्तर्भावितण्यर्थात् छटिअदादित्वाच्छपोलुक् ॥ ४ ॥

पञ्चमीमृचमाह—

प्रत्यङ् देवानां विशः प्रत्यङ् देपिमानुपान् । प्रत्यङ् विश्वं स्वदृशे ॥ ५ ॥ ७ ॥

प्रत्यङ् । देवानाम् । विशः । प्रत्यङ् । उत् । एपि । मानुपान् ।

प्रत्यङ् । विश्वम् । स्वः । दृशे ॥ ५ ॥ ७ ॥

हे सूर्य त्वं देवानां विशः मरुत्नामकान् देवान् मरुतो वै देवानां विश इति श्रुत्यन्तरात् । तान्-रुत्संज्ञकान् देवान् प्रत्यङ् देपि मतिगच्छन्नुदयं प्राप्नोषि तेषामभिमुखं यथा भवति तथेत्यर्थः यथानानु-पान्मनुष्यान् प्रत्यङ् देपि तेषामपि यथा अस्मद्भिमुख एव सूर्य उदेतीति मन्यन्ते तथा विश्वं व्यातस्वः स्वदो-कं दृशे दृष्टुं प्रत्यङ् देपि यथा स्वदो कयासिनो जनाः स्वस्वाभिमुख्येन पश्यन्ति तथा उदेतीत्यर्थः एव-दु-कं भवति—लोकत्रयवर्तिनो जनाः सर्वेऽपि स्वस्वाभिमुख्येन सूर्यं पश्यन्तीति तथा चाप्रायते—तस्मात्-त्वं एव मन्यते मां प्रत्युदादिनि ॥ प्रत्यङ् प्रत्यश्नतीति प्रत्यङ् अश्रुगतिपूजनयोः ऋन्विगित्यादिना किन् अनिदितामिनि नलोपः उगिदचा मितिनुम् हल्ङ्यादि संयोगान्तलोपो संयोगान्तलोपस्याप्ति-द्धत्वात् उपधादीर्घनलोपयोरभावः किन्प्रत्ययस्य कुरितिकृत्वं अनिगन्तोश्चापि अनिगन्तानि

पर्युदासात्पूर्वपदप्रकृतिस्वराभावेरुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । एषि इण्गतौ सिषि अदादित्वाच्छ-
पोलुक् आदेशप्रत्यययोरितिपत्वम् । स्वः सुपूर्वादेशेर्विच् गुणेयणादेशः न्यक्स्वरौस्वरितौचेतिस्व-
रितत्वम् । दृशे दृशिर्प्रेक्षणेइत्यस्माददृशेवित्वेचेतितुमर्थेनिपातितः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

पृथीमृचमाह—

येनापावकचक्षसाभ्रुण्यन्तंजनानु । त्वंवरुणपश्यसि ॥ ६ ॥

येन । पावक । चक्षसा । भ्रुण्यन्तम् । जनान् । अनु । त्वम् ।

वरुण । पश्यसि ॥ ६ ॥

हेपावक सर्वस्यशोधकवरुणअनिष्टनिवारकसूर्य त्वंजनान्जातान्प्राणिनः भ्रुण्यन्तंधार-
यन्तंपोषयन्तंवाइमंलोकंयेनचक्षसाप्रकाशेनानुपश्यसि अनुक्रमेणप्रकाशयसि तंप्रकाशंस्तुमइति-
शेषः यद्वा उत्तरस्यामृचिसम्बन्धः तेनचक्षसाव्येपीति तथाचयास्केनोक्तं—तत्तेययंस्तुमइति-
वाक्यशेषोपिवोत्तरस्यामन्वयस्तेनव्येपीति ॥ भ्रुण्यन्तं भ्रुणधारणपोषणयोः कण्ठ्वादिवा-
द्यक् ततःशतरिकर्तरिशाप् अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेयकएवस्वरःशिष्यते । वरुण वृ-
ज्वरणे अस्मादन्तर्भावितण्यर्थात् ऋवृदारिभ्यउनन्धितउनन्धप्रत्ययः अत्रवरुणशब्देनआदित्य-
एवोच्यते तथाचान्यत्रान्नातम्—तस्यैवमित्रश्ववरुणश्चाजायेतामिति । मित्रश्ववरुणश्चधाता-
चार्यमाचेति ॥ ६ ॥

सप्तमीमृचमाह—

विद्यामेपिरजस्पृथ्वहामिमानोअक्तुभिः । पश्यजन्मानिसूर्य ॥ ७ ॥

वि । द्याम् । एपि । रजः । पृथु । अहां । मिमानः । अक्तुभिः ।

परधन् । जन्मानि । सूर्य ॥ ७ ॥

हेसूर्य त्वंपृथुपिस्तीर्णरजोदोकं लोकारजात्स्युच्यन्तइतिपास्कः । कंटोकंघांअन्तरिक्ष-
दोकंयेपिविशेषेणगच्छसि किंकुर्वेनअहाअहानिअकुभीरात्रिभिःसहमिमानः उत्पादयन् आ-
दित्यगत्यधीनत्वाद्दहोरात्रविभागस्य तथाजन्मानिजननवन्निभूतजातानिपश्यन्प्रकाशयन् ॥

रजस्पृथिवत्यत्र छन्दसिवापान्नेडितयोरिति विसर्जनीयस्य सत्वम् । अहाशे छन्दसि बहुलमिति शो-
लोपः । मिमानः माङ्माने जौहोत्यादिकः शानचिञ्चौद्विभावे भृजामिदित्यभ्यासस्येत्यत्वम् श्राभ्य-
स्तपोरातइत्याकारलोपः अभ्यस्तानामादिरित्यभ्यस्तस्याद्युदात्तत्वम् । जन्मानि जनीमाडु-
भावे अन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिमनिन् निच्चादाद्युदात्तत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह—

सप्तत्वाहरितोरथेवहन्तिदेवसूर्य । शोचिष्केशंविचक्षण ॥८॥

सप्त । त्वा । हरितः । रथे । वहन्ति । देव । सूर्य । शोचिः । ईकेशम् ।
विचक्षण ॥ ८ ॥

हेसूर्यसर्वस्यद्योतमानविचक्षणसर्वस्यप्रकाशयितः सप्त सप्तसंख्याकाः हरितोश्वाः रस-
हरणशीलारश्मयोवात्वात्वावहन्तिप्रापयन्ति कीदृशं रथे अवस्थितमिति शेषः तथा शोचिष्केशं शो-
चीं पितृजांस्येवयस्मिन् केशाइवदृश्यन्ते सतथोक्तः तम् । हरितइत्यादित्याश्वानांसंज्ञा हरितभा-
दित्यस्येति निघण्टावुक्तत्वात् ॥ शोचिष्केशं शुचदीप्तौ अर्चिं शुचिद्बहुसृषीत्यादिनाइसिप्रत्ययान्तो-
न्तोदात्तः स एव बहुव्रीहौ पूर्वपदमकृत्स्वरत्वेन शिष्यते नित्यंसमात्तेनुत्तरपदस्थस्येति विसर्जनी-
यस्यपत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह—

अयुक्तसप्तशुन्ध्युवःसूरोरथस्यनप्स्यः । ताभिर्यातिस्वयुक्तिभिः ॥९॥

अयुक्त । सप्त । शुन्ध्युवः । सूरः । रथस्य । नप्स्यः । ताभिः ।
याति । स्वयुक्तिभिः ॥ ९ ॥

सूरः सर्वस्यमेरकःसूर्यः शुन्ध्युवः शोधिकाः अश्वस्त्रियः तादृशीःसप्तसप्तसंख्याकाः
अयुक्तस्वरथेयोजितवान् कीदृश्यः रथस्यनप्स्यःनपातयिष्यः याभिर्युक्ताभिःरथोयातिनप-
तितादृशीरित्यर्थः एवंभूताभिस्ताभिरश्वस्त्रीभिःस्वयुक्तिभिः स्वकीययोजनेनरथेसम्बद्धाभिर्या-
ति यत्तगृहंपत्यागच्छति अतस्त्वस्मैहविदांतव्यमितिवाक्यशेषः ॥ अयुक्त युजिर्योगे स्वरितत्वा-
त्कर्षंभिमायेआत्मनेपदम् लुङिच्चेःसिच् एकाचइतीदृप्रतिषेधः लिङ्गसिचावात्मनेपदेऽपिनिमित्त-
कित्वात्तूपधगुणाभावः श्लोक्षलीतिसिचःसकारलोपः चोःकुरितिकृत्वम् । शुन्ध्युवः शुन्ध-
विशुद्धौ यजिमनिशुग्धिदसिजनिभ्योऽमुरितिपुमत्ययः शसि तन्वादीनांछन्दसिबहुलमुपसंख्या-

नमित्तिववज्जदेशः । सूरः प्रप्रेरणे सुसूधागृधिभ्यःऋन्नितिक्रन्प्रत्ययः नित्त्वादाद्युदात्तत्वम् ।
 नस्यः नपातयतीत्यर्थेनमृनेप्रुद्दृत्यादिनाउणादिषुनमृशब्दस्तृजन्तोनिपातितः ऋन्नेभ्योङीङिति
 ङीप् यणादेशेउदात्तयणोहल्पूर्वादिनिङीपउदात्तत्वम् सुपांसुपोभवन्तीतिशसोजसादेशः ततोय-
 णादेशेउदात्तस्वरितयोर्यणइतिस्वरितत्वम् रेफलोपश्छान्दसः उक्कंच द्वौचापरौवर्णविकारनाशा-
 विति । शाखान्तरेतुनर्घ्यइत्येवपठ्यते । स्वयुक्तिभिः स्वकीयाःसूर्यसम्बन्धिन्यःयुक्तयोयोजना-
 नियासां बहुव्रीहौपूर्वपदमरुतिस्वरत्वम् ॥ ९ ॥

अवभृथेष्टोहोत्रकाजलान्निष्क्रम्यउद्वयंतमसस्परितिमन्त्रं ब्रूयुः तथाचपत्नीसंयाभैश्चरि-
 त्वेतिखण्डेसूत्रितम्—उद्वयंतमसस्परित्युदेत्येति ।

तामेतांसूक्तेदशमीष्टचमाह—

उद्वयंतमसंस्परिज्योतिष्पश्यन्तउत्तरम् ।

देवदेवत्रासूर्यमगन्मज्योतिरुत्तमम् ॥ १० ॥

उत् । ब्रूयम् । तमसः । परि । ज्योतिः । पश्यन्तः । उत्तरम् ।

देवम् । देवत्रा । सूर्यम् । अगन्म । ज्योतिः । उत्तरम् ॥ १० ॥

वयमनुशातारःतमसस्परितमसउपरिरात्रेत्तुर्ध्ववर्तमानंतमसःपापात्परिउपरिवर्तमानंवापापरहि-
 तमित्यर्थःतथाचान्नायते—उद्वयंतमसस्परित्याह पाप्मावैतमः पाप्मानमेवासादपहन्तीति । ज्योति-
 स्तेजस्विनंउत्तरंउद्वततरंउत्कृष्टतरंवादेवत्रादेवेपुमध्येदेवदानादिगुणयुक्तंसूर्यपश्यन्तः स्तुतिभिर्ह-
 विभिश्चउपासीनाःसन्तःउत्तमंउत्कृष्टतमंज्योतिः सूर्यरूपंअगन्मप्राप्तुवाम तथाचश्रूयते—अगन्म-
 ज्योतिरुत्तममित्याह असौवाआदित्योज्योतिरुत्तममादित्यस्यैवसायुज्यंगच्छतीति । युक्तंचैतद्वं
 यथायथोपासतेतदेवभवन्तीतिश्रुत्यन्तरात् ॥ तमसस्परि पञ्चम्याःपरावध्यर्थेइतिविसर्जनीयस्य
 सत्वं । ज्योतिष्पश्यन्तः इत्सोःसामर्थ्येइतिविसर्जनीयस्यत्वं व्यपेक्षादक्षणांसामर्थ्यतत्राङ्गीक्रियते ।
 देवत्रा देवमनुष्यपुरुषपुरुषम्येभ्योद्वितीयासहस्र्यांवहुलमितिसप्तम्यर्थेत्रामत्ययःप्रत्ययस्वरः॥अगन्म
 छन्दसिदुइलइलिटिइतिमार्थेनायांलडिबहुलंछन्दसोतिशपोलुक् श्वोश्चेतिघातोर्भकारस्यनकारः
 अडागमउदात्तः पादादित्वान्निवावाभावः । उत्तमं तमपःपित्त्वानुदात्तत्वेमातेउत्तमशब्दमौसर्व-
 भेत्सुञ्छादिपुपाठावन्तोदात्तत्वम् ॥१०॥

उद्यन्नित्ययंतृचोरोगशान्त्यर्थः तथा चानुक्रमण्यामुक्तम्—अन्यस्तृचोरोगघ्नउपनिषदिति युक्तंचैतत् यस्मादनेनतृचेनत्वद्गोपशान्तयेप्रस्कण्वःसूर्यमस्तौव तेनतृचेनस्तुतःसूर्यःतर्घ्यापिरोगान्निरगमयत् तस्मादिदानीमपिरोगशान्तयेअनेनतृचेनसूर्यउपासनीयःतदुक्तंशौनकेन—उद्यन्नद्ये-
तिमद्योयंसौरःपापप्रणाशनः । रोगघ्नश्चविपन्नश्चभुक्तिमुक्तिफलप्रदइति ।

तृचस्याद्यांसूक्तेएकादशीष्टचमाह—

उद्यन्नद्यमित्रमहआरोहन्नुत्तरां दिवम् ।

हृद्रोगंममसूर्यहरिमाणं चनाशय ॥ ११ ॥

उत्तृद्यन् । अद्य । मित्रमहः । आहरोहन् । उत्तृत्तराम् । दिवम् ।

हृत्तृद्रोगम् । मम । सूर्य । हरिमाणम् । च । नाशय ॥ ११ ॥

हेसूर्यसर्वस्यप्रेरकमित्रमहः सर्वेषामनुकूलदीप्तियुक्त अद्यास्मिन्कालेउद्यन् उदयंगच्छन्उत्तरां उद्गततरां दिवमन्तरिक्षंआरोहन्आभिमुख्येनपामुवन् यद्वा दिवमन्तरिक्षंउत्तरामारोहन्उत्कर्षणंपामुवन् एवंविधस्त्वममहद्रोगंहृदयगतंअन्तरंरोगंहरिमाणंशरीरगतकान्तिहरणंशीलं वाहंरोगं यद्वा शरीरगतंहरिद्वर्णरोगमातंवेवर्ण्यमित्यर्थः तदुभयमपिनाशय मांस्तोतारंउभयविधाद्रोगान्मोचयेत्यर्थः ॥ मित्रमहःमित्रमनुकूलंमहस्तेजोयस्यासौ आमच्चितनिघातः । उत्तरां उदित्यनेनोपसर्गणस्वसंसृष्टघात्वर्थोल्लक्ष्यते तस्मादातिशायनिकस्तरपप्रथमपक्षे अन्तरिक्षविशेषणत्वेनद्रव्यप्रकर्षमतीतिरामन भवति द्वितीयेत्वारोहणक्रियायाः प्रकर्षो गम्यतइतिक्रमेत्तिडव्ययघादांम्वद्रव्यप्रकर्षेइत्याम्प्रथमपक्षेराक्षरपोःपित्त्वादानुदात्तत्वेउपसर्गस्वरएवशिष्यते द्वितीयेतुआम्प्रत्ययस्यसतिशिष्टत्वात्तस्यैवस्वरेप्राप्ते व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् वृषादिर्वाद्द्रव्यः सहाकृतिगणः । हृद्रोगम् वाशोकप्यञ्जुरोगेप्वि-
तिहृदयशब्दस्यहृदादेशः । मम युष्मदस्मदोर्ङ्सीत्याद्युदात्तत्वम् । हरिमाणं हञ्जूरणे जनिहस्या-
मिमनिन्नित्यौणादिकइमनिन्नप्रत्ययः व्यत्ययेनान्तोदात्तत्वं यद्वा हरिच्छब्दस्यवर्णवाचित्वात् व-
र्णहृदादिभ्यःप्यञ्चेतिचकारादिमनिन्नप्रत्ययः इष्टमेभ्यःस्वित्यनुवृत्तौटेरितिटिपोः ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टचमाह—

शुकेपुमेहरिमाणंरोपणाकांसुदध्मसि ।

अथोहारिद्रवेपुमेहरिमाणंनिदध्मसि ॥ १२ ॥

शुकेपु । मे । हरिमाणम् । रोपणाकांसु । दध्मसि । अथो इति ।

हारिद्रवेपु । मे । हरिमाणम् । नि । दध्मसि ॥ १२ ॥

मेमदीयंहरिमाणं शरीरगतंहरिद्वर्णस्यभावं शुकेपुतादृशंवर्णकामयमानेपुपक्षिपु तथारोपणा-
कासुशारिकासुपक्षिविशेषेषुदध्मसिस्थापयामः अथोअपिचहारिद्रवेपुहरितालद्रुमेपुतादृगवर्णवत्सु
मेमदीयंहरिमाणंनिदध्मसिनिदधीमहि सचहरिमातत्रैवसुखेनास्तांअस्मान्मावाधिष्टेत्यर्थः ॥ द-
ध्मसि इदन्तोमसिरितिप्रसङ्कारागमः ॥ १२ ॥

त्रयोदशीष्टकमाह-

उदगादयमादित्योविश्वेनसहसासह ।

द्विपन्तंमह्यंरन्धयन्मोअहंहिपतेरधम् ॥ १३ ॥ ८॥

उत् । अगात् । अयम् । आदित्यः । विश्वेन । सहसा । सह ।

द्विपन्तम् । मह्यम् । रन्धयन् । मो इति । अहम् । द्विपते । रधम् ॥ १३ ॥ ८ ॥

अयंपुरोवर्तीआदित्यःअदितेःपुत्रःसूर्यःविश्वेनसहसासर्वेणबलेनसहउदगावउदयंप्राप्तवान्किं-
कुर्वन्मह्यंद्विपन्तंरन्धयन्सोपद्रवकारिणंरोगंहिसन् अपिचअहंहिपतेअनिष्टकारिणेरोगायमोर-
धंमैवहिंसांकरोमि सूर्यएवअस्मदनिष्टकारिणंरोगंघिनाशयत्वित्यर्थः॥अगाव एतेर्लुङि इणोगालुङी-
तिगादेशःगातिस्थेतिस्तिचोर्लुक् । आदित्यः दित्यदित्यादित्येत्यपत्यार्थेमाग्दीव्यतीयोप्यपत्ययः ।
रन्धयन्रधंसांसारध्मोः प्यन्तालटःशतृ रधिजभोरचीतिगौघातोर्नुमागमः । मो मा उ निपा-
तद्वयसमुदायोमैवेत्यस्यार्थे ओदितिप्रगृह्यत्वेपुतमगृह्याअचीतिप्रकृतिभावः । द्विपते शतुरनुमइति
विभक्तेरुदात्तत्वम् । रधम् रधेर्लुङिपुषादित्वावचुरङदेशःरधिजभोरचीतिघातोर्नुम् अनिदिता-
मित्यनुपङ्गलोपः नमाङ्चोगेइत्यङभावः ॥ १३ ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

॥ इतिप्रथमेमण्डलेनवमोनुवाकः ॥ ९ ॥

दशमेनुवाकेसप्तसूक्तानि तत्राभित्यमितिपञ्चदशार्चप्रथमसूक्तम् अत्रेतिहासमाचक्षते-अद्वि-
राइन्द्रसदृशंपुत्रंआत्मनःकामयमानोदेवताउपासांचक्रे तस्यसव्यात्प्येनपुत्ररूपेणइन्द्रएवस्वयंज-
ज्ञे जगतिमनुत्स्यःकथिन्माभूदिति सप्तव्यआद्विरसोत्स्यसूक्तस्यऋषिः चतुर्दशीपञ्चदशयौत्रिष्टुमौ
त्रिष्टुवन्तस्यसूक्तस्यशिष्टाजगत्पइतिपरिभाषयाअवशिष्टास्योदशार्चोऽजगत्यः इन्द्रोदेवता तदेत-
त्सर्वमनुक्रमण्यामुक्तम्-अभित्यंपञ्चोनासव्योद्विद्विष्टुवन्तमद्विराइन्द्रमुत्स्यंपुत्रमिच्छन्त्यव्याप-

वसव्यइतीन्द्रएवास्पुत्रोजायतेति । अतिरात्रेप्रथमेपर्यायेहोतुःशस्त्रेइदंसूक्तंशंसनीयं अतिरात्रे-
पर्यायाणामितिखण्डेसूत्रितम्—अभित्यंमेपमध्वर्यवोभरतेन्द्रायसोममितियाज्येति गवामयनस्य
मध्यभूतेविपुवत्संज्ञकेहन्यपिनिष्केवल्येइदंसूक्तम् तथाचसूत्रितम्—यस्तिग्मशृङ्गोभित्यंमेप-
मिन्द्रस्यनुवीर्याणीत्येतस्मिन्नेन्द्रीनिविदंशस्त्वेति ।

तत्रप्रथमामृचमाह—

अभित्यंमेपंपुरुहूतमृग्मियमिन्द्रंगीभिर्मदतावस्वोअर्णवम् ।
यस्यद्यावोनविचरन्तिमानुपाभुजेमंहिष्ठमभिविप्रमर्चत ॥ १ ॥

अभि । त्यम् । मेपम् । पुरुहूतम् । ऋग्मियम् । इन्द्रम् । गीःऽभिः ।
मदत । वस्वः । अर्णवम् । यस्य । द्यावः । न । विचरन्ति । मानुपा ।
भुजे । मंहिष्ठम् । अभि । विप्रम् । अर्चत ॥ १ ॥

त्यंप्रसिद्धंमेपंशत्रुभिःस्पर्धमानं यद्वा कण्वपुत्रंमेधातिथियजमानमिन्द्रोमेघरूपेणागत्यव-
दीयंसोमंपपौ सकपिस्त्वमेपइत्यवोचत् अतइदानीमपिमेपइतीन्द्रोभिधीयते मेधातिथेमेपेतिष्ठन्-
स्रण्यामत्रैकदेशस्यव्याख्यानरूपंब्राह्मणमेवमान्नायते—मेधातिथिंहिकाण्वायनिर्मेधोभूत्वाजहा-
रेति आगत्यसोमंपअहतवानित्यर्थः । पुरुहूतम् पुरुभिर्यजमानैराहूतम् ऋग्मियंऋग्भिर्विक्रि-
यमाणंस्तुयमानमित्यर्थः स्तुत्याहिदेवताविक्रियते यद्वा ऋग्भिर्मयितेशन्त्यतेइतिऋग्मीःतं वसो-
अर्णवंधनानामावासभूमिं एवंगुणविशिष्टमिन्द्रहेस्तोतारोगीभिःस्तुतिभिरभिमदताभिमुत्प्रेनह-
र्षपापयत यस्येन्द्रस्यकर्मणिमानुपामनुष्याणांहितानिविचरन्तिविशेषेणवर्तन्ते तत्रदृष्टान्तः—द्या-
वोन यथासूर्यरश्मयः सर्वेषांहितकराः भुजे भोगायमंहिष्ठंअतिशयेनप्रवृद्धंविप्रमेधाविनं तथावि-
धमिन्द्रमभ्यर्चत अभिपूजयत ॥ मेपं मियस्पर्धायां इगुपधलक्षणेकेमातेदेवसेनमेपादयःपचा-
दिपुद्रुष्टव्याइतिवचनादचूप्रत्ययः । ऋग्मियं तस्यविकारइत्यर्थेएकाचोनित्यंमयटमिच्छन्तीतिमप-
ट्प्रत्ययःअकारस्येकारश्छान्दसः प्रत्ययस्वरः यद्वा माङ्मानेशब्देच ऋग्भिर्मयितेइतिऋग्मीः
किपिवल्लोपात्पूर्वमेवपरत्वावधुमास्थेतीत्वम् अचिश्रुधात्वित्यादिनेयडादेशः छदुत्तरपदमरुति-
स्वरत्वम् । मदत मदीहर्षेहेतुमतिणिच् मदीहर्षग्लेपनयोरितिघटादिपुषाठाद् हर्षार्थेवर्तमानस्यघ-
टादयोमितइतिमित्त्वेसतिमितांहस्वइतिह्रस्वत्वम् लोणमध्यमपुरुषबहुवचनेशपिछन्दस्युभयथे-
त्यार्धधातुकत्वाव णेरनिटीतिणिलोपः तशब्दस्यसार्वधातुकमपिदितिङित्त्वेऋचितुनुचमधुतइकु-

चोरुप्याणामितिदीर्घः। वस्वः इति आगमानुशासनस्थानित्यत्वान्नुमभावः जसादिपुछन्दसिवा-
वचनमिविवचनात् वेडिंतीतिगुणाभावेयणादेशः। अर्णवं अर्णउदकमस्मिन्नस्तीत्यर्णवःसमुद्रः
अर्णसोलोपश्चेतिमत्वर्थीयोवप्रत्ययःसलोपश्च तेनशब्देनजलाश्रयवाचिनाआश्रयमात्रंलक्ष्यते
प्रत्ययस्वरः। विचरन्ति चरगत्यर्थःअदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरः तिङिचोदात्तवती-
तिगतिरनुदात्तायद्वृत्तयोगादनिघातः। मानुषा शेषेछन्दसिबहुलमितिशेर्लोपः। भुजे भुजपालना-
भ्यवहारयोः संपदादिदक्षणाभावेकिप् सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम्। मंहिष्ठं महिवहिवृ-
द्धौ अतिशयेनमंहितोमंहिष्ठः नुच्छन्दसीतिइष्टप्रत्ययः तुरिष्ठेमेयःस्वित्त्वलोपः निच्चादाद्युदा-
त्तत्वम्। अर्चत अर्चपूजायां भौवादिकः ॥ १ ॥

द्वितीयाध्वचमाह—

अभीमवन्वन्त्त्रभिष्टिमूतयोन्तरिक्षप्रांतार्विपीभिरावृतम् ।

इन्द्रं दक्षांसऋभवोमदच्युतं शतक्रतुं जवनीसूनुतारुहत् ॥ २ ॥

अभि । ईम् । अवन्वन् । सुइअभिष्टिम् । ऊतयः । अन्तरिक्षइभाम् ।

तर्विपीभिः । आइवृतम् । इन्द्रंम् । दक्षांसः । ऋभवः । मदच्युतम् ।

शतइक्रतुम् । जवनी । सूनुता । आ । अरुहत् ॥ २ ॥

ऊतयः अवितारोरेक्षितारोदक्षात्तोदक्षयितारः प्रवर्धयितारः ऋभवः उरुभान्तीतिने-
रुक्नुत्पत्याऋभ्रवोवमरुतउच्यन्ते एवंभूतामरुतः इन्द्रमभीमवन्वन्आभिमुस्येनखलुअभ्रजन्त
धृत्वेणसहधुभ्यमानमिन्द्रं सवेदेवाःपर्येत्यजन् मरुतस्तुतथानपर्यत्याक्षुः तथाचान्नायते—विश्वेदे-
धाअजहुयंसत्वायः मरुद्भिरिन्द्रसद्व्येतेअस्त्विति । बालोणेप्यात्रातम्—मरुतोहैननाजहुरिति ।
कोदशमिन्द्रंस्वभिष्टिं शोभनाभ्येपणवन्तरोभनाभिगमनमित्यर्थः । अन्तरिक्षमां अन्तरिक्षंघु-
सोकं स्वतेजसाप्रातिपुरयतोत्यन्तरिक्षमाः द्वादशस्वादित्येपुइन्द्रस्यविद्यमानत्वात् शास्त्रान्तरेपिश्रु-
यते—तस्याइन्द्रश्चिवस्वांश्चाजायेतामिति । इन्द्रश्चिवस्वांश्चेत्येतइतिच । तर्विपीभिरावृतम्
तर्विपीविवचननाम् तर्विपीरुप्यमितितन्नामसुपाठात् घटैरावृतंअविवचिनमित्यर्थः अतएवमदच्यु-
तम् शत्रूणामिदस्मगर्वस्यच्यावयितारं किञ्चशतक्रतुंशतसंख्याकानांक्रतूनामाहवारं बहुविधकर्मा-
णांवापुर्वोक्तमिन्द्रंजवनोवृषवधंप्रतिप्रेरयित्रीसूनुतातीमरुद्भिःप्रयुक्ता महरभ्रगवोजहिवीरयस्वेति

ब्राह्मणोक्तत्वाप्रामि्यसत्यात्मिकावागपि आरुहव आरुढवती वृत्रवधं प्रति सापिवाक् इन्द्रस्योत्साह-
कारिण्यभूदित्यर्थः ॥ अवन्न् वनपणसंभक्तौ लङ्शिपि प्राप्तेत्यत्ययेन उग्रत्ययः । स्वभिष्टिं इषगतौ
भावेक्ति न प्रत्ययः तितुत्रेत्यादिनेट्प्रतिषेधः एमन्नादित्वात्पररूपत्वम् शोभना अभिष्टयोयस्येति व-
हुमीहौ नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । ऊतयः अवतेः कृत्यत्युटो बहुलमितिकर्त्तरि क्तिन्प्रत्ययः
यद्वा किञ्चकौचेति किञ् ज्वरत्वरेत्यादिना ऊट् चितइत्यन्तोदात्तत्वम् । अन्तरिक्षमां प्रापूणे अ-
न्तरिक्षं प्रातिपूरयतीत्यन्तरिक्षमाः आतोमनिन्नित्यत्र चशब्दाद्विच् । आवृतम् वृत्रवरेणे आब्रिय-
तइत्यावृतः कर्मणि निष्ठा गतिरनन्तरइति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् । दक्षासः दक्षवृद्धौ दक्षन्तपभिरि-
ति दक्षाः करणे घञ् जिच्वादाद्युदात्तत्वम् आज्ञसेरसृक् । मदच्युतं च्युङ्गतौ अन्तर्भावितण्यथादं
क्विप्चेति क्विप् ह्रस्वस्यपित्कृती तितुक् । शतक्रतुं शतं क्रतवो यस्य बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व-
म् । जवनी जुइतिसौत्रोधातुः करणेत्युट् टिड्ढाणित्यादिना ङीप् लित्स्वरेण जकारात्परस्योदा-
त्तत्वम् । अरुहव रुहेर्लुङि ऋष्टरुहिभ्यश्छन्दसीति च्चैरङादेशः ॥ २ ॥

तृतीयाश्रुचमाह—

त्वं गोत्रमद्भिरोभ्यो वृणोरपोनात्रये शतदुरेपु गानुवित् ।

ससेनं चिद्दिमदायावहोवस्वाजावर्द्रिवावसानस्य नर्तयन् ॥३॥

त्वम् । गोत्रम् । अद्भिः ऽभ्यः । अ॒वृ॒णोः । अपं । उ॒त ।

अ॒त्र॒ये । श॒त॒दु॒रे॒पु । ग॒ानु॒वित् । स॒से॒नं । चि॒त् । वि॒द॒म॒दा॒यं ।

अ॒व॒हः । वसुं । आ॒जौ । अ॒र्द्रि॒म् । व॒व॒सा॒नस्यं । न॒र्त॒यन् ॥३॥

हेइन्द्र त्वंगोत्रं अव्यक्तशब्दवन्तं वृष्टच्युदकस्यावरकं मेघं अद्भिरोभ्यः अद्भिरसाश्रुपीणामर्था-
य अपावृणोः अपावरणं कृतवानसि वृष्टेरावरकं मेघं वज्रेणोटाट्टचवपणं कृतवानित्यर्थः यद्वा गोत्रंगो-
समूहं पणिभिरपहतं गुहासुनिहितं अद्भिरोभ्यः क्विप्पोपावृणोः गुहाद्वारोटाट्टनेन प्रकाशय उत अ-
पिच अत्रये महर्षये कीदृशाय शतदुरेपुशतद्वारेपुयत्रेपु असुरैः पीडार्थं प्रक्षिप्तम् गानुविदमार्गस्य ट-
भ्ययिताभूः तथा विमदायाचिद् विमदनाश्रे महर्षये पिससेन अन्नेन युक्तं वसुधनं अवहः प्रापितवान्
तथा आजौसंभामेजयार्थं ववसानस्य निवसतो यत्मानस्यान्यस्यापिस्तोतुः अर्द्रिबज्जं नर्तयन् रक्षणं
कृतवानसीति शेषः अतस्त्वमहिमाकेन वर्णयितुं शक्यते इति भाष्यः ॥ गोत्रं गुड् अव्यक्तेशब्दे
ओणादिकः प्रत्ययः यद्वा स्वल्गोरथादित्यनुवृत्तौ इति च कट्यचक्षेति समूहार्थं प्रत्ययः । शब्द-

दुरेषु शतदुराःद्वाराणि एषां हृदयेके द्वयन्ते संवियन्त इति दुराः वञ्चयैकविधानमितिकप्रत्ययः छान्दसं सम्प्रसारणं परपूर्वत्वम् तच्च योऽसुभयोः स्थाने भवति स लभते अन्यतरेणापि व्यपदेशमित्युरण्-
रपरइतिरपरत्वं भवति यद्वा द्वारशब्दस्येव छान्दसं सम्प्रसारणं द्रष्टव्यम् । गातुविद गाङ्गतौ अस्मा-
त्कमिमनिजनिभागापायाहिष्यश्चेति तु प्रत्ययः त्वेदयतिलं भयतीति गातुविद विदूलाभे अन्तर्भा-
वितण्यर्थावकिप् रुद्रुत्तरपदमरुतिस्वरत्वम् । ससेन ससमित्यन्नाम ससनमः आयुरितितन्नामसु
पाठात् आजिरितिसंग्रामनाम आहवे आजवितितत्रपाठात् । अदिं अचिभक्षयति वैरिणमित्यद्विर्व-
ज्रः अदिशदिभूशुभिष्यः किन्चित्किन्प्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तत्वम् यास्कस्त्वेवं अदिशब्दं व्या-
चरत्यौ—अदिराट्टणात्यनेनापिवाचेः स्यादिति ॥ ववसानस्य वसनिवासे कर्तरिताच्छीलिकश्चानशु
बहुलं छन्दसीति शपः श्लुः द्विर्भावहलादिशेषौ चित्त्वादान्तात्तत्त्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीमृचमाह—

त्वमपामपिधानां हृणोरपाधारयः पर्वते दानुमद्दसु ।

हृत्रयदिन्द्रशवसावधीरहिमादित्सूर्यदिव्यारोहयो हृशे ॥ ४ ॥

त्वम् । अपाम् । अपिधानां । अहृणोः । अप । आधारयः ।

पर्वते । दानुमद् । वसु । हृत्रम् । यत् । इन्द्र । शवसा । अवधीः ।

अहिम् । आत् । इत् । सूर्यम् । दिवि । आ । अरोहयः । हृशे ॥ ४ ॥

हेइन्द्र त्वमपामुदकानां अपिधाना अपिधानानि आच्छादकान्सेधान् अपावृणोः अपावरीषाः
तथापर्वते पर्ववति पूरयितव्यप्रदेशयुक्ते स्वकीयनिवासस्थाने दानुमत् दानुमतो हिंसायुक्तस्य यद्वा द-
नुरसुरमाता सैपदानुः वद्वतः तादृशस्पृष्टादेर्वसुधर्मन्धारयः शत्रून्जित्वा तदीयं धनमपहत्य स्वगृ-
हेन्यचिक्षिप इत्यर्थः यद्वा दानुमदिति वसुविशेषणं शोभनदानयुक्तमित्यर्थः हेइन्द्र त्वं यत्पदाश-
वसावलेन हृत्रयाणां लोकानामावरीतारं तथा च शास्त्रान्तरे समाह्वतम्—यदि मौलोकानवृणोत्त-
हृत्रस्य वृत्रत्वमिति । अहिमासमन्तावहन्तारं तथा च वाजसनेयिनः समापनन्ति—सोऽग्नीसोपावभि-
संभूव सर्वाविद्यांसर्वयशः सर्वमन्नाद्यंसर्वाभिर्यंसयत्सर्वमेतत्समभवंत्समादहिरिति । एवंभूतम्
सुरं अवधीर्वधं पापितः आदिव अनन्तरमेव दिविद्युल्लोके दृशेद्रुसूर्यमारोहयः वृत्रेणावृत्तसूर्यतस्मा-
त् वृत्रादमुच्य इत्यर्थः ॥ अपां ऊडिमित्यादिनाविभक्तेरुदात्तत्वम् । अपिधाना अपिधीयन्ते

आच्छाद्यन्तेऽभिरित्यपिधानानि करणेल्युद् लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्यधात्वाकारस्योदात्तत्वम् त-
तएकादेशस्वरः कृदुत्तरपदमरुतिस्वरत्वम् सुपांसुलुगितिभिक्तेःपूर्वसवर्णदीर्घत्वम् । अधार्यः
पादादित्वान्निघाताभावः । पर्वते पर्ववान्पर्वतः पर्वपुनःपृष्णातेःप्रीणातेर्वेतियार्स्कः । दानुमद् दो
अवखण्डनेइत्यस्माद्वा दाण्दानेइत्यस्माद्वा दाभाभ्यांनुरित्यौणादिकोनुप्रत्ययः असुरविशेषणत्वे
सुपांसुलुगितिपठ्यालुक् ॥ ४ ॥

पञ्चमीमृचमाह—

त्वंमायाभिरपमायिनोधमःस्वधाभिर्येअधिशुसावजुह्वत ।

त्वंपिप्रोर्नृमणःप्रारुजःपुरःप्रऋजिश्वानंदस्युहृत्येष्वाविथ ॥५॥१॥

त्वम् । मायाभिः । अप । मायिनः । अधमः । स्वधाभिः । ये ।

अधि । शुभौ । अजुह्वत । त्वम् । पिप्रोः । नृमनः । प्र ।

अरुजः । पुरः । प्र । ऋजिश्वानम् । दस्युहृत्येषु । आविथ ॥ ५॥१॥

हेइन्द्र त्वंमायाभिः जयोपायज्ञानैः मायेतिज्ञाननाम शचीमायेतितन्नामसुपाठात् यद्वा
मायाभिः लोकप्रसिद्धैःकपटैः मायिनः उक्तलक्षणमायोपेतानवृत्रादीनसुरान्अपाधमः अपाजी-
गमः धमतिर्गतिकर्मेतियार्स्कः । येअसुराःस्वधाभिर्हविल्क्षणैरन्नैः शुभावधि शोभमानेस्वकीये
मुखेएवअजुह्वत अहौपुः नाग्री तानसुरानितिपूर्वेणसम्बन्धः तथाचकौपीतकिभिराम्नायते—अ-
सुरावाआत्मअजुह्वरुद्धातेग्रैतेपराभवन्निति । वाजसनेयिभिरप्याम्नातम्—देवाश्चहवाअसुराश्चा-
स्पर्धतततोहासुराअभिमानेनकस्मैचनजुहुमइतिस्वेप्वेवास्येपुजुह्वतश्चेरुस्तेपराबभूवुरिति । तथा
हेनृमणः नृपुयजमानेपुरक्षितव्येषुअनुग्रहबुद्धियुक्तस्त्वंपिप्रोः पूरयितुःएतन्नाम्नोसुरस्यपुरःपुराणि
निवासस्थानानिमारुजः प्राभांक्षीः एवंकृत्वातेनासुरेणोपद्रुतं ऋजिश्वानंऋजुगमनंएतत्संज्ञकंस्तो-
तारंदस्युहृत्येषुदस्यूनामुपक्षपयितृणांहननेनयुक्तेपुसंग्रामेषु यद्वा दस्यूनांहननेनिमित्तभूतेपुमावि-
थमकपेणररक्षिथ ॥ मायिनः मायाशब्दस्यबीसादिपुपाठात् बीसादिभ्यश्चेतिमत्वर्थीयइतिः । शु-
भौ शुभदीप्तौ कर्मणिक्त्विन् तितुत्रेत्यादिनेड्प्रतिषेधः झपस्तथोरितिधत्वाभावश्छान्दसः स्वरिचेति
चत्वम् । अजुह्वत जुहोतेर्लङ्दिव्यत्ययेनात्मनेपदम् अदभ्यस्तादितिज्ञस्यादादेशः हुश्रुवोःसार्वधातु-
कइतियणादेशः । पिप्रोः पृषालनपूरणयोः पृभिदिव्यधीत्यादिनाकुप्रत्ययः उदोष्ठचपूर्वस्येत्यत्र

बहुलं छन्दसीत्युक्त्वा वज्रत्वाभावः छान्दसं दिवंचनम् अस्यासत्स्योरदत्वहलादिशेषाः अतिपिपे-
त्योश्च बहुलं छन्दसीत्यभ्यासस्येत्वम् यणादेशः । नृमणः नृपुमनोयस्य छन्दस्पृद्वग्रहादिनिष्पत्तम् ।
अरुजः रुजोभङ्गे शस्यङित्वाद्गुणाभावः । ऋजिश्चानम् ऋजुअश्रुतेभामोतीत्युजिश्चा पृषोदरा-
दिः । दस्युहृत्पेषु हनर्हिंसागत्योः हनस्त्वचेतिभावेक्यप्रत्ययः तकारश्चान्तादेशः दस्युनांहृत्या
येषुसंग्रामेषु परादिश्छन्दसि बहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् तत्पुरुषपक्षेत्तु रुदुत्तरपदमकृतिस्वरत्व-
म् । आविद्य अवरक्षणे ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

पक्षीष्टचमाह—

त्वंकुत्संशुष्णहृत्येव्वाविथारंन्धयोतिथिग्वायशंवरम् ।

महान्तंचिदुर्वुदंनिक्रमीःपदासनादेवदस्युहृत्यायजज्ञिषे ॥६॥

त्वम् । कुत्सम् । शुष्णाहृत्येषु । आविद्य । अरन्धयः ।

अतिथिग्वाय । शम्बरम् । महान्तम् । चित् । अर्बुदम् । नि ।

क्रमीः । पदा । सनात् । एव । दस्युहृत्याय । जज्ञिषे ॥ ६ ॥

हेइन्द्र त्वंकुत्संकुत्ससंज्ञकमृषिशुष्णहृत्येषु शुष्णाःशोपयिताएतन्नाम्रोसुरस्पहननपुकेषुसं-
ग्रामेषुआविथररक्षिय तथा अतिथिग्वायअतिथिभिर्गन्तव्यायदैवोदासायशंवरंएतन्नामानमसु-
रं अरन्धयः हिंसांपापितः तथा महान्तंचिदुर्वुदंनिक्रमीःपदासनादेवदस्युहृत्यायजज्ञिषे
ननायजज्ञिषे सर्वंदात्वंदस्युहननशीलोभवसीत्यर्थः ॥ अरन्धयः रधहिंसासंराप्योः रधिजमोर-
चीतिधातोर्नुम् । अतिथिग्वाय गभेरोणादिकोडुमत्ययः । क्रमीः ऋमुपादविक्षेपे एभन्तक्षणेतिवृ-
द्धिप्रतिषेधः बहुलंछन्दस्यमाङ्चोपेपीत्यङभावः । पदा सावेकाचइतिवा ऊडिदंपदादीतिवाविभ्र-
केरुदात्तत्वम् । जज्ञिषे जनीमादुर्भावे लिटिगमहनेत्यादिनोपचालोपः ॥६॥

सप्तमीष्टचमाह—

त्वेविश्वानविपीसृष्ट्यग्घ्नानव्वरार्धःसोमपीथायर्हर्षते ।

तव्वन्त्रश्चिकितेवाहोर्हितोहृश्वाशत्रोरवविश्वानिहृष्या ॥७॥

त्वे इति । विश्वा । तविपी । स॒ध्यक् । हिता । तव । राधः ।
 सोम॒इपी॒थाय॑ । ह॒र्षते॑ । तव । वज्रः । चि॒किते॑ । वा॒होः ।
 हितः । वृ॒श्च । शत्रोः । अ॒व । विश्वा॑नि । वृ॒ष्ण्यां ॥ ७ ॥

हेइन्द्र त्वेवपिविश्वातविपीसर्वबलंसध्यक्सधीचीनंअपराङ्मुखंथाभवतितथाहिवा निहितं
 तथा तवराधोमनःसोमपीथायसोमपानायहर्षतेहृष्यति किञ्च तववाहोर्हस्तयोर्हितोवस्थितोव-
 ज्रश्चिकितेअस्माभिर्ज्ञायते अतःशत्रोःशातयितुर्वैरिणः विश्वानिसर्वाणिवृष्ण्यावृष्ण्यानिवीर्या-
 णिववृश्च छेदनंकुरु॥ सहअश्चतीतिसध्यक् अश्चतेऋत्विगित्यादिनाकिन् अनिदितामितिनद्यो-
 पःसमासेसहस्यसधिरितिसहशब्दस्यसध्यादेशः चोःकुरितिकुत्वम् ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेप्राप्ते अ-
 दिसध्योरन्तोदात्तत्वनिपातनंरुत्स्वरनिवृत्त्यर्थमितिवचनावसध्यादेशेन्तोदात्तःतस्ययणादेशेउ-
 दात्तस्वरितयोर्यणइतिपरस्यानुदात्तस्यस्वरितत्वम् । राधः राधोति सभृद्धोभवत्यनेन राधोवप-
 नउच्यते असुनोनिच्वादाद्युदात्तत्वम् । सोमपीथाय पापाने पातुदिवचीत्यादिनाथकप्रत्य-
 यः घुमास्येतीत्वम् । हर्षते हृषतुष्टौ श्यनिप्राप्तेव्यत्ययेनशष् आत्मनेपदंच । चिकिते कित-
 शाने छन्दसिलुङ्लङ्लिटइतिवर्तमानेकर्मणिलिट् । वाहोः उदात्तयणइतिविभक्तेरुदात्त-
 त्वम् । वृश्च ओवृश्छेदने तौदादिकः ग्रहिज्यादिनासम्प्रसारणं विकरणस्वरः संहितायां भ्र-
 चोतस्तिङइतिदीर्घत्वम् । वृष्ण्या वृषसेचने उणादिकोनकप्रत्ययः तत्रभवानिवृष्ण्यानि भवे-
 छन्दसीतियत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् शेच्छन्दसीतिशेर्लोपः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह—

विजानी॒ह्यार्या॑न्ये॒च॒दस्य॑वोव॒र्हिष्मते॑रन्धयाशास॑द॒ब्रतान् ।
 शा॒र्की॑भव॒यज॑मानस्यचोद्वि॒तावि॑श्वेत्ताते॑स॒ध॒मादे॑पु॒चाक॑न ॥८॥

वि । जा॒नी॒हि । आ॒र्यान् । ये । च॒ । दस्य॑वः । व॒र्हिष्म॑ते ।
 र॒न्ध॒य । शा॑सत् । अ॒ब्र॒तान् । शा॒र्की । भ॒व । यज॑मानस्य ।
 चो॒द्वि॒ता । विश्वा॑ । इत् । ता । ते । स॒ध॒मादे॑पु । चा॒क॒न ॥ ८ ॥

हेइन्द्र त्वंआर्यान्विदुषोनुष्ठातृन्विजानीहिविशेषेणबुध्यस्व येचदस्यवः तेपापनुष्ठातृणा-
 मुपक्षपयितारः शत्रवः तानपिविजानीहीतिशेषः ज्ञात्वाचर्हिष्मतेर्चर्हिषापङ्गेनयुक्तापयजमाना-
 याव्रतान् अतमितिकर्मनाम कर्मविरोधिनस्तान्दस्यूरन्धयाहिंसांपापय यद्वा यजमानस्यवर्गं

गमय रभ्यतिर्वशगमनेइतियास्कः । किंकुर्वन् शासत् दुष्टानामनुशासनंनिग्रहंकुर्वन् अतःशाकी
 शक्तिमुक्तस्त्वयजमानस्पचोदितामेरकोभव यज्ञविवातकानसुरान्तिरस्कृत्ययज्ञानयजमानैः स-
 म्यगनुष्ठापयेतिभावः अहमपिस्तोता तेतव तानिपूर्वोक्तानिकर्माणिविश्वेव सर्वाण्येवसधमादे-
 पुसहमादनयुक्तेपुयज्ञेपुस्तोतुंचाकनकामये॥ जानीहि ज्ञाअवबोधने क्रैयादिकः ज्ञाननेर्जेतिजा-
 देशः अत्रहीगतौवृद्वितिवृत्करणांत्वादिपरिसमाप्त्यर्थमेवन्प्रादिपरिसमाप्त्यर्थमितियेपांदर्शनं ते-
 पांप्वादीनांह्रस्वइतिह्रस्वेनभ्रवितव्यं मैवं ज्ञाननेर्जेतिदीर्घोच्चारणसामर्थ्यात् जनीपादुर्भावेइ-
 त्यस्यतुदीर्घोच्चारणमन्तरेणाप्यतोदीर्घोयजीत्यनेनैवदीर्घःसिध्यति तस्मादीर्घोच्चारणवैयर्थ्य-
 प्रसंगात् अत्रह्रस्वोनभवतीतिसिद्धम् । बर्हिष्मते तसौमत्वर्थेइतिभक्त्वात्तत्त्वजश्वपोरभावः ।
 रन्धय रर्हिंसासंराध्योः । शासत् शासुअनुशिष्टौ शतरिअदादित्वाच्छपोलुक् जक्षित्यादयः-
 षडित्यभ्यस्तसंज्ञायाम् नाभ्यस्ताच्छतुरितिनुम्प्रतिषेधः अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् ।
 शाकी शकृशकौ भावेवञ् ततोमत्वर्थीयइनिः व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् यद्वावृषादिर्द्रष्टव्यः । वि-
 श्वा वा उभयत्रशेच्छन्दसीतिशेर्लोपः । सधमादेषु सहमाद्यन्त्येष्वितिसधमादायज्ञाः अधिकर-
 णेषुप्रत्ययः ननु मदोनुपसर्गेइत्यप्रत्ययेनभ्रवितव्यम् मैवं व्यधजपोरनुपसर्गेइत्यत्रैवमदइतिव-
 क्तव्येप्यमदोनुपसर्गेइतिपृथगुपादानं तद्वचनपिपक्षेयथास्यादितिन्यासकारेणप्रत्यपादीत्यस्माभि-
 र्धातुवृत्तावुक्तम् सधमादस्थपोच्छन्दसीतिसहशन्दस्सधमादेशः । चाकन कनीदीमिकान्ति-
 गतिषु अवकान्त्पर्यः छन्दसिदुइलइलिटइतिवर्तमानेदिट् णलुत्तमोवेतिणित्वस्यविकल्पनाह-
 र्भावः तुजादित्वादभ्यासस्यदीर्घत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह-

अनुव्रताय रन्धयन्नपव्रतानाभूमिरिन्द्रः श्रथयन्ननांशुवः ।
 वृद्धस्य चिद्धर्षतोद्यामिनक्षतः स्तवानोवम्रोविजधानसंदिहः ॥ ९ ॥
 अनुव्रताय । रन्धयन् । अपव्रतान् । आइभूमिः । इन्द्रः । श्रथयन् ।
 अनांशुवः । वृद्धस्य । चित् । वर्धतः । द्याम् । इनक्षतः । स्तवानः ।
 वम्रः । वि । ज्ञान् । सम्दिहः ॥ ९ ॥

यइन्द्रःअनुव्रतायअनुकूलकर्मणोयजमानायअपव्रतान् अपगतकर्मणःयजनानान्रन्धयन्
 हिंसयन्श्रीकुर्वन्वा तयाआभूमिः आभिमुख्येनभवन्तीत्याशुवःस्तोतारः तेः अनाशुवःतद्विप-

रीतान्श्रथयन् हिंसयन्वर्तते वृद्धस्यचिद्वर्धतःपूर्ववृद्धस्यापिपुनर्वर्धमानस्यद्यामिनक्षतः स्वर्गमा-
 मुवतः तस्येन्द्रस्यस्तवानः स्तुतिकुर्वाणोवन्नःस्तुत्युद्विरणशीलः एतत्संज्ञकऋषिःसन्दिहः स-
 म्यगुपचितावल्मीकवपाःजघान इन्द्रेणपरिहतान्तरायःसन् पृथिव्याःसारभूतवल्मीकवपालक्ष-
 णंयज्ञसम्भारंआहारपीदित्यर्थः तथाचशाखान्तरेसाम्राज्यात्—यद्वल्मीकवपासम्भारोभवति ऊर्ध्व-
 मेवरसंपृथिव्याअवरुन्धइति ॥ अनुव्रताय अनुकूलंव्रतंयस्य बहुवीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ।
 श्रथयन् श्रथर्हिंसायां णिचिघटादित्वान्मिच्चे मितान्हस्वइतिह्रस्वत्वम् । वर्धतः व्यत्ययेनपरस्मै-
 पदम् । इनक्षतः नक्षगतौ इकारोपजनश्छान्दसः यद्वा इनक्षतिर्गत्यर्थःप्रकृत्यन्तरमन्वेष्टव्यम् ।
 स्तवानः सम्पानचूस्तुवइतिस्तौतेर्बहुलवचनान्छिरुपपदादथानचूपत्ययः व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् ।
 जघान अश्यासाच्चेत्यश्यासादुत्तरस्यहन्तेर्हकारस्यकुत्वम् । सन्दिहःदिहउपचये कृत्यत्युद्योव-
 हुलमितिबहुलवचनात्कर्मणिक्प् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ९ ॥

दशमीष्टचमाह—

तक्षत्तंउशानासहसासहोविरोदसीमज्जमनावाधतेशवं ।

आत्वावातंस्यनृमणोमनोयुजआपूर्यमाणमवहन्मिश्रवंः॥१०॥१०

तक्षत् । यत् । ते । उशानां । सहसा । सहः । वि । रोदसी इति । मज्जना ।

वाधते । शवं । आ । त्वा । वातंस्य । नृमनः । मनःऽयुजः ।

आ । पूर्यमाणम् । अवहन् । मिश्र । श्रवंः ॥१०॥१०॥

हे इन्द्र यद्यदाउशानाकाव्यः सहसाआत्मीयेनचलेन तेसहः त्वदीयंचलं तक्षत् तनूरुतवान्
 सम्यक्तीक्ष्णमकार्पीदित्यर्थः तदाशवःत्वदीयंचलं मज्जनासर्वस्यशोधकेनस्वतेक्षण्येनरोदसी वा-
 वापृथिव्यौविवाधते तेविभीतइत्यर्थः तथाचान्यत्राम्राज्यात्—यस्यगुप्साद्रोदसीअभ्यसेवामिति ।
 यद्वा रोदसीयस्माद्दृत्रोदेर्विभीतस्तंवाधतइत्यर्थः हेनृमणः नृपूरक्षितव्येषु यजमानेषु अनुग्रहदु-
 दियुकेन्द्र आपूर्यमाणं पूर्वकेनचलेनासमन्तात्पूर्यमाणंत्वात्वां मनोयुजःमनोव्यापारमात्रेणमु-
 क्ताः वातस्यवायोःसम्बन्धिनः तद्द्वेगेनगच्छन्तइत्यर्थः एवभूताअश्वाःश्रवोभि हृषितंक्षणमर्च-
 अभिलक्ष्यआवहन्आभिमुख्येन प्रापयन् ॥ तक्षत् तक्षत्वक्षतनूरुकरणे लडि बहुलंछन्दस्यना-
 ह्ययोगेपीत्यदभावः शपःपित्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरःशिष्यते । उशाना वशकान्ती वशोःकनसिरिति
 कनस् महिष्पत्यादिनासम्पसारणं ऋदुशनसुरुदंसोनेहसचित्यनडादेशः सर्वनामस्थानेचेपुन-

धादीर्घत्वम् ह्रस्व्यादिनलोपौ । मज्जना दुमस्जोशुद्धौ औणादिकोमनिप्रत्ययः । नृमणः छन्द-
स्पृदवग्रहादितिणत्वम् । अवहनं छन्दसिलुङ्लङ्लिट्इतिप्रार्थनायांलङ् ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

एकादशीमृचमाह-

मन्दिष्टयदुशनेकाव्येसचाँइन्द्रोवङ्कुवङ्कुतराधितिष्ठति ।

उग्रोययिनिरपःस्रोतसासृजद्विशुष्णस्यदंहिताऐरयत्पुरः ॥११॥

मन्दिष्ट । यत् । उशने । काव्ये । सचाँ । इन्द्रः । वङ्कु इति ।

वङ्कुतरां । अधि । तिष्ठति । उयः । ययिम् । निः । अपः ।

स्रोतसा । असृजत् । वि । शुष्णस्य । दंहिता । ऐरयत् । पुरः ॥११॥

यत्पदाइन्द्रःउशनेकामयमानेकाव्ये सचासहमन्दिष्टस्तुतोभूत् तदानीं वङ्कुवङ्कुतराअतिश-
येनकुटिलंगच्छन्तावश्वौअधितिष्ठति रथेसंयोग्यतमारोहयतीत्यर्थः यद्वा वङ्कुतरा अतिशयेनव-
क्रंगच्छतिरथे वङ्कुवक्रगमनशीलावश्वौसंयोज्येतिप्राजनीयम् उग्रउदूर्णस्तादृशाइन्द्रः ययिगम-
नयुक्तान्मेवात् स्रोतसामवाहूपेणअपोनिरसृजत् जलानिनिरगमयत् तथा शुष्णस्यसर्वस्य
शोपयितुरसुरस्यदंहिताःप्रबुद्धाःपुरःनगराणिनिवासस्थानानिन्यैरयत्विधिंमेरितवान् ॥ मन्दिष्ट
मदिस्तुतिभेदमदस्वमकान्तिगतिषु लुङि बहुलंछन्दस्यमाङ्घ्यामेपीत्यङ्भावः । उशने वशेरौणा-
दिकःन्युपत्ययः ग्रहज्यादिनासम्प्रसारणम् योरनादेशः । सचा पचसमवापे संपदादिलक्षणोभा-
वेकिप् आङ्घ्याजयारांचोपसंख्यानमितिबिभक्तेराङ्गादेशः संहितायां आङ्गेनुनासिकश्छन्दसीति
वत्सप्तानुनासिकत्वम् । वङ्कु वङ्कुगतौ औणादिकउप्रत्ययः बहुलवचनात्कुत्वम् । वङ्कुतरा अदि-
शयेनवङ्कुवङ्कुतरा सुपांसुलुगितिबिभक्तेराकारः अत्रगतिसामान्यवाचिनागतिविशेषोलङ्घ्यते । ययिं
यामापणेआटगमहनइतिकिप्रत्ययः लिङ्ङ्गावाह्विर्वचनह्रस्वत्वे आतोऽपइडिचेत्याकारलोपः प्र-
त्ययस्वरः सुपांसुपोभवन्तीतिपञ्चम्याअमादेशः । दंहिता दृहिवृद्धौ इदित्त्वानुम् । ऐरयत् ईर-
मेरणे चौरादिकःलङ्घ्याङ्गागमः आटश्चेतिवृद्धिः ॥ ११ ॥

द्वादशीमृचमाह-

आस्मारयंष्ट्रप्राणेषुतिष्ठसिशार्यातस्यप्रमृतायेषुमन्दते ।

इन्द्रयथासुतसोमेपुचाकनोर्वाणंश्लोकमारोहतेदिवि ॥१२॥

आ । स्म । रथम् । वृषपानेषु । तिष्ठसि । शार्यातस्य ।

प्रहृताः । येषु । मन्दसे । इन्द्र । यथा । सुतसोमेषु । चाकनः ।

अनर्वाणम् । श्लोकम् । आ । रोहसे । दिवि ॥१२॥

अत्रकौपीतकिनइतिहासमाचक्षते शर्यातनाञ्जोराजर्षेःयज्ञेभृगुगोत्रोत्पन्नश्च्यवनोमहर्षिः
आश्विनग्रहमगृह्णात् इन्द्रस्तंदृष्ट्वाकुब्धोभूत् तमिन्द्रमनुनीयपुनःसोमंतस्मैप्रादादिति अयमर्थो-
स्यांपतिपाद्यते हेइन्द्र त्वं वृषपाणेषु वृष्णःसेचनसमर्थस्यसोमस्यपानानिवृषपाणानि तेषुनि-
मित्तभूतेपुरथमातिष्ठसिस्म स्वयमेवरथमारुह्यगच्छसि नत्वन्यःकश्चित्पवर्तयितेतिभावः एवं
चसति येषुसोमेषुत्वंमन्दसेहर्षंप्रामोपि तादृशाःसोमाः शार्यातस्यएतन्नाञ्जोराजर्षेःसम्बन्धिनः
प्रभृताःप्रकर्षणसंपादिताः अभिपवादिसंस्कारैःसंस्कृताइत्यर्थः अतःसुतसोमेषुअभिपुत-
सोमयुक्तेष्वस्मदीयेषुयज्ञेषुयथाचाकनः यथाकामयसे एवमस्यापिशार्यातस्यसोमान्कामयस्व
तथासतिदिविद्युलोक अनर्वाणं गमनरहितंस्थिरंश्लोकंस्तोत्रलक्षणंवचोयशोवा आरोहसे
प्रामोपि यद्वा इमंयजमानंदिविद्युलोके उक्तलक्षणंयशः प्रापयसि ॥ स्म निपातस्यचेतिदीर्घत्वम् ।
वृषपाणेषु पापाने भावेल्युद् वाभावकरणयोरितिपूर्वपदस्थान्निमित्तादुत्तरस्यपानशब्दस्य न-
कारस्यणत्वम् । प्रभृताः भृञ्भरणे कर्मणिनिष्ठा गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । मन्दसे
मदिस्तुतिमोदमदस्वमकान्तिगतिषु अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरः । चाकनः
कनीदीप्तिकान्तिगतिषु अत्रकान्त्यर्थः कान्तिश्चाभिलाषः लेटिसिप्यडागमः बहुलंछन्दसीति
शपःश्लुः तुजादित्वाद्ग्यासस्यदीर्घत्वम् सर्वेविधयश्छन्दसिक्विल्प्यन्तइत्यभ्यस्तस्याद्युदात्त-
त्वाभावे धातोरितिधात्वन्तस्योदात्तत्वम् । अनर्वाणं अंतरेन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिदृशिमहणा-
द्भावेवनिष् नञावहुव्रीहौ अमि अवर्णस्त्रसावनञइतिपर्युदासात् आदेशाभावेसर्वनामस्या-
नेचेत्युपधादीर्घत्वम् नञ्ग्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । श्लोकं श्लोकसंघाते श्लोक्यतइति
श्लोकः कर्मणिघञ् जिच्वादाद्युदात्तत्वम् । रोहसे रुहेर्व्यत्ययेनात्मनेपदम् ॥ १२ ॥

प्रथोदशीष्टचमाह—

अददाअर्भामहतेवचस्यवेकक्षीवन्तेवचयामिन्द्रसुन्वते ।

मेनाभवोवृषणश्वस्यसुक्रतोविश्वेत्तातेसर्वनेपुप्रवाच्या ॥१३॥

अददाः । अर्भाम् । महते । वचस्यवे । कक्षीवन्ते । वचयाम् ।

इन्द्र । सुन्वते । मेना । अववः । वृषणश्वस्य । सुक्रतो इति

सुक्रतो । विश्वा । इत् । ता । ते । सर्वनेषु । प्रवाच्या ॥ १३ ॥

अत्रेयमाख्यायिका—अङ्गराजः कस्मिंश्चिद्विषये स्वकीयाभिः योपिद्भिः सहगद्वायां जलक्रीडां चक्रे तस्मिन्तमये दीर्घतमानामक्रपिः स्वभार्यया पुत्रं भृत्यादिभिश्च दुर्वलत्वात् किमपि कुर्वन् शक्नोतीति द्वेषेण गद्गामध्ये प्रचिक्षिपे स च क्रपिः केनचित्सुवेन अङ्गराजस्य क्रीडादेशं प्रति समाजगाम स च राजा सवैज्ञतं प्रथमवगत्य पृष्ट्वा ददवतायै वमवोच हे भगवन् मम पुत्रो नास्ति एषामहिपी अस्यां कंचित्पुत्रमुत्पादयेति स च तथेत्यत्र वीच तामहिपी तुराजानं प्रति तथेत्युक्त्वा अयं वृद्धतरो जुगुप्सितो मम योग्यो न भवतीति बुद्ध्यस्वकीयामुशित्तंज्ञां दासीं माहौपीव तेन च सर्वज्ञेन क्रपिणामन्वृतेन वारिणाभ्युक्षितासतीसैव क्रपिपत्नी बभूव तस्यामुत्पन्नः कक्षीवानामक्रपिः स एव राज्ञः पुत्रो भूव स च बहुविधेन राजस्यादिना ईजेतस्मै राज्ञे तत्कृतैर्यज्ञैः परितुष्ट इन्द्रो वृचयाख्यां तरुणां योपितं प्रादात् अपमथः पूर्वाधेति प्राद्यते । हे इन्द्र त्वं महते प्रवृद्धाय वचस्यवे त्वदीयं स्तोत्रं लक्षणं वचआत्मनः इच्छते सुन्वते त्वद्देवताके पुयज्ञे पुसो माभिपवंकुर्वते कक्षीवते एतन्नाम्ने राज्ञे वृचया वृचयाख्यामर्भा अल्पां युवतिमित्यर्थः एवं भूतांस्त्रियमददाः तथा सुक्रतो शोभनकर्मन् शोभनप्रज्ञवा हे इन्द्र त्वं वृषणश्वस्य एतदाख्यस्य राज्ञः मेना भवो मेना नाम कन्यकाभूः तथा च शाट्यायनिभिः सुब्रह्मण्यामवैकदेश्याख्यानरूपं ब्राह्मणमेव मा प्रापते—वृषणश्वस्य मेन इति वृषणश्वस्य मेना भूत्वा मघवाकुल उवासेति तां च प्राप यौवनां स्वयमेवेन्द्रश्चक्रमे । तथा च ताण्डिभिराज्जातम्—वृषणश्वस्य मेना नाम दुहितास तामिन्द्रश्चक्रमदति । अत उक्तरूपाणियानिकर्माणि त्वया कृतानि ते ता त्वदीयानितानि विश्वेद् सर्वाण्येव सवने पुयज्ञे पुप्रवाच्या प्रकर्मणवकव्यानि स्तुतिभिः स्तोत्रन्यानीत्यर्थः ॥ महते बृहन्महवोरुपसंस्थानमिति विभक्तेरुदात्तत्वम् । वचस्ये सुपआत्मनः क्यच् क्वाच्छन्दसीत्युपत्ययः । कक्षीवते अश्वघ्नघनहेतवोरजवः कक्ष्याः कक्षीवान्कक्ष्यावानितियास्कैः । आसं दीपददीवच्चक्रीवत्कक्षीवदिविसम्प्रसारणं मनुषोवत्संज्ञायानिपात्यते । मेनेति स्त्रीनाम मेनाप्राइति पाठान् मनज्ञाने मन्यते गृहकृत्यं जानातीति मेना पचाद्यच् नशिमन्पोरसिड्येत्वं कन्यमित्येत्वं वृषादिर्द्रष्टव्यः मेनामानयन्त्येनाइतियास्कैः । सवनेषु सवनमिति यज्ञनाम स्यते अभिषूयत एविति अधिकरणेत्पुट् । प्रवाच्या वचपरिभाषणे ष्यति यजपाचरुचप्रवचचश्चेतिकृत्वाभावः वित्स्वरिते प्राप्ते व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् यद्वा वाचपतेरचोपदित्यच् यतो नाव इत्याद्युदात्तत्वम् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टचमाह—

इन्द्रोअश्रायिसुध्वोनिरेकेपञ्चेपुस्तोमोदुर्योन्यूपः ।

अश्वयुर्गव्यूरथयुर्वस्युरिन्द्रइद्रायःक्षयतिप्रयन्ता ॥१४॥

इन्द्रः । अश्रायि । सुध्व्यः । निरेके । पञ्चेपु । स्तोमः । दुर्यः ।

न । यूपः । अश्वयुः । गव्युः । रथयुः । वस्युः । इन्द्रः ।

इत् । रायः । क्षयति । प्रयन्ता ॥१४॥

इन्द्रोदेवःसुध्वःशोभनकर्मणोयजमानानशोभनप्रज्ञान्वा निरेकेनैर्धन्वेनिमित्तभूतेसतितानरक्षितुंअश्रायिअसेविष्ट पञ्चेपुपञ्जाइत्यङ्गिरसामाख्या तथाचशाटचानिभिरान्नातम्—पञ्जावाअङ्गिरसःपशुकामास्तपोतप्यन्तेति । येपुयजमानेष्वङ्गिरःसु स्तोमस्तोत्रंनिश्चलंतिष्ठति दुर्योन्यूपःद्वारिनिखातास्थणेव तान् सुध्वइतिपूर्वेणान्वयः तस्मादिदानीमपिरायःप्रयन्ताधनस्यमदावाइन्द्रइवइन्द्रएवयजमानानांदातुंअश्वयुःअश्वानिच्छन् तथागव्युःगाइच्छन् रथयुरथानिच्छन् वस्युः एवमन्यदपियद्धनमस्तितदपीच्छन्क्षयतिवर्तते ॥ अश्रायि श्रिञ्सेवायाम् कर्तारिलुङि व्यत्ययेनत्वेधिणादेशः । सुध्वः धीरितिकर्मनाम शोभनाधीर्येषां नञ्सुख्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वमशसि छन्दस्युभयथेतियणादेशःउदात्तस्वरितयोर्यणइतिस्वरितत्वम् । निरेके नितरारेचर्ननिरेकःरिचिर्विरेचने भावेधञ् धाथादिनोत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । दुर्यः दुरेभवोदुर्यः भवेछन्दसीतियदमतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । यूपः युमिश्रणे यूयतेयुज्यतेस्मिन्नितियूपः कुयुख्यांचेतियप्रत्ययः दीर्घइत्यनुवृत्तेर्दीर्घत्वम् सुशुख्यांचित्यनुवृत्तावाद्युदात्तत्वम् । अश्वयुः यजमानेभ्योश्वानिच्छन् छन्दसिपरेच्छायामितिक्यच् नछन्दस्यपुत्रस्येतीत्वदीर्घयोर्निषेधः अश्ववस्यादित्यात्वंतु छान्दसत्वान्नभवति क्याच्छन्दसीत्युप्रत्ययः एवमुत्तरत्रापि एतावांस्तुविशेषः गव्युरित्यत्र वान्तोपिप्रत्ययेइत्यवादेशः । यास्कस्त्वेवंव्याचष्ट—इदंयुरिदंकामयमानोथापितद्वदर्थेभाष्यते वस्युरिन्द्रोवसुमानित्यर्थः अश्वयुर्गव्यूरथयुर्वस्युरित्यपिनिगमोभवतीति । क्षिण्ये भौवादिकः । प्रयन्ता यमउपरमे वृचि एकाचइतीद्प्रतिषेधः चितइत्यन्तोदात्तत्वम् ऊदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् ॥१४॥

पञ्चदशीष्टचमाह—

इदंनमोवृपुमार्यस्वरार्जेसत्यशुष्मायतृषसेवाचि ।

अस्मिन्निन्द्रवृजनेसर्ववीरास्मत्सूरिभिस्तवशर्मन्स्याम ॥१५॥१११

इदम् । नमः । वृषभाय । स्वर्धरोजे । सत्यशुष्माय । तवसे ।
 अवाचि । अस्मिन् । इन्द्र । वृजने । सर्वेश्वीराः । स्मत् । सूरिभिः ।
 तवं । शर्मन् । स्याम् ॥ १५ ॥ ११ ॥

इदंपुरोवर्तिनमः स्तुतिलक्षणवचः हेइन्द्र तुभ्यमवाचि अस्माभिः प्रायोजिं कीदृशाय वृषभायव-
 र्णशीलाय स्वराजे स्वकीयेनतेजसाराजमानाय सत्यशुष्माय शुष्ममिचिबलनाम शत्रूणांशोषक-
 त्वावअवितथबलयुक्ताय तवसेअत्यन्तंप्रवृद्धाय यस्मादेवंतस्मादअस्मिन्वृजनेवर्जनवतिसंग्रामेस-
 र्ववीराः विशेषेणईरयन्त्यमिन्नानितिवीराभटाः तादृशैःसर्वैर्भैरुपेतावयं स्मदितिनिपातःशुशब्दा-
 र्थः तवस्मवशर्मनत्वयादत्तेशोभनेगृहे सूरिभिःविद्वद्भिःपुत्रादिभिःसहस्यामभवेमनिवसेमेत्यर्थः
 यद्वा त्वत्सन्धनिशोभनेयज्ञगृहेसूरिभिःविद्वद्भिःऋत्विग्भिःसहस्याम शर्मतिगृहनाम शर्मवर्मे-
 विपठितत्वाव ॥ स्वराजे राजुदीप्तौ सत्सुद्विपेविकिप् । सत्यशुष्माय सत्यंशुष्मंबलयस्य बहुवीहौपू-
 र्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । तवसे तवतिःसौत्रोधातुः अस्मादौषादिकोसिप्रत्ययः वृजने वृजीवर्जने कू-
 पवृजिमन्दिनिधाञ्ज्यःक्युरितिक्युःप्रत्ययः । शर्मन् सुप्रांसुलुगितिसप्तम्यालुक् नडिसंबुध्यो-
 रितिनलोपप्रतिषेधः । स्याम नश्चेतिसंहितायांसाकारस्यधुडागनः खरिचेतिचत्वं चयोद्वितीयाःश-
 रिपौष्करसादेरितितकारस्यथकारः ॥ १५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेऽंकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

त्यंसुमेपमितिपञ्चदशर्चद्वितीयंसूक्तंसव्यस्यापमैन्द्रं त्रयोदशीपञ्चदशीचत्रिष्टुभौ शिष्टाजगत्यः
 तथाचानुकान्तम्—त्यंसुत्रयोदशयन्येत्रिष्टुभाविनि गवामयनस्यमध्यमेहनिविपुवत्संज्ञकेमरुत्वती-
 यशालेइदंसूक्तम् विपुवान्दिवाकीर्त्यइतिखण्डेसूत्रितम्—त्यंसुमेपंकयाशुभेतिचमरुत्वतीयमिति ।

तत्रप्रथमाष्टचमाह—

त्यंसुमेपमंहयात्सुर्विदेशंतयस्यंसुभ्वःसाकमीरते ।
 अत्यंनवाजं हवनस्यदंरथमेन्द्रं ववृत्त्यामवंसेसुवृत्तिभिः ॥१॥

त्यम् । सु । मेपम् । मह्यम् । स्वःऽविदम् । शतम् । यस्य । सुभ्वः ।
 साकम् । ईरते । अत्यम् । न । वाजम् । हवनस्यदम् । रथम् ।
 आ । इन्द्रम् । वृत्त्याम् । अवसे । सुवृत्तिभिः ॥ १ ॥

त्यंतप्रसिद्धमेषंशत्रुभिः सहस्पर्धमानंस्वर्षिदंस्वरादित्योद्यौर्वांतस्यवेदितारंलंघारंवा यद्वा
 स्वः सुष्ठुअरणीयंघनंतस्यलम्भयितारं एवंगुणविशिष्टमिन्द्रहेअध्वर्योसुमह्यसम्यक्पूजय यस्ये-
 न्द्रस्यशतंशतसंख्याकाः सुश्वः स्तोतारः साकंसहैवयुगपदेवईरतेस्तुतौप्रवर्तन्ते यद्वा यस्येन्द्रस्य
 रथंशतंसुश्वः शतसंख्याकाअश्वाः साकंसहईरतेगमयन्ति तमिन्द्रंअवसेस्मद्रक्षणायसुवृत्किभिः
 सुष्ठुआवर्जकेःस्तोत्रैः रथमाववृत्त्यां रथंप्रतिआवर्तयामि कीदृशंरथं हवनस्यदंहवनमाह्वानंयामं
 वाप्रतिवेगेनगच्छन्तं वेगगमनेदृष्टान्तः—अत्यंतवाजं गमनसाधनंअश्वमिवा॥ मह्य महपूजायांबु-
 रादिरदन्तः संहितायामन्येषामपिदृश्यतेइतिदीर्घत्वम् । सुश्वः सुष्ठुभवन्तीतिसुश्वःस्तोतारः किर-
 चेतिकिप् ऋदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् जसि ओःसुपीतियणादेशस्य नभूसुधियोरितिप्रतिपेधेप्रते
 छन्दस्युभयथेत्युभयथाभावाद्यणादेशः उदात्तस्वरितयोर्यणइतिपरस्यजसोनुदात्तस्यस्वरितत्वम् ।
 ईरते ईरगतौकम्पनेच अदादित्वाच्छपोलुकृत्स्यादादेशः टरेत्वं अनुदानेत्त्वाल्लसार्वधातुकानुदात्त-
 त्वेधातुस्वरःशिष्यते यद्दत्तयोगादनिघातः तत्रहिपश्चमीनिदेशेषिव्यवहितेपिकार्यमिष्यतेइत्युक्त-
 म् । अत्यं अत्यइत्यश्वनाम अत्यः ह्यइतिपाठात् । वाजं वाज्यतेगम्यतेनेनेतिवाजः वज्रवजगतौ
 करणेघञ् अजिब्रज्योश्चेत्यत्रचशब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात् वाजोवाज्यमित्यत्रापिकृत्वाभा-
 वइत्युक्तम् । हवनस्यदं स्पन्दूपस्रवणे स्यदोजवेइतिवेगेगम्यमानेघञन्तोनिपातितः अतएव-
 लोपोवृद्धचभावश्च नच नधातुलोपआर्धधातुकेइतिवृद्धेःप्रतिपेधः इग्लक्षणाहिवृद्धिस्तत्रप्रतिपि-
 ष्यते नचेयमिग्लक्षणा घञोञ्चित्वाद्दुत्तरपदस्याद्युदात्तत्वम् ऋदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वेनतदेवशि-
 ष्यते । ववृत्त्यां वृतुवर्तने लिङ्गिव्यत्ययेनपरस्मैपदं बहुलंछन्दसोविशापःश्लुः द्विर्वचनादि यासुदो-
 ङित्त्वाल्लघूपधगुणाभावःतिङ्ङित्तिङ्ङितिनिघातः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

सपर्वतो न धरुणे प्वच्युतः सहस्रमूनिस्तर्विपीपुवावृधे ।

इन्द्रो यद्दृत्रमवधीन्नदीवृत्तमुञ्जन्नर्णांसि जर्हपाणो अन्धसा ॥ २ ॥

सः । पर्वतः । न । धरुणेषु । अच्युतः । सहस्रमूनिः । तर्विपीपु ।

वृधे । इन्द्रः । यत् । दृत्रम् । अवधीत् । नदीवृत्तम् । उञ्जन् ।

अर्णांसि । जर्हपाणः । अन्धसा ॥ २ ॥

अन्धसासोमलक्षणेनाञ्जेनजर्हपाणः अत्यर्धहृष्यन्निन्द्रःपद्यदावृत्रं त्रयाणां लोकानामा-
 वरीतारमहुरंअवधीत् हतवान् कीदृशं वृत्रं नदीवृत्तं नदीवृत्तं नदीनाञ्च आपस्तासामावरीतारं किंकुर्वन्नि-

न्द्रः अर्णांसि जलानि उन्नन् अधःपातयन् तदानींसइन्द्रः पर्वतोन् पर्ववान् शिल्लोच्चयइव ध-
रुणेषु सर्वस्वधारकेषुदकेषुमध्ये अच्युतः चलनराहित्येनस्थितः सहस्रमूतिः बहुविधरक्षणवा-
न् तविषीषुवलेषु ववृधेपवृद्धोवभूव ॥ धरुणेषु धारयतेर्णिलुक्चेत्युनःप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः ।
सहस्रमूतिः सहस्रमूतयोयस्यासौ लुगभावश्छान्दसः । ववृधे संहितायामभ्यासस्यान्येषामपि-
दृश्यतेइतिदीर्घत्वम् । नदीवृतं नदीवृणोतीतिनदीवृत् किप् तुगागमः । उन्नन् उन्नआर्जवे वि-
करणस्वरः । अर्णांसि उदकेनुच्चेत्यर्त्तोरुन्प्रत्ययः वत्सन्नियोगेननुडागमश्च नित्वादाद्युदात्तत्वम् ।
जर्हपाणः ह्यपतुष्टौ यङ्लुगन्ताद्यत्ययेनशानच् अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् यद्वा यङन्ता-
देवशानचि बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् छन्दस्पुभयथेतिशानचार्धधातुकत्वादोलोपयलोपौ सा-
र्वधातुकत्वाच्च अभ्यस्तस्याद्युदात्तत्वम् । अन्धसा अद्यतइत्यन्धः अदेर्नुमधश्चेत्यनुन् धातोर्नु-
मागमोधकारान्तादेशश्च नित्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टममाह—

सहिद्दुरोद्दुरिपुं वव्र ऊर्धनि चन्द्रबुधो मददृद्धो मनीषिभिः ।

इन्द्रं तमहे स्वपस्यया धिया मंहिष्ठरातिं स हि पप्रि रन्धसः ॥ ३ ॥

सः । हि । दूरः । दूरिपुं । वव्रः । ऊर्धनि । चन्द्रबुधः । मददृद्धः ।

मनीषिभिः । इन्द्रम् । तम् । अहे । सुइ अपस्यया । धिया ।

मंहिष्ठरातिम् । सः । हि । पप्रिः । अन्धसः ॥ ३ ॥

सपूर्वोक्तगुणविशिष्टइन्द्रः इरिपुआवरीतृपुशत्रुपुद्दुरोहि अतिशयेनावरीतात्तलु शत्रुजयशील-
इत्यर्थः यस्मात् ऊर्धनिउद्धृतजलवत्यन्तरिक्षेवन्नः सम्भक्तः व्याप्पवर्तते अतएव चन्द्रबुधः सर्वासां
पजानामाह्लादकमूढः अन्तरिक्षस्य सर्वाह्लादकत्वात् मददृद्धः माद्यन्त्येभिरिति मदाः सोमाः नैर्वाधितः
एवंभूतोयइन्द्रेमंहिष्ठरातिंमवृद्धधनंमवृद्धदानंवातमिन्द्रंमनीषिभिः मनसईपितृभिः प्राक्कैत्विग्भिः
सह स्वपस्यमाधिमाशोभनकर्मयोग्ययावुद्धया अहे आह्वयामि हियस्मात् सइन्द्रः अन्वसोत्तनस्या-
स्मदपेक्षितस्यपमिः पूरयिता ॥ दूरः दृइत्येके दूरत्यावृणोतीतिदूरः पचाद्यच् चित्स्वरेणान्तोदा-
त्तत्वम् दूरिपु अचइरितिकर्त्तरिइप्रत्ययः । वव्रः वृद्धसम्भक्तौ नियतेसंभ्रज्यतइतिवन्नः धनार्थेकवि-
धानंस्थाभागापाव्यधिहनिमुद्धचर्थमितिपरिगणनस्योपलक्षणार्थत्वात्कर्मणिकप्रत्ययः द्विर्भाव-
श्छान्दसः । ऊर्धनि उवृऊर्ध्वधियतेस्मिन्नजलमित्यूधः सम्प्रत्येकवचने अस्थिदधिसकृष्टयस्याम-
नङुदात्तः छन्दस्यपिदृश्यतइतिदृशिग्रहणार्थऊधस्यश्चान्दस्याप्पनडादेशः यद्वा ऊवसोत्तनङितिसमा-

सेविधीयमानो नडादेशश्छान्दसत्वात् केवलादपि भवति । चन्द्रबुधः चदिआह्लादनेदीतीच इदि-
 च्चान्नुम् स्फायितञ्चीत्यादि नारक् प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तत्वम् बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेन तदेव
 शिष्यते । मदवृद्धः मदीहर्षे मदीनुपसर्गे इतिकरणे अप् तस्यपि च्वादानुदात्तत्वे धातुस्वरः वृतीयाकर्म-
 णीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अह्ने ह्नेञ्स्पर्धायां शब्दे च छन्दसिलुङ्लङ्लिटइति वर्तमाने लुङि आल्-
 नेपदेष्वन्यतरस्यामिति च्चेरडादेशः आतो लोप इटिचेत्याकारलोपः गुणः । स्वपस्यया अपइतिक-
 र्मनाम शोभनमपः स्वपः तदर्हतीति स्वपस्यः छन्दसिचेतियप्रत्ययः मंहिष्ठराति महिवृद्धौ अ-
 तिशयेन मंहित्रीमंहिष्ठा तुश्छन्दसीतीष्ठनप्रत्ययः तुरिष्ठेमेयः स्विति वृत्लोपः निच्वादाद्युदात्तत्वम् मं-
 हिष्ठारातिर्यस्य स्त्रियाः पुंवदिति पुंवद्भावाद्भवत्त्वम् बहुव्रीहौ प्रकृत्येति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ।
 पभिः पृषालनपूरणयोः आद्यगमहनजनइतिकिनप्रत्ययः उदोष्ठच्युर्वस्थेत्युत्वस्य बहुलं छन्दसीति
 वचनादभावे यणादेशः लिङ्गद्भावाद्द्विर्वचने चीति स्थानियद्भावे सति द्विर्भावोरदत्वह्लादिशेषाः नि-
 च्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टकमाह—

आयं पृणन्ति दिविसद्मं वर्हिपः समुद्रं न सुभ्वं १ः स्वा अभिष्टयः ।
 तं वृत्रहृत्ये अर्नु तस्थु रूतयः शुष्मा इन्द्रं मवाता अहुतप्सवः ॥ ४ ॥

आ । यम् । पृणन्ति । दिवि । सद्मं वर्हिपः । समुद्रम् । न । सुभ्वः ।
 स्वाः । अभिष्टयः । तम् । वृत्रहृत्ये । अर्नु । तस्थुः । ऊतयः ।
 शुष्माः । इन्द्रम् । अवाताः । अहुतप्सवः ॥ ४ ॥

सद्मसदनंस्थानं वर्हिः शब्दोपलक्षितो यज्ञो येषां सोमानां ते सोमाः दिवि स्वर्गलोके अवस्थितं
 यमिन्द्रं आपृणन्ति आसमन्तावपूरयन्ति तत्र दृष्टान्तः—सुष्ठु भवन्तीति सुभ्वोनद्यः समुद्रं यथा
 नद्यः समुद्रं पूरयन्ति तद्वदित्यर्थः कीदृश्योनद्यः स्वाः समुद्रस्य स्वभूताः तथा चान्नायते—समुद्राय-
 वयुनायसिन्धुनां पतयेनमइति । अभिष्टयः आभिमुख्येन गमनवत्यः ऊतयः अवितारो मरुतः
 वृत्रहृत्ये वृत्रहने निमित्तभूते सति तमिन्द्रमनुतस्थुः अनुलक्ष्य स्थितावभूवुः कीदृशामरुतः शुष्माः
 शत्रूणां शोषयितारः अवाताः वान्ति प्रातिकूल्येन गच्छन्तीति वाताः शत्रवः तद्गहिताः अहुतप्सवः
 अक्रुटिलरूपाः शोभनावयवा इत्यर्थः ॥ पृणन्ति पृषालनपूरणयोः क्रैयादिकः प्वादीनां हस्वरति
 ह्स्वरत्वम् भ्राम्यस्तयोरात् इत्याकारलोपः प्रत्ययस्वरः यद्दत्तयोगादनिवातः । सद्मवर्हिपः प-
 द्भ्रं विशरणगत्यवसादनेषु सोदन्यस्मिन्निति सद्म औणादिकोधिकरणे मनिनप्रत्ययः निच्वादाद्यु-

दानत्वम् बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेनतदेवशिष्यते । सुत्वः भवतेःकिप्चेविकिप् कृदुत्तरपद-
प्रकृतिस्वरत्वम् जसि ओःसुपीतिपणादेशस्य नभ्रुविभ्योरितिपतिषेधेमाप्ते छन्दस्युभयथेतियणा-
देशः उदात्तस्वरितयोर्यणइत्यनुदात्तस्यजसःस्वरितत्वम् । अभिष्टयः इष्टयएपणानि उपस-
र्गांश्चाभिवर्जमितिबचनाद्भिरन्तोदात्तः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेनसएवशिष्यते एमन्ना-
दित्वात्पररूपत्वम् । वृत्रहत्ये हनस्तचेतिहन्तेर्भावेक्यप् तकारान्तादेशश्च प्रत्ययस्यपित्त्वादनुदात्त-
त्वेधातुस्वरःशिष्यते । अहुतप्सवः ह्रकौटिल्ये अस्मान्निष्ठायां ह्रहरेश्छन्दसीतिहुआदेशः प्ता
भक्षणेइत्यस्मादौणादिकोडुःप्रत्ययः नहुतप्सवः अहुतप्सवः अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥४॥

पञ्चमीवृचमाह-

अभिस्वर्षष्टिमदेअस्य्युध्यतोर्ध्वीरिवप्रवणेसंस्रुतयः ।

इन्द्रोयह्वञ्जीधृपमाणोअन्धसाभिनह्रलस्यपरिधीरिवत्रितः ॥५॥ १२॥

अभि । स्वर्षष्टिम् । मदे । अस्य । युध्यतः । र्ध्वीः इव । प्रवणे ।

संस्रुः । ऊतयः । इन्द्रः । यत् । वञ्जी । धृपमाणः । अन्धसा ।

भिनत् । वलस्य । परिधीर् इव । त्रितः ॥ ५ ॥ १२ ॥

ऊतयोमरुतः मदेसोमपानेनहर्षेततिअस्येन्द्रस्ययुध्यतोवृत्रेणसहयुध्यमानस्यपुरतःस्ववृ-
ष्टिस्वभूतवृष्टिमन्तवृत्रंअभिं आभिमुरूपेनसंस्रुःजग्मुःर्ध्वीरिवप्रवणे यथागमनस्वभावाआपःनि-
म्नदेशेगच्छन्ति यत्पदाअन्धसासोमलक्षणेनात्नेनपीतेनधृपमाणः मगलभःसंखञ्जीवञ्जवानिन्द्रः
वलस्यसंवृण्वतः एतत्संज्ञमसुरंभिनदल्पदारयवअवधीदित्यर्थः तत्रदृष्टान्तः-त्रितःपरिधीनिव
देवानांहविल्लंपनिषपेणाय अग्नेःसकाशावअप्सु एकतोद्वितस्त्रितइतित्रयःपुरुषाजज्ञिरे तथाचतै-
त्तिरीपैःसमाज्जातम्-सोऽङ्गरेणापः अक्ष्यपातयत् ततएकतोजायत सद्वितीयमक्ष्यपातयत् त-
तोद्वितोजायत सतृतीयमक्ष्यपातयत् ततस्त्रितोजायतेति । तत्रउदकपानार्थमवृत्तस्यकूपेपति-
तस्यप्रतिरोधायअहुरैःपरिधयः परिधायकाःकूपस्याच्छादकाःस्थापिताः तान्मथासोभिनत्तद्वत्॥
स्ववृष्टिं बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । युध्यतः युधसंप्रहारे देवादिकः व्यत्ययेनशवृअदुपदेशा-
त्सत्तावंधातुकानुदात्तत्वेऽनोनित्वादाद्युदात्तत्वम् । र्ध्वीः रधिर्गत्वर्थः रंविचंस्त्रोर्नलोपश्चेतिउ-
प्रत्ययः वीतोगुणवचनादितिडीप् जसि वाछन्दसीतिपूर्वसवर्णादीर्घत्वम् डीप्स्वरःशिष्यते । धृप-
माणः त्रिवृषापागल्भ्ये श्रुप्रत्ययेभान्नव्यत्ययेनशःआत्मनेपदं च अदुपदेशात्सत्तावंधातुकानुदात्तत्वे

विकरणस्वरः शिष्यते । भिनव लडिबहुलं छन्दस्यमाङ्चोगेपीत्यडभावः विकरणस्वरः य-
द्वृत्तयोगादनिघातः । वलस्य वलसंवरणे वलतिसंवृणोतिसर्वमितिवलः पचाद्यच् क्रियाग्रहणं-
र्तव्यमितिकर्मणः सम्प्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थेपठी । परिधीन् परिधीयन्तइतिपरिधयः उपसर्गोवोः कि-
रितिदधातेः कर्मणिक्रियत्ययः आतोलोपइटिचेत्याकारलोपः रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

पठिमृचमाह—

परींघृणाचरतितित्विपेशवोपोवृत्वीरजसोवुध्रमाशयत् ।

वृत्रस्ययत्प्रवणेदुर्गृभिंश्वनोनिजघन्थहन्वोरिन्द्रतन्यतुम् ॥ ६ ॥

परिं । ईम् । घृणा । चरति । तित्विपे । शवः । अपः ।

वृत्वी । रजसः । वुध्रम् । आ । अशयत् । वृत्रस्यं । यत् । प्रवणे ।

दुःऽगृभिंश्वनः । निऽजघन्थं । हन्वोः । इन्द्र । तन्यतुम् ॥ ६ ॥

योवृत्रः अपोवृत्वीउदकान्यावृत्त्यरजसोवुध्रंअन्तरिक्षस्योपरिप्रदेशंआशयत् आश्रित्या-
शेत तस्यवृत्रस्यमवणेप्रकर्षेणवननीयेन्तरिक्षेवर्तमानस्यदुर्गृभिंश्वनः दुर्ग्रहव्यापनस्यतस्यहिव्या-
पनंनकेनापिग्रहीतुंशक्न्यते सइमालोकानवृणोदितिश्रुतः । एवंभूतस्यवृत्रस्यहन्वोः मुत्त्वपार्श्व-
योः हेइन्द्र यद्यदातन्यतुंमहारविस्तारयन्तं यद्वाशन्द्रकारिणंबज्रं वृतीयार्थेद्वितीयातन्यतुनावजे-
णनिजघन्थनितरांप्रजहर्थं तदानींईमेनंत्वाइन्द्रं घृणाशत्रुजयलक्षणादीतिः परिचरतिपरितोव्याभो-
ति त्वदीयंशवोवलंचतित्विपे प्रदिदीपे ॥ तित्विपे त्विपदीभो लिटिप्रत्ययस्वरः तिङ्परत्वानिघाता-
भावः । वृत्वी वृत्रवरणे स्नात्त्यादयश्चेत्यादिग्रहणावक्तव्याप्रत्ययस्यईकारः । रजसः रजरागे रज-
न्यस्मिन्गन्धर्वादयइतिरजोन्तरिक्षम्अमुनि रजकरजनरजःसूपसंख्यानमितिनलोपः नित्वादा-
द्युदात्तत्वम् । अशयत् शीङोव्यत्ययेनपरस्मैपदं बहुलंछन्दसोतिशपोदुगभावः । दुर्गृभिंश्वनः ग्रहउ-
पादाने अश्व्यान्नावित्यनयोर्दुःशब्देउपपदेपृषोदरादित्वाद्भिमतस्वरसिद्धिः । निजघन्थ ह-
नर्हिसागयोः लिटियलिकादिनियमावप्तास्येष्टः उपदेशेत्वतइतिनिषेधः अफ्यासाच्चेनिज-
फ्यासाद्दुत्तरस्यहकारस्यचत्वम् लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् तित्विचोदात्तवतीनिगतेर्निघा-
तः यद्वृत्तयोगान्निघाताभावः । तन्यतुं तनुविस्तारे अस्मात् कनन्यञीत्यादिनायतुच् पदा-
स्तनग्रन्देशत्यस्माद्बहुल्यचनाद्यतुच्प्रत्ययेसकारलोपः ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टकमाह-

हृदंनहित्वांन्युपन्त्यूर्मयोब्रह्माणीन्द्रतव्यानिवर्धना ।

त्वष्टाचित्तेयुज्यंवावृधेशवस्ततस्रवज्रमभिभूत्योजसम् ॥७॥

हृदम् । न । हि । त्वा । निः । ऋ । प । नि । उ । र्म । यः । ब्र । ह्मा । णि । इ । न्द्र । त । व ।

या । नि । व । र्ध । ना । त्वा । ष्टा । चि । त् । ते । यु । ज्यं । म् । वा । वृ । धे । श । वः ।

त । त । क्षं । व । ज्रं । म् । अ । भि । भू । ति । इ । ओ । ज । स । म् ॥ ७ ॥

हेइन्द्र यानिब्रह्माणिस्तोत्रशस्त्ररूपाणिमन्त्रजातानितववर्धनावर्धयितृणि तानित्वात्वांन्युप-
न्तिहि नितरांपामुवन्त्येव तत्रदृष्टान्तः-ऊर्मयोजसप्रवाहाहृदंन यथाजलाशयंपामुवन्तितद्वत् त्वष्टा
चित्त्वसत्वष्टादेवएव तेतवयुज्यंयोग्यंशवोवलेद्वृधेमावर्धयत् अपिच अभिभूत्योजसं शत्रूणामभि-
भवितृणांओजसावलेनयुक्तं वज्रं ततक्षतीक्षणीचकार ॥ न्युपन्ति ऋषीगतौ तौदादिकः अदुपदेशा-
लसावधातुकानुदात्तत्वे विकरणस्वरः हिचेतिनिघातप्रतिषेधः । ऊर्मयः ऋगतौ ऋच्छन्तिगच्छन्ती-
त्यूर्मयः अर्तेरुचेतिप्रत्ययः गुणेत्यकारस्यऊकारादेशश्च प्रत्ययस्वरः । वर्धना वृधुवृद्धौ वर्ध-
तेएभिरितिवर्धना करणेत्युद् शेश्चन्द्रसीतिशेर्लोपः । ततक्ष तक्षत्वक्षतनूकरणे लिटिणलिटित्स्व-
रेणप्रत्ययात्पूर्वपदस्योदात्तत्वम् पादादित्वान्निघाताभावः । अभिभूत्योजसं अभिभूयतेनेनेत्यभि-
भूति करणेक्विन् तादौचनितीतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् अभिभूत्योजस्य बहुवीहौपूर्वपदप्रकृति-
स्वरत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह-

ज्यन्वाँउहरिभिःसंजृत्कतविन्द्रं वृत्रंमनुपेगातुयन्नपः ।

अयच्छथात्राहोर्वज्रमायसमधारयोदिव्यासूर्यदृशे ॥८॥

ज्यन्वात् । उम् इति । हरिः । ऋभिः । सं । जृत् । क । तौ । इति । सं । जृत् । इ । क । तौ ।

इन्द्रं । वृत्रम् । मनुपे । गातुः । इयन् । अपः । अयच्छथाः । वाहोः ।

वज्रम् । आयसम् । अधारयः । दिवि । आ । सूर्यम् । दृशे ॥ ८ ॥

हेसंभवकृजो सम्पादितकमेन्द्र संपादितप्रज्ञवाइन्द्र मनुपेजनायगातुयन् गातुंमार्गमिच्छन्
वृत्रंलोकानामावरकमहरं हरिभिरश्वैर्युक्तस्वजवन्वानु हतवानुइन्द्र तदनन्तरंअपोवृष्टयुदका-

निपावर्तयइत्यध्याहारः बाह्योस्त्वदीययोर्हस्तयोरायसमयोमयं वज्रमयच्छथाः अग्रहीः आकारः
समुच्चयार्थः सूर्यचदिविद्युलोकेदृशेद्रुंसेर्वेपामस्माकं दर्शनायअधारयः स्थापयांचरूपे ॥ जव-
न्वान् हन्तेर्लिटःऋसुः विभाषागमहनविदविशामितिडागमस्य विकल्पोकेरभावः । गातुयन् गातु-
मिच्छसि छन्दसिपरेच्छायामपीतिक्यच् नच्छन्दस्यपुत्रस्येतिदीर्घप्रतिषेधः क्यजन्ताच्छतरिअडु-
पदेशाल्लसार्वधानुक्तानुदात्तत्वेक्यचएवस्वरःशिष्यते । बाह्योः उदात्तयणोहलपूर्वादितिविभक्ते-
रुदात्तत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह—

बृहत्स्वश्चन्द्रममंवद्यदुक्थ्यमकृण्वतभियसारोहणं दिवः ।
यन्मानुपप्रधनाइन्द्रमृतयः स्वर्तृपाचोमरुतोमदन्ननु ॥ ९ ॥

बृहत् । स्वः चन्द्रम् । अमदवत् । यत् । उक्थ्यम् । अकृण्वत् । भियसा
रोहणम् । दिवः । यत् । मानुपप्रधनाः । इन्द्रम् । मृतयः । स्वः ।
वृत्साचः । मरुतः । अमदन् । अनु ॥ ९ ॥

बृहद्वृहत्सामस्तोतारोयजमानाः भियसावृत्रभयेनयद्यदोक्थ्यमुक्थ्यार्हस्तोत्रयोग्यमकृण्व-
ताकुर्यन् कीदृशंबृहत्साम स्वश्चन्द्रं स्वकीयेनचन्द्रेणाह्लादकेनतेजसायुक्तम् अमवत् अम-
तिशत्रुनरुजत्यनेनेत्यमोवलंतद्युक्तम् दिवः स्वर्गस्परोहणं आरोहणहेतुभूतं एवंविधेनस्तोत्रेणवृ-
षाद्धीताइन्द्रमस्तोपतेत्यर्थः यद्यदामानुपप्रधनाः प्रकीर्णान्यस्मिन्धनानिभवन्तीतिनिरुक्तव्यु-
त्पत्त्यामघनमितिसङ्ग्रामनाम मनुष्यहितसंग्रामाः ऊतयः स्वः द्युलोकस्परक्षितारोमरुतः नृपाचः
माणरूपेणनृत्सेवमानाभूत्वा इन्द्रमपितेनैवरूपेणान्वमदन् आनुपूर्व्येणहर्षपापयन् तदानीं सइन्द्रः
नृप्रवधंपतितद्युक्तोचभूवेतिशेषः ॥ स्वश्चन्द्रं स्वकीयंचन्द्रयस्य ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदेमघेइति छ-
टश्रुत्वेनशकारः बहुव्रीहौपूर्वपदमरुतिस्वरत्वम् । भियसा भीशन्द्रस्यवृत्तीयैक्यचनेछान्दसो-
सुगागमः तस्योदात्तत्वं च । नृपाचः पचसमवाये अयंसेवनाथंइतियास्कः । वहश्चेत्यत्रचशन्द-
स्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात्अस्मादपिष्विप्रत्ययः । अमदन् मदीहपं णिचि मदीहपंतेनमोरिनि
षटादिपुषाठात्रमिच्चेसनि मिताहस्वइतिह्रस्वत्वम् उडि छन्दस्युभयधेतिशपआर्चधानुक्तवान्-
रनिटीतिणिटोपः ॥ ९ ॥

दशमीष्टचमाह—

द्यौश्चिदस्यामवाँअहेःस्वनादयोयवीञ्जियसावर्जइन्द्रते ।

वृत्रस्ययद्वृद्धधानस्यरोदसीमदेसुतस्यशवसाभिन्नच्छिरः ॥१०॥१३॥

द्यौः । चित् । अस्य । अमंइवान् । अहेः । स्वनात् । अयोयवीत् ।

ञ्जियसा । वर्जः । इन्द्र । ते । वृत्रस्य । यत् । वृद्धधानस्य ।

रोदसी इति । मदे । सुतस्य । शवसा । अभिन्नत् । शिरः ॥१०॥ १३॥

अमवान्वलवानद्यौश्चित्तुलोकोपिअस्याहेवृत्रस्यस्वनात्शब्दात् अयिसात्रयेनअयोयवीव
अत्यर्थपृथग्भूतआसीत्अकंपतेत्यर्थः हेइन्द्र तेतवसुतस्याभिपवादिभिःसंस्कृतस्यसोमस्यपाने-
नमदेहर्षेजातेसवित्त्वदीयोवज्रःरोदसीद्यावापृथिव्यावृद्धधानस्यवाघनशीलस्यवृत्रस्यशिरःयद्यदा
शवसावलेनाभिन्नत् अच्छिनत् तदानींद्युलोकोभयराहित्येननिश्चलोत्रभूवेतिशेषः ॥ अयोयवीत्
युमिश्रणामिश्रणयोरित्यस्माद्यद्भुगन्ताल्लडि यदोवेत्यपृक्तप्रत्ययस्येडागमः अडागमउदा-
त्तः । वृद्धयानस्य वापृविलोडने वाच्छीलिकेचानशि बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः हलादिरोपाभा-
वोधातोर्ह्रस्वत्वंचछान्दसात्वात् चितइत्यन्तोदात्तत्वम् ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

एकादशीष्टचमाह—

यदिन्विन्द्रपृथिवीदशंभुजिरहानि विश्वान्तनन्तकृष्टयः ।

अत्राहतेमघवन्विश्रुतंसहोद्यामनुशवसावर्हणांभुवत् ॥११॥

यत् । इत् । नु । इन्द्र । पृथिवी । दशंभुजिः । अहानि । विश्वा । तनन्त ।

कृष्टयः । अत्र । अहं । ते । मघइवन् । विश्रुतम् । सहः । याम् ।

अनु । शवसा । वर्हणा । भुवत् ॥ ११ ॥

यदिन्नु यदात्तल्ल पृथिवीदशभुजिःदशगुणितत्रयेत् यदिवाकृष्टयःसर्वमनुष्याः विश्वा
सर्वाण्यहानितवनन्वविस्तारपेयुः हेमघवनधनवन्दइन्द्रअत्राहअत्रैवपूर्वोक्त्वेषुदेशकालकटकेषु
वेत्वदीयंसहोवृत्रवधादिकारणंवलंबिश्रुतंविख्यातंमसिद्धं शवसात्वदीयेनवलेनकृत्वावर्हणावृत्रादे-

र्षधरूपाक्रियाद्यामनुभुवत् अनुभवति यथाद्यौर्महतीतथात्वत्तत्तंवृत्रादेर्हिंसनमपिमहदितिभावः॥
 ततनन्त तनुविस्तारे स्वरितेत्वादात्मनेपदम् लिङ्थैलङ्ङिउप्रत्ययेप्राप्तेव्यत्ययेनशप् छान्दसोद्विर्भा-
 वः यद्वा बहुलंछन्दसीत्युप्रत्ययस्यश्लौसतिपुनरपिव्यत्ययेनशप् शपःपित्त्वादानुदात्तत्वम् तिङ्श्र-
 लसार्वधातुकस्वरेणधातुस्वरःशिष्यते बहुलंछन्दस्यमाङ्चोगेपोत्यङ्भावः यद्वृत्तयोगादनिघातः।
 विश्रुतं श्रुश्रवणे कर्मणिनिष्ठा गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम्। बर्हणा बर्हवल्हपरिभाषणार्हिं-
 सादानेषुअस्मादौणादिकःक्युप्रत्ययः बवयोरभेदइतिवकारस्यवत्वम् प्रत्ययस्वरः निबर्हयती-
 तिवधकर्मसुपठितंच। भुवत् भूसत्तायां लेटचडागमः इतश्चलोपइतीकारलोपःबहुलंछन्दसीतिश-
 पोलुक् भूसुवोस्तिङीतिगुणप्रतिषेधेउवडादेशः॥ ११॥

द्वादशीमृचमाह—

त्वमस्यपारेरजसोव्योमनःस्वभूत्योजाअवसेधृपन्मनः।

चक्रुपेभूमिंप्रतिमानमोजसोपःस्वःपरिभूरेष्यादिवम् ॥१२॥

त्वम् । अस्य । पारे । रजसः । वि६ओमनः । स्वभूति६ओजाः ।
 अवसे । धृपत्६मनः । चक्रुपे । भूमिम् । प्रति६मानम् । ओर्जसः ।
 अपः । स्व३रिति स्वः । परि६भूः । एपि । आ । दिवम्॥१२॥

हेधृपन्मनःशत्रूणांधर्षकमनोयुक्तेन्द्र अस्यअस्माभिःपरिदृश्यमानस्यव्योमनः व्याप-
 स्यान्तरिक्षस्यरजसोलोकस्यपारेउपरिप्रदेशेवर्तमानः स्वभूत्योजाःस्वभूतबलस्त्वंअवसेअस्म-
 द्रक्षणार्थंभूमिंभूलोकंचक्रुपेकृतवानसि किञ्च ओजसोबलवतांबलस्यप्रतिमानंप्रतिनिधिरभूःतथा
 स्वःसुष्टुअरणीयंगन्तव्यं आपइत्यन्तरिक्षनाम अपोन्तरिक्षलोकंआदिवंगुलोकंचपरिभूःपरिमहीता
 परिपूर्वाभवतिःपरिग्रहणार्थः एपिप्राप्तोपि॥अस्य ऊडिदमितिविभक्तेरुदात्तत्वम् ।व्योमनः अव-
 तिर्गत्यर्थः अवरक्षणगतिकान्तीत्यभिधानात् विशेषेणगच्छतिव्याप्नोतीतिव्योम यद्वा वृष्टिप्रदा-
 नेनविशेषेणप्राणिनोवतिरक्षतीतिव्योम अन्येऽप्योपिदृश्यन्तइतिमनिन् ज्वरत्वरेत्यादिनोपधा-
 यावकारस्यचऊर्ह गुणः दासीभारादित्वात्पूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् यद्वा भावेमनिन् विविधमो-
 मरक्षणंयस्मिन् बहुव्रीहौपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् यणादेशेउदात्तस्वरितयोर्यणइतिपरस्यानुदात्त-
 स्यस्वरितत्वम् । स्वः सुपूर्वादेर्वरन्येऽप्योपिदृश्यन्तइतिविच् अव्ययादाप्सुपइतिसुपोलुक् न्य-
 कस्वरोस्वरितावितिस्वरितत्वम् ॥ १२ ॥

भूनाम्प्येकाहेमरुत्वतीयशस्त्रेनिविद्धानीयावसूक्तात्पुरा त्वंभुवःप्रतिमानमित्येषाशंसनीयां
तथैवात्सूत्रयत्—शस्यमुकं बृहस्पतिसवेनत्वंभुवःप्रतिमानंपृथिव्याइति ।

तामेतांस्तूक्तेत्रयोदशीष्टचमाह—

त्वंभुवःप्रतिमानंपृथिव्याऋष्ववीरस्यबृहत्तःपतिर्भूः ।

विश्वमाप्राअन्तरिक्षंमहित्वासत्यमद्भानकिरन्यस्त्वावान् ॥ १३ ॥

त्वम् । भुवः । प्रतिमानम् । पृथिव्याः । ऋष्ववीरस्य । बृहत्तः ।

पतिः । भूः । विश्वम् । आ । अप्राः । अन्तरिक्षम् । महित्वा ।

सत्यम् । अद्भान् । नर्किः । अन्यः । त्वावान् ॥ १३ ॥

हेइन्द्रत्वंपृथिव्याःप्रथितायाःविस्तीर्णायाःभूमेःप्रतिमानंभुवःप्रतिनिधिर्भवसि यथाभूर्लोक-
कोमहानचिन्त्यशक्तिः एवंत्वमपीत्यर्थः तथा ऋष्ववीरस्य वीरयन्तिविक्रान्ताभवन्तीतिवीरादेवाः
ऋष्वादर्शनीयावीरायस्यसतथोकः तस्यबृहतोवृंहितस्यमवृद्धस्यस्वर्गलोकस्यपतिर्भूःशाळयितासि
तथा अन्तरिक्षंअन्तराक्षान्तंद्यावापृथिव्योर्मध्येवर्तमानमाकाशंविश्वंसर्वमपिमहित्वामहित्वेनसत्य-
माप्राः निश्चयेनआसमन्तादपूरयः अतस्त्वावान्त्वत्सदृशोन्यः कश्चिन्नकिरस्तिनास्तीतियदेतत्
तदद्भान् सत्यमेव ॥ भुवः भवतेर्लोटिसिप्यडागमः उवङादेशः । पृथिव्याः उदात्तयणोहल्पूर्वादि-
तिविभक्तिरुदात्ता । बृहत्तः बृहन्महतीरुपसंख्यानमिति विभक्तेरुदात्तत्वम् । भूः छान्दसेवर्तमानेऽनु-
ङि बहुलंछन्दस्यभाङ्योगेपीत्यङभावः । अप्राः प्रापूरणे आदादिकः लङ्यडागमः । महित्वा
सुपांसुडुगितिवृतीयायाडादेशः त्वावान्ब्रतुप्प्रकरणे युष्मदस्मद्भ्यांछन्दसिसादृश्यउपसंख्यानमि-
तिसादृश्यार्थेवतुप् प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेतिमपर्यन्तस्यत्वादेशः आसर्वनाम्नइत्यात्वम् प्रत्ययस्य
पित्वादानुदात्तत्वेप्रातिपदिकस्वरएवशिष्यते ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टचमाह—

नयस्यद्यावापृथिवीअनुव्यचोनसिन्धवोरजंसोअन्तमानुशुः ।

नोतस्वर्वाष्टिमदेअस्ययुध्यंतएकौअन्यच्छरुपेविश्वमानुपक् ॥ १४ ॥

न । यस्य । द्यावापृथिवी इति । अनु । व्यचः । न । सिन्धवः ।

रजंसः । अन्तम् । आनुशुः । न । उत । स्वर्वाष्टिम् । मदे । अस्य ।

युध्यतः । एकः । अन्यत् । चरुपे । विश्वम् । आनुपक् ॥ १४ ॥

यस्येन्द्रस्यव्यचोव्यापनंद्यावापृथिवीद्यावापृथिव्यौनान्वानशातेप्राप्तुमसमर्थंभवतुः तथा
 रजसोन्तरिक्षलोकस्यउपरिसिन्धवःस्यन्दनशीलाआपः यस्येन्द्रस्यतेजसोन्तमवसानंनानरुःनपा-
 पुःउतअपिच सोमपानेनमदेहर्षेसतिस्ववृष्टिंस्वीकृतवृष्टिंवृत्रादिगुंध्यतःयुद्धचमानस्यास्येन्द्रस्यव-
 लस्यान्तंवृत्रादयोनमापुःअतः हेइन्द्र एकस्वंअन्यदस्वव्यतिरिक्तंविश्वंसर्वंभूतजातंआनुपक्क-
 नुपक्कंचरूपे सकलमपिभूतजातंत्वदधीनमभूदितिभावः ॥ द्यावापृथिवीद्यौश्चपृथिवीच दिवो-
 द्यावेतिद्यावादेशआद्युदात्तोनिपातितः पृथिवीशब्दः पिदैरादिभ्यश्चेतिङीपन्तोन्तोदात्तः देवताइ-
 न्द्रेचेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वम् अपृथिवीरुद्रपूपमन्थित्वितिपर्युदासान्नोत्तरपदेनुदात्तादावितिनि-
 पेधाभावः । व्यचः व्यचेःकुटादित्वमनसीतिवचनावडित्त्वाभावेसम्प्रसारणाभावः । आनरुः अ-
 श्रोतेर्व्यत्ययेन परस्मैपदम् अतआदेरित्यभ्यासस्यात्वम् अश्रोतेश्चेतिनुडागमः । आनुपक्क अ-
 नुपूर्वात् पञ्जसंगेइत्यस्मादक्किप्यनिदितामितिनलोपः अनोरकारस्यदीर्घश्छान्दसः ॥ १४ ॥

पञ्चदशीष्टचमाह—

आर्चन्त्रंमरुतःसस्मिन्नाजौविश्वेदेवासोअमदन्ननुत्वा ।
 वृत्रस्ययन्द्रृष्टिमतावधेननित्वमिन्द्रप्रत्यानंजघन्थ ॥ १५ ॥ १४ ॥

आर्चन् । अत्र । मरुतः । सस्मिन् । आजौ । विश्वे । देवासः ।
 अमदन् । अनु । त्वा । वृत्रस्य । यत् । ऋष्टिमता । वधेन । नि ।
 त्वम् । इन्द्र । प्रति । आनम् । जघन्थ ॥ १५ ॥ १४ ॥

हेइन्द्र त्वामरुतःअत्रास्मिन्संग्रामेआर्चन् प्रहरभगवोजहिवीरयस्वेत्यनेनवचनेनापूजयन्स-
 स्मिन्तस्मिन् यद्वा सर्वस्मिन्नाजौसङ्ग्रामेविश्वेदेवासः तेसर्वेदानादिगुणयुक्तामरुतस्वात्वामन्वपद-
 न्अनुक्रमेणहर्षमापयन् यद्वा त्वदीयमदानन्तरंतेपिमदंमाताः हेइन्द्र त्वंयद्यदाभृष्टिमता भ्रंशयति
 शत्रुनिनिभृष्टिरश्रिः तद्दत्तावधेनहननसाधनेनवज्रेण अश्रिमत्त्वंचवज्रस्यब्राह्मणेसमाप्रातम्—व-
 ज्रोवाँपययूपःसोष्टाश्रिःकर्तव्योष्टाश्रिर्वैवज्रइति । तेनवज्रेणवृत्रस्यानंप्रति आननंमुत्संप्रति यद्वा
 श्वासहेतुमाणंप्रति निजघन्थनितरांमाहार्षीः ॥ आर्चन् अर्चंपूजायांभौवादिकः आडागमउदात्तः ।
 सस्मिन्तदोःसःसावितिविधीयमानंसत्वंव्यत्ययेनसम्प्रियामपिद्रष्टव्यम् यद्वा सर्वस्मिन्नित्यवर्ण-
 णोपोद्गष्टव्यः । देवासः आज्ञोसरसुमित्यमुक् । आनं आननं वर्णलोपश्छान्दसः यद्वा अनप्राग्ने अ-

न्यतेनेनेत्यानंघ्राणं करणेवञ् कर्पात्वतइत्यन्तोदात्तत्वम् । जवन्थ हनर्हिंसागत्योः थल्लि उपदे-
शेत्वतइतीट्प्रतिपेधः अभ्यासाच्चेत्यभ्यासादुत्तरस्यहकारस्यवत्वम् लिट्स्वरेणप्रत्ययात्पूर्वस्यो-
दात्तत्वम् ॥ १५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

न्यूञ्चित्येकादशर्चवृतीयंस्तुं दशम्येकादशयौत्रिष्टुभौ शिष्टानवजगत्यः सव्यक्रपिः इ-
न्द्रोदेवता तथाचानुक्रान्तम्—यूञ्जेकादशान्त्येत्रिष्टुभाविनि । अतिरात्रेप्रथमेपर्यायेब्राह्मणाच्छं-
सिनःशस्त्रेणतस्तूकम् तथाचास्तूत्रयदाचार्यः—न्यूपुवाचमप्सुधूतस्यहरिवःपित्रेहेतियाज्येति ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

न्यू३पुवाचं३प्रमहेमंरामहेगिरं३इन्द्राय३सदने३विवस्वतः ।

नूचि३द्विरत्नं३ससतामि३वाविद३न्नुदुष्टुति३द्रविणो३देपु३शस्यते ॥१॥

नि । ऊम् इति । सु । वाचम् । प्र । महे । ऋरामहे । गिरः ।

इन्द्राय । सदने । विवस्वतः । नु । चित् । हि । रत्नम् । ससताम् इव ।

अविदत् । न । दुःस्तुतिः । द्रविणः देपु । शस्यते ॥ १ ॥

महेमहतेइन्द्रायसुवाचं शोभनांस्तुतिनिप्रभरामहे नितरांप्रयुंजहे उइतिपदपूरणः यतः
विवस्वतः परिचरतोयजमानस्यसदनेयत्तृहेइन्द्रायगिरः स्तुतयःक्रियन्ते हियस्माव सइन्द्रः नू-
चिवक्षिप्रमेवरत्नंरमणीयमसुराणांधनंअविदत् विन्दति तत्रदृष्टान्तः-ससतामिव यथास्वपतांपुरु-
पाणांधनंचोरःक्षिप्रंलभतेतद्वत् अतोस्मभ्यंधनंदातुंशक्तइतिभावः द्रविणोदेपुधनस्यदातृपुरुषे-
षु दुष्टुतिरसमीचीनास्तुतिर्नशस्यते नाभिधीयते अतःसुवाचंमभरामहइतिपूर्वेणसम्बन्धः ॥ न्यू-
पुइत्यस्यउदात्तस्वरितयोर्षणइतिस्वरितत्वम् अत्रउदात्तपरत्वावसंहितायांकम्प्यते इकःसुजीति
दीर्घत्वम् सुञइतिपत्वम् ॥ महे महपूजायामित्यस्मावकिप्चेतिक्विप् सावेकाचइतिविभक्तेरुदा-
त्तत्वम् यद्वा महच्छब्दस्याच्छब्दलोपश्छान्दसः । नूचिच्च ऋचितुनुघेत्यादिनादीर्घः । ससतामिव प-
सस्वमे अस्माच्छब्दान्दानोदात्तात्परस्याविभक्तेःशतुरनुमइत्युदात्तत्वम् इवेनविभक्त्यलोपः पूर्व-
पदमरुतिस्वरत्वंचेतिसमासः । अविदत् विदृष्टलाभे छन्दलिलुङ्लिट्इतिवर्तमानेसुङि पुषादिद्यु-
षादीतित्रेणइदेशः अडागमउदात्तः हिचेतिनिघातप्रतिपेधः । द्रविणोदेपु द्रविणानिधनानिददाती-
तिद्रविणोदाःद्रुगतावित्यस्माव दुदक्षिभ्यामिनञ्जितीनञप्रत्ययान्तोद्विणशब्दः तस्मिन्कर्मण्युप-

पदेआतोनुपसर्गेकइतिकः पूर्वपदस्यसुगागमश्छान्दसः छन्दोत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् । शस्यते शं-
मुस्तुतौ यकि अनदितामितिनलोपः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टमाह—

दुरोअश्वंस्यदुरइन्द्रगोरंसिदुरोयवस्यवसुनइनस्पतिः ।
शिक्षानरःप्रदिवोअकामकर्शनःसखासखिभ्यस्तमिदंगृणीमसि ॥ २ ॥

दुरः । अश्वंस्य । दुरः । इन्द्र । गोः । असि । दुरः । यवंस्य ।
वसुनः । इनः । पतिः । शिक्षानरः । प्रदिवः । अकामकर्शनः ।
सखा । सखिभ्यः । तम् । इदम् । गृणीमसि ॥ २ ॥

हेइन्द्र त्वंअश्वस्यदुरोदातासि तथागोःपश्वदेदुरोदातासि तथायवस्ययवादेधान्यजावस्य
दुरोदातासि वसुनःनिवासहेतोर्धनस्येनःस्वामीपतिःसर्वेषांपालयिता शिक्षानरःशिक्षतिर्दानकर्मा
शिक्षायादानस्यनेतासि प्रदिवःपुराणः प्रगतादिवोदिवसायस्मिन्सतथोक्तःअकामकर्शनः कामान्
कर्शयतिनाशयतीतिकामकर्शनःनकामकर्शनः अकामकर्शनःअव्ययपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम्हवि-
र्दत्तवतांयजमानानांकामानभिमतफलप्रदानेनपूरयतीत्यर्थः सखिभ्यःसमानरूपानेभ्यःकृत्विभ्यः
सखासखिवदत्यन्तंप्रियः एवंभूतोयइन्द्रस्तंपतिइदंस्तोत्रलक्षणंवचः गृणीमसिब्रूमहे ॥ दुरः इन्द्र-
शूदाने मन्दिवाशिमथिचतिचक्यंकिभ्यउरजितिविधीयमानउरचप्रत्ययोबहुलवचनादस्मादभिभ-
वति अतएवाकारलोपः।शिक्षानरः शिक्षविद्योपादाने गुरोश्चहलइत्यकारप्रत्ययः ततएव पठित-
मासः समासस्येत्यन्तोदात्तत्वम् । गृणीमसि गृशब्देकैयादिकः प्वादीनांह्रस्वइतिह्रस्वत्वम् इ-
दन्तोमसिरितिमसेरिकारः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टमाह—

शर्चीवइन्द्रपुरुकृद्युमत्तवेदिदमभितंश्रेकितेवसुं ।
अतःसंगृभ्यांभिभूत्आभरमात्वायतोजरितुःकाममूनयीः ॥३॥

शर्चीवः । इन्द्र । पुरुकृत् । युमत्तइतम् । तवं । इत् । इदम् ।
अभितः । चैकिते । वसुं । अतः । सम्इगृभ्यं । अग्निभूते । आ ।
भर । मा । त्वाइयतः । जरितुः । कामम् । ऊनयीः ॥ ३ ॥

शचीवःशचीतिमज्ञानाम हेइन्द्रशचीवःप्रज्ञावन् पुरुकृत्प्रभूतस्यवृत्रवधादेःकर्तः द्युमत्तमअति-
 शयेनदीप्तियन् अजितःसर्वत्रवर्तमानं वसुधनंयदस्ति तदिदं तवेतवैवस्य भूतमिति चेकिते ऋशमस्मा-
 भिज्ञायते अतःकारणावधनंसंगृह्यसम्यक्गृहीत्वाअभिभूतेशत्रूणामभिज्ञवितः आभरअस्मभ्यमा-
 हरदेहीत्यर्थः त्वायतःत्वामात्मनइच्छतोजरितुःस्तोतुःकाममभिजापंमाऊनयीः परिहीनंमाकर्षीःपू-
 रयेत्यर्थः॥ शचीवः मतुवसोरुरितिकृत्वम् पाष्टिकमामञ्चिताद्युदात्तत्वम् इतरेष्वष्टमिकंसर्वांनुदात्त-
 त्वम् नचामञ्चितपूर्वमविद्यमानवदितिअविद्यमानवत्त्वम् नामञ्चितेसमानाधिकरणेइतिनिषेधात् ।
 चेकिते कितज्ञाने अस्माद्यङन्ताद्वर्तमानेऽडिडिअमञ्चेइतिनिषेधात् आम्प्रत्ययाभावेऽसतिऽडिआ-
 र्धधातुकत्वादतोलोपयलोपौ । संगृह्यआभरेत्युभयत्र ह्यहोर्भञ्छन्दसीतिभावम् । त्वायतः त्वा-
 मात्मनइच्छति सुपआत्मनः क्यच् प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेतिमपर्यन्तस्यत्वादेशः छान्दसमात्वं क्यज-
 न्ताल्लटःशतृ तस्यअदुपदेशाल्लसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तस्यएकादेशस्वरेणोदात्तत्वम् एकादेशस्व-
 रोत्तरङ्गःसिद्धोभवतीतिवक्तव्यमिति वचनात् तस्यसिद्धत्वेऽसति शतुरनुमइत्यजादिविभक्तेरुदात्तत्व-
 म् । कामं कमुकान्तौ इत्यस्माद्भ्रुवेषञ् कर्पात्तवइत्यन्तोदात्तत्वेमात्रेवृपादिपुपाठादाद्युदात्तत्वम् ।
 ऊनयीःऊनपरिहाणे चुरादिःऽङि णिश्चिद्सुभ्यइतिच्चेञ्छादेशस्य नोनयतिध्वनयतीत्यादिना
 प्रतिषेधः ह्यन्तक्षणेतिसिचिवृद्धिप्रतिषेधः ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टकमाह—

एभिर्द्युभिःसुमनांएभिरिन्दुभिर्निरुन्धानोअमंतिगोभिर्अश्विनां ।
 इन्द्रेणदस्युंदरयन्तइन्दुभिर्युतद्वेषसःसमिपारंभेमहि ॥४॥

एभिः । द्युभिः । सुमनाः । एभिः । इन्दुभिः । निरुन्धानः ।
 अमंतिम् । गोभिः । अश्विनां । इन्द्रेण । दस्युम् । दरयन्तः ।
 इन्दुभिः । युतद्वेषसः । सम् । उपा । रभेमहि ॥ ४ ॥

हेइन्द्र एभिरस्माभिर्दत्तेद्युभिर्दत्तेश्चरुपुरोडाशादिभिःएभिरिन्दुभिःपुरोवर्तिभिस्तुभ्यंदत्तेःसो
 मैश्वमीवस्त्वंअस्माकंअमंतिदारिद्र्यंगोभिस्त्वपादत्तेःपशुभिरश्विनाश्वयुक्तेनधनेनचनिरुन्धानो-
 निवर्तयन्सुमनाःशोभनमनाभव वयमिन्दुभिरस्माभिर्दत्तेःसोमैःप्रीतेनेन्द्रेणदस्युंउपक्षपयितारंशुं
 दरयन्तोहिंसन्तःअतएवयुवद्वेषसः पृथग्भूतशुकाभूत्वाइपाइन्द्रदत्तेनाभेनसंरभेमहिंसंरब्धाभवे-

मसङ्गच्छेमहीत्यर्थः ॥ सुमनाः शोभनं मनो यस्य सोमं नसी अलोमोपसी इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ।
निरुन्धानः रुधिरावरणे स्वरितेत्त्वादात्मनेपदं शसोरल्लोपइत्यकारलोपः चितइत्यन्तोदात्तत्वम्
छदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् । अमतिं मन्तव्यामतिः ऐश्वर्यं न मतिः अमतिः अव्ययपूर्वपदमकृतिस्व-
रत्वम् नलोकाव्ययेतिपठीमतिपेधः । अश्विना अश्वोस्यास्तीत्यश्विधनम् मत्वर्थीयइनिः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टमाह—

समिन्द्ररायासमिपारंभेमहिसंवाजेभिः पुरुश्चन्द्रैरभिद्युभिः ।
संदेव्याप्रमत्यावीरशुष्मयागोअग्रयाश्वावत्यारभेमहि ॥ ५ ॥ १५ ॥

सम् । इन्द्र । राया । सम् । इपा । रभेमहि । सम् । वाजेभिः ।
पुरुश्चन्द्रैः । अभिद्युभिः । सम् । देव्या । प्रमत्या । वीरशुष्मया ।
गोअग्रया । अश्ववत्या । रभेमहि ॥ ५ ॥ १५ ॥

हेइन्द्र रायाधनेनवयंसंरभेमहिसंगच्छेमहि तथाइपाअन्नेनसंरभेमहि तथावाजेभिर्वलैः सं-
भेमहि कीदृशैर्वाजेः पुरुश्चन्द्रैः पुरुणांबहूनामाह्लादकैः अभिद्युभिः अभितोदीप्यमानैः किञ्च देव्या
द्योतमानयाप्रमत्यात्वदीययाप्रकृष्टबुद्ध्यासंरभेमहि कीदृश्या वीरशुष्मया वीरं विशेषेणशत्रूणां क्षिप-
णसमर्थं शुष्मंचलयस्याः सातथोक्ता गोअग्रयास्तोतृष्योदानार्थमग्रे प्रमुखतएवगावोयस्याः सात-
थोक्ता अश्ववत्या अश्वैरुपेतया ॥ राया ऊडिदमित्यादिनाविभक्तेरुदात्तत्वम् । पुरुश्चन्द्रैः हस्ता-
च्चन्द्रोत्तरपदमघेइतिसुद् श्रुत्वेनशकारः समासस्वरः । अभिद्युभिः अभिगताद्यौर्दीर्घमित्यंतां अत्रदि-
पूशब्दोदीर्घिलक्षयति अव्ययपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् । देव्या उदात्तयणइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । प्रम-
त्या तादौचनित्तीतिगतेः प्रकृतिस्वरत्वम् उत्तरयोः बहुव्रीहौ पूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् । सर्वत्रविभा-
षागोरितिगोअग्रयेत्यत्रमकृतिभावः । अश्ववत्या मन्त्रेसोमाश्वेन्द्रियेतिमनुपिदीर्घत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतिमथमस्यचतुर्थेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

पठोष्टमाह—

तेत्वामदाअमदन्तानिरुप्प्यातेसोमांसोवृहृत्येपुसत्पते ।
यत्कारवेदशंष्ट्राण्यप्रतिवर्हिष्मतेनिसहस्राणिवर्हयः ॥ ६ ॥

ते । त्वा । मदाः । अमदन् । तानि । वृष्ण्यां । ते । सोमासः ।
 वृत्रहृत्येषु । सतस्पते । यत् । कारवे । दश । वृत्राणि । अप्रति ।
 वर्हिष्मते । नि । सहस्राणि । वर्हयः । ॥ ६ ॥

हेसत्पतेसतांपालयितरिन्द्र वृत्रहृत्येषुवृत्रहननेपुनिमित्तभूतेपुसत्सुतेपूर्वोकामदाः मादकाम-
 रतःत्वात्वाममदन्अमदयन् हर्षमापयन् तानिपूर्वोकानिवृष्ण्यावृष्णःसेचनसामर्थस्यतवसम्बन्धी-
 निचरुपुरोडाशादीनिहवींषित्वाममदन् तेसोमासः प्रसिद्धाः सोमाश्चत्वाममदन् यत्पदा कारवेस्तु-
 तिकर्त्रेवर्हिष्मतेयज्ञवतेयजमानाय दशसहस्राणिअपरिमितानिवृत्राण्यावरकाणिउपद्रवजातानि
 अप्रतिशत्रुभिरप्रतिगतस्त्वंनिवर्हयः न्यवधीःतदानीमितिपूर्वेणसम्बन्धः ॥ वृष्ण्या शेच्छन्दसिव-
 हुलमितिशेर्लोपः । वर्हयः वर्हयतिर्हिंसाकर्मां लडिं बहुलंछन्दस्यमाङ्गचोगेपीत्यङ्गभावः शपःपि-
 त्त्वादनुदात्तत्वे णिच्एवस्वरःशिष्यते यद्वृत्रयोगादनिवातः ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टकमाह—

युधायुधमुषधेदेषिधृष्ण्यापुरापुरंसमिदंहंस्योर्जसा ।
 नम्यायदिन्द्रसरख्यांपरावर्तिनिवर्हयोऽनुमुचिंनाममायिनम् ॥७॥

युधा । युधम् । उष । घृ । इत् । एषि । धृष्ण्या । पुरा । पुरम् ।
 सम् । इदम् । हंसि । ओर्जसा । नम्या । यत् । इन्द्र । सरख्यां ।
 परावर्ति । निवर्हयः । नमुचिम् । नाम । मायिनम् ॥ ७ ॥

हेइन्द्र धृष्ण्याशत्रूणांभर्षकस्त्वं युधायुधेनसम्बद्धंयुधंयुद्धंउपवेदेषिउपैवगच्छति सर्व-
 दायुद्धशीलोभवसौत्यर्थः घेतिपदपूरणः शत्रूणामसुराणांपुरापूरेणनगरेणसहइदंपुरोवर्तिपुरंशत्रुन-
 गरंओजसावष्टेनसंहंसिसिन्धयक्विनाशयसि शत्रूणांपुराप्यभैत्तीरित्यर्थः हेइन्द्र त्वंनम्याशत्रुपुन-
 मनशालेनसख्यासहायभूनेनवज्जेणपरावतिदूरदेशेनमुचिंनाम अनयासंज्ञापामसिद्धंमायिनंमाया-
 विनमसुरंयद्यस्मान्निवर्हयः नितरामहिंसीः अतस्त्वमेवंस्तूयसइत्यर्थः ॥ युधा युधसम्पहारे सम्पदा-
 दित्तक्षणोभावेकिञ्च सावेकाचइनिविभक्तेरुदात्तत्वम् । एषि इण्यतो अदादित्वाच्छपोलुक् । धृष्णु-
 याञिपृषापगल्भे वसिगृधिपृषिपिपेःकुरितिःक्रुःभत्ययः कित्त्वाद्गणाभावः सुपांसुदुगितिसोयां-
 जादेशः नितइत्यनोदात्तत्वम् । पुरा पृषाटनपूरणयोः पूरयविराज्ञापिमतानीति किञ्चेतिकिञ्च

उदोष्ठचपूर्वस्येत्युत्वम् सावेकाचइतिविभक्तिरुदात्ता । हंसि हन्तेर्लुङिसिपिअदादित्वाच्छपोलु-
किनश्चापदान्तस्यञ्जलीत्यनुस्वारः । नम्या णमप्रहृत्वे औणादिकइन्द्रप्रत्ययः सुपांसुलुगितिद्विती-
यायाड्यादेशः टिलोपः । सख्या शेषोव्यसखीतिविसंज्ञाप्रतिषेधाच्चाभावाभावेयणादेशः । नमु-
चिं इन्द्रेणसहयुद्धंनमुश्चतीतिनमुचिः औणादिकःकिःप्रत्ययः नभ्राणनपादित्यादिनानञःप्रकृति-
भावः नञ्नगतिर्नचकारकमितिरुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वाभावेव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । मा-
यिनं मायाशब्दस्पत्रीह्लादिपुपाठात् मत्वर्थीयइनिः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह—

त्वंकरंजमुतपर्णयंवधीस्तेजिष्ठयातिथिग्वस्यंवर्तनी ।

त्वंशतावंगृदस्याभिन्नपुरोऽनानुदःपरिपूताऋजिश्वना ॥८॥

त्वम् । करंजम् । उत । पर्णयम् । वधीः । तेजिष्ठया । अतिथिग्वस्यम् ।
वर्तनी । त्वम् । शता । वंगृदस्य । अभिन्नत् । पुरः । अननुदः ।
परिपूताः । ऋजिश्वना ॥ ८ ॥

हेइन्द्र त्वंकरंजमेतत्संज्ञकमसुरं उतअपिचपर्णयंपतन्नामानमसुरंच अतिथिग्वस्यएतत्संज्ञ-
स्वराज्ञःप्रयोजनाय तेजिष्ठया अतिशयेनतेजस्विन्यावर्तनीवर्तन्याशत्रुप्रेरणकुशलयाशक्त्या वधीः
हृतवानसि तथाअननुदः अनुपश्चात् द्यतिखण्डयतीत्यनुदोनुचरः तादृशानुचररहितः एकएव
ऋजिश्वना एतत्संज्ञेन राज्ञापरिभूताःपरितोषष्टब्धाः शताशतानिशतसंख्याकाः बहुदस्यए-
तत्संज्ञस्यासुरस्यपुरः पुराणि नगराणि अभिनत् विभिदिपे ॥ वधीः हन्तेर्लुङि सिपि लुङिचेतिव-
धादेशः तस्यादन्तत्वाद्दृष्ट्यभावः अतएवानेकाचत्वादिद्विप्रतिषेधाभावः इदंइदंतिस्तिचोलोपः । ते-
जिष्ठया तेजस्रश्चाद्दादस्मायामेधेतिमत्वर्थीयोविनिः तस्मादातिशयनिकेइष्टनिविन्मनोर्लुङि-
तिविनोर्लुक् टेरितिटिलोपः निच्चादाद्युदात्तत्वम् । वर्तनी वृत्यन्तेभेयन्तेऽनयेतिवर्तनी कणोत्पुद-
टिच्चावङीष् सुपांसुलुगितिविभक्तेःपूर्वसवर्णदीर्घत्वम् व्यत्ययेनान्तोदात्तत्वम् । अभिनत्
भिदिर्बिदारणे लुङिसिपिरुधादित्वावश्म इत्श्चेतीकारलोपः हल्ङ्याभ्यइतिसकारलोपः ।
अननुदः दोअवखण्डने आदेचइत्यात्वम् आतश्चोपसर्गइतिकप्रत्ययः नास्यनुदोस्येतिचहुवी-
ही नञ्गुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् संहितायां दीर्घञ्छान्दसः । परिपूताः पूप्रेरणे कर्मणि
निष्ठा गनिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह—

त्वमेताज्जनराज्ञोद्दिर्दशावन्धुनासुश्रवंसोपजग्मुषः ।

पष्टिसहस्रानवतिनवश्रुतोनिचक्रेणरथ्यादुष्पदावृणक् ॥ ९ ॥

त्वम् । एतान् । जन्हराज्ञः । द्विः । दश । अवन्धुना । सुश्रवंसा ।

उपजग्मुषः । पष्टिम् । सहस्रां । नवतिम् । नव । श्रुतः । नि ।

चक्रेण । रथ्या । दुःस्पदा । अवृणक् ॥ ९ ॥

हेइन्द्र श्रुतोविश्रुतः प्रख्यातत्वं द्विदश विंशतिसंख्याकान् अवन्धुना बन्धुरहितेन सहायरहितेन सुश्रवसा एतत्संज्ञकेन राज्ञा युद्धार्थमुपजग्मुषः उपगतवतः एतानेवंविधान् जनराज्ञो जनपदानामधिपतीन् पष्टिमित्यादिनातेषां राज्ञामनुचरसंख्योच्यते पष्टिसहस्रा सहस्राणां पष्टिं नवतिं नवसंख्योत्तरानवतिं तान्नाज्ञैर्दृक्संख्याकान् अनुचरांश्चरथसम्बन्धिनादुष्पदादुष्पदनेनशत्रुभिः प्राप्तुमशक्येनेत्यर्थः इदंशेनचक्रेणन्यवृणक्न्यवर्जयः त्वांस्तुतवतःसुश्रवसोजयार्थं त्वमागत्यतदीयानशत्रून्जैपीरित्यर्थः ॥ जनराज्ञः समासान्तविधेरनित्यत्वाद्दृश्यत्याभावः राजन्शब्दोराजृप्तावित्यस्मात्कनिनप्रत्ययान्तआद्युदात्तः रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वेनसएवशिष्यते । अवन्धुना नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । सुश्रवसा शोभनंश्रवोऽन्यस्य आद्युदात्तं च्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । उपजग्मुषः गमेर्लिटःकसुः शक्तिभक्तज्ञायांवसोःसम्प्रसारणमितिसम्प्रसारणम् परपूर्वत्वम् गमहनेत्यादिनोपधालोपःशासिवसिधसोनांचेतिपत्वम् रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वेनकसोरेवस्वरःशिष्यते । रथ्या रथस्येर्दंरथ्यं रथाद्यदितियत्र यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् सुषांसुलुगितिभिक्केराकारः । दुष्पदा पदगतौ ईषद्दुःसुष्वित्स्वल् लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् पूर्ववद्विभक्केराकारः । अवृणक् वृजीवर्जने रौधादिकः लडिमप्यमैकवचनेहल्-इत्याज्यइतिसिचोलोपः चोःकुरितिकुत्वम् ॥ ९ ॥

दशमीष्टकमाह—

त्वमाविथसुश्रवंसंतवोतिभिस्तवत्रामभिरिन्द्रतूर्वयाणम् ।

त्वमस्मैकुत्समतिथिग्वमायुमहेराज्ञेयूनेअरन्धनायः ॥ १० ॥

त्वम् । आविथ । सुश्रवंसम् । तवं । कुत्सिभिः । तवं । त्रामिभिः ।

इन्द्र । तूर्वयाणम् । त्वम् । अस्मै । कुत्सम् । अतिथिग्वम् । आयुम् ।

महे । राज्ञे । यूने । अरन्धनायः ॥ १० ॥

हेइन्द्र त्वंतवोतिभिः त्वदीयैःपालनैः सुश्रवसंपूर्वोक्तराजानमाविथररक्षिथ तथातूर्वयाणने-
तन्नामानंराजानं तवत्रामभिस्त्वदीयैस्त्रायकैःपालकैर्वलैराविथेशेषः किञ्च त्वंहेमहेतयूने
तरुणायास्मैसुश्रवसेराज्ञेकुत्सादींस्त्रीत्राज्ञःअरन्धनायःवशमनयः रध्यतिर्वशगमनइतियास्कः ॥
त्रामभिः त्रैङ्पालने आदेचइत्यात्वम् आतोमनिञ्जितिमनिन् निच्वादाद्युदात्तत्वम् । अरन्धनायः
रन्धनंवशीकरणं करोति रन्धनयति तत्करोतीतिणिच् इष्टवण्णौप्रातिपदिकस्येतीष्टवद्भावत्ति-
लोपः लडित्तिपिदीर्घश्छान्दसः ॥ १० ॥

एकादशीमृचमाह—

यउट्च्ीन्द्रदेवगोपाःसर्वायस्तेशिवतमाअसाम ।
त्वांस्तोपामत्वासुवीराद्राधीयआयुःप्रतरंदधानाः ॥ ११ ॥ १६ ॥

ये । उट्ऋच्िं । इन्द्र । देवऋगोपाः । सर्वायः । ते । शिवःतमाः ।
असाम । त्वाम । स्तोपाम । त्वासुवीराः । द्राधीयः । आयुः ।
प्रतरम् । दधानाः ॥ ११ ॥ १६ ॥

हेइन्द्र येवयं उट्चिउदकेयज्ञसमाप्तौवर्तमानाःदेवगोपाःदेवैःपालिताःतेतवसत्रायःसतिवदत्त्वं-
न्तंप्रियाः अतएवशिवतमाअसाम अतिशयेनकल्याणाअभूम तेवयंयज्ञसमाप्त्युत्तरकालमपित्वां
स्तोपामस्तवाम अस्माभिःस्तुतेनत्वयासुवीराः शोभनपुत्रवन्तःसन्तःद्राधीयोतिशयेनदीर्घमायुर्जी-
वनंप्रकरंप्रकृततरंयथाभवतितथादधानाःधारयन्तोभूयास्म ॥ देवगोपाः देवागोपायेपां बहुवीर्यौ-
पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । असाम असभ्रुवि लुङर्थेलोटिआहुत्तमस्यपिञ्चेतिपिद्वद्भावत्तिच्चडिन्ने-
तिडिच्वाभावे श्रसोरलोपइत्यकारलोपाभावः पिच्वादेवतिङोनुदात्तत्वम् धातुस्वरःशिष्यते । स्तो-
पाम स्तोतेलोटि सिद्धहुललेटीतिवहुलग्रहणाव लोट्यपिसिप् तस्यपिच्वाट्टुणः । सुवीराः वीरवीर्यौ-
चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । द्राधीयः दीर्घशब्दादीयसुनिमित्तस्थितेत्यादिनाद्राधादेशः निच्वादायु-
दात्तत्वम् । प्रतरम् प्रशब्दात्तरपि अमुचच्छन्दसीत्यद्रव्यप्रकर्षेअमुप्रत्ययः प्रत्ययस्वरेणान्तो-
दात्तत्वम् । दधानाः दधातेः शानचि अर्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् ॥ ११ ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेपोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

मानइत्येकादशार्चचतुर्थसूक्तम् पठ्यष्टमीनवम्येकादश्यस्त्रिष्टुभः शिष्टाःसप्तजगत्यःसव्य-
ऋषिःइन्द्रोदेवता तथाचानुक्रान्तम्—मानोन्त्याविष्टुपपठ्यष्टमीनवमोचेति अतिरात्रेप्रथमपर्याये-
च्छावाकशस्त्रेद्वंदसूक्तं तथाचसूत्रितम्—मानोअस्मिन्मघवन्निन्द्रपिवतुभ्यंसुतोमदायेतियाज्येति।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

मानोअस्मिन्मघवन्पृत्स्वंहंसिनन्हितेअन्तःशवंसःपरीणशो ।

अक्रन्दयोनद्योर्दरोरुवद्वनाकथानक्षोणीभ्रियसासमारत ॥१॥

मा । नः । अस्मिन् । मघवन् । पृत्सु । अंहंसि । न्हि । ते । अन्तः ।

शवंसः । परिणशो । अक्रन्दयः । नद्यः । रोरुवत् । वना । कथा ।

न । क्षोणीः । भ्रियसा । सम् । आरत ॥ १ ॥

हेमघवन् घनवन्निन्द्र अस्मिन्परिदृश्यमानेअंहंसिपापेपृत्सुपृतनासुपापफलभूतेपुसङ्गामेपु
चनोस्मान्प्रामक्षेप्तीरितिशेषः यस्मान्नेववशवसोबलस्यान्तोवसानं परीणशोपरिवोव्याप्तुंनहिश-
क्यतेसर्वोपिजनस्त्वदीयंबलंअतिक्रमितुंनशक्नोतीत्यर्थः तस्मात्त्वंअन्तरिक्षेवर्तमानोरोरुवद्वअ-
त्यर्थशब्दंकुर्वन्नद्योनदीः वना तत्सम्बन्धीन्युदकानिचाक्रन्दयः शब्दयत्ति क्षोणीः क्षोण्यः क्षो-
णीतिपृथिवीनाम तद्रुपलक्षितास्रलोलोकाः भ्रियसात्वद्भयेनकथाकथेनसमारतसङ्गच्छन्ते त्वदी-
यंबलमवलोक्यप्रयोपिलोकाभ्रियतीतिभावः ॥ पृत्सु पदादिपुमांस्रपृत्सूनामुपसंख्यामितिपृ-
तनाशब्दस्यपृद्भावः । परीणशो नशतिर्व्याप्तिकर्मा कृत्यार्थैतवकेनितिकेनप्रत्ययः नित्वादाद्यु-
दात्तत्वम् निपातस्यचेतिपूर्वपदत्वदीयंबलम् । नद्यः द्वितीयाथैमथमा । रोरुवद्व रुशब्दे यइलुग-
न्ताल्लःशब्द अदादिवच्चेतिवचनाच्छपोलुक् शतुर्ङित्त्वाटुणाजावेजडादेशः नाभ्यस्ताच्छतुरि-
तिनुमप्रतिषेधः अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । कथा थाहेतौचच्छन्दसोतिकिमश्चात्प्र-
कारवचनेयामत्ययः तस्यभिन्नकिस्त्रायां किमःकइविकादेशः । आरत ऋगौ समोग्म्यच्छी-
त्यात्मनेपदं छान्दसेवर्तमानेल्ङिअदादित्वाच्छपोलुक् झस्यादादेशः अडागमोवृद्धिश्च ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

अत्राशक्रायशाकिनेशर्चावतेशृण्वन्तुमिन्द्रमह्यन्नमिष्टुहि ।

योष्टृणुनाशर्वत्तारोर्दसोउभेष्टपाष्टपत्वाष्टपुमोन्पुअते ॥ २ ॥

अर्च । शक्राय । शाकिने । शचींश्वते । शृण्वन्तम् । इन्द्रम् । महयन् ।
अभि । स्तुहि । यः । धृष्णुना । शर्वसा । रोदसी इति । उभे इति ।
वृषा । वृषत्वा । वृषभः । निःकृजते ॥ २ ॥

हेअध्वर्यो शाकिनेशकियुक्तायशचीवतेप्रज्ञावतेशक्रायेन्द्रायार्च एवंविधमिन्द्रपूजय किञ्च
स्तुतीःशृण्वन्तंसमीचीनेयंस्तुतिरितिजानन्तंमिन्द्रंमहयन् पूजयन् अभिष्टुहिआभिमुख्येनतस्य
स्तोत्रंकरु यइन्द्रः धृष्णुनाशत्रुणांधर्षकेणशयसावलेनउभेरोदसीद्यावापृथिव्योन्यृजतेनितरांप-
साधयति ऋजतिःप्रसाधनकर्मतियास्कः । सइन्द्रः वृषासेचनसमर्थःवृषत्वावृषत्वेनअनेनैवसेच-
नसामर्थ्येनवृषभोवर्षिताकामानां यद्वा वृष्ट्युदकानाम् ॥ अर्च शपःपित्वादानुदानत्वेधानुस्वरःइ-
चोतस्तिङ्इतिदोर्वत्वम् । शाकिने शक्तिःशाकःशकृशकौ भावेचञ् मत्वर्थीयइनिः क्रियाग्रहणं-
कर्तव्यमितिकर्मणःसम्प्रदानत्वाच्चतुर्थी । अभिष्टुहि स्तौतेरदादित्वाच्छपोलुक् उपसर्गात्सुनोवी-
तिपत्वम्, टुनाटुरितिष्टत्वम् । वृषत्वा सुपांसुलुगिति विभक्तेराकारः । न्यृजते ऋजिभृजोभर्जने इ-
दिच्चानुम् शपिप्राप्तेव्यत्ययेनशः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टमहाह—

अर्चादिवेद्वृहतेशूप्यं वचः स्वक्षत्रं यस्य धृपतो धृपन्मनः ।
वृहच्छ्रवा असुरो बर्हणा कृतः पुरो हरिभ्यां वृषभोरथो हिपः ॥ ३ ॥
अर्च । दिवे । वृहते । शूप्यम् । वचः । स्वक्षत्रम् । यस्य । धृपतः ।
धृपत् । मनः । वृहत्श्रवाः । असुरः । बर्हणा । कृतः । पुरः ।
हरिभ्याम् । । वृषभः । रथः । हि । सः ॥ ३ ॥

हेस्तोतः दिवेदीमायवृहतेमहतेइन्द्रायशूप्यं शूपमितिसुखनाम तत्रसाधुशूप्यंतादृशं स्तुतिर-
क्षणवचःअचंउच्चारय यस्येन्द्रस्यधृपतःशत्रुनधर्षयतःस्वक्षत्रंस्वभूतचलवमनोधृषवपृष्टंभवति
हिपः सहि सखत्विन्द्रः वृहच्छ्रवाःप्रभूतयशाःअसुरःशत्रुणांनिरसिता यद्वा असुःप्राणोवल्बान-
दान् रोमत्वर्थीयः अथवाअसवः प्राणाः तेनचापोलक्ष्यन्तेप्राणावाआपइतिश्रुतेः । तानरातिदृश-
तीत्यसुरः बर्हणाशत्रुणांनिबर्हयिता हरिभ्यामभ्याम्यांपुरस्कृतःपूजितः वृषभः कामानांवर्षितार-
थोरंहणशीलः ॥ शूप्यं तत्रसाधुरितियन् सर्वविधयश्छन्दसिदिकल्प्यन्तेइतियतोनावइत्याद्युना-

सत्त्वाभावेतिस्वरितइतिस्वरितत्वम् । धृपवः त्रिधृपाभागलभ्ये व्यत्ययेनशः शतुरनुमइतिविभक्तेरु-
दात्त्वम् । बृहच्छ्रवाः बृहच्छ्रवोयस्य बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । असुरः असुक्षेपणे असे-
रुरन्तित्युरन्त्ययः निच्चादाद्युदात्त्वम् । वर्हणा सुषांसुलुगिति विभक्तेराकारः । पुरः पूर्वाधरे-
त्यादिना असिप्रत्ययान्त्वोदात्तः ॥३॥

चतुर्थीष्टचमाह—

त्वंदिवोवृहतःसानुकोपयोवत्सनाधृपताशंवरंभिनत् ।

यन्मायिनोव्रन्दिनोमन्दिनाधृपच्छितांगभस्तिमशानिपृतन्यसि ॥ १ ॥

त्वम् । दिवः । वृहतः । सानु । कोपयः । अव । तसना । धृपता ।
शम्बरम् । भिनत् । यत् । मायिनः । व्रन्दिनः । मन्दिना । धृपत् ।
शिताम् । गभस्तिम् । अशानिम् । पृतन्यासि ॥ १ ॥

हेइन्द्र त्वंबृहतोमहतोदिवोद्युलोकस्यसानुसमुच्छ्रितंउपरिमदेशंकोपयः अकम्पयः धृपताश-
त्रुणांधर्षयित्रा तसनाआत्मनास्ययमेवशंवरंपतत्संज्ञमसुरंअवाभिनव अवधीः यत्रयदाव्रन्दिनः
शत्रुज्जेतुंद्दुर्भावंप्रापान् यद्वा वृन्दंसमूहः असुरसमूहवतोमायिनोमायाविनोसुरान्मन्दिनाहृष्टेन
धृपव धृपताभागलभ्यंमामुवतामनसायुक्तस्त्वंशितांतीक्ष्णीशृतांगभस्तिहस्तेनगृहीतां यद्वा गभस्ति-
रितिरिमनाम तद्वतींअशानिंबज्जंपृतन्यसितानसुरान्जेतुंपृतनारूपेणेच्छसितान्प्रतिप्रेरयतीत्यर्थः
वदानींबृहतोदिवः सानुकोपयइतिपूर्वेणान्वयः ॥ कोपयः कुपकोपे ण्यन्ताहङि बहुलंछन्दस्यमा-
ङ्योगेपीत्यडभावः । तसना मवेष्वाङ्चादेरात्मनइत्याकारलोपः । धृपव सुषांसुलुगितिद्वितीयाया-
लुक् । शितां शोतनूकरणे निष्ठायां शाच्छोरन्यतरस्यामितोकारादेशः । पृतन्यसि पृतनाशब्दा-
त्पुत्रआत्मनःन्यच् कव्यध्वरपृतनस्येत्यन्तलोपः प्रत्ययस्वरः ॥ १ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

नियदृणाक्षिंश्वसनस्यंमूर्धनिशुष्णस्यचिद्व्रन्दिनोरोरुवृहना ।

प्राचीनेनमनंसावर्हणावतायद्याचित्कृणवःकस्त्रापरि ॥५॥१७॥

नि । यत् । वृणक्षिं । श्वसनस्य । मूर्धनि । शुष्णस्य । चित् ।
 वृन्दिनः । रोर्भवत् । वना । प्राचीनेन । मनसा । बर्हणांश्वता ।
 यत् । अद्य । चित् । कृणवः । कः । त्वा । परिं ॥ ५ ॥ १७ ॥

हेइन्द्र त्वंरोरुवत्वमेघैरत्यर्थंशब्दयन् श्वसनस्य अन्तरिक्षेश्वसितीतिश्वसनोवायुः तस्यवृ-
 न्दिनःस्वकिरणैराभ्रफलादीन्सृष्ट्वाभावंप्रापयतः शुष्णस्यचित्तरसानांशोपयितुरादित्यस्यापिमूर्धन्यु-
 परिप्रदेशेवनावनान्युदकानियद्यस्मान्निवृणक्षिआवर्जयसिप्रापयसीत्यर्थः वायुनासूर्यकिरणैश्चवृ-
 ष्याआपःसूर्यस्योपरिपुनरवस्थाप्यन्ते तदेवावस्थापनमिन्द्रःकरोतीत्युपचर्यते प्राचीनेनप्रकर्षेण
 गङ्गाअपराङ्मुखेनेत्यर्थः बर्हणावता निचर्हयतीतिवधकर्मसुपाठव बर्हणाशत्रूणांहिंसा तद्वत् एवं-
 भूतेनमनसायुक्तस्त्वंयद्यस्मात्अद्याचित्अद्यापिकृणवःधर्मकालेसूर्यस्योपरिभौमाभ्रसानवस्थाप-
 यसि वर्षासुचवर्षयसि यस्मादेतत्कुरुपेतस्मात्कारणात्त्वात्वापर्युपरिकोवर्ततेनकोपीत्यर्थः अ-
 तस्त्वमेवसर्वाधिकइतिभावः ॥ वृणक्षि वृजीवर्जने रौधादिकः शपःपिच्चादनुदात्तत्वेविकरणस्वरः
 यद्वृत्तयोगादनिघातः । प्राचीनेन प्रपूर्वादेशेःऋत्विगित्यादिनाकिनि अनिदितामितिनलोपःवि-
 भापाञ्चैरदिकृस्त्रियामितिस्वार्थेखः स्वस्येनादेशः अचइत्यकारलोपेचावितिदीर्घत्वम् स्वमत्यस्य
 सतिशिष्टत्वात्तदादेशस्योपदेशिवन्द्वावेनेकारउदात्तः । अद्याचित् निपातस्यचेतिदीर्घत्वम् । कृणवः
 कृविहिंसाकरणयोश्च इदित्त्वान्मुम् लेटिसिप्यडागमः धिन्विकृण्वयोरचेत्युप्रत्ययः वकारस्याका-
 रादेशश्च तस्यातोलोपेसतिस्थानिवन्द्वावाह्रधूपधगुणाभावः गुणावादेशौ आगमानुदात्तत्वेविकर-
 णस्वरः । वृन्दिनः अत्रनिरुक्तम्—वृन्दीवृन्दतेर्भूद्भावकर्मणोनिवृणक्षियच्छ्वसनस्यमूर्धनिशब्द-
 कारणःशुष्णस्यादित्यस्यशोपयितुरोर्मुख्यमाणोवनानीतिवाधनानीतिविति । धनानीतिपक्षे मेघ-
 स्यधनानीतिव्याख्येयम् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

पठिमृचमाह—

त्वमाविधनयन्तुर्वशंयद्वृत्तंनुर्वीतिवृत्त्यंशतऋतो ।

त्वंरथमेतंशंरुत्व्येधनेत्वंपुरीनवतिदंभयोर्नव ॥ ६ ॥

त्वम् । आ॒वि॒थ्य । न॒र्यम् । तु॒र्वश॑म् । यदु॒म् । त्वम् । तु॒र्वी॑तिम् ।
व॒प्यम् । श॒त॒क्र॒तो इति॑ श॒त॒क्र॒तो । त्वम् । रथ्यम् । ए॒त॒शम् ।
कृ॒त्स्ये । ध॒ने । त्वम् । पु॒रः । न॒व॒तिम् । दं॒ज॒यः । न॒व ॥ ६ ॥

हेइन्द्र त्वंनर्यादींस्त्रीवाज्ञःआविथररक्षिथ तथाहेशतक्रतोबहुविधकर्मन्बहुविधमज्ञावा त्वं
वप्यंवप्यकुलजंतुर्वीतिंतुर्वीतिनामानंराजानंआविथेत्येव अपिच त्वंरथंरहणस्वभावमेतत्संज्ञप्रथमं
एतशंएतत्संज्ञकंधनेधननिमित्तेसद्गामेकृत्स्येकर्तव्येसतिआविथेत्येशेयः यद्वा पूर्वोक्तानांराज्ञांरथं
एतशइत्यश्वनाम एतशमश्वंचररक्षिथेत्योऽज्यम् तथा त्वंशम्बरस्यनववर्तिनव नवोत्तरनवतिसंख्या-
काः पुरः पुराणिदम्भयः व्यनीनशः ॥ एतशं एतिगच्छतीत्येतशः इण्गत्तौ इणस्तशन्तशसुनावि-
तितशन्प्रत्ययः गुणः । कृत्स्ये कर्तव्येइत्यस्यशब्दस्यवर्णविकारःशृपोदरादित्वात् ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टकमाह—

स॒घा॒रा॒जा॒स॒त्प॒तिः॑शू॒शु॒व॒ज्जनो॑रा॒त॒ह॒व्यः॑प्र॒ति॒यः॑शा॒स॒मि॒न्व॒ति ।
उ॒क्था॒वा॒योअ॑भि॒गृ॒णाति॑रा॒ध॒सा॒दानुं॑स्मा॒उ॒प॒रा॒पि॒न्व॒ते॒दिवः॑॥७॥
सः । घ॒ । राजा॑ । सत्प्र॒पतिः॑ । शू॒शु॒व॒त् । ज॒नः । रा॒त॒ह॒व्यः ।
प्र॒ति॒ । यः । शा॒स॒म् । इ॒न्व॒ति । उ॒क्था॑ । वा॒ । यः । अ॒भि॒गृ॒णाति॑ ।
रा॒ध॒सा॑ । दानुं॑ । अ॒स्मै । उ॒प॒रा॑ । पि॒न्व॒ते॒ । दि॒वः ॥ ७ ॥

सघसखलुजजोजातोराजाराजमानः सत्पतिः सतांपाठयितायजमानः शूशुवद् आत्मा-
नवर्धयति यइन्द्रंप्रतिरातहव्योदत्तहविष्कःसन् शासंइन्द्रकर्तव्यकमनुशासनं यद्वा तस्यस्तुतिंइ-
न्वतिव्यामोति उक्थावा उक्थानिशस्त्राणिवा यःस्तोताराधसाहविल्क्षणोनात्नेनसहाभिगृणाति
तस्याभिमुखीकरणापयशंसतिअस्मैस्तोत्रेदानुरभिमतफलप्रदातेन्द्र उपरा उपरान्मेघान् उपरइति
मेघनाम सचयास्केनैवंनिरुक्तः—उपरउपलोमेघोभवतिउपरमन्तेस्मिन्प्राण्युपरवाआपइतिविति ।
तान्मेघान् दिवःसकाशात्पिन्वते सेचयति दोग्धीतियावत् ॥ घ ऋचितुनुवेत्यादिनादीर्घः । सत्प-
तिः सतांपतिःसत्पतिः पत्यावैश्वर्येइतिपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् । शूशुवद् दृओन्धिगतिवृद्धयोः
प्यन्ताद्वर्तमानेदुडिन्नेरज्जदेशे संपसारणंसम्पसारणाश्रयंचवलीयइत्यन्तरङ्गपिठ्व्यादिकंचाधि-

त्वा णौचसंश्चडोरितिसम्प्रसारणं संज्ञापूर्वकस्यविधेरनित्यत्वाद्दृढ्यभावेद्विर्वचनादि उवडादेशः।
 रातहव्यः बहुव्रीहौपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् । शासं शासुअनुशिष्टावित्यस्माद्भावेचनि कर्पात्तद-
 त्यन्तोदात्तत्वेमाते व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् वृपादिर्वाद्रष्टव्यः ससाकृतिगणइत्युक्तम् यद्वा शंसुस्तुना-
 वित्यस्माद्भ्रजिव्यत्ययेनलोपः । इन्वति इविव्याप्तौ शपःपित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः यद्दृत्तयोगा-
 दनिघातः । अभिगृणाति गृशब्दे क्रैयादिकः प्वादीनांह्रस्वइतिह्रस्वत्वम् तिपःपित्त्वादनुदा-
 त्तत्वेधिकरणस्वरः पूर्ववन्निघाताभावः । उपरा मुपांसुदुगितिशसःपूर्वसवर्णदीर्घत्वम् । पिन्वे
 पिविमिविणिविसेचने व्यत्ययेनात्मनेपदम् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह—

असंमंक्षत्रमसंमामनीपाप्रसोमपाअपसासन्तुनेमे ।

येतइन्द्रददुपोवर्धयन्तिमहिंक्षत्रंस्थविरंष्टुष्यं च ॥ ८ ॥

असंमम् । क्षत्रम् । असंमा । मनीपा । प्र । सोमष्टपाः । अपसा ।
 सन्तु । नेमे । ये । ते । उन्द्र । ददुपः । वर्धयन्ति । महिं । क्षत्रम् ।
 स्थविरम् । ष्टुष्यम् । च ॥ ८ ॥

इन्द्रस्यक्षत्रंयलमसंमं नकेनचित्संमं सर्वाधिकमित्यर्थः तथा मनीपाबुद्धिश्चअसमा नक-
 स्यापिबुद्ध्यासमाना सर्ववस्तुविपयीकरोतीत्यर्थः नेमइति सर्वनामशब्दएतच्छब्दसमानार्थः ने-
 मेएतेसोमपाः सोमस्यपातारोयजमानाःअपसाकर्मणाप्रसन्तुप्रवृद्धाभवन्तु हेइन्द्र तेतवददुपोहविर्द-
 त्तवन्तोपेत्यदीपंमहिमहत् क्षत्रंयलंस्थविरंस्थूलं प्रवृद्धंष्टुष्यंष्टुपत्वं पुंस्त्वंचवर्धयन्ति प्रवृद्धंकुर्वन्ति
 यद्वा ददुपः यजमानेभ्योयागफलदत्तवतस्तवेतियोजनीयम् । नेमे सर्वनामत्वाजसःशीघ्रावे
 गुणः त्वसमसिमेनेमेत्यनुचानीतिसर्वानुदात्तत्वेमाते व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् । ददुपः इदतोऽष्टः
 क्रसुः जसोव्यत्ययेनशासादेशः सम्प्रसारणंसम्प्रसारणाश्रयंचवलीयइति इडागमात्पूर्वमेवसम्प्र-
 सारणं शासिवसिघसीनांचितिपत्वम् प्रत्ययस्वरः । महि महैरीणादिकइन्द्रप्रत्ययः । स्थविरं
 अजिरशिशिरेत्यादिनानिष्टतेःकिरचूप्रत्ययान्तोनिपातितः ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह—

तुभ्येदेतेवंहुलाअद्रिदुग्धाश्रमूपदंश्रमसाइन्द्रपानाः ।

व्यंश्रुहित्पयाकाममेपामथामनोवसुदेवायकृष्य ॥ ९ ॥

तुभ्यं । इत् । एते । बहुलाः । अद्रिद्रुग्धाः । चमूदसदः । चमसाः ।
इन्द्रपानाः । वि । अश्रुहि । तर्पयं । कामम् । एषाम् । अर्थं । मनः ।
वसुदेयाय । कृष्व ॥ ९ ॥

हेइन्द्र तुभ्येतुभ्यमेवचमसाः चम्यन्तेभक्ष्यन्तइतिचमसाःसोमाः एतेसोमास्त्वदर्थंत्तम्पादिताः
कीदृशाइत्याह बहुलाः प्रभूताः अद्रिद्रुग्धाः अद्रिभिर्ग्रावभिरभिपुताः चमूपदः चमूपुचमसेषुअव-
स्थिताः इन्द्रपानाः इन्द्रस्यपानेनसुखकराः अतस्वन्तानव्यश्रुहिव्यामुहि व्याप्यचएपांत्वदी-
यानामिन्द्रियाणांकाममभिलाषैस्तर्पयंपूरयेतिथावत् अथानन्तरंवसुदेयायअस्मभ्यमभिमत्त-
धनमदानायत्वदीयंमनःकृष्वकुरुष्व ॥ तुभ्य छान्दसोमलोपः । अद्रिद्रुग्धाः दुहेःकर्मणिनिष्ठा
वृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । चमूपदः चमुअदने चमन्यनेनेतिचमूः कृपिचमितनीत्या-
दिनाउणादिकऊप्रत्ययः चमूपुतीदन्तीतिचमूपदः सत्सृष्टिपेत्यादिनाकिष् पूर्वपदादितिपत्वम्
कृदुचरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । इन्द्रपानाः कर्मणिचयेनसंस्पर्शादितिपिवतेःकर्मणित्युट् । अश्रु-
हि व्यत्ययेनपरस्मैपदम् । वसुदेयाय हुदाब्दाने अस्मादचोयदितिभावेयत् ईदृवीतीकारादेशः
गुणः यतोनावइत्याद्युदाचत्वम् कृदुचरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । कृष्व डुकृकरणे बहुलछन्दसी-
तिविकरणस्पलुक् ॥ ९ ॥

दशमोष्टकमाह—

अपामतिष्ठह्रुणंह्ररंतमोन्तर्द्वित्रस्यजठरंपुपर्वतः ।
अभीमिन्द्रो नद्यो वृत्रिणां हिता विश्वा अनुष्ठाः प्रवणेपुं जिघ्नते ॥ १० ॥
अपाम् । अतिष्ठत् । ध्रुणां ह्ररम् । तमः । अन्तः । द्वित्रस्यं । जठरंपु
पर्वतः । अभि । ईम् । इन्द्रः । नद्यः । वृत्रिणां । हिताः । विश्वाः ।
अनुस्थाः । प्रवणेपुं । जिघ्नते ॥ १० ॥

अपांवृष्ट्युदकानांधरुणह्रंधरुणशब्दोधारावचनःभारानिरोधकंतमोन्वकारमतिष्ठत् अय-
मेवार्थःस्पष्टीक्रीयते—वृत्रस्यलोकत्रयावरितुरसुरस्यजठरेपुदरप्रदेशेषुअन्तमंघ्येपर्वतःपर्ववानसे-
पोभूत् अतस्तमोरूपेणवृत्रेणमेवस्यावृतत्वावृष्ट्युदकमप्यावृतमित्युच्यते ई इमाःपूर्वोकानद्योन-
दीः अपः नदानाद्यइतिव्युत्पत्त्यानदीशब्देनापञ्च्यन्ते वृत्रिणाआवरकेणवृत्रेणहिताःपिहिताः

विश्वःव्यापिनीः अनुष्ठाःअनुक्रमेणतिष्ठन्तीःएवंविधाअपःइन्द्रःप्रवणेपुनिन्नेपुभूपदेशेषुअभिनिव्र-
तेअभिगमयति ॥ वविणा वृत्रवरणे इत्यस्मात्आहृगमहनजनइतिकिप्रत्ययः लिङ्ङ्गावाह्विर्भावा-
दि यणादेशः प्रत्ययस्वरः । अनुष्ठाः आतश्चोपसर्गेइतितिष्ठतेःऋःप्रत्ययः उपसर्गात्सुनोवीविपत्व-
म् । जिघ्रते हन्तेर्गत्यर्थाद्भ्यत्ययेनात्मनेपदम् बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः अतिपिपत्योश्च बहुलंछ-
न्दसीत्यभ्यासस्येत्वम् ॥ १० ॥

एकादशीष्टचमाह—

सशेष्टधमधिधाद्युन्नमस्मेमहिंक्षत्रंजनापाळिन्द्रतव्यम् ।

रक्षांचनोमघोनःपाहिंसूरीन्नायेचनःस्वपत्याइपेयाः ॥ ११॥१८॥

सः । शेष्टधम् । अधि । धाः । युन्नम् । अस्मे इति । महिं । क्षत्रम् ।

जनापाट् । इन्द्र । तव्यम् । रक्षं । च । नः । मघोनः । पाहि ।

सूरीन् । राये । च । नः । सुइअपत्यै । इपे । धाः ॥११॥१८॥

हेइन्द्र सत्वंअस्मेअस्मासुद्युन्नंयशःअधिधाःअधिनिधेहि कीदृशमित्याह शेष्टधंशंशमनं रो-
गाणांशमनेसतियद्धर्धतेतादृशं तथा महिमहत् जनापाट्शत्रुजनानामभिभवितृत्वव्यं प्रवृद्धंक्षत्रं-
लंचअधिधाइतिशेषः किञ्च हेइन्द्र नोस्मान् मघोनोधनवतःकृत्वा रक्षपालय सूरीन्विदुषोऽज्ञान-
पिपाहिपालय तथा रायेधनायचस्वपत्येशोभनपुत्रयुक्तायइपेऽन्नायचनोस्मान्धाःधेहिस्थापय ॥
धाः छन्दसिद्भुइल्लिइतिप्रार्थनायांलुङि गातिस्येतिसिचोल्क बहुलंछन्दस्पमाङ्चोगेपीत्य-
हभावः । अस्मे सुपांसुलुगितिअस्मच्छन्द्रात्सप्तम्याःशेआदेशः । जनापाट् जनान्सहतेइतिजना-
पाट् छन्दसिसहइतिष्विः अतउपधायाइतिवृद्धिः सहेःसाडःसइतिपत्वम् अन्येपामपिइत्यवद-
तिपूर्वपदस्यदीर्घः । तव्यं तवतिवृद्ध्यर्थःसौत्रोधातुः अचोयदितियत् गुणे धातोस्तन्निमित्त-
स्यैवेत्यवादेशः यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । रक्ष रक्षपालने शपःपित्वाद्नुदात्तत्वेधातुस्वरः इचो-
तस्तिडइतिदीर्घत्वम् । मघोनः श्वयुवमघोनामतद्धितेइतिशसिसम्प्रसारणम् । पाहि अदादित्वा-
च्छपोल्क हेरपित्वात् तस्यैवस्वरःशिष्यते मघोनइत्यस्यवाक्यान्तरगतत्वान्निघाताभावः । स्व-
पत्यै शोभनान्यपत्यानियस्याःसातथोक्ता नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् जसादिपुच्छन्-
सिवावचनमितियाहापइतियाहागमाभावे वृद्धिरेचीतिवृद्धिः ॥ ११ ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

दिवश्चिदस्येत्यष्टर्षभमसूक्तं सव्यस्वार्पणैर्दंजागतम् तथा चानुक्रान्तम् दिवश्चिदष्टौजागतं-
हीति हीत्यभिधानात् तुहादिपरिभाषया उत्तरे द्वे च सूक्ते जागते अतिरात्रे प्रथमे पर्याये मैत्रावरुणश-
स्त्रे इदं सूक्तम् सूत्रितञ्च—दिवश्चिदस्येति पर्यासः सनोनव्येभिरिति चेति विपुवति निष्केवल्येप्ये-
तत्सूक्तं सूत्रितञ्च—शंस्ये देवोत्तराणि पट् दिवश्चिदस्येति समूहस्य दशरात्रस्य द्वितीये छन्दोमेपि
निष्केवल्ये एतत्सूत्रितम्—स्वं महां इन्द्रयो ह दिवश्चिदस्य त्वं महां इन्द्रतुभ्य मिति निष्केवल्यमिति ।

प्रथमामृचमाह—

दिवश्चिदस्य वरिमा विपं प्रथ इन्द्रं न मृहा पृथिवी च न प्रति ।

भीमस्तु विष्मा चर्षणिभ्यं आतपः शिशति वज्रं ते जसे न वंसंगः ॥१॥

दिवः । चित् । अस्य । वरिमा । वि । प्रथे । इन्द्रम् । न ।

मृहा । पृथिवी । चन । प्रति । भीमः । तु विष्मान् । चर्षणिभ्यः ।

आतपः । शिशति । वज्रम् । तेजसे । न । वंसंगः ॥१॥

अस्येन्द्रस्य वरिमा उरुत्वं प्रभावं दिवश्चिदद्युलोकादपि विपमथे विस्तीर्णं वभूव पृथिवी च न पृ-
थिव्यपि च मृहा महिन्नामहत्वेन इन्द्रं प्रति भवति भूमिरपीन्द्रस्य प्रति निर्धनं भवति ततोऽपि सगरीया-
नित्यर्थः भीमः शत्रूणां भयंकरः तु विष्मान् ज्ञानवान् बलवान्वा चर्षणिभ्यो मनुष्येभ्यः स्तोत्रुभ्यः ते-
पामर्थाय शत्रूणां मातपः आत्तमन्तात्तापकारी एवं विधः स इन्द्रः अजं वर्जनशीलमायुधं तेजसैवैदृष्या-
य शिशते तनूकरोति तीक्ष्णीकरोतीति तत्र दृष्टान्तः—यंसगोन वननीयगतिमान् वृषभो यथा स्वशृङ्गे
युद्धार्थं तीक्ष्णीकरोति तद्वत् ॥ दिवः ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वम् । वरिमा उरुशब्दात्पृथ्वादि ल-
क्षणइमनिच् मियस्थिरेत्यादिना उरुशब्दस्य वरादेशः । प्रथे प्रथमरूपाने । मृहा महिन्ना वर्णलो-
पश्छान्दसः यद्वा महैरौणादिकः कनिप्रत्ययः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः तृतीयैकवचने अहोपो न इ-
त्यकारलोपः उदात्तनिवृत्तिस्वरेण विभक्तेरुदात्तत्वम् । प्रति प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोरिति प्रति-
निधौ कर्मप्रवचनीयत्वम् कर्मप्रवचनीययुक्ते इतीन्द्रशब्दात् द्वितीया प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मा-
दिति प्रथमी तु छान्दसत्वान्न भवति । भीमः जिभीभये इत्यस्माद्भिः पुग्वेति मकप्रत्ययः भीमो वि-
भ्यत्यस्मादिति यास्कः । आतपः तपतीति तपः पचाद्यच् थायादिनोत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । शि-

शीति शोतनूकरणे व्यत्ययेनात्मनेपदम् बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुः बहुलंछन्दसीत्यभ्यास-
स्येत्वम् ईहृत्यघोरितीत्वम् अनजादावपिलसार्वधातुकेव्यत्ययेनाभ्यस्ताद्युदात्तत्वम् । वंसगः व-
नपणसंभक्तौ इत्यस्मात्कर्म्मण्यौणादिकःसप्रत्ययः वंसंवननीयंगच्छतीतिवंसगः डोन्यत्रापिदृश्य-
तइतिगमेर्दप्रत्ययः दिवोदासादित्वात्पूर्वपदाद्युदात्तत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टमाह—

सोअर्णवोननद्यःसमुद्रियःप्रतिगृभ्णातिविश्रितावरीमभिः ।
इन्द्रःसोमस्यपीतयेवृपायतेसनात्सयुध्मओजसापनस्यते ॥२॥
सः । अर्णवः । न । नद्यः । समुद्रियः । प्रति । गृभ्णाति ।
विश्रिताः । वरीमभिः । इन्द्रः । सोमस्य । पीतये । वृपयते ।
सनात् । सः । युध्मः । ओजसा । पनस्यते ॥२॥

सइन्द्रःसमुद्रियःसमुद्रवन्त्यस्मादापइतिसमुद्रमन्तरिक्षं तत्रभवःसमुद्रियएवंभूतःसन् वरी-
मभिःस्वकीयैःसंवरणैः यद्वा उरुत्वैर्विश्रिताव्याप्तानद्योनदीः शब्दकारिणीवृत्रेणावृताअपःअर्ण-
वोन समुद्रइव प्रतिगृभ्णातिस्वीकृत्यववर्षेतिभावः सचेन्द्रःसोमस्यपीतयेपानायवृपायतेवृपइवाच-
रतिहर्षयुक्तोवर्ततइत्यर्थः तथासइन्द्रोयुध्मोयोद्धासनात् चिरादेव यद्वा सनातनःओजसावलकृ-
तेनवृत्रवधादिरूपेणकर्म्मणापनस्यते पनःस्तोत्रमिच्छति ॥ अर्णवः अर्णसोलोपश्वेतिमत्वर्थीयोव-
प्रत्ययःसलोपश्च प्रत्ययस्वरः । नद्यः नदअव्यकेशब्दे इत्यस्मात्कर्त्तरिपचाद्यच् चितइत्यन्तोदा-
त्तत्वम् नदडितिटिच्चेनपाठात् टिड्ढाणञितिडीप् यस्येतिलोपेउदात्तनिवृत्तिस्वरेणतस्योदात्तत्वम्
जसियणादेशे उदात्तस्वरितयोर्यणइतिस्वरितत्वम् द्वितीयार्थेप्रथमा अनयाव्युत्पत्त्यानद्यइत्यापञ-
च्यन्ते तथाचश्रूयते—अहावनदताहंतस्मादानद्योनामस्थतावोनामानिसिन्धवइति ॥ समुद्रियः
समुद्राभ्राद्इतिभवार्येवप्रत्ययः घस्येयादेशेतस्योपदेशिवद्वचनादाद्युदात्तत्वम् । गृभ्णाति ह्रस्व-
होर्भइतिभत्वम् । विश्रिताः श्रिञ्सेवायां कर्मणिनिष्ठा गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । व-
रीमभिः वृञ्वरणेइत्यस्मादौणादिकईमनिनप्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तत्वम् यद्वा उरुशब्दादिमनि-
चिदीर्घः आद्युदात्तत्वंछान्दासात्वात् । वृपायते कर्तुःक्यइसलोपश्वेत्याचारेथेक्यइ डित्वा-
दात्मनेपदम् अरुत्सार्वधातुकेयोरितिदीर्घः । युध्मः युधसम्भहारेइत्यस्मादिपियुधीन्धिदत्तिश्या-
सूफ्योमगितिमक् । पनस्यते पनस्तुतौ पननंपनः तदिच्छतिपनस्यति व्यत्ययेनात्मनेपदम् ॥२॥

तृतीयाष्टकमाह—

त्वंतमिन्द्रपर्वतंनभोजसेमहोत्तृम्णस्यधर्मणामिरज्यसि ।
 प्रवीर्येणदेवतानिचेकितेविश्वस्माउग्रःकर्मणेपुरोहितः ॥३॥
 त्वम् । तम् । इन्द्र । पर्वतम् । न । भोजसे । महः । तृम्णस्य ।
 धर्मणाम् । इरज्यसि । प्र । वीर्येण । देवतां । अति । चेकिते ।
 विश्वस्मै । उग्रः । कर्मणे । पुरःहितः ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वंभोजसेभोजनायपर्वतंपर्वयन्तमेधनाकार्याः नहिहतोभुङ्क्ते इन्द्रोहिर्वर्षणार्थमेधं-
 ज्ञेणहन्ति तथामहःमहतःतृम्णस्यधनस्यधर्मणांधारयितृणांकुबेरादीनां इरज्यसिईशिपे इरज्यति-
 रेश्वर्यकर्मांसइन्द्रोदेवतावीर्येण अतिअविशयितःप्रचेकिते प्रकर्षेणास्माभिर्ज्ञातोवभूव सचोग्रउ-
 दूर्णइन्द्रः विश्वस्मैसर्वस्मैवृत्रवधादिरूपायकर्मणेदेवैःपुरोहितःपुरस्तादवस्थापितः ॥ धर्मणां धृञ्
 धारणे अन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिकर्तारिमनिन्निच्वादाद्युदात्तत्वम् । इरज्यसि इरजईर्ष्यां गं ऐश्वर्ये
 इत्येके कण्ठादित्वाद्यक् । वीर्येण शूरवीरविक्रान्तौ चुरादिः अचोयदितियत् णिलोपः बहुव्रीहौ
 वीरवीर्यौचेल्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् विधानसामर्थ्याद्यतोनावइत्याद्युदात्तत्वाभावेतित्स्वरितमित्स्व-
 रितत्वम् तस्मिन्निहसति आद्युदात्तंश्चछन्दसीत्यनेनैवसिद्धत्वात्पुनर्वीर्यग्रहणमनर्थकंस्यादि-
 त्युक्तम् । देवता देवएवदेवता देवात्तलित्स्वार्थेत्तत्प्रत्ययः लित्तीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् ।
 चेकिते कितज्ञाने अस्माद्यङ्नाच्चेकित्यतेःकर्मणि लिटि अतोलोपयलोपौ । पुरोहितः पुरसूशब्द-
 स्यात्तिप्रत्ययान्तस्य तद्धितश्चासर्वविभक्तिरित्यव्ययत्वेनपुरोव्ययमितिगतिज्ञायां गतिरनन्त-
 रइतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टकमाह—

सइद्वेनेनमस्युभिर्वचस्यतेचारुजनेपुप्रब्रुवाणइन्द्रियम् ।
 वृषाछन्दुर्भवतिहर्षतोवृषाक्षेमेणधेनांमघवायदिन्वति ॥४॥
 सः । इत् । वने । नमस्युद्वक्तिः । वचस्यते । चारु । जनेपु ।
 प्रब्रुवाणः । इन्द्रियम् । वृषां । छन्दुः । भवति । हर्षतः । वृषां ।
 क्षेमेण । धेनाम् । मघवा । यत् । दिन्वति ॥ ४ ॥

सइवसएवेन्द्रः वनेअरण्येनमस्युभिः नमसास्तोत्रेणपूजयितृभिः ऋषिभिर्वचस्य तेवचइच्छन्
 क्रियतेस्तूयतइत्यर्थः यद्वा वचःस्तोत्रमात्मनइच्छति सचेन्द्रः आत्मीयेपुजनेपुइन्द्रियंसंववीर्यंप्रवृत्ता-
 णः प्रकटयनचारुवर्तते किञ्च सवृपाकामानांवर्षकःहर्यतःप्रेप्सावतोयियक्षतः छन्दुःउपच्छन्दयिता
 भवति यियक्षतांपुरुपाणांयागेरुचिमुत्पादयतीतिभावः वृषा हविषांवर्षयिताहविःप्रदातेत्यर्थः मघ-
 वाधनवानेवंभूतोयजमानः क्षेमेणइन्द्रकृतेनरक्षणेनयुक्तःसन् यद्यदा धेनांस्तुतिलक्षणांवाचंइ-
 न्वतिप्रेरयति तदानींछन्दुर्भवतीतिपूर्वेणान्वयः यद्वा मघवान्वृषेन्द्रः क्षेमेणक्षेमकरेणमनसाधेनांय-
 जमानैःकृतांस्तुतिं यद्यस्मादिन्वितिव्यामोतितस्मादितियोज्यम् ॥ नमस्युभिः नमोवरिवइतिपूजार्थं
 क्यच् कयाच्छन्दसीत्युप्रत्ययः । वचस्यते वचइच्छतिवचस्यतितंवचस्यन्तंकुर्वन्तिमुनयः वचस्य-
 यन्ति वचस्ययतेःकर्मणियकिअतोलोपयलोपौ यद्वा वचस्यतेर्व्यत्ययेनात्मनेपदम् । प्रवृषाणः ब्रून्
 व्यकार्यांवाचि लटःशानच् अदादित्वाच्छपोलुक् शानचोडिच्चादुणाभावेउवङ् चित्स्वरेणान्तो-
 दात्तः । इन्द्रियं इन्द्रस्यलिङ्गमिन्द्रियम् इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमिन्द्रदृष्टमिन्द्रसृष्टमिन्द्रजुष्टमिन्द्रदत्त-
 मितिवेतिलिङ्गादिष्वर्थेपुइन्द्रशब्दावचप्रत्ययोनिपात्यते अतोन्तोदात्तत्वम् । इन्वति इविद्या-
 तौ शपःपित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

सइन्महानिसमिथानिमज्मनाकृणोतिद्युध्मओजसाजनेभ्यः ।
 अधाचनश्रद्धधतित्विपीमत्इन्द्रायवर्जनिघनिघ्नतेवधम् ॥५॥१९॥

सः । इत् । महानि । सम्इत्थानि । मज्मना । कृणोति । युध्मः ।
 ओजसा । जनेभ्यः । अध । चन । श्रत् । दधति । त्विपिधमते ।
 इन्द्राय । वर्जम् । निघनिघ्नते । वधम् ॥ ५ ॥१९॥

सइव सएवेन्द्रोयुध्मोयोद्धामहानिसमिथानिमहतःसङ्ग्रामान्मज्मनासर्वस्यशोधकेनओजसाव-
 लेनकृणोतिकरोति किमर्थम् जनेभ्यःस्तोत्रजनार्थं यदेन्द्रोवधंहननसाधनंवज्रमायुधंमेघेपुनिघ-
 निघ्नतेनिहन्ति अधाचन अनन्तरमेवत्विपीमतेदीप्तिमतेइन्द्रायसर्वजनाःश्रद्धधति श्रदितिसत्यना-
 म इन्द्रोचलवानितियदुच्यतेतत्सात्यमेवेतिसर्वंपतिपद्यन्ते ॥ महानि महान्तीत्यस्यतकारलोपश्छान्द-
 सः यद्वा महान्तेपूग्यन्तइतिमहानिमवृद्धानि घञर्थेकविधानमितिकः । प्रत्ययस्वरः समिथानि इ-
 ष्ण्णतौ संयन्तिसङ्गच्छन्तेस्मिन्वीराइतिसमिथानिसङ्ग्रामाः समीणइतिथक्प्रत्ययः किच्चादुणाभावः

थाथादिनोत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । मज्जना टुमस्जोशुद्धौ मनिन्प्रत्ययः झलजंजसूक्ष्माविसकारस्य
जक्ष्वं दकारः ततश्चुत्वं जकारः प्रत्ययस्वरः । अध छान्दसंधत्वम् निपातस्यचेतिसांहितिकोदी-
र्घः । त्विपीमते त्विपदीप्तौ इन्सर्वधातुभ्यइतीनप्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तत्वम् मनुषःपित्वादानुदात्त-
त्वे तदेवशिष्यते अन्येषामपिट्श्यतइतिसांहितिकोदीर्घः । निवनिप्रते हन्तेर्व्यत्ययेनात्मनेपदम्
बहुवचनंच बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः गमहनेत्यादिनोपधाटोपः अस्यासस्यचत्वंनिगागमश्च
आगनीगन्तीतिचेतिचशब्दःप्रकारार्थइत्युक्तत्वादाधत्यादावेवतद्गृह्यम् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेपकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

पष्ठीष्टचमाह—

सहिश्रवस्युःसदंनानिकृत्रिमाक्ष्मयावृधानोजसाविनाशयन् ।
ज्योतींपिक्ववन्नृकाणियज्यवेवसुक्रतुःसर्तवाअपःसृजत् ॥ ६ ॥

सः । हि । श्रवस्युः । सदंनानि । कृत्रिमा । क्ष्मया । वृधानः ।
ओजसा । विनाशयन् । ज्योतींपि । क्ववन् । अृकाणि ।
यज्यवे । अर्वा । सुक्रतुः । सर्तवै । अपः । सृजत् ॥ ६ ॥

श्रवस्युरक्षयशोवाआत्मनइच्छन् कृत्रिमा कृत्रिमाणिक्रिययानिवृत्तानिसदंनानिअसुरपुराणि
ओजसावलेनविनाशयन् क्ष्मयाभूम्यासमानंवृधानोवर्धनशालः यद्वा क्ष्मयेत्योजोविशेषणं शत्रु-
णामभिभवित्वायलेनेत्यर्थः ज्योतींपिसूर्यादीनिवृत्रेणावृत्तानिअवृकाणिवृकेणावरकेणतेनरहितानि-
क्ववन्कुर्वन् सुक्रतुःशोभनकर्मसहितएवंविधःसखत्वन्द्रोयज्यवेवस्रेयजमानायतदर्थंसर्ववैस-
रणायअपःवृष्टिलक्षणान्युदकानिअवासृजत् वृष्टिकृतवानित्यर्थः ॥ कृत्रिमा इत्थंकरणे द्वितःक्रि-
रितिमावेत्क्रिप्रत्ययः कर्मप्रत्ययमितिनिवृत्तार्थेमप तस्यपित्वादानुदात्तत्वेक्रिप्रत्ययस्वरएवशिष्य-
ते शेषछन्दसिपहुलमितिशेर्लोपः । क्ष्मया क्ष्मपूसहने क्ष्मतेमाणिजातकृतमुपद्रवमितिक्षमा पिद्भि-
दादिभ्योङित्यङ् ततष्ठाप् व्यत्ययेनधातोरुपधाटोपः छान्दसंधिभक्तयुदात्तत्वम् यद्वा अयंवातुरभि-
भवार्थःपहअभिभवेइतिसहनस्याभिभवार्थत्वात् अस्मादीणादिकोमनिन् व्यत्ययेनस्त्रीटिङ्गत्वात्
नइतिडीपोनिपेधे डानुभ्याम्यन्यतरस्यामितिडाप् टिलोपः । वृधानः ताच्छीटिकश्चानश् बहुलंछ-
न्दसीतिशोर्लुक् चितइत्यन्योदात्तत्वम् । अवृकाणि वृत्रवरणेसृष्टभूयपिमुपिभ्यःकृत्कृत्कृत्-
प्रत्ययः बहुषीहीनञ्जुष्पाभित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । यग्यवे यजिमनिश्चिदसिजनिष्पोपुरिति

युप्रत्ययः वृषादेराकृतिगणत्वादाद्युदात्तत्वम् । सुक्रतुः बहुव्रीहौकृत्वादयश्चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ।
सर्ववै सृगती कृत्यार्थतैवेकेनितिभावेतवैप्रत्ययः गुणः अन्तश्चतैयुगपदितिआद्यन्तयोर्युगपदुदा-
त्तत्वम् । अपः ऊडिदमितिशसउदात्तत्वम् । सृजव लडिचहुलंछन्दस्यमाड्योगेपीत्यहभावः॥६॥

सप्तमीष्टचमाह—

दानायमनःसोमपावन्नस्तुतेर्वाश्वाहरीवन्दनश्रुदाकृधि ।

यमिष्टासःसारथयोयइन्द्रतेनत्वाकेताआर्दभ्रुवन्तिभूर्णयः ॥७॥

दानाय । मनः । सोमपावन् । अस्तु । ते । अर्वाश्वा । हरी इति ।
वन्दनश्रुत् । आ । कृधि । यमिष्टासः । सारथयः । ये । इन्द्र ।
ते । न । त्वा । केताः । आ । दभ्रुवन्ति । भूर्णयः ॥७॥

हेसोमपावन् सोमस्यपातरिन्द्र तेत्वदीयमनः दानायअस्मदभिमत्फलप्रदाना-
यास्तुभवतु हेवन्दनश्रुत् वन्दनानांस्तुतीनांश्रोतः हरीत्वदीयावश्वावर्वाश्वाअस्मद्यज्ञा-
भिमुखौआकृधि आभिमुख्येनकुरु हेइन्द्र तेतवस्वभूतायेसारथयःसन्ति ते यमिष्टासः
अतिशयेनयन्तारः अश्वनियमनकुशलाइत्यर्थः यस्मादेवंतस्माकेताः प्रातिकूल्यज्ञाताः
भूर्णयः स्वकीयायुधादीनांभर्तारः यद्वा भीताः तीक्ष्णाःशत्रवः त्वात्वांनादभ्रुवन्ति नहिंसन्ति ॥
सोमपावन् आतोमनिन्नितिवनिष् असंबुद्धावितिपयुंदासादीर्घाभावः । अर्वाश्वा सुपांसुदुगिति
विभक्तेराकारः । वन्दनश्रुत् वदिअभिवादनस्तुत्योः इदित्वान्नुम् भावेत्युट् तेषांश्रोता श्रुश्रव-
णे क्विपितुगागमः । यमिष्टासः यन्तुःशब्दात्तुच्छन्दसीतीष्ठनप्रत्ययः तुरिष्ठेमेयःस्वितृलोपः
निच्वादाद्युदात्तत्वम् आज्ञसेरसुगित्यसुक् । सारथयः सर्वेर्णिञ्चेतिघथिनप्रत्ययोणिलोपश्च
निच्वादाद्युदात्तः । केताः कितज्ञाने चिकेतप्रतिकूलंजानन्तीतिकेताः पचाद्यच् वृषादेराकृति-
गणत्वादाद्युदात्तत्वम् यद्वा प्रतिकूलतयाज्ञायन्तइतिकेताः कर्मणिघञ् निच्वादाद्युदात्तत्वम् ।
दभ्रुवन्तिदंभ्रुदंभे स्वादित्वावश्रुः तस्यडिच्वादनदिदितामितिनलोपः संयोगपूर्वत्वेनहुश्रुवोरितिय-
णादेशाभावे अचिभ्रुधात्वित्यादिनोवडादेशः । भूर्णयः भृञ्भरणे घृणिघृश्रित्यादौ अस्मा-
न्निप्रत्ययान्तोनिपात्यते ऋनउत्वंदीर्घश्च यद्वा भृभये इत्यस्मात् कृत्यल्युटोबहुलमिनिकर्तारिक्त्वि-
नि उदोष्ठचपूर्वस्येत्युत्वम् हलिचेतिदीर्घः ऋकारत्वादिभ्यःकिन्निष्ठावद्भवतीनिनिष्ठावद्भा-
वान्तत्वम् निच्वादाद्युदात्तत्वम् । ७ ॥

अष्टमोष्ठकमाह—

अप्रक्षितं वसुं विभर्षिं हस्तयो रपाहं सहस्तं त्विश्रुतो दधे ।

आहंतासो वृतासो न कर्तृभिस्तनुपुति कर्तव इन्द्रभूर्यः ॥ ८ ॥ २० ॥

अप्रक्षितम् । वसुं । विभर्षिं । हस्तयोः । अपाहम् । सहं । त्वि ।

श्रुतः । दधे । आहंतासः । अवृतासः । न । कर्तृभिः । तनुपु ।

ते । कर्तवः । इन्द्र । भूर्यः ॥ ८ ॥ २० ॥

हेइन्द्र त्वंअप्रक्षितंप्रक्षयरहितं वसुधनं हस्तयोर्विभर्षिं स्तोत्रम्योदातुंधारयसि
तथा श्रुतः परुषातोभवान् तन्विआत्मीयेशरीरेअपाहंशत्रुभिरनभिभूतंसहोवलंदधेधारय-
ति त्वदीयास्तनवः कर्तृभिः दृत्रादेरसुरस्यवधं कुर्वद्भिः बलरुतैः कर्मभिरावृतासः आवृताः बल-
रुतानिसर्वाणिकर्माण्येतस्यशरीरमावृत्यावतिष्ठन्ते तत्रदृष्टान्तः—अवृतासो न अवतइतिकूपना-
म यथाकूपाः जलोद्धरणायमवृत्तैः प्राणिभिराव्रियन्तेतद्वय यस्मादेवंतस्मात् हेइन्द्र तेतवशरीरेषु
कर्तवः कर्माणिभूरयोवहूनिविद्यन्ते ॥ अप्रक्षितं शिक्षयेइत्यस्माद्भावे निष्ठायामण्यदर्थेइतिप-
र्युंदासादोर्वाभावः अतएवभियोदोर्वादितिनिष्ठानत्वाभावः प्रकृष्टंक्षितंयस्यतत्प्रक्षितं नप्र-
क्षितमप्रक्षितम् अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । विभर्षिं दुभृञ्धारणपोषणयोः लितिसिपिशापः
श्लुः धृञामिदित्यभ्यासस्येत्यम् । अपाहं पहअभिभवेइत्यस्माज्जिष्ठायां तकारादौप्रत्यये तीपसहे-
वीदोविकल्पितत्वात् यस्यविभापेतीट्प्रतिषेधः हत्वधत्वष्टुत्वढलोपेषु सहिवहोरोदवर्णस्येत्यात्वे
प्राप्ते साढ्येसाढ्यासाढ्येतिनिगमे इतिनिपातनादात्वम् यदुकंसाढ्येतिट्जन्तमेतदिति वदुपलक्षणार्थं
दृष्टव्यम् । तन्वि जसादिपुच्छन्दसिवावचनमिति अच्चेरित्यत्तत्रौत्वयोरभावेयणादेशः उदात्तस्वरि-
तयोर्णइतिविभक्तेःस्वरितत्वम् उदात्तपणोहल्लपूर्वादित्युदात्तत्वंतुछान्दसत्वान्नप्रवर्तते ॥ ८ ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थोर्विशोवर्गः ॥ २० ॥

१ हेइन्द्रप्राणादित्यरूपपरमेश्वर अप्रक्षितंअनुषंहिसितंअधर्मान्वावसुःकर्मफलखर्षणं
हस्तयोः अधिवेवंहस्तसदृशयोर्दक्षिणोत्तरायणयोर्विभर्षिंधारयसिअध्यात्मंचजीवनादिलक्षणं
कर्मफलंहस्तसदृशयोःप्राणापानयोर्धारयसि किञ्च सहोवलंत्वदीयमपाहंअन्धेरतिरस्कार्यंअतः
कर्मफलंधारयितुंसमर्थंसि किञ्च तन्वितनोस्वात्मनःशरीरेश्रुतःअवृणादिज्ञानानिदधेधारयसि
अतोनुष्ठानमयासंज्ञात्वात्तदनुरूपफलंदासीत्यर्थः किञ्च कर्तृभिर्भूमौहिरण्यनिधिनक्षेपकारि-
भिःअदतासो न निधिस्थापनार्थंखाताअवरागताइवआवृतासःदिशःसर्वाअभिवृत्तीयपकारो-

एषमपूर्वीरितिपल्लुचंपठंस्तुक्तम् सव्यस्यापैमेन्द्रंजागतमित्युक्तम् अनुक्तान्श्च—एषमपडिति । विपुवतिनिष्केवल्येएतत्संशंसनीयं विपुवान्दिवाकीर्त्यइतिखण्डेस्त्रितम्—एषमपूर्वीवृषापदः ममहिष्टायेति ।

तत्रप्रथमाष्टमहाह—

एषमपूर्वीरिवृतस्यंचत्रिपोत्योनयोपांमुदयंस्तभुर्वणिः ।

दक्षंमहेपाययतेहिरण्ययंरथमावृत्याहरिद्योगमृभ्वंसम् ॥१॥

एषः । प्र । पूर्वीः । अव । तस्य । चत्रिपः । अत्यः । न । योपां ।
उत् । अयंस्त । भुर्वणिः । दक्षं । महे । पाययते । हिरण्ययम् ।
रथम् । आवृत्यं । हरिद्योगम् । ऋभ्वंसम् ॥ १ ॥

भुर्वणिरत्ताएषइन्द्रः तस्ययजमानस्यपूर्वीः प्रभूताश्चत्रिपः चमूपुचमत्सेपुअवस्थिताः सोमलज्जणा-
इषः प्राबोदयंस्तप्रकर्षेणपानार्थमुद्धरति तत्रदृष्टान्तः—अत्योनयोपां यथाश्वोवडवांकीडायंमुप-
च्छति सचेन्द्रःहिरण्ययंसुवर्णमयंहरियोगंहरिभ्यांपुक्तंऋभ्वंसंउरुभासमानंरथमावृत्यावस्थाप्य
महेमहेतेवृत्रवधादिरूपायकर्मणेदक्षंवृद्धमात्मानंसोमंपाययतेपानंकारयति ॥ पूर्वीःपृषाटनपूरण-
योःपृभिदिव्यधीत्यादिनाकुप्रत्ययः उदोष्टचपूर्वस्येत्यन्वम् पुरुशब्दाद्वेतोगुणवचनादितिडीप् य-
णादेशः हलिचेतिदीर्घत्वं प्रत्ययस्वरः । चत्रिपः चमुअदनेइत्यस्मात्कृपिचमितनिचनीत्यादिनाकृ-
प्रत्ययान्तश्चमूशब्दः तस्यांवर्तमानाइपश्चत्रिपः वकारस्यरेफश्छान्दसः रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ।
अयंस्त छान्दसेवर्तमानेऽलुङि व्यत्ययेनात्मनेपदम् एकाचइतीप्प्रतिषेधः । भुर्वणिः भर्वनिरतिकर्म-
विर्यास्कः । धातुपाठेतुभर्वहिंसायामितिपठ्यते अस्माद्गोणादिकोऽनिप्रत्ययः अकारस्यउकारश्छान्-
न्दसः । पाययते पापाने शाच्छासाह्वाव्यायेपांयुक् इतिहेतुमतिणिचियुगागमः णिचश्चेत्यात्मनेपदम् ।
हिरण्ययम् ऋत्त्व्यवास्त्व्येत्यादिनाहिरण्यशब्दादुत्तरस्यमयटोमशब्दलोपोनिपात्यते । हरियो-
गम् ह्योप्योगोयोजनंयस्मिन् हरिशब्दइन्प्रत्ययान्तआद्युदात्तः सएवबहुव्रीहिस्वरणाश्रित्यने ।
ऋभ्वंसं उरुभासमित्यस्यपृषोदरादित्वाद्वाहवसादेशः ॥ १ ॥

नाच्छादिनाः निविस्थापकादिनिर्धिगर्तनिक्षिप्यतंगर्तमृत्तिकादिभिः आच्छादयन्ति एवंत्वमिति
त्वदीयरभिभिः मर्वमाच्छादयसि तादृशस्यतेनवतनुपुशरैरिपुक्रनवः संकल्पविशेषाः कल्पप्रदाः
भूर्योवद्वोविसन्तेयोयत्कलमिच्छन्तिस्यत्कलमस्त्वित्येवंसंकल्पमाधेणवददासीत्यर्थः ।
इत्युपनिषद्भाष्ये ॥ १ नि०९ २३ ।

द्वितीयाष्टकमाह—

तंगूर्तयेनिमन्निपःपरीणसःसमुद्रंनसंचरणेसनिप्यवः ।
पतिंदक्षस्यविदथस्यनुसहोगिरिनवेनाअधिरोहतेजसा ॥२॥

तम् । गूर्तयः । नेमन्इडयः । परीणसः । समुद्रम् । न । समुद्रचरणे ।
सनिप्यवः । पतिम् । दक्षस्य । विदथस्य । नु । सहः । गिरिम् ।
न । वेनाः । अधि । रोह । तेजसा ॥ २ ॥

गूर्तयःस्तोतारः नेमन्निपःनमस्कारपूर्वगच्छन्तः यद्वा नीतहविष्काःपरीणसःपरितोव्यामु-
वन्तः एवंगुणविशिष्टायजमानाः तमिन्द्रंस्तुतिभिरधिरोहन्ति स्तुवन्तइत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—सनि-
प्यवः सनिधनमात्मनइच्छन्तोवणिजः धनार्थंसंचरणेसञ्चारेनिमित्तभूतेसविसमुद्रंन यथानावा
समुद्रमधिरोहन्ति एवंस्तोतारोपिस्वाभिमतधनलाभायइन्द्रंस्तुवन्तीतिभावः हेस्तोतः त्वंच दक्षस्य
प्रवृद्धस्यविदथस्ययज्ञस्यपतिंपाळयितारं सहःसहस्व त्वंचद्वन्तमिन्द्रंतेजसादेवतामकाशकेनस्तो-
त्रेणनुक्षिप्रंअधिरोहस्तुहीवियावद तत्रदृष्टान्तः—वेनाःकान्ताःस्त्रियःगिरिन यथापर्वतंस्वाभिम-
तपुष्पोपचयार्थमधिरोहन्ति ॥ गूर्तयः गृशब्दे शृणान्तिस्तुवन्तीतिगूर्तयः क्विचकौचेतिकर्त्तरिक्विच्
बहुलंछन्दसीत्युत्वम् हलिचेतिदीर्घः चितइत्यन्तोदात्तत्वम् । नेमन्निपः णमप्रह्वत्वेइत्यस्माच्छत-
रिव्यत्ययेनैत्वं तकारस्यनकारदेशश्च नमन्त्वइत्यन्तीन्द्रंप्राप्नुवन्तीतिनेमन्निपः इपगतावित्यस्मात्
क्विच्चेतिक्विप् रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् यद्वा णीञ्प्रापणेइत्यस्माद्विस्तुस्वित्यादिनामचप्रत्ययः
बहुलवचनात् नकारस्येतंज्ञाभावः नीताःप्रचाःइपोयेषां परादिश्छन्दसिबहुलमित्युत्तरपदाद्यु-
दात्तत्वम् । परीणसः णसकौटिल्येइत्ययंघातुर्गत्यर्थः धानूनामनेकार्थत्वात् परितोनसन्तिगच्छ-
न्तीतिपरीणसः क्विच्चेतिक्विप् निपातस्यचेतिपूर्वपदस्यदीर्घत्वम् उपसर्गादिसमात्तेपीतिणत्वम्
व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् यद्वा नशतिर्गतिकर्मा अस्मात्पूर्ववत्किपिशकारस्यसकारः । सनिप्यवः
पणुदानेइत्यस्मादिनसर्वंघातुभ्यइतिकर्मणिइत्प्रत्ययः सनिमात्मनइच्छन्तीतिक्वयचि सर्वंप्रातिप-
दिकेभ्योलाटसायामह्रवकव्यःछगागमोपिवकव्यइतिसुक् कयाच्छन्दसीत्युप्रत्ययः । नु
क्वचित्तुनुषेतिसांहितिकोदीर्घः । सहः अस्मादुत्तरस्यमतुपञ्छान्दसौलुक् ॥ २ ॥

तृतीयामृचमाह—

सतुर्वणिर्मह्यैर्अरेणुपौंस्यैर्गिरेर्भृष्टिर्नभ्राजतेतुजाशर्वः ।
येनशुष्णामायिनमायसोमदेदुधआभूपुरामयन्निदामनि ॥३॥

सः । तुर्वणिः । महान् । अरेणु । पौंस्ये । गिरेः । भृष्टिः । न ।
भ्राजते । तुजा । शर्वः । येन । शुष्णम् । मायिनम् । आयसः ।
मदे । दुधः । आभूपु । रमयत् । नि । दामनि ॥ ३ ॥

सइन्द्रःतुर्वणिः शत्रूणांहिसिताक्षिप्रकारीवा तुर्वणिस्तूर्णवनिरितियास्कः । तूर्णसम्भ्रजते-
इतितस्यार्थः महान्प्रवृद्धश्चभवति तस्येन्द्रस्यशवोवलं पौंस्ये वीरैःपुरुषैःकर्तव्येसङ्ग्रामेअरेणु
अनवद्यं तुजाशत्रूणांहिसकंसवभ्राजतेदीप्यते तत्रदृष्टान्तः—गिरेःपर्वतस्यभृष्टिर्न शृङ्गमिव तद्यथा
उन्नतंसवदीप्यते तद्वत् आयसः अयोमयकवचयुक्तदेहः दुधः दुष्टानांशत्रूणांधर्ताअवस्थापयि-
ता एवंभूतइन्द्रः मदेसोमपानेनहर्षेसतियेनबलेनशुष्णंसर्वस्यशोपकमसुरंमायिनंमायाविनंआभू
कारागृहेपुदामनिबन्धकेनिगडेनिरमयत् व्यासायत् तद्वलमितिपूर्वेणान्वयः ॥ सतुर्वणिः तुर्वी
हिसार्थः अस्मादौणादिकोनिप्रत्ययः । अरेणु रेणुवदाच्छादकत्वाद्ग्रेणुशब्देनावद्यमुच्यते बहुव्रीहौ
नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । तुजा तुजाहिसायाम् इगुपधलक्षणःकः सुपांसुलुगितिभिभक्ते-
राकारः । दुधः दुष्टान्धियतेवस्थापयतीतिदुधः धृङ्अवस्थानेइत्यस्मादन्तर्भावितण्यथान्मूलवि-
भुजादित्वात्कःप्रत्ययः यणादेशः रेफलोपश्छान्दसः । रमयत्अमन्तत्वान्मि त्वे मितांहस्वइतिह-
स्वत्वम् छान्दसःसंहितायांदीर्घः ॥ ३ ॥

चतुर्थामृचमाह—

देवीयदितविपीत्वाष्टधोतयइन्द्रंसिपक्तयुपसंनसूर्यः ।
योधृष्णुनाशर्वसावार्धतेतमइयतिरेणुवृहदहृरिष्वणिः ॥४॥

देवी । यदि । तविपी । त्वाष्टधा । ऊतये । इन्द्रम् । सिसंक्ति । उपसंन ।
न । सूर्यः । यः । धृष्णुना । शर्वसा । वार्धते । तमः । इयति । रेणुम् ।
वृहत् । अहृरिष्वनिः ॥ ४ ॥

यइन्द्रः धृष्णुनाधर्षकेणशवसावलेनतमस्तमोरूपंवृत्रादिमसुरंवाधतेहिनस्ति ऊतयेरक्ष-
णायत्वावृधात्वयास्तोत्रावर्धितंतमिन्द्रंदेवीतविपी द्योतमानंवलंयदियदासिपक्तिसमवैतितेवतइति
यास्कः । सूर्यःउपसंन यथाउपोदेवतांसेवतेनित्यंतत्संबद्धोभवतीत्यर्थः तदानींअर्हंरिष्वणिःग-
च्छन्तोहरन्तीत्यर्हरयःशत्रवः तेषांज्यथोत्पादनेनस्वनयिता शन्दयिताइन्द्रःरेणुरेपणांहंसनंनुहत्प्र-
भूतंइयतिशत्रून्गमयति॥ त्वावृधा त्वयावर्धतइतित्वावृध् क्विप्चेतिक्विप् प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेतिम-
पर्यन्तस्यत्वादेशः छान्दसंदकारस्यात्वम् सुपांसुलुगितिद्वितीयायाआकारः । सिपक्ति पचसम-
वाये बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः बहुलंछन्दसीत्यग्यासस्येत्वम् । इयति ऋसृगवौ जौहोत्यादिकः
अस्मादन्तर्भावितण्यर्थाह्रु शपःश्लुः द्विर्भावोरदत्वहलादिशेषाः अतिपिपत्योश्चेत्यग्यासस्येत्वम्
अग्यासस्यासवर्णोदतीयङदेशः अनुदात्तेचेतिअग्यासस्याद्युदात्तत्वम् पूर्वपदस्यवाक्यान्तर-
गतत्वेनपदादपरत्वान्निघाताभावः । रेणुं रीगतिरेपणयोः अस्मादौणादिकोनुपत्ययः । अर्हंरिष्व-
णिः अर्तेरन्येभ्योपिटश्यन्तइतिविच् अरोगच्छन्तश्चेमेहरयश्चेत्यर्हरयः तेषांस्वनयिता स्यमुस्वन-
ध्वनशब्दे अस्माण्यन्तादौणादिकइन्प्रत्ययः णेरनिटीतिणिलोपः घटादित्वान्मिच्चे मितान्हस्वइ-
तिह्रस्वत्वम् ऊदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

वियन्तिरोध्रुणमच्युतंरजोतिष्ठिपोदिवआतांसुवर्हणां ।
स्वर्माह्वेयमर्दइन्द्रहृष्याहन्त्रंनिरपामौजोअर्णवम् ॥५॥

वि । यत् । तिरः । ध्रुणम् । अच्युतम् । रजः । अतिस्थिपः ।
दिवः । आतांसु । वर्हणां । स्वःऽर्माह्वे । यत् । मर्दे । इन्द्र । हृष्यां ।
अहन् । वृत्रम् । निः । अपाम् । औजः । अर्णवम् ॥ ५ ॥

यद्यदातिरः वृत्रेणतिरोहितं ध्रुणं सर्वस्यप्राणिजातस्यधारकं अच्युतंविनाशरहितं रजः
उदकंदिवोद्युलोकात् आतासु आताइतिदिङ्नाम आतासुविस्वतासुदिक्षु हेइन्द्र वहंणाहन्तात्वं
व्यतिष्ठिपः विविधंस्थापयाञ्छरुपे तथा यद्यदास्वर्माह्वेमीहृइतिधननाम स्वःसुष्टुगन्तव्यंमी-
ह्वंधनंयस्मिन्तस्मिन्सद्गुमे मदे तवसोमपानेनहर्षंसति हृष्याहृष्याशक्त्या वृत्रमावरकमसुरमहन
त्वमवधीः तदानीं अपांपूर्णमर्णवंधेर्चनिरौजः वपंणाभिमुखंअधोमुखमकार्षीः वृष्टेरावरकंवृ-

ब्रह्मत्वावृष्टिजलेनभूमिन्यसैक्षीरितितात्पर्याथः ॥ अतिष्ठिपः तिष्ठतेर्ण्यन्ताकुडि चुरेडादेशः णिले-
पः तिष्ठतेरिदित्युपधायाइत्वम् चडीतिद्विर्चने शर्पूर्वाःखयइतिथकारःशिष्यते चर्त्वेनतकारः
अडागमउदात्तः यद्वृत्तयोगादनिघातः । बहणा सुपांसुलुगितिसोराकारः । स्वर्माह्नि मिहत्सेचने
निष्ठा होढइतिढत्वम् अपस्तथोर्धोधइतितकारस्यधत्वम् तस्यष्टुत्वेढोढेलोपइतिढलोपः ढूलोपेपूर्व-
स्येतिदीर्घत्वम् स्वरित्येतत् न्यङ्स्वरौस्वरितावितिस्वर्यते बहुव्रीहोपूर्वपदमरुतिस्वरत्वेन तदेव
शिष्यते । अहन् हन्तेर्लडिमध्यमैकवचने हल्ङ्याञ्ज्यइतिसेर्लोपः यद्वृत्तयोगादनिघातः ।
ओजः उज्जआर्जवे लङ्याडागमोवृद्धिश्च ॥ ५ ॥

पष्ठीमृचमाह—

त्वंदिवोधरुणंधिपुओजसापृथिव्याइन्द्रसदनेपुमाहिनः ।

त्वंसुतस्यमदेअरिणाअपोविष्टत्रस्यंसमयापाप्यारुजः ॥ ६ ॥ २१ ॥

त्वम् । दिवः । धरुणम् । धिपे । ओजसा । पृथिव्याः । इन्द्र ।

सदनेपु । माहिनः । त्वम् । सुतस्य । मदे । अरिणाः । अपः । वि ।

वृत्रस्य । समया । पाप्या । अरुजः ॥ ६ ॥ २१ ॥

हेइन्द्र माहिनः प्रवृद्धत्वं दिवोद्युलोकाव पृथिव्याःसदनेपुप्रदेशेषु ओजसाबलेनधरुणं
सर्वस्यजगतोधारकंवृष्टिजलंधिपे दधिपे स्थापयसि यस्मात्त्वंसुतस्यसोमस्यपानेनमदे हंपत्ति
अपोजलानि अरिणाःमेघान्निरगमयः वृत्रस्य आवारकंवृत्रंचसमयावृष्टया पाप्याशिलया यद्वा
शक्त्या व्यरुजः विशेषेणाभांक्षीः ॥ धिपे दधातेश्छान्दसोवर्तमाने लिट् द्विर्चनप्रकरणे छन्दसिचे-
तिवक्रव्यमितिवचनात् द्विर्चनाभावः क्रादिनियमादिडागमे आतोलोपइतिचेत्याकारलोपः ।
माहिनः महेरिनप्येतिमहपूजायामित्यस्मादौणादिकइनण्प्रत्ययः अतउपधायाइतिवृद्धिः ।
अरिणाः रीगतिरेषणयोः क्रैयादिकः लडिसिपि प्वादीनांहस्वइतिह्रस्वत्वम् । समया पपएन-
वैकृत्ये समतीतिसमा पचाद्यच् चितइत्यन्तोदात्तत्वम् । पाप्या पिपूंसंचूर्णनेइत्यस्मादौणादिकत्वं
प्रत्ययः बहुलवचनावउपधायाआकारः रुदिकारादकिनइतिडीप् प्रत्ययस्वरेणान्दोदात्तः
तूर्वापैकवचनेपणादेशेसति उदात्तस्वरितयोर्यणइतिस्वरितत्वम् । अरुजः रुजोभद्रे तौदादिकः
शस्यङ्गिस्वाट्टणाभावः ॥ ६ ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थ्येकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

प्रमं हिष्ठायेति पृच्छं च संप्रमं सूक्तं सव्यस्यापमैन्द्रं जागतं तथा चानुक्रान्तम्—प्रमं हिष्ठायेति वि-
पुवति निष्के वल्ये इदं सूक्तं शंसनीयं प्रमं हिष्ठायेत्यमूष्वितीह तार्क्ष्यमन्त इति उक्त्यसंस्थेः क्रतौ
तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रेऽप्येतत्सूक्तम् सूत्रितञ्च—सर्वाः ककुभः प्रमं हिष्ठायोदमुत इति ।

तत्र प्रथमाष्टकमाह—

प्रमं हिष्ठायेद्वृहते वृहद्वये सत्यशुष्माय तवसे मतिभरे ।

अपामिव प्रवणे यस्य दुर्धरं राधो विश्वायुशवसे अपावृतम् ॥ १ ॥

प्र । मं हिष्ठाये । वृहते । वृहद्वये । सत्यशुष्माय । तवसे । मतिभरे ।
अपामिव । प्रवणे । यस्य । दुर्धरम् । राधः । विश्वायुः । शवसे । अपावृतम् ॥ १ ॥

मं हिष्ठाये मंहतिर्दानकर्मेति यास्कः । दावृतमाय वृहते गुणैर्महते वृहद्वये महाधनाय सत्यशु-
ष्माय अवि तथ बलाय तवसे आकारतः प्रवृद्धाय एवं गुणविशिष्टायेन्द्राय मतिमनीयां स्तुतिं प्रभरे
प्रकर्षेण सम्पादयामि यस्येन्द्रस्य बलं दुर्धरं अन्यैर्धर्तुमशक्यं तत्र दृष्टान्तः—प्रवणे निम्नप्रदेशे अपामि-
व यथा जलानां वेगः केनाप्यवस्थापयितुं शक्यते तद्वद तथा राधो धनं विश्वायुसर्वेषु व्याप्तं शवसे
स्तोतृणां बलाय येनेन्द्रेणापावृतं अपगतावरणं क्रियते तस्येन्द्रस्येति पूर्वेण सम्बन्धः ॥ मं हिष्ठाये अ-
तिशयेन मंहितामं हिष्ठः तुच्छन्दसीतीष्ठन्नप्रत्ययः तुरिष्ठेमेयः स्वितिवृत्तोपः वृहते वृहन्महत्तोरुपसं-
न्यायानमिति विभक्तेरुदात्तत्वम् उत्तरयोश्च बहुव्रीहिस्वरः मतिं मन्त्रे वृषेत्यादिना किञ्चिदात्तत्वम् अ-
नुदात्तोपदेशोत्यादिनाऽनुनासिकलोपः । दुर्धरम् धृञ्धारणे ईपद्दुःशुध्वितिकर्मणि खल् । विश्वायु
विश्वस्मिन्सर्वस्मिन् आयुगमनं यस्य तद्विश्वायु एतेच्छन्दसीण इत्युण्प्रत्ययः बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञा-
यामिति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । अपावृतम् कर्मणि निष्ठा गतिरनन्तर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

अर्धते विश्वमनुहासदिष्टय आपो निम्ने वसवनाह विष्मन्तः ।

यत्पर्वते न समशीतहर्षत इन्द्रस्य वञ्चः श्रथिता हिरण्ययः ॥ २ ॥

अध । ते । विश्वम् । अनु । हृ । असत् । इष्टये । आपः ।
 निम्नाऽइव । सर्वना । हृविष्मंतः । यत् । पर्वते । न । सम्प्रदर्शति ।
 हर्यतः । इन्द्रस्य । वज्रः । श्रथिता । हिरण्ययः ॥ २ ॥

अधह अनन्तरमेव हेइन्द्र विश्वंसर्वमिदंजगत् तेतवसम्बन्धिनेइष्टयेयागायअन्वसत् अन्वभवत् यद्वा इष्टयेहविरादिभिस्तवप्राप्तयेइतियोज्यम् हृविष्मतोयजमानस्यसवनासवनानियजजावनिनिम्नेव निम्नानिभूस्थलान्यापइवत्वासम्भजन्तइतिशेषः हर्यतःशत्रुवधंपेप्सतइन्द्रस्य हर्यतिःपेप्साकर्मेतियास्कं । यद्वा हर्यतःशोभनःहिरण्ययोहिरण्यमयःश्रथिताशत्रूणांहंसनशीलःवज्रःपर्वतेपर्ववतिशिलोच्चयेवृत्रेयायद्यदानसमशीतसंसुप्तोनाभवत् किन्तुजागरितःसन् अवधीदित्यर्थः यदाइन्द्रेणमेरितोवज्रः अप्रतिहतःसन्वृत्रमवधीत् तदाप्रभृत्वेवतंयष्टुंसर्वेयजमानाःपावर्तिपतेविभावः ॥ अध छान्दसंधत्वम् । असत् अस्तेर्लडि बहुलंछन्दसीतिशपोलुगभावः । इष्टये यजतेप्राक्किनि वचिस्वपीत्यादिनासम्प्रसारणं ब्रश्वादिनापत्वम् व्यत्ययेनान्तोदात्तत्वम् यद्वा इपगतवित्यस्माद्भवेकिनि मध्वेवृषेतिवित्योदात्तत्वम् । निम्नेव सवना शोश्छन्दसिबहुलमितिशेषः । सन्शीत शीङ्स्वमे लडिसंज्ञापूर्वकस्यविवेरनित्यत्वात् शीङःसार्वधातुकइतिगुणाभावः । हर्यतः हर्यगतिकान्त्योः भृष्टृशीत्यादिनाअतच्प्रत्ययः । श्रथिता श्रथक्रथक्रथाहिंसाधाः ताच्चीलिकस्तृनप्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

अस्मैर्भीमायनर्मसासमध्वरुपोनशुभ्रआमरापनीयसे ।
 यस्यधामश्रवमेनामैन्द्रियंज्योतिरकारिहरितोनायसे ॥ ३ ॥

अस्मै । भीमाय । नर्मसा । सम् । अध्वरे । उपः । न । शुभ्रे । आ ।
 नर । पनीयसे । यस्य । धाम । श्रवसे । नाम । इन्द्रियम् । ज्योतिः ।
 अकारि । हृगितः । न । अयसे ॥ ३ ॥

हेउपः उपोदेवने शुभ्रेशोभने त्वंभीमायशत्रूणांभयंकराय पनीयसेअतिशयेनस्तोन्याप
 अस्माइन्द्रायअध्वरंहिसारहितेऽस्मिनयामेनेतिसंप्रत्यर्थं तथाचयास्कः—अस्त्युपमार्यस्यसम्-

त्यर्थेप्रयोगइहेवनिधेहीति । संप्रतिइदानींनमसा नमोहविलक्षणात्मन्समाभरसाम्यक्सम्पादय
धामसर्वस्यधारकंनामस्तोतुपु नमनशीलंप्रसिद्धंवाइन्द्रियंइन्द्रत्वस्यपरमैश्वर्यस्यलिङ्गंयस्येन्द्रस्य
एवंविधंज्योतिः श्रवसेन्नायहविलक्षणात्नलाभार्थंअयसेइतस्तनोगमनायअकारिक्रियते हरि-
तो न यथाअश्वानसादिनःस्वाभिलषितदेशंगमयन्तितद्वदिन्द्रोपिस्वाभिमवहविलाभायस्वकी-
यंतेजोगमयतीतिभावः ॥ उपः पादादित्वान्निघाताभावः । शुभ्रे शुभदीप्तौ स्फायित-
ञ्चीत्यादिनारकप्रत्ययः । भर इमहोर्भइतिभ्रत्वम् इत्योतस्तिडइतिदीर्घः । पनीयसे पनतेःस्तु-
त्यर्थाद्बहुलवचनात्कर्मण्यसुन् तस्मादातिशयनिकेइयसुनि टेरितिटिलोपः । अकारि छन्दसि-
सुइल्लङ्गलिटइतिवर्तमानेकर्मणिलुङ् यद्दृत्तयोगादनिघातः अडागमउदात्तः । अयसे अयगता-
वित्यस्माद्भावेअसुन् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टकमाह—

इमेतंइन्द्रतेवयंपुरुष्टुत्पेतवारभ्यचरामसिप्रभुवसो ।

नहित्वदन्योगिर्वणोगिरःसघत्क्षोणीरिवप्रतिनोहर्यतद्वचः ॥ ४ ॥

इमे । ते । इन्द्र । ते । वयम् । पुरुष्टुत् । ये । त्वा । आश्रभ्य ।

चरामसि । प्रभुवसो इति । प्रभुवसो । नहि । त्वत् । अन्यः । गिर्वणः ।

गिरः । सघत् । क्षोणीःइव । प्रति । नः । हर्य । तत् । वचः ॥ ४ ॥

हेइन्द्र प्रभुवसोमभूतधन अतएवपुरुष्टुत्पुरुभिर्वहुभिर्यजमानैःस्तुत येचवयंत्वात्वामारभ्या-
श्रयतयावलम्ब्य चरामसिचरामोयोगेवतामहे तइमेवयं तेतवस्वभूताहेगिर्वणः गीर्भिर्वननीये-
न्द्र त्वदन्यस्त्वतोऽन्यःकश्चिदपिगिरःस्तुनीःनहिसवत्नहिमामोति अवस्त्वंनोस्माकंतस्तु-
विलक्षणंवचःप्रतिहर्यकामपस्व क्षोणीरिव यथाक्षोणीपृथिवीस्वकीयानिभूतजातानिकामयते
॥ चरामसि इदन्वोमसिः शपःपित्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः यद्दृत्तयोगादनिघातः । सघत् पघाहि-
सायां अत्रमाश्रयर्थः धातूनामनेकार्थत्वात् सेट्यडागमः बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् पादा-
दित्वान्निघाताभावः । क्षोणीरिव हल्लङ्चाग्न्यइतिटिलोपाभावश्छान्दसः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

भूरि॑त॒इन्द्र॒वीर्यं॑ १ तव॑स्मस्य॒स्यस्तो॒तुर्भू॑व॒न्काम॑पृ॒ण ।
अनु॑ते॒द्यौर्बृ॒हती॒वीर्यं॑मम॒इयं॑च॒तेपृ॒थि॒वीने॑म॒ओज॑से ॥५॥

भूरि॑ । ते । इन्द्र । वी॒र्यम् । तव॑ । स्म॒सि । अ॒स्य । स्तो॒तुः ।
म॒घ॒ध्वन् । काम॑म् । आ । पृ॒ण । अनु॑ । ते । द्यौः । बृ॒हती ।
वी॒र्यम् । म॒मे । इ॒यम् । च॒ । ते । पृ॒थि॒वी । ने॒मे । ओज॑से ॥ ५ ॥

हेइन्द्र तेतववीर्यंसामर्थ्यं भूरिवहु नकेनापिअवच्छेत्तुंशक्यते तादृशस्यतव वयंस्मसिस्वमू-
ताभवामः हेमघवन् अस्यस्तोतुः त्वांस्तुवतोयजमानस्य काममभिलाषं आपृणआपूरय बृहती
द्यौर्महानद्युलोकोपि तेतववीर्यंअनुममेअन्वमंस्त इन्द्रेणसहावस्थानात् इयंचइयमपिपृथिवी
तवओजसेवलायनेमे प्रह्वीवभूव त्वद्वलाद्गीतासती अधएववर्ततइतिभावः ॥ स्मसि अस्भुवि स-
टि श्रसोरलोपइत्यकारलोपः इदन्तोमसिः । पृण पृणमीणने अत्रमीतिहेतुतयापूरणंलक्ष्यते तुदा-
दित्वाच्छप्रत्ययः तस्यङित्त्वाद्गुणाभावः । ममे माङ्मानेशब्देच ङित्त्वादात्मनेपदम् लिति आतो-
लोपइतिचेत्याकारलोपः । नेमे णमप्रह्वत्वे लिति अतएकहल्मध्येइत्येत्वाभ्यासलोपो तिङ्-
तिङ्इतिनिघातः ॥ ५ ॥

षष्ठीष्टचमाह—

त्वंतमि॑न्द्र॒पर्व॑तं॒म॒हामु॑रु॒वज्रे॑णव॒ज्जिन्प॑र्व॒शश्वं॑कर्तिथ ।
अवा॑सृ॒जोनि॑र॒ताःस॑र्त॒वाअ॒पःस॒त्रावि॑श्वं॒दधि॑पे॒केवलं॑सहः ॥६॥२२

त्वम् । तम् । इन्द्र । पर्व॑तम् । म॒हाम् । उ॒रुम् । वज्रे॑ण । व॒ज्जिन् ।
प॒र्व॒शः । च॒कर्ति॑थ । अ॒वं । अ॒सृ॒जः । नि॒र॒ताः । स॑र्त॒वै । अ॒पः ।
स॒त्रा । वि॒श्वम् । द॒धि॑पे । के॒वलम् । सहः ॥ ६ ॥ २२ ॥

हेवज्जिन् वज्रवज्जिन्द्र त्वंतंमसिद्धम् महान् आयामतोमहान्तं उरुंविस्तीर्णपर्वतंपर्ववन्
मेघं वृत्रासुरंवा यज्रेणायुधेनपर्वशःपर्वणिपर्वणिचकर्तिथशकलीचरूपे तेनमेघेननिवृताआ-
वृताअपःसर्तवैसरणायगमनायअवासृजःअवाङ्कुरुमस्माक्षीः अतस्त्वमेवकेवलंविश्वंव्याप्तसहो-
वलंदधिपे धारयसि नान्यःकश्चिदितियदेतन् तत्सत्रासात्यमेव सत्रेविसात्यनाम सत्रा इत्येवितन्ना-

मसुपाठात् ॥ महामहान्तं नकारतकारयोर्लोपश्छान्दसः । चर्कतिथ कृतीछेदने लिटि थलि अ-
भ्यासस्योरदत्वहलादिशेषचुत्वानि । सर्ववै कृत्यार्थतवैकेनितिभावेतवैप्रत्ययः कृन्मेजन्तइत्य-
व्ययत्वे अव्ययादाप्सुपइतिसुपोलुक् अन्तश्चतवैयुगपदित्याद्यन्तयोर्गुगपदुदात्तत्वम् । दधिषे
लिटिक्रादिनिपमादिद् ॥ ६ ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

॥ इतिप्रथमेमण्डलेदशमोनुवाकः ॥ १० ॥

एकादशानुवाकेसप्तसूक्तानि तत्रनूचिदितिनवर्चप्रथमंसूक्तम् गौतमस्यनोधसआर्षं आ-
ग्नेयं आघाःपञ्चजगत्यः शिष्टाश्चतस्रस्त्रिष्टुभः तथाचानुक्तान्तम्—नूचिचवनोधागोतमआग्नेयंहि-
चतुस्त्रिष्टुबन्तमिति हीतिवचनादुत्तरेचद्वेसूक्तेअग्निदेवताके अग्निष्टवपइहस्यपञ्चमेहन्याग्नि-
मारुते इदंजातवेदस्यनिविद्धानम् तृतीयस्येतिखण्डेसूत्रितम्—पृक्षस्यवृष्णोवृष्णोशर्षायनूचि-
त्सहोजाइत्याग्निमारुतमिति । मातरनुवाकस्याग्नेयेकतौआग्निवनशस्त्रेचजागतेछन्दसि आदितः
पञ्चर्चः सूत्रितंच—त्वमग्नेमथमोअङ्गिरानूचित्सहोजाअमृतोनितुन्दतइतिपञ्चेति ।

तत्रप्रथमामुचमाह—

नूचिंत्सहोजाअमृतोनितुन्दतेहोतायहूतोअर्जवद्विवस्वतः ।

विसार्धिष्टेभिःपथिर्जोममआदेवताताहविषांविवासति ॥ १ ॥

नु । चित् । सहःऽजाः । अमृतः । नि । तुन्द्रे । होता । यत् । दूतः ।
अर्जवत् । विवस्वतः । वि । सार्धिष्टेभिः । पथिऽभिः । रजः । ममे ।
आ । देवस्ताता । हविषां । विवासति ॥ १ ॥

सहोजाःसहसाचलेनजातः अग्निर्हचलेनमध्यमानोरण्योःसकाशावजायते अमृतोमरणरहि-
तः एवंभूतोभिःनूचिस्त्रिममेवनितुन्दतेनितरांम्यथयति उत्पन्नमात्रस्याग्नेःस्पष्टमशक्यत्वात् यद्वा
निर्गच्छति तुन्दतिर्गत्यर्थःसौत्रोधातुः यद्यदाहोतादेवानामाहावाहोमनिष्पादकोवाअयमग्निःविव-
स्वतःपरिचरवोयजमानस्यदेवान्प्रनिहविवहनायदूतोभवत्हविवहनेनियुक्तोभवति तदानींसाधि-
ष्टेभिःसमीर्चनिःपथिभिः मार्गैःगच्छन्तर्जोन्तरिक्षंलोकंविममेनिममे पूर्वंविद्यमानमप्यन्तरिक्षंअस-

त्कल्पमभूत् इदानीं तस्य तेजसाप्रकाशमानं सत्त्वं उत्पन्नमिव दृश्यते किञ्च देवताता देवतातेति यज्ञनाम्
 देवताता देवताता यज्ञे हविषाचरुपुरोडाशादिलक्षणेन देवानां विवासतिपरिचरति ॥ अष्टतः सृत्वं
 रणमस्य नास्तीति बहुव्रीहौ नञो जरमरमिन्नमृता इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । तुन्दते तुदव्ययने स्वति-
 च्वादात्मनेपदम्, नकारोपजनश्छान्दसः । साधिष्ठेभिः वाढशब्दादातिशायनिके इष्टनिअन्तिकषा-
 ढयोर्नेदसाधावितिसाधादेशः बहुलं छन्दसीति भिसोऽसभावः निच्वादाद्युदात्तत्वम् । देवताता सर्व-
 देवात्तातिलिति स्वार्थिकस्तातिल्प्रत्ययः तेन च तत्सम्बन्धी यज्ञोलक्ष्यते यद्वा देवान् हविषा आ-
 विवासतीति योज्यम् सुपांसुलुगिति विभक्तेर्डादेशः लिट्स्वरेण प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टमाह—

आस्वमद्भ्युवमानो अजरस्तृष्वविष्यन्नत्सेपुतिष्ठति ।

अत्योनपृष्ठं प्रुपितस्य रोचते दिवोनसानुस्तनयन्नचिक्रदत् ॥ २ ॥

आ । स्वम् । अद्भ्यं । युवमानः । अजरः । तृषु । अविष्यन् । अत्सेपु ।
 तिष्ठति । अत्यः । न । पृष्ठम् । प्रुपितस्य । रोचते । दिवः । न ।
 सानु । स्तनयन् । अचिक्रदत् ॥ २ ॥

अजरोजरारहितो यमग्निः स्वस्वकीयं अद्भ्यं अदनीयं तृणगुल्मादिकं युवमानः स्वकीयञ्चा-
 लयासंमिश्रयन् तदनन्तरं चाविष्यन् भक्षयंश्च अविष्यन्नित्येतदन्तिकर्मसुपठितम् एवं भूतोऽग्निः वृ-
 पुक्षिप्रमेव अतसेपुप्रभूतेपुकाष्ठेषु आतिष्ठति आरोहति अत्रातसशब्दः काष्ठवाची अंतसंनसुष्कमि-
 तिदर्शनात् प्रुपितस्य दग्धमितस्ततः प्रवृत्तस्याग्नेः पृष्ठमुपर्यवस्थितज्वालाजालं अत्योनरोचते यथा
 सन्ततगमनशीलोऽत्योश्च इतस्ततो गच्छन् शोभते एवमग्नेर्ज्वालापिसर्वतो गच्छन्ती शोभत इति भावः
 तदानीं दिवोद्युलोकस्य सम्बन्धिसानुसामुच्छ्रितमभ्रं स्तनयन्न शब्दयन्निव अचिक्रदत् गम्भीरशब्द-
 मात्मानमचीकरत् ॥ युवमानः युमिश्रणे व्यत्ययेनात्मनेपदम् शपिप्राप्ते व्यत्ययेन शः तस्य बहुलं छन्द-
 सीतिलुगभावः अदुपदेशालसावंधातुकानुदात्तत्वे विकरणस्वरएव शिष्यते । अजरः बहुव्रीहौ नञो-
 जरमरमिन्नमृता इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । अचिक्रदत् कदिक्रदिक्लुदिआह्वानेरोदनेच अस्मात्प्रत्य-
 न्नावनुडिचडि आगमानुशासनस्यानित्यत्वात्प्रनुमभावः द्विर्भावहलादिशेषसन्वद्भावेत्वानि ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

क्राणारुद्रेभिर्वसुभिःपुरोहितोहोतानिपत्तोरयिपाळमर्त्यः ।
रथोनविक्षुञ्जसानआयुपुव्यानुपगवार्यादेवक्रण्वति ॥३॥

क्राणा । रुद्रेभिः । वसुभिः । पुरःहितः । होता । निषत्तः ।
रयिपाट् । अमर्त्यः । रथः । न । विक्षु । ऋञ्जसानः । आयुपुं ।
वि । आनुपक् । वार्या । देवः । ऋण्वति ॥ ३ ॥

क्राणाहविर्वहनं कुर्वाणः रुद्रेभीरुद्रेः वसुभिश्चपुरोहितः पुरस्क्रुतोहोतादेवानामाह्वानानिपत्तः हविःस्वीकरणापदेवयजनेनिपण्णः रयिपाट् रथीणांशत्रुधनानां अभिभविता अमर्त्योमरणरहितः एवंभूतोदेवः द्योतमानोमिः विक्षुप्रजासुलौकिकजनेषु रथोन रथइव आयुपुयजमानलक्षणेपु मनुष्येषु ऋञ्जसानः स्तूयमानः वार्या वार्याणिसम्भजनीयानिधनानिआनुपक् आनुपकंयथाभवति तथाव्युष्वतिविशेषेणप्रापयति यद्वा वार्याणिवरणीयानिहवींषिस्वयंप्रामोति ॥ क्राणा करोतेः शानचिबहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् शानचोडिच्चाद्गुणाभावेयणादेशः चितइत्यन्तोदात्तत्वम् सुपांसुलुगितिसोःपूर्वसवर्णदीर्घत्वम् । निपत्तः पट्टविशरणागत्यवसादनेषु अस्मात्कर्मणिनिष्ठा नत्तनिपत्तेत्यादिनानिष्ठानत्वाभावोनिपातितः गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । रयिपाट् पृहअभिभवे छन्दसिसहइतिग्विः सहेःसाडःसइतिपत्वम् । ऋञ्जसानः ऋञ्जतिःस्तुतिकर्मा असानजित्यनुवृत्तौऋञ्जिवृधिमन्दिशहिभ्यःकिदितिकर्मण्यसानच्प्रत्ययः चितइत्यन्तोदात्तत्वम् । आयुपु आयवइतिमनुष्यनाम इण्यतावित्यस्मात्छन्दसीणइत्युण्यप्रत्ययः वृद्धचायादेशौ । वार्या वृद्धसंभक्तौ ऋहलोण्यव तित्स्वरितेप्राप्ते ईडवन्दवृशंसदुहाण्यवइत्याद्युदात्तत्वम् शेच्छन्दसीतिशेर्लोपः । ऋण्वति रिग्विगौ व्यत्ययेनसम्प्रसारणम् इदित्त्वान्चुम् कर्वरिशाप् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टकमाह—

विवान्तंजूनोअतस्तेपुतिष्ठतेष्टभाजुहूभिःसृण्यांतुविष्वणिः ।
तृपुयदंश्रेवनिनोष्टपायसेकृष्णांतुएभुरुशंढूर्मेअजर ॥ ४ ॥

वि । वार्तऽजूतः । अ॒त॒सेपु॑ । ति॒ष्ठ॒ते । द॒था । जु॒हूभिः॑ । सृ॒ण्या ।
 तु॒वि॒ऽस्वनिः॑ । तृ॒पु । यत् । अ॒ग्ने । व॒निनः॑ । दृ॒प॒ऽयसे॑ । कृ॒ण्णम् ।
 ते । ए॒म । रु॒शत॑ऽऊ॒र्मे । अ॒ज॒र ॥ ४ ॥

वातजूतोवायुनापेरितःतुविष्यणिःमहास्वनः एवंभूतोग्निः जुहूभिःस्वकीयाभिर्जिह्वाभिःसृ-
 ण्यासरणशीलेनतेजःसमूहेनचयुक्तःसन् वृष्णयेत्यनायासवचनः वृथाअनायासेनैवअतसेपुउन्ने-
 पुवृक्षेपुवितिष्ठतेविशेषेणतिष्ठति हेअग्ने यद्यदावनिनोवनसम्बद्धान्वृक्षान्द्रुधुं वृषायसेवृषवदाचरति-
 दहसीत्यर्थः हेरुशदूर्मेदीमज्वाल अजरजरारहिताग्ने तेतवए मगमनमार्गःकृष्णंकृष्णवर्णोभवति ॥
 वातजूतः जूइतिसौत्रोधातुः वातेनजूतोवातजूतः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् । वितिष्ठ-
 ते समवप्रविश्यइत्यात्मनेपदम् । जुहूभिः हुदानादनयोः हूयतेआस्वितिजुहूःसुचःश्लुवच्चेतिक्रि-
 चकारादीर्घःश्लुवद्भावाद्भिर्भावादि धातोरित्यन्तोदात्तत्वम् । सृण्यासृगतौ सरतीतिसृग्निःसृष्ट-
 षिभ्यांकिदितिनिप्रत्ययः । एम एत्यनेनेत्ये म मार्गः इण्गतावित्यस्मात्करणेऔणादिकोमनि-
 नित्त्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

तपु॒र्ज॑भो॒वन् आ॒वात॑चो॒दितो॒यूथे॒नसा॒ह्यं अ॒व॒वाति॑ वंस॒गः ।
 अ॒भि॒व्र॒ज॒न् अ॒क्षितं॑ पा॒जसा॒ रजः॑ स्था॒तुश्च॒रथं॑ भ॒यते॑ प॒त्रिणः॑ ॥ ५ ॥ २३
 तपुःऽज॒म्भः । वने॑ । आ । वार्तऽचोदितः । यूथे । न । स॒ह्यान् ।
 अ॒व । वा॒ति । वंस॒गः । अ॒भि॒व्र॒ज॒न् । अ॒क्षित॑म् । पा॒जसा॑ । रजः॑ ।
 स्था॒तुः । च॒रथं॑म् । भ॒यते॑ । प॒त्रिणः॑ ॥ ५ ॥ २३ ॥

तपुर्जम्भःतपुंषिज्वालाएवजम्भाआयुधानिमुखानिवायस्यसतथोक्तः वातचोदितःवायुनापेरितः
 एवंभूतोग्निर्यूथेज्वालासमूहेसति अक्षितमक्षीर्णरजःआर्द्रवृक्षान्तर्गतमुदकं पाजसातेजोवलेनअ-
 भिव्रजन्आभिमुख्येनगच्छन्वनेअरण्येसाह्वानसर्वमभिभवत्आ आभिमुख्येनअववातिव्यामो-
 तितत्रदृष्टान्तः-यंसगोन यथावननीयगतिर्वृषःगोयूथेसर्वमभिभवन्वर्ततेतद्द्वयस्मादेवंतस्मात्पत्र-
 त्रिणःपतनवतोग्नेःसकाशावस्थातुः स्थावरं चरथंचरजंगमंच भयतेविभ्रेति ॥ साह्यान् दाश्वान-
 साह्यानितिकसुप्रत्ययान्तोनिपातितः दीर्घादितिसमानपादेइतिसंहितायांनकारस्परुत्वम् आतो-

दिनित्यमितिसानुनासिकआकारः एत्वलोपौ ह्रस्वश्छान्दसः । स्थातुः कपिमनिजनीत्यादिनावि-
हितः सुप्रत्ययो बहुलवचनाच्छिष्टेरेपि भवति यद्वा स्थानुरनन्तरं चरथं भ्रयते प्रथमं स्थातुः स्थावरं वि-
भ्रैतिपश्चाच्चरथमित्यर्थः । चरथं चरगत्यर्थः अस्मादौणादिकोथप्रत्ययः । भ्रयते जिभीभ्रये व्य-
त्ययेनात्मनेपदम् बहुलं छन्दसीति श्लोरभावः गुणावादेशौ ॥ ५ ॥

॥ इति प्रथमस्य चतुर्थेऽवयोर्विशोवर्गः ॥ २३ ॥

पथीष्टचमाह—

दधुस्त्राभृगवोमानुपेष्वारयिनचारुमुहवजनेभ्यः ।

होतारमग्नेअतिथिवरेण्यमित्रं नशेवंदिव्यायजन्मने ॥ ६ ॥

दधुः । त्वा । भृगवः । मानुपेषु । आ । रयिम् । न । चारुम् ।

सुहवम् । जनेभ्यः । होतारम् । अग्ने । अतिथिम् । वरेण्यम् ।

मित्रम् । न । शेवम् । दिव्याय । जन्मने ॥ ६ ॥

हेअग्ने त्वात्वामानुपेषुमनुष्येषुमध्ये भृगवः एतत्संज्ञामहर्षयः दिव्यायजन्मनेदेवत्वप्राप्तये
चारुरयिन शोभनंधनमिवआदधुः आधानसंभारेषुमन्त्रैःस्थापनेनसप्तस्कुर्वन् कीदृशंत्वां जने-
भ्यः सुहवंयजमानार्थंआह्वानुंसुशकं होतारंदेवानामाह्वानारंअतिथिअतिथिवत्पूज्यं यद्वा देवय-
जनदेशेषुसततंगन्तारंवरेण्यंवरणीयं मित्रंनशेवं यथासत्त्रासुखकरोभवतितद्वत्सुखकरमित्यर्थः ॥
दधुः लिट्युत्तिआतोलोपइटिचेत्याकारलोपः युष्मत्तत्तक्षुष्वन्तःपादमितिविसर्जनीयस्यपत्व-
म् । सुहवं ह्रयतेरीषद्दुःसुधितित्वल् बहुलंछन्दसीतिसंभसारणम् परपूर्वत्वं गुणावादेशौ लिती-
तिप्रत्ययात्पूर्वस्पोदात्तत्वम् ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टचमाह—

होतारंसप्तजुहोऽयजिष्ठंवाघतोऽवृणतेअध्वरेपुं ।

अग्निविश्वेषामरतिवसूनांसपर्यामिप्रयंसायामिरत्नम् ॥ ७ ॥

होतारम् । सप्त । जुहोः । यजिष्ठम् । यम् । वाघतः । वृणते ।

अध्वरेपुं । अग्निम् । विश्वेषाम् । अरतिम् । वसूनाम् । सपर्यामि ।

प्रयंसा । यामि । रत्नम् ॥ ७ ॥

सप्त सप्तसंख्याकाः जुहः होतारः वायतः ऋत्विजःअध्वरेपुयागेपु यजिष्ठयष्टृतमहोतारि-
वानामाह्वारं यमर्धिवृणतेसम्भजन्ते विश्वेपांसर्वेपांवसूनांअरतिंप्रापयितारंतमग्निप्रयसाहविलं-
क्षणेनानेनसपर्यामिपरिचरामि रत्नंरमणीयंकर्मफलं च यामि याचामि॥वृणते वृद्धसंभक्तौ कैया-
दिकःप्रत्ययस्वरः। अरतिं ऋगतिप्रापणयोः अस्मादौणादिकोवहिवस्यर्तिभ्यश्चिदित्यतिप्रत्ययः
चिच्चादन्तोदात्तत्वम् । सपर्यामि सपर्यतिःपरिचरणकर्मा सपरपूजायामितिधातुःकण्ड्वादिःअतो-
यकएवस्वरःशिष्यते पादादित्वान्निघाताभावः । यामि याचामीत्यस्यवर्णलोपश्छान्दसः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह—

अच्छिद्रासूनोसहसोनोअद्यस्तोतृभ्योमित्रमहःशर्मयच्छ ।

अग्नेगृणन्तमंहंसउरुप्योर्जोनपात्पूरिभिरायसीभिः ॥८॥

अच्छिद्रा । सूनो इति । सहसः । नः । अद्य । स्तोतृभ्यः ।

मित्रमहः । शर्म । यच्छ ॥ अग्ने । गृणन्तम् । अंहंसः । उरुप्य ।

ऊर्जः । नपात् । पूरिभिः । आयसीभिः ॥ ८ ॥

हेसहसःसूनो बलस्यपुत्रबलेनहिमध्यमानोभिर्जायते मित्रमहः अनुकूलदीप्तिमन्त्रे नो-
स्मभ्यं स्तोतृभ्यः अद्यास्मिन्कर्मणिअच्छिद्राअच्छेद्यानिशर्मशर्माणिसुखानियच्छदेहि किञ्च
हेऊर्जोनपाव अन्नस्यपुत्र भुक्तेनानेनजठराग्नेःप्रवर्धनादग्नेरन्नपुत्रत्वं एवंविधाग्ने गृणन्तंत्वांस्तुव-
न्तंआयसीभिःव्याघ्रैः यद्वा अयोवद्वदतरैः पूर्भिःपालनैःअंहंसःपापावउरुप्यरक्ष उरुप्यतीरक्षा-
कर्मतिपास्कः ॥ अच्छिद्रा शोश्छन्दसीतिशेर्लोपः । सूनोसहसः परमपिछन्दसीतिपरस्यपठ्य-
न्तस्यपूर्वामन्त्रिताद्भवद्भावेसतिपदद्वयस्याष्टमिकंसर्वांनुदात्तत्वम् । शर्म सुपांसुलुमितिविभक्तेर्दु-
क् । ऊर्जोनपाव नपातयतीतिनपाव नभ्राणनपादिनिनञःप्रकृतिभावः सुवामन्त्रितेतिपठ्य-
न्तस्यपराद्भवद्भावेसतिपादादित्वादाष्टमिकनिघाताभावेपाष्टिकमामन्त्रिताद्युदात्तत्वम् । पूर्भिः पू-
पालनपूरणयोरित्यस्मात्सम्पदादिलक्षणोभावेक्लिप् उत्वदीर्घां सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥८॥

नवमीष्टचमाह—

भवावरुंथंगृणतेविंभावोभवांमघवन्मघवंद्वाःशर्म ।

उरुप्याग्नेअंहंसोगृणन्तंप्रातर्मक्षुधियावंसुर्जगम्यात् ॥९॥२१॥

भव । वरुथम् । गृणते । विभाऽवः । भव । मघऽवन् । मघवत्ऽभ्यः ।
 शर्म । उरुप्य । अग्ने । अंहंसः । गृणन्तन् । प्रातः । मक्षु ।
 धियाऽवसुः । जगम्यात् ॥ ९ ॥ २४ ॥

हेविभावः विशिष्टप्रकाश अग्ने गृणतेत्वास्तुवते यजमानाय वरुथमिति गृहनाम वरुथं अ-
 निष्टनिवारकं गृहं भव हेमघवन् घनवन्नमे मघवद्ब्रह्मिष्ठेक्षणधनयुक्तेभ्यो यजमानेभ्यः शर्म-
 सुत्वं यथा भवति तथा भव हेअग्ने गृणन्तंस्तुवन्तं अंहंसः पापकारिणः शत्रोरुह्यपरक्ष ॥ धियाव-
 सुः कर्मणा बुद्ध्या वामासधनोभिः प्रातरिदानीमिव परेद्युरपिमक्षुशीघ्रं जगम्यात् आगच्छतु ॥ वरु-
 थम् वृज्वरणे जृवृज्यामूथनित्यूथनप्रत्ययः निच्चादाद्युदानत्वम् । गृणते शतुरनुमद्विति विभक्ते-
 रुदात्तत्वम् । विभावः विशिष्टाभाः विभाः आतोमनिन्निति विच् तदस्यास्तीति मतुप् मादुपधाया-
 इति मतुपोवत्वम् मतुवसोरुरितिनकारस्वरुत्वम् । मघवद्भ्यः मघवाचहुलमिति मघवत्शब्दस्य
 वृआदेशः सचनानुबन्धरुतमनेकाल्त्वमिति वचनात् अलोन्यस्येत्यन्यस्य भवति । मक्षु ऋचि-
 नुनुचमद्विविदीर्घः । धियावसुः बहुव्रीहौ पूर्वपदमलृतिस्वरुत्वम् पूर्वपदस्य सावेकाचइति विभक्ति-
 रुदात्ता लुगभावश्छान्दसः । जगम्यात् गन्तृसृपृगतौ लडिबहुलं छन्दसीति शपः श्लुः ॥ ९ ॥

॥ इति प्रथमस्य चतुर्थे चतुर्विंशोऽवर्गः ॥ २४ ॥

वया इति सप्तर्चद्वितीयं सूक्तम् नोधस आर्षे वैष्टुभं वैश्वानरगुणकोमिदेवता तथा चानुकान्त-
 म्-वया इति सप्त वैश्वानरीयमिति सूक्तविनियोगोलिङ्गादवगन्तव्यः ।

तत्र प्रथमाष्टकमाह—

वया इदं मे अग्रयं स्ते अन्ये त्वे विश्वे अमृतां मादयन्ते ।
 वैश्वानरनामि रसिक्षितीनां स्थूणेषु जनानां उपमिद्यन्थ ॥ १ ॥
 वयाः । इत् । अग्ने । अग्रयः । ते । अन्ये । त्वे इति । विश्वे ।
 अमृताः । मादयन्ते । वैश्वानर । नामिः । असि । क्षितीनाम् ।
 स्थूणां इव । जनान् । उपमिद्वत् । ययन्थ ॥ १ ॥

वयाः शाखावैतेवावायनामवन्तीति यास्कः । हेअग्ने येन्ये अग्रयः सन्ति ते सर्वे पिते तव वया इव
 शाखा एव तव स्वतोन्पेन सन्तीति भावः किञ्च त्वेत्वापिसति विश्वे सर्वे अष्टवा अमरणधर्माणो देवा-

मादयन्तेहृष्यन्ति नहित्वद्भ्यतिरेकेगौतैर्जीवितुंशक्यते हेवैश्वानरविश्वेषानराणांजाठररूपेणसम्बन्धिन्नग्ने क्षिंतीनामनुष्याणांनाभिः सन्नद्धासि अवस्थापकोभवसि अतस्त्वंउपमितउपस्थापयितासन् यद्वा उपमिदित्येतदृष्टान्तविशेषणम् जनान्ययन्यअधारयः तत्रदृष्टान्तः—उपमितउपनिखातास्थूणेव वंशधारणार्थंनिखातस्तम्भोयथागृहोपरिस्थवंशंधारयतितद्वत् ॥ वैश्वानर विश्वेचेमेनराःविश्वानराः नरेसंज्ञायामितिपूर्वपदस्यदीर्घः तत्सम्बन्धिवैश्वानरः तस्येदमित्यण् । नाभिः नहोभश्चेति इज्प्रत्ययोभकारश्चान्तादेशः जित्त्वादाद्युदात्तत्वम् । असि तासस्त्योऽोपदितिसलोपः । क्षितीनां क्षिनिवासगतयोः अस्माव किञ्चकौचसंज्ञायामितिक्विन्तोदात्ताव क्षितिश्चदादुत्तरस्यनामोनामन्यतरस्यामित्युदात्तत्वम् । उपमित् हुमिज्प्रक्षेपणे अस्मादुपूर्वाव वहुलवचनात्कर्मणिक्विप् तुगागमः । ययंथ यमउपरमे लिट्थिलिक्रादिनियमादिटिप्प्रातेउपदेशेत्तत् इतिप्रतिषेधः ॥ १ ॥

विपुवत्संज्ञेहन्याग्निमारुतेमूर्धादिवोनाभिरग्निःपृथिव्याइतिवैकल्पिकोनुरूपस्त्वचः विपुवानदिवाकीर्त्यइतिखण्डेसूत्रितम्—मूर्धानंदिवोअरतिंपृथिव्यामूर्धादिवोनाभिरग्निःपृथिव्याइतिविति ।

तत्रप्रथमांसूक्तेद्वितीयाष्टममाह—

मूर्धादिवोनाभिरग्निःपृथिव्याअथाभवत्तीरोदस्योः ।

तत्त्वादेवासोजनयन्तदेववैश्वानरज्योतिरिदार्थाय ॥ २ ॥

मूर्धा । दिवः । नाभिः । अग्निः । पृथिव्याः । अर्थ । अजवत् ।
अरतिः । रोदस्योः । तम् । त्वा । देवासः । अजनयन्त । देवम् ।
वैश्वानर । ज्योतिः । इत् । आर्याय ॥ २ ॥

अयमग्निः दिवोद्युलोकस्यमूर्धाशिरोवत्प्रधानभूतोभवति पृथिव्याभूमेश्वनाभिःसन्नाहकः रक्षकइत्यर्थः अथानन्तरं रोदस्योःद्यावापृथिव्योः अयंअरतिः अधिपतिरभवत् हेवैश्वानर तंतादृशंदेवंदानादिगुणयुक्तंत्वात्वांदेवासःसर्वदेवाः आर्यायविदुपेमनवेयजमानायवा ज्योतिरिज्योतीरूपमेवअजनयन्तउदपादयन् ॥ मूर्तमस्मिन्दीयतइतिमूर्धा श्वन्नुक्षन्तित्यादीनिपातनद्वेषसिद्धिः । पृथिव्याः पृथिवीशब्दः पिद्गौरादिभ्यश्चेतिङीप्प्रत्ययान्तोऽनोदात्तः । अजनयन्तजनीजूप्रःसुरओमन्ताश्चेनिमित्त्वान्मितांह्रस्वइतिह्रस्यत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

आसूर्ये^नरश्मयो^{ध्रुवा}सो^{वैश्वान}रे^{दधिरे}ग्रावसूनि ।

यापर्वते^{ष्वोप}धी^{ष्वप्सु}यामानु^{ष्वसि}तस्य^{राजा} ॥ ३ ॥

आ । सूर्ये । न । रश्मयः । ध्रुवासः । वैश्वानरे । दधिरे । अग्रा ।

वसूनि । या । पर्वतेषु । ओपधीषु । अप्सु । या । मानुषेषु । असि ।

तस्य । राजा ॥ ३ ॥

अग्रावैश्वानरेग्रावसूनिधनान्यादधिरेआहिताग्निस्थापितानिवभूवुः तत्रदृष्टान्तः—ध्रुवासो-
निश्चलारश्मयःकिरणाःसूर्येन यथासूर्येआधीयन्तेतद्वद्वत्तत्स्वंपर्वतादिपुयानिधनानिविद्यन्ते
तस्यधनजातस्यराजासिअधिपतिर्भवसि॥ अग्रा सुपांसुलुगितिबिभक्तेर्दशैः । या शेच्छन्दसि-
वहुलमितिशेर्लोपः । ओपधीषु उपदाहे ओपःपाकः भावेवञ्जित्त्वादाद्युदात्तत्वम् ओपआसुधीय-
तेइत्योपधयः कर्मण्यधिकरणेचेतिक्रियत्ययः दासीभारादिपुठितत्वात् पूर्वपदमलतिस्वरत्वम् ।
सप्तमीवहुवचनेओपधेश्वविभक्तावमथमामामितिदीर्घः । अप्सु ऊडिदमितिबिभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टकमाह—

वृहती^{इव}सूनवे^{रोदसी}गिरो^{होता}मनु^{ष्यो}दक्षः ।

स्वर्वते^{सत्यशु}म्नाय^{पूर्वा}वैश्वान^{राय}चतु^{र्तमाय}युहीः ॥ ४ ॥

वृहतीइवेति वृहतीइव । सूनवे । रोदसी इति । गिरः । होता ।

मनुष्यः । न । दक्षः । स्वःइवते । सत्यशुम्नाय । पूर्वाः । वैश्वानराय ।

चतुर्तमाय । युहीः ॥ ४ ॥

रोदसीद्यावापृथिव्योसूनवेस्वपुत्रायवैश्वानराय वृहतीइव प्रभूतेइवाभूतां वैश्वानरस्यद्या-
वापृथिव्योःपुत्रत्वमचान्नरेत्सष्टमपगम्यते—उभापितरामहयन्जायताग्निर्द्यावापृथिवीभूरिरेतसे-
नि । महतोवैश्वानरस्यावस्थानायद्यावापृथिव्योविस्वृतेजतेइत्यर्थः किञ्चायंहोतादक्षःसमर्थः
पूर्वावंहुविधाःपह्नीमंहतीगिरःस्तुतीःवैश्वानरायामपुङ्केतिरोपः कौटशापस्वर्वतेशोभनगमनयु-

कायसत्यशुष्मायावितथबलाय नृतमायातिशयेनसर्वेपानिन्ने तत्रदृष्टान्तः—मनुष्योन यथामनुष्यो-
लौकिकोबन्दीदातारंमभुम् बहुविधयास्तुत्यास्तौति तद्वत् ॥ मनुष्यः मनोजातावज्यतौपुक्चेविना-
सौगम्यमानायांमनुशब्दादयज्पुगागमश्च तित्स्वरितमित्स्वरितत्वम् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वं-
भवति तत्रहि इजित्यनुवर्तते । स्वर्गते सुपूर्वादर्तेभावेविच् ततोमतुप् मादुपधायाइतिवत्वम् ॥१॥

पञ्चमीष्टचमाह—

दिवश्चित्तेवृहतोजातवेदोवैश्वानरप्ररिचिचेमहित्वम् ।

राजाकृष्टीनामंसिमानुपीणांयुधादेवेभ्योवरिवश्चकथं ॥५॥

दिवः । चित् । ते । बृहतः । जातुःवेदः । वैश्वानर । प्र । रिचिचे ।

महिःत्वम् । राजा । कृष्टीनाम् । असि । मानुपीणाम् । युधा ।

देवेभ्यः । वरिवः । चकथं ॥ ५ ॥

हेजातवेदः जातानांवेदितः वैश्वानराग्ने तेतवमहित्वंमाहात्म्यंचूहतोमहतः दिवश्चित्तेवृह-
कादपिमरिचिचेमववृधे किञ्च त्वंमानुपीणांमनोजातानांकृष्टीनांमजानांराजासिअधिपतिर्भवति
तथावरिवःअसुरैरपहतंघनंयुधायुद्धेनदेवेभ्यश्चकथंदेवाधीनमकार्षीः ॥ वैश्वानर पादादितादा-
ष्टमिकनिघाताभावः । रिचिचे रिचिर्विरेचने अत्रोपसर्गवशात्तद्विपरोतेआधिक्येवर्तते । कृष्टीनां
नामन्यतरस्यामितिनामउदात्तत्वम् । मानुपीणां मनुपशब्दोमनोजातावित्यज्प्रत्ययान्तःजादि-
क्षणोऽपीमातेतदपवादतयाशाङ्करवाद्यञइतिङीन् निच्वादाद्युदात्तत्वम् इत्याच्छन्दसिचहुत्तनिर्दि-
हुत्त्वचनान्नामउदात्तस्याभावः । युधा युधसम्प्रहारेइत्यस्मात्संपदादिलक्षणोभावेकिप् वरिवा-
तिघननाम नद्विपयस्येत्याद्युदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

प्रनूर्महित्वंष्टपमस्यवोच्यंपूर्वोष्टन्नहणंसचन्ते ।

वैश्वानरोदस्युमग्निर्जयन्वाअधूनोत्काष्टाअवशंवरंमेत ॥ ६ ॥

प्र । नु । महिःत्वम् ॥ ष्टपमस्य । वोच्यम् । यम् । पूर्वः ।

वृत्तःहनम् । सचन्ते । वैश्वानरः । दस्युम् । अग्निः । जयन्वात् ।

अधूनोत् । काष्टाः । अव । शम्यंरम् । भेत् ॥ ६ ॥

अत्रवैश्वानरशब्देनमध्यमस्थानस्थोवैद्युतोग्निरभिधीयते पूरवइतिमनुष्यनाम पूरवोमनु-
 ष्याःवृत्रहणंआवरकस्यमेघस्यहन्तारं यैवैश्वानरंसचन्तेवर्षार्थिनःसेवन्ते तस्यवृषभस्यअपांवापि-
 तुर्वैश्वानरस्यमहित्वंमाहात्म्यंनुक्षिप्रंभवोचंपन्नवीमि किंतदित्यतआह अयंवैश्वानरोग्निर्दस्युरसा-
 नांकर्मणांवोपक्षयितारं राक्षसादिकंजघन्वान् हतवान् तथाकाष्ठाअपोवृष्टचुदकानिअधूनोव अ-
 धोमुखान्यपातयत्शम्बरंतन्निरोधकारिणंमेवंअवभेद अवाभिनद॥वोचं छन्दसिलुङ्गल्लिटइति
 वर्तमानेलुङि अस्यतिवक्तीत्यादिनात्त्रैरडादेशः वचउमित्युमागमः गुणः बहुलंछन्दस्यमाङ्चोगेपी-
 त्यडभावः । जघन्वान् हन्तेर्लिटःकृत्तुःअभ्यासाच्चेत्यभ्यासादुत्तरस्यहकारस्यवत्वम् विभाषागम-
 हनेतिविकल्पादिडभावः । भेद भिदिरुविदारणे लडिबहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् हल्लङ्घा-
 ष्यइतितकारस्यलोपः पूर्ववदडभावः । अत्रनिरुक्तम् —मन्नवीमितन्महित्वंमाहाभाग्यंवृषभस्यव-
 पितुरपांयंपूरवःपूरयितव्यामनुष्यावृत्रहणंमेघहनंसचन्तेसेवन्तेवर्षकामादस्फुर्दस्यतेः क्षयार्थादुपद-
 स्यन्त्यस्मिन्स्राउपदासयतिकर्माणितमग्निर्वैश्वानरोन्नवाधूनोदयःकाष्ठाअभिनच्छम्बरंमेघमि-
 ति । अत्रेदंचिन्तनीयं कोसैवैश्वानरइति तत्रकेचिदाहुः मध्यमस्थानस्थोवायुरिन्द्रोवावैश्वानरः
 तस्यहिवर्षकर्मणासंस्तवउपपद्यतेनत्वग्नेः पृथिवीस्थानत्वादिति । अन्येत्वेवंपन्यन्ते द्युस्थानःसू-
 र्येवैश्वानरइति युक्तिंचाहुः—प्रातःसवनादीनित्रीणिसवनानिलोकत्रयात्मकानि तत्रतृतीयसव-
 नंमत्तोयजमानःस्वर्गप्राप्तइतिपृथिव्याःप्रच्युतोभवेत् तत्रच्युतिपरिहारायाग्निमारुतेन्तिमेशस्त्रे
 होतास्वर्गाद्भूमिप्रत्यवरोहति कथमितितदुच्यते—इतरशस्त्रवत्स्तोत्रियतृचेनभारंभंमुक्त्वाद्युस्थान-
 सम्बन्धिनवैश्वानरीयेणसक्तेनशस्त्रंभारभते ततोमध्यमस्थानसम्बन्धिनंरुद्रंमरुतश्चप्रतितद्देवत्य-
 स्तृक्पाठेनावरोहति तत्रपृथिवीस्थानमाग्निंयद्यत्रवैश्वानरःसूर्यो न स्यात् तदानीमवरोहो नोपपद्यते
 तदेतन्मत्तद्वयमप्यनुपपन्नम् अयमेवाग्निर्वैश्वानरः कुतःवैश्वानरशब्दनिर्वचनानुरोधत्वात् विश्वेषां
 नराणांलोकान्तरंप्रतिनेतृतयासम्बन्धोवैश्वानरः तथाचान्नातम्—वैश्वानरःपुत्रःपित्रेलोककृत्नात्-
 वेदोवहेमंसुक्तांपत्रलोकाइति । यद्वा विश्वेसर्वेनराएनमाग्निंयज्ञादौमीणयन्तीतितत्सम्बन्धोवैश्वान-
 रः यद्वा सर्वान्प्राणिनःप्रतिक्रतो गच्छतइतिवैश्वानरौमध्यमोत्तमौ । ऋगतावित्यस्मात्पचाद्यच्
 लुगभावश्छान्दसः ताभ्यामुत्पन्नत्वादयमग्निर्वैश्वानरः वैद्युतोग्निर्हिमध्यमसकाशाभापतेअशनि-
 पतनानन्तरंअयमेवपार्थिवोग्निःसम्पद्यते आदित्यसकाशादपिबर्षकात्सेस्यकान्तादिमणिपुअग्ने-
 ररूपतिःप्रसिद्धा तस्मान्नामनिर्वचनानुरोधेनअयमेवाग्निर्वैश्वानरइत्येतदुपपन्नम् । अस्यापि

वर्षकर्मणास्तुतिःसम्भवतिअग्नीपास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्ञायतेवृष्टिवृष्टे-
रन्ततःप्रजाइतिस्मरणात्प्रत्यवरोहोपिनकर्तव्यः । तृतीयसवनस्यआकस्वर्गत्वात्एतत्सर्वपास्के-
नैश्वानरःकस्मादित्यादिनावहुधामपश्चितम् अवयदनुकृतत्सर्वतत्रैवानुसन्धेयम् ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टचमाह—

वैश्वानरोमहिम्नाविश्वरुद्रिर्भरद्वाजेपुयजतोविभावा ।
शातवनेयेशतिनीभिरग्निःपुरुणीथेजरतेसूनृतावान् ॥७॥२५॥

वैश्वानरः । महिम्ना । विश्वरुद्रिः । भरद्वाजेपु । यजतः ।
विभावा । शातवनेये । शतिनीभिः । अग्निः । पुरुणीये ।
जरते । सूनृतावान् ॥ ७ ॥ २५ ॥

वैश्वानरोग्निर्महिम्नाहत्वेनविश्वरुद्रिः रुद्रिरितिमनुष्यनाम विश्वेसर्वमनुष्याःयस्यस्वभूवाः
सतथोकःभरद्वाजेपुपुष्टिकरहविलक्षणान्वत्सुयागेपु यद्वा एतत्संज्ञेपुपुयजतोयष्टव्यःविभावादि-
शेषेणप्रकाशयिता सूनृतावान् सूनृतापियासत्यावाकृत्युक्तः एवंभूतोग्निःशातवनेयेशतसंख्यान्
ऋतूनवनतिसम्भजतइतिशतवनिःतस्यपुत्रःशातवनेयःतस्मिन्पुरुणीथेवहूनानितरिएतत्संज्ञेता-
ननिच शतिनीभिर्बहुभिःस्तुतिभिःजरतेस्तूयते ॥ भरद्वाजेपु भरन्तिपोपयन्तिभो कृन्तिभिरन्तःजा-
दशावाजायेपु बहुव्रीहोपूर्वंपदमरुतिस्वरत्वेप्राप्तेमरुद्वादित्वात्पूर्वंपदान्तोदात्तत्वम् । यजतः ऋ-
दशियजिपर्विपच्यमितमिन्हर्षेभ्योतजितियजतेरतच्प्रत्ययः । विभावाभादीतो आतोमिन्नि-
तिवनिष् तस्यपित्त्वादनृदात्तत्वेधातुस्वरःशिष्यते । शातवनेये इन्सर्वधातुभ्यइतीन्प्रत्ययः शतव-
निशब्दात् इतश्चानिञइतिठक् कितइत्यन्तोदात्तत्वम् । शतिनीभिः शतशब्दान्मत्वर्थीयइनिःरु-
न्नेभ्यइतिङीष् । पुरुणीथे पूर्वंपदात्संज्ञायामगइतिणत्वम् । जरते व्यत्ययेनकर्मणिकर्तृमत्ययः ॥७॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेपञ्चावशोवर्गः ॥ २५ ॥

वद्विमितिश्चर्चतृतीयसूक्तम् नोयसआर्षत्रेदुभमाग्नेयम्—अनुक्रान्तंच—वद्विपञ्चेति । मा-
तरनुवाकस्याग्नेये कर्तृत्रेदुभेछन्दसीदंसूक्तमाश्विनेशास्त्रेच तथाचसत्रितम्—वद्विपञ्चमुदनि-
चन्निवित्रीणीति ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

वह्निं यशसं विदथस्य केतुं सुप्रव्यं दूतं सद्यो अर्थम् ।

द्विजन्मानं रयिमिव प्रशस्तं रातिं भरद्गवे मातरि श्वां ॥ १ ॥

वह्निम् । यशसम् । विदथस्य । केतुम् । सुप्रऽअव्यम् । दूतम् ।

सद्यःऽअर्थम् । द्विजन्मानम् । रयिमऽइव । प्रऽशस्तम् । रातिम् ।

भरत् । भृगवे । मातरि श्वां ॥ १ ॥

वह्निं हविषां वोढारं यशसं यशस्विनं विदथस्य केतुं यज्ञस्य प्रकाशयितारं सुप्रव्यं सुदुपकर्षे-
ण रक्षितारं दूतं देवैर्हविर्वहनलक्षणदूत्ये नियुक्तम् सद्यो अर्थं यदाहवींषि जुह्वति सद्यस्तदानीमेव ह-
विर्भिः सह देवान् गन्तारं यद्वा सद्यो अर्थं अरणं गमनं यस्य तं द्विजन्मानं द्वयोर्घावापृथिव्योररण्यो-
र्वाजायमानं रयिमिव धनमिव प्रशस्तं प्रख्यातं एवं भूतमग्निं मातरि श्वावापुः भृगवे एतत्संज्ञकाय
महर्षये रातिं भरत् मिव भरत् अकरोदित्यर्थः रातिनां सभाभ्येत्यत्र रातिर्मिव मितिकर्पादिनोक्तं रातिः
एव इत्येके एतदर्थं प्रतिपादकं मन्त्रान्तरं भवति—रातिं भृगूणां मुशिकं कविक्रतुमिति ॥ वह्निं
वह्निं यशसं यशस्-
शब्दादुत्तरस्य विनोदुक् व्यत्ययेनान्नोदात्तत्वम् यद्वा अर्शादादित्वाद् अच् स्वरः पूर्वपद । सुप्रव्यं
सुदुपकर्षेण अवतिरक्षतोति सुपावीः उपसर्गद्वयोपसृष्टादवतेः अत्रितृस्तृत्वबिभ्यर्इरितीकारप्रत्ययः
वाछन्दसोति अमिपूर्वइत्यस्य विकल्पे सतियणादेशः उदात्तस्वरितयोर्यणइति स्वरितत्वम् । स-
द्यो अर्थम् उपिकृपिगार्तिभ्यस्थितिः अतः कर्तृरिथप्रत्ययः सद्य एवाथो गन्तासद्यो अर्थः अव्य-
यपूर्वपदमरुतिस्वरत्वम् यदितु अव्ययेन गूकुनिपातानामिति वक्तव्यमित्यव्ययग्रहणेन वितयंगृ-
हेतुं तार्हिवहुव्रीहिस्वरो भविष्यति । मातरि श्वा सर्वनिर्माणहेतुत्वाद् मातान्तरिक्षम् स्वसित्विरत्र-
गतिकर्मा मातरि अन्तरिक्षे स्वसिति गच्छतीति मातरि श्वा श्वन्नुक्त्वात्पादौ निपातनाद्रूपसिद्धिः
यद्वा मातर्यन्तरिक्षे सुआशु असति गच्छतीति मातरि श्वा असति गतिदीप्त्यादाने ध्वित्यस्मादौ-
णादिकोऽङ्गप्रत्ययः एतच्च यास्केनोक्तम्—मातर्यन्तरिक्षे स्वसिति मातर्याश्वनितीति वेति ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

अस्य शामुं ह्यमयांसः स चन्ते हविष्मन्त उशिजो ये च मर्ताः ।

द्विवश्रित्पूर्वोऽन्यसादिहोता पृच्छ्यो विश्वतिर्विदुवेधाः ॥ २ ॥

अस्य । शासुः । उभयांसः । सचन्ते । हविष्मन्तः । उशिजः ।
 ये । च । मर्ताः । दिवः । चित् । पूर्वः । नि । असादि । होता ।
 आऽपृच्छयः । विश्वतिः । विश्व । वेधाः ॥ २ ॥

शासुः शासितुरस्याग्नेः उभयांसः उभयेपिदेवाः मनुष्याश्च यद्वा स्तुतिभिः स्तोतारो-
 यज्ञैर्यजमानाश्च इममग्निशासितारं सचन्तेसेवन्ते देवाःउशिजःकामयमानाः देवाहविष्मन्तः
 हविषायुक्ताः येचमर्ताः मरणधर्माणोजमानाः यद्वा उशिजइतिमेधाविनाम उशिजोमेधाविनः
 स्तोतारः हविष्मन्तोहविर्युक्ताः यजमानाः किञ्चायंहोताहोमनिष्पादकोग्निः दिव-
 श्वित्आदित्यादपिपूर्वः उपःसुवर्तमानोभूत्वाअग्निहोत्रहोमार्थंविश्वयजमानेपुन्यसादिअध्वर्यु-
 णाअश्यायतनेन्यधायिस्थाप्यते कीदृशोहोता आपृच्छयःआमष्टव्यःपूज्यइत्यर्थः विश्वतिः
 विशांपजानांपालयिता वेधाः विधाताअभिमतफलस्यकर्ता ॥ शासुः शासुअनुशिष्टौ तृत्तुचौ
 शंसिशसिशासिक्षदादिभ्यःसंज्ञायांचानिटावितितृन्इडागमाभावश्च षष्ठयेकवचनेतकारलोपश्छा-
 न्दसः निच्वादाद्युदात्तत्वम् । उशिजः वशःकिदिति वष्टेरिजिप्रत्ययः ग्रहिय्यादिनासम्प्रसारणम् ।
 मर्ता षड्भाणत्यागे असिहसिमृगृण्वामीत्यादिनातन्प्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तत्वम् । आ-
 पृच्छयः प्रच्छन्तीप्तायाम् आङ्पूर्वादस्माच्छन्दसिनिष्टक्येत्यादौक्यप्प्रत्ययोनिपातितः ग्रहि-
 ज्यादिनासम्प्रसारणम् क्यपःपित्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरःशिष्यते । विश्वतिः पत्यावैश्वर्यैइतिभू-
 र्वपदप्रकृतिस्वरत्वेप्राप्ते परादिच्छन्दसिबहुलमित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टमाह—

तन्व्यसीहृदआजायमानमस्मत्सुकीर्तिर्मधुजिह्वमश्याः ।
 यमृत्विजोवृजनेमानुपासःप्रयस्वन्तआयवोजीर्जनन्त ॥ ३ ॥
 तम् । नव्यसी । हृदः । आ । जायमानम् । अस्मत् । सुऽकीर्तिः ।
 मधुऽजिह्वम् । अश्याः । यम् । ऋत्विजः । वृजने । मानुपासः ।
 प्रयस्वन्तः । आयवः । जीर्जनन्त ॥ ३ ॥

नव्यसी नवतरासुकीर्तिः सुयुकीर्तयित्रीअस्मद अस्माकंस्तुतिः हृदः हृद्यवस्थिताव प्रा-
 णाव जायमानमुत्पद्यमानं अग्निर्हिवायोरुत्पद्यतेवायुश्चमाणएवयःमाणःसवापुरित्यांजानाव ।

मधुजिह्वंमादयितृज्वालं एवंभूतंमग्निमाश्याः आभिमुख्येनव्यामोतु वृजनेसङ्ग्रामेप्राप्तेसतिआ-
यवोमनुष्याः यमग्निजीजनन्तयज्ञार्थमुपपादयन् कीदृशाः मनुष्याः ऋत्विजः ऋतौकालेयष्टारः
मानुषासः मनोःपुत्राः प्रयस्वन्तः हविलक्षणान्नोपेवाः ॥ नव्यसी नवीयसीत्यत्रईकारलोपश्छा-
न्दसः । हृदः अत्रहृदयशब्देनतत्स्थःप्राणोलक्ष्यते पदञ्जित्यादिनाहृदयशब्दस्यहृदादेशः ।
जायमानं जनीप्रादुर्भावे श्यनिज्ञाजनेर्जेतिजादेशः अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेश्यनोनि-
त्त्वादाद्युदात्तत्वम् अस्मव् सुपांसुलुगितिभिक्केर्लुक् । अश्याः अशूव्यामौ लिङ्बहुलंछन्दसीति
विकरणस्यलुक् व्यत्ययेनपरस्मैपदमध्यमौ । जीजनन्त जनीप्रादुर्भावे ण्यन्तालुङ्बिच्चेश्चङादेशः
द्विर्भावहलादिशेषसन्वद्भावेत्वदीर्घाः अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेष्वङ्गवस्वरेप्राप्ते व्यत्य-
येनाभ्यस्ताद्युदात्तत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीमृचयाह—

उ॒शिक्पा॒व॒कोवसु॒र्मानु॑पेपु॒वरेण्यो॒होता॑धा॒यि॒वि॒क्षु ।

द॒मूना॒गृह॑पति॒र्दम॑ँ॒अग्नि॑र्भुव॒द्रयि॒पती॑र॒यीणा॑म् ॥४॥

उ॒शिक् । पा॒व॒कः । वसुः । मानु॑पेषु । वरे॑ण्यः । होता॑ । अ॒धा॒यि॒ ।
वि॒क्षु । द॒मूनाः । गृह॑पतिः । दमे॑ । आ । अ॒ग्निः । भुव॑त् । र॒यि॒पतिः ।
र॒यीणा॑म् ॥ ४ ॥

उशिक् कामयमानः पावकः शोधकः वसुर्निवाप्तयितावरेण्योवरणशीलपर्यभूतोहोताग्निः
विक्षुयज्ञगृहप्रविष्टेषुमानुपेषुयजमानेषुअधायिस्थाप्यते सचाग्निर्दमूनाः रक्षसांमनकरेणमनसा
युकोगृहपतिर्गृहाणांपालयिताचसन् दमेयज्ञगृहेरयिपतिः धनाधिपतिः आभुववआसमन्तान्द्रव-
ति नकेवलमेकस्वरयेः अपितुसर्वेषामित्याह रयीणामिति यद्वा रयीणांमध्येउत्लष्टंयज्जन्तस्य
पतिरित्यर्थः ॥ अधायि छन्दसिलुङ्लङ्लिट्इतिवर्तमानेकर्मणि लुङ्बिच्चेश्चिण्देशेआतोयुक्चि-
ण्णूतो रितिपुगागमः । दमयतिरक्षसादिकमितिदमूनाः दमउपशमे दमेरुनसिरितिऔणादिकऊ-
नसिप्रत्ययः यास्कस्त्वाह—दमूनादममनावादानमनावादान्तमनावाअपिवादमइतिगृहनामतन्म-
नाःस्यादिति । दमँअग्निः आङोनुनासिकश्छन्दसीतिआकारस्यसानुनासिकत्वम् प्रक-
तिभावश्च । भुवत् सेट्यडागमः इतश्चलोपइतीकारलोपः । रयिपतिः परादिश्छन्दसिबहुल-
मित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । रयीणां नामन्यतरस्यामितिनामउदात्तत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

तंत्वाव्यंपतिमग्नेरयीणांप्रशंसामोमतिभिर्गोतमासः ।

आशुनवाजंभरंमर्जयन्तःप्रातर्मक्षुधियावसुर्जगम्यात् ॥५॥२६॥

तम् । त्वा । व्यम् । पतिम् । अग्ने । रयीणाम् । प्र । शंसामः ।

मतिभिः । गोतमासः । आशुम् । न । वाजम् । भरम् । मर्जयन्तः ।

प्रातः । मक्षु । धियावसुः । जगम्यात् ॥ ५ ॥ २६ ॥

गोतमासो गोतमगोत्रोत्पन्नावयं नोधसः स्तोतुरेकवेप्यात्मनि पूजार्थं बहुवचनम् हे अग्ने रयीणां धनानां पतिं रक्षितारं तादृशं त्वात्वां मतिभिर्मननीयैः स्तोत्रैः प्रशंसामः प्रकर्षेण स्तुमः किंकुर्वन्तः वाजं भरम् वाजस्य हविर्लक्षणान्नस्य भर्तारं त्वां मर्जयन्तो मार्जयन्तः तत्र दृष्टान्तः—आशुनं अश्वमिव यथा अश्वमारोहन्तः पुरुषाः तस्य वहनप्रदेशं हस्तैर्निमृजन्ति तद्वद्वयमप्यग्नेर्हविर्वहनप्रदेशं निमृजन्त इत्यर्थः तथा चाग्निं संमार्जनप्रकरणे वाजसनेयिभिरान्नातम्—अथ मध्येतूप्यामिव त्रिःसंमार्ष्टि यथामुक्त्वापेहिवहेति वज्रे देवमेतदग्निं युक्त्वोपक्षिपति प्रेहि देवेभ्यो हव्यं वहेति । धियावसुः कर्मणा बुध्यावापामधनः सोमिः प्रातः श्वोभूतस्याह्नः प्रातः काले मक्षुशीर्षं जगम्यात् आगच्छतु ॥ मतिभिः मनज्ञाने इत्यस्मात्कर्मणि क्तिन् मच्चेवृपेपेत्यादिना तस्योदात्तत्वम् । वाजं भरं अग्नेरपावेदिकी संज्ञा संज्ञायां भृत्वृजीति वाजशब्दे कर्मण्युपपदे खच्प्रत्ययः अरुद्विपदजन्तस्य पुमिविभ्रुमागमः चित इत्यन्तोदात्तत्वम् । मर्जयन्तः संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वात् शृजेवृद्धिरिति वृद्धचभावः अदुपदेशालसार्वधातुकानुदात्तत्वे णिचपवस्वरः शिष्यते । जगम्यात् लिङि बहुल्लंघन्दसोतिशपः श्लुः ॥ ५ ॥

॥ इति प्रथमस्य चतुर्थे पङ्क्तिशोवर्गः ॥ २६ ॥

अस्माद्दुमतवसा इति षोडशर्चं चतुर्थसूक्तं नोधस आपमंन्द्रैष्टुभं अनुकान्तं च—अस्माद्दुमो हशेति । अस्य सूक्तस्य नोधाद्रेत्येतद्बालण्ये समाप्तायते—अस्माद्दुमतवसेतुरायेति नोधास्तपतेनावः सवनं इति । पळहस्तोत्रियावापवत्सु चतुर्विंशमहाप्रताद्विषहस्तुमाध्यंदिने सवने बालणाच्छंतिश्रुत्सोमलणाते शलपुजेत्स्या आरभणीयाया ऊर्ध्वमहीनसूक्तसंज्ञमेतच्छंसनीयम् तथा च सविन्वम्—

अस्माद्दुप्रतवसेशासद्वह्निरितीतरावहीनसूक्तेइति । ब्राह्मणं च भवति—तएतेप्रातःसवनेपळहस्तो-
त्रियान्शस्त्वामाध्यंदिनेहीनसूक्तानिशंसन्तीति ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

अस्माद्दुप्रतवसेतुरायप्रयोनर्हमिस्तोमंमाहिनाय ।

ऋचीपमायाधिगवओहमिन्द्रायब्रह्माणिराततमा ॥१॥

अस्मै । इत् । ऊम् इति । प्र । तवसे । तुराय । प्रयः । न । हर्मि ।

स्तोमम् । माहिनाय । ऋचीपमाय । अधिगवे । ओहम् ।

इन्द्राय । ब्रह्माणि । राततमा ॥ १ ॥

इदुइतिनिपातद्वयंपदपूरणे अथापिपदपूरणाःकमीमिद्वितीतियास्कः । यद्वा अवधारणार्थम्
तवसेमवृद्धायतुरायन्वरमाणाय यद्वा तुर्विशत्रूणांहिसित्रेमाहिनायगुणैर्महतेऋचीपमाय ऋचास-
माय यादृशीस्तुतिःक्रियतेतत्तमायेत्यर्थः अधिगवेअघृतगमनायाप्रतिहृतगमनायेत्यर्थः तथा-
चयास्कः—अघृतगमनकर्मवन्निद्रोप्यधिगुरुच्यतइति^१ । एवं भूतायास्माइन्द्रायस्तोमंस्तोत्रंम-
हर्मिप्रहरामिकरोमीत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—प्रयोन प्रयेत्यन्ननाम यथाबुभुक्षितायपुरुषायकश्चिदन्नं
प्रहरति कीदृशंस्तोमंओहंवहनीयंप्रापणोयंवाअत्यन्नोत्कृष्टमित्यर्थः नकेवलंस्तोमं किंतुब्रह्मा-
णिहविलक्षणान्यन्नानि कीदृशानि राततमा पूर्वैर्यजमानैरतिशयेनदत्तानि इन्द्रस्तुत्याहविषाचपरि-
चरेमेतिभावः॥तुराय तुरत्वरणे इगुपधलक्षणःकः यद्वा तुर्वीहंसार्थःतुर्वतीवितुरः पचाद्यच्छान्द-
सोवलोपः । हर्मि हजूरणे बहुलंछन्दसीविशपोलुक् । माहिनायमहपूजायामित्यस्मान्महेरिनण्चे-
तीनण्प्रत्ययः उपधावृद्धिश्च । ऋचीपमाय ऋचीपमऋचासमइतियार्कः । तृतीयातत्त्वतेवित्तमा-
सः तृतीयापूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् षुषोदरादित्वादीकारोपजनः सुषामादित्वावपत्वम् केचिदा-
हुः ऋचस्तुतावित्यस्मावङ्गुपधाक्किदितिइप्रत्ययः रुदिकारादकिनइतिडोप् ऋचीस्तुतिः त-
यासमःपूर्वत्वत्वम् अस्मिन्क्षेपे तृतीयापूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेसतिडोपडदाचत्वेनभवितव्यम्त-
थाचनदृश्यते तस्मात्स्वरश्चिन्तनीयः यद्वा दिवोदासादिर्द्रष्टव्यः । अधिगवे अघृतोन्येनानिवा-
रितोगौर्गमनंयस्यसतथोकः गोत्रियोरुपसर्जनस्येतिह्रस्वत्वम् षुषोदरादित्वाद्घृतशब्दस्याधिभा-

वः । ओहम् वहतेःकर्मणिघञिछान्दसंस्मरणम् । यद्वा तुहिरदुहिरुहिरुर्अर्दनेइत्यस्मादोहतेः
पूर्ववद्भञ् । राततमा रादानेइत्यस्मान्निष्ठान्तादातिशायनिकस्तमप् शेञ्छन्दसीतिशेर्लोपः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

अस्माइदुप्रयइवप्रयंसिभराम्याङ्गुपंवाधेसुवृक्ति ।

इन्द्रायहृदामनसामनीपाप्रत्नायपत्येधियोमर्जयन्त ॥२॥

अस्मै । इत् । ऊम् इति । प्रयःइव । प्र । यंसि । भरामि ।

आङ्गुपम् । वाधे । सुवृक्ति । इन्द्राय । हृदा । मनसा । मनीपा ।

प्रत्नाय । पत्ये । धियः । मर्जयन्त ॥ २ ॥

अस्माइदुअस्माएवेन्द्राय प्रयइत्यन्ननाम प्रयइवअन्नमिवप्रयंसिप्रयच्छामि तदेवस्पष्टीक्रियते
वाधेशङ्गुणांवाधनायसमर्थसुवृक्तिंसुप्तुआवर्जकंआङ्गुपंस्तोत्ररूपमाघोपंभरामिसंपादयामि
अन्येपिस्तोतारःप्रत्नायपुराणायपत्येस्वामिनेइन्द्रायहृदाहृदयेनमनसातदन्तर्वातिनान्तःकरणेनमनी-
पामनीपयातज्ज्येनज्ञानेनचधियःस्तुतीःकर्माणिवामर्जयन्त मार्जयन्तिसंस्कुर्वन्ति ॥ प्रयंसि य-
मउपरमेइत्यस्मात् लटिपुरुषव्यत्ययः बहुलंछन्दसीतिशेपोलुक् । आङ्गुपंआङ्गुपस्तोमआघोपस्रवि
यांस्कः । आङ्पूर्वाद्भुपेर्धञिपृपोदरादित्वावधौइत्यस्यगूआदेशः आङोङकारस्यलोपाभावश्च था-
थादिनोत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । वाधे वाधृविलोडनेइत्यस्मात्कृत्यार्थेत्तवैकेनितिभावेकेनपत्ययःए-
जन्तत्वादव्ययत्वेनसुपोलुक् । मनीपा सुपांसुलुगितिवृतीयायाडादेशः । पत्ये पतिःसमासएवेति
धिसंज्ञायाःसमासविपयत्वात् घेङितीतिगुणाभावेयणादेशः॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

अस्माइदुत्यमुंपमंस्वर्पांभराम्याङ्गुपमास्येन ।

मंहिष्ठमच्छोक्तिभिर्मतीनांसुवृक्तिभिःसूरिर्वावृधध्यै ॥३॥

अस्मै । इत् । ऊम् इति । त्यम् । उपमम् । स्वःइसाम् । भरामि ।

आङ्गुपम् । आस्येन । मंहिष्ठम् । अच्छोक्तिभिः । मतीनाम् ।

सुवृक्तिभिः सूरिम् । वृधध्यै ॥ ३ ॥

अस्माद्दु अस्माएवेन्द्रायत्यंतंप्रसिद्धम् उपमम् उपमानहेतुभूतम् स्वर्णसुष्टुअरणीयस्य धनस्यदातारं सूरिर्विपश्चितमिन्द्रं वृधध्वैवर्धयितुंसुवृक्तिभिः सुष्टुआवर्जकैः समर्थैरित्यर्थः मतीनांस्तुतीनांसम्बन्धिभिः अच्छोक्तिभिः स्वच्छैर्वचोभिः महिष्ठमतिशयेन प्रवृद्धं एवंलक्षणमांगुषं आघोषं आस्येनमुखेन भरापिकरोमीत्यर्थः ॥ उपमं उपमीयतेनेनेत्युपमः घञर्थकविधानमिति करणेकप्रत्ययः आतोलोपइटिचेत्याकारलोपः । स्वर्णं सुपूर्वादूर्तोर्विजन्तःस्वरशब्दः पणुदाने जनसनवनक्रमगमोविट् विदुनोरनुनासिकस्यादित्यात्वम् सनोतेरनइतिपत्वम् । भरामि पादादित्वान्निघाताभावः । अच्छोक्तिभिः अच्छाउक्तयोयेषां बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । मतीनां नामन्यतरस्यामितिनामउदात्तत्वम् । वृधध्वै वृधुवृद्धावित्यस्मादन्तर्भावितण्यथात् तुमर्थेसेनितिकर्ध्वैप्रत्ययः कित्वाद्गुणाभावः द्विर्भावश्छान्दसः यद्वा यद्भुगन्तादस्मिन्प्रत्ययेआगमानुशासनस्यानित्यत्वाद्गीगाद्यभावः अन्येषामपिदृश्यतइतिसांहितिकंअभ्यासस्यदीर्घत्वम् प्रत्याघुदात्तत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीमृचमाह—

अस्माद्दुस्तोमंसंहिनोमिरथंनतष्ट्वत्सिनाय ।

गिरंश्चगिर्वाहसेसुष्टुक्तीन्द्रायविश्वमिन्वंमेधिराय ॥४॥

अस्मै । इत् । ऊम् इति । स्तोमम् । सम् । हिनोमि । रथम् । न ।

तटांइव । तत्सिनाय । गिरं । च । गिर्वाहसे । सुष्टुक्ति । इन्द्राय ।

विश्वम्इन्वम् । मेधिराय ॥ ४ ॥

अस्माएवेन्द्रायस्तोमंशस्त्ररूपंस्तोत्रंसंहिनोमिप्रेरयामि तत्रदृष्टान्तः—तत्सिनाय सिनमित्यन्नाम सिनमन्त्रंभवतिसिनातिभूतानीतियास्कैः । तेनरथेन सिनमन्त्रेयस्यसतथोकःतस्मैरथस्वामिनेतष्ट्वत्तटाक्षकोरथनिर्मातारथं यथारथंप्रेरयतितद्द्व इवेत्येतत्पदपूरणम् तथागिर्वाहसे गीर्भिःस्तुतिभिरुह्यमानायेन्द्राय गिरश्चशस्त्रसम्बन्धिनीःकेवलाक्रचश्चसुष्टुक्तिशोभनपावर्जनंयथाभवति तथाप्रेरयामि तथामेधिरायमेधाविनेन्द्रायविश्वमिन्वंविश्वं व्यापकं विश्वैर्व्याप्तं सर्वोत्कृष्टं विश्वसंहिनोमीत्यनुपङ्गः ॥ हिनोमि हिगतौवृद्धौ च स्वादित्वावशुः । तष्ट्व तक्षुत्वक्षुत्नूकरणे ताच्छीलिकस्तृन् ऊदिच्चात्पक्षेइवभावः स्कोःसंयोगाद्योरन्तेचेतिककारलोपः नित्वाद्घुदात्तत्वम् । तत्सिनाय सिनशब्दः पिञ्चन्धनेइत्यस्माद् इण्पिञ्डीइप्यविभ्योनगितिनक्प-

त्ययान्तः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । गिर्वाहसे, वहिहाधाञ्फ्यश्छन्दसीतिवहतेःकेवला-
द्विहितोसुप्रत्ययोगतिकारकयोरपिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वंचेतिवचनात्कारकपूर्वस्यापिभवतिपूर्वपद-
प्रकृतिस्वरत्वंच णिदित्यनुवृत्तेरुपधावृद्धिः हलिचेतिदीर्घाभावश्छान्दसः । विश्वमिन्वं इविव्याप्तौ
विश्वमिन्वतिव्यामोतीतिविश्वमिन्वम् पचाद्यच् लुगभावश्छान्दसः यद्वा खलूपत्ययोबहुल-
वचनादस्मादपिधातोर्द्रष्टव्यः । मेधिराय मेधाअस्यास्तीतिमेधिरः मेधारथाभ्यामिरनिरचौ
वक्त्र्याधितिमत्वर्थीयइरन्, नित्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

अस्माद्दुससिमिवश्रवस्धेन्द्रायार्कंजुह्वारं समञ्जे ।

वीरंदानौकसंबन्दध्वैपुरांगूर्तश्रवसंदर्माणम् ॥५॥२७॥

अस्मै । इत् । ऊम् इति । ससिमिइव । श्रवस्या । इन्द्राय । अर्कम् ।

जुह्वारं । सम् । अञ्जे । वीरम् । दानंओकसम् । बन्दध्वै । पुराम् ।

गूर्तंश्रवसम् । दर्माणम् ॥ ५ ॥ २७ ॥

अस्माएवेन्द्रायार्कं स्तुतिरूपमन्त्रंश्रवस्या श्रवस्ययाअञ्जेच्छयाअञ्जलाभायेत्यर्थः जुह्वा
आह्वानसाधनेनवागिन्द्रियेणसमञ्जेसमकंकरोमि एकीकरोमीत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—ससिमिव य-
थान्नलाभायगन्तुकामःपुमान् अश्वंरथेनेकीकरोतितद्वद् एकीकृत्यचवीरं शत्रुक्षेपणकुशलं दानौ-
कसंदानानामेकनिलयं गूर्तंश्रवसंशशस्यान् पुरांसुरपुराणांदर्माणंविदारयितारं एवंगुणवि-
शिष्टमिन्द्रंबन्दध्वैवन्दितुंस्तोत्रंमवृत्तोस्मीतिशेषः ॥ ससिमिव षपसमवाये समवैतिरथेनेकीभवतीति
सतिरश्वः वसस्त्विति विविधीयमानस्तिप्प्रत्ययोबहुलवचनादस्मादपिधातोर्भवति प्रत्ययस्य
पित्वाद्गुदात्तत्वेधातुस्वरः इवेनसमासउक्तः । श्रवस्या श्रवसश्चात्सुपआत्मनःक्यच् क्य-
जन्ताद्धातोर्भावेअप्रत्यय्यादित्यकारप्रत्ययः ततष्ठाप् सुपांसुलुगितिदृतीयायाडादेशः उदात्तनिवृ-
त्तिस्वरेणतस्योदात्तत्वम् । अर्कम् ऋचस्तुतौ ऋच्यतेस्तूयतेनेनेत्यर्कमन्त्रः पुंसिसंज्ञायांचःप्रायेण-
तिकरणेषप्रत्ययः चजोःकुधिण्यतोरितिकृत्वम् लघूपधगुणःप्रत्ययस्वरः । जुह्वा बहुलंछन्दसीति
छतसम्प्रसारणस्यद्देजोह्रवःश्रुवच्चेतिक्रिप् धातोर्दीर्घश्च धातुस्वरेणान्तोदात्तत्वम् तृतीयेकवचने
उदात्तस्वरितयोर्षणइतिस्वरितत्वम्, उदात्तयणोहलपूर्वादित्यस्यविभक्त्युदात्तत्वस्य नोद्धातो-
रितिप्रतिषेधः । अञ्जे अञ्ज्व्यक्तिन्नक्षणकान्तिगतिपु व्यत्ययेनात्मनेपदम् । बन्दध्वै वद्विअभिता-
दनस्तुत्योः तुमर्धेत्सेतेनितिकध्वैप्रत्ययः । गूर्तंश्रवसम्, गृशब्दे निष्ठायांश्र्युकःकृतीनीद्वमितिषेधः व-

हुलंछन्दसीत्युत्वम् हलिचेतिदीर्घः नसत्तनिपत्तेत्यादौनिपातनान्निष्ठानत्वाभावः गूर्तश्रवोयस्य ब-
हुव्रीहौपूर्वपदमलतिस्वरत्वम् ॥ इमांणम् द्विविदारणे अन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिमनिन् नेडुशिल्लती-
तीट्प्रविषेघः व्यत्ययेनपत्ययाद्युदात्तत्वम् यद्वा औणादिकोमनिपत्ययोदृष्टव्यः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

पृष्ठीष्टमहाह—

अस्माद्दुत्वघातक्षुद्रञ्चस्वपस्तमंस्वर्यंरुणाय ।

वृत्रस्यचिद्विद्वेनमर्मतुजन्नीशानस्तुजताक्रियेधाः ॥ ६ ॥

अस्मै । इत् । ऊम् इति । त्वांटा । तक्षत् । वज्रम् । स्वपःऽतमम् ।

स्वर्यम् । रुणाय । वृत्रस्य । चित् । विद्वत् । येन । मर्म ।

तुजन् । ईशानः । तुजता । क्रियेधाः ॥ ६ ॥

त्वघाविश्वकर्मा अस्माद्दुत्वास्माद्वेन्द्राय वज्रवर्जकमायुधं रुणाययुद्धार्थतक्षवतीक्षणमकरोत्
कीदृशं वज्रं स्वपस्तमं अतिशयेन शोभनकर्माणं स्वर्यं सुदृशन्नपुमेर्यं यद्वा स्तुत्यं तुजन् शत्रून् हिंसन् ईशा-
नः ऐश्वर्यवान् क्रियेधाः बलवान् एवंगुणविशिष्टइन्द्रः वृत्रस्य चित् आवरकस्य असुरस्य मर्ममर्मस्था-
नं तुजता हिंसता येन वज्रेण विद्वत्माहापर्यादित्यर्थः ॥ स्वपस्तमं शोभनं अपः कर्मयस्यासौ अतिशये-
न स्वपाः स्वपस्तमः तमपः पित्वादनुदात्तत्वम् सोमनसी अलोमोपसी इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । स्वर्यं
स्वर्यं तत्क्षेत्यत्रोक्तम् । विद्वत् विद्वलाभे रुदित्वात्चुरेण इदेशः बहुलं छन्दस्यमाड्योगेपीत्यहभावः
यद्दत्तयोगादनिघातः । तुजन् तुजहिंसायाम् शपिमाभे व्यत्ययेनशः अदुपदेशाल्लसार्वाधानुकानु-
दात्तत्वे विकरणस्वरः । ईशानः ईशु ऐश्वर्यं शानचि अदादित्वाच्छपोलृक् अनुदात्तेत्वाल्लसार्वाधानु-
कानुदात्तत्वे धातुस्वरः । तुजता शत्रुनुमइति विभक्तेरुदात्तत्वम् । क्रियेधाः अवनिरुक्तम्—क्रि-
येधाः कियद्धा इति वा क्रममाणधा इति वर्तते । अस्यापमभिप्रायः—कियवर्कं परिमाणमित्यस्वपल-
स्यतादृशं बलं दधाति धारयतीति कियद्धाः यः कोप्यस्वपलस्य इयचानजानातीत्यर्थः । यद्वा क्रममा-
णमाक्रममाणं परे पांबलं धारयति विवारयतीति क्रममाणधाः । उन्नयन्नापि प्रोदरादित्वात्पूर्वपदस्य
क्रियेन्भावः दधातेर्विच् ॥ ६ ॥

सप्तमीवृचमाह—

अस्येदुमातुःसर्वनेपुसद्योमहःपितुंपपिवाश्चार्वन्ना ।

मुपायद्विष्णुःपचतंसहीयान्विध्यद्वराहंतिरोअद्रिमस्ता ॥७॥

अस्य । इत् । ऊम् इति । मातुः । सर्वनेपु । सद्यः । महः । पितुम् ।

पपिष्वान् । चारुं । अन्ना । मुपायत् । विष्णुः । पचत् ।

सहीयान् । विध्यत् । वराहम् । तिरः । अद्रिम् । अस्ता ॥ ७॥

इदुइत्येतन्निपातद्वयंपदपूरणम् यद्वा अवधारणार्थम् मातुःवृष्टिद्वारेणसकलस्यजगतोनिर्मा-
तुःमहोमहतोस्ययज्ञस्यसर्वनेपुअवयवभूतेपुपातःसयनादिपुत्रिपुसर्वनेपु पितुंसोमलक्षणमन्त्रसद्यः
पपिवान् यदाग्नौहूयतेतदानीमेवपानंरुतवानित्यर्थः तथाचार्वन्नाचारुणिशोभनानिधानाकरन्ना-
दिहविलक्षणान्यन्नानिभक्षितवानितिशेषः किञ्च विष्णुःसर्वस्यजगतोव्यापकःपचत्परिपक्वमउ-
राणांधनंपदस्वितन्मुपायदपहरन् सहीयान्अतिशयेनशत्रूणामभिभविता अद्रिमस्ता अद्रेर्वज-
स्यक्षेपकःएवंभूतइन्द्रः तिरःसतइतिप्राप्तस्येतियास्कंः । तिरःप्राप्तःसन्वराहंमेवंविध्यत्अताडयत्
यद्वा विष्णुःसुत्यदिवसात्मकोयज्ञः यज्ञोदेवेभ्योनिलायतविष्णुरूपंरुत्वेत्याश्रानात् । सविष्णुःपचत्
परिपक्वमसुरधनंयत्तन्मुपायत् अचूचुरत् तदनन्तरंदीक्षोपसदात्मनांदुर्गुरूपाणांसप्तानामह्रांपर-
स्तादासीत् अद्रिमस्तासहीयानिन्द्रः दुर्गाण्यतीत्यतिरःप्राप्तःसन्वराहंउत्कृष्टदिवसरूपंतंयज्ञंवि-
ध्यत् तथातैत्तिरीयकम्—वराहोयंवाममोपःसप्तानांगिरीणांपरस्ताद्विचंवेद्यमसुराणांविभ्रतीनिच-
दभंपिञ्जलमुद्धृत्यसप्तगिरीन्भित्त्वातमहन्नितिचै ॥ महः महतःअच्छन्दलोपश्छान्दसः यद्वा मह-
त्येतत्पितृविशेषणं महःप्रशस्तंपितृमित्यर्थः । पपिवान् पिवतोर्लिटःकसुः वस्वेकाजाद्रसाग्नीडा-
गमः आतोलोपइटिचेत्याकारलोपःप्रत्ययस्वरः । चारु सुर्पांसुलुगितिभिक्केलुंक् । मुपायत् मुपस्ते-
ये चञर्थेकविधानमितिभावेकप्रत्ययःमुपमात्मनइच्छतिसुपआत्मनःक्यच् नच्छन्दस्यपुवस्तेती-
त्वदीर्घस्यापिप्रतिपेधेव्यत्ययेनदीर्घः अस्मात्क्यजन्ताल्लटःशठ आगमानुशासनस्यानित्यत्वा-
ननु मभावःद्वितीयपक्षेतुक्यजन्ताल्लडिन्वहुलंछन्दस्यमाङ्गयोगेपीत्यडभावः अत्रस्तेयेच्छयातदुचरन्ना-
दिनीक्रियालटयते । पचत् भृष्टदशीत्यादिनापचतेरतचूप्रत्ययः चित्त्वादनोदात्तत्वम् । विध्यत्त्व-
धताडने लडिदिवादिन्यात्रश्यन् तस्य डित्त्वात्ग्रहिन्यादिनासम्प्रसारणम् श्यनोनित्वादाद्युदात्तत्वम्
पादादित्वान्निचानाभावः । वराहं वरमुदकमाहारोपस्य यद्वा वरमाहरतीतिवराहारःसत्रशुभोदत्-

दित्वाद्ब्राह्मदित्युच्यते । अत्रनिरुक्तम्—ब्राह्मोमेवे। भवतिवराहारोवरमाहारमाहार्पांरितिचब्राह्मण-
मिति । यत्तपक्षेतु वरंचतदहोवराहः राजाहःसखिन्यइतिसमासन्तष्ट्प्रत्ययः चित्त्वाद्दन्तोदा-
त्तत्वम् । अस्ता असुक्षेपणेइत्यस्मावसाधुकारिणितृन् इडभावश्छान्दसः नलोकाव्ययेतिपक्षीप-
तिपेधः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

अस्माइदुग्नाश्रिंद्देवपत्नीरिन्द्रायार्कमाहिहृत्पञ्जुः ।

परिद्यावापृथिवीजंभ्रउर्वीनास्यतेमहिमानंपरिष्टः॥८॥

अस्मै । इत् । ऊम् इति । ग्राः । चित् । देवपत्नीः । इन्द्राय ।

अर्कम् । अहिहृत्पत्ये । ऊनुरित्युवुः । परि । द्यावापृथिवी इति । जभ्रे ।

उर्वी इति । न । अस्य । ते इति । महिमानंम् । परि । स्तइति स्तः॥८॥

अस्मापवेन्द्रायअहिहृत्पेअहेइंत्तस्यहननेनिमित्तभूतेसति ग्राश्रिवगमनस्वभावाअ-
पिस्थिताः देवपत्नीः देवानांपालयिष्योगायष्याद्यादेवताअर्कमचनसाधनंस्तोत्रंऊवुः समत-
न्वत चक्रुरित्यर्थः सचेन्द्रंउर्वीविस्तृतेद्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौपरिजभ्रेस्वतेजसापरिजहार अ-
तिचक्रामेत्यर्थः ॥ ऊवुः वेज्जन्तुसन्ताने लिटि वेजोवजिः लिटःकित्वाद्यजादित्वेनसम्प्रसारणे
क्रियमाणे यकारस्यलिटिवयोयइतिप्रतिषेधात् वकारस्यसम्प्रसारणं परपूर्वत्वं द्विर्वचनादिवस्था-
स्यान्यतरस्यांकितीतियकारस्यवकारादेशः । जभ्रे त्दृग्हरणे लिटि चित्त्वात्कर्वञ्जिप्रायेआत्म-
नेपदम् ह्रस्वोर्भदितिभवम् । उर्वी उरुशब्दाद्द्वेतोगुणवचनादितिङीप् वाछन्दसीतिपूर्वसवर्ण-
दीर्घत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह—

अस्येदेवप्ररिरेचेमहित्वांदिवस्पृथिव्याःपर्यन्तरिक्षात् ।

स्वराङ्गिन्द्रोदम्आविश्वगूर्तःस्वरिरमंत्रोवक्षोरणाय ॥९॥

अस्य । इत् । एव । प्र । रिरिच्चे । महिद्वम् । दिवः । पृथिव्याः ।
परि । अन्तरिक्षात् । स्वदराट् । इन्द्रः । दमे । आ । विश्वदूर्तः ।
सुदअरिः अमत्रः । ववक्षे । रणाय ॥ ९ ॥

अस्यैव इदितिपदपूरणः अस्यैवेन्द्रस्यमहित्वम् माहात्म्यं प्ररिरिचेअतिरिच्यतेअधिकंभवती-
त्यर्थः अत्रोपसर्गोधात्वर्थस्यनिवृत्तिमाचष्टे यथाप्रस्मरणं प्रस्थानमिति कुतःसकाशात् प्ररिरिचे
इत्यतआह दिवोद्युलोकात् पृथिव्याः भूलोकात् अन्तरिक्षात् द्यावापृथिव्योर्मध्ये वर्तमानात् अ-
न्तरिक्षलोकाच्चपरिउपर्यर्थः त्रीनलोकानतीत्यउपरिप्ररिरिचइत्यर्थः दमेदमयितव्येविषये स्वरा-
दस्वैनेवतेजसाराजमानः विश्वदूर्तः विश्वस्मिनसर्वस्मिन् कार्येउदूर्णःसमर्थः यद्वा विश्वंसर्वमा-
युधं गूर्तउद्यतंस्यसतथोक्तः स्वरिःशोभनशत्रुकः शोभनेशत्रौहन्तव्येसतिहन्तावीर्यवचमइति
गम्यते यथा अंकवारिदिव्यंशासमिन्द्रमिति । अकुत्सितारिमितिहितस्यार्थः अमत्रः युद्धादिपुगम-
नकुशलः मात्रयाइयत्तयारहितोवा अमत्रोमात्रोमहान्भवत्यभ्यमितोवेतियास्कैः । एवंभूतइन्द्रोरणाप-
रणंयुद्धंआववक्षे आवहतिमेवान् प्रापयति मेधैः परस्परयुद्धंकारयित्वावृष्टिंचकारेतिभावः यद्वा यु-
द्धायस्वकीयानभटान्गमयति ॥ अस्य ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वम् । रिरिच्चे रिचिर्विरेचनेछ-
न्दसिदुङ्ङ्लिट्इतिवर्तमाने कर्मणि लिट् । पृथिव्याः उदात्तयणइति विभक्तेरुदात्तत्वम् । स्वराट्
राजृदीमावित्यस्मात् सत्सद्विपेतिक्लिप् बश्चादिनापत्वेजश्वत्वम् । दमे दमउपशमे इत्यस्मात्कर्म-
णिघञि नोदात्तोपदेशस्यमान्तस्थानाचमेरिति वृद्धिप्रतिषेधः घञोञित्वादाद्युदात्तत्वम् । विश्व-
दूर्तः गृनिगरणे अस्मान्निघायां श्रयुकः कितीतीट्प्रतिषेधः बहुलंछन्दसीत्युत्वम् हृदिचेतिदीर्घः
यद्वा गूरीउद्यमेअस्मात् निघा नसत्तनिपत्तेत्यादीनिपातनान्निघानत्वाभावः तत्पुरुषपक्षे मरुद्घा-
दित्वात्पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् बहुव्रीहिपक्षे तु बहुव्रीहो विश्वंसंज्ञायामिति असंज्ञायामपि पूर्वपदान्तो-
दात्तत्वम् । अमत्रः अमगत्यादिषु अमिनक्षयजिचन्धीत्यादिनाउणादिकोत्रन्यत्ययः निच्वादा-
द्युदात्तत्वम् । ववक्षे वहेर्लेटि सिद्धहुलंलेटीतिसिप् बहुलंछन्दसीतिशपः श्लुः इत्वकत्वपत्वानि लो-
पस्तआत्मनेपदेष्वितितलोपः । रणाय क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः सम्प्रदानत्वाच्चतुर्थी यद्वा
गत्यर्थकर्मणीतिचतुर्थी ॥ ९ ॥

दशमीष्टकमाह—

अस्येदेवशर्वसाशुपन्तंविष्टश्चद्वज्रेणवृत्रमिन्द्रः ।

गानव्राणाअवनीस्मुश्चदभिश्चर्वोदावनेसचेताः ॥ १० ॥ २८ ॥

अस्य । इत् । एव । शर्वसा । शुपन्तम् । वि । वृश्चत् । वज्रेण ।

वृत्रम् । इन्द्रः । गाः । न । व्राणाः । अवनीः । अमुश्चत् । अभि ।

शर्वः । दावने । सचेताः ॥ १० ॥ २८ ॥

अस्यैवेन्द्रस्यशर्वसावलेनशुपन्तंशुप्यन्तंवृत्रंइन्द्रोवज्रेणविष्टवृत्रव्यवच्छिनत् तथा गान
चौरैरपहतागावइव व्राणाःवृत्रेणावृताः अवनीःरक्षणहेतुभूताःअपःअमुश्चदअवर्षाव तथा दावने
हविर्द्वित्रेयजमानायसचेताः तेनयजमानेनसमानचित्तःसत् श्रवःकर्मफलभूतमजंअभिआभिमु-
स्येनददातीतिशेषः ॥ शुपन्तं शुपशोपणे श्यनिमात्रेव्यत्ययेनशः अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानु-
दात्तत्वेविकरणस्वरएवशिष्यते । व्राणाः वृत्रवरणे कर्मणिऋटःशानचि बहुलंछन्दसीतियकोलुक्
शानचोङ्ङिच्चाद्गुणाभावेयणादेशः । अवनीः अवतेः करणे अतिस्तुसृष्टृधमीत्यादिनाअनिप्रत्ययः
प्रत्ययाद्युदात्तत्वम् । दावने आतोमनिनितिवनिष् चतुर्थ्येकवचनेअलोपाभावश्छान्दसः ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

एकादशीष्टकमाह—

अस्येदुत्वेपसारन्तसिन्धवःपरियद्वज्रेणसीमयच्छत् ।

ईशानरुद्राशुपेदशस्पर्तुर्वीतयेगाधंतुर्वणिःकः ॥ ११ ॥

अस्य । इत् । ऊम् इति । त्वेपसा । रन्त । सिन्धवः । परि । यत् ।

वज्रेण । सीम् । अयच्छत् । ईशानरुद्रात् । दाशुपे । दशस्यन् ।

तुर्वीतये ॥ गाधम् । तुर्वणिः । करिति कः ॥ ११ ॥

अस्यैवेन्द्रस्यत्वेपसादीमेनवलेनसिन्धवःसमुद्राः यद्वा गङ्गाद्याःसप्तनद्यः रन्त स्वेस्वेस्या-
नेरमन्ते यद्यस्मादयमिन्द्रोवज्रेणसीएनावसिन्धुववज्रेणपर्यपच्छत् परितोनियमितत्वाम्
अपिच ईशानरुद्र वृत्रादिशत्रुवधेनआत्मानैश्वर्यवन्तंकुर्वन्निन्द्रोदाशुपेहविर्दत्तवतेयजमानाय
फलंदशस्यनप्रयच्छन् तुर्वणिस्तूर्णसम्भजनः तुर्वणिस्तूर्णविरितियास्केः । यद्वा तुर्विताशत्रूणां

हिसिता एवंभूतइन्द्रः तुर्वीतयेएतत्संज्ञायउदकेनिमशायऋपयेगाधमवस्थानयोग्यंविष्णवंदे-
शंकः अकार्पाव॥ रन्त रमुक्रीडायां छान्दसेलुडिबहुवचने बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् धातोस्त्ययो-
पश्छान्दसः । अयच्छत् यमउपरमे इपुगमियमांछइतिछत्वम् । कः करोतेर्लुडि मन्त्रेवसहरणये-
त्यादिनाचेर्लुक् गुणः हल्ड्यादिनातलोपः बहुलंछन्दस्यमाड्योगेपीत्यडभावः ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टचमाह—

अस्माद्दुप्रभंरानूतुजानोवृत्रायवज्रमीशानःक्रियेधाः ।

गोर्नपर्वविरदातिरश्वेष्यन्नर्णीस्यपांचरध्वै ॥ १२ ॥

अस्मै । इत् । ऊम् इति । प्र । भर । तूतुजानः । वृत्राय । वज्रम् ।
ईशानः । क्रियेधाः । गोः । न । पर्व । वि । र्द । तिरश्वा ।
इष्यन् । अर्णासि । अपाम् । चरध्वै ॥ १२ ॥

तूतुजानइतिक्षिप्रनाम तूतुजानस्त्वरमाणः यद्वा शत्रून्हिंसन्ईशानःईश्वरःसर्वपांक्रियेधाः
क्रियतःअनवधृतपरिमाणस्यबलस्यधाता यद्वा क्रममाणंशत्रुवल्लंघनात्यवस्थापयतीतिक्रियेधाः
हेइन्द्र एवंभूतस्त्वंअस्मैवृत्रायवज्रंभर इमंवृत्रंवज्रेणप्रहरेत्यर्थः प्रहृत्यच अर्णासिवृष्टिजानइष्य-
न्तस्माद्वात्रागमयंस्त्वंअपांचरध्वै तासामपांचरणायभूपदेशंप्रतिगमनायतस्यवृत्रस्यमेवस्तस्य
पर्वपवांणिअवयवसन्धीनतिरश्वा तिर्यगवस्थितेनवज्रेणविरदविलिख छिन्वीत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः-
गोर्न यथामांसस्यविकर्तारोलौकिकाःपुरुषाःपशोरवयवानितस्ततोविभजन्तिवद्वत् । अवनिरु-
क्तम्—अस्मैप्रहर्तूर्णस्त्वरमाणोवृत्रायवज्रमीशानःक्रियेधाःक्रियद्वाइतिवाक्रममाणवाइतिवागो-
रिवपवांणिविरदमेधस्येष्यन्नर्णीस्यपांचरणायेति ॥ भर ह्यग्रहोभेइतिभत्वम् इत्येवोत्सिद्धइतिर्जा-
हितिकोदीर्घः । तूतुजानः तुजहिंसायां कानचिजुजादीनांदीर्घोभ्यासस्येत्यभ्यासस्यदीर्घत्वम् छ-
न्दस्युभयथेतिक्वानचःसाविंधातुकत्वेसति अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वमाक्रियेधाः तुजर्णांक्रि-
येधाइत्यत्रोक्तम् । रद् रदविलेखने निङ्ङनिङ्ङइतिनिवातः । निरश्वा तिरोञ्चतीतिनिर्पइ क्विति-
त्यादिनाकिन् अनिदितामिनिनलोपः तर्णायैकवचनेभसंज्ञायामचइत्यकारलोपः श्रुत्वेनत्कारस्त-
शकारः उदात्तनिवृत्तिस्वरेणविभंकेरुदात्तत्वम् । इष्यन् इपगतवित्यस्मादन्तर्भावित्यप्यचोच्च-
तरिदिवादिभ्यःश्यन् तस्यनिच्वादाद्युदात्तत्वम् । चरध्वै तुमर्थेसेनेतिचरतेरध्वेप्रत्ययः ॥ १२ ॥

त्रयोदशीष्टकमाह—

अस्येदुप्रब्रूहिपूर्व्याणितुरस्यकर्माणि नव्यउक्थैः ।

युधेयदिष्णानआयुधान्यृघायमाणोनिरिणातिशत्रून् ॥१३॥

अस्य । इत् । ऊम् इति । प्र । ब्रूहि । पूर्व्याणि । तुरस्य । कर्माणि ।
नव्यैः । उक्थैः । युधे । यत् । इष्णानः । आयुधानि । ऋघायमाणः ।
निरिणाति । शत्रून् ॥ १३ ॥

उक्थैःशस्त्रैर्नव्यैःस्तुत्योयइन्द्रः अस्येदुअस्यैवतुरस्ययुद्धार्थत्वरमाणस्येन्द्रस्यपूर्व्याणिपुरा-
णानिकर्माणिपतत्कृतानिबलकर्माणि हेस्तोतः प्रब्रूहिप्रशंस यद्यदायुधेयोधनायुधानिवज्जा-
दीनिइष्णानः आम्नोक्षणेनप्रेरयत्शत्रून्ऋघायमाणोर्हिसंश्वइन्द्रो निरिणातिअग्निमुखंगच्छति त-
दानींमब्रूहीतिपूर्वेणसम्बन्धः पूर्व्यमितिपुराणनाम पूर्व्यअह्नायेतिपुराणनामसुपाठात्॥ तुरस्य तुर-
त्वरणे इगुपधलक्षणःकः । नव्यैः णुस्तुतौ अचोयदितियव गुणः धातोस्तन्निमित्तस्यैवेत्यवादेशः ।
इष्णानः इषआग्नीक्षणे क्रैयादिकः व्यत्ययेनात्मनेपदम् शानचश्चित्वादनतोदात्तत्वम् । ऋघाय-
माणः नहित्वारोदसीउभेऋघायमाणमित्यत्रव्युत्पादितम् । निरिणाति रीगतिरेपणयोः क्रयादि-
भ्यःश्चा प्वादीनांह्रस्वइतिह्रस्वत्वम् तिपःपिस्वादनुदात्तत्वेविकरणस्वरःशिष्यते तिङिचोदात्त-
वतीतिगतेर्निघातः यद्वृत्तयोगात्तिङ्इतिङ्इतिनिघाताभावः ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टकमाह—

अस्येदुभ्रियागिरयश्चदृह्याद्यावांचभूमोजनुपस्तुजेते ।

उपोविनस्यजोगुवानओणिंसद्योभुवद्वीर्यापिनोधाः ॥१४॥

अस्य । इत् । ऊम् इति । भ्रिया । गिरयः । च । दृह्याः । द्यावा ।
च । भूम । जनुपः । तुजेते इति । उपो इति । विनस्य । जोगुवानः ।
ओणिम् । सद्यः । भुवत् । वीर्यापि । नोधाः ॥ १४ ॥

अस्यैवेन्द्रस्यभियापक्षच्छेदभयेनगिरयःपर्वताअपिदह्याःनिश्चलाःस्वस्वदेशेवतिष्ठन्ते जनुषः
 पादुभूतादस्मादेवेन्द्रावभीत्याद्यावाभूमाचद्यावापृथिव्यावपितुजेते तुजिहिंसाथोप्यत्रकम्पनेद्र-
 ष्यः कंपेतेइत्यर्थः किञ्च वेनस्पकान्तस्यास्यओर्णिदुःस्वस्यापनायकरक्षणंउपोजोगुवानः अने-
 कैःसूक्तैःपुनःपुनरुपशब्दयन्उपश्लोकयन्नित्यर्थः एवंभूतो नोधाऋपिः सद्यस्तदानीमिववीर्यायभु-
 वत्वीर्यवानभवत् ॥ द्यावाचभूमा द्यावाभूमेत्यनयोर्मध्येचशब्दस्यपाठश्छान्दसः दिवोद्यावेतिदि-
 व्शब्दस्यद्यावादेशः सुपांसुलुगिति विभक्तेर्डादेशः छान्दसमत्वंपदकारैःकृतम् देवताद्वन्द्वेत्पु-
 भयपदप्रकृतिस्वरत्वम् पदद्वयप्रसिद्धिरपिसाम्प्रदायिकी । जनुषः जनीपादुर्भावे जनेरुसिति-
 त्थौणादिकउसिप्रत्ययः । जोगुवानः गुङ्अव्यक्तेशब्दे अस्माद्यङ्लुगन्ताद्भ्यत्येनशानच् अदा-
 दिवच्चेतिवचनाच्छपोलुक् उवडादेशः अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । ओर्णि ओणृअपनय-
 ने अस्मादौणादिकइप्रत्ययः । भुवत् भवतेर्लेट्यडागमः बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् भूसुवोस्तिङी-
 तिगुणप्रतिषेधः । नोधाः नोधाऋपिर्भवतिनवनंदधातीतियास्कः । तस्माद्वाजोऽसुत् नवश-
 ब्दस्यनोभावश्च ॥ १४ ॥

पञ्चदशीष्टचमाह—

अस्माइदुत्यदनुंदाय्येपामेकोयद्वन्नेभूरेरीशानः ।
 प्रैतशंसूर्येपस्पृधानंसौवश्व्येसुष्विमावदिन्द्रः ॥१५॥

अस्मै । इत् । ऊम् इति । त्यत् । अनुं । दायि । एपाम् । एकः ।
 यत् । वन्ने । भूरेः । ईशानः । प्र । एतशम् । सूर्ये । पस्पृधानम् ।
 सौवश्व्ये । सुष्विम् । आवत् । इन्द्रः ॥ १५ ॥

एकःएकएवशत्रून्जेतुंसमर्थःभूरेर्बहुविधस्यधनस्यईशानःस्वामीयत्स्तोत्रंवन्नेययाचेरपांस्तो-
 तृणांसम्बन्धि यद्वा विभक्तिव्यत्ययःएतैःत्यक्तःप्रसिद्धस्तोत्रमस्माइन्द्रायअनुदायिअकारीत्यर्थः
 उत्तरार्धेस्पइयमाख्यायिका—स्वश्वोनामकश्चिद्राजासचपुत्रकामःसूर्यमुपासाञ्चके तस्यचसूर्य-
 एवपुत्रोवभूव तेनसहएतशनाश्रोमहर्षेःयुद्धंजातमितितदेतदिहोच्यते—अयमिन्द्रःसौवश्व्येस्व-
 पुत्रेसूर्येपस्पृधानं स्पर्धमानंसुष्वि सोमानामभिपोतारंपतशंपतस्तंशृषिमाववमारक्षत् ॥ इति बहुलं-
 छन्दस्यमाङ्गयोगेपीत्यडभावः । वन्ने वनुयाचने लिटिव्यत्ययेनोपधाद्येः । पस्पृधानं सर्वसंबन्धे

अस्माद्धिःकानच् द्विर्वचने शर्पूर्वाःखयइतियकारःशिष्यवे धात्वकारस्यलोपोरेफस्यसम्प्रसार-
णंचपृषोदरादित्वात् चित्त्वादान्तोदात्तत्वम् । सौवश्वे स्वश्वइतिजनपदशब्दःक्षत्रियेसंज्ञात्वेनवर्तते
वानामधेयस्यवृद्धसंज्ञायां वृद्धेत्कोसलाजादाज्यङितिअपत्यार्थेज्यङ्प्रत्ययः नष्वाभ्यांपदान्ता-
भ्यामितिवृद्धिप्रतिषेधः ऐजागमश्च चित्त्वादाद्युदात्तत्वम् । सुर्वि पुञ्जअभिपवे उत्तर्गंश्चन्दसी-
ति अस्माकिन्यत्ययः द्विद्भ्रावाद्धिर्भावः यणादेशः उवडादेशाभावश्छान्दसः ॥ १५ ॥

षोडशीमृचमाह—

एवानेहारियोजनासुवृत्कीन्द्रब्रह्माणिगोतमासोअक्रन् ।

एषुविश्वपेशसंधियन्धाःप्रातर्मक्षुधियावसुर्जगम्यात् ॥ १६ ॥ २९ ॥

एव । ते । हारिइयोजना । सुवृत्ति । इन्द्र । ब्रह्माणि । गोतमासः ।

अक्रन् । आ । एषु । विश्वपेशसम् । धियम् । धाः । प्रातः ।

मक्षु । धियावसुः । जगम्यात् ॥ १६ ॥ २९ ॥

हयोरश्वयोर्जनेयस्मिन्नयेत्तथोक्तस्तस्यस्वामित्वेनसम्बन्धीहारियोजनः हेहारियोज-
नेन्द्र गोतमासोगोतमगोत्रोत्पन्नाःकथयः सुवृत्तिसुष्टुआवर्जकानिअभिमुक्तीकरणकुशलानिब्रह्मा-
णिस्तुतिरूपाणिमन्त्रजातानितेतवैवाक्रन्अरुपत एषुस्तोत्रेषुविश्वपेशसंबहुविधरूपयुक्तंधियन्धाः
धियात्पत्वात्वाधीर्धनमुच्यते यद्वा धीशब्दःकर्मवचनः पश्वादिबहुविधरूपधनमग्निष्टोमा-
दिकंबहुविधरूपकर्मवाआधाः धेहिस्थापय प्रातः इदानीमिवपरेद्युरपिप्रातःकालेधियावसुः बु-
द्ध्याकर्मणावाप्रातधनइन्द्रः मक्षुशीर्षजगम्यात् अस्मद्रक्षणार्थमागच्छतु ॥ एव निपातस्यचेति
संहितायांपदीर्थः । सुवृत्ति सुपांसुलुगितिशसोलुक् । अक्रन् करोतेर्लुङि मन्त्रेषसङ्घेरेत्यादिनाचुल्लुक्
अन्वादेशः तस्यङित्त्वाद्गुणाभावेयणादेशः इतश्चेतीकारलोपेसंयोगान्तलोपेचअडागमः । धाः छन्द-
सिलुङ्लुङ्लिटइतिलोडर्थेलुङि गातिरथेतिस्त्रिचोल्क बहुलंछन्दस्यमाङ्चोगेपीत्यडभावः॥१६॥

॥ इतिप्रथमस्यचतुर्थेएकोनविंशोवर्गः ॥ २९ ॥

वेदाथस्यप्रकाशेनतमोहार्दनिवारयन् । पुमर्थीश्वतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमदाजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरब्रह्मपालसाम्राज्यधुरंधरेणसाय-
णाचार्येणविरचितेमाधवीवेदाथंप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येप्रथमाष्टकेचतुर्थोऽध्यायःसमाप्तः ॥ ४ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत् । निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

अथपञ्चमाध्यायआरभ्यते प्रथमेमण्डलेएकादशानुवाकेचत्वारिसूक्तानिगतानि प्रम-
न्महइत्येतच्चयोदशर्चंपञ्चमंसूक्तं तत्रानुक्रम्यते—प्रसभोनेति । अनिरुक्तासंख्याविंशतिरित्युक्तत्वात्
सप्तोनेत्युक्तेत्रयोदशेत्युक्तंभवति ऋषिश्चान्यस्मादितिपरिभाषयानोधाऋषिः अनादेशपरिभाषया
त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रोदेवता गतःसामान्यविनियोगः विशेषविनियोगस्तुल्लिङ्गादवगन्तव्यः ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

ॐ प्रमन्महेशवसानायशूपमांगूपं गिर्वणसे अद्भिरस्वत् ।
सुष्टुक्तिभिः स्तुवतः ऋग्मियायार्चामर्कं नरे विश्रुताय ॥ १ ॥

प्र । मन्महे । शवसानाय । शूपम् । आंगूपम् । गिर्वणसे ।
अद्भिरस्वत् । सुष्टुक्तिभिः । स्तुवते । ऋग्मियाय । अर्चाम ।
अर्कम् । नरे । विश्रुताय ॥ १ ॥

शवसानाय शवइतिबलनाम तदिवाचरते यथाबलं शत्रून्हन्ति तथाशत्रूणांहन्तेत्यर्थः गि-
र्वणसे गीर्भिः स्तुवितलक्षणैर्वचोभिः सम्भजनीयाय गिर्वणादेवो भवति गीर्भिरेनवनयन्तीति यास्कः ।
एवम्भूतायेन्द्राय शूपमिति सुखनाम शूपंसुखहेतुभूतम् आङ्गूपस्तोमआघोपइतियास्कः । आङ्-
पंस्तोत्रं अद्भिरस्वत् अद्भिरसइवप्रमन्महे वयंस्तोतारः प्रकर्षेणावगच्छामः अवगत्य च सुष्टुक्ति-
भिः सुष्टुआवर्जकैः स्तुत्याभिमुखीकरणसमर्थैः स्तोत्रैः स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते ऋषये यद्भ्यः ऋग्मिः
अर्चनीयो भवति यद्वा कर्मणिकर्तृप्रत्ययः ऋषिणास्तूपमानायेत्यर्थः नरे सर्वेपानेत्रे यद्वा नरे
यजमाने विश्रुताय यद्यप्यतया विशेषेण प्रख्याताय एवम्भूताय तस्मै अर्कं मद्यत्संस्तोत्रं अर्कोपघो-
भवति यद्दनेनार्चन्तीति यास्कः । अर्चाम पूजयाम उच्चारयामेत्यर्थः ॥ मन्महे मनुअवबोवने वना-
दित्वाद्गुप्रत्ययः लोपश्चात्स्यान्तरस्यांभोरिति मकारादौ प्रत्यये उकारलोपः शवसानाय शवसान-

रतिशवस्यते अस्माद्धटःशानच् बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् शानचश्छन्दस्पुत्रययेतिआर्चंघातुक-
 त्वात् अतोलोपयलोपौ चितइत्यन्तोदात्तत्वं ननु क्यङोङित्वात्तास्यनुदात्तेदितिशानचोनुदात्तेनभ-
 वितव्यं एवंतर्हिताच्छीलिकश्चानश् तस्यसार्धधातुकत्वेपिलसार्धधातुकत्वाभावात् चित्स्वरएवशि-
 व्यते। आङ्गुपं आङ्पूर्वाद्ध्रुपेःपचाद्यचिघोइत्यस्यगूआदेशः प्रुपोदरादिवादाङोङकारस्येतसंज्ञाभाव-
 श्छान्दसः चित्स्वरेणोत्तरपदस्यान्तोदात्तत्वेरुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् घञिवाधाधादिनोत्तरपदा-
 न्नोदात्तत्वम्। गिर्वणसे गृशब्दे सम्पदादिलक्षणोभावेकिप् ऋतइद्वातोरीतित्वम् गीर्भिवन्त्येते सम्भ-
 ज्यतेइतिगिर्वणाः औणादिकःकर्मण्यमुन्संज्ञापूर्वकस्यविधेरनित्यत्वात् हृल्लिचेतिदीर्घाभावः गति-
 कारकयोरपिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वंचेतिवचनात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम्। अङ्गिररवत् तेनतुल्यमितिविः
 नभोगिरोमनुष्यावत्युपसंख्यानमितिभसंज्ञायांरुलाद्यभावः मत्ययस्वरः। सुवृक्तिभिः वृजीवर्जनेभा
 वेकिन्वितुन्नेतीट्प्रविषेधःशोभनमावर्जनयेपां नञ्सुभयामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ननु किञ्चन्तस्यो
 उत्तरपदस्याद्युदात्तत्वादाद्युदात्तंश्चूछन्दसीतिवचनादुत्तरपदाद्युदात्तत्वंप्रामोति एवंतर्हितत्पुरुषोस्तु
 शोभनमावर्जितोभवत्येभिरितिस्तुवृक्तयःस्तोत्राणि करणेकिन् तादीचनितीतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वे
 प्राप्ते मन्किञ्जित्यादिनाकारकादुत्तरस्यकिनोविहितमुत्तरपदान्तोदात्तत्वंअकारकादपिव्यत्ययेन
 भवति। स्तुवते शतुरनुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वम्। ऋमियाय एकाचोनित्यंमयटमिच्छन्तीतिक्-
 क्शाब्दाद्विकाराथैमयद् स्वादिष्वसर्वनामस्थानेइतिपदसंज्ञायांकुत्वजश्चे व्यत्ययेनेत्वम् यद्वा
 ऋचस्तुतावित्यस्मात्भावेमक् बहुलवचनात्कुत्वजशत्वंच। ऋमियाय ऋग्मस्तुतिमर्हतीतिक्मिपः
 अर्हार्थेघच् चितइत्यन्तोदात्तत्वम्। अर्चाम अर्चंपूजायांभौवादिकः शपःपित्वादानुदात्तत्वम् ति-
 ष्ठश्चलसार्धधातुकस्वरेणधातुस्वरःशिष्यते। अर्कं अर्च्येतेनेत्यर्कःपुंसिसंज्ञायांघःप्रायेणेतिघःम-
 त्ययः चजोःकुधिण्ययोरितिकुत्वम्। नरे नृशब्दाच्चतुर्थ्येकवचनेगुणश्छान्दसः। विश्रुताय
 श्रुभवणे कर्मणिनिष्ठा गतिरन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम्॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

प्रचोमहेमहिर्नमोभरध्वमांगूप्यंशवसानायसाम् ।
 येनानुःपूर्वेपितरःपद्भ्याश्चर्चन्तोअद्विरसोगाअर्विन्दन् ॥२॥

प्र । वः । महे । मर्हि । नमः । भरध्वम् । आंगूप्यम् । शवसानाय ।
 साम् । येन । नुः । पूर्वे । पितरः । पद्भ्याः । अर्चन्तः । अर्द्विरसः । गाः ।
 अर्विन्दन् ॥ २ ॥

हेऋत्विजोवोयूयं महेमहते शवसानायबलमिवाचरते अतिबलायेत्यर्थः उत्तरवाक्ये-
च्छब्दश्रुतेस्तच्छब्दाध्याहारः एवभूताय तस्माद्इन्द्रायमहिमहत्प्रौढंनमःस्तोत्रंभरध्वं प्रक-
र्षणसंपादयत किंतस्तोत्रमित्याह आंगूष्यंसाम आघोषयोग्यंरथन्तरादिसाम तन्निष्पाद्यता-
मित्यर्थः अभित्वाशूरेत्यादिष्वृक्षुयद्गानं तस्यसामेत्याख्या तथाचोक्तं—गीतिपुसामाख्येति । ये-
नेन्द्रेणनोस्माकंपितरः पितृविशेषाः पूर्वेपूर्वपुरुषाः अद्भिरसः पणिनाम्नासुरेणापहतानांगवांप-
दज्ञाः मार्गज्ञाःसन्तः अतएवार्चन्तस्तंपूजयन्तोगाअविन्दन् अलभन्त ॥ वः प्रथमार्थेद्वितीया । प-
दज्ञाः पदानिजानन्तीति आतोनुपसर्गेकइतिकः आतोलोपइटिचेत्याकारलोपः । अविन्दन् वि-
द्वलाभे शेमुचादीनामितिनुमागमः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

इन्द्रस्याद्भिरसांचेष्टौविदत्सरमातनयायधासिम् ।

बृहस्पतिर्भिनदद्रिंविदद्गाःसमुस्त्रियाभिर्वावशन्तनरः ॥३॥

इन्द्रस्य । अद्भिरसाम् । च । इष्टौ । विदत् । सरमा । तनयाय ।

धासिम् । बृहस्पतिः । भिनत् । अद्रिम् । विदत् । गाः । सम् ।

उस्त्रियाभिः । वावशन्त । नरः ॥ ३ ॥

अत्रेदमाख्यानम्—सरमानामदेवशुनीपणिभिर्गोष्वपहतासुतद्भवेपणायातांसरमांइन्द्रःमाही-
षीव यथाष्टोकेव्याधोवनान्तर्गतमृगान्वेषणायश्वानंविस्तृजतितद्वत् सासरमैवमवोचत् हेइन्द्र अ-
स्मदीयायशिशवेतद्गोसबन्धिक्षीराद्यन्नंपदिप्रयच्छसितर्हिगमिष्यामीति सतथेत्यब्रवीत् तथाचशा-
ट्यायनकम्—अन्नादिनीतिसरमेप्रजांकरोमियानोगाअन्वविन्दइति । ततोगत्वांगवांस्थानमज्ञासी-
त् श्लात्वाचास्मैन्यवेदयत् तथानिवेदितासुगोपुतमसुरंहत्वातागाःसइन्द्रोलभतेति । अयमर्थोस्वां
प्रतिपाद्यते इन्द्रस्याद्भिरसाष्टपीणांचइष्टीमेपणेसतिसरमादेवशुनीतनयायस्वपुत्रायधासिमन्त्रि-
दत् अविन्दत् धासिरित्यन्नाम धासिःइरेतितन्नाममुपाठात् तयागोपुनिवेदितासुबृहस्पतिः बृह-
त्वादेवानामधिपतिरिन्द्रः अद्रिंअन्तारमसुरं भिनदवधीत् तेनापहतागाःविददलभत् ततोन्नरोनेना-
रोदेवाःउस्त्रियाभिःगोभिःसह उस्त्रियेतिगोनाम संवावशन्तभृशंहर्षंशन्दमकुर्वन् यद्वा गोभिःसाव-
नभूताभिःतदीपंक्षीरादिकमकामयन्तसमगच्छन्तेत्यर्थः ॥ इष्टौ इपगतावित्यस्मात्प्रावेकिनि द-
धेयुपतिकिनउदात्तत्वम् । विदत् विद्वलाभे लुङित्त्वात्त्वाद्द् बृहत्संछन्दस्पमाडचोगोपीत्यहभारः

अङ्गवस्वरः शिष्यते पादादित्वाभिघाताभावः । सरमा सरमात्तरणादिवियास्कः । सत्तैरौणादिकोऽ
मप्रत्ययः । धासिं धेट्पाने धीयतेपीयतेइतिधासिः औणादिकः सिप्रत्ययः यद्वा दधातेःपोषणार्था-
व सिप्रत्ययः । बृहस्पतिः तद्दहतोः करपत्योश्चोरदेवतयोः सुदूतलोपश्चेति सुडागमः तलोपश्च बृह-
च्छब्दोन्तोदात्तः तस्यकेचिदाद्युदात्तत्ववर्णयन्तीत्युक्तम् । प्रतिशब्दोऽतिप्रत्ययान्तआद्युदात्तः
अतउभेवनस्पत्यादिपुइतिपूर्वोत्तरपदयोर्युगपत्प्रकृतिस्वरत्वम् । उल्लियाभिः निवसत्यस्यांक्षीरा-
दिकमितिउल्लागौः वसनिवासेइत्यस्मात् स्फायितं चीत्यादिना अधिकरणेरक् वचिस्वपीत्यादिना
सम्प्रसारणम् उल्लाशब्दावस्वार्येपृषोदरादित्वेन घप्रत्ययइतिनिघण्टुभाष्यम् घस्येयादेशः प्रत्यय-
स्वरः । वावशान्त वाश्रुशब्दे अस्माद्यङन्ताल्लङिङ्गस्यान्तादेशेसति तस्य छन्दस्पुभयथेति आर्ध-
धातुकत्वात् अंतोलोपयलोपौ व्यत्ययेन धातोर्ह्रस्वत्वम् यद्वा वशकान्तावित्यस्माद्यङि नवशङ्-
विसम्प्रसारणेप्रतिषिद्धेपूर्ववत्प्रक्रिया ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टकमाह—

ससुष्टुभासस्तुमासमविप्रैः स्वरेणाद्रिस्वर्योश्च नवग्वैः ।

सरण्युभिः फलिगमिन्द्रशक्रवल्लंखेणदरयोदशग्वैः ॥ ४ ॥

सः । सुष्टुभा । सः । स्तुभा । सुप्र । विप्रैः । स्वरेण । अद्रिम् ।

स्वर्यः । नवग्वैः । सरण्युभिः । फलिङ्गम् । इन्द्र । शक्र ।

वल्लम् । खेण । दरयः । दशग्वैः ॥ ४ ॥

अद्विरसोद्विविधाः सत्रयागमनुतिष्ठन्तोयेनवभिर्मांसैःसमाप्यगवास्तेनवग्वाः नवग्वानव-
नीतगतयइतियास्कोव्याचस्यौ । येनुदशभिर्मांसैःसमाप्यजग्मुस्तेदशग्वाः तादृशैरुभयविधेर्वि-
प्रैर्मेधाविभिः सरण्युभिः सरणशोभनांगतिमिच्छद्भिः सप्त सप्तसंख्याकैः सप्तसप्तमेधातिथिमभृत-
योद्विरसोद्वश्यन्ते एवंभूतैरद्विरोभिः सुष्टुभा शोभनस्तोभयुक्तेनस्वरेणउदात्तादिश्रव्यस्वरोपेतेन
यद्वा मन्द्रमध्यमादिस्वरेणस्तुभास्तोत्रेणस्वर्यः सुष्टुमाप्यः यद्वा शब्दनीयःस्तुत्यइत्यर्थः हेशक्र श-
क्तिमन्दिन्द्र एवभूतःसत्वं अद्रिआदरणीयं वज्रेण छेत्तव्यमित्यर्थः फलिम् प्रतिफलं प्रतिविबंतद-
स्मिन्नस्तीति फलिस्वच्छमुदकं तद्दच्छत्याधारत्वेनेति फलिगः यद्वा व्रीहादिफलंतदस्मिन्नस्तिभ-
वतीति फलिबृष्टिजलं तद्दच्छतीति फलिगः एवभूतं वल्लं खेण आत्मीयेन शब्देन दरयः अभाषयः

त्वदीयशब्दश्रवणमात्रेणमेवोचिभेतीत्यर्थः यद्वा अद्भिः पर्वतःअद्यतेस्मिन्पटलादिकमितिअद्भिः
 फलिगोमेघः फलिगः उपलइतितन्नामसुपाठात् वलोसुरः देवावैवलेगाःपर्यपर्यन्तित्यादावसुरो
 ममुक्तत्वात् एतेत्रयोपित्वदीयशब्दश्रवणमात्रेणअविभयुरित्यर्थः ॥ सइत्येकःपादपूरणः । सुदु-
 भा स्तोभतिःस्तुतिकर्मा संपदादिलक्षणोभावेकिप् शोभनःस्तुप् स्तोभोयस्य नञ्सुभ्यामित्युत्त-
 रपदान्तोदात्तत्वम् उपसर्गात्सुनोतीतिपत्वम् । स्तुभा करणभूतस्यापिस्तोत्रस्यस्वव्यापारेकर्तृत्वात्
 स्तोभतिस्तौतीति किप्चेतिकर्तरिकिप् सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । सप्त सुपांसुदुगितिभिसो-
 लुक् । स्वर्यः स्वृशब्दोपतापयोः ऋहलोर्ण्यदितिण्यत् वृद्धचभायश्छान्दसः तित्स्वरितमितिस्वरित-
 त्वम् नवगवैः नवशब्दउपपदेगमेभावेकिपि गमःक्वावितिअनुनासिकलोपे ऊङ्चगमादीनामितिव-
 क्तव्यमितिकारान्तादेशः नवभिर्गुंमनयेपातेनवगवाः अकारोपजनश्छान्दसः यद्वा गमेभिवि
 हुप्रत्ययः पूर्ववद्धहुव्रीहिः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । सरण्युभिः सरणमात्मनइच्छन्तःसरण्य-
 वः क्यचि अन्त्यलोपश्छान्दसः क्याच्छन्दसीत्युः । फलिगं फल्युदकंगच्छतीतिफलिगःडोन्य-
 षापिदृश्यतइतिगमेडः । वलं वृणोतीतिवलः पचाद्यच् कपिल्कादित्वाहत्वम् । दरयः द्वि-
 दारणे वृद्धौरुतायां वृभयेइतिघटादिपुपाठान्मिच्छे मित्तांहस्वइतिह्रस्वत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

गृणानोअद्भिरोभिर्दस्मविवरूपसासूर्येणगोभिरन्धः ।

विभूम्याअप्रथयइन्द्रसानुदिवोरजउपरमस्तभायः ॥५॥१॥

गृणानः अद्भिःऽभिः । दस्म । वि । वः । उपसा । सूर्येण । गोभिः ।

अन्धः । वि । भूम्याः । अप्रथयः । इन्द्र । सानु । दिवः । रजः ।

उपरम् । अस्तभायः ॥ ५ ॥ १ ॥

हेदस्मदर्शनीयशत्रूणामुपक्षपितर्वेन्द्र त्वंअद्भिरोभिर्ऋषिभिर्गृणानःस्तुयमानःसत् उपसास-
 र्येणचसहगोभिःकिरणैःअन्धः अन्धकारंविषः व्यवृणोः व्यनाशयइत्यर्थः तथाहेइन्द्र त्वंभू-
 म्याःपृथिव्याः सानुसमुच्छ्रितप्रदेशंअप्रथयः विशेषेणविस्तीर्णमकरोः विपमामिमांसमीहृत्वादि-
 त्यर्थः तथा दिवोन्तरिक्षस्य रजः रजसोलोकस्यउपरं उतमूलप्रदेशंअस्तभायःअस्तभाः यथाव-
 रिक्तलोकस्यमूलंइदंभवतितथाकार्पीरित्यर्थः ॥ गृणानः कर्मणिलटःशानचिपकिमावेत्यन्वयेन

श्रा प्वादीनां ह्रस्वइति ह्रस्वत्वम् चित्त्वरेणान्तोदात्तत्वम् । दस्म दसु उपक्षये इपियुधीन्विदसीत्या-
दिनामक् । वः वृज्वरणे लुडिसिपि मन्त्रेषोत्यादिनाच्चेर्लुक् गुणेहल्लुङ्चान्यइतिसलोपः बहु-
लंछन्दस्यमाङ्गयोगेपीत्यडभावः । अन्धः तमोप्यन्धउच्यतेनास्मिन्ध्यानंभवतीतिपास्कः । रजः
लोकारजास्तुच्यन्तइत्युक्तत्वात् रजःशब्दोलोकवचनः सुपांस्तुलुगितिपठचालुक् । अस्तभा-
यः लडिस्तंभुस्तुंचित्यादिनाभ्राप्रत्ययः छन्दसिशापञ्जपीतिअहावपिव्यत्ययेनश्राप्रत्ययस्यशा-
यजादेशः अनिदितामितिनलोपः अडागमः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपञ्चमेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

प्रवर्येअन्निष्टवे तदुप्रयक्षतममित्येषा अघोत्तरमित्यत्रसूत्रितम्—तदुप्रयक्षतममस्यकर्मा-
त्मन्वन्नभोदुस्रतेघृतंपयइति ।

तामेतांसूक्तेपठीमृचमाह—

तदुप्रयक्षतममस्यकर्मदस्मस्यचारुतममस्तिदंसः ।

उपहृरेयदुपर्राअपिन्वन्मध्वर्णसोन्द्यश्चतंसः ॥ ६ ॥

तत् । ऊम् इति । प्रयक्षतमम् । अस्य । कर्म । दस्मस्य । चारुतमम् ।
अस्ति । दंसः । उपहृद्ध्ये । यत् । उपर्राः । अपिन्वत् । मधुर्णसः ।
न्यः । चतंसः ॥ ६ ॥

दस्मस्य दर्शनीयस्यास्येन्द्रस्यतदुत्तदेवकर्मप्रयक्षतमंअतिशयेनपूज्यं दंसइतिकर्मनाम दंस-
स्तदेवकर्मचारुतममतिशयेनशोभनंअस्ति किंतदित्यतआह अयमिन्द्रः उपहृरे उपहृतंव्येगन्त्व्ये
पृथिव्याःसन्वन्धिनिसमीपदेशेउपर्राःउमाःस्थापिताः मध्वर्णसःमधुरोदकाः चतस्रोन्द्यःप्रधान-
भूताः गङ्गादिनदीः अपिन्वत्असिञ्चवइतियदेतत्कर्मतदन्येनकर्तुमशक्यत्वात्पूज्यमित्यर्थः ॥ प्रय-
क्षतमंयक्षपूजायाम् यक्षतइतियक्षः अतिशयेनयक्षोयक्षतमः पुनःमादिसमासे अव्ययपूर्वपदमरु-
तिस्वरत्वम् । दंसः इतिदंसनदर्शनयोः चुरादिरात्मनेपदी दंस्यतेकर्तव्यतयादृश्यतेइतिदंसःकर्म औ-
णादिकःकर्मण्यमुन् । उपहृरे ह्रकौटिल्ये कौटिल्यलक्षणगतिवाचिनावगतिमात्रंलक्ष्यते उपहृ-
रन्तिगच्छन्त्यस्मिन्नद्यइतिउपहृरोभूप्रदेशः पुंसिसंज्ञायांप्रायेणेत्यधिकरणेष्वमत्ययः गुणः क-

दुत्तरपदमलतिस्वरत्वम् । अपिन्वत् पिविसेचने भौवादिकः । चतस्रः शस्त्रिचतुरोःस्त्रियांतिष्ठ-
चतस्रइतिचतुरशब्दस्यचतस्रादेशः आद्युदात्तोनिपातितः पूर्वसवर्णदीर्घप्राप्तेअचिरऋतइतिरेफादे-
शः चतुरशब्दस्याद्युदात्तत्वात् स्थानिवद्भावेनचतस्रादेशस्याद्युदात्तत्वेसिद्धेपिपुनराद्युदात्तनि-
पातनसामर्थ्यादयणादेशस्यवापूर्वविधौस्थानिवद्भावाच्चतुरःशसीत्यन्तोदात्तत्वस्याभावः नच
नपदान्तेतिस्थानिवद्भावप्रतिषेधः स्वरदीर्घयलोपेपुलोपाजादेशएववन्स्थानिवत् अन्यत्तुस्थानि-
वदेवेतिनियमात् ॥ ६ ॥

सप्तमीमृचमाह—

द्वि॒ता॒वि॒व॒त्रे॒स॒न॒जा॒स॒नी॒ळे॒अ॒या॒स्यः॒स्त॒व॒मा॒ने॒भि॒र॒र्केः॑ ।

अ॒गो॒न॒मे॒ने॒पर॒मे॒व्यो॑म॒न्ध॒र॒य॒द्रो॒द॒सी॒सु॒दं॒साः॑ ॥७॥

द्वि॒ता । वि । व॒त्रे । स॒न॒जा । स॒नी॒ळे इति॑ स॒नी॒ळे । अ॒या॒स्यः ।
स्त॒व॒मा॒ने॒भिः । अ॒र्केः । अ॒गः । न । मे॒ने इति॑ । पर॒मे । वि॒ऽओ॒म॒न् ।
अ॒ध॒र॒य॒त् । रो॒द॒सी इति॑ । सु॒दं॒साः ॥ ७ ॥

अयास्यः यासःप्रयत्नः तत्साध्योयास्यः नयास्यःअयास्यःयुद्धरूपैःप्रयत्नैः साधयितुम-
शक्यइत्यर्थः कथंसाध्यतइत्यतआह—स्तवमानेभिः स्तोत्रंकुर्वन्निः पुरुषैःअर्केः स्तुतिरूपैर्गवैः
स्तूयमानःसन्निन्द्रः सुसाध्योभवति यद्वा अयास्यः पञ्चवृत्तिर्मुख्यःप्राणः सहिआस्यान्मुखाद्-
यतेगच्छतिनिष्क्रामतितदुपासकोप्यङ्गिराः उपचारादयास्यउच्यते तथाच छन्दोगैराभ्रातम्—व-
हायास्यउद्रीथमुपासांचक्रे एतमुएवायास्यमन्यन्तेआस्थाद्यदयतेतेनेति । अथवा अयमास्येमु-
खेवर्ततइत्ययास्यः तथाचवाजसनेयकम्—तेहोचुःकनुसोभूद्योनइत्यमसकेत्ययमास्यान्तरिती-
तिपूर्ववदुपासकोप्ययास्यः तेनऋषिणा स्तवमानेभिः गुणिनिष्ठगुणाभिधानलक्षणांस्तुर्विकुर्व-
न्निर्गमैःकरणभूतैःस्तूयमानःसन् सनजा सनेतिनिपातो नित्यार्थः नित्यजातेसर्वदाविद्यमान-
स्वभावइत्यर्थः प्रथमभावविकारवाचिनाजनिनाद्वितीयोभावविकारःसत्तालक्ष्यते यथाऔत्त-
त्तिकस्तुशब्दस्यार्थेनसम्बन्धइति । औत्पत्तिकमितिनित्यंभ्रमइतिहितद्भाष्यं सनीळे सप्तमंनीडं
ओकोनिवासस्थानंययोस्तेसंलभेइत्यर्थः एवंविधेद्यावापृथिव्यौद्विवाद्धिधाविवत्रेविवृतेअकरोत्
भेदेनास्थापयदित्यर्थःमेनेमननीयेपरमेउत्कृष्टे व्योमनविविधलक्षणेनभसिबर्तमानोभगोन सप्त-
म सुदंसाः शोभनकर्मन्द्रः रोदसीद्यावापृथिव्यावधारयदपोपयत् यद्वा मेनेतिस्तीनाम तथाचपा-

स्कः—मेनाप्राइतिस्त्रीणामेनामानयन्त्येनाइति । स्त्रीरूपमापन्नेरोदसीइन्द्रः अपुपदित्यर्थः ॥ द्विवा
 द्विघेत्यस्यधकारस्यतकारश्छान्दसः । सनजा जनीप्रादुर्भावे अस्मान्भावे अन्येष्वपिटृश्यतइतिट्-
 शिप्रहणस्यसर्वोपाधिव्यभिचारार्थत्वात्केवलादपिजनेर्दमत्ययः सनानित्यंजोजननंययोस्ते
 सनजे पूर्वपदस्यह्रस्वश्छान्दसः एवमादित्वाद्नोदात्तत्वम्तदेवबहुव्रीहिस्वरेणशिष्यते सुपांसुलु-
 गितिविभक्तेराकारः । अयास्यः यस्तुमयन्ने यासःमयन्नः तत्रभवोयास्यः भवेछन्दसीतियत् न-
 यास्यः अयास्यः परादिश्छन्दसिबहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् श्रुत्युक्तनिर्वचनेतुपृषोदरादित्वा-
 दभिमतरूपस्वरसिद्धिः । मेने सप्तम्येकवचनस्यसुपांसुलुगितिशेआदेशः शेइतिमृसत्वम् यद्वा
 मन्यतइतिमेना पचाद्यच् नशिमन्योरलिट्चेत्वंबकव्यमित्येत्वम् ततष्ठाप् द्विर्वचने ईदूदेहिवचनंम-
 गृह्यमितिमृसत्वम् । सुदंताः दंसइतिकर्मवाचीअसुन्मत्ययान्तआद्युदात्तः बहुव्रीहौआद्युदात्त-
 झच्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह-

सनाद्विंवंपरिभूमाविरूपेपुनर्भुवायुवतीस्वेभिरैवैः ।
 कृष्णेभिरुक्तोपारुशांद्भिर्वपुभिराचरतोअन्यान्यां ॥८॥

सनात् । दिवंम् । परि । भूम । विरूपे इति विरूपे । पुनःऽभुवा ।
 युवती इति । स्वेभिः । एवैः । कृष्णेभिः । अक्ता । उपाः । रुशतुऽभिः ।
 वपुःऽभिः । आ । चरतः । अन्याऽन्या ॥ ८ ॥

विरूपेशुकृष्णतयाविषमरूपेपुनर्भुवा पुनःपुनःप्रतिदिवसंजायमानेषुवतीतरुण्यौरान्यु-
 पसोःसर्वदैकरूप्यात् एवम्भूतेराभ्युपसौदिवंगुलोकंभूमाभूमिंचसनावचिरकालादारभ्यस्वेभिरैवैः
 स्वकीयैर्गमनैःपरिचरतः पर्यावर्तेते अयमेवार्थःस्पष्टीक्रियते—अकारात्रिःकृष्णेभिरन्वकाररूपै-
 र्यैर्णैरुपलक्षिताउपाश्चरुशांद्भिर्दीप्यमानैर्वपुभिःस्वशरीरभूतैस्तेजोभिरुपलक्षिताअन्यान्यापरस्पर-
 व्यतिहारेणआचरतः आवर्तेते हेइन्द्र एतत्सर्वत्वयैवकार्यते त्वदधोन्तवात्सर्वात्तादेवतानामित्यर्थः॥
 भूमसुपांसुलुगितिद्वितीयापाडादेशः छान्दसोह्रस्वः । एवैः इण्णतौ इण्शीङ्स्यावन्तिभावेव-
 न्तत्ययः निच्वादाद्युदात्तत्वम् । अक्ता नक्तेतिरात्रिनाम नलोपश्छान्दसः । वपुभिः अर्तिपृवपीत्या-

दिनाजस् निच्चादाद्युदात्तः । अन्यान्या कर्मव्यतिहारेसर्वमात्रोद्धेभवतइतिवकव्यम् समासवद्-
बहुलमितिद्विर्भावे तस्यपरमात्रेडितमित्यात्रेडितसंज्ञायामनुदात्तचेत्यात्रेडितस्यानुदात्तत्वम् ॥८॥

नवमीष्टचमाह—

सनेमिसख्यंस्वंपस्यमानःसूनुर्दाधारशर्वसासुदंसाः ।

आमासुचिदधिपेपक्कमन्तःपर्यःरुष्णासुरुशद्रोहिणीपु ॥९॥

सनेमि । सख्यम् । सुअपस्यमानः । सूनुः । दाधार । शर्वसा ।
सुदंसाः । आमासु । चित् । दधिपे । पक्कम् । अन्तरिति । पर्यः ।
रुष्णासु । रुशात् । रोहिणीपु ॥ ९ ॥

स्वपस्यमानः स्वपःशोभनंकर्मतदिवाचरनशवसाशवसोवल्स्यसूनुःपुत्रःअतिवल्वानित्य-
र्थः सुदंसाः शोभनयागादिकर्मयुक्तःएवम्भूतइन्द्रः सख्यंयजमानानांसखित्वंसनेमिपुराणंदाधा-
रधारयतिपोपयतीत्यर्थः सनेमीतिपुराणनाम प्रवयाः सनेमीतिपाठात् किञ्च आमासुचिद आर्दा-
स्वपरिपकासुगोपुचअन्तर्मध्येपक्कंपरिपक्कंपयोदधिपेधारयसि तथारुष्णारुष्णवर्णासुरोहिणी-
पुलोहितवर्णासुचगोपुतद्विपरीतरुशवद्दीप्यमानंश्वेतवर्णंपयोदधिपे ॥ सख्यं सख्युर्भावःसख्यं स-
ख्युर्यइतियः प्रत्ययस्वरः । दाधार धृञ्धारणे तुजादित्वाद्दृश्यासस्यदीर्घत्वम् । पक्कंपचोवइतिनि-
घातकारस्यवत्वम् । रोहिणीपु रुहवीजजन्मनिप्रादुर्भावेच रुहेश्वलोवेतीतनप्रत्ययान्तोरोहिदर-
ब्दआद्युदात्तोवर्णवाची वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तोऽइतिङीप् तत्सन्नियोगेनतकारस्यनकारादेशश्च
ङीपःपित्त्वादनुदात्तत्वेमातिपदिकस्वरएवशिष्यते ॥ ९ ॥

दशमीष्टचमाह—

सनात्सनीळाअवनीरवाताव्रतारक्षन्तेअमृताःसहोभिः ।

पुरुसहस्राजनयोऽनपत्नीर्दुवस्यन्तिस्वसारोअहंयाणम् ॥ १० ॥ २ ॥

सनात् । सङ्नीळाः । अवनीः । अवाताः । व्रता । रक्षन्ते । अमृताः ।
सहंभिः । पुरु । सहस्रा । जनयः । न । पत्नीः । दुवस्यन्ति ।
स्वसारः । अहंयाणम् ॥ १० ॥ २ ॥

सनाच्चिरकालादारभ्य सनीळाः समाननिवासस्थानाः अवाताःधातंगमनंतद्रहिताः एक-
पाण्यवस्थानाव अवनयइत्यङ्गुलिनाम एवम्भूताः अवनीरङ्गुलयः पुरुपुरूणिबहूनि सहस्रासं-
ख्यातानि व्रताव्रतानि इन्द्रसम्बन्धीनिकर्माणि अमृताः पुनः पुनः करणे पिआलस्यरहिताः सत्यः सहो-
भिरात्मीयैर्वैलैरक्षन्ते पालयन्ति अपिच स्वसारः स्वयमेव सरत्योङ्गुलयः पत्नीः पालयिष्यः अह्या-
णंलज्जारहितं प्रगल्भमित्यर्थः यद्वा अहीतयानं प्रशस्तगमनमिन्द्रं जनयो न जनयइति देवानां पत्न्य-
उच्यन्ते देवानां वैपत्नीर्जनयइति श्रुतेः । तादृवदुवस्यन्ति परिचरन्ति अञ्जलिबन्धनेनेन्द्रं पीणयन्ती-
त्यर्थः ॥ अवनीः अवनयोङ्गुलयो भवन्त्यवन्तिकर्माणीति यास्कः । सुपांसुलुगिति जसः पूर्वस-
वर्णदीर्घत्वम् । अवाताः वागतिगन्धनयोः असिहसीत्यादिना भावेत्प्रत्ययः बहुव्रीहौ नञ्सुभ्या-
मित्युत्तरपदान्तोदात्तात्वम् । व्रताशेच्छन्दसि बहुलमिति शैलोपः । दुवस्यन्ति दुवत्यतिः परिचरणकर्मा
कण्डूादिः अतोयकएवस्वरः शिष्यते पादादित्वान्निघाताभावः । अह्याणं ह्रीलज्जायाम् बहुलं-
छन्दसीति श्लोरभावः व्यत्ययेन शानच् मुगभावश्छान्दसः नञ्समासेऽव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वर-
त्वम् यद्वा बहुलं छन्दसीति शपोलुकि छन्दस्युभयथेति शानच् आर्धधातुकत्वेन डिच्त्वाभावे गुणाया-
देशो पूर्ववत्समासस्वरौ । यास्कस्त्वेवं व्याख्येय-अह्याणोहीतयानइति ॥ १० ॥

॥ इति प्रथमस्य पञ्चमे द्वितीयो वर्गः ॥ २ ॥

एकादशीष्टकमाह-

सनायुवो नर्मसानव्यो अर्के र्धसूयवो मतयो दस्मदद्दुः ।

पतिं न पत्नीं रुशती रुशन्तं स्पृशन्ति त्वाशवसावन्मनीपाः ॥ ११ ॥

सनाइयुवः । नर्मसा । नव्यः । अर्केः । वंसुइयवः । मतयः । दस्म ।

दद्दुः । पतिम् । न । पत्नीः । उशतीः । उशन्तम् । स्पृशन्ति । त्वा ।

शवसाइवन् । मनीपाः ॥ ११ ॥

हेदस्मदर्शनीयेन्द्र अर्केः शास्त्ररूपैर्मन्त्रैर्नर्मसानमस्कारेण यस्त्वं नव्यः स्तुत्यो भवसि सना-
युवः सनातनं अग्निहोत्रादिनित्यं कर्म आत्मन इच्छन्तः वत्सपवो वसुधनमात्मन इच्छन्तो धनका-
मावामवधो मेधाविनस्तर्वाद्द्रुः बहुना प्रयासेन जग्मुः हे शवसावन्सलवन्निन्द्र-देः प्रयुक्तमनीपा-
स्तुतयः त्वात्वां स्पृशन्ति प्राप्नुवन्ति तत्र दृष्टान्तः-उशतीः उशत्यः कामप्रमानाः पत्नीः पत्न्यः उशन्तं

कामयमानं पतिं यथापतिं सम्भजन्ते तद्वत् ॥ सनायुवः सनेत्येतद्व्ययं नित्यत्वमाचष्टे देव
 तद्दानलक्ष्यते सनासनातनं कर्म आत्मन इच्छन्तीति सनायुवः क्वाच्छन्दसीत्युपत्ययः जसि वर्णम-
 त्ययेनोत्वम् । मतयः मनज्ञाने मन्यन्त इति मतयः स्तोतारः किञ्चकौचसंज्ञायामिति किञ्च रक्ति-
 चिदीर्घश्चेति निषेधे माप्ते बाहुलकात् अनुदात्तोपदेशेत्यादि नानुनासिकलोपः चित्त्वाद्दोषत्व-
 त्वम् । दद्दुः द्राकुत्सायां गतौ लिट्युसि आतो लोप इटिचेत्याकारलोपः । उशतीः वशकान्तौ ह्यः
 शत् अदादित्वाच्छपोलुक् शतुर्ङित्त्वात् ग्रहज्यादिना सम्प्रसारणम् उगितश्चेति ङीष् शतु-
 मइति नद्या उदात्तत्वम् वाछन्दसीति पूर्वसवर्णदीर्घः । शवसावन् मनुषि आकारोपजनञ्छान्दः
 यद्वा मत्वर्थीय आवनिष् ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टचमाह—

सनादेवतवरायोगभस्तौ नक्षीयन्ते नोपदस्यन्ति दस्म ।

द्युमाँ अंसि ऋतुमाँ इन्द्रधीरः शिक्षाशचीवस्तवन् शचीभिः ॥ ११ ॥

सनात् । एव । तव । रायः । गभस्तौ । न । क्षीयन्ते । न । उप ।
 दस्यन्ति । दस्म । द्युमान् । अंसि । ऋतुमान् । इन्द्र । धीरः ।
 शिक्ष । शचीवः । तव । नः । शचीभिः ॥ १२ ॥

हेदस्मदर्शनीयेन्द्र गभस्तिरिति बाहुनाम तव गभस्तौ हस्ते सनादेव चिरकालादारभ्य स्थिता-
 निरायो धनानि नक्षीयन्ते न विनश्यन्ति नोपदस्यन्ति च स्तोतृभ्यो दत्ते पितृवद्धस्तगतं धनमुपसप्तना-
 मोत्यपितुवर्धते हेइन्द्र धीरो बुद्धिमान् षष्ठो वात्वं द्युमान् दीप्तिमानसि तथा ऋतुमान् लोकरक्षण-
 हेतुभूतकर्मयुक्तोसि हे शचीवः कर्मवन्दिन्द्र तव शचीभिः त्वदीयैः कर्मभिर्नोस्मभ्यं धनं शिष्यदेहि
 शिक्षातिर्दानकर्माँ । क्षीयन्ते क्षीञ्छिसायां क्र्यादिः अस्मात्कर्मकर्तृकर्मवद्भावाद्यगमनेपदे वत्-
 रणं स्वाश्रयमपियथास्यादिति कर्तृवद्भावादचः कर्तृयकीत्याद्युदात्तत्वम् चादिलोपे विज्ञापे विनिवा-
 तमतिषेधः । शचीवः शची अस्यास्तीति शचीवान् छन्दसीर इति मनुषोवत्वम् सम्बुद्धीमनुवचो-
 रितिनकारस्परुत्वम् ॥ १२ ॥

त्रयोदशीष्टचमाह—

सनायते गोतम इन्द्र न न्यमतं क्षुद्रह्य हरियो जनाय ।

सुनीथार्यनः शवसाननो धाः प्रातर्मक्षुधियावमुर्जगम्यात् ॥ १३ ॥ ३ ॥

सनाइयते । गोतमः । इन्द्र । नव्यम् । अतक्षत् । ब्रह्म ।

हरिइयोजनाय । सुदनीथार्य । नः । शवसानं ॥ नोधाः । प्रातः ॥

मक्षु । धियाइवसुः । जगम्यात् ॥ १३ ॥ ३ ॥

सइन्द्रः सनायतेनित्यइवाचरतिसर्वेपामाद्योभवति हेरावसानवल्बनिन्द्र हरियोजनायह-
रीअश्वौरथेयोजयतीतिहरियोजनः सुनीथायसुदुनेत्रेएवम्भूतायतस्मैतुभ्यंगोतमः गोतमस्यऋ-
षेःपुत्रोनोधाऋषिःनव्यंनूतनंरसएतत्सूक्तंरूपंस्तोत्रंनोस्मदर्धमतक्षत्अकरोत् अतोस्माभिरनेन
स्तोत्रेणस्तुतःसन् धियावुच्चाकर्मणावाप्राप्तवसुःइन्द्रःप्रातःकालेमक्षुशीघ्रंजगम्यादागच्छतु ॥
सनायते सनेतिनिपातोनित्यशब्दसमानार्थः तस्मादाचारार्थेक्यइप्रत्ययः । सुनीथाय णी-
ञ्प्रपापणेइत्यस्मादौणादिकःथक्प्रत्ययः थाथादिस्वरः ॥ १३ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपञ्चमेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

त्वंमहानितिनवर्चपठंस्कंनोधसआपित्रैष्टुभमैन्द्रं अनुक्रम्यतेच—त्वंनवेति । समूहेदशरात्रे
द्वितीयेछन्दोमेमरुत्वतीयेशस्त्रेएतत्सूक्तम् विश्वजितोशिनरइतितण्डेस्त्रितम्—तांसुतेकीर्तित्वं-
महाँइन्द्रयोहेति ॥

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

त्वंमहाँइन्द्रयोहशुष्मैर्द्यावाजज्ञानःपृथिवीअमेधाः ।

यद्धतिविश्वागिर्यंश्चिदभ्वाभियादृह्णासःकिरिणानैजन् ॥१॥

त्वम् । महान् । इन्द्र । यः । ह । शुष्मैः । द्यावा । जज्ञानः । पृथिवी

इति । अमे । धाः । यत् । ह । ते । विश्वा । गिर्यः । चित् । अभ्वा ।

भिया । दृह्णासः । किरिणाः । न । ऐजन् ॥ १ ॥

हेइन्द्र त्वंमहान्गुणैःसर्वाधिकोभवसि योह यःखलुत्वंअमेअसुररुतेभयेसतिजज्ञानस्तदानी-
मेवमादुर्भवःसन् शुष्मैःरात्राणांशोपकैःआत्मीयेर्वदैर्द्यावापृथिवीद्यावापृथिव्यौधाः अधारयःताद-
शाद्द्रयादमुचइत्यर्थः किञ्च यद्धतेयस्यत्वद्रुतवसम्बधिन्याभियाभीत्याविश्वविश्वानिव्याप्तानि
मानिभूवजावानिगिर्यश्चित्रयेचशिष्टोच्चयाः अम्वा महनामैतद्वअन्यान्यपिमहान्नियानिसन्ति

पिसर्वेदह्लासः दृढाअपिऐजन्अकंपिपत तत्रदृष्टान्तः—किरणान् यथासूर्यरश्मयः इतस्ततोऽनिक्र-
 म्पन्ते तद्वत् ॥ जज्ञानः जनीमाडुभावे ल्ठिः कानच् गमहनेत्यादिनोपधालोपः स्थानिवद्भावादिर्भा-
 वादि चितइत्यन्तोदात्तत्वम् ॥ द्यावापृथिवीइत्यस्यसमस्तपदस्यमध्ये जज्ञानइत्यस्यपाठश्छान्दसः।
 यत् सुपांसुलुगितिपठ्यालुक् । अश्वा आसमन्ताद्भवन्तिसद्भावं प्रामुवन्तीत्यश्वामहान्तः आश्व-
 वांद्भवतैरौणादिकोड्वनन्प्रत्ययः उपसर्गस्यह्रस्वत्वं च यद्वा नञपूर्वाद्भवतेः प्रान्यर्थान्नञ्जिबुवादि-
 दितिक्नप्रत्ययः महान्तोहिमासुंनशक्यन्ते शेश्छन्दसिबहुलमितिशेर्लोपः । किरणाः क्रीयन्तेवि-
 क्षिप्यन्तेइतिकिरणाः कृविक्षेपे कृपृवृजिमन्दिनिधाञ्ज्यः क्युरितिक्युप्रत्ययः योरनादेशेप्रत्यया-
 द्युदातः ऋतइद्धातोरितीत्वम् । ऐजन् एजृकम्पने लङ्चाडागमः सचोदात्तः वृद्धिश्च ॥ १॥

द्वितीयाष्टमहाह—

आयद्धरींइन्द्रविब्रतावेरातेवज्रंजरितावाहोर्धात् ।

येनाविहर्यतक्रतोअमित्रान्पुरंइष्णासिंपुरुहूतपूर्वीः ॥२॥

आ । यत् । हरी इति । इन्द्र । विब्रता । वेः । आ । ते । वज्रम् ।
 जरिता । वाहोः । धात् । येन । अविहर्यतक्रतो इत्यविहर्यतक्रतो ।
 अमित्रान् । पुरः । इष्णासिं । पुरुहूत । पूर्वीः ॥ २ ॥

हेइन्द्र त्वय्यदाविब्रताविविधकर्मणौहरीत्वदीयावश्वौआवेःरथेआंगमयसिरथेयोजयर्षी-
 त्यर्थः तदानींतितववाहोर्हस्तयोर्जरितास्तोतावज्रमाधावस्तोत्रेणस्थापयतिस्तोत्रास्तुतेययन्नन-
 रेणवज्रंत्वद्धस्तेदृश्यतइत्यर्थः हेअविहर्यतक्रतोप्रेप्सितकर्मन्निन्द्र अमित्रान्शत्रून्त्येनवजेण्य-
 सिअभिगच्छसि हेपुरुहूत पुरुभिर्बहुभिर्यजमानैराहूतस्वंपूर्वींवीहीःपुरःअसुरपुराणिभेतुमभिन-
 च्छसीत्यर्थः ॥ विब्रता व्रतमितिकर्मनाम विविधं व्रतं कर्म ययोस्तौ सुपांसुलुगितिपूर्वसवर्णदीर्घत्वं
 बहुवीहौपूर्वपदमरुतिस्वरत्वम् । वेः वीगतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनत्वाद्नेपु अन्तर्भावित्वग्यर्थ-
 वछान्दसेलङि सिपि अदादित्वाच्छपोलुक् बहुलंछन्दस्यमाडव्योगेपीत्यडभावः । धात् दधातेश्छा-
 न्दसेलुङिगातिस्येतिसिचोल्क पूर्ववदडभावः । अविहर्यतक्रतो हर्यतिःप्रेप्साकर्मतियात्कः ।
 हयंगतिकान्त्योः कान्तिरभिलापः विहर्यंतोनभिलपितः अविहर्यंतोभिलपितइत्यर्थः तदरः
 क्रतुःकर्मयस्यसतथोकः । अमित्रान् नसन्तिमित्राण्येपुइतिबहुवीहौनजोजरमरमित्रशृवास्तुन-

पदाद्युदात्तत्वम् । इष्णासि इषआभीक्ष्ये अत्रगत्यर्थः क्रयादिभ्यःश्चा सिपःपित्वादनुदात्तत्वे तस्यैवस्वरःशिष्यते यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥२॥

तृतीयाष्टकमाह—

त्वंसत्यइन्द्रधृष्णुरेतान्त्वमृभुक्षानर्यस्त्वंपाट् ।

त्वंशुष्णं वृजनेपृक्षआणौयूनेकुत्सायद्युमतेसचाहन् ॥३॥

त्वम् । सत्यः । इन्द्र । धृष्णुः । एतान् । त्वम् । ऋभुक्षाः । नर्यः ।

त्वम् । पाट् । त्वम् । शुष्णम् । वृजने । पृक्षे । आणौ । यूने ।

कुत्साय । द्युमते । सचा । अहन् ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वंसत्यःसत्सुभवः सर्वोत्कृष्टइत्यर्थः एतान्शत्रून्भिगतःसन् धृष्णुः तेषांघर्षयिता तिरस्कृता किञ्च त्वमृभुक्षाः ऋभूणामधिपतिः तेषुकृतनिवासोवा यद्वा महन्नामैतत् महान्प्रवृद्धो-
सि नर्पोनृभ्योहितः तथा त्वं पाट् शत्रूणामभिभविताहन्तेत्यर्थः किञ्च वृजनइत्यादीनित्रीणिस-
द्भ्रामनामानि अत्रपूर्वविशेषणे वृजनेवर्जनयुक्ते सद्भ्रामेहिवीराःपुरुषावर्ज्यन्तेहिंस्यन्ते पृक्षेसंप-
र्चनीयेवार्थेषांहुंप्राप्तव्ये एवंविधेआणौसद्भ्रामेद्युमतेदीप्तिमतेयूनेतरुणायकुत्साय सचात्वंसहायोभू-
त्वाशुष्णंशोपयितारमेतत्संज्ञमसुरंअहन्अवधीः ॥ ऋभुक्षाः ऋभुरितिभेधाविनाम उरुविस्तीर्णं
भाति यद्वा ऋतेनयज्ञेनभातिभवतीतिवाऋभुः उरुशब्देऋतशब्देवोपपदेभातेर्भवतेर्वाद्यग्यादय-
श्चेतिकुप्रत्ययः पूर्वपदस्यऋभावश्चनिपात्यते क्षयतिरैश्वर्यकर्मा तेषामीष्टेइत्यृभुक्षाः यद्वा क्षि-
निवासगत्योःतेषु निवसतीतिपतेस्थइतिविधीयमानइनिप्रत्ययोबहुलवचनादस्मादपिभवति टिलो-
पश्च सौपथिमथ्यृभुक्षामादित्यात्वं प्रत्ययस्वरः । पाट् सहअभिभवे छन्दसिसहइतिकेवलादपिपिवः
पत्वंछान्दसम् । द्युमते द्यौःशीघिरस्मिन्नस्तीतिद्युमान् स्वादिष्वसर्वनामस्थानेइतिपदसंज्ञायां
दिवजदित्युत्वं हस्यनुइभ्यांमनुचितिमनुपउदात्तत्वम् ॥३॥

चतुर्थीष्टकमाह—

त्वंहन्त्यदिन्द्रचोदीःसखावृत्रंयद्वृजिन्टपकर्मन्नुभ्याः ।

यद्वंशूरुपमणःपरुचैर्विदस्धूर्योनावरुंतोवृथापाट् ॥१॥

त्वम् । ह । त्यत् । इन्द्र । चोदीः । सर्वा । वृत्रम् । यत् । वृजिन् ।
 वृषकर्मन् । उन्नाः । यत् । ह । शूर । वृषमनः । पराचैः । वि ।
 दस्यून् । योनौ । अकंतः । वृथापाद् ॥ ४ ॥

हेइन्द्र त्वंह त्वंत्वत्सखाकुत्सस्यसहायःसन्त्यवतवप्रसिद्धं धनं जयलक्षणं यशोवाचोदीः प्रेरित-
 वान् अकार्पांरित्यर्थः हेवृषकर्मन् वृष्ट्युदकसेचनरूपकमेपित वृजिनवज्रवज्रिन्द्र वृत्रं सर्वस्यवद-
 स्यावरीतारंकुत्सस्यशत्रुं यवपदाउन्नाः अनुन्नाः अहिंसीः अपिच हेशूरशत्रूणां मेरक वृषमनः क्रा-
 माभिवर्षकमनस्केन्द्र वृथापाद् अनायासेन शत्रूणां मभिन्नवितात्वं यद्यदास्वद्युयोनौ वरिर्भि-
 णीयेसंग्रामेदस्यून् कुत्सस्योपक्षयितृन् अन्यान् शत्रून् पराचैः परागमनैः व्यकृतः पराङ्मुखाययात्र-
 न्ति तथाव्यच्छिनः तदानीं कुत्सः सर्वयशः प्रामोदित्यर्थः ॥ चोदीः चुदमेरणे लुङि नेटीति चिचिवृद्धि-
 मतिपेधः । उन्नाः णभतुभाहिंसायाम् क्रैयादिकः लङिसिपि तलोपच्छान्दसः बहुलं छन्दस्यामाङ्गो-
 गेपीत्यङ्भावः पराचैरित्येतदव्ययं नीचैरुच्चैरिति वदिति भट्टभास्करमिश्रः । पराचैः पराञ्चनैरि-
 तिनिरुक्तम् । दस्यून् दीर्घादिसमानपादेइति नकारस्यरुत्वम् अत्रानुनासिकः पूर्वस्यतुवेति उकार-
 स्यसानुनासिकता । अकृतः कृतीछेदने लङिसिपितुदादित्वाच्छप्रत्ययः आगमानुशासनस्यानि-
 त्यत्वाच्चेमुच्चादीनामितिनुमागमस्याभावः शस्यङिच्चाट्टणाभावः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह-

त्वं हत्यदिन्द्रारिपण्यन् दृहस्यं चिन्मर्तानामजुष्टौ ।
 व्यंश्मदाकाष्टा अर्वते वर्धनेव वञ्चिच्छ्रियस्य मित्रान् ॥ ५ ॥ १ ॥

त्वम् । ह । त्यत् । इन्द्र । अरिपण्यन् । दृहस्यं । चित् । मर्तानाम् ।
 अजुष्टौ । वि । अस्मत् । आ । काष्ठाः । अर्वते । वः । घनाद्वैव ।
 वञ्चिन् । श्रियिहि । अमित्रान् ॥ ५ ॥ १ ॥

हेइन्द्र त्वंत्वन्त्यवतस्यदृहस्यचिदृहस्यकस्यचिदपि अरिपण्यनरेपणमनिच्छन् एवंस्वभावोऽ-
 वसि देवतात्वेनानुग्रहीवृत्त्वाद् तथापिमर्तानांस्तोतृणामस्माकं शत्रुभिरजुटावमीतौ सत्यां अस्मद्वैव
 अस्मदीपाश्याषगन्तुं काष्ठादिशः आसमन्तादिवः विवृताः कुरु यथासर्वासु दिक्षु अस्मदीपाश्याः

प्रतिरोधमन्तरेण गच्छन्ति तथा कुर्वित्यर्थः किञ्च तत्रत्यानमित्रान् हेवज्जिन्वज्जवज्जिन्द्र घनेवघनेन कठिनेन पर्वतेनेववज्जेण श्रथिहि श्रथयजहीत्यर्थः यद्वा मर्तानामनुप्याणां मध्येयस्मिन्कस्मिन्श्चित्तवापीतौ सत्यांतस्य शत्रोर्दृढस्यापि अरिपण्यन् रेपर्णाहिंसनमनिच्छन्वर्तसेयस्मिस्तुकुन्सादौपीतिरस्ति तस्य शत्रुवधं चक्रे अतस्तव प्रियाणामस्माकमर्षतइत्यादि पूर्ववत् ॥ त्वत् सुपांसुलुगिति पठ्यालुक् । अरिपण्यन् रिष्टशब्दात्क्यच्चिदुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यतिरिपण्यतीतिरिपण्भावो निपात्यते नञ्समासे अव्ययपूर्वपदमकृत्स्वरत्वम् । अस्मत् पूर्ववत्पठ्यालुक् । अर्षते अर्षणस्त्रसावनञ्जइति नकारस्य तकारादेशः वनिपसुपौ पिच्चादनुदात्तौ परिशेषात् धातुस्वरएवशिष्यते । घनेव मूर्तौ घनइतिकाठिन्ये गम्यमाने हन्तेरप्पत्ययान्तो निपात्यते । श्रथिहि श्रथहिंसार्थः ण्यन्ताल्लोटिवहुलंछन्दसीति शपोलुक् ॥ ५ ॥

॥ इति प्रथमस्य पञ्चमे चतुर्थोऽवर्गः ॥ ४ ॥

पृथीमृचमाह—

त्वांहृत्यदिन्द्राणसातौ स्वर्मीह्ले नरं आज्ञाह्वन्ते ।

तव स्वधावइयमांसमर्ये ऊतिर्वाजेष्वतसाय्याभूत् ॥ ६ ॥

त्वाम् । ह । त्वत् । इन्द्र । अर्णसातौ । स्वःऽमीह्ले । नरः । आज्ञा । ह्वन्ते । तव । स्वधावः । इयम् । आ । समर्ये । ऊतिः । वाजेषु । अतसाय्या । भूत् ॥ ६ ॥

हेइन्द्र अर्णसातौ अर्णांनां गन्तृणां युद्धे मृचानां पुरुपाणां सातिर्लाभोयस्मिन्स्वर्मीह्लेमीह्लेमिति घननाम सुद्युअरणीयं धनं यस्मिन् एव भूते आज्ञा आजौसङ्ग्रामे त्यदत्तं प्रसिद्धं त्वोमेव नरोपोद्दुकापाः पुरुपाः सहायार्थं ह्वन्ते आह्वयन्ति यद्वा अर्णसातुदकस्य सातिर्लाभोयस्मिन्वृत्रादियुद्धे तस्मिन् नित्यर्थः वृष्टिनिरोधकेन वृत्रेण सहवर्षणार्थं तव यवयुद्धं तत्र स्तोत्रारस्त्वांमोत्साहयन्तीति भावः यस्मादेवं तस्मात् हेस्वधावः हेअञ्चवन्चलवन्वाइन्द्र समये सङ्ग्रामे तव सम्बन्धिनी इयमूतिः त्वदीयमिदं रक्षणं आअस्मदाभिमुख्येन भूवभवतुवाजेपुसङ्ग्रामेषु यैषाकृतिः अतसाय्या योद्धृभिः माभव्याप्रवति ॥ त्वत्सुपांसुलुगिति द्वितीयायालुक् । अर्णसातौ ऋगती बहुलवचनादौणादिकोनमत्ययः पणुदाने इत्यस्माद्भावेक्तिनिजनसनसनामित्यनुनासिकस्यात्वम् बहुव्रीहौ पूर्वपदमकृत्स्वरत्वम् यद्वा उदकेनुद्धेत्यन्तरसुन्प्रत्ययोनुदागमश्च पीवोपवसनादीनां छन्दसिलोपोवकव्यइतिसलोपः निच्चादाद्युदानत्त-

म् पूर्ववद्बहुव्रीहिस्वरः । स्वर्माह्वे स्वरशब्देन्यङ्स्वरौस्वरितावितिस्वरितः बहुव्रीहिस्वरेणस-
एवशिष्यते । आज्ञा सुपांसुलुगितिसप्तम्याडादेशः । स्वभावः मतुवसोरुरितिमतुपोरुत्वम् । अवता-
प्या अवतासातत्यगमने औणादिकःसाप्यप्रत्ययः तस्याडागमश्च आगमानुदात्तत्वेप्रत्ययायुदा-
त्तत्वम् । भूत् छन्दसिलुङ्लङ्लिट्इतिप्रार्थनायांलुङि बहुलंछन्दस्यमाङ्योगेपीत्यडभावः ॥६॥

सप्तमीशृचमाह—

त्वंहृत्पदिन्द्रसप्तयुध्यन्पुरोवज्जिन्पुरुकुत्सायदर्दः ।
वर्हिर्नयत्सुदासेवृथावर्गहोराजन्वरिवःपूर्वेकः ॥७॥

त्वम् । हृ । त्यत् । इन्द्र । सप्त । युध्यन् । पुरः । वज्जिन् ।
पुरुकुत्साय । दर्दरिति दर्दः । वर्हिः । न । यत् । सुदासे । वृथा ।
वर्क । अंहोः । राजन् । वरिवः । पूर्वे । करिति कः ॥ ७ ॥

हेवज्जिन्वज्ज्वन्निन्द्र पुरुकुत्सायएतत्संज्ञायऋपयेयुध्यन्तदीयशत्रुभिःसहयुद्धंकुर्वाणस्त्व-
मेव त्यवताःसप्तपुरःतदीयानिसप्तसंख्यानिनगराणिदर्दःव्यदारयः अभैत्सोरित्यर्थः अपिच सुदा-
सेएतत्संज्ञायराज्ञेअंहोःएतत्संज्ञायसुरस्यसम्बन्धियद्धनमस्त्वितववृथाअनायासेनवर्हिर्न वर्हिर्-
ववर्क अवृणक्अच्छिनइत्यर्थः तदनन्तरंपूर्वे त्वांहविपापूरयतेतस्मैसुदासेहेराजनस्त्वामिन्द्र
वरिवोधनं कःअकार्षीः ॥ त्यत् सुपांसुलुगितिविभक्तेलुक् । दर्दः द्विविदारणे अस्माद्यङ्लुगन्ताङ्-
ङिसुपिअदादिवच्चेतिवचनाच्छपोलुक् बाहुलकाद्दलादिशेषाभावः हल्ङ्चाभ्यङ्निस्सटोपः व-
हुलंछन्दस्यमाङ्योगेपीत्यडभावः । सुदासे शोभनंदातीतिसुदाःअसुन्सुदाःकल्याणदानइविभा-
स्कः । वर्क वृजीवर्जेनेलडिसिपिचहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् लघूपधगुणेपूर्ववत्सटोपःअडभा-
वश्च चोःकुरितिकुत्वम् । कः हुलञ्करणे लुडिसिपिमध्वेचसेतिच्चेलुक् पूर्ववत्सटोपाडभावो ॥७॥

अष्टमीशृचमाह—

त्वंत्यानंइन्द्रदेवचित्रामिपमापोनपीपयःपरिज्मन् ।
ययांशूरप्रत्यस्मभ्यंयंसिस्मनमूर्जनविश्वधृक्षरंध्यै ॥८॥

त्वम् । त्याम् । नः । इन्द्र । देव । चित्राम् । इपम् । आपः । न ।
पीपयः । परिंज्मन् । यया । शूर । प्रति । अस्मभ्यम् । यंसि ।
त्मनम् । ऊर्जम् । न । विश्वध । क्षरं ध्यै ॥ ८ ॥

हेदेवद्योतमानेन्द्र त्वनोस्माकंचित्रांचायनीयांत्यांतामिपमन्परिंज्मन्परितोव्यावायांभूमौ
पीपयः प्रवर्धयः यथासर्वाभूमिः अन्नेनपरिपूर्णाभवतितथाकुर्वित्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—आपोन
यथाआपोवृष्ट्युदकानिभूम्यांवर्षणेनप्रवर्धयसितद्वत् यद्वा भूमौवर्तमानानस्मानयथाअपः प्रा-
पयसितद्वत् चित्रामिपमपिपाययेतिभावः हेशूरेन्द्र ययाइपात्मनमात्मानंजीवंअस्मभ्यंप्रतियंसिप्रय-
च्छति तत्रदृष्टान्तः—विश्वध विश्वतः सर्वतः क्षरं ध्यैक्षरितुंऊर्जन उदकमिव यथास्मभ्यंवहुल-
मुदकंमयच्छसितद्वत्पाणधारणरूपंजीवनमपिपयच्छसीतिभावः ॥ आपः शसिप्राप्तेव्यत्ययेनजसू
अमृन्तित्यादिनादीर्घः।पीपयः स्फायीओप्पापीवृद्धौ ण्यन्ताच्छान्दसेलुडि प्यायःपीतिव्यत्ययेन
पीभावः णिश्रिदुस्तुभ्यइतिच्चेश्वादेशः णिलोपादीनि यद्वा पीङ्गानेइत्यस्मात् लुडिचडिपूर्ववत्
बहुलंछन्दस्यमाङ्चोगेपीत्यडभावः । परिंज्मन् जमतिर्गतिकर्मा अजगतिक्षेपणयोः आभ्यांपरि-
पूर्वाभ्यां श्वन्नुक्षन्तित्यादौकनिनप्रत्ययान्तोनिपातितः सुपांसुलुगितिसप्तम्यालुक् । यंसि यमउपर-
मेवहुलंछन्दसीतिशपोलुक् । त्मनं आङोन्पत्रापिछन्दसिदृश्यतइत्यात्मनआकारलोपः संज्ञापूर्व-
कस्यविधेरनित्यत्वाद्गुपधादीर्घांभावः । विश्वध विश्वशब्दात् तसितःसकारलोपोर्ध्वत्वंच
पृषोदरादित्वात् । क्षरं ध्यै क्षरसञ्चलने तुमर्थेसेसेनित्यध्वेनप्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीशृचमाह—

अकारितइन्द्रगोतमेभिर्ब्रह्माण्योक्तानमंसाहरिभ्याम् ।

सुपेशंसंवाज्माभरानःप्रातर्मक्षूधियावंसुर्जगम्यात् ॥ ९ ॥ ५ ॥

अकारि । ते । इन्द्र । गोतमेभिः । ब्रह्माणि । आइलंक्ता । नमंसा ।

हरिंभ्याम् । सुपेशंसम् । वार्जम् । आ । ज्र । नः । प्रातः । मक्षु ।

धियाइवंसुः । जगम्यात् ॥ ९ ॥ ५ ॥

हेइन्द्र तेतवगोतमेभिर्गन्तुमेरेतत्सैकैःअपिभिःअकारिस्तोत्रंरुतमित्यर्थःएतदेवस्वष्टीकरोति
मसाणिमध्रजातानिनमसाहविलक्षणोनान्नेनसहहरिभ्यामभ्यांयुक्तायनुभ्यंओक्ताआन्निमु-

ख्येनोक्तानि यद्वा मर्यादायामाकारः यथाशास्त्रं प्रयुक्तानि सत्त्वं सुपेशसं पेशइतिरूपनाम बहुविध-
रूपयुक्तं वाजमन्त्रं नोस्मभ्यमाभरआहरदेहीतियावत् धियाबुद्ध्याकर्मणांवाप्राप्तधनइन्द्रः प्रातः
कालेअस्मद्रक्षणार्थंजगम्यात्आगच्छतु ॥ ओक्ता शेश्छन्दसिबहुलमितिशेर्लोपः । सुपेशसं पि-
शअवयवे असुन् बहुव्रीहावाद्युदात्तंअच्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । भर ह्यहोर्भइतिभत्वम्
अचोतस्तिडइतिसंहितायां दीर्घः ॥ ९ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपञ्चमेपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

वृष्णेशर्धामितिपञ्चदशसप्तमंसूक्तं नोधसआर्षं मारुतं अन्त्यात्रिष्टुप् शिष्टाश्चतुर्दशजग-
त्यःतथाचानुक्तान्तम्—वृष्णेषञ्चोनामारुतंत्रिष्टुवन्तमिति । चातुर्विंशिकेहन्याग्निमारुतेइदंमारुतनि-
विद्धानीयंसूत्रितम्—पृक्षस्यवृष्णोवृष्णेशर्धायज्ञेनवर्धेत्याग्निमारुतमिति । आभिष्टविकेपञ्चमे-
हन्यप्येतदाग्निमारुतेमारुतंनिविद्धानीयं सूत्रितंच—पृक्षस्यवृष्णोवृष्णेशर्धायनूचित्सहोजाइत्या-
ग्निमारुतमिति ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

वृष्णेशर्धायसुमरंवायवेधसेनोधःसुवृत्तिंप्रमंरामरुद्भ्यः ।

अपोनधीरोमनंसासुहस्त्योगिरःसमञ्जेविद्येष्वाभुवः ॥ १ ॥

वृष्णं । शर्धाय । सुहमंवाय । वेधसे । नोधः । सुवृत्तिम् । प्र ।

अपः । मरुतुद्भ्यः । अपः । न । धीरः । मनसा । सुहस्त्यः । गिरः ।

सम् । अञ्जे । विद्येषु । आभुवः ॥ १ ॥

अत्रपूर्वार्धेनस्तुतीनोधाःप्रयंते हेनोधः वृष्णोकामानांवर्षित्रिसुमरंवायशोभनयज्ञायवेधसे-
ष्पफलादीनांकरं वायैसनिहिपुष्पाणिफलानिचोत्पद्यन्ते एवंविधायमरुद्भ्यः विमक्तिव्यत्ययः मरु-
तामितराविणांशर्धायसमूहायसुवृत्तिं सुष्टुआवर्जकं सुष्टुपवृत्तंवास्तोत्रं मभ्रमेरयस्तुहीविषावत्
स्तुतीमेरितोनोधाआह धीरोधीमान् सुहस्त्यः शोभनांगुल्लियुक्तः कृताअद्विरित्यर्थः एवम्पूर्वाहं
मनसागिरःस्तुतिवृक्षणावाचः समञ्जेसम्पग्व्यक्ताःकरोमि यागिरोविद्येषुपुपुतेषु आभुवःआइन्द्रा-
दायां यथाशास्त्रं मयुक्तप्रवन्तीत्याभुवः देयनाभिमुखीकरणापसमथांः यज्ञयोग्यैःस्तुतिमनःपूर्वैर्न-
रुद्रां स्तानीतिभावः तत्रदृष्टान्तः—आपोन यथापजंन्योपुगपदेवचहुपुपदेगेपुचहुगोमत्तानिवर्षं

तद्वत् ॥ वृष्णो वृषसेचने कनिन्यवृषितक्षीत्यादिनाकनिन्यत्ययः किञ्चाद्रुणाभावो नित्वादाद्युदात्त-
त्वम् चतुर्थ्यैकवचने अङ्गोपोनइत्यकारलोपः । शर्षाय श्रुधुमसहने शर्ष्यतेप्रसस्यतेनेनपर्वतादिक-
मिति शर्षो मरुत्संबः करणेचञ्ज् जित्वादाद्युदात्तत्वम् । सुमखाय शोभनोमखोयस्य नञ्सुभ्यामि-
तिपातेव्यत्ययेनपूर्वपदमरुतिस्वरत्वम् । नोभः पादादित्वात्पाठिकमामद्विताद्युदात्तत्वम् । सुह-
स्त्यः हस्तेभवोहस्त्यः भवेच्छन्दसीतियत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । ततः सुशब्देन बहुव्रीहावा-
द्युदात्तंश्चच्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयामृचमाह—

तेज्जिरेदिवः ऋष्वास उक्षणो रुद्रस्य मर्या असुरा अरेपसः ।

पावकासः शुचयः सूर्या इव सत्वानो नद्रप्सिनो घोरवर्षसः ॥ २ ॥

ते । ज्जिरे । दिवः । ऋष्वासः । उक्षणः । रुद्रस्य । मर्याः । असुराः ।

अरेपसः । पावकासः । शुचयः । सूर्याः इव । सत्वानः । न ।

द्रप्सिनः । घोरवर्षसः ॥ २ ॥

तेमरुतोदिवोन्तरिक्षावज्जिरे पादुर्वभ्रुवुः कीदृशाः ऋष्वासः दर्शनीयाः उक्षणः सेकारोयुवा-
नइत्यर्थः रुद्रस्य मर्याः मर्याशब्दो मनुष्यवाची इह मरुतां मर्त्यत्वासंभवात्पुत्रा इत्यस्मिन्नर्थे पर्यवस्य-
ति मरुतां रुद्रपुत्रत्वं च मन्त्रान्तरे स्पष्टम्—आतेपितर्मरुतां सुभ्रमेतिविति । असुराः शत्रूणां निरसिता-
रः अरेपसरेपइतिपापनाम पापरहिताः पावकासः सर्वपांशोधकाः सूर्या इव शुचयोदीप्ताः सत्वानो-
न यथापरमेश्वरस्य भूतगणाः अतिशयेन वक्ष्यन्तः क्रमाः तत्सदृशा इत्यर्थः सत्वान इति भूतगणा-
उच्यन्ते—अथोपेअस्य सत्वान इत्यादौ तथा दर्शनात् । द्रप्सिनः वृष्ट्युदकविन्दुभ्रियुंकाः मरुतः-
सृष्टानंयन्तीति श्रुतेः । घोरवर्षसः वर्षइति रूपनाम घोररूपाः यथा भूतगणाभयंकररूपाः शत्रूणां
भयंकररूपा इत्यर्थः यद्वा सत्वानो न घोरवर्षसः यथा भूतगणाभयंकररूपाः तद्वदेतेपीत्यर्थः ॥
ऋष्वासः ऋषीगतौ गत्यर्थांनुद्घचर्षा इति अवज्ञानार्थः सर्वनिवृत्त्येत्यादौ वषंत्ययान्तो निपातितः
आजसेरसुक् । उक्षणः वापपूर्वस्पनिगमेइत्युपधादीर्घाभावः । अरेपसः बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामि-
त्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । सत्वानः षड्विशरणगत्यवसादनेषु प्रेईरसद्योस्तुत्केतिविधीयमानः

१ ऋ० सं० २. ७. १६. १ । २ ते० सं० ४. ५. १. १ । ३ ते० सं० २. ४. १. ०.

* मरुतः सृष्टानंयन्तीति निरुक्तम् नि० ७. २४. १ ।

कनिष्पत्ययोवहुलवचनात्केवलादपि भवति प्रत्ययस्यपित्त्वादानुदात्तत्वेधातुस्वरः शिष्यते । घो-
रवपंसः हन्तेरच्युरचेतिहन्तेर्घुरादेशः अच् वृद्धधातोर्वृद्धशीङ्ग्यामित्यसुन् पुडागमः बहुवी-
हिस्वरः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

युवानोरुद्राअजराअभोग्घनोववक्षुरधिगावःपर्वताइव ।

दृह्णाचिद्विश्वाभुवनानिपार्थिवाप्रच्यावयन्तिदिव्यानिमज्मनाः॥३॥

युवानः । रुद्राः । अजराः । अभोक्क्षहनः । ववक्षुः । अधिधगावः ।

पर्वताः इव । दृह्णा । चित् । विश्वा । भुवनानि । पार्थिवा । प्र ।

च्यवयन्ति । दिव्यानि । मज्मनाः ॥ ३ ॥

युवानस्तरुणाः रुद्राः रुद्रपुत्राः अजराः जरारहिताः अभोग्घनः येदेवान् हविर्भिनंभोज-
यन्तितेपांहन्तारः अधिगावः अधृतगमनाः परैरनिवारितगतयः पर्वताइवदृढाङ्गाः एवभूतामरुतः
ववक्षुः स्तोतृणामभिमत्तंप्रापयितुमिच्छन्ति अपिच विश्वासर्वाणिभुवनानिसद्भावमाप्तानिपार्थिवा-
पृथिव्यांभवानिदिव्यानिदिविभवानिचवसुनिदृह्णाचिव दृढान्यपिमज्मनेतिबलनाम मज्मनाशो-
धकेनबलेनप्रच्यावयन्तिप्रचालयन्ति ॥ अभोग्घनः भोजनयन्तीतिभोजःनभोजःअभोजःवेर्षा
हन्तारः बहुदुष्टंन्दसीतिहन्तेःक्रिप् अयोहोन्यतरस्यामितिहकारस्यघत्वम् इन्हन्पुष्यार्थम्णांशा-
वितिनियमादोर्वाभावः । ववक्षुः बहूमापणेअस्मादिच्छासनिएकाचइतीड्मतिषेधः द्विर्भावः द-
त्वकत्वपत्वानि सन्यतइतीत्वाभावश्छान्दसः लिट्चुसिअमन्त्रेइतिनिषेधादामप्रत्ययाभावेअतो-
टोपइत्यकारटोपः प्रत्ययस्वरः पादादित्वान्निघाताभावः ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टचमाह—

चित्रैरजिभिर्वपुषेव्यजतेवक्षःसुरुक्माँअर्थियेतिरेशुमे ।

अंसंप्वेपांनिमिमृक्षुर्कृष्टयःसाकंजंज्ञिरेस्वधयादिवोनरः ॥४॥

चित्रैः । अजिहृत्तिः । वपुषे । वि । अज्जते । वक्षः इमु । रुक्मान् ।

अर्थि । येतिरे । शुमे । अंसंपु । एषाम् । नि । मिमृक्षुः । कृष्टयः ।

साकम् । जज्ञिरे । स्वधयां । दिवः । नरः ॥ ४ ॥

वपुरितिरूपनाम वपुषेरुपायशोभार्थमरुतः चित्रैर्नीनांविधैः अञ्जिभीरुपाभिव्यञ्जनस-
मर्थैराभरणैः स्वशरीराणिव्यञ्जते व्यक्तं कुर्वन्ति अलङ्कुर्वन्तीत्यर्थः वक्षःसु भुजान्तरे पुरुक्वमात्रोचमा-
नानहारान् अधियेतिरेउपरिचक्रिरे किमर्थं शुभेशोभार्थम् अपिच येषांमरुतामसैपुक्कटयः आयु-
धानिनिमिष्टक्षुः निमृष्टाः स्थिताः प्रभूवुः तैरायुधैः सहितानरोनेतारोमरुतः दिवोन्तरिक्षावस्वधया
स्वकीयेनबलेनसाकंसहजज्ञिरेमादुर्वभूवुः॥ येतिरे यतीप्रयत्ने लिटिअतएकहल्मध्यइत्येत्वास्या-
सलोपो । शुभे शुभदीप्तौ सम्पदादिलक्षणोभावेकिप् सावेकाचइतिचतुर्ध्याउदान्तात्वम् । मिष्टक्षुः
मृजुशुद्धौ सनि ऊदित्वादिइभावः हलन्ताच्चेतिसनः किच्चादुणाभावः द्विर्वचनादि सन्यतइतीत्व-
म्-लिट्युत्ति अतोलोपइत्याकारलोपः । जज्ञिरे जनीमादुभावे लिटिगमहनेत्यादिनोपधालोपः॥४॥

पञ्चमोष्टकमाह—

ईशानरुतो धुनयो रिशादसो वातां विद्युत्स्तविपीभिरक्रत ।
दुहन्त्यूर्धदिव्यानि धूतयो भूमिं पिन्वन्ति पर्यसा परिञ्जयः ॥५॥६॥

ईशानः रुतः । धुनयः । रिशादसः । वातां । विद्युत् । तविपीभिः ।
अक्रत । दुहन्ति । ऊर्धः । दिव्यानि । धूतयः । भूमिम् । पिन्वन्ति ।
पर्यसा । परिञ्जयः ॥ ५ ॥ ६ ॥

ईशानरुतः स्तोतारमीशानंधनाधिपतिं कुर्वाणाः धुनयः मेवादीनां कम्पयितारः रिशादसः
रिशानां हिंसकानामक्षारः यद्वा रिशानां हिंसतां अस्तितारो निरसितारः एवम्भूतामरुतः तविपी-
भिरात्मैयैर्बलैर्वातान् पुरोवातादीन्विद्युत्तः विद्योतमानास्तडितश्चाक्रत कुर्वन्ति कृत्वाचपरिञ्जयः
परितोगन्तारो धूतयः कम्पयितारोमरुतो दिव्यानि दिविभवानि ऊर्धः ऊर्धः स्यानीयान्यप्राणिदुहन्ति
रिक्तीकुर्वन्ति जलरहितानि कुर्वन्तीत्यर्थः तदनन्तरं भूमिं पर्यसामेधान्निर्गतेनोदकेन जलेन पिन्वन्ति
सिञ्चन्ति ॥ रिशादसः रिशाहिंसायाम् इगुपधलक्षणः कः रिशन्ति हिंसन्तीति रिशाः शत्रवः
तानदन्तीति रिशादसः असुन् निच्चादाद्युदात्तत्वम् कृदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् यद्वा रिशच्छब्दा-
वशावन्तादमुक्षेपणे इत्यस्मावकिप् व्यत्ययेन पूर्वपदस्योपधादीर्घः अन्तोदात्तत्वंच । अक्रत
करोतेऽछान्दसो वर्तमाने लुङ् मधे घसेति चैलुङ् । ऊर्धः सुपांसुलुङ्गिति विभक्तेर्लुङ् ॥ ५ ॥

॥ इति प्रथमस्य पञ्चमे षष्ठोऽवर्गः ॥६॥

मरुत्वतीयशस्त्रेपिन्वन्त्यपइत्येपाधाय्या सूत्रितंच—अग्निनेंतात्वंसोमऋतुभिःपिन्वन्त्यपइ-
तिघाय्याइति ।

तामेतांस्सूक्तेपथीमृचमाह—

पिन्वन्त्यपोमरुतःसुदानवःपयोवृतवद्विदथेष्वाभुवः ।

अत्यंनमिहेविनयन्तिवाजिनमुत्संदुहन्तिस्तनयन्तमक्षितम् ॥ ६ ॥

पिन्वन्ति । अपः । मरुतः । सुदानवः । पयः । घृतवत् । विदथेषु ।

आभुवः । अत्यम् । न । मिहे । वि । नयन्ति । वाजिनम् ।

उत्सम् । दुहन्ति । स्तनयन्तम् । अक्षितम् ॥ ६ ॥

सुदानवः शोभनदानामरुतः पयःक्षीरवत् सारवतीरपःपिन्वन्तिसिञ्चन्ति आभुवः
आभुवन्तीत्याभुवःऋत्विजः तेविदथेषुयज्ञेषुघृतवत्पयथाघृतंसिञ्चन्तिएवंमरुतोपिर्षीष्टकुर्वन्तीवि
भावःतत्रहेतुमाह—अत्यंन यथाअश्वंसादिनोविनयन्ति युद्धार्थंशिक्षन्ति एवमरुतोवाजिनविगव-
न्तमेवंमिहेवर्षणायविनयन्तिस्वाधीनंकुर्वन्तीतिभावः विनीयचस्तनयन्तंगर्जन्तंअक्षितंअक्षीणंउ-
त्संउत्सवन्यस्मादापइतिउत्सोमेघः तंदुहन्तिरिक्तीकुर्वन्ति ॥ सुदानवःनुप्रत्ययान्तोदानुराब्दआ-
द्युदात्तः बहुव्रीहावाद्युदात्तञ्चच्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । मिहे मिहसेचने सम्पदादिलक्षणो-
भावेक्लिप् सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । स्तनयन्तम् स्तनयशब्दश्चुरादिरदन्तः अतोऽपो-
स्यस्यानिवन्नावाहृच्चाद्यभावः ॥ ६ ॥

सप्तमीमृचमाह—

महिपासोमायिनश्चित्रभानवोगिरयोःनस्वतवसोरघुष्यदः ।

मृगाईवहस्तिनःखादथावनायदारुणीपुतर्विपीरयुगध्वम् ॥ ७ ॥

महिपासः । मायिनः । चित्रभानवः । गिरयः । न । स्वतवसः ।

रघुष्यदः । मृगाःईव । हस्तिनः । खादथ । वना । यत् ।

आरुणीषु । तर्विपीः । अयगध्वम् ॥ ७ ॥

महिषइतिमहन्नाम महिषासोमहान्तःमायेतिज्ञाननाम मायिनःप्राज्ञाःचित्रभानवःशोभन-
दीप्तयःगिरियोनस्वतवसःपर्वताइवस्वकीयेनबलेनयुकारघुष्यदः शीघ्रगमनाः हेमरुतःएवम्भूतगु-
णविशिष्टायुयं हस्तिनोहस्तवन्तोमृगाइवगजाइव वनावनानिवृक्षजातानिखादधभक्षयथ प्रभंक्थे-
तियावत् यद्यस्माद्आरुणीषुअरुणवर्णासुवडवासुतविषीवलान्ययुग्ध्वंसंयोजितवन्तः तस्माद्भ-
वतामिववाहनस्यापिमवलत्वावत्संयुक्ताभवन्तः सर्वभजन्तीत्यर्थः ॥ रघुष्यदः स्यन्दूपक्षवणे
रघुशीघ्रंस्यन्दन्तेगच्छन्तीतिरघुष्यदः क्लिप्चेतिक्लिप् अनिदितामितिनलोपः वाल्मूललघ्वल-
मितिलत्वविकल्पः रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । खादथ खादभक्षणे । अयुग्ध्वं युजिर्योगे लुङि
त्रेःसिच् एकाचइतीप्प्रतिषेधः धिचेतिसकारलोपः चोःकुरितिकुत्वम् अडागमउदात्तः यद्वृत्तयो-
गादनिघातः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

सिंहाइवनानदतिप्रचेतसःपिशाइवसुपिशोविश्ववेदसः ।

क्षपोजिन्वन्तःपृपतीभिःऋष्टिभिःसमित्सुबाधःशवसाहिमन्यवः॥८

सिंहाःइइव । नानदति । प्रचेतसः । पिशाःइइव । सुपिशः ।

विश्ववेदसः । क्षपः । जिन्वन्तः । पृपतीभिः । ऋष्टिभिः । सम् ।

इत् । सुइबाधः । शवसा । अहिमन्यवः ॥ ८ ॥

प्रचेतसःप्रकृष्टज्ञानामरुतः सिंहाइवनानदतिभ्रंशशब्दकुर्वन्ति यथासिंहाः गिरिगह्वरेषुगंभी-
रशब्दकुर्वन्ति एवमरुत्स्वप्यागतेषुगम्भीरःशब्दउत्पद्यतइतिभावः तथासुपिशःशोभनावयवाःशो-
भनालङ्कारावा तत्रदष्टान्तः—पिशाइव पेशइतिरूपनाम यथारुतःस्वशरीरगतैःश्वेतविन्दुभिःअ-
लंछवास्वद्वत् विश्ववेदसः सर्वज्ञाःक्षपःशत्रूणांक्षपयितारः जिन्वन्तः स्तोतृन्दीर्णमन्तःशवसावले-
नअहिमन्यवः आहननशीलाभन्युयुक्ताःयद्विषयःकोषोजायतेतस्यहननेसमर्थाइत्यर्थः यद्वा म-
ननज्ञानं मन्युः अहीनज्ञानाः उत्कृष्टबुद्धयइत्यर्थः एवम्भूतामरुतःपृपतीभिः पृपत्यइतिमरुतांवा-
हनस्याख्या पृपत्यःश्वेतविन्दुङ्किताः मृगयइत्यैतिहासिकाः । नानावर्णामेषमाटाइतिभैरुकाः । ता-
भिःऋष्टिभिरायुधैश्चसहिताःसन्तःसपाधःशत्रुभिर्वाधितानसजमानानसमित्समानमेवयुगपदेवर-
क्षितुमागच्छन्तीतिशेषः॥ नानदति णदअव्यक्तेशब्दे अस्माद्यइल्लुगन्वाल्लट् । पिशाइव पिशाभवय-
वे इगुपबलक्षणःकः । सुपिशः सुपूर्वात्पिशाअवयवेइत्यस्मात् क्लिप्चेतिक्लिप् । पृपतीभिः पृपुसेचने वतं-
मानेपृपहहमहजगच्छद्ववचेतिशवद्वानादुगितश्चेतिङीप् अतएवशत्रुरनुमइतिनघाउदात्तत्वेपा-
त्ते मृहन्महतोरुपसंख्यामितिनिग्रहमात्तस्याभावः ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह—

रोदसी आवदतागणश्रियो नृपाचः शूराः शवसाहिमन्यवः ।
आवन्धुरेष्वमतिर्नदर्शता विद्युन्नतस्थौ मरुतोरथेषुवः ॥ ९ ॥

रोदसी इति । आ । वदत । गणश्रियः । नृसाचः । शूराः । शवसा ।
अहिमन्यवः । आ । वन्धुरेषु । अमतिः । न । दर्शता । विद्युत् ।
न । तस्थौ । मरुतः । रथेषु । वः ॥ ९ ॥

हेगणश्रियः गणशः श्रयमाणाः सप्तगणरूपेणावस्थिताः नृपाचः नृनृप्यजमानान् हविः-
स्वीकरणायसेवमानाः शूराः शौर्योपेताः एवम्भूताः हेमरुतः शवसावलेनअहिमन्यवः आहन-
नस्वभावकोपयुक्ताः सन्तः रोदसीद्यावापृथिव्यौ आवदत आसमन्ताच्छब्दयत युष्मदागमनेस-
तिभवदीयशब्देनद्यावापृथिव्यौ पूर्णेकुरुते तिभावः किञ्च हेमरुतः वोयुष्माकंतेजः वन्धुरेषुवन्धक-
काष्ठनिर्मितसारथेः स्थानवन्धुरमित्युच्यते तद्युक्तेपुरथेष्वानस्थौ आतिष्ठति अवस्थितं सवसर्वैर्दृश्य-
ते तत्रदृष्टान्तद्वयमुच्यते—अमतिर्न अमतिरितिरूपनाम यथानिर्मलरूपंसर्वैर्दृश्यते दर्शताविद्युत्
यथावादर्शनीयाविद्युत्वमेवस्थासर्वैर्दृश्यते एवमस्थितानां युष्माकं ज्योतिरपि सर्वैर्दृश्यत इत्यर्थः ॥
वदत ऋचितुनुघेत्यादिना दीर्घः । नृपाचः पादादित्वादा मच्चिताद्युदात्तत्वम् । अमतिः अमगत्यादिषु
अमेरतिरित्यौणादिकोतिप्रत्ययः प्रत्ययाद्युदात्तत्वम् । दर्शता ऋषट्शीत्यादिना अतच्प्रत्ययः
चित्त्वादन्तोदात्तत्वम् ॥ ९ ॥

दशमीष्टचमाह—

विश्वेदसोर्यिभिः समो कसः सम्मिंश्लासः स्तविपीभिर्विरप्शिनः ।
अस्तारिपुं दधिरेगभस्त्योरन्तशुष्माष्टपस्वादयो नरः ॥ १० ॥ ७ ॥

विश्वेदसः । र्यिभिः । समः । ओकसः । सम्मिंश्लासः । तविपीभिः ।
विश्वरप्शिनः । अस्तारः । इपुंम् । दधिरे । गभस्त्योः । अन्तःशुष्माः ।
ष्टपस्वादयः । नरः ॥ १० ॥ ७ ॥

विश्ववेदसः सर्वज्ञाः रयिभिर्धनैःसमोकसः समाननिवासाःसमवेतावाधनाधिपतयइत्यर्थः
 तविपीभिः बलैः संमिश्रासः संमिश्राः संयुक्ताइत्यर्थः विरप्शिनः महन्नामैतव महान्तः अ-
 स्तारः शत्रूणांनिरसितारः अनन्तशुष्माः अनवच्छिन्नबलाः वृषत्वादयः वृषाइन्द्रः खादिरायु-
 धस्थानीयोयेपातेतथोक्ताः यद्वा वृषासोमःखादिःखाद्यःपेयोयेपातेनरोनेतारः एवम्भूताः मरुतः
 गभस्तिरितिवाहुनाम गभस्तयोःबाहोःइपुंदधिरे शत्रूणांनिरसनायधनुर्वाणादिकंआयुधंधारय-
 न्ति ॥ समोकसः उचसमवाये असुनिवहुलवचनात्कृत्यमितिओकउचःकइत्यत्रोक्तम् बहु-
 व्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । संमिश्रासः कपिलकादित्वाह्लवम् । विरप्शिनः रपलपव्यकार्यां
 वाचि विपूर्वाद्स्मात् बहुलवचनात्शक्प्रत्ययः विविधंशब्दंरपन्तीतिविरप्शाःस्तोतारः तेऽपांस-
 न्तीतिविरप्शिनःयद्वा विविधंरपणंविरप्शं तदेवामस्तीति मरुतोऽहिविविधंशब्दंकुर्वतेइति प्रत्यय-
 स्वरः । अस्तारः ताच्छ्रीलिकस्तृन् इडभावश्चान्दसः निच्वादाद्युदात्तत्वम् । अनन्तशुष्माः ना-
 स्त्यन्तोस्येत्यनन्तः नञ्शुष्मामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् अनन्तंशुष्मोबलंयेपां बहुव्रीहौपूर्वपदप्र-
 कृतिस्वरत्वम् । वृषत्वादयः खाद्यभक्षणे उणादिकइप्रत्ययः वृषनशब्दः कनिन्प्रत्ययान्तआद्युदा-
 त्तः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यपञ्चमेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

एकादशीष्टकमाह—

हिरण्ययेभिःपविर्जिःपयोवृधउज्जिघ्नन्तआपथ्योऽनपर्वतान् ।
 मखाअयासःस्वृत्ततोध्रुवच्युतोदुध्रृक्ततोमरुतोभ्राजदृष्टयः ॥ ११ ॥

हिरण्ययेभिः । पविर्जिः । पयःइत्यर्थः । उत् । जिघ्नन्ते ।
 आइत्यर्थः । न । पर्वतान् । मखाः । अयासः । स्वृत्तः । ध्रुवच्युतः ।
 दुध्रृत्तः । मरुतः । भ्राजदृष्टयः ॥ ११ ॥

मरुतःहिरण्ययेभिःसुवर्णमयैः यद्वा हितरमणीयैः पविभिःरथानांचकैःपर्वतान्पर्वततोमेघान्
 यद्वा शिल्पोच्चयान्उज्जिघ्नन्तेऽर्ध्वगमयन्तिस्थानात्प्रव्यावयन्तीत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—पथ्योन यथा
 पथिगच्छन्त्यर्थःमार्गैःआस्थितंवृगवृक्षादिकंचूर्णाहित्योर्ध्वनपतिगमयति यद्वा यथासंपुक्तागजाः
 मार्गस्थितंवृक्षादिकंभ्रमंकुर्वन्ति कीदृशामरुतःपयोवृधःपयोसोवृष्ट्युदकस्पवर्धयितारः यद्वा पृथेः

पयसावर्धमानाःपृथिव्यैवैपयसोमरुतोजाताइतिहिश्रूयते । मखाःमखइतियज्ञनाम तद्वन्तः अयासः
 देवयजनदेशं प्रतिगन्तारः स्वसृतः शत्रून्प्रतिस्वयमेवसरन्तो गच्छन्तः ध्रुवच्युतः ध्रुवाणां निश्चला-
 नां पर्वतादीनामपि च्यावयितारः दुधरुतः दुधदुष्टानां धारयितारं आत्मानं कुर्वाणाः यद्वा दुर्धरमन्यैर्ध-
 र्तुमशक्यं आत्मानं कुर्वाणाः भ्राजदृष्टयः दीप्यमाना युधाः ॥ उज्जिघ्रन्ते हन्तेर्व्यत्ययेनात्मनेपदम् बहु-
 लं छन्दसीति शपः श्लुः बहुलं छन्दसीत्यश्यासस्येत्वम् गमहनेत्यादिनोपधालोपः होहन्तेरिति वत्वम्
 व्यत्ययेनान्तादेशः । पथयः पथिभवः भवेच्छन्दसीतियत् नस्तद्धिते इति टिलोपः व्यत्ययेन स्वरितत्वम्
 यद्वा छन्दसीवनिपाविति मत्वर्थीय ईकारः उदात्तस्वरितयोर्यण इति विभक्तेः स्वरितत्वम् । अयासः
 अयपयगतौ अयन्त इत्ययाः पचाद्यच् आज्ञसेरसृक् । दुधरुतः अन्नदुःशब्देन दुष्टाः लक्ष्यन्ते धृञ्धा-
 रणे दुष्टान्धारयतीति दुधः मूलविभुजादित्वात्कप्रत्ययः यद्वा ईपटुः सुप्त्विति दुःशब्दे उपपदेकर्म-
 णि खल् गुणाभावश्छान्दसः तं कुर्वन्तीति दुधरुतः करोतेः क्विप्चेति क्विप् रेफलोपश्छान्दसः ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टममाह—

घृपुं पावकं वनिनं विचर्षणिं रुद्रस्य सूनुं हवसां गृणीमसि ।

रजस्तुरं तवसं मारुतं गणमृजीपिणं वृषणं सश्वतश्चिरे ॥ १२ ॥

घृपुम् । पावकम् । वनिनम् । विचर्षणिम् । रुद्रस्य । सूनुम् ।

हवसां । गृणीमसि । रजःस्तुरम् । तवसम् । मारुतम् । गणम् ।

ऋजीपिणम् । वृषणम् । सश्वत । चिरे ॥ १२ ॥

घृपुंशत्रूणां बलस्य घर्षकं विनाशयितारं पावकं सर्वेषां शोधकं वनिनं वनमित्युदकनाम उद-
 कवन्तं वृष्टिप्रदमित्यर्थः विचर्षणिं विशेषेण सर्वस्य द्रष्टारं रुद्रस्य महादेवस्य सूनुं पुत्रभूतं सर्वविधं मरुतां
 समूहं हवसा आह्वानसाधनेन स्तोत्रेण गृणीमसि शब्दयामः स्तुम इत्यर्थः हेऋत्विग्यजमानाः यूपम-
 पिचिरेष्वेश्वर्याय धनार्थं मारुतं गणं मरुतां संधंस श्वतप्रामुत कीदृशं रजस्तुरं पार्थिवस्य पांसोः त्वरयि-
 तारं प्रेरकमित्यर्थः तवसं प्रवृद्धं ऋजीपिणं तृतीयसवने हिमरुतः स्तुर्यंते तत्र च ऋजीपमभिपुण्वन्तीति
 ऋजीपसम्बन्धः श्रुतः अतस्तद्वन्तं वृषणं कामानां वर्षितारम् ॥ हवसा ह्येजोसिप्रत्यये बहुलं छन्दसी-
 तिसम्प्रसारणम् । गृणीमसि गृशब्दे इदन्तोमसिः प्वादीनां ह्रस्वइति ह्रस्वत्वम् । रजस्तुरं रजासितु-

तोतीतिरजस्तुः तुरत्वरणे किप्चेतिकिप् । वृषणं वापपूर्वस्यनिगमेइतिदीर्घाभावः । सश्वत् ग्लुञ्चुप-
स्जगतावित्यत्रसश्विमप्येकेइतिधातुवृत्तावुकम् गतिकर्मसुचसश्वतीतिपठितम् । श्रिये सावेकृच-
इविविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ १२ ॥

त्रयोदशीष्टकमाह—

प्रनूसमर्तुः शर्वसाजनान् अतिन्स्यौवङ्कृतीमरुतोयमावन्त ।

अर्वद्भिरवाजभरते धनानृभिरापृच्छयं क्रतुमाक्षेतिपुष्यति ॥ १३ ॥

प्र । नु । सः । मर्तुः । शर्वसा । जनान् । अति । त्स्यौ । वः ।

ङ्कृती । मरुतः । यम् । आवन्त । अर्वत्क्षभिः । वाजम् । भरते ।

धनां । नृभिः । आपृच्छयम् । क्रतुम् । आ । क्षेति । पुष्यति ॥ १३ ॥

समर्तुः मनुष्यः शवसाबलेन जनान् जातानन्यान् पुरुषानतिअतीत्यनुक्षिप्तस्तथैप्रति-
ष्ठितोभवति हेमरुतोवोयुष्माकङ्कृतीङ्कृत्यारक्षणेनयंपुरुषंभावतअरक्षतअपिचसपुरुषः अर्वद्भिरश्वैः
साधनभूतैर्वाजमन्त्रुभिः स्वकीयेर्मनुष्यैः धनाधनानिचभरतेसम्पादयति तथाआपृच्छयं
आपृच्छयंशोभनंक्रतुंअग्निष्टोमादिकर्मआक्षेतिआमोति पुष्यतिप्रजापशुभिःपुष्टोभवतिच ॥
ङ्कृती तृतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घत्वम् । नृभिः नृचान्यतरस्यामितिविभक्त्युदात्तत्वप्रतिषेधः ।
आपृच्छयं छन्दसिनिष्टकपेत्यादौआहपूर्वात्पृच्छतेःक्यच्प्रत्ययान्तोनिपात्यते ग्रहिन्यादिनास-
म्पसारणम् प्रत्ययस्यपित्वादानुदात्तत्वेधातुस्वरःशिष्यते कृदुचरपदकृतिस्वरत्वम् । क्षेति
क्षिनिवासगत्योः बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् । पुष्यति पुपपुष्टौ दिवादित्वाच्छयन् नित्वादा-
द्युदात्तत्वम् । तिङःपरत्वान्निघाताभावः ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टकमाह—

चर्कृत्यं मरुतः पृतसुदुष्टरं द्युमन्तं शुष्मं मघवत्सुधत्तन ।

धनस्पृत्तं मुक्थ्यं विश्वचर्पणिं तोकंपुष्येमतनयं शतं हिमाः ॥ १४ ॥

चर्कृत्यम् । मरुतः । पृतसु । दुष्टरम् । द्युमन्तम् । शुष्मम् ।

मघवत्सु । धत्तन । धनस्पृत्तम् । उक्थ्यम् । विश्वचर्पणिम् ।

तोक्कम् । पुष्येम् । तनयम् । शतम् । हिमाः ॥ १४ ॥

हेमरुतः मघवत्सुहविलक्षणधनयुक्तेषुयजमानेषुपुत्रंधत्तनस्थापयतदत्तेतियावत् कीदृशंपु-
त्रं चर्कृत्यंकार्येषुपुनःपुनःपुरस्कर्तव्यं सर्वकर्मकुशलमित्यर्थः पृत्सुसङ्गामेषुदुष्टरुदुःखेनतरित-
व्यंअजेयमित्यर्थः द्युमन्तंदीप्तिमन्तंशुष्मंशत्रूणांशोपकं बलवन्तंधनस्पृतं धनानां स्पष्टारंधनैः
प्रीतंवाउक्थं उक्थं स्तोत्रंतदहंप्रशस्यमित्यर्थः विश्वचर्पाणिंविशेषेणद्रष्टारंसर्वज्ञंएवंविधंतोकंपु-
त्रंतनयंपौत्रंचशतंहिमाः हेमंतर्तूपलक्षितान्शतसंवात्सरान्जीवन्तःसन्तः पुष्येमपोपयेम अत्रहिम-
शब्देनतद्युक्ताहेमन्तर्तवोभिधीयन्ते तथाचब्राह्मणमेवमान्नायते—शतंहिमाइत्याह शतंत्वाहेमन्ता-
निधिपीयेतिवावैतदाहेति ॥ चर्कृत्यम् प्रकृतिग्रहणेयद्भुगन्तस्यापिग्रहणमितिन्यायेनकरोतेर्य-
द्भुगन्तात् विभाषारुवृषोरितिक्यप् तुगागमः प्रत्ययस्यपिच्वादानुदात्तत्वेधातुस्वरःशिष्यते । पृत्सु
पदादिपुमांसृत्स्नानामुपसंख्यानमितिपृतनाशब्दस्यपृदादेशः । दुष्टं तृष्टवनतरणयोः ईपहुःसुखि-
तिखल् सुषामादेराकृतिगणत्वावपत्वम्।लित्स्वरेणप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम्।धत्तन तमनमनयना-
श्वेतितस्यतनादेशः । हिमाः हन्तेर्हिचेतिमकप्रत्ययः अर्शाआद्यच् वृषादित्वादाद्युदात्तत्वम्॥१४॥

ऐकादशिनस्यमारुतस्यपशोर्वपायागस्यनूष्टिरमित्येषायाज्या सूत्रितंच—शुचीवोहव्याम-
रुतःशुचीनानूष्टिरंमरुतोवीरवन्तमिति ।

तामेतांसूक्तेपञ्चदशीष्टचमाह—

नूष्टिरंमरुतोवीरवन्तमृतीपाहंरयिमस्मासुधत्त ।
सहस्त्रिणंशतिनंशशुवांसंप्रातर्मक्षुधियावंसुजगम्यात् ॥ १५ ॥ ८ ॥

नु । स्थिरम् । मरुतः । वीरवन्तम् । ऋत्तिःसहम् । रयिम् ।
अस्मासु । धत्त । सहस्त्रिणम् । शतिनम् । शशुश्वांसम् । प्रातः ।
मक्षु । धियावंसुः । जगम्यात् ॥ १५ ॥ ८ ॥

हेमरुतः स्थिरंस्थान्नुवीरवन्तंवीरैःपुत्रैर्वधंतं यद्वा वीरोपितंऋतीपाहंगन्तूणांशत्रूणांमन्त्रि-
भवितारं एवंविधंरयिंपुत्रलक्षणंधनंअस्मासुधत्तस्थापयत सहस्त्रिणंशतिनंप्रतसंख्याकधनवन्तं
अतएवशुशुवांसंपवृद्धंअपिचास्माकं रक्षणायधियावुद्धचाकर्मणावापामधनोमरुद्रणःप्रातःकाले
जगम्यात्आगच्छतु ॥ नूष्टिरं ऋचिनुचेत्यादिनादीर्षः पूर्वपदादितिपत्वम् । ऋतीपाहं ऋची

तेमानं चतुर्गतिकर्मा । तथाचतैत्तिरीयैःअग्नेरप्सुप्रवेशःसमान्नायते—संनिलायतं सोपःप्रविश-
दिति । यद्वा अश्वत्थगुहायांगच्छन्तं वर्तमानं श्रूयते च—अग्निर्देवेभ्यो निलायत । अश्वोरूपं कृत्वा सो-
श्वत्थे संवत्सरमतिष्ठदिति । तथानमोयुजानंहविर्लक्षणमन्नमात्मना संयुजानं नमोवहन्तं देवेभ्यः प्र-
त्तंहविर्वहन्तं यजत्राः यजनीयाः विश्वे सर्वे देवाः हे अग्ने त्वात्वां उपसीदन्नसमीपं प्राप्नुवन्नद्दृशुरित्य-
र्थः ॥ पश्वा तृतीयैकवचनस्य जसादिपुच्छन्दसिवावचनमिति नाभावाभावः उदात्तयण इति विभ्र-
केरुदात्तत्वम् । गुहा भिदादिपुषाठादङ्प्रत्ययान्तः वृषादिपुषाठादाद्युदात्तत्वम् सुपांसुलुगितित्तव-
म्यालुक् । युजानं शानचि बहुलं छन्दसीति विकरणस्य लुक् । सजोपाः जुपीमीति सेवनयोः
समानं जुपन्त इति सजोपसः समानस्य छन्दसीति सभावः रुदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् सुपांसुलुगि-
ति जसःसुः । गमन् गमेर्लुङि मन्नेवसेति च्छेर्लुक् गमहनेत्यादिनोपघालोपः बहुलं छन्दस्य माङ्ग्यो-
गेपीत्यङ्भावः । यजत्राः अमिनक्षीत्यादिनात्रनप्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टमाह—

ऋतस्य देवा अनु ब्रता गुर्भुवत्परिष्टिद्यौर्नभूमं । (३)

वर्धन्ती मापः पन्वा सुशिंश्विमृतस्य योना गर्भे सुजातम् (४) ॥ २ ॥

ऋतस्य । देवाः । अनु । ब्रता । गुः । भुवत् । परिष्टिः । द्यौः । न ।
भूमं । (३) वर्धन्ति । ईम् । आपः । पन्वा । सुशिंश्विम् । ऋतस्य ।
योना । गर्भे । सुजातम् (४) ॥ २ ॥

उक्तएवार्थःस्पष्टीक्रियते देवाःऋतस्यगतस्यपलायितस्याग्नेः व्रताव्रतानिकर्माणिगमनाव-
स्थानशयनादिरूपाणिअनुगुः अन्वेष्टुमगमन् तदनन्तरंपरिष्टिःपरितःसर्वतोन्वेपणंभुवद्भवद् भू-
मभूमिरपिअग्नेरन्वेष्टुभिर्देवैर्द्यौर्न स्वर्गइवाभूत् इन्द्रादयःसर्वेदेवाः अग्नेर्गवेषणापभ्रूलोकंप्रावा-
इत्यर्थः आपःअन्वेवताः ई एनंउदकेप्रविष्टमग्निवर्धन्तिप्रवर्धयन्ति यथादेवानपरमन्वितथाऽरस्त-
न्वित्यर्थः कीदृशं पन्वास्तोत्रेणसुशिंश्विसुष्टुप्रवर्धितंऋतस्ययोना योनिरित्युदकनाम ऋतस्य
यज्ञस्यान्नस्यवाकारणभूते जले गर्भेगर्भस्थानेमध्येसुजातंसुष्टुप्रादुर्भूतं एवमप्सुवर्तमानंअग्निं दे-
वेभ्यःमत्स्यःभावोचत् तदनन्तरं देवास्तमज्ञासिपुरितिभावः तथाचतैत्तिरीयकम्—संनिलायव

सोपः प्राविशत्तदेवाः प्रैपमैच्छन्तं मत्स्यः प्रात्रवीदिति ॥ व्रता शेच्छन्दसि बहुलमिति शैलोपः । गुः
 इण्गौ इणो गालुङीति गादेशः गातिस्थेति सिसि चोल्क आतइति जेर्जुसूउस्यपदान्तादिति पररूपत्वम् ।
 परिष्टिः इषइच्छायाम् किनि तितुत्रेतीइपतिपेधः शकन्ध्वादित्वात्पररूपत्वम् तादौचनिती-
 तिगतेः प्रकृतिस्वरत्वम् । भूम सुपांसुलुगितिसोडादेशः ह्रस्वश्छान्दसः । वर्धन्ति छन्द-
 स्युभयथेति शप आर्यधातुकत्वात् णेरनिटीति णिलोपः शपः पित्त्वाद् अनुदात्तत्वम् तिङ्श्चलसार्व-
 धातुकस्वरेण धातुस्वरः शिष्यते । पन्वा पनस्तुतौ औणादिकोभावे उपत्ययः । सुशिश्चि टुओ-
 श्विगतिवृद्धयोः आह गमहनजन इत्यत्र उत्सर्गश्छन्दसीति वचनात्किमत्ययः वचिस्वपीत्या-
 दिनासम्प्रसारणम् लिङ्गद्वावावह्विभविबहुलं छन्दसीत्युकारस्येत्वम् छान्दसोयणादेशः सुः पूजाया-
 मिति सोः कर्मप्रवचनीयत्वम् स्वती पूजायामिति प्रादिसमासः अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

पुष्टिर्नरुण्वाक्षितिर्नृपृथ्वीगिरिर्नृजुज्मक्षोदोनशम्भु । (५)

अत्योनाज्मन्त्सर्गप्रतक्तः सिन्धुर्नक्षोदः कर्ष्वराते (६) ॥ ३ ॥

पुष्टिः । न । रुण्वा । क्षितिः । न । पृथ्वी । गिरिः । न । जुज्म । क्षोदः ।
 न । शम्भु । (५) अत्यः । न । अज्मन् । सर्गः प्रतक्तः । सिन्धुः ।
 न । क्षोदः । कः । ईम् । वराते (६) ॥ ३ ॥

रुण्वारमणीयासर्वेषांहद्या पुष्टिर्नृ अभिमत्तफलानामभिवृद्धिरिव अग्निः सर्वेषां रमणीयः ऐ-
 हिकामुष्मिकसकलव्यवहारस्याग्न्यधीनत्वात् यद्वा पुष्टिरिव रुण्वा गन्तव्यः शब्दनीयः स्तुत्योवा
 यथा पुष्टिः प्राप्यते तद्द्वयि र्येते हविर्भिः प्राप्यत इति भावः पृथ्वीविस्तीर्णाक्षितिर्नृ भूपिरिव अग्नि-
 र्पिविस्तीर्णः सर्वेषु भूतेषु जाठररूपेणावस्थानात् गिरिर्नृ पर्वत इव जुज्म सर्वेषां भोजयिता यथा गिरौ वि-
 धमानं फलमूलादिकमाहृत्य सर्वेषु जते तद्दद्यावपि पचन्तः सर्वेषु जते यद्वा अग्नावाहुर्विहुत्वायज-
 मानाः स्वर्गफलं भुञ्जते अथवा गिरिर्यंथादुर्भिक्षे सर्वान्प्राणिनो भुनक्ति स्वकीयमूलफलादिदानेन पा-
 लयति तद्द्वयमपि पापादानुष्ठात्प्रमुञ्चति तथा चात्रायते—अग्निमात्स्मादेन सः प्रमुञ्चति । श-
 म्भु सुखकरं क्षोदो न उदकमिव यथोदकं ह्रस्वं करोति तद्द्वयिः सर्वेषां सुखकारीत्यर्थः अज्मन् स-
 ह्णामनामैव अज्मनि सङ्घामे अत्यो नन्ततगमनशीलोजात्यश्वइव सर्गप्रतक्तः सर्गेण विसर्जनेन म-

गमितः यथासादिनामेपितोजात्यश्वोहन्तव्यसमीपमाशुगच्छति तद्वदग्निरपिस्तोतृभिःप्रेषितःस-
 न्शन्नहन्तुंशीघ्रंगच्छतीतिभावः अपिच सिन्धुर्नक्षोदः स्यन्दनशीलमुदकमिव अयमपिशोमगामी
 यथानिम्नप्रदेशाभिमुखोजलप्रवाहोदुर्निवारः तद्बृहद्गधव्याभिमुखोऽग्निरपीत्यर्थः अतः यस्मादेवंतस्मा-
 द् ई एनमग्निंकोवरातेकोवारयेत कोपिवारयितुंनशक्नोतीत्यर्थः ॥ रण्वा रविर्गत्यर्थः रण्यतेपा-
 प्यतेइतिरण्वः कृत्यल्युटोबहुलमितिबहुलवचनात्कर्मणिपचाद्यच् । भुज्म भुजपालनाभ्यवहार-
 योः इपियुधीन्वीतिविधीयमानोमकूबहुलवचनादस्मादपिभवति सुपांसुलुगितिसोर्लुक् । अज्मन्
 अजगतिक्षेपणयोः मनिनि वलादावार्धधातुकेविकल्पइष्यतइतिवचनादवीभावाभावः सुपांसुलुगि-
 तिसप्तम्यालुक् । सर्गप्रतक्तः सृजविसर्गेइत्यस्मात्घञन्तःसर्गशब्दआद्युदात्तः तञ्जुगतौअस्माद-
 न्तर्भावितण्यर्थावनिष्ठायां यस्यविभापेतीट्प्रतिषेधः अनदितामितिनलोपः, सर्गेणप्रतक्तः वृत्ती-
 याकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । वराते वृञ्वरणेअन्तर्भावितण्यर्थात् लेटि लेटोडाडावित्या-
 डागमः व्यत्ययेनशष् वैतोन्यत्रेत्यैत्वस्यविकल्पितत्वादभावः ॥

चतुर्थीमृचमाह—

जामिःसिन्धूनांभ्रातेवस्वस्त्रामिभ्यान्नराजावनान्यत्ति । (७)

यद्वातजूतोवनाव्यस्थादग्निर्हदातिरोमापृथिव्याः । (८) ॥ १॥

जामिः । सिन्धूनाम् । भ्राताऽइव । स्वस्त्राम् । इभ्यान् । न । राजा ।

वनानि । अत्ति । (७) यत् । वातऽजूतः । वना । वि । अस्थात् ।

अग्निः । ह । दाति । रोम । पृथिव्याः । (८) ॥ १ ॥

सिन्धूनां स्यन्दनशीलानामपांसयमग्निः जामिःबन्धुः तासामुत्पादकत्वात् तथाचाभ्रा-
 तम्—अग्नेरापइति । यद्वा देवेभ्यःपलायितोप्सुवर्तमानःसन् तासामपांसुर्वभूवेत्यर्थः तत्रनिद-
 र्शनम्—स्वसांसुसृणांभ्रातेव यथाभ्राताअतिशयेनहितकरोभवत्तद्वत्सादृशोऽग्निः वनानिमहान्प-
 ण्यानिअत्तिभक्षयतिदहतीत्यर्थः तत्रनिदर्शनम्—राजाइभ्यान्न भियंयन्तीतिनैरुक्व्युत्पत्त्या-
 ष्याःशत्रवः तान्यथासमूलंहिनस्तिदहत् यद्वा इभ्याःधनिनः तान्यथाधनमपहरन्राजाहिनस्ति
 तद्वदित्यर्थः अपिच यद्यदावातजूतो वातेनमेरितःसन्वनवानान्यरण्यान्यव्यस्थात् उक्तप्रकारेणवि-
 विधमातिष्ठतिदग्धुंपयते तदानींअग्निर्हंअग्निरेवपृथिव्याभूमेःसम्बन्धीनिरोमाओषधिरूपागितो-

माणिदाविछिनत्ति भूम्यांओषधिवनस्पतिजातंयदस्ति तत्सर्वं दहतीति भावः ॥ स्वस्त्रां आमोनुडभा-
वश्छान्दसः । अस्थाव लुङि गातिस्थेति सित्तिलुक् । दाति दाप्लवने अदादित्वाच्छपोलुक् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

श्वसित्यप्सु हंसो न सीदन् क्रत्वा चेतिष्ठो विशामुपभुत् । (१)

सोमो न वेधाऋतप्रजातः पशुर्न शिश्वा विभुर्दूरेभाः (१०) ॥ ५ ॥ ९ ॥

श्वसिति । अप्सु । हंसः । न । सीदन् । क्रत्वा । चेतिष्ठः । विशाम् ।

उपःऽभुत् । (१) सोमः । न । वेधाः । ऋतप्रजातः । पशुः । न ।

शिश्वा । विभुः । दूरेऽभाः (१०) ॥ ५ ॥ ९ ॥

अयमग्निदेवभ्यः पलायितः सन् अप्सु दकेषु श्वसिति माणिति निगूढो वर्तते इत्यर्थः तत्र दृष्टान्तः—हंसो न सीदन् उदकमध्ये उपविशन् हंस इव कीदृशो मिः क्रत्वा ऋतुना ज्ञानहेतुना आत्मीयेन प्रकारेण विशामं जानां चेतिष्ठः अतिशयेन चेतयिता ज्ञापयिता रात्रौ हि सर्वे जनाः अन्धकारावृतं सर्वं अग्नेः प्रकाशाज्जानन्ति उपभुत् उपसि उपः काले अग्निहोत्रादौ प्रयुज्यः सोमो न वेधाः सोम इव विधाता स्रष्टा सोमो यथा सकलमोषधिरूपं भोग्यजातं सृजति सोमो वा ओषधीनां शराजेति श्रुतेः । तथा सकलं भोक्तृजातं सृजति अग्नेरेव भोक्तृरूपेणावस्थानात् तथा च वैत्तिरीयकम्—अग्निरन्नादोन्न-पतिरिति । वाजसनेयके पिभोक्तृभोग्ययो रग्नीपोमात्मकत्वमाज्ञातम्—एतावद्वा इदमन्नं चैवान्नाद-श्च सोम एवान्नमग्निरन्नाद इति । ऋतप्रजातः ऋतमित्युदकनाम ऋतादुदकात्प्रादुर्भूतः पशुर्न शिश्वा उदकमध्ये वर्तमानो मिः शयानः पशुरिव तनूकृतः सङ्कचितगात्रो भूत् ततः प्रादुर्भूतः सन् विभुः प्रभू-तः सम्पन्नः यद्वा शिश्वा शिशुना गर्भस्थेन वस्त्रेण सहिता गौरिव विभुः प्रभूतावयवो जात इत्यर्थः दूरे-भाः दूरे विप्रकृष्टदेशे पिभाः प्रकाशो यस्य स तथोक्तः एवं भूतो अग्निरप्सु श्वसितोति पूर्वेण सम्बन्धः । श्व-सिति श्वसपाणने अदादित्वाच्छपोलुक् रुधादिभ्यः सार्वधातुक इतीडागमः तिपः पित्वाद् अनुदात्त-त्वे धातुस्वरः शिष्यते । क्रत्वा जसादिपुछन्दसि वा वचनमिति नाभावाभावः । उपसि युञ्चत इति उ-पभुत् युध अवगमने क्तिप्चेति क्तिप् एकाचोचश इति भूप्रभावः अहरादीनां पत्यादिपूपसंख्यान्मि-तिसकारस्परफादेशः । शिश्वा शोतनूकरणे आदेच इत्यात्वम् शः कित्सन्वच्चोति उपत्ययः सन्व-द्वावाद्भिर्भावेत्वे अतएव नित्वादाद्युदात्तत्वम् किद्धद्वावादातो लोप इति चेत्वाकारलोपः प्रथमप-

क्षे सुपांसुलुगितिसोराकारः द्वितीयेतुपूर्ववन्नाभावाभावः । दूरेभाः तत्पुरुषेकृतिचहुलमितिवहुनी-
हावपिवहुलवचनादलुक् बहुनीहौपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपञ्चमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

रयिरितिदशर्चंसूक्तद्वैपदम् अध्ययनतःपञ्चर्चं द्वितीयंसूक्तंपराशरस्यार्यम् आग्नेयं अनु-
क्रान्तंच—रयिरिति । विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमाष्टचमाह—

रयिर्नचित्रासूरोनसन्दृगायुर्नप्राणोनित्योनसूनुः । (१)

तक्कानभूर्णिर्वनासिपक्तिपयोनधेनुःशुचिर्विभावा (२) ॥ १ ॥

रयिः । न । चित्रा । सूरः । न । समृद्धक् । आर्युः । न । प्राणः ।
नित्यः । न । सूनुः । (१) तक्का । न । भूर्णिः । वना । सिपक्ति ।
पयः । न । धेनुः । शुचिः । विभावा (२) ॥ १ ॥

अयमग्निः रयिर्धनमिवचित्राचायनीयःविचित्ररूपोवा सूरोन सूर्यइव सन्दृक्सन्दृष्टासर्व-
पांवस्तूनांशयिताआयुर्नमाणः आयुःमुखेसञ्चरन्माणःपश्वसनवायुरिवप्रियतमःयद्वा यथामाण-
वायुःआयुर्जीवनमवस्थापयति तथाचाम्नायते—यावद्वास्मिञ्छरीरेमाणोवसतितावदायुरिति ।
एवमग्निरपिजाठररूपेणायुपोवस्थापयिता नित्योनसूनुः नित्योभुवःपुत्रइवप्रियकारी यथा-
औरसःपुत्रः पितृर्हितमेवाचरतितद्द्वयमपिहितस्यस्वर्गस्यमापयिता तथाचाम्नायते—पुत्रःपित्रेलो-
कञ्जातेवेदइति । तक्कान गतिमानश्वइव भूर्णिःभर्ता यथाश्वउपर्यांरुद्धंपुरुषंविभार्तिधारयतिपो-
पयतीतिवातद्वयमपीत्यर्थः पयोनधेनुःपयइवमीणयिता शुचिर्दीप्तःविभावाविशिष्टप्रकार-
युक्तःएवंगुणविशिष्टोग्निः वनावनान्यरण्यानिसिपक्तिदग्धुंसमवेति सेवतेवा ॥ चित्रा सुपांसुलुगि-
तिसोःपूर्वसवर्णंदीर्घत्वम् । नित्यः नेर्भुवइत्यम्प्रत्ययस्यपित्वादानुदात्तत्वेउपसर्गस्वरएवशिष्यत्वे ।
तक्का एकहसने गतिकर्मसुपठितत्वात् अत्रगत्यर्थः तकतिगच्छतीतितक्का अन्येभ्योपिदृश्यन्वा-
तिवनिष् । भूर्णिः घृणिष्ट्रीत्यादौभरतेर्निप्रत्ययान्तोनिपातितः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

दाधारक्षेममोकोनरणवोयवोनपुकोजेताजनानाम् । (३)

ऋपिर्नस्तुम्बाविक्षुप्रशस्तोवाजीनप्रीतोवयोदधाति (४) ॥ २ ॥

दाधारं । क्षेमम् । ओकः । न । रणवः । यवः । न । पुक्कः । जेता ।

जनानाम् । (३) ऋपिः । न । स्तुम्बा । विक्षु । प्रशस्तः । वाजी ।

न । प्रीतः । वयः । दधाति (४) ॥ २ ॥

अयमग्निःक्षेमंलब्धस्यधनस्यरणक्षणांदाधारधारयति स्तोत्रभ्योदत्तस्यधनस्यरणक्षणांकनुशक्रो-
तीविभावः ओकोन निवासस्थानं गृहमिव रणवोरमणीयः यद्वा गन्तव्यः गृहवत्सर्वैः प्राप्यत इत्य-
र्थः यवोन यवइवपक्कः यथापक्कोयवः उपभोगयोग्यो भवति तद्दग्निरपिपाकादिकार्यहेतुतया उप-
भोग्य इत्यर्थः जनानां जेता शत्रुजनानां मध्ये भिन्नविता ऋपिर्न मन्त्रद्रष्टा ऋपिरिव स्तुम्बादेवानां स्तो-
ता विक्षुयजमानलक्षणे पुमनुष्ये पुमशस्तः प्रख्यातः वाजीन अश्वइवप्रीतो हर्षयुक्तः यथाश्वो हर्ष-
युक्तो युद्धाभिमुखं च्छतितद्वदयमपि देवानां हविर्वहने हर्षयुक्तो भवतीत्यर्थः एवंभूतोऽग्निः वयो नं द-
धाति दधातु अस्मभ्यं ददाति इत्यर्थः वय इत्यन्नाम वयः क्षत्रे तितन्नाम सुपाठात् ॥ दाधार तुजादी-
नामित्यभ्यासस्य दीर्घत्वम् । क्षेमं क्षियति निवसत्यनेनेति क्षेमः अर्तिस्तुस्वित्यादिनामन् निच्वादा-
द्युदात्तत्वम् । रणवः रविरिविधविगत्यर्थाः अस्मात्कर्मणि क्तप्रत्ययः इदित्वानुम् । जेता तुन्नन्त-
आद्युदात्तः । जनानां यतश्च निर्धारणमिति निर्धारणे पठी नेयं कर्मणि पठी विनल्लोकाव्ययनिष्ठेति
पठीमतिपेधोन भवति । स्तुम्बा स्तोभतिः स्तुतिकर्मा अन्येभ्योऽपि दृश्यन्त इति कनिष् ॥२॥

द्वितीयाष्टकमाह—

दुरोकं शोचिः ऋतुर्न नित्यो जायेव योनावरं विश्वस्मै । (५)

चित्रोपदभ्राद्भवेतो न विक्षुरथो न रुक्मी त्वेषः समत्सु (६) ॥ ३ ॥

दुरोकं शोचिः । ऋतुः । न । नित्यः । जाया इव । योनौ । अरम् ।

विश्वस्मै । (५) चित्रः । यत् । अभ्राद् । श्वेतः । न । विक्षु । रथः ।

न । रुक्मी । त्वेषः । समत्सु (६) ॥ ३ ॥

दुरोकशोचिः दुष्पापतेजाः ऋतुर्नित्यःऋतुःकर्मणांकर्तासइवध्रुवः यथासकर्मसुध्रुवोऽप्र-
मत्तःसन्जागर्ति तद्ददयमप्यग्निः कर्मसुरक्षासांदहनेध्रुवोजागर्तीत्यर्थः योनौगृहेवर्तमानाजायेव
योपिदिव अग्निहोत्रादिगृहेवर्तमानोवह्निर्विश्वस्मैसर्वस्मै यष्टृजनायअरंअलंभूपणंभवति यथा
जाययागृहमलङ्कृतंभवतितद्वदग्निनायज्ञगृहमप्यलंकृतंसदृश्यतइत्यर्थः चित्रश्चायनीयः विचि-
त्रदीप्तिर्वा यद्यदाअयमग्निरभ्राट् भ्राजते तदानींश्वेतोनशुभ्रवर्णंआदित्यइवभवति रात्रौहि अह-
निसूर्यइवअग्निःप्रकाशकोभवति विक्षुप्रजासुरथोन रथइवरुक्मीसुवर्णवद्रोचमानदीप्तिपुकः
समत्सुसंग्रामेपुत्रेपोदीप्तःएवंभूतोयदभ्राडितिपूर्वेणान्वयः ॥ दुरोकशोचिः उचसमवाये ईषद्दुःसु-
ष्वितिरुच्छ्रार्थेखल् बहुलवचनात्कुत्वम् लित्स्वरेणप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् दुरोकशोचित्स्तेजोप-
स्य बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अरं वाल्मूलेत्यादिनालकारस्यरेफादेशः । अभ्राट् भ्राजृदी-
प्तौ लडिव्यत्ययेनपरस्मैपदम् बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् ब्रश्चादिपत्वेजश्त्वम् अडागमउदानः य-
द्वृत्तयोगादनिघातः । समत्सु समानंमाद्यन्त्येष्वितिसमदःसंग्रामाः औणादिकोधिकरणेकिष्
समानस्यच्छन्दसीतिसभावः यद्वा सम्यगतिभक्षयतिवीरानितिसमत् समपूर्वादत्तेः किप्वे-
तिकिप् ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टकमाह—

सेनेवसृष्टामंदधात्यस्तुर्नद्विद्युत्त्वेपप्रतीका । (७)

यमोहंजातोयमोजनिंत्वंजारःकनीनांपतिर्जनीनाम् (८) ॥ ४ ॥

सेनाइइव । सृष्टा । अमंम् । दधाति । अस्तुः । न । द्विद्युत् ।

त्वेपइप्रतीका । (७) यमः । ह । जातः । यमः । जनिंइत्वम् । जारः ।

कनीनाम् । पतिः । जनीनाम् (८) ॥ ४ ॥

सृष्टामेरितासेनेवस्वामिनासहवर्तमानाभटसंहतिरिव अयमग्निः अमंशत्रूणांभयंदधाति
विदधातिकरोतीत्यर्थः यद्वा सृष्टासेनेव अमंवलंदधातिसायथावलवतीतद्वदग्निरपिबलवानित्यर्थः
निदर्शनान्तरमुच्यते—द्विद्युदितिवज्जनाम तेनचात्रेपुर्लक्ष्यते त्वेपप्रतीकादीप्तमुखाअस्तुर्नद्विद्युत्क्षेत्रः
सम्बन्धिनीपुरिव सायथाभीषयतेतद्वदग्निरपिराक्षासादीन्भीषयतइत्यर्थः अत्रनिरुक्तम्—सेने-
वसृष्टाभयंवावलंवाइधात्यस्तुरिवद्विद्युत्त्वेपप्रतीकेत्यादि । यच्छ्रुतिद्वदातिस्तोतृभ्यःकामानितिप-

मोग्निरुच्यते यद्वा इन्द्राग्नेयुगपदुत्पन्नत्वाद्ग्नैर्यमत्वम् अस्मिन्नर्थेयास्केनमन्त्रब्राह्मणेदर्शिते—
यमोहजातइन्द्रेणसहसद्भवः यमाविहेहमातरेत्यपिनिगमोभवतीति । योजातउत्पन्नः भूतसंघः
यञ्चजनित्वम् जनयितव्यम् उत्पत्त्यमानंभूतजातंतदुभयमपि यमोहअग्निरेवसर्वेषांभावानांआ-
हुतिद्वाराअग्नेयधीनत्वाद् कनीनांकन्यकानांजारोजरयिता यतोविवाहसमयेअशौलाजादिद्रव्य-
होमेसतितासांकन्यात्वंनिवर्तते अतोजरयितेत्युच्यते तथाजनीनांजायानांरुतविवाहानांपतिभ-
र्ता तथाचारुव्यायते—अनुपजातपुरुषसन्भोगेच्छावस्थांस्त्रियंसोमोलेभे सच सोमईपदुपजातभोगे-
च्छांतांविश्वावसवेगन्धर्वायमादात् सचगन्धर्वोविवाहसमयेअग्नयेप्रददौ अग्निश्चमनुजायभर्त्रेध-
नपुत्रैःसहितामिमांपायच्छदिति । इममर्थेकाचिद्वक्स्पष्टंभूते—सोमोददद्वन्धर्वायगंधर्वोदददग्नये ।
रयिंचपुत्रांश्चादादग्निर्मह्यमथोइमामिति । यास्कस्त्वाह—तृतीयोअग्निष्टेपतिरित्यपिनिगमोभवती-
ति । यद्वा जनीनांपालयिता यतोयमनुष्ठितैर्यागैःफलंप्रयच्छति ॥ सेनेव इनेनसहवर्ततइतिसे-
ना वोपसर्जनस्येतिसभावः बहुव्रीहिस्वरः । जनित्वम् जनीमादुर्भावे कृत्यार्थंतवैकेनितिकर्मणि
त्वन्प्रत्ययः इडागमः निच्वादाद्युदात्तत्वम् । जारः जारयतीतिजारः दारजारीकर्तारिणिलुक्चेतिनि-
पात्यते । कनीनां कन्याशब्दात्पठ्येकवचनेबहुलंछन्दसीतिबहुलग्रहणावसंप्रसारणम् परपू-
र्वत्वम् । जनीनाम् जन्यन्तेआस्वितिजनयःस्त्रियः इत्सर्वधातुभ्यइतिइत्प्रत्ययः निच्वादाद्यु-
दात्तत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

तंवंश्चुराथावयवंसत्यास्तंनगावोनक्षन्तइद्धम् । (९)

सिन्धुर्नक्षोदःप्रनीचरिनोन्नवन्तगावःस्व१दृशीकि (१०) ॥ ५ ॥

तम् । वः । चुराथा । वयम् । वसत्या । अस्तम् । न । गावः । नक्षन्ते ।

इद्धम् । (९) सिन्धुः । न । क्षोदः । प्र । नीचीः । ऐनोत् । नवन्त ।

गावः । स्वः । दृशीके (१०) ॥ ५ ॥

वइतिव्यत्ययेनबहुवचनम् हेअग्ने तंत्वांचराथा चरतीतिचरथःपशुः तत्प्रभवैःहृदयादिभिः
साध्याआहुतिरपिचरथेत्युच्यते उपचारात्कार्यकारणशब्दः चराथा चरथयापशुप्रभवहृदया-
दिसाधनयाआहुत्यावसत्यावसतिनिवसतीतिस्थावरोव्रीसादिवंसतिः पूर्ववत्तत्साध्याहुतिर्लक्ष्यते

वसत्यापुरोडाशाद्याहुत्याचवयंइद्धंमदीप्तमग्निंनक्षन्तेव्यामुयामः पुरुषव्यत्ययः तत्रदृष्टान्तः—अ-
स्तंनगावः अस्तमितिगृहनाम यथागावोगृहंप्रामुवन्तितद्वत् अत्रयास्कः—तंवश्चराथाचरन्त्यापश्वा-
हुत्यावसत्याचनिवसन्त्यौषधाहुत्यास्तंयथागावामुवन्तितथामुयामेति । अयमग्निःसिन्धुर्न-
क्षोदः स्पन्दनशीलमुदकमिव नीचीर्नितरांअञ्चतीःइतस्ततो नितरामुद्गच्छन्तीः ज्वालाःप्रैनोदप्रेरय-
ति यथाजलप्रवाहः निम्नदेशेशीघ्रंगच्छति तद्वदग्नेर्ज्वालादग्धव्यंप्रतिगच्छन्तीतिभावः स्वर्नभसि
वर्तमानेदृशीकेदर्शनीयेतस्मिन्नग्नौ गावोगमनस्वभावारश्मयः नवन्तसंगच्छन्ते नवतिर्गतिकर्मा ॥
चराथा चरेरौणादिकोथक्प्रत्ययः दीर्घश्छान्दसः सुपांसुलुगिति विभक्तेराकारः । वसत्या वहि-
वस्यतिर्भ्यश्चिदिति अतिप्रत्ययः उदात्तयणइति विभक्तेरुदात्तत्वम् । अस्तं अस्यतेस्मिन्सर्वमि-
त्यस्तंगृहं असिहसीत्यादिनातन् तितुत्रेतीट्प्रतिषेधः निच्वादाद्युदात्तत्वम् । नक्षते नक्षतिर्व्यानि-
कर्मा नक्षगतौ व्यत्ययेनात्मनेपदम् चादिलोपेविभापेतिनिघाताभावः । नीचीः निपूर्वाद्अन्तेषोप-
संख्यानमितिडीष् अचइत्यकारलोपः चावितिदीर्घत्वम् न्यधीचेतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । ऐनो-
त् इण्गतौ अन्तर्भावितण्यर्थावच्छन्दसिलुङ्लड्लिटइतिवर्तमाने लडिव्यत्ययेनशुः आडागमोवृ-
द्धिश्च । दृशीके दृशिरूपेक्षणे अनिदृशिभ्यांचेतिकीकनप्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपञ्चमेशमोवर्गः ॥ १० ॥

वनेष्वितिद्वैपदं दशर्चं अध्ययनतःपंचर्चं तृतीयंसूक्तंपराशरस्यार्पणमाग्नेयं वनेष्वित्यनुका-
न्तम्विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमामृचमाह—

वनेपुजायुर्मर्तेपुमिन्त्रोवृणानिश्रुष्टिराजेवाजुर्धम् । (१)

क्षेमोनसाधुःऋतुर्नभद्रोभुवत्स्वाधीर्होताहव्यवाट् । (२) ॥ १ ॥

वनेपु । जायुः । मर्तेपु । मिन्त्रः । वृणानि । श्रुष्टिम् । राजाऽद्व ।

अजुर्धम् । (१) क्षेमः । न । साधुः । ऋतुः । न । भद्रः । भुवत् ।

सुऽआधीः । होता । हव्यवाट् । (२) ॥ १ ॥

वनेपुजायुः अरण्येपुजायमानः मतेषुमनुष्येषुमित्रः सत्त्वा सोयमग्निः श्रुष्टिशुआशुअश्रुते
कर्माणिव्यामोतीतिश्रुष्टिर्यजमानः क्षिप्रेणकर्मणामनुष्ठातेत्यर्थः तथाचयास्कः—श्रुष्टीतिक्षि-
प्रनामाशुअष्टीति । एवंभूतंयजमानंवृणीतेसम्भजते अनेनप्रसंहविःस्वीकृत्यरक्षतीतिभावः
तत्रदृष्टान्तः—राजेवाजुर्यंअजुर्यंजरारहितंदृढाङ्गंसर्वकार्येषुशक्तमित्यर्थः एवंभूतंपुरुषंपथाराजावृ-
णीतेवद्वक् क्षेमोन रक्षकइव साधुःसाधयिता ऋतुर्न ऋतुःकर्मणांकर्तासइवभद्रोभजनीयःकल्या-
णोवाहोवादेवानामाह्वाता हव्यवाह्व्यवाहनोनामदेवानामग्निः तथाचान्नायते—त्रयोवाअग्रयोह-
व्यवाहनोदेवानांकव्यवाहनःपितृणांसहरक्षाअसुराणामिति । एवंभूतोग्निःस्वाधीःशोभनकर्मा
शोभनाध्यानोवाभुवत्भवतु ॥ जायुः जिजये लुवापाजीत्युण् । अजुर्यं जृप्वयोहानौ भावे
ण्यत् वृद्धौलुतायामाकारस्यव्यत्ययेनउकारः । जुर्यं जरानास्त्यस्येतिबहुव्रीहौनञ्सुख्यामित्यु-
त्तरपदान्तोदान्तत्वम् । भुवत् भवतेल्लेउचडागमः बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् भूस्त्वोस्तिङी-
तिगुणप्रतिषेधः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

हस्तेदधानो नृम्णा विश्वान्यमे देवान् धाद्गुहानिपीदन् । (३)

विदन्तीमत्र नरो धियं धाहृदायत्तृष्टान्मत्राँ अशंसन् (४) ॥ २ ॥

हस्ते । दधानः । नृम्णा । विश्वानि । अमे । देवान् । धात् । गुहा ।
निदसीदन् । (३) विदन्ति । ईम् । अत्र । नरः । धियं धाः । हृदा ।
यत् । तृष्टान् । मत्रान् । अशंसन् (४) ॥ २ ॥

विश्वानिसर्वाणिनृम्णानृम्णानिहविलक्षणानि धनानिहस्तेस्वकीयेबाहौदधानोधारयन्नयमग्नि-
गुहागुहायांअप्सुमध्येअश्वःथादैवासंवृतप्रदेशेनिपीदन्निगूढोवर्तमानःसत्रअभयेदेवान्धाव्अ-
स्थापयत् अग्नौहविर्भिःसहपलायितेसतिसर्वेदेवाअभैपुरित्यर्थः नरोनेतारःधियं धाःकर्मणांबुद्धी-
नांवाधारयितारोदेवाअत्रास्मिन्कालेईमेनमग्निविदन्तिजानन्ति यद्यदाहृदाहृदायवस्थितयाबुध्या-
तष्टान्निर्मितान्अग्निस्तुतिपरात्मज्ञानशंसन् अस्तुवन् अवोचन्नित्यर्थः ॥ निपीदन् सद्दिग्म-
तेरितिपत्वम् । विदन्ति विदज्ञाने अदादित्वाच्छपोलुक् प्रत्ययस्वरः । धियं धाः आतोनुपसर्गे-
कइतिकः तत्पुरुषेतिबहुलमितिबहुलवचनाद्वितीयायाअप्यलुक् । तष्टान् तक्षत्वक्षतनूकरणे
निष्ठा यस्यविभाषेतीदम्प्रतिषेधः स्कोःसंयोगाद्योरितिकलोपः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टमहाह—

अजोनक्षांदाधारपृथिवीतस्तम्भद्यांमन्त्रैभिःसत्यैः । (५)

प्रियापदानिपश्वोनिपाहिविश्वायुरग्नेगुहागुहंगाः (६) ॥ ३ ॥

अजः । न । क्षाम् । दाधारं । पृथिवीम् । तस्तम्भं । द्याम् । मन्त्रैभिः ।
सत्यैः । (५) प्रिया । पदानि । पश्वः । नि । पाहि । विश्वः । आयुः ।
अग्ने । गुहा । गुहम् । गाः (६) ॥ ३ ॥

अजोन अजतिगच्छतीत्यजःसूर्यः यद्वा नजायतइत्यजःजन्मरहितइत्यर्थः सइवक्षां क्षेवि-
पृथिवीनाम क्षांभूमिदाधारअयमग्निःप्रकाशकत्वेनधारयति पृथिवीत्यन्तरिक्षनाम पृथिवीअन्त-
रिक्षंचधारयतीत्येवद्यांशुलोकंसत्यैरवितथार्थैःमन्त्रैभिर्मन्त्रैः तस्तंभस्तन्नाति यथाअधोनपतति
उपर्येवतिष्ठतितथाकरोतीत्यर्थः मन्त्रैर्दिवोधारणंतेत्तिरीयेसमाभ्रातम्—देवावाआदित्यस्यस्वर्ग-
स्यलोकस्यपराचोतिपातादविभयुस्तंछन्दोभिरदृहन्धृत्याइति । यद्वा सत्यैर्मन्त्रैःस्तूपमानोग्निःद्यां
तस्तम्भेति हेअग्ने विश्वायुःविश्वंसर्वमायुरन्त्यस्यसत्त्वं पश्वःपशोःप्रियाप्रियाणिपदानिशोभनवृ-
णोदकोपेतानिस्थानानि निपाहिनितरांपालय माधाक्षीरित्यर्थःतर्हि कुत्रनिवसामीतिचेत् तत्राह
गुहागुहायाअपिगुहंगुहांगवांसंचारायोग्यस्थानंगःगच्छ तत्रैवनिवसेत्यर्थः ॥ पश्वः जसादिपु-
छन्दसिवावचनमितिघोर्ङीतीतिगुणाभावेयणादेशः उदात्तयणइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । गुहा
सुपांसुलुगितिपञ्चम्याआजादेशः चित्त्वादन्तोदात्तत्वम् । गुहं व्यत्ययेनह्रस्वत्वम् । गाः छान्दसो-
लुङ् इणोगालुङीतिगादेशः ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टमहाह—

यईचिकेतगुहाभवंन्तमायःससादधारांमृतस्य । (७)

वियेचृतन्तपृतासपन्तआदिद्वसूनिप्रवंवाचास्मै (८) ॥ ४ ॥

यः । ईम् । चिकेतं । गुहा । भवंन्तम् । आ । यः । ससादं । धाराम् ।
ऋतस्य । (७) वि । ये । चृतन्ति । ऋता । सपन्तः । आत् । इत् ।
वसूनि । प्र । ववाच । अस्मै (८) ॥ ४ ॥

यः पुमान् ईदं गुहा भवन्तं गुहायां सन्तं अग्निं चिकेत जानाति यश्चक्रतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वाधार-
यितारमेनमग्निं आससाद आसीदति उपास्त इत्यर्थः ये चक्रता क्रतानि सत्यानि यज्ञान्वासपन्तः स-
मवयन्तः स्पृशन्तो वा पुरुषाः एतमग्निं विचृतन्ति अग्निमुद्दिश्यस्तुतीर्षन्ति कुर्वन्तीत्यर्थः आदित् स्तु-
त्यनन्तरमेव अस्मै सर्वस्मै स्तोत्रजनाय वसूनि धनानि प्रववाच प्रकथयति ॥ चिकेत कितज्ञाने लिटि
णल्लि लित्स्वरः । चृतन्ति चृतीर्हिंसाग्रन्थनयोः तौदादिकः लसार्वाधातुकानुदात्तत्वे विकरणस्वरः शि-
ष्यते । ववाच लिटिब्रुवोवचिः लिटचभ्यासस्योभयेषामिति अभ्यासस्य सम्प्रसारणम् सम्प्रसार-
णाच्चेति परपूर्वत्वस्य वा छन्दसीति विकल्पनाद्यणादेशः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

वियोवीरुत्सुरोधन्महित्वोलप्रजाउतप्रसूष्वन्तः । (९)

चित्तिरपादमे विश्वायुः सद्यैव धीराः सम्माय चक्रुः (१०) ॥ ५ ॥ ११ ॥

वि । यः । वीरुत्सु । रोधत् । महिहत्वा । उत । प्रजाः । उत ।
प्रसूषु । अन्तरिति । (९) चित्तिः । अपाम् । दमे । विश्व आयुः ।
सद्यैव । धीराः । सम्माय । चक्रुः (१०) ॥ ५ ॥ ११ ॥

योऽग्निः वीरुत्सु ओषधीषु महित्वायानि महत्त्वानि सन्तितानि विरोधत् विरुणद्धि विशेषे-
णावृणोति नावशेषयति उत अपि च प्रजाः प्रकर्षेणोत्पन्नाः पुष्पफलादिलक्षणाः प्रसूषुत्पादयि-
त्रोषुमातृस्थानीयास्वोषधीषु अन्तर्मध्ये विरुणद्धीत्येव द्वितीय उतशब्दः प्रदपुरणः तथा चित्तिश्चे-
तयिताज्ञापयिता अपादमेजलानामध्यभूते गृहे विश्वायुः सर्वान्नो योऽग्निर्वर्तत इति शेषः तमग्निं धीरा-
मेधाविनः संमाय संमाननं पूजनं कृत्वा स्तुतिभिः स्तुत्येत्यर्थः चक्रुः कर्माणिकुर्वन्ति तत्र दृष्टान्तः—
सद्यैव यथासदनं गृहं प्रथमतः सम्पूज्य पश्चात्तत्र कर्माण्याचरन्ति तद्वत् ॥ वीरुत्सु विपूर्वाद्गोहतेः
क्विप् न्यंकादिपुत्रीरुधइति पठितत्वाद्गुपसर्गस्य दीर्घकारश्चान्तादेशः उक्चं च—वीरुधोपोपधयो-
भवन्ति । रोधत् रुधिरावरणे सेट्यहागमः इतश्च लोप इतीकारलोपः । संमाय माङ्गानेराच्चे-
च समासेन अपूर्वत्वोत्पत् नस्यपीतीत्वप्रतिषेधः ॥ ५ ॥

॥ इति प्रथमस्य पञ्चमेऽष्टकादशोऽवर्गः ॥ ११ ॥

श्रीणन्नितिद्वैपदंशर्चतुर्थसूक्तम्, तत्राध्ययनतःपञ्चमम्, ऋष्याद्याःपूर्ववत् विनियो-
गोत्कृत्कः ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

श्रीणन्नुपस्थादिवंभुरण्युःस्थातुश्चरथमक्नून्व्यूर्णोत् । (१)

परिश्वेपांमेकोविश्वेपांभुवदेवोदेवानांमहित्वा (२) ॥१॥

श्रीणन् । उप । स्थात् । दिवम् । भुरण्युः । स्थातुः । चरथम् ।
अक्नून् । वि । ऊर्णोत् । (१) परि । यत् । एषाम् । एकः । विश्वेषाम् ।
भुवत् । देवः । देवानाम् । महित्वा (२) ॥ १ ॥

भुरण्युःहविषांभर्ताधारयिता पयःप्रभृतिनाश्रयणद्रव्येणसोममिवतैहंविभिःश्रीणन्मिश्र-
यन्,दिवमुपस्थावउपतिष्ठतिप्रामोतीत्यर्थः स्थातुःस्थावरंचरथंजङ्गमंतदुभयात्मकंजगदक्नून्सर्वा-
रात्रीश्वयूर्णोत् स्वतेजसाविशेषेणाच्छादयति हविर्वहनंकुर्वन्सर्वमपिजगत्स्वभासाप्रकाशयतिस्मे-
तिभावः विश्वेषांभुवदेवानां दानादिगुणयुक्तानां इन्द्रादीनांमध्येदेवोद्योतमानः एकएवा-
यमग्निः एषांपूर्वोक्तानां स्थावरादीनांमहित्वामहत्वानिमाहाम्यानियद्यस्मात् परिभुवत्परिभवति
परिगृह्णाति परितोव्याप्यवर्तते परिपूर्वाभवतिःपरिग्रहार्थः यद्वा एषांविश्वेषां स्थावरादीनां म-
ध्येवतेमानोपदेवोमिंदेवानांमहत्वानियद्यदापरिभुवत् परितोव्याप्नोति तदानीमितिपूर्वत्रान्वयः ॥
ऊर्णोत् ऊर्णुञ्आच्छादने ऊर्णोतिर्विभाषेतिवृद्धेर्विकल्पः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

आदित्तेविश्वेऋतुंजुपन्तशुष्काद्यदेवजीवोजनिष्ठाः । (३)

भर्जन्विश्वेदेवत्वन्नामऋतंसर्पन्तोअमृतमेवैः (४) ॥२॥

आत् । इत् । ते । विश्वे । ऋतुम् । जुपन्त । शुष्कात् । यत् ।
देव । जीवः । जनिष्ठाः । (३) भर्जन्त । विश्वे । देवत्वम् । नाम ।
ऋतम् । सर्पन्तः । अमृतम् । एवैः (४) ॥ २ ॥

हेदेवद्योतमानाग्ने जीवोजीवन्मज्ज्वलन् शुष्कात् नीरसादरणि रूपात्काष्ठाद्यद्यदाजनिष्ठाः प्रादु-
र्भवसिमथनेनोत्पद्यसे आदिव अनन्तरमेव विश्वे सर्वे यजमानाः ते तु भ्यं क्रतुं कर्म जुपन्तसे वन्ते अनु-
तिष्ठन्ति तथानुष्ठाय च विश्वे ते सर्वे नामनामकं क्रतुं अ वितथे देवत्वं देवतात्वं भजन्त भजन्ते प्राप्नुव-
न्ति किं कुर्वन्तः अमृतं अमरणं त्वां एवैः त्वां गन्तुभिः स्तोत्रैः सपन्तः समवयन्तः प्राप्नुवन्त इत्यर्थः ॥
जुपन्तेत्यादीनि त्रीण्याख्यावानि छन्दसि लुङ्लृट् इति वर्तमानार्थानि । एवैः यन्ति स्तोतव्या-
भिमुख्येन गच्छन्तीति एवानि स्तोत्राणि इण्शीङ्भ्यां वन् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

ऋतस्य प्रेपां ऋतस्य धीतिर्विश्वायुर्विश्वे अपांसि चक्रुः । (५)
यस्तु भ्यं दाशाद्योवाते शिक्षात्तस्मै चिकित्वान् रयिं दयस्व (६) ॥ ३ ॥

ऋतस्यं । प्रेपाः । ऋतस्यं । धीतिः । विश्वेऽआयुः । विश्वे ।
अपांसि । चक्रुः । (५) यः । तुभ्यम् । दाशात् । यः । वा । ते । शिक्षात् ।
तस्मै । चिकित्वान् । रयिम् । दयस्व (६) ॥ ३ ॥

ऋतस्यगतस्य देवयजनं प्राप्त्याग्नेः प्रेपाः प्रकर्षेणोप्यमाणाः स्तुतयः क्रियन्ते धीतिः धीयते सो-
मः पीयते स्मिन्निति धीतिर्यागः सोपि ऋतस्य देवयजनदेशं प्राप्त्याग्नेरेव क्रियते अतः सोमिर्द्विश्वायुः
विश्वं सर्वमायुरन्नेयस्य स तथा विधो भवति अपि चास्मै विश्वे सर्वे यजमानाः अपांसि दशपूर्णमासा-
दीनिकमाणि चक्रुः कुर्वन्ति हे अग्ने तुभ्यं यो दाशाच्च रुपुरोडाशादीनि हवीं पि ददाति यो वापि योन्यो-
यजमानः ते शिक्षावत्त्वदीयं कर्म कर्तुं शक्नोभूयासमिति इच्छति उभयविधाय तस्मै यजमानाय चिकि-
त्वान् तत्कृतमनुष्ठानं जानन्त्वं रयिं दयस्व धनं देहि ॥ दाशात् दाशदाने लेट्याहागमः । शिक्षात्
शकृशक्तौ इच्छार्थे सन् सनिमीमाधुरभलभशकेति अकारस्य इसादेशः अवलोपोभ्यासस्येति अ-
भ्यासलोपः स्कोः संयोगाद्योरिति सकारलोपः पूर्ववत् लेट्याहागमः । चिकित्वान् कित्ज्ञाने लि-
टः कसुः । दयस्व दयदानगतिरक्षणार्हं सादानेषु ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टकमाह—

होतानिपन्तो मनोरपत्ये सच्चिन्वासां पतीरथिणाम् । (७)
इच्छन्तरेतोमिथस्तनूपुस जानतु स्वैर्दक्षैरमूराः (८) ॥ १ ॥

होता । निःसन्तः । मनोः । अपत्ये । सः । चित् । नु । आसाम् । पतिः ।
रयीणाम् । (७) इच्छन्त । रेतः । मिथः । तनूपुं । सम् । जानत ।
स्वैः । दक्षैः । अमूराः (८) ॥ ४ ॥

हेअग्ने त्वमनोरपत्येयजमानस्वरूपायांप्रजायां होतादेवानामाह्वातासन् निपत्तोनिपण्णः मा-
नव्योहिप्रजाइतिहिब्राह्मणम् । सचिन्नुसएवत्वंआसांप्रजानारयीणांगवादीनांधनानामपिपतिःस्वा-
मी अतस्ताःप्रजास्तनूपुआत्मीयेपुशरिरेपुमिथःसं सृष्टमेकीभूतंपुत्ररूपेणपरिणतरेतोवीर्यमिच्छन्
ऐच्छन्त्वदनुग्रहेणपुत्रमलभन्तेतियावत् लब्धपुत्राश्चताःप्रजाःअमूराःअमूढाःसत्यःस्वैःस्वकीयैःदक्षैः
समर्थैःपुत्रैःसहसंजानत सम्यगवगच्छन्ति चिरकालंजीवन्तीत्यर्थः यद्वा दक्षशब्दःप्राणवाची
प्राणोवैदक्षोपानःऋतुरितिश्रुतेः । स्वैःदक्षैःस्वकीयैःप्राणैःअमूराःसद्वा तास्त्वयैवसर्वंजानन्ति ॥ इच्छ-
न्त व्यत्ययेनात्मनेपदम् । जानत छान्दसोलङ् झस्यादादेशे श्राभ्यस्तयोरातइत्याकारलोपः । अ-
मूराः मूराअमूरेत्यत्रयास्कएवंव्याचख्यौ—मूढावयंस्मोअमूढस्त्वमसीति^३ । अतोत्राप्यमूरशब्देनामू-
त्वमुच्यते वर्णव्यापच्याढकारस्यरेफः यद्वा मुर्छामोहसमुच्छ्राययोः अस्मात्सम्पदादिलक्षणोभावे
क्विप् राहोपइतिछलोपः रोमत्वर्थीयःनमूराअमूराः अथवा अगमत्यादिपु अस्मादौणादिकऊ-
रन्प्रत्ययः ॥ ४ ॥

पञ्चमीमृचमाह—

पितुर्नपुत्राःऋतुंजुपन्तश्रोपन्थेअस्यशासंतुरासं । (९)
विरार्यऔर्णोडुरःपुरुक्षुःपिपेशनाकंस्तृभिर्दमूनाः (१०) ॥ ५ ॥ १२ ॥
पितुः । न । पुत्राः । ऋतुम् । जुपन्त । श्रोपन् । थे । अस्य ।
शासंम् । तुरासं । (९) वि । रार्यः । और्णोत् । डुरः । पुरुक्षुः । पिपेश
नाकंम् । स्तृभिः । दमूनाः (१०) ॥ ५ ॥ १२ ॥

अस्याग्नेः शासं शासनंतुरासस्वरमाणाः सन्तोयेयजमानाः श्रोपन्शृण्वन्तिसेर्वेतेनानुशिष्टं
ऋतुंकर्मजुपन्तसेवन्ते तत्रदृष्टान्तः—पितुर्नपुत्राः यथापुत्राः पुरुवहुलंत्रायकाः पुत्राभोनरकाक्षर-
क्षकास्तनयाः पितुराज्ञांकुर्वन्तितद्वत् पुत्रःपुरुत्रायतेनिपरणाद्वापुंनरकंततस्त्रायतइतिवेनियार्षः ।

पुरुषुः शुद्धत्यन्नाम बह्वन्ः सोग्निः एषां यजमानानां दुरोद्वाराणि यज्ञस्य द्वारभूतानिरायो धनानिव्यौ-
र्णां विवृणोति प्रकाशयति ददातीति यावत् अपि च दमूनाः दमेयज्ञगृहे मनोयस्य सोग्निः नास्मिन्न-
कंदुः स्वमस्तीति नाकोद्युलोकः वं स्तुभिरिति नक्षत्रनाम स्तुभिनक्षत्रैः पिपेश अवयवी चकार नक्षत्रै-
र्युक्तमकरोदित्यर्थः ॥ श्रोपन् श्रुश्रवणे लेटचडागमः सिद्धहुलंलेटीतिसिप् बहुलंछन्दसीति विक-
रणस्य लुक् इतश्चलोपइतीकारलोपः संयोगान्तस्य लोपः । पिपेश पिश अवयवे ॥ ५ ॥

॥ इति प्रथमस्य पञ्चमे द्वादशो वर्गः ॥ १२ ॥

शुक्रइति द्वैपदंशर्चं अध्ययनतः पञ्चमं सूक्तं पराशरस्यार्पं आग्नेयं शुक्रइत्यनुकान्तं
विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रमथमाष्टकमाह—

शुक्रः शुशुक्लौ उपो न जारः प्रप्रासं मीची दिवो न ज्योतिः । (१)

परिप्रजातः क्रत्वा बभूथ भुवो देवानां पिता पुत्रः सन् (२) ॥ १ ॥

शुक्रः । शुशुक्लान् । उपः । न । जारः । प्रप्रा । समीची इति सम्ईची ।

दिवः । न । ज्योतिः । परि । (१) प्रजातः । क्रत्वा । बभूथ । भुवः ।

देवानाम् । पिता । पुत्रः । सन् (२) ॥ १ ॥

शुक्रः शुभ्रवर्णो यमग्निः उपो न जारः उपसोजरयिता सूर्यइव शुशुक्लान् शोचयिता सर्वस्य प्र-
काशयिता भवति तथा समीचीसंगतेद्यावापृथिव्यौ दिवो न ज्योतिः द्योतमानस्य सूर्यस्य ज्योतिरिव
यमा स्वतेजसा पूरयिता हेअग्ने अतस्वंपजातः प्रादुर्भूतः सन् क्रत्वा कर्मणा यद्वा ज्ञानहेतुना प्रकाशेन
उक्तप्रकारेण सर्वजगत्परिवभूथ परितो व्यामोपि दीव्यन्तीति देवाः क्रत्विजः तेषां पुत्रः सन् पुत्रान्नो-
नरकाच्चापकः सन् पिता भुवः पालयिता भवति यद्वा देवानामिन्द्रादीनामेव पुत्रः सन् पुत्रइव दूतो-
भूत्वा पिता हविर्भिः पालयिता भवति ॥ शुशुक्लान् शुचदीप्तौ लिटः क्रतुः व्यत्ययेन कुत्वम् । यमा
पृषालनपूरणयोरित्यस्मादाटगमहनजन इति किप्रत्ययः शुपां सुलुगितिसोडादेशः । समीची सम्पूर्वा-
दश्चेतेः क्रत्विगित्यादिना किन् समः समीतिसम्यादेशः अश्चेतेश्चेति वक्रव्यमितिङीप् अचइत्य-
कारलोपे चाविति दीर्घत्वम् उदात्तनिवृत्तिस्वरेण ङीपटदात्तत्वम् वाछन्दसीति पूर्वसवर्णदीर्घत्वम्

यदितु सम् ईचीइतिपदविभागःक्रियते तर्हि उदईदिति विधीयमानमीत्वंसमउत्तरस्यापिदृष्ट-
व्यम् । बभूथ बभूथातन्थेतिनिपातनादिडभावः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

वेधाअदृप्तोअग्निर्विजानन्नूर्धनगोनांस्वाद्भापितूनाम् । (३)

जनेनशेवआहूर्यःसन्मध्येनिपत्तोर्ण्वोदुरोणे (४) ॥२॥

वेधाः । अदृप्तः । अग्निः । विजानन् । ऊर्धः । न । गोनां । स्वाद्भा-
पितूनाम् । (३) जने । न । शेवः । आहूर्यः । सन् । मध्ये । निपत्तः ।
र्ण्वः । दुरोणे (४) ॥ २ ॥

वेधाःमेधाविनामैतत् मेधावी यद्वा विधाता सर्वस्यकर्ताअदृप्तः दर्परहितःविजानन्कर्तव्या-
कर्तव्यविभागंजानन्नग्निःगोनांगवामूर्धन गोसम्बन्धिपयसआश्रयभूतंस्थानमिव पितूनामन्नानां
स्वाद्भास्वादयितारसयिता यथागोरूढःपयःप्रदानेनसर्वाण्यन्नानिस्वाद्भूतिकरोतितद्दृष्टिरपिसम्ब-
न्धाकेनसर्वाण्यन्नानिस्वाद्भूतिकरोतीत्यर्थः अपिच एवम्भूतोग्निःजनेनशेवःजनपदेलोकेसुसकरः
पुरुपइवमध्येयज्ञेषुमध्येआहूर्यःआह्वातव्यःसन् दुरोणेयज्ञगृहेनिपत्तोनिपण्णोरर्ण्वोरमयितास्तु-
त्योवाभवति ॥ गोनां गोःपादान्तेइतिअपादान्तेपिनुट् । स्वाद्भा स्वाद्भास्वाद्भा अन्तर्भावितण्य-
थावअन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिमनिन्सुपांसुलुगितिसोर्लुक् । पितूनां नामन्यतरस्यामितिनामउदान्त-
त्वम् । आहूर्यः आङ्पूर्वावह्वयतेरचोयदितियत् बहुलंछन्दसीतिसम्प्रसारणम् हलइतिदीर्घः
रेफोपजनश्छान्दसः यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

पुत्रेनजातोर्ण्वोदुरोणेवाजीनप्रीतोविशोवितारीत् । (५)

विशोयदहेनृभिःसनीळाअग्निर्देवत्वाविश्वान्यश्याः (६) ॥३॥

पुत्रः । न । जातः । र्ण्वः । दुरोणे । वाजी । न । प्रीतः । विशः ।
वि । तारीत् । (५) विशः । यत् । अहे । नृभिः । सनीळाः । अग्निः ।
देवइत्या । विश्वानि । अश्याः (६) ॥ ३ ॥

पुत्रो न पुत्र इव जातः प्रादुर्भूतोऽग्निः दुरोणे गृहे रणवोरमयिता भवति वाजीन अश्व इव प्रीतो हर्ष-
युक्तः सन् विशः संग्रामे वर्तमानाः शत्रुभूताः भजाः वितारीव विशेषेण तरति अतिक्रामति अपि च
वृभिः ऋत्विग्लक्षणैर्मनुष्यैः सहितो हं सनीळाः समाननिवासस्थानाः विशो देवीः भजा यद्यदा अह्ने
आह्वयामि तदानीमयमग्निर्विश्वानि सर्वाणि देवत्वादेवत्वानि अश्याः अश्रुते प्राप्नोति स्वयमेव त-
त्तद्देवतारूपो भवतीत्यर्थः । तथा च मन्वान्तरमात्रास्य ते—त्वमग्नेवरुणो जायसे यत्त्वं मित्रो भवसिय-
त्समिद्ध इत्यादि ॥ अश्याः अशूच्यासौ लिङ्गिव्यत्ययेन परस्मैपदमव्ययौ बहुलं छन्दसीति विकर-
णस्य लुक् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टवमाह—

न किं एता व्रतामिनन्ति नृभ्यो यदृभ्यः श्रुष्टिं च्चकथं । (७)

तत्तु ते दंसो यदहं न्तसमानैर्नृभिर्यद्युक्तो विवे रपांसि (८) ॥ ४ ॥

न किः । ते । एता । व्रता । मिनन्ति । नृभ्यः । यत् । एभ्यः ।

श्रुष्टिम् । च्चकथं (७) । तत् । तु । ते । दंसः । यत् । अहं । समानैः ।

नृभिः । यत् । युक्तः । विवेः । रपांसि (८) ॥ ४ ॥

हे अग्ने ते तव सम्बन्धीनि एता व्रता एतानि परिदृश्यमानानि दर्शपूर्णमासादीनि कर्माणि न कि-
मिनन्ति राक्षसादयो बाधकानि हिंसन्ति यद्यस्मात्त्वं एभ्यः कर्मसु वर्तमानेभ्यो वृभ्यो यज्ञस्य नेतृभ्यो-
यजमानेभ्यः श्रुष्टिशुआशुअश्रुते व्याप्नोतीति श्रुष्टिः यत्तत्फलरूपं सुखं तच्च कथं कृतवानसि सति हि
तव व्रतानां बाधके एतन्नोपपद्यते अतो वगम्यते तव व्रतानां हिंसकानसन्तीति हे अग्ने ते त्वदीयं तत्तु दंसः
तदेव कर्म यद्यदि राक्षसादि रहन् हन्ति नाशयति तदानीं समानैः सप्तगणरूपेण सट्टशैर्नृभिर्नृभिर्मरु-
द्भिर्पुंक्तस्त्वं रपांसि बाधकानि राक्षसादीनि यद्यस्मान्त्वं विवेः गमयसि पलायनं प्रापयसि तत्तस्मान्न
व्रतानि न हिंसन्तीति योग्यम् ॥ मिनन्ति भीर्जृहिसायां क्रयादिकः प्वादीनां ह्रस्व इति ह्रस्वत्वम् ।
विवेः छन्दसि लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् इति वर्तमाने लृङ् वीगत्यादिषु सिपि अदादित्वाच्छपो लुकिमाते बहुलं छ-
न्दसीति शपः श्लुः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

उपोनजारोविभासोऽस्रःसंज्ञातरूपश्चिकेतदस्मै । (९)

त्मनावहन्तोदुरोऽव्यृण्वन्नवन्तविश्वेस्वर्दृशीके (१०) ॥५॥१३॥

उपः । न । जारः । विभासः । अस्रः । संज्ञातरूपः । चिकेतत् ।
अस्मै । (९) त्मना । वहन्तः । दुरः । वि । ऋण्वन् । नवन्त । विश्वे ।
स्वः । दृशीके (१०) ॥ ५ ॥ १३ ॥

उपोनजारउपसोजरयिताआदित्यइव विभावाविशिष्टप्रकाशयुक्तःउस्रोनिवासयितासंज्ञा-
तरूपःसर्वैःप्राणिभिरवगतस्वरूपः देवतान्तरवदप्रत्यक्षोभवतीत्यर्थःएवम्भूतोऽग्निरस्मैयजमाना-
यचिकेतव जानातु अभिमतफलददात्वित्यर्थःयद्वा विभक्तिव्यत्ययः अस्मैइदंस्तूकरूपंस्तोर्वचि-
केतवजानातु तथाअस्यरश्मयःत्मनाआत्मनैवस्वयमेववहन्तोहविर्वहनंकुर्वन्तोदुरोयज्ञगृहद्वारा-
णिव्यृण्वन् विशेषेणगच्छन्तिव्यामुवन्तीत्यर्थः तदनन्तरंदृशीकेदर्शनीयेस्वःनभसि विश्वेसर्वैरे-
श्वयोनवन्तगच्छन्ति नवतिर्गतिकर्मा देवान्प्रामुवन्तीत्यर्थः ॥ उस्रः वसनिवासे स्फायितश्चीत्या-
दिनारक् यजादित्वात्सम्प्रसारणम् । चिकेतव कितज्ञाने जौहोत्यादिकः लेटचडागमः बहुलंउन्द-
सीतिवकव्यमितिवचनान्नाभ्यस्तस्याचिपितीतिलघूपधगुणप्रतिषेधाभावः अभ्यस्तानामादिरि-
त्याद्युदात्तत्वम् । ऋण्वन् इविरिविधिविगत्यर्थाः इदित्त्वानुम् छान्दसोऽलुङ् व्यत्ययेनरेफस्य
सम्प्रसारणम् यद्वा ऋणुगतौ तनोत्यादिः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपञ्चमेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

वनेमेतिद्वैपदमेकादशर्च अध्वयनतःपङ्कचंपठंस्तूकम् ऋष्याद्याःपूर्ववत् अनुकान्तं च-
वनेमेकादशेति । विनियोगोऽद्वैतः ।

तत्रप्रथमाष्टचमाह—

वनेमपूर्वीर्योमनीपाअग्निःसुशोकोविश्वान्यश्याः । (१)

आदिव्यानिव्रतार्चिकित्त्वानामानुपस्युजनंस्युजन्म (२) ॥१॥

वनेर्म । पूर्वीः । अर्यः । मनीषा । अग्निः । सुशुशोकः । विश्वानि ।
अश्याः । (१) आ । देव्यानि । व्रता । चिकित्वान् । आ । मानुषस्य ।
जनस्य । जन्म (२) ॥ १ ॥

पूर्वीः प्रभूताः इपोन्नानिवनेमसंभजेमहि अग्निस्तादृशान्नानिददात्वित्यर्थः मनीषामनीषयाबु-
द्ध्याअर्पोगन्तव्यः प्राप्तव्यः यद्वा मनीषयाअर्यः स्वामीसुशोकः शोभनदीप्तिः एवम्भूतोग्निः विश्वा-
निसर्वाणिकर्माणिअश्याः अश्रुतेव्यामोति किं कुर्वन् देव्यानिदेवेषु भवानिव्रताव्रतानिकर्माणिचिकि-
त्वान् आसमन्तावजानन् तथामानुषस्यजनस्यमनुष्यजातस्यजन्मउत्पत्तिरूपं कर्मचिकित्वान् आ-
ग्निमुख्येनजानन्द्यावापृथिव्योः सम्बन्धीनियानिकर्माणितानिसर्वाणिअवगच्छन् अवगत्यव्या-
मोतीत्यर्थः ॥ वनेम वनपणसम्भक्तौ शपिप्राप्तेव्यत्ययेनशः आत्मनेपदं च अदुपदेशात्सर्वधातुका-
नुदात्तत्वे विकरणस्वरः शिष्यते । पूर्वीः पुरुशब्दाद्भोतोगुणवचनादितिङीप् हल्लिचेतिदीर्घः । मनी-
षा ईपाअक्षादित्वात् प्रकृतिभावः । सुशोकः शुचदीप्तौ भावेवञ् चञोः कुघिण्यतोरितिकृत्वम् ।
शोभनः शोकोयस्य आद्युदात्तं च्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । अश्याः देवत्वाविश्वान्यस्या-
इतिवत् । चिकित्वान् कितज्ञानेलिटः कसुः ॥ १ ॥

द्वितीयामृचमाह—

गर्भोयोअपांगर्भोवनानांगर्भश्चस्थातांगर्भश्चरथाम् । (३)
अद्वौचिदस्माअन्तर्दुरोणेविशानविश्वोअमृतः स्वाधीः (४) ॥ २ ॥

गर्भः । यः । अपाम् । गर्भः । वनानाम् । गर्भः । च । स्थाताम् ।
गर्भः । चरथाम् । (३) अद्वौ । चित् । अस्मै । अन्तः । दुरोणे । विशाम् ।
न । विश्वः । अमृतः । सुशुशुशुः (४) ॥ २ ॥

योगिरपांगर्भोभवदन्तर्वतीअपान्पात्संज्ञः यश्चवनानांगर्भोअरण्यानांगर्भः द्वावाग्निरूपेणत-
न्मध्येवर्तते यश्चस्थातांस्थावराणांकाष्ठादीनांगर्भोन्तरवस्थाता चरथां चरणवतांजङ्गमानां
गर्भोजाठरूपेणदेहमध्येवतिष्ठते एवम्भूतायास्माअमयेदुरोणेदुस्तर्यगृहेअद्वौचित्यवर्ततेपिअन्तर्म-
ध्येहविःप्रयच्छन्तीतिशेषः सोयंअमृतः अमरणधर्माग्निः स्वाधीः शोभनकर्मयुक्तः शोभनध्या-
नोवाअस्माकंभववितिशेषः तत्रदृष्टान्तः—विश्वः निवेशपितासुखेनावस्थापयितारजाविशानं प-

जानांयथारक्षणरूपशोभनकर्मयुकोभवतितद्वत् ॥ स्थातां विष्टतेःकिपि छान्दसस्तुक् यद्वा
 औणादिकस्तुप्रत्ययः आमिअन्त्यलोपश्छान्दसः । चरथां शीङ्शपिक्रगभीतिविधीयमानोथम-
 त्ययोवहुल्वचनाच्चरेरपिद्रष्टव्यः आगमानुशासनस्यानित्यत्वादामोनुडभावेसवर्णदीर्घः । विश्वः
 विशप्रवेशने अस्मादन्तर्भावितण्यथादश्रुपुपीत्यादिनाकनप्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

सहिक्षपावाँ अग्नीरयीणांदाशद्योअस्माअरंसूक्तैः (५)

एताचिकित्वोभूमनिपाहिदेवानांजन्ममर्ताश्चविद्वान् (६) ॥३॥

सः । हि । क्षपाह्वान् । अग्निः । रयीणाम् । दाशत् । यः । अस्मै ।
 अरम् । सुष्टुक्तैः । (५) एता । चिकित्वः । भूम । नि । पाहि ।
 देवानाम् । जन्म । मर्तान् । च । विद्वान् (६) ॥ ३ ॥

ससग्निःक्षपावान् क्षपेतिरात्रिनाम रात्रिमान् आग्नेयीवैरात्रिरितिश्रुतेः । रात्रेरग्निसम्बन्धो-
 पि अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निःस्वाहेतिहूयमानत्वात् । यद्वा राक्षसादीनांक्षपणेन नाशनेनयुक्तः
 एवम्भूतोग्निः स्तोत्रेयजमानायरयीणांधनानिदाशवदाशतिप्रयच्छति योयजमानःअस्माअग्नेये
 सूक्तैः सुष्टुक्तैःयथाशास्त्रं प्रयुक्तैर्मन्त्रैःअरंअल्पयोषं स्तोत्रंकरोतितस्माइत्यर्थः हेचिकित्वः चि-
 कित्वांश्वेतनावानितियास्कैः । हेचेतनावनसर्वज्ञ अग्ने त्वं देवानामिन्द्रादीनां जन्मजन्मानिमर्ता-
 न्मनुष्यांश्चविद्वान् जानन् एताएतानिभूमभूम्युपलक्षितानिभूतजातानिनिपाहितरतांपालय य-
 तस्त्वंदेवमनुष्यादीन् सर्वान् जानासिअतएवमुच्यसइत्यर्थः ॥ रयीणां क्रियाग्रहणंकर्तव्यमि-
 निकर्मणःसम्प्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थेपठ्यी । दाशत् दाश्टदाने ष्टेचडागमः । अरं वात्प्रभूतेत्यादि-
 नात्त्वविकल्पः । सूक्तैः सप्तमानावकइत्युत्तरपदान्नोदात्तत्वम् । चिकित्वः मतुवसोरितिनकार-
 स्परुत्वम् । भूम सुषांसुलुगितिभूमिशब्दादुत्तरस्याद्वितीयायाडादेशः पदकात्सेह्रस्वश्छान्दसः ॥३॥

चतुर्थीष्टचमाह—

वधान्यंपूर्वीःक्षपोविकृपाःस्थातुश्चरथमृतप्रवीतम् । (७)

अरांधिहोतास्वर्गनिर्पतःरुण्वन्विश्वान्यपींसिसृत्या (८) ॥४॥

वर्धान् । यम् । पूर्वीः । क्षुपः । विश्रूपाः । स्थातुः । च । रथम् ।
ऋतप्रवीतम् । (७) अराधि । होता । स्वः । निःसंतः । कृण्वन्
विश्वानि । अपांसि । सत्या (<) ॥ ४ ॥

पूर्वीर्ब्रह्मः उपसः क्षपोनिशाश्च विरूपाः । यथा विनिवृत्ताः । तन्निवर्धयन् ।
न्ति तथा स्थातुः स्थावरं वृक्षादिकं रथं रथमा । गजं मंभु । च ऋतप्रवीतं ऋतेन ।
शेनवामकर्षणवेष्टितं यमग्निवर्धयन्ति सोमिः स्वः सृष्टु अरणीये देवयजने निपत्तो निपणः ।
सन् होता देवानामाह्वाता अराधि संसिद्धो भूव यद्वा ऋत्विग्भिरराधि आराधित इत्यर्थः ।
वर्धन् विश्वानि सत्वा । सत्सु यजमानेषु मवानि यद्वा । कल्पानि अपांसि कर्मा ।
वर्धान् वृधेण्यन्तात्लेट्याडागमः छन्दस्युग्रयथेति शप आर्धधातुकत्वावगिलोपः इतश्च लोप इत्
कारलोपे संयोगान्तलोपः । ऋतप्रवीतं व्येज्रसंवरणे अस्मात्कर्मणि निष्ठा वचिस्वपीत्यादिनात्
म्यसारणं रुद्रहणोगतिकारकपूर्वस्य ग्रहणात् तृतीयाकर्मणीति पूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् । अरा
राधसाधसंसिद्धौ कर्तरिलुडिव्यत्ययेन च्चेधिष्णु ॥ ४ ॥

पञ्चमीमृचमाह—

गोपुप्रशस्तिं वनेषु धिपे भरन्त विश्वे वल्लिस्वर्णः । (९)

वित्त्रानरः पुरुत्रासंपर्यन्पितुर्नजिज्ञे विवेदो भरन्त (१०) ॥ ५ ॥

गोपु । प्रशस्तिम् । वनेषु । धिपे । भरन्त । विश्वे ।

वल्लिम् । स्वः । नः । (९) वि । त्वा । नरः । पुरुत्रा । संपर्यन् ।

पितुः । न । जिज्ञेः । वि । वेदः । भरन्त (१०) ॥ ५ ॥

हेअग्ने त्वं वनेषु वननीयेषु सम्भजनीयेषु गोपु अस्मदीयेषु पशुपुप्रशस्तिं प्रशंसां धिपे दधि
स्थापयसि अस्माकं प्रशस्ताः गवादिपशवो भवन्ति त्वर्थः विश्वे सर्वजनाः गोस्मभ्यं स्वः सृष्टु अ
रणोयं वल्लि उपायनरूपं धनं भरन्त आहरन्तु हेअग्ने त्वान्वां नरो मनुष्याः पुरुत्रा बहुपुदेवयजनदेशे
पुत्रिसंपर्यन् द्विविधं पूजयन्ति पूजयित्वा च वेदो धनं विभ्रन्त त्वत्तोषितेषु हरन्ति गृह्णन्तीत्यर्थः त
वदृष्टान्तः—जिज्ञेर्णां हृद्दात्पितुर्नपितुरिव यथापुत्राः वृद्धात्पितुः सकाशाद्दन्तं हरन्ति तद्वद् ॥ धिपे
छान्दसो वर्तमाने लिट् द्विवचनकरणे छान्दसि वैविकस्य मिनिद्विवचनाभावः । भरन्त हज्रहणे

बलोपिसोपसर्गाथेन्द्रष्टव्यः छान्दसोलङ् ह्यहोर्भइतिभत्वम् । पुरुत्रा देवमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येत्या-
दिनासप्तम्यर्थेनाप्रत्ययः । जित्रेः जृष्वयोहानौ जृशृस्तृजागृष्यः क्तिन् ऋतइद्धातोरितीत्वम् उणा-
दयोव्युत्पन्नानिप्रातिपदिकानीतिजित्रिः किर्योगिर्योरित्येवमादिपुदीर्घेनभवतीत्युक्तत्वात् हलि-
चेतिदीर्घस्याभावः रेफवकारयोर्विपर्ययः उक्त्वं—वर्णागमोवर्णवपर्ययश्चेति निच्वादाद्युदात्तत्वम् ।
वेदइतिधननाम विद्यतेलभ्यतइतिवेदः विद्वलाभे कर्मण्यसुन ॥ ५ ॥

द्विपदास्वयुकृसंख्यासुयान्त्यातिरिच्यतेसातथैवपठितव्येत्युक्तम् उत्तरातादृशीद्विपदा ।

तामेतापष्टीष्टचमाह—

साधुर्नगृध्रस्तेवशूरोयातेवभीमस्त्वेषःसमतसु (१५) ॥ ६ ॥ १४ ॥

साधुः । न । गृध्रः । अस्ताइइव । शूरः । याताइइव । भीमः ।
त्वेषः । समतसु (११) ॥ ६ ॥ १४ ॥

अयमग्निः साधुर्नसाधकइवगृध्रःगृहीता यथासाधकःसाध्यफलमाशुगृह्णाति तद्दग्मिर-
पिसर्वस्वीकरोतीत्यर्थः तथायमग्निः अस्तेवशूरोयथाइपूर्णाक्षेमाधानुष्कः शत्रून्प्रेरयतितद्दग्मिर-
पिदहनसर्वपाणिजातप्रेरयति तथायातेवभीमः यातायातपिताहिंसकः भीमःसर्वेषांभयंकरोभवति
तद्दग्मिरपिट्टमात्रेणसर्वेषांभयमुत्पादयति अतएवंविधोग्निः समतसुसङ्गामेषुत्वेषोदीप्तःसन्
अस्माकंसहायोभवत्वित्यर्थः ॥ गृध्रः गृधुअभिकांक्षायां त्रसिगृध्रिपृषिक्षिपेःकृः । शूरः शुग-
तो अन्तर्भावितण्यथादस्मात् शुपिचिमीनांदीर्घश्चेतिकृन् ॥ ६ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपञ्चमचतुर्देशोवर्गः ॥ १४ ॥

उपमेनिदशर्चसप्तमंसूक्तम् अत्रानुक्रम्यते—उपपदशेति । ऋषिश्चान्यस्मादितिपरिभाषयाश-
क्तिपुत्रःपराशरऋषिः अनादेशपरिभाषयात्रिष्टुप् परमाग्नेर्यमन्द्रादितिपरिभाषितत्वाद्भिर्देवता मा-
तरनुवाकस्याग्नेयेकृत्त्रिष्टुभेछन्दसीदमादीनित्रीणिस्त्रकानि अथेतस्याइतिखण्डेतथैवसन्वितम्—
उपपजिन्वन्नित्रीणिकानउपेतिरितिसूक्तेइति । आश्विनशस्त्रेपिमातरनुवाकातिदेशादिदमादीनि
त्रीणिस्त्रकानि तथैवसन्व्यते—एतयाग्नेयंगायत्रमुपसन्तनुयात्प्रातरनुवाकन्यायेनेति ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

उपप्रजिन्वन्नुशतीरुशन्तंपतिंननित्यंजनयःसनीळाः ।

स्वसारःश्यावीमरुपीमजुप्रश्चित्रमुच्छन्तीमुपसंनगावः ॥ १ ॥

उप । प्र । जिन्वन् । उशतीः । उशन्तम् । पतिम् । न । नित्यम् ।

जनयः । सनीळाः । स्वसारः । श्यावीम् । अरुपीम् । अजुप्रन् ।

चित्रम् । उच्छन्तीम् । उपसंम् । न । गावः ॥ १ ॥

उशतीरुशत्यःकामयमानाः सनीळाः नीळेनिवासस्थानंसमाननिवासाः ॥ १ ॥ १२ ॥ ७१ ॥
 नाव स्वसारः ॥ १ ॥ १२ ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥
 साधारणंपतिंन भर्तारमिवउपप्रजिन्वन्उपआगत्यहविःप्रदानादिकर्मणाप्रीणयन्ति ॥ १ ॥ १२ ॥ ७१ ॥
 चित्रंचायनीयंपूजनीयंतमग्निंअञ्जलिबन्धनेनाजुप्रन्असेवन्त तत्रदृष्टान्तः ॥ १ ॥ १२ ॥ ७१ ॥
 सम्बन्धात्कृष्णांततउच्छन्तींसूर्यकिरणसम्बन्धात्तमोवर्जयन्तीं अतएवारुपींआरोचमानां
 शुभ्ररूपयुक्तांउपसंनउपोदेवतांगावोरश्मयोयथासेवन्तेतद्द्वयथारश्मयउपसानित्यसम्बद्धाः
 सर्वेषुयज्ञेषुअग्निपरिचरणेनअङ्गुलयोनित्यसम्बद्धाइतितात्पर्यार्थः ॥ जिन्वन् जिविप्रीणनार्थः
 दित्वानुम् । लेटचडागमः । उशतीः वाछन्दसीतिपूर्वसवर्णदीर्घत्वम् ॥ १ ॥ १२ ॥ ७१ ॥
 म् । स्वसारः असुक्षेपणेइत्यस्मात् सुञिअसेर्कञितिक्रन् ॥ १ ॥ १२ ॥ ७१ ॥
 त्त्वादाद्युदात्तत्वम् । श्यावीं शुगतौ इण्श्रीङ्भ्यामितिबाहुलकाद्द्वन् शार्ङ्गैरवादित्वान्डीन् । ॥ १ ॥ १२ ॥ ७१ ॥
 अरुपमितिरूपनाम ऋगतौ ऋहनिभ्यामुपन् छन्दसीवनिपावितिमत्वर्थीयईकारः ॥ १ ॥ १२ ॥ ७१ ॥
 युदात्तत्वम् । अजुप्रन् जुपीप्रीतिसेवनयोः तौदादिकः लडिव्यत्ययेनपरस्मैपदम् ॥ १ ॥ १२ ॥ ७१ ॥
 चौबहुलंछन्दसीत्यन्तादेशस्यरुडागमः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

वीलुचिंद्दृक्पापितरोनउक्थैरद्रिंरुज्जन्त्रद्विरसोखेण ।

चक्रुर्दिवोवृंहतोगानुमस्मेअहःस्वाविविदुःकेतुमुखाः ॥ २ ॥

वीळु । चित् । दृह्णा । पितरः । नः । उक्थैः । अद्रिम् । रुजन् ।
 अङ्गिरसः । रवेण । चक्रुः । दिवः । बृहतः । गातुम् । अस्मे इति ।
 अहरिति । स्वः । विविदुः । केतुम् । उस्त्राः ॥ २ ॥

नोस्माकंपितरोङ्गिरसः एतत्संज्ञाऋषयः उक्थैःशस्त्रैः अग्निस्तुत्वा वीळुचिदृह्णा वीळ्विति-
 वलनाम बलवन्तदृढाङ्गमपिअद्रिमत्तारंपणिनामानमसुरं रवेणस्तुतिशब्दमात्रेणैवरुजन्अभजन्
 तैःस्तुतोभिस्तमसुरंहतवानित्यर्थः किञ्च बृहतोमहतोदिवोद्युलोकस्यगातुंमार्गंअस्मेअस्माकंचक्रुः
 कृतवन्तः आवरकस्यासुरस्य अग्निनाहतत्वात्मार्गकृत्वाचस्वः सुप्तुअरणीयं असुरराहित्येनसुखे-
 नमाप्यंअहःदिवसंविद्विरुजानन्लब्धवन्तोवा तथा केतुंअह्नांकेतयितारं ज्ञापयितारमादित्यंउस्त्राः
 पणिनापहतागाश्चविविदुरित्यनुपद्वः ॥ वीळु सुपांसुलुगिति विभक्तेर्लुक् । दृह्णा दृढःस्थूलबलयोरिति
 निपातितः सुपांसुलुगितिडादेशः । रुजन् रुजोभङ्गे तौदादिकः बहुलंछन्दस्यमाड्योगेपीत्यडभा-
 वः । विविदुः विदज्ञाने विद्वलाभेइतिवा लिटिउसिरूपम् ॥ २ ॥

तृतीयामृचमाह—

दधन्तृधनयन्स्यधीतिमादिदर्योदिधिष्वोर्इविभृत्राः ।
 अतृप्यन्तीरुपसोयन्त्यच्छदिवाजन्मप्रयंसावर्धयन्तीः ॥ ३ ॥

दधन् । ऋतम् । धनयन् । अस्य । धीतिम् । आत् । इत् ।
 अर्यः । दिधिष्वः । विभृत्राः । अतृप्यन्तीः । अपसः । यन्ति ।
 अच्छ । देवान् । जन्म । प्रयंसा । वर्धयन्तीः ॥ ३ ॥

ऋतं देवयजनदेशोमानमग्निं अङ्गिरसोमहर्षयः दधन् गार्हपत्यादिरूपेणाधारयन् धारयित्वा
 चास्याग्नेर्धीतिकर्मअग्निहोत्रादिलक्षणं धनयन् धनमकुर्वन् यथापुरुषाः धनं संपादयन्ति तद्वदग्निदे-
 वर्यं कर्मान्वतिष्ठन्नित्यर्थः आदित् अङ्गिरसामनुष्ठानानन्तरमेव अर्यः अर्याः धनस्य स्वामिन्यः दि-
 धिष्वः नेन धनेन अग्नीनां धारणं कुर्वत्यः कृताग्न्या धाना इत्यर्थः विभृत्राः आहितानग्नीनाग्निहोत्रादि-
 कर्मणि विहरन्त्यः अतृप्यन्तीः विपयान्तरतृप्णारहिताः अतएवापसः अपसाकर्मणा युक्ताः ए-
 यं धूतामजमानलक्षणाः मजाः मयसाहवित्क्षणान्नेने देवान् इन्द्रादीन् जन्मजातान्मुप्यांश्च वर्धय-

न्तीःवर्धयन्त्यःसत्यः एनमग्निंअच्छआभिमुख्येनयन्तिप्रामुवन्तिपरिचरन्तीतिवावत् ॥ दधन्-
 धधारणे लडिःव्यत्ययेनपरस्मैपदम् बहुलंछन्दस्यमाङ्गचोगेपीत्यङ्भावाः। धनयन् धन...
 रोतीतिणिच् इष्टवण्णौपातिपदिकस्येतीष्टवद्भावाट्टिलोपः लडिपूर्ववत् । अर्यः...
 योरितिनिपातितः लिङ्गचनव्यत्ययौ अर्यःस्वाम्याख्याचेदित्यन्तोदात्तत्वम् । दिधिष्वःहुधाशुधा
 रणपोषणयोःपोनकर्म...
 मत्ययस्वरः उदात्तस्वरितयोर्यणइतिजसःस्वरितत्वम् । विभृत्राः ह्रस्वरणे विपूर्वादस्मादौणाः
 दिकःत्रन्प्रत्ययः ह्रस्वहोर्भइतिभत्वम् । अतृप्यन्तीः त्रितृपापिपासायां जसिवाछन्दसीतिपूर्-
 सवर्णदीर्घस्यविकल्पितत्वात्पूर्वसवर्णदीर्घः अव्ययपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् । अपसः अपसृशब्दात्
 त्पञ्चस्यमत्वर्थीयस्यविनोबहुलंछन्दसीतिबहुलवचनाद्भुक् विनन्त्यत्रिलिङ्गत्वेन...
 वावप्तातिपदिकस्वरेणान्तोदात्तत्वम् जन्म...
 निन् सुपांसुलुगितिशासोलुक् ॥ ३ ॥

चतुर्थीमृचमाह—

मथीद्यदींविभृतोमातरिश्वांगृहेगृहेश्येतोजेन्योभूत् ।
 आदींराज्ञेनसहीयसेसचासन्नादृत्यंभृगवाणोविवाय ॥४॥

मथीत् । यत् । ईम् । विभृतः । मातरिश्वा । गृहेगृहे ।
 श्येतः । जेन्यः । भूत् । आत् । ईम् । राज्ञे । न । सहीयसे ।
 सचा । सन् । आ । दृत्यम् । भृगवाणः । विवाय ॥ ४ ॥

मातरिश्वाव्यानवृत्तिस्वरूपेणावस्थितोमुख्यःप्राणः ईमेनमग्निंयद्यदामथीत् अमघ्नात्अग्नेर्म-
 न्यनस्यव्यानवायुसाध्यत्वम् अथ...
 तोयान्यन्यानिवीर्यवन्तिकर्माणियथाग्नेर्मन्यनमाजेःसरणंढटस्यधनुषआयमनममाणन्नपानस्ता-
 निकरोतीति मन्त्रान्तरंचभवति—आन्यंदिवोमातरिश्वाजभारामघ्नादन्यंपरिश्येनोअद्रेरिति । की-
 दृशोमातरिश्वा विभृतःप्राणिषुमाणापानादिष्ववृत्तिरूपेणविहृतोविभज्यस्थितः तदपिमाणसंवा-
 देतैरेवान्नातम्—तान्वरिष्टःप्राणउवाच मामोहमापद्यथाहमेवैतत्पंचधात्मानंपविभज्यैवद्वाणमवष्ट-
 ष्यविधारयामीति।मन्थनेनोत्पन्नोयमग्निःश्येतःशुभ्रवर्णोंगृहेगृहेसर्वस्मिन्मन्त्रगृहेयदाजेन्यःप्रादुर्भू-

तोभूत् यद्वा रक्षसजिन्योजेताअभिभविताभूत् तथाचतैत्तिरीयकम्—देवासुराःसंयत्ताआसन्तेदेवा-
चिश्यतोभिंप्राविशन् तस्मादाहुरग्निःसर्वादिवेताइति । तेग्निमेववरुच्यंरुत्वासुराअभ्यभवन्निर्ति । ऐ-
तरेयिणोप्यामनन्ति—तेदेवाःप्रतिबुध्याग्निंपुरस्तात्प्रातःसवनेपर्यौहंस्तेग्निनैवपुरस्तात्प्रातःसवनेसुर-
रक्षांस्यपान्नतेति । आत् यन्नगृहेप्रादुर्भावनन्तरंईएनमग्निंभृगवाणोभृगुर्ऋषिःसइवाचरन्यजमानो-
दूत्यंदूतस्यकर्मआविवाय शास्त्रमयादियाप्रापयामास तत्रदृष्टान्तः—सचासन्सखाभवन्नन्योराजास-
हीयसेअभिभविन्नेमन्त्रायराज्ञेन यथाराज्ञेस्वरुपःदूतकर्मप्रापयतितद्वत् ॥ मथीत् मथेविलोडने
लुडि ह्यन्तक्षणेतिवृद्धिप्रतिषेधः । जेन्यः जनीप्रादुर्भावे अस्मादौणादिकएन्यप्रत्ययः टिलोपश्चेति
भट्टभास्करमिश्रः । यद्वा जिजयेइत्यस्मात्कृत्यल्युटोवहुलमितिवहुलवचनात्कर्तव्यंचोयदितियत्
तस्यनुडागमश्च यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । दूत्यं दूतस्यकर्मदूत्यंदूतस्यभागकर्मणीइतियत् तित्स्व-
रितमितित्स्वरितत्वम् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वंतु अनित्यमितिवीरवीर्यौचित्यत्रज्ञापितम् । भृगवाणः
भृगुरिवाचरन् सर्वंप्रातिपदिकेभ्यःक्लिब्वकव्यइतिकिप् तदन्ताल्लोप्यत्ययेनशानच् अदुपदेशाल्ल-
सार्वधातुकानुदात्तत्वेप्रत्ययान्तधातोरन्तोदात्तत्वेप्राभेवृपादेराकृतिगणत्वादाद्युदात्तत्वम् । विवाय
वीगत्यादिपु अस्मादन्तर्भावितण्यथावल्डि ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टमाह—

महेयत्पित्रेर्इरसंदिवेकरवंत्सरत्पृशान्यश्चिकित्वान् ।

सृजदस्ताधृपतादिद्युमस्मैस्वार्यां देवोदुहितरित्विपिंधात् ॥ ५ ॥ १५ ॥

महे । यत् । पित्रे । ईम् । रसम् । दिवे । कः । अवं । त्सरत् ।

पृशान्यः । चिकित्वान् । सृजत् । अस्तां । धृपता । दिद्युम् ।

अस्मै । स्वार्याम् । देवः । दुहितरिं । त्विपिम् । धात् ॥ ५ ॥ १५ ॥

महे महतेपित्रेपालपित्रेदिवेद्योतमानायदेवगणायईइमंसंपृथिव्याःसारभूतंहविः यद्यदा-
यजमानः कःकरोति तदानींपृशान्यःस्पर्शनकुशलोराक्षसादिश्चिकित्वानहवींषिवहन्तं हेअग्ने त्वां
जानन् अवत्सरवत्स्रयावपलायते अस्ता इपुक्षेपणशीलोग्निः धृपताधर्षकेणधनुषाअस्मिपलाय-
मानापराक्षसादयेदिद्युदीप्यमानवाणंसृजत् विसृजति देवोदीप्यमानः उपःकालंप्राप्नोमिः स्वार्यां
स्वकीयायांदुहितरिदुहितवत्समनन्तरभाविन्यांउपसित्विपिंस्वकीयांदीर्घिंधावस्थापयतिउपःका-

लेहिस्वर्यकिरणाः प्रादुर्भवन्ति तैः स्वकीयं प्रकाशमेकीकरोति तथा चैतत्तिरीः...
 वादित्यमग्निरनुसमारोहति तस्माद्भूमएवाग्नेर्दिवाददृशदिति । अत उपसिदीमिनिदधातीत्युच्यते
 कः करोतेर्लुङि मन्वेयसेत्यादिनाञ्जेर्लुङ् । त्सरत्त्सरच्छद्गतौ लेट्यडागमः इतश्चेतीकारलोपः ।
 शन्यः स्पृशसंस्पर्शने कृपृवृजीतिविधीयमानः ऋप्रत्ययवहुल्यचनादस्मादभिभवति
 स्पर्शः तत्रसाधुरितियत् सलोपश्छान्दसः तित्स्वरितमित्स्वरितत्वम् । दिद्युं दिद्युदितिपञ्च
 अन्त्यलोपश्छान्दसः । धाव् छान्दसोवर्तमानेर्लुङ् ॥ ५ ॥

॥ इति प्रथमस्य पञ्चमेष्वदशो वर्गः ॥ १५ ॥

पद्यीमृचमाह—

स्वआयस्तुभ्यंदमआविभातिनमोवादाशादुशतोअनुद्युन् ।
 वर्धोअग्नेवयोअस्यद्विवर्हायासद्रायासरथर्यंजुनासिं ॥६॥
 स्वे । आ । यः । तुभ्यम् । दमे । आ । विद्भाति । नमः । वा ।
 दाशात् । उशतः । अनु । द्युन् । वर्धो इति । अग्ने । वयः । अस्य ।
 द्विद्वर्हाः । यासत् । राया । सदरथम् । यम् । जुनासिं ॥ ६ ॥

हेअग्ने तुभ्यं त्वांस्वेदमेस्वकीयेयज्ञगृहेयोयजमानः...
 विभातिआसमन्तात् समिदादिभिः काष्ठैः प्रज्वलयति अनुद्युन् अनुदिपत्तत्त्वात् । मयम्
 तुभ्यंनमोवादाशात् इविलक्षणमन्वाद्वाद्वात् अस्ययजमानस्य हेअग्ने द्विवर्हाः द्वौर्नम्यमे
 मस्थानयोः वृंहितोवर्धितस्त्वं वयोन्ववर्धोवर्धयैव सरथरथेनसहितं युयुत्सुंयंपुरुषंजुनासिं
 प्रेरयसि सपुरुषः रायाधनेनयासत्संगच्छते ॥ तुभ्यं क्रियाश्च । कर्तव्यमिति ।
 नत्वाच्चतुर्थी । दाशात् दाशृदाने लेट्याडागमः । उशतः शतुरनुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वम्
 ध्यर्थे बहुलंछन्दसीतिपद्यी । अनुद्युन् द्युरित्यहनां लक्षणे अनोः कर्मप्रवचनीयत्वम्
 नीययुक्तेइतिद्वितीया । वर्धो वयं उ वृधेऽप्यन्तात् । अग्नेः । वयोवर्धोवर्धयैव ।
 तिणिलोपः शपःपित्वाद्नुदात्तत्वेधातुस्वरः शिष्यते उजासहैकादेशेऽञ्इतिपशुत्वम् ।
 याम्रापणे सिद्धहुलंलेटीतिसिप् लेटोडाटावित्यडागमः । जुनासि जुइतिगत्यर्थः सौत्रोधातुः
 प्राप्तेव्यत्ययेनश्ना ॥ ३ ॥

आ । यत् । इपे । नृपतिम् । तेजः । आनद् । शुचिं । रेतः ।
निःसिक्तम् । द्यौः । अभीके । अग्निः । शर्धम् । अनवद्यम् ।
युवानम् । सुऽआध्यम् । जनयत् । सूदयत् । च ॥ ८ ॥

अग्रेर्यत्तेजो नृपतिं नृणां मृत्विजां पालकं यजमानं आनद् जातरत्नेन ॥ ८ ॥
किमर्थं इपे न्याय कीदृशं शुचिशुद्धं द्यौर्दीप्तं तेन तेजसा ॥ ८ ॥ अन्तरत्नेन तेनोर्वीर्यज ॥
इयके अभिगते अभिप्राप्ते गर्भस्थाने निपिकं नितरांसिक्तं ॥ ८ ॥ इयके ॥ ८ ॥ विशिष्टं पुत्रत्वे
नयत् जनयत् शर्धं बलवन्तं अनवद्यं अवद्यरहितं युवानं तरुणं जरारहितमित्यर्थः स्वाध्यं
भनकर्माणं शोभनप्रज्ञं वा उत्पन्नं पुत्रं सूदयच्च यागादिकर्मसु मेरयतु च यद्वा रेत इत्युदकनाम नि
कं मेघेन वृष्टमुदकं इपे न्यायसस्यादिनिष्पत्तये अग्रेर्यत्तेजः आनद् व्यामोत् वृष्टेनोदकेन भौमाग्नेः ॥ ८ ॥
गेसति हि सस्यान्युत्पद्यन्ते कीदृशं तेजः नृपतिं ॥ ८ ॥ अन्तरत्नेन तेनोर्वीर्यज ॥ ८ ॥
भीके आसन्नकाल एव शर्धाय गुणविशिष्टं पुत्रं जनयतु च मेरयतु यज्ञादौ ॥ ८ ॥ सावेका च इति ॥ ८ ॥
दात्तत्वम् । नृपतिं परादिश्छन्दसि बहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । आनद् अशुभ्यामौ ॥ ८ ॥
नपरस्मैपदभ्रमौ आडागमः ब्रश्वादिपत्वेष्टुत्वम् । निपिकं पिचिरक्षरणे कर्मणि निष्ठा गतिरनन्त
रइति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् उपसर्गात्सुनोतीति पत्वम् । अभीके अभिपूर्वादश्चतेः पचाद्यचि पृषो
दरादित्वाद् रूपसिद्धिः यद्वा इण्गतावित्यस्मादौणादिकः कक्प्रत्ययः उभयथापि दासीभारादित्वा
त्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । स्वाध्यं एरनेकाचइति यणादेशः उदात्तस्वरितयोर्णइति स्वरितत्वम्
जनयत् जनेर्ण्यन्ताल्लेट्यडागमः । सूदयत् पूदक्षरणे पूर्ववलेट्यडागमः ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह—

मनो नयोर्ध्वनः सद्य एत्येकः सत्रासूरो वस्व ईशे ।
राजांना मित्रावरुणा सुपाणी गोपुं प्रियममृतं रक्षमाणा ॥ ९ ॥

मनः । न । यः । अर्ध्वनः । सद्यः । एति । एकः । सत्रा । सूरः ।
वस्वः । ईशे । राजांना । मित्रावरुणा । सुपाणी इति सुऽपाणी ।
गोपुं । प्रियम् । अमृतम् । रक्षमाणा ॥ ९ ॥

यःसूरः सूर्यः एकःएकाकीअसहायःसन् अध्वनोदिव्यानमार्गान्तद्यएतिआशुगच्छति अ-
सहायत्वंचश्रूयते—सूर्यएकाकीचरतीत्याह असौवाआदित्यएकाकीचरतीति । शीघ्रगमनंचस्म-
र्येते—योजनानांसहस्रेद्वेदेशतेद्वेचयोजने । एकेननिमिषार्धेनक्रममाणनमोस्तुतइति । शीघ्रगमनेदृ-
ष्टान्तः—मनोनयथागमनःशीघ्रंगच्छति तद्वदसचशूरःवस्वोधनस्यसत्रासंहैवयुगपदेवईशेईष्टे योहि
शीघ्रंगच्छति सवहुपुदेशेष्ववस्थितानिधनानिप्रामोति तथा राजाना राजमानौसुपाणीशोभनवा-
हू मित्रावरुणामित्रावरुणौअस्मदीयासुगोपुमियंसर्वेषांप्रीतिकरंअमृतंअमृतवत्स्वादुभूतंपयोरदा-
माणारक्षन्तौवर्ते हेअग्ने तत्तद्रूपेणत्वमेवैववर्तंसइतिभावः ॥ वस्वः लिङ्गव्यत्ययःजसादिपुछन्द-
सिवावचनमितिघेडिंतीतिगुणाभावेयणादेशः । ईशे ईशेष्वर्थे लोपस्तआत्मनेपदेष्वितितलोपः ।
मित्रावरुणा देवताद्वन्द्वेचेतिपूर्वपदस्यानङादेशः देवताद्वन्द्वेचेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ९ ॥

दशमीष्टचमाह—

मानोअग्नेसख्यापित्र्याणिप्रमर्षिष्ठाअभिविदुक्कविःसन् ।
नभोनरूपंजरिमारिनातिपुरातस्यांअभिशास्तेरर्धाहि ॥ १० ॥ १६ ॥
मा । नः । अग्ने । सख्या । पित्र्याणि । प्र । मर्षिष्ठाः । अभि ।
विदुः । कविः । सन् । नर्जः । न । रूपम् । जरिमा । मिनाति ।
पुरा । तस्याः । अभिशास्तेः । अर्धि । दृहि ॥ १० ॥ १६ ॥

हेअग्ने पित्र्याणितितरंसिष्टमुपक्रम्यागतानि सख्यासखित्वानिमाप्रमर्षिष्ठाः माविनाशय
अत्रमृष्यतेरूपसमेवशातअर्थान्तरेवृत्तिः यतस्त्वंकविः क्रान्तदर्शासन् अभिआभिमुख्येनविदुः
सर्वविद्वान्नभोनरूपं यथान्तरिक्षंरूपवन्तःसूर्यरश्मयःआच्छादयन्तितद्ददाच्छादयति जरिमा
जरामिनातिमांसृक्कद्रांरिहिनस्ति अभिशास्तेर्हिंसाहेतोस्तस्याजरायाः पुराअधीहिमांबुद्ध्यस्व
सायथानमामोतितथाकुरु अमृतवंपयच्छेतियावत् ॥ सख्यासख्युभावःसख्यं सख्युर्पइतियः।
पित्र्याणि पितृष्यआगतानि पितृयंचेतियत्प्रत्ययः रीडृक्नइतिरीडादेशः यस्येतिचेतीकारलोपः
यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । मर्षिष्ठाः मृपतितिक्षायां प्रार्थनायांछान्दसोलुङ् नमाङ्चोगेइत्यङभा-
षः । विदुः विदुज्ञाने बहुलमन्यत्रापीत्युसिप्रत्ययः अतएवबहुलवचनादृणाभावः छन्दसिवाभाषे-

द्वितयोरिति विसर्जनीयस्यपत्वम् । नभः नहोर्द्विविभश्चेत्यसुन् गतिः पूर्यते । नभोऽपि ।
 भावेऽमनिचूपत्ययः । मिनाति मीर्जहिंसायां प्वादीनांह्रस्वइतिह्रस्वत्वम् । अभिशस्तेः
 शस्यतेर्हिंस्यतेनयेत्यभिशास्तिः करणेकिन् तादौचेतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । अधीहि
 लोटिअदादित्वाच्छपोलुक् हेरपित्वेनडिच्चाट्टणाभावः ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यपञ्चमेपोडशोऽष्टकः ॥ १६ ॥

निकाव्येतिदशर्चमष्टमसूक्तं त्रैष्टुभमाग्नेयंपराशरस्यार्पणं अनुक्रान्तञ्च—निकाव्येति मन्त्रो
 वाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

निकाव्यावेधसःशश्वंतस्कृहस्तेदधानोनर्यापुरूणि ।

अग्निर्भुवद्रयिपतीरयीणांसत्राचक्राणोअमृतानि विश्वा ॥ १ ॥

नि । काव्या । वेधसः । शश्वंतः । कः । हस्तैः । दधानः ।

नर्या । पुरूणि । अग्निः । भुवत् । रयिपतिः । रयीणाम् । सूत्रा ।

चक्राणः । अमृतानि । विश्वा ॥ १ ॥

निकाव्यानिमन्त्रत्वम् । वेधसोविधातुः । शश्वंतः शश्वन् । कः । हस्तैः । दधानः ।
 नाणि अयमग्निर्निकःनियमेनस्वात्माभिमुखं करोति किंकुर्वन् नर्यापुरूणि ।
 रूणिवहूनिधनानिहस्तेदधानोहस्तेधारयन् ईदृग्भूतमग्निमवलोक्यसर्वेजनाःस्तुवन्तीतिभावः ।
 तृप्तयोधनेपुद् तेप्वपिअग्नेर्धनंनक्षीयतइत्याह—अग्निरिति अयमग्निःरयीणांरयिपतिर्भुवत्
 नामध्येयानिधनानिउत्कृष्टानितेषांस्वामीभवति किंकुर्वन् । अग्निः । रयीणां रयिपतिः ।
 ष्यनामैतत् अमृतवैहिरण्यमितिर्भुवतेः । सर्वाणिहिरण्यानिस्तोऽमृतःसत्तासहैवचक्राणःकुर्वन्पुग
 पत्ययच्छन्नित्यर्थः ॥ कः करोतेऽछान्दसोलुङ् मद्येवसेतित्चेत्लुक् ह्रस्व्याभ्यइतितकारलोपः
 नर्या नरशब्दावहिताथेगवादिदक्षणापोयवप्रत्ययोऽद्रष्टव्यः यद्वा तत्रसाधुरितियत् । चक्राणः करो
 तेऽष्टःशानच् बहुलुच्छन्दसीविविकरणस्यभुः नन्वेवंसापिअग्नेःस्वामीदिति । अमृतानि । विश्वा
 एवंतर्हिद्विष्टःकानजस्तु तस्यार्धधातुकत्वेनअभ्यस्ताद्युदानत्वाभावेचित्स्वरएवशिष्यते ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

अस्मेवत्संपरिपन्तंनविन्दन्निच्छन्तोविश्वेअमृताअमूराः ।
श्रमयुवःपद्व्योधिध्यास्तस्थुःपदेपरमेचारुः ॥२॥

अस्मे इति । वत्सम् । परि । सन्तम् । न । विन्दन् । इच्छन्तः । विश्वे ।
अमृताः । अमूराः । श्रमयुवः । पद्व्यः । धियम्ध्याः । तस्थुः ।
पदे । परमे । चारुः । अग्नेः ॥ २ ॥

अस्मेअस्माकं वत्संवत्सवदत्यन्तमियं यद्वावत्सःपुत्रः पश्चादुत्पन्नत्वात् तद्ददग्निरप्यस्माकंपुत्रः
पश्चादुत्पन्नत्वात् तथाचान्नायते—ममैवसन्वहहव्यान्पुत्रेपुत्रः पित्रेलोककृजातवेदइतिपरिपन्तंपरितः
सर्वैर्बर्तमानंदेवैभ्योनिर्गत्यअश्वत्थवेण्वादिपुनिलीनंसन्तमित्यर्थः एवंविधमग्निमिच्छन्तोविश्वे
अमृताः सर्वेऽमरणधर्माणोदेवाः अमूराःअमूढाः मरुतश्चनविन्दन् तमग्निनालभन्त अलभमानाश्च
तेश्रमयुवः हव्यवाहनस्याभावेनहविषामभावात् तज्जन्नेनश्रमेण क्लेशेनएकीभूताः तस्याग्नेरन्वेप-
णापद्व्यःपदैर्गच्छन्तः धियन्धाः धियांअग्नेःशयनासनस्थानादिलक्षणानांकर्मणांधारयितारः
एवंविधाःसन्तः चारुचारुणिशोभने अग्नेःपरमेउत्तमेअन्तेपदेयत्रहग्निर्लिनोवर्ततेतत्रेत्यर्थः
तस्मिन्पदेतस्थुः स्थितवन्तः बहुविधेनप्रयासेनअग्निददृशुरित्यर्थः ॥ परिपन्तं उपसर्गपादुर्ध्वा-
मस्तिर्यच्परइतिपत्वम् । श्रमयुवः युमिश्रणे श्रमेणयूयंतइतिश्रमयुवः क्विच्चिप्रच्छीत्यादिना
विधीयमानौक्विदीर्घौ अस्मादपिधातोर्भवतः तन्यादित्वादुवङ् । पद्व्यः वीगत्यादिपु पादेन
विमन्तिगच्छन्तीतिपद्व्यः क्विच्चेतिक्विप् । धियन्धाःआतोनुपसर्गकइतिकः तत्पुरुषेळ्विबहुल-
मितिवहुलवचनात् द्वितीयायाअप्यलुक् । तस्थुः पादादित्वान्निघाताभावः । चारु सुपांसुलुगि-
तिसप्तम्यालुक् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

तिस्रोयदग्नेशरदस्त्वामिच्छुचिंपृतेनशुचयःसपर्यान् ।
नामानिचिदधिरयज्ञियान्यसूदयन्ततन्वःसुजाताः ॥३॥

बृहतीमहत्पौरोदसीद्यावापृथिव्यौ आवेविदानाः अत्यर्थज्ञापयन्तः कुत्राग्निर्वर्ततइतिपर-
 स्परंवदन्तोद्यावापृथिव्योर्मध्येवर्तमानाइत्यर्थः यद्वा महत्पौर्द्यावापृथिव्योर्मध्येआवेविदानाः
 अग्निमुपलभ्यमानाः एवंभूतायज्ञियासोयज्ञाहांदेवाः रुद्रियारुद्रोभिर्देवानामसुरैःसहयुद्धसमये
 तैर्देवैःस्थापितंधनंअपत्त्यगतवन्तमग्निदेवाआगत्यअग्निसकाशाद्दलेनतद्धनमगृह्णन् तदानींसो-
 म्निःअरोदीव तस्माद्बुद्धइत्याख्यायते तथाचैतैत्तिरीयकम्—तदग्निर्न्यकामयत तेनापाक्रामव तद्दे-
 वाविजित्वावरुत्समानाअन्वायन् तदस्यसहसादित्सन्तसोरोदीद्यदरोदीत्तद्बुद्धस्यरुद्रत्वमिति ।
 तस्यरुद्रस्यार्हाणिस्तोत्राणिप्रजग्निरेप्रजह्निरेचक्रुरित्यर्थः नेमधिता नेमशब्दोर्ध्वचनः तथाचया
 स्कः—त्वानेमंइत्यर्थस्येति । सर्वेषांदेवानामर्धभागेनधीयतेधार्यतेइतिनेमधितइन्द्रः सर्वदेवाएकोर्धः
 इन्द्रएकएवापरोर्धइतिवावत् तथाचैतैत्तिरीयकम्—यत्सर्वेषामर्धमिन्द्रःप्रतितस्मादिन्द्रोदेवतानां-
 भूयिष्ठभाक्तमइति । तेनेन्द्रेणसहितोमर्तोमरुद्रणः परमेउत्तमेअन्त्येपदेस्थानेअश्वत्थादौतस्थिवां-
 संस्थितवन्तं तमग्निंचिकित्वाञ् जानन् विदतअलभत ॥ वेविदानाः विदेज्ञानार्थांल्लाभार्थांद्वायड-
 न्नाल्लटःशानच् बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् छन्दस्युभयथेतिशानचआर्धधातुकत्वादतोलोपयलोपौ
 अश्वस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । विदव् विद्ग्लभे लुङ्लिट्त्वित्वात् चुरङादेशः । नेमधिता दधातेः
 कर्मणिनिष्ठा सुधितवसुधितनेमधितेतिभिभावोनिपात्यते तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम्
 सुषांसुदुगिति तृतीयायाआकारः । तस्थिवांसं तिष्ठतेर्लिटः क्लृप्तः वस्वैकाजाद्रसामितीडागमः ॥४॥

वर्माभिष्टवेसजानानाइत्येषा अथोत्तरमित्खण्डेस्त्रितम्—संजानानाउपसीदन्नभिश्वा-
 दशभिर्विवस्वतइति ।

तामेतांसूक्तेषश्चमीष्टचमाह—

संजानानाउपसीदन्नभिद्भुपत्नीवन्तो नमस्यन् नमस्यन् ।

रिरिकांसंस्तन्वंः कृण्वत् स्वाः सर्वा सरव्युर्निमिपिरक्षमाणाः ॥५॥१७

सम्ऽजानानाः । उप । सीदन् । अभिद्भु । पत्नीऽवन्तः । नमस्यम् ।

नमस्यन्निति नमस्यन् । रिरिकांसं । तन्वंः । कृण्वत् । स्वाः ।

सर्वा । सरव्युः । निमिपि । रक्षमाणाः ॥ ५ ॥ १७ ॥

हेअग्ने त्वांसञ्जानानाःसम्यक्जानन्तोदेवाःउपसीदन्उपसीदन्तिप्रामुवन्ति ७५सिंपि७५।
 पत्नीवन्तः सपत्नीकाःसन्तः नमस्यंनमस्कारार्हंअभिजुआभिमुख्येनावस्थितजानुयुक्तं
 स्यन्अपूजयन् पूजयित्वाचसत्युर्मित्रस्यतवनिमिपिदर्शनेनिमित्तभूतेसतिरक्षमाणाः त्वयापरि-
 रक्ष्यमाणाः सखासखायोदेवाः स्वास्तन्वः स्वकीयानिशरीराणिरिरिकांसःअनशनादिरूपेणदी-
 क्षानियमेनरिक्कीकुर्वन्तः शोषयन्तः कृण्वतयागानकुर्वन् देवावैयज्ञमतन्वतेतिश्रुतेः ॥ १०० ॥
 नमोवरिवश्वित्रडइतिपूजार्थेक्यच् लडिबहुलंछन्दस्यमाङ्चोगेपीत्यडभावः । रिरिकांसः रि-
 विरेचने लिटःकसुः । निमिपि मिपस्पर्धायां अत्रोपसर्गवशाद्दर्शनार्थः ॥ १०० ॥
 क्तिप् । रक्षमाणास्त्वयापरिरक्ष्यमाणाः कर्मणिलटःशानच् यकिप्रामेव्यत्ययेनशप् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपञ्चमेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

पृथीष्टकमाह—

त्रिःसप्तयद्गुह्यानि त्वे इत्पदा विद्वन्निहिता यज्ञियांसः ।
 तेर्जीरक्षन्ते अमृतं सजोपाः पशून् च स्यात्तृचरथं च पाहि ॥ ६ ॥

त्रिः । सप्त । यत् । गुह्यानि । त्वे इति । इत् । पदा । अविद्वन्
 निःहिता । यज्ञियांसः । तेर्जिः । रक्षन्ते । अमृतम् । सप्तजोपाः ।
 पशून् । च । स्यात्तृन् । चरथम् । च । पाहि ॥ ६ ॥

त्रिःसप्तएकविंशतिसंख्याकानिगुह्यानिरहस्यानिवैदेकसप्तमधिगम्यानि यस्यानि पदापदानिपद्य-
 तेगम्यतेस्वर्गएभिरितिव्युत्पत्त्यापदशब्देनात्रयज्ञाज्यन्ते तेचएकविंशतिसंख्याकाः औपांसनहो-
 मवैश्वदेवादयःसप्तपाकयज्ञाः अग्न्याधेयदर्शपूर्णमासादयःसप्तहविर्यज्ञाः अग्निष्टोमात्यग्निष्टोमा-
 दयःसप्तसोमयज्ञाः एवमेकविंशतिसंख्याकानियज्ञलक्षणानिपदानि हेअग्ने त्वेइत्त्वप्येवनिहिता
 स्यापितानि तेषांसर्वेषांत्वमधानत्वात् नराग्निमन्तरेणयागानुष्ठानुंशक्यन्ते यत्रियासोयज्ञार्हाः
 अर्थित्वसामर्थ्यवैदुष्यादिभिरधिकारहेतुभिर्युक्ताः तथाचोक्तम्—अर्थीसमर्थोविद्वानशास्त्रेणाप-

१ ष्टे० ब्रा० ६. ४-१ २ एपांसरिसंख्यापूर्व (१०३) पृष्टे तेनोरत्नानिघत्तंननि
 १. २. २. मद्यभान्यटिप्पण्यां दर्शिता.

येदस्तःकर्मण्यधिकारीति । एवंविधलक्षणोपेतायजमानाःतानिपदान्यविदन्अलभंत लब्ध्वाच
 तेभिर्यज्ञलक्षणैःपदैरमृतमरणधर्माणंत्वारक्षन्तेभालयन्तियजन्तीत्यर्थः सजोगास्तैर्यजमानैःस-
 मानमीतिस्त्वं पशून्यवाश्वादिपशून्चस्थानुन्त्रीहादिस्थावराणि चरथंपशुव्यतिरिक्तंअन्यद्य-
 त्यागिजातमस्तिवच्चपाहिरक्ष तेपुहिरक्षितेपुत्वदीयायागाःकर्तुंशक्यन्ते नान्यथा अतस्त्वमेवमु-
 च्यसद्वत्यर्थः ॥ यत् सुपांसुलुगितिविभक्तेर्लुक् गुह्यानि गुहायांभवानि भवेच्छन्दसीतियत् यतो-
 नावहायाद्युदानत्वम् । त्वे सुपांसुलुगितिसप्तम्याःशोआदेशः । अविदन् विदूलाभे लुङिङ्
 दित्वाङ् । पशून्स्थानुन् उभयत्रउभयथाईवत्युभयथाभावानकारस्परुत्वाभावः ॥६॥

सप्तमीपृथमाह—

विद्वाँअग्नेव्युनानिक्षितीनांव्यानुपक्शुरुधोँजीवसेधाः ।
 अन्तर्विद्वाँअध्वनोदेव्यानानतन्द्रोदूतोअभवोह्विवाट् ॥७॥

विद्वान् । अग्ने । व्युनानि । क्षितीनाम् । वि । आनुपक् । शुरुधः ।
 जीवसे । धाः । अन्तः६विद्वान् । अध्वनः देव६द्यानां । अतन्द्रः ।
 दूतः । अभवः । ह्विः६वाट् ॥ ७ ॥

हेअग्नेव्युनानि ज्ञाननामेतत् इहतुज्ञावव्येवर्तते सर्वांगिज्ञावव्यानिविद्वान्ज्ञानस्त्वं क्षितीनांप-
 जमानलक्षणानां प्रजानां जीवसेजीवितुंशुरुधः क्षुद्रूपस्थशोभकस्यरोधयिवीरिपोचानिआनुपक्
 अनुपक्तं सततंयथाभवतितथाविधाः विधेहिकुर्वित्यर्थः एदंयजमानानञ्जसमृद्धान्छत्वाअन-
 न्तरंहविर्वाईतदेवैभ्यः प्रचंहविर्वहन्दूतोभवः देवानांदूतः भवसि कीदृशस्त्वं अन्तर्विद्वान् द्यावा
 पृथिव्योर्मध्येजानन्किंजानन्अध्वनोमागान् कीदृशान्देवयानान् देवाःधर्मार्थंयन्तिगच्छन्तिता-
 जानन्तित्यर्थः अतन्द्रः पुनःपुनर्हविर्वहनेपिअनलसः ॥ व्युनानि अजगतिक्षेपणयोः अजिय-
 मिशीङ्भ्यश्चेतिकर्मण्युनप्रत्ययः अजेभ्यंपञ्जपोरितिबीभावः । क्षितीनां क्षियन्तिनिवसन्तीति
 क्षितयोमनुष्याः किञ्चकौचसंज्ञायामितिकर्तरिक्ञि अन्वोदात्तावह्रस्वान्तावक्षितिशब्दादुत्तर-
 स्पनामोनामन्यतरस्यापिदिउदात्तत्वम् । शुरुधः शुचंरुन्धन्तीतिशुरुधः किप्चेतिक्ञि पूर्वपद-
 स्थान्यदोषः षूपोदरादित्वात् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

स्वा॒ध्यो॑द्वि॒वआ॒सप्त॒य॒ह्वीरा॒योदुरो॒व्यू॒त॒ज्ञाअ॒जानन् ।
वि॒दद्ग॒व्यंस॒रमा॑दृ॒ह्म॒मूर्व॑येना॒नु॒कं॒मानु॑पी॒भोज॑ते॒विट् ॥८॥

सु॒ऽआ॒ध्यः । द्वि॒वः । आ । स॒प्त । य॒ह्वीः । रा॒यः । दुरः॑ । वि । कृतः
अ॒जा॒न॒न् । वि॒दत् । ग॒व्यंम् । स॒रमा॑ । दृ॒ह्मम् । ऊ॒र्वम् । येन॑ । नु ।
क॒म् । मानु॑पी । भोज॑ते । विट् ॥ ८ ॥

स्वाध्यःशोभनकर्मयुक्ताःयह्वीःयह्वयोमहत्यःसप्त गङ्गाद्याःसप्तनद्यःदिवःद्युलोकादआगत्य
भूम्यांभवहन्तीतिशेषः हेअग्नेईदृग्बिधानद्यःत्वयास्थापिताःअग्नौहोमेसतिहितेनदृप्तःसूर्योवृष्टिंक-
रोति तस्मिन्नर्थेस्पृतिःपूर्वमुदाहृता अतोवृष्टिद्वाराअग्निरेव नदीःकरोतीत्युच्यते तथाऋतज्ञाःऋतंय-
ज्ञंजानन्तोऽङ्गिरसः रायोबलनाम्नासुरेणापहृतस्यगोरूपस्यधनस्यदुरोद्वाराणिगमनमार्गान्अजान-
न्त्वयाज्ञातवन्तः त्वत्साध्येनयागेनप्रीतइन्द्रोगवामन्वेपणायसरमानामदेवशुनींमिपितवान्साचसर-
मागवांस्थानमवगत्येन्द्रस्यन्यवेदयत् इन्द्रश्चतानङ्गिरसोगाःमापयत् अतएतत्सर्वत्वमेवकृतवान् अ-
ङ्गिरोन्म्यःसकाशातगव्यंगविभवदृह्मस्थूलंबहुलमित्यर्थः एवंविधंपयोलक्षणंऊर्वअन्नं सरमादेवशु-
नी विददत्तन्न कमित्येतत्पदपूरणम् येननुयेनहिगव्येनमानुपीविट्मनोःसन्ध्विनीप्रजाभोजते इ-
दानींभुंके तद्गव्यमपिपरम्परयाअग्निरेवकरोति ॥ स्वाध्यः सुआङ्पूर्वाङ्गीशब्दावजतिपरनेकाच-
इतियणादेशः । यह्वीः वाछन्दसीतिपूर्वसवर्णदीर्घत्वम् । गव्यं सर्वत्रगोरजादिप्रत्ययप्रसङ्गेपदक-
व्यइतिभवाथेयम् । ऊर्व उर्वाहिंसार्थः ऊर्वतिक्षुधंहिनस्तीत्यूर्वमन्नं पचाद्यच् । भोजते भुज-
पालनाभ्यवहारयोः श्रमिमात्सेव्यत्ययेनशप् ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह—

आ॒येवि॒श्वांस्र॒प॒त्यानि॒त॒स्युः॑रु॒ण्वाना॑सो॒अमृत॑त्वाय॒गानु॑म् ।
म॒ह्नाम॑ह॒न्दिः॑पृथि॒वीवि॑तं॒स्थेमा॒तापु॒त्रैरदि॑ति॒र्धाय॑से॒वेः ॥९॥

आ । ये । विश्वा॑ । सु॒ऽअ॒प॒त्यानि॑ । त॒स्युः । रु॒ण्वाना॑सः ।
अ॒मृत॑त्वाय॒ । गानु॑म् । म॒ह्ना । म॒हत्सृ॑जिः । पृथि॒वी । वि । त॒स्ये ।
मा॒ता । पु॒त्रैः । अदि॑तिः । धाय॑से । वे रि॒ति॒वेः ॥९॥

येआदित्याःअमृतत्वायअमरणत्वसिद्धये गातुंमार्गमुपायंरुणवानासःकुर्वाणाःसन्तःविश्व
 विश्वानिसर्वाणिस्वपत्यानिशोभनान्यपतनहेतुभूतानिचतुर्दशरात्रपट्विंशद्रात्रादित्यानामयनादी-
 निकर्माण्यातस्थुः आस्थितवन्तःरुतवन्तइत्यर्थः तथाचतैत्तिरीयकम्—आदित्याअकामयन्त-
 सुवर्गलोकमियामेवीति तएतःपट्विंशद्रात्रमपश्यन् तमाहरन्ततेनायजन्तेतिर्चं । महद्भिःअनुष्ठानेन
 महानुभावैःतैःपुत्रैःसंहितामाताजनयित्रीअदितिरदीनापृथिवीधायसेसर्वस्यजगतोधारणायमहा-
 स्वकीयेनमहत्त्वेनवितस्थेविशेषेणतिष्ठति हेअग्ने यतस्त्ववेःआदित्यैरनुष्ठितेपुयागेपुचरुपुरोडाशा-
 दीनिहर्वापिअभक्षयः अतएतत्सर्वजातमित्यर्थः ॥ रुणवानासः रुविर्हिंसाकरणयोश्च व्यत्ययेना-
 त्मनेपदम् धिन्विरुणव्योरचेत्युप्रत्ययः तत्सन्नियोगेनअकारान्तादेशश्च तस्यातोलोपेसवित्स्यानिव
 द्वावादगुणाभावः शानचश्चित्त्वादन्तोदात्तत्वम् आज्ञसेरसुक् । महा महिन्नेत्यस्यवर्णलोपश्छान्द-
 सः । धायसे वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसीतिदधातेर्भावेसुन् णिदित्यनुवृत्तेरातोयुक्चिण्कतोरितियुक् ।
 वेः वीगविव्याप्तिप्रजनकान्यसनखादनेषु लङ्सिपिअदादित्वाच्छपोलुक् बहुलंछन्दस्यमाड्यो-
 गेपीत्यडभावः । धायसे इत्यस्यवाक्यान्तरगतत्वादस्यनिवाताभावः ॥ ९ ॥

दशमीसूचमाह—

अधि॒श्रियं॑नि॒दधु॑श्चारुं॒मास्मि॑न्दि॒वोय॑क्षी॒अमृ॑ता॒अरु॑ण्वन् ।

अध॑क्षरन्ति॒सिन्ध॑वो॒नसृ॑ष्टाः॒प्रनी॑र्ची॒रग्ने॑अरु॒पीर॑जानन् ॥ १० ॥ १८ ॥

अधि । श्रियम् । नि । दधुः । चारुम् । अस्मिन् । दिवः । यत् ।

अक्षी क्षति । अमृताः । अरुण्वन् । अध । क्षरन्ति । सिन्धवः ।

न । सृष्टाः । प्र । नीर्चीः । अग्ने । अरुपीः । अजानन् ॥ १० ॥ १८ ॥

अस्मिन्नग्नीं चारुंशोभनांश्रियंपरिस्तरणपरिषेचनादित्वाप्यज्ञसम्पदंअधिनिदधुः यजमानाः
 स्यापितवन्तः निधायचयद्यदाअक्षीयज्ञस्यआज्यभागलक्षणेचक्षुषीअरुण्वन्कुर्वन्ति चक्षुषीवाए-
 तेयज्ञस्ययदाग्यभागाधिनिश्रुतेःतदानींदिवःद्युन्योकाव्अमृताःअमरणधर्माणोदेवाःयागसमयोगा-
 तइत्यवगम्यआगच्छन्तीविशेषःअधअथआज्यभागानन्तरंसृष्टाःअग्नेरुत्पन्नाःसिन्धवो॒नशीर्षंग-
 च्छन्त्यो॒नघइव नीचोःनितरांसर्वांसुदिक्षुगच्छन्तीरुपीरारोचमानाः यद्दानिमंलत्वाःहेअग्ने एवंभू-

तास्त्वदीयाज्वालाः उत्पन्नाः क्षरन्ति सञ्चलन्ति सर्वासु दिक्षु गच्छन्तीत्यर्थः आगता देवाश्च राजानन्-
अस्माकं होमाय ईदृश्यो ज्वाला उत्पन्ना इति ह्यष्टाः सन्तः प्रकर्षेण जानन्ति ॥ अक्षी परत्वान्मुमंवा-
धित्वा ईचद्विवचने इति अक्षिशब्दस्य ईकारान्तादेशः सचोदात्तः ईत्वे लृते सलृद्धत्परिभाषया पुनर्नु-
म्न भवति सवर्णदीर्घः । नीचीः निपूर्वाद् अन्ते ऋत्विति गत्यादिना किन् अनिदितामिति नलोपः
अन्ते श्चोपसङ्ख्यानमिति ङीप् अच इत्यकारलोपे चाविति दीर्घत्वम् न्यधीचेति गतेः प्रकृतिस्वर-
त्वम् । अरुपीः अरुपमिति रूपनाम ऋहनिभ्यामुपजिति अर्त्वरूपच् छन्दसीवनिषाविति मत्वर्थी-
यईकारः ॥ १० ॥

॥ इति प्रथमस्य पञ्चमेऽष्टादशो वर्गः ॥ १८ ॥

रयिर्नेति दशार्चनवमं सूक्तं पराशरस्यार्पत्रैद्दुर्भङ्गाग्नेयं अनुक्त्वा न च—रयिर्नेति प्रातरनुवाका-
भिनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ।

तत्र प्रथमाष्टकमाह—

रयिर्नयः पितृवित्तोर्वयोधाः सुप्रणीतिश्चिकितुपो नशासुः ।
स्योनशीरतिथिर्नर्प्राणानोहोतेवसद्विधत्तो वितारीत् ॥ १ ॥

रयिः । न । यः । पितृवित्तः । वयः । सुप्रणीतिः ।
चिकितुर्पः । न । शासुः । स्योनशीः । अतिथिः । न । प्राणानः ।
होता । इद्व । सद् । विधत्तः । वि । तारीत् ॥ १ ॥

पितृवित्तः पितुः सक्ताशाव लब्धोरयिर्धनमिव योऽग्निर्वयोधाः अन्नस्य दाता यथापैतृकं धनं विसृज्य भोग-
व्यवहियमाणं सत् अन्नमदं भवति तद्वदग्निरपि सर्वेषु यज्ञेषु विसृज्य व्यवहृतः सन् अन्नमदो भवतीत्य-
र्थः चिकितुपो विदुषो धर्मशास्त्राभिज्ञस्य शासुः न शासनमिव सुप्रणीतिः सुरवेन पणेतव्यः यथा विद्व-
च्छासनं सर्वेष्वनुष्ठेयेषु तत्संशयनिर्णायनीयते तद्वदग्निरपि सर्वेषु यज्ञेषु प्रणीयते यच्च स्योनशीः सुतः
मदेगार्हपत्यायतनादौ शयानोऽतिथिर्न सुखासन उपवेशितो चंपाद्यादिभिः सल्लोतिथिरिव प्रीणा-
नो हविर्भिस्तर्पणायः सोऽग्निर्विधत्तः परिचरतो यजमानस्य सप्रगृहं वितारीत् मयर्थं यदिदं विवा तत्र
दृष्टान्तः—होतेव होता होमकत्वांश्च युंस्तत्कर्मकरणेन फलैर्यजमानस्य गृहं यथावधं यतिवद्वत् ॥ पितृ-
वित्तः विद्वत्लाभे कर्मणि निष्ठा यस्य विभाषेतीदृमन्निषेधः विभाषागमहनविद्विशापि विद्वत्तावस्य-

धातोरिटोविकल्पितत्वात्, तत्रापि विशिसाहचर्यात्, तौदादिकएवविदिगृह्यतइत्युक्तम्, वित्तोभोगप्र-
त्यययोरितिनिष्ठानत्वाभावोनिपातितः । वयोधाः दुग्धाञ्धारणपोषणयोः आतोमनिन्नितिविच् ।
सुप्रणीतिः प्रणीयवइतिप्रणीतिः कर्मणिक्किन्, तादौचेतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम्, पुनःसुशब्देनसमा-
से छद्द्रहणेगतिकारकपूर्वस्यापिग्रहणात्, छद्दुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । चिकितुपः छिटःकसुः प-
ष्टचेकवचनेवसोःसम्प्रसारणमितिसम्प्रसारणम्, शासिबसिधसीनांचेतिपत्वम् । शासुः शासुअनु-
शिष्टौ शृष्टृस्त्रिहीत्यादिनाविधीयमानउपत्ययोवहुलवचनादस्मादपिदृष्टव्यः, तत्रनिदित्यनुवृत्ते-
राद्युदात्तत्वम् । स्योनशीः स्योनमितिसुखनाम स्योनेसुखकरेगार्हपत्यादिस्थानेशेतेइतिस्योनशीः
क्विप्चेतिक्विप् । प्रीणानः प्रीञ्चतर्पणे कर्मणिशानचिच्यत्ययेनश्ना । विधतः विधविधाने विधतिः
परिचरणंकर्मैतिनेरुक्ताः । तुदादित्वाच्छमत्ययः शतुरनुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टमाह—

देवोनयःसवितासत्यमन्माक्रत्वानिपातिवृजनानिविश्वा ।

पुरुप्रशस्तोअमतिर्नसत्यआत्मेवशेवोदिधिपाय्योभूत् ॥२॥

देवः । न । यः । सविता । सत्यमन्मा । क्रत्वा । निःस्पति ।

वृजनानि । विश्वा । पुरुप्रशस्तः । अमतिः । न । सत्यः ।

आत्माइव । शेवः । दिधिपाय्यः । भूत् ॥ २ ॥

देवोनसविता द्योतमानः सर्वस्यप्रेरकः सूर्यदेवयोगिः सत्यमन्मासत्यज्ञानःपथार्थदर्शीसो-
मिः क्रत्वाआत्मीयेनकर्मणाविश्वावृजनानिविभक्तचिच्यत्ययः सर्वभ्यःसंग्रामेभ्यः निपातिनितरां
पालयति वज्र्यन्नेहिंस्यन्नेस्मिन्नितिवृजनंसङ्ग्रामः अनिचपुरुमयास्तः पुरुभियंजमानैः स्तुतोमिः
अमतिर्न रूपनामैतत् रूपमिव सन्धोवाधरहितः रूप्यतइतिरूपस्वरूपं यथापृथिव्यादिः स्वरूपं
आगमापायिपुविशेषेपुसन्स्वनिस्वयमेकरूप्येणनित्यंभवति तद्ददमिरपिउच्चावचेषुसर्वेषुकर्मेषुस्व-
यंप्रकएवव्याप्यवर्तने सोमिः शेवः सुखकरः तत्रदृष्टान्तः—आत्मेव परममेमास्पदनयानिरतिगया-
नन्दस्वरूपआत्मापथा सर्वानसुखयनिष्टनस्यैवानन्दस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवन्ति । एषसे-
वानन्दपानीचित्रवर्णात् । तद्ददमिरपिस्वगांदिफन्हेदुत्तपायुत्तयति एवंभूतोमिर्दिधिपाय्योभूत्
सर्वयंजमानिचार्णीयोभवति परित्यागेहिवीरहन्त्यालक्षणोदोषोभवति तथाचर्चननिरीयकम्—वीर-

हावाएपदेवानां योऽग्निमुद्वासयते इति ॥ सत्यमन्मा ममनंमन्म मनज्ञाने अन्येऽप्योपि दृश्यन्त इति मनि-
न् सत्यमवितथंमन्मयस्य बहुव्रीहिस्वरः । वृजनानि वृजीवर्जने कृपृवृजीत्यादिनाक्यप्रत्ययः ।
रुप्रशस्तः तृतीयाकर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वे प्राप्ते प्रवृद्धादीनां चेत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् सहा-
तिगणइत्युक्तम् । अमतिः अमगत्यादिषु अमेरतिः । दिधिपाय्यः दधातोर्दिधिपाय्यइति पाय्य-
प्रत्ययान्तो निपात्यते ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

देवोनयः पृथिवीं विश्वधाया उपक्षेति हितमित्रो न राजा ।

पुरःसदः शर्मसदो न वीरा अनवद्यापति जुष्टे वनारी ॥ ३ ॥

देवः । न । यः । पृथिवीम् । विश्वधायाः । उपक्षेति ।

हितमित्रः । न । राजा । पुरःसदः । शर्मसदः । न । वीराः ।

अनवद्या । पतिजुष्टा इव । नारी ॥ ३ ॥

देवोनद्योतमानः सूर्य इव योऽग्निः विश्वधायाः सर्वस्य जगतो धर्ता यथा सूर्यो वृष्ट्यादिप्रदानेन
सर्वजगद्धत्ते एवमग्निरपि यज्ञादि साधनेन कृत्स्नस्य जगतो धारयिता सोऽग्निः पृथिवीपृथिव्यां उप-
क्षेतिसर्वेषां प्रियः स न्यज्ञगृहादौ निवसति तत्र दृष्टान्तः—हितमित्रो न राजा हितान्यनुकूलानिमित्राणि
यस्य तादृशो राजायथा सुखेन निवसति तद्वद् यथा सर्वजनमित्रो राजा एवमग्निरपि सर्वजनमित्र इ-
त्यर्थः न ह्यग्निं कश्चन द्विष्टे यस्याग्नेः पुरःसदः पुरस्तात्सीदन्तः उपविशन्तः पुरुषाः शर्मसदो न वीराः
पितृगृहे वर्तमानाः पुत्रा इव वर्तन्ते पिता पुत्रानि वाग्निः स्वस्वपरिचारकान् रक्षतीति भावः सोऽयमग्निः
अतिशयेन शुद्धः कर्मयोग्यो भवति तत्र दृष्टान्तः—अनवद्या अनिन्दितापतिजुष्टे वनारी स्वपतिनासे-
वितास्वीकृता योऽपि दिव सायथापातिव्रत्येन शुद्धासतीति सर्वकर्मयोग्या भवति एवमग्निरपि ॥ विश्व-
धायाः गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वे चेतिवचनात् कारकपूर्वादिपदधातेः बहुधावाञ्छ्य-
ञ्छन्दसीत्यसुन् णिदित्यनुवृत्तेरातो युक्चिण्ठतो रिति युक् मरुद्दधादित्वात्पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् ।
उपक्षेति क्षिनिवासगत्योः बहुलं छन्दसीति विकरणस्य लुक् । अनवद्या बहुव्रीहौ नञ्मुक्त्यामित्यु-
त्तरपदान्तोदात्तत्वम् । पतिजुष्टेव तृतीयाकर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । नारी ननूरयोर्वृद्धिभे-
दनिशाङ्करवादिपुपाटात् झीनन्त आद्युदात्तः ॥ ३ ॥

चतुर्थीमृचमाह—

तन्त्वा॒नरो॒दम॒आ॒नित्य॑मि॒द्धम॒ग्ने॒सच॑न्त॒क्षिति॑पुं॒ध्रुवा॑सुं ।
अधि॑द्यु॒म्रंनि॑दधु॒र्भूर्य॑स्मिन्भवा॒वि॒श्वायु॑र्ध॒रुणो॑र॒यीणा॑म् ॥४॥
तम् । त्वा । नरः । दमे । आ । नित्यम् । इद्धम् । अग्ने । सचन्त ।
क्षितिपुं । ध्रुवासुं । अधि । द्युम्रम् । नि । दधुः । भूरि ।
अस्मिन् । भव । विश्वः आयुः । धरुणः । रयीणाम् ॥ ४ ॥

हेअग्ने तंत्वापूर्वोक्तगुणविशिष्टं त्वानरोयज्ञस्यनेतारोयजमानाः ध्रुवासुक्षितिपुनिश्चलासुचल-
नरहितासुभूमिपुनिरुपद्रवेपुग्रामेष्वित्यर्थः दमेस्वकीयेयज्ञगृहेनित्यमिद्धं अनवरतंसमिद्धिः प्रज्व-
लितंरुत्वाआसचन्तआभिमुख्येनसेवन्ते किञ्च अस्मिन्नग्नौद्युम्रं हविलक्षणमन्त्रंभूरिचरुपुरोडा-
शादिरूपेण बहुविधंअधिनिदधुःस्थापितवन्तः एवंगुणविशिष्टोयोग्निःसत्वंविश्वायुःउक्तप्रकारे-
णसर्वान्भूत्वारयीणांधनानांधरुणोधारयिताभव अस्मभ्यंदातुंधनानिधारयेत्यर्थः ॥ सचन्त
पचसमवाये छान्दसोवर्तमानेऽङ् बहुलंछन्दस्यमाङ्गोपेत्यङ्भावः । भव इत्येतस्तिङ्इविसं-
हितायांदीर्घः । धरुणः धारेणिलुक्चेत्युनप्रत्ययः ॥ ४ ॥

पञ्चमीमृचमाह—

वि॒पृक्षो॑अग्ने॒मघ॑वानोअ॒श्युर्वि॑सूर॒योद॑दंतोवि॒श्वमायुः॑ ।
स॒नेम॒वाजं॑समि॒थेप्व॒र्योभा॑गं॒देवे॑पु॒श्रव॑से॒दधानाः॑ ॥५॥१९॥

वि । पृक्षः । अग्ने । मघःवानः । अश्युः । वि । सूर्यः । ददंतः ।
विश्वम् । आयुः । सनेम । वाजम् । समःइथेपुं । अर्यः । भागम् ।
देवेपुं । श्रवसे । दधानाः ॥ ५ ॥ १९ ॥

हेअग्ने मघवानोहविलक्षणेनधनेनयुक्तायजमानाः पृक्षोन्नानिव्यशुः व्यामुवन्तु त्वयानु-
गृहीताः सर्वाण्यन्नानिलभंतां येचसूरयोविद्वांसःत्वांस्तुवन्तिददतःयेचतुभ्यंहवींपिददतःप्रयच्छ-
न्तोवर्तन्ते तेसर्वेविश्वमायुः सर्वजीवितंव्यशुः व्यामुवन्तु वयंचसमिथेषुसङ्ग्रामेषुअर्यःअरेःशत्रोः
सम्यन्धिनंवाजमन्त्रंसेनेमत्वदनुग्रहाद् संभजेमहि तदनन्तरंदेवेपुत्वत्प्रमुत्वेपुइन्द्रादिपुश्रवसेयश-

सेतदर्थं भागं हविर्भागं दधानाः स्थापयन्तो भूयास्मेति शेषः ॥ अशुः अशूव्याप्तौ व्यत्ययेन परस्मै-
पदम् बहुलं छन्दसीति विकरणस्य लुक् । ददतः नाभ्यस्ताच्छतुरिति नुमागमप्रतिषेधः अभ्यस्ता-
नामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । सनेम वनपणसम्भक्तौ व्यत्ययेन शः । अर्यः अरिशब्दात्पठचेकवच-
नेजसादिपुच्छन्दसिवावचनमिति चेर्द्वितीति गुणाभावे यणादेशः अरिशब्दः अचइरिति इप्रत्ययान्तो-
न्तोदात्तः उदात्तयणइति विभक्तेरुदात्तत्वम् । भागं कर्पात्त्वतइत्यन्तोदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इति प्रथमस्य पञ्चमेऽकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

पठौष्टकमाह—

ऋतस्य हि धेनवो वावशानाः स्मद्भूमीः पीपयन्त द्युभक्ताः ।
परावतः सुमतिं शिक्षमाणा विसिन्धवः समयां सस्रुर्द्रिम् ॥ ६ ॥

ऋतस्य । हि । धेनवः । वावशानाः । स्मद्भूमीः । पीपयन्त ।
द्युभक्ताः । परावतः । सुमतिम् । शिक्षमाणाः । वि । सिन्धवः ।
समयां । सस्रुः । अर्द्रिम् ॥ ६ ॥

ऋतस्य हि ऋतदेवयजनदेशं प्राप्तमग्निमेव धेनवः अग्निहोत्रादिहविर्पादोऽग्न्योगावः पीपयन्तस्ती-
रादिलक्षणं गव्यं अपाययन् कीदृश्योगावः वावशानाः अग्निपुनः पुनः कामयमानाः स्मद्भूमीः स्मच्छ-
द्यौर्नित्यशब्दसमानार्थः नित्यऊधसायुक्ताः सर्वदापयसः प्रदाव्यइत्यर्थः द्युभक्ताः दिवापकाशेन
सम्भक्ताः संश्लिष्टास्तेजस्विन्यइत्यर्थः अपिच सिन्धवः स्यन्दनशीलाः नद्यः सुमतिं अस्पाग्नेः शोभ-
नामनुग्रहात्मिकां बुद्धिं शिक्षमाणाः याचमानाः सत्यः अर्द्रिसमयादग्नेः पर्वतस्य समीपे परावतो दूर-
देशादिसस्रुः विशेषेण गच्छन्ति प्रवहन्ति अग्नये दातव्यानां हविर्पां निष्पत्तये प्रवहन्तीत्यर्थः ॥
ऋतस्य क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिदं कर्मणः सम्प्रदानत्वाच्चतुर्थ्येऽपठौ । वावशानाः वशकान्तौ
पङ्क्ताच्छानच् नवशइतिसम्प्रसारणप्रतिषेधः बहुलं छन्दसीति शपोल्लुक् छन्दस्युभयथेति शान-
चआर्धं धानुकत्वात् अतोऽतोपमलोपो अनएवत्तत्त्वात् धानुकानुदात्तत्वाभावे चित्स्वरएवशिष्यते । स्म-
द्भूमीः स्वयनित्यानिर्ऋषांसिपासांनाः ऊधसान् इत्यनडादेशः समासान् । संख्याव्यपादेर्द्वि-
विनिर्दीर्घसंज्ञायामहोपोनइत्यलौकः ङीवः निन्वादानुसानन्वे च्छुवीहिस्वरएवशिष्यते । पीपय-
न्त्वापाते अस्मान्नेनुपनिगिब् शाच्छागात्तेदियुक् प्यन्ताः इति षेष्ठादेशादि चञ्चन्यवर-

स्यामितिचङःपूर्वस्योदात्तत्वम् हिचेतिनिघातमतिपेधः । परावतः परागताद्दूरंहिपरागतंभवति अस्मिन्धात्वर्थेगम्यमानेउपसर्गाच्छन्दसिधात्वर्थेइतिवतिः ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टचमाह—

त्वेअग्नेसुमनिभिक्षमाणादिविश्रवोदधिरेयज्ञियासः ।

नक्तांचचक्रुपसाविरूपेकृष्णंचवर्णमरुणंचसंधुः ॥७॥

त्वे इति । अग्ने । सुष्टमितिम् । भिक्षमाणाः । दिवि । श्रवः । दधिरे ।

यज्ञियासः । नक्ता । च । चक्रुः । उपसा । विरूपेइतिविरूपे ।

कृष्णम् । च । वर्णम् । अरुणम् । च । सम् । धुरितिधुः ॥ ७ ॥

हेअग्नेसुमर्तिशोभनामनुग्रहात्मिकांबुद्धिभिक्षमाणाःयाचमानाःयज्ञियासोयज्ञार्हाः सर्वे देवाः दिविद्योतमानेत्वेत्वपिश्रवोहविलक्षणमन्त्रंदधिरेअस्थापयन् अग्निदेवानामन्त्रादइति श्रुतेः । तदनन्तरंतादृशे हविर्युक्तायअनुष्ठानायविरूपेउपसाउपःकालोपलक्षितमहः नक्ताचनक्तं चरात्रिंचचक्रुः अकुर्वन् एतदेवस्पष्टयति—कृष्णंचवर्णंरात्र्यांश्यामलवर्णमन्धकारं अह्निररुणमारोचनंश्वेतवर्णंतेजश्चसंधुः सम्यक्स्थापितवन्तः ॥ त्वे सुपांसुलुगितिसप्तम्याःशेआदेशः । नक्ता तेनैवद्वितीयायाडादेशः । उपसा तेनैवविभक्तेराकारः । धुः दुधाञ्धारणपोषणयोः लुङि गतिस्थेतिसिचोलुक् आतइतिशेरुसादेशः बहुलंछन्दस्यमाङ्गोपेत्यडभावः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह—

यात्रायेमर्तान्तसुपूदोअग्नेतेस्याममघवानोव्यंच ।

छायेवविश्वंभुवनंसिसक्ष्यापप्रिवात्रोदंसीअन्तरिक्षम् ॥८॥

यान् । राये । मर्तान् । सुसुदः । अग्ने । ते । स्याम् । मघश्वानः ।

व्यम् । च । छायाइदं । विश्वम् । भुवनम् । सिसक्षि । आप-

प्रिश्वान् । रोदंसी इति । अन्तरिक्षम् ॥८॥

हेअग्ने यान्मर्तान्मनुष्यान्स्मान्नापेधनायसुपूदः अग्निहोवादिपुक्कर्मसुमेरयसि तेतादृशाव्यंचमघवानोधनिनः स्यामभवेम रोदसीद्यावापृथिव्यौ अन्तरिक्षंचआपमिवान्स्वतेजसावृष्टयुद-

केनवाआपूरितवांस्त्वंचविश्वंभुवनंसर्वजगत्सिसक्षिसेवसे अनुगृह्यसर्वैरक्षसीत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः-
छायेव ययाछत्रादेश्छायाआतपादिजनितंक्लेशंनिवार्यरक्षतितद्वद् ॥ राये ऊडिदमितिविभक्तेरु-
दात्तत्वम् । सुपूदः पूदप्रेरणे लेट्यडागमः बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः अश्व्यस्तानामादिरित्याद्यु-
दात्तत्वम् यद्वृत्तान्नित्यमितिनिघातप्रतिषेधः । सिसक्षि पचसमवाये बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः इ-
दित्यनुवृत्तौ बहुलंछन्दसीत्यश्यासस्येत्वम् । आपमिवान् प्रापूरणे लिटःकसुः वस्वेकाजाद्वसा-
मितीडागमः आतोलोपइटिचेत्याकारलोपः द्विर्वचनेचीतिस्थानिवद्भावाद्धिर्भावादि ॥ ८ ॥

नवमीसृचमाह-

अर्वन्दिग्ने अर्वतो नृभिर्नृन्वीरैर्वीरान्वनुयामत्त्वोताः ।
ईशानासःपितृवित्तस्यरायोबिसूर्यःशतहिमानोअश्युः ॥ ९ ॥

अर्वत्क्षिः । अग्ने । अर्वतः । नृक्षिः । नृन् । वीरैः । वीरान् ।
वनुयाम् । त्वाङ्कृताः । ईशानासः । पितृवित्तस्य । रायः ।
वि । सूर्यः । शतहिमाः । नः । अश्युः ॥ ९ ॥

हेअग्ने त्वोताः त्वयारक्षिताःसन्तोवयमर्वन्दिग्नेःअस्मदीयैरश्वैःअर्वतःशत्रुसम्बन्धिनोश्वान्नृभिर्
स्मदीयैर्भैर्नृन्शत्रोर्भटान् वीर्यावजायन्तइतिवीराःपुत्राःवैर्वीरान्शत्रुपुत्रांश्चवनुयामहन्याम वनुज्य-
तिहन्तिकर्मा नवगतसंस्कारोभवतीनियास्कः । पितृवित्तस्यपित्रादिपरंपरयालब्धस्परायोचनस्य
ईशानासःस्वामिनःसूरयोविद्वांसःनोस्माकंपुत्राःशतंहिमाःशतंसंवत्सरान्जीवन्तःसन्तःव्यश्युःवि-
शेषेणभुञ्जन्तां अस्मदीयानांपुत्राणांआरोग्यंदीर्घमायुश्चभवन्नित्यर्थः ॥ त्वोताः त्वयाकृताः प्रत्ययो-
त्तरपदयोश्चेतिमपर्यन्तस्यत्वादेशः व्यत्ययेनात्वम् तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदमलुतिस्वरत्वम् । शत-
हिमाः अत्रहिमशब्देनतद्दानहेमन्तोऽलक्ष्यते ब्राम्हणंचभवति-शतहिमाइत्याह शतंत्वाहेमन्तानिधि-
पीयेविवाधैवदाहेति । शतंहिमाःशतहेमन्तवैवोयेपातेशतसंवत्सरजीविनइत्यर्थः । अश्युः अरा-
भोजने बहुलंछन्दसीतिविकरणस्पलुक् ॥ ९ ॥

दशमीष्टचमाह—

एतातेअग्रउचथानिवेधोजुष्टानिसन्तुमनसेहृदेच ।

शक्रेमरायःसुधुरोयमंतेधिश्रवोदिवर्मक्तंदधानाः ॥१०॥२०॥

एता । ते । अग्रे । उचथानि । वेधः । जुष्टानि । सन्तु । मनसे ।

हृदे । च । शक्रेम । रायः । सुधुरः । यमम् । ते । अर्धि ।

श्रवः । देवः भक्तम् । दधानाः ॥ १० ॥ २० ॥

हेवेधःमेधाविनामैतत् मेधाविन्नग्रे एताउचथानिएतानि इदानींअस्माभिःप्रयुक्तानिस्तोत्राणि तेतवमनसेमनोवृत्तयेहृदेतद्वृत्तिमतेन्तःकरणायचजुष्टानिसन्तु प्रियाणिभवन्तु तेतवसम्बन्धिनः सुधुरः सुधुनिवाहकस्य यद्वाशोभनंपूर्वंतिदारिद्र्यं हिनस्तीतिसुधुः तादृशस्यरायोधनस्ययमंनियमंकर्तुंशक्रेमशक्तभूयास्म किं कुर्वन्तः देव भक्तं देवैः संजजनीयं श्रवो हविर्देक्षणमन्त्रं बधिदधानाः अग्रेरुपरिधारयन्तः अग्रीहविभिर्होमं कुर्वन्त इत्यर्थः ॥ उचथानि वचपरिभाषणे रुदिविदिग्धां किदिविविधीयमानोयप्रत्ययः किस्वं च बहुलवचनादस्मादपि भवति ब्रश्वादिनासं प्रसारणम् । जुष्टानि जुष्टार्पिते चच्छन्दसि नित्यं मन्त्रे इत्याद्युदात्तत्वम् । हृदे पदञ्जित्यादिना हृदयशब्दस्य हृदादेशः । शक्रेम शक्रेण लुङ्च्चाशिष्यङ् । सुधुरः धुर्वीहिं सार्थः किप्चेति किप् राडोपइति वकारलोपः नपूजनादितिसमासान्तप्रतिषेधः । देवैर्भक्तं देवभक्तं तृतीयाकर्मणीति पूर्वपदमकृत्स्वित्स्वरत्वम् ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यपञ्चमेविशोवर्गः ॥ २० ॥

॥ इतिप्रथमेमण्डलेद्वादशोनुवाकः ॥ १२ ॥

त्रयोदशानुवाकेएकादशसूक्तानितत्रोपपयन्त इति नवचमथमसंस्कृतं तत्रानुक्रम्यते—उपपयन्तो नवगौतमोराहूगणोगायत्रं चिति । अस्यायमर्थः—रहूगणनामाकश्चिद्वृषिः तस्यपुत्रो गौतमोस्यसूक्तस्यकृषिः गायत्रं नित्युक्तत्वादिदमुत्तरं च गायत्रीछन्दस्कं परमाग्नेयमन्द्रादिति परिभाषितत्वादग्निर्देवता प्रातरनुवाकस्याग्नेये कर्वाणायत्रे छन्दस्येतदादिके द्वे सूक्ते सूत्रितं च—आपोरेवतीः क्षययाहिवस्य उपपयन्त इति सूक्ते इति । आग्निव नशस्त्रेप्येते सूक्ते प्रातरनुवाकन्यापेनेत्यनिदेशात् पृष्ठचपडहस्यपयमेह्येन देवसूक्तमाग्यशस्त्रम् सूत्रितं च—उपपयन्त इति तु प्रथमेह्येन्याग्यमिति ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

उपप्रयन्तो अश्वरं मन्त्रं वोचेमाग्रये । आरे अस्मे च शृण्वते ॥ १ ॥

उप६प्रयन्तः । अश्वरम् । मन्त्रम् । वोचेम । अग्रये । आरे ।

अस्मे इति । च । शृण्वते ॥ १ ॥

अश्वरं हिंसाप्रत्यवायरहितं अग्निष्टोमादियज्ञं उपप्रयन्तः उपेत्यप्रकर्षेणयन्तो गच्छन्तः प्रा-
प्त्यविच्छेदेनसम्यगनुतिष्ठन्त इत्यर्थः तादृशावयमग्रये अङ्गनादिगुणयुक्ताय देवाय मन्त्रं मनसा ध-
नं एतत्सूक्तरूपं स्तोत्रं वोचेम वक्तारो भूयास्मेत्याशास्यते कीदृशायाग्रये आरे अस्मे च शृण्वते च श-
ब्दोप्यर्थे आरे शब्दात्परोद्गम्यः आरे च दूरेपि स्थित्वा अस्माकं स्तुतीः शृण्वते अस्मासु प्रीत्यतिशये-
न सर्वत्र वर्तमानोऽग्निः अस्मदीयमेव स्तोत्रं शृणोतीति भावः ॥ वोचेम ब्रुवो वचिः लिङ्चाशिष्यङ् व-
चउमित्युमागमः । शृण्वते शतुरनुमइति विभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

यः स्त्रीहिंतीपुपूर्यः संजग्मानासु कृष्टिपु । अरक्षद्वाशुपे गयम् ॥ २ ॥

यः । स्त्रीहिंतीपु । पूर्यः । सम६जग्मानासु । कृष्टिपु । अरक्षत् ।

दाशुपे । गयम् ॥ २ ॥

पूर्यश्चिरन्तनो योऽग्निः स्त्रीहिंतीपुवधकारिणीपुरुष्टिपुशत्रुभूतासु प्रजासु संजग्मानासु संगता-
सु सतीपु दाशुपे हवीं पिदत्तवते यजमानाय गयं धनं अरक्षद्वाशुपे इति तस्मै मन्त्रं वोचेमिति पूर्वेण सम्बन्धः ॥
स्त्रीहिंतीपु ष्णिहलेहने चुरादिः स्नेहयतीति वधकर्मसुपठितं स्नेहन्तो हिंस्यन्ते प्रजा आभिरिति स्नेहि-
तयः करणे किन् वितुत्रेष्वग्रहादीनामितिवकथ्य मितिवचनाग्निगृहीतिर्निपठितिरिति वदिडागमः
व्यत्ययेन एकारस्य ईकारादेशः किनो दीर्घश्च निच्चादाद्युदात्तत्वम् । संजग्मानासु समो गम्यच्छी-
त्यात्मनेपदं लिटः कानच् गमहनेत्यादिनोपधात्तोषः । अरक्षत् छन्दसि लृङ् लृङ् लिट् इति वर्तमा-
ने लृङ् ॥ २ ॥

अग्निमन्थने जातायानुब्रूहीति उक्ते उत ब्रुवन्वित्येपानुवचनीया प्रावैर्वैश्वदेव्यामितिस्र-
ण्डे सूत्रितम्—शितेनोत्तरामुत ब्रुवन्तु जन्तव इति तथासाकमेधेपुमरुद्भ्यः क्रीळिभ्यः पुरोडाशमित्य-
स्यामिष्टौ एषेव प्रथमाग्यभागानुवाक्या सूत्रितं च—मरुद्भ्यः क्रीळिभ्य उत्तरोत ब्रुवन्तु जन्तव इति ॥

तामेतांस्तेतृतीयाष्टचमाह—

उतभ्रुवन्तुजन्तवउद्गिर्द्वित्रहाजनि । धनंजयोरणेरणे ॥३॥

उत । भ्रुवन्तु । जन्तवः । उद् । अग्निः । द्वित्रहा । अजनि ।

धनम्इजयः । रणैररणे ॥ ३ ॥

अग्निरुदजनि अरण्योः सकाशादुत्पन्नः उत्तानन्तरं जन्तवो जाताः सर्वे ऋत्विजो भ्रुवन्तु तमग्नि-
स्तुवन्तु कीदृशोग्निः वृत्रहा वृत्राणामावरकाणां शत्रूणां हन्ता रणेरणे सर्वे पुंसङ्गामेपु धनंजयः शत्रुधना-
नां जेता ॥ धनंजयः संज्ञायां भ्रूवृजीति खच् अर्द्धिपदजन्तस्येति मुम् चित्स्वरेणान्तोदात्तत्वम् ।
रणेरणे रणशब्दार्थः रणन्ति दुन्दुभयोस्मिन्निति रणः सङ्ग्रामः वशिरण्योरुपसङ्ख्यानमित्यप् नि-
त्यवीप्सयोरिति द्विर्वचनं आग्नेडितानुदात्तत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टचमाह—

यस्य दूतो असि क्षये वेपि हव्यानि वीतये । दस्मत् कृणोष्यध्वरम् ॥४॥

यस्य । दूतः । असि । क्षये । वेपि । हव्यानि । वीतये । दस्मत् ।

कृणोषि । अध्वरम् ॥ ४ ॥

हेअग्ने यस्य यजमानस्य क्षये देवयजनलक्षणो गृहे देवानां दूतस्त्वं असि भवसि यस्य च हव्यानि
चरुपुरोडाशादीनि हवींषि वीतये देवानां भक्षणाय वेपि गमयसि यस्य चाध्वरं यज्ञं दस्मत् सर्वैर्दर्शनी-
यै कृणोषि करोषि तमित्सुहव्यमित्युत्तरया सम्बन्धः ॥ वेपि वीगत्यादिषु अन्तर्भावितण्यर्थात् अ-
दादित्वाच्छपोलुक् पादादित्वान्निघाताभावः । दस्मत् दसिर्दंसनदर्शनयोः इपुमुधीन्धीत्यादि-
नामक् दस्मित्यत्र मकारस्य वर्णव्यापत्त्यात्कारः । कृणोषि कृविहिंसाकरणयोश्च धिन्वि कृणव्यो-
रचेत्युभत्ययः तत्सन्निधेगेन वकारस्याकारः तस्यातो लोपे सति स्थानिवद्भावात् लघूपधगुणाभावः
यस्येत्यनुपदान्निघाताभावः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

तमित्सुहव्यमद्भिरः सुदेवं सहसो यहो । जना आहुः सुवर्हिषम् ॥५॥२

तम् । इत् । सुहव्यम् । अद्भिरः । सुदेवम् । सहसः । यहो इति ।

जनाः । आहुः । सुवर्हिषम् ॥ ५ ॥ २१ ॥

हेसहसोयहोवलस्यपुत्र भद्रिरःअङ्गनादिगुणयुक्ताग्ने योयजमानःपूर्वमुक्तः तपित्तमेव
यजमानंसुहृद्व्यंशोभनहविष्कं सुदेवंशोभनदैवतंसुवर्हिषं वर्हिरितियज्ञनाम शोभनयज्ञं च जनाः
सर्वे मनुष्या आहुः कथयन्ति ॥ सुहृद्व्यमित्यादिपुनञ्जुसुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । सहसोयहो
सुवामञ्चितेइतिपराङ्गवद्भावात्पठचामञ्चितेसमुदायस्याष्टमिकामामञ्चितानुदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपञ्चमेऽकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

पठीष्टचमाह—

आचवहासितान् इह देवान् उपप्रशस्तये । हृद्व्या सुश्चन्द्र वीतये ॥ ६ ॥

आ । च । वहासि । तान् । इह । देवान् । उप । प्रशस्तये ।

हृद्व्या । सुश्चन्द्र । वीतये ॥ ६ ॥

हेसुश्चन्द्रशोभनाह्लादनाग्ने तान् देवानिहास्मिन्कर्मणि उप अस्मत्समीपं प्रशस्तयेस्तुतये आव-
हासि च आवहमापय च आगतेभ्यस्तेभ्यो हृद्व्या हृद्व्यानि चरुपुरोडाशादीनि हवींषि वीतये भक्षणाय
प्रापयेत्यर्थः ॥ वहासि वहमापणे लेट्याडागमः । प्रशस्तये शंसुस्तुतौ भावेक्तिन् तितुवे वीट्पति-
पेषः अनिदितामिति नलोपः तादौचेति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् । सुश्चन्द्र ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदेमवेद-
तिसुट् ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टचमाह—

न योरुपद्भिरश्व्यः शृण्वेरथस्य कच्चन । यदग्नेयासि दूत्यम् ॥ ७ ॥

न । योः । उपद्भिः । अश्व्यः । शृण्वे । रथस्य । कत् । चन । यत् ।

अग्ने । यासि । दूत्यम् ॥ ७ ॥

हेअग्ने यद्यदात्त्यं देवानां दूतात्वं यासि मामोपि कच्चन कदाचन तदानीं तव दापियोः गच्छतः
सवरथस्य अश्व्यः अश्वैरुत्पादितः उपद्भिः श्रवणार्हः शब्दो न शृण्वे न श्रूयते रथस्य शीघ्रगमनेन अ-
स्माभिः शब्दो नोपलभ्यत इत्यर्थः ॥ योः याप्रापणे इत्यस्माद्यो द्वे चेत्यौणादिकः कुप्रत्ययः बहुल-
वचनाद्भिर्भावाभावः । उपद्भिः इत्येतव श्रोतुमर्हस्य शब्दस्पात्या तथा च त्वेति रीयाणां यातिशा
ख्यम्—सशब्दमुपद्भिर्मदिनि । शृण्वे श्रुश्रवणे कर्मणि टटि श्रुवः शृचेति व्यत्ययेन श्रुः शृभा वश्च
टोपस्त आत्मनेपदेऽप्यितितलोपः हुश्रुवोः सार्वधातुके इतियणादेशः ॥ ७ ॥

तामेतांसूक्तेप्रथमाष्टकमाह—

जुपस्वसप्रथस्तमंवचोदेवप्सरस्तमम् । हव्याजुह्वानआसनि ॥१॥
जुपस्व । सप्रथःऽतमम् । वचः । देवप्सरःऽतमम् । हव्या । जुह्वानः ।
आसनि ॥ १ ॥

हेअग्ने सप्रथस्तमंअतिशयेनविस्तीर्णवचःस्तोत्रलक्षणमस्मदीयंवचनंजुपस्व सेवस्व कीदृशं
देवप्सरस्तमंदेवानांपीणयित्तमम् किंकुर्वन् आसनि तवास्येहव्याहव्यानिस्तोकलक्षणानिहवीं-
पिजुह्वानःप्रक्षिपन् इमानिस्तोकलक्षणानिहवींपिवृथामाभूवन् तत्सर्वत्वदीयेनमुखेनस्वीकुर्वित्य-
र्थः ॥ देवप्सरस्तमम् स्पृष्टीतिचलनयोः देवानस्पृष्टोतिपीणयतीतिदेवप्सराः गतिकारकयोरपिपू-
र्वपदप्रकृतिस्वरत्वंच सकारपकारयोःस्थानविपर्ययः अतिशयेनदेवप्सराःदेवप्सरस्तमः । जुह्वा-
नः जुहोतेर्व्यत्ययेनशानच् अन्त्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । आसनि पदन्वित्यादिनाआस्य-
शब्दस्यआसन्नादेशः ॥१॥

द्वितीयाष्टकमाह—

अथतिअङ्गिरस्तमाग्नेवेधस्तमप्रियम् । वोचेमब्रह्मस्तानसि ॥२॥
अर्थ । ते । अंगिरःऽतमम् । अग्ने । वेधःऽतमम् । प्रियम् । वोचेम ।
ब्रह्म । सानसि ॥ २ ॥

हेअङ्गिरस्तम अतिशयेनाङ्गनादिगुणयुक्त यद्वा अङ्गिरसांवरिष्ठवेधस्तम वेधाइतिमेधा-
विनाम अतिशयेनमेधाविन्नग्ने अथानन्तरतेतुभ्यं सानसिसम्प्रजनीयंप्रियंभीतिकरंब्रह्मस्तोत्रंवो-
चेमवकारोभूयास्म ॥वोचेम लिङ्चाशिष्यङ् वचउमित्युमागमः । सानसि वनपणसंभक्तौ सान-
सिधर्णसीत्यादावसिचूपत्ययान्तोनिपात्यते ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

कस्तेजामिर्जनानामग्नेकोदाश्वध्वरः । कोहकस्मिन्नसिश्रितः ॥३॥
कः । ते । जामिः । जनानाम् । अग्ने । कः । दाशुहअश्वरः । कः ।
ह । कस्मिन् । अस्ति । श्रितः ॥ ३ ॥

हेअग्ने जनानामनुप्याणांमध्येतेतवकोजामिः कोबन्धुः त्वंसर्वैर्गुणैरधिकोसि तवानुरूपो-
बन्धुर्नास्तीतिभावः कोदाश्वध्वरः दाशुर्दत्तो ध्वरोयज्ञोयेनसतथोक्तः त्वां यष्टुमपिसमर्थःकोपि-
नास्तीत्यर्थः कोहृत्वं कथंभूतस्त्वमीदृष्टूपइतिसर्वैर्नज्ञायसइत्यर्थः कस्मिन्स्थानेश्रितआश्रि-
तोसिर्वर्तरोतत्स्थानमपिनकेनचिदज्ञायते अतस्त्वमस्माभिर्मांसदृष्टिभिः कथमुपलब्धव्यइत्यग्निः
प्रशस्यते ॥ दाश्वध्वरः दाशुदाने उणादयोबहुलमितिवहुलवचनात्कर्मण्युण्प्रत्ययः बहुव्रीहौपूर्व-
पदमकृतिस्वरत्वम् यणादेशेउदात्तस्वरितयोर्यणःस्वरितोनुदात्तस्येतिस्वरितत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीमृचमाह—

त्वंजामिर्जनानामग्नेमित्रोअसिप्रियः । सर्वासखिभ्यईड्यः ॥४॥

त्वम् । जा॒मिः । जना॑नाम् । अग्ने॑ । मि॒त्रः । अ॒सि । प्रि॒यः ।
सर्वा॑ । सखि॑भ्यः । ई॒ड्यः ॥ ४ ॥

हेअग्ने त्वंउक्तप्रकारेणाचिन्त्यरूपोपिअनुगृहीतृतयासर्वेषांजनानांजामिर्बन्धुरसि तथा प्रि-
यः प्रीणयितात्वंयजमानानांमित्रःप्रमीतेस्त्रायकोसि ईड्यः स्तुतिभिःस्तुत्यः त्वंसखिभ्यः समा-
नख्यानेभ्यःऋत्विग्भ्यः सर्वासखिवदत्यन्तंप्रियोसि ॥ जामिः जमुअदने जमन्तिसहैकस्मिन्पा-
त्रे अदन्तीतिजामयोबन्धवः जनिघसिभ्यामिणितिविधीयमानोबहुलवचनादस्मादपिदृष्टव्यः ।
ईड्यः ईडस्तुतौ ईडवन्दवृशंसदुहाण्यतइत्याद्युदात्तत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीमृचमाह—

यजानोमित्रावरुणा यजदिवोऋतं बृहत् । अग्नेयक्षिस्वंदमम् ॥५॥२३॥

यज॑ । नः । मि॒त्रावरु॑णा । यज॑ । दे॒वान् । ऋ॒तम् । बृ॒हत् । अग्ने॑ ।
य॒क्षि । स्वम् । द॒मम् ॥ ५ ॥ २३ ॥

हेअग्ने नोस्मदर्थमित्रावरुणाएतत्संज्ञोदेवोयज हविपापूजय तथादेवानिन्द्रादीन्यजपूजय
ऋतंसत्यंयथार्थफलंयज्ञंचयजेत्येव तदर्थंवृहत्प्रौढंस्वकीयंदमंयज्ञगृहंपक्षियज सन्नच्छस्व त्व-
यिअन्तर्विद्यमानेसतिहियज्ञगृहंपूज्यते ॥ यज इत्यचोतस्तिङ्इतिसंहितायां दीर्घत्वम् । देवान् दीर्घा-
दृष्टिसमानपादेइतिसंहितायांकारस्वरुत्वम् आतोडिनित्यमित्यनुनासिकआकारः यत्वलोपी ।
यक्षि यजेयंहुलंछन्दसीनिशपोलूक् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपञ्चमेत्रयोर्विशोवर्गः ॥ २३ ॥

कावइतिपञ्चसूक्तं तृतीयं कावइत्यनुकान्तम् राहूगणो गोतमऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः अग्निर्दे-
वता प्रातरनुवाकस्याग्नेयैऋतौ त्रिष्टुभेछन्दसीदमादिकेद्वेसूक्ते सूत्रितंच—उपपजिन्वन्नितित्री-
णिकात्उपेतिरितिसूक्तेइति आश्विनशस्त्रेप्येते प्रातरनुवाकातिदेशात् ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

कात्उपेतिर्मनसोवरायभुवदग्नेशंतमाकामनीपा ।
कोवायज्ञैःपरिदक्षंतआपकेनवातेमनसादाशेम ॥ १ ॥

का । ते । उपंइतिः । मनसः । वराय । भुवत् । अग्ने । शमंत्तमा ।
का । मनीपा । कः । वा । यज्ञैः । परि । दक्षम् । ते । आप ।
केन । वा । ते । मनसा । दाशेम ॥ १ ॥

हेअग्ने तेतवमनसोवरायनिवारणायअस्मास्ववस्थापनायकाउपेतिर्भुवत् कीदृशमुपगमनं
भवेत् नकाप्यस्ति तवोचितमुपगमनं वयंकर्तुंनशक्नुमइतिभावः मनोपास्तुतिः शंतमा तवातिश-
येनसुखकरी का कीदृशीभवेत् तवोचितास्तुतिरपिनास्तीत्यर्थः कोवायजमानः यज्ञैः तवसम्ब-
न्धिभिर्यागैः दक्षंवृद्धिबलंवा पर्याप पर्यापोत् नकोपीत्यर्थः तवोचितान्यागाननुष्ठाय तैः फलं
प्राप्यतइत्येतदपिदुर्वटमेवेतिभावः उपगमनादिकंतावदास्तां तस्यसर्वस्यसाधनभूतंमनएवास्मा-
कंदुर्लभमित्याह केनेति हेअग्ने तेतुभ्यंकेनमनसाकीदृशयायुद्ध्यादाशेमहर्षीपिमयच्छाम तवोपग-
मनाद्यनुरूपंमनोस्माकंनोत्पद्यतइत्यर्थः ॥ उपेति वादौचेतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । वराय वृत्रवरणे
अस्मादन्तर्भावित्यर्थोत्पद्यत इत्यर्थः तस्यपित्वाद्गुणानुदात्तत्वेधानुस्वरः । भुवत्
लेट्यडागमः बहुलंछन्दसीविशपोलुक् भूसुवोस्तिङीतिगुणप्रतिषेधः । दक्षं दक्षवृद्धौ भावेकरणे
वाघञ् त्रित्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

एहंप्रइहहोतानिपीदादंभ्रःसुपुरएतामवानः ।
अवंतात्वारोदसीविश्वमिन्वेयजामहेसौमनसायदेवान् ॥ २ ॥

आ । इहि । अग्ने । इह । होता । नि । सीद । अदब्धः । सु । पुरःऽएता ।
भव । नः । अर्वताम् । त्वा । रोदसी इति । विश्वमिन्वे इति विश्वम्
ऽइन्वे । यज । महे । सौमनसाय । देवान् ॥ २ ॥

हेअग्ने एहिआगच्छ इहास्मिन्यज्ञेहोतादेवानामाह्वातासन् निपीदउपविश उपविश्य नोस्मा-
कंपुरएतापुरतोगन्तासुभवसुपुभव यस्मात्त्वंअदब्धः राक्षसादिभिरहिंस्योसि तादृशंत्वांविश्वमि-
न्वेसर्वव्यामुवंत्यौरोदसीद्यावापृथिव्यौत्वात्वामवतांरक्षतां आगत्योपविश्यचद्यावापृथिवीभ्यांर-
क्षितश्चसन् महेमहतेसौमनसायसौमनस्यायदेवान् दानादिगुणयुक्तानिन्द्रादीन्यजहविर्भिःपूज-
य ॥ निपीद सदिरपतेरितिपत्वम् । सौमनसाय सुमनसोभावःसौमनसं तस्येदमितिसम्बन्ध-
सामान्येइत्यण्प्रत्ययः सचात्रभावलक्षणेसम्बन्धविशेषेपर्यवस्यति यद्वा हायनान्तयुवादिभ्यो-
णितिभावेअण् युवादिष्वस्यपाठोदृष्टव्यः ॥ २ ॥

तृतीयामृचमाह—

प्रसुविश्वान् रक्षसो धक्ष्यग्ने भवां यज्ञानां भिशस्तिपावा ।
अथावहसोमपतिं हरिभ्यामातिथ्यमस्मै चक्रमासुदान्ने ॥ ३ ॥

प्र । सु । विश्वान् । रक्षसः । धक्षि । अग्ने । भवं । यज्ञानां ।
अभिशस्तिपावा । अर्थ । आ । वह । सोमपतिम् । हरिभ्याम् ।
आतिथ्यम् । अस्मै । चक्रम । सुदान्ने ॥ ३ ॥

हेअग्ने विश्वान्सर्वान् रक्षसोराक्षसान् प्रसुधक्षिमकर्षेणदह दग्ध्वाच यज्ञानां अस्माभिरनुष्ठे-
यानां यागानां अभिशस्तिपावा अभिशस्तेहिंसायाः पातारक्षिताभव अथानन्तरंसोमपतिसर्वेषां
सोमानां पालकं इन्द्रं हरिभ्यां तदीयां श्वाभ्यां आवह अस्मद्यज्ञं पापय आगतायास्मै सुदानेशो भन-
स्पफलस्य दात्रे इन्द्राय आतिथ्यं अतिथ्यर्हं सत्कारं चक्रमकुर्मः ॥ धक्षि दह भस्मीकरणे बहुलं छन्द-
सीतिशपोलुक् ढत्वभूप्रभावकत्वपत्वानि । अभिशस्तिपावा शसुहिंसायां अस्मादभिपूर्वाद्भावे
क्तिन् अभिशस्तेः पातीत्यभिशस्तिपावा पारक्षणे आतोमनिन्नितिवनिष् । सोमपतिं पत्यावे-
श्वर्षे इति पूर्वपदमरुतिस्वरत्वम् । सुदाने पूर्ववद्दातेर्वनिष् अल्लोपोनइत्यकारलोपः ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टकमाह—

प्रजावंतावचंसावह्निरासाचहुवेनिचंसत्सीहदेवैः ।

वेपिहोत्रमुतपोत्रंयजत्रबोधिप्रयन्तर्जनितर्वसूनाम् ॥४॥

प्रजावता । वचंसा । वह्निः । आसा । आ । च । हुवे । नि । च ।
सत्सि । इह । देवैः । वेपि । होत्रम् । उत । पोत्रम् । यजत्र । बोधि ।
प्रयन्तः । जनितः । वसूनाम् ॥ ४ ॥

प्रजावतायजमानेभ्योदातव्यापत्यादिफलोपेतेनवचसास्तोत्रेणस्तुतःसन् योमिःआसाआ-
स्यस्थानीययाज्वालयावद्धिःदेवेभ्योहविषांबोढातमग्निंआचहुवेआह्वयामि आहूतःसन्त्वं इहा-
स्मिन्कर्मणिदेवैरन्यैःसहनिपत्सिचनिपीदचनिपद्यच हेयजत्रयजनीयाम्ने होत्रंहोत्राक्रियमाणं
कर्म उतअपिच पोत्रंपोत्राकृतंकर्मचवेपिकामयस्व वसूनांधनानांप्रयन्तःप्रकर्षेणनियन्तः वसू-
निअस्मदायत्तानिकुर्वन्जनितःआहुतिद्वारासर्वस्यजनयितरग्ने बोधि अस्मान् बोधय ॥ आसा
पदभित्यादिनाआस्यशब्दस्थासन्नादेशः सुपांसुलुगितितृतीयायाडादेशः दिलोपेउदात्तनिवृत्ति-
स्वरेणविभक्तेरुदात्तत्वम् । हुवे ह्येओलटिबहुलंछन्दसीविसंपसारणम् बहुलंछन्दसीतिशपोलुक्
चवायोगेप्रथमेतिनिघातप्रतिषेधः । बोधि बुधअवगमने अस्माण्यन्तात् छन्दस्युभयथेतिहे-
रार्धघातुकत्वात् षोरनिटीतिणिलोपः हुस्रत्भ्योर्हेर्धिः धातोरन्त्यलोपश्चान्दसः हेरपित्वात्तस्यै-
वस्वरःशिष्यते ॥ ४ ॥

एकादशिनस्याग्नेयस्यपशोः यथाविप्रस्येत्येपापशुपुरोडाशस्ययाज्या सूत्रितंचप्रदानाना-
मितिस्रण्डे—यथाविप्रस्यमनुपोहविभिःप्रकारबोमननावच्यमानाइति ।

तामेतांस्रक्तेष्वमीष्टकमाह—

यथाविप्रस्यमनुपोहविभिर्देवाँअयंजःकृविभिःकृविःसन् ।

एवाहोतःसत्यतरत्वमद्याग्नेमन्द्रयांजुह्वायजस्व ॥५॥२४॥

यथा । विप्रस्य । मनुपः । हविःऽभिः । देवान् । अयंजः । कृविऽभिः ।
कृविः । सन् । एव । होतरिति । सत्यंइतर । त्वम् । अद्य । अग्ने ।
मन्द्रयां । जुह्वां । यजस्व ॥ ५ ॥ २४ ॥

कविः क्रान्तदर्शीसन्कविभिः मेधाविभिःऋत्विग्भिःसह विप्रस्यमेधाविनः मनुषोमनोर्यज्ञे
हविर्भिः चरुपुरोडाशादिभिः हेअग्नेयथादेवानयजः एवमेवहोतः होमनिष्पादकसत्यतरअतिश-
येनसन्सुसाधोअग्ने त्वं अद्यास्मिन्नयज्ञेमन्द्रयाहर्षयिन्त्र्याजुह्वाहोमसाधनभूतयासुचायजस्व देवान्
हविर्भिःपूजय ॥ मनुषः मनज्ञाने बहुलमन्यत्रापीतिमनेरुसिन्प्रत्ययः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपञ्चमेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

कथेतिपञ्चचतुर्थसूक्तत्रैष्टुभंगोतमस्यार्पाअग्नेयम् अनुक्रान्तंच—कथेति । प्रातरनुवाका-
श्विनशास्त्रयोः पूर्वसूक्तेनसहोक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमामृचमाह—

कथादाशेमाम्रयेकास्मैदेवजुष्टोच्यतेभामिनेगीः ।

योमर्त्येष्वमृतंऋतावाहोतायजिष्टृइत्कृणोतिदेवान् ॥१॥

कथा । दाशेम । अग्रये । का । अस्मै । देवजुष्टा । उच्यते ।

भामिने । गीः । यः । मर्त्येषु । अमृतः । ऋतवा । होता । यजिष्टः ।

इत् । कृणोति । देवान् ॥ १ ॥

अस्माअग्रयेकथादाशेम कथंहवींषिददाम अग्नेःअनुरूपंयज्ञकर्तुंअशक्तावयमित्यर्थः अ-
थवारमेभामिनेतेजस्विनेअग्रयेदेवजुष्टासर्वैःदेवैःसवितव्यावाकूस्तुतिरपिकाकीदृश्युच्यते तादृशीं
स्तुतिमपिकर्तुंनशक्ताइत्यर्थः अमृतोमरणरहितः ऋतावाऋतवान् सत्यवान् यज्ञवान्वाहोतादे-
वानामाह्वाताहोमनिष्पादकोवायजिष्टोऽतिशयेनयष्टापर्वभूतोयोगिः मर्त्येषुमरणधर्मसुअस्मासुव-
र्तमानःसन्देवान् इत्कृणोति हविर्भियुक्तान्करोत्येव तादृशायाग्रयेकथादाशेमितिपूर्वोक्तान्वयः ॥
कथा थाहेतौचच्छन्दसीतिथामत्ययः । भामिने भादीना अतिस्तुत्वित्यादिनामनप्रत्ययः ततोमत्व-
र्थापइनिः । ऋतावा छन्दसीवनिपावितिमत्वर्थोवनिष् अन्येषामपिदृश्यतइतिदीर्घत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयामृचमाह—

योअध्वरेपुशान्तमऋतावाहोतातमूनमोभिराकृणुध्वम् ।

अग्निपदेमतापदेवान्त्सचात्रोधातिमर्नसायजाति ॥२॥

यः । अ॒ध्व॒रेपु॑ । शम्भ॒र्तमः॑ । ऋ॒त॒ह॒वा । हो॒ता । तम् । ऊ॒म् इति॑ ।
 नमः॑ऽभिः । आ । कृ॒णु॒ध्वम् । अ॒ग्निः । यत् । वेः । म॒र्ता॒य ।
 दे॒वान् । सः । च् । बो॒धा॒ति । म॒न॒सा । य॒जा॒ति ॥ २ ॥

योगिः अध्वरेपुयागेषु शतमः अतिशयेन सुखकारी कृता वासत्यवानस्य धार्थं दर्शित्यर्थः हो-
 ता देवानामाह्वाता भवति हे ऋत्विग्यजमानाय यूयंतमुतमेवाग्निं नमोभिः स्तोत्रैः आरुणुध्वमभिमुखी-
 कुरुत यद्यदायमग्निः मर्तायमनुष्याय यजमानार्थं देवान् वेति गच्छति तदानीं सोमिः यष्टव्या-
 न्सर्वान् देवान् बोधाति च जानाति च ज्ञात्वा च मनसानमसाताम् यजाति च हविर्भिः पूजयति अ-
 तस्तमेवाग्निमाऋणुध्वमितियोज्यम् ॥ वेः वीगत्यादिषु छन्दसि लुङ् लृट् इति वर्तमाने लृट्
 तिङां तिङो भवन्तीति प्रथमपुरुषैकवचनस्य मध्यमपुरुषैकवचनादेशः । बोधाति बुध अवगमने
 लेट्याडागमः शपः पित्वा दनुदात्तवेधातुस्वरः शिष्यते च वायोगे प्रथमेति निघातप्रतिषेधः । म॒न
 सा मकारनकारयोः स्थानविपर्ययः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

स॒हि॒ऋ॒तुः॑ स॒म॒र्यः॑ स॒सा॒धु॒मि॒त्रो॒न॒भू॒द्भृ॒त॒स्य॒र॒थीः॑ ।
 त॒मे॒धे॒षु॒प्र॒थ॒मं॒दे॒व॒य॒न्ती॑ वि॒श॒उ॒प॒ब्रु॒वते॑ द॒स्म॒मारीः॑ ॥ ३ ॥

सः । हि । ऋ॒तुः । सः । म॒र्यः । सः । सा॒धुः । मि॒त्रः । न । भू॒त् ।
 अ॒द्भृ॒त॒स्य॑ । र॒थीः । तम् । मे॒धे॒षु । प्र॒थ॒मम् । दे॒व॒य॒न्तीः । वि॒शः ।
 उ॒प॒ । ब्रु॒वते॑ । द॒स्मम् । आ॒रीः ॥ ३ ॥

सहाग्निः ऋतुः कर्मणां कर्ता स एव मर्यां पारयिता विश्वस्योपसंहर्ता साधुः साधयिता उत्पाद-
 यितापिस एव अद्भृतस्याभूत्स्यालब्धस्य धनस्य रथीः रंहयिता प्रापयिता भूद्भवति तत्र दृष्टान्तः—
 मित्रो न यथासखा धनानि प्रापयति तद्वत् एवं भूतो योगिस्तमेव मेधेषु यज्ञेषु देवयन्तीर्देवयन्त्यो दे-
 वानात्मन इच्छन्त्यो विशः प्रजाः प्रथममुपब्रुवते स्तुतिभिरुपेत्य प्रधानं भूत इति कथयन्ति कीदृश्यो वि-
 शः दस्मं दर्शनीयं तमग्निं आरीर्गच्छन्त्यः भजनस्य इत्यर्थः ॥ मर्याः मृद्भाणत्यागे अस्मादन्तर्भावितप्य-
 र्थावच्छन्दसि निष्टव्येत्यादौ निघातनाद्यत् कृत्यत्युदो बह्वलमिति बह्वलवचनात्कर्वरिद्रष्टव्यः यतो-
 नावइत्याद्युदात्तत्वम् । देवयन्तीः बाछन्दसीति पूर्वसवर्णं दीर्घत्वम् । आरीः ऋगवौ जनिषसि-

भ्यामिणिति बहुलग्रहणादस्मादपिङ्गप्रत्ययः रुदिकारादकिनइतिङीप् वाछन्दसीतिपूर्वसवर्ण-
दीर्घत्वम् व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टचमाह-

सनो॑नृणां॑नृतमो॑रिशादा॑अग्नि॑र्गिरोव॑सावेतु॒धी॒तिम् ।
तना॑च॒येम॒घवानः॑श॒विष्ठा॑वाज॑प्रसू॒ताइ॒पय॑न्त॒मन्मं ॥१॥

सः । नृः । नृणाम् । नृतमः । रिशादाः । अग्निः । गिरः । अवसा ।
वेतु । धीतिम् । तना । च । ये । मघवानः । शविष्ठाः ।
वाजप्रसूताः । इपयन्त । मन्मं ॥ १ ॥

नृणांपन्नस्यनेतृणामध्येनृतमोऽतिशयेनेतारिशादाःरिशानांशत्रूणांअत्ताभक्षयिता यद्वा
रिशतांहिसतांअसितानिरसिता एवंविधःसोमिःनोस्माकंगिरःस्तुतीःअवसाहविल्क्षणेनान्नेनयु-
क्तांधीर्तिकर्मचवेतुकामयतां अपिचयेयजमानाः तनाधननामैतत् विस्तृतनधनेनमघवानोधन-
वन्तः शविष्ठाःअतिशयेनचलिनश्चसन्तः वाजप्रसूताः प्रसूतेरितंवाजोहविल्क्षणमन्त्र्यैः तादृ-
शाभूत्वामन्म अग्नेर्मननरूपंस्तोत्रं इपयन्त एपयन्ति ऋत्विग्भिःकारयितुमिच्छन्ति तेषामपिस्तु-
तिंअग्निःकामयतामितिभावः ॥ नृणां नृचेत्युभयथाभावाद्दीर्घाभावः नामन्यतरस्थामितिनामउ-
दात्तत्वम् । तना तनुविस्तारे पचाद्यच् तृतीयैकवचनस्यसुपांसुलुगित्याकारः वृषादेराकृतिगण-
त्वादाद्युदात्तत्वम् । शविष्ठाः शवइतिचलनाम अस्मायामेधेतिमत्वर्थीयोविनिः वतआविशायनि-
कइधन् विन्मतोर्लुगिति विनोर्लुक् ढेरितिटिलोपः इधनोनिस्वादाद्युदात्तत्वम् । इपयन्त इपइच्छा-
यां अस्माण्यन्ताच्छान्दस्तोत्रइ संज्ञापूर्वकस्यविधेरनित्यत्वाणौ लघूपधगुणाभावः अदुपदे-
शाछसार्धधातुकानुदात्तत्वेणिचएवस्वरः शिष्यते ॥ १ ॥

पञ्चमीष्टचमाह-

ए॒वाग्नि॑र्गो॒तमे॑मि॒र्हृता॒वावि॑मै॒भिर॑स्तो॒ष्टजा॑तवे॒दाः ।
सए॑पु॒द्युम्र॑र्षी॒पय॑त्सवाज॑सपु॒ष्टिया॑ति॒जोप॑मार्चि॒कित्वा॑न् ॥५॥२५॥

एव । अग्निः । गोतमेभिः । ऋतइवा । विप्रेभिः । अस्तोष्ट ।
जातइवेदाः । सः । एपु । द्युन्नम् । पीपयत् । सः । वाजम् । सः ।
पुष्टिम् । याति । जोषम् । आ । चिकित्वान् ॥ ५ ॥ २५ ॥

ऋतावाऋतवान्यज्ञवान्जातवेदाः जातधनोजातप्रज्ञोवायमग्निः विप्रेभिः मेधाविभिर्गोतमे-
भिर्गोतमैर्ऋपिभिरेवमुक्तेनप्रकारेणास्तोष्टस्तुतोभूव स्तुतश्चसोग्निः एपुगोतमेपुद्युन्नद्योतमानंसोमं
पीपयत् अपित्रव यद्वा तानृपोनपापयत् तथासोग्निर्वाजं हविलक्षणमन्नपीपयदित्येव एवंसोमल-
क्षणंचरुपुरोडाशादिलक्षणंहविश्चस्वीकृत्यसोग्निः जोषअस्माभिः कृतंसेवनंआचिकित्वान् आस-
मन्ताव जानन् पुष्टियातिपोषंप्रामोतु यद्वा अस्माकंधनानिपोषंप्रापयतु ॥ गोतमेभिः ऋष्यन्ध-
कवृष्णिकुरुभ्यश्चेतिविहितस्याणः अत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगोतमाद्विरोभ्यश्चेतिबहुपुष्टुक् । अस्तो-
ष्ट स्तोत्रैःकर्मणिलुडि चिणभावच्छान्दसः । पीपयत् पापाने ण्यन्तात् लुडिचैश्चइति । जोषं
पुषीपीतिसेवनयोः भावेवञ् चित्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

इतिप्रथमस्यपञ्चमेषश्चर्विशोवर्गः ॥ २५ ॥

अभित्वेतिपञ्चर्षपञ्चमसूक्तं गोतमस्यार्पमाग्नेयं गायत्रं तथाचानुक्रान्तम्—अभित्वागायत्रं-
त्विति विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

अभित्वागोतमागिराजातवेदोविचर्षणे । द्युन्नैरभिप्रणोनुमः ॥ १ ॥

अग्नि । त्वा । गोतमाः । गिरा । जातइवेदः । विइचर्षणे । द्युन्नैः ।

अग्नि । प्र । नोनुमः ॥ १ ॥

हेजातवेदोजातानांवेदितः विचर्षणेशेषेणसर्वस्यद्रष्टः एवंभूताग्नेत्वात्वांगोतमाअस्यस्त-
क्तस्यद्रष्टागोतमऋपिः ऋषेरेकत्वेपिपूजार्थंबहुवचनं गिरास्तोत्रलक्षणयायाचाअभिआभिमुख्येन
अस्तौदितिशेषः तद्बहुयमपित्वांद्युन्नैः त्वदीयगुणप्रकाशकैर्मन्त्रैः अभिप्रणोनुमः आभिमुख्येनपु-
नःपुनःस्तुमः ॥ नोनुमः णुस्तुतौ अस्माद्यद्भुगन्ताल्लट् उपसर्गादसमासेपीतिणत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टममाह—

तमुत्वागोतमोगिरारायस्कामोदुवस्यति । द्युन्नैरभिप्रणोनुमः ॥२॥

तम् । ऊम् इति । त्वा । गोतमः । गिरा । रायःऽकामः । दुवस्यति ।
 द्युन्नैः । अभि । प्र । नोनुमः ॥ २ ॥

रायस्कामो धनकामो गोतमो यमग्निं गिरास्तुत्यादुवस्यति परिचरति तमु तमेवत्वां द्युन्नैर्द्योतमानैः स्तोत्रैः आभिमुख्येन पुनः पुनः स्तुमः ॥ रायस्कामः रायो धनानि कामयत इति रायस्कामः कर्मण्यण् तत्पुरुषे कृति बहुलमिति बहुलवचनादलुक् ऊडिदमित्यादिना पूर्वपदस्य विभक्तेरुदात्तत्वम् दासीभारादित्वात्पूर्वपदकृतिस्वरत्वम् अतः कृकमिकंसकुम्भेति विसर्जनीयस्य सत्वम् । दुवस्यति दुवस उपतापे परिचरणे कण्ठादिः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टममाह—

तमुत्वावाजसातममद्भिरस्वद्धवामहे । द्युन्नैरभिप्रणोनुमः ॥३॥

तम् । ऊम् इति । त्वा । वाजसातमम् । अद्भिरस्वत् । हवामहे ।
 द्युन्नैः । अभि । प्र । नोनुमः ॥ ३ ॥

हे अग्ने वाजसातमं वाजानामन्नामतिशयेन सनितारं दातारं तमेवत्वां अद्भिरस्वत् अद्भिरसद्भवहवामहे आह्वयामः शिष्टंगतम् ॥ वाजसातमम् पणुदाने जनसनखनक्रमगमोविद् विद्वानोरनुनासिकस्यादित्यात्वम् अतिशयेन वाजसाः वाजसातमः तमपः पित्वादनुदात्तत्वे कृदुत्तरपदकृतिस्वर एव शिष्यते । अद्भिरस्वत् तेन तुल्यमिति वतिः नभो गिरामनुपां वत्युपसंख्यानमिति भत्वे पदत्वाभावाद्गृत्वाद्यभावः ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टममाह—

तमुत्वावृत्रहन्तमं योदस्यूर्ध्वधनुषे । द्युन्नैरभिप्रणोनुमः ॥४॥

तम् । ऊम् इति । त्वा । वृत्रहन्तमम् । यः । दस्यूर्ध्व । अवधनुषे ।
 द्युन्नैः । अभि । प्र । नोनुमः ॥ ४ ॥

हेअग्ने दस्यूनउपक्षपयितृन्राक्षसादीन्यस्वम वधूनुपेअवचालयसि स्थानात्प्रच्यावयसि
वृत्रहन्तमंवृत्राणांपाम्पनांअतिशयेनहन्तारंतमुत्वातमेवत्वाद्युन्नैरित्यादिपूर्ववत् ॥ वृत्रहन्तमं अ-
तिशयेनवृत्रहावृत्रहन्तमः पदसंज्ञायानलोपेनाद्वस्येवितमपोनुद् । दस्यून दीर्घाददिसमानपादेइति
नकारस्यरुत्वम् अत्रानुनासिकःपूर्वस्यतुवेतिऊकारःसानुनासिकः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

अवोचामरहूगणाअग्नयेमधुमद्वचः । द्युन्नैरभिप्रणोनुमः ॥ ५ ॥ २६ ॥

अवोचाम । रहूगणाः । अग्नये । मधुमद्वत् । वचः । द्युन्नैः ।

अभि । प्र । नोनुमः ॥ ५ ॥ २६ ॥

ऋषिःकृतस्तोत्रंअनयोपसंहरति रहूगणाःरहूगणस्यपुत्रावयंगोतमाः अग्नयेअङ्गनादिगु-
णयुक्तायदेवायमधुमद्वचः माधुर्येपितंवचनंअवोचामप्रावादिष्म तद्वचनरूपैर्द्युन्नैर्द्योतमानैःस्तो-
त्रैःपुनःपुनरग्निवयमभिप्रणोनुमः आभिमुख्येनप्रकर्षेणस्तुमः ॥ ५ ॥

इतिप्रथमस्यपञ्चमेपाङ्गिशोवर्गः ॥ २६ ॥

हिरण्यकेशइतिद्वादशर्चपठंस्मृत्करहूगणपुत्रस्यगोतमस्यार्प अत्रानुक्रम्यते—हिरण्यकेशो-
द्वादशाद्यौवृचौत्रैष्टुभौष्णिहौपूर्वोअयेवामध्यमायेतिपूर्वत्रगायत्रंत्वित्युक्त्वादिदमपिगायत्रंस्मृत्कं ए-
तावांस्तुविशेषः आद्यस्तृचस्त्रैष्टुभः द्वितीयस्तवौष्णिहः प्रथमवृचस्यमध्यमस्थानेवैद्युतोग्निःशुद्धा-
ग्निर्वादेवता शिष्टानवचःकेवलाग्निदेवताकाः पातरनुवाकस्याग्नेयेऋतौत्रैष्टुभेछन्दसिआश्विनशस्त्रे
चाद्यस्तृचः सूत्रितंच—हिरण्यकेशइतिस्रोपश्चमस्यमहतइतिस्मृक्तेइति । कारीर्यामग्नेर्धामच्छदः
हिरण्यकेशइतिद्वेऋचौधाग्यानुवाक्ये सूत्रितंच—हिरण्यकेशोरजसोविसारइतिद्वे त्वंत्याचिदध्यु-
ताधामन्नेविश्वंभुवनमधिश्रितमितिवेति ।

तत्रप्रथमामृचमाह—

हिरण्यकेशोरजसोविसारेहिर्धुनिर्वातंइवधर्जीमान् ।

शुचिंभ्राजाउपसोनवेदायशस्वतीरपस्युवोनसत्याः ॥ १ ॥

हिरण्यकेशः । रजसः । विदसारे । अहिः । धुनिः ।

वातःइव । धर्जीमान् । शुचिंभ्राजाः । उपसः । नवेदाः ।

यशस्वतीः । अपस्युर्वः । न । सत्याः । १ ॥

हिरण्यकेशः हितरमणीयाः केशस्थानीयाज्वालायस्यसतथोकः सुवर्णवद्रोचमानज्वालो-
वाअहिः आगत्यहन्तामेघानांधुनिः तेषांकम्पयिता वातइववायुरिवध्रजीमानशीघ्रगतियुक्तः एवं-
भूतोवैद्युतोग्निः रजसउदकस्यविसारेविसरणेमेवान्निर्गमनेनिमित्तभूतेसति शुचिभ्राजाः शोभन-
दीप्तिःसन्नेघाज्जलानिनिर्गमयितुंजानाति उपसः उपोदेवताः नवेदाः नविदन्तीतिनवेदाः मेघादु-
दकस्यनिःसारणंअग्निरेवजानाति उपसस्तुनजानन्तीत्यर्थः अज्ञानेदृष्टान्तः—यशस्वतीः अन्न-
युक्ताः अन्नवत्यः अपस्युवः अपः कर्मआत्मनइच्छन्त्यः सत्याः अवितथारंभान एवंभूताभ-
जाइव अत्रोपसामज्ञानेनअग्निः प्रशस्यते नतुतानिन्दन्ते नहिनिंदानिन्द्यनिन्दितुंअपितुस्तुत्यंस्तो-
तुमितिन्यायाव ॥ ध्रजीमान् ध्रजगतौ इन्सर्वधातुग्नइतिभावेइन्प्रत्ययः ततोमतुप् तस्यापित्त्वा-
दनुदात्तत्वेइनोनिच्त्वात्प्रातिपदिकस्याद्युदात्तत्वम् । नवेदाः नञ्पूर्वाद्धित्तेःपचाद्यच् नभ्राणनपादि-
त्यादिनानञःप्रकृतिभावः । अपस्युवः अपस्शब्दात्सुपआत्मनःक्यच् कयाच्छन्दसीत्युप्रत्ययः
तन्वादीनांछन्दसिवहुलमुपसंख्यानमितिउवङ् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

आतेसुपर्णाअमिनन्तैवैःकृष्णोनोनावष्टपभोयदीदम् ।

शिवाभिर्नस्मर्यमानाभिरागात्पतन्तिमिहस्तनयन्त्यभ्रा ॥२॥

आ । ते । सु॒पर्णाः । अ॒मिनन्त॑ । ए॒वैः । कृष्णः । नो॒नाव॑ । ष्ट॒प॒भः ।

यदि॑ । इ॒दम् । शि॒वाभिः । न । स्म॒र्यमा॑नाभिः । आ । अ॒गात् ।

पत॑न्ति । मिह॑ । स्त॒नय॑न्ति । अ॒भ्रा ॥ २ ॥

हेअग्नेतेवसुपर्णाः शोभनपतनारश्मयः एवैर्गन्तृभिर्गरुडिःसहामिनन्त आसमन्ता-
न्मेघं हिंसन्ति वर्षणार्थताडयन्ति प्रहतश्च कृष्णः कृष्णवर्णोवृषभोवर्षितामेघःनोनावभ्रशंश-
ब्दमकरोद्यदियदाइदमीदृशंकर्म तदानींशिवाभिःसुखकारिणीभिःस्मयमानाभिःहस्तनवतीभिः
कान्तिभिरिवशुभ्रवर्णाभिःफेनयुक्ताभिरिवाद्भिर्विद्युद्भिर्वासहअगात् वैद्युताग्निमेरितःपर्जन्यआ-
गच्छतितदनन्तरमिहआपःपतन्ति दिवःसकाशात्प्रवृष्टाभवन्ति अभ्राअभ्राणिअद्भिःपूर्णांमेघाःस्त-
नयन्ति इतस्वतःशब्दंकुर्वन्ति ॥ अमिनन्त मीर्हिंसायां क्रैयादिकः व्यत्ययेनान्तादेशः ईपाअ-
क्षादित्वात्प्रकृतिभावः अणोप्रगृहस्येतिवैकल्पिकमवसानेविधीयमानमनुनासिकत्वम् व्यत्ययेना-
न्नसंहितापामपिद्रव्यम् । नोनाव नौतेर्यङ्लुगन्तावल्डिअमच्चेइतिनिषेधादाम्प्रत्ययाभावः । स्म-
यमानाभिः म्पिइङ्पद्सने शपःपित्त्वादानुदात्तत्वं शानचोत्सावंधातुक्स्वरेणधातुस्वरःशिय्यते ।

स्तनयन्ति स्तनशब्दे चुरादिरदन्तः पतन्तिस्तनयन्तीत्यनयोःषादादित्वाद्वाक्यादित्वाच्चनि-
घाताभावः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

यदीमृतस्यपयसापियानोनयन्तृतस्यपृथिभिर्रजिष्ठैः ।
अर्यमामित्रोवरुणःपरिज्मात्वचंपृश्चन्त्युपरस्ययोनौ ॥३॥

यत् । ईम् । ऋतस्य । पयसा । पियानः । नयन् । ऋतस्य ।
पृथिष्ठभिः । रजिष्ठैः । अर्यमा । मित्रः । वरुणः । परिज्ज्मा ।
त्वचम् । पृश्चन्ति । उपरस्य । योनौ ॥ ३ ॥

यदीपदायमग्निः ऋतस्योदकस्यपयसापयोवत्सारभूतेनरसेनपियानोजगदाप्यायनं कुर्वन् आ-
प्यायितं च जगत् ऋतस्योदकस्यसम्बन्धिभिः रजिष्ठैः ऋजुतमैः पृथिभिर्मर्गैः स्नानपानादिभिः नयन्मा-
पयन्वर्तते तदानीं अर्यमामित्रोवरुणश्चपरिज्मापरितोगन्तामरुद्रणश्चउपरस्यमेघस्ययोनौ वृष्ट्यु-
दकोत्पत्तिस्थानेत्वचंपृश्चन्ति वृष्ट्युदकस्याच्छादकंपदेशंस्वकीयैरायुधैः संयोजयन्ति उद्गाटयन्ती-
तियावद् ॥ पियानः स्फायीभोप्यायीवृद्धौ बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् धातोर्व्यत्ययेनपीभावः अ-
नुदात्तेत्त्वाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरः शिष्यते । रजिष्ठैः ऋजुशब्दादिघनिविभाषर्जोश्छन्दसी-
विक्रकारस्परत्वम् देरितिदिलोपः । पृश्चन्ति पृचीसंपर्के रौधादिकः ॥ ३ ॥

प्रातरनुवाकस्याग्नेयेकतौ औष्णिहेछन्दसिआश्विनशस्त्रेचाग्नेवाजस्येत्याद्यास्तिस्रः स-
वितंच—अग्नेवाजस्येतिविस्रःपुरुत्वात्पाममइति ।

तृचेप्रथमांस्तूकेचतुर्थीष्टकमाह—

अग्नेवाजस्यगोमंतर्ईशानःसहसोपहो ।
अस्मेधेहिजातवेदोमहिश्रवः ॥ ४ ॥

अग्ने । वाजस्य । गोमंतः । ईशानः । सहस्रः । य्हो इति ।
अस्मे इति । धेहि । जातवेदः । महि । श्रवः ॥ ४ ॥

हिरण्यकेशः हितरमणीयाः केशस्थानीयाज्वालयस्यसतथोक्तः सुवर्णवद्रोचमानज्वालो-
 वाअहिः आगत्यहन्तामेधानां धुनिः तेषां कम्पयिता वातइव वायुरिव ध्रुजीमानशीघ्रगतियुक्तः एवं-
 भूतो वैद्युतोऽग्निः रजसउदकस्य विसारे विसरणे मेधानिर्गमने निमित्तभूते सति शुचिभ्राजाः शोभन-
 दीप्तिः सन्धेधाज्जलानिर्गमयितुं जानाति उपसः उपो देवताः न वेदाः न विदन्तीति न वेदाः मेघादु-
 दकस्य निःसारणं अग्निरेव जानाति उपसस्तु न जानन्तीत्यर्थः अज्ञाने दृष्टान्तः—यशस्वतीः अन्न-
 युक्ताः अन्नवत्यः अपस्युवः अपः कर्म आत्मन इच्छन्त्यः सत्याः अद्वित्यारंभान एवंभूताः प्र-
 जाइव अत्रोपसामज्ञानेन अग्निः प्रशस्यते ननु तानि न्यन्ते नहिर्निदानि न्यन्ति न्दितुं अपितुस्तुत्यंस्तो-
 तुमिति न्यायात् ॥ धर्मीमाव् ध्रजगतौ इत्सर्वधातुग्यइति भावे इत्ययः ततो मतुप् तस्यापि च्वा-
 दनुदात्तत्वे इनो निच्वात्प्रातिपदिकस्याद्युदात्तत्वम् । न वेदाः नञपूर्वाद्धितेः प्रचाद्यच् न भ्राणनप्रादि-
 त्यादिना नञः प्रकृतिभावः । अपस्युवः अपसश्चात्स्तुप आत्मनः क्यच् क्वाच्छन्दसीत्युप्रत्ययः
 तन्वादीनां छन्दसि बहुलमुपसंख्यानमिति उवङ् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

आते सुपर्णा अमिनन्त एवैः रुष्णो नो नाव वृषभो यदीदम् ।

शिवाभिर्नस्मयमानाभिरागात्पतन्ति मिहं स्तनयन्त्य भ्रा ॥ २ ॥

आ । ते । सु॒पर्णाः । अ॒मि॒नन्त॒ । ए॒वैः । रु॒ष्णः । नो॒ना॒व । वृ॒ष॒भः ।

य॒दी॒ । इ॒दम् । शि॒वा॒भिः । न । स्म॒य॒मा॒ना॒भिः । आ । अ॒गा॒त् ।

प॒त॒न्ति । मि॒हं । स्त॒न॒य॒न्ति । अ॒भ्रा ॥ २ ॥

हेअग्नेतेतवसुपर्णाः शोभनपतनारश्मयः एवैर्गन्तुभिर्मरुद्भिः सहामिनन्त आसमन्ता-
 न्मेघं हिंसन्ति वर्षणार्थताडयन्ति प्रहत्श्च रुष्णः रुष्णवर्णावृषभोवर्षितामेघः नोनावभृशंश-
 ब्दमकरोद्यदि यदाइदमीदंशं कर्म तदानीं शिवाभिः सुखकारिणीभिः स्मयमानाभिः हसनवतीभिः
 कान्तिभिरिवशुभ्रवर्णाभिः फेनयुक्ताभिरिवाद्भिर्विद्युद्भिर्वा सह आगात् वैद्युताग्निमेरितः पर्जन्यआ-
 गच्छन्तितदनन्तरमिह आपः पतन्ति दिवः सकारात्प्रवृष्टा भवन्ति अत्राभ्राणि अद्भिः पूर्णामेघाः स्त-
 नयन्ति इतस्वनः शब्दं कुर्वन्ति ॥ अमिनन्त मीर्जहिंसायां क्रियादिकः व्यत्ययेनान्तादेशः ईपाअ-
 क्षादित्वात्प्रकृतिभावः अणोपगृह्यस्येति वैकल्पिकमवसाने विधीयमानमनुनासिकत्वम् व्यत्ययेना-
 भ्रसंहितायामपि दृष्टव्यम् । नोनाव नोतेयं इन्द्रगन्तावन्ति अमघे इति निषेधादागम्ययाभावः । स्म-
 यमानाभिः स्मिद् ईपद्सने शपः पिच्वादानुदात्तत्वं शानचोत्सावंधातुस्वरेण धातुस्वरः शिष्यते ।

स्तनयन्ति स्तनशब्दे चुरादिरदन्तः पतन्तिस्तनयन्तीत्यनयोःपादादित्वाद्वाक्यादित्वाच्चनि-
घाताभावः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

यदीमृतस्यपयसापियानोनयन्त्रृतस्यपृथिभीरजिष्ठैः ।
अर्यमामित्रोवरुणःपरिज्मात्वचंपृञ्चन्त्युपरस्ययोनौ ॥ ३ ॥

यत् । ईम् । ऋतस्यं । पयसा । पियानः । नयन् । ऋतस्यं ।
पृथिः । रजिष्ठैः । अर्यमा । मित्रः । वरुणः । परिज्मा ।
त्वचम् । पृञ्चन्ति । उपरस्य । योनौ ॥ ३ ॥

यदीयदायमग्निः ऋतस्योदकस्यपयसापयोवत्सारभूतेनरसेनपियानोजगदाप्यायनंकुर्वन् आ-
प्यायितंचजगत्ऋतस्योदकस्यसम्बन्धिभिःरजिष्ठैःऋजुतमैःपृथिभिर्मैःस्नानपानादिभिःनयन्त्रा-
पयन्वर्तते तदानींअर्यमामित्रोवरुणश्चपरिज्मापरितोगन्तामरुद्रणश्चउपरस्यमेवस्ययोनौवृष्ट्यु-
दकोत्पत्तिस्थानेत्वचंपृञ्चन्ति वृष्ट्युदकस्याच्छादकंमदेशंस्वकीयैरायुधैःसंयोजयन्ति उद्घाटयन्ती-
तियावत् ॥ पियानः स्फायीओप्यायीवृष्टौ बहुसंछन्दसीतिशपोलुक् धातोर्व्यत्ययेनपीभावः अ-
नुदाचेस्वाहसार्वधातुकानुदाचत्वेधातुस्वरःशिष्यते । रजिष्ठैः ऋजुशब्दादिष्ठनिविभाषणोच्छन्दसी-
तिक्रकारस्यरत्वम् टेरितिटिलोपः । पृञ्चन्ति पृचीसंपर्के रौधादिकः ॥ ३ ॥

मातरनुवाकस्याग्नेयेऋतौऔष्णिहेछन्दसिआश्विनशस्त्रेचाग्नेवाजस्येत्याद्यास्त्रिसऋचःसू-
त्रितंच—अग्नेवाजस्येतितिलःपुरुत्वात्वामग्नइति ।

तृचेमथमांसूक्तेचतुर्थीष्टकमाह—

अग्नेवाजस्यगोमंतुईशानःसहसोयहो ।
अस्मेधेहिजातवेदोमहिश्रवः ॥ ४ ॥

अग्ने । वाजस्य । गोऽमंतः । ईशानः । सहस्रः । यहो इति ।
अस्मे इति । धेहि । जातवेदः । महि । श्रवः ॥ ४ ॥

हेसहसोयहो बलस्यपुत्राग्ने गोमतोबहुभिर्गोभिर्युक्तस्य वाजस्यान्नस्य ईशानईश्वरस्त्वमसि
अतोस्मे अस्मासुहेजातवेदोजातधनजातानावेदितवर्माग्ने महिमभूतंश्रवोन्नं धेहिस्थापय ॥ सह-
सोयहो पराङ्गवद्भावादाप्रव्रितस्यचेतिपष्ठ्यामव्रितसमुदायोनिहन्यते । अस्मे सुपांसुलुगितिस-
त्तम्याः शेआदेशः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

सईधानोवसुंक्विविग्निरीळेन्योगिरा । रेवदस्मभ्यंपुर्वणीकदीदिहि ॥ ५ ॥

सः । इधानः । वसुः । क्विः । अग्निः । ईळेन्यः । गिरा ।

रेवत् । अस्मभ्यम् । पुरुइअनीक । दीदिहि ॥ ५ ॥

सोमिः इधानोदीपनशीलः वसुर्निवासपितासर्वेषांक्विः क्रान्तदर्शनोमेधायी वा गिरास्तो-
त्ररूपयावाचाईळेन्यः स्तोतव्योभवति हेपुर्वणीक अनीकंमुखंपुरुभिर्बह्वीभिरनीकस्थानीया-
भिर्ज्वालाभिर्युक्ताग्ने अस्मभ्यं रेवद्वनयुक्तमन्नं यथाभवतितथादीदिहिदीप्यस्व ॥ इधानः त्रि-
इन्धीदीप्तौ ताच्छीलिकश्चानश् बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् । ईळेन्यः ईडस्तुतौ औणादिकएन्य-
मत्ययः । रेवत् रयेर्मतौबहुलमिति सम्प्रसारणम् छन्दसीरइतिमतुपोवत्वम् रेशब्दाच्चमतुपउदात्त-
त्वंक्वमितिमतुपउदात्तत्वम् । दीदिहि दीदेतिछान्दसोदीप्तिकर्मा ॥ ५ ॥

षष्ठीष्टचमाह—

क्षपोराजन्तुतत्मनाग्नेवस्तोरुतोपसः ।

सतिग्मजम्भरक्षसोदहप्रति ॥ ६ ॥ २७ ॥

क्षपः । राजन् । उत । त्मना । अग्ने । वस्तोः । उत । उपसः ।

सः । तिग्मइजम्भ । रक्षसः । दह । प्रति ॥ ६ ॥ २७ ॥

हेराजन् राजनशीलाग्ने क्षपःक्षपय राक्षसादीन्स्वकीयैःपुरुषैर्वाधस्व उत अपिच त्मना नेकेवल-
मन्यैरेवआत्मनाचतान् बाधस्य कदेतिचेत् उच्यते वस्तोः सर्वाण्यहानि उतअपिच उपसः उपः
काटोपलक्षितारात्रीः अत्यन्तसंयोगेद्वितीया सर्वेष्वहस्तुसर्वासुरान्निपुचेत्यर्थः हेतिग्मजम्भ ती-
क्ष्णमुखाग्ने रक्षसोराक्षसान् उक्तप्रकारेणक्षपयित्वासप्तकवं प्रतिदहप्रत्येकंदह नकिंचिद्गन्धव्यमि-
त्युदारवेत्यर्थः ॥ क्षपः क्षपक्षान्यां टोडर्थेछान्दसोलुक् छन्दस्युभयथेतिशपआर्धधातुकत्वात्

गेरनिटीतिणिलोपः उदात्तनिवृत्तिस्वरेणशपउदात्तत्वम् । त्मना मन्त्रेष्वाङ्घ्यादेरात्मनइत्याकार-
लोपः । रक्षसः रक्षपालने रक्षितव्यमस्मादितिरक्षः भीमादित्वाद्पादाने अस्तिप्रत्ययः क्षरतेर्वाण्य-
न्तादस्तिप्रत्ययेणिलोपः वर्णविपर्ययश्च अस्यच रक्षःशब्दस्य अस्तिप्रत्ययान्तत्वात्प्रत्ययस्वरएव-
शिष्यते ॥ ६ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपञ्चमेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

मातरनुवाकस्याग्नेयेऋतौगायत्रेछन्दसिअवानोअग्रइत्याद्याः पङ्क्तचः सूत्रितंच—अवानोअ-
ग्रइतिपङ्क्तिमीळेभिंदूतमिति आश्विनशस्त्रेचैताःशंसनीयाः प्रातरनुवाकातिदेशात् ।

पदसुप्रथमांस्तूकेसप्तमीष्टकमाह—

अवानोअग्रऊतिभिर्गायत्रस्यप्रभर्मणि । विश्वांसुधीपुवन्द्य ॥ ७ ॥

अवं । नः । अग्ने । ऊतिः । गायत्रस्य । प्रभर्मणि ।

विश्वांसु । धीपु । वन्द्य ॥ ७ ॥

विश्वास्तुधीपुसर्वेषुसुवन्द्यस्तुत्य हेअग्ने गायत्रस्यगायत्रसात्रः गायत्रीछन्दस्करपसू-
क्तस्यवामभर्मणिप्रभरणेसम्पादानेनिमित्तभूतेसति नोस्मानूतिभिःत्वदीयैः पालनैः अवरक्ष ॥ अव
द्यचोतस्तिङ्ङितिसंहितायांदीर्घत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

आनोअग्नेरयिभरसत्रासाहंवरेण्यम् । विश्वांसुपृत्सुदुष्टरम् ॥ ८ ॥

आ । नः । अग्ने । रयिम् । भर । सत्रासहम् । वरेण्यम् । विश्वांसु ।

पृत्सु । दुष्टरम् ॥ ८ ॥

हेअग्ने रयिधननोस्मभ्यंआभरप्रयच्छ कीदृशंसत्रासाहंसत्रासहयुगपदेवदारिव्यस्पनाशकं
वरेण्यंसर्वैर्वर्णीयंविश्वांसुपृत्सुसर्वेषुसङ्गामेपुदुष्टरंशत्रुभिस्तारीतुणशक्यम् ॥ सत्रासाहं छन्दसि-
सहइतिणिवः । वरेण्यं वृजण्यः । पृत्सु पदादिपुमांस्पृत्सूनामुपसंख्यानमितिपृवनाशब्दस्यपृ-
द्भावः सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ ८ ॥

आयुष्कामेष्ट्यांमथमस्याज्यभागस्यानुवाक्या आनोअन्नइति सूत्रितंच—आयुष्कामेष्ट्यां-
जीवातुमन्तावानोअग्नेसुचेतुनेति । महापितृयज्ञेष्वेवमथमाज्यभागस्यानुवाक्या सूत्रितंच—जी-
वातुमन्तौसन्वोत्तर्युपस्थाइति ।

वामेवांसूक्तेनवमीष्ट्यमाह—

आनोअग्नेसुचेतुनारयिंविश्वायुपोपसम् । माडीकधेहिजीवसे ॥ ९ ॥

आ । नः । अग्ने । सुष्टचेतुना । रयिम् । विश्वायुष्टपोपसम् ।
माडीकम् । धेहि । जीवसे ॥ ९ ॥

हेअग्ने नोस्माकंजीवसे जीवनायसुचेतुनाशोभनेनज्ञानेनयुक्तरयिंधनं आधेहि आस्थापय
कीदृशांमाडीकं ष्टडीकंमुखं तद्धेतुभूतं विश्वायुपोपसंसर्वस्मिन्नायुपिदेहादेःपोपकं यावज्जीवमस्म-
दुपभोगपर्याप्तमित्यर्थः ॥ सुचेतुना चित्तीसंज्ञाने औणादिकउप्रत्ययः छुदुत्तरपदमरुतिस्वरत्व-
म् । विश्वायुपोपसं विश्वमायुरस्मिन्शरीरादौतद्विश्वायुः बहुव्रीहौविश्वंसंज्ञायामितिपूर्वपदा-
न्तोदात्तत्वम् तत्पुष्पातीतिविश्वायुपोपाः गतिकारकयोरपिपूर्वपदमरुतिस्वरत्वंचेत्यसुन्पूर्वपदम-
रुतिस्वरत्वंच सकारलोपश्छान्दसः दीर्घायुत्वाववर्चसइतियथा ॥ ९ ॥

दशमीष्ट्यमाह—

प्रपूतास्तिग्मशोचिपेवाचोगोतमाग्रये । भरस्वसुम्नसुगिरः ॥ १० ॥

प्र । पूताः । तिग्मशोचिपे । वाचः । गोतम् । अग्रये ।
भरस्व । सुम्नसुः । गिरः ॥ १० ॥

हेगोतमसूक्तदृष्टः सुम्नयुःसुम्नंधनमात्मनश्छन्दस्वितिग्मशोचिपेतीदृणज्वालायाग्रयेपूताः
सुद्धावाचःअग्नेगुणान्सम्यगभिदधतीः गिरःस्तुतीः प्रभरस्व प्रकर्षेणसम्पादय ॥ तिग्मशोचिपे
विजनिशाने युगिरुजिनिजां कुत्वंचेतिप्रकृ तिग्मानिशोर्चीपियस्य बहुव्रीहौपूर्वपदमरुतिस्वरत्वमा
सुम्नयुः सुम्नश्चान्दावत्यचिनच्छन्दस्यपुत्रस्येतिइत्वदीर्घयोःप्रतिषेधः कयाच्छन्दसीत्युपत्ययः ॥ १० ॥

एकादशीष्टकमाह—

योनोअग्नेभिदासत्यन्तिदूरेपदीष्टसः । अस्माकमिद्वृधेभवं ॥ ११ ॥

यः । नः । अग्ने । अभिदासति । अन्ति । दूरे । पदीष्ट । सः ।

अस्माकम् । इत् । वृधे । भव ॥ ११ ॥

हेअग्ने नोऽस्मान् अन्ति अन्तिकेसमीपेदूरेविप्रलष्टदेशेवस्थितःसन् यःशत्रुरभिदासति उपक्षपयतिसशत्रुःपदीष्टपततुनश्यतु त्वंच अस्माकमिद्व अस्माकमेववृधेवर्धनायभव ॥ अभिदासति दसुउपक्षये अस्माण्यन्ताल्लटिछन्दस्युभयथेशिष् आर्धधातुकत्वात् णेरनिटीतिणिलोपः अन्तिकादिलोपोबहुलमितिवक्तव्यमितिअन्तिकशब्दस्यकारलोपः । वृधे वृधुवृद्धौ सम्पदादि-
उक्षणोभावेक्लिप् सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टकमाह—

सहस्राक्षोविचर्पणिरक्षीरक्षांसिसेधति । होतागृणीतउक्थ्यः ॥ १२ ॥ २८ ॥

सहस्रऽक्षः । विऽचर्पणिः । अग्निः । रक्षांसि । सेधति ।

होता । गृणीते । उक्थ्यः ॥ १२ ॥ २८ ॥

सहस्राक्षः असंख्यातज्वालःविचर्पणिःविशेषेणसर्वस्यद्रष्टायमग्निः रक्षांसिसेधतिप्रतिषेधति यज्ञान्निर्गमयति सचाग्निरुक्थ्यःउक्थैःशस्त्रैरस्माभिः स्तूयमानःसन् होतादेवानामाह्वाताभूत्वागृणीते तान्स्तौति ॥ सहस्राक्षः बहुव्रीहौसकथ्यक्ष्णोरितिषच्समासान्तः सतिशिष्टत्वात्स्यैवस्वरःशिष्यते । सेधति पिधुगत्यां अत्रकेवलोपिसोपसर्गाथोद्गच्छव्यः । गृणीते गृशब्दे प्वादीनांह्रस्वइतिह्रस्वत्वम् ॥ १२ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपञ्चमेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

इत्येतिपोडशर्वसप्तमंस्कृत्कौतमस्यापमैन्द्रंपंक्तिछन्दस्कम् अनुक्रान्तंच-इत्यापोळशैन्द्रंपा-
ङ्गि हिशब्दप्रयोगानुसादिपरिभाषयाइदमुत्तरेचद्वेपङ्क्तिछन्दस्के पृष्ठथपडहस्यपञ्चमेहनिमरुत्व-
तीयेइदंस्कृत् सूत्रितंच—अवितासीत्याहीन्द्रपिबतुभ्यमितिमरुत्वतीयमिति । चतुर्विंशोहन्त्यच्छावा-
कस्याद्यस्तुचोवैकल्पिकोनुरूपः होत्रकाणामितिरखण्डेस्त्रितम्—इत्याहिसोमइन्ददउभेयदि-

न्द्रोदसीइति । महाव्रतेनिष्केवल्यस्यदक्षिणपक्षेइत्याहीत्येका तथैवपञ्चमारण्यकेसूत्रितम-इ-
त्थाहिसोमइन्द्रइतिपङ्क्तिरिति ।

तामेतांसूक्तेप्रथमामृचमाह-

इत्थाहिसोमइन्द्रमदेब्रह्माचकारवर्धनम् ।

शर्विष्ठवज्जिन्नोजसापृथिव्यानिःशशाअहिमर्चन्ननुस्वराज्यम् ॥ १ ॥

इत्था । हि । सोमे । इत् । मदे । ब्रह्मा । चकार । वर्धनम् ।

शर्विष्ठ । वज्जिन् । ओजसा । पृथिव्याः । निः । शशाः । अहिम् ।

अर्चन् । अनु । स्वराज्यम् ॥ १ ॥

हेशविष्ठ अतिशयेनबलवन् वज्जिन्वज्ज्वज्जिन्द्र इत्थाहिइत्थमेवअनेनशास्त्रोक्तप्रकारेणैवम-
देमदकरेहर्षकरेसोमेत्वयापीतेसति ब्रह्माब्राह्मणः स्तोतावर्धनंतववृद्धिकरंस्तोत्रंचकार अनेनसू-
क्तेनकृतवान् इदित्येतत्पदपूरणं अतस्त्वंओजसावलेनपृथिव्याःसकाशादहिंआगत्यहन्तारंवृत्रंनिः
शशाःनिःशेषेणअशाःभावाधस्वेति शासनंकृत्वापृथिव्याःसकाशान्निरगमयइत्यर्थः किंकुर्वन् स्व-
राज्यं स्वस्वराज्यंराजत्वंअनुअनुलक्ष्यअर्चन्पूजयन्स्वस्वस्वामित्वंप्रकटयन्नित्यर्थः ॥ शशाः शा-
सुअनुशिष्टौ लडिलुकिमाते बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः । स्वराज्यं राज्ञोभावःकर्मवाराज्यम् पत्यंत-
पुरोहितादिभ्योयोगिवियक् तत्रहिराजासइतिपठ्यते स्वस्वराज्यंस्वराज्यम् अकर्मधारयेराज्यं
इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयामृचमाह-

सत्वांमदृहृपामदःसोमःश्येनाभृतःसुतः ।

येनावृत्रंनिरज्ज्योजघन्थवज्जिन्नोजसार्चन्ननुस्वराज्यम् ॥ २ ॥

सः । त्वा । अमदत् । र्पा । मदः । सोमः । श्येनइआभृतः । सुतः ।

येन । वृत्रम् । निः । अत्इभ्यः । जघन्थं । वज्जिन् । ओजसा ।

पृथिव्याः । निः । शशाः । अहिम् । अर्चन् । अनु ।

स्वराज्यम् ॥ २ ॥

हेइन्द्र त्वात्वांसोमःअमदव्रअमदयव हर्षंप्रापयव कीदृशःसोमःवृषा सेचनस्वभावःमदः
मदकरोहर्षकारीशयेनाभृतःशयेनरूपमापन्नयापक्ष्याकारयागायत्र्या दिवःसकाशावआत्हतःसुतःअ-
भिपुत्रः हेइन्द्रवज्रिन्वज्रवन् येनपीतेनसोमेन ओजसावल्करेणअद्भ्योन्तरिक्षसकाशाववृत्रंनिर्जघ-
न्यहतवानसिअन्यत्पूर्ववव ॥ अमदव्रमदीहर्षेअस्माणिणचि मदीहर्षेणलेपनयोरितिघटादिपुपाठाव
मित्त्वेसतिमितांह्रस्वइतिह्रस्वत्वमलडि छन्दस्पुभययेतिशपआर्धधातुकत्वाणेरनिटीतिणिलोपः।
अभ्यः आपइत्यन्तरिक्षनाम अपोभीतिपकारस्यतत्वम् । जघन्थ ऋादिनियमप्राप्तस्येः उपदेशे-
त्वतइतिप्रतिषेधः अस्यासाच्चेतिहकारस्यघत्वम् लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् यद्वृत्तयोगा-
दुनिघातः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

प्रेह्यभीहिधृष्णुहिनतेवज्रोनिर्घंसते ।

इन्द्रं नृम्णांहितेशवोहनोवृत्रंजया अपोर्चन्ननुस्वराज्यम् ॥ ३ ॥

प्र । इहि । अग्नि । इहि । धृष्णुहि । न । ते । वज्रः । नि ।

यंसते । इन्द्रं । नृम्णम् । हि । ते । शवः । हनः । वृत्रम् । जयाः ।

अपः । अर्चन् । अनु । स्वराज्यम् ॥ ३ ॥

हेइन्द्र मेहि प्रकर्षेणगच्छ अभीहि हन्तव्यानशत्रूनाभिमुख्येनप्रामुहि प्राप्यचधृष्णुहितानश-
त्रूनाभिभय ते तववज्रोनिर्घंसतेशत्रुभिर्भिनियम्यते अपतिहतगतिरित्यर्थः तथातेशवःश्वदीपंबलं
नृम्णांनृणांपुरुषाणांनामकंअभिभावकंहि यस्मादेवंतस्माद्वृत्रमसुरमेघं वा हनःअहि ततोन्वरंते-
ननिरुद्धापः उदकानि जयाः जय वृत्रंहत्वातेनावृत्तमुदकं लभस्वेत्यर्थः अन्यत्समानम् ॥ यं
सते यमेः कर्मणिसेटिसिञ्चहुलमितिसिप् लेटोडाटावित्यडागमः । हनः लोटर्थेछान्दसोलङ् बहुलं
छन्दसीतिशपोलुगभावः शपःपित्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरःशिष्यते पूर्वपदस्यासमानवाक्यस्थत्वा-
न्निघाताभावः । जयाः जयतेलेट्याडागमः पूर्ववत्स्वरः ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टकमाह—

निरिन्द्रभूम्याअधि वृत्रंजघन्थनिर्दिवः ।

सृजामरुत्वतीरवजीवध्न्याइमाअपोर्चन्ननुस्वराज्यम् ॥ १ ॥

निः । इन्द्र । भूम्याः । अधि । वृत्रम् । जघन्थ । निः । दिवः ।
 सृजा । मरुत्वतीः । अवं । जीवधन्याः । इमाः । अपः । अर्चन् ।
 अनुं । स्वधराज्यम् ॥ ४ ॥

हेइन्द्र भूम्याअधि भूलोकस्योपरिवृत्रंनिर्जघन्थ निःशेषेणहतवानसि तथादिवोद्युलो-
 कावनिर्जघन्थ हत्वाचइमाःअपोवृष्ट्युदकानिअवसृज अधःपातय कीदृशीरपःमरुत्वतीः मरुद्भिः
 संयुक्ताः जीवधन्याः जीवाः प्राणिनोधन्यावृतांयाभिस्ताः अन्यत्समानम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

इन्द्रोवृत्रस्यदोधतःसानुंवज्रेणहीळितः ।
 अभिक्रम्यावजिघ्रतेपःसर्मायचोदयन्नर्चन्ननुस्वराज्यम् ॥५॥२९॥

इन्द्रः । वृत्रस्य । दोधतः । सानुम् । वज्रेण । हीळितः । अभिक्रम्य ।
 अवं । जिघ्रते । अपः । सर्माय । चोदयन् । अर्चन् । अनुं ।
 स्वधराज्यम् ॥ ५ ॥ २९ ॥

हीळितः क्रुद्धइन्द्रः अभिक्रम्यआभिमुख्येनगत्वादोधतः भृशंकम्पयमानस्यवृत्रस्यसानुं
 समुच्छ्रितंहनुमदेशंवज्रेण अवजिघ्रतेमहरति किंकुर्वन् अपोवृष्ट्युदकानिसर्मायसरणांयनिर्गमना-
 यचोदयनपेरयन् ॥ दोधतः धूञ्कम्पने अस्माद्यङ्गुगन्ताच्छतरिअन्यलोपश्छान्दसः अन्पस्ता-
 नामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । हीळितः हेङ्ङोङ्ङानादरे हेळतइत्येतद्बुध्यतिकर्मसुपठितम् अस्मा-
 निष्ठायांवर्णव्यापत्त्याईकारः। जिघ्रते हन्तेर्लटिव्यत्ययेनात्मनेपदं बहुवचनंच बहुलंछन्दसीतिश-
 पःश्लुः इदित्यनुष्टुप्चौबहुलंछन्दसीत्यभ्यासस्येत्वम् गमहनेत्यादिनोपधालोपः । सर्माय सृगती
 अतिस्तुस्वित्यादिनाभावमनप्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

॥इतिप्रथमस्यपञ्चमेएकोनविंशोवर्गः ॥ २९॥

षष्ठीष्टचमाह—

अधिसानुनिजिघ्रतेवज्रेणशतपर्वणा ।
 मन्वानइन्द्रोअन्धंसःसखिभ्योगातुमिच्छत्यर्चन्ननुस्वराज्यम् ॥६॥

अधि । सानौ । नि । जिघ्रते । वज्रेण । शतसर्व्वणा । मन्दानः ।
इन्द्रः । अन्धसः । सखिन्ध्वः । गातुम् । इच्छति । अर्चन् ।
अनु । स्वराज्यम् ॥ ६ ॥

इन्द्रः शतसर्व्वणा शतसङ्ख्याकसर्व्वधाराभिर्युकेनवज्रेणसानावधिनिजिघ्रते अधिःसप्तम्यर्था-
नुवादी समुद्ध्रितेवृत्रस्यकपोलादौस्थानेनितरांहिनस्ति सचेन्द्रोमन्दानोमन्दमानः स्तूयमानःसत्र
सखिन्ध्वः समानख्यानेभ्यः स्तोत्रभ्योन्धसोन्नस्यगातुंभार्गुपायमिच्छति अन्यत्पूर्व्वव ॥ मन्दा-
नः यदिस्तुतौ कर्मणिशानचिक् छन्दस्युभयधेतेशानचआर्धधातुकत्वादतोलोपयत्तोपौ अनु-
दात्तेतःपरत्वाच्छानचोलसार्धधातुकानुदात्तत्वेसतियकएवोदात्तत्वम् अनुदात्तेशानचित्तस्यय-
कोलोपेसति उदाननिवृत्तिस्वरेणशानचउदात्तत्वमाप्नोति एवंतर्हिशानचआर्धधातुकत्वादेवलसा-
र्व्वधातुकानुदात्तत्वाभावेचित्स्वरएवावशिष्यते ॥ ६ ॥

सप्तमीशृचमाह-

इन्द्रतुभ्यमिदद्विवोनुत्तंवज्रिन्वीर्यम् ।
यद्वर्त्यमायिनमृगंतमुत्वंमाययावधीरर्चन्नुस्वराज्यम् ॥ ७ ॥

इन्द्र । तुभ्यम् । इत् । अद्विध्वः । अनुत्तम् । वज्रिन् । वीर्यम् ।
यत् । ह । त्यम् । मायिनम् । मृगम् । तम् । ऊम् इति । त्वम् ।
मायया । अवधीः । अर्चन् । अनु । स्वराज्यम् ॥ ७ ॥

अद्विरितिमेघनाम हेअद्विवः वाहनरूपमेघयुक्तवज्रिन्वज्रवज्रिन् इन्द्र तुभ्यमित्यष्टचर्थंचतु-
र्थी त्वैववीर्यंसाप्तम्यर्थं अनुत्तंशत्रुभिरतिरस्कुतंयद् यस्माद्येनवीर्येणस्रजुमायिनंमायाविनंत्यं-
त्तंसिद्धंवच्चयितारंलोकोपद्रवकारिणमित्यर्थः मृगं मृगरूपभापन्नं तंवृत्रं त्वमपिमाययैवावधीः
हतवानसि ॥ अनुत्तं नसत्तनिपत्तेतिनिपातनान्निष्ठानत्वाभावः । अवधीः हन्तेर्लुङिचेतिवधादेशः
सत्चादन्तः तस्यातोलोपेसतिस्थानिवद्भावात्सिचिवृद्धभादः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टवमाह—

वितेवञ्जासोअस्थिरन्वतिन्नाव्याऽनुं ।

महत्तइन्द्रवीर्यवाहोस्तेवलंहितमर्चन्नुस्वराज्यम् ॥ ८ ॥

वि । ते । वञ्जासः । अस्थिरन् । न्वतिम् । नाव्याः । अनुं । महत् ।

ते । इन्द्र । वीर्यम् । वाहोः । ते । वलम् । हितम् । अर्चन् । अनुं ।

स्वराज्यम् ॥ ८ ॥

हेइन्द्र तेतववञ्जासोवञ्जाः त्वत्सकाशान्निर्गतान्यायुधानिनाव्याःनावातार्याःनवतिं नवतिस-
इत्याकाः वृत्रेणनिरुद्धानदीरनु उपलक्ष्यव्यस्थिरन् त्रिविधमस्थिपत सर्वत्रव्याप्यवर्तमानंवृत्रंह-
नुंतववञ्जःएकोपिअनेकइवासीदित्यर्थःकिञ्च इन्द्रतेतववीर्यमहत्प्रभूतंअन्यैरजेयमित्यर्थःतथाते
वाहोः त्वदीययोर्हस्तयोर्बलंहितंनिहितं त्वदीयौवाहूअपि अतिशयेनवलिनावित्यर्थः अन्य
पूर्ववत् ॥ अस्थिरन् तिष्ठतेर्लुङि समवप्रविश्यःस्थइत्यात्मनेपदम् मन्त्रेवसेतिच्चेर्लुक् स्था-
घोरिच्चेतीत्वम् व्यत्ययेनज्ञस्यरन्नादेशः । नाव्याः नौवयोर्धर्मेत्यादिनायत् यतोनावइतिपर्यु-
दासान्तिस्वरितमितिस्वरितत्वम् । वाहोः उदात्तयणइतिविभक्त्युदात्तत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टवमाह—

सहस्रंसाकमर्चत्परिष्टोभतविंशतिः ।

शतैनमन्वनोनवुरिन्द्रायब्रह्मोद्यतमर्चन्नुस्वराज्यम् ॥ ९ ॥

सहस्रम् । साकम् । अर्चत् । परि । स्तोभत । विंशतिः । शता ।

एनम् । अनुं । अनोनवुः । इन्द्राय । ब्रह्म । उद्द्यतम् । अर्चन् ।

अनुं । स्वराज्यम् ।

सहस्रंसहस्रसइत्याकामनुष्याः साकमर्चत् एनमिन्द्रंयुगपदेवापूजयन् तथा विंशतिः पो-
डशार्विजःयजमानःपत्नीच सदस्यःशमिताचेतिविंशतिसइत्याकास्तेपांशुविंशतिःसइत्यापरि-
ष्टोभत परितःसर्वतोस्तोत् तथाचशताशतसइत्याकाऋषयः एनमिन्द्रमन्वनोनवुःपुनःपुनः
अस्तुवत् अस्माएवेन्द्रायब्रह्महविलंक्षणमन्नं उद्यतंदातुमूर्ध्वंभृतमतएवंविधइन्द्रः वृत्रमहन्तित्य-
र्थः अन्यत्पूर्ववत् ॥ परिष्टोभत स्तोभतिःस्तुतिकर्मा उपसर्गास्तुनोतीतिपत्वम् । अनोनवुःणुस्तुनौ

अस्माद्यद्गुगन्ताहडि सिजभ्यस्तविदिभ्यश्चेतिज्ञेस्तादेशः । उद्यत्ं यमउपरमे उत्पूर्वोदंसौ-
त्कर्मणिनिष्ठा अनुदाचोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ९ ॥

दशमीष्टकमाह—

इन्द्रोवृत्रस्यतविर्पीनिरहन्सहसासहः ।

महत्तदस्यपौंस्यंवृत्रंजघन्वाँअसृजदर्वचनुस्वराज्यम् ॥ १० ॥ ३० ॥

इन्द्रः । वृत्रस्यं । तविर्पीम् । निः । अहन् । सहसा । सहः । महत् ।

तत् । अस्य । पौंस्यम् । वृत्रम् । जघन्वान् । असृजत् । अर्चन् ।

अनु । स्वराज्यम् ॥ १० ॥ ३० ॥

इन्द्रःवृत्रस्यासुरस्यतविर्पीवलं स्वकीयेनबलेननिरहन् हतवानसहसासहनेनाभिभवसा-
धनेनायुधेनसहःअभिभवसाधनम् वृत्रायुधंनिरहन् हतवान् अस्येन्द्रस्यतत्पौंस्यंवलंमहत्अ-
तिमौढंयस्मादयंवृत्रंजघन्वानहतवान् हत्वाच तन्निरुद्धापः असृजत् तस्माद्दृत्रान्निरगमयत्
अन्यत्पूर्ववत् ॥ पौंस्यं पुंसअभिवधने चुरादिः अचोयदितियत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् ।
जघन्वान् हन्तेर्लिटःकसुः विभाषागमहनविदेतिइटोविकल्पादिइभावः अभ्यासाच्चेत्यभ्या-
सादुत्तरस्यहन्तेर्हकारस्यघत्वम् ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यपञ्चमेशोवर्गः॥ ३० ॥

एकादशीष्टकमाह—

इमेचित्तवंमन्यवेवेपेतेभियसांमही ।

यदिन्द्रवज्रिन्नोजंसावृत्रंमरुत्वौअवधीरर्चन्ननुस्वराज्यम् ॥ ११ ॥

इमे इति । चित् । तवं । मन्यवे । वेपेते इति । भियसां । मही इति ।

यत् । इन्द्र । वज्रिन् । ओजंसा । वृत्रम् । मरुत्वान् । अवधीः ।

अर्चन् । अनु । स्वराज्यम् ॥ ११ ॥

महीमहत्यौ इमेद्यावापृथिव्यौअपि हेइन्द्र तवमन्यवेत्वदीयकोपात् भियसाभीत्यावेपेते
कम्पेते हेवज्रिन्वज्रवज्रिन्द्र मरुत्वान्मरुद्भिर्युक्तस्त्वं ओजसावलेनयद्यदावृत्रमवधीः तदानीं

द्यावापृथिव्यावपिभयेनअकम्पिपातामित्यर्थः ॥ वेपेते वृषेपृकम्पने । भियसा त्रिभीभये औ-
णादिकःकसिपत्ययः ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टचमाह—

नवेपसा नतन्यतेन्द्रं वृत्रो विवीभयत् ।

अभ्येनं वज्रं आयसः सहस्रं भृष्टिरायतार्चं ननु स्वराज्यम् ॥ १२ ॥

न । वेपसा । न । तन्यता । इन्द्रम् । वृत्रः । वि । वीभयत् । अभि ।
एनम् । वज्रः । आयसः । सहस्रं भृष्टिः । आयत् । अर्चन् । अनु ।
स्वराज्यम् ॥ १२ ॥

वृत्रः इन्द्रं वेपसा स्वकीयेन वेपनेन कम्पनेन न विवीभयत् भीतं नाकरोत् तथा तन्यता स्वकी-
येन घोरैर्गर्जनशब्देन न विवीभयत् अपि चेन्द्रेण विसृष्ट आयसः अयोमयः सहस्रं भृष्टिः अनेका-
भिधाराभिर्धुको वज्रः एनं वृत्रं अस्यायत हन्तुमाभिमुख्येनागच्छत् अन्यत्पूर्ववत् ॥ तन्यता स्तन-
शब्दे ऋतन्यञ्जीत्यादिना तनोतेर्विधीयमानो यतु च्चुवहुल्वचनादस्मादपि भवति अतएव सलोप-
श्च सुपांस्तुलुगिति तृतीयायादादेशः उदात्तनिवृत्तिस्वरेण तस्योदात्तत्वम् । वीभयत् त्रिभीभये
हेतुमतिगिच् अत्र वेपनस्तन्यतुभ्यांभयं नहेतोः वृत्रादिति हेतुभयाभावाद्भिभेतेर्हेतुभयइत्यात्वाभा-
वः ष्यन्तालुङिच्चेञ्जादि । आयत अयपयगतौ भौवादिरात्मनेपदी ॥ १२ ॥

त्रयोदशीष्टचमाह—

यद्वृत्रं तव चाशानि वज्रेण समयोधयः ।

अहिमिन्द्रं जिघांसतो द्विवितं वद्वधेशवोर्चं ननु स्वराज्यम् ॥ १३ ॥

यत् । वृत्रम् । तव । च् । अशानिम् । वज्रेण । समः अयोधयः ।
अहिम् । इन्द्रं । जिघांसतः । द्विवि । ते । वद्वधे । शवः । अर्चन् ।
अनु । स्वराज्यम् ॥ १३ ॥

हेन्द्रं यद्यदावृषंतवहननार्थेन सृष्टामशानि वज्रेण समयोधयः सम्यक्माहार्थाः तदा-
नीमहिमागत्य हन्तारं वृत्रं जिघांसतो हन्तुमिच्छतस्ते तव शवो वलं द्विविद्वधे च दमनुस्यूतं व्यापमा-

सीव शिष्टं पूर्ववत् ॥ जिवांसतः हन्तेरिच्छार्थे सनि अज्जनगमांसनीत्युपधादीर्घत्वम् । वद्वधे वधव-
न्वने कर्मणि लिटि विव्यत्ययेन हलादिशेषाभावः ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टकमाह—

अभिष्टनेते अद्रिवो यत्स्था जगच्चरेजते ।

त्वष्टांचित्तवमन्यव इन्द्रवे विज्यते भियार्चन्नुस्वराज्यम् ॥ १४ ॥

अभिष्टने । ते । अद्रिवः । यत् । स्थाः । जगत् । च । रेजते ।

त्वष्टा । चित् । तव । मन्यव । इन्द्र । वेविज्यते । भिया । अर्चन् ।

अनु । स्वराज्यम् ॥ १४ ॥

हे अद्रिवो वज्रिन्द्र तेव अभिष्टने सिंहनादे सति स्थाः स्थावरं जगत् जगमंचयदंस्ति तदु-
भयरेजते कम्पते त्वष्टांचित् वज्रनिर्माता त्वष्टा चतवमन्यवे त्वदीयाय कोषाय भियाभीत्या वे विज्यते
भृशं कम्पते अन्यत्समानम् ॥ स्थाः तिष्ठतेः क्लिष्टेति क्लिप् । वे विज्यते ओविजीभयचलनयोः
अस्माकियासमभिहारेण इत्यस्य डोरिति द्विर्भावः अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वे यङ् एव स्वरः
शिष्यते । इन्द्रेत्यस्य पादादौ वर्तमानस्यामन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवदित्यविद्यमानवत्त्वे सति अस्य पा-
दादित्वादादादाविति पर्युदासान्निवाताभावः ॥ १४ ॥

पञ्चदशीष्टकमाह—

नहिनुयादंधीमसीन्द्रं कोवीर्यापरः ।

तस्मिन् नृम्णमुत्क्रतुं देवाओजांसि संदधुर्चन्नुस्वराज्यम् ॥ १५ ॥

नहि । नु । यात् । अधिष्टस्मि । इन्द्रम् । कः । वीर्या । परः ।

तस्मिन् । नृम्णम् । उत् । क्रतुम् । देवाः । ओजांसि । सम् । दधुः ।

अर्चन् । अनु । स्वराज्यम् ॥ १५ ॥

यावयान्तं सर्वत्र व्याप्य वर्तमानमिन्द्रं नहिन्वधीमसि वयं न स्रवगच्छामः यतो वयमत्याः पर-
इत्येतत्सकारान्तमव्ययवैदूर्यमाचष्टे परोदिवापरएनेतियथापरः परस्ताव अतिदूरेमनुष्यैः अन-

वगाह्येस्थानेवीर्यावीर्येणसामर्धयेनवर्तमानमिन्द्रंकोमनुष्योजानीयात् नकोपीत्यर्थः कस्मादिति चेदत्राह तस्मिन्निति यस्मात् तस्मिन्निन्द्र देवाः नृष्णंधनं उत अपिच ऋतुवीर्यकर्म ओजांसिवलानिचसन्दधुः स्थापयाश्चक्रुः तस्मादित्यर्थः ॥ यात् यामापणे अस्माहृतःशतृ सुपांसुलुगितिद्वितीयायालुक् । अधीमसि इण्गतौ इदन्तोमसिः । वीर्यां सुपांसुलुगितिवृतीयायाआकारः ॥ १५ ॥

षोडशीष्टचमाह—

यामथर्वामनुष्पिताद्ध्यङ्घियमत्नत ।

तस्मिन्ब्रह्माणिपूर्वथेन्द्रेऽक्थासमग्मतार्चन्नुस्वराज्यम् ॥ १६ ॥

याम् । अथर्वा । मनुः । पिता । द्ध्यङ्घ । धियम् । अत्नत । तस्मिन् ।

ब्रह्माणि । पूर्वथ्यां । इन्द्रे । उक्था । सम् । अग्मत । अर्चन् ।

अनु । स्वराज्यम् ॥ १६ ॥ ३१ ॥

अथर्वाएतत्संज्ञकऋषिः पितासत्वासांप्रजानांपितृभूतोमनुश्चद्ध्यङ्घ अथर्वणःपुत्रएतत्संज्ञकऋषिश्चयांधियमत्नत यत्कर्मातन्वत अकुर्वन्तस्मिन्कर्मणियानिब्रह्माणिहविलक्षणाण्यन्नानि उक्था शस्त्ररूपाणिस्तोत्राणिचयानिसन्ति तानिसर्वाणितस्मिन्दिनेसमगमतसमगच्छन्त तत्रदृष्टान्तः—पूर्वथा पूर्वेपामन्येपांवसिष्ठादीनांयज्ञेपुयथाहवींषिस्तोत्राणिचइन्द्रेणसङ्गच्छन्ते तद्वत्पइन्द्रः स्वराज्यंस्वस्यराजत्वं अन्वर्चन् अनुपूजयन् वृत्रवधादिरूपेणकर्मणास्वकीयमधिपतित्वंपकटयनित्यर्थः ॥ अत्रत तनुविस्तारे बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् तनिपत्योश्छन्दसीत्युपधालोपः । पूर्वथा प्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल्छन्दसीतिइवार्थेपूर्वशब्दावथात्प्रत्ययः लित्त्वरेणप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् । उक्था शेश्छन्दसिचहुल्यमितिशेर्लोपः । समगमत समोगम्यृच्छीत्यात्मनेपदम् लुङि मघेषसेतिच्लृङ्क् गमहनेत्यादिनोपधालोपः ॥ १६ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपञ्चमेषकविंशोवर्गः ॥ ३१ ॥

वेदार्थस्यमकाशेनतमोहार्द्धनिवारयन् । पुमर्थ्याश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमागैप्रवर्तकश्रीवीरयुक्तभूपालसाम्राज्यधुरंधरेणसापणाचार्येणनिरचितेमाधवीयेवेदार्थमकाशेऋक्संहिताभाष्येपथमाटकेपञ्चमोऽध्यायःसमाप्तः ॥५॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेऽथोखिलंजगत् । निर्ममेतमहंबंदेविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥
दाशतध्यापञ्चमोयमध्यायोव्याकृतःपुरा । धीमतासायणार्येणपद्योऽध्यायोऽथवर्ण्यते ॥१॥

प्रथममण्डलेत्रयोदशानुवाकेसप्तसूक्तानिव्याकृतानि इन्द्रोमदायेतिनवर्चमष्टमंसूक्तम् अत्रानुकम्पते-इन्द्रोनेवेति ऋषिश्चान्यस्मादपेरितिपरिभाषयारहूगणपुत्रस्पगतमस्थानुवृत्तेरस्पसूक्तस्यसऋषिः पूर्वसूक्तेपाङ्कं हीत्युक्तत्वात् तुह्यादिपरिभाषयाइदमुत्तरंचसूक्तंपाङ्कं अनादेशपरिभाषयेन्द्रोदेवता पृष्ठचस्यपञ्चमेहनिनिष्केवल्यशस्त्रेइदंसूक्तम् सूत्रितंच-प्रेदंशस्त्रेन्द्रोमदायसत्रामदासइतिनिष्केवल्यमिति आरंभणीयेचालुर्वैशिकेहनिमाध्यन्दिनेसवनेत्राल्पणाच्छंसिनःशस्त्रे इन्द्रोमदायेति आद्यस्तुचोवैकल्पिकस्तोत्रियः होत्रकाणामितिरवण्डेसूत्रितम्-इन्द्रोमदायवावृधेमदेमदेहिनोददिरिति । महान्रतेनिष्केवल्येउत्तरपक्षे इन्द्रोमदायेत्येकाशंसनीया तथैवपञ्चमारण्यकेसूत्रितम्-इन्द्रोमदायवावृधइतिपङ्क्तिःस्तददोहाइति ।

तामेतांसूक्तेप्रथमाष्टचमाह-

ॐ इन्द्रोमदायवावृधेशवसेवृत्रहानृभिः ।

तमिन्महत्स्वाजिपूतेमर्भेहवामहेसवाजेपुप्रनोविपत् ॥ १ ॥

इन्द्रः । मदाय । वृधे । शवसे । वृत्रऽहा । नृभिः । तम् । इत् ।

महत्सु । आजिपुं । उत । ईम् । अर्भे । हवामहे । सः । वाजेपु ।

प्र । नः । अविपत् ॥ १ ॥

वृत्रहावृत्रस्वारकस्यवृष्टिनिरोधकस्यमेचस्यासुरस्यवाहन्ता यद्वा आवरकाणांशत्रुणांहन्ताइन्द्रः मदायहर्षार्थंशवसे बलनौमत्तं बलार्थंच नृभिर्यज्ञस्यनेतृभिर्यज्ञविभिः वृधे स्तोत्रशस्त्रत्वाभिःस्तुतिभिः प्रवर्धितोवभूव स्तुत्याहिदेवताप्राप्तबलासतीमवर्धते तमिदं तमेवेन्द्रंमहत्सुप्रभूतेपुआजिपुसंग्रामेपुहवामहे अस्माकरक्षणायाह्वयामहे उतअपिचइमेनमर्भेऽल्पेसंग्रामेहवामहे अस्माभिराहूतःसचेन्द्रोवाजेपुसङ्ग्रामेपुनोऽस्मान्प्राविपत्प्रावतुप्रकर्षेणरक्षतु ॥ वृधे वृधेःकर्मणि-

लिङ् संहितायामभ्यासस्य अन्येषामपिदृश्यतइतिदीघत्वम् तुजादित्वेहित्तुजानइतिवत्पदकाले दीर्घःश्रूयते । वृभिः सावेकाचइतिप्राप्तस्यविभक्त्युदात्तत्वस्यनृचान्यतरस्यामितिप्रतिषेधः । हवामहेह्वयतेर्लटिह्वइत्यनुवृत्तौबहुलंछन्दसीतिसंप्रसारणम् शपिगुणावादेशौ । अविपत् अवरक्षणे लेट्यडागमः इतश्चलोपइतीकारलोपः सिद्धहुलंलेटीतिसिप्त्तस्यार्धधातुकत्वाद्दलादिलक्षणइत् ॥१॥

द्वितीयाष्टचमाह—

असिंहिवीरसेन्योसिभूरिंपरादृदिः ।

असिद्भ्रस्यंचिद्वृधोयजमानायशिक्षसिसुन्वतेभूरितिवसुं ॥ २॥

असि । हि । वीर । सेन्यः । असि । भूरिं । परादृदिः । असि ।
दभ्रस्यं । चित् । वृधः । यजमानाय । शिक्षसि । सुन्वते । भूरिं ।
ते । वसुं ॥ २ ॥

हेवीर शत्रुक्षेपणकुशलेन्द्र त्वंसेन्योऽसि सेनाहोभवसि त्वमेकोऽपिसेनासदृशोभवसीत्यर्थः हियस्मादेवंतस्माद्भूरिपभूतंशत्रूणांधनंपरादृदिः परादाताशत्रूणांपराङ्मुखंयथाभवतितथाआदातासिभवसि दभ्रस्यचित् अल्पनामैतत् अल्पस्यापितवस्तोतुःवृधोवर्धयितासि तथायजमानाययागंकुर्वतेसुन्वतेसोमाभिपवंकुर्वतेपुरुषायशिक्षसि अपेक्षितंधनंददासि शिक्षतिर्दानकर्मयस्मात्तेतववसुधनंभूरिवहुलंअक्षयंविद्यते तस्माद्दासीतिभावः ॥ परादृदिः हुदाज्दाने आह्वगमहनजनइतिकिप्रत्ययः लिङ्ङ्रावाद्धिर्वचनेह्रस्वत्वम् आतोलोपइटिचेत्याकारलोपः । वृधः वृधेरन्तर्भावितण्यर्थात् इगुपधलक्षणःकः । सुन्वते शत्रुनुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

यदुदीरंतआजयोधृण्वेधीयतेधनां ।

युक्ष्वामदच्युताहरीकंहनःकंवसौदधोस्माँइन्द्रवसौदधः ॥३॥

यत् । उतुर्इरंते । आजयः । धृण्वे । धीयते । धनां । युक्ष्व ।
मददच्युतां । हरी इति । कम् । हनः । कम् । वसौ । दधः ।
अस्मान् । इन्द्र । वसौ । दधः ॥ ३ ॥

अत्रेदमारुह्यान्म—रहूगणपुत्रो गोतमः कुरुसृञ्जयानां राज्ञां पुरोहित आसीत् तेषां राज्ञां परैः स-
हयुद्धे सति सऋषिरनेन सूक्तेनेन्द्रं स्तुत्वा स्वकीयानां जयं प्रार्थयामासेति । तस्य च तत्पुरो-
हितत्वं वाजसनेयिभिराघ्नतम्—गोतमो ह वै राहूगण उभयेषां कुरुसृञ्जयानां पुरोहित आसीदिति ।
यद्यदा आजयः सङ्ग्रामाः उदीरते उद्गच्छन्ति उत्पद्यन्ते तदानां धनाधनं धृष्णवे धो धृष्णुः धर्षयिता
शत्रूणां जेता भवति तस्मै धीयते निधीयते जयतो धनं भवतीत्यर्थः हे इन्द्र त्वं तादृशेषु युद्धेषु
प्रवृत्तेषु मदच्युता शत्रूणां मदस्य गर्वस्य च्यावयितारौ हरीत्वदीयावश्वौ युद्धवरथे योजय योजयित्वा च
कं कंचिद्राजानं तव परिचरणमकुर्वन्तं हनः हन्याः कंचनत्वां परिचरन्तं वसौ वसुनिधने दधः स्था-
पयसि अतो जयपराजययोस्त्वमेव कारयितासि तस्मात् हे इन्द्र अस्मान्स्मदीयान् राज्ञो वसौ धने
दधः स्थापय ॥ उदीरते ईरगतौ आदादिकः अनुदात्ते च्वाह सार्धधातुकानुदात्तत्वे धातुस्वर एव-
शिष्यते वृत्तयोगादनिघातः । धना सुपां सुलुगिति ङादेशः । युक्ष्व युजिर्योगे अन्तर्भावित-
ण्यर्थाहोष्टि बहुलं छन्दसीति विकरणस्य लुक् इचोतस्तिङ् इतिसंहितायां दीर्घत्वम् । हनः हन्तेर्ले-
टिसिन्धुडागमः हनश्च दधश्चेति चार्थमतीतिश्चादिलोपे विभाषेति प्रथमायास्तिङ् विभक्तेर्निघातम-
तिषेधः वसौ लिङ् व्यत्ययः । दधः दधधारणे लेटिव्यत्ययेन परस्मैपदम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टकमाह—

ऋत्वा म॒होँ अ॒नु॒ष्व॒धं॒ भी॒म॒ आ॒वा॒वृ॒धे॒ श॒वः॑ ।

श्रि॒य॒ ऋ॒ष्व॒उ॒पा॒क॒यो॒र्नि॒शि॒प्री॒ हरि॒वान्द॒धे॒ ह॒स्त॒यो॒र्व॒ज्रं॒ मा॒य॒सम् ॥ ४ ॥

ऋत्वा । म॒हान् । अ॒नु॒इ॒स्व॒धम् । भी॒मः । आ । वृ॒धे । श॒वः । श्रि॒ये ।

ऋ॒ष्वः । उ॒पा॒क॒योः । नि । शि॒प्री । हरि॒वान् । द॒धे । ह॒स्त॒योः ।

व॒ज्रं । आ॒य॒सम् ॥ ४ ॥

ऋत्वाकर्मणापत्तयावा महान्तर्वाधिकः भीमः शत्रूणां भयंकरः इन्द्रः अनुष्वधं स्वधेत्य-
न्ननाम स्वधायां विभक्त्यर्थे व्यधीभावः सोमलक्षणस्यान्नस्य पाने सतीत्यर्थः शवः आत्मीयं बलं
आवृधे आभिमुख्येन मावर्धयत् तदनन्तरं ऋष्वोदर्शनीयः शिप्री शिमेहनुनासिकेवा तद्युक्तः
हरिवान् हरिनामकाश्वोपेत इन्द्र उपाकयोः अन्तिकनामेतत् समीपवर्तिनो हस्तयोर्बाहोः आयसं
अयोमयं वज्रं श्रिये संपदर्थं निदधे निदधाति स्थापयति सोमपानेन हृष्टः प्रबल इन्द्रः शत्रूणां हन-

नायहस्तेवजंगृह्णातीतितात्पर्यार्थः ॥ क्त्वा जसादिपुच्छन्दसिवावचनमितीनाभावस्यविकल्पितत्वादभावः । आयसं तस्यविकारइत्यण्प्रत्ययः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

आपमौपार्थिवं रजो बद्धधेरो चनादिवि ।

नत्वावाँ इन्द्रकश्चननजातो नर्जनिप्यतेति विश्वं ववक्षिथ ॥ ५ ॥ १ ॥

आ । प॒मौ । पार्थि॑वम् । रजः । ब॒द्धधे । रो॒चना । दि॒वि । न ।

त्वा॒वान् । इ॒न्द्र । कः । च॒न । न । जा॒तः । न । ज॒नि॒प्य॒ते । अ॒ति ।

वि॒श्वम् । व॒व॒क्षि॒थ ॥ ५ ॥ १ ॥

इन्द्रः स्वतेजसापार्थिवं पृथिव्याः संबन्धिवस्तुजातं रजोऽन्तरिक्षलोकं च आपमौ आपूरयति तथादिविद्युलोके रोचनारोचमानानि दीप्तानि नक्षत्राणि च द्वधेवबंधं स्थापितवान् अतो हे इन्द्र त्वान् त्वत्सदृशः कश्चननजातो नोत्पन्नोऽस्ति न च जनिप्यते उत्पत्स्यमानोऽपि नास्ति तादृशस्त्वं विश्वं सर्वरक्षितव्यं जगत् अतिववक्षिथ अतिशयेन बोद्धुमिच्छसि सर्वस्य जगतो निर्वाहको भवसीत्यर्थः ॥ पमौ प्रापूरणे लिटि आत औणल्लइत्यौकारादेशः । पार्थिवं पृथिव्याञ्जावित्यण्प्रत्ययः चित्वादाद्युदात्तत्वम् । रजः रजन्यस्मिन्गन्धर्वादय इति रजोऽन्तरिक्षं रजरागे असुनिरजरजनरजस्सूपसंख्यानमितिनलोपः । बद्धधे बध्बन्धने लिटिव्यत्ययेन हलादिशेषाभावः एकहल्मध्यगतत्वाभावादेवैवास्यासलोपावपिनस्तः पादादित्वान्निघाताभावः । त्वान् वतुष्प्रकरणे युष्मदस्मद्भ्यां छन्दसिसादृश्यउपसंख्यानमितिवतुष् आसर्वेनाह्नइत्यात्वम् । ववक्षिथ वहप्रापणे अस्मादिच्छासति सन्यतइतीत्वस्य सर्वविधयश्छन्दसि विकल्प्यन्तइत्यभावः सन्नन्ताल्लिटि अमधे इति प्रतिषेधादात्मप्रत्ययाभावः ॥ ५ ॥

॥ इति मथमस्य पष्ठे मथमोवर्गः ॥ १ ॥

पष्ठीष्टचमाह—

यो अर्षोर्मर्तुमोर्जनं पराददाति दाशुषे ।

इन्द्रो अस्मभ्यं शिक्षतु विभंजा मूर्तिवसुं भक्षीयत वराधंसः ॥ ६ ॥

यः । अर्यः । मर्तुः भोजनम् । पराऽददाति । दाशुपे । इन्द्रः ।
अस्मभ्यम् । शिक्षतु । वि । भज्ज । भूरि । ते । वसु । भक्षीय ।
तव । राधंसः ॥ ६ ॥

अर्यः स्वामीपालयिताय इन्द्रः मर्तुः भोजनं सर्वैर्मनुष्यैरुपभोग्यमन्नं दाशुपे चरुपुरोडाशादीनि दत्तवते यजमानाय पराददाति प्रयच्छति स इन्द्रोऽस्मभ्यं शिक्षतु तादृशमन्नं ददातु अवशिष्टपादद्वयं प्रत्यक्षकृतं हे इन्द्र अस्मभ्यं दातुं धनं विभज विभक्तं कुरु यतस्ते तव वसुधनं भूरि बहुलमसंख्यातं अतस्तव राधसो धनस्य एकदेशं भक्षीय भजेय प्राप्नुयात् ॥ पराददाति अह्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् तिङि चोदात्तवतीति गतेरनुदात्तत्वम् । दाशुपे दाशुदाने दाश्वान्साह्वानितिक्रसुप्रत्ययान्तो निपात्यन्ते चतुर्थ्येकवचने वसोः संप्रसारणमिति संप्रसारणम् शासिवसि घसीनां चेतिसत्वम् । भक्षीय भजसेवायां प्रार्थनायां तिङि तस्य छन्दस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वाच्च बभावः सलोपाभावश्च एकाच इतीदमिति पेषः आगमानुदात्तत्वे प्रत्ययस्वर एव शिष्यते पूर्वपदस्यासमानवाक्यगतत्वान्निघाताभावः समानवाक्ये निघातयुष्मदस्मदादेशावक्या इति वचनात् ॥ ६ ॥

चातुर्विधिकेऽहनि माध्यन्दिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनो मदे मदे हि नो ददि रिति वैकल्पिको नुरूपस्तुचः होत्रकाणामिति खण्डेऽस्त्रितम्—मदे मदे हि नो ददिः सुरूपकृद्गुण इति ।

तृचेप्रथमांस्ते सप्तमीष्टकमाह—

मदे मदे हि नो ददियुथा गवामृजुः क्रतुः ।
संगृभाय पुरुशतो भयाहस्त्या वसुं शिशिहिराय आभर ॥ ७ ॥

मदेऽमदे । हि । नुः । ददिः । यूथा । गवाम् । ऋजुऽऽक्रतुः । सम् ।
गृभाय । पुरु । शता । उभयाहस्त्या । वसुं । शिशिहि । रायः ।
आ । भर ॥ ७ ॥

मदे मदे सोमपानेन हर्षे हर्षे सति ऋजुः क्रतुः ऋजुकर्मात्त इन्द्रो नोऽस्मभ्यं गवां यूथानि ददिः हि गो-यूथानां दाता खलु हे इन्द्र सत्वं पुरु पुरुषि प्रभूतानि शताशतसंख्याकानि अपरिमितानीत्यर्थः बहुवसुनि धनानि उभयाहस्त्या उभ्याभ्यां हस्त्याभ्यां संगृभाय अस्मभ्यं दातुं सम्पत्कृ गृहाण शिशिहि अस्मांस्तीक्ष्णीकुरु निश्चितवृद्धियुक्तान्कृर्बित्यर्थः रायो धनानि हस्तयोः स्थितानि आभर

आहरमयच्छ ॥ ददिः हुदान्दाने आहृगमहनजनइतिक्रिप्रत्ययः । यूथा शेश्छन्दसिबहुलमि-
तिशेर्लोपः । गवां सावेकाचइतिमाप्तस्यनगोश्वन्त्साववर्णेतिप्रतिषेधः । गृभाय ग्रहउपादाने लोटिहौ
छन्दसिशायजपीतिश्राप्रत्ययस्यशायजादेशः ह्यहोर्भइतिभत्वम् । उभयाहस्त्या उभयहस्त-
शब्दादुत्तरस्यतृतीयाद्विवचनस्यसुपांसुलुगितिद्व्यादेशः अन्येषामपिदृश्यतइतिपूर्वपदस्यदी-
र्घत्वम् समासान्तोदात्तत्वेउदात्तनिवृत्तिस्वरेणविभक्तेरुदात्तत्वम् । वसु सुपांसुलुगितिविभक्तेर्लु-
क् । शिशीहि शोतनूकरणे बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यश्लुः आदेचइत्यात्वं इदित्यनुवृत्तौ बहुलं-
छन्दसीत्यन्यासस्येत्वं ईहल्यघोरितिधातोरीत्वं पादादित्वान्निघाताभावः । रायः ऊडिदमि-
तिविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीशृचमाह—

मादयस्वसुतेसचाशवसेशूरारधसे ।

विद्महिह्रित्वापुरुवसुमुपकामान्तससृज्महेथानोविताम्व ॥८॥

मादयस्व । सुते । सचा । शवसे । शूर । राधसे । विद्म । हि । त्वा ।
पुरुवसुम् । उप । कामान् । ससृज्महे । अथ । नः । अविता ।
म्व ॥ ८ ॥

हेशूरशौर्यवन्निन्द्र सुते सोमेअभिपुतेसतिआगत्य सचास्माकंसखासन्मादयस्व तेनसो-
मेनवृत्तोभव किमर्थं शवसेचत्थारधसेस्माकंधनार्थं च त्वात्वांपुरुवसुं बहुधनंविद्महिह्रिवयं
जानीमःखलु अतोऽस्मदीयान्कामान् मात्रागवावत्सानिव त्वयाउपससृज्महेहि त्वया
सत्येकीकुर्मः अथानन्तरं नोऽस्माकं अविताअभिलपितफलप्रदानेनरक्षिताभव ॥ मादयस्व
मदवृत्तियोगे चुरादिरात्मनेपदी अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेणिचपवस्वरःशिष्यते । ससृज्म-
हे सृजविसर्गे बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यश्लुः प्रत्ययाद्युदात्तत्वम् अत्रापिशब्दानुपद्वात् छन्द-
स्यनेकमपिसाकांक्षमितिनिघातप्रतिषेधः ॥ ८ ॥

नवमीशृचमाह—

पूतेतंइन्द्रजन्तवोविश्वंपुष्यन्तिवार्यम् ।

अन्नहिरय्योजनानामुर्योवेदोअदांशुपांतेपांनोवेदुआम्रं ॥९॥ २॥

एते । ते । इन्द्र । जन्तवः । विश्वम् । पुष्यन्ति । वार्यम् । अन्तः ।
हि । ख्यः । जनानाम् । अर्यः । वेदः । अदाशुपाम् । तेषाम् । नः ।
वेदः । आ । भर ॥ १ ॥ २ ॥

हेइन्द्र तेतवस्वभूताएतेजन्तवोयजमानलक्षणाजनाः विश्वंसर्ववार्यं सर्वैःसंभजनीपंहविः
पुष्यन्तिवर्धयन्ति अदाशुपां हवियामदातृणांजनानांअन्तर्मध्येविद्यमानंवेदोधनं अर्यःसर्वे-
पांस्वामीत्वंख्योहि पश्यसिहि जानासीत्यर्थः तेषामयजमानानांवेदोधनंनोस्मस्यंआभर आह-
रप्रयच्छेतियावत् अयजमानेषुविद्यमानंधनंयागानुपयुक्तत्वाद्भ्रथमेवभवेत् अतस्तस्यधनस्य
सार्थकत्वायतदीयंधनमपहत्य यजमानेभ्यःप्रयच्छेतितात्पर्यार्थः ॥ ख्यः ख्याप्रकथने अयंद-
र्शनाथोपि वर्तमानेछान्दसोलुङ् अस्तित्वकीत्यादिनाचुरङादेशः आतोलोपइटिचेत्याकारलोपः
बहुलंछन्दस्यमाङ्गयोगेऽपीत्यडभावः हिचेतिनिघातप्रतिषेधः ॥ १ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपष्ठेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

उपोष्वितिपल्लचनंनवमंसूक्तम् गोतमस्यापमैन्द्रं अन्त्याजगती आद्याःपङ्कयः अनुक्रान्तंच-
उपोपुपङ्गगत्यन्तमिति । सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः षोडशिशस्त्रे आद्यासुसंश्रामित्यादिकेद्वेकचौ
चविनियुज्यन्ते अथषोडशीतिखण्डेऽस्वितम्—उपोपुशृणुहीगिरःसुसंश्रवावयंमघवन्नित्ये-
काद्वेचपङ्कीइति ।

तत्रमथमाहृचमाह—

उपोपुशृणुहीगिरोमघवन्मातंथाइव ।

यदानःसूनुतावतःकरआदृथ्यासइद्योजान्विन्द्रतेहरी ॥१॥

उपोइइति । सु । शृणुहि । गिरः । मघंइवन् । मा । अतंथाःइइव ।

यदा । नः । सूनुतांइवतः । करः । आत् । अर्थयासे । इत् । योज ।

नु । इन्द्र । ते । हरी इति ॥ १ ॥

हेमघवन्धनपनिन्द्र गिरःअस्मदीयाःस्तुतीः उपोउपैवसुशृणुहि उपगत्यसाम्यक्शृणु अ-
तथाइवपूर्वयथाविधत्वंतद्विपरीतोमाभूः अस्मासुपूर्वयथाअनुग्रहबुद्धिपुक्तः तथाविधएवभवे-
त्यर्थः अपिचनोऽस्मान्स्मृततावदः मियसत्यात्मिकावाक्स्मृता तपास्तुतिरूपयावाचायुक्तान्

मदाकरःकरोपि आत्वनन्तरंत्वमपिअर्थयासेइत् अर्थयसएव याचयसएवनतदास्ते अस्माभिः
 प्रयुक्तास्तुतीः त्वमपिस्वीकरोषीत्यर्थः अतोहेइन्द्र तेहरीत्वदीयावश्वैनुक्षिप्रंयोजरथेयोजय ॥
 शृणुहि उतश्रमत्ययाच्छन्दसिवावचनमितिवचनात्उतश्रमत्ययादितिहेर्लुङ्गभावः । अतथाइव
 तथेवाचरतितथाति सर्वंप्रातिपदिकेभ्यइत्येकइतिक्रिप् तथातेरप्रत्ययः नतथाइवअतथाइव अव्य-
 यपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् । करः डुकृञ्करणे लुङि कृमृदरुहिङ्भ्यश्छन्दसीतिचुरङ्गादेशः ननुअङः
 सतिशिष्टत्वात्तित्स्वरेणान्तोऽाचेनभवितव्यम् तर्हिङ्लडिव्यत्ययेनशप् ननुकृञ्करणेइतिभ्वादौ
 पठ्यते अतोव्यत्ययःकस्माद्विद्यतेइतिचेत् मैवम् यस्मादस्यधातोस्तत्रपाठःअनार्थः तथाहिकः
 करत्करतीत्यत्रयदाहतुन्यासकारहरदत्तौव्यत्ययेनशधिति तस्मादस्यधातोर्भ्वादौपाठोनास्तीति
 गम्यते किंच यद्ययंपठ्यते करदित्येवमादिरूपसिद्धार्थंलुङ्लडिरुहिङ्भ्यश्छन्दसीतिकरोतेरङ्विधा-
 नमनर्थकंस्यात् अस्माल्लडिशपिअस्यरूपसिद्धेः लुङ्लडोरर्थभेदात् लुङ्चेत्द्रूपसिद्धयेकर्तव्य-
 मङ्विधानमितिचेत् न छन्दसिलुङ्लडिलिटइतिलुङ्गादीनामेकत्रविधानेनार्थभेदाभावादिति अने-
 नप्रकारेणास्माभिर्धातुवृत्तावयंधातुर्निराकृतः अतोव्यत्ययेनेतिसिद्धम् । अर्थयासेअर्थयाञ्चा-
 यां चुरादिरात्मनेपदी लेट्याडागमः । योज युजिर्योगे ष्यन्ताल्लोटि छन्दस्युभयथेतिशपआर्ध-
 धातुकत्वात्पणेरनिटीतिणिलोपः अचोतस्तिङ्इतिसंहितायांदीर्घत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाश्रुचमाह—

अक्षन्ममीमदन्तस्वप्रियाअधूपत ।

अस्तोपतस्वभानवोविप्रानविष्टयामतीयोजान्विन्द्रतेहरी ॥२॥

अक्षन् । अमीमदन्त । हि । अवं । प्रियाः । अधूपत । अस्तोपत ।

स्वभानवः । विप्राः । नविष्टया । मृती । योज । नु । इन्द्र ।

ते । हरी इति ॥ २ ॥

हेइन्द्र त्वयादत्तान्यन्नानिअक्षन् यजमानाभुक्त्वन्तः भुक्त्वाचअमीमदन्तहि तृप्ताश्चासन्
 प्रियाः स्वकीयास्तनूः अवाधूपत अकंपयन् अतिशयितरसास्वादानेनवक्तुमशक्नुवन्तः शरी-
 राण्यकंपयन् तदनन्तरंस्वभानवः स्वायत्तदीप्तयोविमाः मेधाविनस्ते नविष्टयानवितृतमया म-
 तीमत्या स्तुत्या अस्तोपतास्तुवन् अन्यत्पूर्ववद्योग्यम् ॥ अक्षन् अदेर्लुङि लुङ्स्तनोर्घस्त्वइतिघस्ता-
 देशः मध्येघसेत्यादिनाच्चेर्लुङ्क् गमहनेत्यादिनोपधालोपः खरिचेतिचर्त्वं शासिषतिघसीनांचेतिप-
 त्वम् अडागमउदात्तः । अमीमदन्त मदवृत्तियोगे चुरादिरात्मनेपदी लुङिच्चेश्छणिलोपोपधाह-

स्वदिर्भावसन्वद्भावेत्वदीर्घाः । अधूपत धून्कंपने लुङिसिचिव्यत्ययेनगुणाभावः यद्वा छन्दस्यु-
भयथेति सचः सार्वधातुकत्वेनङित्वात् ग्कृतिचेतिप्रतिषेधः अथवा धूविधूनने तौदादिकः कुटा-
दिः अस्मात्कर्मणिलुङि गाङ्कुंटादिभ्यइतिसिचोङित्वाद्गुणाभावः । नविष्ठया णुस्तुतौ करणभू-
तायाअपिस्तुतेःस्वव्यापारेकवृत्वात्तृच् तदन्तात्तुञ्छन्दसीतीष्ठन्प्रत्ययः तुरिष्ठेमेयःस्वितिवृत्तौः ।
मती सुपांसुलुगितिवृतीयायाःपूर्वसवर्णदीर्घत्वम् मन्वेवृषेपचमनविदेतिकिनउदात्तत्वम् ॥ २ ॥

महापितृयज्ञेसुसंदेशमित्येपाआहवनीयोपस्थानेविनियुक्ता सूत्रितं च—आहवनीयंसुसंदेशं-
त्वेतिपंचयेति ।

तामेतांसूक्तेवृतीयाष्टममाह—

सुसुन्दशैत्वावयंमघंवन्वन्दिपीमहि ।

प्रनूनंपूर्णवंधुरस्तुतोयांहिवशांअनुयोजान्विन्द्रतेहरी ॥ ३ ॥

सुसुन्दशम् । त्वा । वयम् । मघंवन्व । वन्दिपीमहि । प्र । नूनम् ।

पूर्णंवन्वधुरः । स्तुतः । याहि । वशान् । अनुं । योज । नु । इन्द्र ।

ते । हरी इति ॥ ३ ॥

हेमवन्निन्द्र सुसंदेशंसुष्टुअनुग्रहदृष्ट्यासर्वस्यद्रष्टारंत्वात्वां वयंवन्दिपीमहिस्तवामहिस्तु-
तिकर्तारोभूयास्मेत्याशास्यते अस्माभिर्वन्दिभिःस्तुतस्त्वं पूर्णवंधुरःस्तोवृत्त्योदैयैर्धनेःप्रिवेन
रथेनयुक्तःसन्न वशान् अनुकामयमानान् अन्यान् यजमानान्प्रति नूनंप्रयाहिअवश्यंप्रतिष्ठस्व
योजेत्यादिपूर्ववत् ॥ वन्दिपीमहि वदिअभिवादनस्तुत्योः आशीर्लिङ् लिङ्आशिपीतितस्यार्धधातु-
कत्वेनलसार्वधातुकस्वरभावेप्रत्ययाद्युदात्तत्वम् । मघवन्वित्यस्यामच्चितपूर्वमविद्यमानवदित्य-
विद्यमानवत्त्वेसतिपादादित्वान्निघाताभावः ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टममाह—

सघातंरूपंरथुमधितिष्टानिगोविदम् ।

यःपात्रंहारियोजनंपूर्णमिन्द्रचिकेततियोजान्विन्द्रतेहरी ॥ ४ ॥

सः । घृ । तम् । वृषणम् । रथम् । अधिं । तिष्ठति । गोऽविर्दम् । यः ।
पात्रम् । हारिऽयोजनम् । पूर्णम् । इन्द्र । चिकेतति । योजं ।
नु । इन्द्र । ते । हरी इति ॥ ४ ॥

सघ सखत्व्विन्द्रः वृषणंकामाभिवर्षकंगोविदंगवांलंभयितारं तंरथंअधितिष्ठातिर्दृशंरथं
अधितिष्ठतु आरूढोभवतु हेइन्द्र योरथः हारियोजनं एतत्संज्ञकंधानामिश्रितंपूर्णसोमेनपूर्णपा-
त्रं चिकेतति ज्ञापयति तंरथंअधितिष्ठेतिपूर्वणाव्ययः अधिष्ठायाच त्वदीयावश्वौक्षिपंयोजय ॥
घ ऋचितुनुषेतिदीर्घः । रथं अधिशीङ्स्थासांकर्मेत्यधिकरणस्यकर्मसंज्ञा । तिष्ठाति तिष्ठतेर्ले-
ट्याडागमः । चिकेतति कितज्ञाने लेट्यडागमः जुहोत्यादित्वाच्छपःशुः बहुलंछन्दसीतिवक्तव्यः-
मितिचनाव् नाभ्यस्तस्याचिपितीतिलघूपधगुणप्रतिषेधोऽभवति ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टमाह—

युक्तस्तेअस्तुदक्षिणउतसव्यःशतक्रतो ।
तेनजायामुपप्रियामन्दानोयाद्व्यन्धंसोयोजान्विन्द्रतेहरी ॥५॥

युक्तः । ते । अस्तु । दक्षिणः । उत । सव्यः । शतक्रतो इति
शतक्रतो । तेन । जायाम् । उप । प्रियाम् । मन्दानः । याहि ।
अन्धंसः । योजं । नु । इन्द्र । ते । हरी इति ॥ ५ ॥

हेशतक्रतोबहुकर्मवन्दिन्द्र त्वेत्वदीयेरथेदक्षिणोदक्षिणपार्श्वस्थोऽश्वोयुक्तोऽस्तु उतअपिच
सव्यः वामपार्श्वस्थोपियुक्तोऽस्तु तेनरथेन अन्धंसः सोमलक्षणस्यान्नस्यपानेनमन्दानोमत्स्व
प्रियांमीणपित्रींजायामुपयाहि सायत्रवतंतेतन्नगच्छेत्यर्थः तदर्थहेइन्द्र त्वदीयावश्वौरथेक्षिपंयो-
जयअनयोत्तरयाचपीतसोमस्येन्द्रस्यस्वगृहंप्रतिमस्थानंप्रतिपाद्यते ॥ मन्दानः मदिस्तुतिमोदमद-
स्वमकान्तिगतिषु लिटःकानच् द्विर्वचनप्रकरणे छन्दसिबेतिवक्तव्यमितिद्विर्वचनाभावः । अन्धंसः
अदभक्षणे अदेनुंमधश्चेत्यसुन् धातुनुंभागमोधकारान्तादेशश्च ॥ ५ ॥

अन्येष्वहःगुहारियोजनस्ययुनग्मात्पेपायाग्या सृष्टितं च—युनग्मितेव्रलणाकेशिनाहरी-
इतिपाग्यानुवाक्येअन्येष्वहःस्विति ।

तामेतांसूक्तेपद्यमाह—

युनज्मितीव्रह्मणाकेशिनाहरीउपप्रयाहिदधिपेगर्जस्त्योः ।

उत्वासुतासौरभसाअमन्दिपुःपूपण्वान्वञ्जिन्त्समुपत्न्यामदः ॥६॥३॥

युनज्मि । ते । ब्रह्मणा । केशिना । हरी इति । उप । प्र । याहि । दधिपे ।
गर्जस्त्योः । उत् । त्वा । सुतासः । रभसाः । अमन्दिपुः । पूपण्वान् ।
वञ्जिन् । सम् । ऊम् इति । पत्न्या । अमदः ॥ ६ ॥ ३ ॥

हेइन्द्र केशिनाकेशयुक्तौशित्वावन्तौतेहरीन्ददीयावश्वौ ब्रह्मणास्तोत्ररूपेणमन्त्रेणयुनज्मि
रथेसंयोजयामि तेनरथेनउपप्रयाहि त्वद्गृहमुपगच्छ गभस्त्योःबाहुनामैतव बाह्वोःअश्वबन्धकान्
रश्मीन्दधिपेधारयस्व त्वात्वांसुतासोयज्ञेऽभिपुताःसोमाः रभसाः वेगवन्तःतीवाः क्षिप्रमदकारिण-
इत्यर्थः उदमन्दिपुः उत्कृष्टमदयुक्तमकार्पुः हेवञ्जिन् अतस्त्वंस्वगृहंगत्वापूपण्वान् अत्रपूपनश-
ब्दःपुष्टौवर्तते पुष्टिवैपूपा पुष्टिमेवावरुन्धइतिश्रुतेः । सोमपानजनितयापुष्ट्यायुक्तःसन्पत्न्या
स्वभार्ययासहसमुअमदः सन्यगेवृत्तोभव ॥ केशिना केशशब्दान्मात्वर्थीयइतिः सुपांसुलुमिति
विभक्तेराकारः । रभसाःअर्शआदित्वादच् । अमन्दिपुः व्यत्ययेनपरस्मैपदम् । पूपण्वान्पुपुपुष्टौ श्व-
न्नुक्षान्त्यादौपूपनितिनिपात्यते तच्चात्रभावसाधनंद्रष्टव्यम् पूपाअस्यास्तीतिपूपण्वान्मादुपधाया-
इतिमतुपोवत्वम् नलोपेअनोनुडितिनुट् ह्रस्वनुङ्स्यांमतुपउदात्तत्वम् । अमदःमदीहर्षे छन्दसिलुङ्-
लङ्लिटइतिप्रार्थनायांलङ् श्यनिप्राप्तेव्यत्ययेनशाष् ॥ ६॥

॥ इतिप्रथमस्यपष्ठेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अश्वावतीतिपट्टचंद्रशमंसूक्तम् गोतमस्यार्षमैन्द्रंजागतम् तथाचानुकान्तम्—अश्वावति-
जागतमिति । अतिरात्रेतृतीयेपर्यायेब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रेइंसूक्तम् सूत्रितंच—अश्वावतिमोग्रां-
पीतिवृष्णाइयमिसत्त्वामितियाज्येति ।

तत्रमथमाष्टकमाह—

अश्वावतिप्रथमोगोपुंगच्छतिसुप्रावीरिन्द्रमर्त्यस्तवोतिभिः ।

तमित्पृष्णास्त्रिवसुनासर्वायसासिन्धुमापोयथाभितोविचेतसः ॥१॥

अश्वंसवति । प्रथमः । गोपुं । गच्छति । सुप्रस्रवीः । इन्द्र । मर्त्यः ।
 तवं । ऊतिभिः । तम् । इत् । पृणक्षि । वसुना । भवीयसा ।
 सिन्धुम् । आपः । यथा । अभितः । विचेतसः ॥ १ ॥

हेइन्द्र योमर्त्योमनुष्यः तवोतिभिः त्वदीयैरक्षणैःसुभावीः सुप्रपरक्षितोभवति समर्त्यः अ-
 श्वावतिवहुभिरश्वैर्युक्तेगृहेवर्तमानः गोपुमात्रव्येपुपथमोगच्छति सर्वेभ्योयजमानेभ्यःपूर्वमेवगो-
 मान्भवतीत्यर्थः त्वंतमिव तमेवपुरुषंभवीयसावहुतरेणभवितुतमेनवाशतसहस्रादिसंख्यायुक्तेन
 वसुनाधनेनपृणक्षि संपृक्तं संपूर्णंकरोपि तत्रदृष्टान्तः—विचेतसः विशिष्टज्ञानहेतुभूताआपोयथा
 अभितः सर्वासुदिक्षुसिन्धुंसमुद्रं पूरयन्ति तद्वत् ॥ अश्ववति मन्त्रेसोमाश्वेतिमतौदीर्घत्वम् । सु-
 भावीः अवितृस्तृतत्रिभ्यईरित्यवतेरीकारप्रत्ययः । ऊतिभिः ऊतियूतीत्यादिनाकिनउदात्तत्वम् ।
 पृणक्षि पृचीसंपर्के रौधादिकः । भवीयसा बहुशब्दादीयसुनिवहोर्लोपोभूचवहोरितिबहुशब्दस्य
 भूभावः ईयसुनईकारलोपश्च अत्रतुछान्दसत्वादीकारलोपोनक्रियते भूभावश्चक्रियते अथवाभ-
 वितृशब्दात् तुच्छन्दसीतीयसुत् तुरिष्ठेमेयःस्वितितृलोपः ॥ १ ॥

आपोनदीयेहोतृचमसेन्द्रिः पूर्यमाणेआपोनदेवीरित्येषानुवक्तव्या सन्नितंच—आपोनदेवीरु-
 पयन्तिहोत्रियमितिसमाप्येति । ब्राह्मणंच—आपोनदेवीरुपयन्तिहोत्रियमितिहोतृचमसेसमवनी-
 यमानास्वन्वाहेति ।

तामेतां द्वितीयामृचमाह—

आपोनदेवीरुपयन्तिहोत्रियंमवःपश्यन्तिवितंतंयथारजः ।
 प्राचैर्देवासःप्रणयन्तिदेव्युंब्रह्मप्रियंजोपयन्तेवराइव ॥२॥

आपः । न । देवीः । उप । यन्ति । होत्रियम् । अवः । पश्यन्ति ।
 विदंतम् । यथा । रजः । प्राचैः । देवासः । प्र । नयन्ति । देवस्युम् ।
 ब्रह्मप्रियम् । जोपयन्ते । वराःइव ॥ २ ॥

होत्रियं होतुःस्वभूतं चमसं देवीर्देव्योद्योतमाना आपो न यथा आपः उपयन्ति उपगच्छन्ति तद्दुःपरिवर्तमाना देवासः देवाः एतमेव चमसं अवः अवस्तात्पश्यन्ति होतृचमसे अस्माकंसोमाधि-
पवायापः पूरिता इति तेषां दृष्टिरप्यस्मिन्संलग्ना भूत् तत्र दृष्टान्तः—विततं विस्तीर्णं रजो ज्योतिः सूर्य-
संज्ञं विध्यथानिरन्तरमवस्तात्पततितद्द्वन्द्वयं देवान्कामयमानमेतं चमसंप्राचैः प्राचीनं यद्वा
प्रांचनैः प्रगमनैः उत्तरवेद्यभिमुखं होमकाले प्रणयन्ति होमार्थे प्रणीतं ब्रह्ममियं ब्रह्मणा सोमलक्ष-
णेनाग्नेन प्रीतं संतृप्तं पूरितमित्यर्थः जोषयन्ते सर्वे देवास्तं चमसं सेवन्ते वरा इव कन्यकां यथा वराम-
मेयं भविष्यति ममेयं भविष्यति इति कन्यकां सेवन्ते एवं देवा अपिममायं सोमः ममायं सोम इति अ-
स्य पार्श्ववर्तन्त इत्यर्थः एवमपो न स्त्रीयविनियोगानुसारेण योजितम् मन्त्रस्यानुष्ठेयार्थमकाश-
कत्वात् यदा तुरान्निपर्यायि स्याः विनियोगस्तदा त्वेवं व्याख्येयम्—हे इन्द्र देव्य आपो यथानि मदेशं
उपगच्छन्ति एवं देवास्त्वदीयं स्तोत्रं शृश्रूपमाणाः होत्रियं होतृसंविधिधिष्ण्यं स्थानं उपगच्छन्ति
उपगत्य च अवस्तात्पश्यन्ति विततं ज्योतिरिव देवयुं देवानात्मन इच्छन्तमेतं शंसितारं आगताः सर्वे
देवाः प्राचीनं प्रणयन्ति अग्रतो धारयन्ति ब्रह्ममियं स्तोत्रमियं त्वांशं सन्तं वराः कन्यका इव सेवन्ते ॥
होत्रियं होतृशब्दात्तस्येदमर्थेष्वप्रत्ययः । अवः पूर्वाधरावराणामसिपुरधवश्चैषामित्यसिप्रत्ययान्तो-
न्तोदात्तः । प्राचैः उच्चैर्नीचैरिति वदव्ययम् यद्वा प्रपूर्वादश्चतेर्बन्धे कविधानं स्थास्त्रापाव्यधिह-
नियुध्यर्थमिति परिगणनस्योपलक्षणार्थत्वाद्भावेकप्रत्ययः अनिदितामिति नलोपः । जोषयन्ते
जुषीमीति सेवनयोः स्वात्मनः प्रयोज्यत्वाद्धेतुमतिणिच् ॥ २ ॥

प्रवर्ग्याभिष्टवे अधिद्वयोरित्येषा स्पृष्टोदकमिति खण्डे सूत्रितम्—अधिद्वयोरदधा उक्थ्यं व-
चः शुकन्ते अन्यद्यजतन्ते अन्यदिति । हविर्धानप्रवर्तनेप्येषा सूत्रितं च—यमे इव यतमाने यदैतम-
धिद्वयोरदधा उक्थ्यं वच इत्यर्थं च आरभेदिति ।

तामेतां सूक्तेरुतीयां च माह—

अधिद्वयोरदधा उक्थ्यं वचो यत्सु चामिथुनायासं पर्यतः ।
असंयत्तो ब्रूते ते क्षेति पुष्यति भद्राशक्तिर्यजमानाय सुन्वते ॥ ३ ॥

अधि । द्वयोः । अद्धाः । उक्थ्यम् । वचः । यत्सु चामिथुना । मिथुना ।
या । असंयत्तः । असंयत्तः । ब्रूते । ते । क्षेति । पुष्यति । भद्रा ।
शक्तिः । यजमानाय । सुन्वते ॥ ३ ॥

हेइन्द्र द्वयोर्हविर्धानयोः उक्थ्यंउक्थंशस्त्रं तद्योग्यंवचः युजे वामित्यादिमध्वरूपं वचनंअध्य-
 दधाः निहितवानसि ननुहविर्धानयोर्द्वयोः कथमेकमेववचोधिनिधीयते इत्याशंक्य ब्राह्मणेनैवं
 व्याख्यातम्-अधिद्वयोरदधाउक्थ्यंवचइतिद्वयोर्हंततृतीयंछदिरधिनिधीयतउक्थ्यंवचइतियदा-
 ह यज्ञियंवैकर्मोक्थ्यंवचोयज्ञमवैतेनसमर्धयतीति । तत्रयथाहविर्धानद्वयेएकमेवतृतीयंछदिरधि-
 निधीयते एवंस्तोत्रमप्युभयोरेकंयुक्तम् उक्थ्यंनामयज्ञसंबन्धिशस्त्रंतद्योग्यंवचनमपियज्ञियंकर्म
 तस्यायज्ञरूपयोर्हविर्धानयोर्यज्ञत्वसंपादनायाधिनिधानाद्यज्ञोपिसमृद्धोभवति कीदृशयोर्हविर्धा-
 नयोः यतस्तुचा यताःसंबद्धाःस्तुचःग्रहचमसादिलक्षणाणिपात्राणिययोः तेमिथुनायुगलरूपेण-
 वर्तमाने या येहविर्धाने त्वांसपर्यतःपूजयतः तयोरित्यर्थः किञ्च ईदृग्रूपहविर्धानयुक्तोयजमानः
 असंयत्तः शत्रुभिःसहयुद्धार्थमनभिगतःसन् तेवते त्वदीयेकर्मणिक्षेतिनिवसति पुष्यतिचम-
 जयापशुभिश्चपुष्टोभवतिच सुन्वते त्वद्देवत्येयागेसोमाभिपवंकुर्वतोयजमानस्यभद्राकल्याणीश-
 किः उत्कृष्टंभवंति एतत्सर्वहविर्धानयोःउक्थ्यस्यवचसोनिधानेनत्वयाकृतमित्यर्थः ॥ यतस्तु-
 चा यमउपरमे निष्ठायांअनुदाचोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः बहुव्रीहौपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् इद-
 मादिपुत्रिपुपदेपुसुपांसुलुगितिभिभक्तेराकारः । सपर्यत सपरपूजायां कण्ठ्वादिभ्योयक् अदुपदेशात्-
 सार्वधातुकानुदात्तत्वे तस्यैवस्वरःशिष्यते । क्षेति क्षिनिवासगतयोः बहुलंछन्दसीतिविकरणस्य
 लृक् । सुन्वते यजमानाय पद्यर्थंचतुर्थीविकल्पेतिचतुर्थी शतुरनुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीशृचमाह-

आदङ्गिराःप्रथमंर्दधिरेवयंइन्द्राग्रयःशम्व्यायेसुकृत्यया ।
 सर्वपणेःसमविन्दन्तभोजनमश्वावन्तगोमन्तमापशुनरः ॥१॥

आत् । अङ्गिराः । प्रथमम् । र्दधिरे । वयः । इन्द्राग्रयः । शम्व्या ।
 ये । सुकृत्यया । सर्वम् । पणेः । सम् । अविन्दन्त । भोजनम् ।
 अश्ववन्तम् । गोमन्तम् । आ । पशुम् । नरः ॥ १ ॥

यदापग्निभिर्गावोपहतास्तदानींअङ्गिराः अङ्गिरसः प्रथमंपूर्वअग्रयः ययोहवित्तंक्षण-
 मयंर्दधिरे इन्द्रार्थंसादितवन्तः आत्अनन्तरं तादृगापंगिरसः इन्द्राग्रयः मन्वन्तिनामिमुक्ताः

सन्तः सुकृत्यया शोभनकरणोपेतया शम्याकर्मणाशोभनेनयागेनइन्द्रमयज्जितिशेषः तेनरो-
यज्ञस्यनेतारोङ्गिरसः पणेः एतन्नाम्नोसुरस्यसंबन्धिसर्वभोजनंधनंसमविन्दन्त समलभन्त कीदृशं
अश्वान्तं अश्वैर्युक्तम् गोमन्तं गोभिर्युक्तम् आकारः समुच्चये गवाश्वव्यतिरिक्तं अन्यत्पशुं प-
शुजातंसमविन्दन्त ॥ अङ्गिराः सुपासुसुगितिजसःसुः । शम्या शमीतिकर्मनाम शाम्यत्यनया
क्रिययादोषजातमितिशमी करणेधञ् नोदात्तोपदेशस्यमान्तस्यानाचमेरितिवृद्धिप्रतिषेधः गौ-
रादित्वावङीप् व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् । सुकृत्यया शोभनकृत्यंकरणंयस्यांसातथोक्ता नञ्सुम्या-
मित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

यज्ञैरथर्वाप्रथमः पथस्ततेततः सूर्यो ब्रतपावेन आजनि ।
आगा आजदुशना काव्यः सचायमस्य जातममृतं यजाहे ॥५॥

यज्ञैः । अथर्वा । प्रथमः । पथः । तते । ततः । सूर्यः । ब्रतःपाः ।
वेनः । आ । अजनि । आ । गाः । आजत् । उशना । काव्यः ।
सचा । यमस्य । जातम् । अमृतम् । यजामहे ॥ ५ ॥

पणिभिरपहतासुगोषु अथर्वाएतत्संज्ञकपिः यज्ञैरिन्द्रदेवत्यैः अनुष्ठितैर्यागैः पथः गोसंबन्धि-
नोमार्गान्प्रथमस्तेतेतनुते सर्वेषूपकपिष्यः पूर्वमेवकृतवानित्यर्थः ततस्त्वदनन्तरं ब्रतपाः ब्रतानां
कर्मणांपालयितावेनःकान्तः सूर्यःसूर्यरूपइन्द्रः आजनि गवांपदशानायआविरभूव ततोथर्वाता-
गाआजवआभिमुख्येनप्रामोद तादृशस्येन्द्रस्यकाव्यःकवेःपुत्रउशनाभगुःसचाअसुरनिरसनाय
सहायोऽभूव यमस्यअसुराणांनियमार्थंजातंप्रादुर्भूतंअमृतंमरणरहितंतमिन्द्रंयजामहे हविर्भिः
पूजयामः ॥ पथः शसिभस्येतेर्लोपइतिदेर्लोपः उदाननिवृत्तित्वरेणविभक्तेरुदात्तत्वम् । तते तनु-
विस्तारे बहुलंछन्दसीविकरणस्पलुक् अनुदात्तोपदेशेत्पादिनाअनुनासिकलोपः ॥ अजनि
जनीप्रादुर्भावे दीपजनत्रुधेत्पादिनाकर्तारिलुङि च्छ्विण् । आजव अजगतिक्षेपणयोः ॥ ५ ॥

षष्ठीष्टकमाह—

वर्हिर्वायत्संपत्याधेष्ट्यतेर्कोवाश्लोकं माधोपतेदिवि ।
घ्रावायत्रवदतिकारुरुक्थ्यं १स्तस्येदिन्द्रोअमिपित्वेपुरण्यति ॥६॥१॥

वृहिः । वा । यत् । सुऽअपत्याय । वृज्यते । अर्कः । वा ।
 श्लोकम् । आऽघोषते । द्विवि । यावा । यत्र । वदति । कारुः ।
 उक्थ्यः । तस्य । इत् । इन्द्रः । अभिऽपित्वेषु । रण्यति ॥६॥४॥

स्वपत्यायशोभनापतनहेतुभूतायकर्मणेवर्हिर्वायद्यदावृज्यतेछिद्यतेअध्वर्युणायागार्थमा-
 ह्वियतेअर्कोवास्तोत्रनिष्पादकोहोतावाश्लोकंस्तुतिरूपांवाचंदिविद्योतमानेयज्ञेयदाआघोषते उ-
 च्चारयति यत्रयस्मिन्कालेग्रावाअभिपवार्थप्रवृत्तउपलः वदतिशब्दं करोति तत्रदृष्टान्तः—कारुरु-
 कथ्यः लुप्तोपममेतत् उक्थस्यशस्त्रस्यशंसिताकारुः स्तोत्रायथाअभिमतशब्दं करोतितद्वत् तस्ये-
 त्पूर्वोक्तस्यसर्वस्यअभिपित्वेषुअभिप्राप्तिपुद्गोरोरण्यतिरमते यद्वा पूर्वोक्तानांवर्हिरादीनां अभि-
 प्राप्तिपुस्ततोपुद्गोरोरण्यति अस्मदीयोयागोभविष्यतीतिहर्षशब्दं करोति ॥ वृज्यते वृजीवर्जने अ-
 दुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेयकएवस्वरःशिष्यते निपातैर्यद्यदिहन्तेतिनिघातप्रतिषेधः । आ-
 घोषते घुपिर्विशब्दने भौवादिकः अत्रापिमदित्यस्यनिपातस्यानुपदान्निघाताभावः । रण्यति
 रमुक्तीडायां व्यत्ययेनश्यत्परस्मैपदं च अन्त्यविकारश्छान्दसः यद्वा रणशब्दार्थः व्यत्यये-
 नश्यत् ॥ ६ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपठेचतुर्थोवर्गः ॥४॥

असावीतिर्विशत्यृचमेकादशंसूक्तम् अत्रानुक्रम्यते—असाविर्विशतिःपल्लनुष्टुभओष्णिह-
 पाङ्क गायत्रैष्टुभास्तुचाःप्रगाथइति । आदितःपल्लनुष्टुभः सप्तम्याद्यास्तिस्रउष्णिहः दशम्याद्या-
 स्तिस्रःपङ्कयः त्रयोदश्याद्यास्तिस्रोगायत्र्यः षोडश्याद्यास्तिस्रिष्टुभः एकोनविंशोवृहती विं-
 शीसतोवृहती अनुवर्तनाद्दोतमऋषिः अनादेशपरिभाषयेन्द्रोदेवता सूक्तविनियोगोत्तिङ्गादव-
 गन्तव्यः अविहृतपोडशिशस्त्रेआद्यौतृचौस्तोत्रियानुरूपाः सूत्रितं च—अथषोडशसप्ताविसोमइन्द्र-
 तइतिस्तोत्रियानुरूपाविनि । आभिष्टविकेपूत्रथेपुत्रृतीयसवनेच्छावाकस्यइमावेवतृचौविकल्पिकी
 स्तोत्रियानुरूपाः एसूषितिरखण्डेसूत्रितम्—असाविसोमइन्द्रतइममिन्द्रसुतंपिचेति ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

असाविसोमइन्द्रतेशविष्टष्टण्णावार्गहि ।
 आत्वापृणफित्वन्त्रियंरजःसूर्योन्नर्गिमभिः ॥१॥

असावि । सोमः । इन्द्र । ते । शर्विष्ठ । धृष्णो इति । आ ।
गृहि । आ । त्वा । पृणक्तु । इन्द्रियम् । रजः । सूर्यः । न ।
रश्मिः । ॥ १ ॥

हेइन्द्र तेत्वदर्थसोमःअसाविअभिपुतोऽभूत् हेशविष्ठअतिशयेनबलवन् अतएवधृष्णो श-
त्रूणांघर्षयितः इन्द्रआगृहि देवयजनदेशमागच्छ आगतंचत्वात्वाइन्द्रियंसोमपानेनोत्पन्नं प्रभूर्तं
सामर्थ्यं आपृणक्तुआपूरयतु रजोन्तरिक्षंरश्मिभिःकिरणैःसूर्यो न यथासूर्यःपूरयतितद्वत् ॥ श-
विष्ठ शवस्विन्शब्दादिष्ठनिविन्मत्तोलुक् टेरितिटिलोपः पादादित्वान्निघाताभावः । गृहि गमेलो-
टिबहुलंछदन्तीतिशपोलुक् अनुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः तस्यासिद्धबद्धाभादित्यसि-
द्धवत्त्वाद्धेलुगभावः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

इन्द्रमिद्धरीवहतोप्रतिष्टष्टशवसम् ।

ऋषीणांचस्तुतीरुपयज्ञं चमानुपाणाम् ॥ २ ॥

इन्द्रम् । इत् । हरी इति । वहतः । अप्रतिष्टष्टशवसम् ।

ऋषीणाम् । च । स्तुतीः । उप । यज्ञम् । च । मानुपाणाम् ॥ २ ॥

अप्रतिष्टष्टशवसंकेनाप्यमतिर्घर्षितबलंअर्हिसितबलमित्यर्थः इन्द्रमिवइन्द्रमेवऋषीणां व-
सिष्ठादीनांमानुपाणांअन्येषामनुप्याणांच स्तुतीर्यज्ञंचहरीअश्वौउपवहतः तमीपंप्रापयतः य-
त्रयत्रस्तुवन्तियत्रयत्रयजन्तेतत्रतत्रसर्वत्रेन्द्रमश्वौपापयतइत्यर्थः ॥ मानुपाणां मनोजातावितिमनु-
शब्दादनुप्याणामश्च ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

आतिष्टष्टत्रहत्रथंयुक्तातेब्रह्मणाहरी ।

अर्वाचीनंसुतेमनोग्रावार्कणोतुवश्रुनां ॥ ३ ॥

आ । तिष्ट । इत् । हत् । रथम् । युक्ता । ते । ब्रह्मणा । हरी इति ।

अर्वाचीनम् । सु । ते । मनः । ग्रावा । कृणोतु । वश्रुनां ॥ ३ ॥

हेवृत्रहन् शत्रूणांहन्तरिन्द्र रथमातिष्ठआरोह यस्मात्तेहरीत्वदीयावधौ ब्रह्मणास्तोत्रलक्ष-
णेनमन्त्रेणयुक्तारथेऽस्माभिर्योजितौतस्मात्त्वरथमातिष्ठ तेमनःत्वदीयंमनश्चग्रावाअभिपवार्थंपवृ-
त्तःपापाणः वसुनावचनीयेनाभिपवशब्देनअर्वाचीनं अस्मदभिमुत्वंसुक्रणोतु सुष्टुकरोतु ॥ युक्ता
सुपांसुलुगित्याकारः । वसुना वचेर्गश्चेतिनुप्रत्ययः गकारश्चान्तादेशः ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टचमाह—

इममिन्द्रसुतंपिवज्येष्ठममर्त्यमदम् ।

शुक्रस्यत्वाभ्यक्षरन्धाराःऋतस्यसादने ॥४॥

इमम् । इन्द्र । सुतम् । पिव । ज्येष्ठम् । अमर्त्यम् । मदम् ।

शुक्रस्य । त्वा । अभि । अक्षरन् । धाराः । ऋतस्य । सादने ॥ ४ ॥

हेइन्द्र सुतमभिपुतमिमंसोमंपिव कीदृशंज्येष्ठंअतिशयेनप्रशस्यं मदमदकरम् अमर्त्यंअ-
मारकम् सोमपानजन्योमदोमदान्तरवन्मादकोनभवतीत्यर्थः तथाऋतस्ययज्ञस्यसंबन्धिनिसदने
गृहेवर्तमानाः शुक्रस्यदीप्तस्यास्यसोमस्यधाराः त्वात्वामभ्यक्षरन्आभिमुख्येनसंचलन्ति त्वांप्रा-
मुवन्ति स्वयमेवागच्छन्तीत्यर्थः ॥ ज्येष्ठं प्रशस्यशब्दादिष्ठनि ज्येचेतिज्यादेशः । अक्षरन् क्षरसं-
चलने छान्दसोत्प्ल ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

इन्द्रायनूनमर्चतोक्थानिचव्रीतन ।

सुताअमत्सुरिन्द्रवोज्येष्ठंनमस्यतासहः ॥५॥५॥

इन्द्राय । नूनम् । अर्चत । उक्थानि । च । व्रीतन । सुताः ।

अमत्सुः । इन्द्रवः । ज्येष्ठम् । नमस्यत । सहः ॥ ५ ॥ ५ ॥

हेऋत्विजः इन्द्रायनूनं क्षिप्रमर्चतपूजनंकुरुत एतदेवस्पष्टीक्रियते—उक्थानिअप्रगीतम-
थसाध्यानिस्तोत्राणिचव्रीतनवृत सुताअभिपुताइन्द्रवःसोमाश्चअमत्सुःआगतमेनमिन्द्रंमत्सु-
वंन्नु अनन्तरंज्येष्ठंप्रशस्यतमंसहःसहस्विनंबलवन्तंतमिन्द्रंनमस्यत नमस्कुरुत ॥ व्रीतन व्री-
तेर्नाडितवनवनथनाश्चेतिवनपादेशः । अमत्सुः मदीर्हपे छान्दसःपार्थनाप्लुट् आगमानुशास-

नस्यानित्यत्वादिज्ञावः । नमस्यत नमोवरिवश्वित्रडइतिक्यच् । सहः लुगकारेकाररेफाश्वक्-
व्याइतिमत्वर्थीयस्यलुक् ॥ ५ ॥

॥ इतिपथमस्यपद्येपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

पष्ठीश्रुचमाह—

नकिष्ट्वृथीतरोहरीयदिन्द्रयच्छसे ।
नकिष्ट्वानुंमज्मनानकिःस्वश्वंआनशे ॥ ६ ॥

नकिः । त्वत् । रथिऽतरः । हरी इति । यत् । इन्द्र । यच्छसे । नकिः ।
त्वा । अनुं । मज्मना । नकिः । सुऽअश्वः । आनशे ॥ ६ ॥

हेइन्द्र यद्यस्मात्त्वं हरीएतत्संज्ञावश्वौयच्छसेरथेयोजयसि तस्मात्त्वत् त्वत्तोऽन्यः कश्चिद्वृथी-
तरः अतिशयेनरथवान्तकिःनास्ति अन्येषामीदृगश्वयुक्तरथाभावात् त्वा त्वामनुलक्ष्यमज्मना
बलनामैतत् बलेनसदृशोऽपिनकिर्नहस्ति स्वश्वःशोभनाश्वोन्यश्वत्वांनकिरानशेनप्राप इन्द्रस्य
बलाश्वयोरसाधारणत्वादिन्द्रसदृशबलवानश्ववान्लोकेकश्चिदपिनास्तीत्यर्थः ॥ नकिष्ट्वृथुष्म-
त्तत्तक्षुष्वन्तःपादमितिपत्वम् । रथीतरः अतिशयेनरथी तरपि ईन्द्रथिनइतीकारान्तादेशः अ-
वग्रहसमथेछान्दसंहस्त्वत्वम् । यच्छसे यमेर्व्यत्ययेनात्मनेपदम् । स्वश्वः बहुव्रीहावाद्युदात्तंद्वाच्-
छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । आनशे अश्वोतेश्वेतिअत्त्यासादुत्तरस्यनुद् ॥ ६ ॥

आभिःप्लविकेपूकथयेपुतृतीयसवनेत्रालाणाच्छंसिनोपएकइद्विदयतइतिवैकल्पिकःस्तोत्रिय-
स्त्वृचः एहृष्वितिवण्डेस्त्वितम्—सस्त्रायआशिपामहियएकइद्विदयतइति । महाव्रतेऽपिनिष्क्रेवत्ये
औष्णिहृत्वाशीतावपंतृचोविनियुक्तः तथैवपञ्चमारण्यकेसूत्र्यते—एकइद्विदयतआयाहृदि-
भिःसुतमिति ।

तृचेपथमांस्त्रकेसप्तमीश्रुचमाह—

यएकइद्विदयतेवसुमर्तापदाशुपे ।
ईशानोअप्रतिष्कृतइन्द्रोअनुद् ॥ ७ ॥

यः । एकः । इत् । विदयते । वसु । मर्त्याय । दाशुपे । ईशानः ।
अप्रतिःस्कृतः । इन्द्रः । अङ्ग ॥ ७ ॥

यइन्द्रः एकइत् एकएवदाशुपे हविर्दत्तवतेमर्त्यायमनुष्याययजमानायवसुधनंविदयतेविशेषेण
ददाति अङ्गेतिक्षिप्रनाम अप्रतिष्कृतः परैरप्रतिशब्दितः प्रतिकूलशब्दरहितइत्यर्थः एवंभूतः सइ-
न्द्रः क्षिप्रंईशानः सर्वस्यजगतःस्वामीभवति ॥ विदयते दयदानगतिरक्षणहिंसादानेषु शपःपि-
त्त्वादानुदात्तत्वम् तिङ्श्रलसार्वधातुकस्वरेणधातुस्वरएवशिष्यते यद्वृत्तयोगादनिवातः । अपति-
ष्कृतः कुशब्दे प्रतिकूलं कूयतेशब्द्यतइतिप्रतिष्कृतः पारस्करादेराकृतिगणत्वात्सुहृ सुपामादित्वा-
त्पत्वम् नञ्समासेऽव्ययपूर्वपदमरुतिस्वरत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह—

कदामर्तमराधसंपदाक्षुम्पमिवस्फुरत् । कदानःशुश्रवद्गिरइन्द्रोअङ्ग ॥ ८ ॥

कदा । मर्तम् । अराधसम् । पदा । क्षुम्पम्इव । स्फुरत् ।

कदा । नः । शुश्रवत् । गिरः । इन्द्रः । अङ्ग ॥ ८ ॥

अराधसंहविर्लक्षणेनराधसाधनेनरहितम् अयटारमित्यर्थः एवंविधंमर्तमनुष्यं इन्द्रः पदा-
पादेनक्षुंपमिवअहिच्छत्रकमिव कदास्फुरत् स्फुरिष्यति बाधिष्यति यथा अहिच्छत्रमण्डला-
कारेणशयानंकश्चिदनायासेनहन्ति एवमिन्द्रोऽपि कदास्मच्छत्रून्हनिष्यतीत्यर्थः स्फुरतिर्वंधक-
मां स्फुरतिस्फुलतीतिवधकर्मसुपठितत्वात् नोऽस्माकंयपृष्ठांगिरः स्तुतिलक्षणावाचःइन्द्रः
कदाकस्मिन्कालेअङ्गक्षिप्रं शुश्रवत् श्रोष्यतीतिवितकयते अत्रनिरुक्तम्—क्षुंपमहिच्छत्रकंभवति-
यदक्षुष्यते । कदामर्तमनाराधयन्तंपादेनक्षुंपमिवावस्फुरिष्यति कदानःश्रोष्यतिगिरइन्द्रोअङ्गाङ्गे-
तिक्षिप्रनामेति ॥ पदा पादशब्दस्यपदान्त्यादिनापदादेशः ऊडिदमितिविभक्तेरुदात्तत्वम् ।
क्षुंपमिव क्षुभसंचलने अस्मात्कर्मणिघञिवहुलवचनाद्धातोर्नुमागमः वर्णव्यापत्त्याभकारस्यपका-
रः । स्फुरत् स्फुरसंचलने छन्दसिलुङ्लिट्इतिडथैलङ् बहुलंछन्दस्यमाङ्योगेऽपीत्य-
ङ्भावः । शुश्रवत् शुश्रवणे लेटचडागमः बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह—

यश्चिद्धित्वावृद्ध्युआसुतावाँआविवासति ।

उग्रंतत्पत्यतेशवइन्द्रोअङ्ग ॥ ९ ॥

यः । चित् । हि । त्वा । बहुद्भ्यः । आ । सुतद्भ्यान् । आद्विवासति ।
उयम् । तत् । पत्यते । शर्वः । इन्द्रः । अङ्ग ॥ ९ ॥

बहुभ्योमनुष्येभ्यःसकाशाद्यश्चिद्वियएवखलुयजमानः सुतावान् अभिपुतसोमयुक्तःस-
न् हेइन्द्र त्वात्वां आविवासतिपरिचरति विवासतिःपरिचरणकर्मां तस्मैयजमानायतदुग्रमुदूर्णं
शवोवलङ्गिन्द्रः अङ्गक्षिर्पन्त्यतेपातयतिप्रापयति ॥ तत् सुपांसुलुगितिचतुर्ध्यालुक् । पत्यते पतृगतौ
अस्मादन्तर्भावितण्यर्थात्प्रत्ययेनश्यत् ॥ ९ ॥

चातुर्विंशिकेहनिमाध्यंदिनेसवनेच्छावाकस्यस्वादोरित्थाविपूवतइतिवैकल्पिकःस्तोत्रिय-
स्तुचः होत्रकाणामितिखण्डेस्तूत्रितम्—यःसत्राहाविचर्पणिःस्वादोरित्थाविपूवतइति षष्ठ्यस्यपञ्च-
मेहनिनिष्केवल्येऽप्ययं चोन्नुरूपः स्तोमेवर्धमानइतिखण्डेस्तूत्रितम्—स्वादोरित्थाविपूवतउपनो-
हरिभिःसुतमिति ।

तृचेप्रथमांस्तूक्तेदशमीष्टकमाह—

स्वादोरित्थाविपूवतोमध्वःपिबन्तिगौर्यः ।

याइन्द्रेणसद्यावरीवृष्णामदन्तिशोभसेवस्वीरनुस्वराज्यम् ॥१०॥६॥

स्वादोः । इत्था । विपूवतः । मध्वः । पिबन्ति । गौर्यः । याः ।

इन्द्रेण । सद्यावरीः । वृष्णा । मदन्ति । शोभसे । वस्वीः । अनु ।

स्वराज्यम् ॥ १० ॥ ६ ॥

स्वादोः स्वादुभूतस्य रसयुक्तस्यइत्थाविपूवतः इत्थमनेनप्रकारेणसर्वेषुयज्ञेषु व्याप्तियुक्त-
स्य मध्वोमधुररसस्यसोमस्य क्रियाग्रहणकर्तव्यमितिकर्मणःसंप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थेपठौ एवंवि-
धंसोमंगौर्यंगौरवर्णागावः पिबन्ति यागावः शोभसेशोभार्थं वृष्णाकामाभिवर्षकेणेन्द्रेण सयाव-
रीः सहयान्ययोगच्छन्त्यःसत्पोषदन्तिहृष्टाभवन्ति ताःइन्द्रपीतस्यसोमस्यशेषंपिबन्तीत्यर्थः
वस्वीःपयःप्रदानेननिवासकारिण्यस्तागावः स्वराज्यंस्वकीयस्येन्द्रस्ययद्राज्यंराजत्वं तदनुलक्ष्या-
वस्थिताइतिशेषः ॥ विपूवतः विपूव्याप्तौ अस्मादीणादिकःकुप्रत्ययः ततोमतुप् ह्रस्वनुङ्ङ्यामनु-
षिदितमतुपउदानत्त्वम् अन्येषामपिट्श्यतइतिसंहितायांशीर्षः व्यत्ययेनमनोर्वात्वम् । मध्वः ज-
सादिपुण्ड्रसिवावचनमितियेर्दतीतिगुणाभावे यणादेशः । गौर्यः पिद्वीरादिभ्यश्चेदिङीप्जसिय-

णादेशे उदात्तस्वरितयोर्यणइतिपरस्यानुदात्तस्यस्वरितत्वम् । सयावरीः याप्रापणे आतोमनिन्निति वनिष् वनोरचेतिङीत्रेफौ । मदन्ति मदीहर्षे श्यनिमातेव्यत्ययेनशप् । वस्वीः वसनिवासे शृस्वृस्त्रि-
हीत्यादिनावसेरुपत्ययः धान्येनिदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तत्वम् । धोतोगुणवचनादित्यत्रवसुशब्दाद्गुणव-
चनावङीप् आद्युदात्तार्थेइतिवचनावसुशब्दावङीपियणादेशः जसिवाछन्दसीतिपूर्वसवर्णदीर्घ-
त्वम् । स्वस्परारज्यंस्वराज्यं अकर्मधारयेराज्यमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यपष्ठेपष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

एकादशीष्टचमाह—

ताअस्यपृशनायुवःसोमंश्रीणन्तिपृश्नयः ।

प्रियाइन्द्रस्यधेनवोवज्रंहिन्वन्तिसायकंवस्वीरनुस्वराज्यम् ॥ ११ ॥

ताः । अस्य । पृशानुवः । सोमम् । श्रीणन्ति । पृश्नयः । प्रियाः ।
इन्द्रस्य । धेनवः । वज्रम् । हिन्वन्ति । सायकम् । वस्वीः । अनु ।
स्वराज्यम् ॥ ११ ॥

ताः पूर्वोक्ताअस्येन्द्रस्यपृशनायुवः स्पर्शनकामाः पृश्नयोनानावर्णागावः इन्द्रेणपातव्यं
सोमंपयसाश्रीणन्ति मिश्रीकुर्वन्ति इन्द्रस्यमियाः प्रीतिहेतुभूतास्ताधेनवः सायकंशत्रूणामन्त-
कारकं वज्रमायुधंहिन्वन्ति शत्रुपुंसेरयन्ति इन्द्रोयथाशत्रुपुवज्रमिरयति तथेन्द्रस्यमदमुत्पादय-
न्तीत्यर्थः अन्यत्पूर्ववत् ॥ हिन्वन्ति हिविःपीणनार्थः इदित्त्वान्नुम् । सायकं पोन्तकर्मणि ण्व-
ल्लिआत्वेयुगागमः ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टचमाह—

ताअस्यनर्मसासहःसपर्यन्तिप्रचेतसः ।

व्रतान्यस्यसश्विरेपुरूणिपूर्वचिन्तयेवस्वीरनुस्वराज्यम् ॥ १२ ॥

ताः । अस्य । नर्मसा । सहः । सपर्यन्ति । प्रचेतसः । व्रतानि ।
अस्य । सश्विरे । पुरूणि । पूर्वचिन्तये । वस्वीः । अनु ।
स्वराज्यम् ॥ १२ ॥

प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानास्तागावः अस्येन्द्रस्य सहोवलंनमसास्वकीयेनपयोरूपेणानेनसपर्य-
न्तिपरिचरन्ति पुरुषिणवहूनि अस्येन्द्रस्यवतानि शत्रुवधादिरूपाणि वीर्यंकर्माणिसन्धिरे सिपेवि-
रे ज्ञापयन्तइत्यर्थः किमर्थं पूर्वचित्तये युयुत्सूनांशत्रूणांपूर्वमेवप्रज्ञापनाय अनेनयुध्यमानावृत्रा-
दयःसर्वेमरणंप्राप्ताः किमर्थंभवद्भिःप्राणास्त्यज्यन्तेइतितेपात्रोधनायेत्यर्थः अन्यत्पूर्ववत् ॥
सन्धिरे सश्रगतौ व्यत्ययेनात्मनेपदम् । पूर्वचित्तये चितीसंज्ञाने भावेकिन् मरुद्दधादित्वात् पूर्व-
पदान्तोदात्तत्वम् ॥ १२ ॥

चातुर्विंशिकेहनिपातःसवने ब्राह्मणाच्छंसिनःशास्त्रे इन्द्रोदधीचइतिपळहस्तोत्रियसंज्ञक-
स्तुचः सूत्रितंच—आदहस्वधामन्विन्द्रोदधीचोअस्थभिरिति ।

तुचेप्रथमांसूक्तेत्रयोदशीसृचमाह—

इन्द्रोदधीचोअस्थभिर्वृत्राण्यप्रतिष्कृतः । जघाननवतीर्नव ॥ १३ ॥

इन्द्रः । दधीचः । अस्थभिः । वृत्राणि । अप्रतिष्कृतः । जघान ।
नवतीः । नव ॥ १३ ॥

अत्रशाट्यायनिनइतिहासमाचक्षते—आथर्वणस्यदधीचोजीवतोदर्शनेनअसुराःपरावभूवुः
अथतस्मिन्स्वर्गते असुरैःपूर्णापृथिव्यभवत् अथेन्द्रस्तैरसुरैःसहयोद्धुमशक्रुवंस्तपुपिमन्विच्छन्
स्वर्गगतइतिशुश्राव अथपप्रच्छतत्रत्यान् नेहकिमस्यार्कचित्परिशिष्टमङ्गमस्तीति तस्मैअवोच-
व अस्त्येतदाश्वंशीर्षं येनशिरसाअश्विभ्यामंधुविद्यांप्राववीत् तत्तुनविद्वयत्राभवदिति । पुनरि-
न्द्रोऽन्नवीत् तदन्विच्छतेति तद्धान्वेपिपुः तच्छर्यणावत्यनुविद्याजहुः शर्यणावद्वैनामकुरुक्षेत्र-
स्यजघनार्धेसरःस्यन्दते तस्यशिरसोऽस्यभिरिन्द्रोऽसुरानजघानेति । अप्रतिष्कृतः परैरप्रतिशब्दि-
तः प्रतिक्वञ्चशब्दरहितः इन्द्रःआथर्वणस्यदधीचः एतत्संज्ञकस्यऋषेः अस्थभिःअश्वशिरःसंब-
न्धिभिरस्यभिः नवतीर्नवनवसंख्याकानवतीःदशोत्तराष्टशतसंख्याकाः तथाहिलोकत्रयवर्तिनो-
देवान्जेतुंआदावासुरीमायात्रिधासंपद्यते त्रिविधाअतीतानागतवर्तमानकालभेदेनतत्कालवर्तिनो-
देवान्जेतुंपुनरपिप्रत्येकंत्रिगुणिवाभवति एवंनवसंपद्यते पुनरपिउत्साहादिशक्तित्रयरूपेणत्रैगुण्ये
सतिसप्तविंशतिःसंपद्यते पुनःसात्विकादिगुणत्रयभेदेनत्रैगुण्येसतिएकोत्तराशीतिःसंपद्यते ए-
वंचतुर्भित्तिकैर्गुणितायामायायाः दशसुदिसुप्रत्येकमवस्थानेसति नवनवतयः संपद्यन्ते एवंवि-
धानिमायारूपाणिवृत्राणिआवरकाणिअसुरजातानिजघानहववान् ॥ दधीचः दधिअश्वतीति

दध्यद् अश्वतेर्ऋत्विगित्यादिनाक्विन् अनिदितामितिनलोपः षष्ठ्येकवचनेअचइत्यकारलोपे चावितिदीर्घत्वम् उदात्तनिवृत्तिस्वरेणविभक्त्युदात्तत्वेमाप्तेतदपवादतया चावितिपूर्वपदस्यान्तोदात्तत्वात्तम् अश्वेच्छन्दस्यसर्वनामस्थानमितिपुनर्विभक्त्युदात्तत्वविधानेनतद्वाध्यते । अस्थभिः छन्दस्यपिदृश्यतइतिअनजादावपिअस्थिशब्दस्यानडादेशः सचोदात्तः ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टममाह—

इच्छन्नश्वस्ययच्छिरःपर्वतेष्वपश्रितम् । तद्दिदच्छर्यणावन्ति ॥ १४ ॥

इच्छन् । अश्वस्य । यत् । शिरः । पर्वतेषु । अपश्रितम् । तत् ।
विदत् । शर्यणावन्ति ॥ १४ ॥

पर्वतेषुपर्ववत्सुगिरिषु अपश्रितं अपगत्यश्रितं अश्वस्यअश्वसंवन्धिदधीचोयच्छिरः इच्छन्निन्द्रोवर्तते शर्यणावतिएतत्संज्ञकेसरसितच्छिरोविदत् अज्ञासीव ज्ञात्वातदाहत्यतदीयैरस्थिभिवृत्राणिजघानेतिपूर्वस्यामृचिसंवन्धः ॥ इच्छन् इपइच्छायां तुदादित्वाच्छप्रत्ययः । विदत् वेत्तेर्लुङिद्व्यत्ययेनचुरडादेशः । शर्यणावति शर्यणानामदेशाः तेषामदूरभवंसरः शर्यणावत् मध्वादिपुशर्यणाशब्दस्यपाठात् मध्वादिभ्यश्चेतिचातुर्थिकोमतुप् संज्ञायामितिमतुषोवत्वम् मत्तौबह्वचोनजिरादीनामितिदीर्घः ॥ १४ ॥

अतिमूर्तिनाश्रयेकाहेकर्तव्येपूर्वमेवैकंमासंस्तूर्याचन्द्रमसीभ्यामिष्टिभ्यांयष्टव्यम् तत्रपूर्वपक्षे चान्द्रमसीष्टिः अत्राहगोरितितस्यांप्रधानस्यानुवाक्या अतिमूर्तिनेतित्वण्डेस्त्रितम्—अत्राहगोरमन्वतनवोनवोभवतिजायमानइति ।

तामेवांसूक्तेष्वदशीष्टममाह—

अत्राहगोरमन्वतनामत्वष्टुरपीच्यम् । इत्थाचन्द्रमसोगृहे ॥ १५ ॥ ७ ॥

अत्र । अहं । गोः । अमन्वतु । नाम । त्वष्टुः । अपीच्यम् ।
इत्था । चन्द्रमसः । गृहे ॥ १५ ॥ ७ ॥

अत्राहअस्मिन्नेवगोर्गनुश्चन्द्रमसोगृहेमण्डले त्वष्टुर्दिनस्यसंवन्धिअपीच्यं रात्रावन्तार्हितंस्वकीयंयन्नामतेजःनदादित्यरश्मयः इत्थाइत्यमनेनप्रकारेणअमन्वतअजानन् उदकमयेस्वच्छेव-

न्द्रविन्धे सूर्यकिरणाःप्रतिफलन्ति तत्रप्रतिफलिताःकिरणाः सूर्येयादृशींस्तज्ञांलभन्ते तादृशींच-
न्द्रेऽपिवर्तमानालभन्तइत्यर्थः एतदुक्तंभवति यद्वात्रावन्तर्हितंसौरवेजस्तच्चन्द्रमण्डलंप्रविश्यअ-
तीवनैशंतमोनिवार्यसर्वप्रकाशयति ईदृग्भूततेजसायुक्तःसूर्यश्चेन्द्रएव द्वादशस्वादित्येषुइन्द्रस्या-
पिपरिगणितत्वात् अतोहोरात्रयोःप्रकाशकइन्द्रएवेतिइन्द्रस्तुतेःप्रतीयमानत्वादिन्द्रोदेवतेत्येतदु-
पपन्नंभवति ईदृग्भूतस्यतेजसः आश्रयत्वेनचन्द्रमसःप्राधान्यविवक्षयाचान्द्रमस्यामिष्टौविनि-
योगोऽप्युपपद्यते अत्रनिरुक्तं—अथाप्यस्यैकोरश्मिश्चन्द्रमसंप्रतिदीप्यतेतदेतेनोपेक्षितव्यमादि-
त्यतोस्यदीप्तिर्भवतीतिमुपुन्नःसूर्यरश्मिश्चन्द्रमागन्धर्वइत्यपिनिगमोभवति सोऽपिगौरुच्यतेअत्रा-
हगोरमन्वतेति । अत्रहगोःसममंसतादित्यरश्मयःस्वन्नामापीच्यमपचितमपगतमपहतमनन्तर्हितेवे-
ति ॥अमन्वत मनुअवबोधने । अपीच्यम् अपिपूर्वाच्चिनोतेरर्ष्यादयश्चेतिनिपातनाद्यद् अतएवा-
भिमतरूपसिद्धिः यद्वा अपिपूर्वाद्अथतेर्कंत्विगित्यादिनाकिन् अनिदितामितिनलोपः अपिगतेनि-
गतेभवमपीच्यं भवेच्छन्दसीतियत् अचइत्यकारलोपेचावितिदीर्घत्वम् तित्स्वरितः अपीच्योप्रका-
शइतिभट्टभास्करमिश्रः । इत्था इदमशब्दादथाहेतौचच्छन्दसोतिप्रकारवचनेथाप्रत्ययः यदितत्रे-
दमशब्दो नानुवर्तते तदानीमिदमस्थमुरितिथमुप्रत्ययः अव्ययादाप्सुपइतिसुब्दुक्तंवाधित्वात्सुपां-
सुलुगितिडादेशः । चन्द्रमसः चन्द्रमाह्लादनंमिमोतेनिर्मिमीतइतिचन्द्रमाः चन्द्रेमोडित्यसिप्र-
त्ययः दासीभारादिपुपठितत्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् पूर्वपदंच स्फायितञ्चीत्यादिनारक्प्रत्यया-
न्तमन्तोदात्तम् ॥ १५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपठेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

सर्वपृष्ठायामिष्टौकायस्यहविषः कोअद्येतिद्वेऋचौयाज्यानुवाक्ये सूत्रितंच—कार्यदशमंको-
अद्ययुक्तेधुरिगाऋतस्येतिद्वेइति ।

तत्रप्रथमांसूक्तेपोडशीष्टचमाह—

कोअद्ययुक्तेधुरिगाऋतस्प्रशिर्भावतोभामिनोदुर्हणापून् ।

आसन्निपून्हृत्स्वसोमयोभून्यसंपांभृत्यामृणधृत्सर्जीवात् ॥१६॥

कः । अद्य । युक्ते । धुरि । गाः । ऋतस्य । शिमीवतः । भामिनः ।
 दुःहृणायून् । आसन्इदंपून् । हत्सुइअसः । मयःइभून् । यः ।
 एषाम् । भृत्याम् । ऋणधत् । सः । जीवात् ॥ १६ ॥

अथास्मिन्कर्मणि ऋतस्य गच्छत इन्द्रसंबन्धिनोरथस्य धुरि अश्ववहनप्रदेशे गाः गतिमतो-
 ऽश्वान् क्रोयुक्ते कोनामनियोक्तुं शक्नोति नकोपीत्यर्थः कीदृशानश्वान् शिमीवतः वीर्यकर्मोपेतान्-
 न्भामिनः तेजसायुक्तान् दुर्हणायून् परैर्दुःसहेन क्रोधेन युक्तान् हणीयतिः क्रुध्यतिकर्मा आसन्नि-
 पून् येषामासन्न्यास्ये मुखप्रदेशे शत्रूणां प्रहरणार्थमिषवोवाणावद्वास्तान् हत्स्वसः हत्सुशत्रूणांहृद-
 येषु अस्यन्ति स्वकीयं पादं क्षिपन्तीति हत्स्वसः मयोभून्मयसः सुखस्य भावयितृन्स्वकीयानां सुखपदा-
 नित्यर्थः यो यजमान एषामीदृशानामश्वानां भृत्यां भरणक्रियारथवाहनक्रियां ऋणधत्समर्धयति
 स्तौतीति यावत् स यजमानः जीवात् जीवनवान् भवेत् यद्वा कइति प्रजापतिरुच्यते कोहैवैनाम-
 प्रजापतिरिति श्रुतेः । ऋतस्य यज्ञस्य धुरिनिर्वाहे गाः वेदरूपान्वाग्विशेषान् अद्यइदानीं युक्ते संपो-
 जयति कीदृशान् शिमीवतः प्रतिपाद्यैः कर्मभिर्युक्तान् भामिनः उज्ज्वलान् दुर्हणायून् हणीयति-
 हानिकर्मा हातुं अशक्यान वेदाध्ययनस्य नित्यत्वात् आसन्निपून् आसन्न्यास्ये इपुरे पणंगमनमुच्चा-
 रणं येषां तान् हत्स्वसः हत्सुहृदयेषु दीप्यमानान्प्रकाशमानानित्यर्थः मयोभून्मयसः अध्ययन-
 प्रभवस्य सुखसाधनस्यादृष्टस्य भावयितृन् यो यजमानः एषां वचसां भृत्यां भरणक्रियां ऋणधत् ऋ-
 ऋद्धिमती करोति स जीवात् स एव जीवेत् अन्ये जीवन्मृता इत्यर्थः ॥ दुर्हणायून् हणी इल्लजायां कण्ठ्वा-
 दित्वाद्यक् बहुलवचनादस्मादुष्णप्रत्ययः अतो लोपे सति वर्णव्यत्यये नाकारः मृग्यादिर्वाद्गृष्ट-
 व्यः । आसन्निपून् पदनित्यादिना आस्यशब्दस्यासन्नादेशः इपगतावित्यस्मादिपेः किञ्चेत्युप-
 त्ययः बहुव्रीहौ पूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् । हत्स्वसः अमुक्षेपणे अस्य गतिदीप्त्यादानेषु किञ्चेति किप्
 तत्पुरुषेठति बहुलमित्यलुक् लुदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् । मयोभून् व्यत्ययेन हत्स्वत्वं यद्वा मितद्वा-
 दिभ्य उपसंख्यानमिति दुप्रत्ययः । भृत्यां भृञ्भरणे संज्ञायां समजनिपदेति क्यप् उदात्तइत्यनुवृ-
 त्तेः प्रत्ययस्पोदात्तत्वम् । ऋणधत् ऋधुवृद्धौ लेटिव्यत्ययेन भ्रम् एटोडाटावित्यडागमः इतश्च लो-
 पइतीकारलोपः । जीवात् जीवमाणधारणे पूर्ववलेट्याडागमः ॥ १६ ॥

सप्तदशीधृचमाह-

कईपनेतुज्यतेकोचिंभायकोमंसतेसन्तमिन्ट्रंकोअन्ति ।
 कस्तोकायकइभायोतरायोधिव्रवत्त्वेईकोजनाय ॥ १७ ॥

कः । ईपते । तुज्यते । कः । विभाय । कः । मंसते । सन्तम् । इन्द्रम् ।
 कः । अन्ति । कः । तोकार्य । कः । इभाय । उत । राये । अधि ।
 ब्रवत् । तन्वे । कः । जनाय ॥ १७ ॥

अनुग्रहीतरिन्द्रे आगते सति क ईपते शत्रोर्भक्तिः सन्को निर्गच्छति नकोऽपीत्यर्थः कस्तुज्य-
 तेको हिंस्यते शत्रुभिर्हिंस्योऽपिकश्चिन्नास्तीत्यर्थः कोयजमानो विभाय विभेति इन्द्रेक्षके सति
 प्रथमपिनोत्पद्यते दूरे तस्य शत्रुकृता हिंसा अन्ति अन्तिके समीपे सन्तं अस्माकं रक्षकत्वेन वर्तमान-
 नमिन्द्रकः पुरुषो मंसते जानाति वयमेव जानीमोनान्य इत्यर्थः एकः कः पूरकः युद्धे सहायार्थमि-
 न्द्रे आगते सति कोयजमानः तोकाय पुत्राय अधिब्रवत् हे इन्द्रास्मदीयं पुत्रं रक्षेत्येवं रूपं अधि-
 वचनं पक्षपातेन वचनं ब्राह्मणायाधिब्रूयात् इति यथा एव रूपमधि वचनं कोयजमानः कुर्यात् स्व-
 यमेवेन्द्रो रक्षतीति भावः इभाय गजाय कोऽधिब्रवत् उत अपि चराये शत्रुभिरपह्नियमाणा यधना-
 यकोऽधिब्रवत् अपह्नियमाणमस्मदीयं धनं रक्षेत्यधि वचनमपि कोयजमानः कुर्यात् नकोपीत्यर्थः
 अपि च तन्वे स्वकीयाय शरीराय जनाय परिजनाय च कोधिब्रवत् स्वशरीररक्षार्थं परिजनरक्षार्थं चेन्द्र-
 स्याधि वचनं नोपेक्षितम् स्तुत्या प्रीत इन्द्रः स्वयमेवरक्षतीत्यर्थः यदा तु कशब्दाभिधेयस्य प्रजा-
 पतेः संवन्धिनिकर्मणि विनियोगः तदानीं परमैश्वर्ययोगात् इन्द्रशब्देन प्रजापतिरेवाभिधीयते
 यथा ऐन्द्र्यागार्हपत्यमुपतिष्ठत इति विनियोगानुसारेण कदाचनेत्यस्यामृचिविद्यमान इन्द्रो गार्हपत्य-
 परतयानीयते तद्वत् ॥ ईपते ईपमतिर्हिंसा दर्शनेषु भौवादिक आत्मनेपदी । तुज्यते तुजर्हिंसा-
 यां कर्मणियक् अद्रुपदेशात् सार्वधातुकानुदात्तत्वे क एव स्वरः शिष्यते अतिङीति पर्युदासान्नि-
 घाताभावः । मंसते लेट् चडागमः सिबहुलंसेटीति सिप् । अन्ति अन्तिकस्य कादिलोपो बहुलमिति
 क्लोपः । ब्रवत् ब्रवीते लंसेट् चडागमः । तन्वे तनुशब्दाच्चतुर्थ्ये क वचने जसादिपुच्छन्दि सिवावचनमि-
 ति चेर्द्धीति गुणाभावियणादेशः उदात्तस्वरितयोर्यण इति भिक्तेः स्वरितत्वम् ॥ १७ ॥

अष्टादशी मृचमाह—

को अग्निर्माद्देहविपापृते नंस्तु चार्यजातास्तु सिंधुवेभिः ।

कस्मै दिवा आवंहा नाशु होमको मंसते धीति होत्रः सुदेवः ॥ १८ ॥

कः । अग्निम् । ईद्रे । हविषा । घृतेन । सुचा । यजातै । ऋतुभिः ।
ध्रुवेभिः । कस्मै । देवाः । आ । वहान् । आशु । होम । कः ।
मंसते । वीतिहोत्रः । सुदेवः ॥ १८ ॥

कोयजमानोऽग्निमीद्रे इन्द्रार्थहविर्निरूप्य अग्निस्तौतिइन्द्रायहविर्निर्वापोऽपि सम्यक्कृतं
शक्यते इन्द्रस्यदुर्विज्ञानत्वात् कोवाइन्द्रयागार्थंअग्निंसुचाजुह्वाध्रुवेभिः ध्रुवैर्नित्यैः ऋतुभिःवस-
न्तादिकालैः उपलक्षितेनघृतेन हविषायजातै यजेत् यद्वा ऋतवः प्रयाजदेवताः ऋतवोवैप्र-
याजाइतिश्रुतेः । ताभिध्रुवैःप्रकृतावनुष्ठेयतयानिश्रुतैःऋतुभिःसहअग्निं आज्यभागदेवतांघृ-
तेनहविषाकोयजेत् नकोऽपीत्यर्थः कस्मैयजमानाय होमह्लातव्यंप्रशस्यंधनं आशुशीघ्रदेवाः
आवहान्आवहन्ति प्रयच्छन्तिनकस्माअपीत्यर्थः इन्द्रएवधनस्यदातानान्येदेवाइतिइन्द्रःस्तूय-
ते वीतिहोत्रः प्राप्तयज्ञः सुदेवःशोभनदेवताकः कोयजमानोमंसते इन्द्रंसम्यक्जानाति नको-
पीत्यर्थः बहुविधेनस्तोत्रेणचिरकालोपासनेनचेन्द्रःप्रत्यक्षोभवति नान्येनप्रकारेणेतितात्पर्यार्थः ॥
ईद्रे ईडस्तुतौ अदादित्वाच्छपोलुक् । सुचा सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । यजातै यजतेर्ले-
ट्याडागमः वैतोन्यत्रेत्यैकारः । वहान् वहतेर्लेट्याडागमः इतश्चलोपइतीकारलोपः संयोगान्द-
स्येतिनकारलोपः । होम ह्वयतेःकृतात्वस्यआतोमनिभितिमनिन् ह्वइत्यनुबृत्तौबहुलंछन्दसीति
संप्रसारणं यद्वा नामन्सीमभित्यादौहोमन्शब्दोमनिन्प्रत्ययान्तोनिपात्यते । मंसते मनज्ञाने
लेट्याडागमः सिद्धहुलंलेटीतिसिप् । वीतिहोत्रः वीगत्यादिषु अस्मात्कर्मणिमच्चेवृषेत्यादिना
क्विन् सचोदात्तः होत्रंहोमः हुयामाशुभसिन्धुत्स्वन् इतित्रन्प्रत्ययः वीतिः प्राप्तोहोमोयेन बहु-
व्रीहोपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । सुदेवः नब्रूसुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ॥ १८ ॥

एकोनविंशीष्टचमाह—

त्वमङ्गप्रशंसिपोदेवःशंविष्टमर्त्यम् ।

नत्वदन्योर्मघवन्नस्तिमर्द्धितेन्द्रब्रवीमिनेवचः ॥१९॥

त्वम् । अङ्ग । प्र । शंसिष्पः । देवः । शंविष्ट । मर्त्यम् । न । त्वत् ।

अन्यः । मघवन् । अस्ति । मर्द्धिता । इन्द्र । ब्रवीमि । ते । वचः ॥१९॥

अद्वैत्यभिमुखीकरणे अङ्गशविष्ठ हेवलवत्तमइन्द्र देवोद्योतमानस्त्वं मर्त्यमरणधर्माणंत्वां
स्तुतवन्तंपुरुषं प्रशंसिष्यः सम्यग्नेनस्तुतमितिप्रशंस हेमघवन्धनवनिन्द्र त्वदन्यस्त्वतोऽन्यः क-
श्चिन्मर्दितासुखयितानास्ति अतःकारणात्तेतुभ्यं इदंस्तुतिलक्षणं वचोब्रवीमिउच्चारयामि ॥ शं-
सिष्यः शंसुस्तुतौ लेटिसिष्यडागमः सिद्धहुलंलेटीतिविकरणस्यसिष्य तस्यार्धधातुक्त्वादिडाग-
गमः । शविष्ठ अतिशयेनशवस्वीशविष्ठः इष्टनिविन्मतोर्लुक् टेरितिटिलोपः । मर्दिता घृष्टसुखने
वृचइडागमः ॥ १९ ॥

विंशोऽष्टकमाह—

मातेराधांसिमातंऊतयोवसोस्मान्कदाचनार्दभन् ।

विश्वाचनउपमिमीहिमानुपवसूनिचर्षणिभ्यआ ॥२०॥८॥

मा । ते । राधांसि । मा । ते । ऊतयः । वसो इति । अस्मान् । कदा ।
चन । दभन् । विश्वा । च । नः । उपमिमिमीहि । मानुप । वसूनि ।
चर्षणिभ्यः । आ ॥ २० ॥ ८ ॥

हेवसोनिवासयितः इन्द्र तेवसंवन्धीनिराधोत्येभिरितिराधांसिभूतानिअस्मान् कदाचन क-
दाचिदपिमादभन्माविनाशयन्तु तथाऊतयोगन्तारः यद्वा धूतयइत्यत्रवर्णलोपः धूतयः कंपयिता-
रः तेत्वदीयामरुतश्रमादभन् हेमानुपमनुष्यहितेन्द्र चर्षणिभ्यः मन्त्रद्रष्टृभ्यः नोऽस्मभ्यंविश्वा
विश्वानिसर्वाणिवसूनिधनानिचआउपमिमीहि सर्वतआहत्यअस्मत्समीपेकुरु सर्वत्रवर्तमानंधन-
मस्मभ्यंप्रयच्छेत्पर्यः ॥ कदा किंशब्दात्सर्वैकान्यकिंयत्तदःकालेदेतिदाप्रत्ययः किमःकइतिका-
देशः व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् । दभन् दंभुदंभे लोडर्थे छान्दसेलडि बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक्
नमाङ्चोगेइत्यङ्भावः । मिमीहि माङ्मानेशब्देच व्यत्ययेनपरस्मैपदं जुहोत्यादित्वावश्लुः धृ-
आदित्यस्यासत्येत्वम् हेडिन्त्वाव्युमास्थेतीत्वम् ॥ २० ॥

॥ इतिप्रथमस्यपष्ठेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

॥ इतिप्रथमेमण्डलेत्रयोदशोनुवाकः ॥ १३ ॥

चतुर्दशानुवाकेनवसूक्तानि तत्रप्रयइतिद्वादशर्चप्रथमंस्त्रुम् गोतमस्यार्प पञ्चमीद्वादशौ
त्रिष्टुभौ शिष्टाजगत्यः मरुवोदेवताः तथाचानुक्तान्तम-प्रयेद्वादशमारुतंहृषश्च्यन्तेत्रिष्टुभाविनि ।

हशब्दप्रयोगादिदमादीनि चत्वारि सूक्तानि मरुदेवत्यानि । अभिष्टवपडहस्यचतुर्थे हनि आग्निमारु-
ते एतत्सूक्तं मारुतनि विद्वान्नीयम् सूत्रितं च—प्रये शंभन्ते जनस्य गोपा इत्याग्निमारुतमिति ।

तत्र प्रथमाष्टचमाह—

प्रये शंभन्ते जनयो न सप्त यो यामं न्द्रस्य सूनवः सुदंससः ।

रोदसी हि मरुतं चक्रिरे वृधे मदन्ति वीरा विदथे पृष्वयः ॥१॥

प्र । ये । शंभन्ते । जनयः । न । सप्तयः । यामं न् । रुद्रस्य । सूनवः ।
सुदंससः । रोदसी इति । हि । मरुतः । चक्रिरे । वृधे । मदन्ति ।
वीराः । विदथेषु । पृष्वयः ॥ १ ॥

ये मरुतः यामन् यामनि गमने निमित्तभूते सति प्रशंभन्ते प्रकर्षेण स्वकीयान्यङ्गान्यलं कुर्वन्ति जनयो न जाया इव यथा योषितः स्वकीयान्यङ्गान्यलं कुर्वन्ति तद्वत् कीदृशामरुतः सप्तयः सप्त-
र्षणशीलाः रुद्रस्य सूनवः रोदयति सर्वमन्तकाले इति रुद्रः परमेश्वरः तस्य पुत्राः सुदंससः शोभन-
कर्माणः एतदेवोपपादयति हियस्मान्मरुतो रोदसी धावापृथिव्यौ वृधे वृष्टिप्रदानादिनावर्धनाय च-
क्रिरे कृतवन्तः अतः सुदंसस इत्यर्थः वीराः विशेषेण शत्रुक्षेपणशीलाः पृष्वयः घर्षणशीलाः
महीरुहशिलोच्चयादेर्भञ्जका इत्यर्थः एवं भूतास्ते मरुतो विदथेषु विदन्त्येपुयष्टव्यतया देवानिति वि-
दथायज्ञाः तेषु मदन्ति सोमपानेन हृष्यन्ति ॥ शंभन्ते शुभशुभदीप्तौ भौवादिकः । जनयः जायन्ते
आस्वपत्यानीति जनयोजायामाः इन्सर्वधातुष्यइतीन्प्रत्ययः । यामन् यामापणे कृत्यत्युटो बहु-
लमिति बहुलवचनादातोमनिञ्जितिभावेमनिन् सुपांसुलुगितिसप्तम्यालुक् । सुदंससः दंस इति क-
र्मनाम शोभनदंसोयेषां सोमनसी अलोमोपसी इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । चक्रिरे हिचेति निघा-
तमतिषेधः । वृधे वृधुवृद्धौ संपदादित्क्षणो भविक्रिप् सावेका च इति विभक्तेरुदात्तत्वम् । मदन्ति
मदीर्हर्षे श्यनिप्राप्तेष्वत्ययेन शप् पादादित्वात्त्रिधाताभावः । विदथेषु विदज्ञाने रुदिविदिष्यांकि-
दिति अथप्रत्ययः । पृष्वयः घृषुसंघर्षेण कृषिपृष्वीत्यादिनाविन्प्रत्ययान्तो निपात्यते ॥१॥

द्वितीयाष्टचमाह—

तर्द्धितासो महिमानं माशतद्विरुद्रासो अर्धिचक्रिरे सटः ।

अर्चन्तो अर्कं जनयन्त इन्द्रियमधि श्रियो दधिरे पृश्निमातरः ॥२॥

ते । उ॒क्षि॒तासः । म॒हि॒मान॑म् । आ॒श॒त । दि॒वि । रु॒द्रासः । अ॒धि ।
च॒क्रि॒रे । स॒दः । अ॒र्च॑न्तः । अ॒र्क॑म् । ज॒न॒य॑न्तः । इ॒न्द्रि॒य॑म् । अ॒धि ।
श्रि॒यः । द॒धि॒रे । पृ॒श्नि॑ऽमातरः ॥ २ ॥

येपूर्वोक्तगुणविशिष्टास्तेमरुतः उक्षितासोदेवैरभिपिक्ताःसन्तोमहिमानंमहत्त्वं आशत
आमुवन् रुद्रासोरुद्रस्यपुत्राः उपचाराजन्येजनकशब्दः तेरुद्रपुत्रामरुतः दिविद्योतमानेनभस्ति
सदःसदनंस्थानंअधिचक्रिरेअधिकंसर्वोत्कृष्टतवन्तः अर्कमर्चनीयमिन्द्रं अर्चन्तः पूजयन्तः
इन्द्रियंइन्द्रस्यलिङ्गंवीर्यंजनयन्तः महरभगवोजहिवीरयस्वेत्येवंरूपेणवाक्येनोत्पादयन्तः पृश्नि-
मातरः पृश्नेर्नानारूपायाभूमेःपुत्रामरुतः श्रियः ऐश्वर्याणिअधिदधिरे आधिक्येनाधारयन् ॥
उक्षितासः उक्षसेचने कर्मणिनिष्ठा आज्ञसेरसुक् । महिमानं महच्छब्दात्पृथ्वादिलक्षणइमनिच्
टेरितिटिलोपः । आशत अश्रुव्याप्तौ लडिचहुल्लंछन्दीतिविकरणस्यलुक् । इन्द्रियं इन्द्रियमिन्द्र-
लिङ्गमिन्द्रदृष्टमितिधच्प्रत्ययान्तोनिपात्यते । पृश्निमातरः प्राश्रुतेसर्वाणिरूपाणीतिपृश्निभूमिः
श्रूयतेच—इयंवेपृश्निः । घृणिपृश्निरित्यादौनिपातनादभिमतरूपसिद्धिः पृश्निर्मातायेपातिेतथोक्ताः
ऋतश्छन्दसीतिसमात्तान्तस्यकषःप्रतिषेधः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

गोमा॑तरो॒यच्छु॒भय॑न्ते॒अ॒ञ्जि॒भिस्त॑नूपुंशु॒भ्राद॑धिरे॒विरु॑क्मंतः ।
वा॒ध॑न्ते॒विश्व॑म॒भिमा॑ति॒नम॑प॒वर्त्मान्ये॑पा॒मनु॑रीयतेघृतम् ॥ ३ ॥

गो॒ऽमा॑तरः । यत् । शु॒भय॑न्ते । अ॒ञ्जि॒भिः । त॑नूपुं । शु॒भ्राः । द॒धि॒रे ।
वि॒रु॑क्मंतः । वा॒ध॑न्ते । विश्व॑म् । अ॒ञ्जि॒ऽमा॑ति॒नम् । अ॒पं । व॒र्त्मा॑नि ।
ए॒षाम् । अ॒नुं । री॒य॑ते । घृ॒तम् ॥ ३ ॥

गोमातरः गोरूपाभूमिर्मातायेपातिमरुतः अञ्जिभिः रूपाभिव्यञ्जैराभरणीयंघदाद्युभय-
न्ते स्वकीयान्यद्धानिशोभायुक्तानिकुर्यन्ति तदानींशुभ्रादीमामरुतः तनूपुस्वकीयेषुशरीरेषु विरु-
क्मतोविशेषेणरोचमानानलङ्कारान्दधिरेधारयन्ति अपिचविश्वंसर्वंअभिमातिनंशुभ्रंअपवाधन्तोहि-
सन्ति एषामरुवांवर्त्मानिमागाननुसृत्यपृथङ्कारणशीलमुदकंरीयतेसवति यत्रमरुतोगच्छन्तिवृष्टयु-

दकमपितदनुसारेणतत्रगच्छतीत्यर्थः ॥ शुभयन्ते संज्ञापूर्वकस्यविधेरनित्यत्वाद्ब्रह्मवृषधगुणाभावः ।
 अङ्गिभिः अञ्जुव्यक्तिप्रक्षणकान्तिगतिषु खनिकप्यञ्जसि वसिध्वनिस्तनिवनिसन्निग्रन्थिचरि-
 ष्यश्चेतिइत्ययः । शुभ्राः शुभदीप्तौ स्फायितश्चीत्यादिनारक् । विरुक्मतः विशिष्टारुक्विरुक्
 तद्वन्तोविरुक्मन्तः मतुपिअयस्मयादित्वेनपदत्वात्कुत्वं भत्वाज्जशत्वाभावः । रीयते रीङ्स्ववणेदैवा-
 दिकः ॥३॥

चतुर्थीष्टचमाह—

वियेभ्राजन्तेसुमखासऋष्टिभिःप्रच्यवयन्तोअच्युताचित्दोजंसा
 मनोजुवोयन्मरुतोरथेष्वारुपवातासःपृपतीरयुग्ध्वम् ॥ ४ ॥

वि । ये । भ्राजन्ते । सु॒मखासः । ऋ॒ष्टिभिः । प्र॒च्यव॒यन्तः ।
 अच्यु॒ता । चि॒त् । ओजं॒सा । म॒नः॒ऽजुवः । यत् । म॒रुतः । रथे॒षु ।
 आ । रू॒प॒वा॒तासः । पृ॒पतीः । अ॒युग्ध्वम् ॥ ४ ॥

सुमखासः शोभनयज्ञाः ये मरुतः ऋष्टिभिरायुधैर्विभ्राजन्ते विशेषेण दीप्यन्ते ते मरुतः अ-
 च्युता चित् च्यावयितुमशक्यानि दृढानि पर्वतादीन्यपि ओजसा स्वकीयेन बलेन प्रच्यवयन्तः
 प्रकर्षेण च्यावयितारः प्रेरयितारो भवन्ति उत्तरार्धः प्रत्यक्षकृतः हेमरुतः मनोजुवः मनोवद्वेगगतयः
 वृषवातासः वृष्ट्युदकसेचनसमर्थसप्तसंघात्मकाः यूयंरथेषु आत्मीयेषु पृपतीः पृपत्यइति मरुद्वा-
 हनानां संज्ञा पृपत्यो मरुतामित्युक्त्वात् पृपन्निःश्वेतविन्दुभिः युक्तामृगीः यद्यदा अयुग्ध्वं आभिमु-
 ख्येन नियुक्ता अरुद्रम् तदानीं पर्वतादिकं प्रच्यवत इत्यर्थः ॥ सुमखासः सर्वे विधयश्छन्दसि विक-
 ल्पन्त इति नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदस्य प्रवृत्त्यभावे बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अच्युता शेश्छ-
 न्दसि बहुलमिति शैलोपः । मनोजुवः जुइतिसौत्रोधातुर्गत्यर्थः क्विच्चीत्यादिना क्विब्दीर्घो । अयु-
 ग्ध्वं युजिर्योगे लुङि धिचेति सकारलोपः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

प्रयद्रथेषु पृपतीरयुग्ध्वं वाजे अर्द्धिमरुतोरुह्यन्तः ।
 उतारूपस्य विष्यन्ति धाराश्चर्मवोदभिवर्ष्युन्दन्ति भूमं ॥ ५ ॥

प्र । यत् । रथे॒षु । पृ॒पतीः । अ॒युग्ध्वम् । वाजे॑ । अ॒र्द्धिम् ।
 म॒रुतः । रु॒ह्यन्तः । उ॒त । अ॒रूप॒स्य॑ । वि । स्य॒न्ति । धाराः॑ ।
 च॒र्म॒वो॒द॒व । उ॒द॒र्द्धिः॑ । वि । उ॒न्द॒न्ति॑ । भूमं॑ ॥ ५ ॥

हेमरुतः पृपतीः यद्यथारथेषुमायुग्ध्वं प्रायूयुजन् किं कुर्वन्तः वाजेअन्नेनिमित्तभूतेसति
 अर्द्धिमेवंरंहयन्तः वर्षणार्थं पेरयन्तः उततदानीं अरुपस्य आरोचमानस्यसूर्यस्यैद्युताग्नेर्वासका-
 शात् वृष्ट्युदकधाराः भवन्तोविष्यन्तिविमुञ्चन्ति विमुक्तास्ताश्चधाराः उदभिरुदकैश्चर्मवपरि-
 मितमल्पंचर्मयथाअप्रयत्नेनक्लेद्यते एवंभूम सर्वाभूमिव्युन्दन्तिविशेषेणआर्द्राकुर्वन्ति ॥ रंहयन्तः
 रहिगतौ। विष्यन्ति पोऽन्तकर्मणि दैवादिकः ओतःशयनीत्योकारलोपः उपसर्गात्सुनोतीतिषत्वम् ।
 उन्दन्ति पदन्तियादिनाउदकशब्दस्यउदनादेशः । व्युन्दन्ति उन्दीक्लेदने । भूम सुपांसुलुगिति
 भूमिशब्दादुत्तरस्यामोडादेशः छान्दसंहस्वत्वम् ॥ ५ ॥

तृतीयसवनेआवोवहन्त्वितिपोतुःप्रस्थितयाज्या सूत्रितंच—आवोवहन्तुसप्तयोरुष्प्यदोऽमे-
 वनःसुहवाआहिगन्तनेति ।

तामेतांसूक्तेपथीष्टचमाह—

आवोवहन्तुसप्तयोरुष्प्यदोरुष्पत्वानःप्रजिगातवाहुभिः ।

सीदतावर्हिःरुरुवःसदस्कृतमादयध्वमरुतोमध्वोअन्धसः ॥६॥१॥

आ । वः । वहन्तु । सप्तयः । र्ष्प्यदः । र्ष्पत्वानः । प्र ।

जिगात । वाहुभिः । सीदत । आ । वर्हिः । उरु । वः । सदः ।

कृतम् । मादयध्वम् । मरुतः । मध्वः । अन्धसः ॥ ६ ॥ १ ॥

हेमरुतो वीयुष्मान्सप्तयः सर्पणशीलाः अश्वाः आवहन्तु अस्मद्यज्ञंप्रापयन्तु कीदृशाः
 सप्तयः र्ष्प्यदः लघुशीर्षस्यन्दमानाः वेगेनगच्छन्तइत्यर्थः र्ष्पत्वानः लघुशीर्षपतन्तौ-
 गच्छन्तोपूयं बाहुभिःस्वकीयैःहस्तैःअस्मभ्यंदातव्यंघनमाहृत्यप्रजिगातप्रकपेणगच्छत हेम-
 रुतोवीयुष्माकंसदःसदनेवेदिलक्षणस्थानंउरुविस्तीर्णंरुतं तत्रयदास्तीर्णवर्हिस्त्वदासीदत त-
 स्मिन्वर्हिष्पुपविशत उपविश्यचमध्वोमधुरस्यअन्धसः सोमलक्षणस्यान्नस्पानेनमादयध्वंरु-
 ताभवत् ॥ र्ष्प्यदः र्ष्प्यन्दन्तइतिर्ष्प्यदः स्यन्दूभलवणे क्प्रचेतिकिप् अनिदितामितिन-
 लोपः रुदुत्तरपदमलुतिस्वरत्वम् । र्ष्पत्वानः पतृगतौ अन्येभ्योऽपिट्शयन्तइतिवनिष् । जिगा-
 त गास्तुवौ जौहोत्यादिकः जिगातीतिगतिकर्मसुपाशात् अत्रगत्यर्थः लोणमध्यमबहुवचनस्य
 सप्तनप्तनयनाश्चेतितच्चादेशः तस्यपित्त्वेनडित्त्वाभावादीहल्यघोरितीत्वाभावः । सदः अतःरुक्-
 मीतिविसर्जनीयस्यसत्वम् । मादयध्वं मदत्नियोगे चुरादिरात्त्वेनपदी ॥६॥

॥इतिप्रथमस्यपष्ठेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

सप्तमीष्टचमाह—

तेवर्धन्त स्वतवसो महित्वना नानाकंतस्थुरु रुचक्रिरे सदः ।
विष्णुर्यद्वावृषणं मदच्युतं वयो न सीदन् अधिर्वाहि पिप्रिये ॥७॥

ते । अवर्धन्त । स्वतवसः । महित्वना । आ । नाकम् । तस्थुः ।
उरु । चक्रिरे । सदः । विष्णुः । यत् । हृ । आवत् । वृषणम् ।
मदच्युतम् । वयः । न । सीदन् । अधि । वाहिपि । प्रिये ॥ ७ ॥

तेमरुतः अवर्धन्तवृद्धिगताः कीदृशाः स्वतवसः स्वाश्रयबलाः नान्यस्यकस्यचित् बलमपे-
क्षन्ते वृद्धिमाप्यच महित्वनामहिम्नामहत्त्वेननाकंस्वर्गआतस्थुः आस्थितवन्तः सदःसदनंभोल-
क्षणंस्थानंचस्वकीयनिवासायउरुविस्तीर्णंचक्रिरे यद्येभ्योमरुद्भ्यः यदर्थंवृषणंकामाभिवर्षकं
मदच्युतंमदस्यहर्षस्यआसेकारयज्ञंविष्णुर्हावत् विष्णुरेवागत्यरक्षति तेमरुतःवयोनपक्षिणोयथा
शीघ्रमागच्छन्ति एवंशीघ्रमागत्यवाहिष्यधि अस्मदीयेयज्ञेप्रियेमीतिकरेसीदन्सीदन्तु उपविश-
न्तु ॥ तेवर्धन्त स्वरितोवानुदात्तेपदादावित्येकादेशस्यस्वरितत्वम् । महित्वना भावमत्ययादुत्तर-
स्याडोव्यत्ययेननाभावः उदात्तत्वंच यद्वा सुपांसुलुगितिआजादेशोनकारोपजनश्च । तस्थुः ना-
कमातस्थुश्चसदश्चविस्तीर्णंचक्रिरइतिचार्थप्रतीतिश्चादिलोपेविभापेतिप्रथमायास्तिङ्विभक्तोर्न-
घातप्रतिषेधः । यत् सुपांसुलुगितिचतुर्थ्यालुक् । आवत् छान्दसोवर्तमानेऽलुक् । वृषणं वापपूर्वस्य-
निगमेइतिउपधादीर्घाभावः । मदच्युतं मदंच्योवतीतिमदच्युत् च्युतिर्आसेचने क्तिप्चेतिक्तिप् ।
सीदन् लिङ्थेलेट्चडागमः ॥ ७॥

अष्टमीष्टचमाह—

शूरांश्चेद्युधयो न जग्मयः श्रवस्यवो न पृतनासु येतिरे ।
भयन्ते विश्वा भुवना मरुद्भ्यो राजान इव त्वेष संन्दृशो नरः ॥८॥

शूराःऽइव । इत् । युयुधयः । न । जग्मयः । श्रवस्यवः । न ।
पृतनासु । येतिरे । भयन्ते । विश्वा । भुवना । मरुद्भ्यः ।
राजानःऽइव । त्वेष संन्दृशः । नरः ॥ ८ ॥

इदित्येतत्समुच्चये शूराइवेव शौर्योपेतायुत्तवः पुरुषाइवच युयुधयोन शत्रुभिर्युध्यमा-
नाः पुरुषाइवच जगमयःशीघ्रगच्छन्तोमरुतः श्रवस्यवोनश्रवोन्मत्तनइच्छन्तःपुरुषाइव घृत-
नासु सङ्ग्रामेपुयेतिरे प्रयतन्ते वृत्रादिभिर्युद्धेव्याप्रियन्ते तादृशोऽप्योमरुद्भ्योविश्वाभुवनासर्वाणिभू-
तजातानि भयन्ते विज्यति येनरोवृष्ट्यादेर्नेतारोमरुतः राजानइव राजमानानृपतयइवत्वेषसं-
शः दीप्तसंदर्शनाउग्ररूपतयाद्रष्टुमशक्याभवन्तितेज्यइत्यर्थः ॥ युयुधयः युधसंगहारे आट्टगमह-
नजनइत्यत्रोत्सर्गश्छन्दसीतिवचनात्किन्मत्ययः लिङ्ङ्नावाद्भिर्भावादि किच्चाद्गुणाभावः निच्चा-
दाद्युदात्तत्वम् । जगमयः तेनैवसूत्रेणकिन्मत्ययः गमहनेत्यादिनोपधालोपः स्थानिवद्भावाद्दि-
र्भावादि । श्रवस्यवः श्रवइच्छतिश्रवस्यति क्याच्छन्दसीत्युमत्ययः । येतिरे यतीमयत्वे छन्द-
सिलुङ्लइलिट्इतिवर्तमानेडिट् । भयन्ते जिभीभये बहुलंछन्दसीतिशपःश्लोरभावः । त्वेषसं-
शः त्विपदीमौ पचाद्यच् दृशिर्मेक्षणे संपूर्वाद्स्मात्संपदादिलक्षणोभावेक्किप् बहुव्रीहौपूर्वपदम-
कृतिस्वरत्वम् ॥ ८ ॥

नवमोष्टकमाह—

त्वष्टायद्द्वजं सुकृतं हिरण्ययं सहस्रं अष्टिं स्वपा अर्वावर्तयत् ।

धत्त इन्द्रो नर्यपीसि कर्तवेहं वृत्रं निरपामौज्जदण्वम् ॥ ९ ॥

त्वष्टा । यत् । वज्रम् । सुकृतम् । हिरण्ययम् । सहस्रं अष्टिम् ।

सुदपाः । अर्वावर्तयत् । धत्ते । इन्द्रः । नरि । अपांसि । कर्तवे ।

अहंन् । वृत्रम् । निः । अपाम् । औज्जत् । अर्णवम् ॥ ९ ॥

स्वपाः शोभनकर्मा त्वष्टाविश्वनिर्माता यद्वज्रं अर्वावर्तयत् इन्द्रं मत्यगमयत् दत्तवानित्य-
र्थः कीदृशं सुकृतं सम्यक्निष्पादितं हिरण्ययं सुवर्णमयं सहस्रं अष्टिं अनेकाभिर्धाराभिर्युक्तं तद्व-
ज्रं इन्द्रो धत्ते धारयति किमर्थं नरि अघ्नन्संबन्धात् नृशब्देन संग्रामोऽभिधीयते संग्रामे अपांसि
शत्रुहननादिलक्षणानिकर्माणि कर्तविकर्तुं एवं वज्रं धृत्वा तेन वज्रेण वृत्रं वृष्ट्युदकस्यावरकं अर्णवं
अणंसोदकेन युक्तमेघं अहंन् अवधीत् अपां तेन निरुद्धा अपश्च निरीजवनिःशेषेणाधोमुखं अपात-
यत् प्रवृष्टा अकरोदित्यर्थः ॥ सुकृतं सपूर्वात्करोतेः कर्मणि निष्ठा गतिरनन्तरइति गतेः प्रकृतिस्वर-
त्वम् । हिरण्ययं हिरण्यशब्दाद्गुत्तरस्य मपटोमकारस्य लोपः ऋच्यवात्स्यवास्त्वेत्यादिना निष्पात्यते ।

स्वपाः सोमं नसी अलोमोपसी इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । कर्तवे तुमर्थेसेमेनितिकरोतेस्तवेन्प्रत्ययः ।
 अपां क्रियाग्रहणं कर्तव्यमितिकर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थेपठौ ऊडिदमितिविभक्तेरुदात्तत्वम् ।
 औञ्ज उञ्ज आर्जे । अर्णवं अर्णसोलोपश्चेति मत्वर्थीयोवः सलोपश्च ॥ ९ ॥

दशमीष्टचमाह—

ऊर्ध्वं नुनुद्रेवतंत ओजसा दादृहाणं चिद्विभिदुर्विपर्वतम् ।

धमन्तो वाणं मरुतः सुदानवं सोमस्य रण्यानि चक्रिरे ॥ १० ॥

ऊर्ध्वम् । नुनुद्रे । अवतम् । ते । ओजसा । दादृहाणम् । चित् ।

विभिदुः । वि । पर्वतम् । धमन्तः । वाणम् । मरुतः । सुदानवं ।

मदे । सोमस्य । रण्यानि । चक्रिरे ॥ १० ॥

अत्रेयमाख्यायिका—गोतमऋषिः पिपासया पीडितः सन् मरुतः उदकं ययाचे तदनन्तरं
 मरुतो दूरस्थं कूपमुद्धृत्य यत्र स गोतमऋषिस्तिष्ठति तां दिशं नीत्वा ऋषिसमीपे कूपमवस्थाप्य तत्पार्श्वं
 आहावंचलत्वा तस्मिन्नाहावे कूपमुत्सिच्यत घृषितेनोदकेन तर्पयांचक्रुः अयमर्थो न योत्तरयाच प्र-
 तिपाद्यते—ते मरुतः अवतं अवस्तावत्तवो भवतीति अवतः कूपः कूपनामसुच अवतः अवट इति प-
 ठितम् तमूर्ध्वं उपरि यथा भवति तथा ओजसा स्वकीयेन वलेन नुनुद्रे पेरितयन्तः उतवातवन्त इत्य-
 र्थः एवं कूपमुत्वायकपेराश्रमं प्रतिनयन्तो मरुतः मार्गमध्ये दृहाणं प्रवृद्धं गतिनिरोधकं पर्वतं चित्
 पर्ववन्तं शिलोच्चयमपि विविभिदुः विशेषेण च भंजुः सुदानवः शोभनदानास्ते मरुतः वाणं शतसं-
 ख्याभिस्तन्नीभिर्युक्तं वीणाविशेषं धमन्तो वादयन्तः सोमस्य मदे सोमपानेन हर्षं सति रण्यानि स्तु-
 त्यानिरमणीयानि धनानि चक्रिरे स्तोत्रं यः कुर्वन्ति ॥ नुनुद्रे गुदमेरणे लिटि इरयोरेङ्गतिरे-
 आदेशः । दादृहाणं दृहाहिवृद्धौ लिटः कानच् । धमन्तः ध्वाशब्दाग्निसंयोगयोः पाघेत्या-
 दिनाधमादेशः । वाणं अणरणवणशब्दार्थाः कर्मणि चञ् कर्पात्त्वत इत्यन्तोदात्तत्वम् । रण्यानि
 रणतेर्भावे वशिरण्योरुपसंख्यानमित्यप् ततो भवेच्छन्दसीति यत् यतो नाव इत्याद्युदात्तत्वम् ॥ १० ॥

एकादशीष्टचमाह—

जिह्वं नुनुद्रेवतंतयां दिशासिंश्चुत्संगोतं मायतृष्णजे ।

आगच्छन्ती मर्वसा चित्रमानवः कामुं विप्रस्यतर्पयन्त धामंजिः ॥ ११ ॥

जिह्वाम् । ननुद्रे । अवतम् । तया । दिशा । असिञ्चन् । उत्सम् ।

गोतमाय । तृष्णज्ञे । आ । गच्छन्ति । ईम् । अवंसा ।

चित्रज्ञानवः । कामम् । विप्रस्य । तर्पयन्त । धामज्ञिः ॥ ११ ॥

मरुतः अवतं उद्धृतं कूपं यस्यां दिशि कृत्वा पर्वसतितया दिशा जिह्वं वक्रं तिर्यञ्चं ननुद्रे मेरितवन्तः एवं कूपं नीत्वा ऋष्याश्रमे वस्थाप्य तृष्णजे तु पिताय गोतमाय ऋषये तदर्थं उत्संजलप्रवाहं कूपादुद्धृत्य असिञ्चन् आहावे अवा नयन् एवं कृत्वा ईमे नस्तो वारं पृषिं चित्रज्ञानवः विचित्रदीप्तयस्ते मरुतः अवसा ईदृशेन रक्षणेन सह आगच्छन्ति तत्तमीपं प्राप्नुवन्ति प्राप्य च विमस्य मेधाविनो गोतमस्य काममभिलाषं धामभिरायुधोधारकैरुदकैस्त्पर्षयन्त अतर्पयन् ॥ तया नगो भ्यन्साववर्णे तिसावेकाचइति प्राप्तस्य विभक्तयुदात्तस्य प्रतिषेधः । दिशा सावेकाचइति विभक्तेरुदात्तत्वम् । तृष्णजे जितृपापिपासायां स्वपितृपोर्न जिङ् प्रत्ययाद्युदात्तत्वम् पदकारस्य शाकल्यस्य त्वयमभिप्रायः अन्येष्वपि दृश्यत इति दृशिग्रहणात् केवलादपि जने ईमत्ययः तृष्णाजावायस्य सतथोक्तः इत्यापोः संज्ञाछन्दसोर्बहुलमिति ह्रस्वत्वं बहुव्रीहौ पूर्वेषु दप्रकृतिस्वरत्वम् । धामभिः दधातेरातोमनिञ्चितिमनिन् ॥ ११ ॥

मारुतेपशौयावः शर्मैति ह विषोयाज्या प्रदानानामिति खण्डेऽस्तु त्रितम्—अराइवेदचरमाअहेवयावः शर्मशशमानायसन्तीति ।

तामेतास्सुकैद्वादशीष्टचमाह—

यावः शर्मशशमानायसन्ति त्रिधातूनि दाशुपेयच्छताधि ।

अस्मभ्यं तानि मरुतो विर्यन्तर्यिनो धत्तवृषणः सुवीरम् ॥ १२ ॥ १० ॥

या । वः । शर्म । शशमानाय । सन्ति । त्रिधातूनि । दाशुपे ।

यच्छत । अधि । अस्मभ्यम् । तानि । मरुतः । वि । यन्त । र्यिम् ।

नः । धत्त । वृषणः । सुवीरम् ॥ १२ ॥ १० ॥

हेमरुतः ऋष्युष्माकंसंबन्धीनि या यानि शर्मशर्माणि सुखानि गृहाणि वा कीदृशानि त्रिधातूनि ष्ट्रिधिव्यादिषु त्रिपुस्थानेष्ववस्थितानि शशमानाय ऋष्यान्स्तु विभिः भजमानाय दानुं संपादितानि

पूर्वोक्तक्षणानिशर्माणियानिसन्ति यानिचदाशुपेहविर्दत्तवतेयजमानायअधियच्छतअधिकंम-
यच्छथ हेमरुतः तानिसर्वाणिशर्माण्यस्मभ्यंवियन्त विशेषेणप्रयच्छत किञ्च हेवृषणः कामानां व-
र्षितारोमरुतः नोऽस्मभ्यंसुवीरंशोभनैर्वीरैःपुत्रादिभिर्युक्तरिधिधनंधत्त दत्त ॥ या शोश्छन्दसिबहुल-
मितिशैलोपः । शर्म सुपांसुलुगितिजसोलुक् । शशमानाय शशभुतगतौ ताच्छीलिकश्चानश् । यच्छत
छान्दसेलङ्घिचहुलंछन्दस्यमाङ्गचोगेपीत्यङ्गभावः । यन्त यमेलोऽतिबहुलंछन्दसीतिशपोलुक् तन-
तनथनाश्रैतितस्यतवादेशः अतस्तस्यपित्वेनङ्घ्रिच्वाभावादनुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपो-
नभवति । वृषणः वापपूर्वस्यनिगमेइत्युपधादीर्घाभावः । सुवीरं बहुवीहौवीरवीर्यौचेत्युत्तरपदा-
द्युदात्तत्वम् ॥ १२ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपष्ठेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

मरुतोयस्येतिदशर्चद्वितीयंसूक्तम् गोतमस्यापंगामप्रंमरुद्देवताकं अनुक्रम्यतेच-मरुतोद-
शागायत्रमिति । व्यूह्नेतृतीयेछन्दोमेआग्निमारुतशस्त्रेएतत्सूक्तं तृतीयस्यागन्ममहेतिखण्डेसूत्रित-
म्-मरुतोयस्यहिमाप्रयेवाचमित्याग्निमारुतमिति । ऐन्द्रामारुत्यांप्रधानस्यहविषोमरुतोयस्येत्ये-
षानुवाक्या सूत्रितंच-ऐन्द्रामारुतींभेदकामामरुतोयस्यहिक्षयइति । एषैववरुणप्रघासेमारुत्या-
आमिक्षायाअनुवाक्या सूत्रितंच-मरुतोयस्यहिक्षयेराइवेदचरमाअहेवेति । तथामातःसवनेपोतु-
रेपाप्रस्थितयाज्या सूत्रितंच-मरुतोयस्यहिक्षयेमेपन्वीरिहावहेति ।

तामेतांसूक्तेप्रथमाष्टचमाह-

मरुतोयस्यहिक्षयेपाथादिवोर्विमहसः । ससुगोपातमोजनः ॥ १ ॥

मरुतः । यस्य । हि । क्षये । पाथ । दिवः । विःमहसः । सः ।

सुःगोपातमः । जनः ॥ १ ॥

हेविमहसोविशिष्टप्रकाशामरुतः दिवोन्तरिक्षलोकादागत्य यस्यहियस्यखलुयजमानस्य
क्षयेयज्ञगृहेपाथ सोमंपिचथ सजनोजातोयजमानःसुगोपातमः शोभनेःपालकैरत्यन्तंयुक्तोभव-
ति ॥ पाथ पापाने लेटि बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् यदृत्तयोगादनिघातः । विमहसः विशिष्टमह-
स्तेजोयेपानिवयोकाः । सुगोपातमः शोभनोगोपाः रक्षकोयस्यससुगोपाः अतिशयेनसुगोपाः सु-
गोपातमः तमपःपित्वादनुदात्तत्वेसति बहुमोहौनभ्युश्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वमेवशिष्यते ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

यज्ञैर्वायज्ञवाहसोविप्रस्यवामतीनाम् । मरुतःशृणुताहवम् ॥ २ ॥

यज्ञैः । वा । यज्ञइवाहसः । विप्रस्य । वा । मतीनाम् । मरुतः ।
शृणुत । हवम् ॥ २ ॥

हेयज्ञवाहसः यज्ञस्यवोढारोमरुतः यूयं यज्ञैर्वा वाशब्दःसमुच्चये यज्ञैश्चयजमानस्यमतीनांस्तु-
षीनांसंबन्धिनोविप्रस्यवा अयजमानस्यमेधाविनश्चहवमाह्वानंशृणुत यज्ञवतोयजमानस्ययागर-
हितस्पस्तोतुश्चाह्वानंअवश्यंभवद्भिःश्रोतव्यं यतोभवन्तोयज्ञस्यवोढारः स्तुतिप्रियाश्चेतिभावः ॥
यज्ञवाहसः गतिकारकयोरपिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वंचेतिवचनात् वहिहाधाञ्छ्यश्छन्दसीतिकार-
कपूर्वाद्द्वहतेरसुन् णिदित्यनुवृत्तेरुपधावृद्धिः । मतीनां मनज्ञाने अस्मात्करणेकिन् नामन्यतरस्या-
मितिनामउदात्तत्वम् । शृणुत श्रुवःशृचेतिश्रुः सतिशिष्टस्वरवलीयस्वमन्यत्रविकरणेभ्यइतिव-
चनात्तिङ्प्रवस्वरःशिष्यते मरुतइत्यस्यामन्वितस्यामन्वितपूर्वमविद्यमानवदित्यविद्यमानवच्चे-
नपदादपरत्वान्निवाताभावः । हवं भावेनुपसर्गस्येतिह्वयतेरप् संप्रसारणंच ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

उतवायस्यवाजिनोनुविप्रमर्तक्षत । सगन्तागोमतिव्रजे ॥ ३ ॥

उत । वा । यस्य । वाजिनः । अनु । विप्रम् । अतक्षत । सः ।
गन्ता । गोमति । व्रजे ॥ ३ ॥

उतवाअपिच यस्ययजमानस्यवाजिनोहविल्क्षणाचोपेताऋत्विजः विप्रमेधाविनंमरुद्ग-
णंअन्वतक्षत हविःप्रदानादिनातीक्षणीकुर्वन्ति सयजमानः गोमति गोभिर्वहुभिर्युक्तेव्रजेगोष्ठे
गन्तागमनशीलोभवति ॥ अतक्षत तक्षत्वक्षतनूकरणे छान्दसोलङ् व्यत्ययेनमध्यमः । गन्ता
गमेस्ताच्छीलिकस्त्वन् ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टकमाह—

अस्यवीरस्यंवाह्रिपिसुतःसोमोदिविष्टिपु । उक्थंमदंश्चशस्यते ॥ ४ ॥

अस्य । वीरस्यं । वाह्रिपि । सुतः । सोमः । दिविष्टिपु । उक्थम् ।
मदः । च । शस्यते ॥ ४ ॥

दिविष्टिपुयजनीयदिवसेषु चर्हिपियज्ञे वीरस्यशत्रुक्षेपणकुशलस्यास्यमरुद्गणस्ययागाय
सोमःसुतः ऋत्विग्भिरभिपुतोभवति उक्थंमरुद्देवताकंशस्त्रं मदश्वमदिधातुनायुक्तामरुतो-
देवाः सोमस्यमत्तन्नित्यादिकामारुतीनिविच्च अस्यमरुद्गणस्यहर्षायशस्यतेहोत्रापठचते ॥ अ-
स्य ऊद्दिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वम् । दिविष्टिषु इष्टयष्टपणानिगमनानि दिवोद्योतमानस्यसूर्यस्य
इष्टयोयेषुदिवसेषुतेतथोक्ताः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् व्यत्ययेनोत्वाभावः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

अस्यश्रोपन्त्वाभुवोविश्वायश्चर्पणीरभि । सूरंचित्सस्रुपीरिपः ॥५॥११

अस्य । श्रोपन्तु । आ । भुवः । विश्वाः । यः । चर्पणीः । अभि ।
सूरं । चित् । सस्रुपीः । रिपः ॥ ५ ॥ ११ ॥

अस्ययजमानस्यस्तुतिमरुतः आआभिमुख्येनश्रोपन्तु शृण्वन्तु योमरुद्गणः विश्वाः चर्पणीः
सर्वानशत्रुभूतानमनुष्यान् अभिभुवः अभिभवतितादृग्गणाकारामरुतः शृण्वन्वित्यर्थः सूरंचित्
सूरं स्तुतेः प्रेरयितारंयजमानमपि इषोमरुन्द्रिः मत्तान्यन्त्रानि सस्रुपीः प्राप्तानिभवन्तु ॥ श्रोपन्तु श्रु-
श्रवणे लोटिसिद्धहुलंलेटीतिबहुलवचनात्सिप् । भुवः भवतेलेंटि तिपस्तिङांतिङोभवन्तीतिसिप्
लेटोडाटावित्यडागमः बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् भूस्रुवोस्तिङीतिगुणप्रतिषेधः । सूरं पूमेरणे
सुस्रुधागृधिभ्यः कन्नितिक्रन्मत्ययः । सस्रुपीः सृगतौ अस्माल्लिटः कस्रुः उगितश्चेतिङीप्
भसंज्ञायां वसोःसंप्रसारणमिति संप्रसारणं शासिवसिषसीनांचेतिपत्वम् जसि वाछन्दसीतिपूर्व-
सवर्णदीर्घत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपष्ठेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

पष्ठीष्टचमाह—

पूर्वाभिर्हिदंदाशिमशरद्भिर्मरुतोवयम् । अवोभिश्चर्पणीनाम् ॥६॥

पूर्वाभिः । हि । दंदाशिम । शरत्द्भिः । मरुतः । वयम् । अवः ऽभिः ।
चर्पणीनाम् ॥ ६ ॥

हेमरुतःपूर्वाभिर्बह्वीभिः शरद्भिःसंवत्सरैः चर्षणीनांसर्वस्यद्रष्टृणां सर्वज्ञानांभवतांसंव-
न्धिभिरवोभिः रक्षणैर्युक्ताःसन्तोवयं ददाशिमपुष्पम्यंहवींषिदत्तवन्तः हियस्मादर्थे यस्मा-
देवंतस्मादिदानीमप्यस्मदीयहविःस्वीकरणायागच्छतेत्यर्थः ॥ पूर्वाभिः पुरुशब्दाद्द्वेतोगुणवच-
नादितिङीप् यणादेशेहलिचेतिदीर्घत्वम् । ददाशिम दाश्टदाने लिटिङागमः हिचेतिनिघातप्र-
तिषेधः । चर्षणीनां नामन्यतरस्यामितिनामउदात्तत्वम् ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टचमाह—

सुभगःसप्रयज्यवोमरुतोअस्तुमर्त्यः । यस्यप्रयांसिपर्यथ ॥७॥

सुष्टभगः । सः । प्रष्टयज्यवः । मरुतः । अस्तु । मर्त्यः । यस्य ।
प्रयांसि । पर्यथ ॥ ७ ॥

हेमयज्यवः प्रकपेणयष्टव्यामरुतः सप्तम्योपनुष्योयजमानः सुभगोस्तु शोभनधनयुक्तोभ-
वतु यस्ययजमानस्यप्रयांसि हविर्लक्षणान्यन्नानिपर्यथ आत्मनिसिञ्चथ स्वीकुरुथेत्यर्थः ॥ सु-
भगः भगइतिधननाम शोभनोभगोयस्य कृत्वादयश्चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । पर्यथ ष्टुष्टुष्टुष्टुत्ते-
चने भौवादिकः यद्वृत्तान्तित्यमितिनिघातप्रतिषेधः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह—

शशमानस्यवानरःस्वेदस्यसत्यशवसः । विदाकामस्यवेनतः ॥८॥

शशमानस्य । वा । नरः । स्वेदस्य । सत्यशवसः । विद् ।
कामस्य । वेनतः ॥ ८ ॥

हेसत्यशवसः अवितधवलाः नरोनेतारोमरुतः शशमानस्यपुष्पान् स्तुतिभिःसंभजमान-
स्यस्वेदस्य स्तावकमद्योच्चारणजनितश्रमेणस्विद्यमानगात्रस्य वेनतः वेनतिःकान्तिकर्मा कामय-
मानस्य वाशब्दःसमुच्चये एवंभूतस्यस्तोनुश्च कामस्य काममभिलाषंविद् लंभयत प्रपच्छतेत्यर्थः ॥
शशमानस्य शशश्रुगतती ताच्छीलिकथानश् । स्वेदस्य त्रिष्विदागात्रप्रक्षरणे अन्तर्भावितण्य-
थात्कर्मणिषत्र् त्रिच्वादाद्युदात्तत्वम् । विद् विद्भाषे टोऽटिभ्यमपुरुषस्यबहुवचनस्यव्यत्ययेन
ज्ञादेशः बहुल्लङ्दसीतिविकरणस्पल्लक् ज्ञस्पादादेशः टोपस्तआत्मनेपदेष्वित्तोऽपः प्रत्यया-

द्युदात्तत्वम् पादादित्वान्निघाताभावः द्व्यचोतस्तिङ्इतिसंहितायां दीर्घः । कामस्य वृषादिपुषाठ-
दाद्युदात्तत्वम् क्रियाग्रहणं कर्तव्यमितिकर्मणः संपदानत्वाच्चतुर्थर्थेपठौ ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह—

यूयंतसत्यशवसआविष्कर्तमहित्वना । विध्यताविद्युतरक्षः ॥ ९ ॥

यूयम् । तत् । सत्यश्शवसः । आविः । कर्त । महिस्त्वना । विध्यत ।
विद्युता । रक्षः ॥ ९ ॥

हेसत्यशवसः सत्यबलाः अन्यैरप्रभृष्यबलामरुतोयूयं तद्भवधादिपुप्रसिद्धं युष्मदीयं माहा-
त्म्यं आविष्कर्त आविष्कुरुतप्रकाशयत विद्युताविद्योतमानेन महित्वना तेन महत्त्वेन माहात्म्येन रक्षः
अस्माकमुपद्रवकारिणं राक्षसादिकं विध्यतताडयत नाशयतेत्यर्थः ॥ कर्त करोतेत्सेटि बहुल्लुच्छन्द-
सीति विकरणस्य लुक् तमनमनथनाश्चेतितवादेशः गुणः इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्येति आविःशब्द-
विसर्जनीयस्यपत्वम् । महित्वना भावप्रत्ययादुत्तरस्याडोव्यत्ययेन नाभावः उदात्तत्वं च यद्वा सु-
पांसुलुगितितृतीयाया आजादेशः नकारोपजनश्च । विध्यत व्यधताडने श्यनिग्रहिज्यादिनासंपसा-
रणम् तशब्दस्य सार्वधातुकमपिदितिङ्च्येसतिक्चिनुनुघमक्षुतङितिसंहितायां दीर्घः ॥ ९ ॥

दशमीष्टचमाह—

गूहतागुह्यंतमोवियांतविश्वंमत्रिणंम् । ज्योतिष्कर्तायदुश्मसि ॥ १० ॥ १२ ॥

गूहंत । गुह्यंम् । तमः । वि । यांत । विश्वंम् । अत्रिणंम् । ज्योतिः ।
कर्त । यत् । उश्मसि ॥ १० ॥ १२ ॥

हेमरुतः गुह्यंगुहायां स्थितं सर्वत्र व्याप्यवर्तमानं तमोन्धकारंगूहंतसंवृतंकुरुत यथास्माभि-
नंदश्यते तथा अदर्शनं पापयत विनाशयतेत्यर्थः विश्वंसर्वं अत्रिणं अत्तारं राक्षसादिकं वियातवि-
विधं यापयत अस्मत्सकाशान्निर्गमयत यज्ज्योतिः स्यादिकं वयमुश्मसिकामयामहे तत्कर्तंकुरुत
यद्वा गुह्यंगुहायां शरीरान्तर्गतगुहारूपे हृदये भवंतमोभावत्त्वाद्गानंतदूहंत विनाशयत अत्रिणंपुरु-
पार्थस्यात्तारं कामक्रोधादिकंसर्वविनिर्गमयत यत्तज्ज्योतिः परतत्त्वसाक्षात्काररूपं ज्ञानं कामयाम-
हे प्राणापानादिष्वधृतिरूपाहेमरुतः तत्कर्तंकुरुत ॥ गूहंत गूह्यंसंवरणे शपिलघूषधगुणे ऊदुषधा-
पागोहृदि उपधाया ऊकारः । यात यामापणे अस्मादन्तर्भावितव्यर्थाल्लोट् । अत्रिणं अदेसिनि-

चेतिचिनिप्रत्ययः । उश्मसि वशकान्तौ इदन्तोमसिः अदादित्वाच्छपोलुक् ग्रहिज्यादिनासंम-
सारणम् ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यपष्ठेद्वादशोवर्गः॥ १२ ॥

प्रत्वक्षसइतिपङ्क्तृतीयंसूक्तम् गोतमस्यार्यजागतंमारुतंतथाचानुक्रान्तम्—प्रत्वक्षसस्यडाग-
तमिति अग्निष्टोमेआग्निमारुतशस्त्रेइदंसूक्तंमारुतनिविद्धानं अथयथेतमितित्वण्डेसूत्रितम्—प्रत्व-
क्षसःप्रतवसोयज्ञायज्ञावोअग्रयइति ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

प्रत्वक्षसःप्रतवसोविरुप्शिनोनानताअविथुराऋजीपिणः ।

जुष्टतमासोऽनृतमासोअञ्जिभिर्व्यानञ्जेकेचिदुस्त्राइवस्तृभिः ॥ १ ॥

प्रष्ट्वक्षसः । प्रष्टवसः । विष्टरुप्शिनः । अनानताः । अविथुराः ।

ऋजीपिणः । जुष्टंष्टतमासः । । नृतंष्टतमासः । अञ्जिःऽभिः । वि ।

आनञ्जे । के । चित् । उस्त्राःइइव । स्तृभिः ॥ १ ॥

प्रत्वक्षसः शत्रूणांप्रकर्षेणतनूकर्तारः शत्रुवातिनइत्यर्थः यतःप्रतवसः प्रकृष्टवलोपेताः अ-
वतएवविरुप्शिनः विविधेनजयघोषेणोपेताः यद्वा बहुनामैतत् महान्तोहिविविधैःशब्दैःप्रशस्यन्ते
अवतएवानानताः आनतिरहिताः सर्वोत्कृष्टाइत्यर्थः अविथुराःअवियुक्ताः समगणरूपेणसंधी-
भूताइत्यर्थः ऋजीपिणः तृतीयसवनेऋजीपस्याभिपवात् तत्रचमरुतःस्तूयन्तइतितेपांऋजीपित्वम्
यद्वा ऋजीपिणः प्रार्जयितारोरतानां जुष्टतमासःअतिशयेनयष्टृभिःसेविताः नृतमासःअतिश-
येनमेवादेनेवारः एवंभूतामरुतः स्तृभिःस्वशरीरस्याच्छादकैः अञ्जिभिःरूपाभिव्यञ्जकैराभ्र-
णैः व्यानञ्जेनभसिव्यक्तादृश्यन्ते तत्रष्टदान्तः—केचिदुस्त्राइव येकेचनसूर्यरश्मयोपथानभसिदी-
प्यन्तेतद्वद् ॥ प्रत्वक्षसः प्रकर्षेणत्वक्षन्तेतनूकर्षन्तीतिप्रत्वक्षसः तक्षूत्वक्षूतनूकरणे गतिकारकयो-
रपिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वंचेत्पुनपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वंच । प्रतवसः तवइतिचलनाम प्रकृष्टंतवोपेपां
बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । विरुप्शिनः रपलपव्यक्तायांवाचि विरुपणंविरुप्पाः औणादिकः
शक्प्रत्ययः तद्वन्तोविरुप्शिनः । अनानताः आनताअवनताः प्रह्वीभूताः नआनताःअनानताः
अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अविथुराःव्यथभ्रयसंचलनयोः व्यथेःसंप्रसारणंधःकिञ्चेत्पुररूप-

त्ययः अत्रतुबहुलवचनाद्धर्तनक्रियते पूर्ववत्समासस्वरौ । जुष्टतमासः नित्यंमन्त्रेइतिजुष्टशब्दा-
द्युदात्तः ततआतिशायनिकस्यतमपःपित्त्वादनुदात्तत्वेसएवस्वरःशिष्यते । आनजे अञ्जूव्य-
क्त्रक्षणकान्तिगतिषु कर्मणि छन्दसिदुङ्लड्लिट्इतिवर्तमानेऽत् अतआदेरित्यभ्यासस्यात्वम्
तस्मान्नुद्द्विहलइतिनुद् व्यत्ययेनउपधालोपः इरयोरे । स्तृभिः स्तृञ्आच्छादने क्रिप् आगमा-
नुशासनस्यानित्यत्वानुगभावः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टमाह—

उपह्वरेपुयदचिध्वंययिंवयइवमरुतःकेनचित्पथा ।

श्रोतन्तिकोशाउपवोरथेष्वाघृतमुक्षतामधुवर्णमर्चते ॥२॥

उपह्वरेपु । यत् । अचिध्वम् । ययिम् । वयःइव । मरुतः । केन ।

चित् । पथा । श्रोतन्ति । कोशाः । उप । वः । रथेषु । आ ।

घृतम् । उक्षत । मधुवर्णम् । अर्चते ॥ २ ॥

हेमरुतः उपह्वरेपुउपह्वर्तव्येपुगन्तव्येषुअस्माकंसन्धिलष्टेषु नभसःप्रदेशेषुयद्यदायार्थिगति-
मन्तमेघंअचिध्वं वर्षणसामर्थ्येनोपचितंकुरुथ किंकुर्वन्तः वयइवपक्षिणइवकेनचित्पथाकेनचि-
दाकाशमार्गेणशीघ्रंगच्छन्तः नभसिशीघ्रवर्षणार्थंप्रवर्तमानैर्मरुद्भिः मेघाउपचीयन्तइत्यर्थः त-
दानींकोशाः मेघनामैतव वीयुष्माकरंथेषु आसक्तामेघाश्रोतन्ति जलमुश्चन्ति यस्मादेवंतस्मात् हे
मरुतः यूयंअर्चतेयुष्मानहविभिःपूजयतेमहंयजमानायमधुवर्णमधुसदृशरूपंस्वच्छंघृतंवृष्ट्यु-
दकं आसमन्तात् उक्षतसिञ्चत अस्मदभिलषितांघृष्टिकुरुतेत्यर्थः ॥ उपह्वरेपु हूकौटिल्ये उप-
ह्वरन्तिकौटिल्येनतिर्यग्गच्छन्त्येष्वित्युपह्वरानभःप्रदेशाः पुंसिसंज्ञायांघःमायेणेत्यधिकरणेघः ।
अचिध्वं चिनोतेवर्तमानेऽलङ्चहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् । ययिं याप्रापणे आह्वगमहनजनइति
किप्रत्ययः । पथा आङि भस्यटोर्लेपइतिटिलोपः उदात्तनिवृत्तिस्वरेणविभक्तेरुदात्तत्वम् । श्रोत-
न्ति ऋयुतिर्क्षरणे छान्दसोयलोपः । उक्षत उक्षतेचने लोटितशब्दस्यङिस्वेसतिक्चितुनुचेत्यादि-
नासांहितिकोदीर्घः ॥२॥

तृतीयाष्टमाह—

प्रेषामज्मेपुविधुरेवरिजतेभूमिर्यामेषुयद्धुजतेशुमे ।

तेक्लीळयोधुनयोभ्राजंष्टयःस्वयंमहित्वंपनयन्तधृतयः ॥३॥

प्र । ए॒षाम् । अ॒ज्मे॒षु । वि॒थुरा॑इ॒व । रे॒जते॑ । भूमिः । यामे॒षु ।
 यत् । ह । यु॒ञ्जते॑ । शु॒भे । ते । क्री॒ळ्यः । धु॒नयः॑ । भा॒र्जत॑इ॒च्छट्यः॑ ।
 स्व॒यम् । म॒हि॒ष्ट्वम् । प॒नय॑न्त । धू॒तयः॑ ॥ ३ ॥

यद् यदाखलु एतेमरुतः शुभेशोभनाय वृष्ट्युदकाययुञ्जते मेवान्सजीकुर्वन्ति तदानीं
 अज्मेषु मेघानामुत्क्षेपकेषु एषामरुतां संबन्धिषु यामेषु मेघानां नियमनेषु सत्सु भूमिः पृथिवी प्ररे-
 जते प्रकर्षेण कम्पते यद्वा यदाखलु मरुतः स्वकीयान्प्रथान्युञ्जते अश्वैर्योजयन्ति तदानीं एषां रथा-
 नां संबन्धिषु पर्वतादेरुत्क्षेपकेषु यामेषु गमनेषु सत्सु भूमिर्गीत्या कम्पते तत्र दृष्टान्तः—विथुरेव यथा भ-
 र्त्रां विष्णुकाजायाराजोपद्रवादिषु सत्सु निरालंबासती कम्पते तद्वत् तेतादृशाः क्रीळ्यः विहारशीलाः
 धुनयः चलनस्वभावाः भाजदृष्टयः दीप्यमाना युयाः एवंभूता मरुतः धूतयः पर्वतादीन्धुन्वन्तः
 सन्तः महित्वं स्वकीयं महिमानं स्वयमेव पनयन्त व्यवहरन्ति प्रकटयन्तीत्यर्थः ॥ अज्मेषु अज-
 गतिक्षेपणयोः अर्तिस्तुस्वित्यादिनाविधीयमानो मन्त्रबहुलवचनादस्मादपि दृष्टव्यः बलादावाध-
 धातुके विकल्प इत्यत इति वचनादजेर्ब्यञ्जपोरिति विभावाभावः निच्वादाद्युदात्तत्वम् । रेजते रेज-
 कम्पने ष्यसत्तेरेजतइति भयवेषनयोरितियास्कः । यामेषु यमउपरमे भावे वञ् कर्पात्त्वत् इत्यन्तोदा-
 त्तत्वेमात्रे वृषादिपुषाठादाद्युदात्तत्वम् यद्वा यात्रापणे इत्यस्मादर्तिस्तुस्वित्यादिनामन्प्रत्ययः । शुभे
 शुभदीप्तौ संपदादिलक्षणः कर्मणिक्लिप् सावेकाचइति विकेरोदात्तत्वम् । पनयन्त पनव्यवहारे
 गुपूधूपविच्छीत्यायः अस्माच्छान्दसोऽइ व्यत्ययेन ह्रस्वत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टचमाह—

स॒हि॒स्त्र॒सृ॒त्पृ॒षद॒श्वो॒युवा॑ग॒णो॒इ॒ याई॒शान॒स्तवि॑पीभि॒रादृतः॑ ।
 अ॒सि॒स॒त्य॒ऋ॒ण॒यावा॑ने॒द्यो॒स्याधि॑यः प्रा॒वि॒ताथा॒रुपा॑ग॒णः ॥४॥

सः । हि । स्वइसृत् । पृषत्इअश्वः । युवा । गणः । अया । ईशानः ।
 तविपीभिः । आइदृतः । अस्ति । सत्यः । ऋणइयावा । अनेयः ।
 अस्याः । धियः । प्रइअविता । अर्थ । र्पा । गणः ॥ ४ ॥

सहि सखलुमरुद्रणः अयाअस्यसर्वस्यजगतः ईशानः ईश्वरशीलोभवति कीदृशः स्वसु-
 वस्वयमेवसरन् नहान्यःकश्चिदस्यमरुद्रणस्यमेरकोऽस्ति पृषदश्वः पृषत्यःश्वेतविन्द्रंकितामृग्यो-
 श्वस्थानीयायस्यसतथोक्तः युवानित्यतरुणः तविपीभिरन्येपामसाधारणैर्धैरैरावृतः परिवेष्टि-
 तः सत्यःसत्कर्माहैः ऋणयावास्तोतृणाभृणस्यापगमयितावहुलस्यधनस्यदातेत्यर्थः अनेद्यः प्र-
 शस्यनामैतत् सर्वैरनिन्दितः वृषा जलानांविर्पिता एवंभूतोमरुद्रणः अस्याधियः अस्मदीयस्यास्य
 कर्मणः अथानन्तरंप्रावितासिप्रकर्षेणरक्षिताभवति ॥ अया सुपांहुलुगितिपद्यचायाजादेशः ह-
 लिलोपइतीदमइद्रूपस्यलोपः । ईशानः ईशेश्वर्येइत्यस्मात्ताच्छीलिकश्चानश् तस्यलसार्वा-
 धातुकत्वाभावेनचित्त्वरेणान्तोदात्तत्वम् । अया ईशानइत्यत्र ईपाअक्षादित्वात्मकृतिभावः । अ-
 सि पुरुषव्यत्ययः । ऋणयावा याम्रापणेइत्यस्मादन्तर्भावितण्यर्थादातोमनिन्नितिवनिप् । अनेद्यः
 णिदिकृत्सायां ऋहलोर्ण्येदितिण्यत् आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्चुमभावेल्घूपधगुणः नञ्स-
 मासेव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

पितुःप्रत्नस्यजन्मनावदामसिसोमस्यजिह्वाप्रजिगातिचक्षसा ।
 यदीमिन्द्रंशम्यृक्काणआशतादिन्नामानियज्ञियानिदधिरे ॥५॥

पितुः । प्रत्नस्य । जन्मना । वदामसि । सोमस्य । जिह्वा । प्र ।
 जिगाति । चक्षसा । यत् । ईम् । इन्द्रम् । शमि । ऋक्काणः ।
 आशत । आत् । इत् । नामानि । यज्ञियानि । दधिरे ॥ ५ ॥

प्रत्नस्यचिरन्तनस्यपितुः अस्माकंजनकस्यरहूगणस्य सकाशात्जन्मना यजन्मतेनवयं
 वदामसिब्रूमः वक्ष्यमाणंवृत्तान्तं अस्माकंपिताउपदिष्टवान् अतोवयंब्रूमइत्यर्थः कोसौवृत्तान्त-
 इतिचेदुच्यते—सोमस्ययज्ञेष्वभिपुतस्यसोमद्रव्यस्यचक्षसाप्रकाशमानयाहुत्यासहिताजिह्वा स्तु-
 तिरूपावाक् प्रजिगाति मरुद्रणंप्रकर्षेणगच्छति यज्ञेपुसोमाहुतिःस्तुतिश्चमरुद्र्यःक्रियते यद्यस्मा-
 दीमेनमिन्द्रं शमिवृक्त्रवधादित्येकर्मणि ऋक्काणः प्रहरभगवोजहिवीरयस्वेत्येवंरूपयास्तुत्यापु-
 काःसन्तःआशतआमुवन्नपर्यत्याक्षुः आदित् एवमिन्द्रमास्यनन्तरमेवयज्ञियानियज्ञाहार्हाणिईदृष्ट-
 चान्यादृष्टेत्येवमादौनिनामानि इन्द्रसकाशाहृष्या दधिरेधृतवन्तः तस्मादेपांयज्ञेसोमाहुतिःस्तु-
 तिश्चक्रियते ॥ शमि शमीतिकर्मनाम सप्तम्येकवचनेछान्दसईकारलोपः । ऋक्काणः ऋचस्तुवौ संप-

दादिलक्षणोभावेक्लिष्टछन्दसीवनिपावितिमत्वर्थीयोवनिष् अन्त्यविकारश्छान्दसः यद्वा अयस्म-
यादिषुकचिदुभयंभवतीत्युक्तत्वात् समुष्टुभासककृतेत्यादाविवपदत्वात्कुत्वम् भत्वाज्जत्वाभा-
वः । आशत लङ्बहुलछन्दसीविकरणस्यलुक् । यज्ञियानि यज्ञातिग्न्यांघस्वजावितिअर्हा-
र्थेषः ॥ ५ ॥

पठोश्चमाह—

श्रियसेकंभानुभिःसंमिमिक्षिरेतेरश्मिभिस्तक्कभिःसुखादयः ।
तेवाशीमन्तइप्मिणोअभीरवोविद्रेप्रियस्यमारुतस्यधाम्नः ॥६॥१३॥

श्रियसे । कम् । भानुभिः । सम् । मिमिक्षिरे । ते । रश्मिभिः ।

ते । त्कभिः । सुखादयः । ते । वाशीमन्तः । इप्मिणः ।

अभीरवः । विद्रे । प्रियस्य । मारुतस्य । धाम्नः ॥ ६ ॥ १३ ॥

तेपूर्वोक्ताःमरुतः भानुभिःभानुशौलैर्दीप्यमानैःसूर्यरश्मिभिःसह कंवृष्टचुदकं श्रिय-
सेश्रयितुंप्राणिभिःसेवितुं संमिमिक्षिरे सम्यक्मेहुमिच्छन्ति पृथिवींवृष्टचुदकेन सम्यक्सेकुमि-
च्छन्ति एवंवृष्टिमुत्पाद्य तेमरुतः ऋकभिः स्तुतिमद्भिःऋत्विग्भिःसह सुखादयः शोभनस्यह-
विषोभक्षयितारोभवन्ति वाशीमन्तः वाशीतिघाङ्गाम शोभनयास्तुतिलक्षणयावाचोपेताः इ-
प्मिणोगतिमन्तः अभीरवोभयरहितास्तेमरुतः प्रियस्यसर्वाभिमतस्यमारुतस्यमरुत्तंबन्धि-
नोधाम्नःस्थानस्यसर्वाभिमतंमरुत्तंबद्धंविशिष्टंस्थानं विद्रे लब्धवन्तः ॥ श्रियसे तुमर्थे-
सेसेनितिकसेनप्रत्ययः । मिमिक्षिरे मिहसेचने अस्मादिच्छासन्नन्ताल्लिटिअमत्रइतिप्रतिपेधा-
दामभावः व्यत्ययेनात्मनेपदम् । सुखादयः स्वादृक्षणे औषादिकइप्रत्ययः शोभनात्वादिर्भक्ष-
णेषां नञ्भ्रुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । इप्मिणः इपगतौ इपियुधीन्धीत्यादिनामकृतोमत्व-
र्थीयइति । विद्रे विदृलाभे लिटिद्विर्वचनप्रकरणेछन्दसिचेतिवक्तव्यमितिद्विर्वचनाभावः इरयोरे-
इतिइरेचोरेभावः ॥ ६ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपष्टेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

आविद्युन्मद्भिरितिपल्लवचतुर्थसूक्तम् अत्रानुकम्प्यते—आविद्युन्मद्भिराद्यान्तेप्रस्तारपङ्की
पञ्चमीविराड् रूपेति पूर्ववदपिदेवते आद्यापठीचद्वेप्रस्तारपङ्की आद्योपादीजागतौतृतीयचतुर्थौ

गायत्रौयस्याः सामस्तारपङ्क्तिः सूत्रितंच—प्रस्तारपङ्क्तिःपुरतइति अस्यायमर्थः जागतौगायत्रौचे-
त्यनुवर्तते यदिपुरतःपुरस्ताद्वैजागतौपादौस्यातांअन्त्यौगायत्रौसामस्तारपङ्क्तिरिति एतच्च्यदित्ये-
पापश्चमीविराड्रूपाआदितस्त्रयः पादाएकादशकाः अन्त्योष्टकः साविराड्रूपेत्युच्यते विनियो-
गोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमामृचमाह—

आविद्युन्मन्दिर्मरुतःस्वर्कैरथैभिर्यातऋष्टिमद्भिर्श्वपणैः ।

आवर्षिष्ठयानइपावयो नपंसतासुमायाः ॥ १ ॥

आ । विद्युन्मत्क्षितिः । मरुतः । सुष्टअर्कैः । रथैभिः । यात ।

ऋष्टिमत्क्षितिः । अश्वक्षपणैः । आ । वर्षिष्ठया । नः । इपा । वयः ।

न । पसत । सुष्टमायाः ॥ १ ॥

हेमरुतः मितंनिर्मितमन्तरिक्षं प्राप्यरुवन्ति शब्दं कुर्वन्ति इतिमरुतः यद्वा अमितं भृशंशब्द-
कारिणः अथवामितंस्वैर्निर्मितंभेधंप्राप्यविद्युदात्मनारोचमानाःअथवा महत्यन्तरिक्षेद्रवन्तीति
मरुतः येमध्यमस्थानेदेवगणाः समाम्नातास्तेसर्वेमरुतआख्यायन्ते तथाचाहुः—सर्वास्त्रीमध्यम-
स्थानापुमान्वायुश्चसर्वगः। गणाश्चसर्वेमरुतइतिवृद्धानुशासनमिति । पौराणिकास्त्वाचक्षते—मारीचा-
त्कश्यपात्सप्तगणात्मकाएकोनपञ्चाशत्संख्याकामरुतो जज्ञिरइति । एवंभूताहेमरुतः रथेभिः आत्मी-
येरथैः आयातअस्मदीयंयज्ञमागच्छत कीदृशैरथैर्विद्युन्मद्भिः विद्योतनंविद्युव विशिष्टदीतियुक्तैः
स्वर्कैःस्वर्चनैःशोभनगमनयुक्तैः यद्वा शोभनमर्कोर्चनंस्तुतियेपामस्तितादृशैः अथवाशोभनदीप्ति-
युक्तैः ऋष्टिमद्भिः ऋष्टयःशक्तिरूपाण्यायुधानि स्थूणाइत्यन्ये तद्द्विद्भिःअश्वपणैः अश्वानां
पतनंगमनंप्रपामस्तितादृशैः यद्वा रंहणशीलमेघारथास्तैःसहान्तरिक्षेवर्षणार्थमागच्छत की-
दृशैर्विद्युन्मद्भिः विद्युवत्तडित्तद्विद्भिः स्वर्कैः शोभनगमनैः ऋष्टिमद्भिः अपर्षणंगमनं त-
त्त्वभावनीरयुक्तैः अश्वपणैः अश्वं व्यातर्षणपतनंगमनंयेषां अन्तरिक्षंव्याप्यवर्तमानैरित्यर्थः
हेतुमायाः मापेतिकर्मणोज्ञानस्यचनामधेयम् शोभनकर्माणः शोभनप्रज्ञावामरुतः वर्षिष्ठ-
यापवृद्धयाइषाअस्मभ्यंदातव्येनान्नेनसहोऽस्मान्प्रतिवयो नपक्षिणइव शीघ्रं आपततआपत-
तआगच्छतेत्यर्थः अत्रनिरुक्तम्—अथातोमध्यस्थानादेवगणास्तेषामंरुतःप्रथमागामिनोभवन्ति

मरुतोमित्राविणोवामित्रोचिनोवामहद्भवन्तीतिवेति । विद्युन्मद्भिर्मरुतःस्वर्कैःस्वञ्चनैरिति-
वास्वर्चनैरितिवास्वर्चभिरितिवारथैरायातऋष्टिमद्भिरश्वर्षणैरश्वपतनैर्वापिष्ठेनचनोन्नेनवयद्वा-
पततसुमायाःकल्याणकर्माणोवाकल्याणपज्ञावेति ॥ विद्युन्मद्भिः यवादेराकृतिगणत्वेनविद्यु-
च्छन्दस्ययवाद्यन्तर्भावादपवादिभ्यइत्यत्रानुवृत्तेर्ज्ञयइतिमतुपोवत्वंनप्रवर्तते । ऋष्टिमद्भिः ह-
स्वनुद्भ्यामनुवृत्तिमतुपउदात्तत्वम् । अश्वर्षणैः अशूच्याप्तौ अशूमुपीत्यादिनाकन्प्रत्ययः बहुव्री-
हौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । वर्षिष्ठया वृद्धशब्दादातिशयनिकेइष्टनिमित्तस्थिरेत्यादिनावर्षदेशः ।
पतत पतृगतौ लुङि लृदित्वाव च्चेरडादेशः पतःपुमितिपुमागमः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह-

तेरुणेभिर्वरमापिशङ्खैःशुभेकंयान्तिरथतूर्भिःरथैः ।

रुक्मोनचित्रःस्वधितीवान्पव्यारथस्यजंघनन्तभूम ॥२॥

ते । अरुणेभिः । वरम् । आ । पिशङ्खैः । शुभे । कम् । यान्ति ।

रथतूर्भिः । अथैः । रुक्मः । न । चित्रः । स्वधितिःश्वान् । पव्या ।

रथस्य । जंघनन्त । भूम ॥ २ ॥

तेपूर्वोक्तामरुतः अरुणेभिररुणवर्णैः पिशङ्खैःपिङ्गलवर्णैःउभयवर्णोपेतैः रथतूर्भिः रथस्य
प्रेरमितृभिः अथैः वरंदेवानांवीरतारकंशब्दपितारंस्तुवन्तंयजमानंआयान्ति आगच्छन्ति कि-
मर्थं शुभेतस्यशोभाकर्तुं अथवा शुभेऽदकायवृष्ट्यर्थमित्यर्थः तेषामरुतांगणः रुक्मोन रोचमानं
सुवर्णमिवचित्रःअतिशयेनदर्शनीयः स्वधितीवान्स्वधितिरितिबज्रनाम शत्रूणांस्वण्डकेनायुधेनो-
पेतः एवंविधगणरूपास्तेमरुतः रथस्यपव्याचक्रधारयाभूमभूमिजंघनंतअत्यर्थंगन्तिस्तोत्ररक्ष-
णार्थभागवानितिषामरुतांभारमसहमानाभूमिरतिपीडितावभूवैत्यर्थः ॥ वरं त्रियन्तेदेवाअनेने-
तिवरः ग्रहवृष्टिश्चीतिकरणेअप् । कं कैशेऽन्दे कापतीतिकः बहुलवचनात्कमत्ययः । रथ-
तूर्भिः तुरत्वरणे रथंतुररित्वरायुक्तंकुर्वन्तीतिरथतुरः क्रिप्चेतिक्रिप् भिसिंहल्लिचेतिदीर्घत्वम् ।
पव्या पधीरथेनेभिर्भवतीतियास्कः । पूङ्गवने अस्मादचइरितिइमत्ययः उदात्तयणइतिविभक्तेरु-
दात्तत्वम् । जंघनन्त हन्तेर्यङन्ताद्धर्तमानेछान्दसोलङ् छन्दस्युभयथेतिशपआर्धघातुकत्वादतो-
ल्लोपयत्तोपौ । भूम भूमिशब्दाद्गुचरस्यामःसुषांसुलुगितिडादेशः छान्दसंज्ञस्त्वत्वम् ॥२॥

तृतीयाष्टचमाह—

श्रियेकं वो अर्धित नूपु वाशीर्मेधावना नरुणवन्त ऊर्ध्वा ।
 युष्मभ्यं कं मरुतः सुजातास्तु विद्युन्नासो धनयन्ते अर्द्रिम् ॥ ३ ॥
 श्रिये । कम् । वः । अर्धि । तनूपु । वाशीः । मेधा । वना । न ।
 रुणवन्ते । ऊर्ध्वा । युष्मभ्यम् । कम् । मरुतः । सुजाताः ।
 तुविद्युन्नासः । धनयन्ते । अर्द्रिम् ॥ ३ ॥

हेमरुतोवोयुष्माकं तनूपुशरीरेषु अंसप्रदेशेषु वाशीः शत्रूणामाक्रोशकमारारुख्यमायुधं अ-
 धिश्रिये कं ऐश्वर्यार्थं वर्तत इति शेषः कमित्येतत्पदपूरणं तदुक्तम्—अथापि पदपूरणाः कमीमिद्वि-
 तीति । तादृशामरुतः यनान उच्छ्रितान् वृक्षसमूहानिव मेधायज्ञान ऊर्ध्वा ऊर्ध्वान् एकाहाहीन-
 सवस्वरूपोच्छ्रितान् रुणवन्ते यजमानैः कारयन्ति हेसुजाताः शोभनजननयुक्ता मरुतः युष्मभ्यं
 युष्मदर्थं कंसुखकरं अर्द्रिसोमाभिपवे प्रवृत्तं ग्रावाणं तु विद्युन्नासः प्रभूतधनायजमानाः धनय-
 न्ते धनं कुर्वन्ति युष्माकं यागाय ग्रावभिरभिपुण्वन्तीत्यर्थः ॥ वाशीः शत्रूणां भयोत्पादनेनाक्रोश-
 शब्दकरणं वाशः ततश्छन्दसीवनिपाविति मत्वर्थीय ईकारः व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् । मेधा सुपांसु-
 लुगिति शसोडादेशः । वना शेश्छन्दसि बहुलमिति शेषः । रुणवन्ते रुविर्हिंसाकरणयोश्च लटि
 व्यत्ययेनात्मनेपदं विन्वि रुणव्योरचेत्युप्रत्ययः पुनरपि व्यत्ययेनान्तादेशः छन्दस्युभयथेत्यर्थ-
 धातुकत्वेन सस्याडित्वाद्गुणवदादेशः । ऊर्ध्वा पूर्ववदादेशः । धनयन्ते धनशब्दात् तत्करो-
 तीति णिच् ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टचमाह—

अहानि गृध्राः पर्याव आगुं रिमां धियं वा कार्या च देवीम् ।
 ब्रह्मं रुण्वन्तो गोतमासो अर्के रूर्ध्वं नु नु द्रुत्सधिपिवंध्यै ॥ ४ ॥
 अहानि । गृध्राः । परि । आ । वः । । आ । अगुः । इमाम् ।
 धियम् । वाकार्याम् । च । देवीम् । ब्रह्मं । रुण्वन्तः । गोतमासः ।
 अर्केः । ऊर्ध्वम् । नु नु द्रे । उत्सधिम् । पिवंध्यै ॥ ४ ॥

वृषितैर्गोतमैः स्तुतामरुतस्तेभ्योगोतमेभ्योदेशान्तरेवर्तमानं कूपमुत्वायानीयमददुः एतद्दृ-
ष्ट्वाकश्चिद्विभ्रूते हेगोतमाः गृध्राः जलाभिकाङ्गायुक्ताञ्चोयुष्मान्अहानिशोभनोदकोपेतानिदिना-
निपर्यागुः पर्यागतानिपरिवः आभिमुख्येनप्राप्तानि प्राप्यच इमांवार्यावाभिर्भिरुदकेर्निष्पाद्यां वि-
यं ज्योतिष्टोमादिलक्षणं कर्मचदेवीद्योतमानं अकुर्वन् येष्वहस्सुब्रह्महविलक्षणं अन्नं अर्कैर्मघ्रसा-
ध्यैःस्तोत्रैःसहकृष्वन्तोमरुद्भ्यः कुर्वन्तो गोतमासोगोतमाऋणयः उत्सर्धि उत्सोजलमवाहोस्मिन्वीय-
तइतिउत्सधिःकूपः तंविषध्वैस्वक्रोपयानाय ऊर्ध्वं नुनुद्रे नुनुदिरे देशान्तरे वर्तमानं कूपं उत्त्वातवन्तः
एतदोयस्तोत्रैःस्तुतामरुतः कूपं उत्त्वातवन्तः इति यत् तदेवतदोयस्तोत्रकारितमित्येतेषु उपचर्यते ॥
गृध्राः गृध्रुअभिकांक्षायां सुसूधागृधिभ्यः ऋन्नितिक्रन्प्रत्ययः सुपांसुपोभवन्तीतिशसोजंस् नि-
च्वादाद्युदात्तत्वम् । अगुः एतेर्लुङि इणोगालुङीविगादेशः आतइतिञ्जेर्जुस् । वार्कार्या इळञ्कर-
णे ऋहलोर्ण्यत् वार्भिःकार्यावार्कार्या त्रिचक्रादित्वादुत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । नुनुद्रे णुदमेरणे इ-
रयोरेइतिरेआदेशः । उत्सर्धि कर्मण्यधिकरणेचेतिदधातेरधिकरणेकिप्रत्ययः । विषध्वै पापाने
तुमर्थेसेनेतिशब्धैःप्रत्ययः पाप्मेत्यादिनापिवादेशः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

एतत्त्यज्जयोजनमचेतिसुखहृयन्मरुतो गोतमोवः ।

पश्यन्हिरण्यचक्रानयोदंष्ट्रान्विधावतोवराहून् ॥ ५ ॥

एतत् । त्यत् । न । योजनम् । अचेति । सुखः । हृ । यत् । मरुतः ।

गोतमः । वः । पश्यन् । हिरण्यश्चक्रान् । अर्थःऽदंष्ट्रान् ।

विधावतः । वराहून् ॥ ६ ॥ १४ ॥

हेमरुतः एतद्योजनं युज्यतेनेनदेवतेवियोजनमेतत्सूक्तसाध्यंस्तोत्रं त्यन्न त्यत्यसिद्धं अन्यदु-
त्कष्टंस्तोत्रमिव अचेतिसर्वज्ञायते वीयुष्मदर्थं यद्यदेतत्सूक्तरूपंस्तोत्रं गोतमऋषिः सस्वहृत्चारित-
वान्ब्रह्म किं कुर्वन् हिरण्यचक्रान् हिरण्यमयचक्ररथारूढान् हितरमणीयकर्मयुक्तान्वा अयोदंष्ट्रा-
न्दशतीतिदंष्ट्राचक्रधारा अयोमयीभिः चक्रधाराभिर्युक्तान् यद्वा दंशनसाधनाऋष्टयोदंष्ट्राः
अयोमयाऋष्टयोपेपांतान् विधावतःविविधमितस्ततःमवर्तमानान्वराहून्वरस्पोत्कृष्टस्यशत्रो-
हंतून् यद्वा उत्कृष्टस्यवृष्ट्युदकस्याहंतून् यद्वा उत्कृष्टानां देवानां आह्वावृन् वरस्वहृविषोभक्षधि-

तुन्वा । एवं भूतां मरुतः पश्यन्सम्यग्जानन् गोतमो यस्तो व्रंरुतवान् तदेतत्सर्वोत्कृष्टं सदस्माभिः स-
र्वैरुपलभ्येत इत्यर्थः । अत्रनिरुक्तम्—अथाप्येते माध्यमिकादेवगणावराहवउच्यन्ते पश्यन् हिरण्यच-
क्रानितिः ॥ अचेति चितीसंज्ञाने छान्दसो वर्तमाने कर्मणि लुङ् । सस्वः स्वशब्दोपतापयोः लङि
तिपिबहुलं छन्दसीति शपः श्लुः गुणो हल्ङ् च्याङ्यङ् इति तलोपः धातुस्वरेणान्तोदात्तत्वम् । वराहून्
वराशब्दोपपदादाङ्पूर्वाङ्गन्तेर्वाहरतेर्वाङ्गयतेर्वाङ्गुहोतेरदना र्थाद्वाहु इत्येतस्य निष्पत्तिरिति स्कन्दस्वा-
मी अस्य च पृषोदरादित्वाद्भिमतसिद्धिः ॥ ५ ॥

पृष्ठीष्टचमाह—

एपास्यावो मरुतो नुभर्त्री प्रतिष्ठो भति वाचतो नवाणी ।

अस्तो भयद्वृथा सा मनुस्वधां गभस्त्योः ॥ ६ ॥ १४ ॥

एपा । स्या । वः । मरुतः । अनुऽभर्त्री । प्रति । स्तोभति । वाचतः ।
न । वाणी । अस्तो भयत् । द्वृथा । आसाम् । अनु । स्वधाम् ।
गभस्त्योः ॥ ६ ॥ १४ ॥

हेमरुतः स्या सैपा अस्वदीयास्तुतिः वोयुष्माकमनुभर्त्रीयुष्माननुहरन्ती युष्मद्रणसदृशी
प्रतिष्ठो भति प्रत्येकं स्तौति स्तोभतिः स्तुतिकर्मा तथा वाचतो नवाणी नशब्दः संप्रत्यर्थं तदुक्त्या-
स्केन—अस्त्युपमार्थस्य संप्रत्यर्थं प्रयोग ईति । इदानीं पृष्विगसंन्धिनीवागपिवृथा अनायासेन
आसां आभिर्ऋग्भिर्स्तोभयत् अस्तौत् इदानीमित्युक्ते कदेत्याह गभस्त्योरस्मदीययोर्वाहोः स्व-
धां अन्ननामैतत् यदा बहविविधं अन्नं मरुतः स्थापयन्ति तामनु लक्ष्येत्यर्थः ॥ अनुभर्त्री हन्त्रहरणे वृ-
क्त्वेभ्य इति डीष् उदात्तपणो हल्पूर्वादिति नद्या उदात्तत्वम् ॥ ६ ॥

॥ इति प्रथमस्य पठे चतुर्दशो वर्गः ॥ १४ ॥

आनो भद्रा इति दशर्चपञ्चमं सूक्तम् गोतमस्यापि वैश्वदेवं आदितः पञ्चर्चः सप्तमी च जगत्यः
पृष्ठीस्वस्ति न इन्द्र इत्येपाविराट्स्थाना नवर्कवैराजस्रैष्टुभश्चेत्युक्तलक्षणयोगात् अष्टम्याद्यास्ति स-
स्त्रिष्टुभः तथा चानुक्रान्तम्—आनो दशवैश्वदेवं तु पञ्चाद्याः सप्तमी च जगत्यः पृष्ठीविराट्स्थानेति अ-
ग्निष्टोमैश्वदेवशस्त्रे उक्तमावर्जमेतत्स्वर्कवैश्वदेवनिविद्यानीयं सानुपलुतौ विरुतौ च वैश्वदेवशस्त्र-

स्यपरिधानीया तथाचसूत्रितम्—आनोभद्राःऋतवोयन्तुविश्वतइतिनवैश्वदेवमिति अदिति-
र्द्यौरदितिरन्तरिक्षमिति परिदध्यात्सर्ववैश्वदेवइतिच । ब्राह्मणं च भवति—सदैवपञ्चजनीययापरि-
दध्यादिति । महावतेनिष्केवल्येएतत्सूक्तम् तथापञ्चमारण्यकेसूत्र्यते—आनोभद्रीयंचतस्य-
स्थानइति ।

तत्रपथमाष्टकमाह—

आनोभद्राःऋतवोयन्तुविश्वतोदध्यासोअपरीतासउद्भिदः ।
देवानोयथासदमिद्वृधेअसन्नप्रायुवोरक्षितारोदिवेदिवे ॥ १ ॥

आ । नः । भद्राः । ऋतवः । यन्तु । विश्वतः । अदध्यासः ।
अपरिदइतासः । उद्भिदः । देवाः । नः । यथा । सदम् । इत् ।
वृधे । असन् । अप्रदआयुवः । रक्षितारः । दिवेदिवे ॥ १ ॥

नोऽस्मान्ऋतवोऽग्निष्टोमादयोमहायज्ञाविश्वतः सर्वस्मादपिदिग्भागात् आयन्तुआगच्छ-
न्तु कीदृशाः ऋतवः भद्राःसमीचीनफलसाधनत्वेनकल्याणाः भजनीयावा अदध्यासः अष्टौर-
हिंसिताः अपरीतासः शत्रुभिरपरिगताः अमतिरुद्धाइत्यर्थः उद्भिदः शत्रूणामुद्भेचारः कीदृशाः
ऋतवः अस्मांस्तथाआगच्छन्तु यथा अप्रायुवः अपगच्छन्तः स्वकीयंरक्षितव्यंअपरित्यजन्तः
अतएवदिवेदिवेप्रतिदिवसंरक्षितारोरक्षांकुर्वन्तः एवंगुणविशिष्टाःसर्वदेवानोऽस्माकंसदमित् सदै-
व वृधे वर्धनायअसन्नभवन्तु ॥ अदध्यासः दंभुदंभे दंभोहिंसा निघायांस्यस्यविभाषेतीट्प्रतिपेधः
नञ्समासेव्ययपूर्वपदमलतिस्वरत्वम् । अपरीतासः इण्गतौ पूर्ववत्कर्म्मणिनिष्ठा उभयत्राञ्जसोरसुक्ता
वृधे वृधुवृद्धौ संपदादिलक्षणोभावेकिप् सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । असन् असृभ्रुवि लेट्चडा-
गमः बहुलंछन्दसीतिशपोलुगभावः तस्याङित्त्वात् शसोरलोपइत्यकारलोपाभावः । अप्रायुवः इण्-
गतौ अस्मात्पूर्वाच्छन्दसीणइतिउणप्रत्ययः नञ्समासेव्ययपूर्वपदमलतिस्वरत्वम् जसि ज-
सादिपुछन्दसिवावचनमितिगुणस्यविकल्पितत्वात् अभावेतन्वादित्वादुवइ ॥ १ ॥

द्वितीयामष्टकमाह—

देवानांभद्रासुमतिर्ज्यूयतदेवानांरातिरभिनोनिर्वर्तताम् ।
देवानांसरव्यमुपसैदिमावयदैवानआयुःप्रतिरन्तुजीवसे ॥ २ ॥

देवानाम् । भद्रा । सुष्टमतिः । ऋजुष्टयताम् । देवानाम् । रातिः ।
 अभि । नः । नि । वर्तताम् । देवानाम् । सख्यम् । उपं । सेदिम् ।
 वयम् । देवाः । नः । आयुः । प्र । तिरन्तु । जीवसे ॥ २ ॥

भद्रासुखयित्रीभजनीयावा देवानांष्टमतिः शोभनामविरनुग्रहात्मिकाबुद्धिरस्माकं अस्वि-
 तिशेषः कीदृशानां ऋजूयतां ऋजुं आर्जवयुकंसम्यगनुष्ठातारंयजमानं आत्मनश्च्छतां तथादेवा-
 नांरातिर्दानोऽस्मान्आभिमुख्येननितरांवर्ततां तदभिमतफलप्रदानमपिअस्माकंभवत्वित्यर्थः
 वयंचतेपादेवानांसख्यंसखित्वं सख्युःकर्मवा उपसेदिममामुवाम तादृशादेवानोस्माकमायुर्जीवसे
 जीवितुंप्रतिरन्तु वधंयन्तु ॥ भद्रा भदिकल्याणेसुखेच ऋजेन्द्राग्नेत्यादौरकप्रत्ययान्तोनिपातितः ।
 ऋजूयतां ऋजुमात्मनश्छतिऋजूयति सुप्रआत्मनःक्यच्त्तदन्ताहृष्टःशतृ शतुरनुमइतिअजादिवि-
 भक्तेरुदात्तत्वम् । रातिः रादाने मध्वेवृषेतिफिनउदात्तत्वम् । सख्यं सख्युर्यइतिभावेकर्मणिवायप्र-
 त्ययः । सेदिम् षट्प्रविशरणगत्यवसादनेषु छन्दसिलुङ्लङ्लिटइतिवर्तमानेप्रार्थनायांलिट् सत्व-
 स्पामैमिचित्कत्वेनलिटिपरतआदेशादित्वाभावात् अतएकहल्मध्यइत्येत्वाभ्यासलोपौ अन्येषा-
 मपिट्प्रथतइतिसंहितायांदीर्घत्वम् । प्रतिरन्तु प्रपूर्वांस्तिरतिवर्धनार्थः तथाचयास्कोव्याचख्यौ—दे-
 वानांसख्यमुपसादिमवयदेवानआयुःप्रवर्धयन्तुचिरंजीवनायेति ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

तान्पूर्वयानि विदाहूमहे वयं भर्गं मित्रमर्दिनि दक्षं मस्त्रिधम् ।
 अर्यमणं वरुणं सोमं मश्विना सरस्वतीनः सुभगा मर्यस्करत् ॥ ३ ॥
 तान् । पूर्वया । निऽविदा । हूमहे । वयम् । भर्गम् । मित्रम् ।
 अर्दितिम् । दक्षम् । अस्त्रिधम् । अर्यमणम् । वरुणम् । सोमम् ।
 अश्विना । सरस्वती । नः । सुभगा । मर्यः । करत् ॥ ३ ॥

तान्विश्वान्देवान् पूर्वयापूर्वकालीनयानित्ययानिविदावेदात्मिकयावाचा निविदितिवाङ्माम
 यद्वा निविदा विश्वेदेवाःसोमस्यमत्सन्नित्यादिकयावैश्वदेव्यानिविदावयंहूमहेआह्वयामः देवानि-
 त्पत्सामान्येनोक्तं देवविधिपते भर्गंभजनीयंद्वादशानामादित्यानामन्यतमंमित्रंममीतेस्त्रायकंअ-

हरभिमानिनंदं मैत्रंवाअहरितिश्रुतेः। अदितिंअवण्डनीयामदीनांवादेवमातरं दक्षंसर्वस्पजगवो-
निर्माणेसमर्थप्रजापतिं यद्वा प्राणरूपेणसर्वेषुप्राणिपुण्याप्यवर्तमानंहिरण्यगर्भं प्राणोवैदक्षइतिश्रु-
तेः। अस्त्रिधंशोषणरहितं सर्वदाऐकरूपेणवर्तमानं मरुद्रणंअर्यमणंअरीन्मन्देहादीनसुरान्यच्छ-
तिनियच्छतीत्ययमास्यः असौवाआदित्योर्यमेतिश्रुतेः। तंवरुणंवृणोतिपापकृतःस्वकीयैःपाशै-
रावृणोतीतिरात्र्यभिमानिदेववरुणः श्रूयतेच—वारुणीरात्रिरिति। सोमंद्वेधाआत्मानंविभज्यपृ-
थिव्यांलतारूपेणद्विविचन्द्रात्मनादेवतारूपेणवर्तमानं अश्विना अश्ववन्तौ यद्वा सर्वं व्यामु-
वन्तौ तथाचयास्कः—अश्विनौयद्वाश्रुवातेसर्वरसेनान्योज्योतिषान्योश्वैरश्विनावित्यौर्णवाभस्त-
त्कावश्विनौद्यावापृथिव्यावित्येकेऽहोरात्रावित्येकेसूर्याचन्द्रमसा वित्येकेराजानौपुण्यकृतावित्यै-
तिहासिकाइति। एवंभूतान्सर्वान्देवान् अस्मद्रक्षणार्थमाह्वयामइतिपूर्ववसंबन्धः अस्माभिराहू-
तासुभगाशोभनधनोपेतासरस्वतीनोऽस्मभ्यमयः सुखंकरव करोतु ॥ हूमहे ह्वेजोऽद्विह्वइत्यनुवृ-
त्तौबहुलंछन्दसीतिसंपसारणम् परपूर्वत्वेहलइतिदीर्घत्वं बहुलंछन्दसीतिशपोलुक्। अस्त्रिधं स्त्रि-
धुशोषणे संपदादिलक्षणोभावेक्लिप् बहुव्रीहौनञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्त्वोदात्तत्वम्। मयस्करत्
करोतेर्लेट्यडागमः बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् अतःरुक्मीतिविसर्जनीयस्यसत्त्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीमृचमाह—

तन्नोवातोमयोभुवांतुभेपृजंतन्मातापृथिवीतत्पिताद्यौः ।

तद्वावाणःसोमसुतोमयोभुवस्तदश्विनाशृणुतंधिष्ण्यायुवम् ॥४ ॥

तत् । नुः । वातः । मयःऽभु । । वातु । भेपृजम् । तत् । माता ।

पृथिवी । तत् । पिता । द्यौः । तत् । वावाणः । सोमसुतः ।

मयःऽभुवः । तत् । अश्विना । शृणुतम् । धिष्ण्या । युवम् ॥ ४ ॥

वातोवायुः तद्भेपृजमौषधंनोऽस्मान्वातुप्रापयतु यद्भेपृजं मयोभु मयसःसुखस्यभावपिटृ
मातासर्वेषांजननीपृथिवीभूमिरपि तद्भेपृजंअस्मान्प्रापयतु पितावृष्टिप्रदानेनसर्वेषांपारक्षिता द्यौर्दुं-
लोकोपि तद्भेपृजंअस्मान्प्रापयतु सोमसुतः सोमाभिपवंकृतवन्तः मयोभुवः मयतोयागफलभूत-

स्यसुखस्यभावयितारोग्रावाणः अभिपवसाधनाः पापाणाश्च तद्भेदजमस्मान्प्रापयन्तु हेधिष्ण्या
धिपणाबुद्धिः तदर्हावश्विनौ युवंयुवांतद्भेदजंशृणुतं आकर्णयतं यद्भेदजमस्माभिर्वाय्वादिषु
प्राथयते तद्भेदजं देवानांभिपजौयुवां अस्माकमनुकूलंयथाभवतितथाजानीतमित्यर्थः ॥ मयोभु
हस्वोनपुंसकेप्रातिपदिकस्येतिह्रस्वत्वम् । वातु वागतिगन्धनयोः अन्तर्भावितण्यर्थात्पार्थनायां
लोट् । सोमस्युतः सोमिसुअइतिभूतेक्विप् । धिष्ण्या धिपणाशब्दादहार्थेछन्दसिचेतियः वर्णलोप-
श्छान्दसः सुपांसुलुगित्याकारः ॥ ५ ॥

पञ्चमीष्टमाह—

तमीशानंजगतस्तुस्थुपस्पतिंधियंजिन्वमवसेहूमहेव्यम् ।
पूपानोयथावेदंसांसद्वधेरक्षितापायुरदब्धःस्वस्तये ॥५॥१५॥

तम् । ईशानम् । जगतः । तस्थुपः । पतिम् । धियम् । जिन्वम् ।
अवसे । हूमहे । व्यम् । पूपा । नुः । यथा । वेदंसाम् । असत् ।
द्वधे । रक्षिता । पायुः । अदब्धः । स्वस्तये ॥ ५ ॥ १५ ॥

पूर्वाधेनेन्द्रःस्तूयते अपरार्धेनपूपा ईशानंऐश्वर्यवन्तं अतएवजगतोजङ्गमस्यप्राणिजा-
तस्यतस्थुपःस्थावरस्यचपतिंस्वामिनं धियंजिन्वं धीभिःकर्मभिःप्रीणयितव्यं एवंभूतंत-
मिन्द्रंअवसेरक्षणायवयंहूमहेआह्वयामः पूपानोऽस्माकंवेदसांधनानांबृधेवर्धनायरक्षिता य-
थाअसत् येनप्रकारेणभवति तेनैवप्रकारेण अदब्धःकेनाप्याहिंसितःपूपा स्वस्तयेऽस्माकंअ-
विनाशाय पायुःरक्षिताभवतु ॥ तस्थुपः निष्ठतेर्लिटःकसुः पष्ठचेकवचनेवसोःसंप्रसारणमितिसंप-
सारणं शासिवसिघसीनांचेतिपत्वं पष्ठ्याःपतिपुवेतिविसर्जनीयस्यसत्वम् । धियंजिन्वं जिविःप्री-
णनार्थः छत्यल्पुटोचहुलमितिवहुलवचनात्तत्रच् इचएकाचोमप्रत्ययवच्चेतिअमागमः । असत् अ-
सुभुवि डेटचडागमः बहुलंछन्दसीतिशपोलुगभावः । पायुः पारक्षणे रुवापाजीत्युण् । स्वस्तये सु-
पूर्वांस्तेर्भावेकिन् छन्दस्युभयथेतितस्यसावंधातुकत्वात् अस्तेभूरितिभूभावाभावइतिवृत्ता-
बुक्तम् ॥५॥

॥ इतिपथमस्यपठेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५॥

पष्ठीष्टचमाह—

स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ।

स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥६॥

स्वस्ति । नः । इन्द्रः । वृद्धश्रवाः । स्वस्ति । नः । पूषा । विश्ववेदाः ।

स्वस्ति । नः । तार्क्ष्यः । अरिष्टनेमिः । स्वस्ति । नः । बृहस्पतिः ।

दधातु ॥ ६ ॥

वृद्धश्रवाः वृद्धमभूतश्रवःश्रवणंस्तोत्रंहविलक्षणमन्त्रं वायस्य तादृशइन्द्रो नोऽस्माकं स्वस्ती-
त्यविनाशिनाम स्वस्तिअविनाशं दधातुविदधातु करोतु विश्ववेदाः विश्वानिवेचीति विश्ववेदाः
यद्वा विश्वानिसर्वाणि वेदांसि ज्ञानानि धनानि वायस्य तादृशः पूषापोपको देवः नोऽस्माकं स्वस्ति
विदधातु अरिष्टनेमिः नेमिरित्यायुधनाम अरिष्टोऽर्हिसितोनेमिर्यस्य यद्वा रथचक्रस्य धारणेभिः
यत्तंबन्धनोरथस्य नेमिर्नहिंस्यते सोरिष्टनेमिः एवंभूतस्तार्क्ष्यः तृक्षस्य पुत्रो गरुत्मान् नोऽस्माकं
स्वस्तिअविनाशं विदधातु तथा बृहस्पतिः बृहतां देवानां पालयितानोऽस्माकं स्वस्तिअविनाशं विद-
धातु ॥ वृद्धश्रवाः बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । विश्ववेदाः विदज्ञाने विदृलाभे आभ्यामसु-
न्प्रत्ययान्तो वेदस्राब्दः बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदान्तो दात्तत्वम् । तार्क्ष्यः तृक्षस्यापत्यं ग-
र्गादिभ्यो यञ् चित्त्वादाद्युदात्तत्वम् । अरिष्टनेमिः नरिष्टा अरिष्टा अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं अ-
रिष्टनेमिर्यस्य सतथोक्तः । बृहस्पतिः तद्बृहतोः करपत्योरिति सुदूतलोपौ उभेवनस्यत्यादिष्विति
पूर्वोत्तरपदयोर्युगपत्प्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ६ ॥

तममीष्टचमाह—

पृषदश्वामरुतः पृश्निमातरः शुभ्रं यावानो विदथे पुज्जमयः ।

अग्निजिह्वामनवः सुरं चक्षसो विश्वे नो देवा अवसागं मन्त्रिह ॥७॥

पृषत् अश्वाः । मरुतः । पृश्निमातरः । शुभ्रमश्वानः । विदथे पु ।

जग्मयः । अग्निजिह्वाः । मनवः । सुरं चक्षसः । विश्वे । नः ।

देवाः । अवसा । आ । गमन् । इह ॥ ७ ॥

पृषदश्वाः पृषद्भिः श्वेतविन्दुभिर्युक्ताअश्वायेपातेतथोक्ताः पृथिमातरः पृथिनानावर्णा
 गौः मातायेपां शुभंयावानः शुभंशोभनंयान्तिगच्छन्तीतिशुभंयावानः शोभनगतयइत्यर्थः विदथे-
 पुयज्ञेपुजगमयोगन्तारः अग्निजिह्वाः अग्नेर्जिह्वायां वर्तमानाः सर्वे हि देवाः हविः स्वीकरणाय अग्ने-
 र्जिह्वायां वर्तन्ते तात्स्थयात्ताच्छब्दं मनवः सर्वस्यमन्तारः सूरचक्षसः सूर्यप्रकाशइव चक्षः प्रकाशो-
 येपाति एवंभूतामरुतः मरुत्संज्ञका विश्वे देवाः सर्वदेवाः नोऽस्मान् इहास्मिन्काले अवसारक्षणे-
 नसहआगमन्आगच्छन्तु ॥ शुभंयावानः यामापणे आतोमनिन्नितिवनिष् तत्पुरुषेष्टुतिबहुलमि-
 तिवहुलवचनाद्धितोयायाअप्यलुक् । गमन् गमेःभार्थनायांलेटचडागमः इतश्चलोपइतीकारलोपः
 बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् ॥ ७ ॥

अस्ति सौम्यचरुस्त्वृतीयसवने तेन चरुणा देवता इष्ट्वा इष्टशेषे तस्मिन्वहृत्तमवनीयतस्मि-
 न्चपट्कर्वास्वकीपाछायाद्रष्टव्या सायदिनदश्येततदानीं भद्रमित्येकापठितव्या त्वंसोम इति खण्डे
 तथैवस्त्रितम—राज्ञासोमेनतद्वयमस्माद्युधारयामसि भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा इति चेति । महाना-
 स्त्रीव्रतेष्वेपाभूमिस्पर्शनेज्या सूत्रितं च एतद्विदमित्खण्डे—भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः शन्नइन्द्रा-
 स्त्रीभवतामयोभिरिति ।

तामेतां सूक्ते अष्टमीष्टचमाह—

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पर्येमाक्षभिर्यजत्राः ।
 स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवांसस्तनूभिर्व्यशेम देवहितं यदायुः ॥ ८ ॥

भद्रम् । कर्णेभिः । शृणुयाम् । देवाः । भद्रम् । पर्येम् । अक्षभिः ।
 यजत्राः । स्थिरैः । अङ्गैः । तुष्टुवांसः । तनूभिः । वि । व्यशेम ।
 देवहितम् । यत् । आयुः ॥ ८ ॥

हे देवाः दानादिगुणयुक्ताः सर्वदेवाः कर्णेभिरस्मदीयैः श्रोत्रैर्भद्रं भजनीयं कल्याणवचनं शृणुयाम
 युष्मत्सदाच्छ्रोतुंसमर्थाः स्याम अस्माकं वाधिर्यकदाचिदपिमाभूत् हेयजत्राः यागेषु चरुपुरो-
 ढाशादिभिर्यष्टव्याः देवाः अक्षभिः अक्षभिरात्मोपैश्वर्यभिः भद्रं शोभनं पर्येम द्रष्टुंसमर्थाः स्या-
 म अस्माकं दृष्टिप्रतिपातोऽपिमाभूत् स्थिरैरङ्गैरङ्गैर्हस्तपादादिभिरवयवैः तनूभिः शरीरैश्च युक्ता-
 यपं तुष्टुवांसः युष्मांस्तुवन्तः यदायुः षोडशाधिकशतममाणं विंशत्यधिकशतममाणं वा देवहितं

देवेनप्रजापतिनास्थापितं तद्भशेमप्रामुष्याम् ॥ कर्णेभिः बहुलंछन्दसीतिभिसप्रेसभावः । अक्ष-
भिः छन्दस्यपिदृश्यतइत्यनइ सचोदात्तः । यजत्राः अमिनक्षीत्यादिनायजेरन्नप्रत्ययः । तुष्टुवां-
सः घृन्नस्तुतौ लिटःकसुः शर्पूर्वाःखयइतितकारःशिष्यते । अशेम अशूव्यातौ लिङ्याशिष्य-
इ यदितुतत्रपरिगणनं अन्यव्यावृत्त्यर्थं तदानींलिङिव्यत्ययेनशप् । देवहितं तृतीयाकर्मणीतिपू-
र्वंपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीश्वचमाह—

शतमिन्नुशरदोअन्तिदेवायत्रानश्चक्राजरसंतनूनाम् ।
पुत्रासोयत्रपितरोभवन्तिमानोमध्यारीरिपतायुर्गन्तोः ॥ ९ ॥

शतम् । इत् । नु । शरदः । अन्ति । देवाः । यत्र । नुः । चक्र ।
जरसम् । तनूनाम् । पुत्रासः । यत्र । पितरः । भवन्ति । मा । नुः ।
मध्या । रिपित । आयुः । गन्तोः ॥ ९ ॥

हेदेवाः अन्तिअन्तिके मनुष्याणांसमीपे आयुष्टेनभवद्भिःकल्पिताःशरदःसंवत्सराः
शतमिन्नु शतंखलु यस्मात्सृष्टिकाले मनुष्याणांशतंसंवत्सराआयुरितियुष्माभिःपरिकल्पितं
तस्मान्नोस्माकमायुर्गन्तोः कृतस्यायुयोगमनात्पूर्वं मध्या मध्येमारीरिपत माहिंसिष्ट कीदृशान्
नोऽस्माकं तनूनांशरीराणांजरसंजरांयत्रयस्यामवस्थायांचक्र कृतवन्तोयुयं यत्रचपुत्रासःपुत्राः
पितरोऽस्माकरक्षितारोभवन्ति ईदृग्दशापन्नानित्यर्थः ॥ अन्ति अन्तिकशब्दस्यकादिलोपोबहु-
लमितिवकव्यमितिकलोपः । यत्र ऋचितुनुचमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणामितिसंहितायांदीर्घः ।
चक्र लिटिमध्यमबहुवचनस्यकित्त्वाद्रुणाभावेयणादेशः इत्येतस्तिङइतिसंहितायांदीर्घ-
त्वम् । जरसं जरायाजरसन्यतरस्यामितिजरसादेशः । मध्या सुपांस्तुलुगितिसमम्याडादेशः ।
रीरिपत रुपरिर्पाहिंसायां अस्माण्यन्तान्माडिलुडिमध्यमबहुवचने च्चैश्चङिणिलोपोपधाह्रस्वत्व-
द्विवचनहलादिशेषसन्वद्भावदीर्घाः छान्दसःपदकालीनोह्रस्वः । गन्तोः भावलक्षणेस्थेणितिग-
मेस्तोसुन्प्रत्ययः ॥ ९ ॥

अदितिर्द्वौरित्येया अदिविदेवताकेपशौ हविषोयाग्या सूचितंच—अदितिर्द्वौरदितिरन्तरि-
क्षंनतेविष्णोजायमानोनजातइति ।

पृषदश्वाः पृषद्भिः श्वेतविन्दुभिर्युक्ताअश्वायेपांतेतथोक्ताः पृथिमातरः पृथिनानावर्णा
 गोः मातायेपां शुभंयावानः शुभंशोभनंयान्तिगच्छन्तीतिशुभंयावानः शोभनगतयइत्यर्थः विदधे-
 पुयज्ञेपुजग्मयोगन्तारः अग्निजिह्वाःअग्नेर्जिह्वायांवर्तमानाः सर्वेहिदेवाः हविःस्वीकरणायअग्ने-
 र्जिह्वायांवर्तन्ते तात्स्थयात्ताच्छब्दं मनवः सर्वस्वमन्तारः सूरचक्षसः सूर्यप्रकाशइवचक्षःप्रकाशो-
 येपांति एवंभूतामरुतः मरुत्संज्ञकाविश्वेदेवाः सर्वेदेवाः नोऽस्मान् इहास्मिन्काले अवसारक्षणे-
 नसहआगमन्आगच्छन्तु॥ शुभंयावानः यामापणे आतोमनिन्नितिवनिप् तत्पुरुषेळुतिवहुलमि-
 तिबहुलवचनाद्वितीयायाअप्यलुक् । गमन् गमेःमार्थनायांलेटचडागमः इतश्चलोपइतीकारलोपः
 बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् ॥ ७ ॥

अस्ति सौम्यचरुस्तृतीयसवने तेनचरुणादेवताइष्टा इष्टशेषेतस्मिन्बहुघृतमवनीयतस्मि-
 न्चपद्रुक्त्रांस्वकीयाछायाद्रष्टव्या सायदिनदश्येततदानींभद्रमित्येकापठितव्या त्वंसोमइतिखण्डे
 तथैवस्त्रितम-राज्ञासोमेनतद्वयमस्माद्युधारयामसिभद्रंकर्णेभिःशृणुयामदेवाइतिचेति । महाना-
 म्नीत्रतेप्येपाभूमिस्पर्शनेजप्या स्त्रितंचपतद्विदमित्खण्डे-भद्रंकर्णेभिःशृणुयामदेवाःशन्नइन्द्रा-
 म्नीभवतामवोभिरिति ।

तामेतांसूक्तेअष्टमीष्टचमाह-

भद्रंकर्णेभिःशृणुयामदेवाभद्रंपश्येमाक्षमिर्यजत्राः ।
 स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवांसस्तनूभिर्व्यशेमदेवहितंयदायुः ॥८॥

भद्रम् । कर्णेभिः । शृणुयाम् । देवाः । भद्रम् । पश्येम । अक्षमिः ।
 यजत्राः । स्थिरैः । अङ्गैः । तुष्टुवांसः । तनूभिः । वि । व्यशेम ।
 देवहितम् । यत् । आयुः ॥ ८ ॥

हेदेवाःदानादिगुणयुक्ताः सर्वदेवाःकर्णेभिरस्मदीयैःश्रेत्रिभद्रंभजनीयं कल्याणवचनंशृणुयाम
 युष्मन्मसादाच्छ्रोत्रंयुग्ममथाःस्याम अस्माकं वाधिर्यकदाचिदपिमाभूत् हेयजत्राः यागेषु चरुपुरो-
 हागादिभिर्यष्टव्याः देवाः अक्षमिः अक्षिभिरात्नोर्यैश्चक्षुभिः भद्रंशोभनंपश्येम द्रष्टुंसंमथाःस्या-
 म अस्माकंदृष्टिमतिचानोऽपिमाभूत् स्थिरैरङ्गैरङ्गैरहंस्वपादादिभिरवयवैः तनूभिः शरीरैश्चयुक्ता-
 यमं तुष्टुवांसः युष्मांस्तुवन्तः यदायुःषोडशाधिकशतममाणं विशत्यधिकशतममाणंवादेवहितं

देवेनप्रजापतिनास्थापितं तद्वशेमप्रामुष्यम् ॥ कर्णेभिः बहुलंछन्दसीतिभिसरेसभावः । अक्ष-
भिः छन्दस्यपिदृश्यतइत्यनङ् सचोदान्तः । यजत्राः अमिनक्षीत्यादिनायजेरत्रन्प्रत्ययः । तुष्टुवां-
सः पुत्रस्तुतौ लिटःकृद्युः शर्पूर्वाःत्वयइतितकारःशिष्यते । अशेम अशूव्यासौ लिङ्याशिष्य-
ङ् यदितुतत्रपरिगणनं अन्यव्यावृत्त्यर्थं तदानींलिङिव्यत्ययेनशष् । देवहितं तृतीयाकर्मणीतिपू-
र्वपदमरुतिस्वरत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह—

शतमिन्नुशरदोअन्तिदेवायत्रानश्चक्राजरसंतनूनाम् ।
पुत्रासोयत्रपितरोभवन्तिमानोमध्यारीरिपतायुर्गन्तोः ॥ ९ ॥

शतम् । इत् । नु । शरदः । अन्ति । देवाः । यत्र । नुः । चक्र ।
जरसम् । तनूनाम् । पुत्रासः । यत्र । पितरः । भवन्ति । मा । नुः ।
मध्या । रिरिपत । आयुः । गन्तोः ॥ ९ ॥

हेदेवाः अन्तिअन्तिके मनुष्याणांसमीपे आयुष्टेनभवद्भिःकल्पिताःशरदःसंवत्तराः
शतमिन्नु शतंसल्लु यस्मात्सृष्टिकाले मनुष्याणांशतंसंवत्तराआयुरिवियुष्माभिःपरिकल्पितं
तस्मान्नोस्माकमायुर्गन्तोः कृतस्यायुगमनात्पूर्वं मध्या मध्येमारीरिपत माहिसिष्ट कीदृशान्
नोऽस्माकं तनूनांशरीराणांजरसंजरायत्रयस्यामवस्थायांचक्र कृतवन्तोयुयं यत्रचपुत्रासःपुत्राः
पितरोऽस्माकरक्षितारोभवन्ति ईदृग्दशापन्नानित्यर्थः ॥ अन्ति अन्तिकशब्दस्यकादिलोपोबहु-
लमितिवकव्यमितिकलोपः । यत्र ऋचितुनुषमक्षुतङ्कत्रोरुष्याणामितिसंहितायांदीर्घः ।
चक्र लिटिमध्यमबहुवचनस्यकिच्चाट्टुणाभावेयणादेशः इचोतस्तिङ्इतिसंहितायांदीर्घ-
त्वम् । जरसं जरायाजरसन्यतरस्यामितिजरसादेशः । मध्या सुपांसुलुगितिसप्तम्याडादेशः ।
रीरिपत रूपरिर्षाहिसायां अस्पाण्यन्तान्माडिडुडिमध्यमबहुवचने ष्वेश्चङिणिलोपोपधाहस्त्व-
द्विवचनहलादिशेषसन्वद्भावदीर्घाः छान्दसःपदकालीनोह्रस्वः । गन्तोः भावलक्षणेस्थेणितिग-
मेस्तोसुन्प्रत्ययः ॥ ९ ॥

अदितिर्घौरित्येषा अदिविदेवताकेपशौ हविषोयाग्या सन्निवंच—अदितिर्घौरदितिरन्तरि-
क्षंनतेविष्णोजायमानोनजातइति ।

पृषदश्वाः पृषद्भिः श्वेतविन्दुभिर्युक्ताअश्वायेपातितथोक्ताः पृथिमातरः पृथिनानावर्णा
 गौःमातायेपां शुभंयावानः शुभंशोभनंयान्तिगच्छन्तीतिशुभंयावानःशोभनगतयइत्यर्थः विदधे-
 पुयज्ञेपुजग्मयोगन्तारः अग्निजिह्वाःअग्नेर्जिह्वायांवर्तमानाः सर्वेहिदेवाः हविःस्वीकरणायअग्ने-
 र्जिह्वायांवर्तन्ते तात्स्थयात्ताच्छब्दं मनवः सर्वस्यमन्तारः सूरचक्षतः सूर्यप्रकाशइवचक्षःप्रकाशो-
 येपांति एवंभूतामरुतः मरुत्संज्ञकाविश्वेदेवाः सर्वेदेवाः नोऽस्मान् इहास्मिन्काले अवसारक्षणे-
 नसहआगमन्आगच्छन्तु ॥ शुभंयावानः याप्रापणे आतोमनिनितिवनिष् तत्पुरुषेच्छुतिचहुलमि-
 तिचहुलवचनाद्वितीयायाअप्यलुक् । गमन् गमेःभार्थनायांलिट्चडागमः इतश्चलोपइतीकारलोपः
 बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् ॥ ७ ॥

अस्तिसौम्यचरुस्तृतीयसवने तेनचरुणादेवताइष्टा इष्टशेषेवस्मिन्बहुघृतमवनीयतस्मि-
 न्चपट्कर्वास्वकीयाछायाद्रष्टव्या सायदिनदश्येततदानींभद्रमित्येकापठितव्या त्वंसोमइतित्वण्डे
 तथैवस्वितम—राज्ञासोमेनतद्वयमस्मासुधारयामसिभद्रंकर्णेभिःशृणुयामदेवाइतिचेति । महाना-
 म्नीत्रतेप्येषाभूमिस्पर्शनेजया स्वित्तंचपटद्विदमित्वण्डे—भद्रंकर्णेभिःशृणुयामदेवाःशन्नइन्द्रा-
 म्नीभवतामवोभिरिति ।

तामेतांसूक्तेअष्टमीपृचमाह—

भद्रंकर्णेभिःशृणुयामदेवाभद्रंपश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।
 स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवांसस्तनूभिर्व्यशेमदेवहितंयदायुः ॥८॥

भद्रम् । कर्णेभिः । शृणुयाम् । देवाः । भद्रम् । पश्येम । अक्षभिर्यजत्राः ।
 यजत्राः । स्थिरैः । अङ्गैः । तुस्तुष्टुवांसः । तनूभिः । वि । व्यशेम ।
 देवहितम् । यत् । आयुः ॥ ८ ॥

हेदेवाःदानादिगुणयुक्ताः सर्वेदेवाःकर्णेभिरस्मदीयैःश्रोत्रेभ्रंभ्रंभ्रजनीयं कल्याणवचनंशृणुयाम
 युष्मत्प्रसादाच्छ्रोत्रंनुसमर्थाःस्याम अस्माकं वाधिर्यकदाचिदपिमाभूत् हेयजवाः यागेषु चरुपुरो-
 हायादिभिर्यष्टव्याः देवाः अक्षभिः अक्षिभिरात्मोर्षैश्चक्षुभिः भद्रंशोभनंपश्येम द्रष्टुंसमर्थाःस्या-
 म अस्माकंदृष्टिमतिचानोऽपिमाभूत् स्थिरैरङ्गैरङ्गैरहितपादादिभिरवयवैः तनूभिः शरीरैश्चयुक्ता-
 वयं तुष्टुवांसः युष्मांसुवन्तः यदायुःषोडशाधिकशतममाणं विशत्यधिकशतममाणंवादेवहितं

देवेनप्रजापतिनास्थापितं तद्ग्रशेमप्रामुष्यम् ॥ कर्णेभिः बहुलंछन्दसीतिभिसऐसभावः । अक्ष-
भिः छन्दस्पिदृश्यतइत्यनइ सचोदातः । यजत्राः अमिनक्षीत्यादिनायजेरत्रन्यत्ययः । तुष्टुवां-
सः दुश्रुस्तुतौ लिटःऋसुः शर्पूर्वाःश्वयइतितकारःशिष्यते । अशेम अश्रुव्याप्तौ लिङ्याशिष्य-
इ यदितुतत्रपरिगणनं अन्यव्यावृत्त्यर्थं तदानींलिङिष्यत्ययेनशप् । देवहितं तृतीयाकर्मणीतिपू-
र्वपदमरुतिस्वरत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह—

शतमिन्नुशरदोअन्तिदेवायत्रानश्चक्राजरसंतनूनाम् ।
पुत्रासोयत्रपितरोभवन्तिमानोमध्यारीरिपतायुर्गन्तोः ॥ ९ ॥

शतम् । इत् । नु । शरदः । अन्ति । देवाः । यत्र । नः । चक्र ।
जरसम् । तनूनाम् । पुत्रासः । यत्र । पितरः । भवन्ति । मा । नः ।
मध्या । रिपित । आयुः । गन्तोः ॥ ९ ॥

हेदेवाः अन्तिअन्तिके मनुष्याणांसमीपे आयुष्टेनभवद्भिःकल्पिताःशरदःसंवत्सराः
शतमिन्नु शतंखलु यस्मात्सृष्टिकाले मनुष्याणांशतंसंवत्सराआयुरितियुष्माभिःपरिकल्पितं
तस्मान्नोस्माकमायुर्गन्तोः कृषस्यायुयोगमनापूर्वं मध्या मध्येमारीरिपत माहिसिष्ट कीदृशान्
नोऽस्माकं तनूनांशरीराणांजरसंजरायत्रयस्यामवस्थायांचक्र कृतवन्तोयुयं यत्रचपुत्रासःपुत्राः
पितरोऽस्माकंरक्षितारोभवन्ति ईदृग्दशापन्नानित्यर्थः ॥ अन्ति अन्तिकशब्दस्यकादिलोपोबहु-
लमितिवकव्यमितिकलोपः । यत्र ऋचितुनुषमक्षुतङ्कुरोरुष्माणामितिसंहितायांदीर्घः ।
चक्र लिटिमध्यमत्रहुवचनस्यकित्त्वाद्गुणाभावेयणादेशः इत्येवोत्तिङइतिसंहितायांदीर्घ-
त्वम् । जरसं जरायाजरसन्यतरस्यामितिजरसादेशः । मध्या सुपांसुलुगितिसप्तम्याडादेशः ।
रीरिपत रुपरिर्हिंसायां अस्माग्ण्यन्तान्माडिलुडिमध्यमबहुवचने च्चेश्चङिणिलोपोपधाह्रस्वत्व-
द्विवचनहलादिशेषसन्ध्रावदीर्घाः छान्दसःपदकालीनोह्रस्वः । गन्तोः भावलक्षणस्थेगितिग-
मेस्तोसुन्मत्ययः ॥ ९ ॥

अदितिद्यौरित्येषा अदिनिदेवताकेपशौ हविषोयाज्या सूत्रितंच—अदितिद्यौरदितिरन्तरि-
क्षंनतेविष्णोजायमानोनजातइति ।

तामेतांस्केदशमीष्टचमाह—

अदितिर्द्यौरदितिर्न्तरिक्षमदितिर्मातासपितासपुत्रः ।

विश्वेदेवाअदितिःपञ्चजनाअदितिर्जातमदितिर्जनित्वम् ॥ १० ॥ १६ ॥

अदितिः । द्यौः । अदितिः । अन्तरिक्षम् । अदितिः । माता । सः ।

पिता । सः । पुत्रः । विश्वे । देवाः । अदितिः । पञ्च । जनाः ।

अदितिः । जातम् । अदितिः । जनित्वम् ॥ १० ॥ १६ ॥

अदितिरदीनाअखण्डनीयावापृथिवीदेवमातावा सैवद्यौः द्योतनशीलोनाकःसैवान्तरिक्षं
अन्तराद्यावापृथिव्योर्मध्येइक्ष्यमाणंव्योमसैवमातानिर्मात्रोजगतोजननी सैवपिताउत्पादकः ता-
तश्चसपुत्रःमातापित्रोर्जातःपुत्रोपिसैव विश्वेदेवाःसर्वेऽपिदेवाः अदितिरेवपञ्चजनानिपादपञ्चमा-
श्चत्वारोवर्णाः यद्वा गन्धर्वाःपितरोदेवाअसुरारक्षांसीति तदुक्तंयास्केन—गन्धर्वाःपितरोदेवाअ-
सुरारक्षांसीत्येकेचत्वारोवर्णानिपादःपञ्चमइत्यौपमन्यवइति । ब्राह्मणेत्वेवमात्रातम्—सर्वेषांवा-
एतत्पञ्चजनानामुक्त्यर्थदेवमनुष्याणांगन्धर्वाप्सरसांसर्पाणांचपितृणांचेति । तत्रगन्धर्वाप्सरसामै-
क्यात्पञ्चजनत्वं एवंविधाःपञ्चजनाअप्यदितिरेव जातंजननंजानामुत्पत्तिः साप्यदितिरेव ज-
नित्वंजन्माधिकरणंतदप्यदितिरेव एवंसकलजगदात्मनाअदितिःस्तूयते उक्तंचयास्केन—इत्यदि-
तेर्विभूतिमाचष्टइति ॥ अदितिः दोअवखण्डने अस्मात्कर्मणिकिनि द्यतिस्यतिमास्थामितीत्वम्
यःस्कपक्षेतु दीइक्षयेइत्यस्मात्किनि व्यत्ययेनह्रस्वत्वं नञ्समासेच्ययपूर्वपदमलृतिस्वरत्वम् ।
सपिता निर्दिश्यमानयोरेकतामापादयन्तिसर्वनामानिपर्यायेणतद्धिक्तामुपाददतइत्युदेश्यल्लिङ्ग-
तयापुंलिङ्गत्वम् । जनित्वं जनैरोणादिकस्त्वन्प्रत्ययः ॥ १० ॥

॥ इतिमयमस्यपट्टेपोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

ऋजुनीतीनिनवर्चपट्टंस्सूक्तम् गोतमस्यार्प अत्रानुक्रम्यते—ऋजुनीतीतिनवगायत्रमन्त्रानुष्टुधि-
ति । पूर्ववैश्वदेवंत्वित्युक्तत्वात् त्रुसादिपरिभाषयाइदमपिसूक्तं बहुदेवताकं सूक्तविनियोगोऽदि-
कः चानुर्विशिकेऽहनिमातःसर्वेनेमैत्रावरुणस्यऋजुनीतीनिइत्येपारंभणीया चतुर्विंशदितिखण्डेस्-

त्रितम्—ऋजुनीतीनोवरुणइन्द्रंविश्वतस्परीति । अहर्गणेपुद्वितीयादिष्वहःस्वपिपारंभणीया
शंसनीया । सूत्रितंच—आरंभणीयाः पर्यासात्कद्रतोहरहःशस्यानीतिहोत्रकाद्वितीयादिष्वेवेति ।

तामेतां सूक्तेप्रथमामृचमाह—

ऋजुनीतीनोवरुणोमित्रोनयतुविद्वान् । अर्यमादेवैःसजोपाः ॥१॥

ऋजु॒ऽनी॒ती । नः । वरु॑णः । मि॒त्रः । न॒यतु॑ । वि॒द्वान् । अ॒र्य॒मा ।
दे॒वैः । स॒जो॒पाः ॥ १ ॥

अहरभिमानीदेवोमित्रःवरुणोरात्र्यभिमानी मित्रश्ववरुणश्वविद्वान् नेतव्यमुत्तमंस्थानं
जानत्रोऽस्मान् ऋजुनीती ऋजुनीत्या ऋजुनयनेनकौटिल्यरहितेनगमनेननयतु अभिमतंफलंप्रा-
पयतु तथादेवैरन्यैरिन्द्रादिभिः सजोपाः समानप्रीतिरर्यमा अहोरात्रस्पविभागकर्तासूर्यश्चा-
स्मानृजुगमनेनाभिमतंस्थानंपापयतु ॥ ऋजुनीती सुपांसुलुगितिदृतीयायाःपूर्वसवर्णदीर्घत्व-
म् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

तेहिवस्वोवसवानास्तेअप्रमूरामहोभिः । व्रतारक्षन्तेविश्वाहा ॥२॥

ते । हि । वस्वः । वस॑वानाः । ते । अप्र॑मूराः । महः॑भिः । व्र॒ता ।
र॒क्षन्ते॑ । वि॒श्वाहा॑ ॥ २ ॥

तेहिपूर्वोक्तामित्रादयः वस्वोवसुनोधनस्यवसवानावासकाः आच्छादयितारः सर्वजगद्ध-
नेन आच्छादयन्तीत्यर्थः अतस्तेमित्रादयः अप्रमूराः अप्रमूर्छिताः अमूढाः प्राज्ञाःसन्तोमहोभि-
रात्मीयैस्तेजोभिर्विश्वाहासर्वाण्यहानि अत्यन्तसंयोगेद्वितीया सर्वेष्वप्यहःसु व्रताव्रतानि जग-
न्निर्वाहस्तृपाणिस्वकीयानिकर्माणि रक्षन्तेपालयन्ति ॥ वस्वः आगमानुशासनस्यानित्यत्वानुम-
भावेजसादिपुच्छन्दसिवावचनमितिवेर्द्धितीविगुणस्यविकल्पनादभावेयणादेशः । वसवानाः वस-
आच्छादने अस्मादन्तर्भावितण्यर्थाल्लटःशानच् बहुलंछन्दसीतिशपोलुगभावः वर्णव्यापत्यामका-
रस्यवकारः । अप्रमूराः मुर्छामोहसमुच्छ्राययोः अस्मात्तंपदादिदक्षणाभावेकिं राहोपइतिछ-
कारलोपः प्रलुष्टामूः प्रमूः ततोमत्वर्थीयोरः रोरीतिरेफलोपः नममूराः अपमूराः अव्ययपूर्वपद-
प्रकृतिस्वरत्वम् । रक्षन्ते रक्षपालने व्यत्ययेनवङ् ॥ २ ॥

दृतीयाष्टमाह—

ते अस्मभ्यं शर्मयं सन्मृतामर्त्येभ्यः । वार्धमाना अपर्द्विषः ॥३॥

ते । अस्मभ्यम् । शर्म । यंसन् । अमृताः । मर्त्येभ्यः । वार्धमानाः ।
अप । द्विषः ॥ ३ ॥

अमृताः अमरणधर्माणः ते विश्वे देवाः मर्त्येभ्यः मरणधर्मभ्योऽस्मभ्यमनुष्ठातृभ्यः शर्म अ-
मृतलक्षणं सुखं यंसन् यच्छन्तु प्रयच्छन्तु किं कुर्वन्तः द्विषोऽस्मदीयान् पापलक्षणाञ्छूनपचा-
धमानाः विनाशं प्रापयन्तः ॥ यंसन् यमउपरमे लेट्यडागमः सिद्धहुलंसेटीविसिप् । अमृताः मृतं
मरणं येषां नास्तीत्यमृताः नञो ज र म र मित्रमृता इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टमाह—

विनः पथः सुविताय चियन्विन्द्रो मरुतः । पूषा भगो वन्द्यासः ॥४॥

वि । नः । पथः । सुविताय । चियन्तु । इन्द्रः । मरुतः । पूषा ।
भगः । वन्द्यासः ॥ ४ ॥

वन्द्यासः सर्वैर्बन्दनीयाः स्तोतव्याः नमस्कर्वन्व्यावा इन्द्रादयो देवानोऽस्माकं पथो मार्गानि
विचियन्तु विचिन्वन्तु अशोभनेभ्यो मार्गेभ्यः सकाशात्पृथक्कुर्वन्तु किमर्थं सुविताय सुप्रमातव्या-
य स्वर्गादिफलाम् ॥ पथः शसिभस्पटे लोप इति टिलोपः उदात्तनिवृत्तिस्वरेण शस उदात्तत्वम् । सु-
विताय इण्गतावित्यस्मात्कर्मणिनिष्ठा तन्वादीनां छन्दसि बहुलमुपसंख्यानमिति उवङ् गतिर-
नन्तर इति पूर्वपदमलतिस्वरत्वे प्राप्ते सुप्रमाना वक्तु इत्युत्तरपदान्ोदात्तत्वम् । चियन्तु चिञ्चयने
बहुलं छन्दसीति विकरणस्य लुक् इयङ् पादादिवान्निघाताभावः । वन्द्यासः वदिअभिवादनस्तु-
त्योः ऋह्लोर्ण्यत् इडवन्दृशंसदुहाङ्ग्यत् इत्याद्युदात्तत्वम् आज्ञसेरसुक् ॥ ४ ॥

आप्तोर्यामे सन्ति चत्वार्येति रिक्तोक्त्यानि तत्र चतुर्थे अच्छावाकाति रिक्तोक्थे उतनो धियद-
त्येषानुरूपपठचस्य वैकल्पिकी तृतीया सूत्रितंच—उतनो धियोगो अग्रा इतिवानुरूपस्योत्तमेति ।

तामेतां सूक्तेष्वमीष्टमाह—

उतनो धियोगो अग्राः पूषन्विष्णवे वधावः । कर्तानः स्वस्तिमर्तः ॥५॥१७

उत । नः । धियः । गोऽर्थाः । पूषन् । विष्णो इति । एवंऽयावः ।
कर्त । नः । स्वस्तिऽमर्तः ॥ ५ ॥ १७ ॥

हेपूषन्पोषकदेव हेविष्णोव्यापनशीलदेव हेएवयावः एवैर्गन्तुभिरश्वैर्यातिगच्छतीत्येवया-
वामरुद्रणः हेमरुद्रण तेसर्वेयूयं नोऽस्माकंधियः आतोर्यामलक्षणानिकर्माणि गोअर्थाःपशव्या-
णि पशुममुखानिअस्मात्तकाशाङ्गैः पशुभिर्युक्तानिकर्तवकुरुत आतोर्यामकर्मणश्चपशुप्राप्तिहेतुत्व-
माघ्रायते—यस्मात्पशवःप्रमेवध्रश्शेरन् सएतेनयज्ञेनयजेतेति । उतापिचनोस्मान्स्वस्तिमतः अ-
विनाशिनः कुरुत ॥ एवयावः इण्गत्तौ इण्श्रीङ्श्यांवन्नितिवन्पत्ययः अस्मिन्नुपपदे यामापणेइ-
त्यस्मादातोमन्नितिवनिष् संबुद्धौवनउपसंख्यानमितिवकारस्यरुत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपष्ठेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

ऋत्विगाद्यर्थमाहृतंमधुपर्कमधुवाताइतिवृत्तेनऋत्विगादिःप्रतिग्रहीतावेक्षेत तथाचसूच्य-
ते—मधुवाताइतिवृत्तेनावेक्ष्येति ।

वृत्तेप्रथमांस्तूक्तेपष्टीष्टचमाह—

मधुवाताऋतायतेमधुक्षरन्तिसिन्धवः । माध्वीर्नःसन्त्वोषधीः ॥ ६ ॥

मधु । वाताः । ऋतइयते । मधु । क्षरन्ति । सिन्धवः । माध्वीः ।
नः । सन्तु । ओषधीः ॥ ६ ॥

ऋतायतेऋतंयज्ञमात्मनइच्छतेयजमानाय वातावायवः मधुमाधुर्योपेतंकर्मफलंक्षरन्तिवर्षन्ति
प्रयच्छन्तीत्यर्थः तथा सिन्धवःस्यन्दनशीलानद्यः समुद्रावामधुमाधुर्योपेतंस्वकीयंरसंक्षरन्ति ए-
वंनोस्मभ्यंओषधीः फलपाकान्ताओषधयः ताश्चमाध्वीर्माधुर्योपिताःसन्तुभवन्तु ॥ मधु अस्मा-
दुत्तरस्यमत्वर्थीयस्यलुगकारेकाररेफाश्चकव्याइतिलुक् । ऋतायते ऋतमात्मनइच्छति सुप-
आत्मनःक्यच् नच्छन्दस्यपुत्रस्येतिइत्वदीर्घयोर्निषेधः अन्येपामपीतिसंहितायादीर्घत्वम् क्यज-
न्ताह्वःशट् शतुरनुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । माध्वीः मधोरञ्चेतिमत्वर्थीयोऽपत्ययः ऋत्व-
वास्त्येत्यादौअञि यणादेशोनिपात्यते बाह्यन्दतीतिपूर्वसवर्णदीर्घत्वम् । ओषधीःओषःपाकआ-
सुधीयतइत्योषधयः कर्मण्यधिकरणेचेतिकिप्रत्ययः छदिकारादकिनइतिडीप् जसिपूर्ववत्पूर्वस-

वर्णदीर्घः दासीभारादिपुपठितत्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् तच्चघञन्तमाद्युदात्तम् ॥ ६॥

सप्तमीष्टचमाह—

मधुनक्तंमुतोपसोमधुमत्पार्थिवंरजः । मधुद्यौरस्तुनःपिता ॥७॥

मधु । नक्तम् । उत । उपसः । मधुमत् । पार्थिवम् । रजः । मधु ।
द्यौः । अस्तु । नः । पिता ॥ ७ ॥

नक्तरात्रिनोऽस्माकं मधुमधुमतीमाधुर्येपितफलप्रदाभवतु उतअपिच उपसःउपःकालोप-
लक्षितान्यहानिचमधुमन्तिभवन्तु पार्थिवंरजः पृथिव्याःसंबन्धीलोकः अस्माकंमधुमत् माधुर्य-
विशिष्टफलयुक्तोभवतु पितावृष्टिमदानेनसर्वेषांपालयिताद्यौर्युलोकोपिमधुमधुयुक्तोभवतु ॥ पार्थि-
वं पृथिव्याजाजावितिप्राग्दीव्यतीयोऽञ्प्रत्ययः । रजः रजःशब्दोलोकावाची लोकारजास्युच्य-
न्तइतियास्कः । रजन्यस्मिञ्जनाइतिरजः असुनिरजकरजनरजःसूपसंख्यानमितिरञ्जेर्नलोपः॥७॥

अष्टमीष्टचमाह—

मधुमान्नोवनस्पतिर्मधुमाँअस्तुसूर्यः । माध्वीर्गावोभवन्तुनः ॥८॥

मधुमन् । नः । वनस्पतिः । मधुमन् । अस्तु । सूर्यः । माध्वीः ।
गावः । भवन्तु । नः ॥ ८ ॥

नोऽस्माकंवनस्पतिः वनानांपालयितायुपाभिमानीदेवः मधुमान्माधुर्येपितफलवानस्तु ता-
दृशफलमस्मभ्यंप्रयच्छत्वित्यर्थः सूर्यःसर्वस्यमेरकःसविताचमधुमानस्तु गावःअग्निहोत्राद्यर्थाधे-
नवश्नोऽस्माकंमाध्वीः माधुर्येपितेनपयसायुकाभवन्तु ॥ वनस्पतिः वनानांपतिर्वनस्पतिः पार-
स्करादित्वात्सुद् वनपतिशब्दावाद्युदात्तौ उभेवनस्पत्यादिपुषुगपदितिपूर्वोत्तरपदयोयुगपत्प्रकृ-
तिस्वरत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह—

शंनोमित्रःशंवरुणःशंनोमवत्वर्धमा ।

शंनइन्द्रोऽहस्पतिःशंनोविष्णुरुरुक्रमः ॥९॥१८॥

शम् । नः । मित्रः । शम् । वरुणः । शम् । नः । भवतु । अर्यमा ।
शम् । नः । इन्द्रः । बृहस्पतिः । शम् । नः । विष्णुः । उरुक्रमः ॥ १ ॥ १८ ॥

अहरभिमानीमित्रोदेवनोऽस्माकंशंसुखकरोभवतु यद्वा अस्मदीयानामुपद्रवाणांशमयि-
ताभवतु रात्र्यभिमानीवरुणश्शंसुखकरोभवतु अर्यमाअहोरात्रयोःख्यापयितासूर्यश्चनोऽ-
स्माकंशंसुखकरोभवतु बृहस्पतिः बृहतादिवानांपालयिताइन्द्रश्चनोऽस्माकंशंसुखकरोभवतु उ-
रुक्रमःउरुविस्तीर्णक्रामतिपादौविक्षिपतीत्युरुक्रमः विष्णुर्हिवामनावतारेपृथिव्यादीन्लोकान्पद-
त्रयरूपेणाक्रान्तवान् अतउरुक्रमोविष्णुश्चनोऽस्माकंशंसुखकरः उपद्रवाणांशमयितावाभवतु ॥
उरुक्रमः क्रमुपादविक्षेपे पचाद्यच् यद्वा उरुत्क्रामतीत्युरुक्रमः कर्मण्यण् नोदात्तोपदेशस्य-
मान्तस्येतिवृद्धिप्रतिषेधः ॥ १ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपठेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

त्वंसोमेतित्रयोर्विशत्यृचंतममंसूक्तम् गोतमस्यार्षतोमदेवताकं पञ्चम्याद्याः षोडश्यन्त्याः
द्वादशर्चोर्गायत्र्यः सप्तदशीउष्णिक् शिष्टादशत्रिष्टुभः तथाचानुक्रान्तम्—त्वंसोमत्र्यधिकासौम्यं
पञ्चम्यादिगायत्र्योद्वादशोष्णिक्चेति । सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः एकादशिनस्यसौम्यस्यपशो-
र्वपापुरोडाशयोस्त्वंसोमेतिद्वेक्रचावनुवाक्ये सूत्रितंच—त्वंसोमप्रचिकितोमनीपेतिद्वेइति । महा-
पितृयज्ञेएकैकस्यहविषोद्वेद्वेअनुवाक्ये तत्रसोमस्यपितृमतस्त्वंसोमेत्येषाप्रथमानुवाक्या दक्षि-
णाग्नेरग्निमित्तिखण्डेसूत्रितम्—त्वंसोमप्रचिकितोमनीपासोमोधेनुमिति । एषैवप्रायणीयेष्टौसौम्य-
स्यानुवाक्या तदहःप्रायणीयेष्टिरित्यत्रसूत्रितम्—त्वंसोमप्रचिकितोमनीपायातेधामानिदिविया-
पृथिव्यामिति ।

तामेतांसूक्तेमथमाष्टमहा—

त्वंसोमप्रचिकितोमनीपात्वंरजिष्ठमनुनेपिपन्थाम् ।
तवप्रणीतीपितरोनइन्द्रोदेवपुरत्नममजन्तुधीराः ॥ १ ॥

त्वम् । सोम । प्र । चिकितः । मनीषा । त्वम् । रजिष्ठम् । अनु ।
नेपि । पन्थाम् । तव । प्रणीती । पितरः । नः । इन्द्रो इति । देवेषु ।
रत्नम् । अजन्तु । धीराः ॥ १ ॥

हेसोम त्वंमनीषा मनीषया अस्मदीयया बुद्ध्या प्रचिकितः प्रकर्षणज्ञातोऽसि वयंत्वांस्तुति-
भिरज्ञासि प्रेत्यर्थः अतस्त्वं रजिष्ठं ऋजुतममकुटिलं पन्थां पन्थानं कर्म फलावादिहेतुभूतं मार्गं अनुने-
पि अस्माननुक्रमेण प्रापयसि किञ्च हेइन्दो उन्दनशील सर्वजगदृष्टेन हेइदयितः सोम तव प्रणी-
ती प्रणीत्या त्वत्कट्टकेन प्रकृष्टनयनेन धीराः धीमन्तः कर्मवन्तः प्रज्ञावन्तो नोऽस्माकं पितरो देवेष्वि-
न्द्रादिषु रत्नं रमणीयं धनमभजन्त असेवन्त प्राप्नुवन् अतोऽस्मानपितादृशं धनं प्रापयेत्यर्थः ॥ प्रचि-
कितः कितज्ञाने अस्मात्कर्मणि निष्ठा छान्दसं द्विर्वचनं यद्वा यद्गुणान्ता निष्ठा संज्ञापूर्वकस्य वि-
धेरनित्यत्वाद्गुणो यद्गुणो रित्यभ्यासस्य गुणाभावः यद्वा छन्दस्युभयथेति निष्ठायाः सार्वधातुक-
संज्ञायां शष् जुहोत्यादित्वात्तस्य श्लुः श्लाविति द्विर्वचनं गतिरनन्तरइति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् ।
मनीषा सुपांसुलुगिति तृतीयाया डादेशः । रजिष्ठं ऋजुशब्दादिष्ठानि विभाषणार्थं छन्दसीति रत्वम्
टेरिति टिलोपः । नेपि नयते लटि बहुलं छन्दसीति शपोलुक् । पन्थां पथिमथ्यभुक्षामादित्यसावपि-
व्यत्ययेनात्वम् पथिमथोः सर्वनामस्याने इत्याद्युदात्तत्वम् । प्रणीती तादौचेति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम्
सुपांसुलुगिति तृतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घत्वम् ॥ १ ॥

अग्निष्टोमे मरुत्वतीये त्वं सोम ऋतुभिरित्येषां धार्या सूत्रितं च—अग्निर्नेवात्वं सोम ऋतुभिः पि-
चन्त्यपइति धार्या इति ।

तामेतां सूक्ते द्वितीयाष्टमाह—

त्वं सोम ऋतुभिः सुकृतुं मूर्खं स्वदक्षैः सुदक्षो विश्ववेदाः ।
त्वं वृषां वृषत्वेभिर्महित्वाद्युम्नेभिर्द्युम्भ्यो मवो नृचक्षाः ॥ २ ॥

त्वम् । सोम । ऋतुं ऽभिः । सुकृतुः । मूर्खः । स्वदक्षैः । सुदक्षः ।
विश्ववेदाः । त्वम् । वृषां । वृषत्वेभिः । महित्वा । द्युम्नेभिः ।
द्युम्ना । अज्जवः । नृचक्षाः ॥ २ ॥

हेसोम त्वं ऋतुभिः त्वत्संबन्धिभिरग्निष्टोमादिकर्मभिरार्यायेज्ञानैवां सुकृतुः शोभनक-
र्मां शोभनमज्ञो वा भू भवसि तथा विश्ववेदाः सर्वं धनस्त्वं दक्षरातामपि वंटेः सुदक्षः शोभनक-
लो भवसि तथा त्वं वृषत्वेभिः वृषत्वेः कामाभिवर्षणेः महित्वा महत्त्वेन माहात्म्येन च वृषाकामानां
वर्षित्वा महान् भवसि तथा त्वं नृचक्षाः नृणां यज्ञस्येन नृणां यजमानानां अग्निमतफलस्य द-
र्शयित्वा सन्, द्युम्नेभिः द्युम्नेः नैदक्षैः हविर्दक्षणीरन्नेद्युम्भ्य भवः, मभूवाञ्चो भवसि ॥ सुकृतुः बहु-

वीहौकृत्वादयश्चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । सुदक्षः दंक्षवृद्धौ दक्षयतेअनेनेतिदक्षोवल्गम् करणेघञ्
त्रित्वादाद्युदात्तत्वम् सुशब्देनवहुवीहावाद्युदात्तंङ्यच्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । विश्ववे-
दाः विश्वानिवेदांसियस्यासौ बहुवीहौविश्वंसंज्ञायामितिपूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । वृषत्वेभिः वृ-
ष्योभावोवृषत्वं बहुलंछन्दसीतिभिसंज्ञेसभावः । महित्वा महैरौणादिकइन्द्रत्ययः जावप्रत्यया-
न्तात्सुपांसुलुगितिभिभकेराकारः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

राज्ञोनुतेवरुणस्यव्रतानिवृहद्गभीरन्तवसोमधाम ।
शुचिष्मंसिप्रियोनमित्रोदक्षाय्योअर्यमेवांसिसोम ॥३॥

राज्ञः । नु । ते । वरुणस्य । व्रतानि । वृहत् । गभीरम् । तव । सोम ।
धाम । शुचिः । त्वम् । असि । प्रियः । न । मित्रः । दक्षाय्यः ।
अर्यमाइव । असि । सोम ॥ ३ ॥

हेसोम राज्ञः ब्राह्मणानांस्वामिनः सोमोऽस्माकंब्राह्मणानांश्राजेतिश्रुतेः । वरुणस्ययागार्थ-
माहृतः ऋतोवस्त्रेणावृतः सोमोवरुणः वरुणोसिषृतव्रतइतिमर्चंलिङ्गत् । ऋतस्यतेनुतवसंबन्धीनि
हिव्रतानिसर्वाण्यग्निष्टोमादीनिकर्माणि अतःसर्वेपुयागेपुत्वमेवकरणभूतोभवसीत्यर्थः अतस्तव
धाम त्वदीयंतेजः बृहत्सहद्विस्तीर्णंगभीरंगांभीर्योपेतंच यद्वा नुइत्येतदुपमार्थं तदुक्तंयास्केन—अ-
थाप्युपमार्थेभंवतिवृक्षस्यनुतेपुरुहूतवयाइति । राज्ञोराजमानस्यवरुणस्यनुवरुणस्येव हेसोम ते त-
वव्रतानिकर्माणिलोकहितकारिणि शिष्टंसमानम् हेसोम त्वंशुचिः सर्वेषांशोधकोऽसि तवदृष्टा-
न्तः—प्रियोनमित्रः यथासर्वेषां अनुकूलोऽहरभिमानीमित्रोदेवःशोधयिताभवतितद्वत् तथात्वं
अर्यमेव अस्माभिर्दृश्यमानःसूर्यइवदक्षाय्योऽसि सर्वेषांवर्धकोभवसि यथा अह्निसूर्यः प्रकाशे-
नसर्ववर्धयति एवंनिशिअमृतमयैःसोमकिरणैः प्यायमानंसवस्थावरजद्रमात्मकंसर्वजगद्वर्ध-
ते ॥ शुचिष्मं युष्मत्तत्तक्षुष्वन्तःपादमितिविसर्जनीयस्यपत्वम् । दक्षाय्यः दक्षवृद्धौ श्रुदक्षिष्ट-
हिगृह्ण्यआप्यइतिआप्यप्रत्ययः ॥ ३ ॥

आग्रयणेष्टौसौम्यस्यहविषोयातेधामानीतियाज्या आग्रयणंवीहिश्यामाकयवानामिति
 'खण्डेसूत्रितम्—सोमयास्तेमयोभ्रुवोयातेधामानिदिवियापृथिव्यामिति । एवंवैकादशिनस्यसौ-
 म्यस्यपशोर्वपायांयाज्या सूत्रितंच—यातेधामानिदिवियापृथिव्यामपाह्णंयुत्सुपृतनासुपमिमिति ।
 प्रायणीयेष्टावप्येवसौम्यस्ययाज्या सूत्रितंच—त्वंसोमप्रचिकितोमनीपायातेधामानिदिवियापृ-
 थिव्यामिति ।

तामेतांसूक्तेचतुर्थीमृचमाह—

यातेधामानिदिवियापृथिव्यांयापर्वतेष्वोपधीष्वप्सु ।

तेभिर्नोविश्वैःसुमनाअहेळ्त्रार्जन्त्सोमप्रतिहव्यागृभाय ॥१॥

या । ते । धामानि । दिवि । या । पृथिव्याम् । या । पर्वतेषु । ओपधीषु ।
 अप्सु । तेभिः । नः । विश्वैः । सुमनाः । अहेळ्न् । रार्जन् । सोम ।
 प्रति । हव्या । गृभाय ॥ १ ॥

हेसोम तेवदिविद्युलोकेयायानिधामानितेजांसिर्वर्तन्ते तथा पृथिव्यांभूमौपायानिर्वर्तन्ते
 तथापर्वतेषुपर्ववत्सुशिखोच्चयेषुयानिर्वर्तन्ते तथा वीक्षाद्योपधीषुअप्युचयानिर्वर्तन्ते तेभिर्विश्वैस्तेः
 सर्वैस्तेजोभिर्भुक्तः सुमनाःशोभनमनाअहेळ्न्कुप्यन् हेराजन्तोम राजमानसोम एवंभूतस्त्वं नः
 हव्याअस्माभिःप्रत्तानिहवींषिमितिगृभाय प्रतिगृहाण ॥ या शेच्छन्दसिबहुलमितिरोर्षेः । पृथि-
 व्यां उदात्तयणइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । ओपधीषु ओपधेश्वविभक्तावप्रथमायामितिदीर्घः । अ-
 प्सु ऊद्दिमित्यादिनाविभक्तेरुदात्तत्वम् । सुमनाः सोमनसीअलोमोपसीइत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ।
 गृभाय ब्रह्मउपादाने छन्दसिशायाजपीतिहोश्राप्रत्ययस्यशायजादेशः ॥ १ ॥

पौणमासेष्टौसौम्यस्याग्यभागस्यत्वंसोमित्येषानुवाक्या सूत्रितंच—अग्निवृंवाणिजंचनदि-
 तिपूर्वस्याग्यभागस्यानुवाक्यात्वंसोमासिसत्पतिरित्युत्तरस्येति । एवंयत्रयत्रवात्रंन्नावाग्यभागीत-
 वसवंत्रास्वाविनियोगः प्रातःकाटीनायामुपसदिप्रधानस्यसौम्यस्यैषानुवाक्या आपराह्निक्या-
 मुपसदिसैवयाग्या सूत्रितंच—त्वंसोमासिसत्पतिर्गण्यस्त्वानोअमीवेहेति विपर्यासोयाग्यानुवाक्या-
 नामिद्विच ।

तामेतां सूक्तेष्वमीष्टमाह—

त्वं सोमासि सत्पतिस्त्वं राजो त्वं ब्रह्मा । त्वं भद्रो अस्मि क्रतुः ॥ ५ ॥ ११ ॥

त्वम् । सोम । असि । सत्पतिः । त्वम् । राजा । उत । ब्रह्मा ।
त्वम् । भद्रः । असि । क्रतुः ॥ ५ ॥ ११ ॥

हे सोम त्वं सत्पतिरसि सतां कर्मसु वर्तमानानां ब्राह्मणानां अधिपतिर्भवसि तस्मात्सोमराजानो-
ब्राह्मणा इति श्रुतेः । यद्वा सन्तः स्वानादयः पतयः पालकायस्य सोमस्य तादृशो भवसि तथा चान्ना-
यते—स्वानभ्राजेत्याहैते वा अमुष्मिँहोके सोममरक्षन्ति । उत अपि च राजा राजमानस्त्वं ब्रह्माष्ट-
त्रस्यासुरस्य शत्रोर्वाहन्तासि भद्रः शोभनः क्रतुः यो यमग्निष्टोमादियागः त्वमेव तद्रूपो भवसि त्व-
त्ताप्यत्वाद्यागानाम् ॥ सत्पतिः बहुव्रीहौ पूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् तत्पुरुषपक्षे तु पत्या वैश्वर्ये इति पूर्व-
पदमकृतिस्वरत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इति प्रथमस्य पठेणकोनर्विशोवर्गः ॥ ११ ॥

साम्निचित्ये क्रतौ अग्नीषोमीयस्य पशुपुरोडाशमनु अष्टौ देवसु वां हवीं पिनित्प्यन्ते तत्र सोम-
स्य वनस्पतेर्हविषः त्वंच सोमेत्येषानुवाक्या अथाग्नीषोमीयेणेति खण्डेति सूत्रितम्—त्वं च सोमनो-
वशो ब्रह्मादेवानां पदवीः कवीनामिति ।

तामेतां पृष्टीष्टमाह—

त्वं च सोमनो वशो जीवातुं न मरामहे । प्रियस्तोत्रो वनस्पतिः ॥ ६ ॥

त्वम् । च । सोम । नः । वशः । जीवातुम् । न । मरामहे ।
प्रियस्तोत्रः । वनस्पतिः ॥ ६ ॥

हे सोम नोऽस्माकं स्तोत्राणां जीवातुं जीवनौपधं त्वंच त्वंचेद्वशः कामयेथाः तदानीं विर्यं न म-
रामहे नन्नियामहे कीदृशस्त्वं प्रियस्तोत्रः प्रियाणि स्तोत्राण्यस्य सतथोक्तः बहुभिः स्तोत्रव्यङ्-
त्यर्थः वनस्पतिः वनानामोपधिवनस्पतिरूपाणां पतिः पालयितासि सोमो वा ओपधीनाराजेति श्रु-
तेः ॥ वशः वशकान्तौ लेटिसिप्यहागमः आगमानुदात्तत्वे धातुस्वरः शिप्यते त्वंचेति चशब्दः च-
णित्विनिपातान्तरं चेदर्थम् तद्योगान्निपातैर्यद्यदिहन्तेति निघातप्रतिषेधः । जीवातुं जीवमाणधा-
रणे जीवेरातुः । मरामहे मृद्भाणत्यागे व्यत्ययेन राष ॥ ६ ॥

आयुष्कामेष्ट्यां द्वितीयस्याज्यभागस्य त्वंसोममहे भगमित्येपानुवाक्या अथकाम्या इति ख-
ण्डे सूत्रितम्—आनो अग्ने सुचेतुना त्वंसोममहे भगमिति ।

तामेतांसममीष्ट्वमाह—

त्वं सोममहे भगं त्वं यू न ऋनायते । दक्षं दधासि जीवसे ॥ ७ ॥

त्वम् । सोम । महे । भगम् । त्वम् । यूने । ऋतु इयते । दक्षम् ।
दधासि । जीवसे ॥ ७ ॥

हे सोम त्वं महेमहते वृद्धाय ऋतायते ऋतं यज्ञमात्मन इच्छते पुरुषाय जीवसे जीवितुं दक्षं उपभो-
गसमर्थं भगं धनं ददासि विदधासि करोषि तथा त्वं यूनेतरुणाय च ऋतायते जीवितुं धनं करोषि ॥ म-
हेमहते अच्छद्ब्रह्मोपश्छान्दसः बृहन्महतोरुपसंख्यानमिति विभक्तेरुदात्तत्वम् । यूने श्वयुवमघो-
नामवद्धिते इति संप्रसारणम् । ऋतायते ऋतं आत्मन इच्छति सुप्रआत्मनः क्यच् नच्छन्दस्य पुत्रस्येती-
त्वदीर्घयोर्निषेधः अन्येषामपि दृश्यत इति साहितिको दीर्घः क्यजन्ताल्लटः शतृ शतुरनुमोनद्यजादी-
इति विभक्तेरुदात्तत्वम् । जीवसे जीवप्राणधारणे तुमर्थे सोसे निति असे प्रत्ययः ॥ ७ ॥

स्वस्त्ययन्यां द्वितीयस्याज्यभागस्य त्वंसोमेत्येपानुवाक्या सूत्रितं च—स्वस्त्ययन्यारक्षि-
तवन्तावग्नेरक्षाणो अहंसस्त्वं नः सोम विश्व इति ।

तामेतांसूक्ते अष्टमीष्ट्वमाह—

त्वं नः सोम विश्वतो रक्षार राजन्नघायतः । नरिष्ये त्वावतः सर्वा ॥ ८ ॥

त्वम् । नः । सोम । विश्वतः । रक्ष । राजन् । अघ इयतः । न ।

रिष्येत् । त्वा इवतः । सर्वा ॥ ८ ॥

हे सोम राजन् राजनशील त्वं अघायतः अघं पापं तद्धेतुकंदुःखं अस्माकं कर्तुं मिच्छतः विश्व-
तः सर्वं स्मादपि पुरुषान्नोऽस्मान्नक्षपालय त्वावतः त्वत्तद्दृशस्य सत्त्वात्सख्यं मासः पुरुषः नरिष्येत्
नहिविनश्येत् किमुवकव्यं त्वत्सखान्विनश्यतीति ॥ अघायतः अघं पापं परेषां इच्छतीति अघायन्
छन्दसि परेच्छायामपीतिक्यच् अश्वाघस्यादित्यात्वम् । रिष्येत् रूपरिषिं सायाम् । त्वावतः
यत्तुष्पकरणे युष्यदस्मभ्यां छन्दसि सादृश्य उपसंख्यानमिति वतुष् मत्ययोत्तरपदयोश्चेति मपर्यन्व-
स्पत्वादेशः आसर्वनाम्न इत्यात्वम् ॥ ८ ॥

सोमप्रवहणेसोमयास्तइतितृचोनुवक्तव्यः सूत्रितंच—सोमयास्तेमयोभुवइतितिसइति । आ-
ग्रयणेसौम्यस्यसोमयास्तइत्येपानुवाक्या सूत्रितंच—सोमयास्तेमयोभुवोयातेधामानिदिवियापृ-
थिव्यामिति । अश्वमेधेपिपौष्णयामिदौद्वितीयस्याज्यभागस्यैपानुवाक्या सूत्रितंच—त्वमग्नेसप्र-
थाअसिसोमयास्तेमयोभुवइतिसद्वन्ताविति ।

तामेतांसूक्तेनवमीश्वचमाह—

सोमयास्तेमयोभुवञ्जुतयःसन्तिदाशुपे । ताभिर्नोविताभव ॥१॥

सोमं । याः । ते । मयःऽभुवः । ऊतयः । सन्ति । दाशुपे । ताभिः ।
नः । अविता । भव ॥ १ ॥

हेसोम तेववसंबन्धिन्योदाशुपेचरुपुरोडाशादीनिदत्तवतेयजमानाय मयोभुवः मयसःसुखस्य
भावपिन्योयाकृतयोरक्षाःसन्तिविद्यन्ते वाभीरक्षाभिर्नोऽस्माकंअवितारक्षिताभव ॥ मयोभुवः
अस्येतिविशेषणत्वेनस्त्रीलिङ्गत्वेभुवश्चेतिङीप्प्राप्नोति तद्वोतोऽगुणवचनादित्यस्मादुतइतितपरक-
रणस्यानुवर्तनान्नभवति ॥ १ ॥

दशमीश्वचमाह—

इमंयज्ञमिदंवचोऽजुजुपाणउपागहि । सोमत्वंनोवृधेभव ॥१०॥२०

इमम् । यज्ञम् । इदम् । वचः । जुजुपाणः । उपऽआगहि । सोमं ।
त्वम् । नः । वृधे । भव ॥ १० ॥ २० ॥

हेसोम त्वंइमंअस्माभिःक्रियमाणंयज्ञंइदंवचःइदानींक्रियमाणंस्तुतिलक्षणंवचनंजुजुपाणः
सेवमानःसन्उपागहिउपागच्छ प्राचीनवंशलक्षणंयज्ञंयामुहि प्राप्यचनोऽस्माकं वृधेयज्ञस्यवर्ध-
मायभव ॥ जुजुपाणः जुषीमीतिसेवनयोः छन्दसिलिद् लिटःकानच् चितइत्यन्तोदात्तत्वम् । उ-
पागहि गमेलोदिवहुलंछन्दसीतिशपोलुक् अनुदात्तोपदेशेत्यादिनामकारलोपः असिद्धवदज्ञाभा-
दित्यस्यासिद्धत्वाद्धेलुगभावः गतिर्गतावितिपूर्वस्यगतेर्निघातः ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यपठेर्विशोवर्गः ॥ २० ॥

दर्शयागेसौम्यस्याज्यभागस्यसोमगीर्भिरित्येपानुवाक्या सूत्रितंच—अग्निःप्रत्नेनमन्मना सोमगीर्भिर्द्वावयमिति । अन्यत्रापियत्रवृधन्वन्तावाज्यभागौतत्रैपाद्वितीयाज्यभागानुवाक्या ।

तामेतांस्केएकादशीष्टचमाह—

सोमगीर्भिर्द्वावयंवर्धयामोवचोविदः । सुमृळीकोनआविश ॥ ११ ॥

सोम । गीःऽग्निः । त्वा । वयम् । वर्धयामः । वचःऽविदः ।

सुमृळीकः । नः । आ । विश ॥ ११ ॥

हेसोम त्वात्वां वचोविदः स्तुतिलक्षणानां वचसां वेदितारो वयमनुष्ठारो गीर्भिः स्तुतिलक्षणै-
र्वचोभिः वर्धयामः प्रवृद्धं कुर्मः तादृशस्त्वं च नोऽस्माकं सुमृडीकः शोभनं सुखं कुर्वन् सन् आविश
आगच्छ ॥ सुमृळीकः मृडसुखने मृडेः कीकन्ककनावितिभावे कीकन्प्रत्ययः शोभनं मृडीकं यस्ये-
ति बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ॥ ११ ॥

सन्तिपवमानेष्टयस्तिष्ठः तत्रतृतीयस्यामिष्टौ उत्तरस्याज्यभागस्य गयस्फानइत्येपानुवाक्या
सूत्रितंच—पुष्टिमन्तावग्निनारयिमश्रवद्गयस्फानोअमीवहेति । एषैवप्रातःकालीनोपसदिसौम्यया-
गस्ययाज्या सार्यंकालीनायां त्वनुवाक्या सूत्रितंच अथोपसदिति खण्डे—त्वंसोमासिसत्पतिर्गय-
स्फानोअमीवहेति ।

तामेतांद्वादशीष्टचमाह—

गयस्फानोअमीवहावसुवित्पुष्टिवर्धनः । सुमित्रःसोमनोभव ॥ १२ ॥

गयःस्फानः । अमीवऽहा । वसुऽवित् । पुष्टिवर्धनः । सुमित्रः ।

सोम । नः । अहव ॥ १२ ॥

गयस्फानः गयइति धननाम धनस्यवर्धयिता अमीवहा अमीवानां रोगाणां हन्ता वसुवि-
त्सोतृणां धनस्य लंभयिता प्रापयिता पुष्टिवर्धनः पुष्टेः संपदो वर्धयिता सुमित्रः शोभनानि मित्रा-
णि सत्त्वापोपस्य सत्तथोक्तः हेसोम त्वं नोऽस्माकमेवंगुणविशिष्टो भव ॥ गयस्फानः स्फायीवृद्धी-
अन्तर्भावितण्यथां त्स्युष्टि व्यत्ययेन यत्तोषः इदमादिपुचतुर्पुपदेपुठुत्तरपदमळतिस्वरत्वम् ।
सुमित्रः नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ॥ १२ ॥

त्रयोदशीष्टकमाह—

सोमं ररन्धि नो हृदि गावो न यवसेष्वाम् । मर्यङ्गवस्त्वओक्थे ॥ १३ ॥

सोमं । ररन्धि । नः । हृदि । गावः । न । यवसेषु । आ । मर्यङ्गव । स्वे । ओक्थे ॥ १३ ॥

हेसोम त्वंनोऽस्माकं हृदिहृदयेररन्धिरमस्व तत्रनिदर्शनद्वयमुच्यते—गावो न यथागावः यवसेपुशोभनदृणेपुआभिमुख्येनरमन्ते मर्यङ्गव यथावामर्योमरणधर्मानुष्यःस्वेओक्थेस्वकीयेओकसिगृहेपुत्रादिभिःसहरमते तद्दस्माभिर्दत्तेनहविपावृषःसन् अस्मास्वेवअवतिष्ठस्व नान्यत्रगच्छेतिनिदर्शनद्वयस्यतात्पर्यार्थः ॥ ररन्धि रमुक्तीढायां व्यत्ययेनपरस्मैपदं बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः छन्दस्युभयथेतिहेरार्धघातुकत्वेनडिच्वाभावादङितश्चेतिहोर्धः अतएवडिच्वादानुनासिकलोपाभावः सेर्हापिच्चेतिहेरपिच्वात्तस्यैवस्वरःशिष्यते छान्दसमभ्यासस्यदीर्घत्वम् आमन्त्रितपूर्वमविद्यमानवदितिपूर्वस्यामन्त्रितस्याविद्यमानवच्चात्पदादपरत्वेनननिघातः । मर्यङ्गव छन्दसिनिष्ठक्येत्यादौमर्यंशब्दोयत्पत्ययान्तोनिपात्यते यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । ओक्थे उचसमवाये उच्यतेसमवेयतेप्राप्यतइत्योक्थं गृहं ऋहलोर्ण्यत् चजोःकुधिण्यदोरितिकृत्वं तित्स्वरितः ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टकमाह—

यः सोमस्रख्येतव ररणं देवमर्त्यैः । तं दक्षं सचते कविः ॥ १४ ॥

यः । सोम । स्रख्ये । तव । ररणत् । देव । मर्त्यैः । तम् । दक्षः । सचते । कविः ॥ १४ ॥

हेदेव द्योतमानसोमं तवस्रख्येत्वदीयेत्सखित्वेनिमित्तभूतेसति योमर्त्योमरणधर्मायजमानः ररणतरणति एतत्स्रकरूपेणस्तोत्रेणत्वांस्तोति संयजमानंकविःक्रान्तदर्शादक्षः सर्वकार्यंसमर्थः त्वंसचतेसेवसे अनुगृह्णातीत्यर्थः ॥ ररणत् रणशब्दार्थः स्टेचहागमः बहुलंछन्दसीतिशपः श्लुः इतश्चलोपइतीकारलोपः छन्दस्युभयथेत्थार्धघातुकत्वात् अच्यनिटीतिसावंधातुकेविधीयमानस्याभ्यस्ताद्युदात्तत्वस्याभोवधातुस्वरःशिष्यते । सचते पचसमवाये पुरुषव्यत्ययः ॥ १४ ॥

पञ्चदशीमृचमाह—

उरुप्याणोअभिशांस्तेःसोमनिपाद्यंहंसः । सर्वासुशेवणुधिनः ॥ १५ ॥ २१

उरुप्य । नः । अभिशांस्तेः । सोम । नि । पाद्यि । अंहंसः । सर्वा ।
सुशेवः । एधि । नः ॥ १५ ॥ २१ ॥

हेसोम त्वंनोऽस्मान् अभिशांस्तेःअभिशांसनात् अभिशापरूपान्निन्दनात् उरुप्यरक्ष उरु-
प्यतीरक्षाकर्मैतियास्कः । तथा अंहंसः अस्मत्कृतात्पापाच्चनिपाहि नितरांपालय एवंनः अस्मदीयं
पापंपरिहृत्य सुशेवःअस्मभ्यंदातव्येनशोभनेनसुखेनयुक्तःसन् सर्वाएविहितकारीभव ॥ अ-
भिशांस्तेः शंसुस्तुतौ अस्मान्द्रावेकिन् तादौचेतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । एधि असृभुवि लोटिसोर्हिः
सस्यडिच्चात् श्रसोरल्लोपइत्यकारलोपः ध्वसोरिद्धावभ्यासलोपश्चेतिसकारस्यैत्वम् तस्यासिद्ध-
वद्भाभादित्यसिद्धत्वात् हुञ्जल्भ्योर्होर्धिरितिहेर्धिरादेशः ॥ १५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपठेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

भावस्तोत्रेआप्यायस्वसमेतुतइतिवृचोविनियुक्तः सूत्रितंच—आप्यायस्वसमेतुतइतितिसो-
ष्टजन्तित्वाद्दशक्षिपइति । पत्नीसंयाजेपु सौम्यस्याप्यायस्वेत्येपानुवाक्या सूत्रितंच—आप्यायस्व-
समेतुतेसन्नेपर्यांसिसमुयन्तुवाजाइति । चमसाप्यायनेप्येपाविनियुक्ता सूत्रितंच—आप्यायस्व-
समेतुतेसन्नेपर्यांसिसमुयन्तुवाजाइतिचमसानाद्योपाद्यानिति ।

तामेतांसूक्तेपोडशीमृचमाह—

आप्यायस्वसमेतुतेविश्वतःसोमवृष्ण्यम् । अवावाजंस्यसंगथे ॥ १६

आ । प्यायस्व । सम् । एतु । ते । विश्वतः । सोम । वृष्ण्यम् । अर्वा ।
वाजंस्य । सम्संगथे ॥ १६ ॥

हेसोम त्वंआप्यायस्व वर्धस्व तेतववृष्ण्यंवृषत्वंपीर्यंसामर्थ्यं विश्वतःसर्वतः समेतु सं-
गच्छतां त्रयासंयुक्तभवतु एवंभूतस्त्वंवाजस्यान्नस्यसंगथेसंगमनेभव अस्माकंअन्नमदोभवेत्य-
र्थः ॥ वृष्ण्यं वृषसेचने कनिन्वुवृषीत्यादिनाकनिन् वृष्णिभवंवृष्ण्यं भवेछन्दसीतिवत् अ-

होपोनइत्यकारलोपः येचाभावकर्मणोरितिप्रकृतिभावस्तुव्यत्ययेननप्रवर्तते यतोनावइत्याद्युदात्त-
त्वम् । भव इच्चोवस्तिडइतिसंहितायादीर्घत्वम् । संगथे प्रातृतुदिवचीत्यादिनाविधीयमानस्थे-
कप्रत्ययोबहुलवचनाद्भेदपिभवति । तथादिनोत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ॥ १६ ॥

सप्तदशीष्टकमाह—

आप्यायस्वमदिन्तमसोमविश्वेभिरंशुभिः ।

भवानःसुश्रवस्तमःसखावृधे ॥१७॥

आ । प्यायस्व । मदिन्तम । सोम । विश्वेभिः । अंशुभिः । भव ।

नः । सुश्रवःस्तमः । सखा । वृधे ॥ १७ ॥

हेमदिन्तम अतिशयेनमद्वचः सोम विश्वेभिःसर्वैरंशुभिः उवाचयवैराप्यायस्व आसप्त-
न्ताहृद्धोभव सत्वंसुश्रवस्तमः अतिशयेनशोभनाभ्युक्तःसजोस्माकंबृधेवर्धनायसखाभव मित्री-
भव ॥ मदिन्तम मदोहर्षस्तद्द्वान्मदी अतिशयेनमदीमदिन्तमः नादस्पेतितमपोनुद् ।
सुश्रवस्तमः श्रवइत्यन्नाम श्रूयतइतिसतइतियास्कः । शोभनंश्रवोयस्यसतथोक्तः अतिश-
येनसुश्रवाः सुश्रवस्तमः तमपःपित्वादनुदात्तत्वे सोमनसीअलोमोपसीइत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वमे-
वशिष्यते ॥ १७ ॥

पत्नीसंयाजेपुसोमस्यसन्तेपयांसितियाज्या सूत्रितंच—सन्तेपयांसिसमुयन्तुवाजाइहत्वष्टा-
रमप्रियमिति । चमसाप्यायनेप्येषा सूत्रितंच—सन्तेपयांसिसमुयन्तुवाजाइतिचमसानाद्योपाद्या-
निति ।

तामेतांसूक्तेष्टादशीष्टकमाह—

सन्तेपयांसिसमुयन्तुवाजासंष्टप्यान्यग्निमानिपाहः ।

आप्यार्यमानोअमृतायसोमद्विविश्रवांस्युत्तमानिधिष्व ॥१८॥

सम् । ते । पयांसि । सम् । ऊम् इति । यन्तु । वाजाः । सम् ।

ष्टप्यानि । अग्निमानिःसहः । आष्टप्यार्यमानः । अमृताय ।

सोम । द्विवि । श्रवांसि । उत्तमानि । धिष्व ॥ १८ ॥

हेसोम अभिमातिपाहः अभिमातीनांशत्रूणांहन्तुस्तेतवएवंभूतत्वांपयांसिश्रपणार्थानि
क्षीराणि संयन्तु संगच्छन्तां तथा वाजाउ हविलक्षणान्यन्नानि चत्वांसंगच्छन्तां वृष्ण्यानि वीर्षा-
णि च संगच्छन्तां हेसोम त्वं अमृताय अस्माकं अमृतत्वाय अमरणत्वाय आप्यायमानः आस-
मन्ताद्वर्धमानः सन् दिवि न भसि स्वर्गे उत्तमानि उद्गततमानि उत्कृष्टानि श्रवांसि अन्नानि अस्मा-
भिर्भोक्तव्यानि हविलक्षणा निवा धिष्व धारय ॥ ते क्रियाग्रहणं कर्तव्यमितिकर्मणः संपदानत्वा-
च्चतुर्थ्यर्थे पठ्यते । अभिमातिपाहः पह अभिभवे छन्दसि सह इति ष्विप्रत्ययः सुपामादित्वात्पत्वम् ।
अमृताय नञो ज र म र मित्रमृता इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । उत्तमानि उच्छब्दात्ससाधनक्रियाव-
चनादातिशयनिकस्तमम् उत्तमशश्वत्तमौ सर्वत्रैत्युच्छ्वादिपुपाठादन्तोदात्तत्वम् । धिष्व सु-
धितवसुधितनेमधितधिष्वधिपीयचेति धिभावो निपात्यते ॥ १८ ॥

सोमप्रवहणे याते धामानीत्येषा सूत्रितंच—याते धामानि हविषायजन्तीमां धियं शिक्षमाणस्य-
देवेति निहिते परिदध्यादिति । एकादशिनस्यसौम्यस्य पशोर्हविषएषैव याज्या प्रदानानामिति ख-
ण्डे सूत्रितम्—अपाह्वंयुत्सुपृतनासुपरि याते धामानि हविषायजन्तीति ।

तामेतां सूक्ते एकोनविंशोऽष्टममाह—

याते धामानि हविषायजन्ति ताते विश्वापरिभूरस्तु यज्ञम् ।

गयस्फानः प्रतरणः सुवीरो वीरहा प्रचरासोमदुर्यान् ॥ १९ ॥

या । ते । धामानि । हविषां । यजन्ति । ता । ते । विश्वा । परिभूः ।

अस्तु । यज्ञम् । गयस्फानः । प्रतरणः । सुवीरः । अवीरहा ।

प्र । चर । सोम । दुर्यान् ॥ १९ ॥

हेसोम ते त्वदीयानि यानि धामानि द्युमभृतिष्ववस्थितानि ते जांसि हविषाचरुपुरोडाशा-
दिनायजन्ति यजमानाः पूजयन्ति ताते विश्वा त्वदीयानि तानि सर्वाणि धामानि यज्ञं
अस्मदीयं अध्वरं परिभूरस्तु परितो भावयितृणि परितः प्राप्नानि सन्तु यद्वा त्वदीयानां तेषां स-
र्वेषां धामां अस्मदीयो यजमानः परिभूः यज्ञं प्रति परिग्रहीतायागेन स्वीकृतो भवतु परिपूर्वाभ-
वतिः परिग्रहार्थः तादृशेषां भिरुपेतस्त्वं दुर्यान् प्राचीनवंशादिलक्षणान् अस्मदीयान् गृहान् गृहा-
पेदुर्यान् इति श्रुतेः । प्रचर प्रकंपणगच्छ कोदशास्त्वं गयस्फानः गयस्य गृहस्य धनस्य वावर्धयि-

ता प्रतरणः प्रकर्षणदुरिताचारयिता सुवीरःशोभनैर्वीरैःपुरुषैरुपेतः अवीरहावीर्याजायन्तइ-
तिवीराःपुत्राः तेषामहन्ता ॥ परिभूः भूपावौ अस्मात्किपचेतिक्विप् व्यत्ययोबहुलमितिलिङ्गव-
चनव्यत्ययौ । अस्तु व्यत्ययेनैकवचनम् । गयस्फानः गयइतिगृहस्यधनस्यचनामधेयं तेषां
स्फामितावर्धयिता कृत्यल्युटोबहुलमितिकर्तरित्युटिछान्दसोयलोपः । अवीरहा वीराणां ह-
न्तावीरहा नवीरहाअवीरहा ॥ १९ ॥

महापितृयज्ञेसोमस्यपितृमतोयागे सोमोधेनुमित्येपाद्वितीयानुवाक्या तत्रसैकैकस्यहवि-
पोद्वेद्वेअनुवाक्येसमुच्चयेनविहिते तथैव दक्षिणाग्नेरितिस्वण्डेस्त्रितम्—सोमोधेनुंसोमोअर्वन्तमा-
शुंत्वंसोमपितृभिःसंविदानइति ।

तामेतांसूक्तेर्विंशीष्टचमाह—

सोमोधेनुंसोमोअर्वन्तमाशुंसोमोवीरंकर्मण्यददाति ।

सादन्यंविद्व्यंसजेयंपितृश्रवणंयोददाशदस्मै ॥ २० ॥ २२ ॥

सोमः । धेनुम् । सोमः । अर्वन्तम् । आशुम् । सोमः । वीरम् ।

कर्मण्यम् । ददाति । सादन्यम् । विद्व्यम् । सजेयम् । पितृश्रवणम् ।

यः । ददाशत् । अस्मै ॥ २० ॥ २२ ॥

योयजमानः ददाशत् सोमायहविलक्षणान्यन्नानिदद्यात्समैयजमानायसोमोधेनुं संवत्सां
दोर्ध्नीगांददाति तथाअर्वन्तंआशुं शीघ्रगामिनंअश्वंददाति प्रयच्छति तथावीरंपुत्रं अस्मैयज-
मानायददाति कीदृशंपुत्रं कर्मण्यंतौकिककर्मसुकुशलं सदन्यं सदनंगृहंतदर्हं गृहकार्यंकुशलमि-
त्यर्थः विद्व्यंविदन्त्येपुदेवानिति विद्व्यायज्ञाः तदर्हं दशपूर्णमासादियागानुष्ठानतत्परमित्यर्थः
सजेयंसभायांसाधुं सकलशालाभिन्नमित्यर्थः पितृश्रवणं पिताश्रूयवेप्रख्यायतेयेनपुत्रेणतादृश-
म् ॥ कर्मण्यं कर्मसुसाधुःकर्मण्यः तत्रसाधुरितियत् येचाभावकर्मणोरितिप्रकृतिभावः तित्स्वरि-
त्वमित्स्वरितत्वं एवमुत्तरत्रापियत्प्रत्ययः । सजेयम् टञ्छन्दसीतितत्रसाधुरित्यर्थेऽप्रत्ययः । ददा-
शत् दाशुदाने लेट्चडागमः बहुलंछन्दसीतिशपःःदुः ॥ २० ॥

॥ इतिप्रथमस्पष्टेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

एकादशिनस्यसोमस्यपशोः पुरोडाशस्यअपाहंयुत्स्वित्वेपायान्या प्रदानानामित्स्वण्डे
स्त्रितम्—अपाहंयुत्स्वित्वेपायान्या प्रदानानामित्स्वण्डे

तामेतामेकविंशीष्टचमाह—

अपाह्णंयुत्सुपृतनासुपप्रिस्वर्पामिप्सां वृजनस्यगोपाम् ।

भरेपुजांसुक्षितिस्सुश्रवसंजयन्तंत्वामनुमदेमसोम ॥२१॥

अपाह्णम् । युत्सु । पृतनासु । पप्रिम् । स्वःऽसाम् । अप्साम् ।

वृजनस्य । गोपाम् । भरेपुष्टजाम् । सुक्षितिम् । सुश्रवसम् ।

जयन्तम् । त्वाम् । अनु । मदेम् । सोम ॥ २१ ॥

युत्सुयुद्धेषु अपाह्णंशत्रुभिरनभिभवनीयं तथापृतनासुसेनासुपप्रिं जयस्यपूरयितारं स्वर्षां स्वर्गस्यसन्नितारंदातारम् अप्तामपां वृष्टिलक्षणा नामुदकानांदातारम् यद्वा अप्सांअप्सावृकंभक्षकर-
हितंसर्वेषामनुग्राहकमित्यर्थः वृजनस्यगोपां वृज्यतेअनेनेतिवृजनंवलं तस्यगोपांगोपायितारंरक्षि-
तारं भरेपुजां भ्रियन्तएषुहवींपीतिभरायागाः तेषुप्रादुर्भवन्तं सुक्षिर्विशोभननिवासस्थानं सुश्रव-
संशोभनयशस्कं जयन्तंशत्रूनभिभवन्तं हेसोम ईदृग्भूतत्वां अनुलक्ष्यमदेम हर्षयुक्ताभवेम ॥ अपा-
ह्णं पृहअभिभवे सादचैसाद्वासादेतिनिगमेइतिनिपातनात्सहिवहोरोदवर्णस्येत्योत्वाभावः सहेःसा-
दःसइतिपत्वम् । पप्रिं पृपालनपूरणयोः आदृगमहनजनइतिकिन्प्रत्ययः । स्वर्षां स्वःस्वर्गसन्नोती-
तिस्वर्षाः पणुदाने जनसनखनेतिविद् विडुनोरनुनासिकस्यादित्यात्वम् । अप्सां अपशब्दोपपदा-
त्सन्नोतेःपूर्ववद्विद् यद्वा प्साभक्षणे प्सातिभक्षयतीतिप्साः क्विप्चेतिक्विप् नविद्यतेप्साअस्येति
बहुव्रीहौनञ्श्रुष्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । भरेपुजां जनीपादुभवि पूर्ववद्विद् आत्वंच । मदे-
म मदीहर्षे व्यत्ययेनशप् ॥ २१ ॥

द्वाविंशीष्टचमाह—

त्वमिमाओपंधीःसोमविश्वास्त्वमपोअजनयस्त्वंगाः ।

त्वमातंतन्थोर्व्वन्तरिक्षंत्वज्योतिपावितमोववर्थ ॥२२॥

त्वम् । इमाः । ओपंधीः । सोम । विश्वाः । त्वम् । अपः । अजनयः ।

त्वम् । गाः । त्वम् । आ । तन्थ्य । उरु । अन्तरिक्षम् । त्वम् ।

ज्योतिपा । वि । तमः । ववर्थ्य ॥ २२ ॥

हेसोम त्वंइमाःभूम्यांवर्तमानाविश्वाः सर्वाओषधीःअजनयः उत्तादितवानसि तथात्वं
अपः तासामोषधीनांकारणभूतानिवृष्टचुदकानिअजनयः तथात्वं गाःसर्वाःनपशुनुदपाद्भ्यः उरु
विस्तीर्णान्तरिक्षं त्वंआततन्थ विस्तारितवानसि तस्मिन्नन्तरिक्षेयत्तमः अस्मद्दृष्टिनिरोधकंअ-
न्तर्कारितदपि त्वं ज्योतिषाआत्मीयेनप्रकाशेनविववर्थं विवृतंविश्लिष्टंविनष्टंरुतवानसि ॥ त-
न्तन्थ तनुविस्तारे ववर्थं वृज्वरणे उभत्रलिटस्थलि बभूथाततन्थजगृह्मववर्थेतिनिगमेइति
निपात्यते ॥ २२ ॥

त्रयोविंशतीष्टवमाह—

देवेननोमनसादेवसोमरायोभागंसहसावन्नभियुध्य ।
मात्वातनदीशिपिवीर्यस्योभयेभ्यःप्रचिकित्सागविष्टौ ॥ २३ ॥ २३ ॥

देवेन । नः । मनसा । देव । सोम । रायः । भागम् । सहसावन्न ।
अभि । युध्य । मा । त्वा । आ । तनत् । ईशिपि । वीर्यस्य ।
उभयेभ्यः । प्र । चिकित्सा । गोष्टौ ॥ २३ ॥ २३ ॥

हेदेव द्योतमान सहसावनखलवन्न सोम देवेनमनसाद्योतमानयात्वदीययाबुद्ध्या रायोभा-
गंधनस्यांशिनोऽस्मानभिलक्ष्ययुध्यमेरय यद्वा नोस्माकं रायोधनस्यभागंभक्तारं अपहर्तारंशत्रुं
अभियुध्यआभिमुरब्धेनसम्पक्वहर त्वा तादृशांत्वांकश्चिदपिशत्रुः माआतनत् क्लेशेनआततंमाका-
र्षित्वा माहिंसीदित्यर्थः उभयेभ्यः उभयेषां युध्यमानानां संवन्धिनोवीर्यस्यवलस्यावमीशिपे ईश्वरो-
भवसि सत्वंगविष्टौसंग्रामेप्रचिकित्सास्मदीयमुपद्रवंपरिहर ॥ रायः ऊडिदमितिविभक्तेरुदात्त-
त्वम् । भागं भजतेःकर्मणिवज् कृत्यल्युटोवहुलमितिवहुलवचनात्कर्त्तरिवा कर्पात्त्वतइत्यन्तो-
दात्त्वम् । सहसावन्न सहःशब्दान्मतुपिछान्दसआकारोपजनः । युध्य युधसंप्रहारे व्यत्ययेनप-
रस्मैपदम् । तनत् तनुविस्तारे व्यत्ययेनशष् नमाड्योगेइत्यडभावः । ईशिपे ईशःसेइतीडागमः ।
चिकित्सा कितज्ञाने गुप्तिज्कित्वाःसन् । गविष्टौ गवांवाणानांइष्टयःऽपणानिगमनानियेष्विति
बहुव्रीहौपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् ॥ २३ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपठेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

एताउत्पाइत्यष्टादशर्षअष्टमसूक्तम् गोतमस्यार्प आदितश्चतस्रोऽजगत्यः त्रयोदशमाद्याः प-
ह्वलउष्णिहः शिष्टाअष्टौविष्टुभः उपादेवताअश्विनावविरित्यन्त्यस्तुचोश्विदेवत्यः तथाचानुक्ता-

न्तम्—एताउत्याङ्गूनोपस्यंचतुर्जगत्यादियल्लुष्णिगन्तं चोन्त्यआश्विनइति । सूक्तविनियोगोल्ले-
ङ्गिकः प्रातरनुवाके उपस्ये क्रतौ जागते छन्दसि आश्विनशस्त्रे च एताउत्याइति च तस्रो विनियुक्ताः स-
त्रितंचे—एताउत्याइति च तस्रोजागतमिति ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

एताउत्याउपसःकेतुमंक्रतपूर्वैर्अर्धैरजसोभानुमंजते ।
निष्कृष्णवाना आयुधानीव धृष्णवः प्रतिगावोरुपीर्यन्ति मातरः ॥ १ ॥

एताः । ऊम् इति । त्याः । उपसः । केतुम् । अक्रतु । पूर्वे । अर्धे ।
रजसः । भानुम् । अज्जते । निःष्कृष्णवानाः । आयुधानि इव ।
धृष्णवः । प्रति । गावः । अरुपीः । यन्ति । मातरः ॥ १ ॥

उद्येतत्पदपुरणः त्याः ताएताउपसः प्रभातकालाभिमानिन्यो देवताः केतुं अन्धकारावृ-
तस्य सर्वस्य जगतः प्रज्ञापकं प्रकाशं अक्रत अरुपत रुतवत्यः यस्मादेवं तस्मादुपसोरजसोन्त-
रिक्षलोकस्य पूर्वैर्अर्धे प्राचीनदिग्भागे भानुप्रकाशं अज्जते व्यक्तीकुर्वन्ति धृष्णवो धर्षणशीलायो-
द्धारः आयुधानीव यथा असिप्रभृतीन्यायुधानिसंस्कुर्वन्ति एवं निष्कृष्णवानाः स्वभासा जगद-
संस्कुर्वाणाः गावः गमनस्वभावाः अरुपीः आरोचमानाः मातरः सूर्यप्रकाशस्य निर्मात्र्यः
जगज्जनन्यो वा उपसः प्रतियन्ति प्रतिदिवसं गच्छन्ति एवं विधा उपसोऽस्मान्नक्षन्वित्यर्थः । अत्र
निरुक्तम्—एतास्ता उपसः केतुमरुपतं प्रज्ञानमेकस्या एव पूजनार्थं बहुवचनं स्यात्पूर्वैर्धन्तरिक्षलोकस्य
समज्जते भानुना निष्कृष्णवाना आयुधानीव धृष्णवः निरित्येपसमित्येतस्य स्थाने एमीदृशां
निष्कृतं जारिणीवैत्यपि निगमो भवति प्रतियन्ति गावो गमनादरुपीरारोचनान्मातरो भ्रासो निर्मात्र्य इ-
ति ॥ अक्रत करोते लुङि मध्रे घसेति चूर्लुक् । निष्कृष्णवानाः रुविहिंसाकरणयोश्च अस्मात्ता-
च्छीलिकश्चानर् धिन्विष्णव्योरचेत्युपत्ययः इदुपपत्त्यस्य चापत्यस्येति विसर्जनीयस्य पत्वम्
रुदुत्तरपदमरुविस्तरत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

उदपसन्नरुणाभानवोवृथास्वायुजोअरुपीर्गाअयुक्षत ।
अक्रन्नृपासोवयुनानिपूर्वथारुशन्तंभानुमरुपीरशिश्युः ॥२॥

उत् । अपसन् । अरुणाः । भानवः । वृथा । सुऽआयुजः । अरुपीः ।
गाः । अयुक्षत । अक्रन् । उपसः । वयुनानि । पूर्वथार्थ । रुशन्तम् ।
भानुम् । अरुपीः । अशिश्युः ॥ २ ॥

अरुणाआरोचमानाभानवः औपस्योदीप्तयः वृथाअनायासेन स्वयमेवोदपसन् उदगमन्
तदनन्तरंउपसश्च स्वायुजः सुखेनरथे आयोकुंशक्याः अरुपीः शुभ्रवर्णागाः पूर्वमुत्थितान्प्रशीन्
ईदृशीः स्ववाहनभूताश्चतुष्पदीर्गाएववाअयुक्षत स्वरथे अयोजयन् उक्तंच—अरुणयोगावउप-
सामिति । एवंगोभिर्युक्तरथमारुह उपसः पूर्वथापूर्वेषुअतीतिष्वहःस्विव वयुनानिसर्वेषांप्राणि-
नांज्ञानानिअक्रन्अकार्पुः उपःकालेजातेहिसर्वेप्राणिनोज्ञानमुक्ताभवन्ति तदनन्तरमरुपीरारो-
चमानास्ताउपसः रुशन्तं रुशदितिवर्णनामरोचतेर्ज्वलविकर्मणइतियास्कः । शुभ्रवर्णभानुं
सूर्यमशिश्युः असेवन्त तेनसहैकीभवन्तोत्यर्थः ॥ अपसन् पतृगतौ लुङिर्लुङित्वात् चेरङादेशः
पतःपुमितिधातोःपुमागमः । अक्रन् मन्त्रेवसेत्यादिनाच्चेर्लुक् । पूर्वथापत्पूर्वविश्वेमात्थाल्छन्दसी-
तीवार्थेथाल्प्रत्ययः । अशिश्युः शिञ्जेवायां बहुलंछन्दसीतिशपःशुः सिञ्ज्यस्तविदिश्य-
श्चेतिशेर्जुस् जुस्तिचेतिगुणः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

अर्चन्तिनारीरूपसोनविष्टिभिःसमानेनयोजनेनापरावतः ।
इपंवहन्तीःसुकृतेसुदानविश्वेदह्यजमानायसुन्वते ॥३॥

अर्चन्ति । नारीः । अपसः । न । विष्टिभिः । समानेन । योजनेन ।
आ । परावतः । इपम् । वहन्तीः । सुकृते । सुदानवे । विश्वा । इत् ।
अहं । यजमानाय । सुन्वते ॥ ३ ॥

नारीर्न्यउपसः विष्टिभिर्निवेशकैःस्वकीयैस्तेजोभिः समानेनयोजनेन एकेनैवोद्योगे-
न आपरावतः आदूरदेशात् आपश्चिमदिग्भागात् अर्चन्ति नभःप्रदेशं पूजयन्ति कृत्स्नं जगद्युग-
पदेव व्यामुवन्तीत्यर्थः तत्र दृष्टान्तः—अपसोन युद्धकर्मणोपेताः पुरुषाः यथा स्वकीयैरायुधैर्धा-
टीमुखेन सर्वदेशं व्यामुवन्ति तद्वत् किंकुर्वत्यः सुरुतेशोभनस्य कर्मणः कर्त्रे सुन्वते सोमाभिपव
कुर्वते सुदानवे कल्याणीर्दक्षिणाङ्गविग्भ्यो ददते यजमानाय विश्वेदह सर्वमेव इपमन्त्रं वहन्ती-
रावहन्त्यः प्रयच्छन्त्यइत्यर्थः ॥ नारीः नृनयने ऋदोरप् नृनरयोर्वृद्धिश्चेति शार्ङ्गनवादिपुपाठा-
त् ङीन् जसि वा छन्दसीति पूर्वसवर्णदीर्घत्वम् । अपसः अपसश्चादर्शआदिभ्योजित्यच् सु-
पांसुलुगिति जसःसुः व्यत्ययेन प्रत्ययात् पूर्वस्योदात्तत्वम् । विष्टिभिः विश्वप्रवेशने विशन्ति प्रवि-
शन्तीति विष्टयः किरणाः किञ्चकौचसंज्ञायामिति किञ् । विश्वा सुपांसुलुगिति अमोडादेशः ॥ ३ ॥

चतुर्थीश्रुचमाह—

अधिपेशांसि वपते नृत्तूरिवापोर्णुते वक्षं उस्त्रेवर्जहम् ।

ज्योतिर्विश्वस्मै भुवनाय कृण्वती गावो न ब्रजं व्युपा आवर्तमः ॥ ४ ॥

अधि । पेशांसि । वपते । नृत्तूः इव । अप । ऊर्णुते । वक्षः ।

उस्त्रा इव । वर्जहम् । ज्योतिः । विश्वस्मै । भुवनाय । कृण्वती ।

गावः । न । ब्रजम् । वि । उपाः । आवर्तित्यावः । तमः ॥ ४ ॥

उपाः पेशांसि जगत्स्वाश्लिष्टानि कृष्णवर्णानि तमांसि अधिआधिक्येन वपते छिनन्ति तत्र दृ-
ष्टान्तः—नृत्तूरिव नृत्तूर्वतिकेशेन रिकीकरोतीति नृत्तूनां पितः सयथाकेशान्निःशेषेण छिनन्ति एव-
मुपा अप्यन्धकारं समूलं हिनस्तीत्यर्थः यद्वा नृत्तूरिव नृत्यन्तीयोपि दिव पेशांसिरूपनामैतत् सर्वदेशं
नीयानिरूपाणि उपा अधिवपते स्वात्मनि अधिकं धारयति एवं प्रथमतोऽन्धकारं स्वकिरणैर्निर-
स्य वक्षः स्वकीयमुरःप्रदेशं अपोर्णुते तमसा अनाच्छादितं करोति स्वयमाविर्भवतीत्यर्थः वर्जहं प-
यस उत्पत्तिस्थानं दोहनसमये उस्त्रेव उस्त्रागौर्यथा आविष्करोति तद्वत् किंकुर्वती गावो न ब्रजं य-
यागावः स्वकीयगोश्रंस्ययमेव शीघ्रं व्यामुवन्ति एवं स्वयमेव मार्चीं दिशं प्राप्य विश्वस्मै भुवनाय सर्व-
लोकाय ज्योतिष्कृण्वती प्रकाशं कुर्वती एवमुक्तेन प्रकारेण उपास्तमोन्वकारं व्यावः विवृतमपि लिष्ट-
मकरोत् ॥ नृत्तूरिव नृत्तूर्वाहिसार्थः किञ्चेति किप् राडोपइति वलोपः वोरुपवायाइति दीर्घत्वम् यद्वा
नृतीगावविनामे नृतिगृह्योः कूरिनिक्प्रत्ययः । वर्जहं वृद्धसंभक्ती वृणीते संभजते गामिति वः पयः

विच्-तन्महातीतिवर्जहः ओहाकृत्यागे खश्प्रकरणे वातशुनीतिलशर्धेण्वजघेदुदजहातिभ्यउप-
संख्यानमित्यशर्धशब्दोपपदादपि कृत्यत्पुटोवहुलमिति बहुलवचनात्तत्रश् तस्यसार्वधातुकत्वेनकर्त-
रिशपि जुहोत्यादित्वाद्भुः द्विर्वचनादि बवयोरभेदइतिवत्वम् दिवोदासादित्वात्पूर्वपदाद्युदात्तत्वम् ।
आवः ब्रुवणो लुङि मन्वेवसेतिचुर्लुकु गुणे हल्लङ्याभ्यइतितिलोपः छन्दस्यपिदृश्यतइत्या-
डागमः ॥ ४ ॥

प्रातरनुवाकस्योपस्येकतौप्रत्यर्चिरित्यष्टावनुवक्तव्याःआश्विनशस्त्रेच तथाचसूत्रितम्-प्र-
त्यर्चिरित्यष्टौ व्युपाआवोदिविजाइतिपठितिवैष्टमिति ।

अष्टमप्रथमांस्तेपञ्चमीष्टकमाह-

प्रत्यर्चीरुशदस्याअदर्शिवितिष्ठतेवार्धतेकृष्णमभ्वम् ।

स्वरुनपेशोविदथेष्वअञ्चित्रंदिवोदुहिताभानुमंश्रेत् ॥५॥२४॥

प्रार्ति । अर्चिः । रुशत् । अस्याः । अदर्शि । वि । तिष्ठते । वार्धते ।
कृष्णम् । अभ्वम् । स्वरुम् । न । पेशः । विदथेषु । अञ्चन् । चित्रम् ।
दिवः । दुहिता । भानुम् । अंश्रेत् ॥ ५ ॥ २४ ॥

अस्याउपसः रुशत् दीप्यमानंअर्चिः तेजः प्रत्यदर्शि सर्वैःपूर्वस्यांदिशिमयमतोदृश्यते वि-
तिष्ठतेसवांसुदिक्षुविविधमवतिष्ठते व्यामोतीत्यर्थः सर्वादिशोव्याप्यच अभ्वं महन्नामैतत् अतिश-
येनविपुलंकृष्णं कृष्णवर्णमन्धकारं बाधते अपसारयति विदथेषु यत्तेषु स्वरुन स्वरुनाज्ञाश-
कलेनयुक्तंप्रथमाआज्येनअध्वर्यवःअञ्चन्अञ्जन्ति तद्वन्नभसिस्वकीयेपेशःरुपंउपाअनक्ति
संश्लिष्टंकरोति तदनन्तरंचित्रं चायनोयं भानुंसूर्य दिवोदुहिता द्युलोकादुत्पन्नाउपाअश्रेत्
असेवत् ॥ वितिष्ठते समवप्रविभ्यइत्यात्मनेपदम् । अश्रेत् अश्रुसेयायां लङि बहुलंछन्दसी-
तिशपोऽक् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपठेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

पञ्चीष्टकमाह-

अतारिष्मत्तमसस्पारम्स्योपाउच्छन्तीव्युनाकृणोति ।

श्रियेछन्दोनस्मयतेविज्ञानीसुप्रतीकासौमन्सायाजीगः ॥६॥

अतारिष्म । तमसः । पारम् । अस्य । उपाः । उच्छन्ती । वयुना ।
 कृणोति । श्रिये । छन्दः । न । स्मयते । विद्भाती । सुप्रतीका ।
 सौमनसाय । अजीगरिति ॥ ६ ॥

अस्यनैशस्यतमसोन्धकारस्यपारंसमाप्तिप्रदेशं अतारिष्म उत्तीर्णाभभूम अनन्तरं उच्छ-
 न्तीनैशंतमोवर्जयन्ती उपाः वयुनावयुनानि सर्वेषांप्राणिनांज्ञानानि कृणोति निर्मिमीते श्रिये सं-
 पदर्थेच्छन्दो नस्मयते यथाउपच्छन्दयिता वशीकरणेसमर्थः पुरुषः आढ्यसमीपंप्राप्य तत्पीत्यर्थं
 स्मयते हसति एवंविभातीविशिष्टप्रकाशं कर्तन्ती उपाः स्वकीययानिर्मलदीप्त्याहसन्तीवदृश्यते
 एवंसुप्रतीकाविशिष्टप्रकाशरूपत्वेनशोभमानासती सौमनसायसर्वेषांसौमनस्यायअजीगः अ-
 न्धकारंभक्षितवती ॥ अतारिष्म तृष्टवनतरणयोः लुङिसिचिवृद्धिः । तमसः षष्ठ्याःपतिपुत्रेति
 विसर्जनीयस्यसंहितायांसत्वम् । स्मयते ष्मिड्ईपद्सने भौवादिकः । अजीगः गृनिगरणे
 लङि बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः बहुलंछन्दसीत्यन्यासत्येत्वम् तुजादीत्यादिनादीर्घः ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टचमाह—

भास्वतीनेत्रीसूनुतानांदिवस्तवेदुहितागोतमेभिः ।

प्रजावतो नृवतो अश्वेषु ध्यानुपोगो अग्रौ उपमासिवाजान् ॥७॥

भास्वती । नेत्री । सूनुतानाम् । दिवः । स्तवे । दुहिता । गोतमेभिः ।

प्रजावतः । नृवतः । अश्वेषु ध्यानु । उपः । गोऽग्रान् । उप ।

मासि । वाजान् ॥ ७ ॥

भास्वती तेजस्विनी सूनुतेतिवाङ्मम सूनुतानांप्रियसत्यात्मिकानां नेत्रीप्रणेत्रीकारयित्री उ-
 पसिंहितातायांमनुष्यप्रमुखाः प्राणिनः स्वस्वव्यापारायइतस्ततः शब्दं कुर्वन्ति एवंभूतादिवोदुहिता
 द्युलोकात्सकाशाद्दुत्पन्ना उपाः गोतमेभिर्ऋषिभिरस्माभिः स्तवेस्तुयते हेउपः अस्माभिःस्तुतात्वं
 वाजान् अन्नानिउपमासि प्रयच्छ कीदृशान्वाजान्प्रजावतः मजाभिःपुत्रपौत्रादिभिर्युक्तान् नृवतः
 दासलक्षणैर्नृभिरुपेतान् अश्वेषु ध्यानु अश्वानुध्याविद्यमानत्वेन बोद्धव्यायेषुवाजेषु तान् यद्वा अश्व-
 ेषु ध्यानु धर्षणव्यापत्त्यायकारः अश्वमूलात् अश्वैर्हिराजनो धनान्यन्नानि च लभन्ते अतो ज्ञानांतन्मू-
 लत्वम् गोऽग्रान् गावः अग्रेषु मत्वेयेषां तादृशात् ॥ भास्वती भादीवी असुन् ततो मत्पु मादुपवाया-

इतिमनुषोक्तं उगितश्चेतिडीप्। नेत्री ऋन्नेभ्योऽनीप् उदात्तयणोहल्पूर्वादिदिडीपउदात्तत्वम्। स्तवे
 पुञ्स्तुतौ कर्मणिलिङि बहुलंछन्दसीतिबहुलग्रहणात्पिबुक् लोपस्तआत्मनेपदेऽपिबुक् लोपः
 छन्दस्युभयथेत्येकारस्यार्धघातुकत्वेनङित्त्वाभावाद्गुणावादेशौ। नृवतः व्यत्ययेनमतोर्वत्वं ह्रस्व-
 नुङ्ग्यामनुवितिमतुपउदात्तत्वम्। मासि मामने आदादिकः ॥७॥

अष्टमीष्टकमाह—

उप॒स्तमं॑श्यां॒यशसं॑सु॒वीरं॑दा॒सप्र॑वर्गं॒रयि॑मश्व॒बुध्य॑म् ।
 सु॒दंसं॑सा॒श्रवंसा॒यावि॑भा॒सिवा॑र्ज॒प्रसू॑तासु॒भगे॒बृह॑न्तम् ॥ ८ ॥

उपः । तम् । अ॒श्याम् । य॒शसम् । सु॒वीरम् । दा॒सप्र॑वर्गम् । र॒यिम् ।
 अश्व॑बुध्यम् । सु॒दंसं॑सा । श्र॒वंसा । या । वि॒भा॒सि । वा॒र्ज॑प्रसू॒ता ।
 सु॒भगे॑ । बृ॒ह॑न्तम् ॥ ८ ॥

हेउपः उपोदेवते तंरयिंधनमश्यांप्रामुयाम् कीदृशं यशसं यशसाकीर्त्यायुक्तं सर्वैःप्रशस्यमित्यर्थः सुवीरंशोभनेर्वीरैःपुत्रादिभिर्युक्तं दासप्रवर्गं प्रकृष्टोवर्गःसंघःप्रवर्गः दासानां कर्मकराणां प्रवर्गो-
 यस्मिन्नत्स्मिन् तं अनेकैर्भृत्यैरुपेतमित्यर्थः अश्वबुध्यं अश्वानुबन्ध्यावोद्धव्यायेन धनेन तादृशं हेसु-
 भगेशोभनधनेउपः सुदंससाशोभनेन कर्मणायुक्तेन श्रवसाश्रवणीयेनस्तोत्रेण प्रीतात्वंवाजप्रसूता
 अस्पृश्यं दत्तान्नासती बृहन्तंप्रौढं या यां रयिं विभासि विशेषेण प्रकाशयसि तमश्यामिति पूर्वोक्तं-
 षन्धः ॥ अश्यां अशून्धासौ व्यत्ययेन परस्मैपदं बहुलंछन्दसीति विकरणस्यलुक् । यशसं अर्श-
 आदित्वान्मत्वर्थयोच् व्यत्ययेन प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् । दासप्रवर्गं दासयत्पुपक्षयति शत्रूनि ति
 दासोभत्यः दसुउपक्षये अस्माण्यन्तात्पचाद्यच् चित्त्वाद्दन्तोदात्तत्वं तदेव बहुव्रीहिस्वरेण शिष्य-
 ते । सुदंससा सोर्मनसीअलोमोपसीइति बहुव्रीहावुत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । या सुपांसुलुगिति अमोहा-
 देशः ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह—

विश्वानि॑ दे॒वीभु॑वंनाभि॒ चक्ष्वा॑प॒त्नीची॑ चक्षु॒रुर्वि॑याविभा॒ति ।
 विश्वं॑ जी॒वं च॒रसे॑वो॒ धय॑न्ती॒ विश्वं॑ स्य॒वाचं॑ मविदन्मना॒योः ॥ ९ ॥

विश्वानि । देवी । भुवना । अग्निश्चक्षुः । प्रतीची । चक्षुः । उर्विया ।
वि । भाति । विश्वम् । जीवम् । । चरसे । बोधयन्ती । विश्वस्य ।
वाचम् । अविदत् । मनायोः ॥ ९ ॥

देवीद्योतमानोषाः विश्वाविश्वानिसर्वाणिभुवनानि भूतजातानि अभिचक्षुः अभिप्रकाश्य
प्रकाशवन्तिरुत्वा अनन्तरंप्रतीचीप्रत्यङ्मुखीसती चक्षुःप्रकाशकेनतेजसा उर्विया उर्वीविस्तीर्णास-
तीविभातिप्रकाशते अपिच विश्वंजीवंसर्वप्राणिजातंचरसेचरणायस्वस्वव्यापारेषुप्रवर्तनायबोध-
यन्ती निद्रातःसकाशादुद्वोधयन्तीउपाः विश्वस्यसर्वस्यमनायोः मनसायुक्तस्यवाग्व्यवहारसमर्थ-
स्यप्राणिजातस्ययावागस्तितान्वाचमविदत्अलभत अतएवोपसः सूनृतावतीतिसंज्ञोपपन्नाभवति ॥
अभिचक्षुः चक्षिङ्गव्यक्तायांवाचि अयंप्रकाशनार्थोऽपि समासेनञ्पूर्वेइतिक्त्वाप्रत्ययस्यत्यबा-
देशः । प्रतीचीप्रतिपूर्वादञ्चतेर्ऋत्विगित्यादिनाक्किन् अनिदितामितिनलोपः अञ्चतेश्चोपसंख्यान-
मितिङीप् अचइत्यकारलोपेचावितिदीर्घत्वम् उदात्तनिवृत्तिस्वरेणङीपउदात्तत्वम् । उर्विया उ-
र्वीशब्दादुत्तरस्यसोः इयाडियाजीकाराणांचोपसंख्यानमितिडियाजादेशः आदेशसामर्थ्यात्तस्य
लोपोनभवति । मनायोः मनआत्मनइच्छतिमनस्यति सुपआत्मनःक्यच् कयाच्छन्दसीत्युः वर्ण-
व्यापत्त्यासकारेआकारः यद्वा कर्तुःक्यङ्सलोपश्चेतिक्यङ्सकारलोपश्च अरुत्सावंधातुकयोरि-
तिदीर्घः ॥ ९ ॥

दशमीमृचमाह—

पुनःपुनर्जायमानापुराणीसमानंवर्णमभिभुञ्जमाना ।
श्वघ्नीवृत्तुर्विज्जामिनानामर्तस्यदेवीजरयन्त्यायुः ॥ १० ॥ २५ ॥

पुनःऽपुनः । । जायमाना । पुराणी । समानम् । वर्णम् । अभि ।
भुञ्जमाना । श्वघ्नीऽद्व । वृत्तुः । विज्जः । आमिना । मर्तस्य ।
देवी । जरयन्ती । आयुः ॥ १० ॥ २५ ॥

पुनःपुनर्जायमाना प्रतिदिवसंस्युर्योदयात्पूर्वमादुर्भवन्तीपुराणीचिरन्तनीनित्येत्यर्थः यस्मा-
त्समानंवर्ण एकमेवस्वप्न अभिप्राप्यशुभमानाशोभमाना भिन्नेष्वपिदिवसेषुअस्याएकरूपेणाव-
स्थानान्नित्यत्वमित्यर्थः एवंगुणनिशिष्टादेवी देवनशीलोषाः मर्तस्यमर्त्यस्य मरणधर्मणःसर्व-

स्यभाणिजातस्यायुर्जाविनंजरयन्तीऊनयन्तीवर्तते बह्वीपूपःस्वतीतासुहितर्वेपामायुर्हीयते उपाश्व
 पुनःपुनर्जायमानेत्युक्तं अतः सैवायुर्जरयति तत्रदृष्टान्तः—ऋतुः कर्त्तव्यशीलाश्वघ्नीव व्याधस्त्रीव
 सायथाविजश्चलतःपक्षिणः आमिनाना पक्षादिच्छेदनेनहिंसन्ती तेषामायुर्जरयति तद्वत् ॥ पु-
 राणी पुरेत्यस्मादव्ययात्सायंचिरंमाह्वेइत्यादिनाभवार्येदच्युप्रत्ययः पुराणमोक्तेपुत्रालणकल्पेप्वि-
 तिनिपातनाद्भुडभावः योरनादेशः टित्त्वाद्दडीप् व्यत्ययेनान्तोदात्तत्वम् । शृंभमाना शृंभदीतौ
 शपःपित्त्वाद्नुदात्तत्वम् शानचोलसार्वधातुकस्वरेणधातुस्वरःशिष्यते । श्वघ्नी शुनाष्टगान्ह-
 तवान्श्वहा बहुलंछन्दसीतिवचनाद्ब्रह्मादिव्यतिरिक्तेऽप्युपपदेहन्तेःक्लिप् ऋन्नेभ्योऽङ्घ्रितिङीप्
 अल्लोपोनइत्यकारलोपः होहन्तेरितिघत्वम् उदात्तनिवृत्तिस्वरेणङीपउदात्तत्वम् । ऋतुः ऋतीछे-
 दने औणादिकःऋप्रत्ययः । विजः ओविजीभयचलनयोः विजन्तिचलन्तीतिविजःपक्षिणः। आ-
 मिनाना मीर्त्रहिंसायां क्रैयादिकः प्वादीनांह्रस्वइतिह्रस्वत्वम् शानचश्चित्त्वाद्नुदात्तत्वम्॥१०॥

॥ इतिप्रथमस्यपठेपञ्चविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

एकादशीष्टकमाह—

व्यूर्ण्वतीदिवोअन्ताँअवोध्यपस्वसारंसनुतर्युयोति ।

प्रमिनतीमनुप्यायुगानियोपांजारस्यचक्षसाविभाति ॥११॥

विःऊर्ण्वती । दिवः । अन्तान् । अवोधि । अप । स्वसारम् । सनुतः ।

युयोति । प्रमिनती । मनुप्या । युगानि । योपा । जारस्य

चक्षसा । वि । भाति ॥११॥

दिवोनभ्रतोऽन्तान्प्रान्तान्द्व्यूर्ण्वतीविवृतात् तमसावियुक्ताङ्कुर्वतीउपाः अबोधिसर्वैःप्राणि-
 भिरज्ञायिज्ञाताभूत् तदन्तन्तरस्वसारंउपसःप्रादुभ्रविसति स्वयमेवसरन्तीनिशांसनुतः अन्तर्हित-
 नामैतत् अन्तर्हितमदेशेअपयुयोति अपगमम्यपृथक्करोति मनुप्यामनुप्याणांसंचन्धीनियुगानिरु-
 तत्रेतादीनि प्रमिनती स्वगमनागमनाभ्यांप्रकर्षेणाहिंसन्ती जारस्परात्रेर्जरयितुःस्यंस्ययोपाजाया
 उपाः चक्षसाआत्मीयेनप्रकारेणविभाति विशेषेणप्रकाशते ॥ व्यूर्ण्वती ऊर्णुञ् आच्छादने विपूर्वा-
 दस्माह्रदःशट् उगितश्चेतिङीप् शतुरनुमदितिनद्याउदात्तत्वम् । सनुतः एतदन्तोदात्तत्वंस्वरादि-
 पुनिपातितम् अतोव्ययसंज्ञायां अव्ययादाप्नुपइतिसहम्पाटुक् । युयोति युमिश्रणामिश्रणयोः
 बहुलंछन्दसीतिशपःभ्रुः । मनुप्या सुपांसुल्लगितिपठ्याडादेशः । युगानि युजेःकरणेकर्मणिवा

घञ् चजोःकुधिण्यतोरितिकृत्वम् उञ्छादिपुकाळविशेषेरथाद्युपकरणेचयुगशब्दपाठाल्लघूपधगु-
णाभावःउञ्छादीनांचेत्यन्तोदात्तत्वम्। जारस्य दारजारौकर्त्तरिणिलुक्चेतिघञन्तोनिपात्यते॥ १ ॥

द्वादशीष्टचमाह—

पशून् चित्रासुभगाप्रथानासिन्धुर्नक्षोदं उर्वियाव्यश्वैत् ।

अमिनतीदैव्यानिव्रतानिसूर्यस्यचेतिरश्मिर्दृशाना ॥ १२ ॥

पशून् । न । चित्रा । सुभगा । प्रथाना । सिन्धुः । न । क्षोदः ।

उर्विया । वि । अश्वैत् । अमिनती । दैव्यानि । व्रतानि । सूर्यस्य ।

चेति । रश्मिर्दृशिः । दृशाना ॥ १२ ॥

सुभगाशोभनधनाचित्राचायनीयापूजनीयोपाः पशून् यथापशून्शोपालकोरण्येविस्तारय-
ति तथाप्रथानातेजांसि विस्तारयन्ती उर्विया उर्विमहती एवंभूतासाव्यश्वैत् सर्वजगद्भामोत् तत्रदृ-
ष्टान्तः—सिन्धुर्नक्षोदः यथास्यन्दनशीलमुदकं निम्नदेशेअचिरादेवव्याप्तोति तद्वत् सैवोपाः सूर्य-
स्यरश्मिभिःकिरणैःसहदृशाना दृश्यमानासती चेति प्रज्ञातासीत् किं कुर्वती दैव्यानिदेवसंबन्धीनि
व्रतानिदर्शपूर्णमासादीनिकर्माणि अमिनती अहिंसती अनुष्ठानेयजमानान्प्रवर्तयन्तीत्यर्थः उपसः
माद्रुर्भावानन्तरंहिअग्निहोत्रादीनिसर्वाणिकर्माण्यनुष्ठीयन्तेनरात्रौ नसायमस्तिदेवयाअजुष्ट-
मिति श्रुतेः ॥ प्रथाना प्रथमख्याने अस्मादन्तर्भावितण्यर्थात्ताच्छीलिकश्चानश् बहुलंछन्दसी-
तिशपोलुक् । सिन्धुः स्यन्दप्रसवणे स्यन्देःसंप्रसारणंधश्चेत्युपत्ययः निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तत्व-
म् । अश्वैत् दुओश्विगतिवृद्धोः लुङि अङ्चङोर्विकल्पितत्वात् न्नेःसिच् आगमानुशासनस्या-
नित्यत्वादिविभावः सिचिवृद्धिः अनिडादित्वात् ह्यन्तक्षणेतिवृद्धिमतिपेधाभावः बहुलंछन्दसी-
तीडागमाभावः स्कोःसंयोगाद्योरितिसलोपः । चेति चितीसंज्ञाने कर्मणि लुङि बहुलंछन्दस्यमा-
ह्ययोगेपीत्यडभावः । दृशाना दृशोःकर्मणिलटःशानच् बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् ॥ १२ ॥

पातरनुवाकस्योपस्येकतौ औष्णिहेछन्दसि उपस्तच्चित्रमिति तिस्रोविनियुक्ताः आश्वि-
नशस्त्रेच अथोपस्यइतिखण्डेसूत्रितम्—उपस्तच्चित्रमाभरेतितिस्रौष्णिहइति ।

तत्रप्रथमांस्तूकेत्रयोदशीष्टकमाह—

उपस्तच्चित्रमामरास्मभ्यंवाजिनीवति । येनतोकंचतनयंचधामहे ॥१३

उपः । तत् । चित्रम् । आ । भर । अस्मभ्यम् । वाजिनीवति ।

येन । तोकम् । च । तनयम् । च । धामहे ॥ १३ ॥

हेवाजिनीवति वाजोहविलक्षणमन्नं तद्युक्ताक्रियावाजिनी तथाक्रिययायुक्ते उपःउपोदे-
वते अस्मभ्यं चित्रंचायनीयं तद्धनंआभर आहर प्रयच्छ येनधनेनतोकंपुत्रंचतनयं तपुत्रंच
धामहे दध्महे धारयामः अन्ननिरुक्तम्—उपस्तच्चित्रंचायनीयंधनमाहरास्मभ्यमन्नवतियेनपु-
त्रांश्चपौत्रांश्चदधीमहीति ॥ धामहे दधातेर्लटि बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् व्यत्ययेनाद्युदात्त-
त्वम् यद्वा लोटि आहुत्तमस्यपिच्चेत्याडागमः प्रत्ययस्यपिद्वावश्च अतःप्रत्ययस्यपित्त्वादन-
दात्तत्वेधातुस्वरःशिष्यते अस्मिन्पक्षे एतए इतिपेत्वाभावोव्यत्ययेनद्रष्टव्यः यद्दत्तयोगाद्-
निघातः ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टकमाह—

उपोअद्येहगोमत्यश्वावतिविभावरि । रेवदस्मेव्युच्छसूनुतावति ॥१४॥

उपः । अद्य । इह । गोमति । अश्वंइवति । विभाइवरि ।

रेवत् । अस्मे इति । वि । उच्छ । सूनुताइवति ॥ १४ ॥

हेगोमतिअस्मभ्यंदातव्यैर्गोभिर्युक्ते तथा अश्वावति अश्वैर्युक्ते विभावरिविशिष्टप्रका-
शोपेते सूनुतावति प्रियसत्यात्मिकावाक्सूनुता तादृशयावाचायुक्ते एवंभूतेहेउपःउपोदेवते अद्य
इदानींप्रभातसमये इहास्मिन्देशे अस्मे अस्माकरेवद्धनयुक्तंकर्मयथाभवतिवथाव्युच्छ नैशंतयो-
निवारय ॥ अश्वावति मध्वेसोमाश्वेन्द्रियेतिमतौदीर्घत्वं पादादित्वाद्गामच्चितस्याष्टमिकनिघा-
ताभावः । रेवद् रयेर्मतीबहुलमितिंसंप्रसारणं छन्दसीरइतिमतुषोवत्वं रेशब्दाच्चमतुषउदा-
त्तत्वंकव्यमितिमतुषउदात्तत्वम् । उच्छ उच्छीविवासे विवासोवर्जनम् ॥ १४ ॥

पञ्चदशीष्टचमाह—

युक्ष्वाहिवाजिनीवत्यश्वँअद्यारुणाँउपः ।

अथानोविश्वासौभंगान्यावह ॥ १५ ॥ २६ ॥

युक्ष्व । हि । वाजिनीइवति । अश्वान् । अद्य । अरुणान् ।

उपः । अर्थः । नः । विश्वा । सौभंगानि । आ । वह ॥ १५ ॥ २६ ॥

हेवाजिनीवति हविलक्षणाभवति उपः उपोदेवते अरुणान् अरुणवर्णानश्वान् अश्व-
स्थानीयानगोविशेषान् अद्यास्मिन्कालेयुक्ष्वाहियोजयैव हिनिर्धारणे अथानन्तरंरथमारुह्य
विश्वासर्वाणिसौभंगानिसौभाग्यानिनोऽस्मभ्यमावह आनय ॥ अश्वान् दीर्घादितिस-
मानपादेइतिसंहितायांनकारस्यरुत्वम् आतोऽतिनित्यमितिसानुनासिकआकारः । सौभंगानि
सुभगान्मन्त्रे इत्युद्गात्रादिपुपाटाद्गावकर्मणोरर्थयोः प्राणभज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योनित्यञ्
प्रत्ययः ह्रस्वगसिन्ध्वन्तेपूर्वपदस्यचेत्युभयपदवृद्धौप्राप्तायां सर्वविधीनांछन्दसिक्विकल्पितत्वाद्गो-
त्तरपदवृद्धिर्नभवतीत्युक्तम् ॥ १५ ॥

॥ इतिमथमस्यपष्ठेपङ्क्तिंशोवर्गः ॥२६॥

पातरनुवाकस्याश्विनेऋतौभौष्णिहेछन्दसि अश्विनावतिरित्ययंतुचः आश्विनशस्त्रेच
तथाचसृजितम्—अश्विनावतिरस्मदा अश्विनावेहगच्छतमितितुचाविति ।

तृचेप्रथमांसूक्तेषोडशीष्टचमाह—

अश्विनावतिरस्मदागोमद्दस्त्राहिरण्यवत् ।

अर्वाग्रथंसर्मनसानियच्छतम् ॥ १६ ॥

अश्विना । वतिः । अस्मत् । आ । गोऽर्मत् । दस्त्रा । हिरण्यइवत् ।

अर्वाक् । रथम् । सर्मनसा । नि । यच्छतम् ॥ १६ ॥

उपःसाहचर्यादुद्दिस्थावश्विनाविदमादिकेनतृचेनस्तुयेते हेअश्विना अश्ववन्ती व्याप-
नशीलीवादेवी दस्त्राग्रभूणापुपक्षपितारी अस्मदस्माकंवार्तः वर्तनहेतुभूतंगृहं आसमन्ताद्गो-
मत्र बहुभिर्गोभिर्पुंक्तम् हिरण्यवत् हितरमणीयधनपुंक्तंचयथाभवति तथासमनसासमानमन-

स्कौत्तनौ युवांपुष्पदीपरथंअर्वाक् अर्वाचीनमस्मदीयगृहमभिमुखंनियच्छतं आवर्तयतम् ॥
अश्विना सुपांसुलुगित्याकारः । वर्तिः वर्ततेस्मिन्निविवर्तिर्गृहं औणादिकइसिप्रत्ययः । अस्म-
व सुपांसुलुगितिषष्ठ्यालुक् । समनसा समानंमनोययोस्तौ समानस्यच्छन्दसीतिसभावः ॥१६॥

सप्तदशीष्टचमाह—

यावित्थाश्लोकमादिवोज्योतिर्जनायचक्रथुः ।

आनऊर्जवहतमश्विनायुवम् ॥१७॥

यौ । इत्था । श्लोकम् । आ । दिवः । ज्योतिः । जनाय । चक्रथुः ।

आ । नः । ऊर्जम् । वहतम् । अश्विना । युवम् ॥ १७ ॥

हेअश्विनौ यौयुवां दिवोद्युलोकात्श्लोकं उपश्लोकनीयंप्रशंसनीयंज्योतिस्तेजः इत्याइ-
त्थंभूतमस्माभिरनुभूयमानेनप्रकारेणचक्रथुः कृतवन्तौ केषांचिन्मतेन सूर्याचन्द्रमसौअश्वि-
नावुच्येते तदुक्तंयास्केन—तत्कावश्विनौद्यावापृथिव्यावित्येकेहोरात्रावित्येकेसूर्याचन्द्रमसावि-
त्येकइति । तथाचप्रकाशकत्वंतयोरुपपन्नं तौयुवंयुवानोऽस्मभ्यं ऊर्जंबलप्रदमन्नं आवह-
तं आनयतम् प्रयच्छतम् ॥ श्लोकं श्लोकरुसंधाते अयंस्तुत्यर्थोऽपि कर्मणिषञ् जित्वादा-
द्युदात्तत्वम् ॥ १७॥

अष्टादशीष्टचमाह—

एहदेवामयोभुवादस्त्राहिरण्यवर्तनी ।

उपबुधोवहन्तुसोमपीतये ॥१८॥२७॥

आ । इह । देवा । मयःऽभुवा । दस्त्रा । हिरण्यवर्तनी इति

हिरण्यवर्तनी । उपःऽबुधः । वहन्तु । सोमंऽपीतये ॥ १८ ॥२७ ॥

उपबुधः उपसिप्रबुद्धाअश्वाः इह अस्मिन्यागेसोमपीतयेसोमपानायदस्त्राशत्रूणामुपक्षयि-
तारौअश्विनौआवहन्तुआनयन्तु कीदृशौ देवा देवनशीलौदानादिगुणयुक्तौवा मयोभुवा मयसः
आरोग्यप्रदस्यसुखस्यभावयितारौ अश्विनौवैदेवानांभिपजाविविश्रुतेः । हिरण्यवर्तनी वर्तते-

नेनेतिव्युत्पत्त्यावर्तनिशब्देनरथउच्यते सुवर्णमयोवर्तनिर्ययोस्तौ ॥ देवेत्यादिपुत्रिपु सुपांसुलु-
गित्याकारः । सोमपीतये पापाने भावेक्तिनिधुमास्थेतीत्वम् । सोमपीतये सोमस्यपीतिःसोमपीतिः
दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ १८ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपद्येसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

अग्नीषोमावितिद्वादशर्चनवमंसूक्तम् गोतमस्यार्प आदितस्तिस्त्रोऽनुष्टुभः नवम्याद्यास्ति-
स्रोगायत्र्यः अष्टमीजगतीत्रिष्टुवा शिष्टाःपञ्चत्रिष्टुभः अग्नीषोमौदेवता तथाचानुक्रान्तम्—अग्नी-
षोमौद्वादशाग्नीषोमीयमाद्यास्तिस्त्रोऽनुष्टुभउपान्यास्तिस्त्रोगायत्र्योऽष्टमीजगतीवेति । अग्नीषो-
मीयस्यपशोर्वपापुरोडाशहविषांआदितस्तिस्त्रकचःक्रमेणानुवाक्याः सूत्रितंच—अग्नीषोमाविमं-
सुमेयुवमेतानिदिविरोचनानीतिवृत्ताविति ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

अग्नीषोमाविमंसुमेशृणुतंचृपणाह्वमम् ।

प्रतिसूक्तानिहर्यतं भवतं दाशुपेमयः ॥ १ ॥

अग्नीषोमौ । इममसु । मे । शृणुतम् । चृपणा । ह्वमम् । प्रति ।

सुउक्तानि । हर्यतम् । भवतम् । दाशुपे । मयः ॥ १ ॥

वृपणावृपणौकामानांवर्षितारौ हेअग्नीषोमौ इमंइदानींप्रयुज्यमानं मेमदीयंहवंआह्वानंसु-
शृणुतंसम्यगवगच्छतं सूक्तानिशोभनानिस्तुतिलक्षणानि अस्माभिःकृतानिवचांसिप्रतिहर्यतंप्र-
त्येकंकामयेथां तदनन्तरंदाशुपेचरुपुरोडाशादीनिदत्तवतेयजमानाय मयः मयसःसुखस्यदातारौ
भवतम् ॥ अग्नीषोमौ अग्निश्चसोमश्च इन्द्रे ईदग्नेःसोमवरुणयोरितीत्वं अग्नेःस्तुत्सोमसोमाइ-
तिपत्वम् देवताइन्द्रेचेत्युभयपदप्रकृतिस्वरेप्राप्ते आमन्त्रितस्यचेत्याद्युदात्तत्वम् । वृपणा सुपांसुलुगि-
त्याकारः वायपूर्वस्येतिविकल्पनादुपधायादीर्घाभावः । हवं भावेनुपसर्गस्येतिह्वयतेरप्संपसारणं
च । सूक्तानि सुपूर्वाद्द्वेकेःकर्मणिनिष्ठा सूपमानावकइत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । हर्यतं हर्यगति-
कान्त्योः भौवादिकः॥ १ ॥

यदापैर्णमास्थामग्नीषोमावुपांशुयाजस्यदेवता तदानींअग्नीषोमायोअद्येतितस्यानुवाक्या
सूत्रितंचउक्तदेवताइतिखण्डे—अग्नीषोमायोअद्यवामान्यंदिवोमातरिश्वाजभारेति ।

तामेवां द्वितीयाष्टकमाह—

अग्नीपोमायो अद्यवा मिदं वचः सपर्यति ।

तस्मै धत्तं सुवीर्यं गवां पोषं स्वश्व्यम् ॥२॥

अग्नीपोमा । यः । अद्य । वाम् । इदम् । वचः । सपर्यति । तस्मै ।

धत्तम् । सुवीर्यम् । गवांम् । पोषम् । सुऽअश्व्यम् ॥ २ ॥

हेअग्नीपोमौ योयजमानः अद्यास्मिन्कर्मणिवांयुवाभ्यां युष्मदर्थेइदंस्तुतिलक्षणं वचोवाक्यं सपर्यति पूजितं करोति तस्मैयजमानाय गवां पशूनां पोषं अभिवृद्धिधत्तं प्रयच्छतं कीदृशं पोषं सुवीर्यं शोभनेन वीर्येण सामर्थ्येनोपेतं स्वश्व्यं शोभनैरश्वैर्युक्तम् ॥ गवां सावेकाचइतिप्राप्तस्य विभक्त्युदात्तत्वस्य नगोश्वन्साववर्णेतिप्रतिषेधः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

अग्नीपोमाय आहुतियोवां दाशां हविष्कृतिम् ।

सप्रजयां सुवीर्यं विश्वमायुर्व्यश्रवत् ॥३॥

अग्नीपोमा । यः । आऽहुतिम् । यः । वाम् । दाशात् । हविःऽकृतिम् ।

सः । प्रऽजयां । सुवीर्यम् । विश्वम् । आयुः । वि । अश्रवत् ॥ ३ ॥

हेअग्नीपोमौ योयजमानः आहुतिं आज्याहुतिं वां युवाभ्यां दाशावदद्यात् अथवा हविष्कृतिं हविषाचरुपुरोडाशादिनाकृतामाहुतियोयजमानोदद्यात् सयजमानः प्रजयापुत्रपौत्रादिनायुक्तं सुवीर्यं शोभनवीर्ययुक्तं विश्वं सर्वं आयुर्जिवनं व्यश्रवद्व्यामोद ॥ आहुतिं जुहोतेः किनि तादौचेतिगतेः प्रकृतिस्वरत्वम् । दाशात् दाशृदाने लेट्याडागमः यद्दत्तयोगादनिघातः । हविष्कृतिं हविषःकृतिः करणं यस्यामाहुतौ बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं नित्यं समासेनोत्तरपदस्थस्येतिविसर्जनीयस्यपत्वम् । अश्रवत् अश्रोतेर्व्यत्ययेन परस्मैपदम् लेट्यडागमः ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टकमाह—

अग्नीपोमाचेति तद्वीर्यं वायुदमुष्णीतमवसंपुणिगाः ।

अवातिरतं वृत्सं यस्पशोपोविन्दतं ज्योतिरेकं बहुभ्यः ॥४॥

अग्नीषोमा । चेति । तत् । वीर्यम् । वाम् । यत् । अमुष्णीतम् ।
 अवसम् । पणिम् । गाः । अव । अतिरतम् । वृत्सयस्य । शेषः ।
 अविन्दतम् । ज्योतिः । एकम् । बहुभ्यः ॥ ४ ॥

हेअग्नीषोमौ वांयुवयोः तद्वक्ष्यमाणंवीर्यंसामर्थ्यंचेतिअस्माभिर्ज्ञातमभूत् यत् येनवीर्येण
 गाःअवसंगोरूपंअन्नं पणिपणेःविभक्तिव्यत्ययः एतन्नाम्नोऽसुरादामुष्णीतं अपाहार्ष्टम् तथा वृत्स-
 यस्यवृत्सिर्वेष्टनार्थः वृत्सयतिसर्ववेष्टयतीतिवृत्सयोसुरःत्वष्टा तस्यासुरस्यशेषःअपत्यं शेषइत्यपत्य-
 नाम शिष्यतेःप्रयतइतियास्कंः । त्वष्टुःसकाशाशुत्पन्नंवृत्रंअवातिरतं अवधिष्टं अवतिरतिर्वधक-
 मां । प्राणापानरूपयोर्भुवयोर्वृत्रेणावस्थानात्समरणंप्राप्तः तथाचान्नायते—तस्माज्जन्ममानाद-
 ग्नीषोमौनिरक्रामतांप्राणापानौवाएनंतदजहितामिति । ततोवृत्रवधानन्तरंज्योतिर्द्योतमानंसूर्यए-
 कंनभसिगच्छन्तंबहुभ्योजनेभ्यः बहूनामर्थायअविन्दतं अलप्साथां एतत्सर्वयेनवीर्येणक्रियते त-
 दस्माभिर्ज्ञातमित्यर्थः ॥ चेति चितिसंज्ञाने लुङि चिण्भावकर्मणोरितिच्चेश्चिणादेशः चिणोलुगि-
 तितशब्दस्यलुक् । अमुष्णीतं मुपस्तेये क्रैयादिकः । अवसंअवतेरौणादिकोऽसच् । शेषः सुपां-
 सुलुगितिद्वितीयायाःसुः । एकं इण्गतौ इण्भीकापाशत्यतिमार्चिभ्यःकन्नितिकन्प्रत्यत्यः नि-
 च्चादाघुदात्त्वम् ॥ ४ ॥

अग्नीषोमीयस्यपशोर्वपापुरोडाशहविषांयुवमेतानीत्याद्यास्तिसकचःक्रमेणयाज्याः सूत्रं
 तुपूर्वमेवोदाहृतम् पौर्णमासयागेग्नीषोमीयस्यपुरोडाशस्ययुवमेतानीत्येपायाज्या उक्तादेवताइति-
 खण्डेसूत्रितम्—युवमेतानिदिविरोचनानीन्द्राग्नीअवसागतमिति ।

तामेतांसूक्तेष्वमीष्टचमाह—

युवमेतानिदिविरोचनान्यग्निश्चसोमसक्रतूअधत्तम् ।
 युवंसिन्धूं रमिशंस्तेरवद्यादग्नीषोमावमुञ्चतंगृभीतान् ॥ ५ ॥

युवम् । एतानि । दिवि । रोचनानि । अग्निः । च । सोम । सक्रतू
 इति सक्रतू । अधत्तम् । युवम् । सिन्धूं । अग्निश्चस्तेः । अवद्यात् ।
 अग्नीषोमौ । अमुञ्चतम् ॥ गृभीतान् ॥ ५ ॥

हेतोम त्वमग्निश्च सकृत्समानकर्माणौ सन्तौ युवंयुवां रोचनानि रोचमानानि दीप्यमानानि
एतान्यस्माभिर्निशिदृश्यमानानि वाराग्रहादीनि ज्योतींषि दिविद्युलोके अधत्तं आधारयतम् उत्तरार्ध-
स्वेयमारुव्यायिका—इन्द्रो वृत्रं हत्वा ब्रह्महत्यायाभीतः सन् पृथिव्यां वृक्षेषु स्त्रीष्वप्सु चतारं ब्रह्महत्यां
न्यमार्क्षीव वासामपां शुद्धिरग्नीपोमाभ्यां जातेति । ब्रह्महत्यां शेनपापेन गृभीतान् गृहीतानाक्रान्ता-
न्सिन्धून् दीविशेषान् हेअग्नीपोमौ युवंयुवां अभिशस्तेः अभिशस्यमानादभितः प्रकटितादवद्यात्त-
स्मात्पापात् अमुश्चतं मुक्त्वन्तौ यद्वा वृत्रः इन्द्रेण हतः सन् नदीषु पपात ततो घृतेन वृत्रशरीरेण नद्यः
सर्वा दुष्टावभूवुः तथा च तैत्तिरीयकम्—इन्द्रो वृत्रमहन्तो १ पो १ ऋन्त्रियत तासां अन्ये ध्यंय ह्नियं स देवमा-
सीत्तदपोदक्रामदिति । तेन दोषेण गृहीतान् दीस्तस्माद्दोषादग्नीपोमौ मुक्त्वन्तौ ॥ रोचनानि रुचदीधौ
अनुदात्तेतश्च हलादेरितियुच् । सिन्धून् दीर्घादटिसमानपादे इति नकारस्य रुत्वम् अत्रानुनासिकइ-
त्यनुनासिकः । गृभीतान् ह्रस्वहोर्भइति भत्वम् ॥ ५ ॥

अग्नीपोमीयस्योपांशुयाजस्य आन्यं दिव इत्येपायाज्या अग्नीपोमापो अद्यवामित्यत्र सूत्रमु-
दाहृतम् ।

तामेतां पष्ठीं च माह—

आन्यं दिवो मातरि श्वाज ज्जाराम भ्राद न्यं परि श्येनो अद्रेः ।

अग्नीपोमा ब्रह्मणा वा वृधानो रुं यज्ञाय च क्रथुरु लोकम् ॥ ६ ॥ २८ ॥

आ । अन्यम् । दिवः । मातरि श्वा । ज्जार । अमं भ्रात् । अन्यम् ।

परि । श्येनः । अद्रेः । अग्नीपोमा । ब्रह्मणा । वृधाना । उरुम् ।

यज्ञाय । चक्रथुः । उम् इति । लोकम् ॥ ६ ॥ २८ ॥

हेअग्नीपोमौ युवयोर्मध्ये अन्यमेकमग्निं मातरि श्वावामुर्दिवोद्युलोकादाज्जार भृगवेयजमा-
नाय आजहार तथा च मघान्तरम्—द्विजन्मानं रयि मिव प्रशस्तं रातिं भरद्गवे मातरि श्वेति । श्येनः
शंसनीयगतिमान् पक्षीपक्ष्याकारा गायत्री अन्यं सोमं अद्रेः परि मेरोरुपरि अवस्थितात् स्वर्गा-
त् अमभ्रात् वटादाहृतवती एवं महानुभावौ युवां ब्रह्मणा सष्ट्रमघरूपेण स्तोत्रेण हविर्लक्षणो नान्नेन
वा वृधाना वर्धमानौ युवां यज्ञाय अन्ये पादेवानां यागाय उरुविस्तीर्णलोकं स्थानं चक्रथुः कृतव-

नौ उइत्येतत्पदपूरणं आज्यभागदेवतयोरग्नीषोमयोरुत्तरार्धदक्षिणार्धयोर्हृयते तन्मध्येअन्यदेव-
त्यानिसर्वाणिहवीषिह्वयन्ते तन्मध्यमस्थानमग्नीषोमरुतं तथा चतैत्तिरीयकम्—राजानौवाएतौदेव-
तानांयदग्नीषोमावन्तरादेवताइज्येते देवतानांविधृत्याइति ॥ वृष्टधाना वृषेर्लिङ्गिकानच् छान्दसम-
भ्यासस्यदीर्घत्वं सुपांसुत्तुगित्याकारः ॥ ६ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपठेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

सप्तमीसृचमाह—

अग्नीषोमाहविपुःप्रस्थितस्यवीतंह्र्यतंवृषणाजुपेथाम् ।

सुशर्माणास्ववसाहिभूतमथाधत्तयजमानायशयोः ॥७॥

अग्नीषोमा । हविपुः । प्रस्थितस्य । वीतम् । ह्र्यतम् । वृषणा ।

जुपेथाम् । सुशर्माणा । सुवसा । हि । भूतम् । अथ । धत्तम् ।

यजमानाय । शम् । योः ॥ ७ ॥

हेअग्नीषोमौ प्रस्थितस्यहोमार्थमाहवनीयसमीपंप्राप्तंहविपुःइदंहविःवीतंभक्षयतं तदनन्तरं च ह-
र्यतं अस्मान्कामयेथां हेवृषणा कामानांवर्षितारौजुपेथांअस्मदीयंपरिचरणंसेवेथां तदनन्तरंसु-
शर्माणाशोभनसुखी स्ववसाहि शोभनरक्षणौचभूतं अस्माकंभवतं अथानन्तरंहविर्दत्तवतेयजमा-
नाय शं शमनीयानारोगाणांशमनं योः पृथक्कर्तव्यानांभयानांयावनंपृथक्करणंचधत्तविधत्तंकुरुतं
उक्तंचयास्केन—शमनंचरोगाणांयावनंचभयानामिति ॥ हविपुः क्रियाग्रहणंकर्तव्यमितिकर्मणः
संपदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थेपठ्यी । वीतं वीगतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखादनेपु थसस्तं अदादित्वाच्छपोलुक्
वीतंचहर्यतंचेतिचार्थप्रतीतिश्चादिलोपेविभापेतिप्रथमायास्तिङ्विभक्तेर्निघातप्रतिषेधः हर्यतं पादा-
दित्वान्निघाताभावः । जुपेथां वृषणेत्यामन्त्रितस्यामन्त्रितंपूर्वमित्यविद्यमानवच्चेसतिविडःपरत्वा-
न्निघाताभावः । सुशर्माणा स्ववसा उभयत्रचहुवीहौ सोमनसोअलोमोपसीइत्युत्तरपदाद्युदात्त-
त्वम् । भूतं लोटि बहुलछन्दसीतिशपोलुक् ॥ ७ ॥

अष्टमीसृचमाह—

योअग्नीषोमाहविपांसपर्यादेवृष्टीचामनसायोधृतेन ।

तस्यमन्तरंक्षतंपातमंहसोविशेजनायमहिशर्मयच्छतम् ॥८॥

यः । अग्नीपोमा । हविर्पा । सपर्यात् । देवद्रीचा । मनसा । यः ।
घृतेन । तस्य । व्रतम् । रक्षतम् । पातम् । अंहसः । विशे । जनाय ।
महि । शर्म । यच्छतम् ॥ ८ ॥

योयजमानः अग्नीपोमा अग्नीपोमौ देवद्रीचादेवानश्चतादेवतापरायणेनश्रद्धायुक्तेन
मनसान्तःकरणेनयुक्तःसहविषा चरुरोडाशादिनासपर्यात् सपर्यतिपरिचरति यश्चयजमानो-
घृतेनाज्येनाग्नीपोमौपरिचरति तस्ययजमानस्यव्रतंकर्मरक्षतं अंहसः पापात्तंचयजमानं पातरक्ष-
तम् विशेयागेपुप्रविशते तस्मैजनाययजमानाय महिमहत्प्रभूतं शर्मसुखंयच्छतंदत्तम् ॥ अग्नी-
पोमा देवताद्वन्द्वेत्पुभयपदमकृतिस्वरत्वम् । सपर्यात् सपरपूजायां कण्डादिः सेट्याडागमः ।
देवद्रीचा देवान् अश्चतीतिदेवद्रीच् अश्चतेर्कृत्वितिगित्यादिनाकिञ् अनिदितामितिनलोपः विष्व-
ग्देवयोश्चदेरद्रश्चतौवप्रत्ययेइति देवशब्दस्यदेरद्रच्चादेशः तृतीयैकवचने अचइत्यकारलोपेचा-
वितिदीर्घत्वम् कृदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वेप्राप्ते अद्रिसध्योरन्तोदात्तनिपातनंकृत्स्वरनिवृत्त्यर्थमि-
तिवचनादद्रच्चादेशोऽन्तोदात्तोनिपातितः । विशे सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ ८ ॥

पौर्णमासयागेग्नीपोमीयस्ययागस्यअग्नीपोमेत्येपानुवाक्या तथाचसूत्रितंउक्तादेवता-
इतिखण्डे—अग्नीपोमासवेदसायुवमेतानिदिविरोचनानीति ।

तामेतांसूक्तेनवमीष्टकमाह—

अग्नीपोमासवेदसासहृतीवनतंगिरः । संदेवत्रावभूवथुः ॥ ९ ॥

अग्नीपोमा । सवेदसा । सहृती इति सहृती । वनतम् । गिरः ।
सम् । देवत्रा । वभूवथुः ॥ ९ ॥

हेअग्नीपोमौ युवांसवेदसा समानेनएकेनवेदसाहविरक्षणेनयनेनयुक्तौसहृतीसमानाह्वानी
चसन्तौ गिरः अस्मदीयाः स्तुवीर्वनतं संभ्रजेयां देवत्रा देवेषुसर्वेषु यौयुवांसंवभूवथुः संभ्रूती
संभावितौप्रशस्तौस्थः राजानीवाएतौदेवतानांयदग्नीपोमावितिश्रुतेः ॥ सवेदसा समानंवेदोय-
योः समानस्यच्छन्दसीति संभावः । वनतं वनपणसंभ्रकौ । देवत्रा देवमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येत्या-
दिनासप्तम्यर्थेत्रापत्ययः ॥ ९ ॥

दशमीष्टचमाह—

अग्नीपोमावनेनवांयोवांघृतेनदाशति । तस्मैदीदयतंवृहत् ॥ १० ॥

अग्नीपोमौ । अनेन । वाम् । यः । वाम् । घृतेन । दाशति । तस्मै ।
दीदयतम् । वृहत् ॥ १० ॥

हेअग्नीपोमौ वांयुवयोःसंबन्धीयोयजमानः अनेनघृतेनउत्पवनादिभिःसंस्कृतेनाज्येनयु-
क्तंहविः वांयुवाभ्यांदाशतिप्रयच्छति तस्मैयजमानायवृहत्प्रभूतंधनंदीदयतंप्रकाशयतंप्रयच्छतमि-
त्यर्थः ॥ दाशति दाशृदाने शश्रुतिपोःपित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः यद्वृत्तयोगादनिघातः । दीदयतम्
दीदयतिर्दीप्तिकर्मा ॥ १० ॥

एकादशीष्टचमाह—

अग्नीपोमाविमानिनोयुवंहव्याजुजोपतम् । आयातमुपनःसर्चा ॥ ११ ॥

अग्नीपोमौ । इमानि । नः । युवम् । हव्या । जुजोपतम् । आ ।
यातम् । उप । नः । सर्चा ॥ ११ ॥

हेअग्नीपोमौ युवंयुवानोऽस्मदीयानीमानिहव्याहवींषिजुजोपतंसेवेथाम् तदर्थनोऽस्मान्स-
चासह युवामुपायातंउपगच्छतम् ॥ जुजोपतं जुपीपीतिसेवन्नयोः लोटिव्यत्ययेनशप् छान्दसंदि-
र्घचनम् यद्वा विकरणस्यबहुलंछन्दसीतिऽलुः ततोव्यत्ययेनशप् बहुलंछन्दसीतिवक्तव्यमिति
वचनात् नाभ्यस्तस्याचिपितीतिलघूपधगुणप्रतिषेधाभावः ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टचमाह—

अग्नीपोमापिपृतमर्वतोनाप्यायन्तामृत्त्रियांहव्यसूदः ।

अरमेवलानिमृधवंत्सुधत्तंरुणुतंनोअध्वरंश्रुष्टिमन्तम् ॥ १२ ॥ २९ ॥

अग्नीपोमा । पिपृतम् । अर्वतः । नः । आ । प्यायन्ताम् ।

उत्त्रियाः । हव्यसूदः । अस्मे इति । वलानि । मृधवंत्सु ।

धत्तम् । रुणुतम् । नः । अध्वरम् । श्रुष्टिमन्तम् ॥ १२ ॥ २९ ॥

हेअग्नीषोमौ नोऽस्माकं अर्धतोऽश्वान्पिपृतंपालयतम् हव्यसूदः क्षीरादिहविषांउत्पाद-
यिन्व्यः उस्त्रियाअस्मदीयागावश्चाप्यायन्तां आप्यायिताःप्रवृद्धाःसन्तु मघवत्सुहविल्क्षण-
धनयुकेषु अस्मे अस्मासुबलानिधत्तंस्थापयतम् तथानोऽस्माकंअध्वर्यागंश्रुष्टिमन्तंधनयुक्कंरु-
णुतंकुरुतम् ॥ पिपृतं पृपालनपूरणयोः पृइत्येके जुहोत्यादित्वाच्छपःश्लुः अर्तिपिपृत्योश्चेत्यश्या-
सस्येत्वम् । हव्यसूदः हव्यंसूदनेक्षरन्तीतिहव्यसूदः पूदक्षरणे क्विपूचेतिक्विप् । अस्मे सुषांसुलु-
गितिसप्तम्याःशोआदेशः । श्रुष्टिमन्तं श्रुष्टीतिधननाम शुआशुअश्यतेव्याप्यतेइतिश्रुष्टिः पृषोद-
रादिः ह्रस्वनुङ्श्यांमनुबितिमतुपउदात्तत्वम् ॥ १२ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपठेएकोनविंशोवर्गः ॥ २९ ॥

॥ इतिप्रथमेमण्डलेचतुर्दशोनुवाकः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽनुवाकेद्वादशसूक्तानि तत्रेमंस्तोममितिषोडशर्चंप्रथमंसूकम् आङ्घ्रिसस्यकुत्स-
स्यार्पम् पञ्चदशीषोडशौत्रिष्टुभौ शिष्टाजगत्यः अग्निर्देवता पूर्वोदेवाभवतुसुन्वतोरथइतित्रयः
पादादेवदेवत्याः तन्नोमित्रइत्यर्धर्चोर्लिङ्गोक्तमित्रावरुणादिपद्भूदेवत्यः अथवा तस्याप्यग्निरेवदेव-
ता मित्रावरुणादयस्तुनिपातभाक्त्वेनापधानाः एतत्सर्वमनुकान्तम्—इमंपोडशकुत्सआग्नेयंतद्वि-
त्रिष्टुबन्तं पूर्वोदेवास्त्रयःपादादेवास्तन्नोमित्रोऽर्धर्चोर्लिङ्गोकेदेवतोयैवत्यंवासूकमिति । प्रातरनु-
वाकस्याग्नेयेकतौजागतेछन्दस्येतत्सूकं आश्विनशस्त्रे च तथाचसूत्रितम्—इमंस्तोममर्हतेराजागृव-
द्भिरिति । आभिष्टविकेपठेहनि आग्निमारुतेप्येतत्सूकंजातवेदस्यनिविद्धानं सूत्रितंच—प्रयज्य-
वइमंस्तोममित्याग्निमारुतमिति । तृतीयसवनेइमंस्तोमित्येषामधीधःप्रस्थितयाज्या सूत्रितंच—
इमंस्तोममर्हतेजातवेदसइतितार्तीयसवनिक्वयइति ।

तामेतांसूक्तेप्रथमाष्टकमाह—

इमंस्तोममर्हतेजातवेदसेरथमिवसंमहेमामनीपयां ।

अद्राहिनःप्रमंतिरस्यसंसद्यग्नेसरव्येमारिपामावयंतव ॥१॥

इमम् । स्तोमम् । अर्हते । जातवेदसे । रथम्वइव । सम् । महेम् ।
मनीपयां । अद्रा । हि । नः । प्रमंतिः । अस्य । सम्वसर्दि । अग्ने ।
सरव्ये । मा । रिपाम् । वयम् । तव ॥ १ ॥

अर्हतेपूज्याय जातवेदसेजातानांउत्पन्नानविदित्रेजातपज्ञायजातधनायवाग्रये मनीषयानि-
शितयाबुद्ध्या इमंप्रतत्सूकरूपंस्तोमंस्तोत्रंरथमिव यथातक्षारथंसंस्करोति तथासंमहेमसम्पक्वपूजितं
कुर्मःअस्याग्नेःसंसदिसंभजनेनोऽस्माकं प्रमतिःप्रकृष्टाबुद्धिःभद्राहिकल्याणीसमर्थारिखलुअतस्तया
बुद्ध्यास्तुमइत्यर्थः हेअग्ने तवसख्येऽस्माकंत्वयासहसखित्वेसति वयंमारिपाम हिंसितानभवाम अ-
स्मान्नक्षेत्यर्थः ॥ अर्हते अर्हपूजायां अर्हःप्रशंसायामितिऽटःशत्रादेशः शपःपित्त्वादानुदात्तत्वम्
शतुश्चादुपदेशाल्लसार्वधातुकस्वरेणधातुस्वरःशिष्यते। महेम महपूजायाम् । रिपाम रिपहिंसायां
व्यत्ययेनशः । तव युष्मदस्मदोर्ङीसीत्याद्युदात्तत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

यस्मैत्वमायजसेससांधत्यनुर्वाक्षेतिदधतेसुवीर्यम् ।

सतूतावनैनमश्रोत्यंहतिरग्नेसख्येमारिपामावयंतव ॥२॥

यस्मै । त्वम् । आऽयजसे । सः । साधति । अनुर्वा । क्षेति ।

दधते । सुऽवीर्यम् । सः । तूताव । न । एनम् । अश्रोति । अंहतिः ।

अग्ने । सख्ये । मा । रिपाम् । वयम् । तव ॥ २ ॥

यस्मैयजमानाय हेअग्ने त्वंआयजसेदेवानाभिमुख्येनयजसिसयजमानः साधतिस्वाभिलषि-
तंसाधयति प्रामोवीत्यर्थः किञ्च सयजमानः अनर्वाशत्रुभिरप्रत्यूतःसत् क्षेतिनिवसति तथासुवी-
र्यशोभनवीर्योपेतंनदधतेधारयतिप्रामोवीत्यर्थः धृत्वाचसयजमानःतूताव वधतेएनंयजमानं
अंहतिः अविदारिभ्रंनाश्रोतिनप्रामोति अन्यत्पूर्ववत् ॥ साधति पिधुसंराद्धौ णिचि सिध्यतेरपा-
रलौकिकेइत्यात्वम् छन्दस्युभयथेतिशपआर्धधातुकत्वात्, णेरनिटीतिणिष्पोः । क्षेति क्षिनिवास-
गत्योः बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् । दधते दधधारणे भौवादिकः । तूताव तुइतिवृद्धार्थःसौ-
श्रोधातुः अस्माच्छान्दसोऽटिर् तुजादित्वाद्दृष्यासस्यदीर्घत्वम् । अश्रोति व्यत्ययेनपरस्मैपदम् ।
अंहतिः हन्तेरंहचेतिअतिप्रत्ययः चिदित्यनुवृत्तेरन्तोदात्तत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

शकेमंत्वामभिधंसाधयाधियुस्त्वेदेवाहविरदन्त्याहुंतम् ।

त्वमादित्योँआर्वाहृतान्हुँ१श्मस्यग्नेसख्येमारिपामावयंतव ॥३॥

शकेम । त्वा । स्रग्इधम् । साधय । धियः । त्वे इति । देवाः ।
हविः । अदन्ति । आहुतम् । त्वम् । आदित्यान् । आ । वह ।
तान् । हि । उश्मसि । अग्ने । सख्ये । मा । रिपाम् । वयम् । तव ॥ ३ ॥

हेअग्ने त्वात्वांसमिधंसम्यगिद्धं कर्तुं शकेम शक्ताभूयास्म त्वंच धियः अस्मदीयानि दर्शपूर्ण-
मासादीनिकर्माणि साधय निष्पादय त्वया हि सर्वे यागानि प्पाद्यन्ते यस्मात्त्वे त्वय्यग्नावाहुतं ऋत्वि-
ग्भिः प्रक्षिप्तं चरुपुरोडाशादिकं हविः देवा अदन्ति भक्षयन्ति तस्मात्त्वं साधयेत्यर्थः अपिच त्वं
आदित्यान् अदितेः पुत्रान् सर्वान् देवानावह अस्मद्यज्ञार्थं मानय तान् हि इदानीमेव वयमुश्मसि काम-
यामहे अन्यत्पूर्ववत् ॥ शकेम शकृशकौ लिङ्याशिष्यद् अद्भुपदेशात्सर्वधातुकानुदात्तत्वे अ-
ह्रएवस्वरः शिष्यते । समिधं जिहन्धीदीमौ अस्मात्संपदादिलक्षणः कर्मणि क्तिप् । त्वे सुपांसुलुगिति
सप्तम्येकवचनस्य शो आदेशः । उश्मसि वशकान्तौ इदन्तोमसिः अदादित्वाच्छपोलुक् ग्रहियेत्या-
दिनासंपसारणम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टकमाह—

भरामिध्मं कृण्वामाहर्वापिते चितयन्तः पर्वणापर्वणा वयम् ।
जीवातवे प्रतरंसाधयाधियोग्ने सख्ये मारिपामा वयंतव ॥ ४ ॥

भराम । इध्मम् । कृण्वाम । हर्वापि । ते । चितयन्तः ।
पर्वणापर्वणा । वयम् । जीवातवे । प्रतरम् । साधय । धियः ।
अग्ने । सख्ये । मा । रिपाम् । वयम् । तव ॥ ४ ॥

हेअग्ने त्वद्यागार्थं इध्मं इन्धनसाधनं एकविंशतिदावात्मकं समित्समूहं भराम संपादया-
म तदन्तरं ते तुभ्यं हर्वापि चरुपुरोडाशलक्षणा न्यन्त्रानिवयं कृण्वाम करवाम किंकुर्वन्तः पर्वणाप-
र्वणा प्रतिपक्षमावृत्ताभ्यां दर्शपूर्णमासाभ्यां चितयन्तः त्वांप्रज्ञापयन्तः सत्त्वं जीवातवे अस्मा-
कं जीवनौपधाय चिरकालावस्थानाय धियः कर्माणि अग्निहोत्रादीनि प्रतरं प्रकृष्टतरं साधय नि-
ष्पादय अन्यत्समानम् ॥ चितयन्तः चिर्वीसंज्ञाने संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वात्तद्व्युपगुणाभावः ।
पर्वणापर्वणा नित्यवीप्तापोरिनिवीप्तापां द्विभावं तस्य परमाधेदितमिति परस्याधेदितसंज्ञायां
अनुदात्तत्वेत्यनुदात्तत्वम् । प्रतरं तरयन्तान्प्रगृह्णादक्रियाप्रकर्षेवर्तमानादमुच्यन्तेऽतीत्यनुपत्ययः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

विशांगोपा अस्य चरन्ति जन्तवो द्विपच्चयदुत चतुष्पदकुभिः ।
चित्रः प्रकेत उपसो महौ अस्य अग्ने सख्ये मारिषामावयन्तव ॥ ५ ॥ ३ ॥

विशाम् । गोपाः । अस्य । । चरन्ति । जन्तवः । द्विपत् । च ।
यत् । उत । चतुःस्पत् । अक्तुष्टभिः । चित्रः । प्रक्षेकतः । उपसः ।
महान् । असि । अग्ने । सख्ये । मा । रिषाम् । वयम् । तव ॥ ५ ॥ ३ ॥

अस्याग्नेर्जन्तवो जातारश्मयो विशांसर्वेषां प्राणिनां गोपाः गोपायितारोरक्षकाः सन्तः चरन्ति उद्गच्छन्ति तदनन्तरं यच्च द्विपदद्विपान्मनुष्यादिकमस्ति उत अपि च चतुष्पद चतुष्पाद गवादिकं यदस्ति तदुभयं अक्तुष्टभिः अजकैः अस्य रश्मिभिः अक्तमाश्लिष्टमभूत् हे अग्ने चित्रो विचित्रदीप्तियुक्तः प्रकेतः रात्रावन्धकारावृतानां सर्वेषां प्रज्ञापयिता प्रदर्शयिता उपसः उपो देवताया अपि महान् गुणैरधिको ऽसि भवसि उपास्तुरात्रेश्वरमभागे प्रकाशयति अग्निस्तु सर्वस्यां रात्रौ प्रकाशयतीति तस्य गुणाधिक्यम् ॥ गोपाः गुपूरक्षणे गुपूधूपविच्छीत्याय प्रत्ययः अस्मात्किप् अतो लोपः वेरपृक्तलोपाद्दिल्लोपो बलीयानिति पूर्ववदिल्लोपः नचातो लोपस्य स्थानिवत्त्वं नपदान्तेत्यादिनायलोपं प्रति तन्निषेधात् । द्विपद द्वौपादावस्येति बहुव्रीहौ संख्यासु पूर्वस्येति पादशब्दस्यान्त्यलोपः समासान्तः अयस्मयादित्वेन भत्वेन पादः पदिति पद्भावः एकदेशविकृतस्यान्यवत्त्वात् द्वित्रिभ्यां पादन्मूर्धस्विति उत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । चतुष्पद पूर्ववत्समासान्तः पद्भावश्च इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्येति विसर्जनीयस्य पत्वम् । ऋः संख्याया इति चतुरशब्द आद्युदात्तः स एव बहुव्रीहिस्वरेण शिष्यते ॥ ५ ॥

॥ इति प्रथमस्य पठेत्रिंशो वर्गः ॥ ३० ॥

षष्ठीष्टचमाह—

त्वमध्वर्युरुत होतासि पूर्व्यः प्रशास्ता पोता जनुपां पुरोहितः ।
विश्वा विद्वौ आत्विज्याधीरपुष्यस्य अग्ने सख्ये मारिषामावयन्तव ॥ ६ ॥

त्वम् । अध्वर्युः । उत । होता । असि । पूर्व्यः । प्रशास्ता । पोता ।
जनुपा । पुरः इहितः । विश्वा । । विद्वान् । आत्विज्या । धीर् ।
पुष्यसि । अग्ने । सख्ये । मा । रिषाम् । वयम् । तव ॥ ६ ॥

हेअग्ने त्वं अध्वर्युः अध्वरस्ययागस्यनेतादेवान्प्रतिप्रेरयिता यद्वा यागेआध्वर्यवस्यकर्ता भवसि अध्वर्यौमनुष्येजाठररूपेणवांगिन्द्रियाधिष्ठातृत्वेनवावस्थाय यागनिष्पादकोऽसि उत-
 अपिच पूर्यःमुख्योहोतादेवानामाह्वातापूर्ववदहोतर्यवस्थायहौत्रस्यकर्मणःकर्तासिभवसि मा-
 नुषोहोताअमुख्यः तदपेक्षयास्पमुख्यत्वम् तथाप्रशास्ताप्रकरणशास्तासर्वेषांशिक्षकोऽसि
 यद्वा होतर्यजपोतयजेत्यादिनामैपेणशास्तीतिमित्रावरुणःप्रशास्ता पूर्ववत्स्मिन्प्रवस्थाययाग-
 निष्पादकोऽसि पोता यज्ञस्यपावयिताशोधयितासि यद्वा पोतुनामकस्यार्त्विजः पूर्ववदधिष्ठा-
 ययागनिष्पादकोऽसि तथा जनुषाजन्मनास्वाभाव्येनपुरोहितः पुरस्तादागामिनिस्वर्गादौहितः
 अनुकूलाचरणोऽसि यद्वा सर्वंपुक्रमंसु पूर्वस्यांदिश्याहवनीयेस्थापितोऽसि अथवापुरोहितोब्र-
 ह्मा देवपुरोहितस्यबृहस्पतेः प्रतिनिधित्वात्तथाचमन्वान्तरम्—बृहस्पतिर्देवानांब्रह्माहंमनुष्या-
 णामिति । अतस्तस्मिन्ब्रह्मणिपूर्ववदवस्थायतद्रूपःसन्विश्वा सर्वाणि आर्त्विज्या ऋत्विजःक-
 र्माण्याध्वर्यवादीनिविद्वान्जानंस्त्वं हेधीर प्राज्ञाग्ने पुष्यसि न्यूनाधिकभावरहित्येनसंपूर्णानिक-
 रोषि अन्यत्समानम् ॥ जनुषा जनेरुसिः । पुरोहितः दधातेः कर्मणिनिष्ठा पूर्वाधरेत्यादिना
 अस्मित्ययान्तःपुरस्शब्दोऽन्तोदात्तः तद्धितश्चासर्वविभक्तिरित्यव्ययसंज्ञायां पुरोव्ययमितिग-
 तित्वाद्भक्तिरन्तरइतिपूर्वपदप्रकृतस्वरत्वम् । आर्त्विज्या ब्राह्मणादित्वात्प्यञ् जिच्वादा-
 द्युदात्तत्वम् ॥ ६ ॥

सप्तमीभूचनाह—

योविश्वतःसुप्रतीकःसदृङ्ःसिदूरेचित्सन्तुळ्ळिद्विवातिरोचसे ।
 रात्र्यांश्चिदन्धोअतिदेवपश्यस्यग्नेसस्य्येमार्त्विपामावच्यंतव ॥७॥

यः । विश्वतः । सुप्रतीकः । सदृङ् । अस्ति । दूरे । चित् । सन् ।
 तुळित्दृङ् । अति । रोचसे । रात्र्याः । चित् । अन्धः । अति ।
 देव । पश्यसि । । अग्ने । सस्य्ये । मा । र्त्विपाम् । व्यम् । तव ॥ ७ ॥

हेअग्ने यस्त्वंसुप्रतीकः शोभनाङ्गःसन्विश्वतः सर्वस्मादपिसदृङ्गसि अन्यूनःसदृशोभव-
 सि सत्त्वंदूरेचित्सन्दूरेऽपिबर्तमानःसन् तद्धिदिव अन्तिकनामैतद् अन्तिकेवर्तमानइव अनिरोचसे

पञ्चमीष्टचमाह—

विशांगोपा अस्य चरन्ति जन्तवो द्विपच्चयदुतचतुष्पदकुभिः ।
चित्रः प्रकेत उपसो महान् अस्य अग्ने सख्ये मारिपामावयन्तव ॥ ५ ॥ ३ ॥

विशाम् । गोपाः । अस्य । । चरन्ति । जन्तवः । द्विपत् । च ।
यत् । उत । चतुःषपत् । अक्तुःभिः । चित्रः । प्रक्षेकतः । उपसः ।
महान् । असि । अग्ने । सख्ये । मा । रिपाम् । वयम् । तव ॥ ५ ॥ ३ ॥

अस्याग्नेर्जन्तवो जातारश्मयो विशांसर्वेषां प्राणिनां गोपाः गोपायितारो रक्षकाः सन्तः चरन्ति उद्रच्छन्ति तदनन्तरं यच्च द्विपदद्विपान्मनुष्यादिकमस्ति उत अपि च चतुष्पद चतुष्पाद गवादि कंयदस्ति तदुभयं अक्तुभिः अजकैः अस्परश्मिभिः अक्तमान् लिष्टमभूत् हे अग्ने चित्रो विचित्रदीप्तियुक्तः प्रकेतः रात्रावन्धकारावृतानां सर्वेषां प्रज्ञापयितामदर्शयिता उपसः उपो देवताया अपिमहान् गुणैरधिकोऽसि भवसि उपास्तुराग्नेश्चरमभागे प्रकाशयति अग्निस्तु सर्वस्यारात्रौ प्रकाशयतीति तत्पगुणाधिक्यम् ॥ गोपाः गुपूरक्षणे गुपूधूपविच्छीत्यायप्रत्ययः अस्मात्किप् अतो लोपः वेरपृक्तलोपाद्दिलोपो बलीयानिति पूर्वबलिलोपः नचातो लोपस्य स्थानिवत्त्वं नपदान्तेत्यादिनायलोपं प्रति तन्निषेधात् । द्विपद द्वौपादावस्येति बहुव्रीहौ संख्यासु पूर्वस्येति पादशब्दस्यान्त्यलोपः समासान्तः अयस्मयादित्वेन भत्वेन पादः पदिति पद्भावः एकदेशविकृतस्थानन्यवत्त्वात् द्वित्रिभ्यां पादन्मूर्धस्विति उत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । चतुष्पद पूर्ववत्समासान्तः पद्भावश्च इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्येति विसर्जनीयस्यपत्वम् । संख्याया इति चतुरशब्द आद्युदात्तः स एव बहुव्रीहिस्वरेण शिष्यते ॥ ५ ॥

॥ इति प्रथमस्य पठे विशोवर्गः ॥ ३० ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

त्वमध्वर्युरुत होतासि पूर्व्यः प्रशास्तापोता जनुपा पुरोहितः ।
विश्वाविद्वाँ आत्विज्याधीरपुष्यस्य अग्ने सख्ये मारिपामावयन्तव ॥ ६ ॥

त्वम् । अध्वर्युः । उत । होता । असि । पूर्व्यः । प्रशास्ता । पोता ।
जनुपा । पुरः । रोहितः । विश्वा । । विद्वान् । आत्विज्या । धीर ।
पुष्यसि । अग्ने । सख्ये । मा । रिपाम् । वयम् । तव ॥ ६ ॥

हेअग्ने त्वं अध्वर्युः अध्वरस्ययागस्यनेतादेवान्प्रतिप्रेरयिता यद्वा यागेआध्वर्यवस्यक-
 र्ताभवसि अध्वर्यौमनुष्येजाठररूपेणर्वाग्निद्रियाधिष्ठातृत्वेनवावस्थाय यागनिष्पादकोऽसि उत-
 अपिच पूर्यःमुख्योहोतादेवानामाह्वातापूर्ववत्होतर्यवस्थायहैत्रस्यकर्मणःकर्तासिभवसि मा-
 नुषोहोताअमुख्यः तदपेक्षयास्यमुख्यत्वम् तथाप्रशास्ताप्रकर्षेणशास्तासर्वेषांशिक्षकोऽसि
 यद्वा होतर्यजपोतर्यजेत्यादिनाभैपेणशास्तीतिमित्रावरुणःप्रशास्ता पूर्ववत्तस्मिन्नवस्थाययाग-
 निष्पादकोऽसि पोता यज्ञस्यपावयिताशोधयितासि यद्वा पोतनामकस्यार्विजः पूर्ववदधिष्ठा-
 ययागनिष्पादकोऽसि तथा जनुषाजन्मनास्वाभाव्येनपुरोहितः पुरस्तादागामिनिस्वर्गादौहितः
 अनुकूलाचरणोऽसि यद्वा सर्वेषुकर्मसु पूर्वस्यांदिश्याहवनीयेस्थापितोऽसि अथवापुरोहितोब्र-
 ह्मा देवपुरोहितस्यबृहस्पतेः प्रतिनिधित्वावतथाचमन्वान्तरम्—बृहस्पतिर्देवानांब्रह्माअहंमनुष्या-
 गामिति । अतस्तस्मिन्नह्मणिपूर्ववदवस्थायतद्रूपःसन्विश्वा सर्वाणि आर्त्विज्यां ऋत्विजःक-
 र्माण्याध्वर्यवादीनिविद्वान्जानंस्त्वं हेधीर माज्ञाग्ने पुष्यसि न्यूनाधिकभावराहित्येनसंपूर्णानिक-
 रोपि अन्यत्तमानम् ॥ जनुषा जनेरुसिः । पुरोहितः दधातेः कर्मणिनिष्ठा पूर्वाधरेत्यादिना
 असिप्रत्ययान्तःपुरस्तश्चोऽन्तोदात्तः तद्धितश्चासर्वविभक्तिरित्यव्ययसंज्ञायां पुरोव्ययमितिग-
 तित्वाद्गतिरनन्तरइतिपूर्वपदप्रकृतित्स्वरत्वम् । आर्त्विज्या ब्राह्मणादित्वावप्यञ् जिच्वादा-
 थुदात्तत्वम् ॥ ६ ॥

सप्तमीपृष्ठमाह—

योविश्वतःसुप्रतीकःसदृङ्ःसिदूरेचित्सन्तळिद्विवातिरोचसे ।
 रात्र्यांश्चिदन्धोअतिदेवपश्यस्यग्नेसख्येमार्गिषामावयंतव ॥७॥

यः । विश्वतः । सुप्रतीकः । सदृङ् । असि । दूरे । चित् । सन् ।
 तळित्दृङ् । अति । रोचसे । रात्र्याः । चित् । अन्धः । अति ।
 देव । पश्यसि । । अग्ने । सख्ये । मा । रिषाम् । व्यम् । तव ॥ ७ ॥

हेअग्ने यस्त्वंहंप्रतीकः शोभनाङ्कःसन्विश्वतः सर्वस्मादपिसदृङ्ःसि अन्यूनःसदृशोभव-
 सि सत्तंदूरेचित्सदूरेऽपि वर्तमानःसन् तळिद्वि अन्तिकनामैतत् अन्तिकेवर्तमानइव अतिरोचसे

अतिशयेनदीप्यसे तदुक्तंयास्केन—दूरेऽपिसन्नन्तिकइवसंदश्यसइति । रात्र्याश्चित् रात्रेरपि रात्रेःसंबन्धिनमन्धः बहुलमन्धकारमपि हेदेव द्योतमानाग्ने अतिपश्यसिअतीत्यप्रकाशसे अन्यत्पूर्ववत् ॥ सुप्रतीकः शोभनंपतीकोऽङ्गयस्य ऋत्वाद्यथेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । सदृश् समानान्ययोश्चेतिवक्तव्यमितिसमानोपपदादृशोःकिन् दृग्दृशवतुष्वितिसमानस्यसभावः दृक्स्ववःस्वतवसां छन्दसीतिनुम् संयोगान्तलोपः किन्प्रत्ययस्यकुरितिकुत्वं रुदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् । रात्र्याः रात्रेश्चाजसावितिङीप् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह—

पूर्वादेवामवतुसुन्वतोरथोस्माकंशंसोअभ्यस्तुदूढ्यः ।
तदाजानीतोतपुप्यतावचोग्रैसरुष्येमरिपामावयंतव ॥ ८ ॥

पूर्वः । देवाः । भवतु । सुन्वतः । रथः । अस्माकम् । शंसः । अग्नि ।
अस्तु । दुःऽर्ध्यः । तत् । आ । जानीत । उत । पुप्यत । वचः ।
अग्रै । सरुष्ये । मा । रिपाम् । वयम् । तव ॥ ८ ॥

हेदेवाः अग्नयवयवभूताःसर्वदेवाः सुन्वतः सोमाभिपवंकुर्वतोयजमानस्यरथः पूर्वःअन्येपामयजमानानारथेभ्योमुख्योभवतु अपिचास्माकंशंसः शंसनीयंअभिशापरूपंपापं दूढ्यः दुर्धियः पापबुद्धीन् अस्मदनिष्ठाचरणपरान्शत्रून् अग्न्यस्तुअग्निभवतु तान्वाधतां तदिदमद्वाक्यं हेदेवाः आजानीतआग्निमुख्येनावगच्छत उत अपिच तद्वचोऽस्मदीयंवचनंतदथां चरणेनपुप्यतप्रवर्धयत हेसर्वदेवात्मकाग्ने सरुष्येइत्यादिपूर्ववत् ॥ सुन्वतं शतुरनुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । शंसः शंस्यतेकीर्त्यंतेइतिशंसोभिशापः कर्मणिवञ् जिच्वादाद्युदात्तत्वम् । दूढ्यः दुष्टंध्यायन्तीतिदुर्धियः ध्येचिन्तायामित्यस्मात्किप्चेतिकिप् दृशिग्रहणानुवृत्तेः तस्यचविध्यन्तरोपसंग्रहार्थत्वात्संप्रसारणं पृषोदरादिषु ध्येचेतिपाठादुरोरेफस्योत्वं उत्तरपदादिष्टुत्वं ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह—

वधैदुःशंसोअपदूढ्योजहिदुर्वायेअन्तिवाकेचिद्विष्णः ।
अथायज्ञायंगृणतेमुगंकुष्यमैसरुष्येमरिपामावयंतव ॥ ९ ॥

वृधैः । दुःशंसान् । अप । दुःऽध्यः । जहि । दूरे । वा । ये । अन्ति ।
वा । के । चित् । अद्विणः । अर्थ । यज्ञाय । गृणते । सुहृगम् ।
रुधि । अग्ने । सख्ये । मा । रिपाम् । वयम् । तव ॥ ९ ॥

हेअग्ने त्वंवधैः हननसाधनैरायुधैः दुःशंसान् दुःस्वेनकीर्तनीयान् दूढ्यः दुर्धियः पापबु-
द्धीन् अपजहि वधंप्रापय येकेचिद्येकेचनदूरेविप्ररुष्टदेशेवा अन्ति अन्तिके समीपदेशेवावर्तमा-
नाः अद्विणोत्तारोराक्षसादयोविद्यन्ते तान्दुर्धियोपजहीत्यर्थः अथानन्तरं यज्ञाययज्ञपतये गृण-
ते त्वांस्तुवतेयजमानायसुगंशोभनंमार्गंरुधिकुरु अन्यपूर्ववत् ॥ वधैः हनश्चवधइतिहन्तेः कर-
णेअप् वधादेशश्च सचादन्तोन्तोदात्तः तस्यातोलोपेसतिउदात्तनिवृत्तिस्वरेणप्रत्ययस्योदात्तत्वम् ।
दुःशंसान् ईपदुःसुष्वितिकर्मणिखल् लितेतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् । जहि लोटिहिः हन्तेर्ज-
इतिजादेशः तस्यासिद्धवद्नाभादित्यसिद्धत्वाद्धेलुंगभावः । अन्ति अन्तिकस्यकादिलोपो-
बहुलमितिकलोपः । अद्विणः अदेस्त्रिनिचेतित्रिनिप्रत्ययः इकारोकारपरिवाणार्थः । गृणते
शतुरनुमइति विभक्तेरुदात्तत्वम् । सुगं सुदुरोरधिकरणेइतिगमेर्ऽः । रुधि श्रुशृणुपृरुवृश्यञ्छ-
न्दसिइति हेर्धिः बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् ॥ ९ ॥

दशमीष्टवमाह—

यद्युक्था अरुपारोहिता रथेवान्जूता वृषभस्येवते रवः ।
आदिन्वसि वनिनो धूमकेतुनाग्ने सख्येमारिपामावयंतव ॥ १० ॥ ३१ ॥
यत् । अयुक्थाः । अरुपा । रोहिता । रथे । वान्ऽजूता ।
वृषभस्येऽद्व । ते । रवः । आत् । इन्वसि । वनिनः । धूमकेतुना ।
अग्ने । सख्ये । मा रिपाम् । वयम् । तव ॥ १० ॥ ३१ ॥

हेअग्ने अरुपा रोचमानो रोहिता लोहितवर्णो रोहितइतिअमेरश्वस्याख्या रोहितोमेरि-
निदर्शनात् रोहितेनत्वाग्निं देवतांगमयन्विनिमयवेणांश्च । एतेपदेवाश्वइतिवद्व्याख्यास्यात् । वात-
जूतावानस्पवायोर्जूतजपोवेगइववेगोयमोस्त्री इंश्रावश्वोरथेषयदा अपुक्थाः अयोजयः तदानीं
यनानिदहनस्तेन रवःशब्देवृषभस्येव हनस्यमत्तोक्षस्यशब्दइवगोभीरोभवति आदनन्तरं वनि-

नोवनसंबन्धान् वृक्षानधूमकेतुनाधूमःकेतुःप्रज्ञापकोयस्यतादृशेनरश्मिनाइन्वसि व्यामोपि अ-
न्यत्पूर्ववत् ॥ अयुक्त्याः युजिर्योगे लुङि झलोझलीतिसकारलोपः । अरुपेत्यादिपुद्विवचनेपु
सुपांसुलुगित्याकारः । रवः रुशब्दे ऋदोरवितिभावेअप् । इन्वसि इविव्याप्तौ भौवादिकः इ-
दित्त्वान्चुम् ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यपष्टेएकत्रिंशोवर्गः ॥ ३१ ॥

एकादशीष्टचमाह—

अधस्वनादुतविभ्युःपत्त्रिणोद्रप्सायत्तैयवसादोव्यस्थिरन् ।
सुगंतत्तैतावकेभ्योरथेभ्योभ्रैसख्येमारिपामावयंतव ॥ ११ ॥

अध । स्वनात् । उत । विभ्युः । पत्त्रिणः । द्रप्साः । यत् । ते ।
यवसऽअदः । वि । अस्थिरन् । सुङ्गम् । तत् । ते । तावकेभ्यः ।
रथेभ्यः । अभ्रै । सख्ये । मा । रिपाम् । वयम् । तव ॥ ११ ॥

हेअभ्रै अध दग्धुवनप्रवेशानन्तरं स्वनाच्चदीयात्पूर्वोक्तगंभीरशब्दावउतशब्दोऽप्यर्थः पत्-
त्रिणः पक्षिणोऽपिचिभ्युः चिभ्यतिभयंप्रामुवन्ति उत्पत्तनेनदेशान्तरंगन्तुंसमर्थाःपक्षिणोऽपि
यदाभयंप्रामुवन्ति किमुवक्तव्यमन्येपांतत्रत्यानांबृकादीनांभीतिजायतइति अतस्त्वधिवनंपविश-
ति सर्वेप्राणिनोभयंप्रामुवन्तीत्यर्थः तादृशस्यतेतवद्रप्साः ज्वालकदेशाः यवसादः यवसा-
नामरण्येवर्तमानानांतृणानामत्तारःसन्तोयद्यदाव्यस्थिरन् विविधमवतिष्ठन्ते तत्तदातेतवसर्वमर-
ण्यं सुगंसुखेनगन्तुंशक्यं अतस्तावकेभ्यस्त्वदीयेभ्योरथेभ्यश्च तदरण्यंसुगंभवति पूर्वमवृत्तै-
ज्वालाम्रैस्त्वृणादिपुदग्धेषुसत्सुत्वदीयारथाः प्रतिबन्धमन्तरेणपश्चाद्गच्छन्तीतिभावः अन्यत्समान-
म् ॥ चिभ्युः त्रिभीभये छान्दसोल्टि एरनेकाचइतियण् । व्यस्थिरन् समवप्रचिभ्यइतितिष्ठते-
रात्मनेपदम् लुङिच्यत्ययेनक्षत्परन् स्याच्चोरिच्चेतीत्वम् ह्रस्वादङ्गादितिसटोपः । तावकेभ्यः
तवकममकावेकवचनेइतियुष्मदस्तवकादेशः ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टचमाह—

अयंमित्रस्ववरुणस्युधायसेवयानामरुताहेळोअद्भुतः ।
मृळामुनोमृत्यैपांमनःपुनरभ्रैसख्येमारिपामावयंतव ॥ १२ ॥

अयम् । मित्रस्य । वरुणस्य । धायसे । अवध्याताम् । मरुताम् ।
हेळः । अद्भुतः । मृळ । सु । नः । भूतु । एयाम् । मनः । पुनः ।
अग्ने । सख्ये । मा । रिपाम् । वयम् । तव ॥ १२ ॥

अयमग्नेःस्तोतामित्रस्य अहरभिमानीनोदेवस्य वरुणस्यरात्र्यभिमानीनश्च संबन्धिनेधा-
यसेधारणाय अवस्थापनाय भवतु मित्रावरुणाविममग्नेःस्तोतारंधारयतामित्यर्थः अवधातां अव-
स्ताद्भ्रच्छतांस्वर्गलोकस्याधस्तादन्तरिक्षेवर्तमानानां मरुतां एवत्संज्ञानां देवानां हेळः क्रोधः अद्भुतः
महान् भवति अद्भुतइत्येतन्महत्त्वात् तस्मात्क्रोधादिममग्नेःस्तोतारं मित्रावरुणौ रक्षतामितिशेषः
अपि च नोऽस्मान् हेअग्ने सुमृळसुष्टुमृडयसुखय एयामरुतां मनश्च पुनर्भूतु पुनरपि पसन्नं भवतु अ-
न्यत्समानम् ॥ धायसे वहिहाधाऽभ्यच्छन्दसीति भावे सुन् णिदित्यनुवृत्तेरातोयुक् चिण्कतोरिति
युक् । अवधातां याप्रापणे अस्मादवपूर्वाद्धः शतृ शतुरनुमइति विभक्तेरुदात्तत्वम् । मृळ मृडसुख-
ने छन्दस्युभयथेति शप आर्धधातुकत्वात् णेरनिटीति णिलोपः झचोतस्तिडइतिसंहितायां दीर्घत्व-
म् । भूतु बहुलं छन्दसीति शपोलुक् ॥ १२ ॥

त्रयोदशीष्टकमाह—

देवो देवानामसि मित्रो अद्भुतो वसुर्वसूनामसि चारुं ध्वरे ।
शर्मन्त्स्याम तव संप्रथंस्तमे अग्ने सख्ये मारिपामा वयं तव ॥ १३ ॥

देवः । देवानाम् । असि । मित्रः । अद्भुतः । वसुः । वसूनाम् । असि ।
चारुः । अध्वरे । शर्मन् । स्याम् । तव । सप्रथः इतमे । अग्ने । सख्ये ।
मा । रिपाम् । वयम् । तव ॥ १३ ॥

हेअग्ने देवोद्योतमानस्त्वं देवानां सर्वेषां अद्भुतो महान् मित्रोऽसि प्रौढः सखा भवसि तथा चारुः
शोभतस्त्वं अध्वरेपत्ते वसूनां सर्वेषां धनानां वसुरसि निवासि पिता भवसि अतोऽस्माकं वसूनि देही-

त्यर्थः किञ्च सप्रथस्तमेसर्वतःपृथुतमेअतिशयेनविस्तीर्णे तव त्वत्संचन्धिनिशर्मनशर्मणियज्ञ-
गृहेस्यामवर्तमानाभवेम अन्यत्पूर्ववत् ॥ शर्मन् सुपांसुलुगितिसप्तम्यालुक् ॥ १३ ॥

चतुर्दशीमृचमाह—

तत्तेभद्रयत्समिद्धःस्वेदमेसोमाहुतोजरसेमृळयत्तमः ।
दधासिरत्नद्रविणंचदाशुपेग्रेसख्येमारेरिपामावयंतव ॥१४॥

तत् । ते । भद्रम् । यत् । समृद्धः । स्वे । दमे । सोमः आहुतः ।
जरसे । मृळयत्तमः । दधासि । रत्नम् । द्रविणम् । च । दाशुपे ।
अग्ने । सख्ये । मा । रिपाम् । वयम् । तव ॥ १४ ॥

हेअग्ने तेत्वत्संचन्धितत्त्वलुभद्रंभजनीयंपशस्तमित्यर्थः किंपुनस्तव स्वेदमेस्वकीयेउत्तर-
वेदिलक्षणेनिवासस्थाने तस्यैपस्वोलोकोयदुत्तरवेदीनाभिरिति श्रुतेः । तस्यामुत्तरवेद्यांसमिद्धः
सम्पगिद्धःप्रज्वलितः सोमाहुतोहुतेनसोमरसेनसंतर्पितःसन् जरसेऋत्विग्भिःस्तूयसे इतियदस्ति
तद्भद्रमित्यर्थः एवंपशस्तस्त्वंमृळयत्तमः अतिशयेनास्माकंसुखयिताभूत्वा रत्नंरमणीयंकर्मफलं
वाद्रविणंचनंच दाशुपेहविर्दत्तवतेयजमानायदधासिप्रयच्छसि अन्यत्समानम् ॥ समिद्धः जिह-
न्वीदीनो कर्मणिनिष्ठा श्वोदितोनिष्ठापामितोऽपत्तिपेधः गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । सो-
माहुतः सोमेनाहुतः तृतीयोऽकर्मणीतिपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् । जरसे जरतिःस्तुतिकर्मा व्यत्ययेन
कर्मणिकर्तृप्रत्ययः यदृत्तयोगादनिघातः । दधासि अनुदात्तेचेत्यभ्यस्तस्याद्युदात्तत्वम् ॥ १४ ॥

पञ्चदशीमृचमाह—

यस्मैत्वंमुद्रविणोददाशोनागास्त्वमदितेसर्वताता ।
यंभद्रेणशर्वसाचोदयासिप्रजावंतारार्यसातेस्याम ॥१५॥

यस्मै । त्वम् । सु॒द्र॒वि॒णः । ददा॑शः । अ॒ना॒गाः॒ऽत्वम् । अ॒दि॒ते ।
सर्व॑ऽता॒ता । यम् । भ॒द्रेण॑ । शर्व॑सा । चो॒दया॑सि । प्र॒जा॒ऽव॒ता ।
रा॒ध॑सा । ते । स्या॒म् ॥ १५ ॥

हेसुद्रविणःशोभनधन अदितेअखण्डनीयाग्रे सर्वतातासर्वासुकर्मततिपु यद्वा सर्वेपुयज्ञेपुवर्त-
मानाय यस्मैयजमानाय अनागास्त्वंअपापत्वंपापराहित्येनकर्माहिर्तात्वंददाशः प्रयच्छसि सयज-
मानःसष्टद्वोभवति यंचयजमानं भद्रेणभजनीयेनकल्याणेनशवसावलेनचोदयासिसंयोजयसि
सोऽपिसष्टद्वोभवति वयंचस्तोतारः प्रजावताप्रजाभिःपुत्रपौत्रैर्युक्तेन ते राधसा त्वयादत्तेनधने-
नयुक्ताःस्याम भवेम ॥ सुद्रविणः शोभनानिद्रविणानिधनानियस्य द्रुगतौ द्रुदक्षिण्यामिनन्
द्रविणशब्दस्यान्तेसकारोपजनञ्छान्दसः । ददाशः दाशृदाने लेट्याडागमः बहुलंछन्दसीतिशपः
श्लुः अश्व्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । सर्वताता सर्वदेवात्तातिलित्स्वार्थेतातित्पत्ययः या-
स्कपक्षेवु सर्वास्ततयोपेपुयागेपुइति बहुव्रीहौपूर्वपदमलतिस्वरत्वम् वर्णव्यापत्या आत्वं उभयत्रा-
पिछुपांसुलुगितिसप्तम्याडादेशः । चोदयासि चुदभेरणे लेट्याडागमः ॥ १५ ॥

षोडशीष्टकमाह—

सत्वमग्नेसौभगत्वस्यविद्वानस्माकमायुःप्रतिरेहदेव ।
तन्नोमित्रोवरुणोमामहन्तामदितिःसिन्धुःपृथिवीउतद्यौः ॥ १६ ॥ ३२ ॥

सः । त्वम् । अ॒ग्ने । सौ॒भ॒ग॒ऽत्वस्य॑ । वि॒द्वान् । अ॒स्माक॑म् । आ॒युः ।
प्र । तिर॑ । इ॒ह । दे॒व । तत् । नः । मि॒त्रः । वरु॑णः । म॒म॒ह॒न्ता॑म् ।
अ॒दि॒तिः । सिन्धुः॑ । पृ॒थि॒वी । उ॒त । द्यौः ॥ १६ ॥ ३२ ॥

हेदेव दानादिगुणयुक्ताग्रे सपूर्वोक्तगुणविशिष्टत्वं सौभगत्वस्यसुभगत्वंसौभाग्यंविद्वान्जानन्
इहास्मिन्कर्मणि अस्माकमायुःप्रतिर प्रवर्धय प्रपूर्वंस्तिरतिवर्धनार्थःत्वयामवर्धितंनोऽस्माकं तदायुः
मित्रादयःपद्देवताः ममहन्तांपूजयन्तां रक्षन्वित्यर्थः मित्रःप्रमतिस्त्रातावरुणः अवशिष्टानानिवा-
रयिता अदितिःअदीना असण्डनीयावादेवमाता सिन्धुःस्पन्दनशीलोदकात्मादेवता पृथिवीप्र-

थिताभूदेवता उतेतिसमुच्चये द्यौःप्रकाशमानाद्युलोकात्मादेवता एताश्चसर्वाअग्निनाप्रवर्धितमायुर्म-
महन्तामितिपूर्वत्रान्वयः ॥ सौभगत्वस्य सुभगस्यभावःसौभगं सुभगान्मन्त्रेइतिउद्गात्रादिपुपाठात्
भावे अत्र पुनरपिभावप्रत्ययोत्पत्तिश्छान्दसी । ममहन्तां महपूजायां भौवादिकः लोटि बहुलं
छान्दसीतिशपःश्लुः तुजादित्वाद्भ्यासस्यदीर्घत्वम् ॥ १६ ॥

॥ इतिप्रथमस्यपष्ठेद्वार्विंशोवर्गः ॥ ३२ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दनिवारयन् । पुमर्थीश्वतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेणसाय-
णाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशोऋक्संहिताभाष्येप्रथमाष्टकेपष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥ ६ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसित्वेदायोवेदेभ्योखिलजगत् । निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

प्रथमेमण्डलेष्वदशेनुवाकेप्रथमं सूक्तं व्याख्यातम् द्वेविरूपइत्येकादशार्चं द्वितीयं सूक्तम् तत्रानुक्रम्यते—द्वेएकादशौपसापवाग्नेयेइति ऋषिश्चान्यस्मादिति परिभाषया कुत्सस्यानुवृत्तेराङ्गि-
रसः कुत्सऋषिः अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुप्छन्दः उपसिपातः कलेहविभाग्यो गिरस्ति सदेवता य-
द्वा आग्नेयंतदिति पूर्वत्रोक्तत्वात् तुहादिपरिभाषया इदमादीनि पञ्चसूक्तानिकेवलाग्निदेवत्यानि अ-
तोस्यसूक्तस्य औपसगुणविशिष्टो गिः शुद्धो गिर्वादेवतेति वाशब्दार्थः पातरनुवाकस्याग्नेये ऋतौ त्रैष्टु-
भेछन्दसि इदमादिके द्वेसूक्ते तथा चसूत्रितं अथैतस्या इति खण्डे—द्वेविरूपे इति सूक्ते इति । आश्विन-
शस्त्रैचैते पातरनुवाकन्याथेन तस्यैव समाप्तायस्येत्यतिदिष्टत्वात् ।

तत्रप्रथमामृचमाह—

ॐम् द्वेविरूपे चरतः स्वर्थे अन्यान्यां वत्समुपधापयेते ।

हरि रन्यस्यां भवति स्वधावां ङुक्रो अन्यस्यां ददृशे सुवर्चाः ॥ १ ॥

द्वे इति । विरूपे इति विरूपे । चरतः । स्वर्थे इति सुवर्च्ये ।

अन्यां अन्या । वत्सम् । उप । धापयेते इति । हरिः । अन्यस्यां ।

भवति । स्वधावान् । शुक्रः । अन्यस्याम् । ददृशे । सुवर्चाः ॥ १ ॥

स्वर्थेस्वरणेशो भनगमनागमने यद्वा अर्थः प्रयोजनं शोभनप्रयोजनोपेते विरूपे विषमरूपे
शुक्लच्छातयानानारूपे द्वे अहोरात्रे चरतः पुनः पुनः पर्यावर्तते ते चाहोरात्रे अग्नेः सूर्यस्य च जनन्यौ त-
त्रात्रेः पुत्रः सूर्यः सहि गर्भवद्वात्रावन्तर्हितः सन्तस्याश्चरमभागादुत्पद्यते अह्नः पुत्रो गिः सहितत्रवि-
द्यमानोऽपि प्रकाशराहित्येनासत्कल्पः सन्तस्मादह्नः सकाशात्निर्मुक्तः प्रकाशमानं स्वात्मानं लभते अ-
नयोरेतयोः पुत्रत्वं च तैत्तिरीयैराप्राप्यते— तयोरेतौ वत्सौ अग्निश्चादित्यश्च रात्रेर्वत्सः श्वेत आदि-
त्यः अह्नो ग्निस्तामोरुण इति । ते चाहोरात्रे वत्सं स्वं पुत्रं अन्यान्यापरस्परव्यतिहारेणोपधापयेते
स्वकीयं रसं पाययतः यद्वा न्याकतं व्यंस्वपुत्रस्यादित्यस्य रसस्य पायनं तदहः करोति यद्वा कर्तव्यं

स्वपुत्रस्याग्नेःरसस्यपायनंतद्वात्रिःकरोति एतच्चसायंप्रातःकालीनाहुत्यभिप्रायम् श्रूयतेच—तस्मा-
 अग्नेयेसायंहूयतेसूर्यायप्रातरिति । यस्मादेवंतस्मादन्यस्यांस्वजनन्याअन्यस्यामहरात्मिकायां
 अग्नेर्जनन्यांहरिःरसहरणशीलआदित्यःस्वधावानहविलक्षणान्नवान्भवति शुक्रःनिर्मलदीप्तिरग्निः
 स्वजनन्याअन्यस्यांरान्यामादित्यस्यजनन्यांसुवर्चाःशोभनदीप्तियुक्तःसन्ददृशोदृश्यते ॥ स्वर्थे ऋग-
 तौ उपिकुपिगार्तिभ्यस्थनितिभावेकर्मणिवाथन्प्रत्ययः नित्वादाद्युदात्तत्वम् शोभनोर्थोपयोस्ते आ-
 द्युदात्तंश्च च्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । अन्यान्या कर्मव्यतिहारेसर्वनाम्नोद्वेभवतइतिवक्तव्यं स-
 मासवच्चबहुलमितिद्विर्भावः बहुलग्रहणात्समासवद्भावाभावेतस्यपरमाग्नेडितमितिपरस्याग्नेडितसं-
 ज्ञायामनुदात्तंचेत्याग्नेडितानुदात्तत्वम् । धापयेते धेःपाने आदेचइत्यात्वम् ततोहेतुमतिणिच् अ-
 तिहीत्यादिनाधातोःपुगागमः तत्रहि लक्षणमतिपदोक्तपरिभाषापानास्तीतिज्ञापितम् शाछासाह्या-
 व्येतिलतात्वानांनिर्देशेन सहिपुक्प्राप्तिख्यापनार्थः यदितत्रलक्षणमतिपदोक्तपरिभाषयापुक्प्रमा-
 मोतिसोनर्थकःस्यात् तस्मादध्यापयतीत्यादाविवधापयेतेइत्यत्रापिपुगागमःसिद्धः निगरणचल-
 नार्थेभ्यश्चेतिप्राप्त्यपरस्मैपदस्य पादिपुधेटउपसंख्यानमितिप्रतिषेधादात्मनेपदम् । हरिःह्रूहरणे
 औणादिकइन्प्रत्ययः त्रिंयादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्वम् । भवति एकान्याभ्यांसमर्थान्यामिति
 प्रथमायास्तिङ्विभक्तेर्निघातप्रतिषेधः । दृशो दृशोः छन्दसिलुङ्लृट्इतिवर्तमानेऽलिट् । सुव-
 र्चाः शोभनंवर्चस्तेजोयस्य सोमंनसीअलोमोपसीइत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ॥१॥

द्वितीयाश्रममाह—

दशेमंत्वष्टुर्जनयन्तुर्गर्भमतन्द्रासोयुवतयोविभृत्रम् ।

तिग्मानीकंस्वयंशसंजनेपुबिरोचमानुपरिर्पीनयन्ति ॥२॥

दश । इमम् । त्वष्टुः । जनयन्तु । गर्भम् । अतन्द्रासः । युवतयः ।

विष्टभृत्रम् । तिग्मर्अनीकम् । स्वयंशसम् । जनेपु । विष्टरोचमानम् ।

परि । सीम् । नयन्ति ॥ २ ॥

अतन्द्रासः स्वकार्यजगतः पोषणेअनलसाः आलस्परहिताः जागरूकाइत्यर्थः युवतयः
 नित्यतरुण्यः अजरामरणाइत्यर्थः एवम्भूतादश मान्याद्यादशसङ्ख्याकादिशः गर्भमि-
 धेपुगभेत्पेणान्तर्वर्तमानं त्वष्टुर्दान्मध्यमाद्वायोःसकाशाज्जनयन्त वैद्युतमग्निउत्पादयन्ति यद्वा

दशसङ्ख्याकाअङ्गुल्यः त्वष्टृर्दितिस्वबायोः गर्भस्वकारणभूतेवायौगर्भरूपेणवर्तमानं अग्नेर्हिवा-
युःकारणं वायोरग्निरितिश्रुतेः । एवंभूतमिममग्निंअरण्योःसकाशाजनयन्तउत्पादयन्ति कीदृ-
श्योङ्गुल्यःअतन्द्रासःपुनःपुनःकर्मकरणेआलस्यरहिताःयुवतयः अपृथक्कृत्यवर्तमानाः एकस्मि-
न्प्राणौसंहत्यावस्थिताइत्यर्थः कीदृशमग्निं विभृत्रंसर्वेषुभूतेषुविहृतंजाठररूपेणविभज्यवर्तमानमि-
त्यर्थः तिग्मानीकं तीक्ष्णमुखंतीक्ष्णतेजसं अतएवहिवैद्युताग्निदर्शनेदृष्टिःप्रतिहन्यते स्वयशसंस्वा-
यत्तयशस्कं अतिशयेनयशस्विनमित्यर्थः जनेषुजनपदेषुसर्वेषुदेशेषुविरोचमानंविशेषेणदीप्यमा-
नं बहूनामुपकारकमित्यर्थः एवंभूतंसीं एनमग्निंपरिपरितः सर्वतो नयन्ति स्वस्वोपकारायसर्वजनाः
स्वकीयदेशं प्रापयन्ति ॥ त्वष्टुः त्विपदीमौ नमृनेष्ट्वष्टुक्षतृइत्यादिनाउणादिषुतुन्न्तोनिपातितः
अतोनिच्वादाद्युदात्तत्वम् । विभृत्रं हन्त्ररणे अस्मात्कर्मणिनिष्ठा छान्दसोरेफोपजनःगतिरनन्तर-
तिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् ह्रस्वोर्भेदविभक्तत्वम् यद्वा औणादिकःऋप्रत्ययः । तिग्मानीकं तिजनिशा-
नं युजिरुजितिजांकुलंचेतिमक् अनप्राणने अनिहपिभ्यांचेतिकीकन् तिग्मंतीक्ष्णमनीकंस्य
बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । परिषीं पूर्वपदादितिपत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाहचमाह—

त्रीणि॒जाना॒परि॑भूपन्त्यस्यसमुद्रएकं॑दिव्येकंमप्सु ।

पूर्वा॑मनु॒प्रदिशं॑पार्थिवानामृ॒तून्प्रशा॑सद्विदं॒धावनु॑ष्टु ॥३॥

त्रीणि । जाना । परि । भूपन्ति । अस्य । समुद्रे । एकम् । दिवि ।
एकम् । अप्सु । पूर्वाम् । अनु । प्र । दिशम् । पार्थिवानाम् । ऋतून् ।
प्रशशासत् । वि । द्वौ । अनुष्टु ॥ ३ ॥

अस्पाग्नेस्त्रीणिविसंख्याकानि जाना जननानिजन्मानिपरिभूपन्ति परितःसर्वतोऽं-
कुर्वन्ति यद्वा परीत्येपसमित्येतस्परस्थाने अस्पाग्नेस्त्रीणिजन्मानिसंभवन्ति समुद्रे अर्ध्वोवदवा-
नलरूपेणैकंजन्म दिविद्युलोकेआदित्यात्मनाएकं अप्सुआपइत्यन्तरिक्षनाम अन्तरिक्षेवैद्युताग्नि-
रूपेणैकं एवमग्निस्त्रिधात्मानंविभज्यत्रिपुस्थानेषुवर्ततइत्यर्थः तत्रादित्यात्मनावर्तमानःसोमिर्ऋ-
तून्वसन्ताद्यान्पडुतून्प्रशासत्यकर्षणविभक्तयाज्ञापयन् पार्थिवानांपृथिव्याःसम्बन्धिनां स-
र्वेषांप्राणिनांपूर्वापार्श्वप्रदिशंप्रकृष्टांककुर्भं अनुष्टु इत्येतदव्ययंसम्पक्ष्यचक्षमानार्थं सुष्टुइतिय-
था सम्पगनुक्रमेणविदधौकृतवान् स्वतोभेदरहितयोरत्रण्डयोर्दिकालयोः प्राच्यादिभेदोवसन्ता-

दिभेदश्चसूर्यगत्यानिष्पाद्यते अतःसूर्यएवतयोःकर्त्तव्यर्थः ॥ जाना जनीप्रादुर्भावे भावेघञ् कर्पात्वतइत्यन्तोदात्तत्वेप्राप्ते वृषादेराकृतिगणत्वादाद्युदात्तत्वम् शोश्छन्दसिबहुलमितिशेर्लोपः । भूपन्ति भूपअलंकारे भौवादिकः यद्वा भवतेर्लेटिसिद्धहुलंलेटीतिसिप् आगमानुशासनस्या- नित्यत्वादिडभावः संज्ञापूर्वकस्यविधेरनित्यत्वाद्गुणाभावश्च । दिवि अप्ठु उभयत्र ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वम् । पार्थिवानां पृथिव्याज्जावितिप्राग्दीव्यतीयोञ्प्रत्ययः । प्रशासव शासुअ- नुशिष्टौ अस्माल्लटःशतृ जक्षित्यादयःपडितिअभ्यस्तसंज्ञायां नाभ्यस्ताच्छतुरितिनुम्प्रतिषेधः रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अनुष्टु अपदुःखुपस्थइतिविधीयमानःकुप्रत्ययोबहुलवचना- च्छित्तेरनुपूर्वादिभवति ॥ ३ ॥

चतुर्थीश्रुचमाह—

कङ्मंवंोनिण्यमाचिकेतवत्सोमातृजनयतस्वधाभिः ।

वह्नीनांगर्भोअपसामुपस्थान्महान्कविर्निश्चरतिस्वधावान् ॥४॥

कः । इमम् । वः । निण्यम् । आ । चिकेत । वत्सः । मातृः ।

जनयत । स्वधाभिः । वह्नीनाम् । गर्भः । अपसाम् । उपस्थान् ।

महान् । कविः । निः । चरति । स्वधावान् ॥ ४ ॥

हेऋत्विग्यजमानाः निण्यं निणीतांतार्हितनामैतत् अवादिपुगर्भरूपेणान्तर्हितं तथाचम- वान्तरम्—गर्भोयोअपांगर्भोवनानांगर्भश्चस्थातांगर्भश्चरथामिति । एवंभूतमिममग्निवोयुष्माकंम- ध्येकआचिकेतकोजानाति नकोपीत्यर्थः सोयमग्निर्वत्सःमेघस्थानामपर्विद्युताग्निरूपेणपुत्रस्था- नीयःसनमातृःतस्यमातृस्थानीयानिवृष्टचुदकानिस्वधाभिर्हविल्लक्षणैरन्नैःजनयतउत्पादयति त- थाचस्मयते—अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नततःप्रजाइ- ति । अपिच वह्नीनामिघस्थानामपांगर्भःवैद्युतरूपेणगर्भस्थानीयः सोग्निःअपसामुपस्थावसमु- द्रान्निश्चरति औपसाम्गिरूपेणादित्यःसन्निर्गच्छति कीदृशः महान् तेजसामौढः कविःक्रान्तदर्शी स्वधावान्हविल्लक्षणान्त्वान् एकएवाग्निर्होमनिष्पादकलक्षणेनपार्थिवरूपेणवैद्युतात्मनाऔपस- रूपेणादित्यात्मनाचविभग्यवर्ततइत्यर्थः ॥ चिकेत किवज्ञाने छान्दसोत्ति । जनयत जनीनृ- प्क्रुगुरजोमन्ताश्रेनिमित्त्वान्मितांहस्यइतिह्रस्वत्वम् पूर्ववच्छान्दसोलङ् । वह्नीनां नित्यंछन्दसी-

तिवहुशब्दावडीप् इच्चाच्छन्दसिबहुलमितिनामउदात्तत्वम् । अपसां आपृव्यासौ आपःकर्माख्या-
यांह्रस्वश्चनुट्चवेतिबहुलवचनादकर्माख्यायामपिआमोतेरसिप्रत्ययोह्रस्वश्च । उपस्थात् उपति-
ष्ठन्त्यापोत्रेत्युपस्थः आतश्चोपसर्गेइतिऊत्पत्युटोबहुलमितिबहुलवचनादधिकरणेकप्रत्ययः मरु-
हृधादित्वात्पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

आविष्टयोवर्धते चारुरासु जिह्लानामूर्ध्वः स्वयंशा उपस्थे ।

उभेत्वष्टुर्विभ्यतुर्जायमानाप्रतीचीसिंहं प्रतिजोपयेते ॥५॥१॥

आविःऽत्यः । वर्धते । चारुः । आसु । जिह्लानाम् । ऊर्ध्वः ।

स्वयंशाः । उपऽस्थे । उभे इति । त्वष्टुः । विभ्यतुः । जायमानात् ।

प्रतीची इति । सिंहम् । प्रति । जोपयेते इति ॥ ५ ॥ १ ॥

आसुमेघस्थास्वप्सु वैद्युतात्मनावर्तमानोभिः चारुःशोभनदीप्तिःसन् आविष्टयोवर्धतेआ-
विर्भूतः प्रकामानोवृद्धिपामोति किं कुर्वन् जिलानांकुटिलानामेघेषुतिर्यगवस्थितानांतासामपामु-
पस्थेउत्सङ्गेस्वयंशाः स्वायत्तयशस्कोभिः ऊर्ध्वः ऊर्ध्वज्वलनःसन् अकारणास्वप्सुतिर्यगवस्थि-
तास्वपिस्वयमूर्ध्वज्वलनित्यर्थः तदुक्तं वैशेषिकैः—अग्नेरूर्ध्वज्वलनं वायोस्तिर्यक्पवनं अणुमनसो-
राद्यं कर्मतान्यदृष्टकारितानीति । अपिच उभेद्यावापृथिव्यात्वष्टुर्दीप्ताजायमानादुत्पद्यमानात्तस्माद्-
भेर्विभ्यतुः भयंप्रापतुः तदनन्तरंउत्पन्नांसिंहंसहनशीलंअभिभवनशीलंतमग्निप्रतीची प्रत्यञ्चन्त्यौ
प्रतिगच्छन्त्यौ आभिमुख्येनप्राप्नुवन्त्यौप्रतिजोपयेतेसेवेते यास्कस्त्वाह—आविरावेदनात्तयोव-
र्धतेचारुरासुचारुचरतेजिसंजिहीतेरूर्ध्वञ्छिद्रतोभवतिस्वयंशाआत्मयशाउपस्थउपस्थानेउभे
त्वष्टुर्विभ्यतुर्जायमानात्प्रतीचीसिंहं प्रतिजोपयेतेद्यावापृथिव्यावितिवाहोरात्रेइतिवारणीइतिवा-
पिचैनेप्रत्युक्तेसिंहंसहनंप्रत्यासेवेतेइति ॥ आविष्टचः आविःशब्दात् छन्दसीतिशैपिकस्त्यप्
ह्रस्वाच्चादौतद्धितइतिपत्वम् । आसु इदमोन्वादेशेइत्यंशादेशोनुदात्तः विभक्तिश्चसुवादानुदात्तेति
सर्वानुदात्तत्वम् नचोडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वंशङ्कनीयम् अन्तोदात्तादिदमशब्दाद्धितद्विधीयते ।
प्रतीची प्रतिपूर्वादेश्चतेःकंत्विति्यादिनाकिन् अनिदितामिति नलोपः अन्तेश्चोपसंख्यामितिक्ती-

पू अचक्षत्यकारलोपेचावितिदीत्वर्धम् उदात्तनिवृत्तिस्वरेणङोपउदात्तत्वम् षाछन्दसीतिपूर्वसवर्ण-
दीर्घः । जोपयेते जुपीपीतिसेवनयोः स्वार्थेणिच् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

पथीष्टचमाह—

उमेभद्रेजोपयेतेनमेनेगावोनवाश्राउपंतस्थुरैवैः ।

सदक्षाणांदक्षपतिर्वभूवाञ्जन्तियंदक्षिणतोहविर्भिः ॥ ६ ॥

उमे इति । भद्रे इति । जोपयेते इति । न । मेने इति । गावः । न ।

वाश्राः । उप । तस्थुः । एवैः । सः । दक्षाणाम् । दक्षपतिः । वभूव ।

अञ्जति । यम् । दक्षिणतः । हविःभिः ॥ ६ ॥

उमेअहश्चरात्रिश्च यद्वा द्यावापृथिव्यौ अरणीवा भद्रेभजनीयेशोभनांग्यौमेनेस्त्रियौजोपये-
तेन सेवेतेइव यथाशोभनेस्त्रियौचमरहस्तेराजानंउभयतःसेवेते एवंद्यावापृथिव्यौएनमग्निंउभ-
यतःसेवेतेइत्यर्थः अपिच वाश्राः हंभारवंकुर्वन्त्यः गावोन गावोयथा एवैः स्वकीयै-
श्चरिषैःआदरातिशयेनस्वकीयानवत्सानुपतस्थुः संगच्छन्ते सथेममग्निंद्यावापृथिव्यावुपस्थिते
भयतः पूर्वसेवनमात्रमुक्तं इदानींपुनः गोनिदर्शनेनतत्रैवादरातिशयोद्योत्यते अतःसोमिर्द-
क्षाणांसर्वेषांबलानांदक्षपतिर्वभूवआसीत् यत्नानामध्येयदतिशयितंबलंतस्याधिपतिर्वभूवेत्यर्थः
यमग्निंदक्षिणतः आहवनीयस्यदक्षिणभागेवस्थिताऋत्विजः हविर्भिश्चरुपुरोडाशादिभिः
अञ्जन्ति आर्द्रांकुर्वन्तितर्पयन्ति सोमिरितिपूर्वेणान्वयः ॥ वाश्राः वाश्रुशब्दे स्फार्यितञ्चीत्या-
दिनारक् । एवैः इण्गती इण्शीङ्भ्यांवन इतिभावेवनप्रत्ययः ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टचमाह—

उद्यंयमीतिसवितेववाहूउमेसिचौयततेभीमक्ञन् ।

उच्छृक्रमत्कमजतेसिमस्मान्नवामातृभ्योवसंनाजहाति ॥ ७ ॥

उत् । यंयमीति । सवित्ताश्द्वं । वाहू इति । उमे इति । सिचौ ।

यतते । भीमः । क्ञन् । उत् । शुकम् । अत्कम् । अजते ।

सिमस्मात् । नवा । मातृभ्यः । वसंना । जहाति ॥ ७ ॥

सवितेवसर्वस्यप्रेरकः आदित्योयथावाहूवाहुस्थानीयानरश्मीनुद्गमयति तथां अयमौपसोमिः
 स्वकीयानितेजांसिउद्यंयमीति भ्रशं उद्यतानिऊर्ध्वाभिमुत्वानिकरोति तदनन्तरं भीमः सर्वेषांभ्र-
 यंकरोमिः उभेसिचौ उभेद्यावापृथिव्यौ ऋजन्प्रसाधयन्स्वतेजसाअलङ्कुर्वन्यतवेस्वव्यापारे
 प्रयतते तदनन्तरंसिमस्मावसर्वस्मावभूतजाताव शुक्रंदीर्घंअत्कसारभूर्तरसंउदजतेरश्मिभिरुध्वंमा-
 दत्ते अपिच मातृभ्यःस्वमातृस्थानीयेभ्योवृष्ट्युदकेभ्यःसकाशान्वा नवानिप्रत्यग्राणिवसनास-
 र्वस्यजगतः आच्छादकानितेजांसिजहातिउद्गमयति ॥यंयमीति यमउपरमे अस्माद्यङ्लुकि नुगतो-
 नुनासिकान्तस्येतिअभ्यासस्यनुगागमः एतच्चानुस्वारोपलक्षणार्थम् । सिचौ पिचिर्क्षरणे सिञ्च-
 तः फलेनसंयोजयतइतिसिचौद्यावापृथिव्यौ क्विप्चेतिक्विप् । यतते यतीप्रयत्ने । अत्कम् अत-
 सातत्यगमने इण्भीकापाशल्यतिमचिभ्यःकन् इतिकन् नित्वादाद्युदात्तत्वम् । सिमस्माव सि-
 मशब्दःसर्वशब्दपर्यायः । नवा वसना उभयतः शेश्छन्दसिचहुलमितिशेर्लोपः । जहाति ओहाक्
 त्यागे जौहोत्यादिकः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

त्वेपंरूपंरुणुतउत्तरंयत्संपृञ्चानःसदनेगोभिर्दग्धिः ।
 कविर्वृध्नपरिमर्मज्यतेधीःसादेवतातासमितिर्वभूव ॥८ ॥

त्वेपम् । रूपम् । रुणुते । उत्तरम् । यत् । सम्पृञ्चानः ।
 सदने । गोभिः । अत्दग्धिः । कविः । वृध्नम् । परि । मर्मज्यते ।
 धीः । सा । देवताता । सम्पृञ्चानः । वभूव ॥८॥

सदनेन्वरिक्षेगोभिर्दग्धीभिरदग्धिःमेघस्थाभिःसहसंपृञ्चानःवैद्युतरूपेणसंयुक्तःसन् त्वेपंदी-
 भंसर्वैर्द्रष्टुमशक्यंउत्तरंउत्कृष्टतरंरूपवैद्युतमकाशंपद्यदाकृणुतेकरोति तदानींकविःकान्तदर्शीधीः
 सर्वेषांभारकःसोमिःशुभ्रसर्वस्पोदकस्यमूलभूतमन्तरिक्षंपरिमर्मज्यतेपरितोमार्दिस्वतेजसाआच्छा-
 दयतिवस्यासोःसादेवताता देवेनदेवनशीलेनाग्निना तताविस्तारितादीभिःअस्माभिःसुहासवीसमि-
 तिर्वभूव तेजसांसंहतिर्भवति ॥ संपृञ्चानःपृचीसंपर्के रौधादिकः अस्माहृष्टःशानच् असौरहोप-
 त्यकारलोपः । सदने सोदन्त्यस्मिन्गन्धर्वांदयइतिसदनमन्तरिक्षं अधिकरणेल्युट् । मर्मज्यते मृज्-
 पृष्टद्धौ अस्माद्यङि मर्मज्यतेमर्मज्यमानासइतिचोपसङ्ख्यानमितिनिपातनादभ्यासस्यरुगाग-

मः । देवताता देवेनततादेवताता तनोतेःकर्मणिनिष्ठा अनुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः
न्यल्पयेनात्वम् एतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह—

उरुनेञ्जयःपर्यैतिवुध्रंविरोचमानंमहिपस्यधाम ।
विश्वेभिरग्नेस्वयंशोभिरिद्धोदग्धेभिःपायुभिःपाह्यस्मान् ॥ ९ ॥

उरु । ते । जयः । परि । एति । वुध्रम् । विरोचमानम् । महिपस्य ।
धाम । विश्वेभिः । अग्ने । स्वयंशःऽग्निः । इद्धः । अदग्धेभिः ।
पायुद्भिः । पाहि । अस्मान् ॥ ९ ॥

महिपस्यमहतः ते तव जयःराक्षसादीनामभिभावुकंविरोचमानंविशेषेणदीप्यमानं उरुवि-
स्तीर्णधामतेजःबुध्रमपांमूलभूतंअन्तरिक्षंपर्यैतिपरितोव्यामोति हेअग्ने इद्धः अस्माभिःमज्वलितः
सन् विश्वेभिःसर्वैःस्वयंशोभिःस्वकीयैरात्मोयैस्तेजोभिरस्मान्पाहिरक्ष कीदृशैःअदग्धेभिःराक्षसा-
दिभिराहंसितैः पायुभिःपालनशकैः ॥ जयः जिज्जिअभिभवे असुन् । अदग्धेभिः दग्धुद्गभे नि-
ष्ठायां यस्यविभापेतीट्प्रतिपेधः अनिदितामितिनलोपः झपस्तथोर्धोघइतिधत्वम् नञ्समासेव्यय-
पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् चहुलंछन्दसीतिभिसरेसभावः ॥ ९ ॥

दशमीष्टचमाह—

धन्वन्स्रोतःऋणुतेगातुमूर्मिशुकैर्हृमिभिरभिनक्षतिक्षाम् ।
विश्वासनानिजठरंपुधत्तेन्तनर्वासुचरतिप्रसूप्यु ॥ १० ॥

धन्वन् । स्रोतः । ऋणुते । गातुम् । ऊर्मिम् । शुकैः । ऊर्मिद्भिः ।
अग्नि । नक्षति । क्षाम् । विश्वा । सनानि । जठरंपु । धत्ते । अन्नः ।
नर्वासु । चरति । प्रसूप्यु ॥ १० ॥

धन्वन्नभसिगातुंगमनशीलमूर्मिमुदकसंचंअयमग्निःस्रोतःऋणुते स्रोतसाप्रवाहत्पेणयुकं-
रोति शुकैर्निर्मलैर्हृमिभिः तेजंस्रवैःक्षांभूमिंअभिनक्षति अभिव्यामोति स्वतेजोभिरन्तरिक्षेन-
संचंपमुत्साद्यतेनसर्वाभूमिमभिवर्षतीत्यर्थः पश्चात्विश्वासर्वाणिसनानि अन्ननामैतन्न सर्वाण्यन्ना-

निजठरेपुधत्ते अवस्थापयति तदर्धनवासुवृष्ट्यनन्तरमुत्पन्नासु प्रसूपुसर्वेषामन्नानांप्रसवित्रीष्वो-
षधीषु पाकार्यमन्तश्चरतिमध्येवर्तते अन्तरवस्थितेनभौमाग्निनासर्वाओषधयःपच्यन्ते ॥ धन्व-
न् रिविरविधविगत्यर्थाः इदित्त्वान्नुम् कनिन्पुवृपीत्यादिनाकनिन् सुपांसुलुगितिसम्प्यालुक्
धन्वान्तरिक्षंधन्वन्त्यस्मादापइतियास्कः । नित्वादाद्युदात्तत्वम् । गातुं गाङ्गतौ कमिमनिज-
नीत्यादिनातुप्रत्ययः । ऊर्मिम् अर्तरूच्चेतिसिप्रत्ययः । नक्षति नक्षगतौ ॥ १० ॥

एकादशीष्टकमाह—

एवानोअग्नेसमिधावृधानोरेवत्पावकश्रवसेविभाहि ।

तन्नोमित्रोवरुणोमामहन्तामदितिःसिन्धुःपृथिवीउतद्यौः॥ ११ ॥ २

एव । नः । अग्ने । सम् । इ । धा । वृधानः । रेवत् । पावक । श्रवसे । वि ।

भाहि । तत् । नः । मित्रः । वरुणः । मामहन्ताम् । अदितिः ।

सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ ११ ॥ २ ॥

हेपावक शोधकाग्ने समिधाअस्माभिर्दत्तेनसमिदादिद्रव्येण एव एवमुक्तप्रकारेणवृधानोवर्ध-
मानःसन् रेवत् रयिमतेधनयुक्तायनोस्माकंश्रवसेन्नायविभाहि विशेषेणदीप्यस्वअस्माकंवाहशम-
भ्रमयच्छेत्यर्थः नोस्माकंतदन्नमित्रादयोममहन्तापूजयन्तारक्षन्त्वित्यर्थः उतशब्दःसमुच्चये पृ-
थिवीचद्यौश्चेत्यर्थः ॥ एव निपातस्यचेतिसंहितायादीर्घः । वृधानः वृधेरन्तर्भावितण्यर्थात्ताच्छी-
टिकश्चानश् बहुल्लंछन्दसीविशपोलुक् चानशःसार्वधातुकत्वेनङित्त्वात्तुपधगुणाभावः लसा-
र्वधातुकत्वाभावेनअनुदात्तत्वाभावेचित्त्वरएवशिष्यते । रेवत् रयिशब्दान्मतुप् रयेर्मतीबहुल-
मितिसम्प्रसारणम् छन्दसीरइतिमतुपोवत्वम् रेशब्दाच्चेतिमतुपउदात्तत्वम् सुपांसुलुगितिसु-
ध्यालुक् ॥ ११ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

सप्तमथेतिनवर्चतवीयंस्कं कुत्सस्पापर्वैष्टुभं द्रविणोदस्त्वगुणविशिष्टोमिः शुद्धाग्निर्वादेव-
ता तथाचानुकान्तम्—सप्तमथानवद्रविणोदसइति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्योः पूर्वसूक्तेनसहो-

कःसूक्तविनियोगः व्यूढस्यदशरात्रस्य पष्ठेहन्याग्निमारुतेइदंसूक्तंजातवेदस्यनिविद्धानं व्यूह-
 श्चेदित्खण्डेसूत्रितम्—सप्रत्नथेत्याग्निमारुतमिति । सप्रत्नथासहसाजायमानइतिजातवेदस्यं स-
 मानोदर्कमित्यादिब्राह्मणम् । महापितृयज्ञेस्विष्टकृत्स्थानीयस्यकव्यवाहनस्यसप्रत्नथेत्येपायाज्या
 दक्षिणाग्निरित्खण्डेसूत्रितम्—सप्रत्नथासहसाजायमानइत्यग्निःस्विष्टकृत्कव्यवाहनइति ।

तामेतांसूक्तेप्रथमाष्टममाह—

सप्रत्नथासहसाजायमानःसद्यःकाव्यानिवळधत्तविश्वा ।
 आपश्चमित्रंधिपणाचसाधन्देवाअग्निंधारयन्द्रविणोदाम् ॥१॥

सः । प्रत्नःथा । सहसा । जायमानः । सद्यः । काव्यानि । वट् ।
 अधत्त । विश्वा । आपः । च । मित्रम् । धिपणा । च । साधन् ।
 देवाः । अग्निम् । धारयन् । द्रविणःऽदाम् ॥ १ ॥

सहसावलेनजायमानोनिर्मथनेनोत्पद्यमानःसोमिः सद्यस्तदानीं उपत्यनन्तरमेव
 प्रत्नथाप्रत्नइव चिरन्तनइवविश्वविश्वानिसर्वाणिकाव्यानिकवेःक्रान्तदर्शिनःप्रगल्भस्यकर्मा-
 णि वट् सत्यं अधत्तअधारयत् पूर्वंविद्यमानइवअग्निरुत्पत्तेःसमकालमेवस्वकीयंहविर्वहनादिकं
 सर्वकार्यमकरोदित्यर्थः इममग्निंवेद्युतरूपेणवर्तमानमेघेष्ववस्थिताआपश्च धिपणाच या मा-
 ध्यमिकावाक् साच मित्रंसखिभूतसाधनसाधयन्ति कुर्वन्ति तमिमंद्रविणोदां द्रविणस्यध-
 नस्यदातारमग्निदेवाक्तविजोधारयनगार्हपत्यादिरूपेणधारयन्ति यद्वा देवाएवेन्द्रादयइममग्निं
 द्रविणोदां हविलेक्षणस्यधनस्यदातारंरुत्वा द्रुयेधारयन् धारयन्ति ॥ प्रत्नथा प्रत्नपूर्वविश्वे-
 मात्थाल्छन्दसीतिइवार्थेथाल्प्रत्ययः । काव्यानि कवेःकर्मकाव्यं गुणवचनब्राह्मणादिभ्यइति
 प्यञ् जिच्वादाद्युदात्तत्वम् । साधन् पिधुसंराद्धौ णिचि सिध्यतेरपारलौकिकेइत्यात्वम् डेट्च-
 ङागमः इतश्चलोपइतीकारलोपः छन्दस्युभयथेतिशपआधधातुकत्वाद् णेरनिटीतिलोपः । द्रवि-
 णोदां द्रविणानिददातीतिद्रविणोदाः द्रुगती द्रुदक्षिभ्यामिनन छान्दसःपूर्वपदस्पलुक् अन्ये-
 ष्योपिट्ऽयन्तइतिददातीर्विच् सकारान्तंतु असुनिरुतेनिष्पद्यते ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

सपूर्वयानि विदां कव्यता योरिमाः प्रजा अजनयन्मनूनाम् ।
विवस्वता चक्षसा धामपथं देवा अग्निं धारयन् द्रविणो दाम् ॥२॥

सः । पूर्वेया । निःविदा । कव्यता । आयोः । इमाः । प्रजाः ।
अजनयत् । मनूनाम् । विवस्वता । चक्षसा । धाम् । अपः । च ।
देवाः । अग्निम् । धारयन् । द्रविणः इदाम् ॥ २ ॥

सोमिः पूर्वयामथमया अग्निं देवेद्भृत्यादिकयानि विदाकव्यता गुणिनिष्ठगुणाभिधानलक्ष-
णास्तुतिः कुर्वता आयोर्मनोः सम्बन्धिना उक्थेन चस्तुयमानः सोमिर्मनूनां सम्बन्धिनीरिमाः प्रजा-
अजनयत् उदपादयत् मनुनास्तुतः सन् मानवीः सर्वाः मजा अजनयदित्यर्थः तथा विवस्वता वि-
वासनवता विशेषेण च्छादयता चक्षसा आत्मीयेन तेजसा धां द्युलोकं अपश्चान्तरिक्षं च व्यामोतीति शे-
पः अन्यत्समानम् ॥ कव्यता कुशब्दे अचोयदिति भावे यत् कव्यं कवनंस्तुतिं करोति सत्करोती-
ति णिच् सदान्तावक्त्रिष्वहुलमन्यत्रापिसंज्ञा छन्दसोरिति णिड्क् तत्तस्तुक् धातुस्वरेणान्तोदात्तत्वम् ।
आयोः इण्गतौ छन्दसीण इत्युण्प्रत्ययः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

तमीळतप्रथमं यज्ञसाधं विश आरिं राहुतमृञ्जसानम् ।
ऊर्जः पुत्रं भरतं सप्रदानुं देवा अग्निं धारयन् द्रविणो दाम् ॥३॥

तम् । ईळत । प्रथमम् । यज्ञसाधम् । विशः । आरिः । आहुतम् ।
मृञ्जसानम् । ऊर्जः । पुत्रम् । भरतम् । सप्रदानुम् । देवाः ।
अग्निम् । धारयन् । द्रविणः इदाम् ॥ ३ ॥

हे विशः सर्वमनुष्याः आरिः अग्निं स्वामिनं गच्छन्त्यो यथं त्वं अग्निमीळतस्तु ध्वम् कीदृशं प्र-
थमं सर्वेषु देवेषु पुरव्यं यज्ञसाधं यज्ञस्य दर्शपूर्णमासादेः साधकं निष्पादकं आहुतं हविर्निस्तार्पितं

ऋञ्जसानं स्तोत्रैः प्रसाध्यमानं ऊर्जाञ्जस्यपुत्रं भुक्तेनाग्नेन जाठराग्नेर्वर्धनात् अग्नेरन्नपुत्रत्वम् भर-
 तं हविषोभर्तारं यद्वा प्राणरूपेण सर्वासां प्रजानां भर्तारं श्रूयते च—स्वदेहवाप्यप्राणो भूत्वा प्रजा-
 विभर्तितस्मादेव भरत इति । सृष्टदानुं सर्पणशीलदानयुक्तं अविच्छेदेन धनानि प्रयच्छन्तमित्य-
 र्थः ॥ देवा इत्यादिगतम् । ईळत ईडस्तुतौ लोटिव्यत्ययेन परस्मैपदम् बहुलं छन्दसीति शपोलुग-
 भावः । यज्ञसाधं यज्ञं साधयतीति यज्ञसाध साधयतेः क्विप् णेरनिटीति णिलोपः । आरीः ऋगतौ
 सूचिसूत्रीत्यादिनायङ् यङोचिचेति चशब्देन बहुलग्रहणादग्नेमिक्तिकोलुक् प्रत्ययलक्षणेन द्विर्भा-
 वे उरदत्वहलादिशेषौ रुद्रिकौचलुकीतिरूक् यङ्लुगन्तादौणादिकः क्विप्रत्ययः यणादेशो रोरी-
 तिरेफलोपः ड्रुलोपपूर्वस्येति दीर्घत्वम् रुदिकारादकिन इति डीप् जसि वा छन्दसीति पूर्वसवर्ण-
 दीर्घत्वम् व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् । ऋञ्जसानं ऋञ्जतिः प्रसाधनकर्मा ऋञ्जिवृधिमन्दिसहिभ्यः
 क्विप् इतिकर्मण्यसानच् । भरतं भृञ्भरणे भृष्टृशीत्यादिना अतच् । सृष्टदानुं सृष्टृगतौ स्फायि-
 तश्चीत्यादिनारक् सृष्टोदानुर्दानयस्य बहुव्रीहौ पूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टचमाह—

समांत॒रिश्वा॑पुरु॒वारं॑पु॒ष्टिर्वि॒दद्वा॑तुंत॒नया॑यस्व॒र्वित् ।

वि॒शांगो॑पा॒र्जनि॒तारो॑द॒स्योर्दे॒वाअ॒ग्निं धा॑र॒यन् द्र॒विणो॒दाम् ॥४॥

सः । मा॒त॒रिश्वा॑ । पु॒रु॒वारं॑पु॒ष्टिः । वि॒दत् । गा॒तुम् । त॒नया॑य ।

स्वः॑द्वित् । वि॒शाम् । गो॒पाः । ज॒नि॒ता । रो॑द॒स्योः । दे॒वाः । अ॒ग्निम् ।

धा॒र॒यन् । द्र॒वि॒णः॑दाम् ॥ ४ ॥

सोमिस्तनयाय अस्मदीयाय पुत्राय गातुं अनुष्ठानमार्गं विदत् संभयतु कीदृशः मातरिश्वा
 मातरिसर्वस्य जगतो निर्मातर्यन्तरिक्षे श्वसन् वर्तमानः पुरुवारपुष्टिः पुरुभिर्वहुभिर्वा रावरणीयापु-
 ष्टिरभिवृद्धिर्पेस्यसतथोक्तः स्वर्वित् स्वः स्वर्गस्य यागद्वारेण लंभयिता विशां सर्वासां प्रजानां गो-
 पागोपायितारक्षिता रोदस्योर्द्यावापृथिव्योर्जनिता जनयिता उत्पादयिता ॥ देवा इत्यादिगतम् ।
 मातरिश्वा श्वन्शुक्लित्यादीमातृशब्दोपपदात् श्वसप्राणने इत्यस्मात् कनिनप्रत्ययान्तो निपात्य-
 ते । विदत् विद्वलाभे अस्मादन्तर्भावितण्यर्थात् छान्दसोलुङ् रुदित्वात् च्चुरडादेशः पादादित्वा-
 न्निवाताभावः । जनिता जनितामद्ये इति वृचिणिलोपो निपात्यते ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

नक्तोपासावर्णामामेम्यानेधापयेतेशिशुमेकंसमीची ।

द्यावाक्षामारुक्मोअन्तर्विभातिदेवाअग्निधारयन्द्रविणोदाम् ॥५॥३॥

नक्तोपसा । वर्णम् । आमेम्याने इत्याहमेम्याने । धापयेते इति ।

शिशुम् । एकम् । समीची इति समृद्धीची । द्यावाक्षामा । रुक्मः ।

अन्तः । वि । भाति । देवाः । अग्निम् । धारयन् । द्रविणः इदाम् ॥ ५ ॥ ३ ॥

नक्तोपसा रात्रिरहश्च वर्णस्वकीयरूपं आमेम्यानेपरस्परंपुनःपुनार्हिसन्त्यौ समीची सङ्गते संश्लिष्टे एवम्भूते अहस्त्रियामे एकंशिशुं अह्नःपुत्रमग्निधापयेते हवींषिपाययेते रुक्मोरोचमानः सोमिः द्यावाक्षामाद्यावापृथिव्योरन्तर्मध्येविभातिविशेषेणप्रकाशते अन्यत्पूर्ववत् ॥ नक्तोपसानक्तेतिराविनाम नकाजपाश्चनक्तोपसा सुपांसुलुगितिविभक्तेराकारः अन्येषामपीतिसांहितिकमुपधादीर्घत्वम् देवताद्वन्द्वेचेतिपूर्वोत्तरपदयोर्युगपत्प्रकृतिस्वरत्वम् । आमेम्याने मीड्हीसायां अस्माद्यङ्लुगन्ताद्भ्रत्ययेनशानच् अदादिवच्चेतिवचनाच्छपोलुक् एरनेकाचइतियण् अन्त्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् लुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । धापयेते घेत्पाने अस्माण्यन्तान्निगरणचलनेतिप्राप्तस्यपरस्मैपदस्यपादिपुघेटजपसंख्यानमितिवचनात्तनादम्याङ्यमेतिप्रतिषेधः अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेणिचएवस्वरःशिष्यते पादादित्वान्निघाताभावः । समीची सम्पूर्वादञ्चतेर्ऋतित्यादिनाकिन् अनिदितामितिनलोपः समःसमीतिसम्यादेशः अञ्चतेश्चोपसंख्यानमितिडीप् अचइत्यकारलोपः चावितिदीर्घत्वम् उदात्तनिवृत्तिस्वरेणडीपउदात्तत्वम् पदकारस्यत्वयमभिप्रायः उदईदिति विधीयमानमीत्वंसमउत्तरस्याप्यञ्चतेर्व्यत्ययेनभवतीति वाछन्दसीतिपूर्वसवर्णदीर्घत्वम् । द्यावाक्षामा दिवोद्यावेतिद्यावादेशः सुपांसुलुगितिपठञाडादेशः देवताद्वन्द्वेचेतिपूर्वोत्तरपदयोर्युगपत्प्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतिपथपस्वसप्तमेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

षष्ठीष्टकमाह—

रायोवृधःसङ्गर्मनोवसूनांपज्ञस्यकेतुर्मन्मसार्धनोवेः ।

अमृतत्वंरक्षमाणासएनदेवाअग्निधारयन्द्रविणोदाम् ॥६॥

रायः । वृषः । समुद्गमनः । वसूनाम् । यज्ञस्य । केतुः । मन्मद्साधनः ।
 वेरितिः । अमृतत्वम् । रक्षमाणासः । एनम् । देवाः । अग्निम् ।
 धारयन् । द्रविणःऽदाम् ॥ ६ ॥

योग्निः रायोधनस्यबुधोमूलभूतः आहुतिद्वारासर्वेषांधनानांकारणत्वाववसूनांनिवासहेतु-
 नांधनानांसद्गमनः सद्गमयितास्तोतृणांपापयिता यज्ञस्यदर्शपूर्णमासादेःकेतुःकेतयिताज्ञापयि-
 ता वेःआत्मानमभिगच्छतःपुरुषस्यमन्मसाधनःमननीयस्याभिलषितस्यसाधयिता अमृतत्वंस्व-
 कीयामरणत्वंरक्षमाणासःपाठयन्तोदेवाः एनंधनस्यदातारमग्निधारयन्ति ॥ रायः ऊडिदमिति
 विभक्तेरुदात्तत्वम् । सद्गमनः नन्द्यादिलक्षणोत्पुः । वेः वीगत्यादिषु अस्मादीणादिकइप्रत्ययः
 टिलोपश्च ॥ ६ ॥

सप्तमीमृचमाह

नूचपुराचसदनंरयीणांजातस्यचजायमानस्यचक्षाम् ।
 सतश्चगोपांभवतश्चभूरेदेवाअग्निधारयन्द्रविणोदाम् ॥ ७ ॥

नु । च । पुरा । च । सदनम् । रयीणाम् । जातस्य । च ।
 जायमानस्य । च । क्षाम् । सतः । च । गोपाम् । भवतः । च । भूरेः ।
 देवाः । अग्निम् । धारयन् । द्रविणःऽदाम् ॥ ७ ॥

नूचेतिनिपातसमुदायः अद्येत्यस्यार्थे नूचिदितिनिपातः पुराणनवयोर्नूचेतिचेतियास्केः ।
 नूच अद्यास्मिन्कालेपुराच रयीणांसर्वेषांधनानांसदनमावासस्थानंजातस्योत्पन्नस्यकार्यजात-
 स्यचजायमानस्योत्पद्यमानस्यच क्षां निवासपितारंसतश्चसर्वव्यविद्यमानस्वभावस्यनित्यस्यचा-
 काशादेर्भवतश्चसद्भावंप्रामुवतोभूरेः असंख्यातस्यान्यस्यचभूतजातस्यगोपांगोपायितारंरक्षितारं
 द्रविणोदां धनप्रदमेवंगुणविशिष्टमग्निदेवाधारयन् हविर्वेद्वृत्तेनधारयन्ति ॥ नूच ऋचितुनुचेतिदीर्घः ।
 रयीणां नामन्यतरस्यामितिनामउदात्तत्वम् । क्षां क्षिनिवासगतयोः अस्माणिच बृद्ध्यायादेशौ
 ष्यन्तावक्रिप् णेरनिटीतिणिलोपः वेरपृक्तलोपाद्दिलोपोवलीयानितिपूर्वदलोप्योर्वलीतियलोपः
 नचणिलोपस्यस्थानिवत्त्वम् नपदान्तद्विवचनवरेयलोपेतिप्रतिषेधात् यद्वा क्षैजैक्षये अस्मात्किप्
 आदेचइत्यात्वम् । सतः अस्तेःशतरिअदादित्वाच्छपोऽृक् शसोरलोपइत्यकारलोपः शत्रुनुम-
 इविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

द्रविणोदाद्रविणसस्तुरस्यद्रविणोदाःसनरस्यप्रयंसत् ।
द्रविणोदावीरवंतीमिपनोद्रविणोदारसतेदीर्घमायुः ॥ ८ ॥

द्रविणःऽदाः । द्रविणसः । तुरस्य । द्रविणःऽदाः । सनरस्य । प्र ।
यंसत् । द्रविणःऽदाः । वीरऽवंतीम् । इपम् । नः । द्रविणःऽदाः ।
रासते । दीर्घम् । आयुः ॥ ८ ॥

द्रविणोदाः द्रविणस्यधनस्यबलस्यवादाताग्निःतुरस्यत्वरमाणस्य चलतोऽङ्गमस्यद्रविण-
सोधनस्यबलस्यवाएकदेशंप्रयंसत् अस्मभ्यंप्रयच्छतु तथाद्रविणोदाः सनरस्यसननीयस्यसंभ-
जनीयस्यस्थावररूपस्यधनस्यैकदेशंप्रयच्छतु अपिचद्रविणोदाः वीरवंतीवीरैःपुत्रादिभियुंक्तांइप-
मन्नोस्मभ्यंप्रयच्छतु तथाद्रविणोदादीर्घमायुःअस्मभ्यंरासतेप्रयच्छतु ॥ तुरस्य तुरत्वरणे इगुप-
धलक्षणःकः । सनरस्य वनपणसंभक्तौ रुद्रादयश्चेत्यरन्प्रत्ययः । यंसत् यमउपरमे छेदचडागमः
सिद्धहुलंलेटीतिसिप् । रासते रादाने पूर्वबलेटिसिप् व्यत्ययेनात्मनेपदम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह—

एवानोअग्नेसमिधावृधानोरेवत्पावकश्रवंसेविभाहि ।
तन्नोमित्रोवरुणोमामहन्तामदितिःसिन्धुःपृथिवीउतद्यौः ॥ ९ ॥ ४ ॥

एव । नः । अग्ने । सम्ऽइधा । वृधानः । रेवत् । पावक । श्रवंसे ।
वि । भाहि । तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् । अदितिः ।
सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ ९ ॥ ४ ॥

व्याख्यातेयंपूर्वसूक्ते अक्षरार्थस्तु हेशोधकाग्ने एवमस्माभिर्दत्तेनसमिदादिद्रव्येणवृधानोव-
र्धमानःसन्नोस्माकंधनयुक्तायाच्चायविशेषेणप्रकाशस्व अस्माकंतदन्नंमित्राद्योममहन्तांपूजय-
न्तां रक्षन्त्वित्यर्थः तथासिन्धुः अब्देवताद्यावापृथिव्यौचममहन्ताम् ॥ ९ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेचतुर्थोर्वर्गः ॥ ४ ॥

अपनइत्यष्टर्चचतुर्थसूक्तंकुत्सस्यार्पणायत्रं शुचिगुणकोभिःशुद्धोभिर्वादेवता तथाचानुक्रान्तम्—अपनोष्टौशुचयेगायत्रमिति । विनियोगोलैङ्गिकः अत्रेदमाख्यानम्—दीर्घजिह्वीनामराक्षसीसर्वान्यज्ञान्वाधे वाहन्तुमिन्द्रोऽशक्तःसन्सर्वस्यमित्रभूतंकुत्समब्रवीत् एपात्वयाहन्त्व्येति सचावधीत् तंवागभ्यवदत् अनुचितमिदंत्वयाचरितंयत्त्वंसर्वेषामिमित्रभूतःसन्कूरमकार्षीरिति तष्टर्पिशोकःप्रामोदसङ्गपरिनेनसूक्तेनअग्निस्तुवाशोकमपागमयत् तथाचतांडकम्—दीर्घजिह्वीनामराक्षसीयज्ञानवलिहन्त्यचरत् तामिन्द्रःकयाचमाययाहंतुंनाशंसत् अथहसुमित्रःकुत्सःकल्याण-आसतमब्रवीदिति । तस्मादेतत्सूक्तंशुगपनयनायविनियोज्यं अतएवहिसूत्रकारेणभारद्वाजेनदशमेहनिकर्तव्येशान्तिकर्मणियजुर्वेदेपठितमेतत्सूक्तंविनियुज्यते—नवचमुवाहुतीरपनःशोशुचदधमिति ।

तत्रप्रथमाष्टचमाह—

अपनःशोशुचदधमग्नेशुशुग्ध्यारधिम । अपनःशोशुचदधम् ॥१॥

अप । नः । शोशुचत् । अघम् । अग्ने । शुशुग्धि । आ । रधिम ।

अप । नः । शोशुचत् । अघम् ॥ १ ॥

हेअग्ने नोस्माकमघंपापमपशोशुचत् अस्मत्तोनिर्गत्य अस्मदीयशत्रुंशोचयतु यद्वा अस्मदीयंपापंशोशुचत् शोकग्रस्तंसर्वविनश्यतु अपिचास्माकर्यधनं आसमन्तात् शुशुग्धिप्रकाशय उकार्थमपिवाक्यं आदरातिशयद्योतनायपुनःपठ्यते अवश्यमस्माकमघंविनश्यत्विति ॥शोशुचत् शुचशोके अस्माद्यद्गुणन्तात् लेडचहागमः अदादिवच्चेतिवचनाच्छपोलुक् अग्न्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । अघं शोशुचत्कार्यंशुशुग्धिचेतिचार्थप्रतीतेश्चादिलोपेविभाषेतिनिघातप्रतिषेधः । शुशुग्धि शुचदीप्तौ टोडि बहुलंछन्दसीतिशपःःत्तुः हुसल्फ्योहेर्धिः चोःकुरितिकुत्वम् ॥१॥

द्वितीयाष्टचमाह—

सुक्षेत्रियासुगानुयावसूयाचयजामहे । अपनःशोशुचदधम् ॥२॥

सुक्षेत्रिया । सुगानुश्या । वसुश्या । च । यजामहे । अप । नः ।

शोशुचत् । अघम् ॥ २ ॥

सुक्षेत्रिया शोभनक्षेत्रेच्छया सुगातुया शोभनमार्गेच्छया वसूयाचधनेच्छयानिमित्तभूत-
याच यजामहे अग्निहविर्भिः पूजयामः यद्वा सुक्षेत्रियादेवयजनलक्षणशोभनदेशसम्बन्धिनाहवि-
षा अग्निं यजामहे नोस्माकमघं अपशोशुचत् विनश्यतु ॥ सुक्षेत्रिया शोभनक्षेत्रं सुक्षेत्रं तद्विषयाह-
च्छासुक्षेत्रिया सुपआत्मनः क्यच् नच्छन्दस्य पुत्रस्येतीत्वदीर्घयोर्निषेधः व्यत्ययेनेत्वम् क्यजन्ता-
दप्रत्ययादितिभावे अकारप्रत्ययः ततष्टाप् सुपांसुलुगितितृतीयायालुक् एवमुत्तरत्रापि यद्वा शो-
भनक्षेत्रमस्यास्तीति सुक्षेत्रिया इयाडियाजीकाराणामुपसंख्यानमितितृतीयायाडियाजादेशः
॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

प्रयद्भन्दिष्टएपांप्रास्माकांसश्चसूरयः । अपंनःशोशुचद्घम् ॥ ३ ॥

प्र । यत् । भन्दिष्टः । एपाम् । प्र । अस्माकांसः । च । सूरयः । अपं-
नः । शोशुचत् । अघम् ॥ ३ ॥

यद्यथा एषांस्तोत्राणामध्ये अयंकृत्सःप्रभंदिष्टःप्रकर्षेणस्तोत्रतमःएवमस्माकांसःआस्माकीनाः
सूरयःस्तोतारश्चप्रकर्षेणस्तोत्रतमाभवन्ति अन्यत्समानम् ॥ भन्दिष्टः भन्दतिःस्तुतिकर्मा भदिक-
स्याणेसुखेचेतितुधातुः अस्मान्चृजन्ताचुश्छन्दसीतीष्ठन् तुरिष्ठेमेयःस्वितित्लोपः । अस्माकांसः
अस्माकंसम्बन्धिनआस्माकाः तस्मिन्नणिचयुष्माकास्माकावितिअस्माकादेशः छान्दसोत्कृ-
त्यस्यलोपः संज्ञापूर्वकस्यविधेरनित्यत्वाद्दृक्चभावः आज्ञत्तेरसुक् स्थानिवदादेशेपिमकारा-
त्तरस्याकारस्योदात्तत्वम् यद्वा षठीबहुवचने अस्माकंशब्दस्यमध्योदानस्यदृष्टत्वात् सएवाचा-
र्येणातिदिश्यते ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टकमाह—

प्रयत्तेअग्नेसूरयोजायैमहिप्रतेव्यम् । अपंनःशोशुचद्घम् ॥ ४ ॥

प्र । यत् । ते । अग्ने । सूरयः । जायैमहि । प्र । ते । व्यम् । अपं-
नः । शोशुचत् । अघम् ॥ ४ ॥

हेअग्ने यद्यस्मात्तेतवसूरयःस्तोतारः प्रजायन्ते पुत्रपौत्रादिरूपेणबहुविधाभवन्ति ततोवपं
च ते तवस्तोतारःसन्तः प्रजायेमहि पुत्रपौत्रादिभिरुपेताभवेम ॥ जायेमहि प्रार्थनायांलिङ् श्य-
नि ज्ञानोर्जेतिजादेशः अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वे श्यनोनिच्चादाद्युदात्तत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टमाह—

प्रयदुग्नेःसहस्वतोविश्वतोयन्तिभानवः । अपनःशोशुचदघम् ॥ ५ ॥

प्र । यत् । अग्नेः । सहस्वतः । विश्वतः । यन्ति । भानवः । अपं ।
नः । शोशुचत् । अघम् ॥ ५ ॥

सहस्वतः सहनवतः शत्रूनभिभवतोग्नेर्भानवोदीपयः विश्वतः सर्वतः सर्वस्मादपिप्रदेशात्
प्रयन्ति प्रकर्षेणोद्गच्छन्ति यद्यस्मादेवंतस्मात्तेनाग्नितेजसा अस्मदीयं अर्घनश्यतु ॥ यन्ति
इणोयणितियणादेशः ॥ ५ ॥

षष्ठीष्टमाह—

त्वंहि विश्वतोमुखविश्वतःपरिभूरसि । अपनःशोशुचदघम् ॥ ६ ॥

त्वम् । हि । विश्वतःऽमुख । विश्वतः । परिऽभूः । असि । अपं ।
नः । शोशुचत् । अघम् ॥ ६ ॥

हेअग्ने त्वं हि त्वंस्त्रलु विश्वतोमुखसर्वतोज्वाल तवमुखस्थानीयानां ज्वालानानकुत्रापिप्रति-
हतिरस्ति अतोहेविश्वतोमुखाग्ने विश्वतःसर्वतः सर्वस्मादपिउपद्रवजातात्परिभूरसिअस्माकंप-
रिमहीतासि परिमहीताभव रक्षकोभवेत्यर्थः अन्यत्समानम् ॥ ३ ॥

सप्तमीष्टमाह—

द्विपोनोविश्वतोमुखानिनावेवंपारय । अपनःशोशुचदघम् ॥ ७ ॥

द्विपः । नः । विश्वतःऽमुख । अति । नावाऽर्ध्व । पारय । अपं ।
नः । शोशुचत् । अघम् ॥ ७ ॥

हेविश्वतोमुख सर्वतोमुखाग्रे नावेव नावानदीमिव द्विपःशत्रून्तोस्मानतिपारय अतिक्रमय्य शत्रुरहितंप्रदेशंप्रापय ॥ नावाइव सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । पारय पारवीरकर्मसमाप्तौ ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

सन्ःसिन्धुमिवनावयातिपर्पाःस्वस्तये । अपनःशोशुचदघम् ॥ ८ ॥ ५ ॥

सः । नः । सिन्धुम्इव । नावया । अति । पर्प । स्वस्तये । अप ।

नः । शोशुचत् । अघम् ॥ ८ ॥ ५ ॥

पूर्वोक्तपदार्थःपुनरपिदाढ्यायप्राथर्यते हेअग्रे सत्वनोस्मान्नावयानावासिन्धुमिव नदीमिव स्वस्तयेक्षेमार्थं अतिपर्प शत्रून् अतिक्रमय्यपालय शत्रुरहितं प्रदेशं अस्मान्प्रापयेत्यर्थः त्वत्पत्तादानोस्माकंअपंपापंच अपशोशुचव अस्मत्तोपक्रम्यास्मच्छत्रुःशोकयुक्तोभवतु ॥ नावया आङ्ग्याजयारामुपसंख्यानमिति तृतीयायाअयारादेशः उपोत्तमंरितीत्यकारस्योदात्तत्वम् । पर्प पृ-पालनपूरणयोः लोटि बहुलंछन्दसीतिशपःश्चेरभावः सिद्धहुल्लेटीतिवहुलवचनात्सिप् गुणः ह्यचोतस्तिङ्इतिदीर्घत्वम् ॥ ८ ॥

इतिप्रथमस्यसप्तमेपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

वैश्वानरस्येति तृचंपञ्चमंस्तूकम् कुत्सस्यार्पं त्रैष्टुभं वैश्वानरगुणकोमिः शुद्धोक्षिवादेवता तथाचानुकान्तम्—वैश्वानरस्यतृचंवैश्वानरीयमिति । व्यूहस्पचतुर्थेहन्यामिमारुते इदंस्तूकंवैश्वानरीयनिबिद्धानम् व्यूहश्चेदितिरवण्डेसूत्रितम्—वैश्वानरस्यसुमतीकईव्यक्ताइति ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

वैश्वानरस्यसुमतौस्यामराजाहिकंभुवनानामग्निश्रीः ।

इतोजातोविश्वमिदंविचष्टेवैश्वानरोयततेसूर्येण ॥ १ ॥

वैश्वानरस्यं । सुमतौ । स्याम । राजा । हि । कम् । भुवनानाम् ।

अग्निश्रीः । इतः । जातः । विश्वम् । इदम् । वि । चष्टे । वैश्वानरः ।

यतते । सूर्येण ॥ १ ॥

वैश्वानरस्य विश्वेषां नराणां लोकान्तरनेतृत्वेन स्वामित्वेन वासम्वन्धिनो मेः सुमतौ शोभनायाम-
 नुग्रहात्मिकायां नुद्धौ स्याम अनुग्राहत्वेन वर्तमाना भवेम हिकमित्येतद्विशदार्थं सहैवैश्वानरः अ-
 भिश्रीः अभिश्रयणीयः आभिमुख्येन सेवितव्यः सन् भुवनानां सर्वेषां भूतजातानां राजा स्वामी भवति
 यो वैश्वानरोऽग्निः इतोस्मादरणिद्वयाज्जातः जातमात्र एव विश्वं इदं सर्वजगद्विचष्टे विशेषेण पश्यति
 प्रातरुद्यता सूर्येण च यतते संयतते संगच्छते उद्यन्तं वा वादित्यमग्निरनुसमारोहतीति तैत्तिरीयकम् । य-
 द्वा पार्थिवस्याग्नेस्तेजांसि उद्गच्छन्ति सूर्यकिरणाश्चाधोमुखं प्रसरन्ति तयोः सङ्गमनं दृष्ट्वा वैश्वानरो-
 यतते सूर्येणेत्युपि ब्रूते तथा च यास्कः—अमुतो मुप्यरश्मयः प्रादुर्भवन्तीतो स्यार्चिपस्तयोर्भासोः सं-
 सङ्गं दृष्ट्वैवमवक्ष्यदिति । एवं भूतस्य महानुभावस्य वैश्वानरस्य सुमतौ स्यामेतिसम्वन्धः ॥ वैश्वानर-
 स्य विश्वेषां नराणां सम्वन्धी नरे संज्ञायामिति पूर्वपदस्य दीर्घत्वम् तस्येदमित्यण् । सुमतौ शोभनाम-
 तिः सुमतिः तादौ चेति गतेः प्रकृतिस्वरे प्राप्ते मन्क्वित्यादिनोत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ननु तत्रकार-
 कादित्यनुवृत्तेर्गतेरुत्तरस्य किनोनप्राप्ते इति एवं तर्हि मतिर्मननं भावेक्तिन् शोभनं मननं यस्यां बुद्धौ
 सा सुमतिः नञ्मुञ्चामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । चष्टे चक्षिङ्ब्यक्तायां वाचि अयं पश्यति कर्मांश्च
 अदादित्वाच्छपो लुक् स्कोः संयोगाद्योरितिकलोपः । यतते यतीमयन्ते ॥ १ ॥

चानुर्मास्यान्चारं भणीया वैश्वानरपार्जन्या तस्यां वैश्वानरस्य हविषः पृष्टो दिवी तियाज्या चानु-
 र्मास्यानीति खण्डे सूत्रितम्—पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः पृथिव्यां पर्जन्याय मगायतेति ।

तामेतां द्वितीयां च माह—

पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः पृथिव्यां पृष्टो विश्वाओपधीरा विवेश ।
 वैश्वानरः सहसा पृष्टो अग्निः स नो दिवा सरिपः पानु नक्तम् ॥ २ ॥

पृष्टः । दिवि । पृष्टः । अग्निः । पृथिव्याम् । पृष्टः । विश्वाः ।
 ओपधीः । आ । विवेश । वैश्वानरः । सहसा । पृष्टः । अग्निः । सः ।
 नुः । दिवा । सः । रिपः । पानु । नक्तम् ॥ २ ॥

अयवैश्वानरोग्निः दिविद्युलोकेआदित्यात्मनापृष्टः संस्पृष्टः यद्वा निपिकोनिहितोवर्तते
 तथापृथिव्यांभूमौगार्हपत्यादिरूपेणपृष्टः संस्पृष्टोनिहितोवा तथाविश्वाः सर्वाओपधीः पृष्टः सं-
 स्पृष्टः सोग्निः आविवेश पाकार्थमन्तःप्रविष्टवान् अन्तःप्रविष्टेनपार्थिवाग्निनाहिसर्वाओपधयः
 पच्यन्ते सहसापरेपामसाधारणेनबलेनपृष्टःसंस्पृष्टः वैश्वानरः नोस्मान् दिवाअद्विरिपोर्हिंसतःश-
 न्नोः पातुरक्षतु तथासवैश्वानरोनक्तंरात्रावप्यस्मान् हिंसकावपातु ॥ पृष्टः स्पृशसंस्पर्शने छान्दसः
 सकारलोपः यद्वा पृपुसेचने निष्ठायांस्यविभापेतीड्प्रतिषेधः । दिवि ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्त-
 त्वम् । पृथिव्याम् उदात्तयणइतिविभक्तिरुदात्ता । रिपः रिपर्हिंसायां क्विप्चेतिक्विप् सावे-
 काचइतिपञ्चम्याउदात्तत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाश्रचमाह—

वैश्वानरतवत्सत्यमस्त्वस्मान्नायोमघवानःसचन्ताम् ॥

तन्नोमित्रोवरुणोमामहन्तामदितिःसिन्धुःपृथिवीउतद्यौः ॥ ३ ॥ ६ ॥

वैश्वानर । तव । तत् । सत्यम् । अस्तु । अस्मान् । रायः ।

मघवानः । सचन्ताम् । तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् ।

अदितिः । सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ ३ ॥ ६ ॥

हैवैश्वानर तवतत्वदीयंतव अस्माभिः क्रियमाणं कर्म सत्यमस्तु अवितथफलं भवतु ततो-
 स्मान् सघवानो धनवन्तो रायो धनवदिति मियाः पुत्राः सचन्तां सेवन्ताम् एवं यदस्माभिः मार्थितं नो-
 स्पदीयंतव मित्रो हरिभिमानि देवो वरुणो रात्र्यभिमानि अदितिः अदीन देवमाता सिन्धुः स्यन्द-
 नशीलो दकाभिमानि देवः उत शब्दः समुच्चये एते सर्वे मित्रादयो ममहन्तां पूजयन्तां पालयन्तामि-
 त्यर्थः ॥ ३ ॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमोऽष्टोवर्गः ॥ ६ ॥

जातवेदस इत्येकं चंपठं सूक्तम् मरीचिपुत्रस्य कश्यपस्यापर्ववैष्टुभं जातवेदो गुणकोग्निः शु-
 द्धोऽग्निर्वा देवता तथा चानुक्रान्तम्—जातवेदस एकाजातवेदस्य एतदादीन्येकभूयांसि सूक्तसहस्र-
 मेतनु कश्यपार्थमिति । अहर्गणे पुद्गितादिष्वहस्तु आग्निमारुते जातवेदसनि विद्वानात्पूर्वमेपा
 शंसतीया सूत्रितं च—जातवेदसे सुनव । मसोममित्याग्निमारुते जातवेदस्यानामिति ।

तामेतांपथमाश्रुचमाह—

जातवेदसेसुनवामसोममरातीयतोनिदहातिवेदः ।

सनःपर्पदतिदुर्गाणि विश्वानावेवसिन्धुंदुरितात्यग्निः ॥ १ ॥ ७ ॥

जातवेदसे । सुनवाम । सोमम् । अरातिइयतः । नि । दहाति ।

वेदः । सः । नः । पर्पत् । अति । दुःइगानि । विश्वा । नावाइइव ।

सिन्धुम् । दुःइइता । अति । अग्निः ॥ १ ॥ ७ ॥

जातवेदसे जातानां उत्पत्तिमतांसर्वेषांवेदिने यद्वा जातैःसैवैःप्राणिभिः ज्ञायमानाय जात-
धनायजातप्रज्ञायवामये लवारूपं सोमंसुनवामअभिपुणवाम जातवेदोगुणकमग्निपुंसोमाभिप-
वंकरयामेत्यर्थः सोमिः अरातीयतः अरातिंशत्रुमिवास्मानाचरतः शत्रोर्वेदोधनंनिदहाति नितरां
दहतुभस्मीकरोतु अपिचसोमिर्नोस्मान् विश्वा विश्वानिसर्वाणिदुर्गाणिदुर्गमनानि भोक्तुमशक्या-
निदुःखानिअतिपर्यव अतिपारयतु अतिक्रमय्यदुःखरहितंसुखंपापयतु तत्रदृष्टान्तः—नावेवसि-
न्धुं यथाकश्चित्कर्णधारः ग्राहादिभिर्दुष्टसत्त्वैराकुलितानदीनावातारयति तद्वत् तथादुरितादु-
रितानि दुःखहेतुभूतानिपापानिअस्मानधिरतिपारयतु दुःखनिमित्तात्पापादप्यस्मानुचा-
रयत्वित्यर्थः । अत्रनिरुक्तम्—जातवेदाःकस्माज्जातानिवेदजातानिवैनंविदुर्जातेजातेविद्यतइ-
तिवाजातचित्तोपाजातधनोजातविद्योजातप्रज्ञानोयचज्जातःपशूनविन्देतितज्जातवेदसोजातवे-
दस्त्वमितिहिन्नास्त्रणमित्यादि ॥ जातवेदसे जातानिवेचीतिजातवेदाः गतिकारकयोरपि
पूर्वपदमल्लतिस्वरत्वंचेतिवचनात्कारकपूर्वाद्द्वेतेरसुन् पूर्वपदमल्लतिस्वरत्वम् । अरातीयतः नविद्य-
तेरातिर्दानमस्मिन्नित्यरातिःशत्रुः तमिवास्मानाचरति उपमानादाचारेइत्युपमानभूतात् कर्म-
णःक्यच् क्यजन्ताल्लटःशट् शतुरनुमइतिशसउदात्तत्वम् । दहाति दहभस्मीकरणे लेट्चाडागमः॥
वेदः विद्यतेलभ्यतेइतिवेदो धनं विदुलाभे औणादिकःकर्मण्यसुन् । पर्यव पृपालनपूरणयोः
अस्मादन्तर्भावितण्यथाल्लिट्चडागमः सिद्धहुल्लेट्तीतिसिप् । दुर्गाणि दुःखेन गम्यतेएष्विति सुदु-
रोरधिकरणेइतिगमेईः ॥ १ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

सयोवृषेत्येकोनविंशत्युचंसप्तमं सूक्तम् तत्रानुक्रम्यते—सयोवृषैकोनावर्षागिराऋज्जाश्वा-
 म्वरीपसहदेवभयमानसुराधसइति । वृषागिरोमहाराजस्यपुत्रभूताः ऋज्जाश्वादयःपञ्चराज-
 र्षयः सहेदंसूक्तंददशुः अतस्तेअस्यसूक्तस्यऋषयः उक्तंक्षार्पानुक्रमण्याम्—सूक्तंसयोवृषेत्येत-
 त्वञ्चवर्षागिराविदुः । नियुक्तानामधेयैःस्वैरपिचैतत्यदित्युचीति । अनादेशपरिभाषयान्निष्टुप्
 इन्द्रोदेवता दशरात्रस्यपठेहेनिमरुत्वतीयेइदंसूक्तम् तथाचसूत्रितम्—यत्वंरथमिन्द्रसयोवृषेन्द्रम-
 रुत्वइतितिसइतिमरुत्वतीयइति ।

तत्रमथमाष्टकमाह—

सयोवृषावृष्ण्यैभिःसमोकांमहोदिवःपृथिव्याश्चसम्राट् ।
 सतीनसत्वाहव्योभरंपुमरुत्वान्भोभवत्विन्द्रंऊती ॥ १ ॥

सः । यः । वृषा । वृष्ण्यैभिः । समऽओंकाः । महः । दिवः ।
 पृथिव्याः । च । समऽराट् । सतीनऽसत्वा । हव्यः । भरंपु ।
 मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥१॥

यइन्द्रोवृषाकामानांवर्यता वृष्ण्येभिवृष्णिभवेर्षार्यैःसमोकाःसम्यक्समवेतःसह्यतःमहोमह-
 तोदिवोद्युलोकस्यपृथिव्याःप्रथितायाभूमेश्चसम्राडीश्वरः सतीनसत्वा सतीनमित्युदकनाम उदक-
 स्यसत्वासादयितागमयिता भरंपुसङ्गामेपुहव्यःसर्वैःस्तोवृभिराहातव्यःएवंभूतामरुत्वान् मरुद्भिर्यु-
 क्तःसइन्द्रोऽनोस्माकंऊतीऊतयेरक्षणायभवतु॥ वृष्ण्यैभिः वृषन्शब्दावभवेच्छन्दसीतियत् अहोपो-
 नइत्यकारलोपःपेचाभावकर्मणोरितिमल्लिभावास्तुव्यत्ययेननभवति । महः महपूजायां क्विप् यद्वा
 महच्छब्देअच्छब्दलोपः सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । सम्राट् मोराजिसमःकावितिराजतौ
 क्विबन्तेउत्तरपदेसमोमकारस्यमकारादेशः मकारस्यचमकारवचनमनुस्वारवाचनार्थम् । सतीन-
 सत्वा पद्विशरणगत्यवसादनेषु मेघेषुनिपीदतीविसतीनंष्टष्टदकं औणादिकइन्मक्षत्ययस्तकारा-
 न्नादेशश्च यद्वा सतीमाध्यमिकावाक्साइनाईश्वरायस्यतत्सतीनं व्यत्ययेनपुंवद्भावाभावः तत्सत्वा
 सदेरन्तर्भावितण्यथात्पइंसद्योस्तुइचेत्यौणादिकोवनिपनुडागमश्च मरुद्वादिवात्पूर्वपदान्तोवा-
 चत्वम् । मरुत्वान् क्षयइतिमनुषोवत्वम् । ऊती ऊतिपूतीःत्यादिनाकिनुदात्तत्वम् सुषांसुष्टुगि-
 तिचतुष्टयाःपूर्वसवर्णदीर्घः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टमाह—

यस्यानांसःसूर्यस्येवयामोभरेभरेवृत्रहाशुष्मोअस्ति ।

वृषन्तमःसखिभिःस्वेभिरेवैर्मरुत्वान्भोभवत्विन्द्रऊती ॥ २ ॥

यस्य । अनांसः । सूर्यस्यइव । यामः । भरेइभरे । वृघइहा ।

शुष्मः । अस्ति । वृषन्इतमः । सखिइभिः । स्वेभिः । एवैः ।

मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥ २ ॥

यस्येन्द्रस्ययामोगतिःअनांसःपरैरप्राप्तःसूर्यस्येव यथासूर्यस्यगतिःअन्यैर्नप्राप्तुंशक्यते तद्व-
दस्वेभिरात्मीयैरेवैर्मनशीलैःसखिभिर्भित्रभूतेर्मरुद्भिःसह वृषन्तमःअतिशयेनकामानांवर्षिताभरे-
भरेसर्वेषुसंग्रामेषुवृत्रहाशत्रूणांहन्ता शुष्मःसर्वेषामसुराणांशोपकःएवंभूतोयइन्द्रोस्तिविद्यतेसमरु-
त्वानिन्द्रो नोस्माकंरक्षणायभवतु ॥ यामः यामापणे अर्तिस्तुस्वित्यादिनाभावेमन्प्रत्ययः निच्वादा-
द्युदात्तत्वम् । शुष्मः शुषशोपणे अविपिविशुपिभ्यःकिदितिमन्प्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तत्वम् ।
अस्ति यहृचयोगादनिवातः । वृषन्तमः वृषनशब्दादुत्तरस्यतमपोनाद्दस्येतितुद् । एवैः इण्गौ
इण्शीङ्स्यांवन् ॥ २ ॥

द्वितीयाष्टमाह—

दिवोनयस्युरेतंसोदुघानाःपन्थासोयन्तिशवसापरीताः ।

तरद्वेपाःसासहिःपौंस्येभिर्मरुत्वान्भोभवत्विन्द्रऊती ॥ ३ ॥

दिवः । न । यस्य । रेतंसः । दुघानाः । पन्थासः । यन्ति । शवसा ।

अपरिइइताः । तरतइद्वेपाः । सासहिः । पौंस्येभिः । मरुत्वान् । नः ।

भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥ ३ ॥

यस्येन्द्रस्यपन्थासोरभ्ययः रेतसोवृष्टद्युदकानिदुघानाः दुहन्तःप्रयर्षन्तःयन्तिनिर्गच्छन्ति
घुटोकादितस्ततः प्रसरन्ति सत्रदृष्टान्तः—दिवोन यथाद्योतमानस्यसूर्यस्यकिरणावृष्टिकुर्वन्तो-
नमःस्यलाभिर्गच्छन्तिवद्वत् कीदृशारभ्ययः शवसावलेनसहिताः अपरीताः परैरनभिगताःदु-
ष्पापाइत्यर्थः सोपमिन्द्रस्तरद्वेपाः द्वेषांसिशत्रून्तरनजितशत्रुकइत्यर्थः पौंस्येभिर्वैः सासहिः
शत्रूणामभिप्रियता एवंभूतोमरुत्वानिन्द्रो नोस्माकं रक्षणायभवतु ॥ रेतसः रेतइत्युदकनाम री-

यतेगच्छतीतिरेतः रीगतिरेषणयोः स्रुरीभ्यां तुट्चेति असुन् तुडागमश्च शसोव्यत्ययेन डसादेशः ।
दुषानाः द्रुहप्रपूरणे कर्तरिलट् शानच् अदादित्वाच्छपोलुक् व्यत्ययेन घत्वम् वृषादेराकृतिगणत्वा-
दाद्युदात्तत्वम् । पन्थासः पतन्तीतिपन्थानोरभ्ययः पतेस्थचेतिङ्गिप्रत्ययः थकारान्तादेशश्च ज-
सिपथिमथ्यृभुक्षामादिति व्यत्ययेनात्वम् आजसेरसुक् यद्वां पन्थानइत्यत्रवर्णव्यापच्यानकार-
स्यसकारः पथिमथोःसर्वनामस्थानेइत्याद्युदात्तत्वम् । सासहिः पहअभिभवे उत्सर्गश्चण्वसी-
तिवचनात् आटगमहनइतिकिप्रत्ययः लिङ्गद्वावाह्विर्वचनम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीश्रुचमाह—

सोअङ्गिरोभिरङ्गिरस्तमोभूदृषावृषभिःसरिविभिःसखासन् ।
ऋग्मिभिर्ऋग्मीगातुभिर्ज्यैष्टोमुरुत्वान्नोभवत्विन्द्रंऊती ॥ ४ ॥

सः । अङ्गिरःइभिः । अङ्गिरःइतमः । भूत् । वृषां । वृषइभिः ।
सरिविइभिः । सखा । सन् । ऋग्मिइभिः । ऋग्मी । गातुइभिः ।
ज्यैष्टः । मुरुत्वान् । नः । भवत् । इन्द्रः । ऊती ॥ ४ ॥

सइन्द्रः अङ्गिरोभिः अङ्गन्तिगच्छन्तीत्यङ्गिरसोगन्तारः तेभ्योप्यङ्गिरस्तमोभूत् अति-
शयेनगन्ताभवति वृषभिवृषा वर्षित्भ्योप्यतिशयेनवर्षिता सरिविभिः समानख्यानेभ्योमित्रभूते-
भ्योपिसखाअतिशयेनहितकारी एवंभूतःसन् ऋग्मिभिरचनीयेभ्योपिऋग्मी अचनीयोभवति
गातुभिः गातव्येभ्यः स्तोतव्येभ्योपिज्यैष्टः अतिशयेनस्तोतव्यः एवंगुणविशिष्टोमुरुत्वानिन्द्रो-
क्षणायभवत् ॥ अङ्गिरोभिः अगिरगिडगिगत्यथाः अङ्गिराअप्सराइत्यौणादिकोऽसुनप्रत्य-
योनिपात्यते इदमादिपुसर्वत्रपञ्चम्यर्थेऽवृतीया । ऋग्मिभिः ऋचस्तुतौ संपदादिदक्षणोभावे
क्विप् मत्वर्थीयोमिनिः पदत्वात्कुत्वम् जश्त्वंच । गातुभिः गास्तुतौ कमिमनिचनीत्यादिनाकर्म-
णितुप्रत्ययः ॥ ४ ॥

पञ्चमीश्रुचमाह—

ससूनुमिर्नरुद्रेभिर्ऋभ्वानृषासैसासुह्राँअमित्रान् ।
सनीँडेभिःश्रवस्पांनितूर्वन्मुरुत्वान्नोभवत्विन्द्रंऊती ॥ ५ ॥ ८ ॥

सः । सूनुदभिः । न । रुद्रेभिः । ऋभ्वा । नृदसस्ये । ससहान् ।
 अमित्रान् । सदनीळेभिः । श्रवस्यानि । तूर्वन् । मरुत्वान् । नः ।
 भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥ ५ ॥ ८ ॥

सूनभिर्न पुत्रैरिव रुद्रेभिः रुद्रपुत्रैर्मरुद्भिर्युक्तः ऋश्वामहान् एवंभूतः सः इन्द्रः नृपासेनृभिः
 पुरुषैः सोढव्येसङ्ग्रामे अमित्रान् शत्रून्ससहानभिभूतवान् अपिच सनीळेभिः समाननिलयैर्मरुद्भिः
 सह श्रवस्यानिश्रवइत्यञ्जनाम तद्धेतुभूतान्युदकानितूर्वन्मेघात्प्रच्यावयन् मरुत्वानिन्द्रोस्माकरंक्ष-
 णायभवतु ॥ नृपसे पहमर्षणे शक्तिसहोश्रैतिकर्मणियव अन्येपामपिदृश्यतइतिसंहितायां धात्वका-
 रस्यदीर्घत्वम्यतोनावइत्याद्युदात्तत्वेरुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । ससहान् पहअभिभवे ट्टिः कष्टुः
 अस्यासदीर्घत्वञ्छान्दसम् । अमित्रान् मित्राण्येपुनसन्तीत्यमित्राः नजोजरमरमित्रभृताइत्युत्तरप-
 दाद्युदात्तत्वम् । समानं नीलं येपान्तेसनीळाः समानस्यच्छन्दसीतिसभावः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

पद्यष्टचमाह—

समन्धुमीः समर्दनस्य कर्तास्माकेभिर्नृभिः सूर्यसन्त् ।
 अस्मिन्नहन्तसत्पतिः पुरुहूतो मरुत्वान्जोभवत्विन्द्र ऊती ॥ ६ ॥
 सः । मन्धुमीः । सदर्दनस्य । कर्ता । अस्माकेभिः । नृभिः ।
 सूर्यम् । सन्त् । अस्मिन् । अहन् । सत्सत्पतिः । पुरुहूतः ।
 मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥ ६ ॥

शत्रुभिरपहतासुगोपु तैः सहयुद्धार्थं विनिर्गता ऋज्वाश्वादयो येन सूक्तेनेन्द्रमस्तुवन् सः इन्द्रः
 मन्धुमीः मन्धोः कोपस्यनिर्माता यद्वा अभिमन्यमानस्य शत्रोर्हिसकः अपिच समर्दनस्य सङ्ग्रामस्य
 कर्ता सत्पतिः सतांपालयिता पुरुहूतः बहुभियंजमानैः आहूतः एवंगुणविशिष्टः सः अस्मिन्नहन्
 अस्मिन्द्वसै अस्माकेभिः अस्माकिः अस्मदीयैः नृभिः पुरुषैः सूर्यसूर्यप्रकाशंसनव संभक्तं करो-
 तु शत्रुपुरुषैस्तुष्टिनिरोधकमन्थकारं संयोजयतु सच मरुत्वानिन्द्रोस्माकरंक्षणायभवतु ॥ मन्धुमीः
 मन्धुमिनानीति मन्धुमीः मीर्ज्हिंसायां क्विप् । समर्दनस्य सहमाद्यन्त्यस्मिन्नितिसमर्दनः सङ्ग्रामः
 मदीर्हपं अधिकरणेत्युर् सहस्यसः संज्ञायामिति सभावः । अस्माकेभिः तस्मिन्निचयुष्माका-

स्माकावित्यणिअस्मच्छब्दस्यास्माकादेशः संज्ञापूर्वकस्यविधेरनित्यत्वाद्ब्यभावः बहुलंछन्द-
सीतिभिसप्तेसभावः स्वरस्तुमास्माकासश्चस्वरयइत्यत्रोक्तः। सनव वनपणसंभक्तौ लेटचडागमः।
अहन् सुपांसुलुगितिसप्तम्यालुक् । सत्यतिः पत्यावैश्वर्येइतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टकमाह—

तमूतयोरणयञ्छूरंसातौतक्षेमस्यक्षितयःरुणवत्त्राम् ।
सविश्वस्यकरुणस्येशेकोमरुत्वान्भोभवत्विन्द्रंउती ॥ ७ ॥

तम् । उतयः । रणयन् । शूरंसातौ । तम् । क्षेमस्य । क्षितयः ।
रुणवत् । त्राम् । सः । विश्वस्य । करुणस्य । ईशे । एकः ।
मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । उती ॥ ७ ॥

तमिन्द्रंशूरसातौ शूरैर्वीरपुरुषैःसम्भजननीयेसङ्ग्रामे उतयोगन्तारोमरुतः रणयन्रमयन्ति
यद्वा महरभगवोजहिवीरयस्वेत्येवंरूपंशब्दमिन्द्रमुद्दिश्यकुर्वन्ति अपिच क्षितयोमनुष्याः तमि-
न्द्रक्षेमस्यरक्षणीयस्यसर्वस्यधनस्य त्रां त्रातारंरुणवत् कुर्वन्ति देवतान्तरादस्पकोतिशयइतिचे-
दुच्यते सइन्द्रोविश्वस्यसर्वस्यकरुणस्यअभिमतफलनिष्पादनरूपस्यकर्मणएकोऽसहायएवई-
शेईष्टेअन्यतूर्ववद् ॥ उतयः अवतेर्गत्यर्थात्कृत्यत्युद्योगहलमितिकर्त्तरिक्त्विन् तितुत्रेतीट्प्रतिषेधः
ज्वरत्वरेत्यादिनावकारस्योपधायाश्चऊर् ऊतियूतीत्यादिनाकिनउदात्तत्वम् यद्वा कर्त्तरिक्त्विच् ।
रणयन् रमतेहेतुमणिजन्ताद्वर्तमानेछान्दसोऽलङ् अन्यविकारश्छान्दसः यद्वा रणशब्दार्थः अ-
स्माणिजन्तात्पूर्ववलङ् । त्राम् वैङ्पालने त्रायतेइतित्रां किप्चेविचशब्देनदृशिग्रहणानुकर्षणा-
न्निरूपपदादपिक्त्विच् । करुणस्य डुकृञ्करणे कृवृगृदारिभ्यउनन्त्रितिभावेऽनन् व्यत्ययेनमत्य-
याद्युदात्तत्वम् । ईशे ईशेश्वर्ये षोपस्तआत्मनेपदेष्वितितलोपः ॥७॥

अष्टमीष्टकमाह—

तमंप्सन्तशवंसउत्सुवेपुनरोनरुमवंसेतंधनाय ।
सोअग्नेचि॒त्तमंसि॒ज्योतिर्वि॒दन्म॒रुत्वान्भो॒भवत्विन्द्रं॒उती ॥ ८ ॥

तम् । अ॒प्स॒न्तु । श॒व॒सः । उ॒त्स॒वे॒पुं । न॒रः । न॒रम् । अ॒व॒से । तम् ।
 ध॒ना॒य । सः । अ॒न्धे । चि॒त् । त॒म॒सि । ज्यो॒तिः । वि॒द॒त् ।
 म॒रु॒त्वान् । नः । भ॒व॒तु । इ॒न्द्रः । ऊ॒ती ॥ ८ ॥

नरोनेतारःस्तोतारः शवसोवलस्यसंबन्धिपुउत्सवेपुसङ्ग्रामेपुनरं जयस्यनेतारंतमिन्द्रंअप्सन्त
 आम्रवन्ति किमर्थं अवसे अन्तार्थरक्षणार्थंवा तथाधनायधनार्थंचतमिन्द्रंमाम्रवन्ति तस्मात्सइन्द्रः
 तमसिदृष्टिमतिबन्धकेअन्धेचिद्विद्वानरहितेचित्तव्यामोहकरेपिसङ्ग्रामे ज्योतिःविजयलक्षणंप्र-
 काशंविद्वत् संभयति तस्मात्तमेवमाम्रवन्तीत्यर्थः अन्यत्समानम् ॥ अप्सन्त आपृव्याप्तौ लडिव्य-
 त्ययेनात्मनेपदम् व्यत्ययेनक्सप्रत्ययः व्यत्ययेनधातोर्ह्रस्वत्वम् । विद्वत् विद्वत्साम्ने छन्दसिलुङ्ल-
 ङ्लिङ्इतिवर्तमानेछान्दसोलुङ् लदित्वात् च्चेरडादेशः बहुलंछन्दस्यमाङ्चोगेपीत्यडभावः ॥८॥

नवमीमृचमाह—

स॒स॒व्ये॒न॒य॒म॒ति॒व्रा॒ध॒त॒श्चि॒त्स॒द॒क्षि॒णे॒सं॒गृ॒भी॒ता॒कृ॒तानि॑ ।
 स॒की॒रि॒णां॒चि॒त्स॒नि॒ता॒ध॒नानि॑म॒रु॒त्वान्॒नो॒भ॒व॒त्वि॒न्द्रं॒ऊ॒ती ॥ ९ ॥

सः । स॒व्ये॒न॒ । य॒म॒ति॒ । व्रा॒ध॒तः । चि॒त् । सः । द॒क्षि॒णे॒ ।
 स॒म॒गृ॒भी॒ता । कृ॒तानि॑ । सः । की॒रि॒णां । चि॒त् । स॒नि॒ता । ध॒नानि॑ ।
 म॒रु॒त्वान् । नः । भ॒व॒तु । इ॒न्द्रः । ऊ॒ती ॥ ९ ॥

सइन्द्रः सव्येनवामहस्तेनैकहस्तेनव्राधतश्चिद्विद्वान्सतोमहत्तः शत्रूनपियमतिनियमयति तथा-
 सइन्द्रः दक्षिणेनदक्षिणपार्श्वस्येनहस्तेनैकेन यजमानैःकृतानिहवींपिसंगृभीतासंगृहीतासंगृह्णाति
 अपिचसइन्द्रः कीरिणांचिद्व कीर्तयित्रास्तोत्राचस्तुतःसन् धनानिसनिता प्रदानशीलोभवति ह-
 विःप्रदानतृणामिवस्तोतृणामपिधनंमयच्छतीत्यर्थः शिष्टंशष्टम् । यमति यमउपरमे णिचि अमन्त-
 त्वान्मित्वे ह्रस्वइतिह्रस्वत्वम् छन्दस्पुत्रयथेतिशपआर्धंवातुकत्वाण्णोरनिटीतिणिटोपः ।
 व्राधतः वृध्वृद्धौ अस्मादतिप्रत्ययऔणादिकआमागमश्च वृषादित्वादायुदात्तत्वम् । संगृभीता
 महउपादाने लिङि बहुलंछन्दसीविविकरणस्पलुक् लिङःसलोपइतिसलोपः ग्रहज्यादि-
 नासंपसारणम् ह्रस्वोभ्रंइतिभ्रत्वम् इचोतस्तिङइतिदीर्घः । सनिता पणुदाने ताच्छीत्कि-
 रणम् । धनानि नटोकाव्ययेतिपट्टीमतिपेधः ॥ ९ ॥

दशमीष्टकमाह—

सग्रामेभिः सनितासरथेभिर्विदेविश्वाभिः कृष्टिभिर्नृवद्य ।
 सपौंस्येभिरभिभूरशस्तीर्मरुत्वान्नोभवत्विन्द्र ऊती ॥ १० ॥ ९ ॥

सः । ग्रामेभिः । सनिता । सः । रथेभिः । विदे । विश्वाभिः ।
 कृष्टिभिः । नु । अद्य । सः । पौंस्येभिः । अभिभूः । अशस्तीः ।
 मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥ १० ॥ ९ ॥

सइन्द्रः ग्रामेभिः मरुत्संघैः सह सनिताफलानांप्रदाताभवति सचाघास्मिन्नहनि नुक्षिपंवि-
 श्वाभिः कृष्टिभिः सर्वैर्मनुष्यैरथेभिस्त्रिन्द्रसंबन्धिभीरथैः करणभूतैर्विदेविज्ञायते अपिचसइ-
 न्द्रः पौंस्येभिः स्वकीयैर्बलैः अशस्तीः अशंसनीयान् शत्रून् अभिभूः अभिभवन्वर्षते मरुत्वान्-
 न्सइन्द्रो नोस्माकरक्षणाय भवतु ॥ ग्रामेभिः बहुलं छन्दसीतिभिसपेसभावः ग्रामादीनां चेत्पाघुदा-
 त्तत्वम् । विदे विदज्ञाने कर्मणिलङ् बहुलं छन्दसीति विकरणस्य लुक् लोपस्व आत्मनेपदेष्वि-
 तितलोपः ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

एकादशीष्टकमाह—

सजामिभिर्यत्समजातिमीह्जेजामिभिर्वापुरुहूतएवैः ।
 अपातोकर्यतनयस्यजेपेमरुत्वान्नोभवत्विन्द्र ऊती ॥ ११ ॥

सः । जामिभिः । यत् । सम् । अजाति । मीह्जे । अजामिभिः ।
 वा । पुरुहूतः । एवैः । अपाम् । तोकर्य । तनयस्य । जेपे ।
 मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥ ११ ॥

पुरुहूतो बहुभिर्पंजनैराहूतः सइन्द्रः मीह्जेसङ्ग्रामे मीह्जमिति धननाम वक्षेत्पुत्र्यात्सङ्ग्रामोपि मी-
 ह्जशब्देनोच्यते जामिभिः बन्धुभिः अजामिभिर्वाचान्ववरहितैर्वा एवैर्पुंसा र्थमरुद्भिः सहयघदा सम-

जातिसङ्गच्छते तेषामुभयविधानामपांइन्द्रं प्रामुवतां पुरुपाणांतोकस्य पुत्रस्य तनयस्य तत्पुत्रस्य च जेपे
जयमाप्तये स इन्द्रो भवति किमुवाक्तव्यं अस्माकं स्तोतृतमानां जयो भवतीति अन्यत्समानम् ॥ समजा-
ति अजगति क्षेपणयोः छेत्तद्याडागमः । जेपे जिजये औणादिकः सप्रत्ययः चतुर्थ्यर्थे सप्तमी यद्वा-
जेपुणेपुपेपृगतौ क्विप्चेति क्विप् सायेकाचइति विभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टचमाह—

सर्वञ्च गृह्णस्युहा भीम उग्रः सहस्रचेताः शतनीथः ऋभवा ।

चन्नीपो न शर्वसा पाञ्चजन्यो मरुत्वान् चो भवत्विन्द्रं ऊती ॥ १२ ॥

सः । वञ्जश्भृत । दस्युः हा । भीमः । उग्रः । सहस्रं चेताः ।

शतनीथः । ऋभवा । चन्नीपः । न । शर्वसा । पाञ्चजन्यः ।

मरुत्वान् । नुः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥ १२ ॥

स इन्द्रो वञ्जश्भृत अन्यैर्भर्तुं मशक्यस्य वज्रस्य भर्ता दस्युहा दस्यूनामुपक्षपयितुणामसुराणां हि-
न्वा भीमः सर्वेषां भयहेतुः उग्रः उदूर्णतेजाः सहस्रचेताः बहुविधज्ञानः सर्वज्ञ इत्यर्थः शतनीथः ब-
हुस्तुतिर्बहुविधमापणोवा ऋभवा उरुभासमानो महान्वा चन्नीपो न चन्वां च मत्सेरसात्मना अवस्थितः
सोमश्च शवसा बलेन पाञ्चजन्यः गन्धर्वा अप्तरसो देवा असुरारक्षांसि पाञ्चजनाः निपादपञ्चमाश्व-
त्वारोवर्णांवा तेषुरक्षकत्वेन भवः एवंभूतः समरुत्वानिन्द्रो नोस्माकं रक्षणाय भवतु ॥ दस्युहा बहु-
छन्दसो विहन्तेः क्विप् । भीमः त्रिभीभये भीमादयो पादानेभियः पुग्वेति मक् । शतनीथः णीष्
प्रापणे हनिकुपिनीरमिकाशिष्यः क्यन्ति क्यन्प्रत्ययः । चन्नीपः इपगतौ चन्वां इष्यति गच्छ-
तीति चन्नीपः इगुपधलक्षणः कः वर्णव्यापच्यारेको दीर्घश्च यद्वा चमेरीणादिक ईपन्प्रत्ययः पूर्व-
वद्रेफः । पाञ्चजन्यः भवार्थे यहिर्देवपञ्चजनेभ्यश्चेति वक्तव्यमिति ङ्यप्रत्ययः त्रित्वादाद्युदा-
त्तत्वम् ॥ १२ ॥

त्रयोदशीष्टचमाह—

तस्य वञ्चः कन्दति स्मत्स्वर्पादिवो नत्वेपो र्वथः शिर्मावान् ।

तंस चन्ते स न पुस्तं धर्ना नि मरुत्वान् चो भवत्विन्द्रं ऊती ॥ १३ ॥

तस्य । वज्रः । क्रन्दति । स्मत् । स्वःइसाः । दिवः । न । त्वेषः ।
 र्वथः । शिमीइवान् । तम् । सचन्ते । सनयः । तम् । धनानि ।
 मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥ १३ ॥

तस्येन्द्रस्पवज्रः कुलिशः स्मवभ्रशंक्रन्दति शत्रूनाक्रन्दयति रोदयतीत्यर्थः यद्भन्वःस्वर्पाः
 शोभनस्योदकस्यदाता दिवो न दिवःसम्बन्धीसूर्यइव त्वेषः त्विपदीतौ र्वथः शब्दस्यगर्जनल-
 क्षणस्यकर्ता शिमीवान् शिमीतिकर्मनाम लोकानुग्राहकेणकर्मणायुक्तस्तमिन्द्रंसनयोधनस्यदा-
 नानिसचन्तेसेवन्ते तथातंधनानिचसेवन्ते समरुत्वानिन्द्रो नोत्साकरंक्षणायभवतु ॥ क्रन्दति क-
 दिकदिक्रुदिआह्वानेरोदनेच छन्दस्युभयथेतिशपआर्धधातुकत्वात् णेरनिटीतिणिञोपः । स्वर्पाः
 सुपूर्वादतोर्विच् सुष्टुआर्तिगच्छतीतिस्वरुदकं तत्सनोतीतिस्वर्पाः पण्डुदाने जनसनखनक्रमगमो-
 विट् विह्वनोरनुनासिकस्यादित्यात्वम् सनोतेरनइतिपत्वम् । त्वेषः त्विपदीतौ पचाद्यच् । र्वथः
 रुशब्दे शीङ्शपिरुगमिवचिजीविप्राणिभ्योथइत्यधमत्ययः गुणावादेशौ । सनयः सनोतेर्भा-
 वेऔणादिकइप्रत्ययः ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टकमाह—

यस्याजंशवंसामानमुक्थंपरिभुजद्रोदसी विश्वतःसीम् ।
 सपारिपत्क्रतुभिर्मन्दसानोमरुत्वान्भोभवत्विन्द्रऊती ॥ १४ ॥

यस्य । अजंस्त्रम् । शवंसा । मानंम् । उक्थम् । परिभुजत् ।
 रोदसी इति । विश्वतः । सीम् । सः । पारिपत् । क्रतुंइभिः ।
 मन्दसानः । मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥ १४ ॥

यस्येन्द्रस्पवज्रकथंमशस्यं शवसा मानं बलेनसर्वस्यपरिच्छेदकंसर्वेषांवलस्योपमानभूतंवा
 रोदसी द्यावापृथिव्यौ विश्वतःसींअजस्रमनवरतं परिभुजत् परितःसर्वतोभुनक्ति पाटयति सद्-
 न्द्रः क्रतुभिरस्याभिःऋतैर्यागैर्मन्दसानोमोदमानःसन् पारिपदअस्यान्दुरित्वात्पारयत् ॥ उक्थं
 वचपरिभाषणे पातृतुदिवचीत्यादिनाक्रमणिथक् वचिस्वपीत्यादिनासंपत्सारणम् । परिभुजत् भु-
 जपाटनान्भ्यवहारयोः डेट्चडागमः व्यत्ययेनशः । परिपद पारतीरकर्मसमाप्तौ डेट्चडागमः
 सिद्धहुट्डेट्डीविसिप् तस्यार्धधातुकत्वादिट् व्यत्ययेनणिटोपः । मन्दसानः मदिस्तुतिमोदमदस्व-
 मकावित्गतिषु ऋजिभिमिन्दिसहिष्यःकिदित्यसानच्प्रत्ययः ॥ १४ ॥

पञ्चदशीमृचमाह—

नयस्यदेवादेवतानमर्ता आपश्चनशवंसोअन्तमापुः ।
सप्ररिक्तात्वक्षंसाक्षमोदिवश्चमरुत्वान्नोभवत्विन्द्र ऊती ॥ १५ ॥ १० ॥

न । यस्य । देवाः । देवता । न । मर्ताः । आपः । चन । शवंसः ।
अन्तम् । आपुः । सः । प्ररिक्ता । त्वक्षंसा । क्षमः । दिवः । च ।
मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥ १५ ॥ १० ॥

देवतादेवस्यदानादिगुणयुक्तस्यस्येन्द्रस्यशवंसोवत्स्यान्तमवसानं देवाःवत्वाद्यादेव-
गणाः नापुः नानशिरे तथामर्ताः मनुष्याआपश्चन आपोपिनमापुः सतादृशइन्द्रः त्वक्षसा शत्रू-
णांतनूकर्त्राआत्मीयेनबलेनक्षमः पृथिव्याः दिवश्चस्वर्गस्यच प्ररिक्ताप्रकर्षेणरेचकोभवति लोक-
द्वयादप्यस्यबलंअतिरिच्यतइत्यर्थः मरुन्द्रियुक्तःसइन्द्रो नोस्माकमूतीऊतयेरक्षणायभवतु ॥
देवता देवएवदेवता देवाचलितिस्वार्थेतत् सुपांस्तुलुगितिपष्ठचालुक् । मर्ताः मृड्माणत्यागे अ-
सिहसीत्यादिनातन्मत्ययः निच्वादाद्युदात्तत्वम् । प्ररिक्ता रिचिर्विरेचने अन्येष्योपिदृश्यन्तइ-
तिक्रनिष् अन्यविकारश्चान्दसः । त्वक्षसा तक्षत्वक्षूतनूकरणे असुन् निच्वादाद्युदात्तत्वम् ।
क्षमः क्षमेतिपृथिवीनाम आतोघातोरित्यत्रआतइतियोगविभागादिष्टसिद्धिरित्यभिधानात् इत्सि-
भसंज्ञायामाकारलोपः यद्वा क्षमापीविधूनने अस्मात् किप्चेतिक्रिप् वेरपूकलोपात्पूर्ववलि-
पः अन्यत्समानम् उदात्तनिवृत्तिस्वरेणविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ १५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

षोडशीमृचमाह—

रोहिच्छ्यावासुमर्दंशुर्लामीर्द्युक्षारायऋज्राश्वस्य ।
रपण्वन्तंविभ्रंतीधूर्पूर्यथंमन्द्राचिकेतनाहुंपीपुविक्षु ॥ १६ ॥

रोहित् । श्यावा । सुमर्दंशुः । लामीः । द्युक्षा । राये ।
ऋज्जइश्वस्य । रपण्इवन्तम् । विभ्रंती । धूःइसु । रथम् । मन्द्रा ।
चिकेत । नाहुंपीपु । विक्षु ॥ १६ ॥

रोहित् रोहितवर्णाश्यावाश्यामवर्णाभयोः पार्श्वयोरुभयविधवर्णयुक्तैत्यर्थः सुमदंशुः सुम-
 वस्वतःप्रांशुः उक्चपास्केन—सुमवस्वयमित्यर्थः अतिदीर्घाविववा ललामीः पुंस्त्ववती अश्वभूप-
 णयुक्तावा द्युक्षा दिविद्युल्लोकेकृतनिवासा ऋज्जाश्वस्यएतत्संज्ञस्यराजर्षेःरायेधनार्थं वृषण्वन्तं
 वृष्णासेक्रेन्द्रेणयुक्तरथं धूर्पुयुगसम्बन्धिपुवहनप्रदेशेषुविभ्रतीवहन्ती मन्त्रासर्वेषामाह्लादकरी
 अश्वपंक्तिः नाहुषीषु नहुषामनुष्याः तत्संबन्धिनीषु विशुत्तेनालक्षणासुप्रजासु चिकेतज्ञायते
 ईदृश्याश्वपंक्तयायुक्तः इन्द्रःसंग्रामेषुअनुग्राहकतयापादुर्भवतीत्यर्थः ॥ ललामीः ललामशब्दात्
 छन्दसीवनिपावितमित्वर्थीपईकारः अङ्चन्त्वत्सुलोपाभावः । द्युक्षा क्षिनिवासगत्योः औणा-
 दिकोडप्रत्ययः ततटाप् । ऋज्जाश्वस्य ऋजगतिस्थानार्जनोपार्जनेषु ऋज्जन्द्रेत्यादिनारकप्रत्यया-
 न्तोनिपावितः ऋज्जागतिमन्तोश्वायस्य बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । वृषण्वन्तं अनोनुडिति
 मवुपोनुट् । चिकेत कितज्ञाने छन्दसिद्वल्लड्डलिट्इतिवर्तमानेकर्मणिलिट् व्यत्ययेनतिप् ॥ १६ ॥

सप्तदशीष्टकमाह—

ए॒नस्य॑त्तं॒इन्द्र॑वृष्णं॒उक्थं॑वा॒र्पागि॑रा॒अभि॑गृ॒णन्ति॑राधः ।

ऋ॒ज्जाश्वः॑प्र॒ष्टिभि॑र॒म्बरी॑र्षः॒सह॑दे॒वोभ्य॑मानः॒सुरा॑र्धाः ॥ १७ ॥

ए॒तत् । त्यत् । ते । इन्द्र॑ । वृष्णं॑ । उ॒क्थम् । वा॒र्पागि॑राः । अ॒भि ।

गृ॒णन्ति॑ । राधः॑ । ऋ॒ज्जः॑ अ॒श्वः । प्र॒ष्टिः॑ अ॒भिः । अ॒म्ब॒रीर्षः॑ । स॒ह॒दे॒वः ।

भ्य॑मानः । सुरा॑र्धाः ॥ १७ ॥

हेइन्द्र वृष्णःकामानांविर्षितुस्तेतवत्यतदेतत् उक्थंस्तोत्रराधःसंराधकंत्वामीतिहेतुं वार्पागि-
 रावृपागिरोराज्ञःपुत्राऋज्जाश्वदयः अभिगृणन्ति आभिमुख्येनवदन्ति वार्पागिराइत्येतद्विवृणो-
 ति ऋज्जाश्वःएतत्संज्ञोराजर्षिःप्रष्टिभिः पार्श्वस्थैरन्यैर्ऋषिभिःसह इन्द्रमस्तौव केते पार्श्वस्थाः
 अम्बरीषादयश्चत्वारोराजर्षयः ॥ वार्पागिराः तस्यापत्यमित्यण्प्रत्ययः । गृणन्ति गृशब्दे प्वादीनां
 ह्रस्वइतिह्रस्वत्वम् । राधः राधसाधसंसिद्धौ राम्भोविसप्तस्योभवत्यनेनेतिराधः करणेअसुन् । ऋ-
 ज्जाश्वः ऋज्जागतिमन्तोश्वायस्यसतयोक्तः । अम्बरीषः अविशब्दे औणादिकईण्यप्रत्ययः । सहदे-
 वः देवैःसहवर्ततइति वीपसर्जनस्येतिविकल्पनात्सभावाभावः । भ्यमानः जिभीभये अस्मादन्त-

भोवितण्यथाद्यत्ययेनशानच् बहुलंछन्दसीतिशपःश्लोरभावः अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्त-
त्वेधातुस्वरएवशिष्यते । सुराधाः राधइतिघननाम शोभनंराधोपस्य सोर्मनसीअलोमोपसीइत्यु-
त्तरपदाद्युदात्तत्वम् ॥ १७ ॥

अष्टादशीष्टचमाह—

दस्युच्छिर्म्युश्चपुरुहूतएवैर्हत्वापृथिव्यांशर्वानिवर्हीत् ।
सनत्क्षेत्रंसरिविभिःश्वित्वयेभिःसनत्सूर्यंसनत्पःसुवज्रः ॥ १८ ॥

दस्युन् । शिर्म्युन् । च । पुरुहूतः । एवैः । हत्वा । पृथिव्याम् ।
शर्वा । नि । वर्हीत् । सनत् । क्षेत्रम् । सरिविभिः । श्वित्वयेभिः । सनत् ।
सूर्यम् । सनत् । अपः । सुवज्रः ॥ १८ ॥

पुरुहूतः बहुभिर्यजमानैराहूतइन्द्रः एवैर्गमनशीलैर्मरुद्भिर्युक्तःसन् पृथिव्यां भूमौवर्तमान-
नान्दस्यूनउपक्षपयितृन्शत्रून् शिर्म्युश्चशमयितृन्बधकारिणोराक्षसादींश्चहत्वाप्रहत्य तदनन्तरंश-
र्वाहिंसकेनवज्रेणनिवर्हीत् अवधीत् निवर्हयतिवर्धकर्मा एवंशत्रून्निरस्यश्वित्वयेभिः श्वेतवर्णैः
अलङ्कारेणदीमाङ्गैः सस्विभिर्मित्रभूतैर्मरुद्भिःसह क्षेत्रंशत्रूणांस्वभूतांभूमिसनत्समभाक्षीत् तथावृ-
त्रेणतिरोहितसूर्यतस्यवृत्रस्यहननेनसमव अभजत प्रातवानित्यर्थः तथासुवज्रः शोभनवज्रयुक्त-
इन्द्रः वृत्रेणनिरुद्धाआपोवृष्ट्युदकानिसनत्समभजत् ॥ दस्यूनदसुउपक्षये यजिमनिशुन्धिदसि-
जनिभ्योयुः वृषादित्वादाद्युदात्तत्वम् । शिर्म्युन् शमउपशमे शमयति सर्वतिरस्करोतीतिराक्षसा-
दिःशिर्म्युः औणादिकोयुन्मत्ययः वर्णव्यापत्त्याअकारस्येत्वम् । शर्वा शूर्हिंसायाम् अन्येभ्यो-
पिदश्यन्तइतिवनिष् सुपांसुलुगितितृतीयायाडादेशः । सनत्वनपणसंभक्तौ लङ्बहुलंछन्दस्यमा-
ङ्गोमेपीत्यडभावः । श्वित्वयेभिः श्वितावर्णै औणादिकोनकमत्ययः श्वित्वंशुक्लवर्णमर्हन्तीति
श्वित्वाः छन्दसिचेतियः । सुवज्रः आद्युदान्तंछन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ॥ १८ ॥

एकोनविंशीष्टचमाह—

विश्वाहेन्द्रोअधिवृक्तानोअस्त्वपरिहृताःसनुयामवाजम् ।
तन्नोमित्रोवरुणोमामहन्तामदिन्तिःसिन्धुःपृथिवीउतद्योः ॥ १९ ॥ १९ ॥

विश्वाहा । इन्द्रः । अधिध्वक्ता । नः । अस्तु । अपरिहृताः ।
 सनुयाम् । वाजम् । तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् । अदितिः ।
 सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ १९ ॥ ११ ॥

विश्वाहासर्वकालंनोस्माकमिन्द्रः अधिवक्तास्तु अधिवचनंपक्षपातेनवचनं यथोक्तं ब्राह्मणा-
 याधिब्रूयादितिसर्वदास्माकमिन्द्रः पक्षपातवचनयुक्तो भवतु वर्यच अपरिहृताः अकुटिलगतयः संतो-
 वाजं हविल्लक्षणमन्नं सनुयाम् संभजामहे यदनेन सूक्तेनास्माभिः प्रार्थितं तन्मित्रादयो ममहन्तां
 पूजितं कुर्वन्तु ॥ विश्वाहा विश्वान्यहानि विश्वाहानि अत्यन्तसंयोगे द्वितीया शोच्यन्द्सिन्धुलमि-
 तिशेर्लोपः उपधादीर्घत्वम् नलोपः मरुद्वादिवात्पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । अपरिहृताः ह्यकौटि-
 ल्ये निघायां अपरिहृताश्चेति निपातनावहुभावाभावः अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । सनुयाम्
 पणुदाने लिङितनादित्वादुप्रत्ययः वनपणसंभक्तावित्यस्मात्प्रत्ययेन उप्रत्ययः ॥ १९ ॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे एकादशो वर्गः ॥ ११ ॥

प्रमन्दिन इति एकादशार्चमष्टमस्तूक्तम् आद्विरसस्य कुत्सस्यार्पणं अष्टम्याद्याश्चतस्रस्त्रिष्टुभः शि-
 ष्टाः सप्तजगत्पः इन्द्रो देवता तथा चानुक्रान्तम्—प्रमन्दिन एकादशकुत्स आद्यागर्भसाविण्युपनिषद्
 चतुस्त्रिष्टुबन्तमिति । दशरात्रस्य नवमेहनि मरुत्वतीये एतत्सूक्तं विश्वजित इति खण्डे सूत्रितम्—प्र-
 मन्दिन इमा जत्वेति मरुत्वतीयमिति ।

तत्र प्रथमाष्टकमाह—

प्रमन्दिने पितृमदं चैनावचोयः कृष्णगर्भानिरहं ऋजिश्चं ना ।
 अवस्यवो वृषणं वज्रं दक्षिणं मरुत्वं न्तं सख्यार्यं हवामहे ॥ १ ॥
 प्र । मन्दिने । पितृमत् । अर्चत । वचः । यः । कृष्णगर्भाः ।
 निःहं । ऋजिश्चं ना । अवस्यवः । वृषणम् । वज्रं दक्षिणम् ।
 मरुत्वं न्तम् । सख्यार्यं । हवामहे ॥ १ ॥

हे ऋत्विजः मन्दिने त्वत्पितृमते त्वोत्प्यायेन्द्राय पितृमदं हविर्दक्षणेनाग्नेनोपेतं वचः स्तुतिदक्षणं
 वचनं पार्चतमकपेणोच्चारयत य इन्द्रः ऋजिश्चं ना एवत्संज्ञकेन राज्ञा सख्यासहितः सन् कृष्णगर्भाः कृ-
 ष्णो नाम कश्चिद्दुःखः तेन निषिक्तगर्भाः तदीयाः भार्याः निरहन् अवचोय कृष्णमसुरंहत्वा पुत्राणाम-

प्यमुत्पत्त्यर्थं गर्भिणीस्तस्य भार्या अपि अवधीदित्यर्थः अवस्यवोरक्षणेच्छवोवयंवृषणकामानां
 वर्षितारं यज्जदक्षिणं वज्रयुकेन दक्षिणहस्तेनोपेतंतं मरुत्वन्तं इन्द्रं सख्याय सख्युः कर्मणे हवामहे वा-
 ह्वामहे ॥ मन्दिने मदिस्तुतिमोदमदस्वमकान्तिगतिषु औणादिक इति प्रत्ययः तदुक्तं यास्केन—
 मन्दीमन्दतेः स्तुतिकर्मण इति । पितुमव हस्वनुइत्यांमनुविति मनुष उदात्तत्वम् । कृष्णगर्भाः कृष्णेन
 निषिकागर्भायास्तुतास्तथोक्ताः परादिच्छन्दसि बहुलमिति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । अवस्यवः अ-
 वरोणादिकोभावे असुन् अवइच्छत्यवस्यति सुपआत्मनः क्यच् क्वाच्छन्दसीत्युप्रत्ययः । वृषणं
 वापपूर्वस्य निगमे इति विकल्पनादीर्घाभावः । सख्याय सख्युः कर्मसख्यं सख्युर्य इति यप्रत्ययः ।
 हवामहे हेत्रोलटिवहुलं छन्दसीतिसंपसारणम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टमाह—

यो व्यंसं जाहृपाणेन मन्युना यः शम्बरं यो अहन्पि प्रुमन्नतम् ।
 इन्द्रो यः शुष्णं मशुपन्यादृणञ्ज मरुत्वन्तं सख्याय हवामहे ॥ २ ॥

यः । वि३ अंसम् । जहृपाणेन । मन्युना । यः । शम्बरम् । यः ।
 अहन् । पिप्रुम् । अन्नतम् । इन्द्रः । यः । शुष्णम् । अशुपम् । नि ।
 अदृणक् । मरुत्वन्तम् । सख्याय । हवामहे ॥ २ ॥

यइन्द्रः जहृपाणेन प्रवृद्धेन मन्युना क्रोधेन व्यंसं विगतभुजं वृत्रं अहन्नवधीव अपि च
 यइन्द्रः शंबरं एतत्संज्ञमसुरं चावधीव तथा अन्नतं व्रतस्य यागादेः कर्मणो विरोधिर्न पिप्रुं एतत्संज्ञं
 चासुरं यइन्द्रः अवधीव किञ्च यइन्द्रः अशुपं शोपकरहितं शुष्णं सर्वस्य जगतः शोपकं एतत्सं-
 ज्ञमसुरं न्यवृणक् न्यवर्जयव समूलं हतवानित्यर्थः तं मरुत्वन्तं इन्द्रं सख्याया ह्वामहे ॥ व्यंसं
 विगतोसोयस्माव बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् यणि उदात्तस्वरितयोर्यण इति परस्यानुदात्त-
 स्वरितत्वम् । जहृपाणेन हपतुष्टौ अत्रवृद्धर्थः छन्दसि लिट् लिटः कानज्वेति वर्यकान-
 जादेशः अन्येषामपिट् श्वत इति संहितायामभ्यासस्य दीर्घत्वम् चित्त्वादान्तोदात्तत्वम् । अ-
 शुपं शुपशोपणे इगुपधलक्षणः कः शुपाः शोपकानसन्त्यस्येत्यशुपः परादिच्छन्दसि बहुलमि-
 ति उत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । अवृणक् वृजोवर्जने रौधादिकः ॥ २ ॥

तृतीयामृचमाह—

यस्यद्यावापृथिवीपौस्यमहद्यस्यव्रतेवरुणोयस्यसूर्यः ।

यस्येन्द्रस्यसिन्धवःसश्र्वतिव्रतमरुत्वन्तंसख्यायह्वामहे ॥ ३ ॥

यस्य । द्यावापृथिवी इति । पौंस्यम् । महत् । यस्य । व्रते । वरुणः ।

यस्य । सूर्यः । यस्य । इन्द्रस्य । सिन्धवः । सश्र्वति । व्रतम् ।

मरुत्वन्तम् । सख्याय । ह्वामहे ॥ ३ ॥

यस्येन्द्रस्यमहत् विपुलपौंस्यव्रतं द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावनुवर्तते यस्येन्द्रस्यव्रतेनियमत्पेकर्मणिवरुणोवर्तते वरुणोपीन्द्रस्यनियमनंनतिक्रामतीत्यर्थः अपिच सूर्योपियस्येन्द्रस्यव्रतेवर्तते तथायस्येन्द्रस्यव्रतं कर्मसिन्धवोनद्यः सश्र्वति वचनव्यत्ययः गच्छन्ति सैश्र्वतिर्गतिकर्म । इन्द्रेणानुशिष्टाःप्रवहन्तीत्यर्थः तंमरुत्वन्तमिन्द्रंसख्यायाह्वयामहे ॥ द्यावापृथिवी द्यौश्चपृथिवीचद्यावापृथिव्यौ दिवोद्यावेतिद्यादेशः सचाद्युदात्तोनिपातितः पृथिवीरादोऽङ्गीप्रत्ययान्तोन्तोदात्तः देवताइन्द्रेचेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वम् बाछन्दसीतिपूर्वसवर्णदीर्घः ॥ ३ ॥

चतुर्थामृचमाह—

योअश्वानांयोगवांगोपतिर्वशीयआरितःकर्मणि कर्मणिस्थिरः ।

वीळोश्चिदिन्द्रोयोअसुन्वतोवृधोमरुत्वन्तंसख्यायह्वामहे ॥ ४ ॥

यः । अश्वानाम् । यः । गवाम् । गोऽपतिः । वशी । यः । आरितः ।

कर्मणिऽकर्मणि । स्थिरः । वीळोः । चित् । इन्द्रः । यः । असुन्वतः ।

वृधः । मरुत्वन्तम् । सख्याय । ह्वामहे ॥ ४ ॥

यइन्द्रः अश्वानांपतिरविपतिः तयायइन्द्रोगोपतिः नकेवलमेकस्यागोः किन्तु सर्वांसामित्याह गवामिति सर्वासांगवामधिपतिर्भवति वशी, अपराधीनः स्वतन्त्रइत्यर्थः अपिच यइन्द्रःकर्म-

णिकर्मणिसर्वेषु कर्मसु स्थिरो नैश्वल्येनावतिष्ठमानः आरितः स्तुतिभिः प्रत्यृतः प्राप्नो न भवति आरि-
तः प्रत्यृतः स्तोमानिति निरुक्तम् । यइन्द्रः असुन्वतः सुन्वतां यागानुष्ठातृणां विरोधिनो वीळोश्चिद्व-
दृढस्यापिशत्रोः वधः हन्ता तं मरुत्वन्तं इन्द्रं सख्याया ह्वयामहे ॥ गवां नगोश्वन्त्साववर्णे-
ति विभक्तयुदात्तत्वस्य प्रतिषेधः । गोपतिः पत्यावैश्वर्ये इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । आरितः ऋ-
गतौ अस्मात्प्रयन्तान्निष्ठा आगमानुशासनस्यानित्यत्वात्पुगभावः यद्वा सूचिसूत्रिभ्यश्च्यट्यर्त्यशू-
र्णोतीनामिति विहितस्य यङः यङोचिचेत्यत्र च शब्देन बहुलग्रहणानुकर्षणादनैमित्तिके लुकिप्रत्य-
यलक्षणो न सन्यङोरिति ऋइत्येतस्य द्विवचने उरदत्वहलादिशेषयोः सतोः रुद्रिकौचलुकीतिरुक्
ततो निष्ठायां छान्दसइडागमः ऋकारस्य यणादेशः रोरीत्यभ्यासरेफलोपः द्रूलोपे पूर्वस्य दीर्घोणइ-
ति दीर्घः । वधः कृत्यल्युटो बहुलमिति बहुलवचनात् हनश्च वधइति कर्तर्यपवधादेशश्च सचादन्तः
अतो लोपे उदात्तनिवृत्तिस्वरेण प्रत्ययस्योदात्तत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

यो विश्वस्य जगतः प्राणतस्पतिर्यो ब्रह्मणे प्रथमो गा अविन्दत् ।
इन्द्रो यो दस्यूरधरौ अवातिरन्मरुत्वन्तं सख्याय ह्वामहे ॥ ५ ॥

यः । विश्वस्य । जगतः । प्राणतः । पतिः । यः । ब्रह्मणे । प्रथमः ।
गाः । अविन्दत् । इन्द्रः । यः । दस्यूरु । अधरान् । अवइतिरत् ।
मरुत्वन्तम् । सख्याय । ह्वामहे ॥ ५ ॥

यइन्द्रः विश्वस्य जगतो गच्छतः प्राणतः भवसतः प्राणिजातस्य पतिः स्वामी यश्च ब्रह्मणे
ब्राह्मणजातिभ्योऽङ्गिरोभ्यः प्रथमः अन्येभ्यो देवेभ्यः पूर्वभावी सन् प्राणिभिरपहतागाः अविन्दत्
अलभत अन्येभ्यो देवेभ्यः पूर्वमेवैतैरसुरैर्युद्धागाः स्वयमलभतेत्यर्थः अपिच यइन्द्रो दस्युनुपक्ष-
पयितृन् असुरानधरान् निरुद्धान् कृत्वा अवातिरत् अवधीव अवतिरतिर्वधकर्मा । तं मरुत्वन्तं मिन्द्रं
सख्याया ह्वयामहे । जगतः गन्तव्यपुगत्तौ वर्तमाने पृथग्दृष्टहन्मजगच्छतुवच्चेति अतिप्रत्ययान्तो-
निपात्यते जगच्छब्द आद्युदात्तः । प्राणतः श्वसप्राणने अनच अस्मात्तः शतृ अदादित्वाच्छपो-
लुक् शतुरनुमइति विभक्तेरुदात्तत्वम् पृथ्याः पतिपुत्रेति विसर्जनीयस्य सत्वम् ॥ ५ ॥

षष्ठीष्टकमाह—

यःशूरेभिर्हव्योयश्चभीरुभिर्योधावद्भिर्हूयतेयश्चजिग्युभिः
इन्द्रंयंविश्वाभुवनाभिसंदधुमरुत्वन्तंसख्यायंहवामहे ॥ ६ ॥ १२ ॥

यः । शूरेभिः । हव्यः । यः । च । भीरुभिः । यः । धावद्भिः ।
हूयते । यः । च । जिग्युभिः । इन्द्रम् । यम् । विश्वा । भुवना ।
अभि । समसद्धुः । मरुत्वन्तम् । सख्यायं । हवामहे ॥ ६ ॥ १२ ॥

यइन्द्रः शूरेभिः शौर्योपैतैः पुरुषैः हव्यः योद्धुमाह्वतव्यः यश्चभीरुभिः भयशीलैः कातरैः पुरुषैः सहायार्थमाह्वतव्यः अपिच यइन्द्रोधावद्भिः पराजयेनपलायमानैः हूयते रक्षार्थंआहूयते यश्च जिग्युभिः प्राप्तजयैराहूयते यंचेन्द्रंविश्वाभुवना सर्वाणिभूवजातानिस्वेपुकार्येषुअभिसन्दधुः अभिमुख्येन स्थापयन्ति तंमरुत्वन्तमिन्द्रंसख्यायाह्वयामहे ॥ शूरेभिः बहुलंछन्दसीतिभिसं-
ऐसभावः । हव्यः हूयतेरचोयदितियत् हूयत्यनुवृत्तौ बहुलंछन्दसीतिसंपसारणम् गुणः धातोस्व-
न्निमित्तस्यैवेत्यवादेशः । भीरुभिः भयः कृकुकनापितिक्रुप्रत्ययः । धावद्भिः सृगतौ सतेर्वंगितायां
शापि पाभेत्यादिनाधावादेशः शपःपित्वादनुदात्तत्वम् शतुश्चलसार्धधातुकस्वरेणधातुस्वरःश्लिष्य-
ते । जिग्युभिः जिजये लिटः कसुः द्विर्वचने सन्लिटोर्जेरितिअभ्यासाद्गुचरस्यजकारस्यकुत्वम् भि-
सि अयस्मयादित्वेनभत्वात् वसोःसम्प्रसारणमितिसम्प्रसारणम् छान्दसोन्त्यलोपः ॥ ६ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

सप्तमीष्टकमाह—

रुद्राणामितिप्रदिशांविचक्ष्णोरुद्रेभिर्योर्पातनुतेपृथुञ्चयः ।
इन्द्रंमनीपाअर्चतिश्रुतंमरुत्वन्तंसख्यायंहवामहे ॥ ७ ॥

रुद्राणाम् । एति । प्रदिशां । विचक्ष्णः । रुद्रेभिः । योर्पां ।
तनुते । पृथु । ञ्चयः । इन्द्रम् । मनीपा । अभि । अर्चति । श्रुतम् ।
मरुत्वन्तम् । सख्यायं । हवामहे ॥ ७ ॥

विचक्षणः सूर्यात्मानाप्रकाशमानइन्द्रः रुद्रपुत्राणां अध्यात्मं प्राणरूपेण वर्तमानानां मरुतां यद्वा रोदधितृणां प्राणानां प्राणाहिशरीरान्निर्गताः सन्तो बन्धुजनान् रोदयन्ति प्रदिशा प्रदेशेनेन मनुष्येभ्यः पदानेन सहपत्यन्तरिक्षे गच्छति तथा चान्नायते—यो सौतपन्नुदेति स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायो देतीति । अपिच रुद्रेभिः अधिभूतं वर्तमानैरुद्रपुत्रैर्मरुद्भिर्द्रियोपामाध्यमिकावाक्पृथुविस्तीर्णं ज्योवेगंतनुते विस्तारयति प्रसङ्गादत्र मरुतांस्तुतिः तैर्मरुद्भिः सह वर्तमानं श्रुतं प्रख्यातं सूर्यात्मानमिन्द्रं मनीषास्तुतिलक्षणावाक्अभ्यर्चति आभिमुख्येन स्तौति तं मरुत्वन्तमिन्द्रं वयं सख्यायाह्वयामहे ॥ प्रदिशा दिशा अति सज्जेने सम्पदादिलक्षणो भावे क्विप् । ज्ययः जिज्जि अभिभवे जीयते अभिभूयतेनेनेति ज्योवेगः करणे असुन् । मनीषा ईषा अक्षादित्वात्प्रकृतिभावः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टमाह—

यद्वा मरुत्वः परमे सधस्थे यद्वा वृजने मादयासे ।

अत आयाह्वरं नो अच्छात्वा याह्विश्चरुमासत्यराधः ॥ ८ ॥

यत् । वा । मरुत्वः । परमे । सधस्थे । यत् । वा । अ्वमे ।

वृजने । मादयासे । अतः । आ । याहि । अह्वरम् । नः । अच्छ ।

त्वाध्या । ह्विः । चरुम् । सत्यराधः ॥ ८ ॥

हेमरुत्वः मरुद्भिर्पुकेन्द्र परमे उत्कृष्टे सधस्थे सहस्थाने गृहे यद्वा यदिवा मादयासे वृषोर्वसे यद्वा यदिवा अवमे अर्वाचीने वृजने वृज्यते रिकीक्रियतेऽस्मिन् धनमिति वृजने गृहं तस्मिन् मादयासे अतोऽस्मादुभयविधावस्थानान् जोऽस्माकमध्वरं यज्ञमच्छाभिमुख्येनायाहि आगच्छ हे सत्यराधः सत्यधन त्वाया त्वत्कामनया वयं हविश्चरुमरुत्ववन्तः ॥ मरुत्वः मनुवसोरुरितिसंबुद्धौ नकारस्य रुत्वम् । सधस्थे सुपिस्थ इति कप्रत्ययः सधमादस्थयोश्चन्द्रसीतिसहस्यसधादेशः । मादयासे मदवृत्तियोगे सुरादिरात्मनेपदी लेट्याडागमः । त्वाया त्वात्मात्मनश्छति सुपआत्मनः क्यच् प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेति मपर्यन्तस्यत्वादेशः व्यत्ययेन दकारस्यात्वम् अपत्ययादिति अकारप्रत्ययः सुषासुलुगितिवृत्तीयायालुक् ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह—

त्वायेन्द्रसोमंसुपुमासुदक्षत्वायाहविश्वरुमाब्रह्मवाहः ।

अधानियुत्वःसर्गणोमरुद्भिर्स्मिन्यज्ञेवर्हिषिमादयस्व ॥ ९ ॥

त्वा॒द्या । इन्द्र । सोम॑म् । सु॒सु॒म् । सु॒दक्ष॑ । त्वा॒द्या । ह॒विः ।

च॒क्र॒म् । ब्र॒ह्म॒वा॒हः । अ॒ध । नि॒यु॒त्वः । स॒र्ग॒णः । म॒रु॒द्भिः ।

अ॒स्मिन् । य॒ज्ञे । व॒र्हि॒षि । मा॒द॒य॒स्व ॥ ९ ॥

हेसुदक्ष शोभनबलेन्द्र त्वाया त्वत्कामनयासोमंसुपुम अभिपुतवन्तोवयं हेब्रह्मवाहःब्रह्मणामब्रह्मरूपेणस्तोत्रेणोह्यमानप्राप्यमाणइन्द्र त्वायात्वत्कामनया संवनीयेपुरोडाशलक्षणंहविश्वरुमरुतवन्तः हेनियुत्वः नियुतोऽथाः तद्वन्निन्द्र अध अथानन्तरं मरुद्भिःसर्गणरूपैः एतत्संज्ञैर्देवैः सर्गणःगणसहितःसन् अस्मिन्वर्तमानेयज्ञेवर्हिषिआस्तीर्णेदर्भेऽपविश्यमादयस्व तमोभव ॥ सुपुम पुत्राभिपवे लिटिकादिनियमप्राप्तस्येदः अनित्यमागमशासनमितिवचनादभावः ॥ ९ ॥

दशमीष्टकमाह—

मादयस्वहरिभिर्येतइन्द्रविप्यस्वशिप्रेविसृजस्वधेने ।

आत्वांसुशिप्रहरयोवहन्तूशान्हव्यानिप्रतिनोजुपस्व ॥ १० ॥

मा॒द॒य॒स्व । हरि॑भिः । ये । ते । इन्द्र । वि । स्य॒स्व । शि॒प्रे इति॑ ।

वि । सृ॒ज॒स्व । धे॒ने इति॑ । आ । त्वा । सु॒शि॒प्र । हर॑यः । व॒ह॒न्तु ।

उ॒शन् । ह॒व्यानि॑ । प्र॒ति । नः । जु॒प॒स्व ॥ १० ॥

हेइन्द्र हरिभिरश्वैःसहमादयस्वतमोभव येतेतवस्वभूतास्तदर्थशिप्रेहनूसंहते विप्यस्व सोमपानार्थविवृतेकुरु तयाधेनेपानसाधनभूतेजिह्वेमजिह्विकेविसृजस्व सोमपानार्थविलिष्टेकुरु हे सुशिप शिप्रेहनूनासिकेवां । शोभनशिप्रेन्द्र त्वात्वां हरयोऽथाआवहन्तु अस्मदीयंयज्ञंप्रापयन्तु त्वंच उशन् अस्मात्कामयमानोनोस्माकं हव्यानिहर्षीपि प्रतिजुपस्व प्रत्येकंसेवस्व माउदासिष्ठाः॥

विष्यस्व पोन्नकर्मणि व्यत्ययेनात्मनेपदं दिवादित्वावश्यम्, ओतःश्यनीत्योकारलोपः उपसर्गा-
त्सुनोतीतिपत्वम् ॥ १० ॥

एकादशीमृचमाह—

मरुत्स्तोत्रस्य वृजनस्य गोपावयमिन्द्रेण सनुयामवार्जम् ।
तन्नो मित्रोवरुणो मामहन्तामर्दितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥ ११ ॥ १३ ॥

मरुत्स्तोत्रस्य । वृजनस्य । गोपाः । वयम् । इन्द्रेण । सनुयाम् ।
वार्जम् । तत् । नुः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् । अर्दितिः ।
सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ ११ ॥ १३ ॥

मरुत्स्तोत्रस्य मरुद्भिः सहस्तोत्रं यस्य समरुत्स्तोत्रः तस्य वृजनस्य शत्रूणां क्षेमुरिन्द्रस्य संब-
न्धिनो गोपाः गोपायनीयाः रक्षणीयावयं तेनेन्द्रेण वाजमन्त्रं सनुयाम लभेमहि यदेतदस्माभिः प्रा-
थितं नोस्मदीयं तन्मित्रादयोद्यावापृथिव्यौ च ममहन्तां पूजितं कुर्वन्तु ॥ वृजनस्य वृजीवर्जने रूपवृ-
जिमन्दिनिधान्यः ऋषुरितिक्युप्रत्ययः ॥ ११ ॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे त्रयोदशो वर्गः ॥ १३ ॥

इमांते इत्येकादशार्चनवमं सूक्तं कुत्सस्यार्पमेन्द्रं अन्त्यात्रिष्टुप् शिष्टादशजगत्यः तथा चानु-
क्रान्तम्—इमांते न्यात्रिष्टुविति विनियोगोऽल्लेखिकः ।

तत्रमथमावृचमाह—

इमांते धियं प्रभरे मूहो महीमस्य स्तोत्रे धिपणायत्त आनुजे ।
तमुत्सवे च प्रसवे च सासहिमिन्द्रे वासः शर्वसा मदन्ननु ॥ १ ॥

इमाम् । ते । धियम् । प्र । प्ररे । मूहः । महीम् । अस्य । स्तोत्रे ।
धिपणा । यत् । ते । आनुजे । तम् । उत्सवे । च । प्रसवे ।
च । ससहिम् । इन्द्रम् । देवासः । शर्वसा । अमदन् । अनु ॥ १ ॥

हेइन्द्र महोमहतस्तेतव इमांइदानींक्रियमाणाम्हीमहतीं अत्यन्तोत्कृष्टांधियंस्तुतिंपभरे
 पकषेणसंपादयामि तेतव धिपणात्वदीयानुद्धिः अस्यममस्तोतुः स्तोत्रेस्तुतौयद्यस्मादानजे अस-
 कासंभिल्लिष्टासीव तस्मात्तवमियांस्तुतिकरोमीत्यर्थः उत्तरोर्ध्वःपरोक्षरुतः ससाहिं शत्रूणामभि-
 भवितारंपूर्वोक्तमिन्द्रदेवासः कर्मसुदीव्यन्तऋत्विजः शवसास्तुतिभिःकीर्तनेनबलेन अन्वमदन्
 अनुक्रमेणहर्षंप्रापयन् किमर्थं उत्सवेच उत्सवार्थंअभिवृद्धयर्थं प्रसवेचधनानांवृष्ट्युदकानां वा-
 उत्सव्यर्थं च ॥ आनजे अञ्ज्यक्तिप्रक्षणकान्तिगतपु अस्मात्कर्मणिलिड् द्विर्वचनहस्तादिशेषौ
 अतआदेरित्यभ्यासस्यात्वम् तस्मान्नुद्द्विहलइतिनुद् व्यत्ययेनोपधानकारलोपः । उत्सवे प्र-
 सवे पूरेरणे ऋदोरवितिभावेअप् निमित्तात्कर्मयोगेइतिसप्तमी थाथादिनोत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ।
 ससाहिं पहअभिभवे आद्यगमहनइत्यत्रउत्सर्गश्छन्दसीतिवचनात्किप्रत्ययः लिङ्ङ्रावाद्धिर्वच-
 नं अन्येषामपीतिसंहितायामभ्यासस्यदीर्घत्वम् । अमदन् मदीहर्षे हेतुमतिणिच् मदीहर्षस्ते-
 पनयोरितिघटादिपुपाठान्मितांहस्वइतिह्रस्वत्वम् । छन्दस्युभयथेतिशापआर्धधातुकत्वाण्णोर-
 निटीतिणिलोपः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

अस्यश्रवोऽन्यःसप्तविंशतिद्यावाक्षामापृथिवीदर्शतंवपुः ।

अस्मेसूर्याचन्द्रमसाभिचक्षेत्रद्वेकमिन्द्रचरतोविततुरम् ॥ २ ॥

अस्य । श्रवः । अन्यः । सप्त । विंशति । द्यावाक्षामा । पृथिवी ।

दर्शतम् । वपुः । अस्मे इति । सूर्याचन्द्रमसा । अभिचक्षे । श्रद्धे ।

कम् । इन्द्र । चरतः । विहततुरम् ॥ २ ॥

अस्येन्द्रस्य श्रवोयशः कीर्तिं सप्त इमंमगङ्गेइत्यस्यामृचिमाधान्येनप्रतिपादितागङ्गाद्याःसप्त-
 सङ्ख्याकानद्योधिप्रतिधारयन्ति वृत्रहननेनइन्द्रस्ययहृष्टेःप्रदादत्वंतत्प्रभूतजलोपेतानयः प्रक-
 ट्यन्तोत्यर्थः अपिच द्यावाक्षामा द्यावापृथिव्यौ पृथिवीत्यन्तरिक्षनाम अन्तरिक्षं च अस्यसूर्या-
 त्मनावर्तमानस्येन्द्रस्यदर्शतंसर्वैःभाणिभिर्दर्शनीयंवपुः रूपनामैतत् प्रकाशात्मकरूपंधारयन्ति कि-
 ञ् हेइन्द्र अस्मे अस्माकं अभिचक्षेद्रद्वयानांपदार्यानामभिमुख्येनप्रकाशानार्थंश्रद्धेकंश्रद्धार्थं
 चक्षुपादष्टेहिवस्तुनि इदंसत्यमितिश्रद्धोत्पद्यते कमित्येतत्पदपूर्णं तदुभयार्थंसूर्याचन्द्रमसीविततुरं
 परस्परव्यविहारेणतरणुपुनःपुनर्गमनंयथाभवति तथाचरतोवर्तते त्वमेवतद्रूपःसप्तवर्तसङ्ख्यार्थः ॥
 अस्य ऊट्टिमिविभिभक्तेरुदात्तत्वम् । द्यावाक्षामा द्यौश्चक्षामाच दिवोद्योवेविद्यावादेशः सृपा-

सुलुगितिभिभेकेर्डादेशः देवताद्वन्द्वेचेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वम् । दर्शतंभृष्टृशीत्यादिना अतच् ।
 सूर्याचन्द्रमसा सूर्यश्चन्द्रमाश्च देवताद्वन्द्वेचेतिपूर्वपदस्यानुडादेशः सुपांसुलुगितिभिभेकेराकारः
 चन्द्रमसश्चन्द्रोदासीभारादित्वात् पूर्वपदप्रकृतिस्वरेणमध्योदात्तः अतोदेवताद्वन्द्वेचेतिप्राप्तस्य
 उभयपदप्रकृतिस्वरस्य नोत्तरपदेनुदात्तादावपृथिवीतिप्रतिषेधः । अभिचक्षे चक्षेःप्रकाशनार्था-
 त्संपदादिलक्षणोभावेकिप् तादर्थ्येचतुर्थी । श्रद्धे दृशिग्रहणादधातेभाविविच् चतुर्थ्येकवचने
 आतोधातोर्तित्याकारलोपः उदात्तनिवृत्तिस्वरेणविभेकेरुदात्तत्वम् । विततुरं तरतेर्यङ्गुगन्तादौ-
 णादिकःकुरच् बहुलंछन्दसीत्युत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

तंस्मारथमघवन्प्रावसात्सातयेजैत्र्यंतेअनुमदामसंगमे ।

आजानइन्द्रमनसापुरुष्टुतत्वायद्भ्योमघवन्ऽछर्मयच्छनः ॥ ३ ॥

तम् । स्म । रथम् । मघवन् । प्र । अव । सातये । जैत्रम् ।

यम् । ते । अनुमदाम । समङ्गमे । आज्ञा । नः । इन्द्र । मनसा ।

पुरुष्टुत । त्वायद्भ्यः । मघवन् । शर्म । यच्छ । नः ॥ ३ ॥

हेमघवन् धनवन्निन्द्र सातये अस्माकंधनलाभायतंस्म तमेवरथंप्राव प्रेरय वर्तय नोस्मा-
 कंमनसायुद्ध्यापुरुष्टुत बहुशः स्तुतेन्द्र तेतव स्वभूतजैत्रंजयशीलंयंरथंसङ्गमे शत्रुभिःसहसङ्गमेआ-
 जायुद्धेसतिअनुमदाम वयमनुक्रमेणस्तुमः अपिच हेमघवन् त्वायद्भ्यः त्वांकामयमानेभ्योनोस्म-
 ष्यंशर्मसुतंपयच्छदेहि ॥ अव अवरक्षणगतिकान्तीत्युक्त्वाद्वावतिरवगत्यर्थः । सङ्गमे ग्रहवृष्ट-
 निश्चिगमश्चेतिकर्मण्यण् थाथादिनोत्तरपदान्नोदात्तत्वम् । आज्ञा सुपांसुलुगितिसप्तम्याडादेशः ।
 त्वायद्भ्यः सुपआत्मनःक्यच् प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेतिमपर्यन्तस्यत्वादेशः व्यत्ययेनदकारस्यात्वं
 क्यजन्ताह्रःशट् अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेसति क्यचासहेकादेशउदात्तेनेवितस्यो-
 दात्तत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टचमाह—

व्यंजयेमत्वपायुजाहृतमस्माकमंशमुदवाभरेभरे ।

अस्मभ्यमिन्द्रवरिवःसुगंलधिप्रशत्रूणामघवन्ऽच्छर्पारुज ॥ ४ ॥

वयम् । जयेम् । त्वया । युजा । वृतम् । अस्माकम् । अंशम् । उत् ।
 अव । जैरेऽजरे । अस्मभ्यम् । इन्द्र । वरिवः । सुऽगम् । कृधि ।
 प्र । शत्रूणाम् । मघऽवन् । वृष्या । रुज ॥ ४ ॥

हेइन्द्र युजा अस्माभिर्युकेनसहायभूतेनत्वयावृत्तावृष्वन्तंशत्रुवपंस्तोवारोजयेम अ-
 भिभवेम अपिच भरेभरे सङ्ग्रामेसङ्ग्रामे अस्माकमंशमस्मदीपंभागमुदव शत्रुकृतपीडापरिहारेणो-
 त्कष्टंरक्ष तथा हेइन्द्र वरिवोषनं अस्मभ्यंसुगंसुगमंसुप्रापंकृधिकुरु तथा हेमघवन् शत्रूणां अ-
 स्मदुपद्रवकारिणांवृष्यावृष्यानिवीर्याणि मरुजमभङ्गि बाधस्वेत्यर्थः ॥ वृतं वृत्रवरणे किय-
 चेतिकिप् तुमागमः । सुगं सुदुरोरधिकरणेइतिगमेईप्रत्ययः । कृधि श्रुशृणुपूक्त्वृज्यइतिहेधिः ।
 रुज रुजोभङ्गे तौदादिकः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

नानाहित्वाह्वमानाजनाइमेधनानांधर्तरवसाविपन्यवः ।
 अस्माकंस्मारथमातिष्ठसातयेजैत्रंहीन्द्रनिभृतंमनस्तर्वा ॥५॥१४॥

नाना । हि । त्वा । ह्वमानाः । जनाः । इमे । धनानाम् ।
 धर्तः । अवसा । विपन्यवः । अस्माकम् । स्म । रथम् । आ । तिष्ठ ।
 सातये । जैत्रम् । हि । इन्द्र । निऽभृतम् । मनः । तर्वा ॥ ५ ॥ १४ ॥

हेधनानांधर्मः गोहिरण्यादिरूपाणांद्रव्याणांधारयितःइन्द्र विपन्यवः स्तोतृनामैतद-
 स्तोतारइमेजनाः अवसारक्षणेनेहेतुनात्वाह्वमानाःश्वामाह्वयन्तःनानाहि विभिन्नाःखलु तेषामध्ये
 अस्माकंस्म अस्माकमेवसातयेधनदानायपरथमातिष्ठ आरोह हेइन्द्र निभृतं अव्याकुलंतवमन-
 धितंजैत्रंहि जयशीलंखलु शत्रुव्रित्वाअस्मभ्यंवनंदातुंस्तमयमित्यर्थः ॥ सातये पशुदाने कि-
 निजनसनत्तनांसनस्तोरेत्यात्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेचतुर्थोऽर्गः ॥ १४ ॥

षष्ठीष्टकमाह—

गोजितावाहूअमितक्रतुःसिमःकर्मन्कर्मच्छतमूतिःखजंकरः ।
 अकल्पइन्द्रःप्रतिमानमोजसाथाजनाविह्वयन्तेसिपासवः ॥ ६ ॥

गो॒ंजिता॑ । वा॒हू इति॑ । अ॒मित॑ऋ॒क्रतुः । सि॒मः । कर्म॑न्ऽकर्मन् ।
 श॒तम्ऽऊ॒तिः । ख॒जम्ऽक॒रः । अ॒कल्पः । इन्द्रः॑ । प्र॒ति॑ऽमानम् ।
 ओज॑सा । अथ॑ । जनाः । वि । ह्य॒यन्ते॑ । सि॒सा॒सवः॑ ॥ ६ ॥

हेइन्द्र तववाहूहस्तौ गोजिता जयेनगवांलम्भयितारौ त्वंच अमितक्रतुः अपरिच्छिन्न-
 ज्ञानः सिमःश्रेष्ठः तथाचशाट्यायनकम्—सिमइतिवैश्रेष्ठमाचक्षतइति । यद्वा सिमःशत्रूणांबन्ध-
 कः कर्मन्कर्मन् स्तोतृणां कर्मणिकर्मणि उपस्थिते शतमूतिः बहुविधरक्षणोपेतः खजङ्करः ख-
 जतिमग्नातिपुरुषानितिखजःसङ्ग्रामः तस्यकर्ता अकल्पः कल्पेनान्येनरहितः स्वतद्ब्रह्मत्यर्थः
 ओजसा सर्वेषां पाणिनां यदोजोबलमस्ति तेन सर्वेण प्रतिमानं प्रतिनिधित्वेन मीयमानः यस्मा-
 देवंगुणविशिष्टः इन्द्रः अथ अतःकारणात् सिपासवोधनंलब्धुकामाः जनाविह्वयन्ते विविधमा-
 ह्वयन्ति ॥ गोजिता गाःजयतइतिगोजितौ सुपांसुलुगितिभिक्केराकारः । सिमः पित्र्वन्धने
 अस्मादौणादिकोमक् । खजङ्करः खजमन्थे पचाद्यच् क्षेमप्रियमद्रेण्चेतिचशब्दस्यानुक्तसमुच्च-
 यार्थत्वात्खजशब्दोपपदादपिकरोतेःखच् अरुर्द्विपदजन्तस्येतिमुम् छुदुत्तरपदपठतिस्वरत्व-
 म् । अकल्पः नञ्सुस्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । सिपासवः वनपणसंभक्तौ सन्नि सनी-
 वन्तर्धेतिविकल्पनादिडभावः जनसनखनांसनज्ञलोरित्यात्वम् द्विवंचनादि सनाशंसभिक्षडरि-
 त्युप्रत्ययः सतिशिष्टत्वात्तस्यैवस्वरःशिष्यते ॥ ६ ॥

सप्तमीवृचमाह—

उ॒त्तेश॑तान्म॒घव॑न्नु॒च्च॒भूर्य॑स॒ उत्स॑ह॒स्त्रा॑द्रि॒रिचि॑रे॒कृष्टि॑पु॒श्रवः॑ ।
 अ॒मा॒त्र॒त्वा॑धि॒पणा॑ति॒त्विपे॑म॒ह्यधा॑वृ॒त्राणि॑जिघ्र॒सेपु॑र॒न्दर ॥ ७ ॥

उत् । ते । शतात् । म॒घ॒श्च॒न् । उत् । च । भूर्यसः । उत् । सहस्त्रात् ।
 रि॒रि॒चे । कृ॒ष्टि॒पु । श्रवः । अ॒मा॒त्रम् । त्वा । धि॒पणा॑ । ति॒त्वि॒पे ।
 म॒ही । अर्ध । वृ॒त्राणि॑ । जि॒घ्र॒से । पु॒र॒म॒ऽद॒र ॥ ७ ॥

हेमघवन, धनयन्निन्द्र कृष्टिपु स्तोत्रपुमनुष्येषु ते त्वयादीयमानंश्रवोपदन्मस्ति तत्र शतात्
 शवसांस्याकात् धनात् उद्विरिचे उद्विक्रमधिकंभवति अपिच भूर्यसः शनसङ्ख्याकादपिहृत्-

राक्ष्णात् उद्विरिचे अधिकं भवति किं बहुना सहस्रात् सहस्रसङ्ख्याकादप्युद्विरिचे त्वया दत्तं-
दत्तमक्षयमित्यर्थः अपिच अमात्रं मात्रया इयत्तयारहितं परिगणितुमशक्यैः सर्वैर्गुणैरधिकं त्वा
त्वां महीमहतीधिषणा अस्मदीयास्तुतिलक्षणावाक् तित्विषे दीपयति त्वत्संबन्धिनोगुणान्प्रका-
शयति हेपुरन्दर शत्रूणांपुरां दारमितरिन्द्र अथ स्तुत्यनन्तरं वृत्राणि आवरकान्शत्रून् जिघ्र-
से हंसि विनाशयसि ॥ रिरिचे रिचिर्विरेचने कर्मणि लिट् । तित्विषे विषदीप्तौ । जिघ्रसे हन्ते-
र्लेटि व्यत्ययेनात्मनेपदम् सेटोडाटावित्यडागभः बहुलं छन्दसीति शपः श्लुः गमहनेत्यादिनोप-
धालोपः स्थानिवद्भावाद्द्विवचनादि बहुलं छन्दसीत्यभ्यासस्येत्वम् । पुरन्दर पूः सर्वयोर्दारिसि-
होरिति खच् खचिह्रस्वइतिह्रस्वत्वम् वाचंयमपुरन्दरौचेतिनिपातनादम् ॥ ७ ॥

अष्टमोष्टकमाह—

त्रिविष्टिधातुं प्रतिमानं भोजं सस्ति त्सो भूमीर्नृपते त्रीणि रोचना ।
अतीदं विश्वं भुवनं वक्षिथाशत्रुरिन्द्रजनुपासनादसि ॥ ८ ॥

त्रिविष्टिधातुं । प्रतिमानम् । ओजसः । तिस्रः । भूमीः । नृपते ।
त्राणि । रोचना । अति । इदम् । विश्वम् । भुवनम् । वक्षिथ्य ।
अशत्रुः । इन्द्र । जनुपा । सनात् । असि ॥ ८ ॥

हेनृपते नृणांपालयितरिन्द्र त्वं ओजसः सर्वेषां प्राणिनां वल्लस्य प्रतिमानं प्रतिनिधिरसि की-
दृशं प्रतिमानं त्रिविष्टिधातु धातुशब्दोरज्जुभागवचनः यथा त्रिधातुपञ्चधातुवासुल्बं करोतीति ।
यथा त्रिविष्टिः त्रिगुणितारज्जुद्वितीयसी एवमिन्द्रोपि दृढतर इत्यर्थः किञ्च त्वं तिस्रो भूमीः त्रीन्
लोकान् त्रीणि रोचना त्रीणितेजांसि दिव्यादित्याख्यं अन्तरिक्षेद्युतरूपं अग्निं पृथिव्यामाहवनी-
यादिरूपेण वर्तमानं पार्थिवमग्निं एवं त्रीन् लोकान् त्रीणितेजांसि च अतिववक्षिथ अतिश-
येन बोद्धुमिच्छसि अपिच इदं विश्वं सर्वं भुवनं भूतजातं च अतिबोद्धुमिच्छसि सर्वस्य जगतः पाल-
नेन त्वमेव सर्वेषां निवाहको भवस्यतीत्यर्थः यस्माद्धेइन्द्र त्वंसनाच्चिरकालादारभ्य जनुपाजन्मना
जन्ममभूति अशत्रुः सपन्नरहितोसि ॥ त्रिविष्टिधातु त्रिधाविप्रकारेण विष्ट्याप्रवेशनेन विधीय-

तेक्रियतइतिविविष्टिधातु त्रिगुणितारजुः विशेषावेकिन् धाञःसितनिगमिमसीत्यादिनाकर्म-
णितुनपत्ययः रुदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् अत्रदृढरजुवाचकःशब्दस्तद्गतंदाढ्यैलक्षयित्वात्-
इतिप्रतिमानेवर्तते यथामाणवकेग्निराश्वः तिस्रःशसि त्रिचतुरोःस्त्रियामितिसिद्देशोन्वोदात्तः
अचिरऋतइतिरेफादेशो उदात्तयणोहल्पूर्वादितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । ववक्षिथ यहमापणेइत्यस्मा-
दिच्छासनि ढत्वकत्वपत्वानि सन्पतइतीत्वाभावश्छान्दसः छान्दसेलिटि अमघेइतिनिषेधादाम्भ-
त्ययाभावः । जनुपा जनेरुसिः ॥ ८ ॥

नवमोऽष्टमाह—

त्वादेवेषुप्रथमंहवामहेत्वंवभूथृत्तनासुसासहिः ।

सेमन्तःकारुमुपमन्थुमुद्भिदमिन्द्रःरुणोतुप्रसवेरथंपुरः ॥ ९ ॥

त्वाम् । देवेषु । प्रथमम् । हवामहे । त्वम् । वभूथृत् । पृत्तनासु ।

ससहिः । सः । इमम् । नः । कारुम् । उपमन्थुम् । उद्भिदम् ।

मिन्द्रः । रुणोतु । प्रसवे । रथम् । पुरः ॥ ९ ॥

हेइन्द्र देवेषुप्रथमंश्रेष्ठंत्वांहवामहे यागार्थमाह्वयामहे तथात्वं पृत्तनासुसंग्रामेषुसासहिर्वभू-
थ शत्रूणामभिभवितासि उत्तरार्थःपरोक्षकृतः सइन्द्रोऽनोस्माकंकारुस्तुतीनांकर्तारंउपमन्थुं
उपमन्तारं सर्वज्ञं उद्भिदंशत्रूणामुद्भेत्तारं इममेवंगुणविशिष्टंपुत्रंरुणोतुकरोतु अपिच प्रसवे
युद्धोत्पत्तौ अस्मदीयंरथंपुरः अन्येष्वोरथेष्वयःपुरतोवर्तमानंकरोतु यद्वा कारुमित्यादीनिरथवि-
शेषणानि कारुंयुद्धस्यकर्तारंउपमन्थुं उपगतेनप्राप्तेनमन्थुनाक्रोधेनयुक्तं उद्भिदं मार्गवस्थितानां
शत्रूणादीनांउद्भेत्तारं अतिशयेनभंकारम् ॥ वभूथ वभूथात्तन्थजगृह्णववर्थेतिनिगमेइतिनिपात-
नादिद्विभावः । सःइमं सोचितोपेचेत्वादपूरणमितिसुलोपः । प्रसवे पूङ्पाणिप्रसवे ऋदोरप थाथा-
दिनोत्तरपदान्वोदात्तत्वम् ॥ ९ ॥

दशमीऽष्टमाह—

त्वंजिगेधुनधनारुरोधिथार्भेष्वाजामघवन्महत्मुच ।

त्वामुप्रमवसेसंशिशीमस्यथानइन्द्रहवनेपुचोदय ॥ १० ॥

त्वम् । जिगेथ । न । धना । रुरोधिय । अर्जेषु । आज्ञा ।
मघध्वन् । महत्सु । च । त्वाम् । उपम् । अवसे । तम् ।
शिशिमसि । अथ । नः । इन्द्र । हवनेषु । चोदय ॥ १० ॥

हेइन्द्र त्वंजिगेथ शत्रून्जयसि तथा धनाशत्रुषोपहतानिधनानिनरुरोधिय नावरुणस्ति
स्तोत्रुष्यःप्रयच्छसीत्यर्थः हेमघध्वन् धनवन्निन्द्र अर्भेष्वल्पेषु आज्ञा आजिपुसंग्रामेषुमहत्सुचपौ-
देषुसंग्रामेषुअवसे अस्माकरक्षणार्थं उग्रं उदूर्णं अधिकवलंत्वासंशिशिमसि स्तोत्रैस्तीक्ष्णीकुर्मः
अथानन्तरं हेइन्द्र त्वंहवनेषुयुद्धार्थमाह्वानेषुसत्सु अमृत्यनोस्मान्चोदयसंग्रामेषुमेतय जयंभाषये-
त्यर्थः ॥ जिगेथ जिजये लिटिथल्लि क्रादिनियमात्प्राप्तस्येष्टः अचस्तास्वत्यत्यनिटो नित्यमिति
प्रतिषेधः सन्लिटोर्जेरित्यभ्यासादुत्तरस्यजकारस्यकुत्वम् । रुरोधिय क्रादिनियमादिट् । आज्ञा
सुर्पाह्लुगितिसप्तमीचहुवचनस्यडादेशः । शिशिमसि शोतनूकरणे बहुलंछन्दसीतिविकरण-
स्यन्दुः आदेचइत्यात्वम् द्विर्वचनेबहुलंछन्दसीत्यभ्यासस्येत्वम् ईहत्यघोरितीकारान्तादेशः
इदन्तोमसिः ॥ १० ॥

एकादशीष्टकमाह—

विश्वाहेन्द्रोऽधिवक्तानोऽस्त्वर्परिहृताःसनुयाम्वाजम् ।
तन्नोमित्रोवरुणोमामहन्तामर्दितिःसिन्धुःपृथिवीउतद्यौः॥११॥१५॥

विश्वाहा । इन्द्रः । अधिध्वक्ता । नः । अस्तु । अर्परिहृताः ।
सनुयाम् । वाजम् । तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् ।
अर्दितिः । सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ ११ ॥ १५ ॥

व्याख्यातेयरोहिच्छयावेतिवर्गे इन्द्रःसर्वेष्वहस्तु अस्माकंपक्षपातेनवकाभवतु वयंचाकु-
ट्टिगतयःसन्तः इन्द्रेणदचमञ्जलभासहे यदस्माभिःप्रार्थितं अस्मदीयंतन्पित्रादयःपूजितं-
कुर्वन्तु ॥ ११ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेष्वदशोवर्गः ॥ १५ ॥

तत्तद्भ्यष्टर्चदशमं सूक्तं कुत्सस्यार्धमैन्द्रं त्रैष्टुभम् तथा चानुकान्तम्—तत्तेष्टाविति । तृतीयेछन्दो-
मेनिष्केवल्ये इदं सूक्तं निविद्धानं विश्वजितइति खण्डे सूत्रितम्—तत्तद्इन्द्रियमिति निष्केवल्यमिति ।

तत्रप्रथमामृचमाह—

तत्तद्इन्द्रियंपरंपराचैरधारयन्तकवयःपुरेदम् ।

क्षमेदमन्यद्विव्यग्न्यदस्यसमीपृच्यतेसमनेवकेतुः ॥ १ ॥

तत् । ते । इन्द्रियम् । परमम् । पराचैः । अधारयन्त । कवयः ।

पुरा । इदम् । क्षमा । इदम् । अन्यत् । द्विवि । अन्यत् । अस्य ।

सम् । ईमिति । पृच्यते । समनाइव । केतुः ॥ १ ॥

हेइन्द्र ते त्वदीयं परममुत्कृष्टं तत्प्रसिद्धमिदं वर्तमानमिन्द्रियं बलं पुरापूर्वंस्मिन्काले कवयः क्रान्त-
दशीनःस्तोतारः पराचैःपराचीनंपराङ्मुखं यद्वा पराचैःपराश्वनैः परागमनैर्युक्तं युद्धाभिमुखमेव
अधारयन्तधृतवन्तः अपि चास्येन्द्रस्य अन्यदेकं इदमग्न्याख्यं ज्योतिःक्षमाक्षमायां भूमौ वर्तते अ-
न्यदेकं सूर्याख्यं दिविद्युलोके ईम् तदिदमुभयविधमिन्द्रस्य ज्योतिः संपृच्यते परस्परं संयुज्यते रात्रा-
वादित्योग्निना संयुक्तो भवति अग्निचादित्यः सायं प्रविशति तस्मादग्निर्दूरान्नकंददृशे इति श्रुतेः ।
अहनि त्वग्निः सूर्येण संगच्छते उद्यन्तं वा वादित्यमग्निमनुसमारोहति तस्माद्गमएवाग्नेर्दिवादृशे इ-
ति श्रुतेः । अनयोः परस्परं सङ्गमने दृष्टान्तः—समनेवकेतुः समनशब्दः संग्रामवाची यथा समने सं-
ग्रामे युद्धयमानयो रूभयोः केतुर्ध्वजो ध्वजान्तरेण संयुज्यते तद्वत् । इन्द्रियं इन्द्रस्य लिङ्गं बलं इन्द्रिय-
मिन्द्रलिङ्गमिति धर्मप्रत्ययान्तो निपात्यते । पराचैः अव्ययमेतत् उच्चैर्नीचैरिति यथा यास्कस्त्वा-
ह—पराचैःपराश्वनैरिति । क्षमा सुपांसुलुगितिसप्तम्यालुक् ईमोमलोपः सांहितिकश्छान्दसः ।
समनाइव पमष्टमअथैकूच्ये अन्येभ्योपि दृश्यत इतियुच् सुपांसुलुगितिसप्तम्याआकारः इवेन
विभक्तयलोपः पूर्वपदमलुतिस्वरत्वं चेति समासः ॥ १ ॥

द्वितीयामृचमाह—

सधारयत्पृथिवीं प्रथमं च वज्रेण हत्वा निरुपः संसर्ज ।

अहन्नहिमग्निं न द्रोहिणं व्यहन्त्यं संमघवाशचीमिः ॥ २ ॥

सः । धारयत् । पृथिवीम् । पप्रथत् । च । वज्रेण । हत्वा । निः ।
 अपः । ससर्ज । अहन् । अहिम् । अजिनत् । रौहिणम् । वि ।
 अहन् । विऽअंसम् । मघध्वा । शचीभिः ॥ २ ॥

सइन्द्रः पृथिवीं अहुरैःपीडितांभूमिंधारयत् धृतवान् पीडाराहित्येनस्थितामकरोदित्यर्थः
 तदनन्तरं पप्रथच्च तांभूमिंविस्तीर्णामकरोत् अपिचवज्रेणायुधेनहन्तव्यान्वृत्रादीन्हत्वा अपोवृष्ट्यु-
 दकानि निःससर्जमेघान्निर्गमयामास एतदेवस्पष्टीक्रियते—अहिमन्तरिक्षेवर्तमानंमेघं अहन्वज्रेण
 वर्षणार्थमताडयत् रौहिणंरौहिणोनामकश्चिदसुरःतंव्यभिन्नवत्यदारयत् अपिच मघवाधनवानि-
 न्द्रः शचीभिःआत्मीयैर्युद्धकर्मजिर्व्यसंविगतभुजंवृत्रासुरं अहन् अवधीत्॥ पप्रथत् पृथुंकरोतिप-
 थयति तत्करोतीतिणिच् णाविष्टवत्प्रातिपदिकस्यकार्पमितिवचनादरक्ततोह्लादेर्लघोरितिक्का-
 रस्यरत्वम् टेरितिट्टिलोपः तस्यस्थानिवद्भावाद्द्वन्द्वभावः प्रथयतेर्लुङि चङि णिलोपः द्विर्वचनं
 चङन्यतरस्यामितिचङःपूर्वस्योदात्तत्वम् नचणिलोपस्यस्थानिवत्वम् नपदान्तेत्यादिनास्वर-
 विधिंप्रतितन्त्रिषेवात् पूर्वपदस्यासमानवाक्यस्थत्वान्निवाताभावः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

सजातूभर्माश्रद्धधानोजःपुरोविभिन्दन्नचरद्दिदासीः ।
 विद्वान्वज्जिन्दस्यवेहेतिमस्थार्यसहोवर्धयाद्युम्नमिन्द्र ॥ ३ ॥
 सः । जातूभर्मा । श्रद्धधानः । ओजः । पुरः । विऽजिन्दन् ।
 अचरत् । वि । दासीः । विद्वान् । वज्जिन् । दस्यवे । हेतिम् ।
 अस्य । आर्यम् । सहः । वर्धय । युम्नम् । इन्द्र । ३ ॥

जातूभर्मा जातूइत्यशनिमाचक्षते भर्मायुधंअशनिरूपमायुधंयस्यसतथोकः यद्वा जाता-
 नांप्रजानांभ्रतां ओजःओजसाचलेननिष्पाद्यंकार्यंश्रद्धधानः आदरातिशयेनकामयमानः एवंभूतः
 सइन्द्रः दासीःदस्युसंचन्धीनिपुरः पुराणिविभिन्दन् विनाशयन्व्यचरत् विविधमगच्छत्हेवजिन्व-
 ज्वज्जिन्द विद्वान्स्तुतीर्विजानंस्त्वं अस्यस्तोत्रुदस्यवे उपक्षमकारिणेशत्रवेहेतिमायुधंविस्ृजेतिशे-
 पः अपिच हेइन्द्र आर्यंसहःआर्यांविद्वांसःस्तोतारस्तदीयंबलेवधंय अतिवृद्धकुरु तथायुन्नंतदीयंय-
 शक्षमवधंय ॥ जातूभर्मा जनीमाद्भावे अन्येष्वपिटश्यतइतिट्टिशिमहणस्यसर्वांपाथिव्यजिचारार्थ-

त्वात्केवलादपिठप्रत्ययः जांस्तूर्वतीतिजातुः तुर्वीहिंसार्थः किपि राहोपइतिवलोपः प्रियतइति भर्म अन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिमनिन् जातूर्भर्मयस्य छान्दसोरेफलोपः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् पक्षान्तरेतु जनेर्निष्ठा जनसनखनामित्यात्वम् जातंसर्वभर्मभर्तव्ययेन बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् वर्णव्यापत्याअकारस्यऊकारः ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टचमाह—

तद्ऊचुपेमानुपेमायुगानिकीर्तेन्यंमघवानामविभ्रत् ।

उपप्रयन्दस्युहत्यायवज्जीयद्धंसुनुःश्रवसेनामदधे ॥ ४ ॥

तत् । ऊचुपे । मानुपा । इमा । युगानि । कीर्तेन्यम् । मघवर्वा ।

नाम । विभ्रत् । उपप्रयन् । दस्युहत्याय । वज्जी । यत् । ह ।

सुनुः । श्रवसे । नाम । दधे ॥ ४ ॥

नाम शत्रूणां नामकं तदिन्द्रस्यवलं ऊचुपे उक्तवतेस्तुवतेयजमानायकीर्तेन्यं कीर्तनीयंस्तुत्यनामकं तद्वलंविभ्रत् धारयन्मघवाधनवानिन्द्रः मानुपामनुप्याणांसंबन्धीनि इमाइमानिदृश्यमानानि युगानि अहोरात्रसंचनिष्पाद्यानि कृतत्रेतादीनि सूर्यात्मनानिष्पादयतीतिशेषः किंपुनस्तन्नाम दस्युहत्याय दस्यूनांबृवादीनांहननाय उपप्रयन् गृहसमीपान्निगच्छन्वज्जीवज्जवान् सुनुः शत्रूणांभिरहितेन्द्रः यद्ध यत्तवल्ल नाम शत्रूणां नामकंश्रवसेजयलक्षणापयशसेदधेधृतवान् ॥ ऊचुपे ब्रूव्यकायांवाचि ब्रुवोवचिः लिटःकसुः वचिस्वपीत्यादिनासंपसारणं चतुर्थ्येकवचनेभसंज्ञायां वसोः संपसारणमिति संपसारणं शासिवसिघसीनांचेतिपत्वम् कसुप्रत्ययाद्युदात्तत्वम् । कीर्तेन्यं कृतसंशब्दने कृत्यार्थे तवेकेनितिकेन्यप्रत्ययः । मघवा मघशब्दात् छन्दसीवनिपावितिमत्वर्थीयोवनिप । विभ्रत् हुभ्रन्धारणपोषणयोः शतरि जुहोत्यादित्वात् शपःश्लुः भृजामिदित्यभ्यासस्येत्वम् नाभ्यस्ताच्छतुरित्तिनुमागममतिषेधः अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

तदस्येदंपश्यताभूरिपुष्टंश्रदिन्द्रंस्यधत्तनवीर्याय ।

सगाअविन्द्रत्सोअविन्द्रश्वान्तसओपधीःसोअपःसवनानि ॥ ५ ॥ १६ ॥

१ जांस्तूर्वतीनिपाठः ।

तत् । अस्य । इदम् । पश्यत् । भूरि । पुष्टम् । श्रत् । इन्द्रस्य ।
 धत्तन । वीर्याय । सः । गाः । अविन्दत् । सः । अविन्दत् । अश्वान् ।
 सः । ओषधीः । सः । अपः । सः । वनानि ॥ ५ ॥ १६ ॥

हेऋत्विग्यजमानलक्षणजनाः अत्येन्द्रस्य तदिदंवीर्यं पुष्टंभवृद्धं अतएवभूरिविस्तीर्णपरय-
 त आलोकयत तस्मैचवीर्याय श्रद्धत्तन बहुमानंकुरुत किंपुनस्त्वद्वीर्यमितिचेद उच्यते—सइन्द्रः
 पणिभिरपहतागाः येनवीर्येणाविन्दत् अलभत तथा तैरपहतानश्वान् सइन्द्रोयेनाविन्दत् अपि-
 च सइन्द्रःओषधीः ओषध्युपलक्षितांसर्वभूमिभ्येनवीर्येणालभत तथा वृत्रेण निरुद्धासपोवृष्टद्युद-
 कानिसइन्द्रोयेनालभत तथा वनानिवननीयानिसंभजनीयानिधनानिसइन्द्रोयेनवीर्येणामोद ॥
 धत्तन तत्तनतनथनाश्वेतितस्यतनादेशः । अविन्दत् विद्वलाभे शेमुचादीनामिदिनुम् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेपोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

पठीष्टचमाह—

भूरिकर्मणो वृषभाय वृष्णो सत्यशुष्माय सुनवामसोमम् ।
 य आदृत्या परिपन्थीव शूरो यज्वनो विभजन्नेति वेदः ॥ ६ ॥

भूरिःकर्मणे । वृषभाय । वृष्णो । सत्यशुष्माय । सुनवाम ।
 सोमम् । यः । आदृत्यं । परिपन्थीइव । शूरः । अयज्वनः ।
 विभजन् । एति । वेदः ॥ ६ ॥

भूरिकर्मणे बहुविधेनशत्रुवधादिरूपेणकर्मणायुक्तायवृषभाय वृषभवत् सर्वेषुदेवेषुश्रेष्ठाय वृ-
 ष्णेत्सेचनसप्तर्थाय सत्यशुष्माय अकितयवलायेन्द्रायतदर्थंसोमंसुनवाम होमार्थरसरूपंकरवाम
 शूरःशौर्येपेतोयइन्द्रः आदृत्य धनविषयमादरंरुत्वा अयज्वनोऽयजमानस्यवेदो धनंविभजन्
 तस्मादयजमानाद्विभक्तं कुर्वन् अपहरन् एति यजमानेभ्यस्तद्धनंदातुंगच्छति तत्रदृष्टान्तः—परिप-
 न्थीव पयामार्गनिरोधकधोरः गच्छतांपुण्यपुरुपाणांघनंनलाकारेणापहत्यगच्छति तद्वत् ॥
 आदृत्य दृष्टादेर समासेनत्रपूर्वेक्त्योत्स्यत् तस्यस्थानिवद्भावेनरुत्वेसति इत्यस्यपितृकृतीति
 हुक् । परिपन्थीव छन्दसिपरिपन्थिपरिपरिणोपमवस्थ्यातरीतीनिप्रत्ययान्तोनिपात्यते ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टचमाह—

तदिन्द्रमेवंवीर्यं च कथं यत्ससन्तं वज्रेणावोधयोहिम् ।

अनुत्वापत्नीर्हृषितं वयंश्च विश्वे देवासोऽमदन्नुत्वा ॥ ७ ॥

तत् । इन्द्र । प्रइव । वीर्यम् । चकथं । यत् । ससन्तम् । वज्रेण ।

अवोधयः । अहिम् । अनु । त्वा । पत्नीः । हृषितम् । वयः ।

च । विश्वे । देवासः । अमदन् । अनु । त्वा ॥ ७ ॥

हेइन्द्र तद्वीर्यवीरकर्म प्रेयचकथं प्रख्यातमिवाकार्पीः किंपुनस्तद्वीर्यं ससन्तंस्वपन्तं मदो-
न्मत्तमहिंवृत्रवज्रेणकुलिशेनयद्येनवीर्येणत्वमवोधयः प्रबुद्धःसन्प्रयासहयुद्धंकरोत्वितिजागरित-
वानसि हृषितं तादृशस्पृत्रस्यहननेनप्राप्तहर्षत्वात्वांअनुपश्चात्पत्नीर्देवपत्न्यः अमदन्हर्षप्राप्ताः
अपिच वयश्चगमनशीलाः मरुतोपि तथाविश्वेदेवासः अन्येचसर्वेदेवाः त्वात्वामनुपश्चादमदन्
अमायन् ॥ ससन्तं पसस्वमे अदादित्वाच्छपोलुक् । पत्नीः वाछन्दसीतिपूर्वसवर्णदीर्घत्वम् ।
अमदन् मदीहर्षे व्यत्ययेनशप् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह—

शुष्मं पिभुं कुर्वं वृत्रमिन्द्रयदावंधीर्विपुरःशंवरस्य ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामर्दितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥ ८ ॥ १७ ॥

शुष्मम् । पिभुम् । कुर्वम् । वृत्रम् । इन्द्र । यदा । अवंधीः ।

वि । पुरः । शंवरस्य । तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् ।

अर्दितिः । सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ ८ ॥ १७ ॥

हेइन्द्र त्वंशुष्मादीन्वचनुरोसुरान् यदावंधीःहतवानसि तदानींशम्बरस्यासुरस्यपुरः नगराणि
विदारितवानसि असुराणांमुख्येपुहतेषुअन्यान्यपिअसुरपुराणिविदीर्णान्यास्तन्नित्यर्थः यदने-
नसूक्तेनमार्दितंअस्मदीयंतन्मित्रादयोममहन्तां पूजितं कुर्वन्तु ॥ शुष्मं शुषशोषणे अन्तर्भावित-
प्ययां वृषिशुभ्रिरसिन्धुःकिञ्चेतिनप्रत्ययः निदित्यनुवृत्तेरायुदात्तत्वम् । पिभुं पूषाटनपूरण-
योः पृथ्वेके ओणादिकःकुनत्ययः छन्दस्युभययेनितस्यसावंबानुकत्वेशप् जुहोत्यादित्वात्शुः

अतिपिपत्योश्चेत्यभ्यासस्येत्वम् । कुपवं यवोयवनमिश्रणं कुत्सितंयवनमस्य बहुव्रीहौपूर्वपदप्र-
कृतिस्वरत्वम् । शम्बरस्य शमयतीतिशम्बरः आयुधम् शमेर्वन् ततोमत्वर्थीयोरप्रत्ययः ॥ ८ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

योनिरिति नवर्चमेकादशसंस्कृतस्यापत्रैष्टुभमैन्द्रं योनिर्नवेत्यनुक्रान्तम् सूक्तविनियोगो
लैङ्गिकः ॥

तत्रप्रथमाष्टमाह—

योनिर्घइन्द्रनिपदेअकारितमानिपीदस्वानोनावी ।

विमुच्यवयोवसायाश्वान्दोपावस्तोर्वहीयसःप्रपित्वे ॥ १ ॥

योनिः । ते । इन्द्र । निःसदे । अकारि । तम् । आ । नि । सीद् ।

स्वानः । न । अवी । विमुच्य । वयः । अवसाय । अश्वान् ।

दोपा । वस्तोः । वहीयसः । प्रपित्वे ॥ १ ॥

हेइन्द्र योनिः वेद्याख्यंस्थानं तेतवनिपदेनिपदनायोपवेशनायअकारिरुवं अस्मान्निःप्र-
कृत्सितमभूत् तंयोनिंआनिपीद शीघ्रमागत्यतत्रोपविश शीघ्रगमनेदृष्टान्तः—स्वानोनावी अवेः
त्यश्वनाम यथाअश्वः स्वानः हेपाशब्दंकुर्वन्स्वकोयंस्थानंशीघ्रमागच्छति तद्वत् किञ्चत्वावयुः
अश्वबन्धनार्थान्तरस्मीन् विमुच्यरथाद्विभ्लिप्य तथाअश्वान्स्थेयोजितांश्चतुरगानवसायविमु-
च्य अत्रनिरुक्तम्—अवसायाश्वानिचित्यतिरुप्रसृष्टोविभोचनेइति । कीदृशानश्वान् प्रपित्वेपा-
गकालेपात्रे प्रपित्वेपात्रेभीकेयंकइवियास्कः । दोपारात्रोवस्तोरहनच वहीयसः आदरातिश-
येनबोद्धुम् ॥ निपदे सदेःसंपदादिलक्षणोभावेकिप् । स्वानः स्यमुस्वनध्वनराद्ये बहुलवचना-
त्कर्त्तरिचञ् कर्पात्वतइत्यन्तोदात्तत्वम् । वयः विपन्ति रथेनसहसंगच्छन्तइतिविशब्देनरस-
यउच्यन्ते वीगत्यादिपु औणादिकइप्रत्ययः टिलोपश्च द्वितीयार्थेप्रथमा । अवसाय पोन्तकर्म-
णि आदेचइत्यात्वम् समाप्तेनञ्पूर्वकत्वोल्पवितिकत्वोल्पवादेशः । वहीयसः वहमापणे वृजन्ता-
द्दोदृशब्दानुच्छन्दसोवीयसन् तुरिष्ठेमेयःस्विवितृलोपेकर्वन्पेडत्ववत्पुण्यदलोपानामसिद्धत्वा-
त्तदाश्रितस्योत्वस्याप्यभावेदृलोपवक्रियते ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टमाह—

ओत्पेनरइन्द्रमूतयेगुनूचित्तान्त्सद्योअध्वनोजगम्यात् ।
देवासोमन्युंदासस्यश्वभ्रन्तेनआवक्षन्त्सुवितायवर्णम् ॥ २ ॥

ओ इति । त्ये । नरः । इन्द्रम् । ऊतये । गुः । नु । चित् । तान् ।
सद्यः । अध्वनः । जगम्यात् । देवासः । मन्युम् । दासस्य । श्वभ्रन् ।
ते । नः । आ । वक्षन् । सुविताय । वर्णम् ॥ २ ॥

त्येतेनरोपज्ञस्यनेतारोयजमानाः ऊतयेरक्षणाय इन्द्रं ओ आउइतिनिपातद्वयसमुदायआ-
कारार्थः आगुः आगच्छन्ति सचेन्द्रः आगतांस्तान् नूचिदक्षिपंसद्यस्तदानीमेव अध्वनोनुष्ठानमार्गात् ।
जगम्यादगमयतुमापयतु देवासः सर्वेदेवाः दासस्य उपक्षपयितुरसुरस्य मन्युं क्रोधं श्वभ्रन् भक्षय-
न्तु हिंसन्वित्यर्थः अपिच ते देवानोस्माकं सुविताय सुष्टुमाप्तव्याय यज्ञाय वर्णं अनिष्टनिवारकमिन्द्रं
आवक्षन् आवहन्तु आनयन्तु ॥ जगम्यात् गमेरन्तर्भावितण्यर्थात् लिङि बहुलं छन्दसीति शिषः
श्रुः । श्वभ्रन् चमुअदने लेटिव्यत्ययेन भ्रा शकारोपजनश्छान्दसः यद्वा श्वभ्रातिः प्रकृत्यन्तरं हिं-
सार्थं द्रष्टव्यम् । वक्षन् वह्प्रमाणे लेटि सिद्धहुलं लेटीति सिप् ङत्वकत्वपत्वानि । सुविताय सुपूर्वादेतेः
कर्मणिनिष्ठा तन्वादिवाद्बुवङ् सूपमानावक्वइत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । वर्णम् वृञ्वरणे अस्माद-
न्तर्भावितण्यर्थात् कृष्वृत्सिद्बुपन्यनिस्वपिभ्योनिच्चेति नप्रत्ययः निस्त्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टमाह—

अवत्मनाभरतेकेतवेदाअवत्मनाभरतेफेनमुदन् ।
क्षीरेणाम्नातःकुर्यवस्ययोपेहतेतेस्यातांप्रवणेशिफायाः ॥ ३ ॥

अव । त्मना । भरते । केतं ऽ वेदाः । अव । त्मना । भरते । फेनम् ।
उदन् । क्षीरेण । स्नातः । कुर्यवस्य । योपे इति । हते इति । ते इति ।
स्याताम् । प्रवणे । शिफायाः ॥ ३ ॥

केतवेदाः केतंज्ञातं वेदः परेपांधनयेनसतादृशः कुयवनामासुरः त्मना आत्मना स्वयमे-
वावभरते ज्ञातंपरेपांधनंचअपहरति अपिचसोसुरः उदन्नुदके अन्तर्वर्तमानः सन्न फेनं फेनयु-
क्तमुदकं त्मना आत्मनास्वयमेवावभरते अपहरति क्षीरेणक्षरणशीलेनतेनापत्ततेनोदकेन
कुयवस्यासुरस्ययोषेभार्ये स्नातःस्नानंकुर्वति वे तादृश्यौ स्त्रियौ शिफायाः शिफानामनदी त-
स्याःप्रवणेनिम्नेप्रवेद्युमशक्येअगाधपदेशे हतेनष्टे स्यातां भवेतां हेइन्द्र त्वंपरेपांधनमपत्तत्य
अन्यैर्दुर्बगाहे उदकस्यमध्येवर्तमानंकुयवं सकुटुम्बं अवधीरित्यर्थः ॥ त्मना मन्त्रेष्वाड्व्यादेरा-
त्मनइतिआकारलोपः । भरते त्दञ्जहरणे ह्यग्रहोर्भइतिभत्वम् । केतवेदाः कितज्ञाने कर्मणि
घञ् बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । उदन् पृथ्नित्यादिनाउदकशब्दस्यउदन्नादेशः सुपांसुलु-
गितिसप्तम्यालुक् ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टकमाह—

युयोपनाभिरुपरस्यायोःप्रपूर्वाभिस्तिरनेराष्टिशूरः ।

अञ्जसीकुलिशीवीरस्पतीपयोहिन्वानाउदभिर्भरन्ते ॥ ४ ॥

युयोप । नाभिः । उपरस्य । आयोः । प्र । पूर्वाभिः । तिरने । राष्टि ।

शूरः । अञ्जसी । कुलिशी । वीरस्पती । पयः । हिन्वानाः ।

उदभिः । भरन्ते ॥ ४ ॥

उपरस्य उदकस्यमध्येसुप्तस्यावस्थितस्य आयोः परेपामुपद्रवार्थं इतस्ततो गच्छ-
वः कुयवस्यासुरस्य नाभिः सन्नद्धमावसनस्थानं युयोपगूढमासीव यथाअन्येनदृश्यतेसो-
सुरस्तथाअकरोदित्यर्थः अपिच पूर्वाभिः पूरयित्रीभिरात्मनाअपत्तताभिरन्द्रिः प्रविरते सोसुरः
प्रवर्धते सचशूरः शौर्योपेतोराष्टि राजतेच आत्मीयेन शौर्येणलोकैःप्रख्यातोभवतीत्यर्थः तं इ-
ममसुरं अञ्जसोआञ्जस्योपेता कुलिशी कूळं शातयन्ती वीरस्पती वीरस्य पाटयित्री एतत्सं-
त्तिकास्तिस्नोमयः पयः पयसावत्संबन्धिनासारभूतेनोदकेन हिन्वानाः पीणयन्त्यः उदभि-
रात्मीपैरुदकैर्भरन्ते धारयन्ति ॥ युयोप युपविमोहने । नाभिः नहोभभेतीत्रुपत्ययः । रा-
ष्टि राजदूतो बहुलंउदसीतिशपोदृक् ब्रह्मादिनापत्तद्युत्वम् । पयः सुपांसुलुगितिवृत्तीया-
यालुक् । हिन्वानाः हिविःपीणनार्थः इदित्वानुम् अस्मात्ताच्छीटिकभानश् आगमानु-
शासनस्यानित्यत्वानुगभावः चानशोऽसावंधानुकत्वाभावात्तत्स्वराभावेचित्स्वरश्चशिष्यतो॥४॥

पञ्चमीसूत्रमाह—

प्रति॒यत्स्या॒नीथा॒दर्शि॒दस्यो॒रोको॒नाच्छा॒सर्दनं॒जान॒तीगात् ।
अध॑स्मानोमघवञ्चर्कृ॒तादि॒न्मानो॑म॒घेर्व॒निष्प॒पीपरा॑दाः ॥ ५॥१८॥

प्रति॑ । यत् । स्या । नीथा॑ । अदर्शि॑ । दस्योः । ओकः । न । अच्छ॑ ।
सर्दनम् । जान॑ती । गात् । अध॑ । स्म । नः । म॒घ॒इव॑न् । च॒र्कृ॒तात् ।
इत् । मा । नः । म॒घा॒इव॑ । नि॒ष्प॒पी । परा॑ । दाः ॥ ५ ॥ १८ ॥

यद्यदानीथानयनहेतुभूता या सापदवीप्रत्यदर्शि अस्माभिर्दृष्टाभूत् साचपदवीदस्योः उप-
क्षपयितुः कुयवस्यासुरस्यसर्दनंगृहमच्छाभिमुख्येनगावगताप्राप्ता तत्रदृष्टान्तः—जानतीस्वकी-
यवत्समभिजानतीगौः ओकोन निवासस्थानंस्वकीयगोष्ठयथाऋजुपामोति तद्वन्मार्गोपिअसुर-
गृहंमाप्तइत्यर्थः अधस्म अथानन्तरमेव हेमघवन् धनवन्निन्द्र चर्कृतात् पुनःपुनस्तेनासुरेणकृता-
दुपद्रवानोस्मान्क्षेतिशेषः इदित्यवधारणे अस्मान्क्षैव नोरमान्सापरादाः मापरित्याक्षीः अ-
स्माभिर्ज्ञातिनमार्गेणगत्वाअस्मदुपद्रवकारिणंअसुरंजहीतितात्पर्यार्थः तत्रव्यतिरेकेदृष्टान्तोभिधी-
यते—मघेवनिःपपी यथाविनिर्गतपसोविनिर्गतशेषोयथेष्टचारीदासीपतिः मघाइव यथाधना-
निअस्थानेपरित्यजतितथाअस्मान्मापरित्याक्षीरित्यर्थः अत्रनिरुक्तम्—निष्पपीस्त्रीकामोभव-
ति विनिर्गतर्पसाः पसःसपतेःस्पृशतिकर्मणोमानोमघेवनिष्पपीपरादाः सयथाधनानिविभजति
मानस्त्वंतथापरादाइति ॥ नीथा णीञ्प्रापणे हनिकुपिनोरमिकाशिक्ष्यःवथञ्चितिकरणेवथन्प्र-
त्ययः । गावं एतेर्लुङि इणोगालुङीतिगादेशः गातिस्थेतिसिचोऽलुक् बहुलंछन्दस्यमाङ्चोगेपी-
त्यडभावः । चर्कृतात् करोतेर्थङ्लुगन्तात् निष्ठेतिक्तप्रत्ययः । मघाइवशेच्छन्दसीतिशेर्लोपः ।
निष्पपी पपसमवाये सपतिसमवैतियोन्यासङ्गच्छतइतिसपःशेषः पचाद्यच् निर्गतोनित्योद्धृतः
सपःशेषोयस्यसखीव्यसनीनिष्पपः वर्णव्यापत्त्याईकारः । दाः हुदाञ्दाने लुङि गातिस्थेतिस्ति-
चोऽलुक् नमाङ्चोगइत्यडभावः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

१ ऋचिनिरुक्तपृस्तके “ विनिर्गतसपः , सपःसपतेःस्पृशतिकर्मणः ” इतिपाठः ‘ अ-
यमेवयुक्तइतिभाति । निरुक्तवृत्तौ “ विनिर्गतपसाः , स्पशः स्पशतेःस्पृशतिकर्मणः ”
इत्यपिपाठः । २ नि० ५ १६ ।

षष्ठीष्टचमाह—

सत्त्वं न इन्द्रसूर्ये सो अप्स्वनागास्त्व आ भज जीवशंसे ।
मान्तरां भुजमारीरिपो नः श्रद्धितं ते महते इन्द्रियाय ॥ ६ ॥

सः । त्वम् । नः । इन्द्र । सूर्ये । सः । अप्सु । अनागाः । इत्वे । आ ।
भज । जीवशंसे । मा । अन्तराम् । भुजम् । आ । रिपिः । नः ।
श्रद्धितम् । ते । महते । इन्द्रियाय ॥ ६ ॥

हे इन्द्र सत्त्वं नोऽस्मान् सूर्ये सर्वस्य मेरुके आदित्ये आ भज आ भाजय आ भिमुख्येन भक्तानसंभ-
क्तान्कुरु तथा सत्त्वं अप्सु अद्भवेनासु अस्माना भाजय अपि च जीवशंसे जीवैः प्राणिभिः शंसनीये
कामयितव्ये अनागास्त्वे अपापापे पापराहित्ये अस्माना भाजय अपि च नोऽस्माकं अन्तरांगभ्रू-
षेणान्तर्वतमानां भुजं पालयित्रीं मजां आसमन्वात्मारिपिः मारिहींसीः ते तव महते मभूताय इन्द्रियाय
बलाय श्रद्धितं अस्माभिः श्रद्धानंरुतं त्वदीयं चळं बहुमानपूर्वकं स्तुम इत्यर्थः तस्मात्तादृशवलयुक्त-
स्त्वं मारिपि इति पूर्वोणसंबन्धः ॥ अनागास्त्वे न विद्यते आगः पापंयस्य सोनागाः तस्य भावस्तत्त्व-
म् छान्दस उपधा दीर्घः । जीवशंसे शंसुस्तुतौ कर्मणि घञ् थायादिनोत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । भुज
भुनक्ति पालयतीति भुक्पजा क्तिप् । रिपिः रिपिहिंसायां स्वार्थग्न्यन्तादस्मात्कुडिचडिणिटोपे उपधा-
ह्रस्वत्वादीनि छान्दसंपदकालीनमभ्यासह्रस्वत्वम् । श्रद्धितम् श्रच्छन्दस्य ऊर्थादित्वेन गति-
त्वाद्गतिरन्तरइति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टचमाह—

अधामन्ये श्रत्ते अस्मा अधायिदृपां चोदस्व महते धनाय ।
मानो अरुते पुरुहूतयो ना विन्द्रक्षुध्वं चोवय आसुतिदाः ॥ ७ ॥

अधं । मन्ये । श्रत् । ते । अस्मै । अधायि । दृपां । चोदस्व ।
महते । धनाय । मा । नः । अरुते । पुरुहूत । योनौ । इन्द्र ।
क्षुध्वंत्क्षुभ्यः । वयः । आसुतिम् । दाः ॥ ७ ॥

हेइन्द्र अध अधानन्तरं मन्ये त्वांगनसाजानामि तेतवासमैबलायश्रदधायि अस्माभिःश्र-
द्धाकृता त्वदीयबलविषयमादरातिशयेनस्तोत्रं कृतमित्यर्थः वृषा कामानां वर्षिता सत्वं महतेषी-
ढायधनायचोदयस्व अस्मान् प्रेरय हेपुरुहूत पुरुभिर्बहुभिर्यजमानैराहूतेन्द्र अकृते अनिष्पा-
दितेधनशून्येयोनौ गृहनामैतत् गृहे नोस्मान्माधाः मानिधेहि धनधान्यपूर्णेगृहेस्मान्वासयेत्यर्थः
अपिच हेइन्द्र क्षुध्यन्धोबुभुक्षितेभ्यो न्येभ्योपिस्तोत्रं यः वयोर्न आस्तुतिर्पियंक्षीरादिकंचदाः
देहि ॥ अधायि दधातेः कर्मणि लुङि च्छेधिष्ण आतोयुक्चिण्कृतोरितियुक् क्षुध्यद्भ्यः क्षुध-
बुभुक्षायाम् दिवादित्वावक्ष्यन् निच्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीमृचमाह—

मानोवधीरिन्द्रमापरादामानःप्रियाभोजनानिप्रमोपीः ।

आण्डामानोमघवञ्छक्रनिर्भन्मानःपात्राभेत्सहजानुपाणि ॥ ८ ॥

मा । नः । वधीः । इन्द्र । मा । परा । दाः । मा । नः । प्रिया ।

भोजनानि । प्र । मोपीः । आण्डा । मा । नः । मघवन् । शक्र ।

निः । भेत् । मा । नः । पात्रा । भेत् । सहजानुपाणि ॥ ८ ॥

हेइन्द्र नोस्मान्मावधीः माहिंसीः सर्वदारक्षेत्यर्थः अपिचमापरादाः मापरित्याक्षीः परादानं
परित्यागः अस्मत्कृतांपूजांसदागृहाणेत्यर्थः अपिचनोस्माकं मिया मियाणिईप्सितानिभोजना-
नि उपभोग्यानिधनानिमाप्रमोपीः मापहार्षीः अस्मास्वेवधनानियथास्युः तथाकुर्वित्यर्थः त-
थाहेमघवन् धनवन् शक्र सर्वकार्यंशकेन्द्र नोस्माकं आण्डा अण्डसंबन्धीनिगर्भरूपेणनिष्पि-
कान्यपत्यानिमानिर्भन् माभिनः गर्भरूपेणावस्थितानस्मत्पुत्रान् रक्षेत्यर्थः माचनः पात्रा पतन्ति
गच्छन्तिगमनसमर्थानिन्यानिवान्यपत्यानिपात्राणितानिचमाभेद माभिदः सहजानुपाणि जा-
नुष्यांपानिभूमिसनन्तिगच्छन्तीत्यर्थः तानिजानुपाणि तैः सहितानिमाविनीनशः यद्वा नोस्मा
कंसहजानुपाणि आधानेसहोत्सन्नानि पात्रापात्राणिस्रुवादीनि मानिर्भन् माभिनः ॥ वधीः
हन्तेमांडिलुङिचेतिवधादेशः सचादन्तः सिच् अतोऽपइत्यकारलोपः तस्यस्थानिवद्भावादतो-
ह्लादेशोरितिबृद्ध्यभावः इट्ईटीतिसिचोऽलोपः । मोपीः मुपस्तेये लुङि सिचइद् नेटीतिबृद्धिमतिषे-
धः । भेत् भिदिर्बुधवारणे लङिसिपि बहुलंछन्दसोतिविकरणस्पलुक् लघूपधगुणः हस्ड्या-
न्पइतिसिचोऽलोपः ॥ ८ ॥

माध्यन्दिनेसवनेर्वाङ्गिह्येषापोतुःप्रस्थितयाज्या सूत्रितंच—अर्वाङ्गिहिसोमकामंत्वाहु-
स्तयायंसोमस्त्वमेहर्वाङ्गिति ।

तामेतांसूक्तेनवमीशृचमाह—

अर्वाङ्गिहिसोमंकामंत्वाहुःसुतस्तस्यपिवा मदाय ।

उरुव्यचाजठरंआवृपस्वपितेर्वनःशृणुहिहूयमानः ॥ ९ ॥ १९ ॥

अर्वाङ् । आ । इहि । सोमंस्कामम् । त्वा । आहुः । अयम् ।

सुतः । तस्यं । पिवा । मदाय । उरुव्यचाः । जठरं । आ । वृपस्व ।

पिताइदं । नः । शृणुहि । हूयमानः ॥ ९ ॥ १९ ॥

हेइन्द्र त्वंअर्वाङ् अस्मदभिमुत्तःसन् एहि आगच्छ किंकारणपितिचेत् यस्मात्त्वात्वांसोम-
विपयाभिलाषमाहुः पुराविदःकथयन्ति अयमस्मदीयःसोमःसुतःऋत्विग्भिरभिपुतः अतआ-
गच्छेत्यर्थः आगत्यचमदायहर्षार्थं तस्यतमस्मदीयमभिपुतंसोमंपित्र एतदेवस्पष्टीक्रियते उरु-
व्यचाः उरुविस्तीर्णव्यचोव्यापनंपस्य तादृशोमहावयवोभूत्वाजठरेआत्मीयेउदरेआवृपस्व सोम-
मासिश्च आसमन्तात्पूरयेत्यर्थः एवंभूतस्त्वंहूयमानः स्तुतिभिराहूयमानःसन् पितेवपुत्राणां
वाक्यानिशृणोति तथानोस्माकंवाक्यानिशृणुहिशृणु ॥ सोमकामं सोमविपयःकामोभिलाषो-
यस्य बहुव्रीहौपूर्वपदमरुतिस्वरत्वम् । आहुः ब्रुवःपञ्चानामादितआहोब्रुवइतिज्ञेयतादेशोधा-
तोराहादेशश्च तस्यं क्रियाग्रहणंकर्तव्यमितिकर्मणःसंप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थेपठौ । मदाय म-
दीहर्षं मदेनूपसंगेइतिभावेअप । उरुव्यचाः व्यचव्याजीकरणे औणादिकोसिप्तययः व्यचेः
कुडादित्वमनसोतिवचनात् डिच्वाभावेनसंप्रसारणाभावः परादिशुद्धसिचहुलमित्युत्तरपदा-
द्युदानत्वम् यद्वा उरुविचतिव्यामोतीति उरुव्यचाः रुदुत्तरपदमरुतिस्वरत्वम् । वृपस्व वृपस्-
चने व्यत्ययेनात्मनेपदशमाययौ । शृणुहि श्रुशृणुपृरुवृश्यइतिसेहिः ॥ ९ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेऽङ्कोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

१ कर्मणायमभिभेति (पा० १. ४. ३२) इतिस्त्रे क्रिययायमभिभेतीतिव्याख्यानात्
समित्यस्य संप्रदानत्वं संप्रदानत्वाच्चतुर्था चतुर्थ्यर्थेपठौ तस्य तस्मे तमित्यर्थः ।

चन्द्रमाइत्येकोनविंशत्यृचंसूक्तंद्वादशम् अपांपुत्रस्यत्रितस्यकूपेपतितस्यकुत्सस्यवार्षम् तथाचोभयोःकूपपातआम्नायते त्रितःकूपेवहितः । काटेर्निवाह्णऋपिरह्णदूतयइतिच । त्रितस्यचापांपुत्रवृत्तैत्तिरीयाःस्पष्टमामनन्ति—तंतएकतोजायत सद्वितीयमभ्यपातयत् ततोद्वितीजायत सत्तृतीयमभ्यपातयत् ततस्त्रितोजायत यदभ्योजायन्त तदाप्यानामाप्यत्वमिति । तमेतमाप्यंत्रितस्तद्वेदास्यइतितकारोपजनेनवयमधीमहेइति । अन्यात्रिष्टुप् संमातपन्तीत्येपायवमभ्यामहाबृहती आद्यौद्वावष्टाक्षरौपादौ द्वादशाक्षरस्तृतीयः ततोद्वावष्टाक्षरौसायवमध्या महाबृहतीचत्वारोष्टकाजागतश्चमहाबृहतीत्युक्त्वामध्यायेद्यवमध्येत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् शिष्टाःषड्भ्यः विश्वेदेवादेवता तथाचानुक्रान्तम्—चन्द्रमाएकोनास्यस्त्रितोवावैश्वदेवंहिपाङ्गमन्यात्रिष्टुबष्टमीमहाबृहतीयवमध्येति । हीत्यभिधानादिदमादीनित्रीणिसूक्तानिवैश्वदेवानि विनियोगः अत्रशाट्यायनिनइतिहासमाचक्षते—एकतोद्वितस्त्रितइतिपुरात्रयऋपयोचभूवुः तेकदाचिन्मरुभूमावरण्ये वर्तमानाः पिपासयासन्तमगात्राःसन्तः एकंकूपमविन्दन् तत्रत्रितारख्यएकोजलपानायकूपंमाविशत् स्वयंपीत्वाइतरयोश्चकूपादुदकमुद्धृत्यमादात् तौउदकंपीत्वात्रितंकूपेपातयित्वातदीयंधनंसर्वमपहत्यकूपंचरथचक्रेणपिधायमास्थिपातां ततःकूपेपतितःसत्रितः कूपादुत्तरीतुंअशङ्कवन्सर्वेदेवामामुद्धरन्त्वितिमनसासस्मार ततस्तेपांस्तावकमिदंसूक्तंददर्श तत्ररात्रौकूपस्यान्तश्चन्द्रमसोरश्मीन् पश्यन्परिदेवयते ।

तत्रमथमाष्टचमाह—

चन्द्रमाअप्त्व१न्तरासु१पूर्णोधावतेदिवि ।

नवो१हिरण्यनेमयःपदंविन्दन्तिविद्युतोवित्तंमे१अस्यरोदसी ॥ १ ॥

चन्द्रमाः । अ॒प्त्व॑सु । अ॒न्तः । आ । सु॑ऽपूर्णः । धा॒व॒ते । दि॒वि ।

न । वः । हि॒र॒ण्य॑ऽने॒मयः । प॒दम् । वि॒न्द॒न्ति । वि॒द्यु॒तः । वि॒त्त॑म् ।

मे । अ॒स्य । रो॒द॒सी इति ॥ १ ॥

अप्सुआन्तरिक्ष्यास्तुउदकमयेमण्डलेअन्तर्मध्येवर्तमानःसुपर्णः शोभनपतनः यद्वा
सुपर्णइतिरश्मिनाम सुपुत्राख्येनसूर्यरश्मिनायुक्तश्चन्द्रमाः दिविद्युलोकैआधावते आङ्मयांदायां
एकेनैवप्रकारेणधावते शीघ्रंगच्छति तादृशस्यचन्द्रमसःसंबन्धिनोहेहिरण्यनेमयः सुवर्णसदृ-
शपर्यन्ताः यद्वा हितरमणीयमान्ताः विद्युतोविद्योतमानारश्मयः बोयुष्माकंपदंपादस्थानीयमभं
नविन्दन्ति मदीयानीन्द्रियाणिकूपेनावृतत्वान्नलभन्ते अतइदमनुचितम् तस्मात्कूपान्नामुत्तारय-
तेत्यर्थः अपिच हेरोदसीद्यावापृथिव्यौ मेमदीयं अस्यइदंस्तोत्रंविचंजानीतं यद्वा मदीयंकूपपत-
नरूपंपदिदंडुःखंतदवगच्छतं मदीयंस्तोत्रंश्रुत्वामदीयंडुःखंज्ञात्वावाअस्मात्कूपान्नामुत्तारयतमि-
त्यर्थः ॥ चन्द्रमाः चन्द्रमाह्लादनंसर्वस्यजगतोनिर्मिमीतइतिचन्द्रमाः चन्द्रेमोडित्यसुत्र दा-
सीभारादिपुपाठात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । धावते सृगतौ पाधेत्यादिनावेगितायांधावादेशः व्य-
त्ययेनात्मनेपदम् । विचं विदज्ञाने लोटिअदादित्वाच्छपोलुक् पादादित्वाच्छ्रुतिङइतिनिघाता-
भावः । अस्य क्रियाग्रहणंकर्तव्यमितिकर्मणःसंपदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थेपठौ ऊडिदमितिविभ-
क्तेरुदात्तत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

अर्थमिद्वाउंअर्थिनआजायायुवतेपतिम् ।

तुजातेवृष्ण्यंपयःपरिदायरसंदुहेवित्तमेअस्यरोदसी ॥२॥

अर्थम् । इत् । वै । ऊम् इति । अर्थिनः । आ । जाया । युवते ।

पतिम् । तुजाते इति । वृष्ण्यम् । पयः । परिद्वयम् । रसम् । दुहे ।

वित्तम् । मे । अस्य । रोदसी इति ॥ २ ॥

अर्थिनोधनमपेक्षमाणाः पुरुषाः अर्थमिद्वेअपेक्षितं धनंप्राप्नुवन्त्येव नाहंपामोमि उदत्ये-
तत्पदपूरणम् अपिचजायान्यदीयाभ्यांपति स्वपतिंआयुवते आभिमुख्येनप्राप्नोति मदीयातुम-
द्विरहाद्धतासीत् अपिचसंपुत्तैवौजायापती वृष्ण्यं वीर्यंत्संपयउदकं तुजाते प्रजननायान्यो-
न्यसंघट्टनेनपेरयतः तदनन्तरं रसंपुरुषस्यसारभूतंवीर्यं परिदायगर्भाशयेनादायगर्भरूपेण
धृत्वादुहेदुग्धे पुत्ररूपेणजनयति ममनुपुत्रोपिनोत्सद्यते अतइदंमदीयंडुःखं हेद्यावापृथिव्यौ
जानीतम् ॥ उ उजइतिशाकल्यस्यमतेनप्रगृह्यत्वात्तदुनप्रगृह्याअचीतिप्रकृतिभावः । युवते मु-

मिश्रणे व्यत्ययेनात्मनेपदं शब्दुकिप्राप्तेव्यत्ययेनशः । तुजाते तुजिपिजिहिंसावल्दाननिकेत-
नेषु इदित्वानुम् व्यत्ययेनश्नम् श्रानलोपः । दुहे दुहप्रपूरणे लोपस्तआत्मनेपदेवितित-
लोपः ॥ २ ॥

तृतीयामृचमाह—

मोपुदेवाअदःस्व१स्वंपाद्विद्विस्वरि ।

मासोम्यस्यशंभुवःशूनेभूमकदाचनवित्तमेअस्यरोदसी ॥३॥

मो इति । सु । देवाः । अदः । स्वः । अर्वा । पाद्वि । दिवः । परि ।

मा । सोम्यस्य । शम्भुवः । शूने । भूम । कदा । चन । वित्तम् ।

मे । अस्य । रोदसी इति ॥ ३ ॥

हेदेवाः स्वःस्वर्गेवर्तमानंअदः तदस्मदीयंपितृपितामहप्रपितामहात्मकंसन्तानं दिवस्परिदि-
वश्चोपरिवर्तमानं मोपुमैवाद्यपादि अवपन्नंविपन्नंप्रष्टंमाभूत् ममपुत्राभावात् पुत्रेलोकान्जपति ना-
पुत्रास्यलोकोस्तोतिश्रुतेः । अतोवशंसोम्यस्यसोमपानार्हस्यपितृगणस्यशंभुवः सुखस्यभावयितुः
पुत्रस्यशूनेअपगमनेकदाचनकदाचिदपिमाभूम युष्मत्पसादात्ममपुत्राजायन्ताम् अतोमामस्मा
दुःखादुत्तारयतेत्यर्थः हेद्यावापृथिव्यौ युवांचमदीयंविजापनंजानीतम्मोमाउइतिनिपातद्वयसमुदा-
योमैवेत्यस्यार्थं सुइत्येतद्वधारणे सुजइतिपत्वम् । पादि पदगतौ चणूतेपदइतिकर्तरिलुडिचु-
थिणादेशः । दिवः ऊडिदमितिविभक्तेरुदात्तत्वम् पञ्चम्याःपरावध्यर्थेइतिविसर्जनीयस्यसत्वम्
सोम्यस्य सोममर्हनियइतियप्रत्ययः । शंभुवः भवतेरन्तर्भावितण्यर्थात्किप् । शूने टुओश्विग-
तिवृद्धयोःभावेनिष्ठा श्वीदितोनिष्ठायामितोत्प्रतिपेवः वचित्स्वपीत्यादिनासंप्रसारणम् ओदित-
श्चेतिनिष्ठानत्वं व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् वृपादिर्वाद्दृष्टव्यः ॥ ३ ॥

चतुर्थामृचमाह—

यज्ञंपृच्छाम्यवमंसतद्भूतोविवोचति ।

कंरुतंपूर्व्यगतंकस्तद्विभिनृत्नोवित्तमेअस्यरोदसी ॥४॥

यज्ञम् । पृच्छामि । अवमम् । सः । तत् । दूतः । वि । वोचति ।
 कं । ऋतम् । पूर्व्यम् । गतम् । कः । तत् । विभर्ति । नूर्तनः ।
 वित्तम् । मे । अस्य । रोदसी इति ॥ ४ ॥

यज्ञंयजनीयंअवमंसर्वेषां देवानामादिभूतं अग्निर्मुखंप्रथमोदेवतानामिति श्रुतेः । अग्निर्वेदे-
 वानामवमइतिब्राह्मणाच्च । तमग्निपृच्छामि यन्मयापृष्टंतेदेवानांदूतःसोमिर्विवोचति विविच्यकथ-
 यतु किंपुनस्तव पृच्छयतइति तदुच्यते हेअग्ने त्वदीयंपूर्व्यंपूर्वकालीनंऋतंभद्रंस्तोतृभ्यः क्वंश्रेयः
 ऋगतं कुत्रेदानींवर्तते नूतनोवतरस्त्वचोन्यःकःपुरुषः तद्भद्रंविभर्तिधारयति यदित्वय्यवर्ति-
 ष्यतमेदृशीदशापिनाभविष्यत् अतस्तवऋगतमितिकथय ॥ वोचति वचपरिभाषणे लेट्च-
 हागमः वचउमितिर्व्यत्ययेनधातोरुमागमः । क किमोदितिसप्तम्यर्थेअव क्वातीतिकिमःक्वा-
 देशः तित्स्वरितमितिस्वरितत्वम् परेणसहऋत्यकइतिप्रकृतिभावः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

अमीयेदेवास्थनत्रिप्वारोचनेदिवः ।

कद्दंऋतंकदन्तंकंप्रत्नावआहुतिर्वित्तमेअस्यरोदसी ॥५॥२०॥

अमी इति । ये । देवाः । स्थनं । त्रिपु । आ । रोचने । दिवः ।

कत् । वः । ऋतम् । कत् । अन्तम् । कं । प्रत्ना । वः । आहुतिः ।

वित्तम् । मे । अस्य । रोदसी इति ॥ ५ ॥ २० ॥

हेदेवाः त्रिपुष्टिव्यादिपुत्रिपुस्थानेषु येमीयूर्यंस्थनवर्तमानाभवथ यानिस्थानानिदिवो-
 द्योतमानस्यसूर्यस्यआरोचनेदीप्तिपियेवर्तन्ते सूर्यंप्रकारयेपुतेपुस्थानेष्वित्यर्थः तेषांबोयुष्माकं
 संबन्धितोविषयमृतंसात्यंकवक्करिमन्देशेवर्तते अनृतंद्दष्टुविषयमसात्यंकवक्कृत्तं अपिचम-
 द्वाचिरकालीनावोयुष्माकंसंबन्धिनीआहुतिः मयापूर्वमनुष्ठितोयागः ककुवासीत् ईदृग्भूतदुःखा-
 नुभवेनमयापूर्वमनुष्ठितोयागसमूहोयुष्मात् नमामोदित्यनुमिमे अन्यत्पूर्ववत् ॥ स्थन तप्तनप्तन-
 थनाभेतितशब्दस्मथनादेशः । कद् कशब्दस्ववर्णव्यापत्त्याकद्भावः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

पश्वीष्टचमाह—

कहृत्तस्यर्धर्णसिकहृणस्यचक्षणम् ।

कदर्यम्णोमहस्पथातिक्रामेमदूढयोवित्तमेअस्यरोदसी ॥ ६ ॥

कत् । वः । ऋतस्य । धर्णसि । कत् । वरुणस्य । चक्षणम् ।

कत् । अर्यम्णः । महः । पथा । अति । क्रामेम । दूः६ध्यः । वित्तम् ।

मे । अस्य । रोदसी इति ॥ ६ ॥

हेदेवाः वीयुष्माकंसंवन्धिनः ऋतस्यसत्यस्याभिमत्फलप्रापणस्यधर्णसि धारणंकवकु-
प्रगतम् वरुणस्यानिष्टनिवारकस्यदेवस्यचक्षणंअनुग्रहदृष्ट्यादर्शनंकवक्रगतम् महोमहतोमहा-
नुभावस्य अर्यम्णःअरीणांनियन्तुरेतत्संज्ञकस्यदेवस्यसंवन्धिना यथाशोभनमार्गेणइष्टदेश-
प्रापणंकवक्रगतम् एतत्सर्वयुष्मास्वेववर्तते नकुत्रापिगतम् अतोवयंदूढयः दुर्धयः पापबुद्धीन्
अस्मदनिष्ठाचरणपरानशत्रून् अतिक्रामेम अतितरेम तैःरुतादस्मात्कूपपातलक्षणादुःखाद्वय-
मुत्तीर्णांभवेम हेद्यावापृथिव्यौ मदीयमिदंजानीतम् ॥ धर्णसि धृञ्धारणे सानसिधर्णसिपर्णसी-
त्यादिनाअसिच्प्रत्ययान्तोनिपात्यते । अर्यम्णः पठचेकवचने अलोपोनइत्यकारलोपः उदात्त-
निवृत्तिस्वरेणविभक्तेरुदात्तत्वम् । महः महतोच्छब्दलोपश्छान्दसः यद्वा महपूजायाम् किप् उभ-
यथापिसावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । दूढयः पृषोदरादिः ध्यचेतितत्रपाठादुरोरेफस्योत्वम्
उत्तरपदादेःष्टत्वंच उदात्तस्वरितयोर्यणइतिस्वरितत्वम् ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टचमाह—

अहंसोअस्मियःपुरासुतेवदामिकानिचित् ।

तंमाव्यन्त्याध्योर्दृक्कोनतृणजंमृगंवित्तमेअस्यरोदसी ॥ ७ ॥

अहम् । सः । अस्मि । यः । पुरा । सुते । वदामि । कानि । चित् ।

तम् । मा । व्यन्ति । आ६ध्यः । दृक्कः । न । तृणजंम् । मृगम् ।

वित्तम् । मे । अस्य । रोदसी इति ॥ ७ ॥

हेदेवाः पुरापूर्वस्मिन्कालेसुते युष्मद्यागार्थं सोमेअभिपुते कानिचिद् कतिपयानिस्तो-
त्राणि योहंवदामि लक्ष्मवानस्मि स एवाहमस्मि नत्वन्यः कश्चिद् तस्मात्किमर्थं मांपरित्यजथ तंता-
दृशं मामां आध्यः अभिलषितपुत्राद्यभात्या जनितामानस्योव्यथाः व्यन्ति भक्षयन्ति तत्र दृष्टा-
न्तः—तृष्णजं जाततृष्णं पिपासन्तं उदकंप्रतिगच्छन्तं भृगंवृकोन यथारण्यश्वामध्ये मार्गे गच्छन्तं
भक्षयति तद्वद् अन्यद्गतम् ॥ व्यन्ति वीगत्यादिषु अदादिवाच्छपोलुक् तन्वादीनां छन्द-
सि बहुलमुपसंख्यानमितिवहुलवचनाद्यण् । आध्यः आधीयते मनसि स्थाप्यत इत्याधिः उपस-
र्गैवोकिः आतो लोप इटिचेत्याकारलोपः जसादिषु छन्दसि वावचनमिति जसिचेति गुणस्य-
विकल्पनाद्भावेयणादेशः । तृष्णजम् तृपिभासायाम् स्वपितृपोर्नजिडितिनजिड् पद-
कारस्त्वेवं मन्यते अन्येष्वपि दृश्यत इति दृशिग्रहणस्य सर्वोपाधिव्यभिचारार्थत्वाद् केवलादपि-
जनेर्दप्रत्ययः तृष्णाजातायस्य इत्यापोः संज्ञा छन्दसोर्बहुलमिति ह्रस्वत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

संमानपन्त्यभितः सपत्नीरिव पशवः ।

मूपो न शिश्राव्यदन्ति माध्यः स्तोतारं ते शतक्रतो वित्तं मे अस्य रोदसी ॥ ८

सम् । मा । तपन्ति । अभितः । सपत्नीः इव । पशवः । मूपः ।

न । शिश्रा । वि । अदन्ति । मा । आध्यः । स्तोतारम् । ते ।

शतक्रतो इति शतक्रतो । वित्तम् । मे । अस्य । रोदसी इति ॥ ८ ॥

ऐन्द्रेया हेइन्द्र पशवः पार्श्वस्थीनि अत्र सामर्थ्यावपशुस्थानीयाः कूपभित्तयः मामां अभितः
सर्वतः सन्तपन्ति सम्यक्पीडयन्ति तत्र दृष्टान्तः—सपत्नीरिव समानः एकः पतिर्यासांताः सपत्न्योप-
थाएकं पतिं अभितः पीडयन्ति परस्परं वा पीडयन्ते हे शतक्रतो बहुविधमत्तवेन्द्र ते तव स्तोतारं मा-
मां आध्यः असंपाद्यमानैर्याग्दानादिभिरुत्पादिताः मानस्यः पीडाः व्यदन्ति विविधं भक्षयन्ति तत्र
दृष्टान्तः—मूपो न यथामूपिकाः शिश्राशिश्रानि कुविन्देन वापितानि अन्नरसेनालिघ्नानि सूत्राणि भ-
क्षयन्ति यद्वा शिश्रश्चेन मजननमेवोच्यते तच्चोपचारात्पुच्छेवर्तते तथा स्वकीयानि पुच्छानि घृतै-
टादिभ्राण्डेभिरपि कथं मुत्तुष्यन्ति लिहन्तीत्यर्थः एवमां आधयो भक्षयन्ति नचैतद् हेइन्द्र तव-
स्तोत्रन्याग्यम् तस्मात्कूपान्मामुच्चारय अन्यत्तमानम् अन्ननिरुक्तम्—सन्तपन्ति मामभितः सपत्न्यः

इवेमाःपशवःकूपपशवोमूपिकाइवास्नातानिसूत्राणिव्यदन्तिस्वाङ्गाभिधानंवास्याच्छिन्नानिव्यद-
न्तीतिवेति ॥ सपत्नीः नित्यंसपत्न्यादिष्वितिपतिशब्दस्यनकारान्तादेशः ङीप् वाछन्दसीतिपूर्व-
सवर्णदीर्घत्वम् । मूपः मूपस्तेये क्षिपिछान्दसोदीर्घः तथाचयास्कः—मूपोमूपिकाइत्यर्थोमूपिका-
पुनर्मुष्णातेर्मूपोप्येतस्मादेवेति । शिश्रा ष्णाशौचे वज्रर्थेकविधानमितिकः स्थास्नागापाव्यधि-
ह्नियुद्धचर्थमितिकः वर्णव्यापत्यासकारस्यशकारः कृञ्जादीनांकेद्वेभवतइतिवक्तव्यमितिद्विर्व-
चनम् बहुलंछन्दसीत्यस्यासस्येत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह—

अमीयेसस्रश्मयस्तत्रामेनाभिरातता ।

त्रितस्तद्देदास्यःसजामित्वायरेभतिवित्तमेअस्यरोदसी ॥ ९ ॥

अमी इति । ये । सस्र । रश्मयः । तत्र । मे । नाभिः । आहतता ।

त्रितः । तत् । वेद । आस्यः । सः । जामिदत्वाय । रेभति ।

वित्तम् । मे । अस्य । रोदसी इति ॥ ९ ॥

येमीद्युलोकेवर्तमानाः सप्तसंख्याकारभ्ययःसूर्यस्यकिरणाःसन्ति तत्रतेपुसूर्यरश्मिपुअ-
ध्यात्मंसप्तप्राणरूपेणवर्तमानेषु मेमदीयानाभिरातवारांचच्चा ऋषिरान्मानमेवपरोक्षतयानिर्दिशति
त्रितस्तीर्णतमस्तिरस्तुवाज्ञानआस्यः अपांपुत्रऋषिः तत्पूर्वोक्त्वृत्तान्तंवेद विजानातिनान्यः स-
जाननऋषिः जामित्वायकूपान्निर्गन्तुत्वायरेभति तानरश्मीनस्तौति अन्यत्समानम् ॥ आतता
तनोतेःकर्मणिनिष्ठा अनुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्व-
म् । जामित्वाय जमतिर्गतिकर्मा । जमतिगच्छतीतिजामिः औणादिकइण्प्रत्ययः तस्यभाव-
स्तत्त्वम् । रेभति रेभश्च भौवादिकः ॥ ९ ॥

दशमीष्टचमाह—

अमीयेपञ्चोक्षणोमध्येतस्थुर्महोदिवः ।

देवत्रानुप्रवाच्यंसधीचीनानिवाद्यनुर्वित्तमेअस्यरोदसी ॥ १० ॥ २१

अमी इति । ये । पञ्च । उक्षणः । मध्ये । तस्थुः । महः ।
दिवः । देवज्ञा । नु । प्रह्वाच्यम् । सध्रीचीनाः । नि । वृतुः ।
वित्तम् । मे । अस्य । रोदसी इति ॥ १० ॥ २१ ॥

उक्षणः सेकारः कामाभिवर्षकाः पञ्च तर्नइन्द्रस्तद्वरुणस्तदग्निरित्यर्धचनप्रतिपादिताः
पञ्चसंख्याकादेवाः यद्वा अग्निर्वायुःसूर्यश्चन्द्रमाविद्युदित्येवंपञ्चसंख्याकाः तथाचशाट्यायनम्—
एतान्येवपञ्चज्योतीर्पियान्येपुल्लोकेषुदीप्यन्ते अग्निःपृथिव्यां वायुरन्तरिक्षे आदित्योदिवि चन्द्र-
मानक्षत्रे विद्युदप्स्विति । नक्षत्रेनक्षत्रलोके अप्सुमेघस्थोदकेषु । तैत्तिरीयेष्वेवमाज्ञातम्—अ-
ग्निःपृथिव्यांवायुरन्तरिक्षेसूर्योदिविचन्द्रमादिक्षुनक्षत्राणिस्वलोकिइति । येमीपञ्चसंख्याकादे-
वाः महोदिवोमहतोविस्तीर्णस्यद्युलोकस्यमध्येतस्थुः तिष्ठन्ति आसते देवत्रादेवेपुनुक्षिप्रंमवाच्यं
प्रशंसनीयंदेवानांयोग्यंमदीयंस्तोत्रंप्रतिसध्रीचीनाः सहाश्चन्तोयुगपदागच्छन्तस्तेदेवाः मदीयंप-
रिचरणंस्वीकुर्वन्ति तदनन्तरंनिववृतुः वृषाःसन्तोनिवर्तन्तेच अन्यत्समानम् ॥ उक्षणः वायुपूर्वं
स्यनिगमेइत्युपधादीर्वाभावः । देवत्रा देवमनुष्येत्यादिनासप्तम्यर्थेवाप्रत्ययः । मवाच्यम् वा-
चयतेरचोयदितियद् गेरनिटीतिणिग्लोपः यतोनावङ्गयाद्युदात्तत्वेरुदुत्तरपदमलृतिस्वरत्वम् ।
सध्रीचीनाः सहाश्चन्तीविसध्यश्चः तएवसध्रीचीनाः सहपूर्वाद्दश्वतेर्ऋत्विगित्यादिनाक्विन् अ-
निदितामितिनलोपः सहस्यसग्निरितिसव्यादेशः विभापाश्चेरदिकृत्स्त्रियामितित्स्वार्थेत्वप्रत्ययः ।
ववृतुः वृतुवर्तने छन्दसिलुङ्लङ्लिट्इतिवर्तमानेऽलिट् व्यत्ययेनपरस्मैपदम् अन्येषामपिट्श्य-
तइतिसंहितायामभ्यासस्यदीर्घत्वम् ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेऽङ्कविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

एकादशीमृचमाह—

सुपर्णाएतआसतेमर्ध्यआरोधनेदिवः ।
तेसंधन्तिपयोऽकंतरन्तंपहृतीरिपोवित्तंमैअस्यरोदसी ॥११ ॥

सु॒ष्ट॒पर्णाः । ए॒ते । आ॒स॒ते । म॒ध्ये । आ॒ध॒रो॒र्धने । दि॒वः । ते ।
 से॒ध॒न्ति । प॒थः । वृ॒कम् । तर॑न्तम् । य॒ह॒तीः । अ॒पः । वि॒त्तम् ।
 मे । अ॒स्य । रो॒द॒सी इति ॥ ११ ॥

सुपर्णाः रश्मिनामैतव शोभनपतनाएतेसूर्यरश्मयः आरोधनेसर्वस्यावरके व्याप्तेदिवोन्त-
 रिक्षस्यमध्येआसतेवर्तन्ते तेसूर्यरश्मयः पथोमार्गाववृकमरण्यश्वानंसेधन्तिनिषेधन्ति निवारय-
 न्ति कीदृशं यहतीर्महतीरपः तरन्तंअतिक्रामन्तंकूपपतनात्पूर्वत्रितदृष्ट्वाएनंभक्षयितुंकश्चिदरण्य-
 श्वा महतींनदींतितीर्पुराजगाम सचसूर्यरश्मीन्दृष्ट्वाअयमवसरोनभवतीतिनिववृते अतो॒रश्मयो॒वृ-
 कंनिषेधन्तीत्युच्यते यास्कपक्षेतुआपइत्यन्तरिक्षनाम यहतीरपोमहदन्तरिक्षंपथः पथाद्वादश-
 रश्म्यात्मनामार्गेणतरन्तंवृकंचन्द्रमसंसूर्यरश्मयोनिषेधन्ति अहनिस्सूर्यरश्मिभिर्निरुद्धश्चन्द्रमाः
 निष्प्रभोदृश्यते अतोनिष्प्रभंकुर्वन्तीत्यर्थः ॥ आरोधने आरुध्यते आध्रियतेनेत्यारोधनं करणे-
 ल्युट् । सेधन्ति पिधुगत्याम् अयंकवल्लोपिनिपूर्वार्थेदृष्टव्यः । पथः पञ्चम्येकवचनेभस्यटेलोपः
 इतिटिलोपःउदात्तनिवृत्तिस्वरेणविभक्तेरुदात्तत्वम् यास्कपक्षेतु तृतीयार्थेव्यत्ययेनपञ्चमी । यहतीः
 यहइतिमहन्नाम अस्मादाचारार्थेसर्वमातिपदिकेभ्यइतिकिप् ततोऽटःशट् उगितश्चेतिङीप् आ-
 गमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः शतुरनुमइतिनदीस्वरोव्यत्ययेननप्रवर्तते ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टचमाह—

न॒व्यं॒त॒दु॒क्थ्यं॒ हि॒तं॒ दे॒वांसः॒ सु॒प्र॒वा॒च॒नम् ।

ऋ॒त॒म॒र्ष॒न्ति॒ सि॒न्ध॒वः॒ स॒त्यं॒ ता॒ता॒न॒ सूर्यो॑ वि॒त्त॒मे॒ अ॒स्य॒ रो॒द॒सी ॥ १२ ॥

न॒व्यं॒म् । त॒त् । उ॒क्थ्यं॒म् । हि॒तम् । दे॒वांसः । सु॒ष्ट॒प्र॒वा॒च॒नम् ।

ऋ॒त॒म् । अ॒र्ष॒न्ति॒ । सि॒न्ध॒वः । स॒त्यम् । त॒ता॒न॒ । सूर्यः॑ । वि॒त्तम् ।

मे । अ॒स्य । रो॒द॒सी इति ॥ १२ ॥

हेदेवासोदेवाः नव्यंनवतरंउक्थ्यंमशस्यंस्तुत्यर्हं सुप्रवाचनं सुष्टुकातिग्निर्वाचयितुंशक्त्यं
 एवंभूतंतद्भवदीयंवल्लेहितंयुष्मागुनिहितं अतोयुष्मदीयेनवलेनसिन्धवः स्पन्दनशीलानघः ऋ-
 मुदकंअर्षन्ति आटस्पराहिरयेनसर्वंदामेरयन्ति अशोप्याःसत्यः प्रवहन्तीत्यर्थः तथासूर्यः स-
 त्यंसर्वंदाविद्यमानंस्वकीयंतेजः ततानआतनोति विस्तारयति अन्यत्समानम् ॥ सुप्रवाचनं वच-

परिभाषणे अस्माण्यन्तात् अन्येभ्योपिटृश्यतइतिस्वलथेयुच् । अर्पन्ति अर्तेर्लेटिसिद्धहुलंसे-
टीतिसिप् गुणः । ततान अन्येपामपिटृश्यतइतिसंहितायामभ्यासस्यदीर्घत्वम् ॥ १२ ॥

त्रयोदशीष्टकमाह—

अग्नेतवत्यदुक्थ्यदेवेष्वस्त्याप्यम् ।

सन्ःसत्तोर्मनुष्वदादेवान्यक्षिविदुष्टरोवित्तमेअस्यरोदसी ॥१३॥

अग्ने । तव । त्यत् । उक्थ्यम् । देवेषु । अस्ति । आप्यम् ।

सः । नः । सत्तः । मनुष्वत् । आ । देवान् । यक्षि । विदुःष्टरः ।

वित्तम् । मे । अस्य । रोदसी इति ॥ १३ ॥

हेअग्ने तवउक्थ्यंप्रशस्यं त्यव श्रुतिपुमसिद्धम् आप्यं आपिर्वन्धुः तस्यभावः बांधवम्
देवेषुदानादिगुणयुकेष्विन्द्रादिषु अस्तिविद्यते तस्मात्ततादृशोविदुष्टरोविद्वत्तरस्त्वं नोस्माकंपते
सत्तोनिपण्णःसन् देवांस्तानिन्द्रादीन्आशात्प्रमर्यादयायक्षि यज हविर्भिःपूजय तत्रदृष्टा-
न्तः—मनुष्वद यथा मनुनांयज्ञेतद्वत् अन्यत्पूर्ववत् ॥ आप्यं आपृव्याप्तौ अस्माण्यन्तादृचइ-
रितिइप्रत्ययः ब्राह्मणादित्वावण्यञ् । सत्तः नसत्तनिपतेविनिपातनादनिष्ठानत्वाभावः छान्द-
सोतिशब्दलोपोद्वयः । मनुष्वद मनोरौणादिकउसिप्रत्ययः तत्रतस्येवेतिपठयर्थवतिः नभो-
क्तिरोमनुषावत्युपसंख्यानमितिभत्वेसतिपदत्वाभावादुत्वाद्यभावः । यक्षि बहुलंछन्दसीतिशपोल्लूक्
ब्रश्चेतिपत्वम् कुत्वपत्वे । विदुष्टरः विद्वत्शब्दात्तरपिअयस्मयादित्वेनभत्वाद्वतोःसंसारण
मितिसंसारणम् शासिबसिपसीनांचेतिपत्वम् ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टकमाह—

सत्तोहोतामनुष्वदादेवाँअच्छाविदुष्टरः ।

अग्निह्व्यासुंपूदतिदेवोदेवेषुमेधिरोवित्तमेअस्यरोदसी ॥ १४ ॥

सत्तः । होता । मनुष्वत् । आ । देवान् । अच्छ । विदुःष्टरः ।

अग्निः । ह्व्या । सुसूदति । देवः । देवेषु । मेधिः । वित्तम् ।

मे । अस्य । रोदसी इति ॥ १४ ॥

मनुष्वत् मनोरिवास्माकंयज्ञेसत्तोनिपण्णोहोतादेवानामाह्वाता विदुष्टरोविद्वत्तरः देवोदाना-
दिगुणयुक्तः, देवेषुसर्वेष्विन्द्रादिपुमध्येमेधिरोमेधावी एवंभूतोमिः तान्देवान्अच्छाभिमुख्येनह-
व्या हव्यान्यस्मदीयानिहवींषि मर्यादायामाकारः शास्त्रमर्यादायाथशास्त्रं सुपूदति प्रेरयतु
अन्यत्समानम् ॥ सुपूदति पूदक्षरणे लेटचडागमः बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः । मेधिरः मेधार-
थाभ्यामिरन्ध्रीरचोवक्त्रव्याइतिमत्वर्थीयिइरन् ॥ १४ ॥

पञ्चदशीष्टचमाह—

ब्रह्मांरुणोतिवरुणोगातुविदुंतमीमहे ।

व्यूर्णोतिहृदामतिनव्योजायतामृतंवित्तमेअस्यरोदसी ॥१५॥ २२॥

ब्रह्म । रुणोति । वरुणः । गातुविदम् । तम् । ईमहे । वि ।

व्यूर्णोति । हृदा । मतिम् । नव्यः । जायताम् । ऋतम् ।

वित्तम् । मे । अस्य । रोदसी इति ॥ १५ ॥ २२ ॥

योवरुणः अनिष्टस्यनिवारयितादेवः ब्रह्मपरिवृढंतद्रक्षणरूपंकर्मरुणोतिकरोति तंवा-
दशं गातुविदंगातोर्मांस्यदुःखान्निवारकस्यलंभयितारंवरुणंईमहे अभिमतफलंयाचामहे ईमह-
इतियाञ्जाकर्मा तस्मैवरुणायअयमस्मदीयःस्तोता हृदाहृदयेनमतिमननीयांस्तुतिव्यूर्णोति विवृ-
णोति प्रकाशयति उच्चारयतीत्यर्थः सोयंनव्यःस्तुत्योवरुणः अस्माकमृतंजायतां स-
त्यभूतोस्तु ॥ ब्रह्म अन्येषामपिदृश्यतइतिसांहितिकोदीर्घः । गातुविदम् विद्वत्ताभे अन्तर्भाषित-
प्यथावक्तिम् । ईमहे ईङ्गतौ बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् । हृदा पदन्वित्यादिनाहृदय-
शब्दस्यहृदादेशः ॥ १५ ॥

॥ इतिमथमस्यसप्तमेद्वाविंशोवर्गः ॥२२॥

षोडशीष्टचमाह—

असौयःपन्थाआदित्योदिविप्रवाच्यंरुतः ।

नसदेवाअत्तिक्रमेतंमर्तातो नपश्यथवित्तमेअस्यरोदसी ॥ १६ ॥

असौ । यः । पन्थाः । आदित्यः । दिवि । प्रइवाच्यम् । कृतः ।
 न । सः । देवाः । अतिःक्रमे । तम् । मर्तासः । न । पश्यथ ।
 वित्तम् । मे । अस्य । रोदसी इति ॥ १६ ॥

पन्थाः सततगामी यद्वा ब्रह्मलोकंगच्छतामुपासकानामार्गभूतः सूर्यद्वारेणतेविरजाः
 मयान्तीतिश्रुतेः । एवंभूतोयोसावादित्योदिविद्युलोकैप्रवाच्यं प्रकर्षेणवचनंयथाभव-
 ति तथाकृतः निर्मितः यथासर्वैःमाणिभिर्दृश्यते तथावर्तमानइत्यर्थः हेदेवाः सोयमादित्यो-
 युष्माभिरपिनतिक्रमे अतिक्रमितुंनशक्यः युष्मज्जीवनस्य तदायत्तत्वात् ततिहिसूर्ये व-
 सन्तादपःकालानिप्पद्यन्ते कालेषुचयागाःक्रियन्ते यागेषुचसत्सुभवतांजीवनं अतोयुष्मां-
 भिरपिअसौनातिक्रमितव्यः एवंचसति हेमर्तासः पापकृतोमनुष्याः तंमहानुभावंसूर्यं नपश्य-
 थ सूर्यंनजानीथ एतच्चकूपेपातमित्वानिर्गवावेकतद्वितौ प्रतिनिन्दनंहमेवमच्चद्रष्टा तंसूर्यंजा-
 नामि पापकृतौयुवांनजानीथइति ॥ पन्थाः पतृगतौ पतेस्थचइतिइनिप्रत्ययः पथि-
 मथयुभुक्षामादित्यात्वम् इतोत्सर्वनामस्थानेइत्यत्वं इकारस्यलोपः थोन्थः पथिमथोःसर्वनाम-
 स्थानेइत्याद्युदात्तत्वम् । प्रवाच्यम् वकेर्ण्यन्तादचोयदितिभावेयत् यतोनावइत्याद्युदात्त-
 त्वम् । अतिक्रमे क्रमुपादविक्षेपे कृत्यार्थेत्तवैकेनितिकेन्प्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तत्वम् ॥ १६ ॥

सप्तदशीष्टकमाह—

त्रितःकूपेवंहितोदेवान्हवत ऊतये ।

तच्छुश्राववृहस्पतिःकृण्वन्अंहूरणादुरुवित्तंमैअस्यरोदसी ॥१७॥

त्रितः । कूपे । अवंहितः । देवान् । हवते । ऊतये । तत् ।

शुश्राव । वृहस्पतिः । कृण्वन् । अंहूरणात् । उरु । वित्तम् ।

मे । अस्य । रोदसी इति ॥ १७ ॥

कूपेअवहितः पावितस्त्रितः एतत्संज्ञकपिः ऊतयेरक्षणाय देवान् हवते स्तुतिभिराका-
 रयति यदेतत् त्रितस्याह्वानं वृहस्पतिवृंहतांमहवादेवानां रक्षकएतत्संज्ञकोदेवः तदाह्वा-
 नं शुश्रावश्रुतवान् किंकुर्वन् अंहूरणात् अंहसःपापरूपादस्मात् कूपपातादुत्तीर्य उरु-
 विस्तीर्णं शोभनं कृण्वन्कुर्वन् ॥ हवते ह्ययतेर्लटिबहुलंछन्दसीतिसंपसारणम् शपृगुणा-

वादेशाः । ऊतये ऊतियुतीत्यादिनाकिनउदात्तत्वम् । बृहस्पतिः तद्ब्रह्मतोःकरपत्यो-
रितिपारस्करादिपुषाठात्तुद्गतलोपो उभेवनस्पत्यादिष्वितिपूर्वोत्तरपदयोर्युगपत्प्रकृतिस्वरत्वम् ।
अंह्रणात् अहिगतौ इदिच्चान्नुम् खर्जिपिञ्जादिभ्यऊरोलचावितिभावेऊरमत्ययः दुःखमा-
विहितुभावागतिरस्यास्तीतिपामादिलक्षणोमत्वर्थीयोनः आङ्पूर्वाङ्गन्तेर्वास्वरूपमुन्नेयम् ॥ १७ ॥

अष्टादशीष्टमाह—

अरुणोमांसकृत्कःपथायन्तंद्दर्शहि ।

उज्जिहीतेनिचाप्यत्तप्रेवपृष्ट्यामयीवित्तमेअस्यरोदसी ॥ १८ ॥

अरुणः । मा । सकृत् । कृत्कः । पथा । यन्तम् । द्दर्श । हि ।

उत् । जिहीते । निःचाप्यं । तटांइव । पृष्टिःआमयी ।

वित्तम् । मे । अस्य । रोदसी इति ॥ १८ ॥

अरुणः अरुणवर्णोऽहितवर्णः वृकोरण्यःश्वा सकृदेकवारंपथायन्तंमार्गेणगच्छन्तंमा-
मांददर्शहि दृष्टवान् हिःपादपूरणः निचाप्यदृष्ट्वाच मांजिघृक्षुःसन् उज्जिहीते उद्गच्छतिस्म तत्रदृ-
ष्टान्तः—तप्रेवपृष्ट्यामयी यथातक्षणजनितपृष्टकेशः तद्वावर्धकिः तदपनोदनायऊर्ध्वाभिमुखोभ-
वतितद्वद् हेद्यावापृथिव्यौ मदीयंदुःखंवित्तंजानीतम् यद्वा वृकइतिविवृतज्योतिष्कश्चन्द्रमाउच्यते
अरुणःआरोचमानः कृत्स्नस्यजगतःप्रकाशकः मासकृत्मासार्धमासत्वेयनसंवत्सरादीन्कालवि-
शेषान्कुर्वन् तिथिविभागज्ञानस्यचन्द्रगत्यधीनत्वावसचन्द्रमाआकाशमार्गेयन्तंगच्छन्तंनक्षत्रगणं
ददर्श हिरवधारणे नक्षत्रगणमेवददर्श नकूपपतितंमामित्यनादरोव्यज्यते यदिमांपश्येत्उद्धरेत्कू-
पात् निचाप्य नक्षत्रगणंदृष्ट्वाचउज्जिहीते येननक्षत्रेणसंयुज्यते तेनसहोद्गच्छति नमामभिगच्छ-
तीत्यर्थः अन्यत्पूर्वंवत् अत्रमासकृदितियास्कः एकंपदंमन्यते शाकल्यस्तुपदद्वयं तस्मिन्क्षेपय-
मर्थः—दक्षप्रजापतेर्दुहितुभूताःस्वभार्याअश्विन्याद्यास्तारकाःपुनःपुनर्ददर्शमांसकृदेवपश्यतीति स-
कृदृष्ट्वाचउज्जिहीते ताराभिःसहऊर्ध्वमेवगच्छति नमांकूपाद्गुत्तारयति अतइदमनुचितम् हेद्या-
वापृथिव्यौ मदीयमिवं वृत्तान्तंजानीतम् अत्रनिरुक्तम्—वृकश्चन्द्रमाभवतिविवृतज्योतिष्कोवावि-
रुतज्योतिष्कोवाविक्रान्तज्योतिष्कोवा अरुणआरोचनोमासकृन्मासानांचार्धमासानांचकर्तांप्र-
वतिचन्द्रमावृकःपथायन्तंद्दर्शनक्षत्रगणमभिजिहीतेनिचाप्ययेनयेनयोदयमाणोभवतिचन्द्रमा-

स्तक्ष्णवन्निवपृष्ठरोगीति । सरुव एकस्यसरुचेतिक्रियाभ्यावृत्तिगणनेनिपातितः । वृकः वृश्-
वरणे सृवृभृशुपिपुपिभ्यःकिदितिकप्रत्ययः । जिहीते ओहाङ्गतौ जौहोत्यादिकः भ्रजामिदि-
त्यभ्यासस्येत्वम् । निचाप्य चायूपृजानिशामनयोः भ्रजदर्शनार्थः धातूनामनेकार्थत्वात्समासे-
नञ्पूर्वत्कोत्स्यप् । पृष्ठचामयी स्पृशसंस्पर्शने पृष्टिःपृष्ठं स्पृश्यतेअनेनेतिपृष्टिः छान्दसोवर्णलोपः
पृष्टौआमयः पृष्ठचामयः तद्वान्पृष्ठचामयी ॥ १८ ॥

एकोनविंशीष्टकमाह—

एनाङ्गुपेणं वयमिन्द्रं वन्तो भिष्याम वृजने सर्ववीराः ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥ १९ ॥ २३ ॥

एना । आङ्गुपेणं । वयम् । इन्द्रं वन्तः । अभि । स्याम । वृजने ।
सर्वं वीराः । तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् । अदितिः ।
सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ १९ ॥ २३ ॥

एनाअनेनाङ्गुपेणआघोषणयोग्येनस्तोत्रेणहेतुभूतेन इन्द्रवन्तः अनुग्राहकेणन्द्रेणयुक्ताः
सर्ववीराः सर्वैर्वीरैः पुत्रैःपौत्रादिभिश्चोपेताःसन्तोवयं वृजनेसंग्रामेअभिष्याम शत्रूनाभिभवेम त-
दिदमस्मदीयं वचनम् मित्राद्योममहन्तां पूजयन्तु पालयन्त्वित्यर्थः उतशब्दोदेवतासमुच्चयेअत्र-
यास्कः—आङ्गुपस्तोमआघोषः अनेनस्तोमेनवयमिन्द्रवन्तइति । एना द्वितीयादौस्वेनइतितृती-
यायाइदमएनादेशः सुपांसुलुगितिविभक्तेराजादेशः चित्स्वरेणान्तोदात्तत्वम् । आङ्गुपेण आ-
ङ्पूर्वावघुपेःकर्मणिघञ् आङोङकारस्यलोपाभावश्छान्दसः घोषशब्दस्यगूपभावश्चपृषोद-
दरादित्वात् थाथादिनोत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । स्याम अस्तेःप्रार्थनायांलिङि असोरलोपइत्यका-
रलोपः उपसर्गप्राङ्पूर्व्यामस्तिर्यचपरइतिपत्वम् ॥ १९ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेऽनयोर्विंशोवर्गः ॥ २३ ॥

॥ इतिप्रथमेमण्डलेपञ्चदशोऽनुवाकः ॥ १५ ॥

पोडशेनुवाकेदशसूक्तानि तत्रेन्द्रमितिसप्तर्चमथमंसूक्तम् अत्रानुक्रम्यते इन्द्रमित्रं सप्तवि-
ष्ट्वन्तमिति अनुवर्तमानत्वात्कुत्सऋषिः त्रितस्तुवाविशिष्टत्वात् तत्रैवविकल्पितो नानुवर्तते अ-
न्त्याविष्टुप् शिष्टास्त्रिष्ट्वन्तपरिभाषयाजगत्यः विश्वेदेवादेवतेत्युक्तम् विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

इन्द्रमित्रंवरुणमग्निमूतयेमारुतंशर्धोअर्दितिहवामहे ।

रथंनदुर्गाहंसवःसुदानवोविश्वस्मान्नोअंहंसोनिष्पिपर्तन ॥ १ ॥

इन्द्रम् । मित्रम् । वरुणम् । अग्निम् । ऊतये । मारुतम् । शर्धः ।

अर्दितिम् । हवामहे । रथम् । न । दुःङ्गात् । वसवः । सुदानवः ।

विश्वस्मात् । नः । अंहंसः । निः । पिपर्तन ॥ १ ॥

ऊतये रक्षणाय वयमिन्द्रादीन्मारुतंशर्धोमरुत्सामूहत्वरूपंवलंचहवामहे आह्वयामहे वसवो-
निवासपितारः सुदानवः शोभनदानाइन्द्रादयः विश्वस्मात्सर्वस्मादंहंसः पापान्नोस्मान्निष्पिपर्त-
न निर्गमय्यपालयत तत्रदृष्टान्तः—रथंनदुर्गाव गन्तुमशक्यात् निम्नोन्नतात् स्थानात् सारथयोप-
धारथंपालयन्तितद्वत् ॥ पिपर्तन पृइत्येके टोटि तप्तनप्तनथनाश्चेतितस्यतनवादेशः पित्वेनङि-
स्वाभावाद्गुणः आर्दपिपत्योश्चेत्यस्यासस्येत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

तआदित्याआगतासर्वतातयेभूतदेवावृत्रतूर्येषुशंभुवः ।

रथंनदुर्गाहंसवःसुदानवोविश्वस्मान्नोअंहंसोनिष्पिपर्तन ॥ २ ॥

ते । आदित्याः । आ । गत । सर्वतातये । भूत । देवाः ।

वृत्रतूर्येषु । शंभुवः । रथम् । न । दुःङ्गात् । वसवः ।

सुदानवः । विश्वस्मात् । नः । अंहंसः । निः । पिपर्तन ॥ २ ॥

हेआदित्याः अदितेःपुत्रादेवाः तेषूयंसर्वतातये सर्वैर्वीरपुरुषैस्तताय विस्तारितायमुद्दामयु-
ञ्जन्मस्माकंसाहाय्यंकरुंमित्यर्थः आगतआगच्छत अपिचवृत्रतूर्येषु संग्रामनामेतद् संग्रामेषुशंभु-
वः सुत्वस्यभावपितारोभूतभवत ॥ गत गमेलोऽप्यहुलंछन्दसीविशपोद्भू ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

अवंन्तुनःपितरंःसुप्रवाचनाउतदेवीदेवपुत्रेऋतावृधा ।
 रथंनदुर्गाहंसवःसुदानवोविश्वस्मान्नोअंहंसोनिष्पिपर्तन ॥ ३ ॥
 अवंन्तु । नः । पितरंः । सुप्रवाचनाः । उत । देवी इति ।
 देवपुत्रे इति देवपुत्रे । ऋतावृधा । रथम् । न । दुःऽगात् ।
 वसवः । सुदानवः । विश्वस्मात् । नः । अंहंसः । निः । पिपर्तन ॥ ३ ॥

नोस्मान् पितरोग्निष्वात्तादयोवन्तुरक्षन्तु कीदृशाः सुप्रवाचनाः सुखेनपवक्नुंस्तोतुंश-
 क्याः उतअपिचदेवपुत्रे देवाःसर्वपुत्रस्थानीयाययोस्ते ऋतावृधा ऋतस्यसत्यस्ययज्ञस्यवावर्ध-
 यिन्यौदेवी देवनादिगुणयुक्तेद्यावापृथिव्यौ अस्मान्रक्षताम् अन्यत्समानम् ॥ देवी वाछन्दसी-
 तिपूर्वसवर्णदीर्घत्वम् । ऋतावृधा वृधेरन्तर्भावितण्यर्थावकिप् सुपांसुलुगितिभिक्केराकारः ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टकमाह—

नराशंसंवाजिनंवाजयन्निहक्षयहीरंपूपणंसुम्रैरिमहे ।
 रथंनदुर्गाहंसवःसुदानवोविश्वस्मान्नोअंहंसोनिष्पिपर्तन ॥ ४ ॥
 नराशंसम् । वाजिनम् । वाजयन् । इह । क्षयत्क्षीरम् । पूषणम् ।
 सुम्रैः । ईमहे । रथम् । न । दुःऽगात् । वसवः । सुदानवः ।
 विश्वस्मात् । नः । अंहंसः । निः । पिपर्तन ॥ ४ ॥

नराशंसं नरैःशंसनीयं वाजिनंअन्नवन्तमग्निं वाजयन् उपह्वयन्प्रज्वलयन्निहास्मिन्कालेस्तौ-
 मीतिशेषः तथा क्षयद्वीरम् अतिवल्गिनम् यस्मिन्सर्ववीराःक्षीयन्ते एवंरूपंपूपणंपोषकंदेवंसुम्रैः
 सुखकरैःस्तौनिर्हेतुश्रुतैःईमहेयाचामहे अभीष्टंप्रार्थयामहे ॥ नराशंसं उभेवनस्पत्यादिष्वितियुग-
 पदुभयपदप्रकृतिस्वरत्वम् नराशब्दःऋदोरत्रित्यवन्तआद्युदात्तः निपातनादीर्घः शंसशब्दोघञन्त-
 आद्युदात्तः । वाजयन् वज्रजगतौ अस्माणिच् । क्षयद्वीरम् क्षिक्षये लटःशतृ शपिमातेव्यत्य-
 येनशः तस्य छन्दस्पुभयथेत्यार्धधातुकत्वेनङित्वाभावाद्गुणावादेशौ अनुपदेशाल्लसार्धधातु-

कानुदात्तत्वे विकरणस्वरः अतो गुणे इति परपूर्वरूपत्वे एकादेश उदात्तेनेति एकादेश उदात्तः । क्षय-
न्तो वीरायस्मिन् बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

वृहस्पते सदमिन्नः सुगं कृधि शं यो र्यत्ते मनुर्हितं तदीमहे ।

रथं न दुर्गाहंसवः सुदानवो विश्वस्मात्त्रो अंहंसो निष्पिपर्तन ॥ ५ ॥

वृहस्पते । सदम् । इत् । नः । सुऽगम् । कृधि । शम् । योः ।

यत् । ते । मनुःऽहितम् । तत् । इमहे । रथम् । न । दुःऽगात् । वसवः ।

सुऽदानवः । विश्वस्मात् । नः । अंहंसः । निः । पिपर्तन ॥ ५ ॥

वृहस्पते सदमिन्नः सदैवनोस्माकं सुगं सुखनामैतव सुखं कृधिकुरु अपिच तेतवस्वभूतं शं
शमनीयानारोगाणां उपशमनं योः पृथक्कर्तव्यानां भयानां यावनं पृथक्करणं मनुर्हितं मनुना ब्रह्म-
णाहितं त्वय्यवस्थापितम् यद्वा मनुष्याणामनुकूलं एवं विधिशमनं यावनं च यदस्ति तदीमहे याचाम-
हे ॥ सुगं सुष्टुगम्यते स्मिन्निति सुगम् सुदुरोरधिकरणे इति गमेर्ङः । शं यो रित्येतत्पदद्वयं यास्केनैवं
व्याख्यातम्—शमनं च रोगाणां यावनं च भयानामिति । मनुर्हितम् मनेरोणादिक उस्मिन्नित्ययः वृ-
त्तीयाकर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ५ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

इन्द्रं कुत्सो वृत्रहणं शचीपतिं काटे निवाह्णं ऋषिरह्वदुतये ।

रथं न दुर्गाहंसवः सुदानवो विश्वस्मात्त्रो अंहंसो निष्पिपर्तन ॥ ६ ॥

इन्द्रम् । कुत्सः । वृत्रहणम् । शची ऽपतिम् । काटे । निऽवाह्णः ।

ऋषिः । अह्वत् । उतये । रथम् । न । दुःऽगात् । वसवः ।

सुऽदानवः । विश्वस्मात् । नः । अंहंसः । निः । पिपर्तन ॥ ६ ॥

काट इति कूपनाम तस्मिन् निवाहो निपतितः कुत्सऋषिः ऊतये रक्षणाय इन्द्रं अह्वत् आह्वय-
निस्म कीदृशं वृत्रहणं वृत्राणां शत्रूणां हन्तारं शचीपतिम् शचीतिकर्मनाम सर्वपाकर्मणां पालयि-

तारम् यद्वा शच्यादेव्याभर्तारम् ॥ शचीपतिम् वनस्पत्यादिपुपाठादुभयपदप्रकृतिस्वरत्वम् श-
चीशब्दः शाङ्करवादिङ्गीनन्तआद्युदात्तः । निवाहूः बाहप्रयत्ने नीत्युपसर्गवशात्पतनेवर्तते नि-
घायामनित्यभागमशात्तनपिवीडभावः दत्वधत्वादीनि यद्वा क्षुब्धत्वान्तेत्यादौभृशार्थेऽङ्गभावोनि-
पात्यते अत्रचबाढशब्दोभृशत्वोपेतेपतनेसामर्थ्याद्वर्तते गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । अ-
ह्वत् लिपिसिचिह्नश्चेतिलुङिच्चेरङ्गदेशः आतोलोपइटिचेत्याकारलोपः ॥ ६ ॥

सप्तमोष्टकमाह

देवैर्नादेव्यर्दितिर्निपातुदेवस्त्रातात्रायतामप्रयुच्छन् ।
तन्नोमित्रोवरुणोमामहन्तामर्दितिःसिन्धुःपृथिवीउतद्यौः॥७॥२४॥

देवैः । नः । देवी । अर्दितिः । नि । पातु । देवः । त्राता । त्रायताम् ।
अप्रयुच्छन् । तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् । अर्दितिः ।
सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ ७ ॥ २४ ॥

देवीदानादिगुणयुक्तादितिरखण्डनीया अदीनावादेवमाता देवैर्दानादिगुणयुक्तैःस्वकी-
यैःपुत्रैःसह नोस्मानिपातुनितरांरक्षतु देवोदीप्यमानस्त्रातासर्वेपारक्षकः सविता अप्रयुच्छन् अप-
माद्यन् अस्मद्रक्षणेजागरूकःसत्तत्रायतामस्मान्पालयतु यदनेनसूक्तेनास्माभिःभार्थितंनोस्मदीयंत-
न्मित्रादयःपद्देवताःममहन्तां पूजयन्तु ॥ त्रायतां त्रैङ्पालने भौवादिकः । अप्रयुच्छन् युच्छप-
मादे अस्मात्तःशत्रु नञ्समासेव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ७ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

यज्ञोदेवानामितिवृत्तं द्वितीयं सूक्तं कुत्तस्याप्यत्रैष्टुभं वैश्वदेवं यज्ञस्तृचमित्यनुक्रान्तम् विनि-
योगोत्तेन्द्रिकः ।

तत्रप्रथमोष्टकमाह—

यज्ञोदेवानां प्रत्येति सुम्नमार्दित्यासो भवतामृक्यन्तः ।
आवोर्वाचीसुमतिर्वद्यत्यादंहोश्चिद्यावस्वोवित्तरासत् ॥ १ ॥

यज्ञः । देवानाम् । प्रति । एति । सुम्नम् । आदित्यासः । भवंत ।
 मृळयन्तः । आ । वः । अर्वाची । सुष्टमतिः । वृत्त्यात् । अंहोः ।
 चित् । या । वरिवोवित्तरा । असत् ॥ १ ॥

अस्मदोपोयज्ञोदेवानामिन्द्रादीनां सुम्नसुखं प्रत्येतिप्रामोतु अपिच हेआदित्यासः आदि-
 त्याः मृडयन्तोस्मान्सुखयन्तो भवत तथावोयुष्मार्कसुमतिः शोभनामतिः भक्तानुग्रहपराबुद्धिः अ-
 र्वाची अस्मदभिमुखी आववृत्त्याव आवर्तताम् यामतिः अंहोश्चिद् दारिद्र्यं प्राप्तस्यापि पुरुषस्य वरि-
 वोवित्तरा वरिवइति धननाम अतिशयेन धनस्य लंभयित्री असत् भवेत् सैपामतिरस्मान् रक्षितुं वर्त-
 त्नामित्यर्थः ॥ भवत आमन्नितं पूर्वमविद्यमानवदिति आदित्यास इति पादादौ वर्तमानस्यामन्नित-
 स्याविद्यमानवत्त्वेन अस्य पादादित्वादापादादाविति पर्युदासान्निघाताभावः । मृळयन्तः मृडसु-
 खने ण्यन्ताल्लटः शट् छन्दस्युभयथेति शतुरार्धधातुकत्वेनाडुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तवा-
 भावेशतुः स्वरः शिष्यते । वृत्त्याव वृत्तुवर्तने लिङ्गिष्यत्येन परस्मैपदम् बहुलं छन्दसीति शिष-
 श्लुः । अंहोः अहिगतौ इदित्वानुम् औणादिक उपत्ययः । वरिवोवित्तरा विद्वत्ताभे अस्माद-
 न्तर्भावितण्यर्थात्किप् तत आतिशायनिकस्तरप् । असत् अस्त्भुवि छेटचडागमः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टमाह—

उपनो देवा अवसागं मन्त्वङ्गिरसां सामभिः स्तूयमानाः ।

इन्द्रं इन्द्रियैर्मरुतो मरुद्गिरादित्यैर्नो अदितिः शर्मयंसत् ॥ २ ॥

उप । नः । देवाः । अवसा । आ । गमन्तु । अङ्गिरसाम् । सामंश्भिः
 स्तूयमानाः । इन्द्रः । इन्द्रियैः । मरुतः । मरुत्क्षितिः । आदित्यैः ।
 नः । अदितिः । शर्म । यंसत् ॥ २ ॥

देवादानादिगुणयुक्ताः सर्वे देवाः अवसारक्षणेन अस्मभ्यंदात् व्येनान्ने नवायुक्ताः नोस्मात्
 स्तोतृन् उपागमन्तु उपागच्छन्तु प्रामुवन्तु कथं भूताः अंगिरसां एतत्संज्ञकानामृषीणां संवन्धिभिः
 सामभिः प्रगीतेर्मन्त्रैः स्तूयमानाः अपिचेन्द्रः इन्द्रियैः धननामेतत् स्वसंवन्धिभिरस्मभ्यंदा-
 त्व्येधनेः सहास्मानागच्छतु तथा मरुतः सप्तगणरूपा एको नपञ्चाशत्संख्याकाः ईदृङ्चान्या इदृ-
 चेत्येवमादिनामानो देवाः मरुद्भिः स्वावयवभूतैः पाणापानादिरूपेण वर्तमानैर्वायुभिः सह अस्मा-
 नागच्छन्तु अथादितिः अत्तण्डनीया अदीनाया देवमाता आदित्यैः स्वर्कायैः पुत्रैः सह नोस्म-

स्यं शर्मसुखंयंस्तत् यच्छतु ॥ गमन्तु लोटि बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् छन्दस्युभयथेतिज्ञेराधधा-
तुकत्वेनडिच्चाभावाद्गमहनेत्यादिनाउपधालोपाभावः । यंसव यमउपरमे लेटचडागमः सिबहुलं-
लेटीविसिप् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

तन्नइन्द्रस्तद्वरुणस्तदग्निस्तदर्यमातत्सविताचनोधात् ।
तन्नोमित्रोवरुणोमामहन्तामर्दितिःसिन्धुःपृथिवीउतद्यौः ॥३॥२५॥

तत् । नः । इन्द्रः । तत् । वरुणः । तत् । अग्निः । तत् । अर्यमा ।
तत् । सविता । चनः । धात् । तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् ।
अर्दितिः । सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ ३ ॥ २५ ॥

यदस्माभिःपार्थ्यमानमन्नमस्ति चनइत्यन्नामेतत् तादृशंचनोर्न नः अस्मस्यं इन्द्रोधात्
दधातुददातु एवंतद्वरुणइत्यादावपियोज्यम् तदिदमिन्द्रादिभिर्दत्तमस्मदीयमन्नं मित्रादयोरममह-
न्तां पूजयन्तु पादपन्वित्यर्थः॥चनः चायूपूजानिशामनयोः चापतेरचेह्रस्वथेत्यसुन् नुडागम-
श्च धातोर्ह्रस्वत्वंच वलिलोपः निच्चादाद्युदात्तत्वम् । धात् छन्दसिलुङ्लङ्लिटइतिपार्थनायांलुङ्
गातिस्थेतिचिचोलुक् ॥ ६ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेपञ्चविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

यइन्द्राग्नीइतित्रयोदशर्चतृतीयंस्तूक्तम् कुत्सस्यापञ्चैष्टुभमैन्द्राग्रम् तथाचानुक्रान्तम्—यइ-
न्द्राग्नीसप्तोन्नैन्द्राग्नेत्विति विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रमथमाष्टकमाह—

यइन्द्राग्नीचित्रतंमोरथोवामभिविश्वानिभुवनानिचष्टे ।
तेनायातंसरथंतस्थिवांसाथासोमस्यपिवतंसुतस्य ॥ १ ॥

यः । इन्द्राग्नी इति । चित्रतंमः । रथः । वाम् । अग्नि । विश्वानि ।
भुवनानि । चष्टे । तेन । आ । यातम् । सरथम् । तस्थिवांसां ।
अर्थ । सोमस्य । पिवतम् । सुतस्य ॥ १ ॥

हेइन्द्राग्नी चित्रतमः अतिशयेन चायनीयः वांयुवयोःसंबन्धीयोरथः विश्वानिभुवना-
निभूतजातानि अभिचष्टे अभिमुख्येनपश्यति सुवर्णमयत्वात् रत्नखचितत्वाच्चस्वमभाभिःरु-
त्संजगद्भासयतीत्यर्थः तेनरथेनायातमस्मद्यज्ञमागच्छतम् तर्कि पर्यायेणनेत्याह सरथं समा-
नमेकरथंतस्थिवांसा युगपदेवास्थितवन्तौयुवामागच्छतं नपर्यायेणेत्यर्थः अथागमनानन्तरं
सुतस्य ऋत्विग्भिरभिपुतं सोमस्य सोमंस्वांशलक्षणंतदेकदेशंवापित्रतम् ॥ वां युष्मदस्मदो-
पधीचतुर्थीद्वितीयास्थयोरित्यादिनाद्विवचनस्यवामादेशः सर्वानुदात्तत्वम् । चष्टे चक्षिड्व्य-
कायांवाचि अत्रप्रकाशनार्थः अदादित्वाच्छपोलुक् स्कोःसंयोगाद्योरितिकलोपः तास्यनुदात्ते-
दितिलसार्वधातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरःशिष्यते यद्दृत्तान्नित्यमितिनिघातप्रतिषेधः । सरथ-
म् समानश्चासौरथश्चसरथः समानस्यच्छन्दसीतिसभावः परादिश्छन्दसिबहुलमित्युत्तरपदा-
द्युदात्तत्वम् । तस्थिवांसा षागतिनिवृत्तौ लिटःऋसुः द्विवचनम् शपूर्वाःत्वयः वस्वेकाजाद्रसा-
मितीडागमः आतोलोपइडिचेत्याकारलोपः सुपांसुलुगित्याकारः । सोमस्य क्रियाग्रहणंकर्त-
व्यमितिकर्मणःसंप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थेपठौ ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

यावद्विदंभुवनंविश्वमस्त्युरुव्यचावरिमतांगभीरम् ।

तावाँअयंपातवेसोमोअस्त्वरमिन्द्राग्नीमनसेयुवभ्याम् ॥ २ ॥

यावत् । इदम् । भुवनम् । विश्वम् । अस्ति । उरुव्यचा । वरिमता ।

गभीरम् । तावान् । अयम् । पातवे । सोमः । अस्तु । अरम् ।

इन्द्राग्नी इति । मनसे । युवभ्याम् ॥ २ ॥

विश्वंसर्वमिदंभुवनंजगत् यावदस्ति यावत्प्रमाणंभवति कीदृशं उरुव्यचा विस्तीर्णव्याप-
नं सर्वव्यापकमित्यर्थः तथावरिमता परिष्णाउरुत्वेनआत्मोयेनगौरवेणगभीरं गांभीर्योपेतं हेइ-
न्द्राग्नी पातवेयुवाभ्यांपातुं अयंसोमस्तावानस्तु तावत्प्रमाणोभवतु तथा मनसेयुवयोरन्तःकरणा-
यअरं सोमः पर्याप्तोभवतु ॥ उरुव्यचा व्यचव्याजीकरणे अस्तुन् व्यचेःकुटादित्वमनसीतिवच-
नान्निष्ठाभावेनसंप्रसारणाभावः स्वमोनंपुंसकादिनिसोऽङ्किमातेसुपांसुलुगितिर्व्यत्ययेनडादे-
शः । परिमता पृथ्वादिभ्यश्मनिज्वेतिउरुगन्दात्तस्यभावइत्यर्थेइमनिच् मियस्तियरेत्यादिनाउरु-
श्चन्दस्यवरादेशः पुनरभिभावप्रत्ययोत्पत्तिश्छान्दसी सुपांसुलुगितिर्वृत्तीयामाङ्क् यद्वा वृत्तीया-

यांश्छान्दसस्तुडागमः । तावान् तत्परिमाणस्ययत्तदेतेभ्यःपरिमाणेवतुष् आसर्वनाम्नइत्यात्वम् ।
पातेवे पापाने तुमर्थेसेसेनितित्वेन्प्रत्ययः नित्त्वादाद्युदात्तत्वम् । अरं बालमूललघ्वलमंगुलीनांवा-
लोरत्वमापद्यतइतिवक्तव्यमितिलत्वविकल्पः । युवभ्याम् व्यत्ययेनात्वाभावशेषेलोपइतिदकार-
लोपः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

चक्राथेहिस्र्ध्वं१ङ्गामभ्रद्रंस्र्ध्रीचीनार्त्त्रहणाउतस्थः ।
ताविन्द्राग्नीस्र्ध्वञ्चानिपद्यावृष्णःसोमस्यवृपणावृपेथाम् ॥ ३ ॥

चक्राथे इति । हि । स्र्ध्वंक् । नाम । भ्रद्रम् । स्र्ध्रीचीना ।
वृत्त्रहणौ । उत । स्थः । तौ । इन्द्राग्नी इति । स्र्ध्वञ्चा । निःस्र्ध्वं ।
वृष्णः । सोमस्य । वृपणा । आ । वृपेथाम् ॥ ३ ॥

हेइन्द्राग्नी भ्रद्रंक्ल्याणंनामस्वकीयंनामधेयंस्र्ध्वंक्सहगतंइन्द्राग्नीइत्येवंसंयुक्तंचक्राथे
हि युवांरुतवन्तौ उतअपिच हेवृत्रहणौ वृत्रस्यासुरस्पहन्ताराविन्द्राग्नी स्र्ध्रीचीनासहाश्चन्तौवृ-
त्रवधार्थंस्र्ध्वन्तौस्थोभवथः हियस्मादेवंत्स्माद् हेवृपणाकामानांवापिताराविन्द्राग्नी तौयुवांस्र्ध्व-
ञ्चासहितावेवसन्तौ निपद्येद्यामुपविश्य वृष्णःसेकुःसोमस्यआत्मीयंभागंआवृपेथां स्वकीयेउदरे
आसिञ्चेथाम् ॥ स्र्ध्वंक् सहशब्दोपपदादश्चेत्तत्रिगित्यादिनाकिञ्च अनिदितामितिनलोपः
सहस्यंस्र्ध्विः अद्रिस्र्ध्वोरन्तोदात्तनिपातनंरुत्स्वरनिवृत्त्यर्थमितिवचनावस्र्ध्वादेशोन्तोदात्तः
यणादेशेउदान्स्वरितयोर्यणइतिस्वरितत्वम् । स्र्ध्रीचीना विभाषाश्चेरदिकृत्स्त्रिपामितिस्वार्थेत्तः
मुपांस्तुलुमितिविभक्तेराजादेशः । वृत्रहणौ संहितायामावादेशे लोपःशाकल्पस्येतिवलोपः ।
वृपेथाम् वृपसेचने व्यत्ययेनशः आत्मनेपदंच ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टकमाह—

समिद्धेष्वग्निष्वानजानायुतस्रुचावर्हिर्हृतिस्तिराणा ।
तीव्रैःसोमैःपरिपित्तेभिर्वाग्निन्द्राग्नीसौमनसायंघातम् ॥ ४ ॥

समंइंङ्गेषु । अग्निपुं । आनजाना । यतश्सुचा । बर्हिः ।

ऊम् इति । तिस्तिराणा । तीव्रैः । सोमैः । परिंसित्केभिः ।

अर्वाक् । आ । इन्द्राग्नी इति । सौमनसाय । यातम् ॥ ४ ॥

अग्निपुगार्हपत्यादिषु अन्वाधानादिनासमिद्धेषुसम्यगिद्धेषुदीप्तेषुसत्सु आनजाना हवींषि आज्येनाञ्जनौ यतसुचा तदनन्तरंयागार्थं गृहीतसुचौ बर्हिः उ वेद्यां चर्हिरपितिस्तिराणाआस्तीर्णंरुतवन्तौ अध्वर्युरमतिप्रस्थातारौ एवंभूतावभूताम् तथासति हेइन्द्राग्नी तीव्रैःक्षिप्रंमदकरैः परिपिकेभिःपरितःसर्वैर्ग्रहचमसादिषुआसकैःसोमैः हेतुभूतैः अर्वाक् अस्मदभिमुखमायातमागच्छतम् किमर्थं सौमनसाय सौमनस्यायअस्माकमनुग्रहायेत्यर्थः ॥ आनजाना अञ्ज्व्यक्तिप्रक्षणकान्तिगतिषु लिटःकानच् अनिदितामितिनलोपः द्विभावेअतआदेरित्यभ्यासस्यदीर्घः तस्मान्नुइद्विहलइति अद्विहलोपिव्यत्ययेननुट् । तिस्तिराणा स्तृञ्आच्छादने पूर्ववत्कानच् कृतइद्वातोरितीत्वम् द्विर्वचनेशर्पूर्वाःत्वयः सुपांसुलुगितिसर्वत्रविभक्तेराकारः चित्त्वादन्तोदात्तत्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीमृचमाह—

यानीन्द्राग्नीचक्रथुर्वीर्याणियानिरूपाप्युतवृष्ण्यानि ।

यावांप्रत्नानिसख्याशिवानितेभिःसोमस्यपिवृतंसुतस्य ॥ ५ ॥ २ ६ ॥

यानि । इन्द्राग्नी इति । चक्रथुः । वीर्याणि । यानि । रूपाणि ।

उत । वृष्ण्यानि । या । वाम् । प्रत्नानि । सख्या । शिवानि ।

तेभिः । सोमस्य । पिवृतम् । सुतस्य ॥ ५ ॥ २ ६ ॥

हेइन्द्राग्नी यानिवीर्याणिवृत्रवधादिरूपाणिचक्रथुः कृतवन्तौ युवांयानिचरूपाणिनिरूप्यमाणानिगवाश्वादीनिभूतजातानिरुतवन्तौ इन्द्राग्निभ्यांहिसर्वजगत्सृज्यते इन्द्रःसूर्यात्मनावृष्टिसृजति धाराद्वारावृष्ट्युत्पादकः वृष्टेःसकाशात्सर्वेमाणिनउत्पद्यन्ते उतअपिच यानिवृष्ण्यानि वृष्णिभवानि वृष्टिमदानादिरूपाणिकर्माणिरुतवन्तौ तथा वांयुवयोःसंवन्धीनि प्रत्नानिचिरन्तनानि शिवानिशोभनानि यायानिसख्यासखित्वानिसन्ति तेभिःतैःसर्वैःसहितैर्युवांसुतस्यसोमस्याभिपुतंसोमंपिबतम् ॥ सख्या सख्युर्भावःसख्यम् सख्युर्गइतियप्रत्ययः शेश्छन्दसिबहुलमितिशेलेपः । तेभिः बहुलंछन्दसीतिभिसपेसभावः सावेकाचइतिमामस्यविभक्त्युदात्तस्य नगोभ्यन्त्साववर्णंतिप्रतिषेधः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसममेपाईशोवर्गः ॥ २ ६ ॥

पठीष्टमाह—

यदब्रवं प्रथमं वा वृणानो र्दं सोमो असुरैर्नो विहव्यः ।

तां सत्यां श्रद्धामभ्याहियात्तमथा सोमस्य पिवतं सुतस्य ॥ ६ ॥

यत् । अब्रवम् । प्रथमम् । वाम् । वृणानः । अयम् । सोमः । असुरैः ।

नः । विहव्यः । ताम् । सत्याम् । श्रद्धाम् । अजि । आ । हि ।

यात्तम् । अर्थ । सोमस्य । पिवत्तम् । सुतस्य ॥ ६ ॥

हेइन्द्राग्नी प्रथमं कर्मोपक्रमं एव वा युवां वृणानः संभजमानः यदब्रवं सोमेन मीणयिष्यामी-
तियदवोचं सत्यां मथार्थांतां श्रद्धां श्रद्धया आदरातिशयेन कृतामुक्तिं अभिभिलक्ष्य आहि-
यात्तं आगच्छतमेव नोदासाथाम् अथागमनान्तरं अभिपुवंसोमपिवतम् तथासति असुरैः ह-
विषामक्षेपकैर्भक्तिभिर्भयं नोस्माकं सोमो विहव्यो विशेषेण होतव्यो भवति इतरथाऽप्यर्थः स्यात् त-
स्मादिन्द्राग्नी आगच्छतमित्यर्थः ॥ वृणानः वृङ् संभजौ लटः शानच् श्राग्यस्त्वयोरात् इत्याकार-
लोपः । असुरैः असुरक्षेपणे असेरुरन्तियुरन्पत्ययः । विहव्यः हुदानादनयोः अचोयद् गुणः
घातोस्तन्निमित्तस्यैवेत्यवादेशः यतो नावदत्याद्युदात्तत्वं कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टमाह—

यदिन्द्राग्नी मदथः स्वेदुरोणे यद्ब्रह्मणि राजनिवायजत्रा ।

अतः परि वृषणा वाहियात्तमथा सोमस्य पिवतं सुतस्य ॥ ७ ॥

यत् । इन्द्राग्नी इति । मदथः । स्वे । दुरोणे । यत् । ब्रह्मणि ।

राजनि । वा । यजत्रा । अतः । परि । वृषणौ । आ । हि ।

यात्तम् । अर्थ । सोमस्य । पिवत्तम् । सुतस्य ॥ ७ ॥

यजत्रायष्टव्यौ हेइन्द्राग्नी स्वेदुरोणे स्वकीये गृहे निवासस्थाने यदयदि मदथः हृष्यथः यद्य-
दि ब्रह्मणि ब्राह्मणे अन्यस्मिन् यजमाने हविः स्वीकरणाय आगत्य हृष्यथः यदि वाराजनिः सन्निभे
युद्धे साहाय्यं कर्तुं आगत्य हृष्यथः अतः परि परितोऽस्मात्सर्वस्मात् स्थानात् हेवृषणौ कामानां व-

पिताराविन्द्राग्नीआयातंहि आगच्छतमेव औदासीन्यंमाकार्हे अन्यपूर्ववत् ॥ मद्दथः मदीहर्षं
व्यत्ययेनशप् । यजत्रा अमिनक्षीत्यादिनायजतेःकर्मण्यत्रच सुपांसुलुगितिविभक्तेराकारः ॥७॥

अष्टमीशृचमाह—

यदिन्द्राग्नीयदुंपुतुर्वशेषुयद्दुस्युष्वनुंपुपूरुपुस्थः ।

अतःपरिरूपणावाहियातमथासोमस्यपिवतंसुतस्य ॥ ८ ॥

यत् । इन्द्राग्नी इति । यदुंपु । तुर्वशेषु । यत् । दुस्युषु ।

अनुंपु । पूरुपु । स्थः । अतः । परिर । रूपणौ । आ । हि ।

यातम् । अर्थ । सोमस्य । पिवतम् । सुतस्य ॥ ८ ॥

अत्रयदुष्वित्यादीनिपञ्चमनुष्यनामानि हेइन्द्राग्नी यद्यदियदुपुनियतेपुपरेयामहिंसकेषु
मनुष्येषुस्थोभवथोवर्तेथे यदिवा तुर्वशेषुहिंसकेषुमनुष्येषुवर्तेथे यद्यदिवाद्रुसुपुद्रोहंपरेयामुपद्रव-
मिच्छत्सुमनुष्येषुवर्तेथे यदिवाअनुपुप्राणत्सुसफलैःपाणैर्युक्तेषुज्ञातृष्वनुष्ठातृषुमनुष्येषु अन्येषां
हिमाणानिष्फलाः ज्ञानहीनत्वात् अनुष्ठानाभावाच्च तेषुयदिभवथः तथापूरुपुकामैःपूरयित्व्ये-
ष्वन्येषुस्तोतृजनेषुयदिभवथः अतःसर्वस्मावस्थानावहेकामाभिवर्षकाविन्द्राग्नी आगच्छतम्
अनन्तरमभिपुतंसोमंपिचतम् ॥ यदुपु यमउपरमे नियम्यन्तेइन्द्रियाण्येभिरितियदयः यमेदुक्-
चेतिकुप्रत्ययोदुगागमश्च अनुदातोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः । तुर्वशेषु तुर्वीहिसार्थः औ-
णादिकःअश्रुप्रत्ययः । द्रुत्युपु द्रुहजिघांसायां संपदादिलक्षणोभावेक्षिप् द्रुहंपरेयामिच्छन्ति छ-
न्दसिपरेच्छायामपीतिकयच्कयाच्छन्दसीत्युप्रत्ययः । अनुपु अनप्राणने अनश्चेतिविधीयमानउम-
त्ययोबहुलवचनादस्मादपिभवति निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तत्वम् । पूरुपु पूरीआप्यायने पूर्वन्त-
तिपूरवः औणादिकउप्रत्ययः ॥ ८ ॥

नवमीशृचमाह—

यदिन्द्राग्नीअवमस्यांपृथिव्यामंध्यमस्यांपरमस्यामुतस्यः ।

अतःपरिरूपणावाहियातमथासोमस्यपिवतंसुतस्य ॥ ९ ॥

यत् । इन्द्राग्नी इति । अवमस्याम् । पृथिव्याम् । मध्यमस्याम् ।
परमस्याम् । उत । स्थः । अतः । परिं । वृषणौ । आ । हि । यातम् ।
अर्थ । सोमस्य । पिवतम् । सुतस्य ॥ ९ ॥

हेन्द्राग्नी अवमस्यांपृथिव्यां सन्निकृष्टायामस्यां भूम्यां यद्यदिस्थोवर्तमानौन्नवथः य-
दिवामध्यमस्यांपृथिव्यां अन्तरिक्षलोके अत्रपृथिवीशब्दस्त्रिष्वपिलोकेपुवर्तते यथा योद्विती-
यस्यांतृतीयस्यांपृथिव्यामस्यायुषानाग्नेति' उतअपिच परमस्यांउत्कृष्टायांदूरेवर्तमानायांपृथि-
व्यांद्युलोकेयदिवावर्तंथे अतःसर्वस्मात्स्थानाद् हेवृषणावागच्छतं आगमनानन्तरंसुतंसोमंपिव-
तम् । अवमस्यां अवमशब्दादुत्तरस्यडेर्व्यत्ययेनस्याडागमः एवमुत्तरत्रापि ॥ ९ ॥

दशमीष्ठकमाह—

यदिन्द्राग्नीपरमस्यांपृथिव्यांमध्यमस्यामवमस्यामुतस्थः ।
अतःपरिवृषणावाहियातमथासोमस्यपिवतंसुतस्य ॥ १० ॥

यत् । इन्द्राग्नी इति । परमस्याम् । पृथिव्याम् । मध्यमस्याम् ।
अवमस्याम् । उत । स्थः । अतः । परिं । वृषणौ । आ । हि ।
यातम् । अर्थ । सोमस्य । पिवतम् । सुतस्य ॥ १० ॥

पूर्ववद्भाष्येयं एतावांस्तुविशेषः पूर्वभूम्यादिपुत्रिपुलोकेपुयाविन्द्राग्नीतावागच्छतमित्युक्तम् इदा-
नींतुद्युपभ्रतिपुअवरोहक्रमेणवर्तमानेषुत्रिपुलोकेपुयाविन्द्राग्नीवर्तते तावागच्छतमितिप्राथ्यते ॥ १० ॥

एकादशीष्ठकमाह—

यदिन्द्राग्नीदिविष्टोयत्पृथिव्यांयत्पर्वतेष्वोपधीष्वप्सु ।
अतःपरिवृषणावाहियातमथासोमस्यपिवतंसुतस्य ॥ ११ ॥

यत् । इन्द्राग्नी इति । दिवि । स्थः । यत् । पृथिव्याम् । यत् ।
पर्वतेषु । ओपधीषु । अप्सु । अतः । परिं । वृषणौ ।
आ । हि । यातम् । अर्थ । सोमस्य । पिवतम् । सुतस्य ॥ ११ ॥

हेन्द्राग्नी दिविद्युलोकेयद्विस्थोभवथः यदिवापृथिव्यांभूलोके यदिवापर्वतेषुमेवादिषुमे-
चेषुवा तथा ओषधीषु तिलमापनीसादिषु अप्सुउदकेषुचअनुग्राहकतयायदिवास्थः हेकामा-
भिवर्षकौ युवां अतःसर्वस्मात्स्थानादागच्छतम् आगत्यचाभिपुवंसोमंपिबतम् ॥ पृथिव्याम्
उदात्तयणइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । ओषधीषु ओषःपाकः आसुधीयतइतिओषधयः कर्मण्य-
धिकरणेचेतिकिप्रत्ययः दासीभारादित्वात्पूर्वपदमरुतिस्वरत्वम् तच्चघञन्तमाद्युदात्तम् ओषधे-
श्वविभक्तावप्रथमायामितिदीर्घः ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टचमाह—

यदिन्द्राग्नी उदिता सूर्यस्य मध्ये दिवः स्वधया मादयेथे ।

अतः परिष्टपणा वाहिया तमथा सोमस्य पिबतं सुतस्य ॥ १२ ॥

यत् । इन्द्राग्नी इति । उदइदिता । सूर्यस्य । मध्ये । दिवः । स्वधया ।
मादयेथे इति । अतः । परि । ष्टपणौ । आ । हि । यातम् । अर्थ ।
सोमस्य । पिबतम् । सुतस्य ॥ १२ ॥

हेन्द्राग्नी उदिता उदितस्य उदयं प्राप्स्यस्य सूर्यस्यादित्यस्य संबन्धिनो दिवोद्योतमानस्या-
न्तरिक्षस्य मध्ये मध्यभागे स्वधया आत्मीयेन तेजसाहविलक्षणेनान्नेन वा यद्यस्मात्कारणात् मा-
दयेथे तृप्तिभवथः तस्मात्कारणादतः सर्वस्मादन्तरिक्षभागात् हेकामाभिवर्षकाविन्द्राग्नी आच्छ-
तम् आगमनानन्तरमभिपुवंसोमंपिबतम् ॥ उदिता सुषांसुलुगितिपठ्याद्वादेशः । दिवः ऊर्ध्व-
मिति विभक्तेरुदात्तत्वम् । मादयेथे मदतृप्तियोगे चुरादिरात्मनेपदी ॥ १२ ॥

त्रयोदशीष्टचमाह—

एवेन्द्राग्नीपिवांसां सुतस्य विश्वा अस्मभ्यं संजयतं धनानि ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्ता मर्दितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥ १३ ॥ २७ ॥

एव । इन्द्राग्नी इति । पिष्टवांसां । सुतस्य । विश्वा । अस्मभ्यम् ।

सम् । जयतम् । धनानि । तत् । नुः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् ।

अर्दितिः । सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ १३ ॥ २७ ॥

हेइन्द्राग्नी सुतस्याभिपुतंसोमंएवएवंपपिवांसापीतवन्तौयुवांअस्मभ्यं विश्वासर्वाणिधनानि
संजयतंप्रयच्छतम् यदनेनसूक्तेनप्रार्थितं तन्मित्रादयोममहन्तां पूजयन्तु ॥ पपिवांसा पापाने
लिटःकसुः वस्वेकाजादसाभितीडागमः ॥ १३ ॥

इतिप्रथमस्यसप्तमसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

विहीत्यष्टर्चचतुर्थसूक्तम् अनुक्रान्तञ्च—विसृष्टाविति । ऋष्याद्याःपूर्ववत् सूक्तविनियो-
गोलेङ्गिकः ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

विह्यरव्यंमनसावस्यइच्छन्निन्द्राग्नीज्ञासउतवासजातान् ।
नान्यायुवत्प्रमतिरस्तिमद्यंसवांधियंवाजयन्तीमतक्षम् ॥ १ ॥

वि । हि । अरव्यम् । मनसा । वस्यः । इच्छन् । इन्द्राग्नी इति ।
ज्ञासः । उत । वा । सइजातान् । न । अन्या । युवत् । प्रमतिः ।
अस्ति । मद्यम् । सः । वाम् । धियम् । वाजयन्तीम् । अतक्षम् ॥ १ ॥

हेइन्द्राग्नी वस्यः प्रशस्तंधनंइच्छन्कामयमानोहं ज्ञासोज्ञातीन् उतवाअपिवा सजातान्
समानजन्मानोज्ञातिव्यतिरिक्तान्चान्धवांस्तांश्च मनसाबुद्ध्याविह्यरव्यं युवामेवज्ञातिरूपेणबन्धुत्वे-
ण अव्यज्ञासिपम् वेहिधनस्यदातारोभवन्ति अपिच युवदयुवाभ्यां अन्याअन्येनकेनचिद् महं
दत्ताममतिःप्रकृष्टाबुद्धिर्नास्ति मदीयायैपाप्रकृष्टाबुद्धिः सायुवाभ्यामेवदत्ता सतादृश्याबुद्ध्यायुक्तो-
हं वांयुवयोः संवन्धिनींवाजयन्तींअन्नमस्मभ्यमिच्छन्तींधियं ध्यानेननिष्पन्नांस्तुतिं अतक्षं अ-
कार्पम् ॥ अरव्यम् लुङिः अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योङितिच्चेरडादेशः । वस्यः वसुशब्दादीय-
सुन् टेरितिडिलोपः छान्दसईकारलोपः । ज्ञासः सुखदुःखादिकंसाम्येनजानन्तीति ज्ञासोज्ञातयः
ज्ञाअवबोधने औणादिकःअसुन् व्यत्ययेनविभक्तेरुदात्तत्वम् । युवत् सुपांसुलुगितिभिक्तेरु-
क् श्रयार्थाभिघायकत्वात् युवावौद्विवचनइतियुष्मदस्मदोर्मपर्यन्तस्ययुवादेशः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

अश्रवंहिभूरिदावन्तरावांविजांमानुस्तवापास्यालात् ।
अथासोमस्यप्रयन्तीयुवभ्यामिन्द्राग्नीस्तोमंजनयामिनव्यम् ॥ २ ॥

अश्रवम् । हि । भूरिदावत्तरा । वाम् । विदजामातुः । उत ।
 वा । घ । स्यालात् । अथ । सोमस्य । प्रदयती । युवदभ्याम् ।
 इन्द्राग्नी इति । स्तोमम् । जनयामि । नव्यम् ॥ २ ॥

हेइन्द्राग्नी वांयुवांभूरिदावत्तरा अतिशयेन बहुधनस्य दातारावित्यश्रवंहि अश्रौपंतल्लु कस्मा-
 त्पुरुषात् विजामातुः श्रुताभिरूप्यादिभिर्गुणैर्विहीनो जामातायथा कन्यावत् बहुधनं प्रयच्छति
 कन्यालाभार्थं ततोप्यतिशयेन दाताराविन्द्राग्नी इत्यर्थः उतवा अपि च स्यालात् स्पंशूर्पं तस्मात्तज्जा-
 नावपतिविवाहकाल इति स्यालः कन्याभ्राता सयथा भगिनी प्रीत्यर्थं बहुधनं प्रयच्छति ततोप्य-
 तिशयेन दाताराविन्द्राग्नी घेतिपदपूरणः तथा च सति अथानन्तरं हेइन्द्राग्नी युवभ्यां युवाभ्यां
 सोमस्य मयती अभिपुतस्य सोमस्य प्रदानेन सह नव्यं नवतरं प्रत्यग्रं स्तोमं स्तोत्रं जनयामि निष्पाद-
 यामि अत्र निरुक्तम्—अश्रौपंहिचहुदावत्तरौ वां विजामातुरसुसमात्ताजामातुर्विजामातेति शब्दा-
 क्षिणाजाः क्रीतापतिमाचक्षते सुसमात्त इव वरोभिमेतो जामाताजा अपत्यंतन्निर्मातोतवाघास्यालाद-
 पिचस्यालात्स्याल आसंज्ञः संयोगेनेति नैदानाः स्यात्तज्जानावपतीतिवालाजालाजतेः स्पंशूर्पस्यतेः-
 शूर्पं शनपवनं शृणातेः शान्नाते वांथसोमस्य प्रदानेन युवाभ्यामिन्द्राग्नी स्तोमं जनयामिनव्यं नवतर
 मिति ॥ अश्रवं श्रुश्रवणे लडिउत्तमपुरुषैकवचने बहुलं छन्दसीति विकरणस्य लुक् । भूरिदा-
 वत्तरा हुदाञ्जदाने आतोमनिन्निविबनिप् अतिशयेन भूरिदावाभूरिदावत्तरः भूरिदान्स्तु इव कव्य-
 तितरपस्तुत् पदसंज्ञायानलोपः सुपांसुलुगिति विभक्तेराकारः । घ ऋचितुनुघेत्यादिना संहितायां
 दीर्घत्वम् । अथ निपातस्य चेति । मयती यमउपरमे किनि अनुदाचोपदेशेत्यादिनानुनासिकलो-
 पः तादौचेति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् । युवभ्याम् सर्वे विधयश्छन्दसि विकल्प्यन्त इति युष्मदस्मदो-
 रनादेशो इत्यात्वाभावो शेषे लोप इति दकारस्य लोपः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टमहाह—

माच्छेद्भ्रशमीरिति नार्धमानाः पितृणां शक्तीरनुयच्छमानाः ।
 इन्द्राग्निभ्यां कंठपणो मदन्ति तास्यर्त्रीधिपणां याउपस्थे ॥ ३ ॥

मा । छेद्म । रश्मीन् । इति । नाधमानाः । पितृणाम् । शक्तीः ।
 अनुद्यच्छमानाः । इन्द्राग्निभ्याम् । कम् । वृषणः । मदन्ति ।
 ता । हि । अद्री इति । धिपणायाः । उपस्थे ॥ ३ ॥

रश्मीन् रश्मिशब्दोरज्जुवाची यथारश्मयोदीर्घाअविच्छिन्नाभवन्ति एवमविच्छिन्नानुत्र-
 पौत्रादीन्माच्छेद्म माविच्छिन्नान्कर्मः इतिबुद्ध्या नाधमानाःइन्द्राग्न्योःसकाशावत्थाविधान्
 पुत्रादीन्व्याचमानाः तदनन्तरंपितृणांशक्तीः शक्त्युत्पादकान्वीर्योत्पादकांस्तान्पुत्रादीन्अनुप-
 च्छमानाः अनुक्रमेणनियतान्कुर्वन्तः वृषणःसेकारःपुत्रोत्पादनसमर्थाः सपत्नीकाइत्यर्थः एवं-
 भूतायजमानाःइन्द्राग्निभ्यांकंसुखंयथाभवतितथामदन्तिस्तुवन्ति हियस्मात् अद्रीशत्रूनावृण-
 न्तौहिंसन्तौविदारयन्तौताविन्द्राग्नी धिपणायाःस्तुत्याउपस्थेउपस्थानेसमीपेभवतः तस्मात्तत्सा-
 निभ्यायस्तुवन्तीतिभावः यद्वा निपातानामनेकार्थत्वात्हिशब्दोयदेत्यर्थं यदाताविन्द्राग्नीउदि-
 श्यअद्रीअभिपवत्साधनभूताग्रावाणः धिपणायाउपस्थे धिपणाअधिपवणचर्मं तस्योपरिष्ठात्
 इन्द्राग्न्यर्थसोममभिपुण्वन्ति तदातदायजमानाः स्तुवन्तीतियोजनीयम् ॥ छेद्म छिदिर्द्वैधीकरणे
 लडिबहुलंछन्दसीविविकरणस्पलुक् छन्दस्पुभयथेत्यार्धधातुकत्वेनडिस्वाभावात्तूपधगुणः
 नमाङ्चोगइत्यङभावः । रश्मीन् दीर्घादटिसमानपादइतिसंहितायांनकारस्यरुत्वम् अत्रानुनासि-
 कःपूर्वस्यतुवेतिर्ङकारःसानुनासिकः । नाधमानाः नाधृयाञ्जायाम् । पितृणाम् नामन्यतरस्यामि-
 तिनामउदात्तत्वम् । मदन्ति मदिस्तुतौ आगमानुशासनस्यानित्यत्वानुमभावः व्यत्ययेनपरस्मै-
 पदम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टचमाह—

युवाभ्यां देवीधिपणा मदायेन्द्राग्नीसोममुशतीसुनोति ।
 तार्वश्विनामद्रहस्तासुपाणी आधावतं मधुना पृङ्मप्लु ॥ ४ ॥

युवाभ्याम् । देवी । धिपणा । मदाय । इन्द्राग्नी इति । सोमम् ।
 उशती । सुनोति । तौ । अश्विना । अद्रहस्ता । सुपाणी इति
 सुष्पाणी । आ । धावत् । मधुना । पृङ्म् । अप्लु ॥ ४ ॥

हेइन्द्राग्नी युवाभ्यांनदायपुवयोःहपांय देवीद्योतमानाउशतीयुवांकांमयमानाधिपणा
 मद्रहस्तावाक्सोमंसुनोतिअभिपुणोति यद्वा धिपणाअधिपवणचर्मं द्योतमानं तत्पुवयोर्मदंका-

मयमानंसदसोमंअभिपुणोति ग्रावभिःस्वस्मिन्नभिपवावतस्याभिपवकर्तृत्वम् अश्विनाअश्व-
वन्तौभद्रहस्ताशोभनदोर्दण्डौ सुपाणीमणिवन्धादूर्ध्वभागःपाणिःशोभनपाणी एवंभूतौहेइन्द्राग्नी
तौयुवांआधावतं शीघ्रमागच्छतम् आगत्यचअप्सुउदकेपुवर्तमानेनमधुना माधुर्येपितेनसारांशेनपुं-
कंअस्मदीयंसोमंसंयोजयतम् यद्वाअप्सुवसतीवरीपुमधुनामाधुर्यंसंयोजयतम् विभक्तिव्यत्ययः॥
युवाभ्याम् पष्ठचर्थेचतुर्थी । उशती वशकान्तौ अदादित्वाच्छपोलुक् ग्रहज्यादिनासंपसारणम्
उगितश्चेतिङीप् शतुरनुमइतिनद्याउदात्तत्वम् । पृक्तम् पृचीसंपर्के रौधादिकः लोटिथसस्तम् अ-
सोरल्लोपः अनुस्वारपरसवर्णौ नवाअचःपरस्मिन्त्रियलोपस्यस्थानिवत्त्वम् नपदान्तेत्यादिनानि-
पेधात् ॥ ४ ॥

पञ्चमीसृचमाह—

युवामिन्द्राग्नीवसुनोविभागेतवस्तमाशुश्रवदृत्रहत्ये ।
तावासर्थावर्हिपियज्ञेअस्मिन्नर्चर्पणीमादयेथांसुतस्य ॥५॥२८॥

युवाम् । इन्द्राग्नी इति । वसुनः । विद्भागे । तवःइतमा ।
शुश्रव । दृत्रहत्ये । तौ । आइसर्था । वर्हिपि । यज्ञे । अस्मिन् ।
प्र । चर्पणी इति । मादयेथाम् । सुतस्य ॥ ५ ॥ २८ ॥

हेइन्द्राग्नी वसुनोघनस्यविभागेस्तोवृत्रयोदातुंविभजनेतात्ययेणवर्तमानौयुवां वृत्रहत्येवृत्र-
स्यासुरस्यहननेतवस्तमा अतिशयेनचलिनौमवृद्धतमौवांशुश्रव अश्रीपम् हेचर्पणी सर्वस्यद्रष्टा-
राविन्द्राग्नी तौयुवामस्मदीयेस्मिन्पञ्चेवर्हिपि वेद्यामास्तीर्णदर्भे आसद्योपविश्य सुतस्याभिपुत-
स्यसोमस्यपानेनप्रमादयेथां प्रकर्षणवृत्रौभवतम् । विभागे भजसेवायाम् भावेघञ् चजोःकु-
धिण्यतोरितिकृत्वम् थाथादिनोत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । तवस्तमा तवइतिचलनाम लुप्तमत्वर्थी-
यादेतस्मादातिशयनिकस्तमम् यद्वा तवतिवृद्ध्यर्थःसौत्रोधातुः तस्मादौणादिकःकर्तरिअसिप्र-
त्ययः सुपांसुलुगितिविभक्तेःपूर्वसवर्णदीर्घत्वम् । वृत्रहत्ये हनस्तचेतिहन्तेभाविक्यप् तत्सनि-
योगेनतकारान्तादेशश्च रुद्रुत्तरपदपठतिस्वरत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतिमथमस्यसप्तमेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

इन्द्राग्रस्पपशोर्हृषिपःप्रचर्पणिभ्यइत्येपायाग्या मदानानामितिरण्डेस्तनितम्—प्रचर्पणि-
भ्यःपृथनाह्वेष्वादेशोयातुसवित्तासुरत्नइति ।

तामेतांसूक्तेपठीष्टवमाह—

प्रचर्षणिभ्यःपृतनाह्वेषुप्रपृथिव्यारिरिचाथेद्विवश्च ।
 प्रसिन्धुभ्यःप्रगिरिभ्योमहित्वाप्रेन्द्राग्नीविश्वाभुवनात्यन्या ॥ ६ ॥
 प्र । चर्षणिभ्यः । पृतनाह्वेषु । प्र । पृथिव्याः । रिरिचाथे
 इति । द्विवः । च । प्र । सिन्धुभ्यः । प्र । गिरिभ्यः । महित्वा ।
 प्र । इन्द्राग्नी इति । विश्वा । भुवना । अति । अन्या ॥ ६ ॥

पृतनाह्वेषु पृतनासुसद्गामेपुरक्षणार्थंआह्वानेषुसत्सु हेन्द्राग्नीआगतवन्तौयुवांचर्षणिभ्यः
 सर्वेभ्योपिमनुष्येभ्यः महित्वामहत्त्वेनपरिरिचाथे अतिरिच्येथे सर्वाधिकौभवथइत्यर्थः अत्रोपसर्ग
 वशाद्वातुःस्वाभिधेयविपरीतमर्थमाचष्टे यथाप्रस्मरणंप्रस्थानमिति तथापृथिव्याःसर्वस्याभूमे-
 श्चपरिरिचाथे एवंद्विवः द्युमभृतिभ्योपिसिन्धुःस्यन्दनशीलाःआपः गिरयःपर्वताः अपिच हेन्द्रा-
 ग्नी विश्वाभुवना सर्वाणिभूतजातानिअन्याउक्तव्यतिरिक्तानियानिसन्ति तान्यतीत्यपरिरिचा-
 थे अधिकौभवथः ॥ पृतनाह्वेषु पृतनासुहवः पृतनाहवः द्वेजोभावेनुपसर्गस्येत्यप् संपसारणं-
 च व्यत्ययेनथाथादिस्वराभावेकदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वम् । रिरिचाथे रिचिर्विरेचने छन्दसि-
 लुङ्लङ्लिटइतिवर्तमाने लिट् यद्वा लट्चेवचहुलंछन्दसीतिविकरणस्यशुः । महित्वा महपूजाया-
 म् औणादिकइन्प्रत्ययः तस्यभावोमहित्वम् सुपांसुलुगितितृतीयायाडादेशः ॥ ६ ॥

पूर्वोक्तेष्वपशौआभरतमित्येषापुरोडाशस्यानुवाक्या सूत्रितंच—आभरतंशिक्षतंवज्रवा-
 हूउभावामिन्द्राग्नीआहुवभ्याइतीति ।

तामेतांसप्तमीष्टवमाह—

आभरतंशिक्षतंवज्रवाहूअस्माँइन्द्राग्नीअवतंशर्चीभिः ।
 इमेनुतेरश्मयःसूर्यस्ययेभिःसपित्वंपितरोनआसन् ॥ ७ ॥
 आ । अरतम् । शिक्षतम् । वज्रवाहू इति वज्रइवाहू । अस्मान् ।
 इन्द्राग्नी इति । अवतम् । शर्चीभिः । इमे । नु । ते । रश्मयः ।
 सूर्यस्य । येभिः । सपित्वम् । पितरः । नः । आसन् ॥ ७ ॥

हेवज्रवाहू वज्रहस्ताविन्द्राग्नी आभरतं अस्मदर्थं धनमाहरतम् आहत्यचशिक्षतं
 अस्मभ्यंदत्तं शिक्षतिर्दानकर्मा अपिचास्माननुष्ठातुन् शचीभिः कर्मनामैतत् आत्मीयैः क-
 र्मभिरवतं रक्षतं किञ्चसूर्यात्मनइन्द्रस्य येभिरशिमभिः येरचिभिर्नोस्माकंपितरःपूर्वपुरुषाः
 सपित्वंसहप्राप्तव्यंस्थानं आसन् ब्रह्मलोकमगच्छन् आर्चिरादिमार्गेणहिब्रह्मलोकमुपासकाग-
 च्छन्ति तथाचश्रूयते—तेर्विषमभिसंभवन्त्यर्चिषोहरितिं । यद्वा येभीरशिमभिः सपित्वंसमवेत-
 त्वमध्यगच्छन् तेरश्मयः इमेनुइदानीमस्माभिर्दृश्यमानातएवखलु सूर्यस्य सूर्यात्मनइन्द्रस्य
 येरश्मयस्तएवाग्नेरपि तथाचश्रूयते—अग्निवावादित्यःसायंप्रविशतितस्मादग्निर्दूरात्कंददृशो-
 इति । तस्मात्सूर्यरश्मीनां स्तवनेन इन्द्राग्न्योरुभयोरपिस्तुतिःसिद्धा ॥ भरतम् ह्यग्रहोर्भाइ-
 तिभ्रत्वम् । शिक्षतम् शिक्षविद्योपादाने अदुपदेशाल्लसार्चधातुकानुदात्तत्वेशपःपित्त्वादनुदात्तत्वम्
 धातुस्वरःशिष्यते तिङःपरत्वान्निघाताभावः । सपित्वम् आपृष्यामौ अस्मात्तशब्दोपपदात्
 कृत्यार्थे तवैकेनितित्वन्प्रत्ययः पृषोदरादित्वाद्धातोःपिभावः यद्वा पपसमवाये इन्सर्वधातुभ्य-
 इतीन् सपेर्भावःसपित्वम् । आसन् असगतिदीप्त्यादानेषु लङि आढागमउदात्तः यद्दृत्तानि-
 त्यमितिनिघाताभावः ॥ ७ ॥

अष्टमीमृचमाह—

पुरन्दराशिक्षतंवज्रहस्तास्माँइन्द्राग्नीअवतंभरेषु ।
 तन्नोमित्रोवरुणोमामहन्तामदितिःसिन्धुःपृथिवीउतद्यौः॥८॥२९॥

पुरंमइदरा । शिक्षतम् । वज्रहस्ता । अस्मान् । इन्द्राग्नी इति ।
 अवतम् । भरेषु । तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् ।
 अदितिः । सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ ८ ॥ २९ ॥

हेवज्रहस्ता हस्तेनगृहीतवज्रो पुरन्दरा असुरपुराणांदारयिताराविन्द्राग्नी शिक्षतम् अ-
 स्मदपेक्षितंधनं प्रयच्छतं अपिच भरेषुसंग्रामेषु अस्मानवतरंरक्षतं यदनेनसूक्तेन प्रार्थितं त-
 दस्मदीयंमित्रादयोममहन्तां पूजयन्तु ॥ पुरन्दरा पूःसर्वयोर्दारिसहोरितिवत्त्वाच्च वाचंयमपुरंदरौ-
 चेतिनिघातनादम् शुपांशुलुगितिबिभक्तेराकारः ॥ ८ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेएकोनत्रिंशोवर्गः ॥२९॥

ततमइतिनवर्चपश्चमसूक्तम् कुत्तास्यार्थक्रभुदेवताकम् पश्चमीनवम्यौत्रिष्टुभौ शिष्टाःस्त-
जगत्यः तथाचानुक्रान्तम्—ततंनवार्भवन्तुपश्चम्यन्त्येत्रिष्टुभौइति । अग्निष्टवपलहस्यचतुर्थेह-
निवैश्वदेवशस्त्रेइदमार्भवनिविधानम् सूत्रितंचतृतीयस्येतिखण्डे—ततमेअपइतिवैश्वदेवमिति ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

त॒तंमे॒अ॒प॒स्त॒दु॒ता॒य॒ते॒पु॒नः॒स्वा॒दि॒ष्टा॒धी॒ति॒रु॒च॒था॒य॒श॒स्य॒ते ।

अ॒यं॒सं॒मु॒द्र॒इ॒ह॒वि॒श्व॒दे॒व्यः॒स्वा॒हा॒ऋ॒त॒स्य॒स॒मु॒तृ॒ष्णु॒त॒ऋ॒भ॒वः ॥ १ ॥

त॒तम् । मे॒ । अ॒र्षः । तत् । ऊ॒म् इति॑ । ता॒य॒ते । पु॒न॒रिति॑ । स्वा॒दि॒ष्टा ।
धी॒तिः । उ॒च॒था॒य । श॒स्य॒ते । अ॒यम् । स॒मु॒द्रः । इ॒ह । वि॒श्व॒दे॒व्यः ।
स्वा॒हा॒ऋ॒त॒स्य । स॒म् । ऊ॒म् इति॑ । तृ॒ष्णु॒त । ऋ॒भ॒वः ॥ १ ॥

हेऋभ्रवः मेमयाअपः अग्निष्टोमादिरूपंकर्म ततंविस्तारितं बहुशःपूर्वमनुष्ठितम् तदुतदेव
पुनस्तायते विस्तार्यते अनुष्ठीयतइत्यर्थः तत्रस्वादिष्टास्वाद्गुता अतिशयेनप्रीतिकरीधीतिः स्तु-
तिश्च उचथायस्तुत्याय शस्यतेपठ्यते अपिचइहास्मिन्पागेसमुद्रः समुन्दनशीलोयंत्तोमरसः वि-
श्वदेव्यः सर्वेभ्योदेवेभ्यःपर्याप्तोयथाभवतितथासंपादितः तस्यस्वाहाऋतस्यस्वाहाकारेणाग्नौप्र-
क्षिप्तस्यसोमस्यपानेनसमुत्ृष्णुत सम्यगेवतृप्ताभवत ॥ ततम् तनुविस्तारे निष्ठायांस्यविभाषेती-
दृप्ततिपेधः अनुदात्तोपदेशेत्थादिनानुनासिकलोपः । अपः आपृव्यामौ आपःकर्माख्यायांह-
स्वोनुद्चवाइत्यसुन् धावोर्हस्वश्च । तायते तनोतेर्यकीत्यात्वम् । स्वादिष्टा स्वादुशब्दादा-
तिशायनिकइष्टन् टेरितिटिलोपः । उचथाय वचपरिभाषणे औणादिकः अथक्प्रत्ययः वचि-
स्वपीत्यादिनासंप्रसारणम् । समुद्रः उन्दीक्रेद्ने स्फायितञ्जीत्यादिनारक् अनिदितामिदिनलो-
पः । विश्वदेव्यः देवार्होभागोदेव्यः छन्दसिचेतियः विश्वेसर्वेदेव्यायस्मिन्नसोमे बहुवीही-
विश्वंसंज्ञायामितिष्यत्ययेनासंज्ञायामपिपूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । स्वाहाऋतस्य स्वाहाशब्दस्यऊर्वा-
दित्वेनगतिव्वाद्भित्तिरन्तरइतिपूर्वपदमरुविस्वरत्वम् । तृष्णुत तृपमीणने स्वादिष्ट्यःभ्रुः
ऋभवइत्यनेनसंहितायाष्टत्यकइतिमरुतिभावः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

आ॒भो॒ग॒प॒प्र॒य॒दि॒च्छ॒न्त॒ए॒त॒ना॒पा॒काः॒प्रा॒ञ्चो॒म॒म॒के॒चि॒दा॒प॒यः ।

सौ॒र्ध॒न्व॒ना॒स॒श्च॒रि॒त॒स्य॒भूम॒नाग॑च्छतसविनुर्दाशुपोगृहम् ॥ २ ॥

आ॒ऽभोग्यम् । प्र । यत् । इ॒च्छन्तः । ऐ॒तेन । अ॒पाकाः । प्रा॒ञ्चः ।
म॒म । के । चि॒त् । आ॒पयः । सौ॒धन्वनासः । च॒रित॒स्य । भूम॒ना ।
अ॒गच्छत । स॒वितुः । दा॒शुपः । गृ॒हम् ॥ २ ॥

हेऋभवः अपाकाः परिपक्वज्ञानाः प्राञ्चःपूर्वकालीनाममापयः प्रापयितारोमदीया-
ज्ञातयःकेचिद् एवंभूतायेकेचनयूयंआभोग्यंउपभोग्यंसोमं इच्छन्तः यद्यदापैतन तपश्चरितुमर-
ण्यंगतवन्तः ऋभवोहिसुधन्वनआङ्गिरसस्यपुत्राः तदुकंयास्केन—ऋभुर्विष्वावाजइतिसुधन्वन-
आङ्गिरसस्यत्रयःपुत्रावभूवुरिति । कुत्सोप्याङ्गिरसः अतस्तेनमदीयाज्ञातयइत्युक्तम् हेसौधन्वनासः
सुधन्वनःपुत्राः तदानींचरितस्यसमुपार्जितस्यतपसः भूमनाभून्नावहुत्वेनदाशुपः हवींपिदत्तवतः
सवितुःसोमाभिपवंकुर्वतोयजमानस्यसंबन्धियज्ञगृहमगच्छत तपसालब्धसोमाःसन्तः कृतपा-
नायूयंगतवन्तः यद्वा दाशुपः प्रातःसवनादिष्वग्न्यादिभिरपसारितेभ्यःऋभुभ्यः सोमपानंदत्तव-
तः सवितुर्गृहंनिवासस्थानं तृतीयसवनाख्यंअगच्छतप्राप्ताः एतत्सर्वमाभवंशंसंतीत्यादौविस्फ-
ष्टमाज्ञातम् ॥ आभोग्यम् आसमन्तात् भोगआभोगः तदर्हंआभोग्यः छन्दसिचेतियः यस्येवि
लोपाभावश्छान्दसः व्यत्ययेनप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् यद्वा आङ्पूर्वाद्भुजेरोणादिकःकर्मणिइप्र-
त्ययः कुत्वंच अमिव्यत्ययेनगुणः । ऐतेन इण्गतौ लडिमभ्यमबहुवचनस्यथ्यतादेशः तन्न-
मनयनाश्रेतितस्यतनवादेशः आडागमोवृद्धिश्च । आपयः आमोतेरौणादिकइप्रत्ययः । भूमना
बहुशब्दात्पृथ्वादिलक्षणइमनिच् बहोरितिकारलोपोबहोर्भूभावश्च संज्ञापूर्वकस्यविधेरनित्यत्वा-
दलोपाभावः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

तत्स॒वि॒तावो॑मृ॒त॒त्वमा॑सु॒व॒दगो॑स्य॒च्छ॒व्यन्त॑ऐ॒तेन ।
त्यं॒चि॒च्च॒म॒सम॑सु॒रस्य॒भक्ष॑ण॒मेकं॑सन्तंम॒रुणु॑ता॒चतु॑र्वयम् ॥ ३ ॥

तत् । स॒वि॒ता । वः । अ॒मृ॒त॒ऽत्वम् । आ । अ॒सु॒व॒त् । अ॒गो॑स्यम् ।
यत् । श्र॒व॒यन्तः । ऐ॒तेन । त्यम् । चि॒त् । च॒म॒सम् । अ॒सु॒रस्य॑ ।
भ॒क्ष॑णम् । एकंम् । सन्तंम् । अ॒रु॒णु॒त् । चतुः॑ऽवयम् ॥ ३ ॥

हेऋभवः तदइदानीं सविता सर्वस्वप्रेरको देवो वोयुष्माकं अमृतत्वं देवत्वं आसुवत आभिमुख्येन प्रेरितवान् दत्तवानित्यर्थः यद्यदायुयं अगोक्षं गूहितुमशक्यं सर्वैर्दृश्यमानं सवितारं श्रवयन्तः अपेक्षितं सोमपानं विज्ञापयन्तः सन्तः ऐतन् आगच्छत तदानीमिति पूर्वोऽणान्वयः यस्माद्युयै देवैराज्ञापिताः सन्तः असुरस्यत्वष्टुः संबन्धिनं तेन निर्मितमित्यर्थः भक्षणं सोमपानसाधनं त्यतं च मत्सं एकं चिदसहायमेव सन्तं चतुर्वयं चतुर्व्यूहं अरुणुत कृतवन्तः सृष्ट्या दौत्वैष्ठाकृतं च महोत्तमसादिमुख्यचमसचतुष्टयरूपेण ऋभवः कृतवन्त इत्यर्थः ॥ असुवत् पूरणे तौ दादिकः । श्रवयन्तः श्रुश्रवणे छान्दसो वृद्धचभावः । ऐतन् लडिमध्यमवहुवचनस्य तादेशे तन्नननधनाश्चेति तन्वादेशः भक्षणम् करणे ल्युट् । अरुणुत कृविहिंसाकरणयोश्च लडिमध्यमवहुवचने धिन्विष्णुव्योरचेत्युप्रत्ययः । चतुर्वयम् वया अवयवाः चत्वारः अवयवाप्यस्य सतथोक्तः ॥ ३ ॥

चतुर्थीमृचमाह—

विष्टी शमी तरणित्वेन वाधतो मर्तासः सन्तो अमृतत्वमानशुः ।

सौधन्वनाऋभवः सूरचक्षसः संवत्सरे समपृच्यन्त धीतिभिः ॥ ४ ॥

विष्टी । शमी । तरणित्वेन । वाधतः । मर्तासः । सन्तः । अमृतत्वम् ।

अनशुः । सौधन्वनाः । ऋभवः । सूरचक्षसः । संवत्सरे । सम ।

अपृच्यन्त । धीतिभिः ॥ ४ ॥

वाधतः ऋत्विङ्नामैतत् अत्र च सामर्थ्यात्तद्वन्तो लक्ष्यन्ते ऋत्विग्भिरुपेवाऋभवः शमी कर्मनामैतत् यागदानादीनिकर्माणि अन्यान्यपि एकं च मत्सं चतुरः कृणोतेनेत्यादिर्नो देवैरुक्तानिकर्माणितरणित्वेन तरणिरिति क्षिप्रनाम क्षिप्रत्वेन शौभ्येण विष्टी यद्यप्येतत्कर्मनाम तथाप्यत्र क्रियापरं व्याप्य कृत्वैत्यर्थः एवं कर्माणि कृत्वामर्तासो मनुष्या अपि सन्तः अमृतत्वं देवत्वं आनशुः आनशिरे कृतैः कर्मभिर्लभिते देवत्वं माप्य च सौधन्वनाः सुधन्वनः पुत्राः सूरचक्षसः सूर्यसमानप्रकाशाः सूर्यसदृशज्ञानावा तेऋभवः संवत्सरे संवत्सरावयवभूते वसन्तादिकाले अनुष्ठेयैर्धीतिभिरिमिष्टोमादिकर्मभिः समपृच्यन्त संयुक्ता अभवन् हविर्भागां हविर्भूवुरित्यर्थः अत्रनिरुक्तम्—कृत्वा कर्माणि क्षिप्रत्वेन बोहोऽसो मे धाविनो वामर्तासः सन्तो अमृतत्वमानशिरे सौधन्वनाऋभवः सूररूपानावा सूरप्रज्ञावा संवत्सरे समपृच्यन्त धीतिभिः कर्मभिर्कर्मभुविर्वावा इति सुधन्वन आश्रितस्य त्रयः पुत्रावभूवुरि-

ति' ॥ विष्टी विपृव्याप्तौ स्नात्वाद्यश्चेत्क्वामत्ययस्यईकारान्तादेशः । शमी सुपांसुलुगि-
तिशसोलुक् । आनशुः अशूव्याप्तौ व्यत्ययेनपरस्मैपदम् अश्रोतेश्चेत्यभ्यासादुत्तरपदस्यनुडागमः ।
अपृच्यन्त पृचीसंपर्के कर्मणिलङ् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

क्षेत्रमिवविमंमुस्तेजनेनैकंपात्रंमृभवोजेहमानम् ।

उपस्तुताउपमंनार्धमानाअमर्त्येषुश्रवंइच्छमानाः ॥ ५ ॥ ३० ॥

क्षेत्रम् । इव । वि । ममुः । तेजनेन । एकम् । पात्रम् । ऋभवः । जेहमानम् ।

उपस्तुताः । उपमम् । नार्धमानाः । अमर्त्येषु । श्रवंः ।

इच्छमानाः ॥ ५ ॥ ३० ॥

उपस्तुताःसमीपस्थैर्ऋषिभिःस्तुताःऋभवः जेहमानंहोमक्रियांप्रतिप्रयतमानंएकमसहायं
पात्रंपानसाधनंत्वष्ट्रानिर्मितंचमसं मानदण्डेनक्षेत्रमिवभूमिमिवतेजनेनतीक्ष्णेनशस्त्रेणचमसच-
तुष्टयत्पेणकर्तुंविममुः विशेषणमानंरुतवन्तः किमिच्छन्तम् उपमंसर्वेषामुपमानभूतं प्रशस्तंसोम-
लक्षणमन्नं नावमानाः याचमानाः एतदेवविष्टुणोति अमर्त्येषुमरणरहितेषुदेवेषुमध्ये श्रवो-
हविलक्षणमन्नंइच्छमानाः इच्छन्तोदेवैःसहसोमपानंकामयमानाः तद्वाभायचतुरश्वमसान्अका-
पुंरित्यर्थः ॥ ममुः माङ्मानेशब्देच व्यत्ययेनपरस्मैपदम् । तेजनेन अणोमगृहस्यानुनासिक-
इत्यनवसानेव्यत्ययेनाकारस्यानुनासिक्यम् ईपाअक्षादित्वात्प्रकृतिभावः । जेहमानम् वेहजेह-
बाहप्रयत्ने भौवादिकः अनुदात्तेच्चादात्मनेपदम् । उपस्तुताः गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम्
उपमम् माङ्माने आतश्चोपसर्गइतिकप्रत्ययः । इच्छमानाः व्यत्ययेनात्मनेपदम् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेर्धिशोवर्गः ॥ ३० ॥

षष्ठीष्टचमाह—

आमनीपामन्तारिक्षस्यनृभ्यःस्रुचेवंपृतंजुहवामविद्मनां ।

नरुणित्वायेपिनुरस्यसश्चिरऋभवोवाजमरुहन्दिवाोरजः ॥ ६ ॥

आ । मनीषाम् । अन्तरिक्षस्य । नृक्ष्यः । सुचाइव । घृतम् ।
जुहवाम् । विद्वानां । तरणिइत्वा । ये । पितुः । अस्य । सश्विरे ।
ऋभवः । वाजम् । अरुहन् । दिवः । रजः ॥ ६ ॥

अन्तरिक्षस्य अन्तरिक्षलोकस्य मध्यमस्थानस्य संबन्धिभ्यो नृक्ष्यः यज्ञस्यनेतृभ्यः ऋभु-
भ्यः ऋभवो हियज्ञस्यनेतारः तेन हि देवत्वंप्राप्ताः यद्वा अन्तरिक्षस्य लोकस्यनेतृभ्यः मध्यमेस्था-
नेऽस्तेपठ्यन्ते तादृशेभ्यः लुचेव यथालुचाजुह्वापृतक्षरणशीलाज्योपेतंहविः आजुहवाम मर्यादा-
यामाकारः यथाशास्त्रं प्रयच्छाम एवमेव मनीषांस्तुतिविद्वानावेदनेन ज्ञानेन कुर्मइति शेषः अपि च
येऋभवः पितुः सर्वस्य जगतः पालकस्यास्य सूर्यस्य तरणित्वा तरणित्वानितरणकौशलानिसश्वि-
रे सूर्यरश्मिभूताः सन्तः प्रापुः तदुक्तम्—आदित्यरश्मयोऽप्यृभव उच्यन्ते इति । तेऋभवः दिवोरजः रजः
शब्दोलोकवाची द्योतमानस्य स्वर्गाख्यस्य लोकस्य संबन्धिनां वाजं सोमलक्षणमन्नं अरुहन् याग-
दानादिभिः कर्मभिः अन्यैश्च वेदोक्तैश्च मत्तचतुष्टयकरणादिकैः प्रामुवन् ॥ सुचाइव सावेकाच इति-
विभक्तेरुदात्तत्वम् । जुहवाम हुदानादनयोः लोटि आहुत्तमस्यपि च्चेति आडागमः । विद्वाना वि-
द्वाने औणादिकोमनिः न संयोगाद्गमन्तावइत्यलोपाभावः । तरणित्वा तृष्टवनतरणयोः अतिस्तृभ-
धृष्यभ्यश्च वितृभ्यो निरिति कर्तृरिति प्रत्ययः तस्य भावस्तरणित्वम् शोश्छन्दसि चहुलमिति शैलोपः ।
सश्विरे ग्लुञ्चुपस्जगतावित्यत्र सश्विमप्येकेपठन्ति व्यत्ययेनात्मनेपदम् द्विर्वचनमकरणे छन्दसि-
वेति वक्तव्यमिति वचनात् द्विर्वचनाभावः इरेचश्चित्त्वाद्दत्तोदात्तत्वम् यद्दत्तानित्यमिति निघाव-
मतिषेधः । अरुहन् रुहवीजजन्मनिपादुर्भावे च लुङि लृष्टहृहृहिभ्यश्छन्दसीति च्चेरडादेशः । दिवः
ऊडिदमित्यादिनाविभक्तेरुदात्तत्वम् । रजः रजरागे रजन्त्यस्मिन्नितिरजोलोकः तदुक्तम्—लोक-
रजांस्तु च्यन्ते इति । औणादिकाधिकरणेऽनुत् रजकरजनरजस्सूपसंख्यानमिति नलोपः सुपांसुलु-
गितिषष्ठ्यालुक् ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टकमाह—

ऋभुर्न ईन्द्रः शर्वसानवीयानृभुर्वाजेभिर्वसुभिर्वमुर्ददिः ।
युष्माकं देवा अवसाहं निभियेई मितिष्ठिमष्टसुतीरसुन्वताम् ॥ ७ ॥

ऋभुः । नः । इन्द्रः । शर्वसा । नवीयान् । ऋभुः । वाजेभिः । वसुभिः ।
 वसुः । इदिः । युष्माकम् । देवाः । अवसा । अहनि । प्रिये । अग्नि ।
 तिष्ठेम । पृत्सुतीः । असुन्वताम् ॥ ७ ॥

ऋभुर्विष्वावाजइतित्रयःसुधन्वनःपुत्राः तत्रशवसाबलेननवीयान्नवतरः प्रशस्ततरःऋभु-
 नोस्माकंइन्द्रःपरमेश्वरः अस्माकरक्षकइत्यर्थः यद्वेन्द्रएवमसन्नादुरुभातीति नैरुक्तव्युत्पत्त्याऋभु-
 रितिस्तूयते अपिच वाजेभिः वाजैःअस्मभ्यंदातव्यैरन्नैःवसुभिःनिवासहेतुभिः धनैश्चऋभुर्व-
 सुरस्माकंनिवासयिता अतएवददिःतेषामन्नानांधनानांचदाताभवतु परार्धर्चःमत्पक्षरुतः हेदेवाः
 वानादिगुणयुक्ताःऋभुप्रभृतयः युष्माकंसंबन्धिनावसारक्षणेनयुक्तेप्रियेअस्माकमनुकृतेअह-
 निदिवसेवर्तमानावयं असुन्वतांसुन्वद्यजमानविरोधिनांशत्रूणांपृत्सुतीःसेनाःअभितिष्ठेम ॥ नवी-
 यान् नवशब्दादातिशायनिकईयसुन् । वाजेभिः बहुलछन्दसीतिभिसपेसभावः । वसु वसुनिवासे
 अस्मादन्तर्भावितण्यर्थावशुस्वृत्तिहीत्यादिनाउपत्ययः निदित्यनुवृत्तेराद्युदाचत्वम् । ददिः इदा-
 ज्ज्वने आहगमहनइतिकिमत्ययः लिङ्वावावद्विर्भावादि आतोलोपइटिचेत्याकारलोपः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टमहाह-

निश्चर्मणऋभवोगामर्पिंशतुसंवत्सेनासृजतामातरंपुनः ।

सौधन्वनासःस्वपस्ययानरोजिम्बीयुवानापितरांरुणोतन ॥ ८ ॥

निः । चर्मणः । ऋभवः । गाम् । अपिंशतु । सम् । वत्सेन । असृजतु ।
 मातरम् । पुनरिति । सौधन्वनासः । सुइअपस्यया । नरः । जिम्बी इति ।
 युवाना । पितरा । अरुणोतनु ॥ ८ ॥

पुत्राकस्यचिदपेधनुर्घृता सक्रपिस्तस्याधेनोर्यत्संदृष्ट्वाऋभून्स्तुष्टाव ऋभवस्तत्तदृशीमन्या
 धेनुंरुत्वा तद्दीयेनचर्मणासंवीय तेनवत्सेनसमयोजयन्निति अयमर्थःपूर्वाधिनमतिपाद्यते हेऋभवः
 यूर्यं चर्मणःचर्मणात्वचा तृतीयार्थेपट्टी गंधिनुंनिरापिंशत निःशेषेणाश्लिष्टांसंयुक्तामकुरुत तदन-
 न्तरमातरंतांगांपुनर्वत्सेनसमसृजत संश्लिष्टामकुरुत समगमयतेतियावद अपिच हेसौधन्वनासः
 सुधन्वनःआद्विरसस्यपुत्राः नरोयज्ञस्यनेतारऋभवः स्वपस्ययाशोभनकर्मच्छया यागदानाणा-

चरणेनेतियावत् जिब्रीजीर्णोर्वृद्धौ पितरा मातापितरौ युवानापुनर्यैविनोपेतौ अरुणोत्तन यूपम-
 कृद्म ॥ अर्पिशत पिशअवयवे तौदादिकः शेमुचादीनामित्तिनुम् । सौधन्वनासः सुधन्वनः पु-
 त्राः सौधन्वनाः अन्नितिप्रकृतिभावः आज्ञसेरसुक् आमन्नितस्यचेत्याद्युदात्तत्वम् । स्वपस्य-
 या शोभनमपःस्वपः तदिच्छास्वपस्या सुपआत्मनःक्यच् अपत्ययादितिभावेअकारप्रत्ययः ।
 जिब्री जृष्वयोहनी जृशूतृजागृष्यःकिन् ऋतइद्धातोरितीत्वम् रेफवकारयोःस्थानविपर्य-
 यः बहुलवचनाद्भ्रुवेतिदीर्घाभावः निच्चादाद्युदात्तत्वम् । युवाना सुपांसुलुगितिभिक्केराका-
 रः । पितरा पिताचमाताचपितरौ पितामात्रेतिपिताशिष्यत्वे पूर्ववद्विभक्केराकारः । अरुणोत्तन
 कृषिर्हिंसाकरणयोश्च इदित्वानुम् धिन्विकृण्व्योरचेत्युप्रत्ययः तत्सन्नियोगेनवकारस्यचाकारः
 अतोलोपेत्तितस्यस्थानिवद्भावाल्लक्ष्णवगुणाभावः लङ्भ्यमचहुवचनस्यतशब्दस्यततनतनथना-
 श्चेतितनवादेशः तस्यपित्वेनडित्त्वाभावाद्गुणः ॥ ८ ॥

नवमोष्टकमाह—

वाजेभिर्नोवाजंसातावविड्वृभुमौइन्द्रचित्रमादर्पिरार्धः ।

तन्नोमित्रोवरुणोमामहन्तामर्दितिःसिन्धुःपृथिवीउतद्यौः॥९॥३१॥

वाजेभिः । नः । वाजंसाता । अविड्वि । ऋभुमान् । इन्द्र । चित्रम् ।

आ । दर्पि । रार्धः । तत् । नः । । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् ।

अर्दितिः । सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ ९ ॥ ३१ ॥

हेइन्द्र ऋभुमान्ऋभुर्विम्बावाजइतित्रयोप्यृभुशब्देनोपचारादत्रोच्यन्ते तैर्युक्तस्त्वंवाजसा-
 तौ वाजस्यान्नस्यसंभजनेनिमित्तभूतेसति वाजेभिरन्नैरविड्विअस्मान्ख्यामुहि यद्वा वाजसातावि-
 तिसङ्ग्रामनाम वाजसातौसंग्रामे वाजेभिर्वेज्जनपुक्कैरश्वैः अविड्विअस्मान्रक्ष अपिच चित्रंचाय-
 नीयंराधोधनंआदर्पि अस्मभ्यंदातुमाद्रियस्य तृतीयसवनेऋभुभिःसहेन्द्रस्थावस्थानात् मत्त-
 द्वादत्रेन्द्रस्तुतिः यदेतदस्माभिःप्रार्थितं अस्मदीयंतवमिवाद्योममहन्तांपूजयन्तु ॥ वाजसा-
 तौ वनपणसंभक्तौ भावेकिन् जनसनत्तनांसन्ऋणोरित्यात्वम् वाजानां सातिर्यस्मिन् बहुवी-
 हौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अविड्वि विपृथ्यानी लोरोहिः बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् हुश्ल्फ्योर्होधिः

दृत्वजश्वे छन्दस्यपिटृश्यतेइतिदृशियग्रहणात् लेट्यडागमः यद्वा अववेलेटि सिद्धहुल्लेटीति-
बहुलवचनाविकरणःसिप् तस्यार्धधातुकत्वादिद् आदेशमत्यययोरितिपत्वम् धित्वादिपूर्ववत् ।
ऋभुमान् ह्रस्वनुङ्ख्यांमनुवितिमतुपजदात्तवम् । दर्पि दृङ्आदरे लोटि व्यत्ययेनपरस्मैपदम् ब-
हुल्लेछन्दसीतिविकरणस्यलुक् ॥ ९ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेएकत्रिंशोवर्गः ॥ ३१ ॥

तक्षन्तिपञ्चर्षेपठंस्तूक्तम् कुत्सस्यार्षेमाभवंम् पञ्चमीत्रिटुप् शिष्टाश्चतस्रोऽजगत्यः त-
थाचानुक्रान्तम्—तक्षन्पञ्चान्यात्रिटुप् । अग्निष्टोमैवेश्वदेवशास्त्रेइदंस्तूक्तमाभवंनिविद्धानम् स्त-
त्रितंच—तक्षत्रथमयवेनश्चोदयत्पृथ्निगर्भाइति ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह—

तक्षन्त्रथंसुवृत्तंविद्मनापसस्तक्षन्हरीइन्द्रवाहाद्यपण्वसू ।

तक्षन्पितृभ्यामृभवोयुवद्वयस्तक्षन्वत्सायंमातरंसचाभुवम् ॥ १ ॥

तक्षन् । रथम् । सुवृत्तम् । विद्मनाऽर्षसः । तक्षन् । हरी इति ।

इन्द्रवाहा । द्यपण्वसू इति द्यपण्वसू । तक्षन् । पितृभ्याम् ।

ऋभवः । युवत् । वयः । तक्षन् । वत्सायं । मातरम् । सचाभुवम् ॥ १ ॥

विद्मनापसः उत्कृष्टेनज्ञानेननिष्पाद्यकर्माणोलाभवत्कर्माणोवाऋभवः रथंअश्विनोरारो-
हणार्थं सुवृत्तं शोभनवर्तनं सुचक्रंवातक्षन्अकुर्वन् तथाइन्द्रवाहाइन्द्रस्य वाहनभूतो हरीहरण-
शीलो एतत्संज्ञकावश्वो तक्षन्कृतवन्तः कीदृशो वृपण्वसू सेचनसमर्थेनदृढवरेणधनेनबलेनबायु-
को अपिचपिटृभ्यां स्वकीयाभ्यां मातापितृभ्यामृद्वाभ्यांयुवद्यौवनोपेतंवयः आयुः ऋभवस्तक्षन्
कृतवन्तः तथावत्सायमातरंगां सचाभुवंसहभुवंसहवर्तमानातक्षन्कुर्वन् ॥ तक्षन् तक्षन्वृत्तनूक-
रणे लडि बहुल्लेछन्दस्यमाङ्गोपेत्यभावः । सुवृत्तं शोभनंवर्ततइतिसुवृत्तं वृत्तवर्तने क्तिप्पेति
क्तिप् । विद्मनापसः विदज्ञाने अन्येभ्योपिटृश्यन्तइतिदृशियग्रहणात् भावेमनिन् संज्ञापूर्वकस्यविधे-
रनित्यत्वाद्गुणाभावः बहुल्यवचनाद्विभक्तपल्लुक् परादिछन्दसीतिस्वरः यद्वा विद्मनाभे औणा-
दिकोभावेमक् ततः पामादिलक्षणानप्रत्ययः विद्मनं लाभवदपःकर्मयेपाम् बहुवीहीपूर्वपदमल-
तिस्वरत्वम् छान्दसंपूर्वसपणंदीर्घत्वम् । इन्द्रवाहा इन्द्रं बहवइतीन्द्रवाहौ बह्वेतिण्विप्रत्ययः

अतउपधायाइविवृद्धिः सुपांसुलुगितिभिक्तेराकारः । वृषण्वस्व वृषसेचने कनिन्यवृषितक्षी-
त्यादिनाकनिन् नित्वादाद्युदात्तत्वम् वृषण्वस्वश्वयोरुपसंख्यानमितिवयुशुशब्देउत्तरपदेवृषण्-
भावः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । युवत् अत्रयुवनशब्दः सामर्थ्यात्मवृत्तिनिमित्तंयुवत्वमात्र-
माचष्टे तदस्मिन्नस्तीतियुवत् छान्दसोवर्णलोपः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

आनो^८यज्ञायतक्षतऋभुमद्वयऋत्वेदक्षायसुप्रजावतीमिपम् ।
यथाक्षयामसर्ववीरयाविशातन्त्रःशर्धायधासथास्विन्द्रियम् ॥ २ ॥

आ । नः । यज्ञाय । तक्षत । ऋभुद मत् । वयः । ऋत्वे । दक्षाय ।
सुप्रजावतीम् । इपम् । यथा । क्षयाम । सर्ववीरया । विशा । तत् ।
नः । शर्धाय । धासथ । सु । इन्द्रियम् ॥ २ ॥

हेऋभवः नोस्माकंयज्ञाययज्ञार्थंऋभुमदउरुभासमानयुकंभवयोहविलक्षणमन्नंआतक्षत आ-
समन्तावउत्पादयत एतदेवविभ्रियते—ऋत्वेऋतवेअस्मदीयायकर्मणे दक्षायबलापच तादर्थ्येचतुर्थी
एतदुभयार्थसुप्रजावतीं शोभनाभिः पुत्रपौत्रादिलक्षणाभिः प्रजाभिर्युक्तामिपंअन्नंआतक्षतेति-
शेषः अपिचसर्ववीरयासर्ववीरैः पुत्रादिभिरुपेतयाविशामजयासह यथायेनप्रकारेणक्षयाम सु-
खेननिवसाम तत्तादृशमिन्द्रियं धननामैतत् धनंनोस्मभ्यंशर्धायवलात्तथासुधासथ सुष्टुधत्तप्रपच्छ-
तेत्यर्थः ॥ ऋभुमद उरुभातीतिनैरुक्त्व्युत्पत्त्याऋभुशब्दःप्रकाशमात्रवाची ह्रस्वनुङ्गांमनु-
चितिमनुपउदात्तत्वम् । ऋत्वे जसादिपुलन्दसिवावचनमितिघेर्ङितीतिगुणाभावेयणादेशः । क्षयाम
क्षिनिवासगत्योः व्यत्ययेनशप् । धासथ धाजोलेट्चडागमः सिद्धहुल्लंटेटीतिसिप् अन्येषा-
मपिदृश्यतइतिसंहितायांदोषत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

आतक्षतसातिमुस्मभ्यंमृभवःसातिरथापसातिमवतेनरः ।
सातिनोजैत्रांसंमहेतविश्वहाजामिमजामिपृतनासुसृष्टिणिम् ॥ ३ ॥

आ । तक्षत । सातिम् । अस्मभ्यम् । ऋभवः । सातिम् । रथाय ।
 सातिम् । अर्वते । नरः । सातिम् । नः । जैत्रीम् । सम् । महेत् ।
 विश्वहा । जामिम् । अजामिम् । पृतनासु । सक्षणिम् ॥ ३ ॥

हेनरोयज्ञस्यनेतारऋभवः अस्मभ्यमनुष्ठातृभ्यः सातिसंभजनीयंधनंआतक्षत आसम-
 न्वावकुरुत तथा अस्मदीयायरथारंहणशीलायपुत्रादयेरथायैवसाति संभजनीयंधनंआतक्ष-
 त तथा अर्वतेअश्वायसातिसंभजनीयमन्त्रंधनंवाअश्वयोग्यंआतक्षतेत्येव किञ्च विश्वहास-
 र्वेष्वहस्तुनोस्माकं जैत्रीजयशीलांअपरिमितत्वेनसर्वाधिकांसातिसंभजनीयंधनंसंमहेव सर्वो-
 जनः सम्यक्पूजयतु वयंच पृतनासुसंग्रामेषु जामिसहाजातंअजामिसहाजातंसहानुत्पन्नमशत्रु-
 वासक्षणिंअस्मानभिभवन्तंयुष्मत्प्रसादादभिभवेमेशेषः ॥ सातिं ऊतियूतिजूतिसावीत्या-
 दिनाकिनउदात्तत्वम् । महेत महपूजायाम् । सक्षणिं सहअभिभवे औणादिकःसनिपत्ययः
 षत्वकत्वपत्वानि ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टिचमाह—

ऋभुक्षणमिन्द्रमाहुव ऊतये ऋभून्वाजान्मरुतःसोमंपीतये ।
 उभामित्रावरुणानूनमश्विनातेनोहिन्वन्तुसातयेधियेजिपे ॥ ४ ॥

ऋभुक्षणम् । इन्द्रम् । आ । हुवे । ऊतये । ऋभून् । वाजान् ।
 मरुतः । सोमं पीतये । उभा । मित्रावरुणा । नूनम् । अश्विना ।
 ते । नः । हिन्वन्तु । सातये । धिये । जिपे ॥ ४ ॥

ऋभुक्षणं महन्नामेतद् महांतमिन्द्रमाहुवे आह्वयामि किमर्थम् ऊतयेरक्षणार्थम् तथाऋभून्
 वाजान् ऋभुर्विष्वावाजइतित्रयःसुधन्वनःपुत्राः तत्रमथमोत्तमवाचकशब्दाभ्यामध्यमोपिलक्ष्यते
 ततः शब्दद्वयेनत्रयोप्युच्यन्ते तदुक्तंयास्केन—प्रथमोत्तमाभ्यांइहवन्निगमाभावनन्तिनमध्यमेनेति ।
 एवंविधातृभून्मरुतश्च सोमपीतयेसोमपानायआह्वयामि तथाउभायुगलरूपेणसंहत्यवर्तमानौद्वौमि-
 त्रावरुणौअश्विनौचनूनमवयंसोमपानायाह्वयामीतिशेषः अपिच आहूवास्तेइन्द्रादयोनोस्मान्
 हिन्वन्तु प्रेरयन्तु गमयन्त्वित्यर्थः किमर्थंसातयेसंभजनीयायधनाय धियेधनसाध्यायकर्मेजिपे

जेतुंशत्रूणांजयार्थं च ॥ ऋभुक्षणम् उरुभासमानेस्थानेक्षियतिनिवसतीत्यृभुक्षाः उरुपूर्वात् भाते-
 र्भृगध्वाद्यश्चेतिकुप्रत्ययः आतोलोपइटिचेत्याकारलोपः पूर्वपदस्यऋभावश्च ऋभुशब्दोपपदात्
 क्षिनिवासगत्योरित्यस्यात् पतेस्थचेतिविधीयमानइनिप्रत्ययोबहुलवचनाद्भवति टिलोपः इ-
 तोत्सर्वनामस्थानेइत्यत्वमिकारस्य वापपूर्वस्यनिगमेइतिविकल्पनादुपधादीर्घाभावः यद्वा अर्ते-
 भुंक्षिनक् किच्चादुणाभावः अवएवनावगृह्यते । सोमपूवये पापाने स्थागापापचोभावइतिभावेकि
 न घुमास्थेतीत्वम् दासीभारादित्वात् पूर्वपदमलृत्वस्वरत्वम् । हिन्वन्तु हिगतौवृद्धौच अस्माद-
 न्तर्भावितण्यर्थात् लोटिस्वादित्वात्भ्रुः । जिपे जिजये तुमर्थेसेसेनितिक्रसेप्रत्ययः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

ऋभुर्भरायसंशिशानुसातिसमर्यजिद्वाजोअस्माँअविष्टु ।
 तन्नोमित्रोवरुणोमामहन्तामर्दितिःसिन्धुःपृथिवीउतद्यौः॥५॥३२॥

ऋभुः । भराय । सम । शिशानु । सातिम् । समर्यजित् । वाजः ।
 अस्मान् । अविष्टु । तत् । नः । मित्रः । वरुणः । महन्ताम् ।
 अर्दितिः । सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ ५ ॥ ३२ ॥

ऋभुः प्रथमोस्माकंसातिसंभजनोयंधनंभरायसङ्ग्रामार्थसंशिशानु सम्पक् वीक्षणीकरोतु
 सङ्ग्रामोचितंधनमस्मभ्यंपयच्छत्वित्यर्थः तथासमर्यजित् मयामनुप्यास्तैःसहवर्तवइतिसमर्यः
 सङ्ग्रामः तत्रशत्रूणांजेता वाजः एतत्संज्ञस्तृतीयश्चअस्मान्,स्तोतृन्अविष्टुअवतु । सङ्ग्रामादक्षत्वित्य-
 र्थः यदनेनसूक्तेनप्रार्थितं अस्मदीयंतन्मित्रादयोमहन्तांपूजयन्तु ॥ शिशानु शोतनूकरणे व-
 हुटंछन्दसीतिविकरणस्यःलुः आदेचइत्यात्वम् द्विर्भावः ह्रस्वत्वेनचहुटंछन्दसीत्यप्यासप्त्येत्वं-
 म् । अविष्टु अवतेष्टोँटि सिद्धहुटंछेटीतिचहुटग्रहणावसिप् इडागमः पत्वष्ट्वे ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेद्वाविंशोवर्गः ॥ ३२ ॥

ईळइतिपञ्चविंशत्युचंसमसूक्तमंआंगिरसस्यकुत्तस्यार्थम् चतुर्विंशोपञ्चविंशोविष्टुभौ
 शिष्टास्योविंशतिजंगत्यः आद्यःपादोद्यावापृथिव्यः द्वितीयआग्नेयः शिष्टंसूक्तमश्विनम् त-
 थाचानुक्रान्तम्—ईषेपञ्चाधिकाश्विनमाद्योपादीटिद्रोक्दैवतावन्पेविष्टुभाविनि । पवर्ग्येजिष्ट-
 वेप्येत्सूक्तम् सूत्रितंच—मावागेवेच्छेद्यावापृथिवीइतीति । प्रावरनुवाकेचाश्विनैकवौजागतेछन्दस्ये-

तत्सूक्तं सूत्रित्वं—अग्नमहातारिष्मेळेद्यावापृथिवीइतिजागतमिति । आश्विनशस्त्रेप्येतत् प्रातर-
नुवाकन्यायेनेत्यतिदेशात् । तथाभोयमिसन्तिचत्वार्यतिरिक्तोक्त्यानि तत्राच्छावाकातिरिक्तोक्त्ये-
एतत्सूक्तं यस्यपशवइतिखण्डेसूत्रितम्—ईळेद्यावापृथिवीउभाउनूनमिति ।

तत्रप्रथमापृचमाह—

ईळेद्यावापृथिवीपूर्वचित्तयेअग्निर्मसुरुचंयामन्निष्टये ।

याभिर्भरेकारमंशायजिन्वथस्ताभिर्ह्रुपुडुतिभिर्श्विनागंतम् ॥ १ ॥

ईळे । द्यावापृथिवी इति । पूर्वचित्तये । अग्निम् । घर्मम् । सुसुरुचम् ।
यामन् । इष्टये । याभिः । भरे । कारम् । अंशाय । जिन्वथः । ताभिः ।
ह्रुम् इति । सु । उतिभिः । अश्विना । आ । गतम् ॥ १ ॥

हेद्यावापृथिवीद्यावापृथिव्यौ ईळेस्तौमि किमर्थपूर्वचित्तये पूर्वमेवाश्विनोःमज्ञापनाय
तसंश्विनोःप्रत्यासन्ने यद्वा द्यावापृथिवीअश्विनौस्तौमि पूर्वचित्तयेअन्यदीयावस्तोत्रात्पूर्वमेवास्-
दीयस्यस्तोत्रस्यप्रयोधनाय तथाचोक्तम्—तत्कावश्विनौद्यावापृथिव्यावित्येकइति । अपिच
यामन्यामनिअश्विनोरागमनेसति इष्टयेतदीययागार्थं आहवनीयरूपेणस्थापितमग्निस्तौमीतिशेषः
कीदृशमग्निं घर्ममवृजनेनदीप्तं सुरुचंअतएवशोभनकान्तियुक्तम् हेअश्विनाअश्विनौभरे सं-
ग्रामनामैतत् संग्रामेअंशाययुष्मदीयभागायजयप्रसास्यर्थंयाभिर्ह्रुपुडुतिभिः पाटनैःसहागत्य कारं
कारशब्दः शंखवाची तेनहाभियुक्ताः संगिरन्ते कारशब्दकारिणंशंखंजिन्वथःमुखेनापूरयथः ता-
भिःतादृशैःऋतिभिः पाटनैःसह उद्वितिसमुच्चये अस्मानपिसुष्टुआगतमागच्छतम् ॥ ईळे ईडस्तुतौ
उत्तमैकवचनमिद् अदादित्वाच्छपोदुक् अनुदात्तेच्चाछसावंधातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरः । द्यावापृ-
थिवी द्यौश्चपृथिवीच दिवाद्यावेतिद्यादेशआद्युदाचोनिपातितः पृथिवीशब्दोडीपन्तोन्वोदाचःदे-
वताद्वेचेत्पुत्रपदमरुतिस्वरत्वम् अपृथिवीतिपयुंदासात् नोत्तरपदेनुदात्तादावितिनिषेधाभावः
बाछन्दसीतिपूर्वसवर्णोदीर्घत्वम् । पूर्वचित्तये चितीसंज्ञाने अस्मादन्तर्भावितण्यथावभावेकिन् म-
रुदधादित्वात्पूर्वदान्वोदात्तत्वम् । सुरुचम् रुचदीनावभिमीतौच संपदाद्विदक्षणोभावेकिन् शो-
भनारुक्यस्य नञ्शुभ्यामित्पुत्रपदान्वोदात्तत्वम् । यामन् यामापणे आतोमनिजितिरुत्यत्पु-
टोचहुटमितियहुट्यचनात्प्रावेमनिन् । कारं क्रियतेनेनेतिकारः करणेघञ् कर्पात्त्वत्तरत्यन्तो-

दात्तत्वम् । जिवन्वथः जिविप्रीणनार्थः अत्रप्रीणनहेतुभूतमापूरणलक्ष्यते धनेनापूरितोहिपु-
रुषः प्रीतोभवति इदित्त्वान्नुम भौवादिकः शपःपित्त्वादनुदात्तत्वम् तिङोदुपदेशाल्लसार्वाधातुकस्व-
रेणधातुस्वरःशिष्यते यदृत्तान्नित्यमितिनिघातप्रतिषेधः तत्रहिव्यवहितेपिकार्यमिष्यतइत्युक्त-
म् । ऊपु इकःसुञ्जीतिदीर्घत्वम् सुञइतिपत्वम् ईपाअक्षादित्वावसुञउकारस्यप्रकृतिभावः ।
ऊतिभिः धवतेभावेकिन् ज्वरत्वेरेत्यादिनावकारस्योपधायाश्चऊट् ऊतियूतीत्यादिनानिपात-
नावकिन्उदात्तत्वम् । गतं गमेलोँटि बहुलंछन्दसीतिविकरणस्पलुक् अनुदात्तोपदेशोत्या-
दिनानुनासिकलोपः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह-

युवोर्दानायसुभरांससश्वतो रथमातस्थुर्वचसंनमन्तवे ।
याभिरुधियोर्वधःकर्मन्निष्टयेताभिरूपुङ्गतिमिरश्विनागतम् ॥ २॥

युवोः । दानाय । सुभराः । असश्वतः । रथम् । आ । तस्थुः ।
वचसम् । न । मन्तवे । याभिः । धियः । अवथः । कर्मन् । इष्टये ।
ताभिः । ऊम् इति । सु । ऊतिङभिः । अश्विना । आ । गतम् ॥ २ ॥

सुभराः शोभनस्तोत्रभरणाः असश्वतः अन्यत्रानासक्ताः स्तोतारःहेअश्विनौ युवोर्मुवयोः
रथमातस्थुः आतिष्ठन्ति प्राप्नुवन्ति किमर्थं दानाय युष्मत्कतृकदानार्थधनलाभायेत्यर्थः तत्र-
दृष्टान्तः-वचसंन यथान्यायोपेतेनवचसावाक्पेनयुक्तंविपश्चितं मन्तवेब्रुभुस्तितार्थप्रतिपत्तये स्तो-
तारः प्राप्नुवन्तितद्वत् अपिच कर्मनङ्गमणिइष्टयेयागार्थप्रवृत्तान् धियःध्यातृन्विशिष्टज्ञानोपेतान्
याभिरुतिभिः पाटनैः अवथः युवांसस्यः ताभिरित्यादिपूर्ववत् ॥ वचसं अर्शआदित्वावम-
त्वर्थीयोच् । मन्तवे मनज्ञाने किमिमानिजनीत्यादिनानुपगत्ययः । धियः ध्यायन्तीतिधियःस्तोतारः
प्यैचिन्तायाम् क्लिप्चेतिकिष् चराब्देनदृशिग्रहणानुकर्षणावसंभसारणम् । कर्मन् सुपांसुष्टु-
गितिसप्तम्यालुक् नडिन्संबुध्योरितिनलोपप्रतिषेधः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह-

युवंतासाँदिव्यस्यप्रशासनेविशांक्षयथोअमृतस्यमृज्मना । याभि
धेनुमसं पुं पिन्वयोनराताभिरूपुङ्गतिमिरश्विनागतम् ॥ ३ ॥

युवम् । तासाम् । दिव्यस्य । प्रशशासने । विशाम् । क्षयथः ।
 अमृतस्य । मज्मना । याभिः । धेनुम् । अस्वम् । पिन्वथः । नरा ।
 ताभिः । ऊम् इति । सु । ऊतिः । अश्विना । आ । गतम् ॥ ३ ॥

हेनरानेतारावश्विनौ दिव्यस्यदिविभवस्यस्वर्गसमुत्पन्नस्यअमृतस्यसोमस्यपानेनोत्पन्नेन मज्म-
 नावलेनयुक्कौयुवंयुवां तासांयास्त्रिपुलोकेषुवर्तन्ते तासांसर्वासांविशां प्रजानांपशासनेमकृष्टानुशास-
 नेशिक्षणेक्षयथः ऐश्वर्यकर्मायम् ईशाथेसमर्थोभवथः यद्वा मज्मना अन्येषामसाधारणेनवले-
 नविशांप्रजानांदिविभवस्यअमृतस्यवृष्ट्युदकस्यप्रशासनेप्रदानेनक्षयथः ईश्वरौभवथः अपिच
 याभिरूतिभीरक्षाभिः अस्वंप्रसवात्समर्था धेनुं गां शंयुनाम्ने ऋपयेपिन्वथःसिञ्चथः पयसा
 पूरितवन्तावित्यर्थः ताभिरूतिभिरित्यादिपूर्ववत् ॥ अस्वम् पूङ्ग्राणिगर्भविमोचने सवनंसूः संप-
 दादिलक्षणोभावेकिम् नास्तिसूःअस्यामित्यसूः नञ्शुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् अमि
 ओःसुपीतियणादेशः उदात्तस्वरितयोर्यणइतिपरस्यानुदात्तस्यस्वरितत्वम् । पिन्वथः पिवित्सेच-
 ने भौवादिकः इदित्त्वान्मुम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टमाह—

याभिःपरिज्मातनयस्यमज्मनांहिमातातूर्पुतरणिर्विभूपति ।
 याभिस्त्रिमन्तुरभंवद्विचक्षणस्ताभिरूपुऊतिभिरश्विनागंतम् ॥ ४ ॥

याभिः । परिज्मा । तनयस्य । मज्मना । द्विज्माता । तूर्पु । तरणिः ।
 विज्भूपति । याभिः । त्रिज्मन्तुः । अभंवत् । विज्चक्षणः । ताभिः ।
 ऊम् इति । सु । ऊतिः । अश्विना । आ । गतम् ॥ ४ ॥

परिज्मा परितोगन्तावायुः तनयस्यआत्मीयस्यपुत्रस्याग्नेः अग्निर्हिंष्यान्वृत्त्यात्मनावर्त-
 मानेन वायुनामध्यमानःसन् जायते तथाचश्रूपते—अथयःप्राणापानयोःसन्धिःसव्यानः ।
 अतोपान्यन्यानिवीर्यवन्तिकर्माणि यथाग्नेर्मन्थनमाजेःसरणं दृढस्वधनुपआयमनमप्राणन्वनपा-
 नंस्तानिकरोतीति । यद्वा सृष्ट्यादौवायुसकाशाद्दत्तत्वाद्देवेषुपुत्रत्वम् आम्नापतेच-

वायोरग्निरिति । एवंस्वपुत्रस्याग्नेर्मज्मनावलेनयुक्तः सन् द्विमाता द्वयोर्लोकयोर्निर्माताग्निः पृथि-
वीस्थानवायुरन्तरिक्षस्थानजभयोर्मिलितयोरुन्नयनिर्मातृत्वमुपपन्नम् यद्वा द्विमातेतितनयस्य
विशेषणम् सुपांसुदुगितिपठ्याःसुः द्विमातृकस्यद्वाच्यामरणिभ्यांजातस्यएवंभूतोवायुः हेअ-
श्विनौ याभिःऊतिभिर्हेतुभूतैःपालनैः तूर्पुतरीवृषुधावत्सुमध्येतरणिः अतिशयेनतरीता शीघ्रगा-
मीविभूपतिविभवतिव्याप्तोभवति यद्वा विशेषणसर्वमलंकरोति अपिचत्रिमन्तुः त्रयाणांमन्तावि-
विधेषुपाकयज्ञहविर्यज्ञसोमयज्ञेषुआसादितज्ञानः कक्षीवान्याभिर्युष्मदीयाभिरूतिभिर्विचक्ष-
णः विशिष्टज्ञानयुक्तोभवत् ताभिःसर्वाभिरूतिभिः अस्मानागच्छतम् ॥ परिज्मा परिपूर्वादज-
गतिक्षेपणयोरित्यस्मात् श्वन्नुक्षन्तित्यादौनिपात्यते । तूर्पु तृषुवनतरणयोः बहुलंछन्दसीत्युत्वम्
हलिषेतिदीर्घः यद्वा त्वरतेः क्रिप् ज्वरत्वरेत्यादिनावकारोपधयोत्कृद् सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्त-
त्वम् । विभूपति भवतेल्लेच्यडागमः सिद्धहुल्लेटीतिसिप् यद्वा भूपअलंकारे भौवादिकः ।
विचक्षणः अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

याभिरिज्मनिर्वृतंसितमज्ज्यउद्वन्देनैरयतंस्वदृशे ।

याभिःकण्वंप्रसिपांसन्तमावतंताभिरूपुडुतिभिराश्विनागतम् ॥५॥३३॥

याभिः । रेज्मम् । निद्वन्दंत्म् । सितम् । अज्ज्यभ्यः । उज्ज् । वन्दनम् ।

ऐरयतम् । स्वः । दृशे । याभिः । कण्वम् । प्र । सिसांसन्तम् ।

आवतम् । ताभिः । ऊम् इति । सु । ऊतिभिरिः । अश्विना । आ ।

गतम् ॥ ५ ॥ ३३ ॥

हेअश्विनौ याभिरूतिभिः रेभंशतसंज्ञंक्रपि निवृतं अश्विरेः कूपेप्सुनिवारितं सितत-
दीपैःपारीर्वन्दम् एवंभूतमपिअद्वाःसकाराश्वउदैरयतं उदगमयतम् तथावन्दनंप्रवत्संज्ञंश्रपिचत-
थाभूतमुदैरयतम् किमर्थं स्वः स्वरादित्यंष्टोद्वष्टं अपिच कण्वंअश्विरेरश्वकारेभसिभंसिपासान्तंआ-
लोकं संभक्तुमालोकमिच्छन्त्याभिरूतिभिः प्रावतं प्रकपेणरक्षतम् ताभिरित्यादिसमानम् ॥

रेभम् रेभशब्दे रेभतेस्तौतीतिरेभः पचाद्यच् । निवृतं वृञ्वरणे अस्मादन्तर्भावितण्यथावकर्म-
णिनिष्ठा गतिरनन्तरइतिगतेःमरुतिस्वरत्वम् । सितम् पिञ्चन्धने । अद्भ्यः ऊडिदमित्यादिनावि-
भकेरुदात्तत्वम् । वन्दनं वदिअभिवादनस्तुत्योः वन्दतेस्तौतीतिवन्दनः नन्द्यादिलक्षणोल्युः
लित्स्वरेणप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् । स्वरित्येतद्विद्विश्वादित्यस्यचसाधारणनामधेयम् तदुक्त्या-
स्केन—स्वरादित्योभवतिस्तुअरणःसुईरणइति । स्वरादिनिपातमित्यव्ययत्वात्सुपोलुक् ।
दृशे दृशेविरुधेचेतिदृशिस्तुमथेकेप्रत्ययान्तोनिपात्यते । सिपासन्तम् वनपणसंभक्तौ सनि
सनीवन्तर्धेत्यादिनाविकल्पनादिडभावः जनसनखनांसनक्षलोरित्यात्वम् द्विर्भाविव्यासस्यह-
स्वत्वम् सन्यतइतीत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेत्रयस्त्रिंशोवर्गः ॥ ३३ ॥

पद्योष्टचमाह—

याभिरन्तर्कंजसमानमारणेभुज्युंयाभिरव्यथिभिर्जिजिन्वथुः ।
याभिःकर्कन्धुंव्यथं च जिन्वथस्ताभिरूपुःकृतिभिरश्विनागतम् ॥ ६ ॥

याभिः । अन्तर्कम् । जसमानम् । आरणे । भुज्युम् । याभिः ।
अव्यथिभिः । जिजिन्वथुः । याभिः । कर्कन्धुम् । व्यथम् । च ।
जिन्वथः । ताभिः । रूपु इति । सु । कृतिभिः । अश्विना । आ । गतम् ॥ ६ ॥

आरणमगाधंकूपादि तत्रासुरैःप्रक्षिप्तंसमानतैर्हिस्मानंअन्तर्कंशत्रूणामन्तर्करंपतत्संज्ञंरा-
जापि हेअश्विनौ याभिरुतिभिःअवथोरक्षथः तथा भुज्युंसर्वस्यपालकमेतत्संज्ञंसमुद्रमध्येनिम-
ग्नं तुद्रपंतुद्रस्यपुत्रंराजापि याभिरुतिभीरक्षणहेतुभूताभिः अव्यथिभिः व्यथारहिताभिः नौभिः
जिजिन्वथुः युवामतपर्यतम् एतच्चमघ्रान्तरे—तुद्रोहंभुज्युमश्विनोदमेघइत्यादिकेविस्पष्टमिष्यते
अपिच कर्कन्धुं व्यथं चएतत्संज्ञकौचासुरैः पीडयमानौयाभिरुतिभिः जिन्वथःपीणयथः ग-
तमन्यत् ॥ जसमानम् जसिहिसायाम् यकिमातेव्यययेनशष् । आरणे आङ्पूर्वादितैर्ल्युट् ।
जिजिन्वथुः जिजिमीणनार्थः लिट्शुसिरूपम् ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टकमाह—

याभिः शुचन्ति धनसांसुपंसदंतसंघर्ममोम्यावन्तमत्रये ।
याभिः पृथिगुंपुरुकुत्समावन्ताभिरूपुऋतिभिरश्विनागतम् ॥ ७ ॥

याभिः । शुचन्तिम् । धनसाम् । सुसंसदम् । तत्रम् । घर्मम् ।
ओम्यावन्तम् । अत्रये । याभिः । पृथिगुम् । पुरुकुत्सम् ।
आवन्तम् । ताभिः । ऊम् इति । सु । ऊतिभिः । अश्विना । आ ।
गतम् ॥ ७ ॥

हेअश्विनौ धनसां धनस्यसंभकारम् शुचन्तिपतन्नामानंसुपंसदं सीदत्यस्मिन्नितिसंसद्ग्रहम् शोभनसंसदंयाभिरुतिभिरकुरुतम् तथाअत्रयेयाभिश्चोतिभिस्तप्तवृजनेनसंतसंघर्मम् महावीरम् ओम्यावन्तम् सुखयुक्तम् सुखेनस्पष्टंशक्यंअकुरुतम् यद्वा शतद्वारेयन्नगृहे असुरैःपीडयमानायघर्मदीर्घपीडासाधनमग्निंतप्तमकारिणं ओम्यावन्तंसुखवन्तमकुरुतम् यथास्मैसुखंभवति तथाहिमेनोदकेनतमग्निमवारयेथाम् यास्कपक्षेत्तु अत्रयेहविषामत्रेअत्रयेहविरुपत्यर्थसूर्यकिरणसंतसंघर्मनैदाघमहः ओम्यावन्तंतुसिहेतुबुद्ध्युदकोपेवंकृतवन्तावितिपोज्यम् अपिच याभिरुतिभिः पृथिगुंपुरुकुत्संचआवतमरक्षतम् ताभिःसर्वाभिरुतिभिः अस्मानागच्छतम् ॥ शुचन्तिम् शुचदीप्तौ औणादिकोक्षिच् । धनसाम् जनसनखनक्रमगमोविट् विडुनोरनुनासिकस्यादित्यात्वम् । सुपंसदम् शोभनंसंसघस्य नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । ओम्यावन्तम् अवतरेन्येभ्योपि-
दृश्यन्तइविमनिच् ज्वरत्वेरेत्यादिनावकारस्योपधायाश्चऊर् गुणः छन्दसिचेत्यर्हार्थेयमत्ययः न-
स्तद्धिवइतिडिलोपः येचाभावकर्मणोरितिमरुतिभावस्त्व्यत्ययेननप्रवर्तते । पृथिगुम् पृथग्योना
नावर्णागावोयस्यसतथोकः गोस्त्रियोरुपसर्जनस्येतिगोशब्दस्यह्रस्वत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

याभिः शर्वाभिर्दृषणापराहृजंप्रान्धंश्रोणंचक्षंसएतविक्रथः ।
याभिर्वर्तिकांग्रसिताममुश्चतंताभिरूपुऋतिभिरश्विनागतम् ॥ ८ ॥

यार्भिः । शर्चीभिः । वृषणा । परावृजम् । प्र । अन्धम् । श्रोणम् ।
चक्षसे । एतवे । रुथः । यार्भिः । वर्तिकाम् । यस्मिताम् । अर्मुञ्चतम् ।
तार्भिः । ऊम् इति । सु । ऊतिर्शभिः । अश्विना । आ । गतम् ॥ ८ ॥

हेवृषणाकामानां वार्पितारावश्विनौ यार्भिः शर्चीभिः कर्मभिः प्रज्ञाभिर्वा परावृजं एतन्नामकर्मृषिप-
शुंसन्तमपञ्चमकुरुतम् तथा अन्धं दृष्टिरहितं सन्तमृजाश्वमृषिचक्षसेमकाशायसम्यक्चक्षुपादर्शना-
य यार्भिरूतिभिः प्ररुथः प्रकर्षेण कुरुथः यार्भिश्च श्रोणं विगुणजानुकमेव सन्तमृषि एतवे गन्तुं प्ररुथः
प्रकर्षेण रूतवन्तौ अपि च यार्भिरूतिभिः वर्तिकां चटकसदृशस्य पक्षिणः स्त्रियं यस्मितां वृकेण य-
स्तां अर्मुञ्चतं वृकास्यान्निर्मुक्तमकुरुतम् यास्कपक्षेतु वृकेर्णा विवृतज्योतिष्केण सूय्येण यार्भिर्गस्तां
वर्तिकां प्रत्यहमावर्तमानामुपसंतस्मादमोचयतमितियोज्यम् तार्भिः सर्वाभिरूतिभिरस्मानप्याग-
च्छतम् ॥ वृषणा वृषसेचने कनिन्युवृषीत्यादिना कनिन् । परावृजम् वृजीवर्जने परावृणक्तिप-
सापापविनाशयतीति परावृक् क्पिचेति क्पि रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । एतवे तुमर्थे सेनेति ए-
तेस्तेवेन्मत्ययः । रुथः इरुञ्करणे बहुलं छन्दसीति विकरणस्य लुक् ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह—

यार्भिः सिन्धुं मधुं मन्तमसंश्चतं वसिष्ठं यार्भिरजरावजिन्वतम् ।
यार्भिः कुत्सं श्रुतर्यं नर्यं मावतं तार्भिरूपुऊतिभिरश्विना गतम् ॥ ९ ॥

यार्भिः । सिन्धुम् । मधुं मन्तम् । असंश्चतम् । वसिष्ठम् । यार्भिः ।
अजरो । अजिन्वतम् । यार्भिः । कुत्सम् । श्रुतर्यम् । नर्यम् । आवतम् ।
तार्भिः । ऊम् इति । सु । ऊतिर्शभिः । अश्विना । आ । गतम् ॥ ९ ॥

हेअश्विनौ सिन्धुस्यन्दनशीलांनदीं मधुमन्तमधुसदृशेनोदकेनपूर्णां याभिरूतिभिः अस-
 ध्वतं अगमयतं प्रवाहयतमित्यर्थः हेअजरौजरारहितावश्विनौ वसिष्ठमृषिं याभिरूतिभिः अ-
 जिन्वतं अमीणयतम् याभिश्चकुत्सादींस्त्रीनृषीनावतमरक्षतं ताभिःसर्वाभिरूतिभिः अस्मानपि-
 सुष्टुआगच्छतम् ॥ मधुमन्तम् मधुशब्दावभून्निमतुषु लिङ्गव्यत्ययः । असध्वतम् सश्वतिर्गतिक-
 मां अस्मादन्तर्भावितण्यथाल्लुङ् ॥ ९ ॥

दशमीष्टचमाह—

याभिःविश्वंलांघनसामथर्व्यंसहस्रमीह्मआजावजिन्वतम् ।
 याभिर्वशमश्व्यंप्रेणिमावतंताभिरूपुञ्जतिभिरश्विनागतम् ॥ १० ॥ ३४ ॥

याभिः । विश्वलां । घनसाम् । अथर्व्यम् । सहस्रमीह्मे । आजौ ।
 अजिन्वतम् । याभिः । वशम् । अश्व्यम् । प्रेणिम् । आवतम् । ताभिः ।
 ऊम् इति । सु । ऊतिभिः । अश्विना । आ । गतम् ॥ १० ॥ ३४ ॥

हेअश्विनौ धनसां धनसंभ्रजमानां अथर्व्यं अगच्छन्तींछिन्नजह्वात्वेनगन्तुमसमर्था थ-
 वंतिर्गतिकर्मा विश्वलामेतत्संज्ञामगस्त्यपुरोहितस्यखेटस्यसंबन्धिनींसहस्रमीह्मे मीह्ममितिघ-
 ननाम बहुघनोपेतेआजौसङ्गमे याभिरूतिभिः अजिन्वतं गन्तुं समर्थामकुरुतम् एतव चरित्रं
 हिवेरिवाच्छेदिर्पणमित्यत्रविस्पष्टयिष्यते याभिश्चअश्व्यंअश्वारव्यस्यपुत्रं प्रेणिं स्तुतेःपेरयि-
 तारं वशंएतत्संज्ञार्थिंआवतमरक्षतम् ताभिःसर्वाभिरूतिभिः सहास्मानप्यागच्छतम् ॥ प्रेणि-
 म् प्रेणुगतिमेरणश्लेषणेषु औणादिकउप्रत्ययः ॥ १० ॥

॥ इतिमथमस्यसप्तमेचतुर्ल्लिशोवर्गः ॥ ३४ ॥

एकादशीष्टचमाह—

याभिःसुदानूऔशिजायवणिजैदीर्घश्रवसेमधुकोशोअक्षरत् ।
 कक्षीवन्तंस्तोनारंयाभिरावतंताभिरूपुञ्जतिभिरश्विनागतम् ॥ ११ ॥

याभिः । सुदानू इति सुदानू । औशिजाय । वणिजे । दीर्घश्रवसे ।
मधु । कोराः । अक्षरत् । कक्षीर्वन्तम् । स्तोतारम् । याभिः । आवतम् ।
ताभिः । ऊम् इति । सु । ऊतिभिः । अश्विना । आ । गतम् ॥११॥

उशिक्षसंज्ञादीर्घतमसःपत्नी तस्याः पुत्रोदीर्घश्रवानामकश्चिदपिः अनावृष्ट्यां जीवना-
र्थमकरोद्वाणिज्यम् सचवर्षणार्थंअश्विनौतुष्टाव तौचाश्विनौमेघंभेरितवन्तौ अयमर्थःपूर्वार्धे
प्रतिपाद्यते हेसुदानूशोभनदानावश्विनौ औशिजायउशिक्षपुत्रायवणिजे वाणिज्यंकुर्वते दीर्घश्र-
वसे एतत्संज्ञायकपयेयाभिर्युष्मदीयाभिरुतिभिः हेतुभूताभिः कोशोमेघोमधुमाधुर्योपेतं वृष्टिज-
लंअक्षरत् असिञ्चत् युष्मत्सदादादपेक्षितावृष्टिर्जातेत्यर्थः अपिचउशिक्षः पुत्रं स्तोतारं कक्षी-
वन्तंपवत्संज्ञार्थंयाभिरुतिभिरावतमरक्षतम् ताभिःसर्वाभिरुतिभिःसहास्मानप्यागच्छतम् ॥
कक्षीवन्तम् कक्षयारजुरश्वस्य तयायुक्तः कक्षीवान्, आसन्दीवदधीवच्चक्रीवत्कक्षीवद्गुमणव-
दितिनिपातनान्मनुषोवत्वम् संप्रसारणम् ॥ ११ ॥

द्वादशीमृचमाह—

याभीरसांक्षोदसोद्गःपिपिन्वथुरनश्वंयाभीरथमावतंजिपे ।
याभिस्त्रिशोकंउस्त्रियांउदाजतंताभिरुपुऊतिभिरश्विनागतम् ॥१२॥

याभिः । रसाम् । क्षोदसा । उद्गः । पिपिन्वथुः । अनुश्वम् । याभिः ।
रथम् । आवतम् । जिपे । याभिः । त्रिशोकः । उस्त्रियाः । उद्गः । अजतम् ।
ताभिः । ऊम् इति । सु । ऊतिभिः । अश्विना । आ । गतम् ॥१२॥

रसानदीभवतिरसतेःशब्दकर्मणइतियास्कं । हेअश्विनौ याभिरुतिभिःहेतुभूताभिःरसां नदीं
अनावृष्ट्याजटरहिताक्षोदसार्कूटानिसंपिपताउद्गः उदकेनपिपिन्वथुः युषांश्रुतयन्तौ तथाअनश्वं
अश्वेर्विसुकंआत्मीयंरथंजिपेनेतुंयाभिरुतिभिरावतमवगमयतम् अपिच याभिरुतिभिःकण्वयु-

त्रस्त्रिशोकऋषिःउल्लियाःअपहृतागाः उदाजतउदगमयद् असुरसकाशालेभे ताभिः सर्वाभिरू-
तिभिःसहास्मानप्यागच्छतम् ॥ क्षोदसा क्षुदिरसंपेपणे औणादिकोसुन् । उद्गः तृतीयैकवच-
नस्यसुपांसुपोभवन्तीविशसादेशः पद्दन्तित्यादिनाउदकशब्दस्योदन्भावः भसंतायां अछोपो-
नइत्यकारलोपः। पिपिन्वथुः पिविसेचने इदित्वाञ्जुम् । जिपे जिजये तुमर्थेसेसेनित्क्तेप्रत्य-
यः । उदाजत अजगतिक्षेपणयोः ॥ १२ ॥

त्रयोदशीमृचमाह-

याभिःसूर्यपरियाथःपरावतिमन्धातारंक्षेत्रपत्येष्वावतम् ।

याभिर्विप्रंभ्रद्वाजमावतंताभिरूपुञ्जतिभिरश्विनागतम् ॥१३॥

याभिः । सूर्यम् । परिध्याथः । परावति । मन्धातारम् । क्षेत्रपत्येषु ।

आवतम् । याभिः । विप्रम् । प्र । भ्रद्वाजम् । आवतम् ।

ताभिः । ऊम् इति । सु । ऊतिभिः । अश्विना । आ । गतम् ॥१३॥

हेअश्विनौ परावतिदूरदेशेस्थितंसूर्यतमोरूपेणस्वभानुनावृतमादित्यं तस्मात्तमसोमोचयितुं
याभिरूतिभिः परिमाथःयुवांपरिवोगच्छथः तथामन्धातारमृषिं क्षेत्रपत्येषुक्षेत्राणांपतिः अधि-
पतिः क्षेत्रपतिःतत्संबन्धिपुक्रमंसुआवतमरक्षतम् अपिचयाभिरूतिभिर्विप्रमेधाविनंभ्रद्वाजमृ-
षिंअन्नमदानेनमावतंमकपेणरक्षतम् ताभिःसर्वाभिरूतिभिःसहरक्षणार्थमस्मानप्यागच्छतम् ॥
क्षेत्रपत्येषु ब्राह्मणादेराहृतिगणत्वावक्रमण्यर्थेप्यञ् ॥ १३ ॥

चतुर्दशीमृचमाह-

याभिर्महामतिधिग्वंकशोजुवंदिवोदासंशाम्बरहृत्यआवतम् ।

याभिःपूभिर्द्येत्रसदस्युमावतंताभिरूपुञ्जतिभिरश्विनागतम् ॥१४॥

याभिः । महाम् । अतिधिग्वम् । कशाःऽजुवम् । दिवंऽदासम् ।

शाम्बरहृत्ये । आवतम् । याभिः । पूःऽभिर्द्ये । त्रसदस्युम् । आवतम् ।

ताभिः । ऊम् इति । सु । ऊतिभिः । अश्विना । आ । गतम् ॥ १४ ॥

हेअश्विनौ महामहान्तंअतिथिग्वंअधिभिर्गन्तव्यंकशोजुवंअसुरभीत्याउदकंप्रवेष्टुंगन्ता-
 रम् एवंभूतंदिवोदासंपतत्संज्ञकराजपिंशंवरहत्येशंवरआयुधंतद्युक्तःशंवरोसुरः तस्यहननेविषय-
 भूतेसति याभिरूतिभिरावतमरक्षतम् अपिच याभिरूतिभिः पूर्भिद्ये पुराणिनगराणिभिद्यन्तेस्मि-
 न्नितीपूर्भिद्यःसद्गमः तस्मिन्त्रसदस्युंपतत्संज्ञकष्टपिंपुरुकुत्सपुत्रंआवतमरक्षतं ताभिरित्यादिपूर्व-
 वत् ॥ महान् महान्तमित्यस्यछान्दसोवर्णलोपः । कशोजुवम् कशइत्युदकनाम कशगतिशासनयोः
 असुन् कशांस्युदकानिजवतइतिकशोजूः जुइतिसौत्रोधातुर्गत्यर्थः क्विबचीत्यादिनाक्विप्दीर्घौ ।
 दिवोदासम् दिवश्चदासे षष्ठ्याअलुग्वक्तव्यइत्यलुक् दिवोदासादीनांछन्दस्युपसंह्यानमितिपूर्वप-
 दाद्युदात्तत्वम् । शंवरहत्ये हनस्तचेतिहन्तेर्भावेक्यप् तत्सन्नियोगेनतकारान्तादेशश्च रुदुत्तरपद-
 मरुतिस्वरत्वम् ॥ १४ ॥

पञ्चदशीष्टममाह-

याभिर्वंश्रंविपिपानमुपस्तुतंकलिंयाभिर्वित्तजानिंदुवस्यथः ।
 याभिर्व्यश्वमुतपृथिमावतंततामिरूपुञ्जतिभिरश्विनागंतम् ॥ १५ ॥ ३५ ॥

याभिः । वृश्मम् । विष्टपिपानम् । उपस्तुतम् । कलिम् । याभिः ।
 वित्तजानिम् । दुवस्यथः । याभिः । विष्टअश्वम् । उत । पृथिम् ।
 आवतम् । तामिः । ऊम् इति । सु । ऊतिष्टभिः । अश्विना ।
 आ । गतम् ॥ १५ ॥ ३५ ॥

हेअश्विनौ वंश्रंविखनसःपुत्रंपतत्संज्ञकष्टपिं विपिपानंविशेषेणपार्थिवंरसंपिबतम् याभिरूति-
 भिररक्षतम् कीदृशंपुस्तुतंसमीपस्थैः सम्यक्स्तुतमितिस्तूयमानं तथा वित्तजानिंलब्धभार्य
 कालंपतत्संज्ञकष्टपिंयामिरूतिभिः दुवस्यथःरक्षथः उतअपिच व्यश्व्यं विगताश्वंपृथिंपतत्सं-
 ज्ञैर्वंराजपियाभिरूतिभिरावतमरक्षतम् अन्यत्पूर्ववत् ॥ विपिपानम् पापाने ताच्छीलिकश्वा-
 नम् बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः बहुलंछन्दसीत्यभ्यासस्येतम् । उपस्तुतम् स्तौतेः कर्मणिनिष्ठा म-
 ष्ट्यादित्वाद्गुत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । वित्तजानिम् वित्तालब्धाजायायेनसतयोक्तः जायायानिइ
 इविसमासान्तोनिङोदेशः षोषोव्योर्वन्तीतियलोपः बहुवीर्होपूर्वपदमरुतिस्वरत्वम् । व्यश्वम् विग-

तोऽश्वीयस्मात्सतथोक्तः बहुव्रीहिस्वरेणपूर्वपदस्योदात्तत्वेउदात्तस्वरितयोर्यणइतिपरस्यानुदा-
त्तस्यस्वरितत्वम् ॥ १५ ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेपञ्चविंशोवर्गः ॥ ३५ ॥

षोडशीष्टकमाह—

याजिर्नराशयवेयाजिरत्रयेयाजिःपुरामनवेगातुमीपथुः ।

याभिःशारीराजतंस्यूमरश्मयेताभिःसुपुःकृतिभिरश्विनागतम् ॥ १६ ॥

याजिः । नरा । शयवे । याजिः । अत्रये । याजिः । पुरा । मनवे ।

गातुम् । ईपथुः । याभिः । शारीः । आजतम् । स्यूमरश्मये ।

ताभिः । सुम् इति । सु । कृतिभिः । अश्विना । आ । गतम् । १६ ।

हेनरानेतारावश्विनौ पुरापूर्वस्मिन्काले शयवे एतत्संज्ञकायऋषये गातुंदुःखान्निर्गमनलक्षणं
मार्गयाभिरूतिभिःईपथुः युवांवाञ्छितवन्तौ कृतवन्तावित्यर्थः किंत्वत्तामध्यां शयवेचिन्तास-
त्याशचीभिरित्यस्याष्टचिप्रतिपादितम् तथाअत्रयेऋषयेशतद्वारेयन्नगृहे असुरैःपीडयमानायस-
न्तापकारिणोभ्रेः शीतेनोदकेनशीतकरणलक्षणंगातुंदुःखनिर्गमनहेतुभूतंमार्गयाभिरूतिभिः युवा-
मिष्टवन्तौ एतच्च हिमेनाग्निंघंसमवारयेथांभित्यादौप्रसिद्धम् । तथामनवे एतन्नाम्नेराजर्षयेयाभि-
रूतिभिर्षवादिधान्यवापनादिरूपंगातुंदादिरश्मिनिर्गमनहेतुभूतंमार्गयांभिरूतिभिः युवां कृतवन्तौ तथाचमन्त्रान्तर-
म्—यवंवृकेणाश्विनावपन्तेति । अपिचस्यूमरश्मये स्युतःसंबद्धोरश्मिर्दीर्घस्यतस्मैवत्संज्ञका-
यऋषये याभिरूतिभिःशारीः शरीरानामवेणुविशेषः तद्विकारभूताइपूः आजतं शत्रुप्रतिभेरयत-
म् ताभिरूतिभिरित्यादिसमानम् ॥ नरा नूनये ऋदोरश् सुपांसुदुगितिविभक्तेराकारः । शयवे
शीङ्स्वमे धृष्टदशीवृचरीत्यादिनाउपप्रत्ययः । ईपथुः इपइच्छायाम् लिट्यथुसि असवर्णेइतिप-
युंदासादभ्यासस्येयडादेशाभावेसवर्णदीर्घः । शारीः विकारार्थंशरशब्दावअनुदात्तादेश्वेत्यञ् टि-
ड्ढाणजितिडीप् । स्यूमरश्मये पिवुतन्नुसन्ताने सिवैरीणादिकोमन्प्रत्ययः झोःशडित्पूद् बहुव्री-
हौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ १६ ॥

सप्तदशीष्टचमाह—

याभिः पठर्वा जठरस्य मज्जनाग्निर्नादीदेचितइद्धो अज्जना ।
याभिः शर्यात्मवथो महाधनेताभिः सुपुऋतिभिरश्विनागत्म् ॥१७॥

याभिः । पठर्वा । जठरस्य । मज्जना । अग्निः । न । अदीदित् ।
चितः । इद्धः । अज्जन् । आ । याभिः । शर्यात्म् । अवथः ।
महाधने । ताभिः । सुम् इति । सु । सुतिः । अश्विना ।
आ । गत्म् ॥ १७ ॥

हेअश्विनौ जठरस्य जठरं भवति जग्धमस्मिन्प्रियतइतियास्कं । जठरोपलक्षितस्य शरी-
रस्य मज्जनाचलेन युक्तः सन् पठर्वा एतत्संज्ञो राजर्षिः अज्जना संग्रामनामैतत् अज्जनि संग्रामे युष्म-
दीयाभिः स्तुतिभिरासमन्ताव अदीदेत् अदीप्यत तत्र दृष्टान्तः— चितः काष्ठैरभित्तइद्धः यत्तग्रहे
ऋत्विग्भिः प्रज्वालितः अग्निर्न यथाग्निः प्रकाशते तद्वदित्यर्थः अपि च शर्यात्मानवं इन्द्रेण सह-
स्पर्धमानं महाधने संग्रामनामैतत् महाधाधनेनोपेतैः संग्रामेयाभिः स्तुतिभिरवथोरक्षथः ताभिरित्या-
दिगतम् ॥ अदीदेत् दीदेति श्छान्दसो दीमिकर्मा । अज्जन् अजगतिक्षेपणयोः अजन्ति क्षिपन्त्य-
स्मिन्वाणानिति अधिकरणे औणादिको मनिन् वलादावार्धघातुके विकल्पयिष्यतइति वचना-
द्दीभावाभावः सुपांसुलुगिति सप्तम्या लुक् । महाधने आन्महतइत्यात्वम् ॥१७॥

अष्टादशीष्टचमाह—

याभिरङ्घ्रिरोमनं सानिर्णयथोयुंगच्छथोविवरेगो अर्णसः ।
याभिर्मनुंशूरमिपासुमावतंताभिः सुपुऋतिभिरश्विनागत्म् ॥१८॥

याभिः । अङ्घ्रिः । मनसा । निःश्रण्यथः । अयम् । गच्छथः ।
त्रिवरे । गोऽर्णसः । याभिः । मनुम् । शूरम् । इपा । सुम् आवतम् ।
ताभिः । सुम् इति । सु । सुतिः । अश्विना । आ । गत्म् ॥१८॥

अङ्गिरइत्येतदामञ्चित्वाक्याद्दहिभ्रूतं तेनचात्मानंसंघोष्यस्तुतावृषिपिरयति हेअङ्गिरःअङ्गिरसांगोवज त्वमश्विनौ स्तुहि हेअश्विना मनसामननीयिनस्तोत्रेणभीतौसन्तौ युवांयाभिरुतिभिः निरण्यथःस्तोतृननितरांरमयथः यद्वा मनसैवकरणभूतेनरमयथः तथागोअर्णसोगोत्पस्य अरणीयस्यधनस्यपणिभिर्गुहायांनिहितस्यविवरेविवरणेगुहाद्वारस्योद्घाटेनमकाशनेनमकाशने विषयभूतेसति याभिरुतिभिःसहयुवामग्रंसर्वेभ्योदेवेभ्यःपुरस्ताद्गच्छथः अपिचशूरवीर्यवन्तं मनुंइपापृथिव्यामुभेनयवादिधान्यरूपेणाग्नेनयाभिरुतिभिः समावतंसम्यगरक्षतम् ताभिः सर्वाभिरुतिभिःसहास्मानप्यागच्छतम् ॥ निरण्यथः निरमयथइत्यस्यवर्णव्यापत्याएतद्रूपम् । विवरे ग्रहवृद्धनिश्चिगमश्चेतिभावेअप् थाथादिनोत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ॥ १८ ॥

एकोनविंशीष्टकमाह—

याभिःपत्नीर्विमदायन्यूहथुराषवायाभिररुणीरशिक्षतम् ।

याभिःसुदासंऊहथुःसुदेव्यं१ताभिरुपुञ्जतिभिरश्विनागंतम् ॥ १९ ॥

याभिः । पत्नीः । वि॒दम॒दायं । नि॒ऽऊ॒हथुः । आ । घृ । वा । याभिः ।

अ॒रु॒णीः । अशिक्षतम् । याभिः । सु॒दासे । ऊ॒हथुः । सु॒दे॒व्यम् ।

ताभिः । ऊ॒म् इति । सु । ऊ॒ति॒ऽभिः । अ॒श्वि॒ना । आ । ग॒तम् ॥ १९ ॥

हेअश्विनौ विमदायपतन्नात्रेकपये याभियुंप्पदीयाभिरुतिभिःपत्नीःभार्याःपुरुमित्रस्यदुहितरंन्यूहथुः नितरांवावांसुवांप्रापितवन्तौ घेतिपदपूरणः तथायाभिरुतिभिररुणीःअरुणवर्णाआरोचमानाः गाःआभिमुरत्येनाशिक्षतंअदत्तम् तथा पिजवनपुत्रायसुदासेकल्याणदानायराज्ञेसुदेव्यंमशस्तंघनंयाभिरुतिभिरुहथुःप्रापितवन्तौ ताभिरित्यादिगतम् ॥ पत्नीः अगोव्यत्ययेनशसादेशः । न्यूहथुः वहमापणे अथुसि यजादित्वात्संपसारणम् द्विवचनादि । सुदासे शोभनंदातीविसुदाः असुन् । सुदेव्यम् दिगादित्वाद्यव तित्स्वरितमितिस्वरितत्वम् ॥ १९ ॥

विंशीष्टकमाह—

याभिःशन्तातीभवयोददाशुपेसुज्यंयाभिरुवंयोयाभिरभिर्गुम् ॥

ओम्पार्वतीसुभरांमृतस्तुमंताभिरुपुञ्जतिभिरश्विनागंतम् ॥ २० ॥ ३६ ॥

याभिः । शन्ताती इति शम्हताती । भवंथः । ददाशुपे । भुज्युम् ।
 याभिः । अवंथः । याभिः । अधिद्गुम् । ओम्याध्वतीम् ।
 सुधराम् । ऋतुस्तुभम् । तार्भिः । ऊम् इति । सु । ऊतिःभिः ।
 अश्विना । आ । गतम् ॥ २० ॥ ३६ ॥

हेअश्विनौ ददाशुपेहवीं पिदत्तवतेयजमानाययाभिरूतिभिः शंताती सुखस्यकर्तारोभवथः
 याभिश्चोतिभिः भुज्युतग्रस्यपुत्रभवथः याभिश्चाधिगुं अधिगुर्देवानांशमिता अधिगुश्चापश्च उ-
 भौदेवानांशमितारावितिश्रुतेः । अपिच ऋतस्तुभं ऋतंसत्यंस्तोभत्युच्चारयतीत्यृतस्तुप् एतत्तंश-
 सृषिओम्यावतीं ओम्येतिसुखनाम तद्युक्तांसुभरांसुखेनभरणीयामिपं याभिरूतिभिः प्रापयथः
 ताभिःसर्वाभिरूतिभिःसहास्मानप्यागच्छतम् ॥ शंताती शिवशमरिष्टस्यकरेइतिवातिल्लप्रत्ययः
 लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् । ददाशुपे दाश्वदाने लिटःकसुः वसोःसंपसारणमितिसं-
 पसारणम् शासिचसिचसीनांचेतिपत्वम् ॥ २० ॥

॥ इतिप्रथमस्यसप्तमेपट्विंशोवर्गः ॥ ३६ ॥

एकविंशीष्टचमाह—

याभिःऋशानुमसनेदुवस्यथोजवेयाभिर्यूनोअर्वन्तमावतम् ।
 मधुप्रियंभरथोयत्सरद्भ्यस्ताभिरूपुऊतिभिरश्विनागतम् ॥२१॥
 याभिः । ऋशानुम् । असने । दुवस्यथः । जवे । याभिः । यूनः ।
 अर्वन्तम् । आवतम् । मधु । प्रियम् । भरथः । यत् । सरद्भ्यः ।
 तार्भिः । ऊम् इति । सु । ऊतिःभिः । अश्विना । आ । गतम् ॥२१॥

स्वानादिपुसोमपाटेपुमध्येऋशानुरेकःसोमपालः तथाचतैत्तिरीयकम्—हस्तसुहस्तऋशा-
 नवेतेवःसोमक्रयणाइति । तंऋशानुं असने इपवःअस्यन्तेस्मिन्निति अरातःसंभ्रामः तस्मिन्संभ्रामे
 हेअश्विनौ याभिरूतिभिर्दुवस्यथोरक्षयःतथायाभिश्चजवेवेगेमवृत्तंयूनस्तारुणस्यपुरुकुत्तास्यज-

वैतमश्वं आवतमरक्षतम् अपिचयन्मधुक्षौद्रं पित्र्यं सर्वेषामनुकूलवेद्यं तत्सरंहृष्यः मधुमक्षिकाभ्यः या-
भिश्चोतिभिर्भरंधः संपादयथः ताभिः सर्वाभिरुतिभिः सहास्मानप्यागच्छतम् ॥ असने असु-
क्षेपणे करणाविकरणयोश्चेत्यधिकरणे ल्युट् । सरहृष्यः सुगतौ सर्वैरटिः ॥ २१ ॥

द्वाविंशीष्टकमाह—

याभिर्नरंगोपुयुधं नृपाह्ये क्षेत्रस्य सातातनयस्य जिन्वथः ।

याभिरथान् अवन्थो याभिर्वतस्ताभिरुपुत्तिभिर्श्विनागतम् ॥ २२ ॥

याभिः । नरम् । गोपुयुधम् । नृः । स्ये । क्षेत्रस्य । साता ।

तनयस्य । जिन्वथः । याभिः । रथान् । अवन्थः । याभिः । अवन्तः ।

ताभिः । उम् इति । सु । उत्तिभिः । अश्विना । आ । गतम् ॥ २२ ॥

हेअश्विनौ गोपुयुधंगोविषयं युद्धं कुर्वन्तं नरयज्ञस्यनेतारं यजमानं याभिरुतिभिः नृपाह्ये
श्रुभिः सोढव्येसंग्रामे जिन्वथः प्रीणयथोरक्षथइत्यर्थः तथा क्षेत्रस्य गृहादिरूपस्य तनयशब्दो-
धनवाची तनयस्य धनस्य च साता सातयेसंभजनार्थं याभिरुतिभिर्भयजपानंरक्षथः याभिर्धयज-
मानानां रथान् रक्षथः तदीयानवन्तोश्वांश्च याभिरवथस्ताभिः सर्वाभिरुतिभिः सहास्मानप्या-
गच्छतम् ॥ गोपुयुधम् युधसंग्रहारे गोपुयुध्वतइति गोपुयुत् तत्पुरुषेरुतिबहुलमित्यलुक् ।
नृपाह्ये पहमर्षणे शकिसहोश्चेति यत् अन्येषामपि दृश्यतइतिसाहितिकोदीर्घः कटुत्तरपदप्रकृति-
स्वरत्वम् । साता वनपणसंभक्तौ भावेकिन् जनसनत्वनानसन्नलोरित्यात्वम् ऊतिपुतीत्यादिना
किन्नडदात्तत्वं निपातितम् सुपांसुत्तुगिति चतुर्ध्याडादेशः । जिन्वथः जिविप्रीणनार्थः भौवादिक-
कः इदित्त्वानुम् । रथान् दीर्घादटिसमानपादेशेति नकारस्यरुत्वम् आतोडितित्यमितिसानुना-
सिकआकारः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशीष्टकमाह—

याभिः कुत्सं माजुनि यं शतं कनू प्रतुर्वीतिं प्रचदमीति मावंतम् ।

याभिर्ध्वंसान्ति पुरुषान्ति मावंतं ताभिरुपुत्तिभिर्श्विनागतम् ॥ २३ ॥

याभिः । कुत्सम् । अर्जुनेयम् । शतक्रतू इति शतऋतू । प्र ।
 तुर्वीतिम् । प्र । च । दभीतिम् । आवतम् । याभिः । ध्वसन्तिम् ।
 पुरुसन्तिम् । आवतम् । ताभिः । ऊम् इति । सु । ऊतिः ।
 अश्विना । आ । गतम् ॥ २३ ॥

हेशतक्रतू बहुविधकर्माणौ अश्विनौ अर्जुनेयं अर्जुनइतीन्द्रस्यनाम तथाचवाजसनेयक-
 म-एतद्वाइन्द्रस्यगुद्व्यं नामयदर्जुनइति । तस्यपुत्रं कुत्सं याभिरूतिभिः प्रावतं प्रकर्षेणारक्षतम् त-
 यातुर्वीतिं दभीतिं च याभिरूतिभिः प्रावतम् अपि च याभिर्ध्वसन्ति एतत्संज्ञं पुरुपन्ति एतन्नामानं च क्र-
 षिं आवतं अरक्षतम्, ताभिः सर्वाभिरूतिभिः सहास्मानपिसुष्टु आगच्छतम् ॥ अर्जुनेयम् शुभ्रादिभ्य-
 श्चेति च शब्दो नुक्तसमुच्चयार्थं इत्युक्तत्वादढक् । तुर्वीतिं तुर्वीहिंसार्थः शत्रूंस्तुर्वतीति तुर्वीतिः औणा-
 दिकइति प्रत्ययः । दभीतिम् दंभुदंभे औणादिकः क्रीतिप्रत्ययः । ध्वसन्तिम् ध्वंसुगतौ च औणादि-
 कोऽक्षिङ्प्रत्ययः अनिदितामिति नलोपः शोन्तः । पुरुपन्तिम् पुरुसनोतिददातीति पुरुपन्तिः किच्-
 कौचसंज्ञायामिति किच् नकिचिदीर्घश्चेति अनुनासिकलोपोपधादीर्घयोर्निषेधः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽथ चमाह-

अमस्वतीमश्विनावाचमस्मेकृतं नो दस्ना हृपणामनीपाम् ।
 अद्युत्येवसेनिह्वयेवाहृधेचनोभवतं वार्जसातौ ॥ २४ ॥

अमस्वतीम् । अश्विना । वाचम् । अस्मे इति । कृतम् । नः ।
 दस्ना । हृपणा । मनीपाम् । अद्युत्ये । अवसे । नि । ह्वये ।
 वाम् । हृधे । च । नः । भवतम् । वार्जसातौ ॥ २४ ॥

हेअश्विनौ अस्मेअस्माकंवाचंअमस्वतीम् अमइतिकर्मनाम विहितैःकर्मभिःसंयुक्तां कृतं
 कुरुतम् तथानोस्माकंमनीषांबुद्धिं हेहृपणाकामानां वषंकी दस्नाशत्रूणामुपक्षपयितारवाश्विनौ वेदा-
 र्थं तानसमर्थकुरुतम् अपिच यस्माद्युवामेवंगुणविशिष्टौ तस्मादवांपुवां अवसेरक्षणापनिह्वये
 निवरामाह्वये कदा अद्युत्ये घोरनरहिते प्रकाशनरहिते रात्रेःपश्चिमेषामे तस्मिन्काले

हिमातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरिदं सूक्तं पठ्यते आहूतौ च युवां वाजसातौ वाजस्यान्नस्य संभ्रजेने यद्वा
सद्गामनामैतत् सद्गामेनोस्माकं वृधेवर्धनाय भवतम् ॥ अमस्वतीम् आपः कर्माख्यायां हस्वोऽनुत्
वेति अतुन्ननुडागमश्च तदस्यास्तीति मतुप् मादुपधायाइति मतुपोषत्वम् तसौमत्वर्थे इति भ्रत्वे-
नपदत्वाभावात् रुत्वाद्यभावः । अस्मे सुपांसुलुगिति पठ्याः शोभादेशः । कृतम् करोते लोऽट्विहुलं
छन्दसीति विकरणस्य लुक् । अद्युत्ये द्युतदीप्तौ ऋहलोऽर्ण्यदिति भावे ण्यत् वर्णव्यापत्त्याऽकारः
द्युत्यं प्रकाशनमस्मिन्नास्तीति बहुव्रीहौ व्यत्ययेनान्तस्वरितत्वम् । निहृये निसमुपविभ्यो हृत्वा-
त्यनेपदम् । वृधम् वृधुवृधौ संपदादिलक्षणोभावेऽपि सावेकाचइति विभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः—

द्युन्निरक्तुभिः परिपातमस्मानरिष्टेभिरश्विनासौभगेभिः ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामर्दितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥ २५ ॥ ३७ ॥

द्युःक्षिः । अक्तुःक्षिः । परि । पातम् । अस्मान् । अरिष्टेभिः ।

अश्विना । सौभगेभिः । तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् ।

अर्दितिः । सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ २५ ॥ ३७ ॥

हेअश्विनौ द्युभिर्दिवसैः अक्तुभीराविभिश्च अस्मान्स्तोतृन्परिपातम् परितोरक्षत्वम् सर्व-
दास्मान् रक्षत्वमित्यर्थः तथा अरिष्टेभिः अर्हिसितैः सौभगेभिः सुभगत्वैः सुभगत्वापादकैः धनै-
रस्मान् रक्षत्वम् यदस्माभिः मार्थित्वेनोस्मदीयं तन्मित्रादयः पददेवताममहन्तां पूजयन्तु उवश-
ब्दः समुच्चये ॥ द्युभिः दिवउदित्युत्वम् दिवोऽल्ललितिसावेकाचइति प्रातस्य विभक्त्युदात्तत्वस्य
प्रतिषेधः । अरिष्टेभिः रिपहिंसायाम् निष्ठेतिकः नञ्समासेऽन्यपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् बहुलं-
छन्दसीति विकरणस्य लुक् । अश्विना सुपांसुलुगिविभक्तेराकारः आमद्वितस्य चेतिसर्वानुदात्त-
त्वम् । सौभगेभिः शोभनोभगः श्रीर्यस्यासौ सुभगः तस्य भावः सौभगम् सुभगान्मन्वेत्सुद्रा-
धादिपुत्राणां दन्मत्ययः हन्द्रगतिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य चेतिसभयपदवृद्धिर्न भवति तस्य सर्वविषयन्त-
न्दसि विकल्पन्तइति विकल्पितत्वात् पूर्ववदेतभावः त्रित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्वम् ॥ २५ ॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेऽपोत्तिलंजगत् । निर्भमेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

इत्थं सप्तममध्यायं व्याख्याय अष्टममध्यायं व्याख्यातुमारभ्यते । प्रथमे मण्डले षोडशेनुवाके सप्तसूक्तानि गतानि इदमितिविंशत्यृचमष्टमं सूक्तम् अत्रानुक्रम्यते—इदं विंशतिरूपस्यं द्वितीयोर्ध्वं चोरात्रे श्रेति । ऋषिश्चान्यस्मादिति परिभाषयानुवृत्तेराङ्गिरसः कुत्सः ऋषिः अनदेशपरिभाषया विष्टुच्छंदः उपोदेवता द्वितीयार्धं च स्परात्रिरपि मातरनुवाके उपस्थे क्रतौ वैष्टुभे छन्दस्ये तत्सूक्तम् सूत्रितं च—इदं श्रेष्ठं पृथूरथ इति सूक्ते इति आश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं मातरनुवाकातिदेशात् ।

तत्र प्रथमाष्टकमाह—

ओम् इदं श्रेष्ठं ज्योतिषां ज्योतिरागाच्चित्रः प्रकेतो अजनिष्टविभ्वा ।
यथा प्रसूता सवितुः सवायं एवारात्र्युपसे योनिमारैक् ॥ १ ॥

इदम् । श्रेष्ठम् । ज्योतिषाम् । ज्योतिः । आ । अगात् । चित्रः ।
प्रदकेतः । अजनिष्ट । विभ्वा । यथा । प्रसूता । सवितुः ।
सवायं । एव । रात्री । उपसे । योनिम् । अरैक् ॥ १ ॥

ज्योतिषां ग्रहनक्षत्रादीनां द्योतमानानां मध्ये इदं उपआख्यं ज्योतिः श्रेष्ठं प्रशस्यतमं अस्य को-
तिशय इति चेत् उच्यते—नक्षत्रादिकं ज्योतिः स्वात्मानमेव प्रकाशयति नान्यत् चन्द्रस्तु पृथग्यन्य-
त्प्रकाशयति तथापि अविस्पष्टप्रकाशः औपसंतु ज्योतिर्युगपदेव सर्वस्य जगतोऽन्धकारनिराकरणे-
न विशेषेण प्रकाशकम् अतः प्रशस्यतममित्यर्थः तादृशं ज्योतिः आगात् पूर्वस्यां दिश्यागमव आ-
गते च तस्मिन् चित्रश्चायनीयः प्रकेतः अन्धकारावृत्तस्य सर्वस्य पदार्थस्य विज्ञापकस्तदीयोरग्निः
विभ्वाविभुव्यां तः सज्जनिष्ट प्रादुरभूत् किञ्च यथारात्री रात्रिः स्वयं सवितुः सूर्यसकाशात् प्रसूता
उत्तना सूर्योऽस्तंगच्छन् रात्रिजनयति तस्मिन्नस्तमिते रात्रेरुत्पत्त्यावात् एवमेव रात्रिरपि उप-

सप्तवायुपसउत्पत्तयेतदर्थंयोनिंस्थानंस्वकीयापरभागलक्षणंअरैक्कारेचितवती कल्पितवती-
त्यर्थः यद्वाप्रसूतारात्रिसकाशादुत्पन्नाउपाः सवितुःसूर्यस्यसवायुपसवायुजन्मनियथाभवति एवं
रात्रिपिउपसेउपसोयजन्मतदर्थंयोनिंस्वापरभागलक्षणंस्थानंरुतवती । अत्रनिरुक्तम्—इदंश्रे-
ष्ठंज्योतिपांज्योतिरागमच्चित्रंप्रकेतनंप्रज्ञाततममजनिष्टविभूततमंयथाप्रसूतासवितुःप्रसवायरात्रि-
रादित्यस्यैवंरात्र्युपसेयोनिमरिचत्स्थानमिति ॥ श्रेष्ठं प्रशस्यशब्दादातिशयनिकइष्टम् प्रश-
स्यस्यश्रइतिश्रदेशः प्रकृत्यैकाजितिप्रकृतिभावाहिलोपाभावः । अगात् एतेर्लुङिङ्गोमाहुड्डीति
गादेशः गातिस्थेतिचिचोर्लुक् । प्रकेतः कितज्ञाने अन्तर्भावितण्यथात् कर्मणिषञ्च् थाथादि-
नोत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । अजनिष्ट जनीमादुर्भावे लुङिसिचइडागमः । विच्वा विप्रसंभ्योद्भुसं-
ज्ञायामितिभवतेर्हुप्रत्ययः सुपांसुलुगित्यादिनासोराकारादेशः ओःसुपीतियणादेशस्यनभूसुधि-
योरितिप्रतिषेधेमात्रेछन्दस्प्रुभयथेतियणादेशः व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् यद्वा विपूर्वाङ्गवतेरौणा-
दिकोडुनप्रत्ययः निच्वादाद्युदात्तत्वम् । प्रसूता पूङ्माणिप्रसवे कर्मणिनिष्ठा गतिरनन्तरइतिगतेः
प्रकृतिस्वरत्वम् । सवायु छन्दसिजवसवौवकव्यावितिनिपातनादच् चिच्वादन्तोदात्तत्वम् अणो-
प्रगृहस्यानुनासिकइतिसंहितायामकारःसानुनासिकः।एव निपातस्यचेतिसंहितायांदीर्घः।रात्रिः
रात्रेश्चाजसावितिङीष् यस्येतिचेतीकारलोपः । अरैक् रिचिर्चिरेचने लङिङ्गुलंछन्दसीतिवि-
करणस्यलुक् लघूपधगुणेहल्ङ्वाङ्ग्यइतितिलोपः वर्णव्यापत्याव्यत्ययेनएकारस्येकारः ॥१॥

द्वितीयाष्टचमाह—

रुशंहत्सा रुशंती श्वेत्यागादौरैगुरुङ्णासर्दनान्यस्याः ।

समानवन्धुअमृतेअनूचीद्यावावर्णचरतआमिनाने ॥ २ ॥

रुशंत्श्वत्सा । रुशंती । श्वेत्या । आ । अगात् । अरैक् । ऊम् इति ।
रुङ्णा । सर्दनानि । अस्याः । समानवन्धु इति समानश्वन्धु । अमृते
इति । अनूची इति । द्यावा । वर्णम् । चरतः । आमिनाने
इत्यांमिनाने ॥ २ ॥

श्वेत्येत्युपसोनामधेयं रुशतीदीवाश्वेत्याश्वेतवर्णोपाः रुशद्वत्सा रुशदीतःसूर्योवत्सो-
यस्याःसातथोक्ता यथामातुःसमीपेवत्तःसञ्चरति एवंउपसःसमीपेसूर्यस्यनित्यमवस्थानात्तद्व-
त्तत्वम् अथवा यथावत्सोमातुःस्तन्यंरसंपिवनहरति एवमुपसोवश्यायास्त्वंरसंपिवनवत्सद्वत्सुच्य-
ते तादृशीसतीआगात् आगतवती आगतायाअस्याउपसः कृष्णाकृष्णवर्णारात्रिः सदनानि
स्थानानिस्वकीयान्त्यार्धयामलक्षणानिआरैक् आरेचितवती कल्पितवती दत्तवतीत्यर्थः उद्वत्ये-
त्तदपूरणम् अपिचैतेरात्र्युपसोसमानबन्धूसमानेनएकेनसूर्याख्येनबन्धुनासख्यायुक्ते यद्वा सूर्ये-
णसहसंबद्धे यथाउपाउदेप्यतासूर्येणसंबद्धा एवंरात्रिरपिअस्तंयतासूर्येणसंबद्धा अमृतेमरणर-
हिते कालात्मकत्वयानित्यत्वात् अनूचीअन्वञ्चन्त्यौ प्रथमंरात्रिःपश्चादुपाइत्यनेनक्रमेणगच्छन्त्यौ
यद्वा सूर्यगत्यनुसारेणगच्छन्त्यौ एवंभूतेवर्णसंबंधांप्राणिनांरूपंआमिनानेजरयन्त्यौ यद्वा स्व-
कीयंरूपंहिंसन्त्यौ उपसानैशंतमोनिवर्त्यते प्रकाशात्मकमुपसोरूपंरात्र्याएवंविधेसत्यौघावाद्यो-
त्वमानेचरतः प्रतिदिवसमावर्तते यद्वा घावानभसांतरिक्षमार्गेणचरतःप्रविद्विसंगच्छतःअत्रनि-
रुक्तम्—रुशद्वत्सासूर्यवत्सोरुशादितिवर्णनामरोचतेज्वलतिकर्मणःसूर्यमस्पावत्समाहसाहचर्याद्रस-
हरणाद्धारुशतीश्वेत्यागात्श्वेत्याश्वेतवेररिचकृष्णासदान्यस्याःकृष्णवर्णारात्रिःकृष्णकृष्णतोर्नि-
कृष्टोवर्णोथैनेसंस्तौतिसमानबन्धूसमानबन्धनेअमृतेअमरणधर्माणामनूचीअनूच्याविवीतेरेतरम-
भिप्रेत्यघावावर्णंचरतस्तेएवघावौघोतनादपिवाघावाचरतस्तपासहचरतइतिस्यादामिनानेआमि-
नानेअन्योन्यस्याध्यात्मंकुर्वाणेइति ॥ श्वेत्या श्वितावर्णे अस्मात् एयन्तादचोयदितिभावेयत् णि-
लोपः अर्शआदित्वान्मत्वर्थीयोच् । अमृते मृतमरणमनयोर्नास्तीतिबहुव्रीहौनञोजरमरमिवमृ-
ताइत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । अनूची अनुपूर्वाद्द्वैवेर्कृत्वित्यादिनाकिन् अनिदितामितिनलोपः
अश्चेतश्चोपसद्व्यनमितिडीप् अचइत्यकारलोपेचावितिदीर्घत्वम् अनुदात्तस्यचयत्रोदात्तलो-
पइतिडीपउदात्तत्वम् सुषांसुलुगिति विभक्तेर्लुक् । आमिनाने मीइहिंसायाम् क्रैयादिकः शान-
चि मीनानेनिगमेइतिह्रस्वत्वम् ॥ २ ॥

द्वतीयाम्चमाह—

समानोअध्वास्त्रस्रोर्नन्तस्तमन्यान्यां चरतोदेवशिष्टे ।

नमेथैतेनतस्थतुःसुमेकेनक्तोपासासमनसाविरूपे ॥ ३ ॥

समानः । अध्वा । स्वस्रोः । अनन्तः । तम् । अन्याऽन्या । चरतः ।
 देवशिष्टे इति देवऽशिष्टे । न । मेथेते इति । न । तस्थतुः । सुमेके
 इति सुऽमेके । नक्तोपसा । सऽमनसा । विरूपे इति विरूपे ॥ ३ ॥

स्वस्रोर्भगिन्योः राज्युपसोः अध्वासश्चरणसाधनभूतोमार्गः समानएकएव येनैवाकाश-
 मार्गेण उपनिर्गच्छति तेनैवरात्रिरपि सचमार्गो नन्तः अवसानरहितः तंमार्गं देवशिष्टे देवेन द्योतमाने-
 नेन सूर्येणानुशिष्टेशिक्षिते सत्यौ अन्या अन्या एकैका चरतः क्रमेणागच्छतः अपिच सुमेकेशो भनमे-
 हने सर्वेषामुत्पादकत्वात् शोभनमजनने नक्तोपसारात्रिरुपाश्वरूपे तमः प्रकाशलक्षणाभ्यां विरुद्ध-
 रूपाभ्यां युक्ते अपि समनसा समानमनस्के ऐकमत्यं प्राप्ते सत्यौ नमेथेते परस्परं नाहिंस्तः तथा न तस्थतुः
 क्वचिदपि न विद्यतः सर्वदालोकानुग्रहार्थं गच्छथ इत्यर्थः ॥ अन्या अन्या कर्मव्यतिहारे सर्वनाम्नो द्वे भ-
 वत इति वक्तव्यम् समासवच्च बहुलमित्यन्याशब्दस्य द्विर्भावः तस्य परमाधेदितमित्याधेदितसंज्ञायां
 अनुदात्तं चेत्याधेदितानुदात्तत्वम् । देवशिष्टे शासु अनुशिष्टौ अस्मात्कर्मणि निष्ठा यस्य विभाषे वीट्म-
 तिषेधः शासद्दद्द् हलोरित्युपधाया इत्वम् शासि वसि वसीनां चेतित्वम् तृतीया कर्मणीति पूर्वपदम-
 लुतिस्वरत्वम् । मेथेते मेथृमेधृमेधाहिंसनयोः भौवादिकः अनुदात्तेव । सुमेके मिहसेचने भावे-
 वञ् शोभनो मेहोययोस्ते व्यत्ययेन ककारः उत्तरपदस्य जित्स्वरेणाद्युदात्तत्वादाद्युदात्तं च्छ-
 न्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । नक्तोपसा सुपांसुलुगिति विभक्तेराकारः अन्येषामपि दृश्यत इति सं-
 हितायामुपधायादीर्घः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

भास्वतीनेत्रीसूचतानामचेति चित्राविदुरेन आवः ।
 प्राप्याजगद्भुनोरायो अख्यदुपा अजीगर्भुवनानि विश्वा ॥ ४ ॥

भास्वती । नेत्री । सूचतानाम् । अचेति । चित्रा । वि । दुरः । नुः ।
 आंवरित्यावः । प्रऽअर्प्य । जगत् । वि । ऊम् इति । नुः । रायः ।
 अख्यत् । उपाः । अजीगः । भुवनानि । विश्वा ॥ ४ ॥

भास्वतीविशिष्टमकाशनयुक्ता सन्वृतेनिवाङ्म सन्वृतानां वाचनित्री उत्पादपित्री उपसः नाडु-
 भावानन्तरं हि पृथुपक्षिष्णादयः सर्वशब्दं कुर्वन्ति एवं भूता उपाः अचेति अस्माभिरस्मापि चित्रा-

चायनीया ज्ञातासानोस्माकं दुरोद्वाराणि तमसातिरोहितानिव्यावः व्यवृणोत् यथास्माभिर्दृश्य-
न्ते तथातमोनिवार्यं प्रकाशयन्तीत्यर्थः अपिचजगत्सर्वभुवनंप्राप्यंप्रकाशंगमयित्वा नोस्माकरा-
योधनानिव्यस्यत् विशिष्टप्रकाशनयुक्तान्यकरोत् उदित्येतत्पदपूरणम् सैषोपाः विश्वाभुवनानि
सर्वाणिभुवनानितमसातिरोहितत्वेनाविद्यमानकल्पानिअजीगः उद्विरति स्वमुत्खानिर्गमयति स्व-
कीयेनप्रकाशेनतमोनिःसार्यपुनरुत्पन्नानीवकरोतीत्यर्थः ॥ नेत्री णीञ्ज्रापणे तुच् ऋनेभ्यो-
डोप् उदात्तयणोहल्पूर्वादितिडीपउदात्तत्वम् । अचेति चितीसंज्ञाने । दुरः द्वारशब्दस्वरये-
मंतौबहुलमितिवहुलत्वचनात्संप्रसारणम् । आवः वृञ्वरणे लुङि मन्नेघसेतिचुर्लुक् गुणः हल्-
ञ्चान्यइतिलोपः छन्दस्पिदृश्यतइत्याडागमः । प्राप्यं ऋगतौ णौ अर्तिहीत्यादिनायुक् स-
मासेनञ्पूर्वेक्तवोत्स्यप् । अस्यत् ख्याप्रकथने लुङि अस्यतिवकीत्यादिनात्त्रेडादेशः । अजी-
गः गृनिगरणे लुङि तिपि बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यश्लुः द्विर्वचनोरदत्वह्लादिशेषाः अर्ति-
पिपत्योश्च बहुलंछन्दसीत्यभ्यासस्येत्वम् छान्दसईकारः यद्वा अस्माण्यन्तात् लुङि चङि
द्विर्भावसन्वद्भावेत्वदीर्घाः छान्दसश्चडोलोपः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

जिह्वशये उं चरितवे मघोन्यां भोगय इष्टये राय उं त्वम् ।

द्भ्रं पश्यद्भ्य उर्विया विचक्षे उपा अं जीग जुर्वनानि विश्वा ॥ ५ ॥ १ ॥

जिह्वशये । चरितवे । मघोनी । आऽभोगये । इष्टये । राये ।

ऊम् इति । त्वम् । द्भ्रम् । पश्यत्द्भ्यः । उर्विया । विऽचक्षे । उपाः ।

अर्जीगः । जुर्वनानि । विश्वा ॥ ५ ॥ १ ॥

मघोनीत्युपसोनामधेयं मघोनीधनवतीउपाः जिह्वशये जित्वंक्रंशयनायपुरुषायचरि-
तवेचरितुंशयनाद्गुःशयस्त्वापेक्षितंप्रतिगन्तुं व्युच्छन्तीभवति त्वम् अयंपकशब्दपर्यायःसर्वनाम-
शब्दः यदाह—त्वइतिविनिग्रहार्थीयंसर्वमानुदानमिति । त्वमेकंप्रतिआभोगयेआभोग्यापशब्दा-
दिविपर्यार्थतथाअपरंप्रतिइष्टयेयागार्थं तथाअन्यंपतिरापेधनार्थं व्युच्छन्तीतिशेषः उशब्द-
श्चार्थे अपिचद्भ्रंअल्पंशयद्भ्यःअन्धकारावृत्तत्वेनइंपदृष्टम्पोननुप्येभ्यः विचक्षेविशिष्टमकाशा

यव्युच्छन्ती उर्विया उर्वीविस्तीर्णाउपाः सर्वाणिभूतजातानितमसातिरोहितानिमकाशदानेनोद्दीर्णा
नीवकरोति ॥ जिह्रशये शीङ्स्वमे जिह्रशयेतेइतिजिह्रशीः क्तिप्चेतिक्तिप् रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ।
एरनेकाचइतियण् उदात्तस्वरितयोर्यणइतिविभक्तेःस्वरितत्वम् । आभोगये आभोगशब्दाच्च-
तुष्ट्यैकवचनेयकारोपजनः यद्वाआङ्पूर्वाद्भुजेर्बहुलवचनादौणादिकःकिप्रत्ययःकुत्वंच । उर्वि-
या इयाडियाजीकाराणामुपसंख्यानमितिउर्वीशब्दादुत्तरस्यसोर्डियाजादेशः । विचक्षे चक्षिङ्-
व्यकायांवाचि विपूर्वादस्मात्संपदादित्क्षणोभावेक्तिप् ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्याष्टमेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

पथीमृचमाह—

क्षत्रायत्वंश्रवसेत्वंमहीयाङ्ष्टयेत्वमर्थमिवत्वमित्यै ।

विसदृशाजीवितानिभिप्रचक्षुत्पाअजीगर्भुवनानिविश्वा ॥ ६ ॥

क्षत्राय । त्वम् । श्रवसे । त्वम् । महीये । इष्टये । त्वम् । अर्थमिद्व ।

त्वम् । इत्यै । विसदृशा । जीवितानि । अभिप्रचक्षे । उपाः ।

अजीगः । भुवनानि । विश्वा ॥ ६ ॥

क्षत्राय धननामैतत् धनार्थत्वंकंप्रतिउपाव्युच्छन्तीतिशेषः तथा श्रवसेअन्वार्थत्वंकं-
कंप्रतिव्युच्छन्ती तथात्वमेकंप्रतिमहीयैमहृत्यैइष्टयेमिष्टोमादिमहायज्ञार्थत्वमेकंप्रतिव्युच्छन्ती
तथार्थमिवअपेक्षितमर्थमितिइत्यैगमनार्थव्युच्छन्ती अपिच विसदृशाविलक्षणानिनानारूपा-
णिजीवितानिजीवितानिजीवनोपायभूतानिरुपिवाणिज्यादीनिअभिप्रचक्षेआभिमुख्येनप्रकाशयि-
तुंव्युच्छन्तीउपाः सर्वाणिभूतजातानितमसानिगीर्णान्यजोगः प्रकाशनेनउद्दीर्णानीवाकरोत् ॥
त्वम् त्वसप्तसिपनेमेत्यनुच्चानीतिसवांनुदात्तत्वम् । महीये मसै महेरिन्सर्वंधानुभ्यइतीन्प्रत्ययः
रुदिकारादकिनइतिडीप् उदात्तपणइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् छान्दसईकारोपजनः यद्वामहीश-
ब्दादुत्तरस्यचतुष्ट्यैकवचनस्ययाडापइतिव्यत्ययेनयाडागमः छान्दसमन्तोदात्तत्वम् । विसदृशा
त्यदादिपुद्गोनालोचनेकश्चेत्यत्रसमानान्ययोश्चेतिवचनावृत्तयोःकञ् समानस्यच्छन्दसीतिसभा-
यः विगतसादृश्यानिविसदृश्यानिशेच्छन्दसिचहुत्समितिगोर्लोपः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ।
अभिप्रचक्षे चक्षेत्गुभर्षेसेनितितितेनप्रत्ययः स्कोःसंयोगाघोरितिकलोपः कत्वपत्वे ॥ ३ ॥

सप्तमीष्टकमाह—

ए॒पादि॒वोदु॑हि॒ताप्र॒त्य॒दर्शि॑व्यु॒च्छन्ती॑यु॒वतिः॑शु॒क्रवा॑साः ।
वि॒श्व॒स्येशा॑ना॒पार्थि॑वस्य॒वस्व॒उपो॑अ॒द्येह॑सु॒भगे॒व्यु॒च्छ ॥ ७ ॥

ए॒पा । दि॒वः । दु॒हि॒ता । प्र॒ति । अ॒दर्शि॑ । वि॒ऽउ॒च्छन्ती॑ । यु॒वतिः॑ ।
शु॒क्र॒ऽवा॑साः । वि॒श्व॒स्य । ईशा॑ना । पा॒र्थि॑वस्य । वस्वः । उ॒पः ।
अ॒द्य । इ॒ह । सु॒भ॒गे । वि । उ॒च्छ ॥ ७ ॥

दिवोदुहिताव्योत्रोदुहितस्थानीया तस्यहिपूर्वार्धउपाउत्पद्यते सैपाव्युच्छन्तीतमोवर्जयन्ती
प्रत्यदर्शि सर्वैःप्राणिभिर्दृष्टाभूत् कीदृशीसायुवतिः यावपित्रीफलानांपुरुषैःप्रापयित्री नित्ययौ-
वनोपेतावाशुक्रवासाः श्वेतवसनानिर्मलदोषिवा तथा विश्वस्यसर्वस्यपार्थिवस्यपृथिव्याः
संबन्धिनोवस्वोघनस्यईशानाईश्वरो हेसुभगेशोभनघनेउपः तादृशीत्वम् अद्यास्मिन्काले
इहअस्मिन्देवयजनदेशेव्युच्छ तमांसिवासस्य वर्जयेत्यर्थः ॥ दिवः ऊडिदमितिविभक्तेरुदा-
त्तत्वम् । व्युच्छन्ती उच्छीविवासे विवासोवर्जनम् तौदादिकः । युवतिः यूनस्तिः । शुक्रवा-
साः वसआच्छादने वस्तेसर्वमाच्छादयतीतिप्रकाशोवासः बहुव्रीहौपूर्वपदमल्लविस्वरत्वम् ।
ईशाना ईशोश्वर्ये अदादित्वाच्छपोलुक् अनुदात्तेत्वात्सर्वधातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरः । पा-
र्थिवस्य पृथिव्याजात्रावितिप्राग्दीव्यतीयोऽप्रत्ययः । वस्वः टिङ्गव्यत्ययः घोर्द्वितीतिगु-
णस्य जसादिपुच्छन्दसिवावचनमितिविकल्पितत्वाद्भावेयणादेशः ॥ ७ ॥

षष्ठमीष्टकमाह—

प॒रा॒य॒तीना॑म॒न्वे॒निपा॑र्य॒आय॑तीनां॒प्र॒थ॒माश॑र्वतीनाम् ।
व्यु॒च्छन्ती॑जी॒वमु॑द॒र्यन्त्यु॒पामृ॑तं॒च॒नवो॑धयन्ती ॥ ८ ॥

प॒रा॒ऽय॒तीना॑म् । अ॒नु । ए॒ति । पा॒र्यः । आ॒ऽय॒तीना॑म् । प्र॒थ॒मा ।
श॑र्वतीनाम् । वि॒ऽउ॒च्छन्ती॑ । जी॒वम् । उ॒त्॒ऽऽ॒र्य॑न्ती । उ॒पाः ।
मृ॒तम् । क॒म् । च॒न । वो॑धयन्ती ॥ ८ ॥

परायतीनांपरागच्छन्तीनामतीतानामुपसांसंबन्धिपाथः अन्तरिक्षैकदेशलक्षणंस्थानं पाथो-
न्तरिक्षंपथाव्याख्यातमितियास्कः । अद्यतनीउपाः अन्वेत्यनुगच्छति अतीताउपसोयथाव्युष्टा
एवमेवैपापिन्युच्छतीत्यर्थः तथाआयतीनामागच्छन्तीनां शश्वतीनां बह्वीनामुपसांआद्याप-
थमाभवति एपायथावर्तते एवमेवागामिन्योव्युपसइत्यर्थः तादृशीव्युच्छन्तीतमोवर्जयन्तीजीवंमा-
गिनांजीवात्मानंउदीरयन्ती शयनादूर्ध्वंरेरयन्तीउपाः मृतंस्वापसमयेपत्नीनेन्द्रियत्वावसृतमिवस-
नंकंचनकमपिपुरुषंबोधयन्तीपुनरिन्द्रियप्रवेशेनचेतनंकुर्वन्तीप्रवर्ततइतिशेषः ॥ परायतीनां इ-
ण्गतौ लटःशतृ इणोयण् उगितश्चेतिङीप् इत्याश्छन्दसिबहुलमितिनामउदात्तत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह-

उपोयदग्निंसमिधेचकथर्विविदावश्चक्षंसासूर्यस्य ।

यन्मानुपान्यक्ष्यमाणान्अर्जागस्तद्देवेषुचरुपेभद्रममः ॥ ९ ॥

उपः । यत् । अग्निम् । समृद्धिर्धे । चकथर्वी । वि । यत् । आवः ।
चक्षंसा । सूर्यस्य । यत् । मानुपान् । यक्ष्यमाणान् । अर्जागरिति ।
तत् । देवेषु । चरुपे । भद्रम् । अमः ॥ ९ ॥

हेउपः त्वंअग्निंगार्हपत्यादिरूपंसमिधेसमिन्धनायमज्वलनार्थंयच्चकथर्वीरुतवती उपःकाले-
क्षमपोहोमार्थंउपसमिध्यन्ते अपिचतमसातिरोहितं जगत्सूर्यस्यचक्षसापकाशेनयद्भावः व्यवृ-
णोः तमसाविश्लष्टमकरोः तथामानुपामानुपान् मनोःपुत्रान्मनुष्यान्यक्ष्यमाणान्यागंकरिष्यतः
यत्त्वंअर्जागः पूर्वतमसाग्रस्तान्मकाशेनोद्गीर्णानिवाकरोः हेउपः देवेषुमध्येत्वमेवभद्रंभजनीयं
तदेतन्निविधममः कर्मचरुपेरुतवती ॥ आवः वृत्रवरणे लुडिमन्त्रेवसेतिचैतुंक् गुणे हृद्भ्या-
व्यइतिसिलोपः छन्दस्यपिहरपतेइत्याडागमः । मानुपान् मनोर्जातावज्यतोपुक्चेविअत्रु-
गागमश्च ॥ ९ ॥

दशमीसूत्रमाह—

क्रियात्प्रायःसमयाभवातिप्राय्युपुर्वाश्वनूनव्युच्छान् ।

अनुपूर्वाःरूपतेवावशानाप्रदीध्यानाजोपमन्याभिरेति ॥१०॥२॥

क्रियति । आ । यत् । समया । भवाति । याः । विद्भुः । याः ।

च । नूनम् । विद्भुच्छान् । अनु । पूर्वाः । रूपते । वावशाना ।

प्रदीध्याना । जोपम् । अन्याभिः । एति ॥ १० ॥ २ ॥

समयेत्यव्ययं समीपवचनम् उपाःसमयाभवाति समीपस्थाभवति इतियदेतत् तत्क्रियतिकालेप्रवृत्तपरिसमाप्तचेत्याकारःप्रश्नार्थःएतदुक्तंभवति उपाःयेनकालेनसंयुक्तकालःक्रियान् तस्य कालस्यकिंपरिमाणमिति अनेनोपसोनन्तत्वमुक्तम् तदेवस्पष्टीकरोति पुरायाजपसोव्युपुःव्युष्टाः सजाताः नूनंचअवश्यंइतःपरंयाश्रोपसोव्युच्छान् व्युच्छन्तिव्युष्टाभविष्यन्ति तत्रपूर्वाःव्युष्टा-
तोताउपसः वावशानाःकामयमानाइदानींवर्तमानोपाःअनुरुपतेअनुकल्पते समर्थाभवति अतो-
ताउपसोयथाप्रकाशमकुर्वन् तद्वेदपापिमकारंकरोतीत्यर्थः तथापदीध्यानामकरेणपदीप्यमानो-
पाः अन्याभिरागामिनीभिरुपोभिर्जोपंसहएतिसंगच्छते आगामिन्योप्येतदीपमकारंअनुकुर्व-
न्तीत्यर्थः ॥ कियति किंपरिमाणमस्य किमिदंभ्यांवाचइतिघत्वविधानसामर्थ्यात्किमशब्दादपि
परिमाणार्थेवतुप् वकारस्यघत्वम् इदंकिमोरीशूकीतिकिमःक्रोआदेशः घस्येयादेशेयस्येतिलो-
पः प्रत्ययाद्युदात्तत्वम् छान्दसःसांहितिकोदीर्घः । भवाति ऐट्याडागमः । व्युपुः विपूर्वावसतिः
व्युच्छनेवर्तते ऐट्युसिक्तित्वेयजादित्वावसंप्रसारणम् द्विवचनादि । व्युच्छान् उच्छोविवासे
विवासोवर्जनम् ऐट्याडागमः संपोगान्तस्यलोपः । रूपते रूपसामर्थ्ये व्यत्ययेनशः । वावशाना
वशाकान्ती अस्माद्यङ्गन्तात्ताच्छीलिकश्चानश् । प्रदीध्याना दीधीइदीनिदेवनयोः ऐटःशा-
नच् अदादित्वाच्छपोलुक् जक्षित्पादयःपडित्यस्त्वस्तसंज्ञायां अश्वस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम्
गतिसमासेरुदुत्तरपदमरुतिस्वरत्वम् ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्याष्टमेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

एकादशीष्टचमाह—

ईयुष्टेयेपूर्वतरामपश्यन्वुच्छन्तीमुपसंमर्त्यासः ।

अस्माभिरनुप्रतिचक्ष्याभूदोतेर्यन्तियेअपरीपुपश्यान् ॥ ११ ॥

ईयुः । ते । ये । पूर्वतराम् । अपश्यन् । विदुच्छन्तीम् । उपसम् ।

मर्त्यासः । अस्माभिः । ऊम् इति । नु । प्रतिचक्ष्या । अभूत् ।

ओ इति । ते । यन्ति । ये । अपरीपु । पश्यान् ॥ ११ ॥

येमर्त्यासोमरणधर्माणोमनुष्याव्युच्छन्तीं विवासयन्तींपूर्वतरांअतिशयेनपूर्वाविप्रकृष्टांउ-
पसंअपश्यन्दृष्टवन्तः तेमनुष्याईयुर्गताः तथाअस्माभिरपिनुइदानींप्रतिचक्ष्याप्रकर्षेणद्रष्टव्याभ-
भूवजाता तथाअपरीपुभाविनीपुरात्रिपुयेमनुष्याएनामुपसंपश्यान्पश्यन्ति ते आउइतिनिपातद्वय-
समुदायः तत्रउदित्येतद्वधारणे एवयन्तिआगच्छन्त्येव कालत्रयेप्येपाव्याप्यवर्ततइत्यर्थः ॥ ईयुः
इण्गतौ लिट्युसिइणोयणितियणादेशः द्विर्वचनेचीतितस्यस्थानिवद्भावाद्धिर्भावे दीर्घइणः
कितीतिअभ्यासस्यदीर्घत्वम् । ते युष्मत्तत्तक्षुष्वितिसकारस्यपत्वंपुत्वंच । मर्त्यासः आम्-
सेरसुक् ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टचमाह—

यावयद्वेपाऋतुपाऋतेजाःसुभ्रावरीसूनुताईरयन्ती ।

सुमद्ग्लीर्विभ्रतीदेववीतिमिहाद्योपःश्रेष्ठतमाव्युच्छ ॥ १२ ॥

यवयत्द्वेपाः । ऋतुःपाः । ऋतेऽजाः । सुभ्रावरी । सूनुताः ।

ईरयन्ती । सुमद्ग्लीः । विभ्रती । देवःवीतिम् । इह । अद्य । उपः ।

श्रेष्ठतमा । वि । उच्छ ॥ १२ ॥

यावयद्वेपाःयावयन्तिअस्मत्तः पृथक्कृतानिद्वेषांसिद्वेषुगिराक्षसादीनिययासातथोक्ता नष्ट-
पसिजातापाराक्षसादयोवनिष्ठन्ते यतस्तेनिशाचराः ऋतुपाःऋतस्यसत्यस्ययज्ञस्यवापालपिबीरु-
तेजाःयज्ञार्थमादुर्भूतासात्पामुपसिअहनियागाअनुठीयन्तेअतोयज्ञार्थजातेत्युच्यते सुभ्रावरी सुभ्र-
मितिसुखनाम तद्वती सन्तृता वाङ्ममितव परुपक्षिष्टगादीनांवचांसिईरयन्तीमिरयन्तीउत्सादयन्ती
सुमद्ग्लीःसौमद्ग्ल्योपेता पत्माकदाचिदपिनविपुक्तेत्यर्थः देववीतिं देवैःकाम्यमानंयज्ञंविभ्रती

धारयन्ती हेउपः श्रेष्ठतमाउक्तेनप्रकारेणअतिप्रशस्तात्वं इहअस्मिन्देवयजनदेशे अद्यअ-
स्मिन्यागसमये व्युच्छ विवासय ॥ यावयद्वेषाः युमिश्रणामिश्रणयोः अस्माण्यन्ताङ्कटःशष्ट
तस्य छन्दस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वात् अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वाभावात् प्रत्ययस्वर-
एवशिष्यते पुनर्वहुव्रीहौसएवस्वरः छान्दसःपदकालीनोह्रस्वः । ऋतपाः ऋतंपातिरक्षती-
त्यृतपाः पारक्षणे विच् । ऋतेजाः ऋतेनिमित्तभूतेजायतइत्यृतेजाः जनीमादुर्भावे जनसनखनक्र-
ममोषिट् विड्नोरनुनासिकस्यादित्यात्वम् तत्पुरुषेकृतिवहुलमितिसप्तम्याअलुक् । सुन्नावरो छ-
न्दसीवनिपावित्वर्थीयोवनिप् वनोरचेतिङीप् नकारस्यरेफादेशश्च अन्येषामपिट्श्यतइतिदी-
र्घः व्यत्ययेनप्रत्ययस्याद्युदात्तत्वम् । सुमंगलीः सुमंगलावसंज्ञायामितिगौरादिपुपाठावङीप् सर्वे-
विधयश्छन्दसि विकल्प्यन्तइतिह्रस्वाभ्यइतिसुलोपस्यविकल्पितत्वाद्भावेरुत्वविसर्गौ । देव-
वीर्तिं वीगतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनत्वाद्नेपु देवैर्वीयतेकाम्यतइतिदेववीतिर्यज्ञः कर्मणिक्त्विन् दा-
सीभारादित्वात्पूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् ॥ १२ ॥

त्रयोदशीष्टकमाह—

शश्वत्पुरोपाव्युवासदेव्यथोअद्येदंव्यावोमघोनी ।

अथोव्युच्छादुत्तरौअनुद्यूनजरामृताचरतिस्वधाभिः ॥ १३ ॥

शश्वत् । पुरा । उपाः । वि । उवास । देवी । अथो इति । अद्य ।

इदम् । वि । आवः । मघोनी । अथो इति । वि । उच्छात् ।

उत्तरान् । अनु । द्यून् । अजरा । अमृता । चरति । स्वधाभिः ॥ १३ ॥

देवीदेवनशीलोपाः पुरापूर्वस्मिन्कालेशश्वत् नित्यंसततंव्युवास व्यौच्छत् अथोअनन्तरं
अथास्मिन्कालेमघोनीधनवतीउपाः तमसातिरोहितमिदंसर्वजगद्भावः विवासितंप्रकाशनेनतम-
सावियुक्तमकरोत् अथोअनन्तरंउत्तरान्ऊर्ध्वतरान् भाविनः द्यून्दिवसान् अनुदृश्यआगामिष्व-
पिदिवसेपुष्युच्छात् व्युच्छति विवासति अतःकालत्रयव्यापिनीसोपाः अजराजराद्विवात्सर्वदेक-
रूपाअमृतामरणरहिताचसती स्वधाभिः आत्मापैस्तेजोभिःसहचरतिवर्तते ॥ उवास वसनिवासे
लिट्चभ्यासारयोभपेषामित्यभ्यासास्यसंप्रसारणम् । आवः तस्मादेवधातोर्द्विबहुलंछन्दसीति
विकरणस्यलुक् ह्रस्वाभ्यइतिसुलोपः छन्दस्यपिट्श्यतइत्याडागमः । उच्छात् लेट्चाडाग-
मः । उत्तरान् दीर्घादितिमानपादेइतिनकारस्यरुत्वम् आनोटिनित्यमिनिसानुनासिकआकारः ।

अनु अनुलक्षणेइतिअनोःकर्मपवचनीयत्वम् । अजरा अमृता नजावहुवीहोनञोजरमरमित्रमृ-
ताइत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टचमाह—

व्यं१ अजिभिर्दिवआतास्वद्यौदपंरुष्णानिर्णिजं देव्यावः ।

प्रबोधयन्त्यरुणेभिरश्वैरोपायातिसुयुजारथेन ॥ १४ ॥

वि । अजिभिः । दिवः । आतांसु । अद्यौत् । अपं । रुष्णाम् ।

निःऽनिजम् । देवी । आवरित्यावः । प्रबोधयन्ती । अरुणेभिः ।

अश्वैः । आ । उपाः । याति । सुयुजा । रथेन ॥ १४ ॥

दिवोनभसः संबन्धिनीपुआतासु दिङ्गामैतत् आततासुविस्तीर्णांसुदिक्षु उपाः अजिभिः
व्यञ्जकैः प्रकाशकैस्तेजोभिः व्यद्योव विद्योतते प्रकाशते सोपादेवीदेवनशीलारुष्णानिर्णिजम्
निर्णिगितिरूपनाम रात्रिरुत्तरुष्णंरूपं अभावःअपावृणोव प्रकाशेनतिरस्कृतवती अपिच अरुणे-
भिः अरुणैर्लोहितवर्णैः अश्वैर्व्यापनशीलैःस्वकीयैःकिरणैः तुरगैर्वा सुयुजासम्यक्युक्तेनरथेन
उपायाति आगच्छति किंकुर्वती प्रबोधयन्ती सुमान्माग्निःप्रबुद्धान् कुर्वती ॥ अद्यौत् द्युतदीप्तौ
लुङ् द्युद्रोहोत्तरीतिपरस्मैपदम् व्यत्ययेनच्लृङ्क् गुणेप्रातेवृद्धिच्छान्दसी यद्वा द्युअभिगमने आ-
दादिकः उतोवृद्धिलुङ्किहलीतिवृद्धिः ॥ १४ ॥

देवीनांहविष्युआवहन्येपोपसोयाज्या सन्नितंच—आद्यांतनोपिरश्मिभिरावहन्तीपोप्यावा-
पाग्निनताअवारिणुककारोअश्रुतइति ।

पञ्चदशीष्टचमाह—

आवहन्तीपोप्यावार्याणिचित्रंकेतुंरुणुतेचेकिताना ।

ईयुर्पीणामुपमाशश्वंतीनांविभातीनांप्रथमोपाव्यश्वैत् ॥ १५ ॥ ३ ॥

आश्वहन्ती । पोप्या । वार्याणि । चित्रम् । केतुम् । रुणुते ।

चेकिताना । ईयुर्पीणाम् । उपमा । शश्वंतीनाम् । विश्वातीनाम् ।

प्रथमा । उपाः । वि । अश्वैत् ॥ १५ ॥ ३ ॥

पोष्यायावक्त्रीवपोषणसमर्थानि वार्याणिवरणीयानिधनानि आवहन्ती अस्मभ्यंआन-
यन्ती चेकितानासर्वजनंप्रज्ञापयन्तीउपाःचित्रंविचित्रंआश्चर्यभूतंचायनीयंवाकेतुंप्रज्ञापकरंरिमि
रुत्संजगत्प्रकाशनसमर्थरुणुते स्वात्मनःप्रकाशावकुरुते सैपाईयुपीणांगमनवतीनांपूर्वनिष्पन्नानां
शश्वतीनांबह्वीनांउपसांउपमाउपसमीपेनिर्मिताउपमानभूतावा विभातीनांविशेषेणप्रकाशमा-
नानांआगापिनीनांउपसांप्रथमाआद्या एवंभूतोपाःव्यश्वैव तेजसापवृद्धासीव ॥ पोष्या
पुपुषुषौ पोषणंपोषःभावेघञ् तत्रभवानि भवेछन्दसीतियत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वं शेच्छन्दसि
बहुलमितिशेर्लोपः । वार्याणि वृद्धसंभक्तौ ऋहलोण्यत् ईडवन्द्वृशंसदुहांण्यतइत्याद्युदात्तत्वम् ।
चेकिताना कितज्ञाने अस्माद्यङन्तालटःशानच् छन्दस्युभयथेतितस्यार्धधातुकत्वादतोलोपयलोपौ
अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । ईयुपीणाम् इण्गती लटिःकसुः द्विर्भावादि उगितश्चेतिङीप्
वसोःसंपसारणम् इणोयणितियणादेशः दीर्घइणःकितीत्यभ्यासस्यदीर्घत्वम् शासिवत्तिघसी-
नाचितिपत्वम् डीपसुषौपित्वादानुदात्तौ । विभातीनाम् भादीप्तौ अस्माच्छन्नतात्पूर्ववचडीप् इत्या-
श्छन्दसिबहुलमितिनामउदात्तत्वम् । अश्वैव दुओश्विगतिवृद्धयोः लटिः बहुलंछन्दसीतिविकर-
णस्पलुक् गुणेकृतेव्यत्ययेनैत्वम् ॥ १५ ॥

॥ इतिप्रथमस्याष्टमेवृत्तीयोवर्गः ॥ ३ ॥

षोडशीष्टकमाह—

उर्दीर्ध्वजीवोअसुंनंआगादपभागात्तमआज्योतिरेति ।

आरैक्पन्थांयातविसूर्यायागन्मयत्रंप्रतिरन्तआयुः ॥ १६ ॥

उत् । ईर्ध्वम् । जीवः । असुं । नः । आ । अगात् । अयं । प्र ।

अगात् । तमः । आ । ज्योतिः । एति । आरैक् । पन्थाम् । यातवे ।

सूर्याय । अगन्म । यत्रं । प्रतिरन्ते । आयुः ॥ १६ ॥

हेमनुष्याः उर्दीर्ध्वशयनंपरित्यज्यउद्गच्छन् नोस्माकंअसुःशरीरस्यमेरयिताजीवोजीवा-
त्माआगादआगतवान् तमःअपभागात्अपक्रान्तं उपसःप्रकारेणसतिसर्वजीवव्यापारयोगः त-
स्मात्परमात्मरूपव्याप्तचजीवस्त्वेवज्योतिरेतिआगच्छति सूर्यायसूर्यस्यपन्थामार्गआरैक्वि-
विकीकरोति याववेगमनायतस्मिन्देशेगच्छामः अत्रयस्मिन्देष्टेआयुः अन्ननामेतव अन्नंपतिरन्ते
प्रपूर्वंस्तिरतिबंधनाथः उदाराःदानेनप्रबंधयन्ति ॥ ईर्ध्वं ईरगती आदादिकोनुदात्तेत् । आरैक्

रिचिर्विरेचने लङि बहुलंछन्दसीतिविकरणस्पलुक् गुणोव्यत्ययेनैत्वम् । पन्थाम् द्विती-
मायामपिपथिमध्यभृक्षामावइतिव्यत्ययेनात्वम् । अगन्म गमेर्लङिवहुलंछन्दसीतिविकरणस्पलुक्
म्वोश्चेतिभकारस्यनकारः ॥ १६ ॥

सप्तदशीष्टचमाह—

स्यूमनावाचउर्दियर्तिवह्निस्तवानोरेभउपसोविभातीः ।

अद्यातदुच्छगृणतेमघोन्यस्मेआयुर्निर्दिदीहिप्रजावत् ॥ १७ ॥

स्यूमना । वाचः । उत् । इयर्ति । वह्निः । स्तवानः । रेभः । उपसः ।
विऽभातीः । अद्य । तत् । उच्छ । गृणते । मघोनि । अस्मे इति ।
आयुः । नि । दिदीहि । प्रजावत् ॥ १७ ॥

वह्निः स्तोत्राणां वोढा रेभः स्तोत्रनामैतत् स्तोता उपसो विभातीः तमसोपनोदनेन प्रका-
शमाना उपो देवतास्तवानः स्तुवन् वाचो वेदरूपायाः संबन्धीनि स्यूमनास्यमानि अनुस्यूतानि संत-
तान्युक्थानि उर्दियर्ति उद्गमयति उच्चारयति अतो हेमघोनि मघवत्युपः अद्यास्मिन्समये गृणते
स्तुवते तस्यै पुरुषाय तदुच्छ वृष्टिनिरोधकतया प्रसिद्धं नैशं तमो विवासय वर्जय अस्मे अस्मभ्यं च प्र-
जावत्प्रजाभिः पुत्रपौत्रादिभिर्युक्तं आयुरन्निर्दिदीहि नितरां प्रकाशय दीदिति श्छान्दसो दीतिकर्मा
मयच्छेत्यर्थः ॥ स्यूमना पिवुतन्तु सन्ताने अन्येभ्योऽपि दृश्यन्त इति दृशिग्रहणस्य सर्वोपाधिव्यभि-
चारार्थत्वात्कर्मणिमनिन् द्योःशुडितिकृद् आड्याजयारां चोपसंख्यानमिति विभक्तेराडादेशः
यद्वा औणादिकोभावेभक् पामादिलक्षणो मत्वर्थीयोनः बन्धनयुक्तानीत्यर्थः श्छन्दसि बहुल-
मितिशेर्लोपः व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् । वाचः सावेकाच इति ङस उदात्तत्वम् । इयर्ति ऋग्वौ जी-
होत्यादिकः श्लुः अर्तिपिपत्योश्चेति अफ्यासस्येत्वम् । स्तवानः द्युस्तुवौ शानचिभदादित्वा-
च्छपोलुक् तस्य छन्दस्युभयथेत्यार्थधातुकत्वेन ङित्वाभावात्गुणावादेशौ व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् ।
विभातीः शतुरनुमोनद्यजादी इति ङीप उदात्तत्वम् । गृणते गृशब्दे क्रैयादिकः प्वादीनां ह्रस्वः पू-
र्वोक्तेन सूत्रेण विभक्तेरुदात्तत्वम् । अस्मे सुपांशुलुगिति चतुर्थ्याः शो आदेशः ॥ १७ ॥

अष्टादशीष्टचमाह—

यागोर्मतीरूपसः सर्ववीराव्युच्छन्ति दाशुपेमर्त्याय ।

वायोरिव सूचतानामुदकेता अश्वदा अश्ववत्सोमसुत्वा ॥ १८ ॥

याः । गो॒ध॒म॒तीः । उ॒प॒सः । स॒र्व॒ध॒वी॒राः । वि॒दु॒उ॒च्छ॒न्ति । द्वा॒शु॒पे ।
म॒र्त्या॒य । वा॒योः॒इ॒व । सू॒वृ॒ता॒ना॒म् । उ॒त्॒अ॒र्के । ताः । अ॒श्व॒द॒दाः ।
अ॒श्र॒व॒त् । सो॒म॒द॒सु॒त्वा ॥ १८ ॥

दाशुपेहवींषिदत्तवतेमर्त्यायमनुष्याययजमानाय गोमतीः गोमत्योबहुभिर्गोभिर्पुक्ताः
सर्ववीराः सर्वैःशरणसमर्थैःवीरैः शूरैर्युक्ताः याउपसोव्युच्छन्तितमोवर्जयन्ति वायोरिव वायुव-
च्छीम्वर्तमानानां सूवृतानां स्तुतिरूपाणां वाचां उदकें समाप्तौ अश्वदाअश्वानां दात्रीस्ताउपसः
सोमसुत्वासोमानामभिपोता यजमानः अश्रवद्ग्रामोतु ॥ दाशुपे दाश्वदाने दाश्वान्ताह्वानिति
कसुप्रत्ययान्तोनिपात्यते चतुर्थ्येकवचनेवसोःसंप्रसारणमिति संप्रसारणम् शासिवत्सिघसीनां-
चैतिपत्वम् । अश्रवत् अश्रुव्याप्तौ व्यत्ययेनपरस्मैपदम् लेटचडागमः इतश्चलोपइतीकारलोपः ।
सोमसुत्वा पुञ्अभिपवे अन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिक्वनिष् ह्रस्वस्यपितीवितुक् ॥ १८ ॥

एकोनविंशीष्टकमाह—

मा॒ता॒दे॒वाना॒मदि॒ते॒रनी॒कं॒य॒ज्ञस्य॑के॒तुर्बृ॒हती॑विभा॒हि ।
प्र॒श॒स्ति॒रु॒द्र॒ह्म॒णे॒नो॒व्यु॒॑च्छा॒नो॒जने॑जन॒यवि॒श्व॒वारे ॥ १९ ॥

मा॒ता । दे॒वाना॑म् । अदि॒तेः । अनी॒कम् । य॒ज्ञस्य॑ । के॒तुः । बृ॒हती॑ ।
वि । भा॒हि । प्र॒श॒स्ति॒रु॒द्र॒ह्म॒णे । नः । वि । उ॒च्छ । आ ।
नः । जने॑ । ज॒न॒य । वि॒श्व॒वारे ॥ १९ ॥

हेउपः त्वंदेवानांमाताजननी उपसिसर्वदेवाःस्तुत्याप्रधोध्यन्ते अतःसातजननवतीत्युच्य-
ते अतएवअदितेदेवानांमातुरनीकंप्रत्यनीकंप्रतिस्पर्धिनीत्वमित्यर्थः यद्वा दीव्यन्तीविदेवारस्यः
तेषांनिर्मात्रीअदितेरखण्डनीयायाभूमेरनीकंमुखं यथाइन्द्रियाश्रयत्वात्मुखं प्रकाशकं एवमुपाः
भूमेः प्रकाशयित्रीत्यर्थः यज्ञस्यकेतुः यज्ञस्यकेतयित्री ज्ञापयित्रीबृहतीमहतीसवीविभाहि प्रका-
शस्व अपिचमशस्तिरुद्रं सम्यक्स्तुवमितिप्रशंसनं कुर्वतीनोस्मदीयाय ब्रह्मणेमथरूपायस्त्वोत्राप्यु-
च्छविवासय तदनन्तरं हेविश्ववारेसर्वैर्वरणांयेउपः नोस्मान्जनेजनपदेआजनय आभिमुत्प्रेन
मादुर्भावय अवस्थापयेत्यर्थः ॥ बृहती बृहन्महतीरुपसंप्रत्ययानमितिडीपउदात्तत्वम् । प्रशस्तिरुद्र
शंसुस्तुती भावेकिन्व तितुत्रेतीप्प्रविषेधः अनिदितामिविनलोपः षस्मिन्नुपपदेकरोवेःकिप्चेति-

क्रिप् । जनय जनीपादुर्भावे णिच्युपधावृद्धिः जनीजूपकसुरओमन्ताश्वेतिमित्वे मितांहस्वइति ह्रस्वत्वम् ॥ १९ ॥

विंशीष्टचमाह—

यच्चित्रमम्रउपसोवहन्तीजानायशशमानायभद्रम् ।
तन्नोमित्रोवरुणोमामहन्तामर्दितिःसिन्धुःपृथिवीउतद्यौः॥२०॥१॥

यत् । चित्रम् । अम्रः । उपसः । वहन्ति । ईजानाय । शशमानाय ।
भद्रम् । तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् । अर्दितिः । सिन्धुः ।
पृथिवी । उत । द्यौः ॥ २० ॥ १ ॥

चित्रंचायनीयंअमः आसव्यंयद्धनंउपसोवहन्तिआनयन्ति ततईजानायहविर्भिरिष्टवते श-
शमानायस्तुतिभिःसंभजमानायपुरुषायभद्रं भजनीयंतद्भवतीतिशेषः यदनेनसूक्तेनास्माभिः
प्रार्थितंतन्मित्रादयःपद्देवतामहन्तां पूजितंकुर्वन्तु ॥ अमः आपृव्यातौ आपःकर्माख्या-
यांहस्वोनुद्चवेतिचहुलग्रहणादकर्माख्यायामपिअसुन् धातोहस्वोनुडागमश्च । ईजानाय य-
जतेश्छन्दसिलिट् लिटःकानज्वा वचिस्वपीत्यादिनासंपसारणद्विर्वचनादि । शशमानाय शश-
हुतगतौ ताच्छीलिकश्चानश् तस्यलसार्वांधातुकत्वाभावादुपदेशालसार्वांधातुकस्वराभावेचित्स्व-
एवशिष्यते ॥ २० ॥

॥ इतिप्रथमस्याष्टमेचतुर्थोवर्गः ॥ १ ॥

इमारुद्रायेत्येकादशर्चनवमंसूक्तम् कुत्सस्यार्षे दशम्येकादशोत्रिष्टुभौ शिष्टानवजगत्यः
रुद्रोदेवता तथाचानुकान्तम्—इमाएकादशरीद्रंद्वित्रिष्टुवन्तमिति । शूलगवादिपुरुद्रदेवत्येपुक्-
मंसुअनेनसूक्तेनदिगुपस्थेया तथाचसूत्रितम्—कद्रुद्रायेमारुद्रायातेपितरिमारुद्रायस्थिरधन्व-
नइति सर्वेपुरुद्रयज्ञेपुदिशामुपस्थानमिति ।

तत्रप्रथमाष्टचमाह—

इमारुद्रायतवसेकपर्दिनेक्षयहीरायप्रभंरामहेमतीः ।

यथाशमसंह्रिपदेचतुष्पदेविश्वंपुटंग्रामेअस्मिन्नानातुरम् ॥ १ ॥

इमाः । रुद्राय । तवसे । कपर्दिने । क्षयत्सर्वीराय । प्र । भरामहे ।
मतीः । यथा । शम् । असत् । द्विऽपदे । चतुःऽपदे । विश्वम् ।
पुष्टम् । ग्रामे । अस्मिन् । अनातुरम् ॥ १ ॥

रुद्राय रोदयतिसर्वमन्तकालेइतिरुद्रः यद्वा रुत्संसारस्व्यंदुःखंतवद्भावयति अपगमयति
विनाशयतीतिरुद्रः यद्वा रुतः शब्दरूपाउपनिषदः ताभिर्द्रूयतेगम्यतेप्रतिपाद्यतइतिरुद्रः यद्वा
रुद्रशब्दात्मिकावाणीतत्प्रतिपाद्यात्मविद्यावा तामुपासकेभ्योरातिददातीतिरुद्रः यद्वा रुण-
ञ्जिआवृणोतीतिरुद्र अन्धकारादि तंष्टणातिविदारयतीतिरुद्रः यद्वा कदाचिद्देवाहुरसंग्रामे अ-
भ्यात्मकोरुद्रःदेवैर्निक्षिप्तंधनमपहत्यनिरगात् असुरान्जित्वादेवाएनमन्विष्यदृष्ट्वाधनमहरन् तदा-
नीमरुद्रत् तस्माद्भुद्रइत्याख्यायते तथाचतैत्तिरीयकम्—सोरोदीद्यदरोदीत्तद्भुद्रस्परुद्रत्वमिति । त-
स्मैरुद्रायमतीः मननीयाइमाःस्तुतीःप्रभरामहे प्रकर्षेणनिष्पादयामः कीदृशाय तवसेप्रवृद्धाय क-
पर्दिनेजटिलाय क्षयद्वीरायक्षयन्तोविनश्यन्तोवीरायस्मिन्नादृशाय यद्वा क्षयतिरैश्वर्यकर्मा क्ष-
यन्तः प्राप्तैश्वर्यावीरामरुद्रणाःपुत्रायस्य तस्मै यथायेनप्रकारेण शंशमनीयानारागाणांउपशम-
नं द्विपदे अस्मदीयायमनुष्याय चतुष्पदेगवाश्वप्रभृतयेचअसदजवेत् तेनप्रकारेणस्तुतीःकुर्मइ-
त्यर्थः अतोस्मिन्नस्मदीयेग्रामेवर्तमानंविश्वंसर्वप्राणिजातंअनातुरंआतुराःरुग्णाः तैरहितंसत् पुष्टं
प्रवृद्धंभवतु ॥ रुद्राय रोदेर्णिलुक्चेतिरक् । तवसे तवतिर्वृद्धचर्थःसौत्रोधातुः औणादिकोऽसि-
प्रत्ययः । क्षयद्वीराय क्षिक्षये लटःशतृ छन्दस्युभयथेतिशतुरार्धधातुकत्वेनअदुपदेशालसार्वधातु-
कानुदात्तत्वात्तस्यैवस्वरःशिष्यते बहुवीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । असत् असत्भुवि लेट्चडागमः
इतश्चलोपइतीकारलोपः । द्विपदे द्वौपादावस्य संख्यासुपूर्वस्येतिपादशब्दस्यान्त्यलोपःसमासा-
न्तः चतुर्थ्येकवचनेभसंज्ञायांपादःपदितिपद्भावः एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात्द्वित्रिभ्यांपाद्वन्मूर्ध-
सुबहुवीहावित्पुत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । चतुष्पदे स्वरवर्जपूर्ववत् बहुवीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् पूर्व-
पदं च त्रःसंख्यायाइत्याद्युदात्तम् ॥ १ ॥

रुद्रदेवत्पेपशौवषापुरोडाशयोर्ध्वजानोरुद्रेत्यादिकेद्वेअनुवाक्ये तथाचस्तुत्रितम्—शृळानो-
रुद्रोतनोमयस्कृधीतिद्वेआतेपितर्मरुतांसुभ्रमेत्विति ।

तपोराधांस्रकेद्वितीयाष्टमाह—

मृळानोरुद्रोतनोमयस्कृधिक्षयद्दीरायनमंसाविधेमते ।

यच्छं च योश्चमनुरायेजेपितातदश्यामतवरुद्रप्रणीतिपु ॥ २ ॥

मृळ । नः । रुद्र । उत । नः । मयः । कृधि । क्षयत् । दीराय । नमंसा ।
विधेम । ते । यत् । शम् । च । योः । च । मनुः । आशयेजे । पिता ।
तत् । अश्याम् । तव । रुद्र । प्रहनीतिपु ॥ २ ॥

हेरुद्र नोस्मान्यं अस्मदर्धमृळ त्वंसुखयिताभव उत अपि च तदनन्तरं नोस्माकं मयः सुखं कृधि
कुरु वयं च क्षयद्दीराय क्षयितसर्ववीरं प्रामैश्वर्यैर्मरुद्भिर्युक्तं वा तेषां नमसाह विलक्षणो नान्नेन नमस्का-
रेण वा विधेम परिचरेम विधतिः परिचरणकर्मा अपि च पिता उत्पादको मनुः स्वकीयाभ्यः प्रजाभ्यः
शंरोगाणां शमनं योश्च भयानां यावनश्च यदेतद्वयं आयेजे देवेभ्यः सक्ताशात्प्राप्य दत्तवान् हेरुद्र त-
वमणीतिपु प्रकृष्टनयनेपु सत्सु तद्वयं अभ्यामन्यामुयाम ॥ मृळ मृडसुखने तौदादिकः अचोतस्तिष्ठ-
इति संहितायां दीर्घः । कृधि करोतेर्लोऽपि हुलंछन्दीति विकरणस्य लुक् श्रुशृणुपृरुवृभ्यश्छन्द-
सीतिर्होधिः अतः कृकमीति मयसोऽपि सजनीयस्य सत्वम् । क्षयद्दीराय क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति
कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी । विधेम विधविधाने तौदादिकः । आयेजे यजदेवपूजासंगतिकरण-
दानेषु लिटिसंज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वात्संप्रसारणाभावेऽप्यासलोपौ । अभ्याम अशूच्यातौ
व्यत्ययेन परस्मैपदम् बहुलंछन्दीति विकरणस्य लुक् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टमाह—

अश्यामते सुमति देवयज्यया क्षयद्दीरस्य तवरुद्रमीदुः ।

सुम्नायं निदिशो अस्माकमाचरारिष्टवीरा जुह्वामते हविः ॥ ३ ॥

अश्याम । ते । सुम्निम् । देवयज्यया । क्षयत् । दीरस्य । तव ।
रुद्र । मीदुः । सुम्नायन् । इत् । विशः । अस्माकम् । आ । चर ।
अरिष्टवीराः । जुह्वाम् । ते । हविः ॥ ३ ॥

हेमीदुः सेकः कामाभिवर्षकनित्यतरुणवारुद्र क्षयद्वीरस्यक्षयितप्रतिपक्षस्यमरुद्भिर्युक्त-
 स्यवा तवसुमतिशोभनांकल्याणीं अनुग्रहात्मिकांबुद्धिं तेत्वत्संवन्धिनोवयं देवयज्यया देवयागेन
 त्वद्देवत्येनयज्ञेन अभ्यामव्यामवाम त्वंचास्माकं विशः प्रजाअत्रिलक्ष्यआचरआगच्छ किंकुर्वन् सु-
 भ्रायन्निव सुभ्रमितिसुखनाम तासांप्रजानांसुखमिच्छन्नेवसुखप्रदएवभवेत्यर्थः ततोवयंअरि-
 ष्टवीरा वीर्यांजायन्तइतिवीराः प्रजाः अरिष्ठाआर्हंसितावीरायेषां तथाभूताः सन्तः तेषुभ्यंहविः
 चरुपुरोडाशादिकं जुहवाम चोदितेआधारेप्रक्षिपाम ॥ सुमतिं मतिर्मननं शोभनं मननं यस्यां
 बुद्धौसासुमतिः नञ्सुभ्यामित्युचरपदान्तोदात्तत्वम् । देवयज्यया छन्दसिनिष्टक्येत्यादीयजेयं-
 प्रत्ययोनिपात्यते स्त्रीलिङ्गताच । मीदुः मिहसेचने दाश्वान्ताह्वानमीद्वानितिकसुप्रत्ययान्तो-
 निपातितः संबुद्धौमतुवसोरुरितिरुत्वम् । सुभ्रायन् सुभ्रंपरेपामिच्छति छन्दसिपरेच्छांयामपी-
 तिक्यप् नञ्छन्दस्यपुत्रस्येतीत्वदीर्घयोर्निषेधः देवसुभ्रयोर्यजुषिकाठकेइतिविधीयमानपात्वंव्य-
 त्ययेनात्रापिदृश्यम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टचमाह—

त्वेपंवयं रुद्रं यज्ञसाधं वंकुं कविमवंसेनिहंयामहे ।

आरे अस्मदैव्यं हेळो अस्य तु सुमतिमिद्वयमस्यावृणीमहे ॥ ४ ॥

त्वेपम् । वयम् । रुद्रम् । यज्ञसाधम् । वंकुम् । कविम् । अवंसे ।

नि । हयामहे । आरे । अस्मत् । दैव्यम् । हेळः । अस्य तु ।

सुमतिम् । इत् । वयम् । अस्य । आ । वृणीमहे ॥ ४ ॥

अवसेरक्षणाय रुद्रमहादेवं निहंयामहे नितरामाह्वयामः कीदृशंत्वेपंदीपम् यज्ञसाधंय-
 ज्ञस्यसाधयितारं एषहियज्ञंस्विष्टं करोति तथाचैतत्तिरीयकेदेवविपज्ञाद्बुद्धमन्तरायनित्यु-
 पक्रम्यान्नातम्—स्विष्टवैनइदंभविष्यदियदिमंश्राधयिष्यामइवितवस्विष्टरुवःस्विष्टरुत्वमिति ।
 वंकुंकुटिलगन्तारं कविंकान्तदर्शिनम् सचरुद्रः दैव्यदेवस्यद्योतमानस्य संवन्धिनंहेळः क्रो-
 धं अस्मदारेअस्मत्तदूरदेशेअस्यतुमेरयतु अस्यमहादेवस्यसुमतिमितिशोभनामनुग्रहत्वांबु-
 द्धिमेववयमावृणीमहे आभिमुल्येनसंभ्रजामहे ॥ यज्ञसाधं यज्ञसाधयतीवियज्ञसाध पिधुसंरा-
 द्धौ सिध्यतेरपारलोकिकेइत्यात्वम् यदा राधसाधसंसिद्धौ अस्माण्यन्तावकिप् । वंकुं वकि-

कौटिल्ये औणादिकउपत्ययः । निह्वयामहे निसमुपविभ्योहृइत्यात्मनेपदम् । देव्यं देवाद्य-
अत्रावितिप्राग्दीव्यतीयोयञ् । अस्त्यतु असुक्षेपणे देवादिकः । वृष्णीमहे वृङ्संभक्तौ क्रैयादि-
कः ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

दिवोवराहमरूपंकपर्दिनत्वेपरूपंनमसांनिह्वयामहे ।

हस्नेविभ्रंद्नेपजावार्याणिशर्मवर्मच्छर्दिस्मभ्यंयंसत् ॥५॥५॥

दिवः । वराहम् । अरूपम् । कपर्दिनम् । त्वेपम् । रूपम् । नमसा ।

नि । ह्वयामहे । हस्ते । विभ्रत् । भेपजा । वार्याणि । शर्म । वर्म ।

छर्दिः । अस्मभ्यम् । यंसत् ॥ ५ ॥ ५ ॥

वराहं वराहारमुत्कृष्टभोजनं यद्वा वराहवद्वडाङ्गं अरूपम्आरोचमानं कपर्दिनंजटा-
भिर्युक्तं त्वेषं तेजसादीप्यमानं रूपं निरूपणीयं वेदान्तैरधिगम्यं एवंभूतं रुद्रंनमसा हविर्ल-
क्षणेनान्नेन नमस्कारेणवा दिवोद्युलोकसकाशान्निह्वयामहे नितरामाह्वयामः सआहूतोरुद्रः
हस्तेस्वकीये बाहौवीर्याणिसर्वैर्वरणीयानि भेपजा भेपज्यानिरोगशमनहेतुभूतानिविभ्रत् धारय-
न्अस्मभ्यंस्तोतृभ्यः शर्म आरोग्यलक्षणंसुखं वर्मआयुधानानिवारकंकवचं छर्दिः गृहनामेतव
गृहंसवप्रयच्छतु ॥ विभ्रत् इभृञ्धारणपोषणयोः जौहोत्यादिकः छटःशत् भृजामिदित्यभ्यास-
स्येत्वम् । भेपजा भिपजचिकित्सायाम् कण्ठ्वादिः पचाद्यच् अतोलोपयटोपी सुमङ्गलभेपजाच्चे-
तिनिपातनाद्रूपसिद्धिः शोश्छन्दसिबहुलमितिशेर्लोपः । वार्याणि वृङ्संभक्तौ ऋहृलोप्यं व ईडव-
न्देत्याद्युदात्तत्वम् । छर्दिः उच्छर्दिर्दीप्तिदेवनयोः छृद्यतेदीप्यतेसुवर्णादिभिर्धनैःप्रकारयते इतिछ-
र्दिर्गृहं अर्चिशुचिहुसृपिछादिछर्दिभ्यद्स् । यंसत् यमउपरमे छेटचडागमः सिबहुलंछेटीतिसिप
इतश्चलोपइतीकारलोपः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्याष्टमेपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

पथीष्टचमाह—

इदं पित्रे मरुतां मुच्यते वर्चः स्वादोः स्वादीयो रुद्राय वर्धनम् ।

रास्वाचनो अमृतमर्तुमोजं नृन्तमनेतो कायतनं धाय मृळ ॥ ६ ॥

उद्मः । पित्रे । मरुतांम् । उच्यते । वचः । स्वादोः । स्वादीयः । रुद्राय ।
वर्धनम् । रास्व । च । नः । अन्त । मर्तभोजनम् । त्मने ।
तोकाय । तनयाय । मृळ ॥ ६ ॥

इदंस्तुतिवृत्तक्षणवचः मरुतां एकोनपञ्चाशत्संख्यानां देवविशेषाणां पित्रे जनकायरु-
द्रायेश्वराय उच्यते उच्चारयति कीदृशं स्वादोः स्वादीयः रसवतो मधुघृतादेरपि स्वादुतरं अतिश-
येन हर्षजनकमित्यर्थः वर्धनंस्तुत्यस्य प्रवर्धकं स्तोत्रेण हि देवताहृष्टासती वर्धते रुद्रस्य च मरुतां
पितृत्वमेव मान्नायते—पुराकदाचिदिन्द्रो असुरान्जिगाय तदानीं दितिरसुरमाता इन्द्रहननसम-
र्थं पुत्रं कामयमाना तपसा भर्तुः सकाशाद्गर्भलेभे इमं वृत्तान्तमवगच्छन् इन्द्रो वज्रहस्तः सन् सूक्ष्म-
रूपो भूत्वा तस्या उदरं प्रविश्य तं गर्भं समाधिभेदं पुनरप्येकैकं सप्तस्रण्डमकरोत् तेषां वैर्गर्भैकदेशाः
योनेर्निर्गत्या रुद्रन् एतस्मिन् नवसरे लीला र्थं गच्छन्ती पार्वती परमेश्वरौ इमान् रुद्रशतुः महेशं प्रति
पार्वत्येवमवोचत् इमे मां सप्तस्रण्डाः यथा प्रत्येकं पुत्राः संपद्यन्तां एवं त्वया कार्यमधिचेत्पीतिरस्तीति
स च महेश्वरस्तान् समानरूपान् समानवयसः समानालङ्कारान् पुत्रान् कृत्वा गौर्यैः प्रददौ त्वेमे पुत्राः
सन्त्विति अतः सर्वे पुमारुते पुस्तके पुमरुतोरुद्रपुत्रा इति स्तूयन्ते रौद्रे पुत्रमरुतां पितारुद्र इति अपि च हे
अश्रुतमरणरहितरुद्र मर्तभोजनं मर्तानां मनुष्याणां भोगपर्याप्तमन्नं नोस्मभ्यं रास्व प्रयच्छ तथात्मने
आत्मने द्वितीयार्थे चतुर्थी मां तोकाय तोकं पुत्रं तनयं तत्पुत्रं च मृळ सुखय ॥ पित्रे उदात्तपण-
इति विभक्तैरुदात्तत्वम् । रास्व रादाने व्यत्ययेनात्मनेपदम् । त्मने मन्वेष्वाङ्घ्यादेरात्मनइत्यच्-
ङोन्पत्रापिच्छन्दसिदृश्यत इति वचनादात्मन आकारलोपः ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टकमाह—

मानो महान्तं मुतमानो अर्भकं मान उक्षन्तं मुतमान उक्षितम् ।
मानो वधीः पितरं मोत मातरं मानः प्रियास्तन्वो रुद्ररीरिपः ॥ ७ ॥

मा । नः । महान्तम् । उत । मा । नः । अर्भकम् । मा । नः ।
उक्षन्तम् । उत । मा । नः । उक्षितम् । मा । नः । वधीः । पितरम् ।
मा । उत । मातरम् । मा । नः । प्रियाः । तन्वः । रुद्र । रिः रिपः ॥ ७ ॥

हेरुद्र नोस्माकंमध्येमहान्तं वृद्धं भावधीः माहिंसीः उत अपिच नोस्माकं अर्भकं बालं माहिंसीः
 तथानोस्माकं मध्ये उक्षन्तं सेकारं मध्यवयस्कं युवानं भावधीः उत अपिच नोस्माकमुक्षितं गर्भरूपे-
 णस्त्रीपुनिपिकमपत्यं भावधीः तथानोस्माकं पितरं जनकं भावधीः उत अपिच मातरं जननीं भावधीः
 तथानोस्माकं प्रियाः स्नेहविपयास्तन्वः शरीराणि तनूपुभवाः भजावा हेरुद्र मारीरिपः माहिंसीः ॥
 वधीः हन्तेर्माङ्गि लुङ्गिचेतिवधादेशः सचादन्तः सिचद् इत् अतो लोपस्य स्थानिवद्भावात् वृद्धभाव-
 वः । रीरिपः रिपरिहासायाम् ण्यन्ता लुङ्गिचङ्गिणि लोपोपधात् स्वत्वादीनि छान्दसः पदकालीनो-
 ष्यासहस्रः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टचमाह—

मानस्तोकेतनयेमानं आयौमानो गोपुमानो अश्वेपुरीरिपः ।

वीरान्मानोरुद्रभामितोर्वधीर्हविष्मन्तः सदमिच्चाह्वामहे ॥ ८ ॥

मा । नः । तोके । तनये । मा । नः । आयौ । मा । नः । गोपुं । मा । नः ।

अश्वेषु । रिरिपः । वीरान् । मा । नः । रुद्र । भामितः । वधीः ।

हविष्मन्तः । सदम् । इत् । त्वा । ह्वामहे ॥ ८ ॥

हेरुद्र नोस्माकं तोकादि विपये मारीरिपः माहिंसीः तोकशब्दः पुत्रवाची तनयस्त्वुत्रः आयु-
 रित्यन्तोदात्तं नुप्यनाम पुत्रपौत्रव्यतिरिक्तो योऽस्मदीयो मनुप्यस्तस्मिन्महिंसांमारुथाः तथा हेरुद्र
 वीरान् विक्रान्तान् शौर्यैपितान् अस्मदीयान् भामितः क्रुद्धः सन् भावधीः माहिंसीः वयं च हविष्म-
 न्तो हविर्भिर्भुक्ताः सन्तः सदमिव सर्वदेव त्वाह्वामहे आह्वयामहे ॥ आयौ इण्गती छन्दसीण इत्यु-
 ण्प्रत्ययः । भामितः भामक्रोधे क्रोधिकरणे चेतिकर्तरिकः । ह्वामहे द्वे ओलटिचहुलं छन्दसी-
 तिसंभसारणमा ॥ ८ ॥

देवसुवां हविष्पुरुद्रस्य पशुपतेर्यागे उपतेस्तोमानित्यादिके पाज्यानुवाक्ये सूत्रितं च— उपते-
 स्तोमान् पशुपाइवाकरमिति द्वेदिति ।

तपोराद्यां सूक्तेन वमीष्टचमाह—

उपतिस्तोमान् पशुपाइवाकरं रास्वापितर्मरुतां सुभ्रमस्मे ।

सुद्राहितैः सुमतिर्मृष्ट्यत्तमाथावयमवइत्तेष्टणीमहे ॥ ९ ॥

उप । ते । स्तोमान् । पशुषाः इव । आ । अकरम् । रास्व । पितः ।
 मरुताम् । सुम्नम् । अस्मे इति । जद्रा । हि । ते । सुष्टमतिः ।
 च्छयत् इतमा । अर्थ । वयम् । अर्बः । इत् । ते । वृणीमहे ॥ ९ ॥

हेरुद्र स्तोमानस्तुतिरूपान्मन्त्रान्तेतुभ्यंउपाकरम् उपकरोमिसमर्पयामि तत्रदृष्टान्तः—
 यथा पशूनांपालयितागोपः प्रातःकालेस्वस्मैसमर्पितान्पशून्सायंकालेस्वामिभ्यःप्रत्यर्पयति ए-
 वंतत्सकाशाल्लब्धानस्तुतिरूपान्मन्त्रान्स्तुतिसाधनतयातुभ्यंप्रत्यर्पयामीत्यर्थः हेमरुतांपितः
 मरुत्तंज्ञानादेवानामुत्पादकरुद्र नोस्मभ्यंसुष्टमं सुखं रास्वदेहि अपिच तेत्वदीयासुमतिः कल्याणी
 बुद्धिः श्लथयत्तमाअतिशयेनसुखयितृत्तमा अतएवभद्राभजनीया हियस्मादेवंतस्मात् अथान-
 न्तरं वयंतेत्वदीयमवोरक्षणंबृषीमहेसंभजामहे ॥ अकरं छन्दसिलुङ्गल्लुङ्गल्लित्इतिवर्तमाने लङ्
 रुष्टरुहिर्यइतिचेरुङादेशः ऋदशोडिगुणः । पितमरुतां परमपिछन्दसीतिपरस्याःषष्ठ्याःपूर्वाम-
 धितानुभवशेत्त्यामध्वितस्यचेतिपदद्वयमनुदात्तम् । अस्मे सुषांलुगितिचतुर्थी बहुवचनस्यशे-
 आदेशः । श्लथयत्तमा श्लथयत्तने अस्माण्यन्ताल्लङःशतृ तस्य छन्दस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वात्स-
 सावर्धधातुकानुदात्तत्वाभावेप्रत्ययस्वरःशिष्यते ॥ ९ ॥

दशमीष्टकमाह—

आरेतेगोघ्नमुतपूरुपुंक्षयद्वीरसुम्नमस्मेतेअस्तु ।
 मृळाचनोअधिचब्रूहिदेवाधाचनःशर्मयच्छद्विर्वाः ॥ १० ॥

आरे । ते । गोष्टम् । उत । पुरुपुंष्टम् । क्षयत्द्वीर । सुम्नम् ।
 अस्मे इति । ते । अस्तु । च्छ । च । नः । अधि । च्च । ब्रूहि । देव ।
 अर्थ । च्च । नः । शर्म । यच्छ । द्विर्वाः ॥ १० ॥

हेक्षयद्वीर क्षयितसर्वशत्रुजनरुद्र तेत्वदीयं गोघ्नयद्रोहननं यद्वा गोहननसाधनमा-
 युधं उतअपिच पुरुपुंष्टं पुरुपहननं तत्साधनमायुधंवावदुभयं आरेद्वरेअस्मत्तोविपच्छद्वेशेभ-
 वतु अस्मेअस्मासुतेत्वदीयंसुष्टं सुखंअस्तुभवतु अपिचनोस्माकंश्लथयत्तिसिभ्यर्थमसन्नोभव हे
 देवद्योतमानरुद्र नोस्मान् अधिब्रूहिच अधिवचनंपक्षपातेनवचनं ब्राह्मणयाधिब्रूयादितिपया
 अधच अथानन्तरञ्च द्विर्वाः द्वयोःस्थानयोःशृधिभ्यांअन्तरिक्षेचपरिवृष्टः यद्वा द्वयोर्दक्षिणोचर-

मार्गयोर्ज्ञानकर्मणोर्वापरिवृढः स्वामी सत्वं नोऽस्मभ्यं शर्म सुखं यच्छदेहि ॥ गोघ्नं हनर्हि सागत्योः
अस्मात्पञ्चार्थकविधानमिति भावे करणे वाकप्रत्ययः गमहनेत्युपधा लोपः होहन्तेरिति घत्वम् ।
द्विचर्हाः इहिवृहिवृद्धौ द्वयोः स्थानयोः बहन्ते प्रवर्धते इति द्विचर्हाः असुन् ऊरुत्तरपदप्रकृतिस्व-
रत्वम् ॥ १० ॥

एकादशीश्रुचमाह—

अवोचाम नमो अस्मा अवस्यवः शृणोतु नो हव रूद्रो मरुत्वान् ।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्ता मर्दिति सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥ ११ ॥ ६ ॥

अवोचाम । नमः । अस्मै । अवस्यवः । शृणोतु । नः । हवम् ।
रूद्रः । मरुत्वान् । तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् ।
अर्दितिः । सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ ११ ॥ ६ ॥

अवस्यवः अवोचं रक्षणं वा इच्छन्तो वयं अवोचाम एतत्सूक्तं रूपं स्तोत्रं अवादिष्य अस्मै रुद्रा-
य नमो नमस्कारोऽस्तु मरुत्वान्मरुद्भिः स्वर्कायैः पुत्रैर्युक्तो रुद्रश्च नोस्माकं हवमाह्वानं शृणोतु स्वीकरो-
तु यदस्माभिरुक्तं नोऽस्मदीयं तत्सर्वमिवाद्यः पद्भ्यो देवताः ममहन्तां पूजयन्तु उत शब्दोप्यर्थे ॥ अवो-
चाम ब्रूव्यकायां वाचि लुङि ब्रुवोवचिः अस्य तिवक्तिख्यातीत्यादिनाच्चेरङ्गदेशः वचउमित्यु-
मागमः । अवस्यवः अवरक्षणे भावे असुन् सुप्रआत्मनः क्यच् कयाच्छन्दसीत्युप्रत्ययः । हवम्
भावेन उपसर्गस्थेत्यप्रसंगसारणं च । मरुत्वान् क्षयइति मतुपोवत्वं तसौमत्वर्थे इति भत्वेन पदत्वा-
भावात्पञ्चत्वाभावः ॥ ११ ॥

॥ इति मथमस्याष्टमे पठोवर्गः ॥ ६ ॥

चित्रमिति पङ्क्तं सुक्तं कुत्सस्यापत्रेष्टुभंसूर्यदेवताकं तथा चानुक्रान्तं—चित्रं पदसौर्यमिति
आश्विनशस्त्रेसूर्योदयाद्भ्रूसौर्याणिसूक्तानि शंसनीयानि तत्रेदं सुक्तं शंसनीयं सूत्रितं च—चि-
त्रं देवानां नमो मित्रस्येति । आदितस्तिस्त्रऋचः सौर्यस्य पशोर्वपापुरोडाशहविषां क्रमेणानुवाक्याः
ततोद्देवपापुरोडाशयोर्षां ग्ये तथा च सूत्रितं—चित्रं देवानामुदगादनीकमिति पञ्चशानो भवचक्षसाश-
नो अद्वेति । अतिमूर्तिना ज्येको हेरुना सौर्यं पर्यणि च सूर्यस्य हविषश्चित्रं देवानामित्येपायाज्या सन्नि-
तं च—तरणिर्विश्वं शतश्चित्रं देवानामुदगादनीकमिति याज्यानुवाक्या ।

तामेतांप्रथमाष्टकमाह—

चित्रं देवानां मुदंगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः ।

आप्राद्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्यं आत्मा जगतस्तस्थुर्पश्च ॥ १ ॥

चित्रम् । देवानाम् । उत् । अगात् । अनीकम् । चक्षुः । मित्रस्य ।
वरुणस्य । अग्नेः । आ । अप्राः । द्यावापृथिवी इति । अन्तरिक्षम् ।
सूर्यः । आत्मा । जगतः । तस्थुर्पः । च ॥ १ ॥

देवानां दीव्यन्तीति देवारमयः तेषां देवजनानामेव वा अनीकं तेजः समूहत्वं चित्रं आ-
श्चर्यकरं सूर्यमण्डलं उदगात् उदयाचलं प्राप्तासीत् कीदृशं मित्रस्य वरुणस्याग्नेश्च उपलक्षणमेतत्
एतदुपलक्षितानां जगतां चक्षुः प्रकाशकं चक्षुरिन्द्रियस्थानीयं च उदयं प्राप्य च द्यावापृथिवी दिवं पृ-
थिवीं अन्तरिक्षं च आप्राः स्वकीयेन तेजसा आसमन्तादपूरयत् ईदृग्भूतमण्डलान्तर्वर्ती सूर्यः अन्तर्या-
मितया सर्वस्य प्रेरकः परमात्मा जगतो जन्मस्य तस्थुर्पः स्थावरस्य च आत्मा स्वरूपभूतः सहिसर्वस्य
स्थावरजङ्गमात्मकस्य कार्यवर्गस्य कारणं कारणान्त्रकार्यनातिरिच्यते तथा च पारमर्षसूत्रम्—त-
दनन्यत्वमारंभणशब्दादिभ्य इति यद्वा स्थावरजङ्गमात्मकस्य सर्वस्य प्राणिजातस्य जीवात्मा उदि-
वे हि सूर्ये मृतप्रायं सर्वजगतुन् श्वेतमयुक् संसृपलभ्यते तथा च श्रूयते—यो सौतपन्नुदेति स सर्वेषां भूतानां
प्राणानादायो देवो इति ॥ आप्राः प्रापूरणे लङ्गिपुरुष्यत्ययः अदादित्वाच्छपोलुक् । जगतः गमे-
र्देवेति क्विप् द्विर्वचनम् गमः क्वावित्यनुनासिकलोपः । तस्थुर्पः तिष्ठतोर्लिटः कस्तुः द्विर्वचने शर्पूर्वाः-
त्वयः पठयेकवचने वसोः संप्रसारणमितिसंप्रसारणं आतोलोप इति चेत्याकारलोपः शासि-
वसि वसीनां चैतिषत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

सूर्यो देवीमुपसंरोचमानां मयो न योषामभ्येति पश्चात् ।

यत्रानरोदिव्यन्तो धुगानि वितन्वते प्रतिमुद्रायं मुद्रम् ॥ २ ॥

सूर्यः । देवीम् । उपसम् । रोचमानाम् । मर्यः । न । योषाम् ।
अग्नि । एति । पश्चात् । यत्र । नरः । देवद्यन्तः । युगानि ।
विद्वन्वते । प्रति । भद्राय । भद्रम् ॥ २ ॥

सूर्योदेवीदानादिगुणयुक्तांरोचमानादीप्यमानामुपसंपश्चाद्भ्येति उपसःप्रादुर्भावानन्तरं
तांअभिलक्ष्यगच्छति तत्रदृष्टान्तः—मर्यो नयोषां यथाकश्चिन्मनुष्यःशोभनावयवांगच्छन्तींयु-
वतिस्त्रियंसततंअनुगच्छति तद्व यत्रयस्यांउपसिजातायांदेवयन्तोदेवद्योतमानसूर्ययष्टुमिच्छ-
न्तो नरोयज्ञस्यनेतारोयजमानाः युगानि युगशब्दःकालवाची तेनचतत्रकर्तव्यानिकर्माणिलक्ष्य-
न्ते यथादर्शपूर्णमासाविति । अग्निहोत्रादीनिकर्माणिवितन्वतेविस्तारयन्ति यद्वा देवयन्तोदे-
वयागार्थंधनमात्मनइच्छन्तोयजमानपुरुषाः युगानिहस्तावयवभूतानिकर्पणायवितन्वतेप्रसारय-
न्ति तामुपसंअनुगच्छन्तीत्यर्थः एवंविधंभद्रंकल्याणंसूर्यंप्रति भद्रायकल्याणरूपायकर्मफलस्तु-
मइतिशेषः यद्वा देवकामायजमानाः युगानियुग्मानिभूत्वापत्नीभिःसहिताःसन्तोभद्रंकल्याणं
अग्निहोत्रादिकंकर्मभद्रायतत्फलार्थंप्रतिप्रत्येकंयस्यांउपसिप्रवृत्तायांवितन्वतेविस्तारयन्ति ॥ मर्यः
मृङ्माणत्यागे छन्दसिनिष्ठकर्मैत्पादैर्यत्प्रत्ययान्तोनिपात्यते यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । युगानि
युजेःकर्मणिघञ् युगशब्दःकालविशेषेरथाद्युपकरणेचेत्युञ्छादिपुषाठात् गुणाभावोन्तोदात्तत्वं
च । वितन्वते तनुविस्तारे तनादिलुञ्ज्यउः सहेतियोगविभागावतिडोपसर्गस्यसमासेसति
समासस्येत्यन्तोदात्तत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टमाह—

भद्राअश्वाहरितःसूर्यस्यचित्राएतंग्वाअनुमाद्यासः ।

नमस्यन्तोदिवआपृष्टमस्थुःपरिद्यावांपृथिवीयन्तिसद्यः ॥ ३ ॥

भद्राः । अश्वाः । हरितः । सूर्यस्य । चित्राः । एतंग्वाः ।

अनुमाद्यासः । नमस्यन्तः । दिवः । आ । पृष्टम् । अस्थुः । परि ।

द्यावांपृथिवी इति । यन्ति । सद्यः ॥३॥

भद्राः कल्याणाअश्वाएतंग्वाइत्येतदुभयमश्वनाम तत्रैकंक्रियापरंयोजनीयं अश्वाः पु-
रगाः व्यापनशीलावाहरितोहर्तारः चित्राविचित्रावयवाः अनुमाद्यासः अनुक्रमेणसर्वस्तुत्यामा-
दनीयाःएवंभूताः सूर्यस्यएतंग्वाअश्वाः यद्वा एतंप्रत्यंगन्त्वयंमार्गगन्तारोश्वाः एतंशब्दवर्णनी-

लवर्णवापामुवन्तोऽश्वाः नमस्यन्तः अस्माभिर्नमस्यमानाःसन्तः दिवोन्तरिक्षस्यपृष्ठंउपरिप्रदेशं
पूर्वभागलक्षणंआअस्थुः आतिष्ठन्ति प्रामुवन्ति यद्वा हरितोरसहरणशीलारश्मयःभद्रादिविशे-
षणविशिष्टाःदिवः पृष्ठंनभस्तलंआतिष्ठन्ति आस्थायच द्यावापृथिवीद्यावापृथिव्यौसद्यस्तदानी-
मेवएकेनाह्नापरियन्तिपरितोगच्छन्ति व्यामुवन्तीत्यर्थः ॥ अश्वाः अशूव्यामौ अशुमुपीत्यादिना
कन् । एतग्वाः इण्गवौ असिहसीत्यादिनाकर्मणितन्प्रत्ययः गमेरौणादिकोभावेङ्गुप्रत्ययः एत-
व्यंप्रति ग्वोगमनयेपातेतथोक्ताः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अनुमाद्यासः मदिस्तुतौ अ-
स्माण्यन्तादचोयत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । नमस्यन्तः नमोवरिवइतिपूजार्थंक्यच् व्यत्य-
येनकर्मणिकर्तृप्रत्ययः । अस्थुः तिष्ठवेश्छान्दसोवर्तमानेऽङ् गातिस्थेतिस्तिचोऽङ् आतइतिज्ञे-
जुंस् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टिचमाह—

तत्सूर्यस्यदेवत्वंतन्महित्वंमध्याकर्तोर्वितंतंसंजभार ।

यदेदयुक्तहरितःसधस्थादाद्रात्रीवासस्तनुतेसिमस्मै ॥ ४ ॥

तत् । सूर्यस्य । देवत्वम् । तत् । महित्वम् । मध्या । कर्तोः ।

विदंतम् । सम् । जभार । यदा । इत् । अयुक्त । हरितः ।

सधस्थात् । आत् । रात्री । वासः । तनुते । सिमस्मै ॥ ४ ॥

सूर्यस्यसर्वेषेरकादित्यस्य तद्देवत्वमीश्वरत्वम् स्वातंत्र्यमितियावत् महित्वं महत्वम् माहात्म्यं
चतदेव तच्छब्दश्रुतेर्यच्छब्दाध्याहारः यत्कर्तोः कर्मनामैतत् प्रारब्धापरिसमाप्तस्य कृप्यादिल-
क्षणस्यकर्मणोपध्यामध्येअपरिसमाप्तेएवतस्मिन्कर्मणिवितंतंविस्तीर्णस्वकीयंरश्मिजालंअस्तंग-
च्छन्नसूर्यः संजभार अस्माहोकात्स्वात्मनि उपसंहरति कर्मकरध्रुपवृत्तं अपरिसमाप्तमेवविसृ-
जति अस्तंयन्तंसूर्यं दृष्ट्वा ईदृशं स्वातंत्र्यमहिमाचसूर्यव्यतिरिक्तस्यकस्यास्ति नकस्यापि सू-
र्येणवेदशंस्वातंत्र्यमहिमानंचावगाहते अपिच इदित्यवधारणे यदेव यस्मिन्नेवकाले हरितोर-
सहरणशीलान् स्वरश्मीन् हरितवर्णान्श्वान्वासधस्थात्सहस्थानादस्मात्पार्थिवाहोकादादा-
यअयुक्तअन्यत्र संयुक्तान्करोति यद्वा युजिःकेवटोपिविपूर्वोद्गृह्यः यदेयासीस्वरश्मीन् अ-
श्वान्वा सधस्थात् सहतिष्ठत्यस्मिन्नितिसधस्योरथः तस्मादयुक्त अमुश्चत् आवअनन्तर-
मेवरात्रीनिशा वासः आच्छादयित् तमः सिमस्मै सिमशब्दःसर्वशब्दपर्यायः समभ्यर्थंचतु-
र्थी सर्वस्मिन्ल्लोकेवतनुतेविस्तारपति यद्वा वासोवासरपहस्तन्तर्वस्मादस्माहोकादानीपरात्री

तमस्तनुते अत्रनिरुक्तम्—तत्सूर्यस्यदेवत्वंतन्महित्वमध्येयत्कर्मणांक्रियमाणानांविततंसंहियते-
यद्वासावयुःहरणानादित्यरश्मीनहरितोऽवानितिवाथरात्रीवासस्तनुतेसिमस्मैवेसरमहरवयुवती-
त्तर्षस्मादिति ॥ महित्वम् महपूजायाम् औणादिकइनप्रत्ययः तस्यभावस्त्वतलौ । पद्या
मध्यशब्दात्सप्तम्येकवचनस्यसुपांसुलुगितिहादेशः । कर्ताः करोतिरौणादिकस्तोऽनुप-
त्ययः । विततं विपूर्वात्तनोतेःकर्मणिनिष्ठा उदिच्चेन क्त्वाप्रत्ययेऽटोविकल्पनात् यस्यविभाषेतीद्
प्रतिषेधः गतिरनन्तरइतिगतेःभ्रुतिस्वरत्वम् । जगार ह्रहोर्भ्रंछन्दसीतिभावम् । अयुक्त
युजेऽङ्ङि झलोझलीतिसिचोऽलोपः । सधस्थात् घञर्थेकविधानमितिअधिकरणेकप्रत्ययः सध-
मादस्थयोश्छन्दसीतिसघादेशः दासीभारादित्वात् पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । रात्री रात्रेश्चाज-
सावितिङीप् ॥ ४ ॥

पञ्चमीमृचमाह—

तन्मित्रस्यवरुणस्याभिचक्षेसूर्योरूपंरुणुतेद्योरुपस्थे ॥

अनन्तमन्यद्रुशदस्यपार्जःरुष्णमन्यद्हरितःसंभ्ररन्ति ॥ ५ ॥

तत् । मित्रस्य । वरुणस्य । अभिचक्षे । सूर्यः । रूपम् । रुणुते ।

द्योः । उपस्थे । अनन्तम् । अन्यत् । रुशत् । अस्य । पार्जः ।

रुष्णम् । अन्यत् । हरितः । सम् । भ्ररन्ति ॥ ५ ॥

तत्तदानींउदमसमये मित्रस्य वरुणस्य एतद्दुभयोपलक्षितस्य सर्वस्यजगतः अभिचक्षे आभि-
मुख्येन द्योर्नभसउपस्थे उपस्थानेमध्ये सूर्यःसर्वस्यपेरकः सवितारूपं सर्वस्यनिरूपकंप्रकाशकं
तेजः रुणुतेकरोति अपिचास्यसूर्यस्य हरितोरत्तहरणशीलारभयः हरिद्वर्णांश्वावा अनन्तं
अवसानरहितं क्लृप्तस्य जगतोव्यापकं रुशदीप्यमानंश्वेतवर्णाम् पार्जः बटनमित्त्वं अतिबल-
स्यापिनेशस्यतमसोनिवारणेसमर्थं अन्यतमसोविचक्षणंतेजःसंभ्ररन्ति अहनि स्वकीयगमने-
ननिष्पादयन्ति तथाऋष्णां रुष्णवर्णं अन्यतमः स्वकीयागमनेन रात्रौअस्यरभयोऽप्येवंकु-
र्वन्ति किमुवक्तव्यं तस्यमाहात्म्यमितिस्तूर्यस्यस्तुतिः ॥ अभिचक्षे संपदादित्ज्ञानोभावेकिंरु-
दुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । द्योः इतिइसोश्चेतिपूर्वत्पत्ता । उपस्थे घञर्थेकविधानमितिप्रत्ययः

मरुद्वादिवापुर्वपदान्तोदात्तत्वम् । पाजः पातिरक्षतीतिपाजोबलम् पातेर्वल्लेजुत्चेत्यसुन् जुडा-
गमश्च छान्दसोमत्वर्थीयस्यविनोलोपः ॥ ५ ॥

पृथीमृचमाह—

अद्यादेवा उदिता सूर्यस्य निरंहंसः पिपृता निरवद्यात् ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्ता मर्दितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥ ६ ॥ ७ ॥

अद्य । देवाः । उत इति । सूर्यस्य । निः । अंहंसः । पिपृत । निः ।

अवद्यात् । तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् । अर्दितिः ।

सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ ६ ॥ ७ ॥

हे देवाः द्योतमानाः सूर्यरश्मयः अद्यास्मिन्काले सूर्यस्य आदित्यस्य उदिता उदितौ उदये
सति इवस्ततः प्रसरन्तो यूर्य अस्मात् अंहंसः पापावनिष्पिपृत निष्कृष्यपालयत यदिदमस्माभिरु-
कं नो मदीयं तन्मित्रादयः षड्देवताः ममहन्तां पूजयन्तु अनुमन्यन्तां रक्षन्ति वतियावत् मित्रः प्रमीते-
स्त्रायकः अहरभिमानो देवः वरुणो निघ्नानां निवारयितारान्यभिमानो अदितिरखण्डनीया अदी-
नावादेवमाता सिन्धुः स्यन्दनशालोदकाभिमानिनी देवता पृथिवी भूलोकस्याधिष्ठात्री द्यौः द्यु-
लोकस्य उतशब्दः समुच्चये ॥ अद्य निपातस्य चेतिसंहितायां दीर्घत्वम् । उदिता उतपूर्वादेते भावे
किन् सुपांसुलुगितिडादेशः तादौ चेतितेः मरुतिस्वरत्वम् । पिपृत पृषाटनपूरणयोः पृष्टत्येके
लोष्टिजुहोत्यादिवाच्छषःश्लुः द्विर्वचनोरदत्वहलादिशेषाः अर्तिपिपृत्योश्चेत्यभ्यासस्येत्वम् सा-
र्वधातुकमपिदितितशब्दस्यङित्त्वेसतिक्चित्तुन्वेत्यादिनासंहितायां दीर्घः ॥ ६ ॥

॥ इति प्रथमस्याष्टमे सप्तमो वर्गः ॥ ७ ॥

॥ इति प्रथमे मण्डले षोडशोऽनुवाकः ॥ १६ ॥

सप्तदशेऽनुवाके षष्ठसूक्तानि तत्र नासत्याभ्यामिति षष्ठं विश्वशृचं मथमं सूक्तम् उशिक्षंस्तं-
यामद्भराजस्यमहिष्यांदास्यां दीर्घतमसा उत्पादितः कक्षीवानस्य सूक्तस्य ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः अ-
श्विनो देवता तथा चानुक्तान्तम—नासत्याभ्यां षष्ठाधिका कक्षीवाद्दीर्घतमसा उशिक्षमसूत आश्विनं
वाहति । तुत्यादिपरिभाषया इदमादीनि षष्ठसूक्तानि अश्विनो देवत्यानि प्रावरनुवाकस्याश्विने-
ऋतौ त्रिष्टुभे छन्दसि इदमादीनि त्रीणि सूक्तानि अथाश्विन इति त्रिष्टुभे सञ्चितम्—प्रावाणे वनासत्या-
भ्यामिति त्रीणीति । आश्विनशस्त्रे चैतानि प्रावरनुवाकस्याप्येतेत्यतिदिष्टत्वात् ।

तत्रप्रथमाष्टकमाह-

नासत्याभ्यां वृहिरिव प्रवृज्जे स्तोमाँ इयम्यभ्रियेव वातः ।

थावर्भगायविमदाय जायां सेना जुवान्युहतूरथेन ॥ १ ॥

नासत्याभ्याम् । वृहिः इदं व । प्र । वृज्जे । स्तोमान् । इयंभि ।

अभ्रिया इदं व । वातः । यौ । अर्भगाय । विमदाय । जायाम् ।

सेना इजुवा । निः ऊहतुः । रथेन ॥ १ ॥

वहिरिव यथाकश्चिद्यजमानोयागार्थं वहिःप्रवृज्जेकपेण अन्युनातिरिक्तं यागायपर्याप्तं दर्भं वृकेच्छिनत्ति संपादयतीत्यावत् एवमहं नासत्याभ्यां अश्विभ्यां स्तोमानस्तुतीः इयमिसंपादयामि एतदेव विशदीक्रियते अभ्रियेव यथा अभ्रियाणि अभ्रेषु मेघेषु अवस्थितानि उदकानि वातो वायुर्वर्षणार्थं बहुशः प्रेरयति एवमहं अश्विभ्यां स्तोत्राणि इयमि बहुशः प्रेरयामि कीदृशावश्विनौ अर्भगायबालायस्वयं वरलब्धभार्याय विमदाय एतत्संज्ञाय राजर्षये मध्ये मार्गस्वयं वरार्थं मार्गतेस्तामलभमानैरन्धैर्नृपैः सह योद्धुमशक्नुवते पितृस्मै सेना जुवा शत्रुसेनायाः प्रेरकेण शत्रुभिर्दुष्प्रापेण रथेन यावदश्विनौ जायां भार्यां परैरनाक्रान्तां न्युहतुः शत्रून्निहत्य तदीयं गृहं प्रापयामासतुः ताभ्यामित्यर्थः ॥ नासत्याभ्यां सत्सु भवौ सत्यौ न सत्यौ असत्यौ न सत्यौ न भ्राणनपादित्यादिना नञः प्रकृतिभावः अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । वृज्जे वृजीवर्जने आदादिकः इदित्वानुम् लोपस्त आत्मनेपदे द्विवितलोपः । इयमि ऋगतौ जौहोत्यादिकः अतिपितृयोश्चेत्यभ्यासस्येत्वम् अभ्यासस्यासवर्णे इतीयङ् । अभ्रिया इव समुद्रा भ्रादृ इति प्रवार्थेघः घस्येयादेशः छन्दसि बहुलमिति श्लोपः । अर्भगाय अतिगृह्यां भन् इत्यर्भन् अर्भ एवार्भकः संज्ञायां कन् छान्दसोगकारः अपर आह अर्भमत्पंगायतीत्यर्भकः कैशे शब्दे गापोष्टक् आतो लोप इति चेत्याकारलोपः तदेतत्पदकृतः शाकल्यस्याभिमतम् । सेना जुवा जु इति सौत्रो धातुर्गन्त्यर्थः अस्मादन्तर्भावितण्यथां किञ्चिप्रच्छीत्यादिना किप्दीर्घा तन्वादित्वाद्बुवङ् । न्युहतुः वहप्रापणे लिट् चतसियजादित्वात्संपसारणम् यद्दृत्तान्त्यमिति निघातप्रतिषेधः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह-

धीलुपत्मांभिराशुहेमभिर्वादेवानां वाजूनिभिः शाशदाना ।

नद्रासंभो नासत्यासुहृस्वमाजायमस्यप्रधने जिगाय ॥ २ ॥

वीलुपत्मऽभिः । आशुहेमऽभिः । वा । देवानाम् । वा । जूतिऽभिः ।
शाशदाना । तत् । रासभः । नासत्या । सहस्रम् । आज्ञा । यमस्य ।
प्रधने । जिगाय ॥ २ ॥

वीलुपत्मभिः वीलुइतिवल्नाम बलवदुत्पत्तनैः आशुहेमभिः शीघ्रगमनैः वाशब्दःसमुच्चये
हेनासत्याअश्विनौ एवंभूतैरश्वैश्चदेवानांइन्द्रादीनांजूतिभिः प्रेरणैश्च शाशदानाशाशद्यमानयोः
अत्यर्थंप्रियमाणयोर्युवयोः वाहनभूतोयोरासभःप्रजापतिनादत्तः सयमस्यवैवस्वतस्यप्रीतिकरेप्र-
धने प्रकीर्णधनोपेते आज्ञा आजौसंग्रामेतदशत्रूणांसहस्रंजिगायजितवान् वैवस्वतोहिबहूनांमर-
णहेतुनासंग्रामेणतुष्टोभवति यद्वा जेतव्यत्वेनप्रजापतिनानिहितघृक्सहस्रंशीघ्रगमनयुक्तोरासभः
जिगायजयेनालभत अन्येभ्योदेवेभ्यःपूर्ववैवार्जिप्राप्ययुवांजयंप्रापयामास तथाचास्मिन्मध्ये-
प्रजापतिर्वैसोमायरात्रेदुहितरंप्रायच्छदित्यादिकंब्राह्मणमनुसन्धेयम् ॥ वीलुपत्मभिः वीलुवल-
वत्पत्तीतिवीलुपत्मानः । आशुहेमभिः आशुशीघ्रंहिन्वन्तिगच्छन्तीत्याशुहेमानस्त्वैः हिगतौवृ-
द्धौच अन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिमनिन् ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । जूतिभिः ऊतियूतिजूतीत्यादि-
नाकिनउदात्तत्वम् । शाशदाना शदृशातने अत्रगत्यर्थः धातूनामनेकार्थत्वात् अस्माद्यङन्ताङ्गः
शानच् तस्यछन्दस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वात्प्रथमभावः अतोलोपयलोपौ अफ्यस्त्वानामादि-
रित्याद्युदात्तत्वम् सुपांसुलुगितिपष्ठ्याःपूर्वसवर्णदीर्घः । आज्ञा तेनैवसूत्रेणडादेशः । जिगाय
जिजये सन्लिटोर्जेरित्यभ्यासादुत्तरस्यकुवं गकारः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

तुग्रोहभुज्युमंशिनोदमेधेरयिनकश्चिन्ममृवाँअवाहाः ।
तमूहथुनौमिरांस्मन्वतीमिरन्तरिक्षप्रुद्धिरपोदकाभिः ॥ ३ ॥

तुग्रः । ह । भुज्युम् । अश्विना । उदमेधे । रयिम् । न । कः । चित् ।
ममृश्वान् । अवं । अहाः । तम् । ऊहथुः । नौभिः । आत्मनूश्वतीभिः ।
अन्तरिक्षप्रुत्ऽभिः । अपंशुदकाभिः ॥ ३ ॥

अत्रेयमाख्यायिका तुग्रोनामअश्विनोःमिपःऋश्चिद्राजर्षिः सचद्दीपान्तरवार्तिभिःशत्रु-
भिरत्यन्तमुपद्रुतःसन्तेषांजयायस्यपुत्रंभुज्युसेनयासहनावामाहोपीव साचनोर्मध्येसमुद्रमतिदू-

रंगतावायुवशेनभिन्नासीत् तदानींसंभुज्युः शीघ्रमश्विनौतुष्टाव स्तुतौचतौसेनयासहितंआत्मी-
यास्तुनौपुआरोप्यपितुस्तुष्टस्यसमीपंविभिरहोरात्रैःप्रापयामासतुरिति । अयमर्थइदमादिकेनतृ-
चेनप्रतिपाद्यते हशब्दःप्रसिद्धौ तुष्टःखलुपूर्वशत्रुभिःपीडितःसन्नतज्जयार्थंउदमेघे उदकैर्मिहतेसि-
ष्यतइत्युदमेघःसमुद्रः तस्मिन् भुज्युंएतत्संज्ञंमियंपुत्रंअवाहाः नावागन्तुंपर्यत्याक्षीत् तत्रदृष्टान्तः-
न्तः—मष्टवान्त्रियमाणःसन्धनलोभीकश्चिन्मनुष्यः रथिनं यथाधनंपरित्यजतितद्वत् हेअश्विनौ
तंचभुज्युंमध्येसमुद्रंनिमग्नंनौभिःपितृसमीपंऊहथुः युवांपापितवन्तौ कीदृशीभिः आत्मन्वतीभिः
आत्मीयाभिः युवयोःस्वभूताभिरित्यर्थः यद्वा धृतिरात्मा धारणवतीभिरित्यर्थः अन्तरिक्षमुद्भिः
अतिस्वच्छत्वात्अन्तरिक्षेजलस्योपरिष्टादेवगद्गीभिःअपोदकाभिः सुश्लिष्टत्वादपगतोदकाभिः
अप्रविष्टोदकाभिरित्यर्थः ॥ उदमेघे मिहसेचने कर्मणिघञ् न्यंकादीनांचेतिकुत्वम् उदकस्योदः
संज्ञायाम् थाथादिनोत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । मष्टवान् मृष्ट्वाणत्यागे लिटःकस्युः क्रादिनिय-
मात्प्राप्तस्येदोवस्वेकाजादसामितिनियमादभावः । अहाः ओहाकृत्यागे लुङितिपि च्चुःसिच्
आगमानुशासनस्यानित्यत्वात्सगितौनक्रियते बहुलंछन्दसीतिईडभावः हल्ङ्ङाभ्यइतिति-
लोपः रुत्वविसर्गौ यद्वा मष्टेवसेतिच्चेलुङ्क् च्चेलुङ्क्त्वादिणूनक्रियते । नौभिः सावेकाचइति
विभक्तेरुदात्तत्वम् । आत्मन्वतीभिः आत्मनोमतुष् मादुपधायाइतिवत्वम् अनेनुङितिनुद् नलो-
पः ह्रस्वनुङ्ग्यांमनुबितिमतुष्पउदात्तत्वम् । अन्तरिक्षमुद्भिः पुङ्गवौ क्तिप्चेतिक्तिप् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टचमाह—

तिस्त्रःक्षपस्त्रिरहांतिवर्जंङ्घिर्नासत्याभुज्युमूहथुःपतङ्गैः ।
समुद्रस्यधन्वन्त्रार्द्रस्यंपारेत्रिभिरथैःशतपङ्क्तिःपट्टंश्वैः ॥ ४ ॥

तिस्त्रः । क्षपः । त्रिः । अहां । अतिवर्जंत्ङ्घिः । नासत्या । भुज्युम् ।
ऊहथुः । पतङ्गैः । समुद्रस्य । धन्वन् । आर्द्रस्यं । पारे । त्रिङ्घिः ।
रथैः । शतपङ्क्तिः । पट्टंश्वैः ॥ ४ ॥

हेनासत्यानासत्यौ सेनयासहोदकेनिमग्नंभुज्युंतिस्त्रःक्षपःत्रिसंख्याकारात्रीःविरहात्रिवारमा-
वृत्तानिच्यहानिचअतिवर्जङ्घिः अतिक्रम्यगच्छद्भिः एतावन्तंकासंअतिव्याप्यवत्तमानिःपतङ्गैः
पतङ्गिःत्रिभिःत्रिसंख्याकिःरथैःऊहथुः युवांऊहवन्तौ क्तेतिचेदुच्यते समुद्रस्य अंगुराशेमध्येधन्वन्
धन्वनिजलवर्जितमदेशे आर्द्रस्यउदकेनआर्द्राभूतस्यसमुद्रस्यपारेतीरेदेशेच कथंभूतःरथैःशतपङ्क्तिः

शतसंख्याकैश्चक्रलक्षणैःपादैरुपैतैः पडश्वैःपडभिरश्वैर्युक्तेः॥तिस्रःत्रिचतुरोःस्त्रियामितित्रिशब्दस्य
तिस्रआदेशः सचान्तोदात्तः अचिरकृतइतिरेफादेशेउदात्तयणोहल्पूर्वादिनिविभक्तेरुदात्तत्वम् ।
क्षणः विभक्तयन्तस्यछान्दसंहस्रस्वत्वं यद्वा शसिआतइतियोगविभागादधातोरप्याकारलोपः । अहा
शेश्छन्दसिबहुलमितिशेर्लोपः । पतंगैः पतूगवौ पतेरंगच् । धन्वन् धविर्गत्यर्थः इदित्वाञ्चुम् क-
निन्युवृषीत्यादिनाकनिच् सुपांसुलुगिति सप्तम्यालुक् । शतपद्भिः शतंपादायेपति संख्यासुपूर्वस्ये-
तिपादशब्दस्यान्त्यलोपःसमासान्तः अयस्मयादित्वेनभत्वात् पादःपदितिपद्भावः यद्वा पादसमा-
नार्थःपच्छब्दःप्रकृत्यन्तरंद्रष्टव्यम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

अनारम्भणे तदवीरयेथामनास्थाने अग्रभणे समुद्रे ।

यदश्विना ऊहथुर्भुज्युमस्तं शतारित्रां नावं मातस्थिवांसम् ॥ ५ ॥ ८ ॥

अनारम्भणे । तत् । अवीरयेथाम् । अनास्थाने ।

अग्रभणे । समुद्रे । यत् । अश्विनौ । ऊहथुः । भुज्युम् । अस्तम् ।

शतारित्राम् । नावम् । आतस्थिवांसम् ॥ ५ ॥ ८ ॥

हेअश्विना अश्विनौ अनारंभणे आलंबनरहिते समुद्रे तत्कर्म अवीरयेथां विक्रान्तं कृतव-
न्तौ युवां अनारंभणत्वमेव स्पष्टीकरोति अनास्थाने आस्थीयते स्मिति आस्थानो भूपदेशः
तद्रहिते स्थानुमशक्ये जले इत्यर्थः अग्रभणे अग्रहणे हस्तेन ग्राहंशाखादिकमपियत्र नास्ति तस्मि-
नित्यर्थः किंपुनस्तत्कर्म भुज्युं समुद्रे मग्नं शतारित्रां वह्नित्रिंशैः काष्ठैः पार्श्वतो वद्धैः जलालोडने स-
तिनौः शीघ्रं गच्छति तान्यरित्राणि ईदृशानां वा आतस्थिवांसं आस्थितवन्तं आस्तृढवन्तं कृत्वा अस्तं
गृह्णामैतव पितुस्तुमस्य गृहं प्रतियद्गृहथुः तत्प्रापणमन्येदुःशक्यं युवां समुद्रमप्येकृतवन्ता-
वित्यर्थः ॥ अनारंभणे आरभ्यत इत्यारंभणम् कृत्यल्युटो बहुलमिति कर्मणि ल्युट् नञ्सुप्त्यामित्यु-
चरपदान्तोदात्तत्वम् । अवीरयेथां शूरीरविक्रान्तौ चुरादिरात्मनेपदी । अनास्थानाग्रभणयोः
पूर्ववत्स्युट्स्वरौ अयंतुं विशेषः ह्यग्रहोर्भइति भत्वम् । अस्तं अस्त्यते अस्मिन्सर्वमित्यस्त्वं गृहम्
असिहसीत्यादिनावन्मत्ययः । शतारित्रां ऋगवौ अर्तिलुभूसूखनसहइतिकरणे इव प्रत्ययः
बहुव्रीहां पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इति प्रथमस्याष्टमेष्टमो वगः ॥ ८ ॥

पृथीष्टचमाह—

यमश्विनाद्दधुःश्वेतमश्वंमघाश्वायशश्वदित्स्वस्ति ।
तद्दात्रंमहिकीर्तेन्यंभूत्पैदोवाजीसदमिद्व्योऽर्यः ॥ ६ ॥

यम् । अश्विना । दधुः । श्वेतम् । अश्वम् । अघःअश्वाय । शश्वत् ।
इत् । स्वस्ति । तत् । वाम् । दात्रम् । महि । कीर्तेन्यम् । भूत् ।
पैद्वः । वाजी । सदम् । इत् । हव्यः । अर्यः ॥ ६ ॥

अत्रेदमाख्यायते—पेदुर्नामकश्चित् सचाश्विनौतुष्टाव तस्मैप्रीतौकंचित्श्वेतवर्णं अश्वं दत्त-
वन्तौ सचाश्वः प्रौढंजयंचकारेति एतदत्रप्रतिपाद्यते—हेअश्विनाअश्विनौ युवांअघाश्वायअह-
न्तव्याश्वायपेदुनात्रे राजर्षये यंश्वेतवर्णंअश्वंददधुः दत्तवन्तौ सोश्वः तस्मैस्वस्तिजयलक्षणं
मङ्गलं शश्वदित् नित्यमेवचकार वांयुवयोस्तद्दात्रंदानं महिमहत् अतिगभीरं अतएवकीर्तन्यं
सर्वैःकीर्तनीयंपशस्यं भूत्अभूत् तस्मात् पैद्वः पेदोःसंचन्धीपत्नशीलः शीघ्रगामीवा अर्यः श-
त्रूणामिरयितायुद्धेपुपेरयितव्योवा वाजीवेजनवान्सोश्वः सदमिव सदैवहव्यः अस्माभिरप्या-
ह्वातव्यः ॥ दात्रं ददातेर्भावेऔणादिकस्त्रप्रत्ययः । महि महपूजायाम् इत्सर्वधातुभ्यइतीत् । की-
र्तेन्यम् कृतसंशब्दने कृत्यार्थेत्तवैकेकेन्यत्वनइतिकेन्यप्रत्ययः ऋतइद्धातोरितीत्वम् । भूत् व-
हुल्लंछन्दस्यमाङ्चोगेपीत्यङभावः । पैद्वः पेदोःसंचन्धी तस्येदमित्यप्प्रत्ययः छान्दसोवर्णलोपः ।
हव्यः ह्यतेरचोयदितियत् बहुल्लंछन्दीतिसंप्रसारणम् गुणःधातोस्तन्निमित्तस्यैवेत्यवादेशः ।
अर्यः ऋगती अर्यादयश्चेत्यौणादिकोयत् व्यत्ययेनान्तोदात्तत्वम् ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टचमाह—

युवंनरास्तुवतेपञ्ज्रियार्थकक्षीवतेअरदत्तपुरन्धिम् ।
कारोतराच्छफादश्वंस्यदृष्णाःशतंकुम्भांसिञ्चतंसुरायाः ॥ ७ ॥

युवम् । नरा । स्तुवते । पञ्ज्रियार्थ । कक्षीवते । अरदत्तम् । पुरंइधिम् ।
कारोतरात् । शफात् । अश्वंस्य । दृष्णाः । शतम् । कुम्भान् ।
असिञ्चतम् । सुरायाः ॥ ७ ॥

अत्रेयमारुष्यायिका—कक्षीवान्ऋषिः पुरातमसाविरोहितज्ञानःसन् ज्ञानार्थमश्विनौतुष्टा-
वतस्मैअश्विनौप्रभृतांधियंदच्चवन्तावितितदाह—हेनरा नेतारावश्विनौ युवंयुवांपज्रियाय पज्राइ-
त्यङ्गिरसामारुष्या पज्रावाअङ्गिरसइत्याघ्रातत्वात् । तेषांकुलेजातायकक्षीवते कक्ष्यारञ्जुरश्वस्य
तद्वेतेतत्संज्ञायस्तुवतेयुवयोःस्तुतिंकुर्वेतेमहांपुरान्धिप्रभृतांधियं बुद्धिंअरदतंव्यलिखतम् यथासर्वार्थ-
गोचराभवति तथाकृतवन्तावित्यर्थः अपिचकारोतरात् कारोतरोनामवैदलश्चर्मवेष्टितोभाजनवि-
शेषः यस्मिन्सुरायाःस्नावणंक्रियते लुभोपममेतत् कारोतरात् यथासुरायाःसंपादकाः तांस्ना-
वयन्ति एवमेवयुवांवृष्यःसेचनसामर्थस्ययुष्मदीयस्याश्वस्यशफात् खुरावसुरायाः शतंकुम्भान्
असंख्यातान् सुराघटान्असिञ्चतम् अक्षारयतम् यद्वा सिञ्चतिःपूरणार्थः कारोतरस्थानीयात्
युष्मदीयाश्वखुराद्यासुराप्रवहति तया असंख्यातान् घटान्असिञ्चतंअपूरयतम् येजनाः सौत्राम-
ण्यादिकर्मणियुष्मद्यामायसुरांयाचन्तेतेपामित्यर्थः ॥ स्तुवते स्तौतेर्लटःशट् अदादित्वाच्चपोलुक्
शतुरनुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । पज्रियाय पज्रशब्दात् शैपिकोषच् । कक्षीवते आसन्दीवदृष्टी-
वच्चक्रीवत्कक्षीवदितिनिपातनात्कक्ष्यशब्दस्यसंपसारणंवात्वंच । अरदतम् रदविलेखने । पुर-
न्धिमं पुरन्धिवर्बहुधीरितियास्कं । पृषोदरादित्वात्पुरन्धिभावः यद्वा पुरंपूरयितव्यं सर्वविषयजा-
तमस्यांधीयतेअवस्थाप्यतइतिपुरन्धिवर्बुद्धिः कर्मण्यधिकरणेचेतिदधातेःकिभत्ययः तत्पुरुषेकृ-
त्विचहुलमितिवचनादलुक् इदंतुव्युत्पत्तिमात्रम् वस्तुतःपृषोदरादिरेव । असिञ्चतम् पिचिर्क्षर-
णे तौदादिकः शेमुचादीनामितिनुम् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

हिमेनाग्निंघ्नंसमवारयेथांपितुमतीमूर्जमस्माअधत्तम् ।
ऋवीसेअग्निमश्विनाघ्ननीतमुन्न्यथुःसर्वगणंस्वस्ति ॥ ८ ॥

हिमेन । अग्निम् । घ्नंसम् । अवारयेथ्याम् । पितुमतीम् । ऊर्जम् ।
अस्मे । अधत्तम् । ऋवीसे । अग्निम् । अश्विना । अघ्ननीतम् ।
उत् । न्न्यथुः । सर्वगणम् । स्वस्ति ॥ ८ ॥

अत्रेदमाख्यानम्—अत्रिक्रपिमसुराः शतद्वारेपीडायन्नगृहेमवेश्यतुपाग्निनाअवाधिपव तदा-
 नीतिनक्रपिणास्तुतौअश्विनौअग्निमुदकेनोपशमय्यतस्मात्पीडागृहादविकलेन्द्रियवर्गंसन्तंनिरगम-
 यतामिति तदेतत्प्रतिपाद्यते—अश्विनाहेअश्विनौ हिमेनहिमवत्शीतोदकेनभ्रंसंद्दीप्यमानंअ-
 वेर्वाधनार्थंअसुरैःप्रक्षिप्तंतुपाग्निंअवारयेथांयुवांनिवारितवन्तौ शीतीरुतवन्तावित्यर्थः अपिचा-
 स्पैअसुरपीडयाकार्थंप्राप्तायात्रये पितुमतीं पितुरित्यन्नाम अन्नयुक्तंऊर्जवल्प्रदंरसात्मकंक्षी-
 रादिकंअधत्तंपुष्ट्यर्थंप्रायच्छतम् ऋचीसे अपगतप्रकाशेपीडायन्नगृहेअवनीतंअवाङ्मुवतयाअ-
 सुरैःप्रापितंअत्रिसर्वगणं गणःसमूहः सर्वेषांइन्द्रियाणांपुत्रादीनांवागणेनोपेतं स्वस्तिअविनाशो-
 यथाभवतितथाउन्निन्यथुः तस्माद्गृहादुद्गम्ययुवांस्वगृहंप्रापितवन्तौ यद्वा हिमेनशीतिनवृष्ट्युद-
 केन अग्निंअश्विवक्षीणं भ्रंसंअहर्नामैतत् सामर्थ्यावनिदाघकालीनंअहः अवारयेथां तस्याह-
 स्तैक्षयंनिवारितवन्तौ अपिचास्पैअग्नयेपितुमतींचरुपुरोडाशादिलक्षणाञ्चोपेतंऊर्जवल्करं रसा-
 त्मकंउपस्तरणाभिघारणात्मकंघृतंअधत्तम् वृष्ट्युत्पादनेनाग्नेर्वागार्थंहवींपिनिष्पादितवन्ता-
 वित्यर्थः ऋचीसे अपगततेजस्केपृथिवीद्रव्येअवनीतंओपधीनांउत्पादनायअवस्तान्नीतंपार्थि-
 वाग्निनापरिपक्वाउदकेनक्लिन्नाद्योपधिवनस्पतयोविरोहन्ति अत्रिहविषांअत्तारंओपधिवनस्प-
 त्यादीनांवाएवंविधं अत्रिसर्वगणं व्रीत्याद्योपधिगणोपेतं हेअश्विनौयुवांस्वस्तिअविनाशोयथाभ-
 वतितथाउन्निन्यथुः व्रीत्याद्योपधिवनस्पतिरूपेणभूमेरुपरिष्ठान्नीतवन्तौ कारण्णात्मनापार्थिवा-
 ग्नौवतमानंसर्वमोपधिवनस्पत्यादिकंअश्विनौमवर्षणेनव्यक्तीरुतवन्तावित्यर्थः अयंपक्षोयास्के-
 नंहिमेनोदकेनेत्यादिनोक्तः ॥ पितुमतीम् हस्वनुङ्भ्यांमनुवितिमनुषजदात्तत्वम् । ऋचीसे अ-
 प्रयास्कः—ऋचीसमपगतभासमपचितभासमपहतभासमनन्तर्हितभासंगतभासविति । प्रपोदरा-
 दित्वाद्भिमतस्वरसिद्धिः । आर्ध्रं अदभक्षणे अदेस्त्रिनिश्चेतिचशब्दावत्रिप् । अबनीतम्
 गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । स्वस्ति अस्त्रुवि भावेक्तिन् छन्दस्पुभपथेतिसावंधातु-
 कत्वादस्तेभूभावाभावः ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह—

परावृत्तंनान्सात्पानुदेथामुच्चात्रुंअचक्रथुंजिह्वारम् ।

क्षरन्नापोनप्रायनायरायेसहस्रांयनृष्यतेगोतंमस्य ॥ ९ ॥

परां । अवतम् । नासत्या । अनुदेथाम् । उच्चाद्बुधम् । चक्रथुः ।
जिल्लद्वारम् । क्षरन् । आपः । न । पायनाय । राये । सहस्राय ।
तृप्यते । गोतमस्य ॥ ९ ॥

अत्रेदमाख्यानम्—कदाचिन्मरुभूमौवर्तमानस्यस्तोतुर्गोतमस्य ऋपेःसमीपं देशान्तरेवर्तमानं
कूपंउत्खापायाश्विनौप्रापयेताम् प्रापय्यचतंकूपंस्नानपानादिसौकर्यायउपरिमूलंअधोषिलंअव-
स्थापयतामिति । तदेतदाह—हेनासत्यासत्यस्वभावौसत्यस्यनेतारौनासिकाप्रभवौवा एतत्संज्ञा-
वश्विनौ युवांअवतम् कूपनामैतत् अवस्तात्ततंकूपंपरानुदेथां गोतमस्यऋपेःसमीपेरेरिपाथां तद-
नन्तरंतंकूपंउच्चानुध्रं उच्चैरुपरिष्ठात्बुधोमूलंयस्यसतथोक्तः जिल्लवारं जिल्लंअधस्ताद्धर्तमानं तथा
वक्रंवारंद्वारंयस्यसतथोक्तः एवंगुणविशिष्टंचक्रथुः युवामरुपाथां तस्मात्कूपात्तृप्यतेपिपासवोगो-
तमस्य पायनायपानार्थं आपोन आपश्च अयंनशब्दश्चार्थे क्षरन्प्रवाहरूपेणनिरगमन् कीदृश-
स्य रायेहर्षीपिदत्तवते सहस्राय सहनशीलाय यद्वा सहस्रसंख्यायराये धनाय एतत्संख्यधन-
लाभार्थंचाक्षरन् ॥ अनुदेथाम् णुदपेरणे तौदादिकः । जिल्लवारम् द्वारशब्दस्य षुपोदरादित्वात्
वारदेशः । क्षरन् क्षरसञ्चलने बहुलंछन्दस्यमाङ्गयोगेपीत्यडभावः शपःपित्त्वादानुदात्तत्वम्
तिडोलसार्वाधातुकस्वरेणधातुस्वरः । पायनाय हेतुमतिणिच् शाच्छासाह्वेतिषुक् भावेत्युद् ।
राये रादाने रातिददातीतिराः रातेर्द्वैः ऊडिदमितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । तृप्यते त्रितृयापिपा-
सायाम् श्यन् लटःशट् श्यनोनिच्वादाद्युदात्तत्वम् षष्ठ्यर्थंचतुर्थीविकल्पेतिचतुर्थी ॥ ९ ॥

दशमीष्टकमाह—

जुजुरुषोनासत्योतव्विप्रामुञ्चतंद्रापिभिवच्यवानात् ।
प्रातिरतंजहितस्यायुर्दस्त्रादित्यतिमरुणुतंकनीनाम् ॥ १० ॥ ९ ॥

जुजुरुषः । नासत्या । उत । व्विम् । प्र । अमुञ्चतम् । द्रापिम्इद्व ।
च्यवानात् । प्र । अतिरतम् । जहितस्य । आयुः । दस्त्रा । आत् ।
इत् । पतिम् । अरुणुतम् । कनीनाम् ॥ १० ॥ ९ ॥

अत्रेदमाख्यानम्—वटीपटितादिभिरूपेतोजीर्णाद्भ्रः पुत्रादिभिःश्रित्यकश्यवनाख्यऋ-
पिःअश्विनौतुष्टाव स्तुतावश्विनौतस्मैऋपयेनरामगमप्यपुनर्यौवनंअकुरुतामिति वदेतदाह—

हेनासत्यावश्विनौ जुजुरुपोजीर्णावच्यवनावच्यवनाख्याद्येः सकाशात् वत्रिंशत्संशरीरं आवृत्याष-
 स्थितांजरांप्रामुञ्चतं प्रकर्षणमोचयतम् तत्रदृष्टान्तः—द्रापिमिव द्रापिरितिकवचस्याख्या यथाक-
 शित्कवचं कृत्स्नशरीरव्यापकं वृत्वापश्चात्शरीरात्पृथक्करोति तद्वत् उत अपि चहेदसा एतत्संज्ञौदर्श-
 नीयौवाश्विनौ जहितस्यपुत्रादिभिः परित्यक्तस्यऋपेः आयुर्जीवनंप्रातिरतम् प्रावर्धयतम् प्रपूर्वस्ति-
 रतिवर्धनार्थः आदित्वनन्तरमेव युवानं सन्तं कनीनां कन्यानां पतिभर्तारं अकृणुतं अकुरुतम् ॥
 जुजुरुपः जूप्वयोहानौ लिटः कसुः बहुलं छन्दसीत्युत्वम् द्विर्भावः पञ्चम्येकवचनेवसोः संप्रसार-
 णमितिसंप्रसारणम् शासिवसिघसीनां चेति पत्वम् । वत्रिं वृञ्वरणे आद्यगमहनइति किप्रत्ययः ।
 जहितस्य ओहाकृत्यागे कर्मणिनिष्ठा तस्य छन्दस्युभयथेति सार्वधातुकत्वाद्यक् तस्य बहुलं छ-
 न्दसीति श्लुः जहाते श्वेतीत्वम् । कनीनाम् रयेर्मतौ बहुलमिति बहुलवचनात्कन्याशब्दस्यात्र सं-
 प्रसारणम् ॥ १० ॥

॥ इति प्रथमस्याष्टमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

एकादशीमृचमाह—

तद्वां नरा शंस्यं राध्यं चाभिष्टिमन्नासत्या वरूथम् ।

यद्विद्वांसां निधिं मिवापगूह्म मुद्दर्शतादूपथुर्वन्दनाय ॥ ११ ॥

तत् । वा॒म् । न॒रा । शंस्य॑म् । रा॒ध्यं॑म् । च॒ । अ॒भि॒ष्टि॒म॒न् ।

ना॒स॒त्या । वरू॑थम् । यत् । वि॒द्वांसां॑ । नि॒धि॒म् । इ॒व । अ॒प॒गू॒ह्मम् ।

उत् । दर्श॑तात् । ऊ॒प॒थुः । व॒न्द॒नाय॑ ॥ ११ ॥

अत्रेदमाख्यानम्—वन्दनो नाम कश्चिदपिः स चासुरैः क्रूपेनिखाय उत्तरीतुमशक्नुवन्नश्वि-

नावस्तौत् तमश्विनौ कृपात् उन्नियतुरितितदाह—नरा आरोग्यस्यनेतारो हेनासत्यावश्विनौ वांयु-
 वयोः संवन्धि अभिष्टिमत् अफ्येपणयुक्तं आभिमुख्येन प्राप्तव्यम् तथा वरूथं वरणीयं कामयितव्यं त-
 त्कर्म शंस्यं अस्माभिः प्रशंसनीयं राध्यं आराधनीयं च किंपुनस्तत्कर्म विद्वांसा जानन्तौ युवां निधिं मि-
 वनिक्षिप्तं धनमिय अपगूह्मं अरण्ये निर्जने देशे असुरैर्निगूहं वन्दनाय वन्दनं कर्षिदर्शतात् अश्वगैः
 पिपासुभिः द्रष्टव्यात्कृपात् उदूपथुः उदहाहर्ष एवंपदेत्कृपादुद्धरणं तदित्यर्थः ॥ शंस्यं शंस्यस्तुतौ
 अस्मात्प्रयत्नाद्दत्तं चोपदिशियत् यतो नावइत्याद्युदात्तत्वम् । अभिष्टिमत् अभिपूर्वादिपगतावित्यस्मा-
 द्भावे किन् मध्ये गृपेति किन् उदात्तत्वम्, छन्दुत्तरपदमरुतिस्वरत्वेन स एव शिष्यते शकन्त्यादित्वात्तर-

रूपत्वम् वादौचेतितुगतिस्वरस्यसर्वविधीनांछन्दसिविकल्पितत्वादप्रवृत्तिः ततोमत्तुश्च अन्तोदा-
त्तादुत्तरस्यतस्यह्रस्वनुङ्ग्यामित्युदात्तत्वम् । वक्तव्यम् जृबृञ्ज्यामूथन् । विद्वांसा सुपांसुलुगिति-
प्रकेराकारः । अपगूह्रम् गूह्रसंवरणे कर्मणिनिष्ठा यस्यविभाषेतीत्प्रतिषेधः दत्वधत्वद्वुत्वद्वूलो-
पदीर्घाः गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । दर्शताव भृष्टदशीत्यादिनाअतच् । ऊपथुःदुवप्सी-
जतन्तुसन्ताने छिटचथुसि यजादित्वात्संप्रसारणम् द्विर्वचनादि । वन्दनाय क्रियामहणंकर्त-
व्यमितिकर्मणःसंप्रदानत्वाच्चतुर्थी॥ ११ ॥

द्वादशीष्टकमाह—

तद्वाँनरासनयेदंसंउग्रमाविष्कणोमितन्यतुर्नवृष्टिम् ।
दध्यङ् ह्यन्मध्वाथर्वणोवामश्वस्यशीर्ष्णाप्रयर्दीमुवाच ॥ १२ ॥
तत् । वा॒म् । न॒रा । स॒नये॑ । दंसं॑ । उ॒ग्रम् । आ॒विः । कृ॒णो॒मि॒ ।
त॒न्यतुः॑ । न । वृ॒ष्टिम् । द्द॒ध्यङ् । ह॒ । यत् । म॒धुं । आ॒थ॒र्वणः॑ ।
वा॒म् । अ॒श्वस्य॑ । शि॒र्ष्णा । प्र । यत् । ई॒म् । उ॒वाच॑ ॥ १२ ॥

अत्रेयमाख्यापिका—इन्द्रोदधीचेप्रवर्ग्यविद्यामधुविद्यांचोपदिश्ययदिइमामन्यस्मैवक्ष्यति
शिरस्तेछेत्स्यामीत्युवाच ततोश्विनावश्वस्यशिरश्छित्त्वादधीचःशिरःप्रच्छिद्यान्यत्रनिधायतत्रा-
श्व्यंशिरःप्रत्यधत्ताम् तेनचदध्यङ् ऋचःसामानियजूंपिचप्रवर्ग्यविपयाणिमधुविद्याप्रतिपादकं घ्रा-
क्षणंचाश्विनावध्यापयामास तदिन्द्रोत्तात्वावज्रेणतच्छिरोच्छिनत् अथाश्विनौतस्यस्वकीयंमा-
नुषंशिरः प्रत्यधत्तामितिशाट्चायनवाजसनेययोःअपञ्चेनोक्तम्—तदेतत्प्रतिपाद्यवे—नराहेनरीअ-
श्विनौवांपुवयोःसंबन्धिउग्रंउदूर्णंअन्यैर्दुःशकंदंसः कर्मनामैतत् युवाश्यांपुरारुतंतत्कर्मसनयेध-
नडाभार्थंआविष्कणोमिप्रकटीकरोमि तत्रदृष्टान्तः—तन्यतुर्न यथामेवस्यःशब्दोवृष्टिमेचान्तर्वर्तमा-
नमुदकंमवर्षणेनसर्वत्रप्रकटयतितद्वत् किंतत्कर्मअथवर्णःपुत्रोदध्यङ् एतत्संज्ञऋषिःअश्वस्यशी-
र्ष्णांपुष्पत्तामथ्येनप्रतिहितेशिरसावांपुवाश्यांईइमांमधु मधुविद्यांपद्मदासलुप्तोवाचमोक्तवान्
षदानींअश्वस्यशिरसःसनवानलक्षणंपुनर्मानुषस्यशिरसःप्रतिसनवानलक्षणंचपद्मवदीपंकर्मतत्
आविष्कणोमीत्यर्थः॥ सनये षण्णदाने खनिकप्यञ्ज्यसिष्वसिष्वनिस्तनिषनिषनिषनियचरिष्यधे-
विषप्रत्ययः । तन्यतुः तनुविस्तारे ऋतन्यञीत्यादिनापतुच् यद्वा स्तनराग्दे वाहुलकाद्यतुच् छान्द-
सःसलोपः । वृष्टिं वृष्यतेसिष्यतेअनेनेविष्टिः मधे वृषेःपादिनाकिनउदात्तत्वम् । आपवर्णः अप-

त्यार्थेऽणिअन्नितिप्रकृतिभावात् टिलोपाभावः । शीष्णां शीर्षंश्छन्दसीतिशिरःशब्दपर्यायःशी-
र्षंनशब्दोन्तोदात्तोनिपात्यते अल्लोपेसतिउदात्तनिवृत्तिस्वरेणविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ १२ ॥

त्रयोदशीमृचमाह—

अजोहवीन्नासत्याकरावांमहेयामन्पुरुभुजापुरन्धिः ।

श्रुतंतच्छासुरिववधिमत्याहिरण्यहस्तमश्विनावदत्तम् ॥ १३ ॥

अजोहवीत् । नासत्या । करा । वाम् । महे । यामन् । पुरुभुजा ।
पुरंमधिः । श्रुतम् । तत् । शासुःइव । वधिमत्याः । हिरण्यहस्तम् ।
अश्विनौ । अदत्तम् ॥ १३ ॥

वधिमतीनामकस्यचिद्राजर्षेःपुत्रीनपुंसकभर्तृका सापुत्रलाभार्थंअश्विनावाजुहाव तदाह्वानंश्रुत्वाअश्विनावागतस्यैहिरण्यहस्ताख्यंपुत्रंददतुः तदेतदाह—पुरुभुजा बहूनांपालकौ प्रभूत-
हस्तौवा हेनासत्यावश्विनौ महेमहनीयेपूजनीये यामन्यामनियानियातिगच्छतीतिवामःस्तोत्रंतस्मिन्त-
ति कराअभिमतफलस्यकर्तारौवांपुवांपुरन्धिर्वहुधीः वधिमतीवधिःपुत्रोत्पादनाशक्तःपण्डकःत-
द्वतीएतन्तंज्ञाराजपुत्रीअजोहवीत् पुनःपुनः स्तुत्यापुत्रलाभार्थंआहूतवती युवांचव धिमत्यास्तदा-
ह्वानंश्रुतंश्रुणुतम् तत्रदृष्टान्तः—शासुरिव यथाशासुराचार्यस्यवचनंशिष्योवहितःसन्नैकाग्र्येणश्रु-
णोतितद्वदश्रुत्वाचहेअश्विनौतस्यैहिरण्यहस्तंसुवर्णमयपाणिंहिवरमणीयपाणिंवाएतत्संज्ञंपुत्रंददत्तं
प्रायच्छतम् ॥ अजोहवीत् ह्वयतेर्यङ्लुगन्तालङ् यङोवेतितिपदङागमः । करा करोतेःपचाद्यच् सु-
पांसुलुगितिभिभक्तेराकारः । यामन् आतोमनिवक्रनिप्वनिपश्चेतिमनिन् सुपांसुलुगिति सप्तम्यालु-
क् । श्रुतम् लङि बहुलंछन्दसीतिविकरणस्पलुक् बहुलंछन्दस्यमाङ्चोगेपीत्यङभावः । शासुः
शासुः शासुअनुशिष्टौ शंसिशसिशशासीत्यादिनासंज्ञायाम्बुन् इडभावश्छान्दसस्तलोपश्च ॥ १३ ॥

चतुर्दशीमृचमाह—

आम्नोवृकंस्यवर्तिकाम्मार्कैपुवनंरानासत्यामुमुक्तम् ।

उतोक्विंपुरुभुजापुवंहृरुपमाणमरुणुतंविचक्षं ॥ १४ ॥

आस्रः । वृकस्य । वर्तिकाम् । अञ्जिके । युवम् । नरा । नास्त्या ।
अमुमुक्तम् । उतो इति । कविम् । पुरुभुजा । युवम् । ह ।
रूपमाणम् । अकणुतम् । विद्वक्षे ॥ १४ ॥

वर्तिकाचटकसदृशस्यपक्षिणःस्त्री तां अरण्यवर्तमानेनशुनाग्रस्तांपुराकिलाश्विनौअमोचयत-
म् तदेतदाह—हेनरा नेतारौनास्त्यावश्विनौयुवंयुवांअभिकेअभिगतेवृकवर्तिकायोःसङ्ग्रामेवृक-
स्यविकर्तकस्यशुनः आस्रः आस्याववर्तिकांचटकसदृशींअमुमुक्तंअमोचयतम् यास्कस्त्वा-
ह—पुनःपुनर्वर्तवेप्रतिदिवसमावर्ततइति । वर्तिकाउपाः तांवृकेणावरकेणसर्वजगत्प्रकाशेनाच्छाद-
यित्नासूर्येणग्रस्ताम् उतोअपिचकविमृषिम् हेपुरुभुजाबहुपालकौ युवंहयुवांपव रूपमाणंसन्तंवि-
चक्षेविविधंद्दंअकणुतम्अकुरुतम् ॥ आस्रःपदन्नित्यादिनाआस्यस्यासनादेशः अल्लोपोनइत्य-
कारलोपे उदात्तनिवृत्तिस्वरेणविभक्तेरुदात्तत्वम् । अमुमुक्तम् मुचेरन्तर्भावितण्यथाव लडिच-
हुल्लंन्दसीतिविकरणस्यश्लुः । रूपमाणम् रूपिःस्तुतिकर्मा तुदादिपुद्गल्यः विकरणस्वरेपाप्ते
वृषादीनांचेत्याद्युदात्तत्वम् । विचक्षे तुमर्थेसेसेनितिसेन्प्रत्ययः स्कोःसंयोगाद्योरितिसटोपः ॥१४॥

पञ्चदशीष्टकमाह—

चरित्रं हि वेरिवाच्छेदि पूर्णमाजा खेलस्य परितक्म्यायाम् ।
सद्योजंघामायंसीं विश्पलायै धनें हिते सतवे प्रत्यधत्तम् ॥ १५ ॥ १० ॥

चरित्रं । हि । वेःइव । अच्छेदि । पूर्णम् । आज्ञा । खेलस्य ।
परितक्म्यायाम् । सद्यः । जंघाम् । आयंसीम् । विश्पलायै । धनें ।
हिते । सतवे । प्रति । अधत्तम् ॥ १५ ॥ १० ॥

अगस्त्यपुरोहितः खेलोनामराजा तस्यसंबन्धिनी विश्पलानामस्त्री सङ्ग्रामे शत्रुभिन्नि-
जपादासीत् पुरोहितेनागस्त्येनस्तुनौअश्विनौ रात्रावागत्य अयोमयंपादं समधत्ताम् तदेतदा-
ह—आजाआज्ञा सङ्ग्रामे अगस्त्यपुरोहितस्य खेलस्य संबन्धिन्याविश्वपलास्यायाश्चरित्रं चरणं
वेरिव वेःपक्षिणःपूर्ण पतत्रमिव अच्छेदिहि पुराछिन्नमभूत्सल्लु हेअश्विनौ युवांअगस्त्येनस्तुतौ

सन्तौपरितक्म्यायाम् परितक्म्यारात्रिः परितएनांतकतीत्यास्करं । एतामुभयतःसूर्योर्गच्छतीति
 तस्यार्थः रात्रावागल्पसद्यस्तदानीमेवहितेशत्रुपुनिहितेधनेजेतव्येविषयभूतेसतिसर्ववेत्तुंगनुवि-
 श्पलायैआयसीअयोमयीजंवांजंवांपलक्षितंपादंप्रत्यधत्तम् सन्वानमेकीकरणंकृतवन्तावित्यर्थः ॥
 चरित्रम् अर्तिलूधूत्तरानसहचरइवइतिकरणेइवः । आज्ञा सुपांसुलुगितिभिन्नकेडोदेशः । आय-
 सीम् अयःशब्दाद्विकाराथंप्राणिरजतादिभ्योञ् टिड्ढाणानितिडीप् ॥ १५ ॥

॥ इतिप्रथमस्याष्टमेशमोवर्गः ॥ १० ॥

षोडशीष्टममाह—

शतमेपान्त्वृक्येचक्षदानम् आश्वंतंपिताधंचकार ।

तस्माअक्षीनासत्याविचक्षआधंतंदस्त्राभिपजावनर्वन् ॥ १६ ॥

शतम् । मेपान् । वृक्ये । चक्षदानम् । ऋज्जश्चश्वम् । तम् । पिता ।
 अन्धम् । चकार । तस्मै । अक्षी इति । नासत्या । विचक्षे । आ ।
 अधत्तम् । दस्त्रा । जिपजौ । अनर्वन् ॥ १६ ॥

वृषागिरःपुत्रोऋज्ज्श्वोनामराजर्षिः तस्यसमीपेअश्विनोर्वाहनभूवोरासभोवृकीभूत्वावतस्थे
 सचवस्यआहारार्थंएकोत्तरशतसंख्यान् पौरजनानांस्वभूतानमेपान् शकलीकृत्यमददे । ऋज्ज्श्वः
 शतमेकंचमेपानिषिमन्त्रान्तरेदर्शनात् । एवंपौराणामहितेपवृत्तंपिताशापेननेत्रहीनमकरोत्तेनस्तूप-
 मानावश्विनौअस्मद्वाहननिषिचमस्यान्धताजातेविजानन्तौतस्मैअक्षिणीमायच्छतामिति तदेव-
 दाह—अत्रवच्छब्दश्रुतेर्षच्छब्दाभ्याहारः षक्कज्ज्श्वः शतशतसंख्याकान् मेपान् वृक्येआत्म-
 नापोपितापैवृक्येप्रथमशकलीकृत्यपादात् तंचक्षदानं क्षदतिरक्तिकर्मा अत्रशकलीकरणार्थः श-
 कलीकृत्यदत्तवन्तंऋज्ज्श्वंपिताशापेनअन्धंदृष्टिहीनंचकारकृतवान् हेनासत्यासत्यस्वभावांसत्य-
 स्पनेतारैवाभिपजौदेवानांबंधभूता अश्विनौवेदेवानांभिपजावितिश्रुतेः । दस्त्रादर्शनीयौ एतसं-
 शीवा हेअश्विनौ अनर्वन् अनर्वणी दृष्टव्यंप्रतिपितृशापावगमनरहितेअक्षीचक्षुषीविचक्षेपिचिंधं-
 दुंसामर्थेनर्षकज्ज्श्ववायआधत्तंअधत्तंअकुरुन्म ॥ वृक्ये वृकोरण्यश्वातस्यस्त्रीवृकी जानेरसी-
 विषपादिनिडीप् जसादिपुच्छन्दिषिवाचचनमित्तिचतुर्थ्येकवचनस्याहभावेयणादेशेउदात्तस्वरित-

योर्धणइतिपरस्यानुदात्तस्यस्वरितत्वम् । चक्षदानम् क्षदोर्लिटःकानच् चित्त्वरः । अक्षी ईच-
द्विवचनेइतिपरत्वादक्षशब्दस्यईकारान्तादेशः सचोदात्तः तस्मिन्कृतेसकृद्भौविप्रतिपेधइतिपरि-
भापयापुनर्नुन्नभवति । विचक्षे चक्षेः संपदादिलक्षणोभावेकिप् । अनर्वन् ऋगतौ अस्मादन्ये-
भ्योपिदृश्यन्तइतिदृशिग्रहणस्यविध्यन्तरोपसंग्रहार्थत्वावभावेवनिप् । अर्वगमनंविपयंप्रत्यनयो-
नौस्तीतिवहुव्रीहौनञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् सुपांसुलुगितिद्विवचनस्यलुक् छान्दसो-
लोपाभावः ॥ १६ ॥

सप्तदशीष्टकमाह—

आवांरथंदुहितासूर्यस्यकार्प्सेवातिष्ठदर्वताजयन्ती ।

विश्वेदेवाअन्वमन्यन्तहृद्भिःसमुश्रियानासत्यासचेथे ॥ १७ ॥

आ । वा । रथम् । दुहिता । सूर्यस्य । कार्प्सेव । अतिष्ठत् ।

अर्वता । जयन्ती । विश्वे । देवाः । अनु । अमन्यन्त । तृत् । हृद्भिः ।

सम् । ऊम् इति । श्रिया । नासत्या । सचेथे इति ॥ १७ ॥

सवितादुहितरंसूर्याख्यांसोमायराज्ञेप्रदातुमैच्छत् तांसूर्यासर्वेदेवावरयामासुः तेअन्यो-
न्मुचुःआदित्यमवधिंक्त्वाआजिधावाम योस्माकमध्येउज्जेप्यति तस्येयंभविष्यतीति तत्राश्विना-
बुदजयताम् साचसूर्या जितवतोस्तयोरथमारुरोह अत्र प्रजापतिर्वेसोमायराज्ञेदुहितरंमायच्छदि-
त्यादिकंत्राहणमनुसन्धेयम् । इदंचाख्यानंसूर्याविवाहस्यस्तावकेनसत्येनोचभिताभूमिरिविसू-
केनस्पष्टिप्यते हेअश्विनौवायुवयोः रथंकार्प्सेव कार्प्शब्दःकाष्ठवाची यथाकाष्ठंआजिधावन-
स्यअवधितयानिर्दिष्टंलक्ष्यंआशुगामीकश्चित्सर्वभ्योधावद्भ्यःपूर्वमाप्नोति एवमेवसर्वेभ्योदेवायःपू-
र्वंअर्वताशीघ्रमवधिंमाभुवतायुष्मदीयेनाश्वेनकरणभूतेनयुवाभ्यांजयन्तीजीयमानासूर्यस्यसवितुः
दुहिताअतिष्ठत् आरूढवती विश्वेसर्वेइतरदेवाः एतदारोहणस्थानंहृद्भिःहृदयैः अन्वमन्यन्त
अन्वजानन् तदानीं हेनासत्यावश्विनौ श्रियाऋक्तहसलाभरूपयासंपदाकान्त्यायापुवांसंसचेथे
सद्गच्छेथे ॥ जयन्ती ध्यत्ययेनकर्मणिशतृप्रत्ययः । हृद्भिः पद्भित्यादिनाहृदपशब्दस्यहृद्भा-
वः । सचेथे पचसमवाये स्वरितेत्वादात्मनेपदम् ॥ १७ ॥

अष्टादशीष्टमाह—

यदयातं दिवो दासाय वृत्तिर्भरद्वाजायाश्चिना ह्यन्ता ।

रेवदुवाहसचनोरथोवां वृषभश्च शिशुमारं च युक्ता ॥ १८ ॥

यत् । अयातम् । दिवः । दासाय । वृत्तिः । भरद्वाजाय । अश्चिना ।

ह्यन्ता । रेवत् । उवाह । सचनः । रथः । वाम् । वृषभः । च ।

शिशुमारः । च । युक्ता ॥ १८ ॥

हेअश्चिना ह्यन्तास्तुतिभिराहूयमानौयुवांभरद्वाजायसंभ्रियमाणहविर्दक्षणात्रायय-
जमानायदिवोदासायएतत्संज्ञायराजपंथे अभीष्टंफलंदातुंवर्तिस्तदीयंगृह्यद्यदाआयातंआगच्छ-
तम् तदानींरेवत् धनयुक्तमन्त्रंवांयुवयोः सचनःसेवनोरथःउवाह तस्मैदिवोदासायपापयामास
अपिच तस्मिन्नरथेवृषभोऽनुदानंशिशुमारोऽग्राहश्चपरस्परविरुद्धावपिस्वसामध्यंमकटनाययुक्तावा-
हनतयासंयुक्तावास्ताम् ॥ दिवोदासाय दिवश्चदासे षष्ठ्याअदुग्बकव्यइत्यदुक् दिवोदासादीनां
छन्दस्युपसंव्यानमितिपूर्वपदाद्युदात्तत्वम् । भरद्वाजाय भृञ्भरणे अस्माद्भ्रान्ययेनकर्मणिशतृप्रत्य-
यः शतृछन्दस्युभयधेत्याधेधातुकत्वेनलसार्वधातुकानुदात्तत्वाभावावप्रत्ययाद्युदात्तत्वम् बहुव्री-
हौ पूर्वपदमळतिस्वरत्वम् । ह्यन्ता द्वेजःकर्मणिलटोव्यत्ययेनशतृ बहुलंछन्दसीतिसंप्रसारणम्
शपिगुणेछान्दसोयादेशः । रेवत् रथिश्चादावमतुप् रथेर्मवौबहुलमिति संप्रसारणम् छन्दसीरइतिमं-
तुपोवत्वम् रथिश्चाच्चेतिमतुपउदात्तत्वम् । सचनः पचसेवने अनुदात्तेतश्चहटादेरितियुच् । यु-
क्ता वृषांस्तुगितिविभक्तेराकारः ॥ १८ ॥

एकोनविंशीष्टमाह—

रथिसुक्षत्रंस्त्रपत्यमार्युःसुवीर्यनासत्यावहन्ता ।

आजह्वावींसमनसोपवाजेत्त्रिरह्नोभागं दधतीमयातम् ॥ १९ ॥

रथिम् । सुक्षत्रम् । सुऽअपत्यम् । आर्युः । सुऽवीर्यम् । नासत्या ।

वहन्ता । आ । जह्वावीम् । सऽमनसा । उप । वाजैः । त्रिः । अह्नः ।

भागम् । दधतीम् । अयातम् ॥ १९ ॥

हेनासत्यासुक्षत्रं शोभनबलं रयिधनं स्वपत्यंशोभनैःपुत्रादिभिरुपेतम् सुवीर्यंशोभनवीर्यो-
पेतम् आयुः अन्ननामैतत् एवंगुणविशिष्टंअन्नंचवहन्ताधारयन्तौयुवां समनसासमानमनस्कौस-
न्तौजह्वावीं जह्मोर्महर्षेःसंवन्धिनींप्रजांआयातंआभिमुख्येनागच्छतम् कीदृशींवाजैर्हविलक्षणे-
रत्रैरुपेताम् अह्नः अत्राहःशब्देनतत्रानुष्ठेयःसोमयागोलक्ष्यते तस्यमातःसवनादिरूपेणत्रिधावि-
भक्तंभागंअंशंअधतींविभ्रतीम् अनुसवनंहविर्भिर्यजमानामित्यर्थः ॥ सुक्षत्रम् बहुवीहौनञ्-
सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । सुवीर्यम् वीरवीर्यौचेतिबहुवीहावुत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । जह्वा-
वीं जह्नुशब्दात्तस्येदमित्यण् ष्टिडाणञितिडीर् जाह्वावी ह्रस्वदीर्घयोर्विनिमयःपृषोदरादित्वा-
त् उक्तंच—वर्णांगमोवर्णविपर्ययश्चेति अतएवमध्येदात्तत्वम् ॥ १९ ॥

विंशीमृचमाह—

परिविष्टंजाहुपंविश्वतःसींसुगेभिर्नक्तंमूहधूरजोभिः ।

विभिन्दुनांनासत्यारथेनविपर्वतांअजरयूअयातम् ॥ २० ॥ ११ ॥

परि॑ष्टि॒ष्टम् । जा॒हु॒पम् । वि॒श्वतः॑ । सी॒म् । सु॒गे॒भिः॑ । नक्तं॑म् ।

ऊ॒ह॒धुः । रजः॑ऽभिः । वि॒भि॒न्दुनां॑ । ना॒सत्या॑ । रथे॑न । वि ।

पर्व॑तान् । अ॒जर॒यू॒ दति॑ । अ॒या॒तम् ॥ २० ॥ ११ ॥

जाहुपोनामकश्चिदराजा विश्वतःसर्वतः परिविष्टंशत्रुभिःपरिवृतंतराजानं हेनासत्यावश्वि-
नौ अजरयूजरारहितौनित्यतरुणौयुवां विभिन्दुनाविशेषेणसर्वस्यभेदकेनात्मीयेनरथेननक्तंरात्रौ
सुगेभिः सुदुगन्तुशक्यैः रजोभिःरजकैर्माणैः ऊहधुः तस्माच्छत्रुसमूहान्निरगमयतम् सीमित्ये-
वेत्यदंपादपूरणम् निर्गतेनवेनसहपर्वतान्शत्रुभिरारोढुमशक्यान् शिलोच्चयान्दृष्यातंविशेषेणग-
च्छतम् ॥ परिविष्टम् विशमवेशने कर्मणिनिष्ठा गतिरनन्वरइतिगतेःमरुतिस्वरत्वम् । सुगेभिः
सुदुरोरधिकरणेइतिगमेर्द्धः । विभिन्दुना भिदिर्विदारणे औणादिकउपत्ययोनुमागमश्च । अ-
जरयू नजराअजरा तामात्मनइच्छतः सुपआमनःक्यञ् नच्छन्दस्पुत्रस्येतीत्वदीर्घयोर्निषेधः
क्याच्छन्दसीत्पुमत्ययः ॥ २० ॥

॥ इतिप्रथमस्याष्टमेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

एकविंशीष्टचमाह—

एकस्यावस्तोरावतंरणायवशमश्विनासनयेसहस्रा ।
निरहंतदुच्छुनाइन्द्रवन्तापृथुश्रवसोवृषणावरांतीः ॥ २१ ॥

एकस्याः । वस्तोः । आवतम् । रणाय । वशम् । अश्विना ।
सनये । सहस्रा । निः । अहतम् । दुच्छुनाः । इन्द्रवन्ता ।
पृथुश्रवसः । वृषणौ । अरांतीः ॥ २१ ॥

हेअश्विनौवशमेतत्संज्ञश्रुपिं एकस्यावस्तोरेकस्याहः रणायरमणीयाय सहस्रा सहस्र-
संख्यायसनयेधनलाभायआवतंअरक्षतं सऋषिः प्रत्यहंयथासहस्रसंत्यंधनंलभतेतथारक्षितव-
न्नावित्यर्थः अपिच हेवृषणौकामानांविपितारौअश्विनौ इन्द्रवन्ताइन्द्रेणसंयुक्तौयुवां दुच्छुनाः
दुष्टसुखान्दुःखस्यकर्तृन्पृथुश्रवसः विस्तीर्णयशसः अरांतीः शत्रून्निरहंतं निःशेषेणावधिष्टम्
यद्वा कानीनस्यपृथुश्रवससंज्ञकस्यराज्ञः शत्रून्नितियोज्यम् ॥ सहस्रा सुपांसुलुगित्चित्तुर्ध्या-
डादेशः । अहतम् लङ्घितसस्तम् अनुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः । दुच्छुनाः शुनमि-
त्तिमुखनाम दुष्टंसुखंयासांनस्तयोक्ताः परादिच्छन्दसिबहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ॥ २१ ॥

द्वाविंशीष्टचमाह—

शरस्यचिदार्चत्कस्यावतादानीचादुच्चाचक्रथुःपातवेवाः ।
शयवेचिन्नासत्याशर्चीभिर्जमुंरयेस्तर्यपिप्यथुर्गाम् ॥ २२ ॥

शरस्यं । चित् । आर्चत्कस्यं । अवतात् । आ । नीचात् ।
उच्चा । चक्रथुः । पातवे । वारिति वा । शयवे । चित् । नासत्या ।
शर्चीभिः । जमुंरये । स्तर्यम् । पिप्यथुः । गाम् ॥ २२ ॥

आर्चत्कस्यऋचत्कपुत्रस्यशरस्यचिवएतत्संज्ञस्यापिस्तोतुः पिपासितस्यपातवेपानार्थनी-
चावनीचीनात् अवतात्कूपात् उच्चाउच्चेरुपरिष्ठाव वाः उदकं हेअश्विनौयुवांआचक्रथुः आ-
भिमुत्पेनरुतवन्तौ तथा हेनासत्यावश्विनौ शर्चीभिः युष्मदीयैःकर्मभिः परिचरणैःजमुंरयेआ-
न्नापशयवेचित् शयुनाप्रेऋपयेस्तर्यनिवृत्तमसवांगांअग्निहोत्रार्थस्यपयसोदोग्धीपिप्यथुः पय-

सामुवांभापूरितवन्तौ ॥ पातवे पापाने तुमर्थेसेनेनितितवेन्यत्ययः । जसुरये जसुर्हिंसायाम् ज-
सुसहोरुरिन् । स्तर्यम् स्तीर्यतेआच्छाद्यतेप्रसवेसामर्थ्याभावेनेतिस्तरौः अवितृस्तृस्तृतद्विभ्यर्द्ध-
रिवीकारप्रत्ययः बाह्यन्दत्तोत्यमिपूर्वस्यविकल्पितत्वाद्भावेयणादेशः उदात्तस्वरितयोर्षणइतिप-
रस्यानुदात्तस्यस्वरितत्वम् । पिप्यथुः प्यायीवृद्धौ लिटिव्यत्ययेनपरस्मैपदम् लिङ्यङोश्चेतिपी-
भावः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशीष्टकमाह—

अवस्यतेस्तुवतेकृष्णियायंऋजूयतेनासत्याशचीभिः ।
पशुननष्टमिवदर्शनायविष्णाप्वंददथुर्विश्वकाय ॥ २३ ॥

अवस्यते । तुवते । कृष्णियायं । ऋजूयते । नासत्या ।
शचीभिः । पशुम् । न । नष्टम्इद्व । दर्शनाय । विष्णाप्वंम् ।
ददथुः । विश्वकाय ॥ २३ ॥

अवस्यतेअवनंरक्षणमात्मनइच्छतेस्तुवतेस्तुर्तिकुर्वते कृष्णियाय कृष्णोनामकश्चित् तस्य
पुत्रायऋजूयते आर्जवमिच्छते विश्वकायएतत्तन्नायऋषये हेनासत्यौ युवांशचीभिरात्मैःक-
र्मभिःविष्णाप्वं विष्णाप्वंनामविनष्टंपुत्रंदर्शनायदर्शनार्थंददथुःदत्तवन्तौ तत्रदृष्टान्तः—पशुननष्ट-
मिव एकउपमार्थीयःपूरकः यथाऋश्चिद्दिनष्टंपशुंस्वामिनोदृष्टिपथंप्रापयतितद्वत् ॥ अवस्यते अवत्
शब्दावस्तुपआत्मनःक्यच् शतुरुनुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । कृष्णियाय कृष्णशब्दादपत्यार्थं
छान्दसोवच् ॥ २३ ॥

चतुर्विंशीष्टकमाह—

दशरात्रीरशिवेनानवद्यूनवंनद्धंश्रयितमप्वं१न्तः ।
विप्रुंतरैःसमुदनिप्रवृत्तमुच्चिन्यथुःसोर्ममिवस्रुवेण ॥ २४ ॥

दश । रात्रीः । अशिवेन । नवं । द्यून् । अवं१नद्धम् । श्रयितम् ।
अप्वंसु । अन्तरिति । विप्रुंतम् । रेजम् । उदनि । प्रवृत्तम् ।
उत् । निन्यथुः । सोर्मम्इद्व । स्रुवेण ॥ २४ ॥

पुराखलुरेभर्षिर्षिपाशैर्वद्धाअसुराःकूपेकस्यचिद्विवसस्यसायंकालेप्रचिक्षिपुःसचाश्विनौस्तु-
 वन्दशरात्रीर्नवाहानिचकूपमध्येतथैवावतस्थे दशमेहनिपातरश्विनौतंकूपादुदतारयन्तामितित-
 दाह—अप्सुकूपान्तर्वर्तमानासुअन्तमध्येअसुरैःपातितं अशिवेनदुःखहेतुनादान्नाअवनद्धवद्धम्
 अथितंशत्रुभिर्हंसितम् दशरात्रीःदशसंख्याकानिशाः नवधूननवसंख्याकान्यहानिच अत्यन्तसं-
 योगेद्वितीया एतावन्तंकालंतत्रैवकूपेवस्थितम् अतएवउदन्युदके विमुतंविभ्रुतम् व्याक्षिप्तसर्वाङ्गं
 प्रवृक्तम् लुप्तोपममेतत् प्रवृज्जनेनसंततंघर्ममिवव्यथयासन्तप्यमानम् एवंभूतरेभं हेअश्विनौ
 युवांउन्नियथुः तस्मात्कूपादउन्नीतंउत्तीर्णकृतवन्तौ तत्रदृष्टान्तः—सोममिव यथाअग्निहोत्र-
 होमार्थंअभिपुतंसोमरसंकूपसदृशेअग्निहोत्रस्थालीमध्येवर्तमानंसुवेणाध्वर्युरुन्नयतितद्दत् ॥ अ-
 वनद्धम् 'णहंवन्धने कर्मणिनिष्ठा नहोदः क्षपस्तथोर्धोवइतिनिष्ठातकारस्यधत्वम् गतिरन-
 न्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । अथितम् अर्थर्हिसार्थः निष्ठा विभ्रुतम्, पुङ्गतौ अवनद्धवत्प्रत्य-
 यस्वरौ कपिलकादित्वाल्लवविकल्पः । उदनि पदन्तित्यादिनाउदकशब्दस्योदकभावः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशीसृचमाह—

प्रवांदंसांस्यश्विनाववोचमस्यपतिःस्यांसुगवःसुवीरः ।

उतपश्यन्नश्रुवन्दीर्घमायुरस्तमिवेज्जरिमाणंजगम्याम् ॥ २५ ॥ १२

प्र । वाम् । दंसांसि । अश्विनौ । अवोचम् । अस्य । पतिः । स्याम् ।

सुगवः । सुवीरः । उत । पश्यन् । अश्रुवन् । दीर्घम् । आयुः ।

अस्तम्वइव । इत् । जरिमाणम् । जगम्याम् ॥ २५ ॥ १२ ॥

एवमनेनस्केनाश्विनोर्महिमानंमशस्याधुनामच्चद्रष्टास्वाभीष्टंमार्थयते हेअश्विनौ वांपुव-
 योःदंसांसिपुरु कृतानिकर्माणिप्रावोचं इत्यमुक्त्वानस्मि सोहंसुगवः शोभनगोयुक्तःसुवीरःशोभ-
 नवीरश्चभूत्वाअस्यराष्ट्रस्यपतिरधिपतिःस्यांभवेयं उतअपिच पश्यन्अक्षिभ्यांपश्यन्उपलक्षणमेतद
 सर्वैरिन्द्रियैःस्वस्वविषयदर्शनसमर्थैःदीर्घवर्षशतरूपेणायतंआयुर्जीवितंचाश्रुवन्प्राप्नुवन्नहम् अस्त-
 मिवेव यथागृहंस्वामीनिष्कण्टकंमविशति एवंजरिमाणंजरराजगम्यां कण्टकराहित्येनप्राप्नुयांवृद्धः
 संश्रिकालंनिवसेयमित्यर्थः ॥ स्याम् अस्तेःपार्थनायांलिङ् यासृद् शसोरलोपइत्यकारलोपः ।
 अश्रुवन् अश्रुव्याप्तौ व्यत्ययेनशृत् । जरिमाणम् जृपूर्वयोहानी अस्मादीणादिकइमनिच्प्रत्ययः ।
 जगम्याम् गमेःपार्थनायांलिङ् बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यश्लुः ॥ २५ ॥

॥ इतिपथमस्याष्टमेदादशोवर्गः ॥ १२ ॥

मध्वइतिपञ्चविंशत्यृचं द्वितीयं सूक्तम् औरिजस्य कक्षीवत आर्षम् त्रैष्टुभमाश्विनम् मध्व-
इत्यनुक्रान्तम् । प्रातरनुवाकाश्विनयोः पूर्वसूक्तेन सहोकोविनियोगः ।

तत्र प्रथमाष्टकमाह—

मध्वः सोमस्याश्विना मदाय प्रत्नो होता विवा सते वाम् ।
वर्हिष्मती रातिर्विश्रिता गीरिपाया तनासत्या पवाजैः ॥ १ ॥

मध्वः । सोमस्य । अश्विना । मदाय । प्रत्नः । होता । आ ।
विवासते । वाम् । वर्हिष्मती । रातिः । विश्रिता । गीः । इषा ।
यातम् । नासत्या । उप । वाजैः ॥ १ ॥

अश्विना हेअश्विनौ मध्वो मधुमाधुर्योपेतेन सोमस्य सोमेन मदाय युवयोर्मदार्थं पत्नश्चिरंतनो-
होता होमनिष्पादको यजमानः वांयुवां आविवा सते विवासतिः परिचरणकर्मा आङ्मयां दायाम्
यथाशास्त्रं परिचरति अपिचरातिर्दातव्यं हविः वर्हिष्मती आस्तीर्णेन वर्हिषायुक्तं युष्मदर्थं वर्हिष्या-
सादितमित्यर्थः तथा गीः स्तुतिलक्षणावाक्च विश्रिताः क्विषुसमवेता तैः स्तुतिरपिक्रियत इत्य-
र्थः अतो हेनासात्यावश्विनौ इषा अस्पर्शदातव्येनाच्चेन वाजैर्बलैश्च सह युवां उपयातं अस्मत्समीपं
प्राप्तम् ॥ मध्वः सुपांसुपो भवन्तीति तृतीयाथेपठौ जसादिपुच्छन्दसिवावचनमिति घेर्ङितीति गु-
णाभावे यणादेशः । मदाय मदीहर्षे मदीनुपसर्गे इत्यप् । रातिः रादाने कर्मणि क्तिन् मध्वे बृषेत्या-
दिनात्सोदात्तत्वम् । विश्रिता अश्विनोः वायाम् कर्मणि निष्ठा गतिरनन्तर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम्
॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

योवांमश्विना मनसो जवीयान् च यः स्वश्वो विशा आजिगति ।
येन गच्छथः सुकृतो दुरोणं ते नरावृतिरस्मभ्यं यातम् ॥ २ ॥

यः । वाम् । अश्विना । मनसः । जवीयान् । रयः । सुः अश्वः ।
विशः । आः जिगति । येन । गच्छथः । सुः कृतः । दुरोणम् ।
तेन । नरा । वृतिः । अस्मभ्यम् । यातम् ॥ २ ॥

हेअश्विनौ वांयुवयोःस्वभूतः मनसोजवीयान् मनसोप्यतिशयेनवेगवान् स्वश्वः शोभ-
नाश्वः एवंभूतोयोरथः विशः आज्ञाः आजिगाति आग्निमुख्येनगच्छति येनरथेनसुकृतः शो-
भनंयागंकुर्वतोयजमानस्य दुरोणंदेवयजनलक्षणंगृहंगच्छथः हेनरानेतारावश्विनौ तेनरथे-
नअस्मभ्यंअस्माकंवर्तिः वर्तनाधिकरणंगृहंयातंआगच्छतम् ॥ जवीयान् जवोस्यास्तीति
जववान् तदस्यास्तीतिमतुष् ततआतिशायनिकर्ह्यसुन् विन्मतोर्लुक् टेरितिटिलोपः । जिगाति
गास्तुवौ जौहोत्यादिकः गतिकर्मसुपाठादत्रगच्छत्यर्थः बहुलंछन्दसीत्यज्यासस्येत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

ऋपिनरावंहंसःपाञ्चजन्यमृवीसादत्रिमुञ्चथोगणेन ।
मिनन्तादस्योरशिवस्यमायाअनुपूर्ववृषणाचोदयन्ता ॥ ३ ॥

ऋपिम् । नरौ । अंहंसः । पाञ्चजन्यम् । ऋवीसात् । अत्रिम् ।
मुञ्चथः । गणेन । मिनन्ता । दस्योः । अशिवस्य । मायाः ।
अनुपूर्वम् । वृषणा । चोदयन्ता ॥ ३ ॥

हिमेनाग्निमित्यनयोक्तव्यार्थःपुनःप्रकारान्तरेणानयामतिपाद्यते अतस्तत्रोक्तंसर्वमत्रा-
पिदृष्टव्यम् अक्षरार्थस्तु हेनरानेतारौवृषणौकामानांवर्षितारौअश्विनौपाञ्चजन्यंनिपादपञ्चमा-
थत्वारोवर्णाःपञ्चजनास्तेपुभवंस्वभानुनागृहीतममुंस्वर्यमोचयन्त्रिःसर्वेषांहिताचरणान् तत्रभव-
इत्युच्यते तादृशमृषिंहंसःपापस्त्पादवीसात् शतद्वारेयद्यग्रहेअत्रेःपीडार्थमसुरैःप्रक्षिप्त्वा तु-
पाप्तेःसकाशात् गणेनेन्द्रियवर्गेणपुत्रपीत्रादिगणेनवासहमुञ्चथः अमोचयतम् किंकुर्वन्ती मिन-
न्ताशूनर्हिसन्तौ दस्योः उपक्षपयितुः अशिवस्यदुःखकारिणोसुरस्यसंबन्धिनीःतस्मिन्नश्रौपयु-
क्तामायाश्चअनुपूर्वआनुपूर्व्येणचोदयन्तौमेरयन्तौनिवारयन्तौ ॥ पाञ्चजन्यं बहुलंदेवपञ्चजनेभ्यश्च-
यकव्यमितिभावार्थेभ्यः । मिनन्ता मीर्जर्हिसायाम् क्रयादिकः लटःशतृ मीनातेर्निगमेविहस्व-
त्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टकमाह—

अश्विनगृह्णमश्विनादुरैवृऋपिनरावृषणारैममुष्पु ।

सन्तरिणीथोविभ्रुतंदंसांभिर्नयांजूर्यन्तिपूर्याकृतानि ॥ ४ ॥

अश्वम् । न । गूहम् । अश्विना । दुःऽएवैः । ऋषिम् । नरा । दृपणा ।
रेजम् । अप्सु । सम् । तम् । रिणीथः । विऽप्रुतम् । दंसःऽभिः ।
न । वाम् । जूर्यन्ति । पूव्या । कृतानि ॥ ४ ॥

नरानेतारौवृषणाकामानांवर्यकौ हेअश्विनौ दुरेवैर्दुष्प्रापैरसुरैःअप्सुकूपस्थेपूदकेपुगूढनिगू-
ढंनिखातरेभंकार्षिकूपादुन्नीपविप्रुतंविश्लिष्टावयवन्तंअश्वंनव्याधितमश्वमिव दंसोभिरात्मोपैः
भैषज्यरूपैःकर्मभिः संरिणीथः समधत्तम् सर्वैरवयवैरुपेतमकुरुतमित्यर्थः वायुवयोःसंबन्धी-
निपूर्व्याचिरन्तनानिकृतानिकर्माणिनजूर्यन्ति नहिजीर्णानिभवन्ति ॥ दुरैवैः दुरुपसृष्टादेतेः ईपद्दुः
सुपुद्गित्सल । रिणीथः रीगतिरेषणयोः क्रैयादिकः प्वादीनांह्रस्वः । जूर्यन्ति जृष्वयोहानौ
देवादित्रावश्यन् बहुलंछन्दसोत्युत्वम् हलिचेतिदीर्घः ॥ ४ ॥

पञ्चमोष्टकमाह—

सुपुष्वांसंनिकृतेरुपस्थेसूर्यंनदस्रातर्मसिभ्रियन्तम् ।
शुभेरुक्मंनदर्शतंनिखातमुदृपथुरश्विनावन्दनाय ॥ ५ ॥ १३ ॥
सुसुष्वांसम् । न । निःऽकृतेः । उपस्थे । सूर्यम् । न । दस्रा ।
तर्मसि । भ्रियन्तम् । शुभे । रुक्मम् । न । दर्शतम् ।
निऽखातम् । उत् । ऊपथुः । अश्विना । वन्दनाय ॥ ५ ॥ १३ ॥

निकृतिरितिभूनाम निकृतेःशुद्धिव्याः उपस्थेउत्संगेसुपुष्वांसं सुप्रवन्तंपुरुषमिव कूपमध्येश-
यानंसूर्यं सूर्यमिव तमसिकूपांतर्गतान्धकारेक्षियन्तंनिवसन्तं सूर्यमिवतेजस्विनमित्यर्थः शुभे
शोभनार्थं निर्मितंरुक्मंनं रोचमानंसुवर्णमपाभरणमिवदर्शतंदर्शनीयं एवंगुणविशिष्टकूपेअसुरै-
र्निखातंवन्दनायवन्दनंऋषिं हेदसादर्शनीयावश्विनौयुवांउदृपथुः उद्धृतवन्तौ ॥ सुपुष्वांसम्, भ्रिय-
प्राये लिटःऋतुः वचिस्वपीत्यादिनासंभसारणम् दिवंचनादि । उपस्थे उपपूर्वांतिष्ठतेयञर्थे-
कविधानमित्यधिकरणेकप्रत्ययः मरुद्ब्रुवादित्रापूर्वदान्तोदात्तत्वम् । वन्दनाय क्रियाग्रहणं-
कतंव्यमितिकर्मणःसंपदानत्वाच्चतुर्थी ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्याष्टमेऽशोवर्गः ॥ १३ ॥

पष्ठीमृचमाह—

तद्द्वानराशंस्यंपञ्जियेणकक्षीवतानासत्यापरिज्मन् ।
शफादश्वस्यवाजिनोजनायशतंकुंभौअसिञ्चतमधूनाम् ॥ ६ ॥

तत् । वाम् । नरा । शंस्यम् । पञ्जियेण । कक्षीवता । नासत्या ।
परिज्मन् । शफात् । अश्वस्य । वाजिनः । जनाय । शतम् ।
कुम्भान् । असिञ्चतम् । मधूनाम् ॥ ६ ॥

हेनरानेतारौनासत्यावश्विनौ परिज्मन्परिगमनेअभीष्टस्यप्रापणेनिमित्तभूतेसति पञ्जिये-
णपञ्जाणांअङ्गिरसांकृतेजातेनकक्षीवतामया वांयुवयोःसंयन्धि तत्कर्मशंस्यमकर्षेणशंसनीयं
तच्छब्दश्रुतेर्यच्छब्दाध्याहारः यज्जनायअपेक्षमाणायपूरुपायवाजिनोविवेगवतस्त्वदीयाश्वस्यशफात्
निर्गतैर्मधूनांमधुभिःशतशतसंख्याकान्कुम्भान्असिञ्चतंपूरयतम् सिञ्चितिरत्रपूरणार्थः यदेत-
न्मधुनापूरणं तच्छंस्यमित्यर्थः ॥ ६ ॥

सप्तमीमृचमाह—

युवंनरास्तुवतेकृष्णियायविष्णाप्वंददधुर्विश्वकाय ।
घोपायैचित्पितृपदेदुरोणेपतिंजूर्यन्त्याअश्विनावदत्तम् ॥ ७ ॥

युवम् । नरा । स्तुवते । कृष्णियाय । विष्णाप्वम् । ददधुः ।
विश्वकाय । घोपायै । चित् । पितृपदे । दुरोणे । पतिम् ।
जूर्यन्त्यै । अश्विनौ । अदत्तम् ॥ ७ ॥

हेनरानेतारावश्विनौ युवंयुवांस्तुवतेस्तोत्रं कुर्वते कृष्णियाय कृष्णात्प्यस्यपुत्रायविश्वका-
यविष्णाप्वंददधुः विष्णाप्वं नामविनष्टं पुत्रं दत्तवन्तौ घोपानामब्रह्मवादिनीकक्षीवतोदुहिता सा-
कुटिनीसतीकस्मैचिद्रापादत्तापितृगृहेनिपण्णाजीर्णांसीव साश्विनोरनुमहाव नष्टकुष्ठासतीप-
तिलेभे तदेतदाह—हेअश्विनौ पितृपदेपित्रासंबद्धेदुरोणेस्वकीयेजनकगृहेकुष्ठरोगेणभर्तारमप्राप्य
पितृपदेपितृसमीपेनिपण्णायैजूर्यन्त्यै जरांमामुवत्यैघोपायैचित्पितृपदेतत्संतायै ब्रह्मवादिन्यैअपिरो-
गोपशमनेनपतिभर्तारंअदत्तम् युवांदत्तवन्तौ ॥ पितृपदे पद्विशग्णादिपु किपचेतिकिप । जूर्यन्त्यै

जृप्त्वयोहानौ लटःशतृ दिवादिवावश्यन् बहुलंछन्दसीत्युत्वम् हलिचेतिदीर्घः अदुपदेशाह-
सावर्धातुकानुदात्तत्वेश्यनोनिच्चादाद्युदात्तत्वम् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

युवंश्यावाय्यरुशंतीमदत्तंमहःक्षोणस्याश्विनाकण्वाय ।
प्रवाच्यंतदृपणाकृतंवायन्नापिदायश्रवोअध्यधत्तम् ॥ ८ ॥

युवम् । श्यावाय । रुशंतीम् । अदत्तम् । महः । क्षोणस्य ।
अश्विना । कण्वाय । प्रवाच्यम् । तत् । दृपणा । कृतम् ।
वायम् । यत् । नापिदायम् । श्रवः । अधिऽअध्यधत्तम् ॥ ८ ॥

हेअश्विनौ युवंयुवांश्यावायकृष्टरोगेणश्यामवर्णायऋषयेरुशंतीदीप्तत्वंचत्त्रियंअदत्तम्
प्रापच्छतम् अपिचक्षोणस्यक्षोणायदृष्टिराहित्येनगन्तुमशक्तःसन्एकस्मिन्नेवावस्थानेनिवस-
ति तस्मैनिवसतेकण्वायऋषयेमहस्तेजः तैजसंचक्षुरिन्द्रियंअदत्तमितिशेषः तथाहेदृपणा
कामानांवापितारौ वांयुवयोस्तत्कृतंकर्मप्रवाच्यंप्रकरणवाचनीयंशंसनीयम् नापिदायनृप-
दपुत्रायबधिरायऋषये श्रवःश्रवणेन्द्रियंयदध्यधत्तंदत्तवन्तौस्थइतियत्तदित्यर्थः अपरआ-
ह—ब्राह्मणस्यपरीक्षार्थंअसुराःकण्वंकापिगूढेतमसिनिदधुः अत्रैवस्थितःसन्व्युष्टांउपसंविजा-
नीहि यदित्वंब्राह्मणोसीति तमश्विनावागत्यऊचतुः व्युष्टायांहर्म्यस्योपरिवीणांवाद्यन्तावावापा-
गमिष्यावः तंशब्दंश्रुत्वाव्युष्टामुपसंब्रूहि तदेवतमविपाद्यते—हेदृपणाकामानांवापितारौअश्विनौ वां
युवयोस्तत्कृतंकर्मप्रवाच्यंशंसनीयं यवतार्पदायनृपदपुत्रायकण्वायक्षोणस्य क्षोणः शब्दकारीवी-
णाविशेषः महोमहतः क्षोणस्यश्रवः शब्दंअध्यधत्तम् उपसोविज्ञानार्थंअधिकंअकुरुतम् ॥ म-
हः महपूजायाम् अस्मादीणादिकोसिप्रत्ययः पक्षान्तरेतुमहच्छब्दात् पष्ठयेकवचनेछान्दसोऽ-
ष्टोपः बृहन्महतोरुपसंख्यानमिति विविभक्तेरुदात्तत्वम् यद्वा क्विबन्तात्पष्ठयेकवचनम् । क्षोणस्य
सिनिवासगत्योः कृत्यत्पुटोबहुलमितिकर्तरित्युद् दृपोदरादित्वात्क्षोणभावः तदुक्तंमास्केन—
क्षोणस्यक्षयणस्यम् । पक्षान्तरेतु—दृक्शब्देइत्यस्मादीणादिकोनप्रत्ययः । नापिदाय ऋष्यन्धके-
त्यम् ॥ ८ ॥

हेसुदानुशोभनदानावश्विनौ वायुवयोः संवन्धीनिऽतानि समनन्तरोक्तानि वीर्याणि श्रव-
स्याश्रवणीयानि सर्वैर्ज्ञातव्यानि भवन्ति तदर्थं रोदस्योः धावापृथिव्यात्मनावर्तमानयोर्युवयोः
उक्तं च यास्केन—तत्कावश्विनौद्यावापृथिव्यावित्येकइति । तथा च तैत्तिरीयकम्—इमे अश्विना-
संवत्सरोऽग्निर्वैश्वानरइति । तयोर्युवयोः सदनंस्तोतृसमीपे निवेशनं प्रसादनहेतुभूतं वा आङ्ग्यं आ-
घोषणीयम् ब्रह्म मन्त्ररूपंस्तोत्रं निष्पन्नमिति शेषः यद्यदापज्जासः अंगिरसांगोत्रोत्पन्नायजमा-
नाः हेअश्विनौ वायुवां हवन्तेस्तुतिभिरात्परक्षार्थं आह्वयन्ति तदानीं इषादातव्येनात्नेन सहा-
यातं आगच्छतं च विदुषेऽप्युष्मद्विपयस्तोत्रं जानते मसंचवाजमन्त्रं च वापयच्छतमिति शेषः ॥ या-
तम् च वायोगे प्रथमेति निघातप्रतिषेधः । विदुषे विदज्ञाने विदेः शतुर्वसुः वसतोः संप्रसारणमि-
ति संप्रसारणम् शासि वसि च सीनां चैति पत्वम् ॥ १० ॥

॥ इति प्रथमस्याष्टमे चतुर्दशोऽवर्गः ॥ १४ ॥

एकादशी षष्ठमाह—

सूनोमर्निनाश्विनागृणानावाजं विप्राय भुरणारदन्ता ।
अगस्त्ये ब्रह्मणा वा वृधानासं विश्पलां नासत्यारिणीतम् ॥ ११ ॥
सूनोः । मर्निन । अश्विना । गृणाना । वाजम् । विप्राय । भुरणा ।
रदन्ता । अगस्त्ये । ब्रह्मणा । वृधाना । सम् । विश्पलाम् ।
नासत्या । अरिणीतम् ॥ ११ ॥

हेभुरणाभर्तारोपोपकौनासत्यासत्यस्वत्तावौ हेअश्विनौ सूनोः कुंभात्प्रसूतस्य अगस्त्य-
स्य वेत्तपुरोहितस्य संवन्धीनामानेन स्तुत्यस्य परिच्छेदकेन स्तोत्रेण गृणानास्तूयमानो विप्रायमेधा-
विनेभ्ररद्वाजाय ऋषये वाजमन्त्रं रदन्ताविति खन्तौ निष्पादयन्तौ युवां विश्पलांसं प्रामेष्ठिचर्जं धां त्रि-
लस्य संवन्धीनीं त्रियंसं मरिणीतम् पुनरस्याजं च यासमयोजयतम् तृतीयेन पादेन पथमपादीको-
र्थां विव्रियते अगस्त्ये ऋषौ ब्रह्मणा मन्त्ररूपेण स्तोत्रेण वृधानाप्रवर्धिताविति ॥ गृणाना गृशब्दे
व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः प्वादीनां ह्रस्वः । भुरणा भुरणधारणपोषणयोः कण्डूादिः पचाद्यच्
अदोलोपपद्येऽपी सुपांसुलुगितिविभक्तेराकारः आमश्चित् निघातः विप्रायेत्यस्परदन्त्येनेनासाम-
श्च्योऽनपराद्भवद्भावत्वम् । वृधाना वृधेऽर्द्धः कानच् संहितायां छान्दसमभ्यासस्य दीर्घत्वम् गु-

नवमीष्टचमाह—

पुरुवर्षीस्यश्विनादधानानिपेदवऊहथुराशुमश्वम् ।
सहस्रसांवाजिनमप्रतीतमहिहनंश्रवस्यं तरुत्रम् ॥ ९ ॥

पुरु । वर्षीसि । अश्विना । दधाना । नि । पेदवे । ऊहथुः ।
आशुम् । अश्वम् । सहस्रसाम् । वाजिनम् । अप्रतिद्वितम् ।
अहिहनम् । श्रवस्यम् । तरुत्रम् ॥ ९ ॥

हेअश्विनौ पुरुपुरुणिबहूनिवर्षीसि रूपनामैतव आत्मीयैःकर्मभिः कृतानिरूपाणिदधाना
धारयन्तौपुवांआशुंशीघ्रगामिनंअश्वंपेदवेपेदुनात्रेस्तुवतेन्यूहथुः नितरांप्रापितवन्तौ दत्तवन्तावि-
त्यर्थः कीदृशमश्वं सहस्रसांसहस्रसंख्याकस्यधनस्यसनितारंदातारंवाजिनंबलवन्तंअतएवअपती-
तंशत्रुभिरमतिगतम् अहिहनंअहीनामागत्यहन्तूणांशत्रूणांशत्रून्वाहन्तारंश्रवस्यं श्रवःश्रवणीयं
स्तोत्रंअश्वंस्तुतिविषयमित्यर्थः तरुत्रं तरितारं ॥ वर्षीसि वृञ्वरणे वृञ्शीङ्भ्यांरूपस्वाङ्गयोः
पुद्चेत्यसुनपुडागमश्च । दधाना दधातेर्लटःशानच् अश्वस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । सहस्रसा-
म् पणुदाने जनसनखनेतिविद् विद्वनोरनुनासिकस्यादित्यात्वम् । श्रवस्यम् श्रवसूशब्दाद् प्र-
वेच्छन्दसीतिपद तित्त्वरितः । तरुत्रम् तृहवनतरणयोः अशिवादिभ्यश्चोत्रावित्युत्रप्रत्ययः व्यत्य-
येनाद्युदात्तत्वम् यद्वा प्रसितस्कभितेत्यादौनिपातनाच्ञन्तात्तरुशब्दादमि संज्ञापूर्वकस्यविधेर-
नित्यत्वाद्गुणाभावेयण् तित्त्वरिणाद्युदात्तत्वम् ॥ ९ ॥

दशमीष्टचमाह—

एतानिवांश्रवस्यांसुदानूब्रह्मांगूपंसदंनरोदस्योः ।
यद्वापञ्चासोअश्विनाहर्वन्तेयातमिपाचविदुपेचवाजम् ॥ १० ॥ ११ ॥

एतानि । वा । श्रवस्यां । सुदानू इति सुदानू । ब्रह्म । आंगूपम् ।
सदंनम् । रोदस्योः । यत् । वा । पञ्चासः । अश्विना । हर्वन्ते ।
यातम् । इपा । च । विदुपे । च । वाजम् ॥ १० ॥ ११ ॥

त्रयोदशीष्टकमाह—

युवंच्यवानमश्विनाजरन्तंपुनर्युवानंचक्रथुःशचीभिः ।
युवोरथंदुहितासूर्यस्यसहश्रियानांसत्यावृणीत ॥ १३ ॥

युवम् । च्यवानम् । अश्विना । जरन्तम् । पुनः । युवानम् ।
चक्रथुः । शचीभिः । युवोः । रथम् । दुहिता । सूर्यस्य । सह ।
श्रिया । नास्त्या । अवृणीत ॥ १३ ॥

हेअश्विनौ युवंयुवांशचीभिः आत्मीयैर्भेषज्यलक्षणैःकर्मभिः जरन्तं जीर्यन्तं च्यवानंस्तु-
तीनांच्यावषितारंएतत्संज्ञंक्रांषिं युवानंपुनर्यैवितोपेतंचक्रथुः कृतवन्तौ अपिच हेनास्त्यावश्वि-
नौ युवोःयुवयोः रथंसूर्यस्यदुहितासूर्याख्याश्रियासहस्ररूपयासंपदाकान्त्यावासह
अवृणीतसमभजत आगत्यारूढवतीत्यर्थः आंवांरथंदुहितेत्यत्रलित्वित्तमारव्यानमत्रापिद्रष्टव्यम् ॥
जरन्तम् जृपवयोहानौ व्यत्ययेनशर् । युवोः युष्मदशब्दादपटीद्विवचनेव्यत्ययेनयोचीतियत्वाभा-
वेसतिशेषेलोपइतिदकारलोपः अतोगुणेइतिपररूपत्वम् एकादेशउदात्तेनोदात्तः । अवृणीत बृह-
संभक्तौ क्रैयादिकः ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टकमाह—

युवंतुग्रायपूर्व्यैभिरेवैःपुनर्मन्यावंभवतंयुवाना ।
युवंभुज्युमर्णसोनिःसमुद्राद्विमिरुहथुर्ऋजेभिरश्वैः ॥ १४ ॥

युवम् । तुग्राय । पूर्व्यैभिः । एवैः । पुनः । मन्याव । अवतम् ।
युवाना । युवम् । भुज्युम् । अर्णसः । निः । समुद्रात् । विद्विभिः ।
ऋहथुः । ऋजेभिः । अश्वैः ॥ १४ ॥

हेयुवाना दुःखानांयावपितारावश्विनौ युवंयुवांपूर्व्येभिः पुराणनामैतव पूर्वकालीनैश्चिरन्त-
 नैः एवैः स्तुत्यंपतिगन्तुभिःस्तोत्रैस्तुमायभुज्योर्जनकस्यसंबन्धिभिः पुनर्मन्यौयथापुवंयुवांभु-
 ज्योःसमुद्रगमनात्पूर्वयुवांस्तोतव्यौ तथापुनरपीदानीं स्तोतव्यौअभवतम् यदापुवंसमुद्रमप्ये
 सेनयासहनिमग्नंभुज्यंतुमस्यपुत्रंअर्णसः अर्णस्वतः प्रौढोदकयुक्तावसमुद्रावाम्बुराशोःसका-
 शाद्विभिर्गन्तुभिर्ऋजेभिः शीघ्रगतियुक्तेरश्वैश्चनिरुहथुः निर्गमप्यपितृसमीपंप्रापितवन्ती तदानीं
 पुनरप्यतिशयेनस्तोतव्यौजातावित्यर्थः तुग्रोहंभुज्यमित्यत्रोक्तमाख्यायानमत्राप्यनुसन्धेयम् ॥ ९-
 वैः इण्गौ इण्शीङ्भ्यांक्व । पुनर्मन्यौ मनज्ञाने अवस्तुत्यर्थः मन्यतेस्तौतीतिमनास्तुतिः
 पचाद्यच् छन्दसिचेत्यर्हार्थेयः । युवाना युमिश्रणामिश्रणयोः कनिन्युवृपीत्यादिनाकनिन् सु-
 पांसुलुगितिभिर्भक्तेराकारः । अर्णसः अर्णसूशब्दावज्जलनस्यमत्वर्थीयस्यबहुलंछन्दसीतिबहुल-
 ग्रहणाद्धोपः सर्वेविधयश्छन्दसिविकल्प्यन्तइतिविभक्त्युदात्तस्यविकल्पनाद्भावः । ऋजेभिः
 ऋजगतिस्थानार्जनोपार्जनेषु ऋजेन्द्रेत्यादिनारन्मत्ययान्तोनिपातितः बहुलंछन्दसीतिभिसपे-
 सभावः ॥ १४ ॥

पञ्चदशीष्टमहाह-

अजोहवीदश्विनातौग्र्योवांप्रोहःसमुद्रमव्यथिर्जगन्वान् ।

निष्टमूहथुःसुयुजारथेनमनोजवसावृषणास्वस्ति ॥ १५ ॥ १५ ॥

अजोहवीत् । अश्विना । तौग्र्यः । वाम् । प्रहृङ्हः । समुद्रम् ।

अव्यथिः । जगन्वान् । निः । तम् । ऊहथुः । सुद्युजा । रथेन ।

मनःजवसा । वृषणा । स्वस्ति ॥ १५ ॥ १५ ॥

हेअश्विनौ वांपुवांतौग्र्यःनुग्रपुत्रःप्रोहःपित्रामापितःसमुद्रमव्यथिर्जगन्वान्भुज्युःउदकेनिम-
 मोपि अव्यथिः व्यथांपीडांअमापयवसन् अजोहवीत् स्तुतिभिराह्वयत् तमाहातारहेमनोजव-
 सामनोवद्रेगयुक्ती वृषणाकामाभिवर्षकौअश्विनौ सुयुजासुष्टुअश्वयुंकेनरथेन स्वस्तिक्षेमंयथा-
 भवति तथानिरुहथुः जलान्निगमप्यपुवांपितृगृहंप्रापितवन्ती ॥ जगन्वान् गमेर्लिटःकसुः वि-
 भाषागमहनविद्विशामितिर्विकल्पनादिद्भावःश्वोश्चेतिमकारस्यनकारः । निष्टम् युष्मत्तत्तदु-

ष्वन्तःपादमिति पूर्वार्धेन्यः । मनोजवसा मनसोजवइवजवोययोस्तौतथोक्तौ सुपांस्तुलुगिति विभक्ते-
राकारः पादादित्वादा मन्त्रितनिघाताभावेपाठिकमाद्युदात्तत्वम् ॥ १५ ॥

॥ इति प्रथमस्याष्टमे पञ्चदशो वर्गः ॥ १५ ॥

षोडशीष्टमाह—

अजोहवीदश्विनावर्तिकावामास्त्रोयत्सीममुञ्चतं वृकस्य ।
विजयुपांययथुःसान्वद्रेर्जातं विप्व्वाचो अहतं विपेणं ॥ १६ ॥

अजोहवीत् । अश्विना । वर्तिका । वाम् । आस्त्रः । यत् । सीम् ।
अमुञ्चतम् । वृकस्य । वि । जयुपां । ययथुः । सानुं । अद्रेः ।
जातम् । विप्व्वाचः । अहतम् । विपेणं ॥ १६ ॥

आस्त्रोवृकस्येत्यर्धेनयदुक्तं तदत्र पूर्वार्धेन प्रतिपाद्यते वर्तिका चटकसदृशस्य पक्षिणः स्त्री-
केणारण्यशुनाग्रस्तासती हेअश्विनौ वायुवांतदाअजोहवीद आहूतवती यत्सीं यदात्तलुवृकस्य
आस्त्रः आस्यात् अमुञ्चतं वर्तिका ममोचयतम् अपिच युवांजयुपा जयशीलेन रथेन अद्रेः प-
र्वतस्य सानुसमुच्छ्रितमदेशं विययथुः शत्रुभिरावेष्टितं जाहुपाख्यं स्तोतारं शत्रुसमूहान्निर्गम्य तेन सह
अन्यैर्गन्तुमशक्यं पर्वताग्रगतवन्वावित्यर्थः तदुक्तं परि विष्टं जाहुपमित्यत्र । तथा विप्व्वाचो विविध-
गतियुक्तस्य एतत्संज्ञस्यासुरस्य जातमुत्पन्नमपत्यं विपेणक्ष्वेलेन अहतं युवांहतवन्तौ यद्वा वर्तते प्र-
तिदिवसमावर्तत इति वर्तिका उपाः वृक इति विवृतज्योतिष्कः सूर्य उच्यते तेन प्रस्तासती सा हेअ-
श्विनौ युवामजोहवीत् आहूयत् यदात्तलुयुवांवृकस्य सूर्यस्य आस्त्रः आस्यस्थानीयात्समग्रह-
त्वात् अमुञ्चतं अमोचयतम् सूर्येणैकीभूतामुपसंपृथक् कृत्य उदयात्पूर्वरात्रेरपरभागे स्थापितवन्ता वि-
त्यर्थः । तथा च यास्कः—आदित्योपिवृक उच्यते यदावृकैः आहूयदुपा अश्विनावादि त्पेनाभिम-
स्तावामश्विनौ ममुमुचतुरित्याख्यानमिति । अपिच जयुपा जयशीलेन रथेन अद्रेर्मेषस्य सानु-
समुच्छ्रितमदेशं वृष्टिचिकीर्षया विशेषेण ययथुः गुवांगतवन्तौ गत्वा च विप्व्वाचो विविधगतियुक्तस्य
मेषस्य संबन्धिना विशेषेणोदकेन जातमुत्पन्नं सर्वं भूतजातमहतमगमयतं वृष्टिभूतवन्तावित्यर्थः ॥

अजोहवीव ह्यतेर्यङ्लुगन्ताल्लडितिपियडोवेतीडागमः अह्यस्तस्यचेतिद्विर्वचनात्पूर्वमेवह्यप-
 तेःसंप्रसारणम् । आलः पृथ्नित्यादिनाआस्यशब्दस्यासन्नादेशः अलोपोनइत्यकारलोपः ।
 जयुषा जिजये औणादिकउपिप्रत्ययः । विष्वाचः विपुनाआभिमुख्येनअश्वतीतिविग्रहः ऋ-
 त्विगित्यादिनाकिन् अचइत्यकारलोपः चावितिदीर्घः उदात्तनिवृत्तिस्वरेणविभक्तेरुदात्तत्वेमा-
 तेचावित्यन्तोदात्तत्वम् । अहतम् हनहिंसागत्योः लडिअदादित्वाच्छपोल्लुक् अनुदात्तोपदेशे-
 स्यादिनानुनासिकलोपः ॥ १६ ॥

सप्तदशीष्टचमाह—

शतंमेपान्त्वृक्येमामहानंतमःप्रणीतमशिवेनपित्रा ।

आक्षीऋञ्चाश्वेअश्विनावधत्तंज्योतिरन्धायंचक्रथुर्विचक्षे ॥१७॥

शतम् । मेपान् । वृक्ये । ममहानम् । तमः । प्रऽर्नीतम् । अशिवेन ।
 पित्रा । आ । अक्षी इति । ऋञ्चऽअश्वे । अश्विनौ । अधत्तम् ।
 ज्योतिः । अन्धायं । चक्रथुः । विऽचक्षे ॥ १७ ॥

शतंमेपान्त्वृक्येचक्षदानमित्यत्रयदाख्यानमवादिष्य तदत्राप्यनुसन्धेयम् शतंशतसंख्या-
 कान्मेपान्त्वृक्ये वृकीरूपेणावस्थितायाश्विनोर्वाहनायरासभाय ममहानं पूजितवन्तं आहारा-
 र्थंसमापितवन्तं अशिवेनअसृत्कारिणापित्रास्वकीयेन जनकेन तमः दृष्टिराहित्येनप्रणीतं कृतम्
 अन्धंप्रापितं ऋञ्चाश्वं चक्षुष्मन्तंअश्विनावकुरुतामिशेषः एतदेवविशदयति हेअश्विनौअक्षी
 पितृशापान्नष्टेचक्षुषी ऋञ्चाश्वेपतत्संज्ञकेराजर्षीआधत्तं पुनदर्शं नसमर्थंअकुरुतम्—तदेवाह अ-
 न्धाय दृष्टिहीनायज्योतिभकाशकंचक्षुः विचक्षे विविधंजगद्गुं चक्रथुः युवां कृतवन्तौ ॥ मम-
 हानं महपूजायाम् लिटःकानच् संहितायांछान्दसमभ्यासस्यदीर्घत्वम् । प्रणीतम् प्रपूर्वा-
 न्नयतेःकर्मणिनिष्ठा गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । पित्रा उदात्तयणइतिविभक्तेरुदात्त-
 त्वम् । अक्षी अक्षिशब्दाद्विवचने नुमागमश्चप्राप्नोति ईचद्विवचनेइतीकारान्तादेशश्च परत्वादीका-
 रादेशः तस्मिन्नुत्सृष्टपरिभाषयापुनर्नुन्नभवति उदात्तइत्यनुवृत्तेरीकारस्योदात्तत्वम् ॥१७॥

अष्टादशीष्टचमाह-

शुनमन्धायभरंमह्यत्सावृकीरश्विनावृपणानरेति ।

जारःकनीनइवचक्षदानऋज्जश्वःशतमेकंचमेपान् ॥ १८ ॥

शुनम् । अन्धाय । भरंम् । अह्यत् । सा । वृकीः । अश्विना ।
वृपणा । नरा । इति । जारः । कनीनःइव । चक्षदानः । ऋज्जश्वः ।
शतम् । एकम् । च । मेपान् ॥ १८ ॥

शुनमिति सुखनाम भरं पोषणहेतुभूतं चक्षुरिन्द्रियेण निष्पाद्यं शुनंसुखं अन्धायदृष्टिही-
नायतस्मैऋज्जश्वामइच्छन्तीसावृकी हेअश्विनौ अश्वयुक्तौ कृतसंजगद्भामुवन्तौवा वृपणा
हेवृषणौ कामानां वार्षितारौ इति एवं संबोधय नरानेतारावश्विनौ अह्यत् आहूतवती आह्वय-
न्त्यास्तस्याः कोभिप्रायइतिचेत्तदुच्यते-कनीनइव यथाप्राप्तयौवनःकामुकोजारःपारदारिकः
सन्परस्त्रियैसर्वधनं प्रयच्छति एवमृज्जश्वोमहंशतमेकंचएकोत्तरशतसंख्याकान्मेपान्पौरजना-
नांस्वभूतानपहत्यचक्षदानः शकलीकुर्वन्प्रादाद्य तेनेदृशींदुर्दशां प्राप्सइति ॥ कनीनः युवशब्दा-
दिप्रति युवात्पयोःकनन्यतरस्यामिति युवशब्दस्य कनादेशः व्यन्ययेन इष्टनःत्वादेशः यद्वा कनी-
दीप्तिकान्तिगतपि औणादिकईनप्रत्ययः ॥ १८ ॥

एकोनविंशीष्टचमाह-

महीवामूतिरश्विनामयोभूरुतस्त्रामंधिष्ण्यासंरिणीथः ।

अथायुवामिदं ह्यत्पुरं निधरागच्छतंसावृपणावबोभिः ॥ १९ ॥

मही । वाम् । ऊतिः । अश्विना । मयःइभूः । उत । त्रामम् । धिष्ण्या ।
सम् । रिणीथः । अर्थ । युवाम् । इत् । अह्यत् । पुरंइधिः । आ ।
अगच्छत् । त्राम् । वृपणौ । अवःइभिः ॥ १९ ॥

हेअश्विनौ वांयुवयोःमहीमहतीऊतिःपाटनं मयोभूःमयसःसुखस्यभावविषी उतअपि
च हेधिष्ण्याधिपणास्तुतिदक्षणावाक्त्वयास्तोतव्यौ सामंभ्याधिषं पुरुषं विष्टिगमभ्यादिकं सं-
रिणीथःसद्भवावयवंकुरुथः अथअपिच युवामिदं युवामेवपुरुंधीषंधीषोपाविभवावाआह्वयत्

रोगोपशमनार्थं आहूतवती हेतृपणौकामानां वर्पितारौ अश्विनौ अवोभिः रक्षणैः सह आगच्छतम् ।
आभिमुख्येन सीमेनां प्राप्तवन्तौ ॥ महो महती छान्दसो वर्णलोपः यद्वा महैरौणादिक इन् रुदि-
कारादिकिन इति ङीप् । मयोभूः भवते रन्तर्भावितण्यथां वक्त्रिप् । रिणीथः सीगतिरेणयोः क्रिया-
दिकः प्वादीनां ह्रस्व इति ह्रस्वत्वम् ॥ १९ ॥

विंशीष्टमाह

अधेनं दत्ता स्तर्यं १ विपक्तामपि न्वतं शयवे अश्विना गाम् ।
युवं शर्चीभिर्विमदायं जायां न्यूहथुः पुरुमित्रस्य योपाम् ॥ २० ॥ १६ ॥

अधेनुम् । दत्ता । स्तर्यम् । विदसंक्ताम् । अपि न्वतम् । शयवे ।
अश्विना । गाम् । युवम् । शर्चीभिः । विदमदायं । जायाम् । नि ।
ऊहथुः । पुरुमित्रस्य । योपाम् ॥ २० ॥ १६ ॥

हेदत्सादर्शनीयावश्विनौ विपक्तां विशेषेण सत्कावयवांश्छशावयवामित्यर्थः अतएव स्तर्यं नि-
वृत्तमसवां अतएवाधेनुं अदोर्धीं एवंभूतां गांशयवे एतत्संज्ञाय ऋपये अपि न्वतं पयसा अपूरयतं
अपि च पुरुमित्रस्य पुरुमित्रो नाम कश्चिद्राजा तस्य योपां कुमारीं शर्चीभिरात्मीयैः कर्मभिर्विमदाय
एतत्संज्ञाय ऋपयेश्चुभिः सह योद्धुमशक्ताय युवं युवां जायां न्यूहथुः विमदस्य गृहं प्रापितवन्तौ ॥ स्त-
र्यम् स्तृञ् आच्छादने अवि तृस्तृत् वृत्रिभ्य ईरिति ईकारप्रत्ययः वा छान्दसीत्यमिपूर्वस्य विकल्पाद्-
भावेपणादेशः उदात्तस्वरितयोर्यण इति परस्यानुदात्तस्य स्वरितत्वम् । विपक्ताम् पञ्चसङ्घे कर्म-
णि निष्ठा अनिदितामिति नलोपः गतिरन्तर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् । अपि न्वतम् पि विसेचने इ-
दित्त्वान्नुम् भौवादिकः । पुरुमित्रस्य पुरुणि मित्राण्यस्य संज्ञायां मित्राजिनयोरिति बहुव्री-
ह्यावुत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ॥ २० ॥

॥ इति मथमस्याष्टमेपोढशोवर्गः ॥ १६ ॥

एकविंशीष्टमाह—

ययं वृकैणाश्विना वपन्ते पदुहन्तामनुपायदत्ता ।
अभिदस्सुं वकुं रेणाधर्मन्तोरुज्योतिश्चक्रथुरायधि ॥ २१ ॥

यवम् । वृकेण । अश्विना । वर्षन्ता । इषम् । दुहन्ता । मनुषाय ।
दस्त्रा । अग्नि । दस्युम् । वकुरेण । धर्मन्ता । उरु । ज्योतिः । चक्रथुः ।
आर्याय ॥ २१ ॥

आर्यायविदुषेमनुषशब्दोमनुशब्दपर्यायः मनुषायमनवेमनोरथं हेदस्त्रादर्शनीपावश्विनौ
वृकेणलाङ्गलेनकर्पकैः रुष्टदेशेयवंपवाद्युपलक्षितं सर्वधान्यजातंवपन्तावापयन्तौ तथा इषंअन्नना-
मैतत्तत्कारणभूतंवृष्ट्युदकंचदुहन्तामेघात्क्षारयन्तौ तथा दस्युंउपक्षयकारिणंअसुरपिशाचादिकं
वकुरेण वकुरोनामभासमानोवज्रः तेनअभिधमन्ता धमतिर्वधकर्मा अभिघ्नन्तौ एवंत्रिविधकर्म-
कुर्वन्तौयुवां उरुविस्तीर्णज्योतिःस्वकीयंतेजः माहात्म्यंचक्रथुः कृतवन्तौ दर्शितवन्तावित्यर्थः
यद्वा त्रिविधकर्माचरणेनआर्यायविदुषेमनवेविस्तीर्णसूर्याख्यंज्योतिश्चक्रथुः कृतवन्तौ जीवन्हि-
सूर्यपश्यति तद्धेतुभूतानित्रीणिकर्माणियुवाभ्यांरुतानीतिभावः अत्रनिरुक्तम्—वकुरोभास्करो-
भयद्रोभासमानोदवतीतिवावयमिववृकेणाश्विनौनिवपन्तौवृकोलाङ्गलंभवतिविकर्तारः। इत्या-
दिकमनुसन्धेयम् ॥ मनुषाय मनेरौणादिकउपन्त्ययः ॥ २१ ॥

द्वाविंशीष्टचमाह—

आथर्वणायांश्विनादधीचेऽश्व्यंशिरःप्रत्यैरयतम् ।

सवामधुप्रवोचदृतायन्वाष्ट्रंयद्दस्त्रापिकक्ष्यंवाम् ॥ २२ ॥

आथर्वणाय । अश्विना । दधीचे । अश्व्यंश्वम् । शिरः । प्रति ।
ऐरयतम् । सः । वाम् । मधु । प्र । वोचत् । ऋतश्चन् । त्वाष्ट्रम् ।
यत् । दस्त्रौ । अपिःकक्ष्यम् । वाम् ॥ २२ ॥

तद्दानरांसनयइत्यत्रोक्तमाख्यानमिहाप्यनुसन्धेयम् हेअश्विनौ आथर्वणायअथर्वणः पुत्रा-
यदर्धीचेदध्यङ्नाभ्रेमहर्षयेअश्व्यंअश्वस्यसंबन्धिशिरः प्रत्यैरयतम् प्रत्यधत्तम् सदीयमानुषंशि-
रःमच्छिद्यान्यत्रविधायान्येनशिरसातष्ट्रिंसमयोगयतमित्यर्थः सचवांयुवाभ्यांभवर्ग्यंविद्यांम-
धुविद्यांचवक्ष्यामीतिपुरारुतांपतिज्ञांक्रतायन्सत्यामात्मानइच्छन्सधुमधुविद्यांत्वाष्ट्रंयद्दृष्टिन्नाह-
न्धंमवोचत्प्रोक्तवान् हेदस्त्रादर्शनीयौअश्विनौ वांयुवयोःसंबन्धितदपिकक्ष्यंछिन्नस्ययज्ञशिरसः

कक्षमदेशेनपुनःसन्धानभूतं प्रवर्यविद्याख्यंरहस्यंतदपिवांयुवाभ्यांभावोचदित्यर्थः ॥ इधीचे अ-
श्वेतेऋत्विगित्यादिनाकिन् अनिदितामिति नलोपः चतुर्थ्येकवचनेअचइत्यकारलोपेचावितिदी-
र्घत्वम् उदात्तनिवृत्तिस्वरेणविभक्त्युदात्तत्वेप्रोभेतस्यापवादत्वेनचाविति विभक्तेःपूर्वस्पोदात्तत्व-
प्राप्तं तस्याप्ययमपवादः अश्वेच्छन्दस्यसर्वनामस्थानमिति विभक्त्युदात्तत्वम् ॥ २२ ॥

त्रयोविंशीष्टचमाह—

सदाकवीसुमतिमाचकेवांविश्वाधियोअश्विनाप्रावतंमे ।

अस्मेरयिनासत्याबृहन्तमपत्यसाचंश्रुत्यंरराथाम् ॥ २३ ॥

सदा । कवी इति । सुमतिम् । आ । चके । वाम् । विश्वाः ।

धियः । अश्विना । प्र । अवतम् । मे । अस्मे इति । रयिम् ।

नासत्या । बृहन्तम् । अपत्यसाचम् । श्रुत्यम् । रराथाम् ॥ २३ ॥

हेकवीक्रान्तदर्शिनौमेधाविनावश्विनौ वांयुवयोःसुमतिकल्याणीमनुग्रहात्मिकांबुद्धिस-
दासर्वदाआचकेआभिमुख्येनप्रार्थये मेमदीयानि विश्वाधियःसर्वाणिकर्माणियुवांप्रावतंप्रकर्षे-
णरक्षतम् अपिचास्मेअस्मभ्यंहेनासत्यावश्विनौ बृहन्तं महान्तं अपत्यसाचंअपत्यैःपुत्रादि-
भिःसमेवंतं श्रुत्यंप्रशंसनीयंउत्कृष्टं रयिधनंरराथां प्रयच्छतम् ॥ चके कैगैशब्दे व्यत्ययेनात्मने-
पदम् लिट्युत्तमैकवचनेरूपम् । अस्मे सुपांसुलुगितिचतुर्थीवहुवचनस्यशेआदेशः । अपत्यसाचं
अपत्यैःसहसेचतेसंगच्छतइत्यपत्यसाच् छान्दसोपिविः । श्रुत्यम् श्रुतिःस्तुतिः तत्रभवंश्रुत्यम्
भवेच्छन्दसीतियत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । रराथाम् रादाने लोटिव्यत्ययेनात्मनेपदम् बहुल-
छन्दसीतिशपःश्लुः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशीष्टचमाह—

हिरण्यहस्तमश्विनारराणापुत्रंनरावधिमत्याअदत्तम् ।

त्रिधाहश्यावंमश्विनाविकंस्तमुज्जीवसंऐरयतंसुदानू ॥ २४ ॥

हिरण्यहस्तम् । अश्विना । रराणा । पुत्रम् । नरा । वधिमत्याः ।

अदत्तम् । त्रिधा । ह । श्यावंम् । अश्विना । विकंस्तम् । उत् ।

जीवसं । ऐरयतम् । सुदानू इति सुदानू ॥ २४ ॥

रराणा रममाणौदातारौवानरानेतारौ हेअश्विनौ हिरण्यहस्तानामपुत्रं वद्विमत्याः एतत्संज्ञायै
 ब्रह्मवादिन्यै अदत्तमायच्छतम् अपिच हेसुदानूशोभनदानावश्विनौ त्रिधात्रेधाविकस्तंविच्छि-
 न्नंशयावाख्यमृषिर्जीवसेजीवितुंउदैरयतम् असुरैस्त्रेधात्रण्डितंशरीरं पुनरेकीकृत्य उदगमयतमित्य-
 र्थः ॥ रराणा रमतेः शानचि बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः व्यत्ययेनमकारस्यात्वम् रातेर्वाव्यत्ययेन
 शानच् पूर्ववत्श्लुः । वद्विमत्याः चतुर्थ्यर्थे बहुलंछन्दसीतिपठौ । जीवसे जीवमाणधारणे तुम-
 र्थेसेसेनितिअसेप्रत्ययः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशीष्टकमाह—

एतानि वामश्विनावीर्याणि प्रपूर्व्याण्यायवोवोचन् ।
 ब्रह्मं कृण्वन्तो वृषणायुवभ्यां सुवीरांसो विदथमावदेम ॥ २५ ॥ १७ ॥

एतानि । वाम् । अश्विना । वीर्याणि । प्र । पूर्व्याणि । आयवः ।
 अवोचन् । ब्रह्मं । कृण्वन्तः । वृषणा । युवभ्याम् । सुवीरांसः ।
 विदथम् । आ । वदेम ॥ २५ ॥ १७ ॥

अश्विनाहेअश्विनौ वांयुवयोःसंघन्धीनिपूर्व्याणिप्रत्नानि एतानिइदानीमयोक्तानि वीर्या-
 णिवीरकर्माणि आयवोमनुष्याः मदीयाः पित्रादयः प्रावोचन् उक्तवन्तः वयंच हेवृषणाकामाश्वि-
 र्पकावश्विनौ युवाभ्यां ब्रह्ममन्त्रात्मकंस्तोत्रं कृण्वन्तः कुर्वन्तः सुवीरासः सुवीराः शोभनैः वीरैः पु-
 त्रादिभिरुपेताः सन्तः विदथंयज्ञं आवदेम आभिमुख्येनस्तुतीरुच्चारयाम यद्वा विदथंवेदयन्तम-
 तिथितदपेक्षितप्रदानेन आवदेम आभिमुख्येन प्रियपूर्विकांवाचं उच्चारयाम ॥ कृण्वन्तः कृविर्हिंसा-
 करणयोश्च इदित्त्वान्नुम् सटःशट् धिन्विकृण्व्योरचेत्युप्रत्ययः अकारान्तादेशश्च अतोऽपेक्षति
 स्थानिवद्भावाद्गुणधगुणाभावः । सुवीरासः शोभनावीरापेक्षितेतथोक्ताः आज्ञसेरसुक् वीरवी-
 र्यैचित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । विदथम् विदज्ञाने रुदिदिभ्यांकिदित्यथप्रत्ययः ॥ २५ ॥

॥ इतिप्रथमस्याष्टमैसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

आवामित्येकादशर्चतृतीयंस्त्रकं कक्षीवत आर्षत्रैष्टुभमाश्विनम् तथाचानुक्रान्तम्—आवा-
 मेकादशेति । पूर्वस्त्रकाभ्यांसहमावरनुवाकाश्विनशसपोरुक्तोविनियोगः ।

तत्रमथमाष्टचमाह—

आवा॒र॒थो॑अ॒श्विना॒श्वेन॑प॒त्वासु॑मृ॒ळीकः॑स्व॒वांयात्॒र्वाङ् ।
योम॒र्त्यस्य॑म॒नसो॑ज॒वीया॑त्रि॒वन्धुरो॑रु॒पणा॑वा॒तंरं॒हाः ॥ १ ॥

आ । वा॒म् । रथः । अ॒श्विना॒ । श्वेन॑प॒त्वा । सु॒मृ॒ळीकः ।
स्व॒वांयात् । या॒तु । अ॒र्वाङ् । यः । म॒र्त्यस्य । म॒नसः । ज॒वीयात् ।
त्रि॒वन्धुरः । रु॒पणा॑ । वा॒तंरं॒हाः ॥ १ ॥

हेअश्विनौ वांयुवयोःस्वभूतोरथः अर्वाङ्अस्मद्भिमुखंआयातुआगच्छतु कीदृशोरथः श्वेनपत्वा श्वेनइत्यश्वनाम शंसनीयगमनैरश्वैःपतन्गच्छन् यद्वा श्वेनःपक्षी सइवशीघ्रपतन्सुमृळीकः शोभनसुखयुक्तः स्ववानधनवान् हेवृषणौकामानांवापितारौअश्विनौयःयुष्मदीयोरथःमर्त्यस्यमनुष्यस्यमनसोजवीयान् अतिशयेनवेगवान् तद्यथावेगेनकृत्स्नंजगद्भ्रामोति ततोप्यतिशयेनक्षणमात्रादेवसर्वजगत्पर्यटतीत्यर्थः ॥ त्रिवन्धुरः बन्धुरंवेष्टितंसारथेःस्थानं त्रिमकारेणवन्धुरेणयुक्तः । वातरंहाः वातस्यवायोःरंहोवेगइववेगोयस्यसतथोक्तः अनेनाप्रतिहतगतित्वमुच्यतेसरथइतिपूर्वत्रान्वयः । श्वेनपत्वा पत्सगतौ अन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिवनिष् दासीभारादिः यद्वा दृशिग्रहणस्यविष्यन्तरोपसङ्ग्रहार्थत्वावभावेवनिष् ततोब्रह्मवीहोर्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । जवीयान् जवोस्यास्तीतिजववान् अतिशयेनजववान्इतिजवीयान् आतिशायनिकईयस्तुन् विन्मतोर्लुक् टेरितिदिलोपः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह—

त्रि॒वन्धुरेण॑त्रि॒वृता॒रथे॑नत्रि॒चक्रेण॑सु॒वृता॒यात्त॒मर्वाक् ।
पि॒न्व॒तं॒गाजि॒न्व॒त॒मर्व॒तो॒नोव॒र्धय॑तमश्विनावी॒र॒म॒स्मे ॥ २ ॥

त्रि॒वन्धुरेण॑ । त्रि॒वृता॑ । रथे॑न । त्रि॒चक्रेण॑ । सु॒वृता॑ । आ ।
या॒त॒म् । अ॒र्वाक् । पि॒न्व॒त॒म् । गाः । जि॒न्व॒त॒म् । अ॒र्व॒तः । नः ।
व॒र्धय॑तम् । अ॒श्विना॑ । वी॒र॒म् । अ॒स्मे इति॑ ॥ २ ॥

त्रिवन्धुरेण बन्धुरंसारथिस्थानंत्रिमकारवन्धुरोपेतेन त्रिवृतात्रिधावर्तमानेन त्रिचक्रेणचक्रयोपेतेन सुवृताशोभनंगच्छतारथेनअर्वाक्अस्मद्भिमुखंआयातंआगच्छतम् आगत्यचा-

स्मदीयागाः पिन्वतंपयसापूरयतम् नोस्माकंअर्वतोश्वान्जिन्वतंप्रीणयतम् अपिच हेअश्विनौ
अस्मेअस्माकंवीरंपुत्रादिकंवर्धयतं प्रवृद्धंकुरुतम् ॥ त्रिचक्रेण त्रीणिचक्राणियस्यसत्वथोकः त्रि-
चक्रादीनांछन्दस्युपसङ्ख्यानमितिउत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

प्रवद्यामनासुवृत्तारथेनदस्त्राविमंशृणुतंश्लोकमद्रेः ।

किमद्भवांप्रत्यवर्तिगमिष्ठाद्दुर्विप्रासोअश्विनापुराजाः ॥ ३ ॥

प्रवत्स्यामना । सुदृष्टा । रथेन । दस्त्रौ । इमम् । शृणुतम् ।

श्लोकम् । अद्रेः । किम् । अद्भ्वा । वाम् । प्रति । अर्वातिम् । गमिष्ठा ।

आद्भुः । विप्रासः । अश्विना । पुराजाः ॥ ३ ॥

हेदस्यौदर्शनीयावश्विनौ प्रवद्यामनाप्ररुष्टगमनेनशीघ्रगामिना सुवृत्ताशोभनवर्तनेनरथे-
नागत्यअद्रेः आदरंकुर्वतःस्तोतुः इमंश्लोकंस्तुतिलक्षणाभिमांवाचंशृणुतम् अद्भवाश्विना हेअ-
श्विनौ पुराजाः पूर्वजाताश्चिरन्तनाः विप्रासोमेधाविनः वांयुवांअवर्तिस्तोतृणांदारिद्र्यमितितत्प-
रिहर्तुंगमिष्ठागन्तुतमावाहुः कथयन्ति किंशब्दः प्रदर्शनफलप्रश्नवर्तते किंनकथयन्ति कथयन्त्ये-
वसर्वे तथासत्यागन्तव्यमिति ॥ प्रवद्यामना सोपसृष्टेधात्वर्थवर्तमानात्वशब्दादुपसर्गाच्छन्दसि-
धात्वर्थेइतिवतिः याप्रापणे आतोमनिञ्जितिवहुलवचनाद्भावेमनिन् ततोवहुनीहौपूर्वपदप्रकृति-
स्वरत्वम् । अद्रेः दृङ्आदरे आङ्पूर्वादिस्मादौणादिकःकिप्रत्ययः आङोह्रस्वश्च । गमिष्ठा
गन्तुशब्दावतुच्छन्दसीतीष्ठन् तुरिष्टमेयःस्वितितृलोपः सुपांसुलुगितिबिभक्तेराकारः । आहुः प्र-
त्ययस्वरः पादादित्वाञ्जिघाताभावः ॥ ३ ॥

चतुर्थाष्टकमाह—

आवांश्येनासौअश्विनावहन्तुरथेयुक्तासंआशर्वःपतङ्गाः ।

येअसुरोदिव्यासो नगृध्राअग्निप्रयोनासत्यावहन्ति ॥ ४ ॥

आ । वाम् । श्येनासः । अश्विना । वहन्तु । रथे । युक्तासः ।

आशर्वः । पतङ्गाः । ये । अप्सुरः । दिव्यासः । न । गृध्राः ।

अग्नि । प्रयः । नासत्या । वहन्ति ॥ ४ ॥

हेअश्विनौ रथेयुक्तासः युक्ताः सारथिनावहनपदेशेयोजिताः आशवः व्यामुवन्तः
पतङ्गाः पतनसमर्थाः श्येनासः शंसनीयगमनाः अश्वाः वांयुवांआवहन्तु अस्मत्समीपमानय-
न्तु येअश्वाः अमुरः आपइवत्वरोपेताः दिव्यासोनगृध्राः अन्तरिक्षेवर्तमानागृध्राख्याःपक्षिण-
इवशीघ्रंगच्छन्तः हेनासत्यौ युवां प्रयोहविल्क्षणमन्त्रं अग्निलक्ष्य वहन्तिप्रापयन्ति तादृशाइ-
तिपूर्वत्रसंबन्धः ॥ अमुरः तुरत्वरणे अपशब्दोपपदादस्मात्किप्चेतिक्लिप् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

आवांरथंयुवतिस्तिष्ठत्त्रजुष्टीनरादुहितासूर्यस्य ।

परिवांमश्वावपुपःपतङ्गावयौवहन्त्वरुपाअभीके ॥ ५ ॥ १८ ॥

आ । वांम् । रथंम् । युवतिः । तिष्ठत् । अत्रं । जुष्टी । नरा । दुहिता ।

सूर्यस्य । परिं । वांम् । अश्वाः । वपुपः । पतङ्गाः । वयः । वहन्तु ।

अरुपाः । अभीके ॥ ५ ॥ १८ ॥

हेनरानेतारावश्विनौ युवतिस्तरुणीसूर्यस्यदुहिताजुष्टीमीतासती वांयुवयोः अत्रइमं
रथंआतिष्ठत् आरूढवती तयासहितौवांयुवांअश्वाः अभीकेगृहसमीपेतरथंपरिवहन्तुपरिमापय-
न्तु कीदृशाअश्वाः वपुपः वपुरितिरूपस्यशरीरस्यवानामधेयम् तद्वन्तः छान्दसोमत्वर्थीय-
स्यलोपः पतंगाः उत्पतनसमर्थाः वयोगच्छन्तः अरुपाः आरोचमानाः हिंसकरहिवावा ॥
अत्र इतराज्योपिदृश्यन्तइतिदृशिग्रहणाद्भवदाद्ययोगेपिइदमशब्दात् विभक्त्यर्थेत्त्रलप्रत्ययः । जुष्टी
जुपीमीतिसेवनयोः औणादिकः कुप्रत्ययः वीतो गुणवचनादितिङीप् ॥ ५ ॥

॥ इतिमथमस्याष्टमेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

षष्ठीष्टचमाह—

उद्वन्दनभैरतंदंसनाभिरुद्रेभंदस्त्रापणाशर्चीभिः ।

निष्टौर्ध्यंपारयथःसमुद्रात्पुनश्च्यवानंचक्रथुर्युवानम् ॥ ६ ॥

उत् । वन्दनम् । ऐरत्म् । दंसनाभिः । उत् । रेजम् । दस्त्रा । वृपणा ।

शर्चीभिः । निः । तौर्ध्यम् । पारयथः । समुद्रात् । पुनरिति । च्यवानम् ।

चक्रथुः । युवानम् ॥ ६ ॥

हेअश्विनौ वन्दनमेतत्संज्ञंकारिदंसनाभिरात्मीयैः कर्मभिः कूपादुदैरतम् उदैरयतम् उदग-
मयतम् हेदत्सादर्शनीयौवृषणाकामानावर्षितारावश्विनौ शचीभिः कर्मभिःरेभंएतत्संज्ञंकारिदश-
रात्रीर्निवाहानिचकूपेनिवसन्तस्मादुदैरयतंउदतारयतम् तथातौश्र्यंतुग्रस्यपुत्रंभुज्युंसमुद्रेनिमग्नं
आत्मीयाभिर्नौभिरश्वैश्चसमुद्रान्निष्पारयथः तीरदेशंभापितवन्तौ तथाच्यवानं च्यवनंकारिजी-
र्णयुनयुंवानंयौवनोपेतंचक्रथुः कृतवन्तौ ॥ ऐरतम् ईरगतौकम्पनेच प्यन्ताह्लडिच्छन्दस्युभय-
धेतिशपआर्धधातुकत्वाण्णेरनिटीतिणिटोपः ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टकमाह—

युवमत्र्येवंनीतायतत्समूर्जमोमानंमश्विनावधत्तम् ।
युवंकण्वायापिरिप्तायचक्षुःप्रत्यधत्तंसुष्टुतिजुजुपाणा ॥ ७ ॥
युवम् । अत्र्ये । अवंङनीताय । तत्सम् । ऊर्जम् । ओमानम् ।
अश्विनौ । अधत्तम् । युवम् । कण्वाय । अपिरिप्ताय । चक्षुः ।
प्रति । अधत्तम् । सुष्टुतिम् । जुजुपाणा ॥ ७ ॥

हेअश्विनौ युवंयुवां अवनीतायशतद्वारेपीडायध्रगृहेअवस्तानीतापात्रये तसंपीडार्थं
मक्षिसंतुपार्मिशितोदकेनावारयेथाम् अपिचास्मैअत्र्येओमानंसुखकरंऊर्जरसवद्वंअधत्तमाय-
च्छतम् तथासुष्टुतिशोभनांस्तुतिजुजुपाणासेवमानौ युवांअपिरिप्तायअसुरैर्ब्राह्मण्यपरीक्षार्थं इ-
हासीनःसन्नव्युष्टामुपसंजानीहीतिअन्धकारवतिगृहेप्रवेशितायकण्वाय ऋषयेचक्षुः व्युष्टायाउप-
सःभकाशकंवीणाशब्दंप्रत्यधत्तंकृतवन्तौ यद्वा अपिरिप्तायअपिलिप्तायपटलेनपिहितदृष्टयेएवंवि-
धायकण्वायचक्षुरिन्द्रियंप्रत्यधत्तम् प्रत्यस्थापयतम् ॥ ओमानम् अवतेरौणादिकोमनिः ज्वर-
त्वेरत्यादिनायकारस्योपधायार्थंऊट् गुणः । अपिरिप्ताय लिपउपदेहे अस्मात्कर्मणिनिष्ठा कपिट-
कादित्वाह्लत्वविकल्पः गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । जुजुपाणा जुपीप्रीतिसेवनयोः छा-
न्दसोऽलिट् लिटःकानज्वा सुपांसुलुगितिबिभक्तेराकारः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

युवंधेनुशयवेनाधिनायापिन्वतमश्विनापूठ्यायं ।
अमुञ्चतुंवात्तिकांमहंसोनिःप्रतिजंघांविश्लयाअधत्तम् ॥ ८ ॥

युवम् । धेनुम् । शयवे । नाधिताय । अपिन्वतम् । अश्विना ।
 पूर्व्याय । अमुञ्चतम् । वर्तिकाय । अंहसः । निः । प्रति । जंघाम् ।
 विशपलायाः । अधत्तम् ॥ ८ ॥

अश्विनाहेअश्विनौ युवंयुवां पूर्व्यायपुरातनाय नाधिताययाचमानाय शयवे एतत्संज्ञाय
 ऋषयेधेनुनिवृत्तमसवामदोग्धीं अपिन्वतंपयसाअसिञ्चतम् सर्वदापयस्विनीमकुरुतमित्यर्थः अ-
 पिच वर्तिकांवृकेणग्रस्तांचटकसदृशींशकुर्निअंहसःवृकास्यलक्षणत्वात्पापादनिरमुञ्चतम् निरमो-
 चयतम् यद्वा पुनःपुनर्वर्ततइतिवर्तिकाउपाः तामादित्येनाभिग्रस्तांयुवाममोचयतम् तथाविशपला-
 यैसंग्रामेच्छिन्नजंघायैअग्रस्यपुरोहितस्यस्वेदस्यसंबन्धिन्यै एतत्संज्ञायैस्त्रियैआयसींजंघामत्य-
 धत्तम् प्रत्यस्थापयतम् समयोजयतमित्यर्थः ॥ ८ ॥

नवमीमृचमाह—

युवंश्वेतंपेदवइन्द्रजुतमहिहनंमश्विनादत्तमश्वम् ।
 जोहूत्रमयोअभिभूतिमुग्रंसहस्रसां वृषणंवीडुंगम् ॥ ९ ॥

युवम् । श्वेतम् । पेदवे । इन्द्रजुतम् । अहिहनम् । अश्विना ।
 अदत्तम् । अश्वम् । जोहूत्रम् । अयः । अभिभूतिम् । उग्रम् ।
 सहस्रसाम् । वृषणम् । वीडुंगम् ॥ ९ ॥

अश्विनाहेअश्विनौ पेदवेपेदुनाप्नेराप्तेयुवंयुवांश्वेतंश्वेतवर्णकश्चिदश्वंअदत्तंप्रायच्छत-
 म् कीदृशांइन्द्रजुतं इन्द्रेणयुवाभ्यांगमितदत्तमित्यर्थः अहिहनंशत्रूणांहन्तारम् जोहूत्रंअतिश-
 येनसङ्ग्रामेप्लाह्वातारम् अयः अरेःशत्रोःअभिभूतिंअभिभावुकंउग्रंउदूर्णवीर्यवन्तमित्यर्थः स-
 हंससां सहस्रसंख्याकस्यधनस्यसंभकारंदातारंवा वृषणंसेकारंपुवानमित्यर्थः वीडुंगम् दृढाङ्ग-
 मित्यर्थः ॥ इन्द्रजुतम् जुइतिसौत्रोधातुर्गत्यर्थः अस्मादन्तर्भावितण्यथावक्तुर्मणिनिष्ठा वृत्तिया-
 कर्मणीतिपूर्वपदमरुतिस्वरत्वम् । जोहूत्रम् ह्ययतेयंइलुगन्तादौणादिकःत्रप्प्रत्ययः प्रत्ययस्यपि-
 च्वादानुदात्तत्वेधातुस्वरःशिष्यते । अयः अरिशब्दात्पठ्येकवचनेजसादिपुञ्जसिवावचनमिति
 घेईतीतिगुणस्यविकल्पितत्वाद्भाषेयणादेशः उदात्तयणइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । अभिभू-
 तिम अभिभूयतेनेत्यभिभूतिः करणेकिन् तादौचेनिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । सहस्रसाम् सनो-
 तेःसनवेर्वाजनसनत्वेतिविद् विद्वनोरनुनासिकस्यादित्यात्वम् ॥ ९ ॥

दशमीष्टकमाह—

तावाँनरास्ववंसेसुजाताह्वामहेअश्विनानाधमानाः ।

आनउपवसुंमत्तारथेनगिरोजुपाणासुवितार्ययातम् ॥ १० ॥

ता । वा॒म् । न॒रा । सु । अव॑से । सु॒ऽजा॒ता । ह॒वा॑महे । अ॒श्वि॒ना ।

ना॒ध॒मा॒नाः । आ । नुः । उ॒प । वसुं॑म॒ता । रथे॑न । गि॒रः । जु॒पा॒णा ।

सु॒वि॒ता॒र्य॑ । या॒त॒म् ॥ १० ॥

नरानेतारौहेअश्विनौ सुजाताशोभनजन्मानौ तावाँतौयुवांनाधमानाः धनंयाचमानाः वयंस्तो-
तारःअवसेरक्षणार्थंसुहवामहे शोभनमाह्वयामहे गिरःस्तुतीःजुपाणासेवमानौयुवाँवसुमताधनयु-
केनरथेननोस्मानुपायातम् उपागच्छतम् किमर्थं सुवितायसुष्टुमाहव्यायधनायसुस्तायवा ॥ सु-
जाता शोभनंजातंजन्मययोस्तीसुजातौ सुपाँसुलुगितिबिभक्तेराकारः नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तो-
दात्तत्वम् । नाधमानाः नाध्याञ्जायाम् । जुपाणा जुपीमीतिसेवनयोः ताच्छीलिकश्चानश् तुदा-
दित्वाच्छः पूर्ववद्विभक्तेराकारः । सुविताय सुपूर्वादेतेःकर्मणिनिष्ठा तन्वादित्वादुवङ् सूपमा-
नावकइत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ॥ १० ॥

एकादशीष्टकमाह—

आश्वेनस्यजवसा नूतनेनास्मेयातंनासत्यासजोपाः ।

हवेहिवाँमश्विनारात्तह्व्यःशश्वत्तमायाउपसोव्युष्टौ ॥ ११ ॥ ११ ॥

आ । श्वे॑नस्य॑ । ज॒व॒सा । नू॒त॒ने॒न । अ॒स्मे इति॑ । या॒त॒म् ।

ना॒स॒त्या । स॒ऽजो॒पाः । ह॒वे । हि । वा॒म् । अ॒श्वि॒ना । रा॒त॒ऽह्व्यः ।

श॒श्व॒त्त॒मा॒याः । उ॒प॒सः । वि॒ऽउ॒ष्टौ ॥ ११ ॥ ११ ॥

हेनासत्यावश्विनौ सजोपाः सजोपसौसमानप्रीतियुक्तौ श्वेनस्यशंसनीयंगच्छतोश्वस्यनू-
तनेननवतरेणप्रत्यग्रेणजवसावेगेनसहितौयुवामस्मेअस्मान् आपातंआगच्छतम् अश्विना हेअ-
श्विनौ रातह्व्योवाँयुवाभ्यांदातव्येनहविषायुक्तःसन् शश्वत्तमायाः कालात्मकेतयानित्यायाउ-
पसः व्युष्टौविवासमसमयेवाँयुवाँहवेआह्वयामि हिहँतौ हियस्मादेवंतस्मादायातमित्यर्थः ॥ अस्मे

सुपांसुलुगितिशसःशेआदेशः । सजोपाः तेनैवद्विवचनस्यसुआदेशः । हवे हेजोल्डुत्तमैकवचने
बहुलंछन्दसीतिसंपसारणम् शपगुणावादेशाः । शश्वत्तमायाः उत्तमशश्वत्तमौसर्वत्रेत्युच्छादि-
पुपाठादन्वोदात्तत्वम् ॥ ११ ॥

॥ इतिप्रथमस्याष्टमेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

आवारंथमितिदशर्चचतुर्थसूक्तं दैर्घ्यतमसस्यकक्षीवतआर्षजागतमाश्विनम् तथाचानुक्ता-
न्तम्—आवारंथंदशजागतमिति । प्रातरनुवाकस्याश्विनेऋतौजागतेछन्दसीदंसूक्तमाश्विनशस्त्रे
च तथाचसूत्रितम्—आवारंथमभूदिदंयोवांपरिज्मेतित्रीणीति ।

तत्रप्रथमाष्टमाह—

आवारंथंपुरुमायंमनोजुवंजीराश्वंयज्ञियंजीवसेहुवे ।
सहस्रकेतुंवनिनंशतद्वसुंश्रुष्टीवानंवरिवोधामभिप्रयः ॥ १ ॥

आ । वाम् । रथम् । पुरुमायम् । मनःऽजुवंम् । जीरऽर्श्वम् ।
यज्ञियम् । जीवसे । हुवे । सहस्रंऽकेतुम् । वनिनम् । शतत्ऽवसुम् ।
श्रुष्टीऽवानम् । वरिवःऽधाम् । अभि । प्रयः ॥ १ ॥

हेअश्विनौवांयुवयोःसंबन्धिनंरथंजीवसेजीवनार्थं प्रयोहविलक्षणमन्नंअभिलक्ष्यआहुवे
आह्वयामि कीदृशंपुरुमायंबहुविधाश्वंयंबहुविधकर्माणंवा मनोजुवंमनइवशीघ्रंगच्छन्तं जीराश्वं
जववदश्वोपेतम् यज्ञियंयज्ञेप्याह्वातुमर्हं सहस्रकेतुंअनेकध्वजं सहस्रस्यधनस्यकेतयितारं ज्ञाप-
यितारंवा वनिनं वनमित्युदकनाम तद्वन्तं शतद्वसुंशतसंख्याकैर्धनैर्युक्तं श्रुष्टीवानम् श्रुष्टीतिक्षि-
प्रनाम क्षिप्रंसंभ्रजमानम् यद्वा सुखवन्तम् वरिवोधां वरिवइतिधननाम वरिवसोधनस्यदातारम् ॥
पुरुमायम् बहुवीहौत्रिक्रादित्वादन्वोदात्तत्वम् यद्वा तत्पूर्वादर्शंआदित्वादच् । जीराश्वम् जुह-
तिगतयर्थःसौत्रोधातुः जोरीचेतिरकृद्कारान्तादेशश्च बहुवीहौपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् । यज्ञिपम्
यज्ञात्विग्भ्यांचत्वआवितिअर्थाथंचप्रत्ययः । हुवे हेजोल्डिवबहुलंछन्दसीतिसंपसारणम् लुगि-
त्यनुवृत्तौबहुलंछन्दसीतिशपोल्क उवह् । शतद्वसुं शतवसुं छान्दसस्तकारोपजनः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह—

ऊर्ध्वाधीनिःप्रत्यस्यप्रयामन्यधायिशस्मन्त्सर्मयन्त् आदिशः ।
स्वदामिधर्मप्रतियन्त्यूतयआवांमूर्जानीरथमश्विनारुहत् ॥ २ ॥

ऊर्ध्वा । धीतिः । प्रति । अस्य । प्रयामनि । अधायि । शस्मन् ।
सम् । अयन्ते । आ । दिशः । स्वदामि । धर्मम् । प्रति । यन्ति ।
ऊतयः । आ । वाम् । ऊर्जानी । रथम् । अश्विना । अरुहत् ॥ २ ॥

अस्परथस्यप्रयामनिप्रयाणेप्रगमनेसति शस्मन्अश्विनोःशंसनेस्त्ववनेधीतिः अस्मदीयावुद्धिः
ऊर्ध्वाङ्गमुखा प्रत्यधायिप्रत्यस्थायि तदनन्तरंदिशः देष्टव्याः स्तुतयोपिसमयन्ते अश्विभ्यांसङ्ग-
च्छन्ते आकारःसमुच्चये अहंचस्त्वोतावर्ममहावीरस्थं यद्वा क्षरणशीलाज्यादिकंहविः स्वदामि
स्वादूकरोमि ऊतयः अवितारोरक्षकाऋत्विजश्चप्रतियन्ति धर्मप्रतिगच्छन्ति संस्कारार्थं अपिच
हेअश्विनौ वायुवयोः रथंऊर्जानीसूर्यस्यदुहिताआरुहत् आरुहवती ॥ प्रयामनि याप्रापणे आ-
तोमनिचितिकृत्यत्युटोबहुलमिवहुलवचनाद्भावेमनिन् दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वर-
त्वम् । शस्मन् शंसुस्तुतौ अन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिमनिन् दृशिग्रहणस्य विध्यन्तरोपसंग्रहार्थ-
त्वाद्गुपधानकारलोपः सुपांसुलुगितिसप्तम्यालुक् । अयन्ते अयपपगतौ भौवादिकोनुदात्तेव । ऊ-
तयः किञ्चकौचसंज्ञायामितिअवतेःकर्त्तरिक्किञ् ज्वरत्वेत्यादिनावकारोपधयोरुह् । अरुहत्
कृष्टरुहिभ्यइतिचुरङादेशः ॥ २ ॥

तृतीयाष्टकमाह—

संयन्मिथःपस्पृधानासोअग्मतशुभेमखाअर्मिताजायवोरणे ।
युवोरहप्रवणेचेकितेरथोयदश्विनावहंथःसूरिमावरम् ॥ ३ ॥

सम् । यत् । मिथः । पस्पृधानासः । अग्मत । शुभे । मखाः ।
अर्मिताः । जायवः । रणे । युवोः । अहं । प्रवणे । चेकिते । रथः ।
यत् । अश्विना । वहंथः । सूरिम् । आ । वरम् ॥ ३ ॥

मखाःमखवन्तोयज्ञोपेताः अमिताःअपरिमिताःजायवोजमशीलाःमनुष्याः रणेसंग्रामेशुभे
 शोभनायधनायतदर्थमिथःपस्पृधानासःअन्योन्यंस्पर्धमानाःयद्यदासमग्मतसङ्गच्छन्ते तदानींअ-
 श्विनोहेअश्विनौ युवोरहयुवयोरेवरयःप्रवणेपकर्षेणसंभजनीयेभूतलेचेकितेज्ञायते देवेषुमध्येयु-
 वामेवरक्षणार्थशीघ्रंरथेनागच्छथइत्यर्थः यद्येनरथेनस्वरिस्तोतारंप्रति वरंश्रेष्ठंघनंआवहयः प्राप-
 ययः सरथइत्यर्थः ॥ पस्पृधानासः स्पर्धसंघर्षे छान्द्रसोऽष्टितस्यलिटःकानजादेशः छान्द्रसंरेफस्य
 संप्रसारणं अकारलोपः । अग्मत गमेश्छान्द्रसोऽष्टि सभोगम्यृच्छीत्यादिनात्मनेपदम् बहुलं-
 छन्दसीतिशपोऽलुक् शस्यादादेशः गमहनेत्युपधालोपः । मखाः मखोयज्ञः अर्शआदित्वादच् । जा-
 यवः जिजये रुवापाजीत्यादिनाउण् । चेकिते कितज्ञाने अस्माद्यङन्ताच्छान्द्रसोवर्तमानेऽष्टि
 अवोऽलोपयलोपो । यव सुपांसुलुगिति वृतीयायालुक् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टमाह—

युवंभुज्युंभुरमाणंविभिर्गतंस्वयुक्तिभिर्निवहन्तापितृभ्युआ ।
 यासिष्टंवर्तिर्दृपणाविजेन्यं१दिवोदासायमहिचेतिवामवं ॥ ४ ॥

युवम् । भुज्युम् । भुरमाणम् । विभिः । गतम् । स्वयुक्तिभिः ।
 निवहन्ता । पितृभ्यः । आ । यासिष्टम् । वर्तिः । दृपणा ।
 विजेन्यम् । दिवः१दासार्य । महि । चेति । वाम् । अवः ॥ ४ ॥

दृपणा कामानांवापितारीहेअश्विनौ युवंयुवांभुरमाणंविभिःअश्वैःत्रियमाणंगतंसमुद्रेनि-
 मग्नुज्युंतुग्रपुत्रंस्वयुक्तिभिः स्वयमेव युज्यमानैरश्वैः नौविशेषेश्च निवहन्ता नितरांवहन्तौ पि-
 तृभ्युआ आङ्मर्यादायाम् यत्रपितरस्तुम्रादयआसतेवावरायन्तमित्यर्थः विजेन्यमितिदूर-
 स्यंद्रेवर्तमानंवर्तिःनुग्रस्यगृहंप्रतियासिष्टंअगच्छतम् अपिच दिवोदासायराज्ञेकृतंवांपुवयोःसंब-
 न्धिवोरक्षणंशंवरहननत्पंमहिमहद्भीरंचेतिअस्माभिर्ज्ञायते ॥भुरमाणं दुभृञ्धारणपोषणयोः
 कर्मणिलिटःशानच् व्यत्ययेनशः बहुलंछन्दसीत्युत्वम् । पितृभ्युआ मर्यादायामाङ्कर्मप्रवचनी-
 यसंज्ञा पञ्चमपाङ्परिभिरितिपञ्चमी । यासिष्टं याप्रापणे यमरमनमातांसक्चेतिसगागमः सिच-
 इडाममः । विजेन्यं विजनोदूरदेशः तत्रभवंविजेन्यं भवेछन्दसीनियव नित्स्वरितइतिस्वरित-
 त्वम् ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टकमाह—

युवोरश्विनावपुपेयुवायुजंरथंवाणीधेमनुरस्यशर्ध्यम् ।
आवांपतित्वंसस्र्यायजग्मुर्पीयोपाटृणीतजेन्यायुवांपती ॥५॥ २० ॥

युवोः । अश्विना । वपुपे । युवाऽयुजंम् । रथंम् । वाणी इति ।
धेमनुः । अस्य । शर्ध्यम् । आ । वाम् । पतित्वम् । सस्र्यायं ।
जग्मुर्पी । योपां । अटृणीत । जेन्यां । युवाम् । पती इति ॥५॥ २० ॥

अश्विनाहेअश्विनौ युवोः युवयोर्वाणीवननीयौप्रशस्यौअश्वौयुवायुजंयुवाभ्यांपुज्यमानं
रथंआजिधावनसमयेअस्परथस्ययवशर्ध्यंमाप्यंआदित्याख्यंअवधिभूतंलक्ष्यंवपुपेशोभनार्थत-
द्येमनुः सर्वेभ्योदेवेभ्यःपूर्वंप्रापयामासतुः तदनन्तरंचआजग्मुर्पीआगतवती जेन्याआजिधावने-
नजीयमानायोपास्र्यां सस्र्यायसखित्वाययुवांपुवयोः पतित्वंअटृणीत कथमिति मनयुवामेवप-
तीभर्ताराविति ॥ युवोः पष्टौद्विवचनेयोचीतियत्वस्यसर्वविधीनांछन्दसिबिकल्पितत्वाद्भावे शेषे-
लोपइतिदकारलोपः अतोयुणेइतिपररूपत्वम् । युवायुजम् युवावौद्विवचनेइतिद्व्यर्थोभिधायकस्य
युप्पच्छब्दस्यअविभक्तावपिव्यत्ययेनयुवादेशः । शर्ध्यं श्रुधुप्रसहने अस्मादण्यन्तादचोयदिति
यत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । जग्मुर्पी गर्गेलिटःकसुः उगितश्चेतिडीप् वसोःसंप्रसारणमिति
संप्रसारणम् गमहनेत्युपधालोपः । जेन्या जिजये औणादिकएन्यप्रत्ययष्टिलोपश्च ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्याष्टमेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

पष्टीष्टकमाह—

युवैरेभंपरिंपूतेरुप्ययोहिमेनंघर्मपरितसमत्रये ।
युवंशयोरेवंसंपिप्यधुर्गविप्रदीर्घेणवन्दनस्तार्यायुपा ॥ ६ ॥

युवम् । रेभम् । परिंसूतेः । उरुप्यथः । हिमेनं । घर्मम् । परिंसतम् ।
अत्रये । युवम् । शयोः । अवसम् । पिप्यथुः । गर्वि । प्र । दीर्घेणं ।
वन्दनः । तारि । आर्युपा ॥ ६ ॥

हेअश्विनौ युवंयुवारैभंक्रपिपरिपूतेः परितःपेरकादुपद्रवात् उपपतनाद्वाउरुष्यथःअरक्षथः
 उरुष्यतीरक्षाकर्मेतियार्स्कः । तथा अत्रयेऋषयेपरितप्तपरितस्तप्तंघर्मअसुरैःपीडार्थंमक्षितंदीप्य-
 मानंतुपार्थिहिमेनशीतोदकेनअवारयेथाम यद्वा हविषामत्रयेभक्षयित्रेअग्नयेपरितप्तंसूर्यकिरणैःसं-
 तप्तंघर्म अहर्नामितत् अहः हिमेनवृष्ट्युदकेनहविःसंपादकनीसाद्युत्पत्त्यर्थंअवारयेथाम अपिच
 शयोः एतत्संज्ञस्यऋषेः गविनिवृत्तमसवायाधिर्नौअवसंरक्षकंपयः युवंयुवांपिप्यथुः प्रवर्धितवन्तौ
 तथा जीर्णागोवन्दनऋषिः दीर्घेणायुषापप्रवारियुवाभ्यांभवर्धितः प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः ॥ अवसं
 अवतेरौणादिकः असत् । पिप्यथुः प्यायीवृद्धौ व्यत्ययेनपरस्मैपदम् लिङ्गच्छेतिपीभावः ॥६॥

सप्तमीवृचमाह—

युवंवन्दंनंनिर्ऋतंजरुष्ययारथंनदंस्त्राकरणासमिन्वथः ।

क्षेत्रादाविप्रंजनथोविपन्ययाप्रवामत्रविधतेदंसनाभुवत् ॥ ७ ॥

युवम् । वन्दनम् । निःऋतम् । जरुष्यया । रथम् । न । दंस्त्रा ।

करणा । सम् । इन्वथः । क्षेत्रात् । आ । विप्रम् । जनथः । विपन्यया ।

प्र । वाम् । अत्र । विधते । दंसना । भुवत् ॥ ७ ॥

हेदंस्त्राअश्विनौ युवंयुवांजरुष्ययाजरयानिर्ऋतंनिःशेषेणमातंवन्दनंक्रपिकरणाकर्मणांका-
 तौरोशिल्पकुराशौयुवांसमिन्वथः समभक्तं पुनर्युवानमकुरुतं तत्रदृष्टान्तः—रथंन यथाकश्चि-
 दशिल्पीजीर्णरथंपुनरप्यभिनवंकरोतितद्वा अपिच विपन्ययास्तुत्यागर्भस्थितेनवामदेवेनस्तु-
 तौसन्तौ क्षेत्रात्वा आकारःसमुच्चये मातुरुदरलक्षणाजन्मस्थानात् विप्रमेधाविनंतमृपिं
 जनथः जनयथश्च तथा वांयुवयोः दंसनारक्षणात्मकं कर्म अत्रास्मैविधतेपरिचरतेयजमानाय
 प्रभुवत्प्रभवतु रक्षितंसमर्थंभवतु ॥ निर्ऋतं ऋग्तौ कर्मणिनिष्ठा गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वर-
 त्वम् । जरुष्यया जरुणक्रियार्हाजरण्याअन्त्यावस्था छन्दसिचेतियः । करणा करोतेरन्येष्यो-
 पिदृश्यतइतियुच् । इन्वथः इविज्यासौ इदित्वान्नुम् भौवादिकः । जनथःजनीमादुर्भावे णिष्यु-
 पधावृद्धिः जनीजूप्रक्रमुरअइतिमित्त्वान्मितांहस्वइतिह्रस्वत्वं छन्दस्युभयथेतिशपआर्धधातु-
 कत्वात् णेरनिटीतिणिलोपः । विपन्यया पनस्तुती अग्न्यादयश्चेतिभाषेयव व्यत्ययेनान्तोदात्त-
 त्वम् । विधते विधविधाने तौदादिकः लटःशत्रु शत्रुननुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । भुवत् भवते-
 र्हेदंस्त्रागमः बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् भूयुवोस्तिङीनिगुणप्रतिषेधः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

अगच्छतं कृपमाणं परावति पितुः स्वस्य त्यजसा निवाधितम् ।
स्वर्वती रित ऊतीर्युवोरहं चित्रा अभीके अभवन्नभिष्टयः ॥ ८ ॥

अगच्छतम् । कृपमाणम् । परावति । पितुः । स्वस्य । त्यजसा ।
निवाधितम् । स्वःऽवतीः । इतः । ऊतीः । युवोः । अहं । चित्राः ।
अभीके । अन्नवन् । अभिष्टयः ॥ ८ ॥

हेअश्विनौ परावतिदूरदेशेसमुद्रमध्येस्वस्यपितुःतुयस्यत्यजसात्यागेननिवाधितंपीडितंभु-
ज्यं कृपमाणंयुवांस्तुवन्तंअगच्छतम् युवारक्षणार्थगतवन्तौ यस्मादेवंतस्माद् हेअश्विनौ स्वर्वतीः
स्वर्वत्यः शोभनगमनयुक्ताः इतः इतोमुखाद् चित्राश्चापनीया युवोरहयुवयोरेवऊतीः ऊतयो-
रक्षाः अभीकेसमीपे अभिष्टयः सर्वैःप्राणिभिःअभ्येपणीयाअभवन् भवन्ति ॥ कृपमाणं कृप-
तिःस्तुतिकर्मा अयंचतुदादिद्रष्टव्यः । स्वर्वतीः ह्रपूर्वादितेभविविच् ततोमपुर् छन्दसीरवतिम-
नुपोवत्वम् । अभिष्टयः इपइच्छायाम् भावेकिन् शकन्ध्वादित्वात्पररूपत्वम् ॥ ८ ॥

नवमीष्टकमाह—

उतस्यावांमधुमन्मक्षिकारपन्मदेसोमस्यौशिजो ह्रुवन्त्यति ।
युवंदधीचोमनआविवासथोथाशिरःप्रतिवामश्व्यं वदत् ॥ ९ ॥

उत । स्या । वाम् । मधुमत् । मक्षिका । अरपत् । मदे । सोमस्य ।
औशिजः । ह्रुवन्त्यति । युवम् । दधीचः । मनः । आ । विवासथः ।
अर्थ । शिरः । प्रति । वाम् । अश्व्यम् । वदत् ॥ ९ ॥

उतअपिच हेअश्विनौ मधुमत्मधुमन्तौ वांयुवांस्यासापक्षिकासरघामधुकामासनी अरप-
त्अस्तौव तथा औशिजः उशिजःपुत्रः कक्षीवान्तोमस्यपानेनयुवयोर्मदेहेर्हेनिमित्तभूतेसति
ह्रुवन्त्यतियुवामाह्वयति युवंयुवांच तस्येमक्षिकायैमधुदातुंमधुविद्यांथिनौसन्तौदधीचआथर्वणस्य
ऋपेर्मन्थिचंशुश्रूपयाआविवासथः पथंचरतम् अथानन्तरंतिमन् प्रीतेसतिअश्व्यंवांयुवास्यां
प्रतिहितंअश्वस्यसंबन्धियवशिरःतवयुवांप्रति मधुविद्यांभवदत् सकृपिराश्वेनशिरसाउपदिष्ट-

वानित्यर्थः ॥ मधुमत् सुषांसुलुगितिभिक्केर्लुक् । अरपत् रपलप्यकायांवाचि । मदे मदीहर्षे
मदोनुपसर्गेइतिभावेअप् । हुवन्यति द्वेअस्पधांयांशब्देच त्युट्चेतिभावेत्युट् बहुलंछन्दसीतिसं-
प्रसारणम् । हुवन्यति हवनमात्मनइच्छति सुपआत्मनःक्यच् अन्त्यलोपश्छान्दसः वर्णव्याप-
त्प्राप्तत्वम् । अश्व्यं अश्वेभवमश्व्यम् भवेछन्दसीतियत् ॥ ९ ॥

दशमीष्टचमाह—

युवंपेदेवैपुरुवारंमश्विनास्पृधांश्वेतंतंरुतारंदुवस्यथः ।

शर्यैरभिद्युं पृतनासु दुस्तरं चर्कृत्यमिन्द्रमिव चर्पणीसहम् ॥ १० ॥ २१ ॥

युवम् । पेदेवै । पुरुवारंम् । अश्विना । स्पृधाम् । श्वेतम् । तरुतारंम् ।

दुवस्यथः । शर्यैः । अभिद्युंम् । पृतनासु । दुस्तरंम् । चर्कृत्यम् ।

इन्द्रंम्इव । चर्पणींसहम् ॥ १० ॥ २१ ॥

अश्विनाहेअश्विनौ पेदेवेपेदुनात्रेराज्ञेपुरुवारंबहुभिर्वरणीयंस्पृधांसंग्रामेस्पर्धमानानांशत्रु-
णांतरुतारंतारकं श्वेतंशुभ्रवर्णंइन्द्रात्तुभ्यमश्वंयुवंपुवांदुवस्यथः दत्तवन्तौ पुनरपिकीदृशंशर्यैः
शीर्यैतइतिशर्याः योद्धारःतैःपृतनासुसंग्रामेपुदुस्तरंतरीतुमशक्यंअभिद्युंअभिगतदीप्तिं चर्कृत्यंस-
र्वेषुकार्येषुपुनःपुनःप्रयोज्यंइन्द्रमिवचर्पणीसहंइन्द्रोयथाशत्रून्अभिभवति एवंशत्रुजनानामभिभ-
वितारमित्यर्थः ॥ स्पृधां स्पर्धंसङ्घर्षे क्विप्चेतिकिप् चशब्देनदृशिग्रहणानुकर्षणात्तस्यचविध्यन्त-
रोपसंग्रहार्थत्वादकारस्यलोपोरेफस्यचसंप्रसारणम् सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । तरुतारंतृ-
ष्टवनवरणयोः अस्मानृचिग्रसितस्कभितस्तभितेत्यादौनिपातनाद्रूपसिद्धिः । चर्कृत्यम् करोते-
र्यंइत्सुगन्ताद्विभाषाकृत्वृपोरितिक्रम्यत् ततस्तुक् ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्याष्टमेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

काराधदितिद्वादशर्षअमंसूक्तम्अत्रानुक्रम्यते—काराधवद्वादशान्त्यादुःस्वमनाशिनी आ-
घागायत्री द्वितीयाककुप् तृतीयाचतुर्थ्यौ काविराण्णनष्टरूप्यौ पञ्चमीतनुशिरा षष्ठ्यक्षरैरुष्णिक्
विष्टारवृहती कृतिर्विराट्तिस्त्रोगापय्यइति । अस्यायमर्थः—अनुवृत्तेरोशिजोर्दिर्घतमसःकक्षीवानृ-
पिः आघागायत्रीविद्वांसावित्येषाककुप् मध्यमपादस्यद्वादशाक्षरत्वात् मध्यमश्चेत्ककुपिति
हितलक्षणम् तृतीया ताविद्वांसेत्येषा काविराट् नवकयोर्मध्येजागतःकाविराडित्युक्तलक्षणोपे-

तत्वात् चतुर्थीविपृच्छामीत्येपानष्टरूपी नववैराजत्रयोदशैर्नष्टरूपीत्युक्कलक्षणोपेतत्वात् प्रयाघो-
पइत्येषापञ्चमोतनुशिरा एकादशिनोःपरःपट्कस्तनुशिरैत्युक्कलक्षणोपेतत्वात् श्रुतंगायत्रमित्ये-
षापष्टी यद्यपि पादसंख्ययाउष्णिक्नभवति तथाप्यक्षरसंख्ययोष्णिक् युवंहीतिसप्तमीविद्यारवृह-
ती अष्टिनोर्मध्येदशकौविद्यारवृहतीतितल्लक्षणापेतत्वात् माकस्याइत्यष्टमीकृतिः जागतावष्टकथ-
कृतिरित्युक्कलक्षणसद्भावात् दुहीयन्नितिनवमीविराट् दशम्याद्यास्तिसोर्गायत्र्यः आश्विनवैइति
वैशब्दमयोगात्तुहादिपरिभाषयाइदमपिसूक्तमाश्विनम् अधःस्वमस्येत्यन्त्ययादुःस्वमनाशनंप्रति
पाद्यते अतोपातेनोच्यतेसादेवतेतिन्यायेनतदेवदेवता सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः धर्माभिष्टवेआदि-
तो नवर्चोविनियुक्ताः सूच्यतेहि—काराधद्धोत्राश्विनावामितिनवाभात्यग्निरिति । काराधद्धोत्रा-
श्विनावामितिनवविच्छन्दसइत्यादिकं ब्राह्मणमनुसंधेयम् ।

तत्रप्रथमामृचमाह—

काराधद्धोत्राश्विनावामि^१त्तान्वांजोप^२उभयोः । कथाविधा^३त्प्रचेताः ॥ १ ॥

का । राधत् । होत्रा । अश्विना । वाम् । कः । वाम् । जोषे ।
उभयोः । कथा । विधाति । अप्रचेताः ॥ १ ॥

अश्विनाहेअश्विनौ वांयुवांकाहोत्रा वाङ्नामैतत् कीदृशीस्तुतिलक्षणावाक्राध्वआराध-
यति प्रीतौकरोति युवयोर्माहात्म्यानुरूपास्तुतिर्नास्तीत्यर्थः किञ्च वांयुवयोरुभयोर्जोषेजोषणे
सेवनेप्रीणनेवासमर्थःकःस्तोताविद्यते युष्मद्गुणाभिन्नःकश्चिदपिनास्तीत्यर्थः अमचेताःयुवयोर्मा-
हात्म्यमजानंश्चकथाकेनप्रकारेणविधाति युवांपरिचरति युष्मद्विपंपरिचरणमपिनकर्तुंशक्यतद्-
त्यर्थः ॥ राधत् राधसाधसंसिद्धौ लेट्चडागमः । जोषे जुषीमीतिसेवनयोः भावेवञ् जित्वादा-
द्युदात्तत्वम् । कथा थाहेतौ चच्छन्दसीतिकिंशब्दात्प्रकारवचनेथाप्रत्ययः किमःकइतिकदेशः ।
विधाति विधविधाने तौदादिकःलेट्चाडागमः । अपचेताः प्रकृष्टचेतोयस्यासौप्रचेताः नञ्समासे-
व्यपपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टमाह—

विद्वांन्वाविद्दुरःपृच्छेदविद्धानित्थापरोअचेताः। नूचिन्नुमेतैअकौ ॥ २ ॥

विद्वांसौ । इत् । दुरः । पृच्छेत् । अविद्वान् । इत्था । अपरः ।
अचेताः । नु । चित् । नु । मर्ते । अक्रौ ॥ २ ॥

इत्याइत्थमनेनपूर्वोक्तप्रकारेणअविद्वान् अज्ञःस्तोताविद्वांसाविव् सर्वज्ञावश्विनावेव दुरोद्वा-
राणिस्तुतिपरिचरणयोरुपायभूतान्मार्गान्पृच्छेत् प्रष्टुमर्हतिअपरःअश्विभ्यामन्यःसर्वोप्यचेताः य-
स्मात् चेतसाज्ञानेनरहितः तस्मादश्विनावेवपृच्छेदित्यर्थः तौचाक्रौ शत्रुभिरनाक्रान्तौअश्विनौनूचिव्
क्षिप्रमेवमर्तेमनुष्येस्तोवरिभक्तानुग्राहकतयासनिधत्तइतिवाक्यशेषः॥ इत्था थाहेतौचच्छन्दसी-
तिथाप्रत्ययः इदमइश् एतेतौरथोरितिइन्द्रावः यदि थाहेतौचेत्यत्रइदमशब्दस्यनानुवृत्तिः तदानीं
इदमस्यमुः एतदन्तात्परस्याविभक्तेर्व्यत्ययेनसुपांसुलुगितिडादेशः । अक्रौ क्रमुपादविक्षे-
पे अस्मान्अनुपपदेकृत्यत्युटोचहुलमितिचहुलवचनात्कर्मण्यपिजनसनस्वनक्रमगभोविडितिविद्
विद्वानोरनुनासिकस्यादित्यात्वम् नञ्समासेव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ २ ॥

तृतीयाष्टचमाह—

ताविद्वांसांहवामहेवांतानोविद्वांसा॒मन्मवोचेतम॒द्य ।
प्रा॒र्च॒द्दय॑मानोयु॒वाकुः ॥ ३ ॥

ता । विद्वांसां । ह॒वाम॒हे । वा॒म् । ता । नः । विद्वांसां । मन्म ।
वो॒चेत॑म् । अ॒द्य । प्र । आ॒र्च॒त् । दय॑मानः । यु॒वाकुः ॥ ३ ॥

हेअश्विनौविद्वांसासर्वज्ञौ तावांतौयुवांहवामहे आह्वयामहे तातौआहूतौविद्वांसाअभिज्ञौ
युवानोस्मभ्यमन्मननीयंज्ञातव्यंस्तोत्रंअद्यास्मिन्कालेवोचेतंनुवाणौभूयास्तं सचाहंयुवाकुर्युवां
कामयमानःस्तुत्यासंयोजयन्वादयमानःयुवाभ्यांहविःप्रयच्छन्प्राचंत् प्राचंमकपेणस्तौमि ॥ ता
सुपांसुलुगितिविभक्तेराकारः । वोचेतम् द्रुञ्ज्य कार्यावाचि द्रुवोवचिः स्तिड्याशिष्यङ् वचडमि-
त्युमागमः । आर्चंत् अर्चंपूजायाम् भोवादिकः तिडांतिडोभवन्तीतिमिपस्तिचादेशः । दयमानः
दयदानगतिरक्षणहिंसादानेषु शपःपित्त्वादनुदात्तत्वम् शानचोलसावंधातुकस्वरेणधातुस्वरः
शिष्यते । युवाकुः युवांकामयतइतियुवाकुः मितद्वादिभ्यउपसंभ्यानमितिडुप्रत्ययः अविभक्ता-
वपिष्यत्ययेनपुवावौदिवचनेइतियुवादेशःआत्वंच यद्वा युमिश्रणे औणादिकःकाकुप्रत्ययः॥३॥

वत्वित्यर्थः ॥ घोषे घोषानामकाचिद्ब्रह्मवादिनीकक्षीवतःपुत्री अत्रोपचारात्तद्वाचकंमातिपदिकं
 पुत्रेवर्तते । भृगुवाणे चिरन्तनोभृगुरिवाचरति सर्वंप्रातिपदिकेभ्यइतिक्रिप् धातुसंज्ञायांव्यत्ययेन
 लटःशानच् शचादि आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्मुगभावः वृषादिः । शोभे शुभदीप्तौ लोपस्त-
 आत्मनेपदेष्वितिलोपः । इपयुः इपगतौ इप्यतिगच्छतीतिइपमन्त्रं इगुपधलक्षणःकः यद्वा इष-
 इच्छायाम् इप्यतेसर्वैःपाणिभिरितिइपमन्त्रम् व्यत्ययेनकर्मणिकर्तृप्रत्ययः प्रशब्देनसंहितायां
 माद्गोढोढयेष्वेपुवृद्धिर्वक्तव्येतिवृद्धिः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमस्याष्टमेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

पृष्ठीसूचमाह—

श्रुतं गायत्रं तक्रवानस्य अहं चिद्विरिरेमांश्विनावाम् ।

आक्षीशुभस्पतीदन् ॥ ६ ॥

श्रुतम् । गायत्रम् । तक्रवानस्य । अहम् । चित् । हि । विरिरेत् ।

अश्विना । वाम् । आ । अक्षी इति । शुभः । पती इति । दन् ॥६॥

हेअश्विनौ गायत्रंगायत्रं गायत्रीयुक्तं गायत्रसाज्ञानिष्पाद्यं निष्पन्नं वास्तोत्रं तक्रवानस्यस्वल्द्वते-
 रन्धस्यऋज्वाश्वस्यसंवन्धिश्रुतं श्रुणुतम् अहंचित् अहमिववांयुवांसहिरिरेभस्तुतवान् किंकुर्वन्
 हेशुभस्पतीशोभनस्यकर्मणःपालयितारौ जलस्यवास्वामिनौ अक्षीयुवाभ्यांदत्तेचक्षुषीआदन्आ-
 ददानः तस्मैइवमहमपिअभिमतफलंप्रयच्छतमितिभावः ॥ श्रुतम् श्रुश्रवणे लङि बहुलंछन्द-
 सीतिविकरणस्यलुक् । तक्रवानस्य तक्रगतौ अत्रगतिसामान्यवाचिनातद्विशेषोमन्दगतिलक्ष्यते
 औणादिकउप्रत्ययः । भृगुवाणस्येतिवत्प्रक्रियोज्ञेया । विरिभरेभृशब्दे । अक्षी ईचद्विवचनेइत्य-
 क्षिशब्दस्यईकारान्तादेशः सचोदात्तः । शुभस्पती सुवामश्रितेपराङ्मवत्स्वरेइतिपृष्ठच्यन्तस्यपराङ्-
 वद्भावात् पदद्वयसमुदायस्याष्टमिकामध्रितानुदात्तत्वम् । दन् आइपूर्वाद्ददातेराडोदोनास्पविह-
 रणेइत्यात्मनेपदम् व्यत्ययेनशतृ जुहोत्यादित्वावलुः द्विवचनप्रकरणे छन्दसिचेतिवक्तव्यमितिव-
 चनात् द्विवचनाभावः छन्दस्युभयथेत्युभयथाश्रयणात् शतुःसार्धधानुकत्वेनङित्वम् आर्धधा-
 नुकत्वादातोऽलोपइदित्याकारलोपः ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टकमाह—

युवंह्यास्तंमहोरन्युवंवायन्निरतंतंसतम् ।

तानोवसूसुगोपास्यातंपातंनोवृकादघायोः ॥ ७ ॥

युवम् । हि । आस्तम् । महः । रन् । युवम् । वा । यत् ।

निःऽअतंतंसतम् । ता । नः । वसू इति । सुगोपा । स्यात् । पातम् ।

नः । वृकात् । अघयोः ॥ ७ ॥

हेअश्विनौ महोमहतो धनस्परन्वरातारौदातारौयुवंयुवांकश्चनास्तम्परनिरतंतंसंधना-
निरगमयतम् रक्षकौविनाशकावपियुवामेवेत्यर्थः हेवसूवासपितारावश्विनौ ता तादृशौयुवं
युवानोस्माकंसुगोपा सुगोपापितारौरक्षितारौस्यातंभवतम् अपिचनोस्मानअघायोः अघंपाप-
फलंनोस्माकमिच्छतोवृकात् स्तेनात्पातंरक्षतम् ॥ महः महत्श्छान्दसोऽच्छब्दलोपः । रन्
दनइतिवत्प्रक्रियोन्नेया व्यत्ययेनैकवचनम् । निरतंतंसतम् तसिअलङ्कारे अस्माण्यन्ताङ्कु-
डि णिश्रिद्रुलुङ्ग्यइतिच्चेश्चङ् द्विर्वचनादिच गुरुसंज्ञयालघुसंज्ञायाःबाधितत्वात् सन्वद्भावाभावः ।
सुगोपा सुपांसुलुगितिबिभकेलुङ् । अघायोः अघंपरेषामिच्छति छन्दसिपरेच्छायामितिक्यच्
अश्वाघःस्पादित्यात्वम् क्वाच्छन्दसीत्युपत्ययः ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह—

माकस्मैधातमभ्यमित्रिणैर्नोमाकुत्रानोगृहेभ्योधेनवोगुः ।

सनाभुजोअशिंश्वीः ॥ ८ ॥

मा । कस्मै । धातम् । अत्रि । अमित्रिणैः । नः । मा । अकुत्रां ।

नः । गृहेभ्यः । धेनवः । गुः । स्तनभुजः । अशिंश्वीः ॥ ८ ॥

हेअश्विनौ अमित्रिणेअमित्रमित्रराहित्यंतद्वक्कस्मैचिदपिशत्रवेनोस्मानमाभिधातम् आ-
भिमुख्येनमावस्थापयतम् अपिचनोस्माकंगृहेभ्यः सकाशात् स्तनाभुजः स्तनैर्वस्तान्पनुप्यांश्वापा-

लयन्तयोधेनवोगावः अशिष्वीः शिशुनावत्सेनविरहिताः अस्मदीयेगृहेअशयानावासात्पः अकु-
 वचिव् अस्माभिरगम्येप्रदेशेमागुः मागच्छन्तु॥ धातम् धाञोमाङिङुङि गातिस्थेतिसिचोलुक् न-
 माङ्योगेइत्यडभावः । अकुत्र परादिश्छन्दसिवहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । गुः इण्गतौ इणो-
 गालुङीतिगादेशः गातिस्थेतिसिचोलुक् आतइतिज्ञेर्जुस् । स्तनाभुजः भुजपालनाभ्यवहार-
 योः स्तनैर्भुञ्जन्तिपालयन्तीतिस्तनाभुजः क्तिप् अन्येपामपिदृश्यतइतिसांहितिकोदीर्घः । अ-
 शिष्वीः सख्यशिष्वीतिभाषायामितिछन्दस्यपिव्यत्ययेननिपातनंद्रष्टव्यम् यद्वा शिशुरस्या-
 स्तोतिशिष्वी छन्दसीवनिपावितिमत्वर्थीयईकारः नञ्समासेऽव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् वा-
 छन्दसीतिपूर्वसवर्णदीर्घः अथवा शीङ्स्वमे उत्सर्गश्छन्दसीतिकिप्रत्ययः द्विर्वचनह्रस्वत्वे पर-
 नेकाचइतियण् छान्दसोवकारः पूर्ववत्समासस्वरौ ॥ ८ ॥

नवमीमृचमाह—

दुहीयन्मित्रधितयेयुवाकुंरायेचनोमिमीतंवाजंवत्यै ।
 इपेचनोमिमीतंधेनुमत्यै ॥ ९ ॥

दुहीयन् । मित्रधितये । युवाकुं । राये । च । नः । मिमीतम् ।
 वाजंइवत्यै । इपे । च । नः । मिमीतम् । धेनुइमत्यै ॥ ९ ॥

हेअश्विनौ युवाकुयुवांकामयमानाः स्तुतिभिर्यावयितारः संयोजयितारोवास्तोतारः
 मित्रधितयेमित्राणांअन्धुजनानांधारणार्थं दुहीयन्युष्मत्सकाशावधनानिदुहन्तिप्राप्नुवन्ति अतो नो-
 स्मानपिवाजवत्यैवाजयुक्तायचरायेधनायमिमीतंकुरुतम् तथा धेनुमत्यैधेनुभिर्युक्तायेपेन्नायचनो-
 स्यान् मिमीतंकुरुतम् अस्मभ्यंस्तोतृष्यः बलयुक्तंधनंगोयुक्तमन्त्रचप्रयच्छतमित्यर्थः ॥ दुहीयन्
 दुहपूरणे दुहिर्दोहः इगुपधात्किदितिभावेइप्रत्ययः दुहिमात्मनइच्छतिदुहीयति सुपआत्मनःक्य-
 च् दुहीयतेर्लट्छडागमः इतश्चलोपइतीकारलोपः यद्वा दुहेर्लिङिज्ञस्परञ्जितिव्यत्ययेनरन्नादे-
 शाभावरूपमेतत् छान्दसोन्त्यलोपः यद्वा रन्नादेशेरुतेछान्दसोरेफस्पकारः अतएवव्युत्पत्त्य-
 नवधारणान्नावगृह्णन्ति । युवाकु सुपांसुलुगितिजसोलुक् । मिमीतम् माङ्मानेशब्देच जौहोत्या-
 दिकः व्यत्ययेनपरस्मैपदम् भृजामिदित्यप्यासस्येत्वम् चवायोगेप्रथमेतिनिघातप्रतिषेधः ॥ ९ ॥

दशमोष्ठकमाह—

अश्विनोरसनरथमनश्वंवाजिर्नीवतोः । तेनाहंभूरिचाकन ॥१०॥

अश्विनोः । असनम् । रथम् । अनश्वम् । वाजिर्नीवतोः ।

तेन । अहम् । भूरि । चाकन ॥ १० ॥

वाजिनीवतोः वाजोर्नबलंवातद्वक्त्रियावतोरश्विनोः अनश्वंअश्वरहितंअश्वराहित्ये-
पित्तामथ्यातिशयेनगच्छन्तं रथंअसनं अहंस्तोतासमभजम् तेनचरथेनभूरिप्रभूतंश्रेयश्चाकन
कामये ॥असनमव्वनपणसंभक्तौ लङ् । चाकन कनोदीप्तिकान्तिगतिषु छान्दसोऽडिट् णलुत्तमो-
वेतिणिच्वस्यविकल्पनाद्दृढ्यभावः तुजादित्वादर्श्यासदीर्घत्वम् ॥ १० ॥

एकादशीष्ठकमाह—

अयंसमहमातनूह्यातेजनानु । सोमपेयंसुखोरथः ॥ ११ ॥

अयम् । समह । मा । तनु । ऊह्याते । जनान् । अनु । सोमपेयम् ।

सुखः । रथः ॥ ११ ॥

हेसमह धनेनसहितहेरथ अयंपुरोवर्तीत्वम् मामांतनुविस्तारय पुत्रपौत्रधनादिभिःसमृद्धंक्रु-
रु यद्वा अयंअयमानं त्वांप्राप्तवन्तंमामितियोज्यं सचसुखःशोभनावकाशःसुखहेतुर्वारथःजनान्
अनुस्तोतृजनेषुसोमपेयं सोमपानंमतिक्रमतेऊह्यतेअश्विभ्यांनीयते अतोश्विभ्यांयद्दीयतेतत्सर्वं
रथएवददातीतिरथंसंबोधयार्थना ॥ अयं इदोयुपुंसि यद्वाअयपयगतौ पचाद्यच् । समह मघ-
मितिधननाम मघेनसहवर्ततइतिसमघः छान्दसोवर्णविकारः यद्वा महपूजायाम् महयतिपूजय-
तीतिमहोधनम् पचाद्यच् । ऊह्याते बह्मपापणे कर्मणिऽट्ट्याडागमः यजादित्वात्संप्रसारणम्
तस्यछान्दसोदीर्घः अद्भुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेयकएवस्वरःशिष्येते । सोमपेयम् पापा-
ने अचोयदितिभावेयत् ईद्यतीतिर्ईकारदेशः यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् रुदुचरपदमकृति-
स्वरत्वम् ॥ ११ ॥

द्वादशीष्ठकमाह—

अधस्त्रमस्यनिर्विदेभुञ्जतश्चेवतः । उभातावसिंनश्यतः ॥१२॥१३॥

अधं । स्वमस्य । निः । विदे । अभुञ्जतः । च् । रेवतः । उभा ।
ता । वसि । नश्यतः ॥ १२ ॥ २३ ॥

अधइदानींप्रभातसमये स्वमस्यस्वमंपतिनिर्विदेनिर्विण्णोस्मि तथाअभुञ्जतः परान् रक्षतः
रेवतोधनवतश्च पुरुषस्यएवंभूतंपुरुषंप्रत्यपिनिर्विण्णोस्मि यतःताउभातावुभौ वसिक्लिपनश्यतोना-
शंपामुवतः स्वमदृष्टःपदार्थः प्रातर्नोपलभ्यते कदर्यस्येवधनंअभुक्कंअदत्तंसदक्षिप्रमेवनश्यति त-
दुभयविषयोनिर्वेदोमांवाधतइत्यर्थः अत्रस्वममात्रस्यअसत्त्वमतिपादनेनदुःस्वमस्यापिअसद्भावः
मतिपादितः अतएवादुःस्वमनाशिनीतियुज्यते । स्वमस्य क्रियाग्रहणंकर्तव्यमितिकर्मणःसंपदा-
नत्वाच्चतुर्थ्यर्थेपठौ । विदे विदूलाभे आगमानुशासनस्यानित्यत्वानुमभावः । रेवतः रयिशब्दा-
न्मत्तुप् रयेर्मतौबहुलपितिसंप्रसारणम् छन्दसीरइतिमत्तुपोवत्वम् रेशब्दाच्चमत्तुपउदात्तत्वमितिव-
स्योदात्तत्वम् । उभा ता उभयत्रसुपांसुलुगित्वाकारः ॥ १२ ॥

॥ इतिप्रथमस्याष्टमेत्रयोर्विशोवर्गः ॥ २३ ॥

॥ इतिदाशतप्याःप्रथमेमण्डलेसप्तदशोनुवाकः ॥१७॥

अष्टादशोनुवाकेपदसूक्तानि तत्रकदित्येतिषड्दशर्चंप्रथमंसूक्तम् अत्रानुक्रम्यते—कदि-
त्यापश्चोनावैश्वदेववेति । अनुवर्तमानःकक्षीवानृपिः अनादेशपरिभाषयात्रिष्टुप् विश्वेदेवाइन्द्रो-
वादेवता विनियोगोलेद्विकः ।

तत्रप्रथमाष्टमाह—

कदिस्थानूःपात्रंदेवपुतांश्रवद्विरोअद्विरसांतुरण्यन् ।
प्रपदानद्विशआहर्म्यस्योरुक्ंसतेअध्वरेयजत्रः ॥ १ ॥

कत् । इत्या । नृन् । पात्रंम् । देवइष्टताम् । श्रवन् । गिरं ।
अद्विरसाम् । तुरण्यन् । प्र । यत् । आनट् । विशः । आ । हर्म्यस्य ।
उरु । कंसते । अध्वरे । यजत्रः ॥ १ ॥

नूःपात्रंनृन्पातानृणांस्तुतेर्नृणांपुरुषाणांरक्षणशीलइन्द्रः तुरण्यन् गोरूपधनपेरयन् देव-
यतादेवद्योतमानं दानादिगुणयुक्तंवाइन्द्रंआत्मनइच्छतांअन्निरसापृषीणांअस्माकं इत्याइत्थंप-
युज्यमानागिरःस्तुतीः कवकदाकस्मिन्कालेश्रवत्शृणुयात् यद्यदासइन्द्रः हर्म्यस्यहर्म्योपलक्षि-
तेनगृहेण युक्तस्ययजमानस्यसंबन्धिनोविशः ऋत्विग्लक्षणान्मनुष्यान् आभिमुख्येनप्रानट्प्रामो-
ति तदर्नांअध्वरेअस्मदीयेयज्ञेयजत्रोपटव्यःसचउरुवहुलंकंसतेक्रमते स्वयमेवोत्सहतइत्यर्थः ॥
कव कदा अत्यजोपच्छान्दसः । नूःपात्रं नृन्पेइतिसंहितायांनकारस्यरुत्वम् अत्रानुनासिकःपूर्-
वस्यतुवेत्युकारःसानुनासिकः । पात्रम् पारक्षणे ताच्छीलिकस्तृन् व्यत्ययेनसौरमादेशः
संज्ञापूर्वकस्यविधेरनित्यत्वाद्गुणाभावेयण् । देवयतां सुपआत्मनःक्यच् ततोऽटःशतृ शतुरनुमइ-
तिविभक्तेरुदात्तत्वम् । श्रवत् श्रुश्रवणे सेटचडागमः बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् । तुरण्य-
न् तुरणत्वरायाम् कण्डादिः । आनद् अश्रोतेर्लङि व्यत्ययेनपरस्मैपदम् श्रौप्रातेव्यत्ययेनश्रम्
विकरणः ब्रथादिपत्वेजश्वल्म आडागमः । हर्म्यस्य हर्म्यशब्दादर्शादित्वाद्च् । कंसते क्रमु-
पादविक्षेपे वृत्तिसर्गतायनेपुक्रमइत्यात्मनेपदम् सेटचडागमः सिद्धहुलंसेटीतिसिप् । यजत्रः अ-
मिनक्षीत्यादिनायजेरत्रन्प्रत्ययः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमाह-

स्तंभीहृद्यांसधरुणंप्रुपायहृजुर्वाजायद्रविणंनरोगोः ।

अनुस्वजांमहिपश्चक्षतवामेनामश्वंस्यपरिमातरंगोः ॥ २ ॥

स्तंभीत् । हृ । द्याम् । सः । धरुणम् । प्रुपायत् । ऋजुः । वाजाय ।
द्रविणम् । नरः । गोः । अनु । स्वऽजाम् । महिपः । चक्षत । वाम् ।
मेनाम् । अश्वंस्य । परिं । मातरम् । गोः ॥ २ ॥

सइन्द्रः द्यांद्युलोकंस्तंभीद् स्तभातिखलु तथागोः पणिभिरपहतस्यगोसमूहस्पवजस्यो-
दकस्यकिरणसमूहस्यवा नरोनेतासइन्द्रः ऋजुः सूर्यात्मनाजरुविस्तीर्णभासमानःसत्र द्रविणंसर्वैः
माणिभिःअभिद्रवणीयं धरुणं उदकनामैतत् सर्वंस्पर्धारकंवृष्टद्युदकंवाजापअन्वार्थंयत्पार्थवामु-
पायत् प्रुष्णान्निसिञ्चति प्रवर्षतीत्यर्थः अपिचमहिपः महानामैतत् महानस्र्पंस्वपीइन्द्रः स्वर्गांस्वः
संकाशावज्जत्तन्नां वांशृणोवितमसासर्वमाच्छादयतीतिवारात्रिः यद्वा मकाशेनशृणोतीदिमाजपाः
तामनुचक्षत चट्टिःपश्यतिकर्मा अनुपध्यात्पश्यतिप्रकाशते स्वर्गपौरवकाशोपिस्वगत्यानिष्पादिता-

यारात्रेरुपसथपश्चादुदेतीत्यर्थः अपिचेदमपरमाश्चर्यम् यदयमश्वस्यमेनां स्त्रीनामैतव स्त्रियंवड-
वांगोमार्तरं जननीं परिवर्षरीत्येविपरीतामकरोत् कदाचिद्वन्द्वोलीलयाअश्वायांगामुत्पादयामास
तदन्नमतिपाद्यते मन्त्रान्तरेचेन्द्रवाक्यरूपेऽतद्विस्पष्टमवगम्यते॥ धरुणं धारोर्णिलुक्चेत्युनमत्ययः ।
पुषायत् पुषष्टपस्तेहनसेचनपूरणेषु कैयादिकः लेट्यडागमः छन्दसिशायजपीत्यहावपिश्राप्रत्यय-
स्य शायजादेशः । नरः नूनये बहुलवचनात्क्रुदोरवितिकर्तृर्षप् । चक्षत चक्षिड्व्यकायांवा-
चि छान्दसोलङ् बहुलंछन्दसीतिशपोलुगभावः ॥ २ ॥

तृतीयासूचमाह—

नक्षद्भवमरुणीःपूर्व्यराट्पुरोविशामङ्गिरसामनुद्युन् ।
तश्चहञ्चनियुतंतस्तम्भ्रद्यांचतुष्पदेनर्यायद्विषादे ॥ ३ ॥

नक्षत् । हवम् । अरुणीः । पूर्व्यम् । राट् । तुरः । विशाम् ।
अङ्गिरसाम् । अनु । द्युन् । तक्षत् । वज्रम् । निद्युतम् । तस्तम्भ्रत् ।
द्याम् । चतुःऽपदे । नर्याय । द्विषादे ॥ ३ ॥

अरुणीःअरुणवर्णाआरोचमानावाउपसःराट् राजयनप्रकाशयन् सूर्यात्माइन्द्रःपूर्व्यपूर्वैर्ऋ-
षिभिःमयुक्तम् हवम् इदानीं अस्माभिः क्रियमाणंआह्वानंनक्षवत्नक्षतुशृणोतु कीदृशःअनुद्युन्
अनुदिवसं विशामनुप्याणांअङ्गिरसामृषीणांस्तोतृणांतुरःधनस्यप्रेरयिता अपिच सइन्द्रः व-
ज्रस्वकीयंआयुधंनियुतंहन्तव्येनसहनितरांपुंस्कंतक्षदकरोत् तथा द्यांद्युलोकंतस्तंभव अस्तं-
भयच्च यथाअघोनपतितितथाअकरोदित्यर्थः किमर्थं नर्याय नृभ्योहिवाय चतुष्पदेगवाश्वा-
दये द्विषादेमनुप्यायच एतदुभयथार्थमित्यर्थः ॥ नक्षत् नक्षगती लेट्यडागमः । पूर्व्य पूर्वैःकृत-
मिनियौचेतियमत्ययः । राट् राजुदीती अस्मादन्तर्भावितण्यथावकिप् । तुरः तुरत्वरणे इगुप-
घलक्षणःकः । तक्षत् तक्षत्वक्षतनूकरणे बहुलंछन्दस्यमाङ्चोगेपीत्यडभावः । तस्तंभव एभि-
स्फभिगतिप्रतिबन्धे अस्माण्यन्ताहुडिचडिरूपम् चडचन्यतरस्यामिति उपोत्तमस्योदात्तत्वम्
पूर्वपदस्यासमानवाक्यस्यत्वान्निघाताभावः । चतुष्पदे चत्वारःपादाअस्य संख्यासुपूर्वस्येतिपाद-
शब्दस्यान्त्यशेषःसामान्तः चतुष्टयंकवचनेभसंज्ञायांपादःपदितिपद्भावः । द्विषादे पूर्ववत्प्रक्रिया
अपंतुविशेषः अयस्मयादित्वेनपदत्वाद्भसंज्ञायाअभावेपद्भावाभावः द्विषिष्यांपादन्मूर्धसुपड-
भीहोरयुनरपदान्तोदात्तत्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्थीष्टचमाह—

अस्यमदेस्वर्यदाऋतायापीष्टतमुस्त्रियाणामनीकम् ।

यधदप्रसर्गेत्रिककुम्भिवर्तदपद्रुहोमानुपस्यदुरोवः ॥ ४ ॥

अस्य । मदे । स्वर्यम् । दाः । ऋताय । अपिष्टतम् । उस्त्रियाणाम् ।

अनीकम् । यत् । ह । प्रसर्गे । त्रिककुम्भ । निष्टवर्तत् । अप । द्रुहः ।

मानुपस्य । दुरः । वरिति वः ॥ ४ ॥

हेइन्द्र अस्यसोमस्यपानेनमदेहर्षेसतिऋताययज्ञार्थस्वर्यस्तुत्यंअपीवृतंपणिभिर्गुहासुनिगु-
ढंउस्त्रियाणांगवामनीकंसंघं दाः अङ्घिरोन्योदत्तवानसि उत्तरोर्ध्वःपरोक्षरुतः यद् यदाखलु
प्रसर्गेयुद्धेत्रिककुम्भपुल्लोकेपुउच्छिद्रतइन्द्रः निवर्तत् नितरांवर्तेततदानींसइन्द्रोद्रुहोद्रोग्धुः मानुप-
स्यमनोःसंबन्धिनोसुरस्यपणेःसंबन्धीनिदुरोद्वाराणिगवामनिर्गमनायपिहितानिअपवः अपवृणो-
ति उद्धाटयति ॥ स्वर्यम् स्वृशब्दोपतापयोः ऋहलोर्ण्यत् संज्ञापूर्वकस्यविधेरनित्यत्वाद्द्वय-
भावः । अपीवृतम् अपिपूर्वाहृणोतेःकर्मणिनिष्ठा निपातस्यचेतिपूर्वपदस्यदीर्घः गतिरनन्तर-
इतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । प्रसर्गे प्रकर्षेणसृज्यन्तेविमुच्यन्तेस्मिन्निषवइतिप्रसर्गः अधिकरणेष-
ञ् छुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् छान्दसस्थाथादिस्वराभावः । निवर्तत् वृत्तवर्तने ऐट्यडागमः
व्यत्ययेनपरस्मैपदम् । वः वृञ्वरणे छान्दसोल्लङ्घिमन्त्रेवसेतिचैर्लुक् गुणेहल्ङ्चादित्योपः ॥४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह—

तुभ्यंपयोयत्पितरावनीतांरार्धःसुरेतंस्तुरणंभुरण्यू ।

शुचियत्तैरेकणआयंजन्तसत्रर्द्धायाःपयंउस्त्रियायाः ॥ ५ ॥ २४ ॥

तुभ्यम् । पयः । यत् । पितरौ । अनीताम् । रार्धः । सुदरेतः । तुरणं ।

भुरण्यू इति । शुचिं । यत् । ते । रेकणः । आ । अयंजन्त ।

सत्रःऽदुर्धायाः । पयः । उस्त्रियायाः ॥ ५ ॥ २४ ॥

हेइन्द्र तुरणोक्षिप्रकारिणे तुभ्यंभुरण्यूकृत्स्नंजगत्पोषयन्त्वौपितरौउत्पादयन्त्वौद्यावापृथि-
व्यौयद्यदापयः सान्नाय्यलक्षणंहविः अनीतांगोष्वनपतां न्यधिपातामित्यर्थः कीदृशंपयः राधः
राधकं सद्यद्धिकरं सुरेतः शोभनरेतस्कं कृत्स्नजगत्पादनशक्तमित्यर्थः हविषःसकाशादिज-
गदुत्पद्यते अश्रीमास्ताहुविःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याजामवेवृष्टिर्दृष्टेरन्ततःप्रजाइति ॥

यद्यदाचद्यावापृथिवीभ्यांगोप्वानीतंश्चिश्चुद्धं सवर्दुधायाः क्षीरस्यदोग्र्याउस्त्रियायाः गोःपयः
रेक्णः धननामैतव धनवदतिमियं यद्वा अतिरिक्तं प्रवृद्धं एवं विधं हविः तेषुभ्यं आयजन्त आग्निमु-
ख्येनयजमानाः भायच्छन् तदानीं दुरोमानुषस्यद्वाराणि अपवृणोतीति पूर्वया संबन्धः । अनीताम्
णीञ्जप्रापणे लङि बहुलं छन्दसीति शपो लुक् । सुरेतः सोमं नसी अलोमोपसी इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्व-
म् । तुरणे तुरणत्वरायाम् कण्ठादिः क्तिप्चेति क्तिप् अतो लोपयलोपौ । भुरण्यू भुरणधारणपोष-
णयोः अयमपि कण्ठादिः औणादिकउप्रत्ययः ॥ ५ ॥

॥ इति प्रथमस्याष्टमे चतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

पठौमृचमाह—

अधुप्रजज्ञे तुरणिर्ममत्तुप्ररोच्यस्याउपसोनसूरः ।

इन्दुर्यैभिराष्टस्वेदुह्व्यैः स्तुवेणसिञ्चज्रणाभिधाम् ॥ ६ ॥

अधं । प्र । जज्ञे । तुरणिः । ममत्तु । प्र । रोचि । अस्याः । उपसः ।

न । सूरः । इन्दुः । यैभिः । आष्ट । स्वदुह्व्यैः । स्तुवेण ।

सिञ्चन् । ज्रणा । अभि । धाम् ॥ ६ ॥

अधइदानीं अयमिन्द्रः स्तुतिभिः प्रीयमाणः सन्नप्रजज्ञे प्रकर्षेणमादुर्वभूव सतरणिः शत्रूणां तार-
कः अस्मान्ममत्तुमादयतु सचप्ररोचिप्रलुटं रोचते तत्रदृष्टान्तः—अस्याः अस्माभिः प्रदृश्यमानायाः
उपसः समीपे वर्तमानः सरोन सूर्यइव ज्रणाज्रणीयः स्तोत्रव्यः इन्दुः सोमः धाम आहवनीयलक्षणं
स्थानमभिलष्यस्तुवेणसिञ्चन् सिच्यमानः सन् स्वेदुह्व्यैः स्वभूतसमृद्धहविष्कैर्यैर्भिर्यैस्माभिः
आष्ट आशितः आसीत् तानस्मान्मादयत्वित्यर्थः ॥ जज्ञे जनीमादुर्भवि लिटि गमहनेत्युपधा लोपः ।
ममनु मदीहर्षे बहुलं छन्दसीति विकरणस्य श्लुः । रोचि रुचदीप्तौ छान्दसो वर्तमाने लुङ् व्यत्ययेन
त्रेश्चिणादेशः । आष्ट अशभोजने कर्मणिलङ्बहुलं छन्दसीति विकरणस्य लुक् ब्रश्चादिपत्वेष्टत्व-
म् आडागमः यद्ब्रह्मादित्यमितिनिघातप्रतिषेधः । स्वेदुह्व्यैः इदिपरमैश्वर्ये औणादिकउप्रत्य-
यः अनिन्यमागमशासनमितिनुमभावः इदुनिप्रभूतानि चतानि हव्यानि स्वभूतानि च हव्यानि येपाम्
यद्वा त्रिइन्वीदीनां स्वायत्तः इदुनिइद्धानि हव्यानि येपाम् अथवा स्वभूतं इदं पुरोवर्तिहव्यं ह-
विर्येषानितथोक्ताः पृषोदरादित्वाद्भिमतरूपसिद्धिः । सिञ्चन् पिचिर्क्षरणे व्यत्ययेन कर्म-
णिकर्तृप्रत्ययः श्रेमुचादीनामितिनुम् । ज्रणा ज्रतिः स्तुतिकर्मा अस्मात्कर्मणित्युद् सुषांसुलु-
गिनितिभक्तेराकारः व्यत्ययेन लिट्स्वराभावः ॥ ६ ॥

सप्तमीष्टकमाह-

स्विध्मायहनधितिरपस्यात्सूरोअध्वरेपरिरोधनागोः ।

यद्धप्रभासिक्तव्याँअनुद्यूनर्नविशेषुश्विपेतुरायं ॥ ७ ॥

सुइध्मा । यत् । वनधितिः । अपस्यात् । सूरः । अध्वरे । परि ।

रोधना । गोः । यत् । ह । प्रभासि । क्तव्यान् । अनु । द्यून ।

अर्नविशे । पशुइध्मे । तुरायं ॥ ७ ॥

यद्यदस्विध्मासुदीमास्यावनधितिः वनेछेत्तव्येवृक्षसमूहे निघातव्याशस्त्रीअपस्यात् अ-
पः विशसनात्पकंस्वकीयंकर्मकर्तुमिच्छेत् तदानीं सूरः प्रेरकोध्वर्युः अध्वरेयज्ञेगोः पशोः रोध-
नारोधनाययूपेनियोजनायपरिभवति समर्थोभवति यद्वा स्विध्मासूर्यकिरणैःसुदीमावन-
धितिः वनमुदकमस्यांधीयतइतिवनधितिर्मेघमाला सायद्यदाअपस्यात् अपःप्रवर्षणलक्षणं
कर्मकरोति तदानीं सूरः प्रेरकइन्द्रः अध्वरेयज्ञस्यनिमित्तभूतेअध्वर्तव्येअहिंसितव्येन्तरिक्षे
वर्तमानःसन्न गोवृष्ट्युदकस्यरोधनारोधनान्यावरणानिपरिपरितोनिवारयतीतिशेषः उत्तरोर्ध्वः
प्रत्यक्षकृतः हेइन्द्र सूर्यांत्यनावर्तमानस्त्वं क्तव्यान् क्तवीतिकर्मनाम कर्मसुसाधून् द्यून दिव-
साननुलक्ष्य यद्धयदाखलुप्रभासिप्रकर्षेणदीप्यसे तदानींअर्नविशेअनसाशक्टेनइधनाघाह-
रणायअरण्यंप्रविशते यद्वा गन्तव्यंस्थलंप्रविगन्तुं अशक्तायपुरुषायपन्विवेषशून् प्रेरयते तु-
राय त्वरमाणायगोधनपालायचसिद्धयेदभिमतमितिवाक्यशेषः ॥ स्विध्मा शोभनंइध्मंदीर्घंआ-
स्पंदीतिर्वायस्याःसावथोका नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तीदानत्वम् । अपस्यात् अपसृशब्दात्सु-
पआत्मनःअपच् छेदवाडागमः । रोधना रुधिरावरणे ल्युट्हेतिभावेत्युट् शेश्छन्दसिबहुटमि-
तिशेर्लोपः । अर्नविशे अनसाविशतिप्रामोतीत्यनर्विट् विशतेःक्लिप् अहरादीनांपत्यादिपू-
पसंख्यानमितिसकारस्यरेकादेशः यद्वा अर्तःकर्मणिक्विच् अरंगन्त्वयंमनि विशतिप्रामोतीतिअ-
र्विट् नआर्विट्अनर्विट् अव्ययपूर्वपदमरुतिस्वरत्वम् अतएवव्युत्पत्त्यनपवारणादनवमहः ।
पन्विवेषे इपगतौ अस्मादन्तर्भावितण्यथांत् क्लिप्चेत्क्लिप् ॥ ७ ॥

अष्टमीष्टकमाह-

अष्टमहोत्रिवआदोहरींइहयुंआसाहंमभियोधानउत्संम् ।

हारीयत्तंमन्दिनंदुक्षन्धेगोरंसन्मार्दिनिर्वाणात्प्यम् ॥ ८ ॥

अ॒ष्टा । म॒हः । दि॒वः । आ॒दः । ह॒री इति । इ॒ह । द्यु॒म्न॒ऽस॒हम् ।

अ॒भि । यो॒धानः । उ॒त्सम् । ह॒रिम् । यत् । ते । म॒न्दि॒नम् ।

धु॒क्षन् । वृ॒धे । गो॒र्भ॒सम् । अ॒द्रि॒ऽभिः । वा॒ता॒प्यम् ॥ ८ ॥

हेइन्द्र महोमहतोदिवोमदकरस्य सोमस्याष्टाभोकारौ हरीस्वकीयावश्वौ इह अस्मिन्कर्म-
णिआदः पीतशेषंसोमंपायय तथा द्युम्नासाहं द्युम्नस्यास्मदीयस्यधनस्याभिभवितारं उत्संउ-
त्सावयितारं शत्रुंयोधानः योधनशीटस्त्वंअभिभव यद्यदातेतववृधेवर्धनाय हरिमनोहरं
मन्दिनमदकरंगोरभसं अत्रगोशब्दःपयसिवर्तते पयोबलंतद्वद्वेगवन्तंवीर्यवन्तमित्यर्थः वाताप्यंवा-
तेनप्राप्तव्यं वातकुल्येनशीघ्रकारिणात्वयापातव्यमित्यर्थः एवंविधंसोमंअद्रिभिःश्रावभिः धुक्षन्दु-
हन्तिऋत्विजोभिपुण्वन्ति तदानीं अष्टेतिपूर्वत्रसंबन्धः ॥ अष्टा अशभोजने वृच् आगमानुशा-
सनस्यानित्यत्वादिहभावः । धुक्षन् पदकालीनोभूभावश्छान्दसः ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह—

त्वमा॒य॒संप्रति॒वर्त॒यो॒गोर्द्वि॒वोअ॒श्मान्मु॒पनी॒त॒मृ॒भ्वा ।

कु॒त्सा॒य॒यत्र॑पुरु॒हूत॒वन्व॒च्छु॒ष्णाम॒न॒नैःप॒रि॒या॒सि॒व॒धैः ॥ ९ ॥

त्वम् । आ॒य॒सम् । प्र॒ति । व॒र्त॒यः । गोः । दि॒वः । अ॒श्मान् ।

उ॒प॒ऽनी॒तम् । ऋ॒भ्वा । कु॒त्सा॒य । य॒त्र । पु॒रु॒ऽहू॒त । व॒न्वन् ।

शु॒ष्णम् । अ॒न॒नैः । प॒रि॒ऽया॒सि । व॒धैः ॥ ९ ॥

हेइन्द्र त्वंगोः गन्तुः शुष्णस्यासुरस्यवयार्थंआयसंअयोमयवज्रंप्रतिवर्तयः आभिमुख्ये-
नव्यसृजः कीदृशंवज्रंदिवोद्युलोकावक्रावादीमेनत्वप्राउपनीतं आनीतंअश्मानशीघ्रंशत्रोर्व्यापकं
यत्रयदा हेपुरुहूतपुरुभिर्वहुभिःस्तोवृभिराहूतेन्द्र कुत्सायएतत्संज्ञायऋषयेशुष्णंशोकमसुरंअननै-
र्निरवधैकैर्वधैर्हेननसाधनैः आयुधैर्वन्वन् हिंसन्परियासि परितोगच्छसि तदानींतद्वधार्थंवज्रंप-
त्यवर्तयइत्यर्थः ॥ अश्मानं अशूच्यासौ अन्येष्व्योपिदृश्यन्तइतिमनिन् । ऋत्वाजसादिपुच्छन्दसि-
वावचनमितिनाभावस्यविकल्पितत्वाद्भावेयणादेशः । वन्वन् वनुयाचने अत्राहिसार्थः तथा-
चमास्कः—वनुप्यतिर्हतिकर्मानवगतसंस्कारोभवतीति । वधैः हनश्चवधइतिहन्तेःकरणेअप त-
त्संनियोगेनवधादेशश्च सचादन्तोन्तोदात्तः तस्यावोलेपेसत्विउदात्तनिवृत्तिस्वरेणप्रत्ययस्योदा-
त्तत्वम् ॥ ९ ॥

दशमीष्टकमाह—

पुरायत्सूरस्तमसोअर्पतिस्तमद्रिवःफलिंगहेतिमस्य ।

शुष्णस्यचित्परिहित्यदोजोदिवस्परिसुग्रथितंतदादः ॥ १० ॥ २५ ॥

पुरा । यत् । सूरः । तमसः । अर्पिषइतेः । तम् । अद्रिःइवः । फलिःइगम् ।

हेतिम् । अस्य । शुष्णस्य । चित् । परिःइहितम् । यत् । ओजः ।

दिवः । परिं । सुःइग्रथितम् । तत् । आ । अद्रित्यंदः ॥ १० ॥ २५ ॥

पुरायत्सूरःसूर्यः तमसः तमोरूपस्यशुष्णस्यासुरस्यापीतेः सङ्गमात्सुकोभवदिति शेषः तदानीं हेअद्रिवः आद्रिणात्यनेनेत्यद्रिवंजः तद्वन्निन्द्र तंफलिंगमेघनामैतव मेघरूपेणावृ-
ष्वन्तहेतिहन्तारंशुष्णंअसुरंअस्यनिरसितवानसि यद्वा अस्यशुष्णस्यासुरस्यहेतिहन्नसाधनं
आयुधंफलिंगमेघलक्षणंमाभांक्षीरितिशेषः तथाशुष्णस्यचित्शोषयितुरसुरस्यचयदोजःआच्छा-
दकंचलंदिवस्परिद्योतमानस्यसूर्यस्योपरिपरिहितंआच्छादितंसुग्रथितंसुदुसूर्येसकंतदोजः तस्मा-
त्सूर्यादादः आदृणाः विश्लिष्टंरुतवानसीत्यर्थः ॥ अद्रिवः छन्दसीरइतिमनुषोवत्वम् मतुवसोरु-
रितिनकारस्यरुत्वम् । हेतिम् कृत्यत्युदोवहुलमितिवहुलवचनाद्धन्तेःकर्त्तरिक्त्त्वं अतियुतीत्या-
दौनिपातनाद्रूपसिद्धिरन्तोदात्तत्वं । अस्य अमुक्षेपणे षटःसिप् तस्यव्यत्ययेनह्लादेशः अतोहे-
रितिहेल्लेक् । दिवस्परि पञ्चम्याःपरावध्यर्थेइतिविसर्जनीयस्यसत्वम् । अदः द्वविदारणे षडिति-
पिचहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् गुणेहल्लङ्चान्यइतिसिलोपः ॥ १० ॥

॥ इतिप्रथमस्याष्टमेपञ्चविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

एकादशीष्टकमाह—

अनुत्वामह्नीपाजंसीअचकेद्यावाक्षामामदताभिन्द्रकर्मन् ।

त्वंवृत्रमाशयानंसिरासुमहोवज्रेणसिष्वपोवराहुम् ॥ ११ ॥

अनुं । त्वा । मही इति । पाजंसी इति । अचके इति । द्यावाक्षामां ।

मदताम् । इन्द्र । कर्मन् । त्वम् । वृत्रम् । आऽशयानम् । सिरासुं ।

महः । वज्रेण । सिष्वपः । वराहुम् ॥ ११ ॥

हेइन्द्रमहीमह्यौपाजसीचलवत्यौअचकेअचंक्रमणेसर्वव्याप्यवर्तमानेद्यावाक्षामाद्यावा-
पृथिव्यौकर्मवृत्रवधादिलक्षणेकर्मणिमवृत्तात्वांअनुमदतांहृदमकुरुताम् अन्वमन्थेतां तथा-

चैत्तिरीयकम्—सआभ्यामेवप्रस्तइन्द्रोवृत्रमहन्ति । तदन्तरंत्वंआशयानंआसमन्ताद्वाप्य-
वर्तमानं वराहुं वराहारं वृत्रमसुरं सिरासु सरणशीलासु अप्सु महोमहतावज्रेण हत्वा सिष्वपः अस्वापयः
वज्रेण हत्वा पातितवानित्यर्थः ॥ महीसुपांसु लुगिति विभक्तेः पूर्वसवर्णदीर्घः । पाजसी पाजस्शब्दो-
त्त्वाचकोलक्षणयात्रवद्वतिवर्तते इयाडियाजीकाराणामुपसंख्यानमिति विभक्तेरीकारादेशः । धा-
वाक्षामा द्यौश्चक्षामाच दिवोद्यावेतिद्यावादेशः देवताद्वन्द्वेचेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वम् सुपांसुलुगि-
तिविभक्तेर्लुक् । मदतां मदीहर्षे व्यत्ययेनशप बहुलंछन्दस्यमाङ्चोगेपीत्यडभावः । महः महवः
करणशेषत्वेनविवक्षितेपष्ठी अच्छन्दलोपश्छान्दसः । सिष्वपः त्रिष्वपशये अस्मात्पण्यन्ता-
सुडिचडिसंज्ञापूर्वकस्यविधेरनित्यत्वावस्वापेश्चङीतिसम्भारणंनक्रियते ॥ ११ ॥

द्वादशीष्टुचमाह—

त्वमिन्द्रनयोँयाँअवो नृन्तिष्ठावातस्यसुयुजोवहिष्ठान् ।
यतेकाव्यउशानाम्निन्दनंदाईत्रहणंपार्यंततस्वज्रम् ॥ १२ ॥

त्वम् । इन्द्र । नयः । यान् । अवः । नृन् । तिष्ठ । वातस्य ।
सुयुजः । वहिष्ठान् । यम् । ते । काव्यः । उशानां । मन्दिनम् ।
दात् । वृत्रहणम् । पार्यम् । तत्क्ष । वज्रम् ॥ १२ ॥

हेइन्द्र नयोँनृभ्योहितस्त्वयान्नृन्नेतृन् अश्वान् अवः अवसिरक्षसितान्वातस्यतुत्यान्त-
द्वदशीमंगच्छतः सुयुजः शोभनंरथेनयुज्यमानान्वहिष्ठान् अतिशयेनबोद्धृन्अश्वान्तिष्ठ आतिष्ठ
आरोहेत्यर्थः काव्यः कवेःपुत्रउशानामन्दिनंमदकरंयंवज्रंतेतुभ्यंदावदत्तवान् तं वज्रं वृत्रहणं वृत्र
स्यासुरस्यवातकंपार्यंशत्रुणांपारणेअतिक्रमणेसमर्थं च तवक्षतनूकृतवानस्ति ॥ अवःअवतेर्लेट्यडा-
गमः इतश्चलोपइतीकारलोपः । वहिष्ठान् बोद्धृशब्दानुच्छन्दसीतिइष्टन् तुरिष्ठेभयःस्त्वित्त्वलोपः । पार्यं
पारवीरकर्मसमामौ अस्मात्पण्यन्तादचोयदितिपठ । तत्क्ष तक्षत्वक्षूतनूकरणे पुरुषव्यत्ययः ॥ १३ ॥

त्रयोदशीष्टुचमाह—

त्वमूरोहस्तिरामयो नृन्मरं च्छक्रमेतंशोनायमिन्द्र ।
प्रास्यंपारंनेवार्तिनाव्यानामपिकृतमवर्तयोयज्यन् ॥ १३ ॥

त्वम् । सूरः । हरितः । रमयः । नृन् । भरत् । चक्रम् । एतशः ।
न । अयम् । इन्द्र । प्रऽअस्यै । पारम् । नवतिम् । नाव्यानाम् ।
अपि । कर्तम् । अवर्तयः । अयज्यून ॥ १३ ॥

हेइन्द्र सूरः सूर्यात्मनावर्तमानस्त्वं हरितोहरिद्वर्णाननून्नेतूनश्वान् यद्वा रसहरणशीलान्-
श्रीनरामयःउपरमयःअयंएतशोन एतशइतिसूर्याश्वस्याख्या तथाचश्रूयते-एतशोनसूर्योदिवतांग-
मयत्विति । नशब्दश्चार्थे एतशश्वरथस्यचक्रं भरत्प्रावहत् अपिच त्वंनाव्यानांनावातार्याणांनदीनां
नवतिंनवतिसंख्यां अतीत्यवर्तमानंपारंतीरदेशंसप्तम्यर्थेद्वितीया तीरदेशेअयज्यूनअयजमानान्
यज्ञविधिहीनान् असुरादीनसास्य प्रक्षिप्य तत्रकर्तमवर्तयः कर्तव्यमपि कृत्वातानयजमानानवर्तयः
मापयः ॥ रमयः लङि बहुलंछन्दस्यमाङ्गयोगेपीत्यङ्भावः अन्येषामपिदृश्यतइतिसांहितिकोदी-
र्घः । प्रास्य असुक्षेपणे अस्मादल्पवित्त्वम् । नाव्यानाम् नौवयोधर्मेत्यादिनायव तित्त्वरि-
तमित्स्वरितत्वम् ॥ १३ ॥

चतुर्दशीष्टकमाह-

त्वंनोअस्याइन्द्रदुर्हणायाःपाहिवञ्जिवोदुरितादभीके ।
प्रनोवाजान् रथ्योर्इअश्वबुध्यानिपेर्यन्धि श्रवसेसूनृतायै ॥ १४ ॥
त्वम् । नः । अस्याः । इन्द्र । दुःऽहनायाः । पाहि । वञ्जिवः ।
दुःऽइतात् । अभीके । प्र । नः । वाजान् । रथ्यः । अश्वबुध्यान् ।
इपे । यन्धि । श्रवसे । सूनृतायै ॥ १४ ॥

हेवञ्जिवः वञ्जवन्निन्द्र त्वंदुर्हणायाः दुःखेनहन्तव्यायाः अस्याः अवृतेदोरिवाद् नोस्मा-
न्पाहिरक्ष तथा दुरितात्पापाद् अभीकेअभिप्राप्तेसमीपवर्तिनिसङ्ग्रामेअस्मान् रक्ष अपिच
नोस्मभ्यं रथ्योरथयुकान् अश्वबुध्यान् अश्वानांबोधकान् अश्यायावद्भिर्लभ्यन्तेता-
वदित्यर्थः यद्वा अश्वबुध्यान् छान्दसोवर्णविकारः अश्वमूलान् अश्वप्रमुत्तानित्यर्थः सर्वहिध-
नं अश्वमूलंदातापवर्गं यथोक्तम् दासप्रवर्गंरथिमश्वबुध्यामिति । एवंविधानवाजान्धनानि प्र-
यन्विप्रयच्छ किमर्थंइपेअन्नार्थं श्रवसेकीर्त्यर्थं सूनृतायै सूनृतापियसत्यात्मिकावाक्पदार्थेच ॥
दुर्हणायाः ईषद्दुःखवितिहन्तेःकर्मणित्त्वं । पाहि पादादित्वाभिघाताभावः । वञ्जिवः वञ्जोस्या-

स्तीतिवञ्जी हस्तः तद्वान्त्रजिवान् छन्दसीरइतिमनुषोवत्वम् संवुद्धौमनुषोःरिति नकारस्यरु-
त्वम् । रथयः छन्दसीवनिपावितिरथशब्दान्मत्वर्थीपर्यङ्कारः । यन्धि यमउपरमे बहुलंछन्दसी-
तिविकरणस्यलुक् वाछन्दसीविहेःपित्वेनङित्वाभावादाङित्वेतिहेधिः ॥ १४ ॥

पञ्चदशीष्टचमाह—

मासाते अस्मत्सु मतिर्विदसद्वा जप्रमहः समिपो वरन्त ।

आनो भजमघवन्नोष्वर्यो मंहिष्ठास्ते सधमादः स्याम ॥ १५ ॥ २६ ॥

मा । सा । ते । अस्मत् । सुधमतिः । वि । दसत् । वाजप्रमहः ।

सम् । इर्पः । वरन्त । आ । नः । भज । मघवन् । गोपु । अर्यः ।

मंहिष्ठाः । ते । सधमादः । स्याम ॥ १५ ॥ २६ ॥

हेवाजप्रमहः वाजैर्धनैः प्रमहनीयेन्द्र तेत्वदीयासासुमतिः शोभनानुग्रहरूपावुद्धिः अस्म-
त् अस्मासुमाविदसत् माविशुष्यतु तथाइषोन्नान्यस्मान्संवरन्तसंवृतान्कुर्वन्तु हेमघवन्धनवनि-
न्द्रअर्यो धनपतिस्त्वं नोस्मान् गोपुआभजमापय तेतवमंहिष्ठाः अतिशयेनस्तुतिभिः प्रवर्धयितारोव-
यंसधमादः स्याम पुत्रपौत्रादिभिः सहमाद्यन्तो भवेम ॥ अस्मत् सुपांसुलुगितिसप्तम्यालुक् । दसत्
दसुउपक्षये माडिलुङिपुपादित्वादाङ् । वाजप्रमहः वाजैर्धनैः प्रकृष्टमहस्तेजोयस्यसतथोक्तः पा-
दादित्वादाष्टमिनिघाताभावः पाठिकमामत्रिताद्युदात्तत्वम् । वरन्त वृञ्वरणे व्यत्ययेनशर् ।
गोपु सावेकाचइतिप्राप्तस्यविभक्त्युदात्तत्वस्य नगोश्वन्साववर्णोतिप्रतिषेधः । अर्यः अर्यः स्वामिवै-
श्ययोरितिनिपात्यते अर्यः स्वाम्याख्याचेदित्यन्तोदात्तत्वम् । मंहिष्ठाः महिवृद्धौ इदित्वानुम् अ-
स्मादन्तर्भावित्यर्थान्तृच् तु'छन्दसीतीष्ठन्' तुरिष्ठेमेयः स्वितित्वलोपः । सधमादः मद्वृत्तियोगे
चौरादिकः सहमादयन्तेवृत्ताभवन्तीति सधमादः क्विप्चेतिक्विप् जसु सधमादस्थयो'छन्तीति
सहस्यसधादेशः ॥ १५ ॥

॥ इतिप्रथमस्याष्टमेपङ्क्तिशोवर्गः ॥ २६ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दनि वारयन् । पुमर्थान्श्वतुरोदेयाद्विधातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीसीरबुक् भूपालसाम्राज्यधुरन्धरेणसा-
धणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येप्रथमाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥८॥

॥ इतिप्रथमाष्टकः समाप्तः ॥